De Gids. Jaargang 74

bron
De Gids. Jaargang 74. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1910

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001191001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

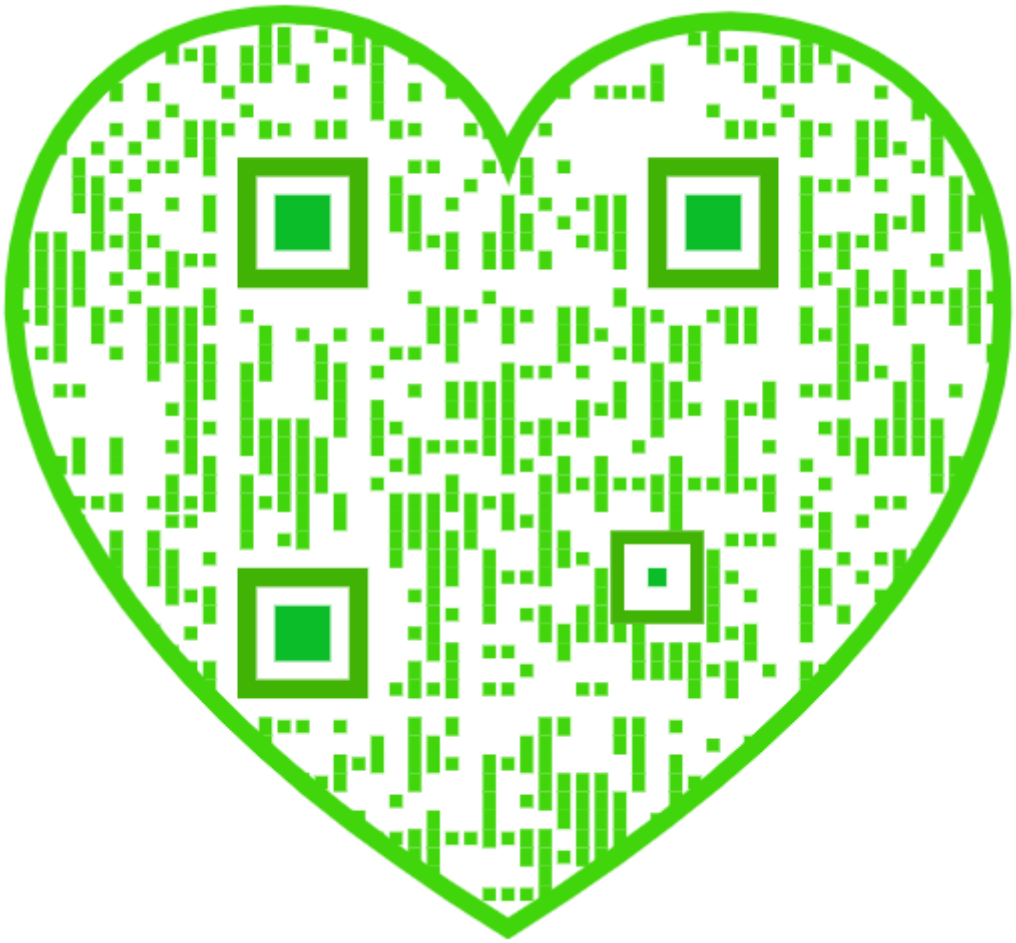

[Eerste deel]

Sprotje's verder leven.

I.

De klok in het voorgevel-fronton van het Armenziekenhuis had juist twee uur geslagen: de tijd, dat dien dag de bezoekers werden toegelaten.

Stil, met haar lange, lijdzame gezicht zijwaarts in de kussens, lag vrouw Plas, en wachtte.

Het was bijna vier weken geleden, dat zij, na veel zwijgend verduurde pijnen bedlegerig geworden, en eindelijk zelfs geen voedsel meer tot zich kunnende nemen, naar hier werd overgebracht; 't was maagkanker, hadden de dokters gezegd; zij wist, dat zij het niet lang meer maken zou, en zij wachtte nu Sien, die met den middagtrein van drieën voor haar uit Amersfoort zou overkomen.

Ant, trouw drie maal in de week, als het bezoekuur vroeg was gesteld en in haar schafttijd viel, zat dat schaftuur uit aan haar bed; Merie mocht Dinsdags en Vrijdags een kwartier vroeger uit haar dienst gaan, en ook zij mankeerde nooit. Eens had zij zelfs den Zondagmiddag vrijaf weten te krijgen. O! zij waren hartelijk te over voor haar, en het was een vreugde, iedere maal, dat zij ze weer komen zag.

En toch, in het voorgevoel nu van den dood, die zoo nabij was, ging haar grootste liefde niet uit naar die twee, maar naar de andere dochter, naar Sien - Sien, die eens zonder een goedendag bijna bij haar uit huis was getrokken, die op den avond van haar trouwen zelfs in onmin scheiden kon, en die zij eenmaal slechts terug zag nadien: het korte, koele bezoek tot afscheid, twee maanden later, toen plotseling het jonge huishouden de stad verliet.

Ant was zoo oppassend en zoo zorgzaam, en Merie, bij haar zwakke gezondheid, deed ook zoo braaf haar best in haar moeilijken dienst; als in een verklaardheid, thans bij 't einde van haar leven, voelde zij dat zooveel duidelijker en afzonderlijker dan vroeger, en zij was er zoo dankbaar voor; - maar in de lange, vaag-wakkere nachten zag zij Siens appel-frissche gezicht en zij hoorde de dartele, eigenzinnige stem, die nooit veel liefs tegen haar gezegd had, en die haar toch zoo lief was. Een kwellend verlangen was dan in haar hart, juist naar de dochter, die haar het minst meer noodig had, en die haar het minst ook missen zou... Hoe dat zoo wezen kon?

Moeilijk verlegde de zieke het hoofd recht in de kussens; haar pluizig, zwart haar, in enkele maanden grauw geworden aan de slapen, ging ver schuil in de strakke, witte ziekenhuismuts en dat gespannen, zuivere wit stond schril rond haar ingevallen, hoorngele gezicht, waarop, als een schimmig weggewischte teekening, de nu bleek-purperen ader-koonen voozig verglommen onder de diepgegroefde oogkassen; en de lange, vale zijstukken der wangen hadden vreemde schaduwen, alsof reeds de dood daar langs gestreken kwam. Doch haar eigenlijke gezicht, haar donkere oogen en haar verweerde mond, zij waren, nu voor een oogenblik de pijnen uitgestorven schenen, van een rust, die noch het wachten, noch het verlangen te onteffenen vermochten.

Er lagen slechts weinig zieken in de zaal, dien tijd. Twee plaatsen weerszij van haar waren onbezet; verderop, in het donkerder gedeelte, gonsde een veelstemmig gepraat om het bed van een jonge vrouw, die ongesteund rechtop zat midden in haar ledikant. Nog meerdere bezoekers kwamen door de groote middendeur binnen en gingen allen naar dien hoek.

Vrouw Plas, moeizaam, verlegde opnieuw het hoofd in de kussens, zag naar de andere zijde der zaal, waar de bedden alle stil waren of iedereen sliep; rond het laatste hingen de witte gordijnen strak dichtgesloten.

Een zuster, klein en donker, kwam door de lage zijdeur, in het zaalverschiet, binnen; geluidloos schreed ze langs de voeteneinden der lange rij ijzeren ledikanten en bij elk der drie hooge nis-vensters gleed schuin een vleug van gouden Septemberzon over haar blauwe sergen kap.

Toen zij dicht bij het bed van vrouw Plas was gekomen,

klaagde die flauwtjes over het helle licht, dat haar oogen zoo vermoeide. Zonder gerucht liet de zuster het rieten rolgordijn zakken en ging verder.

'Wel bedankt', mompelde de zieke nog. Dan, in den vredigen schemer, zakten de ijle, blauwig-doorschenen oogleden zachtjes neer over de wegdeinende, donkere bollen, en haar gedachten, zonder ontroering of beklag, vlotten weg langs de weinige wegen van haar afgelegde leven.

Zij zag zich, kind uit een groot steenbakkersgezin, iederen morgen met hen allen trekken naar de steenbakkerij aan de rivier, waar zij in guurte en in regen en in brandende zon de steenen droeg van de droogschuren naar den oven en van den oven naar de schuit... Zij zag zich, vele jaren later, getrouwd met Plas, een vrouw van welstand opeens voor haar doen, maar altijd druk in de weer toch, omdat het werken haar in het bloed zat. Dan de geboorten der twee kinderen, en, na zeven jaren, plotseling het ongeluk. En toen, de jaren door, zij optornend voor 't gezin, en daartusschen, ongewenscht, als een overmaat van zorg, de geboorte van 't derde kind, van Merietje... Zij dacht aan haar drie groote dochters nu, aan Sien... Sien, die straks komen zou... Even toefde ook haar denken bij de twisterige bruiloft, waarvan de herinnering haar zoolang een onverteerbaar brok was geweest; zij dacht nu daaraan zoo onbewogen en ver af, met een vage verwondering alleen, en zij wist, dat alles in haar hart vergeven was en dat er geen veete meer bestond.

Toen zij de oogen opsloeg, wachtte bij de groote middendeur de zuster, die aan Sien wees, welken kant zij op moest gaan.

Een blijdschap en een schrik tegelijk flitsten door de zieke heen; 't was of haar gespannen oogen de jonge vrouw wel naar zich toe wilden trekken, zooals die, mooi gekleed, maar loom en zwaar, dan langzaam naderde.

'Dag Sien', groette de moeder het eerst.

'Dag moeder', zei Sien; het klonk luid en wel hartelijk, maar haar oogen zagen ontwijkend ter zijde.

En toen zij op de kleine stoel, die naast het bed stond, zitten ging, en wat bezwaarlijk tegen de achter-overe leuning aanzeeg, spalkte plotseling de ruime, zwart-stoffen mantel open en haar breed welvend lichaam van ver-zwangere vrouw kwam onverholen aan het licht. Een pakje, dat

zij bij zich had, lei ze naast zich op het beddetafeltje neer.

De zieke kleurde branderig over de vaal-bleeke verslondenheid van haar gezicht heen.

‘Hoeveel maanden al?’ vroeg ze dringend.

‘'k Loop op 't laatst’, zei Sien verward, als overrompeld;... ‘Acht maanden.’

Zij waren nog geen half jaar getrouwd.

De vrouw in het bed sloot de oogen; er kwam een beving om den weggeslonken mond, en, als voor zichzelf alleen, zoo zacht, zei ze:

‘Dat had niet magge wezen.’

Maar na een oogenblik keek zij weer op; zij zag, onder het kleurige van den gelen kapothoed en zijn roode rozen, het vreemd geworden gezicht met de bruinige vlekken aan de slapen, dat gezicht van reeds moeizaam moederschap, en waarop de smarten der geboorte als aangekondigd stonden; zij zag de vermagerde, aderige hand, die krampachtig in de zijde neep, om een hinder daar te overwinnen.

Een stil oogenspel, even, was er tusschen hen beiden. De moeder zag ook, hoe het felle, uitdagende blauw van vroeger als donkerder was geworden, dieper en inniger, en vol rust, die naar binnen leefde.

‘'k Wou toch nog even komme, om je te zien’, zei de dochter.

De vrouw in het bed knikte.

En dan, half onverschillig, half vertrouwelijk, begon Sien te vertellen:

‘Hij wou me eerst niet laten gaan... hij is bang voor wat z'n familie zal zeggen... maar dat 's onzin natuurlijk... as 't kind er is weten ze 't toch... en mijn ook een zorg of ze wat zeggen...’

De zieke knikte nog eens; maar 't was of zij meer beâamde een eigen gedachte, dan de woorden, die zij hoorde. Er was een groote goedheid over haar gelaat en met de zorg van oud moederdier voor het jonge, vroeg ze:

‘Jij draagt zwaar... net as ik in mijn tijd... maar jij ben ook gezond, hé?’

‘O! gezond!...’ zei Sien, ‘da's puik!... maar 'k heb veel lasten.’

‘En is 't ie goed voor je?’ vroeg de moeder. Zij vroeg

het onbevangen, of nooit het vertrouwen van moeder en kind tusschen hen verstoord was geweest, en Sien antwoordde, argloos ook:

‘Hij het z'n gebreken, he?... maar anders zoo goed as de beste... 'k heb geen klagen... en achttien gulden in de week vast...’

‘Ik zal 't nie meer beleven’, zei de zieke, met een plotselinge zwenking der gedachten, en voor het eerst kwam er iets van verlangen en nog hangen aan het leven in haar gelaat.

Sien was opgeschrikt. ‘Wat zeit de dokter?’ vroeg ze haastig. ‘Hei je veel pijn?’

‘Ze hebben 't je geschreven... 't begin van het eind’, zei de zieke; en verder praatte zij niet over zichzelf.

Toen gaf zij nog, met dezelfde goedheid van oud, uitgeleefd moederdier over haar zwakke gezicht, al wat zij wist aan raad voor de aanstaande bevalling.

Een lange wijl zaten zij zonder spreken.

Dan, om wat te zeggen, vroeg Sien naar haar zusters... was Merie wel gezond?... vree Ant nog met Busselaar?

‘Vrijen en niet vrijen... zoo'n gangetje, hé?’ zei de moeder met een vagen glimlach, waar nog iets van haar vroegere, goelijke spot kwam doorschijnen.

Siens uitzicht trok gaandeweg al meer vervallen en overmoe; de bruinige schaduwen aan de slapen en bij den mond vertoonden zich sterker nu haar kleur was gezakt; er kwam een schril licht in haar oogen en een onnoozele trek om den even open mond.

‘Je kon het toch nog wel doen, die reis?’ vroeg de moeder met vrees.

Sien gebaarde iets van: - nou nog mooier! Dan zei ze plotseling:

‘'t Zal zeker een jongen zijn.’

Een lach brak door op 't gezicht van de zieke vrouw.

‘Dat dacht ik ook altijd’, zei ze, ‘de beide keeren... Maar met Merie niet meer... die hield zich altijd koest, net als later.’

Ze zagen elkaar aan, de oude en de aanstaande moeder; er was een wereld van gelijke zonnige gedachten en van zorgen tusschen hen in.

‘Jij hebt het rijker dan ik het had... jij mot een dokter nemen... geen juffrouw...’ zei de zieke nog.

Toen ging, met het opklinken op eens van nader gekomen stemmen, wat luidruchtig, de groote middendeur open; een groepje bezoekers verliet de zaal, en tegelijkertijd, bedeesd langs hen henen, vaaltjes en bleek in haar grijzen regenmantel, schoof Sprotje naar binnen.

Zij scheen dadelijk Sien te zien zitten, want zij aarzelde, keek schichtig terzij, of ze met den laatst heengaande nog weer mee terugkeeren wou... Toen die de deur achter zich gesloten had, kwam zij, ontdaan, op het bed van haar moeder af.

'Dag Merie', zei Sien ongedwongen en vriendelijk.

'Dag...,' zei Sprotje schuw. Dan groette zij de zieke, gaf haar een hand en zette zich schutterig neer op den rand van het bed. Schril en beschaamd gingen haar blikken naar het zwaar uitpuilende figuur der jonge vrouw; zij dorst er niet naar te kijken en zij kon er de oogen niet afhouden. Zij kreeg een hooge kleur en voelde een verlegenheid of zij zou gaan huilen.

Sien lachte niet; Sien werd niet boos; met een groote rustigheid zei ze:

'Je hoeft niet zoo bleu voor je zuster te zijn... we kenne mekaar toch langer dan vandaag...'

'Ben je goed gezond tegenwoordig?' vroeg ze achteraan.

Sprotje had verrast opgekeken. Zij knikte van ja.

''k Ben van 't jaar nog geen dag thuis gebleven en m'n werk ken 'k af.'

'Da's mooi', zei Sien; en tegen de moeder:

'Goed er uit zien is nog wat anders... maar as ze zelf voelt, dat ze sterker wordt...'

Sprotje nam haar zuster wat vrijmoediger op. Wat was Sien deftig geworden, dacht ze, net een echte juffrouw, en zoo stil in 'r mond... Maar wat zag 'r gezicht er akelig uit, en wat puilde dat lijf... zou dat pijn doen?... Sprotje voelde een aantrekking en een afschrik tegelijk, een angst voor iets onafwendbaars, alsof het haarzelve gold.

Met een plots zeer klaren blik had de zieke vrouw naar Sprotje gekeken, zooals die daar zat in haar kalen regenmantel en met haar doffe, bruingrauwe hoedje op. 't Was haar, of zij nog nooit zoo goed het gezicht en heel het wezen van haar jongste kind had aangeschouwd, de smalle, vage wangen,

zooals die spits toeliepen naar de kleine, zwakke kin, en de zachte, grijze oogen onder de bleeke brauwen; zij zag het plukkige, vaalblonde haar, dat geen levenskracht scheen te hebben, en de onzeker verloopende lijn van strakke voorhoofd en kinderlijke neusje; sloom was de moeizame ronding van haar hals en van haar ingebogen schouders, maar de mond, flauw-roze en met drie fijne dwarskerfjes in de bovenlip, sloot vast opeen met een uitdrukking van smartelijke volharding; en in haar schoot lagen, groot en grof donkerrood, als dingen die niet pasten bij haar tengerte, de barstige zwart-gekerfde en als gezwollen werkhanden aan de nog rauwer-roode, dunne, knokelige polsen.

Een groot medelijden, zooals zij nog nooit voor dit kind had gevoeld, kwam er in het hart der zieke vrouw.

Zij herinnerde zich de dunne priegelvingertjes van voorheen, zooals die de ringen naaiden aan de gordijnen van den behanger, en haar dunne, bloedlooze lippen, die zoo vaak zich sperden in een raar gelach. Zij voelde, dat dit kind van haar zeer misdeeld was en niet opgekweekt als het had behoefd; en zij voelde ook, dat niemand daar schuld aan had, doch het verband van die gedachten kon zij met haar zwakke hoofd niet rijmen, en afgetobd sloot zij de oogen.

‘Een kinderwagen? leg je 'm daar 's nachts ook in?’ vroeg Sprotje.

‘Wel nee, meid’, zei Sien, ‘d'er is een ijzeren wieg met zeegroene gordijnen en een kanten kleed er over; een burgemeesterskind zou er in kunnen slapen.’

‘Zoo'n hooge, as t'er wel voor de winkelramen staan?... zou 'k die graag 's zien!... En hei je mooie, zachte lakentjes?... en krijgt ie een kanten mutsie op?’

‘Da's geen mode meer’, zei Sien.

Toen, met een afschijn van groote vrede en gelukkigheid over haar gelaat, zag de zieke weer op. Hoor! nu praatten zij eensgezind over het nieuwe leven, dat op geboren worden stond! nu waren zij niet vijandig meer! Zij was zeker lang met haar gedachten afwezig geweest. En er was een verwondering in de vrouw, omdat plotseling het sterven haar niet droef of vreemd meer leek.

Ook zag zij, in een nieuwe verklaring, hoe het gezicht van het meisje, diep-in, geleek op het gezicht van Sien, zooals

die daar nu, vermoeid en tijdelijk afgetakeld door haren staat, naast het bed te vertellen zat.

‘Je mot zeker gauw weer weg?’ vroeg ze dan, maar zonder treurigheid, alsof er een groote bevrediging was over haar gekomen.

‘'k Zou maar één trein overblijven... omdat ik anders de familie niet kan passeeren...’

Sien zei het benepen-verontschuldigend, trachtend te verzachten, en zij had gekleurd; maar de zieke vrouw knikte, dat het goed was.

‘As 't afloopt mot je niet weer overkomme... voor 't kind niet, en voor jou niet... maar as je man me wil helpen begraven... 'k ken hem eigenlijk wel niet, maar 't is toch m'n schoonzoon... en je mot 'm wel de komplementen doen.’

Even werd het Sien te raar om het hart en zij beet op haar lippen om niet te huilen.

Toen begon ze druk te vertellen van hoe het bij haar thuis was: zóó de voorkamer, zóó de achterkamer...

De zieke luisterde vaag maar welgevallig.

‘En hoe zal 't kind heeten?’ vroeg ze nog, bij een gaping in 't verhaal. Doch dadelijk knikte zij van nee en maakte een gebaar van maar niet te antwoorden: zij wist wel, dat zij daarin niet meegeteld zou worden en dat alles voor de familie van den man zou zijn. Even schoof er nog een verdrietige schaduw door haar oogen, en Sien, haastig, vertelde weer door: een keuken met een dubbel raam, en een gasstel met een oventje erin had ze... in een ommezien was daar je eten op gaar. Boven sliepen ze, maar in de achterkamer was nou ook al een bed gezet, voor as ze most gaan liggen....

Telkens drukte ze, met een pijnlijken trek om den mond, de rechterhandpalm in de zijde en hield even den adem in.

Buiten sloeg de klok vijf slagen, en dadelijk daarna kwam de zuster binnen: - alleen het bezoek van buiten moeht nog blijven; het gewone uur was verstreken, zei ze zachtzinnig.

Sprotje stond dadelijk gewillig op, tot vertrekken gereed. Maar ook Sien was uit haar stoel overeind gekomen. - Vijf uur?... dan most ze weg... om half zes ging haar trein... Ze liep zoo vlug niet meer...

Zij aarzelde. Het was zoo vreemd. Zij kon geen afscheid nemen. Zij staarde naar de vrouw in bed. Dat was nu haar moeder... daar lag ze... en zij zou ze nooit weer zien. Zij werd heel wit. Zij zag, hoe haar moeders gezicht was weggeslonken, alsof zij zoo sterven kon.

Maar vast en klaar zei de zieke nog:

'Een gelukkige verlossing, kind, en een gelukkig leven verder.'

Een snikken brak in Sien los. Zij bukte zich, gaf een kus op de vale wangen, een kus op de hand, en gehaast, voorzichtig met haar zware lichaam, naast Sprotje, die 'r stappen inhield, ging zij de zaal af, keek nog om bij de deur; zij lachte schril door haar schreien heen, zij knikte, had een stijven handwuif, - dan waren zij weg.

* * *

Toen de begrafenis was afgeloopen, en de eenige oom, die in het Kerspel woonde, en de schoonbroer uit Amersfoort weer waren vertrokken, zaten 's avonds, als versuft van al de trieste beslommering, Sprotje en Ant samen bij de kleine lamp aan hun keukentafel.

Zij waren beiden dien dag niet naar haar werk geweest, hadden 's morgens in het ontvangzaaltje van het ziekenhuis gewacht tot de paar begrafenisgasten kwamen, hadden 's middags koffie geschonken voor de menschen, die in hun voorkamer zaten.

Moeders broer was al tegen drieën weggegaan en de zwager een half uur later; maar een paar buurvrouwen waren nog tot den donker gebleven, vullend het ontredderde vertrek met een dompig-verwarde luidruchtigheid.

Nu, vreemd, in de avondstilte, waren zij met hun tweeën alleen.

Sprotje zag ontdaan; een doode en een begrafenis, die had zij, met weet, nog nooit bijgewoond; haar gedachten waren vol afschrik en veege ontzetting en een werkelijk verdriet drong niet tot haar door.

Ant was zeer moe; zij hield het breede postuur ineengedrongen, de armen over de borst gekruist, of zij kleumde; soms knikte met hortende stootjes haar hoofd voorover en was zij een oogenblik ingedut.

Maar gauw en heesch begon Sprotje dan iets te zeggen;

zij wou niet, dat de andere sliep, wou aldoor blijven praten, om aan de dwangbeelden te ontkomen, die haar staken in het hoofd.

En Ant schrok op, keek dwaas even rond, huiverde en overpraatte met haar luide stem de stilte, die ook haar benarde.

Zoolang vrouw Plas in het Ziekenhuis lag, hadden zij al de avonden zoo bij elkaar gezeten, slaperig beide en moe, Sprotje van het sjouwen in haar dienst, Ant door het dubbele werken op haar weverij en bij hen thuis; - wekenlang had dat geduurd, en nu was er plotseling een verwezenheid en een nieuwe leegte gekomen, die alleen hun eigen bange gedachten daar brachten, en die benauwend was te ondergaan.

Beiden, bij poozen, herinnerden zich ook, wat de man van Sien bij het heengaan nog zeide, dien middag: - zij hadden veel met hun moeder overbracht, en 't zou zeker onkosten gegeven hebben bovendien... 't beetje, dat er was, konden zij houden... Sien maakte geen aanspraak...

Uit den toon van zijn stem was wel de geringschatting te hooren geweest voor het erfenisje van een paar meubelstukken en wat waardeloos geraad; maar zij vonden het toch vriendelijk, dat hij hun liet, wat zij altijd gehad hadden, - en alsof er nu eensklaps iets vreemds was gekomen aan elk ding, en zij daarmede iets anders zouden kunnen doen, dan zij altijd gedaan hadden, zoo verbaasd en onderzoekend keken zij soms rond.

Maar dan spraken zij ras daarover heen om de wreede en slechte gedachte te verbannen.

‘Ja...’ zei Ant eindelijk met een moedelooze afgetrokkenheid: ‘'t had zoo ook niet langer gekend, hé?... werken en koken en dan nog m'n tien uren op 't fabriek... jij ken nou eenmaal niet meer bijbrengen, om te helpen... maar 't liep mijn over de kop... net as oom zei, we motten een kosthuis zoeken...’

Sprotje schokte even in de schouders weg.

Ant was al vaker tot dat besluit gekomen, vorige avonden van neerslachtigheid en tobberij; en Sprotje, in een ijlen schrik, had daar dan dadelijk overheen gepraat... Een kosthuis zoeken, wonen bij andere, arme menschen als zijzelf, bij vreemden, dat leek haar zoo zwart en zoo troosteloos, dat al het grauwe van haar eigen thuis er plotseling bij wegviel;

en zij had zich met vage mogelijkheden gepaaid, die zij maar vaag hield, om er het onmogelijke niet van in te zien...

Nu, in de beklemmende leegheid van dezen avond, voelde zij het onherroepelijke: zij moesten hier weg.... zij moesten onder de menschen.

Zij keek Ant aan met het zachte van een weerloos dier in haar kleine, grijze oogen en ze zei gelaten:

‘Ja... een kosthuis...’

‘Ze is van middag pas begraven,’ kwam Ant verdrietig, ‘we moste daar eigenlijk nog niet over praten.’

Maar even later, in de zeurige dofheid van haar afgetobd, heet hoofd, ging zij toch op dezelfde gedachte door:

- De moeder van Eiltje, die nam kommesalen, maar 't was er zoo 'n herrie, negen kinders over de vloer... en de menschen van Mastenbroek, maar daar leien ook kerels van 't spoor in de kost... misschien was 't bij Westerweel nog het beste...

‘En de meubels, die motte we wel verkoopen,’ zei ze dan mistroostig.

‘Verkoope...?’ duizelde Sprotje.

Bij verbijsterende vlagen kwam al de naakte naarheid door haar denken gejaagd.

‘Maar de latafel toch niet...!’ schrok ze opnieuw.

‘En een kosthuis, hoe mot ik dat betalen...’ klaagde ze nog flauwtjes op de eerste overdenking door; ‘ze vragen wel een daalder in de week...’

‘Jij zou de latafel kenne houen, as je daar zoo op gesteld ben,’ zei Ant goedig; ‘veel dienstmeissies brengen een kassie mee, hé?... as jij later 'ns voor dag en nacht gaat.. En ik neem dan weer wat anders...’

‘Ik zou de potkachel kenne nemen,’ zei ze even later, alsof het een plotselinge vondst van haar was.

‘Waarom de potkachel?’ vroeg Sprotje verbaasd.

Maar onderdoor die verbazing was er eensklaps een schrille vreugde in haar hart geschoten. De latafel!... of zij dan nog ooit 'ns, als een deftige dienstmeid, met 'n kassie bij 'r menschen zou komme...! Of dat nog 'ns mogelijk zou zijn!

Met een matter belangstelling vroeg ze nog eens: ‘Wat zou jij met de potkachel doen?’

Doch Ant zweeg, gaf geen naderen uitleg over die keuze.

Zij zaten stil; zij keken verward, als betrapt voor zich neer...

Zij waren plots weer bij de niet te gelooven werkelijkheid terug: hun moeder was dood, was begraven vandaag... Ant streek verscheiden malen met de hand over de oogen.

Na een poos zag Sprotje haar zitten, met het zorgelijk getrokken voorhoofd en den ouwelijken rimpelmond, zooals zij wel vaker te kniezen zat, den laatsten tijd.

Ant dacht aan Busselaar, aan haar beurtschipper. De vorige maand had hij een bezoek overgeslagen; gister was het zijn dag geweest en hij had zich niet vertoond... maar soms kwam hij er twee, drie later dan zijn tijd was... Wat die man toch in zijn schild voerde!... Zij brak zich daar vaak het hoofd mee.

‘'t Zal om de begrafenis zijn, dat ie niet gekommen is’, zei Sprotje, radend in een goeiigheid van willen troosten.

De andere knikte.

Wat later, hulpeloos, spraken zij af, dat Ant den volgenden morgen, - 't was dan juist Zaterdag - de huur van hun huisje zou opzeggen; en Zondag zou ze werk maken van een kosthuis; ze moest ook bij de uitdragers langs voor den verkoop van hun boeltje...

Dan zwegen zij weer beide, vervaard voor zooveel moeilijkheden.

Door de stilte van den avond, streek, als een eindelooze zucht uit de wijde eenzaamheid der weilanden, het geruisch van een trein op den verren spoordijk; uit de Hanekamp tikkelde telkens, zenuwachtig, het knikkergeluid der biljardballen; en daar doorheen botste soms een doffe plomp-klots in de zakken of flitste het helle ketsen van een queue.

Ant, met een ruk, stond op van haar stoel, draaide de lamp hooger, die gezakt was, ging dralende weer zitten.

‘De arme stakkerd’, zei ze.

‘Ja’, kwam Sprotje zacht; zij werd op eenmaal heel lauw en dacht aan haar moeder; haar wrange keel wrong omhoog en tranen drongen in haar oogen; even huilde zij en trachtte te bidden, maar haar leege bidden werd verschroeid door haar warrig heete gedachten.

‘Kom, meid’, hoorde ze Ant zeggen, die de hand op 'r schouder lei. De oogen vol tranen, haar denken dood-gebrand, staarde Sprotje wezenloos voor zich uit, liet zich door die warmte opbeuren.

Zij zag vlekkerig rood, en rechtte haar pijnlijken rug.

Ant, de ellebogen op tafel, de kin in de handpalmen, staarde blind in de lampevlam.

Zoo zaten zij een langen tijd.

Zij verlangden beiden naar bed; zij gingen niet; er was iets stuk diep in hun hoofden, er stak iets, er schrijnde iets en zij talmden bij elkaar in den schijn van het lamplicht, dat nog troostte.

Dan begonnen zij, dof en nuchter van afgematheid, nog eenmaal over ieders aandeel in de meubelstukken. - De latafel en het potkacheltje, dat ging niet gelijk-op, vond Sprotje, die slapjes weer kwam bijgeleefd. - Maar ze nam haar eigen bed ook mee, zei Ant;... als Merie dat van Sien wou?

- ...Nee... zei Sprotje, rillerig... in een betrekking kon je daar toch niet mee ankomme.

Maar dan herinnerde zij zich plotseling de vriesnachten, op haar veldbedje onder het dak, bij juffrouw Jonkers.

- Eén wollen deken kon je misschien in je kastje wel meebrengen, aarzelde ze... voor as je eens kouwelijker was, dan de menschen dachten...

Plots schrokken zij beiden; een felle fluitstoot, als een schrei, kwam over het land gekreschen. Ant zag, hoe Sprotje schril wegtrok om den neus.

‘'t Is de trein van tienen’, zei ze, ‘we motte naar bed’.

Maar geen van beiden roerde zich om op te staan. Uit den Hanekamp klonk nog een laatste getikkel der biljardballen; gelach en stemmen-lawaai van menschen die uiteengaan, klonk over en zweeg. Een nieuwe stilte viel er over 't land.

‘We notte Sien een gedachtenis geven’, zei Sprotje opeens met een vreemd wakker hoofd.

En zij keek onbestemd rond naar wat daartoe dienst kon doen.

Doch Ant zei bitter:

‘As ze niet zoo'n verdriet van Sien had gehad, zou ze der zoo gauw niet uit zijn geweest... ze het na de bruiloft geen gezond oogenblik meer gehad... En nou weer zóó bij moeder te komme... daar zal de ziel ook nog wel...’

Sprotje dacht om het afscheid, dien middag in het ziekenhuis; ze zag weer het uitgeleefde, trouwe gezicht; ze hoorde

die zwakke stem vol sterke liefde: ‘en een gelukkig leven verder’...

‘Moeder was toch...’ wou ze beverig gaan zeggen, maar door het geluid van haar woorden brak ze plotseling in een zenuwachtig snikken uit.

Om half elf zaten ze nog op. Ant stelde voor, samen in de bedstee te slapen, die nu al twee maanden ongebruikt was geweest, doch dat deden zij niet.

't Was over elven, eer zij dicht achter elkaar aan, met het olielampje, de ladder opklommen naar hun slaapplaatsen op zolder.

* * *

De eerste dagen der volgende week raakte Ant met een kosthuis klaar. 't Was bij Diepelink dat ze kwamen. Zijzelf moest twee-vijftig kostgeld geven en tien stuivers kamerhuur, en omdat zij een stel eigen bedgoed meebrachten, kon Marie voor niets de kamer deelen. Marie had alleen middageten noodig, kreeg boterhammen in 'r dienst, Marie namen ze voor vierentwintig stuivers in de week erbij... 't Was een prikje, dat moest Ant toegeven... Maar met een bekommerd hart kwam zij dien avond Sprotje den uitslag vertellen.

Sprotje, die in 't vage al zooveel getobd had, schrok toch nog heftig voor de daadwerkelijkheid van het bedrag. Zij verdiende tachtig centen in de week. Acht stuivers te kort. En 'r kleeren! En de ziekenbus, waarvoor zij zelf nu zorgen moest!

‘'k Zal je wel helpen, as 't mot’, zei Ant aarzelend. Sprotje knikte flauw door haar tranen heen. Ant was op den penning geworden sinds haar verkeering met Busselaar, dat wist ze wel; en voor háár zou 't leven ook duurder zijn dan hier aan het Dijkje.

‘En de erfenis’, troostte Ant weer.

Sprotje knikte nog eens, overtuigder: ‘Ja, de erfenis...’

Vierentwintig gulden, in een ronde som, had de uitdrager voor hun boedeltje beloofd. Van haar aandeel, rekende Sprotje uit, kon ze een half jaar het ontbrekende bijpassen... Maar dan was het ook op... En dan?... Als ze voor dien tijd eens geen vollen dienst vond!... Met wondende stooten

herinnerde zij zich al haar vergeefsche tochten, een anderhalf jaar geleden, de afschuwelijke en vernederende tochten, als zij met haar doodmoede lichaam telkens weer andere, vreemde gangen door en trappen opsleepte, en na vijf minuten, die haar toch een eeuwigheid schenen, alweer buiten stond, met alwéér in haar ooren de onverschillige terugwijzing of het geveinsd-vriendelijke afschepen van wel-nader-laten-hooren, dat haar nog smadelijker leek.

Dagen lang, onder haar werken, onder het gaan naar haar dienst, onder het gaan weer naar huis, en de avonden, en de nachten, als zij den slaap maar niet vatten kon, maalde zij over die acht stuivers tekort en over de twaalf gulden van de erfenis, die zij, acht stuiver bij acht stuiver zou moeten uitgeven, zonder dat één stuiver ooit waarlijk van haar was geweest.

En onder dien angst en dat tergende tellen, begon, knagender met den dag, het verdriet in haar op te komen over den dood van haar moeder... Als zij 't haar moeder nog maar eens vragen kon... zij overzag nu zoo goed, hoe die eerst onvrindelijk zou zijn en smalen op haar stumperigheid, en dan toch helpen op het eind.

Soms dacht zij ook: Waarom was zij, met haar zwakke lichaam, maar niet liever dood gegaan, in plaats van haar moeder, die altijd een flink mensch was geweest!

Op het eind van de week, ziek van al het tobben, vroeg ze een onderhoud met haar Mevrouw.

- Het was goed... om vier uur kon ze op het balcon komen...

Sprotje had plots een brandende spijt van maar niet dadelijk, op den man af, te hebben gevraagd wat ze vragen wou, - nu liep zij nog den ganschen dag met haar nieuwen angst rond. Maar zij dorst al sinds lang zoo brutaal niet meer te zijn, als ze wel geweest was; de laatste maanden hadden haar murw gemaakt...

Om lang over vieren tikte zij.

‘Binnen’, riep Mevrouw ongeduldig.

Die zat in een roodgeverfden, rieten stoel aan het balconhek. Haar bolle, witte kuif stond gedegen boven haar sterke, donkere gezicht; alleen de ontevreden-klaaglijke mondhoeken zeiden iets van zich ongezond voelen of niet lekker zijn... Sprotje meende vaak gemerkt te hebben, den laatsten tijd,

dat Mevrouw zich verbeeldde aan dezelfde kwaal te lijden als haar moeder...

Naast haar stond de juffrouw, kleiner en smal en bleek, en als altijd in een groengrijzige tint van kleeren, die haar nog bleeker maakte. Boven haar betrokken gezicht met de fletse oogen en de wijde neusgaten viel het zwarte haar zwaar uiteen en van achter was het strak opgekamd van den gelig uitgeholden nek. Voor de juffrouw was Sprotje nog banger dan voor Mevrouw. Zij had er niet op gerekend, dat die thuis zou zijn. In een nieuwe bedremmeldheid bleef zij staan.

‘Nou, Marie...’ zei Mevrouw. En toen Sprotje nog zweeg: ‘Je wou toch niet komen vragen, hoop ik, of je nou voor dag en nacht zou kunnen dienen? Ik begrijp wel, bij je thuis zal er veel veranderen...’

En dan plotseling heftig-afwerend, alsof men haar beleedigd had: ‘Daar kan niets van inkomen... ik hou van mijn vrijheid 's avonds... 'k heb ook geen ruimte...’

‘Het leege kamertje boven heb ik noodig voor mijn boeken’, zei de juffrouw minzaam uit de hoogte.

‘'k Wou vragen, Mevrouw’, zei Sprotje met een ijle, trillende stem, ‘of U mij niet als vroeger op achttien stuivers in de week kon brengen’.

Mevrouw keek verbaasd, dan gebelgd, dan spottend.

‘Je werkt minder dan vroeger’, zei ze... ‘al sinds een week ligt er verstelgoed te wachten in de keuken... je zou die fijne servetten uitwasschen... die hangen nog vuil boven...’

Maar de juffrouw, met een onverschillig gezicht, had iets gemompeld van: och... enfin... Marie was al zoo lang bij hen...

‘'k Heb je zóóveel faciliteiten gegeven in de laatste maanden’, morde Mevrouw nog hoogmoedig tegen; ‘telkens een kwartier vroeger weg, tweemaal een Zondagmiddag vrij, verleden week een heelen dag...’

‘Waarom wou je eigenlijk opslag hebben?’ vroeg zij dan argwanend.

‘'k Mot een kosthuis nemen... ze vragen een-twintig in de week... dat kan 'k niet betalen’, zei Sprotje gewurgd.

De gezichten van moeder en dochter, plots, hadden een spitsing van aandacht, een uitdrukking van misnoegen daarna...

‘Als je vierentwintig stuiver moet betalen en je verdient er hier achttien, dan kom je er toch nog zes te kort... hoe wou je daarmee?’ vroeg Mevrouw onaangenaam.

Sprotje stamelde iets van: de meubels... de erfenis... Ze zei het zoo vervaard, dat zij voelde niet geloofd te worden.

Mevrouw en de juffrouw hadden elkaar aangekeken; in hun blikken was een wisseling van raadvraging en waarschuwenden drang. Sprotje kreeg een hooge kleur; haar handpalmen werden koud en nat; zij had zooveel van achterdocht in dezen dienst geleerd... zij wist, dat men dacht: zes stuivers iedere week te kort, - die zal ook haar slag slaan als ze kan!

Sprotje had het laatste jaar geen cent oneerlijk meer genomen, maar met een duizelige schaamte herinnerde zij zich plots hare kleine bedriegerijen van den winter daarvoor... Zij voelde zich daar staan, alsof al haar gedachten en al haar daden zóó naakt aan het licht waren.

En alweer praatte, met een scherpte, die sneed door haar hersens, de stem van Mevrouw:

‘Stel, dat ik je op achttien stuivers bracht... hooger gaan doe ik in geen geval... dan zou jij toch nog niet geholpen zijn...’

Er was een oogenblik van moeilijke stilte.

‘Nee...’, stootte Sprotje heesch uit.

‘Enfin...’ besloot ongedurig Mevrouw Verscheer, ‘'t is nog zoo kort geleden met je moeder, hé...? we zullen nog eens zien... ik zal nog eens zien... 'k zal er over denken’.

Maar de juffrouw had kribbig met de schouders geschokt, knikte dan verholen-dringend van nee.

Mevrouw zag haar vragend aan, even nog besluiteloos.

En plotseling, onwillig, zei ze:

‘Ja, eigenlijk wil ik ook liever geen dienstmeisje houden, dat niet het noodige bij mij verdienen kan... Ik wil je niet haasten, maar als het staat zooals je zegt, moet je toch liever naar iets anders uitzien. Laten wij 't op half November houden... met de zes weken...’

Toen, op haar lijfspreukelijken toon, begon zij nog een klein relaas over het voordeel van een vollen dienst voor grootere meisjes: meer gevoel van verantwoordelijkheid, meer opgaan in het werk... meer gehechtheid en trouw aan de meesters...

Sprotje knikte star; een jachtige bleekheid trok haar gezichtje saam, en haastig ging zij heen.

* * *

Den Zondag daarop, 's middags na vieren - wat met hun werk het beste uitkwam - waren Sprotje en Ant verhuisd naar hun zolder-achterkamer aan de Vliet, bij Diepelink. Het was een laag en niet ruim maar proper vertrek. Aan den eenen zijwand lag het meegebrachte kermisbed gespreid, aan den anderen kant van het kapvenster stond het geel houten ledikant, dat voor Ant was bestemd, en waarin Sprotje slapen zou.

‘'k Hou m'n eigen spullen’, had Ant beslist.

Er stonden verder alleen maar een tafeltje met waschgerei en twee stoelen en een oude kist; doch aan den kaligen achtermuur pronkte, mooi glimmend in zijn donkerbruin hout, met de koperen sleutelgaten en trekkers, Sprotjes ladekast. De potkachel van Ant, zijn twee korte pijpstompjes in elkaar gestoken er boven op, school met hun oude strijkplank in den hoek.

Onwennig naast elkaar op den rand van het ledikant, zaten de twee. Ze keken elkaar aan met oogen, die vroegen, wat ze toch begonnen waren, en hoe zij het leven hier uit zouden houden, hier in dit vreemde vertrek, waar wat dingen waren zonder verband, en waar zij zitten konden op die twee stoelen, maar niet aan een tafel.

Onder het raam, als de have van landverhuizers, bolden de twee rood-bonte kussentijken, waarin zij hun kleeren hadden meegebracht.

Werktuigelijk ging Sprotje háár zak losbinden, haalde een paar stukken er uit, borg die in een schuif van de ladetafel.

Ant zei: ‘Hadden we de keukenlamp maar gehouden’.

Zij stond op, verschikte de pijp-eindjes op het kacheldeksel, keek er na, hoe die aan een kant gedeukt waren bij het overbrengen.

Voor de uitgetrokken lade op haar knieën liggend, was Sprotje heimelijk te huilen aangevangen. De dompe angst, die haar bezat sinds het onderhoud met haar Mevrouw, die werd in dit trieste uur als verdoofd door de nog nijpender pijn van haar verlangen naar hun huisje, dat zij daar even verlaten hadden. Er was een knagend heimwee in haar hart

naar hun stille, donkere keuken, naar het plaatsje, waar je zoo wijd over de weilanden zag, naar het plekje bij het voorkamer-raam met den leunstoel, die nu verkocht was, en de zeildoektafel ook... De strijkplank, met vervuilde lappen erom, stond daar in den hoek, verlaten, zonder zin... nooit meer zou haar moeder, bedrijvig tusschen het versche strijkgoed, er achter staan... haar moeder, haar moéder, die zij zoo weinig gemist had, toen ze ziek werd, die ze vroeger zoo weinig lief had gehad! Nu herinnerde zij zich, als gloeddoorschenen droomen, de middagen, dat zij samen thuis waren, en, het werk gedaan, vóór in den schemer te praten zaten, of achter, in den rooden schijn van het stervend kolenvuur... zij zag de verweerde hand, die haar het kommetje overreikte, zij zag de gebogen gestalte, zooals die, de armen gesteund op de knieën, dan zelve boven haar dampende koffie zat, zij zag de stille bruine oogen, die tuurden... En dat dit nu nooit meer terug kon komen, en dat díe keuken niet meer bestond, dat daar aan het Dijkje nu een paar kale hokjes waren met niets van haar moeder meer erin... En nu was zij hier in deze vreemde kamer, met Ant... Ant bleef het eenige, dat haar eigen was, maar 't leek haar of die hier dezelfde Ant niet meer was, of Ant plots veel losser van haar was geworden, dan vroeger. Haar moeder, die was de band tusschen hen geweest, die was ook het vaste àchter haar geweest, dat haar dekte tegen de menschen, en nu stonden zij ieder alleen, Ant alleen, en zij alleen, en aan elkaar zouden zij maar zoo luttel steun hebben, en tegen de wereld had zij geen beschutting meer.

De heete, wreede tranen al bitterder te borrelen aanvingen. Toen Sprotje plots voelde, dat achter haar Ant ook op het punt stond te gaan huilen, droogde zij schielijk haar oogen, kwam beschaamd overeind en ging voor het raam naar buiten kijken. Zij merkte nauwlijks wat zij zag.

Als zij wat later naar haar zuster dorst omzien, zat die in een botte bedruktheid, als een hond, die zich op een vreemd erf weet ingesloten en geen uitweg meer ziet.

Geen van beiden dachten zij eraan, eenige eigen schikking te maken in de ruimte, die nu voor een maand althans de hunne was. Eindelijk ging Ant haar kleeren bergen in de kist; Sprotje hurkte weer voor haar ladekast.

En plotseling luidde er, kordaat, een tikje tegen de kamerdeur. Sprotje schrok op, ging kijken. In het zolder-portaaltje stond een jong meisje, zoo groot als Sprotje zelf; het was een meisje met een aardig, blozend gezicht en krullend, roodblond haar; zij had groote, vrijmoedige blauwe oogen en zij keek daar Sprotje zoo goedwillig mee aan, dat het die plotseling heel wonderlijk te moede werd.

Het meisje zei:

'De boterhammen zijn nog niet klaar, maar de kommesale kenne bij ons altijd benêe komme, as ze der plezier in hebbe...'

Sprotje keek verrast. Zij kende nog niemand uit het huishouden, en over dit meisje had Ant haar nauwelijks gesproken. Wat die een lieve stem had! en wat een vriendelijke oogen! - Dus ze gingen met haar mee...? - vroeg het meisje nog eens.

Sprotje knikte van ja, keek dan Ant aan. Ant stond op. Gedwee volgden zij beiden het montere meisje naar beneden.

Zij moesten omzichtig loopen langs de vreemde trap, die middenin een scheeve kromming maakte, waarbij men de voeten niet dan dwars kon zetten op de smalle treden.

Het meisje, dat in een ommezien onder was, zei:

'O! de trap zal wel wenne...'

'En wij ook...!' lachte zij.

Het was Sprotje op eenmaal of, bij dat heldere lachen, haar eigen ellende lichter werd en zachtjes afliet van haar hart.

Bijna welgemoed kwam ze de keuken binnen.

Daar, in den al schemerigen avondstond, zaten twee oude vrouwen weerszij de tafel. Dat waren de grootmoeder en tante Bartje.

Sprotje keek gespannen-nieuwsgierig. Zij had bloo goeden dag geknikt en niets gezegd.

De twee oude vrouwen, de grootmoeder met haar blanke kornet op, breed en weldoorvoed en rustig van gebaren, maar met rappe, gewikste bakers-oogjes, en tante Bartje, mager, slokjes, druk, en kippig knipperend, omdat zij zich half blind keek op het fijne naaiwerk, dat zij nog dagelijks afleverde, - de twee oude vrouwen, ieder in een laaggerugden boerenarmstoel, dien de grootmoeder heelemaal vulde, en tante Bartje maar half, waren stil-bedrijvig in de weer voor het avondmaal.

Tante Bartje sneed de boterhammen tegen een doek op haar buik, en de grootmoeder smeerde.

Het meisje met het roode krulhaar, dat Hilletje bleek te heeten, zorgde voor de koffie.

Moeder Diepelink zelf was er op uit.

Sprotje voelde, dat zij keek, maar zij kon het niet laten. Zij vond die twee oude vrouwen zoo eerbiedwaardig en zoo vertrouwd; zij had dadelijk begrepen, wie van de twee de baker was; die vond zij de deftigste. Maar tante Bartje leek haar liever, en het liefste vond zij Hilletje, die maar stil liep te zingen en een gezicht trok of ze altoos plezier in 'r leven had.

Het was een huishouden van drie vrouwen, dat van de Diepelinks: de grootmoeder, de moeder en het dochtertje. De grootmoeder hád gebakerd, de moeder bakerde nog; de oude en de jonge vrouw Diepelink heetten ze in de bakerdiensten, al was de jonge zoo jong niet meer, een goede vijftig, en sinds jaren reeds weduwe zelf. En als moeder Diepelink aan het bakeren was, kwam grootmoeder Diepelink's zuster, die op een hofje woonde, zoolang tot hulp in huis; de grootmoeder was wat zwaar ter been geworden, bukken of tillen, dat ging zoo niet meer... en Hilletje was den dag door op de kleermakerij van Werst.

- Wat was het hier gezellig in die keuken, dacht Sprotje, en wat rook de koffie, die zij zetten, lekker.

Ze was blij, dat zij in dit huis terecht waren gekomen. Toch dorst zij nog bijna niets te zeggen.

Ant, met haar wat stugge vrijpostigheid, had zich dadelijk, zonder veel praatjes, op haar gemak gezet, zei eens wat, of zweeg, en deed of ze al heelemaal thuis was. De twee oude vrouwen gedroegen zich ook kalm-bekend tegen háár; zij waren vriendelijk; zij vonden het blijkbaar een geschikte kostgangster.

Maar Sprotje kende niemand. Sprotje, met haar bleeke en schuw-glurende gezicht, werd terdege opgenomen, en men had kennelijk met haar vrij wat minder op dan met Ant.

Toen zij, tegen het eind van het boterham-eten, met haar ouwelijke wijsneuzigheid, en nuffiger sprekend dan ze anders deed, omdat ze zoo verlegen was, vroeg: hoeveel jaar de grootmoeder wel gebakerd had, - antwoordde die als terloops en snibbig: ‘zeker meer jaren dan jij er oud ben.’

Dat bracht Sprotje nog meer van haar stuk.

Een tijdje later bleek uit de gesprekken, dat tante Bartje, op haar hofje, nog altijd den naam had, het fijnste klein-kindergoed van de heele stad te naaien. Toen voelde zij op eenmaal een groote vereering voor tante Bartje. Zij had graag meer willen vragen, maar dorst toch niet, en zij deed maar haar best in het algemeen gepraat kleine, belangstellende dingen mee te zeggen, die echter niemand oplette.

Toch vond Sprotje het zoo samen zitten in de schemerige keuken, en later bij de groote, heldere petroleumlamp, eer prettig dan naar, en zonder de zwarte zorgen over het geld en over een dienst, zou zij zich al heel wat getroost hebben gevoeld. Het heerlijkst vond ze, dat, een enkele maal, Hilletje afzonderlijk iets tot haar zei. Dan kleurde ze, lachte, en zocht gauw iets even vriendelijks om terug te kunnen zeggen.

Maar tegen het eind van den avond ontstond er plots een klein geschil, dat vele dagen daarna nog herhaaldelijk een aanleiding tot stekeligheid zou blijven aan de maaltijden: de oude vrouwen waren niet tevreden met de verdeeling der twee slaapgelegenheden tusschen Ant en Marie.

- De oudste zuster hoorde in het ledikant te liggen, en de jongste op den grond, niet andersom...

't Was de baker vooral, die haar meening zei met een onverholen afkeuring voor de aanmatiging van Marie en de toegefelijkheid van Ant.

- Wie betaalde de kamerhuur? en wie bracht beddegoed mee? De oudste toch? Gaf dat dan de jongste recht om het beste te nemen?

- Ja, dat vond tante Bartje ook.

- In háár tijd zou dat anders geweest zijn, begon de grootmoeder opnieuw,... dan hield zij zich in, bedacht dat zij tegen een meisje sprak, dat nog zoo pas haar moeder verloren had...

Maar die bangschieterige wijsneuzigheid kon ze anders niet luchten, en haar kribbigheid werd weer sterker dan haar goede wil.

Sprotje moest al 'r best doen om haar tranen in te houden.

‘Kom...’ zei Ant, ‘'k slaap goed zooals ik slaap... 'k heb m'n heele leven geen ledikant gehad...’

Maar Sprotje werd tot de bekentenis gebracht, dat zij thuis

ook op den grond lag... Met een vernederende manier om over de schuldig bevondene heen te praten, doorplozen de grootmoeder en tante Bartje, spaarzaam van woorden, maar met veelbeteekenende gezichten, het geval, - tot Hilletje op eens, rood-boos wordend, kattig uitviel:

'Da' ledekant zou ommers toch te klein zijn voor een groote as Ant... Merie ken der maar net in...'

Toen Sprotje zich zoo verdedigd voelde, had zij nog meer moeite, haar tranen te bedwingen, maar zij was Hilletje toch heel dankbaar, al begreep zij niet, waarom die zoo haar partij koos.

Boven, alleen met Ant, stelde zij voor van slaapplaats te verwisselen. Maar Ant deed onverschillig. - Ze had het al gezegd... zij lei waar ze lei... en ze had maling aan die oude wijven...

- Gek!... hoe kwam het toch, dacht Sprotje, dat Ant tegenwoordig zoo vaak praten kon, als Sien vroeger deed?

Zij vond het liggen op de gladde matras, tusschen de keurige geelhouten beschotjes zoo heerlijk, dat ze de volgende dagen niet meer repte van veranderen. En dank zij die voor haar ongewone goede ligging, sliep zij nu veel rustiger en lieten haar 's nachts ten minste de zorgen respijt. Driemaal droomde zij van Hilletje. Eens droomde zij ook van Juffrouw Jonkers. Maar in haar droom, zooals dat gaat, had zij Hilletje en juffrouw Jonkers verward; zij zat met de eene in de keuken van Diepelink en het bleek de andere te zijn. Dat was een vreemde ervaring, toen zij wakker werd, en zij moest er dien dag telkens over denken.

Zij moest hoe langer hoe váker aan Hilletje denken, als zij niet bij haar was; en het maakte haar iedere maal gelukkiger, wanneer, tegen een bedekte bemerking der oude vrouwen in, de dan plotseling bits-bijdehande stem van het roodharige meisje tot haar verdediging uitviel.

Sprotje begreep toen al wel, dat het kittige Hilletje haar grootmoeder en oudtante niet zoo bijster goed gezind was, en het plezieriger vond als haar meer gulhartige en pretmakende moeder het huishouden deed, - doch haar dankbaarheid was daar niets minder om. Zij bezon zich ook verscheiden malen, of zij aan Hilletje niet haar nood zou klagen, vragen of die geen dienst voor haar wist... maar dan leek het haar plots of juist Hilletje

de laatste was, bij wie ze met die zwarigheden moest aankomen, en zij kropte al de angsten op in haar hart.

Zij had zich, die dagen, weer in twee diensten aangemeld; de eene was gebleken in een smederij te zijn; de juffrouw had goedig maar heel bezwaarlijk gedaan... Nee, ze zocht toch eigenlijk een ouder meisje, was haar besluit geweest. Het tweede dienstje was bij een juffrouw met een lange kanten muts op en gouden krullen aan haar slapen; die gaf twaalf stuivers in de week en de volle kost; zij moest er den volgenden dag terug komen, maar toen was de juffrouw voorzien.

De tweede Zondag, dat Sprotje bij Diepelink was, werd een heuglijke dag voor haar.

Den avond te voren had Hilletje gevraagd:

'Hoe laat ben jij vrij morgen?... dan kom ik je halen.'

'Waarom?' verbaasde zich Sprotje.

'Om te gaan wandelen', zei Hilletje... 'wat is daar voor geks aan?'

Met een glansvol hartje had Marie dien avond in bed wakker gelegen; en den volgenden morgen, pas in haar dienst, moest zij het aan haar Mevrouw vertellen, tegen wie zij, deze weken, uit zichzelve nog niet weer gesproken had: 'Vanmiddag komt me vriendin me afhalen... om te gaan wandelen!'

Sprotje had nog nooit een vriendin gehad.

In een plotselinge oplaaiing van gevoel was zij vol van de liefste gedachten over het meisje, dat haar zoo goedgezind bleek. Met een bijna pijndoende teederheid dacht zij aan Hilletjes gezicht, aan haar handen, haar stem, en tegelijkertijd was er angst in haar hoofd, dat zij niet vroolijk en niet aardig genoeg zou wezen op zulk een wandeling, bezon zij zich op verhalen en grapjes, die de andere zouden kunnen vermaken.

Met een popelend hart wachtte Sprotje dien Zondagmiddag den klokkeslag van vier.

Arm in arm, als twee verknochte vriendinnen, wandelden Hilletje en zij de Waterveldsche weg af... het eenige, wat Sprotje de heerlijkheid van dat uur even verduisterde, was, dat zij zichzelf in haar onfraaie kleeren en met haar mutsje, niet waardig vond, zoo gelijk op te loopen naast Hilletje, die

een mooie korenblauwe japon droeg, en een hoed met twee trossen seringen, zóó prachtig, dat ze echt leken.

Het was een zacht-warme dag in het begin van October. Zij wandelden langs den Singel, en zaten daar. Op het breede, bleekblauwe water wiegde her en der het warm goudbruin der saamgevlotte najaarsbladen, en door de ijle, gelende boomen zag de hemel teer glanzig en strak, als van zachte zijde.

De meisjes zaten dicht naast-een op de bank, die zoel aanvoelde van de middaglange zonnekoestering; zij ondervonden vaag het zomersche herfstuur en spraken weinig.

Soms lachte Hilletje plots in een giechertje zacht-luid op en begon een verhaal. Sprotje luisterde met een verre aandacht vol gelukkigheid.

Zij dacht, dat zij nog nooit zoo gelukkig was geweest als dezen middag.

Diep in haar hoofd was nog wel de onrust van iederen dag, maar zij vergat die bij lange poozen en een uitkomst leek haar zekerder.

En de gansche week daarop, in den weerglans dier schoone uren, deed zij luchter en beter haar werk.

Eenmaal, een avond, ging zij ook met Hilletje mee boodschappen doen, de stad in, doch dat was zoo heerlijk niet, want zij was te moe van den dag in haar dienst.

Langzamerhand waren de twee oude vrouwen, grootmoeder Diepelink en tante Bartje, beter jegens haar gezind geraakt. Zij wisten nu wel, dat Marie zwak was, en dat die niet uit luiheid 's avonds zoo weinig behulpzaam deed. Zij hadden niet meer, als de eerste avonden, zijdelingsche schimpscheuten tegen jonge bleekneuzen, die altijd op 'r zeven gemakken waren, en de grootmoeder zei nooit meer, met haar vinnig-vriendelijke stem, als er iets uit de kast moest gekregen of van het vuur: ‘Allé, meisje, rijs jij eens overeind, dan schimmelen je beenen niet.’ Met een klein-vergenoegd gezichtje haalde tante Bartje 's avonds haar duurste en fijnste werk uit de mand, mikte, pikte, kriebelde haar petiterigste steekjes door de ragge stof, van te voren al gevleid door het eindelijke, verlegen vraagje, dat nooit uitbleef... Sprotje boog begeerig naar voren, voelde met aarzelende vingers het open zoompje aan, de kantjes, de stikseltjes: - was dat een pronklakentje?... een doopmutsje?... een dagponnetje?...

hadden overdag de kindertjes van die lange ponnetjes aan, om beter het luiergoed te bedekken? om netjes te zijn als ze uit de wieg kwamen?...

Sprotje, met een vaag-hevig verlangen, zag al dat kleine, fijne goed onder haar oogen uitgestald. Zij dacht aan Sien... iederen dag konden zij bericht verwachten... zulk mooi goed zou Sien toch wel niet hebben! Zij herinnerde zich woord voor woord wat Sien gezegd had, bij haar moeders bed... van de zeegroene gordijntjes en het kanten kleed... Zij zag Sien zitten met haar zware lichaam en haar vreemde gezicht... Zij zag haar moeder, hoorde die spreken, zoo ongekend zacht en liefdevol, over het kindje, dat geboren zou worden... Zij zag zichzelf zitten, 's avonds, bij juffrouw Jonkers...; zij had een wollen doek op schoot, en de juffrouw bracht haar het slapende Wilmpje... Zij zag het weeke, witte halsje binnen het flanellen nachtponkraagje, zij zag het vlassen haartje, en boven de kleine, roode slaapwang, het flauwe, blauwe oogstreepje, dat knipperde of hij wakker zou worden en dan wassig-vast weer toeviel...

Een mengeling van onverklaarbare, vreemd-zachte en woeste gevoelens kwam er door Sprotjes hart gevaren... En dadelijk daarop moest zij dan aan Hilletje denken. Zij zag Hilletjes ronde, roze wangen, en haar blauwe oogen met de lange wimpers, en het dichte, roodblonde krulhaar... en zij was zeker, dat zij nog nooit van iemand zooveel gehouden had, als zij nu van Hilletje deed, ook zelfs van juffrouw Jonkers niet.

Maar den volgenden Zondag leek haar de wandeling, die zij samen maakten, iets minder prettig en iets minder vertrouwelijk, en zij wist niet, of dit aan Hilletje lag dan wel aan haar. Het weer was helder en zomersch als de eerste maal, en zijzelf was uitgerust als iederen Zondagmiddag, wanneer zij in haar stille keuken de twee lange middaguren boven 'Bunyans' Christenreize naar de Eeuwigheid' had zitten droomen... misschien tobde zij ditmaal meer over haar dienst, die verliep, en de nieuwe, die zij maar niet vinden kon... 't Was al bijna half October!

Toch was zij zeker, dat zij dien dag nog meer hield van Hilletje dan al de dagen ervoor; alleen, het samengaan maakte haar zoo blij niet, gaf haar een onrustigheid en een zorg, die zij niet verstond.

En den derden Zondag kwam Hilletje niet langer alleen, om Sprotje af te halen; er was nog een ander meisje bij, een, dat ouder was... - Ook een vriendin... zei Hilletje, - die had gevraagd eens een keer mee te gaan...

Sprotje voelde plots een nijpende teleurstelling; - dan, even ook, een gevleidheid, dat zij nu nóg een kameraad kreeg, een zoo groot meisje al... Maar de teleurstelling bleef het sterkste, maakte haar stug, en zij praatte heesch, omdat het schreien haar stak in de keel.

Het nieuwe meisje, donker van uiterlijk en zwaar voor haar jaren, praatte en lachte druk en luid. Zij deed lange verhalen aan Hilletje, waarvan Sprotje weinig begreep, maar 't ging over verboden dingen, dat hoorde zij wel; het maakte haar belust en het vervulde haar met een vreemde vijandschap voor het nieuwe meisje, en voor Hilletje ook.

Marie kon Hilletje onder het wandelen nu ook geen arm geven: - dat stond niet, met je drieën; en zij liepen los naast elkaar, tot, na een tijdje, in een gegiechel en fluisterend gepraat, de twee anderen elkaar onder den arm namen, en Sprotje, verlaten en zonder praten, alleen er naast ging.

Zij begreep toen, dat Hilletje de stille wandelingetjes met haar alleen te saai had gevonden; er verhardde iets in 'r hart; maar door den wrok, die haar brokte in de keel en haar gekneusde trots, voelde zij hooger een kwellende liefde en een bitter verdriet. Zij nam zich vast voor, een volgenden Zondag zulk een wandeling met z'n drieën af te slaan, maar toen zij 's avonds er op dorst zinspelen, zei Hilletje dadelijk bits: ‘nou, graag of niet’ en deed zeer beleedigd.

Den volgenden dag, toen Sprotje uit haar dienst kwam, vond zij plots, aan den hoek van 't Plantsoen en de Waterveldsche weg, Hein van der Kamp op haar staan wachten.

In het begin van den zomer, kort na Siens trouwen, en toen haar moeder pas ziek was, had zij den jongen vaak gezien; tweemaal was hij ook bij hen binnen geweest, als hij van zijn oliemolen langs kwam... Toen opeens, was hij weggebleven, en tusschen al de lotgevallen van die tijden door, had Sprotje niet dikwijls meer aan hem gedacht.

Zij zag dadelijk, dat hij kwaad was; zijn altijd wat rooie en ongemakkelijke kop stond grimmig naar haar toe en hij kauwde barsch op zijn snorretje.

‘'k Heb jou gisteren met die meid van Vieredag zien loopen,’ zei hij; ‘da's geen portuur voor een meissie as jij’.

Sprotje op haar beurt werd boos.

‘Dat zal jij zeker weten’, beet ze van zich af; ‘Hilletje van Diepelink loopt er toch ook mee’.

‘Mot die meid van Diepelink zelf weten’, zei Hein; ‘maar die andere zal jou niet verteld hebben, dat ze vroeger ook op de Waterveldsche weg het gediend... omdat ze daar weg is gejaagd.’

Hij begon weer nijdig op z'n wittige snorretje te kauwen. ‘Da's nou die meid, waar 'k verkeering mee heb gehad... maar 'k mocht ze niet... en twee maanden later was ze uit 'r dienst gezet...’

Sprotje kleurde hevig, juist als de eerste maal, toen Hein over die verkeering praatte; zij voelde zich geheel onzeker, en wist niet, wat te zeggen, noch hoe te kijken.

‘En waar zitten jullie nou tegenwoordig?’ vroeg de jongen, eensklaps weer goedig en als uitgewoed.

‘Bij vrouw Diepelink’, zei Sprotje... ‘daar liggen we in de kost.’ Zij was nog niet over de ontredderdheid van haar gevoelens heen, en in die verwarring sprak duidelijker op dan ze wou, een toon van kleine behaagzucht. Zij was er trotsch op, bij zulke nette menschen te wonen.

‘'k Was nog wel 'ns bij je moeder angekomme, toen die zoo ziek lag; en later, met de begrafenis...’, zei de jongen; ‘maar as 'k dacht: nou gaan 'k 's, dan dacht ik meteen: most die madam 'r 's zitte!... Want ik ken ze nog altijd niet uitstaan, die zuster van jou.... En toen op een dag waren 'r andere mensche in jullie huisie...’

‘Je kwam ook nooit meer 'ns langs’, zei Sprotje verwijtend, en met een blos alweer.

‘'t Wi'k wel geloove...’, verweerde zich de jongen; ‘'k ben nou an de oliemolen van die broer van m'n baas, buiten de Weteringpoort.... daar waren 's op ééne keer drie knechten tegelijk ziek... en later ben 'k der gebleven... met twee kwartjes opslag na de drie maanden.’

‘En nou mot 'k er van door,’ zei hij dan gehaast; ‘'k mot gaan eten.’

Hij vroeg nog waar vrouw Diepelink woonde. En in een plotselinge vastklamping aan dit wezen, dat zij zich zoo toegedaan

voelde, zei Sprotje schor en zoo maar verward-fel naar hem heen:

‘Hein, me volk het me opgezeid... weet jij geen dienst voor mijn?’

‘Die dienst, waar je al drie jaar ben?’ vroeg de jongen geschrokken.

Het meisje knikte.

‘Waarom?’ vroeg hij weer. Hij zag ontdaan, of hem iets naars was overkomen.

Marie kreeg plots de tranen in de oogen; zij trok schril de schouders op.

‘Om het loon’, zei ze dan. ‘'k Most meer loon,... 'k kan der zoo niet komme... maar dat woue ze niet.’

Toen werd de jongen heel wonderlijk van binnen, beschaamd en ontroerd tegelijk, dat dit meisje, dat hij altijd zoo vreemd en teruggetrokken had gekend, hem nu zoo hulpeloos haar vertrouwen gaf. Maar plotseling, waarom dat wist hij niet, hij had in geen jaren daar meer aan gedacht, herinnerde hij zich de twee gulden, waarvoor Merie op dien regenavond Sien had verraden; en als een stekende pijn en een afkeerig wantrouwen tegelijk, ging het door hem heen, dat zij misschien oneerlijk was geweest. Zijn kop werd vuurrood, zijn gedachten verdwaalden door elkaar.....

Marie, geheel van streek, zag voor zich neer, veegde zich de haren van het voorhoofd.

‘Nou, 'k zal zien, dat 'k 's voor je rondkijk’, zei de jongen; zijn stem klonk bijna barsch en toch week, en meteen, na een bruusken knik, ging hij door.

Sprotje, de daaropvolgende dagen, leefde in een onontwarbare woeling van gevoelens en gedachten. Het berouwde haar niet, dat zij Hein over dien dienst gevraagd had, ofschoon zij niet begreep, waarom hij opeens zoo boos was geworden en nog minder, hoe Hein een dienst voor haar zou kunnen vinden; zij moest telkens aan hem denken, maar nog meer moest zij denken aan Hilletje en hun oneenigheid. Zij dacht ook veel aan haar moeder, en aan juffrouw Jonkers. Maar geen gevoel kon zij duidelijk nagaan; zij kon met niets in het rechte komen. Zij meende een zelfde innigheid te voelen voor juffrouw Jonkers en voor Hilletje, maar werd zich dan opeens bewust, dat zij nooit zoo aan juffrouw Jonkers' wangen en oogen had gedacht als aan die van

Hilletje. Aan Heins oogen en wangen had ze ook nooit gedacht, en toch werd ze voor hem soms dezelfde weekheid gewaar als voor Hilletje, maar meer nog dacht zij aan hem met de behoefte van bescherming-zoeken, zooals zij nu, achterna, dacht aan haar moeder.

Doch al die dierbare en bëangstigende gevoelens, als zij, nieuwsgierig en begeerig en terugschrikkend, ze door zich heen voelde trekken, werden altijd weer vertroebeld en vergald door den al klimmenden angst voor den vijftienden November. Zij was nog weer op de enkele diensten, die in de ‘Bode’ stonden, afgegaan. Op de Oude Gracht, in een deftig huis, had zij de Mevrouw niet eens gezien, was dadelijk afgewezen door de keukenmeid; een zwarte japon en witte manchetten waren daar vereischte; zij had dat niet begrepen. De Juffrouw van een galanteriewinkel was heel toeschietelijk geweest, deed dadelijk of ze haar al gehuurd had, maar toen Sprotje vroeg, hoeveel ze verdienen kon, bleek het loon maar zestien stuivers te zijn en de halve kost. Zij begreep niet, hoe en waar ze nog iets zou moeten vinden. En wat toch, wat toch, als ze niets vond! Ze kon soms vurig loopen bidden op straat, om redding; andere dagen was zij zoo moedeloos, dat zij tot een gebed geen macht meer had.

Den volgenden Zondag ging Sprotje nog eenmaal met Hilletje en Anna Vieredag uit. Zaterdags avonds was zij de minste geweest, had, toen de andere niets zei, zelf gevraagd - haar slapen klopten van angst en verlangen - of de twee haar weer kwamen halen. ‘Goed’, was Hilletjes onverschillig antwoord geweest.

Vaag slechts had Sprotje er zich rekenschap van gegeven, dat zij liever Hein boos maakte, dan Hilletje voor goed te verliezen; doch tevens voelde zij zich daar bleek en beverig om, als wie iets schuldigs doet.

Dien Zondag was de wandeling met hun drieën haar een nog grooter kwelling dan de eerste maal. Zij begreep hoe langer hoe killer, dat Hilletje niets om haar gaf; en zij was zoo ongelukkig, dat zij voortdurend liep te strijden met haar tranen. De meisjes, aldoor aan 't gekken met elkaar, zagen het niet eens. Toen hoorde Sprotje plotseling den naam van der Kamp. - Zij hadden 't over Hein, en Hilletje, proestend, zei iets, waarover Anna Vieredag, met een knik in haar middel, leelijk begon te lachen.

Sprotje voelde heftig haar hart hameren en het bloed naar haar hoofd jagen; een felle weerzin tegen de twee steeg haar opeens naar de keel en tegelijk een heet verdriet naar haar oogen. Zij werd als blind en doof van binnen; zij draaide zich om en liep weg. De twee meisjes, nog lachend, bleven waaierig staan, riepen haar terug. Hilletje, bang opeens, dat zij thuis klagen zou, kwam haar achterop geloopen, en naast haar, met de hand op 'r arm, praatte erg lief en overredend van ‘kom meid, wees nou niet zoo flauw, la' we nou prettig verder wandelen...’ Doch toen Sprotje, huilend en wild nee-knikkend doorging, liet ze haar met een duw los en schold ‘akeligheid!... 'k wil nooit meer met je uit, hoor!’

Maar Sprotje voelde nauwelijks pijn daarvan; brandend huilde ze nog even; toen liep ze, inwendig als versteend, naar huis. Sinds dien middag was haar wonde genegenheid voor het roodharige meisje plotseling saamgeronnen en verkild; en zoo, in enkele weken, verliep de eenige vriendschap, die zij in haar leven ooit gehad had, of ooit hebben zou.

Wel bleef zij lang nog in haar droomen van Hilletje vervuld, maar er was dan altijd iets, dat niet heerlijk uitliep, en dat haar wakker deed worden met een wrang en stekend gevoel in de keel, of zij bitter had moeten schreien en niet had gekund. En overdag en 's avonds ontweek zij Hilletje zooveel dat ging; zij vermeed steeds haar aan te zien of haar te betrekken in iets, wat zij zei.

En toen uit Sprotjes leven de plotselinge en zoo korte glans dier genegenheid was weggevaagd, toen zij 's morgens niet meer kon opstaan met het verlangen naar Hilletjes klare, vroolijke stem, en den dag door niet de warmte in haar hartje voelen van een vriendschap zoo nieuw voor haar, en 's avonds gaan slapen met in haar geheugen, versch, al hetgeen Hilletje dien dag tegen haar gezegd had, - toen, in de plotseling weer leege dagen hernam haar des te heviger de angst voor de werkeloosheid, die dreigde.

Met een heimwee-vol verlangen dacht zij nog vaker nu aan haar moeder; met een vreemd, wee verlangen begon zij ook zich ongerust te maken over Hein, dien zij in geen tien dagen gezien had.

Toen de laatste October aanbrak voelde zij zich als

van angst verwurgd. ‘Over veertien dagen!’ dacht ze maar; ‘over veertien dagen.’ Zij wanhoopte iets te vinden. Er waren bijna geen diensten open, en geen voor een halfwas als zij. Bij een slagersjuffrouw ging zij zich aanbieden; - of ze wel eens meer had gediend...? maar ook in een drukke zaak...? en de slager zelf, die juist in de binnenkamer een kop koffie slurpte, vroeg met een spottenden lach, of zij er wel trek in zou hebben een vloer vol bloed aan te dweilen...

In de Hanekamp had zij 't geprobeerd...: ‘Ja, uit oude bekendheid...’ zei men daar..., ‘maar in een huishouden met zeven kinderen... zij moest zelf maar eens bekennen, of zij dat aan zou durven.’ Zij had wel willen zeggen van ja, maar zij voelde, dat zij toch zou worden afgescheept.

Zij dacht er iederen dag aan, haar Mevrouw te smeeken nog te mogen blijven. Zij spiedde in huis en luisterde bij de deuren om gewaar te worden, of er al een ander was genomen... Toen zij op een morgen begreep, dat haar plaats was vergeven, leek het haar, of dit nu het einde was van alles.

Over geen veertien dagen meer zou de dag komen, dat zij 's morgens niet naar de Waterveldsche weg had te gaan, dat zij met haar armen over elkaar bij Diepelink moest blijven, of op straat kon gaan zwerven; dat zij heel haar kostgeld van haar erfenis zou moeten geven... en dan, eindelijk, als een nachtzwarten afgrond, zag zij den dag, dat zij niets meer zou kunnen betalen... een duister, wijd water was het, dat smorend om haar heen sloot.

Zij dacht wel vaag: haar voogd... de oom uit het Kerspel, dien zij twee- of driemaal had gezien voor haar moeders begrafenis, maar hij was nog veel armer dan zij ooit geweest waren. Wat zou die helpen?

Haar gezicht werd zoo minnetjes, dat de oude vrouwen haar vaak met zorg aankeken, en te vragen begonnen.

‘Niks... 'k heb niks...’, zei Sprotje angstig ontwijkend. Zij was doodsbang voor dat vragen. Juist de menschen, waar ze in huis lag, mochten niets weten, juist die niet. Dat waren de menschen, waar zij geld aan zou moeten betalen, als zij geen geld meer had. Iedere maal dat zij voor haar bord middageten aanschoof, had zij 't nijpende gevoel van ze bij voorbaat al te bedriegen.

Soms bekende zij zich wel, dat zij verkeerd deed, zoo te

zwijgen: de Díepelinks moesten eens diensten weten! Ze zei telkens: 'k mot 't zeggen... Ze kon niet. Soms hoopte zij maar, dat men plotseling alles weten zou....

Ant, sinds weken, zag zij bijna niet. Die kwam aan 't eten te laat, sloeg haastig wat naar binnen, was weer weg. Wat die toch had?

'Wat loopt Ant toch altijd naar de haven?' had Hilletje eens aan tafel gevraagd.

En Sprotje was gaan rekenen; veertien dagen vóór haar moeders dood was Busselaar bij hen geweest; den dag vóór de begrafenis was hij niet verschenen en de tweede week bij Diepelink evenmin. Zij waren nu bijna vijf weken in hun kosthuis, - 't was weer de tijd, dat hij met zijn 'Duif' een dag voor anker kwam liggen.

Ant wachtte... Ant, na weken van morrelende onrust, was of kwam aan de haven. Met haar domp-hartstochtelijken aard had zij zich blindweg en voorgoed als vastgezogen aan den man, die, sinds meer dan twee jaar nu al, haar in het ongewisse hield. Tijden lang, iedere veertien dagen, had hij een middag en een avond als een doodgeloopen boot in hun keuken vastgemeerd gezeten of hij nooit weer heen zou gaan... gevreëen eigenlijk had hij haar niet. Hij had maar koffie gedronken en van de koeken gegeten, die hij zelf meebracht; soms had hij wijdloopige verhalen gedaan. Hij had haar 'ns onder de kin gepakt of in de dij geknepen en gevraagd: 'zou jij wel graag op een schip leven?' 'zou jij wel een weduwnaar van over de veertig willen hebben?' 'zou jij wel aan 't roer willen staan als de knecht eens ziek was?'

Over haar antwoorden had hij lang nagedacht, doch ze niet verder besproken; hij had maar, met zijn groote, vleezige handen over zijn stoppelig schippersbaardje gewreven, of nadenkend het gouden ringetje in zijn oor betast. En bij een volgend bezoek had hij weer soortgelijke vragen gedaan.

Ant, zonder eenige zekerheid ooit, had een oer-fel gevoel van bezit over hem gekregen, en nu hij tweemaal uitbleef, was er enkel de drift in haar, hem terug te halen, hem mee te drijven naar waar zij woonde, hem aan tafel te zetten, koffie te schenken en door haar doening en blikken aan ieder te zeggen: 'die man is van mij'. De angst van haar dagen

was, dat hij niet zou weten, waar zij gebleven waren, en in zijn vreemde lauwhartigheid zich ook geen moeite geven, dat uit te vinden. Als ze hem maar eerst zag, hem maar in 'r bereik had!

Doch toen zij na veel wachten en vragen, wanneer de ‘Duif’ toch wel eindelijk zou binnenloopen, begreep, dat de beurt al voorbij was, of niet kwam ditmaal, toen verviel zij in een stompe verslagenheid, die dagenlang duurde.

Den vierden November was het een feest in het huis van de Diepelinks. Moeder Diepelink kwam terug uit een rijke bakerdienst, waar zij meer dan zes weken gebleven was. In den namiddag kwam zij aanzetten, een gezellige, goedlachsche vrouw, met een blozend, welgedaan gezicht binnen den blauw-blanken schulprand van haar kornet.

Zij bracht een klapmand en een korfje vol zoetigheden en vleeschwaren mee, alles presenten uit haar dienst: koeken en hoofdkaas en fijne appelen, een halve flesch pons en Utrechtsche theerandjes en twee gerookte palingen.. en zij deed de wonderbaarlijkste verhalen over het goede leven, dat zij gehad had en over de vijf en tien guldens, die haar bij 't doopmaal en de kraambezoeken waren toegestopt. Hilletje was buiten zichzelf van plezier. Haar moeder weer thuis en een tafelvol om van te smullen! Wat een lol!

Zij kreeg direct uit den vollen buidel een kwartje cadeau, wat de twee oude vrouwen afkeurend de hoofden deed schudden - dadelijk weer verwennen! dadelijk weer geld voor snoepgoed! - doch het verstoorde de feestvreugde niet. Zelfs Ant werd aangestoken door al die lustigheid, praatte luid en liet zich door het meisje de kamer rondtollen.

Sprotje haatte op dat oogenblik Hilletjes uitgelaten stem! Met een ziekbleek gezicht en een hart vol warsheid van die pret zag zij toe. Den vierden November! Begreep dan niemand, hoe ellendig *zij* eraan toe was? Zag Ant dan niets? Zag tante Bartje dan niets? Zelfs Hein liet haar in den steek, dacht zij smartelijk... niemand, die zich ook maar iets om haar bekommerde!

Met een verbeten mond en oogen, die telkens vol tranen schoten, zat zij boven haar avondbrood.

Ze waren bij Diepelink aan haar vreemde buien wel gewend. ‘Niks... 't is niks...’, lei de grootmoeder stil aan moeder Diepelink uit, ‘ze is nou wat verlegen,... nou der weer een vreemde bij is..., dat trekt morgen wel over...’ En zoo,

zonder booswil, lieten ze haar, daar aan 't eind van de tafel, met haar bittere gedachten alleen.

Maar toen tegen het slot van den maaltijd de twee oude vrouwen en Ant, met glimmende vingers en monden, nog de laatste stukken vette paling aan 't uitpluizen waren, en achter in de keuken de moeder en Hilletje, onder veel gegiechel en heimelijke knuffelarijen, 't druk hadden met de glazen en 't warme water voor de pons, toen werd het Sprotje op eenmaal te zwaar. Met een ruk ging haar stoel opzij, en zonder een woord of een groet was zij weg, de deur uit, op straat. Even was wel een duizelige schrik over die daad door haar heengeflitst; maar de daad zelf had haar in een staat van uiterste opwinding gebracht. Met een leeg, heet hoofd liep zij het donkere grachtje af en er kwam een verdwaasdheid in haar denken, een star kijken op één ding: Ze moest, ze móést nu een dienst... er waren diensten... zij móést nu de dienst vinden, die voor haar was.

Zij liep twee, drie straten door.

Ze moest naar de drukkerij gaan, dacht ze dan weer, waar dadelijk as ie uit was, de Advertentiebode tegen het raam werd geplakt... hij kwám dien avond uit... 't was Vrijdag... Altijd stonden daar troepen jongens en meiden te wachten, die werk zochten... Je kon ook naar binnen gaan, en vragen...

In een droom voerden de slepende voeten haar voort.

Toen zij, in de nauwe en duistere steeg, dicht bij de twee felle, lichtstralende ruiten was geraakt en daarvoor de luidruchtige bende saamscholen zag, ging zij snel en schuw terug, en sloeg de Lammerenmarkt op. Met zinlooze oogen tuurde zij de rijïng der duistere of schemerende gevels langs... àl die huizen, àl die huizen... en waar was het huis, waar waren de menschen, die voor haar dagenlange sjouwen het beetje geld wouen geven, dat zij noodig had?

Eens schrok zij van zichzelf... had zij daar niet de opwelling gehad, zoo maar als een bedelmensch, te bellen aan een rijklichte voordeur, en te vragen... ja, wàt zou ze vragen?

Zij liep plotseling in 't Plantsoen... zij werd daar bang, omdat het er zoo eenzaam was; in de verte, onder een gaslantaren, onderscheidde zij flauw de bank, waar zij eens, dien eenen heerlijken Zondagmiddag, met Hilletje gezeten had... Zij haastte naar de lichte straten terug; met de mouw van

haar jurk veegde zij de tranen weg, die heet over 'r wangen beefden. Zij kwam in de buurt van de Veenválkstraat... Tijd en duur was plotseling voor haar verzwonden. Zij zag de kamer van juffrouw Jonkers, 's avonds... de Juffrouw zat in den rieten stoel en zij aan den overkant der tafel... rood scheen het lamplicht over het rood-en-zwarte wollen kleed, en Wilmpje sliep in zijn wagen, achter de open kastdeur...

Een snikken barstte in haar uit... toen er menschen naderden, ging zij schielijk een donker bordesportaal in. Dan liep zij weer terug.

Er was een angstwekkende wisseling in haar hoofd van schril-duidelijke herinneringsbeelden en van wemelende, zwarte gapingen, of alle denken haar begaf; zij werd zóó moe, dat zij, als in een koorts, op brijzelende voeten liep.

Bij lange poozen vergat zij het doel van haar doellooze zoeken. ‘Een dienst..,’ vaagde het nog door haar hoofd, doch de eigenlijke bekommernis van haar hart was zij in haar uitgeputheid vrijwel vergeten... een dichterbije angst alleen was gebleven: wat zouden ze tegen haar zeggen, bij Diepelink, als ze weer terug kwam, straks?

Toen zij op eenmaal, met een schok van bezinning, zich vond loopen bij den grooten molen op den Wal, waar laag bij het nachtzwarte getorente de arbeidershuisjes stonden met een enkel verlicht venstertje nog maar - toen zag zij plotseling zich daar loopen, als kind, met haar twee guldens in de hand genepen en haar pak kleeren onder den arm... Zij stond stil; een wonderbaarlijke klaarheid was even in haar ijle hoofd: van toen tot nu, al de jaren door, zag zij haar leven één ellende en één worsteling; en zij zag, dat dit wel altijd zoo blijven moest. ‘Hein!’ dacht ze dan. En het vreemde, woeste en weeke, dat pijn deed en lust gaf, gudste door haar heen.

Maar plots, in het duister van het eenzame nachtpad, voelde zij een heete blos haar kille wangen overtijgen. Zij was nu groot, volwassen, achttien jaar bijna! Zij mocht hier niet loopen als ze deed toen ze een kind was... en zij mocht zulke slechte gedachten niet hebben... zij moest goed blijven, eerzaam blijven...

Stil en verslagen als een afgestraft dier liep zij den langen en moeizamen weg terug van den molen naar de Vliet, naar het huisje, waar zij thuis lag.

Daar, toen het over tienen werd, was het huishouden in rep en roer geraakt. Hilletje werd naar bed gestuurd; de vrouwen, met haar wat opgewonden feestvier-hoofden, haalden zich de buitensporigste onderstellingen in den zin. Ant stelde ze wel gerust... Merie wás zoo wat vreemd... 't was al meer gebeurd...; maar de vrouwen waren niet tot kalmte te brengen. Als ten leste de onrust geen uitweg meer vond, werden zij boos. Niemand dorst gaan slapen.

Doch toen zij Marie, verwezen en schril-wit, plotseling op den keukendrempel zagen staan, zweeg hun boosheid. Zij schrokken allen geweldig. Wat was er gebeurd?... Sprotje werd bij 't fornuis gezet, kreeg heete pons, werd naar bed gebracht. Den volgenden morgen kon zij niet naar haar dienst gaan. En Ant dwong haar toen te spreken.

'Nee... maar... zoo'n kind!' zei tante Bartje; 'waarom in 's hemelsnaam had ze 't niet eerder gezegd!'

Vrouw Diepelink maakte zich eerst nog kwaad: van die stiekemheid hield ze niet. Dan kwam haar goedhartige aard toch weer boven Ze had bij de halve stad gebakerd, bij de halve stad had ze een wit voetje... ze zou zien, wat ze doen kon... Maar zoo 'n meid, die den tijd liet vergaan en niets zei! Waar vondt je nog iets na één November?... Afijn, ze zou 'r best doen...

En drie dagen later had Sprotje een dienst.

'De eene z'n nood, da's de ander z'n brood', zei vrouw Diepelink, toen zij met het bericht thuis kwam, waar Marie zich aan kon melden.

't Was een dienst van buitenshuis slapen, maar zij kreeg een-twintig in de week en de volle kost. Dat was een blijdschap! Ze zou nu een kwartje aan de kamerhuur meebetalen, werd er uitgemaakt, en twintig centen geven voor koffie 's avonds en 's morgens; dan hield ze nog vijftien stuivers over voor haar kleeren en de rest. Wat een rijkdom! Sprotje tracteerde 's avonds op bolussen, maar ze kon er zelf niet meer dan één eten, zoo ziekig was ze nog.

Een laatste week ging zij naar Mevrouw Verscheer ter Gouwe; en toen, eindelijk, braken er beter dagen voor haar aan.

M. SCHARTEN - ANTINK.

(*Slot volgt*.)

Verzen.

I
Treurende God.

Nu heeft zich mijn God geslagen
Den mantel voor 't aangezicht,
Omdat Hij niet kán verdragen
Mijn oogen, op hém gericht.

Met asch op de grijze lokken,
Het slepende kleed gescheurd,
Zit Hij, op een schemel, te nokken,
Als wie om gestorvenen treurt.

In zalen met grijs behangen,
Zijn de Engelen grijs gekleed
En voelen hun bleeke wangen
Vol tranen van medeleed.

Nu beveelt Hij, van áf den schemel,
Een donker en zwaar tapijt
Zij tusschen den blauwen hemel
En de zwartë aarde geleid.

En de Engelen stapelen lagen
Op lagen van wolken grijs,
Dat mijn God niet langer zal plagen
Mijn ziel met haar klagewijs.

Nu kán hem mijn aanschijn niet plagen,
Nu zit Hij in veiligheid.
Doch, door dempende wolkenlagen,
Nog hoort Hij mijn ziel, die schreit.

Hij roept de Eng'len met hangende vanen
En vraagt wat dat schreien beduidt.
- ‘O 't is maar een ziel vol tranen,
Die weent haar weedom uit’.

Daar moet Hij zich tegen verweren!
En Hij roept met zijn dondergeluid
En Hij slingert zijn flikkrende speren
Den donkeren hemel uit.

- O toorn niet! Ik wil U vergeven,
O God, die in 't aanzijn mij riep!
Al is mij wel droever het leven
Dan het vredige Niet, waar ik sliep.

Ik weet dat Gij niet mij kunt helpen,
O God, die het aanzijn mij gaf!
Mijn tranen, die kunt gij niet stelpen,
Maar toch, wend uw aanschijn niet af.

Toorn niet om uw onmacht! wil drogen
Uw tranen, uit meelij geschreid.
Laat de Englen, in deemoed gebogen,
Wégrollen het wolkentapijt.

O laat door uw Englen mij halen,
Om eeuwiglijk zalig te zijn!
O laat me in 't azuur van uw zalen
Nu laven mijn oogen vol pijn!

En kán dat niet, lieve miskende,
Met onmacht geslagene God,
Vertroost met uw blik mijn ellende,
Dan lach ik weer - bóven mijn lot.

II
Vonnis.

O Ziel! mijn Ziel, hebt gij dat wél gehoord,
Hoe klonk uw vonnis uit den mond der wijzen?
O sterven moet ge om nooit meer te verrijzen,
Wen straks de Dood dit kranke lijf vermoordt.

Doet u die doodsstraf voor uw trots niet ijzen?
Verroert ge u niet en vindt geen enkel woord,
Dat, als een kluis van kaarten wrak geschoord,
Doe storte' in puin 't gebouw van hun bewijzen?

Ziel, slaapt ge? - O Ziel! waar bleef uw levenswil?
Als één, veroordeeld tot geweldig sterven,
Van schrik bezweken in den kerker stil,
Liet ge u vermoorden door een woord? - Uw verven
Zijn veeg, uw vleuglen zijn verlamd. O 'k gil
Het uit, laat gij me alleen door 't leven zwerven.

III
Zoo 'k eens u wedervond.....

Zoo 'k eens u wedervond in Paradijzebeemden,
O lieve dooden! zou mijn aanblik u verblijen?
Of zouden, kalm en koel, wij langs elkander glijen
- Wijl zoet herkennen faalde - als vrienden, die vervreemdden?

O zuivre zaligheid, die 'k mag alleen benijen,
Doch niet begrijpen kán, zoolang dit aardsche leem den
Gewiekten geest beknelt! Mijn levend-lieven zweemden
Maar nauw naar wie daar wandle' in eeuw'ge hemelweien.

Ik zal niet durven àl mijn angst en leed vertellen,
Mijn tasten in den nacht, mijn Godsverlang in lussen
Van wanhoop, ál mijn droomen, bang in donkre cellen.

Ik zal niet durven warm uw heil'ge lippen kussen
En aan uw boezem àl mijn tranen laten wellen,
Zooals een kindje vlijt zijn kopje in 't wiegekussen.

IV
De keten.

Heeft God of mensch de keten losgereten,
Die met deze Aard den Hemel eens verbond?
Heeft God den mensch, de mensch zijn God vergeten?
Verlaten lammren, dwalen we angstvol rond.

Ik lag gebroken, door mijn God versmeten,
Doch richt ik me op, nog bloedende uit mijn wond,
En zoek alom of van die hemelketen
Ik niet op aarde een enkle schakel vond.

'k Beklom den top en hef mijn leege handen,
Naar 't leege blauw, dat straalt mij de oogen blind.

O zoo gij leeft in eeuw'ge hemellanden,
Wiekt neer, mijn dooden, tot uw weenend kind,
En trekt mijn ziel met sterke heimwee-banden
Tot waar zij God en Hemel wedervindt.

V
Nu wacht mijn ziel.....

Nu wacht mijn ziel, gelijk de visschersbruid,
Wier lief verdronk tien jaar geleden wel,
Waanzinnig turende, in haar tralie-cel,
Of 't bootje weerkeert, zwaar van zilten buit.

Wen wilde storm de golven ópzweept fel
En schepen strande' en meeuwen schreien luid,
Dan wenkt ze en roept: - ‘O blijf niet langer uit!
Lief, hier is 't veilig voor het golvenspel.’

Ziel, wacht gij zoo, vol hoop en blij geduld,
Ná 't leven heil in 't leven u beloofd?
Wordt Gods belofte nimm'r aan u vervuld?

Beklaagd, veracht door àlle als éen beroofd
Van rede, wacht ge of nadert, strale omhuld,
Over de waat'ren God, de zon om 't hoofd?

VI
O Vader-God!

O Vader-God der blonde kinderjaren,
Wiens adem 'k voelde in zoelen zomerwind!
Toorn niet op mij, wijl ik niet kón bewaren
Mijn blanke ziel van vrome-droomen-kind.

Wil met uw lach de schuimend-booze baren,
Die, wit van woede, brullen, moordgezind,
O Vader God! genadiglijk bedaren,
Al zie 'k U niet, wijl 'k ben van tranen blind.

O Vader-God! 'k ben moe, doch 'k wil niet stranden.
O red mijn stormgeslagen broze kiel!
Ontferm u mijner! laat mij veilig landen
Waar 'k vroeger wel u blij te voeten viel
En zegen mild mijn arme leege handen
En geef mij weer mijn reine kinderziel!

VII
O God van liefde.

O God van liefde! U geef ik bevende over
Mijn ziel, geheven naar uw hemelblauw.
Zij lag in 't hol van Angst, dien vrederoover,
Zoo eenzaam weenende als een weduwvrouw.

O wil haar dragen in Uw armen, toover
Haar leven óm tot groene Mei-landouw,
Waar zoele koelten ópenzoenen 't loover
En blazen wég al wintersch wolkengrauw.

Die droeve ziel! hoe viel zij uit Uw armen
Zoo laag in 't stof? O wil haar vleugelschacht,
Die brak, nu heele' in vaderzacht erbarmen
Dat zij niet weder valle, een doode vracht.
Of mag zij blijven aan Uw veilig-warmen
Al-boezem droomen, héel den sterrenacht?

VIII
Gelijk een priester.

Gelijk een priester plechtig blank ornaat,
Waarin hij vroom het mystisch offer bracht
Van wijn gewijd tot bloed van 't Lam, geslacht
Voor aller zonden, áflegt, eer hij gaat
Waar kleiner plicht zijn trouwen deemoed wacht,
Zich needrig hult in donker dof gewaad,
En veilig rept de schreden over straat,
Waar vuil op glimt en veile zonde lacht; -

Zoo legt mijn ziel, na samenspraak met God,
Wel zedig àf haar reinblank wijdingskleed
En hult zich wijs, vermijdend vuigen spot,
In zwarte dracht, waarin zij veilig weet
't Geheim van heil'ge extase en deerne of zot
't Gewaad niet smaadt, waarin zij God beleed.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

De eerste kamer.

I. Tweeërlei bestemming mogelijk. II. Gevorderd door het vertegenwoordigend stelsel (organisch kiesrecht). III. Noodzakelijk voor deugdelijke wetgeving. IV. Samenstelling en werking.

I.

Met het Hoogerhuis in Engeland en met de Eerste Kamer hier te lande houdt de praktische politiek zich in verschillenden zin bezig. Ginds, in Engeland, zint men op reorganisatie om de positie die dit parlementshuis, door zijn samenstelling, bij den wetgevenden arbeid inneemt, te verzwakken; hier, in ons land, wordt gestreefd naar versterking van het aandeel dat de Eerste Kamer in het tot stand brengen van wetten toekomt. Maar noch dáár, noch hier komt de gedachte op, de wetgeving uitsluitend aan één Huis, het Volkshuis, toe te vertrouwen. Zelfs zij die, zooals bij ons de sociaal-democratische partij, de afschaffing der Eerste Kamer bepleiten, achten toch het éénkamerstelsel onvoldoende om de rechtsvorming naar eisch te volbrengen, en zoeken in het zoogenaamde facultatieve referendum een nieuwe staatsrechtelijke aanvulling van hetgeen aan de Volkskamer-alléén ontbreekt. De vraag rijst dus allereerst, in welk opzicht een enkele Kamer nl. de Tweede- of Volkskamer bij de bezorging van de wetgeving in die taak noodwendig tekort schiet.

Op die vraag is tweeërlei antwoord mogelijk. Het gebrekkige van een enkele Kamer ligt òf in het onvolkomene der daarin belichaamde vertegenwoordiging des volks òf in de feilbaarheid der afgevaardigden, tengevolge waarvan, ook

dan als de vertegenwoordiging tot de grootst mogelijke volkomenheid is gebracht, de werking van het vertegenwoordigend stelsel niet altijd aan zijn doel beantwoordt.

In het eerste geval is, ter completeering van de volksvertegenwoordiging, een andere Kamer noodig waarin het in de Volkskamer niet gerepresenteerde volksdeel zijn orgaan heeft, zoodat twee Kamers door het vertegenwoordigend stelsel zelf worden geëischt.

In het andere geval is er slechts plaats voor één het volk vertegenwoordigend lichaam, doch daarnaast is nog een andere instelling noodig om te corrigeeren, niet het onvolkomene der vertegenwoordiging zooals in het eerste geval, maar de onvolkomene werking der Volkskamer, die door verschillende omstandigheden haar homogeniteit met de rechtsovertuiging des volks tijdelijk kan hebben verloren. Men kan die instelling desnoods Eerste Kamer, Hoogerhuis of Senaat noemen, mits slechts met dien naam niet postvat de gedachte, dat met die Eerste Kamer beoogd wordt een tweede soort volksvertegenwoordiging in het leven te roepen, zoodat haar door middel van volkskeuze, direct of indirect, samen te stellen een volstrekt vereischte zou zijn.

De uitkomst van mijn onderzoek, dat in de volgende bladzijden is neergelegd, brengt ons tot een beantwoording der gestelde vraag in laatstgemelden zin, zoodat de Eerste Kamer m.i. alleen verdedigbaar is als curatorium over de werking der Tweede en niet als aanvulling van de in die Tweede Kamer belichaamde vertegenwoordiging des volks. Daar met dit karakter samenstelling en bevoegdheid der Eerste Kamer samenhangen, komen deze onderwerpen mede ter sprake.

II.

Aan het Engelsche staatsrecht is het denkbeeld ontleend dat het vertegenwoordigend stelsel twee Kamers vordert. Wie dat denkbeeld daaraan ontleende, is van algemeene bekendheid. Een inzicht in de historische wording van het Engelsche Parlement moet men bij Montesquieu niet zoeken, wél de omzetting in een gladde systematiek ook van hetgeen hoogstens een voorbijgaande staatsrechtelijke verschijning kon worden genoemd. En zoo wordt in het bekende Hoofdstuk

over de Engelsche constitutie als de natuurlijkste zaak ter wereld ons geleerd, dat alleen door het tweekamerstelsel de vertegenwoordiging des volks tot haar recht komt, een vertegenwoordiging die ons dan naar Engelsch model beschreven wordt. In het eene Huis vindt men de vertegenwoordiging van den adel; in het andere is de burgerij gerepresenteerd. Met den Koning vormen dan monarch, adel en burgerij een trias van machten, die bij den wetgevenden arbeid moeten worden betrokken. Dit klopt wonderwel met de Engelsche staatsinrichting der achttiende eeuw, maar wordt ons door Montesquieu voorgezet als de politieke wijsheid van het vertegenwoordigend stelsel. Onder dit licht doet de constitutioneele monarchie op het continent haar intrede, en de charte constitutionelle van 1814 schenkt Frankrijk dan ook een staatsinrichting die, naar het uiterlijke althans, het Engelsche vertegenwoordigend stelsel copiëert door een Eerste Kamer, la chambre des pairs, voornl. met erfelijk recht in het leven te roepen. Ook hier te lande is in 1815 de naaste aanleiding tot het tweekamerstelsel geweest het van Belgische zijde uitgesproken verlangen, aan den ouden adel aldaar eenig aandeel in 's lands bestuur, zooals hij eertijds had gehad, te verzekeren. En let men op de samenstelling der Eerste Kamer in verschillende andere landen, dan blijkt dat in vele Staten de adel een voornaam element dier Kamer uitmaakt. In hoever dit nu aan den invloed van het Engelsche staatsrecht moet worden toegeschreven, kan hier ter zijde worden gelaten. Het staat vast, dat ten tijde dat op het continent het vertegenwoordigend stelsel uit Engeland werd overgenomen, het Lagerhuis aldaar reeds bij uitsluiting als het vertegenwoordigend lichaam werd beschouwd en het Hoogerhuis zijn beteekenis als representatief orgaan geheel had ingeboet. Voor een afzonderlijke vertegenwoordiging van den adel toch bestond daar reeds toen geen enkele grond meer. Dat desniettegenstaande de Eerste Kamers op het vasteland naar het Engelsche Hoogerhuis meer of min werden gemodelleerd, kan dan ook niet worden beschouwd als een uitvloeisel van de gedachte dat zoodanige Kamers door het representatieve stelsel gevorderd werden, maar moet worden aangemerkt als een door verwijzing naar het classieke land van het constitutioneele stelsel aannemelijk gemaakte concessie aan den nog altijd maatschappelijk zeer

invloedrijken adel, om in het staatsbestuur, zij 't dan ook soms slechts decoratief, te worden gekend.

Dat voor den tegenwoordigen tijd een afzonderlijke representatie van den adel geen reden van bestaan heeft, behoeft niet te worden betoogd. Ook dan als met eene vertegenwoordiging beoogd wordt de maatschappij in hare verschillende geledingen tot representatie te brengen, kan de adel voor bijzondere representatie niet in aanmerking komen, omdat hem geen andere waarde toekomt dan in het gemeen aan een distinctieven titel in den maatschappelijken omgang ten deel valt en op die waarde, welke bloot conventioneel is, toch wel allerminst politieke rechten kunnen worden gebouwd.

Met terzijdestelling van de vroegere gedachte, dat een Eerste Kamer in het vertegenwoordigend stelsel past omdat de adel op een eigen representatie en daarmee op een bijzonder publiek recht aanspraak heeft, is nader te onderzoeken, of die Kamer niet uit anderen hoofde, als onderdeel van dat stelsel, nog kan worden gerechtvaardigd. Bij dit onderzoek ontmoeten wij een denkbeeld, dat in den laatsten tijd ook hier te lande bij verschillende politieke richtingen aanhang heeft gekregen en dat zich aandient onder de leuze van ‘organisch’ kiesrecht. Voor de verwezenlijking van dat denkbeeld richt men dan het oog op de Eerste Kamer, die bijzonderlijk daarvoor kan worden bestemd. Ter beoordeeling of werkelijk bij de toepassing van het organische kiesrecht een Eerste Kamer een noodzakelijk onderdeel van het representatieve stelsel uitmaakt, moet dat organisch kiesrecht in zijn hoofdtrekken hier ter sprake komen.

Het stelt, meestal stilzwijgend, voorop, dat in de volksvertegenwoordiging het maatschappelijk leven der burgers tot uitdrukking moet komen. Is dat zoo, dan vervult de bestaande kiesrechtregeling niet de taak die haar is opgelegd. Immers deze regeling knoopt het kiesrecht vast aan individuën, geeft dus wat men met een odieusen naam noemt een ‘individualistisch’ kiesrecht, houdt mitsdien geen rekening met de in groote verscheidenheid aanwezige groepeeringen der individuën, in welke groepeeringen juist allermeest het maatschappelijk leven zich doet kennen. Om dus dat leven naar waarheid af te beelden, behoort het kiesrecht te worden vastgeknoopt aan de verschillende verbanden waarin het leven der individuën

is ingevoegd. Aldus verkrijgt men een kiesrechtregeling op organischen grondslag, waardoor de maatschappij, zijnde in haar geheel een samenstel van organismen, adaequaat vertegenwoordigd kan worden.

De doorvoering dezer gedachte wordt het scherpst beproefd waar men voor de bestaande kiesrechtregeling een andere, geheel op de organische gedachte steunende regeling in de plaats wil stellen. De rechtsche staatkundige partijen staan op dit standpunt, maar brengen het in de toepassing niet verder dan door de kiesbevoegdheid te verbinden aan het meest oorspronkelijk verbandsleven der maatschappij, het gezin, waarvoor dan het gezinshoofd het politieke recht uitoefent.

Anderen achten het bestaande kiesrecht niet principieel in strijd met de organische gedachte, maar meenen dat het een aanvulling behoeft. Zij zien in het individu zelf ook een organisch bestanddeel der maatschappij, in zoover het individu, waarin de werkingen van het maatschappelijk leven dat hij beïnvloedt weer samenkomen, een zelfstandig stuk van het maatschappelijk leven belichaamt. Het onder het geldende stelsel aan het individu toekomende kiesrecht wil men dus behouden, maar aangezien dat stelsel bij de verdeeling van politieke macht alle andere organische eenheden verwaarloost, is hier een aanvulling noodig waarbij, naast het individuënkiesrecht, een kiesrecht komt te staan dat door of in de maatschappelijke groepen, waartoe het individu behoort, wordt uitgeoefend. Bij voorkeur richt men bij het aanwijzen dier groepen het oog op de economische ordeningen der maatschappij, zoodat veelal als uitgangspunt wordt genomen het beroep dat men bekleedt en naar dat beroep de individuën worden samengevoegd, om in die samenvoeging op nieuw met politieke macht te worden toegerust. In zeer forsche trekken brengt men dan groepeeringen tot stand van de nijverheid, van den landbouw, van den handel, van gelden credietwezen, van het verkeerswezen enz., terwijl daarnaast worden geplaatst de verbanden die kunst, wetenschap en onderwijs tot inhoud hebben, soms ook nog verbanden welke uit plaatselijke samenwoning voortspruiten. De Eerste Kamer acht men nu voor deze groepenvertegenwoordiging het aangewezen lichaam, zoodat dan de Tweede Kamer ons geeft

een beeld van het individueel leven in de maatschappij en de Eerste Kamer een afspiegeling van het groepenleven der burgers.

Ziedaar in hoofdtrekken de praktische toepassing van het zoogenaamd organische kiesrecht. De ingang dien dit denkbeeld bij de groote menigte vindt, moet voor een groot deel worden gesteld op rekening van het etiket: ‘organisch’ waarmee zich deze kiesrechtregeling aandient. In het woord organisch ligt een tegenstelling met mechanisch, en het organisch kiesrecht trekt dus dadelijk aan, zoodra men aan de bestaande regeling van het kiesrecht het gebrek van te zijn een kunstmatige ordening kan aanwrijven. Dit nu valt niet moeielijk als men de aandacht vestigt, liefst met tentoonstelling van Rousseau als patroon van deze staatkundige ongerechtigheid, op het ‘feit’ dat ons staatsrecht nog is doortrokken van de atomistische opvatting der maatschappij en dat de kunstmatige oplossing der maatschappij in onverbonden individuën, als gelijkwaardige atomen, de oogen sluit voor de haar eigene organische geleding. Langs zeer eenvoudigen weg schijnt daarmee het pleidooi voor het organisch kiesrecht gewonnen.

In dezen gedachtengang schuilt intusschen een groote dwaling, die, eenmaal bloot gelegd, het organisch kiesrecht - althans in den vorm en op den grondslag hierboven ontwikkeld - reeds daarom onaannemelijk maakt. Die dwaling ligt in het gestelde uitgangspunt, dat n.l. de volksvertegenwoordiging een afspiegeling der *maatschappij* moet wezen. Aannemelijk is deze beschouwing alleen voor hen, die zich de volksvertegenwoordiging denken als een bij de Overheid geaccrediteerd orgaan van het volk, bestemd om die Overheid in de vervulling van de op haar rustende taak van dienst te zijn. De dienst dien zij dan te bewijzen heeft is o.m. in het bijzonder deze, dat zij de belangen en behoeften van het volk der Overheid doet kennen. Welnu zulk een lichaam behoort dan een getrouwe afbeelding te zijn van het maatschappelijk leven, 't welk de Overheid heeft te ordenen. Het is duidelijk dat in deze voorstelling de volksvertegenwoordiging buiten het overheidsgezag staat en aan de uitoefening daarvan slechts in zoover deel neemt als dit ter richtige vervulling van de overheidstaak noodig is. Maar deze opvatting miskent

den werkelijken gang van zaken, althans in de parlementair geregeerde landen. Wel verre dat de volksvertegenwoordiging daar de rol vervult van te zijn, naar de uitdrukking van De Savornin Lohman, eene 'verbinding tusschen Volk en Overheid' en als tegenover de Overheid geplaatst moet worden gedacht, wortelt in het Parlement zelf de Overheid, omdat in dat lichaam zetelt de sanctie, die alleen in staat is aan de wet haar verbindende kracht te verleenen. In de volksvertegenwoordiging toch concentreert zich het rechtsbewustzijn der natie, en alleen de aanpassing der normen aan dat rechtsbewustzijn vermag hen de verplichtende kracht, de sanctie, te geven die zij, om als rechtsnormen te kunnen gelden, behoeven. Is dat zoo, is het Parlement vóór alles een orgaan, niet van het volk in àl zijn levensuitingen, maar alléén van de in dat volk levende rechtsovertuigingen en moet met het oog op dat karakter de samenstelling der volksvertegenwoordiging worden ingericht, dan hebben wij niet te zoeken naar de beste wijze waarop het geheele maatschappelijke leven in het Parlement wordt afgebeeld, omdat ons van die maatschappij slechts één ding hier interesseert n.l. het daarin verspreid liggende rechtsbewustzijn, en het doel der vertegenwoordiging is om dat bewustzijn, gelouterd voorzoover mogelijk door uitzeving, in een enkel lichaam te concentreeren. Wat in die maatschappij nog meer is te vinden, valt buiten hetgeen een volksvertegenwoordiging tot openbaring moet brengen, al zal natuurlijk met den mensch die als lid van het Parlement optreedt, wegens den samenhang van zijn geestelijk leven met het maatschappelijk milieu waarin hij leeft, nog heel wat meer tot representatie komen dan het enkele rechtsoordeel dat hem eigen is, maar dit is dan toch zijn eigenlijke en eenige titel uit kracht waarvan hem toegang tot het Binnenhof wordt verleend.

Het organisch kiesrecht, zooals dat althans hierboven werd weergegeven, miskent dus, door te streven naar een volledige vertegenwoordiging der maatschappij, de beteekenis die aan de volksvertegenwoordiging ten onzent toekomt. Doch afgezien van deze principieele bedenking, zou een aldus doorgevoerd organisch kiesrecht ons juist datgene geven, waartegen allermeest moet worden gewaakt n.l. een belangenvertegenwoordiging. Er is zooeven reeds op gewezen, dat, al moge het

doel van het vertegenwoordigend stelsel zijn om de in het volk levende rechtsovertuigingen een geëigend orgaan te geven, de volksvertegenwoordiger zelve nog iets meer is dan de drager van zulk een rechtsovertuiging en dat met hem allerlei idealen en vooral belangen hun invloed zullen doen gelden. Maar wat hier onvermijdelijk is, omdat er nu eenmaal geen pure rechtsmenschen bestaan, dàt wordt in het organisch kiesrecht juist op den voorgrond gesteld en bevorderd. De woestijn van belangen die het maatschappelijk leven te aanschouwen geeft, wordt, bij de toepassing van het organisch kiesrecht, met dikwijls nog scherpere tegenstellingen dan in de maatschappij zelve te vinden zijn, in het staatsleven op verkleinde schaal overgebracht. Agrariers, industrieelen en handelslieden worden, juist wegens de belangen die hun ter harte gaan, met politieke macht toegerust, ja zelfs worden zij, voorzoover zij niet zelf zich hebben georganiseerd, in vereenigingen ondergebracht en daarmede aan hunne belangen eene versterking gegeven, welke hen in staat stelt om die belangen in de politiek met meer kracht te doen gelden dan waartoe zij, zonder die organisatie, in staat zouden zijn. Of zou men meenen, dat, bij het verrichten van de keuze der afgevaardigden, die organisatie van belanghebbenden zich zal laten leiden door het algemeen belang? Màg die vereeniging, wanneer zij althans tot iets meer dan tot het doen van politieke keuzen in het leven is geroepen, het bijzondere belang dat den grondslag van haar leven uitmaakt, ondergeschikt maken aan het algemeen belang? Is van de toekenning der kiesbevoegdheid aan de organisaties der groepen niet juist het bedenkelijke gevolg te verwachten, dat zulke vereenigingen, door de politieke functie die hun wordt bijgelegd, meer of min ongeschikt worden hare hoofdtaak te vervullen?

Treub, die ten onzent het organisch kiesrecht in schema bracht, bestrijdt dan ook het denkbeeld van Schäffle om aan de groepenvereenigingen als zoodanig kiesbevoegdheid toe te kennen, en meent dat de leden zelve der groep de keuze moeten verrichten. Maar daarmee vervalt het gansche denkbeeld eener groepenvertegenwoordiging, want bij de keus die boer, burger of koopman verricht, zullen de gewone politieke verschillen tot uiting komen en stemt ieder op den candidaat van de politieke partij waartoe hij behoort, zoodat de indeeling

in beroepsgroepen haar reden van bestaan geheel verliest.

In algeheelen strijd met het gronddenkbeeld van het organische kiesrecht is voorts de scheiding die men in elke groep wil maken tusschen patroons en arbeiders, zoodat het stemmenaantal, dat aan elke groep is toegekend, tusschen deze beiden wordt verdeeld; en dit niet naar de getalsterkte maar naar een aprioristische schatting van de beteekenis welke arbeiders en patroons in de groep hebben. Hier komt den voorstanders van het organische kiesrecht tot bewustzijn de tegenstelling die in ons maatschappelijk leven fundamenteel is geworden, die alle organisatie van beroepen en bedrijven doorbreekt en het organisch karakter van de groepen tot een ijdel woord maakt. Het belang van de groep staat bij de arbeiders ver ten achter bij het belang dat zij als arbeiders doen gelden, en de politieke macht die hun wordt toegekend zal, onder welke groep zij ook worden ondergebracht, dienstbaar worden gemaakt om aan het rechtsbewustzijn, dat hen als arbeiders bezielt, den doortocht te banen.

En vragen wij ten slotte, waarop het organisch kiesrecht in de praktijk uitmondt, dan kan het antwoord niet anders zijn dan dit, dat daarmee in bedekten vorm een meervoudig kiesrecht wordt ingevoerd en wel op den minst aannemelijken grondslag van het meerdere of mindere gewicht, dat zekere maatschappelijke belangen geacht worden te bezitten. A priori wordt, mèt de toedeeling van de politieke macht aan de groepen, de waarde bepaald welke de belangen dier groepen voor de gemeenschap bezitten en dit - behoudens de verdeeling dier macht in de groepen tusschen arbeiders en patroons - uitsluitend naar het aantal individuën dat tot elke groep behoort. Dat een langs dien weg gekozen vertegenwoordiging tot vorming van het recht in staat zou zijn is onaannemelijk, want bij de vorming van het recht komt het aan op vrije en objectieve schatting en waardeering van maatschappelijke belangen, terwijl hier die schatting en waardeering door den wetgever reeds te voren is verricht door, enkel naar den maatstaf van het getal, aan de verschillende groepen een zeker aantal representanten toetekennen, waarmee de rechtswaarde van het door die groepen vertegenwoordigd belang bereids vaststaat en dus de in het Parlement te verrichten rechtsvorming haar beteekenis verliest.

Waar nu zooveel principieel bezwaar tegen het ons voorgelegde organische kiesrecht kan worden geldend gemaakt, hoe komt het dan toch dat mannen als Schäffle in Duitschland, Benoist in Frankrijk en Treub hier te lande zoo krachtig daarvoor in de bres springen? Alleen bij de twee eerstgenoemden is een achtergrond voor hunne aanprijzing van het organische kiesrecht te vinden. Bij beiden zijn het nl. bedenkingen ontleend aan de doorvoering van het *algemeen* individuën-kiesrecht, zooals dat in verschillende landen reeds is geschied, die hen tot het organische kiesrecht voor een groot deel hebben gebracht; bij den een, Schäffle, moet dit kiesrecht dienst doen als correctief van de gebreken die aan het algemeen kiesrecht eigen zijn; bij den ander, Benoist, wordt verlangd eene algeheele vervanging daarvan door het organische kiesrecht. Wij kunnen dezen laatsten eisch, wegens de principiëele bezwaren die hierboven tegen het organisch kiesrecht zijn ontwikkeld, ter zijde laten, zoodat het organisch kiesrecht alleen nog maar als correctief op het algemeen kiesrecht in aanmerking kan komen. Daarmee komen wij echter buiten den gedachtengang te staan waarin wij tot dusver verkeerden, nl. dat het organisch kiesrecht door het vertegenwoordigend stelsel gevorderd wordt. Wil men het als correctief laten dienen tegen het algemeen individuen-kiesrecht en met het oog daarop een Eerste Kamer op die wijze doen samenstellen, dan komt de aanprijzing van het organisch kiesrecht in een gansch ander licht te staan en behoort dit tot één van de wijzen waarop men een Eerste Kamer zou kunnen samenstellen, in staat op de beslissingen der Volkskamer daadwerkelijk toezicht te houden en dus een goede werking der democratie, waar allermeest bij de rechtsvorming zij betrokken is, te verzekeren.

Vóórdat deze functie van de Eerste Kamer wordt onderzocht en, met het oog daarop, ook hare samenstelling - door organisch kiesrecht of op welke wijze ook - moet hier, nu eenmaal dat kiesrecht is ter sprake gebracht, ten slotte nog worden stilgestaan bij een ander organisch kiesrecht, dat niet alleen veel meer dan hetgeen hierboven werd weergegeven op den naam van organisch kan aanspraak maken, maar ook ten volle, als een verbetering van de bestaande kiesrechtregeling, kan worden aanvaard. Het organisch kiesrecht dat

ik hier op het oog heb, is de kiesrechtregeling die uit de toepassing van het stelsel van proportioneele vertegenwoordiging voortvloeit. Aan dit stelsel zijn groote voordeelen maar ook, niet minder, ernstige bezwaren verbonden. Ik laat die hier onbesproken en wil alleen wijzen op ééne voorname winste, die de toepassing van dat stelsel uit het oogpunt van een organisch kiesrecht zou meebrengen. Wanneer toch, naar de ervaring leert, in toenemende mate het maatschappelijk leven zich òf uit eigen kracht òf met behulp der wet in allerlei vereenigingen en bonden organiseert, dan geschiedt dat op den grondslag van eenheid van belang of van eenheid van doel. Op politiek gebied echter handhaaft de wet nog altijd een organisatie, die vierkant daartegen ingaat en den ruwsten vorm van ordening vertoont. Door het stelsel van territoriale kiesdistricten brengt zij een veelheid van kiezers van verschillende politieke belijdenis bijeen en dwingt zij die heterogene massa tot eenheid van wilsuiting te komen, hetgeen op geen andere wijze bereikbaar is dan door onderdrukking van een minderheid en dus door den laagsten vorm van organisatie te aanvaarden. Dit stelsel nu behoort plaats te maken voor een ander, waarin organisatie op grondslag van eenheid van doel mogelijk is en waarin vereeniging van kiezers van gelijke politieke overtuiging niet alleen bestaanbaar is, maar zoodanige vereeniging ook toegerust wordt met het recht een of meer afgevaardigden te benoemen. Het vrije vereenigingsrecht op politiek gebied bestaat ook thans, maar het mist zijn bekroning wanneer aan de organisatie der politieke partijen de volle invloed op de samenstelling van het Parlement wordt onthouden, gelijk onder het districtenstelsel het geval is waar die invloed kan worden lamgelegd of door verwatering onzuiver gemaakt. De invoering nu van het proportioneele stelsel brengt het vereenigingsrecht der burgers ook op politiek gebied tot volle erkenning, want onder dit stelsel wordt politieke samenwerking op de basis van innerlijke eenheid verkregen en daaraan het rechtsgevolg verbonden met het oog waarop die samenwerking tot stand is gebracht, n.l. de verkiezing van zooveel leden der volksvertegenwoordiging als in evenredigheid staat tot den omvang waarin die politieke partij aanhangers in den lande bezit. Zulk een regeling der kiesbevoegdheid is in waarheid een

organische. Zij knoopt de benoeming van afgevaardigden vast aan organismen die uit het vrije maatschappelijk leven zijn opgebloeid en tot grondslag hebben de bereiking juist van dat doel, dat hier alleen in aanmerking kan komen, t.w. het politieke doel om bij wetgeving en bestuur de rechtsovertuiging in die mate tot gelding te brengen als zij onder het volk heerschende is. Het stelsel van proportioneele vertegenwoordiging, dat op vrije associatie van politiek gelijkgezinden steunt, geeft dus de organische kiesrechtregeling waarnaar in het bestreden schema tevergeefs wordt gestreefd, omdat daar tot dragers van politieke rechten worden gemaakt organisaties, welke op gansch andere grondslagen dan die der politiek in het leven zijn getreden en aan wie een vreemde, onnatuurlijke en anorganische functie wordt opgedrongen, wanneer zij voor politieke doeleinden worden gebruikt.

De organische kiesrechtregeling die uit het proportioneele stelsel voortvloeit, is een verbetering welke in het bestaande kiesrecht voor de Tweede Kamer moet worden aangebracht en geenszins een afzonderlijk lichaam, de Eerste Kamer, behoeft om de vertegenwoordiging des volks te volmaken. Wellicht zijn daartoe nog andere wijzigingen in dat kiesrecht noodig; ik laat dat alles rusten, omdat het hier alleen de vraag is, of naast de Tweede of Volkskamer nog een andere Kamer noodig is om een volledige volksvertegenwoordiging te verkrijgen. Op die vraag kan met beslistheid, voor den eenheidsstaat althans - in bondsstaten bezit, naar de juiste opmerking van Buys, het Hoogerhuis een eigen politieken grondslag in de vertegenwoordiging der Staten - ontkennend worden geantwoord. De vertegenwoordiging die men behoeft is een zoodanige, waarin de rechtsovertuigingen van het volk worden geconcentreerd. Om de schepping van een dergelijk rechtsorgaan is het te doen, en de titel waarop het lidmaatschap van dat orgaan steunt moet dus voor ieder dezelfde zijn. Is dat het geval, dan kan voor een splitsing van dat orgaan in twee Kamers geen enkele grond aan het vertegenwoordigend stelsel worden ontleend. Want met zoodanige splitsing vervalscht men de werking van het vertegenwoordigend lichaam, niet alleen omdat dan brokstukken van het rechtsbewustzijn der natie in afgeslotenheid, zonder op elkaar te kunnen inwerken, functioneeren, maar ook omdat, bij splitsing, de Kamers in ongelijke

mate het vertegenwoordigend karakter zullen bezitten. Het representatieve stelsel vordert dus slechts één Kamer. Beantwoordt die Kamer niet aan den eisch die aan een volksvertegenwoordiging moet worden gesteld, dan brenge men in haar samenstelling al de wijziging die noodig is om in haar de adaequate uitdrukking van het rechtsbewustzijn des volks te kunnen vinden. In geen geval zoeke men aanvulling van een geconstateerde onvolledigheid der Volkskamer in toevoeging van een andere Kamer, die, hoe ook samengesteld, toch nooit in staat is om de origineele fout der Volkskamer weg te nemen, en deze gebrekkige Kamer dus blijft functioneeren. En bij een goed samengestelde Volkskamer is er aan geen enkel ander representatief lichaam behoefte, want dit zou, gesproken in den trant van Siéyès, óf van volmaakt dezelfde samenstelling zijn en dus overbodig wezen, òf anders zijn samengesteld en dan schadelijk kunnen werken in het proces der rechtsvorming.

Alzoo: vóór en aleer men het tweekamerstelsel in nadere beschouwing neemt, roeie men het denkbeeld uit, dat een Eerste Kamer door het vertegenwoordigend stelsel gevorderd wordt. Eerst als men die Kamer uit dat stelsel heeft uitgeschakeld, staat men op zuiver terrein en kan het goed recht eener tweede instantie in het wetgevend proces worden aangetoond.

III.

Het nut eener tweede instantie van wetgeving is hier te lande van zoovele zijden in het licht gesteld, dat met een korte bespreking van het daarvoor aangevoerde, in het bijzonder de gevolgde verdediging eener Eerste Kamer, kan worden volstaan.

De oudste verdediging eener Eerste Kamer - een verdediging die ook nu nog haar volle waarde heeft - kan men vinden in de leer der machtendeeling van Montesquieu. In het vierde Hoofdstuk, voorafgaande aan dat waarop in den aanvang van dit opstel de aandacht werd gevestigd, spreekt Montesquieu de noodzakelijkheid uit van machtsbeperking, ter waarborging van staatkundige vrijheid. Een ervaring van eeuwen, zegt hij, leert dat wie gezag bezit, streeft naar uitzetting van zijn macht en daarin zoover gaat tot hij de grens heeft bereikt. Ook het beste echter heeft

zijn feilbare zijde en kan niet tot zijn uiterste grens worden geduld: ‘la vertu même a besoin de limites!’ roept de Franschman uit. Hoeveel te meer dan bij het gezag, dat de drager aan verleiding tot misbruik zoozeer bloot stelt. Om dat misbruik te voorkomen, is een ordening noodig, waarin het gezag het gezag den teugel doet voelen. ‘Pour qu'on ne puisse abuser du pouvoir, il faut que, par la disposition des choses, le pouvoir arrête le pouvoir.’

Aan deze menschkundige overweging dankt niet meer of minder dan het constitutioneele stelsel zelf zijn opkomst. Allermeest was het daarbij te doen om beperking van macht en wel van de koninklijke, maar eenmaal in het bezit van medezeggenschap in het staatsbestuur, voltrekt zich bij de volksvertegenwoordiging hetzelfde proces dat bij de monarchie tot absolute macht had gevoerd en weet het Parlement zulk een overheerschende stelling zich te verzekeren, dat thans tegenover het Parlement de behoefte ontstaat aan den teugel waarop Montesquieu met nadruk had gewezen. Waar, zooals in Pruisen, de Koning de rechten der Kroon nog kan uitoefenen, ligt in de monarchie op haar beurt de beperking van de macht van het Parlement, gelijk eertijds het Parlement de functie van intooming van het absolute monarchale gezag vervulde. Maar waar, in parlementair geregeerde landen, de staatsrechtelijke bevoegdheid der Kroon in den slapenden toestand is gekomen, wordt de ophooping van gezag in de Volkskamer een even bedenkelijk kwaad als eertijds de absolute monarchie met zich bracht. Tot keering van dit kwaad komt nu de Eerste Kamer, ofschoon uit geheel andere overwegingen of oorzaken ontstaan, in het zicht en komt haar nuttigheid, die zij als representatief lichaam niet bewijsbaar kan maken, plotseling in dit opzicht voor den dag. Men ontdekt als het ware dat voor de Eerste Kamer, die tot dusver slechts een decoratieve rol had vervuld, een ernstige taak is weggelegd en haast zich haar een voor die taak passende samenstelling te geven. Zoo is het met de Eerste Kamer ten onzent gegaan. Dit lichaam dat tot 1848 geduld maar nimmer geëerd is geweest, ofschoon haar leden tot de maatschappelijk representatieve figuren behoorden, werd in 1848 plotseling het voorwerp eener wezenlijke belangstelling, toen het radicalisme van toen ging sturen in de richting van een door recht-

streeksche verkiezingen samentestellen Volkskamer. De angstvalligen, voelende dat dit plan zou zegevieren, speurden naar eene instelling tot tempering van het gevaar, dat een op die wijze gekozen Tweede Kamer voor een behoudende staatkunde kon opleveren en vonden zoo waar in de Eerste Kamer het geëigende instrument om die functie te vervullen, zoo althans die Kamer van een nieuwe ziel kon worden voorzien. Dit laatste werd ondernomen door haar te doen samenstellen zooals dit in hoofdzaak tegenwoordig nog is voorgeschreven. En zoo stevenden wij in 1848 de komende gebeurtenissen tegemoet met een in twee Kamers gesplitste Staten-Generaal, waarvan de eene Kamer scheen aangelegd om ‘uitspattingen’ te vreezen en de andere bepaaldelijk was georganiseerd om daartegenover als ‘bolwerk’ dienst te doen.

Wat moest nu echter door dat bolwerk in bescherming worden genomen? Welk kostbaar goed achtte men door een zonder breidel werkende Volkskamer in gevaar gebracht? Men staat niet weinig verbaasd te vernemen, dat in 1848 de weerstand noodig werd geacht om de Kroon te beveiligen. Vreesde men dat het Koningschap, de instelling, gevaar dreigde van de zijde der Volkskamer? Staatsrechtelijk zou dit beweren onhoudbaar zijn geweest en tegen revolutionaire aanslagen baat zelfs geen Eerste Kamer. Historisch aannemelijker is de veronderstelling, dat men voor het aanzien en den invloed van de Kroon beducht was, als zij, de Kroon, geroepen werd de beslissingen der Volkskamer met haar veto te treffen, een Volkskamer die door haar nieuwe samenstelling en nieuwe bevoegdheden met heel wat meer gezag zou optreden dan in het vermogen der oude Tweede Kamer had gelegen. Tusschen de Kroon en zulk een Volkskamer was een buffer niet misplaatst om de luister der Kroon ongedeerd te doen blijven. Het odium van verwerping van voorstellen der Volkskamer werd van haar afgenomen en te dragen gegeven aan de Eerste Kamer; hadden daarentegen die voorstellen de vuurproef bij de Eerste Kamer doorstaan, de instemming der Kroon met den gebleken volkswil kon aan het Koningschap slechts ten goede komen. Deze gedachtengang schijnt, zij 't ook niet uitsluitend, in 1848 in de regeeringskringen te hebben geheerscht. Maar wie voelt niet het vernederende dat in deze beschouwing ligt opgesloten? Te veronderstellen

dat het hoogst bereikbare in een ambt gelegen is, niet in het opzichnemen van de verantwoordelijkheid voor hetgeen naar ambtelijken plicht behoort te geschieden, maar in het afschuiven dier verantwoordelijkheid op anderen, met behoud van het eerbetoon waarmee het ambt is omringd - is een kwetsende gedachte. En als de toeleg in 1848 ware geweest om, door het behoud en de reorganisatie van de Eerste Kamer, het Koningschap tot een karakterlooze instelling te verlagen, dan zou, wanneer een herleving van de historische macht van het Koningschap als rechtseisch kon worden gesteld, de Eerste Kamer uit onze staatsinrichting moeten verdwijnen, opdat de monarchie in staat zij opnieuw te toonen, dat zij verantwoordelijkheid weet te dragen ook voor die daden, waarbij zij zich bewust is de instemming van ‘het volk’ te verbeuren.

Neen, de Kroon heeft geen bescherming noodig. Kan zij gezag doen gelden, dan behoort zij van haar macht ook gebruik te maken, en leidt een instelling die haar dit werk uit handen neemt tot ondermijning van hare staatsrechtelijke bevoegdheid. In een constitutioneele monarchie waar het vetorecht der Kroon nog ongerept is, kan dus een Eerste Kamer nimmer verdedigd worden wegens de noodzakelijkheid een bolwerk voor de Kroon te hebben, en uit anderen hoofde is er dan evenmin voor zulk een Kamer plaats. Kan de Kroon hare staatsrechtelijke bevoegdheid niet meer uitoefenen en is dus het parlementaire stelsel in toepassing, dan eerst wordt een Eerste Kamer een noodzakelijkheid, omdat dan tegenover de volheid van macht, die in de Tweede Kamer is geconcentreerd, naar een machtsbeperking moet worden gezocht die, met het verlies van het staatsrechtelijk gezag der Kroon, niet meer in de monarchie is te vinden.

Reeds bij de invoering der Eerste Kamer in ons staatsrecht, in 1815 dus, werd op de noodzakelijkheid eener machtsbeperking van de Tweede door een Eerste Kamer eenige nadruk gelegd, uit vrees voor uitspattingen waaraan de Volkskamer zich zou kunnen bezondigen. Voor die vrees bestond toen echter niet de minste grond, omdat men terdege, door census en getrapte verkiezingen, had gezorgd, dat staatkundige emoties van 's Lands raadzaal verre bleven. Maar ook al ware die vrees gerechvaardigd geweest, dan zou toch in elk geval een Eerste Kamer ter inperking van het gezag der Tweede Kamer

volkomen overbodig zijn geweest, omdat de Kroon te dier tijde nog in het volle bezit was van haar prerogatieven en dus alléén voldoende in staat was om een onjuist gebruik, dat de Tweede Kamer van haar macht mocht maken, te keeren.

Dezelfde vrees wordt andermaal in 1848 op den voorgrond gebracht om de Eerste Kamer, zij 't dan ook op nieuwe grondslagen gevestigd, te behouden. Zoo die vrees wegens de invoering der rechtstreeksche verkiezingen bezwaarlijk gerechtvaardigd kan worden geacht, er bestond toen in elk geval meer dan in 1815 aanleiding om voor de Eerste Kamer in de bres te springen, waar reeds in hetzelfde jaar 1848 sprake was geweest om de Kroon in een positie te brengen gelijk aan die waarin de Koningin van Engeland zich bevond en dus uitzicht op invoering van het parlementaire stelsel werd geopend, terwijl daarenboven de grondslagen daarvoor in de herziene constitutie niet ontbraken. Hoe dat ook zij, twintig jaar daarna, in 1868, komt ons land werkelijk in dien toestand te verkeeren en heeft een Eerste Kamer van af dat aanvangsjaar van den parlementairen regeeringsvorm naar het schijnt alle recht van bestaan, als nu eenmaal machtsbeperking voor de Tweede Kamer noodzakelijk is.

Wat wordt dan echter onder deze omstandigheden met die machtsbeperking bedoeld en ter waarborging waarvan wordt zij noodig geacht?

De gestelde vragen hebben allereerst zelve toelichting noodig. Wanneer n.l. machtsbeperking van de Tweede Kamer ter sprake komt, dan zou die beperking ook kunnen worden gezocht in vermindering van bevoegdheden en niet alleen in de toevoeging eener andere Kamer. Doch eene vermindering van rechten, bijv. het ontnemen van haar recht - of moet ik zeggen: van haar macht? - om begrootingen te verwerpen om redenen buiten die begrootingen gelegen, wordt alleen bepleit om voor de Regeering een grootere zelfstandigheid op het gebied der *uitvoerende macht* te verzekeren dan zij thans in staat is te doen gelden. Dit onderwerp echter, dat de stelling raakt van de Regeering tegenover de Volkskamer en ons dus tot een beoordeeling van den parlementairen regeeringsvorm zelven zou leiden, moet hier ter zijde worden gelaten, omdat deze bladzijden alleen beoogen een inzicht te geven in de positie van de Eerste Kamer onder de werking van het

parlementaire stelsel, zooals wij dat kennen. Die positie nu betreft haar aandeel in de *wetgeving*, zoodat bij de vraag: wat met de machtsbeperking der Tweede Kamer wordt bedoeld, alleen een machtsbeperking op het gebied der wetgeving in aanmerking kan komen.

Hier is dan slechts ééne machtsbeperking verdedigbaar en wel deze: dat de Volkskamer niet het recht mag bezitten over haar representatief karakter te beslissen; hetgeen dit wil zeggen, dat de Tweede Kamer, als rechtsorgaan der natie, meester is over de wetten onder deze ééne voorwaarde, dat zij werkelijk, op het oogenblik van het afgeven van haar votum, de tolk van 's volks rechtsbewustzijn was. Om dit te beoordeelen, is er nog een ander lichaam noodig dat aan de wetgeving deelneemt dan de Volkskamer zelve en dat daarbij zich plaatst op het standpunt, niet: of de wet naar *zijn* oordeel is in 's lands belang, maar of de wet, die door de Tweede Kamer werd aangenomen, al dan niet overeenstemt met 's volks rechtsovertuiging en mitsdien die Kamer op het oogenblik der stemming wel ten volle het karakter bezat van orgaan dier rechtsovertuiging. Verschillende omstandigheden zijn denkbaar waaronder dat karakter tijdelijk teloor gaat. De Volkskamer kan bij het nemen van besluiten onder den druk hebben gestaan van een onvoldoend voorgelichte openbare meening, van onjuist gebleken voorstelling van feiten; het kan zijn dat leden, tengevolge van heftig debat, in een prikkelbaren toestand zijn gebracht, waardoor de stemming onbetrouwbaar werd; zij kan verkeerd hebben onder te sterke suggestie van een harer leden; mogelijk is voorts een stemming voortvloeiende uit gebondenheid aan bij de stembus afgegeven beloften, terwijl inmiddels eene kentering der openbare meening is te constateeren; mogelijk eindelijk is ook, dat bij de periodieke verkiezingen de rechtsovertuiging der kiezers zich niet heeft uitgesproken omtrent groote maatschappelijke belangen en het dus onzeker is of een besluit der Volkskamer daarover aan de heerschende rechtsovertuiging aanpast. Dat alles en nog veel meer - om, zooals Van Houten opmerkt, van corruptie niet te gewagen - kan oorzaak zijn, dat de Tweede Kamer op een gegeven oogenblik het representatief karakter mist, dat zij behoeft om als rechtsorgaan der natie het beslissende woord te spreken. Dit en niets

anders dan dit, maar dit dan ook in de volste mate te onderzoeken, is de bedoeling en de beteekenis van de tweede instantie der wetgeving, die met een Eerste Kamer in het leven moet worden geroepen. Nimmer mag dus die Kamer de wetsontwerpen, welke zij van de Tweede ontvangt, beoordeelen naar hetgeen *zij* in 's lands belang acht. Gegeven een samenstelling der Eerste Kamer waarin een linksche coalitie de meerderheid vormt, terwijl in de Tweede Kamer een coalitie rechts overheerscht, dan behoort de Eerste Kamer zich bij de beslissingen der Tweede Kamer, waarin de beginselen harer meerderheid zijn belichaamd, neer te leggen, onder deze ééne mits alleen, dat die meerderheid toen kon worden beschouwd als representant van het rechtsbewustzijn bij de meerderheid der natie. De leden der Eerste Kamer kunnen, ieder voor zich en te rade gaande met hetgeen zij goed bevinden, het wetsontwerp verderfelijk achten - hun votum mag door die overwegingen niet worden bepaald. Zij moeten als beslissend aanvaarden de rechtsovertuiging van de meerderheid des volks en van die rechtsovertuiging is niet de Eerste maar alleen en uitsluitend de Tweede Kamer het orgaan. Het geheele verkiezingstoestel is op de verkrijging van zulk een rechtsorgaan in de Tweede Kamer ingericht en voor de uitspraak van die Kamer heeft ieder te buigen àls vast staat, dat die uitspraak niet heeft gestaan onder den invloed van oorzaken, welke het te voorschijn brengen van de rechtsovertuiging hebben verhinderd; en om dit te constateeren en daarmee dus te waarborgen het zedelijk gezag der wet, is een curatorium noodzakelijk dat deze moeielijke en verantwoordelijke taak vervult. Nimmer heeft zich in zulk een volkomen zuiverheid de taak, die de Eerste Kamer is opgelegd, afgeteekend, als toen zij in 1904 geroepen werd haar votum af te geven over het door de Tweede Kamer aangenomen ontwerp tot wijziging der Hooger-Onderwijswet, maar nimmer ook is zij in meerdere mate tekort geschoten in de vervulling van die taak. De Hooger-Onderwijsnovelle, welke, naar de inzichten van de meerderheid der Tweede Kamer, het bijzonder Hooger Onderwijs aan zijn recht hielp, was een ontwerp waaromtrent geen twijfel kon bestaan dat het met het rechtsbewustzijn der natie, zooals zich dat bij de algemeene verkiezingen had uitgesproken, in volkomen overeenstemming

was. In plaats van deze overeenstemming als beslissend te aanvaarden, heeft de toenmalige Eerste Kamer het wetsontwerp getoetst aan de liberale denkbeelden die bij de meerderheid overheerschten, en het wetsontwerp verworpen, daarmee op het allerduidelijkst toonende, dat haar het inzicht ontbrak zoowel van haar eigen stelling in het wetgevend proces als van de positie die daarbij aan de Tweede Kamer toekomt. Men kan onmiddellijk toegeven dat van de meerderheid der Kamer een groote mate van objectiviteit en een hoog staand politiek bewustzijn wordt gevorderd, waar de eisch wordt gesteld dat zij zich moet kunnen losmaken van het enge partijstandpunt dat ieder hunner individueel inneemt, maar zonder die vordering en zonder dien eisch heeft de Eerste Kamer niet alleen geen recht van bestaan, maar ligt in het tweekamerstelsel, dat ons dan een evenwicht van macht zou geven, het uitgezochtste bedenksel om de wetgevende macht, onder een vertoon van bezige drukte, een schijnleven te laten leiden. Wel kan men dit alles voorkomen door van de Eerste Kamer een representatief lichaam te maken en, door middel van ontbinding, haar stemmen op de politieke toonhoogte der Tweede Kamer, maar deze oplossing, die ons daarenboven zou terugbrengen tot de bestreden gedachte dat het vertegenwoordigend stelsel twee Kamers vordert, staat gelijk met afschaffing der Eerste Kamer, omdat zij weerloos kan worden gemaakt zoodra zij tegen een beslissing der Tweede Kamer durft integaan. En durft zij dat niet, dan bereikt men met een zoodanige Eerste Kamer niets anders dan een nog grooteren achterstand in de wetgeving dan reeds thans moet worden geboekt.

De taak die in het bovenstaande voor de Eerste Kamer is weggelegd zou alleen dan onvervulbaar blijken te zijn, wanneer het onmogelijk was de mannen te vinden voor die taak berekend. Maar daaraan te twijfelen zou in ons volk een armoede aan karakter en politiek talent veronderstellen, waarnaar ons verleden geenszins heenwijst. Regentennaturen, zij zijn er ook nu nog; de hoofdvraag is: hoe ze te onderkennen en naar voren te brengen, en op welke wijze hun ruggegraat kan worden gegeven, niet alleen om te durven staan voor een Luther's neen, maar ook en veel meer nog om te kunnen spreken het hier zooveel moeilijker ja. Doch

dit raakt de samenstelling der Eerste Kamer, waarover in een volgend gedeelte zal worden gehandeld. Hier zijn nog enkele bemerkingen te maken op de positie welke voor de Eerste Kamer is gevindiceerd.

Allereerst deze bemerking, dat, waar de taak eener Eerste Kamer zich moet bepalen tot een onderzoek niet van het wetsontwerp maar van het votum dat de Tweede Kamer daarover uitbracht, een recht van amendement haar onmogelijk kan worden toegekend. Er zijn redenen te over reeds aangevoerd, die deze versterking van haar aandeel in den wetgevenden arbeid onraadzaam maken. Zoowel Buys in zijn 'Grondwet' als Oppenheim in de nota die hij aan het verslag der staatscommissie voor grondwetsherziening van 1905 toevoegde, hebben op m.i. overtuigende wijze deze nieuwigheid bestreden en niet verzuimd vooral den nadruk te leggen op het bedenkelijke gevolg, dat daardoor het karakter van de Eerste Kamer fundamenteel zou veranderen. De bedoeling toch van hen die voor de toekenning van het recht van amendement pleiten, is niet in de eerste plaats om de gelegenheid te openen technische verbeteringen in het ontwerp aan te brengen, maar vooral om principiëele veranderingen, zij 't ook niet tot stand te brengen, dan wel door het uitlokken van een compromis te bevorderen. Wie aan die bedoeling nog twijfelt, leze met aandacht de toelichting welke de hiervoren genoemde staatscommissie voegde bij haar voorstel om aan de Eerste Kamer het recht van amendement te geven. Aan het slot eener gewrongene opsomming der voordeelen die dit recht zou meebrengen, komt, als ter loops geuit maar in waarheid de kern van het betoog vormende, de opmerking, dat het recht van amendement ook dienstig is 'indien kan worden aangenomen dat de uitbreiding der kiesbevoegdheid voor de Tweede Kamer ten gevolge zal hebben dat onberaden beslissingen minder zeldzaam worden'. Deze op hoffelijke wijze geopenbaarde vrees voor hetgeen bij invoering van algemeen kiesrecht vermoed wordt in meerdere mate te zullen voorkomen nl. 'onberaden beslissingen', stelt in daghelder licht, althans voor hen die onder de handschoen ook de hand weten te voelen, dat het recht van amendement der Eerste Kamer bestemd is ook en vooral de principieele beslissingen der Tweede Kamer te matigen. Dit nu kan niet anders be-

teekenen dan dat de Eerste Kamer gerechtigd wordt geacht háár politieke overtuiging te stellen tegenover die van de Tweede Kamer, uit welk conflict men dan de hoop koestert op een compromis dat, zooals indertijd de Eerste Kamer zonder recht van amendement reeds wist te bereiken bij de Ongevallenwet, leidt tot matiging van hetgeen waarover de Tweede Kamer een principieele beslissing heeft gegeven. Welnu, met het signaleeren van dezen toeleg - die dus, door de toekenning van het recht van amendement, aan de Eerste Kamer wil opdringen het politieke beginsel harer meerderheid tot richtsnoer van hare beslissingen te nemen - is, naar mijne bescheiden meening, het vonnis over deze uitbreiding van de bevoegdheid der Eerste Kamer geveld. Want naar de beschouwingen die voorafgingen is het juist de hoogste roeping eener Eerste Kamer om zich te verheffen *boven* het politieke beginsel dat de meerderheid aanhangt en als eenig richtsnoer te aanvaarden de toetsing van de harmonie tusschen de beslissing der Volkskamer en de rechtsovertuiging die, naar de uitspraak der kiezers, daaraan ten grondslag moet liggen. Meer niet en evenmin iets anders heeft de Eerste Kamer te verrichten, want al het meerdere dat men haar zou wenschen op te dragen maakt haar volkomen ongeschikt voor de vervulling van de taak waarin haar reden van bestaan ligt, en al het andere waartoe men de Eerste Kamer wil gebruiken maakt haar tot een doellooze en mitsdien de staatswerkzaamheid belemmerende instelling.

Een tweede bemerking die met betrekking tot de positie van de Eerste Kamer, zooals die door ons is ontvouwd, moet worden gemaakt, is deze, dat - mocht het gelukken de Eerste Kamer te vervormen tot een regentencollege, in staat de hooge politiek te voeren die onder de werking van het parlementaire stelsel moet en door geen andere instelling, met name niet door de Kroon, kàn worden gevoerd - alsdan de werkzaamheden welke die Eerste Kamer heeft te verrichten eene vereenvoudiging toelaten, waaraan groote voordeelen zijn verbonden. Mr. de Beaufort wijst in zijn ‘Staatkundige Opstellen’ erop, dat er vaak wordt geglimlacht over de lijvige verslagen der Eerste Kamer betreffende wetsontwerpen, waarvan de aanneming vaststaat. Nutteloos is dit werk wel niet, zegt de schrijver, omdat die verslagen, in verband met de antwoorden

der Regeering, voor de uitlegging der wet in de toekomst niet zonder belang zijn, maar, voegt hij er aan toe, het is niet voor dit werk, voor deze taak, dat men een tak der volksvertegenwoordiging in het leven roept. De opmerking is volkomen juist, maar leidt mij niet, zooals Mr. de Beaufort, tot aanbeveling om het recht van amendement aan de Eerste Kamer toe te kennen, maar tot de vraag of deze academische arbeid, dien de Eerste Kamer zich getroost, niet beter achterwege bleef. Bij de stelling, die naar onze opvatting de Eerste Kamer bij het wetgevend proces moet innemen, past die arbeid geenszins, omdat de merites van het ontwerp op hare beslissing van geen invloed mogen zijn. Maar dit zou op zich zelf nog geen afdoende reden wezen om over deze wijze van handelen den staf te breken, wanneer niet, eensdeels zulk een onderzoek der wetsontwerpen het standpunt van beoordeeling der Eerste Kamer in gevaar brengt, anderdeels tengevolge heeft dat de keuze van leden beperkt of in verkeerde richting geleid wordt.

Het eerstgenoemde bezwaar is niet denkbeeldig. Als men het normaal acht dat de Eerste Kamer de wetsontwerpen ook uit een technisch oogpunt onderzoekt, dan komt men consequent tot het recht van amendement, als het middel om dit onderzoek vruchtdragend te doen zijn. Al het bedenkelijke dat de toekenning van dit recht aan de Eerste Kamer meebrengt, richt zich daarom ook tegen het technische onderzoek der wetsontwerpen, daar een ophooping van technische bezwaren de door de Eerste Kamer te nemen beslissing onzuiver kan maken, in zoover nl. het gevaar zeer stellig bestaat dat het wetsontwerp wordt verworpen wegens technische gebreken en niet, zooals het alleen behoort, wegens den ondeugdelijken grondslag van de beslissing der Tweede Kamer.

Ook op de keuze van leden der Eerste Kamer werkt de gewoonte van een nauwkeurig onderzoek der wetsontwerpen min gunstig. Belast men de Eerste Kamer met soortgelijken wetgevenden arbeid als in de Tweede Kamer wordt verricht, en vergt men dus van de leden zich te verdiepen in allerlei vraagstukken, dan zullen velen, die wegens hun maatschappelijke positie voor het lidmaatschap geschikt kunnen worden geacht, zich niet beschikbaar stellen, omdat zoodanige werkzaamheden te veel van hun tijd en arbeidskracht vorderen,

en wordt dus de keuze beperkter dan wenschelijk is. Wordt anderzijds bij de keuze juist op de geschiktheid voor zoodanige werkzaamheden gelet, dan leidt men de keuze in de verkeerde richting, omdat die geschiktheid niet den doorslag mag geven.

Het werk, dat de Eerste Kamer nu verricht, zou ik niet met Mr. de Beaufort te eenvoudig willen noemen, maar niet eenvoudig genoeg, althans wat aangaat den arbeid dien zij gewoonlijk verricht, welke aanzienlijk kan worden ingekrompen. Wat van een Eerste Kamer tegenover een volledig samengestelde Volkskamer gevorderd wordt, is hetzelfde dat eertijds van de Kroon werd verwacht, toen haar vetorecht nog een levend recht was. Voor de Kroon gold onder het constitutioneele regime zonder parlementair stelsel dezelfde norm, waarnaar, onder den parlementairen regeeringsvorm, de Eerste Kamer zich heeft te gedragen. Ook zij had zich niet te begeven in een technisch onderzoek van het wetsontwerp, maar zich alleen de vraag te stellen, of het met de rechtsbehoefte der natie in overeenstemming was. Legt men op deze functie nadruk, dan is dat stellig een zeer gewichtige taak en in zoover dus geenszins een eenvoudige arbeid, maar het is een arbeid die, gemeenschappelijk, slechts weinige bijeenkomsten noodig maakt, zoodat de Kamer toegankelijk wordt zelfs voor hem, die voor eenigszins lange politieke werkzaamheden zich niet beschikbaar kan stellen.

Mijn laatste bemerking vormt den sluitsteen van het betoog der voorgaande bladzijden. Wanneer die bladzijden de taak der Eerste Kamer in het juiste licht hebben gesteld, dan valt in het oog, dat die taak haar corollarium heeft in het aan de Kroon toekomende recht van ontbinding. Dit recht vindt toepassing, als er redelijke twijfel bestaat aan het representatieve karakter der Staten-Generaal, wanneer dus op goede gronden vermoed wordt, dat de vertegenwoordiging niet meer als het rechtsorgaan der natie kan worden beschouwd. Tweeërlei is daarbij mogelijk. Het verschil tusschen het volk en zijn vertegenwoordiging kan betrekking hebben op de algemeene politiek der Regeering of zich openbaren, zooals in 1894 en 1904, bij een bepaald wetsontwerp (kieswet-Tak en Hooger-onderwijsnovelle-Kuyper). Met dit laatste geval hebben wij hier alleen te maken. Wanneer het recht van

ontbinding wordt toegepast bij twijfel, of het votum der Kamer met de onder de kiezers heerschende rechtsovertuiging overeenkomt, dan vervult dat recht dezelfde functie als waartoe de Eerste Kamer geroepen is, die immers aan haar beslissing dezelfde vraag ten grondslag legt. Ook zij onderzoekt of het votum der Volkskamer al dan niet steun vindt in de rechtsovertuiging des volks, maar terwijl zij dat onderzoek verricht bij *aanneming* van het wetsontwerp door de Tweede Kamer, treedt de Regeering, de toepassing van het recht van ontbinding overwegende, in een beoordeeling of eene *verwerping* van het wetsontwerp door de Tweede Kamer gerechtvaardigd was. Het votum der Tweede Kamer staat dus onder een dubbele controle, n.l. van de Regeering en van de Eerste Kamer. Het controlerecht der Regeering strekt zich uit over het negatieve votum; dat der Eerste Kamer over het positieve votum der Tweede Kamer. In het middel echter om die controle uit te oefenen, verschillen zij. De Regeering doet dat door het recht van ontbinding in werking te stellen en legt dus de beslissing in handen van de kiezers, waarmee zekerheid omtrent de heerschende rechtsovertuiging verkregen wordt. Aan de Eerste Kamer daarentegen staat zulk een rechtstreeksche verificatie niet open; zelf moet zij beslissen en zelf zich dus vergewissen, of al dan niet overeenstemming tusschen Volkskamer en volk bestaat, zoodat hier die volstrekte zekerheid omtrent de heerschende rechtsovertuiging niet verkregen wordt. Waar dit nu het geval is, rijst de vraag, of er geen termen bestaan de Eerste Kamer toe te rusten met een gelijksoortige macht als de Regeering bezit om tot zulk een zekerheid te komen. Een ‘gelijksoortige’ macht - omdat aan de Eerste Kamer bezwaarlijk dezelfde macht n.l. het ontbindingsrecht kan worden gegeven. Maar aangezien die ontbinding, zoo zij toegepast wordt na verwerping van wetsontwerpen door de Volkskamer, in het wezen der zaak neerkomt op het uitschrijven van een referendum, zou aan de Eerste Kamer de bevoegdheid kunnen worden verleend om voor háár beslissing in de plaats te stellen eene beslissing door de kiezers, m.a.w. om tot een referendum te besluiten. Verkeert de Eerste Kamer in twijfel of de Tweede Kamer bij aanneming van een wetsontwerp wel als vertegenwoordiging der natie kon worden aangemerkt, en

raakt de zaak, waarbij die twijfel rijst, voorname ethische of politieke beginselen, dan is er alle reden om voor de Eerste Kamer de gelegenheid te openen de beslissing in handen der kiezers te leggen, zooals de Regeering dat doet, als zij, bij verwerping van wetsontwerpen door de Tweede Kamer, van het recht van ontbinding gebruik maakt.

Consequent leidt intusschen deze gedachtengang er toe ook de Regeering met het recht van referendum te bekleeden. Nu eenmaal het recht van ontbinding niet alleen gebruikt wordt om de kiezers uitspraak te laten doen over het algemeene regeeringsbeleid, maar ook hen te doen richten over de beslissingen der Tweede Kamer omtrent wetsontwerpen genomen, heeft dat recht een dubbele beteekenis gekregen. Waar het tot eerstgenoemd doel wordt gebezigd, is het, althans in de parlementair geregeerde landen, een middel om van vertrouwen of wantrouwen in de *Regeering* te doen blijken. Toegepast om de kiezers uitspraak te laten doen over wetsontwerpen, bedoelt het recht van ontbinding de kiezers te doen oordeelen over het werk van den *Wetgever*. Maar ter bereiking van dit doel is het niet noodig de volksvertegenwoordigers van hun mandaat te ontheffen, de kiezers over vernieuwing van het mandaat te doen beslissen en langs dien omweg het oordeel der kiezers over maatregelen van wetgeving uit te lokken, doch verdient het de voorkeur - ook om de vrijheid der volksvertegenwoordigers door het dan altijd dreigende recht van ontbinding niet in gevaar te brengen - rechtstreeks de kiezers door een referendum te raadplegen, met handhaving dus van het zitting hebbende Parlement.

Een goed sluitend stelsel zou daarmee worden verkregen. Het recht van ontbinding, werkende ter verkrijging eener Regeering naar den geest van het volk; het Kroonreferendum toegepast ter verkrijging van een uitspraak over een maatregel van wetgeving waartoe de Volksvertegenwoordiging niet wil medewerken; het Eerste Kamer-referendum ter controle op de beslissingen der Tweede Kamer als twijfel rijst, of een wetsontwerp, door haar aangenomen, steun vindt bij de kiezers. Om dit stelsel ten volle aannemelijk te maken, zou echter op het instituut van het referendum moeten worden ingegaan, waartoe het hier niet de plaats is. Maar wel mag ik er op wijzen, dat toekenning van het recht van referendum aan de

Eerste Kamer in hooge mate zou meewerken om conflicten tusschen Tweede en Eerste Kamer tot een bevredigende oplossing te brengen. Als de Eerste Kamer over de aanneming van een wetsontwerp door de Tweede Kamer haar beslissing moet afgeven, kunnen de gegevens, waarop zij die beslissing bouwt, meer of minder onzeker zijn en dan kan de afstemming van het wetsontwerp door de Eerste Kamer een strijd doen ontbranden, welke voorkomen zou zijn, als de Eerste Kamer gebruik had kunnen maken van het middel van referendum en dus voor háár beslissing die der kiezers in de plaats had mogen stellen. En te wenschelijker is het de Eerste Kamer daartoe de bevoegdheid te geven, naarmate de positie van de Eerste Kamer sterker is, met name wanneer, waarop in het laatste gedeelte van deze verhandeling zal worden aangedrongen, de Eerste Kamer *onontbindbaar* wordt gemaakt. Bij een dergelijke krachtige stelling van het Hoogerhuis blijft, zoo men aan de Eerste Kamer het recht van referendum onthoudt, niets anders over dan dat de Regeering de Tweede Kamer, wegens de verwerping van het wetsvoorstel door de Eerste Kamer, ontbindt, om, langs dien omslachtigen en voor herhaaldelijk betreden onbruikbaren weg, omtrent de rechtsovertuiging der kiezers een eindbeslissing te verkrijgen, die door een vanwege de Eerste Kamer uitgeschreven referendum onmiddellijk, en zonder een conflict in het leven te roepen, had kunnen zijn bereikt. Als toch door nieuwe algemeene verkiezingen de in de kiezers heerschende rechtsovertuiging ten gunste van een bepaalde wettelijke regeling aan den dag is gebracht, staat het der Eerste Kamer niet meer vrij tegen het votum der Tweede Kamer haar veto te doen gelden. Een groote vereenvoudiging, en tevens eene die het gezag der Eerste Kamer slechts ten goede kan komen, zou het daarom zijn, als men die Kamer de macht toekende om een door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerp aan een volksstemming te onderwerpen. Daarenboven zou deze bevoegdheid op het allerduidelijkst de eigenlijke taak der Eerste Kamer naar voren brengen, omdat in die bevoegdheid ligt opgesloten een verwijzing naar het éénige standpunt van waaruit zij de wetsontwerpen heeft te beoordeelen, n.l. of de Tweede Kamer bij de aanneming van het wetsontwerp was de tolk van 's volks rechtsovertuiging, met terzijdestelling dus van eigen

politieken maatstaf en van alle onderzoek naar de technische waarde van het ontwerp. Dat dit en dit alleen de taak is der Eerste Kamer, spreekt de Grondwet met onuitwijkbare klaarheid uit, als zij haar het recht van referendum in de hand geeft, omdat de Eerste Kamer, dat recht in toepassing brengende, daarmee de in het volk heerschende rechtsovertuiging als ook voor haar beslissend erkent. En hoe hoog men ook de kunst van wetgeving moge stellen en met hoeveel waarborgen men het proces der rechtsvorming moge omringen teneinde de technische waarde van de wet tot volkomenheid te brengen - de zorg voor aanpassing der wet aan 's volks rechtsovertuiging moet den wetgever het allermeest ter harte gaan, omdat daarvan de rechtswaarde en dus de verbindende kracht der wet afhankelijk is.

De slotsom is dus deze: de Eerste Kamer is bij de invoering van het constitutioneele stelsel op het continent uit Engeland overgenomen, en beschouwd en behandeld als een deel der vertegenwoordiging, zonder er acht op te slaan, dat de splitsing van het Engelsche Parlement in twee Kamers het gevolg was van historische toestanden en niet een eisch van het vertegenwoordigend stelsel. Blijkt dientengevolge dat naast de Volkskamer een Eerste Kamer als vertegenwoordigend lichaam geen reden van bestaan heeft, een hoogst belangrijke functie valt haar plotseling ten deel toen de constitutioneele regeeringsvorm tot het parlementaire stelsel zich had ontwikkeld. Onder de werking van dit stelsel staat de macht der Kroon geheel onder de controle der Volkskamer en zou een democratisch absolutisme daarvan het onvermijdelijk gevolg zijn geweest, als niet in de Eerste Kamer een machtsbeperking der Volkskamer had gelegen, waardoor de groote beteekenis dier Kamer uit dezen hoofde in het zicht geraakte. De Eerste Kamer komt dientengevolge in de positie welke eertijds, toen het koninklijk vetorecht nog levend was, de Kroon bij de wetgeving innam. Evenals de Kroon toenmaals, zoo functioneert thans de Eerste Kamer als curatorium over de beslissingen der Volkskamer, en is het haar hoogste roeping om de besluiten der Tweede Kamer te toetsen, niet naar hun technische waarde en niet aan den politieken maatstaf welke in die Eerste Kamer bij de meerderheid te vinden is, maar aan de heerschende rechtsovertuiging des volks, waarvan de Tweede

Kamer in normale omstandigheden als orgaan moet worden aangemerkt, doch die op een gegeven oogenblik, tengevolge van allerlei storende oorzaken, kan blijken dat karakter van rechtsorgaan niet te hebben bezeten. Ziedaar de taak die de Eerste Kamer heeft te vervullen en waarin haar reden van bestaan alléén gelegen is. Ter vervulling van die taak moet zij bij het proces van wetgeving met het recht van veto, en met dat recht uitsluitend, zijn toegerust, aan welk recht echter niet tekort wordt gedaan als men de Eerste Kamer de bevoegdheid toekent zich van een beslissing te onthouden en die, door het referendum, in handen te leggen van de kiezers, wier rechtsovertuiging tot heerschappij te brengen immers juist de taak eener Eerste Kamer is.

Gegeven nu de noodzakelijkheid van zulk een Kamer van wetgeving, rijst de vraag ten slotte: hoe haar samentestellen opdat zij werke naar haar bestemming.

IV.

Bij het regelen van de samenstelling eener Eerste Kamer moet allereerst zitting worden bezorgd aan personen, die tegenover de politieke partijschappen zelfstandig kunnen staan, ten einde waarborg te hebben dat de beslissingen der Tweede Kamer met de noodige objectiviteit en dus niet van uit een partijstandpunt worden beoordeeld. Die zelfstandigheid vindt men het allermeest bij een samenstelling als die van het Hoogerhuis in Engeland, waarin voor het grootste deel de leden krachtens erfelijk recht zitting hebben. Het allerminst is die zelfstandigheid te verwachten bij een Kamer, waarvan de leden gekozen worden door dezelfde kiezers als ook de leden der Volkskamer benoemen. Tusschen deze twee uitersten bewegen zich de samenstellingen der verschillende Eerste Kamers. Bij het eene uiterste, waar het lidmaatschap op erfelijk recht steunt, danken de leden hun lidmaatschap aan geen enkel politiek persoon, zijn zij in elk geval aan geen zoodanige verantwoording schuldig. De politieke gezindheid, die, hetzij bij benoeming door de Regeering, hetzij bij verkiezing door de burgers, van doorslaande beteekenis is, heeft hier op de verkrijging van het lidmaatschap geen invloed hoegenaamd. De vrijheid van politieke overtuiging

is hier op haar maximum en de mogelijkheid van een objectief oordeel het grootst. De minste waarborg voor een zelfstandig oordeel biedt het andere uiterste aan, waar de leden rechtstreeks door de gewone kiesgerechtigden worden benoemd. Deze zijn geschoold in het kiezen op den grondslag van partijbeginselen of partijprogramma's en kunnen zich bezwaarlijk uit het gareel, waarin zij voor de verkiezing der Volkskamer gespannen zijn, losmaken, om benoemingen te doen waarbij de politieke gezindheid niet meer hoofdzaak is. De benoemden, hunne verkiezing aan de politieke kleur welke zij bekenden dankende, staan dientengevolge minder vrij in het afgeven van een votum en missen dus die mate van zelfstandigheid welke voor een lid der Eerste Kamer noodzakelijk is.

Deze beschouwingen zouden met stelligheid leiden tot aanprijzing van een samenstelling der Eerste Kamer naar het Engelsche model, wanneer niet twijfel aan de goede werking van een op die wijze samengestelde Kamer gewekt werd, eensdeels door het feit dat Engeland een reorganisatie van zijn Hoogerhuis als een dringende behoefte gevoelt, anderdeels door de omstandigheid dat op het continent nergens Engelands voorbeeld hierin is gevolgd, maar overal de tijdelijkheid van het lidmaatschap overheerscht en eene benoeming, op de eene of andere wijze, ingang heeft gevonden. En opmerkelijk is, dat naarmate de organisaties der Eerste Kamers van jonger datum zijn, de kiezers meer of minder rechtstreeks bij de samenstelling worden betrokken en dus het andere uiterste, waarop hierboven gewezen werd, eenigszins op den voorgrond treedt.

Wat kan daarvan de oorzaak zijn? Zij ligt m.i. hierin, dat meer of minder duidelijk de noodzakelijkheid gevoeld wordt, om bij de samenstelling der Eerste Kamer ook rekening te houden met de kennis van het volksleven, die de leden behoeven om de beslissingen der Volkskamer te kunnen controleeren. Naarmate deze controle-functie eener Eerste Kamer meer in het zicht komt - en zij komt meer in het zicht naar gelang de Volkskamer een meer democratisch karakter verkrijgt - springt te duidelijker de noodzakelijkheid in het oog, dat, naast den eisch van politieke zelfstandigheid, ook als voorwaarde voor het lidmaatschap eener Eerste

Kamer moet worden gesteld een zekere mate van kunde van het volksleven, uit welks strijdende tegenstellingen de in de maatschappij levende rechtsovertuigingen geboren worden. Welnu, die kennis van de maatschappelijke stroomingen ontbreekt ten eenenmale bij de kaste waaruit in Engeland het Hoogerhuis wordt gerecruteerd, ontbreekt ook bij hen, die, zooals in de meeste Duitsche Staten, hun lidmaatschap van het 'Heeren'-huis danken aan door geboorte verkregen maatschappelijke stelling. De overheerschende plaats die het Lagerhuis in Engeland heeft verkregen, het voortdurend wijken van het Hoogerhuis tegenover de inbreuken die op zijn oorspronkelijk gelijksoortige rechten als die het Lagerhuis thans bezit worden gemaakt, verklaart zich allermeest uit het besef, dat de 600 'notabelen', welke het Hoogerhuis vormen, te ver afstaan van de nooden en behoeften der groote massa, om tolk van haar rechtsbegeeren te kunnen zijn. Kon de vernuftige tegenstelling die Van Idsinga, in zijn studie over de constitutioneele Monarchie, maakt tusschen het aandeel dat elk der Huizen van het Parlement bij de rechtsvorming bezit, worden aanvaard, en als taak van het Hoogerhuis aangemerkt, om tegenover den eisch van het gemeenschapsleven de zedelijke aanspraken der vrije zelfstandige persoonlijkheid, m.a.w. het element der persoonlijke vrijheid, tot gelding te brengen, dan ware geen lichaam voor de vervulling van die taak beter berekend dan het Britsche Hoogerhuis, in welks leden dat persoonlijke vrijheidselement het krachtigst is vertegenwoordigd. Maar een rechtsvorming onder dezen invloed van het Hoogerhuis tot stand gebracht, zou slechts ten goede komen aan hen zelven en aan nog eenige anderen, eene kleine minderheid, die hunne zelfstandigheid en persoonlijkheid reeds ten volle kunnen doen gelden, terwijl het recht, waaraan de maatschappij behoefte heeft, het persoonlijke leven nog brengen moet waar het worstelt om te bestaan en voor de vorming van dat recht een inzicht in het volksleven noodzakelijk is, dat dooreengenomen bij hen 'die te gast zijn in het leven' niet wordt gevonden. Het Britsche Hoogerhuis, in zijn tegenwoordige samenstelling, heeft met de Monarchie dezelfde deugden en gebreken gemeen. De deugdelijkheid der Monarchie ligt, met betrekking tot de rechtsvorming, in haar boven-maat-

schappelijke stelling, welke een zelfstandigheid van oordeel mogelijk maakt zooals van een onpartijdigen wetgever verlangd wordt. Maar tegelijk ligt in diezelfde boven-maatschappelijke stelling ook haar zwakte, omdat de monarch nooit iets doorleeft van de nooden en behoeften waaraan bij duizenden de drang naar vrijheid en zelfstandigheid ten offer valt. In dien toestand verkeert ook het Hoogerhuis in Engeland. Zijn sterkte ligt in zijn onafhankelijkheid, zijn zwakte in zijn isolement. En daarom is het probleem, waarvoor men bij de samenstelling eener Eerste Kamer is geplaatst, een lichaam te construeeren, dat de grootst mogelijke onafhankelijkheid bezit en tegelijk in de grootst mogelijke voeling staat met het rechtsbewustzijn der natie. De oplossing van dit probleem is bij uitstek moeielijk omdat, naarmate men de onafhankelijkheid versterkt, de band met het volk losser wordt; en omgekeerd naarmate die band nauwer wordt gelegd en dus de politieke gezindheid zich meer doet gelden, de zelfstandigheid van het lichaam verzwakt wordt. Waar aan deze twee geheel tegenstrijdige eischen moet worden voldaan, spreekt het van zelf, dat de oplossing nooit iets meer kan zijn dan een compromis, dat nimmer ten volle bevredigt en altijd bloot staat aan meer of minder gerechtvaardigde critiek. En als men kennis neemt van de verschillende wijzen waarop de Eerste Kamer wordt samengesteld, komt het compromiskarakter der organisatie dan ook duidelijk aan het licht.

Letten wij in de eerste plaats er op, hoe aan den eisch van politieken samenhang met het volk wordt voldaan, dan blijkt dat deze veelal verkregen wordt door de benoeming der leden rechtstreeks of middellijk aan het volk op te dragen. Waar de verkiezing rechtstreeks geschiedt, is het gevaar aanwezig waarop hierboven reeds werd gedoeld, dat de leden der Eerste Kamer de politieke creaturen der kiezers worden en dus de onafhankelijkheid van geest zullen derven. Vandaar dat alsdan de kiezers in hun keus worden beperkt tot categorieën van personen, van wie een bijzondere mate van zelfstandigheid verwacht kan worden. Dit stelsel gold en geldt ten deele nog in België, waar thans een zeker aantal leden der Eerste Kamer rechtstreeks gekozen worden door dezelfde kiezers die de leden der Tweede Kamer afvaardigen,

doch voor de benoeming van de leden der Eerste Kamer zijn gebonden aan personen, die een hoogeren leeftijd dan voor de verkiesbaarheid tot lid der Tweede Kamer is bepaald bezitten, en voorts tot de zoogenaamde hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen behooren. Consequent is de gedachtengang van den Belgischen wetgever geweest door deze beperking in de verkiesbaarheid te doen wegvallen voor dat deel der Senatoren, dat niet rechtstreeks maar indirect wordt gekozen n.l. door de Provinciale Staten. Het verband met de kiezers is behouden, maar aangezien hier dat verband middellijk is geworden en wel zoodanig middellijk, dat de Provinciale Staten niet als gedelegeerden der kiezers d.w.z. als college ad hoc, maar als administratief lichaam de keuze verrichten, acht men de zelfstandigheid der gekozenen door deze wijze van benoemen voldoende gewaarborgd. Dit dubbele stelsel is zeer eigenaardig en toont duidelijk de moeielijkheid waarin men verkeert om den eisch eener volkskeuze in overeenstemming te brengen met den eisch van zelfstandigheid der afgevaardigden. Bij het eerste stelsel, dat der rechtstreeksche keuze met beperking der verkiesbaarheid, een stelsel dat ook in het grondwetsvoorstel van Drucker c.s. wordt aangetroffen, wint de eisch van de politieke keuze het van den eisch der politieke onafhankelijkheid. Bij het tweede stelsel is het juist omgekeerd en vindt de zelfstandigheid der afgevaardigden een bijzonderen waarborg in de keuze door de Provinciale Staten, waardoor het onmiddellijk verband tusschen kiezers en afgevaardigden principieel verbroken wordt.

Nog een stap verder zijn wij hier te lande gegaan, door niet alleen de keuze van de leden der Eerste Kamer aan de Provinciale Staten voor te behouden, maar nog daarenboven de verkiesbaarheid te beperken tot de welbekende categorieën, zoodat aan de zelfstandigheid van de leden der Eerste Kamer blijkbaar veel gewicht is gehecht. De geschiedenis leert echter, dat deze beperking der verkiesbaarheid door een belangenpolitiek is ingegeven, zooals ook uit de aangewezen categorieën zelve duidelijk blijkt.

Zeer bepaaldelijk treedt het politiek karakter der keuze op den voorgrond in Frankrijk, waar sinds 1884 de Senatoren benoemd worden door colleges ad hoc, zonder beperking der

verkiesbaarheid. Bij eene verkiezing door alleen voor keuze georganiseerde lichamen wordt wel is waar het onmiddellijk contact tusschen afgevaardigden en kiezers ook opgeheven, zooals het geval is waar die keuze geschiedt door Provinciale Staten, maar de politieke invloed reikt hier toch veel verder, omdat de kiescolleges zijn samengesteld uit personen, die op zuivere partijlijnen tot afgevaardigden in verschillende vertegenwoordigende lichamen zijn gekozen.

Let men nu verder, met aanlegging van den dubbelen maatstaf, op de samenstelling der Eerste Kamer in andere landen, dan vinden wij, vooral in de Duitsche Staten, nog veelvuldig een benoeming der leden door de Kroon, met beperking veelal van dat benoemingsrecht tot zekere categorieën. Deze wijze van samenstelling der Eerste Kamer nadert die van het Hoogerhuis in Engeland, inzoover een bij uitstek zwak verband tusschen Kamer en volk wordt gelegd, gegeven de exclusieve categorieën waaruit zij wordt samengesteld. Zij biedt daarenboven geen waarborg voor politieke zelfstandigheid, door de afhankelijkheid van de Kroon waarin het meerendeel der leden zich bevindt. In parlementair geregeerde landen kan deze wijze van samenstelling in het geheel niet in aanmerking komen, omdat de uitoefening van de rechten der Kroon door de politiek der Volkskamer wordt beheerscht en hier dus uit dien hoofde de politieke zelfstandigheid teloor gaat.

In aanmerking schijnt daarom alleen te kunnen komen eene Eerste Kamer aan wier samenstelling het volk op de eene of andere wijze medewerkt, als daartegenover waarborgen kunnen worden gesteld voor een groote mate van onafhankelijkheid der leden. Dat voor de volkskeuze het vroeger besproken organische kiesrecht geen dienst kan doen, is, met het oog op de belangenvertegenwoordiging die dat kiesrecht medebrengt, duidelijk. Praktisch komt dan ook voor ons land alleen de bestaande wijze van verkiezing der Eerste Kamer in het zicht, welke, behoudens de beperking der verkiesbaarheid, nog het meest aan de gestelde eischen voldoet, mits, ter verzekering van hare zelfstandigheid, daarmee ééne principieele wijziging van ons Staatsrecht gepaard ga, n.l. de afschaffing van het recht der Kroon tot ontbinding dier Kamer, omdat alleen langs dien weg het mogelijk is de

Eerste Kamer te brengen op het standpunt van waaruit zij de beslissingen der Volkskamer heeft te onderzoeken. Het bewijs moet dus geleverd worden, dat een aldus samengestelde en werkende Eerste Kamer nog het meest zal voldoen aan de eischen van onafhankelijkheid en politiek inzicht, die aan hare leden behooren te worden gesteld.

In de eerste plaats het politieke inzicht, dat haar leden moeten hebben, waartoe een verkiezing uit en door de burgerij noodzakelijk is. Dat een rechtstreeksche verkiezing moet zijn uitgesloten, werd hierboven reeds betoogd. Van de gewone kiezers, die voor de machtspolitiek der staatkundige partijen zijn afgericht en opgevoed, kan niet worden verwacht, dat zij zichzelf den teugel aanleggen om voor de Volkskamer, die zij hebben samengesteld, tegelijk ook het curatorium te bestellen, dat haar onder toezicht neemt. Een Eerste Kamer, rechtstreeks door dezelfde kiezers als die der Tweede Kamer gekozen, zal noodwendig een copie der Volkskamer zijn, misschien met eene andere partijverhouding - als de kiezers anders gegroepeerd zijn, zooals in het voorstel Drucker c.s. - en dan tot een in zich zelf verdeelde of op conflicten aangelegde Staten-Generaal leiden. Maar in elk geval komen dan in die Eerste Kamer personen zitting nemen, volstrekt ongeschikt om de beslissingen der Volkskamer uit een ander en hooger standpunt te beoordeelen dan uit het standpunt van de partijschap die hen op het kussen bracht. En deze ongeschiktheid wordt er geen haar minder om, als men de kiezers in hun keuze aan banden legt door de verkiesbaarheid te beperken, zooals in het genoemde voorstel geschiedt, tot eenige categorieën van ‘aanzienlijken’, omdat op die aanzienlijken de partijpolitiek evenzeer, zoo al niet meer, vat heeft dan op hen die niet tot ‘aanzien’ zijn gekomen. Principiëel moet daarom de Eerste Kamer worden losgemaakt van den onmiddellijken invloed van kiezers, voor wie de waarde van den persoon achterstaat bij de politiek die zij tot gelding willen brengen.

Deze losmaking nu wordt voltrokken als men het vertegenwoordigend lichaam der provincie tot de keuze roept. Toegegeven moet worden, dat deze vertegenwoordiging met politieken strijd wordt geboren daar, afgescheiden van de haar opgedragen keuze der Eerste Kamer, de werkzaamheden

van de Staten en van de daaruit voortkomende colleges van Gedeputeerden meer of minder door het politieke standpunt der leden worden beheerscht. Maar dit politiek karakter maakt hen geenszins ongeschikt tot de keuze der Eerste Kamer; integendeel, waar die Kamer niet vreemd behoort te zijn aan de politieke beginselen, welke onder de kiezers leven, is eene verkiezing door een politiek lichaam als de Provinciale Staten volkomen op haar plaats. De winst bij een zoodanige verkiezing, boven de rechtstreeksche, ligt in de personen, welke de keuze verrichten. Hier hebben wij menschen die, door hunne verkiezing tot leden der Provinciale Staten, tot eenig 'aanzien' zijn gekomen en dus heel wat meer dan de gemiddelde kiezer, die alleen in scharen en schoolen denkt en handelt, tot oordeelen in staat. Kan van hen niet worden verwacht, dat zij ter Eerste Kamer zullen afvaardigen de Regenten waaruit die Kamer moet zijn samengesteld om als curatorium over de Tweede Kamer werkzaam te kunnen wezen? Als een ontkennend antwoord ontleend wordt aan de ervaring van de wijze waarop de Provinciale Staten tot dusver hun benoemingsrecht hebben uitgeoefend en waarbij steeds op de politieke gezindheid der candidaten werd gelet, dan kan daartegenover tweeërlei worden gesteld:

Vooreerst, dat tot dusver in de Eerste Kamer altijd is gezien een representatief lichaam, 't welk aan de wetgeving op gelijken voet, zij 't ook op kleiner schaal, deelnam als de Tweede Kamer en dus, evenzeer als bij deze, naar een partijenvertegenwoordiging moest worden gestreefd. Vindt daarentegen het denkbeeld ingang dat de Eerste Kamer niets vertegenwoordigt, op geheel andere wijze aan de wetgeving deel behoort te nemen en slechts de betrouwbaarheid van de beslissingen der Tweede Kamer heeft te onderzoeken, zoodat de leden der Eerste Kamer hun votum hebben af te geven onafhankelijk van de politieke overtuiging die zij zelf zijn toegedaan, dan kan een beroep op de ervaring tot heden geen beteekenis hebben voor een toekomst, waarin de Provinciale Staten een lichaam met deze bestemming zullen hebben samen te stellen.

In de tweede plaats mag bij de beoordeeling van de geschiktheid der Provinciale Staten om de Eerste Kamer te blijven kiezen, niet uit het oog worden verloren de invloed

die de *onontbindbaarheid* der Eerste Kamer op de benoeming der leden zal hebben. Die onontbindbaarheid ontneemt met éénen slag aan de Eerste Kamer haar positie van vertegenwoordigend lichaam, van te zijn een aanvulling der volksvertegenwoordiging, voorzoover deze niet in de Volkskamer is te vinden. Door tegenover de Eerste Kamer het ontbindingsrecht te laten vallen, terwijl men dat behoudt tegenover de Tweede Kamer, komt de Eerste Kamer dadelijk in een geheel ander daglicht te staan, omdat daarmee duidelijk wordt te kennen gegeven, dat de politieke grondslag der Eerste Kamer van geen beteekenis is en dus nimmer de nauwkeurige overeenstemming van de in die Kamer aanwezige politieke gezindheid met die der kiezers behoeft te worden onderzocht. Dat de wetenschap hiervan op de uitoefening van het benoemingsrecht door de Provinciale Staten van grooten invloed zal zijn, valt in het oog. Tot helder bewustzijn toch moet dan komen, dat het bij de keuze niet te doen is om in de Eerste Kamer den eenen of anderen ‘drager’ van politieke beginselen binnen te loodsen, maar dat het hier aankomt op de keuze van een ‘persoon’, die zich nog niet tot lastdier van politieke bagage heeft gemaakt en den durf heeft het gareel te vertrappen, waarin hij, naar conventioneele politieke begrippen, behoort te loopen. Naar zulke karakters, die in de politiek een eigen fundament hebben, zal gezocht worden om hen in de Eerste Kamer zitting te geven. En te eerder zal dit geschieden, als, bij de onmogelijkheid van ontbinding, een onherroepelijk mandaat voor geruimen tijd hun in handen wordt gegeven en zij mitsdien met een verantwoordelijkheid worden belast, tot het dragen waarvan slechts uitverkorenen in staat zijn.

Aan het stelsel van verkiezing der Eerste Kamer door de Provinciale Staten kunnen wij dus vasthouden, in de stellige verwachting, dat, niet het minst bij aanvaarding van de onontbindbaarheid der Kamer, de keuze anders dan tot dusver zal plaats grijpen en deze gericht zal zijn op het samenstellen eener Eerste Kamer uit mannen, die van de hooge politiek, welke voor die Kamer is weggelegd, zich bewust zijn.

Wordt met de verkiezing door een vertegenwoordigend lichaam als de Provinciale Staten de voorwaarde vervuld dat de leden der Eerste Kamer aan het volksleven niet vreemd zijn, er wordt daarmee, zooals wij zagen, tegelijk eenigermate

een waarborg voor politieke onafhankelijkheid, in het bijzonder bij onontbindbaarheid der Kamer, in het leven geroepen. Er zijn en worden nog meer waarborgen gegeven. Tegen de bepaling van een hoogeren leeftijd dan voor het lidmaatschap der Tweede Kamer is gesteld, kan niemand bezwaar hebben; eenige meerdere bezonkenheid in oordeel zal er het gevolg van zijn. Ook een langere zittingstermijn is bij de leden der Eerste Kamer volkomen op haar plaats; evenzeer de periodieke aftreding bij gedeelten. De duurzaamheid van het mandaat geeft steun aan onafhankelijk optreden; de gedeeltelijke vernieuwing brengt de traditie, die bij de delicate beslissingen als de Eerste Kamer soms moet nemen een richtsnoer verschaft, niet in gevaar. Dit alles kan dus blijven zooals het is. Maar voor het behoud van de beperking der verkiesbare personen tot hoogstaangeslagenen en waardigheidsbekleeders pleit niets. Laat men ook nu nog het argument gelden, dat in 1848 werd aangevoerd voor de beperking tot de hoogst aangeslagenen, n.l. dat vooral in de Eerste Kamer het belang bij de verdediging van den eigendom tot uitdrukking moet komen, dan zou een Eerste Kamer, die bij haar beslissingen door dat belang zich liet leiden, haar goed recht om aan de wetgeving deel te nemen hebben verbeurd. En wordt die beperking verdedigd uit hoofde van de onafhankelijkheid welke met fortuin gepaard gaat, dan vergete men niet dat na verkregen rijkdom uitzicht op eer en aanzien de onafhankelijkheid des te meer gaat bedreigen.

De tweede beperking, tot hen die hooge en gewichtige openbare betrekkingen bekleeden of bekleed hebben, is te danken aan de kleine politiek welke bij de geheele herziening der Grondwet in 1887 heeft voorgezeten. Ik wil er geen woord over verliezen.

De beide beperkingen, waarvan de een een odieus karakter draagt en de ander beginselloos is, versterken in geen enkel opzicht de positie der Eerste Kamer, maar drukken integendeel het gezag dat van haar moet uitgaan, omdat wering van wezenlijke regentennaturen er het gevolg van kan zijn.

Behalve de afschaffing dezer beperkingen, waarbij de in 1887 geterroriseerde Tweede Kamer zich heeft moeten neerleggen, heeft ons staatsrecht nog slechts ééne wijziging van noode, een wijziging die ik reeds herhaaldelijk noemde, n.l.

het vervallen van het recht van ontbinding tegenover de Eerste Kamer. Ik wees er reeds op, dat daarmee aan de keuze der Provinciale Staten eene bijzondere op de bestemming dier Kamer heenwijzende beteekenis gegeven wordt. Reeds uit dien hoofde ligt in de aanvaarding van de onontbindbaarheid der Eerste Kamer een stap van het grootste gewicht. Haar voornaamste aanbeveling bezit zij echter in het feit, dat alleen langs dien weg de Eerste Kamer zich kan verheffen tot de hoogte van de taak die zij heeft te vervullen. Ik bedoel daarmee niet, dat door het wegvallen van het ontbindingsrecht de leden met meerdere vrijheid hun stem zullen kunnen uitbrengen daar bedreiging met verlies van hun zetel zich niet meer doet gevoelen - het jaar 1904 heeft de krachteloosheid van zulk een bedreiging voldingend bewezen - maar de invloed der onontbindbaarheid dien ik bedoel is er een, die zich doet kennen in de grootere verantwoordelijkheid welke de leden dientengevolge hebben te dragen, in de verheffing dier verantwoordelijkheid tot een uitsluitend zedelijke. Het machtigste middel, ook in de staatkunde, om de volle waarde uit een persoon te halen, ligt in het versterken van zijn verantwoordelijkheidsbesef, en die versterking wordt allermeest verkregen door het schenken van vertrouwen, door de te nemen beslissing geheel te maken tot een gewetenszaak. Een systeem van op wantrouwen gegronde verantwoordelijkheid, aanvangende bij den geringsten ambtenaar en uitmondende in de ministeriëele verantwoordelijkheid, doortrekt en mechaniseert ons staatswezen in hooge mate. En al moet worden erkend, dat dit systeem tot zekere hoogte noodzakelijk is, omdat het honderden voor struikelingen behoedt, er zijn werkzaamheden die de volle spankracht van den persoon behoeven, en deze spankracht kan op geen andere wijze tot haar maximum worden gebracht dan door af te zien van iedere andere verantwoordelijkheid dan die welke tegenover het geweten gedragen wordt. In die stelling moet men de leden der Eerste Kamer zooveel mogelijk brengen, omdat van hen werkzaamheden worden gevorderd welke soms een opbieding van zedelijke kracht vorderen in een mate, als alleen vrijheid mogelijk maakt. Welnu in die stelling brengt men hen, als de beslissing die zij moeten geven een *eind*beslissing is en dus wegvalt

de mogelijkheid, om, door het recht van ontbinding, gericht te doen houden over hun daden, zoodat dàn ten slotte de decisie in handen van anderen komt. De macht die hen daardoor ten deel valt is groot, maar naarmate de macht die ons wordt toevertrouwd grooter is, stijgt ook ons verantwoordelijkheidsgevoel, en daarin, in dien grondslag van heel ons geestelijk leven ligt de hechtste waarborg, hechter dan ooit uit eenig mechanisch verantwoordelijkheidsstelsel kan voortvloeien, dat die macht zal worden gebruikt tot het doel waartoe zij werd gegeven, Zonder storend in te grijpen, is de wetgever zelfs niet in staat regelen omtrent het gebruik van die macht neer te schrijven. De fundamenteele maximes der staatkunde kunnen niet worden vastgelegd en allerminst in wetgevende documenten opgeteekend. Ce qu'il y a de plus essentiel, zegt Joseph de Maistre in zijn Soirées de St. Pétersbourg, de plus intrinsèquement constitutionel et de véritablement fondamental, n'est jamais écrit et même ne saurait l'être sans exposer l'Etat. Zoo is het. De waan dat alles geregeld moet worden; de nog grootere waan dat de wetgever daartoe in staat is; en de allergrootste waan dat het leven zich naar die regelen zal gedragen - dat alles heeft niet alleen aan het maatschappelijk leven veel schade gedaan, maar ook den geest der menschen in verwarring gebracht. Doch het inzicht begint te kiemen, dat er een wijsheid rondwaart van hoogere orde dan menschelijk denken weet voort te brengen. Met elken dag klimt de ervaring, dat in diepten van innerlijk leven een vaster bestier is geworteld dan menschelijk verstand in staat is te vestigen; dat tegenover al de waarborgen die wij uitdenken om toch het spoor niet bijster te worden, er geen is die aan vastheid en zekerheid den waarborg nabijkomt welke aan 's menschen zedelijke verantwoordelijkheid appelleert. Dit is bovenal waar in de staatkunde. De kleine belangen die er mee gemoeid zijn als wij, in ons eigen leven, onverschillig of niet waakzaam voor de gevolgen onzer handelingen ons betoonen, brengen niet altijd de verantwoordelijkheid tot bewustzijn die wij toch voor de minste onzer daden hebben te dragen. Maar breng dienzelfden persoon naar het front, om dáár de publieke zaak te dienen, onder den last dat hij dat zal doen te rade gaande uitsluitend met zijn geweten, en als met ridderslag is een

verantwoordelijkheid gewekt die tot volheid van handeling in staat stelt.

Al te zeer is onze tijd vervuld van zorg om het kwade in te dijken, te weinig van een streven om aan het goede een weg tot werken te openen - natuurlijk gevolg van het onmiddellijk belang om de massa's, waar tegenover wij ons geplaatst vinden, te beheerschen en te leiden, zoodat wij omzien naar het gareel waarin zij althans weinig kwaad kunnen doen. Maar hier hebben wij nu eens niet met hoeveelheden te rekenen, hier staan wij voor een vijftig personen die om hun persoon zijn aangewezen een hoog belang te dienen, koninklijk te denken en te handelen, en hier moet dus niet op den voorgrond komen het in het leven roepen van waarborgen tegen verkeerd gebruik van hun recht, maar moet een prikkel tot ontplooiing van hun beste qualiteiten in werking worden gebracht. Noch geld, goed, eer en aanzien, noch de fijnste maatschappelijke distincties waarover wij beschikken, kunnen dat doen - geboren wordt die prikkel in onze conscientie, waar vrijheid heerscht en dus de verantwoordelijkheid haar zetel heeft. Breng hier de verantwoordelijkheid niet over op het gebied van het recht; laat haar, onaangetast, blijven in de spheer van het innerlijk leven; vertrouw dus, hier althans, op de macht van het geweten, en gij hebt tevens in de organisatie van het staatsgezag weer opnieuw ingevoegd dat ééne, dat voor zijn goede werking onmisbaar is en sinds het wegvallen van den staatsrechtelijken inhoud der monarchie in parlementair geregeerde landen haar heeft ontbroken, n.l. een rechtens onverantwoordelijk maar nu op tijd gegeven gezag. Niet in de eerste plaats de onverantwoordelijkheid maar de erfelijkheid van het gezag heeft de monarchale regeeringsvorm doen ondergaan. Het een hangt met het ander niet onverbreekbaar samen, getuige Amerika en Zwitserland, waar politisch - en daarop komt het hier alleen aan - een onverantwoordelijk maar niet erfelijk gezag functionneert. Onder den parlementairen regeeringsvorm kan zulk een onverantwoordelijk gezag op het gebied der *Regeering* zich niet vestigen, daar juist de parlementaire regeeringsvorm zich openbaart in de politische tuteel die het Parlement over de Regeering uitoefent, en een andere regeeringsvorm bij een monarchie nu eenmaal onbestaanbaar is. Maar op het gebied der *wetgeving* is het mogelijk, óók

onder den parlementairen regeeringsvorm, een politisch onverantwoordelijke macht weder in het leven te roepen, en die macht kan nergens anders dan in een Eerste Kamer worden gevestigd. Doch daartoe is het dan noodig dat tegenover die Kamer niet behouden blijve het recht van ontbinding, dat de vastheid harer stelling ondermijnt en bovenal hare zedelijke verantwoordelijkheid verzwakt.

Deze wijziging van ons constitutioneel recht kan de Eerste Kamer opnieuw maken tot een bolwerk, niet echter voor de Kroon, zooals in 1848 bedoeld werd, maar voor de volksregeering, daar zulk een Kamer in staat zal zijn bij te dragen tot verwezenlijking van dit hoofdbeginsel der democratie, dat aan de rechtsovertuiging des volks haar volle werking ten allen tijde verzekerd zij.

H. KRABBE.

Molière, naar de nieuwste onderzoekingen.

Gustave Lanson, Molière et la Farce. Revue de Paris, 1er Mai 1901. E. Rigal, Molière. 2 vol. Hachette, 1908.
Karl Mantzius, Molière, Les Theâtres, le Public et les Comédiens de son temps, traduit du danois par Maurice Pellisson. Armand Colin, 1908.
F. Loliée, La Maison de Molière et des Grands Classiques. Armand Colin, 1908.
Georges Lafenestre, Molière. Collection des Grands Ecrivains. Hachette, 1909. Abel Lefranc, Revue des Cours et Conférences, 1906-09. ('Cours' van het Collège de France).

Groote figuren uit de letterkunde van alle volkeren hebben te allen tijde onze belangstelling gewekt en steeds zijn literairhistorische dokumenten en nieuwe studiën welkom, wanneer ze ons die figuren onder een nieuw licht doen zien of werkelijk iets nieuws brengen, waardoor onze kennis omtrent hen verrijkt wordt. Een gevaar van het 'document' zal altijd blijven - vooral bij niet of weinig kritisch aangelegde geesten - de mogelijkheid van het niet juist onderscheiden van 't belangrijke en 't bijkomstige, het op-één-lijn stellen van alle vondsten en ontdekkingen. Het is immers duidelijk dat hier, evenals voor het historisch materiaal, eene schifting geboden is. Had menig kritikus dit bedacht, zoo waren zeker vele boeken 'di critica inutile', zooals E. Croce ze bestempelt, niet geschreven. In de moderne literatuur zijn vooral Dante, Shakespeare, Molière en Goethe, de slachtoffers geworden van die documentomanie en 't is dan ook een verblijdend feit, wanneer men eene reactie tegen dien stroom kan waarnemen. Wat Rümelin deed voor Shakespeare door zijn 'clever anti-Shakespere-mania criticism', - gelijk professor Dowden het uitdrukt - en Passerini in zijn in *Il Rinascimento* ge-

publiceerde artikelen *Per frenare i dantologhi* en *Per Dante e contra i dantomani*, dat doet thans Rigal in zijne mooie en degelijke twee deelen over Molière, op waardige wijze het werk voortzettend - bekronend is misschien juister - van kritici zooals Schérer en Brunetière, die reeds vóór hem te velde waren getrokken tegen de excessen van het 'molièrisme', dat van 1875 tot 1890 in Frankrijk woedde. Van Schérer is het bekende woord: 'Le joli sujet que les molièristes auraient fait pour Molière lui-même, pour l'auteur de la *Critique de l'Ecole des femmes* et des *Femmes savantes!*'

Na een kort tijdperk van verwaarloozing, dat men als eene noodzakelijke reactie tegen de buitensporigheden van het 'moliérisme' kan beschouwen, zien we thans de belangstelling voor Molière weer wakker worden en, te oordeelen naar de vruchten van die verlevendigde belangstelling, is de rust, die men den grooten komikus gunde, dezen uitstekend te stade gekomen. Het is geen gemakkelijke taak in een samenhangend geheel een overzicht te geven van de vrij disparate 'tranches', die ons van verschillende zijden worden aangeboden - evenals die van elk groot auteur werpen Molière's leven en werken tallooze problemen op - doch wat haar bijzonder aantrekkelijk maakt is de omstandigheid, dat ons nu werkelijk iets nieuws wordt gebracht en nieuwe gezichtspunten geopend worden. Te lang beperkte de 'Molièreforschung' zich inderdaad tot het zoeken van allerlei kleine bijzonderheden omtrent den grooten schrijver-tooneelspeler, het napluizen van een onverkwikkelijk vraagstuk als dat van de herkomst van Armande Béjart en, bij gebrek aan feiten, tot het opbouwen van vernuftige en stoute hypothesen, die al heel weinig met den waren, vruchtbaren speurzin uit te staan hadden. Aangenaam doet het dus aan, wanneer men een Lanson zich ziet bezighouden met eene essentieele kwestie als die van de 'origines' van Molière's komedie, een Mantzius met Molière als akteur, terwijl weer anderen, gelijk Lefranc en Allier, nieuw materiaal bijbrengen ter opheldering van een bepaald stuk en 'was drum und dran ist', in casu den strijd over *Tartuffe*, of door synthetische beschouwingen een zoo kompleet mogelijk beeld van den mensch en den kunstenaar trachten te verkrijgen. In verband met dit laatste mag zeker als hoogst belangrijk het dispuut over de *subjektiviteit* van Molière

vermeld worden, dat, ontbrand met het verschijnen van Paul Lindau's[1] bekende brochure, nog steeds de letterkundigen bezighoudt en verdeelt.

I.

De zeer belangrijke en hoogst oorspronkelijke studie van Lanson, *Molière et la Farce*, bewijst weer, hoe oneindig veel verder een beperkt, doch op feiten berustend onderzoek ons brengen kan dan de steeds hernieuwde pogingen van de kritiek om de ‘époques de la comédie de Molière’ vast te stellen. Reeds Lotheissen[2] had in zijn mooi, met fransche helderheid geschreven boek, gewezen op het feit dat Boileau minder scherp bleek te zien dan gewoonlijk, toen hij zijn vriend zijne gehechtheid aan de oude farce in de volgende woorden verweet:

> C'est par là que Molière, illustrant ses écrits,
> Peut-être de son art eût remporté le prix,
> Si moins ami du peuple en ses doctes peintures
> Il n'eût pas fait souvent grimacer ses figures,
> Quitté pour le bouffon, l'agréable et le fin,
> Et sans honte à Térence allié Tabarin.
> Dans ce sac ridicule òu Scapin s'enveloppe,
> Je ne reconnais pas l'auteur du *Misanthrope*.

Doch eerst nu kunnen wij ten volle het belang van de klucht voor de ontwikkeling van Molière's dramatisch genie begrijpen.

Wanneer het publiek Dinsdagmiddags in de Comédie-Française zich buitengewoon koel betoont ‘tegenover de stokslagen, klappen en schoppen, die de gezichten, ruggen en andere deelen - Rabelais zou zeggen “la partie que les Arabes appellent *al-katim*” - van de Sganarelles en de Gérontes treffen,’ bevestigt het volgens Lanson onbewust het oordeel van enkele, Molière vijandig gezinde tijdgenooten, zooals Somaize, die hem ‘le premier farceur de France’ en Montfleury - door Rostand vereeuwigd - die hem den opvolger van Scaramouche noemde. Het is inderdaad moeilijk bij eene aandachtige lezing van zijne werken

1) *Molière*, *Eine Ergänzung der Biographie des Dichters aus seinen Werken*. 1872.
2) *Molière*, *sein Leben und seine Werke*, 1880.

de klucht-effekten te miskennen, die overal, zelfs in die stukken, welke tot de ‘haute comédie’, van Molière gerekend worden, te vinden zijn. De groote fout van de kritiek is, dat ze zijn ‘oeuvre’ als iets abstrakts beschouwt en zoodoende de historische ontwikkeling daarvan uit het oog verliest.

Toen Molière nog in de provincie omzwierf en zijn komisch talent voelde ontwaken, had hij, voor het blijspel, de keuze tusschen twee genres, de ‘comédie littéraire’, die zich onderscheidde door eene op vernuftige wijze verwikkelde intrige, een' welverzorgden stijl en die haar stof meestal ontleende aan de Italiaansche of de Spaansche letterkunde,[1] gelijk de *Menteur* van Corneille, die een der karakteristiekste vertegenwoordigers van deze soort is, en de oude ‘farce’, die nog altijd de provincie vermaakte. Het voortbestaan van de laatste nu hebben de literair-historici langen tijd over het hoofd gezien. In het begin van de 17e eeuw, in Molière's jeugd, werd ze vertoond op den Pont-Neuf, waar de charlatanerieën van potsenmakers als Tabarin en Descombes hoogtij vierden en in het Hôtel de Bourgogne, waar de met meel besmeerde Gros-Guillaume, de lange en spichtige grijsaard Gaultier-Garguille en de bedrieger Turlupin geliefde figuren waren. Een bekend figuur was ook o.a. dame Perrine, een als vrouw of min verkleed manspersoon. De klucht, die nà het groote stuk - tragedie, tragi-comedie of beschaafd blijspel - werd opgevoerd, droeg het meest er toe bij de kas te stijven en beroemde akteurs uit dien tijd, zooals Bellerose en Mondory, dankten hunne onsterfelijkheid aan de later door het precieuze publiek zoo gesmade ‘boerte’.

Reeds ten tijde van Karel IX was de fusie begonnen van de nationale klucht met de *commedia dell'arte*, gekenmerkt door haar traditioneele typen, Pantalone, Brighella, Arlechino, etc., en haar met behulp van een eenvoudig scenario geïmproviseerde dialoog. Zooals blijkt uit de eenige klucht van Tabarin die we bezitten, *Les Bossus*, had het proza, evenals in Italië, in dit genre het vers vervangen. De fransche troepen, die kluchten opvoeren, komen in samenstelling geheel overeen met die aan gene zijde van de Alpen. Elk akteur

1) De invloed der Spaansche letterkunde op Molière is onlangs bestudeerd door E. Martinenche, *Molière et le Theâtre Espagnol*, Hachette, 1906 en Guillaume Huszár, *Molière et l'Espagne*, Honoré Champion, 1907.

vertegenwoordigt een bepaald, onveranderlijk type, dat Lanson gemakshalve *masque* noemt: ‘Chaque acteur avait, en quelque sorte, tant qu'il vivait, la propriété du *masque* qu'il avait modifié ou créé’. Hierdoor wordt het eigenaardige feit verklaard, dat de akteurs van het Hôtel de Bourgogne verschillende namen hadden, hun werkelijken naam, een naam waaronder ze gewoonlijk optraden en een naam voor de klucht: Robert Guerin, genaamd la Fleur, genaamd *Gros-Guillaume;* Henri Le Grand, genaamd Belleville, genaamd *Turlupin;* Hugues Guéru, genaamd Fléchelles, genaamd *Gaultier-Garguille*. De laatste duidt het vaste type aan.

Ofschoon de wijze van spelen der akteurs van het Hôtel de Bourgogne hoofdzakelijk eene navolging was van die van de talrijke Italiaansche troepen, welke Frankrijk bezochten, was de nationale traditie niet verloren gegaan. Naast de gemaskerde akteurs vinden we de ‘farinés’ of ‘barbouillés’, die lijnrecht uit oud-fransche ‘farce’ stammen, en naast de italiaansche scenario's eenvoudige, grappige dialogen, zonder de geringste intrige. Dit waren bijvoorbeeld de tweepersoonskluchten door Turlupin en Gros-Guillaume gespeeld, waarvan de eerste de rol van echtgenoot vervulde en de tweede die van de vrouw, welke het met haar heer gemaal te kwaad heeft. Een bewijs van de voortdurende populariteit, die de ‘farce’ genoot, is wel, dat Mondory, die zich te Parijs vestigde met een nieuwen troep en die haar eerst niet wilde spelen om zich uitsluitend op nobeler genres toe te leggen, door den honger gedwongen werd ook aan dit lagere soort van kunst een plaats in zijn repertoire te geven. ‘Voilà - aldus Lanson - ce qu'à l'âge de dix ou douze ans le petit Poquelin pouvait voir, si comme le veut la tradition, son grand-père le menait à la comédie’.

Tegen het midden van de 17e eeuw moest de klucht wijken voor de ‘comédie littéraire’ en volgens de getuigenis van Scarron in zijn *Roman comique* en Tallement des Réaux in zijne *Historiettes* dreigde haar een algeheele ondergang. Hoe Molière haar redde en door hààr den weg vond tot de groote kunst, zullen wij thans zien.

De in de provincie rondreizende troepen, en vooral die der Béjarts, waren de ‘farce’ trouw gebleven. Wanneer Molière met zijn komedianten den 24sten Oktober 1658 voor de eerste

maal in het Louvre voor den koning optreedt, vraagt hij, na de voorstelling van *Nicomède* verlof tot het spelen van ‘un de ces petits divertissements qui lui avaient acquis de la réputation et dont il régalait les provinces’[1]. De *Docteur amoureux* is eene klucht, maar Molière wil liever dit verouderde woord ‘farce’ vermijden om er den deftigeren term ‘divertissement’ voor in de plaats te stellen. *Ainsi*, *comme auteur et comme acteur*, *c'est par la farce que Molière se révèle à Louis XIV et au public parisien. Entre l'Hôtel et le Marais*, *l'originalité de sa troupe est dans la résurrection de ce genre. Il reprend la tradition de Gros-Guillaume*, *de Gaultier-Garguille et de Turlupin: n'est-ce pas là le grain de vérité qu'enfermait l'absurde accusation d'avoir acheté les manuscrits de Guillot-Gorju?*[2] De ‘*Précieuses ridicules*’ kan men al moeilijk anders dan eene ‘farce’ noemen, want wat zijn Gorgibus, Mascarille en Jodelet, - vaste typen, die het publiek reeds kent - eigenlijk anders dan *masques*? De overige personen hebben geen naam, doch worden - waarschijnlijk allen - met die van de akteurs aangeduid. Ook het proza, dat men zeer zelden aantreft in het zeventiende-eeuwsch-blijspel vóór Molière, getuigt van verwantschap met de klucht. Hoogst belangrijk schijnt ons in dezen, dat eene tijdgenoote, Mlle Desjardins, die een verhaal gaf van eene voorstelling der *Précieuses* - vermoedelijk de eerste - dit relaas *Récit en prose et en vers de la* farce *des Prêcieuses* doopte[3]. Op dit stuk volgt *Sganarelle ou le Cocu imaginaire*, eene echte ‘farce’, doch in verzen geschreven. Even raakt Molière dan van den goeden weg en brengt met *Don Garcie de Navarre* een offer aan den smaak voor de ‘comédie littéraire’, doch spoedig komt hij weer in het juiste spoor. Uit de latere blijspelen blijkt ten duidelijkste, dat Molière, die twee wegen gevolgd heeft, het

1) La Grange, voorrede der editie van 1682.
2) Lanson, *Revue' de Paris*, Mai 1901. Wij cursiveeren.
3) ..... ce premier Récit a été le plus souvent amplifié dans la rédaction définitive, deux traits de bouffonnerie notamment.... tout à fait dignes du titre de *farce* donné par Mlle des Jardins à la pièce, et qui, relevés à la première représentation (on peut du moins le supposer), supprimés depuis à la scène, ont disparu, lors de l'impression, et du texte des *Précieuses* et du texte du *Récit... OEuvres de Molière*, éd. Despois, *blz.* 117. *Appendice aux Précieuses*.

meest aan de ‘farce’ verschuldigd is, daar zij het is die hem, den fijnen opmerker, *karakters* leerde uitbeelden en hem voerde tot de twee volmaaktste uitingen van zijn komisch genie, de *comédie de caractère* en de *comédie de moeurs*. ‘S'étonnera-t-on que celui qui a montré les imaginations de Sganarelle crée Arnolphe et ses terreurs, ou Chrysale et ses colères?’[1)]

Van karakter- of zedeschildering is geen sprake in de tallooze navolgingen van het Spaansche en het Italiaansche tooneel vóor Molière; de intrige, *l'inganno*, is daar schering en inslag. De *Etourdi* en de *Dépit amoureux* behooren nog tot dit genre, maar al spoedig wordt de verwikkeling voor Molière een zuiver bijkomstig element, dat slechts dient om de verschillende situaties te verbinden en een bonte ‘comédie humaine’ voor ons te laten defileeren: fijne realistische tafereeltjes, zooals Don Juan, die meneer Dimanche zoo vriendelijk ontvangt om hem op erbarmelijke wijze af te schepen, de beraadslaging van Harpagon met maître Jacques over het diner, dat hij wil geven, de huiselijke twist tusschen Chrysale en Philaminte, de scène van het sonnet in de *Misanthrope*, vormen, uit hun verband gelicht, een artistiek geheel. ‘Séparées de l'intrigue, elles reprennent leur valeur essentielle et leur substance savoureuse, qui sont en entièrement dans *l'expression naïve et plaisante des moeurs et des caractères par le dialogue*’.[2)] Eene getrouwe wedergave der zeden en een levendige dialoog waren nu juist de kenmerken die de *farce*, dit oogenschijnlijk ondergeschikte genre, tot eene uitstekende leermeesteres maakte van hem, dien kwalijk gezinde tijdgenooten ‘le premier farceur de France’ noemden, weinig vermoedend dat hem dit door het nageslacht tot eer zou worden gerekend. Wat de karakterschildering betreft had Molière misschien in enkele voortbrengselen van de ‘comédie littéraire’ aanwijzingen kunnen vinden, vooral in die, waar evenals in de Spaansche *comedia de figuron* typen uit het populaire blijspel waren binnengeslopen, doch het schijnt dat hij hieraan niets te danken heeft. *De Précieuses* en *Sganarelle*, waar we voor het eerst karakters zich zien ontpoppen, wijzen er op, dat Molière deze aanvankelijk opvatte als *masques*.

1) Lanson, *loc. cit.*
2) Lanson, *ibid.* Wij kursiveeren.

Die *masques* van de *commedia dell'arte* zijn feitelijk niets anders dan pogingen om algemeene karakters uit te beelden; - Pantalon is een Venetiaansch koopman, de Dokter een rechtsgeleerde uit Bologna - doch verdwijnen al ras op franschen bodem om slechts het zuivere, *universeele* karakter te doen uitkomen en elk der handelende personen tot de inkarnatie van een bepaalde eigenschap te maken. Hoogst merkwaardig is in dit opzicht de metamorfoze van Sganarelle, door Lanson met eene overtuigende helderheid geschilderd. Wij zien den knecht Sganarelle, dien Molière zich herinnerde uit een kermistent-klucht als jongen voor hem vertoond, eerst de 'esprit populaire' in verschillende avatars vertegenwoordigen, totdat hij eindelijk de 'vieux bourgeois amoureux' van '*Le Mariage forcé*' wordt.... 'Il y a là deux hommes et deux vies, non un seul homme et deux emplois. Et Molière brise le dernier lieu qui extérieurement rattachait sa comédie à la *commedia dell'arte*'.[1)] Herinneren niet de hoofdpersonen uit de 'haute comédie' aan de oude *masques?* Is Harpagon niet de gierigaard, Tartuffe de bedrieger, Alceste de menschenhater? Met de aan de nationale traditie herinnerende figuren als Pourceaugnac, Dandin, Jourdain vormen zij eene rijke, hoogst oorspronkelijke galerij van portretten.

Treffend is ook, dat we eene zekere levensbeschouwing, die de *farce*, hoe oppervlakkig ook, onmiskenbaar bevatte, terugvinden bij Molière. Wat deze laatste daarin vond over het huwelijk, de verhouding der standen, ware- en schijnwetenschap, heeft hij zich klaarblijkelijk ten nutte gemaakt, al is zijn 'philosophie' een op zich zelf staand, afgerond geheel, waartoe hem vooral eigen ervaring en eigen aanschouwing gebracht hebben.

Wanneer wij, dit alles wetend, hem later tweemaal op kluchten uit zijn 'Lehr und Wanderjahre' zien terugkomen - *Le Fagoteux* of *Le Fagotier* wordt omgewerkt tot *Le Médecin malgré lni* en *La Jalousie du Barbouillé* tot *George Dandin* - of reeds gebruikte, grof-komische effekten verfijnd zien herhalen, dan moeten wij Rigal wel gelijk geven, wanneer hij de klucht 'un exercice d'assouplissement, à la fois pour son agilité de comédien et pour son comique d'auteur'

1) Lanson, *loc. cit.*

noemt en met Lanson besluit tot wat hij noemt '*la genèse par la farce de la grande comédie de Molière*'.

II.

Een Deensch akteur, Karl Mantzius[1)], heeft in een prettig geschreven en rijk gedocumenteerd boekdeel Molière 'homme de theâtre' behandeld. Veel nieuws kon hij uitteraard niet brengen, doch het is geen geringe verdienste, dat hij alles wat hierover in verschillende werken verspreid was, heeft verzameld, zoodat we ons thans een vrij volledig beeld kunnen vormen van het gezelschap der Béjarts, hun spel, hunne verhouding tot de akteurs der konkurreerende troepen.

Hoe kon Mahrenholtz in zijn *Molière's Leben und Werke* tot driemaal toe verklaren, dat hierover zoo goed als niets te zeggen viel?[2)]

Tegen 1660 telde Parijs vier vaste tooneelgezelschappen, een Italiaansch en dat van Molière, die beurtelings in het Petit-Bourbon speelden, de troep van het Hôtel de Bourgogne en die van het Theâtre du Marais. Wat hunne tooneelinrichting en hun materieel bestaan betrof, deze waren voor alle nagenoeg dezelfde en, wat voor ons de kennis omtrent hunne administratieve regeling vooral zoo belangrijk maakt, is dat in onzen tijd nog die van het Theâtre Français op dezelfde leest geschoeid is. Een troep akteurs vormde toen, volgens Chappuzeau, wiens werkje een jaar na den dood van Molière verscheen, een soort demokratisch staatje: 'Il n'y a point de gens qui aiment plus la monarchie dans le monde que les comédiens, qui y trouvent mieux leur compte, et qui témoignent plus de passion pour sa gloire; mais ils ne la peuvent souffrir entre eux; ils ne veulent point de maître

1) Karl Mantzius studeerde eerst te Parijs in de romaansche filologie, onder Gaston Paris en Arsène Darmesteter, en volgde later de lessen van Got en Delaunay, aan het Conservatoire, nadat hij, na een vereerend en verleidelijk aanbod, hem door het Koninklijke Theater te Kopenhagen gedaan, besloten had, evenals zijn vader de loopbaan van akteur te kiezen. Hij schreef verdienstelijke werken over *De Tooneelspeelkunst in de Oudheid* (1897), *De Tooneelspeelkunst in de Middeleeuwen en tijdens de Renaissance* (1899), en promoveerde in 1901 tot Doctor in de lettëren op een proefschrift, getiteld: *De toestand van het Engelsche tooneel in Shakespeare's tijd*.

2) *Op. eit.* p. 31. 40. 303.

particulier, et l'ombre seule leur en ferait peur. Leur gouvernement n'est pas toutefois purement démocratique, et l'aristocratie y a quelque part.' Mantzius vertelt op aangename wijze hoe de organisatie dier gezelschappen was, hoe de 'parts' verdeeld werden, wat een goed akteur toen verdiende - veel meer dan men thans wel denken zou - op welke eigenaardige wijze men toen in de akteurswereld het vraagstuk van de ouderdomspensionneering oploste, welke de 'officiers' of beambten van het theater waren, hoe pages en lakeien soms op onbeschaamde wijze de voorstelling verstoorden; doch belangrijker voor òns is natuurlijk dàt gedeelte van zijn werk dat meer direkt op Molière en diens troep betrekking heeft.

De samenwerking der akteurs onderling schijnt hier bewonderenswaardig te zijn geweest en getuigt wel van de groote, eerbiedige vriendschap, die men koesterde jegens den man, wiens meerderheid men genoodzaakt was te erkennen. Dit moreele overwicht dankte Molière ongetwijfeld aan zijn psychologischen blik, zijn praktischen zin, die hem onmiddellijk de geschiktheid van een bepaald persoon voor eene bepaalde rol of functie deden onderscheiden, doch het meest wel aan zijne grenzelooze toewijding voor zijne kameraden. Hij was, zoools een tijdgenoot van hem verklaarde, 'tout comédien depuis les pieds jusqu'à la tête'; hij wilde niet de planken verlaten om meer op zijn gemak te kunnen werken, hoezeer Boileau hem ook daartoe aanspoorde; hij zou tot zijn dood handelen in den geest van het fiere antwoord aan zijn Aristarchus: 'Ah! monsieur, que dites-vous là? Il y a honneur à ne point quitter'. Hoe zijne medespelers dit wisten te waardeeren, blijkt wel uit hun gedrag in kritieke tijden. Toen men het Petit-Bourbon had moeten verlaten en de reparaties van het Palais-Royal ongeveer drie maanden duurden, juist in het volle speelseizoen, stelden de twee andere troepen natuurlijk pogingen in het werk om de akteurs van Molière voor zich te winnen, doch allen bleven hun' leider getrouw en lieten zich niet door het aanbod verleiden.

Wij kunnen uitteraard geen uitvoerige bespreking aan elk der akteurs afzonderlijk wijden, doch willen slechts enkele feiten in herinnering brengen, op hun spel en uiterlijk betrekking hebbend. Louis Béjart is een goed voorbeeld, hoe Molière van de persoonlijke eigenschappen - zelfs de fysieke - zijner medespelers partij wist te trekken. Ofschoon hij scheel

was en hinkte ten gevolge van de slechte verzorging van een wond aan het been, die hij bekomen had toen hij twee vechtersbazen wilde scheiden, wist hij toch het publiek voor zich te winnen en te vermaken in verschillende knechtenrollen. Molière heeft van dit lichamelijk gebrek van zijn zwager partij getrokken in de *Avare*, waar hij Harpagon van La Flèche laat zeggen: 'Je ne saurais souffrir ce chien de boiteux-là'. Dezelfde acteur stelde ook den manken dokter Des Fougerais voor, in *L'Amour médecin* gekarikaturizeerd als *Desfonandrès*. René Duparc, vermaard om zijne korpulentie, noemt zich 'homme fort rond de toutes les manières'. Het schijnt zelfs, dat Molière het uiterlijk van zijne vrouw heeft geschilderd in de *Bourgeois gentilhomme*, waarin Armande de rol van Lucile speelde:

> Elle a les yeux petits. Cela est vrai, elle a les yeux petits; mais elle les a pleins de feux, les plus brillants, les plus perçants du monde, les plus touchants qu'on puisse voir. Elle a la bouche grande. Oui, mais on y voit des grâces qu'on ne voit point aux autres bouches; et cette bouche, en la voyant, inspiré des désirs, est la plus attrayante, la plus amoureuse du monde. Pour sa taille, elle n'est pas grande. Non; mais elle est aisée et bien prise. Elle affecte une nonchalance dans son parler, et dans ses actions. Il est vrai; mais elle a grâce à tout cela, et ses manières sont engageantes, ont je ne sais quel charme à s'insinuer dans les coeurs...

Rigal heeft volkomen gelijk, wanneer hij hierin niet de minste onkieschheid ziet en het voorbeeld aanhaalt van moderne dramaturgen, die aan hunne heldinnen de trekken geven van haar, die bestemd zijn deze te vertolken, bijvoorbeeld Réjane of Sarah Bernhardt. Trouwens, laat hij ook Adraste niet in *Le Sicilien ou l'Amour Peintre*, een zijner te weinig gelezen 'comédies-ballets', op eene alleraardigste manier het uiterlijk van Isidore-Mlle de Brie detailleeren?

De rolverdeeling bracht nog al vrij wat moeilijkheden mede en deze kwamen, zooals licht te begrijpen is, vooral van de kant der aktrices. Molière's boezemvriend, Chapelle, troost in een brief den grooten komikus, die zich beklaagd had over het geharrewar der drie voornaamste tooneelspeelsters. Daar jonge en kokette aktrices, zooals Armande, Mlle du Parc en Mlle de Brie niet gaarne oude-vrouwenrollen speelden, werd daarmede een man belast; zoo zien we den akteur Hubert

achtereenvolgens Mme Pernelle, Mme de Sotenville en Mme Jourdain creëeren. De akteur droeg de mom en imiteerde de vrouwenstem, eene gewoonte die herinnert aan de oude ‘farce’, waarin de zoogenaamde ‘rôles de nourrice’, gelijk wij reeds zagen, ook door mannen vervuld werden. De repetities waren uitstekend georganiseerd en soms werd in een ongeloofelijk korten tijd een stuk ingestudeerd. Dit was o.a. het geval met de *Fâcheux*, door den ‘surintendant’ Fouquet besteld. Gewoonlijk echter nam men den tijd en de eerste repetitie mocht eerst plaats vinden wanneer de spelers allen hun rol prompt kenden. Aan de generale repetitie mocht niets ontbreken; deze moest van stapel loopen als eene echte voorstelling. Een geest van buitengewone kameraadschappelijkheid heerschte op die repetities; men aanvaardde gaarne elkanders raad, en wanneer eene moeilijke rol artistieke voorlichting eischte, wendde men zich vanzelf tot den leider aan wiens oordeel niemand tornde. Met recht noemt Segrais den troep van Molière een der merkwaardigheden van zijn eeuw. ‘Quelle différence - roept Mantzius uit, die nog al eens misstanden in de moderne theaterwereld aanvalt - quelle différence avec les directions bureaucratiques et caporalesques qui, de nos jours, ont cherché à transformer les grandes scènes européennes en de vastes et de mauvaises maisons de commerce où l'on vend en gros l'ennui dramatique!’

Molière lette ten nauwste op de diktie, gelijk alle groote akteurs nà hem hebben gedaan, en bedacht zelfs een bijzonder notatie-systeem om beginners in die moeilijke kunst in te wijden. Hij wist op geestige wijze een eind te maken aan de tegenstribbelingen van enkele leden van het gezelschap, die hem te streng en te nauwgezet vonden en natuurlijk nu juist niet tot de besten behoorden. Toen Molière eens op eene repetitie van de *Malade imaginaire* bijzonder ‘lastig’ was, beklaagde de lang niet malsche Mme Beauval zich, dat hij op iedereen wat te zeggen had, behalve op haar man, die de rol van Thomas Diaiforus vervulde. Molière's antwoord luidde: ‘Je m'en garderais bien, de peur de gâter son jeu. La nature lui a donné pour ce rôle de meilleures indications que je n'en pourrais trouver’.

Met zulk een uitnemend leider moesten de resultaten wel schitterend zijn, en het is te begrijpen, dat een konflikt tusschen

Molière, die zich zijne superioriteit bewust was, en de akteurs der andere theaters, op wier spel hij kritiek oefende, onvermijdelijk was. Of Molière verstandig handelde is de vraag, doch het is een feit, dat hij met die vijandelijkheden al vroeg begonnen is. Reeds Lotheissen velde het oordeel, dat de kritici na hem slechts hebben kunnen bevestigen: 'Molière hat, mit seiner agressiven Weise den Krieg begonnen, wie sich nicht leugnen lässt.'

Over dezen strijd nu laat Mantzius zich ook anders uit dan de letterkundigen voor hem. Hij hoedt zich voor de eenzijdigheid van hen, die Molière uitsluitend als het slachtoffer voorstellen. Molière behoeft ons medelijden niet; hij wist zich duchtig te weren en bovendien valt niet te loochenen, dat hij den strijd heeft aangebonden en tot krasse, vrij gevaarlijke middelen zijn toevlucht nam. Wat Mantzius hieromtrent zegt is zoo juist, dat wij niet kunnen nalaten zijne woorden te citeeren: '*Cette façon de draper tout vifs ses adversaires était alors presque aussi inusitée qu'aujourd'hui*. On a beau être très aise de voir ridiculiser, autant qu'il se peut, un système artistique si contraire à la nature, si funeste au bon goût, *on ne peut s'étonner* pourtant *que les gens malmenés par lui* ne vissent pas les choses sous cet aspect et *qu'ils aient trouvé cette façon de se faire la guerre peu digne d'hommes cultivés*, que notamment les railleries sur l'obésité de Montfleury aient, à leurs yeux, passé les limites permises. *Il y a là de quoi expliquer*, *sinon excuser*, *les violentes attaques dont Molière devint l'objet. On ne doit pas*, *d'ailleurs*, *oublier tout à fait que ces attaques semblent plus odieuses*, *quand on les considère du point de vue de l'histoire littéraire pour qui elles sont les outrages d'écrivassiers obscurs et sans valeur contre un génie supérieur*, *que si l'on se replace dans le milieu contemporain*, *en pleine querelle des theâtres concurrents*, *où elles ne paraissent plus alors que d'ardentes ripostes à de cinglants coups de fouet*.'[1] Dus wat de Duitscher 'Retourkutschen' noemt.

Voor den komikus is het gevaar grooter dan voor den treurspelschrijver, persoonlijke elementen in zijn werk te laten doordringen en in de satire te vervallen; soms is dit onvermijdelijk,

1) Mantzius, *op cit*, blz. 185. Wij kursiveeren.

wanneer hij misstanden of bepaalde individuën aanvalt. Daarom hebben mannen als Molière en Beaumarchais vanzelf meer vijanden dan een Corneille of een Racine. Een direkte aanval op confrères, en dat *coram populo*, blijft echter altijd hoogst bedenkelijk.

Op enkele andere punten nog geeft Mantzius blijk van eene groote onafhankelijkheid van oordeel, - zoo bijv. waar hij de verhouding van Molière tot de 'farce' bespreekt - eene eigenschap, welke zijn boek het lezen overwaard maakt, al kan men het niet steeds met hem eens zijn.

III.

Over het konflikt tusschen tooneel en kerk in Frankrijk in de 17e eeuw, brengt professor Abel Lefranc belangrijk en verrassend nieuws.

Het is de groote verdienste van dezen geleerde, in een vijftal lessen, die deel uitmaken van zijn 'cours du collège de France', voor het eerst te hebben aangetoond, welk een belangrijk hoofdstuk van de geschiedenis der Fransche letterkunde in de zeventiende eeuw de strijd om het tooneel is: 'la querelle du theâtre', zooals hij dien noemt. Het mag zeker bevreemden, dat waar de kritiek stukken als *Polyeucte* en *Tartufe*[1] steeds afzonderlijk beschouwde of zich naar aanleiding daarvan al eens eene kleine uitweiding veroorloofde, over de toenmalige verhouding van tooneel en kerk, zij eerst nu begint in te zien, dat deze slechts episoden zijn van een' langdurigen, fellen strijd, waarin bijna alle beroemde schrijvers uit dien tijd, Corneille, Racine, Pascal, Nicole, Bossuet, Fénelon, Boileau, La Bruyère, Bourdaloue, Massillon, Fléchier, en Molière in de allereerste plaats, betrokken zijn geweest. Het geldt hier inderdaad niet meer of minder dan de kwestie, welke, uit het oogpunt der moraal, de plaats van het theater in het algemeen en, meer in het bijzonder, van de komedie was, in de maatschappij te midden waarvan Molière leefde en aan het hof van den Roi Soleil. Behalve het in de 18e eeuw verschenen werk van Desprez de Boissy, *Lettres sur les Spectacles* met eene *Histoire des Ouvrages pour et contre le theâtre*, welke eene opsomming van die geschriften bevat, en

1) Voor *Tartufe* vergelijke men de schitterende studie van Sainte Beuve in *Port Royal*, *III*.

een kort, onvolledig en weinig betrouwbaar hoofdstuk in het overigens verdienstelijke boek van Despois, *Le Theâtre français sous Louis XIV*, dat in 1874 het licht zag, bestond in den nieuweren tijd hoegenaamd niets over dit hoogst gewichtige onderwerp. 'Qui le croirait? - roept professor Lefranc uit - ce XVIIe siècle, où le genre dramatique joue un rôle si considérable, n'a pas encore été étudié d'une façon précise en ce qui touche l'histoire morale du theâtre, ou pour mieux dire la grande controverse dont le theâtre a été l'objet pendant la seconde moitié du XVIIe siècle, et à laquelle Molière a été mêlé de près...'[1)] De bekende twist tusschen Jean-Jacques en d'Alembert is een moment in dienzelfden strijd, in de achttiende eeuw voortgezet, en waaraan ook de negentiende eeuw heeft deelgenomen met Dumas fils, Veuillot en vooral Brunetière, de geniale, doch dogmatische kritikus, wiens oordeel over Molière niet veel verschilt van dat door den zeventiende-eeuwschen Jansenist Baillet in zijn *Jugements sur les savants* over Molière uitgesproken: 'M. de Molière est un des plus dangereux ennemis que le siècle ou le monde ait suscités à l'église de Jésus-Christ...'

De kern van dit twistgeschrijf vormde de vraag of het theater al of niet moreel was. Reeds de ouden hadden hierover gekibbeld en citaten uit de werken van Plato, welke de dichters uit zijne republiek bande, Ovidius, Seneca, Plinius den Jongere, Tacitus en nog vele andere, voornamelijk echter uit de *Tusculanae disputationes* van Cicero, waarin deze de schouwspelen als onzedelijk en gevaarlijk brandmerkte, worden dan ook door de gaarne met aanhalingen schermende vooren tegenstanders van het tooneel in de 17^{e} eeuw als strijdmiddelen aangewend. Men had echter ook nog andere. Met het Christendom was een nieuw tijdperk ingetreden en de breuk tusschen de kerk en het profane tooneel onvermijdelijk geworden; wij zien dan ook heiligen en kerkvaders als Tertullianus, de heilige Hiëronymus, Lactantius, Ambrosius, de heilige Augustinus, zich nog scherper tegenover het theater stellen dan de klassieke filosofen. Vooral de verhandeling over de schouwspelen van den hoogst oorspronkelijken, diepzinnigen kerkvader Tertullianus[2)], wiens psychologische bezwaren tegen

1) *Revue des Cours et Conférences*, 27 Décembre 1906, p. 294.
2) *De Spectaculis*.

de komedie eene treffende overeenkomst vertoonen met de beroemde bladzijden, waarin Nicole[1)] en Pascal[2)] deze veroordeelden, werd herhaaldelijk geciteerd ten tijde van Corneille en Molière. Eindelijk nog hadden koncilies en synoden herhaaldelijk het beroep van akteur voor goddeloos verklaard en hen die het uitoefenden uit de schare der geloovigen gebannen, aldus een welkom wapen smedend voor degenen, die later de tooneelspelers als paria's zouden behandelen. Het besluit van 1641, waarmede maatschappelijke verheffing van het akteurs-beroep beoogd werd, bracht niet veel verandering in den toestand. Men weet op welke wijze de kerk zich op Molière wreekte bij diens dood.

Als na de eerste helft der 13e eeuw het profane tooneel zich emancipeert, hernieuwt de kerk hare vijandelijkheden en reeds onder Lodewijk XI worden strenge maatregelen genomen tegen beroeps-akteurs, hetgeen echter de *farce* niet belet steeds terrein te winnen. De eigenlijke 'querelle du theâtre', de strijd om het tooneel in den nieuweren tijd, begint eerst in de 16e eeuw, waarin we zien, dat een samenloop van omstandigheden den ondergang van het kerkelijk drama ten gevolge heeft. 'Plusieurs causes réunies - zegt Petit de Julleville - 'conspiraient ensemble pour la disparition des mystères: les attaques des protestants, les scrupules des catholiques, le dégoût des lettrés, tendirent au même objet: la Renaissance et la Réforme, la Pléiade et les calvinistes, ennemis sur beaucoup d'autres terrains, se prêtèrent la main

1) *Traité de la Comédie* (± 1658).

2) *Pensée sur la comédie*. Deze begint aldus: 'Tous les divertissements sont dangereux pour la vie chrétienne; mais entre tous ceux que le monde a inventés, il n'y en a point qui soit plus à craindre que la comédie...' Evenals Tertullianus veroordeelt Pascal de 'comédie' als hartstocht-opwekkend in deze bladzijde, waar zijn van eene stille sympathie getuigende ontroering hem verraadt, hetgeen Sainte-Beuve in *Port-Royal* (III) aanleiding gaf haar te kenschetsen als 'cette page tendre, la plus tendre qu'il ait écrite' en ook als 'une page qui veut être sévère.'
Onder *comédie* verstaat men in de 17e eeuw alle kunstuitingen op dramatisch gebied, dus niet alleen het blijspel, maar ook het treurspel, de tragicomedie, de opera, enz. Zoo doopte bv. Nicole zijn tegen de schouwspelen gerichte verhandeling *Traité de la Comédie* en Bossuet de zijne *Maximes et réflexions sur la comédie*. Havet, in zijn editie der *Pensées* (3e éd., 1881, blz. 80) vergelijkt hierbij den naam 'Comédie-Française' en de nog heden ten dage in gebruik zijnde algemeene term *comédiens* voor 'acteurs.'

pour anéantir le theâtre religieux.' Parlementaire besluiten en andere teksten geven soms een aardig kijkje op tooneeltoestanden in die dagen en al moeten wij later den blinden haat en de kortzichtigheid afkeuren, waarmede de kerk de akteurs vervolgde, het is alleszins begrijpelijk, dat de geestelijkheid de opvoering van gewijde stukken door profane spelers verbood, waar het volgens getuigenissen uit dien tijd voorkwam, dat het volk de mis verzuimde voor eene tooneelvoorstelling, zich vroolijk maakte over den Heiligen Geest, die niet wilde neerdalen tengevolge van een defekt in de machinerie, en ééns zelfs een aktrice, aan wie de rol van Maria Magdalena was toevertrouwd, achter de coulissen betrapt werd op het spelen van een rol, die met die van deze bijbelsche figuur al zeer weinig strookte. Ook in Italië, Spanje en de landen waar de Hervorming wortel had geschoten, zooals Zwitserland, Holland, Duitschland, Schotland, was het theater toenmaals blootgesteld aan heftige aanvallen van de zijde der geestelijkheid.

In Frankrijk was Richelieu, in de eerste helft van de 17e eeuw, tegelijkertijd eerste minister en kerkvorst. Het theater, waarvan hij een groot liefhebber was, begunstigde hij op alle mogelijke manieren, en dit droeg er niet weinig toe bij, dat men in dit land voor een tijd de vervolgingen tegen het tooneel staakte. Een der oorzaken dier mildere bejegening was ook, dat men tusschen 1630 en 1645 verkeerde in een bloeitijdperk der dramatische literatuur, waarin o.a. de meesterwerken van Corneille vallen en waarmede een groote verbetering van het zedelijk peil der vertoonde stukken gepaard ging. De bescherming, die Richelieu aan het tooneel verleende, deed opnieuw de vromen in toorn ontsteken. Prof. Lefranc meent die hernieuwde aanvallen in verband te moeten brengen met de algemeene herleving op godsdienstig gebied in denzelfden tijd, eene grootsche beweging aan wier hoofd mannen als François de Sales, Vincent de Paul, M. Olier en de kardinaal Bérulle stonden en hij is er van overtuigd, dat *Tartufe* en *Don Juan* als *replieken* op aanhoudende aanvallen, niet als *oorzaak*, maar als *gevolg* daarvan dienen beschouwd te worden. Wie zijn uitvoerige uiteenzetting dier tooneelpolemiek, van beide zijden met groote heftigheid gevoerd, opmerkzaam gevolgd en overdacht heeft, dien moet

deze *explication professionnelle*, zooals prof. Lefranc zich uitdrukt, als zeer aannemelijk, ja hoogstwaarschijnlijk voorkomen, al zal men allicht, gelijk wij, op enkele bijkomstige punten met dezen geleerde van meening verschillen.

Talrijk zijn de *Mémoires* en geschriften, welke ons omtrent dien twist berichten. Als het tooneel hoe langer hoe meer tot de meest geliefkoosde uitspanningen van het hof gaat behooren, binden M. Olier en Vincent de Paul, in 1647, opnieuw den strijd aan. Zoo zien we uit de *Mémoires* van Nicolas Goulas, bevestigd door die van Mme de Motteville, hoe de 'curé' van Saint-Germain de koningin, Anna van Oostenrijk, die eene hartstochtelijk liefhebster van het tooneel was, opmerkzaam maakte op het zondige van haar gedrag. Deze, door de herderlijke waarschuwing verontrust, liet de Sorbonne raadplegen, waar men van meening was dat de strenge bepalingen der vroege christelijke kerk thans niet meer als argumenten mochten worden aangevoerd. En zoo kon Hare Majesteit zich, dank zij de tien of twaalf geleerde heeren, die de kwestie uitmaakten, weer zonder gewetenswroeging aan hare liefhebberij overgeven. De hovelingen, natuurlijk hevig verontwaardigd over het optreden van den 'curé', wilden haar in den waan brengen, dat men het er slechts op aanlegde den kardinaal-eerste minister, Mazarin, die haar deze genoegens veroorloofde, bij haar in ongenade te doen vallen, doch zij gaf herhaaldelijk te kennen, dat zij hieraan geen geloof hechtte. Dit feit is van groot belang omdat het ons doet begrijpen, welk eene voorname rol het theater reeds speelde aan het Fransche hof tijdens het regentschap van Anna van Oostenrijk en tevens verklaart, hoe de jonge koning Lodewijk XIV aan zijne moeder en aan Mazarin zijn grooten hartstocht voor het tooneel dankte.

De nog onuitgegeven *Mémoires* van Jean du Ferrier, 'lieutenant' van M. Olier, leggen weer getuigenis af van de onverbiddelijkheid, waarmede de kerk de akteurs vervolgde. Deze eischt onder meer dat de biechtvaders de absolutie zullen weigeren niet alleen aan komedianten, maar ook aan hen die komedies en romans schrijven en hij vaart uit tegen 'ces lâches confesseurs, qui ont donné le sacrement aux chiens et aux pourceaux'. Het rituaal van het bisschopdom Parijs noemt als degenen, die van de H. Communie moeten worden

uitgesloten ‘ceux qui sont notoirement excommuniés, interdits et manifestement infâmes: savoir les femmes de mauvaise vie, les concubinaires, *les comédiens*, les usuriers, les magiciens, les sorciers, les blasphémateurs et autres semblables pécheurs....’ Ook van protestantsche zijde wordt het tooneel, gelijk gezegd, met kracht bestreden en we zien dan ook Katholieken en Protestanten broederlijk samengaan, om den gemeenschappelijken vijand aan te tasten. Spoedig voegde zich eene andere, machtige godsdienstige groep, de Jansenisten, bij hen. Indien de Jezuïeten eene uitzondering maken, is dit eensdeels toe te schrijven aan hun politiek van geven en nemen, waaraan eene diepe kennis van de menschelijke ziel ten grondslag ligt, ten anderen aan hun eigen zin voor het tooneel. De ‘comédies de collège’, een aantrekkelijk onderdeel van hun opvoedings-program, zijn daarvan een sprekend bewijs.

Met het gelijktijdig verschijnen, in 1667, van *La pratique du theâtre* van den abbé d'Aubignac en diens *Projet pour le rétablissement du theâtre français*, welke beide werken hij achttien jaar te voren geschreven had en die een warm pleidooi ten gunste van het tooneel waren, begint een gedenkwaardige pennestrijd, waaraan bijna alle groote schrijvers der eeuw hebben deelgenomen. Port-Royal, de strengste der verschillende godsdienstige groepen, meende onmiddellijk dat verderfelijke boek te moeten bekampen en zoo verscheen in 1658 het *Traité de la Comédie* van Nicole, een meesterstuk van zielsontleding, waarvan prof. Lefranc getuigt, dat het nog heden onze bewondering afdwingt, al kunnen wij ons niet meer met de inzichten van den schrijver vereenigen. Nicole's hoofddoel is hier, evenals in zijne *Pensées sur les Spectacles*, den aard der dramatische aandoening, die hij als hoogst gevaarlijk veroordeelt, nauwkeurig te bepalen. Hij besluit aldus: ‘La comédie est comme l'abrégé de toutes les folies du monde; elle doit être l'objet de notre aversion et de notre horreur’. Mocht omstreeks 1660 een enkel feit nog gewezen hebben op eene voorbijgaande toenadering van geestelijkheid en akteurs, daarna wordt het een felle strijd, te midden waarvan de groote figuur van Molière voor ons oprijst als een strijder voor het goed recht van het tooneel, zijn kunst, waarvoor hij leefde, en voor de verlichte denkbeelden, erfdeel der Renaissance, welke een bekrompen orthodoxie wilde verstikken.

Het is ons niet mogelijk dien strijd in den breede te

schetsen, alle geschriften te vermelden die erop betrekking hebben.

Reeds te lang lieten wij Molière, het middelpunt van alle aanvallen, op den achtergrond. Dat *Tartufe* en *Don Juan* - zijn twee voornaamste wapenen in den strijd, die reeds begon met de *Ecole des Femmes* - niet alleen een aanvallend, maar ook een verdedigend karakter hebben, was reeds door Janet uiteengezet in diens studie over *La Philosophie de Molière*[1], dat zulk een gunstige tegenstelling vormt tot het eenzijdige artikel van Brunetière, dat denzelfden titel draagt[2]. Molière voelde dat de rechten der kunst onbegrensd zijn, dat de dramaturg alle ondeugden en misstanden ten tooneele mag voeren, wanneer zij een werkelijk gevaar voor de samenleving opleveren, ook al kan hij er den godsdienst niet buiten laten. De geestelijkheid was niet van die meening en beschouwde het tooneel, gelijk Janet zegt, als 'une concurrence directe faite à la chaire chrétienne'. Dat het hier een principiëele kwestie gold, blijkt wel uit het antwoord van den president Lamoignon aan Boileau, die Molière aan hem wilde voorstellen, ten einde opheffing van het verbod tot opvoering van *Tartufe* te verkrijgen: 'Je suis persuadé qu'elle (= la comédie) est belle et fort instructive; mais il ne convient pas à des comédiens d'instruire les hommes sur les matières de la morale chrétienne et de la religion: *ce n'est pas au theâtre à se mêler de prêcher l'Evangile*'. En beweerde Bourdaloue zelfs niet, dat het tooneel het *recht* niet had de huichelarij aan te vallen? Janet vat deze kwestie kernachtig samen in twee zinnen: '*Tartufe* devait-il être joué ou non? C'est une question de police. Mais *Tartufe* devait-il être fait? C'est une question d'art', en besluit: 'Ici, la conscience de Molière était souveraine et n'avait pas besoin de la permission de Bourdaloue'.

Prof. Lefranc's jongste studiën bevestigen op schitterende wijze het reeds in 1881 door den filosoof-letterkundige uitgesproken oordeel, dat het hier om het bestaan van het tooneel ging. Hij steunt vooral op de 'préface' van *Tartufe*. Wie deze voorrede met aandacht overleest, moet wel getroffen

1) *Revue des deux mondes*, 15 Mars 1881.
2) *Revue des deux mondes*, 1er août 1890, later opgenomen in diens *Etudes critiques sur l'histoire de la littérature française*, 4e série.

worden door den apologetischen toon, die hier sterk uit spreekt en het mag zeker bevreemden, dat men tot nu toe niet hierop heeft gewezen. Molière zegt in die voorrede: *Je sais bien que ces Messieurs tâchent d'insinuer que ce n'est point au theâtre à parler de ces matières; mais je leur demande*, *avec leur permission*, *sur quoi ils fondent cette belle maxime... Si l'emploi de la comédie est de corriger les vices des hommes*, *je ne vois pas par quelle raison il y en aura de privilégiés... on doit approuver la comédie du Tartuffe*, *ou condamner généralement toutes les comédies*[1].

Er valt niet aan te twijfelen of *Tartufe* en *Don Juan* zijn bovenal eene *oratio pro comoedia*. Deze beide stukken hebben echter tot eene andere, geheel nieuwe ontdekking, aanleiding gegeven. Sedert eenigen tijd meent men, dat Molière in *Tartufe* eene bepaalde 'cabale' heeft willen te lijf gaan, namelijk die van de Compagnie du Saint-Sacrement. Raoul Allier schreef hierover een werk, *La Cabale des dévots* (1902), dat tot tal van tegenstrijdige besprekingen aanleiding heeft gegeven. Die Compagnie du Saint-Sacrement, in 1627 opgericht en in 1666 ontbonden, was een geheim genootschap, dat zich ten doel stelde het H. Sakrament te eeren en het koninkrijk Gods op aarde te verwezenlijken door allerlei liefdadige werken, zooals het gevangenisbezoek, de ziekenverpleging en het verheffen van gevallenen, doch op voorwaarde dat de ondersteunden het Sakrament erkenden en aan het avondmaal deelnamen. Spoedig mengde zich het genootschap in politieke zaken en partikuliere aangelegenheden, zoodat het, gelijk Mangold in zijne aan Allier's boek gewijde bespreking zegt, 'zur geistlichen Geheimpolizei, zum spionierenden Detektiv-Institut'[2] werd. Tweemaal, in 1658 en 1660, werd door de regeering getracht aan het bestaan der Compagnie een einde te maken, hetgeen echter niet gemakkelijk was, daar de koningin-moeder voor haar in de bres sprong en enkele hooggeplaatste personen, zooals de president

1) Wij cursiveeren.
2) *Molière's Tartuffe und die Compagnie du Saint-Sacrement*, in de jongste aflevering (August 1909) van het *Archiv für das Studium der neueren Sprachen*. M. deelt hier o.a. mede, dat de meening als zoude *Tartufe* tegen de Compagnie du Saint-Sacrement gericht zijn, reeds in 1887 was verdedigd door den Duitschen Jezuïeten-pater Kreiten.

Lamoignon, dezelfde die de opvoering van *Tartufe* verbood, tot hare leden behoorden. Merkwaardig genoeg worden beide keeren maatregelen tegen de geheime genootschappen in het algemeen genomen en de Compagnie niet genoemd. Eindelijk werd deze in 1665 of 1666 door Colbert als gevaarlijk voor den staat vervolgd, waarop zij besloot geen vergaderingen meer te houden. Toch bleef zij, hoewel minder krachtig en verdeeld, in het geheim voortbestaan, ook in de provincie. Hoogst belangrijk zijn voor ons de *Annales de la Compagnie du Saint-Sacrement*, door den in 1700 overleden graaf René d'Argenson naar de oorspronkelijke dokumenten samengesteld. Het handschrift werd tegen het eind der vorige eeuw ontdekt door den Jezuïeten-pater Le Lasseur en in 1900 uitgegeven door den Benediktijner dom Beauchet Filleau. Men wil dat Molière in *Tartufe* de leden der Compagnie heeft geschilderd. Als Tartufe zegt:

> Si l'on vient pour me voir, je vais aux prisonniers
> Des aumônes que j'ai partager les deniers,

is dat eene herinnering aan het gevangenisbezoek, een liefdewerk, dat zij bij voorkeur verrichtten. Wanneer Dorine haar borst moet bedekken:

> Couvrez ce sein que je ne saurais voir,

dan is dit omdat die vrome liên streng waakten tegen al wat zinnelijke begeerten kon opwekken. Zelfs de ‘cassette’, die Orgon aan Tartufe te bewaren geeft, vinden we terug in de instrukties welke de compagnie tot hare ‘filles’ in de provincie richt: ‘Ce coffret et tout ce qui est dedans appartient à M.N., qui en a la clef’. Eindelijk wordt ook het woord ‘cabale’, waarmede men evenals de tijdgenooten Guy Patin en Brossette denkt dat de oppositie tegen *Tartufe* bedoeld wordt, tot tweemaal toe gevonden in dit stuk zelf, één keer in *Don Juan* en ook een keer in het beroemde *Placet au Roi*.

Dit alles kan ons echter niet overtuigen, dat Molière uitsluitend de leden der Compagnie du Saint-Sacrement op het oog had. Zeer zeker moet hij van het bestaan dier sekte geweten hebben en is het mogelijk dat enkele individuen die daartoe behoorden, hem bij de schildering van bepaalde trekken tot model dienden, doch dat hij ook tevens aan de Jezuïeten en de Jansenisten dacht valt niet te loochenen.

Tartufe's geveinsd rigorisme en de geslepen kasuïstiek die hij aanwendt in zijn onderhoud met Elmire, wijzen daarop ten duidelijkste. Het getuigt ons inziens van eene zekere onderschatting van het genie van Molière, in een meesterwerk als *Tartufe* slechts een 'pièce à clef' te willen zien. Wij stellen ons de zaak aldus voor: 1° verontwaardigd over de huichelarij, die hij overal onder verschillende vormen ontmoet, stelt Molière zich voor deze aan de kaak te stellen; 2° hij herinnert zich dan misschien *l'lpocrito* van Pietro Aretino, vrij zeker een scenario van Flaminio Scala en Scarron's novelle 'Les Hypocrites', doch beeldt natuurlijk de hoofdpersoon met de hem eigen meesterschap uit 'prenant son bien où il le trouve'; 3°. de *cabale* ergert zich aan het stuk en bevestigt daarmede het oude spreekwoord 'Wien de schoen past trekt hem aan'. Het groote gewicht der ontdekking ligt voor ons hierin, dat men nu zeker weet wiè *Tartufe* deden verbieden. In September 1664 neemt de Compagnie het besluit, - waarschijnlijk nadat de curé van St. Barthélemy wegens zijn pamflet een uitbrander van den koning heeft gekregen - '*de faire exhorter une personne de capacité de ne rien écrire contre la comédie de Tartuffe*, *et l'on dit qu'il valait mieux l'oublier que de l'attaquer de peur d'obliger l'auteur à la défendre*.'

Eene interessante opmerking, in het voorbijgaan door Mangold gemaakt, is dat de Fransche kritiek er nooit op wees, hoe Tartufe geheel in de 'tradition gauloise' is door zijne geniepige zinnelijkheid: '... Denn die verstohlene Fleischlust der Pfaffen ist ja doch der Kernpunkt des Stücks, der merkwürdigerweise in der französischen Tartufe-Literatur nie hervorgehoben wird, vielleicht weil er zu offenbar ist, vielleicht weil man nicht gern über diese Dinge spricht. Auch Brunetière übergeht diesen Punkt. Wenn er ihn berührt hätte, würde er wohl auch die Existenz geistlicher Fleischessünden abgeleugnet haben, wie er dies mit der Existenz von Heuchlern zur Zeit Ludwigs XIV, getan hat. Ungläublich, aber wahr.' Der Duitsche kritiek is dit niet ontgaan, want Heine schreef reeds in 1834 in Über Deutschland, *Zur geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland:* '...Statt dass man in Deutschland mit keuschem Ernste kämpfte [Luther], kämpfte man in Frankreich mit schlüpfrigem Spasse; und statt dass man dort eine theologische Disputation führte dichtete man

hier eine lustige Satire. Der Gegenstand dieser letzteren war gewöhnlich, den Widerspruch zu zeigen, worin der Mensch mit sich selbst gerät, wenn er ganz Geist sein will; und da erblühten die köstlichen Historien von frommen Männern, welche ihrer tierischen Natur unwillkürlich unterliegen, oder gar alsdann den Schein der Heiligkeit retten wollen, und zur Heuchelei ihre Zuflucht nehmen. Schon die Königin von Navarre schilderte in ihren Novellen solche Missstände, das Verhältnis der Mönche zu den Weibern ist ihr gewöhnliches Thema, und sie will alsdann nicht bloss unser Zwergfell, sondern auch das Mönchstum erschüttern. Die boshafteste Blüte solcher komischen Polemik ist unstreitig der Tartüffe von Molière; denn dieser ist nicht bloss gegen den Jezuitismus[1)] seiner Zeit gerichtet, sondern gegen das Christentum selbst. In der That, durch die affichierte Angst vor dem nackten Busen der Dorine, durch die Worte:

> Le ciel défend, de vrai, certains contentements,
> Mais on trouve avec lui des accommodements -

dadurch wurde nicht bloss die gewöhnliche Scheinheiligkeit persifliert, sondern auch die allgemeine Lüge, die aus der Unausführbarkeit der christlichen Idee notwendig entsteht; persifliert wurde dadurch das ganze System von Konzessionen, die der Spiritualismus dem Sensualismus machen müsste.'

Natuurlijk is ook weer naar aanleiding van *Tartufe* en *Don Juan* de oude vraag te berde gebracht: 'Heeft Molière door de schildering der schijnvroomheid niet den waren godsdienst willen aanvallen?' Met Sainte-Beuve, Janet en Rigal zal men wel mogen aannemen, dat Molière's geloof zeker niet verder ging dan het deïsme en dat hij als akteur wel vrij onverschillig tegenover het godsdienstig probleem zal hebben gestaan. Altijd zullen echter waar blijven de woorden, waarmede Vinet zijne studie over *Tartufe* in *Poètes du siècle de Louis XIV* besloot: 'Bon nombre de ceux qui l'ont applaudi, haïssaient quelque autre chose encore que l'hypocrisie.'

Na Lacour[2)], Schweitzer[3)] en Gazier[4)], wil prof. Lefranc

1) De stelling, dat *Tartufe* uitsluitend tegen de Jezuïeten gericht zou zijn, is later ook door Sainte-Beuve verdedigd in *Port-Royal*, III.
2) *Tartufe par ordre de Louis XIV*. 1877.
3) *Molière-Museum*, 1880.
4) *Mélanges de littérature et d'histoire I*. Pavillon, Molière et Couti, 1909.

in *Don Juan* den prince de Conti zien, den man met wien Molière in 1653 in aanraking kwam toen hij met zijn troep in het Zuiden zwierf, en die zijn beschermer zou worden. Conti was het type van den 'grand seigneur méchant homme', die niets en niemand ontzag, op de schandelijkste wijze zijne lusten botvierde en zich de meest ongepaste gedragingen tegenover de lieden uit zijne naaste omgeving veroorloofde. Hij maakte groote schulden, die hij echter alle schijnt te hebben afbetaald. Te Montpellier leidde hij een allerliederlijkst leven. Hetzelfde personage verleende verder nog zijne medewerking bij de samenstelling van enkele hoogst obscene geschriften. Na eene plotselinge bekeering, welke volgde op eene langdurige ziekte, verviel hij weer in zijne oude zonden. In 1656 had zijne definitieve, ernstig gemeende bekeering plaats, doch Molière geloofde daar niet aan na hetgeen hij den eersten keer gezien had. Zoowel de bekeerling als de komikus waren te goeder trouw, de een toen hij niets meer van den zondigen tooneelspeler wilde weten, de ander toen hij zich tegenover den inkeer van den nieuwen *santo* vrij skeptisch betoonde. Conti - de oude duivel hermiet geworden - haastte zich het theater af te zweren. Hij schreef in 1657 uit Lyon aan den abbé Ciron: 'Il y a des comédiens ici qui portaient mon nom autrefois (troupe de M. de Conti). Je leur ai fait dire de le quitter, et vous croyez bien que je n'ai eu garde de les aller voir'. In 1666 verschenen zijn *Sentiments des Pères de l'Eglise sur la comédie et les spectacles* - gewoonlijk als het *Traité de la comédie* van Conti aangeduid - welke hoogstwaarschijnlijk vlàk na de opvoering van *Don Juan*, dus in Februari 1665, geschreven zijn. Evenals de gelijknamige verhandeling van Nicole, onderscheidt ook deze zich door een soberen, eleganten stijl en een aan fijne, zielkundige opmerkingen rijken inhoud. Eigenaardig is zeker, dat Conti herhaaldelijk blijk geeft profijt te hebben getrokken van de lessen, die Molière hem gaf op zijn landgoed la Grange-des-Prés, bij Pézenas, weinig vermoedend dat zijn beschermer de aldus opgedane kennis eens tegen de kunst die hem zoo lief was zou wenden.

Conti's *Traité* is een antwoord op *Tartufe* en *Don Juan*, maar vooral op eerstgenoemd stuk. *Tartufe* was gericht tegen de vrome kliek waartoe de prins behoorde als Jansenist en

lid der Compagnie du Saint-Sacrement. Na krachtig te hebben medegewerkt tot het verbod van opvoering van *Turtufe*, gaf hij te kennen dat hij een antwoord voorbereidde. Molière nu vond dat dit de schaamteloosheid wel wat ver was gedreven en schreef *Le Festin de Pierre*, waar hij *Don Juan* als Conti teekende. De indentiteit Conti = Don Juan wordt niet door alle kritici erkend. Ook wij gelooven, dat door te veel het licht te werpen op de satirische strekking van het stuk, men aan de artistieke waarde daarvan te kort doet. Een kunstwerk is toch een produkt van verschillende op elkaar inwerkende faktoren. Wij zouden ons de ‘genèse’ van *Don Juan* gaarne aldus voorstellen: 1° toen concurreerende troepen goede zaken maakten met *De Versteende Gast*, besloot Molière, die zijne financiëele belangen nooit uit het oog verloor, òok dit stuk te spelen; 2° hij vond dit eene goede gelegenheid, eens de losbandige edellieden uit zijn tijd - die reeds de achttiende-eeuwsche ‘roués’ voorspellen - te schilderen; 3° onwillekeurig denkt hij aan Conti en ontleent misschien eenige trekken aan den man die, zonder bepaald te worden aangevallen, zich toch al genoeg aan het stuk, dat hem zijne oude zonden herinnerde, moest ergeren.

IV.

Een der voornaamste problemen, waarmede de Molière-onderzoekers zich in den laatsten tijd hebben beziggehouden, is dat van Molière's *subjektiviteit*. Rigal opent hiermee dan ook zijn boek en behandelt in de *Introduction* daarvan ‘*L'homme dans l'oeuvre*’. Eigenaardig is het, dat zoowel in Frankrijk als in Duitschland, de meeningen op dit punt sterk uiteenloopen.

Terwijl Rigal van oordeel is, dat de letterkundige kritiek verkeerd doet, wanneer zij haar heil zoekt in biografische indiskreties en hardnekkig het werk door het leven wil verklaren of, omgekeerd, het leven uit het werk tracht op te bouwen, wil prof. Lefranc in zijn' aan Molière gewijden ‘cours’ zooveel mogelijk punten van overeenkomst tusschen beide zoeken. In Duitschland verdeelt hetzelfde meeningverschil de professoren H. Schneegans en Ph.A. Becker, waarvan de eerste Molière's *subjektiviteit*, de tweede diens *objektiviteit* heeft verdedigd. De voorstanders van zijne subjektiviteit steunen

vooral hierop, dat hij op verschillende plaatsen zichzelf en zijne kameraden noemt, toespelingen maakt op eigen spel en uiterlijk en op de hunne. Tracht men hen te weerleggen, dan halen zij triomfantelijk deze regels uit de 'préface' van 1682 door Lagrange en Vinot aan: 'Il [Molière] s'est joué le premier en plusieurs endroits sur des affaires de sa famille et qui regardaient ce qui se passait dans son domestique. C'est ce que ses plus particuliers amis ont remarqué bien des fois.' Rigal doet echter terecht opmerken, dat deze regels onmiddellijk voorafgaan aan die waar gezegd wordt: 'Il observait les manières et les moeurs de tout le monde; il trouvait moyen ensuite d'en faire des applications admirables dans ses comédies, où l'on peut dire qu'il a joué tout le monde, puisqu'il s'est joué le premier en plusieurs endroits sur des affaires de sa famille...' Welk groot schrijver heeft niet zijn eigen persoon en zijne naaste omgeving bestudeerd en zich de aldus verkregen kennis ten nutte gemaakt?

Wanneer we in de komedie van Molière de moeder missen, dan is dit, zeggen zij die zijne subjektiviteit bepleiten, omdat zijne moeder, Marie Cressé (van wie wij zoo goed als niets weten), stierf toen hij pas elf jaar was. Toch belet dit een ander deel van hen niet er op los te fantazeeren en allerlei veronderstelde eigenschappen van de moeder op den zoon over te dragen, aldus trachtend eene oplossing te geven van eene kwestie, die Rigal geestig vergelijkt bij het beroemde vraagstuk: 'Als de hoogte der masten en het aantal der passagiers gegeven zijn, bereken dan den leeftijd van den schipper'.[1)] Dat hij wèl eene moeder kon teekenen heeft hij getoond in *Le Bourgeois Gentilhomme*, waar Madame Jourdain weliswaar vooral optreedt als tegenwicht van haar mallen echtgenoot, doch òok als beschermster van haar kind. Wanneer men het ontbreken van de moeder-figuur hierdoor verklaart, dat deze ook in de *commedia* niet te vinden is, doet men Molière al weer te kort. De waarheid is, dat zoowel

1) Een aardig bewijs, hoe moeilijk het is zich van de door de molieristen verbreide theorieën los te maken, is Lafenestre, die, ofschoon hij waarschuwt tegen de zoogenaamde *clefs*, toch niet kan nalaten te schrijven (blz. 7): 'Ce qui reste probable néanmoins, c'est que le vide précoce d'affection maternelle autour de son enfancé, a laissé une lacune dans les analyses morales du poète'.

in Frankrijk als in Italië en alle overige landen van Europa, de moeder bitter weinig te zeggen had in die dagen. Eerst later, wanneer de emancipatie der vrouw begint, verschijnt ze in de filosofische blijspelen der achttiende eeuw en men weet welk een rol ze vervult op het moderne tooneel sinds het romantisme. Molière's stiefmoeder, Catherine Fleurette, is natuurlijk vergeleken met Béline, door anderen echter met Elmire. Zijn vader, Jean Poquelin, heeft men met verschillende zijner scheppingen geïdentificeerd, doch vooral met Harpagon, en dat vooral op grond van eenige rekeningen van hem die bewaard zijn gebleven. Wat we echter van de verhouding der beide mannen weten, rechtvaardigt allerminst deze veronderstelling, al is het zeker dat ze elkaar niet bijzonder sympathiek waren. Zoo weten wij bijvoorbeeld beslist, dat Molière tot een bedriegerijtje om bestwil zijn toevlucht nam, om zijn vader, die in geldelijke moeilijkheden verkeerde, te steunen, zonder zich bekend te maken. Dat hij een enkelen trek aan hem heeft kunnen ontleenen, is begrijpelijkerwijze niet uitgesloten, doch volstrekt niet zeker en heelemaal niet noodzakelijk. Zijne letterkundige voorbeelden wezen hem hier beter den weg: '...Quand il avait sous les yeux l' *Aulularia* de Plaute, les *Esprits* de Larivey et *la Belle Plaideuse* de Boisrobert (où se trouvent justement, et un fils prodigue empruntant à son père avare qu'il ne connaît point, et un usurier prêtant en guise d'argent des guenons, de beaux perroquets et douze canons, moitié fonte, moitié fer), comment Molière, pour peindre *l'Avare*, eût-il eu besoin de renouveler, en l'aggravant, le crime de Cham riant de Noé?'[1)]

Het zwaartepunt van alle argumentaties is het huwelijk van Molière, nog onlangs dramatisch behandeld door Maurice Pottecher in een stukje in één bedrijf[2)], geschreven in een heerlijk gepasticheerd zeventiende-eeuwsch Fransch. Overal waar in zijn werk sprake is van de verhouding van man tot vrouw, worden hij zelf en Armande er met de haren bijgesleept. Vooral in de *Ecole des Maris*, de *Ecole des Femmes*, de

1) Rigal, *Molière I*, blz. 19.
2) *Molière et sa Femme*, comédie en un acte, en vers [représentée pour la première fois au Theâtre de l'Odéon, le 15 janvier 1909. Direction M.A. Antoine].

Misanthrope en *George Dandin* wil men toespelingen op het echtpaar zien. De vraag is nu of deze gerechtvaardigd zijn. Ongetwijfeld is Molière nièt gelukkig geweest in zijn huwelijk met Armande Béjart. Wanneer hij den 24sten Juni 1661 *l'Ecole des Maris* speelt, dan denkt hij bij de uitbeelding der figuren van Ariste en Léonor misschien aan zichzelf en aan Armande en als Ariste zijne pupil toestaat, als ze getrouwd zullen zijn, bals en partijen te bezoeken en visites te ontvangen, moeten wij hierin, volgens de subjektiviteits-theorie eene stille belofte van Molière aan zijne toekomstige gade zien. Hiertegen is echter aan te voeren, dat hij pas acht maanden later huwde en toen misschien nog niet aan dit huwelijk dacht. Opgemerkt dient ook, dat hij niet de rol van den sympathieken Ariste speelde, maar die van den hatelijken Sganarelle. Mogelijk heeft hij, indien hij reeds toen aan trouwen dacht - maar dat is dan ook alles wat men kan toegeven - onwillekeurig gewenscht, dat Armande enkele aan Léonor gedane koncessies voor zich mocht nemen. Ook hier zijn bronnen te over aan te wijzen, vooral twee Spaansche, *la Discreta enamorada* (*De listige Verliefde*) van Lope de Vega en *El marido hace mujer y el trato muda costumbre* (*De man maakt de vrouw of het gedrag verandert met de behandeling*) van Mendoza, doch vooral dient niet vergeten, dat Molière zich van den beginne aan met sociale en in het bijzonder de opvoeding der vrouw en het huwelijk rakende problemen heeft bezig houden. Evenmin is een instinkt van ijverzucht bij hem te ontkennen, dat tot zijne idiosyncrasie behoorde. In de *Ecole des Femmes* is die analogie tusschen werk en leven nog minder waarschijnlijk. Wil men absoluut in de bekende tirade van Arnolphe een smartkreet hooren, zoo kan men dit slechts door, gelijk Becker het uitdrukt, aan te nemen ‘dass er Armande für sich erzogen habe und dass er sich schon in den ersten Monaten seiner Ehe (mild gesagt) unbehaglich fühlte’. Wanneer Larroumet in de wijze, waarop Molière in 1663 in het *Impromptu* tegenover zijne vrouw optreedt, een bewijs ziet van de groote zekerheid die hij toen nog gevoelde, hooren anderen weer eene bedreiging in zijne woorden. Vooral de identiteit van Alceste met Molière en van Celimène met Armande is uiterst twijfelachtig. Coquelin heeft reeds in 1881 die overeenkomst van personen ten stelligste ontkend

in zijne aardige monografie *Molière et le Misanthrope*, gelijk hij in 1882 zou doen voor de *Ecole des Femmes* in een ander geschriftje, getiteld *L'Arnolphe de Molière*.

Zoo men slechts een oogenblik kon aannemen, dat hij in *George Dandin* zich zelf en zijne vrouw geschilderd heeft, dan zou het hem inderdaad, zooals Becker zegt, 'an keuscher Scheu und Selbstachtung' ontbroken hebben.

Ten slotte weten wij alleen dìt, dat Molière niet gelukkig is geweest in het huwelijk, dat 'incompatibilité d'humeur' - om den nieuwen term te gebruiken - daarvan oorzaak was, dat hij daaronder diep heeft geleden en voor enkelen zijner vrienden wel eens zijn hart uitstortte. Al wat verder verteld wordt omtrent de schandelijke gedragingen van Mlle Molière is geput uit een smaadschrift, '*La Fameuse comédienne*' eerst lang na zijn dood, in 1688 verschenen, dat misschièn geheel laster is, doch in àllen gevalle schandelijk overdrijft.

Beter bewijs van Molière's kieschheid is er wel niet dan dat we thans nog even ver van de waarheid zijn als vermoedelijk zijne tijdgenooten.

Indien Molière sommigen subjectief schijnt, is dit niet te verwonderen. Hoe ònpersoonlijk zijne kunst-gelijk de klassieke kunst over het algemeen - ook zijn moge, als blijspeldichter kon hij niet passief blijven tegenover de menschen die hij schiep, als een Racine of een Corneille. Dit zou eenvoudig de negatie van zijne kunst geweest zijn. Maar hoe objektief verwerkte hij niet alles! 'Les grands artistes finissent toujours par *s'affranchir* de leur sujet et par le traiter *objectivement*.'[1] Dit is ten slotte dan ook de hoofd-indruk. Wie denkt er bijvoorbeeld - tenzij hij nog kersversch in het geheugen heeft al wat hij *over* den grooten komikus gelezen heeft - *et encore!* - aan Molière zèlf, wanneer hij de *Précieuses ridicules*, *Le Bourgeois gentilhomme*, *Tartufe*, ja zelfs de *Misanthrope* ziet spelen? En wie ziet niet in dat 'chercher dans son oeuvre une sorte de commentaire dramatique perpétuel, de sa vie,.... se le *figurer* sans cesse en train de se peindre, c'est le *défigurer* vraiment et commettre le plus caractérisé, le plus prolongé des contresens?'[2]

1) Stapfer, *Molière et Shakespeare*, 1887.
2) Rigal, Molière I, blz. 29.

Er komen in de twee deelen van Rigal en in het werkje van Lafenestre, waaruit wij in het bovenstaande enkel het allerbelangrijkste konden mededeelen, nog tal van hoofdstukken voor, welke door hen die omtrent verschillende vraagstukken, die met Molière in verband staan, wenschen te worden ingelicht, met belangstelling zullen worden gelezen.

Rigal wijdt in den aanvang van zijn tweede deel een uitvoerig hoofdstuk aan '*Les médecines*, *la médecine et les médecins dans la comédie de Molière*'; hij geeft naar aanleiding van de comédies-ballets beschouwingen over het 'vers libre' en, na de bespreking van *George Dandin*, in een paar bladzijden de krachtigste weerlegging van Brunetière's denkbeelden, die wij ooit lazen. Lafenestre toont zijn fijnen, kritischen geest in hoofdstukken als *l'Originalité*, *Passions et caractères*, waar hij de verschillende voortbrengselen op het gebied van roman en tooneel vóór Molière nagaat, die den grooten blijspeldichter zijn taak hebben kunnen vergemakkelijken. Merkwaardig is ook het hoofdstuk *l'Influence*, waarin hij een overzicht geeft van den invloed van Molière op de wereldletterkunde.

In beide werken - die spoedig gevolgd mogen worden door een boek van Professor Lefranc met zijn belangrijke kolleges als grondslag - bezitten de Franschen nu eindelijk ook wat de Duitschers reeds lang bezaten in Lotheissen's met fransche helderheid geschreven *Molière*, *sein Leben und seine Werke* en in Schneegans' *Molière (Geisteshelden* 42).

Dat Duitschers hier voorgingen behoeft niet te verwonderen, wanneer men weet hoe een man als Goethe over Molière dacht.

Wij kunnen dan ook deze kleine studie niet beter besluiten dan door uit de talrijke plaatsen, voorkomende in de *Gespräche mit Eckermann*, waar Goethe met de grootste vereering over Molière spreekt, de volgende uitspraken in herinnering te brengen:

'Molière ist so gross, dass man immer von neuem erstaunt, wenn man ihn wieder liest. Er ist ein Mann für sich, seine Stücke grenzen ans Tragische, sind apprehensiv, und niemand hat den Muth, es ihm nachzuthun.... Ich lese von Molière alle Jahre einige Stücke, so wie ich auch von Zeit zu Zeit die Kupfer nach den grossen italienischen Meistern betrachte;

denn wir kleinen Menschen sind nicht fähig, die Grösse solcher Dinge in uns zu bewahren, und wir müssen daher von Zeit zu Zeit dahin zurückkehren, um solche Eindrücke in uns anzufrischen.'

WILLIAM DAVIDS.

Vóór het eindexamen.
Onuitgesproken rede.

Naar aanleiding van: *De eindexamens onzer hoogere burgerscholen;* een woord aan onders, opvoeders en wetgevers door K. ten Bruggencate. Groningen, I.B. Wolters 1909.

Niet klein een zaak, heeren, en veel beraad waard, bracht de inspekteur daar vóór ons. Het eindexamen worde afgeschaft, riep hij; een schande is zijn langjarig bestaan, zóó barst het van gebreken, den genadeslag geve men - en snel!

Die nu spreekt, denkt anders. Want het eindexamen acht hij een goed, en hij vreest het aangebodene nieuwe. Om het met één woord te zeggen, het lijkt mij dat de inspekteur in onwil over de gebreken, die zich aan hem méér toonen dan aan een ander, in onwil over de gebreken dan, de deugden niet zien kan, noch dat zij het allergrootste deel zijn. Hij doet als een die de zon wil weggooien om haar vlekken. En wel meent hij zelf een haast geheel gave zon in ruil te geven, maar of *gij* zoo meenen zult, moet nog blijken. *Mij* althans kwam *dit* zonderling voor: terwijl de inspecteur, in wat is, het kwade alleen telt, ziet hij, in wat nog komen moet, enkel het denkbare goed. En men zou toch meenen, heeren, dat ook van het nog niet beproefde veel te vreezen is. Lange ervaring eerst leert veel zekers, en moet men dan van te voren haar gunstig vonnis erkennen, waar een goede eerste uitkomst niet eenmaal gewaarborgd is?[1)]

1) p. 36, 37.

Eén ding moet ik terstond van mij zelf verklaren. Onvoorwaardelijk het eindexamen bewonderen doe ook *ik* niet. En dat is een groot geluk voor mij, heeren. Want anders bracht de inspecteur ook mij wellicht tot hen, wier welsprekendheid hij achten kon, schoon zij de kern niet raakten[1)], en noemde hij *dit* woord terstond een proeve van redenarij zonder kans op deugd van záák; nù echter, ik erken van te voren gebreken in wat is, en heb dus eenig uitzicht op gehoor ook bij hèm, te meer wijl ik niet zeer welsprekend ben.

En om terstond tot betoog te komen, onderzoeken wij één zijner klachten: *het eindexamen bevordert africhting*.[2)] Hij bedoelt: het eindexamen brengt leeraar en leerling op school er toe vooral datgene te geven en te nemen, wat op het examen gevraagd wordt, zonder naar degelijk begrip te zoeken. Dàt bedoelt hij, en, let wel, niet noemt hij dat een zekere onvolkomenheid, doch een gebrek groot genoeg om het eindexamen onduldbaar te maken. En het onjuiste van deze klacht wil ik thans toonen.

Ieder man van de school weet *dit*: goed onderricht behoeft herhaling, vele en degelijke herhaling. *Hoe* men herhaalt, is thans bijzaak, maar herhaald moet er worden. In het vijfde jaar, het laatste, behoort men dus eveneens veel en degelijk, en zelfs zoo het kan, het gansche vak te herhalen. Het eindexamen nu gaat, *in hoofdzaak*, over dezelfde leerstof, welke de school verwerkt, en die veel gescholden africhting is dus, *in hoofdzaak*, niets anders dan de onmisbare, althans zeer gewenschte en zeker zeer ten onrechte gesmade herhaling, die bij alle goed onderricht hoort.

Indien dus het eindexamen een dwang tot herhaling geeft, dan dwingt het juist in de goede richting, en zoo de schoolpromotie dien dwang onthoudt, dan is zij ten deze van minder deugd.

Maar is het dan niet waar, dat de leerling werkt om op het examen goed te antwoorden? Zeer zeker, óók en de meesten wellicht vooral dáárom, doch enkel of in hoofdzaak kwaad mag die neiging niet heeten. Want als hij van het examen een vraag verwacht over Dickens, over Mirabeau, over de goniometrie, over den slinger, over zwavelzuur, -

1) p. 52,
2) p. 28.

welnu, met des te meer ijver zal hij een boek van Dickens, een paragraaf over Mirabeau lezen, en trachten de leer van den slinger, de goniometrie en het zwavelzuur te kennen, en dit is juist wat het goede onderricht, onder méér, verlangt. En, heeren, zegt thans niet, bid ik u, dat men goed en gelukkig kan zijn zonder iets van slinger, goniometrie en zwavelzuur, en zelfs van Dickens en Mirabeau te kennen, want niet dáárover gaat het geschil thans wat een mensch kennen en begrijpen, en welke dingen de school leeren moet, maar of bij een zekere gegeven leerstof, het eindexamen vervallen moet of niet. En naar mijn betoog is, in het groot genomen, de klacht onjuist, want, in het groot genomen, wil goede leering hetzelfde als wat door het eindexamen alleen opgedrongen schijnt.

O, er is wel iets waars in de klacht, en iedere leeraar weet het. Iedere leeraar wilde wel graag zijn jongens eens wat meer en wat hoogers van dìt en van dàt vertellen, maar onderdrukt die neiging, met onwil - en veel onwil zelfs. vooral zoo hij jong is, - om andere zaken over welke het examen vragen kan. Maar niet altijd is die onderdrukking noodig, en niet aan allen ware die hoogere behandeling besteed, en niet is het den leeraar verboden, noch zal hij nalaten, enkele bijzonder leergierigen naar zijn diepste hart te leeren: in en buiten de school staat de gelegenheid open. Het bezwaar van de africhting bestaat, maar het is een der vele kleine bezwaren.

Maar zoo de inspekteur dit mocht erkennen, hij zal zeggen: doch ik verwijt het examen op *parate* kennis vooral af te gaan, naar *parate* kennis vooral te oordeelen, en wie weet niet dat *parate* kennis vaak schijn is en voor *ontwikkeling* en *begrip* weinig of niets bewijst.[1)] Zeg uw hoorders iets raaks over de *parate* kennis zoo gij hen eerlijk inlichten wilt.

En ik antwoord gaarne en zeg: vooreerst ontzegt ge zelf aan de parate kennis alle voordeel niet;[2)] ten tweede, de parate kennis is deel van wat het onderwijs naast begrip en ontwikkeling aanbrengen wil en op begrip en ontwikkeling wordt ook in het 5e jaar wel degelijk gewerkt; ten derde, door slechte parate kennis alleen komt de leerling er niet,

1) p. 23,
2) p. 23.

want, ten vierde, de examinatoren zijn er óók nog en niet geheel en al als machines; ten vijfde, het vijfde jaar is niet het eenige, noch de leerstof van het laatste jaar de eenige, waar het examen over vraagt, doch er zijn nog vier vroegere jaren, en daarin kan het onderricht gehéél werken op die vereeniging van begrip, ontwikkeling en goede parate kennis, welke gij verlangt; ten zesde, het eindexamen heeft de zeer goede en door u voorbij geziene deugd van niet alleen een *door* of *niet door* uit te spreken, doch ook een *goed door*, en *beter door* en *zeer goed door*.

Wederom heeren, zegt ook hier niet, de jongens vergeten ze toch weer, al die formules en jaartallen en taalvormen, want daarmee helpt ge het overleg niet, noch den inspekteur, die zelf ook van den leerling in den loop van zijn schooltijd een zekere maat van feitelijke en nauwkeurige kennis zal eischen. En zoo ge daarover toch spreken wilt, doe het dan niet nù, want ge werpt dan een nieuw vraagstuk naar voren, dat met het geschil van eindexamen of schoolpromotie niets of hoogstens zeer weinig te maken heeft.

En van de klacht over de averechtsche parate kennis blijft naar mijn meening dus wel *iets* over, doch niets meer dan *iets*. En zoo mijn betoog u dit aannemelijk maakte, dan is een tweede klacht tegelijk zeer verzwakt: *het eindexamen werkt belemmerend op het goede onderricht*.[1)] Want wederom, het goede onderwijs tracht, in hoofdzaak, hetzelfde aan te brengen als wat voor het zoo gevreesde examen van dienst is. En wilt ge mij zóó verstaan, dat het werken voor dat examen, en dus dat examen zelf, wel degelijk het goede onderwijs steunt, dan verstaat ge mij goed, heeren, want zóó is inderdaad mijn meening. Want herhalen en veel herhalen en aandringen op een zekere maat stellige kennis is meestal goed, en ook de schoolpromotie mag dat alles niet vergeten.

En hier nog iets. *De 5e klasse werkt niet*, zegt de inspekteur[2)], er mee bedoelend, dat de jongelieden hun tijd thuis besteden aan eigen herhaling, die veelal een inpompen is. Heeren, het feit door den inspekteur hier genoemd, is wel haast de droevigste waarheid in zijn rede aangewezen, doch de oorzaak ligt dieper. Want was het nog maar alleen het

1) p. 28,
2) p. 23.

bijwerken en zelfs het inpompen thuis, dàt kan een nut zijn, maar de zaak is erger. Mijn eigen vak brengt mij ieder jaar voor de 5e klasse, en ieder jaar is het dezelfde klacht, óók van mijn collega's, *de lust is er uit*. Dat is een kwaal, waar geen middel tegen bestaat, óók niet in de schoolpromotie. *De lust is er uit*, *de jongelieden vervelen zich op school*. Zij zijn ouder, zij gevoelen zich meer mensch, zij gevoelen zich heertje; de schooltucht verveelt hen, en te meer wijl de vrijheid zoo dicht bij ligt. En zij denken aan jassen en dassen, biljarten en dansen, gelukkig ook aan tennissen en football tegenwoordig, aan bier en uitgaan, aan meisjes en vrouwen, en méér nog - dat alles vervult hen en verstoort lust en belangstelling in de les, en wat hen van het schoolleven nog boeit is de zucht om het diploma te krijgen, het papiertje dat hun vrijheid geeft. Dit alles is menschlijk, heeren, en misschien kunnen de ouders die vrije neigingen in hun zoons wat beteugelen door *zachte* leiding, de school echter kan en mag dat niet doen. Het laatste jaar moet een ernstig jaar zijn, met veel herhalen dus, en wij leeraren doen onzen plicht alleen zoo wij veel blijven eischen, èn voor het onderwijs zelve, èn omdat toch waarlijk dat papiertje een groot bezit is voor den jongen man, en men noch voor den staat, noch voor de jongelieden zelf wenschen mag, dat zij er maar even door 'rollen'. Zal de schoolpromotie het belang van staat en jongelieden ernstig dienen, dan zal ook zij het laatste jaar even streng moeten opvatten, en anders moet zij een bederf der school heeten.

Ik verbeeld me dat ik steeds bezig ben met die kern der zaak, welke verscheidenen mijner welsprekende collega's niet wisten te treffen.[1)] Maar wellicht wilt ge méér, en zegt ge: toegegeven al, dat de genoemde bezwaren van groot tot klein zijn herleid; toegegeven, dat het eindexamen de zoo noodige herhaling steunt, bewijst ge daarmee de *noodzakelijkheid* er van? Kan de schoolpromotie niet hetzelfde geven? En bevrijdt de schoolpromotie den staat niet van veel last aan geld en tijd en moeite? Zie, hoe ge spreekt. Want wilt ge ons overtuigen, toon dan niet alleen de deugd van het eindexamen, maar ook dat de schoolpromotie die deugd mist.

1) p. 52.

Want dat men trachten moet last aan tijd, geld en moeite te ontgaan, dat zult ge niet ontkennen, en die last is waarlijk niet gering, een ton aan goud en vele tonnen aan omslag.[1)] En van vele andere gebreken hoorden wij nog niet. Het noodelooze voor de meeste gevallen, het wreede en de onjuiste uitspraken van het examen en méér nog. Want krachtig schijnt de klacht over de jongelieden, die slagen of niet slagen tégen de meening hunner eigen leeraren, die hen toch beter kenden dan de staatscommissie, krachtig ook de klacht over de onmacht van het eindexamen om gelijkheid in onderricht en beoordeeling te scheppen, en dus ook gelijkheid in waarde der diploma's. Krachtig schijnen die klachten, te meer wijl zij op cijfers staan.[2)]

Méér dan één ding roert ge nu aan, en op veel daarvan kan ik met een onderzoek van het laatste antwoorden. *De cijfers*. Ja zeker, er zijn er bij die schrikken doen, doch de schrik alleen beslisse niet. Laat ons ze nagaan, die cijfers, veel wiskunde eischen ze niet.

In 1908 werden in de Zuiderinspektie *tegen de meening der eigen leeraren*:

toegelaten 34 candidaten, van welke slechts 7 als twijfelachtig te boek stonden;

afgewezen 17 candidaten, terwijl slechts over drie van dezen de eigen leeraars eenigen twijfel hadden.

Dit is het eerste gegeven, dat van den inspekteur zelf. Maar men moet het zuiveren. Want niet, zooals de inspekteur zegt, dwaalde het eindexamen in 34 en 17 gevallen, doch in 27 en 14, want men kan niet van dwalen spreken bij de 7 en de 3 van wie de eigen leeraars niet zeker waren.

In 41 gevallen dus zou de staatscommissie gedwaald hebben. Het is inderdaad zéér bedroevend, ik zeg dat zonder den minsten spot. Maar zóó zijn wij van de zaak niet af. Die 41 dwalingen kwamen voor op ruim 400 uitspraken[3)]; *in één van de tien gevallen dus was er gedwaald*. En om duidelijker te zijn, herhaal ik deze uitkomst aldus: op de *dertig* gevallen *drie* dwalingen, 2 vóór en 1 tegen den candidaat, aangenomen dat *door* altijd een voordeel is. En wat heb ik daartegen te zeggen, ik die zelf het zeer droevige erken?

1) p. 28, vlgg.
2) p. 55.
3) verg. p. 55.

Heeren, in den aanvang reeds heb ik mij zelf geen onvoorwaardelijk bewonderaar van het eindexamen genoemd, en deze cijfers zullen mijn bewondering niet doen stijgen. En ik bestrijd den inspekteur niet, wijl hij klaagt en gebreken noemt, maar wijl hij doet alsof die gebreken *álles* zijn en de deugden *niets*. Doch de cijfers leeren ons anders. Allereerst dit: in 9 van de 10 gevallen was de commissie het eens met de eigen leeraars, en zoo die overeenstemming een juist vonnis bewijst - en de inspekteur schijnt dat aan te nemen -, welnu, een examen dat in 9 van de 10 gevallen goed oordeelt, kan niet geheel slecht zijn: integendeel, in hoofdzaak was het een goede rechter. En dan: in de meerderheid der dwalingen was het oordeel *te zacht*. Te streng, inhumaan, zooals men zegt, deed het examen dus zeker niet; juist andersom, grootere scherpte van beoordeeling schijnt gewenscht. Maar zou dan het aantal der benadeelden niet stijgen? Wellicht, maar meent toch niet, heeren, dat een afwijzing onherstelbaar nadeel geeft. Onherstelbaar, om zoo te zeggen, is een toelating, want de jonge man krijgt zijn papier en niemand neemt het hem weer af, maar een afwijzing... Hoe droevig en wreed[1)] een onverdiende afwijzing ook zij, hoe zeer kwetsend voor het rechtsgevoel en de menschlijkheid van ons allen en vooral van den candidaat, reddeloos verloren is hij niet, want wij weten het allen, hij kan een volgend jaar wéér examen doen, en al is zulk een jaar onaangenaam en voor zijn verdere loopbaan een bezwaar (schoon niet altijd), een verloren man mag hij niet heeten.

En zoo men dus vraagt wat de cijfers zeggen, mag naar mijn meening het antwoord enkel *dit* zijn: het gebrekkig deel van het eindexamen overtreft de aan alle menschenwerk eigene onvolkomenheid met niet méér dan door verbetering kan worden vergoed.

En over die verbetering straks meer. Maar thans reeds wil ik den inspekteur en u vragen of de schoolpromotie *geen* menschenwerk zal zijn, en of de eigen leeraars *nooit* zullen dwalen, ook niet in één of twee der twintig gevallen? Ik meen van wel, doch men zal het niet merken, want de toets ontbreekt, en men zal leven in den droom van onfeilbaarheid.

1) p. 28.

Doch ook over de schoolpromotie straks nader, en nu over de andere cijfers, die van de *ongelijkheid*. Zij zeggen weinig, heeren. Men kan er een klacht in zien, maar ook lof, doch klacht noch lof beteekenen veel zonder nader toelichting op de cijfers. Limburg gaf voor scheikunde gemiddeld even 5, Brabant even 6. Ik zeg, men heeft weinig aan die cijfers, en kan er niet uit besluiten tot ongelijkheid in onderricht en beoordeeling, want het zijn niet dezelfde jongelui die de 5 hier en de 6 dáár kregen. Jongens zijn nog altijd geen fabriekswaar, en men heeft goede en slechte 5e klassen. Misschien was er in Brabant aan een der scholen een goede klasse in chemie en in Limburg een slechte. Misschien had een der scholen in Limburg tegenspoed in chemie, een vacature, een sukkelend leeraar, ik weet het niet, maar zonder veel toelichting mogen wij in de cijfers geen reden tot klacht *over het stelsel* zien, en zeker, zoo zij reden gaven, *zou hetzelfde bezwaar ook de schoolpromotie treffen*, - alleen, wederom, men zal daar de ongelijkheid niet zoo goed merken, ook als zij veel grooter is.

De verloren tijd, *moeite*, *geld*. In één ding heeft de inspekteur zeer veel gelijk. Verwerp het eindexamen, en het vijfde jaar wordt niet meer besnoeid in duur. Toch weten wij ook nu niet, of ook niet de schoolpromotie op den duur nog niet een algemeene herhaling van weken zou verlangen. En erger: wij mogen het betreuren of niet, maar het staatsdiploma geeft toegang tot Delft en voor geneeskunde en pharmacie ook tot de universiteiten; het geeft méér nog, in Indië zelfs terstond een broodwinning - zullen de heeren te Delft en elders een schooldiploma erkennen? Zoo niet, men verplaatst het bezwaar voor een groot deel, èn in tijd èn in geld èn in moeite.

Doch er is méér nog. De winst van een ton aan geld en vele tonnen aan moeite, door den inspekteur voorgespiegeld, kan hoogstens *voor de helft* bestaan, ik zal het bewijzen. En hoe gaarne ik ook hier kort zou willen zijn, aan deze groote en besliste dwaling moet ik veel woorden besteden, en veel cijfers zelfs.

Er is een lastig ras van jongelieden, heeren, voor mij zelf niet minder een kwelling dan voor den inspekteur, het is het ras der *extraneï*. Ge kent hen; het zijn de jongelieden

die de school niet of niet regelmatig bezochten, toch het diploma willen, en thans voor de algemeene staatscommissie komen mét de scholieren. Het is een lastig ras, vooral wijl men er niet van af kan, en er, ook bij de schoolpromotie, voor hen toch een commissie moet zijn. De inspekteur spreekt van de *dubbele beroepscommissie*[1]; ik zal ze, om de kortheid, de *nieuwe commissie* noemen. Voor die nieuwe commissie komen in het plan des inspekteurs de extraneï, de twijfelachtigen (in aantal ± 20% van het geheel), en eveneens de jongelieden dier scholen, wier eigen promotie door onvoldoende bezetting der leerplaatsen niet met die der goedverzorgde scholen gelijk te achten is - aan kleine scholen lijdt men veelvuldig aan onvoldoende bezetting.

Drie groepen dus van jongelui voor de nieuwe commissie, en laat ik dadelijk zeggen, dat een plan om deze candidaten naar een verkort program te examineeren, beslist verwerplijk is: juist al déze jongelieden moeten in 't bijzonder degelijk onderzocht worden.

Zien wij nu naar cijfers door den inspekteur zelf verstrekt.

In zijn eigen inspektie kwamen in één jaar voor de gewone staatscommissie 426 scholieren en 71 extraneï, te samen 497 jongelui.[2] De eerste groep van het nieuwe plan zou dus 71 leden tellen, de tweede een vijfde van 426 of 85, dus te samen 156. De grootte van de derde groep, ik ken ze niet; de inspekteur geeft geen cijfers. Alleen noemt hij zelf[3] voor enkele gevallen - uitzonderingen voorzeker - een *vierde* groep. U ziet, waarheen deze berekening gaat. Nù reeds blijkt de nieuwe commissie ongeveer *een derde* van het gewone werk te krijgen, en een derde van de thans drukkende last aan moeite en geld, weegt dus ook op het plan des inspekteurs. En bleef het daarbij! Maar men kon met weinig gave van voorspelling een *vijfde* groep voorzien. Hoe kon die den inspekteur verborgen blijven? Ik weet het niet, maar u zal het even duidelijk zijn als mij, dat ook *de* 20%, *die zeker niet slaagt tot de nieuwe commissie zal gaan*. Welk wetgever zal de scholieren willen of kunnen verbieden zich bij de extraneï te voegen? En zelfs zoo aan de school een *veto* gegund werd, niemand kan scholieren, die zich zwak

1) Pag. 39.
2) pag. 55.
3) p. 45.

voelen, beletten om na het 4e of in den aanvang van het 5e jaar de school te verlaten en dus geen scholier meer te zijn. En rekent niet op de wijsheid van scholieren en ouders dat zij den raad der leeraars zullen volgen. De jongelieden willen hun kans wagen en de ouders gaan meê. Ook thans treden de zeer zwakken voor de gewone commissie, al kennen zij hun staat, en als de school het hun niet of weinig afraadt, het is wijl de goede raad toch niet gevolgd wordt.

Doch zelfs zoo ik te bang ben, en de helft der zéér zwakken wijs is - wat ik niet geloof - zelfs dàn zal het derde van zooeven op ongeveer *de helft* komen, en waar ik meen, daar waar geschat moest worden, zeer matig te hebben geschat, mag ik u met een rond cijfer voorhouden, dat van de winst aan moeite en geld door den inspekteur genoemd zeker *de helft* vervallen moet.

En wellicht méér dan de helft. Want ik voorzie een *zesde* groep, en hoop er zelfs op. Want men moet hopen, dat de leeraren ook wel eens aan zichzelf twijfelen, en de groep der twijfelachtigen uitbreiden en ze vermeerderen met de *vijfjeslieden:* ge weet wie dat zijn, de jongelui, wier staat door hun eigen wil of onvermogen geen hooger rang dan een 5 verdient, en met die 5 er nog doorrollen. En wie dat niet hoopt, hij moet niettemin de kans erkennen.

En de waarde dier nieuwe commissie als toets voor het onderricht? Een lapmiddel, noem ik het, heeren, en anders niet. Wat! De nieuwe commissie zou alleen de minwaardige deelen der school krijgen - twijfelachtigen, zeer zwakken en vijfjeslieden - en naar dèzen tot een betrouwbaar oordeel over het onderwijs geraken? Geloove wie het gelooven kan, maar ik neem niet aan, dat het onderricht eener school behoorlijk gekend kan worden, zoo niet de redelijken en de goeden voor denzelfden rechter komen, die ook de zwakken onderzoekt.

De stoflijke winst zal dus op het hoogst maar de helft zijn van het beloofde, en de waarde der commissie als toetsmiddel belangrijk dalen, veel geharrewar wordt voorbereid - zoo is het met het plan van den inspekteur over de nieuwe commissie.

Gelukkig dus dat ik hem ook de noodeloosheid[1)] van het

1) p. 20, 28.

eindexamen voor de waarde van het diploma niet toegeven mag. Of liever - want noodeloosheid en noodzakelijk zijn verwarrende woorden; bijna niets toch is volstrekt onmisbaar - ik houdt het *gewenschte* van die beoordeeling door de gewone commissie ook dáárin staande, waar de inspekteur van noodeloos en absoluut vergeefsch spreekt en zegt: voor 80% der jongelieden is het eindexamen overbodig, want 60% slaagt zeker *wel* en 20% zeker *niet*, voor de 20% tusschenliggers dus doet de gewone commissie haar werk alleen.[1)] Ik bestrijd die uitspraak, waar zij de hoofdzaak voorbijziet: dat die verklaring van *door* en *niet door* en meer nog gegeven wordt door een *onbevangen* oordeelend lichaam en het diploma dus voor hen wien het aangaat, grooter waarde heeft. Ik bestrijd ze ook om de miskenning van het goede gevoel van goede scholieren en hun ouders, het billijke gevoel van voldoening over een diploma toegekend juist door *vreemde* rechters. Ik bestrijd ze ook wijl het afgewezene vijfde deel thans niet beweren kan van persoonlijken tegenzin het offer te zijn - jongens beschouwen zich liefst als slachtoffers en schrijven tegenslag gaarne aan kwaden wil van anderen toe - en aldus veel wrok en bitterheid bespaard blijft.

En laat de inspekteur of een van u nu niet aanvoeren, dat ook in de gewone commissie van thans eigen leeraars zijn en geheel onbevangen ook die commissie wel niet wezen zal. Want de eigen leeraars zijn een minderheid en veelal zelfs een kleine minderheid, en indien niemand geheel onbevangen is, welnu, dan is de commissie van thans het éénmaal, maar de schoolvergadering dubbel en driemaal en viermaal. Mij dunkt de eigen leeraars moesten dank weten aan het eind-examen, en de inspekteur óók, dat hun oordeel zoo schoon door een onbevangen commissie bevestigd wordt en dien waarborg ook voor de toekomst verlangen. In drie van de dertig gevallen slechts was er verschil, maar in zeven en twintig overeenstemming - is deze overeenkomst niet een bewijs dat juist door het eind-examen de eigen leeraars wakker blijven? En wie weet hoe het gaan moet zoo de prikkel van het eind-examen niet meer bestaat? *Vreemde*

1) p. 10, 33, 34, 20.

examinatoren, zegt men, hoe kunnen zij juist oordeelen, beter althans dan de eigen leeraars? Ja, iedere leeraar kent ze, die gevallen van leerlingen, goed op de school, maar op het examen zwak - en omgekeerd -, maar het blijven enkele gevallen, en de meerderheid, de over-overgroote meerderheid, hoe het daarmee is, het bleek. Jongens zijn jongens, en de leerstof is overal dezelfde en de examinatoren zijn leeraars -, dat de commissie van thans jongens en leerstof in den regel niet begrijpen zou, inderdaad dàt zou vreemd zijn en zéér vreemd.

Reeds nu, heeren, waar ik de klacht over de noodeloosheid onderzocht, en daarvóór ook, gaf ik iets van het betoog, dat het eind-examen niet alleen om zich zelf prijzenswaard is, doch ook beter dan de schoolpromotie. Wil ik verder gaan, ik kan geen nieuwe cijfers vinden, want die zijn er niet; maar er is veel nog te zeggen over eigenschappen der instelling naar gissing van te voren. En de inspekteur mag zulk een onderzoek niet verbieden, waar hij zelf een stelsel vóórlegt zonder uitkomsten en dus naar gissing van te voren enkel te beoordeelen.

Welnu, het schijnt mij onaannemelijk, dat het eindexamen de gezochte overeenstemming in onderricht en uitspraak althans niet *bevorderen* zou. De cijfers, ik zei het u, beslissen doen zij hier niet. Doch waar zoovele jaren aaneen nagenoeg dezelfde leerstof op nagenoeg dezelfde wijze verwerkt wordt in alle provinciën en hetzelfde examenwerk voorgeschreven, zou dat zonder invloed zijn? Gansch het tegendeel, zou ik denken, want oorzaken hebben gevolgen, en men moet niet zeggen: de cijfers verschillen, dus werkt het eind-examen niets uit voor de gelijkheid, - dàt moet men niet zeggen, maar dit andere: zelfs *met* het eind-examen wordt de gelijkheid nièt geheel verkregen, hoe weinig zal er dan van terecht komen zoo de steun van dat examen *niet* bestaat, en enkel het lapmiddel der nieuwe commissie.

Zoo is mijn meening, heeren, en nu ik verder wil gaan, gevoel ik mij zeer bezwaard. Want men doet liever niet iemand verdriet, en allerminst zulk een ernstig en de goede zaak beminnend man als den inspekteur. En de *gedachte* alleen reeds smart hem zeer, dat men waarlijk geen vertrouwen zou stellen in de eerlijkheid, de onbevangenheid

van direkteur en leeraars, en hun verklaring minder achten dan die der uit wantrouwen geborene staatscommissie.[1] Hoezeer zal niet dan een verschil van meening hierin, dat *uitgesproken* wordt, hem grieven? Maar ik sta hier om mijn meening te openbaren, en vergunt mij daarom rechtuit en hardop te zeggen: ja, mijnheer de inspekteur, ik wantrouw mijn collega's, ik wantrouw de direkteuren, ik wantrouw mijzelf, en ik wantrouw zelfs u; ik wantrouw ons allen, want wij allen zijn menschen. En als menschen zijn wij tegen onze zwakheid om een dwang in nood en als goedwillende, schoon zwakke menschen moeten wij zulk een dwang liefhebben.

Wat wil de inspekteur, heeren? De schoolpromotie, waarbij beslist wordt door het gemeenschappelijk beraad van leeraren, direkteur en inspekteur. En wat is daartegen? Bedenkt, heeren, de schoolpromotie biedt hij aan in ruil tegen een stelsel, dat in 360 van de 400, in 9 van de 10 gevallen eensluidend met de uitspraak der eigen leeraars uitspraak doet en waaraan verbeterd kan worden. Een nieuw plan is dus alleen dan wat waard, zoo het minder dwaling dan in één van de tien of wellicht twintig gevallen waarborgt; dat is, het moet vrij wel volmaakt zijn. Volmaakt moeten zijn de leeraren, volmaakt de direkteur, volmaakt de inspekteur, volmaakt ook hun onderling overleg. Wat is dus tegen het plan? Dat het volmaaktheid of weinig minder eischt om beter uitkomst dan het stelsel van nù te geven. Dat deze volmaaktheid zijn en blijven moet zonder een uitwendigen dwang, die tòt zelfverbetering noopt. Dat de noodwendige afwijking van de volmaaktheid - want *hier* kan men van noodwendig spreken - zich niet zoo licht in eijfers en sprekende feiten toonen zal.

Want zoo het genoemde overleg faalt, wie merkt het? Wie kan zeggen: er moet verbeterd worden? Wil de inspekteur er op zweren, dat *zijn* stelsel niet eens in de twintigmaal zal misslaan? Voor de eerste jaren vreest hij zelf[2] - zal het dwalen dan plotseling ophouden?

Gelooft *gij* het, heeren? *Ik* zeker niet, want ik geloof dit: menschen zijn allen ook in het nieuwe plan en dus te wan-

1) p. 21, 40.
2) p. 37.

trouwen, ook zoo men niet aan opzetlijke oneerlijkheid gelooft. Want aan ònopzetlijke oneerlijkheid, onbillijkheid, zoo ge liever wilt, mag men denken, en aan weinig kennis van mensch en wereld hebben wij daarbij genoeg. Onbillijke uitspraken, ontstaan uit ingenomenheid vóór en tegen, uit stokpaardjesberijding en eigenwaan, zelfs uit luisteren naar vrienden en familie; zelfs uit goed hart, averechtsch meêlij en collegiale welwillendheid, al te gader zwakheden door hem, die ze heeft, veelal niet in hun ware beteekenis gezien, doch daarom niet minder werkzaam en gevaarlijk. En er is zoo iets als oogendienerij en daarnaast zucht tot getwist, maar ook vrees voor getwist en gemakzucht; en er is zoo iets als eerzucht, ijdelheid en zucht om de eigen positie te versterken; er is zoo iets als vrees voor een groot aantal afgewezenen en lust om tegen de buitenwereld en andere scholen te pronken. Al die zwakheden kunnen ook bij het eindexamen schaden, doch daar is veel, zeer veel onderlinge kritiek, bij de schoolpromotie echter heerschen zij ongebreideld. Of zouden de schoolrechters allen van die gebreken vrij zijn? Zouden zij nooit met den direkteur en den inspekteur meestemmen?[1)] Ik voor mij, mijne heeren, schaam mij niet het u te bekennen; indien ik tot de inspektie van dezen inspekteur behoorde, ik zou wellicht niet zoo ronduit tegen hem spreken. Gewis, dat ware laf en onbillijk, maar zoo laf en onbillijk zou ik allicht zijn, aan Homerus denkend en andere wijze mannen, die ons raden een machthebber niet te ontstemmen.

En de schoolrechters zouden van die gebreken geheel vrij zijn, allen? Ik wil het hopen voor hen en voor den inspekteur, maar zoo *hij* zijn zin krijgt, hij zal het niet snel merken wat invloed de menschelijke onvolkomenheid heeft, en hoe meer scholen met hoe meer leeraars er komen, hoe meer kans hij loopt op een enkel menschelijk exemplaar.

En zelfs voor zijn direkteuren heeft hij die kans. Want niet minder dan de inspekteur zal een ieder een uitnemend schoolhoofd een zegen der school noemen, doch wat eischen worden hem niet gesteld,[1)] wat taak hem niet opgelegd! Zooals deze, dat hij iederen leerling kennen moet en zóó goed, dat *zijn* oordeel beslissend kan zijn. Aan kleine scholen

1) p. 49.

1) p. 49.

kan hij in iedere afdeeling zelf les geven, maar aan groote niet: ter vergoeding brenge hij dan iedere week minstens één uur (of hoe lang?) per week in elke afdeeling door.[1] Aan een redelijk groote school geeft déze eisch alleen een dagwerk van twee à drie uren, die veelal een ochtend of een middag zullen breken. En dan nòg? Aangenomen dat de tijd te vinden is, zal zóó de direkteur zúlk een betrouwbaren indruk winnen, dat *zijn* oordeel mag beslissen? Wàt, zoo hij - zelf man van wis- en natuurkunde bijv. - in meening over het Engelsch bij een leerling met den eigen leeraar verschilt? Enkele malen toch slechts heeft hij dien leerling in dat vak kunnen hooren, en zou dan *zijn* oordeel kunnen wegen tegen dat van den leeraar? Doch dan zou de leeraar al zeer onvolmaakt zijn en het stelsel is dood geloopen.

Maar wellicht merkt de inspekteur hierop: ‘doch *ik* sprak niet van volmaakte menschen,[2] *gij* deedt dat en zoo iemand ten deze verwijt verdient, zijt *gij* het. Ik die gemeenschaplijk overleg van direkteur, leeraren en inspekteur voorsta, ik erken daarmee juist de onvolkomenheid, doch hef haar nadeelen op.’

Dit antwoord echter vergeet, dat de schoolpromotie, zal zij beter werken dan het eindexamen, zoo goed als géén dwaling overlaten mag en dus vrijwel volmaakt in oordeel moet zijn. En dat het middel van den inspekteur heerschen zou over het leger der vele kleine onvolkomenheden zooeven genoemd, wie zal het buiten hem gelooven? Ik onderzocht één bezwaar nader, dat van den direkteur, die tegen den leeraar in oordeelt, maar hoeveel méér zijn er niet? En hoe licht maakt gij, inspekteur, u er van af! Gij, die zelf een nadeel erkent in jonge leeraars bij het eindexamen, gij acht het nadeel van minwaardige leeraars en jonge ook in eens onbeduidend bij de schoolpromotie, omdat, zooals ge zegt, in de schoolververgadering zulke leeraars in de minderheid zijn.[3] Is dat onbevangen gesproken? Zijn die jongeren dan bij het eindexamen niet in de minderheid? En kan een minderheid in de schoolvergadering dàn, als de meening verdeeld is - en dat zijn de moeilijke gevallen - niet den doorslag geven? De volkomenheid noemt ge niet wellicht - schoon ge van

1) p. 46.
2) p. 40.
3) p. 53, 40.

den direkteur verlangt dat hij *volkomen* op de hoogte van het onderwijs zij[1] - maar uw stelsel, zal het een vooruitgang zijn, ik herhaal het, sluit de volkomenheid in, en de gevaren werden zeer door u onderschat. Inderdaad, steeds verbaasde ik mij over het gemak, waarmee ge de bezwaren tegen úw plan voorbij ziet. Zelf eischt ge voor direkteur een *uitgelezen* man en ge erkent de zeldzaamheid van zulke personen[2] en toch wilt ge ze bij dozijnen uit den grond tooveren. Zelf stelt ge aan de leeraars zeer hooge eischen, doch dat het bezwaarlijk is om duizend man van zoo hooge deugd te vinden, komt niet bij u op. Zelf verlangt ge van den direkteur druk bezoek in de klasse, maar dat de meeste scholen steeds groeien en de overheid te Batavia - zeker om dat het maar Indië is - zelfs een school duldt met meer dan vierhonderd scholieren, - ja, ge spreekt van kazerneachtige scholen[3] en terecht, maar gij telt dat niet als een onoverkomelijk bezwaar voor uw uitgelezen direkteur. En dat ook de meest uitgelezene man tegenslag kan hebben in gezondheid en gezin, dat hij ouder kan worden en wat minder actief - ge doet, alsof de juistheid van zijn oordeel daar niet onder lijden zal. En ge sleept de vuile wasch van het eindexamen op straat - het geharrewar met gebroken getallen, bedoel ik, en méér nog - u houdend alsof er bij de schoolpromotie enkel schoon-linnen zal zijn. En ge wilt den leeraar sterken met meer vertrouwen, maar ook de stelsels van nù schenken veel vertrouwen en toch was er een Doetinchem[4] en meer nog. En het ergste van alles wellicht: ge ziet voorbij hoe in úw plan de nadeelen niet zoo zichtbaar en tastbaar worden zelfs niet voor den besten inspekteur ter wereld, tenzij na vele jaren, als de ouders gaan klagen, dat hun zoons in Delft en de universiteiten het toelatingeexamen niet kunnen doen, of er een klacht komt van Delft en de universïteiten over de soort van jongelui door de schoolpromotie hun op den hals gejaagd.

De nadeelen worden niet zoo zichtbaar en tastbaar, de weg naar het *onder-onsje* hellend en de daling van het onderricht - óók de moreele leiding, inspecteur! - voorbereid bij ùw systeem. O neen, het eindexamen is niet een kwaad, een kwaad en een noodzakelijk kwaad is de menschlijke onvol-

1) p. 40.
2) p. 47.
3) p. 45.
4) pag. 44.

komenheid alleen, doch waar die nu eenmaal bestaat, moet een dwang tegen haar gevaren een *goed* heeten, en een goed is dus het eindexamen, en wilt ge het woord noodzakelijk niet missen, welnu men noeme *het eindexamen een noodzakelijk goed*.

Heeren, niet alle inzichten van den inspekteur besprak ik, maar ik zei reeds veel, en méér kan wellicht een andermaal voor u komen. Maar wel moet ge nog hooren, wat te doen is tegen de kwalen, waaraan ook volgens mij het eindexamen lijdt.

Ze geheel wegnemen, ik zal het natuurlijk niet kunnen. Maar de volgende middelen verdienen wellicht overweging: meer dan één ervan werd reeds door den inspecteur zelf aangeraakt.

1. Ter bevordering van gelijkheid in onderricht en oordeel plaatse men leeraren uit één provincie in de commissies van anderen.
2. Om dezelfde reden moedige de overheid het aan, of bevele het, dat de leeraren over het gansche land voor eenzelfde vak tot een program komen van die punten, waarover het eindexamen zal vragen. - Voor de chemie, meen ik, is dit reeds geschied.
3. De commissie oordeele liever te streng dan te zacht.
4. Ter gemoetkoming aan de klacht, dat het eindexamen niet oordeelt over de moreele eigenschappen, schrijve men de overlegging voor bij het diploma van een verklaring der schoolheeren over gedrag en karakter.
   Bij het schiftingsexamen voor candidaat-ambtenaar in Ned.-Indië wordt zulk een verklaring reeds gevraagd.
5. Om den candidaat minder te doen lijden onder toevallige onregelmatigheden en afwijkingen in het schoolonderricht, legge iedere school eener provincie aan de commissie een lijst over van die deelen in ieder vak, welke niet of slechts vluchtig behandeld werden.
   Misschien werkt deze maatregel in Nederland reeds; in Indië bestaat zij al lang.
6. Tegen het gebrek aan examinatoren[1)] kome men op

1) pag. 47.

door het iederen leeraar *als verplichting* voor te schrijven, dat hij bij benoeming zitting neemt.
Op Java bestaat deze bepaling reeds enkele jaren. Een leeraar kan zich daar aan de verplichting enkel onttrekken met een certifikaat van de geneeskundige commissie, niet van den huisarts.
Overigens betwijfel ik zéér, of ook zonder zulk een voorschrift het gebrek aan examinatoren ooit bepaald het examen onmogelijk zal maken.[1)]

7. De overheid make uit of het *groepcijfer* dan wel het *vakcijfer* bij twijfelachtige candidaten den doorslag geven moet.
8. De examinator in een taal make niet *het opstel* tot regel.
9. Om den direkteur zoo goed mogelijk te doen arbeiden, en om vele andere redenen, zorge men dat het aantal leerlingen eener school niet méér dan 200 à 250 bedrage.
10. Men stelle meer inspecteurs aan.
11. In mijn eigen vak, de chemie, is het ook voor de waarde van het einddiploma een nadeel te achten, zoo men eerst in het vierde begint: de leerstof moet dan tè snel verwerkt worden.

Er zou meer te zeggen zijn, maar dan raakte ik allicht aan de leerstof zelf, en daarover gaat het geschil thans niet.

Ik eindig hier, heeren, en wel met deze stelling: indien, gelijk de inspekteur zegt, alleen in Holland en in China zulk een instelling te vinden is als het eindexamen, welnu, dan zijn Holland-en-China-alleen zulk een *goede* instelling rijk.

Montreux, Dec. '09.

CH.M. VAN DEVENTER.

1) pag. 47.

Liefdadigheid naar vermogen.[1)]

> ‘Zoo blijft dan voor den schrijver dezer drie deelen brieven niet anders over dan historische belangstelling. Deze lijkt een aalmoes, alleen omdat men zoo onredelijk voor hem overvraagt.’
> P.D. Chantepie de la Saussaye over Potgieter's Brieven.

Wenscht gij Gorinchem, Doesborgh of....? Het moet een kleine, oude stad zijn. Liefst wel een nest, dat vesting geweest is en dat om zijn wallen nu eindeloos ruziet. Want in dit verleden ligt een heden, niet enkel van staâg baatzuchtig gekibbel, maar van het schromelijk zelfbewustzijn, dat opbloeit uit het besef der krijgseer. Oranje, de Watergeuzen, de schutterij en Napoleon lossen elkander af aan de poort. En tegen elke soort verruiming blijft de aarden gordel beletsel. Zoo moet er doodsche mufheid waren door de straten en over het marktplein, met de als kadetjes rondende, maar soms geniepig puntende keien.

Op groote-mannen heeft de stadstrots ook in het heden behoorlijk te stoffen. De burgemeester zit in de staten. Zijn voorganger of wijlen zijn oom is lid geweest van gedeputeerden. Vooral een dergelijke doode blijft een, wat hem omringd heeft, onmeedoogend laag-houdende hoogheid.

Hoor den heer P.D. Chantepie de la Saussaye over Willem Gerard Brill, en gij weet, hoe ik dit bedoel. Een gedeputeerde doet vaak nuttig werk. Professor Brill was een geleerde. Maar juist zooals men in het stadje alle proportiebegrip toont te missen, wanneer er van hem, den op het

1) *Portretten en Kritieken*, door P.D. Chantepie de la Saussaye. Haarlem, Erven F. Bohn.

eigen marktplein geboren-en-getogene sprake is, die de provincie mee-bestuurd heeft, lid van de Staten! gedeputeerde!... en kort daarna van andere lieden, vol verdienste, doch.... niet uit het stadje; juist zoo blijkt de heer de la Saussaye behept met dat esprit de clocher, dat, vol van ingenomenheidjes, ook daarmee nooit over den vestingwal heenkomt.

Eigen lof zij zelden welriekend, in kleinen kring gretig groots te ontdekken, is op zichzelf een onschuldig genoegen. De plaatsing van J.T. Beck tusschen Potgieter en Cervantes geve iets grilligs aan de portrettengalerij, niets belet mij, die van dezen Tübinger leeraar eerlijk gezegd nooit had gehoord, aan de billijkheid van een lof te gelooven, waarbij Paulus vergelijkingsdienst doet. Of de tegenwoordigheid der Koningin juist in een geleerdheidskring als de Akademie van Wetenschappen ‘de schoonste hulde’ moest genoemd, die daar aan Nicolaas Beets gebracht kon, moge de heer de la Saussaye met zijn medeleden hebben beslecht; om de verklaring, vóór dit gehoor afgelegd: ‘Wij zijn eigenlijk geen geletterd volk, *ook in onze beschaafde kringen bespeurt men er weinig van*, *dat onze dichters en schrijvers er leven*’; aanvaarden wij het byzantisme van het begin en protesteeren zelfs niet tegen het, trouwens onkrachtige, beroep op de toekomst, ten bate van Beets' poëzie gedaan. Waarom zou, voorts, de heer de la Saussaye niet mogen verzekeren, dat naar zijne meening de *Stijlleer* van Brill ‘nog een bij uitstek nuttig boek kan worden’ voor lieden van ‘dilettantische kennis en ongeoefenden smaak’? Geleerde, loopt hij gering gevaar zelf tot dezulken te worden gerekend. Nemen wij een foute uitdrukking over, herhaaldelijk in het boek te vinden (pag. 28 en 147 b.v.), wij kunnen spreken van een volslágen ‘gemis *aan*’ stijl bij hem; gemis, dat hem ervoor behoedt, ‘een gereede prooi’ te worden ‘van het roekeloos gebruikt talent der schrijvers van den dag’ (pag. 19). De onschuldige verzekering blijkt de gelegenheid te openen tot een praktische gevolgtrekking.

Bedenkelijk aan die liefhebberij om voor de deugden van geestverwanten een vergrootglas te bezigen, is een hebbelijkheid, welke vaak en ook bij dezen ‘portrettist’ er mee samengaat, om op niet-geestverwanten te smalen. ‘Wrokkend en mokkend’ tegen Potgieter en Huet, noemt de heer de la Saussaye hen - en het geldt als een fel verwijt - ‘twee

onbeminnelijke menschen.' Nochtans doet hij zich in dit boek niet als vooral beminnelijk voor! Hij prijst overdreven, wat hem lief is; doch veel sterker dan zijn lof, is de vinnigheid zijner verwijten. En juist zóó màg hij vergeleken met die lieden uit kleine stadjes, die, opgeblazen bij eigen-kring's deugd, magere, bleeke nijdigaards lijken, zoodra iemand het onderstaat, menschen of dingen van elders te prijzen. - Wàt, Amsterdam, en Volksvlijt, Artis! was de hoenders- en varkenstentoonstelling, verleden jaar in den tuin der stadsherberg gehouden, niet nuttiger en dus meer waard dan het achter-tralies-zetten van leeuwen en apen?

Het kalm- en vast-overtuigde in de botte zelfvoldoening, waarmee iemand uit een *trou de province* toestanden zijner enge omgeving met het geweldige eener groote stad, zijn markt met den Dam, 't plantsoen, dat zijn vestingwal vervriendelijkt, met een park uit Londen, het slingerboschje, waar des Zondags zijn levensgenooten ijdel-doen, met het bois de Boulogne vergelijkt, snoert met eenzelfde vermogen tot ergerend verbazen den mond aan wie naar hem luisteren moeten, als de nooit-twijfelende aanmatiging, waarmede hier de hooggeleerde, d i e n u e e n m a a l b u i t e n o n z e l e t t e r e n s t a a t, *zijn* gevoelens, *zijn* meening en oordeel als 'litteraire kritiek' (de voorrede en pag. 165) stelt tegenover Pierson, Huet, Potgieter, Multatuli. Een kenschetsend voorbeeld dezer zotte hooghartigheid zijn de enkele regelen geweest, waarmee professor de la Saussaye een der belangrijkste literaire studiën, sedert lang ten onzent verschenen, die van Dr. Prinsen over *Multatuli en de Romantiek*, in de November-aflevering van *Onze Eeuw* heeft afgemaakt. Algemeen is beseft, dat deze wijze van beschouwen, dit wijd overzien, dit diep doorzoeken, voor de letterbeoefening in het kleine Nederland van verreikend belang was. Dergelijke kritiek... men kende ze uit Frankrijk, uit Duitschland; men voelde den eigen-kijk op Multatuli verfrischt (zie nog, ook in November, Herman Robbers in zijn *Elsevier*-kroniek). En *Onze Eeuw* bracht een d.l. S-tje, een paar alineaas vernietiging: - niet van den, tot nu onbekenden Dr. Prinsen, maar, och arm! van Multatuli!... Ten jare 1909. - Is het niet precies hetzelfde, als wanneer een kruidenier-ouderling te Gorinchem of Doesborgh, des

Zondags na het collecteeren, alvorens zich aan het harmonium te zetten, tegen zijn zoon, die een geschiedenis der Fransche revolutie leest, uitvaart over het zedenbederf aller vroegere, hedendaagsche en toekomstige Parijzenaren?

Doch ik beperk mij tot dit boek. De samensteller bundelde levensberichten, in de Akademie van Wetenschappen voorgelezen, bij populair-bedoelde tijdschrift-causerieën over *Eleanor* van Mrs. Humphry Ward en Björnson's *Boven de Kracht*. In de voorrede als literaire kritiek geboden, is de niets nieuws zeggende redeneering over Björnson, waaraan elke verlevendiging van vertelling of voorstelling ontbreekt, een zuiver ethische beschouwing, samengevat in het vonnis, dat de schrijver van *Boven de Kracht* ‘met al zijn plastisch talent niet hooger reikt dan tot positivistische wijsheid’. Doch waarom bij dezen buitenlander wel erkend, dat hij ‘populair bij uitnemendheid’ is (pag. 259) en dit geloochend van Multatuli, met wiens *Havelaar* de Nederlandsche uitgevers reeds concurreeren, den eenige, die altijd volle Zondagszalen verzekerde aan Willem Royaards?

Uit een bundel *Vriendelijk Geleide* heeft de schrijver naar het amalgama van dezen bundel een stukje tegen het boedhisme overgebracht, dat, behalve dan door de strekking, moeilijk voldoening geven kan aan lezers, die zich voor de karakterschetsen van Brill of O.W. Star Numan interesseeren. Ik citeer er deze kleinsteedsche geniepigheid uit (juist dertig jaar na *Light of Asia*): ‘de lieden die het (boedhisme) in onze omgeving 't hoogst prijzen, zijn wereldlingen vol van hartstochten en begeerten, tuk op genietingen’. Waarlijk, iemand, die zoo bestrijdt, verklapte, een tegenstellings-effect bedoelend, wel zonderling den aard van zijn werk, toen hij in de tweede alinea van het opstel over Tiele voorspelde, dat de nazaat, die deze biografieën mocht komen te raadplegen, tusschen de regels lezen zou ‘van onze kleinzieligheden’ (pag. 83).

Kleinzielig, als een daad van jaloerschheid, *is*, na het zinsbegin, dat het voor Tiele en diens zaak ‘geen gering voordeel was’, reeds vroeg toegang tot *De Gids* te hebben gekregen, hoewel hij niet behoorde ‘tot de medewerkers naar het hart van Potgieter’, de vermelding, dat de uitgever van ons tijdschrift na met Tiele was verwant.

Kleinzielig is het, in de t i t e l s van enkele werken door Pierson, als *Levensbeschouwing* en *Richting en Leven*, een recht te zoeken tot den eisch, dat de auteur ‘stuur’ zou hebben gegeven aan ‘dobberende gemoederen’: hij, Pierson, zoo innig-, zoo rijk-menschelijk, juist door zijn nooit verzwakte, fijne impulsiviteit! (pag. 148).

Doch heel de bouw van dat stuk over Pierson is van een geniepige kleinzieligheid. Om Brill's vereering voor Goethe, heeft de heer de la Saussaye ons van den grooten Duitscher gesproken. Plotseling duikt die grootheid weer op. In een bloote onderstelling. Pierson is volgens den heer de la Saussaye impopulair, wat vereerders en vrienden zouden verklaren uit zijn grootheid, verklaring, welke evengoed passen zou op Goethe. Nu komt het fraaie zinnetje. ‘Pierson zal wel gaarne gehoord hebben, dat men hem soms den Nederlandschen Göthe noemde, want ik kan niet gelooven, wat zijn biograaf (Naber) zegt, dat hij “in het minst niet ijdel” was.’

Welk een gedachtenvoering! Tot het toepassen van die vrienden-verklaring op Goethe heeft de heer de la Saussaye het volle recht. Maar dan dat: ‘Pierson zal wel gaarne gehoord hebben’ - die volslagen toonsverandering, tot zóó'n hoon op louter vermoeden, met, hinkend er achter, de nijdassigheid-zonder-meer: ‘ik kan niet gelooven’...

Goethe blijft nu ter vergelijking. Hij veelzijdig, maar met een eenheid, welke ‘veel minder’ (sic, een kwantiteit eenheid!) is bij Pierson. Vleiend, gesteld te worden naast zoo een groote? Och neen, zoo is niet de bedoeling! ‘Geen Goethe’, zeker, dat lijkt de conclusie. Doch om van deze, door niemand betwiste, waarheid ons te overtuigen, is een reeks bewijzen noodig - en om deze was het te doen: òm het uiten dier stekeligheden, waaruit zou moeten blijken ‘geen Goethe’. Er is... wel verscheidenheid in. Er is bij gedacht aan verschillende lezers. Die der voorste helft van het boek, maar ook die uit den kattebak van dezen jan-plezier moesten overtuigd. Voor dezen volstond één dooddoener wel, de paradox in het woordenspel, dat het agnosticisme ‘van het vinden van waarheid afziet en dus gevoegelijk de loochening der philosophie kan heeten’; doch een tweede kon er nog bij, waar Tartuffe van zou hebben genoten.

‘Vaak - zoo schrijft professor de la Saussaye - heb ik

Pierson van oppervlakkigheid hooren betichten'. Dus niet hij zegt dat, - anderen, 'vaak'. 'Bedoelt men daarmede, dat hij over de dingen heenliep, lichtzinnig bereide uitkomsten aanstonds als waarheid voordroeg, dan is dit verwijt zeldzaam onbillijk, en dan ken ik ongemeen weinig menschen, die eenig recht hebben het tot Pierson te richten.' Geniet gij van de bescheidenheid? Doch nu klinkt de tegenzang. 'Maar in anderen zin was Pierson stellig oppervlakkig'... gij spitst de ooren? och neen, het is voor de lieden der tweede helft, dominee is weer aan het woord: Pierson, dan, was stellig oppervlakkig, 'gelijk de agnosticus dat zijn moet, die loochent dat de mensch tot het wezen der dingen doordringt, en dus gedoemd is bij de oppervlakte te blijven'. Gesticht, kijken de juffrouwen in den kattebak elkander aan en herhalen, dierbaar, een 'dus', dat rust op zuiver woordenspel. Wanneer er, nu de pool ontdekt schijnt, iemand doordringen wil tot het hart van den aardbol en hij is een groot geleerde, doch het dalen mislukt na een paar jaar gravens - blijkt die mensch dan oppervlakkig, omdat zijn reis betrekkelijk niet ver beneden het oppervlak van den aardbol reikte? De preek is met het 'dus' niet uit. 'Niemand heeft dat (die noodzakelijke oppervlakkigheid) sterker gevoeld dan Pierson zelf, die daarom steeds trachtte zoo innig mogelijk de verschijnselen te benaderen, alles deed om er in door te dringen; alles - behalve het ééne: zich zelf geheel aan iets geven.'

En hij was (twee paginaas vroeger) 'woordvoerder van den tijdgeest in zijn talrijke schakeeringen'? Zijn ruime ziel vermocht mee te voelen met allen en alles, kon niet zich verstrakken in de zelfvoldaanheid van een dogma, doch was gelijk aan de Hollandsche lucht, welke alle schilders prijzen, die zij de schoonheid noemen van 't land, waarvan de *rijkdom* immers is haar staâg-verrassende wisseling?....

Maar laat ik, anders dan professor Chantepie de la Saussaye, de schoenmaker zijn, die zich bij zijn leest houdt.

Pierson's stijl heeft 'wel vele deugden,' doch hij is volgens zijn betuttelaar 'toch niet pakkend.' Den heer de la Saussaye heeft in de eerste plaats 'een zekere voornaamheid' gehinderd. Dit kan ik, nu ik zijn boek heb gelezen, begrijpen. Bij die voornaamheid, 'gemis aan (lees: van) eenheid.'

Zonderling argument voor dat ‘niet-pakkende’; en zonderling verwijt van een schrijver, die zelf meer ‘eentoonigheid’ (hij schrijft het met twee e's) dan ‘eenheid’ geeft, getuigen al dadelijk de twee slecht geconstrueerde en barok eindigende, laatste zinnen dezer eerste alinea op pag. 146. ‘Bij alle inspanning om concreet te zijn,’ had Pierson ‘een neiging tot het abstracte.’ Wilt gij een voorbeeld van het concrete in den stijl van dit boek? Gij vindt er een prachtig, waar Pierson met den Deen Kierkegaard vergeleken en ons medegedeeld wordt, dat Pierson ‘in plastisch talent niet haalt bij Kierkegaard’. Op de volgende pagina bovenaan straalt u de plastiek tegemoet van den heer de la Saussaye, waar hij als centrale eigenschap in den Deen en den Nederlander aanwijst: ‘het o v e r w i c h t v a n esthetische g e z i c h t s p u n t e n .’ Gezichtspunten, die op een weegschaal liggen....

Leggen wij den stijl van professor de la Saussaye op zulk een toestel met den bevitten van Allard Pierson, dan maakt de schrijver van dit boek een even ongelukkig figuur, als waar *hij* ‘uitdrukkingen die niet door den beugel kunnen’ aanwijst bij Beets (pag. 138), of, Lucianus om diens smaadredenen vergelijkend met Potgieter, daaraan toevoegt, dat de Griek, al smadende, dit ‘ten minste geestig en minder eentoonig deed.’ Ook stijl en taal zijn een probleem en de heer de la Saussaye, die, als alle zwakke stylisten, met veel brutaliteit zich telkens bloot geeft, verdient het terugkaatsen van den bal, wanneer hij, bij Tiele een hoogen toon vernemend, dien ‘voor een deel wijt aan gebrekkig inzicht in den omvang en de diepte der problemen.’

Want ik ben nu tot het ergerlijke stuk over *Potgieter's Brieven* genaderd, niets dan een droef bewijs van de waarheid, door den heer de la Saussaye aan de Koningin verkondigd: ‘Ook in onze beschaafde kringen bespeurt men er weinig van dat onze dichters en schrijvers er leven.’ Slechts daalt de toon van dit schotschrift zóózeer, dat men soms aarzelt het als uit een beschaafd milieu gekomen te beschouwen. Doch het best is de schouders op te halen. Want hoe anders zich te gedragen, wanneer men leest van ‘'s mans gewone proza’ en de *niet-schrijver* Chantepie de la Saussaye daarmede blijkt zich uit te laten over de taal van E.J. Potgieter: niet nog, over die van de Brieven, neen, over de taal van

Potgieter's Proza!? Het is op bladzijde 166, dat een hoogleeraar aan de Leidsche universiteit van de Brieven door E.J. Potgieter verklaart: ‘al staan deze niet ver beneden 's mans gewone proza, zij doen toch aan de reputatie van den mensch weinig goed.’ Het is op bladzijde 173, dat hij de uitdrukking bezigt: ‘Potgieter's geschrijf.’ Op bladzijde 169 wenscht hij Potgieter van ‘afgunst en gekrenkte eigenliefde’ te betichten, en begint den zin met hetzelfde verwijzen naar anonymi, dat ergerde in het stuk over Pierson (1ste al. pag. 144, 2de al. pag. 147): ‘Indien het waar is, wat sommigen willen weten, dat afgunst en gekrenkte eigenliefde bij hem (Potgieter) een rol speelden...’

Juist zoo leidt zich de achterklap in op een kleinsteedsche Zaterdagavond-societeit, het gekwebbel over heeren in den Haag of zeden der hoofdstad. *Hoe* kleinzielig dit alles gedacht is, blijkt uit de overweging (pag. 167), dat er tegen ‘een vrijmoedig oordeel’ over het beroemde vriendenpaar geen bezwaar bestaat, daar er van Potgieter geen betrekkingen meer in leven zijn en de zoon zelf van Huet ons deze correspondentie in handen geeft. Alsof *onze schrijvers* geen andere menschen hadden, aan wie zij na-staan! ‘Niet anders dan historische belangstelling’, zou er voor den schrijver dezer Brieven overblijven. Deze onwaarheid kàn niet zijn gedicteerd door onkunde. Een hoogleeraar kent het boek van Verwey. Weet, wèlk een vreugde 't heeft gegeven: de blijde, de dankbare voldoening eener instemming, gretiger na het nieuwe licht, voor velen onzer op veel van Potgieter gevallen. De buiten onze letteren staande heer Chantepie de la Saussaye meent dus niet, met de laatste alinea van zijn opstel het *feit* te *constateeren*, dat Potgieter tot de historie behoort en heeft afgedaan; neen, hij *stelt een meening* tegenover die van den voortreffelijken literator, dichter Verwey. Dat hij dit waagt te doen, dat hij niet bang is voor zijn prestige op ander gebied - ziedaar *het* hachelijke verschijnsel, immers het treurige bewijs voor de stelling: ‘wij zijn geen geletterd volk’. Waren wij dit, de hoogleeraar Chantepie de la Saussaye zou zich met zijn averechtsch oordeel vol smaad en schimp over groote figuren uit de Nederlandsche Literatuur onmogelijk hebben gemaakt. Nu...

Ach, uit de dagbladen is pas gebleken, hoe doortastend Nederland's tuchteloosheid door straatjongenshanden zich vergrijpt aan Potgieter's eenvoudige gedenkteeken te Zwolle. Zie hier nog ander vandalisme! Een roof van roem, die een aalmoes genoemd wordt!... Wat er uit blijkt, is niets dan het vermógen-tot-weldoen van hem, die *dit als aalmoes* biedt. ‘Ook in onze beschaafde kringen...’

J. DE MEESTER.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Nog iets over het citaat uit ‘Westöstlicher divan’.

- Het stukje: ‘Een woord van Goethe verkeerd geciteerd’, dat ik in November j.l. onder deze rubriek schreef, heeft den heer E. d'Oliveira Jr. aanleiding gegeven, in *De Ploeg*, het maandblad van de Wereld-Bibliotheek, zich ‘te verweren’, gelijk hij het noemt.

Men moet namelijk weten, dat deze letterkundige voor de Wereld-Bibliotheek een werk over Goethe onderhanden heeft, dat, zoo schrijft hij, ‘reeds voor een deel gereed ligt en is ontworpen in verband en in overeenstemming met de opvatting’ door den heer Simon in het Goethe-Jahrbuch ‘gewraakt’. Was nu de opvatting van den heer Simon juist en gold zij voor Goethe's levensbeschouwing van het begin tot het eind, dan zou het boek van den heer d'Oliveira reeds vóór zijn verschijning gevonnist zijn.

Ik kan het niet helpen, maar de ongerustheid van den jongen schrijver brengt mij een van de ‘Leekedichtjes’ in de herinnering, dat, voor dit geval, met weglating van de eerste woorden, zou kunnen luiden:

> .... in (mijn) systeem
> Daar zou 't volstrekt niet deugen;
> En dies - dat ik de vrijheid neem
> Te zeggen: 't is een leugeu.

De verweerder verwijt mij half-citeeren, hetgeen hetzelfde zou zijn als het verkeerd citeeren, wat ik anderen verweet. Ik geef

toe, dat dit zoo zou kùnnen zijn. Maar waar hetgeen verzwegen werd hetzelfde zegt als hetgeen er aan voorafgaat, is het verwijt zeker ongegrond. Ik kan toch niet inzien, dat het couplet uit den *Westöstlicher Divan*, volgende op het door mij aangehaalde, aan Hamet's repliek een andere beteekenis geeft.

Wat antwoordt Hamet op het gezegde van Suleika, dat ‘Volk en Knecht en Hooggezeetnen’ het hoogste geluk in de persoonlijkheid meenen te vinden?

> Kann wohl sein! So wird gemeinet;
> *Doch ich bin auf andrer Spur*.

Dat is toch duidelijk, zou ik zeggen, ook zonder mijne cursiveering. Hatem (Goethe) is het niet eens met wat de anderen meenen: hij vindt zijn hoogste geluk niet in de persoonlijkheidalleen; die is hem niets zonder Suleika. Het couplet, waarin hij dit nog nader uiteenzet en dat ik niet aanhaalde, luidt:

> Wie sie sich an mich verschwendet,
> Bin ich mir ein werthes Ich:
> Hätte sie sich weggewendet,
> Augenblicks verlor ich mich.

Cursiveeringen kunnen de beteekenis van dit couplet voor mij tot geen andere maken dan tot die, welke de heer Simon aannam. Wil men het nog eens in een gebrekkige, maar naar den zin juiste, vertaling hooren:

> Als zij zich aan mij wil geven,
> Ben 'k mijzelf een dierbaar Ik,
> Vlood zij vàn mij, ik was niets meer
> Op datzelfde oogenblik.

Nu zal men zeker uit andere uitlatingen van Goethe een andere beschouwing kunnen verdedigen. Maar er zijn er ook te vinden, die met die uit den *Westöstlicher Divan* overeenstemmen. Daar hebt ge wat, onder dagteekening van 17 Februari 1832, dus weinig weken vóór Goethe's dood, in de ‘Gespräche mit Goethe’ van Eckermann te lezen staat: ‘In den grond, wij mogen ons voordoen zooals wij willen, zijn wij allen collectieve wezens. Want hoe weinig hebben en zijn wij, dat wij in de zuiverste beteekenis

ons eigendom noemen! Wij moeten allen ontvangen en leeren, zoowel van hen die er vóór ons waren als van hen die mèt ons zijn. Zelfs het grootste genie zou het niet ver brengen, indien het alles aan zijn eigen binnenste te danken wilde hebben. Dat begrijpen de meeste menschen niet, en met hun droomen van oorspronkelijkheid tasten zij hun halve leven lang in den blinde... Het is zoo, ik heb in mijn lange leven velerlei gedaan en tot stand gebracht, waarop ik mij misschien zou kunnen beroemen. Wat had ik echter, als wij eerlijk willen zijn, dat werkelijk van mij zelven was, dan de bekwaamheid en den lust om te zien en te hooren, te onderscheiden en te kiezen, en het geziene en gehoorde met eenigen geest te bezielen en met eenig talent weer te geven'...

Zoodat ik maar zeggen wil, dat men niet, gelijk de heer d'Oliveira deed, zich terstond in positie van 'verweer' behoeft te stellen en het zich 'aan te trekken', wanneer een vers of een uitspraak van Goethe niet volkomen kloppen met hetgeenmen zich als zijn besliste en beslissende meening omtrent de persoonlijkheid gedacht heeft.

v.H.

Een volksuitgaaf van Goethe's werken.

- Nu men zich in ons land iets meer met Goethe gaat bezighouden - dat de Wereld-Bibliotheek haar lezers een boek over Goethe zal aanbieden en tevens een vertaling van *Faust* en van de *Wahlverwandschaften* aankondigt, is zeker heugelijk nieuws - mag ik wel de aandacht vestigen op de buitengewoon goedkoope, en zich toch door druk, lettertype en handig octavo-formaat onderscheidende, uitgaaf van Goethe's werken, welke enkele weken geleden het licht heeft ezien in de Insel-Verlag te Leipzig. De zes net gebonden deelen kosten te samen slechts 6 Mark. Deze uitgaaf is het werk van de Goethe-Gesellschaft, die haar door een subsidie van 20.000 Mark heeft mogelijk gemaakt.

v.H.

Buitenlandsche letterkunde.

Maurice Maeterlinck. L'oiseau bleu, féerie en cinq actes et dix tableaux, Paris, Charpentier et Fasquelle. 1909.

Wat ‘l'Oiseau-Bleu’ is, de vogel, dien de kleine Tyltyl en de nog kleinere Mytyl, de kinderen van den houthakker Tyl, onder geleide van het Licht en geëscorteerd door Tylo, den hond, gaan zoeken, zal de oude Eik ons zeggen, de Eik, die, volgens de Spar, wel vierduizend jaar oud is en die, naar hij zelf klaagt, onder de bijl van den houthakker zeshonderd van zijn kinderen en twaalfduizend achterkleinkinderen heeft zien vallen.

Wanneer Tyltyl en Mytyl op hunne zwerftochten 's nachts in het Bosch zijn aangeland en de zielen van de boomen, elk met eigen aanschijn, uit hun stam te voorschijn zijn getreden, dan weet de Eik wel dat de wondervogel, dien zij zoeken, de Blauwe Vogel, het groote geheim van het Geluk is; maar hij weet ook dat de Menschen, wanneer zij dat zullen gevonden hebben, de slavernij, waaronder de boomen zuchten, nog harder zullen maken. En daarom roept hij al zijn medeboomen op, om zich op de kinderen van den houthakker te wreken voor al het leed, dat zij door dezen geleden hebben. Als bondgenooten roept hij ook de dieren te hulp: de Stier, het Varken, het Paard, de Wolf, de Beer. En het blijkt dat die hulp niet overbodig is, want op de boomen valt weinig te rekenen. De Spar excuseert zich, omdat hij reeds de eer zal hebben de slachtoffers te begraven; de Beuk omdat hij vermolmd is; de Cyprès omdat hij het voorrecht zal genieten te treuren op hun graf; de Populier voelt zich huiverig, waarschijnlijk tengevolge van gevatte kou, dien

ochtend bij zonsopgang... Aan den stokouden en doodzwakken Eik, hoe dapper hij ook wezen moge, heeft men ook niet veel. Maar ook onder de dieren zijn er enkele verhinderd, aan de oproeping gevolg te geven. De kip kon haar eieren niet in den steek laten; de haas is op den loop, het hert heeft pijn in zijn horens, de gans heeft (natuurlijk!) den oproep niet begrepen... Maar de andere dieren zijn present. Zij vallen de kinderen aan en zouden ze hebben verslonden, wanneer niet, op het hachelijkste oogenblik, het Licht was te hulp gekomen, op welks verschijnen de boomen in Zwijgen en Duisternis terugkeeren, als waren zij de onschuldigste wezens van de wereld... Den Blauwen Vogel die in het bosch huist hebben de kinderen niet kunnen bemachtigen.

Dit is een van de tien tafreelen (het vijfde) waaruit Maeterlinck's ‘féerie’ bestaat. Op hunne andere zwerftochten, voor en na hun bezoek aan het bosch, komen de houthakkerskinderen o.a. in het Land van de Herinnering, waar zij hun gestorven grootouders vinden en, bij hen, hunne vroeg gestorven broertjes en zusjes, die daar allen even gelukkig leven als waren zij niet gestorven. Dat komt omdat men nog aan hen denkt. Dat is het zinnebeeld van de Onsterfelijkheid door de Herinnering. ‘Comment seraientils morts’, zegt de Fee die hen daarbinnen leidt tot de verwonderde kinderen, ‘puisqu'ils vivent dans votre souvenir’... Maar ook daar vinden zij den wondervogel niet. En evenmin in het Koninkrijk van de Nacht, waar de Ziekten huizen, die niet gelukkig zijn sinds, vooral ook door de uitvinding der microben, de Menschen haar zoo onmeedoogend beoorloogen; en waar ook de logge, zwaarlijvige Oorlogen zijn opgesloten, die, als zij eens loskomen, schrikkelijker en machtiger zijn dan ooit te voren. En in dat verblijf opent Tyltyl ook, ondanks de ernstige waarschuwingen van de Nacht, de monumentale deur die uitkomt op de tooverachtigste van alle toovertuinen, waar, tusschen de sterren, de blauwe vogels zweven van edelgesteenten op edelgesteenten, van manestraal op manestraal, zóó ontelbaar dat zij de azuren atmosfeer, de substantie zelf van den wondertuin gelijken. Tyltyl heeft ze maar voor het grijpen, maar als hij er mee komt bij het Licht dat hem buiten is blijven wachten, en hij ze aan het Licht wil vertoonen, dan blijkt het dat ze in zijn handen alle gestorven zijn. ‘Ne pleure pas, mon enfant’, zoo troost het Licht, ‘tu n'as pas

pris celui qui peut vivre en plein jour. Il est allé ailleurs. Nous le retrouverons.'

En Tyltyl zàl den blauwen geluksvogel ook vinden; maar niet daar waar hij zocht. Wanneer hij, aan het eind van zijn zwerftochten - waartoe ook nog hoort een bezoek aan het Koninkrijk der Toekomst, waar de nog ongeboren kindertjes ongeduldig wachten op het oogenblik dat zij het daglicht zullen mogen zien - in de houthakkerswoning bij zijn ouders is teruggekeerd, dan vindt hij daar op de oude plaats in haar kooitje de blauwe tortelduif, maar die hem nu veel blauwer schijnt dan vroeger. 'Mais c'est là l'Oiseau Bleu que nous avons cherché', roept hij uit. 'Nous sommes allés si loin et il était ici'. Zóó blauw als de anderen, die hij gezien heeft, is zij wel niet: 'mais les tout à fait bleus, on a beau faire on ne peut pas les attraper.'

Zoo is dit, niet gezocht diepzinnig, maar zinrijk sprookje, door Maeterlinck gedramatiseerd en geïllustreerd met al het dichterlijk vernuft, al den fijnen geest, al den humor waarover hij te beschikken heeft.

Het eerst werd het, den 30 September 1908, in het Théâtre artistique te Moskou vertoond. De leider van dien schouwburg moet er, met betrekkelijk eenvoudige middelen, iets zeer bijzonders van gemaakt hebben. Niet door oogverblindende en verfijnde praal, maar door een mise en scène die het kinderlijk naieve, het kinderlijk onbeholpene weergaf van het sprookje zooals het zich in een kinderverbeelding moest afspiegelen. De indruk moet groot geweest zijn.

André Gide. La porte étroite. Roman. Paris, Mercure de France. 1910.

Ook eene die het Geluk te vergeefs zocht, is de heldin - in den echten zin van het woord - van André Gide's roman, *La porte étroite*, die Alissa, die op de voorlaatste bladzijde van haar dagboek, kort vóór haar dood, de woorden schreef: 'Ce rocher òu je ne puis atteindre, je sais bien qu'il a nom: bonheur.'

Hoe heeft zij gestreden, met welk een geestkracht heeft zij haar innigste gevoelens ten offer gebracht voor hem, dien zij liefhad! Eerst als zij te weten komt dat zij in haar zuster een mede-

dingster heeft naar het hart van Jérôme, trekt zij, om geen hinderpaal te zijn voor het geluk van Juliette, zich terug. Later, ja, toen zou zij haar hoogste geluk hebben kunnen vinden in een verbintenis met Jérôme, - maar mocht zij het? Zij had geleerd en als een onontkoombare waarheid in zich opgenomen, dat de weg die tot het Leven leidt eng is, en, naarmate zij daarover had nagedacht, begrepen, dat zij het geluk waarop zij hoopte en waarnaar zij de hand slechts had uit te strekken, niet aanstonds grijpen mocht, maar dat zij dat oogenblik van vervulling zoolang mogelijk moest uitstellen om het daardoor te meer waard te zijn. En was het niet juist hun liefde zelf, die hen belette die volmaking te bereiken, zonder welke zij hun vereend-zijn niet waard waren? Was misschien de hun voorgeschreven weg zóó eng, dat men daarop niet naast elkander gaan kon?...

Dergelijke overwegingen vinden wij opgeteekend in Alissa's dagboek, dat eerst na haar dood onder het oog van Jérôme komt. Maar eer ook wij dat lezen, hebben wij den roman van het gemoedsleven van die beiden meêgemaakt, zooals André Gide het ons vertelt in *La porte étroite*. Geen boek ‘dat iedereen moet gelezen hebben’, geen boek om te verslinden, maar om langzaam in stille aandacht van te genieten.

Misschien zal het velen te ouderwetsch zijn, te veel staande buiten de hùn bekende wereld en hùn levensbeschouwing, te vol goede menschen. (De eenige die uit den moreelen band springt, de Creoolsche tante, die haar gezin in den steek laat, verdwijnt al in het begin van den roman, zonder dat wij iets meer van haar vernemen.) Maar let nu eens op al de schakeeringen van goedheid, welke de verschillende leden van de familie Bucolin ons te zien geven.

Hoe duidelijk zijn zij, schoon vaak slechts met één enkelen trek, geteekend in hun eenvoudig-stille, hun beredderende, hun oppervlakkige, hun diep gevoelende, hun opofferende goedheid. Zij allen vervullen hun grootere en kleinere rollen in en om het liefdedrama dat zich afspeelt tusschen Alissa en Jérôme, zonder hevige schokken, maar in een gedragen, meesterlijk in den toon gehouden en daardoor spannend verloop.

Ernest-Charles heeft in de *Grande Revue* van André Gide gezegd, dat hij een van de beste en zuiverste Fransche stilisten is van

dezen tijd, een die de waarde der woorden kent en hun daardoor altijd hun volle beteekenis geeft. Ernest-Charles voegt er bij: ‘Een zich-laten gaan kent hij niet. Wat hem het meest ontbreekt is: la familiarité.’ Tegenover de te groote gemeenzaamheid in het schrijven, waaraan zoovele andere Fransche romanschrijvers zich te buiten gaan, schaadt dit zeker niet. Voor ons, niet Franschen, is het, meen ik, een reden te meer om ons dit kostelijk boek, in het zuiverst Fransch geschreven, niet te laten ontgaan.

J.N. VAN HALL.

Emile Verhaeren. Toute la Flandre. Les Villes à Pignons, Bruxelles, Edmond Deman.

Eenige weken heb ik dit boek en leef er door mee in het leven der buren, als, omgekeerd, de schipper van daar in ons bestaan:

Le batelier promène
Sa maison naine
Sur les canaux
Qui font le tour de la Hollande,
Et de la Flandre et du Brabant.

Il a touché Dordrecht, Anvers et Gand,
Il a passé par Lierre et par Malines,
Et le voici qui s'en revient des landes
Violettes de la Campine.

Eenige weken, méé in klagend, in aanklagend besef van ‘la vie humble et dérisoire’ dezer tijden. Zelfs het klokkenspel, te middag:

Avec ses notes lasses,
Ne laisse plus danser
Sur la grand' place
Et s'épuiser,
Qu'un petit air estropié.

Onze ‘houdinglooze tijd,’ heeft Jac. van Looy geklaagd, terwijl hij dacht aan Shakespeare-voornaamheid; van wat *houding* is in zijn oog, aan zijn *Zebedeus* de waarde voorzeggend.

Deze bezuiden-Moerdijker, die Fransch schrijft, doch een Vlaming, niet slechts in zijn naam is, herinnert zich e i g e n verleden groot-

heid: ‘la vie ardente et la victoire’ der rijke steden van Vlaanderen vroeger. Uit de tijden toen men nog krijg mocht bedrijven. Toen men Góde dáár welgevallig mee was! Toen ‘dans le silence et la grandeur des cathédrales’, waar de altaren gloeiden als vuren,

Les chefs vainqueurs et leurs soldats
Y suspendaient les vieux drapeaux de guerre;
  Et les autels décorés d'or,
Aux yeux de ceux qui sortaient des combats,
  Apparaissaient alors
Comme un arrière immense de galère.

La gloire est loin et son miracle:
Les archanges qui couronnent le tabernacle,
Comme autant d'énormes Renommées,
Ne sonnent plus pour les armées;
Avec prudence, on a réfugié
L'emblématique et colossal lion
Dans le blason de la cité....

In de arme oude steden,

Tout est muet et léthargique;
Tout semble aller à pas logiques
Vers l'horizon où luit la mort.

De zeden lijken op de kleine tuinen: netjes, maar met een mufheid van rottends. De harten zijn zonder fierheid, de hersenen zonder verzet. - Is alle roemzucht voorgoed verloren?

Cloches pour les vivants et bourdons pour les morts,
- Fêtes, décès, mariages, anniversaires -
Vous marquez, jour à jour, de sonnants commentaires,
Avec le timbre ardent ou las de vos accords,
Tout ce dont la province étroite et compassée
    Anime son coeur encor
    Et sa pensée.

  Les faits quotidiens, les gestes réguliers,
  Et les motifs d'amour, et les causes de haine,

Et ce qu'on dit aux cabarets, chaque semaine,
Et ce dont les vieillards parlent à leurs foyers,
Vous le solennisez au soir et à l'aurore;
Et les alléluias du prêtre et du bedeau,
Tout se fond et grandit dans la forge sonore,
Dont vos battants d'airain sont les brusques marteaux.

O chants de bronze et d'or, qui éclatez sans nombre,
Sur les tracas mesquins et les desseins futiles,
Et les pauvres soucis et les soins infertiles,
Des minimes cités qui se meurent dans l'ombre,
Quand donc vos sons puissants et clairs publieront-ils
Quelle âme neuve et profonde
Emeut le monde?

Eenige weken heb ik dit boek - en klokgedreun stoort opeens de lezing. 't Gerucht er van vaart over de wèreld: het is de zwaarste, des konings doodsklok. Ook hij heeft het kleinsteedsch-kleine gehäät! ‘Voorganger, schepper, veroveraar, organisator,’ zoo loftuit de eerste krant van zijn land; vleiender nog is de Fransche *Temps*, die hem ‘een volkenvormer als Richelieu, Peter de Groote, Bismarck en Cavour’ acht, zelf door en naar den tijd gevormd tot een koning, bij geboorte-recht chef van een firma... Niet lang geleden heb ik in de Bibliographie van *De Gids* de aandacht op een Engelschen roman gevestigd, welke pathetisch zich tegen den ‘murderer’ richtte, en het dagbladoordeel over den doode is in het staâg andermans splinters ziende Engeland weinig minder fel. De algemeene aandacht, nooit zoo vlug met haar menschenliefde als met haar achterklapminnende nieuwsgierigheid, vergeet de dooden aan den Kongo voor de levende getuigen van des konings laatste liefde, van wie er een tot graafjen schijnt verheven ‘van’ 't zelfde Tervueren, waar de Belgische beeldhouwkunst bij een vorige *world's fair* der wereld waardeering heeft kunnen verlangen voor wat zij uit het ivoor en het prachtigtaaie hout van den Kongo met vlijt en kunst vlug gemaakt had.

Zal andere kunst haar voorbeeld volgen?

's Pausen zegen is den stervenden koning toegeseind. De enkele inroeping van kerkelijke sanctie te San Remo schijnt voldoende gevonden om Blanche Delacroix, al of niet Baronesse Vaughan, onder

de schapen der herderlijke kerk te scharen. Zullen, den vromen Leopold, stichter en aanbrenger van den Kongo-staat, ter eere, ‘les chefs vainqueurs et leurs soldats,’ uit België's koloniaal domein terug, den wat eentonigen ‘silence’, de zooveel minder dan vroeger rijke ‘grandeur des cathédrales’ met n i e u w e ‘drapeaux de guerre’ tooien?... Zal, wat er aan ‘victorie’ geweest is, een ‘vie ardente’ doen wederkeeren - ook voor het hunkerend dichtersbesef?...

L'assé des mots, lassé des livres,
Qui tiédissent la volonté,
Je cherche, au fond de ma fierté
L'acte qui sauve et qui délivre.

Zoo heeft Verhaeren vroeger geschreven. Boven den twijfel is hij lang uit. Maar... anderen dan overwinnende krijgers herinnert hij zich uit de kerken van vroeger:

Cet h é r o ï s m e i n t i m e et bizarre m'attire;
Se préparer sa peine et provoquer son mal,
Avec acharnement, et dompter l'animal
De misère et de peur, qui dans le coeur se mire
Toujours....

Dit is wel iets zeer anders dan gouddorst, die energiek naar den Kongo drijft! Iets anders dan de nooit aarzelende of twijfelende moed en dadenlust van een *Uebermensch* of van een razendwerkkrachtigen *brasseur d'affaires*: figuren, waaraan België's koning beurtelings doet denken. Troost - en t é g e n diens *struggle for life* - schenkt Verhaeren, hoeveel geweldigs hij elders gaf, eerst recht in de teerheid der *Heures Claires* en der *Heures d'après midi*.

Nu naar het leven buiten hem schouwend, het menschenbedrijf dat ons allen omringt, wist en weet ook hij niet anders dan, hunkerend naar grootheid, hooghartig over kleinheid te klagen.

Maar hij doet het, aldoor beeldend. Dit is van dezen bundel de schoonheid, al het leven in dat doodsche, dat hij ziet, dóórziet en weergeeft in kenschetsen van enkele woorden, welke elkander druk en dicht volgen, welke nochtans zoowel het algemeene karakter als karakteristieke bijzonderheden doen leven in onzen geest: zooals zij gedaan hebben in den zijnen, die ze liefhad gelijk het speelgoed, dat hij, lang na den knapetijd, terugvond in een kast zijner moeder.

J. DE MEESTER.

Mine Alphonse Daudet, Souvenirs autour d'un groupe littéraire. Paris, Fasquelle.

- Ce n'est qu' à Paris qu'on travaille, - zei mij onlangs de schilder Theo van Rijsselberghe, die zijn, in schaterende blijheid van werklust getuigende, schilderijen in den Rotterdamschen Kunstkring schikte.

Hij deed mij denken aan het: - Travaillons, waar Zola's *L'OEuvre* mee besluit.

De lezing dezer Herinneringen van Mevrouw Daudet herinnerde mij aan het woord van Rijsselberghe. Het is of ook zij met een: - Travaillons, bij het graf van haar man zich wil troosten. Of althans met een oprakelen van die liefde-tot-het-werk, welke de levens vervulde van allen over wie zij schrijft. ‘Mon peu d'oeuvres ne donnera pas la mesure de ma passion littéraire’... Zoo schreef zij in haar dagboek, kort vóór Daudet's dood. Er na: ‘Maintenant que mon cher mari n'est plus là, hors de sa présence vigilante, désolée et désemparée, je sens bien que tout ce que je faisais dans la vie, soins de ma maison, coquetterie de ma personne et de ma littérature, tout était en vue de son approbation aimante qui ne m'a jamais manquée.’

Zonder hem beteekent Mevrouw Daudet in de Fransche letteren inderdaad niet veel - maar hoeveel was zij met en voor hem! Hare moeder, een vriendin van Mme Desbordes-Valmore, had, samen met den heer Allard, den vader van Mevrouw Daudet, een bundel verzen uitgegeven, *Les Marges de la Vie:* voor de dochter zouden poëzie en literatuur bijna heel het leven worden. Hoe, vertelt dit boek *Souvenirs*, aanvankelijk zóózeer een opsomming van letterkundige kennissen, dat de lezer het denkbeeld van een groep spoedig kwijt raakt, een ietwat oppervlakkige, zelfs ijdele *revue* van schrijvers, waarbij kleine levensbijzonderheden en gelukkige kenschetsjes de belangstelling, althans van den vreemdeling, niet aldoor vast houden; maar, na een ‘coup d'oeil général’, ‘une forme plus personnelle, celle de l'impression directe’ krijgend en daarmee gemakkelijk boeiend.

In het begin, een brief van en enkele aanteekeningen over Barbey d'Aurvilly, waarbij blijkt, dat ‘un terribbe article’ van dezen over Flaubert een korte verwijdering met Daudet veroorzaakte. Behalve van den grooten Provencaal Mistral, tusschen zijn vrouw,

‘qui a pris à ses côtés ce qu'un lévite prend à l'autel’, en zijn moeder, die steeds in de keuken at, daar zij haar zoon als een meester diende, hem, den Victor Hugo van het Zuiden; rept Mme Daudet van menigen ander, wiens boeken en wiens begaafdheid ‘restèrent absolument d'un terroir spécial’ - en, verwijdt dit de ‘groep’, het versterkt onzen indruk van de beoefening der letteren in Frankrijk. Herhaaldelijk ook wordt iemand genoemd, die niet tot zijn recht is gekomen. Een tragikomische gestalte, ‘précédant le Valmajour de Daudet,’ is Reine-Garde geweest, een bejaarde werkster uit Marseille, die verzen aan Lamartine gericht had, zoodat deze, van zijn Olympus, al de bloemen zijner poëzie op haar liet vallen, waarna hij kennis wilde maken. Zij kwam dus naar Parijs, verraste door haar leelijkheid en werd een slachtoffer der Parijsche onverschilligheid.

Op haar achttiende jaar kwam mevrouw Daudet in het salon van generaal de Ricard, die ‘wieg van den Parnassus’ - voor haar de tempel de poëzie. Zij zag er o.a. Verlaine, die hinderlijk leelijk was. Wanneer hij uit een zijner gedichten den regel voordroeg: ‘Et nous n'aurons jamais de Béatrice’, hadden de meisjes moeite niet te lachen.

Van hóeveel voordragen gewaagt de schrijfster! Schrijvers, die wat gemaakt hadden en het in een kring van vrienden of bekenden voorlazen; een kring, die vol belangstelling was. De kleinste was wel die van haar en hare ouders, aan wie Alphonse Daudet telkens hoofdstukken van zijn romans deed hooren. Nochtans teekent zij eenmaal een teleurstelling op over het vernuft in de gesprekken van letterkundigen. ‘L'opinion qu'ils ont d'eux-mêmes ou des autres gêne l'expansion, la confiance, même à notre table intime, dans la tranquillité des champs.’

Prinses Mathilde, beschermvrouw der kunsten, met haar liefdeleed op een zeer ouden dag; de duc d'Aumale, aan een diner in '93 nog vol van het Algerië, dat zijn jeugd heeft verzonnigd, en van het proces Bazaine; Gambetta, middelpunt van allen, overal, doch eenvoudig, vriendelijk, daar hij ‘se défaisait de toute pose en faveur de l'intelligence’; - ziedaar enkele figuren van buiten de letteren. Troostend voor letterlievende of letterkundige vreemdelingen, die te Parijs nooit hebben beproefd zich in artistieke kringen in te dringen, weerhouden tegelijk door zelfrespect en

door eerbied voor het eigendommelijk-Fransche, waar zij voelden niet bij te kunnen; is wat Mme Daudet schrijft over Toergeenjef. Men herinnert zich Daudet's teleurgestelde sympathie uit *Trente ans de Paris;* zijn vrouw verklaart den Rus nooit te hebben vertrouwd en legt uit, dat deze aan het beroemde diner der vier, Flaubert, Goncourt, Zola, Daudet, de eindelooze redetwisten over een enkel woord of een zin, 'qui avancent plus le progrès d'une langue que dix pages et dix renvois de dictionnaire académique', nooit heeft kunnen begrijpen. 'C'est qu'on ne s'entend jamais parfaitement quand on ne parle pas le même idiome'.

Behalve de eerbiedigste teederheid voor haren man, blijkt uit haar boek diepe bewondering voor Leconte de Lisle, bij wien zij verklaart 'avoir deviné la sensibilité sous l'ironie voulue et le génie sous les apparences du dédain universel'; verder gaan haar vereering en haar genegenheid naar de Goncourt.

De omstandigheid, dat zij de vrouw van Daudet was en, juist waar zij spreekt van Toergeenjef, dien zij doorzag lang vóór haar man, verklaart door Daudet te hebben lééren zien en begrijpen; geeft aan hare appreciaties dubbel belang.

Aangaande Zola maakt zij reeds op pagina 52 heel wat voorbehoud; toen hij, met artikelen die bijna reclames waren, de Naturalistische school stichtte, waren zijn kameraden wel ietwat verwonderd, 'de se voir mettre une étiquette', maar doordien een flinke vriendschap hen t o e n verbond, 'l'assemblage se fit tout simplement et le Naturalisme causa un grand bruit dans le monde.' Toen het Zola voorspoedig begon te gaan, 'son intérieur fut charmant *au début*...' Later, onmiddellijk na den brief van Goncourt, waarvan ik straks gewag zal maken, komt zij nog bij den rijken Zola terug; teekent hem hatelijk met een 'grand tablier de professeur' te midden van jongeren; noemt *L'Assommoir* het eenige doorleefde boek, elders heeft hij slechts 'les dehors' doorvoeld; en schrijft zij, van het solliciteeren naar de Académie reppend: 'il veut *tout*, selon son mot plus glouton qu'ambitieux...'

Met respect spreekt zij van Drumont, den anti-semiet, en van Loti's letterkundige beteekenis... doch het interessantste uit het boek is beslist, wat zij geeft over Goncourt.

Met het verslag van een bezoek aan hem (Mei '80) beginnen ook de aanteekeningen in dagboek-vorm. In Flaubert is zij een oudere

blijven zien; ‘hij was naast Hugo de laatste der romantici’, hij bleef meer van die generatie dan Edmond de Goncourt, ‘rapproché des jeunes par les subtilités modernes inventées par lui.’ In Goncourt bewondert zij den aristocraat, Flaubert was ‘non pas commun, mais assez vulgaire d'allures’; voor het werk en voor den mensch Goncourt toont Daudet's vrouw een sympathie zonder voorbehoud en iets prachtigs geeft zij over hem, waar zij zich trotsch er op verklaart, een brief te mogen inlasschen, in Juni 1870 door Goncourt aan Flaubert geschreven, kort vóór het overlijden van Jules. Die brief is later, na Flaubert's dood, door den schrijver aan Daudet gezonden met aanwijzing, dat hij gepubliceerd moest na zijnen, Edmond's dood. ‘Elle sera un témoignage que je n'ai pas été, ainsi que le dit le Champfleury, *un animal à sang froid* et que j'ai vraiment, vraiment aimé sur la terre’.

Inderdaad heeft Edmond de Goncourt een prachtige liefde gehad voor zijn broeder, naar wien hij, als schrijver, zich heeft geschikt, en van wiens ziekte hij zoozeer heeft geleden, dat hij, kort vóór het sterven van Jules, aan diens droef bestaan en aan eigen leven een eind heeft willen maken. Deze brief is het hoogste menschelijk-gevoel uit het boek. Daarbij geeft het, met allerlei sympathieën, de teere liefde eener vrouw voor haren, zelfs om zijn uiterlijk, nederig bewonderden man. En verder, en vooràl, de schoone voorstelling van kunstenaars-kracht, van heerlijken werklust: ‘quel foyer d'activité’, gelijk zij eens schrijft, ‘un foyer de rayonnement et d'activité littéraires’ elders...

J. DE MEESTER.

Dramatisch overzicht

Stadsschouwburg: Suzanne Després in Le partage, comédie en trois actes de A. Guinon.
Het Tooneel: Het snoepreisje van mijnheer Perrichon, comedie in vier bedrijven van E. Labiche en Ed. Martin.

'De vreemdeling slikt alles.' De bekende leus, waaronder Parijsche Tentoonstellings-restauraties haar waar aan en in den man plegen te brengen, schijnt ook die te zijn van zekere reizende Parijsche tooneelgezelschappen. En zoo heeft men als 'représentation de grand gala' - waarbij het 'gala' hierin scheen te bestaan dat de artisten, wier koffers niet waren aangekomen, in hun reispakjes speelden - aan een den Stadsschouwburg vullend publiek een zeer onbelangrijk, grof gedacht en banaal geschreven stuk voorgezet, dat *Le partage* heet, geschreven is door een obscuur Parijsch tooneelschrijver met name Guinon en waarin de begaafde toneelspeelster Suzanne Després het niet de moeite waard scheen te achten, anders dan op zeer enkele oogenblikken uit haar apathische stemming te treden.

Het was een verloren avond. De tooneellievende Amsterdammers zouden beter gedaan hebben, de zeker zeer belangrijke recette door Nederlandsche tooneelgezelschappen te laten verdienen, die haar meer... verdienen.

In één opzicht hadden de Fransche tooneelspelers goed gezien: de vreemdeling slikte alles, en ik geloof werkelijk dat er waren die het mooi vonden!

Sprekende van tooneelgezelschappen die eerder volle schouwburgen verdienden, dacht ik in de eerste plaats aan 'Het Tooneel',

waarvan ik het laatst een voorstelling bijwoonde van een der beste blijspelen, zoo niet het beste blijspel, van Labiche.

Eugène Labiche is welhaast twee-en-twintig jaar dood: hij stierf 22 Januari 1888, twee-en-zeventig jaar oud. Nog bij zijn leven, tien jaar voor zijn dood, werden zijn comédies en vaudevilles door de zorg van zijn vrienden bijeengebracht en uitgegeven in tien deelen. Dat was wel wat veel. Twee of drie deelen zouden het beste wat Labiche geschreven heeft hebben kunnen bevatten. Maar in dien tijd schijnt het gewicht van tien deelen noodig geweest te zijn om de deuren te forceeren van de Académie française, waar de vijf-en-zestig-jarige inderdaad den 26^{en} Februari 1880 zijn intrede gedaan heeft.

Niemand die hem die eereplaats misgunde. Zij die Labiche's stukken wat nader hadden bekeken, voelden dat achter den man, die veertig jaar lang zijn tijdgenooten had doen lachen, nog iets meer stak dan enkel een ‘amuseur’. ‘Un philosophe’ noemden sommigen hem, en met die benaming, waarmede men in Frankrijk dikwijls heel gul is, bedoelden zij dat Labiche niet alleen een fijn opmerker was van de uiterlijke dwaasheden van dien *bourgeois*, dien hij bij voorkeur tot object koos, maar dat hij de menschen ook van binnen had bekeken en daardoor aan de beste van zijn blijspelen een zielkundige waarheid ten grondslag had weten te leggen.

Enkelen gingen nog verder. J.J. Weiss, indertijd tooneelcriticus van het *Journal des Débats*, schreef in 1884 in een van zijn feuilletons: ‘M. Labiche a plus que de la gaieté et de l'esprit dans l'imagination; il y a du génie, du sincère et gros génie’, en hij gaf den raad: ‘Jouez aux Français *Le voyage de Monsieur Perrichon*’, - een raad die, door anderen herhaald, ook opgevolgd is: *Perrichon* behoort thans tot het repertoire van ‘la Maison de Molière’. Een der latere ‘lundistes’ van de *Débats*, Jules Lemaître, sprak met minder geestdrift over den man, wiens stukken, volgens hem, gemeenlijk ter lezing werden aanbevolen aan podagristen en herstellenden. Lemaître behandelt in zijn *Impressions de théâtre*, de verzameling van zijn tooneelfeuilletons, Labiche slechts een enkele maal en bij die gelegenheid spreekt hij over ‘la jovialité dure et la rude bouffonnerie ininterrompue’ van zijn stukken.

In ons land schreef, dertig jaar geleden, kort na de uitgaaf van de tien deelen, Charles Boissevain een artikel over Labiche

in *De Gids*. Daarin spreekt hij over de kunst zich te vermaken en over den zedelijken moed, die er noodig is om zich te durven vermaken: Labiche noemt hij een weldoener der menschheid.

Boissevain's opwekkend woord, zijn lofrede op Labiche zouden nog na dertig jaar dienst kunnen doen. Want ik ben er niet geheel gerust op, dat op dit oogenblik in ons land de schrijver van *Le voyage de Monsieur Perrichon* naar waarde wordt geschat. Het lijkt wel of zij, die in onzen tijd aan de tooneelspeelkunst hunne aandacht schenken, het eenigszins beneden hun waardigheid zouden achten, zich met Labiche op te houden en met zijn stukken zich te vermaken. René Doumic heeft het juist gezegd: in Labiche's stukken vindt men ‘des idées très fines traduites par des moyens très gros’. En nu zien de meeste menschen enkel de ‘moyens très gros’, terwijl de ‘idées très fines’ hun ontgaan.

Zulk een idee ligt aan *Le voyage de Monsieur Perrichon* ten grondslag: ‘de menschen hechten zich niet aan ons om de diensten welke wij hun, maar om die welke zij ons bewijzen.’ Perrichon, in de Zwitsersche bergen gered door Armand Desroches, die daardoor in de gunst van den vader van de bevallige Henriette hoopt te komen, is zijn redder in den aanvang wel uitbundig dankbaar, maar al spoedig maakt hij zich wijs, dat die redding niet zoo heel veel te beteekenen had en dat zijn vrouw en dochter, die Armand bewonderen, sterk overdrijven. Veel dankbaarder is Perrichon dien anderen jongen man, die zich door hèm heeft laten redden: ‘Jij bent mij alles verschuldigd’, roept hij uit, ‘dat zal ik nooit vergeten!’

De ijdelheid, de bluf en de lafhartigheid van den rijkgeworden rijtuigmaker zien wij vier bedrijven lang in allerhande vormen voor ons tentoongesteld. Het motief: Perrichon's ondankbaarheid uit ijdelheid, wordt door Labiche telkens weer gevarieerd, telkens in een nieuw licht gesteld, en zoo blijft het stuk ons vier bedrijven lang boeien en vermaken.

Zoo althans ging het mij. Of is het misschien een vergissing, wanneer ik in *Le voyage de monsieur Perrichon* iets meer zie dan een vijftig jaar oude klucht, die men enkel door haar te kleeden in de décors en de costumes van een halve eeuw geleden, nog van eenig belang zou hebben kùnnen maken voor onzen tijd? Een dergelijke

encadreering zou voor mij den indruk niet versterkt hebben. Is niet de dwaasheid, welke door Labiche wordt aan de kaak gesteld, er een van alle tijden? Zijn er niet ook nog in onze dagen rijkgeworden burgerlui, voor wie een reisje naar Zwitserland een gebeurtenis is in hun leven, die hen even zenuwachtig maakt als zij het Perrichon deed; en zien wij, als wij in het buitenland reizen, niet telkens de malste dingen doen door parvenu's, die enkel om de bluf reizen en te onbeschaafd zijn om van natuurschoonheden werkelijk te genieten?

Ik heb dan ook tegen deze vertooning, waarbij opgewekt, frisch en vlot gespeeld werd, geen ander bezwaar dan de onvoldoende vertaling waarin het stuk ons werd voorgezet. Reeds de titel deugde niet. Perrichon maakt geen ‘snoepreisje’, geen heimelijk uitstapje dat het daglicht niet zien mag; hij reist in alle eer en deugd, vergezeld van zijn wettige vrouw en dochter. Maar: ‘Ik eet in de stad’ voor ‘Je dine en ville’, en ‘Dat is sterker dan ik’ (of iets dat daarop leek) voor ‘C'est plus fort que moi’, zijn taalongerechtigheden die bij een vereeniging, waarvan Willem Royaards de leider is, niet mogen voorkomen.

Het succes van *Adam in ballingschap*, waarvan de honderdste voorstelling terecht tot een feestvoorstelling gemaakt werd, is voor Royaards een onvergankelijke eer. Maar wie in dit groote zich zoo groot toonde, mag het kleine - een vertaling van Labiche - niet verwaarloozen.

J.N. VAN HALL.

Naschrift (25 Dec.).

Voor een eenigszins uitvoerige bespreking van het grof en smakeloos werk, dat Herman Heijermans, onder den titel ‘De Schoone Slaapster’, ons heeft voorgezet, is het voor deze Gids-aflevering te laat. Misschien kom ik in Februari terug op dit stuk, dat bij de eerste voorstelling, als gewoonlijk, door Heijermans' partijgenooten lawaaierig werd toegejuicht.

Muzikaal overzicht.

Aanvang van het muziekseizoen in ons land. - Een première in de Groote Opera te Parijs. - Duitsche muziektoestanden.

Na een tijd van rust - niet minder heilzaam voor hen die slechts behoeven toe te luisteren, dan voor de uitvoerenden - is bij ons te lande in den herfst van het thans afgeloopen jaar het muziekleven weder ontwaakt en heeft het zich opnieuw krachtig doen gelden.

Instrumentaalconcerten, met of zonder solovoordrachten, kamermuziek en liederenavonden, uitvoeringen van oratoriumvereenigingen en a cappella-koren, als ook die van personen, welke zich aaneensloten tot het ten gehoore brengen van solozang en orgelspel op het gebied der gewijde muziek, dramatisch-muzikale voorstellingen, uitvoeringen van mannenzang, concerten van zang- en instrumentaalvirtuozen (zoowel landgenooten als vreemdelingen), kortom alles wat in de toonkunstwereld gedurende het zoogenaamde ‘muziekseizoen’ regelmatig in bonte rei terugkeert, gaf ook in de laatstverloopen drie maanden wederom veel te genieten.

Toch toonde het beeld van deze periodiek terugkeerende kunstprestaties - waaruit bleek dat wel nog altijd de klassieke werken op de programma's de meerderheid vormen, doch daarnaast ook het *moderne* meer en meer gehuldigd wordt - geen noemenswaardig verschil met dat van vroegere jaren; althans niet een zoodanig, dat aanleiding zou kunnen geven om daarvoor hier in bijzonderheden te treden. Een uitzondering echter zou ik willen maken ten

opzichte der uitvoeringen van Smetana's opera ‘Die verkanfte Braut’, die in November j.l. te Amsterdam plaats hadden en eigenlijk stonden buiten het kader der hiervoren genoemde stereotype muziekbeweging.

Gelijk bekend is, werden deze twee voorstellingen gegeven voor een liefdadig doel, namelijk ten voordeele der vereeniging ‘Voor jong Nederland’, en volgens daarvan ingekomen berichten hebben zij een zeer gunstig financiëel resultaat gehad.

Is dit op zichzelf reeds een verblijdend verschijnsel, met niet minder genoegen kan geconstateerd worden, dat de wijze, waarop de kunst hier in dienst der liefdadigheid gesteld werd, ten volle aanspraak mocht maken op waardeering.

De elementen, die voor het welslagen van zulk een onderneming noodig zijn, waren dan ook in allen deele aanwezig. Daar was de ernstige en voortreffelijke leiding van den heer Anton Averkamp, die met zijn a cappella-koor in zekeren zin het initiatief had genomen tot de opvoering dezer komische opera van den Boheemschen componist, en leden van dit koor, alsook van de Wagnervereeniging te Amsterdam, vormden met het Concertgebouw-orkest het hechte fundament, zonder hetwelk een dramatisch-muzikale voorstelling, het moge dan die van een operette of van een opera zijn, nimmer een volledig gunstigen indruk op den toehoorder kan maken. Zelfs al wordt hij, gelijk hier het geval was, door zang en spel der hoofdpersonen geboeid.

En die stevige basis was in het onderhavige geval des te meer noodig, omdat Smetana in zijn opera aan koor en orkest eischen stelt, die men in de hedendaagsche Duitsche toonscheppingen van dezen aard gemeenlijk niet meer aantreft.

Voor den genoemden componist pleit dit; maar wij weten trouwens, dat dit geringere genre niet het hoofddoel was van zijn streven. Men heeft zelfs gezegd, dat Smetana eenigszins geringschattend over zijn ‘Verkaufte Braut’ oordeelde, daar hij zich voor dit werk weinig moeite had gegeven en het minder voor zijn eigen genoegen dan voor dat van het Prager publiek had geschreven. Ook zou hij beweerd hebben, dat niet eerzucht, doch het verlangen om zijne tegenstanders te braveeren hem tot deze ‘Spielerei’, gelijk hij het noemde, zou bewogen hebben. Dezen hadden hem namelijk na het verschijnen van zijn eerste opera

('Die Brandenburger') verweten, dat hij een navolger van Wagner was en nimmer een nationale opera in lichten trant zou kunnen leveren.

Dit laatste nu wordt door 'Die Verkaufte Braut' zeer zeker gelogenstraft. En gelijk hebben ook degenen, die beweren dat deze operette, niettegenstaande het geringere van dit genre, toch de hechte grondsteen is van den roem en de aanhankelijkheid, die Smetana als operacomponist bovenal bij zijne landgenooten heeft weten te verwerven. Eenige andere van zijne dramatische werken, zooals *Der Kuss*, *Das Geheimniss*, en de tragische opera *Dalibor*, zijn wel in muzikaal-technisch opzicht belangrijker en met meer zorg behandeld, maar zij kunnen niet halen bij *Prodana nevesta* (de czechische naam van 'Die Verkaufte Braut'). Het nationale element is in geen zijner overige opera's zoo rein en schoon uitgedrukt en geen enkele daarvan is zoo frisch en ongekunsteld.

De opera van Smetana, die hier besproken is, onstond in een tijd, toen de nationale toonkunst in Boheme een hooge vlucht begon te nemen, en dit was in de tweede helft der negentiende eeuw. Toen begonnen de Slavische volken in de toonkunst met grootere zelfstandigheid op te treden, en onder hen voornamelijk de Czechen en de Russen.

Boheme was toen al lang het land der Muziek. Zijne bewoners zijn van huis uit muzikaal - hetgeen wij reeds alleen weten uit het groote aantal voortreffelijke violisten en andere instrumentalisten die uit dat land voortkwamen en nog voortkomen. Maar ook op het gebied der compositie hebben velen onder hen zich verdienstelijk gemaakt, en dit zoowel in de dramatisch-muzikale kunst als in de symphonische.

Eerst speelde de *Duitsche* opera in Praag een overwegende rol. In het jaar 1807 werd de Italiaansche Opera er opgeheven en begon de Duitsche, vooral onder de leiding van kapelmeester Carl Maria von Weber, zich meer en meer te ontwikkelen. Later echter kwam Weber's opvolger Franz Skraup (dezelfde, die vele jaren daarna ook een tijdlang in Rotterdam operadirigent is geweest) met de eerste proeve eener Czechische opera ('Der Drahtbinder') voor den dag en liet daarop spoedig enkele andere volgen.

In 1862 echter kreeg de bevordering der nationale mnziek een grooten steun door den bouw van een Boheemsch 'Nationaltheater'

in Praag, en al spoedig nam nu de ontwikkeling der nationale operacompositie grootere afmetingen aan. Een belangrijk aantal componisten kwam het nationale opera-repertoire vermeerderen, en onder dezen was Friedrich Smetana wel de voornaamste.

Die verkaufte Braut en *Dalibor* overschreden later de grenzen van dit land en verspreidden zich maar alle windstreken. Zij werden o.a. ter gelegenheid van de Theater- en Muziektentoonstelling te Weenen in 1892 daar voor het eerst opgevoerd (in het tentoonstellingstheater), waarbij de oorspronkelijke taal gebezigd werd. Het was toen voor de eerste maal dat de Weeners met deze voortbrengselen der Boheemsche kunst kennis maakten, en dit wekte bij velen het verlangen op om die werken ook eens in het *Duitsch* te hooren. Het keizerlijk theater wilde er echter eerst niet aan en liet de eer over aan het kleine 'Theater an der Wien', dat in 1893 althans 'Die verkaufte Braut' met groot sncces opvoerde en daarvan tal van herhalingen vermocht te geven. Dit schijnt toen den moed der Hofopera aangewakkerd te hebben, want drie jaren later ging ook zij er toe over, dit zangspel in haar repertoire op te nemen. En na nog eenige jaren bracht zij ook *Dalibor* tot opvoering, waarvan de tekst, evenals die van voornoemd zangspel, door Max Kalbeck in het Duitsch vertaald was.

Tot Duitschland zijn verscheidene opera's van Smetana eveneens doorgedrongen. In den herfst van het vorige jaar werd *Dalibor* te Berlijn in de Koninklijke Opera ten tooneele gevoerd. Daartoe moet de zangeres Emmy Destinn, die van Boheemsche afkomst is en bij die opvoeringen een der hoofdrollen vervulde, veel bijgedragen hebben. Bij gelegenheid van voorstellingen, die zes jaren vroeger in het 'Theater des Westens' der Rijkshoofdstad plaats hadden, is de critiek nogal tegen dit werk uitgevaren en waren er die zeiden, dat Smetana daarin bewezen had geen eigenlijke dramaticus te zijn; allerminst in deze opera, waarin het lyrische veel te breed is aangelegd en op den duur de belangstelling doet verflauwen. Dat oordeel onderging bij de jongste opvoering te Berlijn geen wijziging, hoewel erkend werd, dat het bedoelde gebrek ten deele toe te schrijven was aan het libretto, dat aan een vloeienden gang der handeling vele hinderpalen in den weg legt.

De ouverture der opera 'Die verkaufte Braut' is bij ons te lande op de concertprogramma's nogal eens voorgekomen. Of de

opera zelf hier op groote bekendheid mag bogen, meen ik te mogen betwijfelen. Althans kan men wel aannemen, dat zij voor velen, die de opvoeringen ten bate der vereeniging ‘Voor Jong Nederland’ hebben bijgewoond, een noviteit zal geweest zijn.

Nu ik toch aan het schrijven ben over nieuwigheden op muzikaal gebied, zij hier tevens vermeld, dat in de maand October j.l. de eerste uitvoering in ons land plaats had van een werk, gecomponeerd door den Pool Felix Nowowiejskie. Zij ging uit van de Christelijke Oratoriumvereeniging te Amsterdam (directeur de heer Johan Schoonderbeek) en werd in December onder leiding van den componist herhaald.

Het onderwerp dezer compositie, die, volgens den titel, ‘Dramatische Szenen für Soli, Chor, Orchester und Orgel’ bevat, is ontleend aan den zeer bekenden roman ‘Quo vadis?’ van den Poolschen schrijver Sienkiewiez.

De bewerking tot oratorium is in dier voege geschied, dat het in den roman voorkomende christelijk element meer op den voorgrond treedt en van al de gebeurtenissen uit de Romeinsche wereld, die in het boek van Sienkiewiez worden beschreven, niet meer is overgenomen dan voor zoover het in onmiddellijk verband staat met de voorvallen in de Christelijke gemeente. Daardoor werd aan den componist gelegenheid gegeven, door zijn muziek het contrast van die twee werelden, waarvan de eene sterk ten val neigt en de andere uit de Romeinsche catacomben langzaam opstijgt, duidelijk te doen uitkomen.

Van die gelegenheid heeft de heer Nowowiejski een goed gebruik gemaakt, en in het algemeen is dit bij de uitvoering van dit oratorium in Amsterdam door de critiek ook erkend, al werd ook door sommigen niet verzwegen, dat de eerste deelen der compositie (de brand van Rome, de beschuldiging dat de Christenen dien hebben gesticht, met de kreten der volksmenigte, die hen voor de wilde dieren geworpen wil zien enz.) hier en daar niet vrij te pleiten zijn van banaliteit en dingen bevatten, die, wat de instrumentale bewerking betreft, te veel op uiterlijk effect berekend schenen, al kon men ook toegeven, dat voor uitingen van hartstocht, als hier weergegeven moesten worden, een krachtige toon gevorderd wordt.

Die tegenstelling van de heidensche en christelijke wereld, waarvan hierboven is gewaagd, heeft, gelijk bekend is, de oratorium-

componisten ten allen tijde zeer aangetrokken (voorbeelden daarvan zijn o.a. Händel's *Samson*, met de tegenover elkander staande Filistijnen en Israëlieten; *Elias* van Mendelssohn, met het contrast van het Iraëlietische volk en de vereerders van den Baäldienst, alsook zijn *Walpurgisnacht* die den strijd tusschen heidenen en christenen behandelt); en zoo heeft de soort van muzikale compositie, die men gewoon is met den algemeenen naam 'Oratorium' te bestempelen, een meer en meer dramatisch karakter aangenomen, wat wij in onzen tijd o.a. nog zien aan de werken van Tinel en Perosi.

Het is dus niet altijd gemakkelijk te bepalen, welke van de composities voor koor, soli en orkest nu eigenlijk tot het genus 'oratorium' moeten gerekend worden, en welke niet. En dit te meer, nu in den loop der tijden ook andere onderwerpen dan de verhalen uit het oude en nieuwe Testament voor de teksten der oratoria gebezigd werden. Onderwerpen buiten dien kring gebruikte reeds Händel *(Semele*, *Herakles*, *Acis en Galathea)*; Haydn volgde met zijne *Jahreszeiten*, Mendelssohn met zijn *Walpurgisnacht*, Gade met *Erlkönigs Tochter*, Liszt met de legende der heilige Elisabeth, Max Bruch met zijn *Odysseus*.

Juist wegens het dramatische karakter, dat dikwijls in zulk soort toonscheppingen ligt, zijn herhaaldelijk enkele daarvan beschouwd als geschikt voor *double usage* (d.i. voor de concertzaal of voor het tooneel). Ik meen eens gelezen te hebben, dat men vroeger in Engeland de proef eener dramatische uitvoering van zulke werken soms met oratoria van Händel genomen heeft, maar zeker weet ik dit niet meer. Bekend is het echter, dat Anton Rubinstein 'geestelijke opera's' gecomponeerd heeft, die zoowel voor de concertzaal als voor het tooneel kunnen dienen, en dat o.a. Liszt's 'Legende der heiligen Elisabeth' en evenzoo 'La Damnation de Faust' van Berlioz (een compositie trouwens die, ofschoon voor soli, koor en orkest geschreven, heelemaal niet op een oratorium gelijkt) herhaaldelijk op het tooneel zijn gebracht.

De componist Nowowiejski noemt, gelijk gezegd is, zijn 'Quo vadis?' geen oratorium maar 'Dramatische Szenen'. Of daarom ook *zijn* werk op het tooneel zal komen, is vooruit niet te zeggen, maar dat de literaire stof er door anderen reeds voor gebruikt is, weten wij. In Parijs namelijk is jaren geleden in het 'Théâtre de la Porte Saint-Martin een drama 'Quo vadis?' opgevoerd, dat

later ook bij ons gegeven is, en nu onlangs kregen de Parijzenaars in het ‘Théâtre de la Gaité’ de première eener opera van gelijken naam, waarvan de tekst is geschreven door Henri Cain en de muziek van den nog jeugdigen componist Jean Nouguès afkomstig is.

Het was niet de allereerste opvoering van dit werk. Deze had plaats gehad in Februari 1909 te Nizza, en wel met zulk een succes, dat de opera vijf en dertig malen achtereen kon gegeven worden. Ook bij het publiek der *Gaité* blijkt zij zeer in trek te zijn, wat echter, naar men beweert, hoofdzakelijk op rekening moet gesteld worden van de prachtige en werkelijk sensationeele ‘mise en scène’ (o.a. moet de zich langzamerhand uitbreidende brand te Rome, die van het terras van Nero's paleis af wordt aanschouwd, een wonder van tooneeltechniek zijn). Niettemin moet echter ook de handeling, die een goed beeld geeft van de voornaamste personen en gebeurtenissen, welke in het verhaal van den romanschrijver voorkomen, tot het succes bijdragen.

In muzikaal opzicht schijnt het Gaitétheater-publiek niet voor veeleischend gehouden te worden; maar zij, die van operamuziek meer verlangen dan oppervlakkigheid, zijn over die van den heer Nouguès niet best te spreken. Iets persoonlijks - zeggen zij - zit er niet in, en zij dient, op een paar kleine uitzonderingen na, eigenlijk alleen om de handeling op het tooneel te illustreeren, hetgeen de componist veelal tracht te bereiken door langdradige lyrische ontboezemingen, of wel door schetterende instrumentale muziek.

Een geheel ander beeld toonde de première, die, gelijktijdig met de voorstellingen van Nouguès' dramatisch product, in de ‘Académie nationale de l'Opéra’ te Parijs plaats had. Daar werd in de maand November jl. voor de eerste maal Wagner's *Rheingold* onder den naam van *L'Or du Rhin* opgevoerd.

Hiermede heeft deze voornaamste aller Parijsche dramatischmuzikale instellingen nu eindelijk al de deelen van den *Ring* aan haar publiek vertoond, maar wij kunnen er bijvoegen, dat zij een langen tijd (achttien jaar!) noodig heeft gehad om het zoover te brengen. Schoorvoetend slechts ging de directie er in den loop der jaren telkens toe over, een stuk van het geheel op haar repertoire te brengen, en dan nog meestal eerst, wanneer een van de

theaters der provinciesteden hierin was voorgegaan, zooals bijv. dat van Lyon, waar het publiek veel eerder met het vierdeelige werk van Wagner heeft kunnen kennis maken dan in Parijs.

Nadat in het jaar 1891 de Groote Opera in 's Rijks hoofdstad, die zich niet meer kon onttrekken aan de in Frankrijk toenemende Wagnerbeweging, hare deuren voor *Lohengrin* geopend had, stond de directie voor de vraag, *welk* werk van Wagner zij daarop zou laten volgen. Zij, die een goed begrip hadden van 's meesters denkbeelden, en een nauwkeurige studie gemaakt hadden van den inhoud en de muzikale bewerking zijner drama's, waren van oordeel, dat het bij de keuze van een nieuw werk in de eerste plaats noodig was rekening te houden met den aard van de middelen, die men voor een opvoering daarvan te zijner beschikking had. Met name vreesde men, dat, gegeven zijnde de buitengewone inspanning, welke het instudeeren reeds alleen van het muzikale gedeelte van scheppingen als bijv. *Die Walküre* of *Siegfried* zou vorderen van een dirigent en een orkest, die niet gewoon waren, zich in de sfeer van zulke muziek te bewegen, het resultaat dier inspanning eenzijdig muzikaal, maar niet, gelijk het behoort, *muzikaaldramatisch* bevredigend zou zijn. En des te minder viel, naar men meende, daarop te rekenen, daar van de zijde der zangers, meestal slechts afgericht op het *zingen* der melodie, zonder zich om het daarin neergelegde *dramatische* uitdrukkingsvermogen te bekommeren, of het bestaan daarvan zelfs te vermoeden, aan dat gebrek weinig of niets verholpen zou kunnen worden. Het gevolg van een en ander zou natuurlijk zijn, dat de hoofdzaak - het *drama* - ongemerkt op den achtergrond raakte, geheel in strijd met de bedoeling van den meester, van wien een der beoordeelaars zeer juist opmerkte: ‘Wagner est un poète qui pour exprimer la pensée et la passion, se sert du double moyen poétique et musicale, mystérieusement fondu en une seule réalisation.’

Wenschte men dus, voor zoover dit in het voorhanden vermogen lag, het publiek in staat te stellen, Wagner's werken te leeren kennen, dan diende men zich af te vragen: Hoe kan dit op de voor deze scheppingen *minst* nadeelige wijze geschieden, m.a.w. ‘welk werk is na *Lohengrin* - gelet op de hier bestaande en niet te veranderen gegevens - daarvoor het meest geschikt?’

Het antwoord daarop kon wel geen ander zijn dan dit: ‘Onge-

twijfeld een zoodanig, dat zoozeer van muziek doortrokken en van den geest der muziek doordrongen is, waarin de muziek in zoo hooge mate het alles verklarend element vormt, dat de handeling een geheel innerlijke is geworden, in dier voege dat niet alleen het *dramatisch* element, in hoogstens twee personen geconcentreerd, eenige kans heeft tot zijn recht te komen, zoo die twee rollen door daarvoor bekwame kunstenaars worden vervuld, op wie uitsluitend, d.i. zonder inmenging van opera- of orkestdirectie, de verantwoordelijkheid daarvan te rusten komt, maar bovendien de uiterlijke decoratieve zijde der voorstelling zich door den grootsten eenvoud behoort te onderscheiden, zoodat van een exploiteeren van tooneeleffecten geen sprake kan zijn.

En welk ander werk van Wagner kan daarvoor in aanmerking komen dan *Tristan und Isolde?*

De bovenstaande redeneering dunkt mij even juist te zijn als de keuze van het stuk. Eenvoudig in het uiterlijk is dit drama ongetwijfeld. De ‘mise en scène’ is hier zoo eenvoudig mogelijk. In een tent op het dek van een schip wordt het gewichtige tooneel afgespeeld, waarin Isolde den afgezant van Koning Marke den gifbeker reikt; het tweede bedrijf speelt bijna geheel in het donker en het derde in een vervallen burcht. ‘Das Drama - zegt H.S. Chamberlain - ist hier so ganz und gar ein inneres, für Tristan und für Isolde hat die “Welt” so vollkommen aufgehört irgend etwas zu bedeuten, dass es gleichgültig wird, in welche Umgebung man sie versetzt denkt.’

Hierbij komt nu nog, dat de Tristan-legende evenmin als die van den Graal *(Lohengrin)* van Germaanschen oorsprong is, hetgeen voor een Fransche voorstelling een voordeel oplevert, want de Franschen kunnen zich over het algemeen moeilijk indenken in den zuiver Germaanschen geest, door Wagner's dichterlijke figuren uitgedrukt.

Indien de directie der Groote Opera dat alles in aanmerking had genomen, zou zij na Lohengrin zeker hare keuze op *Tristan* gevestigd hebben. Zij bleek er echter anders over te denken en liet eerst *La Valkyrie* opvoeren en twee jaren later (1895) *Tannhäuser*, die sedert 1861 niet meer op deze plaats verschenen was.

Bij die voorstellingen was der directie, in verband met haar verhouding tot het publiek, evenwel meer gelegen aan indruk-

wekkende tooneeleffecten (waartoe deze werken gereede aanleiding gaven) dan aan een getrouwe dichterlijk en muzikaal doorwrochte wedergave der op te voeren drama's. Daarentegen deed zij bij de eerste voorstellingen van *Les Maîtres Chanteurs* (1897) - een werk, waarin dergelijke effecten niet te exploiteeren zijn - haar uiterste best om het zwaartepunt in den *zang* te leggen en, door de hoogste eischen daaraan te stellen, zich op die wijze te verzekeren van de gunst van het groote publiek.

Na de eerste opvoeringen der *Walküre* gingen zeven jaren voorbij, zonder dat er aan het in studie nemen van een ander deel van den *Ring* gedacht werd. In 1901 verscheen *Siegfried* voor het eerst in de Groote Opera, en daarbij bleef het voorloopig gedurende een zestal achtereenvolgende jaren.

Intusschen verwaarloosde de heer Gailhard, die toen nog aan het hoofd der instelling stond, daarom de Wagnerkunst niet; hij liet in 1904 *Tristan* opvoeren, waarschijnlijk daartoe geleid door de omstandigheid, dat een paar jaren vroeger door particulier initiatief in het 'Théâtre du Chateau d'Eau' reeds voorstellingen van dit drama (in de Duitsche taal en onder leiding van Felix Mottl) hadden plaats gehad, die toen veel van zich deden spreken. De rol van Isolde werd toen door Mlle Litvinne vervuld, die van Brangäne door Mlle Olitzka; Van Dijck zong Tristan en Albers Kurwenal. Alleen voor Koning Marke had men geen zanger kunnen vinden, die de Duitsche taal machtig was. Bij de opvoeringen van dit werk in de Groote Opera, die eveneens succes schijnen gehad te hebben en waarbij de Fransche taal gebezigd werd, traden de zangeressen Grandjean en Féart respectievelijk als Isolde en Brangäne op; Alvarez vervulde de rol van Tristan, Delmas die van Kurwenal.

Drie jaren later onttrok de heer Gailhard zich aan de directie van de zoo lang door hem beheerde instelling en werd hij opgevolgd door de heeren Messager en Broussan. Deze hielden zich reeds aanstonds bezig met plannen om hun publiek gelegenheid te geven, ook met de nog overgebleven deelen van den *Ring* kennis te maken. In de maand October van 1908 kwam *Götterdämmerung* het eerst aan de beurt onder den naam van 'La Crépuscule des Dieux', en nu onlangs (November 1909) volgde *Rheingold* ('L'Or du Rhin').

De opvoering van eerstgenoemd drama (waarin Mlle Grandjean als Brünnhilde, van Dyck als Siegfried, Delmas als Hagen medewerkten en Messager dirigeerde) was voor de Parijzenaars in zooverre een buitengewone gebeurtenis, dat er bij de drie eerste voorstellingen, die het werk onverkort gaven, van een geijkte gewoonte werd afgeweken en een pauze van een uur werd gehouden, waarin aan het publiek de gelegenheid werd verschaft om, desverkiezende, te soupeeren. Na afloop van die drie avonden echter werden de voorstellingen ingekort en coupures in het werk gemaakt.

Dit was niet naar den zin der echte Wagnervrienden, die zich daarover beklaagden en kategorisch van de directie verlangden dat alles in den vorigen toestand zou hersteld worden. En hoe antwoordden de directeuren hierop? Zij wezen dien eisch af in een curieuzen brief aan de dagbladen, waarin gezegd werd: ‘Het is ons onmogelijk, de opera iederen avond onverkort te laten opvoeren. Ons personeel zou door zulk een inspanning veel te veel vermoeid worden. Wij moeten intusschen opmerken, dat wij, niettegenstaande de verkortingen, toch nog gedurende 4 uren en 20 minuten muziek leveren en slechts 17 minuten muziek hebben laten vervallen. Ook meenen wij er nog op te moeten wijzen, dat men in Duitschland geheele tooneelen der opera bij de opvoeringen weglaat.’

Wel wat overdreven uitgedrukt, maar in dit laatste hadden zij toch niet geheel ongelijk. Intusschen was dit geen reden om dat voorbeeld bij *hunne* opvoeringen te volgen. Erkend moet echter worden, dat de heeren Messager en Broussan hunne vroeger afgelegde beloften stipt hebben gehouden. Zij zetten zelfs gang achter de zaak, want reeds een jaar na de première van ‘La Crépuscule des Dieux’ kwam *L'Or du Rhin* tot opvoering.

En nu de opera-instelling de vier deelen van den *Ring* op haar repertoire heeft, zou zij in staat zijn, het voorbeeld van Bayreuth te volgen en binnen een kort tijdsbestek de geheele tetralogie te geven. Het is echter moeilijk aan te nemen, dat, hoe groot ook, volgens de uitlatingen der pers, de door het publiek betoonde belangstelling in de laatstgenoemde twee drama's moge geweest zijn, de directie genoeg vertrouwen in de duurzaamheid dier belangstelling zou hebben om zulk een waagstuk te ondernemen.

Daarvoor staat bij de Franschen de massa nog te ver van zulk een van echt Germaanschen geest doortrokken werk.

Het succes, dat de voorstellingen van het *Rheingold*, volgens de Parijsche dagbladen, bij het publiek hadden, heeft vermoedelijk meer den uitvoerenden (solisten en orkest met den dirigent Messager) gegolden dan het werk zelf. Niettemin kan men, tusschen de regels lezende, uit de berichten wel opmaken, dat die uitvoerenden, op enkele uitzonderingen na (zooals o.a. de vertolking der Loge-rol door Van Dijck), ook hier den indruk gaven, dat de Fransche operazangers zich niet zoo recht thuis gevoelen in Wagnerrollen. En dit moest in dit deel van den *Ring* des te meer opvallen, omdat de verschillende handelingen, die in dit stuk voorkomen, sterk getypeerd moeten worden, wil het geheel niet langdradig toeschijnen. Aan dat vereischte konden blijkbaar de meesten der medewerkenden, hoewel kunstenaars van naam, niet voldoen; zij gaven te veel den indruk, alsof zij met de gebeurtenissen om hen heen niets te maken hadden.

Een andere hinderpaal voor het ten volle genieten van dit muziekdrama bleek ook hier weder, zooals bij andere scheppingen van Richard Wagner, de taal te zijn. Hoeveel hooger de hier gebruikte vertaling van Alfred Ernst ook staat boven die van anderen, een navolgenswaardig model is het zeker niet. En dit kan ons, gelet op de innige versmelting van woord en toon bij Wagner, ook niet verwonderen; vooral wanneer het twee talen geldt zoo verschillend van karakter en constructie als het Duitsch en het Fransch.

Dat bezwaar heeft Wagner zelf maar al te zeer gevoeld, toen er sprake van was, dat zijn *Tannhäuser* in Parijs zou opgevoerd worden. Zelf veel te weinig bekend met de Fransche taal om een vertaling van zijn tekst te beproeven, moest hij die taak wel aan anderen overlaten. In zijne uit Parijs aan mevrouw Wesendonk geschreven brieven lezen wij daarover herhaaldelijk jeremiaden.

Eens schrijft hij, dat een jongmensch een vertaling van *Tannhäuser* gemaakt heeft en hem die ter lezing heeft aangeboden. ‘Ja, wat heb ik daar nu eigenlijk aan?’ - zegt hij. ‘Toen ik het stuk even had ingekeken, liet ik het vallen en zeide tot mijzelven: het is onmogelijk. Daarmede had ik een lastig idee, namelijk een Fransche Tannhäuser, van mij afgeschud en herademde. Maar

dan weder fluisterde mijn demon, mijn genius, of hoe gij het noemen wilt mij in: Gij ziet, hoe weinig zulk een Franschman, en in het algemeen wie ook, in staat is, uw gedicht te vertalen, en zoo zult ge eenvoudig verhinderen, dat het werk ooit in Frankrijk gegeven wordt. Maar hoe nu, als ge dood zijt en uwe werken eerst recht gewaardeerd worden? Wanneer men dan uw toestemming niet behoeft te vragen en bijv. Tannhäuser in een slechte vertaling als deze opvoert, evenals men dit bij de beste Duitsche dichtwerken (*Faust* bijv.) gedaan heeft? Ach, zulk een onsterfelijkheid in het verschiet is nog veel erger en legt mij den plicht op, zelf tot een degelijke vertaling van den tekst mijner toonscheppingen mede te werken. En zoo breng ik dan elken voormiddag met mijn jongen poëet door, ga regel voor regel, woord voor woord, ja zelfs elke lettergreep met hem na, zoek met hem uren lang naar den besten zin en het beste woord, zing hem voor en tracht hem een wereld die tot dusver voor hem gesloten was, begrijpelijk te maken.'

En nog een jaar later vernemen wij zijne klachten over dit tijdroovende en peuterige werk. In een brief van Augustus 1860 (toen was het zeker, dat *Tannhäuser* opgovoerd zou worden) zegt hij: 'Diese nie endende Uebersetzung des Tannhäuser! Gerade hier, wo Wort für Wort durchgegangen werden musste, kam ich eigentlich erst dahinter, wie concis und unabänderlich schon diese Dichtung ist. Ein Wort, ein Sinn fortgenommen, und mein Uebersetzer[1)], wie ich, wir mussten gestehen, dass ein wesentlicher Moment geopfert werde. Ich glaubte anfangs an die Möglichkeit kleiner Aenderungen: wir mussten alle und jede als unmöglich aufgeben.'

Het is niet te verwonderen, dat Wagner soms radeloos werd onder dit voor hem zoo vreemde werk; gelijk gezegd is, kon hij met de Fransche taal slecht terecht, en dat uit hij in zijne brieven eens in de volgende bewoordingen: 'In der Sprache liegt auch mit der Hauptgrund davon, dass mir eigentlich hier Alles fremd bleibt. Die Qual einer französischen Conversation ist für mich ungemein ermüdend; oft breche ich mitten in einer Auseinandersetzung ab, wie ein Verzweifelnder, der sich sagt: "es ist ja doch

1) Hij heette Charles Nuitter.

nicht möglich, und Alles ist vergebens!" Da fiihle ich mich denn jämmerlich heimathlos.'

Bij onze oostelijke naburen is de muziek-machine eveneens in vollen gang. Een bijzondere afwijking van de muzikale beweging in vorige jaren vertoont echter ook Duitschland niet; doch er is één verschijnsel onder, dat, hoewel ook vroeger voorgekomen, in den laatsten tijd steeds grootere afmetingen aanneemt, en wel het organiseeren van *Festspiele*.

Tot dusverre kende men in Duitschland, afgescheiden van de muziekfeesten. die hun oorsprong hebben in de Händeluitvoeringen en gemeenlijk in het late voorjaar gegeven worden, geen andere 'Festspiele' dan die van Bayreuth en de dramatische opvoeringen, die jaarlijks - eveneens in den zomer - te München plaats hebben en aan de werken van Mozart en Wagner gewijd zijn. Maar sedert eenige jaren hebben ook theaterondernemingen in verscheiden andere steden van het rijk zich druk geweerd om na afloop van het gewone speelseizoen een aantal buitengewone voorstellingen te geven, waarbij hoofdzakelijk Wagnerwerken, maar ook nu en dan opera's van moderne componisten, als magneet gebruikt worden om vooral het reizend publiek aan te trekken.

Die liefhebberij voor het buitengewone nu is van lieverlede ook overgeslagen naar het terrein der zuiver symphonische muziek. In den nazomer van 1909 vooral hebben wij daarvan vele voorbeelden gehad, o.a. in München, waar de concertvereeniging, die Ferdinand Löwe tot directeur heeft, onder den nu niet zeer fraaien naam van Beethoven-Brahms-Bruckner-Zyklus verschillende werken van deze componisten ten gehoore heeft gebracht, en dit zelfde zal in het thans ingetreden jaar herhaald worden.

Kort daarop heeft in die zelfde stad een Brahmsfeest plaats gehad, waarop het belangrijkste, dat deze meester der tonen op vocaal en instrumentaal gebied voortbracht, onder medewerking van voortreffelijke krachten werd uitgevoerd. Jammer alleen, dat zich in dit feest, aan de muziek gewijd, een wanklank heeft doen hooren, doordien men namelijk van zekere zijde gemeend heeft, de oude quaestie Wagner-Brahms, die jaren geleden in sommige kringen een zoo fellen strijd uitlokte, weer eens op te rakelen - een strijd, dien ik altijd als vrij nutteloos heb beschouwd, daar het geen zin heeft,

twee vertegenwoordigers der kunst, die op zoo verschillend gebied gewerkt hebben, tegenover elkander te stellen.

Bij al deze feestelijke gelegenheden gold het een hulde aan de dooden; doch daarom worden de levenden niet vergeten. De Duitsche componisten van onzen tijd, d.w.z. zij die, minder of meer, tot de klasse der corypheeën gerekend worden, leven werkelijk in een *dorado*. Niet alleen worden in hun vaderland hunne werken overal uitgevoerd en vinden die, tegen toekenning van zeer gunstige honoraria, gretig aftrek bij de muziekuitgevers, maar men organiseert voor die gelukkigen ook feestdagen of feestweken, bij welke gelegenheden zij een groot gedeelte hunner toonscheppingen op dikwijls voortreffelijke wijze hooren uitvoeren en bovendien nog persoonlijk gevierd worden.

Voor dit jaar (in den lentetijd en in den zomer) zijn reeds vele van die vreugde-dagen en weken aangekondigd. Zoo zal men in Mei e.k. drie dagen feest houden ter eere van Max Reger, waarbij voorname solisten, het Boheemsche strijkkwartet, het kwartet Marteau - Becker en het koor van de Dortmunder Muziekvereeniging zullen medewerken. Ook is men in Mannheim met plannen bezig, om in die zelfde maand Gustav Mahler te huldigen, zoowel in zijn kwaliteit van dirigent als door uitvoering van eenige zijner werken, en wordt te Barmen een Eugen d'Albert-week voorbereid. En zoo kan men verwachten, dat nog andere gevierde componisten ook een beurt zullen krijgen.

Dat Richard Strauss, de *primus inter pares*, niet vergeten wordt, spreekt wel van zelf. Reeds meermalen heeft deze toonkunstenaar het genoegen van dergelijke huldebetooningen mogen smaken, maar nu heeft men het plan opgevat om het eens bijzonder goed te doen, en in het laatst van Juni e.k. zal te München een Straussfeest van vijf of zes dagen gegeven worden, waarbij drie dagen gewijd zullen zijn aan eenige zijner dramatische werken (*Feuersnoth*, *Salome*, *Elektra*) in het Prinz Regenten-theater en de overige aan zijne symphonische en groote koor-werken. Felix Mottl en Von Schuch zullen de opvoeringeu en uitvoeringen leiden en ook Strauss zelf zal als dirigent optreden. Men hoopt zelfs van deze gebeurtenis een internationaal feest te maken; een internationaal comité, met den generaal-intendant Von Speidel aan het hoofd, heeft reeds de regeling van een en ander op zich genomen en men stelt zich, wat

het welslagen dezer onderneming betreft, ook daarvan veel voor, dat dit feest juist valt in den tijd waarop de *Passionsspiele* te Oberammergau zullen plaats hebben en dus verwacht mag worden, dat vele vreemdelingen, die daarheen gaan, ook de Strauss-uitvoeringen te München zullen bijwonen.

Mij dunkt, een componist kan tevreden zijn over zulk een belangstelling en ijver voor zijne werken; en wij moeten hierbij maar niet te veel er aan denken, hoe in vroegere tijden de zooveel grooteren onder de toonkunstenaars door het lot behandeld werden.

Wij hebben hier gesproken van hen, die in Duitschland geacht worden, in de bovenste rij der hedendaagsche componisten te staan. Maar hoe is het nu met de overigen, wier aantal in dat land *legio* is? Zijn die tevreden met het lot, dat aan hunne toonscheppingen ten deel valt?

In den regel laten zij zich zelf niet veel daarover uit, maar nu en dan zijn er toch enkelen, die door mededeelingen hun hart wel eens lucht geven.

In n° 42 van de te Berlijn verschijnende *Allgemeine Musikzeitung* heeft dit October jl. een zekere heer Rudolf F. Amplewitz onder den titel 'Vom Dornenwege der Schaffenden' gedaan, en heeft daardoor aanleiding gegeven tot een niet onvermakelijk geschrijf in daaropvolgende nummers van genoemd tijdschrift.

De heer Amplewitz verkondigt in zijn opstel, dat een componist, voor zoover hij niet zelf orkest- of koordirigent is, voor de uitvoering zijner werken afhankelijk is van de concertondernemers - iets wat men moeilijk kan tegenspreken.

En dan vertelt hij, wat hem is overkomen, toen hij bij de gezaghebbenden pogingen deed om een door hem gecomponeerde ouverture voor een muziekdrama uitgevoerd te krijgen. Kapelmeester N., naar wien hij wordt verwezen, maakt bezwaren, en nu gaat hij als een *Hausierer* aan het colporteeren van zijn ouverture en vervoegt zich bij kapelmeester H., een professor, die toen de symphonieconcerten te Berlijn leidde. Hij zoekt hem in de concertzaal op, doch verneemt daar, dat de groote man zich naar het restaurant begeven heeft. Daarheen gaat het nu (in de verwachting, dat de kapelmeester bij het nuttigen van een uitgezocht maal goed geluimd zal zijn?), en met professor H. wordt een gesprek aangeknoopt. Deze toont zich bereidwillig en de heer A. zorgt,

dat het manuscript der ouverture in zijne handen komt. Maar lang duurt het voordat hij iets van de zaak hoort, en als hij dan den professor eindelijk weder te spreken krijgt, moet hij tot zijn ergernis vernemen, dat er van een uitvoering der compositie niets kan komen. De ouverture is werkelijk heel mooi, maar er zijn nog zooveel andere dingen, die op een uitvoering wachten, men moet met zooveel rekening houden, enz. enz. Maar in den eerstvolgenden winter zou het wel gaan.

Nog andere voorbeelden geeft de heer Amplewitz, om dan tot de verzuchting te komen: 'Was hilft euch schaffensfroher Muth? Das ist wohl schön und gut, allein man lässt's auch alles sein; man lobt euch halb mit Erbarmen. Nach Erfolge drängt, am Erfolge hängt doch alles! Ach, wir Armen! Habe Erfolg, und du kannst so extravagant wie möglich sein.'

Hier spreekt de pessimist. Optimist is de heer Johannes Conze, die den heer Amplewitz op zijn schrijven antwoordt. Wat u overkomen is - zegt hij - vat gij te dramatisch op. Gij moet niet zoo sentimenteel zijn; de menschen zijn nu eenmaal zoo. Mij is zoo iets ook gebeurd met een symphonie, maar ik kan toch ook weer wijzen op gevallen, waarin men zeer voorkomend voor mij geweest is. En de moraal van de geschiedenis? 'Man nehme ein Sieb - ein sehr, sehr feines - und siebe sämmtliche "Angelegenheiten" durch; die erfreulichen lege man zu den Akten und stöbere von Zeit zu Zeit darin herum, damit sie nicht verstauben'.

Dit optimisme van den heer Conze schijnt Prof. Dr. Altmann geërgerd te hebben. Deze geleerde en muziekbeoordeelaar vatte vuur op het gezegde van eerstgenoemde en komt in een opstel met het ironische opschrift 'O selig, o selig, Komponist heut' zu sein' tot de conclusie, dat de componisten onder onze tijdgenooten hun recht op uitvoeringen van hunne toonschepping moeten *eischen* en zich niet moeten vastklampen aan de overweging dat 'de menschen nu eenmaal zoo zijn.' En hij knoopt daaraan vast een fraaie vergelijking van die toonscheppingen met het *bier*. De uitspraak aan een parlementariër: 'Das Bier, das nicht getrunken wird, hat seinen Beruf verfehlt' past, volgens hem, evengoed op composities. Voorts geeft hij de overdreven bevoorrechting der klassieke muziek de schuld van het nadeel, dat aan de nieuwere muziek wordt toegebracht, en zou willen dat, om wat plaats te maken voor die

nieuwigheden, bijv. de symphonieën van Beethoven veel minder op de concertprogramma's gebracht werden dan tegenwoordig het geval is.

Nu, ik geloof dat tal van muziekliefhebbers daar tegen zouden zijn - en dat is maar gelukkig ook.

HENRI VIOTTA.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XX.
Over het ‘werkelijke’ in de kunst.

Anna van Gogh-Kaulbach. *Moeder*. (Mij. voor Goede en Goedk. Lectuur).

Henri Dekking. *Op Dwaalwegen*. (W.L. & J. Brusse).
Samuel Goudsmit. *Van Zwarten en Blonden*. (Van Holkema & Warendorf).

Ik heb hooren zeggen, dat ‘Moeder’, de jongste roman van Mevrouw Van Gogh-Kaulbach, zoo ‘eenvoudig’ is en zoo, ‘wáár’.

Het eerste zoomin als het tweede schijnt mij geheel juist.

Iets anders is, dat er àchter dit boek ongetwijfeld een warm gevoel zit en een eerlijke wil.

Doch het is een oud, en een nieuw, misverstand, dat het echte en oprechte gevoel gelijk staat met talent.

Men voert dan wel aan, dat het aan-den-dag-komen zelf van dat gevoel, reeds het talent bewijst; dit is zóózeer bezijden de waarheid, dat het echte en oprechte van Mevrouw Van Gogh - Kaulbach blijkt tot in haar argelooze en trouwhartige fouten toe.

‘De visie en het gevoel van het schoone zijn meer verspreid onder de menschen dan het *volkomen meesterschap* over dat gevoel en het schoone’.

Dit volkomen meesterschap bezit, doorgaands, Mevrouw van Gogh-Kaulbach noch in de groote trekken, noch in de afwerking.

Het is een vergissing, dat, wijl die volzinnen nu wat kalmer

verloopen en de auteur niet langer uit den band springt in opgewonden natuurbeschrijvingen, dit boek ‘eenvoudig’ geschreven zou zijn.

Men wordt een zekere rudimentairheid, een zekere rauwheid gewaar, en houdt die voor eenvoud.

Terwijl juist die rauwheid voortkomt, nog steeds, uit een *forceeren* harer stem. In haar pogen, zeer innig en sterk te schrijven, alles goed te doorvoelen, goed op te letten, ook de levendigheid erin te houden, niet saai of cliché-achtig te worden, geeft zij alles íets te veel, íets te luid, íets te hevig; het wordt alles éven overdreven; de smàrt is ietwat opgeschroefd, de lévendigheid is opgeschroefd; dit geeft iets stars aan haar figuren, die soms doen denken aan liefhebberij-acteurs, die, om het erg goed te doen en erg ‘natuurlijk’, te druk en ònnatuurlijk spelen; het proza is, feitelijk, on-eenvoudig.

‘Lucie's kwinkelend stemmetje vleide: “en mag Luus dan ook mee?” en toen Gerard plaagde: “nee Luus niet”, *gierde haar droeve huil op*. Maar Jo beknorde Gerard, nam het kleine meisje in haar armen, *deed haar weer opschateren* door 't blijde vooruitzicht, in de tram te mogen’.

Dit is niet een levend tafereeltje, maar een schril gedoe met een beurtelings ‘huilgierende’ en ‘opschaterende’ automaat; in haar ijver, reeds dáár Lucie's ietwat prikkelbaren aard te doen vermoeden, zet de auteur alweer te schel de kleuren aan.

En nog minder dan de schriftuur ‘eenvoudig’, is deze levenstragedie ‘waar’.

Die levenstragedie is, dat een moeder, vroeg weduwe geworden en haar leven lang hard werkend in een pension, om haar kinderen bij zich te kunnen houden en een goede opvoeding te geven, juist door dat werk, doordat ze geen tijd heeft met hen bezig te zijn, met hen mede te leven, hen geheel van zich vervreemden ziet.

En nu wordt ons niet wáár gemaakt, vooreerst, dat er een meer dan *gewone* verwijdering bestáát tusschen moeder en kinderen; en vervolgens, indien men al van vervreemding spreken mag, dat die vervreemding werkelijk voortkomt uit de bizondere drukke bezigheden dier moeder.

Zou, indien de moeder het wat minder druk had gehad, Gerard, de knappe oudste zoon, *niet* die beschermende meerderheid hebben gekregen; zou Ab, gegeven zijn eenzelvige, hartstochtelijke natuur,

niet tot die liaison en tot zelfmoord zijn gekomen; zou Lucie minder nerveus en onbetrouwbaar geweest zijn?

Want al had de moeder het dan druk, zij had de kinderen toch bij zich, zij zag ze aan de maaltijden, 's avonds had zij ze alleen, in de huiskamer, 's nachts sliepen ze bij haar op de slaapkamer, de jongens later in het kamertje daarnaast.

Ondanks de moeite die Mevrouw van Gogh zich geeft om de moeder toch maar van de kinderen af te scheuren - zoo laat zij geheel onnoodig Antje de kinderen aankleeden en Mevrouw de huiskamer doen, het had net zoo goed andersom gekund! - krijgen wij den indruk, dat deze moeder volstrekt niet zoo ongewoon weinig met haar kinderen wàs; integendeel, doordat er geen sprake kon zijn, in een pension, van aparte kamers voor de kinderen, en die dus 's avonds steeds bij haar binnen zaten, had zij ze eerder méér dan andere moeders om zich.

De moeder had 't ook 's avonds volhandig: ze had verstelwerk of huishoudboekjes bij te houden... best, maar wat doet er dat toe? Gesteld, dat deze moeder dan wat minder tijd had dan een andere moeder met drie kinderen, zoo had zij toch wel evenveel tijd als een andere moeder met gebrekkige bediening en bijv. vijf kinderen!

En, nietwaar, de zaak is toch ook niet, dat men voortdurend òp zijn kinderen hangt; het is zeer de vraag, of dat voor de kinderen wel 't beste is! De zaak is alleen, dat de kinderen niet bij vreemden zijn, dat men ze dagelijks rond zich heeft, en dat men lief voor ze is: een kleine liefkoozing, een knipoogje van verstandhouding, een gezellig uurtje nu en dan, is dat niet meer dan voldoende om tusschen moeder en kinderen de innigste vertrouwelijkheid te stichten?

En deze moeder ìs lief, zoo lief als men maar wenschen kan.

Zoodat iedere lezer een onvreê zal hebben gevoeld en gevraagd: ja, het loopt wel treurig en pijnlijk alles, maar komt dat nu wel door het pension, door het zelfopofferend werken, door het weduwschap?

Het eigenlijk-tragische: dat een moeder, door de dappere daden van haar liefde zelf, hare kinderen van zich verwijdert, ja zelfs een van hen in het verderf doet gaan, ontbreekt.

Dat tragische ontbreekt, omdat de schrijfster Jo, de moeder, *te zeer geïdealiseerd heeft*.

Om een werkelijk treffend boek te maken, had zij Jo gaandeweg ànders moeten doen worden, had zij haar, bij al haar liefde diep

in haar hart, van buiten moeten doen *verharden* door het verfoeilijk leven van pensionhoudster, voortdurend gewikstheid vorderend van zoo goedkoop mogelijk alles te betrekken, zich door de gasten niet te laten exploiteeren, behoorlijk het hare van hen te halen; - zoodat ze na maanden telkens eens tot het ontzettend bewustzijn kwam, *niet meer de oude Jo in zich te herkennen*, niet, zoo dikwijls ze wèl in de gelegenheid was, lief en vertrouwelijk met de kinderen te zijn geweest; - zoodat dus de verwijdering langzamerhand ontstond, niet door het werken zelf, want dat is niet waar, maar door den invloed van zulk werk op de *persoon*. Want niet dat een moeder het druk heeft is verderfelijk, maar dat een moeder, al is ze nog zoo goed in haar hart, niet *lief* meer is.

Jo echter blijft aldoor dezelfde; ook *ziet* men haar, tusschen haar volwassen zonen, nog altijd als het jonge vrouwtje van toen de kinderen klein waren.

Intusschen, is dan dit boek al niet superieur-, d.w.z. niet zuiver-eenvoudig geschreven, en is het zelfs in de hóófdzaak niet wáár, - het is toch wel een vooruitgang op vroegere romans dezer schrijfster, en vooral op de bolderige ‘Rika’.

Het warme gevoel en de eerlijke wil, waarvan ik sprak (het idealiseeren van Jo is geen on-eerlijkheid, doch gebrek aan doorzicht), komen, in een proza, dat nog wel niet geheel goed is, maar toch de schreeuwerige opzichtigheid van voor eenige jaren varen liet, wel telkens aan de oppervlakte. Vooral dáár, waar de hoofdzaak buiten spel is; waar zij niet de bedoeling er dik behoeft op te leggen, als later bij dat liegen van Lucie: ‘maar ze jokt ommers altijd, weet u dat nog geen eens?’ - doch verhaalt het pijnlijk verhaal der dagen vol vernedering. De verhouding tusschen de mevrouw-pensionhoudster en haar ‘gasten’, die is het best voelbaar gemaakt. Eene dier gasten, de rammelende mevrouw Van Dalen, is zelfs heel aardig geteekend.

Doch een voortreffelijk fragment - tegenhanger van het geheel uit het kader van dit boek puilende, van Ab en zijn Cleopatra - is de episode, een afzonderlijke novelle bijna, van Jo's verhouding tot Oldberg.

Wie het schetsje ‘Oud’, uit haar laatsten bundel ‘Kleine Menschen’, niet had gelezen, zou van Mevrouw Van Gogh-Kaulbach zoo iets fijns, zoo iets bloeiend-menschelijks, zoo iets navrants, niet hebben verwacht.

Jo, wier herinnering aan haar gestorven man nog zoo vol liefde is, begint toch een meer dan gewonen steun te voelen in een harer commensalen, den ingenieur Oldberg, die zoo aardig voor haar jongens doet, zoo hartelijk voor haar; zij heeft altijd, sinds zij weduwe werd, zoo alleen gestaan, zij meent te merken, dat zij hem niet onverschillig is; en terwijl de moeder een uitkomst ziet, bloeit de vrouw in haar op; zij begint te hopen, zij is eindelijk zeker, dat hij haar vragen zal; zij verwacht hem, vol van een zachte goedheid en vreugde... Maar hij vraagt haar niet; drie kinderen, het is een te groote verantwoording en moeite...

Prachtig is de groei der gevoelens in Jo voor ons ontplooid, de hachelijkheid van het geval overwonnen; de schuchtere vreugde, waarin haar kinderen misschien nog een grooter plaats innemen dan zijzelve, die toch ook voor zichzelve zoo gelukkig is, is ons geheel sympathiek gemaakt.

Op den avond van haar verlangend in stilte wachten, dit bekoorlijk scènetje met haar jongen:

‘Kom jongen, nu jij naar bed,’ vermaande Jo. ‘'t Is over tienen.’

‘Ja, moeder, goed, maar eerst een boterham.’

Ineens, toen hij haar aankeek, lachte de jongen.

‘Wat ziet U er leuk uit!’

‘Leuk? Hoe dan?’

‘Och... 'k weet niet. U heeft zoo'n kleur, en zoo vroolijk.’

‘Kom vent, zanik niet,’ weerde ze lachend af, donkerder blos haar wangen overroodend.

Haastig bukte ze voor 't buffet om de broodtrommel te krijgen...’

Zoo is dit eenigszins opzichzelfstaand stuk - een veertigtal bladzijden, buiten het zwaartepunt van het geheel - en waarin ook de stijlgebreken van dat geheel zich in beduidend geringere mate gevoelen doen, zoodat het zich vertoont als iets van gansch anderen, hoogeren aard, - een belofte geworden van gaver eenvoud en fijner waarheid, in dit toch nog niet werkelijk eenvoudige, nog niet diep-ware boek besloten.

* * *

De roman ‘Op dwaalwegen’ van Henri Dekking, is zeker heel

wat minder geduldig geschreven en doorzorgd, is ook veel verder nog weg van een gelijkmatig *geheel*, dan ‘Moeder’; en fijne analyse, als het Oldberg-fragment daaruit, ontbreekt ten eenenmale. Daarentegen treffen wij hier oogenblikken aan van een gloed, en een breeden greep, der auteur van ‘Moeder’ vreemd. Men ziet die beide schrijvers tegenover hun werk zich verhouden als... de Moeder, ja, van de eene, en de wel vurige, doch wat oppervlakkige en nonchalante Minnaar, uit het boek van den ander.

En toch, hoe weinig overigens een moeder en een minnaar van elkander hebben mogen, toch is er overeenkomst tusschen het werk van Henri Dekking en dat van Anna van Gogh-Kaulbach.

Ook Henri Dekking heeft, in hoogere mate alleen, het oneenvoudige eener tot meerdere levendigheid *opgeschroefde* voordracht, die niet langer de waarheid, maar ‘comedie’ lijkt. En naarmate die ‘levendigheid’ geforceerder is, wordt de comedie grover.

Emmy, de jonge beeldhouweres, zit in haar atelier en denkt aan Hans, den jongen zakenman, met wien zij in liefde leeft -:

‘Zij zou wel graag een portret van Hans hier hebben; - als Jaap dat eens schilderen wou... Nu had zij zoo niets van hem, zoo niets...

Met een *juichkreet* sprong zij recht. Ja, dàt toch, dat toch: tegen den schoorsteen, aan een koordje, een wit gipsen handje.

Zij *danste* er heen en *wipte* het handje los en dat teeder in bêi haar handen sluitend, het oog vast er op gericht, zonk zij neer in den dichtstbijen stoel, het hoofd diep voorover, en een zacht lachen kirde uit haar mondje op.’

Zoudt gij het kunnen gelooven, lezer, dat wat hierop volgt een der beste en echtste stukjes uit het boek is? Hoe door en door on-echt klinkt het bovenstaande niet! Het is niet wáár, dat Emmy peinst ‘zoo niets, zoo níets van hem’ te bezitten, want daarvoor houdt zij van die gipshand te veel en te lang; het is niet wáár, dat zij met een *juichkreet* recht springt, alsof voor het eerst van haar leven die hand haar in de gedachten komt; het is niet wáár, dat zij erheen *danst* en hem los*wipt*, of het een frivole bevlieging van haar was. En het is evenmìn waar, dat, *terwijl* zij 'm teeder omsluit met *beî* haar handen, zij óók nog op die nauw meer te ontwaren gipshand ‘het oog vast gericht’

houdt, als ware het noodig de toeschouwers in de zaal goed te laten zíen, wat haar bezielt; het is zelfs niet waar dat een ‘zacht lachen uit haar *mondje* op*kirde*’, want Emmy is in dit oogenblik vervuld van die hand, en niet op een zoo snoezige wijze van zichzelf: zij ‘kirt’ wel, maar aan haar ‘mondje’ denkt zij waarlijk niet.

Het was den auteur niet mooi genoeg, Emmy eenvoudig te laten denken: ‘heerlijk, dat zij zijn hand tenminste had’ en haar dan die hand in haar kleine handen te doen nemen; het moest een ‘schattig’ scènetje worden: eerst hoofdje neêr: zoo niets... zoo niets; opeens de kinderlijk-lieve juichkreet; erheen dansen, 'm loswippen en er koesterend en kirrend mee in dien stoel zinken...

Maar, mijn beste auteur, bemerkt gij nu niet, dat mèt die lieftallige luchtigheid, uw diep-gevoelige Emmy plots een honnig leeghoofdje geworden schijnt?

(Ik zweeg er nog van, dat de achtelooze behandeling daarenboven - een ook ietwat griezelige - verwarring sticht met dat ‘gipshandje’ in haar ‘handen’, terwijl juist het zware afgietsel der krachtige mannenhand in hare meisjeshanden zooiets moois had kunnen zijn!)

Dit opgevijzelde nu en dit tooneelmatige, bederft gedurig dat deel van het boek. De zotte ‘entrée’ van het model, even later: ‘Hier is Ruth, hier is Ruth, hi ha ho’; - de nog onmogelijker scène van het model met den kantoorjongen; - en niet het minst het ‘hartroerende’, het ‘aangrijpende’, doch pijnlijk-onware tafereel vol effect-bejag en drakerige trucs, van Emmy en het model bij het kapotgesmeten beeld, het zijn maar enkele losse staaltjes.

Een sprekend détail in het laatste der drie is wel dit: dat, waar wij op blz. 45 vernomen hadden, dat ‘Ruth’ onder haar ‘draperie’ hemd en broek áánhield, zij bij het stukgooien van het klei-ontwerp, terwille van de meerdere treffendheid, ‘naakt als zij was’ te voorschijn springt om Emmy te troosten.

En het is vooral Emmy-zelve, die, van het eerste hoofdstuk af, telkens onnatuurlijk-opgewonden praat en gebaart als eene actrice, die niets van haar rol begrijpt.

Ook het op 't eind, precies van pas, uit de lucht komen vallen van de verzoenende moraal, in de persoon van Henri's moeder, is (zeer slecht) ‘théâtre’; ‘théâtre’ echter van een gansch anderen

áárd; niet langer toch een ont-aardende werkelijkheid, is het een dood sprekende-poppen-spel-bedenksel van huis uit.

De fout van Anna van Gogh-Kaulbach neemt dus bij Dekking niet alleen veel grootere afmetingen aan, doch wordt bovendien gedoubleerd door een nog grover soort van misgreep, die van de eerste nabije familie schijnt, maar feitelijk daarmee slechts in een zwak verband staat.

De tweede fout van de schrijfster van ‘Moeder’, een gebrekkig doorzicht in haar onderwerp, een onvoldoend begrip, wat daarvan de kracht is, het zwaartepunt, het eigenlijk-tragische, - vinden wij bij Dekking niet, of althands in zeer veel geringere mate.

De niet angstvallig-turende en zorgende, maar dadelijk toe-tastende, hoewel wat oppervlakkige, mannelijke geest, grijpt niet zoo ver ernaast; doch, al overziet hij het beter, hij is niet opgewassen tegen zijn onderwerp.

Het is dit: twee tegengestelde levens-kringen kunnen zich niet vermengen, of zij kweeken ‘halve’ menschen; een jonge handelsman zonder groot fortuin, kan niet tegelijkertijd zich opworstelen tot een allereerste figuur in de zaken-wereld, èn geheel zich geven aan een fijnvoelende kunstenares, d.w.z. aan de voortdurende verfijning en veredeling van eigen denken en voelen al zijn aandacht wijden. Moge dan een oprechte liefde Hans en Emmy te zamen brengen, op den duur zullen háár licht-kwetsbare sensibiliteit en zíjn hardhandig zich-een-weg-banende eerzucht niet vereenigbaar blijken.

In een brief hooren wij Emmy klagen, dat zij hem op een zekeren Zondag ‘van haar af voelde staan, vervreemd, niet in haar sfeer levend en meevoelend’, en als de scheiding dreigt, zegt zij: ‘aan mijn hand heb ik je gehad.... en met mij mee ben je gegaan, op den eenigen goeien weg.... en nu heb je me losgelaten.... nu ga je weer op je eigen weg.... op den dwaalweg, dien alle mànnen in het leven gaan...’

Maar Hans, van zijn kant, denkt later: ‘jaren van dwaling. Vooral in 't begin had hij gevaar geloopen een halve, noch artistiek noch commercieel iets beduidende te worden. Het was misschien zelfs een groot gevaar geweest.’

Ondanks de tamelijk heldere compositie nu (welke, 'schoon nog altijd ietwat houterig en rammelend, toch zeer veel beter is dan

die van Dekkings vorige werken) - spreekt deze bedoeling zoo weinig duidelijk uit het verhaal, dat menig lezer tot geheel andere gevolgtrekkingen zal zijn gekomen, zoo niet tot allerlei twijfel en ongeloof aan de waarheid van het hier uitgebeelde leven.

De oorzaak daarvan is, dat de schrijver dit leven niet beheerscht; hij staat niet genoegzaam boven zijn personen om het conflict dier beiden naar behooren te ontwikkelen; noch staat hij boven Hans, in wiens succes hij met een bijna jongensachtige gretigheid zwelgt, noch boven Emmy, van wie hij geen *artiste* wist te maken en wier geringe fijnheid hij niet schijnt te bemerken.

Wil de auteur Hans sympathiek? Zeer goed: hij wil dus een gelijken strijd tusschen twee sferen, die beide hun schoonheid hebben en hun keerzijden; hij kiest geen partij. Dit zou de beste deugd van het boek zijn; en de schildering der Rotterdamsche zakenwereld, het tikje jongensachtige ophemeling op den koop toe genomen, is waarlijk niet slecht.

Maar was het dan niet voldoende geweest, Hans, zooals wij hem enkele malen aantreffen, bij buien ontoegankelijk te doen zijn voor Emmy's stemmingen en bot voor haar gevoeligheden? Waarom moet de aanvankelijk beminnenswaard ons voorgestelde man, die wel degelijk ook zijn mooie en ontvankelijke oogenblikken had en bij voorbeeld hoog boven Emmy's vrienden stond - waarom moet die, toch nog tendenzieuslijk, gelijk-op met zijn stijgen in aanzien, leelijk en grof worden gemáákt, ja, zoo verregaand onwaardig, dat hij 't vroeger moeilijk *niet* geweest kan zijn?

Of wat zegt gij hiervan:

'...hij had Emmy moeten verwaarloozen. Maar hij had haar geschreven, heel lief, hij wist dat zij graag brieven van hem ontving, *en al de zoete woordjes en de innige*, *soms even pikante beweringen*, waarmee zij vroeger altoos zoo gelukkig was geweest, *hij had ze alle nu wéér gebruikt*' -?

Noodeloos eveneens is het herhaaldelijk bewust denken, terwijl hij nog met Emmy is, dat zijn positie vroeg of laat hem voor de keuze zal stellen tusschen haar en zijn toekomst en dat hij haar zijn toekomst nìet zal kunnen offeren; - noodeloozer nog is, vlak na de scheiding, de huwlijks-gedachte aan het bleekzuchtige en vervelende maar rijke meisje van Van Nispen, die hem half wordt aangeboden; noodeloozer, omdat het volstrekt onwaar is, dat een

kerel, dien 't zoo voor den wind gaat, het eerste het beste rijke meisje, hoe bleekzuchtig en vervelend ook, vragen zou, alsof er haast bij was, en er geen rijke en wat apetijtelijker meisjes in de wereld meer waren!

Men vraagt zich somwijlen af, of de schrijver zich wel bewust is, althands van den gráád van Hans' grofheden. En dit te meer waar Emmy, die toch zonder twijfel onverdééld sympathiek werd gedacht, en eerder over-fijngevoelig, al even grof blijkt.

Een waar pendant van Hans' gezegde op blz. 102: ‘ja, het terrein is nogal gevaarlijk’, waardoor hij-zelf Emmy gelijk stelde met de gemainteneerde actrice, over wie Jaaps vader, de oude tooneelspeler, half-dronken kalde - een beleediging, welke trouwens, men leidt het af uit het dan volgend gesprek, door Emmy niet als zoodanig werd gevoeld! -, een waar pendant van deze grofheid is de nette-maintenee-gedachte van Emmy, als 't tusschen hen uit is: ‘nooit had zij cadeaux van hem gewild en haar trots loofde nu haar trouwe bescheidenheid; hij zou nimmer kunnen denken, dat hij haar eenige vergoeding had gegeven.’

Vooreerst gelooven wij het niet; natuurlijk hebben zij elkaar, in die twee jaar, kleine geschenken gegeven; maar wat zou dat! hoe kan bij Emmy de gedachte opkomen, dat hij dáárin een ‘vergoeding’ zou zien!

De zaak is, dat niettegenstaande de moeite, die de auteur aanwendt, Emmy maar als lief en teêr en gevoelig en diep voor te stellen, - wij haar telkens een vrij naar, aanstellerig, oppervlakkig persoontje vinden. Hoe houdt zij het langer dan één avond uit met haar inderdaad vreeselijke vrienden Baljon, waarop zij telkens weer, de schaarsche keeren dat zij hem heeft, Hans tracteert; zelfs dien eersten avond na een week van verwijdering!? Het is ook niet duidelijk gemaakt, dat Emmy, die zelve, door haar bewondering, den grooten zakenman in hem gewekt heeft en aangemoedigd, wel bang zal wezen voor zijn groeiend succes, doch tegelijk met dat succes blij en trotsch moet zijn. Onbegrijpelijk is het daarom, dat zij al niet den volgenden morgen tot bezinning komt, nadat de geluks-tijding van zijn prachtige promotie zoo wrang in twist was doodgeloopen; en reeds deze scène zelve is, weinig fijn geschreven, niet zeer aannemelijk; Emmy is veel te blind-kwaad en onbelangstellend. Onbegrijpelijk evenzeer is later na dien langen dag van

vreugde over zijn komst, haar woede en wanhoop à propos van een briefje, dat eerder lief dan hard is: zij moest nog twee dagen ‘geduld met Hans’ hebben, zijn toekomst hing van 't werk van dien avond af; - en dat was wáár! Nu had Hans misschien wel een nòg lievere oplossing kunnen bedenken, bijv. gauw even met een rijtuig zelf komen, doch hij vermoedde waarschijnlijk wat ook ik vrees: dat hij daar weinig satisfactie van zou gehad hebben en slechts een scène van stug onbegrip hem nog bovendien zijn werklust had bedorven! Geen reden dus, die onschuldige ‘Ruth’ tegen den grond te smakken, en, bruut en wel, de gips-hand er bij. Ordinair zelf-beklag, met alle geweld tragisch-willen, is de indruk, dien men niet van zich afzetten kan.

Wat ook in Emmy's fijnheid en diepte zoo moeilijk doet gelooven, en tevens als wederpartij van Hans, haar zoo verzwakt: - wij worden niet een *in haar kunst levende artiste* gewaar.

Die juffrouw met haar wijde, door de klei slierende peignoirmouwen, die ze telkens driftig terug moet zwaaien, lijkt een weinig serieuze beeldhouwster; en is het niet een zonderlinge kunstenares, die bezield moet worden door een opstelling van ‘lappen en staken en een bos stroo’ met een gedrapeerd mensch ertusschen, zóó zot, dat zij lust krijgt de tafel eens een paar maal te doen draaien, ‘dat die mal rondtollende vrouw misschien toch zou voelen, hoe idioot zij daar in dat stroo en dien rommel te pronk hing’...!?

Men hoort ook nooit anders dan van die ‘Ruth’, die gauw af-moet, omdat een stuk op de vierjaarlijksche een voorwaarde is van het legaat, waarvan Emmy leeft. Verder weet of ziet men niets van haar werk, men bevroedt niet wat het voor werk is, wat ze wil, hoe we ons haar ontwikkelingsgang hebben te denken. Staan er geen andere dingen van haar in dat atelier?

Daartegenover: haar duldelooze gemeenzaamheid en klef meepraten met het model. Bij voorbeeld:

Hans is in de vroegte bij haar weggegaan. Zij voelt zich ‘klaar tot veel arbeid’, ‘jong en sterk’, ‘gezond en voldaan’. Om tien uur komt het model:

EMMY:

‘Ik zou vandaag graag veel doen. Ik heb zoo'n werklust’.

HET MODEL:

‘Da's erg, seg.... daar kà jè in blijve.... waar heef' u dat fandaan....’

EMMY:
'*Ik weet het wel*, *maar ik zeg het niet*', *lach-lonkte Emmy*.

Nog kleveriger zijn haar antwoorden op dien avond van het stukgesmeten beeld, als zij, de hand op den schouder der 'paradijs-weduwe', bewegeloos met haar samen blijft zitten 'tot 't al heel donker geworden' is:

HET MODEL:
'Och ja, een mensch heb z'n eige niet gemaak'.... Vandaag over twaalf jaar, as 't dan ook Maandag is, denk je misschien net as ik vandaag.... an al die jare terug.... Want wat je van je eerste man heb gehad, dat vergeet je nóóit'.

EMMY:
'*Nee*, *dat vergeet je nooit*....' (!!)

HET MODEL:
'Was je zoo woedend, zèg... 't was zeker verschrikkelijk erg... in die brief...'

EMMY:
'*Ja*, *het was heel érg*...'

Ook haar brieven aan Hans zijn hier en daar bizonder wee; doch de diepste hindernis tot het ontstaan eener schoone, levende vrouwe-figuur is toch wel dit: - Henri Dekking heeft dit element maar liefst geheel verwaarloosd -: dat zij een 'volkomen liefdeideaal' kon prijzen: een hartstocht zonder kinderen.

Deze vele leemten en gebreken in en áán deze beide menschverbeeldingen, brengen intusschen ook de ernstigste stoornis in de groote lijnen van den roman: àls Hans, gaat men zeggen, eens niet zoo overbodig grof was voorgesteld, en Emmy daarentegen was wáárlijk-gevoelig, grooter-begrijpend, minder quasi-hoogzielig en aanstellerig-tegenover-zichzelve, dan zien wij eigenlijk niet meer in, waarom het mis moest gaan...!

Inderdaad, dit boek is grondig mislukt. En toch - het is hierom dat ik mij de moeite gaf, het zoo uitvoerig te ontleden -, een onbeduidend boek is het geenszins.

Is vooreerst de poging, de opzet, opmerkelijk, - ook doen zich herhaaldelijk oogenblikken voor van een groote warmte van gevoel. Er is iets heel moois in het omvangrijk fragment - ik doelde er reeds op - waarin Emmy het gips-afgietsel van Hans' hand beschouwt:

'Zijn prachtige hand; haar oogen genoten ervan. O, 't was geen mooie hand, te stomp van vingers eigenlijk en de nagels

veel te vierkant afgeknipt, maar die hand behoorde bij hem en in hun liefde. Zoo wilskrachtig was de forsche lijning der vingers en de botte stevige duim, uitwaarts gebogen, was als de duim van een werkman, van een kloeken, durvenden, willenden krachtkerel.'

'Die hand van Hans, die lieve, zachte hand, had haar gestreeld over de oogen en over het voorhoofd, als zij moe was en ontstemd... Die hand had getast en omvat, die begeerende hand... Terwijl zij er naar keek, droomde zij weer haar gansche, lange liefde door.

En als hij van zijn groote plannen sprak *en de handen welfden zich en werden grooter en machtiger*.'

Goed zijn verder sommige oneenigheids-momenten tusschen Hans en Emmy; zeer goed is ook het gespannen gesprek, voor het naar bed gaan, van Henri's ouders.

De auteur is daarbij niet ongevoelig voor humor; zoo bij dat gebaar, waarmeê de oude heer Van Latenstein zijn vrouw tot zwijgen brengt: 'hetzelfde gebaar, dacht Hans, dat hij maakt, als hij een tram wil doen stilstaan.'

En pràchtige volks-humor is de beschouwing van het model over de dagen der week; evenwel, niet ópgenomen in een schoone creatie, bepaalt zich de waarde dier alinea's tot die eener vlekkelooze opteekening.

Henri Dekking toont in dit boek groote en kleine, uitmuntende schrijvers-eigenschappen; het ontbreekt hem echter aan innerlijke fijnheid, nog meer dan aan diepte, en, daaruit volgend, aan aandachtige toewijding, aan eerbied voor zijn kunst; aan inzicht ook in de veelzijdige eischen, die men aan eene uitbeelding van het veelkrachtige leven stellen moet.

* * *

Vanuit enkele willekeurige bladzijden van 'Op Dwaalwegen', 'Het Verraad' van Goudsmit binnen te gaan, is een dubbele sensatie: men verlaat een onschoon en eenigszins onwerkelijk bestaan, en stijgt omhoog in een leven, dat met een blijde verrassing herkend wordt als: de werkelijkheid; en vervolgens, deze werkelijkheid van den kunstenaar, zij is: schoonheid.

Onmiddellijk bemerkt men het: wij hebben hier niet te doen met enkele prijzenswaardige kwaliteiten, door grootere fouten aangevreten en te niet gedaan; niet met een poging, mislukt; maar wij vinden hier, onder een laag van wat te veel wóórden, al spoedig een klare kern, die krachtige, klinkende kunst is.

Deze bundel 'Van Zwarten en Blonden' bevat zeven stukken. Het laatste 'De Stratenmakers', heb ik, na enkele bladzijden, niet verder gelezen; het verveelde me. Dit is in literatuur een wel niet strafbare maar toch onaangename eigenschap, die veel van Goudsmit's werk in bedenkelijke mate eigen placht te zijn. Ook het, toch reeds zoo verdienstelijke, eerste schetsje dat ik indertijd van hem las, 'Zomeravondwandeling'... mede een der zeven - lijdt aan die kwaal.

Een andere moeite met Goudsmit, is een meer of minder groote onevenwichtigheid in zijne compositie's; de roman 'Zoekenden', die evenmin vrij was van bóvengenoemd euvel, vertoonde deze onevenwichtigheid - een hevig zwiepen tusschen Joodsche lyriek en dik en gedrukt naturalisme - in ergsten graad. 'De Wreking', het eerste stukje van dit boek, is hier een voorbeeld van dat zeer ongelijkmatige. Aanvangend in een uitermate stijven, gewrongen, en, op enkele poozende plekken na, geheel levenloozen verhaal-stijl, gaat het op blz. 15 over in een nieuwe zwaarte van wel een oogwenk fel of fijn, maar doorgaands sputterig, met onhandelbare beelden in elkaar gekalefaterd sensitivisme; ijlt daarna plotseling op tot een vele bladzijden lang hoog-uitgeheven, zingend en lichtend proza-gedicht; om dan opeens terug te vallen tot een tamelijk drakerige dramatiek, en te eindigen in gebroddel.

Het is werk, dat zeer denken doet aan het even glorend-doorgloeide, doch even ongestadige, van den te vroeg gestorven Henri Hartog.

Maar omdat Samuel Goudsmit een jonge man is met een schoone toekomst, koestert men van hem liever niet die onvoldragen producten, hoe een luister er-binnen-in verborgen zij, en geeft hem eerder tot zelf-voorbeeld het, ongetwijfeld, lagergestemde maar goed-vertelde, stevig-verbeelde 'Jehoediem', - te gereeder, waar men de schoone vervulling der beíde beloften bij de hand heeft in 'Het Verraad', het sterke stuk, dat een niet minder

diep licht dan van ‘De Wreking’, in nog vastere vormen dan van ‘Jehoediem’ besloten houdt.

‘Eerezaken’, uitvoerige Joodsche-zeden-schets, behoort, degelijk en wel, toch meer tot de taaie Hollandsch-naturalistische soort. ‘Wittebroodsweken’ echter, 'schoon niet van de diamantene vastheid en helheid van ‘Het Verraad’, is toch een ding van mooie, ruige frischte.

Zoolang intusschen Goudsmit ook bij een stuk als ‘Eerezaken’, zij het dan reeds van 1905, vrede blijkt te hebben, en, om het zeldzaam-mooie dat hij er terecht in voelt, als een puik-proefje zijner kunst een zoo knoeierige schets als ‘De Wreking’ vooruitschuiven kan (en zelfs in ‘Het Verraad’ zijn, hier en daar, nog enkele overvulde bladzijden en zinnen) - zoolang mag men het ‘gevaar’ niet als geweken beschouwen; het gevaar dat, in dezen tijd, waarin de tachtigers en hunne decadenten nog krachtig nawerken, de sterkeren onder de jongeren zoogoed als de zwakkeren bedreigt, - indien ook op een andere wijze.

Voor een waarlijk-begaafde als Goudsmit bestaat dit niet in een klakkeloos overnemen van zekere zware en onbeholpen taal-vormen en -gebruiken, onbegrepen, omdat zóó kunst-proza er dient uit te zien.

Maar het bestaat hierin: de jonge artist die, naar de les der tachtigers niet tevreden met het oppervlakkige, niet naar fraaie en gladde vormen zoekt, doch naar de woorden, welke 't innigst met zijn gevoel overeenkomen, zal, als àlle beginnende schrijvers die onmiddellijk hun diepste en duister-waarste wezen uit willen zeggen, onvermijdelijk, de taal nog niet meester, in stugge, wringende vormen zich verwikkelen... die echter, er nauwkeurig uitziende als het proza van groote en schijn-groote voorgangers, aan den verrasten beginner zich voordoen, niet als iets bezwaarlijks, dat hij door veel oefening moet leeren te ontkomen, maar als iets, dat al-dadelijk het niet-anders-begéérde uitzicht heeft.

Het doek is niet uit de verf, men ziet de wordings-worsteling éérder dan het uit te beeldene leven, maar - en ook de waarlijkbegaafde, die allereerst het innerlijk zocht, heeft de tevredenheid over een uiterlijk, dat hij half-en-half evenééns meent zoo gewild te hebben -: ‘zoo is het juist je ware! zonder klodders en streuvelende smeren geen raak schilderij!’

Doch dat het zonder kàn, en méér dan raak: verrukkend móói! - zie dàt maar in de beschrijving, neen in de bezinging van dien nacht, waarin het meisje uittreedt tot haar Lief, vluchtend de binnenskamersche benauwing van het al nader dreigend huwelijk met den gehaten Bruigom:

‘Zij huiverde. Daar stond zij. De blauw-grijze open nacht, over de oude huizen en 't blank-glanzende, nauw rimpelende grachtwater als een wijde zegening van sprookjesrust, omsuisde haar met een nieuwe eindeloosheid van geluk, stil, bevend-stil, aanzingend in den fijnen frisschen wind, van de zachte, feestende sterren. Als voor een feest ook, stonden langs het water, voor de violettig-vernevelde bouwselen, regelmatig, de stille lantarens met hun heffingen van klaar, vroom, geel licht. Er was een wijdheid van vreugde en van liefde in de lucht, een vreugdige zang van rein-nachtelijke zegepraal, die ommeging als een hemelsch-devote processie na den bezoedelenden koorts van den dag.’

En dat houdt áán, het wordt nog mooier.

Hoe dan, terwijl uw impressionisme, waaraan het ‘klodderige’ misschien nog geëigend mocht schijnen, zich hier zóódanig verpuren kon tot eenvoudige schoonheid, - duldt gij de verstoppende saamklontingen zelfs in de *verhalende* gedeelten van ditzelfde ‘De Wreking’, terwijl toch aan het verháál alleréérst de eisch moet worden gesteld, dat het voortgang hebbe, *vloeibaar* zij?

‘Vooral toen van de zorgende familie al sterker en strenger bevechting plaagde, men ernstiger en boozer verbieden en haar thuis houden ging, werd hun de waarlijke onmogelijkheid tot trouwen al klaarder, en vingen de vele mislukkingen van 't uitzien naar beter kansen aan, hun in de reeds minderende oogenblikken van treffen smartelijk te ontmoedigen.’

Het is nog wel, lofwaardiglijk, een poging tot ‘styleeren’! Maar styleeren is nog iets méér dan ‘kunstige’ zinnen maken; styleeren is vooral: nauwkeurig zich bewegen *in den stijl* van wat men bezig is te bedrijven. Een simpel verhaal van doffe, nare gebeurtenissen kan men niet doen in zoo plechtig dooreengestren-

gelde woordenvrachten. Men kàn dat metderdaad niet doen, niet alleen omdat het leelijk is, maar omdat wij nu niet doordrongen worden van het op zoo vervreemde wijze meêgedeelde; met dit, voor het geheele werkje noodlottige gevolg, dat het latere verklaarde deel ons wel mooi, maar aanvankelijk zonderling en onwaarschijnlijk voorkomt, - totdat het diep-werkelijke der schoonheid het wint.

Heel wat trekjes, huiverend van de liefde-verrukking des schrijvers voor de overwinning der fijne en machtige Natuur in deze twee liefde-verdwaasde menschenkinderen, dringen nu naar mijn hand, om er deze bladzijden mede te tooien; ik houd van dit zoozeer onvolmaakte stuk, omdat het is als een duistere strijd van velerlei invloed en eigen persoonlijkheid, en als de geboorte, uit zwaartalig naturalisme, eener hoog-teedere romantiek.

Een vaster bewondering echter zijn wij verschuldigd aan de twee stukken, die reeds geheel, of bijna geheel, zijn wat zij willen zijn: ‘Wittebroodsweken’ en ‘Het Verraad’.

Ook in ‘Wittebroodsweken’, en in ‘Het Verraad’ heeft Goudsmit de zegepralen der Natuur gevierd; doch zien wij in ‘Wittebroodsweken’ nogmaals zijn zuivere blijdschap daarover doorbreken, in ‘Het Verraad’ eerst blijkt de hechtheid van zijne levens-liefde, waar hij de smartelijke waarheid van der Natuur onbeliegbare, onverbiddelijk zich-gelden-doende wetten even gloeiend en nog zékerder verbeeldt.

Prachtig is, in ‘Wittebroodsweken’, de jonge kerel, de slungelige lolschopper, altijd dwars, en ruw, en narrig, nog onder de bevalling van zijn ‘fraauw’ door, doch die dan, vader geworden, voor de Natuur zoo zacht bezwijkt: nog pas zagen wij hem, onder aan de trap bij de ‘juffrouw’, met een paar anderen, die stikten van 't lachen, zóó:

‘Is 't al noodig?’ vroeg de stem.

‘Ja siet u...’ aarzelde-ie, ‘me fràauw siet u... *die is niet al te frisch*... as u effe wou komme.’

- Maar als hij, een uur later, de kraamkamer binnen is mogen gaan, dan, na nog weer wat, 'schoon nu goedig-getemde en bedremmelde struischte van doen en spreken, geeft de ‘juffrouw’ hem ‘bang aarzelend naar zijn pootige lummeligheid’, het kind.

‘Hoog, zelf bang-voorzichtig, nam-ie 't wonderlijke propje in omhulsel van windselen, aan; Merie in bed glimlachte weer toen hij 't hief het licht van de kraamkamer toe. En toen-ie 't weeke fijn-lichte vrachtje op zijn knuistige armen had, begon hij er lachend naar te spieden, 't roodige, frisch geurende kopje boven de eerste kleertjes ook geurend-wit. *Het was een kostelijkheid*, *tintelend van volmaakte nieuwte*, en een kostelijkheid toch geheel van hèm...

Weer zag-ie naar 't bed, lachte guller.

Iets van een malsche zoetheid kwam in zijn hoofd te geuren; een zachte laching, *ernstig en toch jong*, *niet hinderlijk aan z'n losbandige leutigheid en toch pittiger verhengend*, *scheen door z'n denken heen*.

Zonder indenking van 't groote gebeuren glansden z'n oogen naar 't weekig-vleezige warmlevende vrachtje tusschen z'n eeltige handen, en een sterke straling van blij jong leven voelde hij glinsteren door zijn krachtige werkerslijf.[1)]

Prachtig bovenal is de éénheid der schets: er is de zotte, grappende grofheid, er is de heilige vader-vreugde, maar er is geen om-wankeling van het een tot het ander; het fijne, tintelende werkelijkheids-aanvoelen, dat de schoonheid is van den kunstenaar, doortrekt de twee agregaats-toestanden van dit leven, en verbindt ze. Is *in* de hooge gelukkigheid van den vader zijn ruwheid niet, doch in gesmolten staat, aanwezig?

Het omvangrijk stuk ‘Het Verraad’, is nog sterker. Het is het verhaal van een jongen man en een jonge vrouw, hij vroeger door haar afgewezen, zij later zelve door het leven teleurgesteld, en die nu, in een troostende vriendschap weer saamgekomen, elkaar overtuigen dat zij, op weinig na, en intellectueel gehéél, bij elkander behooren, het ‘grillig tyrannetje’ willen dwingen en een platonisch huwelijk aangaan, - om van den eersten avond af het overmachtig te ervaren, dat het leven zich niet dwingen láát, zoodat na vijf dagen van folterende worsteling, zij nog trachtend zich te overwinnen en tót hem te neigen maar niet kùnnend, hij vechtend met zijn lichaam en zoekend zich te temmen tot een helder-geestelijk geluk, ze ten laatste, afgestreden, uiteengaan.

1) Er zijn nog wel enkele kleine vlekjes in het proza: *denken-indenking;* week*ig*-vleez*ig*-eelt*ig;* en het even te zeer zich opdringende *werkers*lijf; doch men merkt ze, vooral de eerste, nauwlijks op in den stroom van innig leven.

Dit gegeven heeft Goudsmit uitgewerkt op eene meesterlijke wijze: meesterlijk, omdat hij alle de zielsbewegingen dezer twee menschen in al hun sterkte en broosheid, in geheimste diepte zoowel als in zware, aarzelende, of heftige uiting, geeft, en geeft in de volle zinnelijke daadwerkelijkheid van de kleurende, nevelende, geurende wereld; en omdat hij, tegelijk, deez' eerste maal, dit veelstroomige leven voor zich uit stuwt en richt en neerzet tot een vast en klaar-gebouwd geheel.

Het is een volkomen beheerschte saambrenging van zijne verschillende talenten: plastiek, psychologische ontleding, dialoog. Noch verleidt hem hier meer zijne plastische gave tot uitvoerige schilderingen buiten het verhaal; noch zijne psychologische tot ontrafeling van geestes-warringen, die te ver afdwalen van het conflict; noch het genoegen van gespreks-schrijf-kunst tot praterijen, die geen pilaren en stutbogen zouden zijn aan zijn evenwichtig Gebouw.

Maar zij grijpen in elkaar, zij be-grijpen elkaar, komend elkander gedurig aanvullen en schragen op het juiste oogenblik.

Een lust is het, na te gaan, hoe hier de plastiek met de psychologie verweven is, hoe de kleuringen en de atmosfeer mede de stemmingen aanvoeren en leiden, en hoe wederom de fijne, heldere tafereelen doorglansd worden en beven van de ontroering dier twee menschen, die er doorheen bewegen; en eindelijk, hoe de gesproken woorden klinken als de sterk-bepaalde, hel-zingende klavier-tonen op het veeltintige geruisch van dit bezielde stemmingsorchest.

Zoodat, terwijl men afzonderlijk ten hoogste waardeert: een beschrijvingskunst als van dat winternamiddag-gezicht achter het Rijksmuseum, dat Van Looy geschreven kon hebben; psychologische wendingen als die waarmee, op dien van wachten huiverenden avond, Herman opeens tot durven en spreken komt, of als die van Bertha's verheven drang, één oogenblik, zich tòch aan hem te geven, en een dialoog, zoo hoog-gedragen en evenwichtig, zoo stevig en fijn, dat Marcellus Emants zich niet ervoor zou schamen; - wij onze beste bewondering nog overhouden voor deze even volle als gave, enkele *compositie*.

De kleine opmerkingen, die er nog wel te maken zouden wezen, - de aanvang van het stuk bijv. doet lang niet het zeldzame

verwachten, dat volgt - zij zijn wezenlijk te klein tegenover dit samenstel van uitmuntende eigenschappen.

Ik zal uit ‘Het Verraad’ niets aanhalen. Men moet dit stuk werk in ééns, in zijn geheel, genieten.

Het heeft Samuel Goudsmit, in éénen ruk, van tusschen velerlei verdienstelijke scribenten, te voorschijn gebracht als een onder de eersten der Nederlandsche verhalen-schrijvers van heden en, laat ons hopen, van morgen.

December, 1909.

CAREL SCHARTEN.

(Slot volgt.)

Buitenlandsch overzicht.

Engeland. - Bethmann-Hollweg. - De dood van Koning Leopold. 17 December.

In Engeland de partijen in de wapenen.

Zal de arbeiderspartij den leider Henderson volgen, en ditmaal niet op particulier gewin uit zijn, dan staan de kansen voor de liberalen vermoedelijk niet slecht. ‘Zitte wat zit’, schijnt deze reis, voor eene coalitie Asquith-Henderson, de aangewezen leus.

Aanvankelijk gaven de beide helften der regeeringsmeerderheid - zeer ongelijke helften intusschen - ieder een ander geluid. ‘Afschaffing van het Hoogerhuis’, klonk het uit de arbeiderspartij. ‘Het Hoogerhuis buiten de mogelijkheid gesteld, liberale wetgeving tegen te houden’, kondigden de liberalen aan. De laatsten hebben numeriek en ook moreel een zoo groot overwicht, dat hun leus aanstonds ging primeeren en op het oogenblik de andere vrijwel overstemt.

Van groot gewicht is het, dat een man als Asquith dezen strijd gaat aanvoeren. Hij is zoo sober en krachtig; zegt geen woord te veel en geen woord te hard; maakt den indruk, de vastberadenheid zelve te zijn. Onder den rhetor Campbell-Bannerman zou men het zoo ver niet hebben gestuurd.

Het is een groote beslissing die Engeland tegemoet gaat. Een stuk van het historische Engeland zal worden opgeofferd, en de belangstellende vreemdeling ziet zulk een opruiming altijd met

gemengde gevoelens aan. Er gaat, in de adellijke parken- en kasteelbezitters met hun nagenoeg onbelasten eigendom, een merkwaardig bestanddeel der Engelsche samenleving te gronde. Blenheim Park Hatfield House, Chatsworth en zooveel anders, wat was, wat is het uniek! Maar het Engelsche volk heeft gelijk, meer aan zijn eigen belangen dan aan die van toeristen te denken. *Wij* worden ook boos, als wij besproken worden als een soort Marken-in-het-groot.

De oppositie in het Hoogerhuis heeft niet den indruk kunnen maken, in wezen iets anders dan het tegenspartelen van verwende kinderen te zijn. De argumenten waren schier alle bij de vijf-en-zeventig, de mokkende onwil bij de drie honderd vijftig. Nu het eigen belang in het spel kwam, raakte de politische tact zoek die de Lords zoo menigmaal heeft onderscheiden.

Opmerkelijk was de houding van Rosebery en van het meerendeel van het episcopaat. Zij begrepen dat de positie van het Hoogerhuis in zeer ernstig gevaar werd gebracht. Maar de Cassandra's hadden goed roepen; het gehoor hield zich doofstom.

Het tweekamerstelsel is niet wezenlijk bedreigd, het blijft door de verklaringen der regeering buiten schot. Maar het kan enkel blijven leven wanneer de stroomingen van het volksleven, zij het door een traliewerk heen, tot in de kamer van revisie kunnen doorvloeien. Òf een Hoogerhuis naar vastelandsch model herschapen, en niet onbeperkt, òf een Hoogerhuis waarvan het lidmaatschap erfelijk blijft, maar dan ook met beperkt veto. Met die of met deze saus zullen de Lords worden gegeten.

Tot nog toe maakt het den indruk dat de leus ‘volksrechten tegen erfelijkheid’ meer pakt dan het van de andere zijde aangeheven veldgeschrei: ‘protectie tegen vrijhandel’.

Chamberlain heeft al water in zijn wijn gedaan. Hij verklaart nu dat het geenszins de bedoeling is, Amerika en Duitschland na te volgen. Ieder herinnert zich den tijd, dat hij heel anders sprak. Hij acht het noodig in te binden, hetgeen op mismoedigheid wijst en natuurlijk niet strekt tot vermeerdering der werfkracht van zijn leus. De liberalen en arbeiders hebben voor, dat zij in de hunne ten volle gelooven.

De Duitsche Rijksdag is weder bijeen en de nieuwe kanselier is uit zijn hoekje moeten komen.

Hij is eigenlijk een man van het Bülow-blok, en schijnt zich niet goed te kunnen voorstellen dat die zonderlinge combinatie ter ziele is. Hij leeraart uit de hoogte, dat er in Duitschland geen partijregeering bestaat.

Hij heeft alleen in zooverre gelijk, dat er geen regeering bestaat van, maar eene *onder* bepaalde partijen (hij meent, er boven).

De nationaal-liberalen zijn thans ten minste zoo ver, dat zij zich er niet langer toe leenen, door hun toetreding tot het presidium van den Rijksdag het feit te maskeeren dat conservatieven en centrum de werkelijke macht in het Rijk met elkander deelen. De ietwat zoetbloemige en rijkelijk met zichzelf ingenomen heer Paasche heeft het zich moeten laten ontgaan, weer vicevoorzitter te worden, en Bassermann zoekt - o tempora - aansluiting naar links. Hij heeft te kennen gegeven, dat zelfs de sociaal-democraten niet zoo stug zijn als zij zich voordoen. Waarin hij gelijk heeft. Zij beginnen te veranderen, ook in Duitschland. Het kon ook waarlijk niet uitblijven. Hoe onverzoenlijker zij, des te meer verzoenen zich onder elkander alle reactionnaire elementen, en schrijven de wet voor. Maar er begint beweging te komen ook onder dat gedeelte der burgerij dat tot dusver, uit vrees van voor ‘reichsfeindlich’ te worden gehouden, achter de jonkers en paters aanliep. De manifestatie voor de kiesrechthervorming in Pruisen, waaraan tal van ‘geziene’ professoren, magistraten, advocaten en kunstenaars deelnemen (menschen die een naam te verliezen hebben, en zich hiervan zoo innig overtuigd toonden, dat zij dien veelal opsloten als een juweel in een doosje), is er het bewijs van. Ook bij de verkiezingen voor de landdagen van eenige Zuidduitsche staten is gebleken, dat de slinger doorslaat naar links.

Bethmann-Hollweg is zeker niet de man, om zulk een beweging 't zij als leider mee te maken, 't zij als doodvijand tegen te staan. Hij blijft de ‘philosooph’ die in frazes kraamt voor de heeren. Het kluchtige is dat hij het zelf niet weet.

Onder de lange regeering van den verscheiden Koning der Belgen heeft ons nabuurland een gewichtige ontwikkeling doorloopen, waarop het in hoofdzaak met dankbaarheid terug kan zien. Aan Koning Leopold komt in die gunstige ontwikkeling voor-

namelijk der materieele belangen een groot aandeel toe. Zonder hem ware België thans geen koloniale mogendheid.

Dat men veel in 's Konings persoonlijkheid anders zou hebben gewenscht zal men op den duur vergeten, althans zich niet meer zoo levendig herinneren als thans, aan dit sterfbed met zijn eigenaardige tragiek, onvermijdelijk is. De man en vader had ernstige gebreken; de monarch was energiek en vooruitziend. En, in een Koning, is de publieke persoon van heel wat meer gewicht dan de private.

C.

Parlementaire kroniek.

28 December 1909.

Het staat nu eenmaal geschreven, dat de Kamer in het jaar van de algemeene verkiezingen de begrootingsdebatten gebruikt voor eene bespiegeling omtrent den electoralen uitslag en de positie van het ministerie, dat zij in September tegenover zich vindt. Daaraan ontkwam het politieke Nederland ook thans niet. De algemeene politieke beschouwingen waren lang, ja wijdloopig. Nieuws brachten zij weinig; de matheid, die over het parlement was gekomen, was misschien het beste bewijs van de verandering van toestand: een numeriek sterke meerderheid rechts, met weinig idealen en geringen aandrang tot scheppen; een overgangs-periode, waarin de Nederlandsche politiek zich misschien lang zal bevinden, doch die eindigen zal in eene wijziging van de partij-verhoudingen.

Twee omstandigheden waren bij deze begrootings-discussiën nieuw: vooreerst, dat sinds de grondwets-herziening van 1887 de geheele aftreding der Kamer na iedere vier jaar had ingevoerd, voor de eerste maal een ministerie de verkiezingen had overleefd. Het ministerie-Heemskerk, dat sinds zijn optreden tegenover de vrijzinnig-socialistische meerderheid der vorige Kamer de reserve had in acht genomen, die de toestand gebood, kon nu de nog altijd opgerolde vaan ontplooien en zijn programma voor de komende vier jaar vaststellen. Men mocht daaraan hooge eischen stellen èn door den waarschijnlijk meer dan vijfjarigen levensduur, die het kabinet zou zijn beschoren, èn door de sterke meerderheid, waarop het kon steunen. De troonrede van September werd het middenpunt, waaromheen zich de beschouwingen der meeste redenaars groepeerden.

Dat die troonrede een conservatieve tendenz had, is ook in dit tijdschrift reeds opgemerkt. Van de linkerzijde lieten de woordvoerders niet na hierop zoo scherp mogelijk het licht te doen vallen. De heeren Troelstra, Drucker en Patijn hielden den premier voor èn het achteruitschuiven van de grondwetsherziening en van het kiesrecht, èn de onbestemde machteloosheid ten aanzien van het verzekerings-vraagstuk, èn de reactionnaire belastingpolitiek, die het leeuwendeel van de nieuwe middelen tot dekking van het tekort wilde vinden in indirekte belastingen. Trouwens de finantieele politiek der regeering was ook haar meest kwetsbare plek. Dat de tariefs-verhooging, in een vorige periode van christelijk bewind gereserveerd tot dekking van de sociale uitgaven, thans rustigjes werd aanvaard als stoplap voor het blijvend tekort, was op zich zelf een niet goed te praten taktiek-verandering. Maar dat de minister van Financiën tot voorziening in een tijdelijk tekort even het tarief van invoerrechten met dertig opcenten ging verhoogen, als kon men het tarief gebruiken als den sluitpost der begrooting, dat was een zoo rauw ingrijpen in deze delicate materie, als waarvan men de wederga niet gemakkelijk zou vinden. De heer Patijn hekelde dit scherp. Te scherp? Wie zou het durven zeggen, die gelet had op de aandacht, die de Nederlandsche plannen reeds in het buitenland hadden getrokken? Maar stellig was deze kritiek verdiend in het licht van hetgeen is gevolgd. In den loop der begrootings-discussiën verklaarde de regeering, dat zij het ontwerp der 30 procent introk, omdat de laatste uitkomsten van de opbrengst der middelen de verwachting hadden gewekt, dat men het zonder deze eigenaardige belastingverhooging zou kunnen bolwerken. Was daarvoor noodig geweest al de onrust, die in handel en nijverheid door het oorspronkelijke plan was gewekt? Had men daarvoor bij het buitenland de meening mogen doen postvatten als ware de Nederlandsche tarief-politiek eene, die van de hand in den tand leeft?

Bleef over de verhooging van de drankaecijns; deze werd door de regeering gehandhaafd en bij stemming van rechts, versterkt door den heer Van Karnebeek, tegen links aangenomen.

Het wordt onvruchtbaar met de rechterzijde het thema te behandelen, of de christelijke beginselen - in de troonrede tot christelijke ‘rechts’-beginselen gereduceerd - een richtsnoer kunnen zijn voor de praktische politiek van ons land. Het werd voor de zoo-

veelste maal door de sprekers ter linkerzijde ontkend. De heer Drucker kon tot staving van die ontkenning wijzen op feiten van recenten datum. Had niet een man als Mr. Verkouteren, die in de christelijkhistorische partij een rol van beteekenis speelt, in zijn jongste geschrift verklaard, dat er eigenlijk slechts twee specifiek-christelijke rechtsbeginselen waren: de ouderlijke macht en de monogamie? En had de linkerzijde - de afgevaardigde van Groningen kon het met het volste recht vragen - ooit *die* beginselen verloochend? Was de christelijke minister van koloniën niet door een deel der rechtsche bondgenooten scherp aangevallen wegens zijn houding ten opzichte van de zending? Hadden in de Eerste Kamer niet mannen van christelijken huize lijnrecht tegenover elkander gestaan bij de regeling van het onderzoek naar het vaderschap? En omgekeerd, bewees niet een man als de minister van justitie, dat samenwerking van een christelijk minister met de linkerzijde zeer goed mogelijk was? Waarom dan die antithese-politiek, die ook in de Kuyper-periode zoo steriel was gebleken? Waarom dan een kunstmatige scheiding volgehouden, die een vruchtbare hervormingspolitiek slechts belemmerde en zoowel ter rechter- als ter linkerzijde heterogene bestanddeelen op een hoop dreef?

De minister-president is evenmin als de heer Lohman er in geslaagd de juistheid van de ‘antithese’-politiek aan te toonen. Merkwaardig in de rede van den heer Heemskerk was de gulle bekentenis, dat juist verhoed moet worden, wat vele mannen van links wenschen: een andere partij-groepeering, waarbij de democratische elementen der christelijke partijen aan die der paganisten de hand reiken en omgekeerd alles wat conservatief is zich evenzeer aaneensluit. De dialectiek van den premier over die christelijke begineelen zelf zal buiten de Kamer evenmin grooten indruk gemaakt hebben als zij het daarbinnen heeft gedaan. Wel is door het ministeriëel betoog de indruk versterkt, dat deze regeering conservatief zal regeeren; dat het kiesrechtvraagstuk door haar naar de toekomst is verschoven; dat het vraagstuk van den tien-uren-dag door haar nog niet rijp geacht wordt voor oplossing; dat zij voor een snelle hulp aan ouden van dagen niet heeft die warmte, die den staatsman van hooge idealen kenmerkt, en die ook bij mannen van rechts - getuige de talentvolle schrijver in ‘De Klaroen’ - gelukkig nog te vinden is.

En zoo zouden de discussiën over de algemeene politiek onafgebroken mat zijn gebleven, wanneer niet van tijd tot tijd de hartstocht was opgelaaid door het tweede nieuwe moment bij deze beraadslagingen: de zaak Kuyper-Lehmann.

Zij had sinds den afgeloopen zomer het land onafgebroken bezig gehouden. Had de oud-miinster al dan niet het aanzien van het land geschaad door met zekere dame onderhandelingen te voeren, die leidden tot een decoratie aan zekeren heer Lehmann, en tot het voorbereiden van een dergelijke onderscheiding aan diens broeder? Bestond er al dan niet eenig, zij het ook verwijderd, verband tusschen de groote geldelijke offers, die de gedecoreerde zich in het belang van de partijkas der auti-revolutionnaire partij had getroost en die decoratie zelve? Was het oirbaar, dat de Nederlandsche premier zich bediende voor politieke doeleinden van de ‘agentesse zonder aanstelling’, zooals hij de dame, die in de zaak de hoofdrol vervulde, zelf had genoemd? Op al die vragen had de natie recht een antwoord te verlangen. De zaak raakte de zuiverheid van de Nederlandsche politieke zeden, het prestige van het gezag naar binnen zoowel als naar buiten.

Men heeft het in sommige organen der rechterzijde doen voorkomen, alsof slechts blinde haat van oude politieke vijanden den grijzen staatsman, die de rechterzijde gemaakt heeft tot hetgeen zij is, wilde ten val brengen. De houding, die èn door ‘de Tijd’ èn door ‘de Nederlander’ dadelijk na de publicatie van de verschillende documenten is aangenomen, weerspreekt dit ten eenemale. Ook van *die* zijde werd licht gevraagd om de ongerustheid weg te nemen als was met 's lands aanzien gespeeld. En dat men in November de politieke discussiën in de Kamer moest beginnen zonder dat het volle licht was opgegaan over de feiten, die aan de in Juli openbaar gemaakte correspondentie ten grondslag lagen, was uitsluitend de schuld van Dr. Kuyper zelf. Hij had wel is waar in Juli in een schrijven in ‘de Standaard’ alle verband geloochend tusschen de Lehmannsche ridderorde en de Lehmannsche financieële hulp aan de anti-revolutionnaire partij, maar al wilde men den oud-premier op dit punt onmiddellijk en onvoorwaardelijk gelooven, er bleef nog zooveel over, dat men, mocht het waar zijn, in een minister niet kon verontschuldigen. En zoo kon de heer Drucker zonder eenige tegenspraak

als vaststaande aannemen: dat de premier vooraf aan een ‘ordelievende’ aanwijzing had loen geven, op welke wijze hij tot de eer eener decoratie kon geraken; dat diezelfde premier als minister aanzienlijke giften voor de kas zijner partij aannam van hem vroeger onbekende personen, en dat die minister over staatszaken onderhandelde met een ambtelooze dame, ‘agentesse zonder aanstelling’.

Het teekenendst is echter, dat de Groningsche afgevaardigde dit alles kon constateeren, *nadat* Dr. Kuyper, eindelijk het zwijgen verbrekende, zijn verdediging in de openbare vergadering der Kamer had voorgelezen. Ter elfder ure, of nog later, had de oud-minister ingezien, dat spreken plicht was. Hij deed dat op het onverwachtst. Nadat de heer Troelstra haarfijn de geheele zaak-Lehmann had uitgeplozen en om het licht had gevraagd, dat de Kamer en de natie nog steeds moesten derven, verscheen Dr. Kuyper, die de discussiën niet had bijgewoond, plotseling als een meteoor aan den parlementairen hemel. Hij vroeg het woord voor een persoonlijk feit en las een verdediging voor, die op zich zelf een meesterlijk gesteld stuk was. Doch zoodra had men niet den tijd gehad het rustig met kritisch oog natelezen, of het bleek, dat, afgezien van een verband tusschen de aan den heer Lehmann verleende ridderorde en diens verkiezingsgeld, - een verband dat ook door de opponenten van Dr. Kuyper niet was ondersteld -, de bezwaren tegen het optreden van den eersten raadsman der Kroon in de jaren 1903 en volgende, hoegenaamd niet waren weggenomen. De heer Drucker stelde dat voorgoed in het licht door aan te wijzen, *welke* feiten, ook na Dr. Kuyper's antwoord, bleven vaststaan. De Groningsche afgevaardigde verdiepte zich verder niet in de bijzonderheden van de zaak; hem liet het koud, of in het antwoord van den oud-minister tegenstrijdigheden waren overgebleven, of zijn beweringen *in* de Kamer onvereenigbaar waren met de schriftelijke ontkenningen, die hij in *de Standaard* had geuit. Het was daarop, dat de heer Troelstra aanviel in een meesterlijke repliek, die onmiddellijk werd gekenschetst als een requisitoir. En inderdaad, de rede van den leider der sociaal-democraten deed het meest denken aan het requisitoir van een uitnemend procureurgeneraal voor een jury in strafzaken. Het moet niet in de laatste plaats die redevoering geweest zijn, die den heer Lohman nu

nader deed zeggen, dat ook hij, na het antwoord van Dr. Kuyper, verschillende duistere punten niet opgehelderd achtte. Hij drong op benoeming van een eereraad aan. Intusschen heeft voor het scheiden der Kamer de sociaal-democratische leider zijn te voren aangekondigd plan volvoerd en een voorstel ingediend tot het houden van een parlementaire enquête omtrent de zaak Kuyper-Lehmann.

Dat het zoover gekomen is, is niet in de laatste plaats aan Dr. Kuyper zelf te wijten. De politieke gevolgen van de onverkwikkelijke Lehmann-historie betreffen de plaats, die de eenmaal zoo machtige leider der rechtsche coalitie voortaan in onze staatkunde zal innemen. Dat, zoolang niet het volle licht over deze decoratie-zaak heeft geschenen, die positie ernstig is geschokt, zal niemand ontkennen, wiens rechtmatige vereering voor de machtige persoonlijkheid niet is overgeslagen tot blinde devotie.

De hoofdstukken der begrooting werden, meestal na weinig levendige debatten, aangenomen. De ministers van Marine en van Oorlog zagen een deel der linkerzijde bij de eindstemming tegenover zich. De eerste werd van rechts bedreigd, omdat hij ten opzichte van het geven van vergunning aan het marine-personeel om thuis te middagmalen en ten opzichte van de aan boord te verstrekken preekenbundels niet goed christelijk bleek. De laatste, die voor het eerst de oorlogsbegrooting verdedigde en daarbij blijk gaf zich nog niet de eenvoudigste parlementaire welsprekendheid e hebben eigen gemaakt, bleek, zooals helaas menig militair, niet genoeg doordrongen van de onaantastbaarheid van een eenmaalgegeven beslissing van het hoogste militaire rechts-college, toen hij het goedkeurde, dat zijn voorganger, lijnrecht in strijd met de overwegingen van het Hoog Militair Gerechtshof, een verklaring had gegeven, aan een kolonel, dat deze, ondanks de tegenovergestelde meening van dat gerechtshof, zich naar 's ministers oordeel niet had schuldig gemaakt aan misbruik van gezag. Dat was te bejammeren. Doch nog meer stelde het te leur, dat mannen als de heeren Lohman en Tydeman zich aan de zijde van den minister schaarden, ondanks het klemmende betoog van prof. Van Hamel. Toch maakte ook deze schermutseling de Kamer niet warm. Hartstochtelijk werd

zij alleen, toen gedebatteerd werd over het voornemen, dat bij de spoorwegmaatschappijen scheen te bestaan, om den leden der Kamer vrijkaarten te geven op de treinen en bij een deel dier Kamer om die aan te nemen. Toen laaide de discussie fel op. Het merkwaardigst was wel, dat de sociaal-democraten op die vrijkaarten bijzonder tuk bleken, niettegenstaande, gelijk de heer Van Nispen ter snede opmerkte, het jaarlijksch bedrag, dat de spoorwegmaatschappijen hierdoor zouden derven, aan de loonsverhooging van het spoorwegpersoneel zooveel beter kon zijn besteed. Hoofdargument van de tegenstanders, van wie de heer Drucker zakelijk nuchter, de heer De Beaufort fijn scherp en de heer Marchant rondborstig fel optraden, was, dat de Kamer geen geschenk kon aannemen van de maatschappijen en dat deze geen aanbod zouden doen, dat hun op een 20,000 gulden 's jaars te staan kwam, indien zij er geen voordeel in zagen. Dat argument werd niet weersproken en de discussie eindigde in de stemming, dat na dit debat den maatschappijen de lust zou zijn vergaan de door sommigen begeerde vrijkaarten te verschaffen.

En zoo heeft het ministerie-Heemskerk zijn tweede begrooting in veilige haven. Na het Kerst-recès zal het kabinet gelegenheid krijgen van zijn innerlijke kracht en wetgevend talent nader te doen blijken.

Bibliographie.

Over Java en de Javanen. Nagelaten geschriften van H.E.B. Schmalhausen, gepensionneerd assistent-resident. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon 1909.

De man, wiens geestelijke nalatenschap door eenige ongenoemde uitvoerders van zijn nadrukkelijk verklaarden wil (‘de bewerkers’ noemen zij zich, ofschoon zij volgens hun eigen getuigenis de copie slechts persklaar maakten) aan allen die in de inlandsche bevolking van ons voornaamste eiland belangstellen wordt aangeboden, was een ijverig werkman op den kolonialen akker. De goede naam, dien hij zich als ambtenaar en als publicist verwierf, zou hem een goede toekomst hebben gewaarborgd indien hij in 's Lands dienst had kunnen blijven. Doch gezondheidsredenen noopten hem tot een ontijdig zich terug trekken. Te jong nog en te vol van in de school der practijk gerijpte denkbeelden om zijn pensioen in zalig nietsdoen te verteren, stelde hij zich het schrijven van een groot werk ten doel, waarin hij Java en de Javanen vooral van den politiek-economischen kant zou beschouwen. Slechts enkele jaren kon hij werken aan zijn taak, In het voorjaar van 1906 riep de dood hem, nog geen 50 jaar, op. Van zijn werk hadden toen nog maar enkele gedeelten een vasten vorm aangenomen. Het zijn deze fragmenten die voor ons liggen.

Bij hun beoordeeling, dient men de voorafgaande bijzonderheden in aanmerking te nemen. Het zijn geen op zich zelf staande monografieën en zij vormen toch ook niet een systematisch geheel. Het algemeene en het bijzondere, de economische beschouwingen en de ervaringen der practijk, zijn niet voldoende uiteengehouden.

Men gevoelt dat, als de schrijver was blijven leven, hij veel zou hebben geschift en verplaatst; uit zijn ‘algemeene beschouwingen omtrent de economische toestanden in de inlandsche maatschappij’ (Hoofdstuk I) en zijn ‘javaansche maatschappij’ (Hoofdstuk II) menig stuk zou hebben geschrapt, als in zijn derde hoofdstuk, over ‘de suiker-cultuur’, beter op zijn plaats, en daar dan ook inderdaad dikwijls andermaal en meer uitvoerig behandeld. Aan de eerste twee, algemeene, hoofdstukken, tot één samengevoegd, ware dan in soberder vorm wellicht meer diepte te geven geweest. Ook het vierde en laatste hoofdstuk, waarin de oorzaken van den ‘tegenwoordigen’ - nl. omstreeks 1900 door hem waargenomen - toestand onderzocht en de middelen tot verbetering, vooral door de bevordering der inlandsche nijverheid, aangegeven worden, maakt nog niet den indruk van àf te zijn. Het beste is het reeds genoemde derde hoofdstuk. Daarin leert men den man kennen die het wel en het wee dat de suiker-cultuur voor de inlandsche maatschappij vertegenwoordigt van nabij heeft leeren kennen en die daarna, op een afstand, naar een rechtvaardig oordeel streeft.

Al geeft dus Schmalhausen's geestelijke erfenis geen volmaakt werk te aanschouwen, mij dunkt dat aan zijn nagedachtenis allerminst een ondienst werd bewezen door het aan het licht te brengen. Voor den wetenschappelijken onderzoeker bevat het tal van goed gecontroleerde gegevens; voor den jongen ambtenaar is het niet alleen een bron van informatie, maar ook een voortdurende aansporing om gade te slaan, te noteeren, te vergelijken, de economische verschijnselen in de inlandsche maatschappij niet van één kant te bezien en op die wijze zijn dagelijksch werk èn voor zich zelf op een hooger plan te brengen èn het voor allen, wier belangen hij geroepen is te behartigen, steeds waardevoller te maken.

Hiermede is natuurlijk niet gezegd dat alle conclusies tot welke de schrijver kwam zouden zijn te onderschrijven. Over het algemeen heeft hij blijkbaar sterk verkeerd onder den invloed der ontgoocheling die de tegenstelling tusschen de illusies met welke hij naar Indië toog en de daar gevonden werkelijkheid hem bereid heeft. Een weder te ver gaande reactie moest hiervan het gevolg zijn. Dat de onbeperkte vrijheid, door de mannen van omstreeks 1870 gepredikt, een vaak misleidende leuze bleek, behoeft nog geen reden te zijn om alleen van dwangmaatregelen heil te verwachten. Er moeten middelen zijn die voeren tot bescherming van den zwakke in den economischen strijd, zonder aan de opvoeding van dien zwakke tot een krachtiger individu schade te doen. Hieraan schijnt Schmalhausen wel eens getwijfeld te hebben, getuige zijn meermalen blijkende neiging om terug te keeren

tot een stelsel van dwangenltuur en zijn voorliefde voor *prentah aloes*.

'Wel eens' getwijfeld, maar gelukkig niet altijd. Weldadig doet het aan, te zien hoe, in dit door teleurstelling vaak gefolterd gemoed, zich ten slotte de overtuiging baan brak dat alles anders had kunnen zijn indien krachtiger de hand was geslagen aan de verbetering, aan de geestelijke opheffing der individuen, en dat, indien deze overtuiging maar eenmaal algemeen werd, veel ook nog anders zou kunnen worden. De ongetwijfeld juiste gedachte, dat aan het cultuurstelsel veel van zijn gebreken zouden kunnen zijn vergeven, indien de opbrengst besteed ware, niet ten bate van het moederland, maar om de toekomst der inlandsche bevolking te verzekeren, ligt ten grondslag aan het laatste hoofdstuk. Het niet voorzien in een deugdelijk stelsel van *volksopvoeding*, het is, volgens hem, de groote fout, aan welke wij ons tegenover Java hebben schuldig gemaakt. Die fout te herstellen is onze voornaamste plicht want, ook naar zijn stellige overtuiging, is *de volksontwikkeling de basis waarop al onze hervormingen moeten steunen* (blz. 164). Opmerkelijk is het, hoe de uitwerking van deze stelling hem tot de meening voert 'dat het volksonderwijs een plaats (moet vinden) onder de desa-instellingen' (blz. 205). De schets, die hij van de door hem gewenschte desa-scholen geeft, waar het onderwijs zich bepale tot het *allereenvoudigste*, waar, om de ouders niet te zeer te ontrieven, de schooltijden beperkt behooren te worden en waar, onder aanhoudend toezicht van de bestuursambtenaren, gestreefd worde naar de meest practische en minst kostbare wijze van voorziening in de geestelijke nooddruft van den kleinen man, doet hem kennen als een voorlooper dergenen, wier plannen in den herfst van 1906, een halfjaar na zijn dood, den begrootingswetgever bereikten.

C.TH.v.D.

***Levenslicht uit vroeger eeuwen*, door P.H. Hugenholtz Jr., Vermeerderde druk. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf 1910.**

Ongeveer tegelijk met de mededeeling dat de voorganger der Vrije Gemeente zijn betrekking om gezondheidsredenen met den aanvang van 1910 zou nederleggen, bereikte ons de vermeerderde druk van het onder zijne hoofdleiding samengestelde boek: *Levenslicht uit vroeger eeuwen*. Men moge over de godsdienstige beweging die hare uiting vond in de Vrije Gemeente denken zooals men wil, niet betwist zal kunnen worden, dat duizenden vrijzinnige geloovigen in genoemde Vereeniging bevrediging hebben gevonden

voor hunne godsdienstige aspiraties en dat de man, die in de laatste twee-en-dertig jaar aan het hoofd er van stond, met groote geestdrift en bewonderenswaardige werkkracht de taak, die hij zich gesteld had, heeft vervuld. Wie van dat, door hemzelven 'mooi en rijk' genoemde, leven meer wil weten, leze de sympathieke levensschets door Frans Netscher geschreven in de *Hollandsche Revue* van 25 November jl.

Mooi en rijk verdient ook het boek te heeten, waarin is bijeengebracht 'het schoonste en beste dat de oudheid [thans ook uitgestrekt tot den hervormingstijd] ons op godsdienstig gebied heeft nagelaten'; godsdienstig hier in de ruimste beteekenis genomen.

Stichtelijk immers is bijv. Hector's afscheid van Andromache, dat hierin voorkomt uit den door Vosmaer vertaalden Ilias, is het woord over Blijmoedigheid aan Seneca ontleend, is het 'Niet voor de menschen' van Marcus Aurelius. En wisten velen, eer zij het hier lazen, dat Cicero in *De officiis* zich over den band der gemeenschap en de sociale rechtvaardigheid had uitgelaten en deze aangeprezen? In de afdeeling 'De Hervormingseeuw' komt, onder den titel 'Een woord van rekenschap', de toespraak voor, door Johannes Utenbogaerdt, den Hofprediker van Prins Maurits, tot den Haagschen Kerkeraad gericht bij het neerleggen van zijn ambt, een toespraak die, *mutatis mutandis*, de heer Hugenholtz zou hebben knnnen houden bij zijn afscheid van de Vrije Gemeente.

v.H.

H. Knippenberg. *Levensrozen*. Gulpen. M. Alberts 1909.

Uitgedost als gold het de versiering van een boerenbruiloftsdisch, komt dit bundeltje, waarin de heer H. Knippenberg zijn 'verspreide gedichten verzamelde', onze aandacht vragen. Dichters hebben, onder andere verdiensten, vaak die van onzen woordenschat te verrijken. In dat opzicht kan de Venlo'sche bard zich rekenen als behoorend tot het gilde. Zoo dicht hij in 'Oudejaarsavond':

> De doodsklok klept voor 't oude jaar.
> 't Gedacht komt ons *bemallen*
> van lust en leed....

Van een godsdienstig lied luiden de eerste regels:

> Mijn hoop is op U,
> dat, al nooddruft ik nu,
> eens Uw hand mij de gaven zal *weelden*,
> die....

‘Limburgs glorie’ bezingt de dichter in deze termen

> *Beglimmerd* door 't glanzen
> van 't lustige licht....
> *verprettigt* mijn blikken
> de Zuiderlandouw.

Elders spreekt hij van een lijdende ‘door smart *vertist*’.

...Ik mag niet meer aanhalen. De verdere schoonheden van dezen bundel mogen een verrassing blijven voor den lezer.

v.H.

***Omgang met Planten*, door Jac. P. Thijsse en R. Tepe. Utrecht, H. Honig, 1909.**

Enkele jaren geleden voerde Thijsse ons door het vogelland, nu vertelt hij ons de geheimen, die hij de bloemen afluistert.

‘Vijf en twintig jaar geleden,’ (zoo zegt de schrijver in de voorrede) ‘verscheen er zelfs een boek over de scherpzinnigheid en moraliteit der planten, voor enkele jaren schreef Maeterlinck zijn Intelligence des Fleurs en dezer dagen vindt men nogal eens gewag gemaakt van de plantenziel.’

Het is kenschetsend, dat een Belg aan het plantenleven een intellect wil ten gronde leggen, dat een Duitscher het tot een zieleleven wil opvoeren en een Engelschman er zelfs moraliteit bij te pas brengt. Het getuigt van een weinig breed inzicht in de levende natuur, achter de levensuitingen der planten naar een zuiver menschelijke drijfveer te zoeken. De bouw en organisatie der planten, haar leven, 'twelk hiervan een samenvatting is, zijn zoodanig van het onze afwijkend, dat het bijna belachelijk lijkt het plantenleven als uitgebeeld naar het menschelijk doen en denken voor te stellen. Maeterlinck houdt zijne bespiegelingen op een verfijnde en droomerige manier, die voor velen een niet geringe bekoring heeft; deze werkt er toe mede zijne valsche voorstellingen ingang te doen vinden en is daardoor des te gevaarlijker. De voor ieder begrijpelijke, grof fantastische voorstellingen van ‘planten met oogen en planten met zielen’ van den Münchener bioloog Francé zijn, èn om hun inhoud èn om hun vorm, de verbreiders van wanbegrippen en wansmaak.

Niets van dit alles in Thijsse's boek. Hij voert u door zijne geliefkoosde duinen. Op een wintermorgen, als een sneeuwkleed den bodem dekt, toont hij u het warme plantenleven, dat daaronder schuilt, hoe het daar werkt in die onderaardsche organen om in den zomer groei en bloei mogelijk te maken; in de lente ligt hij met u op een bloemenhelling en kijkt er de insecten, die uit de

bloemen komen snoepen, de kunst af. Hij leidt u door zonnige pannetjes, waar de eglantieren geuren en in den herfst de sneeuwbal met hare roode bessen de vogels lokt, tot in de vochtige hoekjes, waar de orchideeën met hare wonderlijke bloemen pronken. Onderwijl heeft hij u spelenderwijze duidelijk gemaakt, hoe daar in den geheimzinnigen boschgrond, dien ge betreedt, al wat de planten afwerpen door schimmeldraden en wormen omgewerkt wordt tot een vruchtbare humuslaag, waaruit weer duizenden nieuwe planten hun kracht putten, of hoe boomen en kruiden strijden met den elders dorren zandbodem en den uitdrogenden wind. Nooit heeft hij van zijn duinvrienden het nieuws afgezien: zij zijn voor hem vol afwisseling en vol raadsels. Door zijn scherp waarnemingsvermogen, zijn fijn gevoel en vroolijk enthousiasme wordt hij niet moe u al wat hij ziet en voelt mede te deelen, op een wijze, zoo frisch als de zeewind die door de duinen waait. Het boek is gemakkelijk en vlot geschreven; lang niet ieder zal vermoeden, hoeveel geduldige waarneming en deugdelijke studie der nieuwere biologie-litteratuur er noodig zijn geweest om zijn 'omgang met planten' tot een zóó vruchtbaren te maken.

De smakelijke photographieën van Tepe geven aan deze uitgaaf een bijzondere bekoorlijkheid. Juweeltjes daaronder zijn de opnamen van het stofzaad op de doode eikenbladen en van de salomonszegeltjes in het gras.

JOHA. WESTERDIJK.

***Practisch-Aesthetische Studies*, door H.P. Bremmer. Amsterdam, W. Versluys.**

Zòu het waar, zou het mógelijk zijn?.... Eminente ontdekkers hebben hun belang met voorbarigheid geschaad. Zelfs Columbus zou op zijn vierde reis niet door oude metgezellen van Haïti zijn verdreven, indien hij op de eerste, na de ontdekking van dit nieuwe 'Hispaniola', niet zoo'n haast had gemaakt om terug te keeren. Heeft Koch zich niet vergaloppeerd met de tering en Cook waarschijnlijk met den noordpool? Aan den anderen kant zijn Petrus, Hamlet en Dr. A. Kuyper drie illustere voorbeelden, uit vele, van mannen, die, door te wankelen, een zaak bijna of geheel bedierven. De eerste is immers haast verdronken; de tweede zou aan Verkade en andere Shakespeare-spelers hoopen hachelijk werk en ons het bloedbad van het Ve bedrijf besparen, indien hij in III niet: 'ter scheede, zwaard' zei; en Dr. Kuyper is nòg aan zijn IVe. De hemel aanschouwt, hoe ook ik nu aarzel....

Ik dank mijn ontdekking aan Van Kerckhoven en Mevrouw Royaards. In twee avonden had ik boven-vermeld boek gelezen. De derde was Eva's eere-avond. Want Mevrouw Royaards *is* onze Eva. Evenals bijvoorbeeld Van Eyck had ik mij de ‘moeder der eeuwen’ corpulenter voorgesteld, haar, die ‘de ledigheit der aerde alom stoffeert’, en die - het is een proportie-kwestie - met eenmànsribbe werd ‘gebouwd.’ Doch de bekoring der fijnvrouwelijkheid van Mevrouw Royaards werkt beslissend. Hóe luisterde zij, ‘simple duif’, naar Belial! Hóe was zij ‘jonge vrou (wie) men den toom niet korten moet, (wier) lust en Godt niet zijn gescheiden...’

Op eenmaal had ik Bremmer begrepen èn het raadsel van 't Paradijs. ‘Goed tot spijze’, ‘een lust voor de oogen’, een boom ‘die begeerde verstandig te maken’ - het moet de boom der Kùnst-kennis geweest zijn.

> Gezegende overschoone bruit,
> Mijn maght is kleen, mijn hart dienstvaerdigh
> Voor u ten beste. Ick noode u uit
> Op dezen boom, waerin de prijs leit
> Van alle wetenschap en wijsheit.

Ook in het luisteren naar die vleitaal is Eva eene ‘moeder der eeuwen’.

Hoor in het kasteel van Madame de Céran te Saint-Germain Professor Bellac: ‘A Dieu ne plaise que j'aille jusqu'à nier l'influence souveraine de la beauté sur la chancelante volonté des hommes!... Mais, au dessus de cette beauté perceptible et périssable, il en est une autre, insoumise au temps, invisible aux yeux, et que l'esprit épuré seul contemple et aime d'un immatériel amour. Cet amour-là, Mesdames, c'est l'Amour...’

En hoor Bremmer over een heipaal. ‘Hoe een heiwerk er uitziet, mag een bewoner van Holland wel ongeveer weten. Met naar verschillende richtingen verdeelde belangstelling heeft hij daar soms naar staan kijken; de een denkt er dit bij en de ander dat. Zoo leeft er zich in elk aanschouwer van zoo'n geval een voorstelling op, die bijna altijd aan overwegingen van technischen aard gebonden is.. Zou men die verschillende toeschouwers opmerkzaam maken dat er ook nog een belangstelling aan zoo'n geval kan zijn zonder eenige voorstelling van al die technische moeielijkheden, dan zouden zij wellicht groote oogen opzetten. Vertelt men hun dat er enkele menschen zijn die dat heerlijk vinden om te zien en zich toch niet voor heiwerk en machines als zoodanig interesseeren, dan zullen zij

daarvan niets begrijpen. Om dit tot hen door te doen dringen, kan men ook zeggen, dat schilders menschen zijn die...'

De rest staat op pagina 4 van het boek.

'De wijsheit schuilt in deze bladen' - Belial zei het Eva al.

J.D.M.

Sprotje's verder leven.

II.

‘Nou maar...’, zei Hein, bedremmeld of hij een boos geweten had, ‘wat jij goed ben terecht gekomme...’

't Was op een Zondagmorgen, bij 't uitgaan van het Luthersche kerkje, dat hij langs kwam en Marie staande hield.

Doch het meisje, of zij geen gezindheid voor een praatje voelde, had alleen afgemeten ‘dag Hein’ gezegd, en wilde doorloopen.

‘De laatste maal, da 'k je zag’, bleef de jongen volhouden, ‘toen was je der zoo naar aan toe... daar had 'k toch zoo'n sjagrijn over.’

‘He 'k weinig van gemerkt’, kwam Sprotje koel terug.

De jongen keek haar vergiffenis-vragend aan.

‘Dat mot je zoo niet opnemen’, zei hij, ‘'k hèb wel voor je rond gekeken, en gevraagd... maar 'k kon niks vinden... en toen 'k niks vinden kon, wou ik je liever maar niet zien ook.’

‘'k Kan niet tegen de narigheid’, zei hij dan met een ruk van z'n rooien kop op zij.

Marie zag verwijtend naar hem, maar zij kreeg nu ook wel meelij, zoo bedelend en bedrukt als hij daar voor haar stond.

‘Die narigheid, daar zat ík anders midden in’, zei ze toch nog.

‘'k Dacht’, zei de jongen, als een uiterste verontschuldiging, ‘dat je wat verkeerds gedaan had in je dienst... net as die andere meid van mijn... daar had ik nog de meeste

beroerdigheid over... maar nou ben je zoo goed beland... 'k zie nou wel, da 'k dat mis had.'

Met zijn fel-blauwe, naakte oogen keek hij recht en dringend in de hare, en Sprotje, onder dien blik, voelde weer het vreemde, weeke en angstige door haar heen duizelen, dat zij zoo goed kende, den laatsten tijd, en waar zij zoo bang voor was.

Zij bloosde hevig, zei jachtig iets van: naar huis moeten... al laat... en meteen ging zij door.

'En héí je 't nou alles naar je zin?' sprak luid de jongen nog achter haar aan, in een laatste poging tot hartelijkheid.

'Alles best, hoor!' antwoordde Sprotje over haar schouder.

En toen zij zoo, blozende en beschaamd, en plots ook verzoend weer, naar hem omkeek en lachte, had zij een liever gezichtje, dan de jongen nog ooit van haar zag.

't Was in het tweede hotel van het stadje, in 'de Cannegieter', dat Marie, door de voorspraak van vrouw Diepelink, was in dienst gekomen. 'De Cannegieter' was niet zoo voornaam gelegen, en zoo duur, en zoo deftig beklant als het kleinere 'Hof van Holland', maar 't was er wel tienmaal zoo druk. Alles van de markten kwam daar, en de handelsreizigers, en er was een café bij, waar 't altijd vol zat.

Van dat hotel zelf en het café echter kreeg Sprotje nooit iets te zien. Om acht uur iederen morgen kwam zij door de zijdeur in het Schoutensteegje binnen en daalde de bediendentrap af naar de keukens aan de binnenplaats, waar zij haar dagen doorbracht. En iederen morgen om acht uur stonden daar, in de bijkeuken, haar twee aanrechten al vol vuil gerei, dat wachtte.... Sprotje wiesch, Sprotje droogde.... Dat was haar werk. Zij wiesch de dozijnen koffiekoppen en likeurglaasjes, die den vorigen avond nog waren leeggedronken, het aardewerk van een verlaat diner, de vette bordjes van broodjes met ham en gebakken eieren, waaraan, in de vroegte, bezoekers zich al hadden vergast.

En al naar zij de stukken wiesch en in de metersbreede, open muurkasten weer op hun plaats schikte, kwamen nieuwe bladen-vol het weggeruimde vervangen: 't ontbijt van de handelsreizigers, die er zoo vroeg niet op uit trokken, het tweede ontbijt van het personeel boven. En voor zij alle vorken en lepels en de nikkelen kannetjes en suikerschaaltjes

netjes had opgepoetst, en al de messen met messepoeier blank gewreven, kwamen de bezendingen der vroege koffietafels al weer in het liftkastje afgezakt.

Maar te druk had zij het toch nooit. Zij moest maar op haar verdrag werken, was haar gezegd, en zorgen, dat het aardegoed nooit streperig zag en het metaal nooit dof. Wat zij brak was voor haar rekening.

Klein-alleen in de groote, witgekalkte bijkeuken, die, met zijn bovenramen aan de binnenplaats, wel een leeggedragen catechisatiekamer leek, of een prachtige kelder, - daar stond het onnoozele Sprotje te midden der resten van het popelendste leven der kleine stad, al den afval van avondbrasserijtjes en smulpartijen, van morgen- en middaggasterijen en goede sier. Zij wiesch en zij droogde, zij rook aan de glaasjes, wat voor vreemde dranken daar wel in geweest mochten zijn, zij begluurde de restjes op borden en schalen, proefde met een vingerlik.... Soms draafde een kellner of een kamermeid binnen. Dan schrok zij.

En in de nog uitgestrekter keuken naast-aan, voor het fornuis als een kamertje zoo groot wel, stond, in zijn witte kleeren, de kok. Uit de tusschendeur, die op een kier bleef, dreven de geuren binnen. Als zij voor nieuw heet water aan de koperen fornuiskraan moest zijn, neusde zij: daar dampten de ijzeren potten met het sissende braadvleesch, de pannen vol borrelende saus en de ketels vol soep; in groote blikken vaten koelde de gekookte melk.

Soms werd Marie binnengeroepen om te roeren. Dan stond de kok voor de aanrechttafel en met zijn bebloede handen kerfde hij, als een slager, de klompen vleesch; zijn vingers dropen en zijn schort was besmeurd. Sprotje vond dat een ijselijk gezicht. De eerste maal raakte zij bijna van haar zelf; dan wende zij er aan.

Iederen dag zag en leerde zij iets nieuws. Zij kon het niet bevatten alles. Zij had nooit geweten, dat er zooveel in het leven te koop was, en bij Diepelink, 's avonds, raakte zij niet uitgepraat.

Haar dagelijksche verwondering was ook, wie toch wel al dat eten moest opmaken, dat zij iederen morgen weer verwerken zag. Vaag hoorde zij iets over een ‘heerentafel’, over de ‘pladduzjoer’, en over de ‘buitendinees’... Soms

waren er gastmalen van ‘de Bond’. Dan liep ieders hoofd om. Vóór achten al stond de kok als een zot gele saus te draaien; de flesch olie hield hij, in een servet, onder den arm; druppeltje voor druppeltje viel er in de dikke brij... Dan rolde hij deeg met een ronde stok, en bakte een pastei.

En de hoopen eten, die er zoo'n volgenden dag voor hún tafel overbleven! Soepvleesch zooveel zij maar lustten, en al het overige naar venant.

Andere dagen weer sneed de kok al de resten ondereen, en maakte daar, met bruinen wijn en kruiden, een fijnen schotel van voor boven. Dan kregen zij elk hun afgepaste deel en moesten verder genoeg eten aan aardappelen en gruttenbrij. Maar lekker dat die aardappelen soms waren! Sprotje had nog nooit zooiets geproefd: stukjes, of stokjes, goudgeel en met korstjes, die knisterden en die je toch zóó fijn maalde in je mond. Een volgende keer hutste hij boonen en rijst door elkaar, en gooide er een stuk spek in... maar gek, zoo'n kok kon het zoo raar niet klaar maken, of 't was toch altijd nog lekkerder dan wat je thuis ooit at.

De gezamenlijke maaltijden aan de groote tafel in het achterhuis waren Sprotje aanvankelijk wel eerder een kwelling dan een genot. Zij zat er, de laatste, in een hoekje naast de linnenpers gedrongen, en zij hield zich maar stil en achteraf, dat men niet op haar letten zou..., doch haar kleine, grijze oogen gluurden des te gretiger de schotels rond, en er was nooit zoo weinig, dat je niet volop kreeg. Maar ze werd vaak genoeg geplaagd.

- Ze mosten eens weten, dacht Sprotje met evenveel beduchtheid als stiekeme voldoening, dat verleden week 's avonds Hein weer met 'r was opgeloopen van het Turfgrachtje tot aan de Vliet....! ze mosten eens weten, dat Vrijdag Hein haar had afgewacht in de Schoutensteeg.... Trouwens, ze was het plagen wel gewend, van vroeger, thuis.

Ook haar werk was nu juist niet van het prettigste. Altijd afwasschen.... altijd afwasschen! haar handen waren overal gebarsten van het zeepwater en de soda. De kok kommandeerde, de kellners kommandeerden, de kamermeiden kommandeerden.... Maar binnen twee maanden had ze een japon overgespaard; zij leefde bij 't vooruitzicht van alles, wat ze

weer zou kunnen koopen; zij voelde ook, dat haar gezondheid vooruit ging, - geen trappen loopen, geen haast meer -; een kost als een rijkelui's meid, en vijfenzeventig centen in de week voor haar alleen!

Viel er in de keuken eens een extra hapje af, dan spaarde zij het uit haar mond en bracht het aan grootmoeder Diepelink, die zich vaak beklaagde, dat zij nooit meer 'ns iets bizonders over de tong kreeg, nu zij niet langer in de fijne diensten uit bakeren kon.

Sprotje was de Diepelinks zeer dankbaar gebleven.

De vrouwen thuis, ingepalmd door die kleine vriendelijkheden, hadden ook wel vaak een vriendelijkheid voor Sprotje terug, en toen hun eens verteld was, dat Marie zoo dikwijls op straat werd gezien met een werkman uit den oliemolen van achter de Weteringpoort, toen verzonnen zij daar kleine, goedige plagerijen op, tante Bartje vooral, die het vermaak waren van den avond. Sprotje bloosde dan, Sprotje werd verlegen, maar haar hart zwol van een vreemde heerlijkheid. Zij kon het nauwelijks gelooven... zij zag zichzelve nog altoos achterlijk en min... Merietje, of Sprot... en plots was daar nu de erkende mogelijkheid, dat zij, als alle andere meisjes, verkeering zou hebben; en met een kerel nog wel als Hein!

't Prettigst vond Sprotje die uren, als Ant was uitgegaan en zij met de twee oude vrouwen alleen bleef; Hilletje was al sinds eenige weken niet meer thuis. Die, het leven bij 'r opoe en oudtante beu, met wie ze niet lachen kon als met haar moeder, en die haar te weinig vrijheid lieten naar 'r zin, - de kommesalen waren ook al niet meegevallen! - Hilletje had net zoo lang gedreven tot ze een plaats op een kleermakerij in Amersfoort mocht aannemen, en daar bij 't groote huishouden van haar oom in den kost kwam. Met een laatste naschrijning van verdriet en een verluchting tegelijk, had Sprotje haar zien vertrekken. Iederen dag, onverdeeld, verlangde zij nu naar de rustige avonden met grootmoeder Diepelink en tante Bartje, en iederen dag ook verlangde zij naar dat spelletje van stilletjes plagen en stilletjes zich verweren, dat haar zoo welkom was.

Het werd een spel van velerhande gewaarwordingen voor Sprotje. In de tegenwoordigheid der vrouwen was het meest haar kleine, gevleide ijdelheid die sprak, maar in de uren alleen, daarna, werd het heel wonderlijk in haar hart van ver-

langens en vage hoop, die zij zich ternauwernood bekennen dorst. Toch was het, of 't meer openlijke en uiterlijke, door dat schertsen aangebracht, haar ontoegankelijker maakte voor de zwijmelende gevoelens, die haar de laatste maanden zoo vaak bekropen, in 't geheim, en verontrustten. Ze voelde zich trotsch, een kriebelende vreugde was soms in haar hoofd, hoewel ze zich dikwijls genoeg voorhield, dat Hein best niets bizonders bedoelen kon.

Ze zag er frisscher uit, ze liep niet meer zoo gebogen in de schouders; - zij werd behaagziek voor haar doen; zij kocht zich de eene week, van haar spaarbankgeld, een nieuwen winterhoed met schotsche strikken, en de andere week een bontje van negentig cent.

Soms, als er niemand was, keek zij in den kleinen spiegel boven het kastje van de voorkamer: ze had toch al wel een klein beetje kleur, vond ze, en 'r haar leek ook niet zoo erg onvoordeelig meer....

En den derden April, geheel vervaard, kwam Sprotje met het bijna-niet-te-zeggene thuis: Hein had een briefje voor haar afgegeven aan het hotel.... hij vroeg, of ze Zondag met hem uitging.

Dat was een bereddering! De grootmoeder en tante Bartje raakten niet uitgevraagd: wat had ie precies geschreven? wou ie alleen Zondag met 'r uitgaan? of wou ie verkeering? maar as een jongen je vroeg om uit te gaan, dan wou ie toch eigenlijk verkeering..... Nou, hadden ze 't niet gezegd?

Zij toonden al de kleine en nieuwsgierige belangstelling, die zooveel oudere vrouwen hebben voor alles wat een jonge liefde aanbelangt.

Sprotje, in haar verwarring, was ten uiterste gestreeld.

Tante Bartje praatte vooral over: de verantwoordelijkheid... een meisje zonder ouders... de voogd... Ook Ant diende gehoord. Ant zei niet veel... - Ja, Merie most het zelf weten... Zij scheen niet al te best te spreken over het geval.

Ten slotte werd er beslist, dat Merie nog de jaren niet had, om zonder zekerheid van verkeering met een jongen uit te gaan, en dat van der Kamp - ze had dien Zondagmiddag toch niet vrij - des avonds bij hen kon komen koffiedrinken.

En zoo gebeurde het.

Sprotje doorleefde dien avond als een koortsigen maar goeden droom. Met plekkerig-heete kleuren onder de oogen van opwinding en verlegenheid, zat zij naast Hein, en zei zoo goed als niets. Hein zei weinig méér. Iedereen keek hen aan; zij waren beiden zeer beschaamd en zagen toch welgemoed.

Alleen Ant was nukkig, en op het midden van den avond, plotseling, ging zij uit. Dat werd weinig aardig gevonden. De grootmoeder, met een knipoogje naar den jongen, zei: ‘Die is jaloersch.’

Hein kleurde nog feller dan hij aldoor al gedaan had, en hij stotterde iets, van dat Ant toch met Busselaar vree...

Dat gaf een nieuwe bereddering! - Busselaar? was dát die beurtschipper, waar ze in 't begin wel eens over gehoord hadden? Was het dan toch waar geweest, laatst, van dat loopen naar de haven? En waarom had Ant hem nooit eris meegebracht?... De oude vrouwen, nog nieuwsgieriger en nog meer belust, raakten opnieuw niet uitgevraagd.

Sprotje wist niet, of ze spijt had dan wel blij was, dat de grootste aandacht nu van haar bleef afgeleid.

Maar toen, na een poos, Hein aanstalten maakte om heen te gaan, vroeg grootmoeder Diepelink, ten afscheid, heel vriendelijk maar overrompelend beslist, en met een groote guitige gemeenzaamheid: - of ze goed had begrepen, dat het voor vast was... 't meissie had geen ouwers..., waarop Hein, of hij al voor den dominé stond, hoogblozend en bedremmeld, maar vol goeden wil, een ‘ja’ uitbracht.

Toen hij wegging, kuste hij, beschaamd en bruusk, Marie heftig naast den mond.

Sprotje, dien nacht, was overvol van een schreiende verwondering. Het was haar geheel onbegrijpelijk; zij kon er zich niet indenken, dat *zij* verkééring had, en dat ze verkeering had met Hein, dien ze al zóó lang kende; en toch was het haar juist daarom zoo gewoon en vertrouwd, of zij altijd wel geweten had, dat met hem haar leven verder zou gaan. Zij voelde ook weer, bij haar mond, den kus van zijn harde lippen; hij had haar bijna pijn gedaan, maar nog ging er een scheut van verbijsterende vreugde door haar heen, als zij er aan dacht. Zij was klaar wakker en het bloed in 'r hoofd klopte lastig tegen het kussen. Zij kon er niet aan ontkomen.

Zij zag weer Hein's goedigen kop, zoo barstend rood en trouw, toen grootmoeder Diepelink 't vroeg...; hoe durfde ze!

En opeens had Sprotje een voorstelling van hoe haar moeder daar tegenover Hein zou gezeten hebben, met een bezwaarlijk gezicht en dan toch weer vol danige goedheid; haar moeder had van Hein gehouden, 't altijd voor Hein opgenomen, al zag zij toen met Sien weinig toekomst in de vrijerij... Maar nou had Hein al zeven-vijftig in de week... nou zou 'r moeder wel blij zijn geweest...; zij zag al, hoe die 'r trekken uit hun stuurschen plooi zouden zijn opengegaan in een donker-oolijken spotlach... zij hoorde al haar gekscherende stem, en 't was haar, of bij die warme herinneringen aan haar moeder, haar innigheid voor Hein te hechter en te hevigerom-van-te-schreien werd.

Sprotje, sinds dien Zondagavond, leefde in één verwarring van gevoelens en ervaringen. Schijnbaar gewoon, alsof er niets gebeurd was, gingen de lange dagen om in de bijkeuken van ‘de Cannegieter’, - doch juist die waren vol van zoete, lachende en verwonderde gedachten; soms merkte Sprotje, dat zij zacht stond te zingen, boven het lichte gekletter der borden in haar spoelbak... Maar de avonden met Hein, die de vervaarlijke werkelijkheid-zelf waren, die bleven vreemd en schril en geheel uiterlijk.

Zij voelde voornamelijk het heel erge van met een jongen geärmd door de straten te gaan, en dat iedereen dat zien mocht. Zij was buitenmate trotsch en zij schaamde zich tevens. Hein was stil, hij drukte stevig haar arm, maar hij dorst haar nauwelijks aanzien; dan grinnikte hij maar eens, en als hij haar thuisbracht, in het donkere portaaltje bij Diepelink, gaf hij haar zijn harden afscheidskus. En den verderen avondtijd bij Diepelink eveneens, voelde Sprotje meer haar nieuwe gewichtigheid van het-meisje-dat-een-beminde-heeft, dan dat zij bewust gelukkig was. Zij besteedde ook veel tijd en veel overleggingen aan kleinen opschik, en telkens stak haar het verlangen en de angst tegelijk, dat in de keukens van ‘de Cannegieter’ haar verkeering zou bekend worden.

Den eerstvolgenden Zondagmiddag - Sprotje zelf had dat zoo gewild - gingen zij naar Heins oude moeder, die inwoonde bij zijn getrouwde halve zuster. ‘Och’, had Hein

gezegd, ‘wat zalle we d'r doen...?’ maar bij Diepelink ook was de meening geweest, dat het zoo hoorde.

't Was een van de lage, vervallen huisjes, die achter op het Turfgrachtje staan, waar dat, omhoekend, doodloopt op een hek langs het Singelwater. Het oude mensch, in een paars gebloemd jak, die maar bleef kousen stoppen in haar hoek aan 't raam, had hun niet eens de hand gegeven. Zij leek in niets op Hein: een smal, groezelig rimpelgezicht, met glurende, waterig-bruine oogjes, en dun grijs haar onder een gebreeën wit mutsje uit. Ze keek over haar bril Marie eens aan en zei: ‘Zóó, wel-wel, nou-nou...’, toen Hein bazig vertelde, dat dit dan zijn meisje was. En de stiefzuster, een lange, sluike vrouw, met een ontevreden uitzicht, - zij trok naar de moeder - smaalde, terwijl zij de borden van het middageten borg: ‘Afijn hè, de derde keer de goeie keer...’

Sprotje voelde zich zoo leeg en ontzet, dat ze niet eens huilen moest; zij werd heel bleek en haar handen beefden.

Hein verschoof driftig op zijn stoel, maar hij zei niets; hij zag vuurrood en ongelukkig.

Zij stonden gauw weer op en gingen wandelen; 't was een koele, zonnige Aprildag, en het eerste groen sprong al door de struiken; maar de nare stemming bleef nog wel een uur hun klemmen in de keel.

Toen zei de jongen: ‘Leefde me zus nog maar..., die op 't fabriek van de Lange het geweest...’ En in het praten dan over die eenige eigen zuster van Hein, die gestorven was, werd het wel weer vertrouwelijk. Doch het gelukte hun toch niet, dien dag, het volle begrip van hun nieuwe verhouding te omvatten.

Eerst na vele dagen sleet al het bijkomstige, al het ijdele en erge en schaamachtige, bij Sprotje uit. En toen allengerhand haar gevoel te bezinken begon, toen was het voornamelijk een dankbare aanhankelijkheid en een diepe trouw, die zij gewaar werd, en die zich uitte, het meest, in een onverdroten belangstelling voor alles wat Heins vroeger en tegenwoordig leven betrof. Na een korten tijd wist zij nauwkeurig hoeveel uren per dag Hein bij zijn eersten baas had gewerkt en wat hij verdiende, hoeveel uren hij bij zijn tweeden baas had gewerkt en wat hij verdiende, en zoo verder;

zij kende de namen van al zijn kosthuizen en vergat geen der verhalen, die hij daarover deed, noch verwarde ze onderling; van Heins vader, die nu reeds twintig jaar dood was, wist zij al spoedig alles, wat hij zelf er nog van wist; zij kende zijn zuster, Gerritje, en haar twee diensten, waarin zij 't niet had kunnen volhouden, haar komen op 't fabriek van de Lange, en haar sterven, een jaar nadat zij er gekomen was; - Sprotje ervoer het, als had zij het zelve doorgemaakt. Zij wist ook alles van de wreede geschiedenis, hoe Heins moeder bij de stiefzuster in huis was gegaan en hoe smadelijk hij en Gerritje altijd behandeld waren. Als hij daarvan vertelde, en zij antwoordde als eene, die het alles al weet en er geheel in meeleeft, dan, met een innige verteedering, hield zij het meest van hem.

Arm in arm en hand op hand, kuierden zij 's avonds van haar dienst naar huis, liepen nog een Singeltje om... Zij verwonderde zich, hoe alles zoo vertrouwd en zoo rustig was, veel vertrouwder en rustiger dan haar wandelingen met Hilletje. En dan de heerlijke vastheid, dat, wanneer zij, na den langen werkdag, in den schemerigen lente-avond het zijpoortje van ‘de Cannegieter’ uitkwam, daar altijd, aan den hoek van 't Broerekerkplein, Hein stond te wachten. Dadelijk onderscheidde zij zijn korte, zware gestalte;... soms zag hij haar niet aankomen, hij rookte zijn dikke sigaar, sloeg zijn werkbroek nog eens af... soms stapte hij dadelijk op haar toe, verschoof zijn pet langs zijn stijf-scheef kuifje: ‘dag Merie’. Hij was nog altijd wat verlegen 't eerste oogenblik, en zij niet minder. Zij liepen een huis of tien zonder veel spreken naast elkaar voort, dan nam zij zijn arm; en als hij haar, ten afscheid, bij de deur van Diepelink, op de wang kuste, of als hij steviger, onder het gaan, haar hand in de zijne neep, dan ondervond zij dat voornamelijk als een echt goed het meenen met elkaar.

De jongen eveneens leefde in velerlei verwondering. In zijn vorige verkeeringen was 't altijd één onstuimige roezemoes geweest, van felle verliefdheid voor de eerste, van baloorigheid meer en wreede lust die aan de meid zelve vreemd bleef, bij de andere, - en ook een gedurige onzekerheid van luimen en getreiter, waar hij zich niet tegen opgewassen wist, van koude lacherigheid en heete bevlieging, die hem

verward en ongelukkig maakten; en telkens ook van in den steek gelaten worden, van vergeefs wachten en jachtig zoeken door de straten in wrange pijn en machtelooze woede...

Voor Marie had hij een heel ander gevoel. Zij had een lief gezichtje, vond hij, wat bleek, maar zoo vriendelijk... haar oogen vooral, en haar mond, als zij stil voor zich uitkeek; maar haar sluike lijfje maakte weinig in hem wakker, en zij had ook geen woelende haren of geen weligen hals om het water van in den mond te krijgen! Toch, zooals zij altijd 's avonds stil-haastig op hem afkwam, mocht hij haar schuchtere gestalte graag zien. Naast haar gaande, stapten zij prettig eensgezind, even lang als zij waren, en haar zachte stem maakte hem kalm, of er iets opklaarde in zijn hoofd.

'Gek', kon hij soms in een plotselinge verbazing zeggen, 'gek, dat wij nou zoo bij mekaar zijn geraakt... 'k begrijp zelf nog niet, hoe 'k er zoo toe gekomme ben...'

''t Zal zijn, da' we mekaar al zoo goed kenden -' peinsde hij nog voor zichzelf. - ''t Zal zijn, da' we zoo best bij mekaar passen....' zei hij dan, met een vertrouwelijke overtuiging achterna.

Nooit had iemand zich werkelijk om zijn welzijn bekreund; hij had geleefd bij de kijvige heerschzucht van zijn moeder en de hatelijke minachting van zijn halve broers en zusters - o! hij wist heel goed, dat hij niet zoo bij de pinken was als die allemaal! -, tot zijn twee verkeeringen hem wat wilden, schroeierigen gloed, maar geen deugdelijke koestering hadden gebracht... De luidruchtige omgang met zijn kameraads, en de eenvoudige genegenheid van zijn gestorven zuster, dat was nog het beste, dat hij in zijn leven had gekend! Hoeveel morgens was hij niet uit zijn triestige kosthuizen zonder een vriendelijk woord naar zijn werk getogen, en hoeveel avonden niet, dat hij, verlaten, maar wat door de straten had geslierd, en wat in de kroegen gezeten, en dan alleen maar weer naar zijn kosthuis was getrokken, om daar, verdrietig, in zijn bed te kruipen... Hij was heel ongelukkig geweest, maar in zijn dompen, harden kop had hij nooit raad geweten, hoe het te veranderen zou zijn, of hoe het ooit beter worden kon. En nu had hij Marie!

't Werd hem zoo goed en zoo warm van binnen, als hij

altijd weer de groote aanhankelijkheid van het meisje ondervond, die altijd weer blij was hem te zien, en nooit hem plaagde of uitlachte, en die heel haar aandacht had voor hem alleen.

En hij ook luisterde met de grootste belangstelling naar wat Marie hem vertelde van haar diensten en haar werk. Hij kon het alles niet zoo onthouden als zij, verontschuldigde hij zich vaak, jongens konden dat nooit zoo goed, hij had maar een stom hoofd... maar hij deed wel zijn best. En Sprotje, niet verwend op dat punt, vond het al heerlijk, dat iemand met zoo een geduld kon luisteren naar haar beuzelachtigste verhalen.

Ant, op het eind van dien zomer, was het eindelijk gelukt, haar beurtschipper bij Diepelink thuis te krijgen. Op een avond in Juni, na vele maanden wachtens, was zij hem plotseling aan de haven tegengekomen.

'Zoo... meisje...' had hij gezegd. Hij was kalm vriendelijk geweest, of hij haar een week te voren nog had bezocht. Maar naar een vreemd huis meegaan, bij menschen, die hij niet kende, nee, dat deed ie secuur niet... Hij vroeg Ant evenmin om aan boord te komen; ging met haar naar 'het Schippertje', bestelde twee glaasjes anijs en deed een langgerekt verhaal over een extra reis op Ruhrort en een extra reis op Coblenz. Eindelijk vroeg hij ook: 'Zou jij in het Duitsche land kenne wenne?... zou jij wel hampannekoek op een open vuur kenne bakke?'

Vele veertien-dagen achtereen kwam trouw, sindsdien, Busselaar met zijn Duif binnengeloopen en onthaalde Ant op haar glaasje anijs. Eens zaten zij samen een middag aan het Veerhuis buiten de stad.

En toen, na een paar malen vergeefs weer wachten, had eindelijk Ant hem overreed en meegetroond naar de Vliet, bij Diepelink. Onwillig had hij daar gezeten, met zijn vierkanten, stuurschen schipperskop in elkaar geknepen, en hij had alles opgenomen of hij een boedelbeschrijver was.

'Wij hebben verkoopen motte,' zei Ant; 'alleen de potkachel, die he' 'k gehouwe... 'k dacht, dat jij daarop gesteld was.'

Omdat ie boven roestte, hadden de Diepelinks het kacheltje in de voorkamer gezet, waar zij toch nooit zaten.

Busselaar was mee daarheen gegaan, had naar de potkachel gekeken, had naar Ant gekeken... zijn kleine, zijen pet stond achter op zijn zorgelijke voorhoofd, en hij trok nadenkend aan het gouden ringetje in zijn lange, gele oor.

‘Nee... meisje...’, had hij eindelijk gezegd, ‘'k geloof toch niet, da 'k er toe zal overgaan...’ En vóór Ant nog uit haar ontzetting zich kon herstellen, had hij bedaard zich omgedraaid, en was binnen zijn koffie gaan uitdrinken. Ant was nog achter hem aangekomen, de keuken in; haar gezicht was star vertrokken. Toen waren twee helle tranen haar uit de oogen gesprongen; zij had zich omgedraaid zonder een woord en was naar boven geloopen.

Busselaar had laks even achteromgezien; daarna had hij omstandig iedereen de hand gedrukt en was weggegaan.

Toen Sprotje dien avond thuiskwam, vond zij Ant op bed, met groote, starende oogen; nauwelijks beantwoordde die haar nachtgroet. En den volgenden morgen - voor het eerst, zoolang Sprotje zich herinneren kon - verzuimde Ant 't fabriek. Heel in de vroegte, zonder boterhammen, liep zij 't huis uit en kwam eerst tegen elven terug. Dien middag gíng zij weer.

* * *

Vier jaar lang had Sprotje verkeering. Bijna heel die vier jaar ook bleef zij vatenwasschen in de bijkeuken van ‘de Cannegieter’; eens kreeg zij opslag, want men had haar daar graag, omdat zij handig was en nooit iets brak; zijzelf eveneens vond het er prettig op den duur. Des zomers was 't er altijd koel aan de schaduw-diepe binnenplaats, en des winters, als de tusschendeur wijd openstond, stoofde de hette van 't groote fornuis er door, met al de heerlijke geuren, die daar rondwaarden.

Sprotje snoof, Sprotje keurde, Sprotje trok een kennersneus; ze onderscheidde als de beste of er weer maderawijn of kerry in de sausen was gegaan, en of ze boven een chocoladepudding kregen dan wel een koffievlâ... Soms neusde zij van den kok een keukengeheim af, hoe hij dìt klaarmaakte, of

op dàt bezuinigde... dat vertelde zij dan 's avonds bij Diepelink.

Een enkele keer maar, al die vier jaren, is het gebeurd, dat Hein niet des avonds Marie opwachtte bij het hotelpoortje in de Schoutensteeg. 't Was tweemaal, in den winter, dat ze veertien dagen thuis moest blijven met de griep, en eens kreeg Hein, voor zijn baas, een karwei van drie weken buiten de stad.

Maar alle de overige werkdagen zagen zij elkander dat avonduur, van ‘de Cannegieter’ naar huis, en liepen een Singeltje om. En altijd was het hun zelfde vertrouwelijke gaan, met een armdrukje en stil gepraat... Sprotje vertelde de vele kleine voorvallen van den dag, of zij sprak van de toekomst, hoe zij doen zouden, en met het geld.

Zij was zoo onbevangen voor Hein als zij nog nimmer met een ander geweest was, maar van een algeheele openheid werd zij toch nooit; er bleven altijd dingen, van vroeger bij haar thuis en uit haar eerste diensten, waarover zij zweeg. Hein zag erg tegen Marie op; hij vond haar verstandig, en zij zou zeker een goede huisvrouw zijn.

Soms, als het een zachte avond was, zaten ze in het plantsoen op een bank, zij tegen hem aangeleund, haar hoofd op zijn schouder, in stil gedroom; zijn verweerde hand streek haar langs de wang, en Sprotje werd zoo week en zoo dankbaar en zoo heerlijk rustig, wanneer zij zijn warm naar de buitenlucht geurend lichaam tegen zich voelde. Dan keek zij teêr naar hem op, en kuste hem op zijn blozende kaak.

Eens dat zij zoo zaten, moest Hein plots denken aan een avond, lang geleden, dat hij bij Marietje, een kind nog, in de keuken op Sien had zitten wachten, en hoe die, toen ze eindelijk thuiskwam, gezeid had: ‘Nou, as jij liever met me zussie vrijt...’ - Liever, dacht hij, liever?... ja, toch, liever... - Voelde hij zich niet tevredener nu dan ooit te voren? En het kwam in hem op, hoe vreemd het was, dat hij bijna nooit aan Sien meer dacht, en nooit meer met hartzeer.

‘Zit je goed zoo?’ vroeg hij met een schorre stem, en haalde haar zacht nog dichter naar zich toe.

Maar soms waren er ook dagen, dat Hein opeens anders was, stiller en vreemder; dat hij verlaten paadjes voor hun wandelingen koos en plots met een heete heftigheid het

meisje tegen zich aandrukte en haar woest zoende in den hals. Sprotje, in een schrille verwarring, onderging lijdelijk deze heftigheden, die haar diep ontstelden doch geen vrees gaven. Er ging een trillend voorgevoelen door haar heen, maar de juiste herinnering, later, ontvluchtte zij en zij wist niet, of er zonde bij kwam of dat het zoo zijn moest.

Zij was alleen wat bloô den volgenden dag, Hein keek verlegen, en daarna dreef voor dagen de rustige genegenheid tusschen hen weer boven.

Toen zij, de grootste gebeurtenis uit die tijden, op haar twintigste jaar werd aangenomen, kocht zij zich een degelijke en fraaie, zwarte japon...; ze had daar maanden voor gespaard. En ze had gedacht: daar trouw ik in. Het zwarte zijden vestje zou ze door een wit van dunner stof vervangen; dat stond dan wel als voor een bruid.

En den zonnigen morgen, dat zij, zeer ontroerd en met beschreide oogen uit de plechtige Paaschkerk kwam, ging zij dadelijk boven zich uitkleeden en borg de kostbare stukken tusschen couranten, in een schuif van haar ladekast.

Van dien dag af spaarde zij voor de meubels.

Toen zij een-en-twintig was, had zij op Ant's kamer zes trijpen stoelen staan, die van haar waren, een spiegeltje en twee boodschapmanden.

Ook Hein deed zijn best. Van zijn loon, vrij groot voor een jongen alleen, kon hij aardig wat overleggen; toch waren er ook weken, dat hij alle verdienste voor zichzelf scheen te gebruiken en angstvallig zijn spaarboekje in den binnenzak van zijn jas hield. Eerst had Sprotje daar stil verdriet over; later begon zij schuchter hem na te rekenen, betrapte hem ter sluiks. De jongen was daar al vaak kribbig onder geworden, en toen zij eens, openlijk, hem een ontbrekende paar gulden verweet, stoof hij woedend op: zoo lang zij niet getrouwd waren, verdomde hij het, zich op zijn vingers te laten kijken; hij zou met zijn geld doen, wat ie verkoos...! Sprotje had hem nog nooit zoo driftig gezien en zij huilde tot aan huis Dan zei hij: ‘Kom... Marie...’ en gaf haar een kus. Weerloos liet zij het toe.

Maar al waren er van die weken, dat Hein geen weerstand had kunnen bieden aan de overredingen van zijn kameraads, - de jaren door had hij toch ver over de honderd gulden

gepot. Sprotje had een lijst gemaakt van 't geen zij noodig zouden hebben voor hun inrichting: het zou er wel van gaan... en zoodra Hein negen gulden kreeg, konden ze trouwen!

Het was in het vierde jaar van Sprotje's verkeering, dat, met Mei, een der beide kamermeisjes van ‘de Cannegieter’ plotseling haar dienst verliet, en men in het hotel, voor de opengevallen plaats, aan Marie Plas dacht: die was altijd zoo netjes en gewillig, die keek nooit stuursch en zou wel goed voldoen.

Bij Diepelink werd bedenkelijk het hoofd geschud: den heelen dag bedden maken, water dragen, trappen loopen -; maar Sprotje wou van geen bezwaren hooren. Honderdtwintig gulden ging ze verdienen, en dan nog de fooien, die in het zomerseizoen het meest opleverden!... Zij kocht zich de drie grijze linnen japonnen, die vereischt werden, de mutsjes en de zes blauw-en-witte linnen schorten met strooken over de schouders.

En met denzelfden strakken wil, waarmede zij eens, als kind, in haar diensten het werk boven haar krachten had volbracht, volbracht zij nu de slopende taak van meid te zijn voor twintig vreemden.

Sprotje's diepste leven, in die dagen, ging met een hevige hebzucht uit naar alles wat haar aanstaande huisje betrof. Daarvoor werkte zij, daarvoor spaarde zij. Zij spaarde met hartstocht. Elke aankoop was weken te voren met duizend overleggingen beraamd; de daad van 't koopen zelf was een daad van vervoering; eenmaal den koop gesloten, dan kon zij avonden lang den slaap niet vatten van de buitensporige vreugde, van angsten ook wel over prijs en hoedanigheid.

Soms verdriette het haar, dat Hein voor dat alles zooveel koeler bleef dan zij; soms ook was haar de zelfzuchtig alleen gesmaakte blijdschap een nog dieper genot. Zij kocht achtereenvolgens twee blauwe bloempotten met een vlucht roode vogels errond, twee wollen dekens, een hanglamp, een wekkerklok, en een rieten tafeltje met een porceleinen bord erin.

Zij draafde van den morgen tot den avond door de kamers en langs de groote bovengangen van het hotel; zij sleepte met de matrassen, klopte de zware, gewatteerde dekens uit, sjouwde met de kitten water om de lampetkannen te vullen; zij boende de vloeren, lapte de ramen en de spiegels en de

marmerplaten der waschtafels, hield de privaten schoon... bij elk tringeltje op het portaal, haastte zij zich naar het zwarte wijsbord, haastte zich naar de kamer, waar gebeld was, haastte zich naar het sousterrain, om 't warm water te halen, dat men verzocht, om kleedingstukken uit te borstelen; zoo'n ganschen ochtend stond dat niet stil.

Zij werkte, werkte, nooit nalatig en schijnbaar nooit vermoeid; zij wou werken, zij wou geld verdienen, en als er iemand wegging, dan, met haar pijnlijk bleeke gezicht en haar gulzige oogen, als bedelend, wachtte zij op de gangen, aan de trap... sommigen gaven haar daar meer om, anderen minder. Toch, op het einde der drie maanden, had zij bijna vijfentwintig gulden extra gemaakt, maar tevens moest zij den nieuwen post opgeven.

De eigenaar van het hotel was beducht, dat haar te ziekelijk uitzicht de gasten onaangenaam zou zijn; en zijzelf voelde het ook, er waren stoornissen in haar gezondheid, waarover zij met niemand dorst te spreken; zij was vaak koortsig van overspanning, ze kon het niet bolwerken.

Toen trof men een schikking, en, als de drie jaren daarvoor, daalde zij weer af naar de bijkeuken aan de binnenplaats en wiesch er de vaten als altijd.

Haar drie linnen japonnen en haar blauw-en-witte schorten met de strooken op de schouders, vouwde zij in couranten en sloot ze weg in de schuif der ladekast, waar ook haar trouwjapon lag...

Toen zij weer voor haar aanrechten stond, leek het haar of ze in een eigen thuis was teruggekeerd, en of het nu wel altijd zoo blijven moest.

Iedereen in het hotel had zij zien komen en gaan, alle kellners, de kamermeisjes, de stalknecht; 't was de tweede kok, voor wien zij nu soms de sausen mocht roeren; zij voelde zich daar rechten hebben en zij wist er zich gewaardeerd.

Dien zomer, dat zij kamermeisje was, - 't zou de laatste zijn van haar verkeering, - kreeg Marie driemaal een geheelen Zondag vrij. Deze Zondagen gingen Hein en zij samen naar buiten, maar het waren hun gelukkigste uitgangen niet. Sprotje wist met zoo een langen dag langs de wegen weinig raad, omdat het wandelen haar te gauw vermoeide en de straffe lucht haar hoofdpijn gaf; aan Hein was het zitten in

een weilandbocht, het kijken naar de graspluimen in de wijde lucht, en naar de wilde bloemen, of het zoeken naar een klaverblad-van-vieren al evenmin besteed. Zij belandden meest in een uitspanning, waar Sprotje, toch al wat huiverig voor de lange eenzaamheden, enkel een glaasje limonade dorst te drinken. Zij voelde zich zoo zwaar in haar beenen, haar hoofd klopte en zij had wel willen gaan huilen...

'Wat is er?' vroeg Hein dan wel.

'Och', schokte zij kribbig terug, ''k ben moe'.

'Je most dat werken op die kamers er aan geven', had Hein haar op de tweede wandeling geraden, omdat zij er telkens slechter ging uitzien.

'Nee', beet Sprotje bot terug ''k wil 't.'

'Laten wij dan niet meer loopen', stelde Hein goedig voor.

En dat had hij toen zelf ook het prettigst gevonden: in een warmen zandkuil den middag verslapen.... Maar het meisje, rechtop en doodmoe, dorst de oogen niet te luiken, in een vage, vreemde vrees, die haar nog het meest vermoeide van alles.

En aan den laatsten dier uitgangen had zij lang een martelende gedachtenis behouden.

Zij waren, op den thuisweg, een verlaten stuk heigrond overgestoken, en Hein had daar zoo ruw en verwilderd met haar gedaan, dat zij, bang en heftig-gekwetst, hard met haar handen zijn gezicht van zich weg had geduwd. De verdere dag was er geheel door vergald geweest, en nog vele dagen daarna kon Sprotje Heins schrille, heete oogen in dat oogenblik, niet van zich afzetten.

Zij waren het gelukkigst op hun stille wandeltjes de singels langs, als zij spraken over hun toekomstig huisje en elkaar zoo maar zoetjesweg al de luttele wederwaardigheden van den afgeloopen dag vertelden, - of op de koffie-avonden bij Diepelink en in Heins kosthuis, waar de menschen, sinds hij Marie eens meebracht, veel aardiger voor hem waren geworden, en telkens vroegen of zij niet nog eens kwamen samen; Heins moeder bezochten zij slechts drie of viermaal, en heel kort; die maakte telkens hatelijke toespelingen op Marie's zwakke gezondheid, en Hein wou maar liever niet over die bezwaarlijke dingen denken.

En toen, plotseling, een maand of wat later, kreeg Hein

het opslag, waarover altijd gesproken was. Hij werd eerste werkman. Ze zouden gaan trouwen. Dat was een overrompeling!

Sprotje leefde als in de begin-weken van haar verkeering: 't was alles een droom, en haar gevoelens kon zij beheerschen noch overzien.

Angstig en toch schril-blij ging zij haar dienst opzeggen. Zij hield nog meer van Hein dan zij ooit gedaan had, en zij sidderde voor het komende, dat als een dreiging leek.

In September was zij de bruid.

In zulk een roezigheid van gedachten en verwarde instineten ging zij de dagen door, dat zij tweemaal in één week iets brak, wat nog nimmer gebeurd was.

En een vaste, klare vreugde daagde pas in haar aan, toen zij, drie weken voor de bruiloft, met Hein een huisje was gaan huren... 't Was een huisje aan de Zijdveldsche Dwarsstraat, bijna buiten, een huisje, zooals zij het zich maar had kunnen verlangen, sinds kort gebouwd, nog netjes in de verf, en het had een plaatsje met een achterhekje op graslanden. Alles had haar daar heerlijk geleken, het nieuwe en zindelijke, het lichte bloembehangsel in het kamertje, de blauw-grijze verf op de keukenwanden, en niet het minst het achteruit, dat was als bij hun oude huis aan het Dijkje, wat beperkter alleen, maar even vrij en even frisch; je zag op een weigrondje tusschen boomen, een voetpad liep dwars daar doorheen naar ommuurde erven van andere huizen, en links, in de verte, zilverde de rivier, waar Heins oliemolen was....

Na enkele dagen nog trokken de bewoners het huisje uit; van toen af sjouwde Sprotje iederen avond van haar dienst naar de Zijdveldsche Dwarsstraat, om er met Hein alles op stel te maken. Zij werkte als een uitzinnige; met haar hevigen wil dreef zij iedereen mee haar te helpen, te komen kijken, Ant, Tante Bartje, Moeder Diepelink. Zij leefde geheel op haar zenuwen. En een week voor de bruiloft was alles gereed.

Als Sprotje onder haar werken in ‘de Cannegieter’, of des nachts, als zij wakker werd, aan dat huisje dacht, dan was er een toomelooze vreugde in haar hart, een verlangen zoo dwaas en zoo heerlijk, als zij nog nooit had gevoeld. Het was een vreugde, die niet sleet, die in geen maanden nog slijten zou. Als het kostbaarste wat zij bezat, droeg zij den

huissleutel in haar zakdoek gewikkeld bij zich. 's Nachts lag hij onder haar hoofdkussen.

Het was er keurig, in het huisje aan de Zijdveldsche Dwarsstraat.

In de keuken had Sprotje voor alles haar gerei en gemak, alles zooals het behoorde! Zij had haar lucifersbakje op den rand van den schoorsteen staan, en boven den gootsteen haar zeepkommetje van wit email; zij had haar rekje voor de potlepels en haar rekje voor de keukendoeken, haar Keulsche potje voor het zout, haar bussen en busjes voor koffie en peper en kaneel, haar twee houten aardappelbakken, haar groentemanden en haar teilen en teiltjes voor elk gebruik; achter de deur hing de krakend-nieuwe mattenklopper.

Op alle planken van de kast lagen blauwe papieren, die zij sinds maanden reeds uit de afgedankte van het hotel had bijeengezocht. Haar keukengordijntjes waren van witte vitrage, op haar tafel lag een blauw-en-wit geblokt zeildoek, als in de keuken van de Veerbrug. Er waren twee koperen knoppen aan het rijkelijk fornuis, en al haar pannen waren van blauw glazuur. Dat alles had zij van Heins geld bekostigd!

En dan het kamertje! Daar stond Sprotje's ladekast bij het raam, als eertijds in haar moeders huis... daar stonden haar zes trijpen stoelen en de bloempotten, en in den hoek het tafeltje met het porceleinen bord. De wekkerklok blonk er op den schoorsteen. Hein had hier een mooie ronde tafel gekocht, in de kleur van de ladekast; van Sien hingen er, weerszij het spiegeltje, twee prachtige, gekleurde platen in gouden lijst. De Diepelinks hadden samen een rieten leunstoel gegeven en Ant een best koffieservies op een zwart gelakt blad.

Boven, naast den zolder, was het slaapkamertje, met een hoog kapvenster en twee kasten in den muur. Daarin lagen de lakens en sloopen en het lijfgoed geschikt, alles van geel katoen, dat Sprotje zelf bij Diepelink op de haag had wit gebleekt.

En iedere maal, dat zij, die dagen, nog in de Zijdveldsche Dwarsstraat kwam, bracht zij iets mee, een matje voor de zoldertrap, een aschbakje op den kamer-schoorsteen, iets dat zij zich bezonnen had nog te ontbreken, en dat zij van haar laatste spaargeld dan kocht. Zij zette het er neer met een vrome bedachtzaamheid, alleen in het stille huisje, zooals

een Roomsch vrouwtje een bloempotje zetten zou voor een zij-altaar van haar kerk...

Als Sprotje goed zich erin dacht, dat zij daar binnen enkele dagen en voor altijd nu wonen zou, zij, de ‘juffrouw’, de bezitster van al dat heerlijke, dat kostbare, dan kon zij zoo heftig en uitgelaten plots haar arm om Heins hals slaan en haar hoofd tegen hem aandrukken, dat het den jongen gansch week en warm om het hart werd. Hij vond, dat Marie hoe langer hoe gekker op hem werd, nu het maar naar 't trouwen liep... ‘Zoo ging dat nou met de meissies’, had hij in z'n goedigen kop uitgemaakt, en hij was gelukkiger, dan hij nog ooit gedacht had te zullen worden.

Alleen, met een plotselingen schrik, meende hij wel telkens te zien, dat Marie nòg bleeker en nòg magerder begon te worden, dan zij vroeger al geweest was; maar iedereen zei lachend, dat het door de verliefdheid kwam, en dat zij maar eerst eens getrouwd moesten wezen...

En toen, tegen het eind van September, op een zachten en stralenden herfstdag, had de bruiloft plaats. In een vigelante reed het paar bij Diepelink weg; zoo had Sprotje dat bepaaldelijk gewild. Zij had haar nog altijd gloednieuwe, zwarte japon aan, met het pas gemaakte wit kanten vest er in; ook Hein stak in een zwart pak; hij droeg de prachtige geelzijden das, die hij van Marie had gekregen, en hij had een zwarten deukhoed op. Grootmoeder Diepelink keek hen na in de deur. Moeder Diepelink was met Ant en den oom uit het Kerspel vooruit gegaan, en Heins moeder zou ook op het stadhuis zijn. Tante Bartje, wat ziekig, was op haar hofje.

Eerst toen zij weer bij Diepelink terug waren, om daar met de getuigen een glaasje te drinken, kwam Sprotje wat tot zich zelf. Op het stadhuis en in de kerk, als verdoofd en verblind, had zij nauwelijks geleefd. Zij had alleen maar gedacht: nou is Hein mijn man, - een al door malende gedachte, of zij ijlde.

En 's middags om drie uur was het feest in de linnenkamer van ‘de Cannegieter’: het geschenk van haar ‘volk’ bij het trouwen. Den vorigen avond had Sprotje zelf er de tafel voor gedekt.

Hein en zij zaten midden voor het groote, ovale blad, Ant naast Hein en moeder Diepelink naast de bruid. Aan

den overkant zaten grootmoeder Diepelink, oom Tinus en de moeder van Hein.

Die voelde zich niet erg op haar gemak, bij dit gezelschap. Zij was anders niet gauw om een antwoord verlegen, maar nu, in haar gesleten bruin Zondagsche jak en met haar zwarte wollen kaper, wist ze zich al te zeer de mindere van de twee zware, deftige bakers, wier welgedane gelaten, omglansd door de hagelwitte neepjesmutsen en het witzijden lint, dat daarrond gaat, met meerderheid glimlachten en nauwelijks op haar letten.

Sprotjes oom zei evenmin heel veel. Een oolijk buitenmannetje, met hard-roode geschoren kaken en wollig haar in zijn hals, zijn zwart-lakensche pet vast op z'n hoofd, zat hij maar leep te luisteren, en als moeder Diepelink wat ondeugends plaatste over de jonggetrouwden, gaf hij haar stiekem een knipoogje en zei: ‘Nèt... juust... dà segge 'k ok’. -

Ant, die 't erg warm had in haar donkerroode jurk, was zeer luidruchtig en praatte veel en hard tot grootmoeder Diepelink.

't Was overigens zoo maar een kalm-genoeglijke bruiloft.

Sprotje was wel wat stil en wat bleek, maar ‘dat eurde zoo bie de bruud'n’, zei oom Tinus met een slim lonkje naar Hein.

En iedereen liet zich het eten best smaken. Hein niet het minst. Die zat daar dik en stevig, als een blakende bruigom in het midden; zijn blauwe oogen zonder veel wimper staken sterk in zijn rooden kop; zijn koonen blonken, en zijn stijf-scheef kuifje leek van zilver in het late zonlicht, dat over zijn hoofd naar binnen viel. Zijn ruwe mond was lacherig tegen iedereen, en toen Sprotje hem daar zoo barstend rood zag zitten, moest zij plotseling denken aan een avond, lang geleden, dat zij daarover iets heel zots en vies' had gezegd... zij bloosde van schaamte, of iedereen aan tafel het wist...

Toen de soep was verorberd, een deugdelijke groentesoep met doppertjes en stukjes wortel en bloemkool erin, zoo'n soep, waar moeder Diepelink ‘haar ziel en zaligheid voor verkoopen zou’, toen kwam er iets fijns voor het fijne tongetje van de grootmoeder - Sprotje had zelf het menu mogen vaststellen, en zij had dat, met veel overleg, naar ieders bizonderen smaak, gedaan. ‘Een deftige schotel’, had zij zoo

maar in 't vage aan den kok besteld, en de kok, die Marie goed gezind was, had zijn best gedaan. Dat was een schaal vol saus met balletjes en stukjes vleesch en bruine brokjes, die niemand thuis kon brengen; maar de grootmoeder wou dit niet weten, praatte er over heen en noemde vier, vijf klinkende namen, waar zij dat vroeger iederen middag gegeten had! Zij proefde met een zaakkundig gezicht. Er leken ook schijfjes augurk in te drijven, en oom Tinus zocht die eruit te pikken, de rest liet hij staan. Ant en Heins moeder trokken al eveneens vieze gezichten; en deze, toen zij weer zoo'n bruin, vuns brokje in den mond kreeg, sputterde het terug op haar bord, en schoot eensklaps met haar voosheesche stem uit den hoek: ‘Vos, je sel mijn nie fange dat dà fleesch is!’

‘Z' 'ebbe mien gesteren mien kàtte geskoot'n’, zei oom Tinus langs zijn neus weg.

Als ze tot den biefstuk met gebakken aardappelen waren gevorderd - voor Hein en Ant gevraagd! - kwam de hotelhouder binnen, met Mevrouw, om het jonge paar geluk te wenschen.

Vrouw Diepelink was dadelijk zeer gemeenzaam en Mevrouw deed ook lief en vertrouwelijk met háár: - of ze er nog veel op uit was geweest, den laatsten tijd? - ‘Och, menschlief’, zei de baker, uit de hoogte, ‘'k ken het niet bijhouwen; 't begin van 't jaar he'k twee teleurstellingen gehad, bij mevrouw Petein en bij mevrouw Sitters... maar nou ben 'k net van de week bij baron Boetselaar weg... och, zoo'n lekker jochie was dat daar, hé?... 'k ben der negen weken geweest, en nou te kommende week mot 'k naar notaris van Brakel... En Sephietje hier, is die al van de flesch?’ -

Sprotje was niet weinig verguld met al die hoogheid van moeder Diepelink, en ze was volstrekt niet verlegen, toen de hotelhouder en Mevrouw haar en Hein de hand schudden en feliciteerden, voor ze weer heengingen.

Heins moeder, die niet dan terloops was gegroet, en die verscheidene glazen wijn had gedronken, scheen erg uit haar humeur geraakt; en er kwam even een heel pijnlijk oogenblik, toen zij, boosaardig, over tafel aan Sprotje vroeg:

‘En je zuster uit Amersfoort, most die niet bij de bruiloft wezen?’

Sprotje ontstelde; maar moeder Diepelink keek het oude mensch zoo fel-verontwaardigd aan, dat die verder haar mond hield. Oom Tinus kuchtte en zag steelswijs eens naar Hein.

Die had niets gehoord. Die zat te smullen aan den biefstuk, een biefstuk rood als bloed van binnen en van buiten als koffie zoo bruin! de lillende, dampende lappen bracht bij zoo aan de punt van zijn mes in den mond en hij smakte van geweld.

Toen tikte grootmoeder Diepelink, die veel feesten had bijgewoond, aan haar glas, en met een plotseling luid-uitgezette stem toostte zij in veel bloemrijke woorden van de huwlijksboot en rozenslingers, die geen banden waren...

Daarna werd er uitvoerig geklonken.

Maar Sprotje, door de mooie, feestelijke woorden van de grootmoeder, en door den wijn, was in een stil-gloriënde stemming geraakt. Haar wangen gloeiden en haar oogen waren heet en licht. Zij voelde zich verheerlijkt, of zij in een geheel ander leven was gestegen; en toen zij daarop Hein aanzag, keek die ook juist zoo warm en week naar haar, dat het haar wonder-zoel te moede werd... Zij begreep niet hoe ze ooit zoo tegen het trouwen-zelf had opgezien en ze verlangde, met Hein in hun huisje te wezen.

Een poosje wachtten zij; toen kwam de jongste kellner met de pudding aangehaast - druk dat het dien middag was in 't café... ze wisten niet hoe alles af te loopen...! -; vlug zette hij de borden rond, vroeg aan Ant of die even de lepels wou bijleggen.

Het was de chocoladepudding met vanille-saus, Sprotjes eigen lievelings-gerecht; een pudding zoo luchtig en zacht als bruine room, en de vla weelderig-zoet daarover, als een vloeiend geel fluweel. In een groote verteedering zat Sprotje neêr en proefde stil de smeltende likjes.

En tegen het einde van den maaltijd, juist toen het gaslicht aanging, kwamen de twee kamermeisjes en de kok zelf binnen, om de bruidsuikers te helpen opeten. En die brachten opeens de rumoerigheid mee! De eene kamermeid hield een voordracht, en de kok zong liedjes... Sprotje keek haar oogen uit, maar het behaagde haar weinig. De eigenlijke bruiloft was al gauw op den achtergrond, en die drie hadden het hoogste woord...

* * *

De eerste drie maanden van Sprotje's huwelijk waren voor haar van een groote gelukkigheid.

Zij voelde zich wel vaak heel moe en niet sterk, maar ze had weinig te doen; in het keurige huisje, dat zij met hun tweeën nauwlijks stoffig maakten, viel bijna niet te werken, hun kleeren waren nieuw, en in de keuken van ‘de Cannegieter’ had zij, de jaren door, aardig wat bedrevenheid gekregen in het bereiden van het middagmaal.

Zij was in haar eigen huis, zij deed zooveel zij kon en wou, en op de tijden, dat het haar goed dacht. Het was dat vrij-zijn vooral, dat dag aan dag, en uur aan uur, haar een heerlijkheid bleef van ongekenden aard.

Zij ging vaak alle meubelstukken en kleine voorwerpen in haar huisje rond, betastte ze, wreef ze af met haar schort, bekeek ze in het licht; zij opende haar kasten en laden, ontvouwde, telde, taxeerde haar goed. Zij vond zich rijk. Zij verlangde niets meer.

Zij zag er altijd kraakhelder uit, in haar grijslinnen japon en de blauw-en-wit gestreepte schorten met de strooken op den schouder. De menschen in de buurt noemden haar Júffrouw van der Kamp.

Zij kookte lekker voor Hein, veel beter dan hij 't ooit in zijn kosthuizen was gewend geweest, en zij gaf toch weinig uit. Wel merkte zij al gauw dat er, van negen gulden in de week, niet kon worden opgedischt als aan de maaltijden in ‘de Cannegieter’, doch dat vond ze ook best... ze at toch altoos genoeg... en wat ze at was haar eigen bestel. Iederen namiddag, met haar blinkend nieuwe boodschapmand onder den arm, haar portemonneetje en haar huissleutel in de mand, ging zij zelf inkoopen doen; soms kuierde zij nog een eindje naar den oliemolen op...

Hein vond, dat hij een ‘knap wijfje’ had. In zijn wat lompere gëaardheid moest hij wel, goedig, lachen, als zij zoo preciesjes haar koffieblaadje schikte, met een doekje onder de melkkan en weer een kleedje onder het blad, of als zij de boter in een vlootje deed en met den achterkant van een lepel daar figuurtjes over trok, zooals zij dat in het hotel had zien doen; dat leek hem wel teuterig, maar het vleide hem toch.

Vooral de avonden vond hij heerlijk, als hij, na de

boterham, de pet achter op zijn hoofd en de ellebogen op tafel, onder de lamp zijn krantje zat te lezen, en Marie hem nog een lekker kommetje schonk.

En Sprotje genoot; met haar knieën opgetrokken, haar voeten op de stoof, zat zij te breien naast het koffieblad, waar, onder de wit-steenen kan, het oliepitje pinkte. Zij dacht aan de avonden bij juffrouw Jonkers, als die nog een kopje warm hield voor meester. En nu zat daar Hein, aan den overkant, aan hun eigen tafel, zijn goeie kop onder hun eigen lamp, kalm en tevreden, omdat hij 't zoo goed bij haar had! Soms keek hij op van zijn krant, vertelde er wat uit, schaamachtig rood en de oogen naakt van trouw.

's Zondags schemerden zij in de voorkamer, bij het flauwe schijnsel der lantaren, die enkele huizen verder stond; het koffielichtje pinkte tusschen Ant's beste servies.

Hein luierde in den rieten stoel en Sprotje schoof haar trijpstoel naast hem en leunde met haar hoofd op zijn schouder. Zijn ruwe hand nam dan soms de hare en zij droomde zich terug in de zachte avonden, dat zij zoo zaten samen op een bank in 't plantsoen.

'Zit je zoo goed?' hoorde zij in haar gedachten Hein weer zeggen... Vreemd, zij bezat hem nu geheel, en zij voelde zich zoo dankbaar, en toch was het haar of zij iets verloren had. Zij voelde zich droevig en gelukkig tegelijk, de tranen kwamen haar in de oogen, en zij kuste hem op zijn blozende kaak.

Het eenige, wat Marie in haar stille huishouden te zwaar viel, dat was het doen van de groote wasch. Maar zij wou dat niet aan Hein bekennen. Heimelijk gaf zij de omvangrijke stukken buitenshuis; later moest zij knoeien met de betaling... verscheiden malen knoeide zij, - tot Hein de ongeregeldheden merkte. Zoo ontstond hun eerste ongenoegen; en omdat Hein driftig was, verliep dat onmiddellijk in een ruzie met vloeken en veel geraas. Marie huilde, of zij nooit weer een gelukkig oogenblik zou kunnen beleven. Maar Hein had al gauw berouw, en zonder dat Marie een verklaring had gegeven van het ontbrekende geld, werd de oneenigheid bijgelegd.

Een andere keer wist zij de geldrekening verwikkelder te maken; Hein verloor er zijn kop bij, werd wel boos, maar

kon met goed recht niets zeggen, en Sprotje, in een verongelijkte vriendelijkheid, kreeg haar zin.

Overigens zorgde zij best voor Hein; geen werkman van den molen kwam in zoo netjes onderhouden kleeren op karwei als hij; altoos was zijn eten op tijd klaar en altoos lekker... zijzelf, ondanks de schralere kost, werd gezonder van uitzicht dan in de maanden vóór haar trouwen; 't scheen wel, of zij de overspanning van haar laatsten zomer in ‘de Cannegieter’ heelemaal zou te boven komen...

‘Zagen zij 't wel?’ zei grootmoeder Diepelink, ‘en hád zij 't niet voorspeld?’

Toen, na drie maanden, begon Marie plots te sukkelen. Zij viel verscheidene malen flauw en kon geen eten meer zien.

Eenige weken later begreep zij, met het al maar rekken der dagen, dat zij zwanger was.

Een over-teere, bijna bedwelmende verwondering ontsproot in haar hart. Maar de meeste dagen, dien eersten tijd, was zij zóó ziek, dat alle zoete vreugde haar verging.

't Was in het midden van den winter dan. Sprotje leed aan een verkleumdheid of ze geen bloed meer had... daar was geen warm worden aan, en dat gevoel van innerlijke verijzing was haar nog ondraaglijker dan elk ander kwalijkbevinden, dat haar nieuwe staat meebracht.

Alle zorgen voor haar huisje waren haar al spoedig te veel; het was er zoo netjes en zoo vriendelijk niet meer... Hein zelfs merkte dat op, doch hij maakte nooit een verwijt.

Hij was zoo inschikkelijk en zorgzaam, als Sprotje niet gedacht had, dat hem mogelijk zou zijn; hij nam haar uit de hand wat hij kon, beurde de zware dingen, pompte de emmers water 's morgens, kreeg boven uit de kasten, wat zij hebben moest...

- Negen maanden... 't was wel lang, troostte hij haar en zichzelf, maar als er een paar om waren, werd ze wel weer gezonder... zoo hadden alle vrouwen dat... en na 't eerste kind werden ze altijd sterker...

Hij was gelukkig en trotsch, dat hem een kind zou geboren worden.

Maar met de weken, die verliepen, werd Marie niet beter.

Haar gezichtje was oud van trekken geworden en door zijn nietigheid heel kinderlijk tegelijk; heur haar was krachte-

loos en zoo vaal van kleur, dat het grijzig leek, en haar oogen hadden de vragende smartelijkheid van een dier, dat lijdt, en niet begrijpt wat en waarom.

Soms, op zon-warme middagen, als ze alleen thuis was en lang had gerust, voelde zij zich wel beter; dan waren haar gedachten innig en zacht-opgetogen, en van een hoopvolle gelukkigheid over het groote, dat haar te gebeuren stond.

Doch met de vijfde maand was zij zóó zwak geworden, dat er een dokter diende geraadpleegd. Het was niet dezelfde dokter, die haar vroeger wel behandeld had; 't was een jong hospitaalarts, maar zeer zorgzaam ook en begrijpelijk. Hij vroeg haar van allerlei uit haar leven, van haar kindsheid af; hij scheen haar welgezind te wezen, schreef medicijnen voor en versterkende middelen, die zij krijgen kon uit een fonds voor onbemiddelde kraamvrouwen en aanstaande moeders.

En de eerste weken kwam Sprotje aardig wat bijgeleefd; met nieuwen moed begon zij zelve aan de kleertjes voor het luiermandje mee te werken; Hein herademde.

Doch toen in de zesde en zevende maand de lasten der zwangerschap grooter werden, zakte zij weer in.

De dokter deed moedeloos; wat hij voorschreef, verdroeg zij niet langer, en voor eieren en melk had zij een weerzin, die niet te overwinnen was. Hij beval rust aan, rust... - Ze moest wel zeer ontzien worden, zei hij, afzonderlijk, tegen Hein.

Nu de eerste, groote beproeving voor dit schamele lichaam aanbrak, nu scheen het daartegen niet bestand.

Het begon vreemd spaak te loopen in het keurige huisje aan de Zijdveldsche Dwarsstraat. Ant, veel minder in zichzelf gekeerd, dan zij de laatste jaren wel geweest was, kwam meest 's avonds een handje helpen; 's morgens verscheen vaak grootmoeder Diepelink, erg jichtig weer en daarom slecht geluimd, maar vol goede bedoelingen toch, en zij hielp altijd wat uit den weg; zij had ook, uit oude vriendschap, beloofd, het kind te zullen bakeren, als 't zoover was. Het meeste wil nog had Sprotje in die dagen van Heins laatste kostvrouw, die een straat verder woonde, een trouwhartige ziel, die deed wat ze kon, en meer.

Zoo sukkelden zij de weken door.

In het gemoedsleven van Sprotje was een vreemd iets ge-

komen, waar zij nooit over sprak. Zij had vaak gehoord van den wonderlijken hang bij zwangere vrouwen naar een bepaalde lekkernij of naar een bepaalden drank. Zijzelf had niets dergelijks wedervaren. Maar onafwendbaar en onontkomelijk, zoodra zij maar even met haar gedachten alleen bleef, was er, langen tijd, in haar het schreiende en tegelijk zoete verlangen naar juffrouw Jonkers en naar het kleine Wilmpje. Zij gaf zichzelf wel rekenschap, dat klein Wilmpje nu een jongen moest zijn, dien zij niet eens meer kennen zou, dat juffrouw Jonkers haar al lang vergeten was, en ook niet de juffrouw Jonkers van voor acht jaar geleden meer kon wezen, - het verlangen bezat haar als een ziekte en geen redeneering van haar ijl-zwakke hoofd was daartegen bestand.

Eens had zij aan Hein gevraagd, of het kind, als het in leven bleef, Wilmpje mocht heeten... 't Ging voor een jongen en voor een meisje... meisjes heetten ook vaak Wim of Wimpje..., had zij, in een hartstochtelijken drang eraan toegevoegd. Hein, die de verhalen van bij Jonkers wat vergeten was, begreep niets van de voorliefde voor dien naam; hij vroeg, dorst niet aandringen, beloofde vaag. Het dwaas-felle van haar toon had hem hevig verontrust.

Sprotje zelf, in bezonkener oogenblikken, maakte zich over die vreemde aanvechtingen wel bezorgd. Op een morgen ondervroeg zij, zijdelings, grootmoeder Diepelink.

‘Snoepen, en lekker eten alleen?... wel nee, ziel...’ vertelde die dadelijk in een rijk relaas uit haar jarenlange ondervindingen; ‘je ken het zoo mal niet bedenken, of vrouwen in positie halen het uit... 'k heb er een gekend, die altoos rauwe koffieboonen at..., een ander wou met geweld een kanarievogel in huis hebben... een ander liep iederen dag naar de guldensbazar - dat was een rijke Mevrouw in Rotterdam - en kocht daar de raarste dingen... 'k heb er ook een gekend, die niet ophield, of ze most een horloge hebben, en 'r man verdiende nog geen zeven gulden in de week....’

Sindsdien streed Sprotje niet langer tegen haar zonderlinge begeerten, doch zij gaf er zich met een groote zorgeloosheid aan over, en vele middagen verliepen in een vreemdbewogene en zoet-kwellende mijmerij.

In de zevende maand werden Sprotje's lasten zeer groot.

Haar eigen lichaam was afgeteerd tot vel over knokels, maar het nieuwe leven in haar groeide met een angstige voorspoedigheid. Als zij zich bewoog door huis, zeeg haar magere gezicht met den smartelijken mond en de vragend starende oogen, schuin voorover op den dunnen, uitgegroefden hals; haar smalle borst, tusschen de puntig vooruitkomende schouders, was als weggevreten, zoo nietig en schraal, maar daaronder, geweldig, bijna afzichtelijk, bolde het wreede, zware lijf.

Zij moest nu telkens, vooral als zij lang stil zat, met een plotselingen schok, of iets haar kwetseerde, de hand in de rechterzijde drukken. En zij dacht dan aan Sien, hoe die voor haar moeders bed had gezeten; zij zag zoo klaar en ijl, of 't in een droom was, Siens gelaat en houding. Zij merkte vaak met verwondering, dat zij verlangde naar Sien... en naar 'r kinderen.

Het eerste kind was, een jaar oud, gestorven. Zij hadden er nu twee andere, gezonde, flinke jongens scheen het, een van drie jaar en een van een veertien maanden. Sprotje had geen van beiden nog gezien.

Ook aan Ant was zij zeer gehecht in dien tijd. Ant leek zooveel op moeder. Ieder jaar méér, had die datzelfde uiterlijk gekregen, dezelfde hoogroode koonen in het wat hoekige gezicht, en dezelfde lange, vale wangstukken langs de ooren, onder de groote slapen; dat gezicht, dat geen leeftijd had, altijd bloosde en toch ongezond zag. Maar Ant's oogen waren niet als moeders donker-stille, vlak-afgetrokken oogen; die zagen duister-brandend, als aangegloeid door een begeerte of een wroeging, die niemand kende.

't Was in Ant 'r spreken vooral, dat Sprotje haar moeder terug vond. Met denzelfden goedig-verbaasden spot kon zij een ‘rare sijs!’ of ‘malle piet!’ van iemand zeggen, en met dezelfde, wat klaaglijke verongelijktheid een: ‘Welgod-nog-en-toe’, als zij iets hoorde, dat haar niet aanstond.

Sinds haar verkeering met Busselaar was afgesprongen, had zij zich met een taaie nauwgezetheid op haar werk toegelegd. Zij hoorde al gauw bij de ploeg meiden, die tot het hoogste loon waren opgeklommen, en onder het fabrieksvolk werd gezegd, dat Ant Plas wel 'ns opzichteres van haar afdeeling zou worden.

In die weken toonde zij een nog grootere werkkracht en

een nog grootere gewilligheid vooral, dan in de dagen van haar moeders ziek-zijn, toen zij het kleine huishouden aan het Dijkje deed. Iederen dag kwam zij, tusschen haar fabrieksuren, aan de Zijdveldsche Dwarsstraat, en al haar avonden sleet zij er insgelijks. Zij deed voor Marie wat er maar te doen viel. Zij kookte het eten, wiesch de vaten, verstelde de kousen en de werkkleeren van Hein. Al gauw had zij de hulpvaardigheden van grootmoeder Diepelink en van Heins vroegere kostvrouw geheel overbodig gemaakt.

En Hein, onder de zorgen dier gestadige verpleging, begon weer wat licht in het leven te zien. Hij had soms niet geweten, waar hij het zoeken moest, toen, na de eerste maanden van krukkigheid, Marie, instee van gezonder, maar al zwakker en zieker werd. Die ziekelijkheid bëangstigde hem wel, want hij hield veel van haar, doch hij wilde toch niet gelooven aan een ernstige dreiging; hij kniesde maar over de triestigheid om hem heen, hij voelde zich tobberig en verlaten...: Marie was zoo stil en zoo verwezen en leefde haars weegs of er niets anders bestond dan het kind en zij. Hein was ten slotte heelemaal niet blij meer, dat er een kind komen moest. Hij kon niet tegen de narigheid.

Sprotje, als zij hem zoo met z'n goedig-somberen bullekop het huis uit zag gaan, dacht vaak aan dat oude zeggen van hem, in de dagen toen zij zoo geworsteld had met het vinden van een dienst. Zij voelde wel, wat zij nu te kort schoot in zorg voor hem, maar zij kon niet anders; en zij was Ant dubbel dankbaar, dat die 't weer wat prettig maakte bij hen thuis.

Niet altijd twee, drie vreemden over den vloer... het bed weer behoorlijk gespreid, en het eten op tijd klaar... Eigenlijk kwam Ant's plompere manier van doen en Ant's ruwere wijze van de pot te schaffen ook nog beter overeen met Heins eigen manieren en Heins eigen smaak, dan het wat preciese en pietepeuterige, waaraan hij, de eerste maanden van zijn huwelijk, zich had onderworpen. Hij had zich altijd wat in moeten houden voor Marie, was, om haar plezier te doen, trouw voor den eten zijn handen gaan wasschen, en hij at vaak lomp uit angst op haar heldere servet te knoeien. Bij Ant luisterde dat allemaal zoo nauw niet; die stond wel altijd met de een of andere vuile vaatdoek klaar en zei:

‘daar is 't pompwater goed voor’ of ‘met een dweil van een dubbeltje kom je ver’.

Sprotje was te ziek, om zich veel van het veranderde huishouden aan te trekken; zij scheen het niet eenmaal te merken. Zij bracht haar dagen door, slepende van bed op stoel; met moeite ging zij iederen mooien middag het hekje van hun achteruit door, op het lapje weiland, dat daaraan grensde.

In den uitersten hoek, bij een zwarte schutting, wemelde de zachte schaduw van een boom uit den tuin daar achter; een stoel en een stoof hadden Hein of Ant er voor haar heen gebracht.

Met haar kleine, bleeke hoofd, zoo ijl in het licht, en haar witte, blauw-beäderde handen naast zich aan de stoelzitting geklemd, zat zij en koesterde zich in de zon, die door de al dunne boomkruin kwam gespeeld.

Haar puilende lichaam scheen wat geslonken deze laatste maand, en minder afzichtelijk; en als een voorbode van de verlossing reeds, gevoelde zij minder last.

Het was September, de maand waarin haar moeder stierf, de maand, waarin zij was getrouwd.

Er dreef een goudige, vochte teerheid door de lucht; het gras zag zoo donker-zacht-groen, en aan den hemel kwam een enkele kleine, bleeke wolk langs gevaren.

Sprotje staarde voor zich uit, droomde zich weg in het verleden. Zij zag zich staan aan het hekje van hun oude achteruit, zij zag de wijde weilanden, waar de touwslager langs zijn deinende draden liep en de stoomvlokjes zilverden boven de lijn van den verren treindijk. Zij dacht haar leven na, zij dacht aan haar vader, aan haar moeder; - aan haar vader, die zoo ongelukkig zijn leven had zien enden; aan haar moeder, die steenen moest sleepen, toen zij nog maar een kind was, die later haar dagen door zich had afgewerkt voor hen allen, tot zij er hard en bits van was geworden. Zij dacht aan dat alles, en zij dacht aan de weinige, lange jaren van haar eigen leven... Een algeheele treurigheid overviel haar, en zij peinsde met een groot en teeder medelij aan het kind, dat uit haar geboren zou moeten worden.

‘Om en bij den derden October’, had de ‘juffrouw’ gezegd. ‘Om en bij den derden October’, zei Sprotje vaak in zichzelf, maar met een gedachte van afscheid en dood.

Nu de laatste paar weken van haar zwangerschap waren aangebroken, was zij er zeker van, dat met het verstrijken van dien tijd ook haar leven zou geëindigd zijn.

En sinds die vastheid in haar groeide, was, de uren door, alles wat zij zeide of dacht van een roerende zorgvuldigheid voor het ongeboren kind, dat zij voelde leven, en dat zij zeker wist, nooit te zullen zien.

Haar laatste krachten spande zij in om de kleertjes te schikken en om klaar te leggen, al wat het eerste zou noodig zijn. Haar witte, als reeds uitgestorven handen hadden het wiegje voorzien en het dekje opgeslagen, dat zóó het kindje er in kon neergelegd. In de kast stond het fleschje fijne, zoete olie, waarmee het de eerste maal moest afgewasschen worden, en erbij lagen de zachte, linnen lapjes om de oogjes en het mondje uit te vegen, en het teere huidje te drogen. Iederen avond liet zij Ant nog een nieuwe bizonderheid over de verpleging of de kleertjes vragen aan grootmoeder Diepelink of aan tante Bartje.

Zij bepaalde zelf de plaats van het wiegje in de kamer, dat het kindje geen tocht zou voelen, zij wees het gerei aan, dat bizonderlijk voor de voeding moest gebruikt worden, zij deed nog een tinnen wiegkruikje koopen, een doosje talkpoeder en een stukje zachte zeep. Over een naam sprak zij niet meer.

Zij zei alles met een zoo klare en verre stem, dat iedereen, die haar hoorde, voelde dat zij sprak met den dood in het uitzicht.

Eens zat Hein aan tafel te huilen als een klein kind.

Er ging in die dagen zulk een liefheid van haar uit, dat het iedereen een behoefte was, haar iets liefs terug te doen.

Tante Bartje had nog drie fijne hemdjes genaaid en grootmoeder Diepelink had zelf wollen sokjes gebreid. Toen moeder Diepelink juist in dien tijd opnieuw in ‘de Cannegieter’ was gaan bakeren, kwam vandaar, op een avond, een mooie wollen jurk en een witte kaper.

Sien had reeds vroeger twee dekentjes voor de wieg gestuurd.

Vele weken geleden was Sprotje eens een mutsje van witte en roze wol beginnen te haken; lang was ze te zwak geweest om aan het werk te vorderen. De laatste dagen, met een koortsigen ijver, was zij opnieuw daaraan getogen.

Aan datzelfde, bijna voltooide mutsje werkte zij nog, toen de eerste pijnen haar overvielen.

Twee dagen en twee nachten duurde de kamp van het oudere, zwakke leven, dat het nieuwe moest voortbrengen, en van het nieuwe, sterke, dat het oude verbrijzelen ging.

En toen eindelijk, na veel jammer, de strijd was beslecht, toen het gemartelde moederlichaam plots weggeslonken lag tot de nietigheid van een kinderkarkasje, toen was daar het nieuwe leven, welvoldragen en sterk.

'Een flink kind' zei de vroedvrouw, die den dokter had bijgestaan, 'het aardt naar den vader.'

Op haar laatste, smartelijke verlangen, lei men, zoodra het gewasschen en gekleed was, het jongetje naast haar op het kussen; - doch zonder dat ze de kracht meer had het hoofd te wenden en te zien, nog geen uur na de verlossing, stierf zij.

* * *

Het kind werd uitbesteed bij grootmoeder Diepelink. Ant hielp het verzorgen.

Hein, alleen in zijn vereenzaamd huis, wist van verdriet en onwennigheid niet, hoe zijn dagen door te komen.

En op een avond in Maart, dat hij bij Diepelink was geweest, zei Hein het, met een dompige stem vol goedig schuldgevoel: - Een man met een huishouden kon niet zonder vrouw... Als Ant hem wilde...

En nog vóór de Mei weer in 't land was, trok Ant met Wilmpje, die kostelijk was gegroeid, naar het huisje aan de Zijdveldsche Dwarsstraat. Haar potkachel had ze er den vorigen middag laten brengen.

En zoo, voor zijn verdere leven, nam Hein de derde nu, Ant, na Sien en na Marie.

M. SCHARTEN-ANTINK.

Shakespeare.

De liefde voor Shakespeare, in wie haar eenmaal gevoelde, groeit tot een hartstocht met de jaren.

In den beginne, als knaap, zaagt gij een der stukken op het tooneel, een der donkerste bijgeval, Hamlet. Dan kocht gij een boekje om het te lezen, in het Hollandsch of Duitsch, want Engelsch verstondt gij in dien tijd nog niet, de betoovering der verzen ving u, en het was met de zorg voor het schoolwerk gedaan. De spelers vergat gij, den zin der woorden begreept gij niet, maar uw verbeelding stond in gloed gelijk een nachtelijk land onder den rooden hemel, maar de eeuwige stroom der schoonheid bruiste en murmelde waar gij luisterdet zonder te zien. Toen reeds kendet gij hem zooals hij waarachtig is - groot zijn de woorden des dooden herders:

> Who ever loved that loved not at first sight!

En toen gij een vriend kreegt wiens vader u, deel na deel, den volledigen Burgersdijk mee naar huis gaf, o wat een tijd was dat! Den ganschen zomer gevoeldet gij de behoefte der jonge beenen niet om buiten in de zon te loopen, gij waart in de kamer en zaagt de daden van Britsche koningen en Romeinen, gij hoordet het late kweelen van minnaars, de weeklachten van den armen mensch in de stormen des noodlots over de heide. En gij wist dat uw jong leven grooter was geworden wijl gij meer van de menschen en hun schoon bestaan hadt gezien.

Later, naar die vervoeringen terug verlangend, werdt gij u bewust dat gij niets kendet dan den naam alleen van hem die dit alles maakte. Gij laast toen een boek over hem. Het was de eerste wijn die de zaligheid niet gaf. Een

inschrijving in het kerkregister, een handteekening was al wat gij van hem zelf vondt in de luidruchtige verwarring van gissingen, meeningen en jaartallen. En uit uwe teleurstelling rees, natuurlijk, de gedachte aan den bovenmenschelijken oorsprong van de schepselen waarvan gij gelezen hadt. Inderdaad, van een wonder getuigen die tallooze boeken - over zijn geloof: katholiek, protestant, atheïst, pantheïst; over zijn eerste beroep: hij was slagersjongmaat, hengelaar, jager, hovenier, meester, jurist, apotheker, factotum; over zijn kennis: van natuurlijke historie, landbouw, recht, geneeskunde, politiek, zeevaart. De legende verhaalt van het oord waar hij leefde, daar trekken de pelgrims heen. Gij kwaamt in het huis waar hij geboren werd, gij zaagt de wegen die hij wandelde, de plek waar eenmaal zijn lichaam rustte. Uit al die overdrijving, uit al die kinderlijke aanbidding, of hij een heilige was, leerdet gij inderdaad niet veel meer dan de luttele feiten van geboorte, huwelijk en dood.

Maar het zijn goede, frissche, levende feiten: ziet, hoort, hij was niet een onbegrijpelijk wonder, hij was een gewoon mensch die een strijd te strijden had en veel, ontzaggelijk veel schoons over andere menschen sprak.

Hij werd u des te liever, als een goede vader dien gij, schoon eerbiedig, wel eens bij den naam moogt noemen. En uwe liefde, allengs wijzer door de kennis der menschen die hij schiep en door de verhalen die zij deden van dien ouden tijd, maakte een schooner beeld van zijn leven dan ooit een ander u kon toonen. Want menschen zijn het - O brave new world that has such people in't! - zóó waarachtig dat men eer het leven van ieder hunner kon schrijven dan een kritiek indien men slechts dezelfde feiten had, menschen in wie men even eenvoudig den vader ziet als men den boom kent aan zijn vruchten.

En al die boeken, geboren uit de aandrift om zijn grootheid te loven, worden u vreugde: William Shakespeare, wiens naam gij door vriendenstemmen dichter bij uw oor hoort uitgesproken, kent gij beter, veel beter, ja, dan voorheen - en toch wilt gij immer meer over hem hooren, over hem en allen die hem omringen, van Mamilius tot Prospero.

Indien het u zoo verging weet gij dat deze liefde heel uw leven zal blijven, en groeien zal.

En in uw vreugde vindt gij een milder oordeel over de twijfelaars, de blinde aanbidders en de blinde ketters.

Wie heeft nooit getwijfeld? Wie die de oorden kent welke hij ontdekte, die in gemijmer zocht wat toch de bekoring kon wezen waarin hij door woorden, woorden gevoerd werd, wie heeft niet wel eens de verrassende vraag in zijn binnenste gedaan of waarlijk één mensch zulke macht kon bezitten? Of een jong man zoo rijk van ziel kon zijn dat hij zooveel, zoo verscheiden, zoo wonderbaarlijke schoonheid in menschen zag, in Macbeth's gade, Imogen, Othello, Kent? Maar hoe dan? De andere schrijvers te zamen, Marlowe en het wild gevogelte met wier vederen de Shake-scene zich sierde? Het is een onzalige onzekerheid. Redenen en bewijzen baten den twijfelaars niet, zij vragen een verklaring die geen mensch kan geven.

En de kinderen die, door de grootschheid der schepping verbijsterd, geestdriftig verhalen: Ik heb Elseneur gezien waar Hamlet te middernacht waakte, ik heb in Verona het huis gezien waar Juliet woonde - wel zijn zij u dierbaar voor wie Falstaff en Lear even waarachtig hebben bestaan als Caesar en Madcap Hal, maar gij bedwingt u hun te spreken over de wonderen die uit een schoonen waanzin vorm en lichaam kregen.

De ketters. De wijze Bacon deed nuttiger werk dan vermaken en verdiende die verguizing niet. Maar gedenken wij hen menschelijkerwijze die eer in Bedlam hooren dan in het vuur.

De volgende schets houdt zich aan de gegevens welke men in iedere beschrijving van Shakespeares leven kan vinden; slechts volgt zij wat in zijn werk zelf en in dat zijner tijdgenooten zichtbaar is voor wie zien kan liever dan de feiten alleen. De onderzoekende geest zal soms waarschijnlijkheden, wellicht verzinsel ontdekken, doch met eenige gemoedelijkheid willen toegeven dat zulke afwijkingen ook in wetenschappelijke verhandelingen over Shakespeare voorkomen, zij het ook zelden. Enkele aanteekeningen ter verklaring volgen aan het einde.

I.
Stratford-Upon-Avon.

April is een der heerlijkste tijden in Engeland, wanneer de zon na de frissche regens lichter schijnt, het akkervolk van vroeg tot laat bezig is en de kinderen sleutelbloemen en viooltjes zoeken in de wei. De velden van Warwickshire zijn groen van het jonge koren, de vele boomgaarden bloeien en in de bosschen, langs de wegen ziet men voor het ontluiken der knoppen de maretakken, herinnering aan winter, nog hoog in de boomen, eiken en meidoorns. De jonge lammeren blaten bij hun moeders, de schapen worden geschoren, de lucht is vol zangerigheid. Dichters verheerlijken de Mei, maar daar is April de teederste glorie van 't jaar. In April, omtrent Paschen en het feest van St. George, werd Shakespeare geboren.

In Stratford werd hij geboren, in Warwickshire, dat de menschen gaarne het hart van hun land uoemen: het ligt overal even ver van de zee, zeggen zij, in de geschiedenis staat de naam van Warwick hun burcht roemrijker dan eenig andere vermeld, zij wonen juist waar de twee rassen, het Britsche en het Germaansche, zich vereenigen - het hart van Engeland waar hij werd geboren die den Engelschen over heel de wereld lief is.

Shakespeare was een oude naam in die streek. Hij duidt den naam van krijgsman aan. Krijgslieden kwamen uit den stand der yeomanry, de vrije landbouwers, de boogschutters en piekeniers die Crécy wonnen en Azincourt. Shakespeares waren er veel in de dorpen en gehuchten die tot het gebied behoorden van den heer van Warwick of van den bisschop van Worcester, evenveel zeker als er Ardens woonden. Dat was een oudere naam, Welsh van oorsprong - ‘groot wouddal’ -, Arden heet nog de streek waar Shakespeares moeder vandaan kwam. Men heeft beweerd dat de afstamming der Ardens nagespoord kan worden tot de vorsten van Wales. Vandaar de dichtergeest, zeggen Welshmen, want Kelten zijn dichters, fantasten (en wie beweert dat Taff een leugenaar is, beaamt het!). Laat het dan een bloot, maar vernuftig verzinsel zijn en den Britschen naam den dichter, den man-

haften Germaanschen den krijgsman duiden, het bevat in waarheid de twee groote beginselen van Shakespeares wezen die elkander zoeken en elkander bestrijden, de verbeelding en de daad.

John Shakespeare was een jaar of vijf voor zijn huwelijk in Stratford gekomen om een ambacht te leeren. Niet ver van de stad bezat zijn vader een hoeve, maar om daar mettertijd bezadigd als landbouwer te leven was zij hem niet groot genoeg. Hij, geestig, bedrijvig, eerzuchtig, met een hoofd voor zaken, zou tevreden zijn met een klein stukje land? De tijden waren gelukkig niet meer zooals voorheen toen het wel gebeurde dat de schutters van Warwick met dronken geraas in den nacht het eenig paard uit den stal wegvoerden, het beste bier dronken en den boer nog ranselden, onrecht waar geen recht voor was; of dat des konings mannen al het graan kwamen koopen, tegen hun prijs, en met slecht geld betaalden; maar de voorrechten welke den vrijen landman, die grond bezat, boven den onvrije stelden en boven de gemeenen die nog heerendienst deden, waren verachtelijk vergeleken bij de nieuwe, ruime, fortuin belovende onafhankelijkheid der burgers in de stad. Stratford had kort te voren het recht van zelfbestuur verkregen.

Van het gezag der bisschoppen van Worcester, wien vroeger de heerlijkheid toebehoorde, was al sints het einde der veertiende eeuw weinig overgebleven. Hun rentmeesters kwamen op geregelde tijden om de tienden, het maalloon, de cijnzen op huwelijk en erfenis te ontvangen, en dat was al. Een godsdienstige instelling had zich ontwikkeld om de huishouding der gemeente te leiden, de broederschap van het Heilige Kruis, en deze regeerde. Maar toen Hendrik VIII zich de kerkelijke goederen toeëigende, werd ook dit gilde ontbonden. En gedurende jaren was Stratford, ofschoon de heerlijkheid aan den protector Northumberland was overgegaan, zonder geregelde leiding, tot in 1553 Edward VI den burgers een charter schonk. Het bestuur, thans door de burgers zelf gekozen, werd op eendere wijze samengesteld als ten tijde der broederschap: een baljuw aan het hoofd, schepenen die voor recht en veiligheid waakten, kamerlingen die de penningen beheerden en openbare werken uitvoerden, een schrijver, en tien der aanzienlijkste burgers als raad.

Toen begon een nieuwe tijd in de stad, van vrijheid en voorspoed. Jonge boeren uit den omtrek, die geen werk meer vonden, daar de landheeren, den onvoordeeliger akkerbouw verwaarloozend, hoe langer zoo meer grond voor veeteelt gebruikten - de wolnijverheid breidde zich uit, men at meer vleesch sedert den afval van Rome -, zochten daar een woning en broodverdienste in handwerk of nering. De middeleeuwsche gilden waren in verval, geen strenge regelen konden de onbekwamen meer verhinderen hun waren op de markt te verkoopen, toen de nood hen dwong te doen wat hun handen vonden. Men verwijt Shakespeare dat hij weinig gevoel toont voor het arbeidend volk, dat hij handwerkers als narren voorstelt. Maar hij, in hun stand geboren en getogen, had in zijn jeugd op het platteland niet veel beter gezien dan zelfvoldane kerels, die hun vak slecht verstonden; - moest de zorgzame stadsraad niet herhaaldelijk bevelen, dat een iegelijk zich bij één beroep zou houden, en ambtenaren aanstellen om het te slordig gelooide leder of het te veel gestrekte laken af te keuren? En of men zich aan die bevelen stoorde - John Shakespeare, weldra lid van dien raad en later baljuw, was zelf handschoenmaker, looier, wol- en graankooper tegelijkertijd; zijn buurman Quiney, na hem baljuw, handelde in gember, lood, laken, kalk, olie en planken. De oude wetten bleken te nauw voor de nieuwe verhoudingen, de gemoederen waren te vol van de onverwachte mogelijkheden van welvaart. Rampen moesten de jonge levenskracht nog buigen en de franke, bedrijvige, zorgelooze bevolking leeren orde en regel te stellen.

Stratford ligt aan de rivier. Dicht bij den oever staat de kerk eenzaam tusschen hooge olmen; een eind verder, waar het water bij overstroomingen niet komt, zijn de lage huizen en werkplaatsen gebouwd, gepleisterd en met rieten daken, alleen of bij tweeën en drieën naast elkaar. Daar begint, evenwijdig aan de Avon, de eene hoofdstraat, High street, die leidt naar de andere, Bridge street, en deze voert oost en west naar het open land. In Bridge street is het op marktdagen het drukst van landlieden en kramers en vee. Achter deze straat, het verst van de rivier, ligt Henley street, rustig aan akkers en boomgaarden.

In Henley street vond John Shakespeare een huis toen

hij trouwde. Daar toog hij aan den arbeid. Hij was een vroolijk, werkzaam, strijdbaar man, die op zijn rechten stond. En het ging hem goed. Hij kwam daarom weldra in het stadsbestuur en klom van de lagere ambten tot de hoogste. In 1564, toen hij kamerling was, op den drie-en-twintigsten April, werd zijn derde kind, William, zijn eerste zoon, geboren.

Dat jaar herinnerde men zich lang. Als kleine jongen hoorde William buurvrouwen, zijn vaders vrienden, die, wanneer het werk gedaan was, nog even binnen kwamen en tot na de vesperbel voor het vuur bleven praten, vaak dat jaar noemen, met een hoofdschudden, en verhalen van de jonge dochter die, toen dat knaapje nog de doopdoeken droeg, levend begraven werd bij de dooden - hij hoorde kreten die geen menschelijk oor kan hooren:

> Shrieks like mandrakes' torn out of the earth.[1)]

De pest, de kwaal wier naam zacht wordt uitgesproken, heerschte toen in Stratford. De heer van Clopton, dat een kwartiertje achter het huis van Shakespeare ligt, begroef zijn dochter in de kerk, haastig, angstig, een ieder vreesde den ander. Enkele dagen later droegen dezelfde mannen de tweede dochter daarheen, zij openden het gewelf en vonden het eerste kind met losgewikkelde waden geleund tegen den muur. De stad was vol ellende en weeklacht. Telkens bij het herdenken van een vroegeren vriend werd dat verbijsterend jaar weer genoemd, dat jaar toen de graven openstonden. En dit zijn verhalen, die een knaap die luistert zich zijn leven lang herinnert.

Wie kent niet uit zijn eigen leven de verre, toch duidelijke gestalten, die in de verbeelding der jeugd geboren en gevormd werden, nog vóór de schooltijd begon? Heugenis van dingen, gehoord, gezien in het korte, felle zonlicht van zijn jongste leven, merkt men herhaaldelijk in de spelen, als gedroogde bloemen waarvan men den geur herkent, zonder te weten welke lieve werkelijkheid zij eens beduidden. ‘All

1) Rom. & Jul. IV, 3. Mandragora: in de alruin woont een geest die geluk en rijkdom geeft, maar wie den wortel, die een menschelijke gestalte heeft, uit den grond trekt, hoort een kreet zóó verschrikkelijk, dat hij waanzinnig wordt en sterft. De alruin groeit onder dë galg waaraan een jonge dief gehangen is. Grimm, Deutsche Myth., 37.

the world's a stage', - hoe was dat ook weer? De burgers sierden de wanden hunner woonkamer, zooals de rijken een tapijt gebruikten, met gewoon linnen waar zinnebeeldige voorstellingen op geschilderd waren, de gelijkenis van den Verloren Zoon bijvoorbeeld, en de spreuken stonden daar te lezen, als een bel uit den mond der figuren. Zoo hing in Shakespeares groote kamer een schilderij van de zeven getijden des menschelijken levens, waar Will met zijn broertje Gilbert en de kindertjes van Badger, die naast hen woonde, dikwerf voor stond te kijken. De bespiegeling van Jaques in As you like it klinkt als een herinnering van geziene beelden.

De jaarmarkten, de kermissen worden zoo vaak genoemd, dat zij wel den indruk van een zeer groot schouwspel gemaakt moeten hebben. Er waren twee halfjaarlijksche markten tot huur en verhuur van landarbeiders, de eene kort na Pinkster en de andere in den herfst. Boeren en boerinnen stalden hun paarden aan den Gouden Leeuw of den Ouden Rooden Leeuw, den Pauw, waar lange rijen van karren stonden met de boomen omhoog, en leidden hun vee naar Rother Market, de rundermarkt, of stapelden hun kaas en vruchten bij de Guild Chapel op; kooplieden uit Coventry, Birmingham, Sheffield bouwden hun kramen, soort bij soort, en prezen hun waren, lintjes, kantjes, doekjes, kragen, nieuwerwetsche mutsen en de voorgeschreven grijze hoeden voor den Zondag, sjerpen en spelden, tin- en aardewerk, gereedschap en paardentuig; de goochelaar met zijn aap schreeuwde nog luider, de liedjeszanger dreunde zijn oneindige ballade op, in de herbergen waar de klimop uithing klonk schaterend gelach, maar de drukste vroolijkheid was waar de slager een ganschen os aan het braadspit roosterde. Daar was voor kleine kinderen geen plaats in 't gedrang. De stadswacht droeg ze naar een veiliger plek, een koopvrouw gaf ze ieder een rooden glimmenden appel.

In dien tijd ook had de grootste gebeurtenis van zijn jeugd plaats. Hij was vijf jaar, zijn zusje Joan was pas geboren. In de Middle Row, waar de schoenmaker woont, had hij 's morgens een troepje mannen zien komen, te paard, met een kar bij zich, en één droeg een trom. Na het noenmaal nam zijn vader hem en zijn broertje mee naar de groote

raadzaal, waar zij veel menschen zagen. Zijn vader, de schepenen, de kamerlingen zetten zich midden in de zaal, maar alle anderen bleven achter hen staan. Toen trad aan het einde een man in het zwart voor en hield een toespraak. Daarna kwam een koning die in zichzelf begon te spreken, of hij zong, plechtig als in de kerk, met zijn oogen naar boven en zijn armen wijd uiteen, en drie schoone vrouwen naderden hem en spraken om beurte. Eindelijk legde de koning zich neder in een wieg en viel in slaap onder het gezang. Toen hij sliep namen de drie vrouwen een masker als een varkenssnuit en bonden het met kettinkjes voor zijn gezicht. En terwijl zij dit deden, steeds zingende, verschenen uit een anderen hoek, zeer langzaam, twee oude mannen, een in het blauw met een grooten gouden staf en een in het rood met een zwaard. Zij liepen heel zacht, tot zij voor de wieg kwamen. Toen sloeg de eene oude man opeens met zijn staf op de wieg, zóó toornig, dat de drie vrouwen vluchtten en het masker mede namen. En de koning stond op en jammerde, en vreeselijke geesten kwamen en sleurden hem mee. - Het was het eerste schouwspel, dat hij zag. Menigen nacht droomde hij ervan. En toen zijn vader hem verteld had, dat de koning den slechten mensch beteekende, de drie vrouwen ondeugden, de oude mannen het einde der wereld en het laatste oordeel, riep hij zijn broertje en de buurkinderen mee naar den tuin, onder den appelboom. Daar stapte hij fier heen en weer, zingend, met zijn armen omhoog, daar sprak hij met de drie vrouwen rondom hem en legde zich neer in de wieg - hij verklaarde waarom hij dat deed, dat hij de slechte mensch was; dan sprong hij op en sloeg hard met zijn stokje en jammerde en liep achter een heester. De kleuters zagen wel verwonderd toe, maar zij begrepen alles goed.

Ondertusschen had hij al vlijtig het abc en het Onze Vader van zijn hornbook geleerd. Dat was een pergament waar een kruisje op stond met het alphabet in groote en kleine letter, en het voorgeschreven gebed; om het voor de vieze vingers die kinderen altijd hebben te behoeden, was het, onder een schijfje hoorn, omlijst en van een steel voorzien, gelijk een handspiegel, en zoo werd het aan een koordje gedragen.

Toen hij pas weer een zusje had gekregen, op zijn zevende jaar, ging hij op een morgen in de vroegte, om zes uur, naar school - with his satchel and shining morning face. De dauw lag nog over de tuinen en akkertjes.

Er was toen gelukkig een goede meester in de King's Grammar School. Sommige meesters werden kwaad om niets en dreigden den ganschen dag met de roe, men vertelde van meesters die in den winter als het nog donker was wanneer de jongens kwamen, ze aanstonds een voor een ranselden om zelf wat warm te worden. Maar sir Walter Roche[1)] was een vriendelijk man. Na het gebed en den zang moest William slechts stil zitten en luisteren, soms mocht hij een ouderen jongen nazeggen: puer the boy, magister the master. Dat was gewichtig. Maar toen hem na een poos wachtens niets meer gevraagd werd, begon hij, evenals de jongen die naast hem zat, poppetjes te teekenen in het zand - de leerlingen hadden geen leien, doch schreven in het zand waarmede de lessenaars, als ondiepe kistjes, waren gevuld. Om negen uur kregen zij een kwartier vrij om hun brood te eten, te babbelen, te springen, te schreeuwen. Toen moest het groentje raadsels oplossen -: hoeveel kalverstaarten heb je noodig om aan den hemel te raken? Wat is rond als een bal en langer dan de kerktoren? - en ter inwijding door de haag loopen zonder te huilen. Daarna werden de lessen vervolgd: Heilige Schrift - maar over leerstellingen sprak de meester voorzichtig, men was ouderwetsch op het land, men voelde nog voor de Roomsche Kerk en redekavelde druk over de negen-en-dertig artikelen -, Latijn, soms opgevroolijkt door een verhaal van de Romeinsche goden, en een weinig rekenen, tot elf uur. Dan renden allen naar huis, zooals de liefste naar de liefste gaat. En 's middags bleven zij tot zes uur.

William speelde liever, met tol of hoepel, of haasje-over, of het bloedverwarmende base, een soort verlos-verban-je; hij ging ook wel eens stukjes draaien, zooals Falstaff, vooral in September, om bramen te zoeken of hazelnoten, die daar aan de Avon overvloedig groeien, een half uurtje stroomopwaarts; maar dat hij zijn vormleer spoedig kende mag wel blijken uit het tooneel waar sir Hugh Evans, om Mrs. Page gerust

1) Het praedicaat werd schoolmeesters, geestelijken uit beleefdheid gegeven.

te stellen dat haar zoon wel degelijk profijt heeft van zijn boeken, hem ondervraagt: William, how many nomberrs is in nouns? en eindigt: He is a good sprag memory.

De kunst van 'spieken' verstond men toenmaals zoo goed als heden ten dage. Reeds het volgend jaar kon hij, met zijn levendig geheugen, den jongens, die tegelijk met hem begonnen waren, voorzeggen als zij in de moedertaal zinverwante woorden moesten noemen: coelum, de lucht, de hemel, het zwerk; terra, de aarde, de grond, het land, of in een tweespraak het antwoord moesten geven volgens het boek. Tenminste, als hij de vraag gehoord had. Want hij zat dikwijls, naar het grijze vensterglas starend, aan andere dingen te denken: welke jongens den draak mochten dragen in den optocht op St. Jorisdag, hoeveel vaten sect er wel zouden liggen in den kelder van de Guild Hall, of sir Thomas Lucy van Charlecote niet bang was dat de roovers al zijn gouden geld kwamen stelen, hoe je het varenzaad moet plukken, waardoor je overal onzichtbaar kan zijn. En als hij dan, in plaats van den gevraagden regel uit Mantuanus op te zeggen, een voorbeeld van antithesis gaf, moest hij voor komen, bukken en de slagen voelen. Dan huilde hij. Maar hij was geestig, zooals zijn vader zelf zeide, en wanneer hij weer stil in de bank zat, bedacht hij dat er ook een tegenstelling was tusschen de dingen waar een jongen gaarne aan dacht en de dingen die gebeuren. De wijsheid van den man staat op de ondervinding der onbewuste jeugd; in zijn wijzere jaren sprak hij duidelijk uit wat hij toen reeds wist: dat waken en doen beter is dan droomen en wachten - the readiness is all.

Maar niemand zou hem een droomer genoemd hebben, den vaardigen, joligen knaap, dien men als er iets te doen was in de stad, altoos vooraan zag. In de lente, in den voorzomer volgde het eene feest het andere. De vasten waren niet meer zooals vroeger sedert Queen Bess regeerde, maar de vroolijkheid van dat getij, die zelfs de beenen van ouderen bewegelijk maakt, keerde geregeld weer met de warmer lucht wanneer de kalveren buiten komen en een ieder weer zijn landje bewerken kan. Het begon met Paschen. Dan ging iedereen, vooral de verliefde jeugd en de jongens en meisjes die overal zijn waar gelachen en gestoeid wordt, zeer vroeg des morgens naar buiten, naar de heuvelen van Clopton om de zon te zien

opgaan. Want op Paaschmorgen danst de zon. Wie goed kijkt kan het zien. En de blozende toeschouwers zongen een liedje van heideliho en tripten op 't dauwige gras, jongens zwierven hier en daar om uit te kijken naar boomen waar vogels hun nestjes maakten.

Tegen den tijd dat de vlier begon te bloeien liep William meest van school regelrecht naar huis. Daar stond zijn moeder, met de kleinere kinderen rondom haar, in de diepe schouw waar een heerlijke geur uit kwam, en de knecht van de hoeve in Snitterfield zat met zijn vader te praten, vertellend hoeveel lammeren er waren, hoeveel wol er verwacht kon worden. Will en zijn zusjes keken aandachtig naar hetgeen er op de tafel te zien was en pikten wel eens een kruimeltje weg: een groote trommel suiker, een stapel krenten, rozijnen, gember, gedroogde pruimen, specerijen, en keurig naast elkander de prachtige bruine koeken, die er al gebakken waren voor het schaapscheren, het lammer-bierfeest. Dat was een groote gebeurtenis, de jongens kregen er vrij van school voor. Want vele burgers leefden, behalve van hun handwerk, nog van de enkele roeden die zij binnen de stad zelf bouwden, zooals hun vaders voorheen, en weidden hun schapen op de meent, de common lands die zooveel twist veroorzaakten.

Maar het aloude feest van verblijding en zotheid was de Meidag. Brave strikte lieden ergerden zich over de wijze waarop die dag gevierd werd, niet ter eere der H.H. Philippus en Jacobus, doch heidensch, onzedelijk. De gansche stad was vol van vroolijkheid. Een ieder liep naar de bosschen van Arden om de meien te plukken tot versiering van ramen en deuren, en menig paartje - tusschen tien en drie-en-twintig, zooals de herder zegt in de Winter's Tale - verdwaalde en keerde eerst 's avonds terug. Maar wie de wegen goed kende, zorgde op tijd te zijn om den Meipaal, door twintig span gesmukte ossen voortgetrokken, onder gejuich en muziek van hobo's, trompetten binnen te halen. En wanneer op het veld van Shottery, te midden van prieelen en zomerhuisjes waar menige kroes nieuw bier werd gedronken, de paal overeind stond met al zijn slingers van jong loof en bonte linten, begon het ringelreien en het mallen, tot plots één het deuntje aanhief van For o! For o! the hobby-horse is forgot! Dan werd er gejoeld, gedrongen - daar kwam de Hobby-horse

aan, gevolgd door de andere Morris dansers[1]: Robin Hood in het groen met Maid Marian zijn lief, Little John, de goddelooze kale Friar Tuck, Tom Piper met zijn trom, de Draak en de rest, huppelend op de maat dat de belletjes aan hun voeten rinkelden. Menige borst deed een groot geschater opgaan, de meisjes gilden het uit of grinnikten achter het handje tegen elkaar. William stelde zich ter dege aan in de eerste rij onder de grootere jongens. Hij wist altijd iets zots, iets bijzonders te bedenken - Bill noemden ze hem, dat klinkt fermer onder kameraden -, hij was al vroeg gezien onder de belhamels die van gewaagde stukjes houden, dat zijn de jongens waar de meisjes het liefst naar kijken. Ann Hathaway had toen al, op zulk een Meidag in Shottery, gezien wat een vroolijke bruine oogen hij had.

Zijn laatste meester, Jenkins de Welshman, stond voor een lastige klas dat jaartje voor de zoon van den opperschepen van school ging. Nu eens moesten de deugnieten gekastijd worden omdat zij de ganzen van de pastorie hadden geplukt, dan brachten ze padden mee naar school om er hun spel mee te doen[2], soms, wanneer er op Clopton of Charlecote gejaagd werd, was er van de oudere jongens geen enkel aanwezig bij het afroepen van de lijst. Zijn vader sprak wel eens met William, over de vruchten die de kennis draagt, over den tijd dien men vooral in zijn jeugd nuttig behoort te besteden, maar de jongen antwoordde met een grapje, en de goede man had andere, ernstiger zorgen.

Het was altoos zijn wensch geweest zijn zoons een betere opvoeding te geven dan hij zelf had gehad, hen naar de hoogeschool te zenden, naar de oorlogen of naar zee om nieuwe eilanden te ontdekken. Jarenlang had hij gewerkt om zijn bezittingen te vermeerderen, en wanneer de handel winst in huis bracht, had hij menigmaal des avonds, als de kinderen sliepen, rustig met zijn vrouw over hun toekomst zitten praten: de oudste, de erfgenaam der landerijen, moest een heer worden, gelijk zoovele zoons van fortuinlijke burgers; Gilbert en Richard zouden naar Cambridge gaan en recht studeeren - recht was het

1) Morris dansers kan men nog in Bidford zien.
2) De pad werd op een houtje gelegd, daar sloegen de jongens dan hard op zoodat het dier hoog in de lucht werd geslingerd. Filliping the toad.

vak dat de vader zelf gekozen zou hebben in zijn jeugd. Maar het werd hem hoe langer zoo duidelijker dat die wenschen niet verwezenlijkt zouden worden. Het ging slecht in de zaken. De wol bracht niet meer de goede prijzen van vroeger op sedert de sluiting der gemeene weiden begonnen was, er kwam meer aan de markt dan gevraagd werd, Londen en de Cinque Ports berichtten steeds weinig uitvoer; de handel kwijnde en vele kaarders, walkers liepen werkeloos in de stad. De akkers droegen weliswaar geringe oogsten, maar dat was nadeel, geen voordeel, want de raad stelde de graanprijzen vast. Mindere inkomsten en de waardedaling van het geld - men kocht over het algemeen voor een pond veel minder dan een tiental jaren vroeger - veroorzaakten John Shakespeare's moeilijkheden. Bovendien had hij grootere uitgaven voor zijn groeiend gezin - er waren vijf kinderen toen William op zijn veertiende jaar van school moest -, en hij zag zich ten leste genoodzaakt zijn landerijen in Snitterfield en Wilmcote te bezwaren. Hij maakte schulden. Op de groote rechtsdagen verscheen hij geregeld, thans niet meer als schuldeischer, gelijk hij vroeger zoo vaak had gedaan, maar om zijn eigen vonnis te hooren, hij, een edelachtbaar man.

Wat moest William worden? De meeste jongens gingen voor een ambacht in de leer, maar sommigen, en ook hem was dat altijd beloofd, verlieten Stratford, hetzij om meer te leeren, hetzij om fortuin te zoeken, in Londen, op zee, of in vreemde landen. Hij was op den leeftijd wanneer knapen wel eens stil, ingetogen zijn en alleen langs de wegen worden gezien, het waren die dagen dat hij zich hartstochtelijk overgaf aan de genietingen en gevaren van het mijmeren waarin een jongeling veel van zijn kracht verbeuzelt, blind voor de rijpe gelegenheden tot daden rondom. Welk beroep zou de ontwakende Hamlet kiezen? Jongens met inzicht denken aan andere ernstiger dingen dan een beroep. Hij besloot niet, hij koos niet, een volgende dag zou het lot wel wijzen - hij dacht aan verder geluk. En hielp ondertusschen zijn vader: met het slachten van een kalf, met het uitvoerig opschrijven van bezwaren, verdedigingen, voor een der talrijke rechtsgedingen, met het rijden van een karrevracht schors voor de looierij. Soms ook kwam er een boodschap dat de notaris schrijfwerk voor hem had, soms

verdiende hij bij meester Jenkins enkele stuivers door den kleineren jongens de geslachten, getallen en naamvallen te onderwijzen. Zoo gingen maanden, jaren voorbij in ongeregelde bezigheid waarbij hij in zichzelf bevrediging zocht, in verlangen naar iets dat hij met lust kon doen, en vooral in gemijmer en waarneming. Het eerzaam beroep, het ambt was niet voor hem die met de natuurlijkheid van den dichter in de aanschouwing van anderer daden en arbeid een blij behagen vond.

Maar in die jaren toen zijn genooten van morgen tot avond in de werkplaats stonden, leerde ook hij wat hij later noodig zou hebben. Hij leerde de gewoonten van het veld: hoe de kauwen het gevaar vergeten wanneer het graan wordt gemaaid, dat de lente nadert wanneer jonge ganzen broeden, waar zwaluwen het liefst nestelen, welke bloemen ontluiken wanneer andere in zaad gaan. Een ganschen middag keek hij over het muurtje van den hovenier, hoe hij wiedde en snoeide en entte, een bedaard, voorzichtig man. Hij sloot vriendschap met den valkenier van Charlecote en hoorde, slenterend langs de Avon, al wat hij weten wilde: dat een vrouwelijke valk even goed is als een manlijke, dat een valk voor het eerst altoos tegen den wind wordt opgelaten. Hij kreeg verstand van paarden en honden en hazen. En op zijn tochten naar de dorpen rondom - Barton-on-the-Heath bij een oom, Wincot waar Sly de ketellapper Marian Hackets voortreffelijk bier prees en het aan den balk liet schrijven, Temple Grafton waar een aardig gezichtje te zien was, en al de andere gehuchten die het rijmpje noemt - hoorde hij van allerlei menschen de beeldrijke volksverhalen, van voor den tijd toen Hendrik Zeven koning was, en op den terugweg herleefden zij, in zuiverder gedaanten en klanken, in de lichte ruimten van zijn hoofd.

Op zulk een wandeling gebeurde het, in den eersten hooitijd, dat hij in Shottery een poosje bleef praten met Ann Hathaway terwijl zij op een hekje zat. Hij schertste, zij lachte en keek hem voortdurend aan. En hij kuste haar. En toen hij den volgenden morgen op dat zelfde voetpad liep, kwam zij hem weer tegemoet, en hij lachte en kuste haar weer. Haar vaders herder, die daar achter de doornhaag ging, zag het en riep iets, zij schrok en dacht aanstonds aan de

woorden die zij thuis zou moeten hooren. Maar toen begon hij het spel nog aardiger te vinden. En hij kwam vaker, onverschillig of de melkmeiden, de maaiers hem zagen of niet. Dat andere gezichtje verscheen wel eens, bleeker, fijner in zijn herinnering, maar hij mijmerde zelden in dien tijd, hij was meestal in Shottery, zoo wakker als een haan, scherp uitziend naar alle kanten, en haastig een verborgen plekje zoekend wanneer hij haar in zijn arm hield.

Op Sint Jans-avond waren zij eerst naar de joligheid rondom de vreugdevuren gaan kijken, en daarna wandelden zij, zooals veel andere paartjes, over de velden, het licht bleef tot laat in den hemel. Een Juninacht is geen nacht, het is niet donker maar ook niet licht, niet koud en niet warm, 't is stil en toch is de zoele lucht vol van gefluister. De krekels sjirpen, de bladeren ritselen, maar wie verder afdwaalt, luistert en hoort nog andere geluiden. Men zegt dat er geesten zijn die den laten wandelaar vervoeren in een zaligen zomernachts waanzin. Puck is een schelm. De minnaars verdwaalden.

William was achttien jaren toen hij zijn vader kwam vertellen van de trouwbelofte welke hij gedaan had. Er vielen ruwe woorden. De jongen kende geen enkel ambacht en Hathaways dochter, ouder maar van gedrag niet fraaier, bracht niets, niets ten huwelijk mee. William sprak kalm, zelfbewust, van zijn woord dat zoo goed als een ridderwoord was, en verliet het huis. Er werd die dagen weinig gesproken tusschen den vader en de moeder, midden in de ellendige zorgen lag een zwarte plek waar eens de liefste hoop had gestaan, het geluk van den oudsten zoon.

In November hadden Hathaways vrienden de bijzondere vergunning voor het huwelijk bij den bisschop gehaald, en op een mistigen morgen reden zij het paar naar het kerkje van Aston Cantlow waar de ringen werden gewisseld. John Shakespeare was er niet bij.

Toen leerde William de zorgen kennen voor het dagelijksch brood, en toen, na de ontgoocheling van het eerste misverstand, beseffend voor welk luttel genoegen, voor welken maatschappelijken plicht hij, een jong, vurig, veel verlangend man de heerlijke mogelijkheden der toekomst had vergeten, keerde hij bij zijn vader terug. Raad hoorde hij, goeden raad, doch niet dien hij behoefde. En hij zocht zijn oude makkers weer,

de wilde jongens, en wanneer des avonds na de vesperbel de herbergen waren gesloten, zwierven zij door het donkere stadje. Dan ontwaakten burgers diep in den nacht door luidruchtig geschater, daar was weer een streek uitgehaald en onder de balddadigen behoorde natuurlijk de jonge, oneerzame Shakespeare.

In Mei werd zijn dochtertje geboren. Zijn moeder bracht het Apostellepeltje voor haar eerste kleinkind; zijn vader zou na donker komen, hij durfde nauwelijks meer zijn huis verlaten, zelfs op Zondag voor den kerkgang, uit vrees voor gijzeling. De peters vonden een behoorlijk onthaal, overvloed van karweikoek, marsepijn en zoete ballen, de vrienden zaten lustig tot laat te zamen en telden de maten niet. Richard Field, die vier jaar geleden naar Londen gegaan was om het drukkersvak te leeren, zat er ook en vertelde van de stad, van de vroolijke buurt waar de drukkerij lag. William luisterde, stiller dan de anderen, met een verren blik. Hier was hij, op het land, met een vrouw en een kind, levend van gunst en toevallig loon, wachtend, wachtend op de gelegenheid, en de gelegenheid zag hij nergens.

De gelegenheden gaan soms langzaam, gelijkmatig voorbij, wie mijmert en staart ziet ze niet, maar zij zijn er, gaan, en andere komen.

Het waren weer die bandelooze kameraden die hem in moeilijkheid brachten. Neen, hij had er het eerst over gesproken, hij had op een avond de onverwachte schoone kans gezien. Ze waren uitgegaan om konijnen te strikken in de buurt van Charlecote. Ze hadden de dochter van den boschwachter ontmoet, grapjes gemaakt en haar een voor een gezoend. In Charlecote zagen ze herten en William zeide, dat hij er wel een kon vangen. Het leek gevaarlijk, maar ze vonden allen dat men een hert even goed wild kan noemen als een konijn. Het hert werd gevangen en ieder kreeg zijn deel. De boschwachter vertelde sir Thomas dat er gestroopt was; sir Thomas reed naar Stratford, sprak er met den baljuw over, maar kon niet te weten komen wie de schuldigen waren. Toen kregen de vrinden twist onder elkaar, er werden wandaden verklapt. Hamnet Sadler zijn vriend waarschuwde William dat sir Thomas de rechter getuigen tegen hem had.

Het was een zorgelijke tijd. Zijn vrouw verwachtte weder

een kind. De nood van zijn vader verergerde met den dag; hij verscheen nimmer in den raad, de schulden vermeerderden, men ontzette hem smadelijk uit het ambt van opperschepen.

Maar op een avond klaarde het in zijn gedachten, gelijk in den koelen hemel toen de noordenwind bedaarde. Hij zag de lichtjes van Stratford daar laag in de verte, hij zag zich zelf daar aarzelen en wachten. Wie het oogenblik niet merkt, moet het oogenblik nemen, wagen, winnen, verliezen. De wereld in, vluchten om een kleinigheid? Maar wat zijn voorteekenen? Er is voorzienigheid in den val van een musch. Komaan. Als men niet zijn kan zooals zijn ideaal, moet men zijn zooals men is. Een held verlangde hij te zijn, een krijgsman, een ridder, een koning, moedig, wijs, edel, een leider van menigten. Maar zoo had de voorzienigheid hem niet gemaakt. Er was een beuzelaar met gedachten en ijdele verbeeldingen in hem, en een dwaas kinderlijk lacher die het zoet der aarde vreugde genoeg acht. - Hamlet schouwt uit de hoogte neder op Falstaff, maar Falstaff met zijn breeden aardschen blik stoort zich daar niet aan. En tusschen hen beiden, in begenadigd evenwicht, ziet William Shakespeare zijn weg in de toekomst.

De tijd wemelde van dergelijke geesten. De lange moeilijke arbeid der middeleeuwen was volbracht, een groot deel der menschheid, de gemeenen en de lijfeigenen, had zich ontwikkeld tot den vasten stand der burgers met zijn jonge kracht en staatkundige vrijheden. Toen vielen overal stukken der muren weg die de geestelijke vrijheid belemmerden, toen zagen de volkeren elkaar, en de honderdduizenden ontwaarden rondom zich de wijde velden waar grooter welvaart, hooger geluk was te winnen dan het vorig geslacht droomde. En de groote strijd begon, de hervorming van de kerk niet alleen, maar van alle maatschappelijke instellingen. In zulke tijden zijn er immer ontelbaar velen die slechts toeschouwen, niet wetend aan welken kant zij staan: de zwakkeren onder hen kwijnen en sterven zonder een woord; wie bloedrijker zijn gaan uit in de wereld, op avontuur, en verbranden roekeloos hun harten, onvruchtbaar voor hun geslacht; de sterksten - meer dan sterk, begenadigd - toonen hun medemenschen het beeld van den tijd. Zij strijden of zwoegen niet, zij hebben slechts een mond, een stem, en vertellen,

met de vroomste liefde hunner weemoedige maar hoopvolle zielen. Hun bewondering ligt in het verleden, hun verwachting ver in de toekomst, hun heden is verdichtsel, wat tranen, een zucht of een lach aan het eind. Zoo was Shakespeare. Zoo zou hij er in Londen velen vinden, zwakkere broeders en ook enkelen, ten minste in hartstocht, hem gelijk.

Hij sprak niet veel met Ann zijn vrouw, hij zeide wat hij zou doen. En in den morgen, frisch van den eersten vorst, kuste hij haar en zijn kind en vertrok, blozend, krachtig, naar Londen. Het heerlijkst schouwspel dat ooit verbeelding schiep zou daar gebeuren.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

(*Wordt voortgezet*.)

Roomsche sociologie.

Bescheiden zoekers naar maatschappelijke waarheid zijn onze roomsche sociologen niet; zij w e t e n reeds, en w i j z e n den weg.

Wie bv. belang mocht stellen in de vraag, wanneer ‘de sociale vrede voor goed (zal) verzekerd zijn’, hij sla slechts blz. 120 van het ‘Leerboek der sociologie,’ door J.D.J. Aengenent, hoogleeraar aan het Groot-Seminarie te Warmond[1)], op.

Een van groote belezenheid sprekend werk, ontstaan uit de sinds een paar jaar door den schrijver voor de Warmondsche studenten gehouden colleges, volgens het Voorwoord dan ook ‘op de allereerste plaats als handboek voor de Seminaristen’ bedoeld en als zoodanig, met name door zijn betrekkelijke volledigheid, zeker een wegwijzer van vele goede hoedanigheden.

Een boek dus over sociologie, waaronder hier (blz. 2) ‘de studie van het sociale vraagstuk’ wordt verstaan, welk ‘vraagstuk’ nader wordt omschreven (blz. 15) als een ‘toestand’ en wel als die ‘waarin alle klassen der maatschappij op het oogenblik verkeeren’, een definitie welke slordigheid aan duisternis paart, maar toch ten naaste bij laat gissen wat bedoeld werd. Eén bladzij verder trouwens brengt de klaarder en nuchterder mededeeling, dat de sociale quaestie in haar geheel vijf deelen omvat: het arbeidersvraagstuk, het landbouwvraagstuk, het vraagstuk van den handeldrijvenden en dat van den industrieelen middenstand benevens het vrouwenvraagstuk.

Problemen een voor een, die volgens den heer Aengenent

1) Bij de Uitgevers-maatschappij ‘Futura’, te Leiden, 1909.

in hun diepste wezen van godsdienstig-zedelijken aard zijn, daar immers de economische nooden ‘van al deze verschillende klassen’ (w.o. dus ook de ‘klasse’ der vrouwen!) ‘door de valsche begrippen omtrent godsdienst en ethica veroorzaakt zijn’, een uitspraak die (blz. 19 v.) verduidelijkende uitwerking (en aanvulling tevens) in de stelling vindt, dat wie naar de oorzaken van de sociale quaestie vraagt, twee groepen, eene van beginselen en eene van feiten, te onderscheiden heeft.

En hier wordt, zoo ik wèl zie, de kern van het boek geraakt, het punt gewezen, waar elke roomsche behandeling van het sociale vraagstuk van elke andere zich onderscheiden moet. Hier derhalve moet ook de critiek van den onroomsche haar eerste steunpunt zoeken. Hier immers en niet in die bladzijden, welke eensluidend hadden kunnen geschreven zijn door niet-genooten des geloofs van den priester-hoogleeraar - of deze bladzijden, wat ik hier uitdrukkelijk in het midden wensch te laten, stof geven voor critiek ja dan neen - ligt de ziel van dezen arbeid.

Wat stempelt dit leerboek voor aanstaande priesters tot eene r o o m s c h e maatschappij-leer? Ziehier de voor den onroomsche belangwekkendste vraag, waaraan zich onmiddellijk deze andere vastknoopt: hoe dit specifiek roomsche is te beoordeelen.

Hen die met open oogen in onze maatschappij wenschen rond te zien, kunnen deze vragen niet koel laten. Dat toch de roomsch-katholieke kerk nog steeds een sociale macht is van den eersten rang, staat boven allen twijfel, al was het slechts doordien haar priesters door actieve bemoeienis met het maatschappelijk leven, als adviseurs van vakvereenigingen of op andere wijze, op de ontwikkeling der sociale verhoudingen grooten invloed kunnen uitoefenen. En hieruit volgt zonder verderen tusschenschakel, dat welke maatschappelijke leeringen den seminaristen worden ingeprent belangrijk te weten is.

Nu legt prof. Aengenent's studie aan het zoeken naar antwoord op deze vragen wel enkele hinderpalen in den weg. Niet meer dan een ‘handboek’ wil ze zijn, zegt het Voorwoord, al noemt de omslag haar een ‘leerboek’. Als leidraad voor colleges, met de aan leidraden eigene abruptheid die de viva vox magistri niet ontberen kan, is ze wellicht het best

geteekend. Zoo tast de lezer, tot wien die vox niet doorklonk, af en toe in het duister en aarzelt hij op menige plaats met het verwijt van te ver gedreven beknoptheid.

* * *

De heer Aengenent ziet dan, met ietwat summiere onderscheiding, in ‘een groep beginselen’ en in ‘een groep feiten’ de oorzaken der sociale quaestie gelegen.

Onder het hoofd dier ‘beginselen’ komt het eerst de renaissance voor 't gericht. Was zij het niet, die onder meer oud-heidensche ideeën den absoluten eigendom der Romeinen de plaats deed innemen van ‘de heerlijke katholieke opvatting dat de mensch de goederen wel zelf mag bezitten en besturen, maar dat hij ze niet alleen voor zichzelven mag gebruiken’, dat dus ‘de eigendom zware verplichtingen jegens anderen’ oplegt? (blz. 386)

Dan krijgt de reformatie haar beurt. Destijds immers ‘werd door enkelen geloochend het verdienstelijke der goede werken’ en ‘vanzelf verviel daardoor voor velen de voornaamste drijfveer tot het beoefenen der christelijke liefdadigheid’.

Maar erger nog dan renaissance en reformatie te zamen maakte het de achttiende eeuw. Zij ‘ondermijnde alle bovennatuurlijk geloof’; haar filosofenscholen ‘verbreidden in alle klassen der maatschappij het meest ruwe en platte ongeloof en onzedelijkheid’; Rousseau's leer van het vrije maatschappelijk verdrag gaf geboorte aan zeer uiteenloopende theorieën aangaande de taak der overheid, wisselend tusschen die van de bloote rechtsbescherming en die van de staatsalmacht; terwijl ten leste de vrijheidsideeën der physiocraten en van Adam Smith ‘tot de ontzaglijkste gevolgen’ (blz. 31) zouden leiden.

Naast deze ‘beginselen’ is aan een drietal ‘feiten’ een plaats in de beklaagdenbank ingeruimd:

aan de versteening, de ‘verbastering’ der gilden, die ‘gelukkige vereeniging’ in vroeger eeuwen ‘van de individueele en de sociale opvattingen, een juist begrip van de menschelijke vrijheid’;

aan haar brute opheffing-zonder-meer tijdens de Fransche revolutie, waardoor ‘alle corporatieve banden’ verbroken werden;

aan de ontwikkeling van het kapitalisme ten slotte, waar-

onder prof. Aengenent met anderen ‘het productiestelsel’ verstaat, ‘waarbij kapitaal en arbeid in verschillende handen berusten, terwijl aan het kapitaal.... een ongeëvenredigd hooge macht wordt toegekend.’

Er is in deze acte van beschuldiging wat economisch gemeengoed zou kunnen heeten; dat er genetisch verband bestaat tusschen renaissance, reformatie, achttiende, negentiende en twintigste eeuw met al haar denkrichtingen en haar feitelijke ontwikkeling, zal niemand loochenen. Maar dat in de wijze, waarop hier dit verband wordt gelegd, specifiek roomsche eenzijdigheid steekt, kan evenmin worden ontkend.

Een reactie vindt haar oorzaak aangewezen in datgene, waartegen zij reageert (maior); in belangrijke mate zijn de door den heer Aengenent aangewezen geestelijke stroomingen reactie tegen de roomsche denkwereld geweest (minor); derhalve is mede dit roomsche ideeën-complex als een oorzaak der huidige sociale quaestie te beschouwen (conclusio). Ziehier een sluitrede, geheel passend in het kader van prof. Aengenent's theorie, welke nochtans in zijn boek niet wordt aangetroffen.

Dat verder het protestantisme, door sommiger tegenzin tegen de ‘goede werken’ aan de beoefening der christelijke liefdadigheid een knak heeft toegebracht, is een stelling welker stoutheid van bewijslevering niet ontheft. Zijn zij niet talloos hier te lande, de bewijzen van protestantsche liefdadigheid uit vorige eeuwen, in den vorm van allerhande fundatiën, van gasthuizen, hofjes en beurzen?

Verklaring daarenboven van het huidig sociaal probleem, bieden de gesignaleerde oorzaken in den vorm, waarin ze staan opgesomd, niet dan onvolledig. Daar was toch verband tusschen die ‘beginselen’ en die ‘feiten’, die hier zoo netjes in afzonderlijke loketjes genummerd staan, verband tusschen het achttiende-eeuwsche rationalisme en 1789, tusschen de versteening der gilden en hun te radicaal verdwijnen!

De Fransche revolutie, reactie tegen het exclusivisme der toenmalige onvrijheid, was eenzijdig op hare beurt, wat voor ons, nu meer dan een eeuw voorbij ging, gemakkelijk is in te zien, maar tevens waarschuwing behoorde te zijn tegen soortgelijke eenzijdigheid, die bij de geweldige ontwikkeling der stoffelijke productie in de negentiende eeuw, toch mede

een gevolg van de vrijheid-prediking der achttiende-eeuwers, enkel wil kijken naar den schaduwkant.

Het is begrijpelijk, dat een roomsch auteur, wiens kerk in de middeleeuwen van zoo machtige en maatschappelijk zoo zegenrijke beteekenis is geweest, zijns ondanks naar dien tijd terugsmacht en van de sinds verstreken eeuwen de goede kanten nauwelijks vermag te zien. Het is begrijpelijk omdat het goed roomsch is. Maar het is om diezelfde reden begrijpelijk bloot als eenzijdigheid. De twintigste-eeuwer heeft te streven naar breeder kijk. En dit reeds om een eminent practische reden alleen. Omdat hij te hervormen heeft op grondslag van het bestaande, uit de aanwezige werkelijkheid al de kiemen van maatschappelijken opbloei heeft op te diepen die zij bevat; omdat hij, kort gezegd, slechts als welbewust kind van zijn eigen tijd medevader van een gelukkiger toekomst kan zijn.

Het zelfvertrouwen, dat den schrijver droeg bij het oorzakelijk verklaren der sociale kwaal, begeeft hem niet bij het openen van de medicijn-kist. Redding kan - zoo leert hij - alleen, maar dan ook ten volle, worden verwacht van ‘het solidarisme of de katholieke school’ (blz. 96).

Een uitspraak, waaraan niet alle aanmatiging vreemd is. Dat solidarisme toch, met zijn mijden der twee uitersten: de socialistische albemoeiïng van de organen der gemeenschap en de oud-liberale overheids-onthouding, lijkt als twee droppels op de leer der jong-liberale school, die voor desnoods kras overheids-ingrijpen niet terugschrikt (en zoo den oud-liberalen vierkant den rug toekeert), doch hiermede een verwezenlijking dierzelfde individueele vrijheid en kracht beoogt als de oud-liberalen najoegen maar misten door hun hinkende staatsleer eener in passiviteit positief zondigende overheid.

Het is waar, de heer Aengenent heeft het zijne gedaan ten betooge, dat er tusschen solidarisme en jong-liberalisme, door hem bij voorkeur als ‘staats-socialisme’ aangeduid, niet maar een greppeltje doch een beginselkloof ligt.

Ontkennen, dat mede die jong-liberalen de atomistische opvatting der maatschappij voor die welke hij met eenig recht de Thomistische had kunnen noemen, voor de leer eener maatschappij die niet atomen-complex maar organisme is,

hebben ingeruild, doet hij weliswaar niet. Hij geeft het zelfs uitdrukkelijk toe (blz. 89 en 101). Maar h u n organische theorie is, meent hij, de ware niet. Bij hen is 'de autonomie der organen geheel en al van de overheid afhankelijk gemaakt (blz. 101)..., steunt (zij) niet zooals in de christelijke sociologie op het natuurrecht' (blz. 89); ja, zelfs worden onder hen gevonden, die 'het positieve deel der staatstaak te breed nemen', wier overheid zich niet bepalen mag tot 'hulp en steun... aan het particuliere streven der burgers naar vervolmaking en ontwikkeling, maar de geheele regeling der particuliere belangen (moet) op zich nemen' (blz. 147).

Dit laatste argument kan onbesproken blijven; het is er geen. Met veel meer recht lieten zich de door prof. Aengenent verworpen leeringen der naar staatsonthouding neigende roomsche school van Angers tegen zijn vereenzelviging van 'solidarisme' en 'de katholieke school' uitspelen, dan tegen de 'staats-socialisten' de niet met name aangeduide enkelingen uit hun midden, die aan de door hem gekastijde overdrijving zich te buiten gingen, doch daarmee feitelijk zich als socialist ontpopten.

Van meerder scherpte lijkt de grenslijn, die de aan het grillig welmeenen der overheid hangende autonomie der maatschappelijke organen scheidt van die, welke in het natuurrecht haar onwrikbaren grondslag vindt, in het natuurrecht, dat op het geduldig papier dezer Futura-uitgave zoo herhaaldelijk zijn rol heeft te spelen, dat immers na, gelijk wij zagen, aan de organische staatsleer een basis te hebben verschaft, de vakvereenigingen laat geboren worden (blz. 136), dat den staat creëerde (blz. 152 en 277), dat aan enkelingen en gezinnen onschendbare rechten meegeeft op hun levensweg (blz. 146) en dat den privaateigendom schiep en blijft eischen (blz. 363 v. en 439), zelfs tegen den eventueel gezamenlijken wil van alle staatsburgers in (blz. 391).

Men behoeft op rechtsgebied niet positivist te zijn; men kan het bestaan van objectieve rechtsnormen aanvaarden; men kan m.a.w., afgezien van den positieven inhoud dier normen en van de uitgebreidheid van het veld dat zij bestrijken, den schrijver in beginsel een eindweegs tegemoet gaan en nochtans meenen, dat door hem van het natuurrechtsbegrip een wangebruik wordt gemaakt, wanneer het aan

de autonomie der maatschappelijke organen, zooals de roomsche sociologie die kent, ten grondslag komt te liggen en daarmee tevens heet te strekken te harer onderscheiding van diezelfde betrekkelijke zelfstandigheid, welke bij de niet scholastiek gedrenkte sociologen aan den ijlen draad der overheids-willekeur heet opgehangen.

Want er is meer overeenkomst tusschen de rechtsopvattingen veler 'staats-socialisten' en die der roomsche natuurrechtssociologen dan prof. Aengenent blijk geeft te verstaan.

Wanneer van de zijde der eerstgenoemden voor ook van overheidswege bevorderde organische staats- en maatschappelijke ontwikkeling pleidooi wordt geleverd en wanneer de overheid gehoor geeft aan dien drang, dan geschiedt dit niet doordat het dien pleiters en die overheid vandaag eens zus gevalt, terwijl zij zich klaar bewust zijn dat hun morgen wellicht weer het omgekeerde lusten zal, dan zijn dit niet een pleit en een daad van willekeur, die ook juist andersom hadden kunnen uitvallen, neen, dan geschiedt dit u i t r e c h t s b e s e f, omdat men gevoelt, niet dat het wel ereis zoo kon, terwijl het ook wel anders had gekund, maar d a t h e t z o o m o e t e n n i e t a n d e r s.

Maar de bron van dit recht en de bron van dit dwingend overheidsgezag, zal de heer Aengenent tegenwerpen, steekt daar niet het fundamenteel verschil tusschen u en mij?

Ten deele, ja. 'Wij weten ten deele, en wij profeteeren ten deele' en velen onzer laten die vraag naar de bron van recht en overheidsmacht, agnostisch, in het midden. Hoewel er ook buiten de roomsche en orthodox-protestantsche kampen gevonden worden, die de vraag zouden beantwoorden gelijk prof. Aengenent.

Met de veronderstelde vraag zou evenwel de gedachtenwisseling zijn overgebracht op ander dan het oorspronkelijk terrein. Immers niet over de bron van recht en staatsgezag ging het dispuut, doch hierover of al dan niet de autonomie der sociale organen op een 'natuurrecht' steunt. Welnu, zoodra mede van onroomschen kant organische ontwikkeling der maatschappij wordt bepleit als eisch van recht, is aangetoond, dat zij, die voor de roomsche organische maatschappijleer een eigen karakter opeischen, dit zonder reden doen.

Het natuurrecht bovendien van den heer Aengenent en de

zijnen is niet de vaststaande en onveranderlijke grootheid, waarvoor men het licht verslijten zou. Ook binnen den kring der kerk wordt gestreden over zijn inhoud en in den loop der tijden weten zijn voorschriften door aanpassing aan veranderde omstandigheden zichzelf te regenereeren.

Het treffendst denkbaar bewijs van de, trouwens nuttige en prijslijke, plooibaarheid der Kerk te dezen opzichte levert wel de op blz. 396 tot 408 van het onderhavig boek besproken materie: de kapitaal-rente, welk onderwerp aldus wordt ingeleid: ‘Eene bijzondere beschouwing verdient het vraagstuk omtrent de rechtmatigheid van rente voor geleend geldkapitaal. Dit vraagstuk is daarom zoo gewichtig, omdat in de middeleeuwen de Kerk het nemen van rente voor geld absoluut verbood. Men wrijft haar daarom twee beschuldigingen aan. Vooreerst, dat zij daarmede een dwaasheid beging; en ten tweede, dat zij thans in hare leer veranderd is’.

Beide beschuldigingen wijst de schrijver af en wel op dezen grond, dat ‘de economische structuur der maatschappij (in de middeleeuwen) ten zeerste van de onze (verschilde)’.

De m e t h o d e van bewijsvoering kan worden aanvaard: dat maatschappijen van onderscheiden economische structuur niet kunnen leven onder hetzelfde recht. Ook zou de stelling zwak staan, die beweerde dat alle vastheid hiermede aan het recht ontnomen is; zijn grondslagen toch kunnen dezelfde blijven, al vinden zij in voor tijd en plaats uiteenloopende omstandigheden uiteenloopende toepassing.

Hiermede is echter niet gezegd, dat i n c o n c r e t o het verweer tegen de dubbele aanklacht geslaagd is.

In de eerste plaats had moeten zijn aangetoond, dat de economische toestanden der middeleeuwen het renteverbod rechtvaardigden; ten tweede, dat destijds het renteverbod niet slechts naar den vorm maar ook naar het wezen door de kerk gestrengelijk is hooggehouden; ten slotte, dat met de verandering in economische toestanden de rente-politiek der kerk gelijken, of althans nagenoeg gelijken tred heeft gehouden. Welnu, tot geen dezer bewijzen kan ik meer dan een mislukte poging vinden.

Soortgelijk betoog als hier van prof. Aengenent mocht worden verwacht is meer beproefd. In Duitschland put zich in de laatste jaren Wilhelm Hohoff in deze richting uit,

wiens getrouwheid aan de moederkerk even hecht is als zijn aanhankelijkheid aan de waardeleer van Karl Marx, welke hij (op blz. 29 van zijn 'Warenwert und Kapitalprofit'[1]) bestempelt als 'de schitterendste apologie voor de woekerleer der Kerk, de grondigste rechtvaardiging zoowel van haar vroegere gestrengheid als van haar huidige mildheid en verdraagzaamheid', een uitspraak die hij herhaalt op blz. 52 en 116 van 'Die Bedeutung der Marxschen Kapitalkritik, eine Apologie des Christentums vom Standpunkte der Volkswirtschaftslehre und Rechtswissenschaft'[2], terwijl hij op blz. 119 van het laatstgenoemde boek Lassalle en Marx 'werktuigen in de hand der Voorzienigheid noemt, wier roeping het was, in Haar dienst, de wereld wakker te schudden uit haar noodlottige onverschilligheid jegens de ellende van het arbeidende volk', haar de oogen te openen 'aangaande de dwaalleeringen van die "dismal science", de liberale staathuishoudkunde'.

Aengenent noemt Hohoff niet. Het ware anders de moeite waard geweest, deze twee roomsche economisten tegen elkander in het geweer te zien, onzen landgenoot, die (blz. 65) Marx' waardeleer 'onhoudbaar' en von Böhm Bawerk's critiek daarop 'verpletterend' noemt (blz. 74) en zijn Duitschen geloofsgenoot, die (op blz. 51 van zijn laatst geciteerde boek) liet drukken: 'Van tweeën een! Of Marx heeft gelijk met zijn waarde- en meerwaardeleer, en dan zijn de Kerk en de scholastiek schitterend gerechtvaardigd. Of Marx' waardeleer is fout, en dan hebben kerkelijke wetenschap en wetgeving der gansche middeleeuwen op het stuk der rente ten zeerste gedwaald, zijn alle aanklachten, alle hoon en spot, die haar toegeslingerd zijn en nog heden ten dage worden, ten volle rechtmatig'.

Toch is er een, het gemeenschappelijk doel hunner argumentatiën in aanmerking genomen niet bevreemdende, overeenkomst in de bewijsvoering dezer twee, oogenschijnlijk op zoo verschillende theoretische basis staande, roomsche auteurs. Bij beiden vindt men de Marxistische stelling, dat in de middeleeuwen het kapitaal als zelfstandige productiefactor

1) Junfermannsche Buchhandlung, Paderborn 1902.
2) Bonifacius-Druckerei, Paderborn 1908.

niet aanwezig was, het kapitalistische tijdperk nog niet was aangebroken, dat m.a.w. de arbeider van zijn productiemiddel nog niet gescheiden, wat in Marxistischen gedachtengang wil zeggen, dat de mogelijkheid om hem in loondienst ‘meerwaarde’ te laten voortbrengen nog niet aanwezig was.

Dit brengt mij tot het eerste en het tweede bewijs, die ik bij den heer Aengenent zocht zonder te vinden: dat de middeleeuwen de rente konden missen. Hijzelf geeft, zij het omwonden, toe wat tegen zijn stelling wel het gevaarlijkst argument is: dat de middeleeuwen, met name de latere, de rente inderdaad hebben gekend al was het dan op beperkter gebied dan in later tijden. Reeds toen dus verzette zich de practijk van het maatschappelijk leven tegen de theorie der Kerk.

Maar - pleit de heer Aengenent - dit waren ‘uitzonderingsgevallen’, en niet door het verboden ‘leenverdrag’, neen, door ‘andere contracten’ werd in die gevallen voorzien.

Door andere c o n t r a c t e n ! Wat anders is dit dan: in andere juridische vormen, doch met behoud van hetzelfde economische wezen? Wat was bv. de befaamde ‘rentekoop’, de overeenkomst, waarbij de kooper zich verbond tot levering eener bepaalde som gelds en de verkooper tot voldoening eener periodieke rente met voorbehoud der bevoegdheid om door teruggaaf der hoofdsom van deze verplichting zich te ontslaan, wat was zij anders dan een geldleening onder ander juridisch mom? Wat ook het oogluiken der Kerk tegenover de rentepractijken der Joden, in wier handen veelal de geldhandel lag, dan de stille erkenning, dat naast de Kerk ook het maatschappelijk leven zijn rechten had?

Nog in 1745 verbood Benedictus XIV het nemen van rente. En ‘eerst sedert 1830 - Aengenent blz. 398 - is een mildere vorm in de uitspraken der Kerk waar te nemen’.

Heet dit gelijken tred houden met de economische ontwikkeling? Dateert het ‘kapitalisme’ eerst van 1830 of daaromtrent?

De vraag, of het in 't algemeen geoorloofd is, nog heden ten dage de rente voor uitgeleend geld te behandelen afzonderlijk van het probleem der kapitaalrente in vollen omvang, nadat, om geen anderen te noemen, al meer dan twintig jaren geleden von Böhm het ontkennend antwoord ter dege

heeft gemotiveerd, laat ik hier onbesproken. Zij zou mij brengen buiten het gekozen schema: het roomsche in deze sociologie. En er valt daarbinnen nog wel een en ander op te merken.

Zoo treft reeds op blz. 10 des schrijvers afkeer van ‘de onbewezen dogma's der evolutionistische wereldbeschouwing’, wier adepten weigeren zich te ‘plaatsen op den bodem der realiteit’, een uitlating die hoop gaf dat in dit boek naar streng bewijzen zou worden gestreefd.

Een hoop, welke voor den onroomsche, die autoriteitsgeloof en bewijs pleegt uiteen te houden, niet in vervulling gaat.

Er zijn - om nog even in de rente-quaestie terug te treden - bijbelteksten, bv. de bekende plaats ‘leent, zonder iets weder te hopen’ uit Lucas (VI: 35), die twijfel open lieten of zij het nemen van rente wel volstrekt verboden. Beslissend is hier echter voor den heer Aengenent (bl. 397) ‘het gebruik der Kerk’, op grond waarvan die teksten ‘wel degelijk bewijzen, dat rente nemen ongeoorloofd is’.

‘Zij strijdt met het geloof, krachtens hetwelk wij weten, dat de door God geopenbaarde waarheden eeuwig en onveranderlijk zijn’, wordt (blz. 58) van de Hegeliaansche dialectiek betuigd ten bewijze dat ‘geen katholiek (haar) kan aanhangen.’

Desgelijks heet de sociaal-democratische leer van den voor de maatschappelijke ontwikkeling onmisbaren klassenstrijd (blz. 61) ‘in strijd met ons geloof, hetwelk ons leert, dat God, die ons met vaderlijke voorzienigheid bestuurt, in Zijn wezen liefde is.’

En bij de bespreking der bevolkingsleer wordt (blz. 354) het Godsgebod van Genesis I: 28 (‘weest vruchtbaar en vermenigvuldigt, en vervult de aarde en onderwerpt haar’) als argument tegen Malthus gebezigd: ‘wanneer God het bevel geeft, dan zou het godslasterlijk zijn te beweren, dat de bebouwing der aarde om er voordeel uit te halen niet tevens gelijken tred zou kunnen houden met den aan was der bevolking.’

Argumenten alle, die als uitingen van innig geloof aanspraak op eerbied hebben, maar op wetenschappelijke eerbiediging niet.

Het gezag der Kerk - want in het wezen der zaak valt voor den goed roomsche het geloofsgezag daarmee toch samen - uit zich op het terrein der economische practijk niet minder kras.

Wat ‘de sociale organisatie’ betreft, kunnen immers

(blz. 107) ‘niet alleen de Paus, ook de Bisschoppen aan hunne onderhoorigen wettelijke en bindende bepalingen voorschrijven,’ daar (blz. 109) ‘ook over de economische quaesties, die in het complex der sociale vraagstukken zoozeer op den voorgrond treden, de Kerk bevoegdheid (heeft); wel niet een rechtstreeksche of directe bevoegdheid, want deze bezit de Kerk alleen over godsdienstige en zedelijke vraagstukken, maar toch eene zijdelingsche of indirecte bevoegdheid (omdat) vraagstukken van economischen aard een gemengd karakter (bezitten)... wel niet zuiver godsdienstig (zijn) maar... toch zonder twijfel verbonden met een beginsel van geloof of zeden.’

Die quaesties nu van gemengden aard treden bv. (blz. 113) ‘in de vakvereenigingen... op den voorgrond; want de taak der vakvereeniging is het juist, betere arbeidsvoorwaarden te verkrijgen’ en acties daartoe zullen ‘steeds... moeten getoetst worden aan de beginselen van rechtvaardigheid en naastenliefde.’

Vandaar dan op grond van het bevel der bisschoppen de plicht der Nederlandsche roomsch-katholieken (blz. 127) om ‘hun vakorganisaties zuiver confessioneel te houden.’

‘Een katholiek - vindt men uitdrukkelijk verzekerd op blz. 390 v. - is verplicht om meer aan te nemen en te houden dan hetgeen niet als ketterij is gebrandmerkt.’ Verder dan het terrein harer geloofsdogmata strekt het geestelijk gezagsgebied der Kerk zich uit. ‘Tot de waarheden... die door den katholiek moeten gehouden worden behalve de dogmata, behooren ongetwijfeld de duidelijke uitspraken van het natuurrecht (en)... onder die uitspraken van het natuurrecht behoort de noodzakelijkheid van den privaateigendom ook der productiemiddelen.’ Al behoort dus ‘de noodzakelijkheid van den privaateigendom... niet tot de dogmata der Kerk’, toch dient zij geëerbiedigd; ‘al is dus de economische eisch van het socialisme niet vlakweg ketterij, zij is toch in strijd met de zuivere katholieke beginselen, en mag dus door geen katholiek gehouden worden.’

* * *

De Romeinen hadden één woord voor ‘beletsels’ en ‘bagage’: impedimenta. Zou deze roomsche bagage van dwingende kerkemacht op sociaal gebied in de practijk niet

veelal een beletsel zijn tegen samenwerking met wie overigens hetzelfde willen?

Aan het gezag der bisschoppen zich te onderwerpen, daaraan denkt buiten de roomsche wereld natuurlijk geen sterveling. Hun wetenschap is niet van deze aarde; niet zij zijn de mannen, met wie in het practische leven wordt samengewerkt; en de roomsche practici op sociaal gebied, met wie deze samenwerking gewenscht, ja noodzakelijk kan wezen, zij mogen niet zichzelven zijn; meer dan lasthebbers met steeds herroepelijke volmacht zijn zij niet.

Het sociale doel, dat zich de Kerk en haar gezaghebbende organen stellen, wordt door dit typisch clericalisme niet bevorderd. En door hun daaraan nauw verwante exclusivisme evenmin.

Eén staaltje van dit laatste ten besluite.

De vakorganisaties der arbeiders, waardoor immers ‘een meer organisch verband tusschen de individuen (ontstaat)... en met de individualistische opvatting der maatschappij (wordt) gebroken’ (blz. 181) zijn sociaal nuttige instellingen en de werkgever, die het lidmaatschap van de vakvereeniging beantwoordt met ontslag, pleegt ‘een vergrijp tegen de justitia socialis... een deugd, krachtens welke ieder lid der maatschappij verplicht is mede te werken aan, zijn daden te ordenen tot het algemeene welzijn, het bonum commune of sociale, der maatschappij.’

Mits... ‘de vakvereeniging, waartoe de arbeider wil toetreden, een ordelijke vakvereeniging zij. Wil bv. een arbeider lid worden eener anarchistische, socialistische, neutrale vakvereeniging of van een vakvereeniging die door de kerkelijke overheid is verboden, - dan schendt de patroon geen enkel recht, als hij zulks verbiedt; want op het toetreden tot zulke vereenigingen heeft de werkman zeker geen recht.’

De heer Aengenent is nog wel zoo goed, te erkennen, dat zulk verbod in veel gevallen ontactisch zal zijn, maar onrechtmatig is het alleen jegens de noch anarchistische of socialistische noch zelfs neutrale vakvereenigingen.

De werkman heeft geen recht om lid te worden van de vakvereeniging zijner keuze, tenzij deze een ‘ordelijke’ zij. En ‘ordelijk’ is zelfs de neutrale vakvereeniging niet!

Tegen zoo ruiterlijk beleden eenzijdigheid moet alle polemiek

wel falen. Zij teekent een zelfgenoegzaamheid in den roomschen hoek, die historisch en psychologisch verklaarbaar moge wezen, maar daarom voor buitenstaanders niet minder afstootelijk is, die hen, de minderwaardigen, de half rechteloozen, van samenwerking afkeerig moet maken, terwijl toch de Kerk zelve, meent zij het ernstig met haar sociale doel, althans in gemengde landen (en wat bracht zij uit eigen kracht tot dusver in de ongemengde er van terecht?) die samenwerking niet missen kan.

D. VAN BLOM.

Augustinus bekeerd.

Aan het einde van het jaar 386 en in den aanvang van het volgende, wordt het landhuis Cassisiacum, gelegen bij een der uitloopers van de Alpen, op enkele uren afstands van Milaan, bewoond door Augustinus met enkele leerlingen die zijn vrienden zijn. Een borstaandoening die hem in het spreken belemmert, zoodat hij met zijn beklemd heesch stemgeluid, zich nauw verstaanbaar kan maken, heeft den 32 jarigen professor in de rhetorica te Milaan, gedwongen zijn ambt neer te leggen. Naar zijn laatste lesuur vóór de groote zomervacantie[1)] heeft hij uitgezien als naar een uur van bevrijding, ook omdat er zooveel in hem omgaat, waarover hij in rustige eenzaamheid, tot vastheid en klaarheid wil komen! Welkom aanbod van zijnen rijken ambtgenoot Verecundius om zijn toch leegstaande villa Cassisiacum te betrekken! Zoo Augustinus zich slechts met eenig toezicht op den arbeid en met de administratie wil belasten, staat het landhuis tot zijne beschikking en mag hij er zich tijdelijk vestigen met wie hij wil. Welkom vooral voor hem, die immers met het neerleggen van zijn professoraat ook het grootste gedeelte van zijn inkomsten missen zal. Bovendien wordt een lang gekoesterd droombeeld: te leven in philosophische rust, zoo dan toch nog onverhoopt tot werkelijkheid. Niet dat hij echter in ledigheid zijne dagen zou doorbrengen. Augustinus regelt het werk dat op het landgoed te doen is, zoowel op de

1) Boissier maakt in zijn: *La conversion de St. Augustin*, de opmerking: Il est remarquable que quand tant de choses ont changé depuis quinze siècles, les congés soient restés à peu près les mêmes.

akkers als binnen de muren. Ook houdt hij de kas. Hij leidt verder de studiën van zijne leerlingen Licentius - de zoon van zijn vriend en weldoener Verecundius - en Trygetius die hem in de eenzaamheid vergezellen. In de vrije uren die vele zijn, genieten zij van 'philosophische rust'. Maar deze is soms zeer ernstige inspanning. Hij en zijne leerlingen zijn in een Sturm-und-Drangperiode. Zij branden van verlangen naar waarheid! De waarheid is er en zij is met het verstand te omvatten! Onstuimig werpen zij zich op wijsgeerige problemen en bespreken die soms met zulk een gloed, dat het hun is of de waarheid zal, indien zij slechts zuiver en diep genoeg doordenken, zich straks ongesluierd in al hare schoonheid aan hen vertoonen. Ook in de uren dat Augustinus met zichzelf alleen is vindt hij geen rust. Hij peinst en broedt over zich zelf. Hij roept zich ter verantwoording. De slotsommen van zijne overpeinzingen beschrijft hij in zijne 'Alleenspraken'. Met genialen greep verpersoonlijkt hij een abstract begrip en voert dat sprekende in. Het is de Ratio (Rede) die tot hem komt en hem op de proef stelt. Met scherpe vragen onderzoekt zij of het Augustinus wel ernst is. Hoe staat het b.v. met zijn verlangen naar huwelijksgemeenschap? De Rede schildert het om hem te beproeven in aantrekkelijke kleuren, maar hij antwoordt afwijzend. Niets is er - roept hij uit - dat zoozeer de ziel eens mans van haren zetel rukt als de liefkoozingen eener vrouw. Hij erkent: er zijn misschien wel omstandigheden waarin eer en geld, misschien ook - voegt hij er met cynisch idealisme bij - een echtgenoote met rijke bruidschat hem wenschelijk zouden kunnen voorkomen, doch nooit om de dingen zelf; slechts omdat daardoor de mogelijkheid zou worden geopend met gelijkgezinde vrienden de waarheid te zoeken. Den volgenden morgen wordt het onderhoud voortgezet en de verzekering herhaald: het is volstrekt noodig al het zinnelijke te ontvluchten. Rede wijst hem er op dat menigeen zich overgeeft aan zelfbedrog. Kwamen in den afgeloopen nacht niet gedroomde teederheden tot hem, even verderfelijk lokkend als ooit te voren? Bij die herinnering barst Augustinus uit in tranen van schaamte en droefheid.

Zoo wordt menig oogenblik gewijd aan stille zelfbespiege-

ling, maar meer tijd toch doorgebracht in levendige discussie met zijne jonge vrienden omtrent moeielijke wijsgeerige vraagpunten. Zij zijn er zoo geheel in, dat de eenvoudigste dingen van 't alledaagsche leven soms aanleiding zijn tot een langdurige gedachtenwisseling. Zoo wordt b.v. in zekeren nacht de opmerkzaamheid van Augustinus - die zooals hem meer overkomt, slapeloos neerligt, peinzende over de eerste en laatste dingen - getrokken door het geruisch van een beek die achter de baden voorbijstroomt. Hoe komt het toch dat het geruisch nu eens krachtiger, dan weer zachter is? Augustinus kan het zich niet verklaren. Hij wendt zich tot Licentius die in hetzelfde vertrek slaapt en toevallig wakker is geworden. Deze heeft op die vraag terstond een antwoord gereed. Wel, het zijn de bladeren die in den herfst bij menigte in de beek vallen en die soms een opstopping veroorzaken, maar spoedig weder door de kracht van het stroomend water worden meegesleurd. Ziedaar het verschijnsel verklaard! Trygetius die eveneens wakker is geworden, bevestigt het. Maar Licentius vraagt zijn leermeester verbaasd: Hoe komt gij er toch aan op zulke kleinigheden te letten? Zoo gaat het nu eenmaal, wanneer men iets opmerkt dat afwijkt van de waarneembare orde, is het antwoord. Van de *waarneembare* orde, roept Licentius uit, want van de orde zelf kan niets afwijken! Verrast richt Augustinus zich op. Ziedaar, roept hij uit, een probleem dat mij reeds menigmaal heeft beziggehouden en dat ik met u onderzoeken wilde. Verdedig gij Licentius, uwe stelling; ik zal haar trachten te bestrijden. Licentius verklaart zich bereid, want ook als hij de nederlaag lijdt, zal hij dit niet aan een dom toeval, maar aan de orde der dingen toeschrijven. Zoo ontspint zich tusschen deze drie een gesprek over de orde, dat nog gaande is, wanneer het schijnsel van de opgaande zon in het vertrek doordringt. Dan leggen andere bezigheden beslag op hen. Wanneer zij echter zullen gaan baden, zien zij buiten toevallig een gevecht tusschen hanen. Augustinus merkt aan het einde op: ziet ge wel, het tooneel dat deze vechtende hanen aanbieden met hunne uitgestrekte koppen, hunne opgezette vederen, hun heftig pikken en stooten, hunne voorzichtige wendingen, heeft ondanks hunne redeloosheid, niets onschoons. De rede heerscht over alles! Ook het zegevierend gekraai van den

overwinnaar die parmantig heen en weder stapt, ook de neerhangende vlerken en de klagende toon van den overwonnene zijn duidelijk in overeenstemming met de natuurwetten en daarom schoon. En opgewonden roepen de vrienden elkander toe: Waar heerscht geen wet? waar heerscht niet schaduw van vastheid? waar is niet de afspiegeling van waarachtige schoonheid? Waar is niet orde en maat?

Zoo brengt Augustinus menig uur dat zijne practische bezigheden hem overlaten, door in wijsgeerige zelfbespiegeling of in twistgesprekken met zijne vrienden. Niet zelden komen vrienden uit Milaan de eenzaam levenden bezoeken om deel te nemen aan de discussiën.

De gewone vertrekken bieden soms geen ruimte genoeg aan de talrijke gasten die uitgenoodigd zijn of die zich hebben aangemeld. Dan gaat men naar buiten en verzamelt zich daar onder de schaduw van een grooten boom en disputeert er lustig op los, of als het weer te guur is, of als het regent, waarom zou men dan niet het eenvoudige voor lief nemen, zich schikken in het ongezellige en in de ruime badzaal bijeenkomen?

Zulk een groot gezelschap bevindt zich b.v. den 13^{en} November binnen de muren van het landgoed. Het is de verjaardag van Augustinus. Vele gasten zijn uit Milaan aangekomen.

Monnica, Augustinus' moeder is er! Een glans van vreugde ligt over haar verschijning! De droom van haar leven zal vervuld worden. Voordat Augustinus naar Cassisiacum vertrok, heeft hij zich bij bisschop Ambrosius, te Milaan, aangemeld om door den doop in de Katholieke kerk opgenomen te worden. Over enkele maanden zal die doop welke dienstig zijn zal tot zijn tijdelijk en eeuwig geluk, door de hand van dien waardigen man worden toegediend. Zoo is het verlangen van haar moederhart bevredigd. Heete tranen heeft zij om hem geschreid, toen hij medeging met de secte der Manichaeërs en in hunne tooverkunsten zijn eeuwig heil op het spel zette. Maar niet vergeefs heeft zij geweend. Nog herinnert zij zich het woord dat de bisschop van Thagaste eens tot haar richtte, toen zij schreide om haren zoon: een kind van zulke tranen kan niet verloren gaan. Het klonk haar als een hemelstem en nu wordt deze profetie bevestigd, nu hij binnenkort, door den doop in het rijk der goddelijke genade

zal worden opgenomen. In haren zoon ziet zij heden niet vooral den jarigen jubilaris, niet den herstellenden patient, niet den ontslagen professor, maar den bekeerden heiden die voor de kerk en daarmede voor de eeuwige zaligheid gewonnen is.

Alypius, de trouwste vriend van den jarige is er ook. Als student volgde hij reeds te Carthago de lessen in de rethorica die Augustinus daar gaf. Hij was toen verzot op de circusspelen die hij met razenden hartstocht bijwoonde. Zonder het te bedoelen heeft Augustinus hem daarvan bevrijd, door ter verduidelijking van een voor hem liggend geschrift dat hij bezig was uit te leggen, de circusbezoekers aan te halen en hen en hun vermaak met bitteren spot te hekelen. Alypius paste het op zichzelf toe en deed voorgoed afstand van het circusgenot. Sinds dien waren zij ten nauwste aan elkaar verbonden en gingen ongeveer te gelijker tijd eerst naar Rome en vandaar naar Milaan. Alypius is thans asceet. Zijn uiterlijke verschijning reeds wijst het aan. Zelfs op dezen guren Novemberdag loopt hij op bloote voeten, een middel tot onderdrukking van zinnelijke begeerten. Hij heeft zich afgewend van alle zingenot, vooral van het huwelijk. Sexueel leven is immers met ware wijsheid onvereenigbaar. Hij heeft in de laatste jaren niet opgehouden dat zijn vroegeren leermeester onder het oog te brengen en hoe verheugt het hem dat Augustinus nu eindelijk ook tot een ascetisch leven besloten heeft. Eén in het Manichaëisme, één in hun latere twijfelingen, één in hun ascetisme, zullen zij ook één zijn in hun overgang tot de Katholieke kerk. Ook Alypius heeft zich, hoewel aarzelend, aangemeld tot het ondergaan van den doop, in het volgend voorjaar.

Adeodatus is er, de vijftienjarige zoon van den jarige. De knaap gelijkt den vader naar uiterlijke gedaante en naar den geest. Hij verbaast een ieder door zijn scherpzinnige opmerkingen en door de uitingen van zijn rijke en dichterlijke fantaisie. Spoedig na zijnen dood, en dat is reeds binnen enkele jaren, zal de vader hem een gedenkteeken stichten door een boekje ‘Over den leermeester’, waarin hij enkele schrandere gedachten van den genialen knaap zal verzamelen.

Maar waar is de moeder van dezen Adeodatus, de vrouw van Augustinus? Neemt zij geen deel aan de feestvreugde?

Behoort zij misschien niet meer tot de levenden? Zij is niet gestorven, maar der wereld afgestorven. Nu achttien jaar geleden, spoedig nadat hij student te Carthago werd, heeft Augustinus haar leeren kennen en zich met haar, mindere van stand als zij was, verbonden in een concubinaat huwelijk, gelijk dat algemeen in zwang was.[1)] Na afloop van den studietijd, vestigt het drietal - hun is spoedig Adeodatus geboren - zich te Madaura, de geboorteplaats van Augustinus, en wonen in bij moeder Monnica die voor enkele jaren weduwe is geworden. Verder volgt Adeodatus' moeder - wier naam nergens vermeld is - haren man waar hij zich vestigt, eerst te Carthago, vervolgens te Rome en eindelijk te Milaan. In de laatste stad wordt het haar duidelijk dat Augustinus voornemens is een legitiem huwelijk aan te gaan met een rijke erfdochter. Zij wil hem op geenerlei wijze in den weg staan. Onder wederzijdsch goedvinden keert zij naar haar vaderland Afrika terug, en sluit zich daar aan bij eene vereeniging van vrome vrouwen die ver van de wereld en buiten alle huwelijksgemeenschap willen leven. Smartelijk was het afscheid. Vader en zoon bleven in de grootste droefheid achter. Zoo is dan Adeodatus' moeder niet aanwezig, maar evenmin de rijke erfdochter met wien Augustinus voornemens was te huwen. De toekomst is geheel anders geworden dan hij had verwacht. In plaats van met een andere vrouw te huwen, heeft hij van alle huwelijksgemeenschap afgezien.

Verder zijn er Augustinus' broeder Navigius en zijn beide zonen en wellicht een enkele andere.

Wat is het hoogste punt van de feestelijke viering? Niet een gastmaal, maar een onderlinge discussie. Men zal zich met elkander onderhouden over een belangrijk vraagpunt: Waarin bestaat geluk? Augustinus heeft de leiding van het onderhoud. Hij spreekt een woord vooraf, in den loop der discussie geeft hij een lofspraak waar een schrandere opmerking gemaakt wordt, wijst een dwaling af, vat het gesprokene nog eens kort samen en geeft aan het einde zijn eigene beslissende meening te kennen. Ieder der aanwezigen

1) Ten onrechte spreekt Boissier, in zijn: *La conversion de St. Augustin*, hiervan als van een: union irrégulière.

neemt op zijne beurt aan de discussies deel, niet het minst Monnica. Reeds bij een vroegere gelegenheid heeft Augustinus haar geprezen om haar treffende opmerkingen. ‘Waarom’ - zoo heeft hij zich afgevraagd - ‘zou men aan de vrouwen het recht weigeren zich met de oplossing van zulke problemen bezig te houden?’ En hij voegt zijne moeder toe: ‘Er zijn enkele vrouwelijke wijsgeeren in de oudheid geweest, maar ik ken er geene wier philosophie mij beter bevalt dan de uwe’. En nu men samengekomen is om te spreken over het gelukkige leven en Monnica spoedig de opmerking maakt dat alleen die het goede wil en God heeft, gelukkig is, prijst Augustinus haar op blijden toon en verklaart dat zij reeds de burcht der philosophie heeft ingenomen. Hare eenvoudige woorden zijn in treffende overeenstemming met de kunstige beschouwingen van Cicero in den Hortensius.

Zoo wordt, in de enkele maanden die Augustinus op het landgoed Cassisiacum doorbrengt, 't zij in kleinen of grooten kring, menig wijsgeerig vraagstuk besproken. Men behoort later te weten wat er gezegd is. Zou het bovendien niet jammer zijn dat al de schoone dingen die uitgesproken worden, vervlogen op den adem des winds? Daarom is steeds een stenograaf, een notaris aanwezig die de gesprekken opneemt. En daar ze voor de buitenwereld van belang geacht moeten worden, is het begrijpelijk dat Augustinus ze uitgeeft, zij 't dan ook in aangevulden en omgewerkten, in literairen vorm. Zoo ontstaan drie geschriften: ‘Tegen de Academische wijsgeeren’, twee ‘Over de orde’ en een ‘Over het gelukzalige leven’. Zij gunnen ons met de geschriften die de vruchten zijn van overpeinzingen soms in de stille, nachtelijke eenzaamheid, een diepen blik in zijn toenmalig geestes- en gemoedsleven. Van deze laatste moeten behalve de reeds vermelde ‘Alleenspraken’ genoemd worden de ‘Brieven’ aan vrienden, vooral aan Nebridius gericht. Zij voeren ons soms in zijn onmiddellijke nabijheid en brengen ons in aanraking met zijn denken, zuchten en gebeden. Gezamenlijk roepen zij ons een beeld voor den geest dat als trilt van leven. Het is afwijkend van een ander beeld, ja, er aan tegenovergesteld, dat Augustinus twaalf jaar later, bisschop geworden, van zichzelf ontwerpen zal in het wereldberoemde boek der ‘Confessiones’.

Dit boek verdient reeds de aandacht als eene letterkundige merkwaardigheid. Het is de eerste lyrische en het ‘ik’ ontledende autobiographie in de wereldliteratuur. Herkenden wij Augustinus' vindingrijke meesterhand aan zijn schepping van de verpersoonlijkte Ratio, hier doet zij een nieuwen greep die haar als vanzelf gelukt. In Augustinus' tijd bestaat de gewoonte dat bekeerlingen uit het Heidendom, in enkele formules, voor de bijeengekomen gemeente belijdenis afleggen. Waarom zou hij dat niet in den breede doen voor heel de wereld? Het is geen belachelijke eigenwaan wanneer hij van oordeel is, dat zij met graagte naar hem luisteren zal. Zoo geeft hij dan in de Confessiones zijn ‘ik’ aan de wereld.

Geen dichter vóór hem heeft zulk een lyrische ontboezeming ooit ondernomen, geen wijsgeer ooit zulk een bespiegelende zelfontleding. En bijna duizend jaar moeten verloopen voor weder iets dergelijks beproefd zal worden. Eerst de dichters der Renaissance die hem tot voorbeeld nemen, zullen het aandurven hun zielsbestaan onmiddellijk uit te spreken. En wederom moeten eenige eeuwen voorbij gaan voordat Rousseau en Haman zich in een autobiographie als deze, met ziel en zinnen aan de wereld toonen zullen.

In volle oprechtheid geeft Augustinus zich in deze zijne biecht voor God. Hij houdt niets achter. Het ijdel zelf behagen ook in verkeerdheden, waarvan Rousseau en Haman beschuldigd worden, is hem vreemd. Maar is het ‘Sündeselend’ dat op haast elke bladzijde doorschemert, niet opgeschroefd en gekunsteld? Minder dan men denken zou! De Confessiones zijn te boek gesteld door een overtuigd ‘asceet’ en ‘clericaal’, door een bisschop die de meening voorstaat dat al het zinnelijke, en al het niet-katholieke, zondig heeten moet. Bovendien beziet hij alles in het licht van Gods heiligheid, waardoor de schaduwen die de aardsche dingen afwerpen, nog donkerder worden. Vandaar de bitterheid en heftigheid van zijne zelfaanklachten. De herinnering hoe hij als knaap zich schuldig maakte aan snoepzucht, eerzucht en onredelijke drift, hoe hij als student mededeed aan laffe grappen als het leegschudden van een pereboom, hoe hij kort daarop een liefdesbetrekking aanknoopte die uitliep op

een weliswaar niet legitiem maar toch concibunaat huwelijk, al was het dan ook naar de zeden van zijnen tijd geoorloofd en door de kerk goedgekeurd, hoe hij later Manichaëer werd, zocht, twijfelde en dwaalde te goeder trouw - dat alles vervult hem met afschuw en diepgaand schuldgevoel. Wonder genoeg zijn deze zelfaanklachten opgenomen als vertrouwbare mededeelingen van bestaande werkelijkheden, en is de legende ontstaan van Augustinus' liederlijk leven waaruit de tranen en gebeden zijner moeder Monnìca hem zouden hebben gered. Zelfs Mommsen gaat op den klank der Confessiones af, laat zich geheel misleiden en durft neerschrijven: ‘Een gemoed dronken eerst van wilde losbandigheid, daarna van vlammende geloofshartstocht, zooals het uit de Confessiones tot ons komt, heeft zijns gelijke in de oudheid niet.’ Alsof het niet gemakkelijk viel de onwaarheid van Augustinus' zelfaanklachten uit de Confessiones zelf te bewijzen. Ondanks zich zelf heeft hij in datzelfde boek moeten getuigen dat hij nooit mede heeft gedaan aan brassen en zwelgen, een afkeer had van het ruwe studentenleven, met minachting neerzag op de bloedige circusspelen, in den omgang met edele vrienden onophoudelijk naar waarheid zocht en niet ophield de zwaarste problemen ernstig te onderzoeken.[1)] Niet een lichtzinnige, maar een zoekende ziel, aan Goethe's Faust gelijk, treedt voor den lezer die weet te onderscheiden, uit de Confessiones naar voren.

Hoe eerlijk en waarachtig ook bedoeld, blijkt deze biecht van Augustinus als vermenging van ‘Wahrheit und Dichtung’, uitermate misleidend. Zij is oorzaak van de legende omtrent zijn losbandig leven, maar ook van een andere misvatting: alsof hij, als een berouwvol zondaar zich overgevende aan de ontfermende genade Gods, bekeerd is tot de Katholieke kerk.

Beroemd is het tooneel in de Confessiones (Lib. VII.) waarin de bekeering van Augustinus tot stand komt. Een landsman Pontitianus had hem en Alypius verhaald hoe twee jonge keizerlijke ambtenaren te Trier, na de lezing van een leven van Antonius, besloten hadden in afzondering te gaan

1) Zie mijn artikel: *Augustinus' afdwalingen*, in Teyler's Theologisch Tijdschrift, Januari 1910.

leven. Hij laat Augustinus in de grootste ontroering achter. Deze roept Alypius toe: Wat zal ons nu gebeuren? Wat beteekent dit? De ongeleerden staan op en trekken den hemel tot zich; en wij met onze hartelooze geleerdheid, zie, wij wentelen ons in vleesch en bloed. Met deze woorden stormt hij, aan de hevigste gemoedsbeweging ten prooi, het huis uit, den tuin in. Alypius die hem op de voet gevolgd is, ziet verbaasd en zwijgend toe. Een hevig onweer breekt los. Terwijl de regen neerstroomt geeft Augustinus zijnen tranen den vrijen loop. Hij rukt zich van Alypius los, die ontroerd achterblijft en wankelt verder den tuin in. Daar laten hart en mond hartroerende jammerklachten hooren: Hoe lang nog? Hoe lang nog? Morgen, altijd morgen! Waarom niet terstond? Waarom maakt gij, op dit oogenblik, niet een eind aan mijn schande. Zoo kreunt en weent hij terwijl zijn hart zich krampachtig samentrekt. Daar verneemt hij uit het naburige huis een kinderstem die herhaaldelijk zingt: Neem en lees. In dat oogenblik stokt zijn tranenvloed. Peinzend overdenkt hij of die woorden wellicht bij een of ander kinderspel behooren. Hij aanvaardt de woorden van het kind als een goddelijk bevel. Hij neemt de heilige schrift, slaat die op en leest het woord waar zijn oog op valt (Rom. 13:13 en 14) en dat besluit: Doet aan den Heer Jezus Christus. Dat is hem genoeg! Hij legt den vinger bij de bladzijde en tot rust gekomen, verhaalt hij alles aan Alypius. Deze leest verder op de aangewezen plaats: Neemt op de zwakken in het geloof. Hij past het op zich zelf toe. Terstond begeven zij zich daarop naar Monnica om haar hun besluit mede te deelen: door den doop zich te doen opnemen in de Katholieke kerk.

Zoo verhaalt Augustinus zelf breedvoerig in de Confessiones. In bovenstaand kort verslag konden niet gehoord worden de zuchten van schaamte en van diepgaand schuldgevoel waarvan die bladzijden zwellen, evenmin de tranen van berouw en zondesmart waarvan ze voçhtig zijn. Op den achtergrond van dat tooneel verrijst een boeteling die verbrijzeld onder zijn zonde, ootmoedig de handen uitstrekt naar God, het besluit neemt voortaan ongehuwd te leven en zich te laten opnemen in de Katholieke kerk. En in de beschouwing die er op volgt, spreekt hij dan ook over de wet der zonde in de leden der menschen, over hun knechtschap door dood en door

duivel, waaruit slechts Gods genade door Jezus Christus den gekruisigde, een mensch redden kan.

De jonge professor die wij op het landgoed Cassisiacum achterlieten, is die berouwvolle boeteling, maar hij toont zich in de geschriften van die dagen allerminst als zoodanig. Nergens maakt hij ook maar met een enkel woord, melding van de aanleiding tot het besluit zich bij de kerk te voegen en van de hevige gemoedsbeweging, waaronder het genomen zou zijn. Een geheel andere persoonlijkheid verrijst uit die geschriften dan men verwachten zou: niet een christenbekeerling, die berouwvol de goddelijke genade in Christus' kerk aanvaardt, dorstende naar verlossing van zonde, maar - verrassende tegenstelling! - de heidensche wijsgeer die waarheid vinden wil en niets dan dat.

Niet een geloovig Katholiek Christen, maar een philosoof. Meer dan eens verklaart hij in dit bekeeringstijdperk van zijn leven, dat hij een veilige haven is binnengeloopen. Welke? die der Kerk? Het heeft er niets van! - die der philosofie! Hij prijst vele wijsgeeren uitbundig. Cicero noemt hij vertrouwelijk en met trots ‘onzen Tullius’. Ook van Plato en Plotinus spreekt hij met de grootste achting. Later volslagen kerkman geworden, zal hij een geheel anderen toon aanslaan. ‘Onze Tullius’ is reeds in de Confessiones afgedaald tot den rang van een ‘zekeren Cicero wiens taal bijna allen bewonderen, maar niet zijnen geest’. En nog later spreekt hij zijn leedwezen er over uit dat hij aan zulke goddelooze menschen als Plato en Plotinus, zooveel eer bewezen heeft, terwijl het toch veeleer plicht was geweest, de christelijke leer tegen hunne groote dwalingen te verdedigen. In die veel latere dagen zal de eereplaats ingenomen worden door godsdienst en kerk, maar nu in de dagen zijner bekeering, heeft de philosophie geheel zijn hart. Hij spreekt zijn innigste overtuiging uit, wanneer hij verklaart: ‘Er is geen gelukkig leven dan hetgeen in philosophie wordt doorgebracht.’

Deze bekeerling tot de Kerk is een nog zoekende philosoof. Van rechts en links, uit Stoa, Neoplatonisme[1)] en Christendom

1) Ten onrechte laat Boissier in zijn: *La conversion de St. Augustin*, het Neoplatonisme onvermeld en spreekt slechts van: la philosophie de Platon.

ontleent hij, wat hij voor zijn geestelijk leven noodig heeft, zonder zich recht van de soms onderling bestaande tegenspraak bewust te worden. En waar hij deze ontdekt tracht hij het tegenstrijdige tot een hoogere eenheid aan te smelten. Duidelijk komt dit uit in de reeds vermelde samenspraak: 'Over het gelukzalige leven'. Men stelt eerst vast, dat de mensch die God kent, gelukkig is. Doch spoedig wordt er een andere redeneering aan vastgeknoopt: De mensch die maat houdt in alles, is wijs en dus gelukkig. Dat is de nuchtere Stoïsche leer die nader uitkomt in het beeld van den Stoischen wijze, door Augustinus met voorliefde in zijn deugd en gelijkmatigheid, geteekend. Maar hoe is deze uitspraak te vereenigen met de slotsom der mystiek-religieuse speeulatie van zooeven, dat die God bezit, gelukkig is? Augustinus beseft tegenspraak en doet nu eenige koene dialectische sprongen om er aan te ontkomen. Er is - zegt hij - slechts één wijsheid nml. Gods geest. Maar deze is naar de goddelijke leer die volstrekt gezag bezit, niet minder dan Gods Zoon. Gods zoon is echter waarachtig God. Die nu gelukkig is, doordat hij wijsheid bezit, bezit God. Er staat immers ook geschreven: Ik ben de waarheid... en wijsheid en waarheid zijn één. In deze grillige redeneering wordt het nuchter ethisch begrip 'wijsheid' (sapientia) der Stoa omgetooverd tot de metaphysische idee 'geest' (noes) van Plotinus en deze geest is wederom niet anders dan Christus, de zoon Gods. Zoo worden Stoa, Neoplotinisme en Christendom in hun uiteenloopend onderscheid. tot eenheid saamgesmolten. Ons duizelt het daarbij, maar Monnica is verrukt. Zij meent in de woorden van Augustinus eene toespeling te hooren op de haar dierbare Driëeenheid en zij begint een hymne van Ambrosius te zingen: Zie, Driëeenheid, gunstig neer op ons die tot u bidden.

Drie geestesstroomingen: Stoa, Neoplatonisme en Christendom trachten beslag te leggen op Augustinus' geest - maar het machtigst werkt het Neoplatonisme. De doopcandidaat tot de katholieke kerk, de berouwvolle boeteling der Confessiones ontpopt zich in zijn geschriften als een overtuigd aanhanger van die leer. Laat het accoord dat zijne redeneeringen doen hooren, niet zijn zonder een Stoischen en een nog zwakkeren Christelijken bijtoon -

de hoofdtoon is krachtig en breed Neoplatonisch. Soms is het niet te zeggen uit welke bron hij put. Waaraan ontleent hij zijn ascetisme? Uit Stoa of Neoplatonisme? Het antwoord is moeilijk te geven. Maar wanneer hij afkeer van het aardsche voorstelt, niet als einddoel maar als middel, als de noodzakelijke voorwaarde om te komen tot erkenning der waarheid en om de ziel in hare heerlijkheid te doen ingaan, dan beweegt hij zich toch geheel op Neoplatonische lijn. Reeds Plato had katharsis, de reiniging, de vlucht uit de zinnelijkheid aanbevolen als de voornaamste taak van den wijze. Zonder dat kan hij immers niet komen tot de aanschouwing van het hoogste. Het is de lijn die door de latere volgelingen van Plato, door Porphyrius en Plotinus tot het einde toe, wordt doorgetrokken. Zij prijzen de ascetische levenspraktijk aan als middel om de macht van de stof, dien kerker des geestes, te breken. En de leerling Licentius denkt geheel Neoplatonisch, wanneer hij het lichaam een duistere gevangenis der ziel noemt. Niet minder Augustinus in zijne dichterlijke beschrijving hoe de menschelijke ziel in ketenen geslagen is, maar het liefdevuur verteert het hardste ijzer, zoodat zij de bevrijde, op schoonsten en reinsten vleugelslag heenvliegt naar de omarming Gods.

Het Neoplatonisme - die wijsbegeerte waarin de Grieksche geest zijn laatste en reinste woord spreekt, is niet de ontaarding van zijn denken maar de bekroning. Plotinus vooral is de man die in een koen idealistisch systeem dit heerlijk erfstuk van Hellas, aan de wereld vermaakt. Het is wijsbegeerte maar in beweging gezet door een godsdienstig motief, de behoefte aan verlossing. Zoo wordt zij een heilsleer die het wezen Gods beschouwt als transcendent, het menschelijk godsbewustzijn als mystisch en het menschelijk leven als ascetisch. Deze philosophie was in de dagen van Augustinus de groote mededingster van het Christendom. Zij lijdt de nederlaag in haren wedrijver met dien godsdienst, maar niet zonder iets van zijnen geest er aan te hebben medegedeeld. En overwonnen, is zij naast en in het Christendom blijven voortbestaan. Zij herleeft in de mystieken der Middeleeuwen, vooral in de school van St. Victor (+ 1141) maar ook in de Renaissance. Goethe's Faust is vooral in zijn laatste gedeelte, in Neoplatonischen geest gedacht. En wat is zoo

menig wijsgeerig betoog, zoo menige mystieke beschouwing die zich als splinternieuw aan komt melden, wat is Maeterlinck's mystiek-wijsgeerig werk, wat is Frederik van Eeden's Johannes Viator anders dan gemoderniseerd Neoplatonisme?

De bekeerling Augustinus nu is vóór alles Neoplatonisch wijsgeer. Op 31jarigen leeftijd maakt hij kennis met het Neoplatonisme, door enkele boeken die toevalligerwijze hem in handen komen. Zij ontsteken in hem een ongeloofelijk vuur. Het sterfelijk leven houdt hem niet meer vast. Ieder in wien het goede nog leeft zou zoodra hij deze wijsbegeerte leert kennen, door heilige liefde worden aangegrepen en haar verbaasd, zuchtend en verlangend tegemoet snellen.

Zoo geestdriftig spreekt Augustinus over een wijsbegeerte die hem voorgoed verlost van alle materialistische en sceptische denkwijze. Hij beweegt zich geheel in dezelfde richting als Plotinus. Zijn ‘waarheid’ gelijkt als twee droppelen water op Plotinus' ‘geest’. In zijn leer van het ‘niet-zijn’ van het booze, steunt hij geheel op dien wijsgeer en komt evenals deze tot optimistisch-idealistisch monisme. Hij is echter te oorspronkelijk om slechts een copie van Plotinus te zijn. Op den bodem van Neoplatonische gegevens trekt hij een zelfstandigen bouw op.

Toch zijn Augustinus' godsbegrip en zijn wereldbeschouwing meer van Neoplatonischen dan van Christelijken aard. Ook wanneer hij, presbyter en bisschop van Hippo geworden, zich al meer ontwikkelt tot clericaal ‘pur sang’, zal Plotinus' wijsbegeerte niet ophouden de bron te zijn van zijne godsdienstige speculaties. Zij zal hem tot arsenaal dienen waaruit hij wapenen ontleent om alle materialisme en scepticisme te bestrijden. De Confessiones, in zulke dagen van strijd te boek gesteld, dragen een niet minder Plotiniaansch karakter dan zijne zooveel vroegere geschriften, al is er in andere opzichten veel meer Christelijks in.

Maar in welk opzicht is deze ‘bekeerling’ dan toch wel Christen? In zijn godsdienstzin wellicht? Hij gloeit van religieus verlangen. In de dagen dat hij te Cassisiacum vertoeft, stijgt zijn gebed gestadig ten hemel. Want alleen met behulp der godheid is het hoogste goed, de waarheid te vinden. Hem vallen de diepste en beste inzichten ten deel, wiens geest in de hoogste spanning naar de godheid is toe-

gewend. Om te komen tot den aanblik van het licht der waarheid is noodig: recht leven en ijverig studeeren, maar ook vroom gebed. Ja, ook het gebed der moeder moet dienen om het groote goed zelf: de kennis der waarheid, te vinden. Het is nuchter-rationalistisch gedacht dat het gebed een middel zou zijn tot waarheidskennis. Maar deze opvatting is dooraderd van innig mystiek verlangen naar zielsgemeenschap, naar 'unio mystica' met God. Het gebed dat hij in die dagen opstelt en ons nalaat in de 'Alleenspraken' is een ware zielskreet 'de profundis'. De klacht om waarheid laat er zich in hooren, maar tonen van vroom en ootmoedig verlangen naar het bezit van God-zelf, mengen er zich doorheen. Het innig begeeren naar den aanblik van het groote licht, gaat soms over in mystieke extase en visionair schouwen, maar nooit geeft hij zich over aan een roes van mystieke ontroering, waarin de ziel zichzelf verliest. Het is veeleer of door deze godsdienstige extase de werkzaamheid der ziel bij hem verhoogd en haar voortbrengingsvermogen versterkt wordt. Naar een uitspraak van Harnack: men heeft van Fra Angelico Fiesole gezegd dat hij zijne figuren aan de wanden heeft gebeden; men kan van Augustinus verklaren dat zijne diepste gedachten over de eerste en laatste dingen, zich uit zijn gebeden losgemaakt hebben. Augustinus godsdienstig - dat beteekent nog niet Christelijk. Veeleer staat op zijn vroomheid een scherpe Neoplatonische stempel gedrukt. Hij roept uit: Ik verlang niets te weten dan God en de ziel, niets meer, niets anders. Deze zielskreet past wel bij den Christen, maar niet minder bij den Neoplatonist. Zijn godsdienstzin maakt hem nog niet tot Christen.

Maar dan toch wel zijn verlossing van zonde door Christus' genade in de kerk hem geboden, waarnaar zijn schuldbewust gemoed uitgaat? Neen, want hiervan mogen de Confessiones overvloeien, in zijne vroegere geschriften is er geen spoor van te vinden. Christus is daarin voor hem naast een Stoïsch-Neoplatonisch philosoof die zelf een voorbeeld, de waarheid van zijn moraal en zijn leer door wonderdaden bevestigt, bovendien slechts een metaphysisch begrip: het goddelijk intellect. Maar zijn zieleleven staat op geen wijze met Christus in verband. Allerminst als met een macht die van zonde verlost. Daaraan heeft de wijsgeer te Cassisiacum

ook niet de minste behoefte. Het is hem immers niet te doen om redding uit zonde, maar om kennis der waarheid. Hij verlangt niet naar verlossing maar slechts naar reiniging als middel om tot hooger kennis, tot kennis van God die waarheid is, te geraken.

De professor-bekeerliug is naar eigen uitspraak in zijn geschriften, een soms nog in Stoïsche gedachten wereld levende, naar waarheid zoekende Neoplatonist die vreemd is aan alle Christelijk schuldgevoel. Een verrassende tegenstelling met het beeld dat de bisschop twaalf jaar daarna, in de Confessiones van zichzelf ontwerpt, waarin hij zich teekent als berouwvol boeteling. Ook Gaston Boissier wijst in zijn vernuftige beschouwing: La conversion de St. Augustin (*Revue des deux mondes*, Jan. 1888) op deze tegenspraak. Is het mogelijk aan te nemen - zoo roept hij uit - dat deze man dien zij (de Confessiones) ons teekenen als verbrijzeld door de genade, weenende en zuchtende over zijn fouten, dezelfde is die zijne leerlingen zoo rustig onderhoudt met vraagstukken van moraal en metaphysica, die zich onder de leiding der philosophie stelt met zulk een kalm vertrouwen? Boissier ziet voorbij dat de philosoof niet zoo rustig en kalm is. Soms wil de slaap een ganschen nacht niet nederdalen, hij baadt soms in tranen, aan zijne smeekingen en verzuchtingen is geen einde. Maar dit laten wij daar! De groote fout van den Franschen geleerde bestaat hierin dat hij beide beelden èn den in tranen zich badenden Christen van de Confessiones èn den gedachten uitspinnenden philosoof der vroegere geschriften, als authentiek, als overeenkomende met de werkelijkheid handhaaft. ‘Het zijn - zegt hij - twee zijden van één geest. De wijsgeer is nog over van vroeger, maar de Christen wordt al meer zichtbaar. Zijne philosophische beschouwingen loopen gewoonlijk uit op een Christelijke slotsom.’ Bevreemdende kortzichtigheid van Boissier! Niet de Christelijke, maar de Neoplatonische denkwijze is het die Augustinus bekoort en in dit tijdperk zijner ‘bekeering’ overheerscht. De berouwvolle Christen der Confessiones is een fantasiebeeld van den bisschop. Augustinus de wijsgeerige Neoplatonist der geschriften is authentiek. Op geen

andere wijze kan de tegenspraak verklaard worden. De bisschopschrijver heeft allerlei gevoelens en stemmingen die hem zelf bij het te boek stellen der Confessiones vervulden, te goeder trouw maar ten onrechte, werkzaam gedacht in het tijdperk zijner bekeering. En het bekeeringstooneel, de finale waarop de Confessiones zijn aangelegd, maar die onvermeld blijft in de geschriften, bevat wellicht de door de fantaisie van den bisschop-schrijver aangevulde, gekleurde en uitgewerkte herinnering aan de hevige ontroering, waaronder het besluit tot ascetisch leven genomen werd.

Want de bekeering van Augustinus bestaat in weinig anders dan in den overgang tot een volstrekt ascetisch leven. In dit ééne opzicht stemmen de Confessiones en de geschriften wonderwel overeen.

'Gij hebt mij tot U bekeerd - zoo luidt het het in de Confessiones (VIII § 30) - dat ik geen vrouw meer begeeren zou, noch eenige hoop van deze wereld.' Dat is de doorgaande toon in het bekeeringstooneel der Confessiones. Het voorbeeld van Antonius en van de jonge keizerlijke ambtenaren te Trier die kluizenaar worden en de zondige wereld den rug toekeeren, prikkelt tot navolging. 'Zoudt gij niet kunnen - roept de kuische waardigheid der onthouding hem in het beslissend oogenblik toe, - wat die jongelingen, die vrouwen welke leven met de kroon der maagdelijkheid, vermogen?' De bekeering van Augustinus bestaat volgens de Confessiones in het breken met een zondige wereld, waartoe in de eerste plaats niet het concubinaat, maar in het algemeen de gehuwde staat, nog nader geslachtsgemeenschap moet gerekend worden.

Diezelfde toon ook in de vroegere geschriften! Wij vermelden reeds uit de 'Alleenspraken' hoe Augustinus oordeelt over de liefkoozingen eener vrouw en hoe hij zich schaamt, wanneer deze des nachts in den droom tot hem komen (blz. 293). Hij waarschuwt zijne leerlingen telkens weer voor de lusten des vleezes en houdt niet op hen op te wekken tot een ascetische levenspraktijk. Hij roept zijnen jongeren Trygetius en Licentius toe: 'verstikken wij toch op onze wegen het verderfelijke vuur van walmende lusten!' Wanneer de jonge Licentius een gedicht heeft gemaakt over de liefde-

tragedie van Pyramus en Thisbe en daarover zeer voldaan is, dan maakt Augustinus zich ongerust dat de zinnelijke bekoring hem verstrikken zal. Hij spreekt zijne afkeuring uit over het verzenmaken en wekt Licentius tot philosophie op. Zij is meer waard dan Pyramus, schooner dan Thisbe: zij heeft meer bekoorlijkheden dan Venus en Cupido. Men moet zich vrij houden van liefdezaken, van lusten van buik en keel, van overdreven lichaamszorg, van ijdele bezigheden, van spel en doffe slaap, van eer- en roemzucht. En in de 'Alleenspraken' verklaart hij aan Rede met nadruk: 'Ik heb vastgesteld dat niets zoozeer gemeden moet worden als geslachtsgemeenschap'.

Die laatste uitspraak zou geplaatst kunnen worden in het bekeeringstooneel der Confessiones. Het is geheel in den toon! Ik heb vastgesteld, - dat woord heeft een klem en nadruk die denken doen aan een wilsbesluit onder hevigen zielestrijd genomen, juist zooals de Confessiones het beschrijven. Het blijkt duidelijk: de jonge professor te Cassisiacum, is de volkomen asceet die de Confessiones doen verwachten.

Maar hoe kan dat besluit tot ascetisme samenhangen met aansluiting bij de Katholieke kerk? Voor den Augustinus der Confessiones volgt het eene vanzelf uit het andere. Na het besluit tot het schuwen van de zondige wereld, zegt hij tot Monnica dat hij nu met haar, zijn moeder, staat op denzelfden regel des geloofs. Inderdaad is de Katholieke kerk vooral voor hem geweest die instelling welke hem het ascetisch leven mogelijk maakte. In het opkomend monnikendom stelde zij het in die dagen als ideaal en hielp het in toepassing brengen.

Het zijn volstrekt niet haar geloofswaarheden die hem in dit tijdperk hebben aangetrokken. Indien deze iets hebben dat goed is, dan is het dat zij in den grond overeenstemmen met de slotsommen der Neoplatonische wijsbegeerte. De leer van het Christendom spreekt het groote door hem bij de Platonici gevonden goed niet tegen. Ziedaar, wat de kerk als een verdienste moet worden toegerekend. Verder past Augustinus den stelregel van den lateren wijsgeer Hobbes toe: Over geloofswaarheden moet men niet nadenken; men moet ze evenals pillen ongekauwd naar binnen slikken. Hij neemt in dit tijdperk van zijn leven echter nog niet alles

aan wat in Katholieke kringen inheemsch is. Laat hij zich dan willig buigen onder de autoriteit der kerk, toch verzet hij zich nog tegen grof bijgeloof, zoo het niet door haar geijkt is. Zelfs in later dagen, wanneer zijn denken zich al meer in dogmatisch-kerkelijke banen begint te bewegen, verwerpt hij nog de vereering van beelden en graven. Ook denkt hij er nog niet aan heiligen te aanbidden. Dat alles komt eerst later. In de Confessiones - 12 jaar na zijne bekeering - is hij reeds zóó veranderd, dat hij met welbehagen het laffe wonder verhaalt van de miraculeuse genezing door de aanraking met de beenderen der martelaren Gervasius en Protasius. Waarlijk, het beteekent niet louter winst wanneer zijn geest zich plooien gaat in de leer en de denkwijze der Katholieke kerk! Sinds dien is de hooge en vrije vlucht der gedachten geknot en komt hier en daar een trek van benepen vulgariteit aan het licht.

Zijn verlangen naar ascetisch leven en zijn behoefte aan autoriteit hebben hem in de Katholieke kerk gevoerd. Deze imponeerde hem, deels ten gevolge van jeugdherinneringen, deels ten gevolge van de aanzienlijke plaats die zij in zijnen tijd, al meer in de wereld begon in te nemen. Het ascetisch leven heeft ongetwijfeld den doorslag gegeven! Toch was ook de behoefte aan gezag een beweegreden van belang. Maar hoe kan deze behoefte - zoo vraagt men zich af - rijzen bij een man die gelooft aan het vermogen van het verstand om langs den weg van het denken, volstrekte waarheid te vinden? Heeft hij misschien gevoeld hoe de brug die hij bouwen wilde over de kloof tusschen den menschengeest en de - naar het spraakgebruik van Augustinus - ‘intelligibele’ wereld uit niet anders dan uit broos glas bestond? Een identisch oordeel vormt daarvan in zijne redeneering het machtigste steunsel. De wijze heeft een bepaald weten, hij weet de wijsheid. Derhalve - welk een sprong! - *is* de wijsheid. In de logica van Augustinus wordt het begrip omgetooverd tot een idée, de abstractie tot een geestelijke werkelijkheid. De wijsheid *is*: met deze knods van bordpapier denkt Augustinus de zevenkoppige hydra van den twijfel te kunnen verslaan en vervolgens die knods aanwendende als een tooverstaf, een geheele idealistische wereldbeschouwing te kunnen doen verrijzen uit het niet. Gelooft hij zelf maar half aan de

juistheid van zijne redeneering? - aan de waarheid van zijn slotsommen? Vreest hij dat de glazen brug onder hem zal instorten, als hij er zich in ernst langs waagt op zijn tocht naar de intelligibele wereld en acht hij het daarom noodig de Katholieke kerk als toevluchtsoord, bij de hand te hebben? Niet alleen komende gebeurtenissen, ook logische dwalingen werpen schaduwen vooruit die onrustig stemmen. En dan verder! Verovert het verstand wel het waarheidsgebied in zijn vollen omvang? Blijft het weten niet stukwerk? Hoe goed is het dan het tekort te kunnen aanvullen met brokken uit de geloofswaarheden der kerk! Vandaar dat hij bij al zijn hooggaanden denkersmoed, toch ook begeerig en hulpbehoevend de hand uitstrekt naar volstrekte autoriteit. Met ascetisme en autoriteitsbehoefte hangt zijn overgang tot de kerk samen, niet met eenig zieleleven.

De hier gegeven beschouwingen omtrent de bekeering van Augustinus, wijken zeer af van de gangbare en ook van de nieuwe door Gaston Boissier uiteengezet. Zij zijn echter in overeenstemming met enkele uitspraken van Duitsche geleerden uit den laatsten tijd. Harnack verklaart: ‘Veel van datgene wat eerst gedurende dezen tijd (namelijk van zijne aansluiting bij de kerk tot het opstellen der Confessiones 386-398) in Augustinus tot rijpheid is gekomen, heeft hij onbewust in het oogenblik van de ommekeer verplaatst. Hij was toen nog geen kerkelijke theoloog. Veeleer leefde hij, ondanks zijn besluit zich aan de kerk te onderwerpen, nog geheel en al in wijsgeerige vraagstukken. De groote breuk hield alleen verband met het ambt dat hij bekleedde en met zijne onthouding van geslachtsgemeenschap, niet met den toenmaligen kring van zijne belangen.’ De kerkhistoricus Scheel maakt de opmerking: ‘Voor zijn zedelijk leven is zijne bekeering van beteekenis geweest, het was een bekeering tot het monnikendom. Een nieuw motief is echter niet in hem opgekomen.’ En de slotsom waartoe zijn vakgenoot Thimme komt, is deze: ‘Men moet eigenlijk niet meer spreken van Augustinus' “bekeering”’. De waarheid van zulke uitspraken wordt door bovenstaande opzettelijke uiteenzetting van de omstandigheden in het bekeeringstijdperk van Augustinus, nader toegelicht en gestaafd.

Maar wat is daarmede bereikt? Alleen dat een historische waarheid welke gestruikeld was, weder op de been is gesteld? Dat is inderdaad een uitkomst van belang, vooral omdat zij den weg opent tot een juist inzicht in de ontwikkeling van het geestesleven bij een geweldig man als Augustinus. Op zichzelf is dat om der waarheidswille reeds een winst. Maar verder: doorzicht in het streven en worstelen van een menschenziel, werpt licht en kleur op het geestelijk leven van het tijdperk waarin zij leeft, en doet de groote lijnen waarlangs het zich voortbeweegt, scherper en fijner uitkomen. Het geheel wordt levend! Het tijdvak waarin deze bekeering van Augustinus tot stand komt, is er een waarin Hellenisme en Christendom elkander wederzijds innig doordringen. Men moge daarin een vooruitgang zien en met Hegel en Pfleiderer van oordeel zijn dat het Christendom eerst als bespiegelend religieus stelstel en als cultuurmacht tot zijn volle recht kwam, dan wel geneigd zijn met Ritschl en Harnack daarin te betreuren een heillooze wezensverandering van het Christendom dat immers ophield enkel godsdienst te zijn, niemand zal ontkennen dat die vervorming eene historische noodzakelijkheid was. Hoe die ineensmelting nu in vele zielen tot stand kwam, leert de 'bekeerings'geschiedenis van Augustinus. Hij de zoekende, Stoische, godsdienstige, Neoplatonische asceet, plaatst zich onder de autoriteit der kerk en voert tegelijk het Hellenisme in haar binnen. En dat in het goed vertrouwen dat elke 'Platonische philosoof slechts met geringe verandering van woorden en gevoelens Christen worden kan.'

Zijn 'bekeering' was er eene tot Neoplatonisme, doch deze wijsbegeerte werd hem een brug tot het Christendom, zooals vóór hem, zich reeds in Justinus had voorgedaan en na hem in de 19e eeuw, zich in Neander herhalen zou.

In dezen 'bekeerling' Augustinus welde een bron van geestesleven, die bron werd tot stroom en die stroom ruischt door de geschiedenis.

Hij is het die later van Neoplatonist, ook in denkwijze Katholiek geworden, het geloof aan de kerk heeft gegrondvest en het geloof van de kerk heeft voleindigd. Hij is met haar door de Middeneeuwen gegaan en heeft haar vergezeld

tot in onzen tijd. Terecht noemt de Roomsche kerk hem dankbaar ‘het grootste kerkelicht’. Maar ook het Christendom van Protestantsche natuur gaat tot hem terug. Het dankt aan hem de begrippen van onvrijheid, genade, praedestinatie, geen heil buiten verlossing en geen verlossing dan in Christus. Hiermede is Augustinus' invloed nog volstrekt niet in vollen omvang omschreven. Petrarca en de groote meesters der Renaissance hebben zich naar hem gevormd en het Humanisme staat onder zijn krachtigen invloed. En ook die godsdienstige opvatting, welke van geen middelaarschap in kerk of persoon weten wil, ziet in zijn werk nog steeds een middel tot warmen, persoonlijken godsdienstzin. Deze Augustinus die nog steeds geacht wordt een leidsman te zijn tot individueel Christendom, was een heros van Humanisme en Renaissance, en hij die stond aan de wieg van het Protestantisme, wordt tevens geëerd als de vader van het Roomsch-Katholicisme.

Hoewel kerkvader, behoort Augustinus niet tot een bepaalde kerkelijke partij of groep, zelfs niet aan den Christelijken godsdienst alleen. Hij is van de menschheid in haar geheel.

Apeldoorn.

E.M. TEN CATE.

Het eerste hoofdstuk onzer vaderlandsche geschiedenis.

> Nur eingehende topographische Forschung, Teilnahme oder noch besser Leitung von Ausgrabungen an Ort und Stelle und volle Beherrschung aller Kleinfunde, in erster Linie der Keramik, kann den Historiker in den Stand setzen zu deutlicher Anschauung des kulturellen Lebens in dem einen oder anderen Kolonialgebiet zu gelangen.
> E.v. STERN, in Klio 1909.

Wanneer volgens de algemeene opvatting de geschiedenis dáár aanvangt waar de litteraire overlevering begint, dan is het eerste hoofdstuk onzer vaderlandsche historie dat, hetwelk ons moet verhalen van de Romeinen in onze gewesten. Ontzettend weinig is het echter nog wat die overlevering ons biedt en volkomen afhankelijk van het toeval, het al of niet te loor gaan van eenig geschrift. Zoo bereiken we dan ook slechts zeer weinig wanneer we die overlevering als uitgangspunt nemen voor ons onderzoek, gelijk vroeger steeds werd gedaan, tot de moderne Duitsche geschiedschrijving ons anders leerde. Alleen door die berichten te gebruiken ter verklaring van de tastbare werkelijkheid, die de bodem ons bewaart, om hieruit een beeld te vormen van den tijd en den loop der gebeurtenissen, bereiken we eenig wezenlijk resultaat. Hoe ontzaglijk veel dwaasheden zijn er b.v. niet in Duitschland verteld omtrent de veldtochten der Romeinen onder de eerste Keizers in Germanie en in welk een geheel ander licht, hoe vast, staan thans vele dier gebeurtenissen voor ons, nu niet alleen de spade een groot aantal vaste punten heeft verschaft, waaraan die losse berichten kunnen worden vastge-

legd, maar ook een nauwkeurig archaeologisch onderzoek tijd en aard eener nederzetting weet te bepalen. Hoe zijn niet valsche berichten gelogenstraft geworden, ja zelfs is het reeds door tijdgenooten moedwillig verkleinde werk van keizers op zijn juiste waarde geschat en in eere hersteld. Zoo iets, dan kan wel de 'Limesforschung' ons leeren, hoe ook in dat eerste hoofdstuk *onzer* vaderlandsche historie de geschiedschrijver zal moeten uitgaan van de exacte gegevens die het archaeologisch onderzoek hem moet verschaffen.

Uitdrukkelijk spreken we hier van het archaeologisch *onderzoek*. Immers maar al te vaak stelde men zich vroeger tevreden met 'vindplaatsen van Romeinsche oudheden', waarin men dan wezenlijke archaeologische gegevens meende te bezitten. Een dergelijke 'vindplaats' zonder meer heeft echter voor ons absoluut geen waarde, als wij haar aard niet kennen. Toen Reuvens zijn opgravingen te Voorburg had gedaan, waarschuwde hij dat het puin dat hij waardeloos achtte allerwege gebruikt was om wegen te verharden, zoodat men zich toch vooral niet vergissen moest, als er later op zulke plaatsen Romeinsche fragmenten gevonden werden. Waar hij van sprak waren de natuurlijk betrekkelijk geringe overblijfselen der ruïne na haar ontgraving. Denkt men zich nu echter op zulk een plaats een groote Romeinsche nederzetting geheel uit steen gebouwd en door den tijd tot op de fundamenten vervallen en verdwenen, hoeveel wegen zullen er dan wel met zulk puin verhard, hoeveel bouwsteenen zullen er in latere gebouwen zijn gebruikt, in tijden waaruit nog geen waarschuwende stem, als van Reuvens, tot ons klinkt. Uren ver in den omtrek kan men nog de resten van zulk een Romeinsche stad verwachten. Is dit niet reeds voldoende om te leeren een 'Romeinsche vindplaats' niet te vertrouwen aleer men haar aard kent? In tal van Limburgsche kerkjes vinden we steenen en baksteenen van Romeinsche afkomst gebruikt, zegt dit iets anders dan dat men het materiaal voor deze gebouwen niet heeft laten komen uit de steengroeven van verafgelegen berglanden, doch van den een of anderen Romeinschen puinhoop, ergens mogelijk op één, mogelijk op tien uren afstand, waar men zijn bouwsteen zoo maar gereed uit den grond had te halen, evenals we dat in de klassieke landen zoo vaak zien gebeuren. Zoo vinden we

b.v. bij Reumel op een plek waar een kapel van den heiligen Willebrordus gestaan moet hebben, twee Romeinsche inscriptiesteenen. Waarschijnlijk hebben de bouwers van dien kapel die steenen dankbaar als goed materiaal gebruikt en wie weet waar zij ze vandaan hebben gehaald. In den kerktoren van Dodewaard was een groote Romeinsche grafsteen ingemetseld; gaat het nu aan daarom Dodewaard als 'Romeinsche vindplaats' ook eenige beteekenis als plaats in den Romeinschen tijd toe te kennen? In de kerk van Horn, in die van Odiliënberg zijn eveneens Romeinsche inscriptiesteenen als bouwmateriaal gebruikt; spreekt het niet vanzelf dat we daarin volstrekt geen bewijs mogen zien dat Odiliënberg of Horn Romeinsche plaatsen geweest zijn?

Doch ook al meent men reden te hebben aan te nemen dat Romeinsche overblijfselen op een bepaalde plaats uit Romeinschen tijd zelf stammen, ook dan nog kan zoo iets slechts een aanleiding zijn om te onderzoeken, wàt daar dan in dien tijd werkelijk bestaan heeft, en geenszins een bewijs dat er b.v. een Romeinsche vesting, of wat ook, moet hebben gelegen, zooals we dergelijke vondsten maar al te vaak zien geciteerd. Het ongerijmde hiervan blijkt wel reeds hieruit dat er b.v. in onze streken tusschen Maas en Rijn oppervlakkig geteld zeker 50 van zulke 'vindplaatsen' zijn aan te wijzen, even goed langs beide rivieren als in het binnenland verspreid. Reeds hierdoor valt dunkt me de noodzakelijkheid in het oog van een voorafgaand onderzoek, aleer men zulk een plaats tot Romeinsche vesting promoveert, ja het is op zich zelf al zeer onwaarschijnlijk, gezien wat het buitenland ons leert, dat zoo'n vesting geen meerdere sporen, dan we op die plaatsen vinden, zou hebben achtergelaten. Wat zal men dan naar alle waarschijnlijkheid op zulk een plaats vinden, wat kan men nu reeds in vele gevallen constateeren? Dat men met woonplaatsen van half geromaniseerde Bataven of andere Germanen te doen heeft, die zich natuurlijk ook gaarne van de handwerksproducten der hoogere beschaving hebben bediend, dat mogelijk veteranen of andere burgers zich er op Romeinsche wijze of althans met Romeinsch materiaal hun huizen hebben gebouwd. Kortom de vondst van een aantal voorwerpen of fragmenten zegt ons op zich zelf nog niets. Door zulke zoogenaamde gegevens echter wèl als materiaal van beteekenis te gebruiken,

door b.v. zijn phantasie op zulk een vindplaats een Romeinsche vesting te laten bouwen, als men er daar gaarne een hebben wil, miskent men niet alleen de meest elementaire archaeologische eischen, maar loopt men ook de kans in zijn historische voorstellingen volkomen mis te tasten.

Wanneer we van archaeologisch onderzoek spreken, dan behoeven we er bijna niet bij te voegen dat de objecten nog voor zulk een onderzoek toegankelijk zijn moeten. Uitdrukkelijk moeten we hier dus ook een scheiding maken tusschen werkelijke archaeologische kennis, gegrond op zaakkundige waarnemingen of althans nog gedeeltelijk controleerbaar materiaal en de verhalen omtrent z.g. archaeologische feiten door onbevoegde schrijvers gedaan, of het vaak onbetrouwbaar materiaal door oude collecties geboden. Geen van beiden kunnen we natuurlijk zonder meer geheel verwerpen, doch we mogen ze nog minder zonder controle als archaeologisch gegeven aanvaarden. Wanneer b.v. bij nader onderzoek zulke verhalen niet geheel betrouwbaar blijken of de verhaalde feiten met onze tegenwoordige kennis geheel in strijd zijn, doen we beter ze te laten rusten. Zoo zijn b.v. in het Rijksmuseum van Oudheden een groot aantal voorwerpen, afkomstig uit een collectie van den heer Guillon te Roermond. Hieronder zijn een aantal pannen met legioenstempels[1)] die op Melenborg bij Roermond gevonden zouden zijn en tot allerlei conclusies omtrent die vindplaats aanleiding zouden kunnen geven. Nu heeft Janssen op deze plaats een opgraving gedaan, doch daarbij kwam onder een karrevracht pannen geen enkele met zulk een stempel, wel met merken van particuliere fabrieken, voor en aan Habets komt de eer toe te hebben aangetoond, dat die pannen met stempels van legioenen in de collectie Guillon uit Xanthen afkomstig waren en slechts door een vergissing van dien verzamelaar een verkeerd etiket van afkomst hadden gekregen. Het belang van deze zaak voor onze geheele voorstelling zal later duidelijk worden, hier zij slechts dit voorbeeld aangehaald als bewijs, hoe voorzichtig men met zulke oude verzamelingen zijn moet. Hier heeft dus precies hetzelfde plaats gehad als wat we b.v. ook zien in die nog veel oudere verzamelingen uit de 16^{e} eeuw, waarin voorwerpen uit den

1) Zie noot blz. 327.

Brittenburg bij Katwijk bewaard heetten, van welke we reeds vroeger elders hebben aangetoond, dat ze eenvoudig bij een antiquair in Leiden opgekocht waren, om in de collectie van den Baron van Wassenaer Catwijck te dienen als oudheden in zijn heerlijkheid gevonden. We willen hier verder niet meer op die kwestie ingaan; men weet hoe van historische zijde wordt vastgehouden aan het idee, dat er bij Brittenburg en Roomburg in de buurt van Leiden Romeinsche castella hebben gestaan, zonder dat daartoe eenig werkelijk archaeologisch gegeven aanwezig is. Het volkomen onbetrouwbare van de collecties, waarin voorwerpen hier vandaan zouden zijn bewaard, is reeds vroeger door mij aangetoond en waar men meende te mogen veronderstellen dat bij de familie dier verzamelaars nog misschien wel zulke voorwerpen aanwezig zouden zijn, kan ik dit op grond van informaties beslist tegenspreken.

Een gedeelte echter van die zoogenaamde Brittenburgvondsten, waarop we nog niet de aandacht vestigden, moet ons hier nog in het bijzonder tot waarschuwend voorbeeld strekken. Terwijl het allerkleinste Romeinsche castellum nog dubbel zoo groot is ongeveer als de grondslagen van dien Brittenburg, gelijk we die van de bekende teekeningen kennen, is het vermakelijk de lijst te zien van de stempels der legerafdeelingen, die hier zouden zijn gevestigd geweest. Junius heeft in het laatst van de 16^{e} eeuw ons die pannen en tegels met Romeinsche legioenstempels, gelijk hij ze bij bovengenoemden antiquair zag, afgeteekend. Behalve stukken[1)] van de Exercitus Germaniae inferioris en de legio XXX zien we eenige pannen van de legio I Minervia, waarvan echter de laatste letters wonderlijk door elkaar zijn gehaspeld; verder zien we een stuk afgebeeld, waarop stempels van twee afdeelingen zijn afgedrukt, die nog nooit te voren zoo gecombineerd gevonden zijn. Zijn zulke stukken verdacht, men zou desnoods aan een wel zeer toevallig unicum kunnen denken. Doch nu volgt een positieve vervalsching. Op een tegel van de legio XXX staat, gelijk dat wel eens een enkele maal meer gebeurt, ook de naam van den pannebakker quasi; we lezen er n.l. Vitalis F(ecit). Het leelijke van het geval is echter, dat die Vitalis geen pannebakker is geweest, doch een zeer bekende ver-

1) Cf Brambach. CIR 4 A. Zie ook noot blz. 327.

vaardiger van Romeinsch aardewerk, terra sigillata, waarop zijn naam tallooze malen voorkomt; ja zelfs vermeldt Junius ook bij dien antiquair terra sigillata met dezen stempel. We hebben bij dezen tegel dus met een vervalscher te doen, die baksteenen met stempels vervaardigde en zich hier verraadt door een stempel van terra sigillata als voorbeeld te nemen voor een tegelstempel.[1)] Iets dergelijks is ons zelf ook eens in Nijmegen overkomen, toen men een tufsteenen kistje meer waarde had willen geven door een inscriptie en er den stempel van een pottebakker vergroot in had uitgesneden. Nu begrijpen we ook die verwarring van letters op andere stukken en die unieke combinatie van stempels bovengenoemd en als we ons dan nog herinneren, hoe de door deze zelfde oude schrijvers vermelde berucht valsche inscriptie, die de Bataven 'Amici et Fratres populi Romani' noemt, een stuk dat nog te Leiden aanwezig is, precies zulk een baksteen is als waarop al die bovengenoemde legioenstempels geteekend staan, dan zien we het geknoei in vollen gang en we behoeven er haast niet aan te twijfelen, of die Leidsche antiquair is het geweest die niet alleen dien ouden baron uit de 16^{e} eeuw, maar zelfs ook nog moderne historici bij den neus heeft gehad. Blijkbaar had deze eenige werkelijk Romeinsche pannen en eenige stukken aardewerk en daarna heeft hij er nog een aantal bijgemaakt, om de geheele collectie te verkoopen aan den baron van Wassenaar, die zoo gaarne Romeinsche oudheden uit Katwijk had. Waar die man die echte stukken vandaan had? Zijn verzekering dat ze uit Katwijk kwamen zal ons nu zeker ook wel wat minder betrouwbaar voorkomen; waarom zou er echter ook niet hier een enkel stuk gevonden zijn. Waarschijnlijker echter komt ons nog de gissing voor, reeds door den bekwamen samensteller van het Corpus inscriptionum Rhenanarum gemaakt, dat ze uit Voorburg afkomstig zouden zijn.

We hebben hier slechts bedoeld eenige staaltjes te geven van wat we onder volkomen onbetrouwbaar materiaal verstaan. Wat Roomburg en Brittenburg betreft, als er mogelijk een

1) Toevallig hoor ik dat Dr. P. Steiner, die voor het Kaiserl. Deutsch. Archaeol. Institut dit materiaal in al zijn omvang bewerkt, in zijn nog ongepubliceerde verhandeling tot dezelfde conclusie komt.

enkele inscriptiesteen op een van deze plaatsen gevonden zou zijn, als b.v. het stuk dat door diezelfde oude schrijvers zoowel in de abdij van Egmond, als op Roomburg bij Leiden, als te Brittenburg wordt gesignaleerd, werkelijk op een van deze plaatsen voor den dag is gekomen, dan rijst de vraag, of zoo'n steen daar ter plaatse in een Romeinsch gebouw is gebruikt, dan wel of hij, evenals in de kapelletjes en kerkjes van Dodewaard, Horn, Odiliënberg enz., eenvoudig materiaal was bij een lateren bouw; en bij het volkomen onromeinsche der ons overgeleverde grondslagen, heeft die vraag de meeste kans in den laatsten zin te worden beantwoord. Deze geheele kwestie der z.g. Romeinsche vestingen op die plaatsen in Zuid-Holland toont duidelijk de noodzakelijkheid van een archaeologisch onderzoek, voorafgaande aan eventueel te maken conclusies. Daarom mochten we haar hier niet geheel laten rusten.

Ook wat we met een archaeologisch onderzoek bereiken kunnen schijnt me niet altijd voldoende te worden ingezien. We behoeven er ons niet meer toe te bepalen te onderzoeken of iets Romeinsch is of niet, doch we zijn in staat een Romeinsche nederzetting op grond van de vondsten, vooral van aardewerk, met groote zekerheid te dateeren. Wil men dus een bepaalde vondst in een bepaald historisch verband citeeren dan zal het niet voldoende zijn het Romeinsche ervan aan te toonen, maar men zal ter dege moeten nagaan of de tijd van de vondst past bij die van de historische gebeurtenissen waarin men haar betrekken wil. Als men b.v. een door Drusus gebouwd castellum, als zoodanig naar zijn vondsten met zekerheid te herkennen, in verband zou brengen met de gegevens der Peutingerkaart, de Romeinsche reiskaart uit de 3e of 4e eeuw, zou men een dergelijk anachronisme begaan als door onzen tijd met den 80-jarigen oorlog te verwarren. Want met zekerheid hebben we geleerd te bepalen wat door Drusus, wat door Germanicus moet zijn opgericht, den tijd van Claudius te onderscheiden van dien der Flavii of volgende perioden. Slechts een blik in de moderne Romeinsche geschiedschrijving onzer Duitsche naburen toont ons dit. Ons doel is thans te trachten, van zulke vaststaande gegevens uitgaande, ons een voorstelling te vormen van dat eerste hoofdstuk onzer vaderlandsche geschiedenis; we moeten ons daarbij vergenoegen slechts de

hoofdzaken aan te geven, het schrijven van dit hoofdstuk in al zijn details ligt niet op onzen weg.

Vooraf echter zullen we een kort overzicht moeten geven van den algemeenen loop der gebeurtenissen in die tijden in N.W. Europa, een overzicht, waarbij we uit den aard der zaak niets van ons zelf geven, doch ons houden aan de algemeen erkende feiten.[1)]

Nadat door Caesars expedities Gallie tot aan de Rijngrens aan de Romeinsche macht onderworpen was, verliep er betrekkelijk lange tijd eer Augustus zich ook met dit gedeelte van de erfenis van zijn grooten voorganger kon bezighouden. Eerst 16 v. Chr. is hij zelf gedurende eenige jaren in Gallie om het een nieuwe organisatie te geven en ondertusschen wordt ook aan een andere zijde, vooral onder Drusus' en Tiberius' aanvoering, de rijksgrens uitgebreid tot aan de Donau. Waarschijnlijk is toen eerst opgekomen het veroveringsplan, om nu ook den hoek dien Donau en Rijn maken af te snijden en zoo nog een grooter deel van Germanie bij het rijk te trekken. Dit was althans het doel, dat Augustus' politiek in deze voor oogen had en waarvan we de pogingen tot uitvoering zien in de nu volgende gebeurtenissen. Van den Rijn zou men ook het land aan de overzijde veroveren en daartoe lagen twee wegen open, de Main en de Lippe. Het eerste werk was dus voor de monding dezer twee rivieren de groote vestingen aan te leggen Mainz (Moguntiacum) en Xanthen (Castra Vetera), de groote garnizoensplaatsen der legioenen, van waaruit de operaties beginnen moesten. Deze beide vestingen moesten onderling verbonden worden en die verbindingsweg werd door kleine castella beschermd; behalve de groote vestingen heeft men een aantal van die door Drusus gebouwde castella weergevonden. Ze laten zich echter niet zoo gemakkelijk vinden; immers in tegenstelling met later werden in dezen tijd de vestingen nog uit hout en aarde gebouwd, zoodat als alle hout is vergaan en alle aarde weer is ineengezakt, alle uiterlijke sporen van zulk een vesting verdwenen zijn, en slechts een systematisch bodemonderzoek

1) We verwijzen hier naar F. Koepp ‘die Römer in Deutschland’, waar men in de litteratuuropgave ook de meeste hier gebruikte bronnen genoemd vindt.

haar vermag weer te vinden. Hoeveel van zulke Drususcastella er zijn geweest weet men niet, de schrijver Florus spreekt er van 50. Uit wat we hier zagen blijkt duidelijk hoe deze geheele aanleg heelemaal niet als grensversterking bedoeld was; integendeel, het was juist de operatie-basis om de grenzen ver over den Rijn uittebreiden; de fortenbouw in Drusus' tijd draagt dus geheel een offensief karakter, gericht op de verovering van Westphalen. Men neemt dan ook gewoonlijk aan dat die Drususforten slechts tusschen Mainz en Xanthen hebben gelegen en zich niet in ons land hebben uitgestrekt. Onmogelijk schijnt ons dit laatste echter niet, immers op het aanvals-programma stond ook de tocht per vloot door den Rijn en over zee naar het Noorden van Germanie en dat dus ook de waterweg naar onze streken met eenige van zulke forten versterkt zou zijn geweest, is op zich zelf niet onaannemelijk; in allen geval hebben de Drususgracht en de Drususdam, wat en waar die dan ook geweest mogen zijn, behoord tot die voorbereidingen tot den veroveringsoorlog, die Westphalen en het aangrenzende land Romeinsch gebied maken moest.

We behoeven niet lang stil te staan bij de moeilijke tochten met wisselend geluk door Drusus in Duitschland ondernomen. Zijn pogen en dat van Tiberius schijnt in zooverre met succes bekroond te zijn geworden, dat ± 7 v. Chr. althans Germanie tot aan de Weser, ja zelfs tot aan de Elbe, in zekeren zin als Romeinsch gebied gelden kon. Ook over de Romeinsche vestingen in Westphalen, reeds bij het begin dier veldtochten opgericht, kunnen we verder zwijgen. Alleen zij Aliso genoemd, die bekende vesting aan de Lippe, die velen bij Haltern meenen weer te vinden, waar verscheidene Romeinsche vestingen, natuurlijk gelijk alle in dien tijd uit hout en aarde gebouwd, zijn ontgraven. Daarom vooral hebben deze vondsten van Haltern zoo groote beteekenis, omdat, gelijk we straks zullen zien, Westphalen vrij spoedig geheel door de Romeinen is ontruimd, en we dus daar Romeinsche vestingen en een Romeinsche kultuur vinden, die zonder eenigen twijfel ruim genomen tusschen de jaren 16 vóór en 18 na Chr. beperkt moet zijn geweest; hierin bezitten we dus een voor een bepaald kort tijdperk zeker gedateerd materiaal.

Hoe Varus' beruchte nederlaag hier de zaken weer volkomen

in de war heeft gebracht, behoeven we hier ook niet uitvoeriger te bespreken. Tiberius heeft daarna de veroveringspolitiek weer met vernieuwde kracht voortgezet en spoedig daarop maakt Germanicus zich gereed met acht legioenen het door zijn vader aangevangen en bijna voltooide werk geheel te volbrengen. Het oorlogspad langs de Lippe wordt weer bereid, nieuwe castella worden er weer in Westphalen gebouwd en eenige malen is de Rijn en de zee weer de weg waarlangs het leger per schip Duitschland in gevoerd wordt; de laatste maal gaat Germanicus zelfs met geheel zijn leger scheep. Telkens echter blijkt weer de zee een nog geduchter vijand dan de ontembare Germaan; we hooren van schipbreuken en kolossale verliezen dientengevolge. Omzichtigheid bewoog dan ook keizer Tiberius de tot nog toe gevolgde politiek op te geven. Germanicus wordt teruggeroepen en van nu af aan zal de Rijn de grens zijn van het Romeinsche rijk. Men had reeds te veel offers gebracht om het doel, dat toch per slot van rekening niet zoo veel waard was, te bereiken. Thans zal men zich met die Rijngrens tevreden stellen; deze moet echter nu als zoodanig worden ingericht en eerst nu zijn het grensversterkingen die hier worden gebouwd.

Van de nu volgende tijden is ons bitter weinig bekend; enkele gebeurtenissen daaruit zullen mogelijk nog in het volgende ter sprake komen. Eerst onder keizer Claudius bespeurt men in onze streken weer iets van veroveringspolitiek, thans is het echter Brittannie dat den Romein als 't ware schadeloos moet stellen voor wat hij rechts van den Rijn heeft moeten opgeven.

Het belangrijkste, of althans het door het toeval het best bekende tijdperk is dat van den opstand der Bataven onder Civilis. Het voornaamste deel dier gebeurtenissen is zeker niet in ons land afgespeeld, al was het natuurlijk ook tooneel van strijd; we behoeven daarover echter hier niet uitteweiden. Waren al reeds eerder enkele steenen vestingen in de plaats van de vroegere uit aarde en hout getreden, juist de gebeurtenissen in dezen opstand leerden aan den geheelen Rijn het gevaar van zulke licht verbrandbare versterkingen inzien en als het dan ook Cerealis in 70 gelukt is het gevaar te onderdrukken en ook de Bataven, meer door politiek dan door

geweld van wapenen, te bedwingen, zien we allerwege de oude bouwwijze opgeven en steenen castella en vestingen oprichten, veelal op dezelfde plaats, waar vroeger een ouderwetsch fort had gestaan. Ook aan den Duitschen limes kunnen we dat waarnemen, waar tegenover Mainz nooit, ook zelfs niet onder Tiberius, de rechteroever van den Rijn geheel is opgegeven en waar we van nu af aan weer een uitbreiding van het Romeinsche gebied kunnen waarnemen. Verleidelijk is het uitvoeriger te spreken over wat hier nu volgt, het zijn de schitterendste bladzijden van het verslag der 'Limesforschung' waar den door zijn tijdgenooten reeds miskenden Domitianus door den arbeid van de spade in onze dagen recht wedervaart. Uit de in zijn tijd verwoeste en weer opgebouwde versterkingen, door de vondsten van ceramiek vooral, met volkomen zekerheid gedateerd, zien we dat zijn Germanenoorlogen, door historieschrijvers vaak bespot, allesbehalve onbeteekenend zijn geweest. Trouwens, hoe gaarne zouden we door een overzicht van die geheele limesgeschiedenis doen zien hoe het archaeologisch onderzoek hier licht verspreid heeft over gebeurtenissen en tijden, die bijna volkomen in het duister lagen; we zouden daaruit kunnen leeren hoe ook wij in ons land nog niet geheel behoeven te wanhopen, al heerscht hier verder eveneens een volslagen duisternis.

Doch we moeten ons beperken. Ook het verval van de Romeinsche macht, het opgeven van het limesgebied in het midden van de derde eeuw, de stroom van Germanen ook de Rijngrens telkens doorbrekend en de Gallische provincies overstroomend, nu eens voor korten tijd opgehouden, dan weer zich opnieuw met geweld een weg banend, ook dit alles is voor ons land grootendeels slechts van algemeen belang. Nog een korte herleving van macht, de slag bij Straatsburg, waarin keizer Julianus voor korten tijd paal en perk stelt aan de Germaansche veroveringen (357), zijn veldtochten ook in onze buurt, Valentinianus nog eenmaal de Rijngrens stellende als werkelijke grens van het Romeinsche rijk tegenover de Germanen en de geschreven historie is ten einde, zonder ons een blik te gunnen op ons land en de daar heerschende toestanden.

Trachten we dan ons een beeld te vormen van de Romein-

sche heerschappij in onze gewesten aan de hand van de werkelijke archaeologische gegevens die we bezitten. Al mogen Friezen en Batavieren reeds vroeger bondgenooten der Romeinen geweest zijn, onze eigen Romeinsche geschiedenis vangt eerst aan als Drusus in deze landen verschijnt en onze eerste vraag zal dus zijn wat hij en zijn opvolgers hier hebben verricht, of zich werkelijk hun oorlogstoebereidselen ook tot in ons land langs den Rijn hebben uitgestrekt.

Wat was voor de Romeinen die Rijn? Plinius (Hist. Nat. IV, 15) verhaalt ons hoe deze rivier in ons land door drie armen in zee loopt, een noordelijke monding naar het Flevusmeer, blijkbaar de IJssel dus, een middelste tak met slechts betrekkelijk geringe bedding, die den naam Rijn behoudt, onze tegenwoordige Rijn, en een westelijke die zich in de Maas uitstort, dat is dus de Waal. Tacitus (Ann. II, 6) noemt er slechts twee van deze drie - de IJssel telt bij hem niet mee - nl. die welke langs Germanië stroomt en zijn naam Rijn behoudt en de ander die breeder en kalmer stroomend, door de aanwonenden Waal genoemd wordt en in de Maas uitloopt, of liever onder den naam Maas in zee vloeit. De tak die zijn ouden naam behoudt en de Waal vormen samen het eiland der Bataven, hetwelk door Tacitus op een andere plaats (Germ. 29) uitdrukkelijk wordt onderscheiden van den zuidelijken oever van dien Rijntak, de Waal, die eveneens voor een klein gedeelte door Bataven bewoond werd. De linker Rijnoever was dus voor den Romein de zuidelijke oever van de Waal; meer noordelijk volgden dan een aantal eilanden in de rivier, o.a. het Bataveneiland, ten Noorden bespoeld door den middelsten Rijntak, dan ons Gelderland, dat eigenlijk ook als een eiland in de Rijndelta is op te vatten en ten slotte de IJssel, de rechtsche Rijntak, welks oostelijke oever als 't ware eerst als de rechtsche Rijnoever te beschouwen is. Het land tusschen Waal en IJssel bestond voor de Romeinen slechts uit eilanden van de Rijndelta.

Na deze uitweiding, tot beter begrip van wat volgen gaat, komen we tot de vraag òf en zoo ja wáár Romeinsche castella in ons land hebben gelegen en wanneer ze kunnen zijn gebouwd. Langs den linker Rijnoever ons land naderend vinden we in Duitschland, Xanthen voorbij, eenige plaatsen waar wel een Romeinsche nederzetting geweest is, doch waaromtrent

we nog niet voldoende onderricht zijn. In ons land echter zijn dan twee plaatsen aan te wijzen, waar positief zeker Romeinsche castella hebben gestaan, beide aan den linker Waaloever, d.i. gelijk we zagen, den linkeroever van den Gallischen linker Rijnarm: nl. Nijmegen en Rossum.

Wat Nijmegen aangaat, hiervan kennen we zoo ontzaglijk veel en aan den anderen kant zoo verbazend weinig, dat de bespreking daarvan eigenaardige moeielijkheden oplevert. Systematische onderzoekingen, vooral aan de hand van de op de vondst van voorwerpen gegronde gegevens, zooals die door den heer G.M. Kam zijn verzameld, zullen ons hier ongetwijfeld nog heel wat kunnen leeren. Reeds die vondsten echter, die uitgestrekte grafvelden en hun inhoud, laten geen twijfel meer over of er heeft hier reeds in vroegen tijd onder Augustus' regeering een Romeinsche nederzetting bestaan. Jammer maar dat ons omtrent haar aard zoo weinig bekend is. Platt, die op het Valkhof de Karolingische kapel onderzocht, vond daar ook de grondslagen van een klein Romeinsch castellum. Van steen gebouwd was het dus uit den tijd vlak vóór of na den Batavenopstand en zeker niet uit de vroegste periode. Toch lijkt het ons waarschijnlijk dat er ook in den vroegsten tijd hier in de buurt een Romeinsch castellum lag, ja, evenals we dat elders zoo vaak zien, het is zeer wel mogelijk dat het steenen castellum op de plaats van een vroeger, uit hout en aarde gebouwd, gelegen is. Immers in de buurt der castella vindt men ook de begraafplaatsen en nu zijn hier op het hooge gedeelte van Nijmegen, oostelijk van het Valkhof, speciaal de graven gevonden uit de vroegste periode, zelfs nog uit den tijd van Drusus waarschijnlijk. We moeten dus hier in de buurt in de hooge stad het oudste castellum zoeken en de meest voor de hand liggende plaats daartoe is de eenigszins uitstekende heuvel van het Valkhof, waar werkelijk in lateren tijd dat castellum gelegen heeft.

Dit laatste, door Platt teruggevonden, behoort echter tot de allerkleinste ons bekende; onmogelijk kan het het vrij talrijke garnizoen hebben geherbergd, dat we weten dat althans in den iets lateren tijd in Nijmegen aanwezig was, zoodat het geen twijfel lijdt of er moet ook elders in de stad nog minstens één vesting gelegen hebben. Dit getuigt ook het verbazend rijke materiaal van baksteenen,

vooral dakpannen, voor militaire doeleinden gebruikt en het stempel dragende van de legerafdeeling, waarvoor ze vervaardigd werden[1]. Is men eerst ongeveer 50 na Chr. begonnen zulke gestempelde pannen te gebruiken, in Nijmegen leeren ons die legioenstempels, hoe er kort na den Batavenopstand vooral moet zijn gebouwd; immers ze vermelden ons o.a. drie legioenen, het 5e, dat onder Germanicus in ons land kwam en er tot 87 n. Chr. bleef, het 22e dat van 70-89, en het 10e dat van 70 tot ongeveer 110 n. Chr. in ons land vertoefde. Hebben die legioenen dus blijkens dit bouwmateriaal hier gebouwd, zoo kan dit, althans door die beide laatste, eerst na den opstand der Bataven zijn geschied. Bovendien is het duidelijk, dat al die legerafdeelingen niet te zamen aan het kleine castellum op het Valkhof zullen hebben gebouwd, doch dat ze werkzaam geweest moeten zijn aan een andere, een grootere vesting, waarin later vooral ook afdeelingen van de legio XXX Ulpia Victrix gelegerd moeten zijn geweest.

Naast het castellum in de hooge stad op het Valkhof hebben we dus een tweede vesting te Nijmegen aan te nemen, een groote, waarschijnlijk eerst na den Batavenopstand gebouwd, en terwijl de vroege grafvelden in het Oosten der stad ons aanleiding gaven het vroege castellum dáár te zoeken, vinden we aan den Westkant de uitgestrekte grafvelden uit den iets lateren tijd, beginnend in het laatst van de 1e eeuw n. Chr.

Lag dus op of bij het Valkhof waarschijnlijk een zeer vroege Romeinsche vesting van geringer beteekenis, er moet hier te Nijmegen ook nog een tweede, een grootere, geweest zijn, gebouwd waarschijnlijk door de legioenen die we hier na 70 werkzaam zagen en zeer waarschijnlijk gelegen in het lagere westelijk gedeelte van Nijmegen. Zonder eenigen twijfel

1) Men begrijpt hoe deze legioenstempels een prachtig materiaal vormen voor de kennis der verspreiding van de Romeinsche legerafdeelingen, en, waar we van verschillende legerafdeelingen precies weten wanneer ze zijn gevormd, wanneer ze in bepaalde streken zijn geweest en wanneer opgeheven, zijn ze tevens vaak een onfeilbaar middel om een bepaalde nederzetting, waarin ze worden gevonden, te dateeren. Voor de hïeromtrent vermelde feiten verwijzen we naar Ritterling, de leg. Rom. X gem., Schilling, de leg. Rom. I Min. et XXX, Westd. Zeitschr. 1902, 119, Bonn, Jahrb. 111/112., O.R.L passim.

zal een zaakkundig onderzoek hier nog meer gegevens kunnen verschaffen; we moeten echter thans reeds dankbaar zijn voor wat we bezitten.

Deze tweeledigheid toch, die we in de archaeologische verschijnselen kunnen waarnemen, geeft ons de verklaring aan de hand voor de verschillende namen die, waarschijnlijk terecht, met Nijmegen in verband gebracht worden.

Dat het door Tacitus en anderen meermalen genoemde Batavodurum zeer waarschijnlijk Nijmegen is, is reeds zeer vaak opgemerkt[1)], evenals dat het door Tacitus (Hist. V 19) vermelde 'Oppidum Batavorum', de hooge stad der Bataven, datzelfde Batavodurum was. Nu heet Nijmegen echter elders, o.a. op de reiskaart van Peutinger, Noviomagus, zonder eenigen twijfel een verkorting voor Ulpia Noviomagus[2)], 'de door Keizer Ulpius Trajanus gestichte nieuwe vesting'. Is het nu te vermetel deze laatste in de na den Bataven-opstand gebouwde vesting in het Westen der stad te zoeken, in Trajanus' tijd voltooid, naast het kleine oudere castellum, dat bij of in de oude hooge stad der Bataven lag, Batavodurum, op de heuvels in de oostelijke stad?

Hoe het zij, op deze plaats hebben we in ons land aan den linker Rijnoever, 'die door de aanwonenden Vahalis, Waal, genoemd wordt', een militaire nederzetting van beteekenis weergevonden, die daar zeer waarschijnlijk al van Drusus' tijd, doch in elk geval al zeer vroeg in de 1e eeuw na Chr. heeft bestaan.

Een tweede plaats is, gelijk we reeds zeiden, Rossum, waar, naar uit Leemans' uitvoerige beschrijving blijkt, de Waal aan haar linkeroever een Romeinsch castellum blootgespoeld heeft. In Leemans' jeugd vond men daar in een donkeren kultuurgrond de resten van zulk een Romeinschen aanleg, waarvan de grondslagen dieper in den bodem moeten hebben gelegen en thans niet onmogelijk weer onder een nieuwe aanslibbing verborgen liggen. Vele voorwerpen zijn er van bewaard gebleven en deze, benevens Leemans' zorgvuldige publicatie[3)], geven ons gelegenheid tot in ons verband zeer belangrijke

1) Vgl. b.v. Bonn, Jahrb. LXXVII, 90.
2) Vgl. C. I. L. XIII, de inleiding op U.N.
3) Leemans, Romeinsche Oudheden te Rossum.

conclusies. Niettegenstaande we mogen aannemen, dat een groote massa schervenmateraal, waaraan men in zijn tijd nog weinig waarde hechtte, verloren is gegaan, bewijst ons de bewaarde ceramiek[1)], dat reeds op zijn laatst in den tijd van Keizer Claudius hier een Romeinsche nederzetting geweest moet zijn. De munten d.e.t., uit den aard der zaak ook toen reeds zorgvuldiger bewaard, wijzen op een nog vroegeren tijd terug, immers er is een bijna onafgebroken reeks munten, door Leemans vermeld, van Augustus tot Constantinus toe. Vooral die uit het begin van de eerste eeuw en van Vespasianus en zijn opvolgers, dus kort na den opstand der Bataven, zijn bijzonder talrijk, al blijkt zoowel uit munten als uit aardewerk dat de nederzetting nog tot in de 3e eeuw druk bewoond en zelfs niet vóór het midden van de 4e eeuw geheel verlaten is geweest. Uit de vondsten blijkt verder nog ten duidelijkste, dat het een castellum was dat hier stond; daaraan laten ook de pannen met legioenstempels geen twijfel, en het feit dat deze pannen alleen maar één stempel vertoonen, dat van het 10e legioen, waarvan we weten dat het in 70 met Cerealis voor het eerst in onze streken kwam, om er slechts een 40 jaar te blijven, bewijst ons onomstootelijk dat dit castellum hier na den Bataven-opstand in steen is opgebouwd. Dat dit steenen castellum toen in de plaats kwam van een uit de vroegere periode, daarvoor blijven ons die vondsten uit het begin van de 1^{e} eeuw borg, zoodat het niet moeilijk valt te raden, dat we hier met een Romeinsche vesting te doen hebben in den Bataven-opstand vernietigd en dadelijk daarna weer op haar oude plaats hersteld. Dat hier geen latere legioenstempels zijn gevonden, schijnt er op te wijzen dat in lateren tijd geen herbouw of reparatie noodig is geweest, zoodat ze waarschijnlijk totdat ze werd verlaten een vrij rustig bestaan gehad heeft. Het ontbreken van latere stempels kan echter natuurlijk ook toe te schrijven zijn aan het gebrekkige van het materiaal dat ons ten dienste staat. In allen geval heeft dat Romeinsche castellum aan den linker Rijnoever eenige eeuwen voortbestaan. Of Drusus hier reeds dat vroegere castellum stichtte, dan wel of het eerst in het

1) Vgl. b.v. onzen Catalogus van het R.M.v.O., Ned. Oudh. C, I, 809 e. v

begin van de eerste eeuw ontstond, valt niet meer met zekerheid uit te maken.

Zoo vonden we dus de reeks van links-Rijnsche castella in Duitschland in ons land langs den zuidelijken Waaloever door twee Romeinsche vestingen voortgezet. Met Vechten en Voorburg, wier bestemming ons straks als een zeer bijzondere duidelijk zal worden, zijn deze twee de eenige tot nog toe bekende Romeinsche vestingen in ons land. Onze archaeologische vondsten schijnen er dus op te wijzen, dat de Romeinsche fortenreeks langs den Rijn, tot wier bestaan men mogelijk uit een enkele plaats van een klassiek auteur zou kunnen besluiten, werkelijk aanwezig is geweest en wel, gelijk we dit ook eigenlijk moesten verwachten, evenals in Duitschland, aan den linker Rijnoever langs dien Rijntak, welken de ‘aanwonenden Waal noemden’.

Thans schijnt het ons ook eerst mogelijk een bekende plaats van Tacitus te begrijpen (Hist. V 19), waar deze verhaalt hoe Civilis na een nederlaag bij Xanthen naar het Batavenland terugtrok. Eerst kwam hij aan de stad der Bataven, Oppidum Batavorum, en na die in brand te hebben gestoken, stak hij de Waal over naar het eiland der Bataven; terloops zij opgemerkt hoe ook op deze plaats de geheele richting van Civilis' tocht Nijmegen als die Batavenstad aanwijst. Op dit Bataveneiland zijnde besluit hij echter weer na eenigen tijd de Romeinsche vestingen Arenacum, Batavodurum, Grinnes en Vada aan te vallen en uit het verhaal blijkt duidelijk hoe, van dit eiland af gerekend, die vestingen aan de overzijde van een rivier hebben gelegen: als de aanval mislukt, zwemmen de Batavi over de rivier terug. Die Romeinsche vestingen aan den overkant van den tegenwoordigen Rijn op de Veluwe te zoeken, dat zal toch zeker tegenwoordig wel niemand meer in het hoofd krijgen en de plaatsing van Grinnes op de Peutingerkaart verbiedt dit ook; er blijft dus niets anders over dan die reeks vestingen aan te nemen aan de overzijde van den linker Rijntak, de Waal, dáár waar we er ook werkelijk twee vonden liggen.

En waarvoor zouden dan ook de Romeinen hun vestingen niet ook in ons land langs den Gallischen linker oever hebben gelegd, doch op een eiland in de rivier, langs den middelsten Rijnarm, gelijk men dat tegenwoordig meestal schijnt te gelooven?

Wat hadden ze aan zoo'n reeks vestingen langs de noordgrens van dat Bataveneiland, dat in hun oogen meer moeras was dan land (Eumenius Paneg. Const. VIII). Wáárom zouden ze dan speciaal die Bataven zoo hebben beschermd en tegen wie? Alleen tegen hun vrienden en stamverwanten, Friezen en Canninefaten, of hoe ze heeten mochten, hun lotgenooten aan de overzijde van den middelsten Rijnarm? Dat is toch op zich zelf al niet te denken. Desnoods had een fortenreeks langs de IJssel nog eenige beteekenis gehad als verdedigingslinie voor de Germaansche bondgenooten tegen de vrije Germanen, maar zulk een Romeinsche verdedigingslinie het land van den eenen bondgenoot tegen den anderen beschermende, zou onzinnig geweest zijn. Die krachtige Germaansche bondgenooten op hun drassig eiland behoefden dan ook werkelijk geen bescherming; reeds Mommsen (Röm. Gesch. V 111, 114) heeft ons uiteengezet dat de Romeinen de verdediging van Bataven en Friezen aan henzelven hebben overgelaten. De eenige rationeele plaats voor een reeks Romeinsche forten was de Gallische Waaloever, het verlengde van de links-Rijnsche fortenlinie in Duitschland, de eenige plaats ook waar we werkelijk ook zulke forten vinden. Het geloof in de vestingenreeks door de Betuwe is alleen geschikt om onzen historischen blik op de positie dier stammen volkomen te vertroebelen.

De volgende plaats, die in dit verband onze aandacht verdient, is Vechten. Wat is dan de beteekenis van deze zoo uiterst belangrijke Romeinsche nederzetting aan den Noordrand van het Bataveneiland geweest? Reeds eenige malen is die juiste beteekenis in het licht gesteld geworden.[1)] Inscripties in Vechten gevonden, wijdingen aan godheden door Tongersche schippers, wij-inseripties aan de godheden van den Rijn en den Oceaan, doen ons dit Vechten als een zeehaven kennen. Zoo verklaart zich dan ook slechts de ontzettende rijkdom van bepaalde artikelen, b.v. van terra sigillata uit de eerste eeuw na Chr.[2)], een der allerrijkste collecties van

1) Willers, Neue Untersuch. 47 en vooral Ritterling Bonn. Jahrb. CXIV 179.
2) Men weet dat dit Romeinsche product door de pottebakkers gestempeld werd. Van meer dan 500 verschillende pottebakkers, meestal uit Zuid-Frankrijk, zijn hier in Vechten de producten, vaak in groote massa, gevonden.

zulk aardewerk; die massa is slechts begrijpelijk op eene plaats die als uitvoerhaven beteekenis moet hebben gehad. Dit is echter alleen mogelijk als Vechten werkelijk direct met de zee in verbinding heeft gestaan, als het aan het begin lag van een toegang naar zee. De Rijn zelf kan die toegang niet geweest zijn; als het om deze Rijnmonding te doen was, waartoe zou dan die plaats zoo ver daarvandaan ontstaan zijn? Vechten ligt echter in werkelijkheid dáár waar van het Bataveneiland de Vecht naar het Noorden afgaat om door het meer Flevus den Oceaan te bereiken. Slechts als we daarin den gebruikelijken weg naar zee aannemen is Vechten als zeehaven verklaarbaar. De kronkelende zandige IJssel was dan ook ongeschikt om per schip het Flevusmeer te bereiken; bovendien liep die door een slechts half bevriende landstreek en is er ook geen enkele Romeinsche nederzetting gevonden, die hier tot punt voor afvaart dienen kon. Wilde men echter toch binnendoor, zoo weinig mogelijk over de volle zee, over het Flevusmeer een waterweg naar het Noorden hebben, dan bood daartoe ook slechts de Vecht gelegenheid, aan welker begin wij Vechten, de Romeinsche zeehaven bij uitnemendheid in deze streek, vinden.

Van dien waterweg door het Flevusmeer naar zee is ons nog een merkwaardig getuigenis bewaard. Hoe anders in dien uithoek van ons land op de Noordpunt van Texel die belangrijke Romeinsche grafvondst verklaard, die grafheuvel, blijkens zijn hoogte een zeer bizonder monument, waarin o.a. kostbare bronzen bijgraven, die de oprichting in het laatst van de 1e eeuw na Chr. dateeren, een vondst waarvan ons een aardig boekje uit 1777 een merkwaardig goede beschrijving geeft. Dit volkomen geïsoleerde graf aan het vaarwater is blijkbaar opgericht voor een voornaam, op reis gestorven persoon en op zijn beurt schijnt het ons dus weer een getuigenis hoe hierlangs een zeeweg voor het Romeinsche verkeer moet hebben geloopen.

Keeren we echter tot onzen zeehaven Vechten terug. Ritterling heeft er reeds op gewezen hoe dit de eenige plaats in ons land is behalve Nijmegen (en misschien moeten we er Rossum bijvoegen) waar Romeinsche resten uit Augustus'tijd voor den dag zijn gekomen. We zien hier b.v. de eigenaardige uit Italië geïmporteerde terra sigillata-vormen, die kort

na Augustus' regeering niet meer voorkomen en verschillende andere vroege stukken, vooral van ceramiek. Dit feit dwingt ons dus Vechten in verband te brengen met de expedities van Drusus of althans van Germanicus in die jaren, waaruit die vroege vondsten hier stammen. Zelfs wordt ons van dezen laatste door Tacitus verhaald dat hij zich op het eiland der Bataven inscheepte. Wanneer wij dus in zijn tijd op dat Bataven-eiland een Romeinsche zeehaven vinden, dan lijkt me de conclusie bijna een volkomen zekerheid, dat dus hier de operatiebasis was voor de zee-expedities van die veldheeren naar Noordelijk Germanie. Het inrichten van deze operatiebasis, van de zeehaven Vechten, heeft dus mede behoord tot de voorbereidingen in Augustus' tijd tot den aanvalsoorlog tegen Germanie en dus ligt het, naar Ritterlings overtuigende gissing, voor de hand, dat we in de vaart die hier vanuit den Rijn het vaarwater vormde naar het Noorden, in de Vecht dus, de zoo vaak besproken en te vergeefs gezochte Drususgracht hebben te zoeken. De kanaliseering van de Vecht en de aanleg van de zeehaven Vechten zijn de voorbereidingen geweest tot de expedities der Romeinen naar het Duitsche land omstreeks het begin van onze jaartelling. Deze conclusie op grond eenvoudig van het archaeologische materiaal lijkt me zoo voor zich zelf sprekend, dat we er niet veel meer aan behoeven toe te voegen. Slechts nog dit. Tot die voorbereidingswerken behoort ook nog de Drususdam, en als we nu in het oog houden wat we hier omtrent die voorbereidingswerkzaamheden zagen en bedenken wat er gebeurde toen die Drususdam in 70 door Civilis werd doorgestoken, gelijk Tacitus verhaalt, op een plaats waaruit blijkt (Hist. V 19) dat die dam niet ver van Nijmegen te zoeken is, dan wordt ons, geloof ik, ook de beteekenis van dien dam duidelijk. De linker Rijnarm, de Waal, die langs Gallie stroomt, was toen de breede waterrijke tak (Ann. II 6). Voor nu Civilis naar het Bataveneiland overstak, vernielde hij den Drususdam en ‘deed daardoor den Rijn met al zijn water met snellen loop in de richting van Gallie stroomen, nadat wat dien loop tegenhield was weggenomen.’ Toen dit geschied was, bleef er tusschen het eiland der Bataven en het Germanenland nog maar zoo'n smal stroompje over, dat het was alsof beide één vaste landstrook vormden. Het was dus de Drusus-

dam geweest, die in dezen toestand verandering had gebracht en het schijnt me dus duidelijk, dat deze dam een soort waterkeering in de Waal is geweest, met het doel ten koste van wat water uit dien breeden arm den geringen middelsten Rijntak te voeden, in de eerste plaats natuurlijk ter wille van de scheepvaart. De Drususdam zorgde dus voor betere bevaarbaarheid van den middelsten Rijnarm, de Drususgracht bracht dien arm in directe verbinding met het Flevusmeer en dáár, waar die verbinding van de rivier uitging, lag op den uitersten rand van het Bataveneiland Vechten de Romeinsche zeehaven. Zoo is dus die geheele werkzaamheid, die op Drusus' naam staat, niets anders dan de bereiding van het oorlogspad te water voor den strijd met de Germanen in Duitschland, evenals de Romeinsche wegen langs Main en Lippe met de castella, daaraan gelegen, slechts de beteekenis hadden van krijgswegen te land met hetzelfde doel aangelegd. Men ziet, alles paste precies in het kader van de aanvallingspolitiek in die dagen.

De Drususdam moest in 59 nog geheel worden voltooid (Tac. Ann. XIII 53), dat hij echter toch den naam van Drusus droeg, geeft ons aanleiding te vermoeden, dat ook bij Vechten aan het Drususkanaal alle werkzaamheden nog wel niet tijdens dezen veldheer geheel zullen zijn afgeloopen; en het verwondert ons dus ook niet dat we, blijkens het te Vechten gevonden ceramisch materiaal, maar vooral wegens het ontbreken van bepaalde zeer vroege vormen, den voornaamsten bloeitijd van Vechten eerst in den tijd van Germanicus' expedities zullen moeten stellen. Dat dáár op dat belangrijke strategische punt in dien tijd reeds een vesting zal zijn gebouwd, waar de samentrekking van Germanicus' troepen en de inscheping ervan kan hebben plaats gehad, is meer dan waarschijnlijk. Helaas echter is hier nooit gegraven op een wijze die ons daaromtrent zekerheid kon verschaffen. Eerst heeft onze genie hier gegraven voor den bouw van het fort, waarbij natuurlijk van geen onderzoek sprake was en blijkens het ‘Verslag van de opgravingen van Romeinsche oudheden te Vechten 1892-1894’ heeft men hier bij die zoogenaamde opgravingen slechts gezocht naar de muren van een steenen castellum, blijkbaar niet wetende dat zoo vroege vondsten als hier werden gedaan in de eerste plaats

een uit hout en aarde gebouwde vesting zouden doen veronderstellen. Zoo konden dus ook die ‘opgravingen’ onmogelijk leiden tot het gewenschte resultaat; een ouderwetsch castellum uit hout en aarde in den grond weer te vinden is bovendien ook niet ieders werk; wie het niet verstaat een dergelijk onderzoek in te stellen, graaft dwars door alles heen zonder iets te bemerken. Zoo is het dan ook niet mogelijk op grond van die opgravingen te zeggen of er in den tijd van Keizer Augustus een Romeinsch castellum ter plaatse heeft gestaan of niet, ja de palen hier gevonden (vgl. genoemd Verslag pl. V) gelijken al zeer weinig op resten van zulk een vesting.

Merkwaardig is het verder echter ook, dat noch bij die opgravingen noch bij de gravingen der genie, waarbij een groote uitgestrektheid gronds werd omgezet, iets van den ringmuur van een castellum uit steen uit lateren tijd is gevonden, terwijl de muur, die men reeds in 1829 daar ontdekte, naar de beschrijving van de vondst, wel op een Romeinschen gelijkt, doch zeker niet op den zwaren ringmuur van een steenen fort. Toch moet men uit de vondsten en de beteekenis van de plaats wel besluiten dat hier zulk een fort lag en de groote massa dakpannen en baksteenen van legioenen bevestigt dit althans voor den iets lateren tijd. Het 5^{e} legioen, van Drusus' tijd tot 87 na Chr. hier aanwezig, het 10^{e}, in de jaren tusschen ± 70 en 110 in Beneden-Germanie en zelfs het 22^{e}, slechts van 70 tot 89 in onze streken vertoevende, hebben hier gebouwd; dat ook hier dus dadelijk na den Batavenopstand een herbouw heeft plaats gehad is wel zeker, terwijl verscheidene andere stempels ons nog van de aanwezigheid van troepen in later dagen verhalen; het is onnoodig ze hier op te sommen. Merkwaardiger schijnt op deze plaats, waar we het vlootstation voor de oorlogsvloot in het begin van de 1^{e} eeuw terugvonden, het ontbreken van een ander militair stempel, namelijk dat van de Romeinsche vloot, de classis Germaniae. Of eigenlijk - dat ontbreken past volkomen in onze voorstelling; immers in den tijd dat men begon dergelijke gestempelde baksteenen te gebruiken, zeker niet vóór 50 na Chr., waren alle plannen van aanvalstaktiek op Germanie reeds lang opgegeven, dacht niemand er meer aan met een oorlogsvloot den Rijn en het Flevusmeer af te varen en naar Noord-Germanie zijn leger

over te brengen en moet dus ook Vechten als oorlogshaven reeds zijn beteekenis hebben verloren, De vaart naar het Noorden had thans nog slechts beteekenis voor handel en zeevaart, geen wonder dus dat Vechten nog eenige eeuwen zijn beteekenis als haven blijft behouden, ook al is het nu geen oorlogsvloot meer die uit deze haven uitvaart. De wijinscripties van Tongersche visschers, de andere wijdingen aan de godheden, die de reizigers beschermen moesten, dateeren uit de tweede en volgende eeuw en de massa's vondsten van anderen aard spreken ook van een bloeiend bestaan althans nog in de tweede eeuw n. Chr. Dat bij zoo'n bloeiende Romeinsche plaats nog een fort met Romeinsche bezetting bleef liggen is zeer natuurlijk, ook al had de plaats reeds lang haar eigenaardige militaire beteekenis verloren.

De bedoelde inscripties noemen deze handelshaven Fectio. Heeft ook de vesting, de belangrijke operatie-basis in het begin van de eerste eeuw, dien naam gedragen? We weten het niet, doch willen aan onze beschouwingen nog een vermoeden vastknoopen. We zagen hoe Germanicus zich hier op het Bataveneiland inscheepte voor zijn tocht naar het Noorden, dat dáár het punt van uitgang voor expedities naar het Noorden lag. Hieruit volgt dat er in zijn tijd dus waarschijnlijk geen meer noordelijke vesting lag, waar hij zich tot dat doel kon samentrekken en dat er dus in Friesland ook waarschijnlijk geen Romeinsche vesting gelegen heeft - we bedoelen natuurlijk slechts blijvende vestingen, geen zomerkampen, gelijk overal, ook o.a. door Corbulo in Friesland opgeworpen werden -; trouwens een geïsoleerde vesting te bouwen op zoo grooten afstand van de operatie-basis valt ook geheel en al buiten de gewone Romeinsche tactiek. En als er toèn nog geen vesting was, zal die er zeker, nadat het geheele rechts-Rijnsche gebied militair opgegeven was, na Germanicus' heengaan dus, wel niet zijn aangelegd. Zoo verwondert het ons dan ook niet in Friesland tot nog toe wel betrekkelijk lichte sporen van Romeinsche kultuur doch niets wat op eene vesting gelijkt aan te treffen; de interessante schervenvondst bij Winsum[1)] uit den tijd van Germanicus of iets later, is mogelijk aan de aanwezigheid van diens leger

1) Mr. Boeles, Elsev. Maandschrift. 1908.

hier ter plaatse toe te schrijven, maar dat er op deze terp een Romeinsche vesting of zelfs ook maar een kamp zou hebben gelegen, lijkt een onmogelijkheid.

Maar als er dan geen blijvend fort, geen castellum, in Friesland geweest is, wat is dan het bekende castellum Flevum, waarvan Tacitus ons verhaalt? (Ann. IV, 72). Als in 28 n. Chr. in Friesland een opstand is uitgebroken over de belastingen, de soldaten, die die belasting komen innen, vermoord worden en de officier Olenius weet te ontvluchten, ontkomt deze naar het castellum Flevum, waar hij door de Friezen belegerd wordt. Mij dunkt dat uit niets blijkt dat dit castellum in Friesland zelf gelegen is, blijkbaar is het het aangewezen punt, voor wie naar het Noorden op expeditie is, om zich weer op terug te trekken en het allerwaarschijnlijkst lijkt het dus dat dit castellum Flevum de basis van operatie naar het Noorden, dat is, gelijk we zagen, ons castellum te Vechten geweest is. Later vernemen we immers ook verder nog dat het hulpleger, dat den Rijn komt afzakken, het beleg van Flevum reeds vindt opgebroken, daar de rebellen al naar huis zijn gegaan om have en goed te beschermen, en dat het leger dus naar Friesland gevoerd wordt. Is ons vermoeden juist, - doch voor bewijs is het niet verder vatbaar, evenmin als de meeste dergelijke gissingen - dan droeg dus die basis van operatie naar het Noorden, die vesting aan het begin van den ingang naar het meer Flevus, ook den naam van castellum Flevum.[1)]

We verlaten thans Vechten met de vraag waar dan, als deze plaats door de verandering van politiek spoedig haar beteekenis als oorlogshaven verloor, eigenlijk wel het Romeinsche vlootstation in onze streken moet zijn geweest in het latere deel van de eerste eeuw en de volgende eeuwen na Chr. Deze vraag kunnen we op zeer eenvoudige wijze beantwoorden. De eenige plaats in ons land waar we het gestempelde bouwmateriaal vinden van de C.G.P.F.[2)], de classis Germaniae pia fidelis, waar dus met absolute zekerheid een

1) Voor liefhebbers van conjecturen diene dat het Fletio van de Pentingerkaart op deze plaats, minstens zoo goed een verschrijving voor Flevo als voor Fectio kan zijn geweest, gelijk men aanneemt.

2) Vgl. Bull-comm. roy. 1880, 63. Bonn. Jahrb. LXXI 107, LXXXIX 22.

Romeinsch vlootstation is geweest, zooals op de Alteburg bij Keulen en op enkele andere plaatsen in Duitschland, is de groote Romeinsche ruïne bij Voorburg op de buitenplaats Arentsburg, waar die stempels bij massa voorkomen.

Daar bij Voorburg[1)] lag dus in den iets lateren tijd het vlootstation van de Romeinsche vloot in Nederland. Hierdoor begrijpen we reeds thans beter het onregelmatige van den aanleg hier. Gelijk elders[2)] door ons werd uiteengezet lag hier immers een groote langwerpig vierkante aanleg binnen een zwaren steenen muur en een dubbele gracht. Dit feit benevens de massa's militaire baksteenen, hier gevonden, moesten ons doen besluiten met een vesting te doen te hebben, doch wat Reuvens ons van den aanleg had blootgelegd, paste niet in het gewone Romeinsche vestingsschema. We bleven dus nog steeds weifelen wat het eigenlijk was geweest, vooral ook daar het waarschijnlijk oppervlak, hoewel te klein voor een legioensvesting[3)], toch voor een gewoon cohorten-castellum veel te aanzienlijk was. De beteekenis van deze plaats echter als het Neder-Germaansche vlootstation doet ons zoowel het onregelmatige in den aanleg als de grootte begrijpen. Immers behalve de gewone bezetting die op zoo'n belangrijk punt zeker wel meer dan een enkel cohort zal hebben bedragen, moest hier ook plaats zijn voor de manschap op de vloot en verder waarschijnlijk voor magazijnen, werkplaatsen en wat niet al, zoodat zeker ook de afwijking van het gewone grondplan van een fort noodzakelijk was. Het bizonder interessante en het groote belang van een nader systematisch onderzoek speciaal van deze plaats springt dus, dunkt me, in het oog. Eén ding staat echter thans naar onze meening reeds volkomen vast, de ruïne van Arentsburg is die van eene Romeinsche vesting, het station van de Romeinsche oorlogsvloot. Wanneer is dit

1) Wij hadden oorspronkelijk het idee dat de reeds bekende resten van Arentsburg slechts na opgraving van wat er nog in den bodem verborgen ligt het onderwerp van een meer gedetailleerd onderzoek zouden moeten uitmaken. Onze kleine opgravingen van verleden jaar en het vooruitzicht op voortzetting daarvan hebben ons echter thans reeds tot een nadere bestudeering van dat bekende materiaal gebracht, waarvan we reeds hier een paar resultaten kunnen meedeelen.
2) Vgl. Oudheidk. Mededeelingen van het Rijksmuseum v. Oudh. III.
3) Vgl. hiervoor Bonn. Jahrb. CXI 17.

vlootstation gebouwd? Langen tijd hebben we ons bij de heerschende meening aangesloten dat de ruïne van Arentsburg eerst uit de tweede eeuw stamt. En werkelijk is dit dan ook grootendeels het geval. Doch Reuvens verhaalt ons meermalen, hoe verscheidene van de gebouwen, die hij hier omstreeks 1830 ontgroef, gedeeltelijk uit oude gebouwresten waren opgetrokken, hoe andere gefundeerd lagen op een puinhoop van een vroegeren bouw; en dus rijst de vraag of misschien eenmaal dáár, waar hij die latere gebouwen vond, of mogelijk dáár, waar hij nog niet gegraven heeft (zeker nog ⅔ van het terrein) een vroegere aanleg zal hebben gestaan. In onzen catalogus van het Rijksmuseum van Oudheden heb ik reeds verscheidene voorwerpen van ceramiek aan de eerste eeuw na Chr. moeten toeschrijven, die ons er toe zouden doen overhellen die vraag bevestigend te beantwoorden[1]; doch thans meen ik een feit te kunnen meedeelen, dat dit vermoeden tot zekerheid maakt Immers onder het puin van Arentsburg is ook een enkele baksteen met het stempel van het 16e legioen, elders in ons land niet bekend, dat onder keizer Claudius in Neder-Germanie is gekomen. Dat legioen is door Vespasianus opgeheven, en een later gesticht 16e legioen is nooit in deze landen geweest, zoodat, als we dit 16e legioen op Arentsburg zien bouwen, dit tusschen de regeering van Claudius en Vespasianus ongeveer tusschen 50 en 75 moet zijn geschied, dus zeer waarschijnlijk nog vóór den Batavenopstand. Zoo is het dus bewezen dat reeds in de tweede helft van de 1e eeuw na Chr. Arentsburg een Romeinsche vesting was. Dat Reuvens niet meer vroege stukken voor den dag heeft gebracht is zeer begrijpelijk, als we bedenken dat die vroege vesting nog van aarde en hout zal zijn geweest en we eerst in den laatsten tijd zulk een bouw hebben leeren terugvinden en verder dat aan scherven, ons beste dateeringsmateriaal, in Reuvens' tijd nog niet de minste waarde werd gehecht, zoodat het meeste op het terrein is achtergebleven.

De aanwezigheid van die Romeinsche vesting, tevens het vlootstation der Romeinen in Nederland, brengt ons nog voor een andere zaak het absolute bewijs. Immers het station van de vloot moet toch aan het water liggen, dus moet de Vliet

1) Vgl. o.a. Cat. v.h.R.M.v.O. Afd. Nederland C. II 886 e.v.v.

die hier langs stroomt reeds uit het midden van de 1e eeuw stammen en wordt het reeds door velen vroeger[1)] uitgesproken vermoeden zoo goed als zekerheid, dat deze gracht de in het jaar 47 na Chr. gegraven Fossa Corbulonis is. Het duidelijkst hieromtrent is het bericht van Tacitus, die ons verhaalt (XI 20), hoe, na de zeerooverij der Chauci, die zich zelfs tot de kusten van Gallie uitstrekte, beteugeld te hebben, Corbulo een gracht deed graven ter verbinding van Maas en Rijn, 23 Romeinsche mijlen lang, om de gevaren van den Oceaan, de ongewisse zee, te vermijden, dus om binnendoor te kunnen varen tusschen beide rivieren. Wanneer we dus nu hier een gracht vinden tusschen Maas en Rijn van ongeveer dien genoemden afstand en het ons thans gebleken is dat die gracht daar reeds kort na het midden van de eerste eeuw aanwezig moet zijn geweest niet alleen, doch dat ongeveer op haar midden het vlootstation der Romeinsche oorlogsvloot gelegen heeft, vanwaaruit men dus even gemakkelijk zoo noodig den Rijnmond als den Maasmond kon bereiken, dan meen ik dat we dit werk hier wel met volkomen zekerheid aan dien Corbulo kunnen toeschrijven.

Eerst thans wordt ons ook de beteekenis van dat werk zelf, waarvan onze schrijvers verhalen, geheel duidelijk, vooral ook in verband met wat wij van de Romeinsche tactiek in die dagen weten. Het veroveringsplan van Germanie was volkomen opgegeven, maar keizer Claudius zocht, gelijk we zagen, vergoeding voor wat men dáár niet kon bereiken in de verovering van Brittannie. Daarheen zond hij dus zijn troepen en een van de wegen ter zee naar Brittannie voerde uit den Rijnmond, gelijk Strabo (IV v. 2) ons verhaalt; doch, voegt hij er bij, ‘wie van den Rijnmond oversteken, varen niet uit den mond zelf, maar van het land der Morini, welke bij de Menapiers wonen’, dat wil dus zeggen uit de Schelde. Men voer dus zooveel mogelijk ook hier binnendoor. Waren dus de expedities naar het Noorden overbodig geworden en daardoor Vechten als oorlogshaven onbruikbaar, de aanvalskrijg op Brittannie eischte zulk een haven op een geschikt punt dicht bij de zee in het Westen en Corbulo's gracht moest dienen om een veilige doorvaart binnendoor te verzekeren, in de

1) Vgl. b.v. Fruin Rotterd. Jaarb. 1890.

eerste plaats voor die expedities naar Engeland, maar verder ook, zoo noodig, naar het Noorden, als zeerooverij of een andere omstandigheid dit noodzakelijk maakte. Wat dus Vechten was voor de tochten naar het Noorden, was Arentsburg voor die expedities, welke thans de door Claudius gevolgde politiek vereischte, de buiten de Rijnlinie vooruitgeschoven vloothaven der Romeinsche krijgsvloot.

We hebben reeds vaker vermoed dat de ruïne op Arentsburg het Praetorium Agrippinae van de Peutingerkaart zou zijn. Wanneer we nu echter[1] keizer Claudius in de eerste plaats de Rijngrens zien versterken tegen de, in het thans geheel door hem opgegeven Westphalen wonende, Germanen en als we hem als sluitsteen van die versterking Keulen zien stichten, voortaan de hoofdstad van het Romeinendom in deze streken, Colonia Agrippinae genoemd naar zijn heerschzuchtige gemalin en we zien hem dan verder, eveneens in de lijn van zijn politiek, die Romeinsche vloothaven, die groote vesting bij Voorburg bouwen, kan het dan haast anders of ook die vesting moest den naam dragen dierzelfde trotsche vrouw? Moet dan niet Praetorium Agrippinae, door de Peutingerkaart ook juist in die buurt aangewezen, de kolossale Romeinsche ruïne op Arentsburg zijn geweest? Zoo heeft dus een eenvoudige archaeologische beschouwing niet alleen de groote beteekenis van deze vesting als het Romeinsche vlootstation van Neder-Germanie en het doel van Corbulo's gracht duidelijk gemaakt maar ook die vesting haar waren naam toegewezen. Hoe deze vesting waarschijnlijk in den Bataafschen opstand verwoest en daarna weder herbouwd is zagen we reeds. De grootte ervan maakt het niet onwaarschijnlijk dat zij ook het twee-cohorten-castellum[2] geweest is, waarvan Tacitus verhaalt, dat het door Brinio verwoest is geworden. Daar echter zulke vage berichten op zich zelf

1) Vgl. Bonn. Jahrb. 111 blz. 17.

2) Prof. Huizinga (Nijh. Bijdr. 1909), op de oude opvatting doorredeneerend, meent zeker te kunnen zeggen dat Katwijk en Roomburg - waar gelijk we zagen geen archaeologische aanwijzingen voor het bestaan van zulke castella aanwezig zijn - de twee vestingen geweest zijn door Brinio verwoest. Z.H.G. vergeet daarbij echter dat ‘hiberna’ een plurale tantum is en dat het door Tacitus genoemde ‘hiberna duarum cohortium’ niet twee vestingen beteekent, doch één castellum voor twee cohorten, gelijk er in Duitschland meerdere gevonden zijn.

onmogelijk te localiseeren zijn, zal het bewijs hiervoor moeilijk zijn te geven.

Terwijl dus Vechten nog slechts als exporthaven en zeeplaats voor den handel naar het Noorden van beteekenis bleef, is Arentsburg bij Voorburg, Praetorium Agrippinae, op het midden van de eerste eeuw het station voor de Romeinsche oorlogsvloot geworden van waaruit men naar Brittannie eerst nog een heel eind binnendoor varen kon om dan aan de Schelde zee te kiezen. Geen wonder dus dat we hier op Arentsburg niet zulke wij- en geloftesteenen van zeelieden vinden als we die in Vechten aantroffen. Immers dáár, waar men voor goed het land verliet, waar men na een zeetocht het eerst weer aan land kwam, behooren zulke danksteenen te worden opgericht, niet op een plaats vanwaar men eerst nog verscheidene dagen binnenvaart had af te leggen. En als we nu hier gezien hebben hoe wie uit den Rijnmond uitvaart, dus ook de vloteling uit Arentsburg, eerst aan de Schelde de volle zee ingaat, dan kan het ons ook niet verwonderen, dat we zulke wijdingen aan de goden, gelijk we die in Vechten op de plaats zelve aantroffen, door de zeevaarders op de Westelijke zee eerst op de punt van het eiland Walcheren opgericht vinden. Zonder dat uit Zeeland andere Romeinsche overblijfselen ons bekend zijn, zien we daar immers bij Domburg dat beroemde Nehalennia heiligdom, waarin tal van geloftesteenen en wijgeschenken zijn gevonden, zoowel aan die godin als aan andere goden gebracht voor het behoud van den schepeling of van zijn familie of ook wel voor de bewaring zijner koopwaren op den overtocht over zee. Over den aard van het heiligdom iets meer te zeggen is helaas niet mogelijk, over die godin verder uit te weiden ligt niet op onzen weg. Ons zij het genoeg hier de plaats te hebben aangewezen, waar de angstige of dankbare reiziger zich tot de goden wendde met gelofte of dank bij de vaart naar Brittannie als hij ‘uitvarend uit den Rijnmond’ zijn weg binnendoor had genomen tot hier in het Zuiden, waar hij zich eindelijk aan den ‘ongewissen oceaan’ moest toevertrouwen, waar ook de oorlogsvloot, uit haar station bij Voorburg komende, eindelijk door de Schelde zee moest kiezen Merkwaardig is het nog hoe die vloot, die classis Germaniae pia fidelis hier in het Zuiden op de Schelde bij Antwerpen

het bewijs van haar aanwezigheid heeft achtergelaten in den vorm van een enkele dakpan met haar stempel voorzien.[1)]

Die Romeinsche vlootvestingen, buiten de grensversterking aan den zuidelijken Rijnarm, de Waal, vooruitgeschoven, zullen natuurlijk ook te land met die grensforten in verbinding hebben gestaan. Een andere vraag is het echter of er ook nog op die verbindingswegen castella hebben gelegen. Er is althans niets zoodanigs gevonden. Als de castella langs de Waal zich ook nog verder naar het Westen en langs de Maas hebben voortgezet, zullen ze hier in dit overstroomingsgebied der groote rivieren zeker het lot gedeeld hebben dat we weten dat Rossum te beurt is gevallen; een tusschenliggend castellum tusschen deze linie en Arentsburg zou dan volkomen overbodig geweest zijn. Misschien zou men ook de bekende brug van Zuilichem over de Waal voor een punt van zulk een verbindingsweg kunnen aanzien, wanneer men althans met Pleyte[2)], die brug voor Romeinsch houdt, waartoe wij echter, zonder het tegendeel te beweren, nog geen vrijheid vinden, vooral wegens het ontbreken van Romeinsche resten aan de brughoofden.

Voor een punt van verbinding tusschen Vechten en de Rijnforten aan de Waal zou men misschien Geldermalsen kunnen houden, althans hier schijnen uit vroegen Romeinschen tijd graven gevonden te zijn; ook hier zou echter een systematisch onderzoek aan een nadere bespreking dezer vraag moeten voorafgaan.

Nog een andere plaats zou als die voor zulk een verbindingscastellum tusschen Vechten en de grensforten naar onze meening in aanmerking komen, Wijk-bij-Duurstede, ongeveer op het midden tusschen beiden gelegen, juist daar waar de Rijn naar 't Noorden afbuigt. Ongelukkigerwijze zijn echter de Romeinsche voorwerpen, die hier gevonden zijn, of zelfs maar heeten te zijn, zeer gering in aantal en is hier verder ook van een Romeinsche nederzetting niets meer te vinden, zoodat we ons niet gerechtigd achten ons hier werkelijk zulk een Romeinsch castellum te denken. Wel heeft Janssen hier in grooten getale de overblijfselen eener

1) Bull. comm. roy. 1880 blz 63.
2) De Rom. brug bij Zuilichem.

laat-Karolingische nederzetting opgegraven, die mogelijk op de plaats van een vroegere Romeinsche kan gevestigd zijn geweest. Uit den aard der zaak konden in zijn tijd die opgravingen niet worden uitgevoerd op een wijze, die iets dergelijks zou hebben kunnen aantoonen. Toch lijkt ons die Karolingische nederzetting juist op deze plaats ook voor ons van belang. Ook die wijst ons immers op de belangrijkheid van den waterweg waaraan zij lag, van den thans zoo nietigen Krommen Rijn, een belangrijkheid, die zich eerst dan laat verklaren, als we ons voorstellen hoe hij, gelijk we dat boven zagen, waarschijnlijk met de Vecht te zamen den verbindingsweg vormde tusschen de Rijnstreek en de Noordelijke gewesten. Slechts door dit aan te nemen zagen wij boven de beteekenis van Vechten duidelijk in en begrijpen we ook thans de aanwezigheid van de belangrijkste tot nog toe in ons land bekende Karolingische nederzetting, juist hier bij Wijk-bij-Duurstede. Mogelijk zou een nader onderzoek hier dus ook nog een Romeinsche vesting kunnen weervinden.

Hiermede hebben we ook alle plaatsen in onzen Rijnstreek genoemd, waar werkelijk reden bestaat aan een Romeinsche vesting te denken. Romeinsche voorwerpen zijn er natuurlijk bij het half geromaniseerde Batavenvolk genoeg gevonden, maar dat het daar niet op aan komt wanneer men zich de wijze van bezetting van ons land door de Romeinen wil voorstellen, kan toch eigenlijk ieder begrijpen. En een geheel ander beeld, dan men tot nog toe ons meestal toonde, hebben we thans van die Romeinsche overheersching gekregen. De grens van het Imperium Romanum vormde ook hier de Rijn en, gelijk overal, ook hier de linkeroever daarvan. Daar lagen die grens-castella op den Gallischen oever, tegenover het Bataveneiland. Deze stam, evenals de Friezen wel van Rome afhankelijk, maar toch een bijzondere positie van vrijheid bezittend, leefde daar op zijn drassig eiland, dat niet, gelijk men zich voorstelde, door een cordon van Romeinsche vestingen werd omringd, doch waar slechts een paar forten waren aangelegd dáár, waar de Romeinsche politiek een vlootstation voor haar oorlogsvloot noodig had, in Vechten en Voorburg. Overigens had daar de Bataaf in eigen land zijn eigen woonplaats op de woerden van de Betuwe, die ons, evenals de

terpen van de Friezen, de resten van zijn eigenaardige zelfstandige Germaansche kultuur, echter natuurlijk sterk onder den invloed van de hoogere beschaving in de nabijheid en gemengd met de natuurlijk ook bij hem geïmporteerde producten van Romeinsch handwerk, hebben bewaard. Overal waar op zijn woerden de Bataaf woonde, vindt men ook zulke Romeinsche voorwerpen, door hem naast zijne eigene gebruikt, terwijl de Fries, die ook in zijn eigen handwerk Romeinschen invloed toont, betrekkelijk minder werkelijk Romeinsche producten heeft bezeten. Mogelijk zal een veteraan b.v. ook hier niet zelden een huis hebben gebouwd naar Romeinsch model, gelijk hij dat elders had leeren kennen, doch overigens zijn het Germaansche, geen Romeinsche nederzettingen, die we hier vinden. Hoe we ons zoo'n nederzetting te denken hebben? Hoe men zich het leven dier Bataven of Friezen zal hebben voor te stellen? Hierop zal eerst een systematisch onderzoek van onze woerden, misschien ook van de terpen, antwoord kunnen geven. Eerst dan zullen wij nog meer weten van die eigenaardige Germaansche beschaving onder Romeinschen invloed.

We zien hoe we tot een geheel andere voorstelling van zaken zijn gekomen, dan tot nog toe algemeen gold, en geen wonder. Immers in plaats van uit te gaan van het eenige zekere materiaal dat we werkelijk bezitten, de archaeologische vondsten, met kennis van zaken geschift, heeft men tot nog toe bij ons slechts getracht met zeer gebrekkige hulpmiddelen zijn voorstelling te vormen. Behalve de enkele litteraire berichten, was het in de allereerste plaats altijd weer die Romeinsche reiskaart, die Peutingerkaart, die werd geraadpleegd, en of men nu al over de castella van Drusus sprak of over den opstand der Bataven, steeds weer deed die kaart dienst, die op een origineel teruggaat, dat dan toch op zijn allervroegst in het begin van de 3^{e} eeuw gemaakt is, dus in een tijd toen de Romeinsche heerschappij hier al ten einde spoedde. Verder vroeg men zich niet nader af, wat dan wel de op die kaart vermelde plaatsen geweest zijn, of een weg op die kaart ook niet wel langs Batavendorpen b.v. zal hebben geloopen, neen, elke naam, erop vermeld, moest bepaald een Romeinsche nederzetting of zelffs een castellum, vertegenwoordigen. Geen

wonder dus dat die kaart, dit stokpaardje der ouderwetsche oudheidkundigen, hen een geheel verkeerde richting heeft uitgereden. In plaats van te onderzoeken of men nu op een plaats werkelijk een bepaalde nederzetting had of niet, ging men verder vaak over tot het geliefkoosd handwerk der woordafleiding. Omdat een tegenwoordige naam grammaticaal van een Latijnschen plaatsnaam, in eenig bericht genoemd, zou kunnen worden afgeleid, moest de tegenwoordige plaats van dien naam ook dezelfde zijn als die oude. Wat er op dit rijke veld van gissingen al voor kluchtige sprongen gemaakt zijn, daarvan kan ieder zich overtuigen door maar eens een of ander oud werkje op het gebied onzer vaderlandsche oudheidkunde op te slaan. Geheel waardeloos willen wij natuurlijk die woordafleiding niet noemen voor ons doel, maar heel veel wordt er toch niet mee bereikt. Erger wordt het als men ook nog verder strekkende conclusies aan zulke taalkundige feiten gaat vastknoopen. Zoo vertelt ons Tacitus b.v. dat het land der Bataven bij hun komst onbewoond was; archaeologische verschijnselen, die het tegendeel bewijzen, zijn niet bekend, maar op grond van plaatsnamen hooren we toch vaak beweren, dat vóór de Batavieren Kelten hier woonden, dat verscheidene Batavenplaatsen zelfs oude Keltische zijn. Noviomagus is een Keltisch woord, Lugdunum eveneens, dus ook die plaatsen moesten van Keltischen oorsprong zijn. We gelooven onze taalgeleerden gaarne, maar als een Gallo-Romein in onze streken komt en daar een plaats een naam geeft, dan zal hij vaak een naam kiezen uit zijn eigen Keltisch vaderland. In Amerika lagen Amsterdam, Alkmaar, enz.; is dat een bewijs, dat de oorspronkelijke bewoners van Amerika Hollanders waren?

Ziethier slechts een paar oorzaken voor de geldende valsche voorstellingen, die de vrijheid van het Bataafsche land miskenden, zijn eigen gemengd Germaansche beschaving over het hoofd zagen en niet inzagen wat de natuurlijke plaats en de beteekenis was van de Romeinsche nederzettingen in onze streken van Betuwe en Holland, die slechts een zuiver militair karakter droegen.

Hoe geheel anders is het tooneel als we den blik naar het Zuiden van ons land richten. Teekenend is het zeker, dat in

geheel Limburg en Brabant geen enkele dakpan of baksteen met een militair stempel er op gevonden is. Hoe verbazend rijk dan ook deze streek aan Romeinsche overblijfselen is, nergens is een legerplaats of een castellum aan te wijzen.[1)] Hoe de Melenborg bij Roermond hierop slechts schijnbaar een uitzondering maakt werd boven reeds vermeld.

Toch heeft men, als was het een zaak die volkomen van zelf sprak, dat ze er moesten zijn, ook in deze streek steeds weer naar Romeinsche vestingen, nu langs de Maas, gezocht. Met de gebruikelijke hulpmiddelen is men ook hier steeds weer bezig geweest, en tal van plaatsen wedijveren ook hier om de eer, met een plaats van de Peutingerkaart te worden vereenzelvigd en dan ook maar dadelijk tot Romeinsche vesting te worden gepromoveerd. We zeiden echter reeds dat nergens in die streken een spoor van zulk een vesting is gevonden en we zijn overtuigd dat dit nooit gevonden zal worden, omdat er nooit een is geweest. Immers in onze streken aan den Rijn zijn de Romeinen gekomen als 't ware op 't oorlogspad de rivier volgende, vandaar die vele resten van militairen aard; maar welke beteekenis kan in een veilig achter de Rijngrens gelegen streek een reeks vestingen hebben gehad langs de Maas? Als de Romeinen over hun geheele gebied, overal langs elken weg of rivier, vestingen hadden willen aanleggen, waar hadden ze dan de troepen vandaan moeten halen om die te bezetten? Op een punt waar een weg b.v. een rivier overging zou men zoo iets misschien ook nog kunnen verwachten; maar waartoe zulke vestingen op andere willekeurige plaatsen? Echter ook van zulk een versterkten overgang van een rivier is in onze streken nog niets gevonden. Ook hier had zich zulk een, bij nader inzien eigenlijk ongerijmde, voorstelling, niet gevestigd, als men was uitgegaan van de vraag: ‘wat weten we nu eigenlijk van de Romeinen hier, wat hebben zij in den bodem achtergelaten?’ Een versterkte brug over de Maas heeft men bij Maastricht meenen te ontdekken. Nu is het wel zeer waarschijnlijk dat hier al in Romeinschen tijd een brug over de rivier gelegen heeft,

1) Wat een voortgezet onderzoek van den door ons weergevonden eigenaardigen Romeinschen aanleg bij Veldhoven brengen zal is nog af te wachten. Men vgl. Oudheidk. Mededeel. IV.

doch uit welken tijd is niet te zeggen; wel zijn daar ook Romeinsche gebouwresten ontdekt, maar niet van militairen aard. Deze resten lagen hier in een reeks van 't Westen der stad af op de rivier aan bij de O.L. Vr. kerk; een enkel detail is ons beter bekend, zooals een groot gebouw met verwarmingsvloer, hypocaustum, door Leemans hier ontgraven, en eenige andere; maar het is ons toch niet mogelijk ons hier eenige algemeene voorstelling van dat Romeinsche Maastricht te maken en het volkomen ontbreken van legioenstempels doet ons met groote waarschijnlijkheid besluiten dat we hier slechts een burgerlijke nederzetting hebben, waarvan ook de juiste tijd niet, ook niet met behulp van enkele muntvondsten, te bepalen schijnt. Ook zijn er berichten omtrent grafvondsten; maar ook daaromtrent valt niet veel meer te zeggen. Ten slotte heeft men bij de ontmanteling van Maastricht eveneens bij de O.L. Vr. kerk een ouden weg gevonden en de overblijfselen van een ouden ringmuur met poortje, waarin men eveneens Romeinsche stadsresten meende te herkennen. We zouden echter, gezien deze vondsten, niet met zekerheid durven verklaren dat muur en poortje werkelijk Romeinsch zijn en niet uit een iets lateren, mogelijk reeds christelijken, tijd; en in ieder geval moet zulk een stadsmuur, indien al Romeinsch, hier, gelijk overal elders uit betrekkelijk laten tijd zijn. Het bestaan van een brug op deze plaats lijkt echter in allen geval zeer aannemelijk en aan beide zijden lag een, waarschijnlijk niet zeer groote Romeinsche nederzetting, zoowel in Maastricht als in Wijk, waar eveneens Romeinsche fundamenten zijn weêrgevonden, omtrent welke de beschrijving ons ook al niet veel verder brengt; alleen heeft men ook hier, evenmin als aan den overkant, geen enkel spoor ontdekt, dat op de aanwezigheid van een militairen aanleg zou wijzen.[1)]

Iets wat men een Romeinsch stadje zou kunnen noemen, hoewel, voor zoover we weten, niet ommuurd en misschien vrij spoedig vernietigd, heeft te Heerlen gelegen. Hier zijn vrij wat overblijfselen gevonden, vooral ook Romeinsche graven, en in het z.g. Dodelager zijn hier omstreeks het midden van de vorige eeuw vele fundamenten van Romeinsche huizen

1) Voor deze en de volgende beschrijvingen zie Habets, les Antiquités du duché de Limbourg.

weggebroken. Een eigenaardigen blik op de iets grootere beteekenis van dit plaatsje geeft ons de Romeinsche pottebakkerij[1)], wier producten in de Limburgsche hoeven, waarvan straks sprake zal zijn, vrij talrijk worden aangetroffen. Zoo schijnt Heerlen dus eenigszins een centrum geweest te zijn voor de landbevolking hier in den omtrek. De grootere plaats, tevens garnizoensplaats, hier in deze streek, waar o.a. baksteenen van het 14e legioen zijn gevonden, was Tongeren in België, het bekende Aduatuca Tungrorum, nog zeer rijk aan Romeinsche overblijfselen; dan volgde dus naar het Oosten, waarschijnlijk langs den Romeinschen weg, die van Tongeren op Keulen aanliep, Maastricht, zonder groote beteekenis en daarop Heerlen, dat evenmin een militair punt schijnt te zijn geweest, al heeft men dit laatste vaak, en niet onwaarschijnlijk terecht, geidentificeerd met het Coriovallum, dat op de kaart van Peutinger staat aangegeven. Tusschen deze drie plaatsen nu, in deze mooie en vruchtbare streek van Zuid-Limburg, zijn vooral de talrijke landhuizen gevonden van Romeinsche kolonisten voor een deel reeds door Schuermans en Habets, een paar ook door ons ontgraven.[2)] In de eerste plaats zijn in de buurt van het bekende Ravensbosch, ten Noorden van Valkenburg, vele van zulke villas gevonden, en zelfs meende Janssen hier boven op het heuvelplateau de overblijfselen van een Romeinsch kapelletje te hebben ontdekt. In het dal langs den tegenwoordigen weg van Meerssen naar Valkenburg heeft men de graven gevonden van deze kolonisten en ook aan de overzijde op de heuvels bij Berg Terblijt ontgroef Habets een Romeinsch grafveld. Al die landhuizen vertoonen geheel het zuiver Romeinsche type; de dakpannen, erbij gebruikt, zijn uit dezelfde particuliere fabrieken die hun waren stempelden met de merken C.E.C. en M.H.F., de voorwerpen zoowel in graven als in de landhuizen zelve gevonden, zijn alle van zuiver Romeinschen herkomst, geen kwestie van een gemengde kultuur. Wat we hier vinden zijn de resten van bewoning van een volkomen geromaniseerde streek. Deze Romaniseering in Zuid-Limburg

1) Waarover onlangs een interessante studie is gepubliceerd door prof. Goossens in de Oudheidk. Mededeel. v.h. Rijksmus. v. Oudh. III.
2) Wij gaven van deze landhuizen een overzicht in Elzev. Maandschr. 1907. Vgl. ook Oudheidk. Mededeel. I en II.

hangt direct samen met de Romeinsche kultuur in Belgie vlak over de grens en verder de Maas op, waar we precies zulk een landbevolking vinden van Romeinsche kolonisten, in het onbeperkt genot van een bloeiende volkomen Romeinsche beschaving.

Een sterk bewijs voor het gebrekkige onzer litteraire overlevering is het wel dat onze berichten geheel zwijgen van dat bloeiende Romeinsche leven in die streken; het eenige wat ze ons brengt zijn een paar plaatsnamen, genoemd door de Peutingerkaart. Wel heeft men achteraf getracht een paar plaatsen van de oude litteratuur op ons Limburg te betrekken doch zonder succes. Alleen schijnt in deze streken een deel der Eburonen te hebben gewoond, van dien ongelukkigen volksstam, door Caesar[1)] verdelgd. Doch dit is ook alles. Des te meer echter verhalen ons ook hier weer onze archaeologische gegevens. Immers uit het oostelijk Belgie zien we zich de romaniseering langzamerhand naar het Noorden uitbreiden in deze barbaarsche landen, beschermd als ze waren door de Rijngrens. Dat grensgebied en de landen, daar binnen gelegen, met geweld van wapenen tot Romeinsch gebied te maken, die vestingen op te richten aan de grens, dat was alles slechts het werk van betrekkelijk korten tijd; doch heel iets anders was het een land te romaniseeren. Veel meer tijd was er noodig om een volkomen Romeinsche beschaving in het land te doen ontstaan en waar de Rijn slechts de grenswering was tegen het barbarendom, daar was de Maas, de rivier in het vredige land, de natuurlijke geleider dier hoogere kultuur. Eerst verscheidene tientallen van jaren nadat de Rijngrens reeds den stroom van invallende Germanen had gestuit, nadat daar reeds die Romeinsche verdedigingslinie was verrezen, zien we dan ook die zich langzaam uitbreidende Romaniseering ons land bereiken. Het aardewerk spreekt hier een volkomen duidelijke taal; niet voor het allerlaatst van de eerste eeuw na Chr. is de eerste hoeve in het Limburgsche gebouwd, dan volgen snel, vooral in het

1) B.G. VI XXXII. De door Tacitus (Hist. IV 66) genoemde tocht van Civilis en het gevecht aan de Maas zal wel zuidelijker hebben plaats gehad en ook de verhalen van Ammianus Marcellinus over Julianus zijn moeilijk in ons land te localiseeren. In geen geval echter verhaalt een van beiden ons iets, wat ons eenige nadere inlichting zou kunnen verstrekken.

begin van de tweede eeuw, alle andere. Een volkomen veilige tijd is het geweest, die tweede eeuw; beschermd door de krachtige Romeinsche Rijnlinie, kon zich veilig die hoogere kultuur, voortgeplant door Romeinsche kolonisten, uitbreiden; onbeschermde landhuizen bouwden ze daar vooral in het bekoorlijke heuvelland langs de Geul en een welgestelde bevolking leefde er in volkomen vrede. Soldaten werden er zelfs niet anders gezien dan mogelijk alleen op een doormarsch naar de grens over de wegen die het land doorkruisten; van een militaire bezetting geen sprake. Veel is er over den preciesen loop dier wegen geschreven en getwist, op verscheidene plaatsen langs de Maas, waar een weg van Nijmegen af naar de geromaniseerde streek in het Zuiden voerde, meent men dien weg te hebben weergevonden; en ook tal van andere verkeerswegen, gezocht vooral op grond van de teekeningen der Peutingerkaart, meent men ons te kunnen aanwijzen. Hierover een oordeel uit te spreken zou ons te ver voeren en bovendien, de preciese loop dier wegen doet ook betrekkelijk weinig af of toe aan het beeld van het leven der geromaniseerde bevolking in het Zuiden van ons land, die wij ook reeds sporadisch hier en daar meer noordelijk langs de Maas zich zien vestigen, als om langzamerhand van het geheele land bezit te nemen. Dit heeft echter niet zoo mogen zijn.

Als ware een verzengende adem over het land gegaan, zien we in den aanvang van de derde eeuw al dat Romeinsche leven, die welvarende landhuizen, die echt-Romeinsche weelde, ook in het naburige Belgische land[1)], plotseling vernietigd. Vele dezer villae vertoonen de sporen van brand en ruw geweld, andere zijn eenvoudig verlaten, maar het gevonden aardewerk houdt overal plotseling met de eerste jaren van de 3e eeuw op, en ook de munten spreken van een verlating omstreeks dezen tijd. Geen twijfel of een Germaneninval heeft hier omstreeks dien tijd het Romeinsche leven, nadat het zich slechts gedurende ruim honderd jaren had kunnen ontplooien, ineens vernietigd, de landhuizen in puin geworpen en de bevolking zelve verjaagd. Geen tweede maal heeft die bevolking zich hier aan een dergelijk gevaar blootgesteld. Latere sporen van bewoning dezer landhuizen

1) Vgl. ook ‘Huybrigts, Tongeren’ in de Soc. scient. et litt. du Limb. XXII.

zijn ons onbekend. Slechts de stadjes als Maastricht en Tongeren - of Heerlen soms ook al niet vernield was, lijkt me nog niet te zeggen - boden een iets veiliger woonplaats, vooral wanneer ze thans misschien van muren zullen zijn voorzien geweest.

Zoo heeft dus reeds in den aanvang van de derde eeuw een Germanenzwerm de Rijngrens doorbroken en het daarachter liggende land verwoest; en van toen af is hier reeds de stroom van Germaansche barbaren, gedurende enkele eeuwen door de Romeinsche macht aan den Rijn tegengehouden, weer opnieuw gaan vloeien, om ten slotte de Belgische landen met Frankische scharen en Frankische kultuur te overstelpen.

Te vergeefs zoekt men eenig litterair bericht over dezen geweldigen vernietigenden barbareninval in dat begin van de derde eeuw. Wel heeft men getracht een kort berichtje[1)] omtrent een beweging der Chauci er mee in verband te brengen, maar noch de plaats, noch de tijd waarop deze valt (177 n. Chr.) komt er mede overeen. Als we dus slechts op onze geschreven bronnen afgingen, zou ons niets, noch van deze bloeiende Romeinsche beschaving, noch van haar vernietiging bekend zijn. Dat de vernietiging van onze Romeinsche Limburgsche kultuur niet onwaarschijnlijk in verband staat met de Germanenbeweging, die in 213 aanleiding gaf tot het doorbreken van den Limes in Zuid-Duitschland, ten gevolge van het zwakke optreden van Keizer Caracalla, kunnen we slechts in het algemeen vermoeden.

Hoe het zij, van toen af is het welvarende Limburg van vroeger een bijna verlaten landstreek, telkens weer blootgesteld aan de invallen der barbaren, al naarmate het wisselend lot van het verzwakte Romeinsche rijk, een verslapping of een oogenblik van krachtiger optreden ten gevolge had. De romaniseering van deze landen was echter voorgoed gestuit, lang voordat zij het geheele land binnen de Rijngrens had bereikt. In Brabant, ja zoo gauw als men zich maar iets noordelijker even van de wegen langs de Maas verwijderde, vond men ook in den Romeinschen bloeitijd van Limburg die volksstammen, wier grafvelden ons hun ouden barbaarschen beschavingstoestand toonen, slechts even beïnvloed door een

1) van Spartianus, vgl. echter Mommsen Röm. Gesch. V. blz. 146.

zwak Romeinsch import; en alleen maar op een enkele plaats in dat binnenland, als b.v. bij Alphen in Brabant of bij Rijsbergen, waar waarschijnlijk de overblijfselen van een ook door Romeinen vereerd heiligdom eener godin Sandraudiga gevonden zijn, kan men misschien spreken van een eenigszins meer intensen invloed.[1)]

Waar we dezen barbaarschen toestand nog binnen de Rijngrens aantreffen, daar spreekt het wel bijna vanzelf, dat de Germanenoverblijfselen in het Noorden van ons land uit die tijden, voor zoover ze niet aan de half geromaniseerde Bataven of Friezen en hun verwanten behooren, een kultuurtoestand vertoonen op een nog minder hoogen trap. De brandgraven op de Veluwe, de urnenvelden van de stammen in de latere Saksische landen in Twente en Drente, toonen ons eveneens een ouden primitieven beschavingstoestand, slechts een enkele maal als 't ware gedateerd door een stukje Romeinsch import.

Zoo zien we dus hoe in onze door barbaarsche stammen bewoonde gewesten de Romeinsche beschaving op twee wegen is doorgedrongen en op twee wijzen optrad. Eerst leidde het oorlogspad de Romeinen langs den Rijn ons land binnen. Toen verrees daar langs die rivier om zoo te zeggen een militaire Romeinsche beschaving, uitstralend ook op het Bataveneiland en bij de bevriende Germaansche stammen als Bataven en Friezen een eigenaardig Romeinsch-Germaansche beschavingstoestand wekkend. In het door de versterkte Romeinsche Rijngrens beveiligde land breidde zich d.e.t. langs de Maas een echte Romeinsche beschaving uit, een vreedzame Romaniseering, die langzamerhand in het land doordrong en uit den aard der zaak dus ook eerst later ons Limburg bereikte. Niet zoodra echter was de Rijngrens voor de eerste maal voor een barbarenzwerm bezweken of die eerste inval der Germanen was reeds voldoende om die vreedzame kultuur te vernietigen en voor eeuwig te doen verdwijnen. De Romaniseering was voor goed gestuit lang vóór ze het geheele land, zelfs binnen de Rijngrens, had kunnen bereiken. In plaats van de Romeinsche kultuur der tweede eeuw zien we thans in het Zuiden de Frankische treden na één of meer

1) Over Veldhoven zie noot blz. 347.

eeuwen van verlatenheid. Vroeg-Merovingische graven, op verschillende plaatsen langs de Maas, toonen ons die vernietigers der Romeinsche beschaving reeds in onze streken gevestigd. Ja, het is bekend hoe Keizer Julianus die Franken reeds tot diep in België en Taxandria doorgedrongen vond.

Wel sloot zich telkens weer achter een Germaneninval voor eenigen tijd het Romeinsche cordon aan den Rijn, waar bij tusschenpoozen telkens de Romeinsche militaire macht voor een wijle werd hersteld. Zoo hebben dus de vestingen in onze meer Noordelijke streken een veel langer leven gehad dan de eigenlijke Romeinsche beschaving in het Zuiden van ons land. De krachtige, strijdvaardige Bataven en Friezen, voeling houdende met die Romeinsche vestingen in hun buurt, hebben zich lang weten te handhaven tegen de Frankische invallers, die dan ook door het drassige land in de Rijndelta wel niet sterk zullen zijn aangelokt. In tegenstelling met het Zuiden is hier de Merovingische kultuur betrekkelijk zeldzaam. Hoe lang echter hier in de buurt die Romeinsche vestingen nog als zoodanig hebben bestaan, vermogen we nog niet te zeggen. Slechts systematische onderzoekingen, op de plaats dier militaire nederzettingen ingesteld, zullen hierop een antwoord kunnen brengen en ons een vollediger beeld van hun bestaan kunnen geven.

Wij zijn aan het einde van de ons gestelde taak. Allerminst was het ons doel hier ook maar eenigszins volledig dat eerste hoofdstuk onzer vaderlandsche geschiedenis te schrijven. Dit zij den historicus overgelaten. We hebben slechts willen doen zien, hoe op dit gebied vooral uit Duitschland een andere wind waait, hoe men dáár in den laatsten tijd, uitgaande van wat het archaeologisch onderzoek aan den dag heeft gebracht, tot een veel juister, veel vollediger voorstelling van zaken komt, hoe er, op grond van die betere voorstelling en eveneens uitgaande van de archaeologische feiten ook in ons land heel wat meer over die oude tijden te zeggen valt, dan men tot nog toe uit de litteraire overlevering wist op te maken. Geschiedschrijving is uit den aard der zaak een litterair vak; den historicus, die zich gevormd heeft in de studie van litteraire bronnen, van schrijvers en archieven, moet het vreemd vallen zich geplaatst te zien tegenover een

exact materiaal van voorwerpen en waarneembare dingen, ja het moet hem moeilijk zijn die waarnemingen en de argumenten, daaruit getrokken, naar waarde te schatten, laat staan ze zelf te gebruiken. Wie echter aan het schrijven van dat eerste hoofdstuk onzer geschiedenis zijn krachten wil wijden, zal zich ook vertrouwd hebben te maken met het onderzoek van dat materiaal, hetwelk op te sporen en te bewerken de taak van den archaeoloog is; hij zal ook moeten leeren arbeiden in dat reusachtig archief der vaderlandsche geschiedenis, dat de bodem van ons vaderland zelf ons heeft bewaard.

Hiervan de overtuiging te vestigen en op te wekken tot arbeid op dit veld, waar nog zoo ontzaglijk veel te doen valt, was het voornaamste oogmerk van dit opstel.

DR. J.H. HOLWERDA JR.

Liederen.

Aan de beek.

Helder. de beek en ver de bron,
Waaruit zij schitterend ontspruit.
Hier vloeit zij vlak, zonder geluid,
Doorschenen van de zachte zon.

Schaduw en grijze schemering
Van waterwilg en 't oeverriet.
Zij spiegelt weder, wat zij ziet
Met inniger vertedering.

Hemel in herfsttijd diep en bleek
Boven het wijde land gebogen.
En dieper zien mijn verdiepte oogen
Hemelspiegeling in de beek.

Het smalle water, stil bereid,
Weerspiegelt wijl het peinzend vliet,
De hooge zon en 't hoog verschiet
Van der heemlen oneindigheid.

Mijn ziel als water van de beek
Arm en van wat troebelde ontdaan,
Vreugden en smart, wordt rijker aan
Schoonheid uit hemelverre streek.

Mijn ziel werd helder. Zij vervliet
Als water zonder rimpeling,
Spiegelende in licht-tinteling
Schat, die zij schoon en verre ziet.

Sluimerende knaap.

Wonder van schoonheid, sluimerende knaap
Ik kwam u wekken, maar toch denkend, dat
De lichte zon u reeds opgewekt had,
En ziet: ik vond u wonderschoon in slaap.

En togen droomen door uw kalme ziel
Zoo zacht ontroerend, dat een glimlach boog
Open uw mond en uw licht-sluimrend oog
Trilde in het licht, dat zonnig binnenviel.

Jongen, wat roerde uw ziel zoo wijd en klaar?
Uw slanke hand bleef roerloos op het dek,
Uw andre hand, rondom de bloote nek
Streelde de weelde van uw zonnig haar.

Uw adem waaide weg met licht gerucht,
De droom bloosde uwe wangen donkerrood.
Wat droomt gij toch, jongen? Door mijn ziel vlood
Daar gij zoo schoon zijt, eene zachte zucht.

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Verzen.

De lentesterren.

De lentesterren kijken zoo blij.
Zij weten alléén een geheim van mij.

Zij weten, dat eens in het meer van mijn ziel
Een zilveren schitterster nederviel.

Het was, als nu, in een lentenacht.
- Zoo làng had ik vergeefs gewacht. -

Het wijde meer lag effen uit.
De lucht was luw en zonder geluid.

De witte meeuwen waren ter rust,
De meeuwen, die het zongoud kust.

Alleen de sterren hebben bespeurd,
Dat toen een wonder aan mij is gebeurd.

En nu verbergt mijn blauwe ziel
Het licht, dat eens uit den hemel viel.

Maar over het meervlak een zilveren schijn
Vertelt, dat iets moois in de diepte moet zijn.

De lentesterren kijken zoo blij.
Zij weten alléén een geheim van mij.

Najaarsavond.

Schimmen-witte weedom-vormen
Rijzen uit de najaarsstormen,

Komen in de schemertijden
Door de deuren binnenglijden,

Ritselen met sleepgewaden,
Of ze alom en nergens traden,

Zuchten zacht, alsof ze zingen,
Zingen doode erinneringen,

Zingen van verlaten zwerven,
Van een eeuwig-angstig derven

Voor de moede, bleeke blinden,
Die maar tasten en niet vinden...

Schimmen-witte weedom-vormen
Rijzen uit de najaarsstormen.

HENDRIKA BOER.

Verzen.

Fragment.

Een weerloos kind - -
o! met oogen zoo trouw,
Als de hemel zoo diep, als de hemel zoo blauw,
En met handen, die wisten van zonde noch leed,
Als leliën blank - en 't eenige kleed
Zoo licht en zoo rag... o, een sluìer alleen
Die wuifde om 't rozige kindeke heen....
En overal bloemen, en overal zon,
Zoover als de wereld maar wezen kon....

Een weerloos kind,
ben ik eenmaal gegaan....
En 't leven, dat zag me verwonderd aan,
En 't leven was goed waar ik lachende schreed -
Mijn oogen genazen veel weedom en leed,
En ik wìst niet... een kind, o, zoo weerloos en rag,
Dat overal bloemen en zonneschijn zag...
Tot éens... uit mijn sluimering droomend ontwaakt,
Het zwoele verlangen mij bang heeft gemaakt.

Een weerloos kind,
- - dat 't leven niet kent...
Zóo heb ik mij toen tot dë oogen gewend,
De droevigë oogen, zoo donker en diep
Alsof er een wonder geheimnis in sliep....
- - Stil zijn uit mijn handen de bloemen gegaan,
Ik zag in den sluier mij bevende staan....
En de gloed van dë oogen was over mij heen
En ik wist er het vreemde dier oogen alleen.

Een weerloos kind - -
o, waaròm moest ik zijn
Een kind dat niet wist hoe de liefdë is pijn...
Een kind dat niet wist hoe de zonde en 't leed
Steeds komen met bloemen in 't zonnige kleed...
Dë oogen... zij hebben mijn leden verzengd...
Ze hebben mijn eenzame hart niet gedrenkt...
- - Ze zijn weer gegaan... en ik ben weer alleen
Maar het kind en de hemel... de zòn is heen...

Weemoed.

Zoo menige bloem van haar blad'ren ontdaan,
De stengel gebogen in 't wegende wee,
Heb ik aan den droevigen oever zien staan,
Waar weenend de zee van mijn leven vergleê...

Zoo menige vlinder, ontloken in licht,
De wiekjes geweven uit droomen van goud,
Heeft zoekend omzworven mijn bleeke gezicht,
Is stervend vergaan in het sterlooze woud...

En purpere wolken, het wonder nabij...
- Het komende wonder, zoo hevig verwacht -
Zijn somber vergrauwd en gezegen in mij
Tot weenende weemoed in troost'loozen nacht...

En àl mijn verlangen is stervend vergaan...
En àl mijn verwachten verzonken in wee...
- - Mijn hart is een bloem, van haar blad'ren ontdaan,
Waar weenend de zee van mijn liefde vergleê...

NICO METZ-OOSTERBEEK.

Van het bevende licht.

I

De nacht als een Gebed van rouw en boete,
één lange, donkre zucht van diepe spijt,
waar ging met trage, aarzelende voeten
tot sterven deze hóóge Lichte-tijd.
De boomen met hun zwarte stammen wroeten
rondom in deze droeve roerloosheid
als sombre werkers die in dichte stoeten
zich dringen in den vreugdeloozen strijd....

Wij zijn daar heel deemoedig in gekomen
met onze mooie, diepe Vreugde-oogen,
en onder àl die zwarte armoe-boomen,
in àl die vale somberheid, wij togen
in 't zachte streelen van ons blank verwachten,
dat wij ons hoogste, teêrste Schoonheid dachten...

II

Ons Leven wordt van Liefde vroom en heilig,
een wereld groot en wijd, en licht en veilig,
waar je met vochtig oog te kijken staat
hoe 'r àl die fijne, teêre schoonheid gààt
en lèèft,... fijn-bevend:... een schip, blankzeilig
in glanzelucht;... een vogel, wit, snelijlig;...
een wollekje;... wat zon en boome-praat
over de Wereld en haar licht gelaat...

Dicht voel je langs je wangen en je haar
die groote Vreugd als huivrende verwachting
van iets onzegbaar-teers... 't is, of nou daar
heel binnen in je Ziel uit Smart-verklachting
een bevend-warm geluidje groeit, als 't schreien
van 'n kind, dat komt zacht-blank in 't Leven glijen...

III

Van 'n kind, dat komt zacht-blank in 't Leven glijen,
de vuistjes en de voetjes angstig-dicht
en fijn-schuw tegen 't lijfje;... wat heel lieht,
fijn haar;... dat zachte, warme, zijen
vel;... 't dòet niet, dan met dichte oogen schreien;
weet je, dat 't mooi en veilig-rustig ligt
en dat het met z'n levensjong gezicht
niets van het harde Leven heeft te lijen...

Zóó, als zóó'n kind, wou ik jou, Liefste, houden,
dat niets van strijd en pijn jouw zachtheid moeit,
niets in de wereld òm jou, dan warm-gouden
vervreugding, die met sterke, blije armen groeit
hoog over 't Leven, en met trouwe oogen
jou geeft dit wonder-vrome Mededoogen....

HESSEL JONGSMA.

Dramatisch overzicht.

Nederlandsche Tooneelvereeniging: De schoone slaapster, verbeeldings-spel in 3 bedrijven en in rythmisch proza, door Herm. Heijermans Jr.
Het Nederlandsch Tooneel: Veertig, tooneelspel in 4 bedrijven van Willem Schürmann - Het paleis van Circe, tooneelspel in 3 bedrijven van Frederik van Eeden.

Herman Heijermans heeft ons, den avond voor Kerstmis, de ‘blijde boodschap’ trachten te verkondigen, zooals hij zich die voorstelt. Wij weten het al lang en hebben geleerd er ons in te schikken: Heijermans' kunst is in de eerste plaats tendenz-kunst en, gemeenlijk, pas in de laatste plaats dramatische kunst. De schrijver van *De schoone slaapster* houdt er zijn eigen dramaturgie op na en ziet natuurlijk van het door hem ingenomen standpunt met minachting, in zijn beste oogenblikken met medelijden, neer op wie zich in zijne theorieën niet vinden kunnen. Dat staat hem vrij. En waar zijn trouwe aanhangers voortgaan, hem door dik en dun volgende, alles toe te juichen wat van hèm komt, en de directie van de Nederlandsche Tooneelvereeniging dientengevolge kritiekloos alles aanneemt wat hij haar ter vertooning aanbiedt, moet hij wel in de meening blijven verkeeren dat hij het bij het rechte eind heeft.

Wat Heijermans ons den 24en December onder den aanlokkelijken titel: *De schoone slaapster* te zien gaf, is een fantastisch spel, waarin hij zich de moeite gegeven en de weelde veroorloofd heeft, zijn personen af en toe in rythmisch proza te doen spreken, waarschijnlijk om daardoor nog duidelijker te doen uitkomen dat wat hij ons vertoont van de werkelijkheid, waar men niet in gerythmeerd proza te spreken pleegt, ver verwijderd is. Ten overvloede

lezen wij nog op het programma: ‘het spel geschiedt nergens’. Nu, dat zouden wij ook zonder deze mededeeling al spoedig hebben begrepen. Het spel geschiedt inderdaad nergens, noch in een werkelijkheidswereld, daarvoor is de handeling, of wat daarvoor moet doorgaan, te onwaarschijnlijk en te onreëel, noch in een droomwereld, daarvoor is alles veel te grof, te laag bij den grond en te smakeloos.

Een tooneeltiran, met den titel van Regent, in Heijermans' denkbeeldige wereld het gezag en de klassen-justitie vertegenwoordigende, heeft een straatprediker Sero, een verkondiger van, in zijn oogen, voor staat en maatschappij gevaarlijke, politieke en godsdienstige denkbeelden laten gevangen nemen en, zonder vorm van proces, tot gevangenisstraf veroordeeld. Reeds dit punt van uitgang van het ‘verbeeldingsspel’ toont dat het inderdaad nergens speelt, althans niet in een ons bekende maatschappij (of het moet Rusland zijn), en is, hoe levendig het spel moge zijn opgezet en hoe zeer wij aanvankelijk geneigd zijn, iets als sympathie te gevoelen voor den met edele bedoelingen vervulden dweper, niet zeer geschikt om onze belangstelling voor hetgeen volgen gaat te wekken.

In den voorhof van de gevangenis, plaats van handeling van het eerste bedrijf, waar Sero in een soort van beestenkooi wordt opgesloten, zien wij, behalve hem en den Regent met zijn trawanten, Regina, de ontuchtige en sedert jaren van Sero gescheiden vrouw, en hun beider zestienjarige dochter, de onschuldige, in de botste onwetendheid van goed en kwaad voortdroomende, Droomelot: *un lys sur un fumier*.

In de twee andere bedrijven blijft het tooneel voortdurend de gevangenis: de cel waarin Sero opgesloten en mishandeld wordt en de daaraan grenzende cel met alkoof, waar de Regent Droomelot gevangen houdt. De moeielijkheid om den gekerkerden Sero met zijn dochter in gesprek te brengen, haar in te lichten en haar zoo zijn haat tegen de maatschappij in te gieten, heeft Heijermans opgelost, door den gevangene een aan het gevangenisbestuur, naar het schijnt, onbekend gebleven communicatie tusschen de beide cellen te doen ontdekken, welke hij, door op een tafel te gaan staan, waarop hij nog een Bijbel legt, kan bereiken...

Die Bijbel waarop Sero staat wordt natuurlijk door Heijermans voor een quasi-zinrijke toespeling gebruikt, zooals in het eerste

bedrijf het aan den muur hangende Christusbeeld dienst moest doen voor eene, als geestig bedoelde, tegenstelling tusschen het kruis op de borst van den gevangenbewaarder en dat op den rug van den Christus.

Hoe goedkoop en smakeloos dergelijke effecten ook wezen mogen, op Heijermans' bewonderaars hebben zij steeds vat. Ging er niet een applaus op toen Sero zijn dochter, die in de cel naast hem vruchteloos trachtte den catechismus te leeren, toeriep: 'Jij leest de catechismus en ik lees erwten'? Kan het ook geestiger? Zoo'n Heijermans toch!

Van de ontuchtige moeder krijgen wij in deze bedrijven weinig meer te zien. Het gaat verder tusschen drie: Sero, die, op de laaghartigste manier geplaagd en mishandeld, steeds declameert en meer of min zinrijke, soms ook onzinnige, paradoxen ten beste geeft; de Regent, die, in de aangrenzende cel, als een echte tooneeltiran uit de melodrama's der Parijsche boulevards van Dennery, Dumanoir en consorten, het mooie kind van den gevangene tot zijn prooi heeft gekozen; en Droomelot, 'de schoone slaapster', die, onwetend, valt als slachtoffer van des Regenten 'vuigen' lust. Het gevolg van haar val: Droomelot's kind, zal het kind van den Haat worden. De schoone slaapster zelf, thans ontwaakt, zal, het voetspoor volgend van haar vader, die in hare armen sterft, den strijd tegen de maatschappij voortzetten... Met beter gevolg?.. Of komt er dit minder op aan en was het den schrijver enkel te doen, om, door middel van de groote spreektrompet, die het Tooneel heet, zijn denkbeelden, eens te meer, onder de massa te brengen?

Het wil mij voorkomen dat hij, ook om dàt te bereiken, beter zou hebben gedaan met zich te houden binnen de perken van dat wezenlijke talent voor realistische uitbeelding, waarvan hij in tal van meer of min geslaagde stukken het bewijs gaf. Daar heeft hij een houvast en een stevigen, hem wel bekenden, grond onder de voeten. In de wereld van de symboliek en van het droomleven gaat hij te keer als een kat in een vreemd pakhuis.

Van de vogels en de dichters heeft men gezegd dat, zelfs wanneer zij zich op den beganen grond bewegen, *on sent qu'ils ont des ailes:* van Herman Heijermans zou ik willen zeggen, dat hij er een is, van wien, als hij probeert te vliegen, *on sent qu'il a des pattes*.

De vertooners. Louis de Vries, met zijn Louis-Bouwmeester-stem en dito manieren (men kan slechtere voorbeelden kiezen), heeft voor zoo'n melodramaheld als Sero een zeer bijzondere begaafdheid; hij hield de zware rol, drie bedrijven lang, goed vol. Tilly Lus, wier Toorop-figuurtje algemeen bewonderd werd, is met haar vraagoogen en haar broze stem voor Droomelot als geknipt. Dat de schrijver haar, in de titelrol nog wel, zulk een lijdelijke rol heeft toebedeeld, kan zij niet helpen; evenmin als mevr. Van der Horst het helpen kan dat zij alleen uiterlijk een gemeene vrouw te typeeren heeft, of Alex. Post dat hij voor een opera-held en tooneel-dwingeland spelen moet.

Een vrijgezel van veertig jaar die, hoewel hij geacht wordt den tijd van huwelijk-alleen-uit-liefde voorbij te zijn, verliefd wordt op een jong meisje van nog geen twintig, dat, zoo pas van de kostschool gekomen, nog van niets weet en nooit van liefde heeft hooren spreken; naast die twee een jonge man, die als kind met het jonge meisje gespeeld heeft, veel van haar houdt en ook haar niet onverschillig is, - daar hebt ge Arnolphe, Agnès en Horace uit *L'école des femmes*.

De heer Schürmann behoeft echter niet bang te zijn dat de schim van Molière hem een actie wegens letterkundigen diefstal zal aandoen. Het blijspel *L'école des femmes* - want Molière heeft de zaak van den belachelijken kant beschouwd - heeft zijn reputatie twee en halve eeuw weten te handhaven, en de Fransche dichter zal in den Rotterdamschen dramaturg zeker geen concurrent zien.

Molière heeft van zijn held, Arnolphe, ondanks zijn dwaze passie en het weinig achtenswaardig egoïsme, waarvan hij bij de opvoeding van Agnès blijk gaf, een levend mensch weten te maken, dien wij begrijpen, al vinden wij dat hij ten slotte zijn verdiende loon krijgt.

Willem Schürmann daarentegen vertoont ons een ledepop, dien hij in de kleeren van een veertig-jarig celibatair gestoken heeft en dien hij nu vier bedrijven lang laat ronddrentelen op de planken, die de wereld moeten beteekenen. Van een min of meer ziekelijke verliefdheid op Dora van Sloten vertoont Johan Benting al de uiterlijkheden; maar wat voor een man hij eigenlijk is, hoe de verliefd-

heid is gekomen, wat er in zijn binnenste omgaat, welken strijd hij met zichzelven te voeren heeft, daarvan zien of hooren wij niets. Het blijft alles aan de oppervlakte. Het toch in den grond tragische gegeven, waarvan, al is het niet nieuw, door een psycholoog, tevens knap tooneelschrijver, iets zeer belangwekkends en zeer roerends gemaakt had kunnen worden, liet mij, en met mij vele anderen, koud. En dan - welk een milieu heeft de heer Schürmann waargenomen of in welk een milieu heeft hij zich deze handeling gedacht? Waar vraagt een vrouw uit den fatsoenlijken, zij 't ook niet aristocratischen, stand aan haar huisgenooten of zij ‘bezeten’ zijn; waar heet men een beminnelijken jongen als de adelborst Albert van Walgeren ‘een goeien knul’ en een vrijgezel ‘een ouwen bok’? Men zegt mij, dat dit Rotterdamsche uitdrukkingen zijn. Wel mogelijk; maar in een tooneelspel, waarvan de handeling, ook blijkens de smaakvol ingerichte kamers, in beschaafde kringen heet voor te vallen - de zuster van mevr. Van Sloten speelt Chopin - willen wij natuurlijke, algemeen beschaafde taal hooren en niet uitdrukkingen, die men wellicht alleen in een bepaalde stad, en dan toch zeker alleen onder minder beschaafden, gebruikt.

Door zoo iets wordt - het bleek ook nu weer, vooral bij mevr. Chr. Poolman - de burgerlijkheid in toon en manieren van onze tooneelspelers aangewakkerd, en zij hebben slechts een klein stootje noodig om te vallen naar den kant waarnaar zij overhellen.

In het eerste bedrijf hebben mij de, wel veel te gerekte, maar toch vrij natuurlijke en levendige dialoog en de coupletten pro en contra van het vrijgezellen-leven getroffen; in het tweede de goed geteekende, opgeruimde en leuke oude heer Van Sloten, van wien Schulze een uitnemend type gemaakt had met intonaties van onbetaalbare juistheid. Maar dat zijn dan ook de schaarsche lichtpunten in dit tooneelspel. De op Johan Benting verliefde Julie is onder de hand van den heer Schürmann een karikatuur geworden. De schrijver laat haar zulke dwaze dingen doen - hoe mal is dat telkens wegloopen om Chopin te gaan spelen, wanneer het gesprek komt op Benting en zijn engagement met Dora! - en hij laat haar zulke zure gezichten zetten, dat in den schouwburg de minst intelligente toeschouwers allang wisten wat en wie haar mankeerde, eer dat haar zuster, haar zwager en Johan Benting zelf er ook maar het flauwst vermoeden van schenen te hebben. Het meisje, waarvoor

Benting zich zoo aanstelt, heeft wel nu en dan iets kinderlijkmenschelijks in haar doen, er komen in haar rol wel teergevoelige trekjes voor, maar in haar geheel genomen is deze Dora een ontoerekenbaar, en daardoor voor een dramatische handeling onbruikbaar wezentje. Het conflict tusschen twee zoo onbeteekenende personen als de Veertiger en Dora kan niet anders dan onbelangrijk zijn.

Jammer, dat men nog niet iets uitgevonden heeft, waardoor bij het applaudisseeren in een schouwburg de toejuichingen, welke de vertooners gelden, onderscheiden kunnen worden van die welke men aan het stuk meent te mogen geven. Ware zulk eene onderscheiding mogelijk, dan zou ik den schrijver van *Veertig* een klein applausje gunnen als aanmoediging voor sommige gedeelten dialoog en voor een enkele gelukkige typeering. Maar dan zou ik een enthousiaste hulde gebracht willen zien aan Jan C. de Vos, onzen Nederlandschen Guitry, wiens buitengewoon talent kans heeft gezien om dit 'plomb vil' in 'or pur' te veranderen, om van dit bijna belachelijke iets bijna aannemelijks, en van de Schürmansche ledepop een levend mensch te maken. Dat kunststuk heeft De Vos volbracht met kleine trekjes: een eenvoudig los daarheen geworpen woord (misschien wel met wijziging van den geschreven tekst), door stil spel, het verschuiven van een stoel, het kijken uit een raam, door niets te onderstrepen en voor niets opzettelijk de aandacht te vragen. Zonder De Vos kan men zich het stuk niet denken. Zoo hij het al niet redt, hij houdt het boven water. Hoe ook telkens alles in ons in opstand kwam tegen den onmogelijken toestand en de even onmogelijke wijze van voorstellen, zoolang De Vos op het tooneel was bleven wij luisteren en kijken.

Men kan er om lachen - en bij de eerste voorstelling van *Het paleis van Circe* is er gelachen om de malle dingen die ons als ernst worden toegediend -, maar is het toch eigenlijk niet om te huilen, wanneer men een groot talent als Frederik van Eeden zóó uit de voegen ziet geraken, dat hij een stuk als dit fabriceert, het aan een tooneeldirectie ter vertooning aanbiedt, het laat instudeeren, de repetities bijwoont, en dan wanneer hij het op de planken vóór zich ziet, niet tot bezinning komt, niet tot het besef dat wat

daar vertoond zal worden, een waardeloos iets is, zonder samenhang, zonder leidende gedachte, zonder karakterteekening, dat met kunst weinig heeft uit te staan? Of is het weer ‘de bedompte sfeer van het (Van Eeden) vijandig vaderland’[1)], die publiek en critiek niet alleen belet, de schoonheden van *Het paleis van Circe* te waardeeren, maar hen zelfs onbekwaam maakt om iets te snappen van hetgeen de schrijver bedoeld heeft?

Hoe dit zij, het is in elk geval wel droevig dat een man als de schrijver van *De kleine Johannes* en van *De koele meren des doods*, de dichter van *Ellen*, van zijn vroegere bewonderaars thans zóó ver gescheiden is, als telkens weer blijkt.

Wij hebben indertijd betreurd dat Van Eeden met een breed gebaar het tafellaken tusschen hem en zijn landgenooten doorsneed; maar nu zijn wij geneigd te zeggen: had hij het maar zoo gelaten, was hij maar gebleven in het land waar hij meer waardeering dacht te vinden voor zijn socialen arbeid, voor zijn ideeën, voor zijn kunst. Want wat hij, na korte afwezigheid, uit deze wereld, die ook voor hem een nieuwe wereld zou worden, mee naar huis heeft gebracht in den vorm van een tooneelspel, is om wee van te worden.

Is dat een brok van het Amerikaansche leven, zooals Van Eeden het heeft waargenomen: de generaal, podagrist en millionairbeursman, zijn hysterische dochter Orpha (de mannenlokkende Circe), de vampier in de gedaante van de gezelschapsjuffrouw Miss Curbish? En geven de tooneelen, die zich in 't generaalspaleis afspelen, een juist beeld van het leven in sommige Amerikaansche kringen? Of zijn het schepselen van Van Eeden's verbeelding, die hij, milieu en schepselen, enkel gekozen heeft om, evenals Heijermans deed, eenige van zijn theorieën, utopieën, paradoxen, in- en uitvallen ten beste te geven over muziek en muziekheroën (Bach, Beethoven, Mozart op de hoogste hoogte, Wagner op veel lager peil), over de toekomst van het jodendom, over de vrijheid van de vrouwen en de liefde, stoffelijk en geestelijk, met en zonder burgerlijken stand, en over nog eenige dingen meer? Dit laatste lijkt mij het waarschijnlijkst. Maar daar Van Eeden het nog onhandiger en opzettelijker doet dan de schrijver

1) Voorrede van *De Idealisten of het beloofde land*.

van *De schoone slaapster*, is het effect van deze ontboezemingen, van deze variaties op een gegeven thema, van al dit ongure en ongare, hier nog veel minder dan ginds.

Bij deze première in den Stadsschouwburg was er bovendien geen partij-kliek, en zoo kon men waarnemen dat het publiek - al mocht het bij tusschenpoozen aandachtig luisteren, nieuwsgierig welke paradoxen Van Eeden nu weer zou opdisschen en als de hoogste wijsheid verkondigen - van dit alles, dat door geen handeling van eenige beteekenis gesteund werd, spoedig genoeg had.

Er is geklaagd over het slechte spel der vertooners. Voor zoover die klacht de hoofdrol geldt, kan ik er mee instemmen: Rika Hopper's mat spel maakte nòg onwaarschijnlijker wat in het stuk zelf reeds onverklaard bleef, dat een man als Baruch Rosenow, twee minuten nadat hij zich verdiept heeft in de beschouwing der portretten van zijn vrouw en kinderen, die hij zielsliefheeft, zich door deze Orpha-Circe laat vangen.[1)] Maar, om van de andere spelers te zwijgen, wat Reule van Baruch, den Frankforter violist met den Beethoven-kop, maakte, heb ik bijzonder goed gevonden: hij redde, voor zoover dit mogelijk was, door intelligent, sober en tactvol spel, de rol van het al te belachelijke, en deed voor haar wat De Vos in *Veertig* voor die van Johan Benting deed.

Drie oorspronkelijke stukken binnen het verloop van één maand - en nòg niet tevreden! Of moeten wij ook in dit ‘worstelperk’ ‘het streven-zelf grootsch’ noemen?

J.N. VAN HALL.

1) Van Eeden zelf, in zijn lofzang op de vertooners, noemt Rika Hopper's Orpha ‘een prachtige creatie’. De enkele rechtvaardigen in Nederland, die genade vinden in des heeren Van Eeden's oogen, schijnen de artisten van ‘Het Nederlandsch Tooneel’ te zijn. O al te gelukkigen!

Op den oceaan.

De zee jacht òp een heir van vlugge kuiven,
Waar zilte zoomen van smaragd in schijnen;
Zij rimplen, rijzen, wentlen en verdwijnen,
In wisslend spel van schittren en verstuiven -

En in de branding van dat staêge schuiven,
Laat golf na golf haar donkre diepte deinen, -
Tot indigo en brons in grijs verdwijnen,
Om zilvren kuiven weer omhoog te kruiven...

Ai mij, is zóó de maatgang van dit leven,
Moet elk licht dùs in nieuwen vloed bedolven,
Smelt iedre kleuring weer na luttel tijd?...

Zijn liefde en schoonheid enkel schuim van golven,
Verstuivend in de drift van rustloos streven,
En woont alleen in wissling eeuwigheid! -

Nov. '09.

Rembrandts sibylle.[1)]

Aan W.R. Valentiner.

Wat peinst gij, jonge en paarlomschenen Vrouwe,
Wier aanschijn, in doorluchte duisternis
Gedompeld, sidderend en ongewis,
Ootmoed en wijsheid spelt en droef betrouwen?

Wie zijt gij, met die vreemd getrokken brauwen,
Boven die oogen, waar geen glans in is, -
En welk gemurmel van geheimenis,
Liet zulk een weemoed op uw wangen dauwen?

Zijt gij de Geest van vagabondiesch droomen,
Die tot die kusten reikt, waar wonderlijk
Uit grauwe raadselen gulden lichten doomen?

Of de Gezalfde zelve uit Rembrandts Rijk,
Waar 't murwe, weelde nog van schoonheid vangt,
En smart een hooger gloor dan vreugde erlangt!

Nov. '09.
JAN VETH.

1) Coll: Davis, Newport.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Ismen-Schismen.

- Zou Tollens van-middag hebben gebloosd? Om half-vier kreeg ik *De Beweging*, om half-vijf was ik in het Park. Helaas, de groote man bleef onzichtbaar; hij had belet, als 's winters altijd. Hij ‘Volksman’ met een groote V, hij ‘zegen’, op-eens, in Verwey zijn tijdschrift!... Weliswaar is het een oudere, is het W.L. Penning (Coens), die van de toekomst hoopt, dat deze den door ‘een gansch geslacht’ (één?) doodgezwegene weer ‘thuishalen’ zal - maar het stáát toch in *De Beweging*...

De dichters hebben het goed, tegenwoordig; Kloos heeft er pas een klein dozijn uit de 18de eeuw naar ons toegebracht. Ziehier Tollens ‘onverouderd’ genoemd...

Proza-menschen kunnen jaloersch zijn! ‘Tollens-Volksman’ staat in dezelfde tijdschrift-aflevering, die met haast een vel druks betoogt: ‘de *Camera* géén volksboek,’ en die ‘de beste realistische romans van den laatsten tijd’ bij kinematografie vergelijkt.

Over deze geringschatting een enkel woord.

Ik heb wel eens den indruk gekregen, dat Herman Robbers en Carel Scharten elkander niet te best verstonden. Hier worden zij door den dichter Is. P. de Vooijs naast elkander gezet. Wellicht beginnen beiden te lachen en knikken dan elkander toe! De heer De Vooijs bedoelt trouwens niets kwaads. De schrijvers van *Een Huis vol Menschen* en van *De Gelukkige Familie* hebben ook voor zijn besef ‘herhaaldelijk bewezen’ ‘critici van scherp oordeel en stellig kunstgevoel’ te zijn. ‘En in hun genre geven de boeken het beste.’

Dat de heer De Vooijs hen bespreekt, is ‘om hun genre.’ Zoo moge ook ik òm dat ‘genre’ iets zeggen.

Voor de rechtvaardiging van deze inmenging zou, naar ik meen, mijn belangstelling kunnen volstaan. Doch ik kan daar, toevallig, dit nog bij stellen, dat èn de heer De Vooijs èn de heer Scharten mijnen roman *Geertje* - ik mag dankbaar zeggen: hebben verwelkomd, als niet meer, of niet geheel, niet uitsluitend meer, van het door den heer De Vooijs verworpen ‘genre’, waarbij hij nu Scharten's *Huis* wel indeelt! (*Beweging* van Mei 1906.)

Is de criticus Scharten, wiens bundel *Krachten der Toekomst* met een wel uiterst vriendelijk opstel over dat juist als niet zuiverof niet louter-realistisch geprezen *Geertje* sluit, dus een ander dan de romancier van *Een Huis vol Menschen*?

Volgens den heer De Vooijs is er ‘geen instrument van vernuftiger vinding aan te geven, dat de waarneming der werkelijkheid getrouwer kan uitvoeren’ dan de kinematograaf en kinematografisch zou *Een Huis vol Menschen* zijn.... Laat dan een landgenoot, die toevallig in dezelfde functie als de heer Scharten, slechts wat langer, te Parijs gewoond heeft en die daar ook, behalve als journalist, rondkeek met de oogen van den verteller, verzekeren mogen, dat *zijn* waarneming der Parijsche werkelijkheid niets op die van de Schartens gelijkt en dat hij, oordeelend naar de ‘genre's’, gelijk de heer De Vooijs doet, tegen het boek juist déze grief zou hebben, dat het een geheel ander Parijs geeft dan hij gezien heeft, een geheel ander dan hem heeft geïnteresseerd.

Naar mijn allerinnigste overtuiging kan ik hier onmogelijk een grief tegen *Een Huis vol Menschen* van fabriceeren. Doch is deze omstandigheid, dat ik, die de stad ken gelijk de Schartens, haar in een geheel andere kleur zie dan het rose van hun boek, niet een overtuigend bewijs, dat de Schartens geenszins gearbeid hebben, ‘machinaal, zonder geest en bedoeling’, gelijk de heer De Vooijs erkent, dat een kinematograaf doet?

En Robbers! - Ik herinner mij, uit een van zijn letterkundige kronieken in *Elsevier*, een betoog over het levensmoed-gevende van het realisme: een literatuur, die met het leven (het leven zooals het is) verzoent. Heeft Robbers niet zóó de ‘werkelijkheid’ gezien en gewild in zijn *Gelukkige Familie*?

Wat is werkelijkheid? Is ooit iemand objectief? De heer De

Vooijs erkent het verschil in het realisme van een Balzac, een Zola, een Tolstoj. Hoe verschillend dit zelfs kon inwerken op verschillende lezers, heb ik gevoeld, toen Van Deyssel in een lyrische verrukking vol levenslust het titanische in Zola prees, dat mij juist zoo lief was geweest bij mijn pessimisme. En schrijvend... Robbers heeft met realisme den levensmoed willen versterken; wat ik aan 'zuiver realisme' heb trachten te geven, b.v. in de *Zeven Vertellingen*, was een uiting van levensangst, levenshaat. 'Zonder geest'? Misschien! Maar zeer zeker niet 'zonder bedoeling', geenszins 'machinaal'! *Geertje* is in andere stemming geschreven, doch het is n i e t s subjectiever.

Op gevaar af van ietwat zonderling eigen arbeid naar voren te duwen, veroorloof ik mij, in dezen even mee te praten, omdat het beteekenisvollere gevaar van een predikatie, als de heer De Vooijs houdt, juist in ons land niet gering is. Het 'bilde Künstler, rede nicht' wordt hier o zoo licht vergeten. En tot dat vergeten komt men gauw, wanneer critici de enorme waarde op zichzelf van het 'bilden' licht tellen, gelijk de *Beweging*'smannen telkens doen. Deze mijn waarschuwing komt van iemand, wien meermalen terecht is verweten, dat de plastiek *zijn* zwàkke kant was, en die juist daarom met nadruk zegt: léért liever uit die zoogenaamd kinematografische boeken, gij, die proza-epiek wilt maken, dan op het gezag van den dichter De Vooijs hunne schoonheid gering te schatten.

Aimée en Sietske.

- De Franschen.... ja, graag zou ik nogmaals reppen van die.... laat ik eenvoudig blijven: die *prettige liefhebberij* der Franschen in de dingen van Literatuur.

Er is daar veel oppervlakkigheid bij. De bentgenooten te Parijs drijven de kameraadschappelijkheid doorgaans tot een vernuftige zelfzucht, als de oud-Nederlandsche regenten-geslachten hun familiezwak in de ergste jaren der 'correspondentschappen'. Onder het publiek staan honderd bewonderaars van Ohnet en Coulevain tegenover eenen medeburger, die Anatole France tracht te begrijpen; even zeker, als er hier tien leesinrichtings-abonnees zich laten inschrijven voor Van Wermeskerken of Anna Lohman, op hetzelfde oogenblik, dat één jongmensch gaarne een stuiver offeren zou om

kennis met Jac. van Looy te maken, wensch, dien de boekenman niet kan vervullen. Een Parijsche vrouw, wier man uit de club Lavedan of Bourget kent, vraagt een tafel *op* die beroemdheid met juist dezelfde fiere voldoening, die heur Hollandsche zuster in de gastvrijheid doortintelt, wanneer meneer fortuinlijk ter jacht gaat in de week van een groot diner. De Prediker zou het àl ijdelheid schelden.

Niettemin, melieven, nochtans.... Ziet me die vreugd nu over Aimée. Haar brieven - die van Musset aan haar - kwamen ter Bibliothèque Nationale. Eindelijk mocht het geheim er af. De *Revue des Deux Mondes* had ze.... Mis, de *Figaro* heeft ze reeds. Is er gevochten, gekonkeld of wat?.... Het morgenblad brengt ze nu - elken dag wat. Het vaart er wel bij. Dàt lezen de menschen!....

Vaart *Nederland* wel met het opstel van Sietske?....

Nog een tweede vergelijking kan er vragenderwijs gemaakt.

Evenmin als iemand Mejuffrouw Sietske Abrahamsz zou kennen zonder Multatuli, evenmin zouden Pierre et Paul en gij en ik Melle Aimée d'Alton weten thuis te brengen, indien de waardeering, de bewondering, de genegenheid, de liefde - en zoo het geluk, met een lust tot werken, door haar aan Alfred de Musset gegeven, haar niet met onsterfelijkheid had beloond. Hoe wel heeft zij de waarde dier eer beseft! Musset - schreef de heer Léon Séché in een Inleiding tot de publicatie der Brieven - Musset ‘s'enflammait de plus en plus. Si bien que, pour éteindre cet incendie, Aimée, qui était bonne fille, ne trouva d'autre moyen que de se donner corps et âme. Un mois après, le *Caprice* était fait et paraissait dans la *Revue des Deax Mondes*’. Inspiratrice, muse, Aimée! Zij stond er in het bijzonder op, door te gaan voor degeen, die den dichter bezield had tot *Le Fils de Titien*. Waarom heeft Musset het onderwerp en de omlijsting dezer bekoorlijke vertelling aan Venetië ontleend? Aimée en hare nicht Mme Jaubert, die in de romantiek dezer liefde gretig als medeplichtige dienst deed, hadden hem onophoudelijk zijn luiheid verweten. Hierom wilde hij haar bewijzen, dat een artiest niet véél hoeft te maken om tot onsterfelijkheid te komen, daar Titiaan's zoon die immers bereikte, enkel met een beeld der geliefde.

Béatrix Donato fut le doux nom de celle
Dont la forme terrestre eut ce divin contour.
Dans sa blanche poitrine était un coeur fidèle,
Et dans son corps sans tache un esprit sans détour.

Le fils du Titien, pour la rendre immortelle
Fit ce portrait, témoin d'un mutuel amour,
Puis il cessa de peindre à compter de ce jour,
Ne voulant de sa main illustrer d'autre qu'elle.

Passant, qui que tu sois, si ton coeur sait aimer,
Regarde ma maîtresse avant de me blâmer,
Et dis si, par hasard, la tienne est aussi belle.

Vois donc combien c'est peu que la gloire-ici-bas,
Puisque, tout beau qu'il est, ce portrait ne vaut pas
(Crois-m'en sur ma parole) un baiser du modèle.

Twee jaar heeft Alfred de Musset in de liefde van Aimée d'Alton geluk gevonden, doch niet meer dan een half jaar schijnt hij haar trouw te zijn waard gebleven. Wel bleef hij haar ‘son âme’ et ‘sa rose blanche’ noemen en schreef, tusschen twee ruzietjes in, briefjes als dit: ‘Tu ne tiens plus à la vie que par moi, dis-tu, toi bonne et belle et blanche fille à qui je dois bonheur, plaisir, repos et courage, ah! nom d'un chien!’ Doch onmiddellijk daarop liep hij naar Rachel of de prinses Belgiojoso. Aimée weende, maar toornde niet. Zij had altijd gedacht aan zijn roem, zij had altijd *den dichter* in hem liefgehad - zij kende misschien de afgunst wel, doch vond het blijkbaar niet te vreemd, dat *hij* een tooneelkoningin verkoos boven haar. Hun band ontknoopte, langzaam aan; woorden daarover kregen zij niet; haar leven lang had zij hem lief; en zond hij haar, nu en dan, nog een woordje, als om de heugenis te doen duren, zij toonde zich ook met dìe briefjes blij. Op den dag van zijn begrafenis kwam zij naar Parijs. Stil schreide zij in een hoek van den spoorwagen. En toen iemand vroeg wat haar deerde, riep zij in verwondering uit: - ‘Monsieur, vous ne savez donc pas?! Alfred de Musset est mort!’ - Vier jaren later sloot zij - omdat deze zoo aandrong en ter wille van haar

familie - een mariage de raison met zijn broeder, Paul de Musset.

Rijk is Aimée d'Alton nooit geweest. Toch meende zij een schat te bezitten. Het waren de brieven van Alfred. De toekomst dezer nalatenschap heeft zij met den liefdevolsten ernst trachten te verzekeren. En nu, overeenkomstig haar wil, deze brieven: dit proza van haar poëet eindelijk openbaar gemaakt mocht, nu is tegen haar wensch haar naam genoemd als dien der vrouw die ze inspireerde; doch, dàt het publiek o o k d i t van Alfred de Musset zou kènnen, zou hèbben, het was haar heilige begeerte. Tegen haar verlangen in, beloont haar de geschiedenis nu, door voorgoed haren naam te boeken op het blad van den dichter der *Nuits*.

Wie alles weten van Multatuli, kenden reeds vóór haar opstel in *Nederland* 'Sietske'. Deze eer blijkt haar onvoldoende.

Haar oom heeft haar eenmaal wijsgemaakt, dat hij haar 'Hertogin van Sumatra' zou maken. En zij is dat nooit geworden. 'Zijn grootheidswaan - schrijft zij nu - weet ik aan dichterlijke ontoerekenbaarheid. Een tweede geslacht heeft hem bewierookt, maar van 't vervlogen Keizerrijk heeft niemand iets vernomen'. Hierom heeft zij zich thans gewroken....

Eerherstel.

- Toen ik in de Januari-*Gids* het schrijven van een opstel over Potgieter door Prof. Chantepie de la Saussaye vergeleek met een vandalisme, dat aan het gedenkteeken te Zwolle zou zijn gepleegd, heb ik Zwolle's straatjeugd belasterd. Deze is onschuldig gebleken. Het monument is niet geschonden. De letters en cijfers waren er slecht aan vastgemaakt.

J.D.M.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXI.
Frederik van Eeden. *De Nachtbruid*. De Gedenkschriften van Vico Muralto. (W. Versluys, Amsterdam).

I.

Toen ik een goede tweehonderd bladzijden in dit boek gevorderd was, begon eene ongeloovige verwondering àl vaster de verheugde gedachte in mij te worden, hoe hier nu waarlijk, na een aantal min of meer valsche en knoeiierige mengsels, uit het duizendkunstenaarachtig brein van dezen toch zoo buitengewonen man wederom een voortreffelijk werk voor den dag scheen gekomen; een roman die, soortelijk zich voegend bij dat wel zeer ongelijkmatige doch niettemin zeldzaam fijne en veel ontsluitende 'Van de koele meren des doods', dit in diepte en rijken eenvoud wellicht evenaren, en daarenboven in macht en beteekenis overtreffen ging!

Het was een herkennen, niet zonder ontroering, van dien koeldoorschijnenden, edelen stijl, waarin de weemoed fonkelt en zacht-even het lachen bloost van den humor; en wel niet zoo gedurig als ginds glansde deze fijne sfeer hier op, doch waar die week, ontwaarde men een breed en belangwekkend tournooi van instincten en gedachten; de figuur van den lieven, hoogwillenden Vico werd ons al even dierbaar als die der ranke, wilde Hedwig; en terwijl het boek 'De koele meren', na 't midden, zonk, verwarde, verdofte, - steeg men hier, halverwege, juist óp in boeiende onthullingen omtrent de in den nieuweren tijd verwaarloosde

gebieden van den Droom, en leek in de verte een oplossing van zuivere Schoonheid aan te lichten.

Nadat het eerste hoofdstuk ons sympathiek had gestemd voor den ouden, eenvoudigen en trotschen kluizenaar van Enkhuizen, die ons, mèt zijn levensverhaal, een aantal leerrijke bevindingen beloofde, voor tegen den tijd, dat hij zelf er niet meer zijn zou, - trof dadelijk in het tweede hoofdstuk, waar hij ons van zijne jeugd vertelde in het Milaansch paleis zijner grafelijke ouders, die welbekende toon van lichte, fijne evocatie:

'...ik zie het paarsch fluweel met de witte struisveer en de groote diamant op mijn moeders hoedje, een klein rond hoedje, op het dikke blonde in een netje gevangen haar, - ik *sta* bij haar in 't rijtuig en voel mij het prinsje, het zoontje van de Contessa - en zie de menschen groeten met diepen eerbied - ik ruik de wat doffe, fijne wierook- en lavendelgeur van mijn moeders kleederen. *En ik herinner me mijn kalm en fier gevoel aan de maaltijden*, *bij het geweldig-pronkerige zilverwerk*, *de groote rozen-boeketten*, *de violette kousen der geestelijken die te gast kwamen*, *den geur van den zwaren wijn*.'

En onmiddellijk daarna vertoonde zich die even bekende, heldere, vlot-rákende gevoels-analyse: het kind tusschen den vader-vrijdenker en de geloovige moeder:

'Wonderlijk is hoe wij als kinderen zulke conflicten mee strijden, schijnbaar gansch met onze boekjes en spelen vervuld en toch zeer goed opmerkend de beteekenisvolle blikken, de voor ons verborgen tranen en hartstochten, de bij onze binnenkomst plotseling gestaakte gesprekken, - de gekunstelde toon tegen ons kinderen, - de eigenaardige teekenen van droevige spanning, van gewichtige gebeurtenissen buiten ons om, die in het gezin ophanden zijn, *en waarvan wij weeten geen notitie te mogen nemen*.'

En telkens gedurende het lange verhaal dat dan aanvangt, genoten wij dien dunnen, suggestieven stijl, die fijne psychologische trekjes, die kietelend-juiste open-legginkjes van steeds weerspannigverborgen waarheden; die verrassende inzichten ook in de groote

vragen die het menschdom doorwoelen, en, wat men niet in die mate kende van den romanschrijver Van Eeden: de dramatische ontmoeting van tegenstrijdige menschen-naturen, gestyleerd tot magistrale dialogen.

En het verhaal zelf, wij volgden het aanvankelijk eveneens met belangstelling: hoe de vader, om Vico aan den invloed der moeder, en tevens aan dien der 'zwarten' en der 'filisters' te onttrekken, vele jaren lang met den jongen op reis gaat; - hoe Vico, zorgvuldig van 'al wat rokken draagt' afgehouden (want nog meer dan hij de priesters haatte en de filisters verachtte, vreesde de vader de *vrouw*), hoe Vico desondanks, na eenige dwepende vriendschappen, eene ideale liefde opvat voor de Schotsche koopmansdochter Emmy Tenders; - hoe nu de hartstochtelijke jonge man, tengevolge van de voortdurende omzwervingen met zijn vader geheel onwetend, in een hopelooze gevoels-verwarring geraakt door een wreed-materieele uiteenzetting van zijn vrouwen-hatenden opvoeder; zoodat hij, tegen die voorstelling opstandig, Emmy beschouwen gaat als de hooge, reine Geliefde, niet te verbinden met zijne als onedel en laag verworpen lusten, welke hij leert koelen aan de veile vrouwspersonen der Londensche avondparken; - hoe dan, het spoor àl meer bijster in die slechts verslimmerende en nogmaals door een onvergeeflijke tactische fout van den vader opgejaagde gevoels-verwarring, de jongen, in zijn hulpeloos schuldgevoel, zich Emmy ontglippen laat; troost zoekt bij zijn vrome moeder, haar in Scheveningen ontmoet; door die ontmoetingen tot een zwaren strijd met zijn vader geraakt, op een hachelijken zeiltocht, opzettelijk door dien ondernomen om òf zijn zoon voor zich te herwinnen òf tezamen te vergaan, - en waarbij de vader omkomt; - hoe daarna Vico bij zijn moeder blijft en bij dier schatrijke pleegdochter, de schoone Lucia del Bono; door die beiden wordt nader getrokken tot het Katholieke geloof, om echter, na grondige kennismaking daarmee, te Rome zelf, er voorgoed zich van weg te wenden; - en hoe hij eindelijk, (eenige jaren zijn er inmiddels rustig op hun landgoed aan het Como-meer verloopen), in het huwelijk treedt met zijn schoone vriendin vertrouwend dat, hoewel nog altijd Emmy de verre Geliefde is zijner ziel, hij de goede en waarlijk beminnenswaardige Lucia wel gelukkig zal kunnen maken.

Reeds waren er, in dit inleidend verhaal (men voelde: het eigenlijke moest nog komen!), vreemde dingen, en meerdere naarmate het vorderde: - was het op-reis-gaan van den vader met zijn kind inzichzelf nog wel aannemelijk, het 'gevaarlijke' trekken door 'half-barbaarsche landen', als Noord-Afrika en Klein-Azië, kwam wat zonderling voor; - na al Vico's innige vriendschappen, o.a. met dien jongen Duitschen handelsreiziger (hoe kwam het graafje Muralto aan dit gezelschap?), was het ons ook wat moeilijk in de volmaakte groenheid van den zestienjarigen Italiaan te gelooven; - de vader, zij ook zijn onhandigheid en warsheid wel eenigermate uit zijn vrouwenhaat te verklaren, lijkt in die liefde-quaestie, vooral de tweede maal, al een bizónder on-oplettend beschouwer van zijn gevoeligen zoon; en zijn gedrag is te vreemder, waar hij zich juist die opvoeding tot levenstaak had gesteld; - nog minder waarschijnlijk scheen het, dat de verstandige, zoo critisch aangelegde en niet minder critisch opgevoede Vico, niet na drie gesprekken-over-den-godsdienst inzag, hoe hij daarin met zijn moeder nooit verder zou komen; en echter, waar hij reeds op blz. 103 er zich, zeer geestig, over verwondert, hoe iemand 'met zoo weinig noten zóóveel muziek kon maken', wil hij ons nog op blz. 127 wijsmaken, dat hij tien jaar, zegge *tien* jaar lang, '*vele honderde*' van die steeds op het vrouwelijk gebrek-aan-logica botloopende redetwisten met haar gevoerd zou hebben, - van welke hij aldaar een kostelijk model geeft; - doch geheel onwáár gevoelen wij aanstonds de naïveteit, waarmee de dan meerderjarige en zoo bereisde jonge-man naar Rome gaat, in de verwachting, daar louter heiligen te vinden; hadden wij niet op blz. 17 reeds gelezen, dat zijn vrijdenkende vader hem zijn afkeer voor de priesters 'zoo goed wist meê te deelen, dat hij (de oude heremiet) nòg niet onverwacht een priesterkleed kon zien zonder een gewaarwording van griezel, als bij 't zien van een slang'?

En bedenkelijker dan de feitelijke onwaarheid, die men hier tastte, was de matige intelligentie, welke, o.a. in die oneindige theologische verwikkelingen met de moeder, de volwassen Vico aan den dag lei; zeer bedenkelijk inderdaad, want dit bedreigde reeds van te voren het geloof aan den lateren wijsgeer!

Intusschen, bemerkte men dit een en ander al, het waren geen diep-in valsche of weerzinwekkende dingen; onoplettendheden van

den schrijver, vond men, meer of minder ernstige er-uit-brengingen voor den lezer - maar dan altijd te midden van bladzijden-aan-bladzijden vol mooie en belangwekkende en geestige plaatsen! En waar het nu niet alle dagen gebeurt, in onze gewichtige Nederlandsche letteren, een zoo uitnemend stylist en een zoo boeiende persoonlijkheid tegen te komen, nam men die foutjes maar op den koop toe.

Immers, zonder die ietwat wonderlijke reizen door Afrika en Klein-Azie, niet dat doordringend beschreven angst-oogenblik te Smyrna, met z'n 'branderige wilde-beesten-geur' en het 'papierachtig geschuifel der palmbladen'! - zonder het wat al te gebrekkige doorzicht van den vader, niet dat prachtige, klassieke gesprek, dat gaat van blz. 63 tot blz. 68, en aanvangt met deze zwierige woorden: 'Als wij Italianen bemerken dat iemand een vriendschappelijke conversatie met ons begint, dan beschouwen we dat als een uitnoodiging om gezamenlijk een klein kunstwerk op touw te zetten en te voltooyen[1)], en wij geven daaraan dan gaarne gehoor en werken ijverig mede met zorgvuldige toewijding, opdat er iets goeds en fraais ontstaan moge.' - En wederom, zonder de gedurige redetwisten met de moeder, niet die heel mooie 'brug van innigheid, die altijd begaanbaar bleef bij den hoogsten vloed van controversen', niet die 'altijd open deur onzer liefde'! En bovenal, zonder de al te groote onnoozelheid bij zijn komst te Rome, niet die magnifieke Jezuiten-figuur van den Ierschen seminarist Michaels, die hem uit den droom moest helpen!

En deze weinige 'tegenwichten' staan waarlijk niet alleen. Laat mij, enkele losse grepen slechts doende, mogen herinneren aan de fijn-getroffen Engelsche vrouw in haar koele, teêre atmospheer; aan het welig herstel van Vico onder Emmy's verpleging; aan het kostelijk-niet-opgaand gesprek-te-paard tusschen het op-gezag-geloovende meisje en den levend-geloof-zoekenden jongen man, over Christus; en aan den zeer zuiver beschreven omkeer in Emmy, zachtjes-aan weg van Vico en in een soort verruiming héén naar den man-van-haar-slag, den officier Truant. - En even fijn als de Engelsche lucht, wordt ons het weerzien van Italië en het verblijf aan het Como-meer voelbaar gemaakt - een kleurig stukje is ook de

1) Weinig zwierig alleen kwam het ons voor, dat Van Eeden zich hier Van Deyssels kostbaar y-tje toeëigent; dat hij 't zich *wil* toeëigenen!

bruiloft met Lucia! -; even fijne psychologie als de omkeer in Emmy, is de kwasi-tragisch-gelatene en echter maar al te luchtige omkeer in de moeder, wanneer zij het trotsche denkbeeld van Vico's priesterschap gemakkelijk varen laat voor haar geliefkoosd huwelijksplan; - een even fijn trekje als dit over het wezen der echte verliefdheid: dat die een gevoel van zoete meewarigheid, van innige deernis insluit! - een even fijn trekje is weer dat, over 'de vrouw in haar laatsten levenstijd'; - en een nog heel wat geweldiger dialoog dan de straks genoemde tusschen Vico en Emmy over Christus, en zelfs dan die tusschen Vico en zijn vader over het al of niet onedele der geslachtelijke drift, is het waarlijk grootsche stuk gestyleerde psychologie: het uiterste gesprek in de vergaande boot, het hoog-dramatische tusschen vader en zoon, over de Zaligheid, voor Smart te koop!

Welk een geestige zetjes niet bovendien, bijv. over 'het bidden op *zijn* manier, dat wil zeggen met een gedurig voorbehoud, zooals men een brief schrijft aan iemand van wiens adres men niet zeker is', of over het geloof als een dichtgesloten brandkast 'die in een hoek van hun leven stond, veilig en welvoorzien, waaruit ze alleen op gezette tijden en naar gelang hunner levensbehoeften de coupons van gemoedsrust en zieletroost gingen knippen'... En welk een voortreffelijke opmerkingen niet, gelijk die over de moderne natuur-vereering en wat die consequentgenomen zou moeten insluiten; of die over de *persona*, het masker, dat ieder mensch onbewust en te goeder trouw zich maakt; of, eindelijk, deze: 'Elke lieve vrouw verbergt een levensgeheim dat opweegt tegen de wijsheid van den grootsten man, en waarvoor hij al zijn schatten in ruil wil geven, en 't nog te weinig acht.'

Zoo, levendig, vol fijne stemming en gemoedsontleding, vol geest en oorspronkelijkheid, was, bijna gedurig op dit hooge plan, het verhaal gevorderd tot de hoofdstukken over den Droom, die de vorige nog overtreffen gingen in diepte en schoonheid, ingeleid door dezen inderdaad koninklijken volzin:

'Want ons hoogste instinct, dat als een statig koningshert met fier omhoog gehouden, breed-getakt gewei de gansche dartele en schichtige kudde onzer neigingen en driften behoort vóór te treden, te veréénen en te beschermen, is de neiging naar schoonheid, naar verhevenheid en naar de zuivere zaligheid.'

En overleggende nu, dat hij in den slaap duidelijker seinen bespeurde van die hoogste schoonheid en die zuivere zaligheid dan in het dagleven, besloot Vico Muralto tot de volgende, cursief-gedrukte en inderdaad niet weinig verwachting-wekkende woorden: '*de oplossing van het geheim onzes levens ligt in den droom*'.

II.

Daar ik niet behoor tot die Hollanders 'die een droomer voor een domkop en een suffer houden', en mij onmiddellijk schaarde aan de zijde van Vico Muralto, en trouwens van de véle droomers en dichters die het geweten hebben, dat men in den droom de dingen zóó schoon vermag te zien en zóó diep liefde te gevoelen als in géén werkelijkheid, - moet ik bekennen, dat mijn belangstelling zeer hoog gespannen was.

En menig lezer zal, als ik, vreugde gehad hebben aan deze zeer preciese opteekeningen en gevoelige bewust-makingen van allerlei eigenaardigheden dier geheimzinnige wereld.

Hier vond men het geboekstaafd, hoe men droomend 'niet alleen kan zien, voelen, hooren, proeven en ruiken - maar ook zeer fijn denken *en veel fijner stemmingen waarnemen*, ja! dit laatste zoo fijn en scherp, dat men het bij geen zintuiglijke waarneming van den dag kan vergelijken en met reden van een nieuw zintuig zou kunnen spreken'; hier vond men de 'nooit verzwakkende verwondering' beschreven, als het droomlijf en het slapend lichaam, 'elk met hun duidelijke lijfsherinnering, in elkaar overgaan'; hier vond men - en ik, lezer, niet zonder jaloerschheid! - zoo waarlijk ook het ZWEVEN-in-den-droom weer; en hoe zeldzaam juíst werden de eigendommelijkheden van dat zweven niet aangeduid!: 'al is het waaklijf in diepen slaap van vermoeienis, het droomlijf is lenig, licht, boven beschrijving behagelijk'.... '*Maar dit zweef-vermogen is niet onbegrensd*. Het droomlijf kan zich in alle afgronden *veilig naar omlaag laten zweven*, *maar het kan niet tot alle hoogten stijgen. Het stijgen kost inspanning*, *en mislukt vaak ondanks groote krachtaanwending*.'

En als dit, lezer, geen abracadabra voor u is, dan hebt gij ook herkend de 'telkens weerkeerende droom-oorden', die totaal verschillen van de werkelijkheid des daags, doch aan zichzelf gelijk

blijven; - ik gevoel deze vaste ‘droom-oorden’ zeer verwant aan die zekere, als-doorzichtige, wonder-vreemde momenten in den dag, (komt de sensatie ook niet voor in *Extaze* van Couperus?) waarop men het duizelig bewustzijn heeft, dit voorbij-ijlende oogenblik, met zijn licht en zijn geur en zijn nevel, juist zoo nòg eens te hebben doorleefd... En dan weet gij ook, hoe men in den droom capaciteiten kan hebben, die men daags mist: zoo kon Vico Muralto ‘in die sfeer heerlijk zingen en muziek maken, een talent waarin (hij) overdag, helaas, maar zeer weinig uitmuntte’; en zoo heb ik toevallig, lezer, nooit op een rijwiel gezeten: er was daartegen - ik spreek van mijn vijftiende, zestiende jaar - een dokters-verbod; er was daarbij de gelegenheids-overweging, dat nu ook iederéén begon te fietsen en dat het dus voor mij een zeer gepaste houding was, er nìet aan te doen; en er was eindelijk de waarheid, dat men rijwielend toch ook eigenlijk de natuur niet zoo goed kan zien als te-voet....; maar in den droom, zoo nu en dan (ofschoon, zooals ik u zeide, ik het nooit heb geleerd), doe ik een heimelijk tochtje: ik zet af, ik blijf onmiddellijk feilloos in evenwicht, en daar ga ik! - En eveneens, indien gij een droomer zijt, kent gij dat wonderbaar vermogen, uw droomen te *besturen*, òm te dwingen door uw denk-wil, in het half-bewustzijn dat gij droomt; en ook, naar willekeur wakker te worden. Uitmuntend is in dit opzicht de droom van blz. 228, waar Vico in een huis zijn vader zoekt, en, als die ook in de laatste kamer niet is, *er een kamer bij maakt* en hem daar vindt zitten. - Maar nog minder, ten slotte, zal déze ervaring u vreemd zijn, dat, is dan het droomlijf in vele opzichten aan het wakend lichaam superieur, het zeer veel zwakker is ja, bijwijlen geheel machteloos, in de beheersching van hartstochten.

Was reeds de levendige boedelbeschrijving van het droom-gebied interessant, nog heel wat boeiender werden de mededeelingen van Vico Muralto, waar hij aan het verklaren ging en aan het ordenen der verschijnselen; want zóó alleen konden wij nader worden gevoerd tot de voorgespiegelde oplossing van het levens-geheim.

En, ééne zijner hypothesen - zij geldt de *bange droomen*, die het werk zouden zijn der van ouds, vooral uit de middeleeuwen bekende *demonen* - heeft hij mij wel zeer aannemelijk gemaakt door te wijzen op de klaarblijkelijk-opzettelijke *ensceneering* dier droomen.

'Het is dit volkje, dat Shelley noemt:

"the ghastly people of the realm of dreams"

en aan wier jammerlijk bestaan en rustelooze werkzaamheid noch hij noch Goethe, noch een ander van 's werelds wijzen en zieners heeft getwijfeld.

Immers, zou die twijfel niet beteekenen *dat wij zelf aansprakelijk zijn voor de menigte van afschuwlijke*, *doortrapt gemeene*, *snoode*, *en vuile of obscene*[1] *illusies*, *die ons in den nacht bedriegen en die toch allen het onmiskenbaar teeken aan zich dragen van bedacht*, *verzonnen*, *met overleg en vernuft samengesteld te zijn*, *en daardoor een denkende geest*, *hoe laag-denkend dan ook*, *verraden*.

....En niet alleen de gemeenheid, maar ook de onzin van den droom, ergerde me. Nacht aan nacht werd ik bedot en op de malste wijze bij den neus genomen.'

Zie, lezer, ik geloof, dat wij dít moeten toegeven: wij droomen zaken, zoo onbedenkbaar pervers of zoo dwaas fantastisch, als wij, normale menschen die geen groote fantasten zijn, met ons wakker hoofd zeer zeker niet bij machte zouden wezen te verzinnen. Men moet hierbij echter één fijne onderscheiding goed verstaan: ik acht u wel in staat, wanneer gij u daartoe nu eens zoudt willen zetten, zeer buitensporige en desnoods perverse verhalen te bedenken; doch die verhalen zouden toch missen, wat den bedoelden droomen onveranderlijk eigen is: een schijn van tastbare, ontzettende WAARHEID, een eigenaardige klamme atmospheer, een lugubere reuk, kortom een onbeschrijfelijke en zeer daadwerkelijke spookachtigheid.

Den avond nadat ik die verrassende bladzijden gelezen had, nam ik mij voor, nu ook eens wat beter op te letten in den droom en mij niet er tusschen te laten nemen, - wat mij volstrekt niet gelukte; de kwelgeesten wisten blijkbaar van mijn lectuur en hadden besloten, eens een extra zotte comedie met mij te spelen.

Ik liep ergens buiten, maar ik liep niet meer ergens buiten, want ik zat in een nauw kamertje met een vriend en een Rechter, en twee oplichters; van het lange vale bovenlicht viel alleen een schemer-plek over de tafel; naast me, op een afstand, zat mijn

1) Men denke bijv. aan de z.g. *incubes* van 't middeneeuwsch volksgeloof, duivelsche geesten, die, mannelijken vorm aannemend, vrouwen in den slaap bevruchtten. Daartegenover de *succubes*, die monniken en heiligen bezochten.

vriend - wie wist ik niet, hij zag bedroefd voor zich uit -, maar vlak-naast me, aan mijn andere hand, zaten de twee schunnige meneeren, vol gouden ringen en zware gouden horlogeketten; het waren moordenaars. Ik had deze menschen nooit gezien en kon geen getuigenis afleggen. Toen ging de rechter weg en wij bleven met ons vieren; de twee oplichters deden niets en zaten als wassebeelden, maar ik was in een akeligen angst, dat ze ons vermoorden zouden; vreeselijk was het verschil van afstand tusschen mij en mijn onbewegelijken vriend, en mij en den vlak-bijen man in zijn donkerbruine lakensche overjas; ik kon mij niet verroeren... De rechter kwam terug, zei: 'In den naam van Zoet, ik spreek u vrij,' en ging weer.

Nu was een der oplichters, bij een zijraam dat er tevoren niet geweest was, opeens bezig de nagels van mijn rechterhand te knippen... hij knipte ze vierkant, met vierkante stukjes eruit, alsof het kanteelen waren van een burcht. Ik voelde zijn lauwe, vochtige handen, die mijn hand vasthadden. Moeilijk bracht ik uit: nee, zoo moeten ze niet... Hij antwoordde niet maar zette de schaar dwars in mijn vingertop; in een zwellenden angst trachtte ik mij los te rukken, hij knipte even niet, doch toen hij weer de schaar in mijn vingertop zette, wist ik weg te komen en haastte stroef het enge gangetje in. Een logge werkvrouw bukte daar bij een emmer water, met den rug naar mij toe; ik trok haar aan de rok-plooien, want het was de rechter; ik riep: 'het zijn wel oplichters, nu weet ik het!' De rechter, die nu weer vaag de rechter was, kwam terug en zei dat ik dan documenten moest overleggen. Ik liep daarop naar boven, het was een benauwd Haagsch bovenhuisje daar, en in het kabinetje zocht ik het document; het was een ontbijt-vingerdoekje, plat gestreken, ik wist dat het een vingerdoekje was, maar tegelijk dat dit het document was en toch niet zijn kon. Ik vond toen op den overloop onder het fonteintje een dichtgevouwen courant; dit was het document: ik vouwde 'm open, het was een knip-patroon.... en in een akelig lachgillen, dat uit mij brak, viel ik duizelend van de trappen.... ik werd wakker; de demonen hadden het glansrijk gewonnen; wel had ik een paar maal een dof bewustzijn gehad, te droomen, maar ik was toch de dupe geworden van hun onmogelijkste grollen; een helsche lach-breuk was het applaudissement geweest van de bui-

tengewoon-onnoozele vertooning, die ik daar voor hen had uitgevoerd.

Maar nu de ‘oplossing van het geheim onzes levens,’ vraagt een ongeduldige lezer... Helaas, ik zal u moeten teleurstellen, daar ik, evenmin als de heer Van Eeden, een Vico Muralto ben, en, evenmin als de heer Van Eeden, de betrekkelijke pooverheid der resultaten van dit grootsch-opgezette onderzoek verbergen kan. De schrijver is door de geheimzinnigheid van het onderwerp aangetrokken geweest, hij had eene even rijke ervaring als lectuur daaromtrent, hij had zijn veronderstellingen aangaande de beteekenis van een en ander; maar de man der wetenschap zag te goed, dat, hield dan zijn empirische droomen-beschouwing nauwer verband met het werkelijke, dan bijv. de klaarblijkelijk al te verdichte droom-uitlegging der ouden, - ook het grootste deel dézer hypothesen te aanvechtbaar was, om te passen in een eenigszins wetenschappelijk systeem; en hij schiep zijn Vico Muralto, die zelf als een droomwijze tegelijk fijner en vager denken mocht dan de geleerde onzer al te fel belichte wereld. Wij, menschen van dezen tijd, die onszelve niet gaarne bedriegen, - al doet het droomen ons vermoeden, dat er sferen zijn en krachten, die wij niet kennen, wij moeten er ons bij neerleggen, dat wij ze ook nimmer zùllen kennen, omdat wij ze niet kùnnen kennen. Wij, Van Eeden en gij en ik, wij weten, dat Vico Muralto slechts een schoone illusie heeft, waar hij de waarneming der droomen tot een wetenschap verheft, en schrijft:

‘De volledige beteekenis ervan is natuurlijk uit *mijn* waarnemingen alleen niet op te maken. Dat vereischt nog herhaalde, langjarige studie van volgende generatie's. Maar een ongekend verschiet van *waarnemen* en *weten* opent zich, waar wij niets anders hadden dan gelooven en vermoeden.’

Tot meer dan ‘vermoeden’ echter brengt ons ook Vico Muralto niet, en tot meer dan ‘vermoeden’ vermag niemand ons te brengen, om deze eenvoudige reden: dat de droom-waarnemingen *oncontroleerbaar* zijn. Men kan misschien overeenstemming verkrijgen tusschen twee of meer waarnemers; maar zullen die niet onder één hoedje spelen, om samen de priesters te zijn van dit nieuwe geloof? En, daartegenover, hij die met de inderdaad *verder-brengende* waarneming aankwam, nog door niemand gedaan, wie zal zeggen, of hij de Noordpool niet heeft ontdekt?

Bijvoorbeeld: eene der verschillende hypothesen van Vico Muralto is die van het bestaan van verschillende sferen, welke de ziel in den droom door-ijlt; er is de demonen-sfeer, er is de zalige sfeer, er is de sfeer der gestorvenen.

Het bestaan dezer laatste sfeer leidt hij hieruit af: vooreerst, wanneer gij droomt van afgestorvenen, herinnert gij u niet, dat die menschen dood zijn; en ten tweede, zijt gij in zulk een droom met nog andere personen, *dan zijn dat ook gestorvenen*, waarvan ge in den droom het verscheiden zijt vergeten.

De laatste omstandigheid zou waarlijk een treffende aanwijzing zijn voor het bestaan eener *sfeer*, maar - daar zitten wij nu al! Ook ik, wanneer ik dooden in den droom ontmoet, herinner mij gewoonlijk niet dat zij dood zijn; doch ik heb nog nooit van twee gestorvenen tegelijk of vlak na elkander gedroomd! Is dus Van Eeden inderdaad vertrouwd, óók met de tweede waarneming van zijn creatuur, of heeft hij er dit 'bewijs' bij gemáákt?

Zoo zou ik, van mijn kant, uit mijne droom-ervaring, dit 'bewijs' kunnen bijbrengen voor het betrekkelijke der werkelijkheid, - soms droom ik wakker te worden, in mijn slaapkamer, het is morgen, ik moet zoo-meteen opstaan; maar opeens begrijp ik dat ik nog slaap, ik werk mij wakker... en nu gebeuren er beurtelings drie dingen: òf het blijkt nacht; dit het zeldzaamst; òf het blijkt werkelijk morgen, juist zooals ik het in mijn droom zag; òf ik word wakker, in mijn slaapkamer weer, het is morgen, ik moet zoo-meteen opstaan, maar opeens bemerk ik, dat ik nòg droom. Op die wijze ontwaak ik soms tot driemaal toe van droomwerkelijkheid tot droom-werkelijkheid, welke werkelijkheid *in niets* van de daagsche werkelijkheid verschilt, en: het komt voor, dat ik uit deze reeks ontwakingen ten slotte *niet* ontwaak, maar droomloos doorslaap! Reeds als jongen van acht jaar, na den dood van een geliefd familielid, maakte ik uit deze droomen de onsterfelijkheid op: 'als ik zóó uit de eene werkelijkheid in een andere ontwaken kan, die nòg een droom is', redeneerde ik, 'waarom zou ik dan niet uit den droom in de werkelijkheid wakker worden, en uit die schijnbare werkelijkheid.... in den hemel?'

Gesteld nu, dat niemand ooit deze gewaarwordingen gehad heeft -, zal men den toon der waarheid herkennen en mij gelooven op mijn woord? Dan blijft het toch weer bij.... gelooven!

Op blz. 195 boekt Vico Muralto iets dergelijks, maar het is niet het stijgen van droom tot droom; hij beschrijft het éénmaal in den droom wakker worden: doch gij bemerkt aan ‘iets vreemds, iets griezeligs, iets spookachtigs aan het vertrek’ dat ge nog niet wakker zijt. Dit wakker worden in een verfijnde spookwereld had ik maar eens, als kind.... ik zag toen, aldus wakker geworden, achter de deur van mijn slaapkamertje, een man staan, die de hand naar mij uitstrekte....

En zoo is het weer, op zijn beurt, Vico Muralto, die verzekert heerlijk te kunnen bidden in den droom en.... dat hij antwoord krijgt! Het is wel niet een antwoord in zóóvele woorden, het blijft wel bij stille duidingen in het droomlandschap; maar toch, hoewel de passus (in tegenstelling met andere, zoo straks te noemen plaatsen) er niet on-echt uitziet, wij zetten er een vraagteeken naast....

Op nog een andere plek is niet de waarneming zelve, maar de verklaring verre van overtuigend. Vico Muralto had in den droom een uitvoerige en zeer heldere natuur-visie, geheel gelijkwaardig aan die van het dagleven, en komt daardoor tot de cursief-gedrukte *ontdekking:* dat ‘*er dus iets moest bestaan dat al die eindelooze combinatie's van lichttrillingen en moleculair-bewegingen wist na te bootsen tot een volkomen gelijkwaardig effect*.’

Eilieve, zoo diepzinnig is de zaak toch niet, zou ik willen zeggen. Kan niet de *gedachte* ons voortooveren wat zij wil? En wilt gij ook die gedachte diepzinnig noemen - en gij hebt gelijk, want alles is raadsel - de droom-werkelijkheid is dan toch niet diepzinniger dan de verbeeldings-werkelijkheid van bijv. den kunstenaar, en verklaart even weinig.

Desgelijks leek het mij vroeger een groot wonder, dat men, vooral in den morgen, in slaapjes van enkele seconden of minuten, urenlange droomen kon doorleven. Was dat niet een bewijs voor het betrekkelijke van den Tijd? Inderdaad; maar is dit wel iets bizonders? of liever, is het wel iets méér bizonders dan de wakkere gedachte, die immers ook, in enkele oogenblikken, uren en zelfs jaren, doorleven kan?

De oplossing van het geheim onzes levens ligt dus zoomin in den droom als in het dagleven. Alleen - het is de droom, die er ons méér en door grilligheid treffender, maar niet duidelijker dan het dagleven op wijst: dat er een geheim *is*.

Wanneer er ooit een z g. droom-wetenschap tot stand kwam, dan zou die dit met het spiritisme gemeen hebben: dat zij ons gedurig van dit geheim zou spreken en... dat zij ons niets verder zou brengen.

Dat men de aanwezigheid van geesten misschien gewaar wordt, is op zich zelf zeer zeker belangrijk; maar - die geesten vertellen nooit iets, dat op een inlichting gelijkt.

En zoo is het met de droomen, die Vico Muralto ons mededeelt.

Juist de schoonste en merkbaar-echtste droomen zijn op dit punt pijnlijk van machteloosheid en vaagheid, ja zelfs van onnoozele dwaasheid. En ik noem de twee prachtige droomen over den vader: de eerste met de in droomen bekende eindelooze teederheid - (verklaarbaar uit het, als in zacht-omwade afzondering, uitsluitend bezig-zijn met de geliefde persoon: want onthult de droom al niet het *geheim onzes levens*, wel openbaart hij vaak de *ongeweten diepte onzer gevoelens*), - en vervolgens het beteekenisvolle wijzen op den fraaien vleugelsier van den vlinder (dat op zijn hoogst niet anders be-wijst dan het dagelijks in àlles waarneembare wonder); en de tweede, beginnend met het merkwaardig er-bij-maken van die kamer, doch die dan, met dat ‘en 't was zijn stem *meer nog dan 't zijn gezicht was*’ en met het zachte neeschudden op Vico's nader vragen naar Christus, toch ook maar, als men het eruit wìl halen, een zeer twijfelachtige heenwijzing is naar het in een groeps-ziel opgelost en onpersoonlijk voortbestaan; - door de nog vrij groote gelijkenis van den vader, lijkt zelfs de droom eerder een halve tegenspraak dier later ontvouwde theorie!

Ook de eerste droom over Emmy heeft, vooral tegen het einde, de goede droom-atmospheer; toch lijkt hij reeds hier en daar bedacht en ietwat *gëarrangeerd*: hij is bijna tè mooi, een tè gave symboliseering der voorafgegane historie, die gij kent. De tweede droom, met die ‘waiting-room’, waaruit Emmy te voorschijn komt, schijnt echt, zoolang hij zonderling is; doch waar Vico dan zijne zoo netjes en van pas met oranjebloesem getooide NACHT-BRUID in de armen sluit, is het of de beschrijving plotseling verdort en verkilt. Wij vernemen wel, dat hij ‘zeer gelukkig’ was, maar van de ongekende, bloeiende weelde en licht-doorvloeide zaligheid van zulk een droom (ook zonder oranjebloesem) bespeuren wij niets. Bij het wakkerworden - het komt alles precies uit! -

klaagt zijn vrouw, Lucia, dat zij weer van dat witte paard had gedroomd, dat ontrouw beduidde.

III.

Zoo bleek dan de gewichtige openbarings-belofte van blz. 176, reeds op blz. 239, ijdel te zijn geweest en uit te loopen op het relaas van enkele weinige, niet geheel geloofwaardige droomen, wier *aard* overigens niets ongewoons voor ons had.

En bij de beschrijving dezer beide Nachtbruid-droomen zou het blijven!.. Wij vatten het zeer goed: de auteur kon, meende hij, niet voortgaan met ons deze ijle ontmoetingen met Emmy een voor een te vertellen... hij vreesde eentonigheid[1)] en liet het dus bij de mededeeling, dat er nog af en toe van deze soort droomen door Vico Muralto werden gedroomd. Maar vermocht dan deze al zeer flauw-schemerende droomen-reeks vele der verdere levensjaren van zijnen held te vullen, hij-zelf vulde er zijn boek niet mee, en hij diende naar andere stof om te zien, wilde de 'roman' niet als een nacht-kaars uitgaan. Toch dienden, in schijn althands, het droomen en de Nachtbruid hoofdzaak te blijven, voorloopig... En nu begon het bedenken en het knoeien, het tezaam timmeren van een levensgeschiedenis en het naar de eischen van dit geheel leege leven ineen-draaien van droompjes over andere 'planeten' en over 'sociale idealen', die men onmiddellijk als vervalschingen herkent. En al spoedig werd kordaatlijk de sprong gewaagd, en van het geen uitkomst meer biedende droomen-onderwerp - het verhaal begon inderdaad tè schraal te worden en de figuur van Vico tè schim-achtig! - stapte de schrijver manmoedig over in zijn geliefde, 'schoon ook al niet meer zoo héél frissche philosophie en sociologie; terwijl de uitgevaste droomer werd overgebakken tot een mislukkenden hervormer en een miskenden profeet... naar het Beeld van zijn Schepper!

Vico Muralto was dus getrouwd met Lucia del Bono; en zijn jeugd-vriendinnetje, gestorven in Engelsch-Indië, was hem verschenen in den droom als zijne Geliefde en zijn Bruid. Na het

1) Het is nog de vraag, of een leven van zeer bizondere droomen, mits even waarachtig als innig beschreven, eentonig zou behóeven te worden!

opgegeven plan om priester te worden, had hij eenige jaren met eigen studie doorgebracht op het landgoed zijner moeder aan het Como-meer; en op dat landgoed had de bruiloft plaats gehad. Daarna wordt de geschiedenis uiterst verward; droomen van vóór het huwelijk - over den vader - worden medegedeeld tusschen de droomen van ná het trouwen - over Emmy - dóór; vóór den bruidsdroom heeft hij opeens al 'kinder*en*', maar lang daarna blijkt het pas, dat hij - zonder eenige voorbereiding - diplomaat was geworden! Deze totale onverschilligheid voor het werkelijke leven past nu wel bij den man, die verklaart, (op blz. 242) gehéél, gedurende al die jaren, op een paar niet nader omschreven droomen geteerd te hebben. Maar toch is deze minachting voor het werkelijke leven, in verband met den droom, volkomen in strijd met de verzekering van blz. 251, dat die twee levens op elkander steunen: 'hoe schooner mijn dagen, hoe voller aan effectieve werkzaamheid mijn leven, hoe blijer en sereener mijn ziel, - des te hooger zijn ook de verheffingen en verrukkingen mijner nachten', en met die van blz. 260: 'de droomen geven enkel lichte wenken, het werk moet in dit leven worden gedaan', - een theorie die zelfs leidt tot eene beschouwing over ons *uit dit leven opgebouwde* hiernamaals. Doch van die schoone dagen en van dat werk merken wij niets; Vico Muralto zelf klaagt het ons, dat hij als diplomaat niets nuttigs uit te richten wist; en dus staan wij voor die *zeventien* jaren leven met vrouw en kinderen, die hem nìets zijn, bij enkele schaarsche en erg vaag-blijvende droompjes.. zoodoende wordt die man, die al de sappige en teêre daadwerkelijkheden van het leven, zijn kinderen, langs zich heen laat gaan voor een hersenschim, - die bekennen moet dat zijn 'liefde en toewijding' 'opzettelijk en geforceerd' was, ons hartgrondig antipathiek... Of, om de waarheid te zeggen, wij gelooven van de heele geschiedenis eigenlijk al geen steek meer! bekent niet Vico Muralto het zelf, op een andere plaats, hoe de dag-indrukken de nacht-herinneringen zoo volstrekt verdringen, dat het hem 'na zooveel jaren, nog regelmatig overkomt, aan 't einde van den dag den nacht met zijn wonderen in een *kritisch ongeloovige* verwachting tegemoet te gaan'?

Ik zal u niet vermoeien met een uitvoerig verslag van het verder verloop der historie. De 'Nachtbruid' begon ten slotte ook Vico Muralto onbevredigd te laten: 'Hoe onuitsprekelijk gelukkig de

oogenblikken waren dier ontmoetingen, ze werden overtroffen door die waarin een *gemeenschappelijke* vreugde...', jawel, daar verschijnt de sociologie... Gij kunt het u verder wel denken! En de derde maal, dat ons een droom over Emmy geheel wordt verteld, vergist de droomer zich en roept niet 'Emmy', maar 'Elsie'... Den dag daarop ontmoet hij Elsje, te Enkhuizen...!

Alles wordt nu even onwaarschijnlijk: Enkhuizen is *het* oord, waar de diplomatie vanuit Den Haag heenzeilt; de Hongaar, met wien hij er de eerste maal komt, kende Elsje al met naam en toenaam. Elsje, de pleegdochter van den hotelhouder, is al even mystiek aangelegd als Vico, ze wordt naar de haven gedreven, 't is haar of ze hem altijd gekend heeft, enz. De tweede maal, gaat ze netjes met hem wandelen door Enkhuizen, om Vico, die al aardig Hollandsch spreekt, het museum te laten zien. Intusschen is Vico er achter gekomen, wie of wat Christus is. Ofschoon *wij* nog altijd niet verder waren, dan dat hij wèl gevoelde, wie Satan zijn moest en wat God, doch dat het begrip Christus hem duister bleef, ondanks protestantsche en katholieke voorlichting, spreekt hij op blz. 272, en op blz. 311 weer, opeens van zijn groote liefde voor Christus, en van zijn strijd om Christus en van zijn trouw aan Christus, alsof dat alles hem en ons reeds lang volmaakt helder was! Christus is, moet gij weten, Menschheid. En op geheel denzelfden zoeten meerderheids-toon, waarop hij zijn 'lieve Lucia' aan het verstand brengt, dat hij niet van haar houdt, beleert, reeds in hun eerste liefde-gesprek, deze zonderlinge minnaar 'lieve Elsje' omtrent dien Christus, die eigenlijk 'de Menschheid' is, en het oer-wezen 'Menschheid', dat hij Christus gelieft te noemen, - terwijl de 'lieve lezer' het al even weinig begrijpt als Elsje: wat de soort-ziel *Menschheid* met dien naam van *Gezalfde* aanvangen moet.

Het is alweer een 'zware en verschrikkelijke strijd vele jaren lang', vóór Vico, door een gebeurtenis van buitenaf - een overplaatsing - tot het besluit komt, aan den onhoudbaren toestand een eind te maken; hoewel hij toch reeds geruimen tijd had kunnen opmerken, hoe Elsje daaronder langzamerhand ziekelijk was beginnen te worden. De man, die ook voor zijn kinderen koud bleef, weet nu niet beter te doen dan even einde- als leven-looze gesprekken met het arme Elsje op te zetten over de 'losbrekers' en de 'kuddemenschen' en met haar op profeten-avontuur naar Amerika te gaan.

In New-York zoekt hij een vriend op uit zijn diplomaten-tijd, rechter Elkinson, en pijnlijk-juist wordt de koel-beminnelijke houding geteekend van den hooggeplaatsten meneer tegenover den door een vrouwtje aan lager wal geraakten ex-graaf, die zonder eenig bruikbaar plan, hem voor zijn vage theorieën wil spannen.

Het is een uiterst merkwaardig stuk kranige psychologie - wat niet wegneemt, dat men rechter Elkinson volkomen gelijk geeft. Waarom, zal die redeneeren, moet niet de *graaf* Muralto mij dit alles komen vertellen, maar het *wrak* Muralto? om een vrouw? maar was dan van die vrouw de theorie afhankelijk? Wij hooren het Vico zelf zeggen, dat Elsje al dat moois in hem had gaande gemaakt, maar wij gelooven daar niets van, want wij zien, van meet af aan, hen nimmer te zamen, of hij is haar op zijn zoeten meerderheidstoon aan 't onderwijzen. Elsje blijft onder dat alles een onwaar idylletje; de plots o! zoo teerhartige verwachting van hun kind doet zich voor als een weeë huichelarij; en wanneer Elsje en het kind ten slotte sterven, klinken ons de lief ontroerde zinnetjes, te midden van al dat hardvochtig gepreek, als een weerzinwekkend misbruik van emotie.

Dan, waar deze ongelukkige, die voor de tweede maal, en nu zooveel bewuster, het bloeiende leven offerde aan een hersenschim, zijn ‘broeder’ Lessing aanhaalt: hoe die Christus ‘bitterlijk smaadde’, toen hij zijn eenig geborene na één dag levens verloor, en zich zelf bescheidenlijk toch wel boven hen stelt, - daar zien wij op eenmaal, hoe dit zonderling boek zelf als een droom is; als een dier angstige droomen, waarin een welgeliefde, met wien gij daar tezamen waart, plotseling een stil grijnslachende *vreemde* blijkt... Zoo zien wij den beminnelijken ouden heer, dien wij als een fijnen geest en een oorspronkelijk denker hadden leeren waardeeren, en dien wij het volstrekt niet kwalijk namen als hij zoo eens, met een aardig gevoel van eigenwaarde, over zijn ‘broeder Goethe’ of zijn ‘jongen vriend Shaw’ sprak, - dien stillen kluizenaar, die ééns zoo een engel van een jongen was! - in de laatste tweehonderd bladzijden gaandeweg verworden tot een kikker-killen dweper, een griezelig heilig monster.

Of nu die laatste tweehonderd bladzijden niets goeds meer herbergen? Dan zouden zij niet van Frederik van Eeden zijn. Uiterst opmerkelijk is bijv., hoe juist die dorre vertoogen tegen Elsje,

enkele kostelijke trekjes van humor bevatten: zoo, waar Elsje, als Vico nog niet tot een breuk met Lucia en zijn staat besluiten kan, ‘naief-zakelijk’ vraagt, ‘of 't zijn *gezondheid* zou benadeelen, als hij 't armer had...’ Zoo is ook het scènetje met Jan Baars, den hotelhouder, niet onaardig; evenmin als de karakteristiek der wereldsteden, met den Haag: ‘het kleine, nette, popperige den Haag, dat men zoo moeilijk voor echt kan houden, waar de goede Hollanders wereldstadje spelen, en waar zelfs de diplomatenwereld zulk een bijna comisch aanzien van een zeer chic en goed bezet liefhebberij-tooneel verkrijgt’. En openbaart de ideeën-kraam, waarvoor alles op 't spel werd gezet, al heel weinig nieuws, in onderdeelen zijn ook hierin wel weer treffende inzichten; op het gebied der droomen eveneens vinden wij nog enkele prettige openhartigheden: gelijk dit, dat Vico Muralto er nimmer in slaagde God of Jezus op te roepen en... hoe blij hij daarom was, wijl onze voorstelling van bovennatuurlijke wezens toch nooit hooger reikt dan het ‘geperfectionneerd menschelijke’. Het gesprek met rechter Elkinson was voorts weer een belangrijke stijging na de catechisatie met Elsje, en zelfs na de niet onzuivere doch vrijwat doffere dialogen met Lucia. En ten slotte wordt, in dien chaos van theorie, tweemaal zoo waarlijk het leven-zelf zeer fijn en doordringend verbeeld; nml. de reis naar Amerika en de aankomst te New-York; en, transparanter nog, het korte verblijf in feestelijk Parijs met zijne dochter Emilia.

Is dan dit boek een niet geringe teleurstelling, - het eerste gedeelte blijft een omvangrijk stuk zeer bijzondere kunst; het gedeelte over den Droom, al werd dit een teleurstelling opzichzelve, is in onze letterkunde iets geheel aparts; en zelfs het derde gedeelte, dat men zou kunnen zien als een uitgebreide en verfoeilijke misdaad, als een doortrapt complot van sluipmoord, op honderd plaatsen tegelijk, ondernomen (sinistere klucht!) door dat allergevaarlijkst demonen-volkje der zelfverheffing op het eigen teedere en ware leven, - ook dit gedeelte flonkert nog, hier, en daar, van die levens-vonken, die dezen Bartholomeus-nacht ontsprongen, en soms hun in 't groot bedrogen Schepper schijnen uit te lachen.

Suna. Jan. 1910.
CAREL SCHARTEN.

Bibliographie.

C.W. Lunsingh Scheurleer. *Catalogus-verzameling Egyptische, Grieksche, Romeinsche en andere oudheden* met 54 platen, 's Gravenhage 1909.

Van ‘zakenmenschen’ heeft het verschoolmeesterde Nederlandsche volksdeel, - en dat deel is hoogst aanzienlijk, - gewoonlijk maar een zeer scheef begrip. Men acht ze verzonken in den Mammondienst, beseft niet dat eene flinke ‘zaak’ ook eene zeer ideëele zijde heeft, en nog minder dat onder handelslieden en industrieelen niet zoo heel zelden eene liefde voor kunst en wetenschap wordt aangetroffen, te oprechter en frisscher omdat zij uit den aard der zaak met geenerlei wetenschappelijk ‘Streberthum’ iets heeft uit te staan. Ook is voor de leiding van eene handelszaak of industriëele onderneming een doorzicht en onbevangenheid van oordeel noodig, waarvan de meest gelauwerde examenheld gewoonlijk maar weinig begrip heeft.

In de kringen der vrienden van muziek en muziekgeschiedenis wordt de naam van den Haagschen bankier D.F. Scheurleer steeds met eere genoemd en zijn zoon de heer C.W. Lunsingh Scheurleer heeft behalve aan zijn bankiersbedrijf zijne liefde ook aan de studie der oudheid geschonken. Hij heeft niet slechts tal van musea bezocht, maar ook de landen der oude beschaving uit eigen aanschouwing leeren kennen. Met verschillende kunstgeleerden stelde hij zich in nauwe betrekking. Het is hem steeds een genoegen als hij in het belang van de studie der oudheid iets doen kan. De opgravingen van den heer Vollgraff in Argos zijn niet in de laatste plaats door zijne bemoeiingen mogelijk geworden.

Vooral echter is hij een ijverig verzamelaar van antieke kunstvoorwerpen en hij heeft dan ook in den loop der jaren een zeer aardig eigen museum bijeengebracht, niet groot van omvang na-

tuurlijk, maar met genoegzame verscheidenheid van voorwerpen om het antieke kunstambacht in zijn verschillende uitingen eenigermate te leeren kennen. Met hoeveel oprechte liefde beweegt hij zich te midden van zijne schatten. Van het gewone kunst-boeha, het opzettelijk eens gaan zitten zwelgen in eene schoonheid die men eigenlijk niet heeft waargenomen, het luidruchtig bewonderen, in den grond der zaak meer van het eigen kunstoordeel dan van de voortreffelijkheden van den kunstenaar, - is deze liefhebber om het eens op zijn Latijnsch uit te drukken 'door den ganschen hemel' gescheiden. Hij weet heel goed dat een kunstwerk eerst verstaan moet worden om ten volle te kunnen worden genoten. En daarom, het goed bekeken, den aard er van vastgesteld, de plaats bepaald die het in de antieke kunstproductie heeft ingenomen, daarom vooral zooveel mogelijk in den geest doorgedrongen van hen voor wie en door wie het gemaakt is. De liefhebber kwam zoo van zelf tot kunsthistorische studie: vergelijkings-materiaal moest bijeengebracht, van de meeningen van vakmannen kennis worden genomen en onwillekeurig moest toen voor hem ook een beeld van de gansche antieke kunstbeschaving zich ontrollen. Het was niet toevallig dat hij op het denkbeeld kwam 'voor zijne vrienden' een overzicht van de ontwikkeling van het Grieksche kunsthandwerk te schrijven.

Uitgaande van het juiste begrip dat het 'bij den tegenwoordigen stand onzer kennis' van de antieke kunst 'allereerst noodig is de bewaarde stukken zooveel mogelijk uit te geven en de meer gewichtige af te beelden' heeft de heer Scheurleer een catalogus van zijne verzameling vervaardigd en doen drukken. Die catalogus voldoet aan het voorgestelde doel tenvolle en stelt ons tevens in staat het beeld van den heer Scheurleer als verzamelaar, zooals ik dat boven deed, te schetsen. Men begrijpt dus dat de kunstkenner in de beschrijving der voorwerpen vindt, wat hij zoekt: de catalogus is geschreven door iemand die op de hoogte van zijne taak was. Gelukkig is ook de historische inleiding geen onderonsje 'voor de vrienden' gebleven. Dat zij geen beeld van 'de geheele ontwikkeling der Grieksche kunstnijverheid' geven kan, spreekt, zooals de schrijver opmerkt, van zelf. Maar juist dat zij zich geheel bij eene bepaalde verzameling aansluit, geeft haar een eigenaardige waarde. Telkenmale verwijst de schrijver om eene bewering te verduidelijken naar een voorwerp uit zijne verzameling en het is voor den lezer dan zeer gemakkelijk de beschrijving van dat voorwerp in den catalogus en de keurige afbeelding in het deeltje met de platen na te zien. Zeer onvolledig blijft zoo de kennis, - daar heeft de schrijver gelijk aan, - maar men verkrijgt toch een beeld, en wel een levendig beeld van het antiek kunst-

leven, een beeld, dat juist door zijn kleineren omvang dieper in den geest indringt en zeker niet nalaten zal tot verdere kennisneming op te wekken. Het is ook daarom gelukkig, dat de heer Scheurleer van zijn voornemen het boek niet in den handel te brengen heeft afgezien. Hij heeft het verkrijgbaar gesteld, de opbrengst bestemmende voor het fonds der opgravingen te Argos.

Uiterlijk is deze catalogus een boek van smaakvollen eenvoud, den leerling der klassieken waardig. Voor ieder beschaafd Nederlander is het een aardig bezit. Mogen de zeergeleerde mannen, die op onze gymnasiën de lieve jeugd op de ablativen op een e en i en de verba activa met futura media tracteeren, eens trachten van dezen Haagschen bankier te leeren wat innige en oprechte liefde tot de oudheid is.

A.E.J. HOLWERDA.

Toewijding, door Frans Hulleman. Amsterdam, Scheltens en Giltay.

Frits is onhebbelijk geweest en Agnes is bang geworden. Omdat hij 't zoo erg graag wou, was zij naar zijn kamer gekomen. Doch hij heeft haar kuischheid gekwetst en vertoornd loopt zij op straat.

'De gloeiing van haar gelaat scheen door den zachten regen te worden gedoofd. En haar gedachten werden helder. Wat zij vroeger vaag vermoed had, was nu zeker weten geworden. Hij was een man zonder hartelijke liefde. Hij was een man met sterk dierlijk instinkt. Dat noemde hij: passionné. Hij zeide, haar temperament, haar sluimerend temperament te hebben opgewekt en zij kon hem niet daarop antwoorden, omdat hij, met dat gezegde, de kieschheid harer gevoelens kapot sneed. En toch had hij haar weêr juist en scherp waargenomen, maar zoo iets zègt men toch niet! Hij was gròf, ook al scheen hij fijn en kunstlievend! Laat ik dan maar "schoolmeesterachtig" zijn, en later, misschien... 'n blauwkous...

Opnieuw kropte verdriet in haar keel. Ze zei 't nòg eens: 'n blauwkous. Nou góed, fermden in-eens haar gedachten, al wórd ik 'n blauwkous... al tróuw ik niet... al heb ik dan zèlf geen kinderen... ik geloof, dat ik 'n liefde in me heb, die niet te vernietigen is... en ik kan werken, ik kan wèrken.. ik ben nog jong, ik ben gezond... en ik zal werken, ik zal wèrken met... toewijding.'

Zou dit meisje waarlijk zoo hebben gepiekerd, neen, f e r m g e d a c h t ! op dat moment, in dien stofregen, na dat ruwe plotselinge eind van haar jonge liefde?

Dat ‘nou góed’ is zeker ferm, maar al het andere lijkt, dunkt me, meer op de gedachten, welke de schrijver had moeten boeken als uit te werken conclusiën van zijn verhaal.

Den heer Hulleman hebben zij voldaan in het emplooi, hun hier gegeven. En wie de 222 pagina's heeft gelezen, welke aan deze laatste voorafgaan, verwondert zich daarover niet. Immers, het geheele werk is niet anders dan een tegenoverstelling van wat de schrijver deugdzame, onzelfzuchtige, maagdelijke-gevoelens acht en de ondeugdzame, zelfzuchtige van een jonkman, ‘fijn en kunstlievend’ van buiten, doch van binnen met ‘dierlijk instinkt’.

Een samentreffen, een botsing van twee werkelijke menschen met zulke gevoelens is *Toewijding* niet.

J.D.M.

***Het Godsdienstig Gehalte in onze Nieuwe Letterkunde*, door J.J. Meyer. Baarn, Hollandia-Drukkerij.**

- De honden, die gij hier ziet, o menschen, zijn geenszins trekhonden. Het paard is een lastdier en ook de ezel. Deze honden, deze fiere, waarlijk prachtige poedels, deze fox terrier, deze smous, zijn huisvrienden van en voor den mensch. Men kan zeggen: ‘zij hebben hun doel in zichzelf....’

Nochtans kan er voor het huishouden ‘behoefte bestaan, de grenzen af te bakenen’... van de diensten, die elk lid van den huize bewijst. ‘Wij willen trachten uit te maken, in hoeverre er werkelijk verwantschap bestaat, òf slechts sprake kan zijn van een overeenkomst in naam’ tusschen trekhonden en deze honden. Deze honden heb ik huisvrienden genoemd. Niets te veel zeg ik met die benaming. Doch deze huisvrienden blijven huisdieren. Behooren tot de huisdieren ook niet het paard en de ezel, die steeds bereidvaardige en immers dikwijls even getrouwe bewoners van den, aan het huis aangebouwden, stal? Zoo dus deze honden als huisdieren mogen gelijk gesteld met het paard en met den ezel, aan welker lastdierlijkheid nooit is getwijfeld, waarom zou dan niet onderzocht, wat het Huisgezin, bij de verdeeling der lasten, ook aan déze honden kan hebben?

Helaás, deze poedels, ze zijn tot géén nut.

De fox terrier evenmin.

‘Met meer schroom dan over een der anderen aanvaarden wij het te spreken over’ den smous. Want deze, ja, hij is ons ‘zeer lief’; immers, gewillig fungeert hij als trekhond.

En zoo mag dus veilig gezegd: van de vier de verkieslijkste, de beste der honden, is de smous.

Ziedaar, kort saamgevat, de ...laat ik hem koningseere geven: de w a p e n s c h o u w i n g , door Dominee J.J. MEYER, uit Wijnaldum, provincie Friesland, gehouden over: '*a*. Jacques Perk, *b*. Kloos en Van Deyssel, *c*. Verwey, *d*. Van Eeden.' Er blijkt klaar en glashelder uit, 'hoe alleen Van Eeden de zanger bleek, die...' enz.

Deemoedig zij de klacht overgebracht, door dezen vertegenwoordiger van 'het Vrijzinnig-Christendom' geuit in den derden zin van zijn studie: 'Onze richting is er bijna aan gewend geraakt, zoo zou men haast zeggen, met hooghartigheid door de kunst te worden bejegend.'

Wie ervaren wil, hoe vrijzinnig-christelijk en christelijk-vrijzinnig 'onze richting' de kunst behandelt, koope dit 'geschrift voor onzen tijd'.

De schrijver *zegt* het op pagina 5: 'Het werd hoog tijd, dat in ons land de traditie werd verbroken, waarbij kunst gold als de ondergeschikte van religie en moraal. Het is de roem der zoogenaamde tachtigers, dat zij hierin zijn geslaagd.'

Juist: gesláágd, de traditie vèrbroken...

Thans... kon zij dus rechtmatig hersteld!

Hetgeen de heer Meyer voornoemd beproeft van pagina 6-59.

J.D.M.

Woordenboek der Nederlandsche Taal, 6e deel, 11e aflevering Ingelegd - Inlijven, bewerkt door Dr. A. Beets; 8e deel, 5e aflevering, Kwaad - Kwijtschelden, bewerkt door Dr. J. Heinsius.

Het Woordenboek schrijdt met rustigen, gestadigen gang voort; niet zóó vlug misschien als haastig-gebakerden zouden verlangen, maar zeker zóó vlug als de degelijke, gewetensvolle arbeid, waarvan elke aflevering getuigt, maar eenigszins toelaat. Het zal met dezen reuzenbouw wel gaan als met elk ander grootsch opgezet bouwwerk, waarbij men telkens voor de behandeling van onderdeelen komt te staan, die veel ingewikkelder zijn en daardoor veel langer ophouden dan men gedacht had. Daar hebt ge het zesde deel, waarvan in 1901 de 1e aflevering verscheen en onlangs de 11de. Elk van deze afleveringen is door Dr. Beets bewerkt, twee er van, de 8ste en 9de, met medewerking van Dr. Knuttel. Toen men aan *In* genaderd was, ging laatstgenoemde aan de bewerking van een ander deel, en liet aan zijn medelid in de redactie de samenstellingen met *in* over. Mij dunkt, dat moet een werk zijn, dat heel wat *in* heeft, en men heeft de beide

afleveringen, waarvan het voorlaatste nog niet lang geleden (in 1909) verschenen is, maar door te bladeren, om te beseffen voor welk een taak Dr. Beets zich hier geplaatst zag. In ruim 300 kolommen is hij in deze twee afleveringen van *in* tot *inlijven* genaderd; er zullen dus waarschijnlijk nog wel twee afleveringen noodig zijn eer hij het eind van deze samenstellingen met *in* bereikt heeft. Of Dr. Heinsius met de bewerking van de aflevering *kwaad-kwijtschelden* een gemakkelijker werk gehad heeft kan een buitenstaande *kwalijk* - daar hebt ge weer een woord dat alléén zeven kolommen beslaat! - beoordeelen. Maar dat de inhoud, met zijn verklaring van en zijn toelichtende voorbeelden op *kwaad*, *kwaal*, *kwast*, *kwartier*, *kweeken*, *kweelen*, *kwijt* en tal van andere woorden, niet minder belangrijk genoemd mag worden, is zeker.

'Het is een boek voor iedereen die goed Hollandsch lezen kan en het nog beter wil leeren', schreef juist vijf-en-dertig jaar geleden Alberdingk Thym in een Gidsopstel over het Woordenboek der Nederlandsche taal, toen de eerste aflevering verschenen was. Thym had vertrouwen in het aangevangen werk en dat vertrouwen is niet beschaamd. Het blijft een mooi werk, waaruit veel te leeren valt, voor lezers en schrijvers beiden.

v.H.

Van een grooten steiger en van een klein huis door A.J. Drewes, hoofd eener christelijke school te Amsterdam. Met een inleidend woord van Dr. J.H. Gunning Wzn., schoolopziener in het district Amsterdam. Amsterdam, A. Akkeringa 1909.

Wat de schrijver van dit boekje van zijn vak is, staat op den titel; dies kunnen zij wier levensbeschouwing een andere is dan die van den heer Drewes er zich op voorbereiden, dat zij er nu en dan wat in vinden zullen dat hun vreemd klinkt, misschien wel ergert: bijvoorbeeld die in twee opstellen voorkomende herinnering aan Johannes' opspringen van vreugde in den schoot zijner moeder, toen zij Maria's gróetenis hoorde. Maar wie zich daaraan stoot is een kniesoor, en een heel verstokte wanneer niet, bij het verder lezen, zijn gemelijkheid wijkt voor den frisschen, opgewekten, en van een breed en helder inzicht in de zaken van onderwijs en opvoeding getuigenden toon, die het heele boekje doorklinkt.

Wanneer de heer Drewes opsomt al wat er aan het onderwijs ontbreekt en al wat er te veel in is, hoe routine en bekrompen inzicht veel wat er geleerd wordt met onvruchtbaarheid slaan,

dan doet hij dat niet met een wijs gezicht en daarbij behoorend gebaar, critiseerende wat ànderen doen, maar dan spreekt hij van ‘wij’, zich zelven als, zij 't ook voor een deel gedwongen, medeplichtig voorstellende aan vele en velerlei ongerechtigheden ‘We doen zoo alles om toch maar wat we in de school leeren buiten het werkelijke leven om te doen gaan’, schrijft hij en dan klapt hij uit de school en vertelt van de onpraktische rekensommen. ‘Rekenen uit het hoofd, zoo bij uitstek van practische waarde, hebben we ook al verhoogd tot denkoefening. Wat is ons rekenen? *Sommen maken*. Werk voor de school, niet voor het leven. Steigerwerk.’ Hier hebt ge de verklaring van den titel. En op zulk ‘steigerwerk’ wijst de schrijver telkens weer, op dien eigen overtuigenden toon. De heer Drewes is een man met een helderen blik die diep overtuigd is, dat de onderwijzer en het kind beiden er niet zijn voor de school, maar voor het leven. Dat dit door den wetgever, door de autoriteiten en door de onderwijzers zelven zoo herhaaldelijk uit het oog wordt verloren, bederft wel zijn goed humeur niet, maar laat hem toch niet met rust. En uit alles wat hij schrijft straalt, niettegenstaande zooveel wat hem hindert, zijn groote liefde voor zijn vak, en, daarmee samenhangend, zijn groote liefde voor kinderen.

Dit kleine boekje van 148 bladzijden bevat stof en ‘Anregung’ voor twintig boekdeelen. En zooals Dr. Gunning in zijn aanprijzende inleiding zegt: ‘Wo Ihr's packt, da ist's interessant’, d.w.z. wie het aanpakt, dien zal het pakken.

v.H.

Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink
Geb. 28 Februari 1810.

Een eeuw verstreek sinds hij geboren werd, die in Hollands wedergeboorte geloofd heeft.

Hij was het begin dier wedergeboorte zelf.

Proef het in zijn verontwaardiging, als, na het uitsnijden van taal- en oudheidkundige bizonderheden, ‘het overige’ van een oud-Hollandsch blijspel, ‘als de brokken van het gekorven cadaver, in den mand gedaan en begraven’ wordt: ‘Voor ons zijn Hooft en Breero niet gestorven. Zij behooren tot onze letterkundige geschiedenis, en maken een lid uit van dat lichaam, dat misschien in zijnen groei gestuit, misschien niet volwassen, echter nog steeds de verschijnselen van ziekte en herstel, en daarmede van leven, openbaart.’

Wat later: ‘Hooft heeft mij geleerd en gevoed.... Wat ik nationaal in hem acht is de aanschouwelijke, materieele beeldrijkheid zijner taal. Eene eigenaardigheid, die naar mijne meening in het Hollandsch ligt en er in bewaard en hersteld moet worden.’

‘Wat bij de Duitschers een idee in theorie is, dat hoog in de lucht opgeworpen wordt, maar de aarde niet raakt, omdat een terugslag het telkens weer naar boven kaatst, die ideeën zijn bij ons in onze opvoeding, in ons volksbetaan opgenomen en waarheid geworden. Dat hebben wij niet te danken aan onze tegenwoordige slaperigheid, lauwheid, beginselloosheid, ongelukkig erfdeel van een paar geslachten die het onze voorafgingen, maar aan die groote zeventiende eeuw....’

‘Ik ben van Holllandsche potaard. De roem van het voor-

geslacht is mij zoo lief, dat ik zelfs zijne gebreken zien durf zonder iets van mijne bewondering te verliezen....'

'Het is mij ten pligt gemaakt, het gouvernement om zijn weinig Hollandschen zin openlijk aan te vallen en te bestrijden....'

Al dit, op het eerste citaat na, uit de ballingschap. 'Mijne vrienden zijn in beweging; zij broeden iets, ik wil hen komen helpen. Schrik niet en zet, bid ik u, geen Oudeheerengezigt op de gedachte aan een jong Holland....'

'Ik ben Hollandsch van top tot teen en heb in den vreemde ondervonden, dat ik nergens te huis was dan dáár;... eeds veel dunkt mij gewonnen wanneer ik de lucht, die van daar waait, kan opvangen en ieder geruisch beluisteren.... Ik voel de behoefte aan Hollandsche vrienden.... Ik wil niets nemen zonder met woeker terug te geven.'

Hij heeft lief gehad met hartstocht, zichzelf in liefde verreind, zijn land in liefde verheerlijkt. Een man weer, na schimmendrommen.

Met Potgieter, maar hoe ongelijk aan hem, hoeveel ruiger en struischer, staat hij daar nog in ons gezicht, poortwachter van den nieuwen op-gang.

Of wij dan, sindsdien, zoo hoog geklommen zijn? Het is bergop, bergaf gegaan, langs kronkelpaden en met vele struikelingen. Wij zijn zwaar belast, maar hebben het pak onzer historie lief, en blijven torsen.

De Hollander, verblinding alleen ontkent het, staat in veel achter. Niet in aanleiding tot heilzame ergernis, die springveer worde van nieuw pogen. Wat ons het liefst is, onze eigen-heid, is aanhoudend, en gevaarlijk, bedreigd. Maar nòg geeft zij kracht, en loont eerlijken arbeid aan Hollands zaak met het zoet bewustzijn van deelhebberschap aan iets stoers en nobels, aan de stugge echtheid van Hollands wezen. Er zijn schatten daarin waarnaar te mogen delven een zegen blijft boven veler vreemden part. Wij verheffen ons niet, maar staan voor dit òns voorrecht....

Ongeslepen diamant, niet dan voor het Hollandsch oog te waardeeren, geen rukt u uit onze schatkamer meer. En zoo gij ooit, bij wisseling van tijd of mode, verlegd raaktet, leide *De Gids* tot u terug.

H.T. COLENBRANDER.

Tropenwee.[1)]

De laatste dagen aan boord.
I.
Aan Henri Aletrino.

Na Las Palmas was het iederen dag warmer geworden, 's morgens tegen tien uur begon de zon al feller te branden. Onder het zeildoek, over het promenadedek gespannen, leek het alsof de hitte er hangen bleef, ondanks de snelle vaart en een heete wind uit het Zuid-Oosten.

Het licht van de zon geleek een aangewakkerd vuur, de hemel strakte witachtig ontgloeid, rondomme, te allen kant vonkte de wijde, wijde zee. Lange, bruinachtige strepen van kolenwalm achter zich uitrekkende, gleden soms heel in de verte andere stoombooten traag voorbij.

Alle passagiers hadden nu witte kleederen aan, er werd geen schijf of ring geworpen, niemand wandelde meer of keek naar de zee, volkomen glad en onbewogen. Talrijke scholen vliegende visschen zweefden verscheidene seconden lang dicht over het water, woelige dolfijnen hupten een heel eind uit het zeevlak, als zij terugvielen schuimde het water van de krachtige rukken hunner plompe lijven, waarover buigzame, schitterende harnassen getogen schenen. Tegen twaalf werd de hitte ondraaglijk, velen kwamen niet aan tafel, enkelen trokken boosaardig vloekend of verbijsterd

1) Een herdruk van dit boek zal door de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur in de Nederlandsche Bibliotheek worden uitgegeven. Dit hoofdstuk behoort tot de vele nieuwe, toegevoegd aan deze geheel voltooide beschrijving van een verblijf in tropisch Afrika.

starend door de gangen onder in het schip, waar het donkerder was, en waar het licht niet kwellen kon, het vreeslijke zonlicht, dat tot radeloosheid tergde, dat niet op de dingen scheen, maar er onverbiddelijk doorheen joeg.

Sierra Leona en Monrovia waren gepasseerd. Sierra Leona met de hooge, palmbegroeide bergen was hem 's morgens heel vroeg als een gelukkig droomgezicht verschenen. Langzaam doemde de hoofdstad op te midden van groene tuinen gelijk terrassen. Palmen, als zonneschermen, negen boven de witte daken der lage, verandah-omvangen huizen uit; overal wuifden de groote bladeren der banana's en er waren ook talrijke boomen waaraan groene vruchten hingen. Honderden negers zwierven schreeuwend in bootjes om het schip, zij hadden voddige, kleurige jasjes aan en waren langs touwen met groot misbaar tegen de boot opgeklommen, aanprijzend hunne waren, sinaasappels, banana's, malollen, snuisterijen, fetichen, en hunne vaartuigjes, waarmede zij de passagiers naar land wilden brengen.

Jules was aan wal gegaan, hij had er gewandeld langs een stijgenden weg, aan weerskanten acacia's en banana's, daaronder hutten en kraampjes, waarin negers en altijd lachende negervrouwen hunne vruchten, gebakjes, en koekjes en meerdere zoetigheid verkochten, en hij was in zeer nauwe, geheel verlaten straatjes geweest, meestal ongeplaveid, hij liep er op kalen rotsgrond of over zeer puntige keitjes zooals hij ook in Las Palmas had gezien. En heel geheimzinnig had een wonderlijke beklemdheid hem bevangen, toen hij een oogenblik op de helling stil stond in een straatje, dat uitzag op een tuin waarvoor een lage, roodachtig geel gepleisterde muur. Boven dien muur uit zag hij zeer nabij de reusachtige, zeer breede, lichtgroene bladeren van banana's waaronder de kolossale vruchten die begonnen te gelen al. Bij een ijzeren hek, niet veraf, groeiden een tweetal stekelige agaven, achter hem stond een huis van steen, dat hooger dan de andere houten gebouwen was, de blinden waren gesloten, de deur stond aan, maar het scheen toch ganschelijk verlaten. Alles was zóó hel van zon verlicht, dat de dingen er gedeeltelijk door vernietigd schenen. Hij kon niet lang kijken naar al dit nieuwe, telkens voelde hij neiging zijne oogen half te sluiten.

Hoewel alles daar eenzaam was, stoorde een heftig gedruisch van krekels en andere insecten de stilte, en dit gesuizel was zóó één met het overstelpende licht, dat het hem benauwd had. En van een vage onrust bevangen om die schriklijke, fel lichte, druischende eenzaamheid, was hij de straatjes weer teruggewandeld naar den grooten hoofdweg met de acacias, die tot aan het water daalde. Terwijl hij zich naar de boot liet roeien, gleed een ander groot stoomschip de baai binnen, wat later vielen daarvan dof ratelend de ankers.

Jules lag wakker in zijn kooi.

Het was nog heel vroeg in den morgen, zijn reisgenoot lag zwaar ademend te slapen; boven op het dek hoorde hij matrozen schrobben en spoelen, het water liep met klaterende geluidjes langs de planken en door de gaten weg.

Den volgenden dag zou het Neptunusfeest gevierd worden, als de L e o p o l d v i l l e de evenachtslijn over ging. Er was een commissie samengesteld, die tot taak had, het avondfeest te regelen, dat na het diner op het promenadedek zou worden gegeven. Een collecte zou er gehouden worden, waarvan de opbrengst dienen moest als bijdrage in de kosten van een op Gran Canaria te bouwen sanatorium, waar zieken die uit de tropen naar huis terug gingen zouden worden verpleegd. Jules en nog twee anderen hadden aangeboden programma's te teekenen die bij opbod moesten verkocht. Op zijn rug liggend, turend naar de witgeverfde stalen zoldering van zijn kooi, waarop door een kier in de gordijntjes voor het patrijspoortje, nauw bespeurbaar de uitkaatsing trilde van de zon in het water, bedacht hij, wát te teekenen.

In zijn verbeelding ordende en schikte hij, tot hij meende een goed ontwerp te hebben gevonden en hij was nu zoo verlangend om dadelijk te beginnen, dat hij naar zijn schetsboek tastte in een jas die naast de kooi hing. Nu schikte hij de kussens zoo, dat hij half zittend, half liggend kon schetsen. Het ging niet zoo gemakkelijk, hij deed telkens nieuwe pogingen. Intusschen vergingen de uren onder het gestadige trillen en doffe dreunen der machines. Hij bleef kalm doorwerken, ook toen de bel luidde voor de koffie, totdat hij iets naar zijn zin gemaakt had, toen

kleedde hij zich, om nog op tijd voor het ontbijt te zijn.

Dit was de warmste dag van de reis.

De L e o p o l d v i l l e scheen door een witgloeiende hel te varen. Jules en nog een drietal anderen, waren de eenigen die het nog gedurfd hadden op het promenadedek te klimmen.

Hij was dicht bij de verschansing gaan zitten en keek, nadat hij de schets van het programma had afgemaakt, slaperig van de hitte, uit over het water.

De boot voer door de golf van Guinea, eenzaam in volle zee. Telkens en telkens weer had Jules zijne oogen wat gesloten om beter te kunnen zien, want hoewel hij in de schaduw van de linnen overdekking zat, kaatste de volmaakt gladde zee het witte hemellicht weer opwaarts, er was aan die overstelping niet te ontkomen. Turend naar den strakken horizont, begon hij te denken aan de zeevaarders uit oude tijden, die het gedurfd hadden om langs Afrika's Westkust varend, door deze gruwelijke hitte van de tropen te gaan. En terwijl bange visioenen opdoemden van de angsten der bijgeloovige schepelingen, gingen zonder dat hij het wilde zijne oogen geheel dicht, het schetsboek gleed van zijne knieën en het potlood rolde langzaam een eindje weg totdat het in een naad van het dek bleef liggen.

Rondom rustten de drie mannen achterover in de stoelen, twee hunner lazen boeken, de derde snurkte, zijne armen hingen langs den stoel neer op het dek....

Jules werd gewekt; voor hem stond de Italiaansche ingenieur, die ook een programma had geteekend, naast den ingenieur ontwaarde hij den kapitein en den administrateur van het schip.

‘Morgen voor twaalf passeeren wij de linie,’ zeide de kapitein en hij vraagde, terwijl een leuk lachje in zijn bruin gezicht aan verholen spotternij deed denken:

‘Zijt gij de linie al eens meer overgetrokken?’

‘Nog nooit,’ antwoordde Jules, slaperig opstaand, om zijn schetsboek en het weggerolde potlood op te rapen.

‘Purser, schrijf op zijn naam, nog een liefhebber voor den doop,’ hervatte de kapitein. ‘Wees niet ongerust, gij zijt met uw veertigen morgen, en Neptunus komt met zijne echtgenoote zelf aan boord.’

De kapitein en purser gingen dan heen, maar de Italiaan-

sche ingenieur bleef. Hij had zijn teekenboek bij zich en liet de krabbels van programma's zien die hij gemaakt had, in het geheel een viertal. Jules vond ze veel mooier dan de zijne, dit werk zou zeker het meeste opbrengen.

De ingenieur die drie malen diep in de binnenlanden was geweest, vertelde van zijn reizen.

De tijd verging. De hitte meerderde geleidelijk, naarmate de zonne hooger steeg. Zij wandelden langzaam het promenadedek wat op en neer, leunden tegen de verschansing en keken uit over de zee.

Het water vonkte aan allen kant, de zee gaf geen koelte meer, de wind waaide een gloed als van heet ijzer naar hen toe. Soms kwamen van uit de machine-kamer zwoele, olieachtige geuren die zich wel vermengden met andere walmen uit de keuken, waar vleesch geroosterd werd. Omdat de lunch spoedig zou beginnen, daalden zij de smalle trap af naar het buffet, vlak bij het groote salon boven de eetzaal. Zij ontmoetten niemand, de boot leek verlaten, alleen van het dek der tweede klasse klonk soms luid gelach. Zij dronken een cocktail in de rookkamer waarvan beide deuren open stonden, zoodat een voortdurende beweging in de heete lucht het rusten daar niet onbehaaglijk maakte.

Aan tafel in de eetzaal kwamen er maar enkele passagiers, bijna niemand had lust om te eten, en nog altijd meerderde de hitte. Jules voelde zich onwel na tafel, de overgroote warmte begon hem nu ook te kwellen; hij kroop daarom als de meeste anderen in zijn kooi, en liet de heete tocht over zijn lichaam trekken. Zoo bleef hij onbeweeglijk liggen, luisterend naar het gestadige dreunen van de machtige beweegwerktuigen die voortwentelden, om en om, om en om.

Hij was al zoo lang aan dat dagen lange doffe gedender gewend geraakt, hij vond het prettig dikwijls om er naar te hooren en waar te nemen hoe het alles doordrong. Hij had de gordijntjes voor het patrijspoortje geschoven om het gruwelijke licht dat daar buiten als iets vijandigs en moorddadigs bestond, niet meer te zien; de tocht deed ze op en neer wuiven, terwijl de ringen voortdurend tegen het roedje kletterden. Dit was toch een zonderling leven van volmaakte rust aan boord, een loom afwachten van het groote en geheimzinnige dat welhaast komen ging en dat vervaarlijk van

licht, hitte en bedrijvigheid zou gaan bewegen. Hoe klein en donker leek dan de herinnering aan de dingen thuis, hoe dof en mat, verweg en half-vergeten. De beelden waarden vagelijk en langzaam heen als peinzende gezichten. En dan opeens was zijn geest weer rumoerig vervuld van het nieuwe en van de stralend lichtende, groote verwachtingen. Hij verbeeldde zich de aankomst binnen een paar dagen in Banana, het opvaren van de rivier een dag lang tegen stroom op tot aan Matadi, hij zag het wijde, breede water van de Congo-monding, hij dacht aan de treinreis die misschien komen zou, aan den tocht met kleine stoombooten op de boven-Congo, dieper het binnenland in... Verder ging zijn denken niet. Hij beproefde nog even zich voor te stellen wat er nog komen kon: werk op de factorijen, bouwen van nieuwe nederzettingen, maar hij kwam telkens weer voor een duistere leegte te staan, een donkere ruimte en er was niets meer.

Helder wakker, hoorde hij alle eigenaardige scheepsgeluiden: het gerammel met vaatwerk in de dienruimte bij de groote eetzaal, een luid bevel of enkele woorden verhallend in den corridor, deuren van hutten die niet op de haak vastgezet waren en soms met een slag door den tocht in het slot vielen, geschuifel in de gangen over de dikke loopers, voetstappen op het dek boven zijn hoofd, geratel van ijzer als er asch buiten boord gewipt werd en soms het heldere tingen van de bel waarop de uren werden afgeslagen.

Hij keek plotseling verwonderd naar de deur van de hut. Een negermeisje stond daar, een kind van een jaar of vijftien leek het. Zij was een oogwenk voor de open cabine komen staan en gluurde nieuwsgierig naar binnen. Hoe kwam dit negerkind aan boord? Hij herinnerde zich, dat de eenige vrouwelijke passagier, de echtgenoote van een Belgisch staatsambtenaar met verlof, dit meisje had meegenomen.

Jules zag op zijn horloge dat het al laat in den middag was, de hitte heerschte nog allergeweldigst en hij besloot naar de badkamers te gaan.

Het water in het bad was lauw, maar toch verkwikte het en de overgroote warmte kwelde niet meer zoo erg.

Maar in de breede gang waarop de toegangen der cabines uitkwamen, vond hij een vijftal passagiers languit achterover in vouwstoelen liggend. Daar zat ook de Belgische dame

met gesloten oogen, een boek lag op haar schoot. Zij geleek een bezwijmde. Het negermeisje op een dekstoeltje vlak naast haar, tuurde naar het licht dat onbevangen op het lage middenschip scheen, waar deklast vastgesjord lag.

Jules liet zich ook zijn vouwstoel in die gang brengen en uit vrees opnieuw door de hitte te worden bevangen, bleef hij roerloos op zijn rug, oogen dicht, luisterend naar de scheepsgeluiden, wachten tot de warmte minderen zou. Soms keek hij even naar de deklasten, grijs zeildoek-overdekte verhevenheden; hel-witte, gedrochtelijke monsters lagen ze te vlammen in de zon, wanstaltige maskers, die grijnzend gelukzalig van den zonnebrand het licht inzwelgden.

Hij zag ook hoe het negermeisje bijna onophoudelijk naar buiten keek alsof hare donkere oogen niet genoeg hadden van die lichtoverstelping; dan keek ze weer voor zich, schikte haar witte schortje over haar roode jurk, zij vouwde de dunne, fijne vingers met de rose nagels en leek te peinzen of te droomen.

En heel, heel langzaam overkroop Jules een van oogenblik tot oogenblik zwellende angst voor een onbekende toekomst, die misschien wel vol van akelige dingen zou kunnen zijn, die zich nu nog achter vreemde en grillig beteekende voorhangen schuil hield, maar zóó vlak bij toch, dat het onmiddellijk achter die voorhangen scheen te leven. Hoe meer hij keek naar het negerkind dat stil vergenoegd met hare starende oogen als in een geheimzinnige bevangenis, het zengende licht van de tropenzon zat in te drinken, hoe schriklijker hij zijn vrees voelde uitzetten voor die bedreigingen van een onzichtbare vijandigheid. Maar hij vermande zich, stond driftig op uit zijn stoel en begon in den corridor heen en weer te wandelen. In zijn cabine dronk hij gretig een glas water en keek uit door het patrijspoortje. Aan het licht op de gladde zee was het te zien dat de avond niet meer verre was, ook scheen de warmte minder te zijn. Hij keek op zijn horloge dat op vijf uur stond, over een uur zou de zon ondergaan.

Met het donker kwam ook de koelte, en alle passagiers, vóór het diner wandelden wat op het dek.

Er scheen nieuw leven in de menschen gevaren, de hitte was vergeten, er werd als iederen avond geschertst en ge-

lachen, er zaten weer groepjes op het dek te praten en te drinken en de kapitein kwam met een groot nieuws: Neptunus zou, naar op te maken was uit verscheidene zeldzame en kenschetsende teekenen in de zee, hoogstwaarschijnlijk nog dien zelfden avond aan boord komen. De kapitein werd dadelijk in den grootsten kring genoodigd, de anderen schoven bij en hij moest bizonderheden vertellen. Maar hij wilde niets meer loslaten, hij zeide vagelijk iets van het groote bad dat op het achterdek zou worden gebouwd, van Neptunus' knecht, zijn echtgenoote en zijnen barbier. De Italiaansche ingenieur die een geestig en geletterd man was, vraagde schertsend, terwijl hij kleine teugjes van zijn cocktail slikte:

'Est ce qu'il viendra vraiment avec sa femme? C'est incroyable! Alors il doit avoir complètement changé de moeurs. Hier soir, dans ma cabine, son beau-père est entré, il m'a demandé s'il était vrai, ainsi que différentes personnes le lui avaient assuré, que Neptune trompe continuellement Amphitrite avec d'autres femmes'.

De Belgische ambtenaar met verlof merkte droogjes op:

'C'est vrai, il doit être joliment polisson ce Monsieur Neptune'.

Een langdurig gelach volgde. De kapitein verliet meesmuilend den kring; hij moest, zeide hij, op de brug eens kijken gaan of er nog meer teekenen werden gegeven.

Spoedig daarna klingelde de steward, staande boven aan de trappen van de groote kajuit, met de felle, koperen bel, het diner zou beginnen.

In de ruime eetzaal, helder verlicht door de electrische lampen, stonden alle raampjes tegen elkander open en de frischheid van den nacht tochtte weldadig en verkoelend door die ruimte.

Aan het dessert plotseling dreunde een kanonschot, een schrikkelijk gestommel duurde even op het dek, dan luidde de bel van den steward opnieuw, het gelui kwam nader en nader, het daalde de trap neer, totdat de opperhofmeester in de deur van de eetzaal met ferme stem aankondigde:

'Mevrouw! Mijne Heeren! Het schip is de linie gepasseerd, en ik heb de eer en het genoegen u te melden, dat zooeven Zijne Majesteit Neptunus, Koning van de Zee, met echtgenoote en gevolg aan boord gekomen is.

De kapitein stond dadelijk op. Met een kluchtig gebaar even stilte verzoekend, hief hij zijn glas, de kleine, blauwe oogjes in het dikke, gebruinde, glimmende gezicht van het gezette Engelschmannetje leken guitig te blinken en koeltjes, bedaard verzocht hij in zijn potsierlijk Fransch:

'Mèddèm! Mussieurs! Je vous prepoze, de sàlluer nòtre Roi Neptune et Mèddèm Reine avec three cheers', et de boeaar a la saantéh de ses Mèjestées'. Three cheers for Neptune et Mèddèm Reine! Hip-Hip-Hip-Hoerah!'

Dit riepen ze gezamenlijk drie malen, en bedaard nam de kapitein een paar slokjes uit zijn glas, de anderen dronken ook.

Met die drie hoerah's van alle passagiers was het feestplezier genoeglijk ontstaan, het dessert werd gerekt, aan sommige tafeltjes poften de champagnekurken, er werden wat kopjes koffie meer dan gewoonlijk gedronken, de bedienden presenteerden likeuren, en kistjes met dure havannahsigaren gingen rond; totdat de eetzaal op het daarvoor vastgestelde uur ontruimd moest; om negen uur zou de groote repetitie beginnen voor het feest van den volgenden avond.

Jules liep na tafel wat op en neer over het dek, hij hing langen tijd over de verschansing naar het vonken van de zee te turen voor aan den boeg, waar het water schuimend in tweeën gedeeld werd door het roerloos voortglijdende schip. Later keek hij even binnen de zaal om te luisteren naar het repeteeren. Een groote, zware kerel uit de tweede klasse zong met een schor geluid een Fransch lied, een andere vreemdeling speelde op de viool, de klanken knarsten als jammerlijke noodschreeuwen door de ruimte. Een zeer magere, kleine Belg met een bleek gezicht, zong een tingeltangellied: 'Bibi Lolo dans la capitale'. Het manneke, ontzaglijk met zich zelf tevreden, stond in een zwierige, brutale houding, zijn linker duim in 't linker armgat van zijn vest, de andere hand steunend op de piano. Opeens werd zijn stem heesch, hij had zich overschreeuwd. Hij verontschuldigde zich, de hitte van dien dag had hem te veel aangetast, hij ging toen 't lied gedaan was, moedeloos van de piano weg.

Jules verlangde naar de rust en de koelte van het duister op het promenadedek. Hij nam zijn vouwstoel uit den corridor en klom er mee naar boven. Maar vóór hij zitten ging, wandelde hij naar het achterdek, om daar heel op het uiterste

einde van de boot te kijken naar het door de schroef tot lichtend schuim geroerde water. Want de zee lichtte. Heel de naar den gezichteinder versmallende zogbreedte was als een rechte baan van fosforisch optintelende fonkelingen.

In zijn stoel, dicht bij de ijzeren balustrade, met de zware, breede, houten leuning, keek hij uit in den donkeren nacht. Er was geen maan, maar de sterren, heer-lijk, leefden diep, stralende ontgloeiingen, eeuwig brandende lampen van allerschoonste ondoorgrondbaarheid.

Dien volgenden dag was het weêr zacht en koel. Jules naar buiten kijkend, merkte op dat het water niet meer helder was, het zag vuilgeel en troebel. Hij vraagde toen den kapitein, die zeide, dat het geelachtige water van de Congo, machtig stroomend den oceaan ingestuwd, vele honderden mijlen diep de zee vuil maakt.

Zoo kwam het doel van de reis dan zeer nabij en Jules dacht weer aan het nieuwe en onbekende leven dat begonnen was, want het schip voer alreeds in het water van dien geweldigen stroom. Hij tuurde uren lang over de zee naar het vreemd-okere, troebele, waarin soms half vergane takken gras en bladeren dreven.

Op het achterdek werd omstreeks twaalf uur door de matrozen een groot bad van zeildoek gebouwd, het was gespannen tusschen opstaande palen die tegen de verschansing vastgesjord waren. Voor het bad, waarin het water een meter diep kon staan, werd nu een verhevenheid getimmerd, een soort stoel, waarvan de zitting ongeveer gelijk zou komen met het water in het bassin.

Tegen twee uur werden de passagiers die gedoopt moesten worden, gewaarschuwd zich gereed te houden. De schepelingen hadden op het geheel ontruimde achterdek met de brandspuiten het bassin boordevol gespoten.

Jules trok een flanellen pak over zijn bloote lijf aan, sokken en schoenen liet hij uit, dan ging hij naar boven.

Neptunus was met zijne echtgenoote juist aan dek verschenen. De Belgen joelden en drongen op naar het bassin, waar de plechtigheid met een korte toespraak van den zeegod zou beginnen. Achter de heerschers der zee ging de barbier

met zijn helpers staan, ook de kapitein en een paar officieren stonden bij hem en daaromheen de doopelingen.

Dan verzocht Neptunus stilte.

Een mantel die een bruin wollen deken geleek, gesierd met bochtige slingers, van lichtgroen gedroogd zeewier, had hij zich om de leden geslagen, zijne zwaar gespierde, bruine armen waren naakt, er knelden dikke, koperen banden omheen, ook om zijne enkels boven de bloote voeten. Hoofdhaar en baard hingen mede vol zeewier. Hij leunde op een drietand van verguld blik, en een verguld blikken kroon stond boven op de ruige warrigheid van zijn enorm hoofd. Amphitrite's gewaad was dat van Neptunus gelijk, maar haar gelaat scheen niet zoo gebruind als dat van den zeegod, ook waren hare armen blanker en zij droeg geen kroon, maar een diadeem van schelpen en hoorntjes; haar hals, armen en voeten waren met dubbele snoeren van rinkelende koralen en schelpen getooid.

Jules had in Neptunus ondanks zijn vermomming dadelijk den Italiaanschen ingenieur herkend en in Amphitrite den administrateur met zijn meisjesgezichtje.

Daar zwaaide Neptunus zijn flikkerenden drietand zooals hij een harpoen zou hebben gedaan, het verdorde zeewier ritselde welluidend, drie malen stampte hij met zijn wat rammelend wapen op het dek, toen begon hij te brallen:

‘Mijne Dierbaren!!

Het is mij een vreugde te zien, hoe gij allen die nog nooit de linie passeerdet, met goeden moed naar dit drijvend bad zijt opgetrokken, om straks door de aanraking met mijn drietand, de handgrepen van mijnen barbier en daarop volgende wasschingen, onderdompelingen en afspuitingen, voorgoed voor dergelijke behandelingen in de toekomst gevrijwaard te zijn.

Ruim veertig uwer zullen straks worden ingewijd. O! Ik zie, enkelen zijn bleek van verwachting. Weest niet angstig, ik zal snel te werk gaan, ik heb het druk moet ge weten, binnen een half uur is alles afgeloopen en zal ik weer vele, vele mijlen ver dit zelfde schoone werk doen.

Ik mag echter niet van u heengaan, zonder u mijne goede wenschen voor de toekomst te bieden, ik wensch u allen heil op deze helft des aardbols.

En nu Amphitrite wil ik mijn heerlijk verlossingswerk beginnen en deze roekelooze landrotten schenken wat hun toekomt!

Mijner is de heerschappij der zee, ik kan het laten stormen, maar ik kan óók de wateren glad en effen maken wanneer ik ze met mijn drietand aanraak.

Mijne gemalin zal u zeggen, wie uwer aan de beurt is voor den doop'.

Neptunus trad dan op den zetel bij het bad toe en Amphitrite nam een papier in de hand, waar de namen der doopelingen op stonden. De barbier, in het wit als een koksmaat gekleed, stapte naar het bad, plensde een paar scheuten water in een grooten pot met meel en begon met een witkwast te mengen. Dan trok hij van onder zijn smettelooze, hardgesteven kleeren een reuzig, houten scheermes, wel een halven meter lang, en naast Neptunus bij den stoel bleef hij wachten.

De stoomtoeter begon te grommen, de bel van den steward luidde weer en de plechtigheid begon.

Amphitrite las de namen. De doopelingen werden door de knechts van den barbier aangegrepen en met den rug naar het water in den stoel gezet. Neptunus raakte hen even met den drietand, de barbier bestreek met den witkwast het hoofd van den zittende rijkelijk vol meel en water, krabde hardhandig met het houten scheermes langs hunne kaken, en dan stevig grepen de helpers hen onder de armen. Langzaam telden zij: 'Eén!... Twee!... Drie!!...' Bij 'drie' werd de doopeling achterover, met veel geplons van slaande armen en beenen, in het bad getrokken en aan zijn lot overgelaten. Hoestend, hijgend roerend met alle ledematen kwamen ze boven. Meel zat hun nog in de haren. Intusschen waren matrozen met brandspuiten te water gegaan, en met welgemikte stralen joegen ze de gedoopten er uit. Haastig stappend en armen zwaaiend waadden die buiten 't bassin. Sommigen, wat angstig, misschien omdat ze bij de onderdompeling zich verslikt hadden, wilden onhandig den goeden kant niet uit, maar liepen verbijsterd op de mannen met de spuiten in.

Dan werden ze geduwd, zoodat ze opnieuw in het water ploften dat hoog opspatte, van dichtbij roffelden de stralen op hunne glimmende pakken die vlak tegen de lijven geplakt

de gladde lichamen deden zien en het trillende bewegen der spieren.

Jules was nummer vier aan de beurt. Met alle gestrengheid werd de behandeling op hem toegepast, toch viel 't mee, maar hij was bij het afspuiten niet gelukkig, juist toen hij over den rand van het bassin klauterde werd hij in het oog gespoten, even had hij een stekende pijn, dan stond hij druipend buiten het bad en omdat de pijn niet duurde, bleef hij geruimen tijd nog kijken hoe de anderen gedoopt werden, hoe ze weerspannig waren soms, of boos werden, wat grappiger was.

Dan namen de krachtige kerels met de spuiten hen beet, trokken hen door het bad een paar keeren, hunne kreten en woedende verwenschingen werden daarbij soms plotseling in het water gesmoord wanneer ze neergeduwd de monden nog openhielden. Met losse klappen op hun natte goed werden ze naar den rand van het bad gedreven. Sommigen lieten zich eenvoudig op de dekplanken vallen, nadat ze uit het bassin ontkomen waren, kluchtig deden ze dan in hun woede om de pijn. Een enkele stond onder een hoonend gelach van alle omstanders, spijtig te stampvoeten en te huilen als een ondeugend kind, hij kreeg in zijn rug nog een paar afzonderlijke stralen uit de spuiten.

Door een kiertje in het zeildoek dat het bassin overdekte, zag Jules een zonnestraal in het water van het doopbad schijnen, het licht drong fel door het troebele, vuil-okere heen en opeens was hij het zich weer hevig bewust, dit was het water van de gele, machtige rivier, van den grooten Congostroom, nog maar enkele etmalen en hij zou het geweldige zien, het geheimzinnige nieuwe, het doel van de bijna drie weken lange reis over de zee. Hij keek nog wat naar den heel even schuinenden zonnestraal die door de wemelingen van het vuile water heen den bodem van het zeildoeken bad nog zichtbaar maakte.

De wind die veel koeler was geworden, tochtte om zijn druipend natte kleeren en op eenmaal kreeg hij een zonderlinge inval, hij wilde boven op het sloependek gaan staan en zich laten drogen in de zon. Hij kon van af dat dek ook juist nog zien hoe de laatsten gedoopt werden. Hij dacht er niet aan dat zijn hoofd onbedekt was, en toen hij een oogwenk had toegekeken in het laaiende licht, riep van beneden af de eerste officier hem waarschuwend toe:

Hij moest er geen seconde langer blijven staan, hij zou een zonnesteek krijgen, 't was een domme onvoorzichtigheid zoo in zijn bloote hoofd.

Beneden in zijn cabine trok hij het weinige natte goed uit en gaf het aan den steward om het in de droogkamer op te bergen. Het wit van zijn linker oog zag erg ontstoken, maar het deed geen pijn. Vol kleine, grijze bolletjes meel zaten zijne haren nog, het was moeilijk te reinigen, en het duurde wel een uur voor hij er al het kleverige meel had uitgewasschen.

Kort voor zonsondergang, terwijl in het Noord-westen dicht opeengestapelde wolken bloedrood gekleurd waren, passeerde de boot een eilandengroep. Het waren dichtbegroeide rotsen donkerrossig in den gloed van de dalende zon, midden in de volmaakt gladde zee. Hij herinnerde zich niet ooit zulk een grootsch visioen van ontzaglijke woestheid gezien te hebben, als hij er aan dacht ondervond hij een onbegrijpelijke beklemdheid.

Maar in de rookkamer was de stemming uitbundig en luidruchtig. De Belgen dronken er schreeuwend hun absinth, vertelden elkander grappen, praatten nog druk over den doop en van de voordrachten, zang, viool, fluit en pianospel na tafel op het promenadedek.

Dien middag, bij het dessert, werden door den steward de getuigschriften rondgedeeld. Het waren gedrukte stukken, bovenaan drie vlaggen, een witte met een rood kruis en gouden kroon in het midden, rechts de Belgische, rood, geel en zwart en links de Congo vlag, een gele ster in een blauw veld. Uit deze vlaggen rees de gouden drietand van Neptunus. Onder de vlaggen las Jules:

A tous présents et à venir, Salut!
Nous Neptune, roi des mers, déclarons que notre sujet bien-aimé Jules de M... ace jour subi avec résignation le
Baptême de l'Equateur
par notre barbier royal en notre présence sur le Steamer Léopoldville de la Compagnie Belge Maritime du Congo, en preuve nous lui donnons ce présent certificat, qui l'exonérera à l'avenir de toute épreuve similaire. Donné le 23 du mois d'octobre 1898.
F.W. Tubbs.
Neptune.

Tubbs zoo heette de kapitein van 't schip, zijn handteekening moest op het getuigschrift voorkomen, dat was een waarborg.

Er zat maar weinig gang in het feest van dien avond. De verkooping van de programma's was nog het aardigst geweest. De zonderlinge Belgische officier die altijd na tafel zijn half fleschje port dronk, had alle teekeningen voor een vijfhonderd franken gekocht. Daarna hielden passagiers uit de tweede klasse een matte, suffe samenspraak, en een ander was heel heesch gaan zingen, terwijl een vriend hem met een guitaar begeleidde. Het vlotte niet. De grondtoon van dit avondfeest was saai en naargeestig. Velen, geniepig, bedronken zich; die niet stilletjes beschonken waren, zaten onverschillig achterover in hunne dekstoelen, bot voor zich uitstarend te rooken. De vrouw van den Belgischen ambtenaar ging al spoedig naar hare hut.

Toen het feest was afgeloopen, kwamen een vijftiental passagiers in de rookkamer samen. Daar werd een dobbelspel om geld begonnen. Zij lieten zich champagne en goede sigaren brengen. Een hunner zong boven op een stoel, midden in de rookerige ruimte, een gemeen Fransch straatliedje. Jules zag hem wankelend gebaren. De zwarte haren van den man lagen tegen het glimmende, hooge voorhoofd geplakt, zijn gezicht was zeer bleek, zijn onvaste linkerhand hield het champagneglas, scheutjes van den wijn vielen op den grond en maakten zijne vingers vochtig, de gezwollen oogleden lagen half gesloten over de donkere oogen, in de rechterhand hield hij een overmatig groote havannah. Na elk couplet nam hij een slok en deed hij een paar trekjes aan zijn sigaar, waar het fraaie, rood-gouden bandje nog omheen zat. Zoo stond hij in zijne hemdsmouwen met schorre stem te zingen. De anderen vonden het prachtig. Rondom op de bekussende banken luisterden zij met breed grinnekende gezichten, en toen het gedaan was, 't lied, beukten zij op de vaststaande tafeltjes, juichten hem als bezetenen toe, riepen dat hij het nog eens doen moest. Maar hij wilde niet.

Tusschen hen in trokken ze hem dan hardhandig neer in de banken, zijn glas werd gevuld en hij kreeg een versche sigaar.

Een ander begon toen te zingen.

Dit duurde, totdat de steward kwam zeggen, dat de ‘bar’

gesloten werd. Het electrische licht zou ook binnen tien minuten gedoofd worden, en - zeide de hofmeester voorzichtig met een lachje van verstandhouding, want hij wilde niemand tegen zich innemen, overmorgen immers, in Banana en één dag later in Boma, zou 't fooiendag zijn, als ze allen van boord gingen, en - de heeren wilden wel voorzichtig loopen in de gangen, de anderen waren al in kooi.

Die laatste tien minuten zongen en schreeuwden zij gezamenlijk de Brabançonne, zij stonden arm in arm wiegend op de banken, met heete, glimmende gezichten.

De rook trok snel uit het salonnetje, want de steward had de tweede deur op den windkant ook opengezet, en niemand had er aan gedacht die deur weer te sluiten. Alleen de sigaren in de groote, koperen bakken walmden nog, en asch, luchtigjes, zwierde door den tocht laag langs het versleten linoleum. Er werd van een der tafeltjes een glas afgestooten, het viel kletterend in scherven uiteen. Een der mannen vloekte. Het licht ging plotseling uit. Zij stommelden naar buiten in den sterrennacht, weer mompelden zij vloeken en scheldwoorden, ontevreden dat het licht niet op mocht blijven, dat de ‘bar’ niet meer open was, ze lustten er nog wel eentje.

Jules tegen de verschansing geleund zag ze wegstrompelen, naar beneden, naar hunne cabines, een viel er met een smak tegen de leuning van de trap.

Jules bleef bij de verschansing staan turen in het duister, tot hij geen geluid van menschen meer hoorde, alleen het ruischen van het gele water en het wentelen der zwoegende machines. Er scheen over het verlaten dek een troostelooze schemer te bewegen van lampen die niet te zien waren.

Het schip gleed volmaakt in evenwicht door den nacht.

Hij hoorde de officieren op de brug duidelijk praten en een begon daar heen en weer te stappen, regelmatig, zijn laarzen kraakten.

Hoog boven in de beide masten blonken zacht stralend twee gekleurde lichten.

De steward kwam nog eens terug om de deuren van de rookkamer te sluiten, even voor hij de tweede deur dicht sloeg, trapte hij in glasscherven die rauw knarsten. Langzaam en als in gedachten drentelde de hofmeester het dek over naar de tweede klasse.

Het werd toen volkomen rustig aan boord. De bel die het uur aangaf tingde een paar malen, heel diep onder in het schip gromde het dreunend. Een enkel maal met metalen geratel werd asch buiten boord gestooten. Er waren in het water, op de plekken waar van uit patrijspoorten ronde lichten straalden, gelig witte opgloringen, die gestadig meegleden. Glanzend vonkten ook in die plekken de tintelende fosforgloeden.

En heen voer de boot immer voort naar het Zuiden toe. Jules schreed loom tot op het achterschip, waar de loglijn ver achteruit met flauwe bocht in het zog liep, terwijl het koperen instrumentje regelmatig draaide en tikte.

Vuil-gelig-wit zag er het schuim van de door de schroef vervaarlijk beroerde zee.

O! Die weeë kleur van het water die als een obsessie werd, en al wat daar achter in de toekomst lag, de komende tijden.

Weer voelde hij de beklemming om het onbekende, het vage gevoel van vrees voor vreemde dingen die zouden kunnen gebeuren, en helder, een paar seconden lang, besefte hij de vreeslijke noodlottigheid van dit onveranderbare voortgaan, dit langzame, maar onvernietigbaar stellige tegemoet varen van iets onbegrepen angstig geheimzinnigs, dat daar in het Zuiden te wachten lag.

Opnieuw kon dan een sterker vertrouwen in eigen kracht hem durf geven, om het al met kalmte en gerustheid aan te zien, maar de diepere toon van zijn denken en waarnemen bleef ernstig toch, bedrukt en somber.

Terwijl hij langzaam tot aan de trap wandelde om naar zijne cabine te gaan, ontwaarde hij in den nachtelijken schemerschijn der enkele lampen, de witheid van zijn flanellen kleêren als iets zonderling eenzaams, en er warrelde door zijn geest een moede gedachte die hij waanzinnig en zonderling droefgeestig vond: In deze heete regionen bleef van den bleeken sterveling uit Noordelijke landen alleen de menschelijke vorm bestaan, het werktuig, de blanke menschpop in witte kleeren, de hitte had den geest ruw uitgedreven, die waarde nu ergens verweg, verdwaald in de ruimte...

Dien ganschen volgenden dag bleef hij lezen in de boeken van Livingstone en Stanley, die hij in de bibliotheek van

het schip gevonden had. Een nieuwe, geweldige wereld vol ontzaglijke belofte leefde in zijn verbeelding, hij was stil verheugd dat het einde van de reis nu snel komen ging, hij zag er vol begeerte en verwachting naar uit. Voor de eerste maal merkte hij op dat de zon pal in het Noorden stond, en dat de boot zacht schommelde in een strooming die uit het Zuid-Oosten aankwam; de wind woei uit het Zuid-Westen en lange, breede golven rolden traag over het nu licht-koperrood gekleurde water.

Des namiddags was er een groote bedrijvigheid in de hutten, iedereen maakte zich klaar voor de ontscheping. De kleine, stalen valiezen werden gepakt, de mailkoffers bleven leeg en nutteloos onder de kooien staan, ze zouden toch geen dienst doen in de binnenlanden, het ongedierte kroop te gemakkelijk binnen, en de witte mieren zouden zich spoedig door het hout vreten. Ook Jules had de metalen valiezen gepakt, en toen de zware bagage uit het ruim aan het dek geheschen werd, zag hij daaronder zijn grooten koffer waarin zijn uitrusting was geborgen.

Aan tafel des middags ging een bijna verheugde stemming, ook dien avond werd er in de rookkamer feest gevierd.

Tegen half zes werd Jules gewekt door den steward. De morgenschemering gloorde al door het patrijspoortje. Hij schoof de gordijntjes weg. Nog altijd de gele zee, alleen leek het water vuiler nog, er dreven meer grassen in, geheele eilandjes soms, brokken hout en ontwortelde boomen, die lang geleden uit donkere oerwouden door stormen en woest stroomende vloeden van de oevers waren afgerukt, want de zwarte stammen waren bladloos en de kale stompen van dikke takken wentelden soms even aan het oppervlak en doken dan weer neer.

Maar daar hoorde Jules plotseling het geheimzinnige tingen van de seinen die nu door den kapitein op de brug gegeven werden. De boot minderde vaart, de machines hielden langzaam op te werken, toch bleven ze aan den gang nog, maar het was nauwelijks merkbaar. Haastig kleedde hij zich en ging aan dek. De loods was juist aan boord gekomen en stond op de brug te turen naar de verte, de kapitein naast hem keek door een kijker in de zelfde richting recht vooruit.

Jules merkte dadelijk dat de koers van het schip veranderd was, hij kon het zien aan de zogbaan, die in breede buiging achter de boot verliep. Nu zeide de loods iets, en de kapitein onmiddellijk bracht het bevel over aan den roerganger, terwijl hij door de spreekbuis een commando gaf naar de machinekamer. De Leopoldville stoomde volle kracht vooruit. Alle passagiers waren aan dek gekomen, en langzaam doemde in het Oosten een grijze streep aan den gezichteinder. Het leek een landtong te zijn. Duidelijker werd de grijze streep het waren heel laag aan het water huizen, de witte factorijen van Banana onder palmen en loof van hooge boomen; daarachter glinsterde in de zengende tropenzon een ontzaglijk breed water en ver, diep in het oosten werden roodachtige rotsen en ronde bergen gezien, bedekt met gras en bosschen. De machtige strooming in het water werd merkbaar, de boot ging er moeilijk tegen in.

De bel voor het ontbijt luidde. De machines draaiden nu meer dan volle kracht en de boot trilde.

Kort na het ontbijt voer de Leopoldville langs een paar oude zeilbooten en een rommelige, verlaten werf de kreek binnen. Midden in het water kwam het schip stil te liggen. Alle leven van domp rumoer der machines die dag en nacht gedreund hadden, was op eenmaal gestild. Toen de ankers gevallen waren, klom een vreemde rust rondomme als een bevangenis, een gordijn van zwijgen; en de hitte van den wit stralenden hemel, waarin de zon stijl omhoog en hooger rees, zeeg vervaarlijk op de dingen neer.

Jules zag op de landtong nu duidelijk het grootste huis, de factorij van de vennootschap, daar waaiden twee vlaggen, de Nederlandsche en de blauwe met de gele ster. De andere factorijen waren van de landzijde niet te zien, omdat ze tusschen hoog geboomte lagen.

Vlak bij de grootste factorij was een steiger in het water van de kreek gebouwd, een boot werd vanaf dien steiger naar de Leopoldville geroeid.

Jules wachtte, hij begreep dat het de boot van de vennootschap was die hem naar den hoofdinspecteur zou brengen, van hem zou hij hooren of hij eerst aan de kust moest blijven, of dadelijk doorreizen met de Leopoldville tot aan Matadi, om van daaraf eerst met den trein tot Kinchassa te

gaan, waar met de kleine stoomvaartuigen van de boven-Congo een maandenlange tocht de binnenlanden in, heel naar Kameroen misschien zou beginnen.

Matrozen lieten een houten trap neer langszij van het schip. Het bootje had alreeds de steile ijzeren wanden van de Leopoldville bereikt, twee mannen in witte pakken met ronde blinkend-witte helmhoeden op begonnen de trap te beklimmen. Toen zij aan boord waren, werd Jules door den administrateur aan hen voorgesteld; het was een hoofdambtenaar van de vennootschap en een jonger employé. Zij zeiden dat de inspecteur nog niet terug was van een bezoek aan het Belgische huis, maar dat hij toch spoedig komen zou. Jules moest maar meegaan in de boot en in het huis wachten, al zijn goed kon voorloopig op de Leopoldville blijven. Het suisde Jules in de ooren. Heel zijn wezen was zoo lang gewend geraakt aan de diep sidderende dreuningen van de groote zeeboot, dat het geleek alsof hem nu iets onmisbaars op een maal was ontnomen. Terwijl hij in het kalm voortglijdende bootje naar de twee negers keek, die met naakte, zweetende bovenlichamen gelijkmatig roeiden, sprak hij met de beide mannen van het huis en rustiger begon hij zich nu te voelen. De mannen vraagden hem allerlei dingen van de zeereis, ook van het Neptunusfeest en Jules wijzend op de roode vlek in zijn oog die nog niet geheel verdwenen was, zeide: ‘Dit heb ik er nog van overgehouden’.

De hoofd-ambtenaar vertelde hem dan: het was zoo goed als zeker dat in de eerste maanden alle nieuwelingen naar de binnenlanden zouden worden gestuurd. Er waren daar zooveel werkkrachten noodig.

Hoe meer zij den steiger naderden, hoe feller en doordringender zich verbreidde een golvend gerucht van allerlei insecten en ook van vorschen. Het was het zelfde gedruisch dat hij in Sierra Leona voor het eerst gehoord had, hier deinde het ver en ruischend voort over het water, het kwam als in lange, gelijkmatige golven, nu sterker dan zwakker aangedreven, naarmate de Zuid-Westenwind waaide. Op zijn handen, die niet in de schaduw van zijn breeden helmhoed lagen, voelde hij de bijtende hitte van de zon, het wit van de kleeren der beide mannen straalde met een harden gloed die

pijn in de oogen deed, hij keek daarom naar de heftig zich inspannende negers met hunne sterke koppen, die onbedekt waren, naar hunne pezige handen die de riemen trokken, naar hunne bloote, glinsterende, dikgespierde borsten.

Zij waren nu vlak bij het steigertje en streken de riemen; bijna tegelijkertijd begonnen zij te spreken, korte, harde woorden, sissende geluiden, soms diep in de keel, dan weer vlak op de lippen uitgesproken.

Een ging er met zijn bloote voet op het boord schrap staan, terwijl hij de palen van het steigertje beet greep en de boot bij een wrakke trap stil liet liggen, vlug sloeg hij een touw vast. Weer praatten zij hunne keelgeluiden, en hunne bloote tanden sisten, het was of zij twistten of kibbelden, heel nijdig en kortaf.

Langs het krakende, zwiepende trapje gingen zij een voor een aan wal. Aan het einde van den steiger kwamen zij onder hooge acacias, en zij liepen verder, onder mango en vijgeboomen, langs een smal pad. Een paar zwijgende negervrouwen, de pano's hoog over de puntige borsten, gingen hun voorbij. Even lachten zij vriendelijk, met een breed vertrekken van hunne groote lippen; de glinstering van hunne gave tanden, barbaarsch levendig, was als het geluid van een groet.

Zij bereikten de groote factorij, een laag wit gebouw van hout, geheel wit gekalkt, door een lange verandah omgeven, enkele luiken er van stonden open, maar de meeste waren gesloten.

Boven den hoofdingang hing een uithangbord van het Nederlandsch consulaat, de Hollandsche vlag daarboven wuifde even in een door de boomen gematigden, heeten wind. De factorij stond hier vlak bij de zee, op een dertig meter afstand ploften gestadig de golven van een kalme branding; onder de boomen door zag hij het gele water wemelen.

Jules werd in een groote kamer gebracht, waarin op den kalen planken vloer, een bruin-zeildoek-overdekt billard. Er stonden vele stoelen langs de witgekalkte wanden, het portret van de Koningin der Nederlanden hing boven de deur. Van acht vensters, waren er voor zes de luiken gesloten, toch was er licht genoeg. Jules snoof er een duffen geur zooals hij dien wel waargenomen had in weinig bezochte museums,

waar gebruiksvoorwerpen van onbeschaafde volken uit de tropen bewaard worden, en ook de voortbrengselen hunner primitieve kunstnijverheid. De vensters waren dicht, alles was wat stoffig; deze kamer scheen weinig gebruikt te worden. Hier wachtte hij uren in de stilte, terwijl alleen de branding druischte. Tot opeens weer het schoenengekraak van den ambtenaar verhalde in de gang.

De deur ging open en de man zeide:

De hoofdinspecteur is er, wilt u maar met mij meegaan?

Jules stond dadelijk op en liet zijn hoed op het billard liggen. Zij gingen langs een paar kantoren waarvan de deuren open stonden en waar in het wit gekleede mannen over lessenaars gebogen stonden; in een der kantoren tikte een schrijfmachine, dan kwam hij in de kamer van den inspecteur. Ook hier waren de wanden kaal en wit.

De inspecteur zat midden in deze kamer voor zijn schrijftafel. Het was een lange man met kleine, groene oogen in een breed, stuursch, geelachtig gezicht, zijn voorhoofd was laag en zijn wittig-blonde haren waren zeer kort geknipt, zoodat het geleek alsof hij een kalen schedel had.

'Ga zitten,' zeide hij traag, maar kortaf, nadat hij Jules een slappe, klamme hand had gegeven.

Jules ging op een stoel zitten die bij het bureau stond. De inspecteur zette een lorgnet op, keek hem even aan, minachtend het hoofd wendend en begon dan te spreken met een treiterig, lijzig en onbeschaafd orgaan, terwijl hij afgetrokken bladerde in papieren voor zich, zonder meer naar Jules om te zien.

'Ik heb u niet veel te vertellen. We hebben menschen noodig "boven", dat wist u zeker al.... Eh.... U gaat straks door met de boot tot Matadi, daar blijft u voorloopig, tot ik u ter beschikking stel van den inspecteur in Brazzaville.... Eh.... De boot gaat om twee uur, voor passage zorgt het huis. Ik zal u over een half uur naar de boot terug laten brengen, dan kunt u daar nog eten, loop maar wat rond, maar niet te ver, over een half uur moet u hier weer in huis zijn... Eh... Hebt u mij nog wat te zeggen?'

Jules bleef een oogenblik sprakeloos, toen keek hij den man strak in de groene oogen die even over de lorgnetglazen speurden en antwoordde koel:

‘Neen mijnheer’.

De inspecteur tilde zich wat op uit zijn stoel, reikte hem opnieuw zijn klamme hand en nog eens kijkend over zijn lorgnet zeide hij: ‘Goeie reis’.

Hij liet zich weer zakken in zijn stoel en hervatte het geblader.

Jules groette stijf, hoewel hij wist dat de man niet eens meer op hem lette.

Hij dwaalde om de factorij. Een afgestomptheid beheerschte nog zijn denken; al deze nieuwe gewaarwordingen en gebeurtenissen waren als slagen op zijn hoofd gevallen.

Toen de inspecteur hem onvriendelijk te woord stond, had hij met zulk een heftigheid de heete drift voelen stijgen in zijn hersens dat hij zich ter nauwernood had kunnen beheerschen. Met geduchte en vijandige zekerheid voelde hij het toen: hij was een werktuig geworden, van nu af aan zou hij een ding zijn, een witte menscheschim, samen met anderen arbeidend voor een vennootschap, die niet te prijzen had of te waardeeren, alleen maar stipt na te volgen, wat er bij contract was overeengekomen, vrije overtocht eerste klasse, de uitkeering van een maandelijksche verdienste en voeding en woning voor rekening van ‘het huis’, en dit ‘huis’ zou verder regelmatig opnemen wat hij er volgens contract aan zou hebben af te staan: arbeid, handelswaren, zijn geestkracht, zijn gezondheid, zijn leven als het noodig was.

Hij drentelde onder de acaciaboomen tot aan een pad langs den oever van de kreek. Allerlei prikkelende geuren waren daar: specerijachtige die uit de kleine, rieten huisjes van negers schenen weg te trekken, rook van houtvuren, van bloemen en vruchten, van gedroogde visch en vele vreemde geuren waarvan hij de herkomst niet bedenken kon, ook uit het gele water scheen een bizondere, zoetige reuk te stijgen. Hij slenterde het pad tot aan een bruggetje, dat over een zwarte modderpoel lag, waarin krabben traag zich bewogen. Spoedig stond hij weer voor de factorij.

Onder de verandah aan den kant van de zee maakten negers aan lange tafels toebereidselen voor een maaltijd.

Zonder te denken ging hij het gebouw weer binnen, hij bemerkte dat hij blootshoofds gewandeld had en besloot nu naar de kamer met het billard terug te gaan. Hij keek op

zijn horloge, het was kwart voor twaalven, over een kwartier zou hij terugvaren naar de Leopoldville. De zaal was nog altijd verlaten.

Hij zette zijn helmhoed op en stond een wijle bij het billard te luisteren. Onder de verandah liepen zachtjes de negers.

Er kwam gestommel in een aangrenzend vertrek, en op één maal ging daar een heel fijne muziek verklinken.

De geluidjes tingden zoo zuiver doordringend, zoo zwak weemoedig als herinneringen aan lang vergeten, klein verdriet, maar ook brachten ze weldadige, onverwachte verblijding.

En uit die speeldoos bleef het teere geklater gaan van allerlei ouderwetsche deuntjes.

Soms hoorde Jules als er een wijsje gedaan was, dat er iets verschoven werd, een metalen veertje versprong en nieuwe deuntjes klonken die hij kende uit: ‘Les mousquetaires au couvent’, ‘La fille de Madame Angot’....

Plotseling werd de muziekdoos gesloten. Een deur viel met een slag in het slot, en de stilte, van nieuws af aan, drukte zich zwaar en onafwendbaar neer.

HENRI VAN BOOVEN.

Rederijkers eerherstel.

I.

> Packt nauwe, steld nat, an elcke syde:
> Int paeien der ooren leid de scientie meest.
>
> DE CASTELEYN, Const van Retorike.

De rederijkers hebben nog steeds geen goeden naam. Niet slechts bij hen die, onmachtig zich los te maken van eigen enge, vaak o zoo onzuivere schoonheidsdogma's, in het andersoortige niet dan het rare, in het primitieve het stumperige zien - ook bij schrijvers zeer wel bij machte, ons vreemd geworden schoonheid uit het verleden historisch te begrijpen en begrepen te doorvoelen. Geen uitlating is krasser en vat beter alle grieven in kort bestek samen, dan die van Dr. Jacobsen in zijn Carel van Mander:

'Hoe zag het er uit in onze laat-middeleeuwsche literatuur? Door wat voor geest wordt zij beheerscht, welke dichternamen ontmoeten wij er en wat hebben die ons te zeggen? Anthonis de Roovere, Andries van der Meulen, Jan van den Dale, Mathijs de Castelein..... Bij deze namen denken wij terstond aan sloffe, geknutselde rederijkersverzen, vol bastaardwoorden en stoplappen, tot ellenlange strofen samengerijmeld, waarin breedsprakige moralisatiën en suffe burgermanswijsheden worden uitgekraamd, aan nuttigheidspoëzie in den slechtsten zin van het woord, aan schoolmeesterachtige voorschriften en belachelijke papieren dichtwetten, aan alles behalve aan leven en kracht en oorspronkelijkheid. De gedachten, gevoelens, opvattingen dezer rederijkers gaan in geen enkel opzicht boven die van de groote menigte uit; zij onderscheiden zich slechts door hun verwarde geleerdheid en

verbazingwekkende, onvermoeibare breedsprakigheid. Zij bewegen zich niet buiten de gedachtensfeer der middeleeuwen, de perken en palen door de vaderen gesteld, moeten geëerbiedigd blijven; hun bekrompen wereldje, als begrensd door de muur hunner stad, wordt overschaduwd door de vreeze des doods en den angst voor de verschrikkingen der hel, kortom zij behooren nog geheel tot het "Zeitalter der Gebundenheit." Behalve dat zij de groote idealen van het vorig tijdvak verloren hebben: men vergelijke maar eens de tamme zelfvoldaanheid van deze dichtertjes met den hartstochtelijkstrijdvaardigen toon van een Maerlant. Zij schijnen geen eigen gemoedsleven te hebben, tenminste, zoo zij het al hebben, - zij uiten het niet in hun poëzie. En dat is het toch, waar het alleen op aankomt. *In het artistieke* zijn zij geen individuen.'[1)]

Inderdaad, bij het hooren van deze namen pleegt men vager of precieser aan dit alles te denken.[2)] De vraag is maar: terecht? En daarnaast mag deze vraag gesteld worden, of het een artistieke zonde is, als middeleeuwer (de middeleeuwen eindigen immers niet met het jaar 1500?) zich 'niet buiten de gedachtensfeer der middeleeuwen te bewegen'? En deze andere, of alle literatuur daarom te veroordeelen, of ook maar minder is, waarin het eigene van het gemoedsleven niet het meest tot uiting komt, in dien zin dat het algemeene het bizondere overheerscht - want slechts met deze beperking geldt Jacobsens uitspraak voor de rederijkers? Wat zou er volgens deze maatstaf overblijven van onze geestelijke literatuur, van het middeleeuwsch lied? Ik ben er zeker van dat Jacobsen deze vragen niet bevestigend zou durven beantwoorden, gelijk ik er ook zeker van ben, dat zijn oordeel over de rederijkers geheel anders zou geluid hebben, had hij aan hun werk evenveel aandacht kunnen wijden als aan de vroeg-renaissance en zich niet verlaten op Kalff's Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de 16e eeuw, een bron waarnaar zoowel de samenvoeging dezer

1) Blz. 15.
2) Bij Kalff, Geschiedenis der Ned. Letterkunde ontbreken de gewone invectieven. Toch vinden wij (nader uitgewerkte) opvattingen als: 'Het is opmerkelijk dat wij de lagere opvatting van poëzie in dezen tijd zien samengaan met een gedeeltelijke verwording van het oud-nationale versrhythme.' (II, 92).

vier namen, als het op mijn aanhaling volgende over Anna Bijns met onmiskenbare duidelijkheid verwijst.

Is het niet a-priori reeds onwaarschijnlijk dat de tijd, zeg van 1450-1600, in haar meest op den voorgrond tredende literaire uitingen, het aanzijn zou geschonken hebben aan een school van muffe malheden, van doodsche, bekrompen bedenksels? Is daar het leven van den tijd naar, daarnaar wat ze aan plastische schoonheid heeft nagelaten? Wanneer we dan ook onbevangen en met den ernstigen wil tot begrijpen de schoonheidsidee der rederijkers uit hun milieu en in hun werken bestudeeren, zullen wij tot geheel andere opvattingen komen.

De rederijkers kunnen niet begrepen worden, los van het gildewezen. Ze zijn er een mee, tegelijk een product en een zijde er van. Een laat product: eerst in een vrij ver stadium van den tijd der gilden treden zij op den voorgrond en de bloeitijd van deze is reeds voorbij als de rederijkerskamers haar grootsten luister vertoonen. Een volkomen natuurlijk verschijnsel. Vóór dat in aantal, soms in invloed overwegende deel der burgerij, dat in gilden georganiseerd was, behoefte voelde, naast de kunst van het handwerk, aan een eigen woordkunst als uitspanning, als luxe, vóór het de kracht bezat die voort te brengen, moest het eerst zijn bestaan en zijn positie als maatschappelijke klassemacht veroverd en bevestigd hebben. Niet genoeg - de gilden moesten hun oorspronkelijken vorm, dien van den meester met den enkelen gezel, slechts door zijn proef van het meesterschap gescheiden, in het algemeen achter zich hebben. Er moest een bevoorrechte en daardoor in welstand, in vrijheid van bewegen gegroeide klasse van meesters over meerderen, van meesters voor wie het meesterschap een erfelijk iets geworden was, ontstaan zijn, een aanmerkelijke mate van gezetenheid dus, eer die behoefte krachtig kon worden en vatbaar voor vervulling. Deze eenig mogelijke oorsprong van de rederijkerspoëzie belastte haar met een *vitium originis*, dat ons straks de verklaring zal geven van haar achterblijven, schoon niet in die mate als wel beweerd wordt, bij de handwerkskunst dier dagen.

Behoeft de samenhang van gilden en kamers betoog? Blijkt zij niet afdoende uit dezer laatsten inrichting en op-

treden? Zoo niet, dan moge de aard van der rederijkers schoonheidsidee, enkel uit het gildemilieu te begrijpen, in tegenrede, door haar bestaan zelve het bewijs geven van haar oorsprong uit dat milieu. Slechts dit dient vastgesteld: van geen belang als weerlegging zijn de schakels die, mogelijk, de rederijkers verbinden aan een kerkelijk tooneel of andere oudere kunstuitingen.[1)] Het lust mij niet, thans te onderzoeken in hoeverre ook dat oudere reeds gildeninvloed ondergaat. Maar hoe het zij, geen verschijnsel heeft één oorzaak en van de vele factoren die de rederijkerskamers deden opgroeien, hebben wij ons slechts bezig te houden met de voornaamste, verre en verre voornaamste, die minder haar zijn op zichzelf, dan wel aard en wezen, den vorm, het hoe van dit zijn bepaalt.

Het algemeene wezen der gilden is wettelijke gebondenheid. Gebondenheid door zelf gewilde, zooal niet zelfgegeven regels en voorschriften, die daarom niet knellend maar bevrijdend, geen last maar zegen, niet duister maar schoon schenen. Regeling van de productie tot in bizonderheden was een behoefte, iets onmisbaars, als natuurlijks, regeling sloot zij in van alle persoonlijke verhoudingen, van heel het maatschappeen individueel leven. Uit het leven om hem, uit zijn dagelijksche ervaring en waarneming put de mensch zijn idealen, ethische zoowel als aesthetische, in de vormen der werkelijkheid kleedt hij zijn verbeelding. En die werkelijkheid, de gekende werkelijkheid immers, is voor den handwerkmeester een zeer beperkte, tijdelijk gelijk plaatselijk - zij is die van zijn eigen stad met omgeving op het oogenblik zelve en nauwelijks meer. In die werkelijkheid had gebondenheid, regeling goede gevolgen, was levenszaak - kon het anders of gebondenheid moest, instinctief of bewust, gezien worden als eigenschap van het schoone? Zeker, ethisch en aesthetisch schoon is verschillend, maar van verwantschap spreekt reeds

1) Terloops merk ik op, dat er m.i. geen enkele reden kan zijn, op grond van verordeningen als dat de leden eener kamer ‘hen lieden in goddelicken dienst ende die edel conste van rhetorijcken voughen ende verbinden zullen’ met Kalff te beweren ‘dat nog in den aanvang der 16de eeuw onder de Rethorikers het besef levendig blijft van hun ontstaan uit geestelijke vereenigingen’. Het is ondenkbaar dat men in dien tijd in een dergelijke formule niet den godsdienst voorop zou stellen.

de samenvatting onder één woord en de analogie der tweesoortige idealen zal kwalijk iemand kunnen loochenen.[1)] Gebondenheid verscheen dus als natuurlijke eigenschap der woordkunst, gebondenheid meer dan de amper gevoelde van maat en rijm en wij merken haar in de neiging, zich vaste kunstvormen voor te schrijven, aan de preciese overweging der eischen van elke.

Wanneer wij de gebondenheid zien als eisch, die natuurlijkerwijze voor het schoone zich vormen moest, is daarmede geenszins gezegd dat regels en voorschriften het schoone helpen voortbrengen. Dat is ook de vraag niet. De vraag is allereerst: beletten zij de wording van het literair schoone en, zoo neen, werken zij die wording in de hand of tegen? Wanneer woordkunst (en dat erkent ieder) zich niet volgens voorschriften scheppen laat, ligt het dan niet voor de hand, dat voorschriften buiten haar innerlijkst wezen omgaan, dat kunstvormen, algemeen aanvaard of bespot, iets bijkomstigs zijn en de wording van het schoone ook niet a priori beletten? Maat en rijm zijn regels, die wij bevorderlijk, een hulpmiddel achten voor de dichterlijke schepping, maar die nooit iemand tot dichter hebben gemaakt, hulpmiddelen die niet zelden in hun tegendeel, in knellende boeien verkeeren en dan door den dichter afgeschud worden - zonder dat men ze daarom in het algemeen verwerpen zal. Hier blijkt reeds het relatief heilzame van gebondenheid, maar we kunnen verder gaan. Bindt een sonnet niet duchtig en zijn er veel dichtsoorten, waarin meer schoons geschreven is? De vraag is enkel of de gekozen maar vaste vorm, het geraamte als 't ware, overeenstemt met wat de dichter te zeggen heeft. Als rijmdwang niet hinderlijk is, waarom zou de zelfopgelegde dwang van rijk rijm, kettingrijm, ja zelfs schudrijm het met noodzakelijkheid zijn? Zeker, er is verschil, maar slechts gradueel, niet in principe. En nu kan de gradueele toeneming wat goed werkte doen omslaan in een belemmering, maar de grens kan geen vaste zijn, telkens zullen wij ze in de gegeven kunstuitingen na moeten speuren en zeker hebben wij niet het recht de regels, die de rederijkers zich stelden,

1) Verg. hieromtrent de studies van H. Roland Holst in *De Nieuwe Tijd* van 1906.

a priori te bespotten. Zijn ook niet conventie en stijl, in een bepaalden zin van dit woord, twee zijden van een zelfde zaak?

Geen vaste grenzen. Geldt dit al binnen den kring der rederijkerpoëzie, nog sterker verschil in de mate van gebondenheid die zonder schade kon opgelegd worden, zullen wij vinden bij vergelijking tusschen afzonderlijke tijdperken. Wat in de late middeleeuwen natuurlijk, met heel het leven harmoniëerend was, zou nu gezocht, van dor intellectualisme of zinledige grilligheid zijn. En wat nu alleen als ontaardingsverschijnsel voorkomt, hoe licht zien we het als ontaardingsverschijnsel *an sich* en veroordeelen het ongezien, waar het zich in gansch andere tijden voordoet. Is reeds om haar vanzelfheid de wettelijke begrensdheid van de rederijkers iets anders dan ze nu als iets redeloos wezen zou - nog om een andere, schoon met de besprokene samenhangende, eigenaardigheid van het middeleeuwsch geestesleven kon ze niet zoo schadelijk werken, als we ons voor onzen eigen tijd zouden voorstellen. Ik bedoel het alom terugtreden van het individueele achter een algemeenen geest van den tijd, het niet in de eerste plaats persoonlijke, maar relatief algemeenmenschelijke van de middeleeuwsche kunst. Zeker, het is overdreven te zeggen, dat eerst met de renaissance de persoonlijkheid ontdekt wordt, maar het bevat toch, globaal beschouwd, een groot stuk waarheid. En als de uitzonderingen vele zijn, welnu, ook in de rederijkerskunst zullen wij het individueele vinden. Maar dit mogen wij toch wel zeggen, dat een voelen, denken en uiten als het middeleeuwsche, van betrekkelijk grooter eenvormigheid, zich lichter dan het onze laat vangen tusschen vaste regels, daarbij ongelijk minder van zijn oorspronkelijkheid inboet.

Geen vaste grenzen. Beteekent dit, dat wij van de rederijkers, alles begrijpend, alles vergeven moeten, dat wij aarzelen moeten in het veroordeelen van ‘schaakborden’, ‘alrijmen’ en ‘retrograden?’ In geenen deele. Iedere algemeen aanwezige neiging wordt op de spits gedreven, leidt tot buitensporigheden. Slechts hebben wij ons te wachten, wie zich aan deze buitensporigheden wel schuldig maakten, daarom den dichternaam te ontzeggen. Reeds volgens den vasten regel, dat men den kunstenaar meet naar zijn beste

werk, maar daarnaast ook, omdat wat nu waanzinnige of stumperige excessen zouden zijn, toen verklaarbare, ja onvermijdelijke mochten heeten.

Het zien van de gebondenheid der rederijkerspoëzie als een natuurlijk verschijnsel en als iets dat geen beletsel voor het scheppen van kunst mag heeten, geeft nog geen antwoord op de vraag, of wij in het optreden van dit verschijnsel en in het algemeen van de rederijkerij een teeken van bloei of van verval hebben te zien. Iedere tijd heeft zijn eigen, met gansch zijn inhoud overeenstemmende kunst, maar niet iedere tijd is voor de kunst even gunstig.

Als ik dan kiezen moet, zou ook ik de rederijkerstijd een van verval willen noemen, maar toch slechts in zeer betrekkelijken zin. In dezen namelijk, dat met het opkomen der kamers scheiding ontstaat tusschen literatuur en leven, dat wil zeggen het opzettelijke streven naar schoonheid optreedt naast en in de plaats van het onbewuste, spontane, elke daad doordringende. Het laatste blijft, blijft nog heel lang, in het handwerk. Nog in schier alles wat de 17de eeuw voortbrengt zit iets van die ongezochte schoonheid die het eenvoudig uitvloeisel is van de liefde van den werkman voor zijn arbeid. In een als luxe, om haarzelfswil beoefende literatuur, die nog iets anders is, iets anders óók is althans, dan het lucht geven aan, het bevredigen van opwellende gevoelens, kan de natuurlijkheid, die ten slotte de hoogste bekoring aan alle schoon verleent, zoo volkomen niet zijn. Men versta mij wel: niet tegen elke aparte of stelselmatige beoefening van dichtkunst, zelfs niet tegen die van dichtkunst als beroep (bij de troubadours b.v.) geldt dit bezwaar, slechts tegen een beoefening, waarbij het schoone niet als gevolg geboren wordt, maar als doel vooropstaat, tegen een beoefening van de kunst om de kunst en niet enkel uit drang des harten. Waar het dichten beroep is zonder meer, dat wil zeggen zonder vooropstellen van een schoonheidsidee, waar het is het naïefweg in woorden uitbeelden, gelijk het schildersberoep het uitbeelden in kleur en lijn, daar hoeft de echtheid en natuurlijkheid geen afbreuk te lijden - gansch anders dan bij de beroeps- of gewoonteschrijvers onzer dagen, die niet van hun gemoed uit, maar op een doel, een plan, een effect

toe schrijven, om geld of roem deelen volpennen, ook als zij niets te zeggen hebben en voor wie, door de steeds toenemende leelijkheid van het leven om hen, de schoonheid, - geenszins meer iets eenvoudigs en natuurlijks - een soort van metaphysisch ideaal geworden is.

Dit losmaken van de literatuur uit het leven kan niet anders zijn, we komen hier weer tot het uitgangspunt terug, dan het werk van een klasse, die het eindpunt van haar streven bereikt heeft, die ‘er is’ en verdere groote idealen ontbeert, waarin niet een actieve levensbeschouwing naar uiting dringt.[1)] Dit ‘er zijn’ is de oorzaak van het door Jacobsen terecht geconstateerde verschijnsel dat de rederijkers ‘de groote idealen van het vorig tijdvak verloren hebben’. Groote literatuur, ook al denken we daarbij niet aanstonds aan Shelley of De Balzac, hebben de rederijkers dan ook niet kunnen geven. En ook geen sterke individueele uitingen, omdat de gebondenheid van het middeleeuwsche, van het gildeleven, voor persoonlijk streven geen plaats liet. Rijke individualistische kunst zien wij eerst als het opkomend kapitalisme de gildenboei verbreekt (Hooft). En slechts deze langzame verbreking heeft het stille water der rederijkerspoëzie er voor behoed in een poel te verkeeren.

Het losmaken van schoonheid uit het leven is echter niet iets alleen verderfelijks, het heeft ook zijn goede zijde. Althans wanneer men niet denkt aan een losmaken zóóver, dat de kunst ophoudt de onmiddellijke reflex van het leven te zijn, maar aan het zien van de schoonheid als afzonderlijke categorie, als object in plaats als algemeen attribuut. Want deze beschouwing, die niet weer verloren gaat, wanneer literatuur en leven weer in inniger samenhang treden, wanneer de literatuur van een ornament weer een schakel, een gulden schakel in de reeks der maatschappelijke verschijnselen wordt - deze beschouwing, die eens en vooral de onbewuste genieting van het schoone afsluit, brengt een zich steeds verdiepend doorvoelen van de al zeldzamer wordende schoonheid met zich. Het is de vraag of onze afgunst jegens de zeventiende-eeuwers om hun heerlijke interieurs en hun

1) De latere algemeene scheiding tusschen kunst en arbeid en daarmede tusschen kunst en dagelijksch leven is een gevolg van geheel andere, hier niet ter zake doende, oorzaken.

stedenschoon wel in alle opzichten gerechtvaardigd is. Wij stellen ons gaarne voor dat die schoonheidsweelde onze voorouders algemeen een verrukking schonk, gelijk de kunstgevoeligen onder ons er van ondergaan zouden. Ten onrechte dunkt mij: ook voor hen was die schoonheid een verhooging van levensgeluk, maar zeker genoten slechts zeer enkelen haar met onze intensiteit. Daarom zal ook de hereeniging van leven en schoonheid in de toekomst er een zijn op veel hooger peil dan het verleden gekend heeft.

Om terug te keeren tot de rederijkers: men vergete dus niet, dat hun beoefening van de kunst als afzonderlijk doel, wel voor 't oogenblik teruggang gaf, maar tevens een stap vormde die gedaan moest worden om eenmaal tot een nieuwe rijke literatuur in plaats van de zuiver-middeleeuwsche, waar de maatschappij onherroepelijk bovenuit groeide, te geraken.

II.

Een theoretische beschouwing van de kunstidee der rederijkers, gelijk ik boven in schets heb zoeken te geven, kan vrijwaren tegen vooroordeelen, tot een positief oordeel kan zij natuurlijk eerst helpen komen, wanneer wij tegen haar als achtergrond de concrete scheppingen doen uitkomen.

Het eerste waarnaar wij, om dichters uit hun werk te beoordeelen, vragen, is hun vers. Misschien zouden wij onze oudste dichters, voor velen van wie het vers minder een rhythmische eenheid is, dan wel een vorm die het memoriseeren verlicht, daarmede onrecht doen. Maar reeds lang voor de rederijkers vinden wij regels met zeer ontwikkeld rhythme en in de kamers is de beteekenis van zoetvloeiendheid ongetwijfeld heel sterk gevoeld. Hebben de retrozijnen in weerwil daarvan slechts ‘sloffe geknutselde verzen, vol bastaardwoorden en stoplappen, tot ellenlange strofen samengerijmeld?’ Naar mijn meening geenszins. In het algemeen genomen (we beschouwen nu eerst de enkele regels), schrijven de rederijkers een goed vers - in de zestiende eeuw beter dan in de vijftiende. Hun metrum is nog niet het romaansche, maar het vrijere en voor onze taal meer passende der nederlandsche middeleeuwen, een metrum dat in puntigheid bij het jambische achterstaat, niet zoo makkelijk rijkheden van rhythme geeft

als Hooft uit het overschrijden der maatschema's te halen weet, dat lichter leidt tot een wat sleepende gratie, een luchtige zwierigheid en, met zoo groote liefde voor den rijmklank als bij de rederijkers verbonden, tot een samendringen van de kracht, de expressie van den overigens wat veregaalde regel op het rijm, wat een vers lijken doet op een in sierlijken krul eindigende pennetrek. Tot dreun, de fout waarin versschoon zekerst ondergaat, geeft het veel minder dan de romaansche maten aanleiding. Ongetwijfeld kan de aard van het metrum, althans wanneer die door de natuurlijke ontwikkeling gegeven, niet willekeurig gekozen is, nooit den doorslag geven omtrent de waarde van een vers, maar de aard van deugden en gebreken wordt er sterk door beïnvloed.

In weerwil van de kracht die door de rederijkers op het rijm wordt aangewend, is ‘rijmelarij’ van de verschillende grieven die tegen hun verzen worden ingebracht wel de minst gegronde. Men kan ook zeggen: juist daarom. Immers verstaan wij onder rijmelarij inzonderheid zulk dichtwerk, waarin de rijmwoorden zonder rhythmisch verband achter de trouwens geheel arhythmische regels met zekere eentonigheid aanslepen, de rol van leesteekens tevens vervullend. Maar voor den rederijker is het rijmwoord, de welluidendheid van het rijmwoord een voorwerp van groote zorg en als hij het zich daarbij te moeilijk maakt en tot naar onze smaak wanluidende, harde effecten komt, dan is zijn fout gewrongen precieusheid - min of meer het omgekeerde van rijmelarij.

Uit het hier opgemerkte volgt reeds dat ik de qualificatie ‘slof’ eveneens verwerp, ‘gekunsteld’ daarentegen met zeker voorbehoud aanvaard. Voor ik met enkele voorbeelden mijn meeningen daaromtrent zoek te staven, dient eerst nog iets gezegd over ‘bastaardwoorden en stoplappen’. Zeker, de rederijkers gebruiken met groote voorliefde bastaardwoorden, waarvan het gebruik ook overigens (dit mogen wij nooit vergeten) in hun dagen zeer veel sterker was dan in de onze. Er is iets kinderlijks in die voorkeur, als een liefde voor het bonte, kleurige, voor woorden, die min of meer te vergelijken zijn bij de glazen edelsteenen op een maskeradepak. En soms is het, schoon een vrij goedkoope (wat kan beteekenen: ongezochte) toch geen valsche luxe, die met die statig vloeiende woorden

verkregen wordt. Plechtigheid, breedheid van gebaar, daar houdt de rederijker veel van en deftige termen zijn hem dan ook een behoefte. Vaak bereikt hij er zijn doel mee, vaker misschien streeft hij het voorbij, geeft door overmaat van bastaardwoorden aan zijn vers iets stijfs, soms, vooral wanneer met de nuance der beteekenissen wat slordig wordt omgesprongen, iets wanstaltigs.

De verleiding bij andere talen te gaan leenen werd niet weinig gewekt door de behoefte aan meerledige stellen van liefst klankrijke rijmwoorden - er is misschien geen taal die zoo moeilijk rijmt als het Nederlandsch. Uitgangen als -atie en -eus brachten hier een ware uitkomst, al spreekt het vanzelf dat de schoonheid geweld leed bij wie er zijn toevlucht tot nam, vooral voor ons, die om de romaansche woorden niet meer den nimbus van een hoogere cultuur zien. Ook het gebruik van stoplappen, al kan ik niet inzien dat het bij de rederijkers veelvuldiger is dan in andere perioden, al lijkt het mij veel beperkter dan bij de huidige nabauwers der mannen van tachtig, is grootendeels uit de - op het gebruik van bepaalde, schoon geoordeelde strofen vooral berustende - behoefte aan rijke rijmen te verklaren. In de rijmen en dus als overtollig versiersel meer dan als eigenlijke stoplap (een stoplap is immers ook waardeloos voor de euphonie) vindt men vaak woorden die te veel zijn. Vaak, maar niet voortdurend en dat het hinderlijke van stoplappen zeer wel gevoeld werd, blijkt het niet afdoende uit het aangehaalde (niet stoplapvrije) voorschrift van De Casteleyn?

In verband met de eischen van het rijm een enkel woord over een eveneens daarop berustende eigenaardigheid, waarvan de rederijkers niet door Jacobsen, maar toch zeer vaak een verwijt wordt gemaakt: het afleiden op groote schaal van nieuwe woorden voor de behoefte van 't oogenblik. De omschrijving van het werkwoord bijvoorbeeld, door adjectiva op -ig, door nomina agentis of, al is daarbij van nieuwe vorming geen sprake, door het tegenwoordig deelwoord met zijn. In theorie, zoolang ze niet ontaarden in al te makkelijke hulpmiddelen, is, dunkt mij, tegen deze omschrijvingen, die op een behoefte van den kunstenaar berusten, niets in te brengen - even weinig als tegen de gewelddadige taalherscheppingen van Gorter. En zeker moeten wij deze buitennissigheden om

welluidendheidswil geheel anders beschouwen dan bijvoorbeeld het hedendaagsche, voor prozarhythmiek meestal verderfelijke kunstje om adjectiva door werkwoorden te vervangen en van ‘rustigen’, ‘vrolijken’ enz. te spreken zonder andere reden dan dat het modern staat. Hinderlijk worden zij eerst als er misbruik van gemaakt wordt (een woord als ‘expeerdich’ voor ‘expert’ klinkt bijvoorbeeld mal[1]) en dat wordt er in 't algemeen niet. Trouwens meest al die gebruiken die men in de rederijkers, met slechts zeer gedeeltelijk recht, zoo afkeurt, zijn dingen die, nu ja, nog al eens voorkomen en dan opvallen, maar allerminst de dichtwerken vullen, zoo min die van de bekende dichters als b.v. van de anonieme schrijvers der in 1561 in Antwerpen vertoonde Spelen van Zinne.

Uit dezen bundel is het eerste der beide voorbeelden waarmede ik wil laten zien, dat zelfs een zeer sterk en gansch niet onbedenkelijk gebruik der bedoelde omschrijvingen met welluidendheid kan samengaan[2].

Slincx Het eynde bedriecht diewils (in alle weghen)
Den grooten arbeyt, weest dan niet dralende,
Aenveerdet gheluck by nae van u vercreghen;
Want bij Rechts, sal u alle vruecht sijn falende,
Sware lasten ismen daer verhalende,
Droeve ghesichten suldy daer vinden
Die u coragie gheheel sijn smalende, enz.

En bij alle gewrongenheid, die de beteekenis bijna onontwarbaar maakt (‘ontschaecsele’ schijnt geheel verkeerd gebruikt voor ‘ontschaakster’), zal men toch gevoel voor geluid en rhythme vinden in deze regels uit Colijn van Rijssele's Spieghel der Minnen[3]:

1) Vgl ook bij *De Casteleyn:*

Verlanghen zal my den zin garreelich
Aen spannen zeelich
Tlamoen coordeelich
Begheerlijck treckende naer u gheheelich.

(*Pyramus* G.)

2) Blad Ccc III.
3) Editie van 1617, blad 9.

'T herte splijt deur 't venijnich kraecsele.
Wie zal ic 't wijten,
Dat Venus der herten is een ontschaecsele
Deur 't lieflijc maecsele
Van Dieric, wiens ooghen zijn een gheraecsele[1)]
Die droefheyt quijten.
Gheen blijschap en heeft in my onsmaecsele
Door 't lieflijc spraecsele
Syns woorts, der herten een vreuchdelijc maecsele[2)]
Mach my profijten.

* * *

Een groot dichter is Anthonis de Roovere niet geweest - maar toch meer dichter dan nog Kalff in zijn jongste werk hem heeten wil. Neen, het is niet de vraag of de ‘dichtvormen’ die hij gebruikte ‘nieuw’ waren, en ook niet of zijn refereinen in 't zotte zondigen tegen wat nu goede smaak heet. Ook niet of prof. Kalff bij den strijd tusschen Natuur en Verstand nu wel denken zou aan ‘twee verckens die oprechten haer borstelen’ - een oorspronkelijk en levendig beeld overigens. De vraag of hij een dichter is, is er een naar de welluidendheid van zijn vers, waarbij dan nog het een en ander komen moet (eigen visie, sterk sentiment) eer we van een wat beteekenend dichter gaan praten. Welnu, schoone strofen zijn betrekkelijk zeldzaam bij De Roovere, die, meer dan schier één der ons bekende rederijkers, in kunstjes zijn heil zoekt. Was hij juist daarom zoo geëerd bij zijn tijdgenooten? Mogelijk wel, maar dan behoeft men daarin nog niet zoozeer een bewijs van wansmaak te zien als wel daarvan, dat men in de Const van Retorike óók nog wat anders zocht naast de poëzie, iets wat men misschien het best ‘sport’ zou kunnen noemen. De behoefte aan een onvermengde kunstidee kon niet bestaan in een maatschappij waarin de schoonheid nog niet iets zeldzaams was, dat redding van noode had. Toch is het botvieren van dergelijke liefhebberijen, méér dan uit het natuurlijke samenzien van schoonheid en gebondenheid vanzelf voortkwam, een bewijs

1) Vormsel, schepping.
2) Lees: naeesele?

dat de dichter weinig te zeggen had, dat geen diepe aandoeningen in hem werkten en mogen we het dus als een verschijnsel van levenskracht beschouwen, dat in de rederijkerspoëzie de knutselarijen geleidelijk afnemen, dat ze in haar tastend begin meer dan later de spontaner uiting vervingen.

Neen, wij zouden De Roovere niet eeren gelijk zijn tijdgenooten. En toch... wat zegt men van dezen aanhef uit een 'Maria mater gratie':

O vrouwe dye alle druckighe plaghe dwaet,
Daer tsondaers hope meest op gescacht is,
Ghy zijt die verversschende lieve dagheraet,
Die middelareghe tusschen dach ende nacht is.
Uwen sone is den dach, die hoochste geacht is,
Den nacht, dat zijn mijn sonden groot
O schoone dagheraet, die blijdelijck ghewacht is,
Vercort mijn duysterheyt in duyterste noodt.

Nietwaar, dit is geheel zuiver gevoeld, liefelijk en levendig van klank! Tot een strakker gespannen, voornamer geluid komt De Roovere in het begin van de vierde strofe:

O, die dalder bitterste cunt versoeten,
Die den hemele ende aerde verblijdt,
Die tot allen lijdene weet de boeten,
Die ghebiedeghe van alle den throonen zijt,
U si eere, lof ende eewich iolijt enz.

Slechts de vijfde regel is ietwat slap en geeft daardoor niet die tegenstelling van rust, die we na de stijging van de zeer schoone eerste vier zouden verlangen. Is de man die dit schreef geen dichter, ook al maakte hij nog veel onschoons? Zijn als geheel schoonste gedicht leverde De Roovere m.i. in een 'Refereyn amoureux', niet als gevolg van de meerdere onmiddellijkheid der aandoening, want het verbeeldt een vrouwenklacht[1]:

Mijn herte niet el dan druck besluyt,
Ick vinde my selven al swaer beducht,
Ick haecke tot den wint wordt zuydt,

1) Het motief was trouwens gemeengoed, men vindt het bijv. ook in den Spiegel der Minne.

Want mijn lieffelijck lief reedt derwaerts wt,
Dus coempt van daer den zoeten lucht.
Mijn ooghen staen naer der coempste ter vlucht
En segghe dit woordt van wijlen eer:
Daer lief daer ooghe, daer handt daer seer.

O zuydersce lucht die my beraeyt
Mijnen boesem ontdoe ick soe ick best mach,
Mijn hertkin is soe vele te bat ghepaeyt
Dat ick metten winde mach zijn bewaeyt:
Hy coempt van daer ick hem rijden sach.
Al ist van troeste een cleyn beiach,
Tghesichte neempt derwaerts zijnen keer -
Daer lief daer ooghe, daer handt daer seer.

Ick vanghe den windt, ick en hebs niet el,
Tconfoort is cleijne dat ick hier schouwe,
Maer men pleech te segghene in een spel:
Een luttelken helpt den lecker wel.
Diet nauwe staet, die nemet nauwe,
Dus stae ick als een bedruckte vrouwe
En haecke, ken wiste wat segghen meer -
Daer lief daer ooghe, daer handt daer seer.

Princhelijck Lief diemen in eeren noemt,
Daer ick eens sdaechs nae te siene pooghe -
Maer tis een saecke die luttel vroomt
Te siene nae eene die niet en coomt,
Dus seg ick als die tlijden dooghe
Daer handt daer seer, daer lief daer ooghe.

Eigenlijk behoord één zoo'n, wel niet machtig, maar toch zeer mooi vers genoeg te zijn om alle vooroordeel tegen de rederijkers weg te nemen!

* * *

Het gaat natuurlijk niet aan, hier ook maar van een matig aantal dichters het vers te bespreken en het is te minder noodig, daar enkele poëten straks nog uit anderen hoofde, maar daarom nog niet afgezien van hun vers, ter sprake komen. Slechts wil ik even den wellicht meest gesmaden rederijker, Matthys de Castelein aanhalen. Een ondankbaarder

stof dan zijn ‘Const van Rethorike’ is er nauwelijks - wij zien hem daarin dan ook op het zwakst, veel zwakker dan in zijn ‘Pyramus en Tisbe.’ En toch, telkens als ik de ‘Const van Rethorike’ onder de oogen kreeg, trof mij dat de verzen van dat veelbespotte werkje geenszins slecht waren. Zonder verheffing zeker, zonder weelde en dus zóó, dat we er niet aan verliezen zouden, waren ze nooit geschreven. Maar wel verzorgd en schier altijd eurhythmisch, getuigend van gevoel voor wat een vers wezen moet - een gevoel dat vóór Cats eigenlijk nooit geheel ontbreekt.

Zonder veel zoeken teekende ik als voorbeeld deze strofe aan, de negen en twintigste:

> O edel Rethorike vul wijser verstanden,
> Wat doet men u schanden, rein vrauwe vul eeren,
> Alzo wel in Vlaenderen, als in ander landen:
> Idioten[1)] met ongewasschen handen
> Scheuren u, uwe costelicke cleeren,
> Daghelicks hooric uwen last vermeeren
> Van straet dichters, zoomen te menigher sté ziet.
> Zij en kuenen niet, noch en willen niet leeren,
> Nochtans en kennen zij een A voor een B niet.

De derde regel is leelijk, valt uit den toon, kon geheel gemist worden, de tweede helft van den zevenden, schoon niet zonder elegantie, zegt te weinig en de zesde is zeer zwak van klank. Maar een en twee, vier en vijf, acht en negen vloeien zeer goed en statig en aan den aanhef der strofe kan men breedheid van gebaar niet ontzeggen. Nog eens, dit is geen hooge poëzie, noch zijn dit regels die in de eerste rij staan onder die van Nederlandsche dichters of ook maar in de tweede of derde, ik wil alleen vragen of gevoel voor het vers, voor rhythme en behoefte aan schoonheid den man vreemd waren, die ze dichtte?

Een groot dichter toont de Casteleyn zich ook elders niet, maar toch geloof ik, dat velen met genoegen zijn Liedekens zullen lezen. Hun karakter is, gelijk te verwachten viel, niet zeer individueel: in het Antwerpsch Liedboek vinden wij veel gelijksoortigs. Maar deze verzen zouden niet tot de slechtste in die verzameling behooren:

1) Leeken.

Alst al rust mans en vrauwen,
Tsnachts tusschen twee en dryen,
Vind ick my laes vul rauwen
Ter causen mijns amyen.
O Venus vul envyen
Twy[1] toogdy my dees perte?
Noyt vremder fantasien[2];
Wien klag' ick el mijn smerte
Dan dy, schoon herte.

Een oogh kan ick niet sluijten
Als ick peyse om de schoone.
Door al haer fier virtuyten
Spant sy in my de kroone;
Tfy[3] maect sy haar te noone[4]
Peyse ick met scherpen zinne,
Wist sy wat ick te loone
Gaef de schoon Keyserinne
Sy drough my minne.

Ick peyse d'een en d'ander,
Ende al van Venus spele;
Den grooten Alexander
En peysdes noyt zoo vele.
Ten lijdt niet mijnder kele[5]
Wies ick tsnachts moet vercheynsen[6],
Tsecreet van dien ick hele:
Een wijs man moet hem veysen
Van veel ghepeysen.

Meest tsnachts ist dat ick duchte,
Noyt man leet zulck allende:
Thien duystmael ick versuchte,
Ick ligghe en keere en wende:
Dan troost ick my in thende
Tsmorghens zal ick my wreken;
Maer alst komt ter legende,
Zulcx zijn vrou Venus treken,[7]
Ick en kan niet spreken.

Van haer ick d' aenschijn keere,
Al zie ickse voor my lyden[8]:
Schaemte dwinght my te zeere,

1) Waarom.
2) Gepeins.
3) Lees: twi?
4) Tot een non?
5) Het komt mijn keel niet voorbij.
6) Wat ik moet betalen.
7) Listen, streken.
8) Voorbijgaan.

Haer grootheyt moet ick myden,
Al mijn vijf zinnen stryden,
Aensie ick de schoon figure,
Ick laetse my ontglyden -
Dan vlouck ick t' elcker ure
Mijn avonture.

Princesse, ick en koest niet slapen,
Als ick dit Liedekin wrachte;
Mijn penne moest ick rapen
En schreef aldus bij nachte;
Hieraf doe ick haer de klachte
Die my dus houdt in weene,
Haer buycxkin is zoo zachte,
Dit is die Blomme reene,
Slaept zoo noode alleene.

III.

Als hoogste kunstuiting beschouwden de rederijkers het Spel van Zinne. En inderdaad, niet slechts vereischt het meer talent van compositie dan hun andere dichtwerken, niet alleen stelt het nieuwe eischen naast die van lied of rondeel, dichtvormen die men gaarne in den gang van het stuk inschakelt, maar het geeft ook meer dan eenige andere artistieke uiting een reflex van hun wereldbeschouwing.

Het is daarom verwonderlijk te zien, dat Kalff geen poging doet tot een zuivere analyse en aesthetische waardeering van het Spel van Zinne te komen en de meest typische, meest abstracte zinnespelen, die, welke ter beantwoording van een vraag voor een landjuweel gedicht zijn, zelfs buiten beschouwing laat. Acht hij ze in artistiek opzicht te onbelangrijk? Wat uit een bepaald milieu als meest typische, als door den tijd zelven meest gewaardeerde uiting voortkomt - het kan ten eenen male verwerpelijk zijn, maar zeker is het waard onderzocht te worden.

Heeft Kalff uit geringschatting de anonieme, didactische zinnespelen overgeslagen - en wat hij op bladz. 91 en 92 van zijn tweede deel schrijft bevestigt nog deze eenig mogelijke verklaring - dan heeft hij daarmede niet anders gedaan dan zich aansluiten bij een zeer algemeen vooroordeel. Niet, alweer, dat deze spelen kunstwerken van beteekenis zijn. Maar dat ze het niet zijn ligt meer aan negatieve, accidenteele

tekortkomingen dan aan positieve, principiële fouten, al is het niet te loochenen dat de kunstsoort mede oorzaak moet zijn, wanneer de voortbrengselen een tekort aan schoonheid in den regel vertoonen.

Neen, wij houden niet, in 't algemeen, van wetenschap in kunst en allegorie heeft voor ons meest altijd iets gezochts en onwaars. Maar mogen wij deze subjectieve neiging tot objectieve waarheid proclameeren, moeten wij niet althans beginnen te vragen of onze smaak toevallige dan wel blijvende oorzaken heeft?

Kan wetenschap artistiek behandeld worden? Waarom niet - mits zij maar sterke emotie wekt. De ervaring leert echter dat zij dit in den regel niet doet. Deze ervaring geeft ons niet het recht een dichtwerk om zijn stof te veroordeelen - enkel om van de geconstateerde minderwaardigheid van een dichtwerk de verklaring mede in het weinig emotioneerende van de stof te zoeken. Nu is het een vaststaand feit, dat in oudere literatuurperioden en vooral in de middeleeuwen het didactische in het algemeen en het ‘wetenschappelijke’ in het bizonder, gelijk ook het tendenzieuse, een veel grooter plaats innemen dan thans en (wanneer wij ons althans weten los te maken van de *ethische* overweging, dat de behandelde denkbeelden ons betrekkelijk onverschillig zijn) ongelijk minder, vaak gansch niet de stemming storen. Is Dante los van didactiek en tendenz?

Wat de moreele didactiek betreft, is de verklaring van het bedoelde verschijnsel te zoeken in de veel grooter echtheid en innigheid van het middeleeuwsch zedelijk idealisme. Omdat de meeste lezers van nu geen sterk maatschappelijk idealisme hebben, geen zuivere moraal als geboden en oplegbaar voelen, daarom kunnen zij zich een aesthetische weerspiegeling van (om het zoo te noemen) zedelijken bekeeringsijver, dien ze empirisch in hun eigen tijd nagenoeg niet vinden, kwalijk voorstellen.

En de wetenschap? Onze exacte wetenschap richt zich weinig tot het gevoel, schijnt geen zeer geschikte stimulans voor den dichter. Maar heeft zij meer dan den naam gemeen met de middeleeuwsche? Was de middeleeuwsche ‘wetenschap’ niet overwegend speculatief, haar doel niet bevrediging van ethische en aesthetische behoeften? Sproot zij niet uit en sprak zij niet tot de fantasie? Kon zulk weten, verbeeld weten, der kunst vijandig zijn?

Waarom houden wij niet van allegorie in kunst? Omdat

allegorie voor ons iets verstandelijk uitgedachts is, omdat onze verbeelding niet spontaan de dingen allegorisch kan zien. Daarom vinden wij allegorische beeldspraak onecht, zien wij er pose, effectbejag in. Maar de middeleeuwer? Ik meen dat voor hem de zaak heel anders stond, dat zijn liefde voor de allegorie daarop berust, dat zijn geheele wereldbeschouwing in zekeren zin een allegorische was. Gelijk het primitieve denken de dingen met wil en persoonlijkheid bedeelt, zoo verbeeldt zich het middeleeuwsche elke eigenschap van menschen als persoon, het ziet attributen gaarne als object. De geheele middeleeuwsche wereldbeschouwing is geen causale, maar een teleologische; men vraagt niet naar het waardoor, maar naar het waarom der dingen, ziet alle gebeuren als op een doel gerichte wilsuiting, zij het niet in de eerste plaats menschelijke wilsuiting. Eenerzijds vindt dit verschijnsel zijn verklaring in de maatschappelijke werkelijkheid waarvan de levensbeschouwing een meer of minder directe afspiegeling is: het persoonlijk karakter van alle afhankelijksheidsverhoudingen en verplichtingen, van alle betrekkingen tusschen menschen in 't algemeen, waarvan immers het wezen nog niet door de tusschengeschoven geldmacht omneveld was. Niet voor niets is de vrije wil een dogma der katholieke, dat is middeleeuwsche kerk: met vrijen wil, doelbewust, niet gedreven door ondoorziene, onbeheerschbare, onpersoonlijke economische machten traden de menschen oogenschijnlijk tegenover elkaar. En dit gevoel, dat alles in het maatschappelijk verkeer op doelbewust willen berustte, deed ook in alle andere levensverschijnselen het werk van een wil zien, op een doel gericht, het werk dus van personen. In het godsdienstige bracht dit mee het geloof aan een persoonlijke almacht en een hemelsche hierarchie, in de kunst moest het de sterke neiging te personifieeren geboren doen worden, die vanzelf tot de allegorie voert, waarbij deze zich althans volkomen natuurlijk aansluit.

Nog een andere oorzaak leidde tot dit resultaat. Hoe minder uit de behoefte, zich de natuurkrachten dienstbaar te maken, de drang ontstaat de natuur te analyseeren, hoe meer de mensch haar dus speculatief, fantaseerend bekijkt, des te meer zal hij zijn eigenheid, dat is ook zijn schijnvrije wil, leggen in dingen en verschijnselen.

Wellicht brengt ons de ontwikkeling van het denken

prosopopoia en allegorie weer nader. Niet dat wij weer in dingen en abstracties met wil begaafde personen gaan zien. Maar de mensch wordt voor ons meer en meer een verschijnsel in de rij der verschijnselen, wij zien zijn wil als onvrij en hoe niet zijn doel zijn leven bepaalt, maar wel omgekeerd zijn omgeving zijn doel. Mensch en begrip worden zoo, op omgekeerde wijze, minder absoluut verschillend, meer vergelijkbaar. Wanneer wij in de menschen verschijnselen zien - waarom kan de dichter zich niet personen verbeelden in de verschijnselen?

* * *

Waar het zinnespel geheel met gepersonifieerde abstracties werkt, gelijk in de spelen voor landjuweelen en andere wedstrijden regel is, kan men groote kunst moeilijk verwachten. Niet alleen omdat een, zij het zeer in het vage, opgegeven onderwerp den dichter zelden geheel zal meeslepen, maar ook omdat het reëel menschelijke er te zeer in ontbreekt, omdat een sterk spel van hartstochten of lotwisselingen er onbestaanbaar in is en omdat vorm en inhoud te zeer één zijn, dan dat de een kan vergoeden wat de andere onthoudt.

Vlotheid, smaak, geest, dat zijn dan ook de voornaamste deugden, die we bij het zuiver moraliseerende Spel van Zinne mogen verlangen. Deugden, die natuurlijk in de verschillende spelen in zeer ongelijke mate aanwezig zijn, in bizondere mate misschien in geen enkel, maar die het toch zeer onbillijk zou zijn den anoniemen dichters geheel te ontzeggen. En zeker kan men slechts op grond van vooroordeel, saaiheid als het algemeen karakter zelfs van deze werken vooropstellen.

Het voorbeeld van levendigheid en compositietalent, dat ik tegenover dit vooroordeel wil stellen, is gekozen uit een toevallig opgeslagen stuk uit den bundel der in 1561 te Antwerpen gespeelde. Het geeft, gelijk de andere, een antwoord op de vraag ‘wat den mensch allermeest tot conste verwect’. Jonckheyt ziet er zich voor de keuze gesteld, hetzij Eere, hetzij Ledicheyt met haar trawanten, Eygen sinnelijckheyt en Wellusticheyt, te volgen.

J.
Rontsomme bevangt my benautheyt en vaer[1)]
Dedel Waerheyt wilt claer my tot Conste trecken.

1) Vrees.

L.
Per ma foy wat schoons!

E.s.
Dat eest, om me te ghecken!
Laetty u verwecken tot die scherpe paden?
Ghy en zijt ymmers soo sot niet beraden,
Dat ghy soudt soo schoonen vrouwe[1)] versmaden,
Die soete sucaden tallen stonden gheeft.
Weetty niet wat Menander ontbonden[2)] heeft?

J.
Ja watte? my daer af tdeurgronden gheeft?

***E.s*:**
Dat hy vervloeckt is die de Consten vonden heeft,
Want sij en laeijen niet dan arbeyt op dlijf.

Eere
Ay arghe slanghe, valsch leughenachtich wijf,
Hoe meyndy binden stijf u blau[3)] propoosten.
Wat solaes mach meer teghen dongheluck troosten,
Dan als Conste becommert een eerlijck herte?
Gheen benaeutheyt soo groot, oft grieflijcke smerte,
Sy en moet als den hamer voor daenbeelt wijcken,
Deur liefde der Const.

L.
Ghij mocht bat ghaen strijcken,
Hy storve veel beter met eenen slach
Die sonder pijn oft arbeyt niet leven en mach.
Wat hootsweer[4)] is meer, dan met Consten hem quellen?

Eere
Men siet die Fortuyne alle dinghen vellen,
Maer gheen veranderinge soo fel oft soo boos,
Die Consten bewaren haer selven altoos.
Tbleeck aen Bias, die doorloghe overquam,
En vluchtende gheen goet met hem en nam,
Die in lijden swam als visch in riviere.
Maer wat sprack hij in sulcken swaren dangiere,
Alsmen in ghetiere, met herten onbly,
Vraechde de sake? doen antwoorde hy:
Ick draecht al met my, dat ick besitte
Dwelck waren zijn consten.

J.
Wat dinck is ditte,
Als ickt bevitte[5)] benemet my thopen.

1) t.w. Ledicheyt.
2) Uiteengezet.
3) Bedriegelijk.
4) Hoofdpijn.
5) Overleg.

L.

Wat maeckty met de Consten in dlijf ghesopen,
Doet u ooghen open, siet op alle staten,
Watter meer veracht wordt en verwaten,
Tis toeghelaten men machse blameren.
En alse vercreghen zijn deur tpractiseren,
Ontfanct sulck tverneren voor sinen arbeyt meest.
Volcht mij, lief, grijpt eenen moedighen gheest,
Schoudt sulcken tempeest slacht den loyalen.

W.
Wou ick u dan van dambachten talen,
Ick sou verhalen ander materie.
Waken en braken, niet dan miserie,
Tsvyants ketsmerie[1] elck hoot voor hoot is,
Nymmermeer ghedaen voor datmen doot is.
Maer in haren schoot is ruste prijsselijck,
Dus ghaet met haer, so doedy wijsselijck.
Tis afgrijsselijck zijn ionghe iuecht pramen.

E.s.
Mijn suster seyt wel en recht naer tbetamen,
Der Constenaers famen sietmen dus schatten:
Huysesels, vloerduyven en camercatten,
Schier eer metten ratten dan met yemant goeyers
Teltmense en meest soo blijven arm bloeyers,
Schippers, schuytroeyers sijn meer dan sij gheacht.

Eigenaardig is, dat de argumenten van Ledicheyt en de haren eigenlijk veel meer zeggen dan die van Eere, die natuurlijk ten slotte overwint, doch slechts door geweld: Behoefticheyt komt zijn tegenpartij verjagen.

Aardig beschreven is ook het optooien van Ledicheyt door haar kornuiten. Ziehier het slot ervan:

E.s.
U en ghebreect niet dan die troostende termkens.

L.
Ja oft dat Soonken in bey mijn ermkens
Ghedect al wermkens by malcandere.
Hoe eest met mijn borstkens?

E.s.
Deen staet als dandere
Saeght Alexandere ghij creecht eenen lonck,
Oft ten minsten van hem eenen avont spronck[2];
Venus en is bij u nau compareerlijck,
Aen u en blijct gheen dinck meer blameerlijck,
Soo heerlijcken monstre[3] sydy in dooghe.

L.
Staet mijn aensicht oock soetkens en jent ten tooghe?
Kijckt eens om hooghe, mijn soete becxken.

W.
Ten heeft nerghens niet een leelijck vlecxken,
Daer en is een trecxken missedt noch misgrepen,
U lippekens staen als een Roose geschepen,
Robijnkens gheslepen daer hebdy nu tslot.

1) Cauchemar?
2) Een dansje.
3) Toonbeeeld.

L.
Houdt, neemt desen cleerbessem en valt niet bot,
Ick mocht zijn bespot waerder wat vuyls bleven.

E.s.
Gaet nu eens voorts, doet die Verdegale[4] beven,

4) Een kussentje dat de rok doet uitstaan, fransch *vertugade*.

En draecht u daer neven hupsch met graviteyt,

L.
Doen ickt alsoo wel? eest juyst alst u greyt[1)]?

E.s.
Jaet, maer ghij schrijdt al waerdy een Hollantsche meyt.

L.
Wel? wat proper dinghen is dat gheseyt[2)]?

E.s.
Ghij moeste alsoo cleyn trepelkens terden[3)]
En tveurste vanden voet moet geheven werden.
Als dachterste nauwelijcx deerde gheraect.

L.
Ick salt proeven, nu dan, eest soo wel ghemaect?

E.s.
Met allen wel en daer me ghestaect.
Siet dat ghij nu waect zijt cloeck van bestiere.

L.
Wel, maar ghij moet my dienen als Cameriere
Houwende maniere jent naar tbehoren.

E.s.
Y ghans doot, wy hebben d Eere verloren[4)],
Ons boelken vercoren craut vast zijn bolleken.

L.
Comt gaen wy wat schuylen en maken dmolleken.
Wij spelen trolleken vleus[5)] tonsen iolijte.

De gemoedelijke aardigheden van den dichter mogen nog zoo traditioneel zijn - hoeveel van onze tijdgenooten, hoevelen uit dezen ‘bloeitijd’ zouden even frisch en aardig gelegenheidswerk, van welke soort ook, kunnen leveren? Hoevelen hebben deze gemakkelijkheid van meer decoratieve dan dramatische compositie, deze ongedwongenheid in den dialoog? En deze dichter is toch maar een heel gewoon mannetje, de factor van de Lischbloeme van Mechelen, wiens naam de historie niet heeft bewaard. En niet hij alleen kan dat, al zijn collega's hebben idee van dichten en dramatiseeren, hebben een zekere mate van kunstgevoel en compositietalent. Wie voelt hier niet, dat we den rederijkerstijd nog wel wat te benijden hebben?

IV.

1) Behaagt.
2) Wat wilt ge daar mee zeggen?
3) Pasjes maken.
4) Ten onder gebracht.
5) Aanstonds.

Waar geen prijsvraag 's dichters verbeelding bond, waar niet een landjuweel in meerderheid mindere goden samenbracht, in de werken van dichters door hun tijdgenooten onder de eersten gerekend, mogen wij betere dingen verwachten. En zeker zou deze studie niet geschreven zijn, viel niet aan de theoretische apologie der rederijkers de

voorlegging toe te voegen van belangwekkende kunstuitingen uit hun midden. Vooral de laatste der beide schrijvers waarover ik hier nog wat zeggen wil, schijnt mij toe hernieuwde belangstelling ruimschoots te verdienen.

Van den eersten kan eigenlijk niet gezegd worden - wat ik als kenmerk stelde - dat hij bij zijn tijdgenooten zoo bizonder geëerd was: slechts in handschrift zijn zijn werken overgeleverd. Cornelis Everaert vormt zoodoende den overgang tusschen de besproken anonymi en de meest gewaardeerde dichters. Zijn comische werken, zijn esbatementen blijven hier onbesproken. De artistieke appreciatie van het comische is bizonder moeilijk, zij zou een geheel opstel vereischen. Ik wil het slechts hebben, als voorbeeld, over één zijner andere spelen: Maria Hoedeken, het eerste uit den bundel. Het is de geschiedenis van een clerk, Goet Gheselscip, die gewoon was elken dag Maria een kransje te vlechten en die, hoe zwak overigens ook, zich niet laat verleiden dien plicht uit te stellen. Maar na het volbrengen er van sluit hij zich aan bij het verdacht gezelschap in Oude Ghewuente van Sonden[1], de taverne van Cleen Achterdincken (= weinig nadenken).

Een vrouw, Inwendege Wroeginghe waarschuwt:

O meinschen versworen meyneedich ghevonden
Ondancbaerder vele dan beesten of honden
Men mach wel vermonden dat ghy onbekent zyt[2]
Als ghy by Sober Regemente[3] nu ten stonden
Ghaet sitten in Oude Ghewuente van Sonden.
Wie zoude ghegronden hoe ghy verblent zyt?
Vliet Quaet Beleedscip[4] eer ghy ghescent zyt
By Cleen Achterdincken int eeuwich bederven.
God zal u verdryven uut zynder erven.
O meinsche peynst dat ghy moet sterven
Ende eer ghy verwerven sult Goods zoete verblyden
Ghy moet laten Ghewuente der Sonden tallen tyden.

Q.B.
Laet ons met vruechden zijn zonder vermyden
An alle zyden zal dies druck mincken.

C.A.
Goet Gheselscip laet alle zwaerheyt zincken.
En wilt niet dincken dan om te smullene,

1) Everaerts spelling heb ik duidelijkheidshalve eenigszins genormaliseerd.
2) Niet weet wat gij doet.
3) Weinig zelfbestuur.
4) Kwaad beleid.

Hier es eenen dranck zonder te drullene[1)]
Om te vullene[2)] sapetyts boetsele
Smake in te vindene.

G.G.
Hoe esse gheheeten?

C.A.
Hoese heeten mach? Sondich Voetsele
Een verzoetsele bereedt tot elcx behoeven.
Ic zal u scincken rasch zonder toeven.
Wiltse doch proeven binnen desen vergiere
Ses[3)] zoet om nutten.

G.G.
Dat willic doen

C.A.
Hoe becomse u?

G.G.
Nu ben ic ghestelt om te makene chiere
Met blijder manniere binnen dit ghespan.
Dats een dranck die een verblyden can.
Menich man zoude tsoorghens meskief[4)]
Gheheel by vergheten.

Deze regels haalde ik aan als een karakteristiek voorbeeld van de verweving van allegorie en werkelijkheid. De personen en zaken met allegorische namen zijn tegelijk de begrippen, waarnaar zij genoemd zijn en reëele menschen en dingen. Men zal moeten toegeven dat de vereeniging van beiden in plaatsen als hier boven ongezocht is tot stand gebracht - en in dat opzicht zijn deze regels typisch, geenszins beter dan in andere stukken. Het vers komt in Spelen van Zinne, behalve in de meer lyrische gedeelten, eerst in de tweede plaats. Hier, en in 't algemeen bij Everaert, bezit het weinig kwaliteiten, is oppervlakkig maar zelden hinderlijk.

Goet Gheselscip verspeelt al het zijne, gaat zich op raad van Inwendighe Wroeginghe aan een klooster aanmelden en trekt er dan weer op uit om Maria zijn gewone hulde te brengen. Het heeft echter zwaar gesneeuwd: geen grassprietje is te vinden. De prior Deuchdelic Onderwysen leert hem nu hoe hij te werk moet gaan:

Wilt ghy Maria maken eenen hoet.
Van blommekins zoet exellent ghepresen
Ic zalt u leeren.

G.G.
Jae ic vader vercoren.

D.O.
So sult ghy lesen

1) Dralen?
2) Ten volle.
3) Ze is.
4) Het leed der zorg.

Vichtich Ave Marien maer boven desen
So moeter wesen tusschen elcken tiene
Een Pater nostere. Bij desen ghesciene
So zult ghy Maria telcker poossen
Maken den scoonsten hoet van roossen.

Cleen Achterdincken, Sober Regemente en Quaet Beleedscip hebben inmiddels ook het hunne verdaan en zijn roovers geworden, die Goet Gheselcip opwachten in het bosch geheeten sWeerels Onsekerheyt. De clerk, zich bedreigd ziende, knielt neer om zijn 'hoedeken' te bidden.

Q.B.
Wat maect de pape, dat hy zo huct?
Tscynt dat hy pluct roosen die bloeyen.

C.A.
Ic en wiste hier noynt gheen roosen groeyen
U ooghen vloeyen by vulheyt van bloede.

S.R.
Hy es besich met tmaken van eenen hoede
Ende zo ic ghevroede de roosen zijn wit
Die hy der anstelt

C.A.
Nu zie ict ooc, mids hy daar vit
Eene roode roose niet te ghelyckene.

Q.B.
Van vreese zyn my de leden noch styf.
Duer der varen bedryf[1)] stae ic noch en wemele.

C.A.
Als Maria daelde uut den hemele
By sclaerheits scemele was my tghesichte berooft.

S.R.
Hy stelde huer selven den hoedt up thooft.
Ic en hads niet ghelooft duer nyemends eedt
Haddict niet ghezien.

Men begrijpt den afloop: de boosdoeners zijn door het wonder bekeerd.

Nogmaals - we hebben hier niet te doen met kunst van zeer hoogen rang. Maar ontwijfelbaar met kunst, ook al heeft de dichter de eer niet van het zeer poëtisch motief. Er is een naïeve bekoorlijkheid in deze verzen, die meer is dan de bedriegelijke van het ongewone. En wat wel opgemerkt dient te worden: in dit werk dat alle veel misprezen rederijkerseigenschappen vertoont, in dit zeer allegorische en 'bedachte' werk, is het juist natuurlijkheid die aantrekt.

1) Door toedoen van de vrees.

Wat thans wellicht onvereenigbaar is, is het niet door alle tijden geweest.

***

En thans de dichter, die mij onder al de rederijkers de opmerkelijkste figuur, de grootste kunstenaar lijkt. Kenmerkend voor onze onkunde van het tijdvak, dat hij tevens de minst bekende van de hier genoemde is. Zoo weinig heeft hij de aandacht getrokken, dat twee zijner werken op naam van anderen zijn gebracht, ook nadat gebleken was, dat Houwaert er zich ten onrechte het auteurschap van had aangematigd. Ik bedoel Colijn van Rijssele, ook genaamd Colijn Keyaert en de amoureuse Colijn, den schrijver van de vier mythologische zinnespelen, te samen uitgegeven onder den naam *Handel der Amoureusheyt* en van het zeer opmerkelijk burgerlijk drama *Spiegel der Minne*.

Met onbegrijpelijke geringschatting wordt door Kalff over deze even geestige als gevoelige en vooral - zeldzaam verschijnsel in onze taal - elegante, gratievolle spelen geschreven. Spelen, die in hun afwisseling van hartstochtelijk pathos met kleurig realisme en gezond-ruwe scherts de zeer blijkbare voorloopers zijn van het werk van Bredero (die Colijn gekend heeft!) en de vraag doen opkomen of de invloed van Engelsche tooneelspelers op den Amsterdammer niet ten zeerste is overschat.

Inderdaad, hoe kan men, Bredero hoogstellend, Colijn verwerpen? Er is een groot onderscheid, zeker. Colijn maakt ons soms ongeduldig door rethorijkelijke kunststukjes, door de Jerolimo-achtige gezwollenheid van toon, de overdreven statigheid van vorm op plechtige momenten, door zijn *styleeren* van de handeling - al hebben wij de verklaarbaarheid van dat alles, het recht van bestaan van het laatste, leeren inzien. Maar in den bouw van zijn stukken is Colijn zeker de meerdere en waar hij achterstaat, zeer belangrijk, als schilder, als natuurdichter, herstelt hij die schade in fijnheid van dialoog, in een schildering van hartstochten die veelal echter is dan die van Bredero. Colijn heeft niet het sappige, jonge vers van den laatste, hij is nog een echte rederijker, een dichter van het gilde, schoon halverwege een modern mensch

- ik wil ook niet beweren, dat hij Bredero's gelijke is, maar den eenen verheffen en den anderen verwerpen, daarvoor weet ik geenerlei rechtvaardiging. Maar het minst van al mag de verwerping van Colijn geschieden op grond van ruwheden en platheden, waarnaast gemakkelijk evenwaardige van Bredero gelegd kunnen worden, en die eer den ethischen dan den aesthetischen beschouwer zullen hinderen, schoon ook den eersten slechts bij onhistorische waardeering.

Het is alweer ondoenlijk, breedvoerig Colijns spelen te bespreken: lange citaten zouden telkens het betoog moeten staven en nog onvoldoende de kwaliteiten in den bouw van het stuk en het fijne gebruik van de allegorische personen, de Sinnekens, met hun lange maar juiste namen, doen uitkomen. Voor de mythologische spelen bepaal ik mij daarom tot een paar citaten, welsprekender dan betoogen. Het eerste is een fragment van een tusschenspel uit *Narcissus ende Echo*, een debat, aanvankelijk, tusschen twee minnaars met duidelijk sprekende namen, die vervolgens elkaar helpen hun lot te schilderen:

Welgheminden.
Nu, nu, eer ons arguatie langher duere,
Laet ons malkanderen helpen onghetreurt,
Den welcken aldermeest troost ghebeurt,
U oft my, nu laet hooren overhoop,
Wien eest?

Onghetroosten.
Trouwen dies houd ick koop,
Helpt my voren, ick help u na.

W.
Ick zal u wel helpen.

O.
Als ick tzavonts voor haer deurken ga,
Zien icxse niet, zoo gaen ick een straetken omme.

W.
Dan komdy ras weder.

O.
Dan eest, waer machse zijn, de schoon Blomme?
Dus komt sy ter deuren haer wel vertooghen.

W.
Dan slady u ooghskens onder haer ooghen.

O.
Dan conforteert 't herte onghefaelt.

W.
Ghelijck een Bije op 't bloeysel haer honich haelt.

O.
Zoo halet 't herte door d'ooghen een verlichten.

W.
Wat vreuchden moeten sy dan stichten,

O.
Als ickse zien by den danssen staen.

W.
En ghy dan meucht

O.
Voor d'ander Hanssen gaen.

W.
Dat 's een ghezonde.[1)]

O.
En ick dan hooren mach 't vermaen,

W.
't Gheluyt van haren zoeten monde.

O.
En wildese dan eens vriendelijck op my zien,

W.
Dat waer een jeucht.

O.
Maer als 't scheyden moet gheschien,

W.
Dan doudy haer hant.

O.
Dan neem ick oorlof.

W.
Dan sterfdy van rou bijkans aen eenen kant.

O.
Dan zien ickse gaen

W.
Alzoo verre als ghy meucht.

O.
Maer 's nachts dan komt de meeste vreucht.

W.
Als de Liefste gaet haer veynsterken sluyten.

O.
Dan verzaem ick Herpen, Luyten en Fluyten.

W.
Dan gady voor haer veynsterken spelen.

O.
Dan hoortmense hemmen, hoesten en quelen.

W.
Dat veynsterken gaet een herreken open.

O.
Dan kome ick langhs den kant gheslopen,

1) Iets dat gezond maakt.

W.
Rechts al waerdy een hoender-diefken.

O.
Dan eerst: goeden nacht mijn zoete Liefken.

W.
Dan gady wandelen om u vermeyen.

O.
Als ick dan van haer ben ghescheyen,

W.
Dan komdy noch eens en vreucht bespeuren.

O.
Dan kusse ick den rinck vander deuren,

W.
Daer d' Alderliefste haer hant aen sloech.

O.
Dan gaen ick slapen, ick heb's ghenoech,
Dits den troost daer myn herte op rusten mach.

W.
En ick zegghe dat elck myn natuere wellusten mach.
Maer helpt my nu, tis myn begheeren,
Ick zal u al myn manieren verkleeren,
Hier moet ghy u neerstelijck toe zetten, man.

O.
Ick zal u wel helpen.

W.
Als ick verzaemt ben in danssen oft bancketten dan
Gaen ick my in een hoecxken steken,
Om d'Alderliefste daer te spreken,
Ja daer d'alderschoonste komt wandelen.

O.
Dan komter een werp-ooghen,

W.
Ja en de handekens handelen.

O.
Ja en 't rincxken van den vingher trecken.

W.
Nochtans moeten wy ons zelven decken.

O.
Zorghende ons mocht iemant begrijpen.

W.
Dan sleypooght men.

O.
Dan gaghet aen 't nijpen.

W.
Gheveynsdelijck wilt sy haer schamen.

O.
Dan eest: Lief wanneer zullen wy verzamen,

W.
In een kamer, heymelijck al stille?

O.
Dan maect ghy 't al na uwen wille.

W.
Dan komtse by donckere inne gheschoten.

O.
't Is waer, want sy vindet deurken ontsloten.

W.
Dan omhelstmense daer terstont snel.

O.
Ghy biet haer u armkens *W.* En sy den mont wel.

O.
Dan schynt sy zal aan 't herte weeck werden.

W.
Dan zietmense ontverwen, *O.* Wit en bleeck werden.

W.
Terstont is dat herte wederom verfroyt.

O.
Dan isser een Tafel met Rosemarijn bestroyt.

W.
Dan gaetmen daer minnelijck bancketeren.

O.
Dan gaetmen danssen en hoveren,

W.
Met Harpen, Luyten en Fluyten nu.

O.
Dan bereytmen daer 't bancket.

W.
Dan gaetmen al daer buyten nu.

O.

De kamer behanghen zeer gherieffelijck.

W.
Dan zietmen des daechs klaarheyt[1] lieffelijck

O.
Dan vint hem Troylus met Cresida alleene,
Dan hanghter een viole met Roose-water reene,

W.
Daer gaetmen 't aenzicht en de handekens dwaen.

O.
D'alderschoonste gaghet beddeken op slaen,

W.
Met twee oorkussekens net van passe gheleyt,

O.
En 'tbedde met Roosen en kruyt bespreyt,

W.
Dat riect gelijck een specerije.

O.
Elck haest hem, *W.* Met herten blije,

O.
Om eerst ontkleet te zijne....[2]

W.
Dan is sy hem minnelijck ontfaende daer.

O.
Dan is hyse in syn armkens slaende naer,

W.
En werptse op 't bedde oock moedernaect,
Zoo stijf dat de bedtsponde kraect,

O.
De schoone spruyte.

W.
En dan terstont *O.* Is 't keersken uyte!
En sy spelen in 't donckere metten blinden.

W.
Hola, niet voorder en willen wy ons onderwinden

O.
Te spreken van alzulcke dinghen.

W.
En effens daechs hoortmen de voghelkens zinghen,

O.

1) Dat is: een klaarheid als van den dag.
2) Hier volgen een paar regels die ingelascht of verdwaald lijken en die ik daarom weglaat.

Daer hanghende in de kamer met melodije jent.

W.
Dan zietmen de klaerheyt aen alle zijen bekent,

O.
In de kamer dringhen door de glasen.

W.
Dan hoortmen op den toren *O.* Den Waker blasen,

W.
Zinghen *O.* En alle vreucht beleyden.

W.
Dan eest: och Lief! *O.* Wy moeten scheyden,

W.
't Is meer dan tijd.

O.
Och Liefken neen, *W.* Ick bidts u Lief, blijft,

O.
't En is nou dach.

W.
Blijven Lief? *O.* Ja. *W.* Och, ick en mach,
Ick moet wederom naer huys
Eer datter iemant op is.[1)]

O.
Och bitter scheyen en groot confuys!

W.
Noyt meerder abuys!

O.
Den nacht is hondert nachten te kort.

W.
Watter dan al droefheyt wort.

O.
Zuchten,

W.
Klaghen, *O.* Schreyen *W.* En duchten.

O.
De handekens douwen,

W.
De borstkens knuyselen. *O.* 't Herte vol rouwen.

W.

1) Ook hier schijnt de tekst niet geheel in orde

Och! dat den dach zoo vroech komt blijcken!

O.
Dan eest oorlof. *W.* Dan gaense strijcken
In huys eer datter iemant ontsprinct.

O.
En als sy alleen is, *W.* Wat zy dan dinct?

O.
Dat waer een wonder om vertrecken!

Het lijkt mij onmogelijk niet bekoord te worden door de frischheid, liefelijkheid en schalkschheid van deze dialoog, vrij van preutschheid maar zeker ook van grofheid. Wordt men niet, wat de stemming betreft aan Hooft's Galathea herinnerd? Dank zij de stof, zeker, maar vooral ook door iets anders, vooral door de zoo eenvoudig uitgedrukte innigheid. En er is een belangrijke mate van verfijning, gevoelsverfijning voor noodig, om zóó te kunnen schilderen den troost van den Onghetroosten!

Er zijn meer soortgelijke fragmenten in deze stukken... waarbij niet steeds te rechter tijd het kaarsje uitgaat! Maar het is dan onverbloemde, ongebreidelde hartsstocht, nimmer gemeenheid die aan het woord is. Wie aan de plastische beelden en beschrijvingen van Colijn aanstoot neemt, hij kan in onze zeventiende-eeuwsche letteren op groote schaal aan 't exorceeren gaan!

Curieus in haar heterogeen karakter is de tweede aanhaling die ik wil geven, deze uit Eneas en Dido. Ze begint met een wachterlied, stereotyp maar niet onaardig, dat Colijn als lyrisch dichter laat zien en besluit met een modern realistische ontboezeming van den wachter, die ten nauwste bij Bredero aansluit.

Ontwaect ghy Amoureuse,
Ontwaect, 'tis meer dan tijt,
Staet op ghy couragieuse,
En bruycket 's Meys jolijt.
Elck Voghelken gheruchtich
Laet hooren syn gheluyt,
Een ieghelijck Bloemken vruchtich
Hem jeuchdelijck nu ontsluyt.
Den dauw' die kan besproeyen
Diversche Kruyden zoet,
Die nu zeer lieffelijck bloeyen
Door des Meys voorspoet.
De Bosschen groot en rustich
Valeyen en Foreesten
Ja Velden groen en lustich
Verblijen alle Gheesten.
Alderhande Dieren
Solaes en vreucht bedrijven,
Men ziet [in] hun manieren
Den Mey altoos beklijven:
Elck speelt in 't doncker paeyken,
Alzoo natuere gebiet,
Die nu is zonder gaeyken,
Die leeft in groot verdriet.
O Prince vol van minnen
En Princessen excellent
Wilt nu dan vreucht ghewinnen
In desen tijdt present,
Secretelijck alleene
Met u Liefste eenpaer,
Maect u op de beene
Schout nijders openbaer.

Hy, dat's een stemme diemen vrylijck hooren mach
En die elcken uyten slaep tijlijck[1] stooren mach,

1) Vroegtijdig.

En 't was oock een Liedtken dat docht my calaens[1] wesen...
Wel wat duyvel zien ick gindere, wat zal daer gaens wesen?
Ick zie 't Hof alree heel in roeren,
Wat donder, wat zal ick zegghen van deze voeren?
Waer wilt ons Koninghinne zoo vroech op veerde?
Gantsch doot en sy is alree te peerde,
En den Ridder van Troyen oock op mijn ziele,
En daer komt sijn Sone, wa jon diele,
Ziet en hoe rustich datse al ghemonteert zijn:
Wat macher schuylen? hier op moet ghegloseert zijn,
Datse zoo vroech vermoeyen hun om een verblijen al.

Het 'Voghelken gheruchtich' - (gelukkige vondst, overigens) en 'Bloemken vruchtich' typeeren het lied als rederijkers-modificatie van het middeleeuwsche wachterslied, van welks simpele melodieusheid in de eerste twee strofen veel is blijven hangen. Belangwekkend is het niet en ik gaf het dan ook alleen weer, om de plotselinge verandering van toon, die er op volgt, een verandering zooals wij ze ook uit Bredero kennen en die laat zien, dat gevoel voor realisme door het rederijkerspathos niet op den achtergrond raakt. Ik leg er echter den nadruk op, dat de geheele aanhaling gegeven is om enkele trekken te doen uitkomen, niet als een van de beste gedeelten. Wie zich aan de lezing van den *Handel der Amoureusheyt* wil zetten, zal aantrekkelijker passages bij menigte aantreffen.

Het zij me vergund iets uitvoeriger te zijn over den *Spiegel der Minne*, ons oudste burgerlijk drama. Het behelst de rampzalige liefdesgeschiedenis van den Middelburgschen koopmanszoon Dieric de Hollander en de linnennaaister Catherina Scheermertens - twee namen die reeds door hun natuurlijken klank opvallen en ook zeer wel historisch kunnen zijn. Dieric's ouders willen niets van een huwelijk weten en zenden hem naar zijn oom in Dordrecht. Als hij langer uitblijft (van heimwee ziek geworden) dan hij Catherina beloofd heeft, vergaat zij van onrust en trekt met haar neef in manskleeren naar Dordrecht. De neef knoopt een gesprek aan met Dieric en rept van zijn liefde voor Catherina. Dieric loochent die -

1) Elegant.

geheel overeenkomstig de opvattingen over maagdeneer van de minnedichters. Maar Catherina geeft nu toe aan de inblazingen harer jalouzie en besluit Dieric 's nachts (zij logeeren op één kamer in één herberg) den gordel te ontstelen met de haarlok die zij hem indertijd geschonken heeft - hij zou zich op de gift kunnen beroemen. Ziek en ellendig komt Dieric in Middelburg terug, zijn vader zoekt vergeefs hem te verstrooien; Catherina wordt voortdurend heen en weer geslingerd tusschen vrees en verlangen. Ten slotte besluit Dieric's vader, om zijn zoon te redden, zich zoover te vernederen, dat hij Catherina gaat vragen bij hem te komen. Hoogmoed en vrees voor wat de menschen zeggen zullen, doen haar weigeren: laat Dieric bij háár komen. Wanhopig berouwt zij aanstonds haar woorden. (De dichter weet deze zeer onwaarschijnlijke houding van Catherina nog min of meer aannemelijk te maken). Dieric sterft van verdriet en op het vernemen daarvan ook Catherina.

Drie sinnekens, drie drijfveeren zijn het, die Dieric's en Catherina's doen bepalen: Begheerte van hoocheyt, Vreese voor schande en Jalours ghepeys en zoo ergens dan komt hier uit, de groote waarde die dergelijke personificaties van gemoedstoestanden voor het tooneel hebben. Zij veroorloven innerlijken tweestrijd te schilderen met een levendigheid en scherpte als met geen andere middelen, noch door alleenspraak, noch door confidentie achteraf, te bereiken is. En juist om hun allegorisch karakter, omdat ze geen zuivere realiteit verbeelden, krijgen de sinnekens nooit het onware dat aan een alleenspraak in den regel eigen is.

Colijn maakt van zijn sinnekens een meesterlijk gebruik, met groote scherpte, soms zelfs met diepte weet hij den strijd van Dieric en Catherina met hun rampzalige aanvechtingen te schilderen en altijd zijn de zinnekens volkomen in hun rol, 't zij, bijvoorbeeld, Vreese voor schande en Begheerte van hoocheyt samen Dieric van Catherina zoeken af te houden, of dat zij, bij Catherina, tegenover elkaar staan.

Een paar aanhalingen. Ziehier Catherina voor het bed van Dieric:

> Och ic mach mij ellendige wel geplaecht schrijven
>
> ***C.***
> Den hongherighen ziet hier syns hertsen kies,
> Van spijse daer ic af moet ghejaecht blijven
> Zonder te proevene, noyt zulc verlies.

Ic zie den Rooseboom daer vreucht wt wies.
Al met troostighe Roosrancxkens behanghen:
Mocht ic die plucken als gras oft bies,
Therte zoude dies vreucht voor cheys ontfangen.
Maer neen ic, 't herte blijft ghevanghen
In vreese der schanden, noyt zulcke onruste.
Wech valsch verrader, want deur vierich verlangen
Beswijct mij therte in 't vier van luste.

Jal. gh.
'T ware goet dat hij haer bekoringhe bluste.

V.v.s.
Dat ware ghenoechlijc

J.g.
Hij weet die 't smaect.[1)]

C.
Ic zie syn blancke armkens naect,

J.g.
Dit 's der natueren een Paradijs.

C.
'T verzoeten mynder zinnen.

J.g.
Der vreuchden rijs,
Propijs daer Venus Bloemkens bloeyen.

C.
Syn by zijn en zoude my nemmermeer vernoeyen,[2)]
'T is eenen bant die goet om knoopen is.

V.v.s.
Waer 't alzoo wel eere alst Wijn verkoopen is.

J.g.
Zoo zoud' haest ghedaen zijn.

V.v.s.
Dat laten wy schuylen.

J.g.
Ic zouwen eens vriendelijcken labbermuylen.

V.v.s.
Neen oft hy ontwecte.

J.g.
Zoo waer 't al Kinderspel,
Want ghestolen brocxkens die smaken wel.

1) Proeft.
2) Vervelen.

C.
Och noyt quam my te voren zulc gequel,
Myn herte in synder herten rust,
Mynen mont leyt synen mont en kust,
Myn armkens omvlechten hem even stijf,
Mijn Borstkens ghevoelen syn Mannelijc lijf,
Na der natueren lust nu ghetuycht,
Daer 'therte voetsel der minnen uit suycht,
Dies zal ic in spijte der ghepeynsen.
Nu onder gaen.

V.v.s.
Neen ghy moet u veynsen.

C.
Zoud' ic my veynsen?

V.v.s.
Ja ghy, ontbeyt.[3)]

C.
Noyt felder aenhooren.

J.g.
Hy mint een andere.

C.
Noyt meerder thoren,[4)]
Therte zal my schoren.

V.v.s.
Wy hebben 't u wel gezegt te voren:

3) Wacht.
4) Verdriet.

Heden onteeren.

J.g.
Morghen verstooten zijn
Met desen zope zult ghy begoten zijn.

V.v.s.
Merct Violetkens,

J.g.
Ja die ghepluct zijn.

V.v.s.
Ende dan ghehandelt,

J.g.
Hoe sy bedruct zijn.

V.v.s.
Ja en ongheacht zijn van jonghe zotten.

J.g.
'Sghelycx zoo prijstmen

V.v.s.
Ghebroken potten.

J.g.
Als roose botten die scherp in 't steken zijn,
Zoo zal een Maechdeken scherp in 't spreken zijn
Voor haer eere.

V.v.s.
Dat zoudse met rechte;
Hoe zuldy 't maken?

C.
Ic zal hem de Vlechte
Gaen stelen die ic hem hebbe ghegheven;
Maer natuere die kroont.[1)]

J.g.
Ist qualijc bedreven?

V.v.s.
Aanzietet verwijt

J.g.
En de achtersprake

V.v.s.
En d'onaerdich spijt.

J.g.
Volbringht de zake.

1) Kreunt.

V.v.s.
Steelt hem de Vlechte.

J.g.
Vry als een Wijf.

V.v.s.
Hij zal 't hem beroemen.[2)]

J.g.
Zijt niet te slechte.[3)]

V.v.s.
'T is een katijf,[4)]
Dat hij u in liefden dus ontvalt.

C.
Och hoe sta ic lacen, beraest, verbalt,
Weer ic hem dit Gordel wil stelen oft niet;
Wat wil ic aenveerden, myn bloet dat walt
In twijfel, ghelijc een pot die ziet.
Mij dunct dat 't herte in vreuchden vliet,
Als ic aenzie synen rooden mont,
Zoeter dan Venus oyt vruchten liet,
Den beleefden in 't stuc der minnen vont.
Al zate ic diepe inder Hellen gront,
Meer vreuchden kreghe ic tot mynen jolijte,
Dan ic hem dit Gordel zal stelen terstont
Wt onweerden, plats tot synen spijte,
Jalours ghepeijs bringht te verwijte

2) Nl. die te bezitten.
3) Onnoozel.
4) Ellendeling.

D'onzalich spijt op my ghedreven:
Roepende als Wolven binnen den krijte,
Hij zal myn Vlechte den vloyen gheven,
Als Dieven die metter proyen beven.
Dies ontsteel ic hem 't Gordel, al ist my schande,
Wt zorghen dat ic myn eere verheven,
By synen beroemen mocht laten te pande.
Adieu lief, vertredende buyten den lande.
Adieu troost, wiens vreucht in drucke verkeert.
Adieu herte deurwont met Venus brande,
Myn herte nu Judas wercken leert.
Adieu lieffelijc Lief, myn herte verzeert,
Dat ic u met ontrouwe moet verwaten,
Nochtans hoe dat mynen druc vermeert,
Ic en kans wt hoovaerdijen niet ghelaten:
Met den gordele ga ic nu mijnder straten.[1)]

Krachtiger is de volgende passage:

V.v.s.
Waer wildy henen?

C.
Voor myns Liefs deure.

V.v.s.
Keert omme in 's Duyvels name, wat hebdy veure?

C.
Ic moet mijn Lief zien oft hooren spreken.

V.v.s.
Ja ja, laet hij u gheven dat u mach ghebreken,
Onaerdighe brocke.

C.
Noyt meerder spijt.
Wat zeghtmen nu?

V.v.s.
Dat ghij gheen Maecht en zijt,
Dit zeydtmen daghelijcx onder den duyme,
Om dat ghy heymelijc voor een kostuyme
U lievekens huys bemercken gaet,
De morghens als ghy ter Kercken gaet.

C.
Och wee my, dat yemant dat verklaert.

V.v.s.
Ghy moet gaen leeren hoe ghy ghewonnen waert,
Dies u na Liefs samblant verlanghen moet.

C.

1) De aanhalingen geef ik volgens den tweeden druk, vergeleken met den eersten.

Dat doetet, datmen u hanghen moet
Ghy valsch verradere

V.v.s.
Ey goet jaer ziet.

C.
Wie zijdy katijf?

V.v.s.
En kendy my niet?
Zoo zijdy blint gheworden in Venus warande.

C.
Ic en zach u niet.

V.v.s.
Ic ben Vreese voor schande
Die reyn maechdekens voor oneere moet beschermen.

C.
Vreese voor schande, o wy wachermen,
Zijt ghy 't, ic en kan u niet ghekinnen.

V.v.s.
Dat doet de blintheyt uwer minnen,
Dat ghy Vreese voor schande niet en kint.
Keert wedere.[1)]

C.
Hoe zoo?

V.v.s.
Ziet wat ghy beghint,
Of 't zal u komen tot grooten verwijte

C.
Ic en ben noch alzoo niet ghezint.

V.v.s.
Keert wedere

C.
Waeromme?

V.v.s.
Ziet wat ghy beghint.

C.
Natuere wilt wesen daer 'therte mint,
Dies zal ic daer gaen tot uwen spijte.

V.v.s.
Ontbeyt.

C.
Waeromme?

V.v.s.
Ziet wat ghy beghint,
Of 't zal u komen tot grooten verwijte,

C.
Ic en vragher niet naer een enckel mijte,
Volmaect consent heeft my hier ghebrocht,
Handt vander banc, 't Vleesch is verkocht,
Aldus zoo ist onghereet om koken.

V.v.s.

1) Het volgende levert een voorbeeld van de bij de rederijkers zeer geliefde inlassching van een rondeel in de dialoog.

Ke foey zegh'ic, foey, zalmen 't heylichdom kroken?
Wa nu zuldy me danssen de rechte keeren, ziet.

C.
Zegt doch dat waen ic, zoo en scheurdy u kleeren niet,
Zoo meuchdy blijven in u ghemac 'thuys.
Houdt datte en datte.

V.v.s.
Ay my, myn bachuys!
Ramp hebbe de Voghele, ic late hem springhen.

C.
Wa, Vreese voor schande, waendy my dwinghen?
Zoo waer 't schaep wel vanden Wolven verbeten.

V.v.s.
Ic blijve lacen vander handt ghesmeten,
Sy wilt tot haren Lieve waert drabben.

C.
Ic zal u dat aenschijn in stucken krabben,
Volchdy my meer na een voet, dat meen ic.
Beyt, oft ghij zoo koene zijt.

V.v.s.
God weet, neen ic,
Want ghy dunct my van minnen al buyten keere.[2)]

2) Buiten uzelve.

C.
Ic en vraghe na schande, noch na eere,
Ic moet dat huys zien daer mijn Lief binnen is.

Beter dan in een der vorige aanhalingen, maar nog lang niet op het best, komt in deze laatste de kleurige taal van Colijn uit, waarin we een zelfde voorliefde voor plastische spreekwoordelijke wendingen vinden, als in die der latere Hollandsche kluchten. Met dit verschil, dat wat van die kluchten de eenige schoonheid uitmaakt, in Colijns werk slechts een bijkomstige verdienste vormt. Van het geven van een afzonderlijk voorbeeld zie ik af - wie er belang in stelt zal ze weten te vinden - om nog één aanhaling te doen volgen, opmerkelijk om de trekken van modern realisme, die ze bevat. Dieric is stervende:

Wie mach daer kloppen? haest u en beziet
Oft dat Catherina, mijns hertsen lief is.
Vraechdy waer haren minnen brief is?
Neens, 't is morghen datse my versolaest.

De Vader.
Wat zeghdy Sone?

De Moeder.
Och hy leyt en raest,
Noyt Moederlijc herte en was zoo t' onvreden.

D.
Ontbeyt Catherina, ic kome beneden.

V.
Och verkoren Sone, waer wildy henen?

D.
Ic moet op Catherijnens schouderen lenen,

M.
Sy en is hier niet, Sone.

V.
Noyt zulcken jamere.

D.
Daar loopt een Muysken achter de kamere.
Valsch Wijf gaet wt mynen ooghen.
Vanght dat Voghelken, 't is in huys ghevloghen,
Wanneer ic danssen zal? morghen vroech.
Neen ic, ic hebbe noch herts ghenoech.
Ic en wil gheen kruyt. Ontbeyt zoudy my spouwen?
Catherina ende ic wanneer wy houwen?
Ghy komt morghen te witmoes wel te tije.

Geen voorbeeld heb ik gegeven van de meestal strofische, meer verheven alleenspraken. Ze zijn dan ook, al bevatten zij zeer goede regels, in hun vormelijkheid en overladenheid de minst gelukkige deelen van Colijns werk. Om hun echt

rederijkerskarakter dus? Omdat ze van het rederijkerswerk de gebreken meer dan de deugden toonen. Overigens heb ik zoo min deze fragmenten van Colijn absoluut afgekeurd

als ik de kunstidee der rederijkers absoluut heb gebillijkt. Opmerkelijk is, dat de dichter in den aanvang van den *Spiegel der Minne*, waar hij er nog niet zoo in is, gedeeltelijk een exposé geeft, veel gekunstelder schrijft dan later. De natuur gaat ook bij hem boven de leer.

***

Nog zeer veel zou er op te merken en aan te halen zijn, moest ik niet vreezen de grenzen van een tijdschriftartikel te overschrijden. Maar ik geloof genoeg gegeven te hebben, om velen te overtuigen, dat de rederijkerspoëzie niet zoo geheel te verwerpen is. Heb ik er te veel goeds van gezegd? Misschien maakt het op velen dien indruk. Maar een beoordeeling, die een verdediging is, kan niet anders dan op de lichtzijden het meeste wijzen. En als men dat in aanmerking neemt, zal men moeten erkennen, dat ik mij van overdreven termen heb vrijgehouden.

Geen bloeitijd van onze letteren is de rederijkerstijd geweest, maar een tijd van opgewekt letterkundig leven, de eerste tijd eigenlijk waarvoor 'letterkundig leven' niet mal klinkt. Een tijd die niets groots, nog al wat verdienstelijks en veel aardigs heeft voortgebracht.

Onder het bereik van het groote publiek is nagenoeg niets van het rederijkerswerk. Anna Bijns, maar verder? Zeker de spelen van Everaert zijn uitgegeven, doch helaas zoo (door de haast onontwarbare spelling, het ontbreken van noten), dat ze voor leeken nauwelijks zijn door te worstelen. Van Colijn bestaan slechts de zeldzame oude drukken. Meer dan Everaert, meer dan het spel van Mariken van Nieumeghen[1)], verdient zijn werk herdrukt te worden. De waardeering der rederijkers zou door zulk een herdruk in ruimen kring tot een meer billijke gemaakt kunnen worden.

J.A.N. KNUTTEL.

1) Teekenend is het, dat dit spel, aantrekkelijk door het onoorspronkelijke *onderwerp*, maar in taal en compositie minder dan al het door mij besprokene, het meest geroemd pleegt te worden onder de werken der rederijkers. De misvatting, die Dr. Worp van de uit een oogpunt van woordkunst zoo belangrijke kluchten slechts de zoutelooze onderwerpen bespreken doet, is nog zeer verbreid!

Shakespeare.

II.
Londen.

Het waren die eerste bruisende jaren der overwinningen van Elizabeths regeering toen het volk, krachtig, rijp, vol van strijdbaar leven, te groot voor de grenzen van het eiland werd. De wetten ter onderdrukking van armoede en landlooperij bleken al te zwak, indien er geen werk meer was op het land moesten er nieuwe middelen zijn om brood te winnen. En Europa maakte ruimte, Engeland kon uit zijn afzondering verrijzen en nemen wat het noodig had.

Op het vasteland, in het licht der gedachten die de zoekers hadden gevonden, werd het oorlog en oproer alom. De Hanzebond verloor, machteloos in het stijgend geweld, zijn handel en welvaart: Engelsche kooplieden voeren uit en vonden zelf een weg naar Moscovië, over Archangel daar de Oostzee was gesloten. Vlaanderen verviel onder het krijgsgedrang: de markt van het Westen verplaatste zich van Antwerpen naar Londen dat veilig openstond, de wevers brachten hun fijner vaardigheid mee. In den Levant was het gedaan met den bloei der steden sedert de komst van den Turk: Engelsche vrijbuiters zeilden langs andere banen naar verdere streken in Oost en West, naar de Spaansche Indieën om te vechten om goud, naar de heete eilanden en Cathay op goed geluk. De strijd, de verwarring, de ongewisheid der verhoudingen in de westerwereld maakten een schoone gelegenheid voor het rijk omringd door de zee, in

innerlijken vrede groeiende, om zich te verheffen, te grijpen en te winnen. Er werd veel gearbeid, vooral op de werven, de schatten lagen over het wijde water en het werd een jacht wie ze veroveren zouden, de noordelijke volkeren of de zuidelijke. Engeland, te zamen met het broedervolk van de lage landen, maakte zich meester van den oceaan en van den handel. Toen kwam er drukte in de mijnen van Cornwall, bedrijvigheid en vroolijk geluid in de werkplaatsen van Manchester, Sheffield, York, Halifax. Er was brood niet alleen, maar veel vleesch voor wie werkte, en ongekende weelde voor de rijken.

De Kerk, Spanje, het Keizerrijk, de vrije steden zagen in korten tijd de nieuwe macht verschijnen welke slechts Frankrijk tot dusver had gekend. En beide partijen in den grooten oorlog, Spanje voor de oude vormen, de Nederlanden voor de jeugd, zochten haar steun. Engeland koos voor geen van beiden. Niet de leerstellingen der Kerk, maar hare dwingelandij haatte het, en daarvan had het zich reeds lang bevrijd. Indien er hulp uit Engeland kwam was het niet om opstandelingen te steunen, maar om den machtigen vijand te bestrijden die van het begin tot het einde van Elizabeths regeering de onafhankelijkheid bedreigde.

Ook de eenheid van het rijk werd gedurende de ontwikkeling der volkskrachten gevormd. Toen Spanje de grootste vloot zond die ooit ter wereld was gezien, wapende zich ieder man, onverschillig of hij den Paus of de Koningin als opperheer erkende, en de Armada werd een schoon klinkende naam in de geschiedenis, in het jaar van de Armada stroomde een mild gevoel door het gansche land, zóó als men het nog nimmer had gevoeld, liefde voor het vaderland heette het, liefde van den een tot den ander van denzelfden stam. Het hoogst begeerde geluk dat de menschen elkander konden geven was, gelijk de dichters het uitspraken, de vriendschap. De vriendschap boven de liefde van man tot vrouw.

En uit de eenheid ontstond de hoofdstad. In vroegeren tijd, toen landbouw het voornaamste middel gaf, was Londen de koopstad, doch niet meer, zooals Canterbury de stad van de Kerk was, Oxford van de wetenschap. Thans echter, in den bloei van den jongen staat, moest er een middelpunt zijn voor 's lands kracht en geest, beeld van het land zelf

waar het naar zien kon om den koers te weten, en waar zou dit anders dan in de koopstad zijn nu nijverheid en handel voorspoed brachten? Evenals Parijs reeds eerder een wereldlijke hoofdstad was geworden, zoo werd het Londen. Andere hoofdsteden, behalve Rome, waren er nog niet.

En Londen groeide verbazend. Het breidde zich uit buiten de muren; onrustbarend, meende de overheid die niet geloofde dat een groote stad deugdelijk bestuurd kan worden. Men ziet op de kaart Amsterdam als een boog aan het IJ, evenzoo lag de stad noord van de Theems van London Bridge, de eenige brug, tot Blackfriars, en de boog van den muur liep over de poorten van Aldgate tot Ludgate. Maar nieuwe woningen verrezen in Southwark aan gene zijde der rivier, in de Clink, de boomrijke landwegen naar de dorpen rondom, Shoreditch, Stepney, Barking, veranderden in bewoonde straten. In de Strand, den weg naar Westminster waar de regeering zetelde, stonden te midden van tuinen de huizen der edelen. De verdere dorpen, Knightsbridge, St. Pancras, Islington, Hackney lagen nog in het groen van akkers, heiden en bosschen, waar leerlingen en gezellen in navolging der grooten met valken jaagden, waar de meien werden gehaald voor de lentefeesten en kruidkundigen overvloed van planten vonden.

De kooplieden en de handwerkers woonden ieder naar hun gilde in hun eigen buurten bij elkaar, en zoo ook hadden de vreemdelingen, die in dezen tijd in groote menigte naar Londen kwamen, hun eigen wijken: de Oostlanders in Thames Street westelijk van de brug, de Hollandsche schoenmakers oostelijk daarvan, de Milaneesche wapensmeden en juweliers in St. Martin's; nabij Gresham's nieuwe beurs de Genueesche wisselaars, de Spaansche Joden die onder den naam van Hollanders geduld werden, en natuurlijk de Engelsche kooplieden, de voorzichtige en de waagzieke die door woeker of fortuin streefden om nieuwe geslachten te stichten.

En er was drukte overal, gewoel, jolig getier. De winkeliers, de ambachtslieden dreven hun nering, zingend en elkander toeroepend, luidruchtig onder de luifels hunner winkels met de grappige of diepzinnige uithangborden; de snaaksche leerlingen schreeuwden hun zotste kreten uit en hielden de voorbijgangers staande, burgervrouwen die hun inkoopen deden, zeelieden die van verre reizen kwamen,

notarissen met hun pergament, jonge edelen, geurend van muskus en civet, met hun zware uurwerken, in de nieuwste tinten gedost, oranje kousen bij een makreelblauwen schoudermantel, lanterfanters, tooneelspelers, vlugschriftschrijvers.

Dat waren nieuwe beroepen voor wie eertijds vagebonden heetten, de spelers en de schrijvers van blaadjes, die niet alleen de zuiveren in de leer ergerden, maar ook de gematigde kooplieden van Cornhill en Austin Friars. Het was nog zoo lang niet geleden dat alle landloopers, bedelaars, pijpers en duikelaars, en ook zij die op de binnenplaatsen van zulke herbergen als de Bell Inn in Gracious Street, de Belle Sauvage in Ludgate spelen vertoonden, opgepakt werden, gebrandmerkt op duim of oor, aan den paal gebonden en gegeeseld, of naar Bridewell gezonden, het werkhuis buiten Blackfriars. Maar tegenwoordig beschermden de edelen hen, en zelfs de koningin; men zag ze, den braven burgers tot ergenis, fier door de straten treden in fijn laken en satijn, met de wapens hunner heeren op de mantels gewerkt. En hun vrienden, de schrijvers van spelen, vaak van laster en schandalen die men in blaadjes voor een stuiver kon koopen bij de boekverkoopers in St. Paul's kerkhof of op de hoeken van straten, noemden zich dichters, meesters van vermakelijkheden, wanneer zij wegens gebrek aan bestaansmiddel voor den vrederechter verschenen, en wisten doorgaans een aanzienlijk edelman als hun schutsheer aan te wijzen.

Een heerlijke bedrijvige tijd was het voor schrijvers en spelers. De voornamen, de geleerden en de beschaafden mochten behagen zoeken in de teedere poëzie, madrigalen en rondeelen naar Italiaansch voorbeeld gemaakt, de verbeelding des volks, levend van de wonderen na wonderen waarvan de verhalen gingen, vond in de balladen geen bevrediging meer, maar verlangde de groote gebeurtenissen in eigen land, in vreemde oorden, veel besproken en weinig begrepen, duidelijk voor zich te zien, in menschelijke gestalten voorgesteld, opdat zij begrijpen kon. De schrijvers en spelers, uit het lager ontwikkelde volk voortgekomen, konden de nieuwe kunst scheppen - de vormen vonden zij door de kennis der University Wits gereed gemaakt -, en zij deden het. Het tooneel, de glorie van dien tijd, stralend onder den naam van Shakespeare, werd voortgebracht door den arbeid van hen

die door hun tijdgenooten vagebonden en schelmen werden genoemd.

In de stijgende begeerte naar welvaart groeide de behoefte aan genot van vertooningen. Er moest een schouwburg zijn. De Londensche overheid verbande de vagebonden, dit was de aanleiding. En zoo gebeurde het dat James Burbage, een voormalig schrijnwerker, in het vrijgebied van Holiwell, een achterbuurt tusschen Londen en Shoreditch, voor zijn gezelschap, Leicester's spelers, den eersten schouwburg bouwde, en reeds een jaar daarna den tweede dichtbij in Moorfields, eveneens buiten het gezag van Londen. De binnenplaats van de herberg waar zij vroeger speelden gaf het plan: een vierkante open ruimte met een overdekte stelling, het tooneel, aan eene zijde daarbinnen, aan de drie overige zijden kamertjes beneden en galerijen er boven. Het tooneel zelf bestond uit drie gedeelten, het achterste afgesloten, met twee openingen, het middelste onder een galerij, van het voorste door een gordijn gescheiden.

The Theatre werd die eerste schouwburg genoemd. Daar verwierven Tarlton en Richard Burbage hun faam, en Kempe, de lieveling der zwierige heeren die op hun vouwstoeltjes op het tooneel toeschouwden, zoowel als van het rumoerige volk beneden. Behalve oudere stukken, soms nog een enkel zedespel, vertoonden zij er ten tijde dat Shakespeare kwam de stukken van Lyly, Greene, Kyd, Peele, Lodge, Nash en Marlowe.

Wie van zijn geest wilde leven moest, voor de schouwburg bestond, een edelman hebben die hem onderhield. Maar sedert het volk, dat niet las, meer naar vermaak van voorstellingen vroeg, vereenigden de vermakers, narren, dansers en spelers zich in gezelschappen, en daar zij zelf geen spelen konden verzinnen, kregen de dichters, die geleerd hadden, gelegenheid minder afhankelijk hun brood te verdienen. Nu konden zij uitspreken wat zij op het hart hadden, al stelde ook de nieuwe heer, de schouwburg, zijn eischen.

Brave letterkundigen die geregeld op de zes werkdagen arbeidden en op den Sabbath rustten, waren zij niet. Vele burgerzoons, meer dan voorheen, gingen naar de hoogescholen om letteren en recht te leeren, want er was plaats voor predikers met nieuwer inzicht na de groote verandering in

de kerk, voor heldere hoofden aan het gerecht daar de handel bloeide. Maar menig jong man die dieper in het verleden staarde en rond zag over het gewoel van den tijd, ontroerd van de bewogen warmer menschelijkheid rondom, verloor in den gloed zijner jeugd beleid en evenwicht en verliet den weg naar het ambt, vertrouwend op een schooner bestaan. En schoon inderdaad was het bestaan van die dichters, het profijt kwam anderen ten baat, niet hunzelven. Zij leefden wild in den wilden stroom van het Londensch leven en vergingen vroeg.

Marlowe, de jongste, was de knapste in het werk voor den schouwburg, de uitbundigste in de taveerne. En eerder dan de anderen bespeurde hij een gelijke in den jongen man, die daar in de Mermaid vaak alleen zat voor zijn kan en een geestigen uitval van een hunner terstond scherper, voller teruggaf in gemoedelijke plattelandsspraak. Zij waren even oud, Kit Marlowe, vroeg volgroeid en bekwaam als treurspeldichter, en de ander die sedert hij van buiten kwam wellicht nog nooit van Seneca gehoord had. Kit met zijn hartstochtelijken aard vatte vriendschap op voor gentle Will, hij nam hem mee naar Burbage, toonde hem hoe hij in zware vijfvoetige verzen de oude stukken voor het tooneel vernieuwde, vertelde hem in krachtige geestdrift van de grootsche onderwerpen waar een jong dichter die veel ziet grootsche treurspelen op kan bouwen. Shakespeare pakte zijn bundeltje, kwam in de buurt van Holiwell wonen en trad met Marlowe, Burbage en de anderen voor het volk, als bode, als schildknaap of als dienares van Zenocrate in Tamburlaine.

Dit was zijn leertijd. Des morgens, of des avonds bij de kaars, zat hij met Kit de rollen over te schrijven en leerde hij verbeteren waar de maat hinkte, soms toonde hij zijn knapperen vriend een gansch andere alleenspraak die hij gemaakt had, geestiger en vloeiender, Marlowe keurde haar en zij werd in het stuk gelascht. Wanneer een uur of twee na het noenmaal het geschetter van den hoorn den menschen verkondigde dat het spel zou beginnen en de troepen luidruchtig naderden op den weg buiten Moorgate, het jolig stuiversvolk verzot op moordtooneelen, de jonge hovelingen, fier in het zadel, die de nieuwste geestigheden kwamen hooren, liep hij, onbelangrijk maar ijverig zooals de ernstige leerjongens

zijn, gejaagd naar binnen waar hij geroepen werd om een der ouderen te helpen met een kleedingstuk, om een ander nog eens een zinswending voor te zeggen, in de ‘pit’ om twee worstelende maats te scheiden en naar het hok te sleuren; maar wanneer ten leste voor de honderde aangezichten Tarlton als keizer van Azië in het purper aantrad en zijn stem verhief, was er in het gansche huis geen voller rustiger hart dan van den boerenzoon, die in gelukkige verwachting den val der verzen volgde, de verzen wier maten zijn eigen verbeelding wekten, de klankrijke woorden, zinnelijk genot voor zijn jeugdig begeeren. En terwijl hij, met de oogen naar den zonnigen hemel, luisterde en zag hoe de klanken luidden en de beelden vergingen, voelde hij hoe een dichter hooger stijgt en vaker, dieper dan andere menschen valt. Er is een schoon ongeluk in zijn meesters treurspel van Tamburlaine the Great, de overwinnaar van keizers en koningen die een aardsche kroon de grootste zaligheid acht en nochtans nederig in zijn grootschheid spreekt van het onuitsprekelijke. Uit die smart zou hij later zelf een spel verdichten. Maar nu was hij jong, van frissche hitte gloeiden zijn wangen en in zijn gulden bewondering zag hij slechts den held Tamburlaine. Van dit treurspel leerde hij het meest in zijn jeugd, de kunst der verzen en vooral de ruime verhoudingen der beginselen waar het treurspel uit ontstaat.

En ook de andere dichters, Marlowe's genooten, zagen in Tamburlaine dat het drama een nieuwen, zekeren vorm had gekregen, dat de stukkeu van kort geleden verouderd waren. De zedespelen, natuurlijk, konden nog slechts in afgelegen stedekens worden vertoond; doch in Londen bleken ook de jongere proeven van treurspel en comedie te droog en afgetrokken voor de lustige toeschouwers, die liever hun eigen gevoelens in beeld verlangden te zien, dan den geest van Seneca door geleerden nagevolgd. Het werd voor allen een moeielijk zoeken, in allegorie, pastoraal, historie, tragi-comedie, in monsterlijke bloedtooneelen.

Bloed en strijd verlangde het volk te zien. Het geluid van oorlog rees en voer over het gansche land, van de kusten naar de eenzame dorpen en machtiger terug naar de hoofdstad, ieder man voelde zijn kracht voor de vrijheid gereed. Edelen leidden hun pachters en akkerlieden gewapend naar

Londen, op de werven werden de schepen getuigd, overal in de straten klonk hard gezang van krijgsknechten en matrozen, met hun schietgeweren, bogen, hellebaarden en bazuinen. De vijand, de ontzaggelijke vloot, was in aantocht. En toen de galmen van victorie van dorp tot dorp door de zomerlucht werden gehoord, brak in Londen de spanning in feesten en losbandigheid uit, des daags waren de hanematten, de berentuin, de schouwburgen overvol, de herbergen des avonds. Kyd kwam met zijn Spanish Tragedy dat met tranen werd aangehoord, met gebrul en strijdlustige blijdschap toegejuicht, omdat het Spaansch was.

De tijd was rijp. Maar de jonge mannen die op de hoogeschool de regelen der kunst hadden geleerd, hoe zij ook met hun geschiedkundige stukken poogden het gevoel der toeschouwers te naderen, zagen geen weg, verward in hun kennis. Shakespeare leerde nog. Alleen Marlowe wist zijn eigen voorbeeld te volgen.

Er groeide warmer vriendschap uit hun wederzijdsch begrip tusschen die twee, de jongsten van het gezelschap dat in den Steelyard des morgens, het Duitsche koopmanshuis bekend om zijn ham en Rijnschen wijn, te zamen kwam, of des avonds in de Mitre in Cheap, in de Mermaid in Bread Street. John Lyly, de oudste, de meester van het bloemrijk proza, zag men er zelden, hij verkeerde in voornamer kringen. Maar de anderen, of er ook vaak getwist werd toch allen van hetzelfde geslacht, zaten er geregeld - zou het geen vriendschap zijn waarom zij elkaar bij voorkeur bij den verkorten voornaam noemden? - George Peele, zonder rust en zonder zorgen, van wien zij wisten dat hij nog menig welluidend vers in zich had; Tom Kyd, de vroolijke schoolmeester, die geld verdiende met zijn Spanish Tragedy en veel spotternij had te verduren over Hieronimo en den boom; Lodge, de dokter, die indertijd Gosson bestreed toen deze het tooneel belasterde; Tom Nashe en Robin Greene die in hun prikkelbaarheid vooral zich ergerden over wie, zooals de groene Stratfordian, zonder vakkennis, met weinig Latijn en minder Grieksch, zich aan treurspelen en verzen waagden. Daar kwamen nog Raleigh, wanneer hij niet in onbekende streken zwalkte, en toonde zijn rookkunst met pijp en tabak; Warner en Munday, de tooneelspelers Richard en Cuthbert Burbage,

zoons van den eigenaar van The Theatre, John Hemynge, Henry Condell en Augustine Phillips, Shakespeare's vrienden, Tom Pope en George Bryan die in Duitschland en Denemarken bij de vorsten hadden gediend en van Elseneur vertelden. Lang nadat de avondbel van Bow nabij dreunend het slaapuur voor de achtbare burgers had geslagen zaten zij met basterd, muscadel en malvezij, terwijl hun vriendin, de hupsche zorgzame waardin met een aardig woordje telkens naar de kroezen keek, pratend over de onderwerpen die hun het liefst waren natuurlijk. In dezen hoek spraken zij verontwaardigd over de aanvallen der puriteinen, over hun kibbelarijen met het misdadig uitgeversras; aan gindsche zijde der tafel hadden ze het over de verhalen van Gower en Chaucer in den ouden tijd, over een boek vol pittige liefdesavonturen dat een hunner pas in het Italiaansch had gelezen; daarnaast werd geschertst met rhetoriek en oorringen, den keurigen laatsten smaak aan het hof, er werd verteld van de pracht, de ridderlijkheid, maar ook van de dwaasheid der edelen, Sidney niet uitgezonderd, die niet zagen dat de krachtigste kunst van den tijd op het schouwtooneel groeide. Maar algemeener aandacht hadden zij die van reizen en vreemde landen konden spreken, van Italië bovenal, land van dichters en minnaars, land van beschaving, van Spanje, Turkije en het Moorenland, van zeeën en stormen en onbetreden kusten. Dan klonken er overmoedige meeningen uit de volheid der warme hoofden, menschen en hun daden werden overmatig geminacht of geprezen, er vielen in de redetwisten nieuwe, verbazende woorden en vloeken, fonkelende scheldnamen, overstemd door onbedaarlijk gelach. De nieuweling die weinig geleerd had en vakkennis miste, luisterde slechts en bewaarde wat hij hoorde in zijn door onderricht weinig gerept gemoed. En wanneer hij eindelijk twee of drie der vrienden, arm in arm, met de vurige overtuiging van den wijn luid in de nachtelijke straten hun gezichtspunten verklarend, naar de woningen van hun liefjes geleidde, Kit Marlowe het laatst, voelde hij, jong en sterk, dat er iets te doen was voor zijn geest in de warreling van al die nieuwe gedachten.

Hij werkte met Marlowe, den grootsten dichter, en kreeg daardoor eerder een inzicht in het vak dan een ander meester hem kon geven. Soms wanneer Kit een spel moest

leveren en hij, onrustig, wild levend, of vervuld van de raadselen die Doctor Faustus tot een verbond met den Booze brachten, niet geluimd was om aan de bestelling te arbeiden, voorzag hij zijn leerling van een geval en liet hem alleen met veder, inkt en papier. Tom Kyd en Greene kwamen wel eens en hielpen als Will niet wist hoe het met een der personen verder moest gaan - dood, natuurlijk, vermoord: het volk wil daden zien en bloed, evenals bij de stieren- en hanengevechten: waar bloed vloeit worden tenminste daden gedaan. Zoo ontstond Titus Andronicus, veertien dooden, vier overlevenden. Of zij sloegen de foliant der geschiedenis op om een verhaal te zoeken; gelijk voorheen het volk de heilige geschiedenis het liefst vertoond zag, zoo konden thans de spelers op bijval rekenen met de wereldlijke; de Rozenoorlog, waar menigeen in zijn jeugd grootvader nog van had hooren vertellen, de gevreesde burgerkrijg was een goed onderwerp, met klinkende namen die een ieder kende. En hoe juichte het volk wanneer het de Engelsche krijgers die de Franschen hadden overwonnen op het tooneel zag, en hoe voelde het zich krachtig en zeker dat er ook thans in het land mannen waren die niemand vreesden, zelfs den grooten Spanjool niet.

William verdiende geld, hij kon iets naar Stratford zenden voor zijn vader en zijn vrouw die het noodig hadden; kort na zijn vertrek waren nog de tweelingen Judith en Hamnet geboren. Hij zong, at goed en keek met meer belangstelling naar de kleedij der edele heeren. En hij kwam nu meer met hen in aanraking wanneer zij op het tooneel naar hun plaatsen gingen, of wanneer zijn gezelschap, dat sedert Leicesters dood als Lord Strange's dienaren diens wapen droeg, in het huis van hun beschermheer, dichtbij Baynard's Castle in Paul's Wharf, een vertooning gaf. Daar zag hij in de groote hal waar de vloer met bloemen bestrooid lag, nevens de aanzienlijksten des rijks, de vrouwen die nimmer in den schouwburg kwamen, in hun hoepelrokken, lavendelkleurig, karmozijn en kant, stijf van goud en zilver, geurig van versche rosmarijn, en hij hoorde de bevallige gesprekken, de vluchtige dubbelzinnigheden. De mannen kende hij reeds uit The Theatre, ofschoon zij zich daar anders gedroegen dan hier, maar het was met de edelvrouwen dat de fijn beschaafde wereld voor

hem werkelijkheid werd. Hij die slechts omging met dichters, dansers, spelers, berenleiders, die de werkende menschen, burgers van koopmans- en ambachtsstand niet kende, wist in welke streken hij voortaan zijn schepselen het liefst zou laten verwijlen. Een heerlijke wereld was het, van pracht, deugd, liefde! Het eerste stuk dat geheel zijn eigen was getuigde echter niet alleen van den lust dien hij vond in jeugd en rijkdom, maar ook reeds van zijn begrip van oppervlakkige beschaving.

In Love's Labour's Lost nam hij, begrijpelijk van een beginner, Lyly's sierlijk gekrulden stijl aan, te gemakkelijker wijl deze de toon was aan het hof en van zelf paste bij het geval: een koning met drie edelen, een prinses met drie jonkvrouwen, in een eenvoudige verwikkeling een ordelijke tegenstelling, de mannen met hun gewichtigheid en onnatuur, de vrouwen met hun luchtigheid en zuiver gevoel. In een tweede tegenstelling, die van Holofernes, sir Nathaniel en don Armado ter eenre, de narren Dull, Costard en Moth ter andere, kon de jonge man van het land, die de redekunst niet van de hoogeschool had, maar door navolging van Lyly, niet nalaten de voortreffelijkheid van het natuurlijk vernuft te prijzen boven geleerdheid; Costard en Moth, de ongeletterde zotten, zijn verstandiger dan de spraakkunstige - had hij zelf in de taveerne niet immer een treffend antwoord gereed op de geleerde uitvallen der vrienden? Het stuk is een rhetorisch spel van gezochte figuren, wellust in woorden en simpele wijsheid, eindigend met het frisch landelijk lied van Ver en Hiems. De ware Shakespeare toonde zich in Berowne, de eerste van het geslacht van verstandige jonge edelen, moedig en geestig, die de wereldsche genoegens nemen waar zij ze vinden, zonder beraad of gemijmer, en zoo ook het leven laten. Het stuk vond bijval, de hovelingen zagen er zich zelf in, er werden onderwerpen in aangeroerd waarover men sprak: de Moscovische afgezanten die een gemalin voor den Czaar kwamen zoeken, de toestand in Frankrijk vooral.

Nog steeds dreigde het Spaansch gevaar. Er werd andermaal krijgsvolk gemonsterd om onder Essex den vijand thans in Frankrijk te bestrijden. Zoo ernstig als drie jaar te voren was deze strijd niet, het land had geen onmiddellijken aanval te duchten, maar Burleigh en zijn raadsheeren wisten

dat de katholieke koning hardnekkig zich voor een heviger slag toebereidde, en het volk in ieder geval, dat den soldaten vaarwel riep, sprak van den oorlog.

De hovelingen vonden in die aandacht voor Frankrijk hun grillig behagen in de minnedichten, kostelijke kleinodiën uit gevoelige lichte hand gesmeed, sonnetten van de liefde en pijn der dichters, zooals zij daarginds reeds lang in de beste huizen werden gelezen en aangehoord. Sidney's Stella verscheen. Toen sloeg het sonnetisme, om een vreemd woord te gebruiken voor die wonderbaarlijke uiting van vluchtige, vermomde gevoeligheid die een jaar of zes leefde, als een vlaag over de dichters van Engeland. Spenser en Watson hadden al vroeger sonnetten geschreven, nu kwamen de een na den ander de volgelingen te voet hun edelen beschermers een ruiker aanbieden, soms van frissche bloemkens, dikwerf verrassende nabootsingen. De dramatisten, Lodge uitgezonderd, hielden zich bij hun werk.

Ook Shakespeare had voorloopig aan iets anders te denken, berichten uit Stratford meldden steeds gebrek en zorgen bij zijn vader en in zijn eigen gezin. Kort na zijn eerste blijspel had hij het tweede gereed, het derde onderhanden. Tegelijkertijd, het moet zoo elf jaren na de aardbeving geweest zijn, gebeurde datgene dat zijn oogen in eigen gemoed deed staren.

In de Gentlemen of Verona, gevoeliger dan het voorgaande spel, vermeide hij zich weder in de goede rhetoriek, maar hij dacht thans gemoedelijker over de dwaasheid - zie hoe hij glimlacht over

> Wailful sonnets, whose composed rhymes
> Should be full fraught with serviceable vows -,

en in zijn volbloedigheid vermaakte hij zich hoe langer zoo meer met de zotternijen en buitensporigheden der narren. Will Kempe was na den dood van Tarlton de lieveling geworden, men had nog nooit zulke dolheid beleefd. Lachend had Shakespeare geschreven van Launce en zijn onbetamelijken hond, en het volk schaterde toen het Launce zag, zoodat Kempe vaak moest dansen en buitelen tot het bedaarde en hij voort kon gaan. Wie had er ooit gehoord dat iemand, en met genoegen zelfs, slaag ontvangt voor de streken van zijn

hond! Maar in dit stuk verscheen ook een lieve vrouw, de eerste der zusteren die kalm en natuurlijk, zonder voordacht, het eenig goede doen waar het hart hen toe drijft. En die weten te dulden en vertrouwen. Wanneer Julia, als knaap vermomd - het verzinsel van Lyly waar Shakespeare vaak mee speelde - des nachts onder het raam van Silvia het verraad van haar minnaar heeft gezien, zegt zij niet anders dan dat het de langste nacht is dien zij ooit heeft gewaakt, en aarzelt niet hem verder te volgen dien zij liefheeft. Wel is zij nog jong, maar Imogen later, schoon rijper en meer ervaren, kon niet dieper zijn.

De klucht der Errors werd dadelijk daarna vertoond. Wie nog om poppenkasten, straatjongens en August den Domme kan lachen, gaat bij de Errors, als hij het leest, met zijn beenen op de tafel zitten, of steekt als hij het opgevoerd ziet zijn zakdoek in den mond. Denk eens aan Pinch, schoolmeester en duivelbezweerder:

> A hungry lean-faced villain,
> A mere anatomy, a mountebank,
> A thread-bare juggler, and a fortune-teller;
> A needy, hollow-ey'd, sharp-looking wretch,
> A living dead man -

een onderwijzer, een nachtmerrie!

Maar de dagen van onnoozele scherts, van rimpelloos geluk waren voorbij.

Het was zijn tijd, zooals een ieder dien in zijn jeugd heeft gekend, waarin beslist werd of hij inderdaad een dichter zou wezen of voortaan zou behooren tot de ontelbare menigte der jong gestorven dichters die als goede mannen en vrouwen verder leven. De weg van den schitterenden schijn der poëzie kwam ten einde. Wie besliste, hoe en waarom, waren de eerste raadselen welke hij zag toen hij de poort van de duistere wereld der ziel binnenging, vol ellende en tranenrijke vreugde, waar een ontzaggelijke aanwezigheid hem als een wiegekind droeg. Tranen, vele tranen zou hij voortaan schreien, maar dit waren de tranen die hij verborg, en evenals op het aangezicht van waarlijk groote menschen het treuren een licht achterlaat, zoo sprak hij glimlachend van wat

zijn liefde zag, de innigheid zelve zijner stem, hoorbaar voor alle ooren, was de warmte, de macht die de beelden bezielt en de blik waaronder hij schreef de vonk die de vreugde geeft. In ieder groot gedicht is het gevoel van eeuwigheid aanwezig als de sterren aan den hemel, iedereen kent dit gevoel in de oogenblikken van zuiver menschzijn die men bij zijn andere geheimen in zijn hart bewaart, en begrijpt dat het schoonste gedicht uit des dichters aandacht voor de geheimenis met haar oneindige gestalten geboren wordt.

De aanleiding zonder welke geen geschiedenis te schrijven is, de toets die de gebeurtenissen des levens wekt, was een mensch, minder nog, een gelaat, een blik. Shakespeare kende den spijt over lage geboorte, een geminacht bedrijf, waarin zijn verstandige gedachten de reden van zijn ongeluk zochten, en het werd zijn eerzucht een heer te zijn, rijk, onafhankelijk, een gebieder der nuchtere omstandigheden, die maken dat de een zich verheugt met de lachjes en knikjes van edele vrouwen, en de ander een gesloten deur vindt en eenzaamheid in de koude straat.

Toen voerde het machtig wonder hem, over gemijmer en zorgen en beuzelarij, in de ruimten der onvergankelijkheid, zuchtend werden de woorden geschreven van de liefde die ontwaakt in een nacht en in den dageraad opengaat groot als het zonlicht over de aarde, maar wie schreef, schreef met de zekerheid van een liefde die geen einde heeft.

Romeo and Juliet is het verhaal van Hamlet, peinzend en dolend in den waanzin der jeugd, en het meisje van die jaren, thans louter hitte om te geven en te ontvangen. Het meest kuische, het meest begeerige, het meest vrouwelijke hart smeekt en fluistert zoo dringend, dat de jonge twijfelaar zich gaan laat in de vaart van den hartstocht naar de grenzen waar de lichamen zijn verteerd.

De wazige droefheid der liefde zou hem nimmer meer verlaten, noch de vragende stem uit den afgrond.

Na Marlowe's Faustus en Jew of Malta was dit het eerste stuk van andere hand dat in den schouwburg ademloos werd aangehoord. De overige schrijvers zagen de smetteloosheid, de moeitelooze stijging dier twee lichte geesten, en onder de bewondering wriemelde de nijd.

In het begin van het volgend jaar werd in de nabijheid

van den berentuin aan den zuidelijken Theemsoever een nieuwe schouwburg geopend, en daar trokken Strange's spelers tijdelijk heen toen Burbage The Theatre aan schermmeesters verhuurde. Het bestuur van Londen had herhaaldelijk geklaagd over die kweekplaats van besmettelijke ziekten. Daar waar het vroolijke volk verkeerde, de tuchtelooze achterbuurt, nestelde zich het liederlijk geboefte, verminkte krijgslieden en gelukzoekers, vuurvreters, worstelaars, beurzensnijders vlug met den dolk, verloren vrouwen in vodden van satijn, de overal verjaagde leprozen en bedelaars met hun klachten van honger, er werd geschreeuwd en gevloekt in de drankkrotten en donkere dobbelholen, geranseld en gekermd boven de tonen van den doedelzak uit, menigwerf zag men er een dood man uit weggedragen. De vrederechters hielden thans strenger toezicht, op bevel van den hoogen raad. Toen er bovendien de eerste pestlijders kwamen te liggen schuwden de edelen hun geliefd vermaak. Intusschen had Henslowe, een schrander ondernemer, in Bankside, een andere vrijplaats, The Rose gebouwd, en nu begon de drukte in de velden van Surrey, de veerlieden beleefden een voorspoedigen tijd.

De geschiedenis der koningen werd er vertoond in het schouwspel van Richard III, den eersten sterken mensch van Shakespeare's schepping. Hier dwaalt de geest van Marlowe nog. Maar van den vroegeren, ongetemden Marlowe.

Er scheen een droeve neerslachtigheid over de schrijvers van de Mermaid te komen. Zij allen hadden zich in hun jonge geestdrift voor schoonheid en genot laten drijven waar het hun lot behaagde. En de stroom wierp hen terzijde in twijfel en hulpeloosheid. Toen de welvaart verzadiging bracht in het land verkeerde de tijd van zinnelijke vreugde, en tegelijk met den drang naar bevrijding van de heerschappij van het hof steeg de begeerte naar innerlijkheid. De bruisende krachten, de lust aan tijdelijkheden verflauwden. De predikers bij het kruis van St. Paul zagen zich door steeds talrijker, aandachtiger gehoor omringd, op de stalletjes der boekverkoopers rondom vermeerderden met den dag de blaadjes waarin van godsdienstige strijdvragen te lezen stond. De onwetenden verlangden te weten van zonde en genade, van kerk en staat, de geloovige aard van het volk zocht weer bevrediging in

den godsdienst. Door de onderdrukking der felste puriteinen, verbannen of ter dood gebracht, sloeg de vlam der eigenlijke Hervorming uit, der puriteinsche met haar hitte en diepen gloed, die in alle gemoederen een weerschijn wierp.

En in vragen en peinzen drongen de moeilijkheden veelvuldiger aan voor de genieters van beelden. Marlowe stond weer vooraan die zich in zijn sterke hoovaardigheid liever een heiden, een godloochenaar noemde dan een onwetende of een twijfelaar. Doch de kracht van weleer, toen hij Doctor Faustus schreef, begon hem te falen, in de milder woorden van Edward II klinkt een onderdrukt gestamel. En de vurige borst waar eens Tamburlaine uit bulderde werd koel en rustig en zangerig. Hij begon te zingen, van Hero en Leander. Maar de nacht kwam te vroeg.

Het duidelijkst klinkt de moedeloosheid in Greene's latere droefgeestige geschriften, berouwvol en bitter. Uitkomst vonden zij nergens, zij leefden roekeloozer dan te voren, in vijandschap met het jonger geslacht dat aan den arbeid was. En in armoede, want de schouwburgen werden nu herhaaldelijk gesloten wegens de pest, wie maar kon ontvluchtte de stad.

Ook de tooneelspelers trokken het land in.

Naar Coventry, waar de burgers van oudsher bekend waren als liefhebbers van een leerzaam spel. En op een morgen, na zoovele jaren dat hij soms den teugel inhield om rond te zien, reed William de groene akkers langs naar Warwick, en verder - nu kende hij de lieve boomen weer aan den weg, dien eenen door het vuur getroffen kastanje waar haast geen bladeren meer aan kwamen, dichterbij dien goeden olm aan de grens van het kerspel, hij rook de geurige nevelen over de weiden aan de rivier, goede landerijen, welke het waard zou zijn te bezitten. Dan in Henley Street - waarlijk nog de oude hond in den zonneschijn voor de deur! - daar klonken uitroepen, zijn naam op velerlei wijzen en tonen genoemd, buren traden de een na den ander de koele woonkamer in, Ann zijn vrouw kwam aangeloopen, en daar waren de kinderen, het oudste meisje, de tweelingen, de dartele Judith en het ernstige knaapje, schuchter opziende naar dien fraaien heer. En na verbazing, bewondering en gemoedelijke woorden, de verhalen, bij koek en appelwijn. Will was veranderd, en toch nog de

oude. Of hij in Londen dan nooit naar de kerk ging? Of de spelers werkelijk zoo zondig waren als men vertelde? Wie daar ginds zijn kleederen verzorgde? Maar zijn vader vond dit dwaze vragen, hij zou maar eens gaan wandelen met Will. Zij begrepen elkaar. Nadat de een van zijn zorgen verteld had, sprak de ander geruststellend, vertrouwelijk van sommen die de wenkbrauwen op deden gaan, van zijn voornemen om mettertijd hier in Stratford grond te koopen. Dan zou de vader een geslachtswapen aanvragen, de wenschen die hij voor William gekoesterd had zouden in Hamnet zijn kleinzoon, die juist op de Grammar School kwam, verwezenlijkt worden. De dagen van rijkdom naderden. Zij waren beiden opgewekte mannen, vol hoop en goeden moed. De geur van het zomersch land met koren en vee, van struiken en groene boomen aan de rivier, verfrischte het hart dat in de verwikkelingen van menschelijke begeerten en gedachten een veilig pad had gezocht. Toen William op den avond van Sint-Jan met zijn kinderen aan de hand door de stad liep om hun de vreugdevuren te laten zien, trad hij zelf in den kring en zong in het refrein, mee te doen in de blijdschap der kleinen gaf de herinnering aan voorheen een echte milde dierbaarheid.

Heen rijdend den weg naar Warwick af, in het licht der benevelde maan, zag hij nog even om naar het zilverig torentje, rondom lagen de heuvelen in duistere glansen - waar ging hij heen? Londen, arbeid, rijkdom. Was daar gefluister in de bladeren waar een blauw lichtje sprankelde? Hij lachte en zeide een woord tot het goedig dravend paard. Lord, what fools these mortals be!.... Het geboomte wuifde, er scholen feëen in de schaduwen die gaarne met de menschen spelen - het bijgeloovig volk zegt dat men voor zich moet zien wanneer men ze voorbij gaat om de betoovering te ontkomen.

Sterk keerde hij in Londen terug. Al moest hij ook speler en schrijver van spelen blijven ter wille van het nuttiger geld, hij zou aanzien verwerven als dichter en een eervoller naam dragen dan zijn gemeen beroep hem gaf. Toen hij Richard Field den drukker het nieuws uit Stratford kwam brengen sprak hij over zijn eerste gedicht, dat hij wilde opdragen aan den jongen Southampton, een der edelen

aan het hof die gewis tot hooge macht zou komen. En Field drukte het kunstig gedicht van Venus en Adonis. Het boekje, te koop in de Witten Hazewind onder St. Paul's, werd veel gelezen en maakte den naam van Shakespeare bekend, gevierd, edelen ontvingen hem minzamer, hun vrouwen spraken hem glimlachend toe.

Maar uit de duisternis waar het onbegrijpelijk licht somtijds de dichters zelf verbaast, verschenen nieuwe levende gestalten met verwondering en zacht luidend gelach, en maakten een spel van den ernst der menschen. De man die voor de woorden moest zorgen noemde het Midsummernight's Dream, omdat hij kort te voren op het land, in de weelderigheid van een zomernacht, een hunner iets had hooren murmelen over de dwaasheid van sterfelijke wezens. Ja, het liefst hadden Oberon, Titania en Robin Goodfellow zich met hun vriendjes alleen vermeid; maar de menschen meenen het goed, al zijn ze ook dwaas, ja dwaas, wat scherts verkort hun de uren en doet hun de donkere dingen waar zij zooveel aan denken vergeten. Liefde - de man die van de aarde naar den hemel ziet, moet ook weer van den hemel naar de aarde zien - laat liefde slechts een spelletje zijn, kort maar zuiver, en laat voor het goede dat de menschen meenen hun kindertjes gezegend zijn. Wie het spel niet begrijpt geloove dat hij gedroomd heeft, Robin zal zich beteren en spoedig iets verstandigers doen.

Nu Shakespeare steeds wichtiger buidels mee naar huis droeg, toog hij weer aan het werk voor zijn naam. Hij trad dat najaar met Kempe en Burbage in Greenwich op, in het paleis aan de Theems. Het behaagde de koningin hem toen hij voor haar knielde op de wang te tikken als dank voor zijn bevallige gedachte aan de getroonde maagd in het westen, meer nog als teeken dat zij het verhaal van de blanke Venus met smaak had gelezen. De schitterende Southampton, met armbanden en oorringen versierd, naar wien alle schoone oogen zagen, betoonde hem vriendschap, de eerejuffers rondom, wachtend op een blik van den ander, knikten en koerden den speler toe, en sloegen haar oogen neer en hoopten van een kuischeren minnehandel te lezen.

Het volgend jaar drukte Field het gedicht van Lucrece.

Shakespeare verkeerde toen veel in het huis van Southamp-

ton, bij Lincoln's Inn. Er was een bekoring met de aanzienlijken der wereld aan den prachtigen disch, flonkerend van broos uitlandsch glas, te zitten, in den geur van vrouwenreukwerk en zeldzamen wijn; te luisteren hoe zij, die met hun verborgen macht over het lot van duizenden beschikten, luchtig vertelden van de Italiaansche hertogshoven, van minnebriefjes door bleeke handen geschreven, van kuiperijen en verraad en bloed om een nietigheid gelaten; en hoorend naar een stem die de gesuikerde sonnetten - van Markham, Barnes, en hij glimlachte, want zij waren veel zoeter dan de zijne - zangerig deed klinken, daar boven in den hal bij de oude balken, in een stoffig zonnestraaltje de geschiedenis te raden van de macht, de heerschappij, soms even iets te zien van goud en zwaarden, soms even iets van een smachtenden blik en vrouwentranen.

Zeker, wanneer hij terugkeerde bij zijn kameraden, bij Jack Hemynge in Aldermanbury, en Condell en Phillips zaten er ook tusschen al Jacks kinderen, groot en klein, aan het avondmaal voor hun kannen dubbelbier en een stevig stuk van een os, en de oude Will werd gemoedelijk gevraagd wanneer hij wat nieuws zou hebben voor de planken, dan knikte hij en at mee, dan voelde hij zich een rustiger man bij zijn gelijken - wat geluk kon er voor een boerenzoon zijn in den staat van koningen en ridders? De graaf, zijn beschermer en meer nog, had zijn plaats gekregen en hij de zijne. De verstandige Phillips bezat reeds een degelijk landhuis in Mortlake, en een tuin en land, en deed moeite voor een wapen, het sieraad voor zijn ouden dag.

Gedichten als Venus en Lucrece schreef hij niet meer. Hij kende thans een inniger wellust dan dien van louter vormen. Tooneelstukken echter volgden elkander snel, Richard II, King John, de geschiedenis van menschen die eens geleefd hebben; de Merchant, het verhaal van den Jood dat al zooveel jaren de toeschouwers roerde - er werd veel gewoekerd in Londen, daar wist Lodge van te vertellen -, voorheen in het stuk van Marlowe, en veel vroeger in een ander, dat de oude Burbage zich nog herinnerde.

Men noemde het de Jew, ofschoon hij het de Merchant had genoemd. Er is hier iemand die met zijn lichaam het geluk van zijn vriend wil betalen, een ander die voor zijn

vriend de gelofte aan een vrouw breekt; er is bespiegeling over recht en genade, en een donker voorgevoel.

> In sooth, I know not why I am so sad;
> It wearies me; you say, it wearies you;
> But how I caught it, found it, or came by it,
> What stuff 't is made of, whereof it is born,
> I am to learn.

Een eenzaamheid, een zachtmoedige droefenis. In dezen tijd ook schreef hij de eerste sonnetten.

Weldra kon hij zijn vader berichten dat de beloofde dagen in zicht waren. John Shakespeare vroeg den wapenkoning in Londen het recht om een geslachtswapen te voeren. John Shakespeare onderhandelde over den koop van een huis. William verlangde er naar in Stratford een woning te hebben, verlangde naar het land waar hij geboren was.

Toen stierf Hamnet, het knaapje.

En waarom zou hij naar aanzien streven? Welk geluk? Wie komt de zaligheid nader, hij die zoekt, werkt, streeft en moedeloos neerzit; die peinst, opstaat, de spieren spant en aarzelt; die weent, bidt, wacht; of hij die slaapt en eet en drinkt en vet wordt en overal lachen hoort, het lachen der menschen, en ten minste vroolijk is geweest? Het is maar kort tusschen daareven en aanstonds. Denk aan Greene, Marlowe, Kyd nog het vorig jaar, zie de jongeren die daar al bezig zijn. Is het niet een genade wanneer men niet weet wat beter is, te zoeken of te laten komen, in vlot evenwicht rustig te kunnen arbeiden? Voor een geloovige ziel.

Kort voor hij weer naar Stratford zou gaan werd het spel van Henry Monmouth en Falstaff vertoond. Henry, voorwaar, was de edelste der twee, maar Falstaff de grijze jongeling won de genegenheid der menschen. Hij was immers een begaafde genieter en zoo ver ziend dat hij, toen aan het einde zijn koninklijke vriend hem verstootte, gansch niet teleurgesteld was, maar in kinderlijken eenvoud bleef vertrouwen. Het welzijn des volks, bedoelde de prins, geen schelmerijen, en Falstaff bedoelde de trouw, de vriendschap, de liefde, al wat er goeds was in het hart van den eenen man voor den ander.

Shakespeare reed over den lieven weg naar het land

waar het torentje tusschen de boomen staat, hij werd verwelkomd door vader en moeder en vrouw, door zijn dochtertjes, het oudste was al bijna geen kind meer. Er waren rustige woorden tusschen hem en zijn vrouw, over het verleden, over een vredige toekomst. Hij kocht het oude huis tegenover de school waar hij als jongen leerde, het grootste van de stad. Hij was nog jong, drie-en-dertig jaar. Maar al stiller. De zwarte wolken moesten nog naderen voor het zuiverste licht kon dagen.

(*Wordt voortgezet*.)

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Een boek over de dagbladpers.

Georges Duplat, avocat. Le Journal. - Sa vie juridique, ses responsabilités civiles. - Préface de Louis Coosemans, Bâtonnier de l'ordre des Avocats à la Cour d'Appel de Bruxelles. Paris, A. Pédone; Bruxelles, Alb. Dewit, 1909.

Cats zeide:

> Als yemant timmert aen de straet, daer yeder komt, daer yeder gaet,
> Daer al de werelt mal en vroet, magh sien al wat den metser doet,
> Die staet dan uyt aen alle kant het oordeel van het gantsche lant.

Op wie of wat past dit juister, dan op de dagbladpers? Het duidt aan: een goed deel van haar arbeidsveld, van haar nuttigheid, van haar reden van bestaan. ‘Het oordeel van het gantsche lant’ - men kan gerust zeggen ‘van al de werelt’ - over al wie of wat ‘timmert aen de straet’, - ook dìt ruim genomen: al wie of wat de publieke aandacht trekt, gewild of ongewild, - dat alles brengt de dagbladpers samen in haar verschillende organen. Zooals kiezers van hunne meening doen blijken in al wat het bestier der gemeenschap betreft, in al wat geacht wordt de publieke zaak te zijn, bij monde van hunne gekozen vertegenwoordigers, zoo uit zich de publieke opinie over al wat voorvalt op dat onmetelijke gebied, dat zij onder haar toezicht stelt, een territorium, waaraan zij met imperialistischen geeuwhonger steeds nieuwe veroveringen toevoegt, bij monde van haar vertegenwoordigers zonder aanstelling, de organen der periodieke pers. Tot zoover over haar actieve rol.

Maar ook passief ondervindt zij de waarheid van den inhoud dezer versregels.

Zij, die altijd ‘timmert aen de straet’, die aan haar meening over alles en nog wat uiting geeft tegenover ‘al de werelt mal en vroet’, zij, de door haar onpersoonlijkheid bijna onkwetsbare, die lof en blaam, roem en schande, steun en tegenwerking kwistig rondstrooit, over alles en een ieder het hoogste woord heeft, zou zij van haar kant niet ook wel eens te hooren krijgen ‘het oordeel van het gantsche lant’? Ja, wis en zeker. Maar hoe, bij monde van wien zal zij dat oordeel vernemen? Alweder door organen van haar eigen wezen, door de pers zelve. De polemiek. Totdat zij eindelijk van uit de hoogten, waar zij voor een gewoon sterveling onbereikbaar is, naar omlaag getrokken wordt, om op den beganen grond, ten overstaan van den rechter, zich door haar tegenstander te hooren vragen: wie zij is, waar haar geloofsbrieven zijn, en te ondervinden, dat men nauwkeurig nagaat, of zij de grenzen van de volmacht, haar daarin verstrekt, al of niet te buiten is gegaan.

Bij die ondervraging, bij dat onderzoek kan ons van dienst zijn het boek, welks titel hierboven werd afgedrukt.

Uit de voorrede van den Deken der Brusselsche advocaten, Coosemans, alsook uit het ‘Woord vooraf’ van den schrijver, zien wij wat de taak is geweest, die de heer Duplat bij het samenstellen van zijn werk voor oogen had.

Hij beschouwt het ontstaan en de inwendige organisatie van een dagblad[1)], de aanraking van dagbladen onderling met elkaar, de verhouding van het dagblad tot het publiek - dit alles van uit juridisch gezichtspunt.

De strafwet, voor zoover ze zich met het doen en laten van de dagbladpers heeft bezig te houden, liet de schrijver in het algemeen buiten bespreking. In het eerste deel van zijn boek geeft hij ons de beschrijving van den rechtstoestand van het dagblad en van de rechtsverhouding van de medewerkers daaraan; het tweede gedeelte behandelt de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de periodieke pers voor haar daden als zoodanig; in het derde boek vinden wij eene uitvoerige bespreking van het bij ons onbekende ‘droit de réponse’.

Fransch is het boek van dezen Belg, niet van taal alleen,

1) Onder dagblad wordt hier - en in den vervolge, tenzij het tegendeel blijkt - begrepen elk orgaan der periodieke pers.

ook van inhoud en strekking. Onverklaarbaar is dit niet. De Belgische persman richt liever den blik naar het zuiden, om de vroolijke schitterlichtjes van de Ville Lumière te zien, dan naar het noorden, waar de pers niet zooveel schittering uitstraalt... maar toch misschien meer licht verspreidt.

Behalve de onbelangrijke vermelding, dat onze strafwet onderscheidt tusschen smaad en laster, en de herinnering aan de Belgische wetgeving van na 1830, 'qui n'était plus dirigée exclusivement contre les journalistes', en die de 'fâcheuses dispositions qui entravaient la liberté de la presse' afschafte, is er niets in dit boek, dat het bestaan van een land ten noorden van België, laat staan van een Nederlandsche pers zou doen vermoeden.[1)]

Behalve eenige kleine uitstapjes op Engelsch, Amerikaansch, Duitsch terrein, beweegt dit boek zich geheel op Fransch-Belgisch gebied. Wij behoeven dus niet te meenen, dat het beeld van de pers, dat ons daarin gegeven wordt, bedoelt te zijn het conterfeitsel van de koningin der aarde in haar Nederlandsche incarnatie. Maar niettemin, of misschien juist daarom, kunnen wij ons voordeel doen met wat dit geschrift ons te leeren geeft, want wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht.

Lezen wij dus in een vonnis van de rechtbank te Versailles naar aanleiding van een artikel in den Parijschen *Matin*, waarin, naar de heer Duplat ons mededeelt, een zekere 'R... était dépeint comme un menteur, un ignorant, un fourbe et un intrigant sans moralité (qui) avait un langage dont on rougirait à la caserne (et une) conduite ignoble (et qui) aimait toutes les femmes', lezen wij dan als ver-

1) Wel vermeldt het aan het slot afgedrukte bibliographisch overzicht eenige Hollandsche bronnen, maar wanneer men daar als schrijver van eene dissertatie over het auteursrecht (n.l. die van mr. J.G. Robbers) vermeld ziet M. Conrat, de toenmalige Rector-magnificus der Amsterdamsche Universiteit, wiens naam en qualiteit op het titelblad van het proefschrift voorkomen, dan beziet men die 20 pagina's beslaande in het Fransch gestelde litteratuur-opgave met eenige voorzichtigheid, te meer als men onmiddelijk na vermelding van een werk van De Rémusat daarin leest: Derselbe. Das Reichs-Pressrecht, Berlin u. Leipzig 1880.
Het is eene onaangename gewoonte van den heer Derselbe zich in Duitsche bibliographieën (ditmaal bij uitzondering in eene Fransche) wederrechtelijk het auteurschap van werken van den meest uiteenloopenden aard aan te matigen.
Ditmaal geschiedt het ten nadeele van Prof. Franz von Liszt.

ontschuldiging voor een dergelijk artikel in 's rechters uitspraak, ‘que les nécessités professionnelles du journaliste, avec les besoins modernes d'informations à outrance et rapides, lui donnent de fait certaines exemptions’, dan geven wij de voorkeur aan Nederlandsche opvattingen van betamelijkheid, bij den journalist zoowel als bij den rechter.

Maar als wij des schrijvers beschouwingen over het in Frankrijk en België (ook in Duitschland) bestaande ‘droit de réponse’ gelezen hebben, dan vragen wij ons toch af, of niet inderdaad een leemte in onze wetgeving bestaat.

Op welke wijze de schrijver zijn stof heeft bewerkt, wordt het best aangeduid met de woorden uit de voorrede: door de ‘confrontation du droit et du fait’.

Al die confrontaties van het feit, zooals het zich in de praktijk vertoont, met den rechtsregel, waaraan het is onderworpen, heb ik bijgewoond. Sommige schenen mij wat lang; andere werden afgebroken op een oogenblik, toen ik nog wel iets meer had willen vernemen. In het hier volgende zal ik het resultaat mededeelen, waartoe enkele dezer geleid hebben en daaraan een paar opmerkingen en bedenkingen toevoegen, die onder de lezing van het boek van den heer Duplat bij mij opkwamen.

I.

Dat de richting, waarin de ontwikkeling der pers zich beweegt, haar commerciëele zijde steeds meer naar voren doet komen, is bekend genoeg. Maar ook afgescheiden van alle geldelijk belang zou het een eisch van billijkheid zijn, dat de naam, dien een blad voert, niet in discrediet wordt gebracht door een ander, dat wederrechtelijk dien zelfden naam aanneemt. Hij, die den naam rechtmatig voert, wil niet beschouwd worden mede aansprakelijk te zijn voor de artikelen in den naamgenoot van ziin blad verschenen. Maar hoezeer het commerciëel element, de concurrentie-vraag, hierin meespreekt, blijkt uit eenige processen over het aannemen van denzelfden of van een min of meer gelijkluidenden naam als reeds door een bestaand blad gevoerd werd. Want niet alleen het gebruik van een naam, gelijk aan een bestaande, wordt als onrechtmatig beschouwd, maar zelfs als de namen genoegzaam verschillen om den normaal-voorzichtigen kooper of

abonnent voor verwarring te behoeden, kan de wijze, waarop deze op het blad is aangebracht, of bij verkoop wordt uitgeroepen, bij de beoordeeling der onrechtmatigheid in aanmerking worden genomen. Zoo werd bij vonnis van de rechtbank te Brussel aan het blad *le Petit Belge* bevolen de wijze, waarop de naam op het blad aangebracht was, de kleur van het papier, de verdeeling der pagina in kolommen, enz., te wijzigen, zoodat verwarring met *le Petit Bleu*, die zich over oneerlijke concurrentie beklaagd had, niet meer kon voorkomen.

Het Hof van Appèl te Parijs ging nog verder en het is als werd het getuigenis ingeroepen van een ieder, die wel eens 's middags tusschen vijf en zeven uur op de Parijsche boulevards het verschijnen der avondcouranten en van de sportbladen bijwoonde. Men vergeve mij het kleurlooze woord: verschijnen, voor dat gevlieg en gedraaf der camelots langs de breede trottoirs, in hun haast om verder te komen den pas - looppas natuurlijk - markeerende aan het tafeltje voor het café, terwijl de kooper van het blad zijn ‘sou’ in den zak maar niet te pakken kan krijgen of terwijl hijzelf een zilverstukje snel tusschen de tanden neemt en al trippelende het wisselgeld zoekt en uittelt. En dan maar verder, hollend, dravend, springend den rijweg over, tusschen auto's en omnibussen door, zonder ophouden gillend met het restje van een versleten stem den naam van het blad, dat hij te koop heeft: ‘édition du soir’, ‘dernière édition’, en daarna nog een sensationeel iets, waarover hij u voorspiegelt - terecht of niet - dat gij in het blad, dat hij te koop biedt, het laatste en allerlaatste nieuws zult vinden, of hij brult den naam van het sport-blad, waarmee hij vent, en waarin gij het ‘résultat complet des courses’ van dien dag kunt lezen.

En juist op die wijze van te koop bieden grondde het Hof te Parijs gedeeltetijk zijn arrest, waarbij het blad *Paris Sport* in het gelijk gesteld werd tegenover het blad, dat den titel *Rapide Sport* had aangenomen. De *Paris Sport* zag hierin oneerlijke mededinging en het Hof erkende de gegrondheid van die klacht. Wel was het uiterlijk der beide bladen zeer verschillend, maar de wijze van opvouwen, die van den naam van beide slechts het woord ‘Sport’ liet te zien zijn, en de bestaande gewoonte ‘d'annoncer Paris-Sport en n'appuyant que sur la dernière voyelle du premier mot’, konden bij

de kooplustigen tot verwarring tusschen de beide sport-bladen aanleiding geven.

Niet alleen in dergelijke gedingen ziet men het geldelijk belang sterk op den voorgrond komen, maar ook in processen betreffende inbreuk op het auteursrecht worden de commerciëele belangen steeds gewichtiger wegens de telkens weder kostbaarder wijze, waarop de bladen hetgeen zij hun lezers zullen voorzetten, moeten betrekken. ‘Ce que nous demandons au journaliste - son nom même l'indique -’, zeide Brunetière in zijn Discours de réception à l'Académie française, ‘c'est le plat du jour et nous exigeons même qu'il nous le serve chaud.’ Men kan twisten over de vraag of dit het gansche menu is, dat de journalist moet opdienen, maar dat juist die ‘plat du jour’, het artikel, het bericht, het interview, dat vandaag verslonden wordt, maar morgen een kliekje zou zijn, dat niemand lust, en dat dagelijks versch aangevoerd en toebereid moet worden, dat die ‘plat du jour’ een steeds kostbaarder, maar ook steeds onmisbaarder gerecht wordt, valt niet te ontkennen. Als de spijs zoo duur wordt, is het zaak, zorg te dragen, dat er niet wordt gesnoept.

Hooren wij hoe de Londensche *Daily Mail*, die ook eene editie te Parijs uitgeeft, waarheen van uit Londen elken nacht de berichten overgeseind worden, eens, toen door storm de Engelsch-Fransche kabel gestoord was, den geheelen inhoud van het blad van Londen over New-York naar Parijs deed seinen, dan begrijpt men, dat de deksel boven zoo'n kostbaar gerecht zorgvuldig dicht wordt gehouden totdat het gevaar voor snoepen voorbij is.

Maar zoodra de spijs aan de gasten is opgediend, zoodra het blad verschijnt, is het doel ‘de eerste’ te zijn bereikt en verliest het bericht dan ook de groote waarde, die het als primeur had, onmiddellijk. ‘Dès que l'information’, zeide het Fransche Hof van Cassatie, ‘est connue et mise en circulation, elle appartient à tout le monde et celui qui l'a publiée n'y a pas plus de droit que tout autre.’

Dit geldt voor berichten, mededeelingen van feiten. Een blad kan niet de publiceering van dergelijke berichten voor zich monopoliseeren. Wèl kan het dit voor opstellen, artikels, feuilletons, novellen enz. Wordt ten opzichte van deze het overnemen door andere bladen verboden,

dan is eene handeling in strijd met dit verbod, ook al wordt het blad, waaruit het is overgenomen, vermeld, een inbreuk op het auteursrecht. Waar de grens ligt tusschen wat ‘gemeen goed’ is en door een ieder kan gepubliceerd worden en datgene, waarop hij, die het voor de eerste maal publiceerde, ook daarna een uitsluitend recht behoudt, is eene vraag, die op verschillende wijzen vaak is beantwoord.

Het spreekt van zelf, dat eene, zoo enorme, voortdurende stijging in de kosten, die groote bladen voor hun informatiedienst en voor de honoreering van medewerkers van den allereersten rang genoodzaakt zijn zich te getroosten, haar equivalent moet vinden in vermeerdering van inkomsten.

Uit twee bronnen vloeien in het algemeen de inkomsten van een dagblad voort: uit den verkoop der exemplaren, hetzij bij abonnement, hetzij per nummer, en uit de plaatsing van advertenties. Er bestaat een zeker verband tusschen deze inkomsten. Neemt het aantal advertenties en de door haar in beslag genomen ruimte zeer sterk toe, dan verkrijgt het blad een zoodanigen omvang, dat vaak zelfs de kosten van het zetten en van het papier, gezwegen nog van de redactioneele kosten, meer bedragen, dan de gezamenlijke prijs, dien de koopers of abonné's voor hun exemplaren betalen. Daalt daarentegen de oplage van het blad in al te sterke mate door eene buitensporige prijsverhooging of uit andere oorzaak, dan krijgt het adverteeren in dat blad minder waarde, het aantal advertenties neemt af, en ook uit dien hoofde verminderen de inkomsten.

In 1835, toen Emile de Girardin het dagblad *la Presse* oprichtte, het eerste blad, dat voor slechts 10 centimes per nummer verkocht werd, trok het *Journal des Débats* per jaar niet meer dan francs 20.000 uit advertenties.

In 1838 bedroeg dit voor *la Presse* reeds fr. 150.000, in 1845 fr. 300.000.

Ook binnen onze grenzen kan men zulk een snel omhoogschieten van het advertentiewezen waarnemen.

Voordat men op 1 Februari 1870 tot oprichting van *Het Nieuws van den Dag* overging, werden ramingen van uitgaven en inkomsten gemaakt bij oplagen van verschillende grootte. Bij eene oplage van 5000 exemplaren rekende men op *f* 30 aan advertenties per dag (per jaar van 311 nummers *f* 9330),

en zoo bij steeds grootere oplagen op een hoogere bate uit advertenties. De stoutste raming echter, die gemaakt werd, ging tot *f* 80 per dag (*f* 24880 per jaar) bij eene oplage van 20.000 exemplaren.

In 1879, negen jaar na de oprichting inde het 'Nieuws' echter aan advertenties reeds *f* 155.618, een cijfer dat tot *f* 295.307 steeg in 1884.[1)]

Een koopman, die eene advertentie aan een Belgisch blad ter plaatsing had gegeven voor het Zaterdag-avondnummer, weigerde den afgesproken prijs te betalen, toen zij niet in het bedoelde doch in een later nummer opgenomen was. De rechtbank te Brussel stelde hem in het gelijk en overwoog, dat 'beaucoup de personnes, dans les villages surtout, consacrent le dimanche à lire avec soin et sans omettre une ligne, le journal du jour; à ce jour donc, la réclame eût bénéficié de ce public spécial de lecteurs dominicaux parmi lesquels devait se trouver une quantité de gens que le produit vanté et ses qualités particulières pouvaient intéressser.'

Zulke ijverige en geduldige lezers behooren zeker tot de uitzonderingen en toch zijn er reeds bladen van een omvang, waartegen zelfs hùn 'Ausdauer' niets zou vermogen. De gewone advertentie, op de voor advertenties bestemde plaats afgedrukt, heeft hoe langer hoe meer kans niet gelezen te worden, tenzij door hem, die ze opzettelijk zoekt. Vandaar de in vele groote buitenlandsche bladen gevolgde gewoonte, ook de advertenties te verdeelen in verschillende rubrieken; zij die belang bij de advertenties in een zekere rubriek hebben, zoeken ze op en lezen ze, ook al zijn deze geheel onopvallend gedrukt.

Maar de advertentie in haar moderne bedoeling, de reclame, die de aandacht trekken wil ook van hen, die niet meenden in het onderwerp der advertentie belang te stellen, zij wil gezien worden, zij dringt zich op en kan zich er niet bij neerleggen door den lezer van het blad tegelijk met alle andere advertenties overgeslagen of onmiddellijk in de papiermand geworpen te worden.

Het doel, dat de adverteerder zich nu stelde, was, zijn advertentie opgenomen te krijgen in het redactioneel gedeelte van het blad.

1) Deze cijfers ontleende ik aan R. van der Meulen, 'de Courant', A.W. Sijthoff, Leiden, 1885.

Mits er behoorlijk voor betaald werd, waren de dagbladeigenaars daartoe wel te vinden. Betaalt men voor advertenties betreffende financieëele zaken in den Parijschen *Matin* op de zesde pagina fr. 15 per regel, op de tweede bladzijde (dan is de naam: communiqué) betaalt men niet minder dan fr. 150 per regel. Zoodra het aantal advertenties ook op deze plaats in de bladen grooter begon te worden, werd het doel, met deze kostbare reclame beoogd, niet meer bereikt.

Men sloeg ze over bij de lezing van het blad, zoo goed als de advertenties op de vijfde of zesde pagina. Een volgend stadium in het leven der advertentie was haar opneming in het redactioneel gedeelte van het blad zóózeer in uiterlijke verzorging en wijze van redactie gelijk aan de berichten, tusschen welke zij wordt geplaatst, dat zij daarvan niet bij den eersten oogopslag te herkennen is. Leest men ze ten einde toe, dan ontdekt men eene reclame, in plaats van een van de redactie afkomstig bericht gelezen te hebben, of soms ook zelfs dan nog niet, indien de reclame verborgen was in het redactioneele bericht of artikel, waarin de lof van dit of dat bezongen werd. En hier komen wij op een terrein, waar voor de moraliteit van de pers groote gevaren dreigen.

II.

Over de vraag in welke mate het dagblad aansprakelijk is voor den inhoud van de - als zoodanig herkenbare - advertenties, die het opneemt, bestaat verschil van gevoelen. De strafrechtelijke aansprakelijkheid valt buiten het bestek van het boek van den heer Duplat en dus ook buiten het kader van deze beschouwingen. Blijft: de moreele en de civielrechtelijke aansprakelijkheid.[1)] Dat een dagblad niet kan instaan voor de juistheid van al wat in zijn advertenties wordt beweerd, spreekt vanzelf; niemand verlangt, dat een courant nauwkeurig alle merken cacoa onderzoekt vóór het in zijn kolommen toelaat de bewering: dat Van Houten's Cacoa de beste is. En zij die af en toe in Frankrijk trachtten vergoeding

1) Men houde in dit verband in het oog, dat de Fransche Code Civil (artt. 1382 v.) meer ruimte laat voor het aannemen van aansprakelijkheid dan ons Burgerlijk Wetboek (artt. 1401 v.)

te krijgen van een dagblad voor schade, die zij, afgaande op den inhoud van een daarin opgenomen advertentie, geleden hadden, werden door den rechter onbevredigd naar huis gestuurd, een enkele maal zelfs op grond van de overweging, dat de inhoud van eene aanprijzende advertentie op het besluit van een verstandig mensch geen invloed kan hebben! De schade kon dus niet door de opneming van de advertentie zijn veroorzaakt; en zelfs al ware dit zoo, dan moesten zij bij den onbetrouwbaren adverteerder, niet bij den neutralen tusschenpersoon, den eigenaar van het dagblad, zich vervoegen.

Al ging deze Fransche rechter misschien wat al te ver, het valt niet te ontkennen, dat men eene advertentie moet lezen met - om eene in de politiek geboren uitdrukking te gebruiken - een gezond wantrouwen.

Maar gevaarlijk en uiterst immoreel is de betaalde reclame, die het gewaad van het redactioneel artikel heeft aangetrokken. Meestal - wij spreken bij voortduring in hoofdzaak over de Fransche en Belgische pers - betreft zij finantieele zaken.[1)]

Bij de vraag in hoeverre het blad, dat zich tot zulke reclame leent, voor schade, die iemand tengevolge daarvan lijdt, aansprakelijk is, moet men onderscheiden tusschen onware of onjuiste beweringen omtrent positieve feiten en oordeelvellingen zonder nauwkeurige aanduiding der feiten, waarop zij heeten te berusten. In het eerste geval neemt de jurisprudentie aansprakelijkheid van het blad aan; in het tweede geval niet. Terecht wijst de heer Duplat op het gevaar, dat van een tendentieus artikel kan uitgaan, ook al komt er geen enkele onware feitelijke bewering in voor. De directeur van een royalistisch-gezind blad zeide eens: ‘Il y a une façon légitimiste de conter l'histoire d'un chien écrasé!’

Een wetsvoorstel door Boissy d'Anglas in 1893 bij de Fransche Kamer ingediend, dat ten doel had de onherkenbare finantieele reclame uit de pers te weren, werd niet aangenomen. Misschien ging dit voorstel in zeker opzicht wel wat ver. Op één bepaling daaruit, die op Fransche financieelepers-toestanden een eigenaardig licht werpt, zij hier nog ge-

1) Zoo gaf, naar de heer Duplat mededeelt, de Panama-Maatschappij voor dit doel ongeveer fr. 12.000.000 uit.

wezen. Een dagblad zou ook civiel- en strafrechtelijk aansprakelijk gesteld kunnen worden, indien het bleek, dat een door het blad tegen eene maatschappij of zaak gerichte aanval gevolg was van de weigering van een finantieele of commercieele onderneming of van een koopman, om van het blad eene gunstige beoordeeling van die maatschappij of zaak voor geld te koopen.

Hoeveel verschil van opvatting er ook moge bestaan aangaande de mate van verantwoordelijkheid, die een dagblad draagt voor den inhoud van zijne advertenties, voor den inhoud van het redactioneel gedeelte draagt het de verantwoordelijkheid ten volle.

Op hoe uiteenloopende wijze ook de wetgeving op de pers in verschillende landen moge geregeld zijn, nergens wordt den journalist als zoodanig een vrijbrief gegeven, die hem veroorloven zou, wat anderen verboden is. Zijn beroep brengt hem dikwijls in de verleiding te doen alsof dit anders ware. Meent hij dan zich in dat geval te kunnen verontschuldigen door te wijzen op ‘les nécessités professionnelles du journaliste, avec les besoins modernes d'informations à outrance et rapides’, die een Fransch rechter zoo vriendelijk was als excuus voor hem aan te voeren, dan wraken we dit als eene uitvlucht, die haar ontstaan dankt aan eene averechtsche opvatting van de taak van den journalist.

Al is de exploitatie van een dagblad eene zaak, die zoo goed haar geld mag opbrengen als elke andere, wij verlangen, dat het den struggle for life niet voere ten koste van de zedelijke goederen der gemeenschap.

De grens echter, die de journalist in zijn arbeid niet mag overschrijden, kan niet de wet alléén trekken; zelfs de rechter kan slechts af en toe een klein stukje van die grenslijn helpen uitzetten; maar zij, die de macht heeft, naar eigen inzicht het gebied te bepalen, waarbuiten de journalistiek niet mag treden, is de openbare meening, die, soepeler dan de wet, met de steeds wisselende omstandigheden en opvattingen kan rekening houden.

Al geeft de heer Duplat ons dus ook eene uiteenzetting van de wetsartikelen - ik herhaal hier, dat de strafwet valt buiten de taak, welke de schrijver zich stelde - die deze materie beheerschen, hier en daar toegelicht door de juris-

prudentie, een treffend gelijkend beeld van die pers, welke voorwerp van zijn studie was, krijgen wij daardoor nog niet.

Maar allereerst een enkel woord over den omvang van de taak, die de pers te vervullen heeft.

III.

Moet het dagblad zuiver *nieuwsblad* zijn? In een in 1695 te Hamburg verschenen geschrift: 'Zeitungs-Lust' wordt dit als het ideaal gesteld, waaraan een dagblad heeft te beantwoorden: 'Hoezeer het zoowel in geschiedkundige werken als in de couranten te gispen is een oordeel over een voorval te vellen, het is toch meer in deze dan in gene af te keuren. Want men leest geen courant om er iets uit te leeren of zaken goed te beoordeelen, maar alleen om te weten, wat hier of daar plaats vindt. Daardoor geven de courantenschrijvers met hun ongepast oordeel te kennen, dat zij niet veel nieuws hebben te berichten...'[1]. Al zou men dit als de ware leer omtrent de taak van de dagbladpers willen aanvaarden, de natuur zou ook hier weer sterker blijken te zijn dan de leer. Wenscht men eenerzijds steeds meer *nieuws*, *vermelding van feiten* in zijn courant te vinden, anderzijds vindt - ceteris paribus - dàt blad het grootst aantal lezers, dat aan de daarin vermelde gebeurtenissen en andere feiten zulke beschouwingen vastknoopt, die den lezer zonder veel herseninspanning tot dàt oordeel brengen, waartoe hij na langer of korter nadenken en overwegen - althans naar hij meent - ook zelf zou gekomen zijn, of beschouwingen, die den lezer, juist door de tegenspraak, welke zij bij hem uitlokken, tot eene overdenking van het bericht noodzaken, die hem nieuwe gezichtspunten opent.[2]

Voor de vraag echter, die ons bezighoudt, in welke gevallen den journalist onze moreele afkeuring over den inhoud van zijn blad of 's rechters vonnis, dat hem veroordeelt tot betering van de daarmede door hem aangerichte schade, moet treffen, voor die vraag is de onderscheiding tusschen zuiver nieuws-

1) Ontleend aan R.v.d. Meulen op. cit.
2) Ik laat de zuiver wetenschappelijke of zuiver bellettristische pers-artikelen, die een geheel ander doel hebben, natuurlijk hier buiten beschouwing.

blad of... ook nog iets anders, van minder beteekenis dan oppervlakkig schijnt.

Want ook het zuivere nieuwsblad heeft bijna even vaak voorzichtigheid in acht te nemen om ons of 's rechters afkeurend oordeel te ontwijken, als - gelijk men het zou kunnen noemen - het beredeneerde nieuwsblad, dat bij het bericht ook zijn oordeel geeft over den inhoud daarvan.

Niet alleen toch zou het zuiver nieuwsblad zich de vraag moeten stellen, welke feiten de publieke meening haar aandacht waard keurt, maar ook of de mededeeling van die feiten, van die voorvallen geschieden kan zonder andere belangen te schaden, die minstens evenveel recht op 'Berücksichtigung' hebben als de publieke weet- of nieuwsgierigheid recht op bevrediging heeft.

Niet tot elke mededeeling is de pers gerechtigd, ook al bevat zij niets, wat met de waarheid in strijd of in strikten zin de schending van een geheim is.

Te vaak echter - en sommige organen der Fransche pers staan hieraan in hooge mate schuldig - geven alleen overwegingen van commerciëelen aard (trachten te beantwoorden aan den smaak van het publiek, als gevolg daarvan vermeerdering der oplage, die op haar beurt grootere bekendheid en ten slotte een rijkere toestrooming van advertenties met zich brengt) den doorslag bij de keuze van wàt voor publiceering in aanmerking komt. Geldelijke vergoeding van de schade, die daardoor wordt toegebracht aan hen, die opgeofferd werden aan de eischen van het bedrijf - aldus opgevat - wordt òf door het dagblad geweigerd met een beroep op het algemeen belang, dat het voorgeeft te hebben willen dienen, òf grifweg betaald als eene onvermijdelijke uitgaaf, noodig om het debiet te doen stijgen.

Onder welke zonderlinge vormen zich het 'algemeen belang' vertoont in de voorstelling van sommige mannen van de Fransche pers - om ons bij deze thans te bepalen - kan aan ieder blijken, die af en toe een nummer van de meest verspreide - liefst een der zoogenaamd populaire - persorganen inziet. Slechts één voorbeeld wil ik aanhalen: den dag nadat drie (of vier?) ter dood veroordeelden geguillotineerd waren, trachtte een verslaggever van een groot Parijsch blad den vader van een dezer te 'interviewen', om de indrukken

te vernemen, die het bericht der onthoofding van zijn zoon op hem gemaakt had, en toonde hem daarbij eene fotografie van de afgehakte hoofden. Het interview ‘mislukte’, gelijk zich denken laat! Maar ook met het verhaal van deze mislukking bereikte het blad zijn doel. En dat nog wel zonder gevaar voor eene schade-actie!

Uit dit enkele feit - deze walgelijke ‘reportage’ valt niet onder het bereik van den burgerlijken- of van den strafrechter - blijkt wel, dat zelfs eene prompte, strenge toepassing, wat de pers betreft, van de bestaande wetten niet de zekerheid geeft, dat zij ook maar aan de bescheidenste eischen, die de ethica of de betamelijkheid mag stellen, zal beantwoorden. En, in vergelijking met een dergelijk juridisch-niet-misdadige wandaad, komen ons de tekortkomingen van de pers, die haar in aanraking met den burgerlijken rechter brachten, en waarvan de heer Duplat er eenige in zijn boek bespreekt, slechts voor als onbelangrijke peccadilles. Voor den Franschen persman en den jurist moge zij misschien van belang zijn, zoo'n casuistische omlijning van de civiele aansprakelijkheid naar Fransche rechtsopvattingen van een dagblad voor zijn inhoud, op belangstelling buiten dien kring kan zij minder aanspraak maken, tenzij wegens de conclusie, waartoe, naar mijne meening, zij ons brengt, dat tot hooghouden van het peil, waarop de pers in een land zich bevindt, van den rechter, en misschien zelfs van de wet, niet al te veel verwacht moet worden. De openbare meening zal hier een belangrijker factor kunnen zijn, en allicht inzien, dat zij zich in dezen moet doen gelden, als zij gedachtig is aan de ook in dit opzicht misschien juiste uitspraak, dat elk volk de pers heeft, die het verdient, en dus elk volk ook weer in zekere mate beoordeeld wordt naar het gehalte en het karakter van zijn pers.

IV.

Wij zijn wat afgedwaald. Ik herinnerde eraan, dat ook het zuivere nieuwsblad evenveel kans heeft op de klip der civiele aansprakelijkheid vast te loopen, als het beredeneerde nieuwsblad. Vaak kan de vermelding van een feit zonder eenig commentaar grooter schade aanrichten dan de felste,

meest vijandige beoordeeling van personen of bekende feiten.

De nadeelen, die aan de richting verbonden zijn, waarin zich de pers - althans hier en daar - ontwikkelt, liggen dus minder hierin, dat zij over alles en een ieder terstond haar oordeel gereed heeft, dat zij zich niet beperkt tot vermelding van wat *geschiedt*, van wat *is*, maar steeds daarbij haar meening geeft, hoe het had *behooren* te geschieden, hoe het had *moeten* zijn, - neen, die nadeelen liggen veeleer in de gelijkstelling, die gemaakt wordt tusschen dat, waarvan de vermelding in het algemeen belang is en dat, wat - mits in eenigszins aantrekkelijken vorm gekleed - voor een oogenblik de steeds naar nieuwe prikkels vragende belangstelling van een groot deel der openbare meening kan trekken.

De ontwikkeling van het dagblad in de richting van zuiver verzamelaar en verspreider van nieuws, die velen ons voorspellen, en velen wenschen, wegens de niet te miskennen beangstigende toeneming van den omvang der bladen, zou dus allerminst leiden tot eene verhooging van het peil der dagbladpers. Terwijl thans - en laten wij nu eens den blik richten op de Nederlandsche pers, die uit den aard der zaak ons het best bekend is - in den strijd om het bestaan dàt dagblad het zal winnen, dat door de groepeering, belichting en aankleeding der berichten die het geeft, ons het zien der gebeurtenissen, die onze aandacht verdienen, van uit onzen gezichtshoek plastisch en in perspectief het gemakkelijkst maakt; in den wedstrijd tusschen de zuivere nieuwsbladen zou hij, vrees ik, den voorrang hebben en daardoor de wegwijzer voor anderen worden, die niet alleen onze gezonde normale belangstelling zou kunnen bevredigen, maar deze door het voorzetten van steeds prikkelender, afwisselender spijs zou lokken op zeer onbelangrijke terreinen, die ten slotte aan modderpoelen grenzen.

Te betoogen, dat de pers in het algemeen belang voldoenden rechtsgrond vindt voor haar bemoeienis met, voor haar beoordeeling van al wat de publieke zaak betreft, van al wat op de openbare belangstelling aanspraak heeft - wàt hieronder valt, wàt er buiten blijft, is quaestio facti - van al wat ‘timmert aen de straet’ het zou zijn ‘enfoncer une porte ouverte’.

Aan het bestaansrecht der critiek - de beoordeeling van

voortbrengselen en uitingen van kunst - hoort men soms twijfelen. Krachtens welk recht - zoo wordt vaak door kunstenaars gevraagd - kent de pers zich zelf de bevoegdheid toe mij te benadeelen in mijn bestaan, dat nu eenmaal met de uitoefening van mijn kunst min of meer eng verbonden is? Waarom heeft een mij onbekend persoon, voor wiens bevoegdheid tot beoordeeling van kunst ik niet de geringste waarborg heb, het recht door een ongunstig oordeel over mijn kunst, het contact met de openbare meening, dat ik zoek, wijl ik voor zoover 't mijn materieel bestaan betreft van haar afhankelijk ben, bij voorbaat moeielijker of onmogelijk te maken?

Een geheel ander standpunt tegenover de critiek wordt door die kunstenaars ingenomen, die haar onmisbaar achten om belangstelling voor de kunst te wekken en voor hun kunst niets zoo zeer vreezen als doodzwijgen. Al erkennen dezen dus implicite het recht der critiek om het werk van kunstenaars in het openbaar te beoordeelen, de vraag, waaraan de critiek dit recht ontleent, verlangt nog eene oplossing.

Naar aanleiding van eene rechtsvraag, die het 'droit de réponse' betreft en waarop wij straks zullen terugkomen, behandelde Brunetière, in zijn tijdschrift, de *Revue des deux Mondes*, ook de vraag, op welke basis het recht van den criticus berust[1]. Volgens Brunetière hierop: 'Tout artiste ou tout écrivain nous provoque.... à le juger, ou pour mieux dire encore, il passe avec nous, en exposant son oeuvre, une espèce de contrat ou de convention qui devient aussitôt la loi de nos rapports réciproques'[2]. Dat er van een contract tusschen den kunstenaar en zijn beoordeelaar, al doet men nog zooveel moeite, die verhouding binnen de contractueele vormen te wringen, sprake kan zijn, geloof ik niet. Wil men zich misschien ter adstructie van de opvatting dat hier een con-

1) Le Droit de Réponse 'Revue des deux Mondes', 15 Januari 1898, pag. 455.
2) In gelijken zin het Belgische rechtsgeleerd blad 'Le Droit' (aangehaald door den heer Duplat): 'La critique est née tout simplernent d'un contrat.... Le jugement du public qu'il (l'artiste) sollicite se traduit sous la forme et au moyen de la critique. Le droit de critique dérive donc d'un contrat, d'un contrat tacite, innommé, si l'on veut, mais d'un contrat.'

tractueele verhouding zou bestaan, beroepen op de gewoonte om aan de pers present-exemplaren van boekwerken ‘ter beoordeeling’, toegangsbewijzen voor tentoonstellingen, en vrijbilletten voor theater- en muziekuitvoeringen toe te zenden, dan zou het gevolg daarvan moeten zijn, dat de critiek van hem, die voor eigen geld een exemplaar van het boekwerk koopt of de gelegenheid om de kunstuiting te zien of te hooren zich verschaft, iets onrechtmatigs zijn zou. En deze onderscheiding wordt door niemand aangenomen.

Ook het woord ‘provocatie’ brengt ons niet op het rechte spoor. ‘De kunstenaar wìl beoordeeld worden en lokt opzettelijk ons oordeel uit, door zijn boek uit te geven, zijn schilderij, zijn beeldhouwwerk ten toon te stellen.....’, zegt Brunetière. ‘S'il ne s'agissait que de réaliser notre rêve intérieur de beauté,.... nous écririons, nous peindrions pour nous, nous n'imprimerions pas, nous ne nous ferions pas jouer, nous n'exposerions pas, nous ne jouerions pas nous-mêmes, nous ne chanterions pas sur une scène. L'amour de la gloire,.... si ce n'est pas le principal mobile qui pousse l'artiste à produire, voilà du moins celui qui le pousse à se produire’.

Al zou deze opvatting de juiste zijn waar het werken of uitingen met zuiver aesthetische strekking geldt - wat ik niet kan toegeven -, zij zou ons volkomen in den steek laten, indien wij eene rechtvaardiging zochten voor de beoordeeling uit aesthetisch of technisch gezichtspunt van al die voortbrengselen of uitingen van den menschelijken geest, welke in de allereerste plaats een - sit venia verbo - practische[1)] strekking hebben.

Kan men volhouden dat het alleen ‘l'amour de la gloire’ is, die den ontwerper en vervaardiger van producten van kunstnijverheid aanzet tot zijn arbeid, die den architect of den ingenieur er toe brengt, zich met het ontwerpen en doen uitvoeren van een gebouw, van een havenplan, van een spoorwegbrug te belasten? Kunnen wij onze beoordeeling van hun werk rechtvaardigen door te wijzen op hun ‘amour de

1) Hiermede wordt niet gezegd dat kunst ‘nutteloos’ is. De in den tekst gemaakte onderscheiding acht ik eene wezenlijke, al is er hier en daar aan de scheidingslijn misschien wel verflauwing der grenzen.

la gloire', die blijkt uit het feit, dat zij toelieten of zelfs bevorderden, dat hunne plannen en ontwerpen uitgevoerd werden? 'Ce qu'ils veulent', zeide Brunetière van de kunstenaars, 'c'est du bruit autour de leur nom.'

Is dit oordeel, waar het den zuiver-kunstenaar betreft reeds onrechtvaardig, niet lachwekkend als wij het ook zouden willen toepassen op den bouwmeester, die streeft naar een logische, practische en uit aesthetisch oogpunt zoo volmaakt mogelijke oplossing van een bouwkundig probleem? Of heeft de ingenieur, die door eene vernuftige brug-constructie, die de opneming van eene landstreek in het spoorwegverkeer mogelijk maakt, indien hij tevens ernaar streeft zijn bouwwerk in harmonie met de omgeving te doen zijn, niets anders gewild dan 'vernuftig' of 'man van smaak' genoemd te worden? Speelt niet een voorname, misschien de voornaamste rol in zijn aspiraties de wensch om door zijn arbeid bij te dragen tot de economische ontwikkeling en de welvaart van eene geheele landstreek? En nemen wij dit laatste aan, vervalt daardoor het recht over zijn brugconstructie een oordeel te vellen, hetzij van technisch, hetzij van aesthetisch standpunt uit bezien?

Die vragen te stellen is tevens ze beantwoorden.

De heer Duplat - het wordt tijd eindelijk weer eens tot hem terug te keeren - verwerpt ook de leer van het contract als grondslag voor het recht van den criticus. Hij meent tegenover den kunstenaar haar recht op bestaan genoegzaam aangetoond te hebben, door er op te wijzen, dat de critiek 'fait une oeuvre créatrice, personnelle. L'oeuvre d'autrui n'est que le point de départ d'un travail aussi personnel que l'oeuvre elle-même'; maar zelf weerlegt hij eene tegenwerping, die hij meent, dat tegen zijne opvatting zou kunnen gemaakt worden. De enkele vermelding, de geheel critieklooze aankondiging, de geheel onpersoonlijke omschrijving, is dat dan ook een scheppend werk? Neen, antwoordt de heer Duplat: aan haar stellen wij den eisch slechts dat zij nauwkeurig en juist zij. Zulke aankondigingen 'rentrent dans l'information.'

Hieruit zou volgen, meen ik, dat critieken van dezen inhoud: dit of dat kunstwerk is leelijk; de zanger zong slecht; de acteur zus of zoo is een slecht tooneelspeler, - men

bedenke wel, wij spreken hier niet over billijkheid, wenschelijkheid of behoorlijkheid maar over de civiel-rechtelijke aansprakelijkheid - ongeoorloofd zijn. Zij toch zijn niet critieklooze aankondigingen, maar juist het tegendeel; en een ‘oeuvre créatrice’ is er ook niet in te zien.

Toch meen ik, al wil ik dergelijke critieken niet in bescherming nemen of als voorbeelden ter navolging aanprijzen, dat zij ook naar de Fransche regelen van civiel-rechtelijke aansprakelijkheid volkomen geoorloofd zijn en dat de aldus veroordeelde kunstenaar daarop een schade-actie niet zou kunnen steunen.

De heer Duplat was, geloof ik, op weg naar de juiste oplossing van de vraag, toen hij de critieklooze aankondigingen geoorloofd verklaarde, mits zij niet onjuist zijn, omdat deze ‘rentrent dans l'information.’

Maar wij zagen immers vroeger, dat niet elk bericht mag gegeven worden, niet elke vermelding mag geschieden, al is zij ook volkomen juist. Is er schade geleden, dan zal het criterium, waarnaar geoordeeld wordt of de vermelding onrechtmatig is of niet, dit zijn: of het bericht een feit betrof, dat tot het ‘publiek domein’ behoort of waarvan de vermelding op anderen grond in het algemeen belang was.[1)]

Is dus de vermelding, de aankondiging omtrent een kunstwerk of andere uiting van kunst geoorloofd, dan moet het zijn omdat zij tengevolge der openbaarmaking, of wegens de openbare wijze waarop zij plaats vond, tot het publiek domein gerekend wordt. En dan is ons ook de beoordeeling, de critiek geoorloofd. Zoo goed als wij de politieke beginselen van een staatsman, de rechtzinnigheid van een geestelijke, de aanlokkelijkheid van een finantieele emissie openlijk mogen bespreken en beoordeelen, zoo goed mogen wij het werk van den kunstenaar, die zijn werk, zijn kunst door de openbaarmaking of tengevolge van de openbaarheid, heeft gebracht binnen het publiek domein, beoordeelen.

Hieruit volgen twee beperkingen. Slechts dàt werk, dìe praestatie, die hij aan de openbaarheid heeft prijsgegeven, vallen binnen dat domein. Een beoordeeling van een onuit-

1) Aldus ongeveer wat de strafrechtelijke aansprakelijkheid betreft, o.a. art. 261 Wetb. v. Strafrecht.

gegeven werk, van een kunstwerk, dat het atelier niet verlaten heeft, van eene auditie in besloten kring, behoeft een kunstenaar zich niet te laten welgevallen.

Maar ook slechts zijn werk, zijn praestatie heeft hij binnen het terrein van de openbare beoordeeling gebracht, niet zijn persoon, niet zijn privaat leven, niet zijn huiselijke omstandigheden.

Dat deze onderscheiding nog al eens uit het oog verloren wordt, blijkt wel hieruit, dat zelfs een criticus van de beteekenis van Francisque Sarcey - 't is waar, het was in 1863, dus l'Oncle was nog niet zoo eerwaardig oud, als hij in onze voorstelling of herinnering voortleeft - eens daardoor in een proces gewikkeld werd. In een artikel had hij van een actrice gezegd, ‘qu'elle avait fait beaucoup parler d'elle, qu'elle avait eu un procès avec son directeur, qu'elle avait menacé de l'huissier un journaliste qui avait critiqué son jeu, procédés inqualifiables et moyens bons pour attirer l'attention du public.’ Bij vonnis van het Tribunal civil de la Seine werden deze beschouwingen van Sarcey als ongeoorloofd gebrandmerkt.

Bij dit onderwerp zou ik in onze vluchtige beschouwingen niet zoo lang stil gestaan hebben, als de opmerkingen, die ik hierover maakte en de conclusie, waartoe zij ons brachten, ons niet ook te pas zouden komen bij de bespreking van het ‘droit de réponse.’

V.

Hij, die meent door een bericht of eene beschouwing in de pers in zijn eer of goeden naam geschaad of in welk ander materieel of ideëel belang ook benadeeld te zijn, heeft volgens de Nederlandsche wetgeving de volgende middelen van redres.

Geldt het een inbreuk op zijn auteursrecht, dan kan hij op grond van de wet op het auteursrecht ageeren.

Draagt de krenking in eer of goeden naam het karakter van smaad (eventueel: laster), dan kan hij door eene klachte bij de bevoegde autoriteit het strafrechtelijk apparaat in beweging trachten te zetten. Ook kan hij eene actie op grond van onrechtmatige daad of de ‘burgerlijke regtsvordering ter

zake van beleediging' (geregeld in de artt. 1401 v.v. en 1408 v.v.B.W.) instellen.

Ten slotte kan hij aan het blad, waarover hij zich te beklagen heeft, een ingezonden stuk ter weerlegging of rectificatie doen toekomen. De redactie is echter volkomen vrij het niet te plaatsen, zelfs al zou de inzender aanbieden voor de plaatsing volgens het tarief voor advertenties te betalen.

Wendt hij zich met zijn stuk tot een ander blad, dan bereikt hij, zelfs al wordt het daarin opgenomen, zijn doel meestal niet, daar de weerlegging of rectificatie onder de oogen van een geheel anderen kring lezers komt dan het bericht, de bewering of de beschouwing, waartegen zij gericht is.

Een recht om een onjuiste beschouwing of een onjuiste mededeeling in hetzelfde blad, waarin deze voorkomt te weerleggen, heeft hij, die in die beschouwing of dat bericht genoemd wordt, in Nederland niet.

In Frankrijk, in België, in het Zwitsersche kanton Waadtland en in Duitschland wel.[1)]

Daar bestaat het zoogenaamde droit de réponse.

Het zou ons te ver voeren indien wij hier de geschiedenis van dit instituut wilden nagaan. De tekst van het betreffende artikel in de Fransche (pers)wet van 1881 zal ons aanknoopings-punten genoeg verschaffen om er enkele beschouwingen aan vast te maken. Het luidt aldus:

'Le gérant sera tenu d'insérer, dans les trois jours de leur réception ou dans le plus prochain numéro, s'il n'en était pas publié avant l'expiration des trois jours, les réponses de toutes personnes nommées ou désignées dans le journal ou écrit périodique, sous peine d'une amende de cinquante à cinq cents francs, sans préjudice des autres peines et dommages-intérêts auxquels l'article pourrait donner lieu. Cette insertion devra être faite à la même place et en mêmes caractères que l'article qui l'aura provoquée. Elle sera gratuite lorsque les réponses ne dépassent pas le double de la longueur du dit article; si elles le dépassent, le prix d'insertion sera dû pour le surplus seulement. Il sera calculé au prix des annonces judiciaires.'

In België is de regeling ongeveer dezelfde[2)], met deze

1) Ik weet niet of deze opsomming volledig is.
2) Art. 13 van het decreet van 1831 in verband met de interpretatieve wet van 1855.

afwijking, dat de boete, 20 gulden (fr. 42.50), kan opgelegd worden voor elken dag[1)], die verstreken is na verschijning van het nummer, waarin volgens wettelijk voorschrift het antwoord had opgenomen behooren te zijn, en dat voor het antwoord een minimum van 1000 letters wordt toegestaan, terwijl de uiterste geoorloofde omvang ook hier tweemaal de lengte van het artikel, waartegen het antwoord gericht is, bedraagt. Een recht om het meerdere tegen advertentietarief geplaatst te krijgen, waarin men een privilege voor vermogenden zag, bestaat in de Belgische regeling niet.

Het belang van eene dergelijke regeling is niet te ontkennen. De vereischten om met goed gevolg een civiele- of strafactie aan te binden, ontbreken zeer vaak, terwijl het toch voor hem, die in een blad genoemd of aangeduid is, van belang kan wezen hetgeen over of met betrekking tot hem is gezegd, tegen te spreken of te weerleggen. Daarenboven werkt het droit de réponse snel in tegenstelling tot den loop eener procedure.

Misschien heeft het ook nog dit gevolg, dat het de redacties tot eenige voorzichtigheid en gematigdheid aanspoort, doordien de onjuiste, beleedigende bewering niet onweersproken blijft - zelfs in het eigen blad weersproken zal worden - ook al zou de betroffene opzien tegen alle bezwaren aan eene rechtsvordering verbonden.

Winste dus aan alle zijden.

Het groote aantal rechtsvragen, die bij de toepassing van het droit de réponse het hoofd kunnen opsteken, zullen wij voor het meerendeel met stilzwijgen voorbijgaan. Op enkele punten zullen wij aan de hand van de rechtspraak eenig licht doen vallen.

De vraag of het voldoende is in een persartikel ‘genoemd’ of ‘aangeduid’ te zijn om daaraan het recht te ontleenen, in hetzelfde blad om niet een tweemaal zoo lang artikel te doen opnemen, of dat er een aanwijsbaar belang moet bestaan, waarom men op het artikel of bericht reageert, is afwisselend

1) Bij de in de vorige noot bedoelde interpretatieve wet van 1855 werd uitgemaakt, dat de boete van f. 20 opgelegd kan worden voor elken *dag*, niet dus slechts voor elk nummer, dat sedert den dag, dat het antwoord had opgenomen moeten zijn, was verschenen.

in verschillenden zin beslist. Het is hier niet de plaats om de argumenten voor elk van beide opvattingen - wat de eerste betreft, o.a. aan de ondubbelzinnige woorden van de wet, voor de tweede o.a. aan de geschiedenis van hare totstandkoming ontleend - in den breede weer te geven.

Ik zou meenen, dat een beroep op het droit de réponse slechts opgaat, indien het antwoord, òf ten doel heeft een feitelijke onjuistheid te weerleggen, òf een feitelijk juiste vermelding in een ander daglicht te stellen, dan in het artikel geschiedde. Uit het als antwoord ingezonden artikel zou dan moeten blijken, dat men bij het geven van deze andere voorstelling van zaken eenig belang had.

Hierdoor kom ik niet in tegenspraak met wat ik eenige bladzijden vroeger betoogde en wordt niet gezegd, dat er buiten deze gevallen, niet vaak berichten of beschouwingen in de pers voorkomen, die den betrokkene zeer kunnen grieven, maar dergelijke onbescheidenheden, die hij daarenboven liefst niet door zijn antwoord nog eens onder de oogen der lezers brengt, zijn door toelating van het droit de réponse ook niet te keeren of te voorkomen. En daartegenover staat het belang, dat het droit de réponse niet tot speelgoed wordt van hem, die, zijn naam in een alleronschuldigst berichtje vermeld ziende, lust krijgt ‘de se voir imprimé’.

Degene, die zich op het droit de réponse beroept, behoeft niet in het geïncrimineerd bericht of artikel *met name* genoemd te zijn; het is voldoende als hij op onmiskenbare wijze aangeduid is, desnoods alleen door het ambt, of de functie, die hij bekleedt. Zelfs kan ieder der leden van een college, dat genoemd of aangeduid is, van het recht gebruik maken. Ook vereenigingen hebben het droit de réponse, hetwelk dan door haar voorzitter wordt uitgeoefend. Dat dagbladen onderling zich niet op het droit de réponse kunnen beroepen, spreekt wel vanzelf; journalisten, die persoonlijk genoemd of aangeduid zijn, kunnen dit echter wèl, doch alleen - zoo besliste de rechtspraak - voor het geval de polemiek, waarin zij genoemd werden, buiten de grenzen der gematigdheid en betamelijkheid ging en een beleedigend karakter aannam. Een arrest van het Hof te Rouaan stelde echter in dit opzicht den journalist gelijk met ieder

ander; de heer Duplat meent: terecht. Ik meen: ten onrechte.

Slechts dan toch, indien een krenkend oordeel over hem geveld wordt, heeft hij er belang bij op het terrein zelf zijn aanvaller te lijf te gaan. En dàt juist vergunt hem de door de jurisprudentie in het algemeen gevolgde opvatting.

Ik heb reeds getracht aan te geven de gevallen waarin en de gronden, waarop naar mijne meening, den kunstenaar, die tracht de schade, welke hij heeft of meent te hebben geleden door een afkeurende beoordeeling van zijn arbeid, van het blad waarin deze voorkwam, vergoed te krijgen, zijne vordering zal behooren te worden ontzegd. Een artikel van Brunetière, - waarvan ik noch den sarcastischen, aggressieven toon in bescherming, noch ook den inhoud en de strekking geheel voor mijn rekening zou willen nemen - kwam toen reeds ter sprake. Aan de hand van de beslissingen, die gegeven werden in de strafprocedure, welke aanleiding tot Brunetière's artikel was - hij die niet voldoet aan de verplichting hem door de regeling van het droit de réponse opgelegd, wordt door de correctioneele rechtbank gevonnisd -, zullen wij nu trachten de vraag te beantwoorden, of tegenover een kunst-critiek ook beroep op het droit de réponse kan worden gedaan.

Over *Frédégonde*, een drama in verzen, dat in de Comédie-française opgevoerd was, schreef Jules Lemaître in de *Revue des deux Mondes* eene critiek. De auteur, Alfred Dubout, zond een artikel aan dat tijdschrift, waarin hij de door Lemaître uitgeoefende critiek trachtte te weerleggen en, zich beroepende op het droit de réponse, verlangde hij opneming daarvan. Brunetière weigerde hieraan te voldoen, hetgeen tot gevolg had, dat de vraag, die ons thans bezighoudt, in drie instanties voor den strafrechter kwam, en wel in een zuiveren vorm.

Want het artikel van den criticus, hoewel het drama daarin zeer ongunstig en in vaak scherpe bewoordingen werd beoordeeld, was geheel zakelijk en liet de *persoon* des schrijvers volkomen buiten schot.

In alle drie instanties werd, wat de principe-vraag betreft, Brunetière in het ongelijk gesteld, want wèl erkende de rechter in eersten aanleg, dat de *Revue des deux Mondes* niet verplicht was geweest het artikel van den heer Dubout

op te nemen, maar alleen wegens den inhoud daarvan.[1)] Toen, na deze uitspraak, schreef Brunetière zijn artikel. Later werd het vonnis door het Hof van Appèl vernietigd en het beroep tegen dit arrest door het Hof van Cassatie verworpen.

De cassatie-rechter overwoog: ‘qu'il importe peu, en effet,... que la réponse ait été provoquée, en dehors de toute attaque personnelle, par la critique purement littéraire d'une oeuvre dramatique ou artistique volontairement offerte au jugement du public et de la presse; qu'il serait facile de montrer que, même dans ce cas, l'auteur dont l'oeuvre est discutée peut avoir intérêt à la défendre dans le journal où elle a été attaquée; mais qu'en présence de la généralité des termes de la loi, il suffit de constater que la distinction proposée en faveur de la critique littéraire est juridiquement impossible’.

Het is ons natuurlijk minder te doen om de vraag of het Fransche Hof van Cassatie de wet juist heeft toegepast, dan wel of wat van de *Revue des deux Mondes* verlangd werd, een billijke eisch is die onverbreekbaar met de erkenning van het droit de réponse in het algemeen samenhangt, en zoo niet, of wanneer wij ooit dit instituut in onze wetgeving zullen opnemen, er niet aanleiding bestaat om ons deze ervaring met de Fransche regeling opgedaan, ten nutte te maken.

De overweging uit het arrest van het Hof van Cassatie, dat een auteur er belang bij kan hebben zijn werk te verdedigen in hetzelfde pers-orgaan, waar het werd aangevallen, beslist de strijdvraag nog allerminst. Hetzelfde, misschien in nog sterker mate, zou kunnen gelden voor den staatsman, die zijn politiek be- en veroordeelen ziet in een politiek-hem-vijandig-gezind blad. Zal men op grond daarvan hem het recht toekennen onder elk politiek artikel in dat blad een tweemaal zoo lang antwoord van zijne hand om niet te doen opnemen?

Men moet niet uit het oog verliezen, dat de plaatsruimte in een dagblad een kostbaar goed is, althans kan zijn. Brunetière

1) De heer Dubout had in zijn antwoord eene insinuatie aan het adres van Lemaître geplaatst en, naar het oordeel van de Rechtbank, ook derden in de polemiek betrokken.

wees in zijne verdediging, die hij zelf voor den rechter voerde, nog op het verschil in dezen, tusschen een dagblad, dat elken dag, sommige zelfs meermalen per dag, verschijnt, en een tijdschrift, als bijvoorbeeld de *Revue des deux Mondes*, die twee maal per maand uitkomt. Dwingt men zulk een tijdschrift een groot deel van zijn plaatsruimte af te staan voor ‘antwoorden’ op zijn artikelen, die het niet verlangt, die aan het gehalte van den inhoud misschien afbreuk doen, dan legt men den uitgever daardoor eene straf op, die slechts rechtvaardig is, als hij zijnerzijds eene fout heeft begaan; de beoordeeling van een kunstwerk, de afkeuring daarvan kan op zich zelf niet als zoodanig opgevat worden. Men verwart ook, zeide Brunetière, het droit de réponse met het droit de répondre; het eerstbedoelde recht, zijn antwoord dààr opgenomen te zien, waar de beoordeeling van zijn werk is gepubliceerd, zou de kunstenaar slechts hebben in drie gevallen: nl. indien het betrof:

òf de rectificatie van een materieel onjuiste bewering;

òf eene tegenspraak tegen eene bewering, die het private leven van den kunstenaar betreft;

òf een protest tegen een beleedigende uitdrukking in de critiek.

‘En dat de critiek van den heer Lemaître geheel vrij was van persoonlijkheden’, ging Brunetière voort, ‘laat zich zeer gemakkelijk aantoonen: Veronderstellen wij een oogenblik, dat niet de heer Dubout maar een mijnheer Dupont of Dubois de auteur zou zijn van *Frédégonde*; indien de heer Lemaître in dat geval geen enkel woord in zijn critiek zou behoeven te wijzigen, is het bewijs geleverd, dat zij een persoonlijk karakter niet droeg’.

En, schreef Brunetière: ‘ce que le législateur a uniquement voulu protéger, c'est la vie privée, c'est l'honneur du citoyen, c'est la dignité de la polémique, c'est la vérité des faits... “Répondre” au vrai sens de la loi, c'est redresser une allégation fausse; c'est repousser une imputation injurieuse; c'est interdire à un journaliste indiscret de se mêler de ce qui ne le regarde pas.’

Het is mogelijk, dat de Fransche wetgever nog meer gewild heeft, of althans, het belang van de onderscheiding, door Brunetière gewenscht, niet heeft ingezien. Men houde

hierbij in 't oog, dat de wet van 1881, wat de regeling van het droit de réponse betreft, bijna letterlijk overeenstemt met de wet van 1882 sur la Répression des Délits de la Presse. Ik hoop echter aangetoond te hebben, dat eene eventueele regeling van deze materie in ons recht niet verder moet gaan, dan naar Brunetière meent, de bedoeling ging van den Franschen wetgever.[1)]

Er ontstaan - wij merkten het reeds op - bij de toepassing van het droit de réponse nog tal van andere rechtsvragen, welker bespreking in dit tijdschrift minder op haar plaats en thans, waar het een bij ons nog niet bekend instituut geldt, van niet meer dan academisch belang zou zijn.

In België, naar de heer Duplat ons meedeelt, trachtte men voor eenige van die rechtsvragen, die zich in de praktijk hadden voorgedaan, in een geheel nieuwe regeling van dit instituut eene oplossing te vinden. Het initiatief hiertoe ging uit van het Eerste Congres van de Belgische Pers (Brussel 28-29 Juni 1908), waar een ontwerp van den Kamer-afgevaardigde, den advocaat P. Wauwermans in behandeling kwam. Spoedig daarop werd het door den ontwerper en twee andere afgevaardigden bij de Kamer ingediend. Op de regeling van één punt in dit onderwerp wil ik hier nog de aandacht vestigen.

Het blad - ik herinner er nog eens aan, dat wij hieronder ook periodieken begrijpen - dat weigert een ‘antwoord’ op te nemen, stelt zich - vooral in België, waar de boete zooveel maal 20 gulden kan bedragen als het dagen in verzuim is - aan de kans op een gevoelig materieel nadeel bloot.[2)] Neemt het, om die kwade kans te ontgaan, het antwoord, ofschoon het er zich niet toe verplicht acht, op, dan ontbreekt elk middel om later de ongegrondheid van het verlangen van den inzender aan te toonen en van dezen vergoeding voor de plaatsing te verkrijgen.

1) Ook Fabreguettes in zijn Traité des Infractions de la Parole, de l'Ecriture et de la Presse (Tome I. p. 184) meent, dat ‘quand l'auteur, l'artiste, le comédien, se sont soumis volontairement à l'examen de la presse, le droit de réponse ne s'ouvre pas pour eux’.

2) Daarenboven kan de geweigerde inzender natuurlijk nog eene civieleschade-actie wegens den inhoud van het artikel, waartegen hij wilde opkomen, instellen.

Om den uitgever van een blad niet langer meer voor deze moeielijke keus te plaatsen, heeft men in het nieuwe Belgische ontwerp een maatregel opgenomen, die - het betreft hier natuurlijk strafrechtspraak - het meest overeenkomt met wat in de civiele procedure geheeten wordt: het kort geding voor den President.

Op verzoek van hem, van wien de opneming van een ‘antwoord’ verlangd wordt, kan de President van de rechtbank van het arrondissement, waar het blad wordt uitgegeven, veroorloven, dat het antwoord voorloopig niet wordt opgenomen. Beslist de rechtbank later in het nadeel van den uitgever, dan kan hem althans geene boete opgelegd worden. Het geweigerde antwoord moet hij dan natuurlijk alsnog opnemen. Gelijk van zelf spreekt, zal de President de voorloopige opschorting van de opneming van het antwoord slechts veroorloven, indien hem de gronden, waarop de opneming geweigerd werd, zeer aannemelijk voorkomen. Maar niet te ontkennen valt, dat de opneming van het antwoord eerst na de behandeling der zaak in een, twee of drie instanties veel van haar waarde, zoo niet deze geheel zou verliezen. Herinneren wij ons bijvoorbeeld het hierboven besproken geding tegen de *Revue des deux Mondes;* het artikel van Jules Lemaître verscheen in de aflevering van 1 Juni 1897, het arrest van het Hof van Cassatie werd gewezen 17 Juni 1898; en een abnormaal langzaam verloop van de zaak kan dit niet genoemd worden.

Vandaar de bevoegdheid, die het Belgische wetsontwerp, ingeval de President de schorsing heeft uitgesproken, hem, wiens antwoord is geweigerd geworden, verleent om ter griffie der Rechtbank een waarborgsom te deponeeren gelijk aan het door den President vast te stellen bedrag, dat de plaatsing van het antwoord, als advertentie berekend, zou kosten. Door het deponeeren dezer som wordt de schorsing, door den President bevolen, opgeheven. Wordt de uitgever door de uitspraak van den strafrechter in het gelijk gesteld, dan wordt de waarborgsom daardoor zijn eigendom en krijgt hij dus de schade vergoed, die de achteraf beschouwd ten onrechte verlangde plaatsing van het antwoord hem berokkend heeft.

't Is waar, tegen deze regeling kan men aanvoeren, dat zij een privilege schept voor vermogenden; de heer Duplat,

die in een ander verband juist deze grief uitte tegen de Fransche in tegenstelling tot de bij hem te lande geldende regeling, verzuimt ditmaal er op te wijzen.

Misschien echter lijkt dit bezwaar belangrijker dan het in werkelijkheid zal blijken. Zij, die gebruik willen maken van het droit de réponse zullen wel meestal behooren tot de min of meer bemiddelde klassen, of anders zullen zij allicht de woordvoerders van hun klasse- of vakgenooten zijn en als zoodanig over genoeg crediet beschikken, om zoo noodig, de waarborgsom te kunnen storten.

***

Slechts enkele weinige onderwerpen, die in het boek van den heer Duplat besproken worden, heb ik aangeroerd. Het beweegt zich over het gansche rechtsgebied - met uitzondering van het strafrechtelijke - waar de uitoefening van zijn beroep den persman brengen kan. Daarmede is niet gezegd, dat het een streng juridisch boek is, slechts voor den jurist bestemd en voor hem als vraagbaak over deze materie voldoende. Hiertoe is het te anecdotisch, te weinig scherp in het stellen van de rechtsvraag en in de formuleering van het antwoord daarop, te sober in de verwijzing naar de auteurs wier meening de schrijver deelt of bestrijdt, te karig in het vermelden der jurisprudentie. Hij echter, die de rechtsvragen, tegenover welke de persman kan komen te staan, wil leeren kennen en de richting zich wenscht aangewezen te zien, waar de beantwoording te zoeken is, zal met goed gevolg het boek van den heer Duplat raadplegen. En slaat hij dit boek eenmaal open om het te raadplegen, dan zal hij allicht er verder in doorlezen; niet omdat de lezing ervan op zich zelf zulk een genot verschaft door verrassende inkleeding van het onderwerp, of door schoonheid van stijl of taal. Zulke wenschen te bevredigen heeft blijkbaar niet in des schrijvers bedoeling gelegen. Maar het is als wanneer men in een niet al te gemakkelijk rijtuigje over een niet al te best geplaveiden weg rijdt. Men let op deze bezwaren weinig als het landschap, waar de tocht ons doorheen voert, interessant is, als men telkens verrassend wijde vergezichten heeft.

Zoo ook hier. Want zulk een wijden uitkijk geeft ons de lezing van dit boek telkens.

Aan beide zijden van den weg, waarlangs de auteur ons voert, zien wij het volle leven en als wij een oogenblik eene rechtsvraag van iets meer nabij willen bezien, komen wij als ongemerkt terstond midden in het werkelijke leven te staan. Niet alleen in zooverre als elke rechtsbeschouwing verband met dat gebied van het werkelijke leven, waarop zij betrekking heeft, niet verliezen mag: neen, hier staan wij terstond midden in het volle leven in zijn geheelen omvang, in al zijn uitingen, streven en strijden. Want tegenover de boutade, waarmede men het oordeel van ‘de pers’ meent zijn gezag te ontnemen: ‘le journal, c'est un monsieur’, kan men, zij het eveneens in een wat sterk gekleurde beeldspraak, volhouden: ‘la pressse, c'est la vie.’

Althans zij doet ons de beelden van het werkelijke leven geprojecteerd en onder verschillende belichting zien. En in het aanbrengen van die schakeeringen tusschen licht en donker is haar taak gelegen. Sterk verlichten, dat wat het algemeen belang eischt, dat gezien wordt; een getemperd licht doen vallen op die uitingen en stroomingen van het leven, die op zich zelve onze belangstelling niet onwaardig zijn, maar die bij een fellere verlichting misschien onze aandacht zouden afhouden van wat in de eerste plaats op deze aanspraak heeft; in de schaduw laten, dat wat daar niet uit te voorschijn behoort te treden: het leven van den enkeling, voor zoover het niet zijn directen invloed op dat wat onze belangstelling verdient, doet gelden.

Hierop komt het aan, op de schakeeringen, niet zoozeer op de kleuren zelf; want deze worden gekozen naar den persoonlijken smaak van den lezer. De een ziet liever 's werelds gebeuren door een geel, de ander door een rood glaasje. Een derde voelt meer voor het kleurlooze, het zwart en wit, waar de schaduwen met zwart worden aangegeven, het beeld overigens ongekleurd blijft.

En de gele of de roode of de zwarte of hoe ook gekleurde pers zondigt derhalve niet door een ruim gebruik te maken van de kleurstof, waarin zij personen en gebeurtenissen even onderdompelt, vóórdat zij ze ons vertoont, maar zij zou haar taak slecht vervullen, indien zij zich vergreep aan de wetten van licht en schaduw.

Wordt door buitenlanders aan onze moderne picturale kunst wel eens verweten, dat zij zoo weinig rijk aan kleuren is, over haar superioriteit in nuanceering, in het aanbrengen van kleurschakeering, bestaat eenstemmigheid.

Laat gerust onze pers wat sterker sprekende kleuren op haar palet hebben dan onze huidige schilderkunst, maar laat zij steeds trachten deze te evenaren in wat hààr grootste glorie is.

Want zoo goed als zijn kunst zal ook de pers van een volk een der factoren zijn, waarnaar zijn waarde wordt gemeten.

H.G. VAN DER VIES.

Hooger onderwijs voor Nederlandsch-Indië.

I.

'Hooger onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor een wetenschappelijke opleiding vereischt wordt.'

Aldus art. 1 der H.O. wet. Mij dunkt dat daarmede een gelukkig-geslaagde omschrijving is gegeven. Zij wijst in de eerste plaats op de beoefening der wetenschap om haar zelfswil en in de tweede op die beoefening in verband met de eischen der samenleving. In elke maatschappij van eenige ontwikkeling zal de behoefte aan dergelijk onderwijs worden gevoeld. Treedt daarbij het laatste element: de voorbereiding voor maatschappelijke betrekkingen, allermeest op den voorgrond, het eerste: de beoefening der wetenschap om haar zelfswil, is van een nog meerdere, immers hoogere beteekenis, omdat het óok de vorming tot betrekkingen beheerscht en aan die vorming wijding geeft.

Ook om een tropische kolonie tot haar recht te doen komen moet in velerlei opzicht de wetenschap te hulp worden geroepen. Al wat de natuurlijke gesteldheid van het land en van zijn bevolking betreft, de talen die er gesproken worden, de godsdiensten en de zeden die er heerschen, het recht dat er leeft, haar verleden en haar kunst, dat alles moet worden doorvorscht en tot klaarheid gebracht, wil men tot de kennis komen die alleen tot goed besturen en het maken van wijze wetten kan in staat stellen. Een staf van wetenschappelijke onderzoekers moet dus ter beschikking staan van de overheid. Verder zijn er tal van ambten, waarvoor een wetenschappelijke opleiding vereischt of althans gewenscht is. Maar ook buiten de ambtelijke sfeer bestaat,

ware het alleen uit overwegingen van stoffelijken aard, behoefte aan wetenschappelijk gevormde onderzoekers en leiders en die behoefte stijgt naarmate de bedrijven zich economisch en technisch ontwikkelen.

Staat het dus vast dat een tropische kolonie niet behoorlijk kan worden bestuurd noch tot economischen bloei gebracht zonder de hulp der wetenschap en dus evenmin zonder de hulp van het onderwijs dat op de beoefening dier wetenschap is gericht, dan rijst de vraag, hoe voor zulk een land in de behoefte aan dat, hooger, onderwijs zal worden voorzien. Zoolang het bestuur uitsluitend, of althans in de hoogere rangen uitsluitend, door het overheerschend ras wordt gevoerd en de inheemsche maatschappij op een zoo lagen trap van geestelijke ontwikkeling staat, dat van haar geen verlangen naar hoogere vorming kan uitgaan, is de zaak heel eenvoudig. Door het moederland wordt al het vereischte wetenschappelijke personeel geleverd en dit wordt zooveel mogelijk in het moederland gevonden of aangekweekt. Maar als het peil van de geestelijke ontwikkeling der inheemschen stijgt, als daarnevens afstammelingen van het overheerschende ras in de kolonie zelf, zij het in engen kring, de moederlandsche beschaving doen wortel schieten, dan begint het er spoedig anders uit te zien. Het verlangen om deel te nemen aan den algemeenen wedloop om de hoogste maatschappelijke prijzen breekt zich baan en daarnevens openbaart zich sporadisch, maar daarom niet minder duidelijk, bij enkelen de zucht naar de beoefening der wetenschap om haar zelfswil.

De verleiding schijnt groot, bevrediging van die behoeften en verlangens te doen zoeken in de kolonie zelf. In Azië zijn de Spanjaarden voor die verleiding wel het eerst gezwicht toen zij, in 1619 reeds, te Manila de universiteit van St. Thomas stichtten. Deze universiteit bestaat nog en haar staat van dienst is ongetwijfeld eervol. Zij heeft het aanzijn gegeven aan een geslacht van *ilustrados*: juristen, medici, theologen, en literatoren, en dat Amerika aan de Philippijnen een wetgevend lichaam heeft kunnen schenken zal voor een belangrijk deel wel moeten worden gedankt aan den beschavenden invloed welke van die universiteit is uitgegaan.

Toch mag één gewichtige omstandigheid niet uit het oog worden verloren. De universiteit van St. Thomas is van den

aanvang af geweest en is nog een onder beheer en leiding van een geestelijke orde staande instelling. Meer nog dan aan Spanje is zij aan de katholieke kerk haar organisatie en haar ontwikkeling verschuldigd. Haar groei is samengegaan met de verbreiding van het Katholicisme onder de Filipino's. Denk de kerk weg en ge kunt u ook die universiteit niet voorstellen. Wilde men elders dezelfde proef nemen, men zou moeten beginnen met de prediking van het Katholicisme onder de inheemsche bevolking en de proef zou alleen dán kunnen slagen, indien die prediking met even gunstigen uitslag als in de Philippijnen werd bekroond.

Daargelaten dat de twintigste eeuw in den onder Nederlands bestuur staanden archipel wel niet licht zal aanschouwen wat de zeventiende eeuw onder spaansch bewind in de Philippijnen zag tot stand komen, is er nog een andere reden die van de proefneming zou terughouden. Ofschoon der katholieke kerk geenszins vijandig gezind, zijn de Amerikanen toch blijkbaar tot het inzicht gekomen dat de universiteit van St. Thomas niet in staat is aan alle eischen te voldoen. Zij hebben het noodig geoordeeld ook nog een anderen weg tot het verkrijgen van hoogere vorming open te stellen.

Die weg voert naar de Vereenigde Staten, waar aan jongelieden van aanleg de gelegenheid wordt geschonken zich wetenschappelijk te ontwikkelen. Het amerikaansche gouvernement nam deze zaak, evenals zooveel andere, met energie en mildheid ter hand. In 1903 werd bepaald dat een honderdtal Filipino-studenten naar Amerika konden gaan om zich daar in verschillende richtingen te bekwamen, alles op gouvernementskosten. Later werd het getal tot 200 verhoogd. Volgens het laatste in druk verschenen onderwijsverslag waren tot 30 Juni 1908 in het geheel 196 Filipino's op die wijze in opleiding genomen. Daarvan waren er 2 overleden en 7 wegens wangedrag ontslagen; 7 hadden wegens gezondheidsredenen hun studie moeten staken; 60 waren na voltooide studie in de kolonie teruggekeerd; 43 werden er binnenkort verwacht. Over de teruggekeerden, die voor het meerendeel van 8 tot 10 maanden in verschillende betrekkingen hadden gediend, kon reeds een voorloopig oordeel worden uitgesproken. Dit was niet ongunstig. Immers slechts in 5 van de 54 onderzochte gevallen werd de uitkomst *poor*

genoemd, in 7 *fair*, in 22 *good* en in 20 zelfs *superior*. Van deze eerste lichting was de meerderheid der afgestudeerden bestemd voor het onderwijs, maar onder de 43 der tweede lichting waren niet minder dan 17 ingenieurs, voorts 11 die voor den landbouw, 4 die voor de geneeskunde en 2 die voor de rechten werden opgeleid.

Voorziet dus blijkbaar de in de Philippijnen bestaande universiteit niet geheel in de behoeften die het amerikaansch gouvernement aanwezig acht, over het universitair onderwijs, zooals het in de belangrijkste tropische kolonie, in Britsch-Indië, bestaat en werkt, zijn bevoegde beoordeelaars in menig opzicht ontevreden.

De drie oudste universiteiten van het Indische Rijk, die van Calcutta, Madras en Bombay, danken hun ontstaan aan de onderwijs-politiek, belichaamd in de *Education Despatch* van 1854, in welk stuk de reeds in 1835 door Macaulay verkondigde denkbeelden vasten vorm erlangden. Later werden ook te Lahore en te Allahabad universiteiten opgericht. Als aller voorbeeld gold de *examining university* van Londen en, evenals deze oorspronkelijk, zijn nu ook nog de indische universiteiten *niet* instellingen die geheel voorzien in de wetenschappelijke vorming der studenten, maar die gelegenheid geven, het bewijs te leveren dat zoodanig onderwijs met vrucht genoten is en die daarvan in den vorm van het toekennen van *graden* acte verleenen. De vereischte bekwaamheid wordt verkregen aan *colleges* die, in grooten getale over het geheele rijk verspreid, bij de verschillende universiteiten ingedeeld zijn. Er bestaan verschillende soorten: *colleges of arts*, waar de westersche wetenschappen, *oriental colleges*, waar oostersche talen, en inrichtingen van hooger vakonderwijs, waar rechten, medicijnen, ingenieurswetenschappen, landbouw-, boschbouw- of veeartsenijkunde worden geleeraard. Niet zelden wordt het vakonderwijs samengevoegd met het algemeene; vooral voor de studie der rechten is aan menig *college of arts* gelegenheid. Tegenover en boven al die inrichtingen staat de universiteit als de autoriteit die, door haar examens, de uitkomsten van het onderwijs keurt en het kaf van het koren scheidt.

Dit stelsel, waarvan men in Engeland ten deele is teruggekomen, schijnt ook in Indië over het algemeen - immers behoudens voortreffelijke uitzonderingen - niet aan de ver-

wachtingen te hebben beantwoord. In een officieel stuk, de resolutie van den gouverneur-generaal in Rade van 11 Maart 1904, getiteld *Indian Educational Policy*, vindt men het volgend oordeel: 'De indische ervaring van de laatste vijftig jaren heeft bewezen dat een stelsel, hetwelk alleen voorziet in het examineeren van studenten omtrent verschillende onderwerpen en niet te zelfder tijd hen dwingt om die onderwerpen stelselmatig en onder eerstenrangs leiding te bestudeeren, onvermijdelijk voert tot verscherping van sommige eigenaardige gebreken van het indisch intellect: de zucht tot ontwikkeling van het *geheugen* buiten alle verhouding tot de andere functiën van den geest, het ontoereikend vermogen om feiten waar te nemen en te waardeeren en het tekort aan gevoel voor metaphysische en technische onderscheidingen.'[1)]

Feitelijk vat dit oordeel de beschouwingen samen die, drie jaren te voren, door Lord Curzon in een te Simla gehouden *Educational Conference* aan het hooger onderwijs in Indië werden gewijd. Reeds toen kwam hij tot het besluit dat de uitkomsten van dat onderwijs allerbedroevendst waren en wie de cijfers nagaat door den onderkoning aangehaald, kan niet anders dan hem gelijk geven. Of wat te zeggen van het feit dat in 1900 te Madras van de 7300 personen die zich aanmeldden voor het universiteits-admissie-examen vier vijfden werden afgewezen en te Calcutta van 6134 bijna de helft? Wat te zeggen van het feit, dat van een aldus uitgezochte keurbende bij het eerstvolgende examen slechts 32, bij het daarna volgende slechts 19 ten honderd konden worden toegelaten? Wat te zeggen eindelijk van het feit dat op de 17 jongelieden die blijk gaven te willen gaan studeeren, en op de 9 die daartoe bekwaam werden gekeurd, slechts één de eindpaal bereikte?[2)]

De britsch-indische regeering, die nu eenmaal met het stelsel zit, wil trachten er verbetering in te brengen door de universiteiten niet alleen te doen examineeren maar ook op het onderwijs te laten toezien. Maar of dit voor de niet minder

1) *Indian Educational Policy*, being a resolution issued by the governorgeneral in Council on the 11th March 1904. Calcutta, office of the superintendent, government printing, India p. 28-29.
2) *Lord Carzon in India*, being a selection from his speeches as viceroy and governor-general of India. London Mac Millan & Co. 1906, p. 325.

dan 191 *colleges* die er in 1904 waren en welker aantal sedert dien mogelijk nog vermeerderd is, practisch uitvoerbaar blijken zal, lijkt mij lang niet zeker. Wel mag men aannemen, dat indien van voren af aan kon worden begonnen, de thans gevolgde weg zeker niet zou worden ingeslagen!

De groote fout die men in Britsch-Indië heeft begaan is blijkbaar deze, dat men er een volledig stelsel van hooger onderwijs heeft willen invoeren vóór men in het land-zelf beschikte over een voldoend aantal personen van zóó hooge wetenschappelijke ontwikkeling dat aan hen de opleiding der jeugd in de hoogere wetenschap kon worden toevertrouwd. Daardoor moest men zijn toevlucht wel nemen tot die *colleges*, waar, veelal onder leiding van mannen die zelf de ware beteekenis van het hooger onderwijs niet beseffen, geheugengymnastiek en examendressuur den voorrang verwierven boven zelfstandig onderzoek en de vrije ontwikkeling van den geest. Men is in Britsch-Indië te vroeg en te hard van stal geloopen. Wil het hooger onderwijs werkelijk aan zijn bestemming beantwoorden, dan moet het in zijn aard en wezen kunnen worden doorvoeld door een niet al te kleine keur der natie, waarvoor het in hoofdzaak bestemd is. 'Wij kunnen niet in een oogwenk, met één pennestreek een indisch Oxford of een indisch Cambridge scheppen,' zeide Lord Curzon, 'het land is voor een dergelijke proefneming niet rijp, de fondsen die daartoe noodig zouden zijn, ontbreken, er zouden geen gegeschikte studenten voor zijn en de zaak zelve zou niet passen in de indische omgeving.'[1)]

Duidelijker en scherper kon niet worden gezegd dat *echt* hooger onderwijs zelfs in Britsch-Indië nog niet bestaanbaar is. Het dunkt mij een waarschuwing om voor ons Indië, waar wij nog voor een vrije keuze staan, het gegeven voorbeeld, zelfs met vermijding van de bij de uitwerking gepleegde fouten, niet te volgen.

II.

En toch, de behoefte aan hoogere opleiding bestaat, *ook* in óns Indië, in een wel is waar nog kleinen, maar zich gestadig uitbreidenden kring.

Ten deele wordt in die behoefte voorzien. Men heeft de

1) t.a.p. p. 320-321.

afdeeling B van het gymnasium Willem III, waar, voor hen die het eindexamen der H.B.S. met vijfjarigen cursus aflegden, gelegenheid bestaat om te worden opgeleid voor het grootambtenaarsexamen. Ofschoon in theorie open voor allen zonder onderscheid van ras, komt zij in de practijk bijkans uitsluitend ten goede van Europeanen die, alleen, bij voldoening aan de gestelde voorwaarden verzekerd zijn van een aanstelling bij den administratieven dienst. Voor Europeanen en Inlanders gelijkelijk toegankelijk is de landbouwschool te Buitenzorg, waar ten deele door aan 's lands plantentuin verbonden wetenschappelijk personeel landbouwkunde wordt geleeraard. Uitsluitend voor Inlanders zijn de school tot opleiding van inlandsche artsen (bij verkorting ‘Stovia’ genoemd) en de sedert kort geopende inlandsche rechtsschool.

Aan deze vier inrichtingen gaat het onderwijs, ten deele althans, boven het middelbaar uit om eenigermate in de sfeer van het hooger te komen. Maar het blijven inrichtingen van *vak*onderwijs, dat ongetwijfeld op wetenschappelijken grondslag kan staan en in Indië ook stellig staat, maar dat, juist omdat het vakonderwijs is, onmogelijk een algemeene wetenschappelijke ontwikkeling kan aanbrengen, die alleen door veelzijdig nadenken, zelfstandig onderzoek en omgang met andere onderzoekers op verschillend gebied kan worden verworven. Voor het verkrijgen van die ontwikkeling biedt N.-Indië het opkomend geslacht nog geen gelegenheid aan. Het *kan* die gelegenheid niet aanbieden, omdat de omgeving die daarvoor een vereischte zijn zou, ontbreekt en niet kunstmatig in het aanzijn kan worden geroepen. Een omgeving, gevormd door wetenschappelijk ontwikkelden, voor het meerendeel kinderen van het land, die het hooger onderwijs door eigen ervaring liefhebben en hun liefde overplanten op volgende geslachten.

Voor Nederlandsch-Indië is, zoolang het zelf die omgeving niet verschaffen kan, *Nederland* het land der wetenschap. Nederland, dat voor Insulinde's toekomst verantwoordelijk is, moet de bevolking van zijn overzeesch gebied óok in de gelegenheid stellen, een hoogere cultuur deelachtig te worden en het is te meer gerechtigd op die cultuur een nederlandschen stempel te drukken omdat het, dus doende, de kinderen van Insulinde het best in staat stelt, zich op te werken tot

de evenknieën van Nederlands zonen die thans bij uitsluiting van genen voor tal van betrekkingen en beroepen in Insulinde in aanmerking komen.

Derhalve: niet door de voorbarige oprichting in Indië van een of meer universiteiten worde in de behoefte aan hooger onderwijs voor dat deel van het rijk voorzien, maar door de mogelijkheid te openen, dat de indische jeugd, voor zoover zij van goeden aanleg is, zich in Nederland kan vormen en voorbereiden tot de zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor een wetenschappelijke opleiding vereischt wordt.

Eigenlijk slechts in één opzicht bestaat die mogelijkheid. Het getuigschrift van een met goed gevolg afgelegd eindexamen der H.B.S. met vijf-jarigen cursus is het eenige in Indië verkrijgbare dat toegang verleent tot een instelling van hooger onderwijs in Nederland: tot de Technische Hoogeschool te Delft. Ook voor de artsstudie kan dit getuigschrift tot grondslag dienen, maar niet (zonderling onderscheid!) voor de medische studie, zooals de wet op het hooger onderwijs die kent. De poorten der nederlandsche universiteiten zijn voor de indische jeugd gesloten.

Hierin behoort verandering te komen. Er zal verband moeten worden gelegd tusschen het voorbereidend onderwijs in Indië en die universiteiten, waardoor het den indischen leerling die getoond heeft, ijver en aanleg te bezitten, mogelijk wordt, in Nederland de hooger-onderwijsstudiën die het meest met zijn gaven en neigingen strooken te maken en te voltooien.

Nu zou men natuurlijk dit verband kunnen scheppen door in Indië een of meer gymnasiums, op den voet der nederlandsche, op te richten. Ook zou men aan een of meer hoogere burgerscholen cursussen in latijn of grieksch kunnen verbinden, waardoor jongelieden die het eindexamen der H.B.S. aflegden zich zouden kunnen voorbereiden voor een, in Indië af te nemen, examen, gelijkstaande met het aanvullend staatsexamen dat in Nederland den toegang tot de universiteit verspert.

Ik ontraad echter ten sterkste, een van die twee middelen te baat te nemen. Daarbij wil ik op den voorgrond stellen dat ik allerminst een vijand ben van de ‘classieke opleiding’.

Ik erken, dat die opleiding voor Nederland historische beteekenis heeft en, mits met verstand en liefde bestuurd en ondergaan, een schoone, harmonische voorbereiding kan vormen voor den ontluikenden geest. Maar ik ontken dat, zelfs in Nederland, die opleiding de eenige zijn zou die geschikt en vatbaar maakt voor het ontvangen van hooger onderwijs en ik doe met nadruk opmerken dat zij voor Indië de beteekenis derft die zij voor Nederland heeft. In de maatschappij van het Westen zijn de Hellenen en de Romeinen nog altijd 'geestelijke voorouders'; die van het Oosten bestaan zij slechts zeer uit de verte en zijdelings. Komt het in Insulinde te eeniger tijd tot een eigen, in het land zelf gegeven universitair onderwijs en wordt de behoefte gevoeld om van hen die dit willen genieten een algemeene inwijding te verlangen in een vervlogen maar het heden ten deele toch nog beheerschende beschaving, dan zal daarvoor de studie van sanskrit en arabisch, veeleer dan die van grieksch en latijn, in aanmerking moeten komen. Het zou dus onlogisch zijn om, in een overgangstijdperk, ònze 'classieke opleiding' aan Indië op te dringen.

Onlogisch, maar tevens onpractisch en in hooge mate onrechtvaardig. Die 'classieke opleiding' zou toch de zware taak, aan de indische jeugd opgelegd, in niet geringe mate nòg moeilijker te dragen maken. Men geve zich eens goed rekenschap van de inspanning, die het den ontwakenden geest kosten moet, zich in te werken in vakken die allerlei als bekend veronderstellen, wat den indischen leerling *niet* bekend is en dus door hem moet worden aangeleerd. Onze gansche westersche omgeving en beschaving zijn hem vreemd. Toch moet hij zich er een voorstelling van vormen. En dan de taal! Welk een haast ongeloofelijke moeilijkheid om het idioom, waarmee je bent opgegroeid, dat met je innerlijkst wezen samenhangt, waarin je denkt, waarin je spreekt met ouders en broers en zusters, juist voor het verkrijgen van kennis te moeten verwisselen voor een dat aan dit alles ten eenenmale vreemd is. In die omstandigheden verkeeren *alle* Inlanders die een westersche opvoeding verlangen en waarschijnlijk meer in Indië geboren Europeanen dan door menigeen vermoed wordt. Maar ook die europeesche kinderen in Indië, die in een zoo zuiver mogelijk westersche omgeving opgroeien,

verkeeren, ten aanzien van het onderwijs, in veel ongunstiger omstandigheden dan hun tijdgenooten in Nederland, die, als zij hun oogen en ooren den kost geven, dagelijks allerlei spelenderwijs leeren wat in Indië slechts door inspanning kan worden eigen gemaakt.

Laat ons dan de toch al zoo zware taak voor onze Indiërs niet nóg zwaarder maken door aan al de westersche talen die wij hen laten leeren er nog twee, van de allermoeilijkste, toe te voegen. Te minder behoeven wij dit te doen omdat de hoogere-burgerschool-opleiding, die in Indië reeds vaste wortels schoot, evengoed als de classieke, in staat is ‘een schoone, harmonische voorbereiding te geven aan den ontluikenden geest.’ Evenals bij deze komt het er bij gene slechts op aan of zij ‘met verstand en liefde wordt bestuurd en ondergaan.’ En, nu in Indië de gelegenheid om een volledige H.B.S. opleiding te krijgen bestaat, is nu niet het allerverstandigste wat wij doen kunnen dit: dat wij trachten die zoo goed en ontwikkelend mogelijk te doen zijn, dat wij al onze zorgen richten op de keuze van bekwaam, verstandig, beschaafd, nauwgezet en liefdevol personeel; maar dat wij dan ook hen die, onder goede leiding, blijk geven, voor hoogere ontwikkeling vatbaar te zijn, in de gelegenheid stellen, van die vatbaarheid op de voor hen en voor de indische maatschappij beide meest profijtelijke wijze partij te trekken?

Dit laatste kan geschieden, door voor hen die in Indië het eindexamen-getuigschrift verwierven, ook de poorten van onze uiniversiteiten te ontsluiten. Dus ook voor de rechten, ook voor de letteren en de godgeleerdheid vraagt men? En ik antwoord: ja! Daarmede bedoel ik niet, dat iemand die in de rechten wil gaan studeeren, geen woord latijn behoeft te kennen, maar alleen dat het mij geheel onnoodig voorkomt, hem daaromtrent te examineeren. Hij moet zelf weten wat hij van die taal noodig heeft om het romeinsche recht behoorlijk te begrijpen. Voor sommigen zal dit een bitter beetje zijn, anderen zullen er wat meer van opsteken, - ten slotte zal de juridische faculteit moeten uitmaken of de examinandus het romeinsche recht, met inbegrip van de daarvoor vereischte kennis van het juristenlatijn, voldoende onder de knie heeft. Op overeenkomstige wijze zal het gaan met het candidaats in de letteren, al zal daaraan waarschijn-

lijk wat meer classieke studie moeten voorafgaan, dan aan het candidaats in de rechten. Toch vermoed ik, dat, tenzij nu juist de *classieke talen* tot onderwerp van universitaire studie worden gekozen, ook hier belangrijk korter bij de Hellenen en de Romeinen zal behoeven te worden stil gestaan, dan thans een vereischte is. De opleiding voor theoloog zal ongeveer dezelfde eischen stellen als die voor classiek-literator.

Aan het op de voorgestelde wijze aan te brengen verband tusschen het onderwijs in Indië en het hooger in Nederland worde nu echter nog iets toegevoegd. Ik heb hier het oog op de reeds genoemde inrichtingen voor vakonderwijs die in Indië bestaan, in het bijzonder op de scholen voor inlandsche artsen en voor inlandsche juristen. Het onderwijs aan die twee scholen gegeven is vakonderwijs, gericht op de practische uitoefening van beroepen in Indië. Maar zonder tevens wetenschappelijken zin aan te kweeken zou het voor een goede uitoefening van de hier beoogde beroepen toch kwalijk voorbereiden. Het onderwijs zij en blijve dus zóo ingericht, dat het althans bij de beste leerlingen grondslagen legt waarop aan een nederlandsche universiteit kan worden voortgebouwd. Reeds bleek het aan de artsenschool gegeven medisch onderwijs aan deze edele voorwaarde te voldoen. Dank zij vooral den toenmaligen minister van Binnenlandsche Zaken dr. Kuyper, zijn sedert 1904 de gediplomeerden dezer school, die in Nederland naar dezen artstitel willen dingen, vrijgesteld van het eindexamen der H.B.S. en de twee natuurkundige examens. Zij worden dadelijk tot de geneeskundige examens toegelaten. Zeven inlandsche artsen werden langs dien weg reeds tot nederlandsche artsen vervormd, terwijl een aantal andere het theoretisch-geneeskundig of het semi-arts-examen aflegden. De waarde van deze voor zich zelf sprekende uitkomsten wordt verhoogd door het gunstig oordeel van bij uitnemendheid bevoegde personen.[1)] De moge-

1) Men zie de antwoorden, gegeven door vijf amsterdamsche hoogleeraren in de medische faculteit op de vragen tot hen gericht door den oud-Directeur van de Artsenschool in Indië, H.F. Roll in zijn brochure: *Is reorganisatie van de school tot opleiding van inlandsche artsen te Weltevreden nogmaals uoodig?* Dordrecht 1909, blz. 15-16. Ook prof. H. Treub in diens Voorrede van *Het verloskundig vraagstuk voor N.-Indië*, door dr. H.B. van Buuren, Amsterdam, zonder jaartal.

lijkheid om het vakonderwijs in de medicijnen in Indië tot een dusdanige hoogte op te voeren, dat het een goede voorbereiding kan vormen voor de medische studie in Nederland is derhalve proefondervindelijk bewezen. Het ligt in de bedoeling, het onderwijs aan de rechtsschool geheel naar het voorbeeld door de artsenschool gegeven in te richten. Ook hiervan mag dus een gelijke uitkomst worden verwacht. Maar dan is het ook rechtvaardig en tevens gewenscht voor het hoog houden van het peil waarop het onderwijs aan deze vakscholen behoort te staan, dat ook hier verband worde gelegd met het hooger onderwijs in Nederland.

Dit geschiede echter ten volle en niet op een wijze die, hoe ook gewaardeerd, het rechtvaardigheidsgevoel onbevredigd laat en uit een politiek oogpunt beslist verkeerd is. Ik heb hier het oog op de aansluiting van het indisch medisch onderwijs, niet bij de universiteits- maar enkel bij de artsstudie, tengevolge waarvan de in Indië gediplomeerden feitelijk zijn uitgesloten van de mogelijkheid om in Nederland den doctoralen graad te verwerven. Dat die graad, al zijn er geen practische gevolgen aan verbonden, ook in de oogen van Indiërs nog wel eenige beteekenis heeft, bewees reeds het voorbeeld van twee hunner, een Maleier en een Javaan, die zich naar Gent begaven om zich daar met den doctorshoed te tooien. Hoe vreemd moet het hun geschenen hebben dat het buitenland hun gul verleende, wat het moederland, ofschoon hun verdiensten en bevoegdheid erkennende, buiten hun bereik stelde. Laat ons toch ten spoedigste aan dergelijken, voor het vaderlandsch gevoel inderdaad grievenden onzin een einde maken. Kan men ten aanzien van de kinderen uit eigen volk daartoe nog altijd niet besluiten, men doe het althans tegenover Aziaten, wier voorstellingsvermogen inderdaad te kort moet schieten om de wijsheid van *deze* westersche onderscheiding te doorgronden!

De aansluiting die ik op grond van de verkregen ervaring meen te mogen aanbevelen zou moeten worden verkregen door de gediplomeerden van de indische artsenschool vrij te stellen van de propaedeutische en candidaatsexamens en dus dadelijk toe te laten tot de doctoraalstudie in de medicijnen. Blijken zij die studie behoorlijk te hebben volbracht, dat dan ook de promotie in *Nederland* voor hen opensta. Een soort-

gelijke regeling worde getroffen voor de gediplomeerden aan de indische rechtsschool. Op de tegenwerping die ik voorzie dat aan die inrichting het romeinsche recht niet zal worden onderwezen en het einddiploma hierdoor niet kan worden gelijkgesteld met het getuigschrift van een met goed gevolg afgelegd candidaatsexamen in de rechten, zou ik willen antwoorden dat het onderwijs aan de juristenschool een zoodanige algemeene oriënteering in de rechtswetenschap behoort te geven, dat de gediplomeerde daardoor in staat zal zijn, de doctoraalstudie te volgen en zich tot een wetenschappelijk jurist te ontwikkelen. Het doel der studie van het romeinsche recht is toch ook geen ander dan om zulk een algemeene oriënteering te verschaffen. Toepassing van dat recht komt niet voor, het wordt beoefend om de algemeene rechtsbegrippen die het bijbrengt en de methode die het aan de hand doet. Welnu, de indische rechtsschool levere het bewijs, dat die algemeene begrippen en die methode ook langs anderen weg dan over de slingerpaden van het ius romanum kunnen worden verworven.

III.

De door mij genoemde middelen om te komen tot een verband tusschen het onderwijs in Indië en de universitaire opleiding in Nederland bieden het groote voordeel aan, dat zij kunnen worden toegepast zonder dat aan de bestaande onderwijsorganisatie in Indië iets zou behoeven te worden veranderd of toegevoegd. Het eenige dat zou moeten worden gewijzigd is de wet op het Hooger Onderwijs en deze wijziging zou, legislatief gesproken, eenvoudig en gemakkelijk kunnen zijn.

Een bezwaar dat, naar ik vermoed, van sommige zijden tegen mijn denkbeeld zal worden geopperd, kan hierin gelegen zijn dat de door de nederlandsche wetten aan verschillende doctorale graden verbonden bevoegdheden, de benoembaarheid tot verschillende betrekkingen bijvoorbeeld, dat om kort te gaan, *effectus civilus* ook voor Nederland zou worden verleend aan op den grondslag dier indische diploma's verkregen titels.

Onwederlegbaar zou dat bezwaar zeker niet zijn. Wie de

uitnemend gedocumenteerde studie van prof. H. Burger over *Onderwijsbelangen*[1] gelezen heeft, weet dat aan de waarde die de H.B.S.-opleiding als voorbereiding voor het universitair onderwijs in Nederland heeft, moeilijk kan worden getwijfeld. Persoonlijk zou ik dan ook geen gevaar hoegenaamd duchten van een volledige gelijkstelling van de hier bedoelde titels met de nederlandsche, ook ten aanzien van den *effectus civilis* voor Nederland. Ik acht het echter practischer om, zoolang in Nederland het eindexamendiploma der H.B.S. nog niet toegang verleent tot de universitaire studie, voor de in Indië voorbereiden niet meer te vragen dan de mogelijkheid, zich voor Indië geldende graden en bevoegdheden te verwerven. Op die wijze blijft het hier gestelde probleem geheel buiten den in Nederland gevoerden strijd en kan dus, afgescheiden van alle overwegingen die voor Nederland mogelijk gelden, alleen met het oog op Indië's belangen, tot een oplossing worden gebracht. Ik geef dus in overweging om, voorloopig althans, aan de op indische diploma's gebaseerde universitaire graden alleen voor Indië *effectus civilis* te verleenen en wel op geheel gelijken voet als aan de op anderen grondslag verkregen nederlandsche graden.

Er moet echter ook nog een ander bezwaar onder de oogen worden genomen. De regeling die ik schetste zou in theorie volkomen kunnen zijn en toch practisch onvoldoende, indien aan hen die het eerst in aanmerking zouden behooren te komen, de gelegenheid ontbrak om van die regeling gebruik te maken. Het bezoeken van hoogeronderwijs-inrichtingen in Nederland is een kostbare zaak, vooral voor indische studenten!

Moet nu deze onmiskenbare moeilijkheid ondervangen worden door een ieder die in Indië, zij het ook maar even en met veel moeite, aan de gestelde eischen voldeed, op overheidskosten naar Nederland te zenden en daar, eveneens op overheidskosten, te laten studeeren? Ik zou het ten stelligste ontraden: een zoo ver gaande vrijgevigheid zou slechts tot teleurstelling leiden. Voor de overheid kan alleen dàn aan-

1) Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, Jaargang 1910. Eerste helft, Nos. 1-5. Ook afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *Klassiek en modern opgeleiden voor de poort der hoogeschool*. F. van Rossen, Amsterdam 1910.

leiding bestaan om medewerking of steun te verleenen indien reden bestaat te verwachten dat uit den in Indië gediplomeerde een degelijk, ijverig, rechtschapen, wetenschappelijk man groeien zal. In het belang van Indië en de Indiërs moeten de eischen hoog gesteld en al wat naar sentimenteele toegeeflijkheid zweemt vermeden worden. Het trotsche woord dat Wagner Wotan laat spreken: 'Helden nur können mir frommen' kan Insulinde den Alvader nazeggen. Er moeten *voorgangers* worden gekweekt, mannen van wetenschap niet alleen, maar ook van karakter. Natuurlijk behoort hun, van wie verwacht mag worden dat zij dit goede gehalte zullen blijken te bezitten, de gelegenheid te worden geboden zich te ontwikkelen, maar liefst op een wijze die hun energie prikkelt en hun gevoel van eigenwaarde hoog houdt. De steun die verleend moge worden geschiede daarom bij voorkeur, niet in den vorm van giften, maar in dien van rentelooze voorschotten die later door de uit Nederland in Indië teruggekeerden op voor hen niet te bezwarende wijze worden afgelost, waardoor dan weder anderen op gelijke wijze kunnen worden gesteund[1)].

Mij dunkt dat hier een veld openligt voor een schoone en vruchtbare samenwerking tusschen bijzondere personen, die den tol van hun dankbaarheid aan Indië willen betalen, en de overheid. Ik denk aan een vereeniging, die deels uit eigen fondsen, deels uit subsidiën door de regeering verstrekt, jaarlijks eenige jongelieden, door vroede mannen in Indië aangewezen, naar Nederland laat komen. Ik denk mij de bestuurders van die vereeniging vriendschappelijk en tactvol het oog houdend op haar voedsterlingen. Ik denk mij die voedsterlingen, zich ontwikkelend tot degelijke, karaktervolle mannen van wetenschap: juristen, medici, ingenieurs, literatoren, theologen, natuurwetenschappelijke onderzoekers. Ik denk mij hen daarna teruggekeerd in hun geboorteland, bezield met erkentelijkheid jegens Nederland en met het heilige voornemen om hùn volk te dienen. Ik zie hen in particuliere of staatsbetrekkingen geplaatst op voor hen betrekkelijk ruime bezoldigingen, van welke maandelijks zonder bezwaar een *f* 50 kan worden afgezonderd tot delging van hun schuld aan

1) Men vergelijke *Insulinde's Toekomst* in *De Gids* 1908 III, in het bijzonder blz. 83 en 84.

het studiefonds, hun *eereschuld* immers, omdat daarmede weder ánderen moeten worden gebracht op het hoogere peil, dat zij zelve, dank zij het fonds, bereikten. En zoo zie ik van een regeling als deze een verheffing uitgaan van het weten en kunnen, ja, maar ook van het gevoel van eigenwaarde der aldus gevormden, van hun karakter en hun levensernst, een versterking tevens van de vriendschap tusschen Insulinde en Nederland.

Een op dergelijke grondslagen gebouwde toekomst moet met blijde hoop vervullen. Gedurende langeren of korteren tijd zal Indië zijn meest belovende kinderen zenden naar Nederland om daar de hoogere beschaving van het Westen deelachtig te worden. In de kolonie worde die stroom gevoed en op een steeds hooger peil gebracht door een doelmatige inrichting van het geheele onderwijs, zóó, dat een organisch verband gelegd wordt tusschen zijn verschillende takken en, om zoo te zeggen, de gang van de volksschool naar de H.B.S. en van daar naar de universiteit openstaat, al zal die gang dan ook maar door betrekkelijk weinig zeer begaafden kunnen worden doorloopen. Naast de Artsen- en de Rechtsschool, eveneens langs geleidelijken weg bereikbaar, en de eerste spoedig, de tweede na eenigen tijd zóó te hervormen, dat ook niet-Inlanders haar kunnen bezoeken, worden andere inrichtingen van hooger vakonderwijs geopend, in de eerste plaats een Technische School, welker gediplomeerden weder aansluiting kunnen vinden bij het hooger technisch onderwijs dat te Delft wordt gegeven. Wordt straks ook aan het landbouwonderwijs in Nederland een hoogere organisatie gegeven, dan legge men een soortgelijk verband tusschen deze en de buitenzorgsche landbouwschool. Zóó blijft in de naaste toekomst het hooger onderwijs in Nederland ook het hooger onderwijs voor Indië èn omdat het openstaat voor allen die in Indië degelijk middelbaar onderwijs genoten èn wijl het de naar hooger ontwikkeling begeerige kweekelingen der indische vakscholen tot zich trekt èn daar het, dientengevolge en als het ware automatisch, het peil van het aan die vakscholen gegeven onderwijs hoog houdt. Is door de natuurlijke werking van dit proces, na verloop van tijd, aan de indische maatschappij een aantal hoog ontwikkelde elementen toegevoegd, die onderling een geestelijke gemeenschap vormen, waarvan

de invloed zich in de samenleving doet bemerken, dan, maar ook dan eerst, kan het oogenblik aanbreken om in Indië-zelf den standaard van het hooger onderwijs te planten. De artsen-, rechts-, landbouw- en technische scholen zullen in dat geval als aangewezen zijn om, op een hooger peil gebracht, te worden vereenigd tot een groep, waarin de afdeeling B van het gymnasium Willem III zich ook kan oplossen en aan welke, zoo noodig, nog andere faculteiten worden toegevoegd. Zoo zal men dan een echte, historisch gegroeide *Nederlandsch-Indische Universiteit* hebben verkregen, gevormd onder den invloed van het nederlandsch hooger onderwijs en door banden van hoogachting en dankbaarheid verbonden aan het moederland.

Tot medewerking aan een evolutie naar dit schoone doel, uitgangspunt weder van verdere evolutie, roep ik allen op, dien de toekomst van Nederland en Insulinde beiden ter harte gaat.

C.TH. VAN DEVENTER.

Verzen.

I.

Dien de blinden blinde smaden....
P.C. BOUTENS, *Verg. L.*

Kind, gij weet het, niet uit blindheid
Smaad ik Liefde's oogen blind,
Gij die, minnend, zelf bemind zijt,
Voelt hoe diep mijn ziel U mint.

Gij, die weet, hoe volle vonken
Mijn gelaat in de oogen droeg,
Als ik van uw glansdoorblonken
Blik den zoeten troostgloed vroeg,

Gij die 't lofrijk vlammend branden
Van mijn rijk beminnen weet,
Daar *Uw* koel-beschreide handen
't Doofden met hun weenend leed,

Gij kent àl de sterreglanzen,
Die mijn lichte ziel ontstak,
Vóór langs Liefde's hemeltransen
Haar gejuich in tranen brak;

Slechts Uw oogen konden raden,
Welke vaste vreugdebaan
Mijn beschenen droomen traden,
Vóór ze in wanhoop zijn vergaan.

Maar als àl mijn helle schijnen,
Als mijn juichend liefdelied
Tot de reutlende asch moest kwijnen
Van dit hopeloos verdriet,

Als wij beiden snikkend schreiden
Om die daad van 't blinde kind,
Toen het mij tot U moest leiden,
Die me in licht noch duister mint,

Gij die, minnend, zelf bemind zijt,
En mij slechts Uw deernis laat,
Is het dan mijn waan, mijn blindheid,
Die hem blinde en wreede smaadt?

II.

Zoolang de zon de stille kim
Nog tintte met haar bleek geglim
Van kwijnend geel en huivrend rood,
Dat traag langs 't lage groen vervloot,
Heb ik, wijl 't laatste rood verkween,
In lang en zacht-verblijd geween,
Gedacht, hoe beiden wij misschien
Dit uur tenzelfden einder zien.

Maar toen alom de doovende asch
Der duisternis gevallen was,
Heb ik met wild-beschreide klacht,
Den doffen weemoed overdacht,
Waarmee gij, ná dien schoonen waan,
Verlaten naar Uw huis zult gaan,
En peinzen aan mijn verre leed,
Dat Uwe droefheid niet vergeet.

III.

Slaap, mijn kind, geen woorden geven
't Moe gemoed zoo grooten troost,
Als de rust die 't droefste leven
Met haar glimlach overbloost.

Slaap, o slaap, want vóór de stonden
Van den morgen zijn gegaan,
Zal de dag uw ziel nog wonden
Met de wanhoop van mijn waan.

Vóór de blanke morgenschijnen
Zijn vergleden tusschen 't hout,
Zal U 't wild verlangen schrijnen,
Waar mijn wankel woord om rouwt.

Kind, wier lippen 't lijden kusten
Om Uw eigen teederheid,
Kunt gij érgens beter rusten
Dan aan 't hart dat naar U schreit?

Laat Uw droeve moeheid lenen
Aan de stilte van mijn borst,
Waar mijn eenzaam leed zal weenen,
Weenen van een eeuwgen dorst.

Slaap, mijn kind, vóór 't heete hijgen
Van mijn wanhoop U weer wekt,
Sluimer zacht in 't wijde zwijgen,
Waar mijn ziel Uw ziel mee dekt.

IV.

Laat mij nog éénmaal met U gaan:
Uw woord was mij zoo streelend zacht!
Beween nog eens mijn stillen waan,
Mijn liefde en droef verborgen klacht.

Laat mij nog éénmaal met U gaan
En luistren naar dit teer gerucht,
Dat uit U schreit in traan na traan
Om 't leed, waarvan mijn peinzen zucht.

Laat ons nog éénmaal samenstaan -
De wereld wenkt zoo grijs, zoo wijd...
Geef mij nog éénmaal, vóór wij gaan,
Uw troostende barmhartigheid.

Eén enkle maal: dan zal Uw hart
Vergeten wat gij thans beschreit -
Mijn droefenis die zwijgend mart,
Mijn smart die om Uw droefheid lijdt.

Geef mij nog ééns Uw koele hand:
Dan zal 'k voor altijd van U gaan,
En dwalen langs 't verlaten land,
En klagen van mijn laatsten waan.

V.

Maar zoo gij tóch nog, als ik sliep,
Tot mijn verdoofde ellende kwaamt,
En wijl Uw siddrend woord mij riep,
Mijn handen saam in de Uwe naamt,

En bracht aan mijn vermoeide dorst
De troost die zij zoo zwaar ontbeert,
En liet mij schreien aan Uw borst
Van àl de liefde die mij deert!

Ach, of gij zóóveel teerheid gaaft,
Dat ik één enkel uur vergat,
Hoe slechts Uw deernis 't lijden laaft,
Dat snikkend om Uw liefde bad!

En als ik, vóór die brooze ban
Van stilte en rust weer was geslaakt,
Dan de eeuwge dronk mocht vinden van
De Slaap, waaruit geen mensch ontwaakt...

Gij hoort de klacht niet mijner nood,
Ik weet, dat gij niet komen zult...
Ik wou wel smeeken om dien dood,
Die alle leed met rust vervult...

VI.

Dienaars van denzelfden Koning, dicht nabij den grooten stroom,
Drenkt ons Liefde's dronk de dorsten naar den nooit bereikten Droom.

Waar door zware rotsvalleien zijn geweld den bodem breekt,
En alleen de zware stilte luider dan zijn bruisen spreekt,

Staat in 't spatten van de schuimen eenzaam de vervallen hut,
Aan wier molmend-wrakke deurpost uren lang mijn lijf zich stut.

Roerloos staart mijn doffe moeheid langs den wilden driftenluim
Van 't ontstuimig schreeuwend water en zijn bruisend-ruige schuim.

Eén geheim omspant mijn peinzen met een wanhoop die beknelt:
Wat daarginds het eind zal wezen van dit toomeloos geweld.

Jong nog, wilde ik 't einde zoeken, maar mijn neergebeukte trots
Vond zich zelf door 't steen gestuit van onbeklimbre wallen rots.

En voor altijd ingesloten, luidt mij 't duister stroomgeluid
't Van zijn bruisen doovend leven met een stijgend druischen uit. -

Doch aan verre stranden - droom ik - waar het water, lang verstild,
Bij 't herdenken aan zijn wildheid in een schuwe huivring rilt,

Ligt uw groene zodenwoning, in een grazig-fulpen oord,
Bij de zoete weeldegeuren van zijn bloembezoomden boord.

Met den smetteloozen morgen als de dauw ten hemel stijgt,
Treedt ge in schoonheid naar de boomen, waar de merel nimmer zwijgt.

In den breed-bezonden middag, langs een blond en golvend land,
Streelt gij volle korenaren, peinzend met Uw blanke hand.

En des avonds treedt gij peinzend tot de bleeke vredestee,
Waar het nauw geruchtend water wegvloeit naar de lage zee.

Roerloos op de hoogste top van 't ronde en schemer-bruine duin
Gaart gij al de gele glanzen om Uw gulden heuvelkruin.

En nog vóór het kwijnend schijnsel aan de kimmen is gedoofd,
Als de nacht Uw blinkende oogen reeds hun sieraad heeft ontroofd,

Strekt gij schreiend Uwe handen naar de laatste tint die gloort:
Over Uw gelaafde lippen ruischt de fluistring van een woord...

P.N. VAN EYCK.

Verzen.

Passie.

1.

Lijk zeegebruis van nabije stranden,
Lijk windgesuis over droomende landen,
Lijk looverruischen van reuzige boomen,
Zóó is het gekomen.

Als 't opwaarts walmen van bloemengeuren,
Als rein vervloeien van teere kleuren,
Als golving van sluiers om ranke leest.
Zóó is het geweest.

Lijk 't schuwe vlieden van schichtige hinden,
Lijk stormend gieren van woelende winden,
Lijk woest geschreeuw van krijschende horden,
Zóó is het geworden.

Als pijnlijk rimplen van spieglende meiren,
Als loome rust op voorbij begeeren.
Als weeïgerinnren van dierbre dooden,
Zóó is het gevloden.

2.

Nu is mijn ziel gelijk een ledig huis,
een vredig bedehuis,
waarin nog wierookgeuren hangen
van nauw voorbijgegaan verlangen.

Waarin nog stille wijding zweeft,
die mij hergeeft
mijn liefd' na loutring van begeeren,
na bange vlucht in vreemde sferen.

Wilde bloemen.

Zooals een kind, dat wilde bloemen gaarde,
en plukte en plukte, zonder onderscheid
van kleur en vorm, van frisch en dor, verleid
door d'overvloed, en telkens nieuwe ontwaarde,

maar eindlijk, met het schortjen uitgespreid
naar huis toe snelt, om de zorgvol gespaarde
bloemen te schikken tot een ruiker, maar de
verwelkte en dorre wegwerpt zonder spijt,

zóó wil ik alle erinnering van haat
en bitterheid uit mijne ziel verdrijven;
gevoelende, dat zóó alleen zal blijven
bloeiende schat van blanke zielebloemen,
waarin uw liefde, o Liefste, schoonst te roemen,
als onverwelkbre bloem te prijken staat.

HERMAN MIDDENDORP.

Arme zwerfster!

De taal is gansch het volk.

Ik ga niet meer naar schilderijen-musea. Zij doen mij te veel denken aan hôtel-diners; *altijd:* soep, visch, vleesch, groente, gevogelte, pudding, ‘fruits, dessert’. Evenzoo, *altijd* zaal voor oud-Duitsche kunst, Hollandsche meesters, Vlaamsche meesters, Fransche school, Duitsche school, Italiaansche scholen in reeksen, ritsen, slierten... *Toujours perdrix!*

De Nederlanders natuurlijk vertegenwoordigd door Jac. van Ruisdael, A. van Everdingen, A. van de Velde. Als het een eerste-rangs hotel - ik verschrijf mij: eerste-rangs museum is, dan een Rembrandt, met één ster, twee sterretjes, drie sterretjes... *Vu*, *connu... Il me faut du nouveau*, *n'en fût-il plus au monde!* gelijk een wanhopige Fransche dichterling uitbarstte in mijn jonge jaren.

En dus ga ik heel andere musea bekijken. Musea, welke nog maar ter nauwernood door Baedeker vermeld worden, en dan met kleine letter en zonder ster. Musea dan ook van den derden en vierden stand. Boeren-musea, met groote poppen in boerendracht en boerenhuizen op kleine schaal, met de daken weggenomen, zoodat men als de *Diable boiteux* van Lesage, van boven neer ziet op al het gewriemel in stal en bij den haard. Musea met de enge huiskamers van den kleinen burgerman: met waschrekken om het goed te drogen boven op den porceleinen kachel; met groote bordenrekken en kleine vensters; met ramen waarin ingelaten heel kleine gebrandschilderde voorstellingen, meestal ontleend aan den Bijbel, en daaronder het huwelijk of de zilveren bruiloft vereeuwigende van - laten wij zeggen: Jan Klaassen en Pietje Pieterse.

In zulke kamers is elk voorwerp van ‘iemand’, al is het ook een heel kleine ‘iemand’; en stoelen en zitbanken, kasten en kisten, alles draagt een jaartal of een naam-cijfer; alles heeft dat klein-burgerlijke leven meêgeleefd, en van dat leven is iets blijven hangen in die vertrekken, al zijn zij van het platteland en de stille stadjes pardoes overgeplant naar een roezige wereldstad.

Zulke huiselijke musea hebben natuurlijk ook huiselijke directeuren; genaakbare menschen, heelemaal niet artistiek. Directeuren, die niet hunkeren naar Flora-bustes, was-echt of onecht; er geen particuliere kostbare liefhebberijen op na houden, waaraan zij voldoen uit 's lands kas, maar die met een onmogelijk klein budget zooveel mogelijk nut trachten te stichten. Zulk een museum: een museum met een directeur, beiden voor het *publiek* (en niet voor de collega's) is onder anderen het Kunstnijverheidsmuseum te Altona, en ik had er al lang geleden van willen vertellen, indien niet allerhande drukten pen, papier en tijd in beslag hadden genomen.

Maar nu brengt een *entre-filet* (zoo heet dat immers in 't Nederlandsch?) voorkomend in het Handelsblad (ochtendblad) van 15 Januari mij deze, aan mijzelf gedane belofte in herinnering. En die wil ik nu vervullen.

Dat kleine berichtje in het Handelsblad draagt tot opschrift: *Bang zich aan koud water te branden*, en verhaalt van een boertje, ergens in Noord-Holland, die in een herberg met kracht van vuisten was bewerkt geworden. Om in den stijl van Pickwick's onsterfelijken vriend Jingle te spreken: ‘Oog, blauw. - Rug, rood. - Wandelende regenboog. - Orgineel, maar pijnlijk, - hoogstpijnlijk. - Thuisblijven, - zes weken. - Dokter, - pleisters, pillen, - veel pillen, veel pleisters, brr. - Rekening, brr, brr. - Hoog, héél hoog. - Schadeloosstelling van regenboogschilder geeischt!’

Terecht merkt de verslaggever van het Handelsblad op, dat de zaak eigenlijk van te weinig beteekenis is om vermeld te worden. ‘Maar’ - zoo vervolgt hij - ‘zij laat licht vallen op het merkwaardige wantrouwen van sommige menschen, speciaal landbouwers.’

Want wat geschiedde? De President van de betrokken rechtbank vraagt den klager: ‘Heb je hier woonplaats gekozen?’ Als eenig antwoord van den mishandelde, zet de verslaggever hier eenige

titteljes en een vraagteeken. In gedachte vullen wij dat aan met twee groote starende oogen en een open mond.

'Om een civiele vordering te kunnen instellen, - zoo vervolgt de President minzaam - moet ge hier in Amsterdam een plaats hebben, waar ge domicilie kiest. Dat kunt ge doen bij den deurwaarder, op de griffie, bij een advocaat.'

De mishandelde blijft zwijgen.

President: 'Ik doe je geen strikvragen, je loopt er niet in. Waar kiest ge je woonplaats?' - Stilzwijgen.

'Bij Mr. Levy? (nota bene de verdediger van wie hem mishandelden!) Op de griffie? Bij den deurwaarder?'

De deurwaarder, den President welwillend een handje helpend, roept: 'Nu, zeg maar: ja!'

Que voulez-vous qu'il fit contre trois?

Opgevorderd te worden om zoo maar - zonder maag of vriend te waarschuwen - de plek te verlaten waar eens de wieg stond, en weldra - de man was van middelbaren leeftijd - het grafzou liggen; met pak en zak te verhuizen naar de duurste der steden, en dan nog wel voor een driedubbele keuze te worden gesteld: te gaan inwonen bij dien dagelijkschen schrik van den kleinen man: den deurwaarder, of intrek te nemen in die geheimzinnige ruimte, welke griffie heet en waar veel heeren met hooge boorden zitten achter hooge lezenaars, of - nog wel 't ergst van alles - te kruipen in het hol van den leeuw: den pleitbezorger van zijn vijand! En alle drie: deurwaarder, griffier en advocaat, voor het boertje belichamend het denkbeeld van hooge rekeningen..... Wat wildet gij dat het boertje deed?

Wat hij inderdaad deed. Want hij antwoordde niets anders dan: *Dan trek ik het maar in*.

'Zoo dan doet de getuige - aldus besluit de verslaggever zijn leerzaam verhaal (met getuige den mishandelde bedoelend, die in de strafzaak als getuige optrad) - zoo dan doet de getuige hier al uit een bijzonder ongemotiveerd wantrouwen, dat hij gedupeerd zal worden, afstand van zijn recht om zich civiele partij te stellen. De vrees om zich de vingers te branden, gaat ver!'

Neen, mijnheer de verslaggever - of reporter zoo gij dat beter Nederlandsch acht - ik ga, S.R. hierin niet met u mede. Evenmin als hij uwe uitheemsche woorden: ongemotiveerd, gedupeerd,

zoude begrepen hebben, evenmin zal hij tot het besef zijn gekomen wat domicilie-kiezen beteekent. Hij vermoedde alleen dat dit woord iets vreeselijks moest beduiden, gekoppeld als het werd aan andere vreeselijkheden zooals: advocaat, deurwaarder en griffie. En het is hem gegaan als den student uit den Faust: een molenrad voelde hij in zijn arm hoofd rondwentelen. Als de President, die hem zoo gemoedelijk met *je* aansprak, hem eens gevraagd had: Zeg eens, in welke herberg gaat ge gewoonlijk iets gebruiken als ge in Amsterdam komt? Ik wed, dat ons boertje - die blijkens zijn herbergtwist geen *teatotaller* was, - dadelijk een bruikbaar adres voor pakjes en brieven had weten op te geven!

Doch nu verlaat ik Amsterdam en keer naar Altona terug.

Het Kunstnijverheidsmuseum aldaar houdt ook tijdelijke tentoonstellingen. O, heel eenvoudige! Soms - gelijk die, welke ik er zag - enkel huizend in een zijgang.

Daar waren - toen mij de vriendelijke directeur rondleidde - op eenige groote borden verschillende drukwerken opgeprikt. Huwelijksaankondigingen, doodsberichten, kennisgevingen van groothandelaren en van winkeliers aan hunne klanten. Briefpapier en brief-omslagen met bedrukte hoofden, visitekaartjes, ja wat al niet! Mooie en leelijke; de mooie als voorbeeld, de leelijke ter afschrikking.

En ook waren er ettelijke schriften op die borden vastgespijkerd. Afschriften van adressen, uitbundige adressen! door hooggeleerde lichamen - Universiteits-senaten en dergelijke - gericht aan hooge en allerhoogste persoonlijkheden. Afschriften van lakonieke wetsartikelen en van grimmige politievoorschriften. En zelfs: afschriften van rechterlijke vonnissen! Met ‘overwegende dit’ en ‘overwegende dat’, en eindigende, heel aan het eind, - ze waren zóó lang, dat ik het ben vergeten: met veroordeeling of vrijspraak. *En naast al die officieele machtsuitingen hingen de verbeteringen in stijl en woordenkeus!!*

Cet âge est sans pitié, kan men van de jongstgeboren twintigste eeuw zeggen. Een professor, een minister op de schoolbanken te zetten, nu, dat zijn reeds lang overwonnen standpunten. Maar: een hoofd van politie, en - nog erger - een rechter de les te

lezen! En dat alles ten aanschouwe van Jan en alleman, van den Altonaer schooldreumes af, die pas zijn eerste letters spelt! Hoe kan zóó langer het Gezag hoog worden gehouden? Het Gezag met een groote G voorop, en achteraan ten onrechte ontdaan van de *c h*. Want die slot-g is veel te kortafbijtend, daarmede kan men niet nagalmen!

Dat schandbord en al het overige werd tentoongesteld door een Leipziger kunstnijveraar in woorden. Hans Weidenmüller is zijn naam, en zijne werkplaats heet: *Werkstatt für neue Deutsche Wortkunst*.

In die werkplaats wordt zoowel het stellen als daarna het drukken beoefend. Uw dochter gaat trouwen? Weidenmüller schrijft u de huwelijksaankondiging, zet en drukt die, en levert er desverlangd een versierden rand bij. Uw erftante sterft? Zijn oogen doen datgene, waartoe uwe benevelde dito's niet in staat zijn, en zorgen voor een behoorlijke papieren begrafenis. Zoo voor alle mogelijke familie-aangelegenheden.

Maar dat is natuurlijk slechts bijzaak. Daarvan kan de schoorsteen niet rooken. Weidenmüllers hoofdwerk is het helpen van kooplieden en winkeliers bij het opstellen van hunne aankondigingen of mededeelingen in kranten en in briefvorm. Zelfs zorgt hij voor smaakvolle brief- en rekeninghoofden. En hoewel ik niet alles mooi van hem vind (Hoogduitsche en Nederduitsche smaken verschillen), vergeleken met wat anderen leveren of wat belanghebbenden meestal blindelings overnemen van voorgangers of mededingers, mogen Weidenmüllers scheppingen meesterwerken heeten. En zijn stijl althans is steeds glashelder; zijne aankondigingen: kort, duidelijk en pakkend!

Niet te verwonderen is het dat een man, die zoovele fouten van stijl en woordenkeus in de gewone en handelswereld opmerkte en verbeterde, eindelijk ook het oog hooger sloeg, en nu - uit zuivere naastenliefde - verordeningen, wetten en vonnissen napluist.

Ja - maar zal men zeggen: Duitschers hebben dan ook een heel slechten stijl![1)] Toegegeven: in het land van Schiller en Goethe,

1) Een voorbeeld van verbetering schreef ik op de tentoonstelling af. Het was getrokken uit de *Verordnung für die Benützung der Wasserwerke in Leipzig*. De oorspronkelijke text luidt:
Die absichtliche oder fahrlässige Vergeudung von Wasser wird, soweit nicht eine höhere Strafe Platz zu greifen hat, und unbeschadet Ersatzpflicht für verursachten Schaden, mit einer Geldstrafe bis zu 150 Mark oder entsprechender Haft geahndet.
De '*Umarbeitung*' luidde aldus: Die absichtliche oder fahrlässige Vergeudung von Wasser wird mit einer Geldstrafe bis zu 150 Mark oder entsprechender Haft geahndet.
Bei erschwerenden Umständen tritt eine weitere Erhöhung des Strafes ein.
Die Bestrafung hebt die Haftpflicht für verursachten Schaden nicht auf.

Lessing en Kant, is men minder kieskeurig op zijne woorden dan in het land waar Vondel niet gelezen wordt. Maar toch: zou bij ons zulk een woorden-smid het ook niet volhandig hebben, indien hem onze besluiten, wetten en vonnissen werden gezonden ter oplapping en bijspijkering?

Om nog maar te zwijgen van al die andere onduidelijke en stumperige schrifturen, welke uitgaan van hoogere en lagere ambtenaren!

Hier, aan de *Riviera*, - omringd door groene bergen ter eene, en de blauwe zee ter andere zijde - staat mij geen Nederlandsch wetboek ter hand, zoodat ik de bewijsstof niet kan leveren. Maar wèl herinner ik mij levendig hoe in den jongsten zomer een gestudeerd en ontwikkeld Hollander, met dienstbaren en arbeiders behept (deze twee kwalen van den tegenwoordigen tijd!), vragensmoede gebogen zat over zeker artikel van het nieuwste voortbrengsel onzer maatschappelijke wetgeving. En hoe hij, ten einde raad, mijne hulp inriep om het onverklaarbare te verklaren.

Een redacteur staat voor niets, en te lange leste vatte ik de bedoeling. Maar hoevele woordverschuivingen en zinwendingen waren noodig om de strekking van het artikel aan den belanghebbende duidelijk te maken! Waarlijk, het ware beter geweest zoo de Regeering met het Larensche boertje maar gezegd had: Dan trek ik het in![1)]

1) Het avondblad van het Handelsblad voor 27 Januari levert wederom koren op den molen. Een melkmeisje werd te Amsterdam bekeurd, omdat zij melk in open blikken had vervoerd. Ze vroeg na de veroordeeling om zoo'n papiertje, waarop te lezen stond wat verboden was. ‘Kantonrechter Boot - aldus eindigt de verslaggever - verwees het melkmeisje naar de Stadsdrukkerij, of beter naar een politiebureau, *omdat ze uit den tekst der verordening toch misschien niet voldoende wijs zou kunnen worden*....’

En zoo meende ik niet langer mijne Altonaer ontdekking voor mij te mogen houden, nu allerwege, in dagbladen en tijdschriften, aangedrongen wordt op vereenvoudiging onzer rechtspraak, op het meer naderen van den rechter tot ons volk.

Immers nu of nooit is er op te wijzen, dat vóór alles noodig is het in eere herstellen van de Nederduitsche taal bij wetgever en wet-voltrekker. Het is niet de eerste maal, dat hierop wordt aangedrongen. Een taalkenner bij uitnemendheid heeft het reeds lang geleden gedaan: Jacob van Lennep. Doch hij preekte voor doovemansooren. 'Men' was toen te deftig - en hij - nog erger - te geestig. In Nederland was en is zulks een onvergeefelijke fout.[1)]

Maar de tijden zijn veranderd. Het volk begint mede te spreken en het volk eischt *zijn* taal, in afwachting dat het ook recht van medezeggenschap zal erlangen.[2)] Doch wat van dit laatste zij, dit is zeker: zoolang niet onze schoone, arme zwerfster: de Nederduitsche taal, blijvend domicilie zal gevonden hebben bij advocaat, deurwaarder, griffier en rechter te zamen, zoolang zal uit naam der Koningin niet werkelijk recht worden g e d a a n , noch ons recht *volks*recht mogen heeten!

Ospedaletti, *Ligure*.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

1) Men leze in het Leven van Jacob van Lennep door diens kleinzoon, de briefwisseling omtrent de taal der Grondwet tusschen hem en zijn promotor Prof. van Assen, 1e deel, bladz. 288 en volg., en die omtrent de correctie der ontwerp-Grondwet van 1841 tusschen hem en Donker Curtius, blz. 16, 2e deel. Het blijft echter altijd een zeer moeilijke taak een andermans werk duidelijk te maken, en zoo wil het mij voorkomen dat bijv. de tweede alinea van de straks medegedeelde *Umarbeitung* niet geheel de oorspronkelijke bedoeling weergeeft.

2) Ook in Duitschland beginnen gezaghebbenden op wetgevend gebied in te zien dat de taal der wet gewijzigd moet worden. Dáár wijst men op het nieuwe Zwitsersche burgerlijk wetboek als een voorbeeld van democratischen taal-eenvoud.

Buitenlandsche letterkunde.

Drei Nächte. Roman von Hermann Stehr. Berlin, S. Fischer. 1909.

Men heeft het portret maar aan te zien, hetwelk *Das literarische Echo* van 1 Januari jl. van hem brengt, om te weten dat Hermann Stehr, de stoere, breedgeschouderde Silezische onderwijzer, een streng en ernstig man is, wat stroef misschien en niet gemakkelijk te verzetten, een man die veel heeft doorgemaakt en zich door het leven heeft moeten slaan met ijzeren wil.

In de autobiografische schets welke Stehr voor *Das literarische Echo* schreef, zegt hij het volgende:

'Mijn geboorteplaats is Habelschwerdt, een klein landstadje van de graafschap Glatz, het zuidwestelijk deel van de provincie Silezië, dat, door bergen omgeven, naar den kant van Bohemen uitspringt. Daar werd ik den 10^{en} Februari 1864, als het derde van zes kinderen van den zadelmaker Robert Stehr, geboren in een toestand, die een spoedigen dood deed vreezen; klein, blaauw, nauwelijks ademend bracht ik de eerste maanden in watten gewikkeld naast den warmen kachel door. Slechts aan de oplettendste verpleging van mijne moeder dank ik derhalve mijn leven... Wat ik aan dichterlijk vermogen bezit, heb ik van haar, terwijl mijn vastberaden geestkracht mijn vaderlijk erfdeel is. Langs den gewonen weg: over de volksschool, de voorbereidingschool en de kweekschool (Präparande und Seminar) trad ik in 1885 in den volksonderwijzers-stand als een man, die van den eersten dag af van de welwillendheid der autoriteit niet al te veel te lijden had. Maar, tot haar eer zij het gezegd, zij was voor mij een stiefmoeder die nooit vergat voor

kost en inwoning te zorgen. Het licht moest ik weliswaar zelf bekostigen. Daaraan heeft het mij dan ook, enkele donkere jaren uitgezonderd, in mijn vierentwintigjarige ambtsloopbaan nooit geheel ontbroken. En mocht het eens beter worden, dan zal ik mijn stiefmoeder al haar gerechtigheid vergeven.'

Wie dit leest, na de lectuur van *Drei Nächte* ten einde gebracht te hebben, moet wel tot de overtuiging komen dat hetgeen de onderwijzer Faber in de lange nachtelijke gesprekken aan zijn collega den dorpsschool-onderwijzer Kastner van zijn veelbeproefde jeugd vertelt, voor een groot deel door den schrijver zelf doorleefd is.

Het is een droevige, sombere geschiedenis: de geschiedenis van een leven, waarboven zich voortdurend onheilspellende wolken samenpakken en dat steeds bedreigd wordt door booze machten zoowel van het heden als van het verleden. Uit het verleden doemt telkens weer het beeld van de grootmoeder, wier man, die in 1849 in Baden een hooge rechterlijke betrekking bekleedde, bij de revolutionnaire woelingen dier dagen zich aan de zijde van de opstandelingen geschaard had, en, toen dezen zich overgaven, alleen tegen de vijandelijke bajonetten was ingegaan om er den dood te vinden. Sedert dat oogenblik was de grootmoeder, die zich in een uitersten hoek van Silezië had teruggetrokken, in een doffe, harde, ongenaakbare smart verzonken, die hare kinderen van haar vervreemdde, en in dezelfde wrokkende stemming was zij gestorven, 'het kruis als een hamer in de tot een vuist gebalde hand.' Die grootmoeder was als een booze geest blijven waren om het huis van Faber's ouders; aan haar weten zij al het onheil dat hen sedert achtervolgde.

Voor hemzelven was daar nog de herinnering bijgekomen aan een geliefde oudere zuster, die hij, nog klein kind zijnde, plotseling voor zijn oogen had zien sterven, zonder te begrijpen wat dit te beteekenen had. En toen hij tot de jaren was gekomen, waarin aan de opleiding tot een broodwinning gedacht moest worden en de knaap zich had voorgenomen, door zijn vlijtige studiën voor het onderwijzersambt wat vreugd te brengen in de woning, waar de vader door harden handenarbeid vruchteloos vooruit trachtte te komen en de moeder, eveneens te vergeefs,

door kerkgang en gebed de onrust, die haar kwelde, hoopte te stillen, toen moest hij ervaren dat de booze geesten die in het ouderlijk huis rondwaarden, evenmin te bezweren waren, als die andere machten, welke het er op toelegden zìjn vrijen geest aan banden te leggen.

Want, al werden de vermetelheid, de durf, de geest van oppositie, die hij van zijn vader geërfd had, lang in bedwang gehouden door wat er van zijn moeder in hem was, eens zou ook hij in opstand komen tegen wat hem op de door de katholieke geestelijkheid bestuurde school, waar hij zijn opleiding tot onderwijzer ontving, als een onderdrukking van den vrijgeboren mensch tegen de borst stuitte.

Het kind van een van socialistische neigingen verdachten vader kon in de oogen van de over hem gestelden geen goed doen: zijn vrijmoedig woord, zijn onafhankelijke zin waren hun een ergernis. En zoo ontstonden er telkens botsingen. Zijn medescholieren hadden zich gewend het hoofd te buigen, in slaafsche onderworpenheid zich te bukken, ook waar een onrechtvaardige berisping hen trof of koude tucht hun meest onschuldige spelen kwam verstoren. Faber kon dit niet. Hij bleef het hoofd rechtop houden, sloeg den blik voor den onrechtvaardig bestraffende niet neer. Maar het revolutionnaire bloed bruiste na zulke voorvallen slechts te heviger in hem op, en bracht hem vaak in een toestand van verbittering en machtelooze woede. Wat in hem omging na een van die gebeurtenissen vertelt Faber in de tweede nacht aan zijn vriend Kastner aldus:

‘Wahrhaftig da stand ich grosser Junge mitten auf dem Kirchplatz und weinte. Aergerlich riss ich mit dem Aermel der Jacke die Tränen aus den Augen. Dann wandte ich mich um und spähte, ob irgend jemand dastehe und sich über mich lustig mache. Ich wäre in blindem Zorn über ihn hergefallen. Wie ich mit meinen Blicken so in Streitlust umherstöberte, kam ich an das vergoldete Bild des gekreuzigten Menschenfreundes, das an einem mässigen Kreuze vor der Mitte der Kirchenfront hing. Die Schatten der kahlen Zweige der beiden Ahornbäume lagen wie blutschwarze Striemen über seinem Leib. Aber in unermüdlicher Wehrhaftigheit beschützte er mit ausgebreiteten Armen sein Haus. Die Mauer der Kirche hatte hinter seinen Rücken einen tiefen

Riss, vom Dachfirst bis in die Grundmauern, doch der Heiland wusste davon wohl noch nichts; denn sein Antlitz strahlte wie immer vol göttlicher Sicherheit. Ich bemerkte den Schaden heute zum ersten Male und eine seltsame Ruhe kam in mich. Nicht, als ob ich die eben erlittene Züchtigung als berechtigt anerkannt hätte; ein kühler, unbegreiflicher Trost floss in mein Herz. Grübelnd ging ich von dannen.....

Zuletzt überfiel es mich wieder: Die Kirche hat ein Riss vom Dach bis in den Grund.

Sonderbarerweise nahm ich das als die Erklärung der pfarrherrlichen Lieblosigkeit hin.'

Maar wat hem dan ook telkens weer in de gedachte komt en diep ontroert is, dat hij door dit alles zijne ouders, vooral zijn vrome moeder, verdriet doet niet alleen, maar ook het oogenblik vertraagt waarop hij hen door zijn arbeid kan ondersteunen. Telkens is hij, in zulke aanvallen van 'seelischen Wundfieber', op het punt zijn studie voor onderwijzer op te geven; maar dan is het weer de stem van zijn moeder die het oproer in zijn ziel tot bedaren brengt en hem zich weer aan het werk doet zetten, al is het dan ook, dat, bij het van buiten leeren van Bijbel en katechismus, hij meer dan eens een innerlijke stem hem hoort toeroepen: Dat alles is niet waar! 'Dan lächelte ich triumphierend' - vertelt hij -, 'als habe ich etwas Wichtiges gefunden, und gieriger verschlung ich allen religiösen Lernstoff, nur um mir immer von neuem die Beteuerung geben zu können, dass man das alles den Menschen nur vormache. Den Beweis für diese rein mechanische Leugnung lieferte mir vor der Hand allein meine schlimme Erfahrung.'

Van de voorbereidingsschool (Präparande) vertrekt de aanstaande onderwijzer naar het Seminar. Daar in het koude grijze gebouw, waar men de leerlingen 'in Unmündigkeit erhielt und jede freie Bewegung erdrosselte' wordt hetzelfde systeem toegepast, het systeem 'der Zerstörung und Unterjochung.' Nader beschrijft de verteller dit aldus:

'Door zijn hooge gangen sloop een piëtistische stiklucht. Een vroomheid en eerbaarheid, waaraan alle leven vreemd was, hokte in alle hoeken, sprak uit alle gezichten. De leeraren stapten in stijve geestelijke waardigheid daarheen en veroorloofden zich enkel achter gesloten deuren te lachen. Zij troonden zoo ver

weg in een wolk van ongenaakbaarheid, dat geen van hen, die onder hunne leiding heette te staan, het waagde zijn zorgen voor hen bloot te leggen, en in den nood om raad te vragen. Met gebed stond men op, met gebed at men, sliep men in, en dat alles niet tengevolge van een zachten dwang van oprechte vroomheid, neen, onder "der mürrischen Stirn" van een star gebod. Een sigaar rooken was een grove buitensporigheid, een glas bier drinken zwelgerij, over een meisje spreken onkuischheid... Het was een militaire drilschool der godzaligheid, een klooster in den vorm van een kazerne, en daarom behoorde zij tot de modelinrichtingen. Zooals het hier was, is het wel in de meeste opleidingsscholen voor onderwijzers. Men leidt de jongelieden op tot servilisme, daarom zijn ook nergens de slaafsche geesten (Bedientenseelen) zoo talrijk als in Pruisen.'

Men voelt het, hier spreekt een, die aan den lijve en den geeste ervaren heeft, wat zulk een opvoeding maakt van een vrijheid- en waarheidlievenden jongen man; hoe zij de nobelste gevoelens verstikt, en ook den van nature meest vrijzinnigen mensch, wil hij niet voor goed zijn carrière bederven, dwingt tot een angstvallig geven en nemen, dat ten slotte aan zijn geest een plooi geeft, die het leven er nooit uit zal kunnen strijken.

Een korte poos komt Faber in aanraking met den grijzen Willmann, den eenzame, die zich in een torenkamer, hoog op een der wallen van het stadje heeft teruggetrokken en daar in een geheime kast de werken der mannen van het vrije denken: Spinoza, Renan, Darwin, Ranke bewaart, waaruit hij zijn geestelijk voedsel put, al waarschuwt hij ook zijn jongen vriend: 'Den Gott können sie Dich so weinig lehren, wie irgend wer auf der Welt, den musst Du in Deinem eigenen Herzen erleben.'

Welk een invloed dit op hem heeft, tot welk een dubbel leven zijn geest daardoor geraakt, teekent Stehr op deze wijze:

'Als der Frühling über unsere Stadt sank, war aus meinem blühenden Kinderglauben eine Schar grauer, sonnenloser Schemen geworden. Ich hütete sie sorgsam aus Klugheit an meiner Oberfläche und schob die gewohnten religiösen Worte wie Marionetten am Draht meines Willens aus und ein. Drunten in mir, fern, lag das neue Erkennen und Fühlen, ein geheimer Garten, mein Hoffen, mein Frieden. Diese seelische Zweiteilung hatte sich ohne

mein Zutun vollzogen und erfüllte mich anfangs mit geheimer Freude. Je mehr aber die lebendige Welt meiner Wesenheit in die Tiefe sank, je mehr die alten Strassen meiner Enpfindnngen, Betrachtungen und Urteile verödeten, desto peinigender wurde dieser Zustand.'

Een sterke persoonlijkheid kan ook na zulk een opleiding - indien het een opleiding heeten mag! - en onder zulke omstandigheden met geweld de ketenen breken die men hem heeft aangelegd en, als een voorganger der Vrije Gedachte, zich zijn eigen weg kiezen, dien hij zonder aarzelen ten einde loopt. Maar het kan ook gebeuren, dat hij een 'wegloses Leben' blijft leven, dat hij eenzaam en 'notvoll' blijft kampen, dat in de duisternis die hem omringt, het licht dat hij voor zich zelf ontstak zwak blijft flikkeren.

Zoo is het te verklaren, dat de jonge man, dien wij in den aanvang van dit boek, vóór zijn ontmoeting met den collega, aan wien hij in de nachtelijke uren zijn geschiedenis zal vertellen, aantreffen als onderwijzer in den versten uithoek van Silezië, te midden van een arme weversbevolking, wanneer hij op de onderwijzersvergadering eene rede houdt over 'hulpmiddelen bij de opvoeding van kinderen', haast schroomvallig zijn, in dien kring als revolutionnair en onchristelijk klinkende, beschouwingen voordraagt; zoo ook te verklaren dat, wanneer de slotwoorden van zijn betoog ('Wir sollen die Kinder nicht von sich, sondern zu sich - von uns erlösen. Seien wir demütige Diener, dass jeder Mensch zu seiner Freiheit gelange.' u.s.w.) met ontzetting zijn aangehoord, hij, half zwijgend, half toegevend, het protest van den geestelijke die de vergadering voorzit langs zich heen laat gaan.

Het donkere leven, waarvan Faber verhaalt, is een oogenblik verhelderd geworden door een stil vriendelijk meisjesgelaat, dat hem aan zijn vroeg gestorven zuster herinnert. Voor een deel mag het die herinnering geweest zijn, maar voor een veel grooter deel was het zeker het gevoel, zijn leven eerst te moeten vrijmaken van hetgeen het terneerdrukte en in verwarring bracht, eer hij daarin een plaats mocht geven aan eene die het met hem deelen zal, dat hij, beurtelings aangetrokken en afgestooten door de liefkoozingen van het naar liefde dorstend kind, haar ten slotte haars weegs liet gaan.

Tegenover zijn vriend Kastner verwijt Faber zich, deze Wally,

die na hun afscheid spoorloos verdwijnt, in het ongeluk te hebben gestort. Hij gevoelt aan een ander te moeten goedmaken wat hij aan haar misdaan heeft. Daarom acht hij dan ook zijn gedragslijn voorgeschreven tegenover het bekoorlijke dochtertje van den armen wever, Liese Plaschke, die hem in zijn eenzame onderwijzerswoning bedient, en die, hoe onderdanig zij zich ook gedragen moge tegenover haar heer en meester, niet verbergen kan, en het door blik en gebaar en een half gestameld woord op argeloos-roerende wijze uitspreekt, dat in haar half nog kinderlijk, half reeds vrouwelijk gemoed een teerder gevoel voor hem is ontwaakt.

Hij moet ook haar verlaten en mèt haar het eenzame, van de wereld afgesneden dorp, waar hij, in de biecht van drie nachten zijn gansche leven nog eens doorlevend, de kluisters van het verledene van zich afschuddend, den ‘Mann des halben Weges’ heeft afgelegd, om zijn leven van onderop nieuw op te bouwen en den menschen een nieuw weten en een nieuw verlangen te brengen.

Zullen wij den held van *Drei Nächte* in dat nieuwe leven weer ontmoeten? Weer genieten van de kunst van Hermann Stehr, den eenvoudigen dorpsschoolmeester; van zijn rustigen, ernstigen verhaaltrant, zijn zielkundig zoo juiste en scherp omlijnde karakterteekening? (Hoe prachtig is niet, naast het beeld van den jongen man, dat van zijn moeder in hare onbuigzame vroomheid en haar innige liefde voor haar ongeloovig kind!)

In de autobiografische schets, die ik aanhaalde, is nog niet de man aan het woord, die reeds bereikt heeft waarnaar hij streeft; ‘mocht het eens beter worden’ spreekt nog van onvervulde idealen.

Maar, waarvan Hermann Stehr later ook nog zal hebben te vertellen, wij weten dat wat hij ons aanbieden zal, mannenkost zal wezen, die op de tong bijt en het hart verwarmt.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

‘Elektra’ van Richard Strauss.

Zoo heeft dan deze druk besproken schepping op het gebied der muzikaal-dramatische kunst eindelijk ook haar intrede in ons land gedaan.

Aan den ondernemingsgeest in de Residentie komt de eer toe, hier het initiatief te hebben genomen, en de uitslag der bemoeiingen heeft bewezen, dat het vertrouwen op eigen energie en op de medewerking van in den Haag aanwezige muzikale krachten (orkest en koor) daarbij niet beschaamd is geworden.

Men kan gerust zeggen, dat deze eenige voorstelling van Strauss' *Elektra*, over het geheel genomen, uitmuntend geslaagd is. Over het verloop daarvan, over de velerlei daarbij betoonde huldigingen, alsook, voor zoover dit naar het uiterlijke te beoordeelen is, over den indruk, door het werk op het publiek gemaakt, hebben de dagbladen reeds alles gezegd, wat er van te zeggen viel. Ik kan hieraan nog toevoegen, dat alles ook is afgeloopen tot volkomen tevredenheid van den componist zelf, onder wiens leiding een paar der laatste repetities en de uitvoering plaats hadden. Met veel waardeering heeft hij zich omtrent de voorbereiding en de prestaties der bij de opvoering medegewerkt hebbende Nederlandsche elementen tegenover mij uitgelaten en dit later nog bevestigd door zijn in enkele couranten opgenomen brief aan den directeur en de leden van het Residentie-orkest.

Verdere beschouwingen over die opvoering kunnen dus, dunkt mij, hier overbodig geacht worden; maar wel bestaat er m.i. aan-

leiding om in een bespreking te treden over den beroemden toonkunstenaar en zijn werk. Want Strauss is thans ontegenzeggelijk de meest gevierde componist in Duitschland, en dikwijls wordt hij als maatstaf genomen van de beteekenis, die genoemd land tegenwoordig in de muzikale compositie heeft.

Wilde men de groote eigenschappen van den componist Strauss in het kort samenvatten, dan zou men, volgens mijn gevoelen, kunnen zeggen, dat hij is: een verbazend beheerscher der muzikale techniek in haar geheelen omvang, een op instrumentaal gebied geniaal colorist, en een groot psycholoog, waar het geldt de stemmingen, die in het een of ander dichtwerk worden uitgedrukt of (waar er van het drama sprake is) in het gemoed der handelende personen liggen opgesloten, door de muziek weer te geven.

De kiemen van die eigenschappen treden reeds in zijne vroegste composities te voorschijn. Als een tweede Mozart componeerde hij reeds op zijn zesde jaar. Zijn vader, een uitmuntend hoornist, lid van het orkest der Hofopera te München, beknorde hem dikwijls om zijn telkens nieuwe dissoneerende harmonieën (daar schijnt hij dus toen al liefhebberij in gehad te hebben) en wees hem op Mozart, maar de leermeester van den jongen Richard, hoewel zelf een conservatief in muzikale zaken, nam zijn leerling in bescherming en zeide tot den ouden Strauss: ‘Als Mozart nu leefde, zou hij ook anders componeeren dan op het einde der achttiende eeuw’. Voor hem, die Mozart's werken nauwkeurig bestudeerd heeft, is het overigens geen geheim, hoe vol van nieuwe dissoneerende harmonieën diens werken zijn; voller zelfs dan die van Beethoven, wiens originaliteit vaak meer in den rhythmus dan in de harmonie ligt.

Op achttienjarigen leeftijd schreef Strauss zijn eerste symphonie, die, toen de partituur daarvan verscheen, in de muzikale kringen van Duitschland groot opzien baarde, vooral wegens de daaruit blijkende zekerheid ten opzichte van den vorm, van het contrapunt en van de behandeling der orkestmiddelen. Vóór dien tijd had hij echter reeds een strijkkwartet, concerten voor viool en hoorn, een violoncelsonate, klavierstukken en liederen gecomponeerd, van welke vooral het kwartet de aandacht trok wegens de groote kennis, die een zoo jeugdige musicus daarin ten aanzien van den stijl dezer kunstsoort reeds aan den dag legde.

De technische vaardigheid, de 'beheersching der materie' - om een meer algemeenen term te gebruiken - heeft zich bij Richard Strauss in den loop der jaren op zeer krachtige wijze ontwikkeld, en zij is, naast zijn opmerkelijke begaafdheid als instrumentaal colorist, wel datgene, wat men over het algemeen in zijne toonscheppingen het meest bewondert.

In zijn eersten tijd heeft Strauss zich als componist in de richting van Brahms bewogen. Zijn Serenade voor blaasinstrumenten, door Hans van Bülow het eerst in Meiningen ten gehoore gebracht, zijn *Burleske* voor piano en orkest, zijn kamermuziek en zijne liederen behooren alle tot de absolute muziek. Daarna ging hij zich, op raad van den toonkunstenaar Alexander Ritter, op de *Programmamuziek* toeleggen.

Tot hetgeen hij in dit genre componeerde behoort reeds de symphonie-fantasie 'Aus Italien', waarin hij zijne in Italië verkregen indrukken in muziek tracht weer te geven. Doch meer nog kunnen tot de programmamuziek gerekend worden de daarna volgende werken, geschreven in den door Franz Liszt uitgedachten vorm der 'Symphonische Dichtung', met name: *Don Juan*, *Macbeth*, *Tod und Verklärung*, *Don Quixotte*, *Also sprach Zarathustra*, *Heldenleben*.

In al deze werken is het de moeite waard, den loop der ontwikkeling na te gaan, waarvan ik hierboven sprak, en tevens te zien, hoe de componist zich langzamerhand losmaakt uit de ketenen der traditie en zich een eigen weg baant.

Is er bij hem eerst nog een soort van *Compromis* tusschen symphonievorm en den vrijen vorm der 'Symphonische Dichtung', later vallen de ketenen van het schoolsche geheel af, en de jonge componist treedt vrij de wereld binnen, die hij voor zich heeft uitgekozen.

Vooral treft dit in *Don Juan*, waaraan een gedicht van Lenau te gronde ligt. Hier zijn de toonkleuren al veel sterker dan in de daaraan voorafgaande orkestwerken van Strauss. De rijkdom van gedachten is er buitengewoon groot, en in de partituur komt reeds bijzonder veel voor van hetgeen men in onzen tijd veelal *Musik als Ausdruck* gelieft te noemen, maar dat ik veeleer met den naam van *mozaiekwerk* zou willen bestempelen, als zijnde het hierbij eigenlijk aangelegd op het zoo minutieus mogelijk muzikaal weer-

geven van de stemming, die er niet alleen in een gedicht maar zelfs in elken zin, in elk woord (men zou haast zeggen ‘in elke lettergreep’) van dit gedicht schuilt. Bij Strauss' liederen komt dat niet zelden voor, en ook zijn muziekdrama's zijn er niet vrij van.

In *Also sprach Zarathustra*, *Don Quixotte* en *Heldenleben*, alsook in het orkestwerk dat ‘Till Eulenspiegel's lustige Streiche’ tot titel heeft, treedt de eigenaardigheid van Strauss' buitengewoon talent meer en meer te voorschijn.

Het vermogen van Strauss om door de instrumentale muziek bepaalde indrukken weer te geven, groeide met het jaar aan, en in elk zijner ‘Symphonische Dichtungen’ treffen ons nieuwe effekten, hoewel het niet te ontkennen valt, dat de componist daarbij ook menigmaal grijpt naar buitengewone middelen, die op den toehoorder geen aangenamen indruk maken. En telkens zoekt hij een zwaardere taak.

Is het wonder, dat de man, die zich meer en meer toelegde op het verkrijgen van een zoo duidelijk mogelijk uitdrukkingsvermogen in muziek, zich ook tot het muziekdrama aangetrokken gevoelde? Men zou haast willen vragen: hoe komt het, dat hij zich niet reeds vroeger tot dat genre wendde? - Voor hem echter, die weet, hoe zeldzaam een goede, effektvolle operatekst is, behoeft dit geen verklaring.

Strauss' eerste werk van dien aard is het muziekdrama *Guntram*, dat in 1894 voor de eerste maal (te Weimar) werd opgevoerd. De componist vervaardigde er zelf den tekst van en ontleende zijn onderwerp aan een sfeer, waaruit ook Wagner's *Tannhäuser* is voortgekomen. Zoo verwondert het ook niet, dat hij bij de bewerking van zijn drama onder den invloed van den Bayreuther meester stond, en er zoowel in den tekst als in de muziek van deze schepping iets ‘wagnerisch’ ligt. Maar het merkwaardigst is wel, dat reeds in dit eerste tooneelwerk van Strauss dezelfde trek ligt, die wij bij zijne orkeststukken konden constateeren, namelijk: het minutieus uitwerken van het psychologisch element.

Daarop is in al de drama's, die wij tot heden toe van Strauss bezitten, bijzonder zijn aandacht gericht. Een zijner commentatoren zegt van het derde bedrijf der opera *Guntram:* ‘Bezüglich der Technik der Gestaltung (hij bedoelt hier den tekst) kann für diesen Akt der zweite Akt des *Tristan* als Vorbild genannt werden. In

einer für die musikdramatische Literatur wohl beispiellosen Weise ist in den genannten Akten die dramatische Handlung rein psychisch gehalten. Sie spielt sich nur in der Seele der agierenden Personen ab, und nur an den jeweiligen Höhe- und Wendepunkten der psychischen Entwickelung tritt ein dramatischer äusserer Vorgang ein.'

Natuurlijk kon het niet uitblijven, dat die overeenkomst met Wagner in dichterlijk opzicht ook van invloed was op de *muzikale* behandeling van het onderwerp, en herinneringen aan dien meester ook in de muziek van Guntram hier en daar te bespeuren zijn, waarover de critiek niet heeft nagelaten het hare te zeggen.

Of dit laatste nu de aanleiding is geweest, dat Strauss het op dramatisch gebied in een andere richting is gaan zoeken, is natuurlijk niet te constateeren; maar een feit is het, dat zijn tweede tooneelwerk, *Feuersnoth*, van geheel ander allooi is dan het eerste.

Het is een soort van 'Ueberbrettl'-kunst, waarbij Ernst von Wolzogen (naar het schijnt, eenigszins met medewerking van Strauss) den tekst vervaardigd heeft. Zoowel in dien tekst als in de muziek spelen overmoed en schalksheid een voorname rol, en zelfs de parodie en stekeligheden ontbreken niet. Bij de verschijning van dit tooneelstuk waren er, die beweerden, dat Strauss hier in zijn muziek met de toehoorders nu en dan een loopje heeft genomen, dat het soms schijnt, alsof de componist met de muzikale grammatica den spot drijft - en nog andere dergelijke opmerkingen. Kortom, dit werk was voor velen een teleurstelling.

Na Guntram en Feuersnoth kwam Oscar Wilde's *Salome*. De muzikale bewerking van dit tooneelstuk heeft Strauss een wereldberoemdheid gegeven, die zijn instrumentale muziek hem wellicht nooit, althans niet in zoo hooge mate, zou verschaft hebben. Het is dan ook niet te verwonderen, dat de componist, na het phenomenale succes, dat aan dit muziekdrama te beurt viel, zijne schreden verder zette op het pad der dramatische muziek. Ditmaal viel zijn keuze op een der beroemdste stoffen der Grieksche oudheid, *Elektra*, door een modern literator in een nieuw kleed gestoken.

Het treurspel in één bedrijf van Hugo von Hofmannsthal, waarvoor Strauss de muziek gecomponeerd heeft, behandelt een episode uit de Grieksche mythe van het geslacht der Pelopiden - het door het noodlot vervolgd geslacht, waarop Schiller's woord:

‘Das eben ist der Fluch der bösen That,
Dass sie, fortzeugend, immer Böses muss gebären,’

van toepassing is.

Atreus' zoon Agamemnon, uit voornoemd geslacht gesproten, keert na den val van Troja in zijn paleis te Mykenae terug en wordt door zijn vrouw Klytaemnestra en haar minnaar Aegisthos verraderlijk gedood. In Agamemnon's zoon Orestes echter, die door zijn liefderijk zorgende zuster Elektra, om hem te redden, naar haar oom Strophios, koning van Phokië was gezonden, groeide een wreker op. Met Pylades, zijn trouwen vriend, ging hij, nadat er tien jaren verloopen waren, naar Mykenae om den moord, op zijn vader gepleegd, te straffen. Eerst trok hij echter naar Delphi, om de godspraak over zijn voornemen te raadplegen. Daar kreeg hij ten antwoord: ‘Zoo door de goden geen ander persoon is aangewezen, vordert de schim des vaders de wrekende daad van de hand des zoons.’

Als vreemdelingen komen de vrienden dan te Mykenae aan. Zij overhandigen aan Klytaemnestra een lijkbus en berichten, dat deze de asch van den overleden Orestes bevat. De ontaarde moeder, die altijd bevreesd was geweest voor de wraak van haar zoon, kan met moeite haar vreugde over deze tijding verbergen. Orestes draalt nog, zijn voornemen ten uitvoer te brengen, doch Elektra, in hem haar broeder herkennende, blaast den gloed van zijn toorn aan, en Pylades herinnert hem aan de uitspraak van Apollo.

Zoo viel Klytaemnestra door de hand van haar zoon, en Aegisthos is het tweede offer. Maar uit het schimmenrijk doemen de Eumeniden op, die de wroeging van het geweten verpersoonlijken. Voor haar vlucht de moordenaar en zoekt toevlucht bij den god te Delphi. Ook daar echter vervolgen hem de vreeselijke gedaanten, als speurhonden, die bloed ruiken, en dringen zelfs tot in den tempel door. Maar nu moeten zij hun prooi laten varen, want Apollo, die met zijn pijl verderf toezendt, bedreigt hen. Den ongelukkigen Orestes wordt het bevel gegeven om naar Tauris te gaan, in het land der barbaren, en het heilige beeld van Artemis vandaar naar Hellas te brengen. Daar vindt hij zijn zuster Iphigeneia, die in vroegere dagen door de godin daarheen was gevoerd om haar voor den op het geslacht van Pelops rustenden vloek te bewaren.

De reine, aan de godin gewijde priesteres reinigde haar broeder van de bloedschuld, en met het beeld der godin keeren beiden naar het geliefde vaderland terug.

Dat is in korte trekken de inhoud van de hier bedoelde mythe. Grieksche dichters als Aeschylos en Sophokles hebben haar in hunne respectieve tooneelwerken: de trilogie *Oresteia* en *Elektra* op grootsche wijze behandeld. In eerstgenoemd werk wordt de geschiedenis in haar geheel weergegeven, bij Sophokles is de persoon van Elektra meer het middenpunt der handeling, begint het stuk met de komst van Orestes te Mykenae en ontbreken de Eumeniden. Thans is er een dichter onder ons opgestaan, die, hetzelfde onderwerp kiezende, de stof in een nog beknopteren vorm gedrongen heeft.

Het Duitsche Witzblatt ‘Jugend’ legde onlangs den librettist van Strauss' ‘Elektra’, Hugo von Hofmannsthal (daar ‘Hoffmannstropfen’ genoemd), de volgende woorden in den mond: ‘Ich habe Sophokles zu dem berühmtesten Manne des Alterthums gemacht. Hat der Kerl ein Glück!’ In deze woorden ligt waarheid. Wat kende men, buiten de geleerde wereld, vóór het verschijnen van Strauss' partituur, van Elektra, zooals die ons door een van Griekenlands grootste dramatische dichters voor oogen werd gesteld? Eerst de opera - of, wil men liever, de muziektragedie van Strauss heeft velen er toe gebracht, hun Sophokles, hun Aeschylos weder op te slaan en na te gaan, hoe deze oude dichters de stof behandeld hebben.

In de trilogie van Aeschylos, waarvan de deelen heeten: *Agamemnon*, *het Doodenoffer*, *de Eumeniden*, ziet men de schuld ontstaan; de wraak en daarna het zoenoffer volgen. De personen handelen allen volgens begrijpelijke motieven, het is een aaneenschakeling van logische gevolgen. Evenzoo is het in Richard Wagner's *Ring des Nibelungen*, waarin men de vreeselijke gevolgen der door Wotan aangegane schuld in alle deelen van het werk kan vervolgen en de ‘Sühne’ ondervindt in de zich voor allen opofferende liefde van Brünnhilde.

De ‘Elektra’ van Hofmannsthal daarentegen is een fragment, dat onbegrijpelijk blijft voor hem, die de vóórgeschiedenis, waarover in het stuk met geen enkel woord gesproken wordt, niet kent. De handelingen der personen zijn onduidelijk, omdat men

er de motieven niet van kent. De misdaad van Klytaemnestra zou onbegrijpelijk zijn, wanneer men niet wist, dat zij in verband stond met voorafgaande gruweldaden in deze bloedige trilogie. Wat heeft de 'edele koning Agamemnon', die hier door zijn kinderen beweend en gewroken wordt, gedaan? Hij heeft toegestemd, dat zijn dochter Iphigeneia in Aulis ter slachtbank gevoerd werd - uit staatsbelang - en na het beleg van Troja een andere vrouw, Kassandra, in zijn huis gebracht. Zoo heeft hij Klytaemnestra als vrouw en als moeder doodelijk beleedigd.

De schuld van Elektra wordt in het stuk van Hofmannsthal geboet door haar dood, maar de schuld van Orestes, den moedermoordenaar, blijft ongewroken, daar men het derde deel der trilogie: *De Eumeniden*, mist. Zóó als het stuk van Hofmannsthal dáár ligt, is het een tragedie van de wraak, maar van een wraak die alleen begrijpelijk is, wanneer men het voorafgaande en het volgende kent.

Toen ik Richard Strauss vroeg, waarom hij niet de geheele trilogie gecomponeerd had, antwoordde hij: 'Ik heb al genoeg gehad aan dit eene gedeelte. Het was een verschrikkelijke taak. Denk toch eens: de muziek, die men zich in het algemeen als vertolkster van troost, vrede, liefde, voorstelt, bijna uitsluitend te moeten gebruiken tot uitdrukking van haat, wraak en vernietiging!'

Hier bevestigt Strauss de waarheid van het gezegde van Richard Wagner: 'Ich kann den Geist der Musik nicht anders fassen als in der Liebe!' De juistheid dezer woorden blijkt uit Wagner's werken, van den *Fliegenden Höllander* af tot *Parsifal* toe.

Men zou kunnen vragen, waarom Strauss dan een onderwerp heeft gecomponeerd, van welks ongeschiktheid ter muzikale compositie hij zelf verklaart overtuigd te zijn. Ik geloof, dat het antwoord hierop aldus zou kunnen luiden: Het ongewone, het bijna onmogelijke van de taak heeft den genialen technicus geprikkeld, om te beproeven, hoe ver de macht van zijn beschrijvende muziek reikte, hoe ver zijn muzikaal uitdrukkingsvermogen gaat.

Men moge het betreuren, dat Strauss tot heden niet den dichter gevonden heeft, die hem het werkelijk voor de toondichting geschikte drama - 'qui appelle la musique comme les fruits mûrs appellent les oiseaux', zooals Berlioz het uitdrukte, - kon geven, toch zal men het groote talent van den componist moeten bewon-

deren, die door zijn meesterschap over muzikale vormen en instrumentatie een muziekdrama als ‘Elektra’ heeft mogelijk gemaakt.

De voornaamste gedeelten in het gedicht van Hofmannsthal zijn de monologen van Elektra, hare gesprekken met Klytaemnestra en met haar zuster Chrysothemis, en het tooneel, waarin zij en Orestes elkander herkennen. In al deze scènes heeft de dichter den componist volop gelegenheid gegeven om aan zijn drang tot muzikale karakterteekening te voldoen en van zijn groote kunst daarin te doen blijken. In sommige momenten (maar zij zijn schaarsch) heeft hij hem ook in staat gesteld, andere snaren dan die van woesten hartstocht en wraakzucht te doen trillen, o.a. bij Chrysothemis en zelfs een enkele maal bij Elektra, namelijk daar, waar bij deze een zachtere, om niet te zeggen weemoedige stemming, opkomt.

Dat alles heeft Strauss uitgedrukt door zeer karakteristieke motieven, door geniale bewerking dier motieven, door orkestrale fijnheden en orkestraal coloriet.

Opmerkenswaardig is bijvoorbeeld het door korte, sterk geaccentueerde motieven weergeven van Elektra's onrustigen en wraakzuchtigen aard, waarmede wij reeds in den aanvang van het stuk kennis maken, en daartegenover de uitdrukking van het wezen van Chrysothemis door een zonnig, frisch motief, dat door het geheele drama heenloopt en een scherpe tegenstelling vormt met Elektra's hoofdmotief - een contrast dat natuurlijk het sterkst uitkomt in den dialoog der zusters.

Niet minder treffend is de muzikale uitdrukking in het tooneel, waar Orestes en Elektra elkander herkennen, en in het daaraan voorafgaande tooneel. Wat is er gebeurd? Chrysothemis komt aan hare zuster vertellen, dat de tijding van Orestes' dood zich in het paleis verspreid heeft. Zij barst in weeklachten uit, maar Elektra, die alleen aan hare wraak denkt, wil er niet van hooren. ‘Es ist nicht wahr! es ist nicht wahr!’ roept zij herhaaldelijk uit. Dan bemerkende, dat het bericht niet meer in twijfel te trekken is, zegt zij tegen hare zuster: ‘Nu moeten wij beiden het doen.’

C h r y s o t h e m i s :
Was, Elektra?

E l e k t r a :

(leise)

Am besten heut', am besten diese Nacht.

C h r y s o t h e m i s :
Was, Schwester?

E l e k t r a :
Was? Das Werk, das nun auf uns gefallen ist,

(sehr schmerzlich)

weil er nicht kommen kann.

C h r y s o t h e m i s :

(angstvoll steigernd)

Was für ein Werk?

E l e k t r a :
Nun müssen du und ich
hingehn und das Weib und ihren Mann erschlagen.

'Spreekt gij van onze moeder?' - vraagt Chrysothemis huiverend.

'Ja, - zegt Elektra wild - van haar en van hem. En wij beiden moeten het doen.'

Maar Chrysothemis verzet zich nu heftig daartegen, en niettegenstaande de groote overredingskracht, die haar zuster aanwendt, weigert zij beslist, tot zulk een daad mede te werken, en neemt de vlucht.

'Dan zal ik het alleen doen!' zegt Elektra, die haar zuster een vervloeking achterna zendt. Zij begeeft zich naar de plek bij den ingang van het paleis, waar onder den grond de bijl verborgen ligt, waarmede haar vader gedood is, en welk wapen zij thans gebruiken wil om dien moord op de daders te wreken.

Terwijl zij daarmede bezig is, betreedt Orestes het tooneel. Broeder en zuster herkennen elkander niet. Hij doet het voorkomen, alsof hij te Mykenae is verschenen om de tijding te brengen van haars broeders dood. Elektra laat nu het eerst blijken, wie zij is, maar vraagt tevens naar zijn naam. Op dat zelfde oogenblik komt de oude dienaar aangeloopen, gevolgd door drie jongere dienaren; zij werpen zich voor Orestes op de knieën, kussen zijne voeten en handen en den zoom van zijn kleed - en nu raadt Elektra alles.

Dit en het daarop volgende tooneel tusschen broeder en zuster zijn werkelijk aangrijpende momenten; ook in muzikaal opzicht.

Als een *oase* in de woestenij van klanken komt ons de melodie voor, waarin Elektra tegenover Orestes hare gewaarwordingen uitdrukt en die aanvangt met de woorden:

> Orest! Orest! Orest!
> Es rührt sich niemand! O, lass deine Augen
> mich sehn, Traumbild, mir geschenktes
> Traumbild, schöner als alle Träume!
> Hehres, unbegreifliches, erhabenes Gesicht,
> o bleib' bei mir!.....

Te ontkennen is het echter niet, dat men hier meer onder den indruk komt van de tonen van het orkest dan van den zang.

Ook de uitroep ‘Mein armes Kind! ich weiss, es schaudert dich vor mir’ en de vraag: ‘Verstehst du's Bruder?’ in dezen monoloog treffen door het intensieve der muzikale uitdrukking. Daarbij moet echter in aanmerking genomen worden, dat de persoon van Elektra ons hier voor een oogenblik sympathieker wordt. Een en ander schenkt ons een ware verademing te midden van al het stormachtige en afschuwwekkende, dat wij in dit muziekdrama doorleven, en van de heftige woord- en toonaccenten, waaraan dichter en componist het waarlijk niet laten ontbreken.

Van de herkenningsscène mag niet onvermeld blijven, dat het optreden van Orestes vooral imponeert door de wijze, waarop Strauss hier de koperen blaasinstrumenten heeft aangewend. Hij voelde blijkbaar het gewicht van dit moment: de komst van Orestes toch beduidt voor Klytaemnestra en Aegisthos het optreden van den wreker, en dus ‘de dood’. De situatie doet denken aan het vloekmotief in Wagner's *Ring des Nibelungen*, dat zich telkens in de muziek laat hooren, waar het ‘Noodlot’ zijn rol gaat spelen.

Er komen nog andere lichtpunten, nog andere melodieuze plaatsen in dit werk voor, doch in verhouding tot den omvang der toonschepping is hun aantal gering. Bovendien kunnen wij ons niet ontveinzen, dat zij meerendeels hun waarde slechts daaraan ontleenen, dat zij te midden der wildernis van tooncombinatiën en der instrumentale hardheden wel moeten opvallen.

Dit laatste doet ons des te meer betreuren, dat Strauss, gelijk ik reeds gelegenheid had op te merken, tot nog toe den dichter

niet gevonden heeft, die hem een voor toondichting geschikt drama kon verschaffen. De keuze eener *Mythe* was anders op zichzelf geen verkeerd denkbeeld. Hier moge nog eens in herinnering gebracht worden hetgeen Richard Wagner in zijne geschriften dienaangaande gezegd heeft.

Nadat Wagner zich heeft uitgelaten over de valsche verhouding, waarin de zusterkunsten (dichtkunst en muziek) in de Opera van zijn tijd tot elkander stonden, gaat hij na, hoe men daarin verbetering kan brengen.

Men moet in de eerste plaats den *dichter* te hulp roepen. Het onbewuste verlangen van den dichter naar de muziek is in de meeste dichtstukken, zoowel groote als kleine, in meerdere of mindere mate te bespeuren. De dichter tracht het materiaal van het verstand, de taal der rede, zoodanig aan te wenden, dat het ook op het gevoel werkt. Gelijk dat verlangen reeds in de keuze der dichterlijke stof merkbaar is, en eerst dàt levensbeeld poëtisch wordt genoemd, in hetwelk alle slechts voor het abstract verstand begrijpelijke motieven verdwijnen, om voor de motieven van het zuiver menschelijk gevoel plaats te maken - zoo is datzelfde verlangen ook te bespeuren in den vorm en de uitdrukking, die de dichter aan zijn beeld geeft. Immers, hij tracht, zoowel door rhythmische rangschikking, als door het bijna reeds muzikale sieraad van het rijm, het gevoel als met tooverbanden te omstrikken. Zóó komt hij eindelijk op dat gedeelte van zijn gebied, dat onmiddellijk aan het rijk der toonkunst grenst. In dit rijk verkrijgt het *woord* zijn schoonsten vorm. Klemtoon, maat en rhythmus verkrijgen wiskundige vastheid en klaarheid; het gebied der tonen zet zich wijder uit; de stem neemt in hoogte en diepte, in kracht en zuiverheid toe, en zoo vermeerdert de mogelijkheid, vermeerderen de middelen, om de meest verschillende gedachten, de meest uiteenloopende hartstochten in al hare fijnste schakeeringen uit te drukken.

Zal echter een innige vereeniging van dicht- en toonkunst mogelijk zijn, dan is het noodig, dat zij elkander op de grenzen van beider gebied de hand reiken. Niet met die poëzie, welke bestaat uit beschrijvingen, abstracte denkbeelden en verstandelijke bespiegelingen, niet met die poëzie, welke ons de wereld verklaart volgens de logische wetten van het denken; niet met die poëzie, welke ten slotte philosophie is, kan de toonkunst zich vereenigen.

Zij eischt een gedicht dat de *onmiddellijke* uitdrukking van het gevoel is.

Onderzoekt men nu, welke de dramatische stof is, die aan alle vereischten van muzikale poëzie voldoet, dan vindt men die in de *Mythe*, dat volksgedicht van duisteren oorsprong, dat in alle eeuwen door groote dichters op nieuw bewerkt is. In dat gedicht verdwijnt de conventioneele, slechts voor het verstand begrijpelijke vorm der maatschappelijke toestanden bijna geheel, om plaats te maken voor het ten allen tijde bevattelijke *algemeen menschelijke*.

Alle uitvoerige beschrijvingen, welke de historische roman- of dramadichter moet geven, om een of andere gebeurtenis uit zeker tijdperk der geschiedenis duidelijk te maken, vallen in de *Sage* weg. Een Antigone, een Siegfried, een Parsifal zijn niet van dit of dat tijdperk afhankelijk; zij handelen uit zuiver menschelijke motieven en zijn daarom ten allen tijde begrijpelijk, al worden ook hunne ‘Sagen’ op verschillende tijden anders uitgelegd.

De conclusie is derhalve: geen historisch drama, geen tooneelstuk, waarin verstandelijke bespiegelingen gehouden worden, kan onderwerp zijn voor het uit alle kunsten samengestelde echte kunstwerk. Slechts de zooeven genoemde stof, de *Mythe* laat een dramatische behandeling toe, die haar volkomen voor een innige vereeniging met de muziek geschikt maakt, want zij is van dien aard, dat de handeling geen uitvoerige verklaring behoeft, en dus de grootste plaats ingeruimd kan worden aan de innerlijke motieven der handeling, aan datgene, wat Wagner de ‘Seelenmotive’ noemt. Daar wij met hart en ziel aan die motieven deelnemen, zijn zij het ten slotte alleen, die ons de noodzakelijkheid der handeling verklaren.

Wenschen wij Richard Strauss toe, dat hij eens een betere gelegenheid dan deze moge vinden, om te toonen, dat hij van het bovenvermelde doordrongen is.

Tot besluit der beschouwingen over ‘Elektra’ nog een paar opmerkingen omtrent de samenstelling van het orkest in dit werk.

Het munt uit door grooten klankrijkdom en verscheidenheid van *timbre's*. ‘Im Grossen und Ganzen’ is het 't *Nibelungen*-orkest van Wagner, met overname ook van diens kwartet van tenor- en bastuba's, van de bastrompet, de contrabas-bazuin en de contrabastuba's. Doch daaraan voegt Strauss nog toe een nieuw instrument,

de ‘Heckelphon’, een tenorhobo genaamd naar den uitvinder Heckel in Biebrich, en twee door Mozart veel aangewende, maar later in het vergeetboek geraakte instrumenten: *basset-hoorns*. Door deze toevoeging heeft men in de familie der hobo de volgende, een toonomvang van bijna zes octaven beheerschende instrumenten verkregen: 2 hobo's, 1 althobo, 1 Heckelphon, 3 fagotten, 1 contrafagot; in de familie der clarinet: 1 Es-clarinet, 4 B- en A-clarinetten, 2 bassethoorns en 1 basclarinet. Evenzoo zijn de hoorns, door toevoeging der B- en F-tuba's, en de bazuinen door toevoeging der daarbij behoorende basinstrumenten naar de laagte toe uitgebreid. De fluiten zijn 4 in getal (inclusief de piccolo's); de slaginstrumenten bestaan uit 2 paar pauken, groote trom, bekkens, triangel, tamboerijn, castagnetten, klokkenspel en een geesel (Ruthe), waarmede de slagen op het lichaam der 5de dienstmaagd, die partij voor Elektra durft trekken, worden geïllustreerd.

Het strijkkwintet bestaat uit: 24 violen, verdeeld in 3, soms ook in 4 partijen; 18 alten, 12 violoncellen, 8 contrabassen. Voorts zijn er 2 harpen en (voor zoover er nog plaats in het orkest mocht zijn) een *celesta*.

HENRI VIOTTA.

Dramatisch overzicht.

Het Tooneel; De barbier uit Sevilla, of de onnutte voorzorgen. Blijspel in 4 bedrijven door Beaumarchais. Vertaling van Dr. Marie Loke. (Eerste voorstelling in den Kon. Schouwburg te 's Gravenhage 23 Februari).

De Nederlandsche schouwburgbezoekers kennen Beaumarchais niet. Zijn naam kwam sedert menschenheugenis niet voor op het repertoire van een Nederlandschen schouwburg.

Niet dat de vertaalwoede zich ook niet op hem geworpen had. Reeds zes jaar na de eerste voorstelling van *Le Barbier de Séville ou la précaution inutile*, welke juist honderd vijfendertig jaar geleden, den 23^{en} Februari 1775, te Parijs plaats had, verscheen te Utrecht, zonder naam van den vertaler, eene vertaling, waarvan in 1793 een tweede druk het licht zag, terwijl er intusschen in 1792 te Amsterdam eene andere vertaling van A. Soetens was verschenen. Ook Beaumarchais' *Mariage deFigaro* werd in 1786 vertaald door mevrouw de Cambon, geb. van der Werken, dezelfde die *Hamlet* en *Lear* naar Ducis vertaalde. De drama's *Eugénie*, *La mère coupable* en *Les deux amis* ontsnapten evenmin aan de achttiende-eeuwsche vertaalmanie.

Al is het niet onmogelijk dat deze vertalingen een enkele maal, door een vasten schouwburgtroep of door liefhebbers, gespeeld zijn - anders is het haast niet te begrijpen wat de vertalers er mee voor hadden -, het eenige stuk van Beaumarchais van welks vertooning ik eene beoordeeling heb kunnen vinden, is *Le barbier de Séville* dat in 1817 in den Amsterdamschen schouwburg gegeven werd, onder den titel *De barbier van Sevilie of de onnutte voorzorg*, met Rosenveldt als Figaro, Majofski als Bartolo, Kamphuysen als Almaviva en Mej. Kamphuysen als Rosine.

Het tooneeltijdschrift *De Tooneelkijker* zegt er van:

'De *Barbier* is een, wel is waar, meesterlijk *imbroglio* in den ouden smaak van het tooneel, doch is en blijft immer een stuk, dat zich noch door diep menschkundige karakterschildering, noch door kunstmatige schoonheid onderscheidt....'

En verder: 'Men gevoelt, dat een stuk, waarvan kwinkslagen, toespelingen op onderscheidene zaken en gebeurtenissen van den tijd, en eigenaardige wendingen in de taal, geene der geringste verdiensten uitmaken, veel moet verliezen in eene taal, welke niet even snel kan gesproken worden als de oorspronkelijke, en bij eene natie, meer gewoon aan doordachte redekracht, dan aan die fijne boert, welke door een geheel publiek dadelijk gevat en met eenen goedkeurenden glimlach beantwoord wordt. Zulks is dan ook het geval met dit stuk. Even zoo is het met de uitvoering gelegen: onze taal kan niet met genoegzame radheid gesproken worden, en hierdoor verliest de zamenspraak, in stukken van dezen aard, oneindig veel.'

In hetgeen de *Tooneelkijker* hier zegt over hetgeen er van den oorspronkelijken *Barbier* in een Nederlandsche vertooning verloren moet gaan, is ongetwijfeld veel waars. Het stuk heeft, wat den inhoud aangaat, een historische beteekenis. Het is niet enkel de voorstelling eener min of meer onschuldige fopperij, op een als een Cerberus zijn aanvallig nichtje bewakenden oom toegepast door een jongen graaf, geholpen door een sluwen knecht; maar het is tevens een politieke comedie met directe toespelingen op Fransche toestanden uit den tijd van zijn ontstaan. In den knecht, Figaro, den barbier uit Sevilla, brengt Beaumarchais zichzelf op het tooneel, vertelt er, in zijn eerste gesprek met graaf Almaviva, zijn eigen avonturen en lucht er zijn grieven tegen het lot en tegen 'slands instellingen. Hij is het die de privilegiën van de groote heeren aan de kaak stelt en hun pretentie om van hun minderen deugden te eischen, die zij zelven niet bezitten: 'Aux vertus qu'on exige dans un domestique, Votre Excellence connaît-elle beaucoup de maîtres qni fussent dignes d'être valets?'

In dat alles is er veel wat niet meer direct tot ons spreekt en waarvan de eigenlijke beteekenis, althans de finesse, aan een Nederlandsch schouwburgpubliek van onze dagen moet ontsnappen. Maar wat *Le barbier de Séville* een bijzondere plaats geeft in de tooneel-

letterkunde, wat het ook nu nog zijn waarde doet behouden, en aan de Hollandsche beoordeelaars van 1817 blijkt ontgaan te zijn, is dat het stuk niet bevat een ‘imbroglio in den ouden smaak van het tooneel’, maar wel degelijk een nieuwen stijl opende, zoowel in de karakters van enkele personages als in den dialoog. Bartholo, de gefopte voogd, is niet meer de belachelijke oude sok van de oude Fransche comedie, de suffert die niets ziet en door iedereen wordt bedrogen. Dieper doordringende in de richting reeds door Molière aangegeven, geeft Beaumarchais ons in Bartholo een gewiksten, bijdehanden ouden heer te zien, dien men zoo gemakkelijk niet foppen kan. Ook Figaro vertegenwoordigt een variatie van het type der ‘Valets’ van de Fransche comedie, de Scapins en Crispins, die zonder onderscheid tot het ras der deugnieten en bedriegers behoorden. Nu Beaumarchais in Figaro zichzelf op het tooneel bracht en hem zijn beginselen in den mond legde, was het te begrijpen, dat hij hem niet, als tot dusver gebruikelijk was, tot den schelm van het stuk maken kon. Figaro is ‘honnête homme’ in zijn soort; met al zijn onuitputtelijken lust in intriges is hij nooit een gemeene bedrieger. Reeds daardoor dat hij niet meer, als zijn collega's uit de andere blijspelen, enkel de dwaasheden en gebreken van de menschen belachelijk maakt, maar de instellingen, de maatschappij aanvalt, staat hij zooveel hooger. In een uitgaaf van Beaumarchais, waarin de schrijver zelf enkele aanwijzingen gegeven heeft betreffende het karakter van zijn personages, zegt hij, sprekende van den acteur die den Figaro spelen zal:

‘S'il y voyait autre chose que la raison assaisonnée de gaieté et de saillies, surtout s'il y mettait la moindre charge il avilirait un rôle...’[1)].

De Beaumarchais van *Le barbier de Séville* is een nakomer en een voorganger. Een nakomer en voortzetter van den Molière van *L'école des femmes* en den Regnard van *Les folies amoureuses;* een voorganger van Scribe, Sardou, Labiche, maar een voorganger die hun meerdere was in stijl. Beaumarchais heeft een nieuwen, door geen ander overtroffen, tooneelstijl geschapen. Zijn dialoog was vonkelnieuw. Zulk een conversatietoon, zoo soepel, in zulk

1) Aangehaald door Ludovic Cellier. Les valets au théätre. Paris. 1875.

een vlug tempo, zoo tintelend van ondeugenden, bijtenden spot, zoo brutaal en zoo cynisch, zoo vol phantasie, waarin de woordstrijders geen kamp geven, en slag op slag raak is, had men op het Fransche tooneel nog niet gehoord. Dat heeft den schijn van zoo uit de bron geweld te zijn; maar men kan er zeker van wezen dat Beaumarchais aan den dialoog heel wat moeite besteed heeft om hem zoo ongedwongen te laten klinken. Na hem hebben anderen met meer of min geluk dien stijl gevolgd, van hem geleerd; maar hij heeft op den nieuwen tooneelstijl voor goed zijn eigen stempel gedrukt.

Is er nu van dit alles in de vertaling en in de vertooning genoeg overgebleven om Nederlandsche tooneelbezoekers te boeien en te vermaken? Ook indien dit niet zoo ware, dan nog zou men den heer Royaards dank moeten weten, dat hij, na de vele zeer bijzondere vertooningen waarop hij ons in vorige jaren onthaalde, - ik noem slechts *Adam in ballingschap*, *Mevrouw Warren's bedrijf*, *Mercadet*, *Liefde is geen speelgoed* -, thans weer iets zoo belangrijks als Beaumarchais' *Barbier* voor het voetlicht heeft gebracht en er van gemaakt wat hij kon.

Wat dit was? Al terstond in het eerste bedrijf, dat onmiddellijk insloeg, bleek dat Van Kerckhoven met zijn rake en geestige dictée een Figaro zou zijn naar Beaumarchais' wensch, en Royaards een elegante, voorname Almaviva, al denkt men zich den verliefden graaf uiterlijk liefst wat jonger. De Rosine van mevrouw Royaards is wel het eenvoudige, argelooze kind, van wie, al kent zij de fijne manieren van de groote wereld niet, desniettemin (of daardoor?) een groote charme uitgaat. Deze drie hielden de vertooning op een hoog peil. Wanneer niet alles voortdurend zoo hoog stond, dan is dat vooreerst, omdat de Bartolo van Musch te grof, te schreeuwerig, te druk was; deze slimme oude heer is niet de op zijn slappe beentjes trillende ‘ganache’, dien Musch er van maakte; en voorts omdat er voor de prachtige Basile-rol iets meer noodig is dan de lange gestalte en het lijmerig neusgeluid, welke den heer Van Ollefen ten dienste staan. Ach, die mooie laster-tirade, een heerlijk ding voor een werkelijk kunstenaar, wat klonk ze flauw en slapjes, en hoe weinig indruk maakte ze!

Met de smaakvolle décors is de vertaling van de Groningsche lector voor de Fransche taal en letterkunde, Dr. Marie Loke, in

overeenstemming: zij klinkt frisch en natuurlijk, de bekende gezegden en tirades komen goed tot hun recht.

Het samenspel moet nog wat bezinken, Bartolo moet rustiger worden, en dan kunnen er een reeks vertooningen volgen, den goeden naam, die ‘Het Tooneel’ onder Royaards' leiding zich verworven heeft, volkomen waardig.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

Kneppel in het hoenderhok.
22 Februari.

Het is wat fraais, dat de Nederlandsche politieke samenleving in de laatste maanden te zien geeft. Een omzeulen met vuile wasch, tot walgens toe.

Of wij slechter zijn dan anderen? Niet beter en niet slechter, maar wij missen de geschiktheid om incidenten, die, zoo zij niet gevideerd worden, den dampkring moeten verpesten, openhartig, vlug en handig uit de wereld te helpen.

Van tweeën moet dan één gebeuren: òf de noodzakelijkheid, om ergens een einde aan te maken, kan zóó evident worden, dat zij leidt tot eene geweldige krachtsinspanning, die licht het doel voorbijschiet; - òf de zaak rot voort, stinkt uit naar men zich ten slotte troost, evenwel niet zonder gedurende al dien tijd onzen smaak beleedigd en onze verbeelding bevuild te hebben, en misschien na jaren nog een pestwalm op te zenden, zoo dikwijls een onvoorzichtige er aan roert.

Tot de taak van een gouvernement behoort, wanneer argwaan en onrust epidemisch worden, de moreele ontsmettingsdienst.

Het Keizer-brief-gerucht dook op tijden geleden, in vormen en onder omstandigheden die het zonneklaar maakten dat met de verspreiding een doel werd beoogd.

Het gerucht loog; geen redelijk Nederlander die het na de verklaring van minister van Swinderen meer betwijfelen kan. Maar

waarom het dan niet aanstonds den vuilen kop ingeknepen? Was, om daartoe moed en kracht te geven, de heer van Heeckeren met zijne nota's, was de klaarblijkelijke exploitatie van het geval in de Fransche pers, eerst noodig?

Een minister, zal men zeggen, kan niet elk oogenblik opstaan om van achter de groene tafel persgeruchten tegen te spreken. Toegegeven; - al geloof ik geenszins, dat wij uit het instituut der 'korte vraag' reeds gehaald hebben wat er in zit. Maar waartoe zich zoo angstvallig onthouden van het gebruik der dagbladpers zelve? De *mischief-makers* weten den weg wèl naar hare bureaux...

Men hoort een bezwaar dat hart en zeden eert, al geloof ik niet dat het juist is. Wij hebben vernomen van eene reptiliënpers elders, en wij verfoeien haar, of alles wat er op lijkt, als onmannelijk en onnederlandsch.

Maar iets anders is het, onder het mom van zelfstandige behartiging van volksbelangen neer te schrijven wat een minister u in de pers geeft, inzicht en wil te plooien naar bevel, geborgde *meeningen* te verkondigen; - iets anders, *feiten* ta publiceeren in een vorm, die geen twijfel laat aan de bron waaraan gij ze ontleent.

Als een kwaadwillig gerucht verspreidt wordt tegen, zeg de Maatschappij Zeeland, of de Hollandsche Spoor, of een groote financieele instelling, of een kerkgenootschap, of een groot vakverbond, neem welke belangrijke corporatie gij wilt, dan zal niemand de courant, die, met vermelding van herkomst, eene tegenspraak opneemt, van oogendienarij beschuldigen.

Het is niet eens waar, dat de regeering ten onzent geen gebruik maakt van de pers om geruchten tegen te spreken of feiten mede te deelen. Maar het schijnt te vaak of zij, in stede van de knapste, de onnoozelste harer dienaren met de redactie belast. Zij doet het te laat, te beschroomd, te onbeholpen. De water-en-melkstijl der regeerings-mededeelingen aan het correspondentie-bureau voor dagbladen is berucht geworden in den lande.

En wil men zich met particuliere persorganen in beginsel niet inlaten - een beginsel dat men onderwijl reeds prijsgegeven heeft - bestaat er geen Nederlandsche Staatscourant?

'In Nederlandsche dagbladen wordt het gerucht verbreid dat Z.M. de Duitsche Keizer aan H.M. de Koningin in het jaar....

een schrijven zou hebben gericht, waarbij met occupatie onzer havens werd gedreigd, zoo niet de Nederlandsche regeering zekere maatregelen name tot afweer eener landing uit Engeland. De regeering, daartoe door H.M. gemachtigd, deelt mede dat zoodanig schrijven nimmer door Hoogstdezelve werd ontvangen.'

Zulk een berichtje, maanden geleden geplaatst, hoeveel onverkwikkelijks zou het hebben voorkomen, en van een hoe gepaste consideratie zou het getuigd hebben voor de eer en rust der natie en van haar geëerbiedigd Hoofd. En, tegenover het hoofd van den bevrienden Staat, zou het, aanstonds, een *daad* hebben beteekend, meer wezenlijk dan de *woorden*, die thans noodig werden geacht, om de daad, die na het onwaardig gescharrel eindelijk nog volgde, kracht bij te zetten.

De andere geruchtmakende zaak behoort niet tot de voorvallen, welke in deze rubriek plegen te worden 'overzien'. Zij is 'binnenlandsch'; - toch niet zonder invloed allicht op het aanzien van ons land bij vreemden. De hoofdpersoon schijnt aanvankelijk niet te hebben doorzien, wat er voor hem, die toch zulk een belangrijk stuk Nederland is of in ieder geval geweest is, op het spel stond. Wij naderen zoetjes den eersten jaardag van het Kuyper-probleem, en zijn vermoedelijk nog lang niet aan het eind der herkauwingen, die wij ons zullen moeten laten welgevallen. Droevig besluit van een merkwaardige publieke loopbaan!

En nu is de naam ook in verband met de Keizerbrieflegende genoemd op eene wijze die een volk, dat weten moet wat het aan zijn publieke mannen heeft, gebiedend noodzaakt den eisch tot nadere verklaring te handhaven. Wij mogen verlangen, dat onze hoogste ambtenaren zich niet zullen gedragen als personen uit de operette; - en, zoo men onderscheid zal kunnen blijven maken tusschen den Haag en Gerolstein, dienen waardigheidsbekleeders, die blijkens *bewezen* handelingen zich dat onderscheid niet bewust zijn geweest, door hartige betuiging hoe men over hen denkt, onschadelijk te worden gemaakt. Merkt iemand op, dat het *bewijs* van mystificatie nog niet is geleverd? Het is dan waarlijk tijd, dat wij in staat worden gesteld, onschuld van schuld te onderkennen. Waarvoor zien de heeren ons aan? Voor kinderen of zinsverbijsterden? Dezulken alleen zullen er genoegen mee nemen,

op één zelfden dag in den brief van den heer van Heeckeren te lezen: ‘De gebeurtenis waarop ik doelde, is mij destijds medegedeeld door den toenmaligen minister-president, met wien ik over den aard en de beteekenis er van niet eens maar herhaaldelijk van gedachten heb gewisseld,’ - en in de *Standaard:* ‘Al wat aangaande een dreigbrief van den Keizer was rondgebazuind, rustte op pure verzinning’. *Rustte* is, voor zulk geschal, wel het woord!

Tegen een boerenbedrog als hier van één van beide zijden wordt uitgeoefend past een krachtig protest. Onthoudt men ons opheldering, er zullen er twee in den ban moeten. Noch op een Eerste-, noch op een Tweede-Kamer-lid mag de verdenking van zóó schaamtelooze onwaarachtigheid *rusten*.

Er valt, naar aanleiding van deze onverkwikkelijke zaak, nog een ander woord te richten, niet tot X of Z, maar tot ons zelven.

Voor wie niet ten eenen male vreemdeling is in Jeruzalem, viel de beweerde brief, in zijn lompe driestheid, gemakkelijk als onecht te herkennen. De long die welk feitje dan ook (het uit te snuffelen, blijve onzen kindskinderen voorbehouden) opgeblazen heeft, moge kracht van adem hebben bezeten, zij behoort in ieder geval aan een grove natuur, aan een die gewend is voor het schellinkje te spelen. Helaas behoort de kennis, die een zeer groot deel der Nederlandsche natie (en waarlijk niet het vulgus alleen) van internationale verhoudingen heeft, inderdaad op dien rang thuis. Het blijkt evenzeer uit de talrijke koffiehuisgesprekken als uit de schaarsche kamerspeeches, aan dat onderwerp gewijd. Wij verslinden kolommen buitenlandsch nieuws, maar zijn weinig gewend ons zelven als deel van de wereld om ons, met die wereld in dagelijksche betrekking, te begrijpen. Een minister van buitenlandsche zaken die meer wil zijn dan een *rond de cuir*, voelt zich, in zijn gewichtig werk, niet gedragen door de verlichte belangstelling der natie. Een ingedommeld volk en een geëffaceerd departement hebben elkander weerkeerig bedorven. Het publiek had het departement dat het verdiende, en omgekeerd. Dat moet veranderen en het begint te veranderen. Nog nimmer waren er zooveel hoopvolle teekenen als onder dezen minister. Maar dat wij er nog lang niet zijn, bleek overvloedig uit de gesprekken die ieder van ons naar aanleiding van het jongste kabaal kan hebben hooren voeren. Ruim waren

de gissingen: zou niet dit en zou niet dat; kon het niet zus geweest zijn of zoo? De zotste combinatiën deden opgeld; - gelukkig nog, zoo zij niet beleedigend waren voor het karakter ook van personen tegen wier goede trouw zelfs niet de schaduw van gerechtvaardigde verdenking rijzen kan. Rustig zelfgevoel en nuchtere beoordeeling van Nederlands internationale positie waren al te zeldzaam.

Wij plegen lange correspondentiën te lezen, krijgen ze althans thuisgestuurd, over de quaestie der bevestiging van Kopenhagen. Te verkondigen dat die quaestie ontstaat en in al haar geledingen beheerscht wordt, in de eerste plaats door de tegenstelling der belangen van twee groote mogendheden, en vervolgens door den plicht, aan de Denen gesteld, om verband te leggen tusschen dien belangenstrijd en de inrichting hunner nationale defensie, is een open deur in te loopen. Maar is iemand zoo naïef van te meenen, dat, Keizerbrief of geen Keizerbrief, die belangenstrijd en die plicht in ons eigen geval *niet* bestaan? Onze verdedigingsgereedheid, naar *beide* zijden, dient zóó te zijn, dat zoo een dreigbrief morgen aan den dag kwam, wij toch onze houding niet zouden verliezen. Ook deze overtuiging begint, goddank, aan te sterken; - van haar eindelijke zegepraal hangt ons bestaansrecht als natie af. De echte dreigbrief, als hij ooit komen mocht, zij ons niets dan een stukje papier. De gewaande had (en door niemands schuld dan onze eigene) iets van den kneppel in het hoenderhok. Als het tenminste niet was... in de eendenkooi.

Een ‘buitenlandsch’ overzicht, gedateerd Februari 1910, zonder een woord over de Engelsche troonrede of het Pruisische kiesrechtontwerp, schijnt het vreemd af te leggen. Maar het hemd was nader dan de rok.

C.

Parlementaire kroniek.

26 Februari 1910.

In den aanvang van het kalenderjaar is altijd het woord aan de Eerste Kamer, die haar begrootingswerkzaamheden aanvangt als het Lagerhuis uitrust van den drukken arbeid voor Kerstmis.

Wat de Eerste Kamer ditmaal omtrent de algemeene politiek zeide was nagenoeg niets. Aan den afloop der verkiezingen werd geen woord gewijd. De rechterzijde onthield zich van eenigen jnichtoon over de behaalde overwinning en de linkerzijde vond blijkbaar het aanblijven van het ministerie-Heemskerk zoo natuurlijk, dat zij daaromtrent het stilzwijgen meende te kunnen bewaren. Wat in de Tweede Kamer de debatten kleur en leven had gegeven, de zaak Kuyper-Lehmann, werd in de Eerste Kamer doodgezwegen. Waarschijnlijk was hieraan niet vreemd het feit, dat nu een voorstel tot het houden eener parlementaire enquête bij de Tweede Kamer was ingediend en dat op aanzoek van dr. Kuyper de Voorzitter van ons Hoogerhuis zich wel had willen belasten met de samenstelling van een eereraad. *Adhuc sub judice lis*, dacht waarschijnlijk de Eerste Kamer en in dien tusschentijd past onthouding, een conclusie waartoe dr. Kuyper, zij het ook wat laat, zelf ook schijnt te zijn gekomen; immers bij het weder samenkomen der Tweede Kamer in Februari had hij mededeeling gedaan van zijn niet-verschijnen zoolang het enquête-voorstel nog aanhangig was.

Het was dus een duffe atmosfeer in den Senaat; de beschouwingen van financiëelen aard van den heer Waller konden die niet wegnemen en zelfs de zooveel belangrijker vertoogen van

den heer Van Nierop brachten geen boeiend oogenblik; hetgeen de heeren Hovy en Reekers meedeelden omtrent het eedsvraagstuk kon gevoegelijk bij Justitie behandeld zijn en ook de beschouwingen van den heer Stork omtrent de sociale verzekering hadden een plaats kunnen vinden bij de begrooting van Landbouw. Zoo bleef alleen over de door loftuitingen in het oog loopende rede van generaal Staal, die juist om den lof, dien hij aan de ministers van Oorlog en Marine bracht, het vermoeden wekte, dat de rechterzijde deze beide bewindslieden als niet zuiver genoeg in de leer, wel kwijt zou willen zijn. In dit licht ontvangt ook de motie-Duymaer van Twist omtrent het middagmaal der schepelingen een bijzondere beteekenis.

Het ontbrak aan algemeen politiek debat. Ook van de speciale onderwerpen waren slechts enkele belangrijk. Merkwaardig bleek ook thans weer de weinige overeenstemming der christelijke meerderheid omtrent vragen van de hoogste beteekenis. De heeren Hovy en Reekers behandelden beiden het eedsvraagstuk, maar terwijl de eerste al bij voorbaat met kracht waarschuwde tegen een wetswijziglng, waarbij het afleggen van den eed overal facultatief zou worden gesteld, waar de wet thans een beëedigde verklaring vordert, neigde de heer Reekers zeer sterk tot een oplossing, waarbij de verplichting tot eedsaflegging zou worden opgeheven. En de regeering? De minister Heemskerk liet zich wel is waar voorzichtig uit, maar gaf toch duidelijk te kennen, dat zijn sympathieën gingen in de richting van een wetsontwerp, waarbij een ieder, die werkelijke gemoedsbezwaren heeft tegen het afleggen van een eed, zou worden vrijgelaten. Aan den rechter zou dan de moeilijke taak komen - dat die taak moeilijk is gaf de minister volmondig toe - de al of niet voorgewendheid der gemoedsbezwaren te beoordeelen.

Ten aanzien van de sociale verzekering werd door den heer Stork een merkwaardige rede gehouden, een rede die hij zelf, gelet op de politieke constellatie in Overijsel, als zijn zwanezang beschouwde. De Overijselsche afgevaardigde keurde het in den minister Talma scherp af, dat hij de verzekering tegen landbouw-ongevallen eerst ter hand wilde nemen na alle andere sociale verzekeringen. En de motieven die hij daarvoor aanvoerde waren in zijn mond zeker van de hoogste beteekenis. De vrijwillige tuinbouw-verzekering,

aldus de heer Stork, die door mannen als de heeren Lovink en De Kruyff tot ontwikkeling was gebracht, zou door dit langdurig uitstel weer gaan kwijnen. Immers de prikkel, die tot nog toe de deelnemers tot aansluiting had bewogen, was juist gelegen in het vooruitzicht van de aanstaande *dwang*-verzekering. Indien deze dus noodig is om het particulier initiatief een hart onder den riem te steken, hoe zal het dan gaan met dat particulier initiatief, indien het, gelijk de meeste geestverwanten van den heer Stork dat wenschen ten aanzien van de ouderdomsverzorging, geheel aan zich zelf is overgelaten?

De discussien verliepen kalm. De heer Woltjer gaf beschouwingen over onderwijs, de heer van den Biesen zorgde voor zijn jaarlijksche poppenkasterij-vertooning omtrent de Woningwet, toen plotseling aan het slot een spannend incident zelfs de meest rustige onder de senatoren in beweging bracht. Een incident nog wel omtrent Nederlands internationale positie. De heer Van Heeckeren van Kell leefde sinds zijn Eerste-Kamerlidmaatschap met de opvolgende ministers van Buitenlandsche zaken in onmin. De juiste oorzaak daarvan was naar buiten niet bekend. Thans was de Noordzeeentente, waartoe Nederland was toegetreden, en die, in elk geval, de positie van ons land tegenover het buitenland niet verzwakte, de aanleiding om den minister te bestooken. De voormalige gezant bij de Scandinavische rijken beweerde in een afzonderlijke nota, dat Nederland niet nog een bijzonderen waarborg voor zijn neutraliteit had moeten bedingen. De minister Van Swinderen had zijnerzijds in een nota dit weersproken. Bij de openbare behandeling van de begrooting van Buitenlandsche zaken vroeg de heer Van Heeckeren een comité-generaal met het oog op het delicate van het onderwerp. De minister verklaarde, dat hij de zaak in het volle licht der openbaarheid wenschte te behandelen, omdat er niets was dat de regeering had te verbergen en wijl zij op deze wijze het best alle geruchten van eenige inmenging van een vreemde mogendheid in de Nederlandsche aangelegenheden kon logenstraffen. De heer Van Heeckeren verkreeg zijn vergadering in comité-generaal *niet*. Wel werden, overeenkomstig de Grondwet, de deuren gesloten toen één tiende gedeelte der aanwezige leden dit verzocht, maar in die besloten vergadering werd vastgesteld, dat er *geen* comité-generaal zou zijn, ja zelfs dat niet geheim zou blijven de discussie, die aan dat besluit was voorafgegaan.

En wat blijkt nu uit de notulen der vergadering met gesloten deuren? Dat de meerderheid op het voetspoor der regeering de zaak in volle openbaarheid wilde behandelen, te meer daar het hier de internationale positie van ons land betrof; dat de heer Van Heeckeren beweerde dat een buitenlansch souverein in 1904 bij het hoofd van den Staat had aangedrongen op versterking onzer kusten, daar hij zich anders genoopt zou kunnen zien in sommige omstandigheden die te bezetten. De meest afdoende ontkenning van dit feit werd door den minister van Buitenlandsche zaken niet in dezelfde vergadering gegeven; misschien ook omdat de Premier niet tegenwoordig was. Doch den volgenden morgen verklaarde de heer Van Swinderen, dat de Koningin noch een brief noch een nota, noch zelf noch door middel van een derde persoon, van den Duitschen Keizer had ontvangen. Wat des heeren Van Heeckeren's positie niet weinig verzwakte, was dat hij op dat oogenblik afwezig was, hoewel hij vooruit had kunnen weten, dat bij het lezen der notulen van de vergadering met gesloten deuren de regeeringsverklaring zou worden gegeven.

De zaak is echter daarna nog ingewikkelder geworden. De heer Van Heeckeren toch heeft bij nadere nota aan de Kamer zijn bewering volgehouden. Hij heeft er bijgevoegd, dat het dr. Kuyper geweest is, die in 1904 zelf hem de mededeeling omtrent den brief van den Duitschen Keizer heeft gedaan en hem daarover heeft geraadpleegd. Hij heeft tevens verklaard, dat dr. Kuyper in die dagen ook aan andere staatslieden, onder wie sommige leden van het tegenwoordige ministerie, dezelfde mededeeling heeft gedaan.

Zoo leven we in raadselen. De minister van Buitenlandsche zaken heeft zoo afdoend het geheele beweren van den brief ontkend en die ontkenning met zijn verantwoordelijkheid gedekt, dat twijfel aan de waarheid zijner woorden is uitgesloten. De heer Van Heeckeren van zijn kant zal toch niet alles verdicht hebben wat hij meedeelde omtrent hetgeen hij van dr. Kuyper had gehoord. En dr. Kuyper volgt het systeem, dat hij aanvankelijk ook in de zaak-Lehmann toepaste, hij zwijgt. In de oudheid waren het de priesters, die de Pythia begrepen, wanneer zij duistere orakeltaal had gesproken. Heden ten dage spreken de priesters zelven een orakel-taal, die de goê-gemeente verbijstert. Quousque tandem? Wanneer zal de sluier voorgoed worden opgelicht?

Aan deze laatste beraadslagingen nam ook deel de jongste afgevaardigde voor Noord-Holland, de heer Röell. De Staten van dat gewest hadden begrepen, dat omtrent dezen veteraan en uitstekenden kenner van ons staatsrecht, zoolang hij in het Parlement ontbrak, de regel gold: rien ne manquait à sa gloire, il manquait à la nôtre.

Bibliographie.

Villa Vrede, door Hélène Lapidoth - Swarth (Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon).

Al menig jaar is het geleden, dat men niet zonder verwondering vernam, hoe de lyrische dichteres bij uitnemendheid, Hélène Swarth, zich tot het schrijven van proza had gezet. Doch toen die drie of vier smalle, stille boekjes 'Van Vrouwenleed', 'Van Vrouwenlot' en hoe zij meer heetten, verschenen waren, toen was men heel wat mínder verwonderd, dat zij geen grooter aanwinst bleken voor onze prozakunst. Was het wel niet bijna eene onmogelijkheid, dat dit 'zingende hart', dat deze al dieper en verder roepende in de weêrklagende gewelven en de fluisterende doolhoven der eigene ziel, totdat die werd een woud van gezang, van flonker-weenend lichtgewieg en zangerige schaduw, - dat déze opeens zich te luisteren zou buigen over het duister-woelende menschen-leven daarbuiten, vaak hard en leelijk in steê van eeuwig-schoon en eeuwig-melodieus, en al dat duistere en harde en leelijke breed en machtig zou gaan herscheppen tot eene waarheid, die schoonheid was?

En neen, dat diepe verhaal van het leven, dat gaf zij niet. Zij hoorde enkele tonen klagen, aan de zingende klacht van eigen hart verwant, en die enkele vrouweharten vanwaar zij kwamen, die ging zij zacht verplegen in wat zedig proza.

Zoo was haar verstandige lezer niet alleen niet verwonderd over het uitblijven van krachtiger verhaalkunst, maar tevreden met deze eenvoudige verpoozing der groote Dichteres.

De stukjes ook weer van dezen bundel, zij zijn niet zwaar van beteekenis, zij hebben geen prachtige wendingen, zij doen geen diepe grepen en begeven zich niet in fijne ontraadselingen; het zijn veeleer novelletjes naar het gebruikelijk recept van wat teleurgestelde liefde en wat natuur-tafereeltjes. Doch nu onderscheiden zij zich al dadelijk híerin van de novelletjes van Juffrouw X en Mevrouw Y, dat er

de teleurgestelde liefde niet wee of valsch is, maar eerlijk en meest zuiver gevoeld, al mist dan het levensbeeld, door een te lyrisch abstraheeren van één gevoel, den schemerigen achtergrond der diepere waarheid; - en de natuur-tafereeltjes, door Mevrouw Y en Juffrouw X er liefjes bijgelapt, zij zijn, van deze onuitputtelijke natuur-zangeres, niet zelden mooi van rijpe kleur.

Het zijn dus wat al te een-voudige, maar heldere en hier en daar mooie stukjes.

En één ding nog valt daarin bizonderlijk te waardeeren: dit, dat de dichteres haar verzen-rhythme wist te bedwingen en zich, in proza, richtte naar de beweging van het proza. Zij stond boven de behaagzucht van vele proza-schrijvende dichters, die 'het zingen niet kunnen laten', en ons zing-zangend, telkens naar een metrum huppelend, d.i. slecht proza voorzetten. Haar proza is proza, rustig en klaar, en elke slankere wegslipping naar het vers is er volkomen in onderdrukt.

Maar de ziel bleef lyrisch. En die lyrische ziel doet wel een arme kleine Lizy dingen denken, waarover men waarlijk een glimlach niet onderdrukken kan.

Lizy dan is vol bitterheid tegen Loe, die haar liet schieten, en dorstig wil zij die bitterheid weg-drinken:

'*De smaak van het leven*, dacht zij fluisterend.'

Gij lacht; - maar zouden niet diezelfde woorden een teug van bijtende waarheid kunnen wezen uit een dier sonnetten, die als edel-geslepen bekers zijn vol purperen smart?

Is het ook niet een bekend verschijnsel, dat de groote talenten een voorliefde toonen voor de beoefening eener verwante kunst, waartoe zij niet dan middelmatig zijn begaafd?

Waarom dan zou men dezer muze de gril misduiden, dat, bijwijlen, zij graag zich verschuilen mag in 't nederig kleed van een 'zusterken der armen'?

C.S.

Lichte Lijnen door Johan de Meester (C.A.J. van Dishoeck te Bussum).

'Lichte lijnen' zijn deze korte dingetjes van Johan de Meester. Doch dit wil iets geheel anders zeggen dan gij denkt! Het zijn, in de beste dezer stukjes, niet de lichte, d.i. de vlugge, vage lijnen eener vluchtige *schets*, maar het zijn de lichte lijnen dier fijne en voltooide kunstwerken, wier kunst allereerst in beheersching bestaat; in de beheerschte aandoening, welke met zeer gevoelige en zeer vaste hand alleen de weinige teêre maar onfeilbare lijnen doet neêrzetten, die het leven in zijn bevendst innerlijk tréffen, bij een hoogingehouden weg-laten van àl overtolligs.

Men kende zoodanige fijne kunst uit ‘Over het Leed van den Hartstocht’; vooral uit de stukjes ‘Zondagmorgen’ en ‘Wintermiddag.’[1)]

Bij deze vlim-dunne, vlijmende kunstwerkjes sluit zich geheel gelijkwaardig aan het zuivere en vaste, navrante ‘Beider leed.’

Ook de dialogen ‘De Kinderen’ en ‘Dat’ kan men nog daarnaast noemen.

Het in vele opzichten uitmuntend verhaaltje ‘Het Aanzoek’ - een fragment kon het zijn uit een meer verfijnd ‘Aristocraten’ - stelt ietwat te leur door de te weinig wáár gemaakte *pointe*.

De andere stukjes zijn aardige of fraaie kleine schetsen, maar ook niet meer. Doch, gàf hij dit wèl, de auteur belóófde ook immers niet meer?

C.S.

Cyriel Buysse, *'k Herinner mij*... (Uitgave van C.A.J. van Dishoeck te Bussum).

En de hartelijke verteller laat ons niet in den steek... Telkens als wij al eens beginnen te denken: ik zou wel trek hebben in weer eris een avondje met Buysse, dan, niet lang daarna, ontvangen wij in altijd weer een andere maar altijd even dorre verpakking van den *teekenaar* Herman Teirlinck (verre neef, eigenlijk geen familie van den *schrijver*) - de altijd weer dezelfde, maar ook altijd even frissche geestes-lekkernijen van Buysse's verhalen.

Hij kent onzen smaak, zooals het Elzasser vrouwtje in de kleine landelijke restauratie buiten New-York den zijne kende:

‘- D'abord, un beau poisson de l'étang, n'est-ce-pas, monsieur? Ensuite, nous aurons un délicieux petit gigot d'agneau, après cela une fricassée de poulet, puis, une salade, le pâté, et, pour finir...?’

Zij wist het al, wat haar gast zeggen zou: het was hun vaste grapje sinds zijn eerste bezoek: ‘De la paille, madame, comme toujours’ - de la paille, voor het Engelsche ‘pie’, zooals zij hem toen verteld had, dat die malle Amerikanen het kostelijk nagerecht noemden; waarop, proestend, ook de man was verschenen: ‘Cette paille-là vaut joliment mieux que du foin!’ -

En Buysse, die niet minder ‘heerlijk kan koken’ dan zijn Elzasser kok, heeft een niet minder fijn menu'tje dan Madame: Vooreerst, zijn verrukkelijke verhaalkunst, nietwaar lezer? die zeldzame, in Holland zoo uiterst zeldzame, gave van te boeien van het eerste woord af. Vervolgens, daar kan men vast op aan, een voortreffelijke, rake, stevige teekening zijner personen - hoe prachtig is niet, reeds op blz. 4, het ziel-doordringend portret van den

1) Zie ‘De Gids’ van Febr. 1905, blz. 395 en 396.

armen schoolmeester! - Daarna: tusschen al het stoere en meeslepende, altijd, die als een vloeiend en glanzend beekje het werk besproeiende gevoeligheid voor stemming en licht en atmospheer - en ik denk aan het oogenblik bij den vijver in 'H.P. Burkes Jr.' -; dan: zijn sterke psychologische ontleding, als die van den vervolgden meester Gevers; en daar weer tegenover zijn onbetaalbare grollen en Vlaamsche oubolligheid, de aanstekelijke schaterlach, die ons uit 'De Terugkomst' tegenrolt; en, tot slot en sluiting...?

'Oolijk-glimlachend-ondervragend' kijkt ook Buysse ons, zijn gasten, aan... En dát zal nog lang ons grapje blijven:

'Kinematograaf, Buysse, kinematograaf, als altijd.'

Zóó noemen die malle Hollanders zijn fijnste eigenschap, zijn *humor!*

En hij weer, proestend:

'Voor die "kinematograaf" kunnen ze hun stroo...poppen kado krijgen!'

C.S.

Hofstad door Joh. W. Broedelet, (2 dln.), (Meindert Boogaardt Jun., Zeist).

'De barones van Liktum-Priktum, op haar bidet'... zoo vangt de eerste volzin aan van dit ongetwijfeld tamelijk schunnig boek; en met een bedenkelijk kuchje konden wij nu al wel gevoeglijk ervan afstappen, zooals aan het eind van dienzelfden volzin de barones afstapt 'van het meubeltje, waarop ze zoo'n vroeg morgenritje maakte'.

Maar bij die wel zeer korte kennismaking hebben wij toch al iets gemerkt, dat, eerlijkheidshalve, even gezegd dient.

Dit, dat Joh. W. Broedelet wel een eigen stijl heeft, stijl van een opgewekt en zelfs nu en dan zwierig soort onbeschaamdheid. Zoo zijn satyre geen diepen ondergrond heeft, niet een pijn-verbergenden grijnslach is over het leven, - deze vrijwel leege en al spoedig weerzin-wekkende boert heeft soms toch dienzelfden 'chic', die de 'elegante boertjes' van den Heer Struggle-for-highlife kenmerkten.

Dit om die reden niet gehéél onvermakelijk geschrijf doet echter tevens denken aan het werk van den Franschen teekenaar Guillaume: wel grappig die buikige meneertjes met de nooit falende middenscheiding in hun schaarsche haartjes en het even onvermijdelijk wijn-neusje, verzelschapt van hun altijd zeer corsage-volle 'schoonen', - maar, die prentjes vervelen toch drommels gauw, en, hoe 'très Parisien' het publiek ze schijnt te vinden, ruiken ze ook niet een weinig duf? Die wijn-neuzige meneertjes hebben een zeker iets, en die schoonen - 't zit 'm, geloof ik, in hun 'lieve' haardracht en

in de ietwat overmodische *lijn* der boezemzwellingen - ook vooral die ‘schoonen’ zien er uit, of ze feitelijk al min of meer uit den tijd zijn.

Dezelfde sensatie heeft men zeer sterk bij ‘Hofstad’. Is het wel heusch Hofstad? of een Hofstad uit den eigenlijk toch meer gemoedelijk-platten en goedig-burgerlijken tijd van Paul de Kock?

C.S.

***Ouder-Avonden*, door Kl. de Vries Sz., Amsterdam, S.L. van Looy. 1910.**

Of de benaming een Germanisme is, en of men niet beter zou doen met te spreken van ‘Avonden met ouders’ of van ‘Schoolavondjes’, zooals Juffrouw Kooistra in *Zedelijke Opvoeding* ze noemt, kan ons onverschillig zijn, wanneer maar de overtuiging veld wint, dat de zaak, als krachtig middel tot bevordering der samenwerking tusschen school en huis, van niet hoog genoeg te schatten beteekenis is.

Er is in de laatste weken, naar aanleiding van de quaestie der politieke neutraliteit van de school, wederom gesproken van den invloed aan de ouders der schoolgaande kinderen toe te kennen op de richting waarin het onderwijs gegeven wordt. Hoe dat zou moeten geschieden en wat daarvan terecht zou komen, is waarschijnlijk aan de voorstanders van dit beginsel zelf nog niet duidelijk. Zeker is het dat, eer het zoover komen kan, de ouders op vrij wat duidelijker wijze dan tot dusver van hunne belangstelling in het door hunne kinderen ontvangen onderwijs zullen moeten doen blijken. Maar ook dan nog, wanneer van die belangstelling in ruimen kring zal gebleken zijn, moge - zooals de schrijver van deze brochure het uitdrukt - ‘niet de ellendige politiek, maar alleen en uitsluitend het belang van de kinderen de drijfveer zijn tot een zich bemoeien met het onderwijs.’

Hoe die belangstelling ook door ‘Ouder-Avonden’ gewekt kan worden, vertelt Kl. de Vries uit de rijke ervaring, zoowel te Enschede als te Amsterdam door hem opgedaan. En het is werkelijk bemoedigend te zien, hoe door een liefdevol en tactvol optreden van den onderwijzer ‘de aanraking tusschen de beide instituten tot opvoeding van het kind, het huisgezin en de school’ tot stand gebracht kan worden en welke verrassende resultaten daardoor te verkrijgen zijn.

Er wordt dikwijls geklaagd, dat de school hoe langer hoe meer zaken binnen haar sfeer trekt, welke tot het gebied van het huisgezin behooren. Als theorie kan men de bedenking laten gelden,

mits men toegeve dat het leven, hier: het leven der armen, ‘droevig lacht’ met deze theorie, en dat het belang van het kind al deze bemoeiingen met dingen als baden, kleeding, voedsel rechtvaardigt. Dat intusschen het belang en de beteekenis van het gezin daarbij niet uit het oog wordt verloren, blijkt wel hieruit, dat dezelfde personen, die den kinderen op de school wenschen te geven wat zij, in een natuurlijken toestand, van hunne ouders zouden moeten ontvangen, maar wat dezen hun uit nood moeten onthouden, er op uit zijn om door samenkomsten als ‘Ouder-Avonden’, waarbij behoort het huisbezoek van den onderwijzer in het gezin van zijn leerlingen, den band tusschen school en huis te versterken, tevens met het doel om daardoor ook den band tusschen de leden van het gezin, tusschen ouders en kinderen, krachtiger te maken.

Geen onderwijzer, die daartoe in de gelegenheid is, verzuime dit. Het boekje van Kl. de Vries kan hem daarbij tot raadgever dienen.

v.H.

[Tweede deel]

Shakespeare.

III.
Londen.

Toen de taak van twee geslachten ten einde ging kon Engeland, zeker van zijn sterk geveste onafhankelijkheid, mededingen naar de wereldmacht. En wel werd in de verste oorden waar schepen onder de vlag van St. George verschenen reeds door de zeelieden der handelsgenootschappen met Hollanders en Portugeezen om landbezit gestreden, maar voor de groote veroveringen waren de krachten gereed noch de begeerte ontwaakt. Veel rijkdom was er in het land gekomen, begunstigd door den koopmanszin der bewindvoerders, nieuwe nijverheid, nieuwe handel, goud en zilver waar geen grootvader van droomen kon. Maar ook veel armoede werd thans zichtbaar, schandelijk gebrek. En voor het volk al zijn kracht naar buiten kon ontwikkelen had het eerst binnenslands veel te begrijpen, te rechten en te hervormen.

Door de nooddruft gedrongen, gekoesterd door de weelde van 's lands veiligheid, vormden zich nieuwe denkbeelden van recht in de hoofden der burgers, in verscheidenheden en kleuren. Geloofsvrijheid heette de leus der denkende menschen die zagen hoe de staatskerk de zelfde heerschappij beoogde als eertijds Rome bezat; macht in het bestuur eischten de heeren, kooplieden, hoofden van jonge geslachten die, den nood in het land kennend, naar het parlement in Westminster reden. En zij verstonden elkander en sloten een verbond. Dat zag Jacobus duidelijk toen hij een paar jaar

later zeide: geen bisschop, geen koning. De machthebbers beschouwden het land als hun lusthof waar niets mocht groeien dan wat hun behaagde, en waar het beginsel van de oppermacht van den volkswil een onkruid was dat gewied behoorde te worden. Nu, tegen het einde van het oude tijdperk, begon de laatste worsteling die een halve eeuw zou duren van een klein aantal edelen, onder hun banieren van goddelijk koningsrecht en staatskerk, tegen honderdduizenden in wie een klaarder bewustzijn ontwaakte van hun plicht jegens God en hun recht onder menschen.

Met den dood van Philips viel het Spaansche spook voorgoed in den afgrond, met den dood van Burleigh ter zelfder tijd brak het leidsel der dwingelandij. De koningin was bemind, en oud, men kon wachten tot zij zou volgen. Maar het leven gistte, en terwijl zij ongeduldig den toekomstigen heerscher in het Noorden verbeidden, die de verbeteringen beloofde, begonnen de menschen reeds onder elkander te twisten, puriteinen tegen verdorvenen, links tegen rechts.

De jeugd zag twee voorbeelden om te volgen, den eenvoudigen burger en den prachtigen edelman, den werker en den genieter.

De heer leefde weelderig in navolging der hovelingen, en werkeloos. Hij stond laat op; kleedde zich kostbaar; slenterde zwierig door de straat daar waar de minste vuilnis lag, rechts en links kijkend naar het blanke vrouwenvolk dat er onder de luifels zat; bezocht zijn barbier in den tabakswinkel om zijn lokken te laten krullen en de nieuwtjes te hooren; trad even St. Paul's kathedraal binnen, de verzamelplaats van zijn gelijken, en vond er bijgeval achter een pijler zijn kleedermaker, die hem onderdanig wachtte; dan ging hij naar zijn eethuis, vloekte zooals het iemand van onderscheiding betaamde en sprak luid, over een tweegevecht, een Spaansch rapier, een voorname vrouw. In den middag had hij de keuze tusschen een hanemat, een schouwburg, een schermzaal of een rit met den valk. Daarna zocht hij zijn eethuis weer voor een avondmaal van een lamsbout en drie, vier kippetjes, en daar bleef hij zitten tot laat in den nacht met vrouwen, kaarten en wijn. Hij bekostigde dit leven door zijn goederen te verpanden, of met geld dat hij uit een of ander monopolie ontving. Of door oneerlijkheid - dieverijen

waren zelfs onder de aanzienlijksten van Jacobus geen zeldzaamheid.

De burger stond zoo vroeg mogelijk op om dadelijk in den winkel aan het werk te gaan. Daar bleef hij den ganschen dag bezig met de knechts. Wanneer hij zich eindelijk in den namiddag kon verpoozen en op straat kwam, vond hij geen andere afleiding meer dan onder de schare in St. Paul's kerkhof een wijle den prediker aan te hooren. Het woord zonde werd zoo vaak gesproken dat het nog lang in zijn geheugen klonk. Met een vriend rustte hij dan in een herberg bij een pot bier. Hij sprak over de preek, over paapschen en afgescheidenen; over de klachten der knechts, over de redenen waarom de levensbehoeften steeds duurder werden; over de monopolies der edelen die hun geld verbrasten in vermaak en zedeloosheid. En als hij eenmaal het woord zonde genoemd had, heette hij een puritein, een huichelaar; als hij zich eenvoudig kleedde, een smalle, neerhangende halskraag in plaats van een uitstaande droeg, een nauwe broek in plaats van een wijde, als hij het hoofd schudde over de liederlijkheid der achterbuurt, over schouwburgen en ontucht, heette hij een zwartkijker, een galspuwer. Een puritein, inderdaad hij gevoelde dat hij tot een partij behooren moest en dat er maar eene was waartoe hij behooren kon. Menigeen werd zoo genoemd die met de kerk tevreden was en slechts in zeden en begrip van rechtvaardigheid van de tegenstanders verschilde. De werkende jeugd kon niet anders dan de puriteinen volgen.

Ook onder de jonge schrijvers die in de laatste jaren van Elizabeth verschenen werd een scheiding merkbaar. De dichters van het vorig geslacht leefden toen er nog geen groote partijen bestonden. Zij hadden nauwlijks tijd om hun boordevol gemoed uit te spreken. De jongeren nu begonnen met een oordeel, met hun tijdgenooten te bespotten, de meesten aan de zijde van het behoud.

Van het oude gezelschap in de Mermaid waren alleen Lodge, Nashe, Shakespeare en Chettle overgebleven. Op de plaatsen der anderen zaten al Ben Jonson en Thomas Dekker, Marston, Heywood, Fletcher; de nieuwe tooneelspelers Sly, Cowley, Armin, en jongeren die nog maar droomden van toekomst. Vroolijk geraas van twisten en drinkliederen ging er als eertijds

in het duister vertrek; maar de ouderen die wel eens zwijgend toeschouwden, Tom Lodge de trouwe dokter, William met zijn fijnen mond, Chettle, dik en roodwangig als wijlen Falstaff, zagen elkander soms aan, denkend aan den vroegeren tijd toen de vaardige geestigheden ook wel vinnig mochten klinken, doch nimmer vijandig; toen men den braven Kyd eindeloos plaagde, Chettle evenals nu met daverend gelach begroette, doch nimmer de warmte der gelijkgezinde genegenheid verkillen voelde door vreemden haat, naijver of kleinachting. Zij waren eertijds de vagebonden die zich vereenigden tot onderlingen steun tegen de landswetten en niets zochten dan een broodwinning, een vrij, vroolijk bestaan; de jongeren thans streefden naar faam en rijke betrekkingen. Ben Jonson had zich, door moeilijkheden worstelend, veel kennis verworven, hij wist meer dan de anderen en pronkte gaarne; aangelokt door de ruime verdienste op het tooneel verlangde hij ook een speler te zijn. Maar hij was te lomp, te stug en, zeiden zijn vrienden, te leelijk. Toen hij noch als speler noch als schrijver voor den volksschouwburg slaagde legde hij zich toe op maskeraden voor het paleis. Thomas Dekker zijn tegenvoeter, gevoelig, altoos zachtmoedig in zijn vele zorgen, onbewust van zijn gave en daarom alleen al door Ben geringschat, kende spoedig de licht te treffen ijdelheid van wie de voorste in de Mermaid begeerde te zijn. Zij tweeën waren in het begin de leiders der beide richtingen, de eene welke het hof volgde en zijn zeden verheerlijkte, en de andere die het goed recht der burgers verdedigde, begaan met het leed van de rampzaligsten in de stad, en uit hun wederzijdschen afkeer ontstonden de blijspelen en vlugschriften waarin gespot wordt, waarin de bitterheid gehoord wordt die later, toen de menschen wie zij gold gestorven waren, pijnlijk klinkt.

Shakespeare was de eenige die zich niet in persoonlijke twisten mengde. Vlugschriften behoefde hij niet te schrijven zooals de anderen voor hun onderhoud deden; hij had ruime inkomsten uit zijn beroep, zijn aandeel in den schouwburg, zijn land. En overigens, welke partij zou hij kiezen? Gentle Will heette hij omdat hij niet twisten kon. Den edelen, den schijn van lang vergane ridderdeugden droeg hij de oude genegenheid toe van zijn jongelingsdroomen. Met de onbe-

vallige burgerzeden, den kleingeestigen afkeer van vermaken, de dorre Sabbathvereering mocht hij wel schertsen - Dost thou think because thou art virtuous, there shall be no more cakes and ale? -, de dwingelandij der nieuwe leerstellingen mocht hij verafschuwen, maar hij was zelf een gering burger en hij kende de onrechtvaardigheid van den verdrukker. Wanneer hij een enkel maal zijn meening liet hooren in een strijd, zooals in Hamlet over de misleiding der koorknapen van Blackfriars, sprak hij als een vader die, zich zelf niet beleedigd voelend, goeden raad geeft. Jonson oordeelde wel over hem, over zijn kennis en zijn gave, maar hij uitte zich nimmer over Jonson. Hij zag geen nietigheden in anderen.

Ook hij schreef blijspelen in die jaren. De hartigheid welke sir John bemind had gemaakt was de heldere onbevangenheid waarmede hij, vervuld van het zonlicht over het land van Stratford, genoot in den warmen overvloed zijner verbeeldingen. Sir John was in de onschuld van een éénmaandsch wicht overleden omdat hij te lastig werd toen Henry als waardig vorst voor zijn land ten oorlog trok, sir John boeide te veel ieders aandacht, zijn omvang alleen reeds stond anderen in den weg. En er waren velen wier dartel bestaan nog beginnen moest. Het zotte huwelijk van Petruchio en Katherine, de speelsche tintelende vrijage van Benedick en Beatrice had Will, zich verkneukelend in schelmsche herinnering aan geestigheden en avonturen uit zijn eersten Londenschen tijd, geschreven, hier en daar nog een zonderlingen snaak te voorschijn brengend, Slender, Evans, Caius, Dogberry en Verges. En Hero was al verschenen, vleiend als een vage droom in de stilte.

Much Ado about Nothing weerklinkt van lachen uit klare open keel. Maar de beminnelijkheid van Hero herinnerde aan wat nog van begeerte ongerept sluimerde in het minnaargemoed en starend ontwaakte in lange nachten, gedaanten met den vinger op den mond, verbaasd door tranen aangezien. De jeugd zelve ontbloeide weder met haar smachten dat in niets dan een droom te loor ging, een geur, een glans die de droefenis vergulde. De vrouw met de roode lippen die hij in den dag zocht, die hij toe kon spreken en aan kon hooren, voor wie hij luide verzen van verwijt en deemoed schreef -

In faith, I do not love thee with mine eyes -,

was zij dezelfde die hij het vorig jaar begeerde? Wie was zij, hoe heette zij in de eenzaamheid van den nacht? had zij bruine oogen, of grijze of blauwe? Maar de lucht waar hij in ademde geurde van zoetheid en maagdelijke wezens in hun frissche kleedertjes traden met geruischloos gelach uit de nevelen, Celia, Rosalind, Viola. Het was een stille zomersche tijd, een tijd toen het menschengerucht als een oude melodie uit de verte ruischte.

Terwijl hij met Twelfth Night, As you like it bezig was, in het voorjaar toen Edmund zijn jongste broeder uit Stratford bij hem kwam om eveneens zijn fortuin op het tooneel te zoeken, vertelden Richard en Cuthbert Burbage op een dag dat zij The Theatre ontruimen moesten daar de eigenaar van den grond overmatige eischen stelde. Zij hadden een plan gereed: te zamen zouden zij het gebouw afbreken en het aan den overkant van het water, tusschen The Swan en Ned Alleyn's schouwburg The Rose, waar de stukken van Dekker en Marston werden gespeeld, weder opbouwen. Zij togen aan het werk, en de veerlieden op de Theems wreven zich de handen toen zij in Bankside den ronden Globe boven het riet en de lage boompjes zagen rijzen, ‘this wooden O’ die de wereld der grootste treurspelen zou worden. Voortaan was de Clink de voornaamste buurt van vermaak. De Curtain, voor schermzaal gebruikt, stond nog wel in Moorfields, en ook de schouwburg in Blackfriars, waar de koorknapen van de koninklijke kapel Ben Jonsons spelen vertoonden, en The Fortune in Cripplegate waren mededingers; maar wie eens bandeloos uit wilde gaan liet zich naar Bankside overvaren en vond daar behalve de drie schouwburgen nog Paris Garden, vol rumoer en gebrul van Sackerson den veel getergden beer met de honden - daar was altoos gedrang, Alleyn de berenmeester verdiende er zijn schatten -, en langs de drassige paadjes rondom de bouwvallige krotten waar de vrouwen met geverfde wangen den heeren lachend stonden te wenken, de drankhuizen waar schippers, zeelieden en vreemdelingen om het meesterschap dronken. In den laten middag wanneer de spelen waren gedaan, zag men daar aan den Paris Garden-steiger een uitgelaten

menigte zich verdringen om de bootjes, dan klonken de roeiersgalmen van Westward Hoe! de scheldnamen, de kluchtige en vuile woorden over het kabbelend water, en de zwanen zwommen vlug met den stroom mee langs het riet. Jaren lang bleef de Clink de ergernis der overheid; de overheid heette puriteinsch.

As you like it was een der eerste spelen die men in den Globe kon zien. Het verhaal van een verjaagden hertog, die met zijn vrienden het woud van Arden tot woning koos; gelijk in de gouden wereld van de toekomst lieten zij den tijd daar zorgeloos gaan, zich verlustigend in de natuur:

> And this our life, exempt from public haunt,
> Finds tongues in trees, books in the running brooks,
> Sermons in stones, and good in everything.

Shakespeare hield zoo veel van het land. Naar dit woud vluchtten ook twee vriendinnetjes, de zedige Celia en Rosalind, die van den ochtend tot den avond kwetteren kon, hoe verliefder zij werd des te rapper, zooals het vogeltje in het jonge groen; en Touchstone vergezelde hen, de trouwe nar die het verschil tusschen het stads- en het landleven, met een knipoogje, in de duidelijke taal van den wijsgeer toonde:

Truly, shepherd, in respect of itself it is a good life; but in respect that it is a shepherd's life it is naught. In respect that it is solitary I like it very well; but in respect that it is private it is a very vile life. Now, in respect it is in the fields it pleaseth me well; but in respect it is not in the court it is tedious. As it is a spare life, look you, it fits my humour well; but as there is no more plenty in it, it goes against my stomach. Hast any philosophy in thee, shepherd?

Natuurlijk kwam ook de jonkman daar die een goed meisje waard was. En al deze te zamen speelden onder de groene boomen hun kortstondig spel van zuchten, lonken en kussen tot tijdverdrijf van den eenzamen Jaques, een dichter die geen verzen schreef, die in niets behagen vond dan in een goed gezongen lied en in den onuitsprekelijken weemoed welke geheel zijn eigen was.

I have neither the scholar's melancholy, which is emulation;

nor the musician's, which is fantastical; nor the courtier's, which is proud; nor the soldier's, which is ambitious; nor the lawyer's, which is politic; nor the lady's, which is nice; nor the lover's, which is all these; but it is a melancholy of mine own, compounded of many simples, extracted from many objects, and, indeed, the sundry contemplation of my travels, in which my often rumination wraps me in a most humorous sadness.

Bespiegeling, verzwegen treuren, zooals geen ander kent of begrijpt, dat was al wat gebleven was na het smachten om een vrouw, een vriend, een menschenziel.

Het waren nochtans blijspelen die hij schreef; de jonge heeren met hun pijpen, toeschouwend op het tooneel hoorden de muziek niet waarvan de hertog in Twelfth Night vertelde, het geruisch over de weeke heuvelhelling geurig van violen, zij zagen niet hoe ledig het verhaal was van wie zijn liefde niet had uitgesproken. Voor hen moest sir Andrew Ague-cheek een coranto dansen en Malvolio, omdat hij deugdzaam was in den kerker gesloten, voor hen werd het liedje gezongen van: Present mirth hath present laughter! en was dat andere, van den regen die iederen dag regent, een grap zonder zin van den nar.

Doch zelfs die machtige geest die in hun midden leefde kon niet zijn leed beheerschen en verbergen, en immer tot hun behagen van liefelijke blijdschap spreken. De glimlach waarmede de groote onder de kleinen ging verstarde toen hij, te lang in zichzelven starend, zichzelven begon te zien en schrok van de engten en schemeringen waar hij niet verder kon, en begreep dat zijn rijke edelmoedigheid. dat was de liefde waaruit hij de zuiverste teederheid schonk zonder ooit geluk van anderen te verwachten, een last zou worden en al te zwaar zoo er geen hulp van een levende ziel kwam. Wie zucht niet een enkel keer wanneer hij nooit iets ontvangt! Of was de tijd te donker voor de menschen om elkaar te begrijpen? Of verging het een ieder zoo die naar de verste einden streeft en niet waarlijk groot is, en niet eischt en neemt wat hij verlangt? Hij zag in de oogen van allen die hij tegen kwam, hij luisterde naar alle stemmen die hij hoorde, vuur brandde in zijn hart.

Er waren geheimen in Londen. In de eethuizen zag men vrienden fluisteren, omzichtig rondkijken en zwijgen. De koningin werd al te oud, zij voelde zich veronachtzaamd, hare gunsten scheen nauwelijks iemand meer te zoeken; in langen tijd had zij geen parlement te zamen geroepen, wijl haar raadsheeren de groeiende ontevredenheid kenden. Den naam van Jacobus hoorde men overal reeds met genegenheid noemen, door puriteinen zoowel als door de tegenpartij, men wist dat er edelen waren zelfs in Whitehall, die niet meer schroomden hun ongeduld luid uit te spreken. Elizabeth was wantrouwig geworden en, gelijk Caesar, bijgeloovig, Dee de sterrenwichelaar voer bijna dagelijks in de koninklijke sloep van Mortlake naar het paleis. De koningin hoorde iets van een geheime briefwisseling met Jacobus, zij riep Essex haar liefsten gunsteling, die ook de gunsteling was van het Londensch volk, uit Ierland terug, en luisterend naar het gelispel van den nijd, verstiet zij hem uit haar genade. Toen kwamen de samenzweerders met hem bijeen in zijn huis in de Strand en besloten den spelers van den Globe op te dragen King Richard II te vertoonen om het volk te winnen voor de onttrooning van de oude vrouw. Den dag daarna verzamelden de opstandelingen zich gewapend in de straten, maar de musketiers en hellebaardiers stonden gereed en dreven het troepje edelen terug van Ludgate naar St. Paul's en Cheapside, waar de brave waardin van de Mermaid den ternedergeslagen Essex nog voor hij zijn zwaard overreikte een beker wijn bracht. Toen volgde het geding dat gansch Londen in spanning hield, Shakespeare niet het minst daar ook over Southampton's leven beslist moest worden. Francis Bacon, die veel van zijn voorspoed aan de weldaden van Essex te danken had, trad op voor de kroon en een ieder begreep dat de vorstin met opzet hem had gekozen, wijl zij voor haren gunsteling niet de laatste straf begeerde. Maar Coke de rechter, den oproerigen graaf eveneens welgezind, was Bacons vijand. En ondanks de pogingen van den rechter zelf om hem te redden moest Essex door de welbespraaktheid van Bacon zijn voormaligen gunsteling veroordeeld worden tot het blok. Hij werd ter dood gebracht; Southampton ontving wegens zijn jeugd de genade van kerkerstraf. Londen was stom.

Ook Brutus faalde toen hij zijn stad van Caesars onder-

drukking wilde bevrijden omdat hij, zelf oprecht, te groot vertrouwen in anderen stelde.

Het vonnis van zijn vriend was de schelle werkelijkheid, die Shakespeare ontmoette toen hij uit zijn bespiegeling opzag naar de menschen rondom, naar bedrog, verraad en ontrouw. Hij voelde de onmacht van een schouwenden geest in het gewoel van een grooten strijd. Zijn mond sloot zich en de teleurstelling dwalend in zijn hart wekte er de vergeten pijnen van vriendschap, die niet meer verlangd werd.

Dien zelfden zomer toen de toeschouwers het edele treurspel van Julius Caesar in de Globe konden zien, werden in de Blackfriars Jonsons Poetaster en in The Rose Dekkers Satiromastix voorgesteld, kleinzielig gekrakeel. Het gonsde in de omgeving van schrijvers en spelers van afgunst, laster en haat. De Romeinsche spelen, die in zwang kwamen, waren niets dan vermomde kibbelarijen, door een ieder begrepen.

Dat jaar ook stierf John Shakespeare, de vader, in Stratford.

Was het voorzienigheid dat juist te dier tijde de een of de ander, keuvelend over oude dagen, den naam van een van Kyd's treurspelen noemde dat slechts een enkel zich herinnerde, Burbage of Nash beter dan iemand, Hamlet, Prins van Denemarken? Hamlet, die geroepen werd alleen een ontzaggelijk kwaad te wreken, ten koste van zijn leven zelfs.

William Shakespeare zou van Hamlet een nieuw treurspel maken. Zijn ziel was heet en vol van zuchten, in zoovele groote nachten had hij geluisterd naar de onverklaarbare zekerheid die men voorgevoel noemt. En werkend in de zelfvergeten innigheid waar het verschil tusschen waanzin en verstand niet zichtbaar is, schreef hij van een prins, zeker, die een allerschandelijkste misdaad te wreken had, maar van een prins, die dichter was, edelmoedig en zachtzinnig zooals de dichters zijn, eerlijk en bedroefd van nature, in de onnoemelijke pijnen van ongewisheid welke hij leed; maar van een dichter die de striemen des tijds gedragen had, de verachting van den hoogmoedige, de ellende van verworpen liefde geduld had, o van de liefde vooral door niemand gevraagd noch begroet, en die nochtans, nochtans beschouwing, verzinsel, mijmerij, vluchtende beelden en woorden mèt de lasten van het zwoegende leven verkoos boven het duister geheim - eindeloos niets of een anderen droom? De dichter die de rust

van het zelfvoldane weten niet kennend noch den vrede van het reine geloof, slechts genieten kon van de schoonheid der aarde met haar boomen en klare rivieren en haar hemel, die immers blauw is, en die juist wijl hij slechts genieten kon, ook zichzelf wist te verachten. O de liefste geest die daar in de stad van duizende menschen door een stil man geschapen werd, zoo verheven en zoo eenvoudig, zoo klaar en zoo onbegrijpelijk, zoo armzalig en zoo onverwinlijk dat nog het verste nageslacht hem als zijn eigen herkennen zal, want wie hem ziet en ontroerd is voelt dat zijn ontroering uit iets van hem zelven vloeit, Hamlet zal bemind worden om de grootheid zijner maagdelijke liefde, om de eerlijkheid van zijn strijd en zijn moed om te sterven zoolang er menschen zijn die weten dat ook een dichter zonder daden een held is. Klinkt het niet schoon van hem die de vrees kende, -

> The dread of something after dead,
> The undiscovered country, from whose bourne
> No traveller returns -,

die gedoold had in de ondoordringbare raadselen van angst en vertrouwen, zooals kind en grijsaard ze voelen wanneer ze alleen zijn en schreien, -

> But thou wouldst not think how ill all's hereabout my heart: but it is no matter -,

klinkt het niet vroom en verblijdend van dien lichaamloozen man, van dien geest te hooren hoe zijn laatste woorden nog de woorden van een dichter zijn - the rest is silence. Is het zielsgeheim ooit droeviger en heerlijker geroerd?

Hamlet leeft en wordt bemind en misverstaan. Maar misverstaan zooals twee vrienden of twee gelieven, wanneer zij in hun zwaarste dagen, aarzelend, zoekend langs de fijnste draden van het onuitsprekelijke, alles, alles zeggen wat zij voelen en denken, in verwondering peinzen over de vreemdheid van elkanders wezen.

Met Hamlet, het eerste der treurspelen waarvan men zegt dat zij met bloed zijn geschreven, was Shakespeare het diepst in zichzelven gedaald. Hij kende zijn zwakheid en verborg zich in de somberheid van wie zijn grenzen ziet.

Het volgend jaar stierf de koningin, het wonderjaar zooals Dekker het noemde omdat er nooit in Londen meer rouw was gevoeld en getoond. Het was bekend hoe de oude vrouw in Richmond lag te sterven, maar toen eindelijk op een dag in het vroege voorjaar door duizende monden in de stad het verwachte bericht werd herhaald, bracht het verwondering in alle woningen. Wie leefde er nog die zich een ander dan Old Queen Bess op den troon herinnerde, wie voelde niet dat er iets van het land zelf uit de wereld verdween? De dichters zongen den lof van Cynthia. Alleen Shakespeare zweeg. - Maar toen in de Meimaand de nieuwe koning met zijn luister de poort binnenreed wemelde het in de straten van lachende gezichten en fraaie kleederen, muziek galmde in de schouwburgen en herbergen en de nieuwe wijzen werden ver over de Theems gehoord, op de boekenstalletjes rondom de kathedraal lagen de lofliederen op den vorst die het heil zou brengen gereed. Ook thans zweeg Shakespeare. - Maar er zou nog meer zwart in Londen gedragen worden. In den zomer begon een heviger pest dan men zich heugde. Zoo snel werden de kuilen op de kerkhoven gegraven, gevuld en dichtgemaakt dat niemand kon zeggen of er vrienden en vijanden, aanzienlijken en geringen te zamen waren gelegd; het werd stil in de straten en de weinigen die men zag liepen schuw en ijlings, met bosjes drooge rosmarijn in neus en ooren om zich voor de zwoele doodslucht te beschermen, zelfs de armsten wisten het kruid te vinden hoe duur het ook was geworden. Duizenden ontvluchtten de stad, de artsen lieten hun zieken hulpeloos achter; er zwierven zooveel Londeners op het land dat de dorpelingen, sidderend voor de zwarte ziekte zoowel als voor het roofgespuis, hun deuren en luiken sloten en geen antwoord op het roepen gaven.

En jarenlang keerde de pest bij de eerste warmte terug. De schouwburgen waren meestal alleen in den winter open.

Het gezelschap van den Globe, dat thans des konings spelers heette, reisde 's zomers door het land.

Toen Shakespeare, ditmaal vergezeld van Edmund zijn broeder, weder in Warwickshire kwam en naar Stratford reed, vond hij in Henley Street het ouderlijk huis, waar niemand dan hun oude moeder aan de deur verscheen, ledig en stil, de vader dood, de broeders en zusters verspreid. Dan in

New Place zijn vrouw die al grijs werd en zijn twee volwassen dochters. De voornaamste burgers van den raad kwamen den eigenaar van het groote huis, den eigenaar van vele akkers begroeten, eerbiedig glimlachend. Hij was een heer die gunsten aan het hof had verworven, veel invloed had en, zeide men, meer dan duizend pond per jaar uitgaf. Men kon het aan zijn kleederen zien. Hij droeg het koninklijk wapen op zijn mantel gestikt. Zij vroegen hem het verzoekschrift, dat zij hadden gezonden om de sluiting der gemeenteweiden te verbieden, met zijn naam en hooge betrekkingen te steunen. Shakespeare knikte en beloofde. Zeker, de arme moest zijn schaapje vrij kunnen weiden.

En kalm tusschen zijn dochters in den tuin langs de vruchtboompjes heen en weder gaande, wist hij dat de jeugd voorbij was. Groote dochters, aanzien, bezit. Als hij omzag naar zijn huis ontwaarde hij zijn vrouw in de schaduw van de deur gezeten, hij herinnerde zich een tijd vol geur van hooi en vogelzang, hij herinnerde zich vreeselijke nachten in Londen, nog zoo kort geleden, toen hij met heete oogen in de duisternis staarde, steeds verlangend naar datgene dat het vuur nog feller branden doet -

> And frantic mad with evermore unrest.

Maar al moest hij zwijgen, de tijd had hem niet verwonnen.

In den winter speelde hij voor het eerst voor koning Jacobus. Het hof vertoefde nog te Wilton op het kasteel van Pembroke. Daar, te midden van vele nieuwe edelen met hun gewaden van perzikkleurig of wit satijn, hun buigingen en flonkerende juweelen, zag hij zijn vriend weer die twee jaren in den Tower gevangen was geweest. Southampton, nog even blozend en bevallig, sprak hem hoffelijk aan, minzaam lachend zooals het past jegens een gemeene met wien men in dwazer jaren vertrouwelijk is geweest, schertste even, knikte en leidde met zijn blanke hand weer een andere edelvrouw in den dans. Geen menschelijk oog had iets bemerkt. De speler van den koning stond aan den muur onder de flambouw, en streek over zijn hoofd en staarde. Wereld van pracht, deugd en liefde. Maar bitterheid voelde hij niet, er is een hoogheid die door niets ter wereld wordt verstoord.

Toen, in de koude stad teruggekeerd, schreef hij de laatste sonnetten voor zijn vriend.

Na den plechtigen kroningsoptocht van Jacobus in Maart, waar ook Shakespeare en de anderen van zijn gezelschap als dienaren des konings in schreden, in de scharlaken mantels hun voor deze gelegenheid geschonken, mocht er eenige weken in de schouwburgen gespeeld worden, daar volgens de boeken der kerken de sterfte in Londen tot het gewoon getal was gedaald. Er werd een stuk van Shakespeare opgevoerd, over Grieken en Trojanen, een spel vol wijze woorden; een ander, Measure for Measure, over de verdorvenheid in de stad.

Neerslachtig, teleurgesteld sprak de hertog van wien men zeide dat hij boven alles naar zelfkennis streefde:

- there is so great a fever on goodness, that the dissolution of it must cure it: novelty is only in request; and it is as dangerous to be aged in any kind of course, as it is virtuous to be constant in any undertaking. There is scarce truth enough alive to make societies secure; but security enough to make fellowships accursed: much upon this riddle runs the wisdom of the world. This news is old enough, yet it is every day's news.

Zoo zwaar werd deze toon voor Hamlet niet gehoord.

Toen kwam Othello, een geweldig mensch met zijn groote liefde, zijn groot vertrouwen, zijn grooten hartstocht, een goed man die in de deugd van zijn verleider evenzeer als in die van zijn kinderlijke vrouw geloofde. Niet Iago's slecht verstand, maar zijn eigen grootheid die niet buigen kon voerde hem in den waanzin, zooals het de eigen echte drift en niet de jager is die het ongetemde dier in het vuur drijft. De pijn in het treurspel van den Moor schrijnt in een troosteloos hart. Het is de haat.

En nogmaals zat hij met haat te schrijven, maar zijn oogen weenden, door niemand gezien, want hij geloofde nog dat er veel in de wereld bestond waar hij om weenen kon. Hij schreef van een grijsaard, goed, onnoozel als een kind, een gebroken man aan het uiterst einde van zijn leven die in den regen vluchtte, die de koude aarde en den nacht liever had dan de blikken en woorden van wie hem vroeger het dierbaarst waren. Voor hij zich tot den dood

gereed maakte gaf de oude koning al wat hij had en verwachtte toen liefde en rust. Maar hij was grijs geworden zonder geleerd te hebben de menschen te haten, te vloeken. Toen hij niet meer gebieden kon was hij zelfs geen vader meer, niets dan een van de duizende onverschillige stervelingen die hun hand ophouden en elkander voorbijgaan. Wie jong is en vraagt kan mogelijk iets krijgen omdat hij zijn jeugd te geven heeft. Lear bezat niets dan zijn vertrouwen. Wie jong is verwacht nog zijn eerste liefde en zijn eerste teleurstelling. De grijsaard leefde in zijn laatste liefde. En met zijn laatste smart begon het spel. Toen hij zijn Cordelia, meer dan zijn dochter, had toegesproken als een lachend knaapje en het geluk uit haar mond verwachtte, schrok hij en deinsde bevend terug, zij had niet verstaan dat er een onverbreeklijker band dan die van het bloed was en geantwoord zooals het een dochter betaamde.

Verlaten zwierf hij toen, gelijk het dorstend hert dat de bron zoekt waar het sterven kan. Maar hij zag duivelen die hem volgden; monsters die de gedaanten zijner dochters hadden, dreigden, folterden, verdoemden hem en joegen hem voort, de genadelooze Hemel, zwart en gruwelijk als de menschen, kastijdde hem met hagel, storm en bliksem, een arm koud man van meer dan tachtig jaren in de barre aardsche vlakte. Doch even groot als zijn vertrouwen was de trots van zijn grijsheid:

> No, I'll not weep: -
> I have full cause of weeping; but this hear
> Shall break into a hundred thousand flaws
> Or e'er I'll weep.

Hij weende niet. De Hemel zelf kon hem niet vernederen die alles gegeven had en wachtte, met den naam van zijn Cordelia, zijn laatste in het hart. Een grauwe nacht was zijn ouderdom, somber van het zwijgen en mompelen van menschen, van één enkelen snik die de werreld verliet. En toen de vale zon eindelijk in zijn oogen scheen, lag hij reeds en zijn adem werd stil. Toen weende hij, zijn kind, zijn liefste lag bij hem. Dit was het afscheid van een vriend:

> O, let him pass! he hates him
> That would upon the rack of this rough world
> Stretch him out longer.

De heiligste liefde die verging door de hardheid van menschen.

Evenals Hamlet en Othello stond Lear hoog boven allen die hem omringden omdat hij in zijn vroom vertrouwen meer dan anderen verlangde.

In het voorjaar toen King Lear werd opgevoerd, moest de Globe weder gesloten worden wegens de pest. Een van Shakespeare's oudste kameraden stierf, Augustine Phillips de tooneelspeler. Het gezelschap reisde weer van stad tot stad en vertoonde zijn kunst in herbergen, gildehuizen en kasteelen.

Rijdend over den heeten, stoffigen heirweg, langs de zonnige weiden, in de schaduw van eikenlanen, rustte Shakespeare van zijn koortsigen arbeid. Terwijl de anderen praatten en schertsten, staarde hij, voor of achter rijdend, veel naar boven, naar het blauw en de wolkjes en de vliegende vogels. Wanneer hij zijn gedachten verloor en rondblikte, snoof hij den zoeten geur van groen loof en wilde rozen; aandachtig volgde hij de zwaluwtjes die heen en weder vlogen naar hun hangend nest, of in de late schemering de kraaien, langzaam wiekend naar de toppen der verre boomen. Rust, rust behoefde hij; de wereld werd te druk voor hem; zijn leven begon te gelijken op het dorrend blaadje aan den tak. De raadselen waren even donker als toen hij met jeugdiger drift de kern er van zocht; alleen besefte hij duidelijker zijn machteloosheid, en hoe de Vader tot wien hij in zijn jeugd had gebeden hem niet helpen kon. Als hij des avonds, bleek en afgemat, voor het naar bed gaan met zijn vrienden aan de deur van de dorpsherberg zat en medesprak, werden de stemmen zachter, de jongere spelers die daar straks nog een beurtzang zongen of over het pleintje joelend een deerne naliepen, naderden een voor een en luisterden zwijgend naar zijn zwakke stem. Er werd toenmaals, in de godsdienstige twisten, veel gesproken over God en Satan, over noodlot en voorbeschikking. De koning zelf verdiepte zich gaarne in vraagstukken betreffende bovenaardsche machten. Het geloof aan duivelen in menschelijke gedaante vervulde velen en overal in het land werden oude vrouwen wegens betooveringen vervolgd, gemarteld en ter dood gebracht. In ieder dorp waar zij kwamen hoorden de spelers er van, zij vertelden

van de vreeselijke hekserijen van een vijftien jaar geleden, de een na den ander gaf zijn meening. Bijgeloof, dwaas bijgeloof mochten sommige predikers het noemen, maar één hunner die al veel wijze woorden gesproken had, was nu hij ouder werd overtuigd dat een noodlot, boven den God van genade, sterren en aardsche schepselen beheerschte, goed en kwaad besturend, en dat dit noodlot zijn zichtbare dienaren had. De braafste man, door het noodlot vervolgd, kan wonderen van boosheid doen. De jongeren hoorden dat er iets beefde in zijn stem, maar zij wisten dat Shakespeare in den laatsten tijd geen vermoeienis kon verdragen. De meester was zwak, prikkelbaar en in zich zelf gekeerd. Het spelersleven scheen hem te zwaar te worden.

Toen zij in Londen terug waren vroeg Burbage om een nieuw stuk, een heftig treurspel zooals de voorgaande waarin hij zijn gave grootsch kon uiten. Zoodra het hof weder het paleis in Whitehall betrok, voor Kerstmis, moest het gezelschap voor den koning spelen. Hier in de kroniek stond een schoon onderwerp, de geschiedenis van een Schotschen koning die een van de voorvaderen van Jacobus was.

En Shakespeare zou het treurspel schrijven van een deugdzaam krijgsman die trouw aan zijn vorst was en door de werktuigen der duisternis werd verdoemd. Maar reeds in den aanvang liet hij zich gaan in den vloed zijner gedachten. Een krijgsman, winnaar van een veldslag, behoort zich niet te verdiepen in mijmering over goed en kwaad. Het was Hamlet die de tegenstellingen zag en weifelde; Hamlet die, nog te vol van den melk van menschelijke goedheid, door gruwelijke beelden geschokt en gekweld, den nacht aanriep om het groot verbond te verscheuren; die, te zacht voor bloedvergieten, leed door het gezicht van zooveel bloed rondom. Bloed, bloed was de eentonige roep van den eersten onheilsdag toen de spoken verschenen tot het laatste oordeel met een mensch niet van een vrouw geboren. Een eerlijk, goed meenend man was Macbeth, die geen andere ondeugd had dan dat hij dingen verschrikkelijker dan alle angsten zag, hoewel met zijn oogen niet. Hem kozen de bloedgierige wijven omdat zijn verbeelding een begeerlijke prooi was, zijn verbeelding, gezengd door de verraderlijke vonk die zij er ontstaken, folterde hem met de felle schijnsels van valsche

grootheid en voerde hem mee naar den nacht waar de hemel gloeit en het menschdom krijt en kermt. Het lot hield den dolk voor zijn oogen en bracht hem een vrouw die den moed van een man bezat. En toen hij eenmaal den rauwen bloedreuk, waar hij ging of zich te rusten legde, overal rook, overal zuchten en jammeren hoorde en verschrikkingen zag, toen omringden de heksen hem dichter om hem voort te zweepen tot hij verstikkend het lot zelf zou vloeken -

> And bear
> His hopes 'bove wisdom, grace and fear:
> And you all know, security
> Is mortal's chiefest enemy.

Gelijk een blind dier dat zijn wonden niet meer voelt, tuurde hij in de wildernis van zijn angsten, verbijsterd door de slechtheid die in de ziel verborgen ligt. Maar op den dag des doods klaarde de lucht, koud en zuiver van dampen, het moordgeschrei verstierf en Macbeth keerde weer tot zich zelf, een peinzend schoon vastberaden man met een zachte, lang bekende stem:

> Out, out, brief candle!
> Life's but a walking shadow; a poor player
> That struts and frets his hour upon the stage,
> And then is heard no more: it is a tale
> Told by an idiot, full of sound and fury,
> Signifying nothing. -

Het is lang geleden dat de wereld begon. -

In den middag, aan het einde van hun taak, knielden de spelers in de Globe te midden der onverschillige gezichten op het tooneel om hun plichtmatig gebed voor koning en koningin uit te spreken. Een was er die, bij het opstaan even glimlachend om den groet van een edelman te beantwoorden, zwijgend heenging en in de kamer daar achter, bescheiden in de luidruchtigheid der anderen, stil zijn kleederen van fluweel en goud in de kist wegborg. Burbage, de verzen galmend, speelde voort en Will kon ongemerkt verdwijnen. Buiten gekomen vermeed hij het geraas links van den schouwburg waar de steiger lag en wandelde liever alleen terug naar de stad dicht langs het riet en het koele

water. En eerst als hij de poort van London Bridge, met de afschuwelijke rottende hoofden van verraders op staken er boven, bereikte, sloeg hij zijn oogen weer op, want daar gingen menschen. Later in den avond kwam Jack Hemynge hem zoeken, in The King's Head waar hij alleen voor zijn maal zat. Zijn vriend overreedde hem om mee naar zijn huis te gaan en ongestoord hun bier te drinken. Dan hoorde hij goedhartige woorden aan bedoeld om hem op te beuren; Will behoefde rust, zij hadden het lang gezien, het zou hem goed doen één zomer niet te werken; hij kon immers zorgeloos gaan, kort te voren had hij het tiendrecht van Stratford gekocht en ook zijn landerijen brachten voldoende op. Fletcher, of Heywood zou voor hen schrijven. Will luisterde, knikte en zweeg. Hij verlangde naar huis. En als hij geantwoord had dat hij inderdaad er over dacht naar zijn geboorteplaats te gaan om te rusten, zweeg Jack en keek voor zich. Was het zwaarmoedigheid waardoor er den laatsten tijd zoo vaak onbegrijpelijke bedoelingen in den toon van Will's woorden klonken? Zou het niets dan vermoeienis zijn die hem zoo vroeg verouderen deed? Maar de glans van zijn oogen was sterker en vaster dan voorheen.

Toen, in het voorjaar, kwam dokter Hall uit Stratford hem spreken over een huwelijk met zijn dochter. Shakespeare besloot te gaan. Voor het gezelschap weder toebereidselen maakte voor de zomerreis vertelde hij dat hij dezen keer niet mee zou spelen. Wellicht keerde hij in den winter, wellicht later terug. Hij beloofde weder in Londen te komen. Burbage kreeg stukken van een treurspel dat hij niet voltooid had en moest een ander schrijver opdragen er de ontbrekende gedeelten bij te maken. Het was het verhaal van Timon wiens grafschrift luidde: Hier ligt Timon die bij zijn leven alle levenden haatte; ga voorbij en vloek zooveel gij wilt; maar ga voorbij en toef niet.

Shakespeare verliet Londen. Het grootste van zijn leven en zijn werk was gedaan.

(*Wordt voortgezet*).

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Sonnetten.

I

Hoe zal mijn lieven dan ik zonder lippen kussen?
Hoe zal 'k mijn lieven zonder armen dan omvangen?
Hoe zal ik, zonder stem, nog zingen liefdezangen?
Hoe, zonder tranen, al mijn smartevlammen blusschen?

Wel schreit mijn droeve ziel, in lijdend lijf gevangen,
Naar vreugde, die haar pijn vergoeden moet en sussen,
Doch 'k vrees, wel eeuwig blijf ik bevend zweven tusschen
Hemel en aarde, alleen, in onvervuld verlangen.

Vermooi en tooi ik niet, in liefde-apotheosen,
Wie mij op aarde luttel vreugde en liefde schonken,
En kleed in hemellicht en kroon met hemelrozen
De dooden, die in zee van eeuwigheid verzonken? -
Zou 'k blijder zijn met hen, in zalen van turkozen,
Dan zoo 'k vergetelheid voor eeuwig had gedronken?

II.

Ik hoorde een palmtwijg ruischend wuive', er klonk
Een bel, een cither neurde alleen zijn wijzen
En open schoof de voorhang, 'k voelde rijzen
Mijn haren, 'k zag een licht, dat dwalend blonk.

In zoele lucht voelde ik een adem ijzen
Rondom mijn leden. - Schreef die vreemde vonk
Geen wondre woorden? Was 't niet of mij wonk
Een geestevinger? Wil den weg mij wijzen.

Of doolt ge als dwaallicht? Vraagt me uw vingertop,
Ziel zonder vrede, boetend voor uw zonden,
Een teedre bede, een meelij-tranedrop?

Of, Godgezonden, komt gij blij verkonden,
Met blanken glans en dringend zachten klop:
- Verlost van 't lijf, heb ik het Heil gevonden?

III.

Beklaagt gij mij, beklaag ik u wel meest,
Schim, die in 't Rijk der Schimmen vondt geen rust,
Schipbreukling van den Dood, wien nog de kust
Van 't Leven lokt, o lichaamlooze geest?

O zwervend dwaallicht, dat geen bede bluscht!
'k Ben niet voor u, doch voor mijzelf bevreesd.
Zal zoo mijn ziel, onzeker en bedeesd,
Op aarde zoeken wie haar vrede-kust?

Uw ijzige adem huivert door 't vertrek,
Grafkelderkil - O voel, mijn hart is warm.
Ik geef u gloed van levend bloed. - Gelek
Van tranen lijkt me uw vragend kloppen, arm
Droef zoekend wezen, voel hoe 'k naar u strek
Mijn liefde, o voel hoe 'k weenend mij erbarm!

IV.

Lang vóor uw sterven heb ik u verloren.
Waarom nu komt gij wekken mijn verlangen,
In slaap gewiegd met lijze neuriezangen?
Waarom nu komt uw naam mijn vrede storen?

Wil met uw vingren wisschen van mijn wangen
De droeve tranen, laat uw stem mij hooren,
Laat me uw gelaat nog éenmaal zien! Verkoren
Zal ik mij voelen. Kom! mij zal niet bangen.

De lamp is blauw-omsluierd - doof haar - donker
Fluweele alleen, de saamgeleide handen
Der ingewijden wachten vroom. - Geflonker,
Als van een ster, komt zwevend zilverbranden.
Een vonk - een vinger! Van de zoldring zonk er
Een schaduwbeeld op blankverlichte wanden.

V.

Ik voelde een hand gelijk een hemelzegen,
Week als een lelie, dalen op mijn haren,
Als wou zij zacht mijn kloppend hoofd bedaren,
Waar smart in woelt en zware tranen wegen.

O reine geest, dien 'k voel mij ommewaren,
Uit welk mysterieland, langs welke wegen
Komt tot mijn peluw meelijvol gezegen
Uw liefde om mij voor wanhoop te bewaren?

Wie zijt gij? - Doet gij als een kind, verborgen,
In spel, achter een donkre voorhang? - missen
En roepend zoeken moet de moeder. - Morgen
Wellicht zal ik het weten, enkel gissen
Mag 'k nu, doch neevlen heen al de aardezorgen.
Onzichtbre hand, kom trouw mijn tranen wisschen.

VI.

Ik zag in droom en, in mijn droom, herkende
Uit vroeger droom, een tooverschoonen tuin -
Een sprookwarande, een Paradijs-legende.
'k Dorst nauw betrêen der paden schaduwbruin.

En 'k hoorde een stem: - ‘Ten ende is de aarde-ellende!’
En 'k zag mijn zuster. - Lang reeds viel in puin
De tempel van haar ziel, doch, waar 'k mij wende,
Zie 'k háar, gebeeldhouwd in mijn hart's arduin.

Een blauwe vlinder vloog op blanke rozen
En lindeloover droop van hemeldauw
En leeljen rezen boven tijdeloozen
En mei-seringen bloeiden, blank en blauw.

Blij zong haar stem: - ‘'k Heb mooi uw tuin gekozen,
Al wijl uw heimwee bleef den hemel trouw.’

VII.

Ik zag een lichten reuzenarm: de Maan
Lag in de handpalm van den Hemelgod.
De rosse rook der stad van zonde en spot
Walmde óp, doch tastte niet haar reinheid aan.

Hoog bove' ontwijding door het menschenrot,
Boven de heuvelzoom der waterlaan,
Lag ze in die godehand te glanzen. - Waan
Leek héel het leven: leed en wrang genot.

De zwarte schaduw van den dood lag zwaar
Over mijn leven, toen dat wonder 'k zag:
De Maan, die blank in Godes handpalm lag.

Zal zoo mijn ziel, wen 't lijf, in de enge baar,
Tot stof al weerkeert, boven leed en lach,
Verheven leve' in Gods hand wonderbaar?

VIII.

1.

Ik hoorde uw stem, die sprak tot mij: - ‘Nu kom
Deze' avond.’ En ik voelde een hand, die gaf
Me een vreemden sleutel. - Bevend wendde ik me af
En zocht verstrooiing in den menschendrom.
Doch ik verloor den sleutel van het graf,
Dien 'k in mijn boezem droeg. Toen keerde ik om
En zocht den sleutel van het heiligdom.
Op deze ontwijding volgde deze straf.

Ik vond dien sleutel van mysterie weer,
Waar marktvolk kocht wat waardevol het leek.
Hij lag in 't slijk, veracht, versmeten neer.
Door joelend woelen schreed ik, blijde en bleek,
Tot aan uw woning, doch mij bangde zeer
Voor steil een ladder, waar mijn tred bezweek.

2.

Ik hoorde omhoog uw stem en riep: - ‘Ik kom!
'k Vond weer den sleutel, dien uw hand mij gaf.’
Doch 'k stond halfweegs en kón niet verder - af
Wilde ik niet dalen naar den menschendrom.

Toen zag ik plots, verrezen uit het graf,
Mijn blonden broeder. - ‘Help mij!’ - ‘Keer weerom!’
Sprak hij, ‘den sleutel van het heiligdom
Hebt gij verloren, dies verdient gij straf.’

- ‘O broeder! 'k zocht en vond den sleutel weer.
Nu help mij stijgen waar te steil 't mij leek
Voor menschenvoeten.’ Lachend zag hij neer.
Ik stond verlamd en als een doode bleek.
Mijn hart alleen nog leefde en deê mij zeer.
Ik kon niet hooger - en mijn moed bezweek.

IX.

Ik voel me een vaas vol tranen: wen ik buig
Naar de aard, waar slapen, 'lijk in moederschoot,
Mijn dooden, vloeien ze over. Ik vergoot
Nog álle niet, hoewel van terpen ruig
Mijn wereld is. - Gelijk gesmolten lood
Zijn ongeweende tranen, aarde, o zuig
Die in als 't kind de melk der moeder! Juich
Om uw bevrijdingswerk, verlosser Dood!

Toch wilde ik wel dat Levens álverniel
Erbarmend spaarde, al geven ze enkel pijn,
Die tranen zwaar, zóo diep dat geen me ontviel.

'k Wou, wijl ik leef, niet leeg van tranen zijn:
Dan welkten ál de bloemen van mijn ziel,
Wier stenglen baden in die zielfontein.

HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH.

Verkeerde metafysika.

Het verbijsterende van onze menschelijke positie hebben weinigen zoo diep gevoeld en zoo treffend uitgedrukt als Pascal. ‘Wat is de mensch in de natuur? Een niets ten aanzien van het oneindige, een al ten aanzien van het niets, een middending tusschen het niet en het al. Hij is eindeloos ver verwijderd van de twee uitersten en zijn wezen staat niet minder ver af van het niet, waaruit hij te voorschijn kwam, dan van het oneindige, waardoor hij wordt verzwolgen. Zijn verstand neemt in de orde der geestelijke dingen denzelfden rang in, als zijn lichaam in de uitgebreidheid der natuur; en al wat het doen kan, is: het waarnemen van een zekeren schijn in het midden der dingen, terwijl het eeuwig moet wanhopen, er zoowel het begin als het einde van te kennen... Ziedaar onze toestand. Dat is het, wat ons kennen inperkt binnen zekere grenzen, die wij niet overschrijden, buiten staat alles te weten en van alles absoluut onwetend te zijn..... De mensch beseft, dat hij ongelukkig is. Hij is dus ongelukkig, omdat hij het beseft; maar hij is wel groot, daar hij beseft dat hij ongelukkig is. Welk een fabelwezen is dan de mensch! Welk een vreemdheid, welk een chaos, welk een drager van tegenstrijdigheden! Rechter over alle dingen; onnoozele aardworm; bewaarder der waarheid, stapel van onzekerheden; roem en uitschot van het heelal. Als hij zich verheft, verneder ik hem; als hij zich vernedert, verhef ik hem; en ik spreek hem altijd tegen, tot hij begrijpt, dat hij een onbegrijpelijk monster is.’

Bij het nadenken over onzen toestand treft ons dit won-

derbare, dat wij met onze begrippen en gedachten niet binnen het menschelijke kunnen blijven, maar er evenmin buiten kunnen komen. Wij kennen het menschelijke als betrekkelijk en afhankelijk en hebben dus in ons bewustzijn en denken iets dat niet betrekkelijk en niet afhankelijk is en ons maakt tot wat wij zijn. Maar datzelfde discursieve denken, dat ons naar dit niet-betrekkelijke heendrijft, laat ons geheel in den steek, als wij daarvan op dezelfde wijze in begrippen positief het wezen willen bepalen, zooals wij dat in het betrekkelijke doen. Als metafysika positieve wetenschap van het niet-betrekkelijke bovenzinnelijke, van de diepste gronden van het zijnde en de verhouding van deze tot het betrekkelijke wezen zal, dan is er geen metafysika.

Maar er is wel een valsche metafysika. Deze bestaat in verkeerde voorstellingen van de verhouding van het menschelijke tot het bovenmenschelijke, van het afhankelijke tot het onafhankelijke en als gevolg hiervan in een verkeerde opvatting van het menschelijke zelf. Wij allen, onontwikkelden, ontwikkelden en hoogstontwikkelden zitten van die valsche metafysika vol. Deze dringt zich noodwendig op en beheerscht ons zonder dat wij het merken.

Velen in onzen tijd meenen zich het best tegen de valsche metafysika te beschermen, door zich in het geheel niet met metafysika in te laten. Zij houden zich, naar zij beweren, aan wat zij ‘ervaren’, aan de onomstootelijke ‘gegeven feiten’ en wat door logisch denken daaruit kan worden afgeleid. Verder gaan zij niet. Zij erkennen volmondig de beperktheid van ons weten, de engte van onzen geestelijken horizont. Gaarne laten zij het onbegrijpelijke gelden. En zoo meenen zij voorzichtig het eenige juiste standpunt, dat den kritisch denkenden mensch betaamt, ingenomen en alle metafysika van zich verre gehouden te hebben.

Alsof dit mogelijk was! Zich houden aan de ervaring! Moet dat ervarene dan niet opgevat worden, kunnen wij er passief tegenover blijven staan? Wij zijn allen metafysici. Aan ons allen zweven diepe bovenzinnelijke waarheden voor. Anders konden wij de gewoonste geestelijke handelingen niet verrichten. Een straatjongen, die zegt: ‘deze steen is gevallen’, die, door een sterker persoon van een appel beroofd, zich over onrecht beklaagt, bedient zich van begrippen, wier

analyse de scherpzinnigste wijsgeeren tot wanhoop heeft gedreven. Is het mogelijk, de ‘feiten’ van de natuur en ons geestelijk leven zuiver op te vatten, en niet tevens oordeelen over den samenhang en den grond dier feiten implicite mee te denken?

En deze metafysika, die wij onwillekeurig vormen, is noodwendig valsch. Zoodra de zinnenwereld met hare sofistiek zich aan ons openbaart, zoodra wij in de geestelijke wereld met haar valschen schijn inleven, zoodra wij ons de taal met hare verheffende en versuffende woorden eigen maken, zoodra de zedelijke verkeerdheid zich in ons doet gelden, worden ook in ons de spinsels der valsche filosofie gesponnen. Een hoofdtaak der ware filosofie is, ons te bevrijden van de valsche. Deze laatste behoeft niet te bestaan in een uitgewerkt systeem van bewust gevormde gedachten, dat tegen alle tegenwerpingen kan verdedigd worden. Een verward complex van verkeerde beelden en analogieën, een menigte slechts aangevangen en niet eens halfvoltooide abstracties, leege, alle nadenken tot stilstand brengende termen en frases, kunnen het dieper levensbesef geweldig belemmeren en ons den onbevangen blik op het problematische van ons eigen wezen verduisteren.

Het is treffend, te zien, hoe de diepste denkers, bekend met de wijsheid der voorafgegane eeuwen, na een geheel leven van gedachtenarbeid, toch altijd nog in het spreken over hun eigen wezen en hun verhouding tot het Zijnde, de uiterste voorzichtigheid moeten betrachten, om zich niet door woorden en beelden te laten verleiden tot verkeerde opvattingen en door een schijn-begrijpen te laten bedriegen; hoe zij altijd nog tobben met (wat men noemen zou) het elementairste, hetzelfde wat hun ook als eerstbeginnenden al zooveel moeite gaf; hoe hun diepere levensbewustheid altijd een strijd blijft, een weerleggen van de sofistiek van het zinnelijk-betrekkelijke, van een oppervlakkige aannemelijkheidsmetafysika, die hare schijnbaar plausibele beschouwingen steeds weer ingang weet te doen vinden.

Wij kunnen over ons menschelijk wezen niets zeggen, of wij moeten er terstond iets bijvoegen om de begane fout te herstellen. Dat woord ‘verhouding’ al dadelijk, dat wij in zijn betrekkelijken zin wel verstaan, het leidt tot verkeerde opvattingen, wanneer het gebruikt wordt als zooeven. -

Mommsen noemt het ergens de groote taak van den mensch ‘mit sich selbst, mit seines Gleichen und mit dem Ganzen in bewusster Harmonie zu leben.’ Is dit goed uitgedrukt? Wat is dat ‘geheel’? Moet ik in bewuste harmonie leven met de som van al het bestaande? - De vromen spreken van een ‘hoogere’, een ‘bovenzinnelijke’ wereld. Bestaat deze naast en afgescheiden van de ons bekende?

Een groote rol bij het denken over de geestelijke dingen spelen beelden, analogieën en metaforen, die aan de ruimtelijke natuur zijn ontleend. Hoezeer ook misleidend, zijn ze toch onontbeerlijk. Onze taal is er vol van. Van onze idealen zeggen wij, dat ze ons ‘voorzweven’, van onze beweringen, dat zij ‘rusten.’ Zij rusten op ‘gronden.’ En deze gronden hebben weer gronden, waar zij op rusten, tot wij komen aan een ‘diepsten’ grond, die nergens meer op rust, maar vastheid heeft in zichzelf. Wij zeggen, dat de objectieve wereld zich ‘afspiegelt’ in onzen subjectieven geest. Kennen is een soort reproduceeren van het wezen der dingen in ‘afgetrokken’ begrippen, een ‘afbeelden’ ‘in’ ons denken, van wat ‘buiten’ dat denken bestaat. Onze ziel lijkt ons ‘een’ ding, een magazijn van voorstellingen, met grootte en grenzen. Zij heeft een oppervlakte, hoogere en diepere lagen. Men spreekt van de ‘afgronden’ der ziel. Het onbewuste gaat over den ‘drempel’ van het bewustzijn. Dit bewustzijn heeft een ‘inhoud’, evenals een vat. Volgens sommigen monden de individueele bewustzijns uit in een wereldziel, evenals de rivieren in den oceaan. Het bovenwereldlijke ‘overschrijdt’ de perken van het eindige. God is ‘transcendent’ maar ook ‘immanent.’

Zoodra wij met eenige bewustheid onze gedachten richten op het ‘geheel aller dingen’, het ‘zelfstandig Zijnde’, de ‘hoogste werkelijkheid’, de ‘diepste gronden’ - of hoe men het voorzwevende verder noemen wil - beginnen ook de gevaren der metafysika. Intusschen, het ‘afsluitende’, dat in die voorstellingen ligt, is onvermijdelijk. Want wij kunnen datgene, wat wij doorleven, toch niet in gedachten onvoltooid, onafgesloten laten. ‘Het geheel van alles wat bestaat’ is zulk een schijnbaar eenvoudig, en tevens zulk een onafwijsbaar begrip! Reeds Anaxagoras zegt: ‘er kan niet meer, en ook niet minder zijn, dan alles.’ De begrippen echter, waarvan wij ons hierbij, al is het nog zoo in 't ruwe,

moeten bedienen, verstrikken ons in een eigenaardige dialektiek, die al dadelijk de gewichtigste denkfouten ten gevolge heeft.

Daarom is het dringend noodig, dat wij ons van den aard en de grenzen, de sterke en zwakke zijden van ons (aan 't woord gebonden) begripsdenken voldoende rekenschap geven.

Zeker, de mensch is niet uitsluitend en in de eerste plaats een abstract-kennend wezen. Hij kan een intuitief besef hebben, dat beter is dan al zijn abstracties. Maar een onverschillige zaak is het toch waarlijk niet, hoe hij zich zijn eigen wezen en zijn verhouding tot het wereldlijke en bovenwereldlijke voorstelt en in begrippen denkt. Hoevele edele, hoogbegaafde geesten hebben een bij hun dieper levensbesef absoluut niet passende positivistisch-materialistische metafysika als een zwaar blok aan het been mee door het leven moeten sleepen! Groote onklaarheid en pijnlijke onzekerheid bestaat bij vele hoog ontwikkelden over hun persoonlijkheidsleven. Wat zij er goeds van beseffen, is *ondanks* hun begrippen. Zij hebben er geen gezicht op, en meenen vaak het te verklaren, als zij het zoo hebben verwrongen, dat er ten naastenbij mechanische analogieën of natuurkategorieën op passen. Niet zonder reden barst Fichte ergens uit in de klacht, dat de meeste menschen er eerder toe te brengen zijn zich te houden voor een stuk lava op de maan, dan voor een Ik!

Een groote belemmering voor het onbevangen opvatten en beschouwen van ons persoonlijkheids-leven ligt zonder twijfel in onze intellectueele kultuur.

Renan zegt ergens: ‘Geloof mij, het is mijn vaste overtuiging dat het lager onderwijs bepaald een kwaad is.... Geef de menschen een onderwijs van vijftien, twintig jaren, als ge kunt, en anders niets. Wat daartusschen ligt, is er zoover van af, hen te ontwikkelen, dat het alleen hun beminnelijke natuurlijkheid, hun instinct en gezond verstand bederft en hen onverdraaglijk maakt.’

In deze boutade is zeker iets waars. Maar met dat twintigjarig onderwijs is ook nog niet veel gedaan. Ook onder de hoogstontwikkelden zijn immers talloos velen, aan wier instinct en gezond verstand met betrekking tot het gewichtigste wat er voor ons bestaat - het opvatten van de menschelijke persoonlijkheid, haar verhouding tot de natuur en tot het

bovennatuurlijke - door het intellectueele kennen groote schade wordt toegebracht. Natuurlijk, in abstracto is kennen altijd iets moois en kan men er nooit genoeg, laat staan: te veel, van krijgen. Maar, gegeven de zeer bijzondere inrichting van dit kennen zelf (welks wezen en grondslagen niet gemakkelijk in 't oog te vatten, welks verhouding tot de overige bewustzijnsfuncties eveneens niet gemakkelijk te bepalen is), gegeven verder: de zwakheid van den menschelijken geest en de zedelijke verkeerdheid, die in ons is, dan wordt intellectueele kultuur zonder meer niet zoo iets geheel onbedenkelijks.

Het door geen begrippen te peilen, grondeloos mysterie der bewustheid, het feit dat Ik op dit moment als levendkennend, redelijk-willend, opperste waarden-beseffend en hierdoor causaal ingrijpend wezen deze wonderbare natuur en menschenwereld in mij heb, ze waarneem en denk, ze help maken en vormen - dit wordt zoo licht tot iets mechanisch verwrongen, op een lager peil gebracht, tot een platheid gemaakt.

In ons bewustzijnsleven speelt het woord een groote rol. En toch, het in woorden vatten en uitspreken van onze diepste persoonlijkheids-ervaringen heeft iets verduisterends en verlammends, ja, iets ontheiligends. Het heerlijkste concrete komt onder één gezichtspunt met het gewoonste en onverschilligste, door welks nabijheid en verwantschap het ontluisterd en verdacht gemaakt wordt. Wie heeft niet aan zichzelf ervaren, welk een eigenaardige verdoovende kracht er kan zitten in een benaming, een term; hoe die de verwondering wegneemt, het bewustzijn van de onwetendheid benevelt, de realiteiten kleurloos maakt, den blik beperkt en door vreemde associaties en tegenstellingen de aandacht van het wezenlijke afleidt! Wie heeft niet b.v., zich in de psychologische abstracties begevend, het verkillende ondervonden van termen als ‘lust’, waaronder zoowel het hoogste als het laagste schijnt gedacht te moeten worden! Het met niets vergelijkbare persoonlijke komt als ‘ook zoo iets’ in de reeks der onpersoonlijke algemeenheden. Zoodra ik, wat ik in mij doorleef, in een woord heb uitgedrukt en ‘buiten’ mij gesteld, gëobjectiveerd, schijnt de subjectieve waarde en beteekenis te verbleeken. Het warme leven, de ziel verdwijnt.

En spreek ik er een oordeel over uit, dan komt het in de sfeer van het bedisputeerbare, in den koel logischen samenhang. Het problematische aller begrippen breidt er zich als een donkere wolk boven uit en door dit verduisteren der zon van het directe doorleven schijnt het van den blijden glans der zekerheid beroofd te worden.

Reeds de anti-artistieke wijze, waarop in het gewone leven de concrete dingen onder de kleurlooze, ziellooze algemeenheden worden gebracht, en in de afgesleten bijna niets meer zeggende woorden der taal over de ons omringende wereld gepraat wordt, heeft iets zeer bedenkelijks. En dit gevaar wordt door de wetenschappelijke verwerking van het ervaringsmateriaal niet geringer. De eenzijdigheid van het begrip wordt niet gevoeld en daardoor komt de beteekenis van het intuitieve, onmiddellijke doorleven niet tot haar recht. Zeer juist zegt Conrad Fiedler (in zijn mooi boekje: Ueber die Beurtheilung von Werken der bildenden Kunst): ‘De wetenschappelijke beschouwing zou geheel van haar doel afraken, wanneer haar de verschijning als zoodanig van waarde begon te zijn en zij in de aanschouwelijke opvatting daar vergat halt te houden, waar zij nog tot het begrip kan overgaan..... Voor haar kan het aanschouwen slechts beteekenis en waarde hebben, in zoover het den overgang tot het begrip mogelijk maakt en dit doet het reeds op een betrekkelijk lagen trap. Reeds in het gewone leven volhardt de mensch bij het aanschouwen slechts tot op het punt, waar hem het afsturen op de abstractie mogelijk wordt. Hij herhaalt deze manier van doen ontelbare malen, en elke aanschouwing, die zich aan hem opdringt, ontglipt hem als aanschouwing, zoodra het punt bereikt is, waar hij met zijn begripsvermogen als het ware inhaken en uit de aanschouwing uithalen kan, wat hij maar al te vaak voor haar eenigen wezenlijken inhoud aanziet..... Hoe meer wij in de aanschouwing voorwaarts dringen om haar altijd meer in begrippen om te zetten, des te onbekwamer worden wij om ons ook slechts een klein eindje op den bodem der aanschouwing te houden zonder een begrip te eischen en ons geheele kennen is slechts een middel om tot weten te geraken..... Hierin is de mensch niet altijd tot klaarheid gekomen, dat, zelfs als de wetenschap haar verste doel bereikt, haar vermetelste droomen verwezenlijkt

had; als wij dit geheele oneindige wereldwezen wetenschappelijk begrepen hadden, wij toch nog altijd voor een reeks van raadsels zouden staan, wier existentie zelfs aan alle wetenschap verborgen zijn zou. De strijd van onderwerping, dien de navorschende mensch met de natuur aanbindt, maakt hem tot den wetenschappelijken beheerscher der wereld. Dit moge hem met rechtvaardigen trots vervullen, hij zal toch anderen niet kunnen beletten te meenen, dat daarmede weinig uitgericht is en de onafwijsbare behoefte te gevoelen, om de wereld aan een geheel ander toe-eigeningsproces te onderwerpen.'

Hiervan zijn velen zich niet recht bewust, dat zij, het direct doorleefde intellectueel beschouwend, zich met kenbedoelingen er tegenover plaatsend, daarmede een zeer bijzondere houding aannemen en een daad verrichten, wier gevolgen zich ver uitstrekken. Het is evenals in het maatschappelijk leven met het onderteekenen van een contract. Niets is gemakkelijker dan halfbewust onzen naam te zetten. Maar dan zien wij weldra, hoe het ingewikkeld mechanisme der maatschappij zich in beweging zet en ons bij deze onderteekening beetpakt en onverbiddelijk voorttrekt en ons vaak in de meest ongewenschte toestanden brengt. Evenzoo verrichten wij door ons in de intellectueele beschouwingswijze te begeven zonder moeite een daad, van wier beteekenis wij ons aanvankelijk niet bewust behoeven te zijn. Maar deze 'houding', die onze geest daarbij aanneemt, wordt door de moeilijkst te doorgronden oordeelen bepaald. Dit 'opvatten', dit 'inschakelen in de natuur', dit 'ordenen in den tijd' is een eerste stap in de richting van het objectiveeren. En hebben wij eenmaal dien eersten stap gedaan, dan zitten wij vast in alles, wat bij die intellectueele beweging stilzwijgend vooropgesteld wordt en geraken spoedig in alle moeielijkheden en gevaren die aan het natuurverklaren en zinnendenken verbonden zijn.

In alle denken, ook dat der natuurwetenschap, zit het Absolute (van onze subjectiviteit onafhankelijke) zijn op vreemde wijze verborgen. Ja, het is altijd de drijvende kracht. En toch kan men met het Absolute zelf in de wetenschap niets aanvangen. Wil men het grijpen, dan ontglipt het ons niet alleen, maar voert ons ook op dwaalwegen.

Volkomen terecht beweren de mannen der natuurwetenschap, dat de dingen zooals zij aan onze zinnelijke waarneming ‘verschijnen’ niet het ‘eigenlijke’ Zijn kunnen wezen, maar dat dit door de wetenschap moet gezocht worden. Is het nu niet zeer verleidelijk te meenen, dat, wat de wetenschap als het ‘eigenlijke Zijn’ ontdekt, het gezochte Absolute is? Immers, ‘achter’ of ‘boven’ het eigenlijke Zijn kan toch moeilijk nog iets wezen!

Waarom bestaat er voor den wiskundige minder gevaar dan voor den natuurkundige om zich op grond van zijn speciale begripskennis te wagen aan uitspraken over het diepste wezen der wereld? Omdat hij zich alleen aan de wiskunde houdt, en zich van de eenzijdigheid en beperktheid zijner abstracties bewust blijft.

In de natuurwetenschap daarentegen schijnt een brug geslagen te worden van het denken *in* ons tot het absolute Zijn *buiten* ons. Dat is ook het verwarrende in dien term ‘het gegevene’. Het is alsof men in dit gegevene, waarnaar zich immers het denken te richten heeft, met de objectieve, op zich zelf bestaande werkelijkheid in directe aanraking komt.

De dwaling zit al in het populaire waarnemings-bewustzijn. Het is nu eenmaal niet anders: het gewone ‘opvatten’ der wereld als een ‘bestaande’ werkelijkheid, zooals wij allen dat doen, is materialistisch en anti-filosofisch. Wij zijn allen geboren materialisten. De gewone mensch, geloovig of ongeloovig, die een tafel vóór zich als een ‘ding’ opvat, heeft in deze bewustheid iets, waardoor hij Gods bestaan loochent. Want die tafel heeft God niet noodig. Zij *is* er immers. Wat is datgene, wat bij de zintuiglijke, goed gecontroleerde waarneming van het ‘feitelijke’ (b.v. deze tafel hier vóór mij) zoo den indruk maakt van onwrikbare zekerheid, van onbetwijfelbare werkelijkheid, zoozeer, dat de scherpzinnigste en stevigste gedachten-stelsels door één botsing met een feit in puin storten? Het is iets onbeschrijfelijk duisters en verwards, wat ons daarbij door de ziel gaat. Wij denken daarin niet meer of minder dan het duizelingwekkende van ‘een bestaan op en uit zichzelf’, hetzelfde, wat een kenmerk van het Gods-begrip is. Het lijkt een axioma: ‘alles wat *is*, moet *ergens* zijn.’ En toch, als het ruimtelijk-zijn een zelfstandig ‘zijn’ is, dan is er voor God geen plaats.

Zoo weinig waar is het, dat wij menschen ons buiten de metafysika kunnen houden. Wij zitten er vol van. Maar dit is voor velen een even verrassende ontdekking, als het voor Jourdain bij Molière een openbaring was, dat hij zijn geheele leven lang proza had gesproken. Nog steeds is het een ongehoorde paradox, dat, al wat deze wereld *is*, zij dat voor ons bewustzijn is. Men kan praten, zooveel men wil, men krijgt de verkeerde opvattingen er niet uit. Het bewustzijn blijft iets ijl-etherisch, iets vergankelijks, iets onzekers, iets subjectiefs. En dit subjectieve heeft den bijsmaak van iets onvasts, men denkt het als iets dat in zichzelf geen stevigen grond heeft. Het moet toch ergens op rusten. En waar zou het anders op 'rusten' dan op iets ruimtelijk-tijdelijks! Het ruimtelijk-tijdelijke daarentegen heeft geen grond noodig. Het rust op zichzelf!

In dit alles openbaart zich een gevaarlijke begripsverwarring, die daaruit voortkomt, dat men bij het verklaren niet het onverklaarbare op de rechte wijze in het oog vat. Dat wij niet inzien, waar het bewustzijn op 'rust' (om nu dezen verkeerden term maar eens te gebruiken) komt eenvoudig daarvandaan, dat wij menschen zijn, en niet God. Maar wij kunnen deze onbegrijpelijkheid erkennen en het wereldraadsel eerbiedig onopgelost laten, en toch wetenschappelijk constateeren, dat het bewustzijn het fundamenteelste is, dat wij met ons nadenken bereiken kunnen, fundamenteeler dan het zoogenaamde 'existeeren' der natuur. Inderdaad, dat existeeren is zelf een bewustzijns-begrip, en het is minder onjuist te zeggen: 'de sterren *zijn* ons denken', dan: 'de sterren existeeren onafhankelijk van ons, en ons denken staat er tegenover.'

De fout is, dat men het bewustzijn alleen psychologisch, en wel bekrompen psychologisch denken kan, als in den tijd gegeven natuurproduct, dat nu in de overige reeds bestaande natuur moet ingevoegd en geobjectiveerd worden. Hoe weinige zelfs knappe denkers zijn in staat, de tegenstelling van het bewustzijn en zijn inhoud goed te denken. De scheiding der buitenwereld van het bewustzijn lijkt de eenvoudigste zaak ter wereld. Men trekt in gedachte een streep, en aan den eenen kant daarvan komt nu de buitenwereld, aan den anderen het bewustzijn te staan. Het worden twee naast elkaar liggende provincies van het Zijnde, beide met eigen

natuur en wetten, maar toch met elkaar correspondeerend, aan elkaar gebonden, op elkaar invloed oefenend. En nadat men nu zoo gemakkelijk het bewustzijn van de ruimtelijke natuur heeft afgescheiden, kost het de grootste moeite alles weer te doen sluiten en tot eenheid te verbinden. Men moet zich in de onmogelijkste bochten wringen. Al dadelijk bij het nadenken over onze wetenschap. Deze is toch een psychisch product. Hoe kan zij dan over het buiten-psychische iets met zekerheid beweren? De Duitsche wetten gelden toch niet in Frankrijk. Hoe vermeten wij ons dan met onze voorstellingen, die immers door zuiver psychische wetten tot stand komen, iets over de gedragingen van het door eigen wetten geregeerde ruimtelijke te bepalen! Dat deze moeilijkheid door verkeerde abstracties veroorzaakt wordt, ziet men niet. Zelfs de scherpzinnige Hume vindt in het bestaan van ‘dingen’ eigenlijk geen probleem.

Er zijn misschien geen twee woorden, die in den loop der eeuwen bij het nadenken over ons eigen wezen zooveel kwaad aangericht hebben, als de woorden ‘binnen’ en ‘buiten’. En men heeft ze toch altijd noodig. Want er zijn inderdaad tegenstellingen. Men moet wel blijven spreken van de ruimtelijke natuur, alsof dat een zelfstandig afgesloten geheel is; van onzen geest, die daar als iets heterogeens tegenover staat. Maar zoodra men dit doet, maakt men ook groote fouten. Want die tegenstellingen zijn geheel anders dan men ze aanvankelijk denkt.

Als een boerenarbeider de oogen opent en de natuur daar vóór zich ‘ziet’, zijn blik op haar richt, haar als een geheel tegenover zich voelt staan en 't geordend-zijn der verschijnselen in haar constateert (waarbij een kant en klaar bestaand wezen zich in zijn ziel schijnt over te gieten en daar die gewone oordeelen te voorschijn te roepen) dan berust dat alles - het bestaan der natuur en zijn oordeelen over dat bestaan - op een aaneensluitend geheel van logische grondvoorstellingen, waarvan hij in abstracto niet het flauwste vermoeden heeft. Elke ziel, ook de eenvoudigste, is veel knapper dan zijzelf weet. Als die arbeider het neervallen van een opgeworpen steen verwacht, dan liggen in die verwachting de grondstellingen van Kant's Vernunftkritik in kiem opgesloten. Hoe kan hij zich bewust zijn van een

naast- en na elkaar, hoe kan hij de veelheid zijner indrukken ordenen, zonder dat de noodwendige onderscheidbaarheid en identiteit en het samenbehooren van het niet-identieke en een hoogste eenheid in het vele, en daarmee een geheel systeem van logika, ten grondslag ligt?

Intusschen juist dit ‘ten grondslag liggen’ is de groote moeilijkheid. Men zegt: ‘het is natuurlijk, dat die arbeider geen kennis van de buitenwereld krijgen kan zonder de logika. Maar het existeeren zelf van die buitenwereld, 't geördendzijn zelf van het gegevene in ruimte en tijd moet toch voorafgaan (a priori zijn) aan het denken van het geördendzijn, en niet omgekeerd. Het denken richt zich immers naar het zijnde, leest er om zoo te zeggen door de ervaring van af, *hoe* het is. Het existeeren zelf en het existeerende is toch niet in rang gelijk te stellen met het denken, dat dit zijnde in zijn begrippen nederig afbeeldt! Het eenige ware in dit overdreven, eenzijdig idealisme is dit, dat wij de dingen niet kennen, zooals ze op zich zelf zijn, maar alleen zooals wij ze door onze subjectiviteit, ons waarnemen en denken, opvatten en moeten opvatten. Evenals wij een landschap door een gekleurd glas anders zien, dan is het, zoo kennen wij de dingen der buitenwereld alleen door het medium onzer voorstellingen. Maar daarom hangt hun bestaan en wezen nog niet af van die voorstellingen!’

Deze tegenwerpingen schijnen van bezonnenheid en gezond verstand te getuigen. En toch zijn ze oppervlakkig. En dat beeld van het gekleurde glas is misleidend. Want altijd wordt daarbij de subjectiviteit op een verkeerde wijze tegenover de objectiviteit gesteld.

Wie te zwak van geest is, om het wonder van ons kennen recht in de oogen te zien, moet onvermijdelijk, al dringt zijn ziel hem nog zoo zeer naar de echte principes, in een inferieure natuur- en geestesconceptie terugzinken.

Het is hier niet de plaats, in bijzonderheden te treden. Alleen dit willen wij nog zeggen. Onze kennende geest is essentieel vragend. De natuur is niet een existeerend ding, maar een vraagteeken. En zij blijft dit, ook bij het verstgevorderd kennen, omdat haar heele wezen met dien essentieel vragenden geest staat en valt. En nu is dit toch duidelijk: wie iets vraagt, moet iets weten. Datgene nu, wat wij van

de natuur moeten weten, om naar haar wezen te kunnen vragen, is het apriori. Het opstellen van dit apriori is niets anders dan de wetenschappelijke formuleering van het mysterie onzer wetenschap. Ja, de wetenschap, die alle mysteries verdrijft, is zelf een mysterie. Natuurlijk heeft ook deze naam 'apriori' zijn groote bezwaren. Maar men moet zich toch wel op de een of andere wijze uitdrukken. Dit apriori heeft men beschouwd als een psychologisch begrip, als aangeboren; men heeft er een miskenning in gezien van de evolutie des geestes - heele bibliotheken vol misverstanden zijn er over volgeschreven. Alleen door een hardnekkig worstelen met de abstractste begrippen kan men hier tot klaarheid komen.

Met het apriori pakken wij de natuur aan. Wij beginnen met de wiskunde. Hier vragen wij niet, of de objecten onzer begrippen in de werkelijkheid existeeren of niet. Alleen om de juistheid onzer redeneeringen en de waarheid onzer conclusies is het ons te doen. Met de wiskunde begeven we ons tot de mechanika. Hier komt voor het eerst het ruimtelijke existeeren ter sprake, maar alleen in algemeensten zin. Wij denken er niet aan, het uit te putten. Wij constateeren alleen zekere algemeenste eigenschappen van beweging, die het hebben *moet*. En met de fundamenteele inzichten der mechanika begeven we ons in de fysika, de chemie, enz. Steeds trekken wij met de vangarmen van ons denken meer in onze begripssystemen. Alleen wat wij daarin kunnen trekken en aan 't reeds ingevoegde assimileeren, begrijpen wij. En zoo komen wij aan de levende natuur. Hoe wij deze begrijpen kunnen, wordt bepaald door het reeds op andere wijze begrepene. De ervaringswetenschap vindt zelf in den strijd en drang van het verklaren haar methode. De fysiologie, de biologie kan niet anders dan materialistisch zijn.[1)] En met de fysiologie staat in nauwste aanraking: de psychologie, de wetenschap van ons bewustzijn. Ook ons geestesleven is aan de materie 'gebonden' en kan door de natuurwetenschap alleen begrepen worden

1) In een nummer der bekende Levensvragen, get*i*teld: 'Waarom wij materialist zijn,' toont Dr. Snijders aan, dat de natuurwetenschap en speciaal de studie der levensverschijnselen met bovennatuurlijke, geestelijke krachten niets aanvangen kan en materialistisch zijn moet. Maar dat zal geen deskundige betwijfelen. De vraag is alleen, of het materialisme als *filosofie* aannemelijk is. En dat zal weer geen deskundige beweren.

in aansluiting bij wat reeds van de natuur begrepen is. Men ziet gemakkelijk, waarheen deze gedachten dringen. De natuurwetenschap is gericht op ‘alles’ wat zich in ruimte en tijd vertoont, en daaronder behoort ook het verhevenste geestelijke zijn. Zij *kan* niet rusten, voordat de *geheele* reeks van afhankelijkheden, die zij ontdekt, voltooid is; voordat zij *al* het in ruimte en tijd bestaande aan zich geassimileerd en in zich opgenomen en op haar manier begrepen en verklaard heeft. Daarbij *kàn* zij de idee van een *afgesloten* geheel, van een alomvattende eenheid van kennen niet laten varen. Anders zou immers de geheele reeks der gevonden afhankelijkheden in de lucht zweven. Niets van het reeds bereikte zou geldigheid hebben. Op geen enkel ken-stadium zou iets van het onafhankelijke, voltooide zijnde (want het zijn zelf kan toch niet onvoltooid zijn!) door ons gegrepen worden. En zoo moeten wij een ‘laatsten grond’ van die afhankelijkheden denken, zonder welken al onze ineensluitende causaliteiten-stelsels in den ‘afgrond der intelligibele toevalligheid’ zouden verzinken. Zoo gemakkelijk spreekt men dit woord uit: de laatste grond; de hoogste, alomvattende eenheid van alle kennen! En hoe duizelingwekkend-bovenmenschelijk is dit menschelijke!

Goethe zegt ergens: ‘Es giebt Menschen, welche sich einbilden, was sie erfahren, das verstünden sie auch.’ Dit is waar, maar in algemeener zin dan misschien de dichter bedoelde. Wij allen, de grootsten niet uitgezonderd, zijn geneigd te vergeten, dat onze wetenschap nooit iets anders dan min of meer gerationaliseerde ‘ervaring’ worden kan, dat van een ‘verstaan’ in den hoogsten zin genomen voor ons menschen nooit sprake kan wezen. Wij misleiden zoo licht onszelven. Wie het woord ‘kennen’ noemt, noemt een onbereikbaar ideaal, noemt eigenlijk iets goddelijks, iets scheppends en onafhankelijks! Men kan er niet te hoog van denken. Het is de eigenschap van een goddelijk, souverein Ik om, zonder naar iets buiten zich om te zien, met absolute zekerheid te kunnen zeggen: ‘dit *is* zoo en zoo.’ En toch van dat allerhoogste hebben wij arme, afhankelijke menschen, die toch waarlijk niet God zijn en niet de wereld geschapen hebben, iets in ons. Wij hebben immers de ‘wetenschap!’ Wij vorderen in kennis, wij ‘naderen’... ja, wat naderen

wij eigenlijk? Kan dat iets anders zijn, dan het volmaakte, echte kennen? Als er geen eindpunt is, kan dan het ‘naderen’ zin hebben?

Zoo meent men onwillekeurig, dat van het geheele gebouw der wetenschap al een vrij groot deel opgetrokken is en dat men zich, evenals in de werkelijkheid bij het bouwen van een huis, de algeheele voltooiing in een of ander moment, hoever ook nu nog verwijderd, zeer goed als een feit kan denken. En zoo komen wij er vanzelf toe, dien laatsten grond naar analogie van menschelijke toestanden als iets van denzelfden aard als de overige gronden ons voor te stellen. Maar zoodra men beproeft, zich dien laatsten grond in ernst als ‘ook zoo een’ (d.i. volgens onze kenvoorwaarden, weer afhankelijk) te denken, gevoelt men de verbijsterende dialektiek van het logische. Deze laatste grond dient alleen om ons den weg te wijzen, om ons steeds aan het vragen en zoeken te houden. Te bereiken is hij nooit. En deze laatste grond, deze voltooide reeks van afhankelijkheden, deze hoogste alomvattende eenheid zweeft de menschen voor, als zij in het simpele existeeren zulk een handtastelijke werkelijkheid meenen te kunnen grijpen. Dit hebben zij op verwarde wijze in hun gedachten, wanneer zij spreken van het zijnde als aan het denken voorafgaande.

Door het heimelijke ten grondslag leggen dezer verkeerde metafysika heeft de studie der menschelijke natuur, met name de evolutie-leer, vaak zulke bedenkelijke gevolgen.

Onloochenbaar immers is voor onze ervaring het geestelijke afhankelijk van het stoffelijke, van de organismen en door deze van de onbezielde natuur. De beteekenis van ons zieleleven schijnt door het inzicht in de evolutie uit het minder interessante en eindelijk (naar de vulgaire opvatting) geestelijk totaal indifferente zeer verminderd te worden. Daar er voor de wetenschap niets bovenwereldlijks bestaat en het geestelijke alleen in onze menschenwereld is aan te treffen, wordt dit laatste door zijn ‘lage afkomst’ neergehaald en van zijn eigenlijken luister beroofd. Dat is voor velen het drukkende in de evolutieleer, dat daardoor ‘het menschelijk geslacht zonder vaste grens, zonder absolute scheiding, met onduidelijke lijnen in het ondermenschelijke zich schijnt te verliezen.’ Maar zou dan het heerlijke van de realiteit, die de

menschheid in kunst, persoonlijkheidservaringen, religie heeft doorleefd, - zou het heerlijke daarvan werkelijk hierin bestaan, dat het in een vergankelijk moment of een reeks van zulke momenten zich openbaart en genoten wordt? Zou die heerlijkheid - om het eens familiaar en onwetenschappelijk uit te drukken - niet ergens ‘vandaan moeten komen’, niet ergens een eeuwig vaderland moeten hebben, waar zij thuis hoort? Zou zij voor 't eerst, toen menschen er zich van bewust werden en door het feit, dat zij er zich van bewust werden, in het aanzijn geroepen zijn? Wat is de heele evolutie-leer anders dan een menschelijk-intellectueele opvatting van iets, dat zoowel in zijn geheel als in elk onderdeel een mysterie blijft? Velen meenen in vollen ernst door de afstammingstheorie Gods scheppende werkzaamheid geëlimineerd te hebben. En toch zou uit haar waarheid niets meer volgen, dan dat deze werkzaamheid aan ons kennen, zooals dit feitelijk is ingericht, in den vorm van een organisch-genetische ontwikkeling zich vertoont.

De fout is, dat men niet genoeg beseft, hoe het begrijpelijke en eindige is doortrokken van het onbegrijpelijke en oneindige. Zoo ook bij de causale verklaring van ons geestelijk leven zelf. Diegene moet wel zeer vast op zijn beenen staan die b.v. in den abstractie-chaos der psychologie niet alle frischheid en onbevangenheid verliezen zal. Men kan het analyseeren niet verdragen. Men kan het uit elkaar genomene niet weer in elkaar krijgen, en komt spoedig in een intellectueele bedwelming. En zoo licht verdwijnt door de verklarende beschouwing de diepe eerbied en de verrukking over de onbeschrijfelijke wonderen, die ieder oogenblik in ons voorvallen.

Dit is natuurlijk niet te ontkennen: ook ons persoonlijkheidsleven is, van den eenen kant beschouwd, louter ‘natuur’. Overziet men de menschelijke kultuur met al die elkaar verdringende persoonlijkheden en al wat zij aan doorleven en begrijpen in zich hadden en tot het kapitaal dier kultuur hebben bijgedragen, dan bemerkt men een noodwendigen samenhang. Het is voor onze theoretische beschouwing niet toevallig, niet zonder oorzaak, dat iets geestelijks, een bewustzijns-feit op een bepaald moment zoo en niet anders is. Men beseft, dat het volgende alleen mogelijk was door

het voorgaande, dat het latere zich uit het vroegere heeft ‘ontwikkeld’.

En het is zeker van groot gewicht, deze kultuur historisch te beschrijven, het samenhangen aan te wijzen en (tot op zekere hoogte) te verklaren. Veel vooroordeelen en bekrompen opvattingen kunnen daardoor verdwijnen, gewichtige inzichten ons worden geopend, veel klaarheid over het heden worden verbreid. Hier liggen voor onzen denkenden geest de belangrijkste problemen, die in de verschillende wetenschappen (psychologie, moraal, sociologie, vergelijkende godsdienstleer, taalstudie etc.) worden behandeld. Maar ook hier bestaat door de zwakheid van het menschelijk abstractie-vermogen (in verband met de boven beschreven oppervlakkige halfbewuste metafysika) het gevaar: dit verklaren te overschatten en te meenen, dat men door het wetenschappelijk formuleeren en beschrijven van het mysterie, dit mysterie zelf kan doen verdwijnen. Het zou ongeloofelijk. zijn, als het geen feit was! Daarom heeft het opsporen der geestelijke causaliteiten van het persoonlijkheidsleven op velen zulk een verlammende uitwerking, omdat zij theoretisch nooit anders dan in het eindige, afhankelijke kunnen komen, en zich ten slotte gaan verbeelden, dat met deze eindige afhankelijkheden het geheele wezen van het geestelijke uitgeput is en zij het als een geheel kunnen overzien. Maar de hoogste geestelijke openbaringen zijn in hun zoo-en-niet-anders-zijn in den diepsten grond niet te verklaren en uit het lagere af te leiden. Men kan ze alleen als zoodanig doorleven en constateeren.

Door het wroeten in de lagere noodwendigheden gaat bij velen de onbevangen blik op de hoogste noodwendigheden, die alleen in het doorleven zelf gegrepen worden, verloren. Men geeft er zich geen rekenschap van, dat ‘een zaak in haar ontwikkeling te begrijpen, niet beteekent: haar worden te begrijpen; dat het trapsgewijze, geleidelijke voortkomen van het hoogste en volmaaktste uit het primitieve niet de specifieke eigenaardigheid, het eigene en nieuwe van den hoogsten trap ontkent en opheft; dat de ontwikkeling niet de absolute (met de waarde der tusschenstadiums onvergelijkbare) waarde van den voltooiingstrap omlaag drukt, maar deze fixeert.’

Bij hen, die het eigenaardige wezen en beperkt-zijn van

het intellectueele kennen niet begrijpen, wordt inderdaad de wereld door het begrip ontzield. Want beschouwd als voltooide kenproducten, afgesneden van den levenden logoswortel, losgemaakt uit den als onvoltooibaar begrepen eenheidssamenhang en het diepgevoelde systeem van eeuwige waarden, zijn die begrippen inderdaad nuchtere, indifferente formules. Wat kan het ons ten slotte schelen, of een abstractie A niet B maar C is! Het begrip 'zijn', in zijn diepsten zin genomen, beantwoordt aan het hoogste kennen en moet ons in aanbidding ter aarde doen vallen. In onze ervaring-wetenschap blijft steeds het toevallige, het nog niet begrepene over. Nooit kunnen wij het eenvoudigste 'gegevene' ten volle verstaan. Dat zouden wij eerst dan als wij de intelligibele noodwendigheid van het heelal doorzagen en uit één hoogste alomvattende eenheid al het bijzondere konden afleiden, d.i. als wij God waren. Zoolang wij menschen zijn, zullen uit de gemeenzaamste dingen eeuwig de sfinx-oogen van het Zijn op ons gericht wezen en ons dringen om het raadsel, dat het ons voorlegt, op te lossen. Dat is juist het kwaad, dat velen, ook al beweren zij het tegendeel, van de wetenschap lang niet verheven genoeg denken. Men wordt door het empirisch begrijpen en verklaren altijd in meer of mindere mate beneveld, afgestompt en aanmatigend. Och ja, aan aansporingen tot bescheidenheid en verzekeringen van een diep besef van de beperktheid van ons weten ontbreekt het natuurlijk niet. Maar waar komt het in de praktijk veelal op neer! Dat ons feitelijk kennen nog gebrekkig en onvolmaakt is, wordt natuurlijk wel algemeen erkend. Maar verder zijn weinig uitspraken zoo tot een nietszeggende frase geworden als die over de perken van ons kenvermogen zelf.

Nietzsche gebruikt ergens de aardige uitdrukking: 'wol zog ich den Schlusz, nun zieht er mich.' Het is betrekkelijk gemakkelijk de onafzienbare scharen verstands-abstracties op te roepen, maar wie ze niet door kenkritische inzichten beheerscht, dien groeien zij over het hoofd en het gaat hem als Goethe's tooverleerling, die de bezweringsformule vergeten is.

Evenals zich met de gewone ervaring en de wetenschappelijke verklaring der wereld noodwendig een valsche metafysika verbindt, evenzoo ook met de formuleering en logische verwerking der christelijke geloofservaring.

Een zeer vreemde zaak is dit geloofsbewustzijn. Het heeft iets irrationeels. Met de voorstellingen van een bijzondere openbaring van een persoonlijk God, die de wereld heeft geschapen en haar regeert, kan het theoretisch denken niets aanvangen. Zij passen niet in zijn wereldconceptie, in zijn begripssysteem. En was dit geloof nu nog maar bescheiden! Maar het ontzegt aan de wereld haar zelfgenoegzaamheid en vindt in haar een ondraaglijke tegenstrijdigheid. Ja, het geloof schijnt vijandig te staan tegenover de menschelijke kultuur. Het leven en werken in de wereld is voor het geloof geen einddoel. Het verkondigt de noodwendigheid eener ‘verlossing’ van deze wereld, en richt den blik op het bovenwereldlijke als de ware werkelijkheid en onze ware bestemming. Niet vreugde over de geleidelijke verwerkelijking der Idee in deze wereld, maar droefheid over het niet-beantwoorden der wereld aan de eischen der Idee schijnt tot het wezen van het geloof te behooren. Vandaar de hartstochtelijke bestrijding door vele moderne geesten, voor wie het genoeg is deze belangwekkende werkelijkheid intens te doorleven, en die in het echte, strenge christendom niet veel anders dan een onaangenaam rustverstoorder kunnen zien.

En deze bestrijding moet wel indruk maken. Want het geloof kan zijn opvattingen geenszins als iets algemeen-geldigs bewijzen en zich noch door het denken noch door de fantasie van dat bovenwereldlijke een voorstelling vormen.

In de middeneeuwen was dit anders. Toen bestond er, ook voor het verstand, een heerlijke continuiteit tusschen het goddelijke en menschelijke. Het was alsof men nog juist iets van de gouden wolken zag, waarop God's voeten rustten. Bij alle diepere beschouwingen der wetenschap was God de vanzelfsprekende praemisse. Daarom was het ook niet ongerijmd, door logische redeneering Zijn bestaan te willen bewijzen. En door de ééne zichtbare kerk stond Hij in voortdurende, zichtbare gemeenschap met de menschheid. Haar glans was het afschijnsel Zijner heerlijkheid. - Maar dit alles is nu

zoo anders geworden. De menschelijke geest is tot besef gekomen van zijn intellectueele en ethische zelfstandigheid. Door de innerlijke eenheid onzer logika wordt de werkelijkheid in ruimte en tijd, ondanks de onvoltooibaarheid van het op haar gerichte kennen, toch een soort afgesloten geheel, waar niets meer bij kan. Waar zullen wij nu nog het bovenwereldlijke zoeken? Er is nergens een plaats voor te bedenken. En wij kunnen ook de verhouding van het wereldlijke tot iets bovenwereldlijks met het denkend verstand evenmin construeeren als ons door beelden aanschouwelijk maken.

Tracht men de ons bekende werkelijkheid als een 'deel' voor te stellen, en iets 'anders', dat er 'buiten' ligt, en wil men dan dat andere als 'werkelijk', als 'inwerkend' denken, dan blijkt dit ook tot dit geheel te behooren of men komt in tegenstrijdigheden. En als men den blik richt op de menschelijke kultuur, dan is het moeilijk in te zien, wat de taak des geestes anders zijn zou, dan steeds meer op den ingeslagen weg voort te gaan en de in hem liggende Ideen te verwerkelijken en zoo onszelf en de ons omringende wereld steeds volkomener te maken.

> Allah braucht nicht mehr zu schaffen!
> Wir erschaffen seine Welt.

Nergens heeft het geloof een houvast, dan in de subjectieve evidentie van het doorleefde en in het besef van de perken onzer kennis. En was deze evidentie dan nog maar steeds overweldigend! Maar de grootste vijand van het geloof leeft in de harten der geloovigen zelf. Alle levensmatheid, alle zonde verduistert het geloof en brengt een daaraan vijandige wereldbeschouwing voort. En de wereld om ons heen ziet er ook niet naar uit, alsof de realiteit van dat bovenwereldlijke zich sterk doet gelden, en alsof het bewustzijn daarvan zulk een beslissende beteekenis heeft, als het van zichzelf beweert. De overgroote meerderheid der menschen, aan wier geestelijk leven men toch niet alle waarde en beteekenis wil ontzeggen, verklaren er niets van te doorleven en protesteeren zelfs nadrukkelijk tegen datgene, wat het geloof als zijn essentieelen inhoud uitspreekt.

En toch, ondanks al deze moeilijkheden, bestaat dit geloof

in de wereld, en ontstaat het telkens opnieuw met groote kracht in tallooze menschenharten, spreekt het zich uit op de aangrijpendste wijze en handhaaft zijn aanspraken op waarheid. Van deze overtuiging laat de geloovige zich niet afbrengen, dat hij, door wat in hem voorgevallen is, zichzelf en de wereld anders, dieper is gaan zien, ja, dat hem de ware zin, de ware ernst van het persoonlijkheidsleven nu eerst is openbaar geworden.

Tegenover de later verworvene voelt hij zijn vroegere wereld- en levensbeschouwing noodwendig als iets lagers, als iets dat overwonnen is. Maar hij kan van die nieuwe waarheid aan niemand iets bewijzen. Eenigszins is hiermede het vooruitgaan in aesthetisch verstaan te vergelijken. Men is zich bewust, dat men de dingen anders, beter, dieper ziet dan vroeger; of liever, dat men nu ziet, wat men vroeger niet zag. Maar hoe zal men het aan anderen bewijzen? En zoo lijkt de bewering van dit nieuwe bezit iets aanmatigends. Zeker is de geloofservaring als een soort hooger 'kennen' van zichzelf en de wereld te beschouwen. Maar het is een geheel ander kennen dan dat der gewone wereldervaring en en dat der wetenschap. Het heeft andere bedoelingen en is op andere wijze ontstaan. De waarheid van dit kennen wordt alleen in het persoonlijkheidsleven gegrepen en daarin openbaar.

Maar nu is het toch om vele redenen onvermijdelijk, dit geloofsbewustzijn, evenals het kennen der gewone wetenschap, in woorden uit te spreken; het af te palen tegen het andere, minderwaardige en verkeerde; het zich in begrippen duidelijk te maken, en zijn uitspraken tot een leer te verbinden. En hier komen nu de groote gevaren der verkeerde metafysika. Men is zich niet bewust, hoe weinig adaequaat de (aan het gewone begrijpen der eindige wereld ontleende) begrippen het geloofsbewustzijn kunnen uitdrukken. En men vergeet, dat die geloofsbegrippen in verband gebracht worden met een metafysika, *die reeds bestaat*.

Het geloofsbewustzijn heeft voor zijn formuleeringen de moeilijkste abstracties (individueele ziel, persoonlijkheid, natuur, inwerken, causaliteit etc.) dringend noodig. En nu worden de geloovigen door hun hoogere levenservaring toch niet opeens goede logici en goede psychologen! Hun wijs-

geerige abstracties blijven even verward als vroeger; hun verkeerde onbewust materialistische of positivistische wereldopvatting wordt niet met één slag omgekeerd. En van die verkeerde begrippen moeten zij zich blijven bedienen; met die verkeerde metafysika moeten zij nu hun nieuwe opvattingen in verbinding en overeenstemming brengen.

De geloovigen krijgen ook niet door hun gelooven ineens dien objectieven, onbevangen blik op het individueele zieleleven, dien men hebben moet om aangaande het verbijsterende mysterie der verhouding van het individueele Ik tot mede-Ik's en wereldgrond de noodwendige behoedzaamheid van oordeel te betrachten. De meeste menschen hebben dien blik op hun bewustzijn niet. Zij doorleven het wel, maar zij 'zien' het niet. Dat zien is een zeer bijzondere kunst, die alleen door diep gemoedsleven en streng nadenken verkregen wordt. De menschen vinden hun bewustzijnsleven veel te gewoon en te natuurlijk.

In zekeren zin is alles ook natuurlijk en vanzelfsprekend. De gewone bewustzijns-inhouden komen na de geboorte 'in' ons, worden allengs duidelijker en bewuster, en vloeien op de bekende wijze in een rusteloozen stroom door onze ziel heen. Tot dezen inhoud behoort ook de buitenwereld, die als iets wat kant en klaar is tegenover ons schijnt te staan en als iets zelfstandigs op onze 'eigen' zintuigen in te werken. In die buitenwereld bemerken wij ook de andere menschenlichamen met hun tintelende oogen en bewegende handen. Wij hooren de klanken der taal en vooral daardoor dringt onze ziel moeiteloos een eindweegs in die andere zielen in en heeft er 'gemeenschap' mee. Tallooze lust- en onlustgewaarwordingen en begeeringen verbinden zich met die bewustzijnsinhouden en wekken in ons het besef van duizenderlei 'waarden', die wij in woorden uitspreken. Zoo verblind en afgestompt zijn wij door het gemeenzame van dit alles, dat wij ons er maar zelden met een zekere objectiviteit vermogen tegenover te plaatsen. En zelfs al hebben wij dit objectieve standpunt voor een oogenblik ingenomen, dan zinken wij er toch spoedig weer af en vinden alles weer heel gewoon.

Intusschen, met alle logische en psychologische wetenschap, blijft dit alles een ondoorgrondelijk raadsel. Wat wij er van 'begrijpen', is alleen maar 'op zekere wijze' een begrijpen.

Van het aanwezig-zijn van dien gemeenzamen voortdurend door ons heenvloeienden bewustzijnsinhoud, van het zoogenaamde verbonden-zijn van dien inhoud met ons ‘eigen’ lichaam kan geen mensch, ook niet de diepste denker, in den grond een verklaring geven. Zelfs als men, zooals men toch geneigd is te doen, vraagt: ‘waar komt hij vandaan? waarop rust hij?’ gaat men al een verkeerden kant uit. Dat die buitenwereld door waarneming ‘in’ mij komt, is een onvermijdelijke, maar misleidende spreekwijze. Dat de buitenwereld er ‘is’ en zich in de individueele zielen ‘afspiegelt’ en dat dit natuurlijk of vanzelfsprekend zijn zou, is een gevaarlijk gezichtsbedrog. En dan de verhouding der individueele zielen tot elkaar! Aan den eenen kant is het eene Ik met alles wat in hem is van elk ander Ik op de onverbiddelijkste wijze afgesloten. Nooit kan mijn Ik in een ander komen of met hem één worden. Niemand kan voor mij zien of denken; niemand kan voor mij lijden of genieten, willen of goed zijn. Aan den anderen kant echter is het individueele Ik met de andere Ik's op de innigste wijze verbonden. Geen Ik zou een Ik kunnen zijn zonder de andere Ik's. Alles wat ik lichamelijk en geestelijk ben, ben ik door het geestesleven der menschheid dat is voorafgegaan en dat mij in het heden omringt. En het is, alsof in de individueele bewustzijns met hun absoluut van elkaar gescheiden inhouden van waarnemingen, denkingen, lusten en begeerten toch ééne gemeenschappelijke geestelijke macht scheppend en vormend werkzaam is en in die chaossen van subjectiviteit precies op dezelfde wijze tot op zekere hoogte eenzelfde besef van het objectief-geldige, boven-subjectieve tot stand brengt. Sommigen spreken van één ‘wereldziel,’ waarin alle individueele zielen zouden uitvloeien. Maar dit is een fantastische voorstelling, waarmee men verder niets aanvangen kan.

Toch moeten wij over deze dingen wel met woorden spreken. Maar welke valsche voorstellingen verbinden zich daarmede noodwendig. Hoe oppervlakkig is meestal onze opvatting van ons geestesleven, van den geestelijken invloed dien wij op anderen, dien anderen op ons uitoefenen. Welk een verwarring bv. aangaande het begrip ‘liefde,’ het eigenaardige één-zijn van het eene Ik met het andere. Hoe machinaal zijn vaak de voorstellingen, waarmede wij het zelfstandig-afhan-

kelijke, het actief-passieve in het zelfbewustzijn denken, hoe waardeloos en oppervlakkig de waardeerings-oordeelen, die wij uitspreken over die wonderbare complexen van mogelijkheden, werkelijkheden, toevalligheden en noodwendigheden, die wij 'individueele' zielen noemen!

Een ieder, die ernstig en grondig over deze geestelijke dingen gedacht heeft, zal ervaren hebben, hoe men onwillekeurig in verkeerde beelden komt, in verwarde voorstellingen verstrikt raakt, hoe men altijd moet oppassen en onophoudelijk zichzelf corrigeeren.

Neem het begrip 'openbaring.' Dit is voor het geloofsbewustzijn onontbeerlijk. De kennis van de goddelijke heilswaarheden kan niet op de gewone wijze door waarneming en denken zijn verkregen, en zij ligt ook in het algemeene ethisch bewustzijn niet opgesloten.

Openbaring is bedoeld als tegenstelling met iets anders. Maar hoe kan dat tegengestelde goed en zuiver gedacht worden, als men dat andere (de natuurlijke theoretische en ethische kennis) verkeerd en onzuiver denkt? Hier komt men terstond in het allermoeilijkste probleem: de verhouding van den onmiddellijk doorleefden inhoud van het individueele bewustzijn tot het objectieve zijn, tot den diepsten grond aller dingen!

Kon men eens duidelijk blootleggen, hoe de verschillende menschen en daaronder de hoogstontwikkelden zich meer of minder bewust deze dingen denken, men zou niet veel anders vinden dan een menigte verkeerde beelden, analogieën en hopeloos verwarde abstracties. De meesten stellen zich het ontstaan en het wezen der theoretische en ethische kennis voor naar mechanische analogieën en denken daarbij het Ik als een louter causaal bepaald natuur-ding. Dat ook het natuurlijke kennen met al zijn afdwalingen toch iets goddelijks is; dat het ethisch besef, het vrije zelfstandig bepalen van wat 'goed' is, het zijn van een redelijk-willende persoonlijkheid, ook den ordinairsten mensch tot een oneindig verheven wezen maakt, dat in iets anders dan deze vergankelijke causaliteiten-wereld zijn grond heeft, dit is voor zeer vele geloovigen niet meer dan een frase. Zij zeggen het wel zoo, maar, als het er op aankomt, denken zij het anders. En dat moet ook wel, als men de verhouding van zijn en bewust-zijn

verkeerd denkt, en het kennen als een vergankelijke handeling opvat, als een soort subjectief afbeelden, dat voor ons menschen wel belangrijk is, maar buiten schade van het zijn desnoods zou kunnen vervallen, zooals wij dan ook het empirisch gegevene denken door den dood in het niet zien verdwijnen, terwijl de werkelijkheid blijft wat zij is.

Maar de geweldige menschelijke kultuur, al het heerlijke en groote wat ooit in menschenharten heeft geleefd en nog leeft en wat als gevolg daarvan zichtbaar voor onze oogen staat, - dat is toch een product van den menschelijken geest! Of is dit te aanmatigend uitgedrukt, en moeten wij zeggen, dat God dat heeft voortgebracht? Ja, maar kan men dan zeggen, dat wij daarbij bloot passieve werktuigen geweest zijn? Dat zou tegen de evidente getuigenis van ons bewustzijn ingaan. Wij wisten toch, al was het alleen tot op zekere hoogte, wat wij deden; en dat heerlijke, wat wij deden, dat *wilden* wij toch ook! Het christelijk geloofsbewustzijn kan er niet buiten, in tegenspraak met alle pantheistische wereldbeschouwingen, God als persoonlijkheid te denken. Maar nu gaat men al te vaak, wat het inadaequate en gebrekkige in dit persoonlijkheidsbegrip is, als het essentieele beschouwen en ten bate der goddelijke persoonlijkheid de menschelijke van haar beteekenis berooven. En terwijl men nu onze menschelijke kennis als iets secundairs en ons bewustzijn als iets mechanisch functioneerends denkt, en daarbij God als een oneindig vergroote menschelijke individualiteit, die ongeveer als menschelijke persoonlijkheden van buiten op ons inwerkt, stelt men zich de openbaring voor op de wijze van een gewone mededeeling, zooals we die in het dagelijksch leven doorleven; een mededeeling, die met willekeur in een ziel (als in een vat) ingegoten, of ook daarbuiten gelaten kan worden. En toch, hoe hoog staat de mensch, dat God iets van zijn wezen aan hem kan openbaren, dat hij iets van God's gedachten kan verstaan!

Nauw hiermede samen hangen de moeilijkheden van het verlossingsbegrip. Het centrale begrip van het christelijk geloof is zonder twijfel dat der ‘zonde’ en der ‘verlossing van zonde.’ Door de ervaring van deze realiteiten worden alle andere fundamenteele voorstellingen bepaald; daardoor is de christelijke levensbeschouwing voorgoed van alle pantheïsme

en pantheistisch gekleurde levensbeschouwingen onderscheiden. De niet-christen, al moge hij zijn onvolkomenheid nog zoo levendig beseffen, kent eigenlijk geen zonde. Terecht zegt Kierkegaard: 'Hier ligt het meesterlijke der Augsburgsche Confessie, dat een mensch uit zichzelf geen ware voorstelling er van heeft, welk diep verderf de zonde is; dat hij door een openbaring daarover opgeklaard moet worden. En wel daarom, omdat het juist tot de zonde behoort, slechts een geringe voorstelling van de zonde te hebben; en dit, daar slechts God, de Heilige, de ware, goddelijke voorstelling heeft.' Het is natuurlijk, dat in de dogmatische formuleeringen dezer geloofservaringen dit zonde- en verlossingsbewustzijn op den voorgrond geplaatst en tot een kriterium gemaakt wordt. Maar als de begrippen 'zonde,' 'genade,' 'verlossing,' 'openbaring,' neergehaald worden uit de onmiddellijke levenservaring, uit de stemming van ontroering, deemoed en dankbaarheid, waaruit zij geboren worden; als zij worden getrokken in de sfeer van het intellectueele begrijpen en in een systeem van wereld-verklaring ingeschakeld worden, dan leiden zij licht tot gevaarlijke misvattingen.

Vele dogmatische geloovigen kunnen den mensch nooit genoeg naar hun zin afbreken. Zij maken van hem een samenstel van verkeerdheden, gebrekkigheden en indifferente neigingen met één klein plekje, waar God als 't ware aanknoopen kan. Zij willen niet toegeven, dat er *in* hem iets goeds is. Maar dan kan hun geloof, dat God den zondaar onuitsprekelijk lief heeft, ook niet veel meer dan een frase zijn. Want God's liefde is toch zeker niet iets grilligs en onredelijks. Er moet dan toch in ons wel iets zijn, dat die liefde rechtvaardigt. En wat kan God anders liefhebben, dan wat waard is door Hem bemind te worden! *In* den mensch schijnt dus toch wel iets goeds te zijn. Maar wat beteekent hier dat 'in'? - Dit maakt het geestelijk leven van vele geloovigen zoo dor en afstootend. Met hun gedachten het heelal omspannend en afsluitend, steunend op bekrompen opgevatte bijbeltexten, construeeren zij een eigen wereldbeeld. En wat met dit echt menschelijk product, dat zij voor de goddelijke waarheid zelf houden, maar waaraan in werkelijkheid onkritische abstracties, onhoudbare metafysische voorstellingen, traagheid en matheid des geestes en zedelijke verkeerdheid

geen gering aandeel hebben, wat dit menschelijk wereldbeeld bedreigt, daar staan zij vijandig tegenover. In religieuse pantheïsten vindt men vaak meer ware bezieling, meer besef van het mysterie, meer echte liberaliteit dan bij vele christenen. Velen verliezen door een eenzijdige opvatting van het transcendente de waarheid der pantheïstische immanentie Gods geheel uit het oog. Voor hun gevoel is ongeveer alles in deze wereld der eindige dingen òf onverschillig òf onheilig. Dat God in deze wereld overal werkt, en haar tot in de geringste kleinigheden draagt, dat Hij met dit worstelende, zondigende, lijdende menschdom een boven onze begrippen reikende bedoeling hebben moet, het komt hun nauwelijks tot bewustheid. Voor den overal doordringenden determineerenden invloed van het christelijke, ook op datgene wat niet dien naam draagt, ja zich zelfs als vijandig daaraan beschouwt, hebben zij geen oog. Zij voelen niet, dat de wereld, die zij bestrijden, ook in hun eigen hart is. Voor hen is het menschdom verdeeld in bekeerden on onbekeerden, over het heden en toekomst van wier zieleleven zij zeer duidelijke voorstellingen meenen te hebben, en tegen welke laatsten hen vaak een soort haat en wrevel vervult. Zeer waar zegt Drummond: ‘Wat doet God den heelen dag? vroeg eens een kleine knaap. Het was te wenschen, dat meer volwassen menschen zulk een reëele vraag konden doen. Ongelukkig zijn de meesten onzer niet eens knapen in godsdienstig begrijpen, maar slechts zeer onnadenkende kinderen. Het komt evenmin in ons op, dat God bezig is met eenig bijzonder werk in de wereld, als het in een klein kind opkomt, dat zijn vader iets doet behalve zijn vader te zijn.... Wat God den heelen dag doet, is niet: in de kerken zitten wachten op menschen, die Hem komen aanbidden. Naast het bewustzijn van een persoonlijken Christus te verliezen, is het grootste kwaad, dat een christen kan overkomen: geen gevoel te hebben voor iets anders. Op te groeien in het weltevreden geloof, dat God niets te doen heeft in deze groote zuchtende en kreunende wereld van menschelijke wezens, behalve te letten op een stuk of wat geredde zielen, is de negatie van allen godsdienst.’

Ook met onze diepste geloofservaringen *begrijpen* wij toch geenszins, al was het maar ten halve, de wonderbare werke-

lijkheid onzer empirisch gegeven menschenwereld. Ook met deze blijft het aanwezig-zijn van deze, zooals zij is, met haar elkaar uitsluitende en elkaar opeischende individuen, hare meer begenadigde en minder begenadigde persoonlijkheden, met al haar zonde en lijden en dood en leven, met haar noodwendig historisch ontwikkelingsproces, - een voor ons denken verbijsterend raadsel. Hoe albeheerschend deze geloofservaringen ook zijn voor het innerlijke leven, welk een bron van geestelijke kracht zij zich toonen, hoe zij ook de geheele wereldbeschouwing bepalen, zij geven daarom nog niet het recht daarop een hemel en aarde verbindende metafysika te bouwen. De tegenstelling en het ineengrijpen van de transcendentie en de immanentie Gods blijft voor ons ondoorgrondelijk. Wij moeten met onze begrippen bewust ergens ophouden, en ook de diepste levens- en wereldbewustheden voor een goed deel om zoo te zeggen naast elkaar laten staan, zonder de aanmatiging ze als 't ware van God's standpunt, uit een hoogste eenheid, in te zien en de empirische werkelijkheid daarmede te doorzien en te kennen. En daaraan zal de verste vooruitgang van ons begripskennen en van onze geestelijke kultuur nooit iets wezenlijks veranderen.

Met fijne ironie zegt de Maupassant ergens in de karakterbeschrijving van een priester: ‘Quelque fois une interrogation se dressait dans son esprit: pourquoi Dieu a-t-il fait cela? Et il cherchait obstinément, prenant en sa pensée la place de Dieu, et il trouvait presque toujours.’

Zoo ook vele orthodoxen. Als men hen hoort redeneeren, krijgt men den indruk, dat naar hun opvatting achter de geloofswaarheden, zooals zij die formuleeren, niets meer achter zit; dat zij daarmede de geheele werkelijkheid van het bovenmenschelijke althans in hoofdlijnen meenen te kunnen aangeven. Er is iets in van de pretentie: een psychologie Gods te bezitten. Een tragisch-komisch ding is een vergadering van rechtgeloovigen, waar met kalme zekerheid de vraagstukken der theologische algebra worden opgelost en men met de termen ‘zonde’, ‘genade’, ‘openbaring’ opereert als een wiskundige met letters, exponenten en wortelteekens; waar een gevierd spreker de bovenzinnelijke waarheden demonstreert, inwendig verheugd dat hij de dingen zoo vloeiend

zeggen en treffend uitdrukken kan; zich misschien wel voorstellend, hoe hij, later met zijn tegenstander de oogen opslaand in het licht der eeuwigheid, hem zegevierend zal kunnen toeroepen: 'zie je nu wel, heb ik het je niet gezegd?'

Om over de geloofswaarheden goed te kunnen spreken moet men tegelijk een volmaakt geloovige en een volmaakt filosoof zijn. Maar zoo iemand bestaat niet. Het geloof is meestal zoo zwak en de filosofie zoo gebrekkig. En zoo *moeten* zich met het geloof in de praktijk des levens altijd onzuivere en verkeerde denkvoorstellingen verbinden.

Inderdaad is in het feitelijke geloofs-voorstellen meestal het essentieele op moeielijk te ontwarren wijze met het onwezenlijke, ja, aan het geloof vijandige, dooreengeweven. Veler gehechtheid aan bepaalde beelden, symbolen, vergelijkingen, begrippen en termen hangt onnaspeurbaar met hun geheele subjectiviteit, zooals die door tallooze ervaringen geworden is, met hun inzichten en bekrompenheden ten nauwste samen. En daarom is in het godsdienstige de strijd tegen de valsche metafysika zoo moeilijk. Door het wegnemen van bepaalde verkeerde voorstellingen zou men vaak tevens het ware onvast maken en vernietigen. Want het ware en echte schijnt in de voorstellingen, in de intellectueele bewustmaking, vaak door het verkeerde en onechte gesteund en staande gehouden te worden.

Het is natuurlijk, dat de geloovige een dringende behoefte gevoelt aan een duidelijk besef, waarin zijn bezit, het door hem verkregene zich van het andere, lagere, overwonnene onderscheidt, en dat hij zich in verband hiermede, rekenschap wil geven, dat en waarom zijn verzekerdheid geen bloot subjectieve inbeelding is. Het geloof is in deze wereld van schijn en vergankelijkheid, van onvolkomenheid en zonde zoo iets vreemds en bijna ongerijmds; het wordt zoo sterk aangevochten door vijanden van binnen en van buiten. Maar als dit geloof niet anders dan een subjectieve meening zijn kan, dan zinkt alles onder ons weg.

Hoe kunnen wij dan het ontstaan dezer absolute gewisheid, die wij zoo dringend behoeven, aan onszelf duidelijk maken? De groote vraag is: Welk *recht* hebben wij om onze zekerheid aangaande het goddelijke en de verhouding van God tot ons te belijden? De op deze vraag antwoordende begrippen

zijn bekend: openbaring Gods in de heilige geschiedenis, en daarvan op zeer bijzondere wijze in één bepaalde persoonlijkheid, het gezag van de kerk en van den Bijbel. Een houvast willen wij hebben. Want anders verzinken wij in den afgrond der abstracties. Is nu de groote meerderheid in staat zich van dit terecht gevorderde houvast rekenschap te geven, zonder in velerlei verkeerde gedachten te vervallen? Neen, daarvoor is de zaak veel te moeielijk. Noodwendig komen er bij het voorstellen van het doorleefde, al is dit nog zoo echt en krachtig, velerlei verkeerde bijmengsels. Naarmate men, misschien ook door eigen zwakheid, dieper het verlokkende van het mondaine leven, de gevaren der kultuurvergoding en het overglijden in een lagere aannemelijkheidsfilosofie voelt, heeft men behoefte aan strenger afpaling, aan concreter begrippen, om het verkeerde buiten te sluiten en de verschillen duidelijker te doen uitkomen. Het eerste wat de tot hooger besef ontwaakte als iets nieuws leert kennen is de geweldige *ernst* van het zedelijk leven.

Hoe zal men dit nu uitdrukken? Er is altijd iets verleidelijks in geweest, de geloofservaringen uit te spreken in steile zinnen, duidelijk afstekende tegen ons gewone bewustzijn, ze scherp te punten, om de verkeerde begrippen van het sleur-denken en het sleur-leven, dat alles onwillekeurig neerhaalt in zijn lagere kringen, alles plausibel en aannemelijk vinden wil, het opkomen te beletten; ze te gebruiken als schilden en wapenen tegen de oppervlakkigheid. Zoo het leerstuk der eeuwige verdoemenis. Hoe men ook moge terugschrikken van het gebruik, dat menigmaal hiervan gemaakt wordt; het is toch te begrijpen, dat sommigen het als wapen aanwenden tegen een zoetsappige, on-ernstige theologie, en meenen het niet te kunnen prijsgeven zonder aan beslistheid van overtuiging te verliezen. Zoo zegt Lessing: ‘ik ben er zeker van dat Leibnitz alleen daarom de gewone leer der verdoemenis op al haar exoterische gronden accepteerde, ja zelfs deze nog door nieuwe zou versterkt hebben, omdat hij inzag, dat zij met een groote waarheid zijner esoterische leer meer overeenstemde dan de tegengestelde leer. Zeer zeker had hij er niet die grove en ruwe opvatting van, die menig theoloog er van heeft. Maar hij vond, dat zelfs in deze grove en ruwe voorstelling nog meer waarheid lag dan in de even

grove en ruwe opvatting van de dwepende verdedigers der herstelling aller dingen. En dit alleen bewoog hem met de orthodoxen liever in de zaak een beetje te ver te gaan, dan met de laatsten niet ver genoeg.'

Het lijkt zoo ongerijmd, dat men over de hoogste werkelijkheid die doorleefd wordt, niet onbevreesd logisch consequent zou mogen door redeneeren. Zelfs schijnt het de plicht van den geloovige om door scherp nadenken steeds meer de tegenstellingen te doen uitkomen en alle onzekerheid te doen verdwijnen. Men is bevreesd voor vaagheid en onbeslistheid, voor een tekortschieten in ernst, voor een onwaardig compromis met dwalingen en verkeerdheden. Men meent het antwoord op de hoogste vragen te moeten zoeken in een alles omvattende wereldbeschouwing, waarvan althans de hoofdlijnen vaststaan. De logika schijnt zoo onweerstaanbaar te dwingen. En toch moet men vaak later van deze redeneeringen met den dichter zeggen: zoo leek het mij, toen 'ik was op de dwaalwegen eener onwijze wijsheid' (dum insanientis sapientiae consultus erro)! Zouden wij, beperkte intellecten, wier voorstellen geheel aan den tijdsvorm gebonden en daardoor in zijn diepste wezen bepaald is, ons eene het boven-tijdelijke met het tijdelijke verbindende alles-omvattende wereldbeschouwing kunnen maken? Het is ook voor onzen tijd nog een geweldig probleem: 'hoe staat ons denken tegenover de vraag naar een wereldbeschouwing? hoe moeten wij ons houden tegenover het hoogste, waarmede wij menschen te maken hebben?' En het zal nog wel lang duren, voordat de menschheid hier tot klaarheid komt.

Ondanks alles, wat vorige geslachten doorleefd, doordacht en ook uitgesproken hebben, lijkt het toch, alsof de groote massa der ontwikkelden en hoogstontwikkelden over de juiste theoretische en praktische houding tegenover het probleem van ons mensch-zijn nog bijna alles te leeren heeft. Sommigen verwachten in dezen alle heil van de filosofie. En deze zal zeker altijd een hoogst gewichtige rol spelen. Maar op zichzelve kan zij ons hier niet helpen. Wat zij ons zou kunnen geven, berust in haar zelf op het moment van het geloof. Ook de filosofie, op zichzelve genomen, loopt uit op een reeks vragen, en het is haar lot, zooals men terecht gezegd heeft met betrekking tot onze diepste menschelijke behoeften 'trotz

alledem und alledem in Zweifel und Ungewissheit zu endigen'. De gewichtigste positieve bewustheden komen uit het persoonlijkheids-leven. Zij worden niet uit begrippen afgeleid. In de groote levensvragen kan de wijsbegeerte alleen het van elders gegevene opklaren en bevestigen en vooral de verkeerde metafysika afweren en weerleggen. En opdat zij deze taak kunne volbrengen, zullen wij geduldig moeten wachten tot de nu bestaande anarchie, dit verwarde dooreenschreeuwen van duizend stemmen, die elk wat anders willen, zal hebben opgehouden en aangaande de hoogste, de fundamenteele begrippen een *wetenschap* in den strengen zin des woords zal bestaan, wier resultaten door elk bevoegde zullen moeten worden erkend.

Nog golft in de wijsbegeerte alles chaotisch dooreen. Er is een renaissance van de ouderwetsche aanmatigende metafysika, die met hare abstracties het heelal omspannend, de inadaequate geloofswaarheden in begrippen adaequaat meent te kunnen uitdrukken. Daarnaast: een empiristische wereldleer, voor wie de mensch met al wat in hem omgaat een natuurproduct is als elk ander en die met hare ervaringsbegrippen onze kennis der gegeven wereld tracht af te sluiten. In breede kringen, vooral van de beoefenaars der natuurwetenschap, heerscht een voornaam agnosticisme of een meer of minder verfijnd materialisme. Sommigen zoeken vrede in de fantastische bespiegelingen der theosofie. Anderen hopen op een geniale persoonlijkheid, die door de macht zijner intuitie orde brengend in den chaos der tegenstrijdigheden, een hoogere synthese van alle gevonden waarheden voltrekkend, ons een geheel nieuwen blik op onszelf en de wereld openen en ons vrede, vreugde en zekerheid schenken zal. Ja, niet weinigen, meenen - hoe is het mogelijk! - deze persoonlijkheid in Nietzsche gevonden te hebben.

Zoo ergens, dan geldt hier het bekende woord: 'Was du ererbt von deinen Vätern hast, erwirb es, um es zu besitzen.' Wat wij menschen van den nieuweren tijd noodig hebben is in hoofdzaken reeds in de menschheid neergelegd. De filosofische inzichten, die hier in aanmerking komen, zijn principieel alle door het Kritisch Idealisme gevonden. En de diepste waarheden van het persoonlijk leven heeft het Christendom uitgesproken. Op iets geheel nieuws behoeven

wij niet meer te wachten. Het komt er slechts op aan, dat de gewonnen inzichten verbonden en in deze verbinding ons persoonlijk eigendom worden. Alleen een vast geloof aan de onvergelijkelijke beteekenis van ons persoonlijk leven en ons gegrond zijn in een hoogere wereld, de bewustheid in de rechte verhouding tot God te staan, verbonden met een levend besef van het beperkte van ons begrijpen en kennen, kan ons tegenover de anders zoo pijnlijke, ja wanhopend makende raadselen van ons bestaan vrede en blijdschap schenken. Wie dit geloof niet heeft, is een speelbal van zijn eigen stemmingen en loopt gevaar ondanks alles in droeve resignatie of morrende vertwijfeling te eindigen. Zeker, in de goede momenten is het leven in de eindige, wereldsche dingen iets schijnbaar bevredigends. Men kan in vervoering geraken door de heerlijkheid van natuur en kunst, van het zoeken en vinden der wetenschap. De gedachte aan de schoonheid der menschelijke kultuur en het besef daaraan te mogen medewerken kan de ziel verheffen. En in de lager gestemde oogenblikken is er in de gewone gezelligheid iets prikkelends; is het dooreenkrioelen der individuen met hun dwaasheden en hartstochten, het spel van aantrekken en afstooten vooral in de zoogenaamde liefde toch op zijn minst genomen een interessante, humoristische vertooning en kan men naar de historie van het menschdom kijken als naar een boeiend tooneelstuk. Maar in zeer vele andere momenten overvalt den dieperen geest toch een benauwend gevoel van de ijdelheid van dit alles, en wanhopend tuurt men op, wat treffend genoemd is ‘the hieroglyphic meanings of human sufferings.’

Wie denkt aan het toevallige, onvoltooide, mislukte van zoovele menschenlevens; aan de absurditeit, waarmee het geestelijk waardevolle wordt verdorven en door de onbeduidendste oorzaken wordt vernietigd; wie zich voorstelt, alles wat barbaarsche zeden en natuurrampen hebben doen lijden; de ontzettende folteringen, die de menschelijke wreedheid in vroeger eeuwen aan medemenschen deed ondergaan; de namelooze geestelijke ellende, die ook nu nog in iedere seconde over de wijde wereld in millioenen harten doorgemaakt wordt, alle verterende zorgen, bittere teleurstellingen, knagende gewetenswroegingen; al het onheil, dat zinnelijk-

heid, hoogmoed, heerschzucht aangericht hebben - wie, dit alles aanziende, denken moet, dat dit nu de ware werkelijkheid is, dat daar niets meer 'achter' zou zijn, moet wel tot de troostelooze opvatting komen, dat het niet-zijn beter is dan dit zijn! Een kleine verlichting kan wel voor een oogenblik de gedachte geven, dat de optelsom van dit lijden eigenlijk een onvoltrekbaar begrip is, dat in die millioenen toch altijd slechts één wezen lijdt, en dit nog betrekkelijk zoo kort; dat het goede noodwendig met het slechte is samengeweven en voor een deel daaruit schijnt voort te komen, en dat te midden van alle ellende en boosheid toch ook het mooie en edele helder uitstraalt. Over het geheel genomen is de menschenwereld en de menschenhistorie voor een onbevangen, diepvoelende ziel iets, wat met ontzetting moet vervullen.

Ook zij, die hun troost in den 'vooruitgang' zoeken, in de voorstelling, dat door al die slechtheid en dat lijden dan toch voor een steeds betere maatschappij de weg gebaand wordt; en zelfs droomen van een toekomstige menschheid, die volmaakt goed en gelukkig zijn zal, - ook zij moeten toch het onverdraaglijke voelen van de gedaehte, dat al dat heerlijke eerst door al dat afschuwlijke verkregen is, en dat het voorafgaande slechts waarde zou gehad hebben als overgang tot het latere. En zij moeten gedrukt worden door het duister besef, dat de absolute waarde, die zij met alle macht in het eindige zoeken, hun ten slotte in de eindelooze keten van steeds vergankelijke wezens weer ontglipt.

Ook de diepste geesten vermogen niet, uitgaande van onze fragmentarische en betrekkelijke kennis, met eigen denkmiddelen zich zelfs in hoofdlijnen dat bovenmenschelijke te construeeren, dat het menschelijke zou afsluiten en voltooien. Wie dit beproeven, brengen het slechts tot flauwe, en innerlijke tegenstrijdige fantasieën. Hoe onbeduidend en ongerijmd zijn de bespiegelingen, die beroemde filosofen over het wezen en de bestemming der wereld ten beste geven? Zoo de leer van Hartmann, dat de mensch door zijn lijden God of het Absolute zou verlossen uit de smarten van het bestaan, waarin hij zich door het 'nicht sein sollende' zijner natuur grondeloos zelf gestort heeft. Welk een fantastische en averechtsche voorstelling!

Nooit zullen wij menschen het systeem van zijns- en waardebegrippen, waar wij ons midden in bevinden, kunnen overzien en ten einde denken. Als wij ons recht verdiepen in de laatste gronden van wat ons draagt en schraagt, overvalt ons een gevoel van duizeling. 'De absolute noodwendigheid, die wij als den laatsten drager aller dingen zoo onontbeerlijk noodig hebben, is de ware afgrond voor de menschelijke rede. Zelfs de eeuwigheid, zoo huiveringwekkend verheven ook een Haller haar schilderen moge, maakt lang dien duizelingwekkenden indruk niet op ons gemoed. Want zij *meet* slechts den duur der dingen, maar *draagt* ze niet. Men kan deze gedachte niet van zich zetten, maar men kan ze ook niet verdragen, dat een wezen, al stellen wij het ons ook als het hoogste onder alle mogelijken voor, als het ware tot zich zelf zegt: ik ben van eeuwigheid tot eeuwigheid; buiten mij is niets, behalve wat bloot door mijn wil iets is; *maar vanwaar ben ik dan?* Hier zinkt alles onder ons weg, en de grootste volkomenheid, evenals de kleinste, zweeft zonder houvast bloot voor de speculatieve rede, aan wie het niets kost, de eene zoowel als de andere zonder het minste bezwaar te doen verdwijnen.' (Kant). Welk mensch kan zich indenken in deze gedachte, dat God geen moeilijk zoekende mechanika en physika behoeft; dat voor hem het verledene niet is een fletse herinnering en de toekomst niet een nevelachtige verte, dat voor zijn oog alles open en bloot ligt en voor zijn werkzaamheid geen streven bestaat, geen krachtsinspanning des geestes!

Tegenover de realiteit van het bovenwereldlijke staat de grootste wijsgeer eigenlijk in den grond niet anders dan het eenvoudigste menschenkind. Men ontdoe maar eens de metafysische systemen (zoowel de ouderwetsche, als de nieuwerwetsche, die na het door Kant geleverde bewijs hunner onbestaanbaarheid altijd nog weer opkomen) van hun geleerde terminologie, en zie, wat er aan positieve inzichten van overblijft. Maar juist het verpletterende in het raadsel van ons bestaan kan ons vertrouwen en vrede geven. Begrepen wij onze menschenwereld wel half en half, dan zou het eerst recht verschrikkelijk zijn. Nu kunnen wij het besef hebben: wat voor ons van het hoogste gewicht is, is *hooger* dan wij het ons kunnen voorstellen. In de zuiverste en echtste

bewustzijns-momenten worden wij gedragen en gesterkt door de verzekerdheid, dat er voor de schreeuwendste dissonanten een oplossing is, die ver boven onze bevatting gaat, een hoogere eenheid, waarin al het hier uiteengerukte verbonden is. Het is een zalige gedachte, dat het wezen der dingen niet kan bestaan in raadsels en tegenstrijdigheden; dat het voor ons onvoltooibare *ergens* voltooid is, al zien wij niet, hoe.

Evenals de wereld, waarin de kleine kinderen met hun onontwikkeld zieleleven zich bewegen, omsloten en bepaald wordt door die der volwassenen, van wier wezen en beteekenis zij zich geen voorstelling vormen kunnen, zoo wordt onze beperkte menschenwereld omsloten en bepaald door een hoogere, boventijdelijke wereld. Zelfs als een hoogere geest ons daarvan het wezen wilde onthullen, zouden wij, bevangen in het tijdelijke als wij zijn, van die onthulling niet het geringste kunnen begrijpen. In verheven taal wordt dit uitgesproken door Jesaja: 'Want mijn gedachten zijn niet ulieder gedachten en uwe wegen zijn niet mijne wegen, spreekt de Heere. Want gelijk de hemelen hooger zijn dan de aarde, alzoo zijn mijne wegen hooger dan uwe wegen, en mijne gedachten dan ulieder gedachten.' Maar juist dit kan onze rede, die met haar begrippen het geheel aller dingen meent te doorvliegen, zoo moeilijk erkennen. Wij redeneeren te scherpzinnig, wij vinden onszelf te wijs. Wij willen tegenover het goddelijke geen eenvoudige kinderen, wij willen zelf een soort godheid zijn.

Dit zal, bij al het verkeerde dat haar aankleeft, steeds de kracht blijven der Roomsch-Katholieke kerk, dat zij met machtige middelen tegen allen spot der wereld in, het mysterie handhaaft en op den voorgrond stelt; en dat zij dit wereldlijke in levenden, bewusten samenhang tracht te houden met het bovenwereldlijke. Gunstig steekt dit af, hoeveel hier in bijzonderheden ook gefaald moge worden, tegen de denkwijze van vele slappe protestanten, voor welke de 'hoogere wereld,' wier bestaan zij in theorie toegeven en zelfs verdedigen, in den grond der zaak een wazig, veraf-zijnd iets is, dat zij zich nauwelijks als werkelijkheid en als in verbinding staande met onze menschenwereld voorstellen; voor wie, met al hun kritiseeren en verklaren, God ten slotte tot de abstractie van een 'zedelijke wereldorde' verbleekt. Zijn er niet talloos

velen, voor wie de diepzinnige uitspraak van den bijbel dat ‘de mensch geschapen is naar Gods beeld’ een onverdraaglijke orakelspreuk is, een formule, die het bekende door het onbekende wil bepalen! Het menschelijke, zeggen zij, dat kennen wij. Maar het goddelijke, dat kennen wij niet. Dat is hoogstens een probleem, een x. Welk een dwaasheid dan, God als persoonlijk te denken! Persoonlijk is immers de mensch, dien wij kennen. Denken wij dus God als persoonlijk, dan trekken wij Hem in het menschelijke neer. Zou het ook kunnen zijn, dat zoowel Gods persoonlijkheid als onze eigene beide mysteriën voor ons blijven, maar dat wij aan ons alleen een persoonlijkheid kunnen toekennen voor zoover wij in God aan een persoonlijkheid gelooven? Mooi zegt Dostoievsky: ‘Vele dingen op aarde zijn ons verborgen. Daartegenover is ons het geheimnisvolle bewustzijn der levende banden verleend, die ons met de andere wereld, met de verhevene hoogere wereld verbinden. En de wortels van onze gedachten en aandoeningen rusten hier niet, maar in andere werelden. Daarom zeggen ook de wijsgeeren, dat men het wezen der dingen op op aarde niet kan doorzien. God heeft de zaden uit andere werelden genomen en ze op onze aarde gestrooid, en daaruit is zijn gaarde opgegroeid en alles is opgegaan, wat opgaan kon; en wat groot geworden is, leeft en is levend alleen door het bewustzijn van zijn aanraking met de geheimnis-volle andere werelden. Als dit bewustzijn in u verzwakt of vernietigd wordt, dan sterft ook af, wat in u ontkiemd is. Dan wordt gij onverschillig voor het leven, ja, dan haat gij het.’

Het is een geweldige eisch, die aan ons menschen wordt gesteld. Wij zijn niet geroepen, om door ons denken het wereldraadsel op te lossen en evenmin om door het geloof een overzichtelijk, in verwikkeling en ontknooping zielkundig goed gemotiveerd wereld-drama te construeeren. Maar wel is het onze taak: in bewuste harmonie te leven met dat Eeuwige, waarop het eindige en vergankelijke ons heenwijst.

Geen eenzijdig verlangen naar het bovenwereldlijke mag ons onze plichten in het wereldlijke, waarin wij geplaatst zijn, doen verzuimen. Zonder te meenen, dat wij ons ooit met ons denken op Gods standpunt vermogen te plaatsen, moeten wij voortgaan in rusteloozen arbeid door onze ervaringswetenschap een steeds inniger eenheid in het vele der gegeven wereld tot stand te

brengen, door onze wijsbegeerte steeds duidelijker de beginselen en grondproblemen van ons kennen bloot te leggen, en in het praktisch leven onze krachten te wijden aan de veredeling en volmaking van onze menschelijke kultuur. Maar hierbij mag en moet de gedachte ons bezielen en sterken, dat wij met dit alles een hoogeren wil volbrengen, dien wij in zijn volle beteekenis nooit doorgronden, en dat onze ware bestemming niet deze eindige vergankelijke wereld is, maar een hoogere, die de onze op een onbegrijpelijke wijze bepaalt en omsluit.

En alleen wanneer hij strenge denktucht met een diep en kinderlijk onbevangen gemoedsleven verbindt, kan de mensch de hem gestelde taak naar eisch volbrengen.

B.J.H. OVINK.

Philoplatonyllion.
Aan de nagedachtenis van Dr. P.J. Warren, Plato-vriend.

Naar aanleiding van: Wijsgeerige en taalkundige verklaringen van Plato's Gorgias, door Dr. B.J.H. Ovink. Leiden, E.J. Brill, 1909.

Ik ging de serre in, waar het 's morgens vaak leêg is, om rustig te lezen, maar dat zou heel anders loopen. Want twee jongelieden zaten al aan een tafeltje en boeken lagen daarop; en zij spraken druk en zelfs wat boos, docht me. Toen ik langs hen ging, hoorde ik onze lieve landstaal en dat trof me en óók het Grieksch van een der opgeslagen boeken.

- Grieksch hier op de bergen! riep ik. Vergeeft me, dat ik mij opdring, maar vergunt een landgenoot, die zelf zooveel van Grieksch houdt, u te vragen, wat ge daar hebt en waarover ge spreekt?

En de eene jonge man zeî tot den ander, nog wat verhit: - O, nu kan je het hèm vragen.

- Maar *ik* vroeg iets aan *u*, zeî ik, terwijl ik zitten ging, mijn boeken nog in de hand.

- U vroeg wat voor Grieksch wij lazen? antwoordde de zelfde. *Ik* doe dat waarlijk niet, maar *hij*. Want ik voor mij zal nooit meer een Grieksch boek inzien, maar *hij*...! Is het niet mal, mijnheer? We zijn neven, en onze voogd stuurde ons voor een jaar naar Zwitserland, om wat aan te sterken vóór we naar Leiden gaan; dat was noodig, beweerde hij, en wij moesten veel in de lucht zijn, en klimmen en wandelen. Maar hij...! Gisterenavond kwamen wij hier aan, en in plaats van uit te gaan met die heerlijke zon, wil hij dadelijk weer Grieksch lezen. En dat deed hij overal.

- En moet *ik* zeggen of dat mal is? vroeg ik.

- Luister niet naar hem, zeî de ander. Als de weg goed is, wil ik graag er op uit. Maar de sneeuw is half gesmolten, en voor natte voeten zond onze voogd ons zeker niet op reis. Maar *hij* wil er toch door heen, als hij niet op de piano broddelt, en zelfs met een sleê, en is nu boos, dat ik liever wat werken wil.

- Werken? riep de booze. Zeg nu ook gerust maar broddelen, want je begrijpt er toch niets van. Is het niet belachlijk? Op het gymnasium was hij de beste van ons allen in Grieksch, en hij dweepte met de *Verdediging* en *Kriton*, en eens zeî de conrector: Philips, je schrijft *Phil* op je schrift, maar moet dat niet *Philoplatonyllion* beteekenen? En al begrepen we dat niet dadelijk, we moesten toch lachen om dien nieuwen naam, want wij zelf hadden hem al Sok gedoopt, omdat hij altijd over Sokrates sprak. En toen wij promoveerden, gaf de conrector hem een boek van Plato cadeau, en dat wil hij nu met alle geweld doorlezen met nog een commentaar er bij zelfs. Maar hij begrijpt er niets van, en toch geeft hij zijn goeden tijd er aan.

- Dus ge zijt een Philoplatonyllion, zeî ik tot den ander, en men neemt u dat kwalijk? Maar gij dan, vroeg ik den boozen neef, hieldt gij dan niet van Sokrates?

- Wel, zeî hij, Sokrates, dat gaat nog; dat was een flinke man, maar ik hoorde genoeg van hem, en nu...

- En nu wilt ge klimmen en rollen en sleeën en skieën, zeî ik, en ge lacht hem uit dat hij zijn Grieksch wil bijhouden?

- Dat is het juist, antwoordde hij voldaan, hij begrijpt het toch niet. En daarom zeî ik tot hem: als je nu toch den *Gorgias* lezen wilt...

- Den *Gorgias!* riep ik verbaasd.

- Ja, den *Gorgias;* - als je dien nu toch kennen wilt, neem dan een vertaling. Je komt er niet met je gymnasium-Grieksch; je bent al weken bezig, en telkens kijk je in het boek en dan weer in het commentaar en je schiet niets op. Is dat niet mal?

- *Hij* is mal, dat hij mij niet mijn gang laat gaan, zeî de ander. Onze conrector ried het me sterk af, een vertaling, voor de eerste vijf jaar. Als je er nu meê begint, zeî hij, laat je het Grieksch-zelf loopen en dan blijft het toch sukkelen.

Zal je werkelijk veel van Plato gaan houden, dan moet je hem in zijn eigen taal lezen.

- En wou je graag veel van hem houden? vroeg ik.

De jonge man kleurde wat en antwoordde niet terstond, maar de booze neef riep: ‘o ja, hij durft het niet zeggen, want hij is verlegen met zijn bijnaam, maar hij zou wel altijd Plato willen lezen. Dat komt van den conrector.

- Geen kwaad van hem, zeî de ander beslist. Ja mijnheer, onze conrector kon zoo mooi over Plato spreken en hij zeî: er was voor een mensch niets heerlijkers dan een Plato-minnaar te zijn, een Philoplatoon noemde hij het. En de jongens vroegen hem dan, om hem voor den gek te houden, of hij nog niet eens van Plato wou vertellen. En dan kwam hij los, en hij zeî: wat andere menschen bij een heeleboel schrijvers en kunstenaars moesten zoeken, dat vonden de ware Plato-minnaars alles bij hèm.

- Hij wist er veel van, viel de booze neef minachtend in; hij kwam nooit op een concert!

- En wat dan al zoo? vroeg ik den ander.

En die kleurde weer wat en antwoordde: ‘o, alles wat maar mooi is; poëzie en diepte van geest, en wijsgeerigheid en vroolijkheid en vernuft; en zooveel verhevens en adel van gemoed, en ook kunst en komedie en treurspel zelfs en nog méér. En natuurlijk lachten wij als hij zoo uitpakte, maar toen wij de *Verdediging* lazen en den *Kriton*, voelde ik wel wat van dat moois, en ik zeî hem eens, dat ik later wel wat grooters van Plato wou lezen. Toen was hij blij, en hij gaf mij den *Gorgias*, en nu een maand geleden, toen wij al op reis waren, zond hij mij een commentaar van zijn vriend, Dr. Ovink, en hij hoopte, dat ik het zou kunnen doen dáármeê... en dan natuurlijk mijn lexikon.

- Het commentaar van Dr. Ovink! riep ik. Maar weet gij dan wel, dat wij samen *twee* Gorgias-exemplaren rijk zijn en *twee* commentaren? En ik was juist in deze kamer gekomen om diezelfde boeken nog eens in te zien.

En ik toonde hun *mijn* boeken.

- O, Sok, riep de booze neef, dat komt goed uit! Vraag hem maar om eens wat te vertalen, mijnheer, en u zult zien, dat hij er mee hakkelt als in de vierde klas, zóóveel is hij al kwijt van zijn Grieksch, al neemt hij zijn commentaar er

bij. En daarom zeg ik: koop toch in Godsnaam een vertaling, dan weet je dadelijk wat er in staat.

- Is het dan waar, dat ge aan het commentaar niet genoeg hebt? vroeg ik den ander.

- Och, zeî die mismoedig, ik weet het eigenlijk niet. Op reis kan men niet geregeld studeeren, anders zou het misschien beter gaan. Het commentaar is zeker uitvoerig in tekstuitlegging, al vertaalt het maar soms een zin. Maar ik weet het nog niet. En dan, sommige Hollandsche woorden zien er zoo raar uit. *Kolossaal* voor *geweldig*, en *nesterijen* voor *nietigheden*, en *gezichtspunt*, - en daar zie ik niet veel poëzie en verhevenheid in.

- Maar misschien was Plato in zijn tijd een levend mensch, en zou hij zooveel dialogen niet hebben geschreven zonder verliefd te zijn op het gewone gesprek met zijn losheid van woord en zin, zeî ik. Als Dr. Ovink durft schrijven *kolossaal* en *nesterijen* en zooveel andere vrije woorden, dan heeft hij de taal goed geraakt, dunkt me; alleen van *gezichtspunt* had hij niet mogen spreken, want wij weten niet veel van Plato's leven, maar zeker las of schreef hij geen kranten. Of sprak uw conrector u van Atheensche bladen?

- Daar was hij best toe in staat, zeî de booze neef minachtend, maar ik vroeg: ‘ge spreekt steeds van den conrector, maar uw rector dan?

En het trof mij, dat ook de booze neef terstond eerbiedig keek en niet tegensprak, toen de ander zei:

- Onze rector las met de zesde gewoonlijk Plato, maar juist verleden jaar was hij vaak ziek, en dat speet mij dubbel, want ik had van anderen gehoord, dat men bij hem Plato het mooist kreeg, te meer wijl hij zelf bij zijn vriendelijkheid zoo voornaam was, en wij ontzag voor hem hadden als voor iemand uit den Griekschen tijd.

En ik kon niet nalaten te zeggen:

- O gelukkige school, waar de rector een Plato-vriend is, de conrector hem steunt, en de Perikleïsche urbane waardigheid gevoeld wordt!

Dat zeî ik en de Grieksche neef vroeg met zekere verbazing:

- Is u dan zelf óók een Plato-minnaar?

- Een beetje, zeî ik, en ik keek den boozen neef aan, die teleurgesteld en als in zekere wanhoop zich terugtrok, maar toch luisteren ging, toen de ander met eenige hapering sprak:

- Dan zal ik u maar bekennen, wat ik hèm nooit zeggen wou. Want ik geef hèm geen gelijk, maar twijfel toch zelf óók. Ik heb veel moeite met het Grieksch, dat is zoo, en de *Gorgias* is honderdtwintig bladzij. En dat zou nog zoo erg niet zijn, als ik zeker was van al die heerlijkheden van den conrector. Want ik kan hier wel niet zoo goed werken als thuis, maar telkens lees ik toch in het Grieksch en kijk in het taalcommentaar en in de toelichtingen, en ik word bang, dat ik Plato nooit begrijpen zal, en zelfs hem nooit zóó bewonderen. Wat moet ik nu doen? Doorgaan met het Grieksch? Eerst een vertaling lezen? Alles laten loopen? Die vragen komen telkens bij mij op, al heb ik dat hèm nooit gezegd.

Hier wou de booze neef invallen, maar ik voorkwam hem en zeî:

- O Philoplatonyllion, uw conrector is zeker niet alleen een oprecht Philoplatoon, maar ook een goed Hollander. En daarom houdt hij van Rembrandt's prenten, en hij weet dat een goede ets er niet zoo maar in ééns komt, maar tal van staten doorloopt. Want eerst wordt gekrabt en gebeten en dan gedrukt, doch die druk geeft maar een éérsten staat, en dan krabt en bijt en drukt men wéér, en nog eens en nog eens voor een vierden en vijfden en zesden druk, en dan pas is Rembrandt tevreê. En zoo wist uw conrector zeer goed, niet alleen dat de meesten gansch niet voor Platominnaar geboren zijn, maar de weinige anderen door vele staten heen eerst tot het schoone eind komen. Nù zijt ge Philoplatonyllion, en dat gaf u wie weet wie, maar uit eigen wil zult ge in het eerste bad moeten gaan, en komt ge behouden daaruit, dan zijt ge nog lang niet Philoplatoon, maar Philoplatoniskus eerst, en ge staat nog voor de kuur om Philoplatonion te worden en eindelijk Philoplatoon, zoo ge niet eerst nog Philoplatonion accent moet zijn. Dat wist uw conrector al dadelijk, maar toen wou hij u niet afschrikken, want er kon een Plato-minnaar uit u groeien, en hij sprak alleen van het eerste en óók onmisbare bad, doch later toonde hij u in het Leidsche commentaar de gansche rij van proeven met de eerste er nog eens bij. Vertalingen zijn er bij hoopen, dat zag hij, en Plato-minnaars vindt men weinig: de ware minnaars moeten dus wel door het Grieksch heen er komen,

en later wellicht eens een vertaling gebruiken. En zoo denkt Dr. Ovink blijkbaar óók. Want met zijn gemeenzame woorden doet hij u in Plato een levend mensch gevoelen, maar aan de zware en poëtische woorden en zinnen waagde hij zich niet, uit besef zeker, dat daarin het juiste niet te treffen is, en wij niet meer zoo los en dichterlijk en waardig tegelijk kunnen zijn. Bedenk dus wel: het Grieksche bad moet ge in, of anders wordt ge nooit Philoplatoniskus zelfs. Maar misschien wordt ge dát, daar ge misschien bij de eerste proef al voorsmaak genoeg krijgt van het heerlijks, door uw conrector u beloofd.

- Zal ik dan waarlijk dat vinden? vroeg de jonge man.

- Och kom, viel de ander in, zie je niet dat mijnheer je even goed voor den gek houdt als de conrector? Wat heb je aan een verhandeling over de oude redenarij?

- O, maar met *jou* is nu heelemaal niet te praten dan over sport en muziek, riep zijn neef. Tienmaal al heb ik je gezegd: volgens het commentaar is niet de redenarij de kwestie, maar een strijd tusschen twee levensopvattingen.

- Ik wensch je veel plezier met die stijve vertoogen over ‘levensopvatting’, spotte de booze, die het laatste woord zeer minachtend uitsprak.

En de Grieksche zuchtte en zei tot me:

- Eerst wil hij den inhoud hebben, en dan kan de inhoud hem niets schelen. Maar op het gymnasium had hij het zelf druk over den *Uebermensch*, en hij zeî dat een groot kunstenaar zoo iemand was en zich in niets aan de meening van de gewone menschen had te storen, en nu zie ik in het commentaar, dat die *Uebermensch* ook in den *Gorgias* voorkomt, en dus gaat die hem wel degelijk aan.

- Dat schijnt wel zoo, zeî ik, en bevalt u dat niet? vroeg ik den ander.

- Allemaal klets, riep die knorrig. Iedereen wil de baas zijn, als hij kan, en als hij te zwak is, dan scheldt hij op anderen, die het wèl kunnen zijn.

- Openhartigheid staat een Hollander goed, antwoordde ik, maar toch ben ik bang voor u, als ge in Leiden komt.

- Bang? riep hij. Ik niet, want ik zal er een goed leven hebben met pretmaken en sport en muziek.

- Maar dan toch onder Hollanders?

- Natuurlijk; en vroolijke ook.

- Maar weet ge dan niet, dat ieder Hollander tachtig jaar voor de vrijheid gevochten heeft, en geen bazerij duldt? Pas maar op, dat ge in Leiden niet àl te goed leeft, want de schim van menige heldin waart er nog rond, en ze zou u op den 3^{en} October wel eens een pot kokende olie op het hoofd kunnen gieten.

- Hè, hoe flauw, zeî de booze neef, maar hij moest toch even lachen, net als in het kinderverhaaltje, en hij zeî vriendelijker: - geeft u zelf dan iets om die stichtelijke praatjes, waar u niets van gelooft?

- Ja, zeî de ander, daar heb ik óók nooit van gehouden, en ik ergerde mij al genoeg aan Xenophon. En als de *Gorgias* mij niet goede *argumenten* tegen den *Uebermensch* geeft...

- En gij, zeî ik tot den boozen, geeft gij wat om argumenten?

En die weêr: - wel, als het mij niet lukt om zelf baas te worden, is het mijn belang tegen een baas te vechten, óók met argumenten, en dus...

- En verwacht ge die van Plato? vroeg ik.

- Onze conrector zeî..., begon de ander.

- Die zeî natuurlijk onzin, riep de booze. Weet je dan niet dat hij ons altijd voor Grieksch wou lijmen en daarom enkel goeds er van sprak? En weet je dan niet meer van dien anderen docent, die ons vertelde, dat Plato veel grooter sofist was dan alle sofisten, die hij bestreed, bij elkaâr?

De eerste neef keek verlegen, en ik zei:

- Uw lieve neef bracht u voor het tweede bad, Philoplatonyllion, of het moest al het derde zijn, en misschien is dit het scherpste van allen. Want hoe zult ge van iemand gaan houden en blijven houden, dien ge een sofist noemen moet? Als dit u te machtig is, dan komt er van dézen druk niet alleen niets terecht, maar gaan ook de verdere staten in schuim verloren. Gelukkig hebt ge voor deze proef ook de hulp van Dr. Ovink. Of bevalt zijn steun u hier niet?

- Maar dat is immers allemaal maar onzin, riep de booze neef. Hij praat nu den heelen dag over *het goede weten* en *het goede doen*, alsof dat hetzelfde was, en gisteren heeft hij zelf veel meer gegeten dan goed voor hem was, en dat wist

hij heel goed. *Video meliora proboque*, *deteriora sequor*, zeî ik toen, en hij...

- Ik gaf je geen antwoord, zeî de ander wat boos, omdat ik je al lang die bladzij uit de toelichtingen had voorgelezen, maar met jou *is* nu eenmaal niet te praten.

- Ge schijnt al heel aardig door dàt bad te zijn heengekomen, zeî ik, of was het alleen dat ge uw neef zijn zin niet geven woudt?

- Vindt u die verklaring zelf juist? vroeg de jonge man wat onzeker.

- Zijt *gij* misschien een van die reizigers, vroeg ik terug, die in een hotel alleen komen om te smalen op kamer en kost, ook al hebben zij het er veel beter dan thuis, en doet ge óók zoo, nu ge bij Dr. Ovink te gast zijt? Want ik kan enkel vinden, dat hij ons zeer goede waar geeft, wanneer hij zegt: een mensch *moet* goed handelen, als hij op het oogenblik van de daad zelf het besef en het krachtige besef heeft van wat de goede handeling is; maar dikwijls zeggen wij de goede handeling te kennen zonder te denken aan die oogenblikken, waarin wij het besef niet of maar zwak hebben. Als Dr. Ovink u dàt niet duidelijk heeft gemaakt, dan vrees ik voor Philoplatoniskus.

- En waarom dan drinken de menschen zoo dikwijls te veel, terwijl zij weten dat het niet goed voor hen is? wierp de booze neef er tusschen, zoowaar al weer geërgerd.

- Weten zij dat ook *als* zij reeds te veel op hebben? vroeg ik hem terug, en wanneer zij dicht daarbij zijn?

- In Leiden zal ik naar de kroegjool gaan, dat verzeker ik u, ook al weet ik precies dat ik er dronken zal worden.

- En wáárom denkt ge, als ge er heen gaat? Om de vroolijkheid of om de napijn?

- Om allebeî natuurlijk. Want katterig moet een mensch nu eenmaal zijn, als hij te veel gebruikt heeft, zei hij, en zijn neef lachte spottend.

- Maar waarom gaat ge? Omdat ge katterig worden *wilt?* Dat komt een man van sport en muziek toch al slecht te pas!

- Ik *weet* toch, dat ik het worden *zal*, antwoordde hij kregel.

- Wel, beste Bacchusneef, gaf ik terug, ge spreekt alsof ge reeds student zijt en vele drinkproeven op uw lijst hebt.

Maar wacht nog een jaar, en ga dan eens na bij een kroegjool of ge drinkt met het volle besef van de haarpijn, dan wel òf om de vroolijkheid òf om meê te doen òf om zelfs sterker dan uw kameraads te schijnen, maar om de katterigheid niet of maar weinig denkt. Doch den volgenden dag, dan denkt ge juist dáárom, en met al te veel reden, zult ge merken, en ge zweert nooit meer te zullen drinken, tot de naarheid weg is en u niet meer vermaant. Wacht dus nog een jaartje, en tot zoolang, ontneem uw neef den steun van Dr. Ovink niet, maar vraag liever of *hij* er genoeg aan heeft.

- Dàt meende ik óók wel te begrijpen, zeî die, maar dat goede...

- Die arme meneer Ovink, zei ik. *Hij* kan het toch heusch niet helpen, zoomin als Plato zelf, dat er veel moeilijks in de wereld is? Of is het de schuld van Newton, dat gij en ik niet een komeet voorspellen kunnen? Maar als het commentaar aangeeft, dat de ideale kennis van het goede den gelukkigen kenner daarvan, àls en wannéér en voor zoovèr hij dat is, dwingt goed te handelen, neemt ge dat aan of niet?

- Dat moet ik wel, zei hij, àls hij ideaal is. Maar kan iemand zoo ideaal zijn?

- Belooft mijnheer Ovink u dat?

- Neen, zeî de jonge man mismoedig, en zelfs belooft hij veel te weinig. Want hij zegt, dat de filosofie het wereldraadsel niet oplost en vele vraagstukken alleen aanwijst en ons enkel een beter besef geeft van ons eigen denken en van vele woorden, die wij niet kunnen laten telkens en telkens weer in den mond te nemen. En wij kunnen niet eens weten, waarom er goed en kwaad is en waarom onze kultuur en maatschappij er moeten zijn...

- Hij is dan wel een vijand van valsche beloften, niet waar?

- Dat kan wel, maar is het niet troosteloos, en moet ik mij niet afvragen of ik den *Gorgias* wel lezen zal?

Hierop glimlachte de sport-en-muziek-neef met voldoening, als wou hij wat zeggen, maar ik vroeg snel:

- Dus die sofistiek van Plato zoudt ge nog wel kunnen verdragen?

- Ik begrijp wel zoo wat, wat die te beteekenen heeft.

- Ge zijt voorzichtig, en dat is maar goed ook. Want Dr. Ovink waarschuwde u niet duidelijk, dat Sokrates wel eens een fout van zijn tegenpartij overneemt, zonder dat te zeggen, en daarvan uit tot een dwaas eind geraakt; zoo ge ook dàt niet verdragen kunt... Maar ik zie het al, ge wilt er niet op zweren in het bad te gaan, en enkel maar er eens van hooren en hoe ge er dóór zoudt kunnen komen. En uw neef wilde wel argumenten hooren tegen de bazerij; laat ons niet te lang daarmeê wachten, of haaldet ge het commentaar al leêg, toen ge met hem spraakt?

- Het geeft immers niets. Hij antwoordt altijd met sleeën en Leiden en Beethoven, en wil toch geen rede verstaan.

En de ander werd alweer boos en riep: ‘denk je dan, dat jouw gezeur beter is dan Leiden en een sonate?

- U ziet het, zei de eerste.

- O booze neef, zei ik, straks wildet ge argumenten, en nu zijn ze in eens gezeur? Zult ge te Leiden met redeneeren óók zoo doen? Ga er dan vooral niet heen, want de tijden moeten al zeer veranderd zijn, als de jongelui ook nu niet veel filosofeeren, avonden lang, met vele proeven over het besef van haarpijn er bij. En naar ik hoor, is de lucht daar tegenwoordig vol van *eenheid van tegendeelen*, en *begrip* met en zonder groote B, en *onbescheidene bescheidenheid* of zoo iets - en woudt ge daar gansch niet aan meedoen uit haat aan argumenten?

- Ik wou liever, zei de booze, nu kalmer en zuchtend, dat u hem dien meneer Polos uit het hoofd haaldet, want hij doet alsof ik onhandelbaar ben, maar hoe denkt u wel dat mijn leven is in de laatste weken, nu ik altijd moet hooren: die verwenschte Polos, o die Polos, veertig bladzijden Polos! En als ik dan zeg: maar lees ze dan niet, die veertig bladzijden Polos, als ze je zoo ergeren, dan vaart hij uit tegen *mij* en noemt *mij* dan een proleet en zelfs een Polos en allerlei lieflijks méér er bij.

Ik moest lachen, en nog méér toen de ander in zijn verlegenheid op een al heel zonderlinge wijze zich redden wou, en beweerde, dat die woorden *proleet* en *Polos* zoo maar een vriendschappelijke uitval waren van den eenen

kameraad tegen den ander. ‘Maar, ging hij voort, ik zei het u al: ik moet telkens op hem schelden, terwijl ik het toch half met hem eens ben. Want die veertig bladzij met dien sukkel van een Polos... als ik daarin den goddelijken Plato vinden moet...

- Maar als Philoplatonyllion nu eens vergat, dat hij Philoplatoniskus kan worden, viel ik in, en dan vlotter Grieksch lezen en die veertig bladzij heel wat vlugger hérlezen zal? En als de goddelijke Plato nu eens onder menschen leefde?

- Ja wel, en zelfs onder menschen als Polos, zei hij bitter.

- En als die menschen nu eens jong en trotsch waren, en de leer van hun meester met veel minder kunde, maar meer verwaandheid opdrongen dan hijzelf het deed, en óók een stem in het kapittel wilden hebben en wel een heel schreeuwerige stem?

- Zoo zullen er wel geweest zijn, maar wat heb *ik* daaraan?

- En als zij er nu nog eens waren? En als ge het volgend jaar in Leiden er zien zoudt, die u zonder Plato's waarschuwing waarlijk zouden doen denken, dat hun meester een Stentor slechts was, en lang geen Mentor? Zal Philoplatonyllion dan Dr. Ovink niet danken, dat hij hem zoo goed de luidruchtige onbeholpenheid van het oude nieuwlichtertje heeft doen zien, en zal Philoplatoniskus niet met tevredenheid en bewondering in dien Polos een deel van het betoog afgedaan vinden, dat eigenlijk terstond al den waren heraut van den *Uebermensch* in Kallikles te lijf gaat? Want die argumenten moeten nu toch eindelijk komen, verontschuldigde ik mij bij den boozen neef.

En deze zuchtte nu óók, maar hij vroeg toch: ‘is Kallikles dan de *Uebermensch?*

- Of zijn heraut, zei ik, of zijn advokaat, zooals ge wilt. En tòt den ander: ‘maar ik vrees voor die argumenten, dat ze ook u niet treffen, zoo ge al niet in den tweeden staat zijt.

Hij bedacht zich even, en zeî: ‘doet u maar of ik er wèl in ben; u kunt niet weten.

En de ander: ‘als het nu maar geen stichtelijke praatjes zijn.

- Wie weet, wie weet, zeî ik, hoe ge gesticht zult zijn, zoo ge Kallikles op fouten in denken betrapt. Maar hielp

het commentaar u hier niet? vroeg ik weer aan den eerste.

- Zoover ben ik nog niet, zeî die.

- En zoover zal je wel nooit komen, riep de booze.

- Maar als ge nog zoover niet zijt, moet ik wel even een lesje opzeggen. En dat is dan zóó ongeveer: Kallikles spreekt een leer uit, en verkondigt het recht van den geweldige om te doen tegen de meening der zwakke menigte in; hij beroept zich op de natuur, die het recht aan den sterkste geeft en dat wel om te heerschen en dan van alles te genieten wat er al zoo op de wereld te genieten valt; want *hij* alleen kan het geluk volop hebben, daar dit bestaat in de meest volledige vervulling van de meeste en de sterkste begeerten. Vergeef mij het lesje, maar is dàt niet zoowat de leer van den *Uebermensch?*

- Dat zal wel, zeî de sport-neef, ten minste zoo zou *mijn* leer zijn, en ik zou ze uitvoeren ook, als ik kon.

- Ja zeker, zeî ik, want er is niet alleen een kind in ons, zooals Plato zeî, maar ook een sofist en óók een Kallikles en óók een tiran, en daarom waarschuwde ik u al tegen Leiden. Maar als gij Kallikles in u voelt, dan gaat de redeneering tegen hèm ook tegen ù?

- Dat zal wel, zeî hij weêr, maar dat zou me weinig kunnen schelen, als ik den lust en de kracht had.

- Gelukkig dan dat ge de kracht althans niet hebt, antwoordde ik, want nu wilt ge misschien wel even hooren, wat Dr. Ovink van Plato's argumenten vertelt. Maar zeg eerst eens: ben ik niet onbeleefd u met een geweldenaar te willen bezighouden? Zijt ge daarvoor niet te voornaam?

- Wou u mij voor den mal houden? vroeg hij geraakt. Zou ik Cesar niet voornaam vinden, en zooveel anderen, die ik juist benijd om hun moed en flinkheid, en die juist daarom de baas konden worden?

- Dus Kallikles is voornaam en flink en moedig?

- Natuurlijk.

- Juist, en daarom juist deugt zijn leer niet, zeî ik.

- Wat! riepen beide neven te gelijk.

- Vraag het aan Plato, en hij zal u zeggen: moed en flinkheid worden ook door de menigte bewonderd, en dus is die menigte noch geheel met Kallikles in strijd, noch geheel verachtelijk.

- Nu ja, zei de booze neef.

- En wie moedig en flink wil zijn, moet die niet allerlei genot vaak prijs geven? Om te drinken, als hij lust heeft, doch niet dronken worden mag; om te slapen, als hij wil, maar waken moet? Doch zulke dingen heeft Xenophon u al verteld, denk ik, en die noemt gij stichtelijke praatjes. Zeg liever eens, zulk een man als Kallikles, wil die àlle bevrediging van àlle begeerten?

- Ik zou denken van ja, zei de booze neef.

- Ook om jeuk te hebben en zich dan te krabben? vroeg ik lachend.

- He, hoe flauw, riep hij, evenals vroeger, maar nu lachte hij niet.

- Flauw of niet, antwoordde ik, maar ge doet als Kallikles zelf en neemt niet *alle* genot aan, en onderscheidt dus tusschen voornaam en niet-voornaam genot.

- Dat spreekt toch wel van zelf! riep hij gebelgd.

En ik weêr: ‘dat zei Kallikles ook, maar ik houd u aan uw woord, weet dat wel, en volgens u zelf is dus de *Uebermensch* het in één groot ding met de verachte leer der verachte menigte eens, en in een andere zelfs met de praktijk van de beteren dier menigte.

De booze neef dacht even na, en zeî: ‘dat is natuurlijk waar, maar als de argumenten niet beter zijn, zal ik ze in Leiden maar liever thuis houden.

- Wie weet of uw vrienden ze niet uit hun hok halen, gaf ik terug, en zelfs u dwingen te zeggen over wie ge liever de baas spelen zoudt, àls ge dat deedt - wat in Holland nu eenmaal niet mag - over menschen of over beesten?

- Zoo kinderachtig zullen zij wel niet zijn, zeî hij. Wie wil niet liever menschen onder zich hebben?

- Die moeten dan toch wel van de menigte zijn, niet?

- Als ik er u plezier meê doe...

- Ge zijt zeer beleefd, en daarom gelukkig zelf niet zoo'n baas, want dan zoudt ge moeten heerschen over lieden met wie ge meêgaat en die ge toch weer veracht. Is dat niet fout nommer drie? En nommer vier niet deze, dat Kallikles geëerd wil worden - want dat wil hij ook - bewonderd dus door dezelfde wezens die hij veracht?

- Nog altijd kan ik niet vinden, dat ge veel bijzonders vertelt, hield hij vol.

- Maar nu ge zelf geen Kallikles zijn durft en kunt, drong ik aan, en dus tot de menigte behoort, wilt ge dan niets in uw leven krijgen?

- Zeker, zeî hij weêr; veel pleizier, en als student zal ik dat hebben, dat beloof ik u.

- Als student met of zonder studeeren?

- Natuurlijk met een beetje studeeren, zeî hij triomfantelijk, anders krijg ik geen titel en geen baantje, en die wil ik óók.

- Natuurlijk, en even natuurlijk zult ge niet erkennen een nuttig lid in de maatschappij te willen worden.

- Heeft Plato zulke dikke stadhuiswoorden? vroeg hij minachtend. Ik doe daar niet aan, maar ik zou me misschien vervelen zonder vaste bezigheid, al zie ik vele menschen rondloopen zonder dat, en lekker leven met reizen en paarden, en boeken en schilderijen en muziek, en dat zou ik misschien óók wel kunnen doen.

- Vergeef me, zei ik, ik vergat, ge doet veel aan muziek, en wilt zeker Bach en Beethoven en Wagner beter leeren kennen.

- Maar ge denkt toch niet, dat ik alle beschaving veracht? vroeg hij boos. Ik benijd Kallikles juist, wijl hij net zooveel als hij wil van alle kunst genieten kan, en menschen die niet van muziek houden, noem ik zelf wezens van lager orde.

En hij zag veelbeteekenend naar zijn neef. Die begon te lachen, en zeî: ‘dat is zijn wraak, omdat ik zijn getrommel op de piano niet kan uitstaan. En dan noemt hij *mij* Polos en méér nog, alleen omdat hij zich verbeeldt mooi te fantaseeren.

De ander keek heel kwaad, en om ruzie te voorkomen, vroeg ik gauw:

- Moet Kallikles u laten spelen?

- Ik heb zeker liever dat hij mij vrij laat, zei hij nadenkend, want anders...

En nu was het te laat, want zijn neef riep spottend: ‘kom, de wereld kan jouw composities best missen!’ En de booze werd toen zéér boos en noemde zijn neef Sok, en die antwoordde met Polos, en ik was al bang, dat ze elkaar voor

Plato en Kallikles zouden uitmaken, toen de muzikale in eens uit zich zelf kalm werd, en tot mij zeî:

- Hij doet net alsof ik alleen om mij zelf denk, maar wat met mij gebeurt, zou ook den besten kunnen overkomen, en ik zal zoo vrij zijn het een verlies voor de wereld te noemen als een Beethoven zijn gang niet mag gaan. En hij keek zijn neef zéér minachtend aan.

- Heb ik dàt ooit ontkend? vroeg die vinnig. Maar ik kon nog tusschen beide komen, en ik vroeg den muzikalen neef:

- En als Kallikles Beethoven niet vrijlaat, is dat *goed* van hem gedaan of *slecht*? Of gaat hem de wereld niets aan?' En toen hij zweeg, ging ik door: 'o neef van Beethoven, ge zijt zoo bang voor stichtelijke praatjes, dat ge de woorden *goed* en *slecht* niet eenmaal meer in den mond durft nemen, uit vrees voor uw Leidsche vrienden. Maar als wij het *gemeen* noemen van Kallikles om Beethoven en u te belemmeren, wilt ge dan doorpraten? Vele malen zult ge in Leiden hooren van een *gemeenen vent* en een *ploert* en een *proleet*, want de studententaal is rijk aan zulke woorden, en ook van *gentleman* zal men er nog spreken, hoop ik. Dus het is *gemeen* van Kallikles om Beethoven en u te storen, niet waar? En ook *dom?*

- Hoe dat? vroeg hij.

- Is het niet dom van Kallikles om niet te zien wat ge waard zijt, of als hij dat wel ziet, dan niet liever baas te zijn over een wereld, die zoo mooi mogelijk is, dan over een leelijke?

- Maar waarom doet hij dat niet? Ik dacht juist, dat die groote heeren de kunsten beschermden.

- Dan waren zij de echte Kallikles niet, dunkt me. Maar Plato had het over den echten, die de menschen onder hen *niet* vrij lieten, in zijn leer althans, en ook gij en ik hadden het over den echten Kallikles in en buiten ons, en *die* zal menschen tot beesten maken, en dat is toch wel een zonde van denken, niet waar? Want *gij* wilt verder komen in sport en muziek, en een ander in schilderen en wetenschap en zelfs in Plato, en anderen weer zich ontwikkelen in de maatschappij, - ge ziet dat ge met een stadhuisman te doen hebt -, en zij vinden dat niet alleen een genot, doch ook waarlijk *goed*, en dat moogt *gij* nu niet meer

bespotten, zoomin als ge er om lachen moogt, als uw neef met Dr. Ovink van *redelijke* wezens spreekt; want die zijn wij haast allen, min of meer, ieder op zijn eigen manier, al is het dan met veel anders gemengd. En daarom juist denkt Kallikles onzuiver, dunkt u nu óók niet, wijl hij dat alles erkent en miskent tegelijk? Want ge ziet toch dat hij niet over beesten de baas spelen wil, maar tegelijk de baas wil zijn volgens het recht der natuur, het recht van den ruwen sterkste, dat juist het redelijke ontkent en geen rekening houdt met die redelijke verlangens, welke Kallikles tegelijk bewaren en worgen wil. En dat alles, zooals Dr. Ovink zegt, verblind door het visioen van den *grand seigneur*, dat iedereen wel eens betoovert en de meesten zelfs meestal.

- En is dat nu de wijsheid van Plato? vroeg hij met een kleine geeuw.

- Maar gevoelt ge al niet lang dat Plato-minnaars rare lui zijn? riep ik. Ja, dat noemen zij groote en schoone wijsheid. En zij bewonderen het zelfs in hem, dat hij Kallikles die wijsheid doet toegeven, en hem toch niet in daad of droom meer dan een klein beetje misschien doet veranderen, want hij besefte zeer goed, hoe ook de beste redeneering den aard van een mensch niet zoo maar dadelijk omtoovert, en de mooiste filosofie maar aan zeer enkelen levensleiding geeft, als dat dikke woord u niet bang maakt. En gij zelf, ge vroegt argumenten, en ik gaf ze, maar...! Want de bekoring van Kallikles is groot en zal dat wel lang blijven...! Zóó raar zijn die Plato-minnaars en veel raarder nog. Zelfs in den strijd tegen Polos bewonderen zij hem, om de uitkomsten die hij dan al krijgt, en later tegen Kallikles óók gebruiken kan; om de onderscheiding van hooger en lager genot, en van *willen* met zijn diepste wezen en *lust hebben* met mindere verlangens. En zij noemen het een kunststuk om door zoo'n moeilijke redeneering zich heen te redden met zulke eenvoudige woorden, enkel door ze in zekeren stand naast elkaar te plaatsen, en hoe hij daarbij nog de tegenstelling ontdekt van *doel* en *middel* en hoe een zelfde zaak eerst doel en later weer middel kan zijn. En later als hij tot Kallikles spreekt van het genot, dat nooit een zuiver en waar geluk geven kàn, wijl er een begeerte bij hoort, die zelf een leed is, dan spreken zij zoowaar al weer van den

goddelijken Plato. Zulke rare lui zijn die Plato-minnaars, maar veel last zult ge niet van hen hebben, want overal zijn zij schaarsch en vooral in Holland, dat van wijsbegeerte niet houdt, al hoort men er veel van Hegel zelfs tegenwoordig. Alleen voor uw neef moet ge oppassen, als hij die scherpe baden behouden uitkomt, en misschien zelfs een Philoplatoon wordt. Want ge ziet, hoe gevaarlijk het is zoo'n raren man los te maken.

Maar de booze was opgestaan, en zeî nu een beetje lachend: ‘mijn neef moet weten wat hij doen en worden wil, maar ik voel me zelf een beetje raar, en ga daarom een luchtje scheppen.

En hij ging heen, en ik zag hem na en keerde toen mij tot den ander met de woorden: ‘die dáár gaat, is óók weer een proef, Philoplatonyllion; want er zijn Plato-Haters *en hij* is nog al tam en vaak wel vriendelijk, maar men heeft ze in tallooze staten, van den meest makken tot den razenden, die opspringt als hij van Plato hoort spreken, woest om diens roem èn in kunst èn in geest èn in gevoel èn in filosofie, en van den beleefden overschillige tot den Caliban, die in onrein gegrom over Zijn heerlijkheid en haar luister, om de wijsheid van den Goddelijke knarsetandt, en ze bevuilt, zoo hij ze niet verbergt. Zult ge dáár tegen kunnen?

Maar hij had zitten denken, en zeî: ‘als mijn neef met die argumenten niet tevrêe is, zal *ik* het hem niet geheel kwalijk nemen. Want is er toch niet iets echt moois in Kallikles? Menschen als hij prijzen den moed niet enkel, maar zij tóónen hem ook, en de anderen, o ja, prijzen doen zij genoeg, maar in de praktijk zijn ze liever bloode Jan. En heerschen kan toch óók mooi zijn, zooals Napoleon goede wetten gaf. En als Plato dàt niet erkent...

- Maar was Sokrates dan bloode Jan, viel ik in, of bij Delium en Potidaea een goed soldaat, en voor de rechtbank een held?

- Neen, dat niet, maar...

- Maar Sokrates was geen generaal of volksleider, wilt ge zeggen, en geen *grand seigneur*. Of zou hij voor Plato misschien de ware staatsman en groote mijnheer geweest zijn? Maar stel u gerust, want al zegt het commentaar het niet, ook Plato heeft zijn heerscher nog gevonden, den goeden

Kallikles dus, die dan de wijsgeer-koning heet, en door uitnemendheid van rede en andere deugd over redelijke lieden de baas is, die naar hun aard en den cisch der samenleving zich ontwikkelen. En uw commentaar laat iedereen toe op *zijn* wijze een goede heerscher te zijn, en noemt Rousseau en Kant en Plato zelf, en wie weet of gij zelf niet een heerschertje eens zijn zult, en uw neef ook met zijn composities. Maar of die koning van den ideaal-staat u behagen zal...

- Waarom zou ik een goeden heerscher niet bewonderen? vroeg hij geraakt.

- Ge zijt nog niet eenmaal Philoplatoniskus, antwoordde ik, wat weet ge van uw lateren staat? Zeg maar eens: op het gymnasium leerdet ge zeker veel goeds van Perikles?

- Zeker, zeî hij, en hoe kon het anders?

- Dan is er een nieuw bad in 't verschiet, want Perikles moet ge opofferen, wilt ge den *Gorgias* behouden.

De jonge man zweeg en durfde mij niet eenmaal aanzien.

Eindelijk vroeg hij zacht:

- Is het heusch waar?

En ik wachtte even, en zeî toen óók zacht: ‘ik mocht het u zeggen, Philoplatonyllion, want ook het commentaar verbergt die bittere proef niet. En nu, wilt ge ze nù doorstaan, of zullen wij zeggen: wij beiden willen veel in Perikles blijven bewonderen, ook al verwerpt Plato hem; *wij* zullen niet over hem richten, maar misschien mocht een ander dat doen, die Sokrates gekend had en van de allergrootste dingen droomde, en toèn wellicht ook al van dien wijsgeer-koning, die in Holland weinig vrienden heeft, maar voor hem de waarachtige staatsleider was? Zult gij zóó u eerder aan het bad wagen?

Hij zweeg weer even, en zeî toen: ‘ik ben er bang voor, maar voor iets anders nog méér. U sprak van den Hollandschen haat aan wijsbegeerte, maar dan deug *ik* er waarschijnlijk óók niet voor, en het commentaar geeft me niet veel moed. Want waar ik het begrijp, belooft het zoo weinig nut van de filosofie, en er is zooveel in dat ik niet begrijp. Zooveel geleerde woorden: logika en formale en dan weer formeele logika en analytische en synthetische logika, en hoe weinig wordt daarvan verklaard? En het ergste: telkens dacht ik, nu zal er toch eindelijk gezegd worden wat een Idee is,

en nu en dan kwam er een stukje, maar heelemaal staat het nergens. En juist dàt had ik zoo graag willen weten, want de conrector sprak ook van die vreemde dingen, die er heelemaal niet zouden zijn, als zij er ergens waren, en toch waren ze weer het mooiste en het diepste en het verhevenste van Plato. En toen begreep ik daar al niets van, maar nù heb ik mijn commentaar en ben nog bijna even wijs. Misschien dan omdat ik uit Holland ben -, maar dan moet een Hollander maar geen Platominnaar willen worden.

- Zoo ver zijn we nog niet, antwoordde ik. Want wilt ge Philoplatonyllion blijven, wie zal het u beletten? Maar één ding kunt ge nog beproeven en ik wil u helpen. Wij kunnen samen Dr. Ovink vriendelijk vragen ons de uiterste proef te verlichten. Hij zelf is uit Holland en toch werd hij Philoplatoon, en rijk aan wijsbegeerte en zelfs aan Kant en Neokant - zóó zelfs dat hij in hun bond werd opgenomen, en blijkbaar geen Hollander daarbuiten gaarne over Plato meêpraten ziet. Want die Neokantianen vormen een gild, lijkt het wel, dat zijn beste wijsheid enkel met geheime teekens aan ingewijden kenbaar maakt, als waren zij theosofen met een leer voor allen en een esoterie. Met de eerste nu was Dr. Ovink zeker mild en door verscheidene baden kan hij u redden, zoo ge gered worden wilt, maar hij bleef huiverig om zijn laatsten schat aan niet-gewijden te toonen, en toch kan zonder dat laatste zelfs Philoplatonion niet vooruit. Of zou hij bepaald niet willen? Dat zullen wij zonder proef niet gelooven, want minnaar van Plato is hij zelf, meer dan twintig jaar lang, en u en mij dus welgezind. En hij geeft zich het recht Plato beter te verstaan dan de Goddelijke zich zelf verstond, en zal òns dus niet misduiden, zoo wij Dr. Ovink voor milder houden dan hij lijkt, en open woorden van hem verwachten, waar hij ons enkel raadsels scheen te gunnen. Laat mij dus met u tot hem gaan en hem zeggen:

'O goede heer Ovink, twee Plato-vrienden komen tot u, den derde. De eerste is nog maar Philoplatonyllion, en wil wel, maar weet niet of hij verder kàn; de tweede, in welken staat hij is, weet hij zelf niet, maar vele jaren lang getuigde hij van zijn liefde: help hen dus. Van vele proeven deedt ge mij dezen jongen man spreken, en misschien zal hij ze ondergaan, doch eerder gewis, zoo het laatste loon hem lokken

blijft, en de tweede verlangt dat niet minder. Help hen dus, gij, de derde, die in den laatsten staat zijt. Gij gaaft ons reeds veel, maar bedenk, hij en ik, wij zijn uit Holland, en tot wijsbegeerte met veel tastbare verklaring alleen te brengen, en in nood om veel voorbeeld en veel beroep op het licht te begrijpene. Wees dus mild met voorbeeld en overeenkomst, te meer waar het om Plato gaat en Sokrates, en die beiden zelfs voor hun Atheensche hoorders er mild mee waren. Zelf Polos krijgt ze: mogen *wij* ze dan niet? En Hij lachte wel eens om hen die zonder voorbeeld niet kunnen begrijpen, maar dadelijk na dien lach gaf Hij gansch Kallipolis tot voorbeeld. Volg Hèm liever dan Neokant, vooral waar ge over Hèm spreekt, en spreek met heldere en besliste woorden. Leer helder en beslist wat voor Plato een Idee is; stuur ons niet weg met de woorden *vorm* en *norm* en *wet* en *wetmatigheid*, doch zeg tastbaar wat voor Plato is de Idee van het Goede en het Schoone en de Wetenschap, en zelfs de Idee van den cirkel en zelfs de Idee van het bed. Zeg er vooral bij wat zuivere begrippen zijn, en wat er staat tusschen het *begrip* van Sokrates en Plato's *Idee*, en of zij in soort dan wel in graad-alleen uiteengaan. Vrienden hebben alles gemeen, en Plato-vrienden dan zeker wel alles wat zij van Plato konden verstaan.

Chernex, 1910.

CHARLES M. VAN DEVENTER.

M^r^. P.J. Troelstra als Friesch dichter.

Er is geen Friesch dichter Mr. Troelstra.

Dit is, lezer, niet geheel een paradox. En geheel niet een laag-bij-de-grondsche aardigheid naar aanleiding van het feit, dat de dichter die er dan wel is, zich Pieter Jelles teekent.

En nu wil ik u een nieuwe Friesche sproke overzetten... die weinig of geen verband houdt met de eenvoudige waarheid hierboven. Ik liet deze alleen vooropgaan, omdat ik er, hoewel het me minder gelegen komt, ze u dadelijk te verklaren, toch sterk de aandacht op vestigen wil. Thans ben ik er zeker van, dat ge u als mijn schuldeischer beschouwt, en geen oogenblik de schuld vergeet, noch den schuldbrief dien ik u gaf.

***

Er was eens een heer, die zoo gaarne een mooien tuin zag. Achter zijn huis had hij er een die heel, heel mooi was. Daarin bloeide de roos naast de lelie, het bloemke denk-aan-mij[1)] naast de boterbloem. Ook dahlia's zag men daar, roode en witte, en belletjesbloemen,[2)] en de lucht was vol zoeten reuk. Appel- en pereboomen strooiden hun bloesems over gras en grintpad; bijen soemden en vlinders fladderden er heen en weer. Op het bloembed viel zonneschijn; het lindeblad gaf zijn schaduw aan dien tuin en het zachte zuidewindje neuriede een lied van zomerleven in den hagedoorn er omheen.

1) Vergeet-mij-nietje.
2) Fuchsia's.

Maar die heer kwam niet in zijn tuin; neen, zelfs achter in zijn huis kwam hij niet. Want hij was trotsch en zeide: daar is de plaats van de dienstboden, en de heer zal niet komen waar de knecht zich vermaakt.

Zoo wist hij dan niet, dat zijn tuin mooi was.

En hij reisde het land door en zag mooie tuinen, die voor de huizen waren. Daarin zaten heeren, die hun lieven lust hadden aan de pracht van bloembed en boomstruik.

En hij zuchtte zwaar en zeide: waarom heb ik geen tuin vóór mijn huis, waarin ik zijn kan om mijn oog te verzadigen aan het mooie dat de natuur geeft? En hij wist dat hem iets ontbrak en was ontevreden.

Doch de droge oostewind kwam met zijn vlagen. Die hief het zand van de heuvelen, en veegde het stof van den weg, zoodat het stoof over die mooie tuinen voor de huizen. Toen dorden de grassen en de heester hing; de bloemen werden zwart en hadden geen aanzien meer, noch zoeten reuk.

Daarom bleef de heer thuis en lag lusteloos op zijn rustbed. Hij had heimwee en at noch dronk.

En die hem dienden zeiden onder elkander: wat is dit, dat onze heer zoo lusteloos is, en eet noch drinkt? Zie, hij schijnt ziek van heimwee naar boomgroen en bloemenpracht, doch heeft hij zelf geen tuin om er te wijlen? Wij mochten hem dan wel opnemen terwijl hij sliep, en hem daarin brengen, opdat hij herstelle.

En zij deden zoo terwijl hun heer sliep. Want zij bestonden het niet, hem een zoodanigen voorslag te doen, daar zij zijne hooghartigheid kenden.

En de heer ontwaakte en zag dat hij in een mooien tuin was. Daarin bloeide de roos naast de lelie, en het bloemke denk-aan-mij naast de boterbloem. Ook dahlia's zag hij daar, roode en witte, en belletjesbloemen, en de lucht was vol zoeten reuk. Appel- en pereboomen strooiden hun bloesems over gras en grintpad; bijen soemden, vlinders fladderden er heen en weer. Op het bloembed viel zonneschijn; het lindeblad gaf zijn schaduw aan dien tuin, en het zachte zuidewindje neuriede een lied van zomerleven in den hagedoorn er omheen.

Toen dijde zijn harte uit van blijdschap, en hij zeide tot zijn knecht, die bij hem stond: wiens tuin is dit, waarin

gijlieden mij gebracht hebt; waarin de boom bloeit en de bloem pronkt; waarin het zuidewindje zingt? Terwijl toch de droge oostewind met zijn vlagen macht heeft over de aarde.

De knecht dan, moed vattende, zeide: Heer, neemt het wel! Het is uw eigen tuin. Wij hebben u opgenomen terwijl gij sliept, en hierheen gebracht, opdat gij herstellen zoudt. Want wij bestonden niet, u den voorslag te doen.

Toen werd de heer beschaamd. Want hij zag dat de tuin die achter zijn huis was, goed was boven andere tuinen, en de droge oostewind, die met zijn vlagen het fijne zand van de heuvelen heft, en het stof van den weg veegt, zoodat het stuift over gras en bloembed, er geen macht over had.

***

In het midden der 17de eeuw dichtte Gysbert Japicx zijn *Fryske Rymlerije*. Dat was de eerste weder-opleving van het Friesch, (het Westerlauwersche Friesch bedoel ik daar mede, hier en verder,) als geschreven sprake, nadat het in 't laatst der 15de eeuw als regeeringstaal in onbruik geraakt, en niet lang daarna ook van den kansel verdwenen was.

Pracht van poëzie gaf de eenvoudige Bolswarder schoolmeester. Hij bewees, dat de dichterlijke Fries die in woorden beweven wilde de bloemen zijner ziel, daartoe zijn eigen taal kon aanwenden.

Doch hij stak te hoog uit boven land- en tijdgenooten, om door velen begrepen te worden. Zijn werk kwam niet onder het volk. Opvolgers kreeg hij wel, in zooverre, dat na hem, in de 18de en 19de eeuw, den Friezen herhaaldelijk in almanakken en kleine boekjes hun eigen taal onder de oogen gebracht werd. Doch 't was meest ‘om de aardigheid’. Men schreef boertige verhaaltjes, gaf versjes waarom de menschen konden lachen, en liet het daarbij blijven. Meer dan dialect-schrijverij was het zeker niet. Wie wat ernstigs te zeggen had, gebruikte het Nederlandsch als voertaal.

Tot in 1823 een nieuwe opleving kwam.

Nadat reeds de dichter Salverda accoorden aangeslagen had die aan Gysbert Japicx herinnerden, nadat ook mannen als prof. Wassenbergh en Ds. Posthumus zich op een andere dan de gewone wijze in het Friesch geuit hadden, nam in

dat jaar Dr. Joost Hiddes Halbertsma, destijds doopsgezind predikant te Bolsward, het initiatief tot het plaatsen van een borstbeeld van den laatstgenoemden dichter in de Martinikerk zijner geboortestad. Van heinde en ver stroomden de Friezen samen, om dit feest mede te vieren en uit de verzen die zoo Salverda als Dr. Eeltje Halbertsma, broeder van Joost, bij die gelegenheid zeiden, bleek opnieuw, dat het landfriesch (woord van Dr. J.H. Halbertsma, dat hij steeds gebruikte ter onderscheiding van het eigenlijke Westerlauwersche idioom en het sterk verhollandschte stadsfriesch,) nog immer woorden had voor alles wat het gemoed aandeed.

Een voor de volkslitteratuur vruchtbaar tijdperk volgde. De Halbertsma's zelf kwamen met *De Lapekoer fen Gabe Skroar*, en andere werkjes die ze daarop lieten volgen. En naar hun voorbeeld ontwikkelden zich o.a. de latere Friesche schrijvers en dichters Waling Dykstra en Tsjibbe Gearts v d. Meulen, die op hun beurt weer velen tot voorbeeld gediend hebben.

Maar nog altijd was het Friesch schrijven liefhebberijwerk. De litteraire voortbrengselen der *broerren*[1] *Halbertsma*, thans sedert lang in één band uitgegeven onder den titel *Rimen en Teltsjes* en als zoodanig uitermate populair geworden, staan hoog. *Domeny Joast Hiddes*' proza is in 't Friesch nooit overtroffen; *Dokter Eeltsje Hiddes*' dichtwerk, hoezeer later, en thans nog wel, overschat als zoodanig, kan de vergelijking met b.v. dat van de Génestet doorstaan. Doch verreweg het meeste werd in den volkstrant gehouden. Slechts als de Friesche lezer zijn gedachten een omweg laat maken, zal hij uit de *Rimen en Teltsjes* liefde voor het Friesch als *zijn* taal leeren. Anders, en dus: gewoonlijk, zal hij het blijven beschouwen als de volkstaal, de taal zijner jeugd, die hij, tot zekeren graad van algemeene kennis en beschaving gekomen, mag, eigenlijk moet laten varen voor het Nederlandsch.

Eerst sedert 1844, toen de verdienstelijke taalgeleerde en dichter Harmen Sytstra met eenige vrienden het *Selskip for Fryske Tael- en Skriftenkennisse* oprichtte, kan men, ten opzichte van 't Friesch, spreken van een welomlijnde beweging voor het behoud der taal. Doch heel, heel zwakjes ging het eerst. Sytstra zelf was te veel taalgeleerde. Hij kon niet

1) Gebroeders.

de kracht zijn die deze nieuwe, frissche stroom noodig had om zijn bedding uit te diepen en hem een vrijen uitloop te verschaffen. Daartoe was dichterlijke bezieling noodig. Goed; die bezat Sylstra. Verzen heeft hij geschreven, die getuigen van een zeldzaam meesterschap over de taal en een groote zuiverheid van beelden toonen. Doch ook noodig was daartoe het beleid om te bezielen. En dat ontbrak hem. Hij stak zijn werk in het kleed der geleerdheid. Zijn spelling schoeide hij op de leest der Friesche voortijders, zoodat alleen taalkundig ontwikkelden hem konden lezen. Hijzelf is daar nooit van teruggekomen en toen na zijn dood zijn verzen in moderne spelling verschenen, waren ze als overjarige zaden, die hun kiemkracht verloren hebben.

Anders deed Waling Dykstra, die aanvankelijk de spelling der Halbertsma's volgde, en tot op heden - hij is thans 87 jaar - met elke moderniseering daarvan meeging. En hij bleef ook in ander opzicht een volgeling van de Halbertsma's: hij was, en is nog, volkslitterator in hart en nieren. Bovendien is hij geen dichter, al heeft hij zeer vele verzen geschreven. De voor kort gestorven Tsjibbe Gearts v.d. Meulen, zijn tijdgenoot, was dat wel, doch niet in die mate, dat hij leiding kon geven.

Toen zong, van '80 tot '90, Pieter Jelles. Dichter genoeg was hij om te weten dat dichter-zijn nog iets meer, iets hoogers is dan het strijder-zijn voor het behoud eener taal. Strijder genoeg, om, tegelijk met de liefde voor het gedachte, te ontvonken de liefde voor het woord waarin het gedachte geuit werd. Hij heeft gezongen op allerlei wijs, eenige jaren lang. Hij was onder ons, als onder onze vaderen de skalden, die van hal tot hal trokken. En immer is zijn zang zoo geweest, dat het volk hem niet boven zich voelde, de eenling hem niet beneden zich achtte.

Frisia non cantat? Och, - Tacitus kwam hier vóór Pieter Jelles. Thans is 't anders. Kom in onze dorpen; in onze huizen dan ook liefst, want op straat zingen we zelden. Dan zult ge hooren. En heer of knecht, vrouw of dienstmaagd, allen hebben we dezelfde liederen. Die heeft Pieter Jelles ons geleerd; het zijn meest zijne zangen die we zingen. En zelfs als ge liederen van anderen van ons hoort, is hij er gewoonlijk niet vreemd aan. Want onder zijn leiding werd ons *Nij Frysk Lieteboek* samengesteld en uitgegeven.

Zoo menig Fries, die zich ontgroeid achtte aan zijn moedertaal, die niet meer wist van zijn tuin achter huis, en zich toch ook niet recht in die van anderen kon gaan thuisvoelen, omdat ze nu eenmaal niet van hem waren, is door Pieter Jelles als in zijn slaap opgenomen en daarheen gevoerd. En toen hij zijn oogen opende, zag hij wat hem ontbroken had, en herstelde.

Pieter Jelles is de laatste, de sterkste wegbereider geweest van onze nu kalm-aan, doch zeker groeiende taalbeweging; de dichter die we na '44 noodig hadden om wat Harmen Sytstra wilde, doch slechts in enkelen wist te ontvonken, te brengen aan ieder die nog niet geheel los was van de taal zijner vaderen.

Dat is zijn historische beteekenis als Friesch dichter.

Het geheim van zijn dichterschap was, dat hij niet alleen iederen Fries dwong om naar hem te luisteren, doch ook, om met hem mee te zingen. Omdat iedere Fries, ook de half ontfrieschte, nu voelde dat het *zijn* taal was, waarin de dichter sprak.

Wat Pieter Jelles als dichter op zichzelf beteekent, wil ik u thans toonen. Zijn pas verschenen bundel *Rispinge*[1], waarin hij zoo goed als al zijn poëzie verzameld heeft, biedt mij de welkome aanleiding.

* * *

Van '80 tot '90 zong de dichter, zeide ik reeds.

In '90 gaf Mr. P.J. Troelstra zich aan de arbeidersbeweging. En van stonden aan zweeg Pieter Jelles.

Negentien jaren lang, tot verleden voorjaar, bleef hij zwijgen. Slechts enkele vertrouwden weten wat ik hier thans voor 't eerst openlijk zeg: dat hij reeds drie jaar geleden het voornemen heeft opgevat, om zijn her en der verspreide verzen in een bundel te binden en ons aan te bieden. Hij wilde echter eerst iets nieuws er bij geven, zich weer laten hooren, en wachtte op het oogenblik, dat de oude bezieling zou terugkeeren.

Die kwam pas het vorig jaar, nadat hij in Februari Dr. J.B.

1) Oogst. Van *rispe*, *rispje* = oogsten. Vgl. het Eng. *to reap*.

Schepers in het *Nieuwsblad van Friesland* had moeten antwoorden op een in het Friesch vervatten aanval naar aanleiding van zijne houding in de Tweede Kamer, toen daar van ‘de blijde verwachting’ mededeeling werd gedaan. Misschien noodgedrongen, - ik weet het niet, doch vermoed het, - zette hij zich tot het schrijven van een Friesch vers. En zie, al werd het geen kunstwerk van groote waarde, - werd polemische arbeid dat ooit? - hij bleek taal en vers-techniek nog evengoed meester te zijn als voorheen.

Daarop is hij den zomer in Friesland gaan doorbrengen; hij heeft zijn geboortedorp Stiens bezocht; hij heeft weer op onze ruime meren gezeild, weer langs onze bochtige grintwegen gedwaald; hij liet zijn oog weer gaan over den vlakken vaderlandschen bodem, - en hij vond de dichterharpe terug en ontlokte er de zelfde schoone geluiden aan, als eertijds.

Thans, na nieuwe schoven bij de oude gegaard te hebben, kon hij zijn oogst geven.

Rispinge verscheen.

En het boek begint met het vaderlandsche lied, waarmede hij ook, in 1881, den bundel *It jonge Fryslân* bij zijn landgenooten inleidde:

Nou wolle wy mei sang en klang
It bloeisel fen ús herte
Op 't alter fen it heitelân[1)]
As earstling-offer sette.

Yett'[2)] libbet[3)] de âlde Fryske tael
Op tûznen Friez'ne tongen;
Yn hjar hat mannich[4)] Fries fen al
Hwet goed en wier[5)] is, songen.

En wol fen 't Suden ek in sé
Fen frjemdsin[6)] ús oerdekke,
De tael bliuwt ús[7)] in fêste hâld:
Hjà scil dy weagen[8)] brekke.

1) Vaderland.
2) Nog. Vgl. Eng. *yet*.
3) Leeft, van *libje:* leven.
4) Menig.
5) Waar.
6) Zin voor, neiging tot het vreemde.
7) Ons. Vgl. Eng. *us*.
8) Golven, pluralis van *weach*. Vgl. Duitsch *Woge*, Eng. *wave*.

Dos wolle wy mei siele en zin
Us oan dy sprake wije,
En, moat it, for hjar rom en ear
By Fries en Unfries lije.

Ziet ge, lezer! daar is de dichter-taalstrijder! De skald, dien we destijds noodig hadden!

O, er is nog veel onvolkomens in dezen eersteling. Dat blijkt vooral, als men het vers vergelijkt met later werk van den dichter. Doch het was voor de Friezen een nieuwe klank, evenals het strijdlied onder den ouden roep *Ela fria Fresena*![1] dat iets later volgde:

Fen[2] 'e wylde sé bisprongen,
Tûzen kearen op 'e nij,
Faek bikam pe, nea[3] bitwongen,
Wier'n[4] de Friezen roun[5] en frij.
Frijdom wier de heechste[6] wet
Yn it eale[7] Friez'ne hert;
Mannen, sjong,
Mannen, sjong 't elkoar den ta:
'Ela fria Fresena!'

Zoo begon deze dichter, en dat was zijn succes. En het onze. Want toen hij zoo aanstormen kwam, luisterde niet alleen het volk, doch ook de eenling kwam benieuwd dichterbij, om te hooren wat toch deze te zeggen had.

O die vaderlandsche liederen van Pieter Jelles! Neen, ze zijn niet zijn beste. Hij zong van de natuur beeldrijker, van de minne meer liefelijk, van den dood dieper en schooner. Doch het volk, het volk zong mee met dezen dichter! Het volk, dat we hebben moesten, en dat anders slechts door den eenvoudigen verteller-in-rijm-en-onrijm kon bereikt worden! Het volk hoorde met aandacht naar het zoo mooi te zeggen *Kening Friso*, en begreep. Het zong na dat weemoedige

1) Holla! Vrije Fries! Roep-groet van de oude Friezen.
2) Hier: door. Vgl. het gebruik van het Hd. *von*, en van *van* in 't middel-Nederlandsch.
3) Nooit.
4) Eigenlijk *wieren:* waren, van *wêze:* zijn.
5) Rond.
6) Hoogste.
7) Edele.

Troch[1] séën skaet[2] en lannen,
Fier[3] oan 't Westerstrân,
Tink[4] ik mei sucht en triennen[5]
Oan dy, myn heitelân, -

en voelde elk woord als uit eigen harte geweld in uren van heimwee naar huis.

Een overwinning was het.

* * *

Van wat onze Friesche velden en wateren oog en gemoed geven, heeft Pieter Jelles altijd gaarne gezongen. En toen hij dezen zomer hierheen kwam, was het onze natuur die eindelijk zijn harp de oude helderheid teruggaf.

Hij zag op onze hooge klei het koren *winnen* (oogsten) en dat was voldoende.

't Is tiid fen terskjen,[6]
It sie[7] wirdt woun,[8]
't Scil rôlje yn kerltsjes[9]
Hjir oer[10] 'e groun.
Fen hwet sa blonk yn
De sinnebrân,
Bliuwt neat[11] as stoppel
Op 't keale lân.

Foarby it slomjen[12]
Sa waerm yn 'e ierd',[13]
It pynlik tinen[14]
Fen 't sie troch 't wiet;[15]

1) Door. Vgl. Eng. *through*.
2) Gescheiden. Van *skiede:* scheiden.
3) Ver.
4) Denk. Van *tinke*: denken. Vgl. Eng. *to think*.
5) Tranen.
6) Het dorschen. Subst. verb. van *terskje*: dorschen.
7) Zaad. Ook nog als *sied* gezegd. Vgl. Eng. *seed*.
8) Gewonnen. Van *winne:* winnen, dat even breed gebruikt wordt als in 't midd.-Ned. Men *wint* kinderen, dienstboden, te veld staande gewassen.
9) Korreltjes.
10) Hier: op. Eigenlijk: over.
11) Niets.
12) Het sluimeren. Subst. verbale van *slomje* (De infinitivus heeft in 't Friesch nimmer een slot-n.)
13) Voluit *ierde:* aarde.
14) Zich uitzetten, dijen, Vgl. Hd. *dehnen*.
15) Het nat. Substantivistisch gebruik van den adjectivus *wiet*: nat. Vgl. Eng. *wet*.

It fyn gewoartel
  Stil nei[1] omleech;
It swakke boarjen
  Troch klaei omheech.

O stille moarnen[2]
  As dauwe blonk,
Yn 't kleare dripke[3]
  De himmel sonk.
O hjitte[4] sinne[5]
  Dy't[6] barnde oerdei,[7]
As ljeafde wâlle[8]
  Ut 'e ierde wei![9]

O nocht, to slomjen
  De jounen,[10] yn
Dy wite frede,
  By moaneskyn!
To dreamjen[11] fen dy
  Njuefolle[12] dei;
To sinken djip yn
  't Forjitten[13] wei!

En dan, als hij 's avonds, bij ondergaande zon, het dorschen ziet:

Moaije joun, sa ljocht,[14] sa smout![15]
  De ierde leit laitsjend[16] to drôgjen,[17]

1) Naar.
2) Morgens. Pluralis van den subst. *moarn*: morgen.
3) Drupje. (De diminutiva worden in 't Friesch veel door achtervoeging van *ke* gevormd.)
4) Heete.
5) Zon.
6) Deze achter vele pronomina en praepositi en achter een enkel adverb optredende apostrophale *t* is een vervloeiing van *det:* dat, doch wordt thans nog alleen gevoeld als welluidendheids- of overgangsletter. Ze wordt gewoonlijk ter onderscheiding van de apostrophale *t* van *it*: het, tegen 't voorgaande woord gehaald, waarbij ze, zooals gezegd, oorspronkelijk behoort als tweede lid der samenstelling.
7) Overdag, des daags.
8) Welde. Van *wâlje:* wellen
9) Weg. Vgl. Eng. *away*.
10) Pluralis van *joun:* avond.
11) Droomen.
12) Genotvolle.
13) Het vergeten, de vergetelheid.
14) Licht.
15) Aangenaam luw.
16) Lachend.
17) Droomen, mijmeren. *Drôge:* droom, is letterlijk: drogbeeld.

Hynsders[1] en mannen skreppe[2] om yn it goud,
't Blanke strie[3] stiet[4] to lôgjen.[5]

As in mearke[6] út 'e goudene tiid
Teistert[7] it om yen[8] hinne;
Fiere toerren[9] geane sa bliid
Biddend omheech yn 'e sinne!

Teroele, het stille dorpje aan het meer, waar, volgens zijn naam, (Ter-Oel-stera, d.i van Ter Oele, of Te der Oele, zooals men nog zegt Lemster, Balkster,) zijn voorouders moeten gewoond hebben, heeft hij dezen zomer bezocht. En toen hij terug was van de reis, heeft hij uit de diepten van zijn dichterlijk gemoed te voorschijn gebracht een parel zoo zuiver als glas. Ja, een juweeltje is dit kleine gedichtje. Nooit gaf hij er beter.

Lyts[10] tsjerkhôf, grien tropke[11] beammen,
Ald plakje, dou hillige groun,
Hwet leiste dêr stil oan dyn marke,[12]
Sa stil yn 'e goudene joun!

De wrâld[13] is sa wiid om dy hinne,
En de himmel sa heech en sa fier,
En alles is krekt[14] as foar[15] ieuwen,
Do't hjir ús wenplak[16] wier.

Nou iepent[17] myn hert him for tinzen[18]
Oan dea[19] en iwichheid.....
Dêr slacht de wyn[20] yn it skipke
Det op my to wachtsjen leit.

1) Plur. van hynsder: paard. Letterlijk (doch dat wordt niet meer gevoeld,): hengstdier.
2) Hard werken.
3) Stroo.
4) Staat, van *stean*: staan.
5) Laaien.
6) Sprookje. Vgl. Hd. *Märchen*.
7) Van *teisterje*: zich met snelheid heen en weer bewegen.
8) U, iemand (op den eersten persoon betrokken). 't Is eigenlijk: een, zooals in 't Hd. *Einem* gebruikt wordt. Na men staat het voor 't Ned. zich. *Men hat yen*....: Men heeft zich....
9) Plur. van *toer*: toren.
10) Klein. Vgl. Eng. *little*, Ned. *luttel*.
11) Hoopje. Hier: boschje.
12) Meertje.
13) Wereld. Vgl. Eng. *world*.
14) Barbarisme. Van *correct*.
15) Het Friesch heeft *foar* en *for*, zooals 't IId. *vor* en *für*, 't Eng. *before* en *for* heeft.
16) Woonplaats.
17) Opent. Van *iepenje*: openen.
18) Plur. van *tins*: gedachte.
19) Dood (subst.) Vgl. Eng. *death*.
20) Wind.

Farwol den, frede der deaden!
't Lûkt[1] my wer yn 'e striid.
It is in nocht[2] om to libjen
Yn ús greate[3], moaije tiid!

* * *

De eerste en de eenige was Pieter Jelles als Friesch minnezanger. De Friezen verstaan over 't algemeen niet, zoete jokkernijen te zeggen; ook de Friesche dichters niet. Zij schertsen over het onderwerp, of gaan het voorbij. Een enkele, die er niet van zwijgen kan, bezingt het uit de verte, met heel voorzichtige woorden, waaruit nog altijd de halve onwilligheid om den vreemdeling een blik in zijn gemoed te gunnen blijkt. Dat is geen minnezang.

Pieter Jelles, de student, - want dat was hij in de eerste jaren van zijn dichterschap, - later de levenslustige jonge man die nog Fries genoeg was om zijn jeugd te genieten naar de zede der Friezen, verstond het om van liefde zóó te zingen, als het onderwerp vereischte. Hij verviel nooit in sentimentaliteit, - waarvan de Friezen zoo afkeerig zijn, - doch evenmin in dien schertsenden toon die de liefde tot de vrouw gewoonlijk min of meer voorstelt als zeeziekte en kiespijn, als 'n kwaaltje dat elk op zijn tijd krijgt, en waarom je achteraf lacht.

Fanke[4], ljeave[5] Fryske blomme,
Oan dyn herte hab ik lein;[6]
'k Hab dyn swiete[7] tútsjes[8] dronken,
En myn siele is my ûnttein.[9]

1) Trekt. Van *lûke*: trekken.
2) Genoegen.
3) Groote. Vgl. Eng. *great*.
4) Forsch diminitivum van *faem*: huwbare jongedochter. Men heeft ook een zacht dim. van dit woord, n.l. *famke;* dan beteekent het letterlijk: meisje beneden den huwbaren leeftijd; doch 't wordt met teedere bedoeling ook inplaats van *fanke* gebruikt.
5) Lieve.
6) Gelegen. Van *lizze*: liggen en leggen.
7) Zoete. Vgl. Eng. *Sweet*.
8) Pluralis van *tútsje*: kus. En dit is eigenlijk het diminutivum van *tût*: mond.
9) Onttogen. Van *ûnttsjen*: onttijgen.

Mûle[1] oan mûle, herte oan herte,
Sûnder praet, sa sieten[2] wy;
Wûndre fredich, wûndre fleurich,
As in bern[3], - Sa wier 'k by dy.

of:

Dou hieste gâns[4] to fortellen,
Hweroer, det wit ik net[5] mear.
Myn e a c h [6] hie nocht oan dyn mûlke,[7]
En det forbjustre[8] myn e a r .[9]

Dyn mûlke bloeide as in blomke,
En ik, as in flitige bij,
Hab dêr ynswiete hunich út dronken,
Ho sillich[10] wier ik by dy.

Dàt is minnezang!

En dan dat weemoedig-lieve *Oan 'e kant fen 'e mar*, dat ieder - neen, neen, niet-Friesche lezer, niet bij wijze van spreken, doch in strikten zin *ieder*! - ieder jonge Fries, iedere jonge Friezin kent en zingt:

Tinkstou[11] yet, tinkstou yet oan det stille fjild[12],
Mei[13] blommen wyld begroeid,
Dêr't moarns de ljurk[14] yn 'e loften[15] sjongt,
En jouns[16] it fiskje djoeit?[17]
Dêr metten[18] wy elkoar[19] for 't earst,
Dêr naemstou my for kar,[20]
Yn 'e simmernacht, by stjerreljocht,
Oan 'e kant fen 'e silv'ren mar.

1) Mond. Eigenlijk, (doch dit wordt niet meer gevoeld) diminitivum van het in 't Westerlauwersche Friesch uitgestorven *mûth*, dat het Noordfriesch nog heeft. Vgl. Eng. *mouth.*, Ned. *muide*(*n*) in plaatsnamen.
2) Zaten. Van *sitte*: zitten.
3) Kind. Eigenlijk: het geborene. Vgl. 't Engelsch-Schotsche *bairns*.
4) Hier: veel. Eigenlijk: gansch.
5) Niet.
6) Oog.
7) Dim. van *mûle*: mond.
8) Verbijsterde. Van *forbjusterje*: verbijsteren, van de wijs brengen.
9) Oor.
10) Zalig.
11) Denk-je.
12) Veld. Vgl. Eng. *field*.
13) Met.
14) Leeuwerik.
15) Luchten.
16) Des avonds.
17) Dartelt. Van *djoeije*: dartelen.
18) Ontmoetten. Van *mette*: ontmoeten. Vgl. Eng. *to meet*.
19) Elkander.
20) Keur, keuze. (daar viel je keuze op mij)

As oer 't grêf, oer it grêf yet in libben bloeit,
Fynst[1] my wer op dyn paed;
Hwent myn hert is oan dines[2] sa fêst forgroeid,
Hja wirde yn 'e dea net skaet.
Den saeij'[3] wy del út heger[4] loft,
En fine wer elkoar,
Yn 'e simmernacht by stjerreljocht
Oan 'e kant fen 'e silv'ren mar.

Als treffend door diepen weedom zou ik u *Sé*, *sé*, *dou wide sé* kunnen citeeren. Doch nog liever neem ik *De Fiskermansfaem*:

Oan sé sjucht[5] dreamend de fiskermansfaem,[6]
Ho't de baren nei 't strân ta skouwe.[7]
Hja tinkt oan hjar fisker, en laket[8] fol nocht:
't Is Maeije,[9] gau scille hja trouwe.

Dêr jinsen[10] yn sé leit in fiskermans lyk,
To nacht yn it wetter sonken;
Oan 't strân stiet laitsjend syn lokkige breid:
Hy leit dêr jinsen, - fordronken.

Yn 't Easten hâld' wolken de sinne biskûl,[11]
De himmel is swart klaeid[12] fen rouwe;
Oan sé sjucht glimkjend[13] de fiskermansfaem
Ho't de baren nei 't strân ta skouwe.

Wiegeliedjes gaf ons de dichter er minstens twee. 't Eene wordt sedert jaren gehoord in heerenhuis en boerenwoning; 't andere, voor kort op muziek gezet, baant zich denzelfden weg.

Ik bedoel den *Widzesang*[14] *fen 't sémanswiif*:[15]

1) Vindje.
2) Het uwe.
3) Hier, verbonden met *del*: (neer): neerzweven.
4) Hooger.
5) Ziet. Van *sjên:* zien.
6) *Faem*, jongedochter, beteekent hier: bruid, geliefde.
7) Schuiven, op schuivende wijze zich verplaatsen.
8) Lacht. Van *laitsje:* laehen.
9) Mei.
10) Ginds.
11) Schuil.
12) Gekleed.
13) Glimlachend.
14) Wiegelied.
15) Zeemansvrouw. *Wiif:* getrouwde vrouw.

Sliep[1] sêft, myn berntsje,[2] ei slomje sa swiet!
Heit[3] is dêr bûten op 't skolperich[4] wiet,

een lied dat iedere moeder die 't zingt de tranen in de oogen drijft, en 't innige

Nynke,[5] dêr ûnder dyn wrynke,[6]
Efter[7] it griene[8] girdynke,[9]

zoo kostelijk naief, alsof de jonge moeder die 't neuriet, en die niets anders van de wereld heeft gezien dan haar dorpje, niets verheveners gevoeld heeft dan het lieve geluk van haar woning, het zelf gedicht heeft.

Ik heb u nu Pieter Jelles bijna alleen doen kennen als de dichter van liederen. Dat is hij voor ons ook 't eerst en 't meest. Zijn grootere dichtwerken, die over 't geheel trouwens zoo gelukkig niet zijn, zijn minder bekend. Kortheid was zijn kracht; wat hij kort gaf, gaf hij zeker bekoorlijk.

* * *

Nu ga ik u nog geven, niet-Friesche lezer, wat ge sedert mijn eerste alinea aan mij ten goede hebt.

Er is geen Friesch dichter Mr. Troelstra.

Mr. Troelstra is de bekende politicus, nietwaar, die wij allen als vereenzelvigen met de meest linksche politieke partij in ons land.

In 1890 begon hij den strijd dien hij voert, nadat plotseling de stem van onzen anders altijd zingenden Pieter Jelles verstomd was.

Voor het Friesche volk bleef de zanger slechts leven in zijn lied. Langzamerhand werd hijzelf een stukje geschiedenis. Dat de man die zoo mooi zong, niet gestorven was, wisten

1) Slaap. Van *sliepe:* slapen. Vgl. Engelsch *to sleep*.
2) Dim. van *bern:* kind.
3) Vader.
4) Wildbewogen.
5) Verkleinvorm van *Nine*, dat een *Koseform* is van *Tryntsje*. Dit laatste is weer een verkleinvorm van *Trine*, en dit een verkorting van *Catherina*.
6) Dim van *wrine:* het dek, waaronder men slaapt.
7) Achter. Vgl. Engelsch *after*.
8) Groene. Vgl. Eng. *green*.
9) Gordijntje.

we. Dat hij Mr. Troelstra geworden was na Pieter Jelles geweest te zijn, - zeker, dat wisten we ook. Onze vaders en moeders hebben de wisseling gezien, en ons jongeren, is 't gezegd. Zooals b.v. meester je op school vertelt, dat Multatuli eigenlijk Eduard Douwes Dekker heette, en Carmen Sylva te Boekarest op een troon zit.

Maar gevoeld hebben we 't niet. Dichtbij was 't ons nimmer, is 't ons nog niet, die twee-eenheid van onzen Pieter Jelles en den leider der S.D.A.P. Altijd hebben we tijd noodig, om ons den dichter en den politicus als één persoon voor te stellen.

Hoe dat komt?

Wel, Pieter Jelles heeft zoo heelemaal niets van den ‘dichter van het proletariaat’, zooals gij hem u misschien wel eens gedacht hebt. Zijn nagelaten verzen - ja, nagelaten; zóó komt het ons voor; zoo voelen we 't, lezer! althans, zoo voelden we 't tot nog toe, maar nu hij weer voor ons gezongen heeft, gaat het misschien anders worden! - die verzen dan spelden in niets den toekomstigen voorman der arbeidersbeweging, al vindt men nu, achteraf, natuurlijk in enkele er van wel iets, dat in die richting uitgelegd kan worden.

Dan is er zijn plotseling zwijgen, toen de kentering kwam; een verschijnsel dat trouwens met het eerste in nauw verband staat. Want hij kon niet zingen van kommer en ellende, van harden strijd voor het dagelijksch brood. Hij had voor zwoegers geen verzen... Ja toch. Eén vers gaf hij hun, één waarlijk forsch woord heeft hij hun nog toegeroepen als Friesch dichter, voor hij de harp neerlei. Zijn in 1890, toen hij plotseling socialist werd, gedichte *Nije tiid* bedoel ik. Maar dat is geen vers van den arbeid. Dat is de *vorlaute* overwinningskreet van den strijder die zich reeds in de veste denkt, voor hij nog een loopgraaf groef. Pieter Jelles had een nieuw ideaal, en zag het voor zijn verbeelding meteen reeds verwezenlijkt... Ik heb dien zang aan den nieuwen tijd dìe komen zou, die al aanbrak, zooeven weer eens aandachtig gelezen, en nu zie ik 't nog duidelijker dan ik reeds deed: ook Troelstra heeft een oogenblik in dien roes verkeerd die vooral hier in Friesland de arbeiders aangegrepen had, dien roes, die rekenen noch redeneeren toeliet; waarin men niet anders deed dan met zijn gedachten verwijlen in den gouden toekomsttijd die nog ieder beleven zou...

Anders was dat vers niet gedicht.

In zijn nieuwe Friesche gedichten van dit jaar heeft hij weer af en toe gepoogd, den zwoeger om het dagelijksch brood iets te zeggen. In die gedeelten is hij geen dichter, - verzenmaker. En niet eens 'n tamelijk goede.

* * *

Er is me door menschen die alleen Mr. Troelstra kenden, wel eens gevraagd, ‘of Pieter Jelles nu werkelijk zoo'n groot dichter was?’ Hij sprak mooi en schreef vrij goed, vonden ze, maar zoo heel veel dichterlijks was er toch niet in zijn woorden.

Daarop heb ik te antwoorden dat men een Frieschen litterator, wat stijl en kracht van zeggen betreft, niet beoordeelen moet naar hetgeen hij in 't algemeen Nederlandsch zegt en schrijft, en dat bovendien, zooals ik reeds opmerkte, Mr. Troelstra, de politicus, niet te beschikken heeft over de harp van Pieter Jelles, - die voor mij ver boven den politicus staat.

En groot dichter? Och, vergelijken is zulk een moeilijk werk. In zijn grootere verzen staat Pieter Jelles in verhevenheid beneden Gysbert Japicx, Salverda en Harmen Sytstra. In roerenden eenvoud van zeggen doet hij onder voor Eeltje Halbertsma. Al blijft hij zoo goed als immer boven het middelmatige.

Maar hij is ongetwijfeld de meester van het zangerig lied.

J.J. HOF.

Eene nieuwe imitatievertaling.

Thomas à Kempis, De Navolging van Christus. Uit het Latijn vertaald door Dr. Is. van Dijk. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon. 1909.

De Imitatie is een boekje van puren eenvoud; waarbij de gedachte zich niet loswringt uit de kluisters van den aaneengesloten geest, maar ontbloeit uit de spontane verheffing van een simpele ziel, eene ziel ontdaan van alle pijnlijk gevoel en aardsche zorgen. Zij stelt aan den lezer geen eischen van inspanning of begrip, maar zij drijft hem voort als de zoele, lichte wind de zeilen van het schip. Men leest haar spelend en zonder moeite. Men vangt de woorden op als de droppelen van een Meiregen en ongemerkt voelt men zich verfrischt en verjongd. Somtijds ook slaan de spreuken maar even in, met een licht smartelijk doordringen, en men merkt pas later dat de wonde zwaar is, dat de kogel van meer beteekenis was dan men aanvankelijk meende. Daar ligt het geheim van den man, die het meest verspreide van alle boeken heeft geschreven, die alle leering van het Christendom of van de menschelijke natuur zoo mooi heeft samengebracht, dat er sommigen zijn geweest, die hem eenvoudig voor een soort Homerus hebben gehouden, een verzamelaar van gouden spreuken en niet voor den schrijver dier spreuken. Zij dachten, dat één enkele mensch zooveel wijsheid niet bij elkaar kon krijgen. Want wijsheid is de harmonische gang door het leven van héél den mensch. Kempis volgt geen betoog; hij doceert niet met logische redeneeringen, neemt geen scherpzinnige syllogismen te baat om uw geest te laten glijden in de gleuven, die hij heeft gesneden in de werkelijkheid. Zijne bladzijden bevatten

alleen de conclusies van langen tweestrijd van gedachten. Het tooneel van den strijd wordt voor uw geestesoog verborgen. Hij zegt niet, waar hij zijne conclusies vandaan haalt. Gij moet het zelf maar weten, indien uw leven rein is en goed. Zijne wereldbeschouwing is eene complete en daarom eene bevredigende. Gij bevindt er u goed in en wat kan de rest schelen? Gij leert er niet uit het mechanisme der moderne machine, noch de speculaties der Beurs, waardoor gij op eene andere manier het leven denkt te veraangenamen, maar hij leert u den adder der aardsche deceptie te ontvluchten door de simpelste middelen: door het afwenden van een blik, door een schrede naar rechts of naar links, waardoor gij aan den afgrond voorbijkomt.

De Imitatie is geen boek van scherpe dictie, maar een boek van wenken. Verstaat gij den wenk niet, tant pis pour vous! De auteur gaat zijn weg, drukt er niet meer op, op wat hij heeft gezegd en zal het u niet nader uitleggen. Wat wonder dan, dat ieder vraagt: 'Wat hebt gij gezegd? Wat bedoelt gij? Hoe bedoelt gij dat? Maar dat is te erg, dat is te veel.' Doch de auteur is al verre en gij hoort hem niet meer. Hij komt terug en spreekt over andere dingen en daarmede doet hij op dezelfde manier. Iedereen zou willen dat hij zoo ware, zooals Kempis hem wil hebben; het zou zoo gemakkelijk zijn, zoo een rust geven. Een ieder, al is hij ook te zwak om een practisch Christen te zijn, leeft gaarne voor een oogenblik in die ideëele wereld van mogelijkheid, doet zelfs even de moeite om zoo te wezen, want ieder voelt er de Waarheid in, de Waarheid gekristalliseerd tot hare fijnste maar meest broze vormen. Doch ach! hoe breekbaar. Het blad dat valt, de wind die waait verbrijzelt het weefsel dier teere bedenksels. De geest van het kwaad is te machtig en zijn netwerk ligt zwaar over de vleugelen der menschelijke ziel.

De Imitatie is een gids voor de praktijk van het innerlijk leven. Zij is geen gedicht, ten minste zij heeft dat niet willen zijn in de eerste plaats: Zij heeft geen esthetisch doel. Op haar weg naar boven heeft zij de schoonheid ontmoet, in zich opgenomen, maar zonder er acht op te slaan is zij verder gegaan. Zij is een boek van ascese en niet van mystiek. Prof. van Dijk heeft Thomas à Kempis een mysticus

genoemd[1)], wat hij niet is. In zijn geschriften ligt geen mystiek. Of hij voor zichzelven een mysticus is geweest, dat weten wij niet, doch het is waarschijnlijk, omdat iemand die in de ascese zoo ver is doorgedrongen, vanzelf als het ware is gekomen aan de oevers van het groote mystieke meer. Het groene bosch der ascese met de warreling van zijne twijgen is nog niet de blauwe stilstaande plas van oneindigheid die de mystiek is.

* * *

De Imitatie dunkt mij een van de boeken, die het moeilijkst te vertalen zijn, zooals het behoort, omdat aan die vertaling vereischten kunnen gesteld worden, die men aan eene andere niet stelt. Want zij bestaat uit spreuken en korte gezegden, die voor nu en altijd schijnen te moeten dienen, die als muntstukken door ieders handen moeten gaan, van hoog en laag, voor langen tijd. Men moet dus oppassen, dat er niets aan mankeert, ook geen kleinigheid. Een enkel woordje verkeerd geplaatst, doet nadeel aan het muntstuk voor het gebruik. Is het om deze moeilijkheid te overwinnen, dat in alle landen de menschen, van de meest verfijnde geesten tot de simpele zielen, zich aan het werk hebben gezet? Veel kan er ook toe bijdragen het feit, dat de oorspronkelijke latijnsche tekst niet den indruk geeft van het definitieve, van zinnen en woorden, die alléén in het latijn kunnen zijn gedacht en gerangschikt. Geeft de latijnsche tekst niet eerder den indruk zelf een vertaling te zijn? Heeft men uit dezen indruk niet willen afleiden, zooals enkelen hebben gedaan, dat Kempis niet de auteur is, maar slechts een vertaler geweest is? Hoe dit ook zij, wij Hollanders zijn voor het vertalen der Imitatie nog niet in de slechtste conditie, omdat de auteur Thomas à Kempis haar in onze taal heeft gedacht en in het latijn uitgevoerd. En toch moeten wij ons in zekeren zin niet daarover beklagen. Want hadde hij haar in het Hollandsch geschreven, zij zoude niet het wereldboek zijn geworden, dat zij nu is. Voor onze taal alléén is dat eenigszins te bejam-

1) Vgl. De Imitatie van Thomas à Kempis door Dr. Is. van Dijk. Hollandiadrukkerij, Baarn. 1906.

meren, want blijkens een paar fragmenten die van Kempis in onze taal bestaan, was hij een uitmuntend prozaschrijver.

Het vertalen hier is dus als het ware een wedijver met den oorspronkelijken schrijver zelf: om wat hij wilde zeggen nog beter te zeggen, om hem desnoods een handje te helpen; waarbij men dan toch den eerbied niet dient te verliezen, dien men aan den grondlegger van dit gedachtedrama verschuldigd is. De auteur was een Nederlander en dacht in het hollandsch en niet in het latijn. Hij besteedde daarenboven weinig zorg aan de volkomenheid der expressie. Zijn eerzucht was niet een uitstekend schrijver of geleerde te wezen, alhoewel hij feitelijk in de wetenschap goed onderlegd was en veel kennis bezat. Het zwaartepunt waarheen zijn geest zich bewoog lag in het hiernamaals. Bloedloos schijnen dan ook die zinnen en woorden van de Imitatie. Er stroomt daarin geen opgewekt leven. Zij zijn alleen lumineus van den stillen gloed der eeuwigheid. De klanken zijn zacht, haast dof, maar zij hebben dat penetrante van den geest, die zich verstaanbaar maakt, niet door luid schreeuwen, zooals het gebeurt bij doove menschen, waar het harde schreeuwen niet altijd wordt verstaan, maar waar de woorden met de kracht van stille geestesovertuiging gesproken geheel onverwacht en zonder dat gij het vermoedt doordringen buiten de inspanning van den spreker. Bij zulk een schrijver moet het vertalen moeielijk zijn. Zij, die het willen doen, komen dikwijls binnenvallen als halve barbaren in de kluis van den monnik. Zij eischen dat hij met hen meeprate naar de taal der wereld. Zij nemen zijne woorden en gedachten en maken ze pasklaar voor de menschen der maatschappij.

* * *

De ontdekking van Hirsche, waardoor is bewezen, dat de Imitatie geen proza is, maar bijna een gedicht met rythmus en rijm heeft het standpunt van den vertaler niet gemakkelijker gemaakt. Drievoudig namelijk kan nu dat standpunt zijn. Men kan een nuchtere prozavertaling geven, eene rytmische of eene in verzen. Eene van de twee eerste manieren dunkt mij het beste, alhoewel de laatste met goeden uitslag door niemand minder dan Corneille werd beproefd. Toch is

voor het gewone gebruik eene Imitatie in verzen, al zijn deze nog zoo schoon, minder geschikt, vooral in onzen tijd. De tijd der leerdichten is voorbij. Men wil tot Kempis gaan om wijsheid van hem te vernemen, zich zelf te leeren kennen.

De onlangs verschenen vertaling van prof. Is. van Dijk is in het algemeen genomen eene goede, zelfs hier en daar mooie, doch moeten aan deze appreciatie om het maar in eens te zeggen, eenige restricties worden gesteld. Zij is namelijk noch in verzen noch in proza. Naar mijne meening mag een vertaler hier hoogstens tot rythmisch proza gaan. Zoo lang ge niet verder gaat dan het rythme, kunt ge in het proza blijven, maar komt gij ook tot de maat, dan nadert ge het vers. Wie zeer dicht bij het gedicht komt, loopt gevaar, dat men verzen van hem eischt. Doch, jammer genoeg, hij heeft, zooals ik straks zal aantoonen, te dikwijls het rythme prijsgegeven en zoo krijgen wij nu een mooi vertaalden rythmischen zin, dan weer een letterlijk vertaalden, doch onrythmischen zin, die te midden van het rythmische dan vreemd aandoet en geheel op vertaalwerk gelijkt. Daarenboven is het geheel vertaald zonder dat er een fijn ideeënverband werd gelegd tusschen de spreuken der enkele hoofdstukken. Men voelt dit ideeënverband voornamelijk door de rangschikking der woorden, waarbij de spreuken aan elkander zijn gevoegd. Hier wordt een werkwoord voorop gesteld, daar een substantief, en dit is het geheim van den Imitatievertaler, die zoodoende uit de hoogte, maar zonder zijn eerbied te verliezen, den samenhang doet uitkomen, die Kempis waarschijnlijk heeft bedoeld. Zouden dan ook de afzonderlijke gezegden niet van hem wezen, maar van andere auteurs verzameld, dan heeft hij ze toch in verband gebracht. Doch is dit verband niet altijd zoo maar voor het grijpen en heeft hier de vertaler de mooie taak het geheel samen te metselen tot een stevig en hecht gebouw. Het geheel van Van Dijks vertaling nu gaat somtijds mank aan een gebrek van cohaesie, waardoor de spreuk vaak hare kracht en schoonheid heeft verloren. Alhoewel zij bijna altijd juist is, voor zoover ik heb kunnen nagaan, maakt zij te dikwijls den indruk van eene vertaling te zijn, en dat moet bij eene Imitatievertaling niet geschieden, naar mijne meening, waar de vorm van Kempis zelve niet te vast is. De vertaler zelf is hier verplicht meerdere vastheid te geven.

Beter is het incompleet, ja onjuist te vertalen, wanneer men slechts den juisten zin geeft, en dan een schijnbaar oorspronkelijk werk te produceeren, dan eene slaafsche en daardoor dikwijls onbeholpen vertaling te geven. Men schrijft dan toch voor lezers, die de vertolking niet angstvallig met het oorspronkelijke gaan vergelijken. Dit is de algemeen te volgen regel. Somtijds kan het voorkomen, dat men verplicht is, om de oorspronkelijke saveur te behouden, nauwkeurig, woord voor woord het origineel te volgen: dat is met die werken het geval, die een geheel eigenaardigen stempel dragen, waarbij iedere zin als het ware door den auteur gemerkt is. Men loopt dan als de blinde, die voortgaat zich vasthoudend tegen een muur om geen eigen weg te volgen, geheel overgelaten aan de directie van den auteur. De lezer verontschuldige dit persoonlijk voorbeeld. Ik heb dit getracht te doen bij mijne overzetting van de Confessiones van Augustinus.

Ik heb op mijn schrijftafel liggen: L'Imitation de Jésus Christ, version rythmique par l'abbé C. Albin de Cigala, die reeds in 1904 verschenen is. Ik ben dus niet de eerste geweest, die eene rythmische vertaling der Imitatie heeft beproefd, alhoewel ik slechts een half jaar geleden van dit werk heb kennis gekregen. Niettemin dunkt mij dat dit aan hetzelfde euvel lijdende is als dat van prof. Van Dijk. Zij komt soms te dicht bij het vers en soms te dicht bij het gewone proza. Op eens, en zonder dat men het vermoedt, wordt men door een val in den gang van het gedicht er aan herinnerd, dat het geen gedicht is. Dat doet dan pijnlijk aan en gij hebt het gevoel van den jager, die met zijn geweer het wild nazettend plotseling in een kuil trapt. Een enkele maal is dat van weinig beteekenis, maar wanneer dat herhaalde malen gebeurt, wordt hij wrevelig en zoekt een beter terrein. Hoe mooi ook soms die vertaling van de Cigala is, ik geef de voorkeur aan die van Lamennais, waarbij het proza tot eene magistrale correctie, tot kristalheldere zegging wordt opgevoerd; de boog der zinnen lijkt op de stevige rust van eene romaansche kathedraal. Het is mij dan ook niet recht duidelijk waarom Mgr. Darboy, de gewezen aartsbisschop van Parijs, de vertaling van den auteur van L'Essai sur l'Indifférence beneden zijn reputatie vindt.

* * *

Om een voorbeeld te geven van Van Dijks vertaling geef ik hier het begin:

> *Wie mij volgt*, *wandelt niet in de duisternis*, zegt de Heer.
> Dit zijn woorden van Christus, waardoor wij vermaand worden zijn leven en gedraging na te volgen,
> zoo wij waarlijk willen verlicht worden
> en bevrijd van alle blindheid des harten.
> Zoo zij het dan ons meest aangelegen streven
> in het leven van Jezus Christus met vrome aandacht ons te verdiepen.

Ik merk hierbij aan: Waarom staat niet *worden vermaand*, dat voor het rythme beter zou zijn? Waarom dat woord *gedraging*, dat vreemd klinkt? En een *meest aangelegen streven* is dat niet in den grond beschouwd eene contradictio in terminis? *Aangelegen* is ook niet hetzelfde als *dicht bij*. Wordt bedoeld *dat ons het meest aan het hart moet liggen*, dan is de uitdrukking onzuiver, namelijk de imperatief of de wensch. Men voelt hieruit in ieder geval te veel de vertaling.

IJdelheid is het enkel het tegenwoordige leven *aan te merken*.
IJdelheid is het lief te hebben wat zoo *snellijk* voorbij gaat.
Beter is voorwaar de *nederige landman*.

Waarom niet: *de eenvoudige boer?*

Maar een goed leven houdt den geest *versch*.

In het bovenstaande is Van Dijk minder gelukkig. Mooi daarentegen is hij b.v. in het volgende:

> Uit het eene Woord zijn alle dingen,
> en alle dingen spreken het eene Woord;
> en dit is het Begin,
> dat ook spreekt tot ons.
> Zonder dat Woord kan niemand iets bevatten,
> noch ook recht beoordeelen.
> Hij, voor wien alle dingen één zijn,
> die alle ding op dat ééne betrekt,
> en alles in dat ééne, ziet,

> hij kan vaststaan in zijn hart,
> en in God een ongestoorden vrede bezitten.
> O, God der waarheid,
> maak mij één met U in altijd durende liefde.
> Het staat mij dikwerf tegen veel te lezen en te hooren,
> in U is alles wat ik willen en wenschen kan.
> Laten zwijgen alle Leeraars, laten alle schepselen stil zijn voor uw aangezicht,
> Gij, spreek Gij - alleen tot mij.

Bepaald onjuist daarentegen vertaalt Van Dijk in het vijfde hoofdstuk van het Eerste Boek:

Laten U niet mishagen de parabelen der *ouden* want zij worden ons niet zonder oorzaak voorgesteld.

Er staat daar in den tekst wel degelijk *seniorum*, ouderen. Toen ik *ouden* las zag ik vreemd op en vond het niet in den geest van Kempis. Ik heb het toen aan anderen voorgelezen, die insgelijks het slachtoffer van de misvatting werden.

In het derde hoofdstuk van het Derde Boek staat:

Erubesce ergo serve piger et querulose; quod illi paratiores inveniuntur ad perditionem: quam tu ad vitam.

Van Dijk vertaalt:

> Wordt dan schaamrood, gij trage en ontevreden dienstknecht,
> dat de kinderen der wereld zooveel ijveriger loopen ten verderve,
> dan gij ten *eeuwigen* leven.

Door het geheel willekeurig bijvoegen van het woord *eeuwig* wordt hier de forsche zegkracht van het origineel geheel verzwakt.

Men ziet uit de aangehaalde voorbeelden hoe moeilijk het is een werk als de Imitatie in onze taal over te brengen, dat zelfs een zoo bekwaam man en een zoo goed schrijver als professor Van Dijk zich heeft getoond te zijn, somtijds te kort schiet. Het komt hier zoo dikwijls op één woordje aan en dat is, omdat in spreuken of spreekwoorden vooral de fijnste nauwgezetheid moet worden betracht. Want deze staan allen op zichzelven, hebben eigen leven, zijn de condensatie van duizenden ideeën, zijn de wereldbollen die door

onnauwkeurigheden dreigen af te wijken van hunne baan. Het is mij niet te doen om te gaan visschen naar meer kleine onjuistheden in deze vertaling. Zij hebben bij mij den indruk van een goede en mooie bewerking niet kunnen uitwisschen.

* * *

Om Van Dijk's opvatting van Thomas beter te leeren kennen heb ik zijn boekje: *De Imitatie van Thomas à Kempis* nog eens doorgelezen. Het is inderdaad in enkele opzichten eene benadering van den wijze van den Agnietenberg en er worden daarin veel ware dingen door hem gezegd. Waardoor de Groningsche hoogleeraar zich vooral tegenover dezen heeft verdienstelijk gemaakt, dat is zijn gedecideerd opkomen tegen het onverkwikkelijk geschrift van Acket over hetzelfde onderwerp. Deze toch heeft gesproken van ‘de bevingen’ van Thomas' gemoed, van het algemeen hoogmenschelijke, van *mooi* en *leelijk*, van *sterk* en *zwak*, van *mooi leven*, *mooi denken*, van het *groote mooie rijke eenige huis van de Ikheid*, *van het mooie der waarheid:* alle uitdrukkingen die door Van Dijk terecht zeldzaam detoneerend en hinderlijk worden genoemd bij hunne toepassing op een werk als de Imitatie, en zijne daad moet stellig worden aangemerkt als eene van rechtvaardigheid tegenover den armen monnik, die waarlijk liever met een ernstig tegenstander zou te doen hebben dan met zulke zoetelijke en weeïge loftuitingen. Wanneer er één boek op een Index van verboden boeken verdiende geplaatst te worden, dan zou het dit zijn, want het is in staat argelooze zielen ieder onderscheidingsvermogen te doen verliezen. Vooral omdat de stijl oppervlakkig gezien een meesleepende is, doch betast gij hem nauwkeurig dan is hij week en zonder veerkracht. Men komt niet tot de waarheid door de schoonheid, doch wel omgekeerd. De eene is een qualiteit van de zuivere rede, de andere eene van het practische gevoel. Zij kunnen parallel gaan, doch dan tracht de schoonheid meestal de waarheid te overheerschen. De overheersching der waarheid verdient niettemin de voorkeur. Is deze eenmaal in de diepte gevestigd dan komen de schoone vormen van zelf naar voren, naar boven in beweging en kleur. Toen Plato de schoonheid

trachtte te definieeren nam hij de waarheid als grondslag en niet omgekeerd.

Terecht ook teekent Van Dijk verzet aan tegen het weinig onderscheid maken door den heer Acket in zake van waarheid. ‘'t Is enkel te doen om wat gewoonlijk genoemd wordt “innerlijk leven”, het zoeken naar, het kweeken van innerlijk leven. Maar dat bedoelt de Platonist ook, dat bedoelt de Neo-platonicus, dat bedoelen Brahmaan en Taoïst en mystieken van elken stempel.’

Zoo vloeit dan volgens Acket alles ineen, en de lijnen des onderscheids worden uit het oog verloren. De grenzen zijn opgeheven. Zoo raakt de menschelijke geest zijn kostbaarste eigenschap kwijt: het inzien der fijne distincties, die het merkteeken van de gezondheid en kracht is van het menschelijk intellect, het brandpunt waaruit de stralen schieten van het ondefinieerbare. Het is waar, dit is eene van die richtingen van vele moderne denkers, waartegen reeds meer dan eens werd gewaarschuwd door scherpzinnige denkers.

* * *

De heer Acket doet in zijn boekje aan Busken Huet het verwijt dat deze in zijn ‘Land van Rembrand’ vreemd is gebleven aan de ziel der Imitatie, ‘hij begreep niet het woordje mystiek... Busken Huet had te weinig mystiek in zijn ziel om 't aroma der Imitatie te kunnen ruiken.’ Dit zal waar zijn, zegt prof. Van Dijk. ‘Huet was er de man niet naar om Thomas à Kempis te verstaan. Maar op mijn beurt moet ik van Acket zeggen dat hij de Imitatie in haar kern en bijzonderheid al evenmin verstaan heeft. Natuurlijk is het mogelijk dat nu een derde komt om over mij hetzelfde minder aangenaam bericht in de wereld te zenden, naar den regel: wie kaatst moet den bal verwachten. Ik wil er dat intusschen eens op wagen, wie weerlegd wordt, kan immers altijd nog genieten van beter onderricht.’

Aldus prof. Van Dijk. Het is hier niet de plaats om tegen den theoloog Van Dijk in polemiek te treden, daargelaten of daartoe reden zou zijn, doch moet ik de opmerking herhalen, die ik zooeven maakte, dat de Imitatie een boek is alleen van ascese. Dit weet prof. Van Dijk even goed als ik, en

heeft hij alleen dat woord ‘mystiek’ op de Imitatie toegepast ter wille van de populaire acceptie van dat woord. In den grond beduidt dit woord iets anders, dan wat meestal daardoor wordt aangeduid. Er is eene goddelijke mystiek en eene menschelijke mystiek. Zij zijn moeielijk, bijna niet te omschrijven. De toestanden der menschelijke mystiek treden gewoonlijk in de ziel onvoorzien, geheel onafhankelijk van den wil, vooral onafhankelijk van den wil en in tijden dat de ziel volkomen rust geniet, aan weinig indrukken van buiten onderhevig is. Hare reflexen vindt men min of meer sterk terug in de werken van sommige moderne schrijvers, b.v. Maeterlinck en bij ons bij Van Deyssel. De mystiek ligt dan daarin niet zoo maar voor het grijpen, maar slechts voor den meer ingewijde verstaanbaar. De goddelijke mystiek is de hoogere; zij is een gevolg van groote heiligheid. Hier worden de bakens in het menschelijk denken en voelen verzet en er treden toestanden in, waarvan de in de gewone maatschappij levende mensch zich geen denkbeeld kan maken. Zij hebben plaats gedurende het mystisch of buitengewoon gebed, niet gedurende het gewone gebed. Ook deze toestanden zijn van den wil geheel onafhankelijk. Zij zijn hooger en krachtiger in het Christendom omdat daar de ziel zich in verbinding stelt met een persoonlijken God. Zij zijn daarom krachtiger omdat b.v. in het Boedhisme de wil nog een rol speelt, al is het dan ook maar een heel minieme. Zij baseeren in het Christendom op eene volkomenere overgave, omdat die aan eene persoonlijkheid geschiedt en gaan speciaal in de Katholieke kerk tot de hoogste hoogten omdat daar de vernietiging van den wil door de verplichte gehoorzaamheid op de meest grondige wijze gebeurt. Toch heeft ook het Protestantisme eminente mystieken voortgebracht, ik noem slechts Jacob Böhme. Tot het hoogste wat de Katholieke mystiek heeft voortgebracht, behooren de werken van de heilige Theresia, van Catharina van Siena en vooral dat kleine boekje van Catharina van Genua, het fijnste drama der zielsfaculteiten dat werd gedicht, doch voor den gewonen mensch onverstaanbaar. Tot het geweldigste behoort onze Ruysbroeck, waarvan zelfs Bossuet de stormende zielevervoering niet heeft begrepen. Een der grootsten ook is Johannes van het Kruis. Bij dezen, om slechts eenigen te noemen, is de goddelijke

mystiek te vinden. Maar zij schreven slechts voor enkelen en die ook kunnen hen slechts ten deele begrijpen. Thomas à Kempis heeft iets anders gedaan. Hij heeft het Christendom geformuleerd in zijn eenvoudigsten vorm, een boek voor de menschelijke ziel in haar primären toestand, maar een boek der uiterste consequenties van het Christendom en voor een deel van het Roomsche Christendom. Zijne voorschriften bewerken de concentratie der menschelijke ziel, in afwijking van die van het Boedhisme, die de vervloeiing bevorderen. Vooral in de moderne tijden, waarin zich in de Europeesche menschheid eene neiging openbaart tot vereeniging en egalisatie, is deze Mahnruf tot concentratie van groot nut. Hij leert het individu zich in stand te houden, op eigen beenen te staan en zoodoende tot eigen kracht te komen. Er moet weerstand geboden worden aan den drang tot vereeniging, waar die te machtig wordt, en hoe vreemd het ook lijkt, in de Imitatie vindt het individu zijn besten leiddraad. Dat is haar geheim geweest en dat harer groote verspreiding.

Nederland mag niet weinig trotsch zijn, te hebben voortgebracht een der grootste mystici Johannes Ruysbroeck en het schoonste boek van ascese, dat van Thomas à Kempis.

FRANS ERENS.

De journalistiek als leervak aan de universiteit.

De beweging met de leuze en het doel de journalistiek als leervak aan de Universiteit te brengen, is in Europa vijftien jaren oud. Het was in 1894 - volgens Dr. R. Jacobi[1)] - dat tegelijkertijd bij Romanen en Germanen, nl. te Lille en te Heidelberg, gelegenheid aan de Universiteiten geschapen werd, journalistiek te 'loopen'. Te Heidelberg nam prof. Adolf Koch, die jarenlang het Heidelberger Tageblatt leidde, de plaats op den katheder in. Deze behoort tot de pioniers, en is stellig de man, die de rechtste lijn in de universitaire opvatting van de journalistiek als wetenschap en als leervak heeft weten door te trekken. En die de organische samenhang mèt de Universiteit het onvervaardst heeft aangehangen. Na hem werd spoedig ook in andere Duitsche academiesteden de roep om een privaatdocent vernomen: Breslau, Halle, München, Darmstadt. In Frankrijk, aan de 'Ecole des hautes études sociales' te Parijs, schiepen ze over breede basis een soortverwant opleidingsinstituut. In Praag riepen de Czechen luide om een leerstoel. Ook de Italianen waren eenigen tijd doende te Turijn; doch de bemoeiingen aldaar schijnen verloopen te wezen.

Inmiddels had gelijktijdig - ja, misschien een of twee jaar vroeger - aan de overzijde van den Atlantischen Oceaan de beweging ingang gevonden. Het begon in Philadelphia, waar de bekende prof. Johnson onderwijst; op het oogenblik geniet almee Chicago een goede reputatie. Ook de Columbus-University Ohio heeft of had een cursus voor

1) Dr. R. Jacobi. Der Journalist. Hannover, Gebr. Jänecke 1902.

de journalistiek ingericht. Slechts de Europeesche Angelsaksers bleven nog de lippen krullen.

Bedachtzame nuchtere voorbeelden? Nader kijkwaardig voor volk en journalistenstand van Holland? Om zich zacht daaraan te spiegelen! Zwitserland!

Daar begon omstreeks 1900 de internationale actie weerklank te vinden en voelde men tegelijkertijd de behoefte, waar de pers daar te lande krachtig deelneemt aan het werk van politiek en wetgeving, de jonge dagschrijvers intellectueel solieder uit te rusten.

1899. De 'Schweizerische Pressverein' wendt zich tot de hoogescholen des lands met het verzoek, de journalistiek als leervak in hare studieplannen een plaats in te ruimen.

Een koele ontvangst! Zoo geeft een der faculteiten aan een hoogeschool (Zürich) - waar op het oogenblik de privaatdocent Dr. Oscar Wettstein geregeld colleges van dertig tot veertig hoorders heeft - in 1900 haar 'Gutachten' af op het verzoekschrijven der persvereeniging.

Men luistere[1]: 'de faculteit ziet geenszins de groote beteekenis die de pers, vooral in onzen politieken Vrijstaat, kan hebben, over het hoofd. Zij kan het harerzijds slechts billijken, wanneer voor de vertegenwoordigers der pers een degelijk onderwijs en een diepgaande vorming verlangd wordt. Maar de ontwikkelingsbehoefte der journalisten is voor hun bedrijf niet kenmerkend. Zij komt overeen met een *algemeene* ontwikkeling: in talen, litteratuurgeschiedenis en wijsbegeerte en met vorming in de leervakken, welke de juridische faculteit doceert. Onmogelijk kan een journalist op de hoogte zijn van alle wetenschappen, waaromtrent de kranten tegenwoordig berichten en beschouwingen geven. Daarvoor zijn de kranten op de medewerking van vakgeleerden en het gebruik van vaktijdschriften aangewezen. Wie de journalistiek tot zijn beroep kiest, moet voor alles over de binnenlandsche en buitenlandsche politiek en over de economische en sociale vraagstukken van zijn tijd op van inzicht getuigende wijze kunnen oordeelen, en berichten. De louter praktische kennis en vaardigheden echter, over welke hij moet kunnen beschikken, kan hij het gemakkelijkst in de practijk leeren. Ook de journalistieke fatsoens-

1) Wettstein: Die Journalistik an den Hochschulen. Jahrbuch der Schweizer Presse 1909.

en zedeleer kan men niet van een katheder onderwijzen.'

Conclusie: 'Van de instelling van een afzonderlijk professoraat voor de journalistiek zij voorloopig af te zien. Het eenige, wat de hoogeschool (afgezien van voor journalisten bijzonder gewichtige colleges, zooals persrecht, auteursrecht en persgeschiedenis) ter bevordering van het journalistieke beroepsonderwijs kan bijdragen, bestaat daarin, dat den docenten in litteratuurgeschiedenis, stijlleer en de staatswetenschappelijke vakken aanbevolen of opgedragen wordt, bij de praktische oefeningen, ook op de behoeften van journalistieke werkzaamheid acht te willen slaan.'

DRIE jaren na het opstellen van bovenbedoeld 'Gutachten' waren te Zürich en te Bern privaatdocenten voor de journalistiek toegelaten, en twee jaar later ontving de Züricher docent een vormelijke college-opdracht; o.a. voor de geschiedenis van pers en persbedrijf. Zoo snél was de behoefte, zoo snel was de praktijk der journalistiek - als wetenschap - de academische overweging, de bedachtzame aarzeling der faculteit, voorbijgeschoten.

Om te begrijpen: hoe dit kàn en hoe dit moest, is het noodig, dat ik het onderwijs in de journalistiek nader verklaar. Al naar den aard van den candidaat of den 'meester' wordt de journalistiek als leervak ingedeeld bij de juridische faculteit of bij die voor letteren en wijsbegeerte. Beide faculteiten samen geven trouwens voor ons vak nog niet de ruimte, die het noodig heeft. Opvatting en wetenschappelijke behandeling verschillen. De eene docent leert meer naar den kant der economie of der aesthetiek; de andere houdt bij voorkeur bijcolleges over persrecht, of pers- en publiekrecht in hunne wederkeerige betrekkingen. Maar het eigenlijkste van hun eigenlijk vak doceeren zij toch zoo tamelijk gelijk. Dat is ons heerlijk vak, haar gezicht naar buiten; en de physiologie van datgene, waarop en waarin en waardoor zij leeft en moet groeien.

Dat gaat in dit schema: Eerst methodisch college over de techniek der dagbladschrijverij - reportage, politiek en feuilletonistisch verslag. Parlementaire journalistiek. Dan een analyse der uitwendige hulpmiddelen eener redactie. Correspondentiebureaux. Telegraafagentschappen. Brieven en

berichten. Vervolgens komen de redactionneele afdeelingen aan de beurt. Binnenland. Buitenland. Kunst. Sport. Financieën. En worden de hulpmiddelen weer van deze onderafdeelingen besproken.

Bij deze college-serie sluit een practicum aan. Met oefeningen, in telegram-stellen en telegram-ontcijferen. In het samentrekken van redevoeringen; persklaar vertalen; in verslag en polemiek. Correctielezen. Knippen. Inleiden. In titelgeven. Bewerken van correspondenties en brieven enz. - Het spreekt, dat deze practische oefeningen vergezeld gaan van excursies, van bezoeken aan groote dagbladondernemingen, aan rechtszaal en parlement, en dat de krant als onderneming in haar *bestaansvoorwaarden*, haar *organisatie* en haar *bedrijf*, terdege belicht wordt.

Zoo ongeveer wordt de journalistiek als hoogeschoolvak aan de Universiteiten, waar zij tot heden gedoceerd wordt, opgevat. Naast dit 'eigenlijkste' geven bijna alle docenten één of twee bij-colleges. Dr. Wettstein uit Zürich leest b.v. nog over persrecht (1 uur) en over de pers tijdens de Fransche revolutie (1 uur). Prof. Koch uit Heidelberg las o.a. over: Spezielle Anforderungen an den Journalistenberuf. Andere semester-onderwerpen, uit verschillende studieplans bijeengezameld, zijn:

Bank- en beurswezen.
De diplomatieke wereldgeschiedenis van het laatste decennium.
Geschiedenis der groote pers-corrupties.
Levens en veldtochten van bekende oorlogscorrespondenten.
Italiaansche journalisten van de 19de eeuw.
Advertentiewezen.

Wij allen zien het - en wij allen weten het: eindeloos zijn nog de velden, die hier ter ontginning liggen.

Heerlijk zou het zijn den jongen journalist, voor hij op 't leven en de draaiende persen wordt losgelaten, een perceel, een bundertje van deze velden ter ontginning te geven - in wetenschappelijken ernstigen spit-arbeid.

Behalve dit onderwijs in de journalistiek aan gewone universiteiten of technische hoogescholen is men hier en daar verder - of wat men ook zou kunnen beweren: meer

zijwaarts uit - gegaan, en heeft de stichting van aparte hoogescholen voor de journalistiek beproefd of doorgezet. In Parijs bestaat aan de ‘Ecole des hautes études sociales’ een afdeeling: de journalisme. Alles wat in Parijs naam heeft in de courantenwereld spreekt of werkt of doceert er aan. Menschen als Jules Huret van de Figaro, Emil Berr, Nozière, Michel Zévaco, Adolphe Brisson. Waarschijnlijk zal de leerling er door de vele schoone veeren, die opgestoken worden, het magere beest, dat daaronder leeft, en hem zijn leven lang voeden moet, niet meer te zien krijgen.

In Berlijn hebben de menschen van de ‘Verein Deutscher Redakteure’ op kleiner schaal een hoogeschooltje opgericht, onder leiding van Dr. jur. Richard Wrede. Het ondernemen ontwikkelt zich geleidelijk; is matig bezocht; en heeft het program eener aan de oppervlakte der routine blijvende behoorlijke kweekschool.

Kortelings is ook in Kopenhagen onder patronaat van den Deenschen Journalistenkring een vakschool voor aankomende dagbladschrijvers geopend. Ben ik goed ingelicht, in het schema van Dr. Wrede.

Ik kan deze laatste bemoeiingen maar matig toejuichen. Willen wij in Holland in de journalistieke opleiding *iets* doen, dan lijkt het mij verstandiger niet te beginnen met een kring- of journalisten-schooltje. De gevaren en verlokkingen, waar de leiding van zoo'n school voor komt, liggen voor de hand; zoowel bij een magere als bij een vette exploitatie. Voor den *stand* ware deze school voorts allerminst een onderscheiding. En voor de aankomende dagschrijversjeugd? Ik geloof, de oogst zou meer dan matig uitvallen. Aan zulk soort vakscholen wordt oppervlakkige kennis ingepompt en het diepgaander weten alleen beoefend zoover het voor de latere practijk noodig is. Zoo kweekt men beroepsmenschen. Geen verstandelijk doorvormde journalisten. - De aankomende dagbladschrijver moet zich aan de hoogeschool niet in de eerste plaats ‘journalist’ voelen. Hij moet zich student voelen; en wetenschappelijk leeren werken en denken. Ook andere, àlle collegezalen moeten hem openstaan. Hij kan naar zijn neiging jurist zijn of historicus; nationaal-econoom; philosoof of philoloog. Om 't even.

Want dit sta voorop: Hij moet bij de gewone en afgebakende studies terecht, wil hij een gráád halen.

Men denke nu niet, dat ik in de collegezaal in hoofdzaak ingeschreven studenten wil zien, die den wensch koesteren in de dagbladschrijverij iets te bereiken. De journalistiek aan de Universiteit moet vrijheid geven, en ruim zijn, als het vak zelf. Moet alles wat jong is, en tusschen de persen voorwaarts streeft, als toehoorder welkom heeten; hulp geven, kennis en leiding.

Men moet ook niet denken, dat ik er iets voor voel, dat wat 't leven tot nog toe deed, in den vervolge zal worden overgenomen door de academie. Niets zou onzinniger wezen. De journalistiek is en moet wezen een vrij beroep. Ieder, die het magnetisme daarvoor in zich heeft, wordt door zijn lading en de aantrekkingskracht van het krantenwezen van zelf op de plaats gebracht, waar hij rechten op kan laten gelden.

Een lijnvast studieschema is ook voor de journalistiek zeer moeilijk op te stellen. Nog maller ware het te praten van journalistieke examina. Die kan geen universiteit afnemen. Dat bezorgt het leven. - Waar een jong jurist of historicus echter op een met het krantenbedrijf verwant onderwerp wil promoveeren, zou daarvoor ruimte genoeg zijn ook op den tegenwoordigen aanleg der academische wegen.

Niet, dat er niet gepoogd is, in systeem en beeld te brengen, welke de studiegang van den aankomenden journalist behoort te wezen. Niet, dat er nog geen hand- leer- en studieboeken bestaan die matige eischen kunnen bevredigen. Een vijftien jaren praktijk, nietwaar. - Toch is de kortste weg en de weg binnen de richtigste perken nog niet aangegeven.

Een korte bespreking van de verschillende studieschema's kan dat duidelijk maken. En ons tegelijk inlichten omtrent de opvattingen, die van de journalistiek als *leervak* gelden.

Beginnen wij met Amerika!

1. Kop van het Ohio-program van voor eenige jaren:

JURIDISCHE EN JOURNALISTIEKE CURSUS.

Deze cursus omvat de leervakken, die bijzonderlijk voor latere juristen en journalisten in aanmerking komen. Hij

onderscheidt zich van de andere (vierjarige) leergangen van onze inrichting, in zoo verre dat

1°. Mathematiek uitvalt.

2°. Vreemde talen binnen het bestek van het eerste jaar komen.

3°. De studie zich gedurende de laatste twee jaren hoofdzakelijk beweegt in de richting van staathuishoudkunde, staatswetenschappen en Engelsche taal en litteratuur.
En dat de stijlleer meer geoefend wordt.

Ieder leerling, die dezen drie-jarigen cursus gevolgd heeft, krijgt een getuigschrift.

Studenten, die ook een vierde jaar aan de Universiteit kunnen en willen blijven, zijn in de gelegenheid op het einde van dat jaar in de Engelsche afdeeling den graad van 'bachelor of philosophy' te halen.

Dan volgt de semester-indeeling.

EERSTE JAAR.

Eerste semester.	**uur.**	**Tweede semester.**	**uur.**
Engelsche literatuur	4	Staathuishoudkunde	4
Fransch en Duitsch	4	Fransch en Duitsch(litter.)	4
Stijloefeningen	2½	Europeesche geschiedenis	3
Natuurwetenschappen	3	Stijloefeningen	2½

Verder militaire oefening voor de heeren en hygiëne en gymnastiek voor damesstudenten. Deze 'vakken' keeren ook in het 2de jaar op het studieprogram terug.

TWEEDE JAAR.

Eerste semester.	**uur.**	**Tweede semester.**	**uur.**
Staathuishoudkunde	2	Industriëele geschiedenis	2
Engelsche litteratuur	2	Engelsche litteratuur	2
Engelsche geschiedenis	3	Europeesche geschiedenis	3
Amerikaansche geschiedenis	4	Critische stijloefeningen	4
Philosophie (Psychologie)	3	Philosophie (Logica)	3
Stijloefeningen (journalistieke oefeningen)	1	Journalistieke oefeningen	1
Taalgeschiedenis	2		

DERDE JAAR.

Eerste semester.	**uur.**	**Tweede semester.**	**uur.**
Amerikaansche geschiedenis	3	Amerikaansche geschiedenis	3
Staathuishoudkunde	2	Staathuishoudkunde	2
Engelsche litteratuur	2	Europeesche geschiedenis	2
Europeesche geschiedenis	2	Engelsche litteratuur	2
Paedagogie	2	Paedagogie	2
Philosophie (antieke)	3	Philosophie (moderne)	3
Staatswetenschappen	2	Staatswetenschappen	5
Rechtswetenschappen	3	Stijloefeningen	5
Practicum	3		

Dit program spreekt voor - gedeeltelijk ook *tegen* zich zelf; onthult den Amerikaanschen snit eener algemeene universitaire vorming in zeer levenspraktische richting; maar geeft geen idee of geen beeld eener kenmerkend journalistieke opleiding.

In de afdeeling voor ‘political sciences’ is dan nog een cursus in ‘rapid writing’, waarvan vermeld staat: dat hij eenmaal in de week wordt gegeven. De nadere omschrijving luidt: ‘Het maken van persklaar werk voor de courant, met oefeningen in het beschrijven, het maken van uittreksels, het inkorten en uitwerken. Bijzonderlijk ingericht voor a.s. journalisten’!

2. Het program van de ‘Journalisten-Hochschule’ te Berlijn. Deze vakschool deelt haar leerplan in over vier semesters. De colleges, welke gegeven worden, zijn de volgende:

1. Geschiedenis en techniek van courant- en boekdrukkunst (1 uur).
2. Journalistieke inleiding (2 uur).
3. Auteurs- en persrecht (2 uur).
4. Journalistieke anatomische pathologie (2 uur).
5. Het geillustreerde tijdschrift (2 uur).
6. Het vaktijdschrift (2 uur).

   En geeft de volgende practica:

7. Praktische journalistiek (6 uur).
8. Staatswetenschappelijke en politieke opstellen (2 uur).

9. Aesthetische oefeningen (4 uur).
10. Tooneelkritiek (2 uur).
11. Boekbesprekingen (2 uur).
12. Kunstkritiek (2 uur).
13. Muziekkritiek (2 uur).
14. Verslaggevers- en correspondentenwerk (2 uur).
15. Rhetorica (2 uur).

Onder praktische journalistiek wordt in dit program verstaan: lezen, vertalen, redigeeren, omvormen - een soort leerlingwerk aan een denkbeeldige krant. Waarbij de bronnen zoo diep mogelijk gepeild worden.

In de opsomming der colleges zal de lezer temet gestruikeld zijn over de aankondiging: Journalistieke anatomische pathologie: 2 uur in de week. Bedoelt dit college misschien den aankomenden journalist in dezen tijd van leeken-álverstand, medisch-allerlei, medische feuilletons, èn medische tooneel- en literatuur-kunst, de termen en de groote lijnen van geneeskundig begrijpen bij te brengen?

Niets van dat! Deze titel is zuiver overdrachtelijk gemeend. En kleurt als zoodanig eigenaardig op een plan van welomschreven studie. Bedoeld is hier: de anatomische pathologie van de copy, van: ten druk te leggen arbeid. En waarschijnlijk wel ook: hare chirurgie. Het uitsnijden van zieke regels. Het aan elkaar plakken van brokstukken en mooten. In een operatiekunst van bedoeld kosmetisch effect.

Uit het program en den opzet dezer ‘Hochschule’ krijgt men den indruk, dat het ‘Hoch’ er desnoods wel aan ontnomen zou kunnen worden en het een aan de oppervlakte van het weten en in den gang van de routine blijvende vàkschool is. Die jongelieden de volontairjaren wil sparen. Die praktische wenken geeft; en praktische kunsten en vaardigheden oefent.

Een geheel ander beeld biedt Parijs. Dit maakt krachten mobiel; laat stemmen hooren; geeft kijk in universitatem sub specie aeterni; diepte en breedte - dat men hier met het volste recht van een ‘academischen’ aanleg van het onderwijs-plan kan spreken.

Het program heeft eene geregelde en loopende indeeling:

I. Bezoeken aan dagbladen.

II De techniek van het dagblad.

a. Colleges van Eugène Ripault. De pers, haar moreele en sociale rol in de gemeenschap. Moderne kranten; soorten en eigenschappen. Het maken eener krant; artikels, entre-filets, berichten, rubrieken, afdeelingen. De organisatie. Redactioneele ressorts en redactiesecretaris.

b. Journalistiek practicum; onder leiding van M. Henri Guernut.

I Cursus.

a. De politieke opleiding van den journalist.
Docent M. Charles Seignobos.

1. Binnenland: algemeene toestand en heerschend bewind. Groepeering der partijen. Kiesstelsels en kieswet. Inrichtingen, contrôle der bestuurs-administraties. Syndicaten. Belastingen. Legerhervormingen en antimilitarisme. Arbeidswetgeving.
2. Buitenland: Indeeling en evenwichtstoestanden. Verbonden en ententes. Rassen en nationaliteiten in Europa. Oostersche kwesties. Het verdere Oosten. Afrikaansche aangelegenheden. Imperialisme en wereldpolitiek. Ontwapening en arbitrage.

b. De sociale opleiding van den journalist.
Docent M. Albert Thomas, agrégé de l'Université, redacteur van de 'Humanité'.
Syndicaten en federaties.
M. Eugène Fournière. De economische en sociale stelsels en bewegingen.

c. De historische opleiding van den journalist.

1. Diplomatieke geschiedenis der 3de republiek.
Docent Jean Bernard, Directeur van den Parijschen dienst van 'Indépendance Belge' en 'Presse Associée.'
2. De pers tijdens het 2de keizerrijk.
Docent Henri Bergmann.

d. De juridische opleiding van den journalist.
Perswetgeving. Docent Edmond Hermance, advokaat bij het Hof van Cassatie.

e. De coulissen van de krant. Docent M. Lamy, Secretaris van het 'Petit Journal'.

f. Voordrachten.

Deze voordrachten vullen het program aan. Zij zijn de zelf-verslagen van de levens en werken van vóórmannen. Bij ons in het universitaire leven bereiden de Secties voor wetenschappelijken arbeid te Amsterdam ons uren van dezen inhoud en dit perspectief, wanneer de vaders der wetenschap in persoon komen om hunne werken of hunne methodes te ontvouwen.

Voordrachten van dit en het vorige cursusjaar:

Hoe men te Parijs een krant maakt - door Pierre Mille, redacteur van de 'Temps'.

De dienst der correspondentie-bureaux - door A.L. Chavenon, directeur en hoofd-redacteur van de 'Information'.

De oorlogscorrespondent - door Ludovic Naudeau, oorlogscorrespondent van het 'Journal'.

De berichten, die men achter houdt - door Emile Berr, redacteur van den 'Figaro'.

De provinciekrant - door Lucien Victor Meunier, directeur van de 'France du Sud-Ouest'.

De typographie en de redactie - door Paul Bluysen, redacteur van de 'Débats'.

De 'groote' reportage - door Jules Huret van de 'Figaro'.

De causerie - door Nozière van de 'Temps' enz.

Daarbij sluiten dan aan: èlk cursusjaar eenige geschiedenisavonden van couranten: 'door henzelven verteld'; b.v. dit jaar:

La Gazette de France (1631) door Charles Vincent, redacteur van de 'Gazette de France'.

Le Journal des Débats (1789) door Eugène Ripault, algemeen secretaris van de 'Débats'.

Le Temps (1829) door René Puaux, redacteur van de 'Temps'.

Uit een en ander blijkt, dat wij hier te maken hebben met een instituut, dat naar den opzet en de uitvoering het veelzijdige karakter van het vak in de opleiding het naast probeert te treffen. Dat zijn leerkrachten ontleent aan de praktijk en aan de officieele wetenschap. O.a. geven drie professoren en lectoren van de Universiteit aan deze 'Ecole de journalisme' les.

Er is echter maar één Parijs. Maar één stad, waar zooveel individueel en onderscheiden weten samenwoont, en samen

is te treffen. In dezen stijl ware het journalistiek onderwijs elders en algemeen *niet* in te richten.

Hoe dan wel? - Er bestaat ook een *academisch* leerplan van de journalistiek. Een stuk dat ontworpen is door drie mannen der bewust - universitair - opgevatte journalistiek. De samenstellers zijn: Dr. Adolf Koch, buitengewoon hoogleeraar in de journalistiek aan de Universiteit Heidelberg; J. Fr. R. Meiszner, docent voor courantenwezen aan de technische hoogeschool te Darmstadt en Dr. Oscar Wettstein, lector voor journalistieke leervakken aan de Universiteit Zürich.

Hun leerplan is wel nagenoeg aan de meeste universiteiten te verwezenlijken. N.l. wanneer er een leerstoel voor het vak bestaat, en de docenten uit de juridische en litterairwijsgeerige faculteiten - om het maatschappelijk bedrijf en den arbeid der journalisten te eeren en te gerieven - hunne colleges mede aan de behoeften *dezer* jongeren willen aanpassen.

Dit academische leerplan onderscheidt:

A Een *algemeenen* studiegang.

1. Algemeene vakken. - Politieke en beschavingsgeschiedenis - vooral van de tijdperken van overgang (reformatie, renaissance, Fransche revolutie enz.) en van de laatste tientallen jaren. Geschiedenis der wijsbegeerte. Logica en psychologie. Vreemde talen en litteratuurgeschiedenissen.
2. Vaktechnische colleges en oefeningen. - Geschiedenis, wezen en beteekenis van de publieke opinie en van de pers; van politieke, letterkundige en technische journalistiek. Inleiding tot het gebruiken en de critische waardebepaling van courantenstof - als bron van de jongste historie. Geschiedenis en systeem van het persrecht. Wetgeving, de pers betreffende. Auteursrecht en letterkundige conventies.
   Techniek der periodieke pers: Organisatie der redactie; van den dienst der berichten en correspondenties. De drukkerij. Administratie en expeditie. Advertentie- en reclamewezen. Journalistieke oefeningen en demonstraties.

B Colleges en oefeningen voor journalisten van politieke en sociale richting.

Algemeene staatkunde en politiek. Algemeene rechtsleer. Grondwetten. Het staatsbestuur en zijne huishouding. Volkerenrecht. Geschiedenis der sociale en politieke theorieën. Geschiedenis der partijen. Aardrijkskunde; vooral met ontwikkeling van den handelstoestand en dien der politieke machtsverdeeling.

Algemeene sociologie. Grondbegrippen der staathuishoudkunde. Algemeene en praktische welvaartsleer. Geld en geldverkeer. Statistiek. Bank- en beurswezen. Verkeersorganisaties. Verzekeringswezen.

C Colleges en oefeningen voor journalisten van letterkundige en feuilletonistische richting.
Ethiek. Aesthetiek. De voornaamste tijdperken der litteratuurgeschiedenis. Engelsche, Fransche, Italiaansche en Noordlandsche letterkunde. De geschiedenis der paedagogie. De geschiedenis van het tooneel. Litterairhistorische en feuilletonistische opstellen. Boekbeoordeelingen.
Kunstgeschiedenis; vooral: van de Grieken, van de Middeleeuwen, van nieuwere en nieuwste tijden. Muziekgeschiedenis. Geschiedenis der schilderkunst.

* * *

Resumeerende:

Constateeren wij, dat de journalistiek als *wetenschap* is: de leer van het courantenwezen, beschouwd als een afzonderlijk complex van geestelijk leven en voortbrengen.

Deze wetenschap is onder te verdeelen in:

a Eene leer van de fundamenten en de middelen van het krantenbedrijf.

b In eene leer der toepassing van de verschillende hulpwetenschappen in den dienst van dit bedrijf.

c In een geschiedenis-wetenschap van persbedrijf en persinvloeden; als onderdeel eener algemeene beschavingsgeschiedenis.

Deze wetenschappelijke journalistiek is aan eenige instellingen van hooger onderwijs tot erkenning en althans tot een deel harer rechten gekomen. Rekening houdende met de behoeften der praktijk; en *steeds* daaruit gegroeid - heeft zij

in vijftien jaren aan een *leervak*, de journalistiek, het aanzien gegeven dat, althans in zijn onderdeelen, reeds geheel in systeem staat. Een leervak, dat de geschiedenis, de organisatie, de sociale levensvoorwaarden en de resultaten van de courant tracht na te gaan. De techniek van haren dienst inwendig belicht. En de wetsbepalingen om haar heen groepeerend behandelt.

Moeten wij nu ook in Holland in de rij? Dat er *iets* gebeuren moet; dat onvoldoende voorbereiding en wetenschappelijk tekort de reden van menig te vroeg persoonlijk falen is; en dat de krant, als onderneming, in haar volstrekte amoraliteit: bewust en gewapend menschen-materiaal voor haren dienst geréed moet vinden - dat heb ik in de tien jaar, dat ik in binnen- en buiten-land de krant gebruikt heb en gediend, als een eisch van gebiedende noodzaak leeren begrijpen.

Ook: dat wetenschappelijke opleiding reden heeft en zin. - Dat de fabel, dat een publicist als zoodanig 'geboren' moet wezen, voor een beredeneerde kritiek geen stand houdt.

Zoo goed een medicus de kliniek, en een musicus het conservatorium bezoekt, zoo goed kan de aankomende dagbladschrijver een technisch en een historisch college loopen - en in het practicum, inter pares en onder contrôle van een meerdere, beduidend rijpen. 'Geboren' publicisten overigens worden er helaas niet meer in de hoeveelheid, welke de courant noodig heeft, 'geboren'. - Zoo wordt men wel genoopt ook opgeleide krachten aan te nemen.

De opleiding van den journalist is voorloopig ook in vakkring een onderwerp van beraad en bespreking. Ook daar zal moeten worden uitgemaakt: noodzakelijk of niet noodzakelijk. *Iets* of *niets*. - En ook daar zal dan misschien het vraagstuk aan de orde komen: eene school, een vakopleiding, of wel: een *academische* leerstoel.

De voordeelen van deze laatste zij het mij vergund hier in korte formuleering saam te vatten:

1. *Systematische indeeling en contrôle over de waarden, die het persbedrijf (nu in den dag verloren) schept.*
2. *Het bevorderen van wetenschappelijk onderzoek*

in de vraagstukken, die uit de wederkeerige betrekkingen van persbedrijf en publiek leven ontstaan.

3: *Leiding voor het opkomende journalistieke geslacht; langs en aan den weg naar de courant; die het bovendien in betrekking brengt tot het ontwikkelingsinstituut bij uitstek - de Universiteit.*

4: *Gelegenheid voor studenten van willekeurigen studiegang tijdens hunne studie zich op gemakkelijke wijze op de hoogte te stellen van de inrichting en techniek van het dagblad.*

5: *Verhooging der waardeering voor vak en stand bij buitenstaanders.*

De laatste twee voordeelen behoeven nog een korte toelichting. Het voordeel, dat er in ligt, dat studenten van ànderen studiegang zich aan de Universiteit omtrent de krant kennis kunnen verschaffen, is sociaal niet te gering aan te slaan. Ieder van ons weet, hoe stumperig dikwijls ontwikkelde menschen - lieden, die in de uitoefening van hun beroep òns en de krant noodig hebben - het aanleggen, hun bruggetjes op het glad-ijs der dagbladschrijverij neer te laten. Zeer terecht geeft prof. Koch dan ook omtrent 'het' succes zijner colleges aan de universiteit, die gedurig door 30-100 hoorders bezocht werden, op:

'Het voornaamste succes mijner voorlezingen zie ik daarin, dat ànderen en wel voornl. juristen een juistere opvatting van de pers ontvingen.'

Anderszijds constateert Dr. Wettstein: 'Twee mijner ervaringen zijn van algemeene beteekenis. De colleges werden van den aanvang af, zooals ook gewenscht was, niet slechts door jongelieden bezocht, die al aan de Universiteit neiging in zich voelden den journalistieken kant uit te gaan; maar ook door menschen, die *alleen* den wensch koesterden, zich op de hoogte te stellen van het moderne krantenbedrijf. Dat is een zeer verheugend teeken. De verslapping van de courant kan niet beter tegengewerkt worden, dan wanneer het publiek weer leert de kranten critisch te lezen; iets van waarde, van maakwerk te onderscheiden; de speculatie van het woord te verachten; platten vorm en benepen taal te haten. Anderszijds is het tegenwoordig, waar bijna ieder

mensch, wat ook zijn beroep zij, in aanraking met de krant komt, van belang: dat het inzicht in het wezen, het bedrijf en de levensvoorwaarden van de krant zooveel mogelijk algemeen gemaakt worde'.

Het allerlaatste voordeel komt alleen den journalistenstand ten goede. De waardeering der samenleving wordt haar tot nog toe maar schraal toegemeten. Nog voor enkele jaren zijn b.v. in de Tweede Kamer bekrompen woorden gesproken. En bij een rondvraag van den Haagschen correspondent van de Nijmeegsche, bij gelegenheid van het laatste jaarfeest van den 'Kring', zijn o.m. uitspraken van mannen van plaats en rang gepubliceerd, in welwillende regentenpose, die er blijk van geven, dat plaats en werk van de journalistiek in de maatschappij nog niet worden aangeslagen naar wat zij wezenlijk kunnen of konden beteekenen. Bismarck heeft van 'Existenzen die ihren Beruf verfehlt haben', gesproken. Keizer Wilhelm van: 'verkommenen', dat is 'gesjeesde' gymnasiasten. De Fransche journalist klaagt:

Vous êtes puissant comme un roi,
Dit la foule qui m'environne,
Votre plume est un sceptre aux doigts,
Votre melon, une couronne.

C'est entendu. Mais je sais bien,
Moi qui vois trop l'envers des choses,
Que le journaliste n'est rien
Et que son lit n'a pas de roses.

On piétine ma royauté,
Le public me traite en esclave,
On me voue à la pauvreté
Comme un petit frère morave.

Je ne jouis d'aucun repos,
Ni des trois-huit, ni des dimanches,
Et c'est pour d'autres jouvenceaux
Que l'oiseau chante dans les branches.

Pour d'autres, les fruits des vergers
Et de ma féconde cervelle:
L'homme d'Etat s'en va siéger,
Après que j'ai dressé l'échelle.

Dringt de journalistiek - en daarmee bedoel ik niet de oude, die het dagelijksch gebeuren verwaarloosde en de polemiek vooropstelde, en die wel tot ministerstoelen droeg - maar de moderne, die een verkeersinstelling is, die den dag ijkt, met een steeds groeiende technische reuzenorganisatie en die haar eigen wetenschappelijk fundament heeft, - dringt die journalistiek tot de Universiteiten door, ook hier te lande, dan geloof ik, dat de buiten het persbedrijf staande samenleving daaruit, meer dan door elke andere daad, zal begrijpen, dat ze als vak tot het peil rijzende is van ook andere geleerde en vrije beroepen.

Jong is de journalistiek als hoogeschoolvak. In vijftien jaren groeit geen boom der kennis de kruin ten volle uit. Er zal nog véél te snoeien en nog veel méér te enten wezen. Maar naar het licht strekt zich al deze jongste academische aanplanting.

Dat licht is? - Dat doel? - Te getuigen voor de opvatting, dat de journalistiek geen ambacht is, maar een geleerd beroep, met een wetenschappelijken ondergrond; tevens een kunst. En dat een scherp en geoefend verstand, een diepgaand weten den journalist onontbeerlijk is, - wil de courant zijn en blijven een factor in dienst van den vooruitgang en de beschaving.

R. FEENSTRA.

De vlinder.

Stil, op een eiland ver in zee,
Diep in een woest ravijn,
Lag eens een dal dat hemelrein
Een blanke beek doorglee.

Daar leefde, alleen, een hovenier;
Geen wezen wijd of zijd;
De droomen zijner eenzaamheid
Verstoorden mensch noch dier.

De wilde planten die hij vond
Kweekte hij zorgzaam groot;
Van morgengrauw tot avondrood
Bereidde hij den grond.

Het schamelst onkruid nam hij op
En plantte 't aan den kant
Der klare beek in 't vruchtbaar land
En 't wies àl weelger op.

En 't zaad dat hem het onkruid bood,
De tuinman won 't en ziet,
Waar hij het zaaide en kiemen liet,
Een wondre bloem ontsproot.

Want wat hij onder 't zaaien dacht,
Zijn stille droomen àl,
Groeiden omhoog in 't eenzaam dal
Tot levensvolle pracht

Van sterken struik of tenger kruid,
Tot eindlijk, wonderbaar,
Na enklen dag of menig jaar
Hun bloesems botten uit

En spreidden geuren zoet en teer
En glansden overrijk
Van kleur en tinten ster-gelijk
En welkten nimmermeer.

Hij lachte, en waar hij lachend stond
Ontloken bloemen hel,
Die uit hun hart een stralenspel
Van blijheid blonken rond:

Granaat en aster, anjelier,
Amandel en jasmijn
En tulp en roze en marjolein,
Chrysant en violier.

Hij weende, en waar een droppel zonk
Ontbloeiden kelken bleek,
En uit hun hart een dauwdrop leek
Die als zijn tranen blonk:

De lelie en campanula
En hyacinth, narcis
En orchidee, aklei en lisch
En winde en primula.

Zoo kweekte hij dien toovergaard;
Hij droomde en 't werd gedaan;
En elke lach en elke traan
Bleef in een bloem bewaard.

Het dal lag in der rotsen kring,
Maar als de zonne scheen
Geleek 't een fellen flonkersteen
In donker zwarten ring.

En 's nachts in 't zachte maangestraal
Was het een paarl die mat
Van bleeke glanzen ligt gevat
In ruwgeschubden schaal.

Maar stil en eenzaam bleef die tuin,
En wind noch vleugelslag
Bewoog de roerloosheid die lag
Op bloem en boomekruin.

Geen slang doorritselde er het gras,
Geen bij bezocht de bloem,
Nooit gonsde 't zwermende gezoem
Boven het beekgeplas.

Stil als 't verlaten paradijs
Bloeide dit wonderdal
En 't leven vlood als door 't heelal
Der stommen sterren reis.

Wel menigmaal de tuinman draald'
En klaagde moedloos dat
Toch nooit één ziel zijn schepping had
Bewonderend doordwaald;

Doch dan weer droomde hij en schiep;
Steeds schooner werd zijn hof,
En droever steeds de klacht die dof
Gedurig in hem riep.

De bloemen bloeiden zonder tal,
In vreemden overvloed,
Maar zijner weemoedsbloemen gloed
Schemerde 't schoonst van al.

En rustloos schiep hij; oud en zwak,
D'oogen reeds half verblind
Nog spitte en zaaide hij en zind'
Op 't schoon dat nog ontbrak.

Zoo vlood zijn leven als de reis
Der sterren door 't heelal,
In dit verlaten wonderdal,
Zijn eenzaam paradijs.

Eens zat hij 's avonds, zinnensloom,
Schouwend de zuivre pracht
Waarmede in zilverblauwen nacht
Bloeide zijns levens droom,

Toen plotsling voor de lichte lucht
Een wezen zich bewoog
Dat dwarlend heen en weder vloog
Met ongekend gerucht.

De donkre wieken wijdgespreid
Zwierde 't omhoog, omlaag,
Om boom en struik, langs boschje en haag
En scheerde 't vloertapijt

En zwirrelde ijlings weer omhoog,
Als had het nimmer rust
Te schouwen zooveel schoonen lust,
En ov'ral waar het vloog

Schitterden tooverlijk, in glans
Van zilver licht gebaad,
De donkre wieken als 't gewaad
Van elfen bij den dans.

En de oude tuinman dankte en riep:
‘Heil mij, één wezen leeft
Dat wondrend door mijn gaarde zweeft
En lief heeft wat ik schiep.

Gij donkre vlinder, schoonheids kind,
Op lichtbestoven vlerk
Doorwiekt ge mijner droomen werk;
Ik zelf werd oud en blind,

Ik zie ternauw mijn eigen gaard,
Mijn arm zinkt krachtloos neer,
Ik zal niet spitte' en zaaien meer,
Keer zelve weer tot de aard'

Die 'k lief had, waar ik lachte en weend'
En schiep mijn schoonen droom;
Dan zal ik met mijn schoonen droom
Voor eeuwig zijn vereend.

Maar moet ik sterven ook, wat nood,
Mijn gaarde bloeit voor u
En leven zult ge er, zijt ge ook nu
Mij vlinder van den dood.’

En sinds, tegen een ouden stam
Geleund de grijsaard zat
Al-avondlijk en wachtte en bad
Of ook de vlinder kwam.

En zoo de vlinder weer verscheen
Juichte hij kinderluid,
Maar strekte de armen weenend uit
Bleef hij een reize alleen.

Eens kwam de vlinder langen tijd
Niet weder in den nacht;
De tuinman tuurde en wachtte en wachtt'
En klaagde in eenzaamheid.

En toen hij blind zich had gestaard
In 't blinkend luchtemeer,
Lag hulploos, onvertroost hij neer
In de eigen schoonheidsgaard

Die bloeide in 't woeste rotsravijn
Dat hij op wondre wijz'
Omtooverde in een paradijs
Dat eeuwig schoon zou zijn.

De blinde grijsaard wachtte en wachtt',
De vlinder van den dood
Bleef uit en stonde op stonde vlood
Voorbij in nacht op nacht;

Tot eindlijk, toen omhoog hij 't zwak
Gevlogel weer vernam
En ongezien de vlinder kwam,
Verlangen 't hart hem brak.

En in den ouden, molmen tronk
Van dien alschoonsten boom
Waaronder in den eeuwgen droom
De hovenier verzonk,

Huist in een holte, uitgewroet
Onder den bloesemkruin,
De heerscher van den wondertuin:
De vleermuis en haar broed.

NICO VAN SUCHTELEN.

Dramatisch overzicht.

Stadsschouwburg. Gastspiel des neuen Schauspielhauses zu Berlin: Weh' dem der lügt, Lustspiel in 5 Aufzügen von Franz Grillparzer. - Der Dummkopf, Lustspiel in 5 Aufzügen von Ludwig Fulda.
De Hagespelers: Eene Vergissing, tooneelspel in 4 bedrijven, door Carry van Bruggen.
Het Tooneel: Het Voetlicht, tooneelspel in 4 bedrijven, door Henri de Rothschild.

Wat of wel de Duitsche tooneelgezelschappen naar Holland drijven mag? Hebben zij ons een nieuwe, of althans een zeer bijzondere kunst te laten zien? Is hun tooneelspelen van dien aard, dat onze tooneelgezelschappen er hun voordeel mee kunnen doen; of hebben de Duitsche tooneelschrijvers van den laatsten tijd kunstwerken voortgebracht, waarmee het de moeite loont in het oorspronkelijk kennis te maken?

Het Hebbeltheater, het Berliner Schauspielhaus en het Berliner Lustspielhaus zijn achtereenvolgens met hun gezelschappen naar hier gekomen, hebben voor hooge toegangsprijzen vertooningen gegeven; maar van een zeer bijzondere, als 'Kunstleistung' zeer hoog staande, voorstelling, van een 'sensationeller Erfolg' is mij niets gebleken.

Kan het ook wezen, dat de zaakjes daarginds niet naar wensch gaan, en is het misschien de zucht om met Hollandsch geld het Duitsche deficit te dekken, dat deze tooneelspelers naar ons land drijft?

Aan de talrijke Duitschers in onze koopsteden gun ik gaarne het genot, hunne moedertaal van het tooneel te hooren spreken; maar het geld dat van deze vertooningen uit de zakken van onze landgenooten vloeit, zou ik liever den weg zien nemen naar de kassen van onze

goede inheemsche, niet gesubsidieerde, gezelschappen, voor wie de strijd om het bestaan in den regel zeer zwaar is.

Met Grillparzer's *Weh' dem der lügt* begon het gezelschap van het Neue Schauspielhaus uit Berlijn zijne voorstellingen in Amsterdam.

Er bestaat van Allard Pierson over 'Grillparzer als tooneeldichter' een studie, die in 1878 is verschenen in den eersten en eenigen jaargang van 'Het Tooneel'.[1] Pierson bespreekt in zijn opstel de verschillende treurspelen van Grillparzer, geeft van de meeste den korten inhoud weer en haalt de mooiste gedeelten aan; hij verwijst daarbij telkens naar Grillparzer's autobiografie, waarin de schrijver met beminnelijke openhartigheid spreekt over de gebreken van zijn stukken en het lot dat hun wedervoer, - maar van het blijspel *Weh' dem der lügt* rept Pierson met geen enkel woord. Dit komt wellicht omdat de autobiografie niet verder loopt dan tot 1836, terwijl het blijspel van 1838 dagteekent; maar het kan ook wezen, dat Pierson het stuk zijn aandacht niet heeft waardig gekeurd, wetende dat het bij de eerste vertooning als een baksteen gevallen was, zonder dat iemand voorzien kon dat het van dien val ooit weer zou opstaan.

Dat dit later toch geschied is en dat latere Duitsche tooneeldirecteuren en een later Duitsch schouwburgpubliek het vonnis van het Weener publiek van 1838 gecasseerd heeft, is mij, vooral nu ik het stuk door het Berlijnsch gezelschap heb zien vertoonen, een raadsel.

Heinrich Laube's oordeel over *Weh' dem der lügt* is beslist ongunstig. In zijn geschiedenis van het Weener Burgtheater vertelt hij, dat het publiek in 1838 met groote spanning dit blijspel tegemoet zag van den man van wien het tot nu toe niets anders dan hoogst ernstige dingen te zien had gekregen, en dat het zeer teleurgesteld was toen het bleek dat er in dit stuk zoo weinig te lachen viel. Laube beweert namelijk dat Grillparzer's 'Lustspiel' in den zin van de Fransche 'comédie' moet worden opgevat, als een 'eigenartig anregendes und mässig spannendes Schauspiel von geistvollen Inhalte'.[2]

1) Het Tooneel. Redacteurs: Mr. J.N. van Hall en C.N. Wybrands. 1e Jaargang. Utrecht, J.L. Beijers. 1878.
2) Aanteekening achter *Weh' dem der lügt* in het 6e deel van Grillparzer's sämmtliche Werke. Stuttgart, Cotta. 1872.

Er ligt dan ook zeker aan Grillparzer's Lustspiel een zinrijke gedachte ten grondslag: die van het betrekkelijke van alle waarheid, door den bisschop zelf in het slottooneel in deze regels uitgesproken:

> Wer deutet mir die buntverworrne Welt?
> Sie reden alle Wahrheit - sind drauf stolz,
> Und sie belügt sich selbst und ihn; er mich
> Und wieder sie; der lügt, weil man ihm log -
> Und reden alle Wahrheit, alle, alle.
> Das Unkraut, merk ich, rottet man nicht aus,
> Glück auf, wächst nur der Weizen etwa drüber.

Toen Laube zelf het bestuur van het Weener Stadt-theater aanvaard had, durfde hij het in 1838 gevallen stuk niet op zijn repertoire te brengen. Hij zou het nog gewaagd hebben, wanneer hij voor den hoofdpersoon, Leon, een geschikt tooneelspeler gehad had: maar - voegt hij er bij - 'mehr als einen Achtungserfolg wagte auch ich im günstigen Falle nicht zu hoffen, und "Schauspiel" meinte ich es jedenfalls nennen zu müssen, nicht "Lustspiel"'.[1)]

Andere heeren, andere wetten. De tegenwoordige Duitsche tooneeldirecteuren blijken een tegengesteld gevoelen toegedaan. In de opvatting van de directie van het Neue Schauspielhaus is *Weh' dem der lügt* niet alleen geen 'Schauspiel' in den zin dien Laube er aan hechtte, maar is het een echt 'Lustspiel', waarvan verschillende tooneelen zonder schade 'ins Possenhafte getrieben' kunnen worden. Zoo, als een grappig intrigestuk, zonder diepte, vol koddige tooneelen, waarin men zich allerlei overdrijvingen en door den schrijver niet aangegeven *jeux de scène* veroorloven mag, hebben de Berlijnsche tooneelspelers dit stuk vlug, met veel entrain en goed aaneensluitend geheel vertoond. Het zinrijke dat in den titel ligt, het fijne spel met de grondgedachte, waaraan (gelijk uit het boven aangehaalde blijkt) ten slotte de man, die ze het eerst uitspreekt, de Bisschop, niet streng meer volhoudt, zoo dat hij er zich meê tevreden stelt wanneer slechts het onkruid, de leugen, door de goede vrucht wordt verstikt, komt bij een dergelijke opvatting in het geheel niet tot zijn recht. Niemand, die de ver-

1) Heinrich Laube. Das Wiener Stadttheater. Leipzig. 1875.

tooning door het gezelschap van het Neue Schauspielhaus heeft bijgewoond, zal den indruk gekregen hebben van hetgeen Heinrich Bulthaupt schreef: ‘Dichterisch ist *Weh' dem der lügt* ein Meisterstück von Feinheit und Grazie’.[1)] De grappen en clowneriën van Leon, de karikaturen die de spelers maken van den Rheingau'schen graaf Katteveld en van den idioot Galomir, nemen de aandacht te veel in beslag, dan dat er van het, door 's dichters schuld, toch reeds moeilijk te volgen motief, nog iets tot den toeschouwer doordringt. Maar op die wijs wordt het stuk een grof, smakeloos ding, dat meer ergert dan vermaakt. Het ergerlijkste staaltje van grof spel gaf het slot te zien, wanneer, nadat de Bisschop, door gezang van koorknapen begeleid, het tooneel verlaten heeft, Leon en Edrita, in plaats dat zij, gelijk Grillparzer aangeeft, ‘sich in die Armen stürzen’, tegenovenover elkaar op de knieën vallen, naar elkander kruipen en dan, terwijl het scherm valt, aan het trekkebekken gaan!

Ik geloof niet dat er in ons land eenig tooneelgezelschap van beteekenis zich tot zoo iets zou leenen. Hier viel van de Duitschers, al moge men hun vlot spel en de goede tooneelschikking waardeeren, alleen te leeren, hoe het niet gedaan moet worden.

Zou een meer modern Lustspiel, *Der Dummkopf* van Ludwig Fulda, ons deze tooneelspelers wellicht van gunstiger zijde doen kennen?

Fulda is de vruchtbare schepper van meer dan vijf-en-twintig dramatische producten van allerlei soort, waarvan het Märchen ‘der Talisman’, het blijspel ‘Die Zwillingsschwester’, dat in 1901 het eerst in het Lessingtheater gespeeld werd, zich het langst hebben staande gehouden. Men roemt de handigheid, de ‘Wortund Versgewandtheit’, het aanpassingsvermogen ten opzichte van alle nieuwe letterkundige richtingen van dezen begaafden middenman, zonder te durven voorspellen dat zijn talrijke werken hem lang zullen overleven.

Het punt van uitgang van *Der Dummkopf*, Fulda's voorlaatste blijspel, dat een jaar of drie oud is, kan men laten gelden, hoe onwaarschijnlijk het ook wezen moge. De schrijver laat een rijkaard

1) Heinrich Bulthaupt. Dramaturgie des Schauspiels III. 2e Aufl. 1890.

op den zonderlingen inval komen, zijn fortuin na te laten aan dien van zijn naaste bloedverwanten, die bij meerderheid van stemmen door hen als de domste wordt aangewezen. Wordt niemand gekozen dan wijst de erflater zelf, in een codicil, een bepaald persoon, zijn neef Justus Haeberlin, als den domsten aan, aan wien hij zijn gansche vermogen vermaakt. Inderdaad blijken de bloedverwanten allen even tuk op de erfenis, zoodat, doordien elk hunner, op één na, op zichzelf heeft gestemd, de stemming geen resultaat oplevert en neef Justus universeel erfgenaam wordt. Deze vóórhandeling koos Fulda om daardoor te komen tot de teekening van zijn titelheld, van den man die nu, zijns ondanks, als Dummkopf te boek komt te staan, maar die de goedhartigste, edelmoedigste, onbaatzuchtigste sterveling blijkt te zijn, een die van niemand kwaad denkt, aan iedereen zijn volle vertrouwen schenkt, en dientengevolge door zijn lieve bloedverwanten, ten wier behoeve hij nog wel van de erfenis afstand heeft gedaan, op de geniepigste, laaghartigste manieren wordt geplaagd, mishandeld en eindelijk naar een zenuwinrichting gedirigeerd. Eerst wanneer een rijke Amerikaansche dit groote kind onder hare bescherming neemt, de bloedverwanten ontmaskert en ten slotte, uitsprekend wat Justus zelf nooit zou hebben durven doen, hem openbaart wat er in zijn en in haar eigen hart omgaat, wordt de deugd van Justus Haeberlin beloond door een huwelijk met haar, die hij tot dan toe alleen in stilte en uit de verte had durven aanbidden.

Niets of niemand verbiedt zeker een tooneelschrijver om een dergelijk gegeven, dat, in den grond, door den persoon dien het geldt ernstig is, te omgeven met dwaze tooneelen en kluchtige typen, mits hij daarbij niet zoo kwistig zij, dat het geheel in de klucht dreigt te verloopen. Dit laatste heeft Fulda, die het handwerk kent, zijn personen zich op de planken weet te laten bewegen en een slagvaardigen dialoog schrijft, maar in dit blijspel niet diep op het gekozen thema ingaat, niet in het oog gehouden. Hij heeft al te grappig willen zijn en onder, elkaar opvolgende, dwaze situaties en kluchtige verwikkelingen het ernstig hoofdmotief verdronken, met het gevolg dat de toeschouwer nu ook geneigd is, om alles te lachen, ook waar de toestand, zooals in het laatste bedrijf, alles behalve lachwekkend is.

En nu wilde het ongeluk dat het tooneelgezelschap van het

Neue Schauspielhaus niets beters wist te doen dan op den weg naar de grove klucht, dien Fulda te kwader uur was ingeslagen, hem voorbij, tot het einde van dien weg voort te hollen. Dat was, tusschen hen, die de bloedverwanten en concurrenten van Justus hadden voor te stellen, een wedijver, wie maar de malste fratsen zou uithalen, de gekste gebaren zou maken, de grofste grappen zou ten beste geven, ook waar de schrijver die niet aangaf. Het publiek, voor viervijfden uit Duitschers bestaande, gierde het uit, juichte luidruchtig toe, en de spelers konden daarin niet anders zien dan een aanmoediging tot nog grooter buitensporigheden.

Van zulk een overdrijving wist de knappe tooneelspeler, aan wien de titelrol was toevertrouwd, zich vrij te houden. Maar dat hij de rol niet wat dieper opvatte, hetgeen, ook bij de meer oppervlakkige behandeling ervan door den schrijver, hem niet onmogelijk geweest zou zijn, geschiedde misschien wel om daardoor niet nog verder af te komen staan van zijn al te koddige partners.

Bij alle waardeering voor het uitnemende samenspel, het voortreffelijk geschoolde van deze troep, voor de goede tooneelschikking, waardoor ook weer deze vertooning uitmuntte, behoeft niet te worden verzwegen, dat, op een enkele uitzondering, deze Duitsche tooneelspelers in de twee voorstellingen, die ik van hen zag, een bedenkelijk gemis aan goeden smaak aan den dag legden.

Bij den wensch, door sommigen uitgesproken, dat zij hier zullen wederkeeren, kan ik mij dan ook alleen aansluiten onder beding dat het dan zij met stukken van hooger kunstgehalte, waarin zij mogen toonen niet enkel knappe, geroutineerde tooneelspelers, maar werkelijke tooneelkunstenaars te zijn.

Interessanter dan deze proeven van Duitsche tooneelschrijfkunst van vroeger en later tijd, leek mij het debuut van mevrouw Carry van Bruggen als tooneelschrijfster met *Eene vergissing*.

De ongelukkig gekozen titel doet een blijspel verwachten; maar wat mevrouw Van Bruggen in een drama heeft willen uitbeelden is wel een van de meest tragische toestanden, dien men zich denken kan. Of liever: het zijn twee tragische gevallen, die, elk op zich zelf, de stof zouden leveren voor een aangrijpend drama, indien

de schrijfster haar onderwerp dramatisch, d.i. in den vorm door het tooneel geëischt, had weten te bearbeiden.

Het eene geval is dat van de sympathieke Cato Mentink, die, in haar behoefte om liefde te geven en liefde te ontvangen - liefde zoowel van het gemoed als van de zinnen - den harteloozen vrouwenverleider Henk Tervaart in de armen valt, en eerst als het te laat is zich bewust wordt van haar ontrouw tegenover haar verloofde, die ginds in Indië hard werkt, enkel om haar daar een gelukkig bestaan te kunnen verzekeren. Als zij, te laat, ontdekt dat hij, aan wien zij zich gaf, haar niet waard is, dan voelt zij tegelijkertijd dat zij met hem die haar trouw bleef en die haar in Indië wacht, haar verwoest leven niet mag deelen...

De andere figuur is die van Henk Tervaart, 'l'homme à femmes', de tragiek van wiens leven ons zou hebben kunnen roeren, indien de schrijfster, in plaats van hem die tragiek in het laatste bedrijf in een goed gevoeld en mooi geschreven stuk proza te laten vertellen, haar dramatisch had uitgebeeld, ons had doen voelen en in een spannend verloop voor ons had ontwikkeld. Want deze Henk is onder de verschillende variëteiten van 'l'homme à femmes', welke vooral het Fransche tooneel ons vertoond heeft[1)], niet de minst belangrijke.

Het is de man, die zijn leven lang gefladderd heeft om de vrouwen, dan deze dan gene tot zijn slachtoffer makend, denkend dat, wanneer hij de eene zou aantreffen aan wie hij zijn leven zou willen verbinden, hij ook de kracht vinden zou om iets te zijn in het leven, te werken en iets tot stand te brengen; maar die dan tot de ontdekking komt, dat hij, de charmeur, aan wien allen zich geven, zich aan niemand kan hechten, omdat er niets in hem leeft dat hem tot meer dan een tijdelijke verliefdheid in staat stelt; zoodat hij ten slotte, zonder liefde, in eenzaamheid zijn arm bestaan zal moeten voortsleepen....

Hoe jammer dat Carry van Bruggen, die de tragiek van zulk een leven zoo diep voelde, niet geweten heeft hoe zij het aan moest leggen om dit tot een spannend tooneelstuk te verwerken! Daardoor heeft zij in de tweede helft van haar tooneelspel de verwachtingen, die zij in de eerste helft er van bij velen had weten

1) Men leze hierover in *L'évolution du théâtre contemporain* van Séché en Bertaut het hoofdstuk: L'homme à femmes au théâtre.

te wekken, niet vervuld. Wat waren die eerste twee bedrijven frisch en levendig; hoe had de schrijfster ons aanstonds voor haar heldin weten te winnen; welk een voortreffelijk waargenomen figuur gaf zij ons in de Gooische boerin, vrouw Visser, te zien en welk een goeden dialoog gaf zij ons te hooren! Van een goeden kijk op de kleine dingen die 't 'em op het tooneel doen, heeft Carry van Bruggen, vooral in de tooneeltjes, waarin vrouw Visser en Hilletje Visser optreden, menig bewijs gegeven. Alleen in de groote lijnen, die het tooneelbeeld moeten vormen en waar het dus op aankomt, schoot zij te kort. Dat was in de laatste bedrijven, toen er toch iets als een handeling moest komen, iets als een verklaring of een oplossing moest worden voorbereid, een ongemotiveerd binnenloopen en weer weggaan, om maar de menschen bij elkaar te brengen die elkaar iets moesten zeggen, en hèn weg te krijgen die er niet bij mochten zijn, dat aan de vaudevilles herinnerde. Ook de lange verklaringen, uiteenzettingen, betoogen moesten dienen om de schrijfster uit de ongelegenheid en verlegenheid te helpen, waarin zij zich door den verkeerden opzet van haar drama gebracht had.

Wanneer ik, ondanks al dit onvolkomene, het debuut van deze tooneelschrijfster een gelukkig debuut noem, dan is dit om de eigen vinding van een belangrijk motief, om de ernstige opvatting van het gevondene, welke uit dit stuk spreken, en om de heldere, lenige taal, den gezonden stijl, waarin het geschreven is. Al deze eigenschappen doen mij denken dat, wanneer Carry van Bruggen zich rekenschap zal hebben leeren geven van de eischen van een tooneelwerk, zij onze zoo karig bedeelde tooneelschrijfkunst zal kunnen verrijken met iets heel goeds.

En mocht het haar dan gegeven zijn, voor de vertolking van de belangrijkste rol wederom een tooneelspeelster te treffen als Alice Plato, die als Cato Mentink voorname kunst te genieten gaf. Met diep en ingehouden gevoel heeft deze tooneelspeelster het lijden van dit, in haar behoefte aan liefde, haast ontoerekenbaar meisje voor ons uitgebeeld, en dat met een soberheid en een smaak, die op het meer voor uiterlijke effecten gevoelig publiek minder indruk mogen gemaakt hebben, maar waarvoor vele anderen haar recht dankbaar waren.

Wat zouden de tooneelen tusschen haar en Henk Vervaart niet

veel treffender geweest zijn, wanneer Eduard Verkade niet telkens getoond had, dat hij nog altijd geen weg weet met zijn handen en beenen en dat, wanneer hij, met de handen in de zakken, met zijn beenen de bekende zonderlinge evoluties maakt, hij ook zijn stem niet meer in zijn macht heeft. Zoo kwam het dat, terwijl hij, zittende op de canapé, dikwijls de dingen goed zeide, een phrase met treffende juistheid lanceerde, het oogenblik daarna de ernstigste dingen, die hij, in beweging zijnde, zeggen moest, door de zonderlinge intonatie waarmede hij ze uitte, het publiek deden lachen. Welke kuur is hier aan te wenden, om dezen toch intelligenten tooneelspeler van zulk een kwaal te genezen?

Wat er al niet in een naam ligt! Nauwelijks was er in Parijs, met matig succes, een stuk van den adellijken millionnair Henri de Rothschild vertoond, of twee Nederlandsche tooneelgezelschappen trachtten elkander een vlieg af te vangen, door, elk van zijn kant, zich te haasten het opvoeringsrecht te verkrijgen. Het stuk was inderdaad al dien ijver niet waard. Het is een melodramatisch maakwerk, met de herhaaldelijk vertoonde en steeds hun aantrekking behoudende kijkjes achter de schermen: in de directiekamer en in de kleedkamer van de eerste actrice; met tirades over den verderfelijken invloed van het voetlicht op hen die het te dicht naderen, en vol van dat valsche, onwezenlijke van alle stukken, die het tooneel op het tooneel brengen.

Het eenig motief, dat de heer Royaards kan gehad hebben om dit stuk in zijn repertoire op te nemen, moet geweest zijn, eindelijk eens aan Sophie de Vries de gelegenheid te geven, te toonen wat zij in een dramatische rol vermag. En dat is meer dan ik, na hetgeen ik tot dusver van haar zag, had durven verwachten. Is het Royaards' leiding, die ook weer uit het vlugge samenspel bleek, onder wier invloed bij deze tooneelspeelster een dramatische kracht naar buiten treedt, welke zij vroeger nooit in die mate wist te ontwikkelen? Wat hiervan wezen moge, hetzij zij het alleen uit zichzelve hebbe, hetzij de lessen van Royaards haar tot nut zijn geweest, het blijkt nu dat ‘Het Tooneel’ een actrice bezit, van wie voor ernstig dramatisch werk partij is te trekken.

J.N. VAN HALL.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXII.
Oude en nieuwe Nederlandsche dichtkunst.

WILLEM KLOOS. *Een daad van eenvoudige Rechtvaardigheid*. Studies over onze 18e eeuwsche Dichters, met Bloemlezing uit hun Werken. (S.L. van Looy).
HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH. *Bleeke Luchten*. (P.N. van Kampen & Zoon).
JULES SCHüRMANN. *Verzen*. (L.J.C. Boucher).
JAN GRESHOFF. *Aan den verlaten Vijver*. (Meindert Boogaerdt Jun.).
HERMAN POORT. *Enkele Verzen*. (Meindert Boogaerdt Jun.).
A. CARDINAAL-LEDEBOER. *Veldbloemen*. (J. Waltman Jr.).
JOANNES REDDINGIUS. *Vergeten Liedjes*. (C. Bredée).
VOLKER. *Verzen*. (2e druk) (P.N. van Kampen & Zoon).
C.S. ADAMA VAN SCHELTEMA. *Uit Stilte en Strijd*. (W.L. & J. Brusse).
JACQUELINE E. VAN DER WALLS. *Nieuwe Verzen*. (G.F. Callenbach).
S. BONN. *Wat Zang en Melody*. (Mij. van Goede en Goedk. Lect.).
CAESAR GEZELLE. *Leliën van Dalen*. (L.J. Veen).
JAN VAN NIJLEN. *Het Licht*. (C.A.J. van Dishoeck).
RENÉ DE CLERCQ. *Toortsen*. (S.L. van Looy).
LAMBRECHT LAMBRECHTS. *De Varende Zanger*. (Jos. van Langenacker).
JAN F.E. CELLIERS. *Die Revier*.

I.

Gij zegt mij, lezer die een weinig in onze letterkunde thuis zijt, dat, kort en goed, het nieuwe werk van Willem Kloos nòch een daad is, nòch rechtvaardig, nòch zelfs maar werkelijk ‘studies’ over onze XVIIIe eeuwsche dichters bevat, - en ik kan u niet geheel ongelijk geven.

Ik moet zelfs erkennen, dat het mij niet verwondert, als u dit boek ‘onleesbaar’ is voorgekomen; dusdanig onleesbaar, dat gij, na nauwlijks enkele bladzijden er al beu van, telkens en telkens op het punt hebt gestaan, ten einde raad, er mee uit te scheiden.

Juist deze lezer echter is mij zeer welkom, want ik wil beproeven - met eenige kans van succes, daar ik immers al zijn grieven billijk - hem ten slotte toch tot eenigszins andere gedachten te brengen.

De lezer evenwel, die gewoon is, wat van Kloos komt, onvoorwaardelijk mooi te vinden, die geregeld, en geduldig, nog altijd devootlijk zijne letterkundige kronieken volgt, en zijn Bilderdijk-inleiding en laatste ‘studie’ over Jacques Perk meesterwerken acht, die doet beter niet verder te lezen. Het is heel zeker, dat wie door al deze lectuur niet ontmoedigd is, door mij noch terneergeslagen noch opgebeurd worden kan.

Ook deze beredeneerde bloemlezing heeft dus weer iets van een koortsdroom, een maal-stroom, dit keer nu eens nìet draaiend om de ‘psychische Onbewustheid’ of om de ‘negentiende-eeuwsche predikanten ter Haar en ten Kate’ (hoewel ook die nog, nu en dan, met de daarbij behoorende, van ouds bekende, en onveranderlijke aanloopen en zwaar-op-de-handsche redeneer-wendingen vermoeiend opdoemen) - doch voornamelijk om de aldoor ongeloovigkijkende figuur van den sinds onheugelijken tijd zoowel geestelijk als lichamelijk overleden professor W.J.A. Jonckbloet.

Uit dit oogpunt is het boekje bijna tragisch van Don Quichotterie: - Jonckbloet, die reeds in 1876 door Van Vloten uitvoerig werd gëexecuteerd in diens twee-deelig werk ‘Jonckbloet's zoogenoemde Geschiedenis der Ned. Letterk., ten dienste van hare lezers getoetst en toegelicht’ - Jonckbloet, die sedert lange jaren door niemand meer geraadpleegd werd of genoemd, Jonckbloet, voor den dag gehaald uit deze welverdiende ruste, wordt vanaf bladz. 2, en verder bijna onafgebroken, aangevallen, door elkaar geschud,

omver gegooid, getrapt, sarcastisch weer overeind gezet, gehoond als ‘populair’, uitgescholden voor ‘autoriteit’, en in den breede vergeleken met een spoorwegbruggen-ingenieur, een ‘meneer op straat’, en met den ‘winkelier om den hoek’... Vreeselijk is het oogenblik op blz. 42, als, na een àl maar hakkende afmaking, die u eindeloos had geschenen, gij daar lezen moest: ‘Bij mijne, op deze studie volgende bespreking... zal ik mij dus veroorloven *nog uitvoerig* op dezen onnoozelen “poets' killer” terug te komen...’; en hij laat zich niet onbetuigd, onze ‘kadaver-killer’: met bladzijde 48 en 49 begint hij alweer, en, gaat hij eerst op blz. 51 verder, dan komt dat, omdat er een bladzijde wit tusschen was... Doch op blz. 52, 53, 54, 55 - Jonckbloet, Jonckbloet, Jonckbloet!; op blz. 56 - Jonckbloet; op blz. 57... ‘alwéer’! roept men wanhopig; blz. 58, ‘hou op!’; blz. 59, ‘genade!’; blz. 60, 61, ‘nògal!’; blz. 62, 63, ‘heb medelij!’... en werkelijk, er komt een oogenblik van respijt; er wordt van Lucas Schermer aangehaald; doch zoodra onderbreekt het proza de verzen, of, op blz. 69,... Jonckbloet! Het is ongeneeslijk. Totdat, op bladzijde 158, onschuldig opkijkend van zijn aan alle kanten doorstoken, vermorzeld en verminkt slachtoffer, Kloos ons uitlegt: ‘deed ik dit niet, dan zou men kunnen denken, hetzij dat ik hem niet kende, hetzij dat ik hem voorzichtig uit den weg wou gaan’...

Misschien íets minder grappig, maar toch waarlijk ‘vermakelijk’ genoeg, is de vertrouwelijk-overtuigende volzin van blz. 56: ‘Wezenlijk, den oppervlakkigen, heelemaal niet tot het psychischartistieke wezen der letterkundige werken doorgedrongenen Jonckbloet *nog altijd als gezaghebbende macht te beschouwen*, *getuigt van een onbekendheid met zijn eigen letterkunde*, *en wat daarover geschreven werd*, *die vermakelijk is*.’

En omdat niemand (behalve dan Kloos en zijn dagblad-anonymus) hem als zoodanig beschouwt, is het ook onbillijk, den goeden Jonckbloet aansprakelijk te stellen voor het discrediet, waarin, bij het publiek, niet alleen de XVIIIe eeuwsche, maar eigenlijk onze geheele dichtkunst is. Onbillijk, maar vooral te veel eer! Om op de lauw-algemeene, zelfgenoegzame bewondering van voorheen, de volstrekte overwinning te behalen, dat die oversloeg in het andere uiterste van algeheele geringschatting, tot van Vondel toe, daarvoor was een krachtiger persoonlijkheid noodig.

Waar, op blz. 8, Kloos als een verpletterend bewijs voor Jonckbloets onbevoegdheid, om over gedichten mee te spreken, het ‘ongunstig oordeel’ aanvoert, dat die ‘over een goed deel van Vondel heeft geveld’, - daar plaatste ik de kantteekening: ‘En Huet dan?’

En ja, Huet, dat was de macht, die hier, maar dan wat bondiger, had behooren te worden bestreden. Kloos-zelf erkent het ('schoon hij doet, alsof hij dat altijd zoo gevonden heeft en ons dat nu eens, gemoedelijk, in overweging wil geven!): ‘er heeft in de negentiende eeuw bij zeer velen een neiging bestaan, om, op het voorbeeld o.a. van den bewonderenswaardig-kranigen, *doch voor poëzie in waarheid minder ontvankelijken* Huet, onze beste Hollandsche dichters voor de minderen te houden van de dichters in het buitenland.’

En hij noemt dan nog, terecht ook wel, Multatuli, die, sinds hij hem in de Bilderdijk-Inleiding zoo verrassend de les las - het was daar een van de eenzame *lichtpunten* - al eveneens een zijner gewoonlijke *maalstroom-middelpunten* geworden is.

En ongetwijfeld heeft Kloos het gevoeld, op die bladzijde 150, dat achter deze twee groote figuren zijn kwelgeestje Jonckbloet geheel verdwijnt.

* * *

Intusschen, is nu werkelijk, tot heden, de XVIIIe eeuwsche poëzie *uitzonderlijk* miskend door wie zich met onze letterkunde ophielden; is die zoo geheel en al verwaarloosd, dat zij in waarheid opnieuw ontdekt diende te worden?

Eén der door Kloos voorgevoerde XVIIIe eeuwers is zeker voor geen ènkelen dichtkunst-liefhebber een onbekende geweest: Poot. Maar ook Rotgans' ‘Boerekermis’ vindt men, evenals Poot en Hoogvliet, in de nieuwere bloemlezingen (Leopold o.a.). En indien Rotgans, die in 1710 stierf, een XVIIIe eeuwer mag heeten, dan moet men ook Luyken, die eerst in 1712 overleed, althands voor een deel als zoodanig beschouwen: - zijn roem is zóó groot, en vooral in de laatste jaren zóó toegenomen, dat Kloos hem maar niet eens noemt.

Doch Schermer dan, en Zeeus, en Smits, en De Lannoy en Van Merken?

Het is alweer Van Vloten, die in zijne ‘Beknopte geschiedenis der Nederl. Letteren van de vroegste tijden tot op heden’, van alle deze dichters met waardeering melding maakt. Smits noemt hij zelfs, precies als Kloos, ‘den gevoelvollen, zachten en bevalligen’, Van Merken ‘te veel miskend’ en Jonkvrouwe de Lannoy ‘stouter, geestiger en levendiger, hoewel minder vruchtbaar dan de “tiende Muze” der achttiende eeuw’ (Lucr. v. Merken). - En bovendien vestigt hij o.m. de aandacht op Wellekens (thands voor niemand meer een vreemde door Prof. Kalff's ‘Dichters van den ouden tijd’), op Langendijk, op Jan de Kruyff en op den ‘gloedvollen en bezielden Amsterdammer’, Jan de Marre. Natuurlijk spreekt Van Vloten ook over Van Alphen, den soms zoo zuiveren dichter, door Kloos alweer maar even aangedaan, wijl ieder hem kent. En hetzeltde geldt van Feith.

Naast een zestal *algemeen* bekende, bewonderde of gewaardeerde dichters, Rotgans, Luyken, Poot, Langendijk, Van Alphen en Feith - heeft Kloos dus nog een tweede zestal, wel niet geheel vergeten doch, dat is zoo, ook volstrekt niet algemeen-bekende dichters naar voren gebracht.

Waar nu echter, gemiddeld, dat tweede zestal heel wat minder waard is dan het eerste - zelfs Zeeus en De Lannoy, de besten daartusschen, doen verre onder voor Luyken en Poot, en ook Kloos prijst hen niet dan voorzichtig en met velerlei voorbehoud -, daar mag dus, zoomin als het een ‘daad’ was, den morsdooden Jonckbloet om het leven te brengen, dit overigens prijzenswaardig aandacht-vragen voor enkele min of meer beminnelijke derderangspoëeten, zulk een alles omverwerpende ‘daad’ worden genoemd.

* * *

En eene, die inderdaad wat àl te veel omver tracht te werpen, is deze zijne ‘daad van eenvoudige rechtvaardigheid’, - welke de onrechtvaardigheid zelve is. Want zij het al, zonder twijfel, rechtvaardig, enkele dier zelden meer genoemde, doch in hun beste werk waarlijk niet onverdienstelijke dichters, weer eens onder aller oogen te brengen, - wanneer dit geschiedt ten koste van een onzer grootste dichter-figuren, ten koste van de geheele volgende en zelfs van de geheele voorgaande eeuw, zoodat het gansche verband onzer

literatuur-historie wordt ontwricht, dan ontaardt het eenvoudige, sympathieke gebaar van rechtvaardigheid, in een allergevaarlijkste mis-daad van schromelijke ònrechtvaardigheid.

Kloos méént het echter opperbest. Hij is zich van zijn onrechtvaardigheid niet bewust. Hij doet mij alleen maar denken aan dien man, die (toen men hem zei, dat zijn huis in brand stond), om een middelmatig schilderijtje te redden, op een tafel vol kostbaar glaswerk sprong en, trappend door de scherven van zijn schat, met het verwonderd schilderijtje zich uit de voeten maakte. Het is de daad van een zwakke of van een geheel onthutste, het ééne niet te kunnen redden, zonder iets anders, al is dit ook veel grooter, op te offeren.

Eerst moet de zeventiende eeuw het ontgelden, in deze vergelijking met de achttiende: 'zij (de 18e) was wel *degelijk* een mooie tijd van ernstig willen en *degelijk* kunnen, van dikwijls krachtig voelen en breed-klaar zien; en ik, voor mij, moet er voor uitkomen, dat de 17e eeuwsche gedichten met hun tallooze toespelingen op de vergankelijke gebeurtenissen van den dag, die zonder uitvoerige commentaren voor een thans levende in 't geheel niet zijn te begrijpen, en, zelfs dán nog, slechts matigjes zijn te genieten, mij voor een gewoon-ontwikkeld, hedendaagsch lezer lang niet zoo bevredigende lectuur schijnen te wezen, als de zich meer met de voorstellingen der toen-vroegere geschiedenis en *met 's menschen innerlijk-leven bezighoudende verzen der* 18*e eeuwers* kunnen zijn.'

Doch zoekt men nu naar die lyrische poëzie, *die de individualist koestert boven de uitingen van een grooten tijd*, dan vindt men haar eigenlijk alleen bij Poot en bij den zoetelijken Smits. Wat hij van Rotgans prijst is diens 'Boerekermis', van Schermer voornamelijk het dichterlijk verhaal, van Hoogvliet evenzoo, van De Lannoy de satire, en naar aanleiding van Lucretia van Merken komt Kloos-zelf tot deze ontboezeming: '*och*, *de* 18*e eeuwers waren*, *heusch! veel te kalm-reflektief*, *om waarachtig diep-gevoelde*, *voor de weergave in poëzie geschikte gemoedsaandoeningen er op na te houden!*' - Maar hier viel dan ook Jonckbloet te bestrijden, die ongelukkiglijk gezegd had, dat Lucretia wèl 'waarachtige gemoedsaandoeningen' had....

Hoezeer op losse schroeven dit zich gedúrig tegensprekend gëoreer staat, mag nog blijken uit het zeggen van blz. 122, dat

de achttiende-eeuwers ‘hun dingen zeiden, zooals deze in hen zelf[1)] opkwamen, *zonder eenigen rhetorischen omhaal*, *en met eer te weinig beeldspraak dan te veel*, terwijl men zich in 't geheel niet meer, of ten minste uiterst weinig bediende *van de klassicistische beeldspraak van Vondel*’, en dat Dirk Smits in het bizonder, nog ‘veel natuurlijker, d.i. eenvoudiger en ongedwongener’ was dan Poot, - waartegenover de schrijver, op blz. 187, als de hoofdfout van dienzelfden Dirk Smits aanwijst: het ‘sierend vulsel’ van ‘uitdrukkingen, ontleend aan of gevormd naar die der Romeinsche mythologie’, ten gevolge waarvan zijn ‘Schieland's Tempe’ ‘zoo ongenietbaar (is) als een uitdragerij, waar men niets dan nagemaakte antiquiteiten vinden zou’, - ‘een gebrek’, generaliseert Kloos nog, ‘dat de achttiende-eeuwers, tot hun schade bij het nageslacht, wel eens als een voortreflijkheid schijnen te hebben beschouwd’...

Nog onzekerder blijkt Kloos' immer vlottende en met het labberwindje zijner redeneeringen òm-gaande meening over Bilderdijk.

Op de jarenlange verguizing van voorheen, volgde de goede tijd der Bloemlezing; Bilderdijk bracht het toen, ondanks alle voorbehoud, tot ‘waarachtig dichter’ en tot ‘echt-artistiek, wezenlijk-voelend en ziend, m.a.w. blijvend kunstenaar’. In de ‘studie’ over Jacques Perk kreeg het voorbehoud van verstandelijke knapheid weer de overhand; en thands wordt zelfs die knapheid in de prullemand gestopt, zijn geniale oorspronkelijkheid van geest geloochend, en Bilderdijk gerangschikt onder de ‘*zich zoo noemende* (!) gedachte-dichters, die toch heelemaal geen denkers, maar slechts vlak-alledaagsche, nuchter-ondiepe verzekeraars en abstracte zeurpotten waren’!

Nu is het voor Bilderdijk niet van zoo heel veel belang, wat een dusdanig criticus al of niet van hem zegt, - maar voor Kloos' voorstelling van den ontwikkelingsgang onzer letterkunde is het verzetten van dit kapitale baken, van het allergrootste en... allernoodlottigste belang.

Die ontwikkelingsgang, in groote trekken, werd tot-nog-toe aldus gezien: na den gouden bloeitijd der zeventiende eeuw, een langzame algemeene verbleeking, met nog hier en daar een nabloei,

1) Inderdaad, niet zooals ze in een ander opkwamen!

die soms, als in Luyken en Poot, voor een oogenblik helder opkleurde, totdat, in de tweede helft der achttiende eeuw, de verbleeking in algeheele verdorring overging. Dan komt Bilderdijk, onmiddellijk reeds, ònder de vormen van zijn tijd, een nieuw en krachtig leven toonend, doch hoe langer hoe meer zich ook uit die vormen-verstijving losworstelend tot een zeldzaam hooge en schoone poëzie.[1)] En na hem, hoewel hij in Da Costa en vooral in Gezelle, later ook in Alberdingk Thijm, voortreffelijke leerlingen heeft, een tweede tijdperk van vermindering, gedeeltelijk te wijten aan veel verkéérd-begrepen navolging van den grooten strijder, maar een tijdperk tevens, waarin zich telkens symptomen van onderscheidene jongere stroomingen vertoonen, tot eindelijk de generatie van '80, zich grondend op de groote Engelschen der 19e eeuw, doch onbewust evenzeer Bilderdijks eigenste beginselen weer opnemend, de moderne poëzie sticht.

Een wat grooter aantal waardeerbare poëeten nu, vooral in de eerste helft der achttiende eeuw, zou in deze schets de kleine verandering mogen aanbrengen, dat, temidden der algemeene verbleeking en verdorring, de kleur-vlekjes van den nabloei wat menigvuldiger, en wat langer, gloeien.

Maar dat is dan ook al, want waar noch Luyken, noch Poot, het grauwe en ondoorkruisbare kerkhof van dichtgenootschappelijke rijmelarij, met hun bloeiende schoonheid vermogen op te fleuren tot een geurigen tuin, daar gelukt dit aan een fijnen maar onvolvormden Schermer, aan een niet onaardigen maar zeer weinig zich gelijk blijvenden Zeeus, aan een somwijlen niet onzuiveren maar saaien Hoogvliet, aan een niet onbevalligen maar lauwen Smits, en zelfs aan de pittige freule de Lannoy, evenmin.

Luyken en Poot hebben altijd tot mijn lievelingsdichters behoord - toevallig noem ik hen ergens als zoodanig samen met Vondel en Staring[2)] - maar niettemin, en hoewel ik het een en ander van sommige hunner eeuwgenooten niet zonder waardeering

1) Wilde men bij Bilderdijk beginnen met het aanhalen van '*mooie regels*', waarmee Kloos niet zelden genoegen neemt, om daaruit de waarachtigheid van een of anderen poëet aan te toonen, - men mocht zich alvast gansch de 260 pagina's van dit boek verzekeren!

2) 'De Gids' van April 1905 blz. 163.

had gelezen, ik heb, als ieder, onze achttiend'eeuwsche dichtkunst altijd beschouwd en zal die waarschijnlijk blijven beschouwen als eene, in haar saamheid, onverduwbare.[1)]

Doch ik kan mij, om u te overtuigen, aan Kloos-zelf houden.

Wat zijn keurdichters betreft, van Rotgans erkent hij, dat diens epos 'Willem III', een 'kranig maar koud stuk werk' is, terwijl de 'Zedelessen uit de oude verdichtselen' en de 'Landgedichten, Zegezangen en Eerezangen' 'niet veel meer dan fraaigeschreven stijl-exercitie's' heeten; en hij deelt zelfs het voortreffelijk komisch trekje mee uit den 'Lijkzang op Maria van Engeland': hoe de rouw zóó algemeen was, dat zelfs de zuigelingen weigerden voedsel in te nemen. Omtrent Zeeus geeft Kloos toe, dat het grootste gedeelte zijner verzen 'niets meer zijn dan een verdienstelijk staaltje van het middenslag 17e 18e eeuwsch rijmwerk over de toen gangbare onderwerpen.' Hoogvliet is 'zelfs geen groot talent' en men dient den moed te hebben 'heen te bijten door een flinken hoop altijd-eendere, gladde dofheid'. Van Smits deed de schrijver ons reeds een boekje open: 'met al hun knapvloeiendheid zit er toch (in het meerendeel zijner gedichten) te weinig wezenlijke, d.i. psychische inhoud'. Juliana de Lannoy's lyriek is 'onleesbaar' door het 'dorre, oratorische', en hoe de auteur eigenlijk over Lucretia van Merken denkt, dat weten wij al. Zoowel Smits als Van Merken vergelijkt hij - dit is teekenend - bij een schommelenden vijver; hij ziet wel in, dat de tweede helft der achttiende eeuw de dood in de pot was: 'honderd dertig jaar lang', zegt hij (1750-1880) heeft er 'een drukkende waan over onze dichtkunst gehangen'; en ook de eerste 'artistiekere' helft is, zoowel als de 17e eeuw, 'meer een bloeitijd van den stijl, van het *volgens strenge regelen en een bepaalden smaak alles korrekt en kunstvol uitdrukken*.'

Niettegenstaande dit alles nu wordt Kloos' algemeene voorstelling onzer letterkunde deze: Vondel was groot door zijn per-

1) Prof. G. Kalff, in het zoo juist verschenen vijfde deel zijner 'Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde', spreekt van een 'onafzienbare, ondiepe plas poëzie'; wat hem niet verhindert een hoofdstuk vol lof aan Poot te wijden, in Zeeus en Schermer iets 'verfijnds' te vinden, en ook eenige andere dichters met een enkel woord te prijzen.

soonlijk talent; zijn klassicisme echter stond hem in den weg; zijn navolgers - als Antonides - verstijven in dat klassicisme, totdat (nu komt het nieuwe) *de achttiende eeuw*, *individualistisch in haar politiek verval*, *tegenover de meer altruïstische gouden eeuw*, *een opfrissching brengt van eenvoudige*, *zuiver psychische poëzie; ongeveer*, *schoon dan in mindere mate*, *als de poëzie van* 1880. (Hij vergelijkt bijv. Hoogvliet met Gorter, en Smits met Boutens.) - Lucretia van Merken en haar man Van Winter hebben dan echter reeds iets van het weer-opgenomen hol-klassicistische, 'het *als-levenlooze*, wat op het eind der 18e eeuw de overhand begon te krijgen en wat Bilderdijk, in zijn werk, *tot het toppunt heeft gevoerd*.' En na Bilderdijk blijft verder - op de figuur van Potgieter na - onze dichtkunst zoowat ledig tot het jaar 1880.

Ik waag te vooronderstellen, dat deze inderdaad oorspronkelijke, doch door Kloos-zelf ieder oogenblik weersproken voorstelling, wel bij niemand (dan misschien bij Dr. Boeken) ingang zal vinden.

Merkwaardig is ook vooral, hoe tegen de zoo natuurlijke, rooskleurige 18e eeuw, de negentiende afsteekt! Terwijl daar toch Ten Kate is, door niemand minder dan door Kloos in eigen persoon in zijne Bilderdijk-inleiding 'ontdekt' (later werd de armzalige J.J.L. juist zijn 'bête noire'), en Alberdingk Thijm, versch ontdekt nog pas in de 'studie' over Jacques Perk, en Beets en Tollens, die hij in de 'Veertien Jaar' in bescherming nam, - maar ook Beets heeft afgedaan. En toch heeft deze huiselijke poëet een kleinen kring van verzen geschreven, zóó zuiver en fijn, dat zij voor die van Poot bijna niet onderdoen en die van Schermer en Smits zeker verre overtreffen! Een goed ding, dat Kloos, door de schaduwen, waarin hij thans, tot meerdere 'werking' van zijn 18e, de negentiende eeuw hult, ook òns wat te ontdekken overlaat. Zoo ontdekken wij dan nu Beets, en wij ontdekken nog den dichter Loots, dien Kloos, met Bilderdijk, als maker van 'holstijf declamatorische pronkstukken van abstrakt-redeneerende rijmerskunst', uit de geschiedenis onzer letteren schrapt. Maar dat is heusch een vergissing: Loots heeft niet alleen verscheidene mooie, maar zelfs enkele prachtige verzen gemaakt.[1)]

1) Ook de 18e-eeuwer Onno Zwier van Haren is, als voorlooper van Bilderdijk, door Kloos (in navolging trouwens van Verwey) in den ban gedaan. Hij ontleedt een paar malle beelden van Van Haren. Doch dit is weinig overtuigend: bij elk der door Kloos geprezenen zou men dergelijke beelden in menigten aanwijzen kunnen. Men zie de onpartijdige, frissche beschouwing over de beteekenis der Van Harens in het zooeven genoemde 5e deel van Kalff's 'Geschiedenis'.

En als wij nu nog Staring en Potgieter noemen, en Vosmaer en Penning, om nog niet te spreken van den soms zeer verdienstelijken Helmers of den indertijd veel overschatten, doch hier en daar wel fijnen De Genestet - dan gaan wij de eerste tachtig jaren der negentiende eeuw als een tijdperk zien, weliswaar volstrekt niet aangehouden-krachtig, maar dat toch in geen geval voor de achttiende eeuw onderdoet.

* * *

Ook de lezer, die nog niet van dit werkje kennis nam, heeft intusschen reeds begrepen, dat er weinig sprake kan zijn van een heldere reeks afgeronde ‘studies’ over de dichters, die de schrijver voorvoert. Het is al te vaak een welwillend en gemoedelijk maar inmiddels niet weinig uit-de-hoogte doceeren en redeneeren-in-een-leuningstoel over de koetjes en kalfjes onzer letterkunde, à propos van de 18e eeuwsche poëeten: praten, niet zelden zich voorbijpraten, en ook zijn tijd ver-praten.... Telkens na lange afdwalingen over alles en nog wat, verontschuldigt de schrijver zijn kortheid over de behandelde dichters met een: ‘veel plaatsruimte heb ik hier echter niet meer beschikbaar voor hem’.

En toch heeft dit werkje zijn verdiensten; en toch sluit de omstandigheid, dat Kloos zichzelf altijd nog wel wat belangrijker acht en wat liever hoort dan zijn dichters, een oprechte liefde voor die dichters niet uit. Dat zit al bijv. in die woorden van daareven: ‘beschikbaar *voor hem*’. Dat is zelfs de eenige werkelijke *bekoring*, welke dit boek nog heeft, en die het reeds zooveel genietelijker maakt dan zijn vorige ‘studies’: - de genegenheid voor die weinig bekenden, die hij hier naar voren mag brengen, en de blijdschap zoodikwijls hij wat moois vindt, al is het maar een regel-of-wat.

Van die genegenheid en die vreugde wordt soms, verderop in het boek, de schriftuur zelve wat fleuriger en lichter en beeld-

rijker dan zij in lange jaren was. Het is nog wel nergens het meesterlijke proza van de schoonste en klassieke stukken der ‘Veertien Jaar’, maar het lééft tenminste weer, er is wat echte bewogenheid in. Het blijft niet bij een aardige uitdrukking, als die van blz. 5, dat dichtwerken geen ‘kunstige *fabrikaten*’ zijn, of als de woord-formatie van blz. 9: ‘hoe *oorenschijnlijk*-deftig zij hun personen soms lieten spreken met elkaer’ - maar ook de volzinnen gaan daar luchter en fijner bewegen, en hij komt tot kleurige vergelijkingen, als die met het brooze en sierlijke achttiendeeeuwsche porcelein, ‘de schoonheid, zooals de subtiele en bizarre, en toch inzichzelf één zijnde geesten van het geslacht, waaraan Madame de Pompadour de wet gaf, haar in half-schertsende luim te voorschijn hebben gebracht.’

Zoo vindt, wie onder de dikke Jonckbloet-philippica's den moed niet liet zinken, later wel menig bevallig trekje en zelfs enkele werkelijk geestige voorstellinkjes, als van die zwoegende dichters met hun kalotje op, ‘dat in hun verbeelding veranderde in een vaag-bespeurde kroon’. En, een oogenblik, waar hij een schoon gedicht nadert, wordt die ongewone lustigheid en lichtheid waarlijk aanbiddelijk; gelijk in dit doodeenvoudige, maar zoo spontane, innige zinnetje, dat ‘de Maan bij Endymion’ inleidt:

‘Kom dan, hier is Poot: hebt er plezier van, want hij is mooi.’

Dan zijn er, in de wijze van vorige-eeuwsche dichters te beschouwen, onmiskenbaar enkele voortreffelijke elementen. Hij is aan den eenen kant werkelijk ‘geen blind bewonderaar onzer vaderlandsche poëzie’, en, aan den anderen kant, hij beproeft dóór den ons-vreemden stijl van vroeger tijden heen te kijken, er zich vertrouwd mee te maken, om dan daarna te tasten, wat er in die ons niet zoo dadelijk aan-sprekende vormen levends bewaard is. Alleen denkt men wel eens, bij die waardeerbare pogingen: wilde hij zóó zuiver ook de kunstenaars bezien, die het altijd weer ‘gedaan’ hebben!

Hij geeft daarbij sommige zeer juiste verklaringen en inzichten; bijv. dat het veelvuldig aanwenden van mythologische krullen voor een geslacht, zoo uitsluitend bij de klassieken opgeleid, niet iets kunstmatigs, maar integendeel iets geheel natuurlijks was.

Niet minder goed zijn de begrip-volle bladzijden over den ‘pruikentijd’ en z'n vatbaarheid, onder het duffe uiterlijk, voor

‘nieuwe mogelijkheden’; - hoewel dit inzicht niet nieuw is (ik herinner bijv. aan Prof. Knappert's Inleiding tot de Wereld-Bibliotheek-uitgave van Sara Burgerhart), de uiteenzetting ervan op blz. 233 en 234 is levendig.

En ik vermeld nog de uitmuntende vergelijking tusschen de Camera Obscura van Hildebrand en Het Gastmaal van Juliana de Lannoy: ‘Al steekt ze haar spot niet onder stoelen of banken, ze is toch niet zoo vlijm-scherp-amusant, niet zoo ònchristelijk-geestig als deze; maar aan den anderen kant toont ze ook meer innerlijke beschaving, en houdt zichzelf krachtiger op den achtergrond’.

* * *

Laat ons nu nog even nagaan, wat wij, behalve een aantal werkelijk verrassende bladzijdjes van Kloos-zelf, bij dit boekje gewonnen hebben.

Het komt mij voor dat die winst voornamelijk bestaat in de hernieuwde aandacht, gevraagd voor Schermer, Zeeus en De Lannoy.

Van Schermer kende ik weinig, van Zeeus niets. Wat Kloos ons zien laat van den eerste, hoewel wat ijl, is hier en daar sterk-fijn en bekoorlijk, en ‘smaakt naar meer’; Zeeus heeft op sommige momenten inderdaad een edelen en krachtigen klank. De Lannoy's gastmaal eindelijk scheen mij nu veel aardiger dan toen ik het vroeger eens las; het blijft wel, ondanks zijn gedistingeerden toon, wat grof-komiek; hooge of fijne humor is er niet of uiterst weinig in; maar de janboel wordt tegen het eind toch eigenlijk wel kostelijk mal. Is het dan geen Wolff en Deken, het is misschien Cornelis Troost!

Wat Lucretia van Merken aangaat, haar dramatische arbeid behoort zeker eerder tot de kunst dan het ‘Nut der Tegenspoeden’, maar véél zouden wij aan dit wat burgerlijk-degelijke werk, op enkele als bij toeval daarin verdwaalde, prachtige regels na, toch niet missen. En De Lannoy's tooneelstukken komen het gemeenschappelijk voorbeeld der Fransche tragici heel wat dichter nabij.

Ook Dirk Smits heeft mij nog steeds niet kunnen inpalmen. 't Best mag ik hem dan lijden, als hij heel keurig en verwijfd is, omdat hij daar zoo zeldzaam de kneuterig-zwierige achttiende-eeuw voor ons doet leven. Maar wat Kloos noemt de ‘vriendelijke luchtigheid’

en de ‘klassieke gratie’ van zijn ‘Israels Baalfegorsdienst of Gestrafte Wellust’ - lijkt mij eerder een weeë flauwheid en een futlooze elegantie. Zijn huiselijke poezie kan lief zijn ja, maar toch ook dikwijls weerzinwekkend van zoetelijkheid, en een allerbevalligst vers als dat op die Serafijntjes klinkt valsch, zoodra het, over zijn gestorven zoontje, aandoenlijk poogt te worden. Van Boutens heeft deze snoeperige poëet dan ook letterlijk niets.

Hoogvliets ‘Abraham de Aartsvader’ en Rotgans' ‘Boerekermis’ waren voor niemand iets nieuws, zoo min als Poot.

Het soms Vondeliaansch-bewegende, maar al te mak-deugdelijke van den eerste is ons, met een paar losse bizondere regels[1)], evenmin zoo heel veel dierbaarder geworden als Rotgans' zeer genietbare, maar ook niet hooger te prijzen ‘Boerekermis’.

Wat diens tooneelspelen aangaat, Jonckbloet had, dunkt mij, groot gelijk, toen hij verklaarde dat zij ‘niet door tragische toestanden noch door karakterteekening uitmunten’. In ‘Eneas en Turnus’ bijv., waarvan Kloos het allergekste slot aanhaalt, ligt het erg treurige van die plotseling zich ophangende moeder geheel buiten het eigenlijk drama. De verzen loopen goed genoeg, maar zij missen zoowel het krachtige van Corneille als het fijne, stralende van Racine, met wie Kloos het waagt, Rotgans te vergelijken. Ook ter verontschuldiging van Schermers stijfheid, rept hij van deze Fransche meesters: ‘De toon, waarop de verschillende figuren onderling spreken, of zich ontboezemen voor zichzelf alleen, is een beetje tooneelmatig, zooals trouwens de dialogen van Racine en Corneille óók zijn, en de heele dramatische kunst geweest is, voordat het nieuwe realisme, 'schoon niet altijd met succes, er iets lossers en spreektaalachtigers, wat men “natuur” kan noemen, aan gaf.’

Kloos vergeet hier maar liefst de drie grootste dramaturgen: Shakespeare, Lessing en Goethe; en verder verwart hij geheel en al de begrippen ‘tooneelmatig’ en ‘gestyleerd’; terwijl de ‘natuur’... van het tooneel mij toeschijnt niet de ‘natuur’, maar de ‘*gestyleerde* natuur’ te zijn.

‘Het wezenlijk psychisch leven’, waar Kloos altijd op uit is,

1) Waarlijk bizonder echter zijn de zoo echt Hollandsch-bespiegelende, uit het hofdicht *Zijdebalen*, over ‘het onder 't loopen wisselend uitzicht’, waarbij men zeer denken moet aan de precieuse verstandelijkheid van....Van Deyssel, en die Kloos....afkeurt als ‘koud en abstract’.

ongetwijfeld, dat moet er wezen in de eerste plaats; maar het is geenszins ‘het *eenige* wat er op aankomt bij een kunstwerk’ - dat heeft heel wat Nieuwe Gids-kunst ons afdoende geleerd.

Een treurspel dient, of het is er een mislukt, óók o.a. een ‘treurspel’ te zijn.

En leven, zeer zeker, is beter dan dood; stijlloos leven is dus beter dan doode stijl. Maar béter dan stijlloos leven, is *levende* stijl! De tachtigers zagen dat niet in, en Kloos is er blijkbaar nóg niet achter.

Doch ook zijn *tachtiger* keur-vermogen van poëzie, het fijne proeven en aanvoelen van het vers, is, dunkt mij, niet geheel intact gebleven. Hoe waar' het anders mogelijk, van dezen regel van Hoogvliet:

> ‘'t veltgeluit
> *Dat Matelieve slaat op haar ivore fluit*’

te zeggen, dat die, ‘wat schoonheid van geluid en muzikaal beweeg betreft, vrijwel had gepast in Gorters “Mei”.’!! Waar toch deze *fijne gladde hexameter*, die van Hooft kon zijn, volstrekt *niets* heeft van Gorters *rijken*, *bewegelijken vijfvoeter*, die, korter van afmeting, zooveel ruimer is.

Dit is trouwens een veel voorkomend misverstand: dat meervoetige verzen noodwendig langer van adem zijn dan kortere regels of zelfs regeltjes. En het tegendeel is dikwijls waar; ik toonde dat onlangs nog bij Rodenbach's zevenvoeter aan. Lange regels, de alexandrijn in 't bizonder, door zijn niet zelden te vaste caesuur, vallen vaak in korte stukjes uiteen, en klinken kort-ademig. Terwijl korte regeltjes, opgolvend in een grooten stroom van enjambementen, een breeden zwaai kunnen hebben. Ik herinner me een plaats in de ‘Veertien Jaar’, naar aanleiding van een kortregelig gedichtje van Winkler Prins, waar Kloos dit óók niet inzag. - 't Is met proza al evenzoo: voor weinig omvangrijk werk heeft men al gauw den naam ‘kleinkunst’ gereed; men denkt daarbij dan bijv. aan Gerard Dou, voorbijziend het geweldig verschil der technieken, waardoor fijn-schilderen met verf tot heel kleine paneeltjes, maar fijn-schilderen met woorden juist tot grootere lengte leidt; terwijl een korte proza-schets zeer bréédgedaan kan wezen!

Ik dwaal af. Het foutje, dat ik daar aanwees, en meerdere

van dien aard, waarschuwen ons, wat voorzichtig te zijn, ook met Kloos' waardeschattingen der poëzie als zoodanig. Er valt op dit achttiende-eeuwsch terrein nog heel wat te werken, te schiften, te vergelijken, te toetsen. Laat ons hem dankbaar zijn, dat hij, nadrukkelijker dan de besten onder zijn voorgangers, aan het bestaan van dat terrein herinnerd heeft en er opnieuw den weg toe gebaand.

Febr. 1910.
CAREL SCHARTEN.

(Het vervolg in het volgend nummer.)

Buitenlandsch overzicht.

Het kiesrecht in Pruisen. - Redmond. 24 Maart.

Tijdens Bülow's ‘Block’-aera was het noodlottige woord gegeven, en nu moest het worden ingelost.

Bülow had de beide liberale partijen als bestanddeelen eener meerderheid tegen centrum en sociaal-democraten noodig gehad. Zij hadden zich laten vinden. Ook de links-liberalen, op de toezegging van een kiesrechthervorming in Pruisen.

Die hervorming is eene zaak van ingrijpend belang voor geheel Duitschland. De constitutie van het Rijk verzekert aan Pruisen het overwicht in den Bondsraad. Dat wilde tot dusver zeggen: aan een streng conservatieve macht. Maar hoe, als het oude Pruisen zelf verandert? Als de industrieel en modern geworden numerieke meerderheid ook meerderheid weet te worden in de Pruisische volksvertegenwoordiging, en daarmede invloed hebben zal op de stem die namens Pruisen in den Bondsraad zal worden uitgebracht? Men gevoelt, wat er voor het autoritair beginsel, dat het Duitsche Rijk geschapen en tot dusver beheerscht heeft, op het spel staat. De kazemat zal worden afgebroken, waarbinnen het zich altijd weer kon terugtrekken. Het Rijk zal dan eerst wezenlijk Rijk zijn, niet langer buitenwerk van Pruisen.

Wilde Bülow beslist dien kant uit? Hij had genoeg geest om het denkbeeld te vatten, genoeg lichtvaardigheid om er mede te spelen, genoeg handigheid om met dat spel de links-liberalen eenige jaren binnen zijn meerderheid te houden.

De kinderhand scheen zoo gauw gevuld! In stede van op vast beding, lieten zij zich winnen door vage belofte. Een paar decoratiën, een paar benoemingen, kruimpjes van den vollen disch, schenen op afbetaling te worden aanvaard! En de kiesrecht-hervorming? De regeering studeerde....

Lang kon zulk spel niet duren. Eindelijk moest in eene troonrede de indiening van een ontwerp worden aangekondigd. Hoe voorzichtig de woorden ook gekozen waren (‘organische Fortbildung’), voorzichtigheid moest juist in deze zaak de wijsheid bedriegen.

De conservatieven, wier machtspositie in Pruisen voor een steeds grooter deel enkel nog op het bestaande kiesrecht berust, konden door zulk een caoutchoucformule onmogelijk worden gerustgesteld. Wilde Bülow 't zij de openbare, 't zij de indirecte verkiezing, 't zij de indeeling der kiezers in gegoedheidsklassen, prijs geven? Alleen door de combinatie van die drie rekenen zij zich nog beveiligd. En dan nog alleen, indien ook de monstrueus geworden districts-indeeling bestendigd blijft, ontworpen in 1851, toen er nog geen groote steden waren en er geen volksverhuizing van het Oosten naar het Westen der monarchie had plaats gehad. ‘Organische Fortbildung’ kon ook aantasting van dàt, misschien hun grootste, privilegie beteekenen....

En, ter linkerzijde, waren de democratische elementen niet minder ontevreden. Zij lazen in de formule de afwijzing van hun eisch: Rijksdagskiesrecht voor Pruisen.

Van den dag der troonrede af bestond eigenlijk het ‘Block’ niet meer. Het centrum, vol wraakgierigheid tegen een kanselier die het gewaagd had den Rijksdag te ontbinden tegen hun partij en de sociaal-democraten, en hen daarmede, in dat gezelschap, buiten den begenadigden kring der ‘Gesinnungstüchtigkeit’ te sluiten, wist dat het, voor een poging om Bülow ten val te brengen, van nu af de conservatieven ‘thuis’ vinden zou. Een coalitie Bebel-Bassermann alleen zou de manoeuvre hebben kunnen verhinderen, maar zulk een verbond behoort in Duitschland nog voor lange jaren tot de onmogelijkheden.

Bülow viel o m , maar niet o p de kiesrechtkwestie. Men vertrouwde hem het uitwerken der ‘organische Fortbildung’ niet toe, maar formeel was daarvan met geen woord melding gemaakt. In

een parlementair geregeerd land zou zulk een eigenaardige toestand, als sedert Bülow's val bestond, niet voor kunnen komen. Daar zou, met de vorming eener anti-kiesrechtsherzieningsmeerderheid, het kiesrechtontwerp zelf van de baan zijn geweest, wat dan ook een vorige troonrede daaromtrent mocht hebben ingehouden. In Duitschland was zulk een eenvoudige oplossing niet mogelijk. Daar heet eene regeering te bestaan buiten en boven de partijen, en eene troonrede wordt er voorgesteld als persoonlijke meeningsuiting van den monarch. Het 'Königswort', eenmaal gegeven, moest worden gestand gedaan, hoe dan ook. Zoo heeft men het merkwaardige schouwspel beleefd, dat eene herziening, die maar niet opschieten wou zoolang de man aan het bewind was die er zijn naam aan had zullen geven, vliegensvlug is afgedaan zoodra die man was verwijderd.

De fictie, dat er inderdaad eene regeering bestaat van den wil der partijen onafhankelijk, is echter na de jongste gebeurtenissen moeilijker op te houden dan ooit. De nieuwe kanselier dient een ontwerp in dat de directe verkiezing invoert en voor het overige al het verouderde nagenoeg ongewijzigd handhaaft. Hij houdt bij die gelegenheid eene rede waarin hij zeer weinig zegt tot aanbeveling van zijn eigen ontwerp, en zeer veel tegen de parlementaire regeering. Evenwel laat hij door de parlementaire meerderheid zijn geheele ontwerp ter zijde stellen en door een ander vervangen, waarbij, in plaats van de openbare directe, de geheime getrapte verkiezing ingevoerd wordt, geheim alleen, voor zoover het de eerste aanwijzing van kiezers betreft. Het maatschappelijk overwicht der jonkers in de dorpen beoosten de Elbe is zoo groot, dat, bij de openbare stemming in tweeden termijn, bijna nimmer in t w e e van de drie gegoedheidsklassen eene meerderheid van kiezers den voorzittenden landheer zal durven trotseeren. Het behoud der getrapte verkiezing is hun dus meer waard, dan het behoud der openbaarheid ook van de eerste kiezersaanwijzing.

Het *sans-gêne* waarmede de meerderheid de van de regeeringstafel verkondigde uitlegging van het 'Königswort' door een andere verving, zal in de toekomst blijken een onherstelbaren slag te hebben toegebracht aan het leerstuk, dat in Pruisen de koning oppermachtig is, en de rechtsche partijen geen hooger eerzucht hebben dan hem te steunen en te dienen.

Bethmann-Hollweg trachtte zijn aftocht te dekken door een, na zijn uitdagende intreerede, allerjammerlijkste speech. Als een Duitsch Rijkskanselier in de verlegenheid is, pleegt hij naar links te hakken. Uit zijn uit den pruikentijd afkomstige kanselarijtaal in kombuishollandsch overgebracht, hield zijn slotwoord weinig anders in dan (tot de links-liberalen en socicaal-democraten): ‘jullie hebben maar lekkertjes je Rijksdagkiesrecht niet.’ Of hij zelf door de rechterzijde te pronk was gezet als een schooljongen door wiens thema een streep is gehaald, scheen minder ter zake te dienen.

De Pruisen zijn aan strenge tucht gewend en zullen geen kwajongensstreken uithalen. Maar vergeten zullen zij het gebeurde niet gauw. Zij voelen zich beleedigd zooals zij zich beleedigd hebben gevoeld, toen na 1813 de belofte tot grondwetgeving werd geschonden.

De heerschappij der landheerenkaste in Pruisen is kunstmatig geworden. Zij hangt aan eenige kieswetsartikelen. De kwestie der herschepping van Pruisen tot een modernen staat, en daarmede de eigenlijke schepping eener Duitsche eenheid (die immers op den duur onmogelijk binnen de in 1871 bereikte grenzen beperkt kan blijven, maar doorwerken gaat ook buiten de sfeer van defensie en invoerrechten), hangt af van de politiseering eener tot dusver in de behartiging van economische belangen opgegane bevolking. Het nijvere Westen domineert in getal, in verstand, in rijkdom; het zal het eerlang ook in 's lands raadzaal doen. De luitenant en tien man van den heer von Oldenburg zullen den wassenden stroom niet stuiten.

Maar vooreerst nog jaren geduld. De arbeider en de bourgeois, die alleen te zamen kunnen overwinnen, hebben den bond nog niet gesloten. Zij letten nog op niets zoo angstvallig als op het ‘getrennt marschiren’. Maar, als zij zich bewust worden in dezelfde richting te zijn gegaan, komt ook nog de tijd wel voor het ‘vereint schlagen’.

Wat zal Redmond doen? Hij ziet er voordeel in, er zoo lang mogelijk naar te laten raden.

Hij kan het kabinet iederen dag laten vallen. Maar zal hij met Balfour beter condities kunnen maken voor Ierland dan met Asquith? Hij kan het zelf niet gelooven.

De Iersche hulp is voor de liberale zaak in Engeland een

kracht en een zwakheid tegelijk. De Ieren weten dat zij voor de vervulling hunner particuliere wenschen bij de unionisten niet terecht kunnen. Zij hebben dus een natuurlijke neiging, het overwicht te bezorgen aan de liberale partij. Op voorwaarden, wel te verstaan. In haar nood pleegt dan de liberale partij op die voorwaarden in te gaan, maar als het op het voldoen der rekening aankomt, zijn er altijd elementen in de partij zelve die òf in het geheel niet, òf slechts de helft van den weg, meegaan.

Redmond weet dit en tracht, nu de omstandigheden hem tijdelijk zoo gunstig zijn als misschien in jaren niet weer, er uit te knijpen wat hij kan. Maar wie waarborgt hem, dat ook de stelligste beloften der regeering bindend zullen zijn voor ieder partijganger tot den laatsten man? Een handvol leden kan in dit parlement de schaal doen overslaan, ook tegen de Ieren.

Niemand is met het resultaat der jongste verkiezingen tevreden. De volgende staan licht spoedig voor de deur.

Het wordt den Engelschen wel zwaar bezocht wat zij in Ierland misdreven hebben. De belangrijkste binnenlandsche kwestie die zich na 1832 heeft voorgedaan, wordt vertroebeld, bedorven en in haar oplossing vertraagd door de ‘damn'd Irish tricks’.

C.

Parlementaire kroniek.

28 Maart 1910.

De politieke meerderheid onzer Tweede Kamer heeft kans gezien een groote politieke fout te begaan, een fout te grooter omdat zij de billijkheid daarbij niet aan haar zijde had. Niets maakt een minderheid sympathieker dan wanneer zij omkranst wordt met het aureool van een onrechtvaardig bejegende. Voor niets heeft omgekeerd een parlementaire meerderheid, vooral als zij groot is, zoozeer te waken als voor onnoodig machtsmisbruik. Wee de meerderheid, die in het gebruik van haar stemgeweld een wellust vindt! Dat zij een wet doordrijft tegen den zin der minderheid, dat zij een minister handhaaft of doet vallen ondanks het verzet dier zelfde meerderheid, het is bijna vanzelf sprekend, maar dat zij een debat smoort en bij partijstemming de oppositie het woord afsnijdt zonder dat daarvoor een allernoodzakelijkste drang bestaat, het is een daad, waarvan geldt het eens aan Napoleon III toegevoegde wegens zijn werkeloosheid in den Oostenrijksch-Pruisischen oorlog: C'est pire qu'un crime, c'est une faute.

Drie volle dagen was er gedebatteerd over de sociale verzekering; niet over eenig wetsvoorstel, neen, er was zelfs nog geen wetsontwerp aan den horizon; maar over de beginselen en het beleid van den minister Talma. Het debat, bedoeld als verlengstuk aan de December-discussiën over de staatsbegrooting, was dus zuiver academisch, al was het daarom niet onbelangrijk en al bevatte het tal van opmerkingen, waarmee een minister, die de reuzentaak op de schouders heeft om de sociale verzekering in haar geheelen omvang te regelen, zijn voordeel zal kunnen doen. Men kon terecht de vraag stellen, of er voor de Kamer reden was, midden in het jaar, zonder nadere aanleiding, algemeene beschouwingen

te gaan houden over dit allergewichtigste sociale vraagstuk, en tot het antwoord komen, dat de Kamer haar tijd waarlijk beter zou kunnen benutten. Maar eenmaal de discussie geopend, ging het niet aan den sprekers, die den minister waren voorafgegaan, het wederwoord te weigeren. Toch is dit geschied en dit feit heeft, het prestige van de meerderheid der Kamer en dat van den president schadende, de minderheid met bitterheid vervuld.

Het feit zou in den lande minder zijn opgelet, en als zoovele voorgaande gebeurtenissen in het politieke leven geen enkel spoor hebben nagelaten, ware het niet, dat de sociaal-democraten, onder leiding van den heer Schaper, als weerwraak het wapen der obstructie waren gaan tewerkstellen om de meerderheid voor haar snoodheid te straffen. Aan deze reflex-beweging dankt het feit zijne grootere beteekenis. De minister Talma had de verschillende sprekers beantwoord, dat er repliek zou volgen wist een ieder, ja zelfs had de heer Borgesius den minister bij interruptie toegevoegd, dat hij hem bij zijn repliek nader zou te woord staan. De vergadering was na 's ministers rede geëindigd; het is begrijpelijk, dat *toen* op de vraag van den president, wie nog het woord verlangde, geen antwoord kwam. Wie de Kamer kent weet, dat de stilte op een dergelijk presidiaal verzoek somtijds het welsprekendste bewijs is, dat men den volgenden dag met verschen moed ten strijde zal trekken, na zich eerst 's avonds van een behoorlijke dosis van die eigenschap te hebben voorzien. Zoo ook hier. De president had wel de vergadering en tevens de beraadslaging over het onderwerp gesloten, doch den volgenden ochtend deed de heer Borgesius het voorstel tot heropening der discussie. Van een weigering had men ter linkerzijde geen ‘blasse Ahnung’. Toch kwam zij, eerst van den president der Kamer, daarna van de verschillende leiders der meerderheids-coalitie. De rechterzijde vond het genoeg. De heeren Lohman, Van de Velde en Nolens kwamen, ieder met verschillende argumenten, betoogen, dat het nu uit moest zijn. Hevige opwinding links; de heer Borgesius bezwoer de Kamer toch toe te laten, dat hij de persoonlijke bestrijding, die hij van den minister had ondervonden, beantwoordde. De heer Schaper smeekte de meerderheid hem toch nog het woord te verleenen; zijn smeekbede deed zelfs den heer De Stuers uitroepen, dat een meerderheid de minderheid niet moet laten smeken om nog het woord te laten voeren. Te

vergeefs: het was besloten in den raad der meerderheids-goden; bij zuivere partij-stemming, behalve dat de heer De Stuers de daad bij het woord voegde, werd het voorstel-Borgesius verworpen.

Men heeft de schuld van dezen loop van zaken toegeschreven aan den heer Lohman, en inderdaad, de *formeele* argumenten tegen de heropening der discussie zijn het eerst door hem gebruikt en liggen geheel binnen het kader van zijn wenschen omtrent de werkwijze der Kamer. Het veranderde reglement van orde, des heeren Lohman's werk, heeft inderdaad de bepaling, dat bij algemeene beschouwingen over hoofdstukken der Staatsbegrooting slechts met toestemming der Kamer voor de tweede maal het woord wordt gevoerd. Maar toen de heer Lohman dit als argument tegen de heropening der discussie deed gelden, vergat hij tweeerlei: vooreerst, dat feitelijk bij de December-discussiën dit artikel een doode letter was geweest, in zooverre als nooit stemming gevraagd was over een verzoek tot repliek; in de tweede plaats, dat, zoodra ernstig blijkt van den wensch van een belangrijk deel der Kamer om op een ministeriëele rede te antwoorden, en dat nog wel op een oogenblik dat de Kamer tijd te over heeft, het onredelijk is, zich vast te klampen aan de letter van een nog niet toegepast reglement.

Intusschen, de fout was begaan, en obstructie was het gevolg. De heer Schaper vroeg bij alle volgende werkzaamheden, krachtens zijn reglementair, ja grondwettig recht, hoofdelijke stemming, zelfs over de meest onbeduidende voorstellen. Noch de woede van de rechterzijde, noch het gemoedelijke woord van den heer Drucker, die hem, na een paar proeven, verzocht met dit machtsmiddel op te houden, konden hem er van terug brengen. Een niet te rechtvaardige taktiek, ook een onverklaarbare?

Voor een herhaling van dergelijke scènes, die aan de waardigheid van het parlement afbreuk doen, moge de voorzitter der Kamer haar behoeden. De heer Van Bylandt had het in de hand gehad, toen vinnig gestreden werd om het recht van repliek, het ‘erlösende Wort’ te spreken. Hij had, den toestand overziende, moeten begrijpen, dat de politieke minderheid eerder te veel dan te weinig consideratie verdient. Hij had van zijn onpartijdigen zetel den sprekers der linkerzijde moeten vragen of zij ieder hun repliek tot, zeg een kwartier uurs, wilden beperken en, bij toestem-

mende beantwoording, de Kamer moeten voorstellen met die beperking de beraadslaging te heropenen. Hij was op dien roerigen Maart-ochtend zich zelf niet. Moge hij geleerd hebben voor de toekomst!

En thans de discussiën over de sociale verzekering zelven. Zij zijn in zooverre niet vergeefs gehouden als zij kostbaar materiaal leveren voor de toekomst, als zij sommige politieke partijen op het stuk der verzekerings-zorg nader tot elkander hebben gebracht en de regeering een prikkel hebben gegeven spoed te betrachten. De minister Talma miste een vast, weldoordacht plan. Hij heeft thans, ook van bevriende zijde, gehoord dat de conceptie daarvan zoo spoedig mogelijk moet plaats hebben, willen de vruchten vallen binnen deze zittingsperiode der Kamer.

Spoed en systeem, ziedaar de beide eischen die den minister gesteld zijn in verschillende voortreffelijke redevoeringen. Het was de alpha en de omega van hetgeen de heeren Schaper, Tydeman, Treub, Borgesius van links, de heeren Nolens en De Visser van rechts deden hooren. Inderdaad, wie zich tot regeling van de verschillende takken der sociale verzekering geroepen ziet en niet weet hoe hij alles zal samenvatten tot één harmonisch geheel, hij is een verloren man. Daar is de ongevallenwet, die op verbetering en uitbreiding wacht; daar zijn de ziekteverzekering, de invaliditeitsverzekering en de ouderdomsverzorging, die nog altijd op regeling wachten. Wilt ge het stelsel van centralisatie, dat de ongevallenwet met een rijksverzekeringbank, die tegelijk verzekeraar en administratieve controleur is, handhaven? Maar wat voor stelsel denkt ge u dan bij de ziekteverzekering, waarbij decentralisatie een eerste eisch is? Hoe zal de verhouding zijn tusschen uw aanstaande - als men die ten minste uit uw hand ooit mag verwachten - invaliditeitsverzekering, en de ouderdomsverzorging eenerzijds, de ziekteverzekering anderzijds? Welke maatregelen denkt ge te nemen, die den ouden van dagen hulp zullen bieden, zoolang uw ouderdomsverzekering nog niet kan werken, omdat de arbeiders, die bij de invoering daarvan boven een zekeren leeftijd zijn, daarmee niet zijn te bereiken? Zult ge die overgangsperiode vullen met een regeling naar den trant van het Engelsche of naar dien van het Deensche stelsel? Komt het niet bij u op een geheel plan te ontwerpen, waarbij de arbeider voor alle verzekeringen te zamen, zij mogen ongevallen-, ziekte-,

invaliditeits- of ouderdomsverzekering heeten, één totaal-premie betaalt, doch zóó dat de minimum-loonen van elke bijdrage zijn vrijgesteld en bij de andere loonen, in tegenstelling met het in dit opzicht zoo verkeerde Duitsche stelsel, een zekere progressie kan plaats hebben, die te bereiken is door een vasten aftrek op al die loonen toe te passen en naar het overige bedrag de premie te heffen? Wat tobt ge thans met de telkens kleine wijzigingsontwerpjes van de ongevallenwet, in plaats van eindelijk te komen met een afdoende herziening en tegelijkertijd de uitbreiding voor landbouw en visscherij? Weet ge wel dat ook, ja vooral in het politieke leven, het 'hora ruit' menigen bewindsman te laat is voor den geest gekomen en dat de verkiezingen van 1913 voor de deur staan voor ge er goed en wel aan denkt? Daarom, minister, aldus de heer Nolens:

> 'Noch ist es Tag, es rühre sich der Mann,
> Bald Kommt die Nacht,
> Wo Niemand schaffen kann.'

Dit alles moet den heer Talma niet juist als hemelsche muziek in de ooren hebben geklonken. Maar daarbij bleef het niet. Men verweet den minister zijn gebrek aan vastheid door hem zijn verschillende, en niet altijd eensluidende, mededeelingen en denkbeelden voor te houden van vóor en na zijn ministerschap. Waar blijft *gij* nu - aldus vooral de heeren Schaper, Treub en Borgesius - gij die verwijten genoeg hadt voor uw ambtsvoorganger omdat hij de invaliditeitsverzorging losmaakte van die van den ouderdom? *Uw* invaliditeits-ontwerp ligt nog in de verre, verre toekomst; gij meent immers niet, dat het ministerieele leven, dat waarschijnlijk voor u en uw ambtgenooten reeds langer zal zijn dan het normale, gerekend mag worden nog na de volgende verkiezingen voort te duren? Gij hebt den wil, gij hebt een sterke politieke macht, waar zijn uw plannen, waar blijven uw daden?

De minister heeft, behalve zijn belangrijke beschouwingen over de risico-overdracht en het decentralisatie-vraagstuk bij de ongevallenwet, eigenlijk van zijn plannen niets losgelaten dan dat hij hoopt, dat het ontwerp-invaliditeits- en ouderdomsverzekering nog in dit zittingsjaar zijn departement zal kunnen verlaten. Hoe hij zich de organisatie denkt van de verschillende takken van verzekering in onderlingen samenhang, het bleef een gesloten boek.

Wel bleek hij doordrongen van de door den heer Treub uitgesproken stelling, dat men dergelijken samenhang voor zich zelf moet hebben gevonden, alvorens concrete wetsvoorstellen te gaan redigeeren, maar of, en zoo ja in welke richting de conceptie in het ministerieele brein gevorderd was, kwam de Kamer niet te weten. Wie de redevoering van den minister aandachtig overleest, zal eerst goed beseffen, hoezeer de sprekers recht hadden op een woord van repliek.

* * *

Een van de verschijnselen die de Kamer de laatste jaren te zien geeft, is de groote onverschilligheid omtrent het rechtswezen. Dat ook dit raakt een *sociaal* vraagstuk, dat bij een goede rechtsbedeeling de hoogste belangen van het geheele volk zijn gebaat, men schijnt het niet meer te beseffen. De dagen, dat juridische vraagstukken diepe en langdurige discussiën te voorschijn riepen, ‘sind längst vorüber’. Thans ging het om de vraag, of men het aantal raadsheeren, waarmee de Gerechtshoven in strafzaken recht spreken, naar het voorstel der regeering zou terugbrengen tot drie in plaats van zes. Een wijziging, waartegen buiten de Kamer in de rechtsgeleerde wereld verscheidene bezwaren waren gehoord. En toch, in ons Lagerhuis was de discussie in een middag afgeloopen. Een poging om het aantal raadsheeren te veranderen werd niet eens beproefd, zeker als men was, dat zij door de regeering met een ‘non-possumus’ zou worden bejegend. Alleen beproefde de heer Limburg door een amendement het beginsel in de wet te brengen, dat een eenmaal vrijgesproken beklaagde niet meer in hooger beroep zou kunnen worden veroordeeld dan met eenparigheid van stemmen. Dit amendement werd met een meerderheid van vijf stemmen verworpen, terwijl 41 leden der Kamer bij de stemming ontbraken.

De verbetering van de tractementen der leden van de rechterlijke macht werd vrijwel zonder discussie aangenomen, nadat de minister Heemskerk, die, bij afwezigheid wegens ziekte van den heer Nelissen, de rechterlijke ontwerpen verdedigde, zich met een reeks amendementen van de heeren Limburg en Regout had vereenigd.

Voordat de Kamer haar paaschvacantie nam, deed zij naast

eenige kleine wetsontwerpen, ook nog af de interpellatie van den heer Ter Laan omtrent de schooltoestanden in sommige plaatsen, o.a. in het Geldersche Putten, die, bijna een jaar oud, steeds verschoven was wegens gebrek aan tijd. De heer Ter Laan zette aan de hand van talrijke gegevens uiteen, hoe in de door hem genoemde dorpen, vooral in Putten, de openbare school met medewerking van het gemeentebestuur werd gehinderd en in discrediet gebracht; hoe het wettelijk aantal onderwijzers geruimen tijd ontbrak, hoe een openbare school te goedkoop werd verhuurd aan het bijzonder onderwijs, hoe die verhuring plaats had terwijl er nog bijna twee honderd leerlingen waren, hoe de geest der kinderen van het bijzonder christelijk onderwijs opgezweept was tegen de openbare school, zóó zelfs dat schimp en spot in versmaat de openbare school werd toegeslingerd. Waarlijk, indien men deze toestanden hoort beschrijven, begrijpt men plotseling, dat men leeft onder christelijk régime. Het antwoord dat de interpellant van den minister Heemskerk ontving, was voor hem allerminst bevredigend. Liefde voor de openbare school bleek uit dat antwoord allerminst; de interpellant zal die ook niet verwacht hebben. Doch eerbied voor den geest der Grondwet, die het openbaar onderwijs stempelt tot een voorwerp van de *aanhoudende* zorg der regeering, mocht men althans van den bewindsman die het oppertoezicht heeft over het onderwijs in Nederland verwachten, en dien eerbied miste men in 's ministers antwoord. Hij bepaalde er zich toe te verklaren, dat er niets geschied was wat streed met de letter van de wet. Hoe veel kan men nog misdoen zonder die letter te schenden! De heer Ter Laan voelde dit; hij plaatste de Kamer voor een motie, waarin het verhuren van een openbaar schoolgebouw dat nog in gebruik is voor den openbaren dienst werd afgekeurd. Zij werd verworpen bij zuivere partijstemming.

De Kamer heeft een lange vacantie genomen, zij keert vóór de de Meimand niet terug. Er staat ook weinig voor haar te vuur.

Wel zullen gedurende het Paaschrecès haar rapporteurs-commissiën hebben te werken en daaronder sommige, zooals de de commissie voor het ontwerp-gemeentefinanciën, vrij hard.

Bibliographie.

Aangename uren. Leesboek voor Gymnasia, Hoogere Burgerschoolen, Kweek- en Normaalscholen, door F.J. Heeris en W. Toose. II. Vierde druk. Amsterdam, A. Versluys. 1910.

Men zou geneigd zijn te vragen, of er voor onze hoogere burgerscholen en gymnasien niet al leesboeken genoeg zijn, of de boeken van Leopold, Van Moerkerken, Matthes en Leendertz, Honigh en Vos, of de twee deelen van *Taalbloei* door Poelhekke, nog geen leesstof genoeg bevatten om onze min of meer leesgrage jeugd mee bezig te houden. Maar wanneer men die vraag doen mocht met het oog op Heeris' en Toose's *Aangename uren*, dan zou de uitgever, tot eenig antwoord, u wijzen op het 'vierde druk' en u daarmeê den mond snoeren. Ook dit leesboek heeft dus zijn weg gevonden, en op de scholen waar men de vorige drukken gebruikte, zal, tenzij nieuwe heeren er nieuwe wetten mochten komen maken, ook deze nieuwe druk wel een gastvrije ontvangst genieten. Een vergelijking van de verschillende hierboven genoemde boeken onderling zou misschien van nut, maar misschien ook niet zonder gevaar zijn. Tien tegen één dat een beschouwing over de vooren over de nadeelen van deze zes bloemlezingen een of ander leeraar op het denkbeeld zou brengen een zevende samen te stellen, die dan als het volmaakte leesboek zou moeten dienst doen. Ik zou de verantwoordelijkheid voor een dergelijk bedrijf niet gaarne op mij nemen. Daarom bepaal ik er mij toe bij de aankondiging van deze *Aangename uren* enkele opmerkingen te maken, om daarna het boek zijn eervolle loopbaan te laten vervolgen.

Wat mij in deze gelijk in enkele andere bloemlezingen treft, is het gemis van methode in de volgorde en de rangschikking der verschillende stukken. Waar men aan jongens en meisjes in hun met leerstof overladen leertijd al zoo weinig kennis kan bijbrengen van de nieuwere (19e en 20e eeuwsche) Nederlandsche letterkunde, daar is het zaak althans geen verwarring in hunne hoofden te stichten door een zoo met alle chronologie spottende volgorde als hier. Ising en Marie Boddaert fungeeren als Nos. 1 en 2, Adriaan van Oordt is No. 40, Bilderdijk No. 60, Geel No. 70, terwijl G.H. Priem de reeks sluit; daartusschen bewegen zich in bonte

wanorde verschillende generatiën. Een gelegenheidsvers als ‘Gelukwensch aan ons nieuw Prinsesje’ hoort niet in een bundel als deze; de vervaardigster van dit vers zal zichzelve wel niet den naam van dichteres geven, maar het zal den jongens en meisjes, die het stuk lezen of van buiten leeren, niet kwalijk te nemen zijn, wanneer zij haar voortaan zoo goed als Hélène Lapidoth tot de Nederlandsche dichteressen rekenen. Zij staat immers in hun leesboek! Of het wenschelijk is, onze burgerscholieren te onthalen op rederijkersverzen als ‘Bach in Dresden’ van De Bull en ‘Het klooster op den St. Bernard’ van Ter Haar, waag ik te betwijfelen. Een volgende druk, die niet uit kan blijven, moge deze gedichten vervangen door een stuk proza van Van Schendel en een niet te moeilijk vers van Boutens. Waar men 't voor het kiezen heeft, kieze men het beste.

v.H.

Holland-Express. Maandschrift voor Kunst, Kultuur en Verkeer. Onder redaktie van G. van Hulzen. Rotterdam. 3e Jaargang Nos. 1-3.

Uithuizig of hokvast - wat zijn wij, Nederlanders, nu eigenlijk? En welke van die twee eigenschappen verdienen in ons aangemoedigd en aangekweekt te worden? Er zou in de Pro en Contrapublicatiën een brochure over te maken zijn. Misschien is het een quaestie van temperament, misschien, en eerder nog, eene van jaargetijden. Ik ken er althans, die 's winters, als de huiselijkste, meest hokvaste individuen, den tijd slijten met werken en lezen en verkeer binnenshuis, en die in dat seizoen hun stad, laat staan hun land, niet uit te krijgen zijn, maar bij wie, zoodra de lente nadert, de voorjaarsonrust zich openbaart in het maken van reisplannen, het een voor, het ander na, naar alle windstreken. Wel krimpt dikwijls ten slotte het grootsche reisplan onder allerlei, vaak financieele, overwegingen tot een eenvoudig uitstapje in, - maar *cela n'empêche pas le sentiment*, een gevoel dat hetzelfde is als voor zestig jaar door de Génestet onder woorden werd gebracht, toen hij in het gedicht ‘Reizen’ sprak van ‘de droomen van (zijn) jeugd en van (zijn) lange nacht’ en van het ‘zielsverlangen dat (hem) langzaam deed verteren’. Wel bestonden in dien tijd de Baedekers al - de eerste uitgaaf van het ‘Handbuch für Reisenden durch Deutschland und den Österreichischen Staat’ is van 1842 en de eerste van ‘Die Schweiz’ van 1844 - maar de verleiding van zulke handboeken uitgaande, hoe groot zij ook wezen moge, is niet zóó onwederstaanbaar als die welke, dank zij de verbeterde, haast volmaakte, photografie, ons besluipt in den vorm van geïllustreerde land- en reisbeschrijvingen. Zoo nu weer *Holland*-

Express. Reeds twee vorige jaargangen hadden de voorjaarsonrust gevoed en den reislust aangevuurd. Maar nu heeft G. van Hulzen de redaktie aanvaard; en al laat hij zich nog niet veel over zijn plannen uit, dat hij zint op uitbreiding en wel ‘naar alle zijden’ zegt hij heel duidelijk. ‘Kunst, Kultuur en Verkeer’ wil hij in zijn blad ‘een drie-eenheid’ doen vormen, ‘van interesse’ - interesse! is dat een proefje van de taal, waarin *Holland-Express* zal geschreven worden? - ‘voor den modernen mensch’. Kunst, Kultuur en Verkeer - als hier maar niet blijkt: ‘qui trop embrasse... manque le train’; wat voor de lezers van het blad, de aanstaande reizigers, al een heel slecht voorbeeld zou zijn!

Het doel van *Holland-Express* blijve, gelijk Pieter Koomen in de 2de aflevering het uitdrukt: haren lezers h e t r e i z e n t e l e e r e n, het reizen in eigen land en daarbuiten. Lokten in de eerste aflevering de mooie photo's van de Riviera (die in de derde aflevering zijn minder mooi) naar het Zuiden, wat wij in de laatste aflevering van Steenwijk te zien krijgen is niet minder bekoorlijk.

In afwachting van hetgeen de nieuwe redacteur ons nog verder geven zal, zij hem de berggroet ‘Glück auf!’ toegeroepen.

v.H.

De opvoedkundige waarde van het spel door Th. van Daatselaar, leeraar in de gymnastiek aan het Stedelijk Gymnasium te Utrecht. Utrecht, A. Oosthoek. 1910.

De ‘Christelijke en Maatschappelijke deugden’ waartoe de school moet opleiden, kunnen niet alle gekweekt worden binnen de wanden van het schoolgebouw. Er zijn er onder, waarvoor men de vrije lucht, de open speelplaats, het grootere speelterrein noodig heeft. Men is in later tijd eerst ten volle gaan beseffen, welke opvoedkundige waarde er ligt in het spel, en hoe noodig het dus is, den tijd voor spel en verpoozing den leerlingen niet te karig toe te meten: niet te vragen of het ‘vrije kwartiertje’ soms niet behoort te worden afgeschaft (gelijk onlangs in Amsterdam door Burgemeester en Wethouders moet gevraagd zijn), maar veeleer dat kwartiertje tot een half uur of langer uit te breiden. Het onderwijs zal er niet onder lijden. Want het spel, mits goed gekozen en goed geleid, is van onschatbare waarde voor lichaam en geest beide van het kind.

Het kind, het jongere zoowel als het oudere, heeft behoefte aan spelen; geeft men het daartoe de gelegenheid niet, stelt men het niet in staat, zijn levenslust den toom te vieren, leert men het niet spelen, dan wordt het de rustverstoorder, de straatbengel, dien wij maar al te goed kennen. ‘'t Kind wil heerschen, zijn macht toonen en vergrooten. In het bijzonder treft men dit soort wils-

oefeningen aan in de vlegeljaren, waar soms de zucht tot verstoren tot openlijke rebellie leidt.... Hier kan de opvoeder door een juiste keuze van spelen den steigerenden en trappelenden wil weder kalmeeren en in 't rechte spoor houden', zegt de heer Daatselaar, die door een ervaring van jaren, de opvoedkundige waarde van het spel heeft leeren kennen, en daarvan in dit geschrift getuigt. Hoe het te veel aan kracht, dat ieder gezond kind heeft, als gunstigste voorwaarde voor het tot stand komen van het spel kan worden gebruikt, tot inspanning zoowel als tot uitspanning in spelen van allerlei aard: in nabootsingsspelen, werpspelen, kampspelen; hoe de beste eigenschappen van den kleinen en grooten mensch er in worden gekweekt en ontwikkeld: de wilskracht, de zedelijke en de lichamelijke moed; hoe het spel opwekt tot zelfwerkzaamheid en initiatief, tot aanpakken, tot zelfbeheersching, betoogt de schrijver uitvoerig en met overtuiging.

Dit zijn geen nieuwe denkbeelden, maar het zijn waarheden, waarvan het toch telkens weer blijkt dat zij nog niet genoeg zijn doorgedrongen tot de machthebbenden, de regeerders en de opvoeders. En daarom zal het goed zijn dat die allen dit boekje lezen.

V.H.

Die heilige Einfalt. **Novellen von Clara Viebig. Berlin, Egon Fleischel & Co.**

Een dorpsbrand in den zomer - zelfs uit dagbladbeschrijvingen heb ik er een levendiger indruk van gekregen dan Clara Viebig vermag te geven met de eerste bladzijden van dit boek. Hoeveel maakt onze Streuvels van zoo iets!... De Duitsche literatuur heeft talrijke dorpsgeschiedenissen, waarin veel meer stemming en dorpsatmosfeer is dan in *Ein einfältiges Herz*. En denkt men door dezen titel aan Flaubert's *Coeur Simple*, dan overziet men, bij de heugenis dier techniek, opeens wat hier ontbreekt. Toch schreef ook hier een vaste hand. Deze eerste vertelling toont onmiddellijk de twee eigenschappen van Clara Viebig: forschheid bij vrouwelijke liefheid of warmte. Die forschheid gaat in haar vertelwerk tot dramatische kracht. Deze doorgloeit het grootste gedeelte van dat vreeselijke brandstichtersverhaal, waarin de botte wreedheid wel nog ontzettender zou kunnen aandoen bij al het kleine, het gewone, het minieme van het boerendorpsleven. Doch meer dan van die ontzetting, is de schrijfster vervuld geweest van het tegendeel: van de sublieme goedheid in 'het eenvoudige hart', de voordochter, die naar de bedoeling van stiefmoeder en halfbroer had moeten verbranden en die toeijlt om beiden te troosten, wanneer zij als brandstichters worden weggevoerd.

Ook in *Die Primiz* is prachtige liefde. Wanneer moeder Thoma, na die verbijstering van de mis, door háár zoon bediend, wonderlijk, oneindig moe in den koestal komt en de koe 'Meibloem' toespreekt, die pas haar kalf heeft moeten missen, de koe, die wat liefkoozing nu verdient, dan denken wij aan een schoone intimiteit, als Segantini in een stal heeft weten te schilderen. De herhaling van het bezoek aan den stal treft ons minder: dat laatste gedeelte van de vertelling... is het niet te veel? had de forsche vertelster met beperking in dit verhaal niet meer bereikt, iets voornamers, een leedbesef van fijnere innigheid?...

Zeven vertellingen bevat de bundel van ruim 250 paginaas. In *Der Jan und der Jup* zijn bladzijden beschrijving, welke verre achterstaan bij wat Lemonnier in *Le Mâle* heeft gegeven, maar hoe krachtig, hoe schoon-dramatisch is deze novelle als vertelling! De laatste van de zeven brengt ons naar Berlijn, de voorlaatste - waarin dingen, die van Maupassant konden zijn - heeft veel stemming: men is daar werkelijk even buiten de wereldstad, in die trieste uitspanning aan de Havel, waar Pinksterregen den laatsten levensmoed vernietigt. *Brummelstein* vertelt van den Eiffel. Het liefdemotief stelt dit verhaal naast de eerste uit den bundel en ook hier is die liefde superieur, ook hier een buitengewoonheid van menschelijk gevoel, van liefdekracht, in een zeer gewoon menschje.

Clara Viebig is een Duitsche vrouw, die niet terugdeinst voor vertelmotieven en voor bijzonderheden, welke men gaarne als 'Fransch realisme' aanduidt; met de heldhaftige kracht van het gevoel in sommige harer figuren, komt zij tot iets, dat veelal voor 'romantisch' wordt gehouden; dat overigens ook te vinden is bij den 'vader van het Fransche realisme', Balzac.

Ook zij stoort zich aan de *ismen* niet: zij bekoort, zij boeit, zij ontroert.

J.D.M.

***Gedenkboek ter herinnering aan het vijftigjarig bestaan der Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur te Haarlem*. 1860-1910. Niet in den handel.**

De Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur viert haar 50-jarig bestaan. Zij herdenkt deze gebeurtenis door een uitgegebreide tentoonstelling te Haarlem te houden en door het uitgeven van een 'Gedenkboek', waarin de tegenwoordige voorzitter, Ernst H. Krelage, de werkzaamheden der vereeniging van hare oprichting af beschrijft.

Hoewel reeds in het begin der 19e eeuw verschillende pogingen werden gedaan om samensmelting van kleine plaatselijke vereeni-

gingen tot één groot centraal lichaam te verkrijgen, dat de belangen van alle bloembollenkweekers zou behartigen, kwam eerst in 1860, en wel voornamelijk door de ijverige bemoeiïngen van J.H. Krelage, die gedurende 40 jaren haar voorzitter zou zijn, de Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur tot stand.

De geschiedenis der vereeniging maakt ons in alle opzichten duidelijk, welke voordeelen zulk een samenwerking biedt in de talrijke gevaren en wisselvalligheden, waarmede het tuinbouwbedrijf te kampen heeft. Onder deze moeielijkheden noemen wij slechts de hooge waterstanden, die de bollenvelden met onderloopen bedreigen, het wild, waartegen herhaaldelijk op verandering der jachtwetten moest aangedrongen worden, en vooral de belemmerende bepalingen voor invoer in verschillende landen, die nu hier, dan daar, plotseling uitgevaardigd worden en die in staat zijn den handel gevoelige stooten toe te brengen. Alleen met vereende krachten heeft men deze bezwaren grootendeels kunnen overwinnen.

Zeer verdienstelijk heeft de vereeniging zich gemaakt door gedurende een aantal jaren een wetenschappelijk onderzoek over de ziekten der bolgewassen mogelijk te maken; niet minder door de eerste statistieken over het bloembollenbedrijf uit te geven en door het oprichten van een orgaan, waarin de belangen der handelaren besproken worden: ‘Het Weekblad voor Bloembollencultuur’.

De handel in bloembollen heeft zich in de laatste jaren sterk uitgebreid. De bij uitstek geschikte kweekgronden ontbreken in andere landen, zoodat voorloopig van concurrentie nog niet veel te vreezen is, en het is daarom te voorzien dat meer en meer grond voor deze producten in cultuur zal worden genomen. Dit alles heeft ten gevolge dat, wil deze cultuur een winstgevende blijven, de behoefte aan zoowel theoretisch als practisch goed onderlegde werkkrachten zich sterk doet gevoelen. Met voldoening kan de vereeniging dan ook constateeren dat, na langdurig aandringen, de regeering er toe zal overgaan in 1910 in het bloembollendistrict een tuinbouwwinterschool op te richten, speciaal met het oog op het onderwijs in de bollenteelt. Zij hoopt weldra ook een centralen proeftuin te kunnen verkrijgen.

Herhaalde malen heeft de vereeniging een tentoonstelling op touw gezet. Als zeer belangrijk zijn daaronder te noemen die van 1885 en de inzending op de Internationale Tuinbouwtentoonstelling te Berlijn, in 1909. Om haar jubileum met eere te vieren, heeft de commissie echter ingezien, dat men bolgewassen niet uitsluitend in gebouwen moet uitstallen, doch dat een daarbij aangesloten vollegrondstentoonstelling eerst op een volle waardeering mag hopen: immers daar ziet men de planten in de omgeving waarvoor ze gekweekt worden.

Wie dezer dagen het smaakvol aangelegde terrein, den Hertenkamp onder de het oude geboomte van den Haarlemmerhout, bezoekt, en daar behalve enkele vroege bloeiers de veelbelovende groene bolspruiten en bloemknoppen ziet, die kan eenigszins vermoeden welk een pracht daar binnen enkele weken onder 't jonge uitbottende groen ontvouwd zal zijn, een weelde van warme kleuren en geuren, waarover men zich altijd weer verwondert, dat zij in onze kille atmosfeer mogelijk is.

En gedenkboek èn tentoonstelling geven de volle bewijzen van de kracht en den bloei der vereeniging.

JOH. WESTERDIJK.

Louis Bouwmeester. 50 *Jaren Tooneel*. Met 40 portretten. Een overzicht bijeengebracht door J.H. van der Hoeven. Uitgegeven door 'Het Tooneel te Amsterdam.' 1910.

(De titel is nog wat langer dan ik hierboven schreef.) Monographieën over tooneelspelers kunnen zeer belangrijk zijn; maar voor het nageslacht zijn vaak de portretten van tooneelspelers in hunne verschillende rollen van niet minder beteekenis, vooral wanneer het een kunstenaar geldt, die de personen welke hij had voor te stellen zóó scherp wist te typeeren, ook uiterlijk, als Louis Bouwmeester. Van de veertig, meestal bijzonder goed geslaagde, portretten, waarmee dit boek is versierd, zeggen de meeste meer dan bladzijden vol beschrijving en karakteriseering; en door deze portretten is 'Louis Bouwmeester. 50 Jaren Tooneel' van blijvende waarde. Niet door den tekst. 'Het 'overzicht' toch dat hier heet gegeven te zijn is - om het al meer en meer veldwinnend, maar afschuwelijk germanisme te gebruiken, dat ik hier, onder protest, neerschrijf - al zeer weinig 'overzichtelijk'. Ik zet het dengene, die uit Bouwmeester's vijftigjarige tooneelloopbaan een bepaald feit of een datum wenscht te weten, in deze zonder methode en zonder critiek bijeengebrachte beschouwingen en getuigenissen van allerlei menschen den weg te vinden. Zelfs geen register van de door Bouwmeester gespeelde en in dit boek genoemde stukken komt hier te hulp.

Is deze uitgaaf daarom als boek mislukt, als verzameling portretten van een groot kunstenaar in zijn verschillende rollen heeft zij een niet geringe waarde.

V.H.

Multatuli aan den koning (1860).

I.
Brussel 18 Januarij 1860.

SIRE!

Met den diepsten eerbied, doch tevens met al den ernst die gevorderd wordt tot het voorstaan eener goede zaak, waag ik het Uwe Majesteit te verzoeken een aandachtigen blik te

AAN DEN KONING.

slaan op de regelen die ik de vrijheid neem Uwer Majesteit aantebieden.

Mijn naam is *Eduard Douwes Dekker;* - ik was sedert 1838 ambtenaar in Oost-Indië, en heb voor omstreeks drie jaren mijn eervol ontslag gevraagd en bekomen, omdat ik mij niet kon vereenigen met de wijze waarop die gewesten worden bestuurd.

Verschooning vragende voor de stoutmoedigheid die mij noopt Uwe Majesteit te naderen zonder intermédiair van beambten, staatsdienaren, ministerien, en met voorbijgang alzoo van de vele hindernissen die meermalen de beste bedoelingen van den edelsten Koning in den weg staan, vlei ik mij met de hoop dat Uwe Majesteit mij die stoutmoedigheid zal vergeven niet alleen, - maar zelfs zich verwonderen over den langen tijd dien ik liet voorbijgaan, voor ik besloot over de duurste belangen van Nederland mij te wenden tot den *Koning van Nederland*.

Want nu ik eenmaal de pen heb opgevat tot het schrijven aan Uwe Majesteit, gevoel ik dat het beter ware geweest dit reeds vroeger te doen.

Ik zal in deze regelen spreken van mijzelf, doch Sire, het is niet *om den wille van mijzelf* dat ik schrijf; - het is om den wille van *regtvaardigheid* en *menschelijkheid*, om den wille van het *welbegrepen Staatsbelang*, van de *welvaart* en het *bestaan* der Nederlandsche bezittingen in *Oost-Indie*, waaraan het *bestaan en de welvaart van Nederland onafscheidelijk verbonden zijn*.

Ja, dáárom schrijf ik aan Uwe Majesteit! - Men heeft mij gezegd dat het mijn *pligt* was. Als Uwe Majesteit het mogt bevelen, ben ik bereid aantetoonen waar en wanneer door een getrouw veréerder van Uwe Majesteit, na het lezen

van eenige bladen die ik had gereed gemaakt voor den druk, werd uitgeroepen: '*dat moogt ge niet laten drukken voor de Koning daarvan weet; ik ben zeker dat Hij zeggen zou: het doet mij leed dat de schrijver zich niet eerst heeft gewend tot* MIJ... IK *zou hem regt gedaan hebben!*'

Sire, ik hoorde van den man die deze woorden sprak, en later van vele anderen die de eer hadden genoten Uwe Majesteit te naderen, dat Gij een edel hart bezit, en een onafhankelijken geest.

Dáárop reken ik! -

Dáárom waag ik het te schrijven zonder omwegen, zonder kunstige inkleeding, zonder vrees voor verstoordheid van Ministers...

Maar niet alleen uit de hoedanigheden die Uwe Majesteit bezielen, put ik den moed te schrijven hetgeen volgen zal.

Ook in mijzelf zou ik dien moed vinden, want Sire, reeds lang had ik de kracht alléén te staan tegenover velen. Ik heb mijn bestaan, het bestaan van vrouw en kinderen ten offer gebragt aan een principe; - ik heb armoede geleden en de schande gedragen die armoede met zich voert in eene maatschappij, waar veelal rijkdom geldt voor adel, -

Ik heb mijne vrouw hooren beschimpen over de domheid harer keuze, -

Ik heb mijne kinderen zien gebrek lijden, -

Ik heb de affektatie gedragen van Uwer Majesteits minister van Koloniën, die voorgaf medelijden met mij te hebben, waarschijnlijk omdat medelijden hem gemakkelijker viel dan regtvaardigheid, -

Dat alles heb ik geleden en gedragen, Sire, - en gebogen heb ik niet.

En nòg buig ik niet. En nòg meen ik Uwer Majesteit te moeten toeroepen: ik vraag van Uw *medelijden* niets.

Maar ik doe een beroep op Uwe *regtvaardigheid*. Ik zal spreken tot Uwe Majesteit zooals het voegt aan iemand die het belang der zijnen vergat waar het zijn pligt gold...

Sire, deze zaak is alzoo niet van de kompetentie des ministers van Kolonien. -

Ik wend mij tot het koninklijk hart van Uwe Majesteit. Lang genoeg toch heb ik mij in mijn streven laten terughouden door de ziellooze maar lastige tegenwerking dergenen die geen begrip hebben van iets hoogers dan zóóveel traktement 's maands, of zóóveel bevordering in zóóveel tijds. Lang genoeg, ja, *te* lang heb ik mij laten belemmeren en verstrikken door de spinnewebben van de ministeriele kommiezerij.

Ja, *spinnewebben*, Sire, - want als spinrag verscheur ik de kunstmatige beletselen, waardoor de waarheid weêrhouden wordt doortedringen tot het oor des Konings.

Ja, kommiezerij, Sire, - want ik heb dat woord gebruikt in een gedrukt stuk, dat onder de aandacht moet gebragt zijn van Uwer Majesteits minister van Koloniën, en die minister schijnt genoegen te hebben genomen in die uitdrukking, - althans hij wil mij eene plaatsing geven in 's Lands dienst...

Sire, de nederlandsche bezittingen in Oost-Indië werden en worden schandelijk slecht geregeerd, -

Sire, Uwe staatsdienaren dragen daarvan de schuld, -

Sire, de gevolgen daarvan zullen eerlang wezen: *opstand*, *bloedige oorlogen* en het *ondergaan van de Nederlandsche souvereiniteit in die gewesten*.

Uwer Majesteits minister van Koloniën, en zoovele anderen die geene fouten of wandaden *mogen* erkennen, *omdat zij zelven daaraan schuldig zijn* en *daarvan voordeel trokken*, zullen beweren dat ik onwaarheid zeg.....

Over die bewering zal *Uwe Majesteit* regter wezen!

Uwe Majesteit zal te beslissen hebben wie geloofd moet worden, - de man die met gevaar van zijn leven, met opoffering van huisselijk geluk, met vrijwillig verlies van stand, inkomen, bestaan, zijn pligt deed, - of zij die *op schandelijke wijze misbruik maakten van het vertrouwen dat*

Uwe Majesteit in hen stelde; en die het onregt *moeten* loochenen dat hunne *veroordeeling* met zich voert.

Maar ook zonder die wraakbaarheid der getuigenissen van dezulken, en aannemende dat zij dezelfde aanspraken mogten maken op integriteit, als ik beweer te bezitten, - zelfs dàn vrees ik de vierschaar niet, want ik ben in staat te bewijzen wat ik zeg.

Doch niet in dit schrijven geloof ik dat te moeten doen. Ik wensch vóóraf te weten of Uwe Majesteit mij gelieft te hooren, en moet er in berusten door Haar te worden gehouden voor een lasteraar, tot op den oogenblik dat ik zal *bewezen* hebben *niet te lasteren*.

Ik lever dat bewijs in een werkje dat ik gereed maakte voor den druk, toen mij de opmerking werd meêgedeeld, dat ik vóóraf mij moest wenden tot Uwe Majesteit.

Ik had vergeten, - thans zie ik mijn onregt in, - een beroep te doen op den *Koning*, vóór ik een beroep deed op de *natie* of zelfs op de *publieke opinie van Europa*.

Want dát was mijn voornemen.

Dat ik evenwel in weêrwil van dat voorbijgaand verzuim, vervuld was van vertrouwen op Uwe Majesteit, blijkt uit het slot van dat boek, hetwelk, na aantooning van de vermoedelijke gevolgen van de wijze waarop nederlandsch Indie wordt geregeerd, aldus luidt:

'Maar dat alles zal niet geschieden, - want aan U draag ik mijn boek op, Willem den derde, Koning, Groothertog, Prins, - *meer* dan Prins, Groothertog en Koning: KEIZER van het prachtig rijk *Insulinde* dat zich slingert om den evenaar als een gordel van smaragd.....

Aan *U* vraag ik met vertrouwen: *of het Uw keizerlijke wil is dat Uwe meer dan Dertig millioenen Onderdanen daar ginds*, *worden mishandeld en uitgezogen in Uwen Naam?*'

Bedoeld werk heb ik in handschrift laten lezen aan eenige personen wier oordeel wordt hooggeschat in Nederland, onder anderen aan den Heer *Mr. J. van Lennep*.

Sire, ik weet dat Koningen genaderd worden door velen die zichzelf en eigen voordeel zoeken.

Ik ben niet als anderen, Sire. Mijn afgelegde loopbaan is daar, om dat te getuigen.

In Indie heb ik mijne betrekking opgegeven, omdat Uwer Majesteits gouverneur generaal mij belette mijn pligt te doen.

Eene memorie door mij gerigt tot den gewezen gouverneur generaal *Duymaer van Twist*, bevat de duidelijke uiteenzetting dier zaak; - Uwe Majesteit kan gelasten Haar dat stuk te doen voorleggen.

De minister van Kolonien heeft het gelezen, en schijnt toch te hebben ingezien dat ik eenigen grond had mij te beklagen.

Maar die minister heeft niet begrepen dat er menschen zijn die niet om eigen voordeel afzien van de verdediging eener goede zaak;.... althans hij zond iemand tot mij met de aanbieding eener winstgevende betrekking in de *West!*

Ik heb dat aanbod afgewezen met de verachting die ik koester voor lieden die geen begrip hebben van belangelooze pligtsvervulling.

In OOST *Indie* kan ik nuttig wezen. Eene eervolle plaatsing dáár, zou het principe kroonen dat ik heb voorgestaan.

Maar eene plaatsing in de *West*, hoe winstgevend ook, zou de prijs wezen mijner stilzwijgendheid, de prijs alzoo van mijne eer.

En Uwer Majesteits minister heeft geene betrekkingen te begeven, hoog genoeg bezoldigd voor zoodanigen ruilhandel....

Sire, ik moet dit alles zeggen, opdat er geen sprake zij van *chantage!*

De zaak die ik voorsta, is de zaak van *regtvaardigheid*,

menschelijkheid, en, - ik herhaal dit, - de zaak tevens van *welbegrepen Staatsbelang*.

Wanneer Uwe Majesteit die zaak mogt gelieven in bescherming te nemen, en *als een uitvloeisel* dáárvan, mij op een eervolle wijze wilde plaatsen in de gewesten waar ik het grootste gedeelte mijns levens in dienst van den Lande heb doorgebragt; - op eene wijze voorts die mij in staat stellen, de grondbeginselen te doen zegevieren welker verdediging mij mijn bestaan heeft gekost, dan zou ik zoodanige plaatsing aannemen met groote dankbaarheid.

Maar, *zonder* de zegepraal dier grondbeginselen, begeer ik arm te blijven.

En eer zou ik met de mijnen, omkomen van gebrek, dan iets aannemen, wat in strijd ware met de door mij sedert jaren gedane, en immer trouw nagekomen gelofte, dat ik zooveel in mij is, trachten zal een einde maken aan de *godvergeten gruwelen* die daar ginds den *nederlandschen naam maken tot een spot der volken*, en die *schande* brengen zouden over de *regering van Uwe Majesteit*, als men niet wist hoe de meeste staatsdienaren de kunst verstaan de waarheid weg te goochelen van voor de oogen des Konings.....

God behoede Uwe Majesteit!

(w. g) DOUWES DEKKER.

II.

SIRE!

Ten vervolge op de regelen die ik de vrijheid nam voor vier maanden tot Uwe Majesteit te rigten, waag ik het Uwer Majesteit nevensgaand exemplaar aantebieden van een werkje waarin ik tracht de aandacht van Koning en Vaderland te vestigen op de wijze van bestuur der Nederlandsche bezittingen in Indie; een werkje waarin ik een klein gedeelte ophef van de gordijn die daarginds veel verkeerds bedekt.

Mogt die poging niet te vergeefs wezen!

AAN DEN KONING.

Sire, over weinig tijds zullen de namen vergeten zijn van de raadslieden der Kroon die uit onkunde, traagheid of eigenbelang Nederland voortdreven op den weg des verderfs, - hunne onbeduidendheid ontslaat hen van rekenschap aan den nakomeling; -

maar, Sire, die nakomeling zal met dankbaarheid en eerbied den naam noemen van den Koning die met krachtvolle hand den Staat op dien weg deed omkeeren.....

God beware Uwe Majesteit!

(w.g.) DOUWES DEKKER.

Brussel 5 Mei 1860.

Aanteekening bij de rekesten aan den koning (1860).

In het najaar van 1901 verleende de toenmalige minister van Koloniën, Van Asch van Wijck, mij verlof, inzage te nemen van alle aan zijn departement berustende stukken, welke betrekking hebben op E. Douwes Dekker.

Behalve bescheiden, dateerende uit Multatuli's verloftijd, die sedert, in 1909, door dr. Joost van Vollenhoven zijn uitgegeven, en afschriften van officieele indische stukken, die, aangevuld met een schat van gegevens in verschillende indische archieven gevonden, onlangs verschenen zijn in een nieuwe uitgaaf der *Officieele Bescheiden* van den heer De Bruyn Prince, trof ik bij mijn onderzoek ook de twee rekesten aan, die hiervóór, na bekomen machtiging van den heer minister van Koloniën, zijn afgedrukt.

In de *Brieven van Multatuli* wordt van deze rekesten geen melding gemaakt. Dit zal hieruit te verklaren zijn, dat zij gesteld en verzonden werden in den tijd, toen de schrijver met de zijnen vereenigd te Brussel woonde en dus de groote bron voor de kennis van zijn levensomstandigheden, de briefwisseling met zijn vrouw, tijdelijk niet vloeide.

Veel toelichting behoeven de rekesten niet. Slechts op enkele punten kan een kleine opheldering wellicht nut hebben. Deze moge hier volgen.

1. Het voornemen om het boek, waarin hij zijn lijdensgeschiedenis zou samenvatten, onder de aandacht van den Koning te brengen heeft bij Multatuli blijkbaar van den aanvang af bestaan. Den 28^{en} September 1859, wanneer hij pas begonnen is, schrijft hij aan zijn vrouw: ‘En de Koning

zal er een exemplaar van hebben.'[1] Later, 10 October 1859, heet het: 'Een boek, dat ik wil opdragen aan den Koning'.[2] Ruim een week daarna, 19 October 1859, schrijft hij dat hij het boek liefst in *manuscript* den Koning zou aanbieden. 'Maar daartoe is een tweede (meer gesoigneerd) afschrift noodig en ik heb noch papier, noch tijd daarvoor'...[3]

Zoo stonden de zaken toen, in het laatst van October of het begin van November, Eduard de Vries, directeur van een schouwburg te Amsterdam, naar Brussel kwam om met Multatuli over de opvoering van diens 'Bruid daarboven' te spreken. 'Ik was aan 't schrijven en las hem toevallig 20 regels uit mijn boek voor. Toen zeide hij, dat ik dat in mijn belang en dat der zaak niet mogt laten drukken voor de Koning het gelezen had. Dit kwam uit hemzelf. Hij zeide dat de Koning een flinke man was'.[4] Een paar dagen later herhaalt hij deze mededeeling in eenigszins andere woorden: 'Toen de Vries bij mij was, en ik hem het stuk voorlas, schrikte hij en zeide uit zich zelf dat hij met Van Hasselt er over spreken zou, want hij zeide den Koning te kennen en dat die zeker zeggen zou (letterlijk) "ik wouw dat de kerel bij mij gekomen was."'[5]

Het is dus duidelijk dat de getrouwe vereerder van Zijne Majesteit, van wien Multatuli in zijn rekest van 18 Januari 1860 gewaagt, de heer Eduard de Vries is geweest.

2. De minister in het rekest bedoeld was Jan Jacob Rochussen, die van 18 Maart 1858 tot 31 December 1861 aan het hoofd stond van het departement van Koloniën. Uit de brieven van dezen staatsman aan Van Lennep, opgenomen in het tweede deel van de onlangs verschenen beschrijving van diens leven, weten wij dat hij, althans tegenover den sterk ontroerden 'Waarde Lennepius', zich vrij luchtig over 'den Nederlandschen Beecher Stowe' uitliet.[6]

1) Brieven van Multatuli. Het ontstaan van den Havelaar. Amsterdam 1890, blz. 70.
2) t.a.p. blz. 80.
3) t.a.p. blz. 110.
4) t.a.p. blz. 121.
5) t.a.p. blz. 127.
6) Het leven van Mr. Jacob van Lennep door Jhr. Dr. M.F. van Lennep. Amsterdam 1909, II, blz. 157.

Het door Van Lennep blijkbaar niet weggeworpen denkbeeld om Douwes Dekker lid van den Raad van Indië te maken kon Rochussen ‘kwalijk voor ernst houden’.[1] Meer dan een plaatsing in West-Indië kon hij hem niet bezorgen.

Dat Rochussen intusschen, nadat de *Max Havelaar* was uitgekomen, de noodige aandacht schonk aan dat werk blijkt duidelijk uit de in het archief van het departement van Koloniën berustende minuten van de door den minister over dat boek aan den gouverneur-generaal Pahud gerichte brieven. Den 25en Juni 1860 vestigde hij de aandacht van den landvoogd op het boek, ‘een werk’, zooals hij schrijft, ‘dat hier te lande heel wat indruk maakt. Het is met talent en veel humor geschreven. In een romantisch kleed gehuld, bevat het een vergoding van zich zelf, als man van genie en instructie, en als de onversaagde kampvechter voor den onderdrukten Javaan; eene kritiek op de Nederlandsche overheersching van Indië en eene apologie van zijne ambtelijke daden, meer bepaaldelijk van zijn ontslag eerst als controleur ter Westkust van Sumatra en later als assist. resident van Lebak’.... ‘Het zijn gelukkige omstandigheden dat de knevelarijen van hoofden in het Lebaksche buiten alle verband staan met het gouvernements cultuurstelsel en dat die knevelarijen later, onder U.E. bestuur, niet ongestraft zijn gebleven, zooals blijkt uit U.E. besluit van den 11 December 1856, N. 17’...[2] ‘U.E. aandacht op de bedoelde lettervrucht en vooral op de slotpagina vestigende, zal het mij aangenaam zijn door U.E. te worden voorgelicht omtrent de meerdere of mindere juistheid van de feiten daarin voorgesteld’... Opmerkelijk is wat Pahud hierop antwoordde in zijn brief van 20 Augustus 1860: ‘Het door Uwe Excellentie bedoeld werk, getiteld *Max Havelaar*, is hier niet verkrijgbaar, en mij nog niet uit Nederland toegezonden; ik ben dus niet in de gelegenheid om te voldoen aan het verlangen van Uwe Excellentie om te worden voorgelicht omtrent de meerdere of mindere juistheid van de feiten, in de slotpagina's van dat werk voorgesteld’. Blijkens de minuut van Rochus-

1) Het leven enz. blz. 161.
2) Dit besluit wordt thans door den heer C.J. Hasselman gepubliceerd. Men zie diens artikel.

sen's brief aan Pahud van 24 October 1860 werd de toezending aangekondigd van het werk '*Max Havelaar of de Koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*', dat ik in Indië verkrijgbaar en dus lang in U.E. handen dacht te zijn'.

3. De uitdrukking 'kommiezerij' door den adressant, naar zijn verklaring gebruikt in een gedrukt stuk, kwam voor in een, waarschijnlijk in December 1859, door Multatuli geschreven openbaren *Brief aan de kiezers te Amsterdam omtrent de keuze van een afgevaardigde in verband met Indische specialiteiten en batige saldo's*. De brief werd later in zijn geheel aangehaald in het manifest *Aan de stemgerechtigden in het Kiesdistrict Tiel*, opgenomen in *Indrukken van den Dag*. (Verzamelde Werken van Multatuli, Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier', z.j. IIe deel.)

4. 'Maar dat alles zal niet geschieden, want aan U draag ik mijn boek op'... enz. Bij vergelijking van het hier aangehaalde 'slot van het boek' met het slot zooals het luidde in de eerste uitgaaf van den *Max Havelaar* komen een aantal verschillen aan het licht, die bewijzen hoe zorgvuldig de schrijver zijn woorden keurde en schikte voor ze te doen afdrukken. Natuurlijk liet Multatuli in het rekest aan den Koning den overbekenden regel:

'dat de *Havelaar's* worden bespat door den modder van *Slijmeringen* en *Droogstoppels*'[1)]

weg.

Zeer opmerkelijk is het getal *dertig millioenen* (later veranderd in *dertig millioen*). Het wijst op een schatting van het aantal onder Nederlands bestuur levende Aziaten, die de destijds gangbare ver te boven ging. In 1859 werd, volgens een later door dr. P. Bleeker blijkbaar niet onaannemelijk geoordeelde raming, de bevolking van *Java* gesteld op ruim 12 millioen. Voor de *Buitenbezittingen* ontbraken ook maar eenigszins betrouwbare gegevens. In 1860 kon de officieele schatting van het cijfer voor geheel Insulinde dus *zeker* niet meer dan *twintig millioen* hebben bedragen. Op welken grond Multatuli sprak van *meer dan dertig millioen* is mij onbekend.

1) In latere uitgaven veranderde Multatuli het begin in: 'dat Havelaar wordt bespat'....

5. ...‘op eene wijze voorts die mij in staat stellen’ enz. Waarschijnlijk moet het woord *stellen* gelezen worden als *stelt* of daarvoor *zoude* worden ingevoegd. Ik heb echter gemeend het buitengewoon verzorgde handschrift zonder eenige afwijking te moeten volgen.

6. De datum van het tweede rekest, 5 Mei 1860, bewijst dat op dien dag de *Max Havelaar* de pers reeds had verlaten. Eerst eenige dagen later zal het boek voor het publiek verkrijgbaar zijn gesteld. Immers, (ik dank deze wetenschap aan den heer Louis D. Petit) het *Nieuwsblad van den Boekhandel* van 17 Mei 1860 vermeldde den *Max Havelaar* onder de jongst verschenen boeken Daar het *Nieuwsblad* éenmaal 's weeks uitkwam moet dus de eigenlijke ‘verschijning’ van het boek tusschen den 10en en den 17den Mei 1860 hebben plaats gehad.

7. Het is mij niet gebleken dat op deze rekesten, die door den directeur van het Kabinet des Konings werden ‘gerenvooyeerd’ aan het departement van Koloniën, eenigerlei aan den adressant kenbaar gemaakte beschikking werd genomen. Beide zijn ‘gedeponeerd’; dat van 5 Mei 1860 onder bijvoeging van de op het rekest geschreven woorden ‘met afgifte van het exemplaar van “Max Havelaar” aan Bur(eau) G ter plaatsing in de boekerij.’

Aan het slot van deze aanteekening zij het mij vergund mijn oprechte dankbaarheid uit te spreken jegens de opvolgende ministers van Koloniën voor de vrijheid die zij mij hebben verleend om in het archief van hun departement nasporingen betreffende Multatuli te doen. In het bijzonder geldt deze dank den tegenwoordigen minister, den heer De Waal Malefijt, met wiens machtiging verschillende tot dat archief behoorende geschriften geheel of ten deele konden worden openbaar gemaakt, en die bovendien de groote welwillendheid had, de origineele rekesten voor eenigen tijd aan mij af te staan ten behoeve der tentoonstelling van *Multatuliana*, die op 7 Mei a.s. in het Stedelijk Museum te Amsterdam zal worden geopend.

C.Th. van Deventer.

Havelaar-voorspel.

Multatuli en congé. Documents officiels inédits publiés par Joost van Vollenhoven, Docteur en Droit. Maas & Van Suchtelen, Amsterdam. 1909.

> .... le congé de Dekker donne la formule presque exacte de sa vie.
> JOOST VAN VOLLENHOVEN. Introduction.

I.

Toen, einde Juli 1852, Eduard Douwes Dekker, ‘Adsistent-Resident, magistraat en kommandant der schutterij te Amboina’, zijn standplaats verliet om het hem wegens ziekte verleend buitenlandsch verlof in Europa te gaan doorbrengen, verkeerde hij, voor een indisch ambtenaar, in goeden doen. Sedert 1846 gehuwd met Everdine van Wijnbergen, had hij in deze een niet alleen zachte en volgzame, maar ook zuinige huisvrouw gevonden, die de kunst bleek te verstaan de tering naar de nering te zetten. Ongetwijfeld was haar deze taak vergemakkelijkt door de omstandigheid dat hun echt kinderloos was gebleven. Ook was het Dekker na zijn sumatraansche tegenspoeden en na den daarop gevolgden louteringstijd, in verschillende subalterne betrekkingen op Java doorgebracht, als ambtenaar voor den wind gegaan. Want geprezen door den resident van Bagelen Von Schmidt auf Altenstadt was hij, nog geen 29 jaar, reeds benoemd tot den gewichtigen post van secretaris der residentie Menado. Hier had hij het geluk gehad in den resident Scherius een chef te vinden die hem begreep en waardeerde. Zóo waardeerde

zelfs, dat, toen in 1851 Scherius tot een andere betrekking geroepen werd, hij zijn 31-jarigen secretaris voordroeg als zijn opvolger. De regeering was in dit voorstel niet getreden maar had toch ook harerzijds aan Dekker een blijk van vertrouwen gegeven door hem in het destijds nog zeer belangrijke gouvernement der Molukken ter hoofdplaats met het dagelijksch bestuur, de politierechtspraak en het commando over de burgerwacht te bekleeden. Ware het niet dat nauwelijks een half jaar na het aanvaarden van deze drievoudige betrekking ziekte hem genoopt had een koelere luchtstreek op te zoeken, Dekker zou ongetwijfeld te Ambon, evenals te Menado, veel en goed werk hebben verricht.[1)]

Als een algemeen geacht man, zonder schulden, zelfs - *rara avis* onder de indische trekvogels - zonder *voorschot* te hebben opgenomen,[2)] verliet Dekker met zijn Everdine Ambon. Wanneer de *Harmonie*, kapitein Bouma, hen vóór Kerstmis 1852 behouden aan de vaderlandsche kust brengt, weten zij dat, behalve de *f* 3800 die zij in den loop der jaren gespaard en naar Nederland gezonden hadden, zij daar vijf maanden onverbruikt verlofstraktement zullen vinden, makende met de spaarpenningen bijna *f* 5000 als bijslag op het voor die dagen en voor een echtpaar zonder kinderen toch al niet onaanzienlijke verlofstractement van *f* 2700 's jaars. Menig verlofganger-huisvader van die dagen - en later! - moest het met heel wat minder doen - en deed het.

Wie zou het onder deze omstandigheden den heer en mevrouw Douwes Dekker misduid hebben, dat zij het zich nu maar eens gemakkelijk maakten? Zij strijken neder te Amsterdam, Dekker's geboortestad, en nemen hun intrek in *den Doelen*. Dekker gevoelt dat een deftig ambtenaar, afgestapt aan een deftig logement, zekere verplichtingen heeft. Wanneer hij 8 Februari 1853, na als gast van den ab-actis

1) In 1880-1883 te Ambon geplaatst hoorde ik daar vaak met bewondering gewagen van Dekker's groote werkkracht en innemende eigenschappen. Mijn zegsman was de heer Neumann, secretaris der residentie, die als jong ambtenaar onder Dekker gediend had en na dertig jaar nog de tranen in de oogen kreeg als hij over hem sprak.

2) Zie het certificaat van ophouding van betaling van 7 September 1852 nr. 100, bij dr. Joost van Vollenhoven (in het vervolg van dit artikel aan te duiden met v.V.) blz. 23.

van het leidsche studentencorps J. Bosscha, verloofd met een nichtje van Tine en beroemd natuurkundige in den dop, den *dies* van 's lands oudste universiteit te hebben meegevierd, een contra-beleefdheid wil bewijzen, noodt hij met indische gulheid Bosscha's geheele club bij zich te Amsterdam, maar, zooals hij aan zijn vrouw schrijft, hij zal hen niet in *den Doelen* ontvangen 'omdat als er in den nanacht soms wat rumoer is, ik daarvan geen spraak wil hebben in een logement waar ik bekend ben'.[1] Dat dit inderdaad uit een gevoel van decorum voortkwam, allerminst omdat hij voor die academiebroeders den neus ophaalde, blijkt hieruit dat hij in die dagen niets liever wenschte dan zelf te Leiden te gaan studeeren en op zijn gemak doctor in de letteren en in de rechten te worden. Hij sprak er reeds met Bosscha over, schrijft hij aan Tine. Maar om dit 'magnifieke plan' te kunnen uitvoeren moet eerst 'die zaak met de *f* 30 m.' in orde komen.[2]

Maar die zaak (wellicht gold zij Tine's aanspraken op zekere erfenis) kwam niet in orde. Was het om langs anderen weg toch aan het noodige studiegeld te kunnen komen of omdat ook afgescheiden daarvan de indische kous geen genoegzamen 'bijslag' bleek te kunnen verleenen, dat Dekker in het najaar van 1853, na van den minister van Koloniën vergunning te hebben verkregen in het belang zijner gezondheid een reis naar België en Frankrijk te ondernemen[3], te Spa reeds bezweek voor de verleiding om zijn geluk aan de speelbank te beproeven met het treurig gevolg, dat hij, zonder Frankrijk te hebben gezien, met een leegen buidel naar Nederland terugkeerde? Helaas, van nu af is het uit met alle deftigheid en financieele soliditeit! Den 17en November 1853, niet langer in *den Doelen*, maar 'tijdelijk wonende te Amsterdam op het Singel no. 331', vraagt hij

1) Brieven van Multatuli. Vervolg eerste periode, 1846-1859 (In het vervolg van dit artikel aan te duiden met Brieven enz.) blz. 166. De ontvangst had ten slotte niet plaats te Amsterdam, maar in den Haag, zooals prof. Bosscha mij welwillend mededeelde: 'Eenige dagen later bood hij ons, d.i. de leden der studententafel - allen medici of filozofen - een prachtig souper in het hotel Führi in den Haag aan, wat onzerzijds weer beantwoord werd met het aanbieden van een souvenir, een horlogeketting met een embleem aan onze tafel herinnerend.' (Uit een brief van 31 Maart 1910 van prof. dr. J. Bosscha aan den schrijver van *Havelaar-Voorspel*.)
2) Brieven enz. blz. 167.
3) v.V. blz. 24.

zijn eerste voorschot. Bij zijn officieel rekest voegt hij een particulier schrijven aan den minister van Koloniën Pahud, waarin hij een beroep doet op ‘de menschlievendheid’ van dezen bewindsman. Een ‘totale uitputting van geldelijke middelen’, schrijft hij, is het gevolg van allerlei ‘tegenheden’ die hij, om geen misbruik te maken van 's ministers attentie, maar niet schetsen zal. Hij doet echter een andere belangrijke mededeeling. ‘Binnen weinige weken zie ik de bevalling mijner vrouw tegemoet, en het is waarlijk grievend dat dit vooruitzigt, na een bijna achtjarig huwelijk voor het eerst zich opdoende, mij thans met bezorgdheid en angst vervult, daar ik mij niet in de mogelijkheid zie, het hoofd te bieden aan de uitgaven die van zulk eene gebeurtenis onafscheidelijk zijn.’[1)] Minister Pahud zou wel een hart van steen moeten hebben gehad om voor dit argument niet te zwichten. Bij voorloopige beschikking van 21 November 1853 reeds wordt den vader in hope medegedeeld dat hij de gevraagde drie maanden voorschot kan bekomen, mits onder behoorlijken borgtocht. Nu, daar zijn de indische vrienden voor en Dekker had ze. In het begin van December zendt hij aan den minister een acte van borgstelling, versierd met de handteekeningen van den braven Scherius, gelukkig ook met verlof in Nederland, en van den luitenant ter zee le klasse, tevens ridder van de Militaire Willemsorde, A.F. Siedenburg.[2)] Leiden was ontzet - althans voorloopig. Den 1en Januari 1854 werd de kleine Edu geboren.

Intusschen ging het tweejarig verlof snel voorbij. Daar het met 1 Augustus 1852 was ingegaan moest Dekker vóór 1 Augustus 1854 in Indië terug zijn. Om aan deze voorwaarde te kunnen voldoen zou hij, per zeilschip reizende, uiterlijk einde April uit Nederland moeten vertrekken. Dit nu maakte ‘de nog steeds gederangeerde staat van (zijn) zenuwgestel niet dan zeer bezwaarlijk’ zooals hij den 16en April aan den minister mededeelde tot staving van zijn verzoek om verlenging.[3)] Er werd een geneeskundig onderzoek gelast. De uitslag was niet twijfelachtig. ‘Uithoofde van hooge graad

1) v.V. blz. 25, 26.
2) v.V. blz. 27, 28.
3) v.V. blz. 30.

van melancholie en hierdoor ongeregelde werking van hersenen en ruggemerg, wordt de aangevraagde verlenging van verlof voor den tijd van zes maanden ter beproeving tot herstel van gezondheid voor dezen ambtenaar allernoodzakelijkst geoordeeld.' Aldus het rapport dat de heer D. Snabilié, inspecteur van den geneeskundigen dienst der land- en zeemacht, op 2 Mei 1854 aan den minister uitbracht.[1)]

Een klein half jaar later, einde October, staat Dekker wederom voor het geval dat hij maatregelen nemen moet, om tijdig naar Indië terug te keeren. Den 21en October geeft hij den minister kennis, reeds in onderhandeling te zijn over een scheepsgelegenheid. Maar tevens vraagt hij 'ter regeling zijner zaken hier te lande' vooruitbetaling van zijn verlofstractement over de maanden November, December 1854, Januari en Februari 1855. Een gebruikelijk verzoek dat gereedelijk wordt ingewilligd zij het, onder korting van *f* 360, waarmede Dekker, na zijn vertrek uit Indië door de Rekenkamer was belast wegens een in zijn ambtelijke administratie ontdekte fout.[2)]

Wie er echter van de 'scheepsgelegenheid' gebruik maakte, Dekker niet. Den 18en November deelt hij den minister mede 'dat hij zoowel om huiselijke omstandigheden als ter beeindiging van belangrijke geldelijke aangelegenheden gaarne voor zijn terugkeer naar Indië eene reis over België en Duitschland wenschte te ondernemen, ten einde daarna per overlandweg naar Indië te retourneeren.'[3)]

De minister neemt genoegen met deze verandering van reisplan en verleent het gevraagd buitenlandsch verlof, als Dekker maar zorgt 'zich met ultimo Februarij 1855' (feitelijk deed de minister hem een maand cadeau want het verlof zou 1 Februari verstreken zijn) 'weder ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, voor den dienst dáár te lande te kunnen stellen.'[4)]

Dekker vertrok dus andermaal buitenslands 'ter beëindiging van belangrijke geldelijke aangelegenheden.' Het door de

1) v.V. blz. 32, 33.
2) v.V. blz. 35, 36.
3) v.V. blz, 38.
4) v.V. blz. 39.

Van Vollenhoven uitgesproken vermoeden dat hij nu in Duitschland zijn geluk aan de roulette ging beproeven[1] zal wel juist zijn, ofschoon het geen steun vindt in den brief van 23 Januari 1855 uit Arnhem aan 'Eef' geschreven.[2] Daarin vinden wij veel meer een verslag van een *sentimental journey* dan van een zaken-reis. Maar dat Dekker, zoo hij dan al een reis tot regeling van belangrijke geldelijke aangelegenheden ondernam, daarmede bitter weinig succes had, kan als zeker worden aangenomen.

Den 7en Maart 1855 - dus reeds ná den uitersten termijn binnen welken hij in *Indië* terug had moeten zijn! - wordt hij, in het hôtel Führi, Maréchal de Turenne, te 's-Gravenhage logeerende, namens den minister ter verantwoording geroepen.[3] Den volgenden dag zendt Dekker zijn verantwoording in. Een geldelijke aangelegenheid, zoo heet het, die hij gehoopt had te termineeren en die hem, met het oog op zijn zeer geschokten gezondheidstoestand, zou veroorloven eervol ontslag uit 's lands dienst aan te vragen, dreigde 'zoodanig te traineren dat (hij) reeds sedert ruim twee maanden besloten had, de beëindiging daarvan niet aftewachten en naar Indië terugtekeeren, waarin (hij) echter, eerst door een hevige ziekte van (zijn) kind, en vervolgens door het invallende winterweder (werd) verhinderd.' Hij zal thans evenwel met den meesten spoed de terugreis naar Java aanvaarden en hoopt binnen weinige dagen te slagen in het vinden van een reisgelegenheid 'ofschoon de geldelijke ongelegenheid waarin (hij) ten gevolge (zijner) tot nog toe teleurgestelde verwachtingen verkeer(t), (hem) de afdoening (zijner) zaken alhier zeer moeijelijk maakt.'[4]

De minister van Koloniën, haast al te toegefelijk, nam met deze zonderlinge verontschuldiging van den zoozeer in verzuim zijnden ambtenaar genoegen. Den 21^{en} Maart ontvangt hij weder een rekest van Dekker. Hierin komt het hooge woord er uit. Er is geen *geld* voor de terugreis en, daar het *verlofstractement* reeds bij vooruitbetaling werd genoten,

1) v.V. blz. 39 (noot).
2) Brieven enz. blz. 178.
3) v.V. blz. 39.
4) v.V. blz. 40.

wordt nu een voorschot van *f* 2000 gevraagd, te verrekenen met het in Indië te verdienen activiteits-tractement. Wederom zijn er een paar goede vrienden die zich als borgen willen aansprakelijk stellen, de oud-president van de indische rekenkamer Coorengel die Dekker nog uit diens eersten ambtenaarstijd te Batavia zal hebben gekend, en de oud-assistent-resident ter Sumatra's Westkust Zellner. Kan de minister het voorschot verleenen, dan wil Dekker ten spoedigste per overlandmail naar Indië terugkeeren 'met achterlating zijner echtgenoot hier te lande - eene schikking die met het oog op des adressants bijzondere belangen, welke echter beneden de aandacht van Uwe Excellentie zijn, hem het meest geraden is voorgekomen.'[1] Maar Pahud's geduld bleek uitgeput. Den 24^{en} Maart 1855 wordt aan Dekker bij ministerieele resolutie medegedeeld, dat, ook in verband met vroegere beschikkingen te zijnen aanzien genomen, 'geene gronden hoegenaamd bestaan, waarop het door hem gedane verzoek (in strijd met den algemeenen regel om geen extra voorschotten te verleenen aan ambtenaren die van verlof naar Oost-Indië terugkeeren) voor eene gunstige beschikking aan den Koning zou kunnen worden voorgedragen.'[2] Niet alleen het geduld, ook de *bevoegdheid* van den minister was dus uitgeput. Hetgeen Dekker verlangde zou alleen krachtens een besluit van den Koning kunnen worden toegestaan en aan Dezen kon de minister toch niet een voorstel doen op niets gegrond en in strijd met den algemeenen regel!

Dekker moet begrepen hebben, hoe hachelijk zijn zaak stond. Hij verzamelde al zijn krachten en greep naar zijn best versneden pen. Reeds den volgenden dag, 25 Maart 1855, zendt hij naar het departement van Koloniën een nieuw smeekschrift, waarin hij, met behoud van den uiterlijken vorm van den kanselarijstijl, zich minder tot het verstand dan tot het gemoed van den minister richt. Na andermaal te hebben doen uitkomen, hoe hij, door noodlottige omstandigheden teleurgesteld in zijn verwachting om nog vóór zijn vertrek naar Indië 'eene zaak ten einde te brengen die voor hem van het hoogste belang was', sedert December (?) 'niets

1) v.V., blz. 41.
2) v.V., blz, 43.

liever wenschte dan oogenblikkelijk naar Indië te retourneren', verklaart hij het niet uitvoeren van dit voornemen 'door de ziekte van zijn kind, hetwelk in doodsgevaar verkeerde, en na dien tijd voortdurend de meeste zorg blijft vereischen.... eene verzorging die uit den aard der zaak op een schip niet kan worden gegeven.' Dáárom, schrijft hij verder, wilde hij, het kind met de moeder in Nederland achterlatende, alleen per overlandmail naar Indië terugkeeren, om zooveel eerder de gelegenheid te vinden van daaruit in de behoefte van zijn gezin te voorzien. En dan vervolgt hij:

> 'Dat dit voornemen evenwel geheel den bodem is ingeslagen door de beschikking van Uwe Excellentie dd. 24 dezer Lr. A No. 11, eene beschikking die den adressant slechts de keuze laat, òf te trachten bij eenigen reeder voor zich *en zijn gezin* overtogt naar Indië te bespreken *op crediet*, - òf Uwe Excellentie te verzoeken om eervol ontslag uit 's lands dienst, in welk geval hij binnen weinige dagen zonder dak en voedsel wezen zou;
> Dat hij, - na veel lijdens gedurende zijn Indische carrière - hiervoor wat zichzelven aangaat, minder vreest dan iemand. Het is niet voor het eerst dat hij den dood - ook den hongerdood - met kalmte tegemoet ziet; -
> Dat hij zelfs voor zijn echtgenoote zich niet beroept op den kommer die haar in dit geval treffen zou. Ook zij heeft geleerd te dragen tot het uiterste; -
> Maar
> Dat de keuze tusschen vertrek *op die wijze* of *hier blijven op die wijze* gelijk staat met de keus *om zijn kind hier of op een schip te zien sterven*....
>
> De adressant herhaalt eerbiedig zijn verzoek om voorschot!'[1)]

Pahud bleef zelfs nu onvermurwd. Den 4^{en} April werd den adressant nogmaals te kennen gegeven, dat in zijn verzoek niet kon worden getreden.[2)]. De gezondheid van den kleinen Eduard was intusschen, naar het schijnt, aanmerkelijk ver-

1) v.V., blz. 43-45.
2) v.V., blz. 46.

beterd, want twee dagen later wordt den minister door Dekker medegedeeld, dat hij bij de heeren A. van Hoboken & Zn. te Rottterdam passage naar Indië nam met het schip 'India'.[1] Het voornemen om alleen 'per overlandmail' vooruit te reizen is dus blijkbaar opgegeven. Over het geld wordt niet gesproken. Althans niet den 6^{en} April. Anders den 11^{en}. In zijn rekest van dien dag smeekt hij 'met al den aandrang der wanhoop' den minister om terug te komen op diens afwijzende beschikkingen en hem het gevraagde voorschot van *f* 2000 toch maar toe te staan.[2] De minister begint te wankelen en laat 13 April door den secretaris-generaal aan Dekker schrijven, dat deze een extra-voorschot ten bedrage van vier maanden *verlofstractement* kan krijgen.[3] Maar daarmede is Dekker niet geholpen: *tweeduizend gulden* moet hij hebben! De vinger hem door den minister toegestoken dient hem tot greep om de volle hand te bemachtigen. Nu is het tijd om zakelijk en logisch te zijn. En hij schrijft dus in zijn rekest van 16 April 1855:

> 'dat hoe hoog hij ook deze welwillendheid van Uwe Excellentie waardeert, hij echter zich veroorlooft Uwer Excellentie eerbiedig onder de aandacht te brengen, dat zijn nood en die van zijn gezin zoo hoog geklommen is, dat ook die gunst niet tot het doel hetwelk hij zich voorstelt, een spoedige terugkeer naar Indië, zoude kunnen leiden;
> dat hij daarom hoopt, dat Uwe Excellentie hem in de bereiking daarvan alsnog zal willen bevorderlijk zijn door een voorschot van twee duizend gulden, tot welks terugbetaling, blijkens de hierbij gevoegde acte, de Heeren Coorengel en Zellner zich als borgen verbinden.'[4]

Dekker had zijn pleit gewonnen. Aan den Koning wordt machtiging verzocht om den ver over zijn tijd zijnden verlofganger een voorschot van *f* 2000. - te verstrekken[5]. Voor alle zekerheid laat de minister echter nog eens aan

1) v.V.. blz. 46, 47.
2) v.V., blz. 47-48.
3) v.V., blz. 48.
4) v.V., blz. 50.
5) v.V., blz. 50.

de heeren Van Hoboken vragen of Dekker ‘bepaaldelijk’ met hen is overeengekomen ‘wegens zijnen overvoer naar Batavia, met het schip “India”’[1], een vraag, waarop een bevestigd en een bevredigend antwoord wordt gegeven[2]. Den 24^{en} April kan aan Dekker worden medegedeeld, dat ‘uit aanmerking van de bijzondere omstandigheden waarin hij verkeert, en in de verwachting dat met zijne terugkeer naar Indië niet langer zal worden gedraald, door den Koning machtiging is verleend aan hem, onder de bij (zijn) adres aangeboden borgstelling, te verleenen een voorschot ten bedrage van *f* 2000. -’[3]. Ten zelfden dage wordt aan de Nederlandsche Handelmaatschappij opgedragen den Oost-Indischen ambtenaar E. Douwes Dekker, ‘als voorschot op zijne inkomsten in Indië, zonder inhoudingen voor de burgerlijke pensioenen of het Civiel Weduwen- en Weezenfonds, te willen doen uitbetalen eene som van *f* 2000 (twee duizend gulden)’[4]. Of er vreugde zal zijn geweest in het hôtel Führi, Maréchal de Turenne!

In de eerste helft van Mei ging de familie per ‘India’ scheep naar Java. Dekker's veelbewogen verloftijd was ten einde. Een andere, nog meer bewogen tijd zou weldra aanvangen.

II.

Het boek van dr. Joost van Vollenhoven, waaraan het voorafgaande in hoofdzaak werd ontleend, is een in meer dan één opzicht hoogst merkwaardige uitgaaf. Allereerst natuurlijk om de nu voor het eerst openbaar gemaakte bescheiden betreffende Multatuli's verlof in de jaren 1852 tot 1855. Maar ook om den persoon van den uitgever en om de taal waarin hij tot ons spreekt. De drager van dezen goed-hollandschen naam en kleinzoon van een rotterdamsch burgemeester is *citoyen français* en fransch ambtenaar. Opgegroeid te Algiers, waar zijn vader nederlandsch consul

1) v.V. blz. 51.
2) v.V. blz. 52.
3) v.V. blz. 52.
4) v.V. blz. 53.

was, heeft hij vooral later, bij zijn rechtsgeleerde studiën te Parijs, een fransche opleiding genoten. Met welken uitslag leert ons de *Introduction*, die hij aan de bescheiden deed voorafgaan. Hier is een man aan het woord, doordrongen van dien voor ons, in neveliger atmosfeer grootgebrachten, vaak benijdenswaardigen franschen geest, die klaarheid van uitdrukking en knapheid van compositievermogen tot zijn natuurlijke eigenschappen schijnt te mogen rekenen. Maar deze aan de omgeving ontleende geest, wel verre van de belangstelling in de moedertaal en haar letterkunde te verdringen, maakte die veeleer tot een voorwerp van gloed- en kunstvolle studie. *Multatuli* was blijkbaar reeds vroeg en bleef voor den verfranschten Hollander de meest aantrekkelijke van alle nederlandsche figuren, welke bekend te maken bij zijn fransche vrienden hij zich tot taak stelde. Hij vertaalde fragmenten uit zijn werken die hij in kleinen kring voordroeg; verdiepte zich in de levensgeschiedenis van den man van Lebak, zooals die vooral uit diens brieven was te leeren kennen en trachtte door het opsporen van nog verborgen bronnen gegevens te verkrijgen, waarmede leemten in dat levensverhaal zouden kunnen worden aangevuld. Zoo ging hij nu een zestal jaren geleden met vacantie in Nederland zijnde - hij was inmiddels ofschoon nog jong (geboren in 1877) tot een belangrijken post aan het ministerie van Koloniën te Parijs en tot hoogleeraar aan de Ecole Coloniale aldaar benoemd - snuffelen in het archief van het ministerie van Koloniën in den Haag. Hij vond er stukken, kort te voren ook door mij ingezien, en schreef mij, hoffelijk, dat hij de eer der uitgave aan mij wilde overlaten. Maar ik begreep Multatuli's nagedachtenis geen beteren dienst te kunnen bewijzen dan door het veld te ruimen voor dezen jongeren en tweetaligen bewonderaar. De voorbereiding van de uitgave ondervond intusschen allerlei oponthoud, niet het minst doordien dr. Van Vollenhoven door de fransche regeering met belangrijke zendingen in de koloniën werd belast, eerst naar Dakar (Senegal) later naar Brazzaville in het fransche Congo-gebied, waar hij thans nog is. Maar noch de afstand, noch de hitte die hij in Afrika te verduren had konden zijn liefde voor Multatuli doen verminderen. Onder de zon der tropen schreef hij zijn mooie *Introduction*, een hoofdzakelijk op de *Brieven*

van Multatuli gegronde schets van diens leven vóór de aanvaarding in Januari 1856 van het bestuur over de afdeeling Lebak; onder diezelfde zon schreef hij de fransche noten bij de hem uit Nederland gezonden afschriften der officieele stukken. De geheel naar dit uit tropisch Afrika bewerkte dossier gedrukte uitgave ziet er dus aanvankelijk voor hollandsche oogen wat zonderling uit. Maar wie over den eersten indruk heen is berust niet alleen in die tweetaligheid, maar vindt zelfs zekere bekoring in de gedachte dat hier nu eens nederlandsche bronnen voor een cosmopolitisch publiek worden behandeld. Zeker is het dat vooral de *Inleiding* ook onder de best verzorgde vertaling zou hebben geleden.

De *documents officiels* door dr. Van Vollenhoven in het licht gegeven hebben grootendeels betrekking tot Multatuli's omstandigheden gedurende zijn verloftijd, voor een geringer gedeelte tot gedurende dien verloftijd aan den dag gekomen kleine onregelmatigheden in den door den ambtenaar Douwes Dekker in Indië gevoerde administratiën. Laat mij dadelijk zeggen dat hierin niets steekt dat ook maar in het geringste als minder eervol zou kunnen worden aangemerkt. Het zijn fouten, zooals ze ook bij andere met geldelijk beheer belaste ambtenaren wel eens zullen voorkomen en die gewoonlijk eerst na jaren door de onverbiddelijke rekenkamer worden ontdekt. De minste ambtenaren zullen echter doen zooals Dekker deed toen hem, eenige weken na zijn komst in Nederland, mededeeling werd gedaan van een post van *f* 360. - waarmede hij moest worden belast, wegens gedane uitbetaling zonder autorisatie van een maand tractement aan een predikant te Ambon[1]. Dekker nam die mededeeling eenvoudig voor kennisgeving aan, waarschijnlijk vermoedende dat de zaak van zelve tot oplossing komen zou. Maar dat gebeurt gewoonlijk niet en zoo geschiedde het dan ook, dat in October 1854 de minister van Koloniën ‘in aanmerking nemende’ dat Dekker sedert Januari 1853 niets van zich had doen hooren, goed vond: ‘dat de voorgemelde som zal worden ingehouden van zijn verlofstractement bij de eerste uitbetaling van hetzelve.’[2] Dit schikte den in die dagen reeds hopeloos aan

1) v.V. blz. 55.
2) v.V. blz. 59.

lager wal geraakten Dekker natuurlijk allerminst, met het gevolg dat nieuwe schrijverij met het ministerie moest plaats hebben, die slechts hiertoe leidde, dat de *f* 360 in stede van op het eerst verschijnend verlofstractement op het in November 1855 verleende voorschot werden gekort.

Er zijn in het hier bedoelde gedeelte der bescheiden, dat over *Dekker en debet* handelt meer van die verdrietige bijdragen te vinden tot de kennis der moeilijkheden waaraan een ambtenaar als de latere Multatuli onophoudelijk moest blootstaan. Neen, hij was niet in de wieg gelegd voor het vervullen van administratieve betrekkingen, al heeft hij dan ook, vooral te Menado, met de groote energie die hem van nature eigen was, zich *gedwongen* het gareel der 'kommiezerij' zoo goed mogelijk te dragen. Om dit op den duur te kunnen doen zou echter een gelijkmatiger temperament, een beter in evenwicht gehouden zenuwgestel vereischt zijn dan hem ten deel was gevallen. Reeds in een uit Menado aan zijn broer Pieter, den doopsgezinden predikant te Den Helder, gerichten brief, schreef Dekker over zijn groote zenuwachtigheid.[1)] Gedurende zijn kort verblijf op Ambon ging het daarmede van kwaad tot erger en hoe het, nadat hij al meer dan een jaar in Europa had doorgebracht, met die zenuwen geschapen stond, blijkt uit het rapport van den Inspecteur Snabilié, dat door dr. Van Vollenhoven openbaar werd gemaakt. Veel van wat ons niet zelden in Dekker's handelingen bevreemdt, komt door dat rapport in een ander en milder licht.

Melancholicus, bij de minste aanleiding *zum Tode betrübt*, maar een oogenblik later, als er een lichtstraaltje doorbreekt, *himmelhoch jauchzend* - zóó moet Dekker geweest zijn, zóó zien wij hem voor ons in dien verloftijd, die zooveel stof tot ergernis bracht en die aan den anderen kant door al het verrassende dat hij den als knaap uit Nederland vertrokken, in Indië tot man gerijpten zwerveling bood het ontvankelijk gemoed telkenmale op het heftigst beroerde.

Toch, alles te zamen genomen, moet Dekker dien verloftijd als een mislukking hebben beschouwd. Met welke illusies had hij Indië verlaten! Nog te Menado, verheugde hij zich reeds

1) 'Ik ben altijd door (dit is nu eenmaal mijn gestel) zeer zenuwachtig.' Brieven enz. blz. 109; zie ook v.V. *Introduction* p. 4.

op de ambtelijke vacantie die hem tegen het einde van '53 zou toekomen. In een van zijn beminnelijkste oogenblikken schreef hij het programma neer, dat hij zich voorstelde uit te werken:

> 'Haring eten, een kwartier na het inrijden van de eerste kar.
> Boerekool eten, als het goed koud is. Maar er moet iets meer zijn dan voor mij alleen; ik ben geen groote eter. Mijn knecht moet ieder binnenroepen die er uitziet als ware hem boerekool welkom.
> Naar de kermis gaan en op mijn gemak in eene poffertjeskraam zitten, om de jongens te zien eten die ik binnen zou roepen.
> Alle arme kinderen in Europa laat ik Sint-Nicolaas houden. Ieder krijgt zijn naam in letterbanket "en wat daarnevens past", zooals Tollens zegt.
> Ik wil mij laten kiezen voor de Tweede Kamer.
> Den Rodolphe uithangen, min het boksen. O, die Sue, die dief! 't Is waar, in 't schrijven is hij mij voorgeweest, maar ook alleen in 't schrijven.
> Ben ik klaar met de weinige armen die in Europa verscholen zijn gebleven voor de Argusoogen der christelijke liefdadigheid, dan laat ik in Den Haag de opera spelen voor mij alleen. Maar 't moet op de affiches staan dat het voor mij is.'[1)]

Voor de uitvoering van dit programma meende hij 20 m. noodig te zullen hebben. Maar hij twijfelde toen reeds of, in verband met zijn 'nababs caprices', dit 'emmetje' in plaats van 'mille' niet 'millioen' moest beduiden!

Den verlofganger die, aldus gestemd, naar Europa trok, konden de teleurstellingen niet bespaard blijven. Men proeft ze uit die officieele stukken, die een doorloopende geschiedenis van nijpend, prozaïsch geldgebrek vormen.

Een andere omstandigheid, die niet uit de officieele stukken maar uit de Brieven duidelijk wordt is deze, dat Dekker, in Europa gekomen, niet den minsten lust gevoelde naar Indië

1) Uit het 'Dagboek', het eerst gepubliceerd door Busken Huet in zijn levensschets voor *Onze Hedendaagsche Letterkundigen*, later opgenomen in de Litterarische Fantasien en in Multatuli's Brieven enz. blz. 139.

terug te keeren. Hij heeft geen vrede met zijn bestaan, wil zich een ander, meer met zijn natuurlijke gaven strookend levensdoel kiezen. Weinig langer dan een maand in het vaderland, gaat hij, op weg naar Leiden, te Haarlem aan om met den uitgever Kruseman te spreken. ‘Mijn hoofddoel was van hem te weten te komen of ik talent had uit het oogpunt van een boekhandelaar.’[1)] Kruseman liet zich in algemeenen zin wel gunstig uit over ‘De eerlooze’ (later: ‘De Bruid Daarboven’) en wellicht ook nog over andere bestanddeelen van Dekker's portefeuille, maar ‘decisief’ was zijn oordeel toch niet. Waarschijnlijk zal hij den assistentresident met verlof beduid hebben dat er voor een nederlandsch schrijver, van hoe groot talent ook, weinig kans was, met de pen méér te verdienen dan in den indischen dienst. Een paar dagen later, na de diesviering te Leiden duikt dan weer dat andere ‘magnifieke plan’ op om ‘heel op mijn gemak Doctor in de letteren en in de regten te worden’. Maar de daarvoor onmisbare 30/m. bleven buiten Dekker's bereik en zoo moest ook dit luchtkasteel tot een ruïne vervallen. Toch gaf hij de kans om in Europa te blijven niet verloren. Kwam de fortuin niet vrijwillig tot hem, dan zou hij haar dwingen. Op de roulette was zijn laatste hoop gevestigd: men weet met welk droevig gevolg. In zijn rekest van 8 Maart zegt hij het, deftig maar volkomen duidelijk: de hoop die hij gedurende zijn verblijf in Holland steeds gevoed heeft om zijn financien dermate te verbeteren dat hij, ook met het oog op zijn zeer geschokten gezondheidstoestand, *zijn eervol ontslag uit 's lands dienst zou kunnen aanvragen* - die hoop moet hij laten varen. Door den nood gedrongen heeft hij het besluit genomen, naar Indië terug te keeren.

Zonderling verloop, zal men zeggen, van een periode, onmiddellijk voorafgaande aan die waarin de ‘man van Lebak’ zou opstaan. Toch, bij nadere beschouwing, zoo zonderling niet. *Onvrede met zijn bestaan* is als het leid-motief van Dekker's droevigen verloftijd. Zij dreef hem tot het instellen van de meest fantastische pogingen om een ander bestaan mogelijk te maken. De herhaalde tegenslagen konden den in Mei 1854 geconstateerden ‘hoogen graad van melan-

1) Brieven enz. blz. 161.

cholie en hierdoor ongeregelde werking van hersenen en ruggemerg' niet anders dan verergeren. Steeds meer ging hij zich gevoelen als een vogel wien de vleugels geknipt zijn. Hij wil zoo gaarne een rol spelen, 'den Rodolphe uithangen', maar hij kan niet. Nog een laatste poging wordt ondernomen: zijn gedenkwaardige reis naar Duitschland. Dán hangt hij even den Rodolphe uit tegenover die oostenrijksche muzikanten, voor wie hij, van zijn armoedje, de bootreis betaalt en die hem te Duisburg, aan het station bijna niet willen loslaten. Het geval is te mooi en te teekenend om het hem nog niet even met zijn eigen woorden te laten vertellen:

> 'Schreyende weerde ik hen af. De conducteur kwam er tusschen, de bel luidde voor 't laatst, de stoom floot, *ik zag een der meisjes vallen doordat zij meeloopende het portier nog grijpen wou* en toen zat ik alleen in mijn hoekje van den spoorwagen.
> Die menschen waren mij dierbaar geworden.
> Sind das Ihre Verwandten, Herr? vraagde de oude heer in den anderen hoek.
> Ja mijnheer, antwoordde ik, ja, ja, dat is mijne familie, want zij zijn arm.
>
> Sind die Mädchen hübsch? vraagde hij.
> Juist, dat was de vraag, nietwaar of de meisjes mooi waren?
> Neen, neen, neen, waarachtig niet, ze waren niet mooi.
> En toen spoorde ik verder en dacht na en sprak met God. Of 't een gebed was of een lastering, een aanbidding of een loochenen van zijn bestaan, dit weet ik niet. Maar zeker heb ik gezegd, als ge er zijt, zie naar mij.'[1)]

Bitter moet de ontgoocheling geweest zijn toen hij, weder bij vrouw en kind gekomen, de geldzorgen en de beren hem van alle kanten zag aangrijnzen. Het besluit om naar Indië terug te keeren was onvermijdelijk geworden en het werd genomen. Maar daarmede herleefde niet plotseling de gerangeerde ambtenaar die, bijna drie jaar te voren, Ambon's groene heuvelen had vaarwel gezegd. Het verlangen om, anders dan langs de gebaande wegen, iets te *doen*, iets te *worden*, dat in dien verloftijd tot zijn bewustzijn was doorgedrongen, nam hij

1) Brieven Eerste Periode blz. 186. Cursiveering van mij.

mede naar het land van zijn vroegere werkzaamheid. Had dit land hem, terwijl hij in Europa rondzwierf, en, tusschen twee avonturen in, nadacht en met God sprak, ook, voor zoover is na te gaan, nooit bijzonder bezig gehouden, ook dáar, neen, dáar vooral zou hij gelegenheid vinden om zijn romantische aandrift bot te vieren. Wellicht heeft hij zich hiervan niet aanstonds rekenschap gegeven toen hij zich aan boord van de 'India' voor Java inscheepte - de zeereis die hem vollen tijd schonk om voor zich zelf tot klaarheid te komen zal hem den weg die in Indië voor hem lag wel hebben doen zien.

Zoo was dan, toen hij tegen October 1855 den indischen bodem weder betrad, Eduard Douwes Dekker gerijpt tot den man die weldra van zich zou doen spreken. Het deed er weinig toe, waar hij werkzaam zou worden gesteld. Overal gebeuren ongerechtigheden en het Java van die dagen maakte op dien regel allerminst een uitzondering. Was hem een plaats aangewezen in Kedoe of in Soerabaja, de misbruiken aan de koffie- of aan de suikercultuur klevende zouden zijn rechtsgevoel in opstand hebben doen komen. Het toeval bracht hem naar Lebak, waar noch koffie noch suiker tot Mammondienst verlokten. Hij vond er echter een regent die de bevolking knevelde en een resident, die, naar Dekker's meening, daartegen niet krachtig wilde ingaan. Brandstof genoeg om het gedurende drie jaren opgeschuurde buskruit te doen ontvlammen.

Nederland dankt aan die explosie het mooiste boek dat in de 19e eeuw aan zijn letterenschat werd toegevoegd; Insulinde haar naam; de inlandsche bevolking de liefdevolle belangstelling die als met een tooverslag door den Dichter bij een groot deel van het nederlandsche volk werd gewekt en die misschien de krachtigste factor is geweest om te komen tot wat wij thans de 'ethische koloniale politiek' noemen.

Redenen te over, dunkt mij, om dien verloftijd te zegenen, gedurende welken de geest tot rijpheid kwam, die zoo groote en wonderbaarlijke dingen schiep.

C.TH. VAN DEVENTER.

Het regeerings-oordeel over de Bantamsche knevelarijen.[1)]

Zooals men weet, heeft Multatuli zich herhaaldelijk en tot op lateren leeftijd beklaagd dat in de Havelaar-zaak geen recht was geschied, dat men wel aanmerkingen had gemaakt op bijzaken, geen direct verband houdende met de eigenlijke aanklacht, maar dat aan de hoofdzaak: het misbruik van gezag gemaakt door Inlandsche Hoofden op Java, niet voldoende aandacht was geschonken.

Nu is, niettegenstaande de steeds hernieuwde sommaties van den schrijver van den Havelaar, de juistheid van *de strekking* van dit boek van Regeeringswege nimmer ontkend of bestreden. Intusschen, eene openlijke en officieele instemming met die strekking is evenmin ooit uitgesproken en wat de ambtelijke correspondentie over deze zaak betreft, het strookte niet met de toenmalige opvattingen om geheele of gedeeltelijke publiciteit te geven aan het oordeel door de verschillende autoriteiten in Indië en in Nederland over de Lebaksche aanklacht uitgesproken.

De motieven, die destijds weêrhielden van de openbaarmaking

1) Dit stuk was reeds door de redactie van *De Gids* ter plaatsing ontvangen toen uit een ingezonden stuk in *De Nieuwe Courant* van 15 April j.l. bleek, dat de hier volgende bescheiden eenige jaren geleden in een der Indische bladen geheel of ten deele bekend gemaakt zijn. Daar deze stukken thans voor het eerst volledig en met vergunning van den Minister van Koloniën worden gepubliceerd en de authenticiteit derhalve eerst thans geacht kan worden vast te staan, heeft de redactie gemeend deze bijdrage niettemin te moeten opnemen. Red.

dezer adviezen zijn thans vervallen. Het in Lebak afgespeelde drama behoort tot het verleden; de hoofdpersonen die daarin een rol vervulden zijn van het tooneel verdwenen; men maakt zich niet meer schuldig aan onvoorzichtigheid of onbescheidenheid, wanneer men de vraag stelt wat destijds is voorgevallen achter de schermen.

Dank zij de welwillendheid waarmede de tegenwoordige Minister van Koloniën vergunning heeft verleend tot inzage en publiceering van eenige hierover handelende bescheiden, kan thans een antwoord op deze vraag worden gegeven.

De aanklacht van den Assistent-Resident Douwes Dekker tegen den Regent van Lebak moest, de hiërarchische ladder volgende, in eerste instantie behandeld worden door den Resident van Bantam (Brest van Kempen), in laatste instantie door den Gouverneur-Generaal (Pahud). Op welk standpunt deze autoriteiten zich daarbij stelden, kan blijken uit het besluit van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië van 11 December 1856 No. 17, in zijn geheel luidende als volgt:

Batavia, den 11 december 1856.

N°. 17. Gelezen de missives

I van den Resident van *Bantam* van 20 September 1856 N°. 2372*a*, en bijlagen, naar aanleiding van het besluit van 23 Maart te voren n°. 34, waaruit hoofdzakelijk blijkt:

dat de Regent van *Lebak*, Radhen adhi Pati *Kerta Nata Negara*, volgens zijne eigene verklaring, zich heeft schuldig gemaakt aan onderscheidene ongeoorloofde heffingen van arbeid, geld en karbouwen, tegen onevenredige of geene betaling;

dat de Resident als verschooning dezer handelwijze bijbrengt, dat de Regent, op wiens levensgedrag niets valt aan te merken, in eene gedurige geldverlegenheid verkeert, wegens den grooten nasleep van aanverwanten, volgelingen en bedienden die hij onderhouden moet van zijn karig inkomen ad *f* 700. - 's maands waarvan hij, tot de volle aanzuivering van het bij besluit van 30 September 1855 n°. 19, verleend voorschot, nog *f* 150. -

's maands missen moet, zoo dat hij thans slechts *f* 550. - in handen krijgt;

dat de Resident daarom in overweging geeft, dien Regent in zijn zorgelijken toestand te gemoet te komen, door hem in de eerste plaats kwijtschelding te verleenen van het restant van het nog door hem verschuldigde voorschot, ten bedrage van *f* 1650. - en hem voorts, door verhooging zijner toelage, in tractement gelijk te stellen met den Regent van het noorder Regentschap (*Serang*)*;*

dat ook de demang van *Parangkoedjang* Rahden *Wira Koesoema*, schoonzoon van den Regent van *Lebak* voornoemd, zich aan misbruik van gezag heeft schuldig gemaakt, waarom de Resident in overweging geeft, hem, die reeds meermalen reden tot ernstige ontevredenheid bij het bestuur gegeven heeft en in het vorige jaar, wegens verregaande willekeurige handeling, met *veertien* dagen arrest op de passeban van den Regent van *Lebak* is gestraft, uit zijne betrekking te ontslaan; wordende door den Resident voorts nog voorgesteld, om:

a. goed te keuren dat door hem, wegens knevelarij en misbruik van gezag, uit hunne bedieningen zijn ontslagen, de dessas hoofden van *Tjiligen ilier* en van *Bolang*, met namen *Amsa* en *Annaja*.

b. goed te keuren dat de mantri van het distrikt *Warong Goenong*, Agoes *Abdul Madjied*, ter zake van misbruik van gezag, bedriegelijke handelingen en afpersing van de bevolking, door hem van de verdere vervulling zijner betrekking voorloopig is ontheven en hem als zoodanig definitief te ontslaan;

II. van den Distrikten der kultures, van 13 October jl., n°. 3656/22;

Overwegende:

dat hoezeer de Regent van *Lebak* niet geheel is vrij te spreken van ongeoorloofde handelingen, de hem ten laste gelegde en door hem erkende zoogenaamde knevelarijen echter tot dezulken behooren, welke door inlandsche hoofden van rang als niet ongeoorloofd worden beschouwd;

dat, bijaldien een nauwkeurig onderzoek naar de handelingen der regenten over geheel *Java* werd inge-

steld, het voorzeker blijken zou, dat er slechts zeer weinige regenten zijn, die zich stipt aan de hieromtrent gegeven voorschriften houden;

dat de Regent van *Lebak* altijd bekend is gesteld als een ijverig, geschikt en achtenswaardig Hoofd, zeer gezien en bemind door zijne bevolking;

dat de Resident van *Bantam* de feiten welke tegen dit hoofd bewijzen, in een verschoonend daglicht tracht te stellen, terwijl hij, instede van een voorstel tot bestraffing van dezen Regent in te dienen, hem voor nieuw gunstbetoon aanbeveelt;

dat het in het belang van den lande en van den dienst onraadzaam zou zijn, eenen ouden en niet van verdiensten ontblooten Regent te straffen, zoolang daartoe niet meer reden bestaat;

dat het, na de door den Resident van *Bantam* gedane mededeeling, duidelijk is dat een inkomen van *f* 550. - 's maands ontoereikend is voor een hoofd, op wien volgens de hadat, de last rust om voor zoovele personen te zorgen, als de Regent van *Lebak* te zijnen laste heeft;

dat het tegenwoordig oogenblik echter niet wel gekozen is, om genoemden Regent eene gunst te betoonen, maar dat hem eene tegemoetkoming zou kunnen worden verleend, door namelijk het hem bij besluit van 30 September 1855 n°. 19 verleend voorschot van *f* 3000. - in te houden met eene korting van *f* 50. - instede van *f* 150. - 's maands.

De Raad van *Nederlandsch-Indië* gehoord (advies van 14 November 1856 n°. XXXVI);

Is goedgevonden en verstaan:

EERSTELIJK: Het distriktshoofd van *Parang-Koedjang* (Residentie *Bantam*) Rahden *Wiro Koesoema*, als zoodanig te ontslaan met last op den Resident om ten spoedigste eene voordracht in te dienen ter zijner vervanging;

TEN TWEEDE: Den Resident van *Bantam*, met betrekking tot zijne voorstellen, in de praemissen van dit besluit sub a en b omschreven, over te wijzen tot de bevoegdheid hem toegekend bij besluit van 19 Mei 1847 n°. 1 (*Staatsblad* n°. 25);

TEN DERDE: Den Resident van *Bantam* te kennen te

geven, dat de Regeering, uit aanmerking van de verdiensten van den Regent van *Lebak*, Rahden adhi Pati *Kerta Nata Negara*, voor alsnog niet wenscht aan dit hoofd hare ontevredenheid te kennen te geven bij eene aan hem regtstreeks gerigte beschikking, maar dat aan hem Resident wordt opgedragen, op eeue ernstige wijze aan dien Regent voor te houden, het ongeoorloofde zijner handelingen, met uitnoodiging om zich daarvan voor den vervolge te onthouden, ter voorkoming van nadeel voor hem en zijne aanverwanten;

TEN VIERDE: Uit aanmerking van de moeijelijke geldelijke omstandigheden, waarin de Regent van *Lebak*, Rhaden adhi Pati *Kerta Nata Negara* verkeert, met wijziging in zoo verre van het besluit van 30 September 1855 n°. 19, te bepalen, dat de inhouding van het nog verschuldigd gebleven gedeelte van het daarbij verleend voorschot van *f* 3000. - (*daie duizend gulden*), zal geschieden door maandelijksche kortingen van *f* 50. - (*vijftig gulden*) instede van *f* 150. - (*Een honderd en vijftig gulden*) 'smaands van het tractement van dezen Regent.

Afschrift dezes zal worden gezonden aan den Raad van *Nederlandsch-Indië*, tot informatie en Extract verleend aan den Direkteur van financiën, den Direkteur der kultures, de Algemeene Rekenkamer, den Resident van *Bantam*, den Regent van *Lebak* Rahden adhi Pati *Kerta Nata Negara*, en den ontslagene, tot informatie en narigt.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, (*w. get.*) CHS. F. PAHUD.

Ook hier behoort men de schrifturen te beoordeelen *d'après leur date*. De begrippen omtrent hetgeen al dan niet geoorloofd is, veranderen met de tijden. En omtrent het al of niet verschoonbare van de feodale vrijheden, die sommige Inlandsche Hoofden zich plegen te veroorloven tegenover de aan hunne zorgen toevertrouwde bevolking, dacht men in Indië vijftig jaar geleden anders dan thans.

Mag dit niet uit het oog worden verloren bij de beoordeeling van de destijds door de Indische Regeering genomen, van groote toegeeflijkheid getuigende eindbeslissing, anderzijds

moet de herinnering aan de toen heerschende opvattingen ons leiden tot verhoogden eerbied voor hen, die het waagden zich daartegen te verzetten en die het ongeoorloofde der bewuste handelingen voelden zooals wij dat thans voelen.

Tot deze baanbrekers van nieuwere begrippen behoorde in de eerste plaats - zooals bekend is - de schrijver van den *Max Havelaar*; in de tweede plaats - wat minder bekend is - de Minister van Koloniën Fransen van de Putte.

Toen deze in 1864 de koninklijke machtiging moest vragen voor de verhooging van de tractementen der Bantamsche Regenten, liet hij zich de officieele correspondentie over de Lebaksche aanklacht voorleggen. De kennisneming van deze correspondentie en speciaal van het hierboven medegedeeld besluit gaf dezen minister aanleiding het navolgende schrijven te richten tot den inmiddels opgetreden Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele:

's-Gravenhage, den 8 November 1864.
Afd. A^{az}. No. 39/1351.

Blijkens een kabinetsrescript van den 3den dezer, No. 58, heeft de Koning magtiging verleend tot verhooging van de traktementen der regenten in de residentie Bantam, zonder verandering te brengen in de personele toelage, laatstelijk in 1857 aan den tegenwoordigen regent van Lebak, radhen Adhipati Kerta Nata Negara toegekend, - alles overeenkomstig Uwer Excellentie's voorstel, vervat in Hare missive van 4 Mei j.l. no. 401/6.

Bij de behandeling van deze aangelegenheid heb ik mij doen voorleggen de besluiten, waarbij over den genoemden regent van Lebak is gehandeld. Vooral het Indisch besluit van 11 December 1856, no. 17, betreffende de beschuldigingen tegen dit Inlandsch hoofd ingebragt door den gewezen assistent-resident van Lebak, Douwes Dekker, heeft mijne aandacht getrokken.

De overwegingen, welke blijkens dat besluit den toenmaligen Gouverneur-Generaal hebben geleid tot eene gunstige beschikking voor dien regent, hebben mij bevreemd.

Daarbij toch schijnt eene onderscheiding te worden gemaakt tusschen ‘knevelarijen’ en ‘zoogenaamde kneve-

larijen', die wel als 'ongeoorloofde handelingen' worden voorgesteld, maar toch verschoonbaar geacht, omdat de Inlandsche hoofden het ongeoorloofde daarvan niet inzien, en schier alle regenten op Java zich daaraan schuldig maken.

Het zal wel overbodig zijn Uwer Excellentie te doen opmerken, dat zoodanige toegevende beoordeeling, ten koste en nadeele der inlandsche bevolking, door mij in geenen deele wordt beaamd.

En ik meen te kunnen vertrouwen, dat Uwe Excellentie, bij onverhoopte herhaling van een dergelijk geval, zich door andere beschouwingen zoude laten leiden.

Aan de bovenstaande koninklijke beschikking verzoek ik Uwer Excellentie het verdere vereischte gevolg te doen geven.

De Minister van Koloniën, (*get.*) FRANSEN VAN DE PUTTE.

Men kan in deze missive niets anders zien dan eene onbewimpelde afkeuring van het beleid, in de Lebaksche aanklacht door den Indischen Landvoogd aan den dag gelegd. Zonder voorbehoud trekt de Minister van Koloniën partij *voor* Max Havelaar, *tegen* de Indische Regeering.

Ook thans, een halve eeuw nadat het werd uitgesproken, heeft dit afkeurend oordeel zijne beteekenis. Het leert ons dat de veranderlijkheid der heerschende meeningen een tegenwicht vindt in de standvastigheid van sommige fundamenteele begrippen van humaniteit en goede trouw; dat ook in de tijden waarin de heerschende meeningen gezag hebben onder de groote massa, deze onveranderlijke humaniteitsbegrippen blijven voortleven in het gemoed van enkelen, die boven die groote massa uitsteken; eindelijk: dat wij, in het licht van het voorafgaande, ook thans nog warme hulde hebben te brengen aan den paladijn die, in fantastische wapenrusting, in het openbaar optrad als voorvechter van het rechtvaardigheidsprincipe in onze inboorlingen-politiek in Ned. Indië; aan den staatsman die - jammer genoeg, niet in het openbaar - tegenover de gezaghebbende opvattingen in Indië, de vaan van dat rechtsvaardigheidsbeginsel wist hoog te houden.

C.J. HASSELMAN.

Uit Multatuli's Dienstjaren.

II[1].

Officiële Bescheiden betreffende de dienst van Multatuli als Oost-Indies ambtenaar, door P.M.L. de Bruyn Prince. Tweede Vermeerderde druk. - Max Havelaar op de Westkust van Sumatra. - Amersfoort. - G.J. Slothouwer. - 1910.

Zelden zal de schrijver van een boekaankondiging meer genoegen aan zijn geesteskind hebben beleefd dan mijn bespreking van de eerste uitgave dezer *Officiële Bescheiden* in *De Gids* van September 1901 mij verschafte. Wijzende op de vele door den heer De Bruyn Prince trouwens erkende leemten in de reeks der bescheiden, deed ik een beroep op de bestuurs-ambtenaren, werkzaam op plaatsen waar, tusschen 1839 en 1856, Eduard Douwes Dekker hun doorluchtige voorganger was geweest, om in de plaatselijke archieven nasporingen betreffende dien voorganger te doen. En zie, de secretaris van het gouvernement van Sumatra's Westkust, de heer J.W. Tamson, vond daarin aanleiding eens duchtig in de oude papieren te snuffelen met het verrassend gevolg, dat tal van gewichtige documenten, die men in De Bruyn Prince's verzameling noode gemist had, te voorschijn kwamen. De heer Tamson liet van al die stukken authentieke afschriften maken en verkreeg van de indische regeering verlof tot openbaarmaking. Daarna stelde hij ze te mijner beschikking.

1) Zie: *Uit Multatuli's Dienstjaren*. Gids. September 1901.

Na verloop van eenigen tijd vernam ik dat de heer De Bruyn Prince die, sedert 1900, eerst was opgeklommen tot den op één na hoogsten sport van den indischen ambtelijken ladder en daarna met welverdiend pensioen naar patria was teruggekeerd een tweeden druk van zijn uitgave van 1900 voorbereidde, ja, gereed had! Ik achtte het mijn plicht, hem kennis te geven van het bestaan der stukken die in mijn handen waren gekomen en die ik gaarne in de zijne stelde. 'De ontvangen dokumenten', zoo lezen wij nu in de voorrede, 'brachten zo'n verandering in mijn oordeel dat ik, die over mijn werk toch al niet tevreden was, besloot de gehele oplaag op te kopen en te doen vernietigen. De nu aangeboden uitgaaf is dus feitelijk de 3^{e} editie.'

Dat noem ik nog eens een daad van zelfverloochening, waarvoor ik den heer Prince ook openlijk mijn hulde wensch aan te bieden.

De uitgever der bescheiden vond echter het loon voor zijn edele daad. Andermaal geheel vrij in het bewerken van zijn materiaal, besloot hij zijn aanvankelijk voornemen om enkel *bijdragen* te leveren voor een levensbeschrijving van Multatuli te verlaten en een hooger doel na te streven: 'een beeld te geven van Dekker's dienst als Indies ambtenaar.' Wat voor ons ligt is dus het eerste deel (het staat er wel niet *op*, maar uit een noot op blz. 223 blijkt dat een tweede deel mag worden verwacht) van een door een inleiding, aanteekeningen en tusschenschriften tot een doorloopend verhaal van Dekker's ambtelijke loopbaan verwerkte verzameling bescheiden.

Jammer, dat de verzameling en dus ook het verhaal niet zóó volledig kon worden als de heer Prince verlangd had. Aan de verzameling ontbraken nog verschillende stukken, waarover waarschijnlijk de gouverneur van Sumatra's Westkust, de heer Heckler, inlichtingen kon geven. Maar deze heer - het klinkt haast ongeloofelijk - *antwoordde in het geheel niet* op het door den heer Prince in 1907 tot hem gericht verzoek om bijstand. Zoo bleven er dan nog enkele hiaten. Andere ambtenaren deden daarentegen weder wat zij konden, zoodat, alles te zamen genomen, de belangstellende lezer tevreden mag zijn. Deze 352 bladzijden, voor de overgroote meerderheid bedrukt met officiëele stukken, bevatten

een uitnemend gedocumenteerd overzicht van des jongen Dekker's dienstvervulling ter Westkust van Sumatra in de jaren 1842-1844 en tevens een zeer waardevolle, goed aaneengesloten reeks gegevens voor de kennis van den historischen achtergrond der hoofdstukken XII, XIII en XIV van de *Max Havelaar* (bladzijden 175-214, uitgave der Nederlandsche Bibliotheek).

De heer De Bruyn Prince heeft zorg gedragen dat ieder zich te dezen aanzien een volkomen zuiver oordeel zou kunnen vormen. In zijn aanteekeningen is hij sober en, als hij een enkele maal een persoonlijke meening geeft, draagt deze steeds het kenmerk van volkomen onpartijdigheid. Hij schroomt niet, waar het pas heeft, op Havelaar's fouten, minder juiste voorstellingen, blijkbare dwalingen te wijzen en verheelt evenmin zijn gunstig als zijn ongunstig oordeel over sommige handelingen van Michiels. Dat de beruchte suspensie een overdreven-hardvochtige, geheel onnoodige handeling is geweest zal voortaan wel door niet velen betwijfeld worden. Omgekeerd zal moeilijk meer kunnen worden bestreden, dat de assistentresident van Lebak een zeer lichtvaardig oordeel uitsprak over Michiels' behandeling van inlandsche aangelegenheden. Aan het vermoeden, door Max Havelaar uitgesproken, dat de ‘generaal’ reden zou hebben gehad om de stukken betreffende het onderzoek omtrent zekere vooronderstelde onlusten in het landschap Mandéling niet ter kennis van de regeering te Batavia te brengen (M.H. blz. 207) wordt door de Officiële Bescheiden alle grond ontnomen (blz. 311). Ook het, na het, door Havelaar min of meer geridiculiseerde, te Natal gehouden onderzoek in de *Si Pamaga*-zaak, door Michiels over die zaak aan den gouverneur-generaal ingediend officieel rapport van 18 Maart 1843[1)] bewijst, (hoe gebrekkig dit rapport moge zijn gesteld) dat de toenmalige ‘Civiel en Militair Gouverneur van Sumatra's Westkust’ zich inderdaad veel moeite gaf, omtrent zuiver-politieke aangelegenheden achter de waarheid te komen.

Voor de beoordeeling van Dekker's ambtelijke integriteit is echter de waarheid ten aanzien van het *kas-tekort* van

1) O.B. blz. 310-330. Het op blz. 310 boven het rapport vermelde jaartal *1834* is onjuist; dit moet zijn *1843*.

meer belang dan al het andere. De heer De Bruyn Prince heeft dit begrepen en zijn lezers bijzonder aan zich verplicht door hen tot het vormen van een zelfstandig oordeel hieromtrent in staat te stellen. Van de stukken die rechtstreeks betrekking hebben tot de gepleegde vergissing of onregelmatigheid liet hij photo-lithographische afbeeldingen maken. Zoo vindt men dan in zijn verzameling een *fac-simile* van het folio van het wisselregister, waarin de controleur Dekker den 3en Mei 1843 eigenhandig de afgifte van een wissel groot *f* 6825.92, betaalbaar te Ajer Bangis aan den geemployeerde van de Factory der N.-Handelmaatschappij boekte en een *fac-simile* van den wissel zelven, eveneens eigenhandig door Dekker geschreven, waaruit blijkt dat die wissel groot was *f* 8931.92 of *f* 2106 méer dan het als ingenomen vermelde bedrag. Aan deze twee gewichtige maar op zich zelf nog niets verklarende *fac-simile's* voegde nu echter de heer De Bruyn Prince er een derde toe en wel van *de becijfering betreffende die wisselafgifte*, *met Dekker's eigen hand geschreven op het omslagvel van het wisselregister*. Hieruit blijkt dat Dekker *twee* becijferingen maakte, één die betrekking had tot het vendupapier waarmede de geëmployeerde van de Factory Sem den wissel ten deele betaalde en die tot het eindcijfer *f* 6825.92 voerde en een andere die de som aanwees van dit eindcijfer en de bedragen der *contanten* door Sem aan de acceptatie toegevoegd om het verschuldigde voor den wissel vol te maken. Deze som was *f* 8931.92. Bij het inschrijven in het wisselregister heeft Dekker blijkbaar van de twee getallen die hij op het omslagvel geschreven had het verkeerde overgenomen. Hiermede nu is, voor mij althans, de ware toedracht der zaak verklaard. En verder overtuigen mij die becijferingen op het door Dekker bij zijn vertrek van Natal daar achtergelaten register ook van zijn moreele onschuld. Natuurlijk was zijn kas in de war. Was dit niet het geval geweest, de fout had, bij het natellen van den geldvoorraad, aan het licht moeten zijn gekomen. Misschien was hij bestolen of had hij andere ontvangsten niet behoorlijk gecontroleerd of was er, tengevolge van lichtvaardig verleende credieten, een tekort ontstaan in zijn vendu-administratie dat door vermenging van de vendukas en de landskas aan zijn aandacht ontsnapt was, - dit alles en andere oorzaken van het tekort

zijn mogelijk. Maar geheel onaannemelijk mag, dunkt mij, voortaan heeten dat Dekker zich ten nadeele van een dier kassen zou hebben willen verrijken. Een dief houdt geen aanteekening van zijn fraudes op het register-zelf dat zijn ambtelijke verantwoording bevat! Die door den heer De Bruyn Prince gevonden cijfers getuigen na jaar en dag nog voor de zuiverheid van den onervaren rekenmeester (hij zou de kunst nooit leeren!) die ze haastig en zonder er veel bij na te denken op den omslag van zijn wisselboek schreef.

Hoe billijk was Dekker's verzoek, toen hij, gesuspendeerd, te Padang werd aangehouden, om naar Natal te mogen gaan teneinde aldaar (zooals hij schreef) 'die inlichtingen en aanwijzingen te bekomen, welke ik *hier*, zonder archief en zonder mondelinge informatien, onmogelijk suppediteren kan'.[1)] Eén blik op die cijfers en hij zou zich de toedracht der zaak herinnerd hebben. Maar Michiels weigerde botweg, onder voorgeven dat de onderkasrekening en de wissel reeds aan de rekenkamer waren opgezonden en de verantwoordingsstukken die Dekker zou kunnen raadplegen toch niet meer ter plaatse aanwezig waren.[2)] Het wisselregister was echter blijkbaar niet opgezonden en juist daarmede had Dekker zoo niet zijn adminstratieve, dan toch zijn moreele onschuld kunnen bewijzen.

Er is nog tal van merkwaardigs in die bescheiden te vinden. Ik stip maar enkele dingen aan. De verantwoording van 3 October 1843[3)] bijv., een stuk, ongepast van toon misschien, gegeven vooral dat degeen die hem aansloeg toch in elk geval een alles behalve onberispelijk administrateur was, maar verkwikkend door den 'afkeer van het liegen' die er zoo duidelijk uit spreekt. Ik wijs verder op de 'recapitulatie' van Dekker's op 28 Augustus te voren gehouden vendutie,[4)] waaruit blijkt dat door *Inlanders* slechts voor kleine bedragen werd gekocht, maar integendeel Dekker's europeesche vrienden, met in het eerste gelid de brave Van der Pool, dien hij later, in zijn verloftijd, aan een levensgezellin zou trachten te

1) O.B. blz. 238.
2) O.B. blz. 239.
3) O.B. blz 172. Ik doe opmerken dat op blz. XII van den inhoud dit stuk verkeerdelijk wordt vermeld als van 2 Oct. '43.
4) O.B. blz. 191.

helpen[1)], de vendutie flink ‘opjoegen’. Ik wijs ten slotte (want ik mag niet onbescheiden worden) op het extract uit de *vendurol*, die ons een overzicht geeft van het zonderling samengesteld rommeltje dat den jongen controleur tot inboedel strekte.[2)]

Zoo kan men in die schijnbaar droge stukken van alles vinden wat voor de kennis van het leven en het karakter van den jongen Dekker van groot belang is. Mocht het den heer Prince gelukken om ten aanzien van den diensttijd te Poerwakarta, in Bagelen, te Menado en op Amboina even volledige gegevens te verzamelen dan zal, met hetgeen dr. Joost van Vollenhoven ons onlangs schonk en met hetgeen reeds omtrent den tijd te Lebak bekend werd gemaakt, Dekker's ambtelijk leven, zoo nauw verbonden met zijn maatschappelijk en zijn ziele-leven, voor ons open liggen en een schat van informatie verkregen zijn, gelijk maar zelden binnen het bereik van biografen komt.

Multatuli's volledige biografie is nog altijd niet geschreven en kòn niet geschreven worden zoolang de indische bronnen niet bewerkt waren. Het is de groote verdienste van den heer De Bruyn Prince, aan dezen moeitevollen arbeid zijn uitgebreide administratieve kennis dienstbaar te maken. Dat iemand die door veeljarige ervaring Indië door en door kent, wiens dienstbetrekkingen hem met alle détails der burgerlijke administratie in aanraking brachten, die genoeg achter de schermen keek om schijn van wezen te kunnen onderscheiden, en wiens eervol verleden aan zijn waardeering gezag verleent, dat, om kort te gaan, een oud Vice-President van den Raad van Indië zich met dezen arbeid heeft willen belasten - het is een welsprekende hulde aan de nagedachtenis van Havelaar gebracht.

En nu ten slotte een vraag, die een wensch insluit. Twee mannen zijn het die in den allerlaatsten tijd zich buitengewoon verdienstelijk maakten tegenover de velen die in Multatuli belangstellen. Het toeval wil dat hun namen denzelfden klank hebben. (De Bruyn) *Prince* schrijft zich de

1) Brieven van Multatuli, vervolg eerste periode, blz. 167 en volgende.
2) O.B. blz. 213. Veel servies; niet minder dan 225 kopjes, tegen 1 ½ dozijn wijnglazen en - let wel! - in het geheel geen bitterglazen. Jammer dat de post ‘eenige boeken’ door den venduschrijver niet nader gespecificeerd werd!

een, (Dr.) *Prinen* de andere. Gene beschikt over een voor Multatuli's biograaf onmisbare kennis van Insulinde, deze over een voor dien biograaf even onmisbare literatuur-kennis en is bovendien de *kunst* meester, vereischt om aan het voor den kunstenaar op te richten monument een passenden vorm te geven. Zou het niet mogelijk zijn, dat deze twee mannen zich met elkander verstonden en met vereende krachten der beschaafde wereld de lang door haar verbeide *Multatuli-biografie* aanboden?[1)]

Een schooner verbond tusschen twee Prinsen kan ik mij moeilijk voorstellen!

C.TH. VAN DEVENTER.

1) Vergelijk ook het oordeel van V(an) H(all) in de Bibliografie van Augustus 1909. III. blz. 353.

Multatuli's houding tegenover de litteratuur tijdens het ontstaan van den Havelaar.

Al wat Multatuli vóór den Havelaar geschreven heeft, is dilettantisme; de Havelaar zelf, is een volkomen gaaf kunstwerk; in wat hij na den Havelaar voortbracht, zijn fragmenten van onbetwistbaar hoogere schoonheid, stouter verbeelding, verbluffender genialiteit, maar een harmonisch geheel is niet meer aan te wijzen. Na den Havelaar is er in Multatuli iets geknakt, iets teers in zijn ziel is gesprongen, het evenwicht is verloren, voor goed.

Ik zeg dit zoo apodictisch, omdat meen ik ieder, die Multatuli kent, het in hoofdzaak zoo met mij inziet.

En wat er gesprongen is? Wat zijn opperste volkomenheid als kunstenaar, - kunstenaar toch was hij, wat hij ook schelden mocht, en hij was het willens en wetens met geheel zijn eerzucht - wat zijn vollen bloei heeft geschaad, onmogelijk gemaakt? Och, ook dit is wel in twee woorden te zeggen, en op tal van manieren te bewijzen. Doch hier wil ik het nog eens trachten aan te toonen door enkel met u na te gaan, hoe hij tijdens het schrijven van den Havelaar stond tegenover litteratuur: tegenover eigen werk, tegenover letterkundige kunst in het algemeen, tegenover het werk van anderen. Misschien brengt het ons weer iets nader tot het juiste begrijpen van dit ‘vat vol tegenstrijdigheden’, deze gevoelige dichterlijke natuur, dezen geest, levend in schrille contrasten, dezen rijken, bandeloozen fantast, dezen scherpzinnigen, vlotten betooger, die zoo gaarne poseerde als hervormer en wijsgeer, het tot op zekere hoogte was, dezen

mensch, die, hoe ook gemarteld en getrapt, steeds onverdroten langs zijn eigen wegen is blijven zoeken naar de waarheid, is blijven gelooven aan de macht van rechtvaardigheid en goed-zijn voor de toekomst der menschheid.

Multatuli heeft in den Havelaar eenige van zijn eigen verzen opgenomen, verzen zooals we er later o.a. uit den eersten bundel Brieven meer hebben leeren kennen. Reeds in een der eerste hoofdstukken laat hij Droogstoppel er een uit Sjaalman's pak nemen. 't Is van '43.

Moeder, 'k ben wel ver van 't land
Waar me 't leven werd geschonken,
Waar myn eerste tranen blonken,
Waar ik opwies aan uw hand...

Maar toch, moeder, wat me griefde,
Wat me vreugd gaf of verdriet,
Moeder, twyfel aan de liefde,
Aan het hart uws zoons toch niet![1] enz.

'Een inferieur merk', zegt Droogstoppel. Zeker, zeggen ook wij thans. Maar ik vraag u, waartoe anders verschijnen deze strofen hier, dan om te laten zien, dat die Sjaalman in '43 al zoo'n lieve, aandoenlijke verzen schrijven kon? En dat waren het immers? Multatuli had volkomen gelijk. In '43 kon dit naast het beste staan, wat in Tesselschade's en Aurorabundels door onze andere amateur-dichters werd ter markt gebracht[2]. Ditzelfde geldt voor 'Mein Kind, da schlägt die neunte Stunde, hör'; ook voor 'Ik weet niet waar ik sterven zal' en wat verder in de geschiedenis van Saïdjah min of meer als vers bedoeld is. Van dit laatste erkent Multatuli zelf (of Stern dan) openlijk, dat hij het opneemt om Havelaar beter te doen uitkomen. Elders echter speelt zijn eerzucht vermakelijk schuilevinkje achter de aanstellerige gering-

1) Havelaar p. 18. Ik gebruik den Max Havelaar uit de eerste uitgave der Verzamelde Werken, Elsevier, 10 dln. z.j. (1889), Deel I.
2) M's oordeel in '72: 'De verzen in den Havelaar zijn niet allen éven slecht, doch dat ding uit Sjaalman's jeugd had wel ongedrukt mogen blyven. Het riekt naar de Muzen-almanakken van het jaar '30' (noot bij idee 527).

schatting van zijn eigen liefhebberij, waar hij bij dat geestige gesprek in de voorgalerij meesmuilend invalt: ‘Ik maakte verzen in die dagen! O, verrukkelijk! Hoor eens:

Gij vraagt waarom toch de Oceaan
Die Natals ree bespoelt,
Schoon elders minzaam en gedwee,
Onstuimig slechts op Natals ree,
Gedurig kookt en woelt?[1)]

Plotseling breekt hij af na eenige coupletten met een bruusk onverschillig: Ik weet de rest niet meer! Maar hij laat u niet los, voor hij u te verstaan heeft gegeven, dat er menschen waren, die deze dingen met zorg bewaarden, ze uit de papiermand opzochten, waarin hij zelf ze natuurlijk als waardelooze prullen geworpen had; ja, hij eindigt zelfs met de voorspelling, dat deze zelfde thans in onze oogen tamelijk onnoozele versjes misschien later in de mythologie van Indië zullen opgenomen en vervormd worden.

‘Wie nederig spreekt van zichzelf, wordt boos als ge hem gelooft, en woedend als ge hem nazegt wat-i zegt’ (Idee 222). Wat zou Verbrugge en Duclari boven het hoofd gehangen hebben, als ze eens blijk hadden gegeven van instemming met Havelaars nonchalance, als een van hen de opmerking had gewaagd, dat het toch wel een beetje raar aandoet den Indischen Oceaan ‘minzaam’ te hooren noemen, als den kruidenier, die zijn versche vijgen komt presenteeren?

En er zijn meer rare regels gecopieerd in den Havelaar. Wie zou den Multatuli van na '60 herkennen in deze jeugdimpressies uit de Preanger:

Hier schiep Hijzelf altaar en tempelkoren,
Nog door geen tred van 's menschen voet ontwijd,
Hier doet Hij zich in 't raat'lend onweer hooren...
En rollend roept Zijn donder: Majesteit![2)]

Is het niet, of de donder hoflakei is geworden?

‘Een schrijver is ydel als... een man. Spreek kwaad van zyn moeder of van de kleur zyner haren, zeg dat hij een

1) H. p. 122.
2) H. p. 88.

Amsterdamsch accent heeft - wat nooit een Amsterdammer toestemt - wellicht vergeeft hy u die dingen. Maar... roer nooit aan de buitenzy van 't kleinste onderdeel eener byzaak van iets dat er lag naast zyn geschryf', heeft Dekker in den Havelaar gezegd.[1)] Allicht zouden wij het dus reeds voor goed bij hem verkorven hebben; doch als we ons maar in den tijd willen indenken, waarin al die verzen zijn ontstaan, dan mogen we hem waarlijk niet al te hard vallen. Eén ding is zeker, we kunnen ons niet laten wijsmaken, dat hij zelf in '59 geen aardigheid aan die dingen had. Hij vond ze om de weerga niet slecht. Daarin ligt niets misdadigs. En bovendien, het is heusch niet enkel ijdelheid en blinde zelfverheerlijking, die ze hem doet liefhebben. Multatuli heeft nu eenmaal nooit geweten, dat verzen iets hoogers konden geven, dan wat het werk zijner meest beroemde tijdgenooten, Tollens, Beets, Bogaers, Ten Kate, Estella Hertzveld en anderen hem bood, dat daar een innige ontroering mogelijk is, die verre blijft van deze lieve, teere innigheden, van deze huiselijke gevoelens over natuur en den Schepper, liefde en godsvrucht. In heel de periode van zijn leven vóór '60 heeft hij deze menschen misschien wel niet voor genieën, maar toch voor heusche, echte dichters aangezien; geen van hen heeft hij in den Havelaar in het ootje genomen, integendeel voor sommigen van huns gelijken heeft hij een vriendelijk woord. Zijn eigen werk metende aan de maat, die hij kende, mocht hij het ons immers gerust aanbieden naast het beste, dat wij bij hen aantroffen.

Hij mag vóór '60 misschien zoo nu en dan een uiterst vaag vermoeden hebben gehad, dat al dat gerijmel van hem zelf en zijn tijdgenooten toch eigenlijk het ware wel niet was, zijn intuïtie mag hem hebben ingeblazen, dat hij meer in het licht vallen zou, door zich boven die dingen te plaatsen en er een beetje den draak mee te steken, al hing er dan zijn hart nog wel aan, tot de welbewuste kennis des goeds en des kwaads op dit gebied is hij nimmer gekomen, ook later niet. Is het niet genoeg, dat hij ons zijn heerlijke, losse, lenige, veerkrachtige proza gegeven heeft, niet genoeg, dat hij de luid en fier kraaiende haan is geweest, die den schoonen

1) H. p. 99.

morgen aankondigde en de fijner bewerktuigde zangers wekte?

'Als de borst mij gloeit van gevoel voor het ware en schoone, kan geen macht ter wereld my beletten de tonen aan te slaan, die met zulk een gevoel overeenstemmen en veel liever zwyg ik dan myn woorden omklemd te zien door de onteerende kluisters der alledaagschheid'[1]. Dit in onze ooren erg jongensachtig hoogdraverigheidje van Stern is het niet eigenlijk uit de ziel van den Douwes Dekker van voor '60 gegrepen? Later, in '75, als hij aanteekeningen bij den Havelaar schrijft, zal hij Droogstoppel, die dergelijke ontboezemingen allerdolst vindt, bijvallen; wel niet met, maar toch naast hem gaat hij te keer tegen al dat 'getingel en gejingel', voor een deel misschien omdat hij beter begrip van sommige zaken gekregen heeft; maar over het algemeen mogen wij gerust aannemen, dat hij Droogstoppel laat ridiculiseeren wat hem, Multatuli, heilig was, en verheerlijken wat hij verachtelijk vond. Heeft hij zelf niet in '43 een tooneelstuk geschreven, dat aan alle kanten geslagen wordt door de persiflage, die hij Droogstoppel in den mond legt, een tooneelstuk, dat in '59, al noemt hij het dan ook een enkele maal kinderachtig, - denk aan Idee 222 - zijn glorie is; de lof, dien De Vries en Van Hasselt, als er sprake is van een opvoering, hem toezwaaien, zwelgt hij immers met volle teugen in!

Als een wiskunde-sommetje is het te bewijzen, dat we voor de uitvallen van Droogstoppel het negatief teeken behooren te zetten om te weten te komen, hoe Dekker vóór '60 over poëzie en litteratuur denkt: Saïdjah beschouwt Dekker in '59 en trouwens nog lang daarna als een van zijn meesterstukken[2]. Droogstoppel: 'Ik moet erkennen, dat ik zeer opzie tegen den eersten kransavond en de liefdesgeschiedenis van dien Saïdjah. De lezer weet reeds, welke gezonde begrippen ik over liefde heb... men denke slechts aan mijn beoordeeling van dat uitstapje naar den Ganges.' Saïdjah = Ganges. En Ganges beteekent hier heel die dwaze, dolgeestige boutade

1) H. p. 33.
2) Brieven III, p. 124: 'Een ding heb ik altijd goed gevonden, dat is Saïdjah.' III, p. 128: Och, ik houd zooveel van dien Saïdjah, ik vind zijn eerste liedje zoo mooi, en dat wachten onder dien boom.'

over een van Heine's rijkste en teerste fantasieën. Dekker vond Heine in dergelijke verzen machtig mooi in die jaren en hij had gelijk ook.

Hij was geweldig sentimenteel, hij was terstond ‘aangedaan’, waar hij iets las of zag, dat leek op iets treffends of verhevens, op een gevoelige uiting van het menschelijk hart; het stille lijden, de lieflijke hoop, een nobel gevoel in ruwe vormen drongen hem de tranen in de oogen. Heeft hij zelf niet over zijn Saïdjah zitten schreien? Weet ge, hoe zijn bruskeeren van poëzie vóór '60 voor een deel moet begrepen worden? De verzen hadden hem gauw te pakken en daarover schaamde hij zich, dat vond hij kinderachtig en onmannelijk als zoovelen; dan ging hij daar ruw tegenin, ging hij zich aanstellen, of hij al dat gevèrs maar larie vond; dan deed hij als de oude heer Kegge, die moppig tracht te wezen, als de ‘lamentabele historie’ van Barend hem de oogen vochtig maakt, als de zeebonk die een ‘nou donder op, satanskind’ voegt bij den rijksdaalder, dien hij schreiend een armen tobber in de hand stopt.

Zou zóó een passage als de volgende uit den Havelaar niet mooi te verklaren zijn? ‘Hy hield niet van verzen, en als hy er toe gebracht werd iets te lezen van wat hy “begaan” had, zooals hy zich uitdrukte, schiep hy er vermaak in zyn eigen werk te bederven, òf door het voor te dragen op een toon, die het belachelyk maken moest, òf door op-eenmaal, vooral by een hoogst ernstigen passus, af te breken en er een kwinkslag tusschen te werpen, die de toehoorders pynlyk aandeed, maar die by hem niets anders was dan een bloedige satire op de onevenredigheid tusschen dat keurslyf en zyn ziel die zich daarin zoo benauwd voelde’[1]. Zou het hem dat wel waarlijk geweest zijn? Zou hij nu heusch nooit gevoeld hebben dat maat en rijm geen keurslijf behoeven te wezen, hij, die o.a. in Sjaalman's pak een studie legde over ‘Verzen als oudste taal’, waarvan Droogstoppel geen woord geloofde? Was het niet veeleer een zich groothouden, een wil om onaandoenlijk te schijnen op het moment, dat hij zijn hoorders ‘aangedaan’ wist als zichzelf, een poseeren alsof voor hem, al wat zijn hoorders zoo verheven en treffend

1) H. p. 88.

vonden, en hij zelf met hen, maar waardelooze grappenmakerij was? Ik ben er vast van overtuigd. Van dien man verbaast het ons dan ook niet, dat hij in den Havelaar spreekt over het eerbiedwaardig gevoel, dat in een bouwontwerp een dichtstuk zag, ‘een dichtstuk van graniet, dat luid sprak tot het volk in marmer, dat daar stond als een onbeweeglijk voortdurend eeuwig gebed’[1].

In zijn oordeel over kunstenaars van het woord is hij in den Havelaar rustig waardeerend, zonder eenigen dédain, zonder eenigen grammen uitval, eenige felle opschettering van sarcasme; voor de oude Hebreërs noch voor zijn tijdgenooten de minste bitterheid, de minste spot. Hij mag er zoo hier en daar eens een algemeene boutade tusschen door gooien, nergens dat vernietigende, die verguizing voor alles en allen van later. Hij spreekt over de heerlijke dichtstukken van het Oude Testament, vergelijkt zijn eigen stijl bij dien der profeten[2] en erkent gaarne, dat Jeronimus (Baron van Hoëvell) lieve dingen geschreven heeft[3]. Hij houdt veel van Molière[4]. Hij geeft blijken den Laocoon gelezen te hebben[5], maar Lessing krijgt geen enkelen knauw. Hij laat de menschen rustig Béranger's liedjes zingen[6] en vindt goed, dat Sjaalman een studie over ‘Béranger als wijsgeer’ in zijn pak meedraagt. Hij had Tollens gelezen[7] en schijnt zich niet aan hem te hebben geërgerd. Abraham Blankaart had zijn volle sympathie[8] en hij spreekt met waardeering over de Crusoë-romans, over Silvio Pellico's Gevangenschappen en het ‘allerliefste’ Picciola van Saintine[9], dat sentimenteele verhaal van den gevangene, die troost vond in het verplegen van een bloem; hij heeft het over Don Quichotte en over Socrates zonder enkelen sneer. Hier en daar een brokje kritiek b.v. over het verschil tuschen het laag-komische en den humor, een verschil, dat door de meeste auteurs niet schijnt te worden gevoeld; maar alles betrekkelijk rustig en bezadigd in vergelijking met later, en zonder persoonlijkheden.

Van groot belang voor de kennis van het litterarisch besef en de stemming, waarin de Havelaar is geschreven, lijken mij Dekkers beschouwingen over Scott en de Fransche Romantiek

1) H. p. 41.
2) H. p. 88.
3) H. p. 125.
4) H. p. 114.
5) H. p. 117-119.
6) H. p. 197.
7) H. p. 220.
8) H. p. 101.
9) H. p. 64.

van '30[1]. Hij wil eens uitweiden over uitweidingen en gunt ons daarbij meteen een blik in zijn eigen werkmethode, in zijn eigen ideeën van de eischen voor goede litteraire kunst. Men heeft er ‘den grooten meester die den Waverley schreef’ een grief van gemaakt, dat hij zijn lezers met al te uitvoerige beschrijvingen afmatte. De vraag is echter eenvoudig: had de schrijver die schilderingen noodig om den juisten indruk van het geheel te weeg te brengen? ‘Men vergete niet dat het oordeel van den lezer over het al of niet noodzakelyke eener afwyking, dikwyls valsch is, omdat hy vóór de katastrofe niet weten kan wat al of niet vereischt wordt tot de geleidelyke ontwikkeling der toestanden. En wanneer hy nà de katastroof 't boek weder opneemt - van boeken die men slechts eenmaal leest spreek ik niet - en zelfs dan nog meent dat deze of gene afwyking wel had kunnen gemist worden zonder schade voor den indruk van het geheel, blyft het altyd de vraag of hy van 't geheel denzelfden indruk zon verkregen hebben, wanneer niet de schryver op meer of min kunstige wyze hem daartoe gebracht had, juist door de afwykingen die den oppervlakkig oordeelenden lezer overtollig voorkomen.’

Wat een kalme ernst, wat een bereidwilligheid om het goede te zoeken en de diepere bedoeling van den kunstenaar te verstaan, wat een eerbied voor het werk zelf, wat een vertrouwen in de hoogheid en het weten van zijn schepper! Is dit de man, bij wien binnen kort het woord ‘letterkundige’ bijna een scheldnaam wordt, de man, die den romanschrijver zal uitmaken voor een kwajongen, een leugenaar, die de waarheid verdraait, om zijn bot publiek te streelen en te voldoen aan de zotte eischen van een dwaas métier?

‘Meent ge’, gaat hij voort, ‘dat Amy Robsart's dood u zoo treffen zou, als ge vreemdeling waart geweest in de hallen van Kenilworth? En geloof ge dat er geen verband is - verband door tegenstelling - tusschen de ryke kleeding waarin de onwaardige Leicester zich aan haar vertoonde, en de zwartheid zyner ziel? Gevoelt ge niet, dat Lester - ieder weet dit, die den man kent uit andere bronnen dan uit den

1) H. p. 143 vlg.

roman alleen - dat hy oneindig lager stond dan hy geschetst wordt in Kenilworth? Maar de groote romanschryver die liever boeide door kunstige rangschikking van kleuren dan door grofheid van kleur, achtte het beneden zich zyn penseel te doopen in al het slyk en al het bloed dat er kleefde aan den onwaardigen gunsteling van Elizabeth. Hij wilde slechts één stip aanwyzen in den poel van vuil, maar verstond het, zulke stippen te doen in 't oog vallen door de tinten die hij in zijn onsterfelyke geschriften dáárnaast legde.'

Zoo'n fragmentje kon men best b.v. in Lessings Laocoon hier of daar interpoleeren - afgezien van het anachronisme natuurlijk -, zonder dat het verschil in toon den lezer zou opvallen. En men wete het wel: deze bladzijde is zoo maar niet een speelsche afdwaling van den auteur om met opzet zijn niet gebonden zijn aan zekere tradities te toonen; hij heeft wel degelijk zijn opinie over den bouw van een verhaal hier even uiteen willen zetten - allicht ook tevens wel om den invloed en het succes van zijn Havelaar te verhoogen - en met zelfvoldoening schrijft hij aan Tine: 'Er komt eene beschouwing in voor over Walter Scott, die wist het, hoe men doen moet om effect te maken en om het boek als men het uit heeft, uit de hand te doen leggen met indruk.'[1)]

Wat meer bewogen, wat meer aankondigend het uitbundige en schrille, dat later den schrijver der Ideën zal kenmerken is zijn uitweiding over de Fransche Romantiek. Er is echter niets persoonlijks in; de naam van Hugo, die hem toch wel in de eerste plaats voor den geest staat, is zelfs niet genoemd. Wie die 'tinten' meent te kunnen missen, vervolgt de auteur van den Havelaar, zou moeten komen tot de werkmethode van de Fransche school van '30. 'Die school - ik hoop en geloof dat ze uitgebloeid heeft - vond het gemakkelyk met volle hand te grypen in plassen van bloed, en daarmee groote kladden te werpen op de schildery, dat men die zou zien in de verte! Ze zyn dan ook met minder inspanning te schilderen, die ruwe strepen van rood en zwart, dan de fyne trekken te penseelen die er staan in den kelk eener lelie. Dáárom dan ook koos die school meestal koningen tot helden van haar verhalen, liefst uit den tyd toen de

1) Brieven III, p. 106.

volkeren nog onmondig waren. Zie, de droefheid der koningen vertaalt men op 't papier in volksgehuil... *zyn* toorn biedt den schrijver gelegenheid tot het dooden van duizenden op 't slagveld... *zyn* fouten geven ruimte tot het schilderen van hongersnood en pest... dat alles geeft werk aan grove penseelen! Als ge niet getroffen zyt door de stomme akeligheid van een lyk dat daar ligt, er is plaats in myn verhaal voor een slachtoffer dat nog stuiptrekt en gilt! - - Zyt ge verstokt genoeg om niet te yzen bij 't zien van den soldaat, die in een belegerde vesting uit honger zijn linkerarm verslindt... Epicurist! Ik stel voor, te kommandeeren: ‘rechts en links, formeert den kring! Ieder ete den linkerarm op van zyn rechter-nevenman... marsch!’

Er is iets zeer persoonlijks in de manier van zeggen, maar wat den inhoud betreft, een Charinus had dien op den Drachenfels kunnen verkondigen om een Diocles zachter te stemmen voor minder grillig gevormde vruchten der Romantiek.

Geel had die bladzijden - die ik hier voor een deel moest overnemen, want lang niet allen, die den Havelaar lazen, hebben ze in hun geheugen - kunnen schrijven, Geel, in wien geen gal of bitterheid was, maar enkel rustige, fijne humor, wel-beredeneerde kennis.

Zie hier dus de letterkundige geloofbelijdenis van den Multatuli van '59. De excessen van de Fransche school van '30, het woeste, soms slechts schijnbaar onberedeneerde, het overdonderende, het drukke, schreeuwerige, het systematisch en op grove wijze opdrijven van de humor-theorie bij Hugo zijn hem antipathiek, hem, die later, vooral in de betoogende, de didactisch bedoelde deelen van zijn werk, zelf gezocht heeft naar de meest schrille contrasten, die als een heks in den Walpurgisnacht zijn lezer meesleurt. Zijn verstand en smaak wijzen dit *nu* af. Hij vindt zijn ideaal in het wel overwogen en bezonnen werk van Walter Scott, waar met overleg alles geordend en gerangschikt is op zijn juiste plaats, in zijn juiste maat, in die verhoudingen, welke er precies op berekend zijn den indruk te weeg te brengen, dien de kunstenaar na lang scheppend nadenken en overwegen heeft gewild. Zelfbeheersching, macht over de stof, precies de waarde berekenen van iederen toets is thans de leer van hem, wien later meermalen de teugels zijner fantasie en redeneerkracht

zullen ontschieten, dien we in hollende vaart meermalen gevaarlijke hellingen zullen zien afslingeren, onverwachts draaien zullen zien nemen, terwijl we ons hart vasthouden van angst, dat hij zich te pletter rijden zal.

Wanneer we heel die kunst-theorie van '59 nu nog eens overzien en er den Havelaar naast leggen, dan moeten we erkennen, dat ze het boek inderdaad beheerscht. En hoe verrassend de conclusie schijnen mocht, het kon wel eens waar zijn, dat Multatuli in zijn Havelaar blijken geeft meer van Scott geleerd te hebben, dan onze Van Lennep, wiens traditie voor goed aan Scott schijnt vastgekoppeld.[1)]

Ik heb dit alles zoo bij elkaar gezet om scherp te doen uitkomen, dat de man, die den Havelaar schreef, een andere is dan hij, die de Ideën en verder werk de wereld inslingerde. Waar is eenige jaren later die rustige waardeering van anderen gebleven, waar die weldoordachte bezonnenheid, waarmede hij zich rekenschap tracht te geven van het kunnen en willen van hen, die hem voorgegaan zijn in de kunst van te denken, te schrijven, te leven, waar die begeerte, om kalm met overleg volgens eenmaal als goed erkende schoonheidsregelen te bouwen aan eigen werk?

In zijn Havelaar is fonkelende geest, is scherts, is speelsche boutade, is bijtende spot, is goedaardig sarcasme, is hooggespannen verontwaardiging en toorn; in den Havelaar is een edel held, die, niets en niemand ontziende, strijdt tegen bepaalde personen, die van een misschien wrak stelsel misbruik maakten om in zijne oogen laf, laaghartig, misdadig te zijn. Die personen worden aan den schandpaal geslagen, verpletterd; de wrakheid van dat stelsel wordt in het volle licht van zijn vlammende woorden ten toon gespreid. Maar in dat boek is evenwicht, is harmonie. Er is niet die onbewuste, verbijsterende drang om het goede niet te zien, om wat gewaardeerd wordt en ook wel waardeering verdient, wreed uiteen te rukken; er is niet dat bijten uit puren lust tot bijten; er is niet die wrange haat, die den blik troebel maakt ook voor andere zaken dan die den toorn deden oplaaien.

1) Een grondige vergelijking van den Havelaar met het werk van Scott zou misschien aardige resultaten kunnen opleveren; Erasmus Holiday staat tot den dood van Amy Robsart = Droogstoppel tot het ontslag van Havelaar, en zoo zou men misschien kunnen doorgaan.

En laat ik het hier nu terstond met den meesten nadruk uitroepen: Ik beschuldig Multatuli niet! Wat was, moest wezen; het is langs natuurlijke wegen gegroeid, zoo, en anders kon het niet. Ook den Multatuli der Ideën heb ik lief, misschien nog meer dan dien van den Havelaar, omdat hij mij nog meer zijn volle arme, afgemartelde menschenziel geeft. Ik kan het alleen innig betreuren, dat deze schoone geest, die zoo rijk was, die zooveel eenvoudigs, kinderlijks, liefelijks, zooveel grootsch en verhevens in zich had, niet tot de volkomen harmonische ontwikkeling is gekomen, waarvoor elementen in hem aanwezig waren.

Moet ik het nog bewijzen, dat er een geweldige tegenstelling is tusschen den Multatuli van vóór en van na 1860? Hoor slechts, hoe hij later over dienzelfden Walter Scott spreekt. Verloochend heeft hij hem nooit geheel, dat moet erkend worden. Maar waar is de eerbied, waar de liefde? Hier heet het onvriendelijk: ‘De zeer fatsoenlyk-godsdienstige Walter Scott verklapt daar een geheim uit de school van 't geloof.’[1] En Multatuli zorgt er wel voor, dat ge goed weet, wat hij zelf onder fatsoen en godsdienst verstaat. Elders: ‘Tegen één Walter Scott, die zich *inspant* om archaeologisch, historisch, volkenkundig en psychologisch wáár te zyn en die het gevondene op *behagelyke* manier *tracht* intekleeden, staan honderden’ etc.[2] En eindelijk de uitbarsting over boeken als die van Scott: ‘Een schryver spreekt, zonder dat hy iets te zeggen heeft. Hy levert uitdrukkingen waar geen indruk is. Hy weerkaatst beelden die niet bestaan. Hy jaagt op pikante tegenstellingen en moet daaraan de waarheid opofferen. Ja zelfs, indien toevalliger-wijze de waarheid pikant is - zoo als hier-en-daar in uw boek (dat was er een van Scott. P.) dan nog mag hy die niet geven zoo als ze is, eenvoudig en kort. Hy moet ze rekken op 't Prokrustus-bed van den uitgever, die staat-maakt op zooveel kopy. Hy moet haar kleuren, opsieren, aankleeden... dat is met één woord, hy moet haar tot leugen maken.’[3]

Leg dàt naast de beproken pagina's uit den Havelaar! Dit is slechts een kleinigheid en betrekkelijk zeer slapjes; maar nog

1) Verzamelde Werken, IV, p. 154.
2) V.W. VII, p. 257.
3) V.W. IV, p. 267.

eens: waartoe nader bewijs? Gij, die dit leest, kent allen toch de Ideën en kunt weten, dat daar een algemeene verbittering heerscht, die te weliger voortwoekeren kon door gebrekkig en onjuist weten bij den auteur of zelfs volkomen gemis aan besef van wat de waarde en beteekenis is van sommige personen of zaken, door zijn natuurlijken aanleg voor en behoefte aan scherpe kritiek, een verbittering, die zich des te vrijer kon uiten door Multatuli's als aangeboren neiging tot dienzelfden overdreven humor, dien we hem in Hugo hoorden laken, een verbittering, die hem meermalen de ware verhoudingen uit het oog doet verliezen en iets met een kern van waarheid doet opblazen tot de meest dolle absurditeit.

Om de voorname oorzaak van die verandering na den Havelaar vast te stellen is het noodig, dat we ons tenminste eenigszins in groote trekken rekenschap geven van den geestestoestand, waarin Dekker verkeerde van vóór zijn daad van Lebak tot het verschijnen van dat boek, trachten te weten te komen, welk een persoonlijkheid de schrijver was. In den Havelaar heeft hij een portret van zichzelf geteekend, zooals er geen ander in onze letterkunde bestaat. Het is geflatteerd, zekere zelfverheerlijking is niet te ontkennen, zeker, maar het is niettemin opgezet met een waarheidsliefde, met een zelfanalyse, met een zich-rekenschap-geven van alle ‘roerselen des harten’, die zich in hem openbaren, met een geestige belichting van deugden, die soms in gebreken overgaan, als men enkel bij den meest nauwgezetten en smaakvollen portretschilder, tevens menschenkenner, verwachten mag.

Een paar trekken hier slechts: ‘Vol liefde voor waarheid en recht, verwaarloosde hy menigmaal zyn eenvoudige naastbyliggende verplichtingen, om een onrecht te herstellen dat hooger of verder of dieper lag, en dat door de vermoedelyk grootere inspanning van den stryd hem meer aanlokte. Hy was ridderlyk en moedig, maar verspilde, als die andere Don Quichot, zyn dapperheid dikwyls op een windmolen.’[1] Dan: ‘Dichter in den hoogsten zin van 't woord, droomde hy zich zonnestelsels by een vonk, bevolkte die met schepsels van zyn maaksel, voelde zich heer van een wereld die hy zelf had in 't leven geroepen... en kon toch zeer goed ter-

1) H. p. 61-62.

stond daarop zonder de minste droomery een gesprek voeren over den prys van de ryst, de regels der taal, of de oekonomische voordeelen eener egyptische hoenderbroeiery.' En verder: 'Al wat groot en verheven was, lokte hem aan en tegelyker-tyd was hy onnoozel en naïf als een kind. Hy was eerlyk, vooral waar eerlykheid in 't grootmoedige overging, en zou honderden die hy schuldig was, onbetaald laten, omdat hy duizenden had weggeschonken.'

Ik mag niet meer overschrijven uit die vier pagina's, maar men moet ze kennen om volkomen in te zien, hoe in deze ziel tegelijkertijd dat nobel heroische en die speelsche, kinderlijke luchthartigheid was, dat geloof in eigen kracht en in het goede om bergen te kunnen verzetten, naast die verwaarloozing van wat de gewone mensch pleegt te beschouwen als gewichtige verplichtingen jegens zichzelf en anderen.

De medicus, die na zijn dood gericht over hem gehouden heeft, heeft ook zoo scherp en juist een der symptomen zijner 'ziekte' aangegeven: 'Terwijl de meerderheid der menschen zichzelf en anderen, behoudens zeer grove moreele of intellectueele gebreken, uitsluitend taxeeren naar de hoegrootheid van hun persoonlijk-eigendom, verwaarloosde Dekker dezen factor geheel en al. Het was werkelijk alsof hij meende, dat geest en gevoel het eenige noodige was op aarde en dat, zoo men slechts daarmee was toegerust, al het andere u zou worden toegeworpen.'[1)] Of eigenlijk toch niet juist en scherp genoeg. Hij is te onvast in zijn diagnose. 'Werkelijk, alsof hij meende'! Maar dat zegt immers te weinig. Neen, waarachtig, het *was* zoo! Zoo razend krankzinnig - want de term neurasthenicus wordt hier immers te zwak - zoo razend krankzinnig *was* Multatuli om te gelooven, dat geest en gevoel het eenige noodige waren en hij had maling aan de brandkast van de menschen, 'tzij dan met of zonder moreele en intellectueele gebreken, ja, hij had maling zelfs aan zijn eigen 'persoonlijk bezit'.

Zoo was de man, die de daad van Lebak in zijn eigen leven wierp, zoo was de man, die den Havelaar schreef. En de Havelaar is de volkomen natuurlijke uiting van dien man.

Had hij anders ook den tijd, die daar ligt tusschen zijn ontslag en het verschijnen van zijn boek, die kleine vier jaar,

1) De Gids, 1888, III, p. 21.

kunnen doorbrengen, zooals hij ze heeft doorgebracht? Na een korte vruchtelooze poging om zich in Indië in een of andere onderneming te vestigen, die reis per landmail over Ceylon, die hem naar de verklaring van Mimi een verkwikking was. Had een gewoon mensch in zijn omstandigheden verkwikt kunnen worden, voor hij figuurlijk vasten grond onder de voeten had? Die avonturen te Marseille, waarover we in de *Sainte Vierge* en *Adèle Pluribus* de weerspiegelingen vinden.[1)]

Staat een gewoon mensch 'zijn hoofd daarnaar' in zijn omstandigheden? Het 'redden' van de prostituée Eugénie, het reizen met haar in Duitschland, zijne fantastische plannen aan de speelbank.[2)] Zijn onpractische brief aan Van Twist met dat prachtige slot: 'Anders dienen dan ik te Lebak deed kan ik niet.' Zoo zijn die arme krankzinnigen! Een verstandig man had immers, denkend aan de brandkast van Van Twist en zijn eigen portemonnaie, het uitgeschreeuwd: Ik zal voortaan heel zoet zijn, Excellentie! Dan zijn zoo aangenaam verblijf in de Casseler Aue, vanwaar hij aan zijn vrouw dat 'Mein Kind, da schlägt die neunte Stunde' zendt, waar hij voor een andere dame de Saïdjah-geschiedenis schrijft.

Denk niet, dat ik Dekker hier in staat van beschuldiging stellen wil, dat ik hem iets verwijt. Misdadigs zie ik in dit alles niets. Het redden van prostituée's kan een interessante mischien nuttige en menschlievende bezigheid zijn. De verleiding was groot voor wie straatarm was en duizenden zag opstrijken, om ook eens een kans te wagen. En ook bij dat spelen was hij alweer niet de eerste de beste, ook hier was hij de waarnemer, de denker, de dichter. Maar ik vraag u, is dat de practicus, die weet wat hij wil en waar hij heen moet? Toch heb ik hem om dat alles des te meer lief. De man van koele berekening, die zich een grootsche levenstaak stelt, die met zijn juist begrip van personen en toestanden in afgemeten tred recht op zijn doel afgaat, met vaste hand aangrijpt en overwint, hij is belangwekkend, o zeker, we kunnen hem hoogachten en eerbiedigen. Maar zoo was Dekker niet. Dan was immers heel de zaak van Lebak niet voorgevallen, ten minste niet *zoo* voorgevallen.

1) Br. III, p. 14.
2) Br. III, p. 43,

Multatuli is de dichter, wiens ziel leeft als een grillige orchidee, voor wien ons hart warm klopt; hij is inderdaad de kapel, die zweeft hoog in de lucht en geniet van kleuren en licht, maar de aarde vergeet en vertrapt wordt in het slijk. Zoo was nu eenmaal zijn geest en gemoed gevormd, hij kon niet anders! Wie hem daarom veroordeelt, veroordeelt zich zelf.

En zeker, die vier jaar door heeft hij bitter geleden; fijn bewerktuigd als hij was, heeft hij zijn lijden gevoeld als geen ander, geleden onder armoede en vernedering en miskenning, geleden onder het leed en de armoede der zijnen. Hij is verpletterd geweest, hij heeft gekropen in het stof. Maar zijn geest was zoo onmetelijk rijk, zijn belangstelling voor al wat het leven biedt zoo groot en veelzijdig, dat al dit lijden vaak wegdreef op de lachende stroomen zijner verbeelding. Mimi heeft het zoo goed gezegd: 'Hij verstond bij uitstek de kunst te genieten van elke oase.'[1] Heel die periode door echter heeft hij, door alles heen en trots alles geloofd aan de heiligheid van zijn zaak, heeft hij de katastroof van Lebak in zijn dichterlijken droom, in starre extase gezien als iets geweldigs, als iets wat de orde der wereld kon omkeeren en heeft hij vast vertrouwd, dat hij ook eenmaal zegevieren zou, nu niet, dan later. Hoe dan ook. In haar koude werkelijkheid, in haar natuurlijke verhouding tot de werkelijk bestaande toestanden en personen zag hij ze nimmer.

Zoo, onder die machtige zelfsuggestie begon hij den Havelaar. In het begin schijnbaar heel eenvoudig een middel om wat geld, eenige honderden guldens hoogstens te verdienen. 'Ik ben', schrijft hij half September aan Tine, 'namelyk sedert vele dagen bezig met het schryven van een ding, dat misschien wel drie deelen groot wordt.' - - 'Als ik het werk, waar ik nu mee bezig ben, ten einde brengen kan, zou de mogelykheid om er een uitgever voor te vinden, zeker veel afhangen van de reussite van den Eerlooze'[2] (oorspronkelijk de titel voor De Bruid daarboven). Maar bovenal bedoelt hij toch een 'pleidooi voor zijn zaak' en als het boek klaar is, schrijft hij: 'Mijn doel? Wel ik vind dat ik dit vry duidelyk zeg op het slot. Ik zie kans tot alles, mits ik

1) Br. III, p. 14.
2) Br. III, p. 66-67.

middel vind om in het leven te blyven.' Dat de Koning ter wille van zijn boek en om hem in eere te herstellen een heel stel ministers met een gouverneur-generaal op den koop toe naar huis zal sturen, vindt hij om te beginnen maar een kleinigheid, een zaak, die vanzelf spreekt.[1)] Vaster dan ooit staat zijn hoop, onwrikbaar zijn moed en vertrouwen op zich zelf èn op anderen. Dat is het: vertrouwen, moed, hoop vormen den vasten, stevigen ondergrond voor zijn boek. En die zijn geknakt, als hij aan zijn verder werk begint. Daardoor bleef hij tijdens het schrijven van den Havelaar zich voelen een mensch onder de menschen. Mocht het hem slechts gelukken goed te zeggen, wat hij te zeggen had, dan zou Nederland wel als één man opstaan. De ontgoocheling is gekomen en met de ontgoocheling, de bitterheid, de haat, de vertwijfeling. Hij wordt een getergd, gehoond souverein, die in woeste passie met het zwaard van zijn woord beukt op een geheele maatschappij.

Wat een kinderlijke blijheid, als hem het werken aan zijn boek vlot van de hand gaat, wat een echt menschelijk twijfelen aan eigen kracht. Wat een vreugde, als Tine zijn boek mooi vindt. Hoe juicht hij, als Van Lennep juicht: ''t Is een meesterstuk met zijn gebreken, of neen: de gebreken waarover ik klagen zou, zoo 't een gewonen roman gold, geven in dit werk juist iets meer eigenaardigs, meer verrassends, meer schokkends aan 't verhaal. 't Is bl.... mooi, ik weet het niet anders uit te drukken.' 'Hoe vind je dat?' vraagt hij Tine. 'Ik moet zeggen dat ik geen flinker, ja, niet zoo flinken lof had durven hopen, bl.... mooi is characteristiek. Dat bl.... komt zoo uit de ziel, vind je niet?'[2)] Naïef en geheel menschelijk is hij misschien ook in zijn bemoeiingen om het boek niet te doen verschijnen. Als hij daarin ook maar een oogenblik iets laags gezien had, had hij er dan zoo eenvoudig weg over geschreven aan zijn broer, aan Van Lennep en anderen? Komt hij eindelijk met zijn voorstellen en eischen, waarvan er sommige, zooals ze daar liggen op het eerste gezicht toch wel wat zonderling voorkomen, worden we dan niet, hem kennende en begrijpende, bijna gedwongen aan te nemen, dat hij inderdaad overtuigd was

1) Br. III, p. 140.
2) Br. III, p. 145.

dat datgene, wat men den ‘afkoop’ van zijn boek zou kunnen noemen, zou zijn ‘een zedelijke triomf voor het principe en een materieele zegepraal voor (hemzelf.)’[1)]

En nu, hoe heeft hij dat boek gebouwd? Kon het zóó als hij het schiep, aan zijn verwachtingen beantwoorden?

Het was de dichter, die schreef, de letterkundige, die zich geheel tracht in te werken in de eischen van het métier, dat hij later zoo zal verachten. De dichterlijke natuur, die tot nu toe gewoontjes had geliefhebberd, bleek plotseling gerijpt te zijn tot een vaardig auteur. Maar de practijk des levens bleef hem vreemd; zij heeft zijn pen niet bestuurd. Dit is het zonderling gebeuren, dat alleen degene begrijpen kan, die een tijdje op het hierboven besproken portret heeft getuurd, dat Dekker eenmaal met schrijven begonnen, zoozeer in het métier opging, dat hij eigenlijk bijna zich zelf als held buiten zich zelf ziet; 't is of hij de daad van een held zijner fantasie dramatiseert. Zoozeer tracht hij enkel een mooi, goed boek te schrijven, dat aan voorop gestelde eischen van litterairen smaak voldoet, dat hij vergeet vóór alles de middelen te gebruiken, waarvan hij met meer zekerheid baat voor zich zelf en zijn zaak verwachten mag.

Laat ik u enkele plaatsen uit zijn brieven voorleggen. Ik zal hier en daar een woord onderstrepen.

‘Het volk moet *in twyfel* staan of het een roman is, wel op waarheid gegrond, maar toch *verdicht* en *opgesierd*. De zaken, die ik mededeel zyn toch zóó, dat men er over moet twisten òf het waar is. Niets zal mij liever zyn, dan dat men het *betwyfelt*.’[2)]

‘Humor, gevoel, scherpte, alles dooreen, men weet niet of men lachen of schreien moet. En het begin is zóó flauw, zóó droomerig, dat men op eenmaal schrikt als de schrijver uit den hoek komt. Maar dat begin is niet onnoodig, dat moet zóó, 't is één geheel.’[3)]

‘Ik laat ze nu lang in het idee dat ze eene half grappige half ernstige vertelling lezen, en eerst als ik den lezer aan het lijntje heb, kom ik uit den hoek met de hoofdzaak. Wie ruim half weg is, weet nog niet, dat het een officieele zaak is, die ik hun *ingeef als een drankje*.’[4)]

1) Br. III, p. 126.
2) Br. III, p. 73.
3) Br. III, p. 102.
4) Br. III, p. 111.

‘De zachtheid in de geschiedenis van Saïdjah doet myn scherpte uitkomen en de scherpte omgekeerd de zachtheid. Ik geloof nu toch ook dat het boek goed geschreven is.’

Inderdaad, hij had een goed boek geschreven, een *te* goed boek in zeker opzicht. Verdichten en opsieren, heel de ordonnantie van een romantisch verhaal heeft hij van zijn Walter Scott uitstekend geleerd en hij denkt er niet over hem daarvan een verwijt te maken. Hij voelt zichzelf letterkundige; in de litteratuur ligt zijn toekomst. ‘Als het gedrukt is, zet ik een advertentie in de courant: “Multatuli vraagt een betrekking als redacteur” en ik ben zeker dat ik een plaats kryg.’

‘Ik geloof dat myn boek ons aan brood zal helpen, want dat ik daarna dadelyk geld zal kunnen krygen voor een manuscript en dan kom ik in Holland en wy zullen by elkaar zyn.’ -[1] ‘Ja, ik moet schrijver zyn, ik heb wel honderd boeken in myn hoofd.’ -[2] ‘O, ik moet absoluut schryven! Het is zoo schoon, vooral als men naderhand voelt *dat het publiek u met open mond aanhoort*.’[3] Gelooft ge niet, dat hij in zulke oogenblikken heel de Javanen en het Raad-van-Indië-schap vergat?

Wat Multatuli voortbracht was een gaaf werk, dat voor goed een plaats in onzen letterkundigen salon carré inneemt, maar het miste de eigenschappen om ook maar de geringste volksbeweging te doen ontstaan; het had noch dat luid schreeuwerige, dat holle-klanken-spectakel van het pamflet, dat tijdelijk de passies der groote menigte doet opvliegen als buskruit, noch dien diepen ernst van b.v. de Negerhut, die terstond tot de harten der menschen doordringt en hen overtuigt, dat het gaat om een groot beginsel. Multatuli wilde koddig zijn en hij was het; hij wilde zijn lezers laten lachen en ze hebben gelachen, hij wilde twijfel en onzekerheid wekken en ze hebben inderdaad de realiteit der zaak niet gevoeld; hij heeft ze een pil, een drankje willen laten slikken op de aangenaamste manier; maar hij heeft het hun zoo smakelijk gemaakt, dat ze heelemaal niet geloofden een drankje binnen te hebben. Wat was er van zulke lezers, die wel wezenlijk met open mond naar hem zaten te luisteren, te verwachten in de richting, die hij zich gedroomd had?

1) Br. III, p. 93.
2) Br. III, p. 101.
3) Br. III, p. 106.

'Ieder luisterde als ik een toast gaf. Daar heb je 't! Mijn boek gelijkt op mijn toasten.'[1] Zoo hebben de menschen ook naar zijn boek geluisterd. Ieder riep wat toast die kerel prachtig! Maar wie gelooft aan toasten? Hij beklaagt er zich in zijn Havelaar over, dat zijn toespraken op de Hoofden geen blijvenden indruk hadden gemaakt, werkte hier misschien dezelfde oorzaak, die hem met zijn boek niet deden bereiken, wat hij zich had voorgespiegeld? 'Styl? *Hy* had styl!' roept hij in den Havelaar uit.[2] 'Hy had te veel ziel om zijn gedachten te verdrinken in "ik heb de eers". - Als hy vuur sloeg uit zyn denkbeelden, voelde men de hitte van dat vuur, tenzy men een geboren kommies was, of Gouverneur-generaal, of schryver van 't walgelykste verslag over "rustige rust". En wat heeft het hem gebaat?' Daar heb je 't! De menschen riepen: wat is dat vuur heet, of; wat een mooie lichteffecten in dat vuur! maar het denkbeeld drong niet door tot hun ziel, werd niet omgezet in daden.

'Ik verbeeld me dat uwe vrouw vraagt: 'is er nogal wat *aan* dat boek? En ge zegt byvoorbeeld - horribile auditu voor mij - met de woordenrykheid die eigen is aan gehuwde mannen: - Hm... zóó... ik weet nog niet.' Ik schrijf niet verder over, ieder wordt verzocht de pagina uit te lezen, 't is bladz. 100. En dan vraag ik u: iemand die zoo leuk en ongegeneerd - en dat vooral in den deftigen, ernstigen tijd van 1860! - zoo luchthartig en guitig omspringt met zijn publiek - en er zijn tal van dergelijke plaatsen aan te wijzen - kon die op onze *Hollandsche* menschen van het midden onzer negentiende eeuw den indruk maken van een heuschen martelaar te zijn, van op te wekken tot een geweldigen strijd, waarbij het lichamelijk en geestelijk heil van millioenen gemoeid was? De vergelijking met de Negerhut, die Multatuli zelf maakt, is dan ook een zoete illusie, niets meer.

En toch is de Max Havelaar met eigen hartebloed geschreven; toch geeft de auteur enkel zijn eigen ziel, zijn eigen warme harteleven. Maar dit leven en die ziel staan zoo zeer buiten het gewone, waren voor het groote publiek zoo zeer een raadselachtige toovertuin en de schrijver zelf

1) Br. III. p. 102.
2) H., p. 185.

heeft zoo zeer een echt romanschrijver willen zijn, dat dit zoo lyrische boek voor het publiek werd niets dan prachtige epiek. De lezer vergeet den auteur en zijn persoonlijke lotgevallen en de levende en lijdende Javanen - trouwens in '60 voor hem nog zoo veel minder iets reëels dan thans - hij leeft en lijdt met Saïdjah, hij giert om Droogstoppel, hij bewondert den moed en de overtuiging van dien Havelaar en is zoo overdonderd door de slotakkoorden, dat hij volkomen vergeet, dat Sjaalman nog altijd door Amsterdam doolt, nog altijd niet weet, hoe laat het is, en kleine Max nog altijd geen kousjes heeft.

Men heeft gesproken van een rilling. Multatuli heeft dat woord gretig aangegrepen. Nu vijftig jaar lang gaat de sage van die rilling, die daar ging door het volk van Nederland... Die rilling is een bijna weerzinwekkende gemeenplaats geworden. Wat hebben we te gelooven van die rilling? Een rilling inderdaad door al die lezers van den Max Havelaar, een rilling om het lot van *den* Javaan, van den gewezen assistentresident Eduard Douwes Dekker, om het gevaar dat *ons* in Indië dreigde? Ik geloof niet aan die rilling.

Als er gerild is, dan is er gerild, zooals dat gebeurt in de komedie op het gewichtig moment van het stuk; het was die wellustige rilling, waarbij we in ons dieper zijn toch wel weten, dat het gaat om onwerkelijke zaken, dat we onze fantasie, de strak gespannen snaren onzer gevoeligheid maar eens laten bespelen. In de Brieven lezen we ergens: ‘Gy zegt dat Mary geschreid heeft (bij de lectuur van den H. in hs. nl.), geschreid van lachen en van aandoening in 't weemoedige; dus is het goed. Dat houd ik (met Kotzebue) voor een teeken van verdienste, al waren er anders nog zoo veel fouten in - en lieve, ik had daarop niet durven hopen.’[1)] Het schreien van die Mary lag niet zoo ver af van dat rillen van het Nederlandsche volk. Het rilde om het treurig lot van Saïdjah, die daar wachtte onder den boom, zooals de auteur zelf er om geschreid heeft, het rilde om de geestelijke doodsverachting van dien gezelligen, geestigen, vroolijken, petillanten prater uit de voorgalerij van de residentswoning, om dien nobelen, scherpzinnigen, gewetensvollen, menschlievenden gezagsman, die zijn rust en zijn toekomst en die der zijnen

1) Br. III, p. 137.

weggooide voor een verheven ideaal. Het boek was zoo mooî en geestig en pakkend, dat men aan geen werkelijkheid dacht; en men kon het eens zeggen en aanhooren, dat er een realiteit achter dat alles zat, men voelde het boek in zijn geheel als een romantische schepping.

Multatuli zegt wel, dat hij zijn boek enkel schrijft om belangstelling voor zijn zaak te wekken en dat hij dan later met betoogen en bewijzen wil komen; maar in den grond van zijn hart verwachtte hij heel wat anders dan eenvoudig belangstelling en nieuwsgierigheid: 'Als ik had geschreven eene aanklagt of eene verdediging, of eene memorie, had de minister het in een hoek kunnen gooien. Nu zal het volk hem rekenschap vragen en hij moet er wel notitie van nemen.'[1)] Ziedaar het conflict, dat verder den toon aangeeft in zijn leven. Het volk had *rekenschap moeten vrugen*, had opstandig moeten worden en het zei enkel: wat is dat een prachtig boek! Dat nu dit boek, zelfs nog tijdens het leven van den auteur, een enormen invloed gehad heeft, langzaam en geheimzinnig werkend als gist, op de Indische toestanden, na jaren en langs groote omwegen, hij heeft het nimmer kunnen waardeeren. De uitbarsting, de plotselinge élan bij het volk, waaraan Multatuli geloofde en die zoo geheel in overeenstemming was met zijn karakter, bleef uit en dat was genoeg om zijn leven voor goed te verbitteren, dat werd de groote teleurstelling, die voortaan alles zou beheerschen in zijn bestaan. En nu eens aangenomen dat een dergelijke uitbarsting in het algemeen kon plaats hebben - er zijn misschien enkele voorbeelden van in de geschiedenis aan te wijzen - dat ze niet plaats had, daarvan was Multatuli immers zelf de schuld? Schuld? Had de man wiens portret we hierboven in herinnering brachten, anders kunnen werken? Multatuli en het groote publiek hebben elkaar nooit kunnen begrijpen.

Multatuli heeft zich laten meesleepen door zijn begeerte om litteratuur te maken. Hij genoot onder het schrijven van zijn succes, van de handigheid, waarmee hij zijn theorieën bleek te kunnen toepassen. Maar boven hem bleef zweven zijn demon - zijn goede of kwade, wie zal het beslissen? - zijn demon met vlammende vlerken. Als hij even geproefd

1) Br. III, p. 129.

heeft van den beker des roems, als de voorbijgaande voldoening, de korte bedwelming wijkt, dan grijpt die demon hem weer aan, schudt hem wakker, stuwt hem ruw vooruit, zweept hem op tot onredelijke woede. De auteur, die de menschen heeft *willen* streelen, hen tot den speelbal van zijn fantasie, van zijn rijp inzicht in kunstwetten heeft willen maken, buldert diezelfde menschen toe: Wat leutert gij over schoonheid en kunst! Waarom formeert gij uwe gelederen niet, waarom strijdt gij niet achter mij ter wille van mijn zaak, den heiligen oorlog?

Vóor de Havelaar in druk verscheen, openbaart zich de ontgoocheling al. 'Juist die byval met myn boek maakt my woedend', schryft hij Tine. 'Hoe, men leest dat, men is er door getroffen, men vindt het schoon, en men laat my aan myn lot over? Dat is schandelyk! - - Ik pleit voor myn leven, voor vrouw en kind, ik wacht in de angst van myn hart of het my wat geholpen heeft, en men antwoordt: "Wat schryf je mooi!" Dat is bitter, dat is eene wreede sarcasme'[1]. En later in de Minnebrieven, in de Ideën komt dat in alle variaties terug: 'De gil der moeder in dat sprookje uit de Minnebrieven was 'zoo mooi' *juist omdat ze geen actrice was*. Zoo 'mooi' zou iedere welgeaarde moeder gillen, als ze haar kind in nood zag, maar ze zou het wel verleeren op de planken, als ze gillen moest op maat. - M'n betuiging dat ik zoo hoog loop met myn schryvery, komt hierop eigenlyk neêr, dat ik erken geen schryver te wezen. Die Havelaar - ik meen 't boek - is my een walg, en ik kan dit niet beter uitdrukken dan - zooals ik mondeling meermalen deed - hun die my verzekeren: dat werk 'met zooveel genoegen te hebben gelezen' te antwoorden: 'Dan ben je een ellendeling!'[2] Ziedaar de gevolgen van het conflict. En toch is het waar, dat hij mooi had *willen* gillen, dat hij auteur had willen zijn.

Hij jubelt luid, als hij een oogenblik meent in Van Lennep den man van de daad gevonden te hebben, den strijder, die hem blindelings volgt. Hij vergeet zelfs, dat diezelfde Van Lennep zijn boek bliksems mooi gevonden heeft en dat hij daar een oogenblik innig gelukkig mee geweest is. 'Hoe

1) Br. III, p. 142.
2) V.W. VI, p. 261.

vind je dien Van Lennep? Dàt is royaal en flink, een man van hart! Ik heb respect voor hem. - - Hy zegt niet: dat *boek* is mooi, maar hij neemt de *zaak* in de hand. Dat is hart.'[1)]

Maar Van Lennep was de man niet en A niet en B niet. Waar zijn de legioenen, die hij in zijn extatische droomen achter zich heeft gezien? Dan komt de teleurstelling, de verbittering, de haat, de vertwijfeling ten slotte. Zijn vertrouwen in zijn medemenschen, zijn moed en hoop op de triumf voor wat hem het hoogste scheen, zijn geknakt.

Toen Havelaar Generaal Vandamme met zijn litterarische en andere bokkesprongen tergde, heeft deze hem dood-gezwegen. Dat vond Havelaar het ergste wat hem overkomen kon; hij zweeg en liet Vandamme voortaan met rust, al was de man misschien niet zuiver op de graat. Na de teleurstelling, het 'doodzwijgen', dat de Havelaar Multatuli bracht, heeft deze niet gezwegen. Hij is in machtelooze woede steeds harder gaan gillen, steeds in de hoop, dat hij toch eindelijk bij eenigen van de velen, die hem thans hooren konden, gehoor en steun vinden zou. Hij heeft zijn hoofd tot bloedens toe verwond, murw gebeukt tegen een ijzeren muur; in zijn verbijstering heeft hij meermalen ten uitvoer gebracht wat hij in den Havelaar al voorgevoeld en voorspeld had: 'Weg met gemoedelijke taal, weg met zachtheid, rondborstigheid, duidelykheid, eenvoud, gevoel! Weg met al wat herinnert aan Horatius' *justum ac tenacem!* Trompetten hier, en scherp gekletter van bekkenslag, en gesis van vuurpijlen en gekras van valsche snaren, en hier-en-daar een waar woord, dat het mee insluipe als verboden waar, onder bedekking van zooveel getrommel en zooveel gefluit'[2)]. En toch heeft hij al die deugden, die hij daar overboord wil gooien, nimmer bij zichzelf kunnen ontwortelen. Toch is hij dichter en kunstenaar gebleven; zijn taalvirtuositeit is zelfs enorm rijker geworden. Maar de eenheid, de harmonie van zijn werk was voorgoed verbroken. Er was een teere snaar gesprongen in zijn gemoed.

Wat zou de geschiedenis van Wouter Pieterse niet geworden zijn, als zijn afgemartelde ziel, zijn afgepijnd denken,

1) Br. III, p. 154.
2) H. p. 185.

zijn gefolterde verbeelding het niet telkens hadden uitgeschreeuwd in maar al te vaak onredelijke verguizing van alles en allen. Ziedaar het verschil tusschen den Havelaar en Multatuli's ander werk.

Ik heb getracht hier nog eens opnieuw de aandacht te vestigen op een voornamen draad in dit weefsel van zoo grillige effecten, op dit raadselachtig stramien, waar een zoo dis-harmonische mengeling van tinten ons verbluft, ja soms pijn doet, waar zoo zonderling opflitsende kleuren elkaar kruisen in vlammende pracht, waar zooveel liefelijks en teers is, naast dingen, die op zichzelf hard en stuitend zijn, dat weefsel, waar we, trots alles, den blik niet van afwenden kunnen.

J. PRINSEN J.LZ.

Multatuli als vrijdenker.

In een der schotschriften van de 17de eeuw wordt allen die naar Indië gaan verweten, dat ze op de uitreis, bij het passeeren der linie, hun geweten daaraan te drogen hangen, en dien ten gevolge in Indië gewetenloos, en teruggekeerd, met een verdroogd en ingeschrompeld geweten in patria voortleven.

Dit was een blaam, die ontegenzeggelijk verdiend was, toen Holland nog was ‘de Roofstaat tusschen den Dollard en de Schelde’, waartoe de V.O.C. het verlaagd had.

Dit was een gevaar voor ieder die destijds naar Indië ging, zelfs voor de hoogste beambten.

Een opperkoopman scheen moeilijk een goed bewindvoerder te kunnen zijn.

Wie veel eigen zaken aan 't hoofd heeft kan bezwaarlijk als Palamedes, voortdurend om ‘'s lands oorbaar’ denken.

De ‘Companie’ is echter zooals we weten faillietgegaan, hare beginselen zijn veroordeeld en de Staat der Nederlanden die het bestuur van haar overnam, heeft, al is het niet terstond, immers na een halve eeuw ongeveer een geheel andere bestuursrichting gevolgd en bezit door die hervorming thans een kolonie die hij aan de geheele wereld kan laten zien, waar met de belangen van den Inlander rekening wordt gehouden en waar de rechten van den mensch worden gehuldigd, een kolonie die voortaan in de geschiedenis der beschaving ‘Insulinde’ moet worden genoemd.

Immers, dat ideële Rijk 't welk hier tegenover het afpersingsstelsel der Compagnie is gesteld, en waar Nederland trotsch op mag wezen, is aldus genoemd door zijnen geestelijken

stichter (auctor intellectualis), die, met de geweldige geestkracht van een profeet begaafd, onder het bitterste lijden, tengevolge van den ijver voor zijn ideaal bezweken is, den man die zichzelf schuil hield onder den naam van Multatuli, maar wien voor dat feit alleen de dank en de hulde der geheele natie verschuldigd is, aangezien hij haar in eere heeft hersteld.

Dit grootsche rijk waar recht en gerechtigheid zouden heerschen, zooals hij den hoofden van Lebak had beloofd, is nu werkelijkheid geworden. Zijn Ideeën hebben de overwinning behaald op bekrompenheid en eigenbelang.

Wat hij gezien heeft en verkondigd hebben anderen ten uitvoer gebracht.

De reis naar Indië had op hem een geheel andere uitwerking gehad dan op de meerderheid dergenen die weleer door de Kamer van Zeventienen werden uitgezonden. Hij bracht zijn geweten ongeschonden mede in Indië, hij smoorde niet wat klopte in zijn hart voor de bevolking waaronder hij werken, waarover hij heerschen moest, en sprak onverschrokken zijn geweldige aanklacht, als Zola later zijn ‘j'accuse’, uit, tegen de wijze waarop in naam van ons Goevernement in Indië geregeerd en gekneveld werd.

Zijn geweldig optreden en heldhaftig aftreden bewees dat hij zijn geweten niet onderweg had verloren, maar ten koste van alles wat hem dierbaar was, aan zijn roeping’, zooals hij het zelf noemde, gehoor wilde geven.

De Bijbel, waartegen hij later zooveel had in te brengen, had hem de voorbeelden verstrekt van die geesteshelden, welke zelfs koningen in 't aangezicht durfden te weerstaan, waar het gold voor het recht der onderdrukten op te komen.

Als een zoodanige staat Multatuli ons voor den geest, en blijft hij een glanspunt in onze geschiedenis, die naam is de profetenmantel waaronder de persoon van Douwes Dekker gerust schuil mag gaan.

Maar niet alleen was hij ‘gaaf’ in Indië gekomen; toen hij in Holland terugkwam, - 'tgeen zeer gelukkig was, want wat zou er gebeurd zijn als men hem b.v. tot landvoogd gemaakt had en men een Goeverneur-Generaal Havelaar had gekregen in plaats van zijn boek - toen bracht hij uit Indië ook een ruimeren blik mede op de dingen in patria.

Door den loop der omstandigheden - immers om zijn levensdoel te bereiken - kwam hij allereerst in aanraking met de politiek van zijn tijd, toen door zijn zwerven en lijden tot beschouwing van kringen, die niet gezien worden voor men er onder verkeeren moet en door de gisting die destijds ons volk tot in de onderste lagen deed trillen tot beoordeeling van de pogingen der geestelijke leiders, om, wat hij noemde de geit en de kool te sparen, de oude kerkelijke overlevering te verzoenen met de nieuwe denkbeelden, die in den vorm van Fransche, Duitsche en Engelsche letterkunde, in den geest van ons volk waren doorgedrongen.

In die dagen durfde niemand recht uit te spreken wat hij op zijn hart had,... uit schroom voor zijn omgeving. De genius loci woog zwaar in het verkeer, zelfs der meest vooruitstrevenden, niemand waagde het zich daarvan ruiterlijk los te scheuren, en de enkelen die niet als de Génestet peizensmoede bij de pakken neerzaten, maar den wandelstaf moedig ter hand namen om nieuwe wegen te zoeken, werden gedwongen het land te verlaten.

Want alles mocht men onderzoeken, zelfs den inhoud van gewijde boeken, alleenig maar 't kritiekste niet.

Op dat tijdstip kwam Multatuli uit Indië. Lang had hij reeds met zijn omgeving gebroken en zijn schepen achter zich verbrand; l'esprit de clocher had hij bij zijn vertrek naar Indië achtergelaten, en als de stormwind loeide nu zijn woord door het spinrag dat gedurende eeuwen in de hersenkassen der ‘verkerkelijkte’ wereld was blijven hangen en het licht daarbinnen verduisterd had.

Het oogenblik was zoo gunstig mogelijk; waar alles rondtastte en zocht, trad hij thans als vrijdenker op.

Wonderlijk is dat van alle profeten verhaald wordt dat zij hunne wijsheid uit den vreemde haalden. Solon had veel gereisd, Plato bezocht Egypte en zijn geheimenissen, Johannes de Dooper vertoefde jaren in de woestijn. Kortom, het schijnt noodzakelijk voor een volk, dat zijn groote mannen zich tijdelijk van hen losmaken, om zich als 't ware het stof van 't vooroordeel van 't kleed te schudden, en na terugkomst onbevangen den blik te kunnen slaan op wat er verkeerd is in 't land hunner geboorte. Zelf

zegt Multatuli dat als men uit Indië komt het bij ons alles zoo klein lijkt. Als Odusseus had hij vele landen en zeden gezien en hoewel dit op zich zelf een kleinen geest niet grooter kan maken, is het toch voor hem in wien opmerkingsgave en verbeeldingskracht gepaard gaan een ontzaggelijk voordeel en voorrecht.

Geen wonder dat Multatuli, nadat hij terug was gekomen en den *Max Havelaar* had geschreven om recht te vragen voor Indië en daarenboven persoonlijk de grievendste teleurstellingen had ondervonden, in Idee 103 openlijk durfde verklaren:

'Ik trek te velde tegen *al wat* op zedelijk, maatschappelijk en staatkundig gebied *klein*, *gemeen*, *bekrompen* en *benauwd* is.' Welk een bestaan!

Hij snakte naar lucht, hij zette alle schroom ter zijde en sprak in een serie van *Ideeën* uit, wat er in de ziel van zoovelen zijner landgenooten leefde, maar dat de tijdgeest hen belette uit te spreken, ja zelfs in hun ziel te laten opkomen.

Dezen begroetten de verschijning dier Bundels met het beroemde woord 'Precies m'n idee'; de tegenpartij echter, toch reeds wegens Multatuli's revolutionair optreden in Indië op hem verstoord, haatte hem nu nog des te meer wegens zijn optreden op zoo velerlei ander gebied.

En zijn geestdrift gaf hem een zienersblik.

Onze letterkunde, ons onderwijs, onze staatkunde, ja wat niet al was op weg in den sleur te verzinken. Hij durfde alles aan. In zijn koffers, die hij volgens eigen getuigenis hier en daar (more vatum) heeft achtergelaten, berustten, behalve hetgeen wij kennen, nog tal van onuitgewerkte schetsen, zoodat het moeielijk zou zijn te zeggen, welk vraagstuk aan zijn vorschend oog is ontsnapt.

Ga alleen maar na wat in het pak van Sjaalman verborgen zat.

Het is niet alleen de electriciteit als beweegkracht, maar ook de vrouwenemancipatie, de evenredige vertegenwoordiging, de kinderwetten, de nieuwe woordkunst, als ge wilt het socialisme, enz. enz., tal van dingen die in onze dagen gestalte en duidelijke omtrekken hebben aangenomen en die hij als in den droom, door de goddelijke Fancy bezield, heeft gezien.

Zijn kemelsharen vel, zijn volstrekte afzondering in de woestijn, waarin hij door de maatschappij verbannen was,

vergunden hem den toestand vrij te overzien, en zijn scherpe blik zag uit de hoogte duidelijk de gebreken van de maatschappij, die krioelde aan den voet van den toren waarin hij was opgesloten, omdat hij zich aan geen verordeningen wilde storen. Zijn vader had de stoutmoedigheid, die hem als zeeman en smokkelaar onvermijdelijk eigen moeten geweest zijn, in ruime mate aan zijn zoon Eduard overgeërfd, en onverschrokken waagde deze zich dan ook te midden der meest geliefde afgoden der toenmalige maatschappij om ze als Bonifacius weleer met de bijlslagen van zijn vernuft om te houwen. Hij zocht overal als in Indië waarheid te midden van huichelarij en schijnheiligheid, en deze waarheidszucht, die hij beschouwde als een wellust van den geest (□□ως), liet hem rust noch duur. Zoo is men er toe gekomen hem als wijsgeer te beschouwen en al was hij dit nu ook niet, een vrijdenker was hij in de hoogste mate. Hij liet zich door niets weerhouden in zijn oordeel over wat hij in 't maatschappelijk en geestelijk leven zijner land- en tijdgenooten verkeerd en verderfelijk vond, maar een wijsgeer is hij nooit geweest.

In zijn strijd tegen huichelarij op elk gebied, heeft hij aangewezen dat geloof en braafheid, Christelijke en maatschappelijke deugden volstrekt niet, als men toen geloofde, samengingen. Hij heeft daardoor aan het bijgeloof een onherstelbaren slag toegebracht en werkelijk het eerste beginsel der zedelijkheid, d.i. den moed om ons te toonen zooals wij zijn, in groote mate bevorderd; want hij had veel invloed. Hij predikte niet in lange betoogen, hoogst regelmatig in onderdeelen afgedeeld, maar op de wijze die het volk alleen verstaat, namelijk in gelijkenissen; niet in aaneengeschakelden gedachtengang maar in den afgebroken trant der kinderlijke verhalen of sprookjes, die dikwerf zoo treffend is, - altijd in beelden.

Al kan men ook vele zijner geestverwanten in Frankrijk, Duitschland en Engeland aanwijzen, zijn stijl vindt men nergens; daarin is hij volmaakt oorspronkelijk.

Vrijdenken is geen stelsel maar een methode. Het is niet zooals sommigen meenen, alleen toepasselijk op 't geloof of de zeden, het strekt zich over alles uit. Even onbeperkt als de Katholieke Kerk, vooral in den ouden tijd, het geheele gebied der menschelijke kennis beheerschte, en de geesten knevelde, - wat elke kerk in meerdere of mindere mate

doet, - even onbeperkt wil de vrijdenker zijn eigen rede en oordeel laten gaan over alles wat er is, over het doen en het denken zijner medemenschen op elk gebied, en wie tot hem komt met eenig oordeel over eenige zaak en hem wil aantoonen dat hij langs redelijken (logischen) weg tot die uitkomst gekomen is, vindt bij hem een gunstig onthaal en een gretig luisterend oor. Verketteren doet de ware vrijdenker niemand, dan alleen die hem op gezag van anderen iets wil doen gelooven. En aangezien dit laatste nu gewoonlijk de aard der kerken is, leidt de menigte daaruit af dat de vrijdenker per se tegen het geloof, of tegen den godsdienst gekant is.

In plaats van het *credo* quia absurdum van Tertulliaan, vraagt de vrijdenker redelijk *bewijs*, maar dan ook voor alles wat men ons voor waarheid wil doen aannemen of als dogma erkend wil zien, wat inderdaad hetzelfde is[1)].

Vrij denken is evenmin als vrij vallen, volstrekt ongebonden of bandeloos, het is gebonden aan de wetten der logica en beweegt zich steeds in een en dezelfde richting.

Er liggen veel voetangels en klemmen op dien weg (methode). De een laat zich afleiden door een aangenaam verschiet ter zijde van zijn pad, de ander schrikt terug voor één zijner dierbaarste overtuigingen die hij dwars voor zich op dien weg ziet liggen; ook zijn er die 't aan geduld ontbreekt om tot het einde te komen.

Maar ‘de rede dwaalt niet af’, zegt Multatuli in een zijner helderste studiën.

We zien dus dat vrij denken, onbevooroordeeld en onbevangen denken, moeielijk is, en aangezien nu de meeste menschen tegen moeite opzien, en vergeten dat ‘de Goden ons niets goeds geven zonder dat we er moeite voor doen’, denken de meesten niet vrij, ja durven zelfs hun broeders te veroordeelen die vrijdenkers willen zijn. Als de mensch denker is, dan moet hij vrij denken om aan zijn roeping te beantwoorden. Maar als men anderen deswege veroordeelt, hoe zal men er dan zelf toe komen?

Hoe is 't mogelijk dat nog in onzen tijd menschen ge-

1) Het is een fout elk dogma als zoodanig te veroordeelen, daar niemand er buiten kan. Maar een dogma moet op redenen steunen en niet op gezag. Aan die fout heeft Multatuli zich ook schuldig gemaakt.

vonden worden, die niet durven varen onder de vlag der vrije gedachte?

Maar heeft dan Multatuli zich altijd trouw aan haar leiding toevertrouwd?

Uit eigen beweging denken, zelfonderzoek is bij alles zijn streven geweest, in zooverre bleef hij het vaandel getrouw.

Maar jammer genoeg verleidde hem dit tevens, niet behoorlijk kennis te nemen van wat anderen hadden gezegd. Hij minachtte de wijsbegeerte van anderen. Hij achtte het *slecht* zich een stelsel te vormen, evenals Nietzsche; zijn denken was aphoristisch. Definities verklaart hij te moeielijk en wijst ze met breed gebaar af.

Dit nu was een fout die onmiddellijk samenhing met zijn hoofddeugd, de zucht om zelfstandig te denken. Zijn opleiding en zijne ervaring hadden hem vrees en afkeer ingeboezemd van alle schoolschheid. Hij was de ongeschoolde bij uitnemendheid. ‘Woutertje kon slecht leeren,’ werd er geklaagd door Juffr. Pieterse. Vandaar dat zijn denkkracht zich hoofdzakelijk oefende op het opruimen van wat hem in den weg stond, namelijk het Christelijk systeem, in stede van te pogen in de plaats van wat hij afbrak iets anders te geven.

Die stelt is meer dan die afbreekt. Overal verzette hij zich tegen 't gezag, maar moeten wij dan 't gezag der Rede niet erkennen? En waar nu anderen 't gezag der Rede gevolgd hebben, moeten wij daar hun voetstappen niet volgen?

Zie, dit kon Multatuli niet inzien.

Hij wilde *geen* gezag erkennen omdat er zoo dikwijls van gezag is misbruik gemaakt. Dit gaat niet aan. Noch in 't natuurlijke, noch in 't geestelijke. De mensch is evenmin vrij als de steen die valt. Wij *moeten* de denkwetten volgen. In de *Millioenenstudiën* heeft Multatuli dit zelf ingezien, maar hoe vaak heeft hij 't op andere plaatsen in zijn werk vergeten.

En dit laatste was de schuld - haast durf ik het niet zeggen - het was de schuld van dien schitterenden daemon die hem overal verzelde en telkens weer verleidde af te dwalen van den rechten weg der vrije gedachte. Het was de schuld van Fancy in eigen persoon[1]. En alleen toen hij door haar verlaten en geheel alleen aan Logos was overgeleverd in de diepten der aarde; alleen in de *Millioenenstudiën* heeft hij zich een wijsgeer getoond.

1) Door hem zelf eens verbeeldingszwakte genaamd.

Overal elders zat zij hem in den weg. Allereerst in de gedaante der paradoxen.

Misschien is niets geheel waar. En zelfs dat niet. Hoevelen heeft deze eerste Idee niet verblind? Ontleden we nu eens dit fladderende kapelletje, dan vinden we: Misschien = het is mogelijk; en dit inlasschende in het tweede deel van deze orakelspreuk verkrijgen wij:

a. Het is mogelijk dat niets geheel waar is; en

b. het is mogelijk dat ook deze bewering niet waar is; dat er dus iets waar is.

Waaruit volgt: Het is mogelijk dat niets geheel waar is en dat er iets waar is.

Voor wie nu aanneemt dat men niet tegelijkertijd hetzelfde ontkennen en bevestigen kan, behelst dit... onzin.

Hoe veel moeielijker nu nog in de duizenden fabeltjes en gelijkenissen die Fancy hem inblies op zijn levensweg, de Logos te vinden is, die, zooals op 't eind der *Millioenenstudiën* staat, Fancy altijd moet vergezellen, springt in 't oog. Bij alle gelijkenis wordt zoo spoedig het derde der vergelijking uit 't oog verloren. De analogie is de slechtste vorm van betoog maar tevens de meest oogverblindende en zinsbegoochelende. Er is meer gelijk dan eigen, zegt het volk terecht maar vergeet het te vaak. En daarom kan wie in gelijkenissen spreekt en denkt moeielijk voor een wijsgeer gehouden worden.

Elk wijsgeer moet vrijdenker zijn, maar daarom behoeft nog niet elke vrijdenker een wijsgeer te wezen.

Wel heeft Multatuli vele wijsgeerige vraagstukken als in 't voorbijgaan aangeraakt en nu en dan een verrassend licht daarop geworpen, maar noch zijn tijd, noch zijn kennis, noch zijn geaardheid (temperament), noch zijn levensomstandigheden veroorloofden hem die gezette studie welke voor den wijsgeer vereischte is. Hij heeft het zelf niet willen zijn, hij meende wel er in staat toe te zijn maar miste in dit opzicht zelfkennis. Daarom is hij evenwel niets minder waard geweest voor zijn tijdgenooten, noch is hij het voor ons of voor het nageslacht. Want wie de menschen aanspoort tot vrij denken en daarin naar zijn beste weten voorgaat, als Multatuli heeft gedaan, van dien kan gezegd worden, dat hij zich jegens de menschheid verdienstelijk heeft gemaakt. En dat is de grootste lofspraak, die iemand wenschen kan.

W. MEIJER.

Onuitgegeven brieven van Multatuli aan Cd. Busken Huet.

Eenige jaren geleden vond ik onder papieren mijns vaders zoekend naar brieven van Potgieter die in het afschrift ontbraken, nog een bundeltje brieven van E. Douwes Dekker, van het eind van 1867 of in het begin van 1868, geschreven kort vóór en tijdens de onderhandelingen met Rochussen van Hasselman, die leidden tot de bekende 'overtocht'-zaak. Blijkbaar waren zij, ik onderstel om het belang van den inhoud, door mijn vader afzonderlijk bewaard en raakten zoo afgescheiden van het geheel der correspondentie, dat indertijd door mijn moeder aan Mevr. Dekker werd toegezonden en door deze uitgegeven.[1)]

Ik publiceer thans die brieven in hun geheel[2)]; zij werden gedrukt naar een afschrift dat ten overvloede door Mr. van Hall nogmaals met de origineelen werd vergeleken.

Ik maak van de gelegenheid die zich aanbiedt gebruik om hier op het papier te stellen wat ik zelf weet van die 'overtocht'-zaak, die aanleiding gaf tot zooveel onjuiste voorstellingen.

Toen mijn vader in de tweede helft van 1867 - het zal

1) *Brieven van Multatuli. Multatuli - Busken Huet*. Amsterdam, Versluys, 1893. 2 dln.
2) Weggelaten werden slechts twee plaatsen, die met het hoofdonderwerp der correspondentie in geen verband staan.

wel niet lang zijn geweest vóór December van dat jaar - een aanbieding ontving van de firma Van Dorp te Batavia om op te treden als redacteur van den aan die firma toebehoorenden *Java Bode* was hij in een stemming die hem een dergelijk aanbod moest doen beschouwen als een uitkomst. De arbeid aan de *Haarlemsche Courant* waaraan hij toen was verbonden, nam steeds meer al zijn tijd in beslag en was bovendien uiterst dor en onvruchtbaar: hij bestond in het excerpeeren van dagbladen (vooral Duitsche), in het bijeenbrengen van feiten waarover hij nimmer een eigen oordeel mocht uiten. Over de leiding van het blad in het algemeen had hij niets in te brengen: deze was geheel in handen der heeren Enschedé. Daarbij kwam dat hij met de toenmalige eigenaars van de courant niet zoo goed overweg kon als vroeger met den ouden heer Joh. Enschedé, van wien hij in zijn studie over Potgieter zulk een innemend portret ontwierp. Iedere verandering moest hem dus welkom zijn. Als hoofdredacteur van den *Java Bode* zou hij, althans tot op zekere hoogte, zijn eigen meester zijn, een orgaan hebben waarin hij zijn opinie kon zeggen over menschen en dingen. Dat was juist wat hij wenschte. In November 1866 schreef hij aan Multatuli (*Brieven van Cd. B.H.* I, 177): ‘Aan het oprigten van een eigen blad heb ik wel somtijds gedacht, maar nooit ernstig. Ik ben te bang om de mijnen in ongelegenheid te brengen en voor Nederland en de Nederlanders heb ik dat niet over. Mijn beste tijd is daarenboven achter den rug, het was de tijd toen men mij in den *Gids* vrijuit mijne meening liet zeggen over allerlei onderwerpen. Doch sedert die kring zich voor mij gesloten heeft geloof ik dat ik verstandig handel met “tant bien que mal” te vivoteeren...’ Nam hij het voorstel van den uitgever van den *Java Bode* aan, dan kon aan dat intellectueel ‘vivoteeren’ een einde komen.

Daarbij kwam nog iets. Mijn vader interesseerde zich sedert lang voor de koloniale kwestie, toen in Nederland de kwestie van den dag. Hoewel de Indische pers niet bepaald tot zijn domein behoorde, las hij zooveel mogelijk de Indische bladen die op het bureau van de *Haarl. Courant* werden ontvangen. Hij ontving den indruk dat die bladen, met hun heftigen oppositiegeest, de ware meening der Europeesche maatschappij in Indië niet teruggaven (het succes van den

Java-Bode later, onder zijn leiding, bewees dat hij juist had gezien); hij vond bovendien de meeste uiterst middelmatig geredigeerd. Hij was overtuigd dat hijzelf, op dat gebied, iets beters zou kunnen leveren.

Het was dus natuurlijk dat de aanbieding van den *Java Bode* hem in veel opzichten welkom was. Het was even natuurlijk dat hij in deze zaak raad kwam vragen aan D. Dekker, den Indischen oudgast, met wien hij toen zoo druk en in veel opzichten zoo intiem correspondeerde. (De brief waarin hij dit deed en tevens een koloniaal programma schetste bleef ongelukkig niet bewaard). In het aanbod van D.D. hem in betrekking te stellen met een behoudsman, den oud-gouverneur-generaal Rochussen, en door dezen met het toenmalig conservatief ministerie, kon hij geen bezwaar zien: hij had tot op dat oogenblik zich nimmer met politiek ingelaten, had aan de liberale partij geenerlei verplichtingen en meende dat mogelijk uit een conservatief bestuur voor Indië iets goeds kon voortkomen. Er was meer: hij hoopte, door zijn betrekkingen met het ministerie, zijn positie tegenover den uitgever van den *Java Bode* te kunnen verbeteren.

Het aanbod van de firma Van Dorp had nl. zijn bezwaren: de reiskosten, de kosten van den overtocht van Cd. B.H. en zijn gezin naar Indië, zouden gedragen worden door den nieuwen redacteur, die op dat oogenblik over geen som beschikte, aanzienlijk genoeg om die kosten te bestrijden. En dan zou hij slechts voor één jaar aan het Indische blad zijn verbonden (vgl. *Brieven van Cd. B.H.* II, 231). Als hij na afloop van die periode aan den uitgever niet beviel, wat zou er dan in dat wildvreemde land worden van zijn gezin? Deze overwegingen moeten hem op het denkbeeld hebben gebracht te beproeven of hij niet, met zijn bekenden naam als letterkundige, door het ministerie in Indië kon worden geplaatst in een of andere betrekking; hij had dan ten minste eenige zekerheid voor de toekomst.

Dit plan was niet zoo wonderlijk als het op den eersten blik schijnt, tenminste als men let op de toenmalige omstandigheden. Het was toen op Java een zeldzaamheid dat men zich geheel wijdde aan de redactie van een blad: de redacteurs waren meest advocaten, op de hoofdplaatsen gevestigd, die in de journalistiek meer een bijverdienste zagen. Maar dat

mijn vader, met zijn helder verstand, niet heeft ingezien dat een *lands*-betrekking hem als dagbladschrijver in een valsche positie zou plaatsen, is mij nu nog een raadsel. In ieder geval bewijst het feit van een gehoopte openbare aanstelling, dat zijn relaties met het ministerie-Heemskerk hem niet voor den geest stonden als iets dat het daglicht niet kon zien.

Het bleek trouwens dat van zoo iets geen sprake kon zijn. Bleef de kwestie van de reiskosten. De Minister van Koloniën Hasselman verklaarde ten slotte dat de regeering bereid was de kosten van den overtocht naar Indië voor haar rekening te nemen indien mijn vader zich van zijn kant verbond tot het leveren van een verslag over de drukpers in Indië. In verband met de koloniale kwestie had de houding der Indische pers, haar voortdurende oppositiegeest, aanleiding gegeven tot overwegingen en vertrouwelijke schrifturen, èn op het ministerie van Koloniën èn bij de regeering te Batavia; over dien toestand en de middelen om de pers in Indië op een beteren weg te brengen zou Cd. B.H. een gemotiveerd advies opstellen.

Tegen dit voorstel *in abstracto* kon bij mijn vader geen bezwaar bestaan. Hij was in kwesties van drukpers, als in andere kwesties, realist, het tegenovergestelde van een doctrinair: nog jaren later verdedigde hij de stelling dat een koloniaal bestuur, geroepen millioenen Aziaten te regeeren, inzake de dagbladpers tegenover eigenaardige moeilijkheden is geplaatst, die bizondere voorzorgen wenschelijk maken. Wat evenwel het voorstel uiterst ‘hachelijk’ maakte, zooals hij zich later uitdrukte, was zijn aanstaande positie als journalist in Indië, waarbij nog kwam de geheimzinnigheid waarin de geheele zaak zou zijn gehuld: uit alles blijkt dat absolute geheimhouding een voorwaarde was, door den Minister gesteld.

Een keuze moest nu gedaan worden. Hij kon het voorstel van den Minister aannemen. Hij kon ook van de geheele combinatie afzien en, bleek de uitgever van den *Java Bode* inzake de reiskosten onhandelbaar, wachten op een andere gelegenheid om van de *Haarl. Courant* vrij te komen. Maar blijkbaar was hij op dat oogenblik in een stemming die hem deed wenschen vóór alles ontslagen te worden uit zijn Haarlemsche ‘slavernij’ (uitdrukking van Multatuli). En

dan houde men in het oog dat zijn positie tegenover de heeren Enschedé intusschen uiterst moeilijk was geworden: zijn besprekingen met de firma Van Dorp hadden ruchtbaarheid verkregen, de zaak was behandeld in het *Weekblad van den Boekhandel* (*Brieven van Cd. B.H.* I, 187). Hij nam dus het voorstel aan.

Die Haagsche onderhandelingen gingen niet bepaald met stoom. Ik ben overtuigd dat mijn vader de volle waarheid zeide toen hij den 15 Februari 1868 (*Brieven van Cd. B.H.* I, 188) aan Multatuli schreef dat hij op dat oogenblik nog geen resultaat had verkregen: de voordracht aan den Koning waarbij werd voorgesteld Cd. Busken Huet te belasten met het opmaken van een 'advies', werd eerst den 10 Maart door den minister geteekend.[1)]

Volgens Prof. Naber, in zijn artikel over Potgieter en Busken Huet (*De Gids*, April 1903, blz. 40), was ook de Indische oudgast en conservatieve politicus Koorders, in dien tijd met mijn vader in relatie en door hem aanbevolen bij zijn candidatuur voor de Tweede Kamer te Haarlem, in de onderhandelingen gemengd. Dit komt mij mogelijk en zelfs waarschijnlijk voor. Er moet, gis ik, een invloed zijn geweest, onafhankelijk van dien van Multatuli, die den Minister, eerst, zou men zeggen, zoo onverschillig, bewoog zich ten slotte voor de denkbeelden en plannen mijns vaders te interesseeren; en dan denkt men aan Koorders. Maar ik kan op dit punt niets verzekeren.

Ten slotte, na zooveel jaren alles wat mij van de zaak bekend werd overwegend, komt het mij voor dat mijn vader, het voorstel van Hasselman aannemend, niet genoeg heeft gelet op de bizondere omstandigheden waarin hij was geplaatst en op de mogelijke gevolgen; maar dat hij niet heeft gehandeld tegen zijn overtuiging, geen materieel voordeel aangenomen om denkbeelden voor te staan die de zijne niet waren. En dat is toch in dergelijke kwesties het essentieele.

Parijs.

G. BUSKEN HUET.

1) De voordracht is in haar geheel te vinden o.a. in *Multatuli - Busken Huet*, II, 240.

I.
Keulen, 15 December 1867.

Waarde Heer Huet!

Hartelijk dank voor alles! Ik krijg daar een briefje van V.[an] Helden.[1] Ook van hem dus hoor ik hoe dapper ge mij bijstaat. De 2 *Nederlanden*[2] heb ik ontvangen, even als de vorige bezendingen.

Hopende dat het U interesseert deel ik U mede dat mijn onderhandelingen altijd voortduren. Men dringt zeer aan op discretie, en vraagt zelfs de ontvangen brieven te verbranden. Of die geheimzinnigheid noodig is, laat ik daar. Maar ik moet er mij aan houden.

Men wil in de 1e plaats dat ik niet in de gevangenis kom, en die historie is reeds in behandeling. Als dat afgedaan is, zal men mij in den Haag roepen, en zelfs 't noodige geld zenden voor de reis, en om hiér wat kleinigheden aftedoen.

De wil is er, maar ze komen moeielijk uit hun tred. Ik nam. had gezegd: laat die gevangenis maar onderhands achterwege. Dan zal ik later dat wel afdoen. Neen, 't moet in den vorm gaan.

En - 't Ministerie zou moeten aanblijven om mij te helpen, zeggen ze. Ik leg hun, nu al tot vervelens uit dat dit geen vereischte is dat juist bij (nog altijd mogelijke) aftreding mijn herstel een parthische pijl zou zijn - of ze dàt idee goûteeren, weet ik niet. Ik krijg telkens betuigingen van goeden wil, ‘als ze aanblijven’ maar op die ‘pijl’ antwoorden ze niet.

Hoe dit zij, ik heb hoop.

Als nu mijn beste vrouw 't maar uithoudt. Zij is zeer lijdend, en ik ben erg ongerust. Die school gaat bankeroet.

1) Multatuli's uitgever.
2) Cd. B.H. had, onder den titel *Bemoediging* een artikel in *Nederland* geplaatst over Multatuli's *Een en ander naar aanleiding van J. Bosscha's Pruissen en Nederland;* mogelijk waren het exx. van het nummer dat het artikel bevatte die door hem aan D.D. werden toegezonden. Het stuk verscheen afzonderlijk, als brochure (vgl. het slot van brief II), onder den titel *Multatuli* en werd herdrukt in *Litterarische Fantasien en Kritieken*, aan het einde van dl. II.

En zij offert zich om den boel gaande te houden. Ze klaagt over koude, en gebrek aan comfort. De menschen zouden haar op de handen dragen, *maar* er is armoede, en in stede van beloond te worden, is het juist zij, die dan zoo goed het gaat, den boel gaande houdt.

Ik wilde U zoo graag de brieven zenden. Mogt ge den Heer P.[otgieter] een wenk kunnen geven in Godsnaam op 't oogenblik niet te vertragen, juist *nu*, doe 't dan.

Indien er geen *hoop* bestond op herstel van mijn positie, zou ik dit niet durven schrijven, maar nu agiteert het mij vreeselijk, dat mijne vrouw bezwijken kon voor ik gereed ben.

[De handteekening ontbreekt aan den voet van den brief, die juist 4 zijdjes vult. Waarschijnlijk is een laatste blaadje verloren gegaan.]

II.
Keulen, 18 Dec. 1867.

(in haast.)

Waarde Heer Huët. Uw brief heeft mij gebouleverseerd. Zonderling, hoe de vragen die ge mij doet, zamenloopen met mijn stemming, of liever met de crisis waarin ik mij bevind, en - waarin zich de *Regering* bevindt. Er broeien groote dingen, ik *voel* het.

De aandoeningen, die uw schrijven in mij opwekt zijn velen. Blijdschap dat ge verlost wordt uit zoo'n slavernij. Vóór en tegen van uw zijn in Indië, o allerlei!

Maar uwe vragen!

Uw program? Ik ben zeker, dat wij elkander verstaan zouden. Ik schreef sedert dagen aan een stuk[1)], dat eerst eene memorie zijn zou (nu vragen *ze* mij er een brochure van te maken, goed! ge zult het dus gedrukt zien), daarin zult ge vinden, wat ik in de kol. kwestie van den dag voor waarheid houd, en dat komt geloof ik vrij wel overeen met uw program.

Maar.... *U* zeg ik, dat ik niet *al* de waarheid in dat stuk geven kan of wil. Dat verkies ik niet, noch als publicist,

1) *Nog Eens: Vrije-Arbeid*, verschenen in 1871, maar opgesteld einde 1867. Vgl. *Multatuli - Busken Huet*, II, 184.

noch als *Multatuli*. Ik heb een levensdoel, en ga er niet af. Voor ik U nu echter dat *andere* zeggen kan, zoudt ge dat stuk moeten lezen (thema: Nederland kàn Java niet behouden, dan door het oude stelsel enz., enz.) In één woord ik wenschte U te *spreken*. Binnen weinige dagen ja, eiken dag verwacht ik de uitnoodiging om in den Haag te komen. (Zij zijn te *ordinair*, om die gevangenis op te heffen zonder consideratie en advies van den Off. v. Justitie te Amstm. Niet omdat ze zich daarnaar rigten willen, maar om geen vorm te breken, dom!) Zoodra ik in den Haag ben, wil ik bij U komen als het dan nog tijd is.

Mannen in Nederland, die zich zullen interesseeren voor uw program? Ik denk *ja!* Dit heeft nagenoeg gelijke kans, als dat ze mijn brochure goedvinden, en daar ben ìk zeker van, althans er had (indien de telegraaflijn niet in de war was was geweest) moeten getelegr. zijn: '*Continuez et achevez*.' Dat schreef men mij *uit de Kamer*. Men schijnt mijn stuk te willen gebruiken om te werken op de verkiezingen. En dat is goed. Maar ze weten niet alles van mij en dat zal ik *Uzeggen*.

Dat ellendig persoonlijk belang dwingt me op het oogenblik - neen, geen persoonlijk belang. Ik moet immers *leven*, om iets anders te kunnen doen! Heel gelukkig, dat alles wat men thans van mij vordert, juist klopt met mijn denkbeelden. - Dat is weer niet geheel waar. De verhouding is zoo: ik verdedig (als vrijdenker) het katholicisme, de orthodoxie, tegen de modernen. 'Sit ut est, aut *non* sit.' Nu betoog ik het *esse* tegen 't *anders esse*, en houd ik de mogelijkheid van *non esse* voor *mij*, of althans gedeeltelijk (hier en daar blinkt ze door). Ja, ik moest U kunnen spreken. Ik verlang er naar de heele waarheid te zeggen. Het drukt me.

Zoodra ik in den Haag ben, zal ik U, en mij - hoe zal ik zeggen, dan zal ik U, met wederzijdsch goedvinden in regtstreeksche aanraking brengen met den focus van 't *behoud*, dat ook dàt gedeelte van uw program moet aannemen, waar gij van *hervormingen* spreekt. Indien ze dat niet doen, krijgen ze *mij* ook niet. 'Hervorming' niet zoozeer in stelsel (o neen!) in toepassing en uitvoering. De *behouders* hebben meer kwaad gedaan dan de 'liberalen', *Tetzel* meer dan *Luther* etc. Reformatie *in* de Kerk of *geen* Kerk, maar geen tegenkerk zonder fondament.

Nu wilde ik zoo gaarne weten, binnen welken tijd gij definitief beslissen moet? O hadde ik het vooruit geweten, ik zou U zoo verzocht hebben één maand uitstel te vragen! Kan dat nog?

En nog iets, hebt gij eenige zekerheid que l'*on* (is uw *on* solide?) qu'on ne vous plantera pas là?

Dat ge ook in dat geval, op Batavia, na eenig tobben, wel teregt zoudt komen, weet ik wel. Maar ge gaat er niet heen om te tobben.

Ach, wat zal uw kereltje gauw maleisch spreken!

Er heerscht in mijn omgeving op het oogenblik iets zeer zonderlings! Ik verzeker U, dat er geen dag omgaat dat ik geen agitante brieven ontvang, bijna allen zamenloopende op één punt, zonder met elkander in verband te staan. Ik bedrieg mij zeer, indien er niet iets *broeit*. Uw brief - hoe belangrijk ook de inhoud voor U zij - heeft in mijn oog nog meer beteekenis dan gijzelf kondet voorzien. Het is mij eene indice te meer voor de consolidatie of... ontbinding die wij tegemoet gaan. Voor 5, 6 dagen ontving ook ik eene uitnoodiging om mede te werken aan een blad (te Samarang).

Dit nu is zoo bijzonder niet, maar de zamenloop! En aan dien uitgever en aan de Schotsche boekverkoopers, die me stukken vragen, antwoordde ik: *ik vraag een maand uitstel*. In die maand moet het beslist zijn, of ik - nu dat is 't nu juist wat ik mondeling behandelen wilde.

En er is nog een zonderlinge zijde aan 't nieuws dat ge mij geeft. *Sedert jaren* heb ik mij U in Indië voorgesteld. Ik *zag* wat ge daar deedt, en bij 't overdenken van zekere regelingen speeldet gij een groote rol in mijn gedachten. Is 't bijgeloof, dat nu - juist nu ik zoo bezig ben, na zoo lange werkloosheid - uwe aanstaande verplaatsing mij zoo treft? Neen, bijgeloof is 't niet. Ik zou 't kunnen verklaren.

Mijne vraag is nu: 1°. Is er uitstel van decisie mogelijk? Zoo ja, hoe lang?

2°. Mag ik over het U gedaan voorstel, over uwe waarschijnlijke aanneming, schrijven aan een hooggeplaatst persoon, met het voorstel U met hem in aanraking te brengen? Ik ben zeker, dat hij u gaarne zou willen spreken. Hij *moet* er belang in stellen U te zien.

Kan er in Indie *zulk* een courant geschreven worden (d.i.

volgens uw program) [?] Dit is eene gewetensvraag. Wat is hier kunnen? Vraagt ge of ze financieel bestaan kan? Dat moeten zij meenen die U *f* 1000 smds. aanbieden, indien zij soliede zijn. Over het geheel is eene onrijpe, jongensachtige, maatschappij als die der... Javasche hoofdplaatsers, slechts gediend met vinnige, piquante oppositie (de makkelijkste schrijverij) (dat zie ik b.v. in 10 nummers van de mij 'ter kennismaking' gezonden Samarangsche Courant.)

Eene rigting volgen? Ik spreek nu niet van uw talent en geweten, maar van mogelijkheid om te slagen als *onderneming*. - Zie, dat zal moeielijk zijn! Uw taak zou de zwaarste zijn die er is, wijl ge conscientieux de waarheid zoudt willen zeggen, en misschien zoudt ge in *gewildheid* te kort schieten bij den eersten den besten die in stelselmatige oppositie deed.

Ik verbeeld me dat een... ploert, eens in de daad iets te klagen had, en zijn personeele grief wou verheffen tot principe (zooals gewoonlijk) dan kan ik 't denkbeeld niet verdragen dat *gij*, thans nog Nederlander, weldra '*baar*' en zeer lang nog, ja misschien immer *Bataviaan*, schijnbaar zoudt te kort schieten bij iemand die in algemeen inzigt, talent en menschenwaarde ver beneden U stond. Ik voorzie dat. (In mijn voorstellingen van zekere toekomst had ik reeds middelen bedacht U daartegen te wapenen.) Hoe dit zij, minstens kunt ge de Bataviasche advokaten aan, die wat indische zaken aangaat, zonder schaê voor hunne competentie in Nederland hadden kunnen blijven, ja.... met voordeel!

Ik zend U hierbij een paar verkladde blaadjes van het stuk waaraan ik nog altijd bezig ben. Ik zend ze au fur et à mesure van 't af zijn. In deze heb ik een en ander bijgevoegd. Ge ziet er den *topic* uit waarover 't loopt. Maar daar is een heele schaakpartij in. Want ik wil wel helpen aan wat ik voor waar houd, maar dan moeten ze ook van hun zij veel herstellen. Vraagt ge mij of ik geloof dat ze dit opregt doen zullen? Ik gis *neen!* En dan -

Ik zal vóór ik iets doe met de h.h.E. & Z.[1)] uwen raad vragen. 't Is mij welkom, dat ge mij voorloopig wachten aanraadt, ik zou waarlijk in de crisis van 't oogenblik niet

1) Enschedé & Zoon.

weten of en wat ik zou moeten bejagen. Voor 27 Nov. zou ik allen arbeid hebben aangenomen voor elke belooning. Nu hóóp ik een beetje keurig te kunnen zijn. Dus ook dat wacht op den uitslag mijner bemoeienis in den Haag. Toch zou het mij hard vallen de *mogelijkheid* eener kleine of groote verbetering mijner positie, veroorzaakt door uw vertrek, te moeten ongebruikt laten, om 't vooruitzigt dat ik elders slaagde in 't weerkrijgen van mijn gezin.

Volgens sommige uwer uitdrukkingen echter geloof ik niet dat de h.h.E. & Z. mij zouden kunnen gebruiken. - Dus, gelukkig dat ik wachten kan.

Is uwe vrouw ingenomen met de verandering? - Och, ik wou wel meê. Wie weet!

Ik dank u wel voor de wijze van wederuitgaaf uwer 'Bemoediging', en ook voor de *f* 25. 't Zal me een droevig gevoel zijn ze van een ander te ontvangen.

Heel heel hartelijk gegroet.

Antwoord mij spoedig of ik uwe zaak noemen mag, bij één persoon?

uw liefhebbende

DOUWES DEKKER.

Ik ben boos op mijzelf dat ik zoo ergdenkend ben. Ik stel mij gedurig voor, dat ze trachten mij te gebruiken voor de aanstaande verkiezingen, om mij dan òf weg te werpen òf zoo goedkoop mogelijk afteschepen.

Ik wacht *elken* dag eene uitnoodiging, om over te komen. Indien ge mij telegrafeert *ja*, dan beduidt dit dat ik uwen naam mag noemen.

III.
Keulen, 21 Dec. 1867.

Waarde Heer Huet. Heden ochtend ½ 11 eerst ontving ik uwen brief van eergister avond. Een telegram ware dáárom goed geweest, wijl gij dan uwen Zondag hadt kunnen gebruiken. Dat zou ik dan geconditioneerd hebben. Nu echter heb ik (zonder van dag te spreken) behoorlijk accès voor U gevraagd en zelfs geraden, U - buiten mij om - te verzoeken daar te komen. Ik schrijf o.a.

‘de heer Huet is een man van geweten en zou niet te bewegen zijn eene verbetering zijner positie aantenemen ten koste zijner overtuiging.’

‘Ik behoef Uwe Exc. niet te wijzen op het groot gewigt dat iemand van zijn talent in de schaal werpen zou. Hij is meer dan opgewassen tegen de advokatenpraatjes der “baren” op de hoofdplaatsen die de andere Couranten redigeren.’

‘daar hij mij de eer aandeed mijn gevoelen te vragen (natuurlijk niet om zich onvoorwaardelijk daarnaar te rigten, doch ter handleiding om te overwegen etc.) heb ik hem in korte woorden mijne meening over Ind. zaken medegedeeld, d.i. *Herstel van gezag*, *Verbetering van begane fouten binnen de grenzen van het stelsel etc*.’

(Nota voor *U*. Voilà le *hic*. Ze willen wel Luther bestreden zien, maar als je aan Tetzel raakt worden ze boos. Dring in den Haag daarop aan en laat s.v.p. goed voelen - och ik heb U niets te zeggen daarover.

Indien uw interlocuteur zegt dat *hij* op 't oogenblik geen invloed heeft - ja, uit ouderdom, vermoeienis *etc*. geen invloed hebben *wil* - dan jokt hij een beetje.

Indien 't wáár was, zou hij U niet te woord gestaan hebben.)

Voorts schrijf ik:

‘Zijn ernstige wil is het goede te doen, en daar ook Uwe Excell. dit wil, etc.’

Een douceur met rang van vermaning.

Ik hoop, ik hoop dat men U regtstreeks zal verzoeken daar te komen. Dit zou mij een bewijs zijn dat men luisterde en de bonne augure voor 't succes van andere wenken die ik geef.

Ik wacht met smart op de opheffing van mijn straf. Een komiek Verhältnisz. Verbeelje een landredder die voor hij in functie treden kan etc.

Ik heb haast en groet u hartelijk.

t.a.v.

D.D.

Nog iets. Zoo ge tijd hebt, maak dan een bezoek bij den braven *Mr. Delbaere*, regter te Leiden.

Hij was 10 jaren advokaat te Samarang. Indien ge één uur met hem spreekt (al meendet gij dat het discours niet belangrijk was, gelijk *ik voorzie*) dan zal ik U eene opmerking

mededeelen die het après-coup belangrijk maken zal. Doch nu reeds kan ik 't zeggen: Vraag *hem* eens wat men op de hoofdplaatsen in Indie van *de zaken* weet? Hij is opregt en zal waarschijnlijk erkennen dat *hij* uit den *Havelaar* voor 't eerst geleerd heeft hoe de boel in elkâer zat. Ik zeg dit niet om dat boek te verheffen, maar om de onwaarde te doen in 't oog vallen van de meeningen der liberaliseerende Europeanen op de hoofdplaatsen.

Gij hebt geen introductie noodig. Maar wilt ge met mijnen groet aan Mr. Delbaere, hem zeggen dat ik U hem aanbeveel, heel gaarne!

Hij is tevens de vriend van Herman Van der Hoeven op Batavia[1]. (Ik ook!)

Ook te Batavia hebt gij geen introductie noodig. Anders wil ik V.d.H. schrijven. Ik wou niet gaarne dat gij in een logement afstaptet. Oók om de kosten, maar niet alleen daarom. Men heeft etwas Fingerweisung noodig in den beginne.

Mag ik hem over U schrijven?

Hij is - schoon advokaat, en *Bataviaan* - een beste, knappe kerel.

Ik vraag aan 's Hage of men U mijne brochure wil geven, om *uw* oordeel te weten. Gij *weet* dat ik aan zoo iets bezig ben, doch *niet* in welke relatie. Zwijg ook s.v.p. van 't U gezonden brokstuk.

IV.
Keulen, 24 Dec. 1867.

Waarde Heer Huet. Ik heb uwen brief van gisteren. Vriendelijk dank voor uwe goede wenschen. Sympathie is een te flauw woord voor wat ik graag voor U deed. Ik heb niets gedaan, en kan ook eigenlijk niets doen, dan wat mij-zelf *minstens* zoo veel pleizier doet als U. Maar *dit* is waar, als 't me geen pleizier deed, en U iets aangenaam kon bezorgen, deed ik 't ook.

Nu verzoek ik U vriendelijk, bijgaanden brief voor mij pr. Landmail te verzenden. Ik vertrouw hier de landmailkunde van de post niet, en hecht er aan dat dit prachtig document met de eerste gelegenheid vertrekke. Het *kon* zijn, al gingt

1) H.A. des Amorie van der Hoeven, toen als journalist op Java werkzaam.

ge met een *schip* (dat mij spijten zou, en dat ik niet economisch vind: Het kost u twee maanden tractement, plus de verveling van 'n zeereis, plus de lucht van de scheepsbottelarij, en de rest) nu ik woû dat we nog antwoord kregen voor uw vertrek. Ik wenschte dat gij, aan boord stappende, *wist* dat gij dáár hartelijk zoudt ontvangen worden. Maar dat weet ik toch wel al ontving ik geen brief, voor uw vertrek, V.d.H.[1] zal u gewis te logeren vragen. Hij *is* zeer hartelijk, en flink. Ter zijner tijd zal ik zorgen dat hij den tijd van uw aankomst weet, om u terstond in ontvangst te nemen. Dan zijt ge *en pays de connaissance*. Laat toch uwe lieve vrouw zich geen schrikbeelden in 't hoofd halen. Indië is een goed land. Dat men er sommige zaken mist, is waar, maar men heeft er veel dat hier ontbreekt. Voor *mijne* vrouw, ook toch Hollandsche, zou 't vertrek naar Indie eene vreugdemaar zijn. Hoor eens - 't vertrek een *maar*... ik zet niets te regt. Ik geef niet om schrijverij.

Gij zult wel een boekje koopen voor 't laag maleisch? of beter - want dat is met den aard der zaak te dik, dan leert ge meer dan de eerste week noodig is, ik zal u een lijstje zenden van het taaltje dat u in 't begin past, en meer niet. Wilt ge dan wijzer worden dat kan later. Misschien legt ge U wel toe op Maleische litteratuur - een ondankbaar werk. Dat heeft niets te maken met het plat Bataviaansch.

En ook dat kunt ge wezenlijk wel missen als V.d.H.u ontvangt. Hij zal u en Mevrouw alle moeite uit de hand nemen. Daar ben ik zeker van. Hij weet dat uw Gideon medekomt. Dat is immers zoo? Ik schrik altijd van 't ‘Europeesch opvoeden’ op 'n distantie van de ouders.

De Heer R. meldde mij dat hij u geschreven had en ook dat hij gedacht had aan de Kersdagen, als u 't best passende. Hij is voor mij inderdaad lief, en ik heb een dankbaar gevoel voor hem. Ik heb zoo'n idee *dat ik nog eens bij U* op Batavia zal logeren, met mijn heele troep. Ik verzeker u dat ik niet eens belet vragen zou. Ja, ik denk dat ik weer in Indie aanland, en gaarne!

Mijne vrouw word aangedaan, als ze aan Batavia denkt.

1) H.A. des Amorie van der Hoeven, aan wien het aanbevelingsschrijven van D.D. was gericht.

Ge zult er zeer geacht zijn, dat *weet ik*. Nu dit gevoel is streelend, en helpt u heen over veel dat u anders niet erg bevallen zou.

Laat Mevrouw toch niet te veel kleêren maken. Ik heb bijna altijd hooren klagen over 't fatsoen. Ongemaakt witgoed (dun, *dun*) is misschien goed, schoon *somtijds* ook dat op Batavia goedkooper is dan hier. (Als de markt overvoerd is. Maar daarop kan men niet rekenen.) Wanneer ge echter, zooals ik hoop, met de Landmail gaat, en niet extra vracht voor uw goed wilt.

Ik *spreek* u voor dien tijd, en zal u vertellen wat dan de eisch is. Zoo'n Landmailreis vind ik heerlijk! Zeer interessant.

Ik ben jaloers dat ge Batavia zult zien! En ik stel me zoo voor, hoe ge ontvangen wordt, en tevreden zijt! Vooral indien men van een zeilschip komt, dan is de overgang zeer prettig. Wilt ge eens uitrekenen of V.d. Hoeven nog kan antwoorden voor uw vertrek? Maar ik heb z'n antwoord niet noodig.

Hartelijk gegroet van uw liefhebbenden

DOUWES DEKKER.

De heer R. zal u mijne schrijverij geven. Hij zeide ‘'t was te lang.’ Ik antwoord: dat zullen alle menschen van smaak zeggen, en ik ben al bang voor den heer Huet. Maar Mr. Publiek is *geen* mensch van smaak, en *ik* ben wat vol.

Uit vrees van indelicatesse vis à vis V(an) Dorp[1)] schrijf ik *niets* over de reden uwer komst. Ook zeg ik slechts: dat ge *hoogst waarschijnlijk* zult komen. Ik denk 't zal hem pleizier doen.

Indien, gelijk ik meen, 't frankeeren niet obligatoir is, frankeer dan s.v.p. *niet*.

Dat zou hij gek vinden.

V.
Keulen, 12 Februarij 1868.

Waarde Heer Huet. Ik heb u *wel* geschreven na die paar

1) Uitgever van den *Java-Bode*.

regels in een couvertje, en wel zeer uitvoerig, op uw ‘erken dat dit sterk is’ antwoord ik dus eenvoudig: neen!

Maar al had ik niet geschreven, mogt ik niets weten van den loop der zaak in den Haag? Na een kort *voorloopig* woord dd. 27 *December*, vernam ik *niets*. Met smart wachtte ik berigt, om de aangeknoopte correspondentie over de voor Indie te kiezen rigting voort te zetten. Toen ge mij de eer aandeed mijn gevoelen te vragen, maakte ik mij gereed daaraan te voldoen, en achtte het *als inleiding* (*alleen als inleiding*) nuttig dat gij R. en den Minister spraakt.

Niet omdat *zij* de waarheid zouden zeggen, maar om met u het door hen gezegde te bespreken, en u te waarschuwen voor veel onwaars. Waarlijk het was eene *inleiding* om te voldoen aan uw verzoek, niets meer. De hemel beware mij dat ik om iemand op de hoogte te brengen, verwijzen zou naar een G.G. in ruste, of een oud-resident die meeknoeide toen ik mijn pligt deed, en nu minister is. Noch R. noch H.[asselman] zullen 't front hebben zich tegenover mij, - persoonlijk - Enfin!

Nu verder dan die Inleiding hebt ge 't niet laten komen. Ik wacht nog altijd eenig berigt over uw bezoek van... 26 December! Dat ge bij R. geweest zijt, weet ik. Dat ge later weder naar den Haag zoudt gaan, schreef ge me ook. Ik doe een beroep op uw loyauteit om te beoordeelen of ik al of niet eenig zedelijk regt had iets over het verhandelde te vernemen? Ik laat nu in het midden welk belang dit voor *mij* had, om alleen te wijzen op het verdriet genegligeerd te worden op een oogenblik dat men zich met hart en ziel toelegt een vriend een dienst te doen, (niet over *aanstellingen of zoo iets*, daarvan wist ik niets) neen, door u zoo goed mogelijk op de hoogte te brengen van de zaken in Indie. Dit toch hadt ge mij gevraagd, en ik nam 't zeer à coeur.

Van *aanstellingen*, of pogingen daartoe hoorde ik van *anderen* (*o.a van R.*) en begreep er niets van.

Ik vraag u uitdrukkelijk, of uw zwijgen vriendschappelijk is?

Dat ik niet zou geschreven hebben (ik heb wel geschreven, en uitvoerig!) doet niet te zake, daar ik tijding van u wachtte.

En attendant hield ik mij bezig met het maken van nota's die u te Batavia alle hulp hadden kunnen doen versmaden, en zelfs - ik begon reeds aan een maleisch woordenboekje voor Mevr. H. Ik nam alles zoo te harte dat ik zelfs schreef over 't linnengoed en 't fatsoen van de kabaaien.

'Verwijt ge mij dit?' Gij moogt niet met woorden spelen. Die vraag werpt een leelijk licht op mij, - en dus komt ze niet te pas. Niet dàt verwijt ik u - integendeel ik was dankbaar dat ik eens eindelijk iets voor u kon doen, maar ik verwijt u dat ge mij die in deze stemming verkeerde, zoo nonchalant op zij hebt geschoven, omdat ik 't zoo hartelijk meende, en - neem me niet kwalijk, opdat ik op 't terrein van uwe toekomst iets meer meen te beduiden dan de heeren R. en H.

R. schreef me o.a. dat hij me aan u had aanbevolen voor de H.C.[1)] Ik heb hem dit zeer kwalijk genomen.

Hij poseert zich ook als *uw* beschermer, en zegt dat gij 'zoo tevreden' zijt met den uitslag. Ook daarvan begreep ik niets. Uwe tevredenheid kon slechts een gevolg zijn van het slagen in uwe begeerte om thuis te zijn in Indische zaken. Dat moest van *mij* komen, en niet van R. En daar ge mij afsneedt, kan ik noch mijn wensch, noch uwe eigene, vroeger geuite begeerte vervullen. Dat die tevredenheid in verband stond met andere dingen, wist ik slechts van anderen *die ik niet geloofde*. Ik schreef 't aan mijn vrouw: 'Het *kan* niet waar zijn!'

Leugens door R. verteld, krantengeschrijf verkeerd opgevat, berigten van anderen (een uit den Haag, een uit Maastricht) legde ik ter zij. Ik wachtte op tijding van *U*, die wat deze zaak aangaat, uitbleef sedert 27 December! Dit is een feit. Ik *hoopte* innig, dat er brie*ven* waren verloren gegaan.

Waar nu die brief van mij aan U weer zwerft? Doch hoe bitter ook dit wegraken weer is - confidentieel was die brief zeker! - het doet niets tot de zaak. Immers, ook al hadde *ik niet* geschreven, ik wachtte op eenige mededeeling van het verhandelde in den Haag. Had ik al of niet regt daarop? Dit vraag ik U uitdrukkelijk.

Mijn toestand is, door R.'s onmagt, onwil of... domheid,

1) *Haarlemsche Courant*.

zeer moeijelijk. Na het gebeurde met die armzalige *f* 200 - vraagt hij me nu: *òf* ik ‘eenig’ geld noodig heb?

Voor mijn arme vrouw is de loop die deze zaak genomen heeft, niet veel beter dan een *moord*. Ik heb R. dan ook o.a. geschreven, dat ik het ter zijner tijd verrekenen zal.

Hij vraagt me nu: ‘iets te schrijven om de Regering te steunen’. Ik antwoord dat de Regering eerst toonen moet geen schelmen en dieven te beschermen, en dat doet zij zoolang ik ronddool als een vogelvrije.

‘Als ik misdaad steunen wilde, zeg ik, had ik liever in Indië moeten blijven en meeknoeien om me daar resident en later minister te laten maken’ etc.

Het stortbad van zegeningen waarvan ge in December spraakt schijnt dus vrijwel opgedroogd te zijn. Intusschen leef ik sedert dat wegraken van die brieven met geld - bereken zelf hoe! En *gij* spreekt van beslommeringen die U beletten mij te schrijven? Och, als ge eens geen brood voor uw kind hadt! Dat breekt! Over 1 ½ maand staat mijn vrouw op straat. Die school is bankeroet. Nog hoopt ze, helaas, op mijn slagen in den Haag. De moed ontzinkt me als ik haar schrijf, om precies te zeggen hoe 't geloopen is. Wilt ge mij s.v.p. uitdrukkelijk schrijven of gij meent goed gedaan te hebben? Pleit niet, asjeblieft. Dat zal ik zelf wel doen, voor U zoo goed minstens als voor mijzelf. De zaak is overigens zeer eenvoudig: hebt ge, na U tot mij gewend te hebben om advies over Indische toestanden, mij al dan niet verwaarloosd zoodra ge in aanraking waart met die menschen in den Haag? Ik zeg ja! En als ge 't ook vindt, *zeg* het, en ik zal U hartelijk liefhebben voor uwe opregtheid. De fout die ge in dat geval zoudt begaan hebben lijkt op verre na niet op de fouten die ik dikwijls beging, maar eilieve zeg het!

Adieu,

D.D.

Ik schijn eene onnauwkeurigheid in mijn adres begaan te hebben, 't is of

Coin hoek Schildergasse of SCHILDERgasse n°. 2.

Wel komen de brieven teregt, maar 't zou een pretext geven als ze eens niet teregt kwamen.[1)]

VI.
's Hage, 4 Maart 1868.

Waarde Heer Huet.

Ik ben in den Haag. - Eindelijk! Na mijn gewurm sedert 29 Novr. eindelijk hier. R. heeft het druk met de Kamer, en ik zal hem van avond 8 uur spreken. Ik heb weinig idee van de zaak en kwam slechts pour acquit de conscience. Kon ik 't zoover brengen, dat ik mijn vrouw en kinderen van Milaan kon verlossen, dan ben ik tevreden. Maar daartoe is betrekkelijk veel noodig. Ik moet weten waar ik hen ontv. kan.

Dat ik U in zoolang niet schreef, was uit verdriet. Hoe ik dit jaar geleefd heb, is niet te beschrijven. Het tobben om in 't leven te blijven absorbeert mijn leven. Dat is jammer.

Ik wenschte U gaarne te spreken, en vraag u of 't u schikt, dat ik Zondag eens, heen en weer op één dag, overkom? Ik houd uwe invitatie om te logeren voor vervallen, daar gij zelf nu op uw vertrek staat, en de wanorde van zoo'n aanstaand opbreken groot is. Dus dat is beter niet. Maar U spreken zou ik gaarne willen. - Het schrijven verveelt me gruwelijk. Antwoord mij s.v.p. in het hotel *Toelast*. Ik ben wel nieuwsgierig naar den afloop van mijn gesprek met R. Hijzelf schrijft me dat de toestand (der Regering?) critiek is. Verdient ze beter?

Wees intusschen hartelijk gegroet van

A.a.v.

DOUWES DEKKER.

(*De zes overige brieven in de volgende aflevering*.)

1) Het uitvoerig antwoord van Cd. B.H. (*Brieven van Cd. B.H.* I, 186) van 15 Februari, schijnt D. Dekker geheel te hebben gerust gesteld, althans het hier volgende schrijven van 4 Maart is weder zeer hartelijk.

Multatuli's crematie.
(Een woord van laten dank.)

Op Zondag 20 Februari 1887, 's avonds omstreeks zeven uur, bereikte mij in Middelburg het telegram, door een vriend uit Amsterdam gezonden: ‘Hier loopt gerucht dat Douwes Dekker overleden’. Het was de eerste jaardag van ons eerste kind en er was familie ten eten. Onder oudere familieleden waren er toen veel, wien het hooren van den naam Multatuli ontstemde. Hij was de man die in zoo veel gezinnen de rust had verstoord. Het telegram werd niet hardop gelezen.

Doch het verdriet kon niet lang worden verkropt. M'n vrouw las het telegram. En toen kwam de uitbarsting: ‘Nu hebben we hem nooit bedankt voor wat hij voor ons is geweest.’ Grootmoeders van den jarige schudden bedenkelijk: ‘Hoe je nu zóó bedroefd kon wezen om zóó'n man, op zóó'n gelukkige dag.’

Het geslacht dat nu jong is begrijpt niet wat Multatuli geweest is voor velen die jong waren tusschen 1870 en 1880. Thans zijn z'n boeken litteratuur. Dat waren ze ook al voor de eigenlijk lezende Nederlanders tusschen 1870 en 1880. Maar niet voor het in elke stad kleine groepje, dat zich vrienden van Multatuli voelde, al hadden ze nooit den moed gehad het hem te zeggen of te schrijven.

Litteratuur, zeker. Groote stukken van ‘Max Havelaar’. Veel uit de ‘Ideeën’, niet enkel ‘Woutertje Pieterse’. ‘Vorstenschool’, ‘Minnebrieven’. Zeker: litteratuur. Wat was er tusschen 1870 en 1880 wel mede te vergelijken? Maar dat was niet de beteekenis van Multatuli voor de jonge mannen en aankomende vrouwen, die

zich met hem verwant voelden in de jaren dat de Ideeën-bundels verschenen.

Voor een geslacht dat toen jong was, was Multatuli de revolutionair. Neen niet de koloniale hervormer. Dat was hij wel, maar het hielp niet. Ook niet de econoom: dat was hij niet. Socialist: hij verweerde zich in advertenties tegen de verdenking. Revolutionair vooral naar binnen. Naar buiten slechts in zeer vreedzamen zin. Maar toch revolutionair.

Want op elk gebied mokerde hij traditie en conventie kapot. Overal brak hij heilige huisjes af. Ook de heiligste.

In dien tijd werd naar een nieuwen bundel 'Ideeën', als er eindelijk weêr een kwam, gegrepen als naar iets wat vervulling moest geven. Misschien ook wel leiding? Want het was niet heel ordelijk in de hoofden van die toen sterk onder Multatuli's invloed stonden. Er was nog al veel omver gehaald. En het is niet voor wat ze uit Multatuli's geschriften positiefs hebben geleerd, dat de toen jongen hem dankbaar waren en bleven. Maar dàt ze zelf moesten bouwen, niet in ingerichte huisjes gaan wonen, dat wisten ze van hem. En dat ze den grond moesten effenen, vooroordeel wegruimen, eer kon worden gebouwd, dat wisten ze ook van hem. Zoo stelde hij niet teleur. Want het onttrekken aan uit sleur aanvaarde leiding, is ook leiding. En het wekken van den drang naar zelfonderzoek en zelfcultuur is vervulling.

In dien zin is Multatuli de Meester geweest die jongeren had. De jongeren waren vooral zulken, bij wie schoolontwikkeling en eerste eigen gekozen lezen, botsing had gebracht met hun opvoeding in huis. Zulke ook wier schoolopleiding hen hongerig had gelaten. Niet voor hen had afgebakend en geeffend de wegen, langs welke naar weten en kennen met regelmatige schreden wordt voortgeschreden. Zulke wier opvoeding was voltooid, toen de behoefte was gewekt aan hun leven meer breedte en diepte te geven dan kostwinning als gemiddelde biedt. En die met dezen drang, jong kwamen te staan in het leven: Maak nu je leven.

Het was vooral in deze kringen van niet tot klassieke opleiding verkorenen, dat Multatuli's geschriften grooten invloed verkregen. Ook zijn gesproken woord in de voordrachten die hij hield. Aan deze jongelieden gaven zijn boeken iets dat zij ergens anders niet vonden.

Eerst den prikkel, om te twijfelen aan wat vast stond. Daarna den durf tot verzet tegen opgelegde leer, tegen dwingende sleur. Boven alles den drang tot zelf zoeken, zelf worden.

Uit deze kringen kwamen de Multatuli-vereerders, kleine groepjes die elkander in dezelfde stad als zoodanig kenden. Ze spraken over hem onder elkander. Nauwelijks in vreemd gezelschap. Want daar werd het misverstaan. Voor deze 'vereerders' was Multatuli niet de schrijver, was hij ook niet Havelaar. Ook niet de denker. Ook niet de voorganger. Maar de revolutionaire mensch die aan hun denken en doen 'richting' had gegeven. Minder nog richting, dan stoot. En uit deze kringen ging hooge dankbaarheid tot hem, voor wat hij was geweest.

Het was onder den drang van zulke gevoelens, dat toen hij gestorven was, twee jonge mannen[1)] uit Middelburg naar Nieder-Ingelheim togen. Wat zij hem bij zijn leven nooit hadden gezegd: hun staan bij het graf zou het dan toch getuigen. In Ingelheim vonden zij het 'huis op den berg' reeds verlaten. Douwes Dekker's weduwe was met het lijk naar Gotha gereisd ter crematie. Ook hun reis ging naar Gotha. Daar had op den Woensdag de plechtigheid plaats.

Of er toch vooral bij de kist niet zou worden gesproken, vroeg een vriend van Dekker's weduwe, de heer Braunius Oberius in haar naam. En of er toch vooral niets uitvoerigs naar de Nederlandsche pers zou worden geseind. De uit Middelburg gekomenen, ze waren behalve mevrouw Dekker, haar broeder, en deze huisvriend, de eenig aanwezigen, konden het zonder moeite beloven. Zij waren niet als sprekers gekomen. En zij voelden zeer wel, dat het Nederland niet aanging hoe aan Douwes Dekker de 'laatste eer' werd bewezen. Nederland moest hem de eerste eer nog bewijzen. Zwijgend legden ze bloemen op de kist in naam van eenige Middelburgsche vrienden. Toen daalde de kist in den kelder.

In het zwijgend getuigen van deze twee, sprak wat door velen heel hun leven is gevoeld: dank voor wat Multatuli voor een toen jong geslacht is geweest.

F.M. WIBAUT.

1) De heer M.C. Ghijsen en schrijver dezes.

Lyrische fragmenten uit het spel van ‘Alianora en Reynalt van gelre’[1)]

Uit de eerste handeling

Mey-liet

(*Als bruiloftslied toegezongen aan Alianora en Reynalt bij hun aankomst op het slot te Nijmegen*)

Ic hadde in myns herten hovekyn
Den scoonsten mey gheplant;
Gheen lief en trat aen tveynsterkyn:
Si wonede in een vremt lant.
En hadde si niet toegheseyt
Wat dach si soude comen,
Den sconen mey stont al bereyt
Blint van den witten blomen.

‘Myn lief dat es eens coninx kint,
Si woont verre over see,
Si esser also sere bemint:
Dat sceyden doet haer wee.

1) Mimisch-muzikaal spel, bestemd opgevoerd te worden bij de aanstaande lustrumfeesten te Leiden.

Die winde maken luut geclach,
Die see staet blanc van baren:
Si wacht na enen stillen dach
Dat si mach overvaren.’

Die bloemen vielen deen na daer,
Die doorne quamen bloot.
Saen volgt die coude tyt in tjaer,
Die gheeft den mey die doot.
‘Nu wermt, myn rode hertenbloet,
Die wortelkyns van binnen:
Na winter smaect die lente soet;
Ic salse noch beminnen.’ - -

‘Myn lief dat es eens coninx kint,
Si coomt van over see.
Si sceydet licht van maech ende vrint:
Si vaert na beter stee.
Die winde maken bliden clanc,
Die see leyt 'lyc een brugghe:
Die coomt uit vriër herten dranc,
En keert nooyt meer te rugghe.’

Ic hebbe in myns herten hovekyn
Den scoonsten mey gheplant:
Nu door dat open veynsterkyn
Strect, liefste lief, die hant!
Aensiet den wonderliken mey,
Den scoonsten in den lande,
Ende pluct der bloemen suvere snee
Met uwen snewynen handen.

Dat liet van den sangher

(*Op de bruiloft te Nijmegen dwingt Reynalt een voorbijvarenden zanger aan wal te komen en voor zijne gasten te zingen*)

Ghi wilt met macht, Heer Grave, dwinghen
Den gheest dien gheen en dwinghen can?...
Een sangher es een eerlic man.
Die loghene en laet haer niet besinghen.

Wat lawerc roept als onder tstyghen?
Ooc therte en singt omlaghe niet.
Ghi eysct een scadu voor een liet:
So hoort ghi dat ic woude swighen.

Ic quam in vruecht naer hier ghevaren
Al met den morghen op den vloet;
Ic peysede op wisen vro ende soet -
Si ontghinghen mi als dorre blade.

Een donckerheit viel op myn oghen
In tmidden van den claren dach.
In enen duusteren spieghel sach
Ic scimmen daar si haer bewoghen.

Het quamen eerst voraenghetreden
Myn Grave self met synre bruut.
Ken hoorde clanc van snare of fluut,
Ken hoorde niet der lippen reden.

So stille als scepselen ongheboren
   Vervolghede haer een langhe stoet;
   Si screden in een scyn van bloet
Als in den herfst dat aventgloren.

Ic sach dat lant verdeelt in veden,
   Uw sonen doot ende kinderloos,
   Ic sach den viant starc ende boos: -
Ic bleef in tranen neergheseten...

Syt ghi van die die waerheit horen,
   Die gheren achten op haer raet?
   Dat goet allene heelt dat quaet.
Myn Heer vernam dat quaet te voren...

Ghi wilt met macht, Heer Grave, dwinghen
   Den gheest dien gheen en dwinghen can.
   Een sangher is een eerlic man.
Die loghene en laet haer niet besinghen.

Uit de tweede handeling

Een liet van Alianora

Die grote sonne, die mane,
Die sterren onghetelt,
Si wandelen wide banen
In tblauwe hemelvelt, -
Doch haer negheen gaet vri ende vranc,
Elc heeft haer op- ende nederganc:
Si syn so scone gevanghen
In haren lichten ganghen.

In alder werelt ronden
Een enich dinc bestaet,
Dat vri ende onghebonden
Na eyghen lusten gaet:
Dat is dat vrië menscenhert,
Dat doolt in vruecht, dat doolt in smert,
Maer buten syn verlanghen
En wertet niet ghevanghen.

Ten es niet scoon so sere
Dan als dat herte vint
Syn innerlic begheren,
Dat herte dat hem bint:
Dan willet wel ghevonden syn,
Dan willet wel ghebonden syn:

Si gaen so blide tega're
Of si nooyt vri en waren.

Myn herte ghinc verloren
In ongheweten druc,
Doe wartet uutvercoren
Toter minnen soete juc:
Mi docht het mocht voor emmer syn,
Maer grote vruecht wart groter pyn:
Die ander brac den cluuster
Ende liet myn herte int duuster.

Nu tighen wi versceyden,
Een elc na sinen cant:
Hi coos die lichte weyden,
Hi liet mi tdonckere lant -
Doch maect myn herte allene ende cranc,
Bi nacht ende leet noch bliden clanc,
Of hi minen roep vername
Ende mi noch wederquame...

Die grote sonne, die mane,
Die sterren sonder tal,
Si wandelen wide banen,
Maer vri en gaet gheen van al.
Vri gaet allene dat menscenhert,
Dat doolt in vruecht, dat doolt in smert,
Maer buten syn verlanghen
En wertet niet ghevanghen.

Bermherticheit

(*Toegezongen aan Alianora bij het verplegen van zieken en het eigenhandig verbinden van een melaatsche*)

Bermherticheit ghi wondercruut,
Van Gode selve ons ingheplant,
Dat breect in soete vaerwen uut
  Van bloessemen ontloken,
Ende vult der eerden dorre lant
  Met Paradysscen roken.

O Vrouwe doe ghi nederboocht
Ende in demoedicheit ghekniet
Die rauwe wonden aen u toocht
  Met uwen hoghen handen
Na tbeelt ons Heren daer Hi liet
  Den throon om onse ellende, -

Mi dromede dat den Gheest mi nam
Ende inbracht onder Symons dac
Doe daer met heten tranen quam
  Die salighe sondaresse
Ende over Jhesu voeten brac
  Haer alabastryn flessce:

Met haren tranen menghede si
Die salve daer sise overgoot,
Die nate voete droghede si

Met haren langhen haren,
Die gore der hemelen doorscoot
Die camer daer si waren.

Mi dromede dat den Gheest mi nam:
Ic stont daer Jhesus wart gheleyt
In tgraf na bi Jherusalem:
Ic sach die heylighe vrouwen
Met specerië toebereyt
In also groten rouwe:

Met haren handen wiesscen si
Die dode wonden bloederoot,
Met haren tranen mengheden si
Die costelike salve:
Dat licht der hemelen omsloot
Die duustere ghewelven.

Bermherticheit ghi wondercruut,
Van Gode selve ons ingheplant,
Dat breect in soete vaerwen uut
Van bloessemen ontloken,
Ende vult der eerden dorre lant
Met Paradysscen roken.

Uit de derde handeling

Dat liet van den Rhynscen wyn

Die wonen bi den ouden Rhyn,
Si werden out begraven.
Ten is gheen dranc als Rhynsce wyn
Een dorstich hert te laven!
So ghi wilt lanc geluckich syn,
Drinct Rhynscen wyn,
Drinct Rhynscen wyn!
Ten is gheen dranc als Rhynsce wyn
Een dorstich hert te laven!

Ic vriede jonc een maechdekyn,
Si was ghelyc eenre bloeme,
Myn herte cramp van soeter pyn
Als icse hoorde noemen...
Si sprac: ‘Het sal een ander syn!
Die Rhynsce wyn
Smaect u te fyn!
Gheen man en sterft van hertepyn
Bi enen vollen roemer!’

Sint scenct mi menich maechdekyn,
Ic deet na haren woorde,
Den claren beker Rhynscen wyn
Ghevult tot aen den boorde.

Als was versmolt die hertepyn:
Die Rhynsce wyn
Was medicyn!
Langt mi den beker Rynscen wyn
Ghevult tot aen den boorde!

Doe icse sach den lesten keer,
Si was een weduvrouwe,
Doe hadde si dat herteseer
Dat si mi woude trouwen!
Ic sprac: ‘Dat was voor enen keer,
Maer nemmermeer,
Maer nemmermeer!
Drinct Rhynscen wyn! Van herteseer
En sterft gheen weduvrouwe!’

Die wonen bi den ouden Rhyn,
Si werden out begraven.
Ten is gheen dranc als Rhynsce wyn
Een dorstich hert te laven!
So ghi wilt lanc geluckich syn,
Drinct Rhynscen wyn,
Drinct Rhynscen wyn!
Ten is gheen dranc als Rhynsce wyn
Een dorstich hert te laven!

Dat liet van den narre

(*De nar doelt in zijn lied op Reynalt die zijn eigen vrouw voor andere vrouwen verwaarloost*.)

Het was een ridder vri ende coen,
  Van minneliken seden,
Hi troude een vrouwe jonc ende scoon,
  Des en was hi niet te vreden:
    Van alden sconen oghen
    Syn herte wart ghetoghen.

Doch bi den vrouwen blont ende blanc,
  Die hi beminnen mochte,
En vant hi niet die jare lanc
  Die ene die hi sochte,
    Tot van den wilden lusten
    Syn herte wonde rusten.

Wie esser die op eerden weet
  Syn eyghen sotte herte?
Dat leert een man in druc ende sweet
  Van dusent wisen smerten.
    Maer weynich die met eren
    Hemselven coomt te leren!

Die ridders saten bi tgelach,
  Si aten ende si dronken,
Den sangher sanc tot dat den dach

Quam door die nacht geblonken...
'Nu, sangher, singt ten leste
Dat scoonste liet, dat beste!'

Hi sanc een lustich liedekyn
Van der alderscoonsten vrouwe:
'Haer haer is als der sonnen scyn,
Haer oghen hemelsblauwe,
Haer wanghen witte rosen
Daertusscen rode blosen.

Haer herte es als een borne claer
Van water soet so trouwe...'
'So segt mi, sangher, over waer,
Den edelen naem dier vrouwe!
Waer mach die overscone
In alden lande wonen?'

'Een naem is als een sidyn cleet.
Een cleet is saen versleten.
Ic swyghene: dat ghi niet en weet,
En cont ghi niet vergheten...
Si en can niet verre wonen,
Die moeder uwer sonen!' - -

Het was een ridder vri ende coen,
Van minneliken seden,
Hi hadde een vrouwe trou ende scoon,
Des was hi sere te vreden.
Van ghenen anderen oghen
Syn herte en wart ghetoghen.

Woorden van alianora

(*Wanneer zij met haar twee kinderen binnenkomt op Reynalts feestmaal te Nijmegen*)

‘Wilt ondersoecken nu,
So biddic u,
  Myn lieve Here,
Crancheit ende smet,
Den blaem daermet
  Si mi onteren.

Ghelyc elc ander wyf
Draghic myn lyf
  Sonder gebreke:
Onse suvere sonen twee
Voeric u mee:
  Die moghen voor mi spreken.

Het waerre meer,
En ghinc myn Heer
  Die jonste Gods niet self verbueren.
Mach Ghelre nooyt
Van vorst berooyt
  Om oir uut onsen bloede trueren!

Wilt ondersoecken nu,
So biddic u,
  Myn lieve Here,
Crancheit ende smet,
Den blaem daermet
  Si mi onteren.’

P.C. BOUTENS.

De vergelijkende embryologie der zoogdieren.

Toen ik achtentwintig jaren geleden het gewoon hoogleeraarschap aan de Utrechtsche Universiteit aanvaardde, had Huxley kort te voren een magistrale bijdrage geleverd tot de rangschikking der zoogdieren en er op gewezen hoe o.a. de egel een centrale plaats in die klasse inneemt, wanneer wij zijn anatomischen bouw met dien van de andere zoogdieren vergelijken. Als uitgangspunt voor een vergelijkend onderzoek naar de ontwikkelingsgeschiedenis der zoogdieren scheen het dus gewenscht dezen diervorm te kiezen.

In de eerste plaats moest daartoe vastgesteld worden waar en in welk jaargetijde in Nederland egels in genoegzamen getale zouden te verkrijgen zijn om voldoend vergelijkingsmateriaal te leveren. Na weinige jaren had de ervaring geleerd dat Utrecht in allen opzichte gunstig gesitueerd was. Straalsgewijze verspreiden zich van deze stad uit dagelijks of meermalen 's weeks een aantal boden naar de verste uithoeken van de provincie en keeren van daar weder terug in regelmatig dienstverband, om producten van die plaatsen stadwaarts, en diverse waren, die in de stad te verkrijgen zijn, landwaarts te vervoeren. Die boden nu waren het door wier tusschenkomst mij in de zomers van 1884-1890 een 1500-tal levende egels verschaft werden, soms tot een veertigtal per dag in de voor de voortplanting gunstige maanden Mei tot Augustus. Prompte en contante betaling voor iederen levenden egel, onverschillig of het geleverde een mannetje of wijfje was

(hoewel begrijpelijker wijze alleen laatstbedoelden voor mijn onderzoek waarde konden hebben) voerde er toe dat in de geheele provincie Utrecht, ja zelfs tot in Gelderland en het Gooi, landbouwers en boerenarbeiders en hier en daar hun talrijk kroost den lust in zich voelden ontwaken naar de uitgeloofde premie mede te dingen en hun vangst bij den bode te brengen, die het transport naar Utrecht op zich nam. Het vangen der levende egels levert geenerlei moeilijkheden op en toen ik eenmaal op een avondwandeling in de bosschen van het landgoed Beukenburg een tweetal knapen in de schemering aantrof, die luisterden of daar in het kreupelhout geschuifel op de dorre bladeren misschien de aanwezigheid van een of meer egels zou verraden en ik hun vroeg waarmede zij daar bezig waren, antwoordde een van hen met halfmokkend stemgeluid, wijzende op den zak dien zij ieder op den rug droegen 'dat vader hen tegen de schemering naar buiten joeg, want' voegde hij er bij 'er wordt tegenwoordig in Utrecht voor iederen levenden egel door een gek een kwartje betaald'. Een blik op den zak, die reeds eenige exemplaren bleek te bevatten, troostte mij over dit brevet van psychische minderwaardigheid.

Nadat de egelverzameling een voldoenden omvang bereikt had waren de spitsmuizen aan de beurt, die ook om hunne positie in het zoölogisch systeem nieuwe gegevens beloofden; ook voor deze bleek de provincie Utrecht een goed jachtveld.

Gedurende vijf achtereenvolgende zomers, die op het landgoed Eindegooi werden doorgebracht (1889-93), bleek de hooitijd eene onverwacht gunstige gelegenheid te bieden om een groot aantal van deze uiterst kleine zoogdieren, kleiner nog dan onze gewone muizen, machtig te worden. Zij leven in ondiepe nesten te midden der graslanden en wanneer de maaiers aldaar hunnen arbeid verrichten, wordt af en toe zoodanig nest blootgelegd, soms zelfs door de zeis daarin eene slachting aangericht. De bewoners zijn meestal niet vlug en bij de hand genoeg om zich fluks te verwijderen en de maaier, die meestal in het bezit is van een metalen tabaksdoos, kan zijn vangst daarin tijdelijk bergen. In dit jaargetijde zijn de wijfjes-spitsmuizen veelal in blijde verwachting, hetgeen mijn speciaal-onderzoek uitermate te stade kwam, te meer daar in de spitsmuizenfamilies normaliter zes-

en achtlingen ter wereld komen en dit kleine zoogdiertje aldus met het Malthusianisme den spot drijft. Een andere slechte, doch kenmerkende gewoonte is de buitengewone vraatzucht, die hen, evenals de mollen, bezielt en waardoor zij nuttig voor den landbouwer worden door het verdelgen van de larven van talrijke schadelijke insecten, maar waardoor zij somtijds tot onderlinge verslinding overgingen, wanneer de maaier er geen zorg voor droeg in zijn tabaksdoos een voldoend aantal pieren als voedsel mede in te sluiten. Als toppunt van vraatzucht, gepaard met ongeoorloofde 'Feinschmeckerei' gelde één mannelijke spitsmuis, die uit de tabaksdoos te voorschijn kwam en die in den buikwand van een andere, daar met hem opgesloten wijfjes-spitsmuis eene zichtbare opening gebeten had en daar doorheen niet de ingewanden van zijn prooi tot voedsel genomen had, maar zóó netjes en 'wählerisch' was te werk gegaan, dat hij een nog fijner hapje dan die ingewanden veroverd had, en zoodoende een bijna voldragen spitsmuisfoetus van de baarmoeder van het wijfje was overgegaan in de maag van het mannetje! Dit geval is ongeloofelijk, maar authentiek; zoowel het zoo smadelijk mishandelde wijfje als de maag van het mannetje, met haar inhoud, bevinden zich in spiritus in de Utrechtsche verzameling.

Van de inlandsche zoogdieren hebben egel, spitsmuis, mol en eekhoorn hun contingent geleverd. Vleermuizen, ratten, muizen, konijnen en Guineesche biggetjes, honden en katten, schapen, varkens en herten hebben in de laatste twintig jaren aan tal van onderzoekers ook in andere landen tot soortgelijke nasporingen gediend en men mag dus zeggen, dat in de klasse der zoogdieren voorloopige generalisaties reeds geoorloofd zijn.

Maar nog andere zoogdierorden moesten van hoog gewicht geacht worden, al waren zij minder gemakkelijk verkrijgbaar, omdat zij vèr buiten Europa worden aangetroffen. Dat waren de P r i m a t e n , waartoe de apen, de L e m u r e s , waartoe de half-apen, de E d e n t a t a , waartoe de miereneter, luiaards en gordeldieren behooren. Tot het verkrijgen van embryonen dezer tot zoover nog missende schakels in de keten der vergelijkende embryologie werd door mij in 1890-91 eene reis naar Nederlandsch-Indië aanvaard. Van daar werden medegebracht

en ten deele nog gedurende een vijftiental jaren nagezonden: 1028 baarmoeders van Tarsius, een klein nachtdier, dat in de bamboe-aanplantingen en de bosschen met vervaarlijke sprongen rondhuppelt; 328 baarmoeders van de nachtaapjes (Nycticebus), door de Maleiers toekang of poekang genoemd; 181 van Galeopithecus, de fladdermaki, een laatste rest van uitgestorven diergroepen, die aan de vleermuizen moeten zijn voorafgegaan; 180 van Manis, den geschubden miereneter; 774 van de klapperrat (Tupaja); 608 van verschillende aapsoorten. Zoo is dus de Utrechtsche collectie boven verwachting toegenomen en verrijkt met studiemateriaal, dat in geen ander Europeesch laboratorium wordt aangetroffen. Met de verwerking daarvan werd dadelijk een aanvang gemaakt en ten deele hebben de uitkomsten reeds het licht gezien. Daarbij is gebleken, dat deze uitheemsche diersoorten door de bijzonderheden van hare ontwikkeling talrijke nog duistere punten helpen ophelderen en ons in velerlei opzicht den weg doen vinden in den doolhof die daar gevormd wordt door de uiterst ingewikkelde verschijnselen, waarmede de vorming van het jonge zoogdier binnen het moederlichaam gepaard gaat.

Vele van die ingewikkelde verschijnselen worden ook in het uitbroedende ei van kip, krokodil, schildpad en hagedis aangetroffen. Het verschijnsel dat wij, waar het een pas geboren menschelijk wezen geldt, beschrijven met de uitdrukking: ‘hij werd met den helm geboren’ en dat door het bijgeloof als een gunstig voorteeken wordt aangemerkt, kan ook bij andere zoogdieren voorkomen en bestaat daarin, dat een volledig vliezig hulsel, waarin het nog ongeboren wezen ten volle is opgesloten, door toevallige omstandigheden bij de geboorte ten deele mede naar buiten gevoerd wordt en dan bij wijze van helm over het hoofd komt te liggen. Dit helmvlies is kenmerkend voor alle zoogdieren, reptiliën en vogels; het ontbreekt bij alle amphibiën en visschen.

De vraag nu, waar en wanneer dit vlies voor het eerst is opgetreden en waarom het bij sommige werveldieren voorkomt, bij andere ontbreekt, is nog geheel in duisternis gehuld en toch van hoog gewicht voor de beoordeeling van onderlinge verwantschappen in het dierenrijk. Deze vraag en die naar de herkomst van andere vruchtvliezen, die een hoogst gewichtige rol bij de voeding van de ongeboren vrucht

of tijdens de bebroeding van het kippenei spelen, wachten nog steeds op definitieve beantwoording. Tot zoodanige beantwoording is een nog veel omvangrijker materiaal noodig, dan datgeen waarover wij thans reeds beschikken en men kan zeggen dat met die beantwoording nog pas een eerste begin gemaakt is en dat gedurende lange jaren een aantal onderzoekers hier ingespannen arbeid zullen te verrichten hebben, vóór en aleer de definitieve oplossing in 't zicht komt. Voor zoodanigen arbeid zijn afzonderlijke, goed ingerichte embryologische instituten de aangewezen plaats. Die instituten kunnen dan tevens bewaarplaatsen zijn van de blijvende preparaten, door welke de opeenvolgende vondsten en ontdekkingen gestaafd worden; als het ware archieven, die door geleerden van alle natiën *moeten* geconsulteerd worden, willen hunne gepubliceerde uitkomsten op betrouwbaarheid aanspraak maken. De stichting in Nederland van zoodanig instituut voor internationaal gebruik stond mij voor den geest toen ik reeds vele jaren geleden de eerste stappen zette in eene richting, die tot de vestiging van een buitengewoon hoogleeraarschap aan de Utrechtsche Universiteit geleid heeft.

Moeilijk zal men echter kunnen zeggen dat de zoo ingewikkelde studie der vergelijkende embryologie onmiddellijk voor de praktijk, noch ook dat zij voor den accoucheur of den obstetricus dadelijk vruchten zal afwerpen, die der menschheid in zoo hooge mate ten goede komen als dit bijv. de studie der bacteriologie en de studie der zoogen. protozoölogie in de laatste decaden gedaan heeft. De vergelijkende embryologie is voorloopig nog een geheel abstracte wetenschap, wier studiemateriaal allerminst voor de hand ligt en wier techniek mede tot de zwaarste behoort. Maar zooals reeds zoo dikwijls bewezen is in de geschiedenis der wetenschap: op 't onverwachtst kan somtijds uit de meest abstracte onderdeelen der natuurkennis een bron ontspringen, die tot ongedachte heilzame toepassing voert. En de universiteiten zijn van ouds de brandpunten, waar de wetenschap ook om haar zelver wille beoefend wordt, zonder dat op het onmiddellijk nut in de eerste plaats acht geslagen behoeft te worden.

En in ander opzicht is de vergelijkende embryologie een zoo u i t n e m e n d e school voor den jongen bioloog en den jongen

medicus. Met eigen oogen waar te nemen dat daar allerwegen het individueele leven van ieder mensch, van ieder dier, van iedere plant aanvangt met dat ééncellige stadium, dat wij het al of niet bevruchte ei noemen, is van fundamenteele beteekenis. Te weten, en ook telkens weder te kunnen constateeren, dat dit ei een brokstuk is van het onsterfelijke kiemplasma dat - om daarvoor een juridische uitdrukking als beeldspraak te gebruiken - met de warme hand terugreikt tot in de vroegste geologische perioden en bestemd is om ook in volgende aeonen in soortgelijke bewegings- en evenwichtstoestanden voort te bestaan en s t e e d s l e v e n d doorgegeven te worden, is het niet minder.

Dat die absolute continuïteit van de levende materie door de reeks der eeuwen heen onophoudelijk rhythmische pulsaties vertoont, zoodat na vrij vaste intervallen het ei een volwassen wezen en dit weder opnieuw een ei te voorschijn brengt, is een natuurverschijnsel waarvan de grootschheid de meeste andere biologische phenomenen in belangrijkheid en ingewikkeldheid overtreft. En daarbij te constateeren dat die ontwikkeling van het ei tot het volwassen wezen, waarbij zich de erfelijkheidsverschijnselen ontplooien, aan onwrikbare vormingswetten gebonden is, die toch soms weder schijnbaar grillige wisselingen ten toon spreiden, heeft vooral in de laatste halve eeuw zeer velen bezig gehouden en geboeid. Die waarnemingen overtuigen ons dat in de allervroegste stadiën alle zoogdieren uitermate op elkander gelijken en dat eerst langzamerhand verschillen optreden, die uit een bij allen bijna gelijkvormig blaasje in 't eene geval een muis, in 't andere een schaap, in het derde een mensch te voorschijn roepen. Zoo gunt ons de vergelijkende embryologie een blik in de werkplaatsen der georganiseerde natuur, en gevoelt zich de mensch door deze studie tot een recht nederige plaats in het grootsche natuur-geheel teruggedrongen.

Ook nog in ander opzicht zijn de embryologische studiën meer dan andere hoofdstukken der biologie pakkend en boeiend.

Te denken dat het voortbrengen van levende jongen, die gedurende een korter of langer tijdsverloop daar binnen de moeder op haar geteerd hebben en door haar op geheimzinnige wijze gevoed zijn geworden, moet voorafgegaan zijn door eene vroegere voortplantingswijze, waarbij de eieren

eenvoudig in het water gedeponeerd werden, schenkt aan het nasporen van den waarschijnlijken weg waarlangs deze verandering heeft plaats gevonden eigenaardige aantrekkelijkheid. En die aantrekkelijkheid wordt nog vergroot als de waarneming ons leert op hoe duizenderlei wijze bij verschillende zoogdieren dat voedingsproces ten koste van de moeder door het embryo bewerkstelligd wordt. Vijf jaren geleden behandelde ik dat onderwerp in *De Gids*, en zou hier kunnen herhalen wat ik daar beschreef (l.c. p. 5-7). Maar liever wil ik ditmaal de parasitische verhouding, waarin het jonge dier zich tegenover de moeder bevindt, van eene andere zijde met u beschouwen.

De jonge kiemblaas, die, zooals zooeven werd opgemerkt, voor alle zoogdieren zoo gelijkvormig is en die in den eileider hare klievingsstadiën doorloopen heeft, komt van daar in de inwendige holte van de baarmoeder. De voedingsvoorwaarden die zij daar aantreft zijn menigvuldig. De baarmoeder-klieren, die in grooten getale in die holte waar de kiemblaas is aangekomen, uitmonden, kunnen stoffen afscheiden, die voedingswaarde voor de daar aangekomen kiemblaas kunnen bezitten en die door den wand van deze laatste langs osmotischen weg kunnen worden opgenomen. Aldus geschiedt bij verschillende zoogdieren, hoewel bij geen enkel van de thans nog levende zoodanige klierafscheiding de e e n i g e voedingsbron uitmaakt. Of dit bij fossiele vormen eertijds wèl het geval is geweest zal niemand ooit met zekerheid kunnen zeggen, hoewel wij haast zouden mogen beweren dat het onwaarschijnlijk is. En wel omdat nog andere voedingsbronnen daar ter plaatse aanwezig zijn, uit welke door de jonge kiemblaas, die nog zooveel ontwikkelingstrappen te doorloopen heeft alvorens zij een voldragen vrucht zal geworden zijn, op de meest gevariëerde wijze geput wordt, al naarmate wij verschillende zoogdiergeslachten onderzoeken.

Die verdere voedingsbronnen zijn 1o. de weefsels zelve van de moeder, 2o. hare capillaire bloedvaatjes, die daar onder de oppervlakte van het slijmvlies een zeer uitgebreid vlechtwerk vormen.

Nu zijn er zoogdiergeslachten, waarbij de jonge kiemblaas reeds in zijn vroegsten toestand actief-parasitische eigenschappen blijkt te bezitten en wel eigenschappen, die haar

in staat stellen door middel van de directe vraatzucht van hare wandcellen, of, zooals men dit met een technischen term uitdrukt: door phagocytose, levend moederlijk weefsel, in dit geval de binnenbekleeding, het epithelium, van de baarmoeder aan te tasten en weg te vreten, daar ter plaatse waar zich de kiemblaas tegen de binnenbekleeding van de baarmoeder aanhecht of waar zij vastkleeft. Zoodoende wordt dan het onderliggende moederlijke weefsel ontbloot en kan op zijn beurt aan de vraatzucht van de wandcellen der kiemblaas ten prooi worden. Bij sommige dieren zooals de egel, de anthropomorphe apen, de muis en de mensch komt het voor, dat het nog steeds uiterst kleine embryo, dat slechts een fractie van een millimeter groot is, zich dermate in dit diepere weefsel van de baarmoeder invreet, dat het ten eenenmale uit de holte van deze verdwijnt. Opent men deze laatste, dan wordt geen embryo aangetroffen; het embryo heeft zich phagocytotisch in het baarmoeder-weefsel verscholen, op gelijksoortige wijze als de mol zich in den bodem van tuinen en weilanden ingraaft.

Bij vele zoogdieren - ook bij den mensch - voegt zich daar nog bij, dat de holte waarin de kiemblaas aldus afgesloten geraakt, feitelijk in geenerlei gemeenschap meer staat met de holte van den uterus. Moederlijke bloedbanen kunnen aldus ongestraft, wanneer zij door de vraatzuchtige embryonale wandcellen worden aangevreten, bloed rondom de kiemblaas uitstorten, zonder gevaar dat dit naar buiten afvloeit. De kiemblaas zelve wordt dientengevolge door moederlijke bloedvloeistof omspoeld, die nog weder zooveel rijker aan voedingsbestanddeelen en aan zuurstof is dan de kliersecretie van den baarmoederbinnenwand, waarvan zoo straks sprake was. En het komt er nu slechts op aan welke hulpmiddelen het embryo ten dienste staan, om van deze gunstige voedingsverhoudingen gebruik te maken, om aan den drager een werkelijken voorsprong te verleenen boven andere zoogdieren, bij welke de voedingsverhoudingen door verschillende omstandigheden minder gunstig zijn. Nu zijn te dier zake de muis en de egel veel minder goed bedeeld, hoewel overigens in gelijksoortige omstandigheden wat den aanvoer van moederlijk bloed betreft, dan de anthropomorphe apen en de mensch. Bij deze laatsten toch heeft zich in den loop der eeuwen het

mechanisme der embryonale voedingsmogelijkheden in eene richting bewogen, die hulpmiddelen heeft te voorschijn geroepen door welke het embryo op het allervroegst en op het allerintensiefst van het aangeboden voedsel en van de aangeboden zuurstof weet te profiteeren. En het is ongetwijfeld mede dààraan toe te schrijven dat bijv. de mensch, bij wien vóór de geboorte zoo bijzonder gunstige voedingscondities heerschen, ook in de mate van ontwikkeling van zijn centraalzenuwstelsel tijdens het foetale leven een ontwikkelingsweg heeft kunnen afleggen, waarbij alle andere zoogdieren ten achter zijn gebleven.

Gaan wij na welke de verbeterde hulpmiddelen zijn, waardoor de Primaten en de mensch aan het moederlijk bloed voedsel en zuurstof kunnen onttrekken, dan moge hier in de eerste plaats het feit in de herinnering geroepen worden, dat tijdens het vruchtleven, tijdens het verblijf dus van het jonge dier binnen het organisme van de moeder - hetwelk bij den opossum een tien- of twaalftal dagen, bij den olifant een twintigtal maanden duurt - nooit een enkele druppel bloed van de moeder in de eigen bloedvaten van het kind overgaat noch ook omgekeerd. Beiden, moeder en kind, bezitten volledige en volkomen van elkander afgesloten bloedvaatstelsels, die nooit, over en weer, in eenigerlei directe communicatie treden. Bloed gaat dus nooit in *dien* vorm van de eene generatie op de andere over; de stem des bloeds kan dus nooit zòò luide spreken als de overlevering ons zou willen doen gelooven. Maar wel is het moederlijk bloed de hoofdbron waaraan het jonge, nog ongeboren wezen van de volgende generatie zijn voedsel en de voor zijn stofwisseling noodige zuurstof ontleent. Daarvoor is dus noodig dat moederlijk bloed en foetaal bloed zoo na mogelijk tot elkander gebracht worden en slechts door eene dunst denkbare membraan gescheiden blijven, terwijl de oppervlakte, over welke deze beiden aldus in staat gesteld worden tot osmotische uitwisseling, eene zoo groot mogelijke moet zijn.

Het embryonale zoogdier draagt dan ook als aanhangsel aan zijn jeugdig en aanvankelijk nog uiterst klein lichaampje tweederlei bloedvaatnetten met zich om, die beide door den regelmatigen hartslag van het ongeboren wezen een voortdurenden stroom van steeds wisselend embryonaal bloed door

hunne mazen zien vloeien. Het ééne netwerk bevindt zich op een aan de buikzijde geplaatst zakje, dat bij de zoogdieren den naam navelblaas voert en dat, naarmate dit navelblaasje klein dan wel groot en opgeblazen is, niet of wel tegen moederlijke haarvaten, die in den uteruswand van de moeder aanwezig zijn, wordt aangedrukt en daarmede in wisselwerking kan treden. Klein blijft dit blaasje gedurende het geheele foetale leven bij den mensch, bij de apen en bij de kleine Tarsius, het spookdier uit onzen Indischen archipel. Bij alle dezen heeft men met volkomen zekerheid waargenomen, dat dit netwerk niet aan de osmotische uitwisseling tusschen moeder en vrucht deelneemt. Maar daarentegen is bij den mensch, de apen en Tarsius het tweede netwerk, waarop ik zooeven doelde, uitermate vroeg ontwikkeld. Het ligt eveneens *buiten* het lichaam van het jonge dier en vertakt zich nu niet op een blaasje dat een direct aanhangsel van diens buikwand vormt maar tegen een vruchthulsel, dat zich daar nog buiten omheen, buiten de vrucht en de navelblaas dus, uitstrekt. Het spreekt van zelf dat dit tweede vaatvoerend netwerk reeds daarom zooveel werkzamer kan wezen, omdat het nog verder buitenwaarts gelegen is en omdat het, dank zij die ligging, op veel meer gevariëerde wijze van de door den moederlijken uteruswand aangeboden voedingsmogelijkheden kan gebruik maken. Zoo zien wij dus dat het gunstigere hulpmiddel hetwelk den mensch en de Primaten ten dienste staat om tijdens den embryonalen toestand als actieve parasiet ten koste van de voedende bestanddeelen van het moederlijk bloed te leven, vooral in dit tweede netwerk bestaat en in het feit dat dit netwerk reeds in ongewoon vroegen toestand en op ongewoon innige wijze met een groote hoeveelheid moederlijk bloed, hetwelk in ruime lacunen circuleert, in bijzonder gunstige uitwisselingsverhoudingen geraakt. Bij al deze dieren is dan ook de zoogenaamde navelstreng reeds buitengewoon vroeg aanwezig en in functie.

Bij de andere zoogdieren zijn de beide netwerken afwisselend en op zeer verschillende manier werkzaam; er bestaan te dien aanzien duizenderlei verschillende wijzen van arbeidsverdeeling, die nog ingewikkelder wordt, wanneer wij bedenken hoe wij zoo straks reeds bespraken, dat op drieërlei wijze door de moeder

voedsel aan het jonge dier kan worden verschaft. Van die drieërlei bron wordt nu ook gebruik gemaakt door de beide netwerken, die daar buiten het embryo functioneeren en die voortdurend het embryonale bloed, dat voedsel en zuurstof aan de moeder ontleend heeft, naar het embryonale hart en van daar naar al de zich vormende weefsels van het embryonale lichaam toevoeren.

Terwijl tot nog toe algemeen geleeraard is geworden dat er bij de zoogdieren in deze innige wisselwerking tusschen moederlijk en foetaal bloed een stijgende trap van complicatie wordt aangetroffen en dat de lagere sporten van dien trap, bijv. bij het paard en het varken, de hoogste sporten daarentegen bij den mensch en de Primaten worden gevonden, terwijl bij de roofdieren bijv. middeltoestanden te constateeren zijn, zoo heeft in de latere jaren deze zonderlinge rangschikking bestrijding gevonden. De vergelijkende anatomie verzet zich n.l. met groote beslistheid tegen eene opklimmende reeks van gradueele ontwikkeling, die van de hoefdieren uitgaande, over de roofdieren tot de Primaten zou voeren. Onmogelijk kunnen de roofdieren zoowel wat hunne ledematen als hun tandstelsel betreft, zich langzamerhand uit hoefdieren ontwikkeld hebben en nog slechter staat het met de ontwikkeling van Primaten uit roofdieren. Veeleer treden zelfs uitwendig zichtbare overeenkomsten tusschen apen en halfapen op den voorgrond, terwijl deze laatsten juist wat de vruchtvliezen en de embryonale voedingswijze betreft weder zooveel overeenkomst met vele hoefdieren vertoonen!

Zoo was men dus hier in een hopeloos doolhof geraakt, waaruit alleen d i e weg naar buiten voert, welke ons tot het aannemen van een omgekeerd ontwikkelingsproces van de verhoudingen tusschen moeder en vrucht den moed verschaft. Niet de schijnbaar eenvoudigste voedingswijze van het paardenen varkensjong binnen de moeder was de oudste bij de zoogdieren, maar het zoo ontzettend veel intensievere systeem van den mensch en de apen is met veel grooter waarschijnlijkheid als het oudere te beschouwen. Toen eenmaal de niet langer in het water, maar gaandeweg op het land levende en lucht-ademende viervoeters de gewoonte aannamen hunne jongen bij zich te houden en zij ze levend ter wereld brachten, hebben begrijpelijkerwijze diegenen een grooten voor-

sprong gehad, die het snelst en het volledigst de voeding van het foetus binnen de moeder onder de gunstigste omstandigheden wisten tot stand te brengen. En aldus heeft de opsluiting van het mikroskopische kiemblaasje binnen den baarmoederwand en daarmede gepaard gaande bloeduitstorting binnen dezen laatsten, alsmede versnelde vorming van een buitenste bloednet van de zijde van het embryo, dat van deze zeer gunstige omstandigheden al dadelijk wist te profiteeren, er toe gevoerd dat deze oude viervoeters al dadelijk met primatenkenmerken uitgerust waren.

Daaraan laat zich in directe ontwikkelingslijn de tegenwoordige inrichting die bij apen en mensch wordt aangetroffen, vastknoopen, terwijl meer zijdelings die afstammingslijnen tot de inrichting der roofdieren en tot die der nog veel verder vereenvoudigde hoefdieren voeren. De laatsten zijn de dragers niet van de primitiefste, maar van de secundair verstvere en voudigde inrichtingen.

Wij hebben dus leeren inzien hoe de kennis van het fijne detail van het innige verband, dat bij zoovele zoogdieren tusschen moeder en vrucht vóór de geboorte optreedt, een onschatbaar hulpmiddel is om ons over de verwantschappen van de zoogdiergeslachten onderling, volkomen betrouwbare gegevens te verschaffen. Had men vroeger niet verwacht ooit over een zoo uiterst gevoelig reagens te zullen beschikken als ons thans in deze snelvoorbijgaande en slechts met het miskroskoop waarneembare bijzonderheden geboden wordt, toch was reeds in de tweede helft der negentiende eeuw groote waarde gehecht aan den moederkoek en aan de vruchtvliezen als hulpmiddel voor het vaststellen der systematische indeeling en voor het bepalen van verwantschappen.

Zoolang men echter niet tot in het fijnere maaksel was doorgedrongen en de geheele reeks van de opeenvolgende ontwikkelingsverschijnselen nog niet overzag, waren die pogingen - waarbij te veel aan den uitwendigen vorm van den moederkoek waarde gehecht werd - veeleer misleidend dan vruchtbaar.

Reeds zooeven hebben wij de zoogenaamde diffuse placenta of den verspreiden moederkoek van verschillende hoefdieren in een geheel ander licht bezien en haar als een gemodifiëerd eindpunt, niet langer als een beginpunt leeren kennen. Zoo is ook de schijfvormige moederkoek of discoïde placenta niet

langer de natuurlijke band die verwante geslachten verbindt, maar is deze uitwendige vorm gemeen aan zoo wijd uiteenstaande orden als de Buideldieren (Perameles), de Insecteneters, de Knaagdieren, de Primaten. Ook die andere indeeling der zoogdieren die op foetale karakters was opgebouwd, en wel die in Deciduata en Adeciduata, is in latere jaren gebleken slechts onvoldoende met de werkelijkheid overeen te komen. En eindelijk staat de fundamenteele indeeling der gewervelde dieren in twee groote, door de vruchtvliezen voorgeschrevene onder-afdeelingen, die der Amniota en der Anamnia, op die grondslagen zelve te wankelen, nu over het eerste ontstaan en over de herkomst van deze vrnchtvliezen der hoogere Vertebrata nieuwe inzichten zich baan breken, die eene volledige herziening van de verwantschapsverhoudingen der hoogere dieren noodig maken.

Ik mag dan ook met gelatenheid het verwijt dragen, mij onlangs door een Engelschen onderzoeker (Macbride) toegevoegd, dat ik in de laatste tien jaren bezig geweest ben vele eerwaardige en door de lange overlevering haast onaantastbaar geworden voorstellingen op zoölogisch gebied onderst boven te keeren. Ik erken dat er in de beschuldiging veel waars ligt, maar voeg daarbij dat dit niet geschied is onder den invloed van anarchistische opwellingen of van frivole wispelturigheid, maar alleen omdat de waargenomen feiten daartoe drongen. Dat deze feiten ook door anderen kunnen en zullen worden waargenomen, wordt mogelijk gemaakt door de uitgebreide preparaten-verzameling in het zich thans gevormd hebbende Utrechtsche embryologische instituut. En het zal u begrijpelijk wezen dat mijn streven er in de eerste plaats op gericht zal behooren te zijn om die verzameling nog verder te vermeerderen en uit te breiden. Zoodoende zal de onderstbovenkeering, zoo even bedoeld, ten slotte instemming kunnen vinden, zoodra men zal inzien dat de zeer vereenvoudigde weg, langs welken zij tot een juist inzicht in anders zeer moeilijk verklaarbare en ingewikkelde verschijnselen voert, ons niet door gekunstelde hypothesen, maar door voor toetsing vatbare, goed waargenomen feitenreeksen wordt aangewezen.

In het bovenstaande hoop ik eene vingerwijzing gegeven

te hebben, die het begrijpelijk zal maken, hoe spannend en boeiend de vraagstukken zijn, die daar nog onbewerkt liggen. Die problemen wachten slechts op den vlijtigen natuurvorscher, die er zich mede bezig wil houden, zelfs al zij hij meer gevorderd student, zoekende naar een onderwerp voor eene dissertatie. Immers van dit gebied is de bewerking eerst in de laatste twintig jaren begonnen en allerwege ligt nog maagdelijk terrein voor ontginning toegankelijk.

En toch, al zien wij materiaal opgestapeld, dat slechts op den bewerker wacht, aan de andere zijde dreigt het gevaar dat materiaal van het hoogste gewicht niet meer verkrijgbaar zal zijn, tenzij spoedig maatregelen genomen worden om het veilig binnen te halen.

In verschillende gewesten op den aardbodem is de oorspronkelijke plaatselijke zoogdierfauna snel aan het verdwijnen. Ik heb hier met name het Australische vaste land op het oog, waar de buideldieren en vogelbekdieren inheemsch en vertegenwoordigd zijn door een aantal geslachten, die hard bezig zijn in aantal te verminderen, sedert dat continent meer en meer door blanke settlers of door afstammelingen van deze, bevolkt wordt. En waar het niet de mensch persoonlijk is die hen uitroeit, daar neemt het door dezen medegevoerde konijn die taak op zich. Het is bekend hoe dit zoogdier op zeer uitgestrekte terreinen een ware plaag voor landbouw en veeteelt geworden is en hoe dientengevolge aan de inlandsche buideldieren (niet alleen alle soorten van kangaroe's, maar ook buidelwolven, buidelbeeren, buidelratten, buidelmarters, buidelmollen enz. enz.) zeer omvangrijke vermindering aan voedsel en verkleining van verspreidingsgebied wordt opgelegd. Voeg daarbij dat er jaarlijks uit Australië voor honderdduizenden ponden sterling wordt uitgevoerd aan bont, dat uit de vellen van een onnoemelijk aantal daartoe gedoode exemplaren van bovengenoemde diersoorten bestaat, en het wordt begrijpelijk dat de tijd reeds voor de deur staat, waarop Australië nog slechts droevige resten van zijne oorspronkelijke fauna zal behouden hebben. Hoe snel zoodanig verschijnsel in zijn werk zal gaan zullen zij nog het beste verstaan, die met mij in hun jeugd Gustave Aimard's indianen-romans verslonden hebben. Nog sneller dan de roodhuiden, die thans alleen nog in ‘reservations’ worden aan-

getroffen, zijn de buffelkudden, op welke zij in het westen der Vereenigde Staten doorloopend jacht maakten, van de aarde weggevaagd. De aanleg van de eerste der transcontinentale spoorwegen, die de Atlantische en de Pacifische kust van Noord-Amerika met elkaar in verband stellen, heeft de buffelkudden in twee helften: een noordelijke en een zuidelijke verdeeld. Daarbij zijn zich met het voortdringen van de blanken nog andere spoorweglijnen komen voegen; de kudden zijn met toenemende snelheid verkleind en uitgeroeid en heden ten dage zijn er nog uitsluitend kunstmatig gekweekte of beschermde buffels in de Vereenigde Staten aanwezig. De wilde buffel is ten eenenmale uitgestorven binnen menschenleeftijd. Met andere zoogdieren: de Stellersche zeekoe, eerlang met de Groenlandsche walvisch, is dit evenzeer het geval; de eilanden-fauna van Australië, Madagascar enz. is thans aan de beurt en van bijeenzameling van het noodige materiaal voor de bestudeering van hare ontwikkeling vóór de geboorte, zooals dit hier boven voor egels, spitsmuizen, miereneters enz. beschreven werd, zal al zeer spoedig g e e n s p r a k e meer kunnen zijn. En dan zal het licht dat ieder afzonderlijk zoogdiergeslacht in de bijzonderheden zijner ontwikkelingsphasen op de zoo straks besproken ingewikkelde vraagstukken werpen kan, ten eeuwigen dage zijn uitgebluscht.

Zelfs indien wij er in slagen mochten van alle thans levende zoogdieren binnen menschenleeftijd de vroegste bijzonderheden der ontwikkelingsgeschiedenis, in alle daarvoor gewenschte uitvoerigheid, te leeren kennen, zoo zouden toch nog uit den aard der zaak die lacunes blijven bestaan die het gevolg zijn van de onherstelbare leemten, die onze kennis altijd zal blijven opleveren omdat de fossiele zoogdierwereld ons de geheimen harer ontwikkelingsgeschiedenis nooit meer zal kunnen openbaren. Maar waar wij d i t inzien, rust toch op ons de plicht geen middel ongebruikt te laten om althans te zorgen dat van wat thans nog leeft die kennis nog tijdig worde vastgelegd, vóór het te laat en het uitroeiingsproces reeds te ver gevorderd is.

Voor dat vastleggen is een embryologisch instituut de aangewezen plaats. Maar dan moet zoodanig instituut daarbij gesteund worden door ruime fondsen en geschikte werkkrachten. Het ligt nauwelijks op den weg eener landsregeering

deze fondsen in de eerste plaats beschikbaar te stellen; hier moet particuliere belangstelling in dit onderdeel der natuurwetenschap vòòrgaan; hier moeten gelden gevonden worden voor de meer verdiepte en meer uitgebreide bestudeering van bepaalde wetenschappelijke problemen, zooals dat in Amerika door de stichting van het Carnegie-Instituut geschiedde.

In Nederland is in die richting een begin gemaakt toen nu drie jaren geleden het Tarsiusfonds tot stand kwam, waarvoor ik mijne dankbaarheid bij deze gelegenheid nogmaals openlijk wensch uit te spreken en uit de renten van welk fonds ook reeds een mijner leerlingen steun ontving bij een door hem ondernomen verzameltocht naar Brazilië. Hij was derwaarts getrokken om embryologisch materiaal van zekere voor dit doel meer bijzonder gewenschte aapsoorten bijeen te garen en is daarin, voor zoover het de voorloopige werkzaamheden betreft, geslaagd; heeft althans verzamelstations in het leven geroepen, die wel nog niet als ruim vloeiende bronnen mogen worden gekenschetst, maar toch goede hoop voor de toekomst beloven. Soortgelijke stations moeten in Zuid-Amerika met zijn afwijkende fauna van miereneters, gordeldieren en luiaaards, in Zuid-Afrika met zijn aardvarken, zijn goudmol en zijn Macroscelides-soorten, in Madagascar met zijn halfapen en vooral ook op uitgebreide schaal in Australië worden gevestigd, wil men hoop voeden het gevaar nog te bezweren, dat talrijke zoogdiergeslachten zullen zijn uitgestorven vóór zij te dezer zake hunne geheimen aan den mensch geopenbaard hebben.

Ik mag dus hier de verwachting uitspreken dat het Tarsiusfonds zich uitbreide en dat ook op verschillende andere punten van den aardbodem soortgelijke fondsen ontstaan en onderzoekers van verschillende nationaliteit - er zijn er honderden en meer noodig, waar het gevaar van uitsterven zoo weinig denkbeeldig is - aan deze jacht in het groot deelnemen.

Ik wijs er nog op dat de hier besproken eischen, aan de bijeenzameling gesteld, nog te dringender zijn, waar voor het verkrijgen van de ontwikkelingsstadiën i n g e h e e l g e s l o t e n k e t e n een zoo bijzonder groot aantal wijfjes moet aangebracht en geofferd worden, daar de bepaalde tusschenphasen hier niet door kunstmatige kweeking, zooals die bij konijnen en muizen mogelijk is, kunnen verkregen worden, maar zij ons slechts

door het gunstig toeval in handen komen en in vele gevallen ook het juiste jaargetijde voor de vangst nog eerst door voortgezette verzameling op groote schaal mogelijk wordt.

Hoe het zij: er is dus voor een internationaal instituut voor vergelijkend-embryologische studiën, zelfs wanneer het zich voorloopig tot de zoogdierontwikkeling beperkt, een belangrijke taak weggelegd.

Wanneer velen aan die taak willen medewerken, deze door geestelijken arbeid, gene door geldelijke ondersteuning, daar is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat Nederland andere landen in deze vóórga.

A.A.W. HUBRECHT.

Spoorwegkoning.

A.K.P.F.R. van Hasselt, door N.H. Nierstrasz. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon; zonder jaartal. (Mannen en Vrouwen van beteekenis).

Het woord is aan den heer Nierstrasz!

Wanneer deze sacramenteele voorzittersformule klonk door de triestige zaal van Diligentia, waar de leden van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs nog steeds hunne wel belangrijke, doch ietwat bloedelooze gedachtenwisselingen houden, dan was het alsof plotseling een zonnestraal schoot door de gries-grauwe ruimte. Er kwam leven en teekening in de toehoordersmassa; de oogen verhelderden, de ooren werden gespitst, en ieder zette zich onwillekeurig schrap als tot een worsteling. Want terwijl de hooggeplaatste technici, die gewoonlijk het woord voerden, elkaar met fluweelen handschoenen aanraakten, - hoogstens werd een steek onder water gegeven, wat bij ingenieurs begrijpelijk is, - drong deze onstuimige oud-genist als met het zwaard op zijne tegenstanders in. Meedoogenloos werd met vlijmende tong de levensdraad afgesneden van hunne moeizaam opgekweekte argumenten, en zoo de heer Nierstrasz niet altijd als overwinnaar het strijdperk verliet, werd, dank zij diens fellen aanval (welke ook de andere partij tot grooter krachtsontwikkeling dwong), de lauwe schermutseling tot een dreunenden veldslag met besliste uitkomst en juichende victorie!

De jongste pennevrucht van dezen veteraan der techniek bewijst dat het vuur slechts smeulde, doch geenszins was gebluscht. En daardoor wijkt dan ook deze levensschets geheel af van die, welke gewoonlijk in de verzameling der heeren Tjeenk Willink worden opgenomen.

Niet dat zoodoende de heer Van Hasselt levendiger voor ons treedt. Integendeel, ik zie dezen spoorwegkoning evenmin in de penneschets van den heer Nierstrasz, als in het olieverfportret van dr. Veth, dat in lichtdruk voor het titelblad is afgebeeld. Zóó vol groeven en afgezakt waren niet - tenzij kort voor het verscheiden - 's mans levenskrachtige gelaatstrekken. En behalve wellicht in kleinen besloten kring, was Van Hasselt niet zóó strijdlustig met tong en pen, als uit deze levensbeschrijving zoude volgen. Integendeel, mij kwam het steeds voor dat het gedelegeerd lid van den Raad van Administratie van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij meer een man was van daden zónder woorden.

Maar deze studie van den heer Nierstrasz is dan ook welbeschouwd minder een levensschets dan wel een apologie van den oorlog, welke de Hollandsche spoor in de laatste vijf-en-twintig jaren tegen Staat, publiek en mededingers met meer of min geluk heeft gevoerd. Natuurlijk komen er bij den schrijver alle tegenstanders slecht af! Van den heer Vrolik, den directeur-generaal van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen (beide spoorwegkampioenen hadden titels, welker lengte bijna overtreft die hunner ijzeren banen!) heet het: ‘Een man van groote gaven, die echter meer thuis behoorden op litterarisch dan technisch gebied.’ De verschillende regeeringen worden niet beter ontvangen: ‘In de Spoorweg-enquête van 1881 zat geen enkele spoorwegspecialiteit en liet zich dus voorzien dat weinig praktisch resultaat te verwachten was’. Aan de regeering van 1897 wordt tot verwijt gemaakt ‘dat zij zich in zake de Belgische overeenkomsten *uitsluitend* met de Staatsspoorwegen in betrekking had gesteld omtrent de eventueele exploitatie van de daarbij bedoelde spoorwegen.’ En niet minder was den ‘Hollander’ de voet dwarsgezet, toen in 1893 het snelverkeer naar den Hoek was te verbeteren: ‘De regeering, die ook met andere, bij deze betrokken belangen rekening heeft te houden, vindt geen vrijheid om de verlangde tusschenkomst bij de Pruisische regeering te verleenen’ - zoo schreef de toenmalige minister. Die ‘andere belangen’ waren die der Staatsspoor.

Maar ook op eigen houtje zondigen ‘de opeenvolgende regeeringen, aan wie het groote belang van verbinding der secundaire met de hoofdspoorwegen in ons land geheel schijnt ontgaan te

zijn.' En waar zoo de ministers er van langs krijgen, is het begrijpelijk dat er ook niet goed afkomen de staatscommissies in zake de spoorweg-omleggingen te Amsterdam en te Utrecht! Natuurlijk evenmin de commissie van advies omtrent het hooger leggen van de ontworpen Hembrug, - waarbij de Hollandsche Stoombootmaatschappij aan den heer Nierstrasz de noodige echo levert.

Alleen de spoorwegovereenkomsten van 1890 - de veel gesmade! - vinden genade in de oogen van den schrijver, 'al waren zij stellig in het voordeel der Staatspoorwegen.' Doch deze loftuiting is - na zooveel smalens - verdacht. Immers hoopten - volgens den heer Nierstrasz - de onderteekenaars, dat de Staat 'zoowel door de aanzienlijke huur, die hij in de overeenkomsten voor zich zelven had bedongen, als door het aandeel, dat hij zich verzekerd had in de winst op de exploitatie van het bedrijf, als het ware vennoot geworden, nu te goed financier zoude zijn om die winsten in gevaar te brengen, door bij te dragen tot den aanleg van spoorwegen, die als directe concurrenten van zijn eigen zaak zouden optreden.'

Dáár laat de schrijver de kat uit den zak! Met andere woorden: de lasten der spoorweg-overeenkomsten hoopten de onderteekenaren te zien opwegen door de lusten van een monopolie!

Gelukkig hebben de opeenvolgende regeeringen zich gehaast 'dergelijke eenvoudige beginselen van goede spoorweg-politiek (blz. 47)' *niet* tot de hare te maken, en de belangen van het publiek gesteld boven die der spoorwegmaatschappijen.

Maar met welk een verbeten woede wordt dan ook neergezien op de concessiejagerij, welke het den Heeren zoo lastig maakt! Hoe heeft de Staat kunnen toestaan dat tusschen Haarlem en Amsterdam tramsporen werden gelegd op den rijksweg ten behoeve van den Electrischen spoorweg - vraagt de heer Nierstrasz verontwaardigd!

Ik ben het volkomen met den schrijver eens dat het verbazingwekkend mag heeten dat op een zóó druk bereden weg de tram voorbij mag snellen, en toen ik dan ook als arrondissementsingenieur te Haarlem dit plan-in-wording onder de akten vond, nam ik het waarlijk niet *au sérieux*.

Doch daar was een andere en zéér goede reden voor. Er lag een uitnemend ontwerp gereed; een ontwerp waardoor Amsterdam

en Haarlem beide in hooge mate gebaat waren geweest: een directe verbinding op eigen weg, aanvangende achter het Rijksmuseum en eindigende aan den Hout. Maar ook ditmaal vond de ontwerper: de ingenieur Sanders, niet dien steun, welke hij zoo dikwijls te vergeefs vroeg voor zijne Amsterdamsche plannen. En zoo kon de Hollandsche spoor de concessie aankoopen en het ontwerp van de baan schuiven. Het is jammer dat de welversneden pen van den heer Nierstrasz deze gebeurtenis zoo sober behandelt; hoe zoude de lezer, door hem geleid, hier te grasduinen hebben gegaan!

Dat opkoopen, ten einde de concessie-Sanders om hals te kunnen brengen, was ‘de bonne guerre’. Doch was het ‘de bonne politique’? Mij dunkt van neen. En dat de ‘Hollander’ beter had gedaan in die aangewezen richting de oplossing te zoeken, wordt bewezen door de zoozeer door den heer Nierstrasz verfoeide, maar niet ontkende stijgende populariteit van de ‘Electrische’. Was het indertijd een grove fout van de toenmalige regeering, om tegen den uitdrukkelijken wil van Amstels burgerij een Centraalstation in het IJ te plonsen, het is m.i. geen kleiner fout van den ‘Hollander’ om nu nog krampachtig al het verkeer daarover en over het Haarlemsch station te willen leiden. Alle millioenen aan beide sta-in-den-wegs ten koste gelegd, zullen toch niet op den duur eene rationeeler oplossing kunnen tegenhouden.

Maar zoodoende zouden wij van lieverlede meer op de donkere punten van deze schets gaan wijzen dan op de lichtzijden. *Tu l'a voulu*, kan men den heer Nierstrasz toeroepen! Hij prikkeit door zijn geschrift meer tot strijd met den levende, dan tot eerbied voor den arbeid van den doode.

Een hekatombe van tegenstanders heeft de schrijver gemeend te moeten aanrichten op het graf van zijn vriend Van Hasselt. M.i. ten onrechte. Diens verdiensten zelven zouden genoeg getuigd hebben, want inderdaad, die verdiensten waren niet gering: Een knussig, goed beklant omnibuslijntje tusschen eenige volkrijke steden wist Van Hasselt - 't is waar, ten deele door de omstandigheden gedwongen - tot een commercieel ijzeren net te vervormen, dat zich met de Staatsspoorwegen kan meten. En zulks zonder den zedelijken en stoffelijken steun, welke die Staatsspoorwegen genoten, en trots veler tegenstand. En niettegenstaande de zeer groote

geldelijke moeielijkheden waarmede, wegens de krachtige concurrentie der waterwegen hier te lande, alle ijzeren banen te kampen hebben! En dan die spoorwegstakingen, en de steeds hoogere eischen der regeering volksregeering meer dan landsregeering! Waarlijk, de diepe groeven op het portret van Jan Veth hebben geen toelichting noodig. Maar het beeld van dezen verkeersminister bij uitnemendheid zoude juister en indrukwekkender voor ons staan, indien de heer Nierstrasz *sine ira et studio* hadde geschreven. De hoogst belangrijke gegevens welke hij verzamelde, zouden - anders verwerkt - Van Hasselt beter in zijn ware grootte hebben doen kennen. Kleinheid van tegenstanders en bedillers doet toch - welbeschouwd - geen duim tot de maat dier grootte toe of af.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Dramatisch overzicht.

N.V. Het Tooneel: Het Concert, blijspel in 3 bedrijven, naar het Duitsch van Hermann Bahr.
Ned. Tooneelvereeniging: Hannele's Hemelvaart door Gerhart Hauptmann. Dramatisch gedicht in 2 afdeelingen. Vertaling van Willem Kloos.
Het Nederlandsch Tooneel: Hanna, tooneelspel in 4 bedrijven door C.P. Brandt van Doorne.

In een boek over Duitsche tooneeltoestanden van bijna een halve eeuw geleden: *Aus der deutschen Bühnenwelt*[1], klaagt de schrijver, Otto Banck, over de eentonige gemaniëreerdheid en de eeuwigdurende herhaling van versleten motieven der toen jongste 'Lustspielschule', over de onware, 'haltlose' karakters, de onnatuurlijke gebeurtenissen en de onbeduidende vinding van de toen moderne Duitsche blijspelen: de handelingen komen niet voort uit de zieletoestanden der personen, maar zijn 'leere Prämissen', op wier aard en aantal het niet schijnt aan te komen: hoe zonderlinger zij zijn en hoe sneller zij elkander opvolgen, hoe verrukkelijker men het blijspel vindt...

Men herkent in deze karakteriseering de Duitsche blijspelen van een vorig tijdperk, de stukken van von Moser, Blumenthal, Larronge en dergelijke, die een tijdlang ook onze schouwburgen onveilig hebben gemaakt, en nog nu en dan voor den dag worden gehaald. Wat ons uit later tijd van Duitsche blijspelen bekend is geworden, was in den regel al niet veel beter.

Alleen Hauptmann's *Biberpelz* bleek van een zuiverder, gezonder

1) Leipzig 1865.

kunstbeginsel uit te gaan. Hier lag, gelijk Edgar Steiger het juist uitdrukt[1)], het komische niet in de woorden die de menschen zeggen, maar in de wijze waarop zij het zeggen. ‘Kein jüdischer Wortwitz, kein französischer Calembourg, kein fader Kalauer soll uns zum Lachen reizen; nur die Menschen selber und das Narrenspiel des Menschenlebens’.

Na *der Biberpelz*, die van 1893 is, op een afstand gevolgd door Hartlebens' *Erziehung zur Ehe* van hetzelfde jaar, valt er een heelen langen tijd op het gebied van het Duitsche blijspel niets van beteekenis te genieten.

Maar daar is de Oostenrijker Hermann Bahr de Duitsche tooneelvrienden komen verrassen met een blijspel, dat dien naam werkelijk verdient en tot de zeer goede van hun soort mag gerekend worden. ‘Verrassen’ is het woord. Want al schrijft Bahr reeds sedert 1887 het eene stuk na het andere, de dingen die hij schreef waren tot nog toe niet anders dan onder allerlei invloeden (van Strindberg, Tolstoï, Paul Lindau en anderen) handig samengeflanste en speelbare, maar oppervlakkige stukken, waarbij men soms een verloren avond aangenaam mocht doorbrengen - men herinnert zich de opvoering bij ‘Het Nederlandsch Tooneel’ van ‘De Ster’ in de goede vertolking van mevrouw Frenkel-Bouwmeester en Willem Royaards -, maar die op het repertoire der Duitsche schouwburgen geen stand hielden[2)].

Men vond het jammer van dezen geestigen, vlotschrijvenden Oostenrijker, dat hij zijn talent in zulke weinig waardige spelen versnipperde, en velen hoopten nog altijd dat hij iets anders en beters zou geven. ‘Auch hier wieder einmal ist ein abschliessendes Urtheil noch ganz unmöglich und die Physiognomie des Dramatikers Bahr kann und wird sich noch - wer mag wissen wie oft - verändern’, schreef de buitengewoon-hoogleeraar aan de

1) Das Werden des neuen Dramas II. 123.

2) Enkele maanden geleden verscheen de 2e druk van Das Schauspielbuch. Ein Führer durch den modernen Theaterspielplan von Dr. Rudolf Krauss. (Stuttgart. Muth'sche Verlagshandlnng 1910). Dit zeer practische boek bevat den inhoud en een korte beoordeeling van die drama's, welke in Duitschland tot de repertoirestukken kunnen worden gerekend. Van Hermann Bahr wordt geen enkel stuk genoemd.

Weener Universiteit Robert F. Arnold in ‘Das moderne Drama’[1], een reeks voorlezingen in 1905 en twee volgende jaren te Innsbrück en te Weenen gehouden.

En Bahr's ‘Physiognomie’ heeft zich in dat nieuwe blijspel veranderd - tot zijn voordeel.

Het Concert toch is een stuk, dat, onder al zijn extravagante uiterlijkheden, een ernstigen ondergrond heeft. Het geeft een fijn geestig levensbeeld, in zijn groote trekken waarschijnlijk - al behoort het avontuur van Gustaaf Heink zeker niet tot de dingen die dagelijks voorvallen -, en niet ingewikkelder dan noodig is. Er is in de opeenvolging van al deze komische toestanden en ontmoetingen een groote eenheid. Uit het gegeven van den beroemden, door zijne vrouwelijke leerlingen aanbeden pianoleeraar, die, ten gevolge van deze aanbidding, nog op gevorderden leeftijd tot periodieke sprongen buiten den huwelijksband verleid wordt, en wiens verstandige, sympathieke vrouw de ondeugendheden van dat groote kind jaren lang met bewonderenswaardige liefdevolle toegevendheid door de vingers heeft gezien, volgen de gebeurtenissen logisch op en uit elkander. En de menschenkenner, die Hermann Bahr is, heeft goed gezien dat een man als Gustaaf Heink, al moge hij onder den blik van zijn lieve vrouw een oogenblik beschaamd staan, in den grond onverbeterlijk is en gedoemd om telkens weer, voor de verleiding van zijne aanbidsters bezwijkend, zijn periodieke ‘concert-reizen’ te aanvaarden.

In het kleine bestek van drie bedrijven heeft Bahr een schat van menschkundige opmerkingen, geestige in- en uitvallen in een voortreffelijken, licht vloeienden dialoog verwerkt. Het intrigespel is, in tooneel na tooneel, handig in elkaar gezet. Wat is dat spelletje schaak in het 2de bedrijf niet aardig gevonden en goed aangebracht! Een Beaumarchais'sche levendigheid en gratie, een Shaw'sche stortvloed van radicale paradoxen houden de hoorders voortdurend geboeid... En dan wat is er in dit spel, voor wie even nadenkt, in den grond niet iets diep droevigs, dat nooit met even zooveel woorden wordt uitgesproken, maar dat wij proeven in de stille berusting van Marie Heink, zoowel als in haar moederlijke pogingen om haar groot kind de gevolgen van zijn lichtzinnigheid onder de oogen te brengen.

1) Strassburg, Trübner. 1908.

Wanneer de bezoekers van de voorstellingen van Bahr's *Concert*, door ‘Het Tooneel’ gegeven, ofschoon zich kostelijk amuseerend met dit vermakelijk en vlug afgespeeld stuk, al de fijnheden ervan niet hebben genoten, en wanneer de ernstige ondergrond voor velen niet zichtbaar is geworden, dan ligt dit aan de vertooning.

Het eenigszins hansworstige dat Louis Chrispijn Jr., die wat hij zeggen moest zeer intelligent zeide, in zijn bewegingen en gelaatsvertrekkingen bracht, mag misschien voor een deel ten laste komen van Bahr, die dezen vertegenwoordiger van de allermodernste huwelijkstheorieën wel wat al te koddig uitbeeldde. Er was, deze opvatting aannemende, veel phantasie in Chrispijn's spel. Maar de beide hoofdpersonen: Gustaaf Heink en zijn vrouw Marie, denk ik mij anders dan Royaards en mevrouw van Kerkhoven ze ons te zien gaven. Had Royaards' kop met die zwartgeverfde lange krullen, op de wijze van de Poolsche Joden, al niets van den kop van een ‘mooien man’, op wien al de hem omringende vrouwen, de huishoudster incluis (waarvan Anna Sablairolles een, tot in bijzonderheden geacheveerd, voortreffelijk type maakte), smoorljk verliefd raken, evenmin als zijn ‘plumage’ kon mij zijn ‘ramage’ bevallen. Moest dat ‘groote kind’ zoo pathetisch doen, zoo bulderen, zich zoo aanstellen? Mevrouw van Kerckhoven's physiek, haar zware manier van zeggen, die haar als Mevrouw Warren goed te pas kwamen, stonden haar hier in den weg. Dat was niet de door en door sympathieke vrouw, die met humor (een lach, die een traan verbergt) en met moederlijken ernst haar gevaarlijke komedie speelt, als was het de natuurlijkste zaak van de wereld: een prachtschepping van Bahr die aan het stuk zijn hoogere beteekenis geeft. Het was alles te opzettelijk, te theatraal. De rol is voor deze begaafde tooneelspeelster ten eenemale ongeschikt.

Met de vertooning van *Hannele's Hemelvaart* door de Nederlandsche Tooneelvereeniging schijnt de strijd over Hauptmann's natuur, die in Duitschland vele pennen in beweging zette, naar ons land overgebracht.

Professor Frantzen, in zijn helder geconcipieerde en duidelijk uitgesproken inleiding tot de voorstelling van 16 April, schetste ons den Hauptmann van *Hannele* als, in zijn dubbelnatuur, scherpzinnig

realist en mystisch droomer, zinrijk daarmede in verband brengend het aan velen zeker onbekende gedicht van Hauptmann *Das Hirtenlied*. En aanstonds is daartegen opgekomen de tooneelverslaggever van *Het Handelsblad*, die in den dichter van *Hannele* niet den mystieken droomer, maar louter den realist wil zien, en voor wien dit werk niets meer is dan ‘bidprentjeskunst’.

Droomen dramatisch uit te beelden, is steeds een hachelijk werk geweest. En met de middelen die het tooneel aanbiedt de visioenen van een veertienjarig kind voor een tooneelpubliek aanschouwelijk te maken, heeft zijn bijzondere moeielijkheid. Realist moest Hauptmann in dit drama zeker in zooverre blijven dat hij de droomgezichten zóó had voor te stellen, dat zij als die van een doodziek arm en geloovig weverskind aannemelijk bleken.

Hannele heeft haar moeder kort geleden verloren, het kind werd door haar vader schandelijk mishandeld, leerde op de school liedjes en sprookjes, en in den catechismus van de engelen in den hemel en van den lieven Heere Jezus, dien zij zich niet anders voor kan stellen dan in de gedaante van den zachten schoolmeester, van wien zij zooveel houdt, die liefelijke figuur te midden van de arme, onbeschaafde en verdierlijkte bewoners van het Silezische bergdorp.

Met al deze personen en met al deze dingen der werkelijkheid houdt zich Hannele in haar droomen voortdurend bezig. Had Hauptmann ons nog dichter bij de realiteit willen brengen en ons die in bijzonderheden voor de oogen willen stellen, dan zou hij, in een voorspel bijvoorbeeld, den dood van Hannele's moeder, de martelingen die het kind in de woning van haar dronken vader ondergaat, hebben ten tooneele gebracht. Nu gaf hij ons enkel hare omgeving: het armenhuis en zijn bewoners, te zien op het oogenblik dat Hannele als drenkelinge, die den dood in de half bevroren vijver zocht, daar wordt binnengebracht.

Maar wanneer hij met de werkelijkheid heeft afgerekend, herneemt de mystieke droomer zijn rechten. Dan is het niet meer de ongelukkige, in ijlende koortsen ter neer liggende Hannele, die uit hare herinneringen van huis, van de school, van de kerk, haar droomen weeft, maar dan komt de mysticus aan het woord en schildert, bij monde van den dorpsschoolmeester die de gedaante van den Christus heeft aangenomen, de heerlijkheid van de zalige gewesten. En dat doet hij in verzen, die, hoe dichterlijk ook van toon, in hun

eenvoud begrijpelijk zijn voor den kinderlijken geest van Hannele, die deze dichterlijke beelden uit de wereld der sprookjes moet kennen.

Dat is toch zeker, in den dichterlijken vorm waarin Hauptmann dit gedeelte van zijn drama kleedde, iets meer dan 'bidprentjeskunst'.

Ongetwijfeld is het bij de verwerkelijking van zulke dingen op een tooneel - en vooral op een tooneel van niet zeer groote afmetingen - steeds moeilijk, er de rechte mystieke kleur in aan te brengen: het onwezenlijke, dat men behoort te zien als in een droomnevel. Men slaagt daar zelden in. Zoo waren ook hier - om slechts dit ééne te noemen - de engelen, hoe goed ook gegroepeerd, voor mijn gevoel te weinig etherisch, te dicht bij, te tastbaar, te massief.

Dit geldt ook voor de muziek. De muziek kan bij zulke vertooningen - aangenomen dat men het niet zonder instrumentaalmuziek doen kan en zich niet, wat mij het verkieslijkst lijkt, met mooie vrouwenkoren en kinderkoren, a capella gezongen, wil tevreden stellen - nooit te bescheiden zijn. Op verschillende momenten o.a. bij het 'Slaap, kindje, slaap' klonk zij te sterk, drong zich veel te veel op.... Daarentegen had het slot, waar tot de werkelijkheid wordt teruggekeerd en de dokter, op de vraag van de diakones, het 'dood!' uitspreekt, te weinig relief.

En zoo bleef er bij deze vertooning nog wel het een en ander te wenschen. Maar zij gaf toch ook weer genoeg om het publiek te boeien en onder den indruk, zij het dan ook niet onder den diepst mogelijken indruk, te brengen. Daartoe heeft Tilly Lus, die met haar broze kinderstem en haar tengere figuur voor dergelijke rollen aangewezen is, het meest bijgedragen. Er waren roerende oogenblikken in haar spel. En naast haar mag de heer Gilhuys geprezen, die door zijn gestalte, zijn stem, en zijn voorname voordracht de Christusfiguur in het laatste gedeelte goed tot haar recht deed komen.

De als novellist gunstig bekende heer Brandt van Doorne, wiens werk door het Nederlandsch lezend publiek, zoowel als door de kritiek over 't algemeen goed werd ontvangen, de schrijver van *Huiselik leed*, *Verweghe en zijn vrouw*, *Vae soli* schreef ook, behalve een paar kluchtspelen, een treurspel *Werkstaking*, dat door

den heer Van Nouhuys om zijn ‘objectiven realiteitszin’ en zijn ‘echt sentiment’ als een belofte beschouwd werd, op welker vervulling hij hoopte dat de auteur niet te lang zou laten wachten.

Dat schreef de heer Van Nouhuys nu acht jaar geleden.[1)] Sedert heeft de heer Van Doorne, ondanks deze aanmoediging, zich aan het tooneel niet gewaagd. Heeft misschien zijn vroegere beoordeelaar, opgetreden als secretaris van den Raad van Beheer van ‘Het Nederlandsch Tooneel’, hem thans aan zijn belofte herinnerd en kwam *Hanna* zoo op de planken?

De aarzeling van den schrijver om, na zijn succes als novellist, zich wederom aan de zoo veel hachelijker kunst van den dramatischen auteur te wagen, is verklaarbaar. Uit zijn nieuw tooneelspel toch mag men opmaken, dat, indien de heer Brandt van Doorne ook al eenige zeer te waardeeren eigenschappen bezit die hem als tooneelschrijver te pas komen, hem het echte temperament ontbreekt van den dramatischen auteur, die de door hem ontworpen handeling weet vast te houden, steeds meer spannend te maken en, onder voortdurend stijgende belangstelling van den toeschouwer, logisch tot een einde te brengen.

Wanneer *Hanna* niet, van het begin tot het eind, geschreven was in zulk een natuurlijken, juisten toon van dialoog, waarin de menschen precies zeggen wat zij, in de omstandigheden waarin zij verkeeren en in hun kwaliteit (ik denk aan den zwager-advokaat), zeggen moeten; en wanneer de hoofdrol niet op zoo uitnemende wijze gespeeld was door Rika Hopper, dan zou men het stuk niet tot het einde toe hebben kunnen aanhooren.

Het onderwerp is belangrijk genoeg. Hanna, de dochter van een onbemiddeld kapitein der infanterie, heeft, als haar vader plotseling wegens lichaamsgebreken gepensionneerd wordt, om haar familie voor armoede te bewaren, de verbintenis met den man dien zij liefheeft en dien zij naar de Oost zou volgen, verbroken, om onderwijzeres te worden, een vak waar zij niets voor voelt. Maar hare liefde voor Karel Horst heeft zij niet kunnen dooden, al kan zij hem ook verwijten, dat hij niet heeft willen wachten op de gunstiger omstandigheden, welke hun huwelijk wellicht mogelijk zouden maken. En wanneer, na vijf jaar, haar vroegere verloofde, als

1) *Gids* van Juni 1802,

getrouwd, maar ongelukkig getrouwd, man, uit Indië zonder zijn vrouw terugkeert en pogingen doet om, waar een huwelijk niet mogelijk is, met haar, in vrije verbintenis, de vroegere liefde weer aan te knoopen, dan aanvaardt zij, die eenmaal zoo sterk was in haar zelfopoffering, ook thans moedig den strijd, - maar bezwijkt er in.

Men zou tooneelschrijvers den raad willen geven om, nadat zij in groote lijnen voor zichzelf hebben vastgesteld wat zij willen laten zien, te beginnen met het laatste bedrijf op zijn beenen te zetten en zoo veel mogelijk uit te werken. Slagen zij daarin niet, dan is dit een teeken dat er aan de keus van het onderwerp, aan het gegeven of aan de uitwerking - wellicht aan alle drie - iets hapert, en dat het stuk op die wijs niet tot een behoorlijk eind te brengen is.

Had de heer Brandt van Doorne deze werkwijs gevolgd, dan zou hij bemerkt hebben, dat, zooals hij zijn drama in groote lijnen had ontworpen, hij met zijn slot verlegen raakte, en dat noch het pleidooi van den zwager-advokaat tegen het vrije huwelijk, noch, allerminst, de lange, slappe redeneeringen van het hoofd der school waar Hanna onderwijzeres is, het beeld zooals hij het ons dramatisch heeft willen voor oogen stellen, bevredigend afsluiten. Ik bedoel met ‘bevredigend’ natuurlijk niet, dat het drama goed had moeten eindigen. Heeft de schrijver ons willen beduiden, dat Hanna, na al haar ellende, niets anders overblijft dan maar weer onderwijzeres te worden, al heeft zij daarin ook nog zoo'n tegenzin, - dan had hij dit op andere wijze in tooneel moeten brengen, met het relief dat het tooneel eischt en zóó dat de toeschouwers er eenigen indruk van ontvingen. Dit slappe en slepende eind bedierf alles en werd alleen nog eenigszins gered door het voortreffelijke spel van Rika Hopper.

Men heeft, toen zij pas aan het tooneel kwam, van juffrouw Hopper, die een geliefd leerling van de Tooneelschool was, groote verwachtingen gekoesterd; verwachtingen die zij aanvankelijk scheen te verwezenlijken, maar in den loop der tijden, door slap en onnatuurlijk, sommigen noemden het: pretentieus, spel, weder teleurstelde. Daarom constateer ik thans met zooveel meer vreugd, dat ik in *Hanna* een Rika Hopper heb bewonderd en toegejuicht, die ik niet meer kende. Hier was van het begin tot het eind, een eenvoud, een zuiverheid van actie, een fijn en diep gevoel, een maat

houden in gebaar, houding en wijze van uitdrukken, die - gelijk ik het onlangs bij Alice Plato opmerkte - ook hier alweer niet op de meerderheid van het publiek diepen indruk scheen te maken, maar die voor mij en anderen een blijde verassing was en een groot genot.

Te moeilijker was Rika Hopper's taak, omdat zij tot partner den heer Ko van Dijk had, die voor dergelijke minnaarsrollen, in dezen tijd spelende, lichamelijk en geestelijk ongeschikt is: zelfs in het eenvoudige: ‘mag ik mijn jas maar uittrekken?’ wist hij nog een onnatuurlijken declamatietoon te leggen!

J.N. VAN HALL.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXII.
Oude en nieuwe Nederlandsche dichtkunst.

[WILLEM KLOOS. *Een daad van eenvoudige Rechtvaardigheid*. Studies over onze 18e eeuwsche Dichters, met Bloemlezing uit hun Werken. (S.L. van Looy).]
HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH. *Bleeke Luchten*. (P.N. van Kampen & Zoon).
JULES SCHüRMANN. *Verzen*. (L.J.C. Boucher).
JAN GRESHOFF. *Aan den verlaten Vijver*. (Meindert Boogaerdt Jun.).
HERMAN POORT. *Enkele Verzen*. (Meindert Boogaerdt Jun.).
A. CARDINAAL - LEDEBOER. *Veldbloemen*. (J. Waltman Jr.).
JOANNES REDDINGIUS. *Vergeten Liedjes*. (C. Bredée).
VOLKER. *Verzen*. (2e druk) (P.N. van Kampen & Zoon).
C.S. ADAMA VAN SCHELTEMA. *Uit Stilte en Strijd*. (W.L. & J. Brusse).
JACQUELINE E. VAN DER WAALS. *Nieuwe Verzen*. (G.F. Callenbach).
S. BONN. *Wat Zang en Melody*. (Mij. van Goede en Goedk. Lect.).
CAESAR GEZELLE. *Leliën van Dalen*. (L.J. Veen).
JAN VAN NIJLEN. *Het Licht*. (C.A.J. van Dishoeck).
RENÉ DE CLERCQ. *Toortsen*. (S.L. van Looy).
LAMBRECHT LAMBRECHTS. *De Varende Zanger*. (Jos. van Langenacker).
JAN F.E. CELLIERS. *Die Revier*.

II.

Wie over twee honderd jaar de Nederlandsche dichtkunst onzer twintigste eeuw zal pogen te bëoordeelen, dien wacht in menig opzicht een nog moeilijker taak, dan den huidigen bëoordeelaar der achttiend'eeuwsche poëzie wordt opgelegd.

De tijd, waarin wij leven, is heel wat minder rustig en heel wat minder naïef dan de lieve eeuw van Smits en Van Alphen. Reeds zal het niet gemakkelijk zijn, uit den dool van richtingen en stroomen wijs te worden, die de poëzie dezer woelige jaren marmert. Maar bezwaarlijker nog wordt het werk van onzen nazaat, waar hij de waardij en de echtheid der verzen zelve zal willen bepalen; de dichter-van-nu is dikwijls verre van een argeloos zanger; en in bedriegelijke nabootsing van dichterlijke sentimenten en kleuren en klanken, is dit geslacht al even ver als in de vervalsching zijner levensmiddelen.

Intusschen heeft de toekomstige keurder der hedendaagsche verskunst ook wel eenige voordeelen: hij zal niet behoeven heen te kijken door heel veel ‘stijl’; en dit wint hij dan toch bij deze onze stijlloosheid (welke hij ongetwijfeld een groot gemis zal achten), dat onze open-en-blootheid en onze ‘directheid’ wat spoediger toegankelijk zullen zijn dan de fraaie verwondenheden van eertijds - voor zoover althands die directheid niet tot een wan-stijl van stuipachtige verklanking-zonder-zin verviel, en in ‘open-en-blootheid’ de verfijnde namaak niet nog lastiger van echt te onderscheiden is wellicht, dan in gestyleerde vormen.

Maar één voorsprong heeft hij toch zeker: zijn er thands méér dichters dan twee honderd jaar geleden, of liever, meer verzenschrijvers, die als zoodanig wenschen te worden beschouwd - het ras der genoeglijke rijmers sterft uit -; zijn er dus méér dichters, zij schrijven oneindig minder! Zij schrijven weinige en korte gedichten; vooreerst, omdat zij geen ‘souffle’ meer hebben; omdat zij voorts (door overmaat van een stof, in de wereld rondom, die zij niet áánkunnen) ook geen stòf meer hebben, - want het *eenzelvig* zelf raakt toch ééns uitgeput; en eindelijk, omdat zij onbewust begrijpen, hoe het gejaagd twintigst'-eeuwsch publiek geen uitgebreider dichtstukken meer lezen zou.

Aan den anderen kant: de weinige en korte gedichten, díe zij

schrijven, die schrijven zij zoo goed als ze maar éénigszins kunnen. Gij behoeft bij hen niet te antichambreeren; de moderne dichter-vorst is democratisch, en blij als hij iemand op audientie krijgt. Geen lange rij van fraaie en leege zalen behoeft gij door, om hem op 't eind te vinden; maar hij treedt u onmiddellijk haastig tegemoet en deelt u uitzichzelf en zonder eenige terughouding alles mee wat hij in zich heeft, zoo beknopt en zoo overtuigend als het hem mogelijk is.

Zoo zijn een stuk of wat gedichtjes gewoonlijk reeds voldoende, om u aangaande een tegenwoordigen dichter in te lichten. Wat gij dan verder nog van hem leest, stelt meest uwe verwachtingen niet te leur, noch overtreft ze. En de geheele kennismaking is zelden een korvee.

* * *

Hélène Swarth is een kind van haar tijd; doch een voortreffelijk! D.w.z., dat zij van dien tijd de meeste eigenschappen bezit, maar dan vooral de deugden in hooge, de gebreken in geringe mate en door deugden, die schaarsch zijn in deze jaren, geheel of gedeeltelijk vergoed.

Schrijft zij al enkel sonnetten en korte liederen, zij heeft zich daarin een geheel eigen, even zacht-schoonen als levensvollen *stijl* geschapen; dicht zij al enkel over zichzelve, de schoonheid dezer immer weer bloesemende en glanzende vruchten dragende ziel blijkt ònuitputtelijk; en, zijn al slag op slag juist háár gedichten de gave voorbeelden van wat zij schoonst vermag te geven, zij nìet is zuinig met haar uiting, waar zij, wars van het ongedurig, op altijd weer nieuwe sensatie's belust publiek, niet ophoudt, jaar in jaar uit, den veranderlijken tijd te tooien met haar onveranderlijk mooi; zoodat haar gezamenlijke dichtbundels het stel heldendichten en treurspelen van menig achttiend'eeuwer, dat zij in veel meer op-pijl-blijvende hoedanigheid hoog overtreffen, bovendien in omvang zeker evenaren. - Zijn evenwel ook in háár poëzie te vaak nog de bladzijden aan te wijzen, die maakwerk schijnen of dorre abstractie, ja, somwijlen (product dier oogenblikken van zelfbedrog, dat een dichter de gewoonte-van-verzenschrijven voor bezieling aanziet) somwijlen ook wel de subtiele namaak... van eigen schoon! - daartegenover, ten slotte, staat weer deze, te weinig opgemerkte waarheid, dat, gemiddeld, haar góede werk de jaren door in schoonheid is *toegenomen*.

Het is wel zeer grappig te zien, hoe hier en daar waanwijze of handige lieden, die een minderende belangstelling bij de schare meenen op te merken, den tijd gekomen achten, deze in waarheid aldoor nog groeiende kunst te gaan afbreken als zich-herhalend, vervelend, levenloos en onecht.

De snikkende klachten der Passiebloemen zijn, ongetwijfeld, sinds lang verstorven, maar de stiller-zingende doch daarom niet minder doordringende klank harer latere verzen is schóóner kunst. Voor de allegorische voorstelling, waar zij vroeger druk aan deed, is hoe langer hoe meer een levende natuur-symboliek in de plaats gekomen. Haar plastiek werd immer rijper en rijker; haar rhythme immer fijner. En haar lied, van innig-maar-wel-wat-eentonig, verhief zich tot een vlucht van weelderige strophen.

Bij den goud-rooden luister van haar voorlaatsten bundel ‘Octoberloover’ verbleekten reeds al haar vroegere verzen; en toch schijnt mij zelfs ‘Octoberloover’ nog niet zóó vol van bloeiende kleuren en vloeiende geuren en teêr-verwondende tonen, als dit ‘Bleeke Luchten’ (waarvan ik echter den titel niet vat).

Zeker, ook hier is voor de vitters nog wel het een en ander dat hun plezier kan geven: in een veel-herhalend lied als ‘Wat zal ik met mijn verlangen doen’ is ongetwijfeld de berekening te zichtbaar; de terzinen van ‘Meieregen’, met dien mooien eersten kwartijn, blijken, ik geef het hun grif toe, lapwerk; en voor personificatie's als van de Ziel met haar leliekroon, die het Leven rooft, voel ook ik bitter weinig.

Doch welk een lange rij van verrukkende gedichten staat daar tegenover!

Te beginnen met het eerste sonnet, ‘Lentesneeuw’, het frissche en koene, volgen er het welige ‘Bloeiend Gras’, ‘Juni-wind’ met zijn blanken slag:

> ‘De Juniwind, die vloog den hemel uit’.

- ‘Koekoeksbloemen’, waarin natuur-regels als deze:

> ‘Ik hoor een koekoek d'eigen zoeten naam beroemen’.

- en het zwaar-prachtige ‘Zomernoen’, en het tragisch-vroolijke ‘Dansende April’, en het stil-obsedeerende ‘O bleeke Dood’, en

‘Mei’, met den zingenden viool-klank zijner terzinen... Als een rozekrans, waarvan elke kraal een zegenrijke gedachte is, glijdt mij die glanzende reeks van sonnetten door de vingers... Ik denk weer aan het geuren-broeiende, stemming-vervulde ‘Lentebui’, aan het tooverachtige ‘Rozenland’, aan het schril-stralende ‘Augustusnacht’, dat zóó zich opent:

> ‘De maan beschijnt den schrijnend-witten muur,
> Waartege 'een leiboom star te lijden staat’ -

- de terzinen zijn van nog angstiger schoonheid.

En voor menig lezer moet deze ervaring van zeldzame weelde en weemoed niets vreemds hebben. Nochthands kan ik mij niet weerhouden, hem het meesterstuk van den bundel te toonen, dit naïef aanjubelende en doodsdroef-uitruischend ‘Meilied’:

> ‘Alle vogels vliegen door den blauwen hemel,
> Alle honden rennen door het groene woud.
> Maar de vogel van mijn blijheid
> kwijnt van heimwee naar zijn vrijheid,
> Maar mijn hond van trouw-in-deemoed ligt begraven, star en koud.
>
> Alle blaadjes dansen in den blijen Meiwind,
> Alle vlinders spelen in de bloemenwei,
> Maar de blaadjes van mijn hopen,
> maar mijn vlinder, vleugels open,
> Zijn verdorven en verstorven in mijn lang verwelkten Mei.
>
> Alle meisjes zingen liedekens van liefde,
> Alle knapen lachen om beloofde vreugd.
> Maar het meisje van mijn zangen,
> maar mijn knaap van Mei-verlangen
> Droomen onder zware zerken, in het kerkhof van mijn jeugd.’

- ‘Alle vogels vliegen!’: lachende erinnering aan een lief gezelschaps-spel en z'n argelooze blijheid! En opnieuw: ‘alle... honden rennen door het groene woud’ -: verrassende voorstelling

van kinderlijk-mooie onwerkelijkheid, en die denken doet aan de primitieve voorstellingen op blauwgroen-en-bruine oud-Vlaamsche gobelins. Maar dan opeens, zachter, als tot-zich-inkeerend, het nog van blijen klank vervulde, doch door zin en slepend rhythme verdroefde dubbel-vers:

‘Maar de vogel van mijn blijheid
kwijnt van heimwee naar zijn vrijheid,’

en in duistere treurnis fluister-zingt de slotregel heen:

‘Maar mijn hond van trouw-in-deemoed ligt begraven,
star en koud.’

De volgende strophen zijn niet minder schoon, met hun luiden, los-gerhythmeerden aanhef, gedempt beantwoord door de ingehouden klacht der in stille maat wegsluipende eindverzen.

Let ook eens, in de tweede strophe, op het maar-even-aangeduid tragische van ‘vleugels open’ en op den stil-doordringenden smartklank van ‘verdorven en verstorven’; in de laatste strophe, op de heerlijke ‘lachende knapen’; maar let er vooral op - want er *zijn*, o.a. in de strophe die ik wegliet, plekken waar het geluid niet vol-loopt van innig-doorvoelde *woorden*, en die u dus misschien eenigszins hol of banaal mochten schijnen - let er dan vooral op, dat hoofdzaak is de *inzichzelf* reeds bezielde muziek van klank en rhythme: de tegenstelling van vreugdigen lente-roep en kleurloos-weg-te-lezen versterving.

En nog één sonnet wil ik voor u afschrijven. Kort geleden spotte ik zachtjes met een meisje uit een harer novellen, die gedacht zou hebben, toen ze verdriet had: ‘de smaak van het leven’, - maar, voegde ik er bij (men vergeve mij dit zelf-citaat): ‘zouden niet diezelfde woorden een teug van bijtende waarheid kunnen wezen uit een dier sonnetten, die als bekers zijn vol purperen smart?’

En - ik wist het niet - die beker bestond; drink den dofgeurenden, zwaren wijn:

‘De bloemen zwijmen in den zomerzoen.
't Bestoven loover wil geen wind doorzoeven.
Zacht zoemt een bij, die komt de zoetheid proeven,
Al overrijp, van perzik en meloen.

Hoe lang nog zal mijn ziel in 't leven toeven?
Ik voel volbracht mijn lijden en mijn doen.
'k Zwijm, als de roze', in d' al te zwoelen noen.
Niets kan mij meer verblijden of bedroeven.

Nu doemt me een daemon, die met droomen spot,
Te proeve' aldoor den weeën smaak van 't leven,
Als van een perzik, donze en rood, maar rot.

Ik bad u aan met handevouwe' en beven,
O leven! liefde en glorie, mensch en god,
'k Zocht ál in u. - Hoe ben ik arm gebleven!'

Behoef ik nog iets toe te voegen aan dit prachtig gedicht? Ja, toch, dit: mochten de 'Moederverzen', achter in den bundel, u al teleurstellen, lees dan nog eens het uiterst fijn-ontroerende 'De schim van mijn Hond'.

* * *

Voor wie, als ik, van de tijdschriften gewoonlijk slechts in een courant de inhouds-opgaaf ziet, is Jüles Schürmann een nieuwe verschijning.

Kloos, in zijn voorrede tot dezen bundel 'Uit de stilte', zegt, dat de dichter iets van Verlaine heeft, maar dan zonder 'wat men gewoonlijk noemt Verlaine's perversiteit'.

En zoo is het wel, *voor de eene helft* althands van zijn werk: Schürmann doet daar, zeer in het zwakke, nu en dan aan Verlaine denken, - een decadent, in méérdere mate, maar zonder perversiteit.

Doch welkende fijnheid, zonder den kranken geur van adellijk wild of den teêr-verdorven smaak der paddestoelen, - die heeft veel kans, enkel slappe weekheid te worden.

Dit gevaar loopt hier deze dichter inderdaad. - Hij heeft bijv. een voorkeur voor verlepte bloemen; doch het is niet de bewuste liefde tot het sterk verderf-geurige; het is maar een flauwe neiging naar het on-fleurige:

'Een stille kamer, in teer blond getemperd licht
van lamp met gelen kap; *wat half-verwelkte rozen*,
Oude portretten en gravuren, vroom gekozen
En bij de tafel, haar zoo bleek, vertrouwd gezicht.'

Dit is nu nog, hoewel een weinig zoetelijk (zie het woordje ‘wat’ en ‘vroom’), niet onstemmingvol. Elders echter wordt het zoo in 't geheel niet vlijmende, het slokke dier voorliefde, bijna onnoozel:

‘Mijn oud bureau waarop mijn boeken staan
Een rij van ouds bekende vroede vrinden,
Met dierb're kleinigheden als belaân
Versierd, vervroolijkt, door de welbeminde.

Hier in een kelkje, bloemen, half vergaan
Vergeet-mij-nietjes en wat witte winden’...

Ei! ook wat witte winden? Ach, had de welbeminde ook met wat witte winden uw oud bureau willen vervroolijken? Hoe goedig; wist zij dan niet, dat geplukte winden nooit meer opkomen willen in water? En die half-vergane vergeet-mij-nietjes; nu, zij verstaat de kunst uw bureau te versieren!

Dat soms wat zwak-weeke van den decadent-in-hem komt op allerlei wijze aan den dag; tot in de grillige punctuatie toe, die dan echter gewoonlijk aangeeft hoe de dichter wil, dat de verzen gelezen zullen worden; en niet zelden is dit: bij heele kleine eindjes, afbrekend den vaak toch al niet zeer ruimen adem.

Hier en daar blijkt ook 's dichters zwakte uit een zeer onvaste of tot geheel machtelooze kracht-toeren haar toevlucht nemende woordkunst.

Beschouwen wij eens een zijner beste sonnetten, ‘Square in Londen’:

‘Het oude square ligt eenzaam, als verloren
Doods-kil in 't hart der rumoerige stad
Een somb're plek, die 't leven lang vergat,
Waar, ros in mist, flauw, flakkerlichten gloren.

't Lijkt of de huizen àl geluiden smoren
Zoo oud, zóó wankel en verlaten, dat
't Is of de Dood, zich hier genesteld had
En alles zweeg, dat leefde veel te voren.

Wat kale boomen, door den wind bewogen,
Nijgen geruischloos tegen de avondlucht,
En dof en droevig komt verruischt gerucht,
Als verre zee, van 't straatgejoel getogen.

Maar plots, een kraai krast krijschend schel en schriel
En 'k voel een weerklank schrijnen door mijn ziel.'

Bezwaren van minder gewicht zijn: dat, in den tweeden kwartijn, de constructie: ''t *lijkt of*..., dat 't *is of*' enz., er een arme is; en zelfs, dat de syntaxis dier regels foutief blijkt: - immers, naar de volgorde der woorden te oordeelen, schijnt 'zoo oud, zóó wankel en verlaten' de *manier* aan te geven, waaròp de huizen 'geluiden smoren', terwijl die bepalingen in werkelijkheid op de huizen-zelve moeten slaan. Evenmin raakt nog de kern der zaak, dat 'veel te voren' een matten indruk maakt. Dat komt wel, omdat 'veel te voren' een te zwakke expressie is, die eerder verscheidene uren beduidt dan, wat bedoeld is, een tijdsruimte van lange jaren, zoo niet eeuwen. Maar het bezigen der uitdrukking werd niet van-binnen-uit veroorzaakt, doch door den rijm-dwang, en is dus niet meer dan een verdoffing, zooals men die ook bij krachtiger dichters zou kunnen aantreffen.

Van-binnen-uit zwak zijn echter de vierde en de dertiende regel. Hier hebben wij de verwischte of de onmachtige taal van den decadent.

In het eerste dier beide verzen lezen wij van 'flakkerlichten', die 'ros in mist', 'flauw' waren, èn gloorden'. Zoodra echter een gasvlam (want die alleen kan met 'flakkerlicht' bedoeld zijn) 'ros in mist' is en 'flauw', dan ziet men haar 'flakkering' niet meer; en gesteld, dat men die wèl zag, en men dus werkelijk een flauw 'flakkerlicht' gewaar werd, dan zou dit àlles kunnen doen, behalve 'gloren'. Onder de woorden toch, die een licht-indruk wekken, zijn 'flakkeren' en 'gloren' uitersten; 'flakkeren' het meest onrustige, 'gloren' dat van den diep-stillen en zachten, of wel van den heel zacht áángroeienden gloed. Ook is 'gloren' te vast en te innig voor 'flauw'. Al die woorden vernietigen dus elkaar en de heele regel hangt uit 't lid.

Het tweede der genoemde verzen poogt een fellen indruk te weeg te brengen door overschreeuwen, en maakt daardoor in 't geheel géén indruk, dan dien van valsch te klinken en krachteloos te zijn.

'Krassen' en 'krijschen', beide klank-nabootsende woorden, en, zooals men hooren kan, nabootsing van *verschillende* klanken, van een korte, harde, en van een langer-aanhoudende hellere, gaan eigenlijk al niet samen. Doch laat ons aannemen, dat 'krijschend'

het bizonder doordringende van het krassen dézer stemming-verscherpende kraai nader bepalen kon, dan is ‘schel’ toch reeds te veel, daar er geen niet-schel krijschen bestaat, en ‘schriel’ geheel mis, omdat ‘schriel krassen’ wel het tegenovergestelde zou zijn van ‘schel-krijschend krassen’. De auteur, die zijn taal noch doorvoelde noch beheerschte, heeft vergeefs hier de keel zich schor geschraapt.

Toch bezit dit sonnet enkele goede hoedanigheden. De beide aanvangs-regels zijn waarlijk niet kwaad, de zesde en zevende, opzichzelve, als verzen, evenmin; en de eerste vier der terzinen vormen een mooie strophe.

Men merkt daarbij op, dat 's dichters talent voor deze soort verzen voornamelijk gelegen is in rhythmische gevoeligheid, in gevoels-weergave met klank-beweging, - voorzoover al te scherpe woordkunst-gebreken die niet ontwrichten.

Doch over 't algemeen zijn díe gedichten de beste, waarin zijn wat vermoeid individualisme zich van het eigen leven wegwendt en aan vreemde schoonheid zich sterkt. Dan komt de stille dichter van ‘De Fluitspeler’ of ‘Stemming’ (waarin, bij verscheidene lieve fijnheden, toch vooral weekheid ligt), tot brandende verbeeldingen, die men niet van hem zou hebben verwacht.

Escuriaal.

‘Waar keizer Karel's zoon, in 't Escuriaal,
Geknield voor 't kruisbeeld, prevelde gebeden,
Kwam 't stervend licht der zon, flauwlijk gegleden
Mystisch door 't boograam van de sombre zaal.

Een vreemde glans, waarde op de trekken vaal
des konings, denkend aan verwoeste steden,
Aan martelingen, die verdoemden leden,
Door vuur en rad en helschen folterpaal.

En 'wijl zijn maag're ving'ren staag bevoelden
Devootlijk, kraal na kraal der rozenkrans,
Voor zijne ontstoken oogen, wir'lend woelden
Schroeiende ketters in woest-dollen dans.

En tot den Christus zijn gebeden stegen
Om 't Heilig werk, te kronen met zijn zegen’.

Het zwakke in dit gedicht is, behalve de stremmende punctuatie, dat men er telkens (‘flauwlijk’, ‘staag’, ‘devootlijk’, ‘woest-dollen dans’) de stem van Kloos in hoort. En dat hindert ten zeerste, wijl het *karakter* van dat geluid er een zoo geheel ànder is dan het karakter van Philips II. Ook het woord ‘mystisch’ is hier rhetoriek.

Maar het groote van dit gedicht is z'n objectiviteit, waardoor men dezen Koning ziet, misschien als een waanzinnig-verblinde, maar tevens als een figuur, in wie geloof en wreedheid zoo prachtig één waren, dat zij in elkaar op te vlammen schenen: het al heftiger geloof de wreedheid aanwakkerend, en wederom de al fellere wreedheid het geloofs-vuur voedend.

Mooi is ook een sonnet over Leonardo da Vinci, vóór zijne Mona-Lisa:

‘En doodsbedroefd Da Vinci zat te droomen’.

En iets prachtigs zijn de terzinen van ‘Michel-Angelo’, gedempt, nadat de luidere kwartijnen diens gigantischen fresco- en beeld-houw-arbeid vermoeden deden:

> ‘Ik zag hem zitten, oud, eenzaam, gebogen
> Over vergeeld papier, sonnetten dichten,
> Een weeke droefheid, in de hoornkleur'ge oogen,
> Waarin door 't weemoedswaas, toch kracht blijft lichten.
>
> *En uit de hand, vervormd door reuzenkneden*
> *De gouden strofen van zijn treurnis gleden*’.

Mag 't woordje ‘weeke’, voor Michel-Angelo, een foutje lijken, - een merkwaardige plastische greep, die er tevens een dieppsychologische is, blijkt in dienzelfden regel het ‘hoornkleurige’ der oogen; en het laatste verzen-paar, het is eenvoudig grandioos.

‘Intusschen’, merkt een ‘inzichtig’ lezer op, ‘deze drie gedichten hebben *niets* meer van Verlaine, en evenmin van diens voorloopster Desbordes-Valmore of van den eeuwiglijk blader-omdwarrelden Millevoye, den voorlooper van Lamartine...’ Inderdaad, wij doen beter deze zonderlinge gelijkenissen te laten in de hand van Hem, die in Lamartine... Boutens herkent; om met de boven afgeschreven verzen een gansch àndere verwantschap vast te stellen.

Ik bedoel, - doch wie hem ooit las, dien te weinig geëerden

poëet, hij heeft het alreeds gezegd bij de eerste strophe van ‘Escuriaal’, en bij ‘Lionardo[1)] da Vinci’ opnieuw, en wederom bij de laatste twee regels van ‘Michel-Angelo’: - ‘maar dat is de Heredia!’

Want de overeenkomst, zoowel in opvatting en voordracht, als in de beweging en zelfs in den klank der verzen, is treffend! En dat is waarlijk voor Schürmann geen schande. De Heredia staat nu wel geboekt als ‘koud en kunstig’, gelijk men gaandeweg Hélène Swarth als ‘kunstig en altijd maar treurend’ gecatalogiseerd heeft - de publieke opinie is dol op etiquetten! - doch de doorvoeler hunner verzen weet wel beter. De Heredia, dat is de ‘leerling van Leconte de Lisle’, en dus een ‘parnassien’, en daarmee opgeborgen. Men leest hem niet en men kent hem dus niet als den bedwongen-hartstochtelijken, prachtig-stijlvollen sonnetten-dichter, die hij is. Naast Baudelaire's éénen onsterfelijken bundel ‘Fleurs du Mal’, staat de Heredia's ééne, kleine verzameling van nog geen tweehonderd, maar volmaakt-schoone bladzijden, ‘Les Trophées’; en deze twee kostbare boeken, mèt de verzen van Verlaine, zijn voor mij het allerbeste, wat in de 19e eeuw door Fransche dichters werd geschreven. Lees bijv. eens de Heredia's ‘Antoine et Cléopatre’, een sonnet zoo grootsch van visie, zoo bedwelmend van passie, en zoo stralend van volschoonen vorm, dat het maar voor enkele opperste sonnetten van Baudelaire behoeft onder te doen.

Van dezen meester-verbeelder nu van ‘Rome en de Barbaren’, ‘Middeleeuwen en Renaissance’, ‘Het Oosten en de Tropen’, is onze Hollander, in gedichten als de geciteerde, of als in ‘Golgotha’ en ‘Homerus’, een vrijwat beter leerling geweest dan, in zijn eigenlijk-gezegde lyriek, van Verlaine.

Want heeft hij voor het onbestemde van den weemoed de stilvlijmende woorden nog minder gevonden dan de vaag-teêre wendingen, zoodat die menigmaal tranen-druipende verzen ons soms wat gemeenplaatsig lijken, - waar hij als de Heredia de grootschheid van vizionaire tafereelen in kleurige en bewogen woorden en breedere rhythmen te schilderen poogt, daar gelukte het hem, gedichten te schrijven, welke, vooral als geheel, nog wel zeer voor die van zijn meester onderdoen, maar toch reeds, gelijk men heeft kunnen zien veel schoons bevatten.

1) De spelling is van Schürmann.

Zoo zijn er ook enkele bizonder mooie dingen in het sonnet ‘Ahasverus’, hoewel dit aan de Heredia minder onmiddellijk herinnert. Schürmann is trouwens nergens een slaafsch navolger; men zou niet een geheel sonnet van den meester kunnen aanwijzen, dat van regel tot regel in een sonnet van den leerling zijn echo vond. Het is begrepen, als in 't bloed opgenomen en zelfstandig weer uitgestraalde schoonheid.

Van de gedichten, waarin hij nader bij Verlaine staat, schijnen mij de kleine liedjes nog het best, en dan daarvan vooral ‘De regen valt’ en de laatste coupletjes van ‘Schemerliedje’. ‘De regen valt’ kon van Scheltema zijn:

‘De regen valt, de lucht is grijs
't Straatorgel speelt een oude wijs
De regen valt.

Mijn hart is vol melancholie
Is 't door die droeve melodie?
Mijn hart is vol...

Waarom, waarom, weêr 't oud verdriet
Gewekt wordt, door dat kleine lied
Waarom?... waarom?’

Er zijn ook nog wel een paar andere, tamelijk zuivere verzen; zij vloeien echter in de herinnering dooreen.

In Jules Schürmann schuilt werkelijk een dichter, doch die zich, meen ik, tot nog toe van den waren aard zijner begaafdheid niet voldoende bewust is geworden.

* * *

Of Jan Greshoff en Herman Poort eens dichters zullen mogen heeten? Het zit hem werkelijk niet in de quantiteit, als ik weifel. Door prachtig-zwaar papier en Kloos' voorrede een heel boekdeel lijkend, bevat ook Schürmann's ‘Uit de Stilte’ slechts 42 bladzijden met verzen; doch tien dezer bladzijden zouden voldoende zijn geweest, om ons aan het bestaan van zijn eenvoudig dichterschap

te doen gelooven. En Herman Poort geeft toch nog altijd een twintigtal zijdjes (zij het dan wel een minimum!), terwijl Jan Greshoff's bundeltje er een kleine vijftig bergt.

Toch kan men onmogelijk méér zeggen, dan dat zij beiden wel dichterlijke naturen schijnen te zijn; en dit van den goeden Herman Poort nog met de meeste kans, zich niet te vergissen.

Aan den verlaten Vijver van Jan Greshoff ziet het er allerminst verlaten uit; het wemelt er van opdrachten aan schilders en motto's boven en zelfs ònder de verzen, citaten uit Fransche en Duitsche dichters: een aangename, lichte en gedistingeerde drukte, die spreekt voor de artistieke *as*piratie van den jeugdigen gastheer, maar ook van de soort zijner, *in*spiratie; - welke blijkbaar vooralsnog niet de scheppings-eenzaamheid van den dichter is.

En veel te zeggen heeft hij ons dan ook niet. Tenzij, ja, dit eene, dat hij iets vóelt, dat hij in dichters en schilders wel dàt voelt, wat hen beweegt... Wie zal dus voorspellen, of niet te eeniger tijd dit vage dringen in hem, uitbotten en tot bloei komen kan?

Thands is menig gedichtje nog even pretentieus als onbeduidend; doch een bepaald prul, als ‘Zangenlooze Lente’, is toch een zeldzaamheid. En zien zijn beelden er nog al eens gezocht en verwrongen uit, de verzen als zoodanig, schoon weinig eigen en vaak aan die van P.N. van Eyck herinnerend, klinken gewoonlijk niet onzuiver. Beginneling-onbeholpenheden blijven er schaarsch. En technisch zijn ‘Herfstschemering’ en ‘Dichters Monument’ zelfs opmerkelijk: een voller overnemen van den eindregel der vorige strophe als beginregel der volgende, brengt daarin een mooie stijging.

In ‘Stervende schemering’ wordt even een echte toon-van-weemoed gehoord; in ‘De Zieltoging’ vindt men het fraaie beeld van den voor zijne deur gestorven Avond; ‘Gesprek in de Schemering’ is een dialoog, minder precieus maar ook minder rijp dan die van Van Eyck; hij eindigt al bizonder zwak, doch hij is warmer en minder... vervelend.

Zeer oorspronkelijk echter klinkt dat alles toch niet, en daarom lijken mij díe twee verzen het meest belofte-vol, waaruit iets echt menschelijks ons tegen komt: het fijn-lieve ‘De Aalmoes’ en ‘Verdoolden’.

‘O, Mutter nimm' dies Lied...’
Richard Dehmel.

‘Mijne oogen zullen tot uwe oogen gaan;
Dit is een vreemd en bang-ontroerend treffen:
Gij zult mijn angstig droef-zijn niet beseffen,
Gij zult mijn zachte woorden niet verstaan.

Ik weet gij zult mij teeders niet en vragen
En slechts een traan zien in mijn schreiend oog:
Gij kent de ontroering niet die mij bewoog,
Noch ooit de blijde treurnis mijner dagen.

Wij zullen wondrend[1)] voor elkander staan,
En niet de woorden onzer liefde zeggen:
Ik zal mijn hand in uwe handen leggen,
Mijn oogen zullen tot uwe oogen gaan...

Twee zielen die elkander nooit verstonden,
En onbegrepen langs elkander gaan...
En tóch die vréémde liefde... Alleen een traan
Omdat wij, Moeder, nooit de woorden vonden’.

Men zou dit een weeke paraphrase kunnen noemen van den meest menschelijken dialoog van Karel van de Woestijne; maar dat zou toch niet billijk zijn; want is dit gedicht dan zwakker van sentiment, dat zwakkere sentiment heeft hier zijn eigen uitdrukking gevonden.

Herman Poort's vriend, David Molenaar, had zeker gelijk toen hij zeide dat ‘men moest breken met de gewoonte om bij publicatie het weinige goede, dat men schreef, met minder werk aan te vullen tot een “bundel”’.

Men zou ook kunnen wachten tot het ‘weinige goede’, na verloop van tien of twintig jaar, tot een nog wat beter getoetsten en geheel schoonen bundel was gegroeid.... Het doet niet al te welig aan, zoo'n vlim-dun brochuretje met nog een groot aantal gansch witte pagina's en zestien gedichtjes, wel-geteld.

Maar de beoordeelaar heeft dan toch het enorme voordeel, met

1) Anglicisme, dat meer en meer veld wint.

geen vruchteloos werk van vele uren zijn leven te moeten vergallen.

En aan dit onaanzienlijk boekje heeft hij enkel plezier, want naast wat uitingen van roerende jonkheid vindt hij onmiddellijk een paar mooie plekjes.

> ‘Sinds uw zoet bij-zijn met den tijd verglee
> Ga ik mijn pad alleen èn vreugdewarm,
> Want wat mij overbleef draag 'k met mij mee:
> Mijn Liefde, als een versch kind op mijn arm’.

Is dit niet zuiver-mooi gezegd? Na de lieve herinnering van het volgend gedichtje, ziet men nog deze heel echte regels staan:

> ‘O, kind, als zóó naar jou mijn denken gaat,
> *Dan komt iets in mij tot een blanken staat*.’

En zeer zuiver ook is de gelaten eerste strophe van ‘Zomeravond op de lighal’.

> ‘*De avond bracht voor ons het zuiver lijden*,
> Want wij, die door den dag ons zelf bedrogen
> Met vreugd te huichelen in mond en oogen,
> Wij moesten t'avond wel ons leed belijden.’

Of men echter uit tien *regels* een dichter voorspellen mag?

* * *

Vaster nog dan bij een klein talent als Herman Poort, dringt zich het voorrecht, in deze eeuw der beknoptheid te leven, aan ons op bij iemand van geen of zoo goed als geen aanleg, gelijk de zonderlinge hermaphrodite A. Cardinaal-Ledeboer.

Denk u deze verschijning in de achttiende eeuw; dan zou zij drie treurspelen, een didactisch heldendicht in zeven zangen, en vijf deelen mengelpoëzie hebben opgedischt, waaruit niet onwaarschijnlijk - want ‘oefening kweekt kunst’ - wel een redelijke scène, een zwierige muze-aanroep, en nog bovendien een achttal van die verraderlijke ‘mooie regels’ zouden zijn op te diepen geweest....

Goddank, wij kunnen thands in een verloren achtermiddag er ons van overtuigen, dat er niets van dat alles te koop is.

Iets boeiends niettemin in deze papieren ‘Veldbloemen’, is de reeds vermelde hermaphrodisische aard van wie ze vervaardigde.

‘Ik zou 't zoo gaarne zeggen
Waarom ik van je houd,
Waarom ik neêr wou leggen
Wel honderd stukjes goud,
Om ééns te mogen strijken
Je lieve, blonde haar,
Je ééns te mogen kijken
Diep in je oogen maar!’

Het verschijnsel wou - zoo plastisch mogelijk inderdaad! - wel honderd Willempjes ‘neerleggen’, om 't liefje ééns te mogen aaien... Ongetwijfeld is het een man, blijkbaar zelfs een gefortuneerd man, ofschoon misschien geen zakenman! Twijfelt gij? Het versje eindigt:

‘Blond meisje, wees mijn eigen,
En maak mijn harte stil!’

Maar een paar bladzijden verder lezen we:

‘Zoodra mij *zijn mond* heeft gekust.’

Wat deksel, 't moet een juffrouw wezen! Ja, zelfs een Mevrouw; op blz. 43 zegt haar zoon, die, zoo gaat dat in de mythologie, half mensch, half vogel is - immers, zij liet hem ‘ongestoord de wassende wieken reppen’ -:

‘O moeder, in schijn zijt ge klein geweest,
Maar daardoor juist groot gebleven!’

Dit moet weer zinspelen op het duister geheim, want na vier bladzijden is 't weer de heer A. Cardinaal-Ledeboer, die zingt:

‘Mijn bruidje...’ enz.

Mysterie!

Intusschen is A. Cardinaal-Ledeboer ongetwijfeld een nobel iemand, vol alleraardigste bedenksels: zoo lezen wij van ‘grasbloempjes’, die ‘'t open hartje op de tong’ hadden, en een telegram noemt hij een ‘electrische tijding’.

Dan, bij de tallooze malle, zijn er wel een paar verzinseltjes, die heusch niet on-lief zijn, gelijk de slotregels van het vreeselijke ‘Arme moeder’:

‘O wreed is wel vaak het Leven
En teeder de wreede Dood’.

Maar laat ik u nu even, heer of mevrouw Cardinaal-Ledeboer, mogen aantoonen, dat al deze brave en welgemeende gedachten niets met de letterkunde van doen hebben.

Zieleleven.
‘Geen stiller, reiner lichtje
Dan 't lichtje in uw oog,
Beschermd in 't fijn gezichtje
Door ranken wenkbrauwboog.
Het trilt en flikkert even’....

Hoe oud is dit meisje, lezer? Een jaar of zestien, niet waar? Dat ‘fijn gezichtje’ met dien ‘ranken wenkbrauwboog’ boven de stil-lichtende oogen, die soms even ‘flikkeren’ (het is haast te sterk gezeid voor zoo'n Toorop-kopje) - is heusch wel lief... Mis!

‘Het trilt en flikkert even,
Wanneer men 't wiegje naakt.’ (!)

't Is een zuigeling... Ziet ge nu wel, dat al uw lieve bedoelingen geen duit waard zijn? Dat ze niemand iets kunnen zeggen?

Kunst, lieve meneer Ledeboer, is niet maar wat zoetelijk spelen met woorden, maar die komen er werkelijk precies op aan! Uw zuigeling hád wel een ‘stil’ en een ‘rein’ lichtje in zijn oog, hij hád wel een ‘fijn’ gezichtje, en dat lijntje wás misschien wel ‘rank’, maar deze woorden waren niet de voor een zuigeling *karakteristieke*, die ons hem in al zijn liefheid hadden moeten doen zíen, en die eerder geluid zouden hebben ‘nieuw’ (want ‘rein’ zijn zuigelingsoogen eigenlijk... nog niet; in ‘reine oogen’ ligt reeds ‘uitdrukking’), ‘rond’ of ‘zacht’ in plaats van ‘fijn’, en ‘teêr’ in plaats van ‘rank’; want ‘wenkbrauwboog’ klinkt reeds wat forsch.

Dat ‘trillen’ en ‘flikkeren’ echter, geachte mevrouw Cardinaal, dat is, vierkant gezegd, een leugen.

Maar - om mijn ziel te redden voor den Kloos der XXIIe eeuw: er zijn toch wel enkele ‘mooie regels’, bijv. op blz. 58 en 71. Hij mag ze zelf zoeken.

* * *

Na dit rijtje nieuwelingen, waaronder één werkelijke aanwinst, -

twee kleine boekjes van twee bekenden, geen groote poëeten, maar dichters toch, die elk hun eigen plekje in onze dichtkunst zich verwierven: Reddingius en Volker.

Zij schijnen op 't eerste gezicht elkaars tegengestelden: het vers van den één haast enkel geluid; de ander er telkens met nadruk op wijzend, dat hij niets méér vreest dan ‘tot geluid te worden’, en dat hij, naast het gevoel, aan het verstand recht van meespreken wenscht te geven in zijne poëzie.

De een lijkt der Nieuwe-Gids-theorieën allerverste consequentie, de ander haar lakonieke loochenaar. En wat schrijven zij als ze op hun best zijn? De een 'n zacht en droomerig liedje; en de ander een fijn en droomerig liedje.

En dat echte liedje, de tachtigers schreven het al te weinig. Aanhanger zoowel als bestrijder behooren tot het nieuwe tijdperk. Beide om hetzelfde en in gelijke mate. Blijft de een wat al te vaag, de ander is soms toch werkelijk te nuchter; maar naast dat vergankelijke van tachtiger- of veertiger-discipel, hebben zij allebei hun bevrijden klank van eenvoudig-natuurlijk gezang.

In Reddingius' eersten bundel ‘Beeld en Spel’, die vooral den aanvankelijken leerling verried van Perk en Kloos, vond men van zijne eigenschappen nog slechts den negatieven kant: die nieuwrhetorische sonnetten *klonken* niet onzuiver, maar dat was ook al wat men er van zeggen kon; er zat niet heel veel achter... Toch mocht men reeds op een enkel aardig liedje wijzen.

In ‘Johanneskind’ vierde dat liedje hoogtij, klaar en glad als vogelgefluit; ja het groeide soms wel tot een Lied als dat mooie lied van den pijpenden jongen of als dat andere, even zuivergepepene, van den leeuwrik.

Enkel muziek, muziek om de muziek, zijn die verzen, als de verzen van Bastiaanse, en even schoon. Oók eigen toch. Want klinken Bastiaanse's verzen als het zíngen van een heldere menschenstem, die van Reddingius hebben bizonderlijk het puur en sierlijkverglijdend geluid van een luchtig-bespeelde fluit, nòg ijler muziek en muziek alleen.

Reddingius is wel wat koel, hoor ik zeggen, Reddingius is wel wat zoet... Maar is het niet dwaas, het koele en zoet-vloeiende fluitgeluid te verwijten, dat het koel klinkt en zoet en wat sentimenteel?

Deze ‘Vergeten Liedjes’[1)] zijn lang niet zoo mooi als ‘Johanneskind’. Liederen als de bovengenoemde zoekt men er tevergeefs.

Maar het bundeltje brengt een sprekend bewijs, hoe los dit liedje reeds is van de tachtiger-kunst. Hoorde men vroeger ook wel Gezelle in zijn verzen - nu weer sterk in het ‘Horenliedje’ - thands hoort men eveneens... Bilderdijk:

‘*Wie viert met juichend fluitgeluid*
het edel-lichte leven....

Wie speelt er blij de veldschalmij...’ enz.

of hierin:

‘Aanraak de snaar en tokkel-tik
een wijs die vast van maat
maar gaat
en wendend weer zijn weg wel weet
waardoor ge een enkel oogenblik
ál één met ál, àl leed
vergeet
en meedanst, mee
en leeft tevree
en zweeft waar vrij van 's levens pijn
gij eenmaal zult verheven zijn.’

Waar lieflijk klankspel hem meest behaagt, waarom ook zóu dan niet de meesterlijke fluitspeler Bilderdijk hem behagen?

Het bundeltje bevat nog een reeks sonnetten; zij herinneren in zooverre aan die van ‘Beeld en Spel’, dat zij vol Kloosreminiscenzen zijn en vlekkeloos klinken. Maar zij zijn eenvoudiger en gevoelder, al wonden zij dan niet diep.

Speel ons de volgende maal maar weer wat op uw rietje voor!

* * *

Volker is tòch wat nuchter, zei ik.

1) No. 1 der serie ‘Haagsche Boekjes.’ Wat lijkt mij dat fondant-wee, te worden uitgegeven als een ‘Haagsch Boekje’.

Een sneeuwliedje brengt bijv. deze mooie coupletjes:

‘Der vlokken gewemel
De donzige vlucht
Is blank op de huizen
En grauwt op de lucht.

Eerst heeft het de donkere
Schepen bedacht
En helder op 't water
Te voorschijn gebracht.’

Dit is voortreffelijk, van scherpe juistheid. Fijn en vast was de hand, die daar zoo in luttel woorden dat rake etsje neerzette. Wat steekt het verheugend-pittig af op de vage tafereeltjes, die Reddingius somtijds te doezelen waagt. Het is verstandelijk, zeker; d.w.z. het is van iemand die goed uit zijn oogen kijkt en zich van het geziene helder rekenschap geeft; maar díe verstandelijkheid mag ook heeten het klare bewustzijn des van-zichzelf-zekeren kunstenaars!

Toch, het schijnt dat hier zijn geestes-staat reeds op het uiterste randje verkeerde, waar plots de verstandelijkheid ophoudt tevens, en ten hoogste, artistiek te zijn.

‘Toen werden de daken
Met glanzenden band
Van boven, beneden
Omlijnd en omrand.’

Dat is al geen *visie* meer, maar los-opgemerkte uiterlijkheid. En wat volgt, is lief bedenksel:

‘Het sierde de takken
Met flarden van zij,
Dat blanker het bloeit dan
De kers in den Mei.’

Valsch bedenksel bovendien, want nòch zijde noch ìets ook maar van bloesem-bloei wordt in een besneeuwden boom gezien. En het dán-volgend coupletje is geheel onwaar en dood-gedacht, in z'n echt midden-negentiend' eeuwsche, aanminnig-grappende dufheid:

‘Het heeft ons de straten
Met wade bedekt
Of 't keurigste laken
Er uit waar gestrekt.’

Ziedaar, vlak-naast haar artistieke werkdadigheid, het niet gering te achten gevaar van Volkers verstandelijkheid aangetoond.

Het is ongetwijfeld door dat telkens en telkens falikant mis-gaan in zijne plastiek, dat ik indertijd dit talent, toen het voor 't eerst zich toonde, wellicht wat te laag heb aangeslagen[1)].

Wel roemde ik naast de geestige gedachte-poëzie, hier en daar uit het zeurig gemoraliseer en ander minder frisch gerijm opduikend, de fijne Pierrot-verzen, die daar nog tusschendoor dwaalden; maar die Pierrot-verzen, veel meer dan zijn beste natuurschetsjes, hadden een heuscher verwelkoming verdiend.

't Publiek voelt soms beschamend fijn; ziehier van dien eersten bundel de tweede druk! Maar, dat diene weer tot mijne verontschuldiging, tot op de helft is hij bekort; nog niet genoeg, zou ik zeggen; het onbegrijpelijk versje waarmee de bundel opent en dat ik vroeger reeds ontleedde, had zoo goed kunnen worden gemist als het akelig hekeldicht op het ‘Pessimisme’.

Ik blader in dat nu zooveel smakelijker boekje. Goed is bijv. dat regenlied van blz. 5. Veel goeds ook in dat schetsje van blz. 7:

‘Muisstil daalt de nacht op aarde....’

‘Muisstil’, dat is mij toch wat te gemoedelijk, denk ik; maar dan: ‘wat is die gemoedelijkheid echt Hollandsch!’ De doorslag-Hollander is niet ongevoelig voor natuur en kunst, mits het wat huiselijk blijft. Hij wil er zijn kopje thee niet voor missen... ‘MUISSTIL daalt de nacht’: accoord, dat is precies wat hij verlangt; en dat verklaart misschien evenveel dit geheel onverwacht succes, als het frissche en pittige dat, op zijne gansch eigene wijze, Volker aan de in zwang zijnde poëzie wist tegenover te stellen.

Niettemin is wel zeer on-Hollandsch, wat van zijne kunst ongetwijfeld de blijvende waarde en bekoring zal uitmaken: de fijne, licht-spottende, doordringende weemoed der Pierrot-verzen, die hij,

1) ‘De Gids’ van Oct. 1905, blz. 163 e.v.

met hun volgelingen uit het tweede bundeltje, in één mooi boek bijeenbrengen moest -:

‘Pierrot staat onder 't venster en
Zingt zoet zijn liedekijn,
Niet ganschelijk waar, *niet ganschelijk waan*
Van eeuw'ge minne en pijn.

Hij zág bewegen en zijn hart
Zwelt op gelijk zijn lied,
Zijn oogen staren en zijn hand
Verlaat de snaren niet.

Hij voelt hoe 't in hem stormt en laait
Wat dwepend hem bedwingt,
En koel lijkt hem het vurigst lied
Bij 't lied dat in hem zingt.

Zijn liefste staat aan 't venster en
Zij hoort zijn woorden an,
Omdat zoolang Pierrot daar zingt
Zij toch niet slapen kan.’

Wie met Heine dweept, zal zeker ook van Volker houden. En deze zijn eerste bundel, tot de helft nu teruggebracht, blijkt voorloopig tevens zijn beste.

CAREL SCHARTEN.

(*Slot in de volgende aflevering*.)

Aanteekeningen en opmerkingen.

Chantecler.

- ‘Il n'y a plus d'enfants’: een oord als Konstantinopel kan tegenwoordig als geestelijk-volwassen doen; van daar is de eerste alarmkreet gekomen tegen *Chantecler*. Het stuk, dat Parijs had aanvaard en bewonderd, viel te Konstantinopel! Ik zou een oud-Hollandsche zegswijs tot een ‘liever Turksch dan Fransch’ veranderen, als ik niet beter nog den eveneens tot banaliteit geworden regel van ‘honneur’ en ‘indignité’ toepaste. De s t r i j d van *Chantecler* is er een met en tegen de R e c l a m e . Hachelijker dan de heftigste bestrijders van den dichter het stuk vinden, lijkt mij de rol, die de Reclame, met medeweten van Rostand, bij het onder de menschen brengen van dezen arbeid vervult. Zij is als de Amerikaansche trusts. Richard Strauss heeft zij ook te pakken - tot nu schijnt zij dezen geen kwaad te doen. Doch bij den dichter van *La Princesse lointaine* tast zij meer dan den goeden naam aan.

In *Chantecler* zijn fragmenten, welke iedere bloemlezing voor scholen van zestienjarigen belangrijk opfleuren zullen. Het vernuft, de tallooze geestige zetten, de verrassende toespelingen en van-den-hak-op-den-tak-springerijen zullen - hoewel het onaangenaam is, Montmartre-taal, Montmartre-argot en -blague hier door een académicien ontzenuwd, immers ontruwd te zien voor salongebruik - aan de lezing van het geheele werk nog na een halve eeuw de waarde schenken van zonnestralen in een vacantie-metregen.

Doch het aanhooren van deze ‘poëzie’ heeft mijn avond bedorven. Er was op het laatst alleen nog belangstelling voor de

vraag, of de heesche haan, wiens cocorico geen enkele maal het frissche, het overmoedige, het veroverende van hanegekraai had weten na te bootsen, minder heesch geweest zou zijn, indien hij niet, binnen tien uren tijds, tweemaal deze eindelooze rol had moeten... afdraaien. *Chantecler* voor export, zooals er moderne Japansche kunst voor export is!

En om dit heesch geluid te hooren, hebben Hagenaars kruiers gehuurd, die van drie uur 's nachts af vóór het gebouw hebben gestaan: zóó druk was de drang naar een plaatsje! - Niets dan de zucht om ‘er bij te zijn’? - Ik weet het. Maar zulk een avond kost meer nog dan geld. Daar ìs wat aandacht-voor-kunst mee gemoeid. De indruk héét invloed op heel wat smaak. Op de rekening van Rostand staat, dat er nu Chantecler-hoeden zijn: - dat niet de belangstelling in een kunstwerk heeft doorgedeesemd tot in de mode; maar dat deze heeft gebruik gemaakt van wat er in dit tweeslachtige, op het uiterlijk effect ontworpen en uitgevoerde werk, aan kleedingsgrillen ten toon gesteld wordt.

Mijn voortreffelijke kameraad Brusse heeft pas in de *N. Rott. Ct.* gepleit voor het gebruik van Hollandsche steenkolen. Zijn handig pleidooi in interviews-vorm heeft Hollandsche harten warm gemaakt. Weg met wat ‘made in Germany’ is!... Volgaarne zal ook ik mijn kacheltje den volgenden winter stoken met louter Limburgsche kolen. Maar als wij nu toch allen een klein weinig minder gastvrij voor wat van buiten komt, mochten worden - waarom dan ook niet voor buitenlandsche kunst? Hoe deerlijk weinig aandacht is er geschonken aan den zwaan van Heijermans' *Uitkomst*, vergeleken bij het geloop naar de hanen en kippen van Edmond Rostand.

J.D.M.

Buitenlandsch overzicht.

Prof. Lamprecht te Leiden.
22 April.

Wie het geluk had in Leidens oude zale prof. Lamprecht over de jongste verschijnselen in de binnenlandsche ontwikkeling van Duitschland te hooren, heeft in het begin en aan het slot zijner geestige en levendige voordracht den lof van den Rijkskanselier, Bethmann-Hollweg, kunnen vernemen, die door den beroemden geleerde de hoop van het nieuw-Duitsche idealisme genoemd werd; iemand, torenhoog verheven boven de doctrinaire, on-Duitsche, in een vroeger tijdperk uit Frankrijk ingevoerde idealen van constitutioneele monarchie en parlementarisme, waar de liberalen, zoo pedant en naief als ooit, zich nog heden aan vergapen. Bethmann's houding in de zaak der kiesrechthervorming wordt door den Leipziger hoogleeraar aldus verklaard: de kanselier denkt, lieve vrienden, hebt gij lust om zoo onwezenlijke dingen als direct of indirect, geheim of openbaar, wat met elkander te stoeien, ga uw gang; de regeering weet dat dáár de toekomst van Duitschland niet aan hangt. Die hangt aan het idealisme der regeering, en der getrouwe helpers, die zij weet uit te kiezen, om met en onder haar den opbouw der Duitsche kultuur te leiden. Zij is persoonlijkheid, zoekt persoonlijkheid, werkt door persoonlijkheid. De personen zóó te maken dat zij zich hunner menschen- en Duitscheneer waardig gedragen, dàt is het Duitsche ideaal; de volmaaktheid in de wetten te zoeken en niet in de menschen, de dwaling van eenige achterblijvers, die zich de partij van den vooruitgang noemen, maar feitelijk met hunne denkbeelden in het verleden leven. Herder, Goethe, Kant blijven en worden nog altijd meer Duitschlands goden; Lessing en het rationalisme hebben afgedaan.

Dit alles klinkt verheven, stout, en edel. De Duitsche geest het zout der wereld, ‘am deutschen Wesen, die Welt genesen’, Germanenkultus, Bayreuth, Houston Stuart Chamberlain enzoovoorts. Het is een heel oude voois.

Natuurlijk, dat een zoodanige beschouwing met voorliefde bij den ‘Sturm und Drang’ verwijlt, met zijn ruige genialiteit en heerlijke vergezichten. De Fransche Revolutie heeft geen andere verdienste, dan de begonnen liquidatie van de erfenis der middeleeuwen wat te hebben verhaast. Maar hoe weinig haar principe, als levensbeginsel zelf aanvaard, in Duitschland vermocht, heeft 1848 bewezen. Bismarck was noodig om recht te zetten wat de liberale professoren hadden bedorven. Hun nakroost spartelt nog wat in de braadpan; het eenig leven, dat het over heeft.

Over één allesbeheerschend feit liep de hoogleeraar heen. Bismarck heeft zich, zegt hij terecht, aan een ideale ‘constitutie’ zeer weinig laten gelegen liggen. De snit van den nieuwen Duitschen staatsmantel is heelemaal niet elegant, maar als men hem toeknoopt, beschut hij heerlijk tegen de kou.

De mantel beschutte Bismarck, dat is waar; hij had dien gesneden op de maat van zijn eigen lijf. Zoolang hij zeker bleef van den koning van Pruisen, kon hij, door Pruisen, het Rijk regeeren. Toch niet zonder bondgenoot. En die bondgenoot was geen ander dan de democratie. Welk een beweren, dat de invoering van het algemeen stemrecht voor den Rijksdag een soort vergissing van den grooten man zou zijn geweest, die hij even goed niet had kunnen begaan! Zij was integendeel noodzakelijk om een tegenwicht te vormen tegen de krachten zelve die Pruisen groot hadden gemaakt, maar Pruisen in de eerste plaats Pruisen wilden laten blijven. Tegen den particulieren wil van Pruisen zou een Beiersch, een Saksisch, een Oldenburgsch, een Weimarsch particularisme, noch de som van deze alle, ooit bestand zijn; de stemverdeeling in den Bondsraad had er voor gezorgd. Alleen eene vertegenwoordiging der Duitsche massa als zoodanig kon imponeeren.

Bismarck heeft een basculepolitiek gedreven, en de genialiteit waarmede hij het deed, mag niet doen voorbijzien dat zij een behendigheidsspel was en met onverzoenljke tegenstellingen goochelde.

Thans botsen die tegen elkander aan.

Het zou niet gewichtig zijn wat er op het oogenblik in Pruisen

voorvalt? Mooie dingen! Het massaprinciep, eenmaal toegelaten in het Rijk, vraagt om zijn eigen consequentie met betrekking tot Pruisen. Het ontzag voor de Prnisische traditiën is afgenomen, en men verzoekt te mogen weten door welke in de hedendaagsche samenleving nog voelbare verdiensten de privilegiën der groot-grondbezitters worden gerechtvaardigd. Moet die klasse Lamprecht's Goethebeschaving vertegenwoordigen? Men reize over de Elbe en worde wijs.

De klasse, op het onaangenaamst verrast door 's konings belofte van hervorming, moet iets doen om de fictie op te houden dat elk koningswoord absoluut gezag voor haar heeft. Maar zij wil zoo weinig doen als eenigszins kan. De begeerte naar hervorming wordt daardoor niet gestild, maar geprikkeld. Dit zijn realiteiten die de ‘idealist’ Bethmann-Hollweg allerminst den indruk maakte uit een olympische hoogte te beglimlachen, maar uit een diepe laagte hulpeloos aan te staren. Het vervolg zal leeren of de buitenwereld, die in dit oordeel tamelijk eenstemmig was, zich in dit opzicht zoozeer bedriegt als prof. Lamprecht verzekerde.

De besluiten der commissie uit het Heerenhuis, en de geheele nieuwe wet daarenboven, kunnen door het huis worden verworpen; dan blijft het koningswoord oningelost. Zij kunnen (wat waarschijnlijker is) worden aangenomen; dan komt de zaak in het Huis van Afgevaardigden terug, zonder veel kans dat de vrij-conservatieven en de nationaal-liberalen deel willen uitmaken van de meerderheid die voor *deze* hervorming verantwoordelijk wil heeten. In beide gevallen blijft de agitatie voortduren. Komt er niets tot stand, dan blijft zij gevoed door de herinnering aan een niet vervulde belofte; komt deze wet tot stand, dan is tegen den tijdstroom niets gesteld dan wat kieswetgeknutsel. Het ‘nieuw-Duitsche idealisme’, dat zich tegen de belaging van onverstand en dorperheid der massa te weer zal houden, kiest zich al een zeer slecht gemalieden kolder uit.

Zoekt prof. Lamprecht het idealisme niet aan de verkeerde zijde? Zijn het alles donkere afgrondsmachten die naar boven stijgen? Natuurlijk ook die. Maar niet alleen, en niet eens voornamelijk. Dat de adel van den Duitschen geest ook in de toekomst licht meer zich in dicht en daad, dan in volmaaktheid van wetstekst zal uiten, moge grif worden toegegeven; - zelfs moge het een groot geluk voor de wereld worden geacht, dat wie zooveel aan Romaansch vormgenie te ontleenen heeft, in den overgenomen vorm zooveel

eigen inhoud weet te gieten; - doet dit alles aan de zaak in quaestie veel af? Die zaak is, dat in de kieswetgeving van het koninkrijk Pruisen een enorme achterstand is in te halen, een achterstand, dien een thans grootendeels in moderne economische verhoudingen levend volk (wat dat zeggen wil, weet niemand ons beter duidelijk te maken dan prof. Lamprecht) onmogelijk langer aanzien kan, zonder daarmee tevens zijn onmondigheid toe te geven, en in de blijvende ondergeschiktheid van nieuwe aan oude economische machten te berusten. Wij mogen het er dan allen over eens zijn, dat het individualistisch kiesrecht geen heiligdom, geen ding voor de eeuwigheid is; dat het correctieven behoeft, en zoo meer; - het blijft tegenover het bestaande kiesrecht een hooger trap van politieke ontwikkeling beduiden, een trap dien het noodzakelijk is te betreden, eer men tot weer hooger klimmen kan. Niemand heeft nog aangetoond, hoe het mogelijk zou zijn dien trap over te slaan; prof. Lamprecht niet, en de Pruisische kiesrechtknutselaars allerminst.

De wegsleepende redenaar stak met ons vreemdelingen een weinig den draak, omdat wij, wanneer er van Pruisen sprake is, zoo spoedig het woord *feodaal* in den mond voeren. Bij ons, zeide hij, hoort men ook veel spreken van ‘feudal’, en dit brengt u blijkbaar van de wijs. Gij moet dat woord niet zoo zwaar opnemen; het beteekent zoo iets als: onhebbelijk. Eenigen verderen zin moet gij er niet in zoeken.

In Lamprecht's eigen *Deutsche Geschichte* weet ik eene plaats, waar het woord wèl een anderen zin heeft. Het is, waar hij het ontstaan der huidige kiesrechtregeling in Pruisen beschrijft (XI, 138). Frederik Willem IV, lezen wij daar, meende in die regeling iets van zijn oude ideaal ‘einer ständischen Verfassung’ belichaamd te zien. ‘Kamen nun aber diese Erfolge seiner staatsrechtlichen Konzeption speziell den monarchischen Gedanken zugute? Es muss ernstlich bezweifelt werden. Was in den Vördergrund gedrängt wurde, *waren vielmehr die feudalen Kräfte;* nicht die monarchische Gewalt wurde gestärkt, sondern der Einfluss der alten sozialen Schichten....’

Wat wij ook meenden.

C.

Bibliographie.

Albrecht Rodenbach en de Blauwvoeterij, met de verzameling zijner voordrachten, artikels, nota's, oorkonden en allerhande onuitgegeven wetenswaardigheden in dicht en ondicht, betreffende kunst, taal en Vlaamschen kamp, door zijn broeder Ferdinand Rodenbach. Deel I, In het Gesticht van Roeselare. Deel II, Leuven. (Amsterdam, S.L. van Looy.)

Er staat voor-in het eerste deel van dit werk een onaangenaam plaatje; een leelijk dorps-pleintje: een paar klein-burgerlijke huizen, stukje gevel van een nieuw 'lokaal'-of-zoo-iets, een blinde muur met een niet-te-noemen afgeschutheidje daartegen, een lantarenpaal... Midden op het geheel leege pleintje Lagae's Rodenbachstandbeeld, dat wij uit Dr. v. Puyvelde's uitgave der Gedichten als een kloek en nobel werk kenden; doch hier is het een flauwe, poetig-mooi bijgeretoucheerde pop. En dat kon ook niet anders, want middelpunt van de foto is een treffende groep aan den voet van het standbeeld: een oud meneertje met een wit dasje voor, en naast hem een zjeuige meneer-in-rok, die de hand van het oud meneertje in de zijne houdt en z'n andere hand op oudmeneertje's schouder legt, hem zoo als 't ware voorstellend aan den beschouwer. De beschouwer wordt uitgenoodigd te ontroeren: het meneertje is Rodenbach's Vader, en de gerokte en keuriggekapte impressario, wiens nette bruiloft-gestalte scherp aflijnt op en wordt omgloried door het blinkend-witte voetstuk, dat is de er-alles-van-wetende broeder Ferdinand.

Wij hebben tegenover dien broeder Ferdinand de meest gemengde gevoelens. Wij zijn hem dankbaar, dat hij ons hier zulk een groote menigte gegevens verstrekt, maar wij kunnen het niet in hem uitstaan, dat hij die met alle geweld zelf heeft willen bewerken. Wat had een Streuvels of een Vermeylen niet een grandioos werk er uit kunnen omhoogrijzen doen! Nu hooren wij als afwisseling tusschen Albrechts prachtige, jonge stem, telkens dit betweterig neusgeluid: Dr. v. Puyvelde vergist zich hierin,

Dr. v. Puyvelde heeft dàt mis. - ‘Maar had hem dan beter ingelicht!’ worden wij kregel ‘hij stelde zich toch met u in verbinding!’ En dit hadden wij dan ook uit de bij de ‘Gedichten’ gevoegde ‘Bibliographie’ al reeds begrepen, dat de heer van Puyvelde tevergeefs poogde, het noodige van de familie los te krijgen.

Intusschen, hier hebben wij dan een rijken schat deels onuitgegeven geschriften van den grooten jongeling, door den heer F. Rodenbach zoo goed en zoo kwaad als het ging met verklarend proza aaneengeregen. Dusdoende is er niet een leesbaar boek ontstaan. Te veel onbelangrijks staat er dooreen ‘in dicht en ondicht’, met een menigte overschoone bladzijden, en, hier en daar nog een beduidend vers, dat men niet kende. Die strompelende voortgang is uiterst vermoeiend en het publiek zal door deze twee zware deelen denkelijk niet veel nader tot den strijdenden dichter worden gebracht; - ook al, doordat er, bij te weinig diepte in de voorstelling, te veel herhalingen in die documenten-zelve voorkomen, en de lezer van dezen gansch anderen tijd dus licht den indruk krijgt van onbelangrijkheid en vaderlandsche monomanie.

Ik hoop dus, dat het publiek dit werk niet koopen zal. - Onderwijl bezitten de Rodenbach-vereerders het volledigst archief, dat ze verlangen kunnen, en worden er nog bovendien door iemand, die er in thuis is, rondgeleid. Wie van hen allen nu maar wil, die schrijve het groote Rodenbach-beeld, dat wij van onzen cicerone niet verwachten mochten.

En zoo ben ik weer aan den dankbaren kant geraakt. Laten we blij zijn, dat hij het ook niet heeft beproefd, dat hij niets heeft verknoeid, en eenvoudig de volledige stof algemeen-verkrijgbaar gesteld! Welk een zeldzaam schoone bladzijden, volzinnen, strophen, vindt men daar telkens; en telkens staat men weer versteld over de ongelooflijke veelzijdigheid en rijpheid reeds, van dezen genialen jong-gestorvene.

En, erkennen wij het, ook de broeder-uitgever vertelt ons énkele dingen, die wij niet gaarne missen zouden, zooals: Rodenbach, aan het klavier, met forsche accoord-grepen den daav'renden vriendenzang begeleidend, en telkens om-kijkend met zijn begeesterd gelaat.

C.S.

Nederlandsche Verskunst, kritische studieën door David Molenaar en Herman Poort. Eerste deel. (Meindert Boogaerdt Jun., Zeist.)

Dit is een sympathiek tweetal; zij geven hun volle liefde aan het schoone Vers, en zij stellen hun ideaal zeer hoog. Dit sluit

bijna in, dat zij niet wenschen mooi te vinden op gezag, en onmeedoogend eerlijk zijn. Zij kijken alles met nieuwe oogen aan en transigeeren niet. Hun werk heeft dus al de bekoorlijkheid der beminnende, ongerepte en durvende jeugd.

Het heeft van die jeugd eveneens de gebreken; wien zij eenmaal heet bewonderen, dien bewonderen zij dan ook door dik en dun; doch den ongelukkige, bij wien zij het onechte betrappen, dien laten zij niet meer los en verliezen, in hun haat, alle onderscheidings-vermogen.

Zoo besteedt David Molenaar niet minder dan *zestig* bladzijden aan het uiteenplukken van Van Eedens 'Ellen', waaraan hij niets dan de Nachtliedjes, één sonnet en nog een hoogst enkele bladzijde of regel heel laat, voorbijziende bijv. den koelfijnen weemoed, die er is, vooral in den toon van het 'Naspel', en het teêre rhythme van 'Het is een wonderlijk verglijden van licht in licht'...

Maar niet alleen verwerpen zij Van Eedens meest bekend gedicht (dat, voor een overwegend deel, slecht *is*); zij gooien ook Hélène Swarth over boord, op grond van haar veelvuldige zelf-rhetoriek, - zonder te bemerken, dat zij ook en vooral góede gedichten schrijft, en dat die zelfs hoe langer hoe mooier en talrijker worden. Ook voor den duisteren gloed van Verwey's later werk zijn zij vooralsnog blind.

Laten wij dit als hun on-vol-wassenheid begrijpen en dus niet ten kwade duiden. Men kan niet alles inééns in zich opnemen; en de windstreken der van overal schijnende schoonheid, waar zij nu nog bot met hun rug naar toe staan, - die zien zij later wel.

Daarentegen roemen zij soms, wat zij niet voldoende kennen; zij spreken bijv. in één adem van Adama van Scheltema en... Carel Scharten, terwijl toch diens reeds negen jaar oude bundel, welken zij op 't oog hebben, heusch, als zijnde bijna uitsluitend ('t zij dan goede of slechte) Nieuwe-Gids-nabloei, eerder tegenover, dan naast Scheltema's kunst behoort te worden gezet.

Intusschen overtuigen zij ons zeer van hun versgevoeligheid en zuivere toets-methode, waar zij zich erop toeleggen, ons de schoonheid van bijv. Boutens' of Van de Woestijne's of Gorter's kunst te doen ervaren, en toonen hun onafhankelijk oordeel bijv. in de scherpe scheiding, die zij maken in Kloos' vroegere en latere productie, in poëzie en in proza.

Zij zijn oorspronkelijk bovendien, waar zij, te recht, ook Perk's dicht-arbeid, in z'n geheel, wat lager stellen dan men gewoon is te doen. Doch aan den anderen kant komt, juist ook in menige oordeelvelling uit déze studie, hunne onrijpheid aan den dag. Jacques Perk, menigeen zal dat ondervonden hebben, is niet een dichter, die u altijd onmiddellijk in verrukking brengt; - wat

echter op 't eerste gezicht, *en met een vooraf op een zeker soort mooi gericht verlangen*, een ‘koudwaterstraal’ schijnen moge, dat kan bij herhaalde en minder eenzijdige lezing zeer waardeerbaar blijken!

Het eenige principieele bezwaar, dat men tegen dit werk inbrengen zal, is: het mist persoonlijke stem. Onmogelijk zijn de opstellen van Molenaar en die van Poort te onderscheiden. - Tenzij dan dat ik met Poort-alleen dit appeltje te schillen heb: op twee verschillende plaatsen, in twee verschillende stukken, op blz. 102 en op blz. 181, zegt deze heer een en ander, dat ik zeker meen te weten, ergens, en nog wel in éénzelfde opstel, bijna woordelijk net zoo gelezen te hebben.

C.S.

Attie Nieboer, *'t Witte Huiske*. (Amsterdam, Scheltens & Giltay).

De titel doet niet veel verwachten, en de bladzijde volgend op de titel-pagina, houdende een ‘verklaring’ van dialect-leesteekens, nog minder... Overbetuwsche novellen, denkt men, maar dan natuurlijk een heel dun aftreksel, met moderne stijlgewoonten vermengd tot een bedenkelijke zelfstandigheid... Welk een vergissing! Want dit ‘Witte Huiske’ is een van de heuglijkste boekjes der laatste paar jaren.

Attie Nieboer brengt niet iets nieuws, maar, onmiddellijk, iets zeer goeds. Iets zeer Hollandsch tevens, sterk, deugdelijk en van een echt Hollandschen humor.

Dit werk heeft noch het glanzende beelden der beste modernen, noch den smakelijken, gecadenseerden verhaalgang der Vlamingen, die dergelijk werk hebben geleverd; het is dat rustige, trouwe vertellen en dat degelijke en aardige schilderen, dat u een niet zoo fijn en bewogen genot misschien, doch een zeldzaam thuis-gevoel geeft.

't Meest gelijkt dit werk nog op dat van Eigenhuis. Maar bezwaarlijk heeft Eigenhuis zulk een krachtige, karaktervolle, en één-zijnde schets geschreven als ‘'t Vrimde Spul’, het zwaareenvoudig en ontroerend verhaal der dorpelijke schaakspelers.

Ook ‘'t Witte Huiske’ zelf is een goed ding; een sprekend bewijs, dat, wilt gij uw mede-menschen overtuigen, bijv. van de onzinnige en wreede wijze, waarop zij soms ‘weldoen’, de natuur als zonde begrijpen en het zuiver-schoone leven bezoedelen, gij hen niet tot tegenspraak moet gaan prikkelen door uw verhaal met insinuatie's te doorspekken, doch slechts de droeve gangen hebt te volgen, die het leven gaat.

Aan dit merkwaardig-rijp begin-werk kan menige romancièremet-portret een lesje nemen.

Onthoud dezen nieuwen naam.

C.S.

Lucy d'Audretsch, *Klompjesdans*. (Meindert Boogaerdt Jun., Zeist).

Zij heeft wel talent, dat bleek al van de zwoele 'Passiebloemen', maar zij heeft toch eigenlijk meer vaardigheid en uiterlijk mooizien dan gemoed. Wat men daarvoor zou houden, is eerder zinnelijkheid. Waar deze, in het vorig boekje, het vrouw-zijn doorwoelde, mocht die nog met het psychische in verband schijnen te staan. Maar nu die dartelt en aait om kindjes allerliefst bewegen, nu toont zij zich in al haar ondiepte. Het is een fladderen om zijn leuke kleertjes en gezegdetjes, een schattig-doen van behaagziek mevrouwtje, niet weinig ijdel op haar buitengoed en den eerbied der boeren; maar met de eerste bladzijde reeds bemerken wij, hoe al die snoezige liefheid nog niet de eenvoudige *liefde* is:

'Zeg moeder, mag pop Mientje óók mee?'...

'Welke is dat... pop Mientje?'...

Een moeder, die de namen van kindjes poppen niet weet! 't Is maar een zoo klein symptoom, dat zonder erg de waarheid zegt! Kinder-psychologie... ver te zoeken. Doch hier en daar luchtige, zwierige, slechts wat hinderlijk-líeve en poëtischgemáákte beschrijving. Het gedwee, wit hondje, Ten, is in die dingen eigenlijk nog het aardigst.

De overige stukjes hebben ook dat goed-geschrevene, rappe en kleurige; en, omdat wij er niet zoo iets groots in missen, toonen zij wat meer. 'Poes Minou' bijv. is wel fijn en grappig. Maar in 'Hekske', het droeve levensverhaal eener oude vrouw, dat aangrijpend had moeten zijn, komt de zelf-ingenomenheid en de *nieuwsgierigheid* van de luisterende dame weer zoo pijnlijk aan den dag, dat het stukje niets doet.

C.S.

Lettres et Documents pour servir à l'histoire de Joachim Murat, publiés par S.A. le Prince Murat, avec une introduction et des notes par Paul Le Brethon. IV (1805-1806). Paris, Plon-Nourrit, 1910.

Dit deel is vooral met militaire correspondentie van Murat gedurende de veldtochten van 1805 en 1806 gevuld. Daartusschenin valt echter zijne regeeringsaanvaarding in het groothertogdom Berg.

Uit de enkele brieven, gewisseld tusschen Caroline en Murat en Caroline en Murat's vertrouweling Agar, welke bewaard en opgenomen zijn, is op te maken dat een groot deel der brieven waarnaar wij het meest benieuwd zouden zijn, die tusschen de leden der familie onderling, na ontvangst werden verbrand. Tot de intieme geschiedenis der Napoleoniden levert de verzameling dan ook betrekkelijk weinig bijdragen. Toch enkele omtrent de ijverzucht tusschen Murat en Louis (eigenlijk tusschen Caroline en Louis) in de dagen waarin het onzeker was, tot welke hooge bestemmingen de verschillende leden der familie zouden worden geroepen. Andere betreffende den toestand van vreezen en beven, waarin de familieleden van het aangezicht van den Geweldige moeten aflezen, hoe op zeker oogenblik zijn humeur staat.

Belangwekkend, ter vergelijking met de bekende, door Rocquain uitgegeven correspondentie tusschen Napoleon en Louis gedurende des laatsten koningschap van Holland, is de lectuur der brieven, tusschen den Keizer en Murat gewisseld over de zaken van het groothertogdom Berg. Murat begrijpt beter dan Louis zijn ware positie: die van een luitenant des Keizers. Hij onderwerpt, in onderscheiding van Louis, ook de maatregelen van binnenlandsch bestuur aan de goedkeuring van Napoleon.

Voor het overige is het merkwaardig waar te nemen, hoe snel bij de tot koning en prins gebombardeerden uit Napoleon's familie het gevoel hunner nieuwe waardigheid aangroeide. Als Eugène in Januari 1806 een Beiersche prinses trouwt, is Murat nog een en al critiek, en durft den Keizer zijn afkeuring te kennen geven in de volgende krasse termen: ‘La France, quand elle vous a élevé sur le trône, a cru trouver en vous un chef populaire, un chef plébéien, décoré d'un titre qui devait le placer au-dessus de tous les souverains de l'Europe; mais elle n'a pas entendu renouveler la monarchie de Louis XIV avec toutes les prétentions des vieilles Cours. Cependant vous vous entourez d'ancienne noblesse, vous en avez rempli les salons des Tuileries, elle s'y croit chez elle plus qu'elle ne vous croit chez vous... Aujourd'hui, vous prétendez vous allier par le mariage d'Eugène à la maison royale de Bavière et vous allez seulement montrer à l'Europe combien vous mettez de prix à ce qui nous manque à tous: l'illustration de la naissance. Vous rendez hommage à des titres de puissance qui ne sont pas les vôtres...’ Weinige maanden later is hij zelf vorst, vol teedere aandacht voor wapen en protocol, en doet de vorst van Hohenzollern-Sigmaringen, ten behoeve van zijn zoon, bij den ‘groothertog van Berg’ aanzoek naar de hand van diens dertienjarig nichtje, ‘fille légitime à Pierre Murat et Louise Dastorg, mariez’. Zoo kent haar het geboorte-register van het nederig

gehucht La Bastide, maar de Hohenzoller schrijft: ‘En demandant à Votre Altesse la main de la Princesse votre nièce pour le Prince mon fils, je me plais à suivre les hautes directions de Sa Majesté Impériale et Royale et à penser que l'approbation de l'histoire consacrera un jour cette union, en confondant deux noms à qui elle doit tant de pages mémorables...’ Behoeft er bij dat de hand toegestaan werd?

Zoodat, in het droge kopieboek van een officier te velde, dat deze uitgave in somma is, de humor toch hier en daar om het hoekje kijkt.

C.

G. Walch, *Nouvelles pages anthologiques*. Tome premier. Paris, H. Le Soudier. Amsterdam, Meulenhoff & Cie. (1910).

‘Quand il n'y en a plus, il y en a encore!’ Na de omstreeks twee en een halfhonderd dichters, welke de heer Walch ons in de drie deelen ‘Anthologie des poètes français contemporains’, van 1866 tot 1906, voorstelde en vaarvan het laatste deel nauwelijks drie jaar geleden verscheen, heeft de ijverige, voortreffelijk gedocumenteerde verzamelaar een nalezing gehouden, met dit gevolg dat hij een eerste vervolg heeft kunnen samenstellen van meer dan zeventig dichters en dichteressen, enkel van hen die tot 1880 hun eerste werk publiceerden. Al zijn wij bereid, ons met den samensteller te verbazen over een zoo rijke en zoo gevariëerde productie, dat het allen ‘esprits d'élite’ zijn, wier verzen wij hier aantreffen, zooals hij in zijn voorrede zegt, wagen wij te betwijfelen. Er komen onder deze verzen-schrijvende Franschen voor, die niet veel te zeggen hadden, of althans niets nieuws, wier zingen weinig meer is dan nàzingen van de ‘esprits d'élite’ onder de Parnassiens, onder de zoogenaamde ‘symbolistes’ en onder de mannen van het ‘vers libre’; zelfs zijn er onder, die min of meer kunstige nabootsingen leveren van Victor Hugo, zooals Frédéric Le Guyader met ‘La Traversée de la Mer Morte’...

Maar allen kennen het handwerk, allen zijn kleinere of grootere virtuozen op dat kostelijk instrument, dat in den loop der tijden tot steeds grootere volmaaktheid gebracht is: het Fransche vers; en dat geeft aan het lezen van vele dezer gedichten vaak een eigenaardige bekoring.

V.H.

Toen de koning stierf.

Het was al zoovele lange jaren, dat de kleine, gekromde man onder in den toren woonde.

Hij had er één vertrekje met een slaapstede in den dikken muur. In een hoog, smal venster waardoor de zon nooit scheen, omdat het tegen het Noorden uitzag, kwam het licht.

Heel enkelen maar wisten dat het mannetje daar leefde; een oude vrouw die huisde in een van de nauwe straatjes rondom het plein, had hem allen dag in aarden schotel een warm maal toegedragen, totdat zij was gestorven. Sindsdien had het mannetje zijn eten zelf bereid in de schaarsche ruimte van het nauwe torenvertrek en de tijd was voorbijgegaan; nochtans bleef hij de klokken luiden.

In de tusschenuren zat hij veeltijds te overdenken hoe het in verleden dagen was geweest, toen hij nog krachtig genoeg zich voelde, om de trappen te beklimmen, tot waar hoog in den toren de vele klokken hingen, die hij zóó kunstig te bespelen verstond, dat beneden in de stad de menschen er oplettend naar bleven luisteren. Deze kunst had hij van zijn vader geleerd. Schooner dan zijn vader zou er nooit een de klokken bespelen, meende hij.

Wanneer hij als kind in de nauwe straatjes door den zomeravond het helder tintelende deunen hoorde aangaan, of wanneer in den zonrijken voorjaarsdag de zuivere metalen zang der bellen als een fontein van vreugde neerklaterde verweg over de stad, dan dacht hij zijn vader als een reus, die naar begeeren grootschheid en lieflijkheid in zware ademingen door de wereld liet bewegen, en alles wat hij zag werd nietig, vergeleken bij die ontzaglijkheid van overstelpend schoone melodieën. Op die oogenblikken had hij voor

zijn vader een diepen eerbied, en waande hij hem grooter en machtiger dan vorsten zijn.

En hoe vreemd was het toch boven in den toren als het spel er ging, het was een gruwelijk, een stootend, hortend geweld, een gedaver van telkens herhaalde, felle zoemingen, waarin geen wijze viel te herkennen, een verwoede kamp van wanstaltige klankgedrochten, die vijandig tierend door elkander stormden, terwijl heel de oude toren van het misbaar leek te schudden of te wankelen. Onderwijl speelde zijn vader rustig door met krachtige bewegingen.

Hij herinnerde zich nog de eerste pogingen die hij had gedaan, hoe moeilijk het ging en hoe een zwaar werk het was met handen en voeten.

Jaar na jaar ging het beter en heel langzaam was hij vaardig geworden en wist hij dat daar buiten het geluid steeg in volkomen zuiverheid, tot vreugde en ontroering der menschen. Maar later speelde hij voor hen niet meer, hij speelde voor zich alleen, al kon hij de klanken niet onderkennen.

Hij was zich nu bewust dat maten en melodieën volmaakt en heerlijk rezen en dat in dit zegepralende metalen geluid der klokken een deel zijns zelfs bevend van schoonheid werd meegedragen, diep de grenzenlooze ruimten in.

Zoo duurde het jaren.

Zijn vader stierf en hij was een ernstig en mijmerend man geworden, die eenzaam leefde in zijn enge thuis. Soms als het spel gedaan was en het oude gevaarte sidderde nog van het rumoer der klokken, ging hij in de galmgaten van den toren zitten droomen, terwijl hij uitzag over de wereld. Zoo had hij de jaarwisselingen gezien, het blijde, lichte, hooge voorjaar, de heete zonnetijden, den zieltogenden, droeven herfst en den donkeren winter.

Den herfst had hij het liefst. Uit de bosschen, ver buiten de stad, waar de heuvels glooiden, rees een goudachtige gloed; zóó scheen de wereld het ruimst en het statigst van ernstige aandacht. In die tijden was het ook alsof hij gemakkelijker speelde, alsof de klokkegeluiden lichter, fijner door de lucht gedragen werden. Een zware rust waarde àlomme en leek als een gewijd gezang te ruischen, zacht te suiselen heel den dag.

Hij had allerlei grootsche en jubelende vreugden gekend, als hij daar diep beneden de heel kleine menschjes langzaam zag bewegen over het kerkplein, waar midden in het vergulde vrouwenbeeld. De bruinroode daken, vele verweerd en groenachtig, donker bemost met zwarte gaten der schoorsteenen er boven in, geleken zoovele golvingen, rij achter rij, tot waar ze naar verten verflauwden, hier en daar boomgroepen en heesters er tusschen gerezen.

Geen prachtiger herinneringen kende hij dan die van vroege lente en midzomeravonden. Het ging als een wijding door zijn wezen, hij voelde hoe de goede genade in hem waarde, om hem in staat te stellen gansch bizondere en vreemd boeiende dingen te verrichten en iets te scheppen, een groot werk van verbeeldingen, dat in de ruischingen der klokken door de oneindigheid heen, eeuwig leven zou.

Hij bemerkte niet dat de jaren voorbijgingen, alleen voelde hij zijn leden gestadig strammer worden en de zware arbeid kostte hem al meerder, meerder inspanning. Ook de nauwe, donkere trappen beklom hij met altijd grooter moeizaamheid en hij begreep wel, dat er een dag komen moest, waarop hij voor 't laatst daar boven in den toren spelen zou.

Het mannetje ging nu gebukt van ouderdom, hij was doof geworden, hij hoorde het niet dat vele klokken versleten raakten en onzuiver van klank waren, en er kwamen dagen, eindelijk weken, dat het speelwerk in den toren ganschelijk verstomd scheen.

Een wonderen zomerdag speelde hij voor het laatst. Hij zou voortaan alleen de groote klokken luiden die de vromen ter kerke roepen en die geboorte en huwelijk en dood verkonden.

Hij speelde dan voor de laatste maal, terwijl al zijn leden beefden, want eindeloos zwaar was de lange, lange tocht den toren in geweest.

Nog eenmaal trilde wonderlijk, o! wonderlijk ontroerend het geluid door den zomermiddag, zoodat de menschen op het plein bijeen bleven staan en verwonderd naar boven keken, het spel duurde zoozeer en al geleken de klokken oud en versleten, nog nimmer waren er uit den toren zulke tooverachtig-schoone melodieën gegaan.

En de kleine, doove man speelde, speelde totdat zijne lede-

maten hem zeer begonnen te doen. Soms wachtte hij hijgend geleund tegen de zware balken, terwijl alles rondom hem scheen te draaien en te wentelen: de honderden draden van het carillon, de bellen, stralingen van de zon, die al lager kwam te staan, de verre verschieten, het rood van de daken.

Maar wederom deunden de klokken, telkens meende hij voor den laatsten keer, want doodelijke vermoeidheid en uitputting begonnen te kwellen en smartelijke aandoening overmande hem.

Eindelijk was het volbracht. Hij wankelde weg van het speeltuig en zette zich afgemat in een der galmgaten, snikkend, zóó dat zijn magere leden schokten. In de diepte op het plein zag hij hoe de menschen die er oplettend hadden gestaan, langzaam uiteengingen en dat zij in de straten zich verstrooiden en verdwenen.

Het plein lag wederom verlaten, en alleen het vergulde vrouwenbeeld stond daar midden in van zon te blinken.

Uren bleef hij nog uitkijken, hij had begrepen, dat de menschen daar beneden om zijn spel gekomen waren, en dit zond hem wat troost in zijn diepe verslagenheid.

Het was een heete dag geweest en hij voelde de warmte den toren zwoel doorwademen, gelijk een koestering, langzaam kwam de slaap hem overmeesteren.

Toen hij ontwaakte ging de zon onder en nog eenmaal bestaarde hij die wijdheid van de wereld, zoo goed als zijn oude oogen dit vermochten. De gansche hemel stond in gloed en deed alles wat op de aarde was tintelen van purper geglans. Vagelijk onderscheidde hij de wemelende daken, de tuinen, het bosch, de violette heuvels, de glinsterende rivier waaruit traag een bleeke nevel steeg, toen daalde hij zuchtend langs de donkere trappen.

En beneden in den toren, in het duistere portaal waar de klokstringen hangen, luidde hij sindsdien de groote klokken alleen.

Hij had het nog wel een keer gewaagd om met veel moeite te klimmen tot den eersten ommegang, want het was een ondraaglijke gedachte, dat hij nimmer meer zou kunnen uitzien over de stad en de wijdheid van de diepe, diepe wereld, maar het had de ontzaglijke inspanning der bestijging niet geloond, want daar boven vermochten zijn zwakke oogen

niet anders dan nevelachtige afteekeningen en vage kleuren te onderscheiden.

En de jaren vergingen.

Het mannetje leefde nu volkomen verlaten en eenzaam in zijn kleine kluis met het hooge, smalle venster. Hij was bijna te oud om te loopen, hij kon alleen op de gezette tijden door een ijzeren poortje naast zijn slaapstede in den toren strompelen, waar de lange, zware koorden der groote klokken naar beneden hingen. Die dikke stringen waren zwart en glimmend van ouderdom, zelfs op de plaatsen waar in pluizige verdikkingen de trekkende handen grepen, ze hingen nooit volmaakt roerloos naar beneden, maar bewogen meestal traag en statiglijk, dat kwam door de luchtstroomingen boven in den toren.

Eén koord, veel dikker dan de andere, hing aan de zwaarste aller klokken. Deze had hij in zijn gansche leven maar twee keeren geluid, eenmaal toen 's-konings oudste zoon en nog eenmaal toen de koningin gestorven was. Die klok was bijkans te zwaar om door één man te worden geluid, maar in de langvervlogen dagen waarvan hier verteld wordt, waren de menschen veel krachtiger dan in onzen tijd.

Het mannetje kon dikwijls naar het dikke koord van de grootste klok kijken, want hij wist dat de oude vorst, bijna zoo oud als hij, ziekelijk was geworden, en onder zijn venster en op de binnenplaats achter den toren, had hij hooren mompelen dat de koning nu wel spoedig sterven zou.

Het werd herfst, de dagen donkerden en het lange, sombere jaargetijde kwam. Het was een harde winter die begon met felle stormen en geduchte regenvlagen, en de laatste maand des jaars, toen de wind naar het Noorden wendde, begon het te sneeuwen en te vriezen. De wind ruimde meer en meer, werd Noord-Oost en bleef van daaruit jachten over het witte land.

Het oude, diep gebogen mannetje in zijn schamele, draadziende kleeren, begon te kuchen; in zijn eenzame woning leed hij bitter van de koude. Hij blies de vonkende houtskolen aan om zijn verkleumde, jichtige handen te verwarmen, maar de ijzige tocht die langs den steenen vloer streek, deed hem ganschelijk verstijven en hij begreep het nu, dat alles welhaast gedaan zou zijn. Alreeds brandde de koorts en een

gesuisel als van vele beiaarden die heel ver weg diep geluid gaven, ruischte door zijn hoofd, maar geen oogwenk rees in hem de gedachte om zijn taak ongedaan te laten; heel zijn leven was als één geworden met dien plicht, hij was één met zijn klokken, met het nooit zwijgende, régelmatig keerende gelui van de groote klokken.

Het gebeurde toen dat dien barren winter de oude vorst sterven moest.

Door heel het land ging de droefmare, dat hij slechts korten tijd nog leven zou. In de stad wist een ieder: de koning zieltoogde alreeds, en er was geen burger die niet met diepe neerslachtigheid, angstig dit allernoodlottigste beidde, want de doodelijk kranke in zijn groot paleis was een goed en wijs vorst geweest.

Buiten het stille, sombere huis, waar de dood van den koning thans elk oogenblik verwacht werd, gierde de booze Noord Oostenwind nu als een hongerig wild dier. Het vroor reeds sedert weken zeer hard, en toen het mannetje in den toren huiverend zich ter ruste wilde begeven, ontwaarde hij, hoe langzaam de fijne, pulverige sneeuw tegen de ruitjes van het smalle venster zich drukte en dat dit weldra geheel bedekt zou zijn.

Over het plein en door de nauwe straten stoof de sneeuw. Die striemde mee met den wind, woest zwierend om den toren, hoopte zich vervaarlijk tegen de kerkmuren, in poortjes en nissen, op de beelden der starende heiligen, tegen de gevels der hoekhuizen, in de nauwe straatjes en bleef daar liggen, heel teer gekarteld en fijntjes gegolfd. Het vrouwenbeeld op het plein was aan een kant wit besneeuwd, maar aan den anderen kant blonk soms het verguldsel in het licht van de maan, als deze een oogwenk tusschen de zware, wild jachtende wolken uitscheen.

Het mannetje dien avond sliep niet. Hij lag maar te turen naar het hooge venster dat reeds lang volkomen toegesneeuwd was. Een klein koperen olielampje stond op de tafel te branden, want hij verwachtte dat er iets gebeuren zou, en zoo lag hij te staren, terwijl zijn tanden kletterden, en hij hoorde niet hoe in het klokkehuis de wind neergromde met ruw gedaver, maar wel voelde hij de stekende pijn in zijn borst die hem den adem benam en deed hoesten.

Omstreeks middernacht kwam de kerkwachter door de ijzeren poort het vertrekje binnen. Hij boog zich over den ouden klokkenist en schreeuwde hem kregelig in de ooren: ‘De Koning is dood! Gij moet de doodsklok luiden!’

Dan, ziende dat de oude met het hoofd knikte en zonder uitstel zich oprichtte, spoedde hij zich van koude sidderend weer ijlings naar 't warme bed terug; weinig tijd later hoorde hij de donkere, diepe tonen van de zware klok.

De oude klokluider dan was met zijn lampje tot in 't portaal gestrompeld, maar daar plofte de storm met zulk valsch geweld in den toren, daar floot en joelde de helle wind en sloeg zoo schielijk wentelend neer, dat het lichtje dadelijk uitwoei, alleen de pit bleef nog even rood nagloeien in het duister. Te zelfder tijd viel het ijzeren poortje dreunend dicht en de slag galmde donderend rond in de diepe gewelven. Maar juist scheen de maan een oogenblik op het besneeuwde, lage dak van een uitbouwsel aan den kerkmuur, en een matte uitkaatsing gloorde door een tralievenster binnen den toren.

Toen tastte het mannetje door dien schemer naar de plaats waar de klokkekoorden hingen, hij liet zijn bevende, verstijfde vingers langs de stringen gaan, totdat hij het zwaarste touw gevonden had, dan ving hij aan de groote klok te luien. Eerst was het alsof het touw niet wilde roeren, hij trok en trok uit al zijn macht, terwijl zijn adem stokte van de stekende pijnen, en benauwdheid hem soms de keel dicht greep; eindelijk voelde hij hoe langzaam aan het koord geheven werd en daalde, krachtiger, meer en meer, en aan de zware trillingen bespeurde hij dat de klok nu gelijkmatig heen en weer bewoog.

Daar buiten hadden de doffe kanonnen de treurmare snel door het gansche land verbreid, en al de klokken in alle torens van de stad, van alle andere steden en alle dorpen deunden en deunden met diepe dreuningen en durende, somber ruischende gonzingen, en óók de zware klok, moeizaam door den oude getrokken, bromde met donkere, statige grommingen.

En het mannetje dat van al dit droeve gerucht niets hooren kon, vond wonderlijk behagen in zijn triesten arbeid, hij voelde vol van uitbundige vreugde de machtige metalen

sidderingen door zijn schamele leden rillen en voor het laatst ging in zijn wezen waren iets van de verrukking die hij kende toen hij boven in den ouden toren de klokken bespeelde. Hem deerde de ijzige tocht niet meer van den boosaardigen, wreeden wind, en zijn lijf waarin de koorts het leven nu snel vernielde, scheen voor laaiende, hooge vuren zich te koesteren.

Een nieuw leven geleek door zijne leden gevaren. Met al zijne zintuigen nam hij waar, als in den tijd toen hij, nog knaap, wel doolde door de nauwe straatjes, en buiten de stad, waar hij altijd van uit de groene weiden en de korenvelden den hoogen toren rijzen zag, of wanneer hij, terwijl alreeds de kerkelijke getijden werden gebeden, de trappen opsloop achter het orgel, om te zien hoe de organist zijn werk zou doen. Hij ontwaarde gouden verschieten in herfstgloed, en glinstering van zon in verre, blauwachtige meren, hij werd den geur gewaar van heilig reukwerk, dat door een rij van koorknapen rondgezwaaid werd voor het van licht fonkelende altaar eener ontzaglijke kathedraal...

Velerlei tafreelen, in eindelooze wisseling trokken hem voorbij en hij h o o r d e , ja! hij hoorde in gelukzalige bevangenis van heel wijd weg opwemelen een wonderlijk gerucht, dat geleidelijk meerderde, het beiaarden van duizenden klokken boven in een geweldigen toren....

En hij wist het, o! hij wist het stellig, zóó kon geen ander spelen, dáár hoog, hóóg in dezen toren, die tot in den lichtenden ochtendhemel reikte, daar kon geen ander dan zijn Vader hem beiden, daar wachtte geen ander dan zijn Heilige Vader...

De groote, zware klok in den toren van de oude stad waar de koning gestorven was, had lang opgehouden te luien.

Dec. 1909.

HENRI VAN BOOVEN.

Klokken.

In de torenkamer, hol en stil,
waar labbrende windjes zweven,
is roezelend schemeravondgeril
de vreemdste muziek aan 't weven:

de klacht van den stervenden zomerdag,
beklemmende fluistergezangen,
of ver gekerm, een schetterlach,
een zucht van heet verlangen.

Midden die huiverige eenzaamheid,
in de holle, hooge kamer,
door bloedende zonne 'Goênacht' gezeid,
de klokken met klepel en hamer.

De kleintjes, de schellen, bol en jent,
in kreukloos-blanke rokjes,
nog schuwe novisjes in stil convent,
neen, pas gedoopte klokjes.

De grooten, plechtstatig, in sombere rij,
aan balk en stang geklonken,
bezadigde paters, met bruine pij,
in boete en bêe verzonken.

* * *

De loome zomertocht bestrijkt
hun weekbesnaarde stemmen;
en dommlend bromt gegons, het lijkt
een somber requiemmen.

De kleintjes bibbren met zoet genok
bedeesde klankversetten,
doch de grooten schudden uit haren rok
de naarste doodscoupletten.

Een maan van vlammend parelmoer
giet licht op balk en stijlen.
Slagschâuwen lengen op den vloer
zich uit tot paarsche wijlen.

* * *

In de torenkamer, hol en stil,
waar labbrende windjes zweven,
heeft roezelend schemeravondgeril
de vreemdste muziek geweven.

Beiaard-concert.

Nu lijkt het reitje een kloostertuin
waar zwarte vijvers rillen,
en oude linden, kruin aan kruin,
zoetrokig ritseltrillen.

In effen lucht hangt koud de maan,
en schaarsche sterren glimmen.
Dofbruin op avondpurper staan
de dak- en gevelschimmen.

Hoog, albeheerschend, rank schoon stomp,
met kant omsluierd, donkert
de zwaar-omschoorde torenromp
waarin een lichtoog flonkert.

Bing, bang!... Twee tonen, vol en rond,
gaan door de fluisterstilte,
warme ademtocht uit klokkenmond
in huivrige avondkilte.

Nog ronkt het uit,... daar steigert zwaar,
door gaten en door spuien,
een felle bortelende baar
van moll'ge bronsgeluien.

En baren stuwen baren meê,
't slacht raatlen, stormen, loeien,
het zwelt tot ééne klankenzee
wier waatren ver vervloeien,

maar 't klotst weer aan, de ruimte door,
en dondert, zwalpend, deinend,
een wilde hymne, een machtig koor,
een klaaglied, dof en schrijnend.

Nog één akkoord, met vaste vuist
het speeltuig barsch ontwrongen...,
nu is 't of belgerinkel ruischt,
of klare vooglen zongen.

En stijgend, stijgend, klinkt het uit,
ter hoogste hoogte wanklend,
tot hel een laatste vuurpijl spuit,
zacht berstend henenspranklend.

* * *

Was 't droom?... Weer lijkt het reitje een tuin
waar zwarte vijvers rillen,
en oude linden, kruin aan kruin,
zoetrokig ritseltrillen.

HERMAN BACCAERT.

Dek.
(Van en over hem.)

‘Het geslacht, dat nu jong is’, schreef de heer Wibaut in de vorige aflevering van dit tijdschrift, ‘begrijpt niet wat Multatuli geweest is voor velen, die jong waren tusschen 1870 en 1880. Thans zijn z'n boeken litteratuur.’

Inderdaad, voor die generatie, waartoe ook de steller dezer regels behoort, stond hij uit den booze of als een voorganger. Hij sloeg te geweldig in. Onverschillig liet hij niet. Men moest hem haten of onder zijn meesterschap komen. Niemand in Nederland heeft op een paar elkaar volgende geslachten zulk een diepen, zulk een hevigen invloed uitgeoefend. Het eerst met den *Havelaar*, maar vooral, en verder om zich grijpend, met de *Ideën*. Want meer dan de man van Lebak, was het de man der *Ideën*, de opstandeling, de beeldstormer, die de jeugd meesleepte.

En thans zijn boeken litteratuur, van luttel of geen invloed, naar 't schijnt, op die nu jong zijn. Zóó ver achter dezen liggen ze toch niet. Is 't, omdat zij als onweersbuien, de lucht van zijn tijd zuiverend en opfrisschend, hun werk gedaan; als strijdschriften, die ze voor òns waren, afgedaan hebben? Meer dan wie ook drong hij zijn jeugdiger tijd- en landgenooten vooruit, - althans een andere richting uit dan langs de oude banen, waarop men placht te gaan, kalm en rustig. Meer dan wie ook, gaf hij een forschen stoot aan jong Nederland. Maar voortgestuwd, ontkomen aan den greep van den meester, ging dit zijns weegs. Dankbaar bleven die eerste geslachten na hem den man gedenken, die de deur

harer muffe school ingetrapt en haar naar buiten gejaagd had, in de vrije lucht. Maar na den jubel der verlossing, verstonden ze allengs, dat wegloopen, vrijheid alleen niet gaven; dat het werken nu eigenlijk moest aanvangen, van meet af, en voortaan - zonder hem, die een bevrijder was, maar geen leeraar.

Althans, anderen, ik vermoed velen, met mij ervoeren niet zonder weemoed, dat de stroom hen wegdreef van den vereerden meester.

* * *

Multatuli ontdekte ik als jongen van dertien jaar, toen ik den eersten bundel zijner *Ideën* in handen kreeg, en onhandelbaar werd. Met Douwes Dekker in persoon maakte ik twaalf jaren later kennis, toen ik, destijds ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur op Java, van midden 1879 tot '82, met een verlof wegens ziekte in Europa was. Dit leidde tot nauwere aanrakingen en een omvangrijke briefwisseling tusschen ons in de jaren 1880 tot en met '82. Na mijn terugkeer naar Indië gingen nog slechts enkele brieven tusschen Nieder-Ingelheim, waar hij toen woonde, en mijn standplaats. Zooals bekend, stierf hij in 1887.

De kennismaking had plaats een half jaar na mijn terugkeer hier te lande. Ik was vijf-en-twintig, Dekker ruim vier-en-dertig jaar mijn oudere. Dit, om al dadelijk, afgescheiden van al het andere, de verhouding aan te geven, waarin onze omgang blijven moest, hoe volstrekt vreemd ‘Dek’ ook was aan de manier om tegenover jongeren, naar Fransche wijs, te poseeren als ‘Maître’.

In destijds gehouden aanteekeningen vind ik, onder den datum van 22 Januari '80, het volgende:

‘Multatuli gehoord in de Diligentia-zaal. Zijn voordracht was een wandeling door eenige zijner *Ideën*. Hij had het, uitgaande van sommige onzinnige uitdrukkingen en zegswijzen, over slordigheid in het denken, economisch omgaan met geest en gemoed; slordigheid door gemis aan plichtsbesef, stiptheid als uitvloeisel van eerlijkheid, enz. Zijn orgaan is zwak en op eenigen afstand moeielijk verstaanbaar. Zijn voordracht - dictie - is correct, verzorgd, maar mat, zonder

warmte. Enkele fijn gestyleerde geestigheden werden aardig discreet onderstreept. Zoo o.a. zijn toepassing van Pincoffs' “geflatteerde balansen” op het sociale en politieke leven; zijn boutade over “zedelijke cavalerie”, in verband met de bekende Idee: “Een ruiter viel van het paard”, enz. De voordracht eener eigen vertaling van Andrieux' *Le Meunier de Sans-Souci*, een qua vorm onbeduidend ding, heel precieus, onderstreepte daarentegen te sterk, *sans pitié* voor den toehoorder, alle intenties zonder onderscheid. Niet ééne, die hij eens eenvoudig gaan liet, in goed vertrouwen op het snapvermogen van zijn auditorium. Mijn eerste impressie is een tegenvaller, - van Multatuli als voordrager dan. Men moet zijn Ideën lezen, niet door hem hooren voordragen. Waarom gaat men dat ook doen? Puur uit nieuwsgierigheid, om den persoon, den man Havelaar en Multatuli gezien en gehoord te hebben. Hij zelf moet een gruwelijken hekel hebben aan dat lezingen houden, noodzakelijke bijdrage van inkomen. Vosmaer vertelde 't mij. Trouwens, hij heeft 't zelf meer dan eens geschreven, o.m. in den (VII^{en}?) bundel, waarin die walg over den “vuilen zilversmaak”, die hem den ganschen avond vervolgt, als hij heesch, de keel met lapis aangestipt, spreken moet voor publiek, dat betaald heeft.

Na afloop der lezing bracht Vosmaer mij met D.D. in kennis. Ik kon hem toen goed opnemen, een man van middelbare lengte, slank, op mager af - “het genie heeft geen buik” -, levendig en jong in zijn bewegingen. Van dichtbij verdween de blonde weerschijn van zijn zeer volle haren en van den kort geknipten snor, en zag men ze grijs. Een smal gezicht met hoog voorhoofd, lichtblauwe oogen, rechten, goed gevormden neus, dunne lippen; één mondhoek nu en dan even trekkend onder een lichten tic; korten kin. De uitdrukking, wanneer hij niet sprak, droomerig, distrait, gepréoccupeerd. Onder het spreken nerveus levendig, de oogen tintelend. Gezellig pratend *en petit comité*, zonder *tenue* voor publiek, is hij zeer beminnelijk, met een charmanten eenvoud. Nu en dan als zijn trots opkwam, een kranige fierheid, den kop mooi omhoog, de oogen flikkerend. Hij deed me een paar maal denken, in zijn houding en uiterlijk, aan d'Artagnan en Don Quichotte, al schijnt dat niet te kloppen. Don Quichotte, den nobelen, maar met iets van het

monsquetaire-théatrale van d'Artagnan, in Hollandschen toon getransponeerd.... Dit is toch wel waar? Ik word een beetje bang voor zulke impressies, sinds ik bij Philarète Chasles dat zinnetje las: *On dit ces choses sans conviction*, *pour faire de la littérature*.... Neen, 't is toch echt even de indruk geweest. Ik zit in dit cahier voor me zelf ook geen mooie zinnetjes te maken.

Toen de menschen weg waren; D. zei niet te houden van volte en van bekeken te worden; gingen we bij Van der Pijl soupeeren, heel eenvoudig. Wij, d.w.z.D., Vosmaer, Loffelt, Post (een Indisch ingenieur, geschikte man), Buning, Scheurleer[1] en ik. We bleven tot twee uur zitten. Bij het heengaan noodigde hij ons allen uit om den volgenden morgen bij hem te komen koffiedrinken in het Keizershof, waar hij logeerde. Dat deden we. Vosmaer, Loffelt en ik, de laatste plakkers, bleven van twaalven tot over vijven in de kleine eetzaal van het hôtel.

Ik vond Dekker, zoo onder ons, aantrekkelijker dan op het podium van Diligentia. Hij is dan natuurlijk, eenvoudig enboillant. Hij praat rad, eenigszins gejaagd, springt snel over van het een op het ander; zijn invallen associeeren zich voortdurend aan andere, opborrelende gedachten, te snel voor geregeld verwerken. Hij verstaat vlug een half woord, maar uit zich ook snel, met een half woord; met even een aanduiding, een toespeling. Hij rekent op begrepen te worden in zulk een kleinen kring, die hemzelf en zijn werken, of althans zijn werken goed kent. Zóó is hij heerlijk, boeiend, zoo heel een andere, dan wanneer hij voor het publiek precieus staat te souligneeren. Maar hij is ook een *charmeur* en dìt vooral. Hij is zoo innemend, zoo hoffelijk, zoo belangstellend; als 't niet 'n beetje mal vrouwelijk klonk, zou ik zeggen zoo lief voor ons, niets beteekenende, jongere menschen, die zoo ver beneden hem staan. En men voelt, dat zijn hart hem dat ingeeft, dat het echt is....'

Ziedaar, onveranderd weergegeven, den indruk, geheel voor mijzelf opgeteekend, dien Multatuli maakte dertig jaar geleden, bij een eerste persoonlijke ontmoeting. Wanneer ik

1) Dr. D.F. Scheurleer.

die opteekening hier in haar geheel overneem en verder mijn eigen bevindingen over den merkwaardigen man, dien het mij gegeven werd in persoon te leeren kennen, vrijmoedig zal uitspreken, dan geschiedt dit, omdat het terugbrengt wat Multatuli - en de mensch Douwes Dekker - waren voor velen uit dien tijd, die in hun eerste jeugd den schitterenden voorganger blind hartstochtelijk volgden, maar eerlang, tot mannen aanrijpend, heengingen van onder zijn gezag, om slechts in hun hart te houden een eerbiedige erkentelijkheid voor die hun Bevrijder geweest was.

* * *

Doordien Douwes Dekker, behalve vier en dertig jaar ouder dan ik, Havelaar en Multatuli was, bleef de omgang tusschen ons, hoe ongedwongen en zonder plichtplegingen hij dien ook wenschte, van mijn kant steeds in groote deferentie. Hoewel natuurlijk zich ten volle bewust van zijn hooge meerderheid, plaatste hij zich in het dagelijksch leven allerminst op het voetstuk van den Meester. Het Fransche gemaître, ik zeide het reeds, deed hem onaangenaam aan als kwasterige aanstellerij. Had hij kennis gemaakt, mocht hij u, oud of jong, het moest dadelijk en voortaan ‘Dek’ zijn. Men mocht veel jonger zijn dan hij en over die zoo veelzijds onbetamelijk klinkende gemeenzaamheid niet heen kunnen, er hielpen geen protesten tegen. Hij werd boos, hij wilde 't nu eenmaal niet anders. Zoo heb ik mij dan ook onderworpen en hem, waar ik geen naam kon weglaten, steeds met Dek, in brieven met Waarde of Beste Dek toegesproken, doch ondanks zijn gemoedelijkste overredingen, hardnekkig volgehouden om nooit tot je of jou te vervallen.

Tijdens ons bezoek in het Keizershof noodigde hij mij uit om in den zomer te Geisenheim, waar hij toen nog woonde, voor een paar dagen bij hem te komen; uitnoodiging, die hij drie dagen later herhaalde in een brief uit Haarlem.

Aan zijn gulle invitatie gaf ik den volgenden zomer gevolg. Ik bracht toen vier dagen bij hem door en maakte er kennis met zijn tweede vrouw. In het volgend jaar bezocht ik beiden, eveneens in den zomer, nog eens te Nieder-Ingelheim, waarheen ze intusschen verhuisd waren. Tusschentijds ont-

moette ik hem herhaaldelijk, wanneer hij hier voor zijn lezingen of andere belangen over was, 't zij in den Haag, waar wij woonden, of elders. Ik heb hem nooit kunnen overhalen om, als hij hier kwam, bij ons af te stappen; evenmin, geloof ik, als Vosmaer of anderen. Dat was hem te lastig, meende hij, met het oog op zijn uitgangen, het voorbereiden zijner lezingen enz., hij verkoos dan de vrijheid van een hôtel. Ook gaf hij nog als reden op, dat hij bij één goeden vriend of kennis logeerend, er niet buiten kon, dit ook bij tal van anderen te doen, wat hem niet schikte. Hij kwam dus slechts bij ons praten, koffiedrinken of een enkele maal eten.

Hiertoe hebben zich onze persoonlijke ontmoetingen bepaald, maar zij bezorgden mij ruimschoots gelegenheid om een levendigen indruk te verkrijgen, die mij steeds bijgebleven is. De indruk van een geest- en levensvollen mensch, slingerend tusschen verre afstanden van passie en depressie; groot van gaven, groot van hart, maar vaak onberekenbaar in de afwijkende uitingen van zijn pijnlijk prikkelbaar gemoed. Doe ik met deze bewering te kort aan den eerbied en de genegenheid, waarmede ik tot hem opzag? Ik geloof 't niet, waar ik slechts bedoel in oprechtheid te herhalen al hetgeen hij in mij opwekte. Wat blijft, dat is die eerbied, die genegenheid.

't Werd einde Juli '80, eer ik te Geisenheim kwam, waar ik vier dagen bleef en het voorrecht had bekend te worden met mevrouw Douwes Dekker-Hamminck Schepel. Die dagen zijn er geweest, zooals men in den levens-agenda aanstreept.

Door beider eenvoudige en beminnelijke gastvrijheid voelde ik me dadelijk tehuis, geen ‘logé’. We waren vroeg op, veel in den tuin en buiten, lieten vliegers op met Wouter, door Dek zelf gemaakte vliegers, prachtig van afmetingen en evenwicht en trachtten met verschillende tollen achter het geheim van 't ‘scharmaaien’ te komen. Tot schaken heb ik mij niet laten verleiden. Dek speelde te goed, ik te middelmatig. Wel liet ik mij met belangstelling openingen en enkele eindpartijen door hem uitleggen. We lazen stukken uit Hooft, voor wien hij een diepe minachting voelde, welke ik *moest* deelen: ‘Je mòet erkennen, hoe laag die kerel staat,

dien ze God beter 't, tot Nederlandschen Tacitus geproclameerd hebben'....; stukken ook uit Joseph de Maistre, wien hij een groote vereering toedroeg. Een der weinigen, want hij was toen reeds lang afkeerig van litteratuur, van 'mooi-schrijverij', met name van 'verzenmakerij'. Men moest niet meer bij hem aankomen, zelfs met de bescheidenste insinuatie, dat verzen poëzie konden zijn.

'Neen, beste kerel, ònmogelijk. Wie verzen maakt, kan dáárdoor alleen al geen dichter zijn. Overweeg dat goed. Je zult mij gelijk geven'.

Mij lukte het niet hem hierin te begrijpen. Een pose? Neen, ik geloof 't niet. Er was oprechtheid. Hij, die toch waardeerde, om zijn schrijven, om zijn kunst als auteur, gewaardeerd te worden; hij was verbitterd, dat die kunst hem niet bezorgd had het eere-herstel voor Lebak, zooveel meer, dat hij gewild had. Van daar de haat tegen litteratuur, die niet tot daden leidde, geen daden beoogde. Maar zoo geen pose, er was, dacht mij, in zijn uitvallen wel het koppig volhouden, de gewilde overdrijving van een op den bodem liggend gevoel, dat het eenige, het onafwijsbare mòest blijven. Sprak hij 't niet zoo luid en heftig uit, om te overstemmen de stille innerlijke waarschuwing, dat hij 't beter, en anders wist? Misschien. Zeker intusschen, dat als hij met u sprak, overtuiging klonk, zonder één valschen noot. Voor mij althans, dien hij niet overreedde, dien hij slechts in verwarring bracht, niet over de zaak zelve, maar over zijn opvatting daarvan.

Het gesprek kwam ook een paar malen op Lebak, op de Havelaar-geschiedenis. Nog moeilijker onderwerp tusschen ons! Hoe kon ook nog, ik had lang genoeg bij het binnenlandsch bestuur gediend, om niet tegenover den *Havelaar* meer dan één voorbehoud te maken. Bij mijn eerbied voor den man, die alles, zich zelf en de zijnen, ten offer gebracht had voor hetgeen hij recht en plicht achtte, kon ik niet de opvatting deelen, dat hij op juiste en gepaste wijze tegenover den regent van Lebak was opgetreden. Het was niet mogelijk, dat de assistent-resident Havelaar, na een paar weken verblijf in het hem onbekende Lebak; geen Javaansch kennend, noch het Bantamsch dialect van het Javaansch, noch Soendaneesch, de twee laatste, de daar gesproken idiomen; slechts sprekend het als lingua franca in Indië gangbare brabbelmaleisch,

zelf eenig deugdelijk onderzoek had kunnen instellen naar misstanden. Onmogelijk, dat hij de inlanders, die 's nachts door het ravijn (?) achter zijn woning te Lebak bij hem kwamen klagen, te woord gestaan zou hebben. Onmogelijk, eerstens, omdat de ‘kleine man’ er niet aan denkt bij een nieuw aangekomen Europeeschen ambtenaar, van wien hij nog niets afweet, te gaan klagen over zijn hoofden, laat staan over het aanzienlijkst hoofd, een ouden, invloedrijken regent van hooge afkomst, en dit allerminst in dien tijd, een halve eeuw geleden. Onmogelijk verder, omdat hij de klagers evenmin had kunnen verstaan, als ondervragen of beantwoorden.[1)] Daarbij, zelfs een zoo buitengewoon begaafd man, als Havelaar, leert niet in enkele weken tijds de toestanden kennen in een hem tot dusver geheel vreemde streek. Dit vordert veel langduriger, nauwgezette en veelzijdige studie.[2)] Zijn onderzoekingen moeten dus oppervlakkig, zijn aanklacht onberaden geweest zijn, al twijfelt wel niemand één oogenblik aan zijn goede trouw. Op later leeftijd; toen ik zelf een veeljarige ervaring als assistent-resident en resident achter me had; den Havelaar aandachtig overlezend, werden de gevolgtrekkingen uit de aangegeven bedenkingen mij tot vaste overtuiging. Maar destijds kwamen ze reeds bij mij op. Niet zonder schroom onderwierp ik ze aan Dekkers oordeel en, uit den aard onzer verhouding, als bescheiden vragen om voorgelicht te worden. Brachten zijn uitleggingen al geen wijziging in mijn meening, het trof mij hoe hartelijk eenvoudig, zonder de minste gevoeligheid over vragen, die dan toch eenigen twijfel deden vermoeden, hij er op antwoordde. Indien het noodig geweest ware, de toon, dien hij toen aansloeg, had een ieder overtuigd van zijn echt geloof in het volstrekte goede recht van geheel zijn optreden te Lebak.

Later hebben wij dit onderwerp nooit meer aangeroerd. Wel in den vervolge, nog meer dan eens schertsend gekibbeld over dat andere, óók, maar minder netelige onderwerp: de ‘mooi-schijverij.’ Hij was een geestvol en onuitputtelijk

1) Zonder tolk dan, Havelaar doet het uitdrukkelijk voorkomen, dat de kleine man hem alléén, in diep geheim, zijn klachten kwam toevertrouwen.
2) Het schijnt vast te staan, dat Havelaar, gedurende zijn verblijf te Lebak, nooit op tournée geweest is.

causeur. Volbloed Hollander, bezat hij dien éénen Franschen trek, den zin voor - en het talent om te praten. Nerveus, impulsief, niet in staat zich in of iets achter te houden, gaf hij zich daarbij, even als in zijn brieven geheel zoo als hij op het oogenblik was. Op het oogenblik; want, zoo iemand, dan behoorde hij tot de *êtres ondoyants et divers*. Van daar zijn vaak wisselende meeningen over menschen. Legt men naast elkaar uitlatingen van hem uit verschillende tijden over sommige zelfde personen, Van Vloten, Busken Huet, Vosmaer b.v., dan staat men verbaasd over onverhoedsche, moeielijk te verklaren wisselingen zijner inzichten. Hij was zeer een man van stemmingen, gul toeschietelijk, hartelijk, beminnelijk als geen, dan weer eensklaps lichtgeraakt, één en al minachting, drijvend op zijn prikkelbare zenuwen. *Pauvre Lélian!*

Uit de Geisenheimsche dagen nog één klein vermakelijk voorval. 't Was, geloof ik, reeds den eersten dag, dat Dek, onder het praten opsprong met een plotselingen inval:

- Da's waar ook. Beste kerel, ik moet je tracteeren. Met een tractatie, zooals je nog nooit gehad hebt, en die je alleen kunt krijgen van Dek of van een paar minder interessante Keizers. Willem III zou je die niet kunnen bezorgen... neen, ik denk 't niet.

- Ik neem ongezien aan. U maakt me nieuwsgierig.

- Je weet, dat de Johannisberg, van vorst Metternich, hier dicht bij is? Goed. Je weet wat daar groeit? Best. De echte Johannisberger gaat alleen, behalve naar de familie Metternich, naar den Keizer van Oosterrijk, den Keizer van Duitschland en den Tsaar. *Par grâce* krijgt nu en dan de een of andere Koning of rijkskanselier een klein partijtje. Verder staat er altijd een flesch tot mijn dispositie bij mijn vriend Herr Dr. Juris Eberle,[1)] de rentmeester van den Johannisberg. Nu, ik disponeer zelden of nooit; ik geef om geen enkelen drank. Maar jij zult morgen echten Johannisberger drinken, den eenigen, echten, door je vriend Dek. En dan permitteer je in je verder leven niemand meer om tegen je op te snijden over fijne merken.

1) Iets dergelijks, meen ik; de naam, in mijn aanteekening door een inkt vlak dichtgeplakt, is niet meer te ontcijferen.

Hoewel ik nooit eenigen smaak voor Rijn- of Moezelwijn heb kunnen krijgen, nam ik gaarne aan. Een uitgang met Dek, kinderlijk vroolijk en jolig in zijn goede stemmingen, was altijd een *bonne aubaine*.

We wandelden naar den Johannisberg, waar de Herr Intendant een aangename, gemütliche Duitscher van middelbaren leeftijd, ons na een klimpartij door de *Reben*, in een *Laube* een der heilige flesschen opentrok met de devotie, vooral passend tegenover een nog oningewijde. Ik proefde met alle aandacht den voortreffelijken wijn, met het heerlijk bouquet en zocht naar de hoogstgestemde woorden om mijn extase en mijn dankbaarheid te uiten. Maar 't klonk blijkbaar niet geheel zuiver, niet echt, ondanks mijn goeden wil. Ik vond den wijn zeer goed, maar verbeeldde me dat als me die elders, aan een dîner of in een goed restaurant voorgezet was geworden, ik er niet dàt superieure aan geproefd zou hebben, wat nu verplicht was. Het kwam mij zelfs voor, dat ik wel meer even goeden Rijnwijn gedronken had; altijd, zonder dien bijster te waardeeren. *In petto* natuurlijk, deze meening. Maar Herr Dr. Eberle doorzag me.

- Entschuldigen Sie, lieber Herr, Sie sind eigentlich Franzose, und zwar vom *Midi*, wie?

- Doch nicht, Herr Doctor, ich bin Holländer.

- Aber ihr werther Name...

- Mein Grossvater war Franzose, aus Béziers, voegde ik er bij, toen er blijkbaar uitsluitsel over den *midi* verwacht werd.

De Herr Intendant sloeg met zijn rechtervuist in zijn linderhand. Triomfantelijk zag hij Dek aan.

- B é -ziers! riep hij met een formidabelen klemtoon op den eersten lettergreep. B é -ziers!... Nanun, ében!

Mijn blikken, een beetje verlegen, vroegen om eenige opheldering. Wat moest Béziers, waaraan ik part noch deel had?

Dek viel in, dat zijn gast Hollandsch uitgeloogd en tropisch uitgekookt was, zoodat de Fransche erfzonde als geëlimineerd kon worden beschouwd, maar Dr. Eberle schudde erg met het hoofd:

- Doch nicht, dazu fehlen noch zwei, drei Geschlechter.

En toen, onafwijsbaar, tot mij:

- Sie lieben Burgunder, wie? Sie m ü s s e n !

- Ueber alles, bekende ik.

- Trinken Sie nie mehr einen Tropfen Burgunder, nie! Dann können Sie weiter arbeiten an Ihrer Germanisch-Holländischen Bildung, sonst nie!

Hij méénde 't, onze gezellige Duitscher, met die specifieke Bildung.

Dek had een schik in het geval! Hij vroeg me later nog meermalen naar de vorderingen van mijn Bildung.

* * *

De mij beschikbaar gestelde ruimte in dit tijdschrift veroorlooft niet meer dan hier en daar losse grepen uit Dekkers talrijke brieven aan mij te doen. Slechts enkele aanhalingen kunnen uitvoeriger zijn.[1)]

Uit een brief van 13 December 1880:

'Ik leerde hem [Julius de Geyter] kennen als een gulle (bolle, had ik haast gezegd) Vlaming. Maar... hij maakt verzen. Meen niet dat dit 'n ui moet beteekenen, neen, ik *meen* dat 'maar'.

... En nog iets. Sedert vele jaren ontving ik taal noch teeken van De Geyter. Bij ondervinding weet ik, dat elke Vlaming, die met Holl. lettermenschen in aanraking komt, pis que pendre van mij te hooren krijgt. Dat ligt nu eenmaal zoo in den aard.

... Ge hebt er geen begrip van, hoe de Holl. mannen van letteren zich beijveren mij waar ze kunnen zwart te maken. Bij een letterkundig(!) congres in Den Haag 'wisten ze niet waar ik woonde' en zeiden ('t was * * * die deze vuiligheid debiteerde): 'dat moet men aan Juffr. A... vragen!' Nu moet je weten dat juist die juffr. A... van mij nooit iets te verduwen heeft gekregen dan ernstige, ja *ruwe* preeken om haar komieke ligtzinnigheid. Wie mijn relatie met die stumperd gekend had, zou me eer van steil puritanisme, dan van iets anders beschuldigen. Onze 'Republiek van Letteren' is 'n vuile boe], en 't is niet om 't laag gehalte van wat ze voortbrengen alleen, dat ik 't onprettig vind een harer burgers genoemd te worden. Mijn kritiek-methode (noem 't 'n

1) Misschien dat ik later een afzonderlijke vollediger uitgaaf der brieven bezorg, met de daarbij vereischte toelichtingen. D.L.V.

stokpaardje, als ge wilt) noopt me in *uitdrukkingswijs* 'n karaktertrek te zien, en op grond daarvan roep ik dikwijls uit: smeerlap! waar menig ander òf niets opmerken òf slechts aanmerking maken zou op ‘stijl’. (Dit laatste woord wordt misbruikt.)

...Ge spreekt over Vosmaers *Amazone!* Och, ik ben er zoo verdrietig over. Vosmaer is m'n vriend, en bovendien heb ik aan hem groote verplichting. Maar... z'n *Amazone* bevalt me niet! Het doet me zeer. En m'n ongunstig oordeel is van meer dan gewone beteekenis. Het betreft zoowel de uitvoering als de *soort*. Neen, meer dan dat, er zijn *beginsels* van schoonheidsgevoel in 't spel. Om m'n denkbeelden over *Amazone* goed te teekenen, zou ik niet kunnen volstaan met aanmerkingen op 't *boek*. Ik zou V. moeten bestrijden in z'n *religie*. Dit is me zeer smartelijk. De zaak is nog te meer *aigu*, omdat er in de *Amazone* punten worden aangeroerd, bij welker behandeling ik gissen kan dat hij aan mij gedacht heeft. Of de schoen me *past*, dien hij op bladz. 271 aanbiedt, laat ik daar - neen, ik ontken het! - maar dat hij ze *mij* aanbiedt, houd ik voor zeker. Of althans, ik weet dat hij - och, 't is zoo verdrietig! Wees zoo goed hem nog niets van m'n ongunstig oordeel mee te deelen[1] 't Is niet meer dan fatsoenlijk dat ik hemzelf er over schrijf. Och, mocht ik òf geheel en al zwijgen, òf zeer gemotiveerd m'n opinie zeggen! Maar 't een is zoo onmogelijk als 't ander. Hij zou m'n zwijgen even scherp vinden als m'n spreken. En ik wìl niet scherp zijn tegenover hem.

Verklaar eens waarom wij Hollanders als we dezen laatsten zin lezen, den klemtoon leggen op het werkwoord en niet op de ontkenning. We zeggen: ‘ik *wil* niet scherp zijn.’ Het drukken op ‘*niet*’ zou toch in de natuur liggen. Ik heb vaak opgemerkt dat er in accentuatie meer conventie is dan gewoonlijk wordt aangenomen, e.g.: ‘Waar kom *jij* nu vandaan?’ e.d. zonder de minste reden om 't jijschap te doen uitkomen.

1) Vosmaer, wetend dat ik met D.D. correspondeerde, had mij gevraagd of deze mij soms iets over zijn *Amazone* geschreven had. D.L.V.

De Franschen met hun toonsverheffing op 't laatste woord, versmaden geheel en al de kracht, die er volgens algemeen voorgeven liggen zou in 't hervorheben van 't hoofdbegrip. Enz. Enz. Denk er eens over na.)

Huët! Ei, beantwoordde het slot van (*een novelle* D.L.V.) niet aan *de* kunstregels? Wel, kijk nu zoo'n professor eens! De onderstreping van 't lidwoord geeft te kennen hoe ik over die kunstregels denk. Zorg, door 't bespieden van de natuur, dat de Huëtten van 1980 hùn kunstregels uit ùw werken halen. Of, liever nog, laat ons hopen, dat de kritiekleveranciers van dat jaar mogen geleerd hebben dat er geen middelaars behooren te staan tusschen feit en indruk. Zóó zegt ge dan ook in uw brief. Och, houd u daaraan!

'Zoo doodt men de kunst,' beweert Huët? Tant pis voor de kunst van Huët! Wanneer er over onderwerpen als dit 'n stemming plaats had, zou ik vrij wel (met u, dan) alleen staan. Ook Vosmaer, schoon overigens geen groote vereerder van Huët, zou zich waarschijnlijk aan zijn kant scharen. De beschuldiging dat het nemen van natuur tot eenig model - voor feit en vorm beide! - tot plat realisme voeren zou, is te afgezaagd om te behandelen. Juist de zelfde natuur geeft ons 't voorbeeld van idealiseering. Ze duldt geen vuil, geen onschoone lijnen. Haar stipt nakomen der eischen van 't zijn, loopt overal op poëzie uit. De natuur is *logisch*, en alzoo: teeder, forsch, liefelijk, eenvoudig in middel, oneindig-rijk in effect, theatraal (in goeden zin), geestverheffend (door den eigenaardigen steun die 't waarnemen van konsekwent verband tusschen oorzaak en gevolg aanbiedt: *er is 'n zedelijke genoegdoening in 't zijn der dingen*). De natuur is *alles*. Wie naast haar naar andere leermeesters omziet, lijkt op 't kind, dat prentjes nateekent in plaats van de zaken die (en *hoe* soms!) door die prentjes worden voorgesteld. Ik moet altijd lachen als ik (in kunstbeoordeelingen...!) jonge schrijvers of artisten naar modellen of zekere school zie verwijzen. Wanneer de aangeprezen modellen goed waren, hadden zij hun betr. volkomenheid juist dááraan te danken, dat ze geen modellen volgden, maar de werkelijkheid. Wie de werkelijkheid plat vindt, levert het bewijs geen zienersoogen te hebben,

geen dichter te zijn. Qu'il se fasse maçon... of leverancier van kunstkritiek à la Huët.

.... ‘Zeg, ik vind het verkeerd dat men jongelui of kinderen oefent in 't maken van opstellen! Ze leeren ‘vorm’ voor er iets is, waarmee die vorm gevuld kan worden. Zeer dikwijls blijft dan die laatste eisch onvoldaan, en ze zien hun kookpotje voor de spijs aan. Die hebbelijkheid van frasen maken is 'n ware ziekte.

‘Ja, in 't begin van Januari moet ik naar Holland om ‘voordrachten’ te houden. 't Is een pijnlijke zaak voor mij, maar er is niets aan te doen.

‘Zola ken ik nog niet. Ik heb slechts Nana gelezen, en wil hem heel graag bestudeeren. Zonder nu nog z'n (opvatting van) realisme te deelen, heb ik op Nana de aanmerking, dat er rijm ontbreekt tusschen haar levenswijs en uiteinde. *Geheel in overeenstemming met de natuur* had de dichter haar moeten laten sterven aan vuiligheid van anderen oorsprong dan 't bezoeken van een ziek kind. Nana - èn als persoon èn als werkelijk-poëtisch voortbrengsel - had aanspraak op syphilitische verrotting voor haar dood. De door velen als te brutaal geschilderde Zola is hier te... ònnatuurlijk fatsoenlijk geweest. De *feiten* durven wèl! Waarom durfde hij hier niet? Wat inderdaad misstaan zou in 'n gewoon schrijver, noem ik in hèm bégueule. Het optreden in hemdsmouwen... oblige!

...’Parijs. Mij is 't er te woelig. Ik kan er niet *denken*. Maar m'n hersens zijn dan ook zeer zwak. Men weet niet hoeveel moeite 't mij vaak kost iets te begrijpen, dat door de meeste anderen gemakkelijk gevat wordt. Zoek hierin geen nederigen bluf, geen sarkasme. 't Is eenvoudig *waar*. Ik moet me veel meer inspannen dan bijna ieder ander, en voel me terstond moe. Dit is altijd zoo geweest.

... Huët met z'n kunstregels doet me denken aan

Mr. Pennewip. Mocht ge ooit (gek worden, en) overgaan tot de wedergeboorte, die gepredikt wordt door kunstregelaars neem dan asjeblieft mijn brieven niet tot katechismus. Ik schrijf heel slordig en maak staat op 'n lezer, die aanvult, wat ik oversloeg, of terecht zet wat ik - maak de zin maar vol.

* * *

... 'De verkiezingen? On l'a voulu! Maar hoe komt het dat er zooveel geklaag over opgaat? Ik meende dat Thorbecke zoo'n bijzonder groot staatsman was, en van hèm is immers de zotte kieswet, z'n *hoofdwerk?* Schreef ik niet voor vele jaren, dat de staatsinrichting ellendig was? Toen werd ik verketterd. Waarom nú niet gewezen op m'n waarschuwingen?

Met de Indische zaken gaat het evenzoo. 'Lebak is 'n woestenij. Geheele dorpen zijn er uitgestorven.' Zoo schrijven de Indische bladen. Zou 't niet haast tijd worden (na 25 jaren) openlijk te erkennen dat ik bij tijds gewaarschuwd heb?

Of ze nu ('s) Jacob... of Isaschar benoemen, baat *niets*. Maar ik zal nu zwijgen over 'tgeen er gedaan behoorde te worden. Kan ik 't helpen dat Recht doen, goede (eeniggoede) politiek, en... mijn belang identisch zijn?

* * *

...'Het ophemelen van (den 'faiseur') Ebers heeft me vreeselijk geërgerd. Ook Vosm. maakte zich daaraan schuldig. Ik las z'n 'Homo Sum', 'n modern fransch romannetje, invitâ Minervâ alleronhandigst in de spelonken van den Sinaï gewrongen. De Egyptologie is pover, neen: *valsch*. De helden en heldinnen vliegen den berg op en af naar Alexandrië alsof die stad 'n herberg was, even om den hoek. Ik betwijfel of E. de plaatsen, die hij z.g.n. beschrijft, gezien heeft. Schoenriemen van *palmschors* e.d., of zoo iets. En zijn schrijfmanier!.. 't Is min!

... Ebers' 'Eine Frage' vind ik *zeer mooi*. D.i.: het is een kunstig stukje. En de krulletjes die dáárin voorkomen, hooren bij 't genre.

Het is geen d'emblée-stijl, maar een 'in den trant van'... en heeft al de verdienste van la difficulté vaincue. Iets als Vosmaers Londinias.

* * *

... 'Ik las dezer dagen Daudets *Nabab*. Van m'n tegenin-

genomenheid (veroorzaakt door Ten Brinks ophemelarij) was ik reeds eenigzins genezen door de schoone gedeelten van *Les Rois en Exit* en, hoezeer ik telkens moeite had den tegenzin te overwinnen dien z'n ongelukkige *schrijfmanier* me veroorzaakt, moet ik erkennen dat de karakterschildering van de hoofdpersonen in dat boek me weer *uitstekend* voorkomt. Het portret van den Nabab verdient 'n plaats naast de Gervaise uit den *Assommoir*. Telkens riep ik uit: Wat 'n talent! En telkens ook: Hoe is 't mogelijk dat menschen, die zoo fijn psychologisch 'n zielegeschiedenis weten te ontwikkelen, zoo slecht schrijven! - Want slecht geschreven *is* 't boek! Vraagt ge toelichting van dit barre vonnis, gaarne! Maar voor 't oogenblik moet ik me bepalen tot den gunstigen indruk, dien de *hoofdzaak* op mij maakt...

Een beetje uitweiding is hier noodig. Mijn oordeel over verreweg 't meeste dat litteratuur heet, is zeer ongunstig. Ik voel dat de voortdurende *uiting* van dien indruk me blootstelt aan de verdenking van afgunst. Welnu, dat is ongegrond. Ik ben blij als ik iets lees, dat me voorkomt *schoon* te zijn, en daarbij leg ik me de vraag voor: 'zou jij dat kunnen?'

Bij 't analyseeren der zielsgeschiedenis van: Gervaise
'de Koningin' in 'Les Rois'
'den Nabob'
moet ik op die vraag antwoorden: *Neen!* Dan ga ik aan 't zoeken naar de oorzaken van die onmacht, en ik verzeker u dat daaronder 'n groote rol wordt gespeeld door de eigenschappen van ons *kleinlandsch publiek*.

Tot het vervaardigen van 'n kunstwerk, neen, tot het *doen slagen*, zijn zekere fouten noodig...

Die uitdrukking bevalt me niet, en 't is de vraag of ik haar verbeteren kan. Misschien moet ik zeggen: de auteur moet er op kunnen rekenen dat men ter wille van de hoofdzaak, zekere fouten over 't hoofd zal zien. Hierop nu is kans voor iemand, die de wereld tot auditorium heeft, niet voor 'n schrijver in Holland. Met drama's is 't ook zoo. Verander namen en toestanden der Scribe'sche stukken, hollandiseer ze - geen directie zou ze opvoeren.

En dat 'hollandiseeren' is makkelijker gezegd dan gedaan, vooral wanneer we verder gaan, en *zonder vreemd model* slechts de *soort* der buitenlandsche litteratuur zouden willen navolgen.

Daartoe levert ons land geen bruikbare typen. Niet bruikbaar, bedoel ik, voor *artistieke* behandeling, omdat er niet kan worden gerekend op *artistieke opvatting*. Daudet kan (en gewis dikwijls ten... onrechte) zeggen: '*le* Parisien est...' 'De schrijver te Ilpendam kan niet zeggen: '*de* Ilpendammer is...' Niet omdat de dorpeling niet even goed z'n eigenaardigheden heeft als de Parijzenaar, maar omdat het typiseeren van leden eener kleine gemeente tot schotschriften maakt wat - toegepast op grooter schaal - doorgaat voor tableau de moeurs.

Neem eens aan dat ik - stel met groot talent - een Indischen rijkworder schetste, die met z'n geld zich invloed weet te bezorgen. Zou niet dat werk terstond in de goot vallen van schandaal-polemiek? Zou 't mij mogelijk zijn den schijn te ontgaan dat ik * * * had willen aanvallen? Maar, zegt ge, tegen zulk naar beneden halen van z'n werk heeft ook Daudet te strijden. [Blijkens z'n voorberichtje, waarin hij zich daartegen verdedigt.] O ja, maar de aanval doodt z'n boek niet als kunstwerk. Integendeel. Zijn lezers in Europa en Amerika vinden 't aardig de goed geïnformeerden uit te hangen door te verzekeren dat Mora de Duc de Morny is en Felicia Ruys, Sarah Bernhardt.

Het aantal individuen die (bijv. in Frankrijk) zekere soort vertegenwoordigen, is groot. De artist neemt van ieder model *iets* en schept daaruit z'n type. Waar nu, zooals bij ons, 't aantal representanten van 'n richting *zeer klein is*, waar men door penurie van modellen genoodzaakt is *denzelfden* man te laten poseeren voor kop, schouders, borst, armen, handen, buik, beenen, gang, kleeding, taal, accent, voor... *alles*, wordt de type een portret en 't kunstwerk 'n (meestal beleedigende) fotografie.

'Maar... dan zou ik voorbedachtelijk afwijken van dat model,' hoor ik zeggen. Ei! Het geloof aan identificatie gaat zóó ver, dat men dan weer dat afwijken zou aanrekenen als *fout* en als wapen tegen de *strekking* van 't geheel.

...Bij 't kiezen van algemeen menschelijke onderwerpen [geef toe dat dit op zichzelf al heel nadeelig werkt op ruimte van keus en actualiteit] blijft de belemmering der kleinlandsche opvatting bestaan... Men eischt tegelijkertijd *burgerlijk-realistische* èn *kunst*-waarheid, en dit gaat niet!

Ze begrijpen niet het onderscheid tusschen 'n fotografischen afdruk en 'n zielkundig uitgewerkt portret. En wie in kunstrealisme toegeeft (iets geheel anders dan deurwaarders-stiptheid!) wordt voor triviaal uitgescholden.

(Meen niet dat ik hier aan de bestrijders van Zola denk. Die kwestie is anders en ik behandel haar hier niet).

Mijn ‘Mama, dat is ondeugend’ uit *Vorstenschool* heb ik hooren afkeuren. ‘Zoo spreekt geen koningin!’ beweren ze, en begrijpen niet, dat ik juist dien eenvoud noodig had als repoussoir van Louises hoogvliegen. (‘Repoussoir’ is onjuist. Louises eenvoud en haar hooge levensopvatting zijn identiek).

* * *

9 November '81.

...‘Ik begrijp niet, dat men bij de behandeling der eedskwestie de zaak niet vereenvoudigt, door niet zoozeer te spreken over *den eed* als over 'n verandering der eedsformule. Door die te veranderen in een ‘gerechtelijke verzekering’ of ‘gerechtelijke belofte’ zonder meer, ware immers de zaak in orde? Wie daarbij aan God wil denken, mag het doen. De rechtskracht en wettelijke gevolgen kunnen blijven, zooals nu ten opzichte van de thans gebruikelijke formule bepaald is.

Ge begrijpt dat ik geen partij trek voor atheïsten, die den eed weigeren. Om konsekwent te zijn, mogen zij ook geen brief teekenen met ‘UEd's Dw. Dnr.’ Wel begrijp ik den tegenzin van... vrome-geloovers hun God bij elke kleinigheid lastig te vallen. Ook 't beweren der Doopsgezinden, die zich houden aan 't verbod van Jezus. In den heelen bijbel is geen duidelijker tekst.

...Ik moet nu aan 't *Ideën*-schrijven om ‘Elsevier’ af te doen. 't Is eigenlijk pijnlijk, maar wat moet, moet. Ik heb zoo'n hekel aan publiekerigheid!

* * *

23 Februari '82.

...‘ik (heb) zoo'n bijzonderen afkeer van publiekschrijverij. 't Is mij een raadsel hoe men zich daaraan wijden (!) kan, wanneer 't niet volstrekt door de omstandigheden wordt voorgeschreven. Door 't achtslaan op analoge verschijnselen bij anderen, kan ik wel begrijpen dat mijn tegenzin in 'n soort

van idiosynerasie is overgegaan, m.a.w. *ziekelijk* is. 't Woord “overgegaan” is onjuist. M'n indruk is te dien opzichte altijd zoo geweest. Misschien herinnert ge u, dat ik reeds in den Havelaar (op 'n niet noemenswaardige uitzondering na, m'n eerste publiekerigheid) van dien tegenzin gesproken heb. Hij is dus niet gedurende m'n omgang met publiek gaandeweg ontstaan.’

* * *

Ouderen zullen zich wellicht nog de weinig geslaagde beweging herinneren voor het in 1882 beproefd algemeen Huldeblijk aan Multatuli. Hij schreef mij daarover een drietal brieven naar Indië, waaraan ik het volgende ontleen:

9 November 1882.

‘De afloop van het z.g.n. “Huldeblijk” is mij 'n ware nekslag. Toen ik er in toestemde die zaak op touw te zetten, maakte ik de voorwaarde dat de uitslag *schitterend* wezen moest, daar een middelmatig succès 'n échee wezen zou. Ik meende dat de 70 onderteekenaars der circulaire *met hun allen* dit konden waarborgen, en nog altijd zijn sommigen hunner dit met mij eens. Maar de “Hoofdcommissie” heeft op dien eisch der zaak geen acht geslagen en ook niet de minste poging aangewend om den coup de Jarnac, die mij is toegebracht, af te keeren. Integendeel - die heeren - van sommigen weet ik evenmin den naam, als 't radikaal, waaraan zij de bevoegdheid ontleenden zich regeerend (regelend?) op den voorgrond te zetten - *zij* hebben, door de manier, waarop zij de zaak behandelden, mij letterlijk ziek gemaakt... Ze schenen zich te houden voor diakenen, die met een gealimenteerde te doen hebben. Ze beschikten over de belegging der ingekomen gelden, buiten m'n weten en tegen m'n wil. [Zeer ook tegen m'n belang! Maar bij de *algemeene* mislukking der zaak komt er dit minder op aan!]

...Het laatste woord der circulaire van K...

“Van de instemming van den heer D. met onze plannen hebben wij ons vergewist”

is *onwaar*. Juist andersom had ik uitdrukkelijk bedongen, dat er in die zaak nièt over mij gebaasd zou worden.

...Het besef hoe weinig ik rekenen kan op m'n “geest-

verwanten” - die thans nog mij begraven onder betuigingen van... enz. - verlamt me. Meer dan ooit ben ik genoodzaakt vertellinkjes te maken, en wat 'n genot voor me wezen zou als ik rekenen kon op *ware* sympathie, is mij 'n walg bij 't bedenken, dat ik 't woord voer tot... och, ik weet niet meer hoe ik 't woord uiten moet. M'n toon is gebroken. Daarom schreef ik zoo even: ze hebben me letterlijk ziek gemaakt. Ja, letterlijk! Ik kan 't woord “hulde” niet meer hooren, zonder aan smaad en vernedering te denken. Gaarne had ik de huldezaak afgewezen... maar hoe dan met de welmeenenden onder mijn troepje?’

* * *

Is niet hetgeen ik hier uit zijn brieven aanhaalde, ook dit laatste stuk, teekenend den ganschen Dek?

Niets nieuws? Neen, hoegenaamd niet voor wie zijn werken en zijn reeds uitgegeven brieven kennen. Niet één nog niet gehoorde toon. Of ge zijn *Ideën*, zijn werkelijke of zijn verdichte *Minne*-brieven leest, of wel hem hoordet spreken, 't was en blijft hetzelfde geluid. Want hij gaf zich steeds zooals hij was op het oogenblik zelf; met heel zijn sterk bewogen, slingerend gemoedsleven. Pijnlijk gevoelig voor indrukken, kaatste hij de uitwerking daarvan onmiddellijk naar buiten. Toeschietelijk en vertrouwend, schonk hij spoedig hartelijke vriendschap. Maar eensklaps, om een woord, een handeling zonder eenig onwelwillend bedoelen, flitste zijn argwaan en stiet hij ruw weg. Niet alzoo mijn eigen ervaring, haast ik mij dankbaar te getuigen. Maar van hoevelen wèl?

In dit, als in méér opzichten trouwens, herinnert Multatuli aan Rousseau, groote geest in een ziek lichaam, als hij. In een studie over Rulhière, met Rivarol en Chamfort, ‘de drie fijnst geslepen en degelijkste Fransche vernuften van het eind der 18de eeuw’, deelt Sainte-Beuve (*Causeries du Lundi*, V, 575) een boutade van den eerstgenoemde over Rousseau mede, die over Douwes Dekker geschreven kon zijn. Het teekenend fragment moge hier vertaald volgen:

Rulhière woonde dicht bij de Tuileriën. Op een morgen in het jaar 1771 was hij, om negen ure 's ochtends van een bal teruggekeerd, toen hij zijn buurman Dusaulx, geheel ontdaan, zag binnenkomen. Dusaulx, bezorger eener vertaling

van Juvenalis, een opgewonden, uitbundige man, geheel doortrokken van de sentimentaliteit dier dagen, had zich met hart en ziel aan Jean Jacques gegeven, die zijn genegenheid aanvankelijk beantwoordde en hem, bij uitzondering, tot intimen omgang toegelaten had. Doch weldra waren argwaan en een breuk gekomen. De voortreffelijke man had van Rousseau een brief ontvangen, waarin te lezen stond: ‘Gij bedriegt mij, mijnheer; met welke bedoeling, weet ik niet, maar gij bedriegt mij....’ Op dezen brief had Dusaulx geantwoord met een schrijven vol bezweringen van oprechtheid en toewijding: ‘O gij, die mij zoo dierbaar waart, dat ge terugkomen mocht van uw grieven!.... Ik bezweer u, Jean Jacques, bij de waarheid, die ge in uw boezem draagt,.... enz.’ Doch, in zijn pijnigende verwarring, had hij 't beter geoordeeld om den brief, vóór de verzending, aan zijn buurman Rulhière ter lezing te geven, en daartoe kwam hij hem op dat *onvoegzame* uur, negen ure 's morgens, uit den slaap halen. Dusaulx heeft heel dit begin van zijn gesprek met Rulhière kostelijk verteld.

- Over wat of wien heb je 't toch, zoo vroeg in den ochtend?
- Over ons beider vriend, Rousseau.
- Mooi! Heeft hij je nog niet den bons gegeven?
- 't Hangt aan een zijden draadje. Hier, lees onze brieven en je zult 't zien.

Rulhière leest Rousseaus brieven hardop, zichzelf telkens in de rede vallend en zijn voldoening betuigend, met uitroepen van: - ‘Mooi!... Prachtig!... Goud waard!’

Dusaulx begreep niets van die instemming en Rulhière moest haar uitleggen. De zaak was, dat Rulhière Rousseau als zijn zak kende en hem telkens weervond, bij elken regel, in zijn argwaan, in zijn verwijtingen:

- Ik ben geheel op de hoogte van den aard en de wijze van doen van onzen vriend’, verklaarde hij zich, zóó, dat ik zoo noodig als zijn geheimschrijver, bij zijn afwezen zelfs in zijn plaats zou kunnen optreden. En nu heb ik, die brieven lezend, mij alleen onledig gehouden met te bedenken wat hij, naar mijn wetenschap, u zeggen of schrijven moest. 't Kwam zóó goed uit, dat ik er mezelf mee geluk wenschte. Zou je niet hetzelfde gedaan hebben?

En Rulhière, aan wien Dusaulx raad vraagt en wat hij er van denkt, antwoordt: - 'Wat ik er van denk? Dit: Verduiveld! wat een mooi, wat een uitstekend materiaal voor mijn comedie!' Dat tooneelstuk was de *Méfiant*, die echter nimmer het licht zag.

Vóór ruim twintig jaar heeft Dr. Th. Swart Abrahamsz in ditzelfde tijdschrift reeds een, toen veelzijds en heftig verketterde opheldering van Multatuli's psyche gegeven.

Wanneer ik mij voor den geest terugroep hoe er vaak over hem geoordeeld werd in die dagen, toen ik hem door persoonlijken omgang en briefwisseling leerde kennen, dan vind ik in ons niet of onvoldoend begrijpen van den diepgaanden invloed van zijn overprikkeld zenuwgestel op heel zijn doen en denken, de verklaring zoowel voor veel onbillijke verguizing, als voor de zotternijen eener idolatrie door dik en dun.

Pauvre Lélian! komt er weer in mij op, al hadden Dek en Verlaine ook niets gemeen dan de tragiek in beider onderscheiden lot. Hoe beminnelijk, hoe onweerstaanbaar, den jongeren vooral, de een zoowel als de ander! Maar was Verlaines invloed er een zuiver artistieke, in oneindig wijder kringen golfde die van Multatuli uit.

En toch, wij allen nagenoeg, die in onze jonge jaren, met geheele overgave, zijn leiding aanvaardden, wij bleven daar niet onder. Wij leerden Darwin kennen, Comte, Littré, Spencer.... Ze ontstaken niet in ons de hartstochtelijke, de vurige geestdrift, die hij in ons ontvlamd had. Maar hun invloed ging dieper, was blijvender. Hij had ons opgewekt, in onvergetelijke taal, tot vrijheid en zelfstandigheid. Zij l e e r d e n ons, verbeterden ons inzicht, vermeerderden ons weten. Knapen onder Multatuli, werden wij mannen onder hen, - hen of anderen, al naar de aanrakingen van ons geestesleven medebrachten. Vóór alles verbrak Multatuli wat belemmerend ons omsloot. Zij bouwden in ons op. Dit is, meen ik, waarom wij van hèm afgedreven zijn; waarom, nu de vrijheid, die hij bracht, een lang bevestigde is, er ook niet meer zijn multatulianen als in onze jeugd.

Wie, jonge man geworden multatuliaan, Dek leerde kennen, moest onder de bekoring komen zijner beste en innemendste

eigenschappen, groeien in bewondering voor zijn schitterend vernuft. Zijn ideën konden we laten voor hetgeen zij voor ons geworden waren; ontkomen aan die dubbele aantrekking, niet.

De bewondering voor dien glanzenden geest, met duizenden hebben we die gedeeld. Met weinigen slechts, die beminnelijke hoedanigheden kunnen waardeeren.

Multatuli.... het is reeds lang geleden, dat ik hem 't laatst opsloeg.

Maar van Dek, den mensch, aan wien niets menschelijks vreemd was, wien niets menschelijks gespaard bleef, leeft in mij voort de heugenis aan een vereerden ouderen vriend, bezorgd, edelmoedig als weinigen. En dit mooie, niets kan 't uitwisschen.

G.J.P. DE LA VALETTE.

Onuitgegeven brieven van Multatuli aan Cd. Busken Huet. (*Vervolg en slot.*)

VII.
Confidentieel. 's Hage, 11 Maart 1868.

Waarde Heer Huet.

Ik beloofde U Zaturdag, U op de hoogte te houden. Dit is mij daarom moeielijk geweest, wijl ik telkens dacht eene decisie te kunnen meêdeelen, en telkens was 't weer 't oude gesleep.

Was ik nu *zeker* Zondag te kunnen overkomen, dan schreef ik misschien niet. Of ja, toch, want ik kan in alle gevallen copy zenden van een br[ief] dien ik Maandag aan den heer R. zond,[1)] om in rondlezing te geven. Dat stuk omschrijft de positie. Neen, niet geheel! En dat spijt me, want ik zou zoo gaarne willen dat eens eindelijk iemand - d.i. *gij* - precies wist hoe die zaak van Havelaar in elkaâr zit.

Publiek verwart mijn desolaten toestand met mijne *zaak*. Die zaak is onaantastbaar, en wordt dan ook slechts aangevallen door hen die geen schade lijden door een échec. Wie polemische *eer* te verliezen heeft, tast me niet aan. (Dit is een feit, niet waar?) Nu, menschen als R. weten dat.

1) Gedrukt *Multatuli-Busken Huet*, II, 227.

Dat wist ook bijv. de Resident Brest v. Kempen (Slijmering). Het zou een *wel*willend beoordeelaar mijner zaak moeten bevreemd hebben, dat o.a. *die* man mij nooit tegensprak. Maar dat kon niet.

Hoe dit zij, R. weet ook dat Havelaar gelijk had. Van daar mijn franc-parler met hem. Ik zeg hem wat mij voor den mond komt, en het zou velen verbazen, indien men kon weten hoe gedwee mijne philippicas worden aangehoord en opgenomen. Hij zelf roept nu en dan: ‘Och, och.... Multatuli en Rochussen!’ Dat wil zeggen: wie had gedacht dat ik me zoo zou laten kapittelen! Dat riep hij ook toen we verleden Zondag samen schaakten. Ik wilde dat. En hij vond het zoo komiek. Iets als Marius op de puinh[oopen] van Carthago, denk ik, of als 't Barneveldsche: wat komt er van den mensch!

In een der laatste brieven die ik te Keulen ontving, schreef hij: ‘maar schrijf nu eens iets dat de natie doet trillen’ (alsof zoo iets gecommandeerd worden kon). Ik antwoordde: (zakelijk, neen, vrij letterlijk)

‘11 Maart.[1)]

Indien de Ministers bij voortduring mij trachten op zij te schuiven - iets wat onmogelijk is, zoodra ik wil optreden - de gevolgen komen op hun hoofd. Ik ben *beu*, en zou waarlijk geen 2½ maand geduld hebben gehad (d.i. na 't aanknoopen der laatste onderhandelingen met R.) indien ik met Hasselman zelf hadde te doen gehad. Nu echter viel 't mij moeielijk te breken, daar ik niet gaarne den schijn op mij laadde alsof ik de tusschenkomst Uwer Exc. versmaadde.

Wat het schrijven eener brochure aangaat om de Regering te steunen.... vóóraf moet ik dan toch een bewijs hebben, dat die Regering *het goede wil*, en zoolang zij Havelaar niet herstelt, is dit het geval *niet*. Ik kan geene Regering steunen die knevelarij in bescherming neemt, en dit doet men, zoolang men hem die zich tegen knevelarij verzette, mishandelt. Het *bewijs* van beterschap is gemakkelijk te geven. Mijn volledig herstel beduidt voor Indië: regt en menschelijkheid. Het tegendeel beduidt: voortzetting van

1) Waarschijnlijk *lapsus calami* voor: 11 Februari.

de oude misdaden, en Havelaar mag geen misdaad aanmoedigen. Indien ik dat wilde, ware 't mij makkelijker geweest in Indië meê te doen, mij Resident te laten maken, en naderhand in Nederland Minister.'

Hij schijnt (als velen) niet te kunnen lezen. Want zie, Zondag stelde hij mij namens V[an] Z[uylen] voor: alle stukken die V.Z. aanvielen te colligeren (V.Z. zou ze mij leveren) en die flink te weerleggen. Dan zou V.Z. (ALS *het Ministerie zich kon staande houden*) mijn wil bij Hasselman doordrijven ('H. scheenschroeven aanzetten.')

Ik vloog op. Hoe ik precies sprak, weet ik niet, maar R. zei: 'dat hij dit niet precies alles zoo kon overbrengen, want ik had een eigenaardige manier van spreken etc.'

Goed! Ik zou 't dan nog eens *schrijven*, en mijn brief wilde hij aan V.Z. & H. zenden. Dìt heb ik gedaan, Maandag. Het is de br[ief] die in afschrift hierbij gaat. De inhoud is eene deftige overzetting van mijn mondelinge opvliegerij, en (ik beken dit) een punt van uitgang als ik later zal moeten publiceren waarom ik mij heb *moeten* onthollanderen. Ik zeg 't dan ook dat ik er afschrift van houd. Hij weet dat ik 't anders niet doe.

Gister, Dinsdag, liep er een gerucht dat de Min. zouden aftreden. Ik schreef terstond een *haast*briefje, en zond dat in de Kamer:

'Exc. Men vreest dat het Ministerie wil aftreden. Dat behoeft niet! Het kan zich zoo sterk maken als 't wil, mits het een *nieuwe* banier opsteke. Ik verzoek u de aandacht dier heeren te vestigen op de laatste 8 bladzijden van mijn *Vrijarbeid* die hiernevens gaat. Dáár staat het wat er geschieden moet. Dat is 't ευ□η□α van Archimedes, 't 'Toulon est là!' van den jongen Bonaparte.

''t Volk is misselijk van oude kost en smacht naar iets degelijks. Er moet naar *waar*heid gestreefd worden. Indien men dit ernstig *wil*, is dit voornemen ook zóó uit te drukken dat het vertrouwen inboezemt en men zal een flinke nieuwe partij kunnen verzamelen onder een onversleten banier. Wil men dat, dan zal ik helpen. Sinon, non!'

Ook hierop, als op mijn br. van den vorigen dag, nog geen antwoord. R. kennende (die terstond antwoordt als hij kan) maak ik hieruit op dat mijn briefje met de laatste 8

bladzijden van den *Vrijarbeid* almede in rondlezing is. Proficiat!

En nu, magnus mihi erit Apollo die me weet te zeggen hoe alles afloopt. Ik gis dat v.Z. en H[eemsker]k mijn weg op willen, maar dat ze bezet zitten met Hasselman. Nu, dan moet men hem écarteren. Wel zal dat niet gemakkelijk gaan, maar wie alleen 't makkelijke wil, bereikt niets.

Het is nu al 3 uur, Woensdag-middag, en nog hoor ik niets. Mijn geschrijf is dus in behandeling, en gij begrijpt dat ik nieuwsgierig ben.

Mògt ik iets bereiken, dan zal ik aandringen op eene aanstelling voor u, niet *om uwentwil*, maar omdat ik dat voor goed houd. Ik heb dit reeds aan R. gezegd. Hij blijft er bij (en maak hieruit de niveau van Hasselman op) dat mijn zaak gereüsseerd zou zijn indien niet H. zooveel (!) voor u gedaan had. Ik vraagde of H. dan een bepaald quantum goeds te leveren had? etc.

Ook had hij *niets* voor u gedaan, maar, zei ik, al ware dit anders, dan nog moest hij dat beschouwd hebben als ten nutte der *zaak*, en niet als gunst. R. stemde alles toe, en riep weêr over de kleinheid van H. Ik *hoop* Zondag te komen. Maar daarover schrijf ik nog nader. Maak in Godsnaam mijn tekortkoming voor de courant een beetje goed. Over een paar dagen zal ik alles inhalen, en u wat ruim leveren. Ge begrijpt hoe gespannen ik ben over mijn schaakpartij. Hartelijk gegroet, t.a.v.

D.D.

VIII.
Vrijdagmorgen.[1)]

Waarde Heer Huet, Ik schreef u voor een paar dagen. Op den brief dien ik daarbij in afschrift gaf, heb ik nog geen antwoord.

De afspraak met R. was dat hij dien òf ter lezing geven, òf hem mij met noten terug zenden zou.

Niets terug ontv. hebbende, moet ik nu denken dat dìt

1) De dag van de maand wordt niet aangegeven. Maar daar deze brief verzonden werd ‘een paar dagen’ na den vorigen van 11 Maart en de 11 Maart in 1868 op een Woensdag viel, moet hij zijn geschreven Vrijdag 13 Maart '68.

stuk in rondlezing is. En ook op mijn billet van Dinsdag dat ik naar de Kamer zond toen er een gerucht liep dat de Ministers wilden aftreden, heb ik geen antwoord. Ik zond daarbij mijn *Vrijarbeid* met verzoek de laatste 8 paginas in te zien, waar (1862!) gezegd wordt dat er een nieuwe leus noodig is.

En gister schreef ik brusque dat ik niet langer wachten kon, ‘wijl ik op hooge kosten zat en niets kon aanvangen voor ik wist of men mij bij voortduring afstootte.’

Nu, ook daarop nog geen antwoord. Ik moet dus gelooven dat de zaak in deliberatie is.

Mogt ik iets te zeggen krijgen dan zal ik aandringen op eene aanstelling voor u, niet om u pleizier te doen, maar omdat ik dit nuttig vind. Dom van H. dat hij 't niet inzag. Ze verbeeldden zich u al heel mooi behandeld te hebben en gaan altijd uit van begunstiging ‘van iemand er boven op helpen’. Ik heb daarop reeds gezegd: ‘dat ik om *u* niets gaf, d.h. om uw voordeel of tevredenheid, dat ik niet dáárom u met hem (R.) in aanraking bragt, *maar in het belang der zaak*.’ Dat *is* zoo, want nepotisme is me een gruwel. Maar *zij* staan zoo laag dat ze niets anders begrijpen. Ik heb gezegd: ‘dat ik op uwe aanstelling zou aandringen, al ware ik uw vijand, en dat Hasselm. mij toescheen niet op de hoogte van zijn roeping te wezen.’

Die lui droomen van protectie.

Wat mij aangaat, beginnen ze nu eindelijk in te zien dat ik niet te protegeren ben. Ik heb 't R. uitdrukkelijk gezegd dat ik ‘particulier’ dankbaar was voor zijn ‘welwillendheid’, maar dat hier iets geheel anders in 't spel was dan iemand dienst te doen. Ik hoop dat hij 't nu eindelijk gelooft, vooral na mijn weigering om v.Z. te verdedigen, vóór hij c.s. mij *oorzaak* geven deze regeering te steunen.

Mijn plan is altijd *Zondag* bij u te komen. Maar ge begrijpt hoe ik op de schop zit. Elk oogenblik kan mij een briefje brengen dat mij vasthoudt, of regts of links drijft.

Ik moet decisie hebben. In dure logementen kan ik niet langer blijven.

Ik herinner mij uw practische vraag: ‘kunnen zij doen wat ge vraagt?’

Ja! En meer nog, 't zou verstandig zijn. R. vond het oorbaar, en ook v.Z. nam aan het door te drijven (‘den Min. van Kol. scheenschroeven aan te zetten’) maar.... eerst moet ik *hem* verdedigen. Dit nu heb ik geweigerd, zooals ge gezien hebt uit mijn brief van Maandag. Doch 't is een antwoord op uwe vraag.

Mijn herstel zou politiek zijn. Ik reken dat er van de Honderd personen vóór mij zijn.... 1.

tegen.... 20.

de rest.... 79, zijn de lammelingen die voor mij wezen zullen zoodra ik succes heb. Die zullen uitroepen: ‘precies mijn idee, ik heb 't altijd gezegd.’ En de meerderheid van die succesaanbidding zou ik 't Ministerie kunnen aanbrengen.

Eene *andere* wijze van ontknooping is er niet!

Ook de liberalen zouden, op 't kussen komende, gelijke behoefte hebben aan een nieuwe leus. Alle vorige praatjes zijn versleten. Maar hun zou ik mijn hulp niet aanbieden, o neen!

Jufvr..... was eergister bij me.[1)] Ze bragt me haar geschrijf. Misselijk! Ik wist niet wat ik zeggen zou. Ze is te goed om haar te krenken, maar ik mogt toch niet prijzen, en zei: ‘Meid, schrijf wat *gewoner* wat *ordelijker*.... je springt en huppelt als een dronken mensch, en meent dat je danst.’

Ze is bezig (en sedert jaren al) met dieren beschermen. Nu, dat is gek. Ik heb haar uitgelegd dat er belangrijker en practischer dingen aan de orde zijn. Dat stemt ze toe, maar.... och, wat doet men al, faute de mieux! Entre nous, al die dingen komen neer op hysterische aandoeningen. Dat zei ik haar, en ze zei niet neen. Maar wat baat het! Dat malle schrijven en die paardenliefde, die kruistogten tegen vlooienjagt en hondenplagen - och, 't is alles een pis-aller.

En 't genezen *zou* makkelijk zijn, als de maatschappij wat minder dom was. Het zijn de zeden die zulke meisjes, en de edelste! den Minotaur in de kaken werpen. Toch denk ik haar eens onder handen te nemen. Ik zal haar chirurgie

1) De naam der dame, eerst door D.D. geschreven, is opzettelijk door hem daarna onleesbaar gemaakt; vgl. het post-scriptum.

laten leeren, dan kan ze haar trop plein aan *goed-willen* plaatsen in een hospitaal. Dáár zou ze thuis zijn. Pis-aller blijft het, maar 't is toch mooier dan mal schrijven en opwinding tegen huurkoetsiers. Ik zou daarvan komieke scènes kunnen vertellen. Voor een paar jaar kocht ze een oud paard, dat zij wilde laten dooden. En zie, de verkooper fopte haar, en ze vond het paard terug, als vroeger lijdend en nog moetende werken. Kwestie over de identiteit. Ruzie, - ja bijna een vechtpartij.

Aandoenlijk is het, maar - 't toucheert aan 't gekke.

Intusschen maakte zij zich schuldig aan zeker gebabbel (*hysterie; vrindinnen;* zucht tot *geven*, tot *uiten*, tot *één zijn = babbelen!*) dat meer kwaad stichtte dan 't verdriet van alle sleeperspaarden te zamen.

Zoo zijn we! Jammer is 't. Ze is een goed mensch.

Kijk, nu wilde ik graag weten of ik Zondag komen kon! *Ik denk en hoop ja!* Jammer dat ik niet logeren kan, afgescheiden nu van uw trubbles, want ik sprak u gaarne langer. Ik weet dat het u interesseeren zou. Ik heb veel te zeggen en ik hecht er aan dat ge iets meer van me weet dan anderen. Maar dat kan niet in één dag.

Wees met uwe vrouw hartelijk gegroet van

t.a.v.

DOUWES DEKKER.

Ik heb haar naam uitgehaald. We weten niet waar de brief belandt.

't Is jammer dat ik u niet vóór 2e Kerstdag heb kunnen spreken. Gij kondet sommige verhoudingen niet kennen en, uw standpunt ware beter geweest, indien ge uwe zaak aan de mijne hadt aangesloten, want - hoe gek 't schijnt, *ik heb invloed*. Indien ge al de brieven laast die ze van mij ontvingen en waarop ze, soms tot mijne verbazing, niet boos werden, zoudt ge 't erkennen. Dat R. die *niet* opregt is, o neen! mij in deze zaak opregt wil helpen, is waar! Hij heeft er zijn redenen voor.

Vraagt ge mij of ik geloof te zullen slagen? Neen! De tegenstand van de inertie is te groot. Maar 't is al veel dat het niet-slagen nog niet bepaald is.

Indien ik au courant ware geweest van uwe bemoeijingen, zou ik u misschien in staat hebben gesteld om tegenover Hasselman een beter standpunt in te nemen. Hij is vrij onwetend in de verhoudingen, en wist niet wat uw bezoek beduidde. Nu is 't te laat - tenzij ik de 3e ontbinding er door krijg. Dan is er niets verloren. Bij de liberalen heb ik niets in te brengen. En ook onder deze ministers zijn er die tegenwerken, - maar de hoofdpersonen zijn voor mij, en zij wenschen niets liever dan ontslagen te zijn van Hasselman en Schimm.[1)]

't Zijn rare dingen.

Adieu, ik hoop tot Zondag.

IX.
's-Hage, Maandag[2)].

Waarde Heer Huet.

Hierbij Erdan, *la France Mystique* en een pakje zegeltjes voor Gideon. Er is veel kaf bij, maar misschien een enkel graantje, dat hij gebruiken kan.

Hierbij ter inzage de brief van de *Locomotief*-uitgevers. Ik had verzocht mij wat tijd te gunnen voor ik antwoordde.

Nu zal 't - bij 't mislukken mijner Haagsche expeditie - tijd zijn te beslissen, of ik zoo iets doen kán. Ik vrees: neen. Zoo'n courant schijnt alleen scherpten en vitterij te kunnen gebruiken, en dat kan ik niet leveren op kommando.

Wat ik, om overigens mijzelf te zijn, zou noodig hebben, ware het verhoogen van 't Haarlemsch honorarium, en daar nu de Heer E.[3)] op dat voorstel ‘Né’ zeide, moet ik iets anders bedenken om in 't leven te blijven.

Eén ding is zeer jammer. Al ben ik nu in den Haag niet geslaagd, toch heb ik aan R. en v.Z. gemerkt, dat ik in hunne oogen waarde heb. R. en ook v.Z. bekenden dat

1) Graaf Schimmelpenninck, Minister van Financiën.
2) Waarschijnlijk Maandag 23 Maart 1868. De brief valt in ieder geval vóór 3 April, daar die van Cd. B.H. van dien datum (*Brieven*, I, 189) o.a. spreekt over den ‘Samarangschen brief.’
3) Enschedé.

mijn steun het Ministerie aangenaam wezen zou, ja, v.Z. vraagde er om. Welnu, dit belemmert mij nu in het vinden van middelen om in 't leven te blijven. Indien ik nu voordragten ga houden die onweêrig zijn, snijd ik mij de mogelijkheid af om later door publieke verzoening met de Regeering, in staat te worden gesteld mijn vrouw en kinderen terug te krijgen.

De stemming die ik in den Haag waarnam, kan later gebruikt worden, indien ik nu *wacht*, en *zwijg*. Maar uit armoed kàn ik niet wachten. Dat is jammer. Uwe Courant ware 't eenige - en dat wil Mr. E. niet. Zonderling, de man had een roodkatoenen das om. Ik dacht dat zulke types uitgestorven waren.

Ziet ge kans op die zaak terug te komen, - al zoude ik daarvoor in de buurt moeten komen - gaarne.

Erdan hoef ik niet terug te hebben, (ik heb nog zooveel dat *u* behoort), maar den br. van Van Kesteren wel.

Wees met uwe lieve vrouw en uw ventje zeer hartelijk gegroet van

t.a.v.

DOUWES DEKKER.

Vanavond bij R. Ik hoop voor 't laatst.

X.
Den Haag, Zaterdag, [28 Maart.][1)]

Waarde Heer Huet. Nog is de zaak niet uit! Het is een ware schaakpartij, en 't hoofd loopt me om. Misschien slaag ik nog en dan zal 't eerste wat ik doe, zijn eene aanstelling voor u te bedingen. Middelweg is er niet. Indien ik mijn doel bereik, zal ik grooten invloed hebben.

Al de incidenten te vertellen die me dan eens alle hoop deden opgeven, dan weer moed gaven, is onmogelijk. En morgen moet ik naar Utrecht, waar ik door een Studentengezelschap (Παντα νοητα. Kent ge dat?) ben uitgenoodigd een spreekbeurt te vervullen. Dat ik deze maand en al langer mijn geld niet verdien, weet ik, maar beschouw mij als ziek.

1) Deze datum is op te maken uit den brief van Cd. B.H. van 3 April (*Brieven*, I, 189).

't Scheelt niet veel, want bij al die drukte (drie, vier, vijf brieven, boodschappen etc. daags, en telkens weer een nieuwe spanning) nu bij dat alles komt nog de verkoudheid. Ik hoest alle nachten tot daybreak. Ik hoor dat de *Havelaar* in 't Eng. Parlement zal behandeld worden. Hasselman *wil* doen wat ik vraag, maar hij durft niet alleen. v. Zuylen wil ook. H. ook. Doch... liefst alleen voor 't geval dat ze konden aanblijven.

R. wil dat ze 't doen ook al blijven ze niet aan. Ik spreek hem, v.Z. en Hass. alle dagen. Ze zijn zeer welgezind, hartelijk zelfs, maar... ze vreezen zekere invloeden. Ik heb hier in den Haag veel vijanden, cela va de soi! Familie is 't ergste.

Ik ben ziek van verkoudheid, en kan niet zien. Kunt ge, opdat ik dan toch iets lever, bijgaand bulletintje dat ik heb *laten* maken gebruiken? Echter zijn er fouten in. Ik zie daar: trotsch als substant. Maar de keus van artikeltjes schijnt wel goed. Ge kunt zeker de fouten of onnauwkeurigheden wel door een ondergeschikte laten verbeteren. Ik kan bijna niet zien.

En nu die lezing te Utrecht!

Wees met uwe vrouw zeer hartelijk gegroet

t.a.v.

D.D.

Herinnert ge U wat ik zeide over de eenheid der wording, en dat de natuur zoo *éénvoudig* was in haar arbeid.

Zie eens bijgaande druksels?

Is 't niet of wij op gelijke manier gemaakt zijn? Overal:

Ruggegraat.

Zenuwen.

Rudimenten van armen, beenen, vleugels of (en) staart.

Kristal- en koraalpatroon.

Maar ik was er niet bij toen ze gedrukt werden. Er kan opzet bij zijn.

't Model A. heeft een bonten jas aan.

Wat zegt ge van Le Comte? Ik vind hem niet zeer interessant.[1)]

1) Bij dezen brief waren afdruksels van inktvlakken gevoegd. - De brief waarin D.D. verslag geeft van zijn lezing te Utrecht is gedrukt *Multatuli - Busken Huet*, II, 238.

XI.
Zondagmorgen [5 April].

Waarde Heer Huet. Ik heb uw briefje van den 3^{en}, en ga zitten, niet zoo zeer om er op te antwoorden, als om een beetje verdriet af te leiden, door er wat van te vertellen.

Zeg niet dat ik beter deed, in dien tijd een bulletintje persklaar te maken. Ik zal dat later dubbel goedmaken, als ik verlost ben uit den tegenwoordigen crisis.

Hebt ge, door uw novelle, geen loisir om mijn geschrijf te lezen, geef mijn brief maar aan uwe vrouw. (Indien ik 't niet om de kosten, en om die novelle[1)] liet, hadde ik verlof gevraagd nog eens een Zondag bij U door te brengen.)

Den 27 Nov. begonnen mijne onderhandelingen. Nu, *5 April*, ben ik even ver. En let wel, dat ik daarvoor veel dingen heb uitgesteld of afgezegd, en al dien tijd moeite had om in 't leven te blijven. Daar nu de begrooting van Kol. aangenomen is, zou het *kunnen* zijn, dat Hasselman (en bijv. *marine*) als specialiteiten aanbleven. Dan zou 't *kunnen* zijn, dat Hasselman *misschien* genegen was mij te helpen, *indien* alsdan zijne nieuwe collega's dat niet tegenwerken. Dit laatste is echter te voorzien, daar de kans dat eenige autoriteit vóór mij is, als 1 tegen 100 staat.

En 't spreekt van zelf, dat Hass. mij *niet* helpt als daartoe iets moet getrotseerd worden! Bedenk nu, dat hij ronduit erkende dat *ik gelijk had* (Dit heeft hij ook aan v.Z. gezegd), dat hij mij zelfs staaltjes uit Lebak wist te vertellen, die mijne beweringen meer dan staafden. Aan v.Z. heeft hij gezegd, dat hij er nog meer van wist dan ik. Hij beweerde namelijk dat een der redenen *waarom* de Resident van Bantam zijn pligt niet deed eene zekere afhankelijkheid van den Regent was, in zaken die ik niet noem omdat uwe vrouw mijn brief leest. Ik noem ze dus zoodoend, zwijgende. Ik antwoordde aan v.Z., dat ik (al hadde ik dit geweten) toch zulke dingen niet zou hebben aangeroerd, en er ook nu niet van hooren wou. En dit niet uit dégoût alleen. Zie, ik

1) De vrije uren der Sorghvlietsche Zondagen - bijna de eenige vrije uren, die Cd. B.H. te Bloemendaal had - waren gereserveerd voor het afwerken van *Lidewyde*, de ‘novelle’ waar D.D. op doelt.

streed tegen *algemeene* pligtsverkrachting. De Resident van Bantam was lang de ergste niet - integendeel! Door nu zoo'n bijzonder punt aan te roeren, zou het schijnen, alsof ik op eene uitzondering gestoten was, et que tout était pour le mieux, elders, waar zulke vuile verhoudingen niet bestonden. De heele indische ambtenarij is verpest. - D.v. Twist heeft dien toestand officieel bestendigd, en dáártegen strijd ik.

Maar is 't nu niet hard, daar het hoofd der koloniale administratie, de Minister, erkent, dat ik regt heb, dan te moeten bedelen om openlijke erkenning van dat regt? Dan af te hangen van *misschien's* en *indien's?*

Het ergste is, dat ik hierop niet wachten kan. Zoo'n logement is duur. Ik denk er dus ook over, om aftebreken, en Holland maar te verlaten, waar ik niets dan ergernis ondervind.

Van mijne vrouw die ult^{o}. Maart haar school moest verlaten, wijl die zaak bankeroet is, en die dan een kamertje wilde huren, ontving ik heden tijding, dat ze dit niet heeft kunnen doen, omdat ze geen geld had. Ze mag nog tot Paasch in dat huis blijven. De doctors hebben haar ‘versterkende middelen’ aangeraden. Le moyen d'en avoir!

En Hasselman zegt, dat ik gelijk had! En de reviews[1)] (*Contemporanian* o.a.) noemen mij een ‘Dutch Leviathan’. En mijn Saïdjah-poëzie is ‘a nineteenth-century miracle’. En 't is te hopen, dat vele ladies en gentlemen, die ‘poetry’ op stapel hebben hun copie nu maar in 't vuur gooien, enz. enz. Wat al wreede farceurs!

In één Eng. Courant word ik gehavend. *Die was den dag na de verschijning in handen van Van Zuylen*, *die 't mij liet voorleggen*. Ik zei dat ik er niets om gaf, maar 't voor betaald werk hield. De *Havelaar* is ‘tedious’ ‘dull’ ‘full of would-be humour’; ‘de schrijver zelf zegt wel 20 keer dat het monotonous is,’ etc.

Ik heb aan Couranten die anders oordeelen, dat blad aanbevolen, onder opmerking *dat Buitenl. Zaken het zoo spoedig hier had*, *nat van de pers*.

Ik kan 't hier niet langer uithouden. Ik breek ineens af. Daar ik niet weet waarheen, kan ik u geen adres geven.

1) Engelsche Tijdschriften die de vertaling van den *Havelaar* bespraken.

Misschien ga ik weer naar Keulen, waar ik misschien door dien goeden Bergrath (mijn oude adresman) een verblijf kan krijgen zonder terstond te betalen. En daar zie ik geen Hollandsche Ministers of rijkworders.

Dat is *iets* gewonnen.

Wees met uwe vrouw hartelijk gegroet, en ook Gideon,

t.a.v.

Als ge schrijven wilt, adresseer dan - neen, ik weet nog niet. Dàt is tobben.

XII.
Keulen, 19 April 1868.

Waarde Heer Huet. Ik ontving heden morgen uwen brief van 17, met de *f* 25, die ik niet verdiend heb. In Godsnaam. Ik zal trachten voortaan weder stipt mijn berigtjes af te zenden. Of dat mogelijk zijn zal, weet ik niet, want de vraag is waar ik belanden zal. Ik keerde naar Keulen terug om niet vast te vriezen in Den Haag, en wijl ik hier het meeste kans dacht te hebben om een verblijf te vinden. Nu, voor 't oogenblik is dat dan gelukt. Waar ik echter den 1^{en} heen moet, weet ik niet. In antwoord op uw welwillende vraag omtrent de wijze van toezending van dat honorarium door den heer Charbon[1)], denk ik dat het beste is, als volgt:

Adres: Monsieur A. Bergrath
Schildergasse
Cologné.

Die man is zeer vertrouwd, en ik neem 't voor mijn rekening, dat hij den gerecomand. brief behoorlijk aan mij verantwoordt.

Eene andere vraag echter is, of ik van den heer Charbon de moeite van dat aanteekenen mag vergen? En de kosten? (of drukken die op de courant? Dan is 't minder).

Zonder aanteekenen echter is de zaak zeer gevaarlijk, want het aantal brieven dat men nu van mij onderschept heeft is groot.

1) Die Cd. B.H. in de bewerking der *Haarlemsche Ct.* was opgevolgd.

Na 't wegraken van dien br. v.R. met *f* 200, en den uwen met *f* 25, reken ik, dat men een stuk of *vijf* gestolen heeft. (Ook een *aan* u. Een brief namelijk volgende op 'n correspondentie in 't couvert aan de *H. Ct.* Er werd in dien brief uitgeweid over de zonderlinge vertellingen van V. Vloten, dat Dr. Grieben den *M*[*ax*] *H*[*avelaar*] vertalen zou. Ik meen dat dit ook in dat couvert was aangeroerd. Indien ge u dus herinnert, dat ik er iets over schreef, bewijst dit het teregt komen van dien brief niet. Wat er meer in dien br[ief] stond weet ik niet. Hij was lang en zal wel gehandeld hebben over mijn Haagsche relatiën).

Aan en *van* mijne vrouw zijn ook brieven weg. Hoe dit nu samenhangt met oneerlijkheid van de post in HOLLAND, is me een raadsel. Dit zou op *Keulen* wijzen, doch ik heb hier geen verder punt van beschuldiging gevonden dan dàt.

Van mijne vrouw verwacht ik tijding sedert *weken!* Ik schreef haar den 5. Zij was zoo goed als op straat. Ik weet haar adres niet. Ik zond haar van Den Haag eene kleinigheid geld. Geen antwoord. (Mijn brief was gerecommandeerd.)

Sedert mijn vertrek uit Den Haag wacht ik vruchteloos brieven van R. Ik heb Hasselman geschreven, dat R. altijd mijn adres zou weten (zooals ik met den laatsten afgesproken was).

Ja, die 'opinions of the press'[1)] zijn bitter voor mij. En 't beduidt niets! Een zonderling ding blijft het me altijd hoe overal die verwenschte *schrijverij* op den voorgrond treedt. Wat ik *gedaan* heb - geen kleinigheid toch - schijnt niet de aandacht waard te zijn. Of zou 't een verblijdend teeken des tijds zijn, dat integriteit zoo'n gewone zaak is? Maar hoe komt men dan voortdurend aan beambten bij 't binnenlandsch bestuur in Indië om hen te vervangen die als ik hun ontslag namen?

Heb ik u geschreven, dat Hasselman *meer dan erkende*, dat ik gelijk had? Ja *meer* dan erkende, want *hij* weidde uit over den ellendigen toestand in Lebak en brodeerde op mijn thema. *Hij* wist het *persoonlijk*, noemde voorbeelden, verwonderde zich dat ik in 't archief niet zekere memorie van *hem* had

1) Oordeelvellingen der Engelsche pers over *Max Havelaar*, naar aanleiding der Engelsche vertaling.

gevonden, en had altijd verwacht dat ik mij daarop beroepen zou. Is 't nu niet om bitter te worden?

Dat H.v.d. Hoeven mij niet antwoorden zou, *kan ik niet gelooven*. Dan is dat antwoord of vertraagd door omstandigheden die wij niet kennen, of zijn brief is gestolen. (Als ik 't woord post maar hoor, wordt ik zenuwachtig.) Ik kan niet gelooven dat gij hem niet en om uzelf, en om mij een hoogstwelkome gast zoudt zijn. Ik zou er mijn leven op durven zetten.

Wat ik moet aanvangen? Ik weet het waarachtig niet! Die scheiding van mijn vrouw, waaraan ik in Den Haag een eind maken wou, is doodend voor mij. En ook mijn plan om bij mislukken der officieele pogingen wat geld te zamelen door 't rondtrekken met mijn drama is ook mislukt....

Ik heb naar Maastricht geschreven of ik dáár nog een lezing houden kon, maar krijg geen antwoord. Het spreekt echter van zelf, dat dit maar wezen zou om gedurende de maand Mei te leven, en niet voor 't terugroepen van mijn gezin. Die weelde schijnt te veel geëischt te zijn.

Mijne vrouw en kinderen hebben aan R. een brief geschreven, waarin ze hem hunnen dank betuigen voor zijn hulp! Dat uitroepingsteeken hoort er echter niet, want ik ben overtuigd dat hij zijn best deed, al ware 't dan ook maar uit dépit zich zoo zonder invloed te zien.

Daar ik niet weet of ik hier blijven kan, kon 't zijn, dat ik weer naar Holland ging - zonder juist te weten waarom, maar men moet toch ergens zijn. Ik moet bekennen, dat het zien van die Indische welvarendheid mij zeer hindert, maar toch zou 't kunnen zijn dat ik daar nog 't eerst middel vond om in leven te blijven.

Edmonstone en Douglas, de Schotsche uitgevers van *M.H.*, laten mij vragen voor hen te schrijven. Maar ik heb niets te schrijven.

Ik begrijp dat gij 't druk hebt, en wenschte u toe dat ge goed en wel te Suez waart, of verder - neen, de reis is aangenaam. Wel niet zoo kalm als een schipreis, maar ook niet zoo eentoonig en vervelend. Zeg aan uwe vrouw dat de mijne dien toer gemaakt heeft alleen met twee kinderen en een baboe die zelf als een kind moest geholpen worden. Zult gij zorg dragen nota te houden van den inhoud uwer *gemerkte* en *genummerde* koffers?

Ach, ik had anders zoo'n lust gehad u veel over uw reis en uw zijn in Indië te schrijven, maar ik ben zeer geabatteerd. Er is reden toe. Die Haagsche poging heeft me zeer veel achteruitgezet.

Wees met de uwen zeer hartelijk gegroet van uw liefhebbenden
DOUWES DEKKER.

Ik krijg daar een aanstelling als.... 'briefwisselend' lid der Maatschappij: de Taal is gansch het Volk. Och!

Dat Nahuys u ontmoette op straat mag toevallig geweest zijn, doch hij had u anders in 't Hotel gewacht om u mijn groet te geven en te vertellen hoe 't stond. Hij is een *der interessantste verschijnselen op 't gebied van menschenkunde* die ik ooit waarnam. Indien ik 't beschreef, zou men meenen, dat ik 't verzon.

Is uw roman naar uw zin? Ik ben er zeer benieuwd naar.

Oorsprong, practijk en toekomst der leer van Monroe.[1)]

De Europeaan, die heden ten dage voor het eerst Amerika bereist, loopt gevaar in één opzicht zeer te worden teleurgesteld: als hij namelijk verwacht heeft, alles anders te zullen vinden dan hij het bij zich thuis gewoon is. Die zich moeite geeft door uiterlijkheden heen te zien, wordt licht vaker getroffen door overeenkomst, dan door verschil met het Europeesche. Is Amerika bezig zich te europeaniseeren, Europa zich te amerikaniseeren? Wel beide vragen zullen bevestigend moeten worden beantwoord. In ieder geval, de gemakkelijke formule 'Nieuwe Wereld' reikt niet ver meer ter verklaring van wat Amerika ons te zien geeft. Het is niet zoozeer een nieuwe wereld meer, als eene wereld die een dagje ouder is geworden.

De Amerikanen zelf, althans de helderzienden onder hen, gevoelen dit zeer wel. De houding van geringschattend medelijden tegenover al het Europeesche, zij moge nog bij het vulgus worden aangetroffen, is door ieder die zich in eene verantwoordelijke positie weet geplaatst, reeds lang verlaten. De staatslieden weten uitnemend wel, dat Amerika geen wereld meer is op zichzelf, dat het belangen heeft op zeer ver uiteenliggende punten van den aardbol, dat de betrekkingen met Europeesche en Aziatische volken zich aanhoudend vermeerderen en gedurig meer compliceeren; dat de uiterst eenvoudige beginselen van buitenlandsche staatkunde, waar-

1) Behalve van andere bronnen, is voor deze studie met voorliefde gebruik gemaakt van het uitstekend werk van Archibald Cary Coolidge, *The United States as a world power* (New-York, 1909).

mede men tot voor luttel jaren meende te kunnen rondkomen, niet langer voldoen. *To avoid foreign entanglments*, de les van George Washington, was een regel voor menschen die rondom zich een vrije ruimte voelden. Hoe dien regel nu nog op te volgen, nu de vrije ruimte nergens is, en de mededinging overal?

In één opzicht was de noodzakelijkheid eener aanvulling van Washington's stelregel al zeer spoedig gebleken, doch ook maar in één enkel. Zich buiten verwikkelingen te houden, was een gebod dat zich, naar den vorm althans, richtte tot de Amerikanen alleen. Maar hoe, als de verwikkelingen zich aan hen opdrongen? als anderen dreigden door te dringen in de vrije ruimte, wier bestaan hun juist hunne politiek van onthouding mogelijk maakte? Reeds Jefferson verving het enkelvoudig door een tweeledig voorschrift, dat ook anderen dan zijn eigen burgers onthoudingsplichten oplegde: *Our first and fundamental maxim should be never to entangle ourselves in the broils of Europe; our second*, *never to suffer Europe to meddle with cisatlantie affairs*. Eén stap verder, en de volgorde der plichten is omgekeerd. De vermaarde boodschap van James Monroe, 2 December 1823, laat de waarschuwing aan Europa aan het voorschrift ter bepaling van eigen Amerikaanschen plicht voorafgaan:

I. *The American continents*, *by the free and independent condition which they have assumed and maintain*, *are henceforth not to be considered as subjects for future colonization by any European powers*; - en dan eerst

II *In the wars of the European powers in matters relating to themselves we have never taken any part*, *nor does it comport with our policy so to do*.

De verklaring, op het oogenblik dat zij gegeven werd, was tegelijk tegen de Heilige Alliantie in het algemeen gericht, en tegen Rusland in het bijzonder; Rusland, dat de Behringstraat was overgetrokken en aanvankelijk weigerde te zeggen hoever zuidelijk het wenschte te gaan; de Heilige Alliantie die zwakke aanstalten maakte om de jonge republieken van Latijnsch Amerika, pas door de Vereenigde Staten erkend, terug te brengen onder de gehoorzaamheid aan Spanje. In het verzet tegen beide oogmerken had Amerika toen een machtigen bondgenoot in Engeland. Reeds had Canning aan

de Amerikaansche regeering een gezamenlijke diplomatieke actie voorgeslagen, en was Monroe op het punt dien voorslag aan te nemen, toen hij te elfder ure, onder den invloed van zijn secretaris van staat, John Quincy Adams, tot het geven eener eenzijdige verklaring besloot, die wel eindigde met een toepassing op de bestaande omstandigheden, maar een algemeenen regel vooropstelde, gericht aan het adres van iedere Europeesche mogendheid zonder onderscheid. De gewaarwording in Engeland was dan ook zeer gemengd. Wel hield het vervolg der verklaring de toezegging in: *with the existing dependencies of any European power we have not interfered and shall not interfere*, maar hoelang behield eenig in de Nieuwe Wereld gelegen gewest het karakter van Europeesche bezitting? Tot zoolang het verkoos op te staan? Maakte de erkenning van de onafhankelijkheid der Latijnsch-Amerikaansche republieken door de Vereenigde Staten, nog vóór één Europeesche mogendheid tot gelijke erkenning was overgegaan, geen feitelijke tusschenkomst van de Vereenigde Staten uit? De toezegging was dus weinig geruststellend, te minder daar de considerans zich duidelijke toespelingen op de voortreffelijkheid van den republikeinschen boven den monarchalen staatsvorm veroorloofde.

De verklaring diende een Amerikaansch belang; zij streelde bovendien een Amerikaansch sentiment. De regeering is zich bewust, heet het in het stuk, dat haar beginsel van zich niet in zaken te mengen die haar niet aangaan, afwijkt van dat der Heilige Alliantie. Dit verschil komt uit het verschil van regeeringsvorm voort. Ter verdediging van den zijnen, welks vestiging zooveel bloed gekost heeft, aan welks opbouw zooveel wijsheid is besteed, en die met zooveel voorspoed loont wie er zich onder begeven hebben, staat het Amerikaansche volk als één man gereed. Evenzeer zal het de onafhankelijkheid verdedigen van alle zusterrepublieken, die zich reeds in de Nieuwe Wereld gevormd hebben en door de regeering der Vereenigde Staten zijn erkend. Elke poging van een Europeeschen staat om die onafhankelijkheid te niet te doen of eenigen anderen invloed uit te oefenen op hare lotsbestemming (*controlling in any other manner their destiny*), zal worden aangemerkt als een onvriendschappelijke daad, tegen de Vereenigde Staten zelve bedreven.

De stormachtige bijval, die de leer van Monroe aanstonds in alle lagen van het Amerikaansche volk ondervond, haar, ondanks opwekking van spot en wrevel in Europa, oogenschijnlijk volmaakt en bliksemsnel succes, de continuïteit van het wezenlijk primordiaal Amerikaansch belang, welks begrip de verklaring had ingegeven, alles heeft medegewerkt om van het leerstuk van 1823 een van die palladia te maken waarover eene natie geen debat meer toelaat. Intusschen is er in de omstandigheden toch vrij wat veranderd. De wenschelijkheid om te verhinderen dat eene Europeesche mogendheid eene sterke militaire of commercieele positie inneemt nabij de grenzen der Vereenigde Staten, de wenschelijkheid om het Amerikaansche vasteland te behouden als invloedssfeer der Vereenigde Staten, worden zoo levendig gevoeld als ooit, maar aan de sentimenteele waarde, die de verklaring aanvankelijk voor het Amerikaansche volk inhield, heeft de tijd afbreuk gedaan. De ervaring, met de Latijnsch-Amerikaansche republieken opgedaan, is weinig geschikt het geloof in de volstrekte verkieslijkheid van den republikeinschen boven den monarchalen staatsvorm te versterken, en zoo bij eene gelegenheid die nog versch in het geheugen ligt de groote republiek alles op wilde zetten om te verhinderen dat een zeker aantal menschen onderdanen van Koningin Victoria in plaats van burgers van Venezuela zouden worden, is het voorzeker niet geweest uit innige overtuiging dat in de laatstgenoemde hoedanigheid de onvervreemdbare rechten op leven, vrijheid en geluk, waarvan de onafhankelijkheidsverklaring van 1776 spreekt, hun zooveel beter verzekerd zouden zijn. Ook zou eene poging der Fransche republiek om vasten voet te verkrijgen in Zuid- of Midden-Amerika juist denzelfden tegenstand ondervinden als eene overeenkomstige poging van welk autocratisch geregeerd land ook.

De verklaring van Monroe, zeiden wij, had oogenschijnlijk een onmiddellijk succes. De plannen tegen de onafhankelijkheid der Latijnsch-Amerikaansche republieken werden inderdaad door de Heilige Alliantie opgegeven, en Rusland liet zich vinden tot een grensregeling, die het tot de uiterste noordwestpunt van het Amerikaansche vasteland beperkt deed blijven. Het is echter zeer de vraag of hetzelfe resultaat ook niet zonder de verklaring van Monroe zou zijn bereikt. De

toebereidselen der Heilige Alliantie waren van den aanvang af ver ten achter gebleven bij hare pretensiën, en reeds vóór de verklaring van Monroe in Europa bekend was, had Canning, op zijne waarschuwing dat Engeland geen tusschenkomst in de zaken van Spaansch-Amerika dulden zou, van Polignac een volkomen geruststellend antwoord ontvangen. De hooge toon, door eene mogendheid aangeslagen die in aanmerking van haar jeugd, afgelegenheid, gering bevolkingsaantal nog in de verste verte niet als de gelijke van de groote mogendheden van Europa werd beschouwd, wekte iets op als eene niet-pijnlijke verbazing. Alleen Engeland achtte het gepast een antwoord te geven, iets als een afwijzende handbeweging, waarmede de zaak voor goed moest zijn afgedaan. Engeland, liet Canning weten, kende aan geen macht ter wereld het recht toe een dergelijk algemeen beginsel eigenmachtig uit te spreken, veel minder de eerbiediging er van aan anderen op te leggen. Men zou Zijner Majesteits gouvernement altijd bereid vinden de allerzonderlingste verklaring zoo ondubbelzinnig mogelijk te bestrijden.

Dit ‘altijd’ moet thans worden geschrapt en vervangen door: ‘langen tijd’. Engeland heeft, zoo niet uitdrukkelijk dan toch metterdaad, de geldigheid der Monroe-leer erkend.

Voor Amerika was die altijd onomstootelijk geweest; het leefde in het gevoel dat het in 1823 die leer aan de wereld had opgelegd. Slechts éénmaal[1)], gedurende een oogenblik van voorbijgaande machteloosheid, had het haar verzaakt, toen het niet aanstonds krachtig opkwam tegen het Mexikaansche avontuur van Napoleon III. Maar zoodra de burgeroorlog geëindigd was, had het de schade ingehaald, en zijn vertoog had de volle aandacht gevonden die men er voor had opgeeischt. Teleurstelling over den in Mexico zelf ondervonden tegenspoed, ontzag voor eene macht die haar innerlijke eenheid hersteld had en op dat oogenblik over honderdduizenden gewapenden beschikte, - genoeg, Napoleon had gehoor gegeven en zich teruggetrokken, en in het einde bleef het toovergezag van het woord 1823 voor het gevoel van het Amerikaansche volk onaangetast. Europa mocht dan, als het

1) Afgezien van het geval met Britsch Honduras, waarover nader aan het slot van dit artikel.

er terloops van te spreken kwam, het leerstuk eene curiositeit noemen (Bismarck heeft eens gezegd: eene impertinentie), Amerika geloofde er in, en tevens in zijne macht, er anderen in te doen gelooven. In welke mate eene ware of vermeende aanranding dier leer de hartstochten van het Amerikaansche volk gaande maakt, heeft de gebeurtenis van 1895 aangetoond.

Engeland lag in grensgeschil met Venezuela, een geschil, dat het Engelsche publiek allerminst passioneerde, ja waar de man op straat eigenlijk niemendal van wist. In muurvaste overtuiging van haar recht, in diepe minachting ook voor haar tegenstander, weigerde de regeering van Lord Salisbury de door Venezuela verlangde arbitrage, en de kleine Amerikaansche republiek deed bij de groote haar beklag. Op eenmaal verscheen daar eene dépêche van den staatssecretaris Olney, die beide in stoutmoedigheid en in strekkingswijdte de verklaring van 1823, waarop zij zich fundeerde, ver achter zich liet. Het is een aaneenschakeling van machtspreuken. *Distance and three thousand miles of intervening ocean make any permanent political union between an European and an American state unnatural and inexpedient... The states of America*, *South as well as North*, *by geographical proximity*, *by natural sympathy*, *by similarity of governmental constitutions*, *are friends and allies*, *commercially and politically*, *of the United States... To-day*, *the United States is practically sovereign on this continent*, *and its fiat is law upon the subjects to which it confines its interposition... There is*, *then*, *a doctrine of American public law*, *well founded in principle and abundantly sanctioned by precedent*, *which entitles and requires the United States to treat as an injury to itself the forcible assumption by an European power of political control over an American state*.

De verklaring van 1895 mist de welgeslotenheid van die van 1823. Zij maakt den indruk van zenuwachtigheid en overijling. Zij wil te veel op eens, en doet nieuwe vragen oprijzen terwijl zij oude wil beslissen. Is met het eerste lid inderdaad bedoeld wat het schijnt te zeggen, dat de Vereenigde Staten elk koloniaal bezit eener Europeesche mogendheid in de Nieuwe Wereld veroordeelen, en het niet langer eerbiedigen zullen dan hunzelf lust? Dat is dan eene alleropmerkelijkste verzekering, en die lijnrecht indruischt tegen

een gedeelte der verklaring van Monroe. En hoe is de daadwerkelijke souvereiniteit over het geheele Amerikaansche vasteland, die de Vereenigde Staten zich toeschrijven, met de rechten der ‘vrienden en bondgenooten’, de republieken van Latijnsch Amerika, overeen te brengen? Mag de Unie niet van geluk spreken dat dit alles niet in een plechtige presidentieele boodschap, maar alleen in eene dépêche van een staatssecretaris is gezegd? Over dat stuk, voor Engelsch gebruik in een oogenblik van opwinding geschreven, heeft alleen Engeland zich behoeven uit te laten. Lord Salisbury antwoordde kort en droog, dat de leer waarop Olney zich beriep, geen deel uitmaakte van het erkende internationale recht, en bovendien niet van toepassing was op het geschil tusschen Engeland en Venezuela. Waarop president Cleveland de gevoerde briefwisseling aan het Congres voorlei, met het voorstel dat de Vereenigde Staten eene commissie zouden benoemen om het grensgeschil zelfstandig te onderzoeken, en de uitspraak dier commissie aan de twistende partijen zouden opleggen. ‘Ik beveel dit besluit aan,’ voegde hij er bij, ‘in het volle besef mijner verantwoordelijkheid, en zonder terug te deinzen voor eenig gevolg dat het zal mogen hebben.’ Het voorstel werd zonder aarzeling, in een hevige oplaaiing van hartstocht, door beide politieke partijen aangenomen. Het nadenken kwam eerst later, toen men de krachten der Engelsche vloot met die der eigene ging vergelijken. Ook toen hield men voet bij stuk, maar begreep met eenige bezorgdheid, dat eene aanzienlijke vlootuitbreiding in de naaste toekomst van de eenmaal genomen beslissing het noodzakelijk gevolg ging zijn.

In Engeland was men nog meer verbaasd dan ontstemd. Een oorlog met de Vereenigde Staten, en dat om d e z e zaak, leek iets van verbijsterende vreemdsoortigheid. Het vond in het geheel van Engelands toenmalige politieke plannen geen plaats, zou integendeel deze in hopelooze verwarring brengen. Maar ook al te zichtbaar den rug onder de zweep te krommen, de niet-gevraagde uitspraak van den opgeworpen scheidsrechter gelaten af te wachten, was buiten quaestie. Zonder eenige inboeting van waardigheid echter liet zich de oorlog niet vermijden; men moest dan ten minste een concessie doen aan zijn zwakke wederpartij, zoo men het niet doen wilde aan

diens snoevenden beschermer. En zoo geschiedde: men stond Venezuela de arbitrage toe die men eerst geweigerd had, en had de voldoening dat de scheidsrechter het grootste gedeelte van het betwiste gebied aan Groot-Brittannië toewees, nog eer de Amerikaansche commissie een rapport had uitgebracht. En onderwijl gaf het Krugertelegram aan het Engelsche volk ruime gelegenheid, den opgekropten toorn op het hoofd van een ander te doen neerkomen.

Amerika kon met goed fatsoen de uitkomst voor een overwinning verklaren. Het deed zoo, maar met meer matiging dan het opgewonden begin kon hebben doen verwachten. De dépêche van Olney legde men stil *ad acta*, maar verheerlijkte des te meer de oudere verklaring van Monroe. Nimmer heeft men die zoo hoog gesteld, nimmer ook haar zoo stelselmatig bij anderen aangedrongen, als in de laatste jaren. De gelegenheid, die de eerste Haagsche vredesconferentie bood, heeft men niet voorbij laten gaan zonder haar, zij het in een heel wat bescheidener vorm dan dien Olney koos, in een voorbehoud uit te drukken. *Nothing contained in this Convention shall be so construed as to require the United States of America to depart from its traditional policy of not entering upon*, *interfering with*, *or entangling itself in the political questions of international administration of any foreign state*, *nor shall anything contained in the said Convention be so construed as to require the relinquishment, by the United States of America*, *of its traditional attitude toward purely American questions*.

De platforms der verschillende staatkundige partijen verklaren om strijd de leer van Monroe voor een plechtanker der buitenlandsche politiek van de Vereenigde Staten, en president Roosevelt heeft haar in misschien wel honderd redevoeringen en boodschappen hetzelfde karakter toegekend. Zelfs zou het gemakkelijk vallen, uit minder verantwoordelijke Amerikaansche schrijvers dan de fungeerende president het was, een aantal plaatsen bijeen te brengen waar het leerstuk als een bestanddeel van geldend internationaal recht wordt voorgesteld. Geheel ten onrechte waarlijk, tenzij men voortaan onder de bronnen van dat recht de eenzijdige wilsverklaring van individueele staten zou mogen opnemen. De Monroe-leer is niet theoretisch erkend als bindend

internationaal recht op de wijze waarop zoodanige erkenning alleen kan blijken: zij steunt op geen enkel tractaat. Zij wordt echter meer en meer practisch erkend als eene pretensie die men heeft te ontzien op straffe van met de Vereenigde Staten in hevige onmin te geraken. Duitschland en Nederland hebben haar ontzien door vooraf mededeeling te doen van voorgenomen vlootdemonstratiën tegen Venezuela en van de uitgebreidheid der aan de commandanten verstrekte bevelen, ten bewijze dat geen verwerving of zelfs geen tijdelijke bezetting van Zuid-Amerikaansch grondgebied werd beoogd; - in Engeland is, ter bezwering van eenige ontstemming in Amerika over maatregelen in 1902 tegen hetzelfde Venezuela genomen, de hertog van Devonshire zelfs zoo ver gegaan van te verklaren, dat zijn land de Monroe-leer zonder voorbehond aanvaardde.

Mag dus inderdaad worden verwacht dat het gezag van dat leerstuk nog zal toenemen? Daar zouden hoogst eigenaardige gevolgen aan verbonden zijn, in de eerste plaats voor Amerika zelf. Het mag zich wel rekenschap geven, het begint zich meer en meer rekenschap te geven, van de consequentiën waartoe het op de spits drijven dezer leer zou kunnen leiden. Tal van vragen, die men naar aanleiding van het leerstuk kan stellen en die de wereld ongetwijfeld voor en na aan Amerika zal moeten stellen, kunnen nog slechts bij gissing worden beantwoord. De Monroe-leer heeft nog in geenen deele een vastgelegde practijk. Tal van uitspraken van verantwoordelijke Amerikaansche staatslieden zijn met later gevolgde handelingen of onthoudingen der Amerikaansche regeering in strijd.

Het dispuut van 1895 schijnt voor Amerika te hebben vastgelegd, dat in een grensgeschil tusschen een Europeesche kolonie en een Amerikaanschen staat, de Europeesche mogendheid verplicht is zich aan arbitrage te onderwerpen. Maar aan arbitrage van wien? Van een Amerikaan? Toen de twist met Engeland op zijn hoogst was is de beslissing in een grensgeschil tusschen Fransch Guyana en Brazilië door partijen aan den Tsaar van Rusland verzocht zonder dat de Vereenigde Staten met het geringste woord protesteerden. In lijnrechte tegenspraak met de hooggestemde verklaring van den staatssecretaris Frelinghuysen van 4 Januari 1883:

The Department of State will not sanction au arbitration by European states in South American difficulties even with the consent of the parties.

Gedoogt de leer de vrijwillige onderwerping van Amerikaansch gebied aan eene Europeesche mogendheid? m.a.w. zijn de Vereenigde Staten verplicht de onafhankelijkheid te handhaven eener Amerikaansche republiek die zelve die onafhankelijkheid op wil geven? Het zonderling geval is eenmaal voorgekomen, tijdens den Amerikaanschen burgeroorlog, toen de republiek San Domingo zich vrijwillig onder het gezag van Spanje begaf. De Vereenigde Staten hadden aanstonds verzet aangeteekend en maakten de zaak ongedaan zoodra zij zelf weer op adem waren gekomen. Ten aanzien van dit punt wordt de Monroe-leer geacht een vaste uitlegging te hebben verkregen door de verklaring van president Grant: *No European power can acquire by any means*, - *war*, *colonization*, *or annexation*, - *even when the annexed people demands it*, *any portion of American territory*.

Maar er is eene andere wijze van souvereiniteitsvestiging denkbaar dan de drie genoemde. Mag eene Europeesche mogendheid haar Amerikaansch bezit aan eene andere Europeesche mogendheid overdragen? Er is sprake geweest van een verlangen bij Duitschland om Sint-Thomas van de Denen te koopen; Amerika, dat zelf over dezen koop onderhandeld had en de weigering van Denemarken aan Duitschen invloed toeschreef, heeft toen te verstaan gegeven dat de leer van Monroe den verkoop van het eiland aan eene Europeesche mogendheid niet gedoogde. De bekende maritieme autoriteit, admiraal Mahan, heeft destijds in een voor officieus geldend artikel in de *National Revrew*[1] dit punt uitvoerig behandeld, en een aantal denkbare gevallen naar analogie beslist. Ging Nederland deel uitmaken van een Duitsch Rijksverband, de Vereenigde Staten zouden het overgaan van Suriname en Curaçao verhinderen. Moest Frankrijk de nederlaag lijden in een Europeeschen oorlog, de Vereenigde Staten zouden niet toelaten dat Guadeloupe en Martinique werden gebruikt als voorwerpen van schadeloosstelling. Inderdaad mag het als bijna zeker worden aangenomen dat de Vereenigde Staten, machtig als zij thans

1) Februari 1903.

zijn, zouden beproeven wat Mahan voorspelt. Maar in 1878 hebben zij geen woord hoegenaamd laten vallen over den afstand van Sint-Bartholomeüs door Zweden aan Frankrijk.

Moet de passus uit de verklaring van 1823: *with the existing dependencies of any European power we shall not interfere*, geacht worden voor de Vereenigde Staten nog altijd bindend te zijn? De belofte wordt, gelijk wij zagen, met nadruk herroepen in de dépêche van Olney, en reeds vroeger heeft zelfs een president, Grant, zich de uitspraak veroorloofd: *The time is not far distant when*, *in the natural course of events*, *the European political connection with this continent will cease*. De historie, van 1870 (toen het woord gesproken werd) tot 1910, heeft Grant geen gelijk gegeven. Niets geeft het recht te voorspellen dat wij eerlang Canada of Trinidad zullen zien opstaan tegen Engeland, Suriname tegen Nederland; en in billijkheid moet men toegeven dat de Amerikaansche practijk zich, ook na 1895, eerder naar de belofte van Monroe dan naar de herroeping van Olney is blijven richten. Met één uitzondering: Cuba, waar evenwel tot een inmenging van Amerika gansch bijzondere aanleiding bestond, die het aan ons blijft, niet in onze bezittingen in het leven te roepen. Naar een uitleg op dit netelig punt gevraagd, zal de Amerikaansche opinie u thans ten antwoord geven: zorg gij dat uwe koloniën Grant's voorspelling logenstraffen, en wij zullen niet tusschenbeide komen.

Welke verplichtingen legt de leer van Monroe aan de Vereenigde Staten zelf op? of liever, welke aansprakelijkheden zullen door de anderen uit het handhaven dier leer door de Vereenigde Staten natuurlijkerwijze worden afgeleid?

Ook op dit punt spreekt het blaffende stuk van 1895 zichzelven niet weinig tegen. In zijn eene deel zegt het dat de leer van Monroe de Vereenigde Staten *verplicht* in ieder geval van bedreiging door eene Europeesche mogendheid de zusterrepublieken ter hulp te komen; maar daaraan gaat vooraf de verzekering dat de wil der Vereenigde Staten op het Amerikaansche vasteland wet is. Is die wil dan ook niet wet, wanneer hij medebrengt eene zusterrepubliek in een bepaald geval de gevolgen van eigen onverantwoordelijke handelwijze te doen ondervinden?

De Amerikanen zijn een te practisch volk, om zich te

laten overrijden door hun eigen stokpaardjes. Uit hunne leer van Monroe is in Zuid-Amerika een bastaarddochter geboren die door de voorname familie niet is erkend. Hoogstens gevoelt zij eenigen alimentatieplicht, maar zij dient het onderhoud niet dan karig toe.

Het is bekend dat onderscheiden Latijnsch-Amerikaansche republieken slechte betalers zijn, en af en toe door Europeesche mogendheden voor schulden worden aangesproken. Tijdelijke bezetting van een stuk Amerikaanschen bodem, beslag bijvoorbeeld op het douanekantoor (de eenige plaats veelal waar in die republieken gereed geld te vinden is), schijnt den schuldeischer dikwijls de eenig bruikbare weg om aan zijn recht te komen. De volksopinie in de Vereenigde Staten evenwel is op dit punt reeds zoo gevestigd, dat iedere regeering der Unie gedwongen zal worden, dergelijke bezetting te verbieden. Erkent zij nu ook een zedelijken plicht, den Europeaan op andere wijze aan zijn recht te helpen?

Aan president Roosevelt komt de eer toe, deze vraag, die meermalen aan de Vereenigde Staten gesteld was en altijd ontweken, voor het eerst goed onder de oogen te hebben gezien. Hij heeft de zusterrepublieken vermaand dat de Vereenigde Staten weliswaar hen voor iedere bezetting van grondgebied vrijwaren, maar volstrekt niet hen van den plicht ontheffen aangegane schulden te voldoen, en hen desnoods zelf tot nakoming van dien plicht zullen dwingen. En het is niet bij eene vermaning gebleven: aan de republiek San Domingo is inderdaad door de Vereenigde Staten een deel van het beheer over hare financiën ontnomen. Nadat zij tusschen deze republiek en hare schuldeischers een vergelijk had bemiddeld dat aanwees in welke mate de invoerrechten tot betaling der schulden zouden worden geaffecteerd, heeft de Amerikaansche regeering het beheer van dit middel aan zich getrokken en keert het restant eerst aan San Domingo uit wanneer de betalingen waartoe het vergelijk dezen staat verplicht, werkelijk door de Amerikaansche ambtenaren zijn bewerkstelligd. Niet tegengesproken berichten hebben ons geleerd, dat de republiek San Domingo nimmer zoo ruim in haar geld gezeten heeft als sedert Amerikaansche ambtenaren haar een deel van haar invoerrechten verantwoorden. Het geheel, door Dominicanen beheerd, placht heel wat minder uit te leveren.

De verklaring van president Roosevelt, waarop ik doelde, is te vinden in eene boodschap van 5 December 1905. ‘If a republic, to the south of us,’ aldus het stuk, ‘commits a tort against a foreign nation, such as an outrage against a citizen of that nation, then the Monroe Doctrine does not force us to interfere to prevent punishment of the tort, save to see that the punishment does not assume the form of territorial occupation in any shape. The case is more difficult when it refers to a contractual obligation. Our own government has always refused to enforce such contractual obligations on behalf of its citizens by an appeal to arms. It is much to be wished that all foreign nations would take the same view. But they do not; and in consequence we are liable at any time to be brought face to face with disagreeable alternatives. On the one hand, this country would certainly decline to go to war to prevent a foreign government from collecting a just debt; on the other hand, it is very unadvisable to permit any foreign power to take possession, even temporarily, of custom-houses of an American republic.... The only escape from these alternatives may at any time be that we must ourselves undertake to bring about some arrangement by which so much as possible of a just obligation shall be paid. It is far better that this country should put through such an arrangement, rather than allow any foreign country to undertake it.’

Men bespeurt nog een zoeken en tasten in dit stuk; het geeft zichzelf nog niet voor anthentieken uitleg van de Monroe-leer op het omstreden punt; het geeft eene richting aan, waarin de uitleg zal moeten worden gezocht. Het stuk maakt onderscheid tusschen schuld en ander ongelijk, en erkent dat ander ongelijk door vreemde mogendheden mag worden bestraft, mits de straf niet den vorm aanneme van bezetting van grondgebied. Een andere uitleg is ook niet wel mogelijk zoolang de Vereenigde Staten er voor terugdeinzen hun formeel protectoraat over de zusterrepublieken uit te spreken, waarin zij om begrijpelijke redenen groot bezwaar blijven zien; het zou hun toch reeds zware verantwoordelijkheid nog enorm vergrooten. Maar met die onderscheiding tusschen schuld en ander ongelijk is toch niet het laatste woord al gezegd. In de practijk

zal men aan die onderscheiding weinig hebben. Het bestaan eener schuldvordering kan zeer licht de aanleiding worden tot ander ongelijk; men denke bijvoorbeeld aan de bekende behandeling van den Franschen zaakgelastigde door president Castro. Bovendien zal het zeer moeilijk blijken de onderscheiding werkelijk te doen doordringen tot het Amerikaansche publiek, dat voor subtiliteiten weinig zin heeft, en elke militaire actie eener Europeesche mogendheid in de Nieuwe Wereld, onverschillig tot betering van welk ongelijk zij moge strekken, met den grootsten argwaan beschouwt en te nauwernood wil verduren. En toch gevoelt datzelfde publiek uit den aard der zaak zeer weinig lust om zelf voor het ongelijk van anderen te worden aangesproken. Eene uitkomst waarbij de beslissing der Vereenigde Staten in geschillen tusschen de zusterrepublieken en vreemde mogendheden regelmatig door de Vereenigde Staten aan die zusterrepublieken zou worden opgelegd, komt hun ten eenenmale ongewenscht voor; de zusterrepublieken zouden hen gaan houden voor hun tyran in plaats van voor hun beschermer, en het bewaren eener zeer goede verhouding tot de overige staten van het Amerikaansche werelddeel is een gebiedend voorschrift der Noord-Amerikaansche staatkunde. De burgers der Unie schrijven het aan het gezag hunner Monroe-leer toe, dat Zuid-Amerika verschoond is gebleven van penetratiepogingen van ondernemende Europeesche mogendheden, die in de jongste decenniën de kaart van Afrika zoozeer hebben veranderd en gedreigd hebben het die van Oost-Azië te doen. Tot elken prijs moet een toestand verhinderd worden die Zuid-Amerikaansche staten op het bondgenootschap eener Europeesche macht tegen de groote zuster in het Noorden belust zou kunnen maken. De zaak is een van de allerneteligste waarvoor Amerika is geplaatst. Verplichte arbitrage van alle geschillen waarin een Latijnsch-Amerikaansche staat partij is, zou voor de Vereenigde Staten een ideale uitkomst zijn.

Men zou dus stellig verkeerd doen, uit de behandeling van het geval van San Domingo alleen de waarschijnlijkheid af te leiden dat in elk overeenkomstig geval door de Vereenigde Staten evenzoo zal worden gehandeld. De beslissing in 1905 ten aanzien van San Domingo genomen staat in nauw verband tot de ontstemming in Amerika gewekt door

de blokkade van Venezolaansche havens door de oorlogsschepen van Engeland, Duitschland en Italië. Het voornemen in Amerika was algemeen, het nooit weer zoover te laten komen. De beslissing van het Haagsche arbitragehof, waarbij aan de aanspraken der mogendheden die aan de blokkade hadden deelgenomen eene prioriteit werd toegekend boven die van andere mogendheden, scheen eene uitnoodiging aan ieder die eene vordering had op een Latijnsch-Amerikaanschen staat, vooral te zorgen dat die onmiddellijk werd geldig gemaakt met de wapenen, uit vrees dat zij zou worden achtergesteld bij die van ondernemender schuldeischers. Het was onder den verschen indruk dezer Haagsche beslissing dat Amerika besloot in het geval van San Domingo zoo te handelen als het gedaan heeft, achtereenvolgens optredende in de hoedanigheid van rechter en in die van politieagent. De maatregel, door den president voorgeslagen, werd evenwel niet dan schoorvoetend door den Senaat goedgekeurd, uit opzien tegen de gewichtige consequentiën.

De behandeling van schuldvorderingen tegen staten zal in onzen tijd van toenemende beweeglijkheid van het kapitaal licht spoedig een der aantrekkelijkste maar ook moeielijkste materiën van internationaal recht worden, zoo zij het niet reeds is. Tot dusver heeft feitelijk de macht steeds het laatste woord gehad. Heeft een staat zich sterk genoeg gevoeld, als bijwijlen het Ottomaansche rijk, of door zijn ligging bijzonder ongenaakbaar, als bijv. staten van Zuid-Amerika die niet aan zee grenzen, dan heeft bij weigering van nakoming van geldelijke verplichtingen de crediteur de vordering getroost mogen afschrijven. Was de debiteur zeer zwak, als bijvoordeeld Egypte, dan zag het zijn onafhankelijkheid licht de prooi worden van den sterksten crediteur. Als morgen Rusland bankroet maakt zal Frankrijk milliarden verliezen; maar als Perzië een streep haalt door zijn rekening met Engelsche en Russische banken, zal het aanstonds onderhanden genomen worden.

Nog meer moeielijkheden ontstaan uit den aanleg van vreemd kapitaal in bijzondere ondernemingen die binnen het gebied van half of kwart geordende staten worden gevestigd. Tusschen staten die elkander als economische gelijken kunnen beschouwen, blijft de balans licht effen en kan de behan-

deling van voorkomende geschillen door eene vertrouwen wekkende rechtspraak zoo noodig bij tractaat worden verzekerd. Maar tegen een barbaarschen of zeer zwakken of zeer onontwikkelden staat zal de schuldeischer licht het geweld inroepen van de mogendheid tot wier staatsverband hij behoort. De beweeglijkheid zoowel van personeel als van kapitaal heeft in de jongste decenniën de mogelijkheid van zulke conflicten tot in het oneindige vergroot. Daar staat tegenover dat in dezelfde decenniën een groot aantal barbaarsche of half-barbaarsche staten in Afrika en Azië onder daadwerkelijk Europeesch gezag zijn gebracht, zoodat degeen die er kapitaal invoert, een geordend staatsverband aansprakelijk houden kan voor de bescherming van dat kapitaal. Latijnsch-Amerika alleen (loffelijke uitzonderingen niet te na gesproken) is gebleven zooals het was, zoodat moeilijkheden als de aangeduide zich vooral dáár zullen voordoen, dikwijls nog verergerd door slechte behandeling van personen. Natuurlijke hulpbronnen zoo rijk, dat zij het vreemde kapitaal met wiskundige zekerheid zullen aantrekken, en regeeringen dikwijls zonder eenig gevoel van verantwoordelijkheid, bestemd om morgen aan den dag door een groep even onkundige, even hebzuchtige avonturiers van het kussen te worden gestooten. Een Latijnsch-Amerikaansch dictator kan wellicht gedurende zijne kortstondige heerlijkheid eene leening hebben gesloten bij Europeesche geldschieters op voorwaarden die een ware strop zijn om den hals van het ongelukkige volk, dat hij heette te regeeren. En bij welke geldschieters vermoedelijk! Licht bij zoodanige die zorgen zullen de schuldbewijzen tijdig aan een onwetend publiek kwijt te raken, aan 'twelk de zaak is voorgesteld als slechts in één opzicht abnormaal: door de buitensporige winsten die zij belooft. In 't eind lijden in beide landen, het Amerikaansche en het Europeesche, de niet- of minst-schuldigen den last. Voeg hierbij dat de rest van de wereld maar al te gegronde reden heeft, aan de onafhankelijkheid der rechtspraak in sommige Latijnsch-Amerikaansche landen niet te gelooven, en het zal duidelijk zijn, dat eene leer, die hen zou kunnen noodzaken in al dergelijke wespennesten de hand te steken, voor de Noord-Amerikanen in sommige opzichten iets van haar glorieschijn begint te verliezen.

In Latijnsch-Amerika zelf is nu onlangs de Drago-leer verkondigd, die schuldinvordering bij geweld kortaf verbiedt. Die leer ter sanctie voor te dragen zonder tegelijk bruikbare middelen te kunnen voorstellen ter vervanging van het geweld, stelde de uitvinders aan een minachtend schouderophalen in Europa, en zelfs in Noord-Amerika, bloot. Immers het allergewichtigst feit doet zich voor, dat wij nog niet vermeldden, maar dat meer en meer zijn invloed zal doen gelden tot eene hervorming der traditioneele Amerikaansche politiek: de Vereenigde Staten zelf beginnen te behooren tot de kapitaal-uitvoerende landen, en als de denkbeelden van het pan-Amerikanisme veld winnen, zullen zij eerlang de voornaamste schuldeischers zijn in alle Latijnsch-Amerikaansche republieken.

Op het derde pan-Amerikaansche congres te Rio heeft de heer Root dan ook vermeden zich over de Drago-leer stellig uit te laten, en op de tweede Haagsche vredesconferentie hebben de Vereenigde Staten er de zusterrepublieken in doen berusten, dat, onder schijn van tegemoetkoming, hun leerstuk metterdaad verworpen werd. De besluiten dier conferentie bevelen immers enkel aan, dat geen natie tot schuldinvordering bij geweld zal overgaan dan nadat arbitrage is beproefd en mislukt. Men kan het er voor houden dat de Vereenigde Staten voorkomende gevallen inderdaad naar dezen regel behandeld zullen willen zien. Voor het oogenblik eene niet ongeschikte houding, die hen gelijkelijk vrijwaart tegen het verwijt van Europa, dat zij met Zuid-Amerikaansche wanbetalers, en tegen het verwijt van Latijnsch-Amerika, dat zij met Europeesche spoliateurs gemeene zaak zouden maken. Maar hoe de zaak zich zal ontwikkelen als de aanleg van Noord-Amerikaansch kapitaal in Latijnsch-Amerika overal even aanzienlijk zal zijn geworden als zij het thans b.v. reeds is in Mexico, is nog de vraag. Zal de regeering het wel wat lichtvaardig zeggen van den heer Root te Rio Janeiro (in dien kring met donderenden bijval ontvangen), *that the United States does not and will not collect private debts*, onder alle omstandigheden gestand kunnen doen? En de interventie op Cuba dan, die niet in de laatste plaats ter wille van het onvoldoend beschermde private kapitaal van Amerikaansche burgers werd ondernomen? Indien een Latijnsch-Amerikaansch gerechtshof

tegen een Noord-Amerikaansch kapitalist een vonnis mocht vellen dat met confiscatie gelijk staat (er komen er zulke voor), zullen de Vereenigde Staten buigen en zwijgen? En zullen, van hun zijde, de Latijnsch-Amerikaansche staten, met Cuba voor oogen, eene interventie van de Vereenigde Staten niet als een oneindig ernstiger bedreiging hunner onafhankelijkheid moeten beschouwen dan de tijdelijke demonstratiën van een Europeesch eskader het ooit kunnen zijn? Misschien dat dwang tegen één ze wel alle in de wapenen zou brengen. Het kon wel eens blijken dat de in de Monroeleer onderstelde natuurlijke belangengemeenschap van alle Amerikaansche staten haar tijd had gehad.

Ook in andere opzichten groeien de complicaties van het heden boven het gezichtsveld der vaders van de leer van 1823 uit. In die leer worden tegenover elkander gesteld Amerika en Europa. Maar hoe met Azië? Schrijft de in zoo menig Amerikaansch staatsstuk te pronk gezette ‘tradilioneele politiek van de Vereenigde Staten’ gebiedend de beperking tot Amerika voor, of enkel de onthouding van inmenging in de zaken van Europa?

Er waren in Europa belanghebbenden te over die gaarne de vraag in eerstgemelden zin hadden zien beslist, en het platform der democratische partij in Amerika beval zoodanige beslissing nog aan zelfs in 1900, twee jaren na den afstand van de Philippijnen door Spanje. Was het ook niet absurd de drieduizend mijlen Atlantische Oceaan eene plaats te doen bekleeden als haar in de dépêche van Olney was ingeruimd, en de meerdere duizend mijlen Stille Zuidzee voor niets te tellen?

Logisch absurd was het zeker, maar logica is niet noodzakelijk, zelfs niet waarschijnlijk, het beste richtsnoer voor de staatkunde van een groot volk.

Waarom was indertijd van dien Atlantischen Oceaan zooveel gewag gemaakt? Niet omdat het een Oceaan was, maar omdat aan de overzijde een wereld lag waar voor Amerikaansche onderneming geen ruimte bleef. In de landen aan gene zijde van de Stille Zuidzee daarentegen vond de ondernemingsgeest van vreemdelingen een reusachtig, groote winst belovend arbeidsveld. Het ware inderdaad wat veel gevergd dat de groote mogendheden van Europa daar alleen toegang zouden hebben, en de naastbijliggende groote mogendheid, de Ver-

eenigde Staten, niet. En waarom zou deze zich onthouden hebben? Ter wille van een principe dat zij zelf, onder geheel andere omstandigheden, verzonnen had. Men plooit dus nu de verklaring naar de nieuwe omstandigheden en verklaart (bij monde van admiraal Mahan in het aangehaald artikel): *Europe construed by the Monroe doctrine would include Africa with the Levant and India. It would not include Japan*, *China*, *nor the Pacific generally*. Met andere woorden: Europa is dat gedeelte van den aardbol waar voor de Amerikanen geen plaats meer is; Amerika is de rest. Willekeurig, maar volmaakt verstaanbaar.

Nu doet zich evenwel onmiddellijk eene zeer gewichtige vraag op. Gebiedt de leer van Monroe Amerika niet, Azië te respecteeren, kan zij dan tegenover Aziatische mogendheden worden aangevoerd als norm voor hunne betrekkingen met Amerika?

Op deze vraag kan Amerika met geen mogelijkheid een ander antwoord geven dan dit: toen ik voor een twaalf jaar begon mij in de zaken van het Verre Oosten te steken, waart gijlieden Japanners en Chineezen niet bij machte, het beginsel ‘Azië voor de Aziaten’ te doen ontzien. Ik daarentegen ben wel bij machte, het beginsel ‘Amerika voor de Amerikanen’ te doen ontzien. De gevolgtrekking laat ik aan u, Japanners en Chineezen, over.

Op een zoo smalle basis kan evenwel in den tegenwoordigen tijd een rechtsbeginsel niet meer rusten. Van den Oost-Aziatischen kant bekeken, is inderdaad de leer van Monroe in haar hedendaagsche uitlegging niets dan een matelooze impertinentie, die men te schande maken kan zoodra men er de macht toe heeft.

Tegenover Europa kan Amerika zich altijd op de tweeledigheid der leer van Monroe beroepen, die immers Amerika verbiedt, zich te steken in de zaken die Europa's zijn. Tegenover Azië echter is de geheele verklaring niets dan een guichelspel, eene slecht geslaagde vermomming van naakte overmacht.

En zal zelfs tegenover Europa, geconstrueerd als bij Mahan, steeds de onthouding betracht kunnen worden, die het leerstuk Amerika ten plicht stelt? Amerika was vertegenwoordigd ter Berlijnsche Congo-conferentie van 1885, het teekende de acte

van Algeciras. Staatssecretaris Hay heeft eenmaal Rusland vrij scherp vermaand wegens Jodenmoorden. Aan wereldbijeenkomsten van wetenschappelijken of philanthropischen aard onttrekt Amerika zich nimmer; de Haagsche vredesconferentiën hebben onder de staten der wereld geen ijveriger apostel dan haar. De gansche verdeeling der wereld in een Europeesche en een Amerikaansche invloedssfeer begint kunstmatig te worden. Het is zeer de vraag, of wanneer morgen aan den dag, op dezelfde of op nog grooter schaal, een herhaling voorviel van de gruwelen tegen de Armeniërs van het jaar 1895, Amerika nogmaals geheel passief zou blijven, of dat het geen deel zou genomen hebben aan eene actie tot bescherming der inboorlingen van den Congovrijstaat, indien deze scheppiug haar leven langer hadde gerekt.

Indien het waar is, dat eene natie als de Amerikaansche hoe langer hoe minder haar politieke actie tot het Amerikaansche werelddeel zal kunnen doen beperkt blijven, zal ook de practijk der Monroe-leer gedurig nieuwe wijzigingen moeten ondergaan, zoo ernstige, dat ten slotte het oorspronkelijke stuk alleen nog de waarde zal behouden van een uiterst opmerkelijk historisch document.

Het verschijnsel, dat de Amerikaansche natie, de zoo jonge en zoo snel geleefd hebbende, op staatkundige leerstukken terug moet komen, staat niet op zichzelf. Jonge natiën, die alles nog in elementaire verhoudingen om zich zien, hebben een voorliefde voor eenvoudig schijnende oplossingen, en loopen gevaar van te snel te dogmatiseeren op grond van òf weinig duurzame, òf onvolledig waargenomen gegevens. In het Clayton-Bulwer-tractaat en het Burlingame-tractaat levert de geschiedenis er andere merkwaardige voorbeelden van op.

Het Clayton-Bulwer-tractaat van 1850 werd toenmaals door de Amerikaansche diplomatie als een van haar schoonste overwinningen beschouwd. Het was pas na de ontdekking der goudmijnen in Californië, en nog negentien jaar vóór de voltooiing van den eersten Pacific-spoorweg, zoodat het verkeer tusschen New-York en San Francisco zich bedienen moest van scheepsgelegenheid tot de landengte van Panama, dan deze overstak, om in den anderen oceaan nieuwe scheepsgelegenheid te behoeven. De quaestie wie het sinds lang besproken Panama-kanaal zou graven en controleeren, werd

in deze omstandigheden eensklaps acuut. Enkel om te verhinderen dat Engeland het deed, heeft Amerika toen een tractaat waarbij Engeland en Amerika zich verplichtten het werk geen van beide uit te voeren of geen van beide langs het kanaal, als het tot stand kwam, versterkingen aan te leggen, betaald met een in Amerikaansche oogen enormen prijs, immers niets minder dan eene verzaking der leer van Monroe: de erkenning der nieuw gevestigde Britsche souvereiniteit over een deel van Honduras. Toen nu echter in de maatschappij van de Lesseps een niet-Engelsch, niet-Amerikaansch lichaam tot stand kwam dat het kanaal graven wilde, kwam het naberouw en kondigde president Hayes de verklaring af: *The policy of this country is a canal under American control. The United States cannot consent to the surrender of their control to any European power*.... Their control, dat zij nota bene reeds bij tractaat uit handen gegeven hadden. Het heeft na die verklaring nog twee- en-twintig jaar geduurd eer Engeland, op een oogenblik dat haar aan de welwillendheid van Amerika bijzonder veel gelegen was (wij spreken van den Boerenoorlog), heeft toegestaan dat Amerika het gegeven woord terugnam.

Even onvoorzichtig gul met zijn woord is Amerika in 1868 geweest, toen zijn gezant te Peking, Anson Burlingame, met China het volgende tractaat sloot: The contracting parties cordially recognize the right of man to change his home and allegiance; het wederzijds toegekende vrije imigratierecht. Men was toen over deze zegepraal over Chineesche zucht tot afzondering in de wolken. Intusschen had men om anderen de loef af te steken in het Verre Oosten, zijn eigen deur voor den Chineeschen koelie opengezet, die reeds tien jaar later op aandrang der Californische vakvereenigingen moest worden geweerd door eene wetgeving die aan het tractaat van 1868 in den meest volstrekten zin derogeert. Sedert dien sukkelt men voort met strikt genomen onrechtmatige en bovendien altijd onvoldoend blijkende uitzonderingsmaatregelen.

Zoo zouden er meer voorbeelden zijn aan te halen van incoherentie en grilligheid in de Amerikaansche staatkunde. Dat zij voorkomen is niet te verwonderen; wèl, dat zij niet nog veel talrijker zijn. Voor eene natie die zoo groote veranderingen doorleefd heeft als de Amerikaansche in de niet

veel meer dan honderd jaar van haar bestaan, mag eenige toegeeflijkheid in het oordeel worden ingeroepen. En zeker zal haar advocaat het pleit winnen als hij tot vergelijking uitlokt met de onregelmatigheden waaraan veel oudere, en, immers in eigen oogen, ook wijzere natiën zich in hetzelfde tijdsverloop hebben schuldig gemaakt. De Amerikaansche politiek is er eene geweest van een gezond egoïsme, soms jongensachtig, een enkele maal schreeuwerig, maar niet geniepig, en nooit klein.

H.T. COLENBRANDER.

Kant en Schiller.

Denker en Dichter.

In vergelijkingen van eenvoudige voorstelling en naar de onderscheidingen des verstands, dat de dingen uit elkaar wil houden, kunnen wij Kant en Schiller in hunne beteekenis met enkele lijnen aldus kenschetsen:

Kant was een Denker, Schiller een Dichter. Kant heeft zijn Gedachten, Schiller zijn Gedichten aan de menschheid geopenbaard.

Kant heeft zijn Criticisme en Schiller zijn Poëzie wereldkundig gemaakt, - en vooral Duitschland ziet in hen bij uitnemendheid dèn denker en dèn dichter.

Kant en Schiller hebben, de één in zijn denken en de ander in zijn dichterdroomen, de wereld in een nieuw licht gezien, en ook wij zien in het historisch geestelijk perspectief de wereld in hun aanschouwing zuiverder en schooner dan ze te voren scheen. De denker heeft getracht op zuiverwetenschappelijke wijze de wereld der verschijnselen in redeverband te begrijpen, ‘onder begrippen of categorieën te brengen’ in de ‘eenheid der transscendentale Apperceptie’; de dichter heeft de oude en nieuwe werelden in zijn verbeelding op hooger plan gezien, in ‘Träumen’, in ‘Begeisterung’, in het licht der Poëzie.

Zoo zijn Kant en Schiller in enkele welbekende trekken voor onze voorstelling geschetst in hun onderscheid, - niet in hun overeenkomst.

Doch het spreekt van zelf dat Kant niet denker was met uitsluiting van al het andere dat den geestelijken mensch

vormt, en dat Schiller niet dichter was zonder meer. Eer kunnen wij zeggen dat in 't algemeen een echt wijsgeer, een wijze, het volmáakte betracht. En van Schiller in 't bijzonder kan getuigd worden dat hij niet alleen dichter maar ook denker was.

Wij zouden ook niet Kant en Schiller op eigenaardige wijze hebben genoemd en naast elkaar geplaatst, indien er geen geestelijke band was die beiden met elkaar verbond. Die geestelijke band, nu al ruim een eeuw oud en door geen tijd te verbreken, wordt gevormd door de vereeniging van kunst en wijsbegeerte die *aesthetica* heet. De bedoelde aesthetica, tegelijk het begin en beginsel áller aesthetica in hoogeren zin, is te vinden in Kant's 'Critiek van het Oordeelsvermogen' en Schiller's, meerendeels door Kant sterk beïnvloede, aesthetische en critisch-aesthetische beschouwingen in een groote reeks van belangrijke opstellen[1].

Wij zullen in die eenheid van kunst en wijsbegeerte de wereld van Kant en Schiller zien, zinnelijk en geestelijk zuiverder en schooner geworden door de zuiverheid en schoonheid hunner kunstzinnige en wijsgeerige aanschouwing.

In het verre verleden ligt de classieke wereld, het zinnelijk en geestelijk heelal der Hellenen en Romeinen; doch deze is ook in hen, in hun denken en droomen, vooral van Schiller, vertegenwoordigd en meteen weer vereeuwigd. Evenwel is in hun aanschouwing ook de nieuwe wereld verschenen, en wel in het licht der Romantiek, die hun tijd zoo groot maakte en nog lang de toekomst beheerschen zou.

Ligt de architectuur, de oudste kunst - elke kunstvorm is meteen ook eeuwig, d.i. eeuwig moment der aesthetische Idee in wezen en verschijning - onder de bespiegeling der *symbolische* schoonheid; ligt de sculptuur, en in verband daarmee de schoonheid der classieke wereld, het hoogst en volmaaktst in het oude Griekenland, onder de bestraling van het zuivere licht der *ideale* schoonheid; - in de nieuwere

1) De voornaamste zijn: 'Über Anmut und Würde', 'Über das Pathetische', 'Über den Grund des Vergnügens an tragischen Gegenstäuden', 'Über die tragische Kunst', 'Über die ästhetische Erziehung des Menschen', 'Über naive und sentimentalische Dichtung', 'Über das Erhabene', 'Über Bürgers Gedichte', 'Über Egmond, Trauerspiel von Goethe', 'Über Matthissons Gedichte'.

wereld van Europa verschijnt, na den nacht der middeleeuwen, met de Renaissance, in de schilderkunst vooral, de aesthetische werkelijkheid van ziel en geest in het licht der *romantische* schoonheid; waarna, in ideëele volgorde der kunsten, in muziek, zang en dichtkunst de aesthetische Idee zich in al hoogere phasen verwerkelijkt en in al hooger bewuste bezieling en vergeestelijking. Toen was de nieuwe geestelijke wereld geschapen, waarin de oude werelden met haar schoonheidsmomenten van het Symbool en het Ideaal zich vereenigden, en waarin mét de kunst de religie en philosophie zich hooger konden ontwikkelen, die zich ten slotte in vrijheid zullen kunnen vervolmaken.

Vrijheid is het laatste woord van alle ontwikkeling, vooral van de ontwikkeling des geestes, zoowel voor den enkelen mensch als voor de geheele menschheid. 'Vrijheid' begrepen als 'zelfbepaling', in hoogsten zin als aesthetische, religieuze en philosophische zelfbepaling.

Vrijheid werd in de Renaissance, in de wedergeboorte der kunst, na de bevruchting van den nieuwen tijdgeest door de levenwekkende classieke ideeën en idealen, toen het na de duistere middeleeuwen weer begon te schemeren, - vrijheid van geestelijke zelfbepaling werd eerst door de romantische idee gebracht. In de symbolische bouwkunst was de schoone Idee nog in het *onbepaalde* der willekeurige en grillige zinnebeeldigheid verward; in de classieke ideale beeldhouwkunst was de schoone Idee *bepaald* in den strengen vorm des ideaals; - eerst in de romantische kunsten breekt in de zinnelijke en geestelijke *zelfbepaling* van 's kunstenaars ziel en geest, in een hoogere aesthetische eenheid van het bepaalde en onbepaalde, de vrijheid aan, waarin ziel en geest zich zuiver kunnen ontplooien in het licht der aesthetische idealiteit.

Zonder deze vrijheids-gedachte zijn noch Kant's aesthetica, noch Schiller's aesthetische beschouwingen en dichterlijke ontboezemingen goed te begrijpen. Het is in 't algemeen goed van kunst te kunnen genieten, - maar nog beter is 't daarenboven schoonheid en kunst als wezen, verschijning en werkelijkheid der aesthetische Idee te leeren begrijpen.

Kant heeft met zijn ‘Kritik der Urteilskraft’ (1790) in critisch-redelijken denktrant het aesthetische oordeel van vele

bijmengselen gezuiverd, en enkele grondslagen gelegd der toekomstige aesthetiek. Daarop heeft de dichter-denker Schiller voortgebouwd in jarenlange werkzaamheid (van 1790-1796 voornamelijk) in een reeks van steeds hechter en schooner van bouw wordende aesthetische en critische opstellen. Doch niet alleen als aestheticus, ook als dichter heeft Schiller den machtigen invloed van Kant's Criticisme ondergaan; zijn geest heeft zich krachtig ontwikkeld door de wijsbegeerte, waardoor ook zijn poëzie aan diepte van gevoel en rijkheid van verbeelding ontzaglijk won. In het zinnelijk-geestelijke licht der schoonheid betrad hij het gebied van den absoluten geest. Hij zag in de 'vereeniging' van het 'zinnelijke en geestelijke' de beteekenis van alle schoonheid en kunst. De schoonheid verschijnt hem als de 'schijn' (het schijnen) en het 'vrije spel' 'der Idee.'

In kunst, religie en philosophie verwerkelijkt zich de absolute Idee in een drie-eenheid van ideëel verband. In die drie-eenheid is in hoogste instantie de *vrijheid* of geestelijke zelfbepaling in waarheid en werkelijkheid beginsel en doel. De vrijheid breekt geleidelijk aan in de betrekkelijke momenten van natuur tot geest, als het daglicht na den nacht. De hoogste vrijheid is redelijke zelfbepaling.

'Frei durch Vernunft' roept Schiller in zijn gedicht 'Die Künstler' (1789) vol pathos uit.

'Intelligibele Freiheit' had enkele jaren te voren (1781) Kant in zijn 'Kritik der reinen Vernunft' (p. 450 ed. Adickes) met klem van redenen verkondigd, - de vrijheid der rede, niet onderworpen aan de oorzakelijkheid en noodzakelijkheid der in ruimte en tijd verschijnende en verblijvende natuur.

Het woord 'vrijheid' weergalmde in de groote revolutie en zoo door geheel Europa. 'Vrijheid' was hèt woord der maatschappelijke en geestelijke beweging aan dat eeuw-einde.

Doch 'vrijheid' is een leege klank voor wie haar niet begrijpen. Enkelen vernemen er zelfs een wanklank in, velen hebben een gebrekkig besef van haren zin. Haar beteekenis onthult zij eerst volkomen aan degenen die haar in leven, ziel en geest kunnen verwerkelijken, zoo in kunst als in wijsbegeerte. Hen doordringt het woord als een stille harmonie.

Leven, ziel en geest zijn de drie phasen van het persoon-

lijke, waarin de volstrekte Idee zich verwerkelijkt. Het leven zonder meer is de voorwaarde van de ziel, van het zieleleven, en de ziel is weer de voorwaarde van den geest. Nu hebben schoonheid en waarheid, waar het in kunst en wijsbegeerte om gaat, geen beteekenis voor het leven zonder meer, voor het leven dat aan de zieligheid en geestelijkheid nog niet is toegekomen. Dit spreekt van zelf in redelijkheid van besef. Doch ook voor de zieligheid (het psychische) zonder meer zijn schoonheid en waarheid zonder beteekenis; wat heeft b.v. een kind, waarin het zielige is ontwaakt doch het geestelijke nog sluimert, aan die psychische en intellectueele categoriën, die wij in schoonheid en waarheid beleven, genieten en begrijpen.

Eerst als in het leven, en in 't bijzonder in het hoogere leven van den zieligen (psychischen) mensch, het geestelijke is ontwaakt, is de voorwaarde ontstaan voor het schoone en het ware. Eerst als de géést ontwaakt leert de mensch schoonheid aanschouwen en waarheid begrijpen. Dan kan hij, bevrijd van de enge banden der natuur en des natuurlijken levens, met ideëele vrijheid in eersten aanleg kunstzinnig werkzaam zijn, en met al zijn zinnen en geestvermogens schoonheid en kunst genieten en begrijpen. Zoo zag Schiller het ‘zinnelijke’ ‘vereenigd’ met het ‘geestelijke’, zoo aanschouwde hij den zinnelijken ‘schijn’ der geestelijke ‘idealiteit’.

De ziel is de morgenschemering van den dag waarin de zon des geestes helder stralen zal. De morgenschemering van ziel en zinnen, waarin de schoonheid in schijngestalten der kunst wordt waargenomen, gaat over in den helderen dag des geestes, waarin de waarheid met het zuivere begrip begrepen wordt, - zoo is in een beeld de verhouding weergegeven tusschen kunst en zuivere wetenschap of wijsbegeerte, een verhouding waarin het eene moment zonder het andere niet bestaanbaar is. Het is dezelfde volstrekte Idee, die in de kunst als schoonheid verschijnt en als het schoone wordt aanschouwd, en die in de wijsbegeerte als waarheid wordt begrepen, in alle betrekkelijke ideëele momenten. In de voorstelling blijkt reeds hoogere idealiteit en zelfs in het zuiverste begrip is de voorstelling nog niet verduisterd. Slechts door de schemering heen gaan wij den helderen dag te gemoet. Slechts door de kunst heen bereikt men waarlijk de zuivere kennis of wijsheid.

Zoo heeft ook Schiller het gezien in het reeds genoemde gedicht ‘Die Künstler’ (1789), in een grootsch historisch vergezicht over de zich ontwikkelende menschheid:

‘Nur durch das Morgenthor des Schönen
Drangst du in der Erkenntnis Land’.

‘Was erst, nachdem Jahrtausende verflossen,
Die älternde Vernunft erfand,
Lag im Symbol des Schönen und des Grossen,
Voraus geoffenbart dem kindischen Verstand.’

‘Was wir als Schönheit hier empfunden,
Wird einst als Wahrheit uns entgegen gehn.’

Tot eindelijk in die dichtervlucht over de eeuwen van kunst en wetenschap dit grootsche beeld aanschouwd wordt:

‘Zuletzt, am reifen Ziel der Zeiten,
Noch eine glückliche Begeisterung,
Des jüngsten Menschenalters Dichterschwung,
Und - in der Wahrheit Arme wird er gleiten...’

Dus niet het schoone hier op aarde als Platonische ‘herinnering’ of als voorgevoel eener bovenzinnelijke wereld van ideeën, maar de schoonheid van ziel en geest als doorgang naar het werkelijke ideëele gebied van het zuivere weten. Daarbij verkondigt Schiller dan de diepe gedachte dat de denker bij alle vergaarde schatten der wetenschap niet gelukkig is als hij niet de wetenschap tot wijsheid loutert en zijn wijsheid niet met schoonheid vereenigt:

‘Der Schätze, die der Denker aufgehäufet,
Wird er in euren Armen erst sich freun,
Wenn seine Wissenschaft, der Schönheit zugereifet,
Zum Kunstwerk wird geadelt sein...’

Het was in het jaar 1789, dat Schiller deze verzen van het zeer belangrijke gedicht ‘Die Künstler’ aan de menschheid van dat eeuw-einde, ‘an des Jahrhunderts Neige’, toezong, welk gedicht hij begint met de verheven aanschouwing van den menschelijken geest, zegevierend in leven, in kunst en wetenschap:

‘Wie schön, o Mensch, mit deinem Palmenzweige,
Stehst du an des Jahrhunderts Neige
In edler stolzer Männlichkeit,
Mit aufgeschlossnem Sinn, mit Geistesfülle,
Voll milden Ernst, in thatenreicher Stille,
Der reifste Sohn der Zeit,
Frei durch Vernunft...’

‘Frei durch Vernunft’... daar klinkt hèt bevrijdingswoord, reeds genoemd, doch nu in verband begrepen. Met open zin, met volheid van geest, ernstig en dadenrijk staat de mensch, zegevierend als een held, in het licht der geestelijke vrijheid, aan het eind van een langen krijgstocht door de eeuwen. De vrijheid des géestes eerst is volmáákte vrijheid; - alle andere vrijheid is slechts betrekkelijk, gelijk zij in al klaarder wordende phasen aanbreekt van natuur tot geest, als van den nacht tot den dag. Aan dat eeuw-eind scheen het woord de geestelijke ketenen in kunst, religie en wetenschap te verbreken. Het leek een tooverwoord dat de menschen vrij maakte. De menschheid had langen tijd gewacht; toen was aan dat eeuw-einde de 'tooverkring' getrokken, - doch het 'wonder' gebeurde eerst toen 'de geest' het 'bevrijdingswoord' sprak.

Dat bevrijdingswoord was het woord der *vrijheid* zelf, - in de groote revolutie aangeheven, die in uiterlijke dadenrijkheid zich verwarde, doch vol innerlijkheid in wijze bezonnenheid door Kant en in dichterlijke vervoering door Schiller verkondigd.

‘Intelligibele vrijheid’, ‘vrij door de rede’. Kant had het licht der rede reeds in critische bezonnenheid laten uitschijnen, waarmee zijn ‘Kritik der reinen Vernunft’ de volgende eeuwen zou verhelderen. Schiller bracht dat woord in vervoering vol zinnelijk pathos, dat echter door geestelijk licht zijn troebelheid zag verhelderd. - Zoo is het verheffend deze twee groote mannen de daarop volgende jaren geestelijk te zien samenwerken in wetenschap en kunst, met elkaar voor eeuwig verbonden door dat woord der ‘redelijke vrijheid’, in een tijd waarvoor dat woord zooveel beteekenis had. Hun geesteshouding, vooral naar het beeld van den dichter, teekent zich krachtig af tegen het verleden. Zij

zullen de grondslagen leggen voor alle toekomstige kunstphilosophie of aesthetica. Van die buitengewone samenwerking van twee zelfstandige en scheppende geesten als Kant en Schiller, en in 't bijzonder van de vereeniging voor kunst en wetenschap in een enkelen geest als Schiller, kan de menschheid nog alles leeren.

Toen negen jaar na de Rede-critiek Kant's ‘Kritik der Urteilskraft’ (1790) verscheen, waarna de aesthetica eerst als philosophie of zuivere wetenschap mogelijk werd, in dien merkwaardigen tijd waarvan Schiller in ‘Die Künstler’ (1789) zong, en toen ook Goethe stond op het hoogtepunt zijner kunstzinnige en wetenschappelijke werkzaamheid, - in dien buitengewonen tijd was Kant's werk over het ‘Oordeelsvermogen’ hét groote geestesgewrocht, dat kunst en wetenschap vereenigde, dat alle kunst van uit het wetenschappelijke centrum, d.i. het ware denken, zuiver beschouwde en doorgrondde.

De ‘Kritik der Urteilskraft’ is een uniek voorbeeld van de mogelijkheid dat een specifiek wetenschappelijke geest, met bijna uitsluitend wetenschappelijke belangstelling - die evenwel als philosophie alles omvatten kan - ja, zelfs met zoo goed als de zuiverste onverschilligheid voor kunst en schoonheid in hare tijdelijke verschijningen, als de Koningsberger wijsgeer was, tóch het werk scheppen kon dat enkele der stevigste grondslagen vormt van het grootsche gebouw der aesthetica. De Critiek van het Oordeelsvermogen is toch eigenlijk ook voor wetenschappelijke menschen, niet voor kunstenaars-zonder-meer en kunstkenners-of-liefhebbers-als-zoodanig geschreven. Door de belangstelling en werkzaamheid evenwel van een zoowel kunstzinnigen als philosophischen geest als Schiller kreeg dezelfde aesthetica een ander aanzien. De wetenschappelijke aangelegenheid verruimde zich tot een het geheele leven van den beschaafden mensch beheerschende belangrijkheid. Schiller's brieven over de aesthetische opvoeding van den mensch b.v. betrekken het geheele ziele- en geestesleven des menschen in de hoogere spheer der schoonheid en kunst. Dan wordt 't een zaak voor alle menschen, die maar iets te maken hebben met schoonheid en kunst, en wie - niet slechts in onzen tijd, maar ook omstreeks 1800 - hebben er niet op de eene of andere wijze mede te maken? Naast den 'Zondag des levens' wil de mensch 'het Hoogere',

waar hij een onbewust verlangen naar heeft, beleven en genieten. En wel, als 't heel goed gaat, zelfs met méer dan enkel *zinnelijk* genot, met meer dan het sléchts *psychisch* treffende en schokkende. Als 't werkelijk goed gaat in dien drang naar het hoogere des levens, dat zich uit in het verlangen naar het 'ideale', neen, in zuiverder zin van werkelijk bereiken, naar het 'ideëele', een verlangen dat veeltijds sluimert, maar ook telkens weer ontwaakt, - als 't waarlijk góed gaat met dien drang naar levensverheffing, dan komt de mensch tot schoonheid en ten slotte tot wijsheid. Dit is de gang van den nood naar de vrijheid, en, in het verband van *leven* en *kunst*, van het 'onbevredigende' naar het 'bevredigende' der zinnelijk-geestelijke bevrijding in schoonheidsgenieting. Dit is meteen een ‘loutering’ der zinnelijke gevoelens, die Aristoteles de ‘katharsis’ noemde der menschelijke ziel, en aldus tevens de ‘paideia’ of ‘zedelijke en geestelijke vorming’ van den geheelen mensch.

Datzelfde middel en doel heeft Schiller voor oogen gestaan in zijn Brieven over de ‘Aesthetische Opvoeding des Menschen’: de ‘katharsis’ en de ‘paideia.’ Opleiding van den zieligen mensch, door zuivering van zijn gevoel, tot hooger geestelijk bewustzijn, door opwekking van het sluimerende verlangen naar hooger menschelijk geluk: bevrediging en bevrijding in schoonheid en kunst. En eenmaal goed ontwaakt, dat is helder van zin en geest in zijn aesthetische aanschouwingen, rust de mensch niet vóór hij zijn eerst troebel bewustzijn van wat schoonheid en kunst in werkelijkheid en waarheid zijn, geheel heeft opgeklaard door de zuivere kennis der kunstphilosophie of aesthetica.

Die kennis kan men zich vormen, waarbij practijk en theorie hand aan hand gaan, in een trachten naar eenheid van leven en kunst, in het nagaan der kunstgeschiedenis, in het aanschouwen van vroegere en hedendaagsche schoonheid en ten slotte in de studie der aesthetica. Kant en Schiller hebben het eerst in aesthetisch opzicht de geestelijke atmospheer geklaard. Denker en dichter hebben dat werk volbracht. Zoo kon de aesthetica, na ruim een eeuw van ontzaglijken wasdom, zich eindelijk in onze dagen tot een werkelijk zuiver systeem vormen, als ideëel stelsel van schoonheid en kunst.

De historische zin van Kant was op ieder gebied gering,

doch vooral in zijn ‘Kritik der Urteilskraft’; het verleden scheen niets tot hem te zeggen, althans hij scheen er voor goed mee afgerekend te hebben. Schiller evenwel is zonder de kennis van het verleden niet te begrijpen. Hem spookte voortdurend de kunstzin der Ouden door het brein, die hem telkens extatisch en met dichterlijk verlangen deed tasten naar de beelden van het verleden, de kunst-religie der Hellenen. Doch dat verleden der kunst van Goden en Menschen bleef ook voor hem een verleden, maar nochtans een verleden dat nawerkt in het heden en zijn schoonen schijn tooverde in de verbeelding. Als waarheid had het evenwel gelijk een mythe slechts een schijnleven. De mythische schoonheden hebben voor de menschheid, die voortschrijdt op den weg der eeuwen, hoogstens de beteekenis van schoone herinneringen, en zij zijn slechts als zoodanig voor enkele hoogstaande geesten een eeuwig vloeiende bron van kunstgeluk.

Het verleden blijft in de herinnering met al zijn schoone droomen aan het uitspansel der verbeelding, al verbleeken in het licht van den nieuwen tijd de classieke idealen. - Doch de werkelijkheid der natuur en des levens, van ziel en geest, zou voor den scheppenden kunstenaar even belangrijk blijken. En de nieuwe geest, die in vrijheid van zelfbepaling de schoone werkelijkheid en waarheid opnieuw schept in zijn kunst, kan even grootsche schoonheid voortbrengen als de oude geest, die in symbolen van een algemeen verstaanbare vormentaal, als teekenen van hoogere beteekenissen, sprak, of die in de aanschouwing van idealen de gestalten der schoonheid schiep. De werken van den nieuwen romantischen geest zullen niet meer gevormd worden tot symbolen of in verband gebracht met de veelheid der persoonlijkheden eener abstract voorstelbare wereld. Ook de classieke idealen, met hun innerlijke macht die de Renaissance bewerkte, - die daarmee nochtans zichzelf verwerkelijkte, - de plastische schoonheden, met haar 'idealen schijn', waren ten slotte verbleekt in het licht der nieuwe kunst, die de werkelijkheid in haren 'ideëelen schijn' deed aanschouwen. De innerlijke vlam en gloed van eigen kunsthartstocht had den schoonen schijn verteerd, die slechts in dien nieuwen tijd een ontleende pracht kon zijn. De renaissance beloofde de hernieuwing der classieke idealen en ideeën, doch schiep inderdaad een eigen nieuwe

wereld van kunst, vernieuwde de wereld van schoonheid, die onder de bestraling der romantische Idee, in de schilderkunst allereerst en daarna in muziek, zang en poëzie, naast een tijdelijk werkelijke ook een eeuwig ware beteekenis kreeg. Wat n.l. in het classieke verleden gebeurde 'zwisschen Menschen, Göttern und Heroen' (Schiller), waartusschen een geestelijke band was, gebeurde in de nieuwe kunst tusschen ménschen en ménschen, of tusschen den mensch en den éénen Christelijken God, die zelfs in den Christus een ménschelijke gestalte en een ménschelijk levenslot had, hoe groot de beteekenis daarvan ook was of in de gevoelvolle voorstelling werd.

In de nieuwe bezieling en kunstschepping werden de oude idealen noch ook de oude symbolen verloochend, - de schoonheids-hartstocht van den romantischen kunstenaar zette alles in gloed, in vuur en vlam, en uit die bezieling kwam een nieuwe schoonheid, de romantische schoonheid, te voorschijn, waarin de oude schoonheden zijn te herkennen, - maar verheven in een hoogere eenheid. Het Symbool, als concreet *teeken* eener ideëele *beteekenis*, en het Ideaal, als de abstracte *schoonheid* zelf, worden opgelost en opgeklaard in de twee-eenheid van schijn en Idee der romantische schoonheid. In de kunstextase kwam de subjectiviteit, de ziel of het wezen van den kunstenaar zelf, te voorschijn - niet meer het symbool of het ideaal als zoodanig - en maakte elk moment der werkelijkheid tot een deel van het absolute. Inhoud en vorm werden nu zelf bepaald, niet door de objectieve symbolische of ideale schoonheden, maar door de zuivere aesthetische gewaarwording en voorstelling, het eigen gevoel en gemoed, de innerlijkheid en innigheid van het kunstscheppende subject, dat over zijn matelooze rijkdommen naar eigen wil en welbehagen beschikt. Zoo ontstaat de schoonheid als een 'freies Wohlgefallen' (Kant), als een 'vrij spel' 'der Idee' (Schiller).

De kunstenaar kan scheppen uit de onbeperktheid der innerlijke wereld, waarin de uiterlijke zich zuiver spiegelt, en waaruit zij te voorschijn komt in den zuiveren schijn der schoone Idee. In de innerlijkheid van den scheppenden kunstenaar, die in zijn bezieling en schepping de Idee zelf verwerkelijkt, zijn de schoonheden reeds aanwezig, - en niet ontleend aan concrete symbolen en abstracte idealen. In den smeltkroes der persoonlijkheid, in den gloed der kunst-

hartstocht, worden zelfs de oude schoonheden gelouterd. Zij verschijnen in een nieuwen glans. De romantisch bezielde kunstwerken dragen voor eeuwig den stempel, het merkteeken, van de persoonlijkheid des kunstenaars.

In Schiller vooral wordt de strijd tusschen het oude en nieuwe prachtig uitgevochten. Hij hief zijn gestalten op een hoog plan van verbeelding. In zijn '*Götter Griechenlands*' waart de weemoed om het verleden, maar heerscht ook een krachtig en evenwichtig besef van eigen persoonlijke macht. De afstand tusschen het menschelijke en goddelijke scheen eertijds zoo gering. Er heerschte een vrij verkeer tusschen Goden en Menschen. Wat hen omringde was de mythe, de verdichting, de verbeelding. Wat hen verbond was de band der liefde, die zoowel menschelijk als goddelijk is. Er ontstond in een ware kunst-religie zelfs een bedoeling tot vereenzelviging van mensch en God, - zooals er ook bestond tusschen schoonheid en ideaal.

Zoo spreekt dan Schiller in een toon waarin de weemoed om het verleden merkbaar is:

> 'Zwisschen Menschen, Göttern und Heroen,
> Knöpfte Amor einen schönen Bund.'

Hierin is een weemoedige echo hoorbaar, als de weerklank van het classicisme in den romantischen kunstenaarsgeest. De Grieksche Goden en Helden hebben zelfs in den droom van een romantisch kunstenaar als Schiller een weemoedig, zelfs droefgeestig licht om zich heen van het verledene, het voor altijd voorbije. Zij zijn onsterfelijk alleen in den *droom* en den *zang* van den dichter, - doch gaan in de *werkelijkheid* des levens te loor. Geen onverbiddelijker wet dan deze.

> 'Was unsterblich im Gesang soll leben,
> Muss im Leben untergehn.'

Schiller voelt om zich heen de Natuur door de 'Geesten' en 'Goden' verlaten, - zelfs in zijn dichterdroom. Hoe verlaten is dan niet de Natuur voor den in het verleden verlorene, die, terwijl hij de 'Geesten' niet meer vindt, ook dén Geest er niet geopenbaard en er zich weer in open-

barende vindt! - De romantische dichter, met zijn classieke ideeën en voorstellingen in de herinnering, spreekt met weedom over de door goden en geesten verlaten natuur: ‘die entgötterte Natur’...

> ‘Keine Gottheit zeigt sich meinem Blick,
> Ach, von jenem lebenswarmen Bilde
> Blieb der Schatten nur zurück...’

De Helleensche abstracties wijken heen en vervluchtigen zich in het verleden. Zij zijn in de Germaansche natuur slechts verdwaald, omdat de oude *droom* in de nieuwe *werkelijkheid* werd overgebracht en voor een korten tijd bewaard. De afgetrokken phantasieën der classieke schoonheidsidealen, - waarvan, in verband met het menschelijke en goddelijke lijf, zelfs een canon als op zichzelf toch zinledige norm bestond, - hoe ook in de abstractie door de vormenpracht der concrete beelden en door de dichterlijke verbeeldingen nagestreefd, wijken terug in hun onwerkelijkheid zonder mógelijkheid van verwerkelijking in een nieuw tijdperk der kunstgeschiedenis. Het systeem der schoonheidscategorieën, als eenheid van wezen in de eindeloosheid der kunstverschijnselen, verwerkelijkt zich als de innerlijke geschiedenis der aesthetische Idee. Niets keert terug in dezelfde gestalte, noch het symbool op zichzelf noch het ideaal, wanneer het als moment der geestelijke ontwikkeling is uitgeleefd; wat wedergeboren wordt, in de Renaissance, herleeft in een hoogere eenheid, in een nieuwe phase der Idee, waarin al het verledene als opgeheven moment of factor meedoet. In de Romantiek, de levenwekkende geest der Renaissance - die immers nóg voortduurt, omdat de Idee zich in eeuwige wedergeboorte verwerkelijkt - zijn de oude vormen, symbolen en idealen, als momenten van ideële zelfverwerkelijking of zelfschepping te herkennen, doch als factoren van een grooter product. Op zichzelf zijn zij onwerkelijk en onwerkzaam geworden, abstracties van het verleden. De idealen, classieke schoonheidsbloesems, niet aardend in ‘noordelijker’ streken - aldus stelt Schiller het zich voor - zijn ‘gevallen’. Zij waren verbleekt en verwelkt. De díchter betreurt het, al beseft de dénker de onvermijdelijkheid. De schoonheidsbloesems zijn gevallen door den killen wind van het Noorden, en alle

Goden en Godinnen hebben de plaats moeten ruimen voor den éénen Christelijken God.

> ‘Alle jene Blüten sind gefallen
> Von des Nordes schauerlichem Wehn;
> Einem zu bereichern unter allen,
> Musste diese Götterwelt vergehn.’

Duidelijker kan wel niet voorgesteld worden dat de classieke gedachtenwereld onherroepelijk tot het verleden behoort, zoo in kunst als in wijsbegeerte. De classieke ideeën en idealen zijn een schat voor de historie, voor de herinnering der menschheid, doch niets voor de werkelijkheid. De classieke idealen voor de kunst, - zoowel als de Platonische ideeën voor de wijsbegeerte, die Aristoteles reeds hersenschimmen en onwerkelijke metaphers noemde, - zijn té eenzijdige abstracte voorstellings- en denkvormen om in den romantischen tijd nog levenwekkend te kunnen zijn. De mythische en dichterlijke gestalten hebben, als droomen in het morgenlicht, in den nieuwen tijd hun schoonen schijn verloren.

Reeds de kunst der religieuze liefde in de Italiaansche herleving der beeldhouw- en schilderkunst, in het aanschemeren van den nieuwen tijd na de duistere middeleeuwen, was een vrije romantische kunst. De Renaissance kondigde de herleving der classieke Oudheid aan, - doch wat werkelijk opleefde was niet de classiciteit, maar de romantische geest, die zich voedde met wat de Oudheid aan schoonheid van symbolen in idealen had voortgebracht. De romantische geest in eersten aanleg, de Italiaansche beeldhouw- en schilderkunst, steeg in vrijheid van geestelijke zelfbedoeling boven het oude uit, en vond - wat weer te eenzijdig realisme en naturalisme genoemd wordt - als ‘Ausdruck der Seeligkeit und Freiheit’ de afbeelding van het menschelijke en goddelijke leven in een nieuwe kunsteenheid, die een hoogere phase was in de zelfverwerkelijking der aesthetische Idee.

De Romantiek bereikt dan door de eeuwen heen in de schilderkunst de spheer waarin zij vooreerst alles omvat wat een werkelijke aarde en een gedroomde hemel aan bezielende schoonheid aanbiedt, en stijgt dan in muziek, zang en dichtkunst boven zichzelf uit. Omstreeks 1800 bereikt de romantische geest overal in Europa, in Duitschland vooral in Goethe en Schiller en in de neo-romantici Novalis, Tieek,

de beide Schlegels, Schelling, Hölderlin e.a. een - soms wankel - hoogtepunt, dat meteen weer een keerpunt wordt. Van haar hoogste punt, de romantische droom en waan, keert de kunstzinnige Idee weer terug tot, daalt zij weer neer in de werkelijkheid van het realisme en naturalisme van natuur en leven. In dit gedachtenverband is Kant de afsluiter van een verleden tijdperk en de vernieuwer van den geest, die zich in hem critisch bezint en zich bewust maakt van zijn macht, maar ook van de grenzen van zijn machtsspheer, de geest die na hem weer tot alles zich in staat achtte en met name in de nieuwe Romantiek onvergankelijke kunstwerken zou scheppen.

Zelf trekt Kant alles samen in het gebied der ‘Vernunft.’ De menschelijke geest is in zijn beperktheid en alomvattendheid tevens de absolute heerscher over het gebied dat de ‘werkelijkheid’ heet. De ‘werkelijkheid’ ‘staat onder’ de ‘categorieën’: de zuivere begrippen gelden in alle werkelijkheid. Hij kwam er nog niet toe - wat eerst in onzen tijd mogelijk is geworden - de categorieën der schoonheid en kunst in de werkelijkheid daarvan op te speuren, doch legde in zijn ‘Critiek van het Oordeelsvermogen’ enkele hechte grondslagen van het gebouw der aesthetica.[1)] Een zijner diepzinnigste en tegelijk eenvoudigste beginselen is dat van het ‘belangeloos welbehagen,’ hetwelk schoonheid en kunst schenken. Daarnaast staat het groote beginsel van de ‘algemeenheid’ van het oordeel van den smaak, van schoonheidszin en kunstzinnig gevoel. Een andere groote gedachte van Kant is de harmonische samenwerking van verbeelding en verstand. De ‘vrijheid’ geldt als algemeen beginsel, en in 't bijzonder wordt de ‘vrijheid der verbeeldingskracht’ - als zinnelijkheid - in de beoordeeling van het schoone met het ‘verstand’ in ‘overeenstemming’ gebracht. De verbeelding is vrij, niet afhankelijk van het verstand. Het verstand schrijft aan de zinnelijke verbeelding geenszins de wet voor. Voor het zuivere oordeel van den smaak geldt een ‘wettelijkheid zonder wet,’ een ‘subjectieve overeenstemming van het verbeeldingsvermogen met het verstand.’ Dan spreekt Kant van

1) Hier zij verwezen naar mijn uitvoerige beschouwing van Kant's ‘Kritik der Urteilskraft’ in het ‘Tijdschrift voor Wijsbegeerte’ van Mei 1910 (IV Jng. 3e afl.), Ie gedeelte. Het IIe gedeelte in de volg. afl.

een ‘vrij spel van het voorstellingsvermogen (doch onder de voorwaarde dat het verstand daarbij geen aanstoot lijdt)’, en van dingen ‘waarmee de verbeeldingskracht ongezocht en doelmatig spelen kan.’

De wijsgeer vermeldt o.m. hoe Marsden in zijn beschrijving van Sumatra de opmerking maakt dat de ‘vrije’ schoonheden der ‘natuur’ hem daar overal omgaven, zoodat deze zelfs daardoor hare aantrekkelijkheid verloren. Hoewel Kant hier zijn gedachten in de engte drijft, waartoe zijn opvatting, dat de ‘vorm’ het wezen der schoonheid is en dat de ‘vrijheid’ van het schoone in verband staat met een ongekende doelmatigheid van natuurdingen, hem noopt, moeten wij toch in de buurt van deze weinig bekende plaatsen van Kant's werk, waar sprake is van ‘overeenstemming’ van ‘zinnelijke verbeelding’ en ‘verstand’, van ‘vrije verbeeldingskracht’ en van het ‘vrije spel der verbeelding’ - bijna verborgen plaatsen waarvan men in de Kantliteratuur slechts in 't voorbijgaan gewag maakt - de steunpunten zien, die later zullen verruimd worden tot de ware grondslagen der aesthetica. Daarnaast staan de beginselen der ‘belangeloosheid’ van het welbehagen in schoonheid en de ‘algemeenheid’ van het aesthetische oordeel. Het sterkst werken deze gedachten in op Schiller, die de mogelijkheid inzag over schoonheid en kunst te theoretiseeren op een wijze, die grooten invloed zou uitoefenden op het algemeene oordeel en de hooge beteekenis der kunst voor de menschheid in het licht zou stellen.

Schiller stond omstreeks 1790 even dicht bij Kant als bij Goethe. Met Goethe zou hij weldra samenwerken in een vriendschappelijke verhouding van persoon tot persoon; met Kant zou hij uitsluitend geestelijk samenwerken, in dien zin n.l. dat de nog jonge dichter en hoogleeraar zich meer en meer vertrouwd maakte met de hoofdwerken van den Koningsberger wijsgeer, wiens ideeën bij hem in goede aarde vielen en weldra rijke vruchten zouden dragen. Schiller wist b.v. dat er een machtig woord door Kant was gesproken, toen deze gezegd had dat ‘de natuur onder de categorieën’ staat, dat de natuur begrepen wordt in de natuurbegrippen.

Schiller's brieven aan Körner in het begin van het jaar 1793 lezende, nadat hij twee jaren de Kantische wijsbegeerte beoefend had, terwijl zijn eerste dichterlijke periode voorbij

was[1)], neemt men deel aan de worsteling van een genie. Het is in algemeenen zin de worsteling van ziel en geest met de verbeelding en het begrip. Een dichter vindt voor zijn schoonheidsverlangen voldoening in gevoel en verbeelding, waarin de ziel met al haar zinnelijkheid ontroerd en bewogen is. Een wijsgeer of denker, die als Schiller een dichter is en blijft, verheldert zijn gevoel en verbeelding, verklaart de troebelheid van ziel en zinnen, stijgt in geestelijke volmaking, door intellectueele aanschouwing der schoonheid en zuiver begrip der waarheid, die alleen in wijsbegeerte en wijsheid zich zuiver kan openbaren. Een groot dichter als Schiller had voor de hoogste ontwikkeling van zijn geestelijken aanleg de geestesverheldering der philosophie evenzeer noodig als de dag het licht der zon. De schemering der zinnelijke ontroering, het gewaarworden en ontwaren der schoonheid, de ‘aisthesis’ der ziel en zinnen, heeft het licht van den zonnig klaren geest eens en vooral noodig om tot de helderheid der schoone waarheid of ware schoonheid, de aesthetische idealiteit, te komen.

De twee uiterlijke gebeurtenissen, die innerlijk op Schiller den grootsten invloed uitoefenden, waren de kennismaking met Kant's wijsbegeerte, voornamelijk diens ‘Kritik der Urteilskraft (1791 verschenen) en de kennismaking en vriendschap met Goethe (1794 begonnen). Na een paar vluchtige ontmoetingen der beide dichters, het eerst in 1788 te Rudolfstadt ten huize van Frau Von Lengefeld, en nadat Goethe Schiller's benoeming tot Professor in de Geschiedenis te Jena had bewerkt, kwam het in 1794, toen Schiller zijn ouderen en beroemden kunstbroeder als medewerker aan het tijdschrift de ‘Horen’ verbond, tot het sluiten van die in de literatuur bijna unieke vriendschap van twee groote geesten, een vriendschap, die eerst ontbonden werd door Schiller's dood in 1805. Door samen-

1) Eenige data ter oriënteering. Schiller is geboren in 1759 (Marburg), 1o. dichterlijke periode o.m. Räuber, Fiesco '83, Kabale und Liebe '84; 2o. dichterlijkphilosophisch-historische periode o.m. Lied an die Freude '85, Don Carlos '87, Die Götter Griechenlands, Die Künstler '89, Abfall der Niederlande '88, Gesch. d. 30-jär. Krieg. '91-'93, Über Anmut und Würde '93, Über die ästhetische Erziehung des Menschen '93, Über naive und sentimentalische Dichtung '95 3o. nieuwe dichterlijke periode.

werking kwamen de beroemde of wel beruchte ‘Xenien’ tot stand (1796), verschenen in den ‘Musenalmanach für 1797’, die de letterkundige wereld in beroering brachten. In die jaren van 1790 tot 1796 deed ook de belangrijke werkzaamheid van Schiller zich gelden op kunst-philosophisch gebied, belangrijk zoowel voor zijn eigen latere dichterlijke productie, die er zooveel dieper van menschelijkheid en rijker van geestelijkheid door werd, als voor de aesthetische en literaire bewegingen na hem, in verband met de verdere uitwerking van Kant's kunst-philosophie, waarop alle latere aesthetica voortbouwt.

Schiller had zich eerst, in de jaren vóór 1790, wat schuw getoond ten opzichte van Kant's wijsbegeerte. Zoo vaak als zijn vriend Körner (de vader van den dichter Karl Theodor Körner), een overtuigd Kantiaan, hem op de groote werken van den Königsberger wijsgeer wees (de Kritik der reinen Vernunft van 1781 en de Kritik der praktischen Vernunft van 1788), toonde de dichter niet de minste toeneiging tot den wijsgeer, - eer een tegenzin. De reden van Schiller's schuwe of afwerende houding moet gezocht worden in zijn beduchtheid om zijn zelfstandigheid te verliezen; daarbij was hij zelf dikwijls zoo vervuld van eigen verbeeldingen en ideeën, dat hij elke bemoeiing met het werk van anderen als hinderlijk voor eigen dichten en denken beschouwde. Hij wilde blijkbaar zijn eigen weg gaan, door niemand geleid, door niets afgeleid. Hij had zijn beginselen, als dichter en als geleerde, en zijn doel stond hem altijd klaar voor oogen. Als dichter had hij reeds een en ander gemaakt van blijvende waarde; als historicus - hij was buitengewoon professor in de geschiedenis te Jena - kon hij met trots wijzen op belangrijk werk. En toen hij een college gaf over de tragedie, zeide hij zelfbewust: dat hij geen boek daarover raadpleegde, - want hij maakte zijn aesthetica zélf, die daarom niet slechter behoefde te zijn, dan die van anderen, naar hij meende! Dit is een geschiedenis die zich telkens herhaalt. Schiller meende, als dichter, zonder dieper onderzoek en verder strekkende studie, uit subjectief besef van schoonheid en kunst, zijn eigen philosophie te kunnen maken. Doch Kant's wijsbegeerte bleek van ontzaglijk belang te zijn voor de wetenschap, en de tijdgeest zelf vertoonde het karakter en de trekken van zijn criticisme.

Zelfs een groote geest als Schiller moest zich, wilde hij niet in zijn theoretische beschouwingen eenzaam blijven staan, opwerken tegen de hoogte van Kant's criticisme, op straffe van anders kleiner te zijn en lager te staan dan menig tijdgenoot.

Het is zeer eigenaardig, dat Schiller later dezelfde opmerking, als zooeven ten opzichte van zijn houding is gemaakt, maakt over Goethe. Hij schrijft aan Körner (1 Nov. '94): 'Goethe war gestern bei uns, und das Gespräch kam bald auf Kant. Interessant wie er alles in seine eigene Art und Manier kleidet, und überrassend zurückgiebt was er las; aber ich möchte doch nicht gern über Dinge, die mir sehr nahe interessiren, mit ihm streiten. Es fehlt ihm ganz an der herzlichen Art, sich zu irgend etwas zu bekennen. Ihm ist die ganze Philosophie subjectivisch, und da hört denn Überzeugung und Streit zugleich auf. Seine Philosophie mag ich auch nicht ganz; sie holt zu viel aus der Sinnenwelt, wo ich aus der Seele hole.' Schiller bedoelt eigenlijk niet zoozeer de ziel als wel den geest, waarvan al het psychische factor is, ziel beschouwd als eenheid van al het psychische en zinnelijke. Van Goethe zegt hij verder, dat diens 'voorstellingswijze' te 'zinnelijk' is, en 'te veel de dingen betast.' Breng hiermede in verband Goethe's latere uiting, dat het hem niet gelukt was de leerlingen van Kant nader te komen. Het ging hem met Kant zooals het hem vroeger met Spinoza was gegaan, wiens 'Ethica', met haar diepe aanschouwing van natuur en mensch, een zeer gunstigen indruk op hem maakte, maar die hij niet in Spinozistischen maar naar eigen zin verklaarde. Evenzoo had hij Kant's philosophie wel bestudeerd, maar niet zoo zuiver opgevat als Schiller, op wien zij machtig inwerkte, zonder dat hij, gelijk hij eerst vreesde, daarbij iets van zijn zelfstandigheid verloor. Zijn opstellen 'Ueber den Grund des Vergnügens an tragischen Gegenständen' en 'Ueber tragische Kunst', beide gedrukt in 1792, toonen wel op elke bladzijde Kantisehe woorden en uitdrukkingen, doch zijn van 't begin tot het einde toch doordrongen van eigen denken. Er is nog wel iets onzuivers en troebels in deze vermenging van eigen beginselen en Kantische termen, waarbij de behandelde materie niet tot oplossing komt. Doch allengs wordt zijn aesthetica klaarder. Het wordt Schiller hoe langer zoo duidelijker dat Kant's beginselen met de zijne overeenstemmen.

Kant's termen worden hem helder, doorzichtig als zijn eigen bewustzijn, en in plaats van het troebele mengsel komt de klare oplossing van eigen denken en verbeelden, gevat in het doorzichtig vat van eigen termen. Toen was Schiller's zelfstandigheid voor hemzelf en de geheele wereld duidelijk, en zoo bleek weer dat het een kenmerk van groote geesten is dat zij groote omwentelingen in de wereld van hunnen geest kunnen laten gebeuren zonder verlies van zelfbeheersching, - waar steeds de geest troont bóven de woelingen van ziel en zinnen, en door zijn hoog bestier een geestelijke orde schept en handhaaft, zelfs in den tijdelijken chaos der zinnelijkheid, waaraan vooral een dichterlijke natuur onderhevig kan zijn. Voor Schiller was de strijd om zijn zelfstandigheid bij den geweldigen invloed van Kant's criticisme zoowel zinnelijk als geestelijk. Van de geestelijke hoogte af, die hij na jaren studie had ingenomen, werden zijn gevoelens en voorstellingen geregeld naar de nieuwe wijsbegeerte, die ook de zijne werd. Iedere geestesuiting, dichterlijk of wetenschappelijk, literair of aesthetisch, was een eigen schepping, al draagt zij het algemeene kenmerk geschreven te zijn na Kant's criticisme, met name na de ‘Kritik der Urteilskraft’ (1790).

Schiller heeft dus zijn geestelijke hoogheid eerst bereikt na een groote werkzaamheid (1785-'91-'96) op philosophischaesthetisch gebied, vooral na '91 onder invloed van Kant's Critieken. In een langdurigen tijd van reconvalescentie na een zware ziekte (1790) begint zijn studie van Kant en daarna de rijping van zijn geest. Reeds had hij, na ernstige historischwetenschappelijke werkzaamheid, als wijsgeer zich gewaagd in het ijle gebied der abstracte ideeën, alleen, op eigen vleugels; doch eerst na den aesthetischen ontwikkelingsgang onder Kant's leiding bereikt hij de grootste hoogte als dichter en denker. Als dichter had hij, na wetenschappelijke bezinning in historisch opzicht, in een breede vlucht in het gedicht ‘Die Götter Griechenlands’ ('89) het verleden der geestelijke beschaving aanschouwd en in een romantische verbeelding met zijn eigen tijd vergeleken, een verbeelding die in het gedicht ‘Die Künstler’ ('89) nog grootscher vergezichten van verleden en heden omvat. Als denker zal hij zijn tijdgenooten vooral verrassen door het hooge geestelijke inzicht in een algemeen-menschelijk belang als de ‘Aesthetische opvoeding

des Menschen' ('93). Na de reeds genoemde opstellen 'Über den Grund des Vergnügens an tragischen Gegenständen' en 'Über tragische Kunst' ('92), hield hij in den winter van '92/'93 aesthetische voorlezingen, waarvan de beginselen en hoofdbeginselen terug te vinden zijn in de destijds aan Körner gerichte brieven. Het plan om ze in een afzonderlijk geschrift onder den titel 'Kallias' te doen verschijnen, bracht Schiller niet ten uitvoer. In allen gevalle blijkt dat hij in eenige maanden tijds diep doorgedrongen was in Kant's gedachtenwereld, waarin hij enkele vruchtbare beginselen vond, die hij met vreugde erkende als de zijne, gelijk zij in waarheid de beginselen waren van dien tijd, in de grootste geesten tot ontwikkeling komend en de kiemen vormend van latere gedachten. Deze gedachtenkiemen zijn de ware beginselen van Kant's 'Kritik der Urteilskraft', die in Schiller's aesthetische opstellen buitengewoon vruchtdragend werden. Hij bracht wat hij als het wezen van Kant's criticisme vond over op het vrije veld van zijn eigen geestelijke voortbrenging en schepping. En toen zijn gedichten en aesthetische beschouwingen verschenen bleek wel uit de algemeene en levendige belangstelling, dat hij even schoon als waar had uitgesproken wat in zijn tijd de geestelijke menschheid bewoog en tot instemming dwong. Het begrip der 'vrijheid' was geen leege abstractie, maar een waarachtige werkelijkheid in de volheid van geestelijk bewustzijn; en voor den kunstenaar beteekende de nieuwe kunstleer de ware *aisthesis*, als waarachtig gevoel van zinnelijke gewaarwordingen en waarnemingen, in een 'vrij spel' van schoone aandoeningen, slechts beheerscht door de immanente wetten der 'Idee', een aesthetische werkelijkheid in elken kunstenaar en in elken waren mensch.

Zoo is de aesthetische zinnelijkheid de dampkring, waarin de zonnige geest de schoone kleuren toovert. Dit is in een beeld het 'vrije spel der Idee' voor oogen gesteld als eenheid van 'zinnelijkheid en geestelijkheid'.

In het zinnelijke spel - schouwspel -, beheerscht door den scheppenden geest, in de tot vertooning geworden werkelijkheid van een ziel en zinnen bewegende Idee, die uit hooger macht het schouwspel bestuurt, in den schijn van het wezen, dat zich niet vertoont, maar als geestelijk tegenwoordig beseft wordt, in een hoog verkeer van geest met geest in onzienlijk

ideëele verstandhouding, - in dat schouwspel is de vertooning te erkennen als ‘schoonen schijn’ en ‘vrij spel’ ‘der Idee’, d.i. der geestelijke werkelijkheid. Zulk een spel is bijvoorbeeld de ‘Divina Commedia’ zulk een vrij spelen van verbeeldingen is ieder kunstwerk, zoowel Shakespeare's ‘Tempest’ als een liefelijk sonnet van Petrarca aan Laura, zoowel Rembrandt's ‘Nachtwacht’ als de wonderlijke phantasie der fresco ‘De Overwinning van den Dood’ in Pisa's Camposanto van een onbekenden meester, - en in algemeenen zin kunnen wij zelfs zeggen, dat er geen waarachtige schepping in kunst, religie en philosophie mogelijk is, zonder dat de zinnelijkheid van gevoel en verbeelding een vrij spelen is onder het ordelijk bestuur van den geest. Spel beteekent immers niets zonder regel of orde. Spel is eenheid van toeval en regel, van willekeurige onbepaaldheid en regelmatige bepalingen, van onafhankelijke mogelijkheid en dwingende noodzakelijkheid, zooals de ware vrijheid geestelijke zelfbepaling is als eenheid van het bepaalde en onbepaalde. Spel beteekent reeds vrijheid, zoodat ‘vrij spel’ een overladen gezegde of pleonasme is. In zulk een vrijheid van het zinnelijk spel met ideëele beteekenis, verschijnend in de werken der kunst, is de scheppende kunstenaar meester over toeval en regel van schoonheid en kunst, die hij met aesthetische zelfbepaling in zijn schepping tot een hoogere eenheid opvoert.

Zoo had dan Schiller de schoonheid gezien als ‘Freiheit in der Erscheinung’, waarbij hij evenals Kant nog dacht aan het ideaal der zedelijke vrijheid. Deze gedachte is weerspiegeld in zijn beschouwing ‘Über Anmut und Würde.’ In zijn reeds genoemde opstellen over het ‘Tragische’ had hij het voorgesteld dat de zedelijke verdienste van een daad afneemt in dezelfde mate als neiging en lust er deel aan hebben. In zijn rijpere overwegingen ontwikkelt hij de gedachte dat het zedelijke ideaal niet bestaat in de volbrenging van bijzondere zedelijke handelingen als zoodanig, maar zich verwerkelijkt door het bezit der zedelijkheid als blijvende eigenschap; zoodat de deugd niet ontstaat uit de onderdrukking der neiging door plichtsbesef, maar bestaat uit neiging tot de plicht, tot de deugd zelf, - aldus herinnerende, mogelijk onbewust, aan Spinoza's omschrijving der beatitudo (Ethica V. Prop. 45). Schiller noemt den toestand

der zich spontaan verwerkelijkende deugd dien der schoone ziel, ‘der schönen Seele.’

Als aestheticus zien wij Schiller echter weldra Kant's eng formalisme aan alle zijden overschrijden. Behalve ‘vorm’ zijn voorstelling, aanschouwing, phantasie, kunstschepping, zinnelijkheid, geestelijkheid, zinnenschijn en ideëele inhoud enz., factoren der kunst als werkelijkheid en begrippen der kunsttheorie. Niet de objectieve voorstelling alleen, al of niet doelmatig, is het aesthetisch belangrijke, maar niet minder de subjectieve factor in een verscheidenheid van samenwerkende momenten. Hij verklaart de tegenstellingen van ‘natuur’ en ‘vrijheid’ door de verbindende schakels in den ‘mensch’ aan te toonen; - want in den mensch is de natuur aanwezig, de mensch als natuurlijk levend en zinnelijk wezen, in zijn verhouding van subject tot de objectieve wereld, met name in de psychische momenten, als gewaarwordingen, hartstochten en gevoelens, die zich in steeds hooger phasen ontwikkelen naar de vrijheid toe, welke de mensch beleven en begrijpen kan als redelijk wezen. De mensch is lijdelijk, maar handelend tevens, ontvankelijk én scheppend, zinnelijk zoowel als geestelijk, en aan de noodzakelijkheid onderworpen voor zoover de natuur zich in hem gelden doet, doch voor de vrijheid bestemd in zoover hij een redelijk wezen is.

De rijkste ontwikkeling zijner aesthetische ideeën toont Schiller in de ‘Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen,’ door in bijzonderheden te beschrijven welk een veredeling de mensch op zichzelf, zoowel als de geheele maatschappij, zou tegemoet gaan door het leven te richten naar de zinnelijke en geestelijke richtsnoeren van schoonheid en kunst. Hoeveel pogingen om de menschheid op te voeren tot een meer ideale samenleving en een meer zedelijken en redelijken staatsvorm, zijn er al niet ijdel gebleken alleen door de achterlijkheid en onontwikkeldheid der menschen op zichzelf beschouwd. De schrijver der brieven aan den Hertog van Augustenburg (1793) besefte dit zeer wel, al kon ook hij niet nalaten een krachtige poging te wagen, die hij in hooggestemde uitboezemingen de wereld aankondigde. Zoo wees hij de kunst aan als de leidster op den goeden weg. In zijn tijd en hoe langer hoe meer in de toekomst zou

de kunst, ook buiten hem om - want wat beduidt één individueele poging zonder meer - een macht zijn die der menschen zinnelijke en geestelijke vermogens verfijnde en veredelde. Telkens blijkt dat Kant en Schiller de kunst in nauw verband brachten met de zedelijkheid. Al sprak de dichter, die een veel zuiverder besef had van de kunst als zoodanig, niet zooals Kant van het ‘symbool der zedelijkheid’, toch zag hij in de vrijheid, in het vrije spel der schoonheid het analogon der zedelijke vrijheid. Hij stelde evenwel schilderkunst en poëzie niet afhankelijk van ethische beginselen; hij ruimde aan de geheele kunst haar eigen plaats in, haar eigen vrijgevochten gebied, waarin slechts de *schoonheid* de wet voorschrijft, - al zou hij gaarne erkennen, dat alle kunst, als iets vanzelf sprekends, zedelijke beginselen inhoudt. Zij stelt deze evenwel niet *voorop*, - omdat zij de zedelijkheid als factor of moment *achter* zich heeft.

Het beginsel dat Schiller in zijn aesthetische brieven vooral in 't licht stelde is de overeenstemming van *zinnelijkheid* en *rede* in alles wat als kunst wordt genoten. In alles wat als schoonheid wordt ondervonden blijkt een bevrediging, die ontstaan is doordat zinnelijkheid en verstand verzoend zijn in de aanschouwing der schoonheid zelf. Waar ook elders gevoel en verstand met elkaar een onverzoenlijken strijd mogen voeren, die niet eindigt voordat één van tweeën, hartstocht of verstand, heeft overwonnen, waarna telkens de strijd weer opnieuw kan uitbreken, - in de kunst is de mensch bevredigd, geniet hij den zielsvrede, die geen rust is, maar een harmonisch bewustzijn van het bevredigende der schoone kunst als zoodanig. Ondervindt hij overigens in het leven den dwang der zinnelijkheid, die de redelijke orde, welke hooger bewustzijn sticht, dreigt te verstoren, - in de kunst is de mensch bevrijd van al het zinnelijk bepaalde; in het rijk der schoonheid voelt hij zich vrij, meester van ziel en zinnen, geestelijk heerscher over zijn hartstochten, bewust te leven in overeenstemming met de rede.

Na de aesthetische brieven schreef Schiller enkele kleinere opstellen, waarin zijn gedachten verder uitgewerkt werden, doch waarin hij ook het gevaar van een slechts eenzijdige ontwikkeling der aesthetische beschaving trachtte aan te wijzen en te voorkomen.

In een groep van in 1795 en '96 verschenen, en later (1900) onder den titel ‘Ueber naive und sentimentalische Dichtung’ gezamelijk uitgegeven opstellen houdt de dichter en denker nader voeling met zijn eigen poëtische werkzaamheid. De verkregen theoretische bezonnenheid wordt daarin toegepast op de beoordeeling van belangrijke verschijningen der dichtkunst. In 1791 had hij reeds Bürger's gedichten aan zijn critisch oordeel onderworpen, en in 1794 schrijft hij een fijne aesthetische critiek over Matthisson's gedichten. Belangrijk zijn deze en andere critieken vooral om de daarin ontwikkelde aesthetische beschouwingen, die haar verheffen hoog boven de gewone critieken, waarin meestal subjectieve meeningen en allerlei persoonlijke invloeden de zuiverheid van het aesthetische oordeel bederven. Alleen als het subjectieve moment, dat in elk oordeel over kunst aanwezig is, versterkt wordt door objectieve factoren, die op kennis van de zaak zelf berusten, en als het subjectieve èn objectieve te zamen worden opgevoerd tot het zuivere inzicht der *aesthetische* waarheid, waarin het persoonlijke en onpersoonlijke vereenigd worden in het onzijdige oordeel, dat in de aesthetica zelf de algemeen geldende waarheid openbaart, dan is de critiek geworden tot zuivere wetenschap.

In den tijd der eerste kennismaking tusschen Schiller en Goethe, dus al in de 2e periode van Schiller's werkzaamheid, omstreeks 1789, schreef hij de beide ook door Goethe zeer bewonderde gedichten ‘Die Götter Griechenlands’ en ‘Die Künstler’. Er zijn weinig gedichten waarin zulk een zuivere overeenstemming bestaat tusschen gevoel en gedachte, zinnelijkheid en geestelijkheid. Zij kunnen gelden als voorbeelden van de toepasselijkheid van Schiller's aesthetische ideeën, als de toonbeelden, de paradeigmata der waarheid van zijn theorie in de praktijk van het dichterschap.

In ‘Die Götter Griechenlands’, zwoel van weemoed om het verlies van een schoon verleden, een mythologische droomwereld, een rijk van spiritueele verbeelding, is de overeenstemming van zinnelijkheid en geestelijkheid romantisch verdiept en verruimd tot een wereldzang, waarin het oude met het nieuwe worstelt, terwijl de dichter zijn verlangen richt naar de oude ‘schoone wereld’, waarin de Goden der verbeelding regeeren, ‘die Götter Griechenlands’:

‘Da ihr noch die schöne Welt regieret
An der Freude leichtem Gängelband
Selige Geschlechter noch geführet,
Schöne Wesen aus dem Fabelland!
Ach, da euer Wonnedienst noch glänzte,
Wie ganz anders, anders war es da!
Da man deine Tempel noch bekränzte,
Venus Amathusia!

Da der Dichtung zauberische Hülle,
Sich noch lieblich um die Wahrheit wand, -
Durch die Schöpfung floss da Lebensfülle,
Und was nie empfinden wird, empfand.
An der Liebe Busen sie zu drücken,
Gab man höhern Adel der Natur,
Alles wies den eingeweihten Blicken,
Alles eines Gottes Spur.’

Gedachte en beeld eener oude en nieuwe wereld spiegelen zich b.v. vergelijkenderwijs in de dichterlijk mythologische aanschouwing en de verstandelijk wetenschappelijke voorstelling der Zon in de volgende prachtig grootsche verzen, waarin de dichterlijke verbeelding de wetenschappelijke voorstelling ver overschittert:

‘Wo jetzt nur, wie unsre Weisen sagen,
Seelenlos ein Feuerbal sich dreht,
Lenkte damals seinen goldnen Wagen
Helios in stiller Majestät!’

En in ‘Die Künstler’ bij de vergelijking van de Ruimte als natuurcategorie, in de geschiedenis der wijsbegeerte eerst laat gevat in het ‘begrip’ des ‘denkers’, én als Heelal, phantastisch met sterren en méér bevolkt, zien wij den strijd tusschen schoonheid en waarheid opgevoerd op een hoog plan van verbeelding:

‘Eh' vor des Denkers Geist der kühne
Begriff des ew'gen Raumes stand,
Wer sah hinauf zur Sternenbühne,
Der ihn nicht ahend schon empfand?’

‘Was wir als Schönheit hier empfunden,
Wird einst als Wahrheit uns entgegen gehn.’

Eerst dus de ‘schoonheid’ als een nachtelijke droom van verbeeldingen, de ‘mythe’ der ‘dichters en theologen’ (Aristoteles) of de ‘leugensmeden en hun trawanten’ (Heraclitus), - daarna de wetenschap als een daghelder bewustzijn van zuivere begrippen. Eerst de zinnenbetoovering van schoone voorstellingen, - dan de geestesverheldering van ware gedachten. Eerst de slaap der duistere zinnen en de droom in den zielsnacht der mythologie, - dan uit dien zinnensluimer ontwakend zal de ‘schoone ziel’ ontwaken als een ‘wijze geest’:

> ‘Jetzt wand sich von dem Sinnenschlafe
> Die freie schöne Seele los....
> Und der erhabne Fremdling, der Gedanke,
> Sprang aus dem staunenden Gehirn.
> Jetzt *stand* der Mensch und wies den Sternen
> Das königliche Angesicht.’

Verheven en koninklijk is de Gedachte, waarin de schoonheid der phantasie tot de zuivere waarheid of wijsheid gestegen is. Schiller gaf een *gedachte* en een *beeld* tegelijk, een *denkbeeld* in den waren zin, van die koninklijke verhevenheid van een tot geestelijkheid gestegen zinnendroom van dichterlijke schoonheid. Schoonheid vereenigt zich met wijsheid, - deze gedachte in een grootsch beeld veraanschouwelijkt te hebben is niet de geringste lof die den Kantiaan Schiller, den dichter-denker, kan toegezwaaid worden. Waar kunst met wijsbegeerte vereenigd wordt is de geestelijke volkomenheid bereikbaar.

In zijn ‘Philosophische Briefe’ zegt Schiller: ‘Alle Geister werden angezogen von Vollkommenheit’. ‘Alle streben nach dem Zustand der höchsten freien Aeusserung ihrer Kräfte.’ ‘Anschauung des Schönen, des Wahren, des Vortrefflichen’ verheft den mensch boven zijn menschelijkheid tot geestelijkheid. ‘Welchen Zustand wir wahrnemen, in diesen treten wir selbst.’ ‘In dem Augenblicke, wo wir sie uns denken, sind wir Eigentümmer einer Tugend, Urheber einer Handlung, Erfinder einer Wahrheit, Inhaber einer Glückseligkeit. - Wij kunnen alles worden wat de geest als bijzonder moment van algemeene totaliteit bevat. Wij kunnen ons àlles bewust maken, wanneer wij in verheven geestelijkheid de veeleenig-

heid aller betrekkelijke momenten zelf zijn, die wij in onzen geest hebben opgeheven.

Dan vervolgt Schiller, zich tot "Raphaël" richtend: "Breng mij niet in verwarring door uwen dubbelzinnigen glimlach, - want op deze stelling berust alles." - Vrije openbaring der zinnelijke en geestelijke krachten, streven naar volkomenheid. Wij zijn wat wij zien en we bezitten wat wij begrijpen. "Wir haben Begriffe von der Weisheit des höchsten Wesens". Ja, en wat wij begrijpen heffen wij in ons op, in onze geestelijke verhevenheid.

Wij aanschouwen het Verhevene, - en wij voelen ons klein; zoo zegt men. Neen, wij aanschouwen het Verhevene en in onze aanschouwing vereenzelvigen wij ons er mee. Het verhevene bégrijpende ómgrijpen wij het in alomvattende geestelijkheid. Er is niets verheveners dan de verhevenheid van den geest. Kant heeft in zijn Kritik der Urteilskraft het verhevene van het schoone gescheiden. Het kan door zijn grootheid bovenmate den kleinen mensch neerdrukken, door zijn geweld en kracht, zooals in natuurverschijnselen (storm, onweer, de zee, het gebergte, overstroomingen, aardbevingen), - doch de natuurkrachten, de mathematische en dynamische *grootheid* van Kant, is nog iets anders dan de *verhevenheid*. Wij onderscheiden grootheid van grootschheid, het groote van het grootsche. Het grootsche is het verhevene, grootschheid is verhevenheid, niet uiterlijk, objectief, mathematisch, physisch of dynamisch, - maar *geestelijk*, absoluut geestelijk. In deze verhevenheid is niets neerdrukkends, zooals in het begrip van Kant. Het waarlijk verhevene is niet neerdrukkend, maar verheffend. In het verhevene zijn wij in het hoogste moment des geestes, ook in aesthetisch opzicht. Wij aanschouwen en hebben begrip van het hoogste, zegt Schiller, - wanneer wij het zelf zijn, wanneer wij geestelijk verheven zijn. In dat licht verschijnt ook zijn eenheid van het zinnelijke en geestelijke, die ontstaat door de verheffing van dat zinnelijke tót het geestelijke. Naast den zinnenroes in droom van zielsaandoeningen, verschijnt de gedachte, de idee, de "verheven vreemdeling."

> Und der erhabne Fremdling, der Gedanke,
> Sprang aus dem staunenden Gehirn,
> Jetzt *stand* der Mensch...'

Zoo stond hij ‘Frei durch Vernunft’ aan het eeuweind en ging hij een nieuwe eeuw te gemoet, in ‘trotsche manlijkheid’, ‘koninklijk’: ‘mit königlichem Angesicht’.

De Platonische gedachte - ‘vom Urbild alles Schönen’ - ziet hij in heldere waarheid weerspiegeld in den nieuwen tijd in kunst en wijsbegeerte. Waarheid in Verbeelding.

‘Doch höher stets, zu immer höhern Höhen
Schwang sich der schaffende Genie...’

‘Und neue Schönheitswelten springen
Aus der bereicherten Natur hervor.
Des Wissens Schranken gehen auf’...

Zeker, voor den Verhevene, die méér is dan de Uebermensch van Friedrich Nietzsche en méér dan de held van het dadenrijke drama. Voor den Geestesheld, die al het lager menschelijke heeft overwonnen, de geestelijke Majesteit, die troont in het rijk der Idee, die in kunst, religie en philosophie zich handhaaft op het hoogste standpunt des geestes.

JULIUS DE BOER.

Een Spaansch verhaal.

De Steek. Uit 't Spaansch van Pedro A. de Alarcón door Adèle J. Godoy, Meindert Boogaerdt Jun., Rotterdam.

Een boek, dat slechts in enkele tijdschriften summierlijk werd aangekondigd en dat werkelijk een beter lot verdient, is bovenstaande vertaling. Wel mogen wij de vertaalster, mejuffrouw Adèle Godoy, leerares in de Spaansche taal- en letterkunde te Rotterdam, er dankbaar voor zijn, dat zij een kunstwerkje als dit verdietschte: beter keuze was niet mogelijk. Wij verheugen er ons des te meer over, daar de nieuwere Spaansche letterkunde ten onzent zoo goed als onbekend is, al verschenen ook in het nederlandsch vertalingen van Pérez Galdós, Palacio Valdés, Blasco Ibanez en Echegaray. Het was een gelukkig denkbeeld, dat de vertaalster bezielde, toen ze een klein stapje terug ging en het plan opvatte, het in 1874 door D. Pedro Antonio de Alarcón († 1893) geschreven verhaal *El Sombrero de tres picos - De* (*driekante*) *Steek* - in het Hollandsch over te brengen.

Don Pedro Antonio de Alarcón werd in 1833 geboren te Guadix, een klein stadje in de provincie Grenada, ‘negentig mijlen van Madrid, duizend mijlen van de bewoonde wereld, in een plooiing van de Sierra Nevada’, zooals hij in een zijner vertellingen zegt. Hij behoorde tot een oud adellijk geslacht, dat door den Vrijheidsoorlog gevoelige materieele verliezen had geleden en moest dan ook al spoedig de studie der rechten opgeven, daar zijn vader die niet kon bekostigen. De geestelijke stand, waarvoor men hem toen bestemde, beviel den jonkman allesbehalve en, in plaats van zich als

een tweede doctor Faust in de theologie te verdiepen, legde hij zich toe op de beoefening der belletrie. De studie der vreemde talen trok hem in het bijzonder aan, doch daar hij waarschijnlijk in het afgelegen hoekje van 't land, waar hij zijn jeugd doorbracht daarin geen lessen kon ontvangen - gesteld nog, dat hij in staat ware geweest die te bekostigen - nam hij den moeilijksten, maar misschien ook wel den schoonsten weg, dien der autodidakten. Zoo leerde hij Fransch door de vergelijking van eene vertaling in die taal van Tasso's *Gerusalemme liberata* met een spaansche van hetzelfde poëem, en Italiaansch door den latijnschen tekst van de *Eneide* naast den italiaanschen te leggen. Op twintig-jarigen leeftijd richtte hij dan ook te Cadix en weekblaadje op, *El Eco de Occidente*, bijgestaan door slechts één medewerker, zijn vriend Torcuato Tárrago. Toen hij zag, dat alles naar wensch ging, besloot de jong seminarist zijn geluk elders te beproeven en vluchtte hij naar Cadix, waar 't blaadje werd voortgezet en later naar Grenada. Als de revolutie van 1854 hem naar Madrid voert, begint zijn politieke loopbaan, die zijn' letterkundigen arbeid bepaald te kort heeft gedaan en waarvan hij later dan ook veel berouw heeft gehad, als hij zich zelf ‘dolend ridder der omwenteling en soldaat van het schandaal’ noemt. Misschien heeft Alarcón zich die politieke schermutselingen wel wat te scherp verweten. Jong en vooruitstrevend als hij was, is het alleszins verklaarbaar, dat hij zich niet kon tevreden stellen met louter woord- en ideeënspel. Zien wij thans niet schrijvers en kritici van naam, in verschillende landen, steeds meer gelijktijdig politiek en literatuur beoefenen? Als voorbeelden - moet ik wellicht zeggen *slachtoffers?* - van dit dienen van twee meesteressen, wil ik slechts de namen noemen van Brunetière en Barrès, om bij een groot land te blijven.

Later, te Segovia teruggetrokken, wijdde Alarcón zich geheel en al aan de beoefening der letteren. Behalve romans, *El Escándalo* (1875), *El Niño de la Bola* (1880), *La Pródiga* (1882) en *El Capitán Veneno*, schreef hij novellen, die tot het beste behooren van wat hij gaf, vooral zijne *Historietas nacionales*, waar hij personen en inheemsche toestanden zoo veel scherper dan een F. Caballero of een Trueba observeert, reisindrukken, *De Madrid á Nápoles* (1861), *Viaje par España*

(1883) en gedichten, *Poesias serias y humorísticas* (1870). Een bijzondere plaats neemt in zijn werk in het *Diario de un Testigo de la guerra de África* (1859) of *Dagboek van een ooggetuige van den oorlog in Afrika*, dat ons op boeiende en schilderachtige wijze den veldtocht in Marokko verhaalt en tevens een monument is van geestdriftige vaderlandsliefde. Maar zijn' grootsten roem dankt hij zeker aan het kleine verhaal, dat hij den *Sombrero de tres picos* doopte en dat werkelijk verdient eene eereplaats onder de kleine werken der wereld-letterkunde in te nemen.

* * *

Het is eenig in zijn soort, vol als het is van humor en ironie en tevens *karakteristiek* door den geest van vervlogen tijden, die eruit tot ons spreekt:

'Gelukzalige tijden, toen alles nog zijn ouden gang ging, toen alles nog die rust en dien stilstand genoot, toen door ons land die aloude gebruiken, zeden, gelooven, vooroordeelen, overleveringen en misbruiken steeds in eere werden gehouden en door de eeuwen als onschendbaar waren gemaakt.

Gelukzalige tijden, toen er nog verschil van rang en stand was en van meening en begrippen! Gelukzalige tijden zeggen wij nogmaals, ten minste voor de dichters, die stof voor een klucht, een blijspel, een treurspel, een auto-da-fé of een heldendicht overal maar voor 't grijpen hadden, in plaats van deze prozaïsche eentonigheid en onsmakelijk realismus die de Fransche revolutie ons als erfdeel heeft nagelaten.'

'Gelukzalige tijden, o ja!'. En hoe guitig-oneerbiedig en tevens lichtbewogen vertelt ons Alarcón wat die het 'ancien régime' in Spanje inkarneerende steek was, de steek die zijn grootvader nog gedragen had en waarmede de kleine knaap zich had vermaakt. Het hoofddeksel, dat later een soort *espanta-pájaros* (vogelverschrikker) zou worden, was éens - 'che nel pensier rinnova la paura,' om met den grooten Florentijn te spreken - een '*espanta-hombres*' (menschenverschrikker):

'Alle inwoners van de stad in die dagen zullen zich herinneren, die twee kleedingstukken (de reusachtige steek en de vuurroode mantel van den Corregidor of stadsrechter)

te hebben gezien, die jaren lang na zijn dood in een der zalen van zijn vervallen en verlaten huis bleven hangen, als overblijfsels van 't absolutismus, als een soort lijkkleed van den geest van den Corregidor, en als een caricatuur van zijn macht en beheer; zoo gevreesd en gehaat als de eigenaar bij zijn leven was geweest, zoo beschimpt en bespot werden zijn steek en zijn mantel, toen hij niet meer onder de levenden was. Ze deden dienst bij alle populaire optochten, en vooral op Carnavaltijd werd er om gevochten, wie den beruchten mantel en steek zou dragen en de rol van Corregidor vervullen, de keus altijd vallende op den baldadigsten der pretmakers, daar hij altijd voorbereid moest zijn om door de straatjeugd gejouwd en voor den gek gehouden te worden, en zich daartegen flink moest kunnen weren. Een treffend voorbeeld van 't vergankelijke van wereldsche macht en dwang!'

Van het verhaal zelf wil ik slechts iets vertellen, want eene wedergave in geuren en kleuren - gesteld dat die mogelijk ware - zou niet alleen een genot-bederven van den lezer zijn, maar ook niets meer of minder dan wat de Franschen terecht als 'crime de lèse-lettres' zouden brandmerken. Toch is, tot juist begrip van hetgeen volgt, bekendheid met de hoofdlijnen der vertelling of, liever, met het hoofd-thema daarvan, bepaald noodzakelijk.

Een molenaar, aan wiens vrouw de Corregidor het hof maakt op de meest brutale en cynische wijze en die de hem gewaanden aangedanen smaad wil wreken en op zijn beurt, het zevende gebod vergetend, de oogen durft werpen op de edele en bevallige corregidora, de vrouw van den politierechter, dit is het eenvoudige thema, dat Alarcón op meesterlijke wijze heeft uitgesponnen tot een verhaal, dat éenig is door getrouwe wedergave van lokale kleur, psychologische waarneming, uitvinding en uitbeelding van toestanden. Er ademt uit de vertelling eene zekere zinnelijkheid, 'dat geraffineerde in de liefde dat voortkomt uit eene innige vermenging van het zinnelijk begeeren en het subtiele denken en ontleden, een neiging om de aandoening niet alleen als aandoening te genieten, maar tegelijk ook het genot te smaken van haar elementen te bespieden' - het *erotisch-cerebrale* element, dat Van Hamel aanwees als één der karaktertrekken van 'l'âme française', en dat wij gaarne als karakteristiek

voor ‘l'âme latine’ in het algemeen zouden willen beschouwen, al zal het zich natuurlijk bij de verschillende volkeren verschillend openbaren, anders bij een Boccacio dan bij een Lafontaine en weer anders bij een modernen Spanjaard als Alarcón.

De Spaansche hoogleeraar Adolfo Bonilla y San Martín, de bekwame redacteur van de *Anales de la literatura española*, heeft dan in de *Revue Hispanique* - het voor hispanalogen zoo kostbare tijdschrift - den oorsprong van ons verhaal opgezocht in een artikel, getiteld ‘Los orígenes de *El sombrero de tres picos*.’ Als bronnen wees hij daar aan:

1°. eene novelle van Boccacio (VIII, VIII) naar de Spaansche vertaling (uitg. van 1543): *Como dos amigos*, *durmiendo cada uno con la muger del otro*, *sin otra venganza*, *fueron mas amigos*.

2°. eene anonyme romance, *El Molinero de Arcos*, door Durán (*Romancero general* II, blz. 409-411) naar een *pliego suelto;*

3°. een gedicht, getiteld *Canción nuevo del Corregidor y la Molinera*, naar een *pliego de cordel*.[1)]

Na prof. Bonilla y san Martin heeft de Fransche ‘hispanisant’ R. Foulché-Delbosc, die ons reeds zooveel prachtige kritische uitgaven schonk van Spaansche schrijvers, het de moeite waard geacht, het onderwerp nog eens nader te onderzoeken en hij is dan ook ruimschoots beloond geworden door de vondst of juister vondsten die hij deed en ook weer in de *Revue Hispanique* onder den titel ‘D'où dérive *El sombrero de tres picos*’ openbaar maakte. Alarcón verhaalt in zijne voorrede van 1874, hoe hij ‘vijf en dertig jaar geleden’ van een' herder, oom *Repela*, voor 't eerst 't berijmd verhaal hoorde van *El Molinero y la Corregidora*, ó sea de ‘*El Corregidor y la Molinera*. ‘In den loop der jaren, zoo gaat hij voort, hoorden wij verschillende varianten van dezelfde geschiedenis.... en bovendien hebben wij haar gedrukt gevonden in verschillende *Romances de ciego* (Blinden-klachten) en eindelijk zelfs in den beroemden *Romancero* van den onvergetelijken D. Agustín Durán.’ Zoowel nu in *El Molinero de Arcos* (vgl. hierboven 2°.) als in het verhaal in verzen

1) Een *pliego* bestaat uit twee dubbel gevouwen blaadjes, die samen dus eigenlijk vier vormen. De *pliegos de cordel* heetten zoo, omdat ze in de uitstallingen der boekhandelaren aan een touwtje hingen. De *pliegos sueltos* waren losse exemplaren.

El Corregidor y la Molinera, dat waarschijnlijk hetzelfde is als de door Bonilla (zie hierboven 3°.) weergegeven, *Canción nueva del Corregidor y la Molinera*, wordt evenals bij Boccaccio de dubbele echtbreuk gepleegd, in den *Sombrero de tres picos* daarentegen, - waarvan wij thans zoo gelukkig zijn eene Nederlandsche vertaling te bezitten - loopt de geschiedenis met een sisser af. Prof. Bonilla y san Martín heeft hierop gewezen en gezegd: 'Zou dit misschien verklaard moeten worden door het feit, dat Alarcón nog een ànderen tekst voor zich had of hierdoor, dat hij dien zèlf naar eìgen welgevallen wijzigde, met het eerbaar streven "de waarheid te herstellen en aan het verhaal zijn *oorspronkelijk karakter* terug te geven, dat is, wij twijfelen er niet aan, die, waar het decorum het best wordt bewaard", zooals hij zelf in den *Prefacio* zegt? Wij zijn geneigd het laatste te gelooven...'

Een jong Amerikaansch filoloog, Benjamin P. Bourland, die onlangs eene uitstekende, kritische editie gaf van *El sombrero de tres picos* (New-York: Henry Holt and Company, 1907), bespreekt in zijn *Introduction* de meening van Bonilla, die hij ten volle deelt, doch gaat dan misschien wel wat al te ver, als hij dezen licht verwijt, zich niet stellig genoeg te hebben uitgesproken. 'In his preface Alarcón tells us where he found the story, and makes direct reference to the Durán *Romancero;* had he had another, more strictly decorous version at hand, one in short better suited to his need, he had surely mentioned it. Bonilla seems to me to take for too seriously the closing lines of the preface, which, to one without the pale, seem simply a graceful confession of faith in the basic decency of Spain.' Naar aanleiding hiervan tikte de Fransche 'hispanisant' R.F. Foulché-Delbosc den bezorger van genoemde kritische uitgave even op de vingers, want hij meende 'dat het bijwoord "surely" er een is, dat men met de grootste voorzichtigheid gebruiken moet in dergelijke gevallen.' En hiervoor had hij zijne redenen. Hij vond namelijk op het British Museum, behalve twee *pliegos*, waar de de geschiedenis als in het door Bonilla uitgegeven *Canción* eindigt, een *sainete*, getiteld *Sainete nuevo*, *El corregidor y la Molinera*. Dit laatste nu is hoogst belangwekkend.

De *dramatis personae* zijn hier *Don Julian*, corregidor, *Doña Marcela*, zijne echtgenoote, *Perico*, molenaar, *Teresa*,

zijne vrouw, *Blas*, broeder van den molenaar, een *Gerechtsdienaar*. Blas maakt zijn' broeder er opmerkzaam op, dat zijne vrouw zich door den Corregidor het hof laat maken en als de arme Perico het niet gelooven kan daar Teresa ‘eene muur van deugd’ is, antwoordt Blas:

> Pero el muro no es de piedra
> y como dice el refrán
> la carne es perecedera
> la muger fuego, y el hombre
> es topa que al aire vuela:
> Heg a el diablo, sopla el fuego
> y muger y hombre se tuestan.[1)]

Perico wordt door zijn' broeder ingelicht omtrent de psyche van ‘l'Eve éternelle’, en de vecht-lustige boer biedt tevens zijne diensten aan, voor het geval dat de verleider moet worden afgerost. Wanneer de bekkesnijder vertrokken is, begint de molenaar een alleenspraak: ‘Zou 't wel waar wezen? Ze zeggen toch immers, dat zwagers en schoonzusters elkaar al even slecht zetten kunnen als schoonzoons en schoonmoeders. In allen gevalle is 't goed, dat ie me gewaarschuwd heeft.’ Als hij bij den heiligen Paulus zweert, dat hij, indien 't waar mocht zijn, de wereld toonen zal, hoe een molenaar van Jerez de la Frontera zich weet te wreken, komt juist de molenaarster aan: ‘Mannetje-lief, wat scheelt je; je beeft en je oogen schieten vuur?’ Natuurlijk ontkent ze en, als eene echte vrouw, begint ze met tegenverwijten. Moet hij haar nog van zulke dingen beschuldigen, zij die werkt als een ezel en altijd in de weer is voor haar man. Hoe komt ie er-bij! Hoe durft ie 't! Ze is de wijste en gaat maar heen om zich niet te ergeren, maar hij moet er eens goed over nadenken, dat je met eene vrouw met zacht-

1) ‘Maar die muur is niet van steen.
En zoo als het spreekwoord zegt,
De geest is goed, 't vleesch is zwak,
De vrouw is 't vuur, de man
't Werk, dat er om henen stuift:
Dan komt de duivel, die blaast 't aan
en man en vrouw branden zich.’

heid altijd 't verst komt. Perico, weer alleen, begint opnieuw te twijfelen:

No puede ser! Blas es loco!

‘'t Is onmogelijk. Blas is een gek!’, maar toch bedenkt hij dat *un homme averti en vaut deux*. Teresa, op haar beurt, vraagt zich af, wie het zaakje aan haar man kan hebben verklapt. ‘Dat uilskuiken van een Blas natuurlijk!’ Wat een verschil toch tusschen die twee boeren-pummels en den charmanten Don Julian, die haar met fraaie geschenken overlaadt. Terwijl zij, gelijk Lafontaine's Perrette, haar toekomstig profijt beraamt, verschijnt de nobele Corregidor, die haar, als een echte Spaansche *galán*, in bloemrijke taal begroet. Blas, die zijn hoofd uit 't raam heeft gestoken, bespiedt de geliefden en filosofeert in z'n eentje: ‘Met zoo een mantel, stok en driekante steek kom je toch niet 't koren malen, dat je noodig hebt voor je gezin. Afijn! we zullen maar afwachten!’ Zijn wantrouwen is volkomen gewettigd, want al spoedig hoort hij den Corregidor, die zijn lief Treesje - *Teresita* - wil geruststellen, dingen zeggen, die niet veel goeds belooven voor zijn' broer. Ze behoeft heusch niet bang te zijn. Is hij niet de hoogste politieambtenaar en bovendien

.... si Perico se altera
le echamos un par de grillos
y le metemos en Ceuta.

‘als Perico woedend wordt, laten we hem doodgewoon in ketenen slaan en sturen we hem naar Ceuta.’ De Corregidor bedenkt dan een list, om den molenaar voor dien nacht van huis verwijderd te houden en Blas gaat alles gauw overbrieven aan zijn broeder, die intusschen een wederlist bedacht heeft. Als dan ook een gerechtsdienaar - de *alguacil* - den muller komt aanzeggen, dat hij voor den ochtend, op hoog bevel en straffe van boete, twaalf *fanegas* koren moet malen, protesteert deze niet, doch veinst in tegendeel eene angstvallige deemoedigheid.

's Avonds zegt Perico tegen Teresa, dat hij het middagmaal niet zal gebruiken. Hij heeft geen honger en bovendien er wacht nog zooveel werk. De leugenachtige vrouwspersoon

vindt het natuurlijk verschrikkelijk zoo heelemaal alleen te moeten eten en zegt, dat ze dien avond maar vroeg naar bed zal gaan. Perico staat verbaasd over zulk eene trouwelooze onbeschaamdheid. Na zijn vertrek verschijnt spoedig de corregidor, die zijne vrouw, doña Marcela, heeft wijsgemaakt dat hij op eene nachtelijke ronde ging. Blas is natuurlijk weer op zijn post en waarschuwt Perico. Deze gaat op raad van zijn broer het kostuum van den corregidor halen, dat hij aantrekt en verschijnt spoedig met diens steek en stok. Aldus uitgedost begeeft hij zich naar de woning van de *corregidora*, waar hij door de duisternis en het ambtsgewaad beschermd voor haar man wil doorgaan. Nauwelijks is hij weg of Teresa verschijnt met de doorluchtige magistraat, die natuurlijk zijn kleeren mist en, om niet van kou te verstijven, Blas' raad maar aanneemt en de met meel bestoven plunje van den molenaar aantrekt. Hij is natuurlijk buiten zichzelf van woede en wil naar huis snellen en Treesje begint jaloersch te worden als ze bedenkt, dat haar Perico den nacht bij de *corregidora* heeft doorgebracht. Dan verschijnt doña Marcela zelf, om gerechtigheid te eischen en haar man te bestraffen. Zij wil den ondankbaren, trouweloozen echtgenoot zijne laagheid goed laten voelen en vraagt spottend, als ze hem zoo in zijn pakje ziet, of hij soms molenaar geworden is. Don Julian krijgt dan weer moed en, jaloersch, vraagt haar rekenschap van haar gedrag. Wat moet die grap beteekenen? Dan vertelt de gekrenkte echtgenoote hoe 's avonds een man het huis was binnengekomen, gekleed als de corregidor, zoodat ze eerst dacht dat deze het was, maar dat ze plotseling gemerkt had, dat die persoon haar man niet was. Ze had om hulp geschreeuwd, maar Perico vertelde haar toen dadelijk op bedaarden toon hoe de vork in den steel zat en daarop was ze haar heer gemaal overal gaan zoeken. Don Julian bedenkt dan een laffe uitvlucht en zegt, dat een dief hem van zijn kleeren had beroofd en dat hij daarom in den molen was gevlucht. Zijn vrouw gelooft er natuurlijk geen steek van; tante Pepa heeft haar gisteren alles verteld. De aristokrate vindt echter dat het zoo mooi genoeg is en, om een schandaal te voorkomen, wil ze dat allen zich verzoenen zullen en het gebeurde als een grap beschouwen. Zij rekent dan echter buiten den waard. Perico en Blas, die den *alguacil* gelast hebben den

corregidor gevangen te nemen en hem te binden - hij is nu toch maar een gewoon molenaar - bevelen hem nu hetzelfde met de corregidora te doen. Als de olijkerd zegt, dat hij geen touw genoeg heeft, zal Blas hem er natuurlijk aan helpen. Het komische element bereidt dan eene wending voor in deze kleine tragi-komedie, waar alles natuurlijk volgens de regels van het genre *finit pour le mieux dans le meilleur des mondes*, echter niet zonder dat Perico en Blas, als echte zonen van het land waar het *pundonor* - de eer - zulk een groote rol speelt - met trots hun boeren-eer tegenover het gedrag van den onedelen edelman stellen, in zinnen vol waardigheid en kracht, waar we als een nagalm hooren van de stem van Pedro Crespo, den rechter van Zalamea.

‘Deze verzen uit de slot-scène:

> La venganza a sido igual:
> vos cenasteis con Teresa
> y yo con vuestra muger.
> Si hubo despues de la cena
> algun esceso, tan solo
> al curioso lector queda...[1)]

- zegt R. Foulché Delbosc - doen veronderstellen, dat evenals in de novelle van Alarcón de echtbreuk door geen van beide partijen werd gepleegd (en tevens dat het *sainete* eerder bestemd was gelezen dan opgevoerd te worden). Maar er zijn nog andere gelijkenissen; in beiden komt de *alguacil* voor en verscheidene bijzonderheden o.a. de *sombrero de tres picos*, schijnen er op te wijzen, dat een der beide schrijvers het werk van den ander kende. Mocht iemand denken dat het *sainete* zijn stof ontleende aan Alarcón's novelle, dan willen wij slechts even opmerken, dat deze laatste in 1874 is geschreven en dat het sainete in 1862 verscheen’.

Wie, na het voorgaande te hebben gelezen, de Nederlandsche

1) Beiden zijn we nu gewroken:
Gij aat met Teresa
En ik met ùw vrouw.
Of er na 't maal
Nog iets geschied is?
De lezer make 't zèlf uit....

vertaling ter hand neemt om kennis te maken met het verhaal, dat ons thans in grove trekken bekend is, moet wel vol bewondering zijn voor het meesterschap waarmede de Spanjaard zulk een ruw gegeven tot een klein kunstgewrocht heeft weten uit te werken. Beter dan alle betoogen en voorbeelden, bewijst Alarcón's verhaal, hoe weinig, uit zuiver letterkundig oogpunt, het vraagstuk der prioriteit van belang is. Wie zou in ‘oom’ Lucas en ‘tante’ Frasquita den eenvoudigen Perico en de trouwelooze - maar ook niets meer dan dat - Teresa herkennen? Of den schaamteloos-ploertigen Don Eugenio de Zuñiga en de edele doña Mercedes onder de trekken van den banalen slippertjesmaker en de plat-schipperende doña Marcela uit het ons bekende *sainete?* De vechtlustige broer en de laag-komische *alguacil* verdwijnen, maken plaats voor mèer en meer lèvende figuren: burgemeester Juan Lopez, ‘een dwingeland in 't klein’, zijn dienaar Toñuelo en vooral Garduna, de satelliet van den corregidor en wiens sluw-geniepig marter-profil - waaraan hij zijn naam dan ook te danken heeft - wij niet licht vergeten. Het doorluchtige gezelschap, dat den molen geregeld bezoekt - de bisschop, de advokaat, de kolonel en de prior der Franciskaners, die allen dol op *tía* Frasquita zijn, al wil de een 't natuurlijk niet voor den ander weten en al nadert de genegenheid van Zijn Eerwaarde natuurlijk meer het vaderlijke. Ze roemen haar om 't hardst, in wat naar de lamp riekende metaforen. De geleerde advocaat verklaart: ‘Geen standbeeld der oude Hellenen kan haar in schoonheid overtreffen’, en de Prior der Franciskaners onderbreekt hem: ‘'t Is een ware dochter van Eva’. Echo-end klinkt dan de stem van den corroren: ‘'t Is een slang, een sirene, een duivelin’, de waarheid als altijd in 't midden blijvend, totdat de kolonel der stedelijke wacht buldert wat aller geheimste gedachte is: ‘'t Is een knappe meid.’

Hoe tante Frasquita's eer door den cynischen despoot ‘belaagd’ wordt, zooals de klassieke term luidt, schildert men ons, met voor- en naspel, in zes-en-dertig kleine tafereeltjes.

Het geheel vormt een genre-stukje, waarvan Luis Alfonso, een der eersten, die 't in Spanje naar waarde schatten, getuigde: ‘(Het) heeft meer van de schilderkunst van Goya weg dan van iets anders; dezelfde frischheid van kleur en

zwier van stijl worden er in gevonden, met 't geestige en ongedwongen typeeren en met de krachtige en kloeke tegenstellingen van licht en donker; dezelfde luchtigheid en vlugheid waarmee 't penseel, 't doek ternauwernood aanrakend, de natuur toch met bewonderenswaardige getrouwheid weerspiegelt.'

'Nu is 't toch als portretschilder zonder weerga dat Alarcón ons zijn meesterschap toont, door 't teekenen van de karakters, die in de novelle voorkomen, dan weer laat hij ons getuige zijn van tafereelen die even pakkend als humoristisch zijn, of wel toovert hij voor onze oogen landschappen vol liefelijkheid met een overvloed van schakeeringen.'

Dit lijkt mij nu juist de verdienste en de groote aantrekkelijkheid van het verhaal, dat we hier een stuk wàar Spanje hebben, want alles is hier ècht-Spaansch, personen, zaken en toestanden, niet tè ver van ons dan dat we er ons met eene behulpzame, sympathieke verbeelding niet mee zouden kunnen vereenzelvigen en toch ook niet tè dicht bij om ze als uniformmodern - want ook in Spanje heeft zich, naast 't specifieknationale, 't alles-niveleerend-kosmopolitische in de letterkunde verbreid - met zooveel andere eentonig gelijkende figuren uit de nieuwere wereld-literatuur te kunnen verwarren. En welk een heel ander Spanje leeren wij dan kennen dan sommige Fransche romantici - zoo aardig gepersifleerd door prof. Morel-Fatio in zijne *Etudes sur l'Espagne* - ons met hun vaak overdreven 'couleur locale' en stoute inducties voor wáar hebben willen geven! Het wil ons schijnen, dat *El sombrero de tres picos* in den nieuweren tijd tot diè boeken behoort, welke de schitterendste weerlegging zijn van Montesqieu's gevaarlijk-geestige boutade: 'Le seul de leurs livres qui soit bon est celui qui a fait voir le ridicule de tous les autres' - als deze nog tegenspraak behoefde. Alle kenmerkend-Spaansche eigenschappen: eergevoel, jaloezie, hoffelijkheid en een het waardigheidsbesef niet uitsluitende gemoedelijkheid, vinden hier eene geëvenredigde uitdrukking.

De vertaling van Mej. Godoy, eene Zuid-Amerikaansche van afkomst, is een dankbaar-stemmende en eerbied-afdwingende arbeid. Een Spaansch werk met alle fijne nuances der taal van het oorspronkelijk in adequaat of, waar dit tot de onmogelijkheden behoort, althans benaderend-Nederlandsch over te brengen, is nu eenmaal hèel moeilijk, vooral wanneer

men hoog-artistieke eischen stellen moet, zooals voor 't verhaal van Alcarcón. Gevaàrlijk was de taak juist omdat er veel te bederven viel, waar felle stijl-kontrasten een onervaren vertaler voortdurend konden doen te kort schieten. Een gevàar ook het slaaf-zijn van de letter. Mej. Godoy heeft dit laatste uitstekend begrepen, telkens wanneer ze, waar 't Spaansch wat te wijdloopig werd, een stokje stak voor die beelden- en voorbeelden-omhaal, die een' lezer, bohoorend tot een volk van minder exuberanten geestesaanleg, vermoeid - en wat erger is - verveeld zou hebben. Ook was het zeer juist gezien, waar in een àl te realistisch trekje de oude p i c a r e s q u e geest zich èven vertoonde, dit maar weg te laten, niet omdat het zoo èrg was - de *naturalistes* hebben ons wel aan heel wat anders gewend - maar eenvoudig omdat het hier uit den toon viel. Een enkele maal hadden we liever een zin of eene uitdrukking eenigszins anders vertaald. Is bijvoorbeeld een *académico correspondiente de la Historia* wel een ‘correspondeerend lid der Fransche Academie?’ Het spijt ons, de *taal* niet evenzeer te kunnen roemen als den *stijl*, want het ware de vertaling zeker ten goede gekomen, wanneer Mej. Godoy deze eens door een Nederlander had laten nalezen. Dan waren stellig enkele romaansche participiale konstrukties door andere vervangen, zouden we niet op leelijke germanismen als *realismus* en *absolutismus* gestooten zijn, en vooral bepaald on-hollandsche vormen, uitdrukkingen en beelden als *plachte* voor *placht*, *van de pokken geschonden*, (iets) *in een ander daglicht zien*, enz. enz. achterwege gebleven. ...Maar waartoe deze filologische-muggenzifterij? Liever dan met tal van gegronde, maar ook vele zuiver subjektieve op- en aanmerkingen, wil ik besluiten met een vraag, die niet bedoeld is als een verwijt, maar als een bescheiden, van belangstelling getuigende wenk voor eene tweede uitgave, wanneer die, wij hopen het van ganscher harte, eens noodig mocht blijken. Dat vertaalster niet de volledige *Opinión acerca de este libro* als *Voorwoord* vertaald heeft, getuigt m.i. van goeden smaak. Maar waarom ons den geestigen *Prefacio del Autor* onthouden? Ik had zoo graag, dat die ondeugend-geestige oude herder, *Tío* Repela, ook de Hollandsche meisjes eens kon doen blozen met zijn impertinent-logische en ondanks beangste-moedergezichten voortgezette betoogen van dingen ‘die zelfs nonnen en kindertjes

van vier jaar weten...' en die een iegelijk ten overvloede in den catechismus en in preeken vinden kan 'waar verhaald wordt van de lange onvruchtbaarheid van de heilige Anna, den kuischen Jozef, de list van Judith en veel andere voorbeelden' die hij zich: 'op het oogenblik niet herinnert', dat ìs, zich niet herinneren wìl.

Mag ik misschien ten slotte, met echt Spaansche vrijmoedigheid, deze woorden van den reeds genoemden Luis Alfonso tot de mijne maken?:

'Als ge misschien, door eene onvergeeflijke nalatigheid of door een gelukkig nog te verhelpen euvel het boek van Pedro Antonio de Alarcón, dat *De Steek* heet, nog niet hebt gelezen, leest het dan en zegt er mij (en ik voeg er bij: en vooral de v e r t a a l s t e r) evenveel dank voor als den verteller, die door zijne ongeëvenaarde kunst u wist te boeien en te vermaken.'

WILLIAM DAVIDS.

Het heiligdom van koning Kanisjka.

De gewijde overlevering, bewaard in een Pali tekst der Zuidelijke Boeddhisten, verhaalt, dat de dood van Gautama den Boeddha geschiedde in een tuin nabij Koesinâra,[1)] de hoofdstad van het landschap Malla. Op plechtige wijze werden zijn overblijfselen verbrand. Zoodra de tijding van zijn sterven zich verbreidde, zonden de vorsten en edelen van zeven naburige landen afgezanten naar Koesinâra, om een deel te vragen van het gebeente des Meesters. Eerst waren de hoofden van Koesinâra onwillig, aan dit verzoek te voldoen; zij stonden zelfs gereed hun vermeend recht op het volledig bezit der heilige reliquiën desnoods gewapenderhand te doen gelden. Maar een Brahmaan, Drona genaamd, wees er op, hoe ongepast het ware een krakeel te beginnen om het gebeente van den Leeraar, die steeds toegevendheid gepredikt had. De hoofden van Koesinâra gaven toe en Drona verdeelde de beenderen in acht deelen, waarvan één deel ter plaatse bleef en zeven werden geschonken aan de vorstelijke gezanten. Toen werd over ieder deel een *stoepa* of grafheuvel opgericht, zoowel te Koesinâra als in de hoofdsteden der zeven naburige landen.

Tot zoover klinkt het verhaal van Boeddha's reliquiën geloofelijk. Maar hierbij bleef het niet. Een latere tekst vertelt, dat keizer Asóka, de groote Boeddhist, die ongeveer 250 v. Chr. heel Indië beheerschte, zeven van de acht *stoepa's* deed

1) De ligging dezer plaats, die lang te Kasia in het distrikt Gorakbpoer van de Vereenigde Provinciën van Agra en Oudh gezocht werd, is nog niet vastgesteld.

openen, den inhoud verdeelde in 84000 deelen, en voor elk een *stoepa* oprichtte. Eén van de acht oude grafheuvels bleef ongemoeid, aangezien hij bewaakt werd door een waternikker of *nâga*. Men voelt dadelijk, dat hier de phantasie spreekt. Mogelijk heeft het verhaal een historische basis. Misschien heeft Asóka in de dagen van zijn ongeloof heilige monumenten der Boeddhisten verwoest en na zijn bekeering talrijke *stoepa's* gebouwd. Maar met zekerheid valt hier niets te zeggen. In elk geval is het den archaeologen tot dusverre niet gelukt één van die 84000 *stoepa's* van Asóka te ontdekken. Wel heeft men dergelijke monumenten gevonden, die op grond van hun bouw aan den tijd van Asóka kunnen worden toegeschreven. Er bestaat o.a. te Sârnâth bij Benares zulk een gebouw, waarvan echter het materiaal bijna geheel is benut tot het bouwen van een bazaar door een praktisch-gezinden minister van Radja Cheit Singh, den tijdgenoot van Warren Hastings. Bij die gelegenheid vond men een kristallen vaas, die reliquiën bevatte.

Het is een bekend feit, dat in Indië historische werken nagenoeg ontbreken. Pas met de vestiging der Mahomedaansche heerschappij in 1200 n. Chr. begint de eigenlijke geschiedschrijving. Voor de kennis der voorafgaande periode is men aangewezen op inschriften en op de berichten van buitenlanders. Van groot belang zijn de reisverhalen van Chineesche pelgrims, die als vrome Boeddhisten het vaderland van den Boeddha kwamen bezoeken en de plaatsen, waar hij had geleefd en geleerd. Uitvoerigst en nauwkeurigst van die pelgrimsboeken is dat van Hiuen-Tsang, die van 629 tot 645 Indië bereisde d.w.z. in een tijd toen het Boeddhisme in Indië reeds sterk was achteruitgegaan, maar toch nog een onafgebroken traditie zich hechtte aan de heilige plaatsen en monumenten. Het boek van Hiuen-Tsang is de stevige leiddraad voor den oudheidkundige, die tracht die heilige plaatsen en gebouwen, bedorven onder het stof der eeuwen en door de Boeddhisten zelfs vergeten, weer op te sporen en te herkennen.

Toen Hiuen-Tsang na een bezwaarlijke reis door de woestijnen van Turkestan en over de bergen van Afghanistan de Noord-Westelijke grens van zijn Heilig Land had overschreden, daalde hij af in het Landschap Gandhâra - dat mooie land

van groene velden en tuinen vol witte rozen, aan drie kanten omsloten door een muur van blauwe bergen en naar het Zuiden door de kronkellijn van den pas aan de ravijnen ontsnapten Indus. Tegenwoordig wordt dat gebied bewoond door ruwe Afghanen, fier en gastvrij, maar wraakzuchtig en bezeten met het fanatisme van den Islâm - mannen die in harde keelklanken zingen van liefde en oorlog[1]. Eerst sedert een halve eeuw begint het oude Gandhâra, waar een geregeld Europeesch bestuur water en welvaart heeft gebracht, op te leven tot zijn vroegeren voorspoed.

Voor den archaeoloog is geen streek van Indië aantrekkelijker dan deze. Want op de bergruggen en in de vlakte vindt men de bouwvallen van talrijke Boeddhistische kloosters, tempels en *stoepa's*, versierd met een overvloed van beeldhouwwerk, dat duidelijk den invloed vertoont van Hellenistische kunst.

Ongetwijfeld zijn hier beeldhouwers uit het Westen aan het werk geweest, waarschijnlijk Aziatische Grieken, min of meer verbasterd, maar nog bezield met den scheppenden geest van Hellas. Zij wrochten die wonderlijke verscheidenheid van tafreelen, waarin ieder voorval uit het leven van den Meester in steen is verzinnelijkt. Ja, zij waren het - die kunstenaars uit het Westen - die het eerst zich waagden aan het uitbeelden van den Boeddha zelven, dien de angstvallige beeldhouwers van Oud-Indië niet anders dan door symbolen hadden durven voorstellen. In die beeldhouwkunst van Gandhâra - die Graeco-Boeddhistische kunst, zooals men overeengekomen is ze te noemen - vereenigt zich Boeddhistische vroomheid met Helleensche scheppingskracht[2].

Toen Hiuen-Tsang Gandhâra bezocht, was de bevolking nog gedeeltelijk Boeddhistisch. Maar vele kloosters en heiligdommen vond hij reeds verlaten en verwoest. Dit wijt hij aan de Hunnen, die in de voorafgaande eeuwen zich in Indië niet minder geducht hadden gemaakt dan in Europa. De eerste plaats die de Chineesche pelgrim bezocht en beschrijft was Gandhâra's hoofdstad Poeroesja-poera. Het is het tegenwoordige Pesjâwer, de grensstad aan den voet van den Chaiber-

1) Men leze James Darmesteter, Chants populaires des Afghans.
2) Het standaardwerk over deze kunst is Alfred Foucher's L'art grécobouddhique du Gandhâra, waarvan het eerste deel in 1905 te Parijs verschenen is.

pas, waarvan Kipling zoo aardig zingt in één van zijn Barrackroom Ballads:

> 'When spring-time flushes the desert grass
> The kafilas[1] wind through the Khyber Pass.
> Lean are the camels, but fat the frails;
> Light are the purses, but heavy the bales,
> As the snow-bound trade from the North comes down
> To the market-square of Peshawur town.'

Wat Hiuen-Tsang in Poeroesja-poera boeide, waren de groote monumenten van zijn geloof, vooral het beroemde heiligdom van koning Kanisjka. Het was een paar kilometer ten Oosten van de stad gelegen en bestond uit een *stoepa*, die een aanzienlijk deel van het gebeente van Boeddha heette te bevatten, en een klooster, waarin vermaarde meesters hunne werken hadden geschreven. In de cellen, waarin zij hadden geleefd, vond men nog hunne namen vermeld.

Wie was koning Kanisjka? Hij is één van die vele nevelige vorstenfiguren uit Indië's oude geschiedenis, wiens naam niet gevonden wordt in de boeken der Brahmanen,[2] maar bekend is uit inschriften en munten. Ook spreken Chineesche berichten van hem als een groot heerscher en ijverig Boeddhist. Hij was een vorst van één dier horden, - gewoonlijk Indo-Scythen genaamd - die, uit Midden-Azië afkomstig, in Indië doordrongen en daar een vreemde heerschappij vestigden. Op zijn munten staat hij dan ook afgebeeld in uitheemsche dracht: een hooge muts, een wijd-uitstaande, tot aan de knieën reikende jas, een broek en zware laarzen. En op de keerzijde vindt men Indische en Iraansche godheden, waaronder ook Boeddha, met Grieksche bijschriften. Het is nog een betwist punt, welke tijdrekening in de inschriften van dien tijd wordt gevolgd, maar vermoedelijk leefde Kanisjka in de eerste eeuw n. Chr.

Wij zagen reeds, dat een *stoepa* een grafheuvel is, oorspronkelijk bestemd voor het bewaren van reliquien. Het is een massief bouwwerk uit steen en aarde opgetrokken en ge-

1) Perzisch *Káfila* = Karavaan.
2) Een uitzondering maakt de Kasjmiersche konings-Kroniek, waarin Kanisjka en zijn opvolgers worden genoemd.

woonlijk bestaande uit een vierkant terras met trappen, een cylindervormigen bovenbouw en een koepel met een spits toeloopend ornament op den top[1]. De *stoepa* van koning Kanisjka gold als het grootste monument van die soort in heel Indië. Volgens Hiuen-Tsang had men, om het topstuk te kunnen plaatsen, vier groote torens op de hoeken gebouwd. De bovenbouw schijnt trouwens gedeeltelijk van hout te zijn geweest. Want de pelgrim zegt, dat het gebouw reeds viermaal was afgebrand. Wanneer het ten zevenden male zou afgebrand zijn - zoo was voorspeld - zou de leer van Boeddha voorgoed uit Indië verdwijnen. Het is onbekend, of werkelijk het beroemde monument nog driemaal is herbouwd en verbrand vóór met de vestiging der Mohamedaansche heerschappij het Boeddhisme voorgoed uit Indië verdween.

Zooveel is zeker, dat naam en plaats van Kanisjka's *stoepa* lang vergeten waren, toen de Fransche archaeoloog Alfred Foucher (thans Sanskrit professor aan de Sorbonne te Parijs) omstreeks 1896 het distrikt van Pesjâwer bezocht, om een studie te maken van de oude monumenten van Gandhâra. Hij volgde daarbij nauwkeurig de gegevens verstrekt door Hiuen-Tsang en andere Chineesche pelgrims. Zoo viel zijn aandacht op twee débris-heuvels buiten één der Oostelijke poorten van de stad Pesjâwer. Op grond van hun ligging, omvang en vorm herkende hij in deze twee puinhoopen de overblijfselen van den *stoepa* en het klooster van koning Kanisjka.

‘Des deux principaux monticules’ schreef Foucher, ‘on ne peut s'empêcher de remarquer que l'un, le plus oriental, a justement les trois cents mètres ou environ de tour que les pèlerins chinois attribuent en moyenne à la “pagode” du roi Kanishka.

La forme allongée du tumulus s'explique aisément par le fait que, du côté de l'Est, des escaliers montaient - nous le savons de même source - jusqu'au sommet du *stoupa* et en faisaient la base rectangulaire. Si l'on s'étonnait enfin de

1) Zooals men weet, is onze Boroboedoer, soms ten onrechte een tempel genoemd, inderdaad een stoepa van zeer ingewikkelden vorm en vrij laten datum (9e eeuw).

ne plus trouver qu'un tertre élevé de quatre ou cinq mètres à la place de “la plus haute pagode du Jambudvípa”[1], il suffirait de rappeler que les étages supérieurs en étaient de bois et qu'elle fut plusieurs fois détruite par des incendies.’

‘Plus caractéristique encore est l'autre *dheri*[2] située à l'Ouest et toute proche de la première, au lieu même où Hiuen-Tsang place le monastère qui desservait le *stoupa*. Elle affecte une forme à peu près carrée et ne mesure pas moins de deux cents mètres de côté. Au milieu se creuse une dépression rectangulaire, tandis que les rebords saillants suggèrent aussitôt l'idée de quatre corps de bâtiments entourant une cour intérieure. Les vastes proportions du quadrangle et ses coins encore fortement bastionnés rappellent plus particulièrement ce que Hiuen-Tsang nous dit de l'importance du couvent, de ses pavillons à deux étages et de ses hautes tours d'angle. De son temps il était déjà “fort délabré”. Depuis, le feu a dévoré les vérandas et les “belvédères”, et les autres parties de bois; dans l'écroulement total, les murs intérieurs ou même extérieurs, construits en briques crues ou en simple terre battue, comme c'est toujours l'usage du pays, ont fondu à la pluie et au soleil, recouvrant les substructions de briques et de pierres; et ainsi se sont formés, ici comme en maint autre endroit, ces tertres couleur de cendre qui modellent encore vaguement sur la plaine, en un relief écrasé, la forme des édifices d'autrefois.’

In den winter van 1907/8 werden op de door Foucher aangeduide plek geregelde opgravingen ondernomen onder leiding van den Amerikaanschen Sanskritist Dr. D.B. Spooner, Staats-archaeoloog voor de Grens Provincie, waartoe het distrikt van Pesjâwer behoort. Zijn onderzoek leverde aanvankelijk geen resultaat op; toch werd besloten het werk in het seizoen 1908/9 voort te zetten en ditmaal volgde succes. Dr. Spooner vond in den oostelijken débris heuvel het basement van een *stoepa*, ongeveer 90 meter in 't vierkant en dus grooter in omvang dan eenig dergelijk monument dat in Indië bekend is. De muren waren bedekt met

1) Jambudvípa is de naam, waarmee in Boeddhistische geschriften Indië gewoonlijk wordt aangeduid.
2) *Dheri* is de inheemsche benaming van zulk een débris heuvel.

stucco, versierd met een rij Boeddhafiguren afwisselend met Corinthische pilasters. Ook werden rondom het gebouw blauwe met letters beschreven tegels aangetroffen, die blijkbaar tot versiering van den bovenbouw hadden gediend. Aan de vier zijden gaven breede trappen toegang tot het terras, terwijl de hoeken waren versterkt met ronde torens, geheel in overeenstemming met de beschrijving van Hiuen-Tsang.

Nadat aldus het grondplan van het gebouw was vastgesteld, werd in het midden van het bovenvlak van het vierkant terras een loodrechte schacht gegraven met het gevolg dat 6 meter beneden de oppervlakte een open ruimte werd aangetroffen. In een hoek van deze kamer stond een rijk versierde, bronzen doos (18 c.M. hoog), een zes-zijdig kristallen vaasje bevattend, dat vier stukjes been omsloot. Dit waren dus de reliquien, waarvoor het geweldige gebouw indertijd was opgericht. Achttien eeuwen geleden waren ze daar met vrome zorg verborgen door koning Kanisjka, wiens verrukte blik ongetwijfeld had gehangen aan deze overblijfselen van den grooten Meester. Want de bronzen doos, wellicht door Kanisjka zelf met heilige ontroering daar geplaatst, bewijst, dat ze afkomstig is van hem, dien grooten en geheimzinnigen heerscher van Indië. Daar staat hij zelf met zijn hooge muts, wijde tunica en plompe laarzen, juist zooals wij hem kennen uit zijn munten.

Ook draagt de doos vier korte inschriften in gestippelde letters, waarin tweemaal de naam van Kanisjka genoemd wordt, en wel eenmaal zóó, dat de letters aan weerskanten van de figuur des Konings zijn gerangschikt. Het laatste inschrift vermeldt ook den naam van den architekt van Kanisjka's heiligdom. Hij noemt zich *Agisala*, wat wel niets anders kan zijn dan *Agesilaos* in Indischen vorm.[1)] Dit is dus de naam van één van die kunstenaars, aan wie Gandhâra zijn kunst te danken had. Maar als deze reliquienhouder zijn werk is, mogen we veilig aannemen, dat deze Agesilaos een man was van niet onvermengd Grieksch bloed.

Immers vertoont de versiering van deze doos die eigen-

1) Toevallig heeft men in Januari 1909 te Besnagar in den staat Gwalior (Centraal-Indië) een zuil gevonden, die blijkens het inschrift was opgericht door Heliodoros, den zoon van Dion, een man van Taxila, die afkomstig was van koning Antialkidas, een Syro-Baktrischen vorst van de 2de eeuw vóór Chr.

aardige mengeling van Boeddhistische en Hellenistische elementen, die het kenmerk is voor de kunst van Gandhâra. Ze is als omslingerd met een guirlande gedragen door Eroten, herinnerend aan sarkofagen van den Romeinschen keizertijd. Maar tusschen de windingen van die festoen vertoonen zich mijmerende Boeddha figuren. En ook boven op het deksel troont op een lotus een Boeddha tusschen twee Bodhisattvas, wier nimbus en plooiig gewaad weer Westerschen invloed verraadt, terwijl de rand een reeks van echt-Indische, plompvliegende ganzen vertoont. Wij hebben hier dus een werk van Graeco-Boeddhistische kunst, maar zeker uit een tijd toen de klassieke invloed aanmerkelijk verzwakt was en het Indisch element zich meer deed gelden. We mogen dus vaststellen, dat tijdens Kanisjka's bewind de Graeco-Boeddhistische school van Gandhâra haar bloeitijd al achter den rug had. Dit is niet het minst belangrijke resultaat van de vondst te Pesjâwer.

Voor de Boeddhisten ligt natuurlijk het groote, het eenige belang van Dr. Spooner's ontdekking in de reliquien, die vier kleine stukjes been, die afkomstig heeten te zijn van den Boeddha. Men weet, dat het Boeddhisme sedert ongeveer 1200 geheel uit eigenlijk Indië (d.i. Vóór-Indië) is verdwenen. Daarom lag het voor de hand, dat de Britsch-Indische regeering de reliquien zou ten geschenke geven aan landen, waar tegenwoordig nog de leer van Boeddha beleden wordt: China, Japan, Birma[1)] en Ceylon.

Maar dit voorstel wekte een krachtig protest onder de Brahmanistische bevolking van eigenlijk Indië. ‘The first telegram’, schrijft een inlandsche bankier van Benares, ‘announcing the discovery was received with wondering delight, not only by the devout followers of Buddha, but by the swarming millions of Hindus as well. All India rang with the intelligence, and every Bodh (d.i. Boeddhist) or Hindu regarded the event in proud exultation as a very auspicious one. The bones, the real bones of Mahatma Gautama, were discovered in the land of his birth! This was a sensation enough for all his followers, and both the Bodhs and the Hindus yearned to have a sight of the sacred relics and to preserve

1) Een weduwe van koning Mindon Min van Birma, wiens zoon Thibau door de Engelschen werd onttroond, moet zelfs hebben aangeboden te Mandalay een *stoepa* te bouwen tot berging der gevonden reliquien.

them, at any cost, as a valuable asset of a great departed man.'

Een dergelijke geestdrift moge vreemd schijnen in een burger van Benares, het centrum van het rechtzinnig Brahmanisme. Men zou er in kunnen zien een uiting van ontluikenden nationalen trots, die in Boeddha vóór alles den grooten Indiër ziet, den verren landgenoot. Maar wie Indië kent en weet, hoezeer het leven daar door godsdienst wordt beheerscht, zal beseffen, dat ook de niet-Boeddhistische Hindoe Boeddha vereert als den *goeroe* - verkondiger van een dwaalleer, als men wil, maar toch een *goeroe*. Een vereeniging van zulke tegenstellingen is alleen in Indië mogelijk. Heeft het orthodoxe Brahmanendom Boeddha, den dwaalleeraar, zelfs niet verheven tot de negende incarnatie (avatâra) van Visjnoe.

'There was something in him that was divine,' gaat de daareven aangehaalde Indiër voort, 'and it is this something that appeals to the hearts of the Hindus and makes them revere him. It is this something that has made the authors of the Hindu Shastras describe him as one of the Avatars (incarnations) of God. It is this something that makes us invoke his blessings as we would of Krishna's or Rama's in our daily prayers. And it is this something that to day engenders a feeling of exultation in our hearts as we hear of his sacred remains. We admire his teachings, we respect his faith, and we revere his personality.'

'India is bound with the memory of that great saint by the ties that are indissoluble, and to deprive her of the right to cherish the remains of one of her greatest sons would be the most cruel injustice ever done to any land. What right, I ask, has China or Japan to appropriate the relics of a great Indian teacher? Let his ashes be consecrated with due ceremony somewhere in India either at Benares, Gaya, or at the place where they were found, and if the people of these far off countries want to pay their respects to them, let them come over here on pilgrimage.'

De Hindoes wenschen dus Boeddha's gebeente voor Indië te behouden en ook de Boeddhisten uit andere landen hebben, naar het schijnt, daartegen niet het minste bezwaar, mits een nieuw heiligdom daarvoor worde opgericht in één der heilige plaatsen, die zij tegenwoordig nog op hun pelgrimstochten bezoeken. Hierbij denke men vooral aan Bodh Gaya, waar

Boeddha de leer vond, en aan Benares, waar hij haar voor de eerste maal verkondigde.

Maar er is een andere vraag, die eerst dient te worden beantwoord. Zijn de reliquien te Peshawer gevonden inderdaad reliquien van Boeddha? Deze vraag werd uitvoerig besproken in een plechtige bijeenkomst van aanzienlijke Boeddhistische geestelijken en leeken te Colombo, waarvan het verslag is opgenomen in Anglo-Indische bladen. Het vreemde hiervan is, dat men de getuigenis van den Chineeschen pelgrim verwierp en toch tot de slotsom kwam, dat de gevonden reliquien echt zijn. Waarom? Blijkbaar alleen, omdat zoowel geestelijken als leeken verklaarden van de echtheid overtuigd te zijn.

Daarentegen schijnt er onder de hooge geestelijkheid van Birma twijfel te bestaan aan de echtheid der reliquien. Voor de Zuidelijke Boeddhisten toch is Kanisjka een ketter; want hij was de groote beschermer der Noordelijke kerk, die juist onder zijn bestuur tot aanzien kwam. Bovendien, volgens de overlevering verdeelde Asoka het gebeente van den Boeddha in 84000 deelen en bouwde voor elk een stoepa. Hoe kan men dan vier stukjes been in één *stoepa* vinden? In deze redeneering schuilt tenminste meer logika dan in de plechtige discussie van de Ceylonsche Boeddhisten.

Maar wat is de meening van deskundigen, die de zaak niet met het oog van den geloovigen Boeddhist beschouwen? Ook onder hen zijn er, die de echtheid der reliquien aannemen, o.a. de heer J.H. Marshall, Directeur-Generaal voor Archaeologie in Indië, die onlangs een voorloopig verslag[1)] gaf van Dr. Spooner's ontdekking.

Hij zegt daarin: ‘That Hiuen-Tsang is correct when he tells us that these relies were the relics of Gautama Buddha himself we have no reason to doubt; indeed, his testimony on this point is confirmed by the size and costly magnificence of the monument enshrining them, which we can hardly believe that Kanishka would have erected in honour of any relies but those of the greatest sanctity. Where the relics

1) Journal of the Royal Asiatic Society; October 1909 pp. 1056 vv. met afbeelding van het bronzen reliquarium. Daarentegen heeft Dr. J. Groneman, de kenner der Javaansche oudheden, in een te Jogjakarta (28 Juli 1909) verschenen brochure de onwaarschijnlijkheid van de echtheid der gevonden reliquien betoogd.

were deposited before they found their way to this spot we are not told; but it could not have been a difficult matter for Kanishka to obtain well-authenticated relics from one or other of the famous *stupas* within his dominions and it was natural enough that he should wish to sanctify and enrich his capital at Purushapura by transporting them to it.'

Ook Dr. Spooner zelve schijnt geneigd de echtheid der reliquien aan te nemen. Het spijt mij, in dezen van mijn collega's in meening te moeten verschillen. Wel ben ik bereid aan te nemen, dat koning Kanisjka in de eerste eeuw na Chr. of daaromtrent die stukjes been - met zooveel zorg aan de aarde toevertrouwd - voor overblijfselen van den Heere Boeddha heeft gehouden. Maar verder durf ik niets verzekeren. Want wat weten wij van Kanisjka's geestestoestand, dan alleen dat hij een geloovig Boeddhist was? De beslissing van de Ceylonsche geestelijkheid maant ons tot voorzichtigheid, en ook de geschiedenis van den beroemden tand van Boeddha, die door de Portugeezen vernield heet te zijn, en toch nog in Ceylon wordt vereerd. Laat ons vooral niet vergeten, dat Kanisjka van Boeddha gescheiden is door een tijdperk van vijf eeuwen en dat van de geschiedenis van Boeddha's gebeente gedurende dat tijdperk ons weinig bekend is, dat vertrouwen verdient. Want wat te denken van dat vreemde verhaal van keizer Asoka met zijn 84000 stoepas?

Maar afgezien van de vraag, of de gevonden reliquien echt zijn of niet, blijft de opdelving van koning Kanisjka's heiligdom één der mooiste ontdekkingen die in Indië op archaeologisch gebied gemaakt zijn.

Ook hier weer zijn het Westersche geleerden geweest, die aan de Boeddhisten van Azië één hunner beroemdste monumenten hebben teruggegeven.

J. PH. VOGEL.

P.S. De Indische regeering heeft thans besloten de reliquien aan de Boeddhisten van Birma te schenken, die een deputatie naar Calcutta hebben gezonden om ze van den Onderkoning in ontvangst te nemen. Het plan is te Mandalay een monument er voor op te richten. Het is een zonderling toeval dat de Dalai Lama zich ook juist in Calcutta bevindt!

Liederen.

Groote verzoendag[1].

Nog vóór den dag, uit een verdiepte wacht
Van hongren, dorsten in gebed gebogen,
Gingen vader en ik ter Synagoge
Bidden en vasten tot den nieuwen nacht.

Schaduw en schemer in het oud gebouw,
Dat werd stil-aan van licht en zon vervuld.
Wij bogen biddend kennende onze schuld
En schande en 't harten-diepstontweld berouw.

Heer: al de zonden van ons bloed vergeef ons.
Laat ons niet buit aan bitter-bitse vloek.
Schrijf Vader en mij niet in uw Doodsboek.
Heer: al de zonden van ons hart vergeef ons.

1) Wanneer het Groote Verzoendag werd, begonnen wij den avond te voren, die Kaul-Nidrei heet, te bidden en te vasten. In huis werd een groot deel van den Nacht in gebed doorgebracht. Den volgenden dag gingen wij zeer vroeg naar onze kerk en wij bleven aldaar, in onze doodskleederen gekleed, bidden en vasten tot het weder avond was geworden.

Want dezen Dag wordt in uw Boek geschreven,
Wie sterven zal aan bonte builenpest,
Water of vuur of door vijand geprest,
Maar ook wie zal in vollen vrede leven.

Vader bad voor. Zij baden huivrend na
Mannen rondom, kennend Gods hellen toren,
En als gestorven reeds, eeuwig verloren
Doodsbleek gedoken in hun doodenwa.

Ten middendag las Vader uit de wet
Zegen en vloek, die te onzer keuze staat.
Nu kies, mijn ziel. Heer, in 't gericht niet met
Mijn ziel treed, dat zij niet jammrend vergaat.

En later lazen wij, harten ontsteld,
Het fijn verhaal van sierlijk speelsch gemartel,
Waarmee Romeinen teder-wreed en dartel
Onze Rabbijnen hebben doodgekweld.

Een man, die wijs was, de tong uitgerukt
Waarmee hij sprak, woorden als goud zoo goed.
Een man, die schoon was, in regen van bloed
Tedere huid van 't krimpend lijf geplukt.

Wijl honger kwelde in fijn-gekwetste nerven,
Dorrende dorst brandde mond bitter-droog,
Gloeiend en glanzend voor mijn schittrend oog
Zag ik visioenen rijzen en sterven.

De zon verzonk. Schaduw en schemering
Stilden onze oogen en wij baden zacht
Voor vader, broeder, vriend en vreemdeling
Die Isrël lief heeft en zijn wetten acht.

Avond. Het koortsig, huivrend hoofd omhuld
Bad ieder man zijn eigen doodsgebed
Stervensbereid. Wie hoort de vale tred
Des Doods komend om onvergeven schuld?

Maar neen. Wij allen onthulden het hoofd
Zagen elkanders moede en verblijde oogen.
God heeft ons uit den Dood in 't Licht getogen,
In laatste dank worde zijn Naam geloofd.

Naar ons licht huis. De onvaste voeten tasten
Wankel in 't gaan. Vader en ik stilwijgend,
Met hart, dat snelt en bitteren mond hijgend
Maar zielsverrukt door bidden en door vasten.

Inwijdingsfeest.

Toen land en stad Jeruzalem beloopen
Van vijanden boog, maar in woede hoog
Richtte zich op, al 't volk in 't wapen vloog
Vijand sloeg en verbrandde op helle hoopen,

Was dit ons wonder, dat een smalle kruik
Met weinig olie zeven dagen strekte
Voor heilig licht, dat vreugde en vrijheid wekte,
En olie bleef over na ruim gebruik.

Dit is een schoonheid, die niet slinkt en bleekt.
De ziel van 't Volk heeft haar eeuwen gedragen,
Schoonheid, die bij het dalen van de dagen
Verheugd verwacht door winterwolken breekt.

Als 't winter wordt sluiten de huizen duister
In Holland, maar ons ouderhuis had licht
In luchters tot herdenking opgericht,
Verheugd zaten wij kindren bij dien luister.

Acht avonden zagen wij geel en teer
De smalle lichtjes op de luchter branden,
Vader vertelde van Oostersche landen
Met liefste liedren loofden wij den Heer.

En nu: wij zijn geen kindren meer te huis,
Maatloos verspreid woont ons oude gezin.
Maar waar die lichtjes branden treed ik in
Als kind bij Vader en ik weet mij thuis.

En zing verdiept mee: Want één is gebleven
De taal van 't volk zoo ver uitéengeslagen.
Eén is de vreugde onzer herdenkingsdagen
En één het leed van ons ballingenleven.

Loofhuttenfeest.

Zij hebben veertig jaar ijdel gezworven
Mannen, die morden tegen hunnen God
En zijn profeet en 't opgelegde Lot
In de woestijn van Sur zijn zij gestorven.

Van hen, die morden, kwam geen enkel man
Binnen 't land rijk aan melk en milden honing
Loofhutten strekten den zwervers tot woning.
Nog eeuwen houden wij daar heugnis van.

Wij herdenken diep. Twintig eeuwen zwervend
Door leven wreeder dan hun zandwoestijn
Omdat wij vreemden en bijwoners zijn
In ieder land het eigen land diep-dervend.

Iederen herfst bij 't dalen van de dagen
Bouwde mijn Vader 't rietgedekt gebouw.
Want Vader bleef aan de oude wet getrouw.
Leerde ons herdenken en hooghartig dragen.

Loofgedekt met bonte bloemen daarin
Stond het smal huis, dat nimmer vreemden zagen,
Wij woonden daar onze acht herdenkingsdagen
Van het volk gescheiden met ons gezin.

En ik, een Dichter, droomde nimmer schooner
Dan in de nachten na zoo bonten dag:
Ons volk was vrij en vorstlijk en ik zag
Van Jeruzalem mij een blij bewoner.

Aanbiddend hoorde ik eene kalme stem
Zag een zonnige stad, een tempel heilig,
Dus weet ik verheugd, dat wij eens weer veilig
Vorstelijk wonen te Jeruzalem.

Paschen.

Dit is het schoonst: bij 't winnen van de dagen
Vieren wij Paaschfeest, omdat Isrël toog
Uit slavernij naar vrijheid, het hoofd hoog,
Duister Egypte hield zijn hoofd verslagen.

Tienmaal woedende heeft hen God bezocht:
Met bloed. Met kikkers. Met krieblend gediert.
Met wild gediert. Met pest, die welig tiert
Op mensch en dier. Met hagelende tocht,

Van zwarten wind en oogsten neergeslagen.
Met duisternis. Met dood van eerstgeboornen.
Toen lieten zij het Volk, het uitverkoorne
Uitgaan en goudschat werd medegedragen.

Dit waren wondren. Maar wij zelve zijn
Door twintig eeuwen heen nog schooner wonder.
Volkeren stormen, loopen ons ten onder
Maar ons volk leeft sterker na elke pijn.

Jaarlijks worden de wondren overdacht
En diep gevierd met heugnis en verlangen,
Dat wij nog eenmaal na den Nacht, den bangen,
Het hoofd verheffen in een dag van pracht.

Landen en zeëen houden ons gescheiden
Van 't Heilig Land, de liefde van ons oog.
Wie zal het Volk, hoofd hoog, de voeten droog
Door de verspreide zee naar zijn land leiden?

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Buitenlandsche letterkunde.

I.
J.H. Rosny aîné. La vague rouge. Roman de moeurs révolutionnaires. Les syndicats et l'anti-militarisme. 6me édition. Paris, Plon-Nourrit et Cie. (1910).

Een roode golf is de revolutionnaire beweging onder de werklieden, waarvan deze roman verhaalt; een golf, die met den vloed komt aanstormen en met de eb zich terugtrekt, regelmatig en eentonig; die soms over de zeewering heenslaat en verwoest wat zij op haar weg tegenkomt, maar straks weer, uitgeput, zich neerlegt als dacht zij aan geen kwaad.

Hij die de beweging leidt, voor zoover zij zich laat leiden, is François Rougemont, artistiek boekbinder van zijn beroep, die met zijn kunstambacht twintig franken daags verdient, genoeg om drie of vier maanden van het jaar te werken en de rest van den tijd propaganda te maken voor socialistische beginselen: anti-militaristische denkbeelden rond te strooien, werkstakingen voor te bereiden, den acht-urigen werkdag te prediken en al wat verder tot den catechismus van den volmaakten socialist behoort.

Rougemont is het denkend hoofd van de beweging, die, te oordeelen naar hetgeen Rosny ervan zien laat, maar heel weinig denkende hoofden telt. Hij weet, in den regel, het oogenblik te kiezen dat er gehandeld worden moet, en het oogenblik dat er moet worden afgewacht; het oogenblik waarop de gemoederen moeten worden opgezweept en dat waarop het woord gesproken moet worden, dat de onstuimig opstuwende golf weer tijdelijk tot rust brengt. Sympathiek is hij vooral door de volkomene oprechtheid die straalt uit zijn open oogen en spreekt uit den helderen

klank van zijn stem. Zijn woord is een woord van eerlijke overtuiging, van vast geloof in de eindelijke zegepraal, al acht hij die ook nog niet aanstaande. Dat woord vernemen wij op haast elke bladzijde van dezen roman, waarin wij, in de lang gerekte twistgesprekken binnenskamers en in de breed uitgesponnen toespraken op volksmeetings, de welbekende argumenten en wijzen van redeneeren van de revolutionnaire arbeiders terugvinden, waardoor zij hun recht op werkstaking niet alleen, maar ook dat op middelen als sabotage en truquage, op het leveren van slecht werk, op quasiwerken en dergelijke knoeierijen, plegen te bepleiten. De tooneelen die zich hier afspelen, zijn gelijk aan die waarvan wij voor enkele maanden de beschrijvingen in de Fransche dagbladen hebben kunnen lezen. Zij doen ons kennis maken met een groep fabrieksarbeiders van, in doorslag, zoo laag gehalte, van zoo weinig ontwikkeling en van zoo weinig verantwoordelijksgevoel, dat men niet begrijpt hoe een man als Rougemont van hen en hunsgelijken iets voor den toekomststaat verwachten kan.

Of ziet de dweper, die Rougemont is, al deze wezens in een ander licht? Verwacht hij misschien dat, wanneer maar eens de patroons het onderspit zullen hebben gedolven en de arbeiders de baas zullen zijn, al deze dronkaards en luiaards, wier leider hij is, of althans hun kroost, een wakker, sober, nobel menschenras zullen vormen?

Men heeft Rosny verweten, dat hij in *La vague rouge* zijn persoonlijke meening over het sociale vraagstuk niet heeft doen doorschijnen. Dat zou, indien het zoo ware, hem veeleer als een verdienste moeten worden aangerekend. De romanschrijver had hier geen partij te kiezen. Wanneer men soms eenige ironie meent te bespeuren in de voorstelling der discussies over de gelijkheid van de intelligenties der menschen en over de mogelijkheid dat een niet-ontwikkeld werkman even goed een belangrijke uitvinding doet als wie ook, dan kan dit zeer wel de onopzettelijke ironie zijn, die uit de, op zich zelf niet onwaarschijnlijke, gesprekken van zelf naar voren springt. Maar dat Rosny in zijn roman werkelijk zoo boven en buiten de partijen zou staan als hij als beeldend kunstenaar zou behooren te doen, zou ik niet durven beweren. Al zijn er zeker tijden, waarin men van de revolutionnaire arbeidersbeweging enkel de bloedige en afschrikwekkende zijde te zien krijgt, waar de

schrijver ons een ‘roman de moeurs révolutionnaires’ beloofde, had hij niet enkel die zijde naar voren mogen keeren. Er kan in den strijd, den onverzoenlijken, tusschen twee machten die elkander de heerschappij betwisten, in den onuitroeibaren haat van den verdrukte tegen wie hij als zijn verdrukkers beschouwt, in den koppigen weerstand die geen duim breed wijken wil, die niet ophoudt luidkeels te roepen om wat hij rechtvaardigheid acht, iets grootsch zijn dat eerbied afdwingt en bewondering wekt. Om niet te vergeten is de opstand der mijnwerkers in Zola's *Germinal:* de tocht van drieduizend en hun bloedige botsing met de gewapende macht. Zoo heeft de geschiedenis van haast iedere ernstige revolutie, van iederen opstand bladzijden, die voor een werkelijk dichter de kostelijkste stof leveren tot het scheppen van een kunstwerk.

Zulke bladzijden geeft Rosny niet. Hij vervangt ze door oratorische steekspelen, academische beginseldebatten, verhandelingen, welke men, als in den roman niet op hunne plaats, geneigd is over te slaan en die alleen genietbaar zijn en belangstelling wekken, wanneer Christine Deslandes eraan deel neemt. Deze Christine, ‘brocheuse’ van haar beroep, maar die, voortreffelijk onderlegd, over de sociale beweging haar eigene denkbeelden heeft, is Rougemont's geduchtste tegenpartij, omdat de dwepende propagandist tegenover haar, en onder den indruk zoowel van hare innemende persoonlijkheid, als van haar kalme, heldere wijze van hem te bestrijden, zich telkens zooveel kleiner voelt, haar beeld zich telkens komt plaatsen tusschen hem en zijn revolutionnaire plannen. Hij moge haar tijdelijk uit het oog verliezen, na korten tijd ontmoet hij haar weer op zijn weg; en als Rougemont, in den opstand doodelijk getroffen, op zijn sterfbed ligt, dan is zij het die hem als een laatste lichtstraal van hoop verschijnt. Dit is de idylle die door dit revolutionnaire drama loopt, de verholen liefdesroman die dienen moet om het wrange, snijdende van de ‘moeurs révolutionnaires’ te verzachten en af te stompen.

Of het boek er door gewonnen heeft in waarheid en overtuigende kracht, zou ik niet durven verzekeren.

Het boek over de beweging van den dag, zooals de ondertitel deed verwachten, den roman van de organisatie der syndicaten, van

hun wijze van werken en hun invloed, heeft Rosny ons niet gegeven. Wij hooren er wel over spreken, maar zien er weinig van.

Mag men uit *La vague rouge* iets omtrent Rosny's politieke meening afleiden, dan is het wel hetgeen Jules Sageret in de *Revue du mois* van 10 Maart jl., aarzelend, 'bien timidement', aldus formuleert:

'Rosny considère les ouvriers d'aujourdhui comme radicalement incapables de jouer par eux-mêmes un rôle constructeur dans la société... Ils ne peuvent entreprendre d'organiser que leurs réclamations; cette entreprise a commencé avec le syndicalisme, mais la *Vague rouge* montre (dat "montre" lijkt mij wel wat sterk) combien celui-ci est encore embryonnaire, incohérent et chimérique. Il ne sait pas encore, science pourtant indispensable, proportionner ses exigences aux possibilités'. En dan haalt Sageret aan hoe een der arbeiders, de syndicalist Castaigne, zijn makkers waarschuwt tegen het overvragen: het vragen om wat de patroons niet geven kunnen: 'L'ouvrier parisien en demande trop. Comme les patrons ne peuvent plus le suivre, gare les machines!' Uit dit alles leidt Sageret af dat Rosny's 'idée sociologique maîtresse' is 'l'évolutionnisme.'

Dit stemt wel overeen met hetgeen Byvanck reeds voor zeventien jaar in *De Gids*[1)] schreef in zijn mooie studie over J.H. Rosny, denzelfden Rosny aîné van *La vague rouge:* 'In Rosny steekt geen revolutionnair, maar hij heeft sympathie voor de revolutionnairen.' En verder: 'Rosny's beginsel was en is: geen dienstbaarheid van menschen. "Ik kan niet dulden, dat de eene mensch door den ander geëxploiteerd wordt", zeide hij, "dat is mijn socialisme"'. En zooals hij in den roman *le Bilatéral* het socialisme van toen, van bijna een kwart-eeuw geleden, beschouwde, in het tafereel van een socialistenvergadering teekenende, zooals Byvanck zegt 'het aangrijpende en tegelijk het onwezenlijke van zulk een vergadering', zoo staat hij thans wederom in *La vague rouge* tot den vorm waarin het socialisme zich in onze dagen openbaart.

1) De Gids van Februari 1893.

II.
Emile Verhaeren. Les rythmes souverains. Poèmes. Paris, Mercure de France. 1910.

Het aantal Franschen, die een goed en zelfs een bijzonder goed vers schrijven, moge legio zijn, een dichter die boven allen uitsteekt en een wereldreputatie geniet als, in hun tijd, Lamartine, Victor Hugo, Alfred de Musset, bezit Frankrijk op dit oogenblik niet.

De Fransche dichter bij uitnemendheid en van onbetwisten roem is een Belg: Emile Verhaeren. Buiten het gebied waar het Fransch inheemsch is, wordt Verhaeren onder anderen in Duitschland en Rusland meer geëerd dan eenig buitenlandsch dichter van den laatsten tijd. In Rusland werd hij vertaald; een Oostenrijksch dichter, Stefan Zweig, schreef een boek over hem, dat nu ook in het Fransch verschenen is, en vertaalde eenige van zijn verzen.

In de reeks verzenbundels die sedert 1883 het licht zagen heeft Verhaeren achtereenvolgens de verschillende facetten van zijn genie zóó naar voren gekeerd, dat Van Hamel reeds in 1907 in dit tijdschrift een volledige karakteristiek van hem geven kon. Toch is elke nieuwe bundel niet een herhaling van vroegere, maar telkens een bron van nieuw genot, een galerij van kunstwerken van steeds weer verrassende schoonheid.

Na *Les villes à pignons*, hier voor eenige maanden besproken, waarin de Vlaming aan het woord was, maar de Vlaming die zijn land en zijn landgenooten beschouwt ‘von einer höheren Warte’ als van de geveltoppen der huizen, schenkt Verhaeren ons thans in *Les rythmes souverains* een boek van nog breeder vleugelwijdte.

De groote figuren en de gewichtige gebeurtenissen uit de geschiedenis der menschheid *(Le Paradis*, *Les croisades*, *Saint-Jean*, *Martin Luther*, *Michel Ange)* zijn met de factoren der menschelijke bedrijvigheid *(*als *La cité)* en de wereldmachten *(*als *L'or)* de onderwerpen van deze vijftien poëemen.

Eerst *Le Paradis*, de tijd, waarin

> Dieu seul règnait sur terre et seul règnait aux cieux.
> Adam vivait, captif en des chaînes divines;
> Eve écoutait le chant menu des sources fines,
> Le sourire du monde habitait ses beaux yeux;

Un archange tranquille et pur veillait sur elle
Et, chaque soir, quand se dardaient, là haut, les ors,
Pour que la nuit fût douce au repos de son corps,
L'archange endormait Eve au creux de sa grande aile.

Op een dag ontsnapt zij aan den beschuttenden vleugel van den aartsengel, Adam tegemoet.

Eve voulait aimer, Adam voulait connaître;
Et de la voir ainsi, vers l'ombre et la splendeur,
Tendue, il devina soudain quel nouvel être
Eve, à son tour, sentait naître et battre en son coeur.

Dan, wanneer zij vereenigd zijn,

L'homme sentit bientôt comme un multiple aimant
Solliciter sa force et la mêler aux choses;
Il devinait les buts, il soupçonnait les causes
Et les mots s'exaltaient sur ses lèvres d'amant.

Et la femme, plus belle encor depuis que l'homme
Avait ému sa chair du frisson merveilleux,
Vivait dans les bois d'or baignés d'aube et d'aromes
Avec tout l'avenir dans les pleurs de ses yeux.

Zoo ontwaakt Eva's ziel en, als zij aan het kind denkt waaraan zij het leven zal schenken, dan verrijzen voor haar geest al de heilige smarten, al de rampen, al de vertwijfelingen, welke der menschheid deel zullen zijn, maar ook de menschelijke grootheid en onverschrokkenheid, de groote ideeën, de hardnekkige wil om het betere te bereiken, en dan....

s'en allant un soir sous le ciel bleu,
Libre et belle, par un chemin de mousses vertes,
Elle aperçut le seuil du paradis, là-bas;
L'ange était accueillant, la porte était ouverte;
Mais détournant la tête, elle n'y rentra pas.

Krachtig is het poeëm dat tot onderwerp heeft Hercules, die, sterk tot het einde toe, zingend den dood in de vlammen tegemoet gaat. Van groote schoonheid is het gedicht *Saint Jean*. De discipel

dien Jezus liefhad, kust na 's Meesters dood zijn wonden, troost Petrus als deze wroeging toont over zijn verloochening van den Heer, verdraagt de beleedigingen van Barrabas, neemt het lijk van den zelfmoordenaar Judas op en begraaft het; zoo, gedurende de drie dagen dat Jezus in het graf ligt, alles doende wat de Meester zelf gedaan zou hebben. En als hij dan later onder de menschen blijft verkeeren,

Il fut sublime et doux sans peine et sans effort,
Il incline son coeur, lampe ardente et fragile,
Sur chacun des versets de son pur évangile,
Il se sentait aimé où les autres étaient craints.
Quand il prêchait, le soir, dans les cités d'Asie,
Les brises qui passaient en semblaient adoucies
Et les femmes pleuraient en lui tendant les mains.

Van Luther lezen wij:

Ce fut un moine ardent, sensuel et buté,
Qui serrait sous le froc deux poings de volonté.

La bible était pour lui, non pas une prison,
De textuelle obédience,
Mais un jardin bougeant sous l'or des frondaisons,
Où chaque homme, selon son âme
Choisit la fleur qu'il aime et mord au fruit qu'il veut
Et sous le ciel ardent de flammes
Distingue le chemin qui le conduit vers Dien...

Et quand la mort s'étend de son coeur à son front,
On dirait que la nuit couvre d'une aile noire,
De roe en roe, les flanes et le sommet d'un mont.

In *L'or* treft een prachtige schildering van het bedrijf in een groote haven: ‘l'effort musclé de la cité entière’, en deze apostropheering van de Bank:

Toi, la banque, âme mathématique du monde!
Les plus vieux des désirs retentissent en toi.
Toutes les passions en lutte et en folie
A ton rythme fatal s'apaisent on s'allient

Et s'inclinent soudain devant ton orgueil froid.
Et tout se canalise en des réseaux de lignes,
Bordés, sur tes carnets, de chiffres et de signes:
Ruse, bassesse et vice, ardeur, peine et travail.
Comme un air vicié s'engouffre en un poitrail,
Tout se respire en toi, s'y brûle ou s'en exhale,
Le temps manque pour distinguer les droits des torts,
Tout est fondu par ta vie âpre et triomphale,
Dans l'or.

Straks is het *Le maître*, wien allen de listen en de macht, waardoor hij zich tot Keizer heeft omhoog gewerkt, in stilte verwijten, totdat een het hem openlijk durft zeggen, en, in naam van het recht, het rijk dat hij opbouwde door het vermogen van zijn enkelen wil durft aanvallen, waarop de Meester, alleen door de macht van zijn woord, dien aanval weet af te slaan.

Men hoort het Verhaeren aan, hoe hij dien machthebbende bewondert, hij die in het laatste gedicht van den bundel (*La Prière*) van zich zelf zegt:

Je ne suis point de ceux
Dont le passé doux et pieux
Tranquillise l'âme modeste;
La lutte et ses périls font se tendre mon corps
Vers le toujours vivace et renaissant effort...

Want Verhaeren is wel wat Stefan Zweig, die hem ‘ein Dichter des Universums’ noemt, in hem ziet[1)]: een strijder die met al de sterke en levende dingen zoolang worstelt tot hij ze heeft vermeesterd en zij hem hunne schoonheid hebben afgestaan; een, wiens gedichten niet werken als muziek die tot droomen lokt, maar als vurige wijn; wiens gebaar niet is een jammerend gebaar, maar het groote, krachtige gebaar van de wijzende, opgeheven hand ‘*regardez!*’ van de oproepende ‘*dites!*’ van de aanwakkerende, bevelende, ‘*en avant!*’

En zooals hij zijn onderwerp heeft moeten vermeesteren, zoo heeft hij het ook den vorm van zijn vers moeten doen. Die is eerst door arbeid, door een hartstochtelijk, hardnekkig willen verkregen. Maar de dichter heeft niet, als Jean Moreas en zoovele anderen,

1) In het Weener blad *Die Zeit* van 2 Maart 1910.

bladzijden vol geschreven om de middelen van uitdrukking, die hij zich koos, te verklaren en te verdedigen. Verhaeren eischt voor den dichter volledige vrijheid in de keus van die middelen. ‘Je crois que le poète n'a d'autre but que de s'exprimer avec ses passions, ses sentiments et ses idées dans la forme d'art qu'il s'est choisie. Cette forme, il la doit trouver moins dans les règles admises et les prosodies officielles qu'en lui même.’[1)]

Zoo vond hij ook deze ‘souvereine rythmen.’

J.N. VAN HALL.

1) In fac-simile afgedrukt bij G. Walch, *Anthologie des poètes français contemporains*. Tome II.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Ken u zelven (Connais-toi), tooneelspel in drie bedrijven uit het Fransch van Paul Hervieu, vertaald door H.G.v.d.V. - De teruggevonden weg, dramatische studie in één bedrijf van Frans Mijnssen.

De successtukken van het Parijsche tooneel vinden gewoonlijk spoedig hun weg naar onze schouwburgen. Bataille, Bernstein, Brieux zijn voor ons schouwburgpubliek geen onbekenden. Ook met Hervieu heeft men o.a. in *De fakkelloop (La course du flambeau)* kennis gemaakt. Dat men zoolang gewacht heeft met zijn *Connais-toi* op onze planken te brengen, is verklaarbaar.

Meer dan in eenig ander is Hervieu in dit stuk van een klassieke strengheid. Voor groote effecten is er in dit werk geen plaats. De hartstocht slaat in *Connais-toi* niet naar buiten; zij trilt onder de oppervlakte, en het stuk biedt daardoor zijn vertolkers groote moeielijkheden.

'Pièce' noemt Hervieu zijn drama, maar hij had het gerust 'tragédie' kunnen noemen, al vallen er geen dooden. Het is toch niet enkel de vorm: de eenheid van tijd, van plaats en van handeling - alles loopt op eenzelfden dag af, speelt in dezelfde kamer en bepaalt zich tot het eigenlijk onderwerp zonder bijwerk of uitweiding -, die aan de klassieke tragedie herinnert; klassiek is Hervieu ook, waar hij, in tegenstelling met de schrijvers van de echtbreuk-drama's van den dag, niet de oppermacht van den hartstocht, het recht op geluk en zinnelijk genot proclameert, maar daarvoor de wet van den plicht in de plaats stelt.

Aan die wet gehoorzamen de hoofdpersonen in *Ken u zelven*, elk

op zijn wijs en naar de omstandigheden waarin zij zich bevinden. Vooreerst de jonge luitenant Pavail, die, om zijn vriend Jean de Sibéran niet te verraden, wien hij voor een liefdes-rendez-vous zijn woning afstond, diens schuld op zich neemt; dan de jonge echtgenoote van den ouden generaal, die, na veel strijd, hare liefde voor Pavail weet terug te dringen en ten slotte, inziende hoe de oude man met zijn heerschzucht en zijn ruwe manieren toch zooveel voor haar gevoelt dat het bestaan zonder haar hem te zwaar zou vallen, besluit hem ook verder haar leven te blijven wijden. En een man van plicht is ook de generaal de Sibéran zelf, die de militaire tucht ook in zijn huis wil handhaven en onverbiddelijk is in de toepassing van zijn strenge moraliteitsbeginselen.

De conflicten, die uit dit alles voortkomen, de strijd tusschen plicht en hartstocht die het geheele stuk vult, worden met grooten eenvoud, maar niettemin zoo aangrijpend mogelijk door Hervieu voorgesteld. Daar is in *Ken u zelven* niet enkel geen episode, geen personage, maar ook geen woord te veel: alle licht concentreert zich op één punt en daarop blijft dan ook de aandacht van het publiek gespannen.

Ook in de taal voegde Hervieu zich naar den stijl waarin hij het werk concipieerde. Dat is niet de koortsige, gejaagde, schel gekleurde, met geestige reparties gekruide taal van het moderne drama. Rustig bouwt de schrijver zijn zinnen, zijn zinsperioden op; gebruikt hij een beeld, een vergelijking, dan ontwikkelt hij die logisch. Dat maakt de taak van den vertaler niet gemakkelijk. Het mag geen stijf hollandsch worden in stroeve zinnen; het moet de bekoring behouden van het zuivere, fraai gebouwde fransch dat het wil weergeven.

Het komt mij voor, dat de vertaler, die zich onder de initialen van zijn naam slechts half verschuilt, er bijzonder goed in geslaagd is, het karakter van het oorspronkelijke in het Nederlandsch te behouden. Maar dat de vertooners, in het moderne drama niet aan dergelijken gedragen stijl gewoon, daarmede soms moeite hebben, is te begrijpen.

Het duidelijkst was dat bij mevrouw Mann - Bouwmeester, die zich in haar rol van de jonge generaals-vrouw, een rol van ingehouden hartstocht, niet op haar gemak scheen te gevoelen. Van daar onnatuurlijke, of beter misschien: al te natuurlijke intonaties,

die in den mond van de gedistingeerde, sympathieke Clarisse de Sibéran onzuiver klonken.

In zijn element daarentegen was de heer Van Dijk, die hier schitterend revanche nam voor zijn onvoldoend spel in *Hanna*. Dat was wel de man van den ijzeren plicht, die geen genade kent ook voor het minste vergrijp tegen wat in zijn wetboek van plicht en zedelijkheid geschreven staat, en die toch van de vrouw, die zich onder zijn tucht kromde, in den grond zooveel houdt dat hij, ook wanneer hij meent dat zij hem ontrouw is geworden, den moed mist om haar van zich te stooten en zonder haar zijn leven voort te zetten.

Een verrassing was voor mij het spel van den heer Reule als Pavail. Had deze jonge tooneelspeler zich reeds voor eenige maanden in het *Paleis van Circe* door zijn goed doordacht spel van de overige vertooners onderscheiden, wat hij in *Ken u zelven* gaf was van zeer bijzonderen aard. Een ‘jonge minnaar’, zooals dit emplooi heet, van zooveel uiterlijke en innerlijke distinctie, die zoo juist weet te voelen en zoo goed te zeggen, die zijn rol zoo in zijn macht heeft dat men hem op geen enkele onjuiste intonatie en nauwelijks op een minder juist gebaar betrapt, is zulk een zeldzaamheid op onze Nederlandsche schouwburgen, dat zijn verschijning een gelukwensch waard is.

Over de overige drie vertooners zou ik liefst willen zwijgen. Alleen veroorloof ik mij, te vragen of ‘Het Nederlandsch Tooneel’ onder zijn talrijk personeel geen jonge spelers heeft, die in den salon van een generaal de Sibéran beter op hun plaats zijn dan dit drietal.

De ‘dramatische studie’ van den heer Mijnssen, *De teruggevonden weg* - twee oudjes, die, voor bijna een halve eeuw, als verloofden gescheiden omdat zij elkaar niet verstonden, sedert geen van beiden gelukkig getrouwd waren, nu, voor een korte poos, elkaar terugvinden en dan, onder het spreken over het verleden, elkander zachte verwijten doen over het gebeurde, een gesprek dat de aan een hartkwaal lijdende vrouw zóó aangrijpt, dat zij, als haar vriend het vertrek verlaten heeft, achterover valt in haar stoel en sterft - die studie is door het motief, door de milieu-

schildering en door tal van fijne trekjes atelier-werk van wezenlijke waarde.

Maar ook het voortreffelijk spel van Jan de Vos - mevrouw Poolman, hoewel zij goed gevoelde momenten had, was mij over 't geheel te zoetelijk gemoedelijk - kon dit werk op dit groote tooneel en in dezen grooten schouwburg niet tot zijn recht doen komen. Dit is kamermuziek, niet passend voor de groote concertzaal. Voor wie het stukje niet hadden gelezen, was het gesprek, meestal terecht gedempt en op één toon gehouden, niet altijd te verstaan.

En dan: zou de belangstelling in het stuk bij de hoorders niet levendiger zijn geweest, wanneer de schrijver ons had verteld, desnoods enkel had laten doorschemeren, wàt er eigenlijk tusschen die beiden voor acht-en-veertig jaar voorviel, dat hen voor goed van elkaar scheidde? Of was die geheimzinnigheid opzettelijk? Is hier misschien gerekend op de nooit falende aantrekking van dien bekenden ‘mur, derrière lequel il se passe - ou s'est passé - quelque chose’?

J.N. VAN HALL.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Multatuli-herdenking.

- De dag van 7 Mei 1910 - ook een bij de voorbereiding rechtstreeks betrokkene mag immers uitspreken wat voor elk onbevooroordeelde duidelijk was? - is geweest wat hij wezen moest: geen luidruchtig door reclame opgeblazen en bijeengetrommeld feest, maar een ernstige gedachtenisviering. De groote deelneming welke deze Multatuli-herdenking ondervond, toonde hoevelen zich nog aangetrokken voelen door het werk van den dichter en denker en hoe vooral in koloniale kringen het besef levendig is dat de schrijver van *Max Havelaar* door zijn machtig woord aan Neerlandsch Indië een onschatbaren dienst bewezen heeft. Wat in *De Gids* en elders bij deze gelegenheid is gepubliceerd, wat in niet of weinig bekende stukken op de tentoonstelling van Multatuliana te lezen viel heeft de belangstelling in den man en zijn werk verlevendigd.

Waren het in de dagen van de eerste voorstellingen van *Vorstenschool*, en kort daarna, voornamelijk de jongeren, de studenten te Utrecht en te Delft, en zij van wie de heer Wibaut in ons Mei-nummer sprak, die met Multatuli dweepten, thans, vijf-en-dertig jaar later, is het niet meer een dwepen van jonge mannen - de jongeren hebben zich al heel weinig aan deze gedachtenisviering laten gelegen liggen, - maar een waardeeren door ernstige mannen van hetgeen in Multatuli's geschriften van blijvende waarde is.

Uit de tooneelvoorstelling is gebleken dat, ook bij een niet in alle opzichten bevredigende vertolking, *Vorstenschool*, ondanks de gebreken van het stuk als drama, nog steeds een groote aan-

trekkelijkheid bezit. Er zijn tooneelen in, die naast de beste uit de dramatische wereldletterkunde gesteld kunnen worden: ik noem het tooneel van de schouderweren en van het zich daarbij aansluitend nachtelijk hoffeestje - dat, jammer genoeg, bij de vertooning van 7 Mei niet voldoende tot zijn recht kwam -, en in het laatste bedrijf, de afstraffing van Van Huisde door de Koningin, een tooneel dat de meesterlijk geschakeerde dictie van mevrouw Tartaud - Klein en haar voornaam, hoogst gedistingeerd spel tot een stukje hooge kunst maakten.

En wat zijn die tooneeltjes van de onvoltooide *Aleid*, al kunnen zij, door dat het slechts fragmenten zijn, niet die spanning wekken welke men van een voltooid stuk verwacht, kostelijke stukken echt blijspel. 'Geen tooneel,' heeft er een gezegd en hebben anderen nagepraat. En ik, die, onder het genieten van deze levendige tafereeltjes, door mevrouw Tartaud vooral, maar ook door hare medespelers, met geest en gratie vertolkt, voortdurend dacht: wat heeft Multatuli hier den echten blijspeltoon weten te treffen en wat 'doen' al die tooneeltjes het op de planken! Wel jammer is het dat hij dit blijspel, dat hem jaren achtereen obsedeerde, niet heeft kunnen voltooien. Maar hoe weinig ziet men het deze fragmenten aan, dat zij hem zooveel moeite hebben gekost. Een bewijs dat ze wel degelijk 'tooneel' zijn, is dat zeer velen, op wie *Aleid*, bij het lezen, geen indruk gemaakt had, verrast waren, toen dit alles op de planken kleur en leven voor hen kreeg.

Nu de Multatuli-herdenking als gedachtenisviering zoo goed is geslaagd, moge ditzelfde succes ten deel vallen aan de blijvende hulde welke men daaraan wenscht vast te knoopen: aan het *Max Havelaarfonds*, dat de bevordering beoogt van de stoffelijke en geestelijke verheffing van Insulinde, o.a. door het verleenen van steun aan inlanders van goeden aanleg en het ijveren voor verbeteringen op maatschappelijk gebied.

Zoo zullen wij aan het nageslacht de plaats kunnen wijzen waar Multatuli gezaaid heeft.

v.H.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXII.
Oude en nieuwe Nederlandsche dichtkunst.
II. (*Slot.*)

[WILLEM KLOOS. *Een daad van eenvoudige Rechtvaardigheid*. Studies over onze 18e eeuwsche Dichters, met Bloemlezing uit hun Werken. (S.L. van Looy).
HÉLÈNE LAPIDOTH - SWARTH. *Bleeke Luchten*. (P.N. van Kampen & Zoon).
JULES SCHÜRMANN. *Verzen*. (L.J.C. Boucher).
JAN GRESHOFF. *Aan den verlaten Vijver*. (Meindert Boogaerdt Jun.).
HERMAN POORT. *Enkele Verzen*. (Meindert Boogaerdt Jun.).
A. CARDINAAL - LEDEBOER. *Veldbloemen*. (J. Waltman Jr.).
JOANNES REDDINGIUS. *Vergeten Liedjes*. (C. Bredée).
VOLKER. *Verzen*. (2e druk) (P.N. van Kampen & Zoon).]

C.S. ADAMA VAN SCHELTEMA. *Uit Stilte en Strijd*. (W.L. & J. Brusse).
S. BONN. *Wat Zang en Melody*. (Mij. van Goede en Goedk. Lect.).
JACQUELINE E. VAN DER WAALS. *Nieuwe Verzen*. (G.F. Callenbach).
CAESAR GEZELLE. *Leliën van Dalen*. (L.J. Veen).
JAN VAN NIJLEN. *Het Licht*. (C.A.J. van Dishoeck).
RENÉ DE CLERCQ. *Toortsen*. (S.L. van Looy).
LAMBRECHT LAMBRECHTS. *De Varende Zanger*. (Jos. van Langenacker).
JAN F.E. CELLIERS. *Die Revier*.

Wij zijn nu, in dit tweede hoofdstuk van mijn overzicht, vàn den schoonen heuveltop van Hélène Swarth's poëzie, hellingafwaarts gegaan langs de zwakkere van Jules Schürmann en door het jonge kreupelhout van Greshoff en Poort, tot in het dufriekend moerasje, waar een ingebeeld eendje statig uit wegflapperde, van A. Cardinaal-Ledeboer, - om, aan den overkant, de slanke vogel-doorkwinkelde bosjes van Reddingius en Volker te doorstijgen tot hier nu, dezen even schoonen heuveltop van Adama van Scheltema's lied.

Daarginds is het de zangerige hoogte van het individualisme, en hier zijn wij op de glanzende berg-wei van den nieuwen tijd... er bloeien hier ook wel eenigszins andere bloemen dan daar, maar zij zijn toch, welbeschouwd, van dezelfde familie, en zij worden gekoesterd door dezelfde zon uit denzelfden eindeloos-blauwenden hemel.

Dit beeld der twee toppen is te zuiverder, waar, evenals Hélène Swarth in haar laatsten bundel, ook Scheltema in dit prachtig boekje ‘Uit stilte en strijd’ de schoonste mogelijkheden zijner lyriek schijnt te hebben bereikt.

Toen na ‘Van Zon en Zomer’ de ‘Levende Steden’ waren begonnen te verschijnen, met daartusschendoor nog ‘Zwerversverzen’ en ‘Eenzame Liedjes’, zijn wij nooit meer gehéél voldaan geweest; er viel wel een innige menschelijkheid te waardeeren, doch de naar vele zijden heenstralende belofte van ‘Uit den Dool’, zijn tweede en, naar het ons voorkwam, beste werkje, was nog steeds niet vervuld.

In dezen nieuwen bundel nu verschijnt ons de jeugdige poeet van tien jaar her, opeens ten voeten uit en tot een volwassen dichter-figuur gerijpt.

Hier wederom, voor het eerst, vinden wij alle qualiteiten van ‘Uit den Dool’ terug: - van de losse scherts tot de gestrekte verheffing, en van het eenvoudig liedje-van-weemoed tot de stralende hymne aan den Arbeid; doch wij vinden ze terug, niet alleen als de diepere uitingen van een thands volgroeid gemoed, maar ook in de schooner en zuiverder verzen van een volgroeid kunstvermogen.

De gestadige werker aan de ‘Grondslagen eener nieuwe poëzie’ leerde inzien, hoe hij ook voor zichzelven nu strenger diende te worden; en zoowel wist hij zijn lichtelijke gemakzucht en neiging

tot het bizarre te bedwingen, als dat hij, onder het bestudeeren der onvermoede krachten van rhythme en klank en strophenbouw, vanzelf ook eigen rhythme verfijnen ging of versterken al naar het karakter zijner breeder beheerschte en dieper doorklonkene verzen. Doch, niet minder dan de technicus, was onderwijl de denker en de droomer in hem zacht-aan vaster en rijker geworden; zijn onrustigzoekende weemoed was gestegen en gestild tot een weemoeds-vol maar hoog levens-besef; zijn verheffingen sloegen opwaarts met het machtiger gesteiger van getemde jeugd-wildheid, en verkregen den donkerder gloed der bezonken Herinnering; zijne revolutionnaire gevoelens eindelijk, zij verloren allengs hunne weelderige woestheid voor de klaarte en de kracht, tevoorkomend uit den verzekerden geest, dien een wijsgeerig-doordachte wereld-beschouwing haar rustige helderheid gaf.

En werd bij dat alles zijn scherts minder vroolijk misschien en minder brutaal, zij heeft de fijnheid gewonnen van den stillen levensbekijker, wiens weemoed daarin tot humor versmeult. En soms hoort ge er een oogenblik van zwarte smart weerechoeën in een korten, sarcastischen lach.

Een ‘blije dichter’, zoo zou men Adama van Scheltema dus zeker niet meer noemen mogen; maar de eigenlijke inhoud van dat woord-van-verluchting: dat hier een dichter was verschenen, die ons bevrijdde van de pose en verblijdde met zijn echte en volledige menschelijkheid, - die inhoud is de heugelijke waarheid gebleken en heeft met de jaren zich te dieper bevestigd.

Ik kan van die waarheid niet beter u doordringen, dan door u enkele dezer zeer schoone gedichten voor te leggen.

Een fijn voorbeeld van zijn geëffenden, zilveren weemoed is het gedichtje ‘De Dralers’: - zij gaan over het avond-strand, de zon is ondergegaan, de lucht hangt vol van purperen vegen; dan meenen zij in de verte een zwarte stip naar hen heen te zien drijven, een vogelvlucht:

De hemel begon uit te dooven -
Met open lippen wachtten wij,
En zagen weifelend naar boven,
En bleve' en wilden nog gelooven -
Zij kwamen langzaam naderbij.

Er lag al zilver op de baren -
Verlangend hielden wij de wacht,
En bleven in den hemel staren -
Tot er alleen maar sterren waren,
En om ons heen de stille nacht.

Toen rezen wij in 't kille duister,
En daalden naar de zee omlaag -
En voor de golven en heur luister,
En bij heur eeuwige gefluister
Zweeg in ons menschenhart een vraag. -'

De eeuwige vraag, het wonder; het wonder van het menschleven allereerst, dat zijn eenzame baan beschrijft door den tijd, als een planeet door de ruimte. Daarvan zingt het etherisch gedicht 'De Hemelspiegel', dat ik evenmin geheel kan aanhalen; ziehier de eerste, de vierde en de negende strophe:

'Als twee lichten dwalen
Wij den hemel door,
Als de sterrestralen
Die in 't duister dalen
Wischt de nacht ons spoor.

Zilvren regen ruischt er
Onze baan voorbij -
Dan weer dooft die luister
En wij ijle' in 't duister,
Slechts elkaar nabij.

Mensche' en steden sterven,
Nijgen eens ten val -
Mensche' en sterren zwerven
Als verdwaalde scherven
Door het diep heelal.'

Doch zwaarder wordt zijn weemoed, wanneer die zich bukt onder het noodlot van heel het menschdom, - en de torsende verzen verforschen en verbreeden zich: 'De Beukenhaag' is het door-

wrocht symbool van dit leelijk menschengeslacht, vol schoone beloften wel, maar altijd weer gefatsoeneerd door zijnen bedwinger... naast het machtig oerbeeld van der Menschheid wezen: de oude beukelaar.

‘Langs de' uitgetreden duistren weg
Bouwt, om de tuinen te versperren,
De oude ruige beukenheg
Haar zwarten wal tegen de sterren, -
  Het dorre hout ruischt in den nacht
  Als eene eindelooze klacht.

Van onder kaal en afgetrapt,
Vol puisten aan haar arme stammen,
Is zij aan alle kant gekapt
En wuift geen tak meer uit haar kammen, -
  Van buiten is zij gladgesnoeid,
  Van binnen is zij kromgegroeid.

Maar in de stoppelen verward,
In al haar kronkelhout verholen,
Hangt, als een eenzaam donker hart,
Nog een verlaten nest verscholen, -
  Daar zat een mooien lentedag
  Een liedje in, dat niemand zag.

En elken Mei keert haar geloof
Terug aan 't eeuwig groene leven,
En vol van bloot en teeder loof
Staat zij weer in de zon te beven, -
  Doch kiemt en geurt en wuift zij weer,
  De tuinman snoeit en snijdt haar neer.

Zoo staan zij eender allemaal,
Geknipt, gekapt en afgeschoren -
En toch is elke stronk eenmaal
Uit eenen beukeboom geboren, -
  En geen van hen wordt immer groot,
  En geen van hen gaat immer dood.

En ginder staat het zwart en zwaar
Kasteel van duizend duistre twijgen,
Staat de oude trotsche beukelaar
Alleen in 't starrenlicht te zwijgen, -
  Zijn machtig mateloos gevaart
  Droomt van den hemel en de aard. -’

Dit gedicht, dat ik geheel moest afschrijven, bëantwoordt inderdaad aan den eisch, dien in ‘De Grondslagen’ Scheltema zich voorhield: een natuurpoëzie als van Gezelle, doch die niet ontsprong uit en zich weer neêrlegde in het christelijk geloof, maar haar leven en oplossing vond bij eene naar zijn oordeel levenskrachtiger wereldbeschouwing.

Niet minder klassiek klinkt de diepe bevrediging, die na zijn jagend zoeken de eigen gerijpte geest zich won. Het gedicht, dat ik bedoel, ‘Wij zoeken 't ver’, bestaat uit viermaal vraag-en-antwoord, en elk dier zang-en-tegenzangen is even schoon; op goed geluk geef ik het derde strophen-paar:

‘Ik zoek de liefde en dien gloed
Die altijd brandt en nooit beschadigt,
De diepe bron, die immer zoet,
Toch immerweer mijn dorst verzadigt -
  Maar ach, van elke nieuwe min
  Proef ik het einde in 't begin!’

‘Gij zoekt - en elk gevonden hart
Verliest gij reeds bij het ontvangen,
Omdat ge, in eigenmin verward,
Slechts liefde voelt voor uw verlangen:
  De liefde, die gij 't leven vraagt,
  Bloeit in het hart dat ge in u draagt!’

Zeldzaam schoon is het besluit:

‘Wij zoeken en vergaren 't goud,
Dat we immer de andren dag zien blinken
Om eindlijk, afgeteld en oud,
Op onze schatten neer te zinken:
  Wij blinden - ook het kleinste stuk
  Droeg toch den beeld'naar van 't geluk!’

En even zuiver-vroom zijn de gedichten ‘De Stilte’ en ‘De sprakelooze rust’, met zijn drie grootsche eind-strophen.

Toch zijn er daarom wel de oogenblikken, dat het eeuwige Verlangen, dat de menschheid spoort, zich al-geweldig van hem meester maakt. En een geweldig gedicht is het, waarin dit staat uitgezongen: Muziek. Als ik de derde strophe citeer, dan wete men, dat twee gelijk-gebouwde, gelijk-aanvangende, maar telkens heviger en bewogener-eindigende strophen zijn voorafgegaan, zoodat de stijgende aandoening als bij zware golven over ons heenslaat: - de muziek van de rillende, ruischende zee, - de vlucht van muziek uit de duistere wereld achter de duinen, - en dan:

‘Als 't avond is, avond aan 't strand en de zee,
En de nacht weekt mij af van de schamele aarde,
En bevleugelt mijn ziel als een donkere vogel,
Dan wil ik grijpe' al de sterre' en de stede' en de golven,
En dan luidt mijn lijf als een klok op de duinen,
En dan wil ik leven en kussen en zingen en zingen -
En dan gilt door mijn hart
Een wilde muziek.’

Niet in zoo zware rhythmen zich uitzingend, maar directer, knauwender, is de oude, realistische Scheltema, dien we toch ook niet gaarne missen zouden, van ‘Het Orgel’:

‘Een orgel! - hoor!
Dat klotst in je oor
En door je bloed -
Dat doet je goed
Zoo'n ouwe dreun! -
Dat was die deun
Van - wacht - nee - och
Waarachtig toch!
Dat was zooals
Die ouwe wals
Van eens - van - ah!
Van jonge ja -
Van toen - van toen -
Van tóen!’

Men heeft gezegd, dat er in dezen stoeren vernieuwer een verfijnde decadent verscholen was. En daar had men gelijk in, mits men onder ‘verscholen’, ‘onderdrukt, al dieper weggedrukt en ten slotte overwonnen’ wil verstaan.

Eén gedichtje van dezen bundel, ‘Weemoed’, is in zijn tastend beweeg, nog decadent zelfs in den vorm; maar ik zie er eerder een *uitbeelding* in van een oud weemoedsvoelen, dat in de laatste beide regels zijn glimlachende oplossing ziet:

‘Ik weet het niet en zit en zie - -
En in mijn handen ligt de zon.

Er is nog een ander, typisch decadent gedicht: Droomen. Met een glansrijke woordkunst wordt daarin de prachtige dwaasheid van late-morgen-droomen verteld, - maar, als ik mij niet zeer bedrieg, is het een zeer zacht en superieur mallen met (superieur, omdat het dit volkomen evenaart!) een op de spits gedreven individualisme. Ik hoor dat in de gedurige wenteling der regels om het woord ‘waren’, hoe déze dingen zóó ‘waren’ en hoe die schijnsels zús ‘waren’ - men denkt er bij aan Van Deyssel's hoe alles ‘was’ -; totdat het gedicht eindigt in de hoog-comische en tragische vergissing van het ontwaken:

‘Mijn droomen in den laten morgen waren
Opeens als lichten in de zon verdwenen -
Maar even voelde ik of ze waarheid waren
En of ik hier verkeerd waar' op de wereld,
En hier maar uit de lucht gevallen ware,
En levend op de aarde lag begraven....’

Doch lees nu eens ‘Het Kwartier’ met zijn duizel-diep beseffen van het oogenblik:

‘Toen viel een gat in mijn droom
En een koele klok sloeg het kwartier
Door den zwijgenden nakenden nacht,
En ik voelde mijn oogen wijd open -
Die zagen stil
In den nacht

Maar ik lag in een doodstille kuil
En ik keek in het donker heelal
Verwonderd en wakker naar het geluid
Van het eenzame koele kwartier -
Dat al zweeg
In den nacht.

En toen opeens, dwars door het duister,
Zag ik het werklijke leven
En voelde ik duidlijk de tijd -
Die spoelde voorbij - en vervloot
Met mijn jeugd - met mijn jéugd -
In den nacht!

Na tachtig is er geen sensitivistisch vers geschreven, dat een ijler en wilder sensatie bevatte dan dit... wonderlijk-eenvoudig gedicht. Hier staan wij op de grens van twee tijdperken, hier zien wij de kentering voor onze oogen geschieden, den plotsen overslag van de zwijmelende hoogten van het individualisme tot het klare en diepe algemeen-menschelijke.

Dat is het troostvolle wonder van den tijd, die zich altijd weer vernieuwt en uit het schijnbaar ten doode gedoemde het fonkelnieuw leven kiemen doet. En evenals uit de verdervende, stervende geslachten de herboren volkeren opstaan, jong en vol levenskracht, zoo verrijst uit eigen uitgestorven decadentisme, de nieuwe zanger der gemeenschap.

Ik heb vroeger reeds uiteengezet, hoe dit niet wil zeggen, dat deze dichter nu louter ‘socialistische poëzie’ zou maken - de bovenstaande citaten doen dit vanzelf weer blijken - maar poëzie, die, in stede zich *op te sluiten* in zoo bizónder mógelijke uitingen, de schoone en vaak *opgesloten* menschelijke gevoelens, welke aan allen gemeen zijn, wil brengen aan het licht.

En wat toon is menschelijker dan de humor, de zonneschijn door den regen of de leed-doorgloorde lach? Die toon heeft in Scheltema's poëzie meer en meer den luideren lach vervangen. Die toon wordt gehoord in ‘De Vogeltjes’, in het bestolen kipje en de fatsoenlijke kanarie en den gevangen arend - maar bij dien laatsten wordt het haast een wanhoops-lach -; die toon wordt

weer gehoord in het niet geheel geslaagde, maar toch fijn-leuke ‘In 't zomerpension’; die klinkt wat voller-grappig in de puike ‘Beschouwingen over de natuur en den mensch’; en heel aardig is ook het, toch naar den vorm misschien tè Vondeliaansche, ‘Cupidootje’.

Maar tegenover deze éven weemoedige, oolijke luchtigheid, staan dan zwaar en krachtiger nog dan vroeger, de ‘socialistische’ verzen, die toch ook niet ontbreken konden in het boekje, dat voor mij de vervulde belofte is van ‘Uit den Dool’.

In deze verzen niet in de laatste plaats, is 's dichters innerlijke groei te bespeuren, groei tot die rustige vastheid, die schooner is en vooral sterker en edeler dan de toomelooze lyriek van sommige vroegere, wat anarchistisch getinte strijdzangen. En toch wordt hier niet minder mild uit het volle leven gegrepen, en niet minder getracht, behalve vàn den arbeider ook tót hem te spreken.

Zie eens dit hecht-gesmede, rijke en gave, eenvoudige gedicht (ik kan slechts de eerste twee strophen geven), ‘De Daad’:

‘Wie is het die de zwarte voren
In golvend goud verandren doet,
Wie mesten en wie maaien 't koren,
Wie is het die de wereld voedt -?
Dat zijn de paarden en de ploegers,
Dat zijn de zweeters en de zwoegers,
Dat zijn de zaaiers van het zaad - -
Dat is de daad!

Wie graaft de glinsterende kolen,
Wie schept het schitterende zout,
Wie haalt uit diepe duistre holen
Het gele glanzend zachte goud -?
Dat zijn die in het donker graven
Dat zijn de slovers en de slaven,
Dat is de zwarte kameraad - -
Dat is de daad.’

Fraai werk zijn ook de vertalingen van Morris en Markham, vooral het gedicht van dien laatsten ‘De man met de schoffel,’ geschreven bij de bekende schilderij van Millet.

Het is jammer, dat de dichter eveneens een plaats heeft ingeruimd aan het nummer, genaamd ‘Waakt op proletaren!’. Daarin is niet de gedachte tot gevoel geworden en het gevoel tot gezang, maar een aantal sociaal-democratische gedachtengangen zijn er in omhuld, deels met wat knappe woordkunst, deels met een eenigszins bombastische rhetoriek. Het ‘koren’ groeit niet uit het ‘kaf’, en de kapitalisten een ‘groep tollenaren’ te noemen, wekt, dunkt me, een averechtsche gevoelswerking.

Mooi daarentegen is het ruime, vreugdige ‘1 Mei’; zéér mooi ‘De Echo van het jaar der Armen’. Zoo'n echo-vers mag, na Vondel, op 't eerste gezicht een ‘kunstje’ lijken; maar waarom zou het dat eigenlijk méér zijn dan een sonnet of een andere vers-vorm? Het resultaat is dan ook een ongemeen-treffend dichtstuk van groot sentiment en met een prachtigen climax er in.

En toch, hoeveel dieper-aangrijpend nog is een vers als ‘Het Geluk’ - het allerschoonste uit den bundel -, het daverend voort-vliedend vers van den ongrijpbaren schimmel in 't duister, dat in hoog-gestijlde, doch tevens van leven trillende vormen, een eeuwig-menschelijke waarheid zingt.

Toen ik, voor vijf jaren, in mijn opstel ‘Dichters van drie geslachten,’ de ‘Zwervers-verzen’ besprak,[1)] en daarin, over Albert Verwey en den Nieuwen Gids heen, Scheltema met Penning verbond, om dan, het verschiet onzer letterkunde inziende, hem als den jeugdigen volger te toonen der natuurlijke, menschelijke, nooit verouderende poëzie van Staring, Poot, Luyken en Vondel, - toen schreef ik daar o.a.:

‘Het nieuwe geslacht, schoon opgegroeid aan den schoot van den Nieuwen Gids, schoon doorvoed van zijn beste krachten - nu het volwassen is (zoo is nu eenmaal de natuur!) verlaat het zijn oorsprong, bevrijdt zich van wat het daarin haat, en grijpt naar andere idealen.

Het nieuwe geslacht, eenvoud, warmte, klaarheid verlangt het; het zoekt niet naar het bizondere, doch naar het algemeene; niet naar het omwondene, doch naar het opene; het wil niet ontcijferd doch helder begrepen worden; het veracht de pose en geeft zich zooals het is, met zijn lijden en met zijn lach’.

1) ‘De Gids’ van April 1905 blz. 160.

Albert Verwey, in ‘De Beweging’ van Februari jl., citeert deze woorden[1] en vervolgt: ‘Maar wat hij daarna aanhaalt, geeft ons - geeft misschien ook hemzelf - maar matig voldoening. Machten van het Verleden,[2] zeggen wij, al openbaren ze zich door nog zulke jonge monden. Wij voelen ons niet overtuigd, dat deze overtuiging van de toekomst niet een pose is.’

En hij besluit zijn opstel met deze woorden:

‘De verstandelijke voortreffelijkheid van Bilderdijk vereenigd met de goede, jolige, gemiddelde levensdeugd, - als daaruit eens een nieuwe poëzie ontstond? Och, zij zou immers een oude zijn, van alle Machten van het Verleden de minst idealiseerbare, de voldaanheid met het heden, die geen Toekomst heeft.’

Ik zal niet spreken van kwade trouw. Wij kennen Albert Verwey als den man die, of hij verzen schrijft, verzen beoordeelt, of wel zich met geestes-stroomingen inlaat, nooit dan oppervlakkig naar de *werkelijkheid* ziet, doch, enkele hem treffende motieven daaruit nemend, deze omdroomt en doet kristallizeeren tot een gedicht - in verzen of proza -, een gedicht dat móói is, of wel heel fraai en vernuftig klinkt, maar dat met de werkelijkheid, die er de aanleiding toe werd, in een min of meer verwijderd verband is komen te staan.

Zoo ook hier: ‘de verstandelijke voortreffelijkheid van Bilderdijk vereenigd met de goede, jolige, gemiddelde levensdeugd, - als daaruit eens een nieuwe poëzie ontstond?’

Heeft Albert Verwey het boek, waarbij hij ditmaal droomde, dat hij metderdaad te verdichten zat, méér dan ingekeken, moet men vragen. Heeft hij bijv. kennis genomen van het opstel ‘Over Tendenz in de Kunst,’ ja, heeft hij wel het opstel over Bilderdijk, dat hij ontleedt, geheel doorgelezen? Hij moest dan toch weten, hoe ik, in poëzie, nimmer het verstand erkende dan als voorbereidende factor, mee-werkend tot het ontstaan van het gevoel, waaruit alléén het schoone gedicht kan geboren worden; hoe ik

1) In een bespreking van mijn boek ‘De Krachten der Toekomst’. blz. 214.

2) Men heeft over 't algemeen weinig begrepen, wat Verwey wèl inzag, dat ik niet: zekere *auteurs* als ‘krachten der toekomst’ geef - dan ware de lijst zonder ling onvolledig, en het pogen even vermetel als onzinnig -, doch, uit enkele auteurs van onderscheiden tijd, zekere zoowel psychische als technische *eigenschappen* samenlees, die mij de levensvoorwaarden schijnen voor een toekomstige literatuur

dus alle verstandelijkheid, *als zoodanig* in gedichten aanwezig, steeds verwierp, en bijgevolg ook Bilderdijks verstandelijkheid, zelfs waar die het meest voortreffelijk is. (blz. 60).

En de ‘goede, jolige, gemiddelde levensdeugd’... een factor? Of, integendeel, een *toetssteen* voor de echtheid der groote gevoelens, waarnaast zij moet kunnen voorkomen, zonder dat die ijlings op den loop gaan!?

Want wat volgde er op de aangehaalde zinsneden?

‘Ja, met zijn lach ook. Zijn eenvoud *schuwt geen scherts*.’

Niet dus de scherts één der beide samenstellende bestanddeelen der poëzie; doch (denk maar eens aan Goethe!) een der vele natuurlijke eigenschappen van den dichter, die een echt en volledig mensch zij, en geen schim.

De voorstelling van wat ik voor de toekomst-poëzie zou aanzien, is niets minder dan *geheel uit de lucht gegrepen*. Er is niet één woord waarheid in! Doch, daar ben ik van overtuigd, ook niet één woord bewuste vervalsching.

Mij doet Verwey vaak denken aan een spinnende poes in een vensterbank, op een zonnigen voorjaarsdag; een indrukwekkende kater, die met zijn groen-karbonkelende oogen alleen licht schijnt uit te stralen, maar niets te zien, terwijl hij almaar snorrende zijn schoone droomen uitspint: mijn Zon, mijn Aarde.

De landman ploegt en zaait den akker, en vroolijk om den gouden oogst, dien hij al wiegelen ziet in den zomer, zingt hij zijn lied.

Maar de kater, die den Droom bemint, doch den schoonen droom van den zaaier niet kent, kijkt even minachtend op zij: ‘de voldaanheid van het heden, die geen Toekomst heeft,’ denkt hij.

De zomer, inmiddels, is er.

‘Maar wat hij daarna aanhaalt,’ zegt Verwey, ‘geeft ons - geeft misschien ook hemzelf? - maar matig voldoening.’ Er was tot dat tusschenvraagje niet veel scherpzinnigheid noodig: ‘'t gaat meer thands,’ schreef ik uitdrukkelijk, ‘om de vrijmaking en om de richting-keuze van een jong geslacht, dat aan het opstaan is, - dan om wat die jongeren tot nu toe voortbrachten. Wanneer, wat zij hun volwassen kracht zullen heeten, er is, is het tijd van oordeelen; nu van wenschen, van hopen.’

Die tijd van oordeelen, Albert Verwey, is sedert, spoediger dan ik verwachten mocht, althands voor dezen dichter, Adama van Scheltema, aangebroken. Terwijl gij nog bespiegelt over de verwachting, is de verwerkelijking daar.

En aan ons-beider lezers nu dit oordeel: of deze poëzie, welke ik hun hier in 't kort heb doen kennen, beantwoordt aan mijne prognostiek van voor vijf jaren, dan wel aan uwe waanvoorstelling van koud verstand en goedmoedige zelfvoldaanheid.

* * *

Een jong geslacht, dat aan het opstaan is! - Ziehier bijv. het versche tweetal Jacqueline van der Waals en S. Bonn. Zij zijn gelukkig niet de eenigen! Ook in De Beweging, ik ben er niet blind voor, uit het zich; er zijn ook daar een paar stemmen aan het zingen, voller en klaarder, en met meer nieuwen drang en gloed, dan het aanmatigend geluid der Verwey-satellieten, dat er nog den boventoon heeft.

De poëzie van S. Bonn is wel heel bloeiend-frisch; van naief rijmwerk is hij tot poëzie gekomen, maar de dauwige naiefheid heeft hij behouden. En het is aardig: de aandoenlijke natuurkindstem van Giza Ritschl, door Scheltema zoo volkomen geminacht, klinkt hier met de stem van... Scheltema, zeer wel te zamen!

De *Gids*-lezer kent dit versje van hem:

> ‘Ik heb in verre verre stad
> een zuiver meiske liefgehad
> het zuiver meiske minde mijn
> en wilde eeuwig van mij zijn.
>
> Maar eeuwig is een lange tijd
> heel lang voor één aanminnigheid
> *ik heb ze dat toen ook gezeid;*
> toen werd ik 't minlijk meiske kwijt.
>
> Toen heb ik nog in meenge stad
> zoo menig deernke liefgehad
> maar als ik dacht haar lief te zijn
> minde mijn hart het meiske mijn.

Dan ging ik naar de stad weerom
en zocht er al de wijken om
en zocht er gansch een langen tijd
naar mijne lief voor d' eeuwigheid.

Van wanhoop ziek, en zoekens moe
ging ik toen naar den hemel toe,
daar stond zij bij de englenwacht
in witte zij, *met bloemendracht*.

Zij lachte toen ik nader kwam
en zacht haar in mijn armen nam,
en vroeg haar of zij wilde zijn
voor eeuwig 't zuiver meiske mijn.'

In het eerste regeltje, dat ik cursiveerde, wordt Scheltema's oolijke reëelheid genaderd, de humor, die zijn weemoed tegelijk verfijnt en gezond maakt, - in het tweede gecursiveerde regelpaar zijn wij bij de middeleeuwsch-kinderlijke, zoete vroomheid van Giza Ritschl. Het is maar een even aandoen van onderscheidene sferen, meer niet; want reeds geheel zichzelve is die nog ongeschoolde maar mooie, zacht-diep getimbreerde, jonge stem, die het een genot is, warm van verlangen te hooren jodelen, te beluisteren waar hij teêr in herdenken fluistert, of vroolijk snaakt over een appel-rond boerinnetje.

Wat echter soms het genot niet weinig schaadt, het is 't anarchisme, dat er heerscht, nog meer in Bonn's taal dan in zijn rhythme. Zijn vorm vertoont vaak al de losbandigheid van één, die niet dan de nieuwere Hollandsche poëzie, om zich aan te ontwikkelen, heeft gekend.

Het is, bij buien, heel erg:

Ik wil dat nu mijn woorden harp-lijk zullen veêlen
als violin-muziek op zoelen avondwind...'

...vedelen, harp-lijk, als viol*in* muziek, - dat is wel het bederf in zijn quintessens!

Het zal voor Bonn een toer zijn, uit de schromelijke verwarring, die de taal hem nog is, zijn mooi talent heelshuids te redden.

Enkele beloften uit ‘Naar het dagen’, zijn eersten bundel, vind ik al niet terug... Ik herinner mij de enkele, men zou zeggen Steinlen-lijnen en -tinten van die meid met ‘heur roomkleure doek’ en een roos in 't haar, die op 'r, inmiddels verongelukten, vrijer zit te wachten: waar is die groote, suggestieve eenvoud van toen?

Laat hij werken, èn zichzelf blijven, opdat zijn natuur-echte gave niet voor ons te loor ga!

Verrassend is, naast Bonn's gebrek-aan-beheersching, de fijne volmaaktheid van 't werk dier andere nieuwelinge, Jacqueline van der Waals.

Niet zoo borrelend-nieuw is het, niet zoo warm-eigen; men hoort duidelijk en veel haar leermeesters: Gorter, Boutens een enkele maal, Gezelle vooral en Adama van Scheltema; - maar toch ontwaart men achter die zuivere, doorwerkte en welhaast feillooze verzen wel degelijk ook reeds: de zangster.

Bezie eens het tweede gedicht van den bundel; de winterzon spiedt door de naakte boomen naar den grond, waar de zomersche bladeren gebleven zijn:

‘Maar nauw gevoelt het bladervolk,
het slappe, natbetraande,
Verloren volk de warmte van
den gouden zonnegroet,
Of knisperend en knetterend
begint het doodgewaande
te leven en te krullen in
den koesterenden gloed.

Nu loopen alle blaadjes in
het zonlicht langs de wegen
Nu dansen zij hun rondedans
den menschen voor den voet,
Nu ruischen zij hun vrijheidslied
den ouden boomen tegen,
Die weten dat het bladervolk,
zoo 't elken jare doet.’

De manier is geheel van Gezelle; sterker, sprekender zelfs dan soms de verzen van Caesar Gezelle die van den grooten Guido gelijken. En niettegenstaande dat, moeten zij terzelfdertijd persoonlijker heeten! Want dit zijn maar niet wat willekeurige opmerkingen en slokke woorden ‘op een bekende wijs’; het is een scherpe, aardige kijk op de natuur, die onmiddellijk wel zóó zwierig en tevens zéker, zóó meesterlijk-beeldend uitgezongen staat, dat Gezellezelf het nauw verbeterd zou hebben!

In ‘Mei-morgen’, in ‘Winternevel’, hoort men hem evenzeer, doch wat bergen ook díe verzen tevens een oorspronkelijke en rijpe plastiek!

‘*De witte wolken glijden in*
Het hemelsblauw en doen
Hun schaduw zachtkens weiden in
Het gouddoorspikkeld groen.

Men vindt die plastiek trouwens net zoo dikwijls in gedichten, wier sterke woordkunst en fraai-gevonden vorm geheel zelfstandig zijn geworden: ‘Winterstilte’, ‘Sneeuwval’, ‘Lichtgeflikker’.

Lees nu, daartegenover, ‘Het Geitenweitje’:

‘Op het geitenweitje
Staat het kleine geitje
Bij de groote geit
Geiteke, wat moet je
Met je fijne snoetje,
Dat zoo klaaglijk schreit?

Met je bleeke bekje
Geiteke wat rek je,
Trek je aan het touw?
Snuffende aan mijn mouwen
Met je lief vertrouwen
In zoo'n vreemde vrouw!

In mijn handen stop je
Nu je jonge kopje:
Zeg, wat moet ik doen?...

Op het geitenweitje
Staat het kleine geitje
Als een wittigheidje
In het prille groen.'

En, ongetwijfeld, hier is Scheltema haar meester; doch, alweer: de les is verwerkt in dit fijn-schetsend liedje! Zoo is het ook met de alleraardigste dieren-schets van blz. 39, en met het franke, koddige, en toch zoo teêr gevoelde ding, dat wederom een extra knappe strophe bevat, - 'Jaap'.

Het zeer bizondere gedicht 'Het oude Huis', echter, en nog enkele andere, ook onder de sonnetten, zouden noch van Gezelle, noch van Scheltema, noch van één harer andere modellen kunnen zijn, en doen ons, naast de knappe en gevoelige dichters-leerlinge, een diepere Jacqueline van der Waals vermoeden, wier verzwegen pijn en somberheid als te echter gevoeld wordt door den eenvoudigen, hartelijken toon van verzen als 'Thuiskomst' en 'Heb mij lief, gelijk ik ben', vlak daarnaast.

Na haar eerste bundeltje, vele jaren geleden, dat volstrekt niets scheen te beloven, is zij met dit voortreffelijke dichtwerk voor den dag gekomen; wie weet wat de volgende maal zij ons te brengen heeft! Laat ons daarom een al te beslist oordeel terughouden, dat zij bijv., in het meerendeel harer gedichten, eerder knap dan innig zou zijn. En stellen wij de zeer fijne teekenkunst op prijs, van bijv. deze 'Silhouetten':

'In het toevend licht, dat later
Dan de zonne blijft
Wijlen bij het stille water,
Waar ons bootje drijft,

Schuiven zwart en zonder zwaarte,
Fijn gelijnd en strak,
Fietsertjes voorbij de klaarte
Van het hemelvlak

Hunne fijne silhouetjes,
Schaduwen gelijk,
Zeer geleidelijk en netjes
Langs den Amsteldijk.

Met gestadig beenbewegen
Gaan ze fijn en stil,
Na elkaar, elkander tegen,
Ieder naar zijn wil.

Komen twee elkaar te ontmoeten,
Glijden ze meteen,
Zonder botsen, zonder groeten,
Door elkander heen.

Wordt het donker, wordt het later,
Met gebogen rug,
Gaan ze haastig langs het water
Naar de stad terug.

En ze voegen bij de sterren
Aan de lucht geplaatst,
Nog een lichtje, dat van verre
Over 't water kaatst.

* * *

Aangaande de Vlaamsche hedendaagsche dichtkunst heb ik, na mijn uitvoerig verzen-overzicht van nu een jaar geleden, en na mijn opstel over de letterkundige beteekenis van Albrecht Rodenbach, niet veel meer te zeggen.

Jan van Nijlen schrijft een ‘Ode aan Guido Gezelle’, - die àlles wat maar Gezelle groot maakte, zijn doorleefde woord en zijn levend rhythme, zijn diepte, zijn eenvoud, ten eenenmale mist. En Caesar Gezelle dicht enkele regelen ‘bij G(uido) G(ezelle)'s Doodmaske’... helaas, des Meesters pinkstervlam is op de Vlaamsche jongeren nog niet neergedaald. Wat de naneef op zijn bést geeft, het zijn zeer zwakke echo's der machtige stem van den in Vlaanderen minst gevolgden Voorganger.

Van Nijlen heeft zich overigens wel verfijnd sinds zijn vorigen bundel, doch hij blijft natuurlijk nog zeer ver beneden Karel van de Woestijne.

Caesar Gezelle is meer gemoedelijk; en gemoedelijkheid kan mooi zijn, als er, gelijk bij Guido, een wereld van weemoed en trots, van vroomheid en goedheid, onder beweegt. Caesar echter is gemoedelijk, vriendelijk en natuurlievend, zonder meer.

En zelfs René de Clercq, in zijn nieuwen bundel ‘Toortsen’, begint ons te begeven. Er zijn bij deze ‘Toortsen’ nog wel een paar sympathieke stukken, doch ook die lijken reeds wat gemakzuchtig van maaksel. En, op den duur, gaan die altijd eendere, eenigszins drenzerig-dansende regelparen u stierlijk vervelen. Inplaats van het frissche en rijk-verscheidene, schoon nu niet zoo héél diepe, lied dat gij verwachtte, wordt u een hoeveelheid haveloos, rauw en tendenzieus rijmwerk opgedrongen.

‘Hoe de lamp, die dansend ruikt en kwijnt,
De armoedige kamer vol schaduwen schijnt!
Zou die kast niet sluiten?... De stoelen kapot!
Vuil roest op de stoof en een scheur in den pot,
Het wiegje daarnaast, een miezerig nest,
Dat een meisje, in zijn hemdeke, dekt met een vest.
En die dutskens, vlak op den vloer! En die broers
Op de roedjes geleund en uit honger jaloersch!
Ze lichten ter sluik de blikken schijf;
Maar moeder merkt het, klap! op hun lijf!
Haalt borden dan, vorken, doet vet in de pan,
En knorrende wacht op haar knorrigen man.
Deur open en 'n avond! Gesleur, gedruis.
Aan tafel, aan 't eten! Geen tijd voor een kruis.
Wie denkt er aan dank? Aan een Vader die voedt?
Waar de kost niet deugt is de geest niet goed!’

Geheel op die wijze volgt gedicht na gedicht. En maar uiterst zelden, dat deze doorgaands vrij banale, ietwat ranzig riekende sentimenten, tot een brandende vizie worden. Tot schoone verzen echter nergens.

‘De zwoegers aan dokken en havenkom,
Die prachtige menschen, wie ziet er naar om?
Naar hun mortelschoenen, hun broek als een zak,
Hun spannenden baai, hun kleevrige klak?
Kool, *branden hun kijkers in 't bronzen gelaat*,
Bestoven spiegel der stuivende straat.
Hoe statig ze stappen! Hoe kalm in 't gedruis
Den rollende wagens! - Ze liggen hier thuis!

Ze liggen hier vast als de pruim in hun mond
Het schip aan het anker, de steen in den grond.
Hier zullen zij knappen, te middagtijd
Hun karige spijzen met veel appetijt;' enz.

Hier is de dichter dezer 'Toortsen' op zijn best; regels als de vijfde en zesde zijn echter een hooge uitzondering. Vaker vindt men de ruwheid van regel negen - een ruwheid, deze, met merg in de knokken - te midden der overige, slappe grofheid.

Het is spijtig, een binnen de grenzen van zijn talent zoo uitnemend dichter, zijn kloeke lied te zien verlaten voor een groot-en-geweldig-doen, dat zijn zaak niet is.

En wij zoeken onzen troost bij 'De varende Zanger.'

Een zonderling boekske! Het ziet er uit als het groezelig weldadigheids-gedicht ten bate der nagelaten betrekkingen van een verongelukten schipper, dat onder uw deur wordt gestoken, of als de schamele aflevering van een colporteurs-roman. Men kijkt het flodderig brochuretje in, en op het dunne papier staan, in twee kolommen, gedichtjes, over allerlei rubrieken verdeeld: een boekje met diverse bruiloftsliedjes, uit een bazar van 'feest-artikelen'!

Wat ìs dat voor een vent, die 'varende zanger,' denkt men... hij lijkt wel een marskramer-in-verzen; en allergekst is de 'rijke sorteering' van poëzie, die hij heeft in de hokjes van zijn bak: uitzoeken maar! wilt ge 'volksliederen', 'vaderlandsche liederen'? 'kinderliederen' of 'wiegeliederen'? 'huiselijke liederen', 'godsdienstige liederen', 'minneliederen'? Geen keus bij? Dat's niets, hier heb ik nog, naar believen 'locale' of 'sociale liederen', of gewone 'werkmansliederen'... Ook niet? Geen nood, gij wilt ongetwijfeld 'gelegenheidsliederen'... op huwelijk? op afscheid? een 'toost' soms? - Gij houdt niet van 'ernstige liederen'? maar dan heb ik 'luimige liederen' voor u! - Aha! nu vat ik u! gij moet niets hebben van al dat populaire, gij zijt op 'kunst' uit; welnu, juist een nieuwe bezending ontvangen: 'stemmingsliederen', 'prozagedichten'... Ach zoo, niet dat moderne? Ziehier dan: 'parnassiaansche vormen'; rondeel, triolet, siciliana, ottava rima... 'k heb ook 'duo's', 'trio's'; of hier 'chansons brèves', 't nieuwste snufje; of 'dierenliederen'... 'noordzeeliederen'...

Het wordt iets minder mal, indien ik er u bij vertel, dat al deze verzen speciaal geschreven zijn voor muziek. En in zijn voorwoord blijkt de schrijver iemand, die zich uitmuntend rekenschap heeft gegeven van de eischen, waaraan een componeerbaar vers te bëantwoorden heeft. Zeer juist merkt hij op, dat, met uitzondering van Goethe en Heine, er zeer weinig goede dichters gecomponeerd zijn; dat komt omdat het te zingen vers allereerst bondig van vorm moet wezen, helder en eenvoudig. De toehoorder kan het gezongen woord niet tegenhouden; hij moet het onmiddellijk kunnen verstaan. Overvolheid van beelden, te lange of vreemd geconstrueerde zinnen, in 't kort dus alle ‘woordkunstigheid’ maakt een gedicht voor toonzetting onbruikbaar. En waar nu de dichters zelden zoo subliem-eenvoudig weten te zijn als Goethe in zijn liedjes, daar grijpen de componisten vaak naar minderwaardige rijmelarijen, die evenwel geschikter zijn om in zangtonen te her-dichten.

Het is zeker waar, dat de goede componist voor een mooi lied geen waardevol gedicht behóeft. - Is het u, die volstrekt geen componist zijt, niet overkomen, dat gij liept te zingen door uw huis, aandoenlijk als een stervende opera-held, op bijv. deze woorden: ‘ik ga een eindje wandelen’, of ‘ach, een gat viel in mijn zool’?

Maar daarmee is nog niet gezegd, dat een mooi lied op een paar onnoozele rijmregels nu evenveel waard is als een mooi lied op een prachtig gedicht!

Hoezeer de schoonheid, de kracht der verzen, die eenmaal aan de eischen der componeerbaarheid voldeden, de kracht en de schoonheid van een lied verhóógen kunnen, dat blijkt bijv. uit Valerius' Berg-op-Zoom.

Lambrecht Lambrechts nu beproeft hier, den componisten gedichten te verschaffen, niet zoo prullig als die zij gemeenlijk doen zingen, doch tevens zoo bruikbaar mogelijk, ja, zelve òpwekkend tot het toepassen van dit of dat muzikaal effect. Hetzelfde werd bij ons ondernomen door den heer J.D.C. van Dokkum, die jaren geleden herhaaldelijk verzen gaf, in het Weekblad voor Muziek of in Caecilia, opzettelijk voor zang gedacht; en er wèrd, meen ik, vrijwat van hem gecomponeerd.

Het komt mij echter voor, dat beide heeren wat àl te zeer met de bruikbaarheid tevreden zijn geweest en, eenmaal goed door-

drongen van hun streven, gerust móóiere verzen hadden mogen maken.

Vooral Lambrecht Lambrechts, met zijn elk-wat-wils verzenwinkeltje, lijkt mij bedenkelijk bedenkerig. Er zijn, in het dwaasuitziende boekje, dan ook verscheidene rare producten, en het meerendeel der stukjes is maakwerk. Maar men vindt er eveneens een paar drommels aardige dingskes. Zóó aardig, dat ik zou meenen: uw componisten zijn thands wèl voorzien; denk nú eens om de verzen alleen. Vlaanderen heeft geen zangers te veel, en wie weet of later de componisten uw góede gedichten niet boven deze hun aangemeten modellen verkiezen zouden... Men kan ook àl te opofferend zijn!

* * *

Of de Nederlandsche literatuur van Zuid-Afrika iets te verwachten heeft? Ik meen van niet. En zoo denk ik geenszins, omdat dat boeren-Hollandsch nu wat vreemd klinkt - want waarom zou men hiermee niet evengoed vertrouwd raken als met het Middel-Nederlandsch of met het Vlaamsch? -; en zoo denk ik nog minder, omdat thands in Zuid-Afrika geen machtig geestesleven, en de tot-kunst-wording daarvan, zou mogelijk zijn! Indien ergens, dan bestaat dáár, in die van nieuws aan opbloeiende maatschappij, de kans op het groeien van groot-bezielde menschen en kunstenaars. Doch ik denk zoo, omdat deze taal *leelijk* is, dermate leelijk, dat, stond er in Transvaal een dichter van beteekenis op, ik hem zou willen bezweren, ons zijne schoonheid te geven in het schoone Engelsch, en die niet te laten verloren gaan in dezen verminkten en verarmden tongval, die klinkt als het spreken van iemand met een spraakgebrek.

Het Zuid-Afrikaansch ‘klinkt toch wel aardig’. Zeker, voor gemoedelijke of grappige versjes, heeft het de bekoring van kinderlijke onbeholpenheid. En ik heb er zelfs wel eens tragische verzen in gelezen, die door dien afgebrokkelden klank misschien te roerender werden, roerend als de paar in aandoening vermompelde woorden van een stoeren, gebruinden kerel, die de tranen in zijn oogen heeft.

Doch een rijpe, blijvende kunst kan in deze taal niet tot wasdom komen. Dat blijkt weer ten duidelijkste uit het ‘gedig’ van Jan F.E. Celliers, dat ik hier aan te kondigen heb. Celliers schijnt

in Afrika voor een groot dichter door te gaan. Mij zijn deze ernstige en zoowaar moderne pogingen, in dit doofstommen-taaltje, pijnlijk-lachwekkend.

Zal het ooit mogelijk blijken, schoon te zingen op deze gebarsten viool?

Gesteld echter dat (indien dan de Boeren geen Hollandsch meer kunnen of willen leeren) die taal-van-hen zélve ging bloeien en uitgroeien tot een geheel nieuwe en schóóne taal? - gelijk uit verhanseld soldaten-Latijn het Fransch ontstond!

Ook dan, vooreerst, zou men niet spreken kunnen van een voordeel voor de *Nederlandsche* letteren. Maar wie voorts gelooft er, in dezen practischen tijd, aan een argeloos ontstaan van nieuwe talen? Wie gelooft daaraan in Zuid-Afrika, waar die taal zou moeten inwoekeren tegen het dagelijks zich opdringende, gemakkelijk en prettig-te-spreken Engelsch, dat half de wereld veroverd heeft?

Maart 1910.

CAREL SCHARTEN.

Buitenlandsch overzicht.

De dood van koning Eduard.
24 Mei.

Neen, wakkere Roosevelt, het is niet uw maand gebleven. Uw springlevendheid imponeerde minder dan een anders sterfbed. Op u komt de wereld nog wel eens terug; - waarschijnlijk; zij denkt thans het meest aan hem die heenging.

Heenging op het oogenblik, dat ieder zich begon te vragen wat hij doen zou in de binnenlandsche crisis die Engeland onderging, en die nu zoo onverwacht tot stilstand is gekomen.

Edward the Peacemaker; zou hij ook in den binnenlandschen strijd bemiddeld hebben?

Hij had er uitnemende qualiteiten toe, maar was te voorzichtig, om het te beproeven voor de nood op het hoogst was.

Maar de nood *zou* hoog geklommen zijn, want de Lords zouden de befaamde resolutiën verworpen hebben, en Balfour niet tot het bewind geroepen kunnen zijn dan na nieuwe verkiezingen, die, onder de dan onvermijdelijke leus ‘Pairs tegen Volk’ gehouden, wel geen meerderheid vóór de Pairs zouden hebben opgeleverd. De koning zou Asquith dus hebben moeten houden, en Asquith zou dan eindelijk in de positie gekomen zijn, van den koning de ‘waarborgen’ te verlangen, die wel reeds meermalen ter sprake waren gebracht in den vorigen verkiezingsstrijd, maar tot dusver blijkbaar nog niet gevraagd, laat staan verkregen.

Het was dan ook geen kleinigheid. Een paar honderd liberalen tot pairs benoemen? Het meest bij de hand liggende, maar ook

grofste middel, en dat, om het heden te redden, de toekomst bedierf.

Een zoodanig getal conservatieve pairs te huis laten, dat de resolutiën een tweede maal door konden gaan? Men weet, dat de pairs slechts in het Hoogerhuis verschijnen kunnen, als de Koning hen roept; maar men weet ook, dat zij sinds onheugelijke tijden allen geroepen zijn.

Beide middelen beduidden een zeer opzichtig gebruik maken van het koninklijk praerogatief, dat alleen daarom in theorie onaangetast is kunnen blijven, omdat het in de practijk alleen werkte door te rusten.

Men stelle zich een oogenblik de gevolgen van dat tweede middel voor. De uitgeslotenen voor goed thuis laten? Het zou een daad zijn van zoo volstrekte partijdigheid ten voordeele van de oogenblikkelijke meerderheid van het Lagerhuis, dat zij èn het karakter van het koningschap èn de bestaansreden zelf van een Hoogerhuis ten zwaarste zou aanranden.

De uitgeslotenen dus na die ééne groote beslissing weder toelaten? Maar het zou immers buiten alle waarschijnlijkheid zijn, te gelooven, dat zij niet langs omwegen de beslissing, waaraan zij geen deel hadden gehad, zouden krachteloos hebben gemaakt; hare werking door een houding van volstrekte intransigentie zouden hebben gestuit. Ook de dan verkorte rechten van het Hoogerhuis zouden nog altijd gelegenheid hebben gegeven tot eene politiek van obstructie, die al ware haar het recht op finaliteit ontzegd, toch nog hatelijk en hinderlijk genoeg had kunnen zijn.

Naar geen van beide middelen dus zou een zoo wijs vorst als Eduard VII was gaarne gegrepen hebben. Maar wat dan? Zijn grooten invloed aan te wenden bij de pairs zelven, om hen het initiatief te doen nemen tot eene radicale hervorming van het Hoogerhuis? De liberale veto-resolutiën immers zijn geen oplossing van het Hoogerhuis-vraagstuk; zij grijpen met ruwe hand in, maar slechts op één punt. Waren zij bij het Hoogerhuis ingekomen, de pairs zouden verstandig hebben gedaan er een geheel hervormingsprogram omheen te bouwen, zoo ruim van strekking, dat het volk het had kunnen voelen als een nationalen maatregel, niet in het belang eener partij ondernomen, als verleden jaar de verwerping van het budget was, of thans de enkele verwerping der veto-resolutiën

zonder meer het zijn zou. De pairs zouden dan de liberalen de loef hebben afgestoken, door te toonen dat zij niet de enghartige behoudskliek zijn, waarvoor dezen hen uitmaken.

Was de koning voor zulk eene oplossing werkzaam? Handelde Lord Rosebery, die het denkbeeld bij de Lords voorstond, in overleg met hem? Zoo ja, hoe stonden dan de kansen? Voorloopig scheen het van heel slecht. Bij de behandeling van Rosebery's nog zeer weinig radicale eerste voorstellen kwam weinig anders dan starre behoudzucht aan den dag. Zouden de Lords gedweeër geworden zijn naarmate de nood nijpender en 's konings aandrang levendiger werd?

Het rijke leven van Eduard VII eindigt met deze vraagteekens. In ieder geval zal bij de noodzakelijke beslechting van een der merkwaardigste binnenlandsche quaestiën, die sinds langen tijd in Engeland zijn voorgekomen, het element der persoonlijke populariteit van koning Eduard worden gemist. Wel mag koning George tegen zijne taak opzien; zij is lang niet licht. Engeland gaat een tijd van spanning tegemoet. Zijn inwendige politieke organisatie behoeft op zeer aangelegen punten aanvulling en herziening. De Iersche quaestie blijft een open wond. Het legervraagstuk is nog lang niet tot oplossing gebracht. Het verdedigen zijner hooge economische positie in de wereld wordt jaar op jaar moeilijker. Een lichtpunt is de levenskracht en loyale gezindheid der Britsche koloniën, maar die kracht zelf stelt vraagstukken van imperiale politiek aan de orde waarin het zeer moeilijk is geen fouten te maken, en waarin kleine fouten reusachtige gevolgen kunnen hebben. *The burden of Empire* weegt zwaar op het kleine eiland. Maar het patriotisme der Engelsche natie is groot en van een goed gehalte, en de politieke begaafdheid blijft opmerkelijk. Toch mengt zich in het gevoel dat bij 's konings plotseling afsterven wordt opgewekt, heel wat bezorgdheid voor een in zooveel opzichten onzekere toekomst. De koning was eene kracht, en men gevoelt het smartelijk, die juist nu te moeten missen.

Moet het eene vraag blijven welk succes een persoonlijk optreden van Eduard VII in de binnenlandsche aangelegenheden van Engeland zou hebben gehad, en is slechts dit zeker dat hij zich tot zijn dood toe een groote terughouding daarin oplegde en

blijkbaar schroomde die beproefde houding te verlaten, - in de buitenlandsche staatkunde is dat optreden aanstonds zeer onbeschroomd, en tegelijk allergelukkigst van uitkomst geweest.

Men had het eigenlijk niet vermoed. ‘The Prince of Wales in his baccara suit’ was een zoo bekende verschijning...

Koning geworden, bleek de joviale boulevardier een vèrziend staatsman en tegelijk een onovertroffen diplomaat. Geen enkele van de duizend verbindingen, die hij in zijn leven van aan driekwart Europa verwant prins en bereisd man van de wereld had aangeknoopt, werd ongebruikt gelaten; met fijnen tact werd elke daarvan op hare beurt geëxploiteerd, en altijd wist daarbij de koning de juiste maat te houden, zoodat hij op geen weigering stootte.

De omstandigheden waaronder hij de regeering aanvaardde waren verre van aangenaam. De Boerenoorlog had Engeland in opspraak gebracht; in Zuid-Afrika scheen een toekomst van strijd en jammer te wachten; en om de handen daarginds vrij te houden had Engeland bedenkelijke concessiën moeten doen aan andere mogendheden.

Hoe snel is dat alles veranderd. In ongelooflijk korten tijd was Zuid-Afrika niet in naam alleen, maar inderdaad gepacificeerd, en was niet alleen Engelands isolement in Europa opgeheven, maar had het in de leiding der Europeesche staatkunde weder de eerste hand.

De entente-politiek was koning Eduard's persoonlijk werk. Tot 1904, het bezoek aan Kiel, scheen die niet op de vereenzaming van Duitschland gericht. De bekende Fransche senator en vredesman, baron d'Estournelles de Constant, die bij dat befaamde bezoek tegenwoordig was, heeft nog dezer dagen getuigd dat koning Eduard bij die gelegenheid alle moeite heeft aangewend, op de Engelsch-Fransche entente eene Fransch-Duitsche te doen volgen, met het bepaalde doel eene beperking van de wapening te land althans dichter binnen het bereik der mogelijkheden te brengen. Dit heeft alle vermoeden van juistheid. Sedert de entente toch stond Engeland aan den aandrang van Frankrijk tot versterking van het Engelsche landleger bloot; een aandrang die gegrond was in de vrees, dat, bij voorkomend ernstig geschil tusschen Engeland en Duitschland, de laatste mogendheid zich op Frankrijk zou werpen om zich schadeloos te stellen voor een mogelijke

nederlaag ter zee. De geschiedenis zal eenmaal weten wat er precies bij dat bezoek aan Kiel, van 't welk de verkoeling tusschen den koninklijken oom en den keizerlijken neef dagteekent, is voorgevallen. Het schijnt dat men te Berlijn aan vroegere waarschuwingen van Engeland, dat men genoodzaakt zou zijn de politiek van ‘splendid isolation’ op te geven, en dus, tenzij men zich met de Triplice kon verstaan, zich tot de mogendheden der Duplice zou wenden, niet veel geloof geslagen en eene verzoening tusschen de belangen van Engeland en Frankrijk, en vooral tusschen die van Engeland en Rusland, voor onmogelijk gehouden heeft. Of is reeds vóór 1904 gebleken dat eene Duitsch-Engelsche entente de noodzakelijkheid van beperking in de uitbreiding der Duitsche vloot beteekende, en heeft men liever alles zien gebeuren dan over zoodanige beperking te moeten onderhandelen? Vermoedelijk zijn beide feiten waar; in ieder geval heeft men de vrijheid om in den wedstrijd met Engeland voort te varen, zeer duur gekocht. De kring werd getrokken en de reis naar Tanger ondernomen om dien te verbreken. Nog éénmaal werd Duitschland een andere uitweg geopend, toen, in Juni 1905, na den val van Delcassé, Rouvier een verdrag over Marokko aanbood; liever dan de hand aan te nemen ging men de nederlaag van Algeciras tegemoet. Voortaan zag Duitschland in iedere reis van koning Eduard een directe machinatie tegen zijne belangen. Maar het mag niet worden voorbijgezien dat van Eduard VII ten slotte ook de stappen zijn uitgegaan om die spanning weer te doen verminderen, gelijk zij na diens bezoek aan Berlijn in Februari 1909 werkelijk verminderd is; ook niet, dat Engeland althans aangeboden heeft, de vroeger mislukte onderhandeling tot beperking van de wapening ter zee nogmaals te beproeven. Duitschland heeft gemeend te moeten weigeren, eer het zelfs maar officieus had onderzocht, welke voorwaarden het bij zoodanige onderhandeling zou hebben kunnen bedingen.

De Duitsche Marokko-politiek komt minder op rekening van Wilhelm II persoonlijk, dan op die van von Holstein en den hem volgenden Bülow. De Keizer heeft op eene goede verstandhouding tot Engeland steeds prijs gesteld, en zijn persoonlijke houding tegenover de hem na verwante koninklijke familie van Engeland was er steeds eene van eerbied en ridderlijkheid. Zijne verschijning

ook thans, aan de lijkbaar, en de impuls die hem, zoo te zeggen over die baar heen, Pichon de hand deed reiken, zijn naar waarde geschat. Nu koning Eduard verscheiden is, komt keizer Wilhelm onder de gekroonde hoofden van Europa nog meer in het gezicht dan te voren. Als ook keizer Frans Jozef niet meer zijn zal, is hij de nestor van Europa. Hij beschikt reeds over heel wat ervaring, en de terughouding, die hij zich na de *Daily Telegraph*-historie heeft opgelegd, heeft zijn aanzien zeker niet geschaad. De persoonlijke verhouding tot koning George schijnt zoo hartelijk als men wenschen kan. Mogen de ‘Völker Europa's’, tot welke de jeugdige keizer Wilhelm zich gaarne en ostentatief richtte, zich gedurig meer kunnen overtuigen in den gerijpten man een ‘doyen’ te bezitten, tot wien zij met evenveel vertrouwen kunnen opzien, als velen het tot Eduard VII deden. De keizer verschilt in vele opzichten van zijn overleden oom, maar zeker niet in gevoel van den ernst zijner roeping, en ook niet in persoonlijke aantrekkingskracht. En hij is nog niet oud van hart; hij is het nauwelijks van dagen.

Wat een gewichtige rol spelen nog de koningen. Zoo ‘democratisch’ als wij zijn. Zij zijn het immers ook geworden? Les rois ne s'en vont pas.

C.

Parlementaire kroniek.

Mei 1910.

Het groote stuk van de maand leverde het debat over mr. Troelstra's enquête-voorstel. Maar aan de opvoering van deze zuiver-moederlandsche tragedie gingen enkele koloniale dramatische schetsen vooraf, die, schoon bescheiden van omvang en weinig voornaam van vorm, toch misschien, naar haar inhoud gemeten, niet voor het wel wat opgeblazen 'Kuyper-schandaal' onderdeden.

Het terugbrengen tot het landsdomein van de daaraan in uren van onbedachtzaamheid ten behoeve van bijzondere personen onttrokken deelen van Java's grond, de zoogenaamde 'particuliere landerijen', behoort sinds lang tot de vrome wenschen der koloniale hervormingsmannen. De poging, door minister Fock in 1906 ingesteld, om met behulp van jaarlijks door den wetgever te verleenen matige credieten de regeering in de mogelijkheid te brengen, als het ware op het vinkentouw zittend, bij voorkomende gelegenheden haar slag te slaan en onder den hamer geraakte landerijen voor civielen prijs op te koopen, mislukte. Daarna werden plannen aangekondigd om de quaestie op meer principieele wijze tot oplossing te brengen, waarvoor echter eerst een op onteigening gelijkend instituut in het leven moest worden geroepen en daarna ettelijke millioenen zouden noodig zijn. Twee redenen voor één om die plannen slechts langzaam te doen rijpen. Intusschen was het bestaan dier particuliere landerijen met haar vruchtbare gronden, haar vaak talrijke in een toestand van hoorigheid tegenover den landheer verkeerende opgezetenen en haar aan weinig knellende regels gebonden rechtstoestand niet verborgen gebleven voor buitenlanders, begeerig naar terreinen waargomelastiek-leverende gewassen - zooals men gezegd zou hebben, had niet het malle woord *rubber* het pleit sinds lang gewonnen - konden tieren. En zie daar nu verschillende particuliere landerijen, o.a. de Pamaroekan en Tjiasem landen, groot als een nederlandsche provincie, met ap- en dependentiën, dat wil zeggen met aanspraken op heerendiensten

en vorderingen in natura (geen *tienden* maar *vijfden* van des Inlanders oogst!) in handen vallen van den vreemdeling. Gelukkig bleken er ook nog vaderlanders te zijn die alvorens Java's grond weg te lappen aan wie waar het meeste wilde geven, het hun plicht achtten de regeering in de gelegenheid te stellen, den vreemdeling vóor te zijn. Tot die vaderlanders behoorden de eigenaren van het land Kandanghauer. Door tusschenkomst van de Handelmaatschappij troffen zij een overeenkomst met den minster van Koloniën volgens welke, behoudens goedkeuring door de Kamers, deze uitgestrekte terreinen in de residentie Cheribon voor 3.5 millioen tot het Land zouden terugkeeren. Na een vrij sobere discussie heeft de Kamer zich zonder stemming met dit voorstel vereenigd. Blijkbaar gevoelde zij dat de bedenkingen, die er waren en die vooral door den heer Van Karnebeek werden uiteengezet, moesten worden terzijde gesteld om door een *daad* te toonen dat het Nederland ernst is met zijn voornemen om ook in de streken van het particulier landbezit het beginsel te doen zegevieren, elders op Java algemeen gehuldigd: *de akkers voor den inboorling!* Het zal intusschen niet gemakkelijk zijn, aan dit beginsel een volledige en duurzame overwinning te verzekeren, indien niet eenerzijds spoed wordt gemaakt met het ontwerp dat de mogelijkheid moet openen om desnoods langs gerechtelijken weg particuliere landerijen tot het domein terug te brengen, anderdeels maatregelen worden genomen ter voorkoming dat, alvorens men zoover is, het meerendeel dier terreinen in buitenlandsche handen overgaat. In den loop der beraadslagingen werd door den heer Colijn de vraag gedaan of voorstellen van laatstbedoelde strekking door de regeeringscommissie voor de agrarische wetgeving bij den minister waren ingediend en zoo ja, of de minister die voorstellen aan de Kamer wilde mededeelen. Het eerste deel van deze vraag werd bevestigend, het tweede ontwijkend beantwoord. Het had er iets van alsof de minister ten deze liefst alle verantwoordelijkheid van zich wilde afschuiven. Een vreemde houding, bij welke niet zal kunnen worden volhard. Het is toch van het hoogste belang dat, evenals reeds ten aanzien van mijnconcessies en erfpachtsrechten het geval is, óok voor het eigendomsrecht op particuliere landerijen zoo spoedig mogelijk een regeling te treffen volgens welke die landerijen niet duurzaam kunnen overgaan aan vreemdelingen of vreemde vennootschappen. Blijft een dergelijke

regeling in de pen dan is het gevaar zeker niet denkbeeldig dat, terwijl de Kamers beraadslagen over de vraag of moet worden aangestuurd op onteigening van de landerijen in haar geheel of alleen op onteigening van de ‘heerlijke rechten’, het meerendeel dier landen mèt rechten en al toevalt aan vreemdelingen die aan een sterk gevoel van eigenwaarde een zoo mogelijk nog krachtiger besef van de waarde van ‘verkregen rechten’ paren. Dat de Staten-Generaal zich nu eens spiegelen aan het voorbeeld van Saguntum!

Onverdeeld geluk is voor den sterveling niet weggelegd, zelfs niet voor een minister. Dit ondervond de heer De Waal Malefijt. Daags na het met Kandanghauer behaalde succes werd zijn vreugde daarover alweer getemperd door de verwerping van zijn voorstel tot aankoop van den spoorweg Batavia - Buitenzorg. Men zal zich herinneren dat, bij de eerste behandeling van het ontwerp, tijdens de indische begrooting, meer licht noodig bleek en dat, toen de minister eenige maanden later poogde dat licht te ontsteken, juist de helft der aanwezige leden zich onvoldaan betoonde. Er moest dus een nieuwe stemming plaats hebben en deze werd den 11den Mei gehouden, met het gevolg dat, op den heer Tydeman na, de geheele linkerzijde tégen den aankoop stemde en dat niet minder dan negen leden der rechterzijde, alle Katholieken, zich bij haar aansloten. Wat was gebeurd? De heer Boogaardt had, na in de Kamer met overtuiging tegen het voorstel te hebben gepleit, in verschillende katholieke organen zijn standpunt verder uiteengezet en verdedigd. Hij had betoogd dat de spoorwegtoestanden te Batavia niet zóo onhoudbaar waren als de regeering den volke had verzekerd en dat in elk geval in die toestanden een veel minder kostbare en veel meer afdoende verbetering kan worden gebracht door een gewijzigde inrichting van een der reeds bestaande doch meer oostelijk gelegen staatsspoorwegstations, dan door een verlegging van het geheele transport over het in het drukste gedeelte der bovenstad gelegen Koningsplein-station van de N.I. Spoorweg-maatschappij. Blijkbaar hadden zijn kalm gestelde, goed gedocumenteerde vertoogen indruk gemaakt. En verder zullen misschien eenige kort vóor de eindstemming verschenen verhandelingen juist andersom hebben gewerkt dan de schrijvers verwacht hadden. Vooral een artikel in *Onze Eeuw*, waarin werd

aanbevolen om, ter voorbereiding van een meer autonomen bestuursvorm voor Indië, nu maar vast met de indische autoriteiten door dik en dun te gaan, leek weinig geschikt om nederlandsche afgevaardigden te vangen. Hoe nu, zal menigeen gedacht hebben, en waartoe dienen *wij* dan? Terecht: zoolang Indië niet begiftigd is met in het openbaar adviseerende en controleerende organen, tot zoo lang blijft de nederlandsche volksvertegenwoordiging de macht die bevoegd en verplicht is, de indische en de nederlandsche regeering beiden op de vingers te zien.

De toekomst zal moeten leeren of de afstemming van het aankoopvoorstel werkelijk zulk een ramp was als de minister en zijn adviseurs verzekerden. Misschien blijkt achteraf wel dat de heer De Waal Malefijt even veel reden zal hebben zich te verblijden over de nederlaag van den 11en als over de zegepraal van den 10en Mei.

En toen kwam het groote moment, de Kuyper-zaak. De oudminister en zijn vrienden hadden het zoover laten komen, dat een enquête gevraagd werd naar de wijze waarop de decoratie van den ‘man van rechts’ Lehmann was tot stand gekomen en naar de rol, die daarbij door de in de laatste maanden in het land zoo vermaard geworden juffrouw Westmeijer was gespeeld. Er was in November door de verklaring die dr. Kuyper in de Kamer was komen afleggen, geen voldoende licht ontstoken. Integendeel, er was - de heer Lohman had het gezegd en dat was onverdacht - nog veel duisters gebleven. Er was te twaalfder ure een eereraad benoemd, maar hoe kan een eereraad getuigen voor zich doen verschijnen, ook als zij onwillig zijn; hoe kan een eereraad getuigen dwingen tot het afleggen van een eed; hoe kan dus een eereraad een onderzoek instellen dat, het behoeft geen betoog, niet anders dan met groote inspanning en met sterke machtsmiddelen tot eenig resultaat kan leiden?

Vandaar des heeren Troelstra's voorstel tot het houden van een enquête. Dat voorstel herinnerde eenigermate aan het verzoek om een enquête, dat in 1865 door den heer Van Zuylen van Nyevelt was gedaan naar aanleiding van de bewering dat door den minister Betz een brief zou zijn geschreven naar Limburg, waarin hij zou hebben laten doorschemeren, dat indien de verkiezingen

naar den wensch der regeering afliepen, het aanhangige wetsontwerp op de grondbelasting zou worden teruggenomen. Toen was op de pertinente ontkenning van Thorbecke, dat zijn ambtgenoot van Financiën een dergelijken brief had geschreven, de enquête met groote meerderheid geweigerd.

De analogie aan het voorstel-Troelstra met dat van 1865 was gelegen in het persoonlijke element. Er werd hier een onderzoek gevraagd naar de daad van een persoon, al was die daad dan ook van een minister. Het was geen onderzoek naar toestanden, waarvan de kennis noodig was voor de wetgeving of haar uitvoering. Op dien grond was door sommigen in 1865 nietontvankelijkheid gepleit en het was thans de heer Lohman, die in een nota datzelfde exceptieve verweermiddel met al de dialectiek, waarover hij beschikt, had gehanteerd.

Toen het vierdaagsche debat begon, was het kalm in de Kamer, maar de atmosfeer werd al zwoeler onder de steeds scherper zich teekenende discussie. Het was de eerste twee dagen, of de rechterzijde voor dr. Kuyper eigenlijk geen verdediging wist. De correspondentie-Kuyper-Westmeijer-Lehmann stond vast, de brieven waren om zoo te zeggen in het geding en de indruk, dien ieder onpartijdige daarvan moest krijgen, was toch wel een zoodanige, dat eenige meerdere inlichting van den oud-premier allerminst overbodig was. Zoo zweeg dan de rechterzijde na de redevoering van den heer De Beaufort, wiens in gekuischten vorm gegoten opmerkingen aankwamen als fijne dolkstooten; na de scherpe philippica van den heer Van Doorn, die de vraag stelde in wat voor net van leugens ons land toch wel was geraakt gedurende de jaren 1901-1905; na de venijnige kwaadaardigheden van den heer Roodhuyzen, die de rechterzijde toeriep: maar gij moest toch in de allereerste plaats de enquête eischen; gij moest ons toeroepen: onderzoekt zooveel ge wilt, ge zult de volkomen zuiverheid van dr. Kuyper's handelingen - zij mogen nu en dan onvoorzichtig geweest zijn - bewezen vinden.

Het is waar, de heer Van de Velde had namens de anti-revolutionnaire kamerclub enkele zinnen voorgelezen, die niets behelsden dan dat men dr. Kuyper bleef vertrouwen en daarom de enquête zou afstemmen; de heer Nolens had in een buitengewoon koud speechje verklaard, dat er voor hem en zijn vrienden formeele be-

zwaren bestonden zich voor de enquête te verklaren, bezwaren die ontleend waren aan de nota van den heer Lohman en hierop neerkwamen, dat de voorsteller den weg had moeten volgen van een aanklacht, krachtens de wet op de ministeriëele verantwoordelijkheid; de heer Van Veen had bij afwezigheid van den opperbevelhebber, den heer Lohman, diens nota pogen te verdedigen, een pogen dat ijdel was gebleken tegenover de reeks van argumenten door de heeren Van Doorn, Van Idsinga, Van Hamel en Limburg, de laatste met een uitvoerig beroep op de werking van het recht van enquête in het baitenland, in het vuur gebracht; maar eeu warme, sympathieke toon ter verdediging van den oudminister was niet vernomen, toen na de rij van sprekers de heer Troelstra het woord kreeg.

Wat hij gaf, was een meesterstuk; het geheele materiaal dat tot nog toe van de zaak-Lehmann-Westmeijer bekend was, werd door hem geanalyseerd tot in de kleinste bijzonderheden; de houding van den oud-minister van den dag der publicatie van deze bescheiden tot aan het tijdstip, waarop hij zich als ‘under the consideration of the House’ aan de beraadslagingen in de Kamer onttrok, zoolang het enquête-voorstel aanhangig was, werd met onverbiddelijke logika geplaatst in het licht der feiten; ten slotte werd de politieke beteekenis van het voorstel met scherpe lijnen geschetst. Het was die indrukwekkende peroratie, die er op berekend was de zwijgende rechterzijde uit haar tent te lokken; de leider der sociaal-democraten beukte er op met al zijn kracht van groot parlementarier. ‘Als gij de enquête smoort, dan schrijft ge uw eigen schande op dezen mijlpaal in de parlementaire geschiedenis. Waar is de geestdrift voor uw leider, waaruit spreekt de warmte, waarmee men een staatsman verdedigt, dien men onverdiend door zijn tegenstanders met slijk ziet werpen? Ik weet het wel, het is alleen de zucht de coalitie bijeen te houden, die van velen uwer een offer vraagt in den vorm van uw stem tegen het enquête-voorstel!’

Dat ongeveer was de peroratie, die de voorsteller de rechterzijde in het aangezicht slingerde. Zij heeft haar doel niet gemist. De rechterzijde werd er werkelijk door uit haar tent geroepen. Van Vrijdag tot Dinsdag had zij tijd gehad zich te beraden. De heer Lohman was van zijn ziekbed opgestaan en opende Dinsdag den aanval op de linkerzijde; men begon rechts zijn kracht te zoe-

ken in het offensieve; de heer Loeff volgde uamens de katholieke staatspartij. Het lijdt geen twijfel, of beide staatslieden zullen in de toekomst bij voorkeur niet juist aan dezen parlementairen triomf terugdenken. Zij borduurden beiden op hetzelfde stramien. Het voorstel-Troelstra was niet anders dan een wraakneming. De sociaal-democraten wilden hiermee hun haat koelen tegen den man, die in 1903 de spoorwegstaking had bezworen. De vrijzinnigen vonden in de enquête het wapen tegen den staatsman, die een einde had gemaakt aan hun regeermacht. Wat moeten de coalitie-vrienden den anders zoo weinig verpolitiekten oud-minister van Justitie hebben gedrongen tot spreken, en wat moet bij hem het behoud der coalitie zwaar hebben gewogen, dat den heer Loeff een dergelijke redevoering van de lippen is gekomen! Het was dan ook niet te verwonderen, dat na deze verdediging of liever na dezen aanval de heer Tydeman verklaarde, dat de rechterzijde hem de mogelijkheid had benomen tegen het voorstel te stemmen.

Eerst in het laatste stadium van het debat werd van de rechterzijde een toon vernomen die weldadig aandeed, een toon die, het zij erkend, ook reeds klonk in de, hoofdzakelijk aan staatsrechtelijke beschouwingen gewijde, rede van den heer Van Idsinga. Het was de heer De Geer, die hem aansloeg. Hij maakte de zaak-Kuyper los van de groote politiek en van de christelijke beginselen; hij betoogde, hoe die beginselen gelukkig niet staan of vallen met éen man en hoe dus eigenlijk het enquête-voorstel liggen moest in de neutrale zône der politiek. Maar de hartstochten waren te fel opgelaaid dan dat de nobele redevoering van den Schiedamschen afgevaardigde nog eenigen invloed kon uitoefenen op de eindstemming. Het zou een stemming worden van rechts tegen links en zoo is geschied. Alleen de heer Thomson voegde zich bij de tegenstemmers zonder van zijn gedrag rekenschap te geven.

Het is waar, ook de heer De Beaufort, die bij de stemming niet tegenwoordig kon zijn, had verklaard zijn stem aan het voorstel te zullen onthouden. Maar duizendmaal liever moet dr. Kuyper een stem vóor de enquête geweest zijn dan de redevoering van dezen afgevaardigde er tegen. Deze staatsman van groot gezag heeft feitelijk door zijn motiveering tegen de enquête, de meest

vernietigende kritiek op dr. Kuyper geleverd, die denkbaar is. De heer Lohman zeide, dat er nooit met meer minachting in de Kamer over een staatsman is gesproken, dan thans door den heer De Beaufort. Men zou de geheele parlementaire geschiedenis moeten nagaan om zijn vergelijking te maken, maar zeker is het dat men slechts dan een rede kan houden als de Amsterdamsche afgevaardigde deed, indien men zijn tegenstander voor politiek dood houdt. De heer De Beaufort wenschte de enquête niet voor de eer des lands; hij wist reeds genoeg. Hij wist, dat dr. Kuyper de eigenschappen miste noodig in een staatsman; hij wist dat dr. Kuyper als minister tevens voorzitter van het Comité der anti-revolutionnaire partij was gebleven, 'zoodat een ieder, die hem iets kon vragen tevens de 'gelegenheid had hem iets te brengen'. En hij wenschte 'niet verder in het slijk te roeren.'

Inderdaad, wie zoo denkt over zijn politieken tegenstander, hij heeft geen enquête meer noodig.

Of de zaak-Kuyper hiermee uit is? Waarschijnlijk niet. Thans moet de eere-raad aan het werk. Zal die raad het zoo lang gewenschte licht ontsteken, en zoo neen, wat dan?

De politieke gevolgen van dit enquête-debat zijn op dit oogenblik nog niet te overzien, maar waarschijnlijk is het niet dat zij komen ten voordeele van de christelijke coalitie; en stellig is de figuur van den christen-staatsman er niet grooter door geworden.

Bibliographie.

Francois Maury, *Figures et Aspects de Paris*. Paris, Perrin et Cie. (1910).

De lezers van de *Revue bleue*, het weekblad, dat sedert 1863 zijn naam als degelijke politieke en letterkundige Revue staande houdt, kennen Jacques Lux, wiens aanteekeningen en kronieken, in elk nummer voorkomende, steeds getuigen van het helder oordeel en de uitgebreide kennis van dezen wel-ingelichten publicist. De vrienden van A.G. van Hamel herinneren zich het woord van diep gevoelde hulde, dat Jacques Lux in de Revue van 4 Mei 1907, na den dood van onzen landgenoot hem bracht als ‘représentant accompli de la haute culture latine’, en dit moge voor velen hunner een aanleiding zijn om het boek ter hand te nemen, door den chroniqueur van de *Revue bleue*, tevens secretaris der redactie, onder zijn werkelijken naam van François Maury in het licht gegeven.

Hij heeft er in bijeengebracht die van zijn kronieken, in den loop van vele jaren geschreven, waarin hij de aandacht vestigt op het meest karakteristieke en op de uitstekendste vertegenwoordigers der wonderbare activiteit van het intellectueele Parijs van onzen tijd. In vier afdeelingen: Le décor, L'activité littéraire, Philosophes et historiens, La vie démocratique, teekent hij in sprekende trekken, sober en duidelijk, dat Parijsche leven, dat nog iets anders en beters is dan de meeste toeristen en romanlezers denken. Hij verzwijgt niet, waarin Frankrijk tekort schiet: ‘La France est une nation petite par le nombre de ses citoyens. Elle est une des moins aptes à pratiquer l'association, la coopération... Partout où un effort collectif, coordonné est nécessaire, elle échoue. C'est ainsi que, bien qu'elle possède nombre de politiques instruits, d'un réel mérite, elle ne réussit qu'à former de médiocres gouvernements.’ Wanneer dat land, en Parijs waar zich 's lands krachten concentreeren, desniettemin in zooveel uitmunt, dan is dat dank zij een buitengewone werkzaamheid en werkkracht. ‘A Paris, l'activité de l'homme semble doublée.’

Wie van het Parijsche leven wat meer heeft gezien dan de oppervlakte, weet hoe waar dit is. Vele niet-Franschen zelfs hebben,

bij een lang verblijf in de Fransche hoofdstad, ondervon den hoe aanstekelijk die activiteit werkt.

De schetsjes, hier door François Maury bijeengebracht, geven daarvan een verkort, maar duidelijk en overtuigend beeld.

v.H.

Dictionnaire Kikongo-français Français-kikongo, par R. Butaye, S.J.J. de Meester, Roulers.

Het Kikongo (d.i. de taal der Bakongo, Kongoleezen) behoort tot de in Midden- en Zuid-Afrika zeer verbreide taalfamilie, welke bekend staat als die der Bantu-talen. Het wordt gesproken door de talrijke bevolking gevestigd aan den Beneden-Kongo tot aan Shanley-Pool en Oostwaarts tot aan de hooge bergvlakten. Men onderscheidt daarin twee hoofddialekten: 't Neder-Kikongo aan den linkeroever der Inkisi en 't Opper-Kikongo aan den rechteroever.

Het voor ons liggende woordenboek leert ons voornamelijk het Opper-Kikongo kennen wat den woordenschat betreft. Een spraakkunst wordt ons door den schrijver toegezegd; daar eenig begrip van het grammatisch samenstel echter noodig is om 't woordenboek te kunnen gebruiken, geeft de schrijver een korte grammatische schets.

In de Voorrede laat de schrijver niet na met dankbaarheid te gewagen van de ‘Dictionary and Grammar of the Kongo Language’ van Bentley, welk boek, ofschoon een verschillend dialekt behandelende, den sleutel van de taal leverde. Ook de ‘Essai d'un dictionnaire fiote-français’, door Pater Delplace, S.-J., is hem bij de samenstelling van zijn woordenboek zeer te stade gekomen.

Een van de meest karakteristieke eigenschappen der Bantutalen bestaat in de onderscheiding der naamwoorden in klassen. Eenigermate kan men die klassen vergelijken met de grammatische geslachten van 't Indogermaansch, Drawidisch, enz. Doch terwijl in deze laatste talen 't verschil van geslacht aangeduid wordt door suffixen, behalve dat een aantal woorden geen uiterlijk kenteeken vertoonen tot welk geslacht ze behooren, geschiedt de onderscheiding der klassen in 't Bantu door prefixen. Evenzoo wordt het getal in 't Indogermaansch, Drawidisch enz., aangeduid door verschil van uitgangen, daarentegen in de Bantutalen door voorvoegselen. Tot voorbeeld in 't Indogermaansch strekke 't Latijn in *bonus*, *bona*, *bonum; boni*, *bonae*, *bona*. Daar tegenover zien wij in 't Kikongo bijv. dezen volzin: *Bantu bengi batunatini mankondo*, vele menschen hebben ons pisangs gebracht. Hierin is *ba-ntu* 't meervoud van *mu-ntu*, een mensch; *bengi* (uit *baingi*) is 't mv.

van *ingi*, veel; *batunatini* bevat evenzoo 't meervoudprefix *ba*; *tn* beteekent ‘ons’; *natini* is de verleden tijd van *natina*, aanbrengen; *ma-nkondo* is 't mv. van *di-nkondo*, pisang. Hetzelfde mv. van 't woord pisang komt voor in deze zinsnede: *mankondo matanu mampwena matukidi kuna gata*, vijf mooie pisangs zijn van dat dorp gekomen. *Matanu* is 't mv. van *tanu*, vijf, in overeenstemming met het mv. van *di-nkondo*, een pisang; evenzoo *mampwena* van *mpwena*, mooi; *matukidi*, mv. van *tukidi*, verleden tijd van *tuka*, komen van; *kuna*, dat, daar; *gata*, dorp, zonder prefix, te vergelijken met suffixlooze stamwoorden in 't Indogermaansch.

In 't Kikongo onderscheidt men 10 klassen; 't beginsel waarop de indeeling der naamwoorden berust is niet duidelijk; trouwens ook van andere talen welke grammatische geslachten onderscheiden, zooals 't Indogermaansch, geldt hetzelfde.

Ten aanzien van de wijze waarop de klassen of geslachten onderscheiden worden, vertoont het Kikongo grooter overeenkomst met eenige Kaukasische talen dan met Indogermaansch, in zooverre namelijk het geslacht of de klasse wordt aangeduid door voorvoegsels. Bijv. in 't Awarisch is *v-asa*, broeder; *j-isa*, zuster; *b*-duidt iets zakelijks of onpersoonlijks aan. Het Tsjetsjenisch onderscheidt zes klassen, gekenmerkt door de voorvoegsels *w*, *j*, *j*, *b*, *d*, *b*, en in 't meervoud door *d*, *d*, *j*, *d*, *d* en *b* achtereenvolgens. Deze vluchtige opmerkingen zullen voldoende wezen om te doen zien dat de behandelde taaleigenaardigheid van 't Bantu niet geheel op zich zelf staat en haar tegenhanger heeft in talen van een gansch andere familie.

Het woordenboek van Butaye is blijkbaar zorgvuldig bewerkt. Het geeft ook meer dan de titel belooft, en wel I. ‘Woordenlijst Nederlandsch - Kikongo’; ook in den ‘Dictionnaire Kikongo - francais’ is telkens een Nederlandsche vertolking gevoegd. Verder geeft een tweede bijvoegsel een kort overzicht van de spraakkunst van 't Swahili onder den titel ‘Kiswahili - français. Notions grammaticales’ en daarbij behoorende woordenlijst. Een derde bijvoegsel ‘Détails divers’, bevat persoonsnamen; namen van hoogere wezens en geesten; fetiesjen en amuletten; ziekten; voortbrengselen van handenarbeid. Het 4de bijvoegsel geeft de Fauna; 't 5de de Flora.

Alles te zamen genomen heeft de samensteller van 't woordenboek uitmuntend werk geleverd, waarvan in de eerste plaats de in 't Kongogebied verwijlende Europeanen de vruchten zullen plukken, maar dat ook door de beoefenaars der Bantu-talen elders niet nalaten zal gewaardeerd te worden.

H. KERN.

[Derde deel]

Het beeld in den tuin.

Aan de kruising van twee groote Boulevards eener wereldstad ligt een stille tuin, waar kinderen en dwalende vreemdelingen rusten onder de schaduw der zachte jaargetijden. Achter het hooge hek jaagt de dreigende gonzing over het asfalt der breede wegen voort. Maar in den vredigen tuin schijnt de stem der wereldstad veraf, en de oude beelden, op hun zuilen en verbrokkelde kapiteelen, brengen over de weinige wandelaars een bepeinzing van het verledene. De zwoelte der zomerdagen heeft de grijze gesteenten verbleekt en de stormbuien van den herfst legden diepe groene kleuren in de plooien der beeldgewaden. Het hooge gras streelt de voeten der zuilen; klimop omrankt hen en hult een enkel knielend beeldje in ruige groene pij. Maar 's winters, als ook de geluiden daarbuiten tot effener klank vervloeien, slapen de hoofden der heiligen en de grijnzende trekken der chimera's onder de sneeuw, en als er geen wind is blijven op de geheven handen der beelden de smettelooze vlokken liggen.

Die beelden leven hier in een inniger en voor den modernen mensch wijder geopende zielesfeer dan hun broeders en zusters in de duistere en bedompte vertrekken van het Museum; zij leven hier allen, de beelden der menschen en der dieren en zelfs der wonderlijke bloemen, die in eeuwen van vroegere schoonheid langs de vensters en transen der kathedralen bloeiden. Zij leven en beseffen de grootheid van het tijdsmysterie, dat hier, op deze plek van schoonheids-afzondering voor het kind eener late beschouwende eeuw, daden en ontroeringen deed komen en heenijlen, die zijzelven, de grijze beelden, toen zij nog praalden waar vrome handen hen hadden gesteld, in geen verre toekomst konden vermoeden: want

een Koningin en een Kardinaal, preutsche nonnetjes en luidruchtige tooneelisten huisden in de zalen van het kloosterlijk paleis naast den tuin.

En de oude beelden van dien tuin leven in hun zwijgende verzonkenheid voort; zij zijn niet meer verwonderd over de daden van het tijdelijke, daar een aanschouwing van meer dan zeven eeuwen hen de waarde der hartstochten deed wegen en kennen. Zij zien nu in zich-zelven en wachten, uit het levensverband hunner kapellen en kathedralen weggenomen en vereenzaamd in dezen wonderlijk stillen hof, op het einde der dingen.

Er is een dier beelden, dat leeft schooner dan alle. Het is de gestalte eener jonge vrouw, op den linkerarm een kind dragend dat zij met de rechterhand steunt. Haar wijd gewaad is in statige plooien opgenomen, en door een koningskroon bijeengehouden valt de sluier in strenge lijn langs het hoofd. Van zulk een edele schoonheid is haar gebaar, zoo zielvol zijn de trekken van haar goddelijk zuiver gelaat, maar bovenal zoo menschelijk levend van innige liefde en verwonnen leed is heel hare gestalte, dat gij, u keerend naar den Boulevard, haar in waarheid leven ziet, het kloppen voelt van haar hart, en het bewegen van het woelige heden daarbuiten, achter het hooge hek, tot onwerkelijkheid en droom wordt naast de rijke werkelijkheid dezer ziel van het verleden. Zij leeft in die hoogere werkelijkheid, waarin de grootsten der kunstenaars hunne werelden vormden. Door diezelfde verheven bezieling glimlachen nog Leonardo's raadselige vrouwen, wringt zich Michel-Angelo's Morgen nog los uit den droom, en zien Rembrandt's Staalmeesters dieper in wat gij mijmert dan de oogen der stervelingen die thans tot u spreken.

Hoe kan het dan zijn, dat een beeld een zoo innig leven draagt? Hoe kan het zijn, dat gij die steenen vrouw begrijpt, als had zij tot u gesproken in vertrouwlijkheid, terwijl de schoonste en statigste figuren der oude kerkportalen verstard zijn in de hooge kilte hunner heiligheid? Hoe is deze vrouw der oude tijden zoo warm en zoo menschelijk nog...

Ik heb hare historie nagespeurd en bevonden dat dit beeld niet is geconstrueerd naar de geometrie der romaansche kloosterkunstenaars, uit duistere oudheid van Oostersche landen overgeleverd, maar dat het gevormd werd door een

hand, die wel in de toepassing dier oude goddelijke wetten ervaren was, maar tegelijk door menschelijke liefde werd bestuurd en van deze liefde vaak beefde.

Ziehier wat ik vond en waardoor mij het levensgebaar van dit grauw-verweerde beeld nog dierbaarder werd.

Nadat Karel de Eenvoudige het toenmalige Neustrië met Armorica aan den noorschen zeeroover Rollo in leen had gegeven, waren er, ondanks de eeuwenlange veeten tusschen de latere Anglo-Normandische heerschers van Engeland en de Fransche koningen, enkele afstammelingen der oude vikinger-geslachten op eenzame burchten achtergebleven. Als zeevogels rustend van het zwerven over de golven, hadden hunne voorvaderen zich daar genesteld langs de wilde kust van het schiereiland, op ontoegankelijke rotsen, waar aan drie zijden de branding raasde van den oceaan, terwijl de vierde door zware ronde torens tegen elken overval was beveiligd. Ook op de eilanden stonden de donkere burchten. In den eeuwigen nevel die uit de stormende wateren opsteeg, geleken zij voor wie van de kust in zee staarde, op de spookachtige roofschepen der eerste vreemdelingen uit het noorden. Daar woonden de raadselachtigsten dier eenzame trotsche mannen, te midden van de dreunende slagen der Atlantische golven en de jacht der lage wolken door het loeiend luchtruim. Wolken en golven zongen hun van de oude wilde dagen; hun bloed golfde vreugdevoller en zij voelden dat zij onafscheidelijk waren van den oneindigen oceaan.

Op een rots aan den ingang der golf van Morbihan stond, omstreeks het jaar 1220, de zwarte toren van den noor Marro, gebouwd door zijn voorvader Sarald, die drie eeuwen geleden van Hertog Rollo de zuidelijke kustlanden van Armorica in achterleen had aanvaard. Maar het turen door de enge burchtvensters naar de grijze verten der zee bracht ook in het hart van den nakomeling geen zwijgen zijner begeerten. Hij verlangde ver weg te worden gedragen op die machtige deining, te worden gewiegd door de stormen en vuren te zien laaien langs de stranden die hij had bezocht. Toen hij twintig jaar was, verdronk zijn vader in de Seine voor Rouaan. Zijn moeder had hij nooit gekend. Hij voelde zich nu vrij en daar geen Engelsche of Fransche leenheer

aan deze afgelegen grens van zich deed hooren, voer Marro op een schip, dat hij door visschers van Morbihan had laten bouwen, langs de kusten zuidwaarts. Het vaartuig geleek den zee-draak, waarop Sarald de monding der Seine was binnengevaren en dien Marro zich verbeeldde uit de verhalen van zijn vader. Zijn metgezellen waren oude Noren en Bretonsche visschers, die de zeewegen naar het zuiden en het noorden kenden. Nu zwollen de zeilen als groote blanke vleugels en de golven hieven en wiegden den reuzenvogel. Eindelijk boog de steile donkere kust om en door de zeeengte van twee werelddeelen voeren de zwervende mannen over een blauwe zee de morgenzon tegemoet. Na vele dagen verrees uit de purperen dampen der kim een spitse berg, die rookte alsof op den top een groot vreugdevuur brandde. Zij gleden dicht langs den oever en zagen tegen de hellingen van den berg tuinen met vreemde gele vruchten. Toen het avond werd, gingen de zeevaarders aan land; zij namen vele der schoone vruchten en deden de verlaten hutten branden.

Op een steen aan het strand zag Marro een meisje met lange zwarte haren. Zij vluchtte niet; hij nam haar in zijne armen en droeg haar naar het schip. En het donkere meisje glimlachte, toen de steven naar het roode westen keerde. Zij voeren terug langs zonnige eilanden en overal vluchtten de eenzame kustbewoners, als de zee-draak steigerde op de branding en de blanke vleugelen streek.

Marro nam het vreemde meisje uit het zuiderland tot zijne vrouw en zij glimlachte weer, toen de najaarsstorm der Atlantische zee op een wilden nacht hun bruidszang jubelde. De jonge zwerver lachte luid en zegevierend, want hij dacht het geluk der liefde te hebben veroverd. Maar op de sombere burcht tusschen de koude nevelige stroomen, waar zij de witte bloesems en de gele vruchten en den blauwen hemel niet meer zag, ging het vuur der donkere oogen verkwijnen. Op een morgen vond Marro haar in de armen van een edelknaap, die uit Aquitanië was gekomen in zijn dienst. Met een enkelen zwaardslag had hij hunne schedels verpletterd. Hij opende het vensterluik en wierp de lijken in den razenden afgrond.

Het was in den winter, maar Marro vreesde de noorderbuien niet en stuurde met zijn grijze gezellen den zeedraak

uit de baai naar de onbegrensde wateren. Zij hielden ver van het land, de branding der klippen vermijdende en voeren naar het noordoosten langs lagere kusten, door een wilde moeilijke zee. Zij zagen het gesternte van den Beer hooger aan den kouden nachthemel en oostwaarts, zes dagen lang, besneeuwde bergen en grimmige fjorden vol blauwe duisternis. Dat was het land van Marro's vaderen, zeiden de oude Noren. En het verheugde hem die witte bergen te zien; hij beschouwde ze zelfs in de heldere nachten, eenzaam aan den voorsteven zittend, en hij dacht niet meer aan de warme vrouw met de donkere haren.

De zon verscheen niet in deze streken, maar des nachts en des daags was er grauwe schemering. Toen bogen de zwarte rotsen naar het oosten en eindelijk kwamen de zeevaarders tusschen monsterachtige drijvende ijsheuvels in een zuidwaarts liggende binnenzee. Rendieren liepen er over de besneeuwde velden langs den oever en dorpen lagen tegen de zachte helling van het binnenland. En weer, zooals eens aan de zonnige verre kust in het zuiden, stond daar een jonge vrouw en zag naar de vreemde krijgers. Maar zij vluchtte toen zij naderkwamen en een man trad op haar angstgeschrei uit de naaste hut. Een speer der Noren velde hem; Marro greep de blonde vrouw en springend over het ijs droeg hij haar naar zijn schip.

Zij keerden, ijlend onder de noorderstormen over de grauwe golven der IJszee. Op een voorjaarsmorgen strandde het schip aan den voet van diezelfde witte krijtrotsen, waar Rollo en Sarald door de westelijke buien waren heengedreven. De mannen redden zich en Marro droeg het bewustelooze meisje naar den top der falaises. Te paard reisden zij verder langs de gaarden van Normandië, waar de appelboomen bloeiden in het jonge licht. Maar het kind uit het noorden glimlachte niet, want zij dacht aan de sneeuw harer toendra's, die blanker was dan de zonnige appelbloesem.

Zoo kwam de kleine schare aan de kust van Morbihan. Vochtige wind woei hun tegen en er streek een regennevel over de troostelooze velden en de grauwe wateren. Marro wees zijn bleeke gezellin den duisteren toren op de rots in de nevelen vóór hen, maar toen hij lachend zich tot haar boog, gaf zij haren telganger de sporen en dreef hem met

een gil in de diepte. De jonge man boog zich over den rand, maar hij zag slechts de loeiende legioenen van den oceaan.

Toen ging hij niet naar het eenzame huis terug. Hij bleef wonen in een visschershut, terwijl zijn mannen een ander schip bouwden, in de gestalte van een wilden zwaan, zwart gekleurd en met zwarte zeilen.

Het was een stille zomerzee toen zij heenvoeren, uit het gezicht van de kust, in de richting van het groene eiland Erin, dat zij rondomme zeilden. Oostwaarts zagen zij op een avond bergtoppen in de laatste stralen van den dag. Maar het was al duister over bergen en zee, toen zij den oever van het land Kymru bereikten. Toch ontscheepte Marro zich met een deel der krijgers en liet de anderen ter bewaking op het zwarte zwanenschip. Zij liepen uren ver het land in, waar de sterren van den midzomernacht de smalle voetpaden verlichtten. In den vroegen dageraad zagen zij een kruis op den hoogsten top. En weer waren er uren voorbijgegaan, toen zij daar stonden op de smalle spits en over alle bergketenen en glanzende meren zagen: bergen in het zuiden, zeeën in het westen en noorden, en een onbegrensde vlakte onder het morgenlicht. In het steenen kruis hieuw Marro's strijdbijl teekens, die zijn gezellen niet verstonden. Hij schreef in de armen van het kruis: Marro de zoekende. Toen daalden zij langs de naakte hellingen dieper landwaarts. De streek was eenzaam en zonder wouden en zij zagen geen herders zelfs op de schrale weiden, waar monsterlijke granietblokken lagen verspreid. Maar in den middag vonden zij aan den oever van een meer een kleine hut, van keien en leem gebouwd. Bij een waterval die tusschen de ruigte der vallei klaterde, boog zich een meisje, wier bruine lokken in twee zware vlechten neerhingen. Zij waren bruin als de toppen van een herfstwoud, van de heuvelen gezien onder gouden zon. Bij de nadering der mannen rees zij op, ging hun tegemoet en noodigde hen in haar schamele woning. Zij begrepen elkander, want de woorden van het Kymrische meisje klonken niet vreemd aan de mannen die de taal van Armorica kenden.

Toen zij gegeten en gedronken hadden, nam Marro haar bij de hand en smeekte haar met hem te gaan naar zijn land en zijn burcht. Er kwamen tranen in hare oogen, terwijl zij ant-

woordde: Heer, ik ben zwak en alleen, ik kan mij niet verweren. Mijn ouders leven niet meer en de helden van dit volk zijn gedood door onze vijanden die uit het oosten kwamen. Gij kunt met mij doen naar uw sterkeren wil. Gij hebt recht over mij, want gij zijt machtig.

Toen wees zij kortere paden naar de kust, door de dalen en bergengten. En met hen voer zij heen naar de eenzame rots van Morbihan.

Zij heette Tiphaine en stamde uit het koningsgeslacht dat geheerscht had over de noordelijke gewesten van Kymru. Maar de Angelen en Saksen veroverden die landen in een eeuwenlangen strijd, het herdersvolk was meerendeels uitgeroeid en de vorsten hadden zich in de kloosters van Ierland begeven of leefden als bedelaars in zelf gebouwde hutten arm en vergeten. Er waren er die hun rampzalige oorlogen hadden bezongen in trotsche maar droeve liederen, klagend bij den begroeiden bouwval van hun paleis. En over den strijd der Normandische veroveraars tegen de Angel-Saksen hadden de ouden Kymren zich verheugd als over een gerechte wraak des Hemels.

Een dier grijze vorsten was Tiphaine's vader geweest. Hij had de steenen wanden zijner hut opgetrokken met eigen hand, aan den oever van het eenzame Llyn Cowlyd, in welks geheimvol-duistere wateren aan drie zijden de hellingen der naakt-grauwe bergen afdalen, waar eens Koning Arthur had gereden door de ruischende eikenwouden, die later zegevuren werden van den vijand uit Germanië. Geen grashalm wuift daar ook nu tusschen het zwarte gesteente, welks schilfers met de regenstroomen ritselen langs de steilten naar het zwijgende diep van het meer.

Alleen aan de oevers der beek lagen kleine weiden. Daar graasden de twee schapen van Tiphaine's vader, die zijzelve hoedde, zittend op een grooten steen, terwijl zij liederen zong van den ouden bard Tal-iesinn. Op de winteravonden las zij in een groot boek, met gouden en purperen figuren versierd, de eenige dierbare schat die van de heerlijkheid der voorvaderlijke rijkdommen was overgebleven. Zij las het leven van Jezus en zijn liefderijke woorden, maar zij las langzaam en halfluid, terwijl zij vaak urenlang die woorden overdacht. In vroomheid en liefde voor haar ouden vader en moeder

gingen de jaren voorbij, tot die beiden in een ruwen winter waren gestorven. Toen kwamen in den zomer daarna de vreemde mannen aan het eenzame bergmeer en zij was hen gevolgd door een wonderlijken drang naar het onbekende verre en de overtuiging dat zij zich aan het machtigere moest onderwerpen. Het oude boek was in de hut achtergebleven en de schapen had zij vergeten op de weide.

Aan de zuidkust van Bretagne ging Marro met haar aan land en liet hunne verbintenis zegenen door den priester van het naaste dorp. Dan nam hij haar mede in de burcht op de rots en gaf een luisterrijk feestmaal aan zijn trouwe Noorsche en Bretonsche gezellen. Nog droeg Tiphaine haar armelijk kleed, toen zij de groote zaal binnentrad naast haren gemaal. Maar hij had de kostbare bruidsgewaden zijner moeder gereed doen leggen op Tiphaine's zetel en beval haar nu de grove herderswol in aller bijzijn te verwisselen voor de fijne linnen weefsels met zoomen van gouddraad en den brozen sluier. En terwijl de ruige grijsaards de oogen nedersloegen, liet zij het oude kleed vallen en tooide zich met de vorstelijke kunst van Noorsche handen.

In de lage en duistere zaal zaten allen rond den disch, tot diep in den nacht drinkend en feestend. Maar zij zwegen toen Marro Tiphaine's hand nam en haar heenleidde naar het slaapvertrek in den hoogen toren. Daar trad zij in een vensternis en opende het luik op het zuiden, niet bemerkend dat Marro achter haar kwam en haar zachte haren rond zijn sterke vingeren wond. Zij zag de roode maan boven de zee en zij hoorde de golven dof steunen als in een sluimering vol droevige beelden. En Marro zag den rooden gloed der verre nachtzon door den blonden sluier van Tiphaine's lokken en hij hoorde haren adem medegaan op den zwaren deiningval der wateren. Toen vouwde zij hare handen voor den schoot en zong met al breeder zwellende stem een treurzang uit haar geboorteland, de klacht der zwervende ballingen die de statelijk rijzende hoogten van den Craigeiri, den berg der arenden, door Angel-Saksen Snowdon genoemd, niet meer na klarende stormdagen in haar blauwe heerlijkheid zagen ontwaken. Marro luisterde roerloos...

Sneeuwtop, omhult u niet meer de nevel van 't westen? Zijt gij neergezonken in de groene meren rond uw voet?

Sneeuwtop, wij hebben geleefd en gestreden om u, in de dalen en op de zeeën, en het kruis op uw spits wees ons de paden over Erin's golven.

Sneeuwtop, als de vlokken uit het noorden joegen maar in de dalen nog smolten voor de zon van October, dan bleeft gij met witten schedel blinken boven alle heuvelen en de zeevaarder zag u uit het westen en uit het noorden en schonk u uwen naam.

Maar wij zien u niet meer, Sneeuwtop, heilige berg der oude zangers, waar nu het kruis van den Almachtige heerscht. Want wij zijn verre gedreven over de onbetrouwbare golven naar vreemde landen en de woonsteê van andere volken.

En toch leeft gij in onze oogen, Sneeuwtop. Wij zien uw witte winterkruin en uw blauwenden zomerblik voor ons in den droom van den nacht en de herinnering van den dag.

Wij vergeten u nooit, stralende Sneeuwtop. Als wij sterven in een ver land, zullen wij u gedenken, zooals gij voor de eeuwigheid staat...

Tiphaine zweeg en terwijl de klank dier laatste woorden wegruischte over de golven, voerde Marro haar met zich in de duisternis van het vertrek.

Treur je nog om het verloren land? vroeg hij met bitterheid in de stem. Begrijp wel, Tiphaine, dat ik geen ander beeld naast het mijne duld in je hart, zelfs niet het beeld van een berg, van een levenloos ding!

De Sneeuwtop is niet een levenloos ding, antwoordde zij met vastheid. Voor ons volk heeft hij geleefd sinds de eerste tijden.

Maar in uw hart moet zijn beeld sterven, hernam Marro, half smeekend, half bevelend, terwijl hij haar kleine hand in zijn ruwe handen nam en kuste. Wees geheel voor mij, Tiphaine!

Gij zijt mijn heer en meester en mijn gemaal, zeide zij. Ik behoor geheel aan u. Maar de droomen van mijn hart kunt gij noch ik behouden.

Reeds den volgenden morgen vertrok Marro met zijn scheepsgezellen en liet de jonge burchtvrouw onder de hoede van een ouden man en vrouw achter. Hij had bevolen dat zij haar niet aan land mochten brengen en haar geen vorstelijke eer bewijzen.

Over de herfstzeeën voer hij nu rond, doelloos daar hij het schoone bezit gevonden had waarnaar zijn jonge ziel zoo lang al streefde, maar rusteloos toch, want hij begreep dat over haar diepste wezen hem geen macht gegeven was. Hij liet het zwarte zwanenschip ijlen onder den adem der noord-westelijke stormen of er tegenop laveeren met breeden statigen zwaai. En terwijl de golfkronen braken tegen den boeg, lag Marro daar vooruit te staren in de oneindigheid en peinsde over het verwinnen der ziel, wier lichaam hij voor dood en leven bezat. Maar al wat de wind en de groene golven hem rieden, was, haar trouw en gehoorzaamheid tot in het diepste te beproeven.

Intusschen zat Tiphaine in de westelijke vensternis van het sombere torenvertrek, vanwaar zij de wilde kust van het schiereiland zag en de laatste stralen van den avond. Zij had in een hoek, onder webben en stof, een weefgetouw gevonden en de oude Noorsche vrouw leerde haar nu de kunst van weven met mooie kleurige draden. Zij weefde het beeld van Marro, zooals zij hem op den zwarten zwaan heen had zien varen.

Het was winter toen hij terugkwam. Vriendelijk en nederig begroette zij hem, maar hij zag haar slechts even aan en keerde zich weer tot zijn gezellen. Toen zij zich naast hem zette aan den avonddisch, met verheugd gelaat, daar nu de lach der mannen weer het zwijgen van den donkeren toren vervulde, wees Marro haar terug en zeide dat de Noorsche zede geene vrouw als gelijke naast den man duldde en dat zij blootsvoets als zijne dienares moest rondgaan. Terstond ontdeed zij zich van haar schoeisel en haar sierlijk overkleed, nam de hooge steenen kruiken en vulde de bekers der mannen.

Zoo diende zij hem in onderworpenheid. Hare voeten deden pijn op de harde biezen die den steenen vloer dekten en zij verstijfden van koude in de sneeuw, wanneer Tiphaine over het voorplein naar den kelder liep om de kruiken te vullen. Moeilijk beklom zij dan de enge trap naar de zaal en vaak kwam zij niet snel genoeg op Marro's wenken. Dan hoonde hij haar, zoodat de oude krijgslieden beschaamd voor zich zagen en zich in stilte verwonderden over hun heer.

Maar des nachts, voordat hij ging slapen, knielde hij neer voor een ivoren Madonnabeeld naast het groote donkere bed zijner ouders, waar hij nu alleen rustte, gescheiden van Tiphaine, die in een klein vertrekje onder het torendak lag.

Hij bad de Heilige Maagd en het Kind, dat zij op den arm droeg, vergeving voor zijn hardheid jegens Tiphaine en voerde altijd weer tot zijn verontschuldiging aan, dat hij de trouw en geduldige aanhankelijkheid zijner gade wilde beproeven. Maar de starre trekken van het oude gele beeldje ontspanden zich niet en de groote starende oogen zagen niet neer op den knielenden man, maar dachten aan het Byzantijnsche vaderland. En in Marro bleef onrust om zijn wreede liefde, terwijl hij zich tegen de bekoring dier wreedheid toch niet verzetten kon.

In het voorjaar baarde Tiphaine een zwak en bleek kindje, dat enkele uren na de geboorte stierf. Met geveinsden toorn op het gelaat, maar met schrijnend leed in het hart greep Marro het koude wichtje van Tiphaine's zijde weg, zeggende: Wat moeten wij dit doode kind langer aanzien! Het doode behoort naast het leven niet. En waarom hebt gij mij geen levenden zoon gegeven!...

Tiphaine zag hem na, hoe hij ten venster ging en het doode lichaampje in den verslindenden afgrond der branding wierp. Zoo groot was hare smart, dat zij niet kon weenen; maar zij kromp ineen en vouwde de handen tegen haar borst.

Marro ging en verscheen zelden meer in het dakkamertje. Door de oude Noorsche vrouw liet hij zich over Tiphaine's toestand onderrichten en hij zeilde niet uit, daar hij zorg had om hare zwakte. Eindelijk, met het licht en de warmte van den zomer genas zij. Maar zij scheen veel ouder geworden en het slaafsche leven in de kelders en op de enge torentrappen viel haar moeilijk. Toen liet Marro haar blijven in het hooge vertrekje, waar zij mocht weven, heele dagen lang. Zij weefde nu voor de muren der groote zaal een tapijt, waarop de tocht van Marro naar den Sneeuwtop en het eenzame Llyn Cowlyd moest worden afgebeeld.

In de volgende Meimaand kreeg zij ten tweeden maal een kind, een zoon, die door den vader met innerlijke vreugde, maar uiterlijk met onverschilligheid ontvangen werd. Voor Tiphaine was er een zonnige wereld ontloken in de sombere burcht; zij dacht niet meer aan de bergen over zee, maar voelde haar leven vervuld door de liefde der zijnde dagen.

Toen het kind twee jaren oud was, riep Marro op een avond Tiphaine tot zich in het slaapvertrek, waar zij den eersten

nacht van haar huwelijk met hem was geweest, en knielde voor haar neer.

Mijn vrouw, sprak hij, vergeef mij! Ik ben wreed voor je geweest, maar mijn wreedheid was liefde. Ik heb je trouw en onderworpenheid willen beproeven en ik zag dat je alle pijniging geduldig, zonder morren, als een plicht van mij aannam. Kom nu weer bij mij als burchtvrouw, als gelijke. Neem de vorstelijke kleeren weer en werp voor goed weg het oude gewaad!

Toen wilde hij hare handen grijpen, maar zij trok ze terug en vouwde ze op de borst.

Nooit! zeide zij en zag hem treurig aan.

Tiphaine! riep hij uit, terwijl hij opstond en met harde vuist hare hand tot zich trok. Maar zij zag hem zoo diep en ernstig aan, dat hij haar losliet en achterwaarts trad.

Je hebt niet in mij geloofd, sprak zij. Een overwonnen koningsdochter moet haren heerscher dienen, want het is oorlogsrecht; maar hare liefde kan de krijgsman niet verwerven door wreedheid en geweld. Ik heb alles gedaan wat mijn heer en meester wilde... Een zoon heb ik hem geschonken; maar mijn hart is nooit tot hem gegaan, want hij geloofde niet in mij. De diepe liefde zoekt deze beproevingen niet.

Zij keerde zich van hem en ging terug naar het hooge torenvertrek. Maar Marro boog weenend het blonde hoofd, want hij voelde dat Tiphaine's hart machtiger was dan zijn aardsch geweld en dat hij in den afgrond was gedaald, hoewel hij de bergen dacht te bestijgen. Drie dagen en drie nachten gingen voorbij; Tiphaine kwam niet meer tot Marro, terwijl hij de uren doorbracht aan de voeten van het ivoren Madonnabeeld. Eindelijk meende hij in zijn gebed een goeden raad te hebben gekregen en hij ging naar het eenzame kamertje aan het eind van de torentrap, waar hij haar vond, wevende aan het groote tapijt.

Verwerp je mij, Tiphaine? vroeg hij. Ga dan terug naar je land en neem ons kind mede naar de bergen en meren. Bezoek den Snowdon en lees op het kruis van zijn top de letters die ik er schreef. Maar keer dan weer terug tot mij en mocht de Heilige Maagd ook het kleine kind gespaard hebben op dien langen tocht, neem dit dan als een teeken van Haar, dat Zij ons vereenigen wil.

Tiphaine zag naar den sterken jongen man, die nu machteloos stond en smeekend. Zij sprak: Ik wil gaan en ik wil trachten te volbrengen wat gij zegt. En hoe zal het dan in mij zijn gegroeid en veranderd?... Diepe machten heerschen over ons!

Toen liet Marro het zwanenschip gereedmaken voor haren pelgrimstocht naar het oude land en zelf achterblijvend op de donkere rotsburcht zag hij het zwarte zeil verzinken aan de westerkim.

Op den voorsteven stond zij, in een wijden mantel over haar oud herderinnegewaad, en zij tuurde vooruit over de grauwe deining, het kind op de armen wiegend. Vier dagen voeren zij, eer de witte top van den Graigeiri boven de lagere bergen rees. In de baai aan den mond der Conway bleef het schip met de Noorsche mannen en alleen, met den kleinen Elwyn op haren arm, ging zij zuidwaarts door het dal der rivier, tot zij eindelijk hare oude heuvelen herkende van ver en een pad besteeg langs die hellingen, waar de avondlucht geel was achter de geliefde toppen. In het poortje der kerk van Cairhun sliep zij den eersten nacht. Maar vroeg in den morgen ontwaakte zij en zag door het lage weifsel blijde en verwonderd naar het stille land en de jonge woudtoppen op den heuvelrug, in de eerste stralen van de Meidag. Daar lag geen sneeuw, maar de lente was er in gouden en groene kleuren. Tiphaine steeg verder, langs de watervallen eener beek, door hoogere dalen, uren lang en veel rustend voor haar kindje, tot zij den tweeden avond het eenzame meer bereikte en den bouwval der vaderlijke hut. Er waren distels en grassen ontsproten tusschen de steenen en terwijl zij Elwyn daar had neergelegd, in een doek gewikkeld, en rondging in de kleine vertrekken, kon zij nauwelijks gelooven dat zij-zelve aan den schoot harer moeder had gespeeld bij dien nu kouden haard, waar de houtskolen nog lagen van haar laatsten eenzamen winter. Zij zag op en ontwaarde door het vervallen dak de eerste sterren in den blauwen nacht. En zij herkende die fonkelende lichten, die zij zoo vaak had waargenomen, zittend aan den oever van het meer. Maar zij wist dat er iets anders in haar leven was dan het meer en de stille nacht. Het was een vreemde droom; er brandde een vlijmscherpe wond in het diepst harer ziel, en toch was er ook liefde.

En zij dacht: Waar is mijn liefde? In het verre land van dien donkeren droom? Neen, zij voelde dat haar liefde nabij moest zijn. Het was een zachte en troostende liefde die over de brandende wond verkoelend streek. Toen kwam zij weer bij den ouden haard, en haar kleinen Elwyn ziende begreep zij, dat daar haar liefde en troost lag te sluimeren. Zij trachtte te waken, maar hoewel zij de arenden hoorde schreeuwen boven de bergen en het meer, viel zij van vermoeienis in slaap.

Toen zij ontwaakte scheen een gouden morgenstraal door de smalle vensternis op haar gelaat. Zij nam het kind op, bad de Heilige Maagd om kracht, zag nog eenmaal rond tusschen de verkilde muren en volgde dan een nauwlijks zichtbaar voetpad bergopwaarts. Op den top wilde zij zich omwenden voor een laatsten groet aan het meer en de oude woonsteê, maar zij drukte hare wereld van liefde aan het hart en ging zonder omzien voort, waar zij in verre morgennevelen de lijnen van den Sneeuwtop zag opgaan tot in witte blinkende hoogte. Eens was zij aan zijnen voet geweest met haar vader, maar zij was nog klein toen en de paden wist zij niet terug te vinden. Nu zocht zij zelf haren weg over ruigte en steen, als het pad was verdwenen. Soms zag zij den gewijden Berg niet meer, als zij door enge dalen voortschreed, en wanneer zij heuveltoppen beklommen had om hem weer te zien, rezen daar voor haar nieuwe hoogere ruggen met donker naaldhout en zij zag den stralenden top dan in uren niet meer. Maar de voorjaarshemel was blauw met enkele witte wolken, zoodat zij naar de hoogte en den stand der zon hare richting kon bepalen. Aan de weinige hutten die zij langs kwam, vroeg zij voedsel voor zich en haar kind. De lieden kenden haar niet meer, zij waren geheel verwilderd in de eenzaamheid en gaven haar niet om Godswil, maar omdat zij de droevige trekken vreesden van dat koninklijk gelaat.

Er was een gouden schemering tusschen de enger naderende dalwanden, toen Tiphaine het meer bereikte aan den voet van den Sneeuwtop. Hier rustte zij voor den laatsten zwaren tocht, terwijl zij het hemelgoud zag verbleeken en de bergen grauw en duister werden rond het roerlooze meer. Maar daar rees een blanke gloed boven de toppen aan

gindschen oever en de maan verscheen om den moeilijken nacht te verlichten. Toen vouwde Tiphaine de handen tot dank en het kind kussend stond zij op en beklom den flank van den ouden heiligen Berg. Bleek en zwart glansden de steilten in den grondeloozen schemer daarboven, terwijl het starend oog van het meer al dieper zonk in dien vreemden zwijgenden nacht. De schilfers der gesteenten ritselden weg onder de voeten der langzaam stijgende vrouw en vaak verloor zij het pad, dat onder de schreden van bergwerkers tegen de helling was opgekronkeld.

Daar hoorde zij opeens een droef geblaat boven zich en opziende zag zij tusschen vale grassprieten een wit schaap en een wit lam, die met vragende oogen haar aanstaarden, onbeweeglijk, en verwonderd om de eenzaam dwalende vrouw. Toen dacht zij aan de beide schapen, die zij vier jaar geleden bij hare woning had achtergelaten, en zij vroeg zich af waar die mochten gebleven zijn...

Maar het pad verdween en zij vergat ze opnieuw; het verdween in de leisteengroeven van den bergwand, zoodat Tiphaine even stil stond en omzag naar hulp die zij nergens ontwaarde. De blanke maan scheen nu hoog over de vaalblauwe diepte en de eenzaamheid overal rondom geleek die eener doode verwoeste wereld. Geen geluid hoorde zij dan de ademhaling van haar sluimerend kind. En dat troostte en sterkte haar opnieuw, want zij voelde dat hare wereld leefde.

Zij ging bedachtzaam verder over het broze gesteente, vaak kruipend, vaak terugglijdend, daar zij geen steun vond en haar eene arm niet vrij was door den kleinen Elwyn. Er kwam een koele stroom van lucht haar tegen en zij zag witte plekken blinken in dichte nabijheid. Zij was blijde, want nu naderden de smettelooze hoogten. De sneeuw lag slechts in dunne laag: maar steiler werd de laatste helling, tot waar de wonderwitte kruin straalde onder den blauwen nacht.

Toen zette zij, als de maan in den top des hemels stond, hare schreden in de zware sneeuw, die op de ronding der kruin lag, en weldra had zij de uiterste spits bereikt, waar voor vele eeuwen de vuren der Druïden hadden gevlamd over het oude land en nu het steenen kruis wachtte op de eenzame zwerfster. Bij het witte licht van sneeuw en maan

zag zij opeens de teekens in de armen van het kruis en zij las: Marro de zoekende...

Zij bleef peinzend staan en werd zich bewust dat zij sinds lang niet meer aan hem had gedacht. Toen ging zij zitten, leunend tegen den voet van het kruis en hulde haar mantel om het kind, want de nachtwind streek koel uit de zee, die daar diep en ver achter de lagere toppen lag. Zij zag haar in den bleeken glans van een droom, naar het noorden en naar het westen. In de schemerende afgronden, aan alle zijden loodrecht onder haren blik, ontwaarde zij vele meren, donker verzonken tusschen de woeste bergen. Zij sloot hare oogen in duizeling, maar zag nieuwe afgronden in zich-zelve, onafzienbare diepten. Was zij niet van Marro heengegaan met de verzwegen hoop, dat het wonder in haar zou gebeuren? Nu zat zij, alleen met hun kind, op den top van den ouden Berg, bij het kruis waar hij de teekens van zijn jacht naar geluk had geschreven. Maar hare wereld was niet van hem vervuld; over die afgronden van smart om de wreed verstikte liefde straalde alleen het licht van dit jonge leven, dat sluimerde aan hare borst. En ach, de lichtnevel verdween en de afgrond lag weer donker open, als zij dacht aan de sombere burcht en den trotschen krijgsman, die de bloem van haar liefde niet had doen ontluiken. Haar liefde was in knop bevroren onder de kilte der eenzaamheid en van Marro's vreemde begeerte, die de teederheid van het vrouwenhart niet had gezien en omvat.

Of zou het wonder nog komen, als zij hem weerzag, als zij voor hem stond met den kleinen Elwyn, hun beider kind, op den arm?... Zij wist het niet, maar zij schouwde in de diepe gronden van haar wezen, al begreep zij de roerselen niet.

Toen zij hare oogen weer opende, naderde de dageraad over de nevelige toppen in het oosten, terwijl de maan al bleeker achter dunne wolkfloersen glom. Tiphaine stond op; zij was koud geworden, maar het kindje ademde warm aan haar hart. En zie, daar kwam even aan den rand dier wilde wereld een doffe gloed door de nevelen bloeden, een rood en droevig oog dat tot de vrouw op den eenzamen bergtop staarde. Maar het zonne-oog sloot zich weer achter de verre grijze wolken.

Tiphaine daalde langs de noordelijke helling, die zacht verliep in breede wegen. Zilverend blonken de diepe meren, nu de schemering week. De vrouw schreed vlug voort en wie haar zagen gaan door het dorp dat aan den noordelijken voet van den berg lag, hadden deernis met moeder en kind en gaven haar voedsel. Zoo kwam zij vroeg in den avond aan het strand der baai, waar de Noorsche mannen rond een vuur zaten met spel en gezang. Maar toen zij in hunnen kring trad, was ernst en eerbied weder op hun oude aangezichten.

Nog dienzelfden nacht voeren zij af over de rustige voorjaarszee en met den derden dageraad zagen zij de donkere rotsen van Morbihan voor het lieflijke morgenrood.

Zij ankerden voor de kleine poort die op vloedhoogte toegang gaf tot het opwaartsch pad. Maar Tiphaine ging alleen, den kleinen Elwyn dragend, langs de steile kronkelingen op, nadat zij den mannen had bevolen te wachten en het schip niet te bergen in zijn havenkom.

Toen zij de groote poort der burcht genaderd was, deed zij den metalen klopper dreunen onder het gewelf en vroeg naar haren heer en meester. Zij bleef staan tusschen de wilde gele bloemen die tegen de rotsen bloeiden en neerhingen over het schrale gras, en de oogen op haar kind gericht wachtte zij tot Marro zou komen.

Het kleine deurtje der poort opende. Maar zij zag niet op en bemerkte niet hoe ook hij daar wachtend stond, eer hij begon te spreken met vaste stem: Tiphaine, ik had je zien komen over de zee. Op den toren bracht ik mijn dagen en nachten door en zag uit naar een zwarte stip op de zonnige golven of een wiegend licht in den nacht. Ik wachtte je, om op den troon je te zetten als mijne gelijke. En nu, waarom ben je niet binnengegaan in den voorhof, in de zaal, om mij daar te begroeten? Waarom mij geroepen buiten de poort?

Zij zag op naar de oude muren waar zij zoo veel geleden had, terwijl zij verlangde naar het geluk; en zij zag ook hoe het morgenlicht de halmen streelde die tusschen de voegen der steenen waren gegroeid. En hij zag naar haar, de schoone gestalte in het oude gewaad, het schoone gelaat tusschen de gele bloemen. Hij zag het kind ontwaakt op haren arm, de

groote klare oogen wijd-open voor den stralenden dag. Zij stond daar arm en haveloos als een bedelares die veel landen doorkruist heeft, maar trotsch als een koningsdochter, rustig als een vrouw die de macht harer zieleschoonheid kent. De groene hoofddoek plooide strak langs het vermagerde blanke gelaat en hing neer over de slanke schouders die de gouden gespen droegen van het paarse kleed, versleten op de steenen der bergen en tusschen de dorens van het dal. Zij stond statig en onbewogen, en het kind lachte naar den somberen jongen krijgsman onder de poort.

Kom je niet in den hof, Tiphaine? vroeg Marro andermaal. Antwoord mij! Was de tocht niet voorspoedig en heb je het kruis gezien op den Sneeuwtop?

Toen sprak zij zacht en vast: Neen, heer, ik kom niet terug. Gij hebt veel gezocht, maar uw verlangen gleed langs de schoone vormen en zag de diepten niet. Waarom een hart zoo wreed beproefd, dat geen beproeving van noode had? Zie, de Heilige Maagd heeft ons behouden over de zee en langs de afgronden, maar in mijn hart is niets veranderd... Waartoe dan zijn wij gespaard? Want het innerlijk wonder is niet volbracht. O, arme zoekende man! gij hebt den weg niet gevonden tot de ziel der vrouw en haar eenzaam gelaten met haar kind. Ik neem hem met mij. Gij hebt geen recht op hem. Mij heeft hij vergezeld en gesteund in zware dagen. Vaarwel, Marro!

Zij wendde zich van hem af en daalde langs het pad naar den voet der rots. Maar Marro zag haar heengaan niet. Hij had de oogen gesloten bij haar laatste woorden en, de handen voor het gelaat slaande, wankelde hij achterover tegen de zware poortdeur. Toen hij tot bezinning kwam, was het pleintje voor de poort eenzaam en hij hoorde geen stemmen van menschen meer, alleen de doffe branding in de diepte. In wilden angst beklom hij den toren en zag aan de westelijke kim van den stralenden oceaan de zwarte vleugelen van het zwanenschip verzinken.

Hij vouwde de handen op de borst en voor het eerst zijns levens zag hij door den nevel der tranen. En daar stond in die zachte duisternis zijner treurende ziel het beeld der verlorene vrouw in wonderlijke klaarheid voor hem, zooals hij haar het laatst gezien had onder de gele bloemen en de zon,

het kind op den arm, in rustige schoonheid en goddelijke trots.

Hij verliet de eenzame burcht op de rots en na het oude ivoren Madonnabeeldje bij zich te hebben gestoken, ging hij heen naar de stad, waar het hof van zijn koning leefde. Daar was op een eiland in de rivier een reusachtige kerk gebouwd; beeldhouwers arbeidden er aan de hooge gewelven der portalen en hunne liederen stegen blijde en vroom in den blauwen zomermorgen op.

Marro zag hen en hoorde hunnen zang. En des avonds knielde hij voor den troon van zijn vorst, om afstand te doen van zijn leen aan de zuidkust van Bretagne. Toen ging hij den volgenden morgen naar den aartsbisschop en bood hem de kracht zijner armen ten dienst.

Hij kruide dan de zware steenen van de schepen aan den oever naar de werkplaatsen der beeldhouwers. Met hunne liederen neuriede hij mede, zoodat zijn ziel gewiegd werd in zonnigen droom en de jaren van zwerven over de eenzame zeeën, van winterstormen rond de donkere burcht, in een ver en wild verleden schenen verzonken. En echter, het trotsche beeld van de vrouw die eens in haveloos gewaad voor de poort van zijn slot wachtte, bleef in hem op de heerlijkste morgens, bij den zwaren arbeid en onder den hoogdienst in de kathedraal.

Eens, toen hij bemerkte hoe in het noordelijk portaal, dat heel het leven van Maria in beelden droeg, de nis van den middenpijler nog ledig stond, ging hij weer tot den aartsbisschop en schonk hem den rijkdom van gouden sieraden, Noorsche reliquieën die hij verborgen in zijn reiskleed had meegebracht. Laat het zijn voor het beeld der Moeder-Maagd, sprak hij, en laat mij-zelven hare gestalte vormen!

Maar daar hij geen beeldhouwer was, konden zijne handen den teederen en toch moeitevollen arbeid niet volvoeren. Een jonge kunstenaar hielp hem. Wanneer Marro sprak en het visioen zijner woorden de wondere gestalte van Tiphaine leven deed, dan stond zij daar vóór hen in de werkplaats, voor den innerlijken blik en de tastend-wijzende gebaren van den vorstelijken verteller, voor het aandachtig-schouwend oog van den luisterenden kunstenaar. Zoo werd de ruige steen tot een slanken vorm, waaronder de menschelijke gestalte

nog sliep. En zij wond zich los uit dien hullenden vorm, de gesteenten vielen naar alle zijden, en levend haar diep en zwijgend leven stond zij nu zichtbaar voor de beide mannen, in diezelfde verheven rust als eens voor de poort der sombere burcht, den rechterarm in beschermend gebaar tot haar kind, dat zij op den linker droeg; den sluier vallend langs het lijdend-strak gelaat; het trotsche hoofd gekroond met den koninklijken diadeem; den wijden mantel statig plooiend tot de voeten.

Dit beeld, geboren uit het leven zelf, werd in de nis van het noordelijk portaal geplaatst. Daar werd het bewonderd en gesmaad, ook verminkt door hitte en kou en door ruwe handen in tijden van ommekeer en geweld. Een latere eeuw nam het oude beeld weg voor een nieuw en zette het in den stillen tuin, waar zij onder de zon en de sneeuw en den wind weer leeft voor onze oogen, zooals zij eenmaal bewoog in haar kort aardsch bestaan. Want schooner en dieper is haar leven hier, dan aan de hooge poort der kathedraal.

Van het schip met Tiphaine heeft geen oud verhaal ons meer bericht. Marro werkte nog vele jaren aan den bouw van het heiligdom en ging later, rustiger na de schoone daad, in een klooster. Het steenen kruis op den Snowdon is sinds lang verdwenen, nu het moderne vandalisme ook daar de schoonheid verjoeg.

Maar het lieflijk-trotsche beeld van Tiphaine leeft nog onder de boomen van den vredigen tuin.

P.H. VAN MOERKERKEN JR.

Verzen.

I.
Herdersfluit.

Nu hoor ik weer de heimweedroeve wijs,
Die, lang geleên, die herdersjongen floot.
Een bruine mantel edel slank omsloot
Zijn ranke leden. Statig, paargewijs,
Liepen zijn geiten, onder lucht als lood,
Daemonezwart, over het keiengrijs,
Met fijn profiel voornaam geheimvol-wijs,
Terwijl haar week die melodie omvloot.

'k Weet niet waarom dat klagend fluitgeluid,
Vervullend zoet de morgenbleeke straat,
Me ontroert zoozeer en niet mij los meer laat.

'k Weet niet waarom, nu al de doodsklok luidt
En voor het graf mijn ziel te beven staat,
Ik weer moet weenen om die herdersfluit.

II.
Meidag.

In wuivend wit van lange fladderkielen,
Kleuren de schilders roomeblank de huizen.
En blonde kindren blazen donzen pluizen,
In lentegras, waar bloemekaarsjes krielen.

Ik hoor den Meiwind door de meien suizen
Van meidoorn rood, waarvan al bloemen vielen,
Gedempt geluid van verre wagenwielen
En van het water kabblende aan de sluizen.

Blauw-regen bengelt over lage muren.
'k Hoor muschjes kwettren en een merel fluiten
En duiven klapwieke' in den puur-azuren
Bezonden hemel. - Al nu lokt naar buiten.
'k Wil in den Mei mij blij vermeien, uren,
Tot de avond laaie in 't rozevuur der ruiten.

III.
Junidag.

Een vlinder vloog van blanke violieren
Naar vlammeroode rozen van pioen
En droomig zingt door hooge populieren
De zomerwind, verzoeld door zonnezoen.

O, 'k wil het hoogtij van den zomer vieren,
Waar vogels vroolijk fluite' in boomengroen,
Waar witte wolke' ontplooien feestbanieren,
Waar, blij belovend, blinkt de blauwe noen.

'k Wil ruste' in bloeme' en turen zóo naar boven
Dat smelten 'k voel den wreed-saffieren muur,
Die de aard sluit áf van de eeuwge hemelhoven
En 'k zie mijn ziel doorklieven 't licht azuur
Op vleuglen blank van hopen en gelooven,
Tot ze, als een vonk, verzinke in zonnevuur.

IV.
Bij 't lieve vrouwe-beeldje.

De zwarte falie over 't blonde kopje,
Knielt vroom het meisje voor 't Mariabeeld
En leit een lelie, in haar hof geteeld,
Aan beeldje's voeten. - ‘Stil, mijn hart, hoe klop je!’

Mede offert zij een kaars. De vlam, die geelt,
Een tulp gelijk, in 't bleeke licht van 't slopje,
Laat op de lelie vonkle' een regendropje -
Of zou 't een traan zijn waar de vlam in speelt?

Doch in haar mantel blauw met gouden starren,
De Slang vertredend, praalt Onz' Lieve Vrouw,
Heft hoog het Christuskind en hecht den starren
Glas-oogen-blik op 't armlijk huizengrauw.
En 't meisje prevelt, bang, met woorden-warren:
- ‘Maria! Moeder! maak mijn lief getrouw!’

V.
Berechting.

De grijze priester rept zich door de grauwe straat.
Een blonde koorknaap bengelt plechtig met de bel.
En zwart-omhuifde vrouwen, knielend, preevlen snel
Een beê voor 't Sacrament en voor wie sterven gaat.

De Olie, die zalft der zonden wonden, heet als hel,
Het blanke Hostie-brood, waar Christus mee verzaadt,
In 't veege lijf, de ziel, die d' aardedisch verlaat
En 't Woord, die laving koel uit Gods genadewel,

Deze alle brengt, tot sterking voor de groote reis
Door vlammend Vagevuur naar bloeiend Paradijs,
Die grijze priester met dat tenger-blonde kind.

En verder wijkt al weg in weenend schemergrijs,
Als van een reddingsklok de eentoonge bellewijs,
Gelijk een roep van God gedragen door den wind.

VI.
Mijn kindertuin.

Mijn kindertuin met roode klinkerpaadjes,
Waar turksche boonen bloeiden, blank en rood,
Waar 'k droomde, blij met lenteblauw en blaadjes
En meeze of meerl, die in den peerlaar floot!

Waar 'k, pooplend hoopvol, zaaide blonde zaadjes,
Die 'k, vroom vertrouwende, elken dag begoot,
Waar 'k wel verstond der winden suizelpraatjes,
O kindertuin, zoo klein en toch zoo groot!

Fluweelig geelbruin, bloeiden violieren
En, wassig blank, de sterren van jasmijn.
En ‘schilderswanhoop’ mocht de randen sieren
En koel citroenkruid geurde, frisch en fijn.
O 'k hoor nog luid de vogels tierelieren:
- ‘Hoe blijde en veilig, klein een kind te zijn!’

VII.
Kleine jongen.

O 't bleeke beeld van d' armen blonden jongen,
Den zwakken jongen, wien zijn moeder sloeg
En dien 'k, uit meelij, mee te spelen vroeg,
In 't zonnig tuintje waar de meerlen zongen!

Die tengre jongen, die zijn droefheid droeg
Gelijk een held: wen mij in de oogen sprongen
De meelijtranen, loech hij zelfbedwongen,
Doch 't leed des levens leerde hij te vroeg.

- ‘Arm kind, je bloedt!’ - ‘Een schram - ik ben gevallen.’
Hij weerde fier mijn meelijkussen af. -
Flink op den tuinmuur bonsden onze ballen.

Doch in die ziel, als in een donker graf,
Lag doode liefde en spel noch vogelschallen
Deed hem vergeten wat hij nooit vergaf.

VIII.
Slangen.

De slangen slapen. - Laat de slanke fluit,
Zoo zoet bezield door d' adem van uw lippen,
Nu heilig zwijgen, laat haar niet beglippen
Den marmervloer met rinkelend geluid,
Doch berg haar in uw boezem, plooi de slippen
Nu van mijn sluier me over de oogen uit.
De slangen, loom van melodieën-buit,
Verroeren niet om blanke melk te nippen.

Laat slaap ook laven mij, na dans en lied.
In zacht-azuren wierook van aromen
Laat nu mij rusten, waar mij geen bespiedt
En lang en zalig van Nirwãna droomen,
Waar dreigt geen slang, wier wil ik moet betoomen.
De slangen slapen - wek de slangen niet.

IX.
Zomerlied.

Waar de landweg splitst in vieren,
Bij de blauwste der rivieren,
Zingen zeven populieren
Melodieën met den wind.
Als ik vroom aandachtig luister,
Hoor ik weer in 't boomgefluister
D' ouden zang van hoop, die ruischte er
In mijn ziel van droomekind.

Bij de zeven populieren,
Waar de zwaluwe' over zwieren,
Wil ik stil mijn zomer vieren
Met den vrede van mijn hart,
Lijdlijk luistrend naar 't geklater
Van de pooplen, van het water. -
'k Werp dan in de golve' en laat er
Zinken weg mijn zware smart.

Bij de zeven populieren,
Waar de meezen tierelieren,
Zie 'k de voorhang openkieren,
Die den hemel vàn mij sloot,
Hoor ik zoet de blaadren zoeven:
- ‘Laat door leve' u niet bedroeven!
Vinden we ál wat wij behoeven
Niet in leven, dán in dood.’

Bij de zeven populieren,
Wen geen blad meer blij wil tieren,
Wen Novemberstormen gieren,
Wil ik staan, bij avondrood,
Wil ik, zeven wilde nachten,
Op den bleeken veerman wachten,
Die mij roeien zal met zachten
Riemenslag naar Land van Dood.

HÉLÈNE SWARTH.

Evenredig kiesrecht.

De Nederlanders wier studiejaren tusschen 1860 en 1870 vielen en die destijds de ontwikkeling van het parlementair stelsel in hun vaderland met ingenomenheid gadesloegen, kenden op het vasteland van Europa slechts één land dat zich in dezelfde richting bewoog, België. In de kleine landen van Duitschland was, voor zoover daar grondwettige instellingen bestonden, de macht der parlementen, sedert den tegenslag der gebeurtenissen van 1848 voortdurend verzwakt, in Pruisen werden de wettelijke bevoegdheden van de vertegenwoordiging door de ijzeren hand van Bismarck doodgeknepen en in Frankrijk was het algemeen stemrecht een gedwee werktuig geworden in de handen van een alleenheerscher, die er zich een vertegenwoordiging door wist te verschaffen waarin slechts enkele onafhankelijke stemmen werden gehoord, maar waarvan de groote meerderheid gehoorzaam boog voor den wil des Keizers. Wij - want onder de gedunde gelederen der hierboven genoemde veteranen is ook mijne plaats - hadden derhalve slechts één model waarop wij met voorliefde den blik vestigden, Groot Brittannië. De staatkundige toestand van Engeland was ons ideaal, van daar dan ook dat de partijregeering die daar als regeeringsstelsel bestond door ons als het voortbrengsel der hoogste staatkundige ontwikkeling werd bewonderd. Thorbecke die onze grondwettige instellingen eerst had helpen grondvesten en later op uitnemende wijze had toegepast, was op dit punt andere denkbeelden toegedaan, maar hij was opgetreden in een tijd toen de staatkundige ontwikkeling der natie nog in het tijdperk der kindsheid verkeerde. Naarmate die ontwikke-

ling vooruitging zoude - naar wij hoopten - de Engelsche regeeringspraktijk zich meer en meer als de ware en doeltreffende ook hier te lande vestigen. Twee partijen, elk met een aangewezen leider, bij de verkiezingen voortdurend strijdende om de meerderheid te verkrijgen en steeds gereed om als regeering op te treden zoodra die meerderheid verkregen was, ziedaar het einddoel waarheen de koers moest worden gericht. Aan de staatslieden die na Thorbecke's dood op den voorgrond traden, de vrijzinnige zoowel als de conservatieve, waren deze denkbeelden niet vreemd[1]. De aanwijzing van Mr. Kappeyne van de Coppello tot leider der vrijzinnige partij was de eerste stap tot verwezenlijking. Toen deze staatsman evenwel in 1878 als minister optrad werd de Engelsche praktijk op eene proef gesteld die haar ten slotte te zwaar bleek. Een der oorzaken van de mislukking, hoewel misschien niet de voornaamste, was wel dat men het stelsel niet volledig in toepassing durfde brengen en voor de vereeniging van het Kamerlidmaatschap met het ministerambt terug deinsde[2]; al had men evenwel anders gehandeld toch zoude de uitkomst vermoedelijk even onbevredigend zijn geweest. Het Nederlandsche volkskarakter is eer eigenzinnig dan plooibaar, het is meer tot onafhankelijkheid dan tot volgzaamheid geneigd. Voor een partijregeering die strenge tucht vereischt is het niet geschikt. Daarbij komt nog dat de staatkundige partijen bij ons niet, zoo als in Engeland, op geschiedkundige overlevering berusten. Onze twee partijen zijn in 1795 beide ten onder gegaan en zij zijn, wij mogen zeggen tot ons geluk, bij de vestiging van den monarchalen regeeringsvorm in 1813 niet herleefd. Het tijdperk van 1813 tot 1848 was tengevolge der vereeniging met België en de spoedig daarop gevolgde scheiding voor de ontwikkeling van een gezond staatkundig partijleven in hooge mate ongunstig. Na 1848 bleek de staatkundige ontwikkeling van ons volk meer en meer den weg op te gaan van verbrokkeling in

1) In mijne Staatkundige opstellen: II. Praktijk van het grondwettig koningschap, heb ik meer uitvoerig over dit vraagstuk gehandeld.
2) Alleen de heer de Roo van Aldewereldt bleef lid van de Kamer maar juist deze toepassing van het in het stelsel passende beginsel door slechts één der ministers was een nog grooter fout dan de niet-toepassing door allen zoude zijn geweest.

verschillende fracties en niet dien van splitsing in twee partijen. Bij de kiezers, althans bij een groot deel van hen, wogen godsdienstige en kerkelijke begrippen zwaarder dan staatkundige. Er ontstonden Roomsch-Katholieke en Calvinistische partijen en daartegenover een vrijzinnige partij, waarin zeer uiteenloopende denkbeelden op staatkundig gebied vertegenwoordigd waren. Later kwamen nog de socialisten op, die een geheel zelfstandig standpunt innamen.

Het vooruitzicht om twee groote partijen in Nederland te zien optreden is thands, naar alle menschelijke berekeningen, voor langen tijd verdwenen. Het is dan ook onverdedigbaar om onze wettelijke instellingen nu nog te willen aanpassen aan een toestand die niet bestaat en die vooreerst zeker niet zal aanbreken.

Bij het bestaan van twee partijen vallen de fouten van het kiesstelsel slechts dan in het oog wanneer de indeeling in kiesdistricten partijdig geschiedt. Een partijdige indeeling is bij groote of gemengde kiesdistricten[1)] zeer goed mogelijk, bij enkelvoudige kiesdistricten vermindert het gevaar wel eenigszins. Intusschen kunnen de plaatselijke toestanden voor een partij zoo nadeelig zijn dat elke indeeling onbillijk voor haar moet zijn; wanneer toch in een aantal kiesdistricten één partij een overwegende meerderheid heeft en in de overige de partijen ongeveer tegen elkander opwegen, kan het zeer goed voorkomen, dat de minderheid der kiezers een meerderheid naar het parlement afvaardigt. Bestaan evenwel zulke toestanden niet, dan zal de uitslag der verkiezingen in den regel een niet geheel onjuist beeld geven van de tijdelijke kracht der partijen.

Dit alles geldt echter, zooals wij reeds zeiden, alleen wanneer er slechts twee partijen zijn. Zoodra er meer partijen ontstaan, is ook bij het stelsel van enkelvoudige districten, de talrijkste partij volstrekt niet zeker van de overwinning, integendeel zij kan bijna overal het onderspit delven bij de herstemming, wanneer de overige partijen, die minderheden zijn, zich dan tegen haar vereenigen. Vooral kunnen kerkelijke partijen, indien in sommige landstreken de overgroote meerderheid der bewoners tot hetzelfde kerkgenootschap behoort

1) Kiesdistricten van verschillende grootte.

en in andere de bevolking gemengd is, hunne volle kracht onmogelijk ontwikkelen. In ons land verkeert bijvoorbeeld de katholieke partij in dit opzicht in een zeer ongunstigen toestand.

Geen wonder dan ook dat het evenredig kiesstelsel, nadat het hier te lande door de geschriften van Hare en voornamelijk door de meer gelezene van Stuart Mill bekend was geworden, onder de katholieken warme verdedigers vond. De oud-minister Harte van Tecklenburg, thans lid van den Raad van State, brak er reeds een lans voor in zijne studiejaren.[1)] Maar ook van andere zijde werd, zooal niet het stelsel zelf, dan toch het beginsel waarop het rust reeds voor jaren met warmte aangeprezen. Ik behoor niet - schreef Buys in 1882[2)] - tot die warme bewonderaars van Hare naar wier oordeel zijn stelsel een geneesmiddel aanbiedt tegen schier alle gebreken aan onze moderne verkiezingen eigen, maar de hoofdgedachte van het stelsel is onbetwistbaar juist. Reeds dertien jaren vroeger had onze groote geschiedschrijver R. Fruin, die in alle staatkundige vraagstukken, niet het minst in dat van het kiesrecht buitengewoon belang stelde, naar aanleiding vooral van een Gidsartikel van Mr. Reiger, waarin Hare's stelsel werd ontwikkeld, in dit tijdschrift de schets geleverd voor een regeling van het kiesrecht, die de hoofdgedachte van Hare als grondslag en de politieke partijen zooals die bestonden als uitgangspunt had.[3)] Fruin ging uit van het denkbeeld, dat het bijeenblijven van personen met uiteenloopende inzichten in één staatkundige partij verkeerd werkte. Men moest aan gelijkgezinden de gelegenheid geven om zich te vereenigen, de partijen zouden zich zoodoende vermenigvuldigen, maar dit achtte Fruin juist een voordeel omdat daardoor de vertegenwoordiging een zuiverder beeld van de natie zoude vormen. Het Engelsche stelsel van partijregeering werd door Fruin derhalve geheel en al overboord geworpen; thands nu aan dit stelsel niet meer te denken valt, verdienen de denkbeelden van Fruin inderdaad een ver-

1) Hare's kiesstelsel verdedigd door J.J.I. Harte Jur. cand., overgedrukt uit de Wachter.
2) Buys, Studiën over Staatkunde en Staatsrecht, II, bladz. 121.
3) De quaestie der kiesdistricten. Gids 1869 IV 1. Het artikel van Mr. Reiger kan men vinden Gids 1866 IV 189.

nieuwde overweging, waarbij van verkregen ervaring in ruime mate kan worden gebruik gemaakt.

In het veertigjarig tijdperk toch sedert het verschijnen van Fruin's artikel in de Gids verloopen, heeft het evenredig kiesrecht groote vorderingen gemaakt. Het heeft zeer warme verdedigers gevonden in de gansche beschaafde wereld, onder de velen zij slechts de bekende hoogleeraar in de wijsbegeerte te Genève, Ernest Naville genoemd, voor eenige jaren in zeer hoogen ouderdom overleden, wiens bemoeiingen er veel toe hebben bijgedragen om in zijn vaderland het evenredig kiesrecht bekend en bemind te maken. Zwitserland toch heeft reeds vroeg zich voor het evenredig kiesrecht zeer toegankelijk betoond, het is daar het eerst ingevoerd in het kanton Tessino, daarna achtereenvolgens in Neuchatel, Genève, Freiburg, Zug, Solothurn, Bern, Schwyz en Bazel stad. Later is in België het evenredig kiesrecht ingevoerd; in Wurtemberg geldt het voor de verkiezing van een deel der Kamer van afgevaardigden en van de gemeenteraden, in Oldenburg en in de vrije stad Hamburg voor de gemeentelijke verkiezingen. Buiten Europa is het evenredig kiesrecht in enkele republieken van Zuid-Amerika ingevoerd en ook in sommige Australische koloniën.

De wijze van regeling van het evenredig kiesrecht is niet overal dezelfde; in België heeft men een vrij ingewikkelde regeling die nog al afwijkt van die in andere landen. Het ligt niet op mijnen weg om hierover in bijzonderheden te treden. Wie zich op de hoogte wil stellen van de wettelijke inrichting van het evenredig kiesrecht zal het ten vorigen jare te Berlijn verschenen boek van Cahn: ‘Das Verhältniswahl-system in den modernen Kulturstaaten’ niet vergeefs raadplegen. Over Zwitserland handelt Klöti in zijn ‘Proportional-wahl in der Schweiz’; voorts bestaat er reeds een zeer uitgebreide letterkunde over het evenredig kiesrecht waarvan men in het hierboven genoemde werk van Cahn een overzicht kan vinden.

De groote moeielijkheid die aan de invoering van het evenredig kiesrecht verbonden is, ligt in de wijze van toepassing. Zijn grondbeginsel, dat elke groep van kiezers recht heeft op een vertegenwoordiger zoodra zij in getalsterkte

gelijk is aan het quotient voortkomende uit de deeling van het geheele aantal kiezers door het getal der te kiezen vertegenwoordigers en voorts op zoovele als dat quotient in haar aantal begrepen is, lijkt zeer eenvoudig, maar bij de uitwerking doen zich allerlei bezwaren voor. Wanneer er voor de keuze van honderd vertegenwoordigers honderdduizend kiezers zijn, van welke dertigduizend tot een staatkundige partij behooren, dan heeft deze partij recht op dertig vertegenwoordigers, maar het is niet mogelijk het verkiezingswerk zoo te leiden dat deze stemmen op dertig vertegenwoordigers gelijkmatig verdeeld worden. Het geval zal zich natuurlijk gedurig voordoen dat een gekozene meer stemmen verkrijgt dan duizend en de vraag, wat met dit overschot van stemmen aan te vangen, heeft heel wat hoofdbreken geeischt.

Het ligt niet in mijne bedoeling om over de wijze waarop men in verschillende landen aan deze vraag een billijke oplossing heeft trachten te geven, hier in beschouwing te treden. Bij elke oplossing is wiskundige juistheid uitgesloten en moet er van eenige benadering sprake zijn. Het bezwaar ligt in het geheim der stemming; bestond dat niet dan ware de mogelijkheid gevonden om tot een vertegenwoordiging der partijen te komen in juiste verhouding tot hunne wezenlijke getalsterkte.

Deze laatste overweging gaf mij aanleiding om te zoeken naar een regeling van het evenredig kiesrecht waarbij de bezwaren aan de geheime stemming verbonden zooveel mogelijk worden uit den weg geruimd. Ik veroorloof mij de uitkomst van mijn onderzoek hier mede te deelen ter overweging en beoordeeling van belangstellenden.

Aan afschaffing van de geheime stemming valt natuurlijk niet te denken. Onder geen voorwaarde zoude naar mijne meening op dit oogenblik de Nederlandsche wetgevende macht dit beginsel willen prijsgeven. Wel verre van haar daarvan een verwijt te maken stel ik prijs op de verklaring, dat al ware invoering van openbare stemming mogelijk, ik die toch ten sterkste zoude ontraden. Zonder eenigen twijfel zouden vele kiezers er door afgeschrikt worden van den gang naar de stembus. Er zijn, vooral onder de neringdoenden, niet weinigen die meenen dat hunne nering er onder lijdt indien men weet dat zij in een bepaalde richting hunne stem

uitbrengen. Liefst stemmen zij dan ook in het geheel niet, en zoo zij stemmen doen zij het zoo geheimzinnig mogelijk. Wij moeten leven van iedereen, zoo hoort men wel in die kringen, en kunnen dus niemand voor het hoofd stooten. Ik laat de gegrondheid van dergelijke opvattingen in het midden, doch betwijfel of zij ooit geheel zullen verdwijnen. Het kan echter niet ontkend worden dat de vrees om openlijk voor den man zijner keuze op te komen blijkbaar afneemt. Dit staat in verband met de overweging dat het weinig baat om te verzwijgen wat toch reeds vrij algemeen bekend is. Vraagt men aan een fabrikant hoe zijn werklieden, aan een landheer hoe zijne pachters, aan een directeur eener instelling hoe zijne bedienden stemmen, dan blijkt het dat deze personen, zoo zij zich met verkiezingen bezighouden, in den regel volkomen goed op de hoogte zijn, ook in het lang niet zeldzame geval dat zij die in dienstbetrekking of andere rechtsverhouding tot hen staan in den regel op andere candidaten stemmen dan zij zelven. Ook de dikwijls merkwaardig nauwkeurige voorspellingen van de uitkomst der verkiezingen door hen die zich met het voorbereidend werk hebben onledig gehouden, toonen aan hoe doorzichtig de sluier is geworden die het geheim van de stemming bedekt.[1)]

Er is trouwens een doorslaand bewijs dat de vrees voor openbaarheid lang niet algemeen is. Een zekere openbaarheid is bij onze tegenwoordige kieswet (art. 51), voorgeschreven door de bepaling der candidaatstelling; niemand kan candidaat zijn bij een verkiezing tenzij hij door veertig kiezers wordt voorgesteld die hunne opgave onderteekend moeten inleveren, waarna zij ter inzage wordt gelegd en wordt aangeplakt.

De meest mogelijke openbaarheid wordt derhalve aan de namen dezer voorstellers gegeven. Leert de ondervinding dat het moeielijk is om voor een candidaat deze veertig kiezers te vinden die in het openbaar voor hunne stem moeten uitkomen? Integendeel, in den regel wordt het verplichte aantal van veertig verre overschreden. Ik heb mij

1) Grote, de bekende schrijver van de Geschiedenis van Griekenland, was de groote voorvechter van de geheime stemming die vóór 1872 in Engeland niet bestond. Nadat zij in Engeland was ingevoerd verklaarde hij dat na de uitbreiding van het kiesrecht de groote waarde er van zeer was verminderd. Morley, Life of Gladstone II 370.

de moeite getroost om een onderzoek in te stellen naar het aantal voorstellers van candidaten bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer en acht het niet van belang ontbloot het een en ander omtrent den uitslag daarvan openbaar te maken.

Het is mij gebleken dat in de 96 distrikten waarvan ik opgaven mocht ontvangen het aantal onderteekenaars van lijsten voor 290 candidaten dat 11.600 behoefde te zijn om aan de wettelijke voorschriften te voldoen, bedroeg 25.346 derhalve meer dan het dubbele van het gevorderde aantal. 13.746 kiezers gaven dus ongevraagd en onverplicht hun voornemen openlijk te kennen om hunne stemmen op een bepaalden candidaat uit te brengen. Het gemiddelde aantal onderteekeningen voor een candidaat was dan ook 87.4 terwijl 40 voldoende zou zijn geweest. Deze geneigdheid om zich in het openbaar voor een candidaat te verklaren bleek te bestaan bij alle partijen en in alle deelen van het land. Zoo waren voor de antirevolutionnaire candidaten te 's-Gravenhage in het Ie district lijsten ingeleverd met 94 onderteekeningen, te Emmen met 155 onderteekeningen, te Oostburg met 202 onderteekeningen, te Zutphen met 106 onderteekeningen, te Winschoten met 92 onderteekeningen, te Tiel met 118 onderteekeningen, te Hoogezand met 85 onderteekeningen, te Amersfoort met 244, te Ridderkerk met 330 onderteekeningen, te Brielle met 155 onderteekeningen, te Wijk bij Duurstede met 103 onderteekeningen, te Delft met 118 onderteekeningen, te Enkhuizen met 143 onderteekeningen, te Veendam met 89 onderteekeningen, te Dordrecht met 120 onderteekeningen, te Enschede met 152 onderteekeningen, te Middelburg met 240 onderteekeningen, te Gorinchem met 120 onderteekeningen. Voor kristelijk historische candidaten werden ingeleverd te 's-Gravenhage IIe district lijsten met 155 onderteekeningen, te Schiedam lijsten met 250 onderteekeningen, te Katwijk lijsten met 192 onderteekeningen, te Goes met 147 onderteekeningen, te Apeldoorn met 278 onderteekeningen. Voor katholieke candidaten te Haarlemmermeer lijsten met 163 onderteekeningen, te Rheden lijsten met 87 onderteekeningen, te Bergen op Zoom met 107 onderteekeningen, te Maastricht met 235 onderteekeningen, te Rotterdam III met 93 onderteekeningen, te Sittard met 111 onderteekeningen, te Gulpen voor de twee katholieke candidaten

een lijst met 248 en een met 473 onderteekeningen, te Almelo lijsten met 106 onderteekeningen, te Breda met 121 onderteekeningen, te Venlo met 545 onderteekeningen, te Deventer met 243 onderteekeningen, te Zevenbergen met 220 onderteekeningen. Voor vrij liberale candidaten werden ingeleverd te Amsterdam V. lijsten met 91 onderteekeningen, Amsterdam VI. met 94 onderteekeningen, Amsterdam VII met 107 onderteekeningen, te Tiel met 460 onderteekeningen, te Beverwijk met 105 onderteekeningen, te Amersfoort met 93 onderteekeningen, te Alkmaar met 214 onderteekeningen, te Deventer met 83 onderteekeningen, te Enschede met 106 onderteekeningen. Voor candidaten van Unie liberalen werden ingeleverd te Amsterdam I. lijsten met 102 onderteekeningen, Amsterdam III met 112 onderteekeningen, te Emmen met 275 onderteekeningen, te Zutphen met 235 onderteekeningen, te Leeuwarden met 118 onderteekeningen, te Rotterdam III met 91 onderteekeningen, te Hoogezand met 100 onderteekeningen, te Zierikzee met 91 onderteekeningen, te Ridderkerk met 162 onderteekeningen, te Brielle met 235 onderteekeningen, te Zaandam met 151 onderteekeningen, te Hoorn met 413 onderteekeningen, te Dordrecht met 153 onderteekeningen, te Goes met 101 onderteekeningen, te Gorinchem met 151 onderteekeningen.

Voor candidaten der vrijzinnig democraten werden ingeleverd te Amsterdam V, lijsten met 136 onderteekeningen, te Amsterdam IX met 89 onderteekeningen, te Winschoten met 300 onderteekeningen, te Alkmaar met 217 onderteekeningen, te Hoorn met 88 onderteekeningen, te Deventer met 193 onderteekeningen, te Apeldoorn met 113 onderteekeningen, te Appingedam met 132 onderteekeningen, te Veendam met 323 onderteekeningen, te Schiedam met 100 onderteekeningen, te Middelburg met 207 onderteekeningen. Voor de candidaten der sociaal-democraten werden ingeleverd te Haarlemmermeer lijsten met 118 onderteekeningen, te Hoogezand met 170 onderteekeningen, te Haarlem met 95 onderteekeningen, te Amersfoort met 145 onderteekeningen, te Appingedam met 146 onderteekeningen, te Veendam met 143 onderteekeningen, te Schiedam met 99 onderteekeningen. Verder werden bijna als regel in alle districten

lijsten met meer dan veertig onderteekeningen ingeleverd.[1)]

Het groot getal onderteekenaars toont voldoende aan, dat de groote meerderheid niet teekent om verzekerd te zijn tegen het gevaar dat niet-kiezers onder de onderteekenaars voorkomen, daarvoor ware een klein overschot voldoende. Het was blijkbaar de begeerte om ingenomenheid met den gestelden candidaat te betuigen, die in de meeste gevallen tot onderteekening drong. Ook kan niet worden aangenomen dat er buitengewone inspanning is aangewend om deze onderteekeningen te verkrijgen; de verkiezingen veroorzaken toch zoo veel arbeid dat men zich waarlijk niet de onnoodige moeite zal geven om een aantal overtollige handteekeningen bijeen te krijgen. Tevens kan gerust worden aangenomen dat het inleveren van meerdere lijsten voor denzelfden candidaat slechts hoogst zelden het gevolg is geweest van de onbekendheid der kiezers met de werkzaamheden hunner medekiezers; in distrikten van zoo beperkten omvang als de onze zijn de staatkundige geestverwanten gewoonlijk geheel op de hoogte van elkanders voornemens. Men mag dus met vrij groote zekerheid uit deze vrijwillige onderteekeningen opmaken dat de schroom om openlijk voor een candidaat uit te komen in ons land volstrekt niet algemeen is.

Nu dit blijkt komt het mij voor dat, wil men het evenredig kiesrecht ten onzent invoeren, men er op bedacht zal moeten zijn om van dé vrijwillige openbaarheid der stemming een zoo ruim mogelijk gebruik te maken. Indien men de kiezers die tegen het bekend worden van hunne stem niet opzien in de gelegenheid stelt om, zoo zij het willen, openlijk te stemmen, zal men een goede en billijke regeling van het evenredig kiesrecht in hooge mate kunnen bevorderen. Ziehier in breede trekken hoe ik mij eene hierop steunende regeling van het evenredig kiesrecht voorstel. Zonder voorafgaande grondwetsherziening zoude zij evenwel niet kunnen worden ingevoerd.

Het tegenwoordig bestaande stelsel van candidatenlijsten kan behouden blijven, alleen zoude het door de kieswet gevorderde aantal van veertig onderteekenaars moeten ver-

1) Uit een distrikt vernam ik dat daar de lijsten geregeld voor zestig handteekeningen waren ingericht en die dan ook inhielden.

vallen. Het karakter van de candidatenlijst verandert geheel. Zij moet als stembiljet worden beschouwd. Wie de candidatenlijst onderteekent wordt geacht daardoor zijne stem op den candidaat te hebben uitgebracht. De ingeleverde lijsten zouden, zooals thans reeds geschiedt, door den burgemeester ter visie moeten worden gelegd, waarna de gelegenheid tot het inbrengen van bezwaren voor iedereen zoude openstaan. Die bezwaren kunnen betreffen de niet-nakoming der wettelijke vereischten omtrent den vorm der lijsten en den tijd der inlevering en voorts de bevoegdheid der onderteekenaars, voornamelijk het voorkomen op de lijst van personen die geen kiezers zijn, of van kiezers die meer dan eenmaal geteekend hebben. Over die bezwaren zoude door de arrondissements rechtbanken of door commissies daartoe door de regeering benoemd, moeten worden beslist met dien verstande dat alle lijsten, ook die waartegen geen bezwaren zijn ingebracht, behoorlijk worden onderzocht. Wil men dezen arbeid aan commissies opdragen dan zullen er meerdere moeten zijn ten einde een snelle behandeling van zaken mogelijk te maken. Het zal wel onnoodig zijn om hooger beroep toe te laten van deze uitspraken die in den regel feitelijke beslissingen zullen zijn van zeer eenvoudigen aard. Nadat de lijsten zijn goedgekeurd is het eerste bedrijf van het verkiezingswerk afgeloopen en vangt het tweede aan.

Hoewel het geheele land voor de verkiezing als één distrikt moet worden beschouwd is het toch gewenscht voor de indiening der lijsten, de indeeling in honderd kiesdistrikten te behouden, met deze uitzondering dat in de groote gemeenten die in twee of meer kiesdistrikten verdeeld zijn, alle lijsten worden beschouwd als uit één kiesdistrikt te komen. Er zullen dus lijsten worden ingeleverd in vijf en tachtig distrikten. Het ordenen, onderzoeken, en openbaar maken van den inhoud dezer lijsten wordt opgedragen aan een Centrale Commissie voor de verkiezing, uitsluitend voor dezen arbeid benoemd door den Koning, op voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, die zoo als van zelf spreekt wel zorg zal dragen dat alle staatkundige partijen in haar midden vertegenwoordigd zijn. Zoodra de lijsten in handen dezer Commissie zijn gesteld begint zij haren arbeid met die uit elk der verschillende kiesdistrikten bijeen te leggen en in bundels te ver-

eenigen, daarna nummert zij de bundels en beslist zij door loting met welk nummer het onderzoek zal aanvangen. Wordt bijvoorbeeld bij loting nummer 50 aangewezen dan geschiedt het onderzoek in de navolgende orde: 50-85 en vervolgens 1-49. In elken bundel worden én de lijsten én de onderteekeningen voor denzelfden candidaat genummerd, nadat, in het geval dat meer dan één lijst is ingeleverd, wederom bij het lot is beslist met welke lijst zal worden aangevangen. Deze bepalingen zijn noodzakelijk omdat de rangorde van het onderzoek van eenigen invloed op den uitslag der stemming zoude kunnen zijn. Dit onderzoek toch heeft tot doel de vaststelling van het aantal stemmen op elken candidaat uitgebracht, ten einde te kunnen uitmaken wie gekozen zijn en wie niet.

Het aantal stemmen vereischt om bij de openbare stemming te worden verkozen wordt, na de laatste sluiting der kiezerslijsten doch vóór de verkiezingen, door de regeering bekend gemaakt. Dit getal is de uitkomst der deeling van het getal kiezers door het getal der te kiezen vertegenwoordigers, daar het een geheel getal moet zijn, dient het aantal kiezers, indien het niet een veelvoud mocht wezen van het aantal vertegenwoordigers, vóór de berekening te worden vermeerderd of verminderd met wat er aan ontbreekt om het tot een dusdanig veelvoud te maken.

De Commissie telt nu de onderteekeningen onder de verschillende lijsten voor dezelfde candidaten. Zoodra een candidaat het vereischte aantal stemmen heeft verkregen, met andere woorden: indien het gezamenlijk getal der onderteekeningen van de voor hem ingeleverde lijsten het vastgestelde regeeringsgetal heeft bereikt, wordt hij gekozen verklaard; tevens wordt aanteekening gehouden van de laatste onderteekening die het getal der vereischte stemmen vol maakte. Van de niet-gekozen candidaten wordt het door hen behaalde aantal stemmen uit de verschillende lijsten door de commissie opgemaakt waarna de geheele uitslag wordt openbaar gemaakt. Deze openbaarmaking bevat vooreerst de namen van de gekozen candidaten, waarachter de naam wordt vermeld van den onderteekenaar die het getal vol heeft gemaakt en van de lijst waarop hij voorkwam, en voorts de namen der candidaten die een onvoldoend getal

stemmen hebben verkregen met vermelding van dat getal voor ieder van hen.[1)] Eenige weken na deze openbaarmaking heeft het derde en laatste bedrijf van het verkiezingswerk plaats. Er moet thans gestemd worden over de candidaten die een niet genoegzaam getal stemmen hebben verkregen en wel uitsluitend over deze; stemmen op anderen uitgebracht zijn niet geldig.

Aan deze stemming mogen niet deelnemen de kiezers wier namen reeds op de candidatenlijsten als onderteekenaars voorkomen, met uitzondering van hen die op de lijsten van reeds gekozen candidaten voorkomen na de laatste onderteekening. De Centrale Commissie zorgt dat de gemeentebesturen tijdig vernemen welke kiezers niet meer tot de stembus mogen worden toegelaten, zoodat zij deze van de lijsten kunnen afvoeren.

Bij deze stemming valt in de eerste plaats op te merken dat latere vernietiging wegens onregelmatigheden niet wel mogelijk is. De kleinste onregelmatigheid toch kan van invloed zijn op den uitslag der geheele verkiezing, en het zoude dwaas zijn om tengevolge van een klein verzuim deze weder opnieuw te moeten uitschrijven. Een onderzoek der geloofsbrieven door de Kamer zelve, zooals thans is voorgeschreven, moet dan ook vervallen, de beoordeeling omtrent onregelmatigheden bij de verkiezing voorgevallen dient aan de Centrale Commissie te worden overgelaten.

Teneinde in dit opzicht alle waarborgen te hebben zoude de volgende wijze van verkiezing naar mijne meening de meeste aanbeveling verdienen. Het rijk worde voor deze verkiezing in een klein aantal distrikten verdeeld, achtereenvolgens in een bij het lot te bepalen orde wordt er in deze distrikten gestemd, met een week tusschenruimte na elke verkiezing. Den dag na de verkiezing die evenals thands in elke gemeente plaats heeft, opent de Centrale Commissie in de hoofdplaats van het distrikt de stembussen, zij neemt kennis van alle ingebrachte bezwaren en kan op grond daarvan of uithoofde van onregelmatigheden door haar ontdekt de verkiezing in een of meerdere gemeenten vernietigen;

1) A. *gekozen* - laatste onderteekenaar X. (voorkomende op bundel 80 lijst 3 nummer 75). B. niet gekozen 2500 stemmen.

is dit het geval dan wordt aldaar nog in dezelfde week een nieuwe verkiezing gehouden op een dag die reeds vooraf is vastgesteld.[1)]

Intusschen maakt de commissie den uitslag van haar onderzoek bekend, namelijk het aantal stemmen op elken candidaat uitgebracht, welk aantal wordt opgeteld bij de stemmen die de candidaat reeds bij de openbare stemming had verkregen. De candidaten die na den geheelen afloop der verkiezing de meeste stemmen verkregen hebben zijn gekozen, voor zoover er zetels beschikbaar zijn. Wanneer bijvoorbeeld het aantal te kiezen leden honderd bedraagt en reeds bij de eerste verkiezing door de candidatenlijsten twintig gekozen zijn, dan zijn de tachtig candidaten die het grootste getal stemmen hebben verkregen als leden aangewezen. Het zal dadelijk in het oog vallen dat bij deze geheime stemming de verschillende staatkundige partijen met beleid zullen moeten te werk gaan om zooveel mogelijk van de stemmen hunner kiezers partij te trekken. Zij zullen moeten trachten de stemmen zoodanig te verdeelen dat op geen enkelen candidaat te veel stemmen worden uitgebracht; aan de andere zijde moeten zij er voor zorgen dat geen stemmen worden weggeworpen op candidaten die het vereischte aantal toch niet kunnnen halen. Men mag aannemen dat de verschillende partijen ongeveer weten over hoeveel stemmen zij in verschillende distrikten kunnen beschikken; zij kunnen dus na kennisneming van den uitslag der openlijke stemming reeds eenigermate hunne gedragslijn bepalen.

Verder geeft hun de bepaling, dat de verkiezingen niet alle op denzelfden dag, maar met wekelijksche tusschenpoozingen worden gehouden de gelegenheid om ook gedurende den loop der verkiezingen hunne gedragslijn te wijzigen. Wanneer bij de geheime verkiezing in het eerst daarvoor aangewezen distrikt een der candidaten reeds een voldoend aantal stemmen heeft behaald (wie bij deze stemming het tot het door de regeering bepaalde cijfer brengt, is zeker van tot de gekozenen te zullen behooren) zullen zijne geestverwanten gewaarschuwd worden om geen stemmen meer op hem uit te brengen. Misrekeningen zijn natuurlijk niet uitgesloten, in

1) Er wordt bijv. bepaald: De verkiezing zal in District I plaats hebben op 1 Juni, mocht door de Commissie een verkiezing nietig worden verklaard dan zal de nieuwe verkiezing plaats hebben op 5 Juni.

dit opzicht staan alle partijen evenwel gelijk. In elk geval zal de uitslag der stemming een veel juister uitdrukking zijn van de verhouding der partijen dan dit onder het thans geldend stelsel mogelijk is.

Wat de uitvoerbaarheid van de hierboven geschetste regeling betreft kunnen geen bezwaren worden ingebracht, de openbare stemming is slechts een uitbreiding van de thands bestaande candidaatstelling en zal evenmin als deze tot moeielijkheden aanleiding geven. De geheime stemming zal wel is waar wegens het groot aantal candidaten niet kunnen worden gehouden op de thands gebruikelijke wijze, doch men zal kunnen terugkeeren tot de voorschriften der vroegere kieswetten, stemming met stembriefjes, die door de kiezers worden ingevuld. Ook zoude men aan elken kiezer die bevoegd is zijne stem uittebrengen een lijst kunnen toezenden waarop alle namen der candidaten gedrukt zijn en die zoodanig ware in te richten dat elke naam gemakkelijk uit de lijst kon worden gescheurd en als stembriefje worden gebruikt.

Ten aanzien van de werkzaamheid der kiezers komt het mij voor, dat de loop der zaken als volgt zal zijn. Elke partij zal een algemeen comité verkiezen om de verkiezing te leiden. Dit zal zooveel candidaten stellen als het hopen kan te zullen doen slagen; heeft een partij bij de laatste verkiezing bijv. 25% der stemmen van het geheele kiezerscorps uitgebracht, dan zal, indien voor honderd leden gestemd wordt, het comité ten minste vijf en twintig candidaten stellen. Misschien zullen nog, buiten het comité om, candidaten worden gesteld door vereenigingen of groepen die zich aan het comité der partij niet willen onderwerpen. Kunnen zulke vereenigingen in het geheele land een aanzienlijk getal kiezers bewegen om hunnen candidaaat bij openbare stemming te steunen, zoodat hem slechts een betrekkelijk gering getal stemmen ontbreekt, dan zal het comité, indien de candidaat het niet geheel onaannemelijk voorkomt, ongetwijfeld voor hem een van zijne candidaten die de minste kans heeft laten glippen. Voor het overwicht van enkele leiders op de candidaatstelling zal men dus niet beducht behoeven te zijn, integendeel, elke groep in de partij zal zich, veel meer dan thans, kunnen doen gelden, en zoo zij eenig gewicht in de schaal kan werpen, zal het leidend comité voorzeker met haar rekening moeten

houden, ook reeds bij de openlijke stemming, omdat de stemmen op candidaten uitgebracht die men bij de geheime stemming in den steek moet laten, als weggeworpen kunnen worden beschouwd.

Teneinde zooveel mogelijk een duidelijk beeld te geven van de regeling zooals ik mij die voorstel, diene het volgende voorbeeld.

Gesteld 500,000 kiezers en 100 vertegenwoordigers.

Het aantal stemmen vereischt om bij de openbare stemming gekozen te worden is derhalve 5000.

Bij openbare stemming hebben 200,000 kiezers hunne stem uitgebracht. Gekozen zijn 10 leden. Er moet dus nog gestemd worden door 300,000 kiezers (vermeerderd met hen die op een candidaat hebben gestemd die reeds 5000 stemmen had verkregen) voor 90 plaatsen. Gesteld dat er 250 candidaten zijn onder vijf partijen verdeeld. Nu moet elke partij nagaan over hoeveel stemmen zij ongeveer zal kunnen beschikken en die dan zoodanig verdeelen, dat zij aan hare candidaten de meerderheid bezorgt. Indien de candidaat zooveel stemmen verkrijgt, dat hij met de reeds bij de eerste stemming verkregene tot 5000 komt, is hij zeker van zijne verkiezing; elke partij zal dus moeten zorgen dat de candidaten op welker verkiezing zij bijzonder hoogen prijs stelt, ongeveer 5000 stemmen erlangen; in den regel zal dit niet zoo moeilijk wezen, daar deze candidaten bij de eerste stemming waaarschijnlijk reeds een aanzienlijk aantal stemmen hebben verkregen en zij dus slechts betrekkelijk weinig nieuwe stemmen noodig hebben. De beste, de althans door hunne partijgenooten het meest begeerde candidaten hebben dan ook in elk geval de meeste kans om gekozen te worden, wat ongetwijfeld als een voordeel moet worden beschouwd. Wat de kansen der overige candidaten betreft, hangt veel af van het beleid der partijleiders. Gesteld de zwakste der vijf partijen heeft zeven candidaten die bij openbare stemming hebben verkregen:

A.	2000.
B.	1500.
C.	1500.
D.	1200.
E.	1000.
F.	800.
G.	200.

Nu ontbreken er 25,000 stemmen om aan elk der candidaten 5000 stemmen te bezorgen. Daar het intusschen zeker is dat vele candidaten die minder dan 5000 stemmen verkrijgen tot de gekozenen behooren, is het niet noodig dat elk 5000 stemmen verkrijgt. Gesteld nu dat men in de partij hoogen prijs stelt op de verkiezing van A.B. en C., dan zal men trachten deze drie candidaten ongeveer 3000 en 3500 stemmen te bezorgen. Men zal daartoe natuurlijk pogingen aanwenden in die streken waar de candidaten A.B. en C. het meest bekend zijn of het meest in den smaak vallen. Intusschen zal men aan de andere zijde er voor moeten zorgen dat de candidaten niet te veel stemmen verkrijgen; 5000 stemmen kan reeds te veel zijn, maar elke stem boven de 5000 is zeker weggeworpen. Natuurlijk zal de partij na den afloop der openlijke verkiezingen den stand der zaken zorgvuldig moeten overzien. Rekent zij het mogelijk aan de vijf overige candidaten een behoorlijk aantal stemmen te bezorgen, dan zal zij die in de verschillende districten indeelen, rekening houdende met de getalsterkte harer partijgenooten en met de persoonlijke bekendheid van den candidaat. Komt zij tot de overtuiging dat het haar niet mogelijk zal zijn al hare candidaten een voldoend aantal stemmen te bezorgen, dan zal zij, het zekere boven het onzekere verkiezend, verstandig doen met aan te raden om geen stemmen meer uit te brengen op den candidaat of de candidaten die het geringst aantal stemmen hebben verkregen.

Er zal bij dit alles altijd eenige kansberekening zijn, die goed of slecht kan uitvallen, maar die, zooals wij reeds opmerkten, voor alle partijen dezelfde is. De kleine partijen zijn misschien in dit opzicht in iets gunstiger toestand dan de groote, omdat zij doorgaans een beter overzicht hebben van hunne juiste getalsterkte.

Wat de bezwaren tegen deze regeling van het kiesrecht betreft - want het is goed ook deze reeds dadelijk te bespreken - zal in de eerste plaats ongetwijfeld worden aangevoerd, dat dit stelsel van verkiezing een groote mate van beleid bij de aanvoerders en een groote volgzaamheid bij de leden der staatkundige partijen veronderstelt. Werd het ingevoerd dan is het niet onwaarschijnlijk dat er de eerste

maal dat het in werking trad, wel eenige misgrepen plaats hadden, maar die misgrepen zouden zich bij alle partijen voordoen zoo dat de uitslag toch bevredigend zoude kunnen zijn. Een ander bezwaar is, dat bij de candidaten die onder aan op de lijst der gekozenen komen te staan, dikwijls een verschil van weinige stemmen over de verkiezing zal beslissen, maar thans wordt een candidaat ook vaak gekozen met een zoo geringe meerderheid, dat zijne verkiezing inderdaad van een toeval, ziekte of afwezigheid van enkele kiezers afhankelijk is geweest. Dat een zwakke partij, die hare eigen kracht overschat, tengevolge der veelheid van haar candidaten een gevoelige nederlaag kan lijden is waar, maar dat is in zekeren zin haar eigen schuld, terwijl in ons tegenwoordig stelsel zwakke partijen, zonder hunne schuld, dikwijls geheel onmachtig zijn en niet in de mogelijkheid om zich behoorlijk te doen vertegenwoordigen, doordien zij in geen enkel district een beslissende meerderheid hebben.

Het bezwaar dat de verschillende partijen met groot beleid zullen moeten optreden en dat een fout dikwijls gewichtige gevolgen kan hebben zal echter, naar ik mij voorstel, in de toekomst meer en meer verdwijnen. In de eerste plaats zal er steeds meer ondervinding worden opgedaan en verder kan worden aangenomen, dat onder de werking van dit stelsel het aantal stemmen bij de eerste stemming (de openlijke) voortdurend zal toenemen. Velen zullen voorzeker gretig de gelegenheid aangrijpen om door het plaatsen hunner handteekening onder een lijst aan den gang naar het stembureel die altijd tijdroovend is, te kunnen ontkomen. Voor de leiders der verkiezingen zal het steeds gemakkelijker worden om de meest gevierde en algemeen geachte mannen hunner partij reeds dadelijk de meerderheid te bezorgen. De tweede stemming zal dus van lieverlede over een kleiner getal candidaten loopen en derhalve zal ook het aantal kiezers dat er aan kan deelnemen gedurig verminderen. Wel zullen dit kiezers zijn van de soort die het meest bewerkt moeten worden, het zijn toch de angstvalligen, de onverschilligen, de zwaartillenden die aan de openlijke stemming niet durfden deelnemen of het uit onachtzaamheid verzuimden, maar doordien hun aantal betrekkelijk niet groot is, zal het den verkiezingsagenten wel niet onmogelijk zijn hen te bereiken en hen te bewegen

op den bepaalden candidaat te stemmen. Zelfstandig optreden toch is van deze soort kiezers in den regel niet te verwachten.

Een gewichtig bezwaar dat zich bij het evenredig kiesrecht altijd doet gevoelen mag niet onbesproken blijven. Het is de moeilijkheid of onmogelijkheid van tusschentijdsche verkiezingen. In het door mij ontwikkelde stelsel kan van tusschentijdsche verkiezing in geen geval sprake zijn. Men behoeft echter daarom de door overlijden en bedanken of door andere omstandigheden in de vertegenwoordiging ontstane ledige plaatsen niet onvervuld te laten. Men kan namelijk bepalen, dat de candidaten die op de lijst voorkomen na den laatsten gekozene als gekozen zullen worden beschouwd, voor het geval dat aan de volksvertegenwoordiging leden ontvallen. Het is waar dat het zoodoende altijd vooraf zeker is, wie een openvallende plaats zal bezetten en het dus ook vaak kan voorkomen dat een aftredend lid vervangen wordt door een lid van een andere partij dan waartoe hij behoorde. Dit laatste bezwaar zoude echter gedeeltelijk te ondervangen zijn door te bepalen dat een aftredend lid zoude worden vervangen door den het hoogst op de lijst voorkomenden candidaat derzelfde partij waartoe de aftredende behoorde; indien er op de lijst geen lid van de partij van den aftredende meer voorkwam zoude of de candidaat die boven aan op de lijst stond kunnen worden aangewezen of wel de ledige plaats zoude niet worden vervuld.

De voordeelen van dit stelsel boven het bestaande zijn van verschillenden aard.

In de eerste plaats zullen de partijen veel meer naar hunne waarlijke sterkte vertegenwoordigd worden. Iedereen weet dat dit tegenwoordig het geval niet is, en zoo het hem niet bekend is, dan kan hij het leeren uit het merkwaardige boekje van den heer Ramaer.[1)] De gedwongen bondgenootschappen tusschen partijen en tusschen fracties van partijen zullen niet meer noodig zijn. Zoo zullen bijvoorbeeld de katholieken in de noordelijke gewesten niet meer op antirevolutionnairen behoeven te stemmen en de verschillende fracties der linkerzijde zullen hunne volle kracht kunnen ontwikkelen.

1) Religie in verband met politiek in Nederland door J.C. Ramaer; voornamelijk blz. 126 en volgende.

In de tweede plaats zullen de meest op den voorgrond tredende mannen van alle partijen, die thans, indien zij voor een zwak distrikt zitting hebben, gevaar loopen van uit de vertegenwoordiging te worden verwijderd, zoo goed als zeker zijn van hunne verkiezing. Zij zullen bij de openlijke stemming reeds de meeste stemmen verkrijgen omdat zij waarschijnlijk in verschillende distrikten op de candidatenlijsten zullen worden geplaatst. Worden zij dan niet dadelijk verkozen dan zal het niet moeielijk zijn bij de geheime stemming hun het nog ontbrekend getal stemmen te bezorgen dat hen zeker zal doen slagen.

Een ander voordeel dat hier mede zamenhangt moet vooral niet over het hoofd worden gezien. Bij alle staatkundige partijen is de aanwijzing der candidaten in de distrikten het werk eener zeer kleine minderheid. De meerderheid stemt voor den haar opgedrongen candidaat alleen omdat hij godsdienstig of staatkundig geestverwant is, misschien zijn er in haar midden niet weinigen die hem voor volksvertegenwoordiger ongeschikt achten, maar die desniettemin wel verplicht zijn hem te stemmen, wetende dat zij door zich te onthouden de keus van den candidaat der tegenpartij zullen bevorderen, terwijl de ondervinding hen heeft geleerd dat het optreden met een afzonderlijken candidaat tegen dien der kiesvereenigingen in den regel tot niets leidt dan tot onderlinge verbittering ten bate der tegenpartij. Vandaar de onverschilligheid en loomheid van vele kiezers waarover tegenwoordig zoo vaak wordt geklaagd; zij worden gedwongen te stemmen op candidaten voor wie zij dikwijls niet de minste sympathie hebben en gevoelen dan ook geen opgewektheid om iets meer te doen dan naar de stembus te gaan. Het valt te voorzien dat hierin een gunstige verandering zal komen, zoodra ieder kiezer de keus zal hebben tusschen een groot getal candidaten, hij gevoelt zich niet meer opgesloten binnen de grenzen van zijn distrikt maar kan zich vereenigen met zijne medekiezers door het geheele land om voor een bepaalden candidaat, in wiens bekwaamheid en persoonlijke eigenschappen hij vertrouwen heeft, te ijveren met hoop op goeden uitslag. De algemeene belangstelling in het verkiezingswerk zal hierdoor ongetwijfeld aangroeien, daarbij zal veel aanleiding tot tweespalt in de partijen worden weggenomen; de strijd tusschen

partijgenooten in een distrikt over den te stellen candidaat kan thans dikwijls veel wrok te weeg brengen, vooral wanneer eene kleine meerderheid in een kiesvereeniging den doorslag geeft; van dat alles zal in het voorgestelde stelsel geen sprake meer zijn, wie een anderen candidaat zijner richting verkiest boven den man dien zijne distriktgenooten willen stellen, kan zijne stem op dien candidaat uitbrengen zonder daardoor de belangen zijner partij in het minst te benadeelen.

Ook zal de dikwijls kleingeestige tegenstand tegen aftredende leden, gevolg van persoonlijke overwegingen of plaatselijke belangen, die bij elke algemeene verkiezing onder alle partijen kan worden waargenomen, zijne kracht grootendeels verliezen. Wordt er in een distrikt samengespannen om het zittend lid door een ander man zijne partij te doen vervangen, dan zal indien dat lid inderdaad bekwaam en verdienstelijk is, ongetwijfeld buiten de grenzen van zijn distrikt hulp voor hem opdagen. Wanneer hij bij de thands bestaande regeling het in zijn distrikt bij de candidaatstelling aflegt, is het hoogst moeielijk een ander distrikt voor hem te vinden, bij de hierboven voorgestelde regeling zal hij, zoo hij slechts aanhangers bezit in het geheele land, waarschijnlijk zonder veel moeite weder een zetel kunnen veroveren.

Ook de verhouding van den vertegenwoordiger tegenover zijne kiezers zal een verandering ten goede ondergaan, hij zal niet meer de uitsluitende vertegenwoordiger van één distrikt zijn maar meestal kiezers hebben door het gansche land verspreid. Men zal hem minder lastig komen vallen met plaatselijke aangelegenheden en kiezersbelangen. Het wordt tegenwoordig vrij algemeen tot de taak van de leden der Kamer gerekend, dat zij de tolken zijn van de verlangens der bewoners van hun distrikt; wordt het geheele land als het ware één kiesdistrikt dan zullen deze wenschen wel niet gesmoord worden, maar de belanghebbenden zullen zich moeten wenden tot de leden bij welke zij met goeden grond verwachten gehoor te zullen vinden, niet tot een aangewezen pleitbezorger die dikwijls met tegenzin voor hunne belangen optreedt.

Velen hebben tegenwoordig den mond vol over zaken en instellingen die heeten bankroet te hebben gemaakt. De

wetenschap, het volksonderwijs en ook het parlementaire stelsel worden vaak onder dit verwijt begrepen, dat zich natuurlijk alleen grondt op het onvervuld blijven van verwachtingen door geestdriftige voorstanders opgewekt. Het parlementair stelsel zoude krachtige regeeringen in het leven roepen gesteund door vast aaneengesloten meerderheden, het zoude de wetgeving gelijken tred doen houden met de ontwikkeling der staatkundige denkbeelden, en de volkswenschen snel en op de meest doeltreffende wijze bevredigen. Is de uitkomst - zoo vraagt men - niet overal min of meer teleurstellend geweest? Ongetwijfeld bestaat er voor teleurstelling reden, maar is die teleurstelling alleen aan het stelsel te wijten? Het parlementair stelsel kan niet alles geven wat er van gevraagd wordt, en al moet worden erkend, dat het ook niet alles heeft gegeven wat het geven kon, toch behoeven wij daarom niet naar een ander stelsel om te zien, iets wat trouwens ook door bijna niemand wordt aangeprezen. Wij moeten daarom naar het middel zoeken dat het stelsel meer aan zijn doel kan doen beantwoorden. Als eerste middel wordt het algemeen stemrecht vaak aangeprezen maar in de landen waar het bestaat zijn klachten over de slapheid der regeering en over den tragen gang der wetgeving even talrijk als elders. Daar wordt dan ook terecht gezegd: het algemeen stemrecht op zich zelf geeft geen verbetering indien de wijze waarop het uitgeoefend wordt niet verbeterd wordt. Zij die dit zeggen, zooals Charles Benoist[1)] en anderen, schijnen langzamerhand in Frankrijk eenige meerdere ondersteuning te vinden en hebben daar dan ook eindelijk een beweging voor de invoering van het evenredig kiesrecht in het leven geroepen.

Voor de goede werking van het parlementair stelsel komt het in de eerste plaats op de menschen aan, het is dus van het hoogste belang om de wijze waarop de vertegenwoordigers in het Parlement worden gekozen zoodanig te regelen, dat er waarborgen bestaan voor de keuze van de beste en meest geschikte menschen. De eigenschappen die geschikt maken voor het lidmaatschap der volksvertegenwoordiging zijn voornamelijk: kennis, bedrevenheid in wet-

1) Benoist gaf reeds in 1895 zijn boekje uit: de l'Organisation du Suffrage Universel. Sedert heeft hij zich voortdurend doen hooren in denzelfden geest.

gevenden arbeid, onafhankelijkheid en zelfstandig oordeel. Wat de twee eerste eigenschappen betreft, zijn zij die deze het meest bezitten toch somtijds van de vertegenwoordiging uitgesloten omdat zij daarnaast zich niet kunnen verheugen in het bezit van datgene wat den vertegenwoordiger voor het slagen zijner verkiezing tegenwoordig bijna onontbeerlijk is, namelijk een vlugge tong, gevatheid en een zekere blik op de omgeving, die vooraf weet te onderscheiden tusschen wat gezegd en wat niet gezegd mag worden. Een aantal voortreffelijke wetgevers door kunde en ervaring uitblinkende zijn daardoor reeds van zelven van de vertegenwoordiging uitgesloten, doch dit gemis behoeft niet betreurd te worden; indien zulke personen geroepen worden om in de regeeringsbureelen aan den arbeid tot voorbereiding of tot uitvoering der wetten deel te nemen wordt het volledig vergoed.

De twee laatstgenoemde eigenschappen, onafhankelijkheid en zelfstandig oordeel vallen minder in den smaak van eerzuchtige kiezers die het liefst een volgzaam, voor alle wenschen toegankelijk en met alle wisselende inzichten meegaand man verlangen. Het zijn deze kiezers die in den regel er op belust zijn om de leiding der verkiezingen op zich te nemen, ten einde de candidaten aan te wijzen die zij wenschen; zij kunnen hierin, gemakkelijk slagen omdat, gelijk reeds hierboven werd opgemerkt, door de gebondenheid aan het distrikt de minder bedrijvige of minder invloedrijke kiezers ten slotte toch gedwongen worden om aan den gestelden candidaat hunne stem te geven, daar tegenstribbelen weinig baat en zelfs gevaar voor het partijbelang oplevert. Dit alles verandert geheel bij invoering van een evenredig kiesstelsel met het geheele land als één kiesdistrikt. Het bestuur eener plaatselijke kiesvereeniging kan een candidaat die wegens de verborgenheid zijner verdiensten aan een deel der kiezers niet welgevallig is, niet aan hen opdringen, zij onttrekken zich aan zijne leiding en wenden zich tot hunne geestverwanten buiten het distrikt om te trachten met dezen te zamen een anderen candidaat te doen zegepralen; bespeurt het bestuur dat hierdoor de kans van zijnen candidaat, doordien hij buiten zijn eigen district geen aanhang kan vinden, gering wordt dan zal het er allicht toe overgaan om zich bij een andere candidatuur te voegen. De gekozene die weet dat hij niet alleen met de besturen

der kiesvereenigingen te rekenen heeft en van hunne gunstige gezindheid afhankelijk is, zal zich vrijer en zelfstandiger gevoelen. Hij zal den drang die door enkelen op hem wordt uitgeoefend met grooter vrijmoedigheid kunnen weerstaan; stelt hij hunne verwachtingen te leur, dan wint hij daardoor den steun van andere hier en daar in het land verspreide kiezers, die nu niet langer hunne stem behoeven uit te brengen of op een candidaat dien zij met tegenzin stemmen of op een candidaat waarvan zij met zekerheid weten dat hij niet gekozen wordt.

Reeds wezen wij er op hoe bij invoering van het evenredig kiesrecht het gegronde vooruitzicht bestaat dat de bekwame en ervaren vertegenwoordigers van elke partij voortdurend worden herkozen. Thands zijn het juist dezen die de meeste kans loopen van bij een herkiezing te worden op zijde gezet. Door hunne ruime deelneming aan de werkzaamheden der Kamer hebben zij het meest de aandacht getrokken der kiezers, en dikwijls ook den meesten aanstoot gegeven wanneer zij bij belangrijke beslissingen een invloed hebben uitgeoefend die een deel hunner kiezers verkeerd acht. Het bekende spreekwoord, dat de hoogste boomen den meesten wind vangen, is ten volle op hen van toepassing. Zoo zij in zwakke districten zitting hebben is hunne kans veel hachelijker dan die van den zwijgenden en volgzamen vertegenwoordiger die, zoo hij het voorrecht heeft van een beminnelijk man te zijn, allicht door zijne tegenstanders met minder scherpte wordt bestreden; doch ook in districten waar hunne partij in de meerderheid is loopen zij thands wel eens gevaar om door een handigen zet van eenige kiezers die over hun staatkundig bedrijf niet geheel voldaan zijn uit het zadel te worden gewipt.

Bij de kiezers zelven zal het gevoel van verantwoordelijkheid sterker worden en daardoor de lust om aan de verkiezingen een werkzaam aandeel te nemen vermeerderen. Ieder kiezer, ook al woont hij in een landstreek waar zijne geestverwanten dun gezaaid zijn, kan zijne stem met hoop op goeden uitslag uitbrengen. De belangstelling verdooft bij hem die vooruit weet, dat het briefje dat hij in de bus werpt geen invloed hoegenaamd op de verkiezing kan hebben.

Het verdriet op den duur ook den ijverigsten kiezer om tijd

en geld ten beste te geven voor een candidaat die toch niet gekozen wordt, van lieverlede gaat dan ook in distrikten waar één partij oppermachtig heerscht het staatkundig leven bij de andere partijen kwijnen en eindelijk slaapt het in. Zoodra evenredig kiesrecht bestaat zal het overal weder ontwaken; dat, zooals bij de laatste algemeene verkiezingen, in een vrij groot aantal distrikten een vierde deel der kiezers, en meer dan dat, van de stembus wegblijft zal zich dan zeker niet meer voordoen.

Wij merkten in den aanvang van ons artikel op dat het vooruitzicht van twee partijen die elkander beurtelings afwisselen, in Nederland vooreerst verdwenen is. De Tweede Kamer zal, welke wijzigingen in de kieswet ook worden aangebracht, in het tijdperk dat voor ons ligt wel een bonte verscheidenheid van partijen en fracties blijven vertoonen. De taak der regeering wordt daardoor moeielijker, zij heeft niet meer met een regeeringspartij te rekenen maar met een aantal groepen die het onderling vaak oneens zijn. Juist daarom is het ook voor haar van groot belang uit welke personen deze groepen bestaan. Blijven de ervaren parlementariers in hun midden vertegenwoordigd, dan is de kans dat er overleg zal worden gepleegd om door wederzijdsche tegemoetkoming tot gemeenschappelijk handelen te komen veel grooter dan wanneer onervaren nieuwelingen, die zich wellicht tot het doen van ondoordachte toezeggingen hebben laten verleiden, de meerderheid vormen. Nu staat hier tegenover voorzeker het nadeel van de vermenigvuldiging der partijen; deze is bij evenredig kiesrecht niet te ontgaan, zij moge in sommige landen uitblijven maar dit is dan aan bijzondere omstandigheden te danken. Uit zijnen aard werkt het evenredig kiesrecht als prikkel tot het verbrokkelen der partijen in kleine fracties. Men zal dit nadeel moeten aanvaarden, maar er zich mede kunnen troosten dat het ook reeds zonder het evenredig kiesrecht bestaat en dat er inderdaad een voordeel tegenover staat. Reeds thands bestaan in Nederland meerdere partijen en ontbreken de bestanddeelen voor een zuivere partij-regeering naar Engelsch model. Nu moge het getal partijen tengevolge van de invoering van evenredig kiesrecht nog eenigermate toenemen, en mogen zelfs een enkele maal vertegenwoordigers

optreden van groepen die zich voor een zeer bijzonder doel hebben gevormd (b.v. alkoholbestrijding of verbod van vivisectie) maar het is niet zeker dat de stelling der regeering daardoor moeielijker zal worden, of de mogelijkheid om hervormingen op wetgevend gebied tot stand te brengen geringer. De leden die tot kleinere partijen behooren en zij die slechts de vertegenwoordigers eener groep van kiezers zijn, zullen zich in de Kamer allicht vrijer gevoelen dan zij die tot groote partijen behooren. Deze toch zijn gebonden door de uitgebreide partij-programma's en nu is het in mijne oogen nog een onmiskenbaar voordeel van de invoering van evenredig kiesrecht, dat de macht en invloed dezer stukken zal afnemen. Er is niets dat verderfelijker werkt in ons staatkundig leven, dan deze programma's die, voor zoover zij de oplossing voorschrijven van alle denkbare staatkundige vraagstukken, aan personen die zich omtrent zaken, die niet aan de orde zijn, hunne meening wenschen voor te behouden, den toegang tot het staatkundig leven versperren, en die, afgescheiden hiervan, door hunne dwingende voorschriften den vertegenwoordiger veel te veel belemmeren in zijne vrijheid van handelen. Te ontveinzen is het niet, dat ook de vrije partijvorming die het evenredig kiesrecht kan medebrengen, den candidaat aan banden dreigt te leggen, maar zij zal het toch meer doen door voorschriften voor enkele bepaalde zaken dan door het vaststellen van een algemeene gedragslijn op staatkundig gebied voor alle gevallen die mochten voorkomen. De ongerijmdheid, dat een verdienstelijk man uit de vertegenwoordiging moet worden geweerd, omdat hij een van de partijleiders afwijkende meening heeft over een vraagstuk waarvan men met zekerheid weet dat het in de eerste jaren niet aan de orde zal komen, zal bij invoering van evenredig kiesrecht zich niet licht meer voordoen.

De redenen waarom ik de bezwaren tegen het evenredig kiesrecht, die vroeger bij mij bestonden, van lieverlede heb opgegeven zijn, zooals de lezer van het voorafgaande zal hebben kunnen opmerken, tweeledig. In de eerste plaats is het bezwaar, dat door het evenredig kiesrecht het stelsel van twee staatkundige partijen wordt ondermijnd, voor mij vervallen omdat de ervaring mij geleerd heeft dat zonder evenredig

kiesrecht dit stelsel hier te lande toch niet levensvatbaar is; in de tweede plaats zijn de bezwaren aan de aardrijkskundige indeeling van de kiezers verbonden, in onzen tegenwoordigen staatkundigen toestand, bij algemeen of zeer uitgebreid stemrecht, van zoo ernstigen aard, dat naar een andere wijze van stemmen noodzakelijk moet worden uitgezien. Ik zal over den aard dier bezwaren niet uitweiden maar waag de gissing, dat zij ook reeds bij anderen hebben gegolden en ik wijt daaraan de steeds wassende ingenomenheid met het evenredig kiesrecht in alle staatkundige kringen.

Dat er onder de toongevende mannen op staatkundig gebied hier te lande zich een zeer sterke strooming ten voordeele van het evenredig kiesrecht openbaart, valt toch inderdaad niet te ontkennen. Maar al bestaat er ook een meerderheid die het over de theorie eens is, eenstemmigheid over de praktijk is nog niet bereikt, en er zijn zelfs, zoo ik mij niet vergis, theoretische voorstanders die de zaak schoon en goed vinden, maar haar praktisch niet uitvoerbaar achten. Nu het evenredig kiesrecht zich in dit tijdperk van theoretische vereering bevindt, is het hoog noodig dat zijne voorstanders zich onledig houden met het zoeken naar praktische oplossingen. De stelsels in België en Zwitserland werkende hebben leemten en fouten die reeds vrij algemeen worden erkend. Na de laatste Belgische verkiezingen is er wederom ernstig geklaagd over de werking van de daar bestaande regeling. Rijp en ernstig overleg zal derhalve noodig zijn, om tot een goede en billijke toepassing van het evenredig kiesrecht te komen. Wanneer men het hier te lande invoert, dan moet dit geschieden op zoodanige wijze dat er eenige zekerheid besta, dat de hoofdtrekken der nieuwe regeling niet meer behoeven veranderd te worden. Een dergelijke verandering toch heeft hare eigenaardige moeielijkheden, want een uit een gebrekkige regeling van het evenredig kiesrecht voortgekomen wetgevende vergadering zal uit den aard der zaak weinig lust gevoelen om een nieuwe regeling in overweging te nemen. Men verbrijzelt ongaarne het werktuig waaraan men zijn ontstaan dankt. De voorstanders van evenredig kiesrecht onder alle partijen zullen verstandig handelen indien zij onderling overleg plegen; het geldt hier geen partijbelang maar een belang van alle partijen. Zij zullen in de eerste plaats

thans moeten zorgen, nu grondwetsherziening aan de orde is gesteld, dat uit de grondwet alle bepalingen verdwijnen die aan een deugdelijke regeling van het evenredig kiesrecht in den weg staan.

W.H. DE BEAUFORT.

Over Vlaamsche volkskracht.

II.
De Vlaamsche beweging.

Hoe voller en rijker het leven wordt en hoe sneller het levens-tempo, hoe sterker de behoefte om, met behulp der geschiedenis, het ons ontglippend verleden vast te houden en in dat verleden de lijnen te ontdekken, die wij met het oog op de toekomst willen volgen.

Het blijkt nu weer aan de Vlaamsche Beweging. Die geestelijke strooming - de strijd der Vlamingen in België om gelijke rechten met de Walen - is nu reeds 80 jaar aan de oppervlakte te zien; niet vreemd, dat er behoefte is ontstaan aan een geschiedenis van dat brok verleden. Uit die behoefte is het historisch werk geboren, waarover en waaruit hier iets aan de lezers van *De Gids* wordt medegedeeld.

De Gentsche hoogleeraar Paul Fredericq, ook te onzent welbekend, heeft een stoute poging gedaan, om de geschiedenis der Vlaamsche Beweging samen te vatten in een drietal deelen, die gezamenlijk meer dan 1000 bladzijden tellen. Wat ons bij een eerste doorbladering treft en door een gezette lezing bevestigd wordt, is de groote menigte van deelnemers aan dezen strijd, de overweldigende massa van de feiten hier te boek gesteld. Die menigte en die massa vinden hun verklaring voor een deel in den langen duur, anderdeels in de gestadige uitbreiding der Vlaamsche Beweging. Aanvankelijk hoort men slechts klachten over de verwaarloozing,

alarmkreten over de verdrukking der Vlaamsche taal; verzoekschriften om gelijk recht voor Nederlandsch en Fransch worden ingediend, vereenigingen gesticht voor de studie der moedertaal; Nederlandsche wetenschappelijke tijdschriften en couranten gaan verschijnen. Men zoekt steun bij stamverwanten buiten de grenzen: Hoog- en Nederduitschers, Noord-Nederlanders. Dan krijgt de beweging, die totnogtoe vooral de taal en de literatuur gold, ook een staatkundig karakter; van de Gemeenteraden breidt zij zich uit over de Provinciale Raden en het Parlement. De Vlaamsche muziek, het Vlaamsch tooneel, stadig in kracht groeiend, gaan deelnemen aan den strijd. Voet voor voet dringen de Vlamingen voort met hun eisch van gelijk recht en winnen langzaam veld in het onderwijs, de rechtspraak, het leger, het staatkundig en maatschappelijk leven.

Wie niet ‘ab ovo’ wil beginnen en den aanvang dezer Beweging zien in den strijd der middeleeuwsche Vlamingen tegen de hen voortdurend bedreigende Franschen, zal toch tot vóór 1840 moeten teruggaan. ‘De Vlaamsche Beweging’ - aldus Paul Fredericq (I, 2) - ‘ontstond na 1840 als eene terugwerking tegen de zegevierende verfransching, uitgaande van de Belgische omwenteling; maar zij werd in stilte en langzaam voorbereid sedert het einde der 18de eeuw. Reeds in 1788 immers gaf de Brusselsche advocaat Verloo een *Verhandeling op d' onacht der moederlyke tael in de Nederlanden* uit, waarin hij bitter klaagde over de algemeene verfransching en over den achteruitgang der Vlaamsche gewesten als gevolg daarvan, daar de geletterden er zonder invloed bleven op de volksbeschaving. Tijdens de kortstondige vereeniging van Noord-Nederland en België onder Koning Willem I werd onze moedertaal opgebeurd en aangemoedigd; leerstoelen voor het Nederlandsch opgericht aan de hoogescholen te Gent, Leuven en Luik; van die hoogten zou een levenwekkende stroom zich over de dorstende akkers van den volksgeest verbreiden. Maar het politiek soldeersel, waarmede twee zoozeer verschillende en zoo lang gescheiden staten waren aaneengehecht, bleek niet bestand tegen de ontbindende kracht, die schuilt in verschil van nationaliteit en geloof. Zoo gingen ook de Vlamingen, ten deele onder den invloed der geestelijkheid, deelnemen aan den strijd, die eindigde

met de scheiding van Noord en Zuid, met de stichting van een zelfstandig koninkrijk België. Niet zoodra echter zijn de gemoederen tot rust gekomen, of de Vlamingen, wier zelfbewustzijn door den strijd met ons was verhoogd, zien in, dat de heerschappij van het Fransch over hunne moedertaal in den nieuwen staat slechts bevestigd is en dat zij al hun krachten moeten inspannen om zich aan die heerschappij te onttrekken. De eigenlijke Vlaamsche beweging neemt nu een aanvang.

Hoe noodig het was, iets te doen tot verheffing van den Vlaamschen volksgeest door middel van de literatuur in de moedertaal, blijkt wanneer men een blik slaat op de Vlaamsche volkslectuur - de eenige van dien aard - die tusschen 1830 en 1837 van de pers kwam. Het zijn òf herderlijke geschriften van den aartsbisschop van Mechelen en zijne bisschoppen om hunne schapen te waarschuwen tegen de vrijmetselaars en ze in het rechte spoor te houden bij de 'Kiezingen van de Wetgevende Kamers' òf een *Handboeksken van de vroedvrouwen en vroedmeesters* òf stichtelijke werkjes om de vroomheid en kerkschheid der goê gemeente te bevorderen. Doch op welken trap van ontwikkeling moet een volk hebben gestaan, waarvoor geestelijk voedsel werd bereid als *Leven van onze eerste ouders Adam en Eva alsook dat van hunnen zoon Abel door Andreas Boeye*, *Pater Jesuïet?* Hoe gevaarlijk andere lectuur dan deze kon zijn, moesten de goede katholieken te weten komen uit *Elisa of de gevolgen van het lezen der slechte boeken*.

Zoo'n slecht boek was bv. de eerste roman van Hendrik Conscience *Het Wonderjaar* (Ao. 1837), waarin het begin van den strijd der Nederlanders tegen Spanje en Rome werd verhaald; eerst nadat de schrijver in 1843 een Roomsch-gekleurde omwerking van dien roman had gegeven, stond de geestelijkheid de lezing ervan aan de gemeente toe. Conscience gaf daarmede een deel zijner overtuiging prijs, doch won ermee dat zijn boek nu onder het volk kwam. Met datzelfde doel voor oogen onderwierp hij zijn in 1838 verschenen *Leeuw van Vlaenderen* aan de geestelijke censuur. Doch wie den vrijen hals boog, niet de talentvolle Antwerpsche volksdichter Theodoor van Rijswijck, die omstreeks dezen zelfden

tijd met zijne eerste verzen optrad; noch de hooger ontwikkelde Gentsche dichters Prudens van Duyse en Ledeganck. Met dat viertal en den aarts-Vlaming Jan Frans Willems begon voor de Nederlandsche literatuur in België een nieuw leven.

Tegelijk met de literatuur had ook de wetenschap de hand aan het werk geslagen; het zaad van hooger onderwijs, onder Koning Willem I in België gestrooid, begon op te komen en zou weldra vrucht dragen. Blommaert, leerling van den Gentschen hoogleeraar Schrant, neemt in zijne *Aenmerkingen over de verwaerloozing der Nederduitsche Tael* (1832) de lijn op die Verloo had laten glippen; een paar jaar later worden de studie en de beoefening der moedertaal bevorderd door de uitgave van een paar jaarboekjes; in 1834 laat Willems *den Vos Reinaerde* los op de Franskiljons en sticht in zijn *Belgisch Museum* een wetenschappelijk tijdschrift voor het onderzoek en een betere kennis van Vlaamsche taal, letteren, oudheden en geschiedenis, dat zijne waarde nog niet geheel verloren heeft en in menig opzicht een voorbeeld mocht heeten voor de Noordnederlandsche geleerden van dien tijd. In 1840 was, vooral door toedoen van Willems, een eerste verzoekschrift tot de Kamers gericht, waarbij herstel der Vlaamsche taal werd gevraagd; in het volgend jaar nam de Regeering eene, door Willems en anderen ontworpen, spelling van het Nederlandsch aan, die niet veel van de toenmalige Noordnederlandsche verschilde; hier en daar hoort men in een bestuursvergadering een redevoering in het Vlaamsch; in 1844 verschijnt het eerste Vlaamsche dagblad onder den titel *Vlaamsch België*.

Zoo begon het in het dorre hout aan alle kanten te groenen. Soms uit zich die groeikracht in zonderlinge vormen; dat zien wij in een genootschap van Vlaamsche strijders, dat zich te Antwerpen gevormd en van daar verbreid had over andere Vlaamsche steden. De romantiek, ingeleid door den Vlaamschgezinden Duitscher Dr. Wolf, vierde hier hoogtij: de afdeelingen heetten het Artevelde-kamp, het Breidel-kamp, het Rubens-kamp; de voorzitter werd ‘heermeester’ genoemd; de vergaderingen ‘wachten’; de jaartelling ving aan met den Slag der Gulden Sporen; de voorzitter opende de vergaderingen met de sacramenteele woorden: ‘Met God beginnen wij; Vlaanderen den Leeuw!’ en al de broeders antwoordden:

'Vlaanderen den Leeuw!' Ook de muzikale verbroederingsfeesten met de Duitschers en het 'Vlaamsch-Duitsch Zangverbond' (een schepping van Prudens van Duyse) wijzen op aansluiting bij Duitschland. Deze weg naar het oosten liep dood; maar langs andere paden ging de Vlaamsche Beweging langzaam vooruit. In 1845 krijgt zij van den dichter Van Peene en den componist Miry een strijdlied in *De Vlaamsche Leeuw*; in het volgend jaar van Ledeganck haar Credo in *De drie Zustersteden*. Willems mocht in 1846 door den dood worden weggenomen, Ledeganck en Van Rijswijck hem binnen kort in het graf volgen, Heremans, in 1845 opgetreden als hoogleeraar te Gent, de letterkundige medicus Snellaert en de dichter Jan van Beers stonden gereed de leege plaatsen te bezetten.

Nieuwe kracht putten de Vlamingen uit een nauwer aanraking met de Noordnederlandsche stamverwanten. De leiders der Vlamingen voelden behoefte aan een ruggesteun; te onzent waren enkele vèr-zienden gaarne bereid dien te geven; in 1847 had de geniale Gerrit de Clercq in een Gids-artikel getoond te beseffen, dat bij de Vlaamsche Beweging ook onze nationaliteit betrokken was. Zoo kon het Snellaert en zijne medestanders Prudens van Duyse, Serrure, Blommaert gelukken in 1849 te Gent een Taal- en Letterkundig Congres tot stand te brengen, het eerste van een lange reeks die nog steeds wordt voortgezet. Van nu af gaat de Beweging in sneller tempo voorwaarts. In 1851 wordt het Willems-Fonds gesticht, dat er naar streeft het Vlaamsche volk te ontwikkelen door middel van goedkoope volkslectuur, volksbibliotheken en voordrachten. Gelijk zoo dikwijls volgen ook nu de clericalen, na geruimen tijd van bedachtzaam toekijken, het voorbeeld door de liberalen gegeven: in 1875 eerst wordt het Davids-fonds gesticht met hetzelfde doel als zijn voorganger, doch dat, gesteund door de geestelijkheid, den mededinger boven het hoofd groeit - ten minste in aantal van afdeelingen en leden, en in ruimte van geldmiddelen.

Totnogtoe had de strijd zich bepaald tot het veld der taal- en der letterkunde; omstreeks 1857 gaan de Vlamingen inzien, dat zij bij hun streven de politiek niet langer mogen verwaarloozen. Een Duitscher, Friedrich Oetker, die eenigen tijd in België had gewoond en er de toestanden bestu-

deerd, wees hun dezen weg, dien zij in de toekomst niet meer hebben verlaten. Het was vooral Julius Vuylsteke, toen jong advocaat, bemind als studentendichter, welsprekend redenaar en man van krachtig karakter, die hier een leider der Vlamingen werd. Door toedoen van hem en zijne vrienden werden politieke vereenigingen gesticht als de Nederduitsche Bond en het Vlaemsch Verbond. Niet lang meer duurde het of, tot verbazing en ergernis der Walen, werden de eerste Vlaamsche eeden in de Kamer afgelegd.

Als een jonge beek, bruisend, babbelend, klaterend een doortocht zoekend tusschen de takkebossen en steenklompen in haar bedding, zoo dringt de Vlaamsche Beweging, hoe ook belemmerd door Walen en Franskiljons, telkens weer langs een ander pad voorwaarts. In 1865 komt met Benoît's *Lucifer* de Vlaamsche muziek in het veld; twaalf jaar later viert de *Rubens-cantate* hare triomfen; weldra gaat de strijd om een Vlaamsch conservatorium ontbranden, dien de maëstro met de starende oogen en den stierennek nog gewonnen zal zien. Het Vlaamsch volksgezang, door Snellaert en Prudens van Duyse weer tot eere gebracht, door Willems met zijn bundel *Oude Vlaemsche Liedereu* krachtig bevorderd, wordt een nieuwe bron van kracht; sedert dien hebben de Vlamingen niet afgelaten uit die bron te putten, totdat het Florimond van Duyse, Prudens' zoon, na lange jaren van onvermoeiden en veelzijdigen arbeid, mocht gelukken zijn driedeelig werk *Het Oude Nederlandsche Lied* te voltooien: een standaardwerk dat - voorzoover mij bekend is - door geen ander van dien aard in of buiten ons land overtroffen wordt.

Langs weer een anderen weg leidde Jhr. A. de Maere - Limnander de Vlaamsche Beweging voorwaarts, toen hij in 1869 in de Kamer een rede hield, waarin hij den toestand der Waalsche gewesten vergeleek met dien der Vlaamsche provinciën en uit de officiëele statistiek bewees, dat sedert 1830 de bevolking in de eerste met 43 ten honderd en in de laatste slechts met 15 ten honderd was vooruitgegaan, ‘terwijl op het gebied van geboorten, overlijdens, huwelijken, lager onderwijs, ongeletterdheid, moorden, brandstichtingen, veroordeelden, gevangenen en ondersteunde armen de cijfers even bedroevend waren’. Als voorname oorzaak van dit verschil wees De Maere vooral de afzondering van het geestes-

leven in de Vlaamsche gewesten aan; als middel tot verbetering der misstanden vooral het gebruik der Nederlandsche taal en het opleggen der verplichting aan de ambtenaren in die streken om die taal te kennen. In een tweede redevoering betoogde hij, ‘dat men het Vlaamsche land verlossen moest van de 7 à 800 vrije lagere scholen van paters en nonnen,’ met welker aantal de onwetendheid des volks aangroeide. Een andere maatschappelijke lijn volgde De Maere, toen hij, met Julius Sabbe, zich inspande om Brugge zijn ouden bloei en roem te hergeven door het tot een zeehaven te maken.

Ondankbaar en onbillijk zou het zijn, bij het vermelden van zoo velerlei werken en streven, aan de Vlaamsche pers de eer te onthouden die haar toekomt. Vooral *Het Volksbelang* (1867), dat te Gent verschijnt, en *De Zweep* (1869), het orgaan van den onstuimigen krachtigen Julius Hoste, hebben zich in dezen verdienstelijk gemaakt. Gemakkelijk was hun taak niet en zwaar is nog altijd de strijd tegen een machtige Fransch-schrijvende pers, die niet moede werd en wordt, Frankrijk voortestellen als het beloofde land, het Fransch als de eenige beschaafde taal, de Fransche literatuur en wetenschap als de alleenzaligmakende. Wel kreeg het prestige van Frankrijk door den oorlog van 1870 een gevoeligen knak; maar wie eenmaal ‘Franschdol’ is, zooals onze buren zich uitdrukken, wordt niet zoo licht genezen.

Wat daarvan zij, de Vlaamsche Beweging ging ook daarna steeds voorwaarts. Het Vlaamsch tooneel, lang achterlijk gebleven zooals de Vlaamsche muziek, ontwikkelde zich; in 1874 krijgt Antwerpen een fraaien Nederlandschen Schouwburg, later volgen die van Gent en Brussel. Een lange en heftige strijd werd in de Kamers gevoerd over de taalwetten van 1873, '78 en '83; die wetten, ten gunste van het Nederlandsch in de rechtspraak, als ambtstaal en voertuig van onderwijs werden ten slotte aangenomen, maar door allerlei amendementen ontzenuwd. Andere kleinere of grootere overwinningen werden bij deze gevoegd: nu eens de bepaling, dat het beknopt Verslag der Kamerdebatten zal worden opgesteld in de beide landstalen; dan eens het minder gewichtig, toch niet onbeteekenend besluit, dat de straatnamen voortaan in twee talen op de hoeken der straten zullen worden geplaatst. Onderling sluiten de Vlamingen zich hechter aaneen door feesten als

dat van Conscience bij de verschijning van zijn 100ste boekdeel, en het, in beperkter kring gevierde, feest voor de talentvolle schrijfster Virginie Loveling. Omstreeks denzelfden tijd (1881) wordt de sympathie der Vlamingen voor de Afrikaansche taalbroeders gewekt; een sympathie die weer ten goede kwam aan de verhooging der eigen volkskracht. Niet minder werkte in diezelfde richting het Algemeen Nederlandsch Verbond, tot welks ontstaan de Vlaming Hippolyte Meert den stoot gaf; dat eerst krachtig begon te worden, nadat het in Noordnederlandschen grond was overgeplant; dat zich weer van daar over België vertakte en er invloed ging oefenen.

Zoo ging en gaat het voort met strijd over nieuwe taalwetten en over het Vlaamsch spreken in de Kamers, met betoogingen en banketten, met incidenten voor de krijgsraden en adressen aan de Overheid, met het streven naar eene Vlaamsche hoogeschool, met Belgische studenten-congressen en Leidsche studenten-leergangen, met het wegvallen van oude en het optreden van nieuwe strijders, met onderling geharrewar en eendrachtig samenwerken, met vallen en opstaan, met dringen en duwen en stampvoeten voor slagboomen - maar altijd vooruit, zij het ook op de wijze van sommige fakirs op een bedevaart: twee stappen voorwaarts en één achterwaarts.

Uit de menigte van feiten, namen, jaartallen heb ik slechts een beperkte keuze kunnen doen. Tal van gewichtige feiten heb ik niet vermeld, gezwegen over velen die tot de voormannen der Vlamingen hebben behoord of nog behooren: de dichters Dautzenberg, De Geyter, Pol de Mont, Gezelle; den kunsthistoricus Max Rooses; burgemeester Jan van Rijswijck, de volksvertegenwoordigers De Vigne en Coremans; den botanicus Mac Leod, die den strijd om een Vlaamsche Hoogeschool heeft aangebonden, en den ingenieur De Raet, die dien strijd in andere banen heeft geleid; de componisten Blockx en Tinel; de lieder-avonden, door Florimond van Duyse op touw gezet - en zooveel meer dat de aandacht waard is van wie belang stelt in deze worsteling van een volk om zijn taal en zijn recht. Over die voormannen of leiders, over die lieder-avonden en andere strijdmiddelen der

Vlamingen kan men veel leeren uit het boek dat hier wordt aangekondigd.

Een dier leiders blijft er in de schaduw of komt slechts even op den voorgrond: de samensteller dezer geschiedenis. Het aandeel van Fredericq in de Vlaamsche Beweging, waarvan zijne bescheidenheid hem verbood te gewagen, behoef ik niet in den breede uiteen te zetten; ook te onzent weet menigeen, hoeveel die beweging hem verschuldigd is. Echter mag ik niet geheel zwijgen over den geschiedvorscher en geschiedschrijver, die verscheidene degelijke geschriften van grooter of kleiner omvang in het licht gaf, wiens wetenschappelijke verdiensten eenige jaren geleden door een groot aantal Belgische geleerden zijn gehuldigd in de *Mélanges Paul Frédéricq* (1904); den hoogleeraar, van den aanvang af strevend naar een deugdelijke methode van onderwijs, wiens werkzaamheid zich toont in de vorming van jeugdige historici die zelfstandig en degelijk werk leveren; den innemenden zanger, die - na Hoffmann von Fallersleben - ons weer voor het eerst van onzen, tenauwernood bekenden, schat van mooie oude liederen deed genieten; den trouwen congres-bezoeker, wiens bezadigd woord en rustigleuke luim zoo vaak olie op de golven der Vlaamsche onstuimigheid hebben gegoten; den echten Vlaming, wiens goedrondheid getemperd en verfijnd wordt door Fransche urbaniteit; wiens welluidend Nederlandsch dezelfde vereeniging van kracht en zachtheid toont, die zijne gansche persoonlijkheid kenmerkt.

Juist omdat ik Fredericq in veel opzichten hoog stel, aarzel ik niet te zeggen, dat menig ander werk van hem naar den vorm hooger staat dan dit. De schrijver zelf is - blijkens zijn *Woord Vooraf* - in Deel I en zijn *Tot den Lezer* in Deel III - zich wel bewust, dat er ‘veel leemten en andere gebreken’ in zijn werk vallen aan te wijzen. Rubrieken met den titel *Andere Gebeurtenissen*, waarin een aantal min of meer merkwaardige feiten eenvoudig worden opgesomd, met verwaarloozing van het verband waarin zij onderling of tot het geheel staan, doen vermoeden wat door het werk zelf wordt bevestigd: dat de stof den auteur niet zelden te machtig is geweest. Misschien had hij opmerkingen als deze kunnen voorkomen door zijn werk niet *Schets eener*, maar *Bijdragen tot de Geschiedenis der Vlaamsche Beweging* te noemen.

Ook onder dezen naam echter zal dit werk op hoogen prijs worden gesteld door ieder, die zich eenige voorstelling kan maken van het ontzaglijk materiaal hier verwerkt; die rekening houdt met het gebrek aan degelijke 'vorarbeiten'; die beseft hoe moeilijk het is, de geschiedenis te schrijven van onzen eigen tijd, waar wij te dicht op staan om er groote lijnen of groepen te ontdekken; waar zooveel nog in beweging is, dat eerst tot rust moet komen om bestudeerd te kunnen worden. Wij Noordnederlanders hebben reden tot dankbaarheid voor deze eerste poging om het overal verstrooid materiaal bijeen te brengen, te ordenen en in een voorloopigen vorm te brengen, omdat vermoedelijk niemand onzer dit werk zoo goed zou kunnen doen als de Vlamingen zelf; meer aanspraak op dankbaarheid nog heeft de auteur van de zijde zijner strijdgenooten, die hier een stevig blokhuis en arsenaal vinden, dat hun kan dienen in hun strijd tegen Walen en Franskiljons.

Zoo ergens, dan kan hier de geschiedenis van practisch nut zijn; de kennis van dit verleden invloed oefenen op onze beschouwing van het heden en onze verwachtingen aangaande de toekomst.

Menig Noordnederlander die voor het eerst in België komt, wordt teleurgesteld door wat hij van de Vlaamsche Beweging te hooren en te zien krijgt. Tot Antwerpen gaat het goed: het streelt hem zijn eigen taal - zij het vaker dialectisch dan zuiver gesproken - buiten de enge grenzen van zijn land te hooren. Maar op de Antwerpsche Beurs, in groote winkels en elders hoort hij al veel Fransch; in Gent, Brugge, Brussel wordt het erger; ontmoet hij Vlaamsche dames, dan spreken zij doorgaans Fransch. Hoort hij daarna gloeiende redevoeringen bij een betooging of een congres, laten de Vlamingen een 'Vlaamschen Leeuw' los - dan is onze reiziger ras klaar met zijn slotsom: dat onder die Vlaamsche Beweging veel humbug schuilt. Voor de Vlamingen zelf is er reden om ontmoedigd te worden, wanneer zij letten op het langzame tempo der beweging, op de moedwillige miskenning en verdraaiing der feiten en toestanden door de tegenstanders, op het ontduiken of met voeten treden der met zooveel moeite verkregen wetten, op die talrijke liberale of clericale 'politiekers' van wie *Uilenspiegels Rijmkroniek* zegt:

Zij stonden in 't Vlaamsch te buld'ren
Voor hunne kiezerschaar.
Een reekse Vlaamsche wetten
Beloofden zij hun daar.

Nu kwamen zij in de Kamer;
Daar hielden zij zich *koes*.
Ze zwegen dat zij zweetten;
Hun Vlaamsch was naar den droes!

Maar wie zich uit deze *Schets* eenig denkbeeld gevormd heeft van de toestanden in het Vlaamsche land omstreeks 1840 en die toestanden vergelijkt met de hedendaagsche, zal moeten erkennen, dat er niet alleen een groote, maar ook een gestadige vooruitgang is; een vooruitgang die recht geeft tot goede hoop op de toekomst.

Wie om den langzamen gang der Vlaamsche Beweging zijn vertrouwen aan die beweging ontzegt; wie meent, dat zij zal blijven voortsmeulen als een vuur van nat hout, met veel rook en geknetter, maar weinig gloed - die ziet over het hoofd, hoe moeilijk de strijd voor de Vlamingen is, hoe sterk de vijandige machten die zij tegenover zich hebben. Ten deele is het een strijd van Germaansche tegen Romaansche elementen; een deel der Vlamingen zoekt steun bij Noordnederlanders en Duitschers, vindt in het eigen roemrijk verleden en bij Germaansche geestverwanten de bakens waarop het Vlaamsche volk koers moge zetten; een ander deel, de zoogenaamde Franskiljons, en de Walen houden het oog op Frankrijk gericht. Deze laatsten zouden niets liever zien dan dat het gansche Belgische volk door middel van het Fransch - nog altijd een wereldtaal, zij het ook in mindere mate dan het Engelsch en het Duitsch - zich aansloot bij Frankrijk; voor de Vlamingen zou het berusten in die aansluiting gelijk staan met het opgeven van hun karakter en wezen als volk.

Anderdeels hebben wij hier te doen met een strijd van liberaal en clericaal op godsdienstig en staatkundig gebied; doch zoowel onder de Vlamingen als onder de Walen vindt men liberalen en clericalen. In de Vlaamsche gewesten zelf hebben de liberale Vlaamschgezinden te strijden met de geestelijkheid, die de toenadering tot het h.i. in hoofdzaak kettersch Noord-Nederland tracht te beletten; die de geestelijke

voogdij over de gemeenten en vooral het opgroeiend geslacht met hand en tand vasthoudt. In hunne onmiddellijke omgeving, in hun eigen gezin vinden vele Vlamingen uit den gegoeden stand weinig steun bij hunne vrouwen en dochters, meerendeels immers opgevoed door geestelijke zusters die weinig of geen Nederlandsch kennen en in allen gevalle het Fransch veel voornamer vinden. Dat zijn de ‘pensionnats’ waar Vlaamsche meisjes, die in een verpoozings-uurtje Nederlandsch of Vlaamsch ‘klappen,’ tot straf een roestigen sleutel aan den hals moeten dragen, ‘la clef flamande’; dat zijn de geestelijke zusters, waarvan *Uilenspiegels Rijmkroniek* zegt:

> O masoeurkens! o masoeurkens!
> Zacht en vroom in zuiver kleerkens,
> Waarom toch gij 't Vlaamsch zoo haat,
> Fransch kweelt, dat u zoo misstaat?
> Wie toch wilt ge er mee behagen?
> Weet, dat God ook Vlaamsch verstaat....

Wordt over deze en dergelijke misstanden en misbruiken in het onderwijs, het leger, de rechtspraak, het burgerlijk bestuur door de Vlamingen geklaagd, dan krijgen zij steeds weer het afgezaagd verwijt te hooren dat zij het Fransch willen verdringen van de plaats waarop het recht heeft, al weten de meeste Walen en Franskiljons zeer goed, dat de Vlamingen niets anders vragen dan gelijk recht voor de beide landstalen. Onder zulke omstandigheden is het waarlijk niet te verwonderen, dat de Vlaamsche Beweging langzaam vordert; doch bewonderen moet men de mannen die ondanks dat alles den strijd volhouden.

Dat zij dien strijd zullen winnen, indien geen onverwachte staatkundige gebeurtenissen den ganschen stand van zaken veranderen, daarop mag men goede hoop hebben. De pas opgetreden jonge koning heeft aan Walen en Franskiljons getoond, dat hij, beter dan zij, de rechten der Vlaamsche meerderheid van België's bevolking weet te eerbiedigen. Dat voorbeeld zal nagevolgd worden juist onder die hoogere standen waar de Vlaamsche Beweging den felsten tegenstand vindt. Gelukt het bovendien aan de Belgische liberalen langzamerhand een aanzienlijk deel der Vlamingen te onttrekken aan de voogdij der geestelijkheid, zoodat ook de

Vlaamsche burgerijen in de geestelijken voorgangers zien, die behandeld worden met den eerbied waarop hun gedrag hun recht geeft, doch tegenover wie zij zich voelen als zelfstandige mannen en vrouwen - dan zal de Vlaamsche Beweging nieuwe kracht winnen; dan zullen de Walen eindelijk gedwongen worden aan het Vlaamsch niet langer in schijn, maar inderdaad gelijke rechten te geven als aan het Fransch; dan zullen de lang onderdrukte en achterlijk gebleven Vlamingen de Walen op zijde streven in kennis en ontwikkeling, in ondernemingsgeest, welvaart, beschaving; dan zal het Belgische volk, niet langer door den taalstrijd verdeeld, zich eerst met volle kracht kunnen wijden aan den opbouw van zijn karakter, zijn maatschappelijk leven, zijn staatswezen....

> dan zal de beiaard spelen
> van alle torentransen;
> dan zal de klokke Roeland luiden: Triomf in Vlaanderland!

Wat gaat dat alles ons nu aan?

Het antwoord zou kort kunnen luiden: nostra res agitur! Doch voor wie daarvan niet of slechts ten deele overtuigd is, moge hier nog een korte uiteenzetting volgen van Nederlands belang bij de Vlaamsche beweging.

Dat het zelfstandig bestaan van een kleinen staat als de onze ernstig gevaar loopt bij een oorlog of verwikkelingen tusschen zijne machtige naburen, daarvan zijn vele Nederlanders overtuigd; niet van de noodzakelijkheid om bijtijds maatregelen te nemen, waardoor dat volksbestaan in de toekomst wordt verzekerd - voorzoover dat ons, menschen, mogelijk is. Zich weerbaar maken, zooals de Denen en de Zwitsers het ons voorgedaan hebben, dat is iets waar vooral de gegoede en beschaafde Nederlander weinig of niets voor gevoelt. Hij zit neer in de doffe berusting zijner moedeloosheid, in het drukkend besef zijner gewaande onmacht en is bereid Gods water over Gods akker te laten loopen. Zelfs het glorieuze voorbeeld onzer stamverwanten in Zuid-Afrika heeft hem niet kunnen overtuigen van de waarheid, dat een volk niet voorgoed ten onder gebracht kan worden, indien dat volk het niet *wil*; dat een volk, schoon tijdelijk overheerd, heerlijk herworden kan, indien het zich bereid heeft getoond

Om, met het storten van zijn bloedt,
Den vaderlande 't waerdste goedt,
De gulden vryheyt te bereeden,

indien het door die worsteling nieuwe kracht heeft gewonnen. Aan vaderlandsliefde ontbreekt het ons volk niet; wel aan het doorzicht, de toewijding en de geestkracht, noodig om onze onafhankelijkheid blijvend te verzekeren. Sommigen, gekweld door het gevoel van onzekerheid omtrent onze toekomst, hebben den blik gewend naar den kleinen staat aan onze zuidgrens: zou wederaansluiting bij België geen nationaliteitsverzekering voor ons zijn? Het ligt voor de hand, die vraag te stellen: wij staan elkander in menig opzicht zoo na; wij zijn in vroegere tijden lang vereenigd geweest en, na lange scheiding, tijdelijk hereenigd onder Koning Willem l. Had men eigenlijk wel ooit moeten scheiden, deed men niet beter weêr samen te gaan? In het laatste kwart der vorige eeuw antwoordde menigeen op die vragen met De Laveleye's woord van 1872: ‘La révolution de 1830 fut une grande erreur’ of met De Geyter's opwekking aan het slot van zijn *Keizer Karel*:

O Broedervolk der Nederlanden,
Sticht nog het Rijk van uwen Stam!

Congres-redenaars vergeleken Nederland en België gaarne bij de twee Koningskinderen uit het oude lied:

Si conden bi malcander niet komen,
Het water was veel te diep.

Overigens een omineuze vergelijking; immers de ‘jonghe helt’ verdrinkt en de koningsdochter springt met het lijk van haar liefste in het water.

Onlangs heeft de Belgische journalist Baie het vraagstuk van een nauwer aansluiting tusschen België en Nederland weer aan de orde gesteld. Is er aan deze ‘entente’ een luchtje van hoogere politiek? Hebben wij hier te doen met Fransche of Engelsche vogelaars, die de vogels der lage landen lokken met zoet gefluit? Wie geen staatsman van beroep is, doet beter zich niet te wagen op het gladde ijs

der politieke bespiegeling. Denkend aan de achtbare commissie die deze vraag bestudeert, zullen wij maar met den vermaarden Speenhoff zeggen: ‘er wordt aan gewerkt.’ Echter, al wagen wij ons niet aan hoogere politiek, wij mogen de onderlinge verhouding van België en Nederland toch wel vergelijken bij die huwelijken, waarvan de volksmond zoo aardig zegt:

> Bij mekaâr deugen ze niet;
> Van mekaâr meugen ze niet.

Inderdaad, wie niet zóó onder de clericale plak wenscht te zitten als de Belgen nu reeds meer dan een kwart eeuw, die zal erkennen: bij mekaâr deugen we niet; anderzijds is er voldoende grond voor de overtuiging: van mekaâr meugen we niet. Uit een onderlinge goede verstandhouding kunnen de Belgen en wij hetzelfde nut trekken als het deel is van Engelschen, Schotten en Ieren; Denen, Zweden en Noren; Oostenrijkers en Duitschers - al zijn die verhoudingen onderling weer verschillend.

Het zijn verhoudingen als die tusschen broêrs en zusters, of tusschen nichten en neven: bloedverwantschap, gelijkheid of overeenkomst van aanleg, neigingen, taal, zeden en gewoonten, omstandigheden, gemeenschap van verleden en ten deele van toekomst stellen in staat, een vasten grond te leggen voor een vriendschappelijke verhouding, waarin beide partijen, overigens zichzelf blijvend, veel tot elkanders ontwikkeling kunnen bijdragen. Wat de Vlamingen aan ons kunnen hebben, mogen zij zelf uitmaken. Maar onze zwaartillendheid vindt een tegenwicht in hun spontaneïteit, onze gedruktheid in hun ‘leute’, ons zelfbedwang in hun ongedwongenheid; zijn wij misschien dieper van gevoel, hun eenvoud en warmte kunnen ons ten voorbeeld zijn; vinden wij hen te uitbundig, zij ons te deftig; hunne natuur en onze cultuur vullen elkander aan; met zijn beide landstalen heeft de ontwikkelde Vlaming iets voor op ons, die slechts onze moedertaal min of meer beheerschen en drie andere talen zoo'n beetje kennen.

Ook wie dit alles gering mocht schatten, zal toch moeten erkennen, dat het voor een klein volk als het onze geen geringe zaak is of buiten onze grenzen meer dan drie millioen

Belgen voor ons taalgebied al dan niet behouden blijven. Daarom hebben wij sympathie voor elke ernstige poging om de banden tusschen ons en deze onze stamverwanten aan te knoopen of te versterken; daarom hebben de Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen nu al sinds een halve eeuw goed werk gedaan voor onzen stam en verdient het Algemeen Nederlandsch Verbond onze hulde en onze dankbaarheid voor wat het in dezen nog steeds bezig is te doen. Slechts onwetendheid van het verleden, beperktheid van blik op de toekomst van ons volk of zwakte van nationaliteitsgevoel kunnen onverschillig blijven voor belangen als die welke hier op het spel staan.

Moge door de lezing of het doorbladeren van deze *Schets* de onwetendheid omtrent dit deel van ons volksverleden eenigszins afnemen, dan zal, mede door den invloed van het Algemeen Nederlandsch Verbond en der Taal- en Letterkundige Congressen het nationaliteitsgevoel allicht iets sterker, de beperktheid van blik op onze toekomst als volk allicht iets minder worden.

G. KALFF.

De actieve kant van ons droomleven.

> Pourquoi douter des songes? La vie, remplie de tant de projets passagers et vains, est-elle autre chose qu'un songe?
> BERNARDIN DE ST. PIERRE.

Wij leven te midden van raadselen.

Geen nieuws om mee te beginnen, zult gij zeggen.

Maar toch wel iets, dat wij telkens weer geneigd zijn, te vergeten.

Wij verbeelden ons, zooveel te weten en hebben al zooveel ontdekt, dat wij soms in den waan gaan verkeeren, dat de natuur geen geheimen meer voor ons heeft.

Toch is de ontwikkeling der wetenschap eigenlijk niet anders, dan een vermeerderde kennis van oorzaken, waardoor wij bepaalde, vooruit gewilde gevolgen met steeds grooter zekerheid weten te bereiken. Door geduldig waarnemen is ons gebleken, dat dezelfde oorzaken steeds dezelfde gevolgen met zich brengen. Deze wet van het causaal verband in al wat wij om ons heen zien gebeuren, staat voor ons zóó vast, dat wij, waar het verbroken schijnt, onmiddellijk overtuigd zijn, dat de fout bij ons ligt, daar wij niet alle oorzaken kennen. In het opsporen van zulke onbekende, storende factoren hebben wij het tamelijk ver gebracht en met voldoening zien wij terug op wat in deze richting reeds werd bereikt. Inderdaad ontbreekt het ons niet aan de noodige bewondering voor het menschelijk vernuft, dat zooveel doorgrondde en zooveel tot stand bracht.

Maar met al ons vernuft kunnen wij toch niet zeggen, ook maar eenigszins te zijn doorgedrongen in het dieper

wezen van de verschijnselen. Wij weten, vaak met bewonderenswaardige nauwkeurigheid, dàt die en die dingen gebeuren zullen, wanneer wij dit of dat doen. Maar waaròm ze gebeuren, waaròm zij gebeuren moèten, zóó en niet anders, dat is nog altijd een diep geheim.

Tot de meesten onzer dringt die ondoorgrondelijkheid van ons phenomenale leven niet eens door. Zij verbazen zich niet, dat het in de wereld zóó toegaat. Het is immers heel natuurlijk, dat een omhoog geworpen steen op de aarde terugvalt en dat suiker zoet smaakt. Ja, als die steen eens in de lucht bleef hangen of de suiker bitter proefde, dan was 't wat anders. Maar zoolang alles gewoon toegaat, ordelijk en volgens de wet, wat is er dan nog te verklaren? Het alledaagsche prikkelt het gewone menschenverstand niet. Wat is er voor verwonderlijks in dingen, die alle dagen gebeuren?

Zoo bindt gewoonte ons een blinddoek voor de oogen, die ons belet, de raadselen van het leven te zien. En ons verstand ordent en rangschikt de verschijnselen en verzint namen om de werkende krachten aan te geven, en als wij zoover zijn, dan noemen wij de verschijnselen ‘verklaard.’ Maar inderdaad zijn ze niet anders dan geclassificeerd, want wij weten niet hoe de aantrekkingskracht werkt, noch het licht, noch de warmte, noch het magnetisme, noch de electriciteit, noch de affiniteit. Verklaard, d.w.z. duidelijk en klaar aangegeven waarom deze krachten uit hun aard zóó mòeten werken, als zij doen, en niet anders kúnnen, verklaard is met die namen niets. Eén ding slechts is ons klaar geworden: dat wij leven in de sfeer der gevolgen. Wij kunnen waarnemen, dàt verschijnselen staan in onderling verband, maar niet waarom.

Ontegenzeggelijk is voor ons leven hier op aarde de kennis van dat verband van het hoogste gewicht te achten. Al dringen wij daarmee niet door tot het innerlijk wezen der verschijnselen, wij leeren toch de omstandigheden kennen, waaronder zij optreden, en door deze willekeurig in het leven te roepen, kunnen wij bepaalde gevolgen bereiken. Het best zijn wij hierin geslaagd in de z.g. levenlooze natuur. De wonderen der techniek, waarop onze tijd met rechtmatigen trots wijzen kan, konden niet gewrocht zijn zonder veelom-

vattende kennis van oorzaken en gevolgen. Minder voorspoedig gaat het ons echter op het gebied van de met leven bedeelde stof. Daar werken zeker nog onbekende factoren: anders toch zouden er niet zooveel uitzonderingen op de regels voorkomen. Denk b.v. aan de vatbaarheid voor besmettelijke ziekten. De vreeselijke pest, die in de middeleeuwen de bevolking van menige stad decimeerde, heeft toch nooit alle bewoners doen omkomen. Een zeker percentage bood weerstand aan de ziektekiemen. Het is dan ook niet voldoende, deze in een gezond lichaam over te brengen om het ziek te doen worden: zij moeten er een vruchtbaren bodem vinden om op te aarden, willen zij kwaad stichten. Waarin deze vruchtbaarheid zou moeten bestaan in verschillende gevallen, is nog niet uitgemaakt, doch wel hebben wij een naam verzonnen, om dit verschijnsel mee aan te duiden, en spreken gewichtig van ‘vatbaarheid.’ Maar het behoeft geen betoog, dat met dit woord niets is verklaard. Weten wij van deze physiologische werkingen weinig af, nog verder staan wij verwijderd van de kennis van oorzaak en gevolg op psychologisch gebied. Van eenige regelmaat in uitwerking van bepaalde oorzaken schijnt daarbij geen sprake te zijn. Eenzelfde voorval doet den een verlammen van schrik en prikkelt den ander tot krachtdadig handelen. En geen regels hebben méér uitzonderingen, dan die der paedagogie: wel een bewijs hoeveel onbekende factoren hier werken.

Op geen enkel gebied echter schijnt het oorzakelijk verband tusschen de zich daarop voordoende verschijnselen zóó ver zoek te zijn, als op dat van ons droomleven. Daar schijnt geen wet te heerschen. Daar voelen wij ons tegen wil en dank meesleepen in een baajerd van fantasterijen, waarin onze persoonlijkheid hopeloos ondergaat. Wij herkennen ons zelven niet meer en lossen op in een reeks van onmogelijkheden. Menigmaal is het ontwaken voor ons een ware verlossing uit angstaanjagende benauwenissen. Gewoonlijk blijft ons van onze droomvoorstellingen niet veel meer bij dan een vaag besef van gedroomd te hebben. Maar soms bewaren wij daarvan een zoo levendige herinnering, dat het terugdenken aan wat de ongebreidelde droomfantasie ons liet zien, hooren, ja, doorleven, ons het hart opnieuw jagen doet van angst of ons de lever weer schudden doet van 't lachen.

Wij geven ons nauwelijks rekenschap van het feit, dat ieder slaapje ons brengt in een toestand, dien wij geneigd zouden zijn gelijk te stellen met krankzinnigheid, als wij ons, wakker zijnde, daarin bevonden. Want heeft niet menig krankzinnige tegen wil en dank die waanvoorstellingen, die denkbeeldige ontmoetingen, die angstaanjagende vervolgingen, die samenspraken met verbeeldingsfiguren, welke wij allen kennen uit onze droomen? Het schijnt wel dat de dwang, dien wij wakend uitoefenen op onze gedachten, nu en dan moet worden opgeheven. In den slaap maken zij lustig gebruik van de bekomen vrijheid en warrelen dooreen in bonte mengeling, de eene de andere opwekkend tot een schijnleven, dat sterft zoodra de zintuigen ontwaken en het dagbewustzijn zijn rechten herneemt.

Wel verre echter van ons ook maar in 't minst te verontrusten over deze periodieke krankzinnigheid, verdragen wij haar met de grootste onverschilligheid. Ja, de gewoonte heeft ons zoo vertrouwd gemaakt met de droomwereld, dat wij ons er niet eens meer over verbazen. Eigenlijk moest het ons in bizondere mate interesseeren, dat het inslapen ons blijkbaar brengt in een toestand, waarin de regels van het normale dagbewustzijn niet meer gelden, en onze gedachten dadelijk vorm, klank en kleur aannemen. Maar wij laten dat alles met ons gebeuren, zonder er ons in 't minst om te bekommeren. Het droomen behoort nu eenmaal bij onze natuur en daar leggen wij ons bij neer. En daar onze droomvoorstellingen, trots den schijn van werkelijkheid, waarmede zij zich aan ons voordoen, meestal ijdele fantasterijen blijken te zijn, hechten wij er niet de minste waarde aan en achten wij ze zelfs onze aandacht niet waardig, zeggende: ‘Droomen zijn bedrog.’

Hebben wij echter wel recht tot zulk een uitspraak? Bewezen zou zij eerst zijn, indien uit de oorzaken van het droomen kon worden afgeleid, dat droomen niet anders dan bedrieglijk kùnnen zijn. Doch daar zijn wij nog verre van af. De meeningen van verschillende schrijvers op dit gebied loopen niet alleen zeer uiteen, maar zijn bovendien niet veel meer dan veronderstellingen, welke elkaar op menig punt tegenspreken.[1)]

1) Een uitgebreid overzicht daarvan is te vinden in het eerste hoofdstuk van prof. Dr. Sigm. Freud's: ‘Die Traumdeutung.’

De mogelijkheid, dat droomen wel eens iets anders kunnen zijn dan bedrog, is dan ook à priori op theoretische gronden niet te ontkennen. Doch wat meer zegt: de ervaring wijst het uit en tegenover de willekeurige uitspraak: 'droomen zijn bedrog,' heeft dan ook altijd de meening stand gehouden, dat de mensch beteekenisvolle droomen hebben kan. Zij mogen dan de minderheid vormen, maar ongetwijfeld maken zij de meest belangrijke groep van verschijnselen uit ons droomleven uit. Zij toch toonen ons den actieven kant van dat leven, en deze verdient zeker meer gekend te worden, dan tot heden het geval is.

Inderdaad zouden wij tweeërlei soort droomen kunnen onderscheiden: passieve en actieve. De meeste behooren tot de eerste soort. Zij worden opgewekt door uit- en inwendige prikkels, door nawerkende gedachtestroomen en opflikkerende herinneringsbeelden. Maar de actieve droomen zijn zoodanige, waarin het verstandelijk combinatie-vermogen, wel verre van verzwakt en door allerlei associaties van denkbeelden vertroebeld te zijn, den droomer juist tot scherper denken en speuren in staat stelt, of waarin het geheugen weder herinneringen doet opleven, die het dagbewustzijn vergeefs uit de vergetelheid trachtte op te wekken.[1)]

Wij willen nu de passieve droomen verder buiten beschouwing laten. Door hun overheerschende meerderheid hebben zij in ruime mate de aandacht getrokken van geleerden, die van het droomleven een studie hebben gemaakt. Veel verder dan tot een phenomenologie van het droomen zijn zij daarbij niet gekomen. Tal van waarnemingen zijn gedaan omtrent veelvuldigheid, snelheid en levendigheid van het droomen, omtrent den samenhang van den droom met het waakleven, het snelle vergeten van onze droombeelden, enz., maar eenig oorzakelijk verband heeft men nog niet gevonden. Ook voor de levendige, de werkelijkheid soms zoo nabij komende droomvoorstellingen weet men geen oorzaak aan te geven. Wel is er een naam voor gevonden: de droomfantasie, maar daarmede blijven we even wijs. De uitkomsten van deze onderzoekingen zijn van voldoende

1) Helderziende droomen blijven hier buiten beschouwing.

algemeene bekendheid te achten, om er hier verder over te mogen zwijgen.[1)]

Niet aldus de actieve droomen. Dank zij de onderzoekingen van de Londensche ‘Society for Psychical Research’, is daarover in de laatste jaren een nieuw licht opgegaan, dat zeker verdient in ruimen kring te schijnen. Het doet ons zien, dat het met ons droomleven niet altijd zoo armzalig gesteld is, als de meesten onzer meenen, en dat wij goed zullen doen het niet langer te verwaarloozen, maar het op te nemen in den kring van onze belangstelling. Immers als deze actieve droomen van werkelijk nut en van waarachtige beteekenis blijken te zijn, dan is het de moeite waard naar den modus operandi te zoeken. Doen zij zich spontaan voor, dan moeten zij ook voor willekeurige herhaling vatbaar zijn. Want ook psychische werkingen zijn gebonden aan wetten. Zoo wij deze weten op te sporen zullen wij, dezelfde oorzaken in werking stellende, ook gelijke gevolgen in 't leven roepen en aldus naar eigen wil opwekken, wat te voren niet anders dan spontaan voorkwam. Doch die oorzaken zijn slechts uit de feiten af te leiden en deze zullen stellig minder schaars worden, naarmate wij aan ons droomleven meer aandacht gaan schenken.

* * *

Als eerste kenmerk van actieve droomen noemden wij: een verscherpt verstandelijk combinatie-vermogen, en als eerste voorbeeld van dien aard moge dienen een droom, dien mijn oom James de Fremery mij zelf verteld heeft. Toen hij een jongen van 17 jaar was, leerde hij het schaakspel van den predikant te 's-Gravenzande. Een avond in de week kwamen zij daarvoor bij elkaar. Menig spel was reeds gespeeld, maar nog nooit was het hem gelukt, zijn leermeester schaakmat te zetten. Eens was een nieuw spel opgezet en mijn oom spande zijn uiterste krachten in om het te winnen. Dag en avond was hij er van vervuld. Maar zijn ervaren tegenstander wist al zijn aanvallen af te slaan en zijn kansen stonden slecht. Toen droomde hij op zekeren nacht, dat het schaakspel werd

1) Wie zich tot deze studie aangetrokken voelt, doet misschien 't best als inleiding te lezen: ‘De Psychologie van het Droomen’ door Dr. C.J. Wijnaendts Francken. Daarin worden tal van bronnen genoemd, die verder kunnen dienen.

afgespeeld; hij zag het schaakbord voor zich, met de stukken opgesteld als in de werkelijkheid en werd zich bewust, welke zetten hij te doen had om den predikant te slaan. Het was alsof zijn denkvermogen opgeklaard was en met verhelderde oogen zag hij de kans keeren. Bij het ontwaken bleef deze droom hem bij. 's Avonds speelde hij de gedroomde zetten en de predikant verloor het spel.

Hier doet zich het actieve droomleven kennen van zijn meest eenvoudigen kant. Het vraagstuk, dat den jeugdigen schaakspeler bezig houdt, vindt tijdens den slaap zijn natuurlijke oplossing. Geen fantastische omhulling, geen symbolieke inkleeding: de droomer ziet het schaakbord vóór zich als een getrouwe copie van de werkelijkheid. 't Is een herinneringsbeeld, dat door de inspanning van het spelen duidelijk gegrift was in zijn memorie. Hij kent den stand van de stukken, zoowel de hem toebehoorende, als die van de tegenpartij. Maar nu ziet hij zich onverwacht een uitweg geopend, die tot dusverre aan zijn aandacht is ontsnapt. 't Is als geeft de droom hem een frisschen kijk op het spel, en nu doorziet hij de kansen, die het hem biedt. Zet na zet wordt hem duidelijk en zij blijven hem bij, ook na het ontwaken, zoodat hij er zijn voordeel mee doen kan.

Veel minder natuurlijk, zij het ook meer overeenkomstig den aard der passieve droomen, is de wijze waarop Elias Howe ontdekte waar het oog in de naald eener naaimachine moest aangebracht worden.[1)] Hij had aanvankelijk het model eener gewone naald genomen, maar kon daarmee niet slagen. Toen droomde hij, dat hij een naaimachine moest vervaardigen voor den koning der wilden. Zijne Majesteit gaf hem 24 uur tijd voor het maken der machine. Dan moest zij gereed zijn en zou er mede genaaid worden. Was zij niet klaar, dan zou men hem op een gruwelijke wijze ter dood brengen. Howe werkte en spande alle krachten in, doch gaf 't ten slotte op. Droomende, dat men hem kwam halen om het doodvonnis te ondergaan, bemerkte hij, dat de krijgslieden speren droegen, die nabij de punt doorboord waren. Dit deed voor hem een licht opgaan, en terwijl hij den koning smeekte om uitstel van het vonnis, ontwaakte hij. 't Was vier uur in den morgen.

1) Zie: 'Het Toekomstig Leven', Jaargang 1902, bl. 22.

Hij sprong 't bed uit, begaf zich naar zijn werkplaats en om negen uur was de eerste naald, met een oog aan de punt, ruw afgewerkt. De grootste moeilijkheid was nu overwonnen en de eerste naaimachine was spoedig voltooid.

Ook hier is dus door een droom de oplossing gevonden van een vraagstuk, dat den droomer dagen lang heeft bezig gehouden. Maar op welk een ingewikkelde wijze! De droomer ziet niet de machine voor zich, met welker samenstelling zijn gedachten vervuld zijn; hij dwaalt geheel af, voortgedreven door deze ééne wensch: zijn machine te voltooien. Dat moet en dat zal en in den droom staat er zelfs de doodstraf op, als hij niet slaagt. De eigenlijke oplossing vindt hij niet, maar de speren der krijgslieden doen hem die aan de hand. Waarom zulk een omweg? Hoe komt het toch, dat wij al droomende zoo zelden in een afspiegeling van de werkelijkheid verwijlen, maar bijna altijd in 't een of ander spul verzeild raken? Wat mag toch de reden zijn, dat Howe niet in zijn droom een machine ziet met een naald, die het oog aan de punt heeft, even goed als mijn oom het schaakspel? Wij zeggen, dat hier de droomfantasie aan het werk is geweest, maar daarmede hebben wij het verschijnsel een naam gegeven, zonder ook maar in 't minst de oorzaak te benaderen. Het is hiermede, als met zooveel andere dingen: wij ervaren, dàt zij gebeuren, maar waaròm zóó en niet anders, dat weten wij niet.

Een droom-ervaring, die weer meer past bij wat mijn oom heeft ondervonden, is de volgende.[1)] Een boekhouder had bij het afsluiten van zijn kas in de maand September een verschil gevonden, maar ondanks uren zoekens, kon hij de fout niet ontdekken en hij begon het te beschouwen als een hopeloos geval. Menig uur des nachts had hij daarover liggen tobben en het grootste gedeelte van zijn vrijen tijd was er door in beslag genomen. Zoo bleef de zaak onopgelost tot den 11^{en} December. Dien avond had hij, voor zoover hij wist, niet bepaald aan het geval gedacht, maar nadat hij naar bed gegaan en in slaap gevallen was, was hij in zijn droom druk in de weer met de boeken, alsof hij aan zijn lessenaar zat. Het kas-boek, de factuur-boeken, enz., schenen voor hem

1) Ontleend aan ‘Human Personality and its Survival of bodily Death’, door F.W.H. Myers, Dl. I. App. 417. A.

te liggen en zonder eenige moeilijkheid ontdekte hij terstond de oorzaak van het verschil, dat voortgesproten was uit een samengestelde tegen-boeking. Hij droomde vervolgens, dat hij een stuk papier nam en een aanteekening maakte, waardoor hij in staat zou zijn, te gelegener tijd de fout te verbeteren, en dat gedaan hebbende, ging het geheele voorval uit zijn gedachten. Den volgenden ochtend ontwakend, had hij niet de minste herinnering aan zijn droom, en kwam deze ook niet opduiken in den loop van den dag, ofschoon hij dezelfde boeken voor zich had liggen, als waarvan hij gedroomd had. Des namiddags thuiskomende om zich voor een uitgang te kleeden, ging hij zich scheren. Hij nam een stuk papier van zijn waschtafel om zijn scheermes af te vegen en daarop vond hij tot zijn verbazing de aanteekening staan, die hij gedroomd had te maken. Dat maakte zulk een indruk op hem, dat hij naar zijn kantoor terugkeerde om het kasboek na te zien en daar bleek hem, dat hij inderdaad in zijn slaap de fout ontdekt had, die hem bij wakend bewustzijn ontsnapt was. Hoe hij papier en potlood gekregen had om er die aanteekening op te maken, wist hij niet. Hij had zeker in 't duister in zijn slaapkamer geschreven, daar hij papier en potlood den volgenden middag daar vond liggen. Het potlood was hij niet gewoon in zijn zak te dragen en hij moet het òf toevallig in de kamer gevonden hebben, òf er voor naar beneden gegaan zijn.

Het bizondere van dit geval is, dat de droom aanvankelijk vergeten was, en eerst door het zien van de in den slaap gemaakte aanteekening in de herinnering terugkwam. Zonder deze slapend verrichte handeling, was de in den droom gemaakte ontdekking waarschijnlijk nimmer tot zijn bewustzijn doorgedrongen, daar zelfs de boeken op zijn lessenaar hem dien niet in het geheugen terugriepen. Een ervaring als deze bewijst zeer zeker, dat niet elke droom onzinnig behoeft te zijn, en het menschelijk verstand tijdens den slaap soms een scherpzinnigheid kan ten toon spreiden, waartoe het bij wakend bewustzijn, ondanks den prikkel van gezet en stelselmatig nadenken, niet in staat bleek.

De sterkst sprekende voorbeelden van dezen aard zijn wellicht die, welke voorkomen in een artikel van den heer W. Romaine Newbold, professor aan de Universiteit te Pennsyl-

vanië, getiteld: ‘Onderbewuste redeneering’[1]. Hij deelt daarin mede, hoe twee zijner collega's in den slaap de oplossing vonden van vraagstukken, waarop zij wakend vergeefs hun krachten hadden beproefd. Prof. W.A. Lamberton had zich een moeilijk meetkundig probleem gesteld, dat hij analytisch trachtte op te lossen. Maar zijn vergelijkingen werden zóó ingewikkeld, dat hij begreep op een dwaalweg te zijn en besloot, het vraagstuk te laten rusten, om het na een paar weken met een frisschen geest weer ter hand te nemen, zich overtuigd houdend, dat hij dan de oplossing wel vinden zou. Hij vond deze spoediger en gemakkelijker, dan hij gedacht had, want ongeveer een week later werd hij op zekeren morgen wakker met de oplossing voor oogen, want hij zag de geometrische figuur als 't ware geteekend op den wand van de kamer. Het bizondere van dit geval was, dat de oplossing zuiver geometrisch gegeven werd, terwijl hij er langs analytischen weg naar gezocht had, zonder een enkele figuur te teekenen.

Prof. H.V. Hilprecht vond zelfs tot tweemalen toe in den slaap de oplossing van vraagstukken, die hem bezig hielden. Eens, werkende voor zijn dissertatie, vond hij droomend de vertaling van het opschrift op een steen uit den tijd van Nebuchadnezar I, die sedert als juist is aangenomen. Een ander maal werd hem in den droom duidelijk hoe verschillende fragmenten van agaathsteenen vingerringen uit Babylonië, die van inscripties waren voorzien, bij elkaar pasten. Hij droomde namelijk, dat een groote, magere priester van het oude vóór-christelijke Nippur, ongeveer veertig jaar oud en gekleed in een eenvoudige abba, hem leidde tot de schatkamer aan de Zuid-Oost-zijde van den tempel. Hij ging met hem in een klein, laag vertrek zonder vensters, waarin een groote houten kist stond, terwijl stukken agaath en lazuursteen op den grond verspreid lagen. Daar gekomen, sprak hij den professor als volgt aan: ‘De twee stukken, die gij afzonderlijk beschreven hebt op de bladzijden 21 en 26 van uw boek, behooren bij elkander, zijn geen vingerringen en hun geschiedenis is als volgt. Koning Kurigalzu (± 1300 v.C.) zond eens naar den tempel van Bel een gelofte-cylinder van agaathsteen.

1) Proceedings of the Society for Psychical Research, Dl. XII, bl. 11 e.v.

Toen kregen wij, priesters, onverwacht het bevel om voor het beeld van god Ninib een paar agathen oorringen te maken. Wij verkeerden in groote moeilijkheid, daar er geen ruwe agaath in voorraad was. Ten einde het bevel uit te voeren, zat er niet anders voor ons op, dan dien geloftecylinder in drieën te snijden, waardoor wij drie ringen verkregen, die elk een gedeelte van de oorspronkelijke inscriptie bevatten. Twee daarvan dienden tot oorringen in het beeld van den god; de twee stukken, die u zooveel hoofdbrekens hebben gekost, zijn gedeelten daarvan. Als gij ze bijeenvoegt, zult ge mijn woorden bevestigd zien. Maar den derden ring hebt gij bij uw opgravingen nog niet gevonden, en gij zult dien nooit vinden.' Dit gezegd hebbende, verdween de priester. Prof. Hilprecht ontwaakte en vertelde zijn droom dadelijk aan zijn vrouw, om dien niet te vergeten. Den volgenden morgen onderzocht hij de stukken nogmaals en vond tot zijn verbazing zijn droom ten volle bewaarheid.

Ook bij deze droomen treft ons weer dat eigenaardige tot dusverre nog niet verklaarde verschil, dat in het eene geval de oplossing als 't ware gegeven wordt recht op den man af, terwijl zij in het andere geval gebracht wordt door een 'droomeman', die met zooveel schijn van werkelijkheid optreedt, dat hij wel een in 't leven teruggeroepen priester zou kunnen zijn. Waarom haspelen wij, bij zooveel in den slaap betoonde activiteit, toch zoo vaak waarheid en verdichting dooreen? Waarom neemt onze droomfantasie telkens een loopje met ons en doet het voorkomen, alsof de vruchten van eigen nadenken ons door een ander in den schoot worden geworpen?

Dat onze verbeelding, zoo zij maar voldoende geprikkeld is, ons schijnbaar van buiten komende zins-indrukken kan doen waarnemen, is genoeg bekend. Elke gedachte, uit ons eigen denken voortspruitende, heeft scheppende kracht. Wie het plan ontwerpt tot het maken van het een of ander voorwerp, ziet dit reeds in zijn verbeelding kant en klaar vóór zich staan, en het is immers de klacht van elken kunstenaar, nimmer bij machte te zijn die verbeeldingsfiguren weer te geven of zelfs maar op bevredigende wijze te benaderen. De musicus hoort melodieën ruischen, welke geen instrument vermag te doen weerklinken, en de dichter

ondergaat aandoeningen, welke door geen rhytmische woordenrijen zijn te vertolken. Zoo blijft al wat zelfs de besten en grootsten onder ons in kleur en klank en woord hebben weergegeven ver beneden datgene, wat zij in den drang hunner scheppende gedachten hebben aanschouwd, gehoord en gevoeld. Elk denker kent bij ervaring dit innerlijk proces en prof. Lamberton maakt er bij het verhalen van zijn droom uitdrukkelijk gewag van, het zeer ver gebracht te hebben in de kunst om zich geometrische figuren voor te stellen, zonder een lijn op het papier te zetten. Doch deze figuren waren nooit, om zoo te zeggen, naar buiten geprojecteerd. Maar wat hij als na-beeld uit zijn droom aanschouwde, was een volledige teekening op den wand, niet slechts bevattende de gegevens van het vraagstuk, maar ook de hulplijnen, die de oplossing aan de hand deden.

Zulk een geëxterioriseerd gedachtebeeld doet zich voor met een waarlijk verrassenden schijn van werkelijkheid. Doch niet alleen als nabeeld van een droom kan het wakend worden aanschouwd, ook als product van eigen denken wordt het soms spontaan zichtbaar. Ik heb dat eens persoonlijk ondervonden, toen ik mij interesseerde voor een prijsvraag voor een aanplakbiljet ten behoeve van de tentoonstelling van reclamemiddelen, die, naar ik meen, in het jaar 1897 te Amsterdam is gehouden. Dagen lang was ik daarvan vervuld en allerlei ontwerpen spookten mij door 't hoofd. Maar ik kon niets vinden, dat mij bevredigde. Op een middag van mijn dienst thuiskomende, begaf ik mij naar boven om mijn uniform te verwisselen tegen ‘het nederig gewaad eens huismans’, zooals wij plachten te zeggen, toen ik op den witgekalkten muur van de overloop een aanplakbiljet geprojecteerd zag, zóó duidelijk en klaar, alsof het daar werkelijk hing: een aanplakker, van ter zijde gezien, met een rossige snor, een ‘hooge zijden’ op, een blauw boezeroem aan en een bruinen broek. Over den rechterschouder een laddertje, in de linkerhand een blikje met stijfsel en een kwast en onder den linkerarm een pak aanplakbiljetten. De figuur schuin naar voren hellend, als in beweging, en tot aan de knieën zichtbaar. Zóó moest mijn aanplakbiljet worden: dat voelde ik dadelijk. Met blijde verrassing bekeek ik het beeld tot in alle bizonderheden: het bleef er lang genoeg voor

zichtbaar. Geleidelijk scheen het te vervagen. Toen het verdwenen was, gunde ik mij niet meer den tijd om mij te verkleeden, ging papier halen, spande dat tegen een kastdeur en begon in houtskool de figuur op te zetten. Ik teekende die met een verwonderlijk gemak: het was alsof ik mijn voorbeeld maar had over te trekken en het gelukte mij, nog een paar maal hetzelfde gedachtebeeld naar buiten te projecteeren om er nog enkele bizonderheden van over te nemen. Zoo kwam in koortsige haast mijn reclame-prent tot stand.

Dat er verwantschap is tusschen mijn ervaring en die van prof. Lamberton, lijdt bij mij geen twijfel. Beiden hadden wij onze gedachten laten gaan over vraagstukken, waarvoor wij geen bevredigende oplossing wisten te vinden - tot wij haar ons op eens klaar en duidelijk zagen voorgezet. Stellig heeft ons denkvermogen niet gerust, al werden wij ons van de vorderingen van zijn werkzaamheid niet bewust en kon het ons zijn vruchten slechts op zeer ongewone wijze voorzetten: hem als nabeeld van een droom en mij als gezichtshallucinatie. Maar in deze vormen moeten wij toch zeker iets meer zien, dan de ongebonden uitingen van een droomfantasie of van een geprikkelde verbeelding. Zij waren niet zinneloos, maar integendeel zinrijk en in hen kwam de uitkomst van een ingewikkeld, ofschoon niet tot het hersenbewustzijn doorgedrongen denkproces tot uitdrukking. Waarom zou dat met onze droomen niet vaker het geval kunnen zijn? Zouden wij, door gezette proefnemingen, er niet in kunnen slagen onze droomen vruchtbaarder te maken?

De hier vermelde voorbeelden, die gemakkelijk met meerdere soortgelijke aan te vullen zouden zijn, mogen zeker voldoende geacht worden om de conclusie te wettigen: dat onze droomen in sommige gevallen een verstandelijke werkzaamheid verraden, welke niet onderdoet voor die van het wakend bewustzijn. Waarom zouden wij dit vermogen ongebruikt laten? Dat het bestaat, wordt trouwens erkend in de algemeen gebruikelijke spreekwijze: ‘Slaap geeft raad’, en de welgemeende wenk, gereedelijk gegeven aan iemand, die voor moeilijkheden zit: om er eens over te slapen, spruit zeker ook voort uit goede ervaring, daarbij opgedaan. Mijn persoonlijke ondervinding op dit gebied is een zeer gunstige. Sinds ik het zwaard voor de pen geruild heb, breng ik menig uur achter

mijn schrijftafel door. Als ik dan door studie ‘mijn brein bevrucht heb’, zooals een mijner kameraden dat dichterlijk noemt, overpeins ik op een wandeling het artikel, dat ik schrijven wil. Maar ik ga nimmer daartoe over, zonder er eerst een nacht voor geslapen te hebben. Dan leg ik mij ter ruste met den duidelijk in mijn geest geformuleerden wensch, den volgenden dag de stof behoorlijk op het papier te mogen brengen. Ik ondervind niet, dat mijn nachtrust daardoor eenige wijziging ondergaat en sta 's anderen daags even frisch op als altijd. Maar ik werk dan met groot gemak, prettig en aangenaam, met de klare voorstelling van: hoe ik het zeggen wil. Heb ik om de een of andere reden verzuimd, deze voorbereiding te treffen, dan bekoop ik dat altijd met een groot tijdverlies den volgenden dag, daar ik dan mijn woorden lang zoo gemakkelijk niet vinden kan. Mijn persoonlijke ervaring is dan ook van dien aard, dat ik niet kan nalaten, dezen slapenden arbeid aan te bevelen. Ik houd mij overtuigd, dat menigeen, wiens betrekking nu eenmaal meebrengt veel hersenarbeid te verrichten, er baat bij vinden zal.

Dringt de zóó verrichte werkzaamheid niet onmiddellijk tot het bewustzijn door, er zijn gevallen genoeg bekend, dat zij zich uitdrukt in een droombeeld. Zoo wordt immers van Raphael en Dannecker vermeld, dat zij hun madonna's altijd eerst aanschouwden in den droom. En de meest practische exploitatie van het droomleven in onze dagen is zeker wel geleverd door R.L. Stevenson, die door zelf-suggestie zijn droomvoorstellingen wist op te voeren tot een zeer hoog dramatisch peil. Ze bleven hem klaar en duidelijk bij en leverden hem de stof voor eenige van zijn best geslaagde romans.[1)]

Maar in het praktische leven moeten wij ons hoeden voor te veel fantasie. Dat onze droomen ons hiervan een onuitputtelijken voorraad kunnen leveren, is voldoende algemeen bekend. Minder bekend is echter, dat zij een veel waardevoller verstandelijk element bevatten, en het loont zeker de moeite, dat er uit op te delven.

* * *

1) Zie wat hij over Droomen zegt in zijn werk: ‘Across the Plains’.

Niet alleen het verstand, doch ook het geheugen kan in den slaap blijk geven van een werkzaamheid, welke die van het wakend bewustzijn evenaart, ja, overtreft. Persoonlijk heb ik dat nog onlangs ervaren, toen ik, mijn jongens een en ander uit mijn kinderjaren vertellend, sprak van de gebeden, die in mijn ouderlijk huis voor en na den eten werden uitgesproken. Natuurlijk wilden zij weten hoe die gebeden waren. Dat wat aan het middagmaal voorafging, herinnerde ik mij nog zeer goed, maar van het gebed, waarmee de maaltijd besloten werd, wilden mij niet meer dan enkele regels te binnen schieten. Ik spande mij in om het ontbrekende terug te vinden, schreef de fragmenten op en trachtte die aan te vullen, doch vergeefs. Eindelijk besloot ik, er eens over te slapen en ik legde mij ter ruste met den innerlijk krachtig geformuleerden wensch, het gebed den volgenden ochtend te mogen weten. Ik ontwaakte 's anderen daagsch frisch en volkomen uitgerust, doch niet meer om mijn wensch van den vorigen avond denkend. Doch toen ik na het ontbijt aan mijn schrijftafel ging zitten, kwamen mij daar de regels weer onder de oogen, die ik eenige dagen te voren opgeschreven doch afgekeurd had. Oogenblikkelijk schoot mij nu het geheele gebed te binnen, met de eigenaardige intonatie, waarmee ik het als kind placht op te zeggen. Hier heeft dus mijn geheugen tijdens den slaap een werkzaamheid getoond, waartoe ik het vergeefs eenige dagen lang had trachten te prikkelen. Het is er echter nog verre van af, dat pogingen als deze altijd met succes bekroond worden. Maar toch staat het bij mij vast, dat zoo wij ons toeleggen op een ontwikkeling van dit vermogen, wij daarvan ongetwijfeld vroeg of laat groot gemak kunnen hebben.

Een zich hierbij aansluitend geval heeft zich voorgedaan bij een mijner huisgenooten, die op de kinderkamer slaapt. Op een avond waren de lucifers zoek en zij noch mijn vrouw konden ze vinden. Zij trachtte vergeefs zich te binnen te brengen, waar zij ze neergelegd had, en eenigszins ontstemd over het onvruchtbare zoeken, legde zij zich te bed en sliep in. Den volgenden ochtend vertelde zij mij, dat zij 's nachts wakker geworden was, staande bij het bedje van een

van de kinderen en met het doosje lucifers in de hand! Waar zij dat slapend vandaan gehaald had, is nooit opgehelderd geworden, maar blijkbaar is haar onbewust de herinnering bijgebleven van de plaats, waar zij de lucifers neergelegd had en is deze haar in den slaap bewust geworden, zoodat zij, nog onder den indruk van het vergeefsche zoeken, zelfs tot een slapend verrichte handeling overging, waaruit zij met verbazing ontwaakte.

Iets dergelijks, maar dan met herinnering aan de droomvoorstelling, is aan mevr. A.M. Bickford-Smith overkomen[1]. Zij was geweest bij een kleermakerij en in haar hotel terugkeerend, miste zij haar gouden broche, die zij meende in de paskamer te hebben laten liggen. Zij zond oogenblikkelijk een boodschap daarheen, doch kreeg ten antwoord, dat men, trots ijverig zoeken, de broche niet had kunnen vinden. Dat ontstemde haar en zij trok zich het verlies zeer aan. Dien nacht droomde zij, dat de broche lag in een tijdschrift en zij zag zelfs tusschen welke bladzijden, daar zij de afbeelding er op herkende. Den volgenden morgen ging zij na het ontbijt terstond naar de kleermakerij en vroeg dat tijdschrift te mogen zien. Terwijl het gehaald werd, vertelde zij aan de winkeljuffrouwen wat zij gedroomd had. De tijdschriften lagen niet meer in de paskamer, maar werden gevonden en toen men ze mevr. Bickford voorlegde, nam zij er het exemplaar uit, dat zij in haar droom gezien had, zeggende: 'Hier ligt mijn broche in,' en inderdaad werd die tusschen de aangeduide bladzijden gevonden.

Nog een enkel voorbeeld van dezen aard willen wij vermelden. Het is medegedeeld door prof. Royce van de Harvard-Universiteit[2]. Vier meisjes hadden van hun vader ieder een zakmesje ten geschenke gekregen. De jongste was daar zoo verrukt van, dat zij het altijd bij zich had. Op een keer, bij het spelen in een hooiberg, verloor zij haar schat. Zij was er diep bedroefd over en iedereen ging aan het zoeken, doch vergeefs. Het meisje was er ontroostbaar over en legde zich snikkend te slapen. Toen droomde zij, dat haar overleden broeder, wiens lieveling zij geweest was, tot haar kwam, haar

1) Zie 'Human Personality, etc.' I. App. 415 A.
2) Zie 'Human Personality, etc.' I. App. 415 B.

bij de hand nam en zeide: ‘Kom, liefste, ik zal je wijzen waar je mesje is,’ en hij leidde haar naar de schuur, klom met haar op de hooischelf, wees haar het mes en duidde haar de plaats aan waar het lag. Deze droom was zoo levendig, dat zij vreugdevol ontwaakte, haar zuster wakker maakte en haar vertelde, dat ‘broer’ bij haar geweest was en haar gewezen had, waar zij het mesje zou vinden. De meisjes kleedden zich haastig aan, renden naar de schuur, klommen op het hooi en de kleine ging regelrecht naar de door ‘broer’ aangewezen plaats, waar zij het mesje vond. Allen verklaarden eenstemmig, den vorigen dag diezelfde plek ook doorzocht te hebben, doch vergeefs.

Toch zal hetzij bij het verliezen, hetzij bij dat zoeken, wel een beeld van dat mesje opgevangen zijn, al is de indruk daarvan niet tot het bewustzijn doorgedrongen. Eerst in den slaap, als de overweldigende indrukken van het waakleven onderdrukt zijn, kon dit zwakke beeld worden herkend. Waarom zij droomde, dat haar overleden broeder haar het verloren voorwerp aanwees, en zij het niet zelf terugvond, evenals mevr. Bickford, die haar verloren gewaande broche in den droom zag liggen tusschen de bladzijden van een tijdschrift, blijft ook hier een onopgelost vraagstuk. Er is op dit gebied nog zooveel raadselachtigs, doch dat moet voor ons juist een reden zijn om aan ons droomleven de noodige aandacht te schenken. Niet door het te verwaarloozen, maar door het te bestudeeren zullen wij eens in staat zijn, die raadselen op te lossen.

Één ding leeren deze droomen ons met verrassende klaarheid: onbewust nemen wij veel meer uit onze omgeving waar en blijft er veel meer in ons geheugen hangen, dan wij zouden denken. Wij meenen, dat alleen die dingen, waaraan wij, in meerdere of mindere mate, onze aandacht geschonken hebben, zich een plaatsje veroverd hebben in ons geheugen. Dat is echter geenszins het geval en wij zijn veel rijker, dan wij zelf wel weten. Zoo vertelt prof. Freud[1)] van een patient, die gedroomd had, in een koffiehuis een glaasje ‘Kontuszówka’ besteld te hebben, maar hij kon zich volstrekt niet voorstellen, wat dat was: hij had dien naam nooit gehoord.

1) In ‘Die Traumdeutung’, bl. 8.

De professor lichtte hem in, dat ‘Kontuszówka’ een Poolsche drank was, waarvan de naam hem van aanplakbiljetten bekend moest zijn. De man wilde hem eerst niet gelooven, maar toen hij eenige dagen later zijn droom in een koffiehuis ging verwezenlijken, zag hij den naam staan op een reclameplaat en nog wel op den hoek eener straat, waar hij reeds sedert maanden minstens twee malen per dag langs gekomen was. En Maury deelt mede[1)] in zijn droomen meermalen een zonderling gekleed heer gezien te hebben, dien hij aanvankelijk aanzag voor een schepping van zijn droomfantasie. Tot zijn verbazing kwam hij eenige weken later die droomfiguur op straat tegen. Een maand later diezelfde straat passeerende, zag hij weer dienzelfden zonderling, en nu begreep hij, dat hij dien eenige jaren geleden meermalen moest hebben ontmoet, toen zijn weg driemalen in de week door die straat leidde. Een bewuste herinnering daarvan was hem echter niet bijgebleven.

In ons dagelijksch leven merken wij lang niet alles op wat om ons heen gebeurt. Wij hebben het vermogen ontwikkeld om onze aandacht te leiden in een zelfgewilde richting en ons af te sluiten voor al wat daarbuiten ligt. Hoe verder wij het daarin gebracht hebben, des te gemakkelijker nemen wij in ons op datgene, waartoe wij ons bepalen. Wij kunnen dan zelfs enkele zintuigen uitschakelen naar willekeur en ik weet bij ondervinding welk een groot gemak dat is. Opgegroeid in een talrijk gezin, heb ik al mijn schoolwerk moeten doen in de huiskamer: wij waren met te velen thuis, om er ieder een studeervertrek op na te houden. Daar was natuurlijk altijd rumoer van stemmen, enz., maar het heeft mij nooit gehinderd: ik hoorde het eenvoudig niet. Ik hield mijn ooren niet dicht met mijn vingers; dat was volstrekt niet noodig. Als ik eenmaal in mijn lessen verdiept was, dan hoorde ik niets meer. En die eigenschap bezit ik nog steeds. Alleen voor muziek kon ik mij niet afsluiten, en daarom is de Donderdag altijd een slechte werkdag voor mij, want dan vieren de orgels hier hoogtij en behalve de muzikale kwellingen, die ik dan heb te doorstaan, ondervind ik ook dat zij mij tegen wil en dank doen afdwalen van mijn onderwerp.

1) In ‘Le Sommeil et les Rêves’, bl. 124.

Physiologisch lijkt mij het afsluiten van onze zinnen onmogelijk te verklaren. Ik weet bij ondervinding dat, als ik zit te lezen en de lectuur mij boeit, geen woord van het om mij heen gesprokene tot mijn bewustzijn doordringt. Soms zou ik niet eens kunnen zeggen of er wel gesproken is. Maar de teweeggebrachte trillingen zijn toch tot in mijn ooren doorgedrongen en er is geen enkele reden om aan te nemen, dat zij mijn gehoorzenuwen niet zouden getroffen hebben, noch dat deze de prikkels niet overgebracht zouden hebben naar de correspondeerende hersencentra. Maar dan? Als ik luister, dan hoor ik ook wat er gezegd wordt, maar als ik niet luister, daar mijn aandacht door iets anders in beslag genomen wordt, dan hoor ik absoluut niets. Het mechanisme van de geluidsoverbrenging is dan toch niet veranderd? Physiologisch is het zintuig toch hetzelfde gebleven? Waarom functioneert het dan alleen als er geluisterd wordt, m.a.w. aandacht is voor de prikkels, door de geluidstrillingen teweeg gebracht? Wij voelen wat wij onder ‘aandacht’ verstaan, maar kunnen het tenauwernood omschrijven en nog minder zeggen wat het is. Maar wij weten, dat zoo wij geen aandacht geschonken hebben aan de tot ons komende zinneprikkels, wij ze ons ook niet kunnen herinneren. Want herinnering sluit herkenning in zich, en wat niet gekend is, kan ook niet worden herkend.

Doch droomen als de door prof. Freud en Maury vermelde, leeren ons, dat het geheugen volstrekt niet alleen den indruk bewaart van datgene, waarvan wij bewust aandachtig kennis genomen hebben, maar ook van de meer vluchtige waarnemingen, ter loops gedaan, doch in aantal verreweg de meerderheid vormende. Deze indrukken zijn niet door een inspanning van den wil in de herinnering terug te roepen, maar zij kunnen blijkbaar wel worden gereproduceerd. Al zijn wij ons niet van hun bestaan bewust, zij blijven ons onvervreemdbaar eigendom.

Het is waarlijk benauwend te denken hoe ongeloofelijk veel indrukken ons geheugen trouw voor ons bewaart. Misschien zou men denken, dat er telkens plaats gemaakt wordt voor nieuwe indrukken, doordat wij zooveel oudere vergeten. Maar het is alweer ons droomleven, dat ons waarschuwt geen onbewezen gevolgtrekkingen te maken en die voor waar

te houden. Zoo vertelt Maury[1] dat hem eens het woord 'Mussidan' in de gedachten kwam. Hij wist wel, dat het de naam van een stad in Frankrijk was, maar kon zich niet te binnen brengen, waar die gelegen was. Eenigen tijd later droomde hij iemand te ontmoeten, die hem zeide van Mussidan te komen. Hij vroeg hem waar die stad lag en kreeg ten antwoord, dat het de hoofdstad was van een canton in het departement van Dordogne. Maury ontwaakte, maar betwijfelde de waarheid van wat hij gedroomd had. Een aardrijkskundig woordenboek raadplegend, bleek hem echter tot zijn groote verwondering, dat zijn droompersonage de aardrijkskunde beter machtig was, dan hij zelf, d.i., dat hij zich in den droom herinnerd had, wat hij wakend vergeten scheen en in den mond van een droomfiguur de wetenschap gelegd had, die hemzelf latent was bijgebleven.

Nog sterker is de droomervaring, die J. Delboeuf in zijn boek: 'Le Sommeil et les Rêves'[2] mededeelt. Hij zag in zijn droom twee hagedisjes half verstijfd onder de sneeuw begraven. Vol erbarmen nam hij ze op, verwarmde ze en legde ze in een holletje in een muur. Daarop gaf hij hun eenige blaadjes van een kruid, dat op dien muur groeide en waarvan zij veel hielden. Den naam van dat kruid herinnerde hij zich: Asplenium ruta muralis. Toen dwaalde hij van dit onderwerp af, maar later weer in zijn droom naar de hagedisjes kijkend, zag hij er tot zijn verbazing twee andere bij zitten. Verder op het veld rondziende, ontdekte hij een vijfde en een zesde hagedisje, op het holletje afkomend, en eindelijk was de geheele weg met hagedissen bedekt, die allen in dezelfde richting liepen. Bij zijn ontwaken herinnerde hij zich dezen droom. Onder de weinige latijnsche plantennamen, die hij kende, kwam de Asplenium niet voor, maar tot zijn verbazing zag hij, dat een varen van den naam: Asplenium ruta muraria werkelijk bestaat. Het bleef hem langen tijd een raadsel waar die naam, die in zijn droom nagenoeg ten volle goed gereproduceerd was, vandaan gekomen kon zijn. Zestien jaar later kreeg hij, bij een vriend op bezoek zijnde, een album met gedroogde bloemen in handen en daarin vond hij onder een varenblad dien latijnschen naam in zijn eigen handschrift

1) In 'Le Sommeil et les Rêves', bl. 120.
2) Zijn boek draagt denzelfden titel als dat van Maury.

geschreven! Nu was het mogelijk den droom te verklaren. Twee jaren voordat hij dien gedroomd had, was de zuster van dien vriend hem een bezoek komen brengen. Zij had toen dat voor haar broeder bestemde album met gedroogde bloemen bij zich en Delboeuf had er, door een plantkundige voorgelicht, de latijnsche namen bijgeschreven. Een jaar te voren had hij reeds de verklaring van die hagedissen-processie gevonden daar hij toen, bladerend in een geïllustreerd tijdschrift, dien optocht afgebeeld zag, juist zooals hij er in 1862 van had gedroomd. Dat tijdschrift was van het jaar 1861 en Delboeuf herinnerde zich, er op geabonneerd geweest te zijn.

Zullen wij tegenover feiten als deze wel kunnen beweren, ooit iets vergeten te zijn? Kunnen wij wel ooit iets kwijt raken van die ontelbare massa zinsindrukken, die ons geheugen voor ons registreert? Neen, het eenige, wat wij zeggen kunnen is: dat de herkenning soms achterwege blijft, als het geheugen de minder vaak geopende loketten van zijn 'safe deposit' voor ons ontsluit. Maar dat er ooit iets uit vermist wordt, is niet voorgekomen. Wat ons wèl in den steek laat, dat is de looper, die op al de sloten van die loketten past: onze wil is niet altijd bij machte uit het geheugen in de herinnering op te roepen, wat eens een aandachtige kennisname van de dingen om ons heen daaraan toevertrouwde. Dan zijn wij ons bewust, ze geweten te hebben, maar kunnen het geheugen niet tot reproductie dwingen. En waar ook dit bewustzijn vervaagd is, daar meenen wij vergeten te hebben. Maar ons geheugen vergeet niets. Het kent geen klein, noch groot, geen nietigs noch belangrijks. Daar oordeelt het niet over: dat moet iets of iemand anders doen. Het registreert met onkreukbare trouw alles wat langs de zintuigelijke kanalen wordt aangebracht. Het maakt geen fouten, en in zijn boeken wordt niets doorgehaald, niets geradeerd, niets uitgeveegd.

Voor het onderwerp, dat ons thans bezighoudt, is het onverschillig of wij moeten aannemen, dat onze geheugenindrukken worden vastgehouden door onze hersencellen, dan wel dat een psychisch orgaan aanwezig is, dat het vermogen der reproductie bezit[1)]. Waar ook de zetel van het geheugen

1) Zie hierover de 'Theorie van het herinneringsvermogen' in Dr. Carl du Prel's 'Philosophie der Mystik,' bl. 370 e.v.

gelegen moge zijn, hoe het ook werkt, de feiten dwingen ons tot de erkenning, dat niets verloren gaat, wat eens bewust of onbewust daarin werd opgenomen. De indrukken uit onze jeugd leven daarin voort met onverflauwde kracht en wachten slechts op de gelegenheid, zoo vaak in het droomleven geboden, om opnieuw tot het bewustzijn door te dringen. Geen tijd kan uitwisschen, wat indertijd door ons geheugen werd opgenomen. Zij zijn veilig opgeborgen, al die thema's en vertalingen, die wij hebben gemaakt, al die rekensommen, waarop wij ons hebben afgetobd, al die koningen en keizers, die ons met hun eindelooze reeksen van oorlogen zoo hebben vermoeid, al die plagerijen ook, waaraan wij hebben blootgestaan, even goed als de vroolijke uitgangen en jolige streken uit onze kinderjaren. Niets van al deze dingen is verloren. Goed en kwaad, het is met bewonderenswaardige onpartijdigheid zuiver en juist geregistreerd door ons geheugen.

Angstwekkend veel is daarin opgetast, en het zou ons doen stikken onder zijn wicht van wel en wee, als wij er ons altijd ten volle van bewust waren. Gelukkig bezitten wij het vermogen van te kiezen en te onderdrukken. Wij kunnen in de herinnering verwijlen bij de liefelijker beelden uit het verleden en de minder aantrekkelijke laten rusten. Wij kunnen leeren vergeten. En de praktijk van het leven brengt ons er toe, slechts die herinneringen op te roepen, die ons behulpzaam kunnen zijn om te handelen in verband met de feiten, waarvoor wij ons gesteld zien, en die beelden en indrukken uit het verleden te onderdrukken, welke ons daarin hinderlijk zouden wezen. Door dit vermogen te oefenen, stellen wij het geheugen in onzen dienst en worden de schatten, die het bewaart, ons van onberekenbaar nut.

Wij hebben gezien, dat waar het soms onmogelijk schijnt, die schatten met zelfbewusten wil te vermeesteren, ons droomleven andere wegen opent om ze te naderen. Zoo toont het ons ook in dit opzicht zijn actieven kant en het kan zeker zijn nut hebben, dien te kennen.

Onze droomen zijn dan ook volstrekt niet altijd zoo zinledig, als de publieke opinie beweert. Deze onjuiste, doch bijna algemeen aangehangen meening is oorzaak, dat wij aan ons droomleven niet die aandacht schenken, die het verdient. Toch mogen wij niet vergeten, dat wij ongeveer het ⅓

gedeelte van ons leven slapend en vermoedelijk ook droomend doorbrengen. Dat is wel de moeite waard en wij zullen den werkelijken mensch nooit leeren kennen, tenzij wij ook dit ⅓ deel van zijn wezen bestudeeren. Daar onze droomen volstrekt niet zeldzaam zijn en velen de herinnering daaraan bij hun ontwaken behouden, zijn zij gebeurtenissen van alledaagschen aard geworden, die onze opmerkzaamheid niet meer gaande maken. Toch mocht het ons wel verbazen, dat wij zooveel uren van den dag anders redeneeren, anders handelen, anders voelen, andere vermogens ontwikkelen. Is het niet, alsof bij ons inslapen een ander mensch in ons ontwaakt?[1)] Maar zelfs in de onzinnigste droomen verlaat ons het bewustzijn van onze persoonlijkheid niet. Slapend en wakend zijn wij één en dezelfde. De verschillen spruiten voort uit de veranderde omstandigheden, waarin de slaap ons plaatst. Zullen wij dien éénen mensch ooit leeren kennen, dan moeten wij hem waarnemen en beschouwen in zijn geheel en ons niet beperken tot het wakend ⅔ gedeelte van zijn wezen. Als het overige ⅓ gedeelte ons niet belangrijk toeschijnt, dan komt dat, omdat wij het verwaarloosd hebben. Wij kennen het niet. Toch is er reeds genoeg van aan 't licht getreden, om ons aan te sporen, onze onverschilligheid te laten varen. Zoo alleen zullen wij ten slotte genoeg feitenmateriaal bijeen kunnen brengen, om eenig licht te doen schijnen op de nachtzijde van de menschelijke natuur.

H.N. DE FREMERY.

1) Leerzaam is wat Thomson Jay Hudson hierover schrijft in de eerste hoofdstukken van ‘De wet der Psychische Verschijnselen.’

Shakespeare.

IV.
Stratford-Upon-Avon.

De frissche rosmarijn lag in New Place over den vloer gestrooid, anjelieren in alle kleuren, de schoonste van het seizoen, stonden er in het zonlicht voor de ruitjes. Aan het bruiloftsmaal zagen de verwanten en vrienden hun blozenden Will Shakespeare weder met zijn bevallige manieren, en wie het meest naar de muziek zijner vroolijkheid luisterde, was zijn moeder, de oude vrouw die naast hem zat. Lustige verhalen vertelde hij, druk als de jongste, bij poozen den goeden wijn uit Quiney's kelder proevend, en zijn oogen wendden zich telkens weer naar het gelaat van zijn oudste, zijn liefste dochter in haar rozentooi, de bruid van dokter Hall. Er werd veel gegeten, veel gedronken en gelachen naar de oude zede - daar zaten allen menschen van wie hij hield, vrienden van vroeger en voortaan: Hamnet Sadler - Hamlet, gelijk Will hem noemde - met Judith zijn vrouw, die hij al kende voor hij naar Londen ging; zijn neef Thomas Greene de stadsschrijver, Frank Collins uit Warwick en Joan Hart zijn zuster; John Rogers, de nieuwe predikant die in een gezellige binnenkamer gaarne over het tooneel mocht hooren, Julian Shaw en zijn schoonbroeder Alexander Aspinall van de Grammar School aan den overkant, met Watts den ondermeester; John Combe van de College, met William en Thomas; buurman Anthony Nash, Richard Quiney en Michael

Drayton die van Clifford Chambers was komen rijden. Dit waren de vrienden van zijn laatste jaren.

Lang nadat John Hall en zijn jonge vrouw vertrokken waren bleven de mannen er te zamen, pratend en lachend met klinkende bekers, tot in de schemering Judith, thans het eenig kind in huis, de kaarsen ontstak.

En eindelijk, toen de laatste gast vaarwel had geroepen en ook de buren naar huis waren gegaan, stond hij alleen aan de deur geleund in de vochtige koelte die op een zomeravond van de rivier komt. De glimlach verging niet, want in den edelen weemoed der gedachten, waar herinnering aan een ander kind in dwaalde, begreep hij welke wijsheid hij geleerd had en vanwaar de rijke vreugde was gevloeid die hij, omringd door trouwe gelaten, heel dien dag gevoeld had, ademend in den geur van bloemen en rosmarijn, het kruid dat geluk brengt aan jonggehuwden en vrede tevens aan bejaarden. Bloemen bloeiden er voor iedereen, voor kleine kinderen, voor jonge mannen en vrouwen die zangerig van jeugd naar de toekomst smachten, voor hen die wanneer de warmte heengaat verheugd zijn schoon er niets gewonnen is en veel verloren; bloemen ook voor hem die, starend naar het geluk, prachtig en diep als het rood juweel in zijn eigen borst, zijn tijd voorbij had zien vlieten in gemijmer, in maten en woorden, in het heerlijk spel van zielsopenbaring dat, grootsch gespeeld, het lichaam te vroeg verzwakt.

En de Juni-zon die hem wekte werd een nieuw, mild stralend licht, en de weldadige frischheid van dauw en aarde werd een balsem voor het gemoed ledig van begeerte en twijfel.

In de welige stilte van het land, waar slechts de klok van de Guild Chapel tegenover zijn huis met haar lieven klank aan regel en gewoonte maande, aan de mannen die voorbij gingen, de pratende vrouwen en de spelende kinderen, in zonneschijn en eenzaamheid ontloken herinneringen en de innigste gedachten van zijn leven, eerst zwak en hulpeloos, dan zwoel en rijk van beelden, en koel ten laatste in een zuiver klaar gezicht.

Hier, onbewust van zijn groot verlangen, liep hij meer dan twintig jaar geleden langs deze zelfde akkers die hem thans behoorden, fluitend, gelukkig, zooals in de blijdschap der onschuld een vogel zingt hoog in den ochtendhemel.

Toen was hij naar Londen gegaan, fortuin heette het doel. Maar wie veel vraagt wordt veel bedroefd, tot de dorst zijn mond verdort en zijn stem breekt in één groote kreet. Waren het de goden geweest die in zijn ijdele verzinsels verschenen als heerschers over het lot, spelend met de menschen zooals knapen met vliegen doen; was het de natuur, heilige der hartstochtelijken en hoovaardigen; was het de meester der eeuwige gerechtigheid van wien de eenvoudigen met schuchter gebaar en glanzende oogen spraken; wie was het die de mogelijkheden waar hij als kind mee geboren was vormde en schikte en leidde? die uit zoovele mogelijkheden, oneindig als zijn begeerte, de donkerste had gekozen en doen wassen tot een verschrikking van dagen en nachten?

In schitterende, zoet luidende vreugde was hij uitgegaan, hij keerde weder met niets dan vale, verachtelijke wanhoop.

De lichtzinnigste vroolijkheid had zijn mond niet rap genoeg kunnen uiten toen hij, gelijk Berowne, dartel van het tintelend bloed, zich aan kwinkslagen en spotternij verzadigde:

> His eye begets occasion for his wit:
> For every object that the one doth catch
> The other turns to a mirth-moving jest;
> Which his fair tongue (conceit's expositor)
> Delivers in such apt and gracious words,
> That aged ears play truant at his tales,
> And younger hearings are quite ravished;
> So sweet and voluble is his discourse.

Berowne, dien hij als zich zelf had gekend, was thans een vreemdeling.

En de andere schepselen van zijn spel verschenen, met een bekende beweging, een wenk, een lach of een starren blik, beelden der mogelijkheden die zijn liefde in twintig jaren ontdekt had en bezield.

De star-cross'd lovers of Verona. Zoo had hij kunnen sterven; schoon het van den aanvang het merk des doods droeg, hun lot was zaligheid die nimmer wederkeerde. Het geluid van Juliet had hij in den droom gehoord, met wakende ooren hoort geen sterveling het:

> My bounty is as boundless as the sea,
> My love as deep.

Maar gelijk in het woud des avonds de bladeren plotseling ritselen en ruischen in de verte, en de weemoedige wandelaar staat en luistert, zoo zweefden er dwaze wezentjes beneden en bliezen met fluitend gerucht gepeinzen weg: wat baat het hart, wat baat de wil indien feeën, schaduwen met de duurste eeden van minnaars, met de zoetste trouw van vriendinnen -

> Two lovely berries, moulded on one stem -

een grapje kunnen maken? Gelukkige tijd toen het nog feeën waren en grapjes. Doch de bleeke kiem van het gevaar dat er sluimerde in de overeenkomst tusschen waanzin, liefde en poëzie had hij toen reeds bespeurd.

En een sterk man van verstand verrees, Richard Gloster, de felle trotsaard die niets achtte dan zichzelf:

> Our aery buildeth in the cedar's top,
> And dallies with the wind, and scorns the sun.

Zoo had hij eenmaal begeerd te wezen, zoo waren er meer uit zijn boezem geboren, Cassius, Iago, Edmund, mannen die meester over hun lot willen zijn.

Dan Philip Faulconbridge, broeder van Berowne en Mercutio, gespierd en welgemoed, een Engelschman met het hart van een eik.

En de goede Antonio, al te week, die reeds in de glorie der droefheid ging. Anderen als hij ondervonden in hun onderdom hoe edelmoedigheid verraden wordt.

Een bloeiende tijd was het toen hij aan zoovele, zoo verscheidene gestalten der verbeelding naam en plaats had te geven. Uit het zelfde luchtig niets waar Juliet en Robin Goodfellow hun bestaan ontvingen, rezen de gedaanten van King Richard; van den Jood die een mensch was; van Hotspur en Henry, prinsen beiden van jeugd en frankheid; van de duldzame vrouwen Desdemona, Isabella, Helena, Ophelia; van heel de zotte bent die in de Boar's Head in Eastcheap te zamen placht te zitten, de oude knaap het luidruchtigst natuurlijk, die eerwaardige ondeugd, die grijze ongerechtigheid, sir John van het oud kasteel, gemoedelijk als Faulconbridge, geestig als Touchstone, schelmsch als Autolycus, en met dat al even

bezadigd van wereldwijsheid als het beste deel der kalme nijvere burgerij. Noemde niet Hamlet het doel van het spel: to hold the mirror up to nature?

Ja, vroolijkheid was er geweest, het volk had er dikwerf geschaterd in den Globe onder de heete middagzon. Daar waren nog Beatrice en Benedick, Dogberry, Evans, Kit Sly de ketellapper, Shallow, Malvolio, Viola en haar hertog; de teedere meisjes in het bosch van Arden met hun vriendinnenliefde te kuisch voor mannenoogen. -

> We still have slept together,
> Rose at an instant, learn'd, play'd, eat together,
> And wheresoe'er we went, like Juno's swans,
> Still we went coupled and inseparable.

Toen vielen de bloesems. Dat was in den tijd dat hij nacht aan nacht waakte en zuchtte.

De hertog die onder het geboomte van Arden woonde werd door zijn naaste verbannen. De andere die nu naderde ontvlood vrijwillig den menschen om over de somberste vragen te denken. Deze wijsheid vond hij: What's yet in this that bears the name of life?

Grooter werden de gedaanten, zwaarder. donkerder en smartelijker, hunne stemmen bevend van de teleurstelling die niet te helen of te vergeten is, die de haren vergrijst, het gebaar van velen hunner een afscheid, een verheven vaarwel. Lear, die kon getuigen dat hij een man was: more sinn'd against than sinning, deelde zijn koninkrijk om te rusten; zie hoe de slechten en de goeden streden en het lot hem verdoemde. Timon verliet het huichelend geslacht en zocht een graf bij de weenende zee. Macbeth had met bloed gespeeld en verloren: I have liv'd long enough. Hamlet bezweek te vroeg onder zijn zwaren plicht, een ander moest zijn verhaal voltooien, - the readiness is all. De brave Kent wist na wat hij gezien had niets te zeggen dan: I have a journey, sir, shortly to go. De jongsten, de sterksten vonden enkel smart in den tijd. Het oordeel der menschen is van hun lot immers vrucht en kiem te zamen. Allen vroegen wat de invloeden des hemels beduidden: de een geloofde aan de sterren, de sterren; de ander aan goden, rechters door geen verstand be-

grepen; de een aan voorzienigheid en de ander aan eigen kracht. De vroomste van hen, Edgar, kon niet meer dan herhalen: Ripeness is all.

Schoon in haar zonnigen praal was de bloesemende lente geweest toen jonge mannen de handen der maagden namen en uitgingen in de koele weiden om hun borst vol vreugde te maken en hun liederen te zingen; heerlijk als de dageraad hadden de wangen van maaiers en meisjes gebloosd hier op het land; tintelend van vrijheid en lust hadden de oogen gelonkt van de gezellen in Londen, tierelierend van zotternij met hun blanke bloeiende vrijsters; dichters in grooter aantal dan ooit voorheen hadden gezongen ter liefde van louter geluid. Een geluk, een roes, een bandeloosheid van begeerte en bedwelming was er gevaren over al wie geboreu werd in dien tijd van trompetgeschal toen de zuidenwind der Renaissance over Merrie Old England woei; toen de straffe wetten der kerk niet meer geloof en gedachten bepaalden, noch de plichten van iederen dag; toen de nieuw gevonden boeken leerden van schoonheid, vermaak en genot; toen dwingelanden arm werden en geringen rechten verkregen; toen er gewerkt kon worden voor brood niet alleen, maar voor fraaie kleederen en ruimer huizen, gezongen, gedanst en gespeeld om het kloppend hart te bedaren, gestreden om het uit de diepte wellend verlangen te verzadigen.

Maar de lente was vergaan. Wie gewerkt had, wie iets had voortgebracht, zag dat het schoon was, schoonheid was de bloem van al de liefde, vrijheidsbegeerte, kracht en tuchteloosheid waarin het volk werd herboren. Maar de dagen van zorgeloosheid waren gedaan en een nieuwe tijd kwam aan de poort, rijper en diepzinniger, even vurig en forsch. En wie gespeeld en gezongen had en zijn kracht verbeuzeld zonder te leeren wat hij thans had te doen, wat hij gelooven moest, dien knikte de tijd een korten groet ten afscheid toe.

Dit had Shakespeare gedaan: meer dan twintig lange jaren gespeeld, Londen op het schouwtooneel vermaakt, dag aan dag, met heel zijn wezen. Zijn liefste geheimen, zijn menschenleed en dichtergeluk in verdichtsel uitgesproken, vele, vele menschenbeelden gevormd van zijn geestdrift, zijn wijsheid, zijn teederste verrukkingen, van de duizend ontroeringen die een ieder verstaat, van zijn wanhoop ten laatste. Wanhoop

zoo doodelijk duister, dat of het einde moest volgen of een klaarder licht ontbloeien. De schatten der schoonheid vindt men niet zonder verlies en geeft men niet zonder verlies. Rust nochtans had hij nimmer verlangd. Niet om te rusten was hij, die meer dan iemand van het menschelijk wonder had geopenbaard, naar het land zijner geboorte teruggekeerd, maar om te wachten, in de zekerheid van volbrachten arbeid, op datgene waar wie alles gaf wat er te geven is op hopen kan. Het geluk van den ouderdom.

En zacht vergingen de dagen in het stadje met zijn hooge olmen, zijn vloeiend riviertje, zijn rustige burgers, zijn metten en vesper. Den eigenaar van New Place zag men somtijds in Old Stratford wanneer de rogge op zijn land werd gemaaid. Soms, wanneer de grenzen der gemeenteweiden weer duidelijk gemerkt moesten worden, vergezelde hij den baljuw of Thomas Greene in de klavervelden van Bishopton en Welcombe, welker tienden hij gepacht had. Ook zat hij wel in den Bear in Middle Row, of in den Pauw om het nieuwe bier te proeven met Sadler, Shaw en andere vrienden. Doch wie hem in zijn huis zocht werd door Mistress Ann Shakespeare naar den tuin gewezen. Daar was hij bezig met zijn zorgeloos neuriënde Judith.

In landelijke stedekens schonk men tegenwoordig weer aandacht aan den tuinbouw, die sedert de onteigening der kloosters verwaarloosd was. En ook van de zijdeteelt had men groote verwachtingen, duizende moerbezieboomen werden in Warwickshire geplant.

De tuin van New Place, die zich uitstrekte van het huis in Chapel Lane tot bij den oever der rivier, was de grootste, de fraaiste van de stad, de vreugde van den eigenaar. Hij zelf plantte er een moerbezieboompje, omdat het met zorg behandeld moest worden. Gelijk een ander die de stemmen der planten hoorde en eenzaam levend het goede in alles zag, vond hij het behagen van zijn jongenstijd weder in wat er groeide uit de aarde. Appelen, noten, bessen en bramen waren het toenmaals geweest, klissen om er guiterijen mee te doen, het geheimzinnig varenzaad om te tooveren, egelantier voor de meisjes wanneer het feest was in de langste dagen van den zomer. Thans beschouwde hij zorgvuldig de tierigheid der erwten, keurig zooals zij bij zijn vader in Henley Street

plachten te staan, de penen en uien en raapjes, smakelijke spijs zelfs voor Falstaff. Onder het lage muurtje langs den tuin van zijn buurman Anthony Nash groeiden de heilzame kruiden, lavendel en thijm, munt, marjolein en ruit - herb o' grace, gelijk Ophelia het noemde. En zou een Stratfordian geen bloemen hebben? Vlak achter het huis, dicht bij de open venstertjes lagen de bedden: daar prijkte in den voorzomer de keizerskroon, een nieuweling die slechts kort te voren in het land was gekomen; daar bloeiden natuurlijk akeleien met hun duivenkopjes gelijkende kelken in zeldzame kleuren, anjelieren en rozen, en de zuiverste Madonna-lelies in de schaduw. In bloemen en gewassen, in de frischheid der natuur vond hij de schoonste beelden voor de stukken die hij nog schrijven zou.

Dat jaar toen zijn eerste kleindochter werd geboren - het was ook het jaar toen ginds in Londen onder de klok van Bow, in Bread Street, dezelfde straat waar de Mermaid stond, een ander dichter het leven ontving, die van het Paradijs zou zingen - zagen Hemynge, Condell en Burbage, op hun zomerreis in Stratford gekomen, hun kameraad terug. Er was een ouderwetsch maal zooals het behoorde, snoek uit den Avon, kapoentjes, kanarie-sect en muscadel; Jack, Hal en Dick dronken het heil van Will die weer de oude was, schertsend en vlug van tong, blozend van welgedaanheid. En zij verlangden dat hij hun een spel zou schrijven, voor een comedie van Mr. William Shakespeare immers liep het altoos vol in den Globe.

Hij schreef het verhaal van een anderen Britschen koning die zijn kinderen verloor. Doch Cymbeline vond hen weder. De dagen van smart waren lang voorbij. Het verhaal van vrouwentrouw, door mannen onbegrepen; van het landleven dat den knapen de waarachtige vroomheid geeft.

De wereld is schoon als er een Imogen kan wezen, met het klare hart van Isabella, de duldzaamheid van Hermione, den smachtenden mond van Juliet, de koele hand van Portia, de kinderlijke blijmoedigheid van Rosalind, en de stem van Cordelia, zacht, maar waar als der waarheid eenvoud. Imogen, beeld van wat de man bemint - hebben er inderdaad niet menschen geleefd die haar naam fluisterden met een heimlijke zucht? Zie hoe de dichter één klein vlekje dat er aan haar was als een zuiver kleinood wees:

On her left breast
A mole cinque-spotted, like the crimson drops
I' the bottom of a cowslip.

Guiderius en Arviragus, de ongetemde welpen in de heuvelen van Wales, spreken de weidsche vreugde uit die Shakespeare vond onder den blauwen hemel over het land aan den Avon. Den afgod van goud kenden zij niet, slechts de grimmigheid der natuur vreesden zij, zonnehitte, bliksem en winterstorm. Toen een onbekende, Imogen in knapenbuis en hozen, een toevlucht zocht in hun grot, ontvingen zij haar als een goede fee, een engel, als een broeder. Are we not brothers? - So man and man should be, antwoordde zij die aan het hof had geleefd. En toen zij bij haar nederknielden in haar gewaanden dood, maakte de liefde van mensch tot mensch dichters en mannen van hen:

Thon shalt not lack
The flower that 's like thy face, pale primrose, nor
The azur'd harebell, like thy veins, no, nor
The leaf of eglantine, whom not to slander,
Out-sweeten'd not thy breath. - -
Prithee, have done,
And do not play in wench-like words with that
Which is so serious. Let us bury him,
And not protract with admiration what
Is now due debt. To the grave!

Een ster van geluk was Imogen. De vader vond zijn kinderen weder, de man zijn vrouw.

En de wijze die in New Place woonde zag met zijn stille oogen zijn vrienden aan, luisterde naar het liedje dat Judith zong bij haar werk in het achterhuis, naar het kalm geluid van Ann zijn vrouw, wanneer zij met den priester over de zonde sprak, en eenzaam staande in zijn groote goedheid verheugde hij zich in den zegen die iederen dag aan den hemel straalde, en er was eeuwigheid in zijn glimlach. Het verleden herinnerde hij zich als een donker verhaal, treurig zooals bij den winter past, het heden zag hij vol van rijp koren, zomerkoelte, bloemengeur en muziek.

Toen op de hoeven rondom Stratford de schapen werden

geschoren en hij naar het feest reed dat de landlieden er naar oud gebruik vierden, zag hij een nieuw spel, ook ditmaal weder van geluk dat verloren ging, doch opnieuw werd gegeven.

Klonk het niet als een sprookje dat de koning, in wien het vuur van den nobelen Moor gloeide zonder te branden, aan het eind van zijn leven ervoer hoe het leed door zijn zwakheid veroorzaakt in verblijding verkeerde, hoe zijn dwaasheid gezegend werd? Maar Leontes was oud geworden, Hermione had in zooveel jaren haar tranen vergeten, en voorwaar, de jonge menschen moesten dansen en zingen.

Perdita - de neiging naar zinnebeelden, reeds zichtbaar in het treurspel van Lear, werd duidelijker bij de vermeerdering der jaren en de menigte der gedachten, - evenals de zonen van Cymbeline groeide Perdita op daar waar de dieren grazen en de zon schijnt. Zij was inderdaad het verloren geluk Een herder vond haar als klein wicht aan de kust van Bohemen, een weggeworpen schat. De man die haar daar had nedergelegd werd door een beer verscheurd. De tijd vloot. En toen eens op een dag Florizel, de prins van dat land, daar aan de kust met zijn valk jaagde, zag hij een jonkvrouw. En zij beminden elkander. In die streek was het gewoonte wanneer in de warme dagen de schapen werden geschoren, dat de herders, blozend van lustigheid, te zamen kwamen bij hun meester tot een feest en zich met de bloemen tooiden welke het schoonste meisje hun gaf. Toen nu de prins haar gekust had en op dit feest met haar de trouwgelofte zou doen, was Perdita de schoonste van allen. Zij verwelkomde de gasten, den ouden koning en zijn raadsheer, die er vermomd kwamen, aldus:

> Give me those flowers there, Dorcas. Reverend sirs,
> For you there's rosemary and rue; these keep
> Seeming and savour all the winter long:
> Grace and remembrance be to you both,
> And welcome to our shearing! - -
> Sir, the year growing ancient,
> Not yet on summer's death, nor on the birth
> Of trembling winter, the fairest flowers o' the season
> Are our carnations and streak'd gillivors,
> Which some call nature's bastards. - -

Here's flowers for you;
Hot lavender, mints, savory, marjoram;
The marigold that goes to bed wi' the sun,
And with him rises weeping: these are flowers
Of middle summer, and I think they are given
To men of middle age. You're very welcome!

Bloemen voor iedereen. Toen bracht de tijd, die de dwalingen opheldert, het lieflijkste wat hij gemaakt had met bloemen gesmukt terug bij Hermione en den koning die in zijn onwetendheid haar eenmaal versmaadde. Er was weer geluk voor de ouders, schoon hun stemmen zachter klonken, want de vergissing had Mamilius, het knaapje dat het sprookje droevig begon te vertellen, het leven gekost. Zulke sprookjes herinneren sommige menschen zich in hun ouderdom wanneer zij aan het verleden denken, en jonge lieden begrijpen hun glimlach niet.

Was het te verwonderen dat de vrienden in Bankside niet zooveel stukken voor den schouwburg van hun kameraad ontvingen als zij verlangden? Wanneer hem een nieuw treurspel gevraagd werd, schertste hij of haalde zijn schouders op en zweeg.

Doch in de stilte van Stratford had hij de kracht gekregen om de laatste waarheid welke hij kende nog uit te spreken, - in een spel daar hij niet anders kon dan spelen.

Het allerschoonste, het allerzuiverste van de menschen is hun liefde tot elkander. Miranda had behalve haren vader zelfs nooit menschen gezien, en de wereld deed zich als een wonder voor haar open toen zij zag hoe schoon zij waren. Prospero had te veel van de menschen beleefd, maar zijn kunst schonk hem den vrede niet en hij verlangde naar hen die waren als hij, zwakke stervelingen. Hij vergaf hun de smart die hij geleden had, die gelijk alles verging. De jonkman verschrok toen hij het tooverspel der geesten zag verzwinden, en de wijze bemoedigde hem:

Be cheerful, sir:
Our revels now are ended. These our actors,
As I foretold you, were all spirits and
Are melted into air, into thin air:
And, like the baseless fabric of this vision,

> The cloud-capp'd towers, the gorgeous palaces,
> The solemn temples, the great globe itself,
> Yea, all which it inherit, shall dissolve,
> And, like this insubstantial pageant faded,
> Leave not a rack behind. We are such stuff
> As dreams are made on, and our little life
> Is rounded with a sleep.

Enkele jaren en de slaap zou volgen. Be cheerful, sir! Was het niet beter een speler te zijn met de spelers in den droom, dan een toovenaar? Hij brak zijn staf om als eenvoudig man te leven.

Bevrijding, van vrijheid klonk het refrein door heel het stuk. Aan het eind trad Prospero voor het volk, vragend of hij genoeg had vermaakt en voortaan gelijk Ariel zijn geest vrij mocht wezen:

> As you from crimes would pardon'd be,
> Let your indulgence set me free.

In hetzelfde jaar dat Shakespeare zijn laatste schouwspel The Tempest schreef, verscheen in Engeland de Bijbel. De nieuwe tijd was gekomen. De taal zou getuigen van den zegen dien het volk ontving van den rijksten dichter en van het Heilig Boek, van het geloof aan schoonheid in dit leven, van het geloof aan latere zaligheid.

William Shakespeare beleefde gelukkige jaren als burger van Stratford-on-Avon. Zijn aandeel in den Globe-schouwburg, zijn landerijen met al wat er verbouwd werd, gaven hem de weinige bezigheden, de weinige zorgen die een vermoeid man het leven genoegelijk maakten. Hij had rechtsgedingen met stadgenooten; hij onderteekende een klacht de tienden betreffende; hij schonk geld om den grooten heirweg begaanbaar te maken; hij beijverde zich voortdurend om te helpen voorkomen dat zijn lastige vriend John Combe de gemeenteweiden ten eigen nutte afsloot.

Maar hij schreef niet meer.

Soms deed hij zijn paard zadelen, gespte zijn degen aan en reed naar Londen om er zijn zaken te regelen. Zoo ging hij in Maart van het jaar toen zijn tweede broeder Richard stierf, en kocht een huis in Blackfriars, nabij den schouwburg

van de Burbages. Den goeden ouden klank van de Bow-klok in Cheapside hoorde hij weder en hij zat weer als voorheen met vrienden in de Mermaid - Dekker, Marston, Heywood, Fletcher en de forsche Ben Jonson, heerschend als een meester over de jongeren die den voormaligen speler van het koninklijk gezelschap nauwelijks of slechts bij name kenden, Webster, Massinger, Ford en Beaumont, de tooneelspelers Towley, algemeen bemind, en Taylor die Burbage reeds in de groote rollen verving.

Wanneer dan zijn kameraden lang bij hem aandrongen dat hij toch weer een winstgevend spel voor hun schouwburg zou schrijven, beloofde hij goedmoedig gedurende zijn kort verblijf in de stad iets voor hen te doen indien een der jongeren hem helpen wilde. Zoo gebeurde het dat in den ochtend Fletcher bij hem kwam in de achterkamer van zijn herberg en met hem sprak hoe zij de geschiedenis van het land op het tooneel zouden vertoonen. De oudere gaf raad en de andere schreef, dikwerf des meesters eigen woorden. En voor Shakespeare terugkeerde naar Warwickshire ontving Burbage het handschrift van King Henry VIII.

Het was gedurende een voorstelling van Henry VIII, waarbij met buskruit het gebulder van geschut werd nagebootst, dat de Globe in brand geraakte en geheel vernield werd. Waarschijnlijk gingen ook de meeste handschriften van Shakespeare verloren.

Den volgenden zomer verbrandde een groot gedeelte van Stratford; New Place echter en het huis in Henley Street bleven ongedeerd.

In den herfst daarna reed hij weder naar Londen; wegens moeilijkheden, door den koop van zijn huis in Blackfriars ontstaan, moest hij voor den rechter verschijnen. En andermaal had gentle Will van zijn vrienden herhaalde vragen om een nieuw stuk aan te hooren, en weder zat hij des morgens met Rowley, Shirley of een ander jonkman, luisterend naar hun verzinsels, knikkend dat hun verzen zeer goed waren voor den schouwburg, en hen helpend gelijk hij in zijn jeugd door ouderen was geholpen. Pericles werd door Hemynge en Condell als van hem erkend waarschijnlijk wegens zulke medewerking.

In de lente vertrok hij. Hij had Londen voor het laatst

gezien, en Bankside waar de nieuwe Globe stond, en de Mermaid.

Voor het laatst reed hij den weg naar Oxford, waar hij bij de Davenants, zijn vrienden van de Crown Inn, een bed gereed vond, - William Davenant, zijn petekind en bewonderaar, vertelde later hoe hij als jongen naast hem aan de hand liep, - voor het laatst keerde hij aan den Avon, aan Clopton Bridge van een reis terug.

Het was een goed jaar, een vredig jaar, dat laatste.

Op het Meifeest wandelde hij met zijn kleindochtertje Elizabeth door de straten, waar bekenden knikkend en glimlachend aan hun deuren stonden, om haar de bloemen en groene takken te laten zien die er prijkten den heiligen ter eere. De dagen van Robin Hood, van de Morris Dancers, van vroolijke vrijerij waarin ouden zich verlustigden, waren gedaan.

Bij den rondgang van het kerspel, zes weken na Paschen, schreed hij met de kleine Beth en zijn dochter Judith in den optocht langs de grenzen der gemeente, de jongens van de Grammar School met meester Aspinall vooraan, stil staande bij de zoogenaamde Evangelie-boomen, waar Rogers de predikant uit den Bijbel las. En bij het gezang der jongens verder gaande in den stoet, wees hij het kind van de hoogten van Clopton, de vallei waar hun stadje lag met de gehuchten die tot Stratford behoorden: in het groote groene bosch van Arden woonden vroeger, toen hij klein was, de feeën; ginds tusschen Bishopton en Little Wilmcote placht hij de grootste bramen en hazelnoten te vinden; daar in Shottery wist hij een heuveltje waar de thijm heerlijk bloeide en waar vroeger grootmoeder, toen zij klein was, zat te spelen.

In den heeten zomer zagen de knechts hem op hun oogstfeest, een beminnelijk heer met zijn opgestreken knevel, overblijfsel van voornamer Londensche manieren, en zijn hoog kaal hoofd. Ook het scharlaken buis onder den zwarten mantel was nog ouderwetsch, want zwart alleen gold thans als de dracht der brave Puriteinsche burgers van Stratford. En wanneer zij hun spelen begonnen en een der meisjes met gele korenaren en veldbloemen tooiden als godin van den oogst, hadden zij over hun meesters mildheid niet te klagen, schuimend bier werd hun uit de koele kannen geschonken en versche karweikoeken konden zij van de bladen nemen

zooveel zij wilden. Judith vergezelde hem altoos als er gezongen en gedanst werd en deed mee, en de vader zat glimlachend in de warme middagzon. Harvest Home was het feest van verbroedering.

En de herfst kwam, zooals immer aan den Avon, met een weligen bloei in de tuinen en overvloed van ooft op de najaarsmarkt.

En met de eerste scherpe ochtendwinden, de Novembermisten, bleven de ouden en zwakken te bed. Dat was een drukke tijd voor dokter Hall, die dagelijks uit moest rijden naar verre huizingen en in zijn boek nieuwe gevallen van influenza had te schrijven, de tertian ague, gelijk hij het noemde, welke hij met siroop van violen genas.

Maar met Kerstmis zat Shakespeare, die zich de laatste weken zwak had gevoeld, weer met zijn kleindochtertje op de knie bij het helder haardvuur, vertellend van de feeën, die op Kerstmorgen nergens ter wereld durven verschijnen, omdat de haan den ganschen heerlijken, gezonden nacht van vreugde kraait, verkondiger van het allerheiligste. De grootmoeder, de dokter en zijn vrouw, strikte lieden en afkeerig van bijgeloovige, heidensche verhalen, luisterden in verbaasde ontroering, hoe hij, die door zijn goddeloos beroep nooit een plichtsgetrouw Christen was geweest, zonder Bijbelsche woorden, verstaanbaar voor een kind, waarheid sprak van lijden en zaligheid. De blijde klokken van Guild Chapel en Holy Trinity speelden heel den dag, troepjes kinderen kwamen aan de deur van het rijke New Place hun liedjes zingen, in de straat klonken de kerstgroeten tusschen buren en voorbijgangers.

Na Driekoningen werden de toebereidselen gemaakt voor het huwelijk van Judith en Thomas Quiney, den wijnkooper. Shakespeare lag soms te bed met koortsen; of het door de regen kwam, door de misten, door de slechte riolen van Chapel Lane, dokter Hall wist het niet en zijn geneesmiddelen baatten weinig.

William Shakespeare maakte zijn testament.

Kort voor het huwelijk zijner dochter kwamen Ben Jonson uit Londen en Michael Drayton, de dichter van Polyolbion, uit Clifford Chambers hem bezoeken. Ben vertelde het nieuws van de Mermaid en de schouwburgen. En zooveel werd er

gesproken van dichters en spelers, tot laat in den nacht bij de zeldzame wijnen die Quiney uit zijn kelder had gehaald, en zoo luidruchtig klonken de stemmen, dat Mistress Ann den volgenden morgen haar hoofd schudde bij de argwanende vragen welke buurman Julian Shaw, de baljuw, deed.

Het was Will's laatste vroolijkheid geweest.

In Maart herzag en teekende hij zijn testament.

Enkele weken later stierf hij. Op den drie-en-twintigsten April 1616. De narcissen bloeiden in den tuin, aan den Avon, waar de eerste nachtegaal reeds gehoord was, zochten de kinderen viooltjes.

Hij werd begraven in de kerk.

Er is een grafschrift, door hem zelf geschreven, in den steen gebeiteld:

> Good frend, for Iesvs sake forbeare
> To digg ye dvst encloased heare:
> Blest be ye man y^{t} spares thes stones,
> And cvrst be he y^{t} moves my bones.

Duizende bloemen worden er ieder jaar in April over die woorden gelegd, en het is dan feest in het stadje van vreugde, spel en muziek.

Maar in gewone tijden is het vredig in Stratford. De zelfde vesperklok van voorheen luidt er nog iederen avond van de Guild Chapel, bij het torentje aan het water, waar een der schoonste stervelingen werd te ruste gelegd, gaat de wind door de olmen, kaal in den winter, groen in den zomer.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Philosophie?

De weg tot het inzicht. Een inleiding in de wijsbegeerte door Dr. J.D. Bierens de Haan.

I.

Dr. Bierens de Haan wil een inleiding schrijven in de wijsbegeerte.

Een dier boekjes, zoo is men geneigd te meenen, zooals er tegenwoordig zoo veel geschreven worden. De inleider vermeldt de voornaamste problemen, bespreekt ze, oefent kritiek op de door anderen gegeven oplossing, zegt zijn eigen meening, verdedigt die tegen feitelijke of onderstelde aanvallen, en stelt zoo den leerling in staat zich omtrent die problemen een min of meer zelfstandige overtuiging te vormen. Een zeer nuttig werk, naar het mij voorkomt, indien het met de noodige onpartijdigheid en nauwgezetheid gedaan wordt. Deze laten zeker dikwijls veel te wenschen over, want menschen blijven altijd menschen en philosophen philosophen; maar in ieder geval: het *kan* een zeer nuttig werk zijn.

Neen, zegt Bierens de Haan[1)], de taak eener inleiding in de wijsbegeerte is een andere ‘dan de meeste inleiders voorgeven’.

Dat ‘voorgeven’ is een leelijk woord. Het beteekent: ‘tegen beter weten in beweren’. Waarschijnlijk echter bedoelt Bierens de Haan niet meer dan ‘ten onrechte beweren’. Hij springt nl. allerzonderlingst om met de beteekenis der woorden, zoodat men dikwijls gedwongen is naar zijn bedoeling te raden. Maar daarover later.

1) Pag. 40.

Laten we beginnen met te zien, welke voorstelling hij heeft van de taak eener 'Inleiding in de wijsbegeerte'.

Op de aangehaalde plaats gaat hij aldus voort:

'Wat gewoonlijk als Inleiding tot de Wijsbegeerte aan de lezers wordt verschaft' - na 'voorgeven' zou men 'voorgezet' of een ander afkeurend woord hebben verwacht, maar feitelijk volgen doet het onschuldige 'verschaft' - 'is een aanvankelijke orienteering, een indeeling der filosofie, een overzicht der hoofdproblemen. Het is echter duidelijk, dat hierin de taak eener inleiding niet kan bestaan. Een voorloopige kennismaking mag geen inleiding heeten. Ware het zoo, dan zou dit Hoofdstuk van filosofie geen eigen inhoud hebben, doch veeleer als een uittreksel uit de filosofie zelve moeten beschouwd worden. Men wordt echter niet ingeleid door een *overzicht*, maar door een *inzicht*. Eerst als wij tot het *uitgangspunt* van 't wijsgeerig denken zijn *opgestegen*[1)], zijn wij adepten der filosofie. Wij behoeven een weg, die tot het inzicht van het Wereldbeginsel leidt.'

En een bladzijde vroeger had hij reeds geschreven:

'Wordt nu in de wijsbegeerte de ervaarbare wereld doordacht als de stelselmatige manifestatie van een centraal beginsel, daar in die manifestatie de zin der wereld ligt - dan is de eerste taak *den weg tot inzicht van dit centraal Beginsel te wijzen:* den weg tot het inzicht. Ziehier de taak eener *Inleiding in de Wijsbegeerte*.'

Er zijn hierin verscheiden zaken, die me niet recht duidelijk zijn. Maar dit begrijp ik toch wel, dat Bierens de Haan beweert in het bezit te zijn eener wijsbegeerte, die kan aantoonen, dat de geheele ervaarbare wereld is de openbaring van één beginsel, en dat hij het de taak acht eener inleiding om aan de beginners den weg te wijzen om tot een inzicht in *die* wijsbegeerte te komen. Zijn inleiding wordt zoodoende minder een inleiding in de *wijsbegeerte* dan een inleiding in *de* wijsbegeerte nl. in *die* eenige wijsbegeerte, welke Bierens de Haan voor de ware houdt.

Ik kan niet ontkennen, dat mijn sympathie is aan den kant van hen, die willen inleiden in de *wijsbegeerte*. Dat deze, zooals Bierens de Haan zegt, alleen een *over*zicht en geen *in*-

1) Ik cursiveer.

zicht geven is minder juist. En ik geloof ook niet, dat Bierens de Haan dit zelf meent. Hij is bezweken voor de verleiding van de woordspeling tusschen overzicht en inzicht. Maar hij weet, even goed als ik, dat deze inleiders zich volstrekt niet bepalen tot het geven van een overzicht, maar dat ze er integendeel ook naar streven de verschillende problemen en de oplossing daarvan voor hun lezers begrijpelijk te maken. Ja, ze gaan zelfs gewoonlijk zóóver om, evenals Bierens de Haan, op te treden als verdedigers van bepaalde probleemstellingen en bepaalde oplossingen, zonder dat ze daarom echter, zooals Bierens de Haan, vooraf iedere andere probleemstelling en iedere andere oplossing voor waardeloos verklaren en beweren een inleiding te geven in *de* philosophie, d.w.z. in de eenige ware philosophie.

Zelfs in de onderstelling, dat de philosophie van Bierens de Haan werkelijk de eenige ware is, en dat een streng en nauwkeurig denken per slot van rekening altijd tot haar zal brengen, zelfs dán nog bestaat er, naar het mij voorkomt, meer kans, dat deze inleiders aan *hun* lezers, dan dat Bierens de Haan aan de *zijne* een goed inzicht zal geven in de wijsbegeerte. Want door de verschillende meeningen met de argumenten er voor en er tegen naast en tegenover elkaar te stellen, prikkelen ze die lezers tot zelfstandig denken, terwijl Bierens de Haan door *zijn* uiteenzetting der ware philosophie *zijn* lezers er hoogstens toe brengt om de gedachten, die hij hun heeft vóórgedacht, nog eens ná te denken. Het inzicht door de eersten verkregen is dus per se van grooter waarde, beter bestand tegen moeilijkheden en bezwaren, dan dat van de laatsten, die op zijn allerhoogst den meester ná zullen *denken* en er zeer gemakkelijk toe zullen komen hem alleen maar ná te *praten*.

Met dit alles wil ik natuurlijk niet zeggen, dat ik den heer Bierens de Haan het recht betwist om uiteen te zetten, wat hij voor de ware philosophie houdt en om den weg aan te wijzen, waarlangs hij zelf tot die ware philosophie gekomen is en waarlangs alle anderen er volgens hem toe moeten komen. Ik bedoel alleen dit: dat ik zeer beslist van hem in meening verschil, als hij beweert, dat een dergelijke eenzijdige uiteenzetting - ik zeg eenzijdig, uitgaande van de onderstelling, dat het betwijfelbaar is, of de philosophie van Bierens de Haan wel is de eenige ware - dat een dergelijke *eenzijdige* uiteenzetting

dus, is de meest geschikte en meest gewenschte inleiding tot de wijsbegeerte. Integendeel, ik ben van meening, dat ze voor vele beginners, die zich door haar laten leiden en inleiden, niet een weg tot inzicht zal zijn; nog veel minder een ‘weg tot *het* inzicht,’ maar een weg van het inzicht af.

Hetgeen niet wegneemt, dat het boek van Bierens de Haan misschien een zeer verdienstelijk wijsgeerig geschrift is, misschien ook wel geschikt voor beginners, die zich door andere lectuur voldoende beschermen tegen zijn eenzijdigheid.

Laten we zien, welk soort van lezers hij zich, toen hij zat te schrijven, gedacht heeft.

Het geschrift, zegt hij in zijn Voorwoord, ‘is bestemd voor degenen, die willen filosofeeren niet *uit* tijdverdrijf, maar *als stelselmatige toeleg*.

Bedoeld zal wel zijn: ‘niet *tot* tijdverdrijf, maar *stelselmatig*. Men kan wel philosopheeren uit *begeerte* naar tijdverdrijf, maar niet uit *tijdverdrijf. Uit* wijst de beweegreden aan, *tot* het doel. Met de beteekenis van dit voorzetsel en van andere ligt Bierens de Haan telkens overhoop.

‘Als stelselmatige toeleg’ verder is een ongewone en gezochte uitdrukking voor stelselmatig, op stelselmatige wijze; en niet eens verdedigbaar. We zeggen: ‘het stelselmatig op iets toeleggen,’ waarbij ‘iets’ het doel aanwijst, waarop men het toelegt, waarop de toeleg is gericht. De toeleg is dus het complex van middelen, dat voor de bereiking van het doel wordt aangewend, en kan daarom hier niet zijn ‘het philosopheeren,’ dat in den gedachtengang doel is en niet middel. Immers in het geheele Voorwoord wordt alleen gesproken van het ‘willen philosopheeren’ - als doel dus - en met geen enkel woord van het *doel* van het philosopheeren d.w.z. van het philosopheeren als middel.

Het is bijna niet te gelooven, dat Bierens de Haan deze eenvoudige dingen niet weet. Maar hij let er niet op, als hij zit te schrijven. Heeft hij een zonderlinge uitdrukking gevonden, dan is hij daarmee, naar het schijnt, zóó ingenomen, dat hij haar gebruikt op den klank af, zonder verder over haar beteekenis na te denken. Zoo wordt het een bloot toeval, als hij haar in haar juiste beteekenis gebruikt. Dit is, zooals ik het hier zeg, voorloopig niet meer dan een schijn,

dan een vermoeden. We zullen echter dit vermoeden in het volgende meer dan voldoende bevestigd vinden.

Maar hij heeft zijn boek niet bestemd voor *allen*, die willen philosopheeren niet tot tijdverdrijf, maar stelselmatig.

'Er zijn velen,' zoo gaat hij voort, 'die niet van het vak zijn, daar hun werkzaamheid elders ligt, maar ze willen toch in hun wijsbegeerte een rechten weg gaan. Dit geschrift helpe hen aan dien rechten weg. Het helpe hen om te zijn *principieel*.'

Het boek van Bierens de Haan is dus volgens de bedoeling van den schrijver bestemd voor hen, die, zonder vakphilosophen te zijn, grondig willen philosopheeren.

Het moet daarom, zal het aan zijn doel beantwoorden, èn wat inhoud èn wat vorm betreft voldoen aan de eischen van een goed philosophisch en van een goed populair geschrift. Des te meer, omdat het reeds in zijn titel begint met groote beloften. Het belooft *den* weg te wijzen tot *het* inzicht.

Over den inhoud handel ik later. Ik begin met te spreken over den vorm, over den stijl, een element, dat, zooals we zullen zien, voor de beoordeeling van het werk van Bierens de Haan niet zonder gewicht is.

II.

Welke eischen van stijl mag men aan een goed philosophisch en aan een goed populair geschrift stellen?

Beide soorten van eischen vallen voor een groot deel samen.

De vraagstukken, waarmee de philosophie zich bezig houdt, zijn de moeielijkste, die er voor het menschelijk denken bestaan. En tevens zijn ze zóó belangrijk, dat ieder er belang in zou stellen, als hij ze maar begreep. Daarom moeten bij haar behandeling alle onnoodige moeielijkheden worden vermeden. Eisch is dus de grootst mogelijke eenvoudigheid in gedachte en uitdrukking, zonder dat daardoor de grondigheid in iets wordt geschaad. En dit is ook een eisch voor ieder goed populair geschrift. Het is onnoodig daarover verder te spreken.

Moet dan ieder goed philosophisch geschrift populair zijn? Zeker, als men maar in het oog wil houden, dat de moeilijk-

heid van het onderwerp het noodig maakt om, evenals Bierens de Haan doet, lezers te onderstellen, ‘die niet tot tijdverdrijf, maar stelselmatig willen philosopheeren’, en die dus ernstig en met inspanning willen trachten de neergeschreven gedachten te volgen en ná te denken.

Aan den eisch van eenvoudigheid en duidelijkheid voldoet het boek van Bierens de Haan, dat èn philosophisch èn populair wil zijn, in geen enkel opzicht. Dit zal later van zelf voldoende blijken. Hier bespreek ik in de eerste plaats een andere eigenaardigheid van den stijl, die voor ons oordeel over het boek van nòg grooter belang is.

Er is nog een tweede eisch, waaraan ieder philosophisch geschrift moet voldoen. Moet voldoen, omdat philosophie beweert wetenschap te zijn. Met philosophie, die dit niet beweert, wensch ik me in ieder geval niet in te laten.

Wetenschap heeft tot doel het vinden van wat we gewoon zijn waarheid te noemen. Ze moet dus met zorg verwijderen alle elementen, die het bereiken van dit doel verhinderen. Dit zijn vooral de gemoedsaandoeningen en de daarmee samenhangende begeerten. De dagelijksche ervaring leert ons ieder oogenblik, dat onze conclusies, ons voor-waar-en-onwaarhouden door niets zóó wordt vervalscht als door deze bestanddeelen van ons geestelijk leven. Daarom moet hun invloed zooveel mogelijk worden geneutraliseerd.

Dit is in de bizondere wetenschappen niet zoo heel moeilijk, omdat ze zich bezig houden met vraagstukken, waarbij ons gemoed niet of slechts zeer indirect betrokken is. Veel moeilijker is het in de wijsbegeerte. Want deze behandelt vraagstukken, die dikwijls ten nauwste samenhangen met onze aandoeningen en begeerten.

Ten eerste direct. Naarmate we de eene of de andere oplossing aannemen, krijgen we een hooger of een minder hoog denkbeeld van onze eigen voortreffelijkheid en van het geluk, dat we in onzen tegenwoordigen toestand kunnen verkrijgen of misschien in een toekomstigen toestand zullen kunnen verkrijgen.

Maar ten tweede ook indirect. De wijsbegeerte kan, wegens het onvoldoende der gegevens, sommige harer vraagstukken niet oplossen. Vroeger echter meende men dat wèl te kunnen. En men heeft met gegevens, nog minder voldoende dan die

van tegenwoordig, een oplossing beproefd. Deze is dikwijls algemeen aangenomen om geheel andere dan philosophische redenen; ze is traditioneel geworden en heeft zich daardoor zeer innig verbonden met de aandoeningen en begeerten, met het gemoedsleven der menschen. Het gevolg is, dat tegenwoordig het geheele gemoed in opstand komt tegen iedere andere oplossing, tegen de bewering zelfs, dat de aangenomen oplossing niet voldoende gemotiveerd is.

Wordt nu - en dit gebeurt meestal - de eerstgenoemde directe samenhang versterkt door dezen indirecten, dan wordt de samenhang natuurlijk buitengewoon sterk. Men kan er zich dus een voorstelling van maken, hoe moeilijk het voor den philosoof dikwijls is zich, bij zijn zoeken naar waarheid, aan den daardoor uitgeoefenden invloed te onttrekken. En men behoeft er zich niet over te verwonderen, dat dit aan velen slechts zeer onvolledig gelukt, ja, dat er zelfs niet weinigen zijn, die met meer of minder stelligheid beweren, dat men bij het zoeken naar waarheid aan deze aandoeningen en begeerten - aan de gemoedsbehoeften, zooals ze met een mooi woord genoemd worden - invloed *behoort* toe te kennen.

Tot deze laatsten nu behoort Bierens de Haan niet. Hij verklaart uitdrukkelijk[1)], dat ‘de erkenning van ideeën’ - dat is dus het oordeel over waarheid en onwaarheid - ‘slechts door het intellect kan worden uitgeoefend.’

Of hij altijd volgens deze verklaring gehandeld heeft, en of zijn begeerten werkelijk zoo weinig invloed op zijn denkbeelden hebben gehad, als hij zelf beweert, dat zijn vragen, die ik niet gaarne onvoorwaardelijk bevestigend zou willen beantwoorden. In één opzicht althans heeft hij zich niet aan haar invloed kunnen onttrekken. Eén begeerte in ieder geval heeft zeer grooten invloed gehad niet alleen op den vorm, maar, als men zijn eigen verklaring gelooven mag, ook op den inhoud van zijn boek.

We lezen daarover in het tweede hoofdstuk[2)] de volgende opmerkelijke passage:

‘Wij denken kort gezegd over de *ervaarbare* wereld als de ons gegeven denkstof...’

1) Pag. 308.
2) Pag. 18.

‘Wij kunnen ons geen *andere* wereld denken dan die ons gegeven is, maar wel kunnen wij deze wereld *anders* denken, dan zooals zij in onze rechtstreeksche ervaring zich voordoet: zij kan nl. uit een ander gezichtspunt worden óvergedacht, en daarmee een geheel anderen inhoud krijgen dan een wereld heeft, die in de nuchtere waarneming ons wordt aangeboden en door onze onverdiepte ervaring wordt benaderd. Hoeveel verschilt hetzelfde landschap voor den droogziel en den poëet, daar hun verschil van gezichtspunt tegelijk over den inhoud van het ervarene beslist!’

Wat dit óverdenken van de wereld uit een ander gezichtspunt, dan waaruit we bij onze rechtstreeksche ervaring *keken*, precies beduidt, en hoe dit mogelijk is, begrijp ik niet goed. Wel begrijp ik, dat we onze verschillende ervaringen naast elkaar zetten, vergelijken, met elkaar in verband brengen, in één woord er over denken, en zoo allicht tot conclusies komen, die aanmerkelijk van onze onverdiepte ervaring afwijken.

Maar dit bedoelt Bierens de Haan waarschijnlijk niet. Dit alles kunnen we doen met volkomen behoud van onze nuchterheid, en hij wil een wereld met anderen inhoud dan die in de nuchtere waarneming ons wordt aangeboden.

De vergelijking aan het slot tusschen den ‘droogziel’ en den ‘poëet’, die hetzelfde landschap beschouwen, moet natuurlijk dienen om zijn bedoeling duidelijk te maken.

In het voorbijgaan een opmerking over dat woord ‘droogziel’. Het is wel een grappig scheldwoord, vooral om de associaties, die het oproept. Maar daarmee in een wijsgeerig geschrift zijn tegenstanders te betitelen, dat is toch wel wat ongepast.

Laat ik een vergelijking maken.

Ik houd inderdaad voortdurende nuchterheid voor de grootste dleugd van een philosoof, en zou me dus het woord persoonlijk kunnen aantrekken. Stel nu, dat ik daarom naar analogie van ‘nathals’ het woord ‘natziel’ vormde. En Bierens de Haan ging uitmaken voor een ‘natziel’. Daarmee bedoelende, natuurlijk niet, dat hij de gewoonte heeft te diep in het glaasje te kijken, maar wèl, dat hij deze andere gewoonte heeft om zich een roes te drinken aan zijn eigen woorden, dat hij daardoor zijn nuchterheid verliest en per slot van rekening niet goed meer weet wat hij zegt.

Wat zou Bierens de Haan daarvan zeggen?

Ik vermoed, dat hij het ongepast zou vinden. En hij zou gelijk hebben; want het zou beter zijn diezelfde overtuiging, gesteld dat ik haar had, op andere wijze te formuleeren.

Maar dit in het voorbijgaan.

Wat is nu het verschil tusschen het landschap gezien door den droogziel en datzelfde landschap zooals de dichter het ziet? Ik weet niet, of Bierens de Haan, toen hij zat te schrijven, zich daarvan goed rekenschap heeft gegeven.

Ze zien, als ik me niet bedrieg, hetzelfde. Maar de geestelijke werkzaamheid, die zich bij beiden aan dat zien vastknoopt, zal waarschijnlijk een zeer verschillende zijn.

Ik wil echter eerst het woord ‘droogziel’ uit de taal van Bierens de Haan overzetten in de mijne en vertalen door ‘nuchter wetenschappelijk man’. En in plaats van ‘landschap’ zal ik maar ‘ervaarbare wereld’ of ‘wereld’ zetten. Daarmee zal ik zijn bedoeling wel ongeveer hebben teruggegeven.

Wat gebeurt er nu in den geest van den wetenschappelijken man en wat in dien van den poëet?

Bij beiden gaat de verbeelding aan het werk, maar op verschillende wijze, omdat hun doel verschillend is.

Den man der wetenschap is het er om te doen de wereld te begrijpen en te verklaren. Zijn verbeelding zal hem dus ten slotte brengen tot een verklaringshypothese, die hij voorloopig zal aannemen; zóó echter, dat hij haar voortdurend controleert met alle hem ten dienste staande middelen, en haar, zoo noodig, verbetert of door een andere vervangt. Maar, wat hij ook doet, hij blijft steeds werkzaam met zijn intellect en uitsluitend met zijn intellect.

Het doel van den poëet daarentegen is het hebben en opwekken van emoties. Daarom zal zijn verbeelding de ontvangen indrukken in verband brengen met emoties, die hij vroeger gehad heeft, met begeerten, die vroeger bij hem zijn opgewekt, en ten gevolge daarvan zullen de indrukken zich zóó wijzigen, dat ze geschikt worden om bij hemzelf en anderen emoties op te wekken en voldoening te geven aan begeerten. Maar welke veranderingen ze ook ondergaan, datgene in zijn geest, wat werkt aan het tot stand brengen dier veranderingen, is niet in de eerste plaats zijn intellect, maar het zijn vóór alles zijn aandoeningen en begeerten.

Indien nu, zooals Bierens de Haan uitdrukkelijk zegt, ‘de erkenning van ideëen slechts door het intellect kan worden uitgeoefend’, dan heeft misschien de man der wetenschap eenige kans ideeën te erkennen d.i. waarheid te vinden, maar de poëet in het geheel geene. Zoo moet de zaak zich aan Bierens de Haan voordoen, indien werkelijk, zooals *hij* verklaart en *ik* hem gaarne toegeef, de erkenning van ideën slechts door het intellect kan worden uitgeoefend.

Meent hij dus inderdaad, dat hij als dichter-philosoof een geheel ander wereldbeeld - want dit is het landschap, waarvan hij spreekt - te zien krijgt dan de droogziel, en wel een wereldbeeld met veel grooter waarheidsgehalte, dan kan ik deze meening - in verband met zijn zoo uitdrukkelijk uitgesproken grondstelling, dat ‘de erkenning van ideëen slechts door het intellect wordt uitgeoefend’ - alleen verklaren door aan te nemen, dat hij een zeer sterke begeerte heeft om dichterlijk te zijn, en daardoor niet heeft nagedacht over den invloed, welken het voldoen aan die begeerte volgens de beginselen van zijn eigen philosophie op die philosophie moet hebben.

Welke invloed daardoor is uitgeoefend op den inhoud, zal later blijken. Het groote aantal ongemotiveerde verzekeringen, die we in het boek van Bierens de Haan te lezen krijgen, is er waarschijnlijk een gevolg van.

Voorloopig spreek ik slechts over den invloed er van op den vorm van zijn boek. Deze is zeer groot geweest. We kunnen zonder overdrijving zeggen, dat de vorm, de stijl daarvan, bepaald is door zijn begeerte om dichterlijk te zijn en door de eigenaardige opvatting, die hij van dichterlijkheid heeft.

Hij zoekt deze nl. vooral in afwijking van het gewone; in ongewoonheid en zonderlingheid mag men er wel van zeggen.

In de eerste plaats in ongewone en zonderlinge woorden en in ongewone en zonderlinge beeldspraak, terwijl hij geen voldoende taalgevoel en smaak heeft om deze woorden en beeldspraak ook juist te doen zijn. Verder in rythmisch proza met brokstukken van versregels en heele versregels van tijd tot tijd. Dan in overredingsmiddelen als verzekering en herhaling in plaats van overtuigingsmiddelen d.w.z. argumenten. En eindelijk in dichterlijke uitweidingen, die misschien

vage emoties kunnen opwekken, maar die in ieder geval met het intellect, ‘waardoor alleen de erkenning van ideeën kan worden uitgeoefend,’ niets te maken hebben.

Ten gevolge van dit alles komt er een ware kakographie voor den dag, ontbreken de voor een philosophisch geschrift vereischte duidelijkheid en eenvoudigheid volkomen, en maakt bovendien het geheele boek den indruk van zóó groote vreemdheid en zonderlingheid, dat het zeer geschikt wordt - niet om te overtuigen natuurlijk - maar om te suggereeren. Want er ontstaat ernstig gevaar, dat de eenvoudige lezers, die het zich wenscht, en die de kennis en het zelfvertrouwen missen om afdoende en juiste kritiek te oefenen, dat deze lezers de onduidelijkheid en zonderlingheid zullen houden voor geheimzinnigheid, voor verhevenheid en diepzinnigheid zelfs, en dat ze tengevolge hiervan geloovig zullen aannemen, wat hun op zoo ongewone wijze wordt verkondigd.

Het zij mij geoorloofd van elk der genoemde eigenaardigheden een paar voorbeelden te geven. Ik ontveins me echter niet, dat de lezer door deze losse voorbeelden slechts een zeer onvolledige voorstelling zal krijgen van de eigenaardige kleur, die over het heele boek ligt. Maar ik heb geen ander middel. Hij stelle zich dus voor, dat de eigenaardigheden, waarvan ik voorbeelden geef, in grooten getale over het gansche boek verspreid zijn, en trachte bovendien zijn indruk te versterken door te letten op den stijl der langere passages, die ik zal aanhalen, en op de cursiveeringen, die ik daarin van tijd tot tijd zal aanbrengen.

Van het ongewone woordgebruik van Bierens de Haan zijn reeds een paar voorbeelden gegeven. Ik laat nog eenige andere volgen.

‘Waarneming’ beteekent bij Bierens de Haan de handeling en ‘waarneemsel’ het resultaat van het waarnemen.[1)] Ik heb er niet tegen, maar vraag consequentie. Voor het resultaat van het *verschijnen*, als geheel beschouwd, zegt hij echter niet ‘het verschijnsel’ of ‘het geheel der verschijnselen’, maar ‘de verschijning.’ ‘Voorstelling’ beteekent bij hem zoowel de handeling als het resultaat van het voorstellen. En zijn boek, het resultaat van zijn inleiden in de wijsbe-

1) B.v. pag. 89 en 92.

geerte, noemt hij niet een ‘inleidsel,’ maar een ‘inleiding’ in de wijsbegeerte. Waarschijnlijk was ‘inleidsel in de wijsbegeerte’ hem *te* zonderling.

Verder zegt hij ‘de overbrengst’ in plaats van ‘het overbrengen’, ‘verlangst’ voor ‘verlangen’, ‘toedracht’ voor ‘gebeurtenis’ en voor nog een paar andere woorden, spreekt van ‘argumentatie voeren,’ ‘kritiekvoering,’ ‘betoog voeren’ naar analogie van ‘bewijsvoering,’ maakt een werkwoord ‘aanleiden’ analoog aan ‘aanbrengen’ en ‘aandragen,’ noemt de ruimte een ‘matelooze’ kamer in plaats van een ‘onbegrensde’ kamer enz. enz. Alles zonderling, maar niet bepaald verkeerd.

Even dikwijls bijna zijn echter zijn woorden èn zonderling èn verkeerd.

Zoo zegt hij ‘weetwaardig’[1] voor ‘wetenswaardig’, ‘zenuwstel’[2] voor ‘zenuwstelsel’, ‘tegensprekelijk’[3] d.w.z. ‘tegengesproken kunnende worden’ voor ‘tegenstrijdig’ of ‘met zichzelf in tegenspraak.’ We lezen[4], dat ‘ons het innerlijk bestaan verschijnt als een *vervolg* van oogenblikken’ in plaats van ‘als een *opeenvolging* van oogenblikken.’

‘Plato en Aristoteles’, zegt Bierens de Haan[5] ‘gewaagden van de *verwondering* als aanleiding tot filosofeeren.’ Dit is hem niet zonderling genoeg, en hij maakt er van: ‘Het denken begint bij een *verbijstering*.’ Inderdaad, ik wist wel, dat verbijstering een einde maakt aan alle denken, niet dat het denken er mee begint. Enz. enz.

Ik ga over tot eigenaardigheden, die min of meer kenmerkend zijn voor zijn wijze van denken. De eerste is, dat hij geen gevoel schijnt te hebben voor de *kleur* der woorden en daardoor soms ongewild komisch wordt.

Hij zegt[6] ‘zich afgeven met’ in plaats van ‘zich bezig houden met’ en, zooals we reeds zagen ‘voorgeven’ voor ‘ten onrechte beweren.’

Op een andere plaats[7] spreekt hij van elkeen, ‘die onze opvatting *omtrent* het begrip overeenstemming zich heeft

1) Pag. 27.
2) Pag. 220 en elders.
3) B.v. pag. 169.
4) Pag. 191.
5) Pag. 12.
6) Pag. 8.
7) Pag. 47.

toegeeigend', voor: 'die onze opvatting *van* het begrip overeenstemming zich heeft *eigen gemaakt*.' Toeeigenen is afkeurend en de samenhang eischt goedkeuring.

Handelende over het zien zegt hij[1]: 'Deze zenuwvezels (nl. die van den gezichtszenuw) zetten nu deze chemische *geschiedenis* (d.w.z. de chemische verandering op het netvlies) om in een moleculaire *bewegingstoedracht*.' *Geschiedenis* is in dezen samenhang werkelijk komisch, *bewegingstoedracht* staat voor het eenvoudige beweging.

Elders is hij in dichterlijke geestvervoering over de wijsbegeerte en uit deze zelfs in verzen.[2] Aldus:

> 'Met dit te zeggen geven wij
> De wijsbegeerte haar adelsbrief.
>
> Er is geen zoo nobele afkomst denkbaar
>
> Als een geboorte uit de waarheidsdrang;

en wat de mensch verder mag *uitvoeren in deze wereld*, en welke *liefhebberijen* of arbeidsopgaven *zijn deel zijn*:

> De taakopgave uit waarheidsdrang
> Staat bovenaan.
> Het is de goddelijke geest,
> De wereldrede zelve,
> Die in de menschen hen
> Tot deze liefde drijft.

'In deze wereld' en 'zijn deel zijn' aan den éénen en 'uitvoeren' en 'liefhebberijen' aan den anderen kant vloeken met elkaar. Ze hooren t' huis in verschillende woordenboeken. En welk een allerdroogzieligsten indruk maken 'uitvoeren' en 'liefhebberijen' te midden van deze verheven verzen!

Een tweede eigenaardigheid is deze, dat hij herhaaldelijk twee of meer woorden, uitdrukkingen of beelden met elkaar verwart.

Hij zegt ergens[3]: 'Ziehier de wereld en al wat daarin is, in het verband eener centrale gedachte teruggeleid.'

1) Pag. 125.
2) Pag. 9. Verzen of gedeelten daarvan zal ik, een weinig inspringend, zetten op een afzonderlijken regel en beginnen met een hoofdletter.
3) Pag. 345.

De bedoelde centrale gedachte is: ‘De Idee verwerkelijkt zich’, en het verband dezer centrale gedachte is waarschijnlijk deze centrale gedachte zelf. Is dan de wereld vroeger in een centrale gedachte geweest, daaruit gegaan en door het philosopheeren van Bierens de Haan *daarin teruggeleid?* Natuurlijk niet. Ze is gebleven, wat ze was.

Maar in niet geheel juiste, hoewel afgesleten en daarom geoorloofde beeldspraak gebruiken we de woorden *terugbrengen tot* en *herleiden tot*. Bierens de Haan maakt er van: *terugleiden tot*. Verder wil hij spreken van ‘verband.’ En bij ‘verband’ hoort *in* b.v. *in* verband staan, *in* verband brengen enz. Zóó, door verwarring van deze drie uitdrukkingen, komt hij er toe te schrijven: ‘Ziehier de wereld en al wat er in is, *in het verband eener centrale gedachte teruggeleid*.

Deze verklaring schijnt misschien wat gewaagd. Maar ze is de eenige mogelijke en ze wordt waarschijnlijk, omdat blijkt, dat hij herhaaldelijk een zoodanige verwarring begaat, dat deze bij hem, als hij voor zijn schrijftafel zit, is een *vera causa* in den zin van Newton.

Hij spreekt ergens[1)] van ‘een opzetting van het plan van kritiek’, en verwart dus de twee uitdrukkingen: ‘opzet van de kritiek’ en ‘plan van de kritiek.’

Elders[2)] staat de volgende bewonderenswaardige zin:

‘In dit afwijzend deel hebben we eenige zaken behandeld (ding, zinnelijke eigenschap, ruimte, tijd), waarvan wij wel een onhoudbare opvatting hebben voor oogen gekregen; maar dat deze factoren der zinnenwereld in 't geheel niets waars of houdbaars bevatten, dat zij waardeloos tuig zijn, wil er niet in; en wij zouden, *eer wij de lijn van ons betoog voortzetten*, ten minste een zijdeblik willen slaan, waarbij een mogelijke positieve beteekenis van deze factoren ons werd opgehelderd.’

De heele zin is een afschrikwekkend voorbeeld van stijl. Ik kies er een paar dingen uit. ‘Een lijn wordt doorgetrokken’ en ‘een betoog wordt voortgezet.’ Deze twee uitdrukkingen verwarrend schrijft Bierens de Haan: ‘de lijn van een betoog voortzetten.’ We kunnen hier zelfs nagaan, *hoe* dat gebeurd is. Zijn laatste woord was ‘betoog’; daarmee is geassocieerd

1) Pag. 99.
2) Pag. 164 en 165.

'voortzetten,' en hij schrijft dus: 'de lijn van ons betoog voortzetten.'

Wat volgt vertoont een verwarring van dezelfde soort, maar nu van twee beelden.

Het wil er bij Bierens de Haan niet in, dat de factoren der zinnenwereld geen positieve beteekenis hebben; dat ze, zooals hij zoo kernachtig en met zoo juist gevoel voor de kleur zijner woorden zegt, *waardeloos tuig* zijn. Hij wil er zich dus nog een oogenblik mee bezig houden, er nog eens over denken en redeneeren, in de hoop zoo te weten te komen, welke die positieve beteekenis is. Hij noemt dit in beeldspraak: 'een zijdeblik slaan.' Laten we aannemen, dat hij hetgeen achter hem ligt in beeld mag voorstellen als liggende aan zijn zijde, en dat hij dan naar analogie van 'terugblik' mag spreken van 'zijdeblik.' Wat kan hij dan *door* dien zijdeblik verkrijgen?

Dit natuurlijk, dat hij *ziet* de positieve beteekenis van deze factoren der zinnenwereld.

Maar nu komt er een ander beeld voor zijn geest. Hij stelt zich voor, dat op deze positieve beteekenis, die tot nu toe in het duister lag, licht valt, zoodat ze wordt verduidelijkt en verhelderd. En hij verwart de beide beelden en schrijft: 'en wij zouden, eer wij de lijn van ons betoog voortzetten, ten minste een zijdeblik willen slaan, *waarbij* (zonder de begane verwarring zou hij geschreven hebben *waardoor*) een mogelijk positieve beteekenis van deze factoren ons *werd opgehelderd*.' Enz.

Ik concludeer: het verwarren van woorden en beelden is een *vera causa* bij Bierens de Haan en waarschijnlijk heeft hij dus een dergelijke, alleen maar wat meer ingewikkelde verwarring begaan, toen hij neerschreef de allerzonderlingste woorden: 'ziehier de wereld en al wat daarin is in het verband eener centrale gedachte teruggeleid.'

We zijn zoo van zelf gekomen tot de beeldspraak van Bierens de Haan. Een onuitputtelijk onderwerp van kritiek! Want een groot deel van zijn boek is beeldspraak, en meestal verwarde of onjuiste of beide te gelijk. Ik bepaal me tot een paar voorbeelden.

Bierens de Haan wijdt een paragraaf van zijn boek aan den twijfelaar in de wijsbegeerte en is over dezen slecht te

spreken[1]. Indien dan ook waar is, wat hij van hem vertelt, dan is zoo'n twijfelaar een onaangenaam individu.

'Hij wenscht ons (d.w.z. Bierens de Haan en zijn medephilosophen) iets meer wereldwijsheid toe, opdat wij met al onze wijsbegeerte in den afgrond van het onweetbare mogen wegzinken.'

Het is inderdaad verschrikkelijk. Maar die onaangename twijfelaar doet nog meer.

'Hij beweert, dat men kiezen moet' (nl. tusschen twee tegenstrijdige meeningen), 'maar dat wij tusschen twee leeringen hangen in de ijle lucht.'

Griezelig; om zoo, al maar door hangende tusschen twee leeringen in de ijle lucht, te moeten kiezen. Toch beweert de twijfelaar het maar.

Bierens de Haan is evenwel niet zoo vinnig tegen hem, als men na dezen wensch en deze bewering zou verwachten. Onmiddellijk er na geraakt hij zelfs over hem in dichterlijke geestdrift en begint hem te bezingen in een bevallige dooreenmenging van iamben en anapaesten met brokjes proza er tusschen. Op deze wijze:

'Let echter wel, dat deze twijfelaar
zijn eigen denken voor waar houdt.
Hij is geen verlanger naar waarheid, maar meent, dat
Althans zijn twijfel waarheid is,
Zoodat hij zelf
Geenszins van waarheid is beroofd.

Wie weet, of hij niet voor zijn eigen theorie, de theorie van het vraagteeken, door het vuur zou gaan. Zijn vraagstelling verzoekt niet om inlichting;
Want hij is van plan bij zijn vraag te volharden
Al dwalen alle menschen
Met hun vermeende kennis
Hij dwaalt niet.

Deze stelselmatige en beginselvaste twijfel beduidt een stelsel en een beginsel.
Zoo blijkt dan deze beroepstwijfelaar
Nog zoo gevaarlijk niet.
Wij getroosten ons zijn glimlach gaarne[2].

1) Pag. 12-16.
2) Aan het begin en aan het einde van een versregel veroorlooft B. de H. zich meermalen eenige vrijheid.

Hij is een waarheidskamper gelijk wij,
Maar een, die al te spoedig in den kamp bezweek.'

Op een andere plaats[1)] spreekt Bierens de Haan over het 'cogito, ergo sum' van Descartes in deze woorden:

'Men leest daarin de triomfantelijke te-boven-komst van een langdurigen twijfel, die de wortels van het bestaan omslingerd had, en zoo ligt in deze uitspraak een woord des dageraads open, waarbij de geest zijn nachtelijke verschrikkingen der onzekerheid heefd afgeschud.'

Ik laat het aan den lezer over dit warnet van door elkaar loopende draden beeldspraak te ontwarren. Enz. enz.

Genoeg voorbeelden, naar ik meen, om aan te toonen, dat er, zooals ik boven zeide, door al deze eigenaardigheden ernstig gevaar ontstaat, dat de onervaren lezers, onduidelijkheid en zonderlingheid houdende voor geheimzinnigheid en diepzinnigheid, door het boek van Bierens de Haan - wel niet overtuigd - maar toch gesuggereerd zullen worden.

Dit gevaar wordt nog grooter door de overige eigenaardigheden van het boek, die ik boven heb opgenoemd.

Ten eerste door de dichterlijke uitweidingen, die hij zich van tijd tot tijd veroorlooft.

Ik geef daarvan hier geen voorbeeld, omdat ik in het vervolg wel gedwongen zal zijn er een paar voorbeelden van te vermelden.

Maar ik stel de vraag, waartoe dergelijke uitingen van emotie moeten dienen, niet in een dichtwerk, maar in een philosophisch geschrift, dat beweert in te leiden in de wijsbegeerte. Indien werkelijk 'de erkenning van ideeën slechts door het intellect kan worden uitgeoefend,' dan kunnen ze slechts dienen om die functie van het intellect te bemoeielijken. Vooral bij beginners. Ze kunnen er slechts toe leiden, dat bij dezen vage emoties worden opgewekt, die hen verhinderen met volkomen onbevangenheid te oordeelen over de waarheid of onwaarheid der hun voorgelegde stellingen en beweringen, zoodat ze gevaar loopen gesuggereerd te worden in plaats van overtuigd. Een inleider in de wijsbegeerte dus, die zelf uitdrukkelijk verklaart, dat 'de erkenning van ideeën slechts door het intellect kan worden uitge-

1) Pag. 295.

oefend,' behoorde zich van dergelijke uitingen te onthouden.

Gevaarlijker nog is evenwel de laatste der door mij opgenoemde eigenaardigheden van het boek. Ik bedoel de gewoonte van Bierens de Haan om slechts zelden te argumenteeren, maar meestal te trachten instemming te verkrijgen door verzekering en herhaling d.i. door suggestie.

Ook deze gewoonte staat in verband met zijn begeerte om dichterlijk te zijn. Want argumenten zijn altijd onbeschrijfelijk prozaïsch, verzekeringen en herhalingen daartegen dikwijls artistiek en dichterlijk.

Omdat echter deze dingen óók betrekking hebben op den inhoud, en niet uitsluitend op den vorm van het boek, handel ik er over in een afzonderlijk hoofdstuk.

III.

Redeneering prikkelt bij iederen stap, dien ze doet, tot tegenspraak. Dit weten we allen. En ze doet dit des te meer, naarmate ze strenger is, omdat degenen, die haar lezen of aanhooren, in diezelfde mate beter over het gewettigde van ieder harer stappen kunnen oordeelen. Ze schept dus haar eigen controle; dit is èn een harer grootste verdiensten èn een der stevigste waarborgen voor haar juistheid.

Verzekering daarentegen, mits gegeven met de noodige stelligheid, brengt, vooral voldoende herhaald, berusting. Ze werkt suggestief. Hoe machtige suggestiemiddelen verzekering en herhaling zijn en hoeveel berusting ze brengen, dit hebben in de laatste tientallen jaren onze politieke demagogen, die van Rechts zeker niet minder dan die van Links, iederen onbevooroordeelden toeschouwer voldoende geleerd. Maar een philosoof moest ze niet gebruiken.

Nu is het aantal keeren gemakkelijk te tellen, waarin Bierens de Haan werkelijk tracht ernstig te redeneeren. Zelfs, wanneer hij kritiek oefent op de meening van anderen. Maar vooral, wanneer hij zijn eigen denkbeelden meedeelt. En dan is zijn argumentatie meestal nog buitengewoon zwak. We zullen er genoeg voorbeelden van zien.

Veel meer tracht hij meeningen ingang te doen vinden door eenvoudige verzekering en door herhaling. Hier volgen enkele voorbeelden.

Bierens de Haan schrijft[1]: 'Het denken zelf is een toegang tot het centrale wereldbeginsel, en de mensch, mikro-kosmos, is voor zich zelf de vertegenwoordiger van het geheel.'

Ik spreek hier alleen over de terloops, tusschen komma's ingevoegde bewering, dat de mensch is een mikrokosmos, een wereld-in-het-klein. Dat klinkt zeer onschuldig en aannemelijk, en voor een beginner, die de beteekenis der woorden nog niet goed kent, zelfs aardig. Toch is het slechts gedeeltelijk juist. Want in den menschelijken geest is altijd slechts een gedeelte, een zeer klein gedeelte van den geheelen kosmos in het klein aanwezig. Behalve voor den solipsist; voor dezen is de geheele wereld in zijn geest, maar niet in het klein.

Maar het kwaad van deze onjuistheid zou niet groot zijn, indien het geen verdere gevolgen had. Bierens de Haan gaat echter weldra een stap verder. Drie bladzijden later[2] lozen we:

'In elk bewustzijn wordt de wereld herhaald, opnieuw geschapen, gerekonstrueerd, *want* elk kennend wezen is een mikrokosmos of wereld in het klein.'

En op een andere plaats[3] maakt hij het nog erger.

'In ons zelf vinden wij alle werkelijkheid vervat, hetgeen geen wonder baart, *want* de mensch is een mikrokosmos en typeert het al en is het inbegrip aller dingen.'

Hier wordt begonnen met de gedeeltelijk onjuiste verzekering, dat de mensch een mikrokosmos is, en wordt dan deze verzekering, zonder één poging om haar nader te motiveeren, gebruikt als argument.

Dit noem ik suggestie en geen redeneering.

Een veel door Bierens de Haan gebruikt woord is *ziehier*. Hij gebruikt het zeer dikwijls in zijn beide beteekenissen nl. èn terugwijzend op het voorgaande èn vooruitwijzend op het volgende. Ik spreek alleen van de gevallen, waarin hij het in de eerste beteekenis gebruikt. Heeft hij een weinig duidelijke of een ongemotiveerde bewering neergeschreven, dan laat hij volgen een zin, beginnende met *ziehier* alsof hij zeggen wil: indien ge dit niet begrijpt en niet met me eens zijt,

1) Pag. 28.
2) Pag. 31.
3) Pag. 168.

heb ik weinig respect voor uw intellectueele vermogens, want *ziehier*, het is zoo helder als de dag.

Van de vele voorbeelden, vermeldt ik er slechts één[1]:

'Want het voorwerp met zijn ding-schijn bestaat niet als object *tegenover* het kennend bewustzijn als zoodanig (in welk geval het toch een zinnelijk ding ware) - maar het bestaat in de synthetische handeling van een universeel bewustzijn zelf. Het universeele bewustzijn is het Eeuwige Denken, de wereldgrond zelf, het wereld-centrum.'

Op *want* volgt een argument, dat òf tegelijk voldoende gemotiveerd wordt - dit gebeurt hier niet - òf in het voorgaande voldoende gemotiveerd *is* - dit *is* hier niet gebeurd -, òf uit zich zelf duidelijk is. Dit laatste is dus de eenige mogelijkheid, die hier overblijft. Bierens de Haan schijnt echter te voelen, dat aan die duidelijkheid-uit-zichzelf van de verzekering, dat 'het voorwerp bestaat in de synthetische handeling van een universeel bewustzijn zelf' wel iets ontbreekt, hij verzekert het dus nog eens in een zin, beginnende met *ziehier*.

'Ja, *ziehier* de existentie van het voorwerp, als iets anders zijnde dan een groep hoedanigheden, zoodat het voor het zinlijk verstand als ding schijnt.'

En hij acht nog een nieuwe verzekering met *ziehier* noodig, ditmaal in den vorm van een versregel:

'*Ziehier de waarheid*, in het Ding-begrip misduid.'

Dit is suggestie en geen redeneering.

Een andere wijze, waarop Bierens de Haan zich ontslaat van de moeite om zijn beweringen te motiveeren, is deze, dat hij vraagt: 'Ja, want wat anders?' of iets dergelijks, alsof hij wil zeggen: 'wees eens zoo vermetel om me tegen te spreken.' B.v.[2].

'Het Geheel nu is het eenige, dat van zichzelf afhangt;
Want waarvan anders hing het af?'

Men zou in alle bescheidenheid de vraag kunnen stellen, of het geheel niet altijd of dikwijls of soms zou kunnen afhangen van zijn deelen. Maar Bierens de Haan maakt korte metten met dergelijke twijfelende vragen en zegt:

'Want waarvan anders hing het af?'

Op een andere plaats[3] lezen wij:

1) Pag. 185.
2) Pag. 25.
3) Pag. 245.

'Het zelfbewustzijn is een handelwijze? *Ja*, *want wat anders?*'

Volgen doet geen argumentatie, maar een serie van verzekeringen.

Dit 'Ja, want wat anders?' als antwoord op de gedane vraag, klinkt werkelijk dreigend. Het is alweer suggestie, nu, naar het schijnt, suggestie door middel van verzekering en poging tot intimidatie.

Op andere plaatsen wordt behalve verzekering ook het suggestiemiddel der herhaling te hulp geroepen.

Soms hoopen die herhalingen zich opeen in de ruimte van één of twee bladzijden. B.v.[1)].

'Trouwens' (het schijnt dus wel zeker): 'het uitgangspunt van mijn bestaan is hetzelfde als van het uwe en als dat van wien ook; allen zijn in hetzelfde beginsel gegrond, want wat de bestaande wezens van elkaar onderscheidt en scheidt is slechts de aktueele zielsgesteldheid. Al wat ligt tusschen mij en u, zoodat wij niet dezelfde zijn, ligt binnen de ervaarbare werkelijkheid, is bevat in het empirisch gebied der toestanden en verrichtingen der menschenziel - wat daar beneden ligt is het Algemeene, waaraan zoowel Caesar deel heeft als zijn moordenaars. Daar de onderscheidingen der wezens van empirisch gehalte zijn, blijft er geen andere mogelijkheid over, *of* het diepgelegen uitgangspunt des bestaans is voor allen hetzelfde; en het subject, waarheen het zuivere zelfbewustzijn reikt, is niet individueel, maar wereldsubject.'

Tel ik goed, dan wordt hier dezelfde bewering, zonder eenig argument, in nu en dan eenigszins gewijzigden vorm tot zeven maal toe herhaald. Dit is suggestie.

Soms ook - en dit geldt vooral voor de hoofddenkbeelden van Bierens de Haan zelf - loopen de herhalingen door het heele boek heen, als het ware om den lezer aan die denkbeelden te wennen en hem te doen vergeten, dat ze motiveering noodig hebben.

Van deze hoofddenkbeelden van Bierens de Haan zelf noem ik er twee, die in nauw verband met elkaar staan, nl.:

1°. dat we de werkelijkheid leeren kennen door een denken, dat zich zelf denkt, en

1) Pag. 281.

2°. dat de werkelijkheid is een zelfverwerkelijking der Idee of een zelfverwerkelijking der Idee aan het Negatieve.

Deze had hij niet moeten uitspreken vóór blz. 237. Laten we zien, waarom. Hij verdeelt zijn boek in twee hoofddeelen: 1°. een 'Voorafgaand beraad', handelende over de begrippen wijsbegeerte en waarheid; 2°. de eigenlijke 'Inleiding in de wijsbegeerte.' Het laatste vervalt weer in twee deelen nl. een 'Afwijzend gedeelte', bevattende een kritiek van het naïeve realisme en een 'Aanwijzend gedeelte', bestemd voor zijn eigen denkbeelden, en beginnende blz. 237. Nu heeft hij echter aan het 'Afwijzend gedeelte' toegevoegd een deel, dat, zooals hij zegt, een positief begrip van de zinnenwereld moet geven en daarvan vooral maakt hij gebruik om, meestal in dezelfde woorden, die eigen denkbeelden telkens te herhalen. Daarvóór heb ik ze, woordelijk herhaald, slechts gevonden éénmaal op blz. 44 en tweemaal op blz. 96. Maar daarná ieder oogenblik.

Bierens de Haan zelf begrijpt zeer goed, dat dit niet geoorloofd is. Hij verontschuldigd zich dus[2)].

'Deze stelling zetten wij hier vooraan, ofschoon zij eerst in het tweede aanwijzende Deel der Inleiding op haar plaats is. Maar nu wij, na onze kritiekvoering, een positief begrip van de zinnenwereld geven, moeten wij wel op onzen gedachtengang vooruitloopen.'

Deze verontschuldiging schijnt me niet afdoende. Er was niets tegen en alles voor om met het positieve begrip van de zinnenwereld te wachten tot na het aanwijzend gedeelte. Dit begrip zou daardoor niets hebben verloren en het zou niet noodig geweest zijn een stelling voorop te zetten, die eerst in het volgend deel op haar plaats is. Maar dan zou hij tevens de gelegenheid gemist hebben om deze stelling en andere, vóór hij gekomen was aan de plaats, waar ze eigenlijk t'huis hooren, en vóór men dus met recht ernstige argumenten kon eischen, zóó dikwijls te herhalen, dat het poneeren er van - óók zonder argumenten - op de daarvoor bestemde plaats minder opvallend werd. Hierdoor wordt het eenigszins moeielijk het excuus van Bierens de Haan ernstig te nemen.[1)]

2) Pag. 166.
1) Pag. 166.

Na deze verontschuldiging hoopen de herhalingen zich opeen. We vinden ze op blz. 167, 168, 192, 193, 198, 199, 201, 205, 209 en minder duidelijk op andere plaatsen.

Merkwaardig daarvan is die op pag. 201: '*Wij hebben nu bevonden*, dat de werkelijkheid is een zelfverwerkelijking van de Idee aan het Negatieve enz.'

Ja, wat men *bevinden* wil noemen. De suggestie heeft klaarblijkelijk succes, in de eerste plaats bij haar auteur zelf. Deze is reeds zóó vast overtuigd, dat hij van een *bevinden* meent te mogen spreken.

Eindelijk op pag. 240 komen we aan de plaats, waar over dit denken, dat zich zelf denkt, en dergelijke behoort gehandeld te worden. Maar we krijgen in plaats van argumenten alleen woorden en verzekeringen, hoewel in grooten overvloed.

'Waarin is het ware denken te vinden?' vraagt Bierens de Haan En hij antwoordt:

'Het ware denken is geen onderzoek van het buiten ons gelegene, maar is een denken, dat.... *zichzelf* denkt. Het *denken*, *dat zichzelf denkt*, is een onvertroebeld kristal, blinkend in eigen helderheid. Het denkt niet over hemel en aarde, stof en geest, plant en dier, ook niet over de toedrachten van het innerlijk bestaan (het is geen zielsanalyse) - maar het denkt zich zelf en daarmee het centrum der verschijning.

Daar is een denken, *dat zich niet in de waarneemsels*, *uitwendige noch inwendige*, *verstrooit; dat niet buiten zich naar een onvindbaar steunpunt zoekt*, *noch aan de sterren een raad vraagt*, *dien alleen hij zelf kan geven*. Dit in te zien is het eerste inzicht, waarmee we ons over vroegere onwetendheid verbazen. Even eenvoudig als de kwestie van het Columbusei, is deze oplossing van het ken-vraagstuk. De denkers hebben de grootste moeite *beproefd* (*!*) om te bewijzen, dat onze kennis de werkelijkheid betreft - terwijl toch de werkelijkheid naar hun meening tegenover onzen geest stond. HET GEHEELE VRAAGSTUK DER KENNIS IS OPGELOST door het inzicht van een denken, dat niet streeft naar dit tegenover gelegene, geen kloven overbrugt, geen sprong maakt, geen worsteling volbrengt, geen opvaart naar het onbereikbare onderneemt - maar dat eenvoudigweg zichzelf denkt, en dat zichzelf kent als... werkelijkheid, enz.... Wij geven aan deze

handelwijze des geestes den naam: *het zuivere zelfbewustzijn*.'

Het heeft er allen schijn van, dat deze vloed van dichterlijke woorden moet dienen om de wellicht in den geest der lezers oprijzende hindernissen weg te spoelen. Ik kan er geen anderen naam aan geven dan die van suggestie.

Maar het mooiste van de heele 'geschiedenis' moet nog komen.

Bierens de Haan vindt aan dit denken, dat zichzelf denkt of dit zuivere zelfbewustzijn toch wel iets zonderlings. Hij voelt er een bezwaar tegen.

'Wat bereik ik hiermee, dat ik een zuivere zelfbewustheid heb?' vraagt hij.[1)]

'Hiermede bereik ik voorwaar niet deze verdubbeling, dat mijn denken mijn denken weerspiegelt.

Het heeft den schijn van wel. Immers als de aap zich in den spiegel beschouwt, is het de aap, die beschouwd wordt in den spiegel; en als een denken, het uwe of het mijne, zichzelf denkt, is het dan niet een denken, het uwe of het mijne, dat gedacht wordt? Wanneer ik mijzelf verheerlijk, is het dan niet ikzelf, die door mij verheerlijkt wordt?

Toch staat de zaak anders, want het bewustzijn is anders dan deze enkele verrichtingen. Stel u voor, dat een denken zichzelf dacht op deze manier! stel u voor, dat het zuivere zelfbewustzijn hierin bestond, dat een denkverrichting zichzelf (d.i. een denkverrichting) dacht.[2)] Daar hebt ge dan een denkverrichting, die een denkverrichting denkt. Maar de laatstgenoemde is ook denkverrichting en denkt dus. Wat denkt ze? Het spreekt van zelf, dat ze weder een denkverrichting denkt, zoodat wij het verhaal krijgen van een denkverrichting, welke bezig is een denkverrichting te denken, die een denkverrichting denkt enz. Ziehier hetzelfde geval als van den schilder uit de Fliegende Blätter, Pinselmayer geheeten, die een schilder schilderde, welke schilder bezig was met het schilderen van een schilder, die een schilderenden schilder schildert. En zoo in het eindelooze; sic in infinitum.

Het spreekt van zelf, dat zulk denken *niets* denkt en dat het beter ware zich daarmee niet af te geven, dan met dit denken behept, in het rond te tollen en neer te vallen in

1) Pag. 275.
2) Men lette op de wijze van argumenteeren. Het ongewenschte van het resultaat en niets anders doet dienst als eenig argument.

het gekkenhuis. Wanneer aan het menschelijke bewustzijn zulk een oerhandeling ten grondslag ligt, dan is het bewustwustzijn zelf de weg tot den waanzin enz.'

Ten gevolge van dit bezwaar, dat ons zoo schilderachtig en met zooveel dichterlijken en oratorischen zwier wordt verteld, komt Bierens de Haan ons een paar bladzijden verder[1)] verzekeren: 'Een zuiver zelfbewustzijn betreft niet de verrichting des denkens, maar het *uitgangspunt* der verrichting.'

Ik kritiseer niet. Er zou anders heel wat te zeggen zijn. Maar ik stel aan Bierens de Haan de vraag: Waarom hebt ge dit niet dadelijk gezegd? Waarom hebt ge ons van pag. 44-278 in den waan gelaten, dat ge spraakt van 'een denken, dat zich zelf denkt,' en dat ge trachttet door onophoudelijke herhaling dit begrip of den schijn er van in onze harde hoofden te stampen? En waarom komt ge eerst nu voor den dag met de mededeèling, dat ge met dit 'denken, dat zichzelf denkt' bedoelt een 'denken, dat *niet* zichzelf denkt,' maar dat 'zijn uitgangspunt denkt'? Hadt ge dit eerder gedaan, dan hadden we ten minste kunnen denken over uw werkelijke bedoeling; nu hebben we onzen tijd verspild met te denken over iets, dat ge volgens uw eigen verklaring niet bedoeldet.

Ik eindig hier mijn beschouwingen over het gebruik, dat Bierens de Haan gemaakt heeft van de suggestiemiddelen der verzekering en herhaling. Mocht een enkel der voorbeelden, die ik gebruikt heb, mijn lezers minder overtuigend voorkomen - ten onrechte, naar ik meen -, ik durf wel vertrouwen, dat het geheel dier voorbeelden, in samenhang, voldoende kracht heeft om hen te overtuigen van wat ik wilde beweren. Hiervan nl., dat het boek van Bierens de Haan gevaarlijke lectuur is voor hen, die in de wijsbegeerte wenschen ingeleid te worden, omdat er, ten gevolge van al de eigenaardigheden, die we hebben besproken, misschien *wel* suggestieve, maar *geen* overtuigende kracht van kan uitgaan. En omdat het doel van de beoefening der wijsbegeerte juist is om *niet* gesuggereerd, maar *wel* overtuigd te worden.

Ik ga nu over tot den eigenlijken inhoud.

D.G. JELGERSMA.

1) Pag. 278

Oberammergau.

An einem Nachspieltage.

An einem Nachspieltage! Voor de Hauptspieltage kan men, naar het schijnt, voor den geheelen zomer geen plaatsbewijs meer krijgen, tenzij men zich onderwerpt aan de vreemdelingen-exploitatie, die u voorschrijft behalve den prijs voor een plaats in het theater ook nog dertig of veertig mark te betalen voor het zoogenaamde ‘arrangement’, dat u logis voor twee nachten en pension voor één dag in Oberammergau verzekert. En dan hebt gij het te nemen zooals het valt, soms goed logis, soms een derde-rangs herberg. Gij hebt vooruit betaald; bevalt het u niet, dan kunt gij weggaan. Uw geld zijt gij kwijt. Tracht gij een billet te krijgen voor een Hauptspieltag en logis voor den nacht te voren - het spel begint 's morgens om 8 uur - met de bedoeling met een der vier extratreinen, die na het einde der voorstelling naar München vertrekken, of met de door den Staat geëxploiteerde automobielen naar een of ander in de buurt gelegen plaats terug te keeren, men antwoordt u, dat gij dat natuurlijk doen kunt; maar voor twee nachten logis enz. moet gij in elk geval betalen.

In München reeds, twee en een half uur per sneltrein van Oberammergau, wordt men af en toe - zij het in bescheidener mate - dan in het beroemde, - helaas al te beroemd geworden - Alpendorp, er aan herinnerd, dat de Passions-Spiele, naast en behalve wat zij nog meer mogen zijn, in de eerste plaats tot een geldelijke onderneming van

grooten omvang zijn geworden. Hotel-eigenaars verhoogen hun prijzen en spreken met echt Duitsche industrie-vak-termen van een Hoch-Konjunktur!

Maar in München ontloopt men nog zonder veel moeite de onaangename gewaarwording, dat die veelgeprezen eenvoudige boerenbevolking het spel, dat eens een uiting van oprechte vroomheid was, en van dankbaarheid omdat God haar van de ‘zwarte pest’ bevrijd had, willens en wetens heeft laten ontaarden in een ‘zaak’. Maar hoe zal het u vergaan, als gij anderhalven dag in die omgeving doorbrengt, als gij met een mengeling van vermaak en ergernis de tallooze Amerikanen ziet voldoen aan de onbescheiden geldelijke verlangens van hen, die zoo aanstonds hun rol zullen spelen in de voorstelling van het lijden van den Christus.

An einem Nachspieltage! De keuze viel mij niet moeielijk. Een plaats besteld voor het spel op den Nachspieltag, en dan maar wat vroeg uit de veren!

Vier uur in den morgen gewekt, fluks opgestaan en aangekleed. Een droge beschuit, wat koude thee en in een auto naar den trein. 't Is een frische morgen, bedekte lucht; af en toe een poging van de zon om er door te breken, pogingen die zij gedurende den geheelen dag telkens herhalen zal, totdat zij het om vijf uur 's middags opgeeft en dan voorgoed.

't Is leeg in de breede straten van München; een enkele, die het wat laat gemaakt heeft, gaat juist naar huis, maar een breede sliert van menschen, die van huis komen, wijst u den weg naar het station. Menschen uit bijna alle standen en lagen der bevolking. De meesten uit den kleinen burgerstand, allen met een mandje of een pakje waarin leeftocht voor onderweg; verder een tooneelkijker en een shawl.

Het is vol aan de loketten. Om 4 uur 50 gaat de eerste trein tjok-vol in beweging, spoedig gevolgd door een tweeden.

Er wordt in den trein niet veel gesproken over ‘het spel’. Het is als gingen al deze menschen een gewoon uitstapje maken op een vrijen dag. Zij zijn vroolijk, niet luidruchtig, gemoedelijk. Zij eten onderweg hun koude eieren, worst, een schnitzel van den vorigen dag overgehouden, broodjes en laten de halve fleschjes wijn van mond tot mond gaan.

Om half acht komen wij in Oberammergau aan. Een ruim

rangeerterrein, enkele bijgebouwen voor het Passions-Spiel-jaar aan het station toegevoegd. De eerste indruk is geheel anders dan die van een eenvoudig boerendorp. Een sauve-qui-peut door den uitgang om toch maar zoo snel mogelijk in het theater of in het bureau, waar men de bestelde billetten in ontvangst neemt, te komen.

Langs den weg, rechts en links, wijst alles op het Passions-Spiel(-Geschäft). 'English tea-room! Déjeuner complet!' 'Placards' van Engelsche en Amerikaansche couranten: 'A new viceroy of India', 'Mr. Roosevelt's Departure'.

'Gepäckträger' in het aardige kleurrijke 'Tiroler'-pak, maar naar de mode van Oberammergau met lange haren, die zonderling neerhangen van onder den rooden pet, waarop in koperen letters 'Dienstmann', zeulen al wat 's menschen vindingrijkheid als koffers of plaatsvervanging daarvan heeft kunnen uitdenken, naar en van het dorp.

Rijtuigen uit bijna elke periode der menschelijke beschaving, met paarden van elken denkbaren leeftijd bespannen, rijden kris en kras dooreen.

Drie kanonschoten. Het is acht uur. Het spel zal beginnen. Ieder haast zich naar zijn plaats. Het theater, dat eenigen duizenden toeschouwers plaats geeft, is rond overkapt en aan drie zijden dicht. Naar voren is het geheel open. Het niet overdekte tooneel heeft een middenbouw, die met een velum van boven en met een schuif-gordijn van het overige tooneel afgesloten is. Rechts en links van den middenbouw zijn open poorten, die doorkijk laten naar een paar straatjes in de stad - Jeruzalem. Naast de poorten, schuin in een hoek van 45 graden, de huizen van den Hoogepriester Annas en van Pilatus. Het tooneel wordt naar rechts en links afgesloten door galerijen, waaruit het 'koor' telkenmale in gelijken getale het tooneel betreedt en weder verlaat.

De eerste indruk, dien dit tooneel maakt, is aangenaam; het is zoo eenvoudig, zoo onopgesmukt, door den invloed van de buitenlucht, regen en wind zelfs ietwat verweerd. Boven het tooneel uit zien wij een paar boomen met hun frisch groen, en nog wat verder terug een heerlijk groene alpenwei. En daarboven de vrije, frissche lucht met telkens wisselende belichting, naarmate de zon of de wolken de overhand houden. De pittige berglucht komt ongehinderd het

theater binnen en gedurende die acht uren, dat daar dicht opeengepakt een paar duizend menschen tezamen zijn, blijft de atmosfeer zoo frisch als in het meest moderne theater met de best denkbare ventilatoren niet bereikbaar zou zijn.

Het publiek is ‘gemengd’. Boeren en boerinnen uit den omtrek op de goedkoope plaatsen. Heel achter in het theater, boven den rand van de loges, kijken de leuk-onverschillige gladgeschoren Yankee-tronies. En tusschen die uitersten een reusachtige menigte ‘aus aller Herren Ländern’, jong en oud, rijk en poover, aandachtig en gewild-onverschillig.

Het scherm, dat den middenbouw afsluit en waarop de Mozes van Michel Angelo zeer primitievelijk is afgebeeld, schuift weg. Het spel begint.

Het koor, veertig mannen en vrouwen, komt van rechts en links met den zegger van den proloog op het tooneel, zooals het in den loop van het spel vóór elke scene - hier Vorstellung geheeten - in het geheel zeventien malen doen zal. Wij hebben dus volop gelegenheid te zien met hoeveel wansmaak dit ‘koor’ aangekleed is. Rechts en links van den proloogzegger telkens een figuur in gelijke kleur. Alle kleuren van den regenboog bijna vertegenwoordigd, zonder eenige zorg naast elkaar gezet. De kleuren zijn hard, de mantels omzoomd met klatergoud, de hoofden gedekt met prullige kroontjes. Het is armelijk en smakeloos.

De proloog - of juister de zeventien prologen - worden uitstekend gezegd, waardig en met juist zooveel gezwollenheid, dat zij ons in dezen abstracten persoon niet hindert. In den proloog wordt telkens aangegeven wat het volgend tooneel ons zal doen zien. Het koor, meestal met soli, valt in en bezingt een voorval uit het Oude-Testament, dat eenige overeenkomst met de handeling van het komende tooneel heeft. Het koor blijft op het open tooneel. Onderwijl schuift het gordijn van den middenbouw weg en worden de door het koor bezongen episoden ons in levende beelden geïllustreerd. Het gordijn schuift weer dicht, het koor verlaat het tooneel en de handeling begint.

Zij waren van zeer ongelijke schoonheid, die levende beelden, maar vele mooi, sommige voortreffelijk. Vooral die, waaraan een groot aantal personen deelnam, dikwijls met veel kleine kinderen. In geen enkel dezer beelden ook maar de geringste beweging, die

de illusie verbreekt en onze aandacht afleidt naar de inspanning, die het kost zoolang onbewegelijk te blijven. Doordien de middenbouw alleen aan de voorzijde open is en licht krijgt, ontstond er een uiterst schoone, geleidelijke overgang in belichting van de op den voorgrond tredende figuren tot die groepen, die als achtergrond gedacht waren en soms, als de lucht zwaar van wolken en het licht schaarsch, was, vervaagden in een halfdonker, dat mysterieus was en illusiewekkend.

Maar dit alles zijn bijkomstigheden, zoo goed als de muziek en de zang van koor en solisten, waarvan sommigen prachtige stemmen deden hooren, anderen telkens den wensch deden opkomen, dat als zij niet zingen konden, zij dan maar liever, wat zij ons te zeggen hadden, gewoon mochten vertellen.

* * *

Wie maakt de lange reis naar Oberammergau, wie getroost zich de kosten en de vermoeienis - snobisme daargelaten - om zich te overtuigen, dat er ergens in Beieren boeren en boerinnen zijn, die goed of vrij goed zingen, wat begrip van tooneelspelen hebben of des noods zeer goed tooneelspelen?

Ik had gemeend, dat men naar Oberammergau ging om er indrukken op te doen, die in heel ons verder leven niet weer uitgewischt kunnen worden. Ik dacht, dat het Passions-Spiel-Theater iets anders was dan een min of meer geperfectioneerd boeren-theater. Gaarne had ik wat boersche onbeholpenheid, een paar maal verspreken - alle spelers kenden hun rol uitstekend - in den koop meegenomen, als ik maar den indruk had voelen over mij komen, dat die menschen daar hun rol zegden of stamelden niet voor de goed-betalende internationale cliënteele, maar als een naieve, piëteit-volle hulde aan hun Heiland.

Ook de volks-massa's, die prachtig van kleur waren - zelfs dien dag toen de zon niet meewerkte - en die in hun bewegen en het ‘vullen’ van het tooneel van een door beroeps-tooneelspelers zelden bereikte mate van natuurlijkheid waren, ook dat hoe mooi het ook was daar in de open lucht, terwijl de wolkjes er langzaam boven over dreven en een enkele vogel tjilpend of kwinkeleerend over het tooneel streek,

dat alles kon de ontzettende leegte, die dit spel liet bij hen, die kwamen met verwachtingen als de mijne, niet aanvullen.

* * *

Ook den niet orthodox-geloovige kan de uitbeelding door een medemensch van den persoon van Jezus alleen als geoorloofd en niet-profaneerend toeschijnen, indien men in die uitbeelding voelt, voortdurend en in alles, niet het talent van een tooneelspeler, maar de schroom en den heiligen eerbied, waarmee hij tracht de bovenmenschelijke volmaaktheid van Jezus te benaderen; dan zal zijn 'spel' daardoor misschien te schuchter, te onvast worden, zoodat het is als het gebaar van een kind, dat grijpt naar iets, dat te hoog voor hem is. Zijn spel zal ons dan misschien niet meer geven dan een wijzen in de richting, waarin ons religieus gevoel en onze fantasie ons verder zullen voeren. Maar zijn spel zal in elk geval dan simpel zijn, ontroerend in de mate als hij zelf ontroerd is.

Niets was daarvan te bespeuren in het spel van den Christus, Anton Lang. Zijn uiterlijk reeds maakt hem weinig geschikt voor de taak, hem toegedacht. Een redelijk gezette, zwaar gebouwde man, met dikke wangen, een on-sympathieke stem en fletse, niets-zeggende oogen: maar hadden wij dit alles niet over 't hoofd kunnen zien, indien er uit zijn spel iets sprak van innerlijke ontroering, van bewustheid wàt hij bezig was te ondernemen?

Hij kende zijn rol uitstekend, hij deed alles zooals het voorgeschreven staat; het haperde nergens. Hij was zeker in zijn rol. Maar waar hij lijdend, gebroken en bedroefd moest zijn, was hij wee en slap. Zijn spel was een ontgoocheling van het begin tot het eind.

Geen van die ontroerend schoone, simpele woorden, die Jezus spreekt, en die bij lezing ons telkens weer diep treffen, maakte eenigen indruk nu wij ze uit den mond van dezen slappen, weeken en toch zoo zelfgenoegzamen Christusvertolker hoorden.

Het is in tweeërlei opzicht een waagstuk de kruisiging en de afneming van het kruis plastisch in beeld te brengen. Op het gevaar, dat het ons een profanatie toeschijnt, wees ik reeds, maar ook is er gevaar van aesthetische zijde.

Van profanatie was in deze geheele voorstelling geen sprake. Wat wij hier te zien kregen, ja, had uiterlijk volkomen gelijkenis met Jezus' lijdensweek. Het ‘spel’ liep wel parallel er mede, maar bleef op zoo oneindigen afstand er van, zonder ook maar ooit contact te krijgen met de voorstelling, die in ons leeft, dat, wàt Anton Lang daar op het tooneel ook mocht doen, wàt er met hem ook mocht geschieden ons niet aandeed, als kon de Jezus-flguur daardoor ook maar in het minst gekrenkt worden.

Maar aan het gevaar, dat van aesthetische zijde dreigde, is men niet geheel ontkomen. Met niet genoeg te roemen handigheid en beleid werd deze uiterst moeilijke scene in beeld gebracht. Maar zij is, vooral de afneming van het kruis, on-schoon. De momenten van Jezus' afneming van het kruis, die zijn vastgelegd in zoo tallooze meesterwerken van de grootste schilders aller eeuwen, zijn oneindig sterker ontroerend - ook als men ze niet uitsluitend van het standpunt van den aestheticus beziet - dan deze werkelijkheid, die ons in Oberammergau vertoond werd.

De op zich zelf eerbiedwaardige weigering van de Oberammergauers iets aan het ‘spel’, zooals dat sinds ettelijke tientallen van jaren gespeeld wordt, te wijzigen, zal er hen ook, helaas, van afhouden, de kruisafneming als deel van het spel te schrappen.

Onder de allerschoonste tafereelen behoorde zeker Jezus' tocht naar Golgotha, gebukt onder het kruis. Van toen af aan tot aan het einde van het spel konden wij telkens onder den diepen indruk komen, dien de uitbeelding van de persoon van Maria Magdalena maakte. De jonge blonde vrouw, die deze rol speelde, was wel de eenige, die ons naar een hooger plan opvoerde. Het was als speelde zij in een toestand van extase, die gloed en wijding gaf aan haar diep doorvoeld, ongekunsteld spel. Haar rol is echter niet heel groot, en telkens als zij met een enkel gebaar, met een enkelen uitroep soms, ons even deed voelen, dat hier iets anders bezig was te geschieden dan een gewone tooneelvoorstelling, dan werden wij weder omlaag gehaald door de zielloos of met niet doorvoeld pathos uitgesproken kruiswoorden van Jezus of door het spel van Maria, Jezus' moeder, dat wèl simpel was, maar dan in den zin van onbenullig.

Waren alle vertolkers van het passie-spel gelijkwaardig aan haar, die de Maria Magdalena speelde, ik geloof dat dan de indruk, dien het maken zou, onuitwischbaar zou wezen. Nu daarentegen verliet ik het theater zóó weinig ontroerd als ik zelden een schouwburg, waar een 'wereldsch' spel vertoond werd, heb verlaten.

Den indruk wil ik niet wekken, dat er niet door sommigen der Oberammergauers uitstekend 'gespeeld' wordt. Ik noem den Pontius Pilatus, met typisch Beiersch accent, en korte, bruuske gebaren, maar die door de 'grandezza', waarmede hij speelde, bewees, dat hij in de huid van den Romeinschen landvoogd gekropen was; dan den Herodes, die den Koning speelde met een waardigheid en gemakkelijke losheid, die menig beroeps-tooneelspeler hem zou kunnen benijden; den uiterst moeilijk te spelen Judas, niet al te melodramatisch, en toch in groote lijnen uitgebeeld, zoodat het spraakgebrek, dat dezen speler bemoeielijkt, ons bijna niet hinderlijk aandoet. Ja, als proeve hoe men door jarenlange oefening en levendig-houden der traditie van een boeren-bevolking, goede, soms zeer goede, tooneelspelers kan maken, is het Passions-Spiel uiterst belangrijk.

Maar gaat men hiervoor naar Oberammergau?

* * *

Het is zes uur. Het spel is uit. De regen, die te voren reeds een half uur lang het koor op het open tooneel rijkelijk gebaad heeft, valt opnieuw in stroomen. Alles rent en vliegt naar het station, waar de vier extra-treinen naar München klaar staan.

Vrij lang moet ik voor het loket wachten als ik mijn billet wil nemen. Ik kijk rond en leg het oor te luisteren of ik iets kan waarnemen van een indruk, dien het spel op deze gemengde menigte gemaakt heeft. Maar neen, men komt hier vandaan als van een wielerwedstrijd of een harddraverij; misschien wat meer vermoeid - het spel duurt acht uur met één pauze van twee uur - en daardoor wat minder uitbundig en luidruchtig.

Ik reis terug naar München met, behalve een Amerikaansch echtpaar, nog drie Amerikaansche dames. Zij laten haar drie

kleine handtaschjes door een kleinen boerenjongen van dicht bij het station tot in den trein brengen. Hij verlangt daarvoor twee mark. Lachend kijken zij elkaar aan en betalen: ‘Ach,’ zegt een der dames, ‘hij moet er weer tien jaar van leven!’

Tien jaar? Zouden de Oberammergauers, nu de zaken zoo prachtig gaan - er wordt, naar men zegt, in een Passions-Spiel-jaar in Oberammergau drie à vier millioen mark verdiend - weerstand kunnen bieden aan de verleiding om de periode van tien jaar wat in te korten? Ik hoop het. Maar Amerika heeft nog ettelijke millioenen inwoners, die ‘have not yet done Oberammergau’.

Ditmaal althans heeft de bevolking van Oberammergau een meevaller. In den nacht, nadat ik het verliet, is de helft van het dorp overstroomd, en alle verkeer met de overige wereld anders dan per telegraaf verbroken. Vierhonderd vreemdelingen zitten opgesloten in Oberammergau. Levensmiddelen ontbreken reeds; de ‘arrangements’ zullen wat duurder worden. Altijd nog goedkooper dan in New-York, zal een Amerikaan allicht denken. En waar elders kan men koffie drinken uit koppen met het opschrift: ‘zum stillen Bethania’?

HENRI LASALLE.

Liederen.

I.

Kon ik u minnen kind,
Dan zou mijn blik op alle wegen
Niet tot de schaduw zijn genegen,
Waar ik mij zelf in wedervind.

Kon ik u minnen kind,
Hoe lag mijn vreeze stil, verborgen
Achter het licht van d' open morgen,
Die mijn verrukte oogen blindt.

Kon ik u minnen kind,
Dan was de tijd aan u gelijk,
Een kind, dat in zijn dagschoon rijk
De krans der gouden uren windt.

II.

Daar luikt een glimlach om uw mond,
Gij zelf zijt van zijn licht beschenen,
Het valt langs uwe leden henen
En nederdaalt op 't schoon verbond
Der twee ineen rustende handen;
Zie, van uw licht glimlachend leven
Is aan elk ding een schijn gegeven
Tusschen de stille kamerwanden.

Uw glimlach is geluks begin,
O dat ik in uw glimlach toeve
En niets verlange, niets behoeve,
Dan 't blijde kalme leven in
Uw glimlach, die mij rusten doet,
Mij aan den oever toeven laat,
Waar ruischend langs mijn voeten gaat
De stroom van vreugdes overvloed.

H.W.J.M. KEULS.

Russiese literatuur.

Z. Stokvis, Inleiding tot de Russische litteratuur-geschiedenis. [Bibliotheek van Russische literatuur, 15/16]. Amsterdam, Maas & Van Suchtelen. 1909. *f* 0.70.

Het is geen zeldzaam verschijnsel, dat een West-Europeaan, die in Rusland zelf het Russiese volk heeft leren kennen, terugkomt in zijn vaderland met een grote liefde voor die wondere wereld waarin hij enige tijd heeft geleefd. De ‘intelligent’, die aanvankelik zoveel leek op een breed-ontwikkelde West-Europeaan, maar die bij nadere kennismaking bleek, de Europese kultuur absoluut niet te kunnen verduwen en die onder dat onvermogen voortdurend lijdt, - de man van het volk, volgens Dostojewskij in staat om eenmaal de redder te worden der gehele mensewereld, maar in 't oog van de oppervlakkige waarnemer een armzalig, geknecht wezen, wiens lot enigermate verzacht wordt door zijn eenvoudig geloof en zijn hoop op een beter hiernamaals: deze beide kategorieën van Russen worden dierbaar aan de vreemdeling, die ze leert kennen. En tegelijk zal deze een diepe liefde opvatten voor de Russiese letterkunde, hij zal die wellicht boven elke West-Europese gaan stellen: immers nergens anders is de letterkunde zozeer één met het volk, nergens is zij zozeer een uitbeelding van het volk zelf, gezien met een oog van liefde en medelijden.

Ook de heer Stokvis is een ‘Russofiel’; uit iedere bladzij van zijn ‘inleiding tot de Russische litteratuurgeschiedenis’ blijkt dat; gelukkig bezit hij ook de gave zo te schrijven dat de lezer met hem meevoelt en het mooie van de in zo'n korte bestek behandelde literaire produkten beseft.

Terecht beschouwt Stokvis de Russiese letterkunde vanaf Gogol als een letterkunde van ‘mede-lijden’ en terecht valt dan ook het scherpste licht op die man, ‘die alle lijden kon meevoelen’, op Dostojewskij. Wat een persoonlikheid! Onschuldig wordt deze

mens ter dood veroordeeld, de genadigheid des Keizers verzacht het vonnis tot vier jaar dwangarbeid in Siberië: die vier jaar doorstaat de fijn-voelende, ook physiek zwakke Dostojewskij; zijn verder leven is een leven van armoede en ziekte. En in zijn ziel is plaats noch voor bitterheid noch voor zwakheid! Vier jaren dwangarbeid onder het uitvaagsel van de maatschappij hebben hem geleerd - ik citeer naar Stokvis' vertaling -: 'Ja, de beteekenis van den Russischen mensch is al-Europeesch, is een wereld-beteekenis. Een echte Rus worden, ten volle Rus misschien, dat beteekent ook (*ten slotte*, zeg ik met nadruk) de broeder zijn van alle menschen, een *al-mensch* zoo ge wilt.' - Die vier jaren hebben hem ook datgene bevestigd, wat het grondmotief was van zijn eerste, op 24-jarige leeftijd geschreven novelle[1]: 'Zalig zijn de armen van geest, want hunner is het koninkrijk der hemelen! Zalig die treuren, want zij zullen getroost worden!' - En niet alleen dat hij deze dingen gelooft! Wat hij gelooft belijdt hij met zulk een profetiese zeggingskracht, dat steeds bredere scharen van landgenoten zijn idealen tot de hunne maken; kort voor zijn dood wordt hij door vertegenwoordigers der gehele natie gehuldigd als de grote morele kracht van zijn land en jaren nadat hij gestorven is, is zijn machtig woord nog de leus van de vaderlandslievendste Russen. - Ook in West-Europa wordt Dostojewskij algemeen gewaardeerd als een geweldig mensekenner, als een groot schrijver van psychologiese romans; maar als men Rusland kent, leert men hem zien als een reuzefiguur, waarmee we in ons Europa niets of niemand kunnen vergelijken[2] Wil men iets hiervan beseffen, men leze wat Stokvis van Dostojewskij schrijft.

Om Dostojewskij heen groeperen zich de andere grote auteurs. In de eerste plaats wijs ik op Gogol. Dostojewskij moet gezegd

1) 'Arme mensen'. Men leze, hoe Stokvis aan de hand van Dostojewskij's 'Dagboek van een schrijver' de geschiedenis van deze novelle verhaalt (blz. 122-133).

2) In dit verband wil ik niet nalaten te wijzen op het artikel over Dostojewskij van de onlangs gestorven O.J. Bierbaum in de 'Zukunft' van 6 Nov. 1909. De stijl van het artikel is wellicht wat pompeus voor het onderwerp, maar ongetwijfeld heeft Bierbaum, hoewel zelf op-en-top levend in het teken der West-Europese kultuur, Dostojewskij in zijn ware grootte gezien. Het tegenover-elkaar-stellen van D. en Nietzsche is treffend.

hebben: ‘Uit Gogol's “Mantel” zijn wij allen voortgekomen’. De plaats waar hij dat zegt is mij niet bekend; zelfs weet ik niet, of het in zijn geschriften voorkomt of dat het een mondelinge uitspraak van hem is, die in de herinnering van het nageslacht is blijven leven: maar hoe dat zij, 't is een feit, dat de kleine novelle van Gogol, die ‘de Mantel’ heet, als een inleidend hoofdstuk op de latere literatuur van 't ‘mede-lijden’ beschouwd kan worden (zie Stokvis pag. 132). Ik raad ieder gaarne aan, ‘de Mantel’ (door Stokvis in de ‘Bibl. van Russ. letterkunde’ vertaald) te lezen: deze novelle geeft tegelijk een goede indruk van de echt Gogolse humor, een humor zoals mij bij geen andere schrijver bekend is. Nog aangrijpender, nog satanieser is die humor in de ‘Dode Zielen’ - mede tengevolge van de bredere stof, die behandeld wordt, - maar deze roman is zo Russies, zo niet-Europees, dat het voor een oningewijde niet wel mogelik is, de ware betekenis er van te begrijpen. Gemakkeliker is dat bij het Kozakken-epos ‘Taras Boelba’, waarvan Stokvis zo'n krachtige episode, deels met Gogol's woorden, meedeelt.

Natuurlik kan ik niet bij al de schrijvers, die in het boekje ter sprake komen, stilstaan. Laat ik nog slechts op een paar er van wijzen, die bij ons zo goed als onbekend zijn.

De dichter Nekrasow kennen weinigen in West-Europa anders dan bij name. Hij is *de* Russiese dichter; verschijningen als hij zijn zeldzaam in de wereldliteratuur. Stokvis wijdt aan hem een heel hoofdstuk. - Evenzeer met volle recht wordt het nationale drama van Ostrowskij betrekkelik uitvoerig behandeld. De korte schets van ‘het Onweer’ lijkt me goed geslaagd. - Een schrijver, die zelfs voor Russen moeilik te verstaan is, is de satirikus Saltykow Sjtsjedrin. Alleen de oudere generatie, die zich de jaren waarin hij schreef nog goed herinnert, kan hem zonder kommentaar genieten. Ik wil niet nalaten, op dat ene werk van hem te wijzen, dat ook een oningewijde met genoegen zal kunnen lezen: ‘het adellik geslacht Golowlew’. Hierin wordt de degeneratie en verdierliking beschreven van een familie, die, geisoleerd levend ver van alle beschaving en humaniteit, te gronde gaat, doordat cynisme en alle aangeboren slechte kwaliteiten voortwoekeren, door niets binnen de perken gehouden. Saltykow werkt hier motieven uit, die reeds bij Gogol te vinden zijn: vooral doel ik

op de Pljoesjkin-episode uit de ‘Dode Zielen’. Maar terwijl Gogol ons in één hoofdstukje een gehele situatie doet overzien zoals ze ons nog nooit was opgevallen, met haar ‘lach zichtbaar voor de wereld’ en haar ‘tranen, aan de wereld onbekend’, gebruikt Saltykow een hele roman om een dergelijke situatie aan een gedetailleerde, soms ook beredeneerde analyse te onderwerpen.

Ik gaf hier een kleine aanvulling op Stokvis' ‘inleiding’. Laat ik er nog een tweede bijvoegen. Het heeft me enigszins verbaasd, dat de schrijver (blz. 171) wel de dramatiese trilogie van A. Tolstoj vermeldt, maar het wondermooie historiese drama van Poesjkin, Boris Godoenow, onbesproken laat, dat door zijn inhoud nauw verwant is aan de trilogie, maar dat èn als kunstwerk èn als spiegel der geschiedenis veel hoger staat.

Deze kleine aanvullingen zijn volstrekt niet als aanmerkingen op Stokvis' boekje te beschouwen. Dat zou 't geval kunnen zijn, als dat boekje tien maal zo uitvoerig was of als de schrijver pretendeerde volledig te wezen. Hij beoogde echter in de eerste plaats, om degenen, die nader kennis willen maken met Russiese auteurs, het verstaan gemakkeliker te maken. Voor de wijze waarop hij zijn taak heeft uitgevoerd, heb ik niets dan lof en bewondering: in anderhalf uur kan men deze ‘inleiding’ doorlezen; toch vindt men er bijna alles in wat men kan wensen, en al de afzonderlike auteurs worden levende personen voor ons. Het werkje is zeer suggestief; als men, zoals schrijver dezes, bijna alles wat er in ter sprake komt gelezen heeft en de Russiese literatuur enigszins met Russiese blik heeft leren bezien, dan doet Stokvis' overzicht ons de gelukkige momenten opnieuw doorleven, indertijd in ‘moedertje Moscou’ doorgebracht in gezelschap van Dostojewskij, Toergenew, Tolstoj en die andere reuzen der Russiese letterkunde. En het is zo geschreven, dunkt me, dat ook wie minder vertrouwd is met het onderwerp, wordt aangespoord zich vertrouwd er mee te maken.

Gelukkig zijn de vrij talrijke drukfoutjes in eigennamen (ook een enkel jaartal is onjuist) niet van de hinderlikste soort. Alleen het ‘lied van Kjor’ (lees ‘Igor’) op blz. 23 is dat wel. Dergelijke foutjes zijn vermoedelik daaraan toe te schrijven, dat de auteur, die te Semarang woont, zelf de proeven niet heeft kunnen korrigeren.

N. VAN WIJK.

De eerste redactie van ‘Wilhelm Meisters Lehrjahre’.

Goethe. Wilhelm Meisters theatralische Sendung. Mittheilungen über die wiedergefundene erste Fassung von Wilhelm Meisters Lehrjahren von Dr. Gustav Billeter. Zürich. Rascher & Cie. 1910.

Het was in 1775, te Zürich, in den kring van Lavater, dat de zes-en-twintigjarige Goethe op zijn eerste Zwitsersche reis de toen dertigjarige Barbara Schulthess leerde kennen, de vrouw van den koopman David Schulthess, met wien zij sedert twaalf jaren gehuwd was. Lavater had in datzelfde jaar onder de karakterbeelden van zijne ‘Lieben’, die hij aan Herder zond, ook het zeer karakteristieke beeld opgenomen van deze Barbara, en wel in deze bewoordingen: ‘Frau Schulthess ist, kurz und gut, eine - Männin. Sie spricht fast nichts und fühlt nur ohne Wortgepränge. Sie ist nicht schön und nicht fein gebildet. Nur stark und fest, ohne Grobheit. Sie ist streng und stolz - unausgebreitet, eine treflliche Frau, eine herrliche Mutter. Ihr Schweigen ist belehrende Kritik. Sie ist mir Warnerin und Stab... Sie ist mir durch Schweigen nützlich; sie empfängt nur und gibt mir nicht - aus wahrer Demuth und - wahrem Stolz.’

Dat was dus een vrouw uit één stuk; een stille, maar op wie men staat kon maken en die vertrouwen inboezemde. Zij moest door haar ernst Goethe aantrekken, gelijk hij het haar deed. Er ontstond dan ook een drukke briefwisseling tusschen hen, en zij hebben elkander na 1775 nog een paar malen ontmoet; ontmoetingen, waarvan Frau Schulthess, blijkens uitlatingen in haar brieven,

de heerlijkste herinnering behield. Van de vele brieven tusschen Bäbe, zooals hij haar noemde, en Goethe gewisseld, zijn er niet meer dan zeventien van haar bewaard gebleven, en dat nog toevallig; want Goethe placht de meeste van de tot hem gerichte brieven na eenigen tijd te vernietigen. Deze brieven, medegedeeld in het Goethe-Jahrbuch XIII van 1892, zijn in zeer intiemen toon gesteld. Bäbe en Goethe 'dutzten' elkander. Aan deze Frau Schulthess zond Goethe herhaaldelijk afschriften van zijn werken. Door haar werden de vrienden in Zürich in 1781 het eerst bekend gemaakt met zijn *Tasso* in de eerste redactie, in proza; en zoo zond Goethe haar ook reeds vroeg, en herhaaldelijk later, afschriften van *Wilhelm Meister*.

Dit blijkt uit Bäbe's brieven, waarin zij hem voor de toezendingen bedankt, uit aanteekeningen van haar dochter, waarin met vreugde de ontvangst van gedeelten van *Wilhelm Meister* in de jaren 1783 tot 1785 vermeld staat, maar ook uit een brief van Goethe aan zijn moeder van 7 December 1783, waarin hij schrijft, sprekende over het *Journal von Tiefurt*: 'Wenn Sie es genug haben, schicken Sie es nach Zürich an Frau Schulthess. So auch das vierte Buch Wilhelm Meisters.'

Aan *Wilhelm Meisters Lehrjahre* heeft Goethe, met tusschenpoozen, bijna twintig jaar gearbeid. De eerste vermelding komt voor in zijn dagboek onder 16 Februari 1777: 'Im Garten diktiert an Wilhelm Meister,'; in 1796 werd het werk voltooid, - afgesloten is misschien juister.

Eer echter Goethe aan het dicteeren begon, moest hij allang althans den opzet van zijn roman met zich omgedragen hebben. Het is zeer mogelijk dat de conceptie ervan reeds dagteekent uit den tijd van Wetzlar en Frankfort, dat is: uit 1772, het jaar nadat hij zijn *Götz von Berlichingen* geschreven had.

Het was bekend, dat het eerste ontwerp een anderen titel droeg, namelijk: *Wilhelm Meisters theatralische Sendung*, en ook anders begon dan in de ons tot nu toe bekende redactie, en wel met een uitvoerige schildering van Wilhelm's jeugd. Maar men wist ook dat Goethe dat eerste ontwerp vernietigde, en men had zich hierover trachten te troosten met de overweging, dat dit gedeelte, hetwelk enkel de voorgeschiedenis uitmaakte van den held van den roman,

in een vorm vervat moest geweest zijn, die bij het later geschrevene weinig paste. Waren niet de *Lehrjahre* door Goethe grootendeels geschreven in den tijd na den terugkeer uit Italië, dus op rijperen leeftijd dan het verloren gegane werk van den ongeveer vijf-en-twintigjarige.

Merkwaardig is het zeker ook, dat Goethe in zijn gesprekken met Eckermann nooit over dit vroegere werk spreekt. Van de *Lehrjahre* zelf zegt hij in 1825: 'Es gehört dies Werk zu den incalculabelsten Productionen, wo zu mir fast selbst der Schlüssel fehlt... Im Grunde scheint das Ganze nichts anders sagen zu wollen, als dass der Mensch trotz aller Dummheiten und Verwirrungen, von einem höhern Hand geleitet, doch zum glücklichen Ziele gelange.'

Schiller, die de verschillende boeken van Goethe ontving naarmate zij uitkwamen, laat er zich in geestdriftige bewoordingen over uit. Hij en Von Humboldt, zoo schrijft hij in een brief uit Jena van 9 December 1794, toen hij het eerste boek gelezen had, vinden er Goethe's geest in 'in seiner ganzen männlichen Jugend, stillen Kraft und schöpferischen Fülle...' 'Alles', zoo schrijft Schiller, 'hält sich darin so einfach und schön in sich selbst zusammen, und mit wenigen ist soviel ausgerichtet.'

Dat was ook wel de indruk, dien de besten van Goethe's tijdgenooten van de *Lehrjahre* ontvingen, en het nageslacht heeft, ofschoon niet blind voor het gemis aan eenheid in de compositie van het geheele werk, Schiller's oordeel, wat de eerste boeken betreft, in hoofdzaak onderschreven.

Aan het eerste, verdwenen, ontwerp werd dan ook niet meer gedacht, totdat nu eenige maanden geleden uit Zürich de tijding kwam, dat daar het afschrift van een onbekend werk van Goethe gevonden was. Een leeraar in de oude talen, Dr. Gustav Billeter, leeraar aan het Gymnasium en privaat-docent aan de Universiteit te Zürich, was de gelukkige ontdekker, en het handschrift in 600 octavo bladzijden, was in zijn handen gekomen door een van zijn leerlingen, een afstammeling van Goethe's vriendin Bäbe Schulthess.

Hoe deze ontdekking in haar werk is gegaan, en hoe het enkele weken heeft kunnen duren eer de man, die het eerst van het handschrift mocht kennis nemen, als niet deskundige de beteekenis

ervan begreep, is van weinig belang. Genoeg, dat, door vergelijking van het handschrift met dat van de brieven van Frau Barbara Schulthess en van hare oudste dochter, al spoedig bleek dat het een afschrift was van de hand van deze beide vrouwen. Een nader onderzoek bracht aan het licht, dat hier de hand gelegd was op het voor-ontwerp van Goethe's beroemden roman, een voor-ontwerp dat, zoowel op zichzelf als in verband met de *Lehrjahre* zooals wij ze kennen, van groote waarde mag heeten. Hier had men dan *Wilhelm Meisters theatralische Sendung*.

Het boek - voor zoover wij reeds naar de thans gepubliceerde gedeelten kunnen oordeelen - is een overgang tusschen het tijdperk dat in *Werther* en *Götz* uiting vond en de groote werken *Iphigenia*, *Fanst*, *Tasso* en *Wilhelm Meisters Lehrjahre* zelf, die gedurende en na de Italiaansche reis tot rijpheid zijn gekomen. Dat geldt zoowel voor den vorm als voor den inhoud.

Een voorbeeld. In de *Lehrjahre* komt de vader van Wilhelm Meister niet voor. Daarin begint de roman, zooals men zich herinneren zal, met de terugkomst van Marianne van de tooneelvertooning, waarbij zij *en travesti* de rol van een jong officier vervulde, en met het eerste bezoek dat Wilhelm haar aan haar woning brengt. De marionetten komen eerst in een volgend hoofdstuk te voorschijn, bij welke gelegenheid Wilhelm hare geschiedenis vertelt. In de *Theatralische Sendung* vangt het eerste hoofdstuk aldus aan:

'Es war einige Tage vor dem Christabend 1740, als Benedikt Meister, Bürger und Handelsmann zu M., einer mittelerern Reichstadt, aus seinem gewönlichen Kränzgen abends gegen achte nach Hause gieng.' u.s.w.

Die Benedikt Meister is een nieuwe kennis voor ons en de kritiek heeft vrij spel, wanneer zij beweert - gelijk Goethe het waarschijnlijk ook tot zichzelven gezegd heeft - dat, aangezien deze heer in het verdere verhaal geen rol te vervullen heeft, het onnoodig is, op hem reeds in het begin zòò de aandacht te vestigen als ware hij de hoofdpersoon van den roman. Maar, wanneer men deze kritiek *après-coup* eens voor een oogenblik laat rusten, welk een frisschen indruk krijgt men dan niet van het eerste hoofdstuk van het teruggevonden werk! Hoe aardig is de grootmoeder geteekend, die wij in haar kleine woning ijverig bezig vinden met het aankleeden en in orde brengen van de poppen voor het

marionettenspel van hare kleinkinderen en die daarbij denkt: ‘Wenns ihnen soviel Spass macht als mir eh ich sie fertig kriegte, soll mirs lieb sein.’ Dan haar angst, wanneer Benedikt een van de poppen beetpakt: ‘Verwirrt mir die Drähte nicht, es ist mehr Mühe als ihr denkt, bis mans so zusammen kriegt.’ En aan het slot als Benedikt Meister, bij het heengaan opmerkt: ‘Sie giebt sich zu viel Mühe’, het antwoord van het goede oudje tot haar zoon: ‘Wenn man sich um der Kinder willen keine Mühe gäbe, wie wärt ihr gross geworden?’

Zou men zulke dingen willen missen?

Nog meer van dien aard zal het nieuwe werk ons brengen, en vooral ook veel wat belangrijk is voor de kennis van Goethe's denkbeelden over tooneel, tooneelletterkunde en tooneeltoestanden in zijn tijd.

Al wat hij als student te Leipzig, later in Frankfort, te Weimar als leider van de vertooningen door liefhebbers te Tiefurt en te Ettersburg, aan tooneelervaring had opgedaan en wat hij na Januari 1784 geleerd had van de voorstellingen te Weimar, onder leiding van den Weener tooneelspeler Bellomo gegeven, zou hij in dit boek op schrift stellen.

Had hij niet in een brief aan Merck van 5 Augustus 1778 zijn voornemen te kennen gegeven om ‘das ganze Theaterwesen in einem Roman vor zu tragen’?

Toen Schiller in Juni 1795 het vijfde boek van de *Lehrjahre* ontvangen en ‘mit einer ordentlichen Trunkenheit und mit einer einzigen ungetheilten Empfindung’ doorgelezen had, maakte hij dit voorbehoud: ‘Das Einzige, was ich gegen dieses Vte Buch zu erinneren habe, ist, das es mir zuweilen vorkam, als ob Sie demjenigen Theile, der das Schauspielwesen ausschliessend angeht, mehr Raum gegeben hätten, als sich mit der freyen und weiten Idee des Ganzen verträgt. Es sieht zuweilen aus, als schrieben sie *für* den Schauspieler, da Sie doch nur *von* dem Schauspieler schreiben wollen. Die Sorgfalt, welche Sie gewissen kleinen *Details* in dieser Gattung widmen, und die Aufmerksamheit auf einzelne kleine Kunstvortheile, die zwar dem Schauspieler und *Direktor*, aber nicht dem Publikum wichtig sind, bringen den falschen Schein eines *besonderen Zweckes* in die Darstellung, und wer einen solchen Zweck auch nicht vermuthet, der möchte Ihnen gar Schuld geben, das eine Privatvorliebe für diese Gegenstände Ihnen zu mächtig ge-

worden sey.' Waarop Goethe zich verdedigde met de bewering: 'Dergleichen Reste einer frühern Behandlung wird man nie los.'

Al kon Goethe aan Schiller's wensch, om dit gedeelte nog te bekorten, geen gevolg meer geven, het is, wanneer men weet hoeveel hij aan het oordeel van zijn beroemden kunstbroeder hechtte, begrijpelijk dat hij er toe kwam, de 'vroegere behandeling', waarin zijne 'Privatvorliebe' nog veel meer ruimte innam, te vernietigen. Wat niet wegneemt, dat wij Frau Schulthess dankbaar mogen zijn dat zij Goethe's voorbeeld niet gevolgd heeft, maar het door haar en hare dochter gemaakte afschrift zorgvuldig bewaarde.

Eerst wanneer dit afschrift - dat thans door de bezitters in koop afgestaan is aan de natuurlijke erfgenamen van Goethe en, uit hun naam, door Dr. Vulpius te Weimar in ontvangst is genomen om in het Goethe-Schiller-archief te worden bewaard -, in zijn geheel zal zijn afgedrukt, zal het mogelijk wezen het met de *Lehrjahre* te vergelijken.

In afwachting daarvan, kunnen wij kennis nemen van hetgeen Dr. Billeter er ons uit mededeelt en dat is, ook buiten hetgeen ik reeds aanstipte, buiten een monoloog uit het bijbelsche drama *Belsazar*, waarvan men tot nog toe enkel den titel kende, en hetgeen er verder over Meister's inwijding in het tooneelspelen en zijn samenzijn met tooneelspelers, anders voorgesteld dan in de *Lehrjahre*, in voorkomt, voor de kennis der ontwikkeling van Goethe's kunstideeën van beteekenis.

In zijn jonge jaren waren de Fransche klassieken, Corneille en Racine, vóór dat Lessing tegen hen te velde trok, in Duitschland in eere; Goethe had dan ook Corneille gelezen, en zelfs te Leipzig, tusschen zijn zestiende en negentiende jaar zich aan een vertaling van *le Menteur* gewaagd. Maar enkele jaren later, in 1773, had hij *Götz von Berlichingen* geschreven, dat in niets op Corneille of Racine geleek. En nu is het merkwaardig, den schrijver van *Wilhelm Meister's theatralische Sendung* over Corneille te hooren. Wilhelm heeft zijn vriend en zwager Werner een brok uit *Cinna* voorgelezen met zooveel vuur en zielsverheffing, dat deze uitroept: 'Herrlich und ausserordentlich!'

In het gesprek dat hierop volgt zegt Wilhelm nu van Corneille:

'Seine Landesleute haben ihm den Grossen genannt; einige, wenn ich mich nicht irre, haben ihm diesen Ehrennamen streitig gemacht.

Welchen er als Dichter verdient, wage ich nicht zu entscheiden; ich bewundere, was über mir ist, ich beurteile es nicht. So viel weiss ich, ein grosses Herz hatte er gewiss. Eine tiefe innere Selbständigkeit ist der Grund aller seiner Charaktere, Stärke des Geistes in allen Situationen is das Liebste was er schildert.'

Als zijn lievelingsgrondstelling verkondigt Wilhelm telkens weer, dat in het drama de handeling de hoofdzaak is, 'und dass Gesinnungen und Empfindungen dieser fortschreitenden Handlung völlig untergeordnet werden müssen, ja, dass die Charactere selbst nur in Bewegung und durch Bewegung sich zeigen dürfen.' En dat zijn eigen dramatische arbeid aan dien eisch tot dusver niet voldaan heeft, en daarom van weinig waarde is, erkent hij zonder voorbehoud. In die richting voortgaande, brandmerkt hij het als een fout bij vele dramatische schrijvers, dat zij zich verliezen in elegische aandoeningen, in beschrijvingen en vergelijkingen, die den dood zijn van het drama, dat alleen naar zijn steeds voortgaande handeling beoordeeld kan worden.

Aan den indruk, dien zijn werk op het publiek maakt, hecht hij veel. Hij houdt hen voor onoprecht of voor zeer verwaand, die, gelijk dit onder schrijvers van alle landen en alle tijden gebruikelijk is (ook in ons land zijn er tooneelschrijvers, die deze gewoonte hebben), al wie niet met hun werk ingenomen is bij de kudde der onkundigen plegen in te deelen 'Das Gute muss freilich von den Verständigen erst geprüft, und, wenn ich sagen darf, erst gestempelt werden; es muss aber auch wenn es menschlich ist, eine allgemeine glückliche Würckung tun, vorzüglich auf diejenigen, die nicht urteilen können.'

Zoo volbrengt Wilhelm Meister in dit teruggevonden boek zijn 'theatralische Sendung' door een reeks beschouwingen, die, zij mogen al of niet betwistbaar zijn, èn op zich zelf èn om den man die ze op schrift stelde, de aandacht verdienen.

Wat dit boek, voor zoover wij na de ons daarvan ter lezing gebodene brokstukken oordeelen mogen, van de op rijper leeftijd en in rustiger stemming, onder Schiller's invloed geschreven *Lehrjahre* onderscheidt, is dat het meer persoonlijk is, meer direct door Goethe uit het eigen leven geput. Men ontmoet er telkens uitspraken in, die voor bekentenissen kunnen gelden, zoo, waar hij spreekt van dien 'Trieb jugendlicher Nachahmung', die den

verwanten geest, aangetrokken door de groote voorbeelden, al spelend gebaande wegen doet inslaan, waarvan hij de bezwaren eerst gewaar wordt, wanneer hij ze reeds een eind heeft afgelegd.

Het is te verwachten, dat, wanneer het boek in zijn geheel zal verschenen zijn, de 'Goethe-kenner' ook op dit werk zullen wijzen, als vormende, wat den stijl betreft, een overgang van het stormachtige 'Hymnenprosa' van *Werther* tot den daarmee zulk een schelle tegenstelling vormenden, rustigen verhaaltrant, waarin Goethe in de *Lehrjahre* zich een meester toonde.

Zoo belooft deze vondst, deze *Ur-Meister*, naar den leelijken naam dien de Duitsche philologen het boek al dadelijk gegeven hebben, in meer dan één opzicht voor de studie van Goethe van beteekenis te zullen zijn.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Gedenkdagen. - Necrologie eener beroemde zangeres.

Onder de concertuitvoeringen, waarmede de muziekwereld ook in het eerste halfjaar van 1910 weder overstelpt werd, waren er enkele, die geheel of ten deele de strekking hadden om beroemde componisten uit het verleden, en die grooten invloed uitoefenden op de ontwikkeling hunner kunst, bij gelegenheid van het eeuwfeest hunner geboorte te huldigen.

Een loffelijke gewoonte, die reeds lang in zwang is en ook daarom is te prijzen, omdat wij daardoor er aan herinnerd worden, dat de zegeningen, die men thans in muzikaal opzicht geniet, niet uit de lucht zijn komen vallen, maar het gevolg zijn van een gestadige ontwikkeling der kunst. Ook kan zij niet onwelkom zijn aan degenen, die denken als de famulus Wagner in Goethe's *Faust*, en, evenals hij, er een genot in vinden: ‘sich in den Geist der Zeiten zu versetzen; zu schauen, wie vor uns ein weiser Mann gedacht, und wie wir's dann zuletzt so herrlich weit gebracht.’

Wat nu de bovenbedoelde uitvoeringen betreft, zij hier in de eerste plaats gewezen op die ter herinnering aan Robert Schumann en Frédéric Chopin, beiden geboren in de eerste helft van het jaar 1810, Chopin een paar maanden eerder dan Schumann.

Een huldiging dezer beroemde personen tot stand te brengen, was bij den Duitscher vrij wat gemakkelijker dan bij den Pool. Het compositieveld toch, waarop Schumann zich heeft bewogen, bood voor de keuze der werken veel meer verscheidenheid

dan dat van Chopin. Behalve de werken voor klavier alleen, bestaan er van Schumann ook tal van symphonieën, ouvertures en andere orkestwerken, toonscheppingen op het gebied der kamermuziek, composities voor gemengd koor en soli enz., waaruit niet alleen een programma vol afwisseling is samen te stellen, maar dat ook stof genoeg oplevert voor meer dan één concert.

Bij Chopin is het anders; toonstukken voor orkest alleen, strijkkwartetten of kwintetten, koorwerken heeft hij niet gecomponeerd; hetgeen hij schiep was bijna uitsluitend voor klavier alleen. Trouwens zijn Muze was van teederen aard en over het algemeen niet geschikt voor de groote menigte.

Niettemin zijn de componisten Schumann en Chopin nauw aan elkander verwant; zij zijn beiden vertegenwoordigers van het Romantische in de muziek, het persoonlijke element treedt in hunne toonstukken sterk op den voorgrond; en daarbij kozen zij al aanstonds bij hun optreden als componist voor de uitdrukking hunner gevoelens uitsluitend het klavier, evenals zij ook beiden daarbij gebruik maakten van kleinere muzikale vormen, waarvoor zij eigenaardige namen uitvonden. Zoo kennen wij van Schumann o.a. de *de Novelletten*, het *Phantasiestück*, het *Intermezzo*, van Chopin de *Ballade*, de *Mazurka*, de *Polonaise*.

Later echter liepen de wegen dezer componisten uiteen; of beter gezegd: de eene bleef op den gekozen weg, de andere sloeg andere paden in, waar hij zich vrijer meende te kunnen bewegen.

Tot het jaar 1840 (dus tot zijn dertigste jaar) heeft Schumann bijna niets anders dan muziek voor het klavier geschreven. Dit is niet te verwonderen, wanneer men in aanmerking neemt, dat het klavier het eenige instrument was, waarmede hij zich van jongsaf vertrouwd had gemaakt; dat hij aanvankelijk het plan had, de virtuozenloopbaan te volgen, en dat het in zijn aard lag, niet van een bepaald genre af te wijken, zoolang hij er, naar eigen overtuiging, nog niets van beteekenis in geleverd had.

Onder deze klavierstukken nemen de in de jaren 1837 en 1838 gecomponeerde Phantasiestücke, Novelletten en Kreisleriana de voornaamste plaats in. Zij behooren, ook volgens Schumann's eigen getuigenis, tot het beste, dat hij in deze muzieksoort geschreven heeft, en hebben met de iets later gecomponeerde *Faschingschwank aus Wien* bij het klavierspelend publiek groote populariteit

verworven. Een deel der ‘Phantasiestücke’ (op. 16) droeg Schumann aan ‘zijn vriend F. Chopin’ op. Hij was tronwens een dergenen, die van het begin van Chopin's muzikale loopbaan af, diens genialiteit erkenden. Het verschijnen van Chopin's tweede opus, de Don Juan-phantasie (variatiën op ‘La ci darem la mano’ voor piano en orkest) werd door hem in geestdriftige bewoordingen in zijn *Neue Zeitschrift für Musik* aangekondigd. Ook vele plaatsen in zijne geschriften, waar over Chopin gesproken wordt, alsook de omstandigheid, dat een gedeelte zijner *Karnavalszenen* den naam ‘Chopin’ tot titel heeft, geven er ondubbelzinnig blijk van, hoezeer diens genius hem sympathiek was.

De *Novelletten* danken hun ontstaan aan bepaalde gebeurtenissen. Dit weten wij uit een uitdrukking in een zijner brieven, volgens welke deze composities behooren tot die ‘waartoe Clara (Wieck) aanleiding gegeven heeft’. Op de Novelletten volgden de *Kreisleriana*. Zij overtreffen de hiervoren genoemde composities door sterkere energie, door grooteren rijkdom van phantasie, door grootere beheersching van de stof. Zooals het opschrift reeds aanduidt, werd Schumann hier geïnfluenceerd door het phantastische werk van Theodor Amadeus Hoffmann. Evenals deze humoristische schrijver, half musicus, half dichter, hierin het lijden van den excentrieken kapelmeester Kreisler met woorden heeft afgeschilderd, heeft Schumann in zijne ‘Kreisleriana’ de verschillende gemoedsbewegingen, waaraan hij in een voor hem veel bewogen tijd onderhevig was (den strijd namelijk om het bezit van zijn geliefde Clara), in tonen trachten uit te drukken.

Op een tijdperk van uitsluitend klaviercompositie volgde er nu bij Schumann een, waarin hij tal van heerlijke liederen schiep; en ook hier was wederom zijn neiging voor Clara Wieck van beslisten invloed. Na 1840, en vooral van het oogenblik af, waarop Schumann, die zich in Leipzig gevestigd had, in de sfeer kwam, waarvan Mendelssohn het middelpunt vormde, begon hij zich meer en meer te bewegen op een terrein (dat van de symphonie, van het oratorium, ja zelfs van de opera), dat minder of in het geheel niet met de eigenaardigheid van zijn talent strookte, en waarop hij wel veel schoons heeft voortgebracht, doch ook het een en ander, dat nu juist niet strekte om zijn roem te verhoogen. Althans scheen hij in die van zijne composities, waarbij het klavier

niet gebezigd wordt, niet meer die volmaaktheid en frischheid van uitdrukking te kunnen vinden, welke aan de toonscheppingen zijner jeugd zulk een bekoorlijkheid verleenen.

Chopin heeft de klip, waarop Schumann verzeild raakte, vermeden door, op zeer enkele uitzonderingen na, te blijven op het terrein, dat zijn Muze hem had aangewezen. En dat hij dit deed, was niet zoozeer een daad van het verstand, maar veeleer een uitvloeisel van zijn temperament. Alles, wat in de muziek eigenlijk voor een groot auditorium bestemd is, was volstrekt niet van zijn gading; daarom ook heeft hij in zijne composities maar zeer zelden het klavier met het orkest of met een solo-instrument in verbinding gebracht. En die neiging tot vermijding van alles wat naar het massale zweemt, is zelfs merkbaar in het complex der toonstukken, die hij voor het klavier alleen heeft geschreven. Meestal heeft hij ook hier datgene, wat hij te zeggen had, in kleine muzikale vormen medegedeeld.

Bij het beschouwen van Chopin's optreden als klavierspeler komen wij tot dezelfde waarneming. Ook hier toont zich in hooge mate de neiging tot het meer intieme. Chopin had een afkeer van het groote publiek, hij liet zich het liefst in de salons der aristocratie hooren. In een Necrologie, die den 21sten October 1849, vier dagen na den dood van den beroemden toonkunstenaar, in de ‘Revue et Gazette musicale de Paris’ verscheen, zegt een tijdgenoot, die hem zeer goed gekend heeft: ‘Chopin subissait la loi de son tempérament. Retiré dans une existence interne et mystérieuse, il composait, donnait peu de leçons et ne jouait presque jamais en public. Un concert donné par lui à un prix élevé, devant un auditoire épuré soigneusement, était regardé comme une faveur extraordinaire. C'était le virtuose et le compositeur de la solitude rêveuse ou tout au plus du tête à tête.’

Chopin was niet alleen virtuoos, hij was ook *toondichter* in den vollen zin van dit woord. Zijn vaderland - zegt Heine - was het droomland der Poëzie. Dit komt vooral uit in zijne *Nocturnes*, maar ook in zijne *Ballades* - een aan de lyriek ontleende vorm, die hij het eerst voor instrumentale toonstukken heeft gebezigd - en zelfs in zijne *Mazurka's*. Merkwaardig is het na te gaan, hoe bij vele der laatstgenoemde toonstukken (en deze zijn niet gering in aantal) de componist een eenvoudige dansrhythmus heeft weten

te gebruiken als basis voor gevoelsuitingen. Er zijn onder al deze kleine toonstukken verscheidene, die, wat hun innigheid betreft, zeer stellig een plaats innemen onder de meesterwerken der toonkunst.

Een derde gedenkdag, die in het laatst verloopen halfjaar aan de orde was, had betrekking op een toonkunstnaar, wiens geboortejaar nog een eeuw verder van ons af ligt dan dat van Schumann en Chopin.

Giovanni Battista Pergolese (geboren in Januari 1710, gestorven in Maart 1736) wordt hier bedoeld; een componist die zich op velerlei gebied heeft onderscheiden, al duurde zijn leven ook maar kort. Hij schreef zoowel kerkmuziek als opera's en instrumentale toonstukken, waarvan echter tot heden in de muziekwereld buiten Italië weinig anders is doorgedrongen dan een *Stabat Mater* voor vrouwenstemmen, met begeleiding van strijkinstrumenten en orgel, en een komische opera *La serva padrona*.

In den laatsten tijd schijnt de belangstelling in dezen componist wat op te leven; althans is in verschillende plaatsen van Duitschland - onlangs nog in Lauchstädt - de genoemde opera weder eens opgevoerd; verleden jaar verscheen bij Breitkopf en Härtel een nieuwe uitgave van het ‘Stabat Mater’, gegrond op de in het klooster Monte Cassino bij Napels bewaarde authentieke partituur, en zelfs is er onlangs melding gemaakt van de oprichting eener vereeniging (te München), die zich ten doel stelt, de voornaamste werken van Pergolese te doen uitgeven en ze in den stijl ten gehoore te brengen. In het begin van dit jaar werd reeds gewag gemaakt van een zoodanige uitvoering, ter gelegenheid van den hier besproken gedenkdag.

Men heeft Pergolese wel eens den Italiaanschen Mozart genoemd en wel, omdat hij, evenals zijn genoemde kunstbroeder, op jeugdigen leeftijd gestorven is, en tevens, gelijk bij Mozart, ook *zijn* zwanezang (het ‘Stabat Mater’) een werk van religieuzen aard is. Verder dan dit kan echter de vergelijking niet gaan, want tot de hoogte, waarop een Mozart stond, heeft Pergolese, ten minste voor zoover men dit uit zijne tot nu toe bekend geworden werken kan opmaken, zich niet weten te verheffen.

Niet in zijne *werken* ligt dan ook de groote beteekenis, die Pergolese in de muziekgeschiedenis heeft; zij ligt in het feit, dat

zijn opera *La serva padrona* het uitgangspunt is geworden van de groote ontwikkeling, die de dramatisch-muzikale kunst gedurende een tijdperk van meer dan een eeuw na de verschijning van dit werk heeft ondergaan.

Het zonderlinge hierbij is, dat die beweging zijn oorsprong had in het *kluchtspel*, niet in de ernstige opera. Bekend is het, dat het tegen het einde der 16de eeuw ontstane *dramma per musica*, waarvan de stichters zich zooveel voorgesteld hadden, in den loop der tijden ontaard was in een kunstgenre, waar alles aan de kunstvaardigheid in het zingen (aan de coloratuur voornamelijk) werd opgeofferd en een opera ten slotte niets meer was dan een keten van op zichzelf staande en afgeronde muziekstukken. Bij de Napolitaansche opera bereikte deze manier haar toppunt.

Voor de ontwikkeling der muziek, of beter gezegd 'van de *melodie*', was dit zeker bevorderlijk, maar het *drama* werd er door veronachtzaamd en verlaagd tot een niets beteekenend voorwendsel om aaneengeregen zangstukken te laten hooren. Zulk een opera was een soort van lappendeken; in Italië placht men haar *pasticcio* (pastei) te noemen. De meest bekende namen uit de wereldgeschiedenis of de mythologie (vooral de Grieksche) werden telkens weder tot titels voor deze ernstige opera *(opera seria)* gebezigd; de tekstboeken van een en denzelfden dichter gingen, al hadden zij ook niet de minste poëtische waarde, door de handen van tal van componisten, onder wie er echter geen enkele was, die door zijn muziek wat karakter aan zulk een werk poogde te geven. Kortom, een armzalige eenvormigheid heerschte er in die operawereld.

Op zulk een verweerd terrein kon geen wedergeboorte der dramatisch-muzikale kunst ontstaan; zij moest ergens anders vandaan komen.

En zoo geschiedde het ook - maar van een kant, vanwaar men het zeker niet verwachtte. De regeneratie kwam, toen het *komische* element weder de *opera seria* binnendrong, maar op andere wijze dan waarop dit ook vroeger het geval was geweest. Komische figuren waren eertijds bij de ernstige opera's niets vreemds (o.a. kwamen zij voor bij de Venetiaansche opera) maar van lieverlede werden zij daar zeldzamer en omstreeks het jaar 1709 waren zij heelemaal verdwenen. Kort na dit tijdstip daagden zij echter weder op; nu echter niet in de opera zelve, maar in de

Intermezzi, die tot opvroolijking van het publiek tusschen de bedrijven van zoogenaamde ‘ernstige’ opera's vertoond werden.

Ongetwijfeld had men hier te doen met een reactie tegen het onnatuurlijke pathos en de volkomen karakterlooze bravour-aria's der groote opera. Het is reeds daaruit op te maken, dat de componist Logroscino (1700-1763), die voor den uitvinder dezer tusschenspelen wordt gehouden en zijne stukken steeds in Napolitaansch dialect schreef, het daarin aan parodieën op de *opera seria* niet liet ontbreken.

Logroscino had navolgers, maar lang duurde het niet, of men begon in te zien, dat het toch eigenlijk niet aanging om stukken, die, wat inhoud betreft, niets met elkander te maken hadden, zoo eng met elkander te verbinden; en zoo scheidde het Intermezzo zich eindelijk van de Opera af en kwam, onder den naam van *Opera buffa*, op eigen beenen te staan.

Of dit nu door Logroscino is geschied, dan wel door diens tijdgenoot Pergolese of een ander, staat nog niet vast; maar zeker is het in elk geval, dat Pergolese, ofschoon ook hij Intermezzi in Napolitaansch dialect heeft geschreven, met deze gewoonte spoedig heeft gebroken en zich heeft toegelegd op de compositie van betere dramatische werken dan potsen en in een bepaald dialect geschreven stukken. Het bewijs hiervan heeft hij gegeven met zijn *Serva padrona*.

Deze klucht, in één bedrijf, met zijn eenvoudig onderwerp (een grijsaard, die door zijn dienstmaagd wordt geregeerd), is vol karakterteekening en werkt, naar gebleken is, ook in onzen tijd nog onwederstaanbaar komisch. En daarin nu, dat zij niet in een bepaald dialect was geschreven en ook ver afstond van de ordinaire kluchten of potsen, lag de oorzaak, dat zij niet alleen in geheel Italië spoedig bekend werd, maar ook weldra haar vlucht naar het buitenland nam en daar overal geestdrift wekte.

In het jaar 1772 kwam een troep Italiaansche Buffonisten in Parijs dit stuk vertoonen, en die gebeurtenis was van grooter invloed op de toen reeds in haar opkomst zijnde *Opéra comique*. Deze en de *Opera buffa* vonden ook hun weg naar Duitschland en Oostenrijk, en wekten daar, gelijk te begrijpen is, de zucht tot navolging op. De Noordduitscher Johann Adam Hiller, die de groote verdienste van de nieuwe Italiaansche opera erkende, schiep

naar dit voorbeeld het Duitsche *Singspiel*, en in Oostenrijk, waar Keizer Jozef ook iets nationaals in dezen geest tot stand hoopte te brengen, werden de componisten door hem aangezocht of aangewezen om eveneens zulke zangspelen te vervaardigen.

Zoo kwam het, dat ook Mozart, die, zooals wij weten, zeer veel gevoelde voor een Duitsch nationaal zangspel, in dien geest zijn *Entführung aus dem Serail* componeerde. Maar wij weten eveneens, dat de leiders van het zoogenaamde 'Nationaltheater' te Weenen weinig notitie namen van den eenigen man, die in staat was, op dit gebied iets groots te verrichten, en dat Mozart daarom den blik ergens anders heen richtte en zich weder wendde tot het genre der *Opera buffa*, waarin hij reeds proeven van zijn talent had gegeven doch thans zijn *Nozze di Figaro* schiep - zeker het volmaaktste van alle Italiaansche lyrische blijspelen.

Vijf jaren later betrad hij met zijn *Zauberflöte* nogmaals het gebied der nationale dramatische kunst, en met het oog op zijn nog jeugdigen leeftijd mocht men toen verwachten, dat hij nog meer tot verheffing van die kunst zou doen. Door zijn kort daarop gevolgden dood werd men daarin echter teleurgesteld, en zoo bleef Mozart's werk slechts een stap in de goede richting.

Eerst langs anderen weg (o.a. door de werken van Gluck) is men tot Wagner's Muziekdrama gekomen, doch intusschen hadden de componisten uit de *Opera buffa* en hare vertakkingen *(opéracomique* en *Singspiel)* geleerd, dat de echte dramatisch-muzikale kunst slechts kan gedijen door een natuurlijke uitdrukking en door het bezigen van een muziektaal, die uit het dramatische onderwerp zelf en uit de karakters der handelende personen voortvloeit. Het komische element moest er aan te pas komen om de oude opera te bevrijden van het onnatuurlijke, dat haar aankleefde, en haar tot nieuw leven op te wekken. Daartoe te hebben medegewerkt, is zeker niet de minste der verdiensten van Pergolese.

Op dien weg naar het Muziekdrama, waarop ik hierboven doelde, en waar wij ook weder nu en dan een componist van het rechte pad zien afwijken, ontmoeten wij o.a. de 'romantische' en de 'romantisch-fantastische' opera. Laatstgenoemde titel is gegeven aan een zeer bekend geworden opera: 'Die lustigen Weiber von Windsor' van Otto Nicolai - een werk dat echter veeleer gere-

kend moet worden onder de ‘lyrische blijspelen’, namelijk onder die soort van opera's als *Czar und Zimmermann* en *Der Wildschütz* van Albert Lortzing.

Ook Nicolai behoort tot degenen, die onlangs herdacht zijn. Hij werd den 9^{den} Juni 1810 geboren en was dus slechts één dag jonger dan Robert Schumann. Zijn genoemde opera is het eenige werk, dat van hem algemeen bekend is geworden, en zoo komt het, dat hij door velen slechts als een opera-componist is beschouwd, ofschoon er inderdaad geen muzikaal gebied is, waarop hij niet iets heeft voortgebracht. Veel van dit alles is echter verloren gegaan. Van zijne orkestwerken bestond er alleen een kerkelijke feestouverture die het koraal ‘Ein feste Burg ist unser Gott’ tot grondslag heeft en in 1833 voor de eerste maal ten gehoore is gebracht. Een paar jaren geleden is echter een ander werk van hem te voorschijn gebracht, namelijk een *Weihnachtsouverture* over het koraal ‘Lob, Ehr' sei Gott im höchsten Thron’, die eveneens in voormeld jaar in de Garnizoenskerk te Berlijn voor het eerst gespeeld werd. Ook heeft men in den jongsten tijd de orkeststemmen eener symphonie van den vijf-en-twintig-jarigen Nicolai ontdekt. Een partituur heeft men daarbij niet gevonden; zij zou echter gemakkelijk uit de stemmen samengesteld kunnen worden, indien men het werk mocht willen uitvoeren.

Ondertusschen is de opera ‘Die lustigen Weiber von Windsor’ tot nu toe het eenige werk gebleven, dat genoemd wordt, wanneer er van Nicolai sprake is, en men kan wel zeggen, dat de geheele muziekwereld er kennis mede gemaakt heeft. Overal werd het zeer gunstig ontvangen, en dat is geen wonder, want het kenmerkt zich door een frischheid van melodie, die ons aangenaam aandoet. Die eigenschap heeft dit werk zeker voor een deel daaraan te danken, dat Nicolai eenige jaren in Italië doorbracht. Door bemiddeling van den Pruisischen gezant bij den Heilgen Stoel had hij de betrekking van organist bij het gezantschap te Rome verkregen, waarheen hij in de maand September 1833 vertrok. Hij bleef er drie en een half jaar en ging toen naar Weenen als tweede kapelmeester bij de Hofopera. Tengevolge van onaangenaamheden met de directie keerde hij evenwel reeds na een half jaar naar Rome terug; hij voltooide er zijn in Weenen begonnen opera *Enrico secondo* en componeerde daarna nog vier andere

soortgelijke werken (met Italiaanschen tekst), die in enkele steden van Italië toen nogal opgang schijnen gemaakt te hebben.

In 1841 ging Nicolai weder naar Weenen, waar hij, ter vervanging van Konradin Kreutzer, nu tot eersten kapelmeester werd benoemd, en zijn werkzaamheid zeer zegenrijk was. Hij herstelde er de klassieken (Haydn-Mozart-Beethoven), die wat verwaarloosd waren, in eere, stichtte in 1842 de philharmonische concerten (waarvan hij de leider werd), en onder de uitoefening van al die ambten ontwaakte bij hem weder de liefde voor de Duitsche muziek, die hij tijdens zijn verblijf te Rome eenigszins had veronachtzaamd, Daarbij werd het thans ook zijn vurig streven, een Duitsche opera te componeeren, waarin hij wilde trachten, zich van de Italiaansche school geheel los te maken.

Nicolai trof het echter, wat laatstgenoemd plan betreft, in Weenen zeer slecht. Hij had zijn ambt van Hofkapelmeester aanvaard onder de verplichting om binnen het verloop van het gesloten contract een groote Duitsche opera voor het Hoftheater te componeeren, en nu werd die opera (‘Die lustigen Weiber von von Windsor’) door de theaterdirectie afgewezen nog vóórdat zij voltooid was; en zoo gebeurde het, dat de componist juist ter wille van een werk, waarvoor hij zoozeer zijne krachten had ingespannen en waarvan hij zooveel verwachtte, uit een ambt moest treden, waarin hij zes jaren lang voor den bloei en den roem der aan hem toevertrouwde instelling gewerkt had.

In Mei 1847 verliet hij Weenen en ging na eenige verpoozing van de doorgestane vermoeienissen en onaangenaamheden tegen het einde van September naar Berlijn, waar hij de ambten van kapelmeester aan de Opera en dirigent van het Domkoor aanvaardde. Hierdoor werd de band, die reeds tusschen hem en Berlijn bestond, daar hij er zich in jongere jaren als componist en als klavier- én zangleeraar had onderscheiden, nog nauwer aangehaald, en ter herinnering aan een en ander besloot de Berlijnsche magistraat nu onlangs, ter gelegenheid van Nicolai's honderdsten geboortedag aan diens woonhuis aldaar (Unter den Linden 57) een gedenksteen te doen aanbrengen.

Nicolai's Duitsche opera werd in Berlijn ter opvoering aangenomen, maar het ging daarbij slechts langzaam vooruit. De partituur der ouverture was reeds in December van het jaar 1847 gereed, maar

eerst kort vóór de eerste voorstelling der opera vermocht hij haar te voltooien. Plannen voor een opvoering van dit werk hadden vooreerst geen kans van slagen. Nicolai zelf was er voorloopig tegen, omdat het Berlijnsche tooneel destijds geen *basso buffo* bezat, die in staat was, de rol van Falstaff naar behooren te vervullen. En wel had Koning Friedrich Wilhem IV bij gelegenheid van een hofconcert het eerste duo uit deze opera (dat van Frau Fluth en Frau Reich) door de zangeressen Viardot-Garcia en Tuczek hooren voordragen, en toen gelast, dat zij terstond in studie zou genomen worden, maar de Maartrevolutie van 1848 kwam tusschenbeide en verhinderde de uitvoering van dit bevel. Eerst den 9^{den} Maart van het daaropvolgende jaar had de opvoering plaats. De componist echter zou niet lang genot hebben van zijn triomf; hij stierf reeds binnen twee maanden na die voorstelling.

Ik noemde daareven de zangeres Pauline Viardot-Garcia. Aan deze merkwaardige vrouw werden wij eenige weken geleden herinnerd door de tijding van haar overlijden op bijna negen-en-tachtigjarigen leeftijd.

Van de tegenwoordige generatie zullen er zeker maar zeer enkelen zijn, die het voorrecht gehad hebben, het groote talent van deze in haar tijd zoo gevierde kunstenares te bewonderen. Wel heeft zij in het jaar 1873 (toen 52 jaar oud) te Parijs nog eens in het openbaar gezongen, namelijk de hoofdpartij in Massenet's geestelijk drama *Marie Madeleine*, bij de eerste uitvoering van dit werk, maar dit was een bijzondere gelegenheid, en, gelijk zij toen zelf moet gezegd hebben, was dit haar zwanezang. Haar loopbaan als dramatische zangeres eindigde reeds meer dan een tiental jaren vroeger, toen zij met de rol van *Alceste* in Gluck's opera afscheid van het tooneel nam.

Negen en tachtig jaar! Voorzeker een zeldzaam hooge leeftijd voor iemand, die het zoowel lichaam als geest zoozeer inspannende en afmattende beroep van dramatische zangeres tot haar levenstaak had uitgekozen, en die het zich bij de vervulling van die taak waarlijk niet gemakkelijk heeft gemaakt.

Maar Pauline Viardot bepaalde zich niet tot haar vak van zangeres; zij diende de kunst in het algemeen en bleef niet in gebreke, haar te bevorderen, zoodra zij zich daarvan bewust werd,

dat dit met vrucht kon geschieden. Zoo heeft zij, om slechts van het land harer geboorte (Frankrijk) te spreken, op de muzikale toestanden in Parijs grooten invloed uitgeoefend en door het groote aanzien, dat zij in de Parijsche muziekwereld genoot, het talent van een Charles Gounod in zijn opkomst gesteund, o.a. door de hoofdrol in diens opera *Sappho* te vervullen; zij heeft door haar initiatief de belangstelling in Gluck's dramatische werken, die langen tijd veronachtzaamd waren, doen herleven, en door haar degelijk onderwijs veel nut gesticht.

In zijne ‘Portraits et Souvenirs’ zegt Saint-Saëns van haar: ‘Cette femme célèbre n'était pas seulement une grande cantatrice, mais une grande artiste et une encyclopédie vivante: ayant fréquenté Schumann, Chopin, Liszt, Rossini, George Sand, Ary Scheffer, Eugène Delacroix, elle connaissait tout, en littérature et en art, possédait la musique à fond, était initiée aux écoles les plus diverses, marchait à l'avant-garde du mouvement artistique. Pianiste de premier ordre, elle interprétait chez elle Beethoven, Mozart etc., et au théâtre comme au concert la grande cantatrice italienne s'était doublée d'une musicienne accomplie, connaissant toutes les écoles, rompue à tous les styles, pouvant interprêter avec une égale supériorité Rossini ou Haendel, Meyerbeer ou Sébastien Bach’.

Mevrouw Viardot placht haar klavierspel ‘passable’ te noemen, maar inderdaad moet zij een zeer goede pianiste geweest zijn. Alleen in haar jeugd echter is zij als zoodanig in het openbaar opgetreden, nadat zij in deze kunst een goede opleiding had gehad en zelfs van Liszt onderricht had mogen genieten. Dit optreden geschiedde reeds op vijftienjarigen leeftijd, in concerten door haar dertien jaar oudere zuster Maria Malibran en haar zwager, den vioolvirtuoos de Bériot, in België en Duitschland gegeven.

Van een loopbaan als zangeres was toenmaals nog geen sprake. Toen haar vader, de beroemde zanger en uitstekende zangleeraar Manuel Garcia, in 1832 stierf, was zij nog te jong voor bepaalde stemoefeningen en men liet daarom aan de natuurlijke ontwikkeling van haar stem vooreerst den vrijen loop, wat trouwens in overeenstemming was met de denkbeelden van Garcia zelf, die op dit punt een te vroege dressuur zeer verderfelijk achtte.

Dit uitstel van studie verhinderde echter niet, dat het gevoel:

Anch'io son cantatrice bij Pauline met de jaren aanwakkerde; en toen de tijd was gekomen, dat zij zich zonder vrees voor kwade gevolgen aan de kunstmatige oefening van haar stem kon wijden, bereidde zij zich voor tot de loopbaan van zangeres en toonde daarbij grooten ijver. Haar zuster was toen niet in de mogelijkheid om haar daarbij te leiden, want zij trok van land tot land om met groot succes als tooneel- en concertzangeres op te treden. Pauline bleef zich daarom tot zelfonderricht bepalen en de zanggenialiteit der Garcia's hielp haar daarbij. Alleen van haar moeder, die in haar tijd een beroemde zangeres was geweest op het Spaansche tooneel, ontving zij eenige raadgevingen omtrent voorzichtigheid in de behandeling der stem; voor het overige bleef zij zich zelf onderwijzen, tevens leering trekkende uit de voorbeelden van beroemde zangeressen en zangers.

Zestien jaar oud zijnde (in 1837) trad Pauline Garcia voor het eerst als zangeres in het openbaar op, en wel in een liefdadigheidsconcert, dat zij te Brussel met haar zwager de Bériot gaf. Samen gingen zij daarop naar Duitschland en lieten zich daar o.a. in Berlijn hooren (in het voorjaar van 1838). De muziekrecensent Ludwig Rellstab, die den naam had, in zaken van critiek een zeer lastige sinjeur te zijn, schreef toen met grooten lof over de jeugdige zangeres. ‘Zij verdient, dat wij in het bijzonder over haar uitweiden.’ - zegt hij in zijn verslag. ‘Eerlijk moet ik bekennen, sedert den tijd, toen de muzikale wereld in opgetogenheid verkeerde over de wonderstemmen van een Catalani, een Pasta en andere beroemde zangeressen, nog nimmer door den klank eener vrouwenstem zoo diep ontroerd te zijn geweest als door dien van deze jeugdige zangeres. Niet dat die klank nu op zichzelf zoo schoon is; integendeel, er zijn eenige gebreken in dit orgaan van zeer grooten omvang - maar *men voelt er een ziel in*, en dàt is het, wat mij zoozeer getroffen heeft.’

In de laatste maand van 1838 gaven de Bériot en zijn schoonzuster hun eerste concert te Parijs, en ook daar werd de jeugdige zangeres zeer toegejuicht. Men hoopte toen, dat de directeur der Groote Opera een middel zou weten te vinden om haar aan die instelling te verbinden, maar dit bleek niet mogelijk te zijn. En zoo kreeg Londen het eerst het voorrecht, haar als dramatische zangeres te bewonderen. Zij debuteerde er als Desdemona in Rossini's *Otello*.

Dit was het begin der triomfen, die zij gedurende vele jaren in die wereldstad heeft gevierd. Londen was ook de plaats, waar zij wedijverde met sterren van den eersten rang, zooals o.a. Jenny Lind en Henriette Sontag.

Een half jaar later (October 1839) betrad zij voor de eerste maal te Parijs het tooneel, en wel in het *Théâtre italien*. Ook hier werd zij in de rollen van Desdemona, Cenerentola en Rosine zeer toegejuicht. In het tijdperk 1839-1843 is zij herhaaldelijk in dit theater opgetreden, doch steeds als gast. Een vaste verbintenis heeft zij er nooit aangegaan.

In 1840 werd Pauline Garcia mevrouw Viardot door haar huwelijk met den letterkundige van dien naam, die destijds tevens directeur van het Italiaansche theater was. Van toen af begonnen de kunstreizen, die zij naar verschillende landen van Europa ondernam en waarbij zij zoovele lauweren behaalde. Vooral in Duitschland, in Rusland en in Weenen werd zij zeer gevierd, en hier toonde zij ook het meest, welk een groote verscheidenheid er in haar repertoire lag. Meer en meer echter werd het merkbaar, dat zij zich door het Fransche lyrische drama bijzonder aangetrokken voelde, en hoe zij daarin reeds thuis was, heeft zij zeker wel op de schitterendste wijze getoond, toen zij na haar terugkeer in Parijs de rol van Fidés in Meyerbeer's *Prophète* creëerde (1849). Tusschen al die opvoeringen van den Profeet door, zong zij dan ook nog de partij van Valentine in de 'Hugenoten', en toonde daardoor, hoe gemakkelijk zij haar stem voor de meest verschillende zangpartijen wist te gebruiken.

In 1851 was het, dat zij voor Gounod in de bres sprong en zijn *Sappho* creëerde. Kort daarop gaf zij weder een reeks voorstellingen in het Italiaansche theater en liet zich daar o.a. hooren in Rossini's *Barbiere* en Cimarosa's *Il Matrimonio Segreto*. Daarop volgden in 1859 de destijds veel besproken opvoeringen van *Orphée* en *Fidelio* in het 'Théâtre lyrique' en met haar optreden in *Alceste*, *La Favorite* en *Le Trouvère* besloot zij in het jaar 1861 haar tooneelloopbaan.

Na zich te hebben teruggetrokken van het tooneel was zij voortaan hoofdzakelijk werkzaam op *paedagogisch* gebied. Vele leerlingen heeft zij gevormd tot zangeressen, die later in de tooneelwereld zeer beroemd zijn geworden; o.a. Désirée Artôt, Pauline Lucca,

Marianne Brandt, die zij allen overleefd heeft. Er is ook een heele reeds muzikale composities van haar bekend geworden, waaronder verscheidene opera's, o.a. op tekst van den Russischen dichter Turgenieff, met wien zij zeer bevriend was. En al hebben nu deze werken zeer weinig opgang in de muziekwereld gemaakt, zij leveren toch een bewijs op van de veelzijdige en grondige muzikale ontwikkeling dezer merkwaardige vrouw.

Pauline Garcia ving haar tooneelloopbaan aan in een tijd, toen de Italiaansche zang, het *bel canto*, nog bijna alles was, wat men van een zanger, die in den schouwbnrg voor een publiek optrad, verlangde.

Sedert dien tijd heeft echter de dramatisch-muzikale kunst een zoodanige verandering ondergaan, dat het *drama* meer op den voorgrond is getreden, dat aan den tooneelzanger nog heel wat andere eischen gesteld werden dan fraai zingen. Maar nog meer: ook de muzikale uitdrukking heeft een anderen vorm aangenomen en de dramatische zanger van thans is daarom over het algemeen al heel weinig geschikt om hetgeen hij in een opera van vroegeren tijd heeft te interpreteeren, voldoende tot zijn recht te doen komen.

Dit heeft eenige jaren aan de redactie van een muziektijdschrift te Parijs aanleiding gegeven, om aan eenige toonkunstenaars (zangers en componisten van beiderlei kunne) eenige vragen betreffende dit punt voor te leggen en daarop antwoord te verzoeken, hetzij schriftelijk, hetzij door middel van *interview*. Men heeft zich toen ook tot mevrouw Viardot gewend, en deze heeft geen bezwaar gemaakt, hare meening mede te deelen.

Van deze vragen waren de voornaamste:

1. Que penses vous de la révolution accomplie dans l'Art par le mouvement wagnérien? Constitue-t-elle pour vous un progrès ou une erreur?
2. Croyez-vous à une renaissance en France du chant italien *(bel canto)*?

Op eerstgenoemde vraag antwoordde mevrouw Viardot toen: ‘Au point de vue musical, cette révolution est pour moi un progrès. Au point de vue strictement *vocal*, c'est autre chose.’ Zij verklaarde, bij ondervinding te weten, dat bijvoorbeeld, behoudens enkele zeer zeldzame uitzonderingen, de zangers, die hun orgaan voegen naar het Wagnersche repertoire en daarbij voor-

treffelijk zingen, verloren zijn voor het Italiaansche repertoire. Hier is hun stem niet meer in staat, aan den zang die kleur, die verscheidenheid, die buigzaamheid te geven, die alleen te verkrijgen is door een zangmethode in klassieken zin, en die gevorderd wordt door de werken van vroegeren tijd, welke juist geschreven zijn om die eigenschappen te doen uitkomen.

Belangrijker is haar antwoord op de tweede vraag: 'Croyez-vous à une renaissance en France du chant italien?'

Hier zegt zij:

'C'est bien douteux. Comment irait-elle, en effet, indépendamment d'une renaissance d'oeuvres pouvant la mettre en valeur? Depuis si longtemps que les artistes ont cessé de s'astreindre à cette éducation si complexe et si longue qui a fait la célébrité de l'ancienne école du chant, leur en rendra-t-on le goût sans leur en rendre aussi le profit? Et, cependant, *bel canto* veut-il dire autre chose que l'art de "bien chanter"? Que l'on soit bien assuré que d'apprendre à bien chanter, que d'avoir plié sa voix au bel canto italien, c'est encore la meilleure méthode pour apprendre à chanter Wagner. L'école italienne est sans rivale pour l'étude de la respiration, par exemple, Et Dieu sait qu'il faut savoir respirer pour interpréter Wagner!'

Ik geloof, dat de raad, die in het slot van dit antwoord ligt opgesloten, wel de meest opvolgenswaardige is.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Borromeus. - Nieuwe ministers in Pruisen. - Nogmaals de heer Van Heeckeren. - De scheepvaarttollen.
25 Juni.

Behoort een staat met gemengde bevolking, en die dus op godsdienstvrede prijs heeft te stellen, zich de Borromeus-encykliek aan te trekken?

Zeker, zoo hij een gezant bij den Heiligen Stoel onderhoudt. Daarmede toch geeft hij te kennen, dat de Paus in zijn oogen een publiekrechtelijke positie bekleedt. Of het eene pseudo-publiek-rechtelijke positie moet heeten of niet, doet hierbij weinig ter zake. Het essentieele is, dat de staat in quaestie de mogelijkheid en wenschelijkheid erkent van een verkeer in den vorm als tusschen souvereinen plaats heeft. De Paus van zijne zijde aanvaardt en wenscht dit verkeer; nimmer is gebleken dat het hem onaangenaam zou zijn, gezanten ook van niet-katholieke of niet-overwegend-katholieke mogendheden te ontvangen.

Natuurlijk legt dit aanvaarden van een regelmatig officieel verkeer met de regeeringen van landen met gemengde bevolking den Paus zekere zedelijke verplichtingen op. Hij mag, in dat verkeer, niet te zeer uit den toon vallen die tusschen souvereinen gebruikelijk is. Noch mag hij, in stukken niet tot de vreemde regeeringen, maar enkel tot zijne kudde gericht, ten eenenmale vergeten dat hij (immers naar eigen verzekering en verlangen) geen zuiver privaatrechtelijke positie inneemt. Hij kan er geen aanspraak op maken te worden gemeten met een andere maat dan die hij zelf door zijne souvereiniteitspretensie de regeeringen in de hand geeft. Hoe

hij de zelf beperking, den eerbied voor het betrekkelijk recht van anderen, die in de aanvaarding van officieele betrekkingen met wereldlijke machten ligt opgesloten, wil overeenbrengen met zijne onfeilbaarheid, is zijne zaak en die van zijne theologen. Zij gaat de regeeringen niemendal aan. Doch dat zij volkomen in hunne rol blijven, door zich over eene handeling, die den godsdienstvrede of de openbare rust onder hunne onderdanen kan verstoren, bij den Paus te beklagen, is even duidelijk. Hadden omgekeerd *zij* zich aan eene handeling schuldig gemaakt die 't zij de verworven rechtspositie, 't zij de eer hunner katholieke onderdanen aanrandde of bedreigde, niemand zou zich verbazen den Paus tot eene diplomatieke actie daartegen te zien overgaan. Het is waarlijk niet in te zien waartoe het onderhouden van wederzijdsche gezantschappen nut zijn zou, als men er zich in zulke gevallen niet van zou mogen bedienen.

Dat dus Pruisen, 't welk een gezant bij den Heiligen Stoel aanhoudt, door diens tusschenkomst zich beklaagd heeft, is volkomen normaal. Het heeft zooveel verkregen als bij de eigenaardige positie welke de Paus inneemt, mogelijk was. Den Paus als stedehouder Christi in de volle waarde latende, welke de geloovigen overtuigd zijn hem te mogen toekennen, mag men evenwel het hart niet sluiten voor medelijden met zijn beklagenswaardige positie als mensch. Het is lang mode geworden over het bankroet van het parlementarisme te spreken enzoovoorts; maar meent men in ernst dat de positie van absoluut monarch (gesteld, men kon, *à force* van jammerklachten over den tijd in welken men leeft, er zoo een terugroepen) thans houdbaar of aangenaam zou zijn? En evenwel is de Paus onfeilbaar verklaard in eene wereld waarin zijne macht, om de werkelijkheid naar zijne uitspraken te fatsoeneeren, zeer is afgenomen. Hij is dus veroordeeld een schijn op te houden die zich bijna niet meer ophouden laat dan bij volstrekte passiviteit. Een gesproken woord intrekken mag hij niet; veel woorden tot daden omzetten kan hij niet; hij doet dus veelal best, te zwijgen.....

Nu heeft een *slip of the pen* van den kardinaal Vives y Tuto of een ander hem dingen doen zeggen die hem (men moet aannemen) eerlijk berouwen. Zich moeilijkheden te bereiden met de protestantsche of gemengde mogendheden van Europa, in het

bijzonder met den Duitschen Keizer, ligt geheel buiten de lijn der pauselijke politiek. Een goed en steeds toenemend gedeelte van het getal, van het intellect, van den geloofsijver, van de kapitaalkracht van Rome's getrouwen wordt gevormd door de katholieke minderheden in de Germaansche landen van Europa en Amerika; - minderheden, die zich alleen onder een toestand van religievrede vrij kunnen bewegen en ontwikkelen en dus geen belang hebben bij het opzweepen van geloofshaat. Het Vaticaan heeft alle reden, aan de stemming van dit gedeelte zijner geestelijke onderdanen aandacht te schenken. Van de oudere ‘dochteren der Kerk’, Frankrijk, Spanje, Italië, Oostenrijk, beleeft het waarlijk niet zooveel genoegen....

Voor wie de encycliek onbevangen vermag te lezen, is het geen geheim, dat zij geenszins tegen de protestanten, maar tegen de ‘modernisten’ onder de katholieken zelve gericht is, tegen een beweging dus, die zich voornamelijk voordoet in de overwegend katholieke landen. Om deze afvalligen in een hatelijk daglicht te stellen, bedient de auteur der encycliek zich van een voor den gewonen Zuid-Europeesschen katholiek voor de hand liggend middel. Hij weet welk een afschuw Rome aan het vulgus der geloovigen van Latijnsch ras voor het protestantisme heeft weten in te boezemen; hoe dat vulgus met de voorstelling van de Hervorming als een uit de laaghartigste motieven voortgesproten opstand tegen God en het goddelijke is vertrouwd geraakt; hoe dus het werkzaamste middel om de ‘modernisten’ te discrediteeren, is, hen met de protestanten gelijk te stellen, die het genoeg is, in weinige woorden, aan hunne bekende gedrochtelijkheid even herinnerende, in het geheugen der geloovige schare terug te roepen. Die zich gelieft te binnen te brengen in welke termen nog niet lang geleden (en immers, bij zeldzamer wordende uitzonderingen, ook nog nu) in overwegend protestantsche streken van de paapsche afgoderij placht te worden melding gemaakt, als van eene bekende en constante grootheid, een verschijnsel dat men niet nader behoefde te bestudeeren, maar dat men volstaan kon met te verfoeien en te vervloeken, - die kan zich wel voorstellen hoe het er in de hersenkassen der achterhoeksgeloovigen voor welke de kardinaal schreef, ongeveer uitziet.

De moderne tijd, die in een aantal staten katholieken en pro-

testanten op neutraal terrein tezamengebracht heeft tot gemeenschappelijke werkzaamheid, heeft echter ook andere voorstellingen doen ontstaan, en men meende zich te mogen vleien dat die andere voorstellingen aan den Heiligen Vader zelven niet onbekend waren gebleven.

Is het niet eene anomalie dat eene Kerk die rekening te houden heeft met zóóvele onderscheiden gegevens en belangen als de Roomsch-Katholieke, haar college van kardinaalbisschoppen bij voorkeur uit Italianen en Spanjaarden samenstelt? Een Nolens of Schaepman, een Fischer of Kopp, een Newman of Manning zouden deze encycliek nooit zóó geschreven hebben.

Intusschen, het kwaad is gesticht en de Paus in de onmogelijkheid, een woord dat over zijne lippen gekomen is, ruiterlijk in te trekken. Wil dit zeggen dat men maar beter doet er hem in het geheel niet over aan te spreken?

Mij dunkt van neen. Het is zelfbedrog, Zijne Heiligheid te beschouwen als een gewoon burger en de Kerk als louter een privaatrechtelijk lichaam. Wat de Paus en de Kerk in de practijk zijn, hangt niet enkel af van wat een neutrale staat hen verklaart, doch ook wel degelijk van wat hunne getrouwen hen gelooven te zijn. Wij mogen wenschen te kunnen zeggen: ik verleen U, Kerk, volledige vrijheid op privaatrechtelijk terrein, maar laat ik nu verder als Staat van U af mogen wezen; - in werkelijkheid is men niet van haar af. En als men het fingeert, zorgt zij er wel voor dat die fictie te schande wordt, en dat de nadeelen, uit den strijd tusschen fictie en werkelijkheid voorspruitende, enkel voor den Staat, en de voordeelen enkel voor de Kerk zijn. Denkt, is men geneigd onzen doctrinairen voor te houden, denkt aan de confessioneele geitenfokvereenigingen. De Kerk heeft ons op eene lijn gelokt, die ons ver kan voeren. Subsidie links, subsidie rechts, in den naam van het algemeen nut, maar waarbij men de behartiging van zuiver confessioneele belangen door de vingers ziet. Behoeft eene Kerk, die voor hare particuliere belangen zóóveel van den Staat profiteert, zich om de levensbelangen van dien Staat zelven hoegenaamd niet te bekommeren?

Volstrekte neutraliteit van den Staat tegenover de Kerk is een leerstuk waarvoor men, als voor iedere groote, diep ingrijpende gedachte, eerbied hebben kan. Mits men dan ook de consequentiën

aandurve. Dan ook geen cent subsidie aan confessioneel onderwijs, aan confessioneele vereenigingen, geen traktementen aan geestelijken uit de staatskas, en, zoo die op historische rechten berusten, hoe eer hoe beter een generale afrekening. De Staat heeft dien weg uit gewild; hij is er ten halve op blijven staan; hij is gaan twijfelen en heeft zijne zekerheid van houding gansch verloren; hij is eindelijk omgekeerd. Wij reageeren tegen die gewichtige beslissing niet, maar hebben recht te verzoeken, dat men zich goed rekenschap geve wat zij in zich sluit. Men ignoreert de Kerk niet langer, men betaalt wat zij hare medewerking noemt in tal van nationale ondernemingen. Met blindheid is de Staat geslagen, die niet inziet dat daarmede ook zijne rechten tegenover de Kerk zijn toegenomen. Durft de Staat die gevolgtrekking niet aan, dan levert hij zich op genade of ongenade aan eene vreemde macht over. Onze regeering had behooren in te zien, dat de gedachtengang, waaraan indertijd de intrekking van den gezantschapspost bij den Heiligen Stoel ontsproot, metterdaad door haar verlaten is. Het gaat werkelijk niet meer aan, op de vraag of men niet bespeurt, dat het hoofd der Roomsch-Katholieke Kerk onze natie en historie met slijk geworpen heeft, ten antwoord te geven: ‘ik onderhoud met deze Kerk geene betrekkingen.’ Immers gij doet het wel, zoo dikwijls zij het vraagt... Gij mocht het dan ook doen, wanneer *wij* het vragen.

Onze regeering heeft op de vraag van den heer van Doorn een antwoord gegeven, dat of van groote onbeholpenheid, òf van groote onderworpenheid aan Rome blijk geeft, en waarover de interpellant zich met volle recht geraakt toonde. De regeering toch heeft erkend dat de vertegenwoordiger van den Heiligen Stoel, dien zij bij zich ontvangt, haar meermalen van den Paus uitgegane stukken officieel medegedeeld heeft. Moet men uit hare houding opmaken, dat zulke stukken *dan eerst* voor haar bestaan? Laat onze regeering toe dat haar gezanten worden gezonden, die mogen spreken zonder verplichting tot luisteren? Het is ver gekomen als zoo iets, zonder blikken of blozen, van eene regeeringstafel te verstaan wordt gegeven.

De Paus heeft van Pruisen eene waarschuwing gehad die niet is misverstaan. Het ware gepast geweest zoo hij hadde ondervonden, dat er aan de gelijkmoedigheid ook van andere natiën met gemengde bevolking grenzen zijn gesteld.

Wij wenschen onze katholieke medeburgers voor het gebeurde niet aansprakelijk te houden; het is hun vermoedelijk al zoo zeer tegen de borst geweest, als ons. Slechts blijft, voor wie het Christendom en de Hervorming gemoedelijk meenen te waardeeren, een gevoel van oprechte droefenis over om de wijze waarop, door hare gepatenteerde voorstanders, hare beginselen worden in practijk gebracht. Het hoofd der zich algemeen noemende Christelijke Kerk, die, in den jare 1910, niets beters te doen heeft dan, in een groven, op de instemming van onbeschaafde zinnen berekenden vorm, de helft der Christelijke menschheid te beleedigen en de geschiedenis in het gezicht te slaan; - en partijen, die 'het protestantsche karakter der natie' (dat zij u bij iedere verkiezing uitnoodigen door uwe op hun candidaten uit te brengen stem mede te helpen beveiligen), niet beter weten te handhaven dan door 'stilte' te roepen op het eenig oogenblik dat dit karakter werkelijk wordt aangerand. Voor zóó weinig effectieven dienst is waarlijk het aanhouden eener bijzondere protestantsche lijfgarde te kostbaar. Intusschen is het gebeurde leerzaam om te zien bij welk onderdeel der coalitie de wezenlijke macht in Nederland berust. Voor het Duitsche Centrum, dat wel gaarne den Rijkskanselier een houding had zien aannemen als die van minister van Swinderen bij ons, moet het zijn om jaloersch van te worden.

De Pruisische conservatieven hebben het kiesrecht-ontwerp, zooals de heer von Bethmann-Hollweg het door het Heerenhuis had doen amendeeren, ten val gebracht. Dat het centrum en de linksliberalen tegenstemmen zouden, was te voorzien; alleen het samengaan van de conservatieven met de zoogenaamde 'middenpartijen', vrijconservatieven en nationaal-liberalen, had het ontwerp kunnen redden. De nationaal-liberalen hebben zich maar voor de helft laten verbidden, en de conservatieven in het geheel niet, zoodat de regeering met een schamel hoopje medestanders in de minderheid bleef.

De zaak der kiesrechthervorming is hiermede allerminst van de baan; de actie begint nu eerst recht. Men begint te begrijpen dat de regeering machteloos is tegenover eene reactionnaire meerderheid; dat die reactionnaire meerderheid het koste wat het wil in hare machtspositie moet worden bestookt, en dat ieder die daaraan mee wil doen het electoraal bondgenootschap der sociaal-democratie

heeft te aanvaarden. Zóó en niet anders liggen de zaken, en de jongste tusschentijdsche verkiezingen voor den Rijksdag, die alle met een overwinning der sociaal-democratie op de partijen van het behoud eindigen (overwinningen bevochten bij herstemming, met de hulp van uitgevallen liberalen), bewijzen, dat men er zich rekenschap van geeft.

De houding der conservatieven is in dezen volmaakt zuiver. Zij hebben de macht en verlangen dat zoolang zij de macht hebben, er politiek naar hunnen zin zal worden gemaakt. Zij hebben dit indertijd aan Bülow beduid en doen het thans aan Bethmann-Hollweg. Bülow wilde niet buigen en ging heen; Bethmann-Hollweg blijft, en wat hij eigenlijk wil, weet niemand. Hij is ons door professor Lamprecht als een groot man afgeschilderd; hij moet die reputatie nog altijd verdienen. Men zegt dat de Keizer eigenlijk gewenscht heeft dat Schorlemer thans de oplossing der kiesrechtquaestie ter hand zou nemen. Dit zou echter een slag in het aangezicht der conservatieven zijn geweest, die immers het Heerenhuis-amendement, waaraan Schorlemer zijn naam geleend had, verworpen hebben. De keuze van den nieuwen minister van binnenlandsche zaken, von Dallwitz, schijnt te beduiden dat Bethmann metterdaad de macht der conservatieven erkent. Dit kan de lucht slechts opklaren, evenals het vrijwillig heengaan van den liberalen Dernburg het gedaan heeft. Duitschland nadert, op een ongebaanden weg en dus met veel horten en stooten, het parlementair régime.

Het is eind Juni geworden, en de zaak Kuyper-van Heeckeren is niet opgehelderd. Uit de jongste nota, waarmede baron van Heeckeren in de maand Mei het Nederlandsch publiek diende, is alleen zooveel duidelijk geworden dat, om welke reden dan ook, de steller dier nota het wenschelijk acht, de zaak zóó te doen voorkomen, dat de eigenlijke tegenspraak niet tusschen *zijn* uitlatingen en die van *de Standaard* plaats heeft gehad. Deze poging is door ieder, wiens waarheidszin nog niet ten eenenmale verpolitiekt is, als mislukt beschouwd. Nog altijd staan de twee vroegere verzekeringen, van baron van Heeckeren dat hij ‘de gebeurtenis waarop (hij) doelde’ (en die gebeurtenis was de Keizerbrief) ‘had van den toenmaligen minister-president *met wien* (*hij*)

over den aard en de beteekenis daarvan niet eens maar herhaaldelijk van gedachten had gewisseld', en die van *de Standaard*, dat wat over zulk een brief was 'rondgebazuind', rustte 'op pure verzinning', tegenover elkander. In een opmerkelijk artikel van Zaterdag 14 Mei kwam *de Nederlander* tot de conclusie, dat zij ook na de jongste nota-van Heeckeren haar vroeger oordeel, dat 'de vraag, wie van beiden, Dr. Kuyper of baron van Heeckeren, aan de waarheid te kort doet, door (haar) niet kan worden beantwoord', ten volle moest handhaven. Het staat thans te bezien of de geestverwanten van dit blad in de Provinciale Staten van Zuid-Holland de voor de hand liggende gevolgtrekking zullen maken, dat het onbeantwoord blijven *eener vraag van dergelijke strekking* den heer van Heeckeren als volksvertegenwoordiger disqualificeert. Zij hebben behalve voor eigen eer, in dit geval ook voor de eer van ons land te waken, welks naam, indien (wat voor *de Nederlander* nog niet uit te maken is) de heer van Heeckeren 'aan de waarheid te kort heeft gedaan', ijdellijk in opspraak is gebracht.

Courantenbericht:

'De eindstemming over het wetsontwerp op de scheepvaarttollen zal op 30 Juni in den Bondsraad plaats hebben. De Bondsraad zal daarna op reces gaan. In de kringen van den Bondsraad hoopt men, dat het verzet van Oostenrijk en Nederland tegen de wet in den loop van den zomer overwonnen en het wetsontwerp in November bij den Rijksdag ingediend kan worden.'

Vrage, wat doen Oostenrijk en Nederland? Zullen zij zich zoo maar, onder de gemoedelijkheid van het komkommerseizoen, laten 'overwinnen'? Zich de Rijn- en Elbescheepvaartverdragen uit de hand laten futselen?

Oostenrijk heeft in de maand Maart in alle openbaarheid partij gekozen. De Rijksraad heeft met eene in dit college zeldzame eenstemmigheid besloten, de aanspraak op het vrije Elbeverkeer onder geen omstandigheden te zullen opgeven. De minister van handel heeft toen verklaard, dat geen Oostenrijksche regeering de verantwoordelijkheid voor een voorstel in tegenovergestelden zin op zich zou willen nemen, en hij voegde er bij dat graaf Aehrenthal den Duitschen Rijkskanselier hiervan in de ondubbelzinnigste termen had kennis gegeven.

Nederland, België en Zwitserland hebben zich niet met dezelfde openlijkheid uitgesproken, maar zijn evenzeer bij de zaak betrokken als Oostenrijk uit een oogpunt van recht, en, althans wat Nederland betreft, nog meer dan Oostenrijk uit een oogpunt van belang.

Het is voor alle genoemde staten, maar met name voor de zwakkere, van het uiterste gewicht, de tegenover de zoo nauwelijks verbloemde aanmatiging aan te nemen houding onderling te overleggen. Moeten zij één voor één met Duitschland handelen, dan handelen zij onvoordeeliger.

Duitschland (of liever de heerschende partij in Pruisen) schijnt op welslagen goede hoop te hebben. Het kan, zonder den binnenlandschen vrede in gevaar te brengen, onmogelijk de tolheffing invoeren op Weser, Oder, Weichsel, en Rijn en Elbe vrijlaten. Deels door dreigementen, deels door beloften, heeft Pruisen den eenen bondsstaat voor, den anderen na, tot onderwerping aan zijn wil gebracht. Zal het nu overeenkomstige bewerkingen op de naburen beproeven?

Praepareert zich onze regeering daartegen, en doet zij zulks in overleg met de medegeïnteresseerden?

Het ware alleszins gepast geweest als, vóór haar uiteengaan, de Tweede Kamer met nadruk deze vraag hadde gesteld.

Ter overweging aan de Eerste.

C.

Bibliographie.

Gehuwde Onderwijzeressen. Naar aanleiding van het Wetsontwerp-Heemskerk door Anrima. Amsterdam 1910.

> Du côté de la barbe est la toute-puissance.
> Bien qu'on soit deux moitiés de la société,
> Ces deux moitiés pourtant n'ont point d'égalité:
> L'une est moitié suprême, et l'autre subalterne;
> L'une en tout est soumise à l'autre qui gouverne...

Twee-en-een-halve eeuw geleden (in 1662) heeft Arnolphe uit *L'école des femmes* het al verkondigd, - en dit is alzoo gebleven tot op dezen dag. De heerscher is blijven heerschen, en wel verre van, als de sterkste, eenige grootmoedigheid te betoonen tegenover de zwakkere, maakt hij gebruik van zijn macht om nu en dan nog wat af te nemen van de weinige rechten, die de ‘subalterne’ helft van de maatschappij bezit.

Zoo nu weer in het wetsontwerp, dat de gehuwde onderwijzeres buiten de school zet.

Naieve geesten zijn jaren achtereen van meening geweest, dat de vrouw van nature met eigenschappen is toegerust, als daar zijn: fijn gevoel, geduld, zachtheid, die haar voor den omgang met kinderen bij uitstek geschikt maken; en dat de gehuwde vrouw met hare meerdere ervaring van het leven daarbij boven de ongehuwde nog eenige streepjes vóór moest hebben. Is de gehuwde onderwijzeres bovendien moeder, dan heeft zij - zoo redeneerden die naieve geesten verder - nog bij hare eigene kinderen eigenaardigheden, kleine gebreken kunnen opmerken, en kunnen ervaren, op welke wijze men met de meeste kans op succes daar tegenover heeft op te treden. Nog meer: het ligt voor de hand, dat moeders, de onderwijzeres, aan wier leiding haar dochters zijn toevertrouwd, over de belangen van haar kinderen willende raadplegen, in vele

gevallen het liefst haar zullen raadplegen die gehuwd en zelf moeder zijn.

Zoo heeft men er blijkbaar ook over gedacht in Frankrijk, in België, in Zwitserland, in Italië, in Noorwegen, Zweden, Denemarken, Hongarije. In Pruisen werd achttien jaar geleden besloten, geen gehuwde onderwijzeressen toe te laten; sedert is men op dit besluit in zoover teruggekomen dat de gehuwde onderwijzeressen er althans tijdelijk kunnen worden benoemd.

En zal men nu in Nederland wijzer willen zijn dan in al de beschaafde staten van het vasteland? Een stap terug gaan? Verbieden wat hier tot nu toe nooit verboden was? Aan de vrouw, die reeds niet zooveel vakken heeft waarin zij haar brood kan verdienen, zoodra zij huwt, juist dat vak gaan ontnemen, waarin haar eigenaardige gaven zich het best kunnen ontplooien?

Een van de argumenten, waarmede men het meest indruk denkt te maken is, dat de taak van de gehuwde vrouw bestaat in voor haar eigen kinderen te zorgen, aan hen haar volle kracht te besteden. Daargelaten dat de volwassen vrouwen dit zelf moeten weten, zelf het best kunnen beoordeelen of zij, als onderwijzeres, voor haar eigen kinderen kunnen blijven wat zij voor hen wezen moeten; daargelaten dat een dergelijke inmenging van den wetgever in het particuliere leven geen reden heeft, zou ik nog willen vragen: wat dan, indien de gehuwde vrouw geen kinderen of geen kinderen meer heeft, of wel, wanneer haar kinderen zóó groot zijn dat zij op eigen beenen kunnen staan of althans de dagelijksche en onafgebroken zorg van de moeder niet meer noodig hebben? Moet ook dan dit middel van bestaan aan de gehuwde vrouw worden ontnomen of onthouden blijven?

Ik voeg gaarne mijn stem, bij die welke uit de hierboven genoemd brochure spreekt, als waarschuwing tegen het reactionnaire gevaar dat ons in Heemskerk's ontwerp bedreigt.

v.H.

Jules Renard. *Natuurlijke Historietjes*, vertaald door Carel Scharten. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.

Dit deeltje van de wereldbibliotheek mag gerust gerangschikt worden onder de zeer goede lectuur. Wie er wetenschappelijke bijzonderheden in meent te vinden omtrent planten en dieren komt bedrogen uit. Renard is geen Fabre of Toussenel noch zelfs een Karr of Michelet, maar zijn manier van zien en zeggen kruidt op alleraangenaamste wijze de stof die de onderzoekers en waarnemers ons gewoonlijk voorzetten. En in zijn eerste hoofdstuk ‘De

Beeldenjager' benadert hij met innige ontroering en fijnen ernst het groote geluk van te leven in en met de natuur.

Dit hoofdstuk is een van de langste: het telt anderhalve bladzijde. Aan de glimworm en den vlinder worden slechts evenveel regels gewijd en de slang krijgt maar twee woorden: 'te lang'. Zoo blader je het boekje door, iedere regel brengt een blijde verrassing, een pittige opmerking, een verbluffend nuchtere waarheid, een pittoreske woordspeling. Soms lijken de uitspraken flauw of in strijd met de waarheid, maar toch blijkt dan ten slotte dat ook hierdoor het dier of de gebeurtenis dichter tot ons bewustzijn worden gebracht.

Wie veel gewandeld en gezien heeft zal dit boekje 't meest genieten. De illustraties van Bonnard zijn geheel in den geest van 't werk en wel zoo aardig als die Rabier gegeven heeft in de bekende uitgave van de Modern-Bibliothèque, (Arthème Fayard, Paris).

Toch kan ik ieder aanraden om naast ons wereldbibliotheekdeeltje ook 't oorspronkelijk werkje aan te schaffen al was het alleen maar om te zien hoe verbazend knap Scharten het moeilijke en delicate vertaalwerk heeft verricht. Ook wel om de bijzonder teere hoofdstukjes te lezen die handelen over jacht en visscherij en die - ik weet niet waarom - in de Hollandsche vertaling zijn weggelaten.

JAC. P.TH.

C.M. Dekker. *Schetsen uit de strafgevangenis*. D.A. Daamen, 's Gravenhage, 1910.

Blijkbaar een doodeenvoudig man: de schrijver van dezen bundel, die het verschijnen er van niet mocht beleven. Naar het bijgevoegd portret te oordeelen, had deze godsdienstleeraar in de strafgevangenis te Scheveningen, even goed winkelier of kaaskooper kunnen zijn. Niets witgedast's, niets dat het 'verlos ons van den preektoon, Heer!' op de lippen brengt.

Ook het boek doet zulks niet. Zelfs is deze godsdienstleeraar bijzonder weinig bevooroordeeld. 'Het heeft mij steeds getroffen' - zoo vangt een der opstellen aan - 'dat men in de strafgevangenis zoovele vromen ontmoet, en dat van daaruit zoovele vrome brieven worden geschreven.

Nu zal ik de laatste zijn om te beweren, dat indien men daar eens een vrome mocht ontmoeten, deze dan een huichelaar is. Maar wèl durf ik staande houden dat bijna alle "vromen", die daar zijn, groote deugnieten zijn, die alleen vroom doen of

schrijven, om de oogen der ouders of betrekkingen te verblinden, òf omdat het, naar zij meenen, kans geeft op voordeel of om een doel te bereiken.'

Gij ziet: men verkoopt dezen godsdienstleeraar geen knollen voor citroenen. Dat doet hij den lezer óók niet. Geen enkel verhaal is 'aangedikt'. Een letterkundige van beroep zoude met deze ervaringen tien deelen hebben vol gepend, en zijne lezers - en vooral lezeressen - beken tranen hebben doen storten. Dekker blijft droog, en wij blijven droog. Want het zijn de korte aanteekeningen van wat men zou kunnen noemen: een geestelijk medicijnmeester. Menig ziektegeval blijft hem en ons een raadsel. Meestal trouwens kan hij slechts een kort deel van het verloop gadeslaan. Als de gevangenispoort zich weder ontsluit voor den patient - zéér dikwijls niet genezen of ongeneeslijk - raakt deze in den regel uit het oog van den dokter.

Zoo is nu eenmaal het leven. En zoo is ook dit boek. Maar het bevat toch zóóveel levenservaring, zóóveel is er in gezien, niet enkel met het oog, maar ook met de *ziel*, dat ik het in veler handen wensch. Misschien is het nog wel het meest geschreven voor wie nooit in aanraking komen zullen met gevangenen. Niet ten einde de nieuwsgierigheid te bevredigen omtrent het leven in die bouwkundig zoo mislukte 'parapluies', maar omdat men daarbuiten, in de wereld, zoovelen ontmoet, geheel van dezelfde bewegingen als wie daar binnen zijn. En het is goed dat men van hun doen en laten onderricht zij. Doch de gevangenis is een geschiktere observatiepost: men kan er het individu afgezonderd van de omgeving *be*schouwen en... *door*schouwen. En dit laatste doet Dekker met fijne opmerkingsgave.

Welk een aantal kleine en groote drama's voert de schrijver in zijn ruim veertig gevallen ons voor oogen! Zoo het groote drama: de geschiedenis van 'een held'. Doch hier wreken zich de beproefde regelen van het ouderwetsche treurspel. Welk een indruk zou dat verhaal op ons maken indien het speelde in hooge kringen! Maar een 'zaakwaarnemer' deugt niet in de rol van een daemonisch verleider. En een oude bekende van justitie en politie wordt nooit een 'held' in onze oogen, al neemt hij - in het gewone leven teruggekeerd - de vrouw terug, die viel tijdens zijne gevangenschap.

Straks stipte ik aan dat dit boek meer geschreven is voor leeken, dan voor wetgever of rechter. En toch, al wordt met geen enkel woord op het onderwerp gezinspeeld, vormt dit boek door zijn inhoud een doorloopend welsprekend pleidooi voor de *voorwaardelijke* veroordeeling! De groote schobbejakken weten zich wel uit de gevangenis te houden; het zijn de kleinen, vooral de zwakken,

die in de netten der justitie vastraken. En bij hoevelen hunner is niet de maatschappij medeschuldige! Een dreigend boven het hoofd hangend zwaard is voor zulken voldoende straf.

Nog een enkele opmerking naar aanleiding van het laatste hoofdstuk: de Zondag in de strafgevangenis. Het is nog niet zoo lang geleden, dat een Minister van Justitie, minder barbaarsch en... verstandiger dan zijne voorgangers, de matglazen ramen der cellen deed vervangen door andere, waardoor de opgeslotenen ten minste den hemel kunnen zien. Want de gevangenis moge strafplaats of verbeterhuis zijn, in geen geval is het hare bestemming te verstompen! En nu blijkt uit dit hoofdstuk dat *alléén op Zondag* de gevangenen de portretten van vrouw, ouders of kinderen bij zich mogen hebben. Doch waar Dekker's schetsen leeren welk een grooten invloed ten goede uitoefenen herinneringen aan huis en huisgezin, wil het mij voorkomen, dat, méér dan een preek om de zeven dagen, het *dagelijks* zien van die beeltenissen sterkend en opvoedend kan werken op wie in zoovele gevallen groote kinderen zijn: *strafschuldigen*, doch geen misdadigers, gelijk Dekker fijn opmerkt. Moge dan ook weldra een minister, even goed paedagoog als de voorganger, die den hemel ontdekte, voor deze opgeslotenen de levenwekkende aarde ontsluiten! Den gevangenen toe te staan voortdurend voor oogen te hebben wat hen kan sterken in den voortdurenden strijd tegen het kwaad, is niet enkel menschlievend, maar ook economisch het beste middel om cellen te ontvolken.

R.T.N.

***Dompelaars*, door Frans Verschoren. (Meindert Boogaerdt Jun. Zeist).**

Een hartelijk, fleurig schetsje, dat is nog geen roman! Voor de sympathieke dingetjes van ‘Uit het Nethedal’ had men gaarne een woordje-van-lof over; maar al is nu deze uitvoeriger novelle - van een roman mag eigenlijk geen sprake zijn! - niet òn-sympathiek en zelfs óók wel fleurig geschreven hier en daar, de woorden-van-lof weigeren... Want voor een groot-waar verhaal van het leven der ellendigen, daartoe had deze welgezinde schrijver toch blijkbaar nog te weinig diepte en draag-kracht. Er is hier geen onverbiddelijke levensgang, maar de willekeur van den door eigen vlot en sappig geschrijf verblinden beginner, die meent dat het meer dan voldoende is, als hij ons een fiksche reeks, der werkelijkheid afgekeken tafereelen geeft. Die willekeur, die oneerbiedige losheid in de ontwikkeling dezer armzalige menschenlevens, dat is de voornaamste fout van het boekje. Alles gaat er even

gemakkelijk: - is het verhaal in een opgewekte phase, dan leeren menschen, die eerst niet lezen konden, samen de catechismus van buiten, en die niet schrijven konden, die schrijven een brief aan een kozijn in Brussel; vindt de auteur dat 't zijn aan lager wal geraakt arbeidersgezin nu eens tijdelijk wat beter moet gaan, *dan zet hij ze* in een herberg - een, twee, drie, in een vloek ende een zucht! doch men vraagt zich af, of er op die manier nog één werkman plezier zal hebben aan het dagenlang sjouwen, op de fabriek, voor een hongerloon! -; daarentegen, als het dan weer eens slècht moet afloopen ergens mee, dan laat hij het arme Treezeke heel langzaam en pijnlijk sterven aan haar brandwonden en de moeder een doodelijk-vermoeienden tocht doen met het wicht, eerst een eind met den trein en dan ver de hei over, naar een vrouw, die een geneeskrachtige zalf uit kruiden trekt... zonder dat iemand op het denkbeeld komt, liever den dokter te halen! En zeker, zoo gebéurt het; als een schets-op-zichzelf zou dat heel best zijn geweest; maar zoo gebeurt het *niet* in *dit* gezin, waar zoowel de man voor zijn borst als zijzelf met haar bevallingen herhaaldelijk den dokter hadden.

Deze menschen zijn dan ook, of liever blijven, noch levende wezens noch karakters: een vroolijke, ronde Vlaamsche jongen is onverwachts een ziekelijke huisvader; een stakkerige meid is plotseling een opgeruimde, moedige vrouw; en een aardige vent is wat later, nog wel nadat hij met díe vrouw getrouwd is, een slampamper.

Een goedig meegevoel met uw sujetten, heer Verschoren, is niet genoeg. Zoolang gij niet weet ónder te gaan in hun lot, en, door hun leed gezond-gebrand, krachtig u weder op te richten tot de bezielde herschepping van hun leven, - zoolang zijt gij niet de levens-verhaler, die gij al te grif gemeend hebt, zonder veel moeite te kunnen wezen.

Mei '10.
C.S.

Santa Caterina del Sasso,
Het einde van een mirakel.

Op een zomerschen dag in het begin van Maart gingen wij van Laveno over Cerro en Cerésolo naar Reno, om vandaar naar Santa Caterina del Sasso te varen.

Het was eene wandeling, dan welke de zaligen in het Paradijs er geen schoonere doen.

Over zachte heuvelen voerde de weg aan het meer voorbij, en nooit was het Lago Maggiore teêrder en verhevener dan dien dag.

Van de neêrglooiende groene weiden streek telkens, op den fijnen zephier die sluierde door de lucht, een geur van Maartsche viooltjes; in oneindige diepten van zonnewaas duizelde het pure blauw van den hemel; en beneden aan de smaragden helling, koelde de wijdheen-stille hemel-spiegel van het meer: - een doorschijnende, zoel-azuren vlakte, bij teedere streken mat-gëademd door onzichtbre lente-winden.

Maar uit dien hemelsblauwen vloed, waarin heel in de verte de donkergroene eilanden, de Isola Bella en de Isola Madre, als tooverbarken lagen gemeerd, terwijl aan de verwijderde oevers de wit-en-roode stadjes met hun fijne torens en koepels in een tinteling van kleine kleurtjes vervaagden, - rezen in een wijden krans de bergen tot hun besneeuwde koppen. Naderbij, waren zij aan den voet ros-bruin, en blinkend-wit aan de verbleekend-blauwe lucht; doch rook-grijzig doomden zij in de diepe verschieten, en hieven hun ijle toppen van goudachtige ijzigheid als teêr-gekartelde, kristallen droomburchten in den even rozigen aether.

Zoo stil was die azuren vloer en zoo zuiver de wijking der blanke bergen, verschemerend van wit tot goud, dat het ons nauwlijks verwonderd zou hebben, als over dit hemelsch plaveisel, hóóger dan de verre sneeuwtoppen en toch miniatuur-fijn, de transparante, korenbloemblauwe en klaproos-roode engelen van Fra Angelico luchtig en waardig waren aangetreden in een kring, om jubelend in onhoorbare koren te aanbidden de Heilige Maagd, teeder gekroond op den hemel-troon der guldene gebergten.

Een paar zeer stille dorpen, met wat klein vertier van netten-boeters op een zonnig oever-plein; een gesloten dorpskerkje; een landgoed, nog onbewoond en blind van ramen. Toen, in Reno, namen wij een roeiboot; de roeier was een zeer zwijgzame en gedienstig zich haastende jonge man. Wij gleden door de gladde watervlakte.

Onder de roode duigen stond, en boog ijverig dóór, en verhief zich weer, de stoere, gebruinde visscher, die kinderlijkzachtaardig leek; de wind bespeelde zijn blauw boezeroen, open op zijn bekroesde borst. Nu en dan keek hij tersluiks ons aan, met een blik fluweelig van schroom, en bloosde. Het was lente-zoel over het zonnige water.

Wij voeren benedenlangs rauwe rotsen, waaruit de winternaakte struiken omhoog-wrongen in den zomerschen dag; soms leunde er een bruin aard-hellinkje tegen de ontzaglijke, grauwe gevaarten; daar, tusschen de dorre blâren, groenselde en sterrelde het van witte anemonen.

Weldra, om den hoek van den Sasso Ballaro, kwam, aangedrukt tegen de steile steenwanden, steil boven het meer en steil onder den hemel, het oud en kleurig gebouwen-rijtje der Santa Caterina te zien.

Een kerkje met een kleinen toren, hoog op den overhangenden rotsmuur, een oude loggia van vier ruime, vaalroode bogen, en nog een wit klooster-bouwsel met kleine tralievensters, en weer een lagere, gele gaanderij...; er boven, als een dreiging, fronste het woeste berg-voorhoofd. Maar vroolijk gloeide daartegen het stralende lucht-blauw, en naast ons gloeide aan de gevaarlijke klippen het doorzichtige, diep-groene water, een vloed van klaren edelsteen. Aan de andere zijde, in het Westen, ver over het lichtblauw-glanzende

meer, smolten, in den licht-damp der latere uren, de toppen der Alpen.

Wij dachten hoe vreemd het was, dat zeven eeuwen geleden, onder deze zelfde rotsen, in een stormnacht, een vertwijfelde man de gelofte deed, voor zijn leven van de wereld der menschen af te sterven, zoo hij en zijn genooten behouden mochten worden, - en dat nu wij, menschen uit verre oorden, hier na zeven eeuwen dreven in dezen voorjaarsdag.

Hier, tusschen de ravijnen, in een spelonk, leefde die edeling bij bidden en vasten, zich enkel voedend met de visch uit het meer. Zelden had hem iemand gezien, die daar voorbij zeilde; er was geen weg langs den afgrond waarin hij zich genesteld had.

Toen de zonde in de wereld zeer hoog gestegen was, de pest over Lombardije doemde en naderde aan deze hemelsche streken, ging men in bootjes tot den heremiet en zocht hem in de struiken en in de diepte der holen; men vond hem, een verwilderd wezen in lompen; uit de witte dier-ruigten van haar en baard, lichtten, boven twee bleeke plekjes wang weerszijden den fijnen neus, de blauwe oogen met een zachtheid, die alreeds van de engelen scheen.

Hij bad zes dagen en zes nachten; en God zeide hem, dat de pest zou worden afgewend van deze landen, zoo het volk op deze plaats voor de Heilige Caterina van Alexandrië een heiligdom zou bouwen, geheel gelijk aan dat op den berg Sinaï.

Maar de gelukzalige Alberto kende dien berg niet en ook niet dat heiligdom. Toen is er een wonder geschied, want een Engel heeft de maten op den grond geschreven, en ieder kan het op den berg Sinaï aanschouwen, hoe het sanctuarium der Heilige Caterina, dat daar bukt onder de schroeiende lucht van het Oosten, geheel gelijk is aan de eerste kapel van den gelukzaligen Alberto. Het volk deed, gelijk hij hun gezegd had, en de pest liet af van het groote meer.

Van nòg twee wonderen verhaalt het gele, roomsche boekje met de geschiedenis van deze kerk en met gebeden en novenen aan de gemartelde Maagd met het Rad, en aan San Nicola van Bari, tegen de gevaren van het water, en aan de beate Caterina van Pallanza, en andere smeekbeden om hewaard te blijven voor de schipbreuk van lichaam en ziel;

ook godvreezende toespraken tot den gelukzaligen Alberto, voor de nooddruften van den dag. Het is een goed boekje dat gij gelooven moogt; het kost maar enkele stuivers, doch het is gedrukt in de pauselijke en aartsbisschoppelijke drukkerij van Milaan; een vesper-geur van wierook en boere-vrouwtjes hangt tusschen de schamele bladen.

Het tweede wonder is geschied, driehonderd jaren na des kluizenaars dood. Verscheidene malen bouwde men de kerk uit, aan de eerste kapel van Beato Alberto telkens nieuwe gewelven voegend, gewijd aan Maria, de Moeder Gods, en aan dien grooten wonderdoener, den heiligen Nicolaas van Bari. Toen men nu het gebeente van de gelukzaligen heremiet, begraven voor het oude hoogaltaar van zijn heiligdom, wilde overbrengen naar het nieuwe, in de hooger-gelegen hoofdkerk, - vond men zijn lichaam nog geheel gaaf en beeld-schoon, als ware het voor enkele dagen gestorven, en uitwasemend een zoo heerlijken geur, of de rotskuil vol rozen en zoete reukwerken was.

San Carlo Borromeo zelf kwam van Arona om het wonder te zien. Men legde het lichaam, bekleed door een kostbaar gewaad, in een vergulde glazen kist, en plaatste die onder het altaar, waar men het opgegraven had.

Het derde wonder... wij zouden het straks met eigen oogen aanschouwen. Onze bark liep zachtkens op de rotsplaten onder aan een steile trap. De grillige bodem-steenen wiegelden groenig-geel en goudachtig-rimpelend onder de dunnere water-spoeling; en een blauw-zilveren visch schoot tusschen de spleten in de diepte weg.

Wij stapten uit de kantelende boot met gelach en bereddering van wat wij er lieten en wat wij meê moesten nemen, bestegen dan langzaam den hoogen, heeten rotstrap. Bij een omhoeking lag daar, met uitgestrekte hand, een bedelaar hangend op zijn krukken, de omwonden dij-stompen onder hem weg. Zijn oogen waren dichtgevallen en zijn gezicht was gezwollen, alsof het reeds in ontbinding verkeerde. Nochthands mocht de hand nog leven, en een onverstaanbaar gerochel reutelde uit de holte van den mond. Het scheen dit schepsel nog te baten, zoo men een geldstuk vallen liet in deze hand.

Boven wachtte een goedmoedige man met een geslepen

uitzicht; onder zijn zonnige loggia had hij een soort taveern ingericht en hij verkocht er rozekransen en bidprentjes. Hij leidde ons langs de gaanderij, waar men door een tralievenster het slaapvertrek van een priester inzag; aan den kalen kalkmuur hing een kruisbeeld boven de lage brits. En, den hoek om, op een pleintje, onder de zwarte kroonluchter van een nog bladloozen vijgeboom, zat daar een kind op een steenen bank, schuchter met een bosje viooltjes in de hand. De bedoeling was, dat men die viooltjes daaruit nemen zou en haar een geldstuk geven. Het leek alles vast te staan, als van hemelswege alzoo ingesteld.

Wij schreden door de tweede bogengang, die wijd was en oud. Diep beneden, door een glinsterenden wirwar van takjes zag men het turksch-blauwe, warm-helle meer. Een teedere lichtspeling was er aan de verweerde gewelven en over de schilferende schilderingen aan den muur, schrille dansen van den dood, die de minnaars verrast in hun kus, en kaartspelenden en gastreerenden...

Op een tweede pleintje was daar, onder de woeste rots, het sanctuarium met zijn toren-stomp en zijn open portiek. En binnentredende waren wij zeer verwonderd: een hooge kerk, die verscheidene malen met trappen lager gaat tot àl lagere en diepere kerkers; een duistere ruimte waar wat hoog schijnsel van terzijde is in een zijgalerij, en één felle lichtvloed, door een poortje, in de verste kelderdiepte.

En toen zagen wij het Mirakel der Steenen.

Daar, aan den achterwand, tusschen de vierkante pilaren, hingen een paar geweldige rotsblokken door het lage gewelf geschoten, zoo ver dóór, dat het onbegrijpelijk was, hoe zij niet vielen.

Sinds twee en een halve eeuw hingen zij daar, op een herfstnacht in het jaar 1654 van den bergkop gestort in verpletterende vaart, het onnoozel pannendak en het één-steens-gewelfje daaronder doorplóffend en... gestuit, wonderbaarlijk, boven het altaar en den vergulden sarkophaag met Alberto's gebeente.

Wij traden naderbij: door het gapende gat staken onwaarschijnlijk de twee vervaarlijke blokken, op één punt aan elkander steunend en elk maar éven rakend het brokkelend metselwerk, doch, men zou zeggen, te hóóg, hun zwaarte-

punt verre voorbij, - en door de openingen er naast zag men, hoe nog drie even ontzaglijke keien daarboven overheen lagen gestapeld.

Wij zeiden ons, dat men hier katholiek diende te worden. Want wilde men al gereedelijk aannemen, dat die granietkolossen in de uiterste evenwichts-mogelijkheid verkeerden, door de natuurwetten toegestaan, het scheen boven-natuurlijk, dat zij niet waren dóórgestort, dien stormnacht, in hun val.

Aan een breede en diepe moet in den muur zag men, hoe daar een altaar was weggebroken. Onze geleider ging ons voor, vijf treden af, naar een laag gebouwtje onder in de laatste kapel.

Vreemd bevangen betuurden wij er de vergulde kist van den heremiet, waar achter de glazen beschotjes zijn geraamte in roode zijde lag; een roodzijden bisschopsbaret kroonde den bruingelen schedel, en om de witte lederen handschoenen, door welks goudomzoomde splitten men de vingerkootjes ontwaarde, waren kostbare ringen gestoken.

Maar waarom had men hem niet gelaten ónder zijn wonder? Waarom hem in een afzonderlijken kelder gedragen, en het altaar uitgebroken beneden de mirakuleuze steenen?

Waren niet wij reeds méér katholiek dan de kleingeloovigen, die hun beaten Alberto en het Heilig Sacrament onder Gods rotsblokken toch niet zoo heel veilig hadden gemeend...?

Wij traden naar buiten in den avondlijken dag. Het meer lag te schitteren in de nedergaande zon; er was een windje opgestoken; de sneeuwbergen in het Westen waren vergrijsd in den nevel van het licht. Maar heet nog van zonnewalm was het hier tusschen de oude muren en onder de warmdoorschenen bogen; van dichtbij deunde een harmonika op het vlugge hakgeluid van een kapmes.

Onze geleider, in de rust van den avond, praatte gemoedelijk en gelaten, en speelde zelfvoldaan den beato. - Hij had hier niemand, hij woonde hier geheel alleen, zomer en winter, met den priester; hij woonde hier al veertig jaar - en hij was tevreden, volmaakt tevreden.

- Of hij nooit getrouwd was geweest?

Hij scheen het onaangenaam te vinden, dat wij hem daar

betrapten, en hij wilde zijn ‘gelukzaligheid’ maar zoo niet glippen laten:

- Ja, hij was getrouwd geweest, en voor een jaar was zijn vrouw gestorven... o! hij was tevreden, volmaakt tevreden...

Dat leek ons niet vriendelijk van hem...

- Of dat meisje van straks zijn dochter was?

- Nee, zei hij boos, dat was het nichtje van den pastoor.

Wij waren weer in zijn loggia beland; daar, aan den muur, zat het kind-in-haar-blauwen-boezel, haar leêren orgeltje uit te halen; en buiten in de late zon, lustig een pijpje rookend en gekkend met onzen roeier, hurkte op zijn stompen een stevige, bruin-verbrande kerel en hakte het hout dat de spaanders rondomvlogen!

De noodzakelijkheid der dingen scheen ons minder onverbiddelijk dan toen wij kwamen, en het mirakel der steenen leek ons minder belangrijk.

De avond was koel over het mat-gouden water; de riemen ruischten, het eenig gerucht. En onze roeier bloosde, en lachte; zijn oogen werden fluweelig van schroom.

De avondster begon te flonken in de teeder-groene lucht. Er onder stonden de stille sneeuwbergen; zij glansden zilverig en geheim, alsof zij licht uitgaven.

In 't blauwe Oosten rees de maan.

Is niet een wonder elk moment? Een jonge, onbekende man staat over ons en roeit deze bark ver over de vreemde wateren; zijn lichaam leeft zoel in zijn dunne kleêren; hij leeft werkelijk en hij voelt zeer vertrouwd zich met ons; wij spraken nog geen woord... Wij zien in zijn oogen de ruwe en warme wereld van zijn leven, en over ons hoofd wemelt de hemel.

Het heelal is donker, maar op de aller-vérste sterren wenken weer verdere en altijd verdere in de eeuwen der eeuwen.

En in ons wenken, nieuwe eindloosheden, de onpeilbare diepten van het Kleine. Want van de atoom tot het ruimtloos punt staat het Heelal van het millioen maal millioen malen deelb're, tot in eeuwigheid.

Wie zegt mij, dat geen zonnestelsels wentelen door één atoom mijner lichtende oogen?

Wonder der Wonderen, waarin wij bestaan van oogenblik tot oogenblik, ik laat àl aardsche mirakelen los, als een kinder-luchtballon in uw grondloos Licht.

* * *

Den dag nadat ik dit geschreven had, vond ik in een stations-wachtkamer een geïllustreerd stuiversblad, dat al drie weken oud was. Op de laatste bladzijde, bij een plaatje van Santa Caterina del Sasso, stond daar: ‘La Fine di un Miracolo’. Den veertienden Mei van dit jaar heeft 's morgens de priester, die de mis ging bedienen, de rotsblokken neergebrijzeld gevonden tusschen de zuilen.

Het schijnt dat de kleingeloovigen gelijk hebben gehad, met hunnen Alberto te bergen.

Of is dit de moedelooze straf van hun grijzen God, die voor niets zijn steenen omhoog hield gebeurd, en nu, na twee en een halve eeuw, ze maar heeft laten vallen?

Florence.

CAREL SCHARTEN.

Ons hoogerhuis.

Piëteit is een eigenschap, welke de natuur, naar het schijnt, in het menschelijk gemoed heeft geplant. Begrijpelijkerwijze is de kiem bij den één meer dan bij den ander tot ontwikkeling gekomen, maar de psychologie de la foule dringt dezen karaktertrek onmiskenbaar op den voorgrond. Is hierin wellicht de verklaring te zoeken van het feit, dat afschaffing van de Eerste Kamer een consequentie is, waarvoor schier ieder als voor een Godsloochening terugdeinst? De neiging tot een bevestigend antwoord moet groot zijn, wanneer men zich rekenschap geeft èn van de zonderlinge introductie, waarmede het twee-kamerstelsel Nederland is binnengeleid, èn van de geringe resultaten der pogingen door Regeering en staatsrecht-commentatoren aangewend om aannemelijke gronden voor het voortbestaan der Eerste Kamer bij te brengen.

‘Een zonderlinge introductie’. Het is bekend, dat de staatsregeling van 1798, in navolging van Gallische mimiek, den Raad der ouden aldus ten onzent trachtte over te planten, dat het vertegenwoordigend Lichaam werd gelast zich te verdeelen in twee Kamers, genaamd de Eerste Kamer en de Tweede Kamer. Die verdeeling zou elk jaar op nieuw plaats vinden, bij keuze geschieden en wel aldus dat dertig leden werden gekozen welke de Tweede Kamer uitmaken, ‘vormende de overige Leden te zamen de Eerste Kamer’. Gij ziet het: aan Montesquieu ontleende voorliefde voor het twee-kamerstelsel, zonder dat de bloemrijke stilist onzer eerste eenheidsstaat-constitutie den abstracten regel eenige realiteit heeft weten bij te brengen. Geen wonder, dat deze ziellooze verdeeling noch in de staatsregeling van 1801, noch in die

van 1805 of 1806 wordt aangetroffen. Hogendorp echter, die het Britsche House of Lords met welwillender blik beschouwde dan de tegenstanders der hedendaagsche Unionisten, maakte reeds in zijn eerste schets-ontwerp een kniebuiging voor de grondgedachte, waarop althans de mederegeering der Engelsche temporal Lords berust. ‘Onder de afgevaardigden uit elke provincie - leest men in art. 24 - zijn noodzakelijk begreepen de Graven en Pairs van het Rijk, welke zitting neemen in de Staaten Generaal uit Geboorteregt’.

Wel is waar was in de Schets, gelijk zij als leiddraad heeft gediend voor de beraadslagingen der Grondwets-commissie van 1814, de anglomanie minder duidelijk merkbaar, maar toch blijft ook daar ‘aan den Souvereinen Vorst voorbehouden, om in het vervolg eene wet voor te dragen, ten einde een vierde van de afgevaardigden (van de Staten-Generaal) òf erfelijk te maken òf voor hun leven aan te stellen’. De Commissie, iets meer geavanceerd dan haar voorzitter, schrapte de erfelijkheid en later ook de aanstelling ad vitam, terwijl zij de bedoeling van den ontwerper om alleen ten behoeve van de Edelen of Ridderschappen dit prerogatief te doen uitoefenen, met zoovele woorden uitsprak.

De geamendeerde bepaling vond in de Grondwet van 1814 hare plaats zonder dat de Koning de hem aldus geschonken bevoegdheid heeft gehanteerd. Zij verdween reeds weder in 1815, toen de Eerste Kamer op aandrang van de Belgen werd ingevoerd, van welke de leden door den Koning voor hun leven zouden benoemd worden, gekozen uit hen, die door diensten aan den Staat bewezen, door geboorte of gegoedheid onder de aanzienlijksten van den lande behooren.

De ervaren arts weet uit 's menschen schedel het verloop van het geboorteproces met zekerheid te reconstrueeren; wellicht dat een wetsvoorschrift zich voor gelijksoortig experiment leent. In dat geval moeten de eenvoudige, hier geciteerde woorden getuigen van een wordings-geschiedenis welke niet minder zonderling dan merkwaardig is en het verband met Hogendorp's gedachtengang onmiskenbaar aanwijst. De Heeren Holvoet en Raepsaet, beide vertegenwoordigers van de gewezen Zuidelijke Nederlanden, welke het tractaat van Londen met de Noordelijke gewesten vereenigde, wenschten een Eerste Kamer van erfelijke Pairs. Eerstgenoemde drong

zijn voorstel aan met het argument, dat in België vele aanzienlijke families altijd het voorrecht hadden genoten van deelgenootschap aan de Regeering. Raepsaet, meer diplomatiek aangelegd en mogelijk ook meer doordrongen van het publiekrechtelijk staatsbegrip, wees er op, dat eene Kamer doorgaans slechts door weinig menschen wordt geregeerd, door de welsprekenkheid van den een of de wreedheid van den ander, b.v. Robespierre en Mirabeau.

Indien de voorstellers op grond van zijn antecedenten verwacht mochten hebben, dat de voorzitter zich aan hunne zijde zoude scharen, zijn zij bedrogen uitgekomen. Hogendorp wist al even goed als zij die hem later als raadslieden der Kroon zijn opgevolgd, oude plunje van bruikbare kleedij te onderscheiden. Hij verklaarde het voorstel niet aannemelijk en voegde er, naar luid van de aanteekeningen van Van Maanen, aan toe: ‘men moet alles niet bouleverseren, daartoe zijn wij niet geroepen’.

Nadat Raepsaet deze diatribe had beantwoord met de schampere opmerking, dat de Belgische deputatie, indien zij slechts geroepen ware om den tekst van de Hollandsche constitutie te herzien, heel wat minder pompeus had behoeven te zijn en dat ‘un bon grammairien’ dan die taak nog beter had kunnen vervullen, werd het onderwerp aangehouden en later commissoriaal gemaakt. Of het de booze uitval was van den strijdlustigen Belg, dan wel of nader onderzoek inderdaad tot andere opvattingen heeft geleid, valt moeilijk uit te maken. De commissie ad hoc heeft echter - dit staat vast - verschillende redactiën voor de vestiging van een Eerste Kamer aan de hand gedaan en het denkbeeld zelf aanbevolen. De gronden voor hare aanbeveling zijn reeds in embryonalen vorm dezelfde welke later door de volle Commissie tot de hare werden gemaakt en die gaandeweg een zekere vermaardheid hebben verworven. Als argumenten pro wijst nl. de sub-commissie er op, dat een Kamer van erfelijke pairs den troon met meer majesteit zal omgeven; dat zij den afstand tusschen de gevolmachtigden of vertegenwoordigers des volks en den Koning zal vermeerderen, tot een tegenwicht tusschen het koninklijk gezag en de macht der natie zal strekken, en de regeering zal beletten van in dwingelandij of in democratie te ontaarden. Daartegenover wordt tegen al te slaafsche

navolging van Engeland gewaarschuwd en speciaal het Pairschap wordt strijdig geacht met den aard en de gewoonten der natie, althans voorzooveel zij de Noordelijke provinciën bevolkt. Om nu eenerzijds de bezwaren te ontgaan, anderzijds toch de voordeelen te erlangen, welke de sub-commissie nog nader ontwikkelt en waarbij reeds het voorkomen van overijling, het tegenstand bieden aan de hartstochten, alsmede de behoudende natuur als evenzoovele voordeelen van een Eerste Kamer werden geschetst, kwam men tot de conclusie, dat, mits slechts de leden door den Koning voor het leven benoemd werden uit de aanzienlijkste burgers, het Hoogerhuis aan de hooggespannen verwachtingen zou voldoen. Men liet dus de Pairs en Graven voor hetgeen zij waren, of liever voor hetgeen zij hadden moeten worden, om een oplossing te aanvaarden welke, naar de oorspronkelijke discussiën te oordeelen, de Belgen niet kan hebben bevredigd en door de Noord-Nederlanders als in strijd met hunne constitutioneele beginselen had moeten zijn afgewezen.

Geen wonder dat onder zoodanige omstandigheden de motiveering van het Eerste Kamer-voorstel als curiosum pleegt te worden aangehaald. Dat de aankomende jurist leert te spotten met het ‘bolwerk waartegen alle partijen afstuiten’, met de ‘heilzame palen welke in moeilijke tijden aan de driften worden gesteld’ en met het ‘voorkomen van alle overijling in de raadplegingen’. Een Kamer die de helft der voorstellers eigenlijk niet wenschte, die de andere helft gansch anders zich had gedacht, moest wel ten slotte alle kenteekenen van een gebrekkig compromis vertoonen.

Nóg duidelijker komt dit karakter aan het licht, wanneer men zich rekenschap geeft van de divergeerende gronden, welke zijn aangevoerd om het voortbestaan der Eerste Kamer te verdedigen. De Regeering die de Grondwetsherziening van 1840 heeft tot stand gebracht, wist aan de afdeelingen der Tweede Kamer die het nut in twijfel trokken, niet anders tegemoet te voeren dan deze machtspreuk: ‘Het behouden der Eerste Kamer van de Staten-Generaal is, naar het oordeel der Regeering, eene der fundamentele verordeningen van het Nederlandsche Staatsregt.’ In 1848 stonden de pleitbezorgers van het Hoogerhuis op krachtiger bodem, omdat de vrees voor de directe verkiezingen naar een wapen hiertegen deed

omzien. ‘Indien eene Kamer, vertegenwoordigende het volk, onmiddellijk met voorstellen of wijzigingen in voordrachten tot den Troon kan gaan, staat de Regeering bloot om in een oogenblik van opgewondenheid, als de driften het bedaard overleg hebben verbijsterd, ten onrechte te worden omvergeworpen.’ Aldus luidde de verdediging der Regeering, welke slechts weinig tegenspraak vond. En in 1887 was hare taak nog veel lichter, omdat toen het voordeel dat een Eerste Kamer afwerpt, ternauwernood werd ontkend. In de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer volstond dan ook Minister Heemskerk met deze eenvoudige opmerking: ‘Kan al worden erkend, dat de Eerste Kamer tegen eene krachtige overtuiging van eene beteekenende meerderheid in de Tweede Kamer op den duur geen dam kan opwerpen, het bestaan van twee Kamers, op verschillende wijze samengesteld, is toch een waarborg van dubbel nauwgezette overweging der wetsontwerpen, en dus tegen overijlde besluiten.’

Treft reeds hier de geleidelijke vervloeiing van de argumentatie, nóg veel krasser treedt de zware taak van den pleitbezorger aan het licht, wanneer de commentaren op de Grondwet de revue passeeren. Ja de aandachtige lezer moet zich afvragen, of enkele schrijvers, zoo zij den advocaten-eed hadden afgelegd, niet gevaar liepen zich aan schending daarvan schuldig te maken door een zaak te verdedigen die zij in gemoede niet konden gelooven rechtvaardig te zijn. Al aanstonds Thorbecke. In de Aanteekening leest men ‘De eigenlijke bestemming der Eerste Kamer is, om een tweede aanleg of instantie der wetgeving te zijn, om het besluit der andere Kamer op den toets van een nieuw, bezadigd, rijper en reeds voorgelicht onderzoek te brengen.’ Zeven jaar later echter beteekent zijn ‘Bijdrage’ aan de Eerste Kamer het harde vonnis, dat zij is een instelling, ‘zonder grond en zonder doel.’ ‘Zij zal, waar zij niet gedwee volgt, slechts eene aanleiding tot misnoegen en tweespalt zijn.’ Buys verwerpt de dam- en bolwerk-theorie, wil van een representatie der sociale meerderheid niets weten, schijnt ook de tweede instantie van wetgeving niet te waardeeren om ten slotte het goed recht der Eerste Kamer te verdedigen niet uit hoofde van het goed dat zij stichtte, noch zelfs om het kwade dat zij rechtstreeks tegenhield, maar voornamelijk om hetgeen zij zijdelings

voorkwam. ‘Meer dan één door hartstocht ingegeven besluit, in de Tweede Kamer ontworpen of tegen de Tweede Kamer beraamd, heeft vermoedelijk alleen daarom nooit het levenslicht gezien omdat vooraf als zeker konde worden aangenomen, dat het bij de Eerste Kamer in elk geval geen genade zoude vinden.’ Wijselijk laat de Hoogleeraar op deze treffende woorden volgen: ‘De juiste waarde van dien invloed te berekenen, vermag niemand, maar zij die haar het hoogst plegen aan te slaan, zijn, geloof ik, niet de slechtst ingelichten.’ De Eerste Kamer dus verdedigd op grond van anonieme praatjes, haar toch weer voorgesteld als een bolwerk tegen de sluimerende hartstochten onzer staatslieden! Waarlijk, als dit in een betoog van een zoo scherp dialecticus niet wijst op een bankroet van argumentatie, dan is tweemaal twee ook niet langer vier. Of ligt wellicht het zwaartepunt van de pleitrede in het ten slotte als bijkomstig geschetste voordeel, dat het goedkeurend votum, na kalm beraad uitgebracht, meer dan eens dit heeft verkregen, dat de bittere strijd in de volksvertegenwoordiging over eenig wetsontwerp gevoerd, niet als een even bittere strijd over de wet in de rangen van het volk werd overgebracht? Het valt moeilijk aan te nemen. Ja, men is geneigd aan ironie te denken, nu die woorden moeten zijn geschreven slechts kort nadat Kappeyne's scherpe resolutie haar weg naar het Staatsblad vond. Voor het tegenwoordig geslacht dat de wetten-Kuyper door een volgzame meerderheid zag aannemen, zal in elk geval deze betoogtrant wel alle bekoring missen.

De schrijver van de Praktijk onzer Grondwet glijdt met de handigheid, den ervaren staatsman eigen, over het vraagpunt heen. Na in herinnering te hebben gebracht, hoe de Eerste Kamer in 1815 werd geboren, na gewezen te hebben op de redenen welke in 1848 tot haar behoud leidden, critiseert hij de wijze van samenstelling, geeft een ander denkbeeld hiervoor aan, maar wijdt geen woord aan de verdediging van het instituut zelf.

Eindelijk de Savornin Lohman. Critiseeren en remmen is, naast tempering van de gevaren aan directe verkiezingen verbonden, volgens hem, de taak der Eerste Kamer. Maar overijlde stappen der Tweede Kamer, betreffende het Regeeringsbeleid kan zij, ook naar de leer van dezen schrijver, niet tegenhouden.

De rem is dus niet zeer betrouwbaar, critiek stroomt in onzen tegenwoordigen tijd reeds al te rijkelijk en of de Provinciale Staten van heden niet Bentham's harde oordeel over de getrapte verkiezingen bevestigen - een blik op de ledenlijst der Eerste Kamer geeft het antwoord.

Heb ik te boud gesproken, door de stelling voorop te schuiven, dat noch de historie-schrijvers, noch de glossatoren het levensrecht der Eerste Kamer overtuigend in het licht stellen? En toch doet zich het verschijnsel voor, dat schier niemand in onze dagen dat recht in twijfel trekt. Alleen de sociaal-democratische Kamer-fractie heeft in haar voorstel tot Grondwets-herziening de doodsklok over ons Hoogerhuis geluid. Hier staat men evenwel, zie ik goed, voor ambtshalveoppositie, voor beeldstormerij tegen een monument van de bourgeoisie in het kwadraat, welke, gegeven de sociale positie der leden van onzen senaat, niet mocht achterwege blijven.

Waar de Marxistische economie haar invloed mist, geldt daarentegen het geloof in het nut der Eerste Kamer algemeen. Op welke gronden? Men doet, geloof ik, goed er maar niet naar te vragen. Est quia fuit. Gij stuit hier op een dogma, dat aangeboren piëteit, gesterkt door onuitroeibaar conservatisme, in stand houdt.

Bedrieg ik mij niet, dan heeft ook Krabbe in zijn jongste Gids-artikel zich op soortgelijk standpunt geplaatst. Eisch van het representatieve stelsel noemt hij de Eerste Kamer geenszins. Buffer of bolwerk evenmin. Tweede instantie van wetgeving in de gewone beteekenis, zoo mogelijk, nóg minder. Zij heeft slechts de door de Tweede Kamer aangenomen wetsontwerpen te toetsen aan het rechtsbewustzijn dat in het volk sluimert. Maar zou hij juist voor die taak de Eerste Kamer hebben uitgezocht, indien zij niet bestond? Is het niet veel aannemelijker, dat de hooggeleerde schrijver, eenerzijds overtuigd dat de tot dusver geleverde beschouwingen omtrent het nut der Eerste Kamer geen overtuigend pleidooi vormen, anderzijds de instelling accepteerende als menig ouder zijn kind, eenvoudig gezocht heeft naar een emplooi? Een bevestigend antwoord op de laatste, een ontkennend op de eerste vraag schijnt te eerder voor de hand te liggen, omdat de mogelijkheid dat de Eerste Kamer zich zelve als orgaan

der in het volk levende rechtsovertuiging zal wraken, reeds door den auteur der nieuwe theorie wordt ondersteld.

Actueel is dan ook niet meer de vraag of er een Eerste Kamer behoort te zijn, maar uitsluitend, hoe haar samen te stellen. Bij het antwoord hierop kan echter althans de plaats, die zij in het Staatsbestel inneemt, niet geheel buiten beschouwing blijven. Daarmee wordt een vraagstuk genaderd, niet ten onrechte met een bekend onoplosbaar probleem in de wiskunde vergeleken. De bloemlezing, hierboven geboden, gepaard aan het verbijsterende feit, dat nu reeds het eeuwfeest der Eerste Kamer nadert, een hoogleeraar zich opmaakt om hare eigenlijke taak te ontdekken, strekke ten bewijze, hoezeer de meeningen dienaangaande uiteenloopen. Mag echter doel en nut der Eerste Kamer zoowel als de haar toevertrouwde taak onbesproken blijven en het naakte feit van haar bestaan worden aanvaard, dan geloof ik, dat wel een stelling is te formuleeren, welke weinig verzet zal uitlokken. Dan toch behoeft slechts gezocht te worden naar de meest aannemelijke wijze waarop die Kamer de ons allen bekende, haar nu eenmaal opgedragen taak kan vervullen, waarbij derhalve het recht van amendement, dat principieel zeer moeilijk verdedigd kan worden, buiten beschouwing blijft. *De Eerste Kamer behoort* - aldus kan de thesis luiden - *zonder te trachten de politiek van den dag naar hare inzichten te regelen*, *aan de kennis*, *ervaring en positie harer leden een aanzien te ontleenen*, *dat aan hare beschouwingen en beslissingen in zaken van beteekenis*, *cachet geeft*.

Of zij nu het uit te brengen votum behoort te toetsen aan het rechtsbewustzijn van het volk, of wel aan een ander criterium, b.v. het volksbelang, is een vraag aan welke ik geneigd ben geen overwegende beteekenis te hechten. Het gaat daarmee als met la volonté nationale, van welke *de Tocqueville* getuigde dat ze is ‘un des mots dont les intrigants de tous les temps et les despotes de tous les âges ont le plus largement abusé.’ Dergelijke uitdrukkingen, rekbaar als zij zijn, laten een zóó ruim interpretatie-veld open, dat het slechts op de toepassing en dus uitsluitend op de daartoe geroepenen aankomt. Want ook al plaatst men zich in den strijd tusschen von Savigny en de volgelingen van het natuurrecht, beslist aan de zijde van eerstgenoemde,

zelfs dan blijft er een rijke bron voor twist, wanneer in een gegeven geval dient vastgesteld het concrete recht dat in de volksopvatting leeft.

Welke leiddraad toch daarvoor te kiezen dan wat men pleegt te noemen ‘de openbare meening’? Wie echter op dit kompas zijn koers wil aflezen, neme Gneist's Rechts-Staat ter hand. Hij zal dan stuiten op deze treffende passage: ‘Wäre es möglich, die Forderungen, welche an einem einzigen Tage durch Wort oder Schrift in einem gegebenen Staate erhoben werden, neben einander zu stellen und nach ihrer Ausführbarkeit zu prüfen: es würde ein Chaos so widersprechender Bestrebungen zum Vorschein kommen, dass Niemand einem Monarchen oder einem Staatsmann zumuthen möchte, die Summe dieser Vorstellungen d.h. “die öffentliche Meinung” statt seiner regieren zu lassen.’

Voor de waarheid dezer beschouwingswijze moet trouwens de uitvinder van het nieuwe emplooi der Eerste Kamer niet geheel onontvankelijk zijn. Althans hij voorziet de mogelijkheid, dat die Kamer bij het zoeken naar de rechtsovertuiging, in het duister zal tasten. Zij zal dan een referendum kunnen uitlokken. Maar een zoodanig appèl au peuple dient, evenals de toepassing van het ontbindingsrecht, hooge uitzondering te blijven. Alleen bij een uiterst verwarden stand van zaken kan men verwachten, dat een orgaan, juist voor de toetsing van regeeringsdaden aan de rechtsopvatting van het volk ingesteld, of althans behouden, zich incompetent zal verklaren. Het is een soort van rechtsweigering, een bekentenis van onvermogen, welke niemand gaarne aflegt. Maar bovendien, wie waarborgt, dat de Eerste Kamer haar referendum-requisitoir zal houden, juist wanneer daartoe aanleiding bestaat? Is zij als aangewezen om daartoe het initiatief te nemen? Ligt het niet veeleer in den aard van het referendum, dat het volk zelf, vertegenwoordigd in zijn kiezers, of althans in een rechtstreeks door dezen samengestelden tak van het Parlement, beoordeelt, of er termen zijn om dit instituut in werking te stellen? Men kan zich van deze vragen niet afmaken met een verwijzing naar het systeem, waarin de Eerste Kamer aan de rechtsovertuiging een concreten vorm geeft, omdat immers in het onderstelde geval het er juist op aankomt te weten, of zij in staat is die rechtsovertuiging te

vertolken. Het oordeel of die taak niet beter aan een ander toekomt, kan van de zijde eener partie en cause niet geheel onbevangen worden verwacht.

Zelfs met het aangegeven correctief, mag derhalve een richtsnoer dat slechts bestaat in het toeschuiven van een tafel waarop een abstracte regel is gegrift, geen voldoende waarborg voor de handhaving van de positie, der Eerste Kamer toegedacht, heeten. Daarvoor heeft men om te zien naar mannen die de zaken van staat uit een ruim, deskundig en onbevooroordeeld oogpunt weten te beoordeelen en die voorts - dit moet vooral worden geaccentueerd - geen districts- of kiezersbelangen hebben te dienen. Dat het tegenwoordig kiesstelsel dit postulaat zou verwezenlijken, kan met de ervaring voor oogen, moeilijk worden staande gehouden. Zoodra geestes- en karaktereigenschappen voor politieke geloofsbelijdenis moeten wijken, ontzinkt de waarborg voor het deugdelijk gehalte der gekozenen. Trouwens de voorstanders zelven van verkiezing door de Provinciale Staten aanvaarden dit stelsel slechts als een pis-aller en herhaaldelijk zijn dan ook pogingen beproefd om hierin verandering te brengen. Nochtans zou, ook indien het meest aanbevolen recept - verkiezing door dezelfde kiezers als voor de Tweede Kamer uitverkoren zijn - werd gevolgd, het bezwaar aan de inmenging der politiek ontleend, zeker niet worden opgeheven. Bovendien, al beperkt men den kring der verkiesbaren, het vermoeden dat de Eerste Kamer slechts een afdruk zal zijn van hare meer beweeglijke zuster, schijnt maar al te gegrond. Het besef van een en ander heeft Krabbe er toe geleid in zijn boven aangehaald Gids-artikel de verkiezing door de Provinciale Staten te behouden. Geenszins blind nochtans voor de ook door hem gevreesde inmenging van de politiek, waagt hij een poging om dezen hinderpaal uit den weg te ruimen. Bij de leden der Eerste Kamer, geroepen als zij zijn om de hun voorgelegde wetsontwerpen te toetsen aan de in het volk levende rechtsovertuiging, behoort de onwrikbare wensch post te vatten, dat niet de politiek, maar het hun als orgaan van het rechtsbewustzijn verleend mandaat, de beslissing beheersche. En tot de Provinciale Staten welke kiescollege moeten blijven, wordt een warm woord gericht om bij hunne keuze dit beginsel tot richtsnoer te

nemen. Als symbool der vrijheid van politieke smetten moet de Kamer onontbindbaar worden verklaard.

Men behoeft nog niet zoo ver te gaan als *Machiavelli*, die alle menschen boosaardig noemde, om deze verwachting als idealistisch te qualificeeren. Wie den gang der Staten-verkiezingen van de jongste jaren heeft gevolgd, wie zich de krachtsinspanning herinnert aan het omzetten van twijfelachtige provincies besteed, zal er wel niet gerust op zijn, dat de zoo moeizaam verkregen meerderheid zich zou verstouten iemand naar de Eerste Kamer af te vaardigen, die niet in de allereerste plaats de partijvaan omhoog hield. En van den aldus verkozene te verwachten, dat hij na korter of langer tijd zijn staatkundigen beschouwingen het zwijgen zal opleggen, dat hij 'het gareel zal vertrappen waarin hij, naar conventioneele politieke begrippen, behoort te loopen', in het besef dat de kiezers-vierschaar niet aanstonds over hem zal worden gespannen, ware, van het standpunt der committenten, weinig minder dan een beschuldiging van desertie.

En die committenten zelf, zullen zij door professorale vertoogen, hoe warm en boeiend ook gesteld, zich laten afleiden van de lijn, niet door hen getrokken, maar voor hen afgestippeld? Misschien indien Krabbe's studie, niet volgens den raad van den Latijnschen dichter negen, maar negentig jaar in portefeuille ware gehouden. Voor het tegenwoordige echter is er maar al te veel grond voor de door een bekend wijsgeer geuite klacht, dat weinig menschen denken, maar ieder een meening wil hebben. De huidige deelnemer aan het publieke leven pleegt slechts in zijn geestverwant den meest bevoegden rechter over het volksbewustzijn te zien en verwacht van dezen een uitspraak met welke hij zich homogeen kan verklaren.

Origineeler nog dan deze academische beschouwingen, is het voorstel-Treub dat door de Vragen des Tijds, jaargang 1908, pag. 213 vlg., werd gepubliceerd. Daar wordt een laboratorium-proef op het Hoogerhuis voorgesteld. Het organisch kiesrecht verdient - aldus de redeneering - ook van vrijzinnig-democratisch standpunt een welwillende bejegening. Voor de Tweede Kamer in haar geheel kan het in afzienbaren tijd nochtans geen verwezenlijking vinden, de toepassing op een deel dier Kamer schijnt niet geraden. Welnu, waarom dan het experiment niet met de Eerste Kamer genomen?

Van dit betoog moet een groote bekoring uitgaan voor ieder die, naast het individualistisch kiesrecht, aan het organische een plaats wil gunnen, voor wien dus niet zoo zeer de gekozenen, als wel de kiezers op den voorgrond treden. Waar het de samenstelling van de Tweede Kamer geldt, moge voor deze opvatting veel pleiten, ten aanzien van de Eerste Kamer moet echter aan haar zuiver gehalte zóó groot gewicht gehecht worden, dat een proefneming welke het gevaar voor alliage in niet geringe mate meebrengt, reeds uit dezen hoofde al te gewaagd schijnt.

Deze laatste opmerking vormt een gereeden overgang voor een plan tot recruteering der Eerste Kamer, dat bij mijn weten nog niet is aanbevolen. De bezwaren aan keuze door de Provinciale Staten en door het Tweede Kamer-kiezerscorps verbonden, zijn evident. Terugkeer tot het stelsel van 1815, volgens hetwelk de Koning de leden benoemde, in 1848 nog onder de overgangs-bepalingen tijdelijk gehandhaafd en door Heemskerk Azn. toegejuicht, is thans ten eenenmale uit den tijd. Andere kies-methoden roepen weêr andere, niet minder hoog te schatten bezwaren op. Daarom in het geheel geen keuze. De Eerste Kamer samengesteld uit mannen, die in het staatsbestuur een werkzame rol hebben gespeeld, die de zwarigheden welke wetgevende en bestuurstaak aankleven van nabij kennen, die, ieder voor zich non ignarus malorum, met volle kennis van zaken hun votum kunnen uitbrengen. Het ministerie als het ware door een judicium parium gericht.

De wijze waarop dit doel kan worden benaderd, is schier al te eenvoudig. De Grondwet bepale slechts, dat b.v. alle oud-ministers, alle gewezen hoogste waardigheids-bekleeders in de overzeesche gewesten en alle afgetreden Burgemeesters der allergrootste gemeenten van rechtswege zitting nemen in het Hoogerhuis. Zij regele tevens de incompatibiliteiten aldus dat de aanvaarding van andere met name te noemen functiën (lidmaatschap van de Tweede Kamer, van den Raad van State enz.) dit recht doet verbeuren. Meent men dat het aantal leden aldus te beperkt zal wezen, omdat vele oudministers weder in de Tweede Kamer plegen gekozen te worden, of in den Raad van State een plaats vinden, dan zou de kring nog kunnen worden uitgebreid met b.v. gewezen Tweede Kamerleden die na driemaal herkozen te zijn,

hun mandaat neerleggen. Of b.v. met afgetreden Commissarissen der Koningin, al zou deze laatste categorie wel niet zeer breed zijn. Beter echter is het wellicht de oud-leden van het Lager Huis niet tot deze functie te roepen, daar de gelegenheid voor misbruiken dan kan worden geopend, doordat b.v. een tijdelijk verdwijnen uit dat Huis zou kunnen plaats vinden, ten einde op een gegeven beslissing der Eerste Kamer te influenceeren. Bovendien zijn er districten die met zoo onverdroten trouw hun afgevaardigde herkiezen, dat zelfs een tot driemaal toe vernieuwd mandaat geen voldoenden waarborg voor bijzondere gaven schenkt. Trouwens het getal der oud-ministers zal, ook al worden degenen die met het Eerste Kamer-lidmaatschap onvereenigbare functiën aanvaarden, uitgezonderd, allicht groot genoeg zijn om, tezamen met de overige uitverkorenen, een Hoogerhuis van behoorlijke getalsterkte samen te stellen. Vooral ook omdat er geen aanleiding schijnt te bestaan gewezen raadslieden der Kroon die met het beheer van wat men pleegt te noemen, de meer technische departementen - die van Marine en Oorlog - zijn belast geweest, voorbij te gaan. Immers ook al mag worden aangenomen, dat de Hoofden dier Departementen vroeger waren geplaatst in een werkkring, vreemd aan de bestuurstaak, zoodra zij den drempel van hun Departement hebben overschreden, vallen zij in medias res en ook de omgang met hunne ambtgenooten in den Ministerraad kan op hunne gezichtssfeer niet zonder invloed blijven. Daarbij komt, dat het ook voor de Eerste Kamer van veel beteekenis mag heeten zoodanige deskundige elementen in haar midden te tellen.

Jure suo neemt derhalve in dezen gedachtengang ieder die een der bedoelde betrekkingen heeft neergelegd, zitting in het Hoogerhuis. Uit den aard der zaak duurt het lidmaatschap, behoudens vroegere ontslagname, levenslang, terwijl mocht voor krankzinnigheid, ouderdomskwalen en dergelijke vrees bestaan, aan den Hoogen Raad een gelijksoortige rechtsmacht kan worden toegekend als hij over de leden der magistratuur uitoefent. Het recht van ontbinding eindelijk zal begrijpelijkerwijze der Kroon tegenover een aldus georganiseerd Hoogerhuis niet moeten toekomen.

Op antecedenten of voorbeelden aan het buitenland ont-

leend, kan, ter verdediging van het aangeboden stelsel, geen beroep worden gedaan. Zij ontbreken ten eenenmale. Maar ook ontbreekt ten onzent - het is tot vervelens toe herhaald - het materiaal voor de vorming van een Hoogerhuis naar internationaal model. Er is dus hier te lande meer aanleiding dan elders om naar een specifiek-nationale regeling om te zien. Of trouwens met name in Engeland de trots op de grondstof waaruit the House of Lords wordt geboetseerd, wel wassende is, mag met reden in twijfel worden getrokken. In de jongste verkiezings-campagne werd luide geklaagd over het gebrek aan kennis van het Staatsbestuur dat bij de groote meerderheid der Lords valt te constateeren. Enkele weinigen geven den toon aan en de overigen, voor zooveel zij al van hunne belangstelling doen blijken, volgen als schapen den hamel. Juist dit euvel moet, zoo ergens, vermeden worden bij een tak van het Parlement, vóór alles geroepen zijn zedelijken invloed in de schaal te werpen. Aan die hooge verwachting kan slechts voldaan worden, zoo alle leden der vergadering in staat zijn zich een zelfstandig, op kennis van zaken berustend oordeel te vormen. Daarvoor is noodig een ervaring die, wil men haar beroeps-politicisme noemen, nu eenmaal niet gemist kan worden om hetzij de Regeering den moreelen steun te bieden welken zij behoeft, hetzij aan afkeuring van Regeerings-daden het noodige gezag bij te zetten. Al worden dientengevolge mannen die zich op ander gebied verdienstelijk wisten te maken, uitgesloten, hun plaats is niet hier, maar in de Tweede Kamer, waar concentratie van belangen en wenschen, gelijk de maatschappij ze kent, behoort. Zoo ergens dan geldt ook voor de Regeerings-kunst dat wie ze wil kennen, haar moet hebben geleerd; ten spijt van een alom verbreide opvatting, mag wellicht nog wel eens herinnerd worden aan de klassieke uitspraak volgens welke juist deze kunst de moeilijkste van alle is. En, wilt gij een meer moderne: ‘C'est presqu'un devoir d'avoir du génie quand on tient dans ses mains la destinée d'un grand nombre de ses frères.’

Of het niet gevaarlijk is de macht, welke in handen der Eerste Kamer is gelegd, toe te vertrouwen aan leden, die niet meer verwijderd kunnen worden? Het zij vergund hiertegenover de wedervraag te stellen, wat de mogelijkheid van

ontbinding thans beteekent, zonder gelijktijdige ontbinding van de Provinciale Staten, een combinatie wel voorgesteld en aanbevolen, maar zoo uiterst bezwaarlijk, dat zij niet licht aanvaard zal worden. Trouwens de meeste Hoogerhuizen zijn niet ontbindbaar en, voorzooveel het lidmaatschap op geboorte of rang berust, ook menigmaal niet aan periodieke wisseling onderworpen. En met gerustheid kan het antwoord worden afgewacht op de vraag, of gezonde democratische begrippen er niet toe leiden om liever de macht op te dragen aan hen wier verleden voor kennis en ervaring in zake staatsbestuur borg spreekt dan aan mannen, door het bloote toeval der geboorte of door de vervulling van een aan het staatsbestuur vreemde functie, in het Huis geroepen. Van staatslieden in ruste, die slechts toevallig en dan wellicht nog voor korten tijd een staatkundige meerderheid zullen vormen, kan bovendien stellig minder partij-politiek worden tegemoet gezien dan van leden, afgevaardigd met een politiek doel door politiek georganiseerde committenten.

Daarentegen schijnt niet geheel onreëel de vrees, dat ook hier laudatores temporis acti en uit het gezag gestooten bewindslieden, door den val verbitterd, een wanklank zullen mengen in het met zorg gekozen koor. Maar leert niet de ondervinding, dat de meest strijdlustige elementen wederom een plaats zoeken en vinden in de Tweede Kamer? Ook zal een dissonant allicht, dank zij het talent der overige medewerkers, zijn oplossing vinden, terwijl ten slotte wel mag bedacht worden, dat iedere goede zaak hare meer bedenkelijke zijde heeft, dat, om met een bekend pessimistisch staatsman te spreken, de menschelijke wijsheid bestaat in het kennen van den aard der bezwaren om van twee kwaden het minste als het beste te kunnen kiezen. Wat er nochtans ook zijn moge van deze tegenwerping, het gevaar voor halstarrig verzet, zal, zooal niet geheel afgewend, toch stellig - de breede blik der meerderheid staat er borg voor - worden geneutraliseerd.

Ten slotte kan er op gewezen worden, dat langs den aangegeven weg de vertegenwoordiging van belangen, voor welke de Eerste Kamer meermalen is opgeëischt, haar invloed niet geheel zal missen. De leden zullen immers grootendeels als vertrouwensmannen der afgevaardigden ter Tweede Kamer

hebben gefungeerd, zoodat druppelsgewijze den Senaat extracten toevloeien van het mengsel, dat de samenwerking der stemgerechtigde burgers bereidde.

Een Raad van ouden aldus samengesteld, zal de minister der Kroon met eerbiedigen schroom naderen, in het bewustzijn een Rechtbank te vinden, waarvan geen lid uit gebrek aan bevoegdheid kan worden gewraakt. Hunnerzijds zullen de leden hun gast bejegenen als de geesten der helden, ten Hades afgedaald, den dolenden Odysseus: Uit de schatkamer hunner ondervinding zullen zij putten en het kostbaar kleinood zal worden aanvaard met de dankbaarheid in het gemoed.

J.B. KAN.

Kunst in Indië.

Naar aanleiding van het feit, dat op de wereldtentoonstelling te Brussel de kunst van Insulinde in eigen afdeeling vertegenwoordigd is.

In de laatste jaren is steeds meer bekend geworden van den kunstigen handenarbeid, die ginds onder den tropenhemel stil en bescheiden ontstaat, knap van techniek, rijk aan schoonheidsvorm, aantrekkelijk door alle afwezigheid van jacht op effekt, van blinkende holheid, den kooper ten believe aangebracht. Het wordt kunst door de liefdevolle vermooiïng, in vele uren van geduldigen arbeid ontstaan, door den volmaakten vorm, waaraan niets te veel, niets te weinig is, die in geestige tinteling ornamenten en kleuren doet schitteren.

Het doet er niet toe, dat deze kunstuiting gedegradeerd wordt tot het halfslachtige begrip van kunstnijverheid, hier vooral onzin, waar juist het nijverheidskarakter ontbreekt, waar zelfs het opkomen van nijverheidsvorm voldoende is om de intieme schoonheid te doen kwijnen. Men meet zoo gaarne de kunde van andere landen met den eigen, Europeeschen maatstaf. Omdat ginds schilderkunst, plastiek en architektuur in de ons bekende vormen ontbreken, aarzelt men het juiste woord, den juisten term te gebruiken. Of liever, men is er niet toe in staat! Men is ontwend schoonheid te zien in een weefsel, men voelt geen belangstelling voor louter ornament, men begrijpt haast geen zier van iets, dat ambachtskunst is. Men heeft het nooit geleerd, tenminste voor het kunstgebied buiten Europa; de eerbiedige aandacht voor antieke weefsels en smeedwerk uit historische stijlen, sinds jaren ingepompt, mist de kracht, de onbekrompenheid om de oude en toch levendig-frissche volkskunst van ginds te waardeeren!

En toch is het kunst, heusche kunst! Al is het in bescheiden vormen, het geeft het hoogste kunnen te zien, de

voornaamste, geestelijke uiting van die vele landen en rassen, die ons mooi Insulinde vormen en bevolken. Het is een geestesprodukt, in eigen milieu gegroeid en ontwikkeld, van geslacht op geslacht overgegaan in steeds verbeterden vorm.

Die kunst van ginds vertoont zich in velerlei gedaanten. Op Sumatra, Borneo, Java, haast heel den Archipel door in merkwaardige weefsels. Evenzoo in het bamboe-snijwerk van vele eilanden, het vlecht- en kralenwerk, het snijwerk in hoorn en been. Naast die algemeene verschijnselen andere kunstuitingen, die zich beperken tot enkele deelen van den eilandengroep: het batikken op Java en Madoera, het houtsnijwerk op Bali, Java en Sumatra, de metaalkunst op Java en Sumatra, het leder- en schilderwerk op Java en Bali, het foeja op Celebes en oostelijk gelegen eilanden, het plangi-, kembangan- en tritikwerk op Java en Sumatra.

Daar is van alles, in verrassende uitingen! Licht en donker, primitief en volmaakt, bescheiden en schitterend, sober en rijk. De stille, haast sombere Batak'sche doeken naast de goudtintelende Padang-weefsels. De ruwgesneden beelden van Dajak's en Papoea's naast de grillige, overrijke beeldkunst der Balineezen. Het eenvoudig snijwerk op Timor-kokers naast de opgevoerde ornamentweelde van Dajak'sche bamboe-kokers. De bescheiden kleurkunst van Javaansche kembangan's, enkel kleurwerking, naast de rijk geornamenteerde batiks van Java en Madoera, kleurwerking met weelderig ornament verbindend.

Dat is het, wat op dit Indische kunstgebied prikkelt, aanlokt en, eenmaal bewogen, voor altijd vasthoudt. Het verveelt nooit door dufheid, het brengt steeds verrassingen, zelfs daar, waar men het geheel niet zoeken zou. Het brengt voortdurend nieuwe kwaliteiten aan den dag en al speurend en zoekend wordt het zwakke dagen van vroeger een helder lichten, tot verderen arbeid aansporend.

Terwijl men in musea van oude kunst fragmenten van antieke beschaving ziet, spaarzame brokstukken uit een overvloedig geheel, is hier het geheele gebouw nog aanwezig. Trapsgewijze is die Indische kunst te volgen in haar ontwikkelingsgang en alsof het een ‘openlucht-museum’ is, zijn al die ‘Kulturstufen’ gebleven in levenden vorm, zijn al die werk- en sieruitingen in hun merkwaardig, onderling verband zichtbaar te volgen.

Neem bijvoorbeeld het vlechten en het weven, die van ouds in handboeken beschreven zijn als twee volgende trappen van eng verwante techniek! Hetgeen in die steeds herhaalde regels, vervelend door dat altijd herhalen, gedrukt werd in nietszeggende kortheid, wordt ginds in hooge mate verklarend getoond door nog levende technieken.

Het begin, de bron van alle textiele verband, vormen de gevlochten kleedingstukken der Aroe-eilanders, grof, primitief werk, dat door de weinig soepele vezels een harde, ongemakkelijke heupbedekking wordt, dat erger dan alle korsetten het natuurlijk lichaam samenperst en misvormt.

Die lenigheid, zoo onontbeerlijk voor een kleedingstuk, kan alleen bereikt worden door een fijnere verdeeling der boomof plantvezels. Doch nu voldoet het handenpaar niet meer om al die fijne vezels door kruising te verbinden, een passend werktuig *moet* ontstaan! Eenvoudige weeftoestellen uit Nieuw-Guinea leveren onmiddellijk de passende illustraties. Tusschen twee ruwe stokken worden de vezels gespannen en de schering is ontstaan. Een verdeeling in oneven en even draden wordt verkregen door de helft dier draden met een doorloopenden draad aan een stokje te verbinden. Licht men dit stokje op, dan splitst zich de schering en in het nu gevormde vak kan gemakkelijk de inslag, om een primitieven spoel gewonden, door de schering gestoken worden. Een tweede draad volgt, eveneens met een platten stok aangeslagen en het textiele kruisverband is gereed. De doorloopende inslagdraad en het gebruikte werktuig vormen hier den overgang van vlechten op weven.

Tot zoover is het techniek, nuchtere techniek zonder meer, belachelijk haast door simpelheid, als men aan onze ingénieuse weefmachines denkt, kinderwerk naast groote-menschen-kunst.

Maar volg dit vezelweefsel op den verderen loop door de eeuwen en dit simpele Papoea-werktuig wordt belangrijk als beginstadium!

Allereerst wordt nu het materiaal verbeterd in den drang naar goede, bruikbare kleeding. Terwijl de Toraja op Celebes den bast van geschikte boomsoorten door weeken en kloppen tot dunne vellen, het foeja, weet te verwerken, gebruikt de Dajak'sche vrouw datzelfde middel om de boom- of plantvezels beter te splijten, leniger te maken. Met deze materiaal-

verbetering vermeerdert ook het aantal weefwerktuigen. Als voorbereiding voor het weven ontstaat een eenvoudig houten raam, het scheerraam, waarop de vele, fijne draden gewonden worden, verdeeld in even en oneven ketting.

En dit primitieve weefsel blijft in gebruik trots den invoer van Europeesch katoen. Sporadisch treft men het zelfs nog - Hindoe- en Europeesche beschaving ten spot - op Java aan, waar het door zijn duurzaamheid door kustvisschers gebruikt wordt. Het moet dus wel bruikbaar zijn en daarmede is een hoogtepunt bereikt, één hoofdstuk is afgesloten.

Het tweede omvat het sierkunstige deel. Het éénkleurige weefsel behaagt niet meer. Een kleurige, tweede draad wordt over den inslag ingevoegd, scheringdraden overspringend en met dit brocheeren bereikt men prachtige effekten, die vooral op de kofo-weefsels der Sangi- en Talaoet-eilanden te vinden zijn. Met roode, zwarte, bruine of blauwe sierdraden ontwikkelt men ginds streng geometrische patronen, die op het gelige fond allermooist doen.

In andere richting gaat het ikatten der vezels, dat nog op Borneo, Timorlaoet en Aroe-eilanden voorkomt. De vezels, op het scheerraam gespannen, worden op bepaalde plaatsen omwonden en in het volgende verven blijven de omsnoerde gedeelten ongerept. Verwijdert men de omwindsels, dan vertoont zich een vaag, kleurig ornament op de schering, die nu gewoon geweven wordt. Ook hier worden weer interessante stukken vervaardigd, al kunnen deze Indische doeken niet vergeleken worden met de kunstvolle vezelweefsels, die op de Philippijnen te vinden zijn.

Eigenaardig dit opduiken dezer verftechniek, die wellicht ouder dan het brocheeren is, omdat het omsnoeren reeds voorkomt op voorwerpen uit palmblad in Ceram en Nieuw-Guinea. Het gebruik bij het weven is misschien ontstaan uit allesbehalve aesthetische beginselen. Eenvoudig, omdat deels gekleurde stoffen minder gauw vlekken toonen, en men denkt daarbij vanzelf aan de Soembaneesche vrouwen, die de witte katoenen kleederen dragen tot ze vuil zijn en dan met indigo verven!

Met deze geïkatte en gebrocheerde weefsels heeft de vezelweverij een hoogtepunt bereikt en blijft daarop staan.

Een nieuw materiaal komt, het katoen, dat weer soepeler

stoffen vormt, maar waarvan de draadbereiding zooveel ingewikkelder is. Het weeftoestel voor vezels, dat slechts afgepaste stukken kan afleveren, blijft op enkele eilanden, zooals Roti en Borneo in gebruik. Het ikatten en brocheeren worden op het nieuwe materiaal overgedragen.

Doch nu ontwikkelt zich het weeftoestel. Op Java en Celebes o.a. komt het vaste toestel, dat doorloopende stukken kan afleveren. En wordt dit uitsluitend met de hand bewogen, het weeftoestel op Sumatra, weer ingewikkelder, wendt tevens de voetbeweging aan.

Het katoen, gemakkelijker dan de vezels met plantaardige stoffen te verven, doet rijker kleurengamma ontstaan. De geïkatte patronen worden fraaier, weelderiger, bereiken een zeldzaam hoogtepunt in de Borneo- en Soemba-doeken. De gebrocheerde patronen worden eveneens ingewikkelder en als vreemdelingen goud- en zilverdraad invoeren, wordt dit vooral op Sumatra met voorliefde gebruikt, ontstaan roode doeken met kostbaar, schitterend ornament bedekt.

Met den invoer van zijde wordt niet alleen de schering, maar ook de inslag geïkat, kleurig versierd. De gemakkelijk te verven zijde doet de kleuraanwending teerder, weeker worden en naast de krachtige kleuren der katoenen doeken verschijnen die schitterende zijdetinten van Java en Sumatra, met de Palembang'sche als aristokratische verschijning onder de Indische weefsels.

Men behoeft geen vakman te zijn om deze opvolging te begrijpen. Het ligt voor de hand, haast voor het grijpen, als men de gegevens rangschikt. En afgezien van alle kunstwaarde in vele dier doeken is het toch allermerkwaardigst, dat die geheele ontwikkelingsgang nog te vinden is, heel die eeuwenoude groei van het grove, gevlochten doek tot het kostbare zijdeweefsel van Palembang, het goudschitterende doek van de Padang'sche Bovenlanden.

Het textiel gebied levert wel een der mooiste, aanschouwelijkste voorbeelden, die men maar vinden kan.

Andere technieken zijn slechts fragmentarisch te volgen.

Om bijvoorbeeld de zeldzame lederkunst der Javaansche en Balineesche wajang poerwa te verklaren vindt men niet meer dan aanwijzingen en toch prikkelt het tot onderzoek, vooral omdat de Indonesiërs nimmer meesters in lederbe-

werking zijn geweest en deze waarschijnlijk eerst van de komst van Arabieren in den Archipel dateert. Het fraaiste is bij deze wajang-figuren het uitgeslagen werk, de à jourversiering, die de figuur als schaduwbeeld op zijn voordeeligst doet uitkomen. De beschildering heeft geen waarde, kan zelden als kunstprodukt bij het zwart-en-witte beeld vergeleken worden.

Vanwaar nu dit meesterschap in het behandelen van het à jour werk? Allereerst, dat de Maleisch-Polynesiër een voorliefde voor à jour-werk heeft. Daar zijn op Nieuw-Guinea en Halmaheira de mantels en pronkmatten uit reepen palmbladen samengesteld, waarin hier en daar figuurtjes uitgesneden zijn, primitief à jour-werk. In denzelfden hoek van den Archipel, te beginnen met Ceram, hoeden en doozen van palmblad met uitgesneden versiering en met mika onderlegd.

Op Borneo werd dit uitgesneden palmblad ter versiering van kleederen gebruikt. De schablonen werden (zie ook Ceram) op het witte katoen genaaid en in den rook gehangen, die het onbedekte katoen donker kleurde, een oud procédé, dat met den invoer van zwart katoen verdwenen is. De Dajak's van Centraal-Borneo ten minste snijden den vroegeren schabloonvorm in zwart katoen uit en bevestigen dit op witte stof. Dezelfde volkstam gebruikt voor de huisversiering met voorliefde uitgesneden planken in geörnamenteerden vorm. Eveneens weer à jour-werk.

In het vlechtwerk treft men op Sumatra, Borneo en Timor het open vlechtwerk, het krawang, aan. En dit à jour-werk wordt later op nieuw materiaal, op leder overgebracht. Als voorbeeld dienen de patroon-tasschen op Timor en Roti met uitgesneden lederbedekking, met rood katoen onderlegd. Zoo nadert men vanzelf de Javaansche wajang, waarbij het mes als voornaamste werktuig verdwijnt en de figuren met talrijke bijteltjes ragfijn uitgeslagen worden.

En wanneer deze techniek-geschiedenissen beginnen te vervelen, dan springt men op ander gebied over, bijv. dat der muziek, om weer hetzelfde te vinden, hoe uit simpel begin een kunstvorm zich ontwikkelt, die de Indische muziek overheerscht. De oorsprong is weer te zoeken in het grijs verleden, toen metaalbewerking in den Archipel onbekend was en het bamboe naast het steenen werktuig het voornaamste

materiaal en hulpmiddel was. De onschatbare bamboe, die den inlanders materiaal, woning en beschutting, wapen en werktuig, zelfs vaatwerk verschafte, als grondstof diende voor kleederen en tevens groenten en geneesmiddelen leverde.

Als alarm-signaal diende het slaan op dikke bamboe-kokers, wier natuurlijke klankdoos men verbeterde door het aanbrengen eener spleet. Met hetzelfde dofdreunende instrument beproefde men den vijand te verschrikken, waaronder men eveneens de booze geesten rangschikte. Deels gespleten bamboe-kokers worden nog op Celebes gebruikt en in den vloer gehangen om door het ratelend geluid geesten te verjagen. En in den Preanger plaatst men op de sawah-dijkjes lange bamboezen met gaten voorzien. De wind, langs deze kokers strijkend, ontwikkelt een klagend geluid, dat, naar de Javaansche landbouwer gelooft, de rijstzielen aangenaam zal stemmen. Hier dient dus het geluid als praktisch middel, als schrikwekkend en aantrekkend.

Daaruit ontwikkelt zich weer het muziekinstrument. Uit bamboe-kokers worden fluiten gemaakt, door het gedeeltelijk splijten van reepen uit de epidermis bamboe-cithers, wier geluid ditmaal voor de menschen bestemd is.

De Borneo'sche semiang is weer gecompliceerder, bestaat uit vijf lange bamboe-kokers, waarvan de onderste of middelste gespleten is. Daarin bevindt zich een rond, hard stuk hout en als men dit instrument op den grond stoot, wordt een somber, dof klinkend geluid ontwikkeld.

Dan komt weer de Soendaneesche tjaloeng, uit twaalf bamboe-kokers bestaande, in grootte op elkaar volgend, aan een koord opgehangen, en waarop met een stok geslagen wordt.

Weer een nieuwe toepassing geeft de angkloeng van Ceram, Madoera en Palembang. Twee of drie bamboe-kokers, in grootte zeer ongelijk, zijn van boven schuin afgesneden en eindigen in een geleding. Deze is met twee voetjes uitgesneden en grijpt in een gleuf van een breederen bamboe-staaf. De kokers worden saamgehouden door een eenvoudig raamwerk. Bij een stootende beweging schudden de kokers heen en weder en ontwikkelen een luiden twee- of drieklank.

Op dit primitief instrument, dat wel voornamelijk bij krijgsdansen gediend zal hebben, volgt de interessante angkloeng uit de Soenda-landen. Dit is een volmaking van

het vorige instrument. Het bestaat uit twaalf groepen van drie kokers, die te zamen aan een raamwerk opgehangen worden. De 36 kokers volgen precies in lengte en dikte op elkaar, geven dus ieder een bizonderen toon aan. Aldus verkrijgt men een uniek instrument, waarop het aangrijpen van elk drietal kokers een drieklank doet ontstaan. En deze angkloeng kan vooral bij de groote kokers een prachtigen, vollen toon doen hooren, die geen ander instrument kan voortbrengen.

Nu is het weer het interessante, dat deze groep van bamboe-instrumenten is blijven bestaan ondanks de later gekomen metalen instrumenten. En dat niet alleen! De oude, breedklokkende toon der bamboe-instrumenten heeft de metalen instrumentengroep zoozeer geïnfluenceerd, dat bij de gamelang de sombere slaginstrumenten overheerschen.

Merkwaardige dingen op ontwikkelingsgebied geeft Indië dus te zien. Het is zoo veelzijdig, geeft zooveel waar te nemen, dat het een ‘openlucht-museum’ geworden is met dit verschil, dat men ervan genieten kan zonder het betreden te hebben.

Natuurlijk is er niet alles helder en duidelijk; menig vraagstuk op kunstgebied wacht op verklaring. Tegenstrijdigheden zijn er te over!

Neem bijv. het Dajak'sche kralenwerk! Iets fijner in kleurenschikking is gewoonweg niet te vinden! Het toont een zeldzame teerheid in nuances, past prachtig bij het geestig ornament. Maar dat kralenwerk is dikwijls botweg omzoomd met schreeuwend rood katoen. De witte doodenkleederen met hun rijk, zwart, opgenaaid ornament zijn omrand met gebloemd katoen, dat eenvoudig meer dan onsmakelijk is. Lees bijv. beschrijvingen van kampoeng's, van onsmakelijke gewoonten. Men make eens kennis met de weinig genietbare Papoea's en vrage eens, hoe het mogelijk is, dat dit stupide ras deze fraai gesneden voorwerpen kan vervaardigen, dat deze aapachtige vrouwen dit kleurgevoelig kralenwerk konden maken en in haar berookte, vuile omgeving dragen! Waarachtig, het wordt begrijpelijk, dat men in vroeger jaren door het woord kunst, dat toch voor de meesten iets verhevends moest beduiden, eenvoudig een streep heeft gehaald, als niet aanwezig in Indië.

Even raadselachtig is het voorkomen van geometrische elementen in de Indische ornamentiek. Op kokers door alles behalve snuggere Timoreezen gemaakt, berust het ornament op een geometrisch samenstel van lijnen. Ook elders vindt men dit terug in het snijwerk en tot mijn groote verbazing vond ik onlangs een lederen schild uit de Toraja-landen met streng geometrisch ornament, hier in leder uitgesneden. Op dit schild de duidelijke sporen van een netwerk van lijnen, waarop het ornament is opgebouwd.[1)] Datzelfde geometrisch karakter van ornament ontmoet men men in vele weefsels, vooral in de kofo-weverij, en in het vlechtwerk ontmoet men nog zonderlinger dingen. Bijvoorbeeld een zeer verspreid vlechtpatroon, dat in kruisvorm opgebouwd is in een vierkant, weer verdeeld in 9 vierkanten, die ieder door diagonalen doorkruist worden. Of een ander, nog curieuser patroon uit de Lampong's en Borneo. De zijden van het vierkant zijn in drieën verdeeld en daarin is een tweede vierkant schuin geplaatst en door diagonalen verdeeld. Beurtelings zijn de gevormde driehoeken zwart gevlochten, wat een eigenaardig motief doet ontstaan.

Nu zou men zich toch belachelijk maken met te beweren, dat die inlanders verstand van geometrie zouden hebben. En toch staat men voor het feit, dat deze eigenschappen zwart op wit getoond kunnen worden.

Dat zijn drie vraagstukken, die blijven verbazen: het eerste, hoe inlanders als de Papoea's, die woning en veel daaromheen verwaarloozen, in hun werk artistieke aspiraties kunnen toonen; het tweede, hoe menschen, die alles kennen behalve abstrakte wetenschap, in hun ornament datgene gebruiken, wat wij met al onze schoolkennis zelden of nimmer toegepast hebben. Welke ornamentteekenaar van vroeger jaren heeft eraan gedacht de driehoeksgeschiedenis van zijn schooljaren bij versiering te gebruiken! Het derde, waarom deze inlanders zoo uitmunten op het gebied van toegepaste kunst, in kleurvol ornament een heuschelijk hoogtepnnt bereikt hebben, waarom juist dit kunstvak tot perfectie opgevoerd is.

Ingewikkelde vraagstukken, schijnbaar onverklaarbaar. Doolhof voor hen, die het diep zouden willen zoeken!

1) Dit merkwaardige schild zal elders under gepubliceerd worden.

Want de beantwoording ligt voor het grijpen, de verklaring is te lezen in dat wondere boek der Natuur!

Men zie, hoe in de natuur de schoonheid zich in bepaalde vormen uitspreekt, hoe systematisch deze grondvormen zich herhalen, steeds breeder uitgebouwd. Den invloed dier onbeschreven wetten ontmoeten we in alles, in steen en plant, dier en mensch. De symmetrische verhouding en de geometrische eigenschappen van het menschenwerk zijn terug te vinden in de kristalvormen, onverschillig of zij in het laboratorium dan wel in den schoot der aarde zijn ontstaan. De ijsbloemen op de vensterglazen, ze toonen weer dat zeldzaam geometrisch spel van vormen, opgebouwd in merkwaardige regelmaat en afdwalend in een bekoorlijke veelheid. De primitieve levensvormen, vegeteerend op den bodem der zee, half dier, half plant, ze herhalen die geometrische verschijning, in den aanvang streng regelmatig gevormd, bij hoogere ontwikkeling pronkend in weelderige onregelmaat. Datzelfde geometrische oerelement blijft onmiskenbaar terug te vinden in primitieve blad- en bloemvormen, in de lichaamsbedekking van enkele dieren, zooals schildpadden en gordeldieren. En als de mensch met passer en driehoek werkt, ontstaan vanzelf geometrische siervormen, die direct aan bloemen en bladen herinneren.

Schoon zijn die ijsbloemen, die kristallen, aantrekkelijk blijft de strenge vorm van het klimop-, het pijlkruidblad, haast te verkiezen boven het onregelmatig beweeg van het eikenloof.

Maar die schoonheid ontstaat eenvoudig uit de logische ontwikkeling der dingen, uit den steeds volmaakter wasdom van vele soorten, groeiend onder verschillende levensfactoren, die ieder voor zich het type vormen en vervormen, vereenvoudigen en vermeerderen, verarmen en verfraaien. Uit die wrijving ontstaat de veelsoortige schoonheid in de natuur.

Doch heel die groei is onbewust. Die kristallen, ze weten niet, dat ze schoon zijn. Geen zeeroos heeft ooit zijn eigen wonderkleur aanschouwd. De bloemen op het weiland dragen geen schitterend geel en blauw om het groene gras te ‘beleben’, eenvoudig om door afstekende kleur insekten te lokken, hun hulp in het voortbestaan der soort in te roepen.

Een veelheid van lijnen, een merkwaardig, plastisch beweeg geeft de distel te zien, doch ook weer niet uit schoonheids-

zin, slechts als bescherming tegen vraatzuchtige dieren, iets, dat deze plant in steenbodem groeiend noodig heeft. De kleur der hazehuid en die van den boomkikker dienen weer om door nabootsing der omgevingskleur het weerlooze dier te beschermen. In anderen zin dient weer het fraai gekleurde, gestreepte tijgervel, om andere wezens voor het sluipend ondier te waarschuwen.

Onbewust dient hier de schoonheidsvorm voor allerlei doeleinden, ontstaat in den strijd om het bestaan, is eenvoudig utiliteitsvorm. Doch er valt iets merkwaardigs op te merken! De schoonheid is steeds het einde van den groei, het hoogtepunt. Bij mineralen het slot van een groeiperiode, bij planten en dieren een herhalende verschijning, die met de geschiktheid tot voortplanting optreedt. De plant bloeit als voorbereiding tot de vruchtvorming. De zilverbleeke stekelbaars en bittervoorn kleuren met het vurigste rood. De beukvink met een prachtkleed, welke schoonheidsvorm zich bij deze diersoorten tot de mannelijke soort beperkt.

En de vraag doemt op, of hetgeen wij kunst noemen in het leven der natuurvolken, niet gelijk is aan die schoonheidsverschijning in de natuur, een hoog opgevoerde uiting, oorspronkelijk ontstaan uit de zorg voor het eigen bestaan?

Het is reeds mogelijk die vraag bevestigend te beantwoorden. De Maleische boschbewoners op Malakka versieren hun bamboekokers niet om ze te verfraaien, doch eenvoudig omdat ze gelooven dat de afgebeelde motieven hen schutten zullen tegen kwade invloeden. Zij kiezen, zooals de onderzoekingen van Stevenson geleerd hebben, hiervoor gegevens uit de natuur als voorbeeld. De tijger is bijv. voor den slecht bewapenden inlander een gevaarlijke vijand. Nu vinden zij in het bosch een bizondere plant, een Peperonia-soort met gestreepte bladen. Deze is aan de onderzijde sterk behaard en dus beschermd tegen insekten. Dit resultaat - niet de oorzaak - valt den boschlooper op, doet hem aan deze plant een geheimzinnige eigenschap toeschrijven. Het gestreepte blad herinnert aan de tijgerhuid en nu meent de inlander, dat dit blad hem tegen den sluipenden vijand kan beschermen. Hij wrijft vóór den jachttocht zijn lichaam met Peperonia-bladen in en meent daardoor macht over den tijger verkregen te hebben.

De tweede trap is het insnijden van dat gestreepte patroon op den bamboe-koker, die nu tot amulet wordt, dezelfde bescherming kan verzekeren als het oorspronkelijk gebruikte blad.

Zoo ontstaan allerlei patronen, bijv. een dat de indrukken der tijgerklauwen verbeeldt en weer nuttig is bij het opsporen van het ondier. Tegen mieren helpt een afbeelding van hun gangen in de aarde. Andere weer tegen booze geesten.

Oorspronkelijk zijn deze patronen gebrekkige nabootsingen van voorwerpen uit de natuur, die in den loop der tijden vereenvoudigd worden en een meer bepaalden vorm aannemen. Uit het naast elkaar plaatsen van natuurmotieven ontstaan randen, doorloopend ornament, dat evenals in de natuur een kenteekenend, geometrisch karakter verkrijgt, of liever samengesteld is uit geometrische elementen. De oorspronkelijke beteekenis influenceert hier weinig of in 't geheel niet. Een vlinderpatroon van deze orang hoetan uit Malakka bestaat uit een rechtlijnige zigzaglijn door horizontale lijntjes in het midden gedeeld. De onregelmatig groeiende boschliane wordt in het patroon vereenvoudigd tot een dubbele reeks van gelijkbeenige driehoekjes. Een ander patroon, lianen met andere klimplanten, toont hetzelfde ornament, alleen zijn aan de beide lange lijnen regelmatig kleine, vertikale streepjes aangebracht.

Deze patronen worden, als boven gezegd, op bamboe-kokers ingesneden of met leemverf op de primitieve hoofddoeken uit boombast geteekend. Op feesten wordt beproefd de geesten nader met de dragers der schutspatronen in kennis te brengen. En de toovenaar van elken stam bewaart op de zeven heilige bamboezen het stambezit aan schutspatronen en deelt het ornamentaal hulpmiddel aan hulpzoekenden uit.

Wanneer nu verschillende dier patronen naast elkaar op bamboe-kokers ingesneden zijn, ontstaat dikwijls vanzelf een geometrisch geheel. Als het lianenpatroon regelmatig onder elkaar op den cylinder aangebracht is, vereenigen zich de driehoekjes tot ruiten, tot rhomben.

De beteekenis van het oorspronkelijk patroon blijft meestal langer bewaard dan de vorm, die langzamerhand overgaat tot een regelmatig netwerk van schuine lijnen, ruiten vormend, soms tot ingewikkelde indeelingen opgevoerd. Daarin worden later nieuwe motieven gevoegd, en zoodoende ontstaat

een vrij ingewikkeld, ornamentaal geheel, dat nu schoonheidswaarde gaat verkrijgen.

Duidelijk voelt men nu de overeenkomst met de ontwikkeling der schoonheid in de natuur. De inlander beproeft zich te beschutten in den strijd om het bestaan door het bezit en het dragen van zekere motieven, wier primitief naturalisme verstijft tot geometrische vormen. Uit dit middel ontstaat vanzelf een schoonheidsvorm, zonder dat de dragers of makers daarvan bewust zijn geweest. De schutswaarde der versiering - niet de esthetische - staat op den voorgrond, blijft zelfs bij hoogere ontwikkeling dien voorrang behouden. De idee leeft voort, niet de gedaante, en vandaar dat in het Dajak'sche ornament een paar tandenrijen voldoende zijn om het honds-motief aan te duiden. Een paar streepjes, schijnbaar zonder eenige waarde, duiden geslachtsmotieven aan. En het Dajak'sche ornament, weelderig door spiralenbeweeg, prachtig door geestige ornamentatie, bestaat weer, naar de onderzoekingen van Prof. Nieuwenhuis geleerd hebben, uit een aaneenschakeling van allerlei schutsmotieven, die de ouderen van den stam nog bij name kennen en onderscheiden.

Oud en nieuw mengt zich in dit ornament. Op de rijk versierde Dajak'sche kokers komt als rand het primitieve driehoeksrandje voor en de sierlijke ornamenten zijn omringd door de lijnen van het aloude toempal-motief, dat overal in den Indischen Archipel wederkeert.

Bij de Dajak'sche stammen valt tevens een andere merkwaardigheid op: de superioriteit der mannen op kunstgebied. Het vrouwenwerk, het vlechten, weven, kralen- en applikatiewerk wordt sterk geïnfluenceerd door het snijwerk der mannen in hout, en bamboe. En dit is geen toeval! Want de patronen voor het kralenwerk bijv. snijden de mannen op houten plankjes uit, terwijl de versieringen, door de vrouwen uit zwart katoen te applikeeren, eveneens door de mannen ontworpen en gesneden zijn.

Doch op één punt toonen mannen en vrouwen dezelfde verschijning! Naar Prof. Nieuwenhuis in zijn bekend Borneo-werk uitdrukkelijk meedeelt, valt de artistieke arbeid van beide geslachten samen met de liefdesperiode, waarbij men vanzelf herinnerd wordt aan diezelfde waarneming in de

natuur. Daarna verflauwt het sierwerk en slechts e n k e l e n blijven zich met de vervaardiging van schoone gebruiksvoorwerpen moeien.

En hier treedt ten eenen male het echt-menschelijk element op den voorgrond, het individueele! Wat voorheen gepresteerd werd op sierkundig gebied, ontstond uit gewoonte-leven, niet uit innigen drang tot schepping van schoonheidsvorm. Men besneed die bamboe-kokers, die mandau-scheeden met schutsteekens, men groefde die motieven in het staal der zwaarden, omdat men meende, dat ze den drager beschermen konden. En als dit motievenwerk zich hoogerop ontwikkelde tot versiering, dan sierde men de voorwerpen, omdat de anderen het ook deden. Vandaar ook het gemeenzaam karakter van het ornament! De Kajan's van den Mendalam en van den Mahahan hebben ieder een eigen ornamentgroep, die weer geweldig verschilt van het sierwerk der nabijwonende Kenja's. Het werk der Ot-Danom's in Zuid- en Oost-Borneo en dat der Boekit Kelam's van West-Borneo zal zelfs geen leek verwarren met dat der stammen in Centraal-Borneo. En toch is het altemaal heuschelijk Dajak'sch werk, echt in stijl, dat men nooit verwarren kan met hetgeen bijv. Timoreezen en Batak's in kunstig snijwerk op hout en bamboe toonen.

Dit steeds herhalen van hetzelfde ornamentskarakter, terwijl het eenige onderscheid te bemerken is in de technische bewerking, al naar de geschiktheid of begaafdheid des bewerkers min of meer gelukt is, deze herhaling toont, hoezeer dit sierwerk tevens is gewoonte-werk, iets, dat de zoon maakt, omdat de vader het ook gemaakt heeft, omdat de buurman het ook zoo doet. Voeg er tevens de omstandigheid bij, dat deze kunstig bewerkte voorwerpen meestal geen handelswaarde bezitten, zoodat ze steeds binnen zekeren beperkten kring ontstaan en gebruikt worden zonder dat vreemde invloeden zich doen gelden.

Dit gewoonte-werk op kunstgebied toont hetzelfde beeld als in de natuur. Eenzelfde familie der plantenwereld draagt in haar hoogtetijd dezelfde bloemen en slechts door toeval ontstaat een hybride. Bij de primitieve menschen gaat het niet anders; hun schoonheidsuiting is een groepsuiting, onder de macht der traditie. En geen inlander waagt het dien ban te verbreken!

Daarom vooral is het een zoo hoogst merkwaardig verschijnsel, als onder de Dajak's van Centraal-Borneo enkele individuen zich blijven wijden aan sierkunst, terwijl al de andere dorpelingen op hun lauweren rusten. Het is de hoogere beschavingstrap, die hier bestegen wordt! Hier een afwijken van de gewoonte, van de duffe sleur!

Een innerlijke drang doet zich gelden, die zich niet bekommert om hetgeen anderen doen en laten. Zij, die ouderen, werken rustig door, voelen iets hoogers in zich groeien en gloeien. Ze leven wel mee met hun stam, bewerken het rijstveld, voelen mee de gespannen verwachting omtrent den oogst, onderhouden zich over de onderlinge aangelegenheden van den stam. Maar het bevredigt hun behoeften, hun geestelijken drang niet! Ze willen iets beters, iets hoogers dan dit dagelijksch gedoe en hun kunstig werk kan alleen deze voldoening schenken.

Op dien weg ontstaat de kunstenaar. Ontstaat! Want het is nog toekomstmuziek bij deze gekleurde volken! De wil, de drang is er! Slechts missen zij de hoogere ontwikkeling om het *eigen* kunstwerk te scheppen. Zij schrijden steeds voort op den traditioneelen weg, volmaken het reeds bereikte, doch de sprankelende vonk van vernuft, die boven al het bestaande uitschittert, vertoont zich nog niet. De geestelijke uiting van den enkelling, die eigen wegen baant, onbekommerd om het oordeel van anderen, die uiting is hier ook onmogelijk! Het leven van deze stammen is zoo tot één gegroeid, zoo tezamen gewassen, dat die ééne enkelling doodgedrukt zou worden. De strijd om het bestaan, het leven onder dezelfde factoren, met dezelfde behoeften, heeft deze groepen van menschen ook geestelijk tezamen gevoegd en de gewoonte overheerscht alles. Zelfs de machtige hoofden hier in Borneo letten - het is genoeg gebleken - op de algemeene opinie!

De ontwikkeling der individueele kunst is dus afgesneden en wij moeten ons tevreden stellen met dat ééne feit, hierboven gereleveerd. De wil, de drang is er, en juist in dit milieu van gewoonte, dat aanlokt tot inslapen, tot sleur, kan de ontbrekende daad ons niet weerhouden deze verschijning op den juisten prijs te stellen. Integendeel, ze wordt er belangwekkender door als mooi-menschelijke

uiting, die boven het alledaagsche zich gaat verheffen.

En dat is ook zoo belangwekkend! Niet alleen voor onze peilende, Europeesche oogen, die nuchter wikkend gegevens rangschikken en dan tot een conclusie komen! Ook ginds onder die bruine stammen voelt men de hoogere beteekenis van den arbeid dier enkele werkers. Ons kunstenaar-zijn par la grâce de Dieu, dat begrip kennen zij reeds, leggen het alleen op hunne wijze uit. Die knappe snijders in been zijn, volgens hen, bizonder begunstigd door de geesten.

Het bewijs daarvoor vinden we in een artikel van Prof. Nieuwenhuis over: 'Kunstperlen',[1] waar het volgende te lezen is: 'Eigentümlicher Weise verlangen die Hirschhornschnitzer von dem Käufer ihrer Produkte ausser dem Marktpreise auch noch zwei alte blaue und zwei alte gelbe Perlen *für den sie beseelenden Geist*'[2].

En iets te voren heet het: 'Nicht nur die Priesterschaft bietet den sie beseelenden Geister Perlen an, sondern auch alle, nach Auffassung dieser Stämme *beseelten*[2] Personen, z.B. die Schmiede, Schnitzkünstler u. Tätowierkünstlerinnen sind verpflichtet ihren Schutzgeistern Perlen zu offern, die sie in ihren Werkstätte, resp. bei ihrem Tätowiergerät, bewahren müssen.'

Zij voelen dus het geestelijke in den kunstenaar, dat hem boven de massa stelt, de groote gave, in hen levend. En het is tevens een hunner intieme opvattingen, die ze slechts met schroom uitspreken, als alles wat over bovennatuurlijke zaken handelt. Want Prof. Nieuwenhuis vervolgt: 'Da ich diese Perlen nicht besass, waren die Schnitzkünstler bisweilen nur schwer zu bewegen, mir sogleich einige schöne, eben fertig gestellte Schwertgriffe zuverkaufen. Der wahre Beweggrund wurde mir jedoch, vielleicht aus Furcht vor Spott, nicht angegeben; ich erfuhr ihn erst später, gelegentlich unseres Aufenthalts bei den Kajan am oberen Mahakam.'

Zoo is dan de drang naar schoonheid bij deze menschen bij uitstek een gemeenschapsuiting geworden, met taaiheid wortelend in het verleden, saamgegroeid met heel den stam.

1) Int. Archiv f. Ethnographie. Bnd. XVI, blz. 137.
2) Wij cursiveeren.
2) Wij cursiveeren.

Vandaar ook het broze van deze artistieke uiting!

Wanneer deze inlanders in aanraking komen met nieuw materiaal, laten ze zich verbluffen, en als groote kinderen gebruiken ze onsmakelijk gebloemd katoen naast het heerlijkkleurige kralenwerk. Dezelfde werkers, die hun traditioneel vlechtwerk maakten met zwarte reepen op blank fond, serieus van doen, of wel gladde reepen naast ruwe gebruikten en zoo een verfijnd damast-effekt wisten te bereiken, diezelfde lui kiezen van de ingevoerde anilineverfstoffen de bontste uit. Ze nemen bij voorkeur een giftig groen, een schreeuwend paars, dat alle schoonheid vernielen moet. Bewonder op Java die gevoelige kleurkunst der batik's, dat prachtig ornament op groote doeken uitgespreid! En zie, hoe diezelfde batiksters den koers geheel verliezen, als ze hunne oude motieven op nieuwe moeten toepassen, nieuwe kleuren, klanten ten believe, gebruiken!

Maar men zou verkeerd doen met daaruit te besluiten, dat deze inlandsche kunst gedoemd is tot verdwijnen. Datzelfde Insulinde leert het tegendeel, toont historisch, hoe bovengenoemde waarnemingen slechts voorbijgaande verschijningen moeten zijn.

We zien het overtuigend aan het kralenwerk, hoe inlanders, eerst werkend met primitieve pitjes, bamboe-kralen en schelpjes, zooals nog in de binnenlanden van Nieuw-Guinea geschiedt, van het uitheemsche kralen-materiaal hebben geprofiteerd. De leelijke dingen, die stellig ook toen gemaakt zullen zijn, zijn verdwenen en in den loop van drie, vier eeuwen is als nieuwe en rijkere techniek het kralenwerk ontstaan, dat als het schoonste op dit gebied genoemd mag worden.

Er is meer, dat spreekt van grootere levenskracht! Men denke aan de komst der Hindoes op Java, van die hoog ontwikkelde landverhuizers, die Java verrijkten met wonderen van architektuur, de metaalkunst invoerden in het land der bamboe-werkers, het schrift en kunstigen literatuurvorm, wie weet wat meer. In het land der Maleisch-Polynesiërs, die nimmer tot het steenen gebouw zijn gekomen, werden reuzentempels als de Borobodoer opgericht. In de tallooze tjandi's pronkten beelden, naturalistisch van opvatting, scherp in tegenstelling met de stijve poppetjes op vlechtwerk en weefsels, met de verwrongen houten beelden der inheemsche bevolking.

Die komst der Hindoe-beschaving moet op de inlandsche bevolking denzelfden verwarrenden indruk gemaakt hebben als de onze met de technische wonderen van stoom en electriciteit. Het moet tevens bevruchtend geweest zijn, want overvloedig vindt men op Java en Bali, op Sumatra, zelfs nog op Borneo, den Hindoeschen invloed in ornament en velerlei techniek uitgesproken.

Maar het ontvangend, inheemsch element moet ook zekere kracht bezeten hebben, omdat men in de Hindoe architectuur op Java duidelijke sporen eener wisselwerking kan volgen. Wat eerst Javaansch-Hindoesch was, werd Hindoe-Javaansch. Het meesterschap over het naturalisme in beeldkunst, in het verre Indische oorsprongsland door Grieksch klassicisme geïnspireerd, vereenigde zich op gelukkige wijze met de Maleisch-Polynesische beheersching van het ornament. Die Hindoe-Javaansche beelden, den schoonen mensch-vorm met rijke, doordacht aangebrachte versiering vermooiend, vormen een eigen type, dat hoog boven de weekelijke kunst van het stamland staat.

Op Bali, nog in onze dagen het goed Hindoesche land bij uitnemendheid, viert wel de plastiek in steen en in hout hoogtij, maar de gewrochten zijn in ornamentale stileering door en door Maleisch-Polynesisch gevonden. De Javaansche wajang is evenzeer een triomf der eigen kunst van het land, die de Hindoesche verzorging der menschengestalte op eigen wijze vermooid heeft, letterlijk geheel omgewerkt!

Daartoe is deze primitieve menschenkunst in staat geweest, tot deze geweldige wisselwerking, die men niet gelooven zou, als niet de steenen op Java nog spraken!

J.A. Loeber Jr.
Elberfeld.

Protestantsche sociologie.

De opsomming zou te lang worden, van alle verschillen tusschen de rechtzinnig protestantsche 'Christelijk Sociale Studiën' door Dr. J.R. Slotemaker de Bruine[1)] en het roomsche boek van prof. Aengenent, waarover ik schreef in de Februari-*Gids*.

Maar het typeerendst verschilpunt is wel, dat de priester zich aandiende als gelukkig vinder, als in het bezit der waarheid, terwijl de predikant zichzelven een zoeker en zijn boek 'studiën' noemde en het daarenboven uitdrukkelijk uitsprak, 'dat noch van een bijbelsche of christelijke "sociologie" noch van zoodanige "oeconomie" in strikten zin kan worden gesproken.' (blz. 45).

De opmerking is van zoo simpel mogelijke waarheid. Er is ten slotte maar één wetenschap der maatschappij: de juiste, en elke sociologie die daarvan afwijkt, of zij zichzelve noeme de christelijke, de roomsche, de socialistische, de liberale, de radicale of hoe dan ook, is *on*juist.

Toch kan een betrekkelijk bestaansrecht aan die in den grond onverdedigbare en dikwijls half (of meer) politieke uithangborden niet worden ontzegd.

Wij zijn er nog niet. Het veld van onderzoek is schier onbegrensd, deels ligt het nog braak, de exploratie is eerst sinds kort in gang en het aantal der onderzoekers naar verhouding nog klein. Zij dagen inmiddels op van allen kant; geen der fractiën, waarin de geestesgemeenschap der mensch-

1) Tweede Druk. Utrecht, G.J.A. Ruys. 1910.

heid uiteenvalt, of zij levert haar contingent. Doch al die contingenten, zij zijn begiftigd, behept of belast met de eigenaardigheden van het milieu, dat ze afzond.

Een verdrietige omstandigheid, zou men meenen. Maar toch zoo heel verdrietig niet.

Natuurlijk zal niemand van die zoekers het brengen tot objectiviteit. En kon men hun plaats doen innemen door een volmaakter slag, het zou morgen aan den dag moeten gebeuren. Zoolang wij echter blijven die wij zijn, de min of meer beminnelijke schepselen, geneigd tot kwaad en niet bekwaam tot alle goed, en zoolang het objectief registreerende zoek-instrument, dat bij het doorvorschen der maatschappij onszelven met vrucht zou kunnen vervangen, nog niet is uitgevonden, schiet er niets over dan te trachten naar onze verbetering, onszelven als onderzoekers te aanvaarden en te benutten ten meesten bate.

Ook onze uiteenloopende herkomst kan dan een goede zijde toonen. Zelfs hun, die meenen de wijsheid ten volle in pacht te hebben, kan het goedgunstig lot wel een sprankel waarheid hebben meegegeven. En zij, die komen in bescheidener geestesstaat, zijn ter belooning wellicht van een dubbele dosis voorzien.

Van niet genoeg kanten tegelijk kan het licht vallen op de samenleving. Bij deze nasporingen valt niemand te missen, mits hij slechts van eerlijken wille zij en iets te zeggen hebbe. En daarom is het, dat ieder welkom moet zijn, die aan deze omschrijving voldoet, welke ook, naar andermans meening, zijn vooroordeelen mogen wezen: bijbelsche traditiën, rede-overmoed, toekomst-optimisme, en al hecht hij zelf aan die vooroordeelen ook zoo groote waarde dat zij hem de vlag verschaffen, waaronder zijn wetenschap zee kiest. Wat en wien deert die vlag? Haar lading dekt ze niet en voorzoover ze haar typeert, vergemakkelijkt ze de kennismaking.

Dr. Slotemaker de Bruine bv. verzekert, ‘dat de sociologie de theologie niet kan missen’ (bl. VII) en, wat ruimer, dat ‘goed de sociologie te bespreken zonder de diepste geestelijke beginselen aan te roeren’ een ‘onmogelijkheid’ is (bl. 300).

Nu zijn er andere theologieën dan de zijne; nu zal niet ieder die diepste geestelijke beginselen verstaan als hij. Maar wie zal ontkennen, dat het orthodoxe protestantisme

het west-europeesche geestesleven heeft omgewoeld en bevrucht? Dat derhalve zijn beste vertegenwoordigers stem behooren te hebben in het kapittel, dat zit ten onderzoek en ter verbetering van onze maatschappij? En aan dezen schrijver, die het betrekkelijke van dingen als ‘christelijke sociologieën en economieën’ zoo wel toont te beseffen, mag zeker die stem niet worden geweigerd.

Te minder, waar uit *zijn* christendom die sociale gedachte, waarop ten slotte alles aankomt, lijnrecht blijkt te volgen: ‘Het Vaderschap brengt het broederzijn mede’ (bl. 36). Te minder ook, waar niets hem verder staat dan de gedachte, dat de Bijbel een voor sociaal gebruik pasklaar receptenboek is. Die opvatting is hem van een eenvoudigheid, waartegen het samengestelde onzer moderne maatschappelijke verschijnselen lijnrecht ingaat: ‘Wie in de Heilige Schrift niet anders ziet dan een verzameling van eeuwig geldende losse uitspraken, die genomen kunnen worden in onderling verband of ook elk op zich zelf, maar in elk geval zonder dat verstaan uit tijdsomstandigheden en omgeving noodig is; wie alzoo geen voortgang vermag te ontdekken van vroeger tot later; wie dus allerminst verstaat, dat éénzelfde eeuwige goddelijke beginsel in zeer verschillende toestanden zeer verschillende toepassing vragen kan - die is spoedig gereed met zijn bijbelgebruik op het gebied der sociale studiën’ (bl. 40).

Zijn doel is het Christendom te doen ‘verliezen dat karakter van negativisme, van in onze dagen vooral te weten wat het niet wil; te verklaren misschien uit allerlei werking van de revolutionaire zijde, maar daarmede nooit verontschuldigd’; het ‘zijn eigen karakter’ te doen toonen. Immers vooral op dit laatste - zoo meent hij - komt het aan: ‘ter ontplooiing van de sociale kracht (van het Christendom) behoeft geen enkel element van buiten te worden aangebracht; enkel is noodig, dat het worde wat het is’ (bl. 38).

Echter, hoe zal het weten wat het is en wat het dus te worden heeft?

Hier is gezet Schriftverkeer van noode en de ‘Christelijk Sociale Studiën’ ‘pogen nu aan te wijzen: soms theoretisch, soms met enkele grepen uit de practijk, langs welke lijnen het Schriftgebruik zich moet bewegen bij de sociale studie’.

Ook deze lijnen geven aan dit boek een zeer wezenlijke teekening.

In Duitschland is door den bekenden socialistischen predikant Paul Göhre een schema ontworpen van de wijze, waarop de sociale inhoud (en dus de sociale beteekenis) van het Christendom ware vast te stellen: voorop moest gaan een schets van de sociale toestanden in de tijden van Jezus en de apostelen; daarna zou men moeten onderzoeken in welke uitspraken dezen zich over die toestanden hebben uitgelaten; en daaruit ten slotte zou zijn af te leiden welke beginselen op dit gebied die van het Christendom zijn.

Hoewel nu dr. de Bruine erkent, dat Göhre ‘op het eerste gezicht schijnt gelijk te hebben’, zoo verwerpt hij toch dit schema. En de reden-waarom is merkwaardig genoeg om te worden geciteerd; zij is deze ‘dat onze verhoudingen zóó gansch anders zijn dan die van vóór twee duizend jaar, dat een toetsing van de huidige sociologische en oeconomische toestanden aan de sociologie en de oeconomie-van-toen omtrent geen resultaat zou leveren. En dat weder mede ten gevolge hiervan, dat noch van een bijbelsche of christelijke “sociologie”, noch van zoodanige “oeconomie” in strikten zin kan worden gesproken’.

Den slotzin citeerde ik reeds in den aanhef; thans blijkt, hoezeer hij het boek typeert. In de hier weergegeven redeneering immers is hij de klap op de vuurpijl, het eigenlijke, het eenige argument. *Indien* immers het Christendom een eigen wetenschap der samenleving had aan te bieden, dan zou de weg om tot de kennis dier wetenschap te geraken wèl lastig begaanbaar kunnen zijn, hetzij doordat de maatschappij van kort na Jezus' geboorte thans moeilijk meer in beeld is te brengen, hetzij doordien de daarop betrekking hebbende uitspraken van den Heer en de apostelen gebrekkig zijn overgeleverd, doch dan behoefde, waren deze moeilijkheden maar eenmaal overwonnen, aan de mogelijkheid van den opbouw eener christelijke sociologie niet volstrekt te worden gewanhoopt. Al is immers een bepaalde uitspraak gegeven voor maar één geval, toch laat zich daaruit licht een algemeen beginsel afleiden, dat toepassing op andere gevallen lijdt. Het geweldig verschil tusschen de maatschappij van destijds en die van thans is dus wèl beschouwd geen afdoend argument.

Zoodra evenwel een christelijke sociale wetenschap een onbestaanbaarheid is, zal alle moeite, haar op te delven uit historische diepten, bij voorbaat met mislukking geslagen zijn.

De taak van het bijbelonderzoek is dan ook voor den heer Slotemaker de Bruine een geheel andere dan voor Göhre:

'Wat de Heilige Schrift hier werken moet, dit schijnt ons de verlichting en verwakkering van *het christelijk geweten*, dat inderdaad door nauwgezet verkeer met de Schrift moet en kan worden verwakkerd en verlicht. En dat zal dan de taak hebben van de toetsing der toestanden; zoodat deze geschiedt met de Heilige Schrift, maar met haar voor zoover zij leven en vleesch en bloed is geworden in het gemoed en het denken van de geloovigen.'

Een economisch handboek wil dit boek dus in geenen deele, het 'wil studie-litteratuur zijn en eerlijk het *voor* en *tegeu* doen zien' (bl. VIII). Niet: in alle concrete vraagstukken partij te kiezen, stelde zich dr. de Bruine ten doel; wèl: anderen daartoe in staat te stellen.

Een 'zwevend standpunt' moet men hem, naar luid van de klacht in het Voorbericht bij den tweeden druk, dientengevolge hebben verweten. En inderdaad laat hij af en toe een op alle gevallen sluitend antwoord in het midden. Werkstaking bv. acht hij in theorie geoorloofd, doch meent 'dat elk geval op zichzelf moet worden beoordeeld en geen algemeene regel kan worden gesteld' (bl. 197).

Een 'zwakschijnend standpunt', meent hij zelf.

Toch niet. Zwak immers enkel in de oogen van hen, die elke staking als een stuk klassenstrijd een rechtmatig verweer of rechtmatigen aanval der arbeiders achten, dan wel voor wie een staking ongeloofd achten in elk geval. Maar geen dezer twee groepen haalt meer dan een fractie, en niet een groote fractie, van het nederlandsche volk.

En in anderer oogen is het standpunt sterk, wijl juist.

* * *

Wie den ruggesteun voelt van een zelf doordachte levensbeschouwing, weet, ook bij toepassing dier beschouwing op bizonder gebied, zichzelven sterk. Er dreigt hier echter een gevaar: dat ge, aan bepaalde termen gewend die uw kijk op

de wereld bepalen en afbakenen, voor die termen het wezen vergeet. En daarmede jegens anderen, die hetzelfde wezen kennen onder anderen naam, onbillijk wordt.

Aan dit gevaar is de heer Slotemaker de Bruine niet ontkomen.

'Wat de beginselen aangaat - lezen we op bl. 23 v. - bestaat ernstig meeningsverschil omtrent de taak van den Staat. Ter eener zijde wordt een zeer diep ingrijpen van den Staat verdedigd, een dwingen tot het sluiten van de verschillende verzekeringen. Wat daarvan dan de rechtsgrond is? Sommigen achten zelfs deze vraag onnoodig, omdat, afgezien van 'n rechtsgrond, geschieden moet wat in het belang is van velen.'

Hier schuilt een misverstand, dat bedenkelijk is omdat het zoo wijd is verspreid: het groepeeren ter eener zijde van hen, die voor maatregelen als bv. den socialen verzekeringsdwang een *rechtsgrond* begeeren, en aan den anderen kant van degenen, die hier met een beroep op het *algemeen belang* meenen te mogen volstaan.

Een tegenstelling, die alleen dan reden van bestaan zou hebben, indien 'recht' en 'belang' elkanders tegenpolen waren, indien m.a.w. een beroep op het algemeen belang alle overwegingen, aan de idee des rechts ontleend, eenvoudig uitschakelde. Niets is onjuister dan dit.

Twee soorten belangen laten zich denken: die, welke kloppen met de eischen der gerechtigheid, de rechtmatige, en die welke ermee strijden, de onrechtmatige belangen.

De eisch van recht sluit de behartiging der eerste soort in, der tweede buiten. Wijs ik van een door mij bepleiten maatregel den rechtsgrond aan, ik doe niets anders dan de rechtmatigheid der door dien maatregel te dienen belangen bewijzen.

En de roep om behartiging vóór alles van het algemeen belang zou alleen dan tegen dien naar een rechtsgrond ingaan, zoo de rechtsverwezenlijking *niet* een algemeen belang ware, een kennelijke onzinnigheid, daar immers het recht een der eerste gemeenschapsbelangen, ja daarvan het allerhoogste is en dus bij rechtsmiskenning het algemeen belang de grootst denkbare schade zou lijden.

Zoo verstaan kan het 'algemeen belang' nooit het 'recht' in het gedrang brengen.

Men zal, bij de beoordeeling van de wenschelijkheid eener voorgestelde hervorming, zich hebben af te vragen, hoe de *bestaande* toestand *zonder* die hervorming is en hoe de *veranderde* toestand *na* die hervorming zal zijn. Die twee toestanden zullen onderling dienen te worden vergeleken en vastgesteld zal moeten worden, welke van de twee de verkieslijkste is. Maar zonder onderzoek, onder welken dier beide toestanden de rechtsverwezenlijking het beste slaagt, zal deze vaststelling een onmogelijkheid zijn, terwijl dit onderzoek, mocht het ongunstig uitvallen ten opzichte van den te scheppen nieuwen toestand, de beoogde hervorming zal hebben gewogen en te licht bevonden.

Men ziet, de vrienden van het 'recht' hebben geenerlei reden tot wantrouwen jegens hen, die den term 'algemeen belang' boven den term 'rechtsgrond' stellen omdat deze laatste term eenerzijds te weinig ruim en anderzijds misleidend is.

Te weinig ruim. Bij maatschappelijk hervormen komt naast het recht nog meer in besprek, leggen ook overwegingen van zedelijkheid, van barmhartigheid, van volksgezondheid, van schoonheid gewicht in de schaal. Men denke bv. aan een plan van stadsuitbreiding met arbeiderswijken. Al dient men zich te hoeden voor te scherpe onderscheiding tusschen al deze maatstaven van beoordeeling.

Misleidend. De roep om een rechtsgrond kan een verweermiddel van het conservatisme zijn; het kan de klacht beduiden, dat de begeerde hervorming zich niet laat passen in het raam van de bestaande rechtsorde, van het positieve recht. Een klacht, die formeel gegrond kan zijn, wanneer nl. juist wijziging van die rechtsorde het oogmerk der hervormers is. Maar die in dit soort gevallen alle materieele juistheid ontbeert: dan immers is de doode wet een ontkenning geworden van het nog ongeschreven recht, dat leven wil, dat wil geschreven zijn. Wie uit eigenbaat of sociale bijziendheid onkundig blijven van den groei des rechts, die op gezette tijden wetswijziging eischt, vinden in den 'rechtsgrond' een argument van duchtigen klank. Het is evenwel in zulke gevallen niet de voorgestelde hervorming, die een rechtsgrond mist, maar juist de bestaande wetgeving, die geen grond meer vindt in het recht. En het is de onzalige

dubbelzinnigheid van het woord ‘recht’ in de nederlandsche taal, die hier het wangebruik van den ‘rechtsgrond’ mogelijk maakt.

Het is ook onzuiver gedacht, dat elk pleit voor hervorming beginnen moet met haar rechtsgrond te toonen. Te bewijzen is, dat zij vooruitgang zal brengen; op te sommen zijn de positieve voordeelen, die ze belooft. Komt nu de tegenstander met zijn sceptische vraag naar den rechtsgrond, d.w.z. met de vraag of er nog niet een voordeel méér is dan werd opgesomd: de betere rechtsverwezenlijking, dan zal die vraag het passend antwoord vinden in de opmerking, dat zij ten slotte niets is dan het in vraagvorm gekleede verwijt van strijd met het recht, een verwijt, welks gegrondheid door hem, die het hanteerde, zal te bewijzen zijn. Men kan in redelijkheid van geen voorstander van welke verandering ook meer eischen dan dat hij de argumenten die te zijnen gunste spreken weet uiteen te zetten en die zijner tegenstanders weet af te slaan; dat hij bij voorbaat reeds zich zou hebben te verweren tegen elken denkbaren aanval, is niet te vergen.

De passage over den rechtsgrond neemt in deze ‘Christelijk Sociale Studiën’ geen breede plaats in; doch het gewicht van een opmerking kan in zonderlinge verhouding staan tot de ruimte die ze inneemt. En dan mag de critiek het evenwicht herstellen.

* * *

Wie ‘christelijke’ studiën schrijft en met het bijvoeglijk naamwoord iets meer dan een christendom boven of onder geloofsverdeeldheid bedoelt, heeft zijn erf nog tegen anderen dan heidenen en muzelmannen af te perken. De heer Slotemaker de Bruine had 't het zijne tegen de roomschen te doen en gevoeglijk had hij hiermee reeds in den titel kunnen beginnen. Immers, wat hij als eigen denkbeelden geeft is protestantsch en wil dit zijn; waar hij verslag geeft van hetgeen andere christelijke schrijvers te berde brachten over sociale wetenschap, daar krijgen de protestanten veel ruimer maat dan de roomschen; en ten slotte draagt hij angstvallige zorg voor de afbakening, waar ik boven van sprak.

Waarom dan niet van ‘Protestantsche Sociale Studiën’

gesproken? Een kort begrip van den inhoud te geven kan nooit een fout van den titel zijn.

Tot de beste bladzijden van dit belangrijk boek behooren die, waar de schrijver aangeeft wat hem van de roomschen scheidt, waar hij zijn protestantschen stempel zet.

'Drie punten van verschil tusschen Rome en het Protestantisme' werkt hij (op blz. 367 v.) uit.

Daar is, om te beginnen, het individualisme, eigen aan de protestanten, die 'ten slotte niets en niemand als gezaghebbende (laten) gelden tusschen God en het geweten', die hiermede 'het gevoelen van den enkeling zeer hoog' stellen en 'op de persoonlijke verantwoordelijkheid zeer sterk' drukken, terwijl Rome, 'in zijn wezen sociaal,' 'een van God gegeven ambt (erkent), dat om Gods wil met gezag tegen de zielen mag optreden,' 'dus de enkelen aaneen (bindt) onder dat centrale gezag en.... de gemeenschap en de uitspraak van die gemeenschap meer (doet) gelden dan den enkeling.' In het protestantisme daarentegen is 'het sociale .... geen vreemd.... maar wel een bijkomstig element, waarvan beide èn de besliste onmisbaarheid èn de tweederangs-waarde zijn vast te houden'.

Daar is, hiermede in onmiddellijk verband, in de tweede plaats 'de houding, die de priesters of de predikanten als zoodanig hebben aan te nemen tegenover de sociale vraagstukken.' Aan den eenen kant staan de protestanten, die, met 'het algemeene priesterschap der geloovigen' als uitgangspunt, 'den predikant als zoodanig (niet zullen) erkennen als gezaghebbend leider'; aan den anderen kant de roomschen, onder wie 'ook op dit gebied het aparte recht en de aparte roeping voor (hun) ambtsdragers als zoodanig' gehandhaafd wordt.

Daar is, ten derde, een verschilpunt van dogmatischen aard. Het protestantisme ziet den mensch, oorspronkelijk van Gods geslacht en drager van zijn beeld, als bedorven in den zondeval; hij is na dien de echte mensch niet meer en slechts de wedergeboorte, door den Heiligen Geest bewerkstelligd, doet dien echten mensch herleven, herstelt in den mensch het beeld Gods. 'Zoo blijft er altoos een eenheid: de eene mensch is geschapen; de ééne, gansche mensch is

gevallen; de ééne, gansche mensch wordt hersteld. En ook de taak van den mensch heeft daardoor éénheid; er is één deugd, één wet, één plicht, één drijfveer, die gelden moeten voor allen en die gelden op alle gebied, maatschappelijk en zedelijk en geestelijk'. De roomsche leer ziet dit anders; ook zij kent den zondeval, die den mensch Gods beeld ontnam; maar die berooving heeft hier andere draagkracht; na den val is de mensch niet, gelijk naar protestantsche beschouwing, ontmenscht, doch gebleven die hij oorspronkelijk 'naar zijn wezen was, niet bedorven, alleen beroofd van een aparte, toegevoegde gave', nl. van het beeld Gods, dat hem, zwak, zinnelijk met tegen zijn geestelijk wezen strijdende neigingen en wilsbegeerten geschapen, juist ter beteugeling van die zinnelijke natuur gegeven was. Niet voor de protestanten, wèl voor de roomschen is dus de zondige, zinnelijke mensch de eigenlijke mensch. Zoo kent de roomsche leer tegenover de 'éénheid', welke, als we zagen, het protestantisme kenmerkt, 'een tweeheid': 'volmaakte menschen en gewone menschen, die dan toch nog gave menschen zijn'. Zoo kent zij 'tweeërlei deugd: voor de "gewonen" èn voor de meergevorderden; maar de gewone deugd is voldoende, niettegenstaande méér mogelijk is.' En tweeërlei leven: 'voor het lichaam èn voor de ziel, een deeling van den mensch in twee deelen'. Hier acht de heer de Bruine ook 'de verklaring te vinden van het soepele en gemakkelijke en "practische" van Rome, dat de Protestanten zoo vaak ergert: het leven wordt niet omgezet, het wordt beteugeld'.

Dan stelt hij in het licht 'hoezeer dit verschil van invloed moet zijn op de bepaling van de taak der kerken tegenover de sociale vraagstukken: de gansche mensch, ook de lichamelijke mensch, het gansche leven, ook het aardsche leven moet geheiligd en opgeheven worden - het aardsche leven, de lichamelijke mensch wordt gelaten in den gewonen toestand, doch omtuind en beschut door toegevoegde geestelijke wijding. Inwendig - of uitwendig. De mensch vernieuwd - of de mensch omperkt. Wij behoeven slechts te herinneren aan de verschillende houding, door de beide kerkgroepen aangenomen tegenover Zondagsrust en Zondagsheiliging, om met een tastbaar voorbeeld uit de practijk het bedoelde verschil te illustreeren'.

Hier ziet de schrijver ‘een zonderling verschijnsel,’ waarvoor hij een verklaring zoekt en vindt.

Het door hem in de derde plaats genoemde verschilpunt zou, meent hij, logisch meebrengen, ‘dat in het Protestantisme, dat de “éénheid” ziet van den mensch en van zijn roeping, natuurlijk en vanzelf de bemoeiïng van de kerken met sociale vragen zal worden gezien en dit niet eens als iets aparts of bijzonders’, terwijl het ‘voor Rome, dat de “tweeheid” ziet, nog altoos de vraag (moest) zijn, of de kerk zich met aardsche, maatschappelijke, tijdelijke vragen heeft in te laten’. En het tegendeel is het geval!

Ziehier het verschijnsel.

En nu de verklaring. Hij vindt haar in de beduchtheid zijner geestverwanten, het geestelijke omlaag te halen en te bezoedelen vanwege de ‘gedienstigheden der practijk’, waartegenover de roomsche kerk, ‘ook paedagogisch op gansch ander standpunt staande.... altoos de zorgzame moeder voor haar kinderen (wil blijven), die nooit geheel mondig worden.’

Laat zich evenwel uit de twee verschilpunten, die hij aan het breeder behandelde derde punt van onderscheid liet voorafgaan, niet even afdoende verklaring putten?

Ook de heer Slotemaker de Bruine zelf vat trouwens de sociale taak der kerken beperkter op dan roomsche zede is. Zij kunnen veel: ‘de wereld zal sidderen, als de groote kracht van de kerken mobiel wordt’ (bl. 362). Maar zij hebben die latente kracht te betoomen; haar taak is: ‘de prediking van de beginselen en de toepassing van die beginselen op haar eigen erf; niet het ingrijpen in de eigenlijke practijk van het leven’ (bl. 373).

Het zal inderdaad bezwaarlijk anders gaan. Waar zou de vertegenwoordiger van een protestantsche gezindte den titel vinden, die hem onder zijn geloofsgenooten dwingend gezag verleent op sociaal gebied?

Ook mag men den invloed die reeds alleen van de prediking kan uitgaan, zelfs zoo zij zich in den strictsten zin aan de ‘beginselen’ houdt, zelfs zoo de sociale preek aan illustreerende voorbeelden, aan een ‘toepassing’ zich spenen ging, niet onderschatten.

Maar zóóveel hangt hier van den persoon des predikers af en met zóó groote stelligheid mag men den gloed, dien de gemiddelde prediker te wekken vermag, achterstellen bij

het vuur, dat brandt in het kostelijk proza van Slotemaker de Bruine, in de sociale bespiegelingen ook van bladen als *De Klaroen* en *De Beukelaar*, dat de voorspelling van de siddering der wereld wat overdreven en de kans groot mag worden genoemd, dat langs dezen weg de sociale invloed der protestantsche kerken bij die van Rome een stuk ten achter blijft.

Is er verschil, belangrijke overeenkomst is er ook tusschen roomsche en protestantsche sociologen.

Bij Aengenent trof men inzake het eigendomsrecht de boven de huizen geprezen, de 'heerlijke katholieke opvatting' aan, 'dat de mensch de goederen wel zelf mag bezitten en besturen, maar dat hij ze niet alleen voor zichzelven mag gebruiken', dat dus 'de eigendom zware verplichtingen jegens anderen' oplegt. Een opvatting, welke het protestantisme blijkt te hebben geërfd luidens dr. de Bruine's uitlating: 'Alles is Gods eigendom, al het onze ook. Wij hebben het als Zijne rentmeesters te beheeren. Wij bezitten het ook niet voor onszelf, maar voor allen en het moet ten bate van allen worden gebruikt... Er moet radicaal worden gebroken met de gedachte, dat wij het vrije beschikkingsrecht over het onze zouden hebben' (bl. 336).

Een samentreffen van beginsel.

En daarnaast, in een belangrijk vraagstuk van het moderne maatschappelijk leven, een samentreffen van practijk:

De roomsche kerk eischt voor zich gezag ook in het sociale leven op. En de nederlandsche bisschoppen hebben in Juli 1906 hiervan doen weten door de verklaring, 'dat het hun ernstig en uitdrukkelijk verlangen is, de hun onderhoorige Katholieken te vereenigen en vereenigd te houden in Katholieke organisatiën, omdat van den eenen kant alleen in deze de katholieke beginselen tot hun volle recht kunnen komen; en van den anderen kant eene samenwerking met andere vereenigingen voor bepaalde, wenschelijk geachte doeleinden, in zoover de katholieke beginselen die toelaten, noch onmogelijk gemaakt, noch bemoeilijkt wordt.'

Men noemt dit het verbod der interconfessioneele, het gebod der confessioneele vakvereeniging; om de *vak*vereenigingen immers ging het inzonderheid bij deze verklaring. Slechts één belangrijke uitzondering is mij hier te lande, als

door de bisschoppen gedoogd, bekend. Zij betreft den christelijken Mijnwerkersbond, die dispensatie verkreeg op grond van zijn nauwe aanrakingen met de interconfessioneele mijnwerkersorganisaties in Duitschland, waar de roomsche kerk soortgelijk verbod niet heeft uitgevaardigd als waartoe de nederlandsche bisschoppen zich gehouden rekenden.

Een trouwer volgeling nu dan dr. Slotemaker de Bruine hadden zich de bisschoppen niet kunnen begeeren.

De motiveering van *zijn* voorkeur voor het gescheiden houden van roomsch en protestant, a fortiori dus van christelijk en neutraal, in de vakbeweging herinnert aan die in de verklaring van Juli 1906 tot aan de letter toe.

Ook hij is (bl. 220 v.) van oordeel, 'dat confessioneele kringen de voorkeur verdienen, mits deze, zoo vaak dat mogelijk is, foederatief samenwerken.'

In de eerste plaats om wat hijzelf een 'berekenende en dus minder waardige overweging' noemt, doch wat ook een reden van geheel geoorloofde tactiek had mogen heeten: omdat de groote meerderheid der aan het kerkgezag gehoorzame roomsche arbeiders voor interconfessioneele organisatie thans toch niet te winnen is.

Maar ook omdat 'de practijk in de vakbeweging... al ingewikkelder, het kiezen van de rechte wegen en het zuiver houden van de middelen al moeilijker (wordt)', omdat zich daarbij 'het gevaar van op te gaan in de zorg voor het materieele en daarbij geestelijk in te teren... telkens scherper gevoelen' doet en het 'christelijke' van de vakorganisatie, 'zal het... niet tot uithangbord worden,... voortdurend (moet) worden aangekweekt en verdiept', kortom, wijl 'de geest en het leven moeten aanwezig zijn en voortdurend worden gekweekt.'

Getrennt marschieren und vereint schlagen!

Er ligt aan dit betoog een stelling ten grondslag, die geldt voor breeder veld dan dat der vakbeweging alleen. Wanneer, op welk terrein des levens ook, zoo maar de christelijke beginselen er recht van spreken hebben, deze een organisatie eischen, welke anders- of ongeloovigen buitensluit, dan geldt dit voor het politieke zoowel als voor het sociale leven. Ja, waarom zou het ook niet voor het artistieke gelden?

'Elke onnoodige splitsing' acht ook de heer de Bruine 'ongewenscht', doch 'onnoodig' is een splitsing niet spoedig in zijn oog.

Men ontkomt niet aan den indruk, dat het velerlei bedenkelijke, aan zulke splitsing eigen, hier onvoldoende is beseft.

Een verschilpunt, ten uitgang genomen voor afzonderlijk vereenigingsleven en aldus opzettelijk belicht, zal eer dan anders tot geschilpunt worden. En wee dan de federatieve samenwerking!

Genooten van één vak, over verschillende vereenigingen verdeeld, vermorsen een deel hunner economische kracht aan hun veelvoudige administratie. Van één vakvereeniging van driehonderd man gaat daarenboven niet slechts economisch maar ook moreel een grootere kracht uit dan van drie vereenigingen met elk honderd. Wie in de solidariteit, tot levende werkelijkheid in het vakvereenigingsleven gegroeid, een kracht ten goede ziet, dient deze kracht de kans op sterkste ontplooiing te gunnen.

De tegenstanders der vakbeweging putten uit deze gedeeldheid behaaglijke winst. Van het 'divide et impera' zijn zij ten halve ontheven. Verdeelen deed de vakbeweging zichzelve reeds, haar tegenstanders hebben nog slechts te heerschen.

En dan, is het waar, dat het christelijk beginsel slechts veilig is, waar het monopolie bezit? Is de buitenlucht voor deze plant te guur? Een man als dr. de Bruine, die gelooft in de levenwekkende, in de wereldveroverende kracht van het christendom, moet deze gedachte schuwen als de grofste beleediging. Geheel in zijn lijn zou het liggen, zich te scharen aan den kant dier protestantsche duitsche arbeiders, die, naar hijzelf (bl. 211 v.) mededeelt, in 1891 op hun congres te Spier 'wenschten, dat de christenen zich in de roode vereenigingen zouden begeven, om er den "geest" te veranderen.'

De samenwerking binnen de muren van éénzelfde vereeniging zou èn aan de christelijke èn aan de volgens dezen onchristelijke arbeiders wederzijdsch begrijpen, die allereerste voorwaarde voor vruchtbaar samenwerken, leeren, waardoor gemakkelijker dan bij enkel federatieve samenwerking miskenning van de beginselen van elk dier groepen zou worden verhoed. Met de meening van den bondgenoot wordt rekening gehouden uit koel berekende tactiek, met die van den makker der eigen vakvereeniging uit warme kameraadschap.

De wal keert het schip. Op straffe van leden- en machtsverlies is de gemengde vakvereeniging gedwongen, met de

beginselen van haar christelijke leden, die haar macht opvoerden tot het bereikte peil, ter dege rekening te houden.

Ten slotte, ook bij federatieve samenwerking kan nooit meer worden bereikt dan de grootste gemeene deeler uit de doeleinden der verbonden groepen. Maar het dagelijksch samenleven en samenwerken vergemakkelijkt de zuivere berekening van dien deeler uitermate.

* * *

Ook van het socialistisch erf had dr. Slotemaker de Bruine het zijne af te schutten.

En er is op de bladzijden van zijn merkwaardig boek, die deze taak aanvaarden, veel te lezen dat moge doordringen in ons volk.

Geheel bevredigen doet evenwel de lezing niet; terwijl toch uit verschil in uitgangspunt dit gevoel van onbevredigdheid zich niet verklaren laat. Ook al stelt men zich met den schrijver op de, dan gemeenschappelijke, christelijke basis, die betrekkelijke onvoldaanheid blijft.

Zij spruit niet hieruit voort, dat tegenover de wenschelijkheid der socialisatie van voortbrengingsmiddelen ten slotte een ‘zwevend standpunt’ wordt ingenomen, dat immers (bl. 301) ‘de ongeregelde en geheel onplanmatige voortbrenging’ onzer dagen, die ‘straks... tot de meest ongewenschte toestanden’ leiden zal, voetstoots wordt toegegeven en niettemin vlak daarna (op bl. 309) de ‘absolute eisch van algemeen privaatbezit’ even vierkant wordt afgewezen als het ‘absoluut gebod[1)] van socialisatie’, wijl ‘voor de practijk alles (zal) aankomen op de grenzen, de inrichting, de bijzondere middelen, waaromtrent van te voren niets zekers zal te zeggen wezen.’

Dit standpunt is houdbaar.

Toch schuilt, misschien, ook in deze beschouwing een onjuist element, t.w. de foutieve gedachte, dat de sociaaldemocratie voornamelijk door den *eisch* van socialisatie zich kenmerkt, terwijl zij toch in de eerste plaats op het bewijs bedacht is, dat de ontwikkelingsgang onzer maatschappij het socialisme heeft als *onvermijdelijk eindpunt*.

1) Er staat ‘absoluut *ver*bod’, wat een drukfont moet zijn; wie de socialisatie absoluut *verbiedt*, *eischt* absoluut privaatbezit.

Een feit, dat den heer De Bruine niet verborgen is gebleven. ‘Of onze maatschappij neigt tot socialisatie of niet, in elk geval gaat dit om buiten het doen der menschen en heeft een verklaring daarvóór of daartegen gelijke practische werking als een verklaring vóór of tegen de as-wenteling der aarde’, schreef hij immers (op bl. 285). Maar hieruit zou logisch volgen, dat een debat over het socialisme eer over de juistheid dier socialistische *profetie*, dan over de verdedigbaarheid van den socialistischen *eisch* heeft te loopen.

Heeft de schrijver die draagkracht van het feit gevoeld?

Hij blijft geheel in het kader van recht begrip als hij het acht vanzelf te spreken ‘dat men nu de samengesteldheid van den toekomststaat nog niet klaar uiteenzetten kan’ (bl. 229). Wie een socialistische toekomst voorziet, ziet haar enkel in de groote lijnen; wie het socialisme en zijn liefst zoo spoedig mogelijke invoering bepleit, heeft het tot in kleinigheden te verdedigen.

Ja, zelfs zegt hij (bl. 285) uitdrukkelijk, dat ‘het Christendom als zoodanig’ over het hier allesbeheerschend vraagstuk dier maatschappelijke ontwikkeling geen oordeel heeft, en dat ook hijzelf de vraag of de maatschappij ‘niet bezig is, de socialisatie voor te bereiden, of niet onmiskenbaar de ontwikkeling daarheen gaat’, laat ‘rusten, omdat zij is van zuiver feitelijken aard.’

Niettemin betitelt hij (bl. 304 v.) de bezwaren, dat in den toekomststaat alleen ‘door ondragelijken dwang’, onder ‘een over allen heerschend centraal gezag’ het noodzakelijke werk zal kunnen worden verricht, daar immers ‘het wegnemen van privaatbezit...den prikkel tot arbeiden’ zal hebben gedoofd ‘en de groote meerderheid...niet langer (zal) werken, althans niet met toewijding en energie’, als bezwaren van ‘inderdaad...zeer groote beteekenis’. Hier heeft hij dus over den toekomststaat wèl een vaststaande, een zeer precieze meening.

Gemengde gevoelens wekt ook wat hij schrijft over de waardeleer van het Marxisme.

De propagandistische beteekenis van die theorie, met haar ‘meerwaarde’ en haar ‘uitbuiting’, met haar arbeidsproduct, dat maar ten deele den arbeider toevalt, beseft hij uitnemend.

Het vaak onheldere en nauwelijks beredeneerde besef, dat de inkomstenverdeeling in onze maatschappij dikwijls alleronbevredigendst is, heeft in haar een formuleering gevonden, zoo pakkend als de sociaal-democratie maar wenschen kan. Zij moge voor wie haar in allen deele willen begrijpen lastig verstaanbaar zijn en zij moge het tegen wetenschappelijke critiek niet kunnen houden, haar terminologie heeft en houdt vasten voet in het geestesleven der sociaal-democraten. 'Want' - zegt de heer Slotemaker de Bruine, evenals mr. Troelstra het eens in de Tweede Kamer gezegd heeft - 'de feiten blijven, die de stuwkracht waren van deze theorie. De groote meerderheid der arbeiders heeft zeker lust noch kracht, om het vrij duister betoog aangaande de waarde-bepaling te volgen; maar zij *gevoelen* iets, dat hen trekt. En het mag waar wezen, dat de meerwaarde-leer speculeert op de hebzucht der arbeiders, dat die leer dus aanhang vindt, omdat elk wel meer wil ontvangen dan hij nu ontvangt - wie niets anders dan hebzucht hier tast, heeft maar een klein gedeelte ontwaard van al, wat zich hier voordoet. Hier wordt de kwestie van *recht* gevoeld. Er is een verdeeling van de opbrengst van den arbeid, er is een verhouding tusschen arbeidsloon en ondernemerswinst, er is een verschil tusschen den ouden dag van den patroon en dien van zijn werkman, waardoor het geweten wordt getroffen; en, als het goed is, niet het geweten van den eerstbelanghebbende, van den arbeider alleen. Hoewel hier veel kan worden overdreven en veel kan worden scheefgezien: bij een nuchtere beschouwing en zuiver waargenomen schrijnen de toestanden ook. Dat is de eigenlijke kracht van de meerwaardeleer' (bl. 323 v.).

Deze beschouwing nu is niet volledig.

Zeker, 'de feiten blijven', maar bij verwerping der uitbuitingstheorie komen die feiten in ander licht. Wie het inkomen van den ondernemer niet beschouwt als een deel van des arbeiders product dat aan een ander dan den arbeider ten deel valt, wie m.a.w. met behulp eener andere dan de Marxistische waardeleer de maatschappelijke inkomstenverdeeling verklaart, hij slijpt van die hatelijke feiten de scherpste kanten af. En het zal de taak der niet-socialistische propagandisten zijn, de beteekenis van dit verschil den volke duidelijk te maken.

Om langs dezen weg het socialisme te bestrijden, zullen evenwel deze propagandisten moeten beginnen met het te kennen. Anders loopt, althans tegenover beter onderlegde sociaal-democratische sprekers - minder goed onderlegde zijn er ook - hun propaganda op fiasco uit.

En wanneer men ziet, dat zelfs een zóó belezen auteur als dr. de Bruine bij het weergeven van Marx' waardeleer (bl. 243 v.) zich enkele malen vergist - et ille! - is er eenige grond voor de vrees, dat hij hierin niet alleen zal staan.

Reeds de mededeeling, dat de theorie der meerwaarde zich ‘grondt... op Marx' leer, dat de waarde van elk product bepaald wordt door den daaraan gegeven arbeid’ is niet nauwkeurig. Zij wordt, volgens Marx altoos, niet bepaald door den concreten arbeid, die aan het product ten koste werd gelegd, maar door den maatschappelijk gemiddeld noodzakelijken arbeid, door het product vereischt, die grooter maar die ook kleiner kan zijn dan het werk, dat inderdaad te zijner voortbrenging is verricht.

Reeds hierin ligt een aanwijzing, dat men aan de Marxistische waardeleer een oordeel over de *rechtmatigheid* der huidige voortbrengingswijze niet in de schoenen kan schuiven. Wanneer den arbeider de waarde van het arbeidsproduct niet ten volle ten deel valt, dan wordt hem niet een stuk onthouden van wat *zijn* arbeid aan waarde schiep.

Van dezelfde natuur maar ernstiger is de misvatting als moest volgens Marx ‘de geheele meerwaarde, door den arbeider voortgebracht, aan den arbeider... ten goede komen,’ als zou ‘elke ondernemerswinst aan den arbeider (zijn) ontroofd’, als zou ‘het... de opheffing van een maatschappelijk onrecht zijn, wanneer met dit loonstelsel, het stelsel van patroons naast arbeiders, geheel werd gebroken door de wegneming van den stand der patroons.’

De meerwaarde en haar verdeeling tusschen andere maatschappelijke groepen dan de arbeiders, tusschen ondernemers, kapitalisten en grondeigenaren, een onrecht; de vervanging van de kapitalistische door de socialistische maatschappij een vervanging van onrecht door recht!

De voorstelling is pakkend genoeg. Ook zal ze in de propaganda wel haar diensten bewijzen.

Maar Marx zelf heeft de eer van haar vaderschap uit-

drukkelijk afgewezen, geheel in overeenstemming trouwens met zijn materialistische geschiedbeschouwing, die geen absoluut recht kent, maar uit de productiewijze van elke gegeven maatschappij verklaart wat in die maatschappij recht en onrecht zal zijn. Met de productiewijze, den onderbouw, verandert volgens het historisch materialisme, de ideologische bovenbouw, waarin mede de rechtsopvattingen huizen, zoodat eerst na vervanging van het kapitalistische door het socialistische regiem instituten als kapitaalrente en ondernemerswinst onrecht zullen zijn.

Bij de sociaal-democraten zelven heeft deze beschouwing niet dan langzaam officieele erkenning gevonden.

Hoewel Marx in het in 1867 verschenen eerste deel van zijn hoofdwerk ‘Das Kapital’ (bl. 196 van den vierden druk) den strijd om de meerwaarde, die door den kapitalist zoo groot, door den arbeider zoo klein mogelijk wordt gewenscht, reeds geteekend had als een strijd niet tusschen onrecht en recht maar als van ‘Recht wider Recht, beide gleichmässig durch das Gesetz des Waarenaustausches besiegelt,’ een strijd, die - ‘zwischen gleichen Rechten entscheidet die Gewalt!’ - gewonnen zal worden door den sterkste, en hoewel hij (bl. 555) nog eens gewezen had op het ‘historische Existenzrecht,’ op de ‘transitorische Nothwendigkeit’ van den kapitalist, die ‘nur als Personifikation des Kapitals respektabel’ maar het als zoodanig dan ook kennelijk *is*, niettegenstaande dus de Meester zich duidelijk genoeg had uitgelaten, hebben zijn volgelingen, op een dwaalspoor gebracht wellicht door krachttermen als ‘Ausbeutung,’ toch geruimen tijd noodig gehad om zijn inzicht tot het hunne te maken.

Van 1875 tot 1891 heeft de Duitsche sociaal-democratie onder het program van Gotha geleefd, waarin voorkwam: ‘Die Befreiung der Arbeit erfordert die Verwandlung der Arbeitsmittel in Gemeingut der Gesellschaft und die genossenschaftliche Regelung der Gesammtarbeit mit gemeinnütziger Verwendung und gerechter Vertheilung des Arbeitsertrages.’

Rechtvaardige verdeeling van de arbeidsopbrengst.

Indien door iemand, dan is door Marx deze uitdrukking uiteengerafeld, zooals trouwens nagenoeg heel dat program van Gotha.

Die critiek - in een brief, die slechts bij enkele geestverwanten circuleerde - heeft de totstandkoming van het program niet verhinderd. Zij is eerst veel later, na Marx' dood, kort vóór de aanvaarding van een nieuw, het Erfurter program en met de bedoeling bij deszelfs formuleering van dienst te zijn, in 1891 door Engels in *Die Neue Zeit* gepubliceerd.

'Was ist - vraagt Marx daar - "gerechte Vertheilung"? Behaupten die Bourgeois nicht, dass die heutige Vertheilung "gerecht" ist? Und ist sie in der That nicht die einzige "gerechte" Vertheilung auf Grundlage der heutigen Produktionsweise? Werden die ökonomischen Verhältnisse durch Rechtsbegriffe geregelt oder entspringen nicht umgekehrt die Rechtsverhaltnisse aus den ökonomischen?'

Afgescheiden nu van de vraag, of in de sociaal-democratische propaganda zelve niet nog het Lassalleaansche program van Gotha naleeft, kan dus niet worden ontkend, dat dr. de Bruine's formuleering van Marx' waardeleer on-marxistisch is. Niet, dat de bestaande inkomstenverdeeling in de bestaande maatschappij onrecht is, was de stelling van Marx; veeleer maakte hij het onze samenleving tot grief, dat zij een inkomstenverdeeling als de bestaande kende als recht!

Als historisch materialist kòn hij niet anders.

Van dit historisch materialisme heeft de heer Slotemaker de Bruine dingen gezegd van treffende juistheid.

Dat het 'niet als werkhypothese werd genomen, doch als de constateering van feiten' (bl. 81) is zijn eerste bezwaar.

Dat ik gaarne onderschrijf.[1)] De ook door dr. de Bruine erkende belangrijke invloed van het economisch milieu op de begrippen van recht, moraal, religie, kunst, is een nauwkeurig onderzoek stellig ten volle waard. Maar juist de nauwkeurigheid van dit onderzoek gaat geheel verloren, zoo men als feit vooropstelt wat onderzocht moet worden.

Dat de met het historisch materialisme nauw verbonden klassenstrijd-leer voor het moreel karakter van den maatschappelijken strijd onzer dagen allerbedenkelijkste gevolgen heeft, vond ik door niemand klaarder aangetoond dan door

1) In mijn 'Marx-critiek' (in *De Economist* van 1903, bl. 838 v.) en in mijn polemiek met den sociaal-democraat R. Kuyper 'Inzake Marx' (in *De Economist* van 1905, passim) schreef ik in gelijken geest.

hem. Zij moet wantrouwen wekken in de zuiverste bedoelingen. Indien het waar is, dat een niet te overbruggen klove de bezittende en de niet-bezittende klassen gescheiden houdt, dat elks klassebelang elks rechtsbesef bepaalt, dat deze heillooze tegenstelling in stand moet blijven zoolang de kapitalistische maatschappij in wezen blijft, ja, dat die strijd tusschen klassen, die elkaar slechts kunnen bekampen maar begrijpen nooit, onmisbaar is voor de ontwikkeling der maatschappij in de richting van het verlossend socialisme, dan moet wel elk voorstel van 'bourgeois'-zijde aan arbeiderskant met een wantrouwen worden ontvangen dat onuitroeibaar is, dan kunnen immers de bezitters voor de niet-bezitters het goede niet onbaatzuchtiglijk willen wijl zij enkel kunnen zien door den beslagen bril van hun klassebelang en dit klassebelang met dat der niet-bezitters in diepste wezen strijdt.

Dit is inderdaad volksvergiftiging in den ergsten vorm.

En men kan de wapenen, waarmede tegen dit nationale gevaar dient opgetreden, niet scherp genoeg wetten.

Niet scherp genoeg. Maar tevens: niet zuiver genoeg.

Hiermede is opnieuw aan de bestrijders van het socialisme de plicht opgelegd, zoo nauwgezet mogelijk kennis van het socialisme te vergaren. Hoe ernstiger de ziekte is, des te onontbeerlijker de juiste diagnose.

Opzettelijke kwade trouw nu heeft naar mijn meening Marx aan de economische wetenschap zijner tegenstanders niet verweten. Integendeel, hun klassebelang maakte het, naar hij meende, hun onmogelijk, al wilden zij het, anders te zien en anders te schrijven dan zij zagen en dan zij spraken. Ja, zij konden het zelfs niet anders *willen*, slaven als zij waren van hun klasse-milieu.

Marx heeft dit in de voorrede bij den eersten druk van 'Das Kapital I' zeer uitdrukkelijk gezegd: 'Zur Vermeidung möglicher Missverständnisse ein Wort. Die Gestalten von Kapitalist und Grundeigenthümer zeichne ich keineswegs in rosigem Licht. Aber es handelt sich hier um die Personen nur, soweit sie die Personifikation ökonomischer Kategorien sind, Träger von bestimmten Klassenverhältnissen und Interessen. Weniger als jeder andere kann mein Standpunkt, der die Entwicklung der ökonomischen Gesellschaftsformation als einen naturgeschichtlichen Process auffasst, den Einzelnen ver-

antwortlich machen für Verhältnisse, deren Geschöpf er social bleibt, so sehr er sich auch subjektiv über sie erheben mag.'

Men dient te erkennen, dat wie zoo schrijft den strijd voert op een hoog plan.

En al is het nu waar - de bewijsplaatsen, dàt het waar is, zijn in de 'Christelijk Sociale Studiën' in voldoende hoeveelheid te vinden - dat Marx' epigonen zich veelszins begeven op een lager plan, dat van persoonlijke verdachtmaking, toch miste ik met leedwezen in dr. de Bruine's boek het besef, dat deze epigonen daarmede hun geestelijken vader verloochenen.

Zeker, wij hebben in deze dagen niet tegen Karl Marx persoonlijk, doch tegen zijn kroost te vechten.

Maar, in de eerste plaats: men doet ook den huidigen sociaal-democraten onrecht zoo men hen *allen* teekent als lieden, die in hun tegenstanders slechts meer of min geslepen, bewuste bedriegers zien. In de tweede plaats wreekt elke vergissing in een strijd van zoo geweldige beteekenis als die tegen de sociaal-democratie zich dubbel aan hem die haar begaat. En in de derde plaats: over het historisch materialisme en zijn consequenties laat zich debatteeren, over onze persoonlijke eerlijkheid nièt.

Wij, tegenstanders der sociaal-democratie, zullen de besten onder onze wederpartijders, hoe vreemd dit van hun eigen klassestandpunt hun moge schijnen, aan *onze* zijde vinden bij het pogen, den strijd te brengen op het ouder, hooger peil.

Daar is de strijd des strijdens moeite waard. Daar gaat het ten slotte om niets minder dan om de vraag of ondernemers en arbeiders, of bezitters en niet-bezitters nog menschen van gelijke beweging zijn. En in die vraag spreekt ook, gelukkig, het gezond verstand een woordje mee.

D. VAN BLOM.

Gedichten.

I.

Wees altijd zacht voor hen die eenzaam staan
Omdat zij grooter zijn dan die hen tarten,
O, laat de dorst dier onbegrepen harten
Niet zonder laving langs uw leven gaan.

En zien zij al uw vreugden donker aan,
En breekt hun zwijgen soms een woord dat hard en
Wreed klinkt - bedenk dan hun gespannen smarten,
Zij zelven weten van hun trots de waan.

Diep woelt in hen 't onzegbare verlangen
Naar warmte, zacht omhelzen en de lange
Streelingen van een vrouw, die spraakloos mint,

En zij die de eenzame dit heeft gegeven
Verbrandt zijn duister in haar warme leven,
En in zijn vreugde voelt zij zich weer kind.

II.
Nachtliedje.

Ik heb zoo lang aan je gedacht
Dat ik mij niet alleen meer voel -
En dit geluk heb ik gewacht
Als zuiverst doel.

Wanneer 'k mijn oogen sluit, dan is
Het of je naast mij zit en zwijgt,
Terwijl de laatste droefenis
Ter koelte neigt.

't Is of je lieve adem al
De lucht verwarmt om mijn gezicht.
't Is of je haar nu streelen zal
Aan mijn gezicht....

O, 't is of aarzelend begint
Omhelzing..... die niet komen kan...
...En toch - wie moe is en bemint
Kan droomen van

Het land waar droomen daden zijn,
En liefde waarheid's eenig kind,
Waar alle troostgesmade pijn
Leniging vindt.

Het land waar wind zacht heeft gespreid
Een bed van wolken voor jou en mij,
Daar, onder maanlicht's teederheid
Sluimeren wij -

En als ik soms even ontwaak
Zie ik er eerst den hoogen nacht -
Dan, naast mij, jou - en even raak
Ik huiverzacht

Je koele voorhoofd met mijn mond -
Maar je sluimert door - alleen begon
Even een glimlach, alsof je vond
Der droomen bron.

En dan vlei 'k weer terug mijn hoofd
In je haar dat ons gemeenzaam is,
En vind geluk waaraan geen gelooft,
Die eenzaam is -

't Geluk van zwijgend samenzijn
In 't kalme licht van een hoogen nacht,
En te weten dat ál leven's pijn
Een rimp'loos rusten wacht.

III.
Voor later.

'k Geef nu aan jou mijn vreugd', mijn leed en
Mijn schemergouden droomenschat,
Want later zal je dan nog weten
Hoe ik je eens heb liefgehad.

Later als al dit schoon voorbij is,
Want tijd neemt liefde, vreugde, smart -
Als elk van ons weer droef en blij is
Dicht aan een nieuwgevonden hart,

Dan zal ineens alles vervagen
Bij 't zien van dit vergeten blad -
Je zal weer droomen van de dagen
Toen we in elkanders oogen zagen,
Toen ik je zoo heb liefgehad.

IV.
Verlangen's blijdschap.

Kind, als het lente is
En wij weer samen zijn,
Als wat nu droevig is
Waait in de zonneschijn
Zal ons de wind uit de wuivende boomen
Roepen om lachende buiten te komen,
Lachen en spelen, of zwijgen en droomen
Omdat het lente is
En wij weer samen zijn.

Iederen lentedag
Zullen wij buiten zijn,
Regen of zonnelach
Donker of maneschijn,
Zullen wij gaan door het bloeiende wijde land,
Zullen wij gaan waar de zon op de heide brandt,
Spelend of droomend, maar altijd blijde want
Iederen lentedag
Zullen wij samen zijn!

V.
Sneeuwliedje.

De sneeuw daalt dwarrelend en zacht
Door de□avond in de oude straat,
En 't is of Tijd als een dwaze klacht
Heengaat en mij hier achter laat.

't Is of een wonder komen kan,
Gewoon, als in een mijmering -
Als 't naad'ren van een oude man
Met een lachend kind door de schemering.

Of om de hoek van de□avondstraat
Waar de muurlantaarn door 't sneeuwen licht,
Jij komen zal of te wachten staat,
Een kalme lach op je gezicht.

Door de avond die sneeuw.... die droomenval -
O, 'k dwaal nu door een wonderrijk.
Wellicht dat je niet komen zal
Maar dat juist is zoo wonderlijk.

Ik weet wel dat je niet wachten zal
Waar de muurlantaarn in 't sneeuwen brandt,
En tòch - in der vlokken zachte val
Zal ik je zoeken - even - want

't Lijkt zoo of een wonder komen kan,
Gewoon, als in een mijmering -
Gewoon, als een oude loome man
Met een lachend kind door de schemering.

VI.
Eerste lentedagen.

O, zaligheid dier eerste lentedagen -
   Als van de uren, dart'lende doorleefd
   In zacht verleden, elk de beelden geeft
Van wat in jong're vreugd mijn oogen zagen.

't Bloeiende gras waarin wij spelend lagen,
   't Warm leven voelende dat samenweeft
   Wolken en velden wijl de wind aanzweeft
Wuivend de geuren die haar vleug'len dragen.

De zón was als een vriend voor mijmering
   En alle droomen die hem anders vluchten
      Naar troost in avondscheem'ring's koele schoot.

En als de zaal'ge dag verdwijnen ging
   En 't westen doofde, breidde door de luchten
      Wijdere liefde□over liefde die vlood.

VII.
Avondrust.

Denk niet aan dagen, lief,
Die nog niet zijn.
O, waarom klagen, lief
Om verre pijn?
Eens zal je vragen, lief,
Waar deze dagen zijn.

Laat mij je houden, kind
Dicht aan mijn hart.
Vlei je aan mijn schouder, kind
Vergeet je smart.
Niets is vertrouwder, kind,
Dan zwijgen, hart aan hart.

Voel hoe de avond al
Koelende waart -
Avond die laven zal
De lichtvermoeide aard,
En zon begraven zal
Maanoverklaard.

Nu gaat vervagen, lief,
Al droevigheid.
Nee, niet meer klagen, lief
Om nog zoo verren tijd.
Eens zal je vragen, lief,
Naar dezen tijd.

A. ROLAND HOLST.

Frans spreken en Frans schrijven.[1)]

Verdient het praktiese gebruik van een vreemde taal al de ontzaglike moeite die men er zich voor geeft op onze scholen, voor onze eksamens? Ziedaar de vraag waarop ik een antwoord ga zoeken; hij heeft niet uitsluitend belang voor de beoefenaars van het Frans. Daarnaast wens ik, mij beperkende tot de Franse taal, enige eigenaardigheden daarvan te noemen waarmede men bij het spreken en schrijven rekening moet houden.

I.

Is het spreken van een vreemde taal werkelik zo gewichtig?

In de eerste plaats: het is absoluut waardeloos voor de wetenschap; onze taalkennis wordt er niet door uitgebreid; iets nieuws komt er niet mede voor den dag. Een later aangeleerde uitspraak mist alle autoriteit; voor fonetiese studieën moet men iemand uit het land hebben. Zelfs zij die in den vreemde wonen en uitsluitend de aangeleerde taal spreken, zodat zij hun moedertaal hebben afgeleerd, kunnen niet als norm gelden. Dan, om de eigenaardigheden van vreemde klanken te herkennen, is het niet nodig dat men ze zelf kan voortbrengen; ik kan mij zeer wel een uitnemend orkestdirekteur denken met weinig techniek. Linguïsten hechten dan ook meestal weinig waarde aan het spreken van een

1) Behoudens enige uiterlike wijzigingen, is dit artikel een voordracht gehouden in de Algemene Vergadering van het zesde Philologenkongres (April 1910).

vreemde taal. Schuchardt wordt enigszins korzelig als men wil weten of hij al de talen die hij kent, ook spreekt. Men herinnert zich de bekende passage uit *Weltsprache und Weltsprachen:* 'Van tijd tot tijd hoor ik de vraag: Hoeveel talen kent gij eigenlik? en het is geen overdreven bescheidenheid wanneer ik daarop antwoord: Nauweliks mijn eigen taal. Men slaagt er eerder in een halfdozijn talen te lezen als een enkele te spreken zoals het behoort en gemakkelik te schrijven. Mezzofanti heeft met zijn bewonderenswaardig taalgeheugen bij zijn leven niet veel nut gesticht, maar wèl zijn nagedachtenis benadeeld... Wat hebben volken die bijna uitsluitend één taal beheersten, zich niet tot hoge geestelike bloei ontwikkeld: de oude Grieken, de Fransen, de Engelsen! Wij Duitsers hebben niet weinig mannen van betekenis gehad op taal- en letterkundig gebied, bij wie alleen het oog veel talen kende, niet het oor, noch de mond, noch de hand. Van hem die niet in het vreemde land woont, mag men het gebruik van de vreemde taal niet eisen of als iets natuurliks beschouwen'.

Het spreken van een vreemde taal is geen wetenschap. Is het een kunst? Zonder twijfel, maar men voege er dadelik bij: een kunst die geen kunstgenot verschaft. Het laat zich nog het best vergelijken met zingen; maar waar is de ontroering die het horen van een heerlik lied in ons opwekt? Als men met genoegen luistert naar iemand die zich in een vreemde taal uitdrukt, dan is dat òf om hetgeen hij zegt - en daarbij neemt men de taal op de koop toe - òf, wanneer hij haar goed spreekt, omdat er altijd iets aangenaams in is, waar te nemen dat een moeielikheid is overwonnen. Zo zien wij gaarne naar de bevallige zwenkingen van een schaatsenrijder en naar de stoute toeren van een akrobaat hoog in de lucht. Er is enig verschil, voornamelik omdat bij het spreken van een vreemde taal het intellekt een grotere rol speelt. Maar deze moet men zich niet al te gewichtig voorstellen: ik ken Hollanders van middelmatige aanleg die voortreffelik Frans spreken. Overheersende werking van het verstand is eerder een hinderpaal die overwonnen moet worden. Het is bekend dat Zwitserse en Franse bonnes, als zij weinig kultuur hebben, binnen één of twee jaar zeer onzuiver Frans en vrij korrekt Hollands spreken; dat is ook het geval met

kinderen: de vreemde klanken, woorden, zinnen komen tot hun kennis zonder bewuste medewerking van het verstand.

Neen, mooi spreken van een vreemde taal is geen waarborg voor een rijke geest en als kunst staat het vrij laag. Ik zeide dat het anderen geen genot verschaft; voor iemand uit het land zelf is het spreken met een vreemdeling, hoe goed deze de taal ook beheerse, op den duur vervelend. De woordenschat waarover een buitenlander beschikt is altijd zo oneindig klein in vergelijking met die der hem vreemde taal; bij hem ontbreekt noodzakelik al het spontane, het verrassende, het sappige, zou ik bijna zeggen. Genot, maar van een vrij lage soort, verschaft het spreken van de vreemde taal eigenlik alleen aan de spreker zelf als hij het goed kan. Wie onzer is ongevoelig voor het kompliment van een vreemdeling die zo beleefd is te beweren dat wij ‘geen akcent hebben’?

Laten wij het erkennen: het spreken van een andere taal dan de onze kan nooit iets moois zijn, want het is nooit natuurlik. De vos en de ooievaar hebben nu eenmaal etensbakken van verschillend formaat nodig; een vos die zo'n dunne bek en hals zou hebben dat hij tot onder in de nauwe kruik zou kunnen reiken, zou er vrij monsterachtig uitzien. Mensen met een sterk persoonlik karakter zullen een vreemde taal slechts ongaarne gebruiken. Montaigne zeide reeds: ‘In Italië noemde ik alle gewone dingen in het Italiaans, maar moeielike onderwerpen besprak ik in het Frans; ik wil daar graag iets van mijzelf bijdoen’.

Ziedaar wat ik zou willen noemen de thesis van de antinomie, want een antinomie is voor mij zowel het spreken als het schrijven in een vreemde taal. Tans is de beurt aan de antithesis.

Vooreerst een feit waarover niet valt te diskussiëren. Wij Nederlanders beschouwen het nu eenmaal als noodzakelik een vreemde taal ook, zo goed en zo kwaad als het gaat, prakties te beheersen. Dat is een soort dogma, van dezelfde soort als de eis ener korrekte spelling; vóór een paar eeuwen was de orthografie vrij van banden, tegenwoordig behoort een goede spelling bij een goede opvoeding. En zo zou men ook neerzien op een landgenoot die het Frans alleen beoefende als geleerde, zonder zijn best te doen het zo goed mogelik te spreken. Daarentegen is een ieder die goed zijn vreemde

talen kan spreken, trots daarop en zal gaarne tonen hoe mooi hij die ongewone klanken zegt. Ik onthoud mij van een oordeel omtrent deze opvatting en leg er mij eenvoudig bij neer.

Maar er zijn krachtiger argumenten aan te voeren vóór de noodzakelikheid van vreemde talen te leren gebruiken: de praktijk van het leven en dan de eisen ener goede pedagogiek. Onze leerlingen moeten in staat worden gesteld zich in den vreemde te redden, en voor zover wij aanstaande taalleraars opleiden, moeten wij maken dat deze op hun beurt hun leerlingen daartoe in staat kunnen stellen. Maar vooral de opvoedkunde eist gebiedend dat de kinderen de vreemde taal leren spreken. Hierop leg ik de nadruk. Daardoor alleen kan in hen de overtuiging worden gevestigd dat de ware taal die is welke leeft op de lippen en waarvan de geschreven taal niet anders dan een onvolmaakte afdruk is. Te lang, veel te lang heeft de schrijftaal geheerst op onze scholen, met, in haar gevolg, de oude, stramme hofdames: de spraakkunst en de stijlleer; een verandering was nodig; zij is er, helaas, nog niet. Laten wij, die haar noodzakelik vinden, niet ophouden de gesproken taal te onderwijzen: laten wij onze leerlingen doen spreken!

Dàn alleen zullen zij inzien dat er niet één Franse taal is, maar een oneindige verscheidenheid van Frans. Dàn alleen kunnen zij begrijpen dat het niet voldoende is de woorden, de konstrukties van het Frans te kennen, maar dat de hoofdzaak is: bewustheid van de betrekking die bestaat tussen de gesproken woorden enzinnen en de daardoor uitgedrukte denkbeelden en gevoelens, die ‘stilistiek’, waarvan Bally in zijn uitnemende werken het hoge belang heeft getoond.

Hoeveel interessante problemen dringen zich dan niet naar voren. Ik noem er enkele. Welke, van al de variëteiten van het Frans, moeten wij onderwijzen? Gij hebt, evenals ik, in den vreemde zeker wel eens landgenoten ontmoet die er op uit waren, door het gebruik van allerlei gemeenzame uitdrukkingen, hun vertrouwdheid met de vreemde taal te bewijzen. En misschien hebt gij ook wel eens iets bijgewoond als wat ik mij herinner van een jeugdige vreemdeling die, gewoon aan de gesprekken van het quartier latin, aan een deftig diner een uitdrukking bezigde waardoor hij de aanwezige dames een kleur op de wangen joeg. Hij deed dat

in zijn onschuld, omdat hij, wat men tegenwoordig zou noemen, de ‘gevoelswaarde’ van het gebruikte woord niet kende; hij wist niet dat het ‘tabou’ was. Bovendien, een al te koerante uitdrukking midden in een zin die niet heelendal korrekt is, maakt de indruk van een vlag op een modderschuit. Konkluzie: wij moeten op de school niet de nadruk leggen op het allernieuwste wat op de Parijse boulevards wordt gezegd; hoe kort zullen misschien die uitdrukkingen bestaan en hoe gevaarlik zijn zij voor onze leerlingen als zij zelf naar Parijs gaan. De taal die wij hun onderwijzen zullen, moet dezelfde zijn die de Fransman instinktief gebruikt tegenover een vreemdeling, die ‘langue usuelle’, volgens Bally's uitdrukking, die in Frankrijk, meer dan elders, een realiteit is. De Fransen voelen zo scherp het verschil tussen argotwoorden en algemeen gangbare termen. En ik denk aan wat een dame zeide tot een vreemdeling die het voorrecht had aan een maaltijd naast haar te zitten: ‘Het is zo aangenaam u te horen spreken; tegenwoordig hoort men eigenlik het “fatsoenlike” Frans niet meer’.

Zo zegt ook Patou, de trouwe hond, vijand van al het hypermoderne, in Rostands *Chantecler*: ‘Chaque jour...

> J'entends baisser les coeurs et le vocabulaire’,

terwijl Chantecler zelf de merel verwijtend toevoegt:

> ‘Ah, pourquoi done toujours descendre à des argots’.

Een vreemde taal kan men eigenlik slechts ten halve kennen als men haar niet leert spreken: het emotieve of affektieve element van taalvorming wordt eerst duidelik als wij nadoen wat bij de vreemden instinktief is. Ik noem de kracht der tussenwerpsels, de betekenis van de intonatie en van de gebaren. En ook hiervan kan ik voorbeelden geven. Mijn leermeester, Prof. Van Hamel, vertelde mij van een Duitser die, als hij Frans sprak, zijn stem aan het eind van de zin te veel deed rijzen, omdat hij wèl wist dat de Fransen het slot van een woordengroep akcentueren, maar zich geen rekenschap gaf van de kracht van dat akcent en het overdreef. En ikzelf herinner mij een medestudent, die behoorde tot een

volk dat als uiterst kalm bekend staat en die, als hij Frans sprak, gestikuleerde met een heftigheid waarbij alleen een echte ‘méridional’ zou kunnen halen. Ook dat was een niet-kennen van de Franse taal, dat eerst door eigen praktiese beoefening aan het licht kwam.

Mijn antithesis is nog niet ten einde. Konstateerden wij daareven dat het goed spreken van een vreemde taal niet een waarborg is voor een groot verstand, het is billik tans te doen uitkomen hoeveel kwaliteiten nodig zijn om dat te bereiken: talent van nabootsen, tegenwoordigheid van geest, gemak in het nemen van een besluit, soepele organen en een zuiver gehoor; gij ziet, dat is nog al wat.

En nu, na de thesis en de antithises, de konkluzie. Ik zou haar aldus onder woorden willen brengen. Laten wij, bij het spreken der vreemde taal, nooit vergeten dat, hoe goed wij het doen, het slechts een middel is, nooit een doel. Dan zal geen nijd ons vervullen als wij waarnemen het gemak, de gratie waarmede de Fransen hun taal spreken, de telkens nieuwe en zo heerlik juist gekozen woorden waarmede zij toelichten en verhelderen hetgeen zij het laatst zeiden. Wij zullen berusten in het onvermijdelike feit dat wij het nooit helemaal zo goed kunnen doen. Maar wij zullen ons ook niet laten ontmoedigen. Want wij troosten ons met deze gedachte: dat wij met bewustheid bezitten wat de grote meerderheid der Fransen alleen door instinkt weet; dat onze arbeid voor de ontwikkeling van onze geest, voor ons weten en gevoelen, de vruchten heeft gedragen die alleen door de studie kunnen rijpen.

II.

Over ‘Frans schrijven’ zal ik uitvoeriger moeten spreken. Laat ik, ook op dit punt, mijn gedachten in de vorm van een antinomie mogen kleden.

Du Bellay geeft de naam van ‘reblanchisseurs de murailles’ aan hen die, ‘jour et nuit se rompent la tête à imiter, que dis-je imiter? mais transcrire un Virgile et un Cicéron’. En wij, wat doen wij anders bij het schrijven van een vreemde taal dan enige centonen aaneen te rijgen? In een voordracht gehouden in de Jaarvergadering van de ‘Maatschappij der

Nederlandsche Letterkunde' van 1908, heeft Prof. Van Dijk, op de hem eigen pittige, suggererende wijze, gesproken over stijl. Volgens hem is 'stijl het vermogen van een eigen uitdrukking van Gedachte en Gevoel, door woord en beeld en klank'. Welnu, als men een vreemde taal schrijft, dan is het verboden een eigen uitdrukking te hebben voor zijn denken en gevoelen. Ik weet wel dat men het, door oefening, zeer ver kan brengen in het nadoen; niet weinigen slagen erin de illuzie te wekken dat de vreemde taal hun geheel eigen is geworden, maar ik ken niemand die, bij een aarzeling omtrent een woord of een uitdrukking, altijd tot zekerheid wist te komen door eenvoudig naar zichzelf te luisteren. Het geheugen moet dan het instinkt vervangen; en ik weet wel dat wat men het 'gevoelen' van zijn moedertaal noemt, in den grond een 'zich herinneren' is, maar ontkend kan niet worden dat er een ontzaglik groot verschil in de graad van bewustheid is tussen het schrijven van zijn eigen taal en van de moedertaal. Bij het eerste mag men zich nooit laten gaan. Of anders?

Laat mij u, als waarschuwend voorbeeld van de miskenning dezer waarheid, een enkel ogenblik mogen spreken over een paar, in het Frans geschreven, werken van een begaafde, tans overleden, landgenoot, nl. Kneppelhout, de welbekende 'Klikspaan'. Deze heeft in 1838 een bundel Franse geschriften uitgegeven onder de titel *Prose et Vers*, en in 1883 een reisverhaal genaamd *Ce qui m'a passé par la tête en Italie*. Hier hebben wij iemand die door de omstandigheden waarin de fortuin hem had geplaatst, in staat was om te laten drukken wat anders zeker moeielik een uitgever had kunnen vinden. Opgegroeid in een tijd toen, in vele families, vaak Frans werd gesproken, had hij een zeker gemak gekregen in het hanteren van die taal, waardoor hij zonder twijfel aanspraak heeft op onze bewondering; hij had bovendien veel Frans gelezen, en een novelle uit de eerste bundel is een zuivere kopie van Honoré de Balzac. Met een beminnelike naïeveteit geeft Kneppelhout ons een gesprek weer met Janin, de bekende joernalist, aan wie hij zijn pennevruchten had gezonden:

- 'Eh bien, monsieur, lui dis-je, comment avez-vous trouvé mes livres? Y a-t-il des fautes de langue?' -

- ‘Oui, il y a par-ci par-là quelques petites choses; cela n'est rien pourtant..., mais c'est toujours l'ouvrage d'un étranger’.

Janin spreekt alleen van de eerste bundel; de reisherinneringen zijn eerst na zijn dood verschenen; hij zou over de taal ervan zeker minder gesticht zijn geweest; er zijn daarin fouten die wij elk ogenblik aantreffen in het werk van onze leerlingen. Kneppelhouts werk verraadt dus, volgens de kritikus, de vreemdeling. Waardoor? dat zegt hij niet. Wij kunnen er naar raden. Klikspaan schrijft alsof het Frans hem even gemeenzaam is als het Nederlands; hij maakt grapjes, woordspelingen die in het Frans onmogelik zijn. In het reisverhaal lees ik: ‘Si le train est exprès, c'est qu'il est expressément lent’; dit is geen Frans. In *Prose et Vers:* ‘Ils vivent sous le même toit, sous le même bonheur’; ik zou dit een verkrachting van het Frans willen noemen. Opnieuw uit de reisherinneringen: ‘Cloués à Utrecht pendant trois mortelles heures, grâce à un malentendu trop long et trop ennuyeux pour être détaillé ici’. Het lijkt wel een kakografie.

Ik vrees dat van de formule van Prof. Van Dijk nog meer af zal moeten als wij in een vreemde taal schrijven. ‘Stijl is het vermogen van een eigen uitdrukking van Gedachte en Gevoel...’ Reeds hebben wij het ‘eigen’ moeten opgeven, maar ook het ‘Gevoel’ zullen wij niet kunnen behouden. Een stijl die zóveel bewuste medewerking van het geheugen en zoveel doorlopende kontrole eist, is niet geschikt om dat gedeelte van ons wezen weer te geven, dat alleen door de fijnste taalschakeringen tot uitdrukking kan worden gebracht. Die fijnste nuances zullen wij nooit in een vreemd idioom kunnen weergeven. Een taal waarin wij ons zelfs geen grapje kunnen veroorloven, kan onze innigste gedachten niet dragen. Want de kontrole waarover ik sprak kan ons, omtrent een uitdrukking die ons vóór de geest komt, leren dat zij juist is, maar laat ons in onzekerheid over de vraag of andere termen, die min of meer helder in ons bewustzijn bestaan, desnoods ook goed zouden zijn. De bewuste herinnering kan ons wèl te binnen brengen wat wij al eens gehoord of gelezen hebben en kan aan hen die zich de vreemde taal hebben eigen gemaakt, de zekerheid geven: ‘dit of dat kan zó worden gezegd’, maar op de vraag ‘Zou

het desnoods zó kunnen' zal hij niet altijd een antwoord kunnen geven. Hoe talloze malen is het niet voorgekomen, in de vele jaren dat ik heb medegeholpen de eksamenvertalingen te korrigeren, dat wij, Hollandse leden der Kommissie, die dan toch ons leven wijden aan de studie van het Frans, een uitdrukking afkeurden die de Franse leden absoluut niet hinderde. De grens waartoe men kan gaan in een vreemde taal kunnen wij niet bepalen. Een amateur-bergbestijger zal het door oefening heel ver kunnen brengen in het bepalen of een rotssteen die hij vóór zich ziet hem zal kunnen dragen; maar of een sneeuwlaag die een gletscherspleet bedekt zó sterk is dat hij er overheen kan, dat moet de gids hem zeggen. Schrijven is een gaan, niet alleen op glad, maar ook op dun ijs, en de virtuositeit bestaat in het gebruik maken van alle mogelike stijlmiddelen. Maar als men een vreemde taal bezigt, is men aangewezen op louter stevigheden; de nuances zijn een gevaarlik terrein; de keuze der uitdrukkingen die ons ten dienste staan, is beperkt; dus gevoelsuiting in een vreemde taal is niet aan te bevelen.

Trouwens, heeft ooit een dichter, tenzij hij zijn moedertaal had vergeten, verzen gemaakt in een vreemde taal? De Italiaanse dichters die, in de XIIIe eeuw, Provençaalse verzen maakten, hadden te doen met een sinds lange jaren verstarde kunstvorm en bewogen zich in een nauwe kring van konventionele denkbeelden. Zelfs prozawerken in een vreemde taal geschreven komen voor de litteratuur niet in aanmerking. Hamilton, de schrijver van de *Mémoires de Grammont*, wiens stijl door Sainte-Beuve hoog wordt geprezen, was een Engelsman van geboorte, maar hij had in Frankrijk zijn opvoeding gekregen. Brunetto Latini, Italiaan, schreef zijn *Trésor* in het Frans, maar dit is een wetenschappelik werk; hij is niet de laatste geleerde geweest die een andere dan de landstaal bezigde, en gij zult niet verlangen dat wij al de werken, door niet-Duitsers in het Duits en door niet-Fransen in het Frans geschreven, als voorbeelden van Duitse of Franse stijl beschouwen.

Ik ben aan het einde van de thesis der antinomie van het schrijven van een vreemde taal; het is een soort requisitoir geworden. Keren wij nu de medaille om.

Wij, leraren, moeten onze leerlingen in staat stellen de

vreemde taal te schrijven. Ook al weer in de eerste plaats ter wille van de praktijk, want hierom is het de grote meerderheid te doen; zij eist dat wij onze discipels wennen aan dat tegennatuurlike: zich uit te drukken in geleerde termen, stukjes herinneringen aaneen te snoeren, te vergeten voor een ogenblik die kleurige rijke taal die zij onder elkaar gebruiken en in hun boeken lezen. Is dan de studie ener vreemde taal niet anders dan een offer dat wij brengen? Men zou mij terechtwijzen als ik het beweerde. Men kent die eigenaardige bekoring van het zich inleven in een vreemde kultuur; men gevoelt het als een verrijking, een ontwikkeling van geheel zijn wezen, te leren meedenken en meevoelen met een volk dat van ons verschilt en zoveel heeft dat ons ontbreekt, al zouden wij voor niets ter wereld willen missen wat wij zelf bezitten. Want, niet waar, een nagemaakte Fransman of Engelsman of Duitser wil toch niemand worden? Niet uit chauvinisme, maar omdat men nu eenmaal niet een Fransman enz. is en omdat een masker nooit zo mooi kan zijn als het lelikste gezicht waarop het leven is uitgedrukt.

Welnu, om een vreemde taal grondig te kennen, moet men haar leren schrijven. En ziedaar mijn antithesis. Een mijningenieur moet een poos mijnwerker zijn geweest, een machine leert men pas goed kennen als men haar zelf hanteert. Alleen door te zoeken naar equivalenten van de uitdrukkingen der moedertaal in het vreemde idioom, kan men de eigenaardigheden hiervan kennen; de voortdurende vergelijking met onze eigen taal, waartoe wij dan worden gedwongen, doet ons vergeten al wat ons afkerig zou kunnen maken van het schrijven in een taal die de onze niet is.

Wat die vergelijking ons al zo leert? Ik wil een wijle bij deze vraag stilstaan. Ziehier dan enige gedachten die kunnen opkomen bij een Nederlander die Frans schrijft.

III.

Vooreerst de vraag: bestaan er werkelik verschillen tussen een Hollandse en een Franse stijl? Zijn de eisen die aan welke taal ook worden gesteld, niet altijd dezelfde? Prof. Van Dijk vraagt: *a.* Geen lege woorden; *b.* Geen woord te veel

of te weinig; *c.* geen algemene woorden; *d.* geen gezochte woorden. Geldt dit programma niet eigenlik voor alle talen?

Alvorens op deze vragen een antwoord te zoeken, is het nodig uit te spreken dat bij een vergelijking als die wij hier bedoelen moet worden buitengesloten wat men ‘individuele’ stijl zou kunnen noemen. Lanson, in zijn merkwaardig boekje over *l'Art de la prose*, stelt tegenover elkander het kunstproza en het gewone proza: alleen kunstenaars van het woord mogen naar het kunstproza streven: ‘Il ne faut pas nous laisser croire, à nous tous qui sommes de bons bourgeois, professeurs, gens du monde, industriels, financiers, journalistes, etc., que ces procédés artistiques de création d'un style soient à notre usage. Nous nous servons, nous, de la parole et de l'écriture pour nous faire entendre... et non pour donner des régals d'art à nos contemporains ou à la postérité’. En elders noemt hij die gewone stijl ‘une glace sans tain’. Het spreekt vanzelf dat alleen deze als punt van vergelijking kan dienen; hij alleen is het kenmerk van de gezamenlike Franse mentaliteit. Wij moeten zoeken de grootste gemene deler van de Franse stijl; dus doen wij juist het tegenovergestelde van Remy de Gourmont, die in zijn *Problème du style* het persoonlike element wil opsporen, het enige dat waarde heeft voor hem die de schrijvers als kunstenaars bestudeert. Ik ontveins mij niet dat mijn procédé gewelddadig is, en de stijlkunstenaars zullen mij misschien verwijten uit de stijl het gewichtigste element weg te nemen. Mogen zij niet vergeten dat de kunstwerken der letterkunde waarin plaats is voor de persoonlike gevoelsuitdrukking door middel van de stijl, waarin deze vaak gewenst is, slechts een deel vormen van de schriftelike gedachteuitingen van een volk. Het theater, de wetenschap eisen een stijl die ‘geen stijl is’, en om deze is het mij te doen. Trouwens, is Guy de Maupassant niet een der zuiverste vertegenwoordigers van het Franse genie, hij van wie men heeft kunnen zeggen: ‘L'ensemble de ses pages dénuées d'*écriture* demeure un chef-d'oeuvre’? Evenals wij bij het spreken van de vreemde taal zochten naar de ‘langue usuelle’, zullen wij dat bij het schrijven doen. De vraag is: Vertoont die gewone schrijftaal konstante verschillen met de onze? Of gelden de eisen van Prof. Van Dijk gelijkelik voor beide? Zij zijn negatief; hij

wil, door ons te leren wat een stijl niet moet zijn, ons brengen tot een juiste opvatting ervan; hij wijst ons de weg door de klippen heen die wij moeten vermijden. Die klippen nu zullen wel gevaar opleveren voor allen die schrijven, tot welke natie zij ook behoren. Doch zij bepalen de weg niet met volkomen juistheid. Er zijn bange en minder angstige zeelieden. Met andere woorden: ik zal Prof. Van Dijks indeling volgen, maar ik zal het negatieve transponeren in positief. 'Geen woord te veel' zal voor mij zijn 'Wees beknopt', en zo verder, en daardoor zal de vergelijking van de Franse stijl met de onze zuiverder kunnen zijn. Het is mij, niet als hem, te doen de eisen te bepalen van een ideale stijl, maar wèl na te gaan in welke mate de gemiddelde stijl der Fransen afwijkt van de onze.

Ik heb, ter beantwoording van die vraag, behalve enige losse opmerkingen die ik zelf al lezende heb gemaakt, een middel gebruikt dat tegenwoordig aan de orde van de dag is; d.i. ik heb op mijn beurt, en op een zeer bescheiden schaal, een kleine enquête ingesteld. Dus, naast de wijsgerige, sociale, politieke enquêtes ook een taalkundige. Ziehier hoe ik daarbij ben te werk gegaan. Een mijner beste leerlingen heeft mij een opstel ter hand gesteld over een letterkundig onderwerp; ik heb dat laten drukken, zonder er ook maar het minst aan te veranderen, en heb het gestuurd naar verschillende mijner Franse vrienden; deze zijn op hun beurt zo vriendelik geweest eksemplaren rond te zenden in hun kring van bekenden, met het verzoek het opstel te korrigeren. Mijn helpers in dezen zijn geweest: vier hoogleraren, drie leraren M.O., een journalist, een ingenieur, een predikant en twee jonge meisjes, waarvan één licenciée is. Onder de leraren M.O. is er een die speciaal is belast met het nazien van opstellen van kandidaten voor het baccalauréat. Met grote dankbaarheid voor de biezondere zorg waarmede al deze Fransen het werk van mijn leerling hebben nagezien, heb ik hun verbeteringen onder elkaar vergeleken en over de uitkomsten van dat onderzoek wil ik iets mededelen. Niet dat ik mij durf vleien uitsluitend nieuwe opmerkingen te maken, maar toch zijn mij enige biezondere trekken van de Franse stijl wat helderder geworden, en mischien zal dat ook met mijn lezers het geval zijn.

Natuurlik zal ik hier slechts zeer enkele grepen uit de korrekties kunnen doen, en dan nog alleen die moeten kiezen die uitsluitend vergrijpen tegen de Franse stijl, niet tevens tegen de Nederlandse zijn.

Beginnen wij met de tweede eis, waarvan de helft is: ‘Geen woord te veel.’ Ziedaar zonder twijfel wat ook alle Franse stylisten verlangen. Maar verstaan Hollanders en Fransen onder ‘veel’ of ‘weinig’ hetzelfde? Is het een toeval dat, als Fransen een stuk van Hollanders nazien, hun werk vooral bestaat in schrappen? Natuurlik moeten wij niet vergeten dat een Hollander een beperkte Franse woordenschat heeft en dus breedsprakiger dan een Fransman zal zijn. Maar let eens hierop: in de Hollandse, zelfs verzorgde, stijl, zal men vaak lezen: ‘Laten we eerst beginnen’, ‘Nog dit wil ik er bijvoegen’, ‘Nog een andere maal’, en in de zo keurig gestyleerde voordracht van Prof. Van Dijk vind ik: ‘Ik kan ook nog iets anders doen’, ‘Dezelfde gegevoeligheid appliceert men ook’, ‘en dan voorts’. Welnu, mijn leerling schrijft: ‘commençons tout d'abord’, en de korrektoren zijn eenstemmig in het afkeuren van ‘tout d'abord’. Wij hebben hier wel degelik met een eigenaardig purisme van het Frans te doen. In een artikel van een Finse romanist lees ik: ‘La même construction se rencontre également’. Wij kunnen dus reeds vermoeden dat, als de eis van beknoptheid voor alle stijlen geldt, het Frans buitengewoon kieskeurig op dat punt is. ‘Mais il était tout de même’, schrijft mijn leerling, en de korrektoren vinden dat de tegenstelling daar eenmaal te veel is uitgedrukt. Onze jeugdige student heeft door zijn herhaling een schakering willen aanbrengen, hij heeft zijn lezer opmerkzaam willen maken op het belang van hetgeen hij gaat zeggen. Een Fransman nu heeft een zekere schroom, bij zijn lezer niet genoeg doorzicht te onderstellen om zelf te vinden wat belangrijk is en om de bedoeling van de schrijver te raden. Hij houdt van een stijl die denkbeelden suggereert zonder dat zij worden uitgesproken. Chateaubriand schrapt meedogenloos allerlei biezonderheden uit zijn eerste schets; de korrekties van Flaubert beogen vooral de ‘rapidité’; hij kondenseert.

Tegenover dit streven naar beknoptheid staat de grote behoefte aan grammatikale volledigheid. ‘Niet te weinig

woorden', eist prof. Van Dijk, maar ook hier past de vraag: Meet de Hollander met dezelfde maat als de Fransman? Zowel mijn leerling als Kneppelhout laten soms een werkwoord weg, om aan de zin losheid te geven. 'Et aussitôt l'industrie à l'oeuvre', zegt Kneppelhout, en mijn leerling schrijft deze zin: 'Et pour l'homme mêmes préceptes, mêmes leçons'. De Franse heren merken op: 'L'absence du verbe donne une allure négligée à la phrase'. Zo staan tegenover de verwijten van breedsprakigheid sommige die gericht zijn tegen te grote beknoptheid. Ook als Fransen de stijl van hun landgenoten beoordelen, letten zij daarop. In de XVIIe eeuw kritiseerde een zekere Valincour, in de roman van Mme de la Fayette, *la Princesse de Clèves*, deze zin: 'L'opinion que Mme de Clèves a perdu sa bague', en wil ervan maken: 'L'opinion qu'il a que Mme. de Clèves a perdu sa bague'. Juist het weglaten van het werkwoord is te vermijden als men Frans schrijft. Hetgeen in andere talen een geliefd middel is om de stijl luchtig te maken, is in het Frans verboden. Lanson, in zijn *Art de la prose*, noemt het verzwijgen van het werkwoord als een zeer biezondere kunstgreep die door enkele prozaïsten van de laatste tijd zeer zelden wordt toegepast.

Met deze eis van volledigheid hangt misschien het feit samen dat in Frankrijk geen lektuur voor kinderen bestaat. Brunot (*L'Enseignement du français*) zegt: 'Il n'existe pas de littérature enfantine écrite avec la pensée et les phrases des enfants', en elders: 'Comme il est très difficile d'écrire pour les enfants, souvent, les auteurs y ont renoncé et ils se sont contentés du public des grandes personnes'. Men ga ook eens na hoe, in de *Scènes de la Vie de Bohême* van Murger, de studenten samen spreken, en vergelijke daarmede wat de studenten van Klikspaan tot elkaar zeggen. De taal van het volk wordt in de romans bijna nooit nagedaan ten koste van de syntaxis; ik ken slechts enkele uitzonderingen: de *Scènes populaires* van Henri Monnier, enkele romans van Gyp en van Willy, misschien nog enige andere, maar dan alleen van de allerlaatste tijd. Ja zelfs op het toneel verliest de syntaxis haar rechten niet. Meilhac zei tot een zijner medewerkers (zie de *Figaro* van 19 Julie 1909): 'La bonne règle, au moins pour la comédie en prose et moderne, est de ne rien

hasarder qui ne puisse être dit et écrit à la fois, qui ne semble improvisé par le personnage et ne soit façonné par l'auteur selon le génie de la langue'. Dat in Frankrijk zo weinig verhalen in dialekt zijn geschreven, is op dezelfde wijze te verklaren. Als George Sand een boer uit Berry sprekende invoert, dan schrijft zij, zoals ze zelf zegt, 'alsof zij aan haar rechterhand een Parijzenaar had staan en aan haar linkerzijde een boer uit Berry, voor wie elke zin, elke term die zij ging schrijven, onmiddellik te begrijpen zouden moeten zijn'. Ziedaar haar uiterste koncessie. Men staat verbaasd dat haar landelike romans zo fris, zo echt natuurlik zijn geworden.

Ik meen dat wij, zowel in het streven naar de meest mogelike beknoptheid als in de eis naar volledigheid, een uiting van een eigenaardigheid van het Frans moeten zien, nl. strenge scheiding van de gesproken en geschreven taal. Die trek hangt samen met het sterk ontwikkelde gezelschapsleven dat de Fransen kenmerkt. Mme de Staël zegt: 'La prose des Allemands est souvent trop négligée. L'on attache beaucoup plus d'importance au style en France qu'en Allemagne; c'est une suite naturelle de l'intérêt qu'on met à la parole, et du prix qu'elle doit avoir dans un pays où la société domine'. In de Franse stijl is het individuele element ondergeschikt.

Derde en eerste eis: geen algemene en geen lege woorden. Laten wij dit noemen: de eis der nauwkeurigheid. Men vindt sommige uitdrukkingen van mijn leerling te vaag. 'Netteté', die verlangen de korrektoren in de eerste plaats, zowel in de keuze der woorden als in de konstruktie en in de kompositie. Zij houden niet van stijlverrassingen. En ik denk aan de woorden van Bourget: 'La composition n'estce pas le synonyme du mot le plus beau peut-être qui soit dans notre langue: l'ordre? Cette vertu de l'ordre fait l'excellence de notre génie national'.

Ten slotte vraag Prof. Van Dijk 'geen gezochte woorden'. Zoals steeds staan zijn opvattingen dicht bij die der Fransen. Als een vreemdeling Frans schrijft mag hij wel dubbel voorzichtig zijn. Ik herinner mij dat, op een kollege van Gaston Paris, een der studenten, een Fin, het bijeenvoegen van een prefix en een woord aangaf door de term *coller*, dat dadelik door de meester scherp werd verbeterd in *souder*. 'Lijmen' of 'solderen' lijkt ons vrijwel gelijk, maar het Frans heeft

nu eenmaal een keuze gedaan, en daaraan moet men zich houden. Bij mijn leerlingen moet ik telkens zulke ‘stoutheden’ verbeteren; zij vergeten dat ‘la joie du mot’ ons nu eenmaal is ontzegd als wij een vreemde taal schrijven, en vooral ten opzichte van het Frans, omdat het zich vermeien in ongewone, treffende woorden voor de Fransen minder waarde heeft. Het Frans is omzichtig in het maken van neologismen. Natuurlik niet van nieuwe woorden die noodzakelik zijn om een nieuw begrip aan te duiden, maar van termen die, door hun ongewoonheid, moeten dienen om een effekt teweeg te brengen. Hoe zeldzaam zijn bij Chateaubriand die neologismen, vergeleken bij het aantal nieuwe woorden en woordverbindingen van een onzer romanschrijvers der laatste dertig jaren. Een Fransman is niet zo bang voor kliché's als wij. Zelfs R. de Gourmont erkent: ‘La phrase toute faite est la condition même de la clarté d'un style. Il faut savoir effacer l'image neuve pour mettre à sa place l'image vieillie, pourrie, mais phosphorescente et qui jalonne de lueurs la route inconnue. Une page sans clichés est une suite d'énigmes’. Nog eens, de Fransen hechten minder aan het individu dan aan de gemeenschap.

Dus geen nieuwe woorden; natuurlikheid, ziedaar een gebiedende eis. Geen tegenstrijdigheden tussen de gevoelswaarde der woorden van dezelfde zin. Dit nu is de grote moeielikheid bij een vreemde taal, en maakt het schrijven daarvan zo gevaarlik. Uitdrukkingen als *tout à fait*, *tout de même* worden bij mijn leerling afgekeurd, als behorende tot de spreektaal; vooral omdat hij daarnaast verheven en plechtige wendingen gebruikt: ‘recherche d'élégance’, zegt een der korrektrices, ‘qui contraste avec certains tours familiers’. Bij ons is die vermenging iets gewoons in het nieuwere proza; in Frankrijk is zij door zeer enkelen gebruikt om een kunsteffekt te verkrijgen. Wie denkt niet aan Victor Hugo en aan die andere romantikus, de schrijver van *Cyrano* en van *Chantecler*?

Voor vreemdelingen moet in elk geval dit het grondbeginsel zijn: Geen mooie zinnen, maar ‘un style qui s'abolit par sa justesse même’. Laten wij vooral niet bang zijn dat een Fransman ons eentonig zal vinden.

Prof. Van Dijk bespreekt nog de klank als element van de stijl. Zijn de eisen van harmonie in het Frans strenger

dan bij ons? Mijn indruk is altijd dat wij, Hollanders, te zelden hardop lezen wat wij schrijven. Wij weten wel dat herhalingen van een woord zijn af te keuren, maar wij vermijden ze niet genoeg. Als ik de korrekties naga die ten doel hebben herhalingen en kakofonieën te verbeteren, dan konstateer ik in de eerste plaats dat er nog al wat zijn, en dan dat tussen de korrektoren veel verschil van opvatting bestaat; daarbij zal men, vooral op het punt der klankkorrekties, rekening moeten houden met het feit dat de heren er op uit waren om te korrigeren, en misschien getroffen werden door klankeffekten die bij een minder opzettelike - maar daarom nog niet nalatige - manier van lezen ongemerkt voorbij zouden zijn gegaan. Vooral ten opzichte der herhalingen van hetzelfde woord treft mij de biezondere zorg der korrektoren. ‘Les répétitions sont un signe de pauvreté et indiquent, chez un Français, un manque de souplesse dans l'esprit’. En als Renan beweert dat, wanneer de zin hetzelfde woord eist, ook op korte afstand, het vermijden ervan een gebrek aan goede smaak zou verraden, dan is dat, van Frans standpunt, een paradox: zijn opmerking heeft alleen dan iets verrassends - en verrassend is zij voor een Fransman - als werkelik het vermijden der herhaling een soort dogma is geworden.

De gevoeligheid voor klankeffekten bij de Fransen blijkt m.i. ook uit hun voorliefde voor ‘calembours’, een soort grappen die alleen op klankovereenkomsten berusten. Men weet hoeveel reeds Rabelais en Montaigne daarvan hielden, en tevens dat zelfs zeer letterkundige koeranten er dageliks aan hun lezers voorzetten. Ze zijn genoemd ‘la forme la plus basse du sentiment des sonorités verbales, qui rapproche les grands artistes et les imbéciles’. En de hond Patou in *Chantecler* zegt ons:

> ‘Je ne crois pas qu'il soit extrêmement sorcier
> De dire, lorsqu'on voit une vache qui broute:
> “La vache la connaît dans les foins”; et je doute
> Que d'un particulier génie on ait besoin
> Pour répondre au canard: “Ça t'en bouche un coin-coin”.
> La blague de ce merle à qui je suis hostile
> N'est pas plus de l'esprit que son argot de style’.

Inderdaad, er zijn veel, zeer veel calembours waarvan wij de aardigheid niet geheel en al voelen. Een artikel van de

Figaro over een der laatst overgebleven Roodhuiden, die gestorven is, eindigt met deze opmerking van de schrijver: ‘J'aurais donné un Sioux pour le voir’, en naar aanleiding van een te Reims uit een beestenspel ontsnapte tijger wordt het volgende gesprek medegedeeld: ‘Le fameux tigre continue à semer la terreur aux environs de Reims. - Oui, ce n'est qu'un cri: ‘Fauve qui peut’.

Ten slotte: het rythmus van de Franse zin. Ik had veel aanmerkingen verwacht die daarop betrekking zouden hebben, en vind er slechts enkele. Toch is het waarschijnlik dat, indien een Fransman hetzelfde opstel had geschreven als mijn leerling, juist het rythmus vaak anders zou zijn geweest. Ik tref slechts een enkele maal opmerkingen als deze aan: ‘Ce n'est pas une fin de phrase française’, of ‘ce mot est mal désigné par la cadence et le rythme’. Zonder twijfel is het rythmus voor hem die in een vreemde taal schrijft, een gevaarlike klip. Hoeveel bewust en onbewust in zich opnemen van Frans proza is niet nodig om zelf te kunnen weergeven wat door geen formule kan worden uitgedrukt? En misschien is juist die vluchtigheid van het rythmus oorzaak dat de korrektoren hun aanmerkingen daarop niet onder woorden hebben gebracht.

Tans nemen wij afscheid van mijn leerling en willen de blik over een wijder veld laten gaan. Hetgeen wij hebben opgemerkt in de mikrokosmos van de kollegekamer, wil ik toetsen aan de taal der meesterwerken van de Franse letterkunde. En dan treft mij de grote eenheid die deze vertoont sedert de vroegste tijden. In alle letterkundige geschiedenissen kan men het volgende lezen: In de Middeleeuwen was er van een bepaalde stijl met eigen kenmerken geen sprake; de schrijvers van de XVIe eeuw volgen evenmin vaste regels; in ongebondenheid, gebrek aan maathouden, overlading, zoeken zij hun kracht. Eerst Malherbe heeft, door meedogenloos te schrappen, eenvoud, strenge orde en regelmaat in de Franse taal gebracht, en hij is de schepper van de taal der klassieken, die ook de taal van de filosofen der XVIIIe eeuw werd. Toen kwam de romantiek, die alles weder op losse schroeven zette; Victor Hugo verbreekt de boeien die de Franse stijl omknellen, en de tegenwoordige taal

hoewel zij de buitensporigheden der romantici schuwt, is toch het produkt van hun streven. Tegenover deze voorstelling nu wil ik de mijne stellen. De Franse stijl heeft zich van het eerste begin af gekenmerkt door de kortheid, de preciesheid, de soberheid die ook tans nog zijn eigenaardig karakter bepalen. De taal van het *Chanson de Roland* en van Chrétien de Troyes is reeds het Frans dat men later het 'klassieke' Frans zal noemen, een getrouw beeld van het rationalistiese Franse volk. De taal van het *Roelandslied* is droog, kalm, kort, onopgesmukt; de diepe indruk die het gedicht maakt wordt verklaard door het eentonige der inkleding, kontrasterend met de tragiek van de gebeurtenissen. Als Karel eindelik, door het hoorngeschal van Roeland gewaarschuwd, terugkeert op zijn schreden, dan doet ons het enkele vers: 'Les montagnes sont hautes et sombres les vallées profondes' huiveren, juist omdat de dichter zo koel, zo sober is in zijn beschrijvingen; en ontroerend is de herhaling van datzelfde 'Les montagnes sont hautes', daar waar hij ons het sterven van Roeland gaat mededelen. Gaston Paris zegt: 'L'art incontestable qui éclate dans cette oeuvre est déjà essentiellement un art français, qui rappelle en beaucoup de points la conception de nos tragédies classiques'. Maar nog veel sterker treft ons die soberheid, die volkomen afwezigheid van aandoening in de stijl, bij Chrétien de Troyes. Zijn gesprekken, zijn monologen zijn, in kompositie, volkomen gelijk aan de tirades der Franse klassieken: het zijn betogen, streng logies geordend, zonder moeite te splitsen in paragrafen; daar is reeds die zelfbeheersing, dat triomferen van het verstand boven het gevoel, dat de Franse geest kenmerkt; voor zover uit de letterkunde de ziel van een volk blijkt, is die der Fransen van de vroegste tijden af toegankeliker langs de weg van het verstand dan langs die van het gemoed. Vergeten wij niet dat Frankrijk het land is van de scholastiek. De kunst van Villon is bij uitstek klassiek: ook bij hem geen woord te veel, strenge orde en geen effektbejag: het pathetiese ligt niet in zijn stijl maar in de inhoud van zijn verzen. De taal der Middeleeuwen heeft reeds Fénelon treffend getekend: 'Le vieux langage avait je ne sais quoi de court, de naïf, de hardi, de vif et de passionné'. Het laatste adjektief zou ik dan willen verstaan in de zin van 'krachtig'. Zijn fout was dat hij dacht dat in zijn tijd het Frans was veranderd.

Doch ik ga door met in vogelvlucht de geschiedenis van de Franse stijl te schetsen. De XVIe eeuw zou dus een tijd zijn geweest van vergeefs trachten naar orde en zelfbeheersing. Integendeel, de Franse stijl is gebleven wat hij was; een mijner vrienden, die niet een speciale studie van het Frans maakt, zag op mijn tafel de *Apologie pour Hérodote* van H. Estienne liggen; hij bladerde er in en zeide toen: 'Dat is net gewoon Frans'. Alleen de navolging van Latijnse modellen heeft het helder water een ogenblik wat troebel gemaakt. Als Rabelais 'mooi' wil doen, schrijft hij gezwollen Latijnse perioden; maar wat is hij echt Frans in het gewone verhaal; zelfs waar hij, offerende aan de mode van zijn tijd, in zijn eindeloze opsommingen van synonieme adjektieven en substantieven zwelgt, blijft zijn stijl doorzichtig. Montaigne, die in alle opzichten een zo biezondere plaats in de Franse letterkunde inneemt, die met opzet in de *Essais* aan zijn stijl iets persoonliks heeft willen geven, heeft in de *Apologie de Raimond Sebond* een zeer strenge syntaxis. Neem de door hem zo hoog vereerde Amyot, neem Estienne; hun stijl is 'klassiek', zolang zij de Latijnse auteurs niet navolgen; men ziet hoe onjuist het is tussen Frans en Latijns klassicisme verband te brengen; de invloed van het Latijn heeft het Franse klassicisme schade gedaan.

Malherbe behoefde dus niet zoveel te veranderen als men wel eens beweert. Trouwens, ik geloof niet aan de invloed van één persoon op een gehele taal. Het is daarmede precies als met het toeschrijven van de veranderingen in de uitspraak aan één bepaalde persoonlikheid, waarin de Latijnse grammatici zo ver gaan. Niet de konstrukties, niet de beeldspraak maken het oudere Frans verschillend van het nieuwere: alleen de woordenkeus wordt beperkt. Niemand minder dan La Bruyère heeft gezegd: 'Marot, par son tour et par son style, semble avoir écrit depuis Ronsard; il n'y a guère, entre ce premier et nous, que la différence de quelques mots'. Dus, de Franse stijl was reeds klassiek vóórdat, met de Pleïade, de Renaissance begon. Als er verband is tussen Frans en Latijns klassicisme, dan is dit een innerlike band: de oorsprong van het Frans ligt in Rome.

De romantiek kwam en, zegt men, verbrak alle boeien. Doch, laten wij voorzichtig zijn. Hoe bescheiden zijn de

hervormingen der schrijvers van 1830; wat is Mérimée klassiek en hoe regelmatig is de syntaxis van Balzac. ‘L'oeuvre de l'école romantique en matière de langue, consista surtout, pour employer un terme de V. Hugo lui-même, à ‘délivrer le vocabulaire’ (Pellissier); de schrijver van de *Défense et Illustration*, in de XVIe eeuw, deed niet anders.

‘Le style, c'est le peuple’. De Franse stijl is het beeld van de Franse geest. De Fransman is meer verstands- dan gevoelsmens; in zijn taaluitdrukking wijkt het affektieve element voor het verstandelike; in zijn stijl geeft de Fransman zich niet; hij blijft altijd zichzelf meester; vandaar zijn goede smaak, zijn soberheid; zelfs bij de kunstenaars, de emotionelen bij uitnemendheid, gaat de uitdrukking der aandoening niet ten koste van de regelmaat; zij beheersen zich; angstvallige zorg voor de vorm, afschuw voor het zich laten gaan kenmerken hun stijl evengoed als die van meer intellektueel-aangelegden. De Fransman voelt zich vóór alles lid ener gemeenschap; vóór alles streeft hij naar helderheid en naar geordendheid.

Is dit beeld van de Fransman in strijd met de voorstelling die wij ons soms van hem maken? Zijn die drukke, bewegelike Fransen niet hartstochtelik? Zelfs al zou de geschiedenis ons een ander beeld van hen geven - hetgeen ik ontken - dan zou de konkluzie uit de stijl getrokken toch de enig juiste zijn; want de stijl is de onbewuste uiting van de geest van een geheel volk, de rezultante van de onbewuste samenwerking van een gemeenschap; hij is de Heilige Veronica, het doek waarop het denken en hopen en lijden van een geheel volk zich heeft afgetekend.

Doch niet uitsluitend aan de Franse stijl is dit opstel gewijd; deze lange uiteenzetting was slechts een toelichting van de antithesis mijner antinomie. Moge ik er mede hebben bereikt wat ik bedoelde, n.l. ook hen die al het bedenkelike inzien van het schrijven ener vreemde taal, te overtuigen dat dit een noodzakelik iets is. Dan rest mij alleen de konkluzie te geven: het schrijven van een vreemde taal kan, evenals het spreken, slechts middel, nooit doel zijn.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Philosophie?[1)]

IV.

Het eerste hoofddeel van het boek van Bierens de Haan, het 'Voorafgaand beraad,' bestaat uit twee hoofdstukken, getiteld: 'Wijsbegeerte uit waarheidsdrang' en 'Wijsbegeerte als een denken van de waarheid.'

Het ligt niet in mijn bedoeling deze volledig te kritiseeren. Dan zou ik veel meer ruimte noodig hebben, dan een tijdschrift me kan afstaan, omdat ik kritiek zou moeten oefenen op alles, letterlijk op alles. Want dit 'Voorafgaand beraad' is misschien het allerslechtste gedeelte van het heele boek. Ik ben dus gedwongen enkele punten voor mijn kritiek uit te kiezen en het meeste onbesproken te laten.

De inhoud van het eerste hoofdstuk is in het kort deze:

De wijsbegeerte = het denken, dat de waarheid denkt.

Het denken, dat de waarheid denkt = het ware denken.

Het ware denken = de waarheid.

En dus: de wijsbegeerte = de waarheid.

Het is een identiteitsleer van eenigen omvang, zooals men ziet. Of deze echter juist is, of zelfs begrijpelijk, dit waag ik te betwijfelen. Maar dit doet er niet toe, want, ook indien ze juist was, zou ze ons niets verder brengen.

Het tweede hoofdstuk is een der zonderlingste van het geheele boek. Bierens de Haan tracht daarin een definitie van waarheid te geven.

Hij begint er mee waarheid achtereenvolgens gelijk te

1) Zie *De Gids* van Juli jl.

stellen met belangrijkheid of werkelijkheid, met algemeenheid, met absoluutheid, met het geheel en met het centrale beginsel der verschijning; en begaat zoo een serie begripsverwarringen, die bij iemand, die beweert in te leiden in de wijsbegeerte, inderdaad onvergefelijk zijn.

En hij eindigt met een definitie van waarheid, die formeel aan de eischen van een definitie voldoet en die m.i. ongetwijfeld elementen van juistheid in zich heeft, maar die voor Bierens de Haan gegeven de grondgedachte, waarvan zijn wijsbegeerte beweert uit te gaan, onmogelijk juist kan zijn.

Van die begripsverwarringen kies ik er één uit om te bespreken, omdat ze te gelijk een voorbeeld is van den invloed door gemoedsaandoeningen uitgeoefend op het denken van Bierens de Haan. Het is die, waarbij waarheid gelijk gesteld wordt aan onafhankelijkheid of absoluutheid.

'Het kenmerk van het ware der wereld moet zijn de onafhankelijkheid,' zegt Bierens de Haan[1]. 'Heb ik het onafhankelijke gevonden, datgene, waarvan alles afhangt. terwijl het zelf afhangt van niets anders - dan heb ik het ware.'

Dat we hier te doen hebben met een begripsverwarring blijkt gemakkelijk. Stel dat Bierens de Haan meent dit onafhankelijke of absolute gevonden te hebben. En dat ook een ander, een materialist bv., diezelfde meening heeft. Deze laatste meent dat absolute te hebben gevonden in de materie, die, onveranderlijk en eeuwig, van niets anders afhangt en waarvan alle andere dingen afhangen. Zijn dan beide meeningen waar, die van Bierens de Haan en die van den materialist? Ik vermoed, dat Bierens de Haan de eerste zou zijn om dit tegen te spreken en om waarheid toe te kennen alleen aan zijn eigen meening. Waarom? Omdat zijn waarheid iets absoluuts is? Dat is die van den materialist ook. Het kenmerk van waarheid moet dus gelegen zijn in iets anders dan in de absoluutheid. Toch stelt Bierens de Haan beide zaken gelijk, d.w.z. hij verwart ze met elkaar.

Dat hij dit, voor een deel althans, doet onder den invloed zijner gemoedsaandoeningen, onder den invloed van zijn sympathie voor het absolute en vooral van zijn antipathie tegen

1) Pag. 24.

alles, wat betrekkelijk is, blijkt uit hetgeen onmiddelijk voorafgaat.

'Juist die relativiteit, waarbij elk verschijnsel zijn beteekenis ontleent aan het andere, waarmee het in betrekking verkeert, *ergert mijn waarheidszin*.[1)] Dat het Oostelijk gelegen punt ten opzichte van het andere Westelijk ligt; dat bij elken voetstap ter zijde heel het gezichtsbeeld' - gezichts*veld* noemen we dat gewoonlijk; een gezichts*beeld* is iets anders - 'verschuift; dat alle waardebepaling *afhangt van betrekkelijk geldige standpunten*[1)] - in één woord de relativiteit der wereld, is de onwaarheid en onwaarachtigheid van het bestaande.'

Het is een schitterende passage, die verdient, dat we haar een oogenblik van naderbij bekijken.

Het is bijna niet te gelooven, waaraan de waarheidszin van Bierens de Haan zich al niet ergert!

Hieraan: dat het Oostelijk gelegen punt ten opzichte van het andere Westelijk ligt.

Wat wil dat zeggen? Dat het Oostelijk gelegen punt - ten opzichte waarvan Oostelijk? - ten opzichte van *'n* ander Westelijk ligt? Of: dat het ééne punt ten opzichte van het andere Oostelijk en het andere ten opzichte van het ééne Westelijk ligt? Of: dat het *ten opzichte van een ander* Oostelijk gelegen punt ten opzichte van dat andere, omdat de Aarde rond is, *ook* Westelijk ligt? Men kan er naar raden.

Verder hieraan: dat bij elken voetstap ter zijde het geheele gezichts*veld* verschuift; dat alle waardebepaling *afhangt van betrekkelijk geldige standpunten*.

Alleen het laatste, waarvan men, hoewel de woorden onverstaanbaar zijn, de bedoeling wel zoo ongeveer begrijpt, is een meer voorkomende ergernis. En deze is in verband met de gemoedsaandoeningen der menschen ook wel begrijpelijk. Maar de eerste twee!

Ik ben ten opzichte van die ergernissen van den waarheidszin van Bierens de Haan eenigszins sceptisch gestemd. Ik geloof inderdaad, dat hij maar wat zegt, dat hij van tijd tot tijd, zooals hij zich zelf ergens[2)] uitdrukt, niet anders doet dan het geduldige papier zwart schrijven.

1) Ik cursiveer.
1) Ik cursiveer.
2) Pag. 253.

Dit is een hard oordeel. Ik voel me daarom verplicht het door een paar krasse voorbeelden nader te motiveeren.

Bierens de Haan spreekt ergens[1] over de theorie der gezichtswaarneming van Democritus. De voorwerpen geven volgens Democritus beeldjes van zich af, deze dringen het gezichtsorgaan binnen en worden zoo door de ziel waargenomen. Bierens de Haan noemt deze theorie de emissie-theorie en zegt er van: 'De emissie-theorie is geheel onhoudbaar en een redelooze fantasie, ontleend aan het maatschappelijk verkeer. De briefschrijver verzendt een brief door de post en de post zorgt, dat de brief den geadresseerde bereikt. Hier zijn de twee bestanddeelen van uitzending en aanraking gegeven als waarborg van zekerheid; *deze toedracht heeft tot model gediend bij de emissie-theorie*'.[2]

Natuurlijk weet Bierens de Haan even goed als ik, dat er in den tijd van Democritus geen post bestond; hij schrijft echter maar neer, wat hem voor de pen komt. Maar al had er in den tijd van Democritus wèl een post bestaan, welk een oppervlakkige en weinig zeggende verklaring dan nog van het feit, dat men voor het begrijpen van het zien verlangde *onmiddelijke* aanraking tusschen een uitvloeisel van het voorwerp en het gezichtsorgaan of de ziel. Dat waarop het aankomt, de *onmiddelijke* aanraking, als van een getast voorwerp door de hand, komt er heelemaal niet in tot zijn recht. En eindelijk, welk een onbillijk oordeel, om een denkbeeld, dat, in de lijst van zijn tijd beschouwd, zijn goede reden van bestaan had, een redelooze fantasie te noemen. Zoo iets wordt nog het best geëxcuseerd door gedachteloos schrijven te onderstellen.

Op een andere plaats[3] spreekt Bierens de Haan over de vraag, hoe het, bij de onderstelde absolute ongelijksoortigheid van ziel en lichaam, mogelijk is, dat uitwendige stoffelijke voorwerpen worden waargenomen. De oudste, ook nog door Descartes aangenomen theorie is die van den influxus physicus, den physischen invloed. Men onderstelt, dat de physische lichamen invloed oefenen, inwerken op de ziel en ten gevolge daarvan werden waargenomen. Maar indien ziel en lichaam *volkomen* ongelijksoortig zijn, is zulk een inwerken onmogelijk.

1) Pag. 120 en 121.
2) Ik cursiveer.
3) Pag. 173 en 174.

En juist de sedert den tijd van Galilei en Descartes voortdurend toenemende invloed der mechanische natuurwetenschap had de menschen meer en meer van deze volkomen ongelijksoortigheid overtuigd.

Men moest dus een andere, een tweede theorie maken.

'Deze tweede theorie', zegt Bierens de Haan, 'is het parallelisme. Gelijk Cartesius de eerste (nl. den influxus physicus), zoo stond Spinoza de parallelistische beschouwing voor. Reeds Arnold Geulinx had den influxus physicus voor onmogelijk gehouden, en vond er de beschouwing op, die men het occasionalisme noemt. Hier - d.i. in het occasionalisme - 'wordt erkend, dat er geen aanrakingspunt tusschen ziel en lichaam bestaat, slechts overeenstemming van werkingen; en deze laatste komt van den wereldschepper, die de beide werelden, ziel en lichaam. zoo voorbeschikte en in beweging bracht, dat zij als twee wijzers aan één uurwerk te zamen afliepen. Er is nu een samenhang in schijn. Deze beschouwing werd door Spinoza gezuiverd. Spinoza beschouwde het fysisch en het psychisch gebied als de verschillende zijden ééner grondzakelijkheid. Deze ééne grondzaak is de substantie, welke krachtens de twee attributen van "denken" en "uitbreiding" zich in psychische en fysische gebeurtenissen openbaart.'

Men kan zijn oogen nauwelijks gelooven, wanneer men dit leest. Zooveel beweringen, zooveel onjuistheden. Ieder boekje over de geschiedenis der philosophie had Bierens de Haan beter en in hoofdzaak juist kunnen inlichten.

Om den influxus physicus te vervangen had men niet één theorie gemaakt, maar drie nl. het *occasionalisme* van Malebranche, de *harmonia praestabilita* van Leibniz en het *parallelisme* van Spinoza. Nu is het waar, dat men al deze drie theorieën in zekeren zin parallelistische kan noemen, omdat ze niet aannemen een invloed van het physische op het psychische, maar een evenwijdigloopen der physische en psychische verschijnselen. Maar zoo vat Bierens de Haan de zaak niet op, want hij maakt onderscheid tusschen occasionalisme en parallelisme.[1)]

Wat verder Geulinx betreft, deze neemt een plaats in,

1) Zie de boven aangehaalde plaats.

die eenigszins moeielijk te bepalen is. Vroeger werd hij, waarschijnlijk omdat men niet de moeite nam zijn geschriften te lezen, onder de occasionalisten gerekend. Zoo doet ook Bierens de Haan. Deze opvatting is, voor zoover mij bekend, voor het laatst met iets, dat op argumenten gelijkt, verdedigd door Zeller. Maar deze argumenten zijn niet overtuigend. Land zegt met beslistheid, dat Geulinx niet tot de occasionalisten behoort en in de nieuwere boeken over Geschiedenis der philosophie - ik noem Windelband, Falckenberg en Ueberweg - laten de schrijvers zich dan ook twijfelend uit. Zonder dat hij dus zelf de werken van Geulinx behoefde te raadplegen, hadden deze schrijvers Bierens de Haan beter kunnen inlichten.

Mij komt het het waarschijnlijkst voor, dat Geulinx niet was een aanhanger van het occasionalisme, maar van de harmonia praestabilita, een voorlooper dus van Leibniz.[1)] Ik wil echter toegeven, dat de zaak disputabel is; en in zoo verre is de door Bierens de Haan gemaakte fout - zijn onvoorwaardelijk en zonder nadere argumenten rangschikken van Geulinx onder de occasionalisten - vergefelijk.

Veel erger is, dat hij van het occasionalisme een beschrijving geeft, die alleen past voor de harmonia praestabilita en ter verduidelijking daarvan een beeld gebruikt, dat niet past voor het occasionalisme, ook niet voor de harmonia praestabilita, maar alleen voor het parallelisme van Spinoza.

Het beeld voor occassionalisme en harmonia praestabilita is niet dat van één uurwerk met twee gelijkloopende wijzers, maar dat van twee van elkaar onafhankelijke, maar toch volkomen gelijkloopende uurwerken. De twee uurwerken stellen ziel en lichaam voor. Meent men nu, dat dit gelijkloopen een gevolg is hiervan, dat ze door de Godheid bij iedere gelegenheid gelijk gezet worden, dan is men occasionalist; is men echter van meening, dat ze gelijkloopen, omdat ze vooraf door de Godheid zóó zijn gemaakt, dat ze niet anders kunnen dan gelijkloopen, dan is men een aanhanger van de leer der harmonia praestabilita. Dit beeld van de twee uurwerken wordt dan ook zoowel door Geulinx als door Leibniz

1) De beslissende plaats worde m.i. gevonden in een annotatie op de Ethica. Uitgave van Land III pag. 211. De plaatsen, die gewoonlijk worden geciteerd, ook die geciteerd door Ritter in zijn ‘Kristische geschiedenis van het substantiebegrip’ pag. 123, zijn niet overtuigend.

gebruikt.[1] Het beeld van het ééne uurwerk met de twee gelijkloopende wijzers past voor niets anders dan voor de ééne substantie van Spinoza met haar twee attributen denking en uitbreiding.

Het ergste van alles is daarom zeker wel dit: dat Bierens de Haan zegt, dat deze door dit beeld omschreven beschouwing - n.b. de beschouwing van Spinoza zelf - door Spinoza werd gezuiverd. Dit bewijst afdoende, dat hij op het oogenblik, toen hij bezig was te schrijven, niet begreep, wat hij schreef; dat hij maar wat neerschreef. Precies, als toen hij het had over de post ten tijde van Democritus en over de ergernissen van zijn waarheidszin.

We spraken over de begripsverwarring, door Bierens de Haan begaan, toen hij waarheid en onafhankelijkheid of absoluutheid gelijkstelde, Er volgen er meer.

Het geheel nu,' zegt hij[2] '*is het eenige*, *dat van zich zelf afhangt*; want waarvan anders hing het af? het is het eenig onafhankelijk bestaande. Zoo is het Geheel de waarheid, die in de wereld is; en *dit is de waarheid der ervaarbare wereld*, *dat zij staat in een verband des Geheels*.'

Laten we niet te nauwkeurig kijken en voor een oogenblik aannemen, dat het Geheel is het eenige onafhankelijk bestaande. Dan hebben we een nieuwe definitie van waarheid nl. de waarheid = het Geheel; en daarmee een nieuwe begripsverwarring. Want indien twee personen meenen ieder een ander geheel gevonden te hebben, kan slechts van één dezer personen de meening waar zijn. Er is dus een kenmerk noodig om de ware meening van de onware te onderscheiden; dit kenmerk kan niet tegelijk een kenmerk van een geheel als zoodanig zijn, want dan zouden beide geheelen het hebben en beide meeningen zouden waar zijn; en dus: de waarheid niet = het geheel. Maar Bierens de Haan stelt ze met elkaar gelijk d.w.z. hij verwart ze.

Dat hij het van ganscher harte doet, zou ik niet durven beweren. Want hij voegt er als explicatie onmiddelijk eenige

1) Men vergelijke de bovengenoemde plaats van Geulinx; en van Leibniz bv. Second éclaircissement du système de la communication des substances. Uitgave van Paul Janet I pag. 654. Geschreven Febr. 1696 d.i. 17 jaar na den dood vaan Geulinx.

2) pag. 25.

woorden aan toe, die, wat ze ook mogen beteekenen, zeker iets anders beteekenen. Deze woorden nl. '*Dit is de waarheid der ervaarbare wereld*, *dat zij staat in een verband des Geheels*.'

Laten we aannemen, dat deze raadselachtige woorden ongeveer beteekenen: 'dit is de waarheid *over* de ervaarbare wereld, dat ze een Geheel is, waarvan de verschillende deelen met elkaar in verband staan of kunnen afgeleid worden uit één algemeen beginsel.'

Dit verband of algemeen beginsel zou dan voor den materialist b.v. zijn *de stof* en voor den spiritualist *de geest*.

Dat dit ongeveer de bedoeling is blijkt uit het volgende. En dat het Bierens de Haan niet geheel ontgaat, dat dit iets anders is dan het gelijkstellen van geheel en waarheid, volgt hieruit, dat hij in dit volgende onmiddelijk gaat beweren, dat een geheel niet is een geheel, maar iets auders. Aldus[1)]:

'Het geheel echter' - en hij bedoelt de geheele wereld - 'is niet een *som*, een optelling aller verschijnsels; maar het *centrale Beginsel* der verschijning.'

Ik heb altijd gemeend, dat een geheel wèl is de som der der deelen, maar met nog iets anders er bij nl. den bepaalden samenhang, dien deze deelen met elkaar hebben; en hetzij nu de deelen ontbreken, hetzij de samenhang er niet is, in geen van deze twee gevallen, meende ik, heeft men het recht te spreken van een geheel; zoodat men van een geheel mag spreken noch als van een bloote som zijner deelen, noch, zooals Bierens de Haan doet, als van een blooten samenhang of 'centraal Beginsel'.

Bierens de Haan heeft dit, naar het schijnt, misschien wel niet duidelijk ingezien, maar toch vaag gevoeld. Want hij gaat er over - redeneeren natuurlijk niet - maar dichten in proza.

'Deze som ware een onding, ondenkbaar en onbestaanbaar; want zij zou het resultaat zijn van een eindelooze optelling; het eindelooze heeft geen som, want som = totaal = afsluiting. De som is nooit en nergens, maar het centrale Beginsel is overal en altijd; daar waar de roos bloeit, de mensch denkt, de regen valt en de volkeren strijden; het is in de gepeinzen

1) pag. 26.

van Archimedes, in de offerhandeling van den Brahmaan, het is in de liefde van een kind en in het despotisme van een Aziatisch potentaat. Al is zijn uiting slechts ten deele, zoo is het centrale Beginsel overal geheel, overal hetzelfde, overal ondeelbaar. Het centrale Beginsel is het onafhankelijk bestaande; wie *de waarheid denkt*, *denkt de ervaarbare wereld in het verband van haar centrale Beginsel*.'

Hiermee is natuurlijk geen praten. Ik maak alleen de opmerking, dat, zelfs indien we aannemen, dat het geheel inderdaad hetzelfde is als het centrale beginsel ook hier alweer geen enkel kenmerk wordt genoemd om een werkelijk van een vermeend centraal beginsel te onderscheiden. Dat we dus tot nu toe van Bierens de Haan wel veel woorden en veel begripsverwarringen hebben te lezen gekregen, maar geen definitie van waarheid.

Dit is anders met de volgende definitie, die hij geeft; met deze n.l.[1)], dat 'waarheid der kennis is overeenstemming van de gedachte met de werkelijkheid.'

Deze geeft inderdaad, ondersteld dat wij de werkelijkheid kennen en intuïtief over overeenstemming en niet-overeenstemming kunnen oordeelen, een kenmerk van waarheid, waardoor we tevreden gesteld worden, en voldoet dus in zooverre aan de eischen van een definitie. Over de vragen, of ze ook juist is en of ze, indien juist, voor toepassing vatbaar is, wil ik niet spreken. Evenmin wil ik de vraag behandelen, of ze inderdaad, zooals Bierens de Haan beweert, overeenstemt met diens eigen waarheidsformules. Ik twijfel er sterk aan, maar het zou me te ver voeren hier duidelijk te maken door welk woordgeknutsel, hij die overeenstemming, met de laatste dier formules althans, tracht aan te toonen. Ik bepaal me hier tot de vraag, of ze voor Bierens de Haan, gegeven zijn overige denkbeelden, juist *kan* zijn.

Tot beantwoording van deze vraag is het in de eerste plaats noodig te weten, wat hij verstaat onder werkelijkheid. Deze meent hij, als ik me niet vergis, te vinden in het denken zelf. De zaak wordt dikwijls door hem besproken, maar zelden zóó, dat alle misverstand is buiten gesloten. Ik[2)]

1) Pag. 29.
2) Pag. 47.

citeer dus een paar plaatsen, waar misverstand me onmogelijk toeschijnt.

'Het geheele vraagstuk der kennis', zegt hij,[1)], 'is opgelost door een denken, dat.... eenvoudigweg zichzelf denkt, en dat zichzelf kent als.... werkelijkheid'.

Van Cartesius zegt hij[2)], dat deze den sprong om van het denken tot de werkelijkheid te komen zoo klein mogelijk maakt, als 'hij besluit van *mijn denken* tot *mijn bestaan*. Hij springt over den afstand heen, die eerst tot een tiende van den vorigen is herleid. Had hij slechts ingezien, dat *bij identverklaring van denken en werkelijkheid* de oplossing des raadsel gevonden was, en de sprong overbodig!'

En van Spinoza[3)]: 'Het denken is bij Spinoza nog niet de werkelijkheid zelf, maar één harer attributen' en 'in het Spinozistisch substantie-begrip is de identifieering van denken en werkelijkheid vóórbeseft.'

Indien nu, zooals uit de aangehaalde plaatsen schijnt te blijken, voor Bierens de Haan het denken zelf de werkelijkheid is, dan stemt het volgens hem per se met de werkelijkheid overeen en is dus volgens zijn laatste definitie altijd waar. Wil hij dus die definitie handhaven, dan moet hij het verschil tusschen waarheid en onwaarheid loochenen. En wil hij, zooals ik onderstel, dit laatste niet doen; wil hij onderscheid blijven maken tusschen waarheid en onwaarheid, dan moet hij zoeken naar een andere definitie van waarheid.

Het laatste besprokene zoo kort mogelijk samenvattende, komen we dus tot deze conclusie: de inhoud van dit, voor een Inleiding in de wijsbegeerte zoo belangrijke hoofdstuk over waarheid, bestaat uit een serie begripsverwarringen en uit een definitie, die volgens de grondgedachte der wijsbegeerte van den schrijver onmogelijk juist kan zijn.

Het komt mij voor, dat een dergelijke Inleiding meer geschikt is om duisternis dan om helderheid te brengen in de hoofden der lezers, voor wie ze bestemd is.

V.

Het tweede hoofddeel van het boek van Bierens de Haan - het Afwijzend Gedeelte noemt hij het zeer eigenaardig -

1) Pag. 241 en 242.
2) Pag. 297.
3) Pag. 319 en 320.

bevat in hoofdzaak een kritiek *op*, een weerlegging *van* het realisme. Op deze weerlegging steunen volgens Bierens de Haan al zijn overige beweringen, door haar worden deze, naar hij meent, gerechtvaardigd. Mocht ons dus blijken, dat òf zijn weerlegging onvoldoende, òf zijn meening over de daaruit voortvloeiende gevolgen onjuist is, dan vervallen volgens zijn eigen oordeel tegelijk daarmede al die overige beweringen. En blijkt ons bij geval, dat èn de weerlegging onvoldoende èn de meening onjuist is, dan bestaat er zeker niet den minsten grond meer om die beweringen voor juist te houden.

Het is daarom voor een oordeel over het boek van Bierens de Haan van het grootste gewicht deze kritiek en deze meening principieel te bespreken. Ik wil trachten dit te doen zonder me met bizonderheden bezig te houden, hoewel ook deze overvloedig stof voor kritiek opleveren.

Laten we beginnen met te zien, wat we onder realisme moeten verstaan.

Realisme is, dunkt mij, de overtuiging, dat er een wereld van menschen en dingen - van welken aard die dan ook mogen zijn - bestaat, onafhandelijk van ons bewustzijn, waarvan we door onze waarnemingen kennis krijgen. Een bizondere vorm van dit realisme is het naief realisme, door Bierens de Haan zinnelijk realisme genoemd. Dit maakt geen onderscheid tusschen waarnemingen en dingen, of neemt in ieder geval aan, dat waarnemingen en dingen aan elkaar gelijk zijn, of - zooals Bierens de Haan het uitdrukt - dat onze kennis is de *afspiegeling*[1] van de werkelijkheid, dat het *zinnelijk wereldbeeld*[2] is de afbeelding der werkelijkheid zelve.

Over de weerlegging van dit naief of zinnelijk realisme en de gevolgen dier weerlegging spreekt Bierens de Haan op deze wijze[3]:

'Geef toe, dat waarheid bestaat in afspiegeling van een op zichzelf bestaande, en van den kennenden geest onafhankelijke werkelijkheid - en bewijs dan, dat het aktueele zinnelijke wereldbeeld (de zinnelijke wereldvoorstelling) die verhoopte afspiegeling niet kan zijn. *Zoo wordt het realisme weerlegd en krijgt het idealisme zijn recht om een wereld-*

1) Pag. 46.
2) Pag. 49.
3) Pag. 56.

beschouwing te construeeren uit het begrip van het denken zelf, *waarbij dit als de Wereldidee*, *de levende Gedachte*, *tot centrum der Wereld wordt verheven*.'[1)]

Ik maak er opmerkzaam op, dat in het niet-gecursiveerde deel van deze passage wordt gesproken van een weerlegging van *het naieve realisme*, en dat daaruit in het gecursiveerde gedeelte de conclusie wordt getrokken, dat dus *het realisme* weerlegd is en het idealisme zijn recht krijgt om een wereldbeschouwiug te construeeren uit het begrip van het denken zelf. Men zou denken aan een schrijffout, indien niet de in dit 'Afwijzend Gedeelte' volgende kritiek bewees, dat Bierens de Haan zich inderdaad alleen bezig houdt met de weerlegging van het naieve realisme. We worden dus wel gedwongen deze uitspraak ernstig te nemen.

En dan stel ik tegenover haar twee beweringen:

1. dat door een weerlegging van het naieve realisme ieder ander realisme nog geenszins weerlegd is, en
2. dat zelfs een volledige weerlegging van alle mogelijke realisme aan het idealisme nog allerminst recht zou geven om een wereldbeschouwing te construeeren uit het begrip van het denken zelf.

Het zij mij geoorloofd beide beweringen een weinig nader te motiveeren.

Laten wij, zooals algemeen wordt toegegeven, aannemen, dat het naieve realisme de oorspronkelijke wereldbeschouwing der menschheid is, en dat deze wereldbeschouwing onjuist is. Ik heb er niet tegen, ofschoon ik op de wijze, waarop Bierens de Haan haar weerlegt, als ik deze moest kritiseeren, buitengewoon veel zou hebben aan te merken.

Dan ligt het voor de hand, en dan is het een eisch van verstandig denken om te trachten de bezwaren tegen deze wereldbeschouwing, die zoo lang bestaan heeft, en daardoor zoo innig samenhangt met vele onzer andere overtuigingen, op te heffen door zoo klein mogelijke wijzigingen.

Dit heeft men inderdaad pogen te doen, en het gevolg is geweest het ontstaan van allerlei gewijzigde vormen van realisme. Ik noem slechts: het beredeneerde realisme van Lewes, het symbolische realisme van Helmholtz, het getrans-

1) Ik cursiveer.

formeerde realisme van Spencer, het transscendenteele realisme van Von Hartmann en het kritische realisme van Wundt. Bovendien zijn nog verscheidene systemen, die door hun ontwerpers idealisme genoemd werden, m.i. in den grond der zaak gewijzigd realisme.

Wilde Bierens de Haan dus terecht zeggen, dat *het realisme* door hem weerlegd was, dan had hij deze verschillende systemen van gewijzigd realisme ten minste in beginsel moeten weerleggen.

In plaats hiervan echter spreekt Bierens de Haan slechts op één plaats in zijn boek over een der vormen van dit gewijzigd realisme n.l. over het transscendenteele realisme van Von Hartmann. En dan doet hij dit nog in een noot en nagenoeg op het einde van zijn boek, alsof de zaak van weinig belang was en op zich zelf stond, terwijl hij het had behooren te doen in den samenhang en in het begin en als aanvulling van zijn weerlegging van het naieve realisme.

Maar laten we zien, wat hij van het transscendenteele realisme van Von Hartmann zegt[1]:

'Een zonderling tusschending tusschen realisme en idealisme is Von Hartman's transscendentaal realisme met het begrip der transscendentale causaliteit als *standpunt*... Wie de kategorieën van het denken erkent als hebbende transscendente waarde, is tot deze erkenning gerechtigd alleenlijk door de transscendente beteekenis van het denken zelf te erkennen. Men kan niet van elders inklimmen, langs de gewaarwording. De oorzakelijkheid, waarop hier alles gebouwd wordt, is bovendien alleen maar een verband van verschijnselen onderling en wie deze kategorie op het transscendente toepast, haar aanwendend in metaphysischen zin, sticht verwarring.'

Hierin moet men twee beweringen onderscheiden, die voor de besproken zaak van zeer verschillend gewicht zijn.

Ten eerste de algemeene bewering, dat men geen der kategorieën van het denken - bedoeld worden waarnemingen en begrippen als: éénheid, veelheid, oorzaak, gevolg, mogelijkheid, onmogelijkheid enz. - mag toepassen op de wereldonafhankelijk-van-ons, indien men niet aanneemt, dat het denken transscendente beteekenis heeft d.w.z. òf per se met

1) Noot op pag. 316 en 317.

de werkelijkheid overeenstemt òf de werkelijkheid zelve is.

Dit is in zekeren zin juist.

Indien men het voor dat toepassen op de werkelijkheid noodig acht, dat we mèt volkomen zekerheid *weten*, dat deze waarnemingen en begrippen-van-*ons* daarop toepasselijk *zijn*, dan schijnt het inderdaad, dat er voor het verkrijgen van die *wetenschap* geen ander middel bestaat dan een mystiek a priori of een even mystieke intellectueele aanschouwing of iets dergelijks. Verondersteld altijd - wat me zeer betwijfelbaar schijnt - dat we door dergelijke middelen volkomen zekere kennis en de overtuiging van het bezit daarvan *kunnen* krijgen.

Indien we echter tevreden zijn met een hypothetisch weten, indien we die toepasselijkheid op de werkelijkheid willen beschouwen als een hypothese, die verklaard moet worden en, voor zoover mogelijk, gecontroleerd, en beoordeeld naar haar resultaten, dan zie ik geen enkel bezwaar tegen het toepassen der kategorieën, óók der causaliteit, op de werkelijkheid-onafhankelijk-van-ons. Dit wordt dan ook door alle *kritische-realisten*[1] gedaan; en de meesten hunner gaan daarin zelfs zóó ver, dat ze meenen, dat er in geen geval causaliteit bestaat tusschen verschijnselen, maar, indien ze bestaat, alleen tusschen de dingen en gebeurtenissen in de werkelijkheid. B.v. in geen geval tusschen de *voorstelling* van den slag en de *voorstelling* van het verbrijzelen eener noot, maar alleen, hoewel hypothetisch, tusschen de slag zelf en het verbrijzelen zelf der noot. De meening, dat er alleen causaliteit bestaat tusschen onze voorstellingen, is volgens hen een der vele restes van Kantianisme, die nog altijd verwarring stichten in de wijsbegeerte.

Maar behalve deze algemeene staat op de aangehaalde plaats ook nog de bizondere bewering, dat *causaliteit* in ieder geval - dus ook voor hen, die de transscendente beteekenis van het denken erkennen - niet meer is dan een verband van verschijnselen[2].

Dit is, zooals het hier staat, een bloote verzekering. Op de redenen, die Bierens de Haan er voor heeft, kan ik dus

1) Ik kies dit als gemeenschappelijke naam voor alle aanhangers van een gewijzigd realisme, omdat hij het minst onderstelt.

2) Zie ook de noot op pag. 283.

geen kritiek oefenen. Wil ik er iets van zeggen, dan moet ik me bepalen, tot het bespreken der gevolgen, die uit de juistheid er van zouden voortvloeien.

Deze zouden voor de kritische realisten misschien hierin bestaan - maar dit is betwistbaar - dat deze niet langer mochten onderstellen, dat de werkelijkheid de oorzaak is der gewaarwordingen. Voor de philosophie van Bierens de Haan echter zouden ze niet minder ernstig zijn. De metaphysische gebeurtenissen, die hij ons beschrijft, zouden niet door den band der causaliteit met elkaar verbonden kunnen zijn. Ze zouden dus in geen geval *handelingen* zijn of *werkzaamheden*.

Toch verzekert hij ons telkens en telkens weer, dat de Idee zich verwerkelijkt; hij verzekert[1)] ons, dat 'het voorwerp bestaat in de synthetische *handeling* van een universeel bewustzijn', dat 'de Idee zich in de wereld betoont als synthetische *werkzaamheid*[2)]; hij spreekt van 'de synthetische *werkzaamheid*, welke de Idee *uitoefent* aan de psychische wereld-materie[2)]; hij verzekert ons, dat 'we door het universeele bewustzijn *genoodzaakt* zijn tot een synthetische *handeling*[3)] enz. enz. Al deze verzekeringen zonden niet alleen ongegrond, maar eenvoudig onmogelijk zijn, indien het niet geoorloofd was de kategorie der oorzakelijkheid op het transscendente toe te passen. Want handeling en werkzaamheid en uitoefenen en noodzaken onderstellen iemand of iets, die of dat handelt of werkt of uitoefent of noodzaakt d.w.z. een oorzaak. En zelfs de intellectueele aanschouwing[4)], waardoor wij volgens Bierens de Haan de ware werkelijkheid inzien, en die dus in ieder geval in die werkelijkheid aan het werk is, is onmogelijk. Want ze is volgens hem de grond-handeling of oer-handeling of wortel-handeling van het bewustzijn of, zooals hij ook zegt[5)], de verborgen *drijfkracht* der zinnelijke en verstandelijke denkpraktijk'. En *handeling*, hetzij dan grond- of oer- of wortel-handeling, onderstelt een oorzaak nl. iemand, die handelt, en *drijfkracht* is zelf een oorzaak. Ze zijn dus beide in de transscendente wereld onmogelijk, indien het niet geoorloofd is daarop de kategorie der causaliteit toe te passen.

We verkeeren derhalve ten opzichte der verzekeringen van

1) Pag. 185.
2) pag. 186.
2) pag. 186.
3) pag. 188.
4) pag. 298 vlg.
5) pag. 306.

Bierens de Haan in een merkwaardig dilemma. Schenken we geloof aan zijn verzekering, dat de kategorie der causaliteit niet van toepassing is op de transscendente wereld, dan moeten we aan al zijn andere verzekeringen geloof ontzeggen. En schenken we aan die eerste verzekering geen geloof, welke reden zouden we dan hebben om op zijn gezag die andere verzekeringen aan te nemen?

Ik concludeer, dat zijn poging om het transscendenteele realisme van von Hartmann te weerleggen niet is geslaagd; dat hij daarmee dus niet heeft goedgemaakt, wat hij in het begin van zijn boek had verzuimd en nog altijd niet het minste recht heeft tot de bewering, dat hij te gelijk met het naïeve realisme ook iederen anderen vorm van realisme heeft weerlegd.

Maar we willen voor een oogenblik aannemen, dat hij dit recht wèl heeft. Dan kom ik met mijn tweede bewering, dat zelfs door een volledige weerlegging van het realisme het idealisme nog geen recht zou krijgen om een wereldbeschouwing te construeeren uit begrip van het denken zelf.

Want de meening, dat ze daardoor dit recht krijgt, steunt op twee onderstellingen nl.

1e dat er behalve een realistisch alleen een idealistisch systeem van kennis mogelijk is, en

2e *dat* er een systeem van kennis mogelijk is.

Het eerste kan men toegeven.

Maar het tweede? Ik zie niet in, hoe dit in het algemeen bewezen zou kunnen worden.

Bierens de Haan moet dus, wil hij iets bereiken, voor zijn bizonder geval bewijzen, dat zijn idealisme een systeem van juiste kennis is. M.a.w. Al had hij alle realisme volkomen weerlegd, toch zou voor hem onverminderd de verplichting blijven bestaan om de juistheid van zijn idealisme aan te toonen of waarschijnlijk te maken, toch zou hij nog geenszins de vrijheid hebben om door middel van verzekeringen en herhalingen een wereldbeschouwing te gaan construeeren uit het begrip van het denken zelf.

Ik ga zelfs nog een stap verder. En het is me een ware verpoozing me daarbij voor een oogenblik te kunnen richten niet tegen Bierens de Haan alleen, maar tegen alle idealisten.

Ik beweer nl. dat na een volledige weerlegging van het realisme ieder philosophisch systeem onmogelijk is.

Want ieder philosophisch systeem is een conclusie uit het realisme. Niet voor het individu, omdat dikwijls meeningen, philosophische of theologische, van anderen zijn overgenomen, zonder dat naar haar grond wordt gevraagd, en deze, als ze maar lang genoeg in den geest zijn, een schijn van evidentie krijgen, die ze oorspronkelijk, toen haar afleiding uit het realisme nog werd gevoeld, niet bezaten. Maar wèl historisch, omdat ook deze overgenomen meeningen eens zijn ontstaan uit andere, op realistischen grondslag rustende meeningen en uit waarnemingen en overleggingen, die ook realistisch van aard waren. En zoo in zekeren zin ook individueel.

Hierdoor krijgen we een zeer gewichtig kenmerk in handen ter beoordeeling der juistheid van ieder philosophisch systeem.

Onderstel, dat een philosophisch systeem - het idealisme b.v. - het realisme volkomen heeft weerlegd, niet in bijzaken, maar in hoofdzaken, in zijn grondslagen zelf.

Dan kunnen we aldus redeneeren:

Het realisme is weerlegd. Maar de praemissen, waarvan de weerlegging uitgaat, zijn uit het realisme afgeleid. Dus zijn deze praemissen onjuist. Derhalve is het realisme niet weerlegd.

Mogen we dan aannemen, dat dus het realisme een geschikte basis is om van uit te gaan, dan zouden we zoo tot in het oneindige kunnen doorgaan, ronddraaiende in een cirkel, als in het sophisme der Cretensers.

En mogen we dat niet, dan moeten we - omdat, zooals we boven toegaven, realisme en idealisme de eenig mogelijke systemen van kennis zijn - concludeeren, dat alle kennis voor ons onbereikbaar is.

Nu staat, als ik me niet bedrieg, de zaak tusschen realisme en idealisme inderdaad zoo.

De grondgedachte van het realisme is, dat er een wereld van menschen en dingen bestaat, onafhankelijk van ons. Spreken we voorloopig, ter voorkoming van onnoodige tegenspraak, alleen van de wereld der dingen.

Deze grondgedachte van het realisme meent het idealisme te hebben weerlegd. Het beweert of zou ten minste behooren te beweren, dat er alleen maar waarnemingen-in-ons zijn, en dat daaraan geen dingen-onafhankelijk-van-ons beantwoorden.

Het neemt dus in ieder geval aan, dat er waarnemingen-in-ons zijn. Dit is een noodzakelijke praemisse van het idealisme, waarmee het staat of valt.

Ik heb dus mijn pleit gewonnen, indien ik kan aantoonen, dat deze praemisse is afgeleid uit het realisme; daaruit is afgeleid niet direct individueel natuurlijk, maar historisch, en dus indirect ook individueel.

Ik begin daartoe met het stellen van de volgende vraag:

Waarvan gaan we eigenlijk uit, als we beginnen te philosopheeren? Ik bedoel niet *nu*, als we trachten dogmatisch een philosophisch systeem in elkaar te zetten; maar *historisch*; ieder, voor zoover hij vrij gebleven is van den invloed van elke philosophie of theologie, in den loop van zijn individueel leven, en de menschheid in den loop der geschiedenis.

Voor het antwoord citeer ik Avenarius, die deze zaak meesterlijk heeft uiteengezet, al zou ik me niet gaarne vereenigen met de conclusies, welke hij uit die uiteenzetting trekt.

'Over datgene, wat bij het begin van mijn philosopheeren was,' zegt hij[1)], 'kan ik zelf onmiddelijke inlichting geven. Indien ik er aftrek, wat toevallige en afwisselende invloeden van het leven en van de school er van buitenaf tijdelijk bijvoegden, was het het volgende: Ik met al mijn gedachten en gevoelingen vond mij te midden van een omgeving. Deze omgeving was uit velerlei bestanddeelen samengesteld, die onderling in velerlei verhoudingen van afhankelijkheid stonden. Tot de omgeving behoorden ook medemenschen met allerlei verklaringen (Aussagen); en wat ze verklaarden stond meestal weer in een verhouding van afhankelijkheid tot de omgeving. Overigens spraken en handelden de medemenschen evenals ik; ze antwoordden op mijn vragen, evenals ik op de hunne; ze zochten de verschillende bestanddeelen der omgeving op of vermeden ze, veranderden ze of trachtten ze onveranderd te behouden; en wat ze deden of nalieten, drukten ze uit door woorden, van hun doen en laten gaven ze hun gronden en doeleinden op. Alles, zooals ik zelf ook deed: en zoo dacht ik niet anders, dan dat medemenschen wezens zijn als ik - ik zelf een wezen als zij.'

'Dit wereldbegrip,' zegt hij[2)] verder, 'zou aanmerkelijk

1) Der menschliche Weltbegriff, pag. 4 vlg.
2) t.a.p. pag. 14.

aan wetenschappelijke beteekenis winnen, indien gesteld mocht worden, dat alle overige philosophen bij het begin van hun philosopheeren hetzelfde begrip van de wereld gehad hebben; dat bijgevolg de van dit aanvankelijk-wereldbegrip *afwijkende* wereldbegrippen der philosophieën met betrekking tot dit aanvangs-begrip kunnen worden beschouwd als *variatie-verschijnselen*.'

Nu schijnt het mij niet bizonder gewaagd - en dit is hoogstwaarschijnlijk ook de bedoeling van Avenarius - om dit te stellen. Want het beschreven wereldbegrip is dat van het naieve realisme, waarvan, zooals men algemeen toegeeft, in ieder geval de *menschheid* is uitgegaan, en voor het grootste deel ook de afzonderlijke individuen, toen ze begonnen te philosopheeren.

Ik wil, voor zoover het voor mijn doel noodig is, de kenmerken van dit wereldbegrip opnoemen.

Ik noem in de eerste plaats de volkomen gelijkstelling van mijn medemenschen met mijzelf, en als gevolg daarvan het feit, dat ik aan hun verklaringen even groot gewicht hecht als aan mijn eigen. Avenarius noemt dat in zijn zonderlinge terminologie: de empiriokritische grondonderstelling der principieele menschelijke gelijkheid.

Ten tweede de onafhankelijkheid van de bestanddeelen der omgeving van mijzelf. Daarvan word ik onophoudelijk opnieuw overtuigd èn door eigen ervaring èn door de voor mij daarmee gelijkwaardige verklaringen mijner medemenschen over wat er in mijn afwezigheid gebeurt.

Het derde kenmerk, dat ik wil noemen, is een negatief kenmerk. Het is dit, dat er wèl onderscheid gemaakt wordt tusschen *zaak* en *gedachte*, maar niet tusschen *waarneming* als iets in mij en *waarnemingszaak;* of liever, dat het eerste begrip nog ontbreekt, m.a.w. dat een waarneming nog niet als een gedachte wordt beschouwd. Men zegt b.v. dat men een boom waarneemt als *zaak* - niet als waarneming - en dat men zich dien boom in *gedachten* kan voorstellen.

Mocht men aan de juistheid hiervan twijfelen, laat men dan de proef nemen met kinderen, en men zal zien, hoeveel moeite het kost deze, zelfs onder sterke suggestie, het eerste begrip te doen aanvaarden.

Aan deze drie kenmerken van het naieve wereldbegrip heb

ik voor mijn doel genoeg. De eerste twee daarvan zijn van fundamenteele beteekenis; ze kunnen niet wegvallen, zonder dat het wereldbegrip principieel gewijzigd wordt. Met het derde is het geheel anders. Het zou zeer goed kunnen wegvallen zonder eenige belangrijke wijziging van het wereldbegrip noodig te maken.

'Wat noodzaakt ons nu,' vragen we met Avenarius[1], 'om dit natuurlijke of naieve wereldbeeld te varieeren?'

Avenarius antwoordt: de *introjectie* of *inlegging*, zooals hij zeer juist vertaalt.

Hij onderstelt twee medemenschen M en T, die denzelfden boom R waarnemen en, omdat ze dezelfde taal spreken, elkaars verklaringen verstaan. Als bestanddeelen van zijn wereldbeeld zal dus M door directe ervaring vinden: aan den eenen kant een omgevingsbestanddeel R als *zaak*, en aan den anderen kant een individu T, dat volgens zijn verklaring deze zaak waarneemt. Dus een *zaak* aan den eenen en een *waarneming van een zaak* of een *waarneming* aan den anderen kant. De *ervaringszaak* R, die T waarneemt, en de *waarneming*, die T heeft, gaan dus voortaan voor M uit elkaar.

En evenals nu uit het inwendige van T diens stem komt, en evenals in organen van zijn lichaam, die in het algemeen behooren tot het inwendige van T, door dezen zelf zekere gevoelingen worden gelocaliseerd - evenzoo plaatst ook M deze aan T toegekende waarnemingen op de eene of andere wijze in het inwendige van dezen; en dat des te gemakkelijker, omdat hij ze inderdaad aan het uitwendige van T niet kan vinden.

Ditzelfde gebeurt nu ook bij T ten opzichte van M, en ten gevolge hiervan, door verwisseling van standpunt, bij T èn M ook ten opzichte van zich zelf; d.w.z. alle individuen, die dezelfde taal spreken en dus elkaars verklaringen verstaan, maken in het vervolg onderscheid tusschen de *waarnemingszaak*, die ze als vroeger buiten hun lichaam blijven localiseeren, en de nieuw ontdekte *waarneming*, die door hen binnen dat lichaam wordt geplaatst.

Er schijnt dus geen twijfel aan te zijn, dat de bovengenoemde praemisse van het idealisme, dat er waarnemingen-

1) T.a.p. pag. 26.

in-ons bestaan, waaruit het een weerlegging van het realisme afleidt, zelf op haar beurt uit dit realisme is afgeleid, en wel uit de twee grondstellingen daarvan: dat er medemenschen zijn gelijkwaardig *met* mij, en voorwerpen of dingen onafhankelijk *van* mij.

Indien dus deze weerlegging juist is, dan heeft het idealisme te gelijk met het realisme ook zijn eigen praemisse d.i. zich zelf weerlegd. En we zouden ten gevolge daarvan voor de keus staan om òf, als in het sophisme der Cretensers, voortdurend in een cirkel rond te draaien, òf te verklaren, dat alle kennis voor ons menschen onbereikbaar is.

Men kan uit het gezegde opmaken, welk een ongelukkig denkbeeld van Bierens de Haan het geweest is om aan zijn idealistisch systeem ten grondslag te leggen een weerlegging van het realisme, en te beweren, dat daardoor ‘het idealisme zijn recht krijgt om een wereldbeschouwing te construeeren uit het begrip van het denken zelf.’ Integendeel, daardoor wordt - gesteld voor een oogenblik, dat de weerlegging gelukt was - te gelijk niet alleen het idealisme van Bierens de Haan, maar tevens ieder ander idealisme weerlegd.

VI.

De inhoud van het boek van Bierens de Haan, ik zeide het herhaaldelijk, bestaat voor het grootste deel uit verzekeringen en herhalingen. De juistheid van deze bewering is, naar ik meen, uit het voorgaande met voldoende duidelijkheid gebleken. Nu is het natuurlijk ondoenlijk om al deze verzekeringen òf ieder afzonderlijk òf in groepen gerangschikt na te gaan, te bespreken en er kritiek op te oefenen. Zelfs indien men het wilde en er de ruimte voor beschikbaar had, zou men het niet kunnen, omdat men de redenen niet kent, die Bierens de Haan er voor heeft.

Ik heb er me daarom toe bepaald om in het vorige hoofdstuk in het algemeen de ongegrondheid te doen uitkomen der bewering van Bierens de Haan, dat hij door weerlegging van het naieve realisme het recht zou krijgen om door middel van verzekeringen een idealistische wereldbeschouwing te construeeren uit het begrip van het denken zelf. We zagen, dat hij dit recht niet heeft door weerlegging van het naieve

realisme en zelfs niet zou krijgen door een weerlegging van alle mogelijke realisme.

Ten gevolge hiervan meen ik het recht te hebben me met die verzekeringen, met die ongemotiveerde beweringen niet langer bezig te houden.

Ik zal er verder over zwijgen en, tot slot van mijn beschouwingen, alleen nog spreken over een paar van de passages - ze zijn, zooals ik reeds zeide weinig in getal -, waar hij tracht te redeneeren.

Ik beweerde er van, dat zijn argumentatie daarin meestal buitengewoon zwak is. Ik voel me verplicht dit in een paar voorbeelden duidelijk te doen zien.

Bierens de Haan wil aantoonen, dat de werkelijkheid van psychischen aard is[1]. Hij gaat daartoe op de volgende wijze te werk Over zijn praemissen, die niet meer zijn dan, ongemotiveerde verzekeringen, spreek ik daarbij niet.

'In alle werkelijkheid is het Denken aktueel geworden, buiten zich tot aanschijn gekomen. De aktueele werkelijkheid nu is een proces, waarin de Idee zich verwerkelijkt. Van alle werkelijkheid kan gezegd worden, dat ze een *leven* is. Immers wat anders is het leven dan de zelfverwerkelijking van een Beginsel?' (Van een zaadkorrel, bedoelt hij, of van een ei).

Want - dit is de bedoeling - ook de werkelijkheid is de zelfverwerkelijking van een beginsel n.l. van de Idee en *dus* een leven.

Als men maar niet vraagt naar een argument en tevreden is met een vage analogie!

En dan verder:

'Is nu de werkelijkheid een zelfverwerkelijking der Idee, dan is zij van psychischen aard. Het leven is een psychisch proces en daar werkelijkheid en leven wezenlijk hetzelfde zijn, is er geen werkelijkheid tenzij van psychischen aard.'

De eerste zin van dit quasi-betoog is volkomen overbodig en dient alleen voor de herhaling.

Want de samenhang is de volgende: Volgens het voorgaande zijn werkelijkheid en leven wezenlijk hetzelfde, omdat beide zijn de zelfverwerkelijking van een beginsel. Daarbij

1) Pag. 167 en 168.

wordt nu aangenomen de op eenvoudige gelijkenis berustende en daarom zeer betwistbare stelling, dat alle leven - ook het plantenleven b.v. - een psychisch proces is. En er wordt geconcludeerd, dat *dus* ook alle werkelijkheid een psychisch proces is.

Men ziet het, de redeneering is volledig zonder den eersten, tot herhaling dienenden zin.

Maar welk een redeneering! Men zou er de volgende verkorte voorstelling van kunnen geven: A = B, want A lijkt een beetje op B, en B = C, want ook B en C lijken wel wat op elkaar; *dus* A = C.

Als tweede voorbeeld kies ik een betoog, dat Bierens de Haan zelf voor buitengewoon *strikt* houdt. Hij is door dit betoog tot het inzicht gekomen, dat er een grond-handeling van het bewustzijn is, die zich kenmerkt door enkelvoudigheid en onmiddelijkheid en spreekt daarover dan aldus[1]:

'Dit inzicht *duldt* bevestiging en wij gaan het bevestigen, door op den werkingsaard van het bewustzijn te letten. Ons volgend betoog is dus minder strikt dan het voorgaande, waar de onmisbaarheid eener grond-handeling bepleit werd'.

Dit wil, dunkt me, zeggen: ons volgend betoog is ook wel strikt, maar minder strikt dan het voorgaande; want het voorgaande was bizonder strikt.

Daarom kies ik dat voorgaande betoog uit ter bespreking.

Bierens de Haan meent[2], dat er drie afzonderlijke zielsvermogens zijn nl. zinlijkheid, verstand en rede, en geeft aan deze den naam van *fundamenteele en permanente handelingen* of *algemeene handelwijzen* van het bewustzijn. De zinlijkheid, zegt hij, bevat alle concrete voorstellingen, het verstand alle abstracte begrippen, en de rede de ideeën of inzichten in het verband der werkelijkheid.

Zijn redeneering is nu de volgende.

De zinlijkheid kenmerkt zich door onmiddellijkheid en strekt tot een eindelooze menigvuldigheid van verrichtingen. Het verstand kenmerkt zich door middellijkheid en strekt tot enkelvoudigheid. En dus[3]: 'Het bewustzijn heeft in zinlijkheid en verstand *blijkbaar* de *op elkaar betrokken vertakkingen* eener oorspronkelijke handeling, van welke in beide

1) Pag. 267.
2) Pag. 257 vlg.
3) Pag. 265.

een hoofdkenmerk is overgebleven. Zinlijkheid en verstand wijzen op een grondhandeling, waaruit zij stammen, en die de twee grondeigenschappen, thans over tweeën verdeeld, nl. de *onmiddellijkheid* en de *enkelvoudigheid*, vereenigt.'

'Deze grondhandeling van het bewustzijn moet', zooals hij elders[1] zegt, 'een intellectueele aanschouwing zijn, omdat zij de beide eigenschappen van onmiddellijkheid en enkelvoudigheid bezit; en alleen een aanschouwing is onmiddellijk; en alleen het intellectueele heeft enkelvoudigheid.'

Ik moet erkennen, dat ik niet inzie, dat dit betoog eenige kracht heeft; zelfs niet, dat het een betoog, laat staan een strikt betoog is.

Ik begrijp niet, dat uit het feit - gesteld dat het een feit is - dat zinlijkheid en verstand tegengestelde kenmerken bezitten, volgt, dat ze eenzelfden oorsprong hebben, dat ze, zooals Bierens de Haan zegt, '*uit één oer-tendentie zijn gespleten*.' Nog minder, dat uit die tegengestelde kenmerken iets volgt over de kenmerken der *oer-tendentie*. Eerder zou ik meenen, dat tot gemeenschappelijkheid van oorsprong slechts kan geconcludeerd worden uit gelijkheid van kenmerken, uit gelijksoortigheid van werkzaamheid, al is de mate van werkzaamheid dan ook verschillend.

Nu is het waar, dat Bierens de Haan in de vorige paragraaf[2] nog een ander argument aanvoert voor het bestaan der *oer-tendentie*. Maar dit argument heeft evenmin iets te beduiden als het zoo even besprokene.

Het bestaan van de *oer-tendentie* van de *grond-handeliug* zegt hij, 'wordt ten overvloede *bewezen*[3] uit het feit, dat in de redelijkheid de strekking van de zinlijkheid en des verstands vereenigd zijn...; de rede geeft het inzicht in den samenhang der werkelijkheid en begrijpt de wereld als manifestatie van den wereldgrond. In dit begrijpen is de zucht der menigvuldigheid met de behoefte der enkelvoudigheid verzoend. Maar dat deze verzoening mogelijk is, *bewijst*[4] dat de drie bewustzijnskrachten *gespleten zijn uit één oertendentie*, uit èèn oer-natuur des bewustzijns - die in alle werkt.'

1) pag. 299.
2) pag. 260 en 261.
3) Ik cursiveer.
4) Ik cursiveer.

Deze verzoening bestaat hierin, als ik me niet vergis, dat de menigvuldigheid der zinlijk waargenomen verschijnselen wordt teruggebracht tot één centraal beginsel, tot volkomen enkelvoudigheid. Maar dan worden door de rede niet menigvuldigheid en enkelvoudigheid met elkaar verzoend, maar wordt de menigvuldigheid vernietigd ten bate van de enkelvoudigheid. En dan kan men veeleer van het verstand zeggen, dat het een verzoening tusschen menigvuldigheid en enkelvoudigheid tot stand brengt, omdat het door het vinden van een aantal betrekkelijk en niet absoluut algemeene regels menigvuldigheid en enkelvoudigheid naast elkaar laat bestaan en met elkaar in verband brengt. De lezer bemerkt wel, dat ik redeneer, alsof ik Bierens de Haan was, om hem het volkomen onbeduidende van dergelijk geredeneer te doen gevoelen. We kunnen dus verder dit argument voor het bestaan van een *oer-tendentie* of grond-handeling onbesproken laten en terugkeeren tot de eerst-vermelde redeneering, waardoor hij èn tot het bestaan èn tot de kenmerken dier *tendentie* wilde besluiten.

Indien het eerste bezwaar, dat ik er tegen aanvoerde, onvoldoende mocht schijnen, dan heb ik een tweede.

Ik begrijp nl. niet, hoe het mogelijk is om, indien werkelijk de drie bewustzijnskrachten *gespleten zijn uit één oer-tendentie*, de kenmerken van die *oer-tendentie* af te leiden uit slechts twee van die krachten. Ik acht het integendeel volkomen ongeoorloofd om bij die afleiding de allerbelangrijkste van de drie, de rede, geheel te verwaarloozen. Hoe is het mogelijk, vraag ik mij af, dat Bierens de Haan dit doet? En het vermoeden komt bij mij op, dat hij in dit verband een weinig verlegen zit met de rede.

We zagen boven, dat deze, de wereld begrijpende als manifestatie van den wereldgrond, volgens hem moet strekken tot enkelvoudigheid. Zou ze nu misschien volgens zijn meening ook onmiddellijkheid bezitten en dus hetzelfde zijn als de *oer-tendentie*, *grond-handeling* of *intellectueele aanschouwing?* We zouden tot dit vermoeden kunnen komen, als we lezen[1)], dat ‘bij de intellectueele aanschouwing een redelijke kennis aanvangt, kosmisch van aard.’ En dit ver-

1) pag. 334.

moeden schijnt bevestigd te worden door de omstandigheid, dat na de besproken redeneering de naam rede of redelijkheid, die allerbelangrijkste der drie bewustzijnskrachten in het geheel niet meer genoemd wordt, behalve op de zoo even geciteerde plaats.

Dan echter zou de heele leer van de drie, *uit één oertendentie gespleten* bewustzijnskrachten komen te vervallen en dan zou de redeneering, waarmee we ons op het oogenblik bezighouden, zuivere woordenmakerij zijn en niets meer.

Laat dit echter zijn, zooals het is.

Ik heb ten slotte nog een derde bezwaar tegen die redeneering. Dit bezwaar nl. dat de praemissen, waarvan ze uitgaat, onjuist zijn. Het is onjuist, dat de zinlijkheid, zooals Bierens de Haan haar begrijpt, strekt tot menigvuldigheid, en even onjuist, dat het verstand zich voor ons bewustzijn altijd kenmerkt door middelijkheid.

De zinlijkheid bevat volgens Bierens de Haan[1)] alle konkrete voorstellingen, dus in ieder geval alle waarnemingen en herinneringen. En nu had alleen reeds Kant hem kunnen leeren, dat ervaring, d.i. waarneming en wat er mee in verband staat, alleen mogelijk is door de kategoriën, door de stambegrippen van het het verstand; dat het verstand eenheid brengt in de ruwe stof der gewaarwordingen en zoo leidt tot waarneming; en dat dus de zinlijkheid, zools hij die bepaalt, niet strekt tot menigvuldigheid, maar tot enkelvoudigheid, precies als het verstand, maar niet op zoo groote schaal. En had hij Kant niet willen gelooven, dan had ieder leerboek van psychologie hem in anderen vorm hetzelfde kunnen leeren. Ik verwijs b.v. naar de psychologie van William James, die de zaak zeer uitvoerig behandelt, of naar een niet zoo heel lang geleden verschenen, in vele opzichten voortreffelijk boekje van Alfred Binet getiteld: La psychologie du raisonnement, waarin zeer duidelijk uitkomt, dat de zinlijkheid bij de waarneming principieel op geheel dezelfde wijze te werk gaat als het verstand bij de redeneering.

En aan den anderen kant krijgt iedere werkzaamheid van het verstand door oefening voor ons bewustzijn dezelfde onmiddelijkheid of schijn van onmiddelijkheid - ik wil er

1) Pag. 258.

niet over twisten - die voor dat bewustzijn een kenmerk is van de zintuigelijke waarneming.

Ik laat het aan den lezer over om zich, na de bespreking van dit buitengewoon strikte betoog van Bierens de Haan, een voorstelling te maken van zijn minder strikte betoogen.

En ik vermeld ten slotte, als voorbeeld van sophistiek, een derde voorbeeld van de redeneerkunst van Bierens de Haan nl. zijn weerlegging van het solipsisme, die nachtmerrie van het idealisme.

Volgens Bierens de Haan[1] 'is er in waarheid maar één subject. Het Eéne is slechts eenmaal, het is de Wereldrede; de Wereldrede is het beginsel, dat in ons denkt, de ware algemeenheid en de voortbrenger van alle inhouden.'

En op een andere plaats[2] verzekert hij ons, 'dat de onderscheidingen der wezens zijn van empirisch gehalte,' en dat dat, wat beneden dit empirische gebied ligt, 'is het Algemeene, waaraan zoowel Caesar deel heeft als zijn moordenaars.'

Nu heeft alles, wat van empirisch gehalte is of op empirisch gebied ligt, betrekking op de uitwendige verschijning. En deze is volgens Bierens de Haan[3] 'niet het ware van de ervaarbare wereld, maar het onware.' En het uitwendig voorwerp is zelfs voor hem alleen maar schijn, een zuiver niets, want, zoo verzekert[4] hij ons, het 'bestaat niet als object tegenover het kennend bewustzijn als zoodanig, maar het bestaat in de synthetische handeling van een universeel bewustzijn zelf.'

Van een universeel bewustzijn, voeg ik er bij, dat, omdat het geen gewaarwordingen heeft, niets kan synthetiseeren.

Het heeft er dus allen schijn van, dat hij inderdaad en niet maar bij wijze van spreken leert, dat alle subjecten één en de onderscheidingen der wezens zuivere schijn zijn. En dit zou zuiver solipsisme wezen.

Toch is zijn werkelijke meening, naar hij ons verzekert, een andere. Het is dus te begrijpen, dat hij, *juist hij* aan de weerlegging van het solipsisme groot gewicht hecht. Laten we zien, hoe hij het poogt te weerleggen.

'De solipsist', zegt[5] hij, 'identifieert "denken" (bewustzijn) met "mijn denken" (mijn bewustzijn). Dit kan alleen

1) Pag. 43.
2) Pag. 282.
3) Pag. 19.
4) Pag. 185.
5) Pag. 287.

door stilzwijgend uit te gaan van de gedachte, dat er verschillende bewustzijnen bestaan, die tegen elkaar zijn begrensd'.

Want, zoo zegt hij verder[1]: '*Mijn* beduidt een begrenzing en wijst op het andere. Wie dus van "mijn bewustzijn" spreekt, spreekt van andere bewustzijnen te gelijk, en is dus reeds aan den greep van het solipsisme ontsnapt'.

Dit zou juist zijn, indien het hetzelfde was 'een gedachte te hebben' en 'overtuigd te zijn, dat een gedachte juist is'. Het onderstellen der identiteit van deze twee zaken, is het sophistisch element in de redeneering.

Daar ze echter niet identiek zijn, is het zeer goed mogelijk, dat de solipsist de gedachte heeft, dat er andere bewustzijnen bestaan, die het zijne - zooals hij het hoort noemen - begrenzen, en dat hij deze gedachte als onjuist verwerpt.

De redeneering van Bierens de Haan bewijst dus niets en is geen weerlegging van het solipsisme.

De gegeven voorbeelden zijn, naar ik hoop, voldoende om den lezer te overtuigen van de juistheid mijner bewering, dat de argumentaties van Bierens de Haan, als hij een enkele keer eens wil gaan redeneeren, in den regel buitengewoon zwak zijn. Nog meer dergelijke voorbeelden te geven - het zou gemakkelijk genoeg zijn - scheen me onnoodig. En me te gaan verdiepen in zijn tallooze ongemotiveerde beweringen, deze te weerleggen en er tegenstrijdigheden in aan te wijzen; dit scheen me volkomen nutteloos en soms ook onmogelijk. Want weerleggen is veel moeilijker dan beweren.

Ik eindig dus mijn bespreking van het boek van Bierens de Haan met het aanbieden mijner verontschuldiging aan de lezers van de Gids hierover, dat ik hen zoo lang heb bezig gehouden met een onderwerp, dat dit zoo weinig verdient. Maar in onzen tijd van phrasen makende philosophen is het misschien nuttig, dat één hunner een enkele maal streng wordt gekritiseerd; nuttig, ook voor de lezers van de Gids. In zoo verre althans hoop ik met het schrijven van deze beide artikelen een wel onaangenaam, maar nuttig werk te hebben gedaan.

Oegstgeest.

D.G. JELGERSMA.

1) Pag. 288.

Fiat justitia!

Armoede aan strafmiddelen is de ernstige grief tegen ons huidig strafrecht. Nu wij zoo goed zijn toegerust met maatregelen en straffen tot bedwang der jeugdige delinquenten, is te meer in 't oog gaan springen het gebrek aan middelen van verweer tegen misdadigers, die de kinderschoenen ontwassen zijn en die - gelukkig - nog steeds de overgroote meerderheid van de veroordeelden vormen. Zoo wij, wat de berechting der jeugd aangaat, de meeste landen vooruit zijn, niet minder waar is dat wij voor het overige tot de ‘achterlijken’ behooren.

In een massa strafzaken is de schuld van den beklaagde zoo klaar als de dag, levert de toepassing der wetsartikelen den rechter niet de minste moeilijkheid op; maar de vraag die achteraan komt - welke straf moet worden opgelegd? kan zoo menigmaal geen bevredigend antwoord vinden. Daar er gestraft *moet* worden en een greep gedaan in de poovere straffencollectie van het wetboek, worden menigmaal de belangen van den gestrafte of van de samenleving of van beide grovelijk benadeeld. Een kwelling voor dengene wiens dagelijksch werk het is zijnen medemensch voor zich te doen verschijnen en hem in negen van de tien gevallen tot straf te veroordeelen! Daarmede blijmoedig voort te gaan is slechts doenlijk voor wie zich weet te bevrijden van nadenken en zich rekenschap geven van wat hier dikwijls in naam der Gerechtigheid geschiedt. Zeker is dat velen trachten de onfrissche atmosfeer der strafzittingen te verlaten om zich te gaan vermeien in wat door welmeenende civilisten is geschetst als de ‘bloemtuin van chicanes’, die het burgerlijk proces zijnen beoefenaren openstelt.

Het straffenstelsel van ons wetboek werd destijds juist om zijn eenvoud aanbevolen; doch wat omstreeks 1880 voor een deugd gold, is naar beter inzicht geworden een groote fout. IJverige studie van de misdadigerswereld deed de schellen van de oogen vallen: wij zien haar nu, bont geschakeerd in eindelooze verscheidenheid, maar toch langs een duidelijke lijn in twee hoofdgroepen te splitsen: gelegenheids- en gewoontemisdadigers. Wil men een objectief kenteeken, onderscheid dan, naar mate zij al dan niet reeds te voren straf hadden ondergaan, in recidivisten en primaire delinquenten; in den regel vallen beide criteria samen. Op nieuwheid kunnen deze onderscheidingen voorzeker niet bogen; maar, hoe lang het moge geleden zijn, dat zij in de strafrechtswetenschap werden opgenomen, in ons wetboek is de tegenstelling nog slechts in de kiem aanwezig.

In 't crimineele jachtveld zijn de recidivisten het grove, de primairen het kleine wild; de eersten doen oneindig meer schade, zijn gevaarlijker, zijn moeilijk te vangen. Onder hen bevinden zich de sombere figuren, die de justitie zooveel last veroorzaken: abnormalen van geest, ontoegankelijk voor de werking der straf; doch ook de misdadigers van beroep, die er op uit zijn in overvloed te leven zonder te arbeiden, en de straf die hen soms treft beschouwen als niet te duren prijs voor de vruchten hunner misdrijven. Verder mist de strafwet, zooals zij nu wordt toegepast, repressieve kracht tegenover de zwakken die zich niet staande kunnen houden en door drankmisbruik of andere oorzaken telkens terugvallen. Terwijl het gezond verstand zegt, dat de *gevaarlijken*, wanneer het dan gelukt hen te vatten, onschadelijk moesten worden gemaakt en voor langen tijd uit de maatschappij verwijderd, wordt tegen hen in beginsel niet anders opgetreden dan tegen hem, die eenmaal een misstap beging.

In vele landen zijn verscherpte maatregelen tegen recidivisten in practijk gebracht; voor dit jaar is het vraagstuk weer aan de orde gesteld op de aanstaande congressen der Internationale Strafrechtsvereeniging te Brussel (Augustus) en der Internationale Penitentiaire te Washington (October). Bij ons alleen in zeer beperkt omschreven gevallen van recidive verhooging van het maximum der straf met een derde; zonderlinge ironie tegenover het feit dat bij de zwaarste

straffen in het algemeen terugval het spoedigst intreedt!

Het heeft al den schijn dat de groote vrijheid, die den recidivisten gelaten wordt, op de primairen verhaald moet worden: deze laatsten, die voor het eerst terecht staan, worden voor een groot deel te zwaar gestraft, ook al weer doordat de wet alles over eene kam scheert. Dat de reactie tegen hen onzinnig scherp is, werd reeds jaren geleden door gezaghebbende uitspraken verkondigd.

In 1900 werd door Minister Cort van der Linden in zijn ontwerp tot wijziging van het Wetboek van Strafrecht beperking van de veelvuldige toepassing der korte vrijheidstraffen voorgesteld door invoering van de zg. voorwaardelijke veroordeeling, met in het kort deze motiveering: genoemde straffen zijn in meer dan een opzicht verwerpelijk en verderfelijk; het contact met medegevangenen - het vertrouwd worden met de gevangenis - het verdwijnen van het schaamtegevoel en van de afschrikkende kracht der straf - het werpen van een smet op wie gezeten heeft - de bemoeilijking van de terugkeer in de maatschappij - te korte tijd voor verbetering - zijn hare gebreken. Terwijl hier te lande jaarlijks omtrent 6000 personen tot gevangenisstraf van minder dan drie maanden worden veroordeeld, kon volgens dezen Minister aan ongeveer de helft van dit aantal de schande der gevangenisstraf zeer wel bespaard blijven.

Deze critiek en dit voorstel werden vier jaren later door Minister Loeff geheel overgenomen.

Is er, dit alles in aanmerking genomen, reden tot verbazing, zoo de verhouding tusschen de beide groepen, gelegenheidsen gewoontemisdadigers, gestadig zich wijzigt in ongunstigen zin? Van 1896, het jaar der invoering eener betrouwbare recidivisten-statistiek, tot 1907, het laatste verslagjaar, is het aandeel der recidivisten in het totaal der veroordeelden wegens misdrijf gestegen van 31 tot 45 pCt. Onze strafwet bleek onmachtig dezen enormen aanwas van beroeps- en gewoontecriminaliteit te keeren. En mochten eens binnen kort de recidivecijfers weer gunstiger worden als gevolg der kinderwetten, krachtens welke thans duizenden kinderen, die anders onvermijdelijk tot lompenproletariaat zouden zijn vervallen, tot een geregeld leven worden opgevoed, dan zal toch het bewijs blijven dat de repressie tegenover volwassenen niet

deugdelijk is. Het kan twijfelachtig zijn waaruit het meeste kwaad voorkomt: te slappe reactie tegen den volleerde, of te scherpe reactie tegen den beginner in het kwaad; zeker is, dat op het laatste terrein verbetering het snelst en gemakkelijkst is tot stand te brengen: hier liggen de middelen tot voorziening gereed.

Houden wij vast aan die erkentenis, uitgegaan van een Linksch, herhaald door een Rechtsch Bewind, dat jaarlijks omtrent 3000 menschen zonder noodzaak in de gevangenis worden gezet - wat dan te zeggen van het feit dat weder tien jaren zijn verloopen zonder dat hieraan een einde gemaakt werd? Hetgeen dus zeggen wil, dat weder omtrent *dertigduizend* menschen zonder noodzaak aan die verderfelijke gevangenisstraffen zijn onderworpen! Aan dezen is gerechtigheid geschied; doch werd daarbij de menschelijkheid ook in het aangezicht geslagen? Wie kan berekenen hoeveel ellende noodeloos daaruit voortkwam over de gestraften en over de gezinnen waartoe zij behooren - hoevelen voor goed op het pad der misdaad zijn geraakt - hoevelen, zoo al daarvan teruggehouden, in hun loopbaan zijn geknakt of achteruitgezet of een niet meer te herstellen breuk hebben ontvangen in hun maatschappelijk welvaren?

Dit alles beseft natuurlijk de rechter, die ook tot zulk werk de hand moet leenen. Gaat het velen als mij, dan mochten zij wenschen, dat niet anders dan recidivisten ter berechting werden opgeroepen, dat het zoo even genoemde cijfer van 45 reeds tot 100 gestegen ware. Uit de dossiers der strafzaken die vóór de zitting rondgaan kan blijken tot welke categorie - recidivisten of primairen - de personen behooren die op de zitting moeten terechtstaan: in het dossier ligt een uittreksel uit het strafregister, waarop vroegere straffen worden vermeld. Ik krijg een gevoel van verlichting, zoo vaak op dat stuk papier ten minste ééne gevangenisstraf staat aangeteekend; gelijk mij een gevoel van weerzin bevangt, zoo het is beschreven met de woorden: ‘in het strafregister onbekend’, omdat ik dan weer de mogelijkheid zie rijzen van een nuttelooze en schadelijke gevangenisstraf, op te leggen aan iemand die haar nog niet onderging. Helaas worden er, volgens de statistiek, nog altijd 55 pCt. veroordeeld, die een blanco strafregister vertoonen!

Waarom na de pertinente uitspraken in de wetsvoorstellen

Cort van der Linden en Loeff alles bij het oude gebleven is? Misschien omdat men die voorstellen had vastgekoppeld aan de Novelle tot herziening van het Wetboek van Strafrecht, een brok wetgeving dat te zwaar bleek voor het digestief vermogen van onzen wetgever. Nu men eindelijk in deze materie den weg van partieele herziening is opgegaan, getuige een ontwerp van wet tot bestrijding van zedeloosheid, nn kijken we uit, gelijk zuster Anna, en vragen waar toch de voorwaardelijke veroordeeling blijft? Doch er komt niets opdagen. Is de sympathie voor haar inmiddels weer verflauwd? Het is mijn bedoeling niet de uitgebreide literatuur over dit instituut te vermeerderen, doch ik wensch, haar gemis in de practijk zoozeer gevoelend, een poging te wagen hare invoering te bespoedigen. Wie weet of niet, bij hard schudden, de vrucht eindelijk valt?

In zijn boek 'Die Psychiatrie' wijst Kraepelin op 'die Tatsache, dass es im Verlaufe des menschlichen Daseins gewisse Zeiten gibt, in denen die allgemeine Widerstandsfähigkeit auf körperlichem und seelischem Gebiete besonders gering ist' (dl. II, bl. 798). Het is in deze periode, die meestal valt in zijn jonge jaren, dat de overtreder debuteert met zijn eerste vergrijp tegen de strafwet. Wordt hij betrapt, wat dan? Het zou goede politiek zijn, de van overheidswege uit te spreken afkeuring over het gepleegde feit altijd zóó in te kleeden, dat hij steun verkreeg om door die moeilijke periode heen te komen. Dit gebeurt ook in menig geval, dat door het O.M. met een ernstige vermaning beëindigd wordt. Maar komt het tot vervolging, dan wordt te vaak ingegrepen met ruwe hand. Eenige dagen, weken of maanden gevangenisstraf worden opgelegd. Weldra staat hij weer buiten, nu met een aanmerkelijk verzwakt weerstandsvermogen tegen de slechte invloeden, die nog meer vat hebben gekregen dan te voren: de boven opgesomde gebreken der korte vrijheidstraf doen zich gelden. Meende hij met het ondergaan der straf zijn schuld aan de maatschappij te hebben voldaan, dra zal hij de zwaarder treffende bijkomende gevolgen, verlies van betrekking en werkeloosheid ondervinden als een onverdiend leed, dat tot bitterheid stemt. Verbitterd, werkeloos, zonder ontzag voor de gevangenis, vervalt hij gemakkelijk tot een nieuw misdrijf.

Met hoe geheel andere gevoelens gaat de man die tegen gevangenisstraf voorwaardelijk gevrijwaard[1)] werd, de maatschappij weer in! Op de zitting werd hem nadrukkelijk voorgehouden dat hij voortaan op moet passen, en die vermaning werd van een krachtige sanctie voorzien, want bij recidive zullen én oude én nieuwe straf op hem worden ten uitvoer gelegd. In zijn leven werd dus een element gebracht dat hem ten goede zal sterken en weerhouden van terugval. De strafbedreiging die wel voor een ieder in abstracto geschreven staat, begon voor hem eerst recht te leven, daar zij werd belichaamd in - de hem uitgereikte dagvaarding - de verschijning voor den rechter - de uitgesproken veroordeeling. Doch in plaats van hem onverbiddelijk met het kwaad der gevangenis te slaan, wordt hem éénmaal een kans gelaten: hij mag bewijs leveren dat dit kwaad hem vooralsnog geheel bespaard kan worden.

Het is zeker niet te verwonderen dat een zoo eenvoudig en begrijpelijk instituut zich snel verbreidde in de beschaafde landen, zoodat het nu bij de ons omringende volken sinds jaren, zij het in uiteenloopende vormen, wordt toegepast. In het algemeen heeft de practijk de heilzame werking aangetoond en moge men bij onze zuidelijke buren, de Belgen, wel eens anders hebben geoordeeld, dit kon met recht worden toegeschreven eensdeels aan overdreven en onberaden toepassing, anderdeels aan onjuiste groepeering der cijfers. Geen land dat haar invoerde, is daarop teruggekomen. In Duitschland, waar men destijds zoo schroomvallig de Bedingte Begnadigung toegang verleende, worden nu blijkens het onlangs gepubliceerde ontwerp van een nieuw strafwetboek aanstalten gemaakt dien onbeholpen overgangsvorm door de Bedingte Strafaussetzung te vervangen. Ook daar heeft de practijk ten gunste van de opschorting der straf beslist. De kinderjaren, zooals Mr. H.G. van der Vies ze heeft genoemd, der voorwaardelijke veroordeeling zijn voorbij; slechts Nederland beschouwt haar nog als onmondig: in de kinderwetten in

1) Aan de gewoonte om schrijvend over de voorwaardelijke veroordeeling een passenden naam te verzinnen wil ik mij niet onttrekken en stel voor haar te noemen ‘veroordeeling met voorwaardelijke vrijwaring tegen straf’, kortweg ‘vrijwaring’. De kern der instelling is gelegen in vrijwaring tegen gevangenisstraf.

beginsel erkend, beleefde zij uit den aard der zaak slechts enkele toepassingen. Onze tobberige natuur belet ons haar de kinderkleertjes uit te doen.

Men heeft vroeger wel gemeend dat, terwijl de speciale preventie mocht worden bevorderd, de generale zeker zou worden geschaad: dat de niet-tenuitvoerlegging der straf den gevrijwaarde zou weerhouden van terugval, maar de afschrikkende kracht der strafwet tegenover het publiek zou verzwakken, doordat een vrijbrief werd uitgereikt om ten minste éénmaal misdrijf te plegen; 't geen zich in vermeerdering van het getal primaire delinquenten zou openbaren. Juist integendeel is gebleken dat, waar de instelling met voorzichtigheid werd toegepast, met name in Frankrijk, afneming der recidive met daling van het getal primairen is gepaard gegaan. Er bestaat dan ook naar mijne meening een nauw verband tusschen beide verschijnselen: in plaats van de schare die onophoudelijk de maatschappij wordt ingezonden, onteerd door vrijheidstraf, verbitterd over hetgeen zij ondervond als hoogste gerechtigheid, weldra voor een deel in staat van recidive, worden nu duizenden heengezonden die wel zullen zorgen voortaan uit handen der Justitie te blijven. Beschouw gerust de beroeps- en gewoontemisdadigers als even zoovele haarden van psychische besmetting, als bevorderaars van ongebonden en misdadig leven bij anderen, bij jonge menschen vooral, die zij gemakkelijk meesleepen in het verderf. *Triste lupus stabulis*. De invoering der cel beteekende een groote vooruitgang, daar zij de opleiding tot de misdaad in de gevangenis tot geringe afmetingen herleidde; maar deze opleiding in de vrije maatschappij? Het eenig middel om ze dáár tegen te gaan is de wording van den recidivist te beletten. De Franschen hebben deze waarlijk niet geringe taak met hun ‘sursis conditionnel de la peine’ wonder goed aangevat. In Frankrijk werd op 26 Maart 1891 door de wet-Bérenger het ‘sursis’ ingevoerd. Reeds het volgend jaar bereikte de recidive, welke tot dusver bijna onafgebroken gestegen was, haar culminatiepunt met 105380 recidivisten; van dat oogenblik af is zij gaan dalen zonder ophouden. In 1902 berekende Gabriel Tarde dat, zoo de recidive na 1892 op dezelfde wijze had voortgewoekerd als in de voorafgaande jaren, men er in 1899 in plaats van 88183 meer dan 170000 had moeten

tellen.[1] Sedert is het cijfer nog gunstiger geworden, terwijl het getal primaire veroordeelingen afnam.

In 1907 werd de wet-Bérenger (bij voortdurende uitbreiding van hare toepassing) op 42329 veroordeelden toegepast, en het percentage waarop wegens terugval de gevangenisstraf alsnog moest worden ten uitvoer gelegd, schommelde tusschen 8 en 8,5 pc. Dit cijfer omvat alle recidives over den vijfjarigen proeftijd volgend op de veroordeeling (het is een uitzondering zoo een veroordeelde die zich vijf jaar goed heeft gedragen nog terugvalt). Ten onzent bestaan geen cijfers die hiermede vergeleken kunnen worden; wij kunnen alleen zeggen, dat naar ons recht al die menschen in de gevangenis zouden gezet zijn met het waarschijnlijk resultaat, dat de recidives veel talrijker zouden zijn geworden dan 8,5 pc. Wel zou tot vergelijking kunnen dienen het resultaat van een onderzoek, zoo juist gepubliceerd door Grundtvig, gevangenisdirecteur te Kopenhagen. De schrijver die opkomt tegen het ‘dogma dat korte vrijheidstraffen niet alleen nutteloos maar zelfs schadelijk zouden zijn’ en dus niet verdacht mag worden hare werking zwart te kleuren, deelt mede dat hij onderzocht de recidive der te Kopenhagen 1891-1895 voor de eerste maal met korte vrijheidstraffen (d.i. voor 96 pCt. gevangenisstraf van 5 tot 30 dagen) wegens misdrijf gestrafte mannen, met den uitslag dat *slechts* 27 pCt binnen 7 jaren na hun ontslag weder straf beliepen. Een gelijksoortig onderzoek werd daarna op grooter schaal uitgevoerd door het statistisch centraal bureau te Kopenhagen met uitkomst dat bedoeld cijfer voor het Deensche rijk voor mannen veroordeeld 1897-1900 werd gesteld op 27,28 pCt. Beide onderzoekingen betroffen eene aan de invoering der voorwaardelijke veroordeeling in Denemarken (1905) voorafgaande periode.[2]

Grundtvig zegt dat het althans wat betreft Denemarken volmaakt onjuist ware aan de korte vrijheidstraffen repressieve kracht te ontzeggen, daar toch drie kwart der beginners voor goed in hun crimineele loopbaan werden gestuit. Dit moge zoo zijn. Doch als we nu weten dat de Fransche rechters kans hebben gezien jaarlijks tienduizenden tegen gevangenis-

1) Mitteilungen der Internat. Kriminalistischen Vereinigung X blz. 298.
2) Mitteilungen XVI bl. 481.

straf te vrijwaren, terwijl toch slechts 8 à 8,5 pCt deze gunst onwaardig bleken, is het dan nog twijfelachtig wat ons te doen staat? Menschen uit de gevangenis houden die er niet in behoeven - beperking van recidive - beperking van nieuwen toevoer van delinquenten - zoo is de veelzijdige werking der voorwaardelijke veroordeeling op de criminaliteit.

Er is geen gebrek aan bezwaren tegen de veroordeeling met vrijwaring: het kostte juridisch vernuft weinig moeite er vele in het veld te brengen. Aanvankelijk was natuurlijk wantrouwen in de goede werking het groote argument. Toen dit niet houdbaar bleek, kwam een phalanx van theoretische grieven aangerukt. Men kon het niet eens worden of nu eigenlijk deze veroordeeling een straf is of niet? Zij past niet in ons rechtssysteem (let wel: het systeem dat wij nu eenmaal aldus hebben vastgesteld). Hoe onlogisch een straf uit te spreken en toch niet uit te voeren! De Staat maakt zich belachelijk door zulk een betoon van zwakheid, roepen zij die hun vertrouwen vestigen op machtsvertoon en zachtheid verwarren met lafheid. En dan komt een beginsel om den hoek kijken: de gerechte vergelding geraakt in den druk en het volksgeweten eischt straf! Ook heeft men de vrijheid, door dit instituut aan den rechter gegeven, bedenkelijk geacht om het gevaar dat het voorrecht naar verhouding het meest zou worden toegekend aan veroordeelden van den hoogeren stand; waarbij dadelijk voor de hand ligt de wedervraag, hoe men het wel heeft aangedurfd dien rechter hier te lande een zoo groote vrijheid van straftoemeting, als nergens bestaat, te vergunnen? Waarlijk, over de veroordeelden uit lageren stand make men zich toch niet ongerust: de schatting in korte vrijheidstraffen drukt bijna uitsluitend op hen, zoodat ook van de vrijwaring hun een *pars leonina* als rechtmatig aandeel zal worden toebedeeld. Doch ik zou mij bijna begeven in een weerlegging van de genoemde en nog meer bezwaren; hetgeen mijn plan niet is en ook niet noodzakelijk, daar toch al die ‘middelen’ zijn ‘gedekt’ door de herhaalde indiening van de Novelle en alzoo door de Regeering zijn gewogen en te licht bevonden. Ook een bespreking van de onderdeelen der te treffen regeling zou hier te ver voeren. Het Fransch-Belgische stelsel, dat door de Regeering werd voorgesteld,

schijnt ook mij - mits de Fransche regeling meer op den voet worde gevolgd - het meest aan te bevelen. Het werd door de practijk met goeden uitslag bekroond en heeft op het Engelsch-Amerikaansche het belangrijk voordeel, dat geen speciaal toezicht op de veroordeelden noodig is, een toezicht dat ten aanzien van volwassenen toch moeilijk ware uit te voeren en met onzen volksaard weinig strookt. Bovendien kan bij den eisch, dat op elken veroordeelde speciaal toezicht moet worden gehouden, van de uitgebreide toepassing, die men zich blijkens de memorie van toelichting heeft voorgesteld, geen sprake zijn. De volwassen gevrijwaarde moet op eigen wieken kunnen drijven.

Het voorgaande worde beschouwd als een poging om de invoering der veroordeeling met vrijwaring te bevorderen, door iemand die voortdurend haar gemis in de practijk ondervond. Waarom moeten wij, tegen alle gezond verstand in, maar steeds doorgaan met de veelvuldige toepassing der korte vrijheidstraffen? Er is in ons strafrecht geen gebrek, welks wegneming zoo urgent is. Ik voeg er bij: geen dat met zoo weinig moeite te verhelpen is. In enkele artikelen van weinig woorden ware de heele zaak te regelen, en in een verloren oogenblik door de Kamers af te doen. Men bedenke toch hoe zelden het mogelijk is met een pennestreek en zonder kosten, zelfs met geldelijk voordeel, het lot van duizenden ten goede te wenden!

Dit schrijvende kwam mij ter oore, dat de gevangenissen overvol zijn en voor het oogenblik niemand meer op kunnen nemen - een ongewild gevolg van de opruiming van den achterstand in strafzaken bij de groote rechtbanken. Er is een geweldige klopjacht op het kleine wild gehouden, en de buit was groot! Maar de tenuitvoerlegging van die kleine straffen moet maanden en maanden worden uitgesteld, omdat er geen plaats is. Het zal dus weer gebeuren dat menschen, bij de ontdekking van het feit uit hun werk ontslagen, die daarna - wie weet met hoeveel moeite - op nieuw een werkkring hebben gevonden, daar uit zullen worden gerukt. Voor wat een jaar en langer geleden is, moeten zij de gevangenis in. Fiat Justitia! De overheid draagt het zwaard niet te vergeefs. Maar juist de wetenschap dat van de

criminaliteit toch verreweg het grootste deel bedekt blijft, dat wij van de tallooze bedrijvers van strafbare feiten slechts een klein deel in handen krijgen - waarbij vaak het toeval beslist en de onbedrevenheid of openhartigheid van den schuldige - dat beroepsmisdadigers tòch vroeg of laat in de kaars vliegen en de afschrikkende werking der strafwet het meest uitgaat van de zware straffen die aan hen worden (of moeten worden) opgelegd, deze en zoovele overwegingen meer moesten ons er toe brengen het strafopleggen aan *beginners* te matigen, wanneer het kleine zaken betreft. Hier valt een groot verlies aan volkskracht te stuiten. Onverwijld behoort de gevangenisstraf tot het noodzakelijke te worden beperkt. Zoolang wij dat verzuimen, hebben wij ons het scherpe woord in 'Résurrection' aan te trekken: 'nous nous assemblons dans une salle pleine de solennité, et nous jugeons ce malheureux, qui est notre frère, et que nous avons contribué à perdre.'

NASCHRIFT. Terwijl bovenstaand opstel ter perse was, vernamen we van Minister Regout de verklaring dat hij een warm voorstander is van de voorwaardelijke veroordeeling, en voornemens dit te toonen bij de indiening van een ontwerp tot wijziging van het Eerste Boek van het Wetboek van Strafrecht. Dat wij ons over deze gezindheid verheugen, spreekt van zelf. Mogen wij echter, gelet op de geschiedenis der ontwerpen Cort van der Linden en Loeff, op een spoedige invoering hopen, wanneer wederom deze geheel zelfstandige aanvulling van het straffenstelsel wordt vastgeknoopt aan eene zwaarwichtige Novelle (zij worde dan tot het Eerste Boek beperkt) met al den nasleep van wijsgeerige en rechtskundige vraagstukken, welke bij een dergelijke herziening onvermijdelijk ter sprake komen? Alsnog veroorloven wij ons, met het Weekblad van het Recht (no. 9014), een afzonderlijk wetsontwerp te vragen. Waarom toch deze methode van wetgeving, die juist voor de voorwaardelijke veroordeeling in alle cultuurlanden werd toegepast, ten onzent niet beproefd?

J. SLINGENBERG.

Moderne kritiek.

Carel Scharten, De Krachten der Toekomst. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 2 Deelen.

Onder de antwoorden, die *Het Boek in* 1909 op zijn vraag onlangs heeft ontvangen, was er geen, dat meer juist was, dan dat van de Schartens. Het was in deze woorden gevat:

'Wij zijn van oordeel, dat men wijs doet, over den staat onzer letterkunde niet al te verrukt te zijn; doch men behoort er toch ook zeker niet zoo heel ongunstig over te denken.

'Men wordt menigmaal "getroffen" door eene episode, een hoofdstuk, een gedicht of enkele versregel, maar "treffende" boeken worden die nog wel geschreven?

Neen, er worden tegenwoordig zoo goed als geen boeken geschreven, die van het begin tot het einde gelijkmatig goed of volkomen zijn. Niet dat ze vroeger zoo talrijk waren. doch de proportie was anders. In de boeken, die nu verschijnen, treft hier en daar slechts de regel, het enkele woord, het enkele vers, de enkele volzin. En de diepere reden daarvan is waarschijnlijk, dat het moderne leven te zeer verwikkeld is geworden, dat er eene algemeene onzekerheid in denken en voelen is ontstaan door de meerdere vermenging der volkeren, zoodat de hoogere eenheid is gaan ontbreken, waardoor het streven der ziel is verzwakt. De treffende regel, de geniale volzin, zij zijn als de laatste weerlichten van het aftrekkend grootsch-ééne ziele-onweer bij den dichter, waarin de strijd der elementen vroeger aanzwol tot een machtig drama, ik had bijna gezegd, concert van ontzettende krachten. Wij hebben ons op den volzin moeten werpen, op den éénigen versregel, wij hadden niets anders meer en daardoor kon in

Frankrijk in dezen tijd het symbolisme ontstaan, dat in zijn wording in de cenacles, in het begin den beteekenisvollen naam had gekregen van ‘art suggestif’. Het oordeel van Scharten is een wanhoops-karakteristiek, maar het is het noodzakelijke vonnis, waartegen geen beroep of cassatie op het oogenblik mogelijk is. Maar toch, de titel van zijn werk, ‘De Krachten der Toekomst’ bevat dat kleine vonkje, dat de hoop is op de toekomst, waaruit de brand kan ontstaan, dat het uitspansel weer kan doen oplaaien, het kleine wolkje, dat, wanneer het zal aangroeien, de bergen zal doen sidderen.

Ook vroeger had men de enkele regels, de magnifieke volzinnen. Wie kent ze niet bij Racine of Goethe? om maar iemand te noemen. Doch zij vormden eene harmonie met het overige werk. Zij waren het toppunt, waarheen geleidelijk werd opgeklommen. In de tegenwoordige productie steekt dat vers of die volzin als een steile rots in de hoogte, die hoogte is even hoog als die van de besten van vroeger, maar er is geen geleidelijke opgang meer en de rots, of laat het een toren zijn, ziet eenzaam naar de diepte op zijne omgeving neer.

Niet zonder bijbedoeling heeft Carel Scharten aan het opstel over Bilderdijk de eerste plaats gegeven in zijn bundel. In dezen dichter immers ontspringen de bronnen der toekomst, de krachten die onze litteratuur beheerschen. Toen ik dat opstel las, kon ik niet aan den indruk ontkomen eene van de gewichtigste litteraire terechtzittingen bij te wonen, die er in ons land hebben plaats gehad. Het gaat er namelijk om, of men in het vervolg nog kan doorgaan met, zooals vroeger, Bilderdijk en Vondel de hoofddichters onzer letterkunde te noemen. Er zal moeten beslist worden over de vraag: Is Bilderdijk werkelijk een zeer groot dichter, de grootste met of na Vondel? of is hij, alhoewel een geniaal mensch, slechts een talentvol dichter geweest? Ik zag in mijn verbeelding Carel Scharten als den verdediger van den van onvergeeflijke rhetoriek beschuldigde. De rechters waren er: de volle rechtbank, het openbaar ministerie vertegenwoordigd door Albert Verwey, den aanklager, en de menigte: het Nederlandsche volk. De verdediger schijnt zijn onderwerp volkomen meester te zijn. Hij heeft daarenboven hart voor zijn client en pleit niet in eene hem onverschillige zaak. Ik zie ook personen onder het publiek

elkander zwijgend goedkeurend toeknikken, de rechters bij sommige momenten wrevelig worden en de groote onderlip van den beschuldigde onbewegelijk hangen in stille minachting.

Het stuk van den heer Scharten over Bilderdijk is geen volkomen kritiek, maar een schitterend pleidooi. Zijne bewering, dat Bilderdijk een zeer groot dichter is, heeft hij aannemelijk gemaakt. Over de vraag, in welke verhouding hij tot Vondel staat heeft hij zich niet uitgelaten. Het is inderdaad waar, dat er veel verzen in Bilderdijk worden gevonden, die onvergelijkelijk schoon zijn, maar niet veel zijn er bij hem, die ons niet een weinig verouderd voorkomen.

Ik meen, dat wij als de generatie van tachtig nog niet met volle zekerheid over den man kunnen oordeelen.

Want wij waren de reactie tegen Bilderdijk en zeer zeker ook ons werk zal gedeeltelijk verouderen. Wij kunnen heden nog niet aantoonen, welke de verzen zijn van onzen tijd, die zullen voortleven. Slechts een der volgende generaties zal onafhankelijk van ons over Willem Bilderdijk een definitief oordeel kunnen uitspreken. Om dit duidelijker in te zien, denke men aan eenige stukken proza van Goethe, wiens litteraire positie, alhoewel hij een tijdgenoot van Bilderdijk was, reeds voor altijd gevestigd is. Dan zal men b.v. bijna den heelen *Werther* nog geheel frisch vinden. Men zal zien, dat dit werk zoo goed als niet verouderd is, terwijl veel brokken van de *Wahlverwandtschaften* en van den *Wilhelm Meister* bij ons een stillen glimlach doen opkomen, die bijna een van medelijden is. Wie in Goethe's tijd had dit kunnen voorzien? Niettemin, dit dient te worden herinnerd: het verouderde in Goethe is nooit zijn pathos. Indien het mogelijk is, dat er een tijd zal komen, waarop de pathos of lyrische verheffing bij Shelley zal verouderen, die bij Goethe zal dat nooit. Het is hier niet de plaats de reden van dit laatste te onderzoeken. Genoeg zij het te zeggen, dat de Tijd langzaam moet schiften, de noodelooze takken van den boom wegkappen.

Het is een vreemd iets: Het verouderde bederft veel bij een schrijver en toch wanneer er genoegzaam jaren, ja eeuwen over heen zijn gegaan, accepteert men, wat men in het begin van het oud worden zich niet zou laten welgevallen. Aan zeer oude dichters vergeven wij bijna alles, b.v. aan een middeleeuwer, zooals Wolfram von Eschenbach; maar laat Schiller eens aankomen met zwakke

tirades, dan zijn wij gauw bij de hand, om hard tegen den man te keer te gaan. Omdat Bilderdijk zoo dicht bij ons staat en als het ware een van de bewerkers is van de namelooze ellende van rhetoriek, die men op onze schouders heeft gelegd, zoo kunnen wij zijn naam nog niet met genoegzame sereniteit van gemoed uitspreken. Wij laten ons veel van Vondel welgevallen, wat het toch ook niet verdient, wanneer wij oprecht willen zijn. Zeer terecht zegt Scharten: ‘Eerst dan verkrijgt men het inzicht, dat, wil men den grooten man (Bilderdijk) recht doen, die uit een baaierd van doode vormen zich wist te bevrijden en 't levende licht te winnen, - men al hetgeen hij nog meesleepte in de worsteling, heeft te beschouwen als het *tijdelijke*, 't welk men zelfs bij de grootste dichters van alle eeuwen elimineeren moet, om hun diepste schoonheid te kunnen genieten.’

Doch ook na dit belangrijke opstel is, volgens mijne meening, Bilderdijks positie in de hollandsche litteratuur niet verzekerd. Veel heeft Scharten er toe bijgedragen, zooveel haast als in onzen tijd mogelijk was, om die te vestigen. Hij heeft hem in zijne eenzame grootheid getoond. Wij zien hem, den dichter van vorstelijke passie, als iemand, die zijn Ik tot duizelingwekkende hoogten opdreef. Wie eene *Ode aan Napoleon* zooals hij kan geven, is een heel groot dichter. Hier schiet uit de vodden der versleten rhetoriek eene zuivere menschenziel naar boven, waarbij de oude lappen niet eens meer worden opgemerkt in hun naar benedenvallen bij de majestueuse stijging van den vervoerden geest. Wanneer wij deze hemelvaart aanschouwen moeten wij dan niet als schuldigen op onze harten kloppen, indien wij te veel kwaad hebben gesproken van den begenadigde?

Dat de diepste indrukken van schoonheid altijd individueel zijn en daarop alléén met recht het spreekwoord, dat over den smaak niet valt te twisten toepasselijk is, komt zeer duidelijk voor den dag wanneer Scharten zijn bewondering uit voor 's dichters volgend vers van Bilderdijk, dat ik hier overschrijf:

‘*De vlugge hinde vlie' door de onafzienbre dalen*, waarin men eerst het slanke dier ziet heenrennen in die licht-tonige, vlotte woorden de *vl*ugge hinde *vl*ie, dan in de onduidelijke verte van de onbetoond-voorbijgaande veelheid van lettergrepen: “door de onafzienbare” zich verliezen, om plots als een kleine silhouet

weer zichtbaar te worden aan de lucht, bij het eind uitklinkende “dalen”. Geen vers ter wereld heeft mij ooit zoo *snel* geleken en, tegelijk zulk een wijsheid te omvatten. O heerlijke regel!’

Aldus Scharten' woorden. Wanneer ik nu mijne eigen impressie daarnaast stel, dan is het wel die van een groote schoonheid. De i-klank suggereert op merkwaardige en unieke wijze de verte, de snelheid ligt in de l en in de v, en het rappe loopen in het *bre*. Doch wanneer ik mijne bewondering ga ontleden, zie ik dat Bilderdijks visie meer in het studeervertrek ontstaan is dan in de realiteit. Een dal is moeilijk onafzienbaar te noemen, want het is door bergen ingesloten; wél is de vlakte onafzienbaar. Om eene schijnbare, want misschien is zij maar schijnbaar, mindere juistheid behoeft een vers echter niet te vallen en kan het in sommige gevallen en misschien hier, veel van zijne overweldigende schoonheid behouden door de vaart eener overheerschende beweging.

Nu eenmaal in dezen tijd de belangstelling in Bilderdijk is herboren, ware het niet ondienstig hem in zijn prozageschriften na te gaan. Eene bloemlezing daaruit en eene uitvoerige verhandeling daarover zouden niet alleen gewenscht, maar haast noodzakelijk zijn. Het is bij zijn proza, dat de nog altijd eenigszins duistere figuur van Willem Bilderdijk helderder voor den dag treedt dan uit zijn verzen. Reeds is door prof. Bavinck een stap op dien weg gezet, maar een verder loopen zal mogelijk nog verrassende ontdekkingen geven. Wij hebben b.v. noodig nauwkeurig te weten, welke de meeningen van Bilderdijk waren, niet alleen over grieksche en latijnsche klassieken, die ons minder interesseeren, omdat wij die wel kunnen gissen, ook zonder hem te hebben gelezen, maar zijn inzicht in de nieuwe letterkunde. Wat heeft hij van Goethe en Schiller gekend? Is hij gedurende zijn verblijf in Duitschland niet met bizondere mannen in relatie geweest? Welke zijn Bilderdijks meeningen omtrent Shakespeare? Doch ik twijfel of men door nauwkeurig hem te behandelen als wijsgeer en prozaschrijver wel aan den dichter een grooten dienst zal bewijzen. Wel zal men geniale vondsten hier en daar aantreffen, doch in vergelijking met wat zijn tijdgenooten Goethe of Schiller als prozawerk hebben nagelaten, zal dat van Willem Bilderdijk eenigszins mager uitvallen. Toch blijft hij het rotsgevaarte aan wiens voet

wij niet, volgens Scharten, te diep moeten graven. Hij zou nog veel grooter schijnen of hij zou ons in zijn val kunnen verpletteren.

* * *

Het is niet alleen het opstel over den dichter van *De ondergang der eerste Wareld*, maar vooral die over de litteratuur van den dag, welke voortreffelijke uitspraken bevatten.

Bij Gorter, wanneer Scharten diens *Klein Heldendicht* bespreekt, heeft hij zeer juist doorschouwd het nog 'onvaste' en 'ijle' in diens nieuw werk. Met scherpte scheidt hij daarin de epische en de sensitivistische brokken: twee stoffen, die de dichter Gorter niet genoegzaam tot één geheel heeft versmolten; welke disharmonie aan dit gedicht in den weg staat, om tot eene zuivere schoonheid te komen. Het is een werk uit Gorters cerebralen wil ontstaan. Ik kan echter niet met Scharten meegaan, wanneer hij Gorters arbeidersfiguren, Willem en Maria te geïdealiseerd noemt. Gorter moest immers tot een geïdealiseerde voorstelling komen door zijn liefde tot de arbeiders. Het realisme is de kunst van de verachting, het idealisme die van liefde. Niet dat het niet een weinig ridicuul is, dat die twee arbeidersfiguren niet anders denken dan aan het socialisme, waar zij gaan en staan, leven bij het socialisme, zich oplossen in het socialisme. Deze theorie in verzen blijft grijs en 'zij brengt niet dat gevoel van ontzettenden ernst over u waarmee het groot-ware werk van Henriette Roland-Holst u aangrijpt', en verder heet het van deze dichteres, wier lof door Scharten ten volle te hooren verkondigen, ik ongemeen blij ben, want hare gedichten zijn van zeer hooge waarde:

'Wat in deze verzen allereerst treft, dat is de grootheid van dit hart, de diepte en de waarachtigheid van dit gemoed, deze teerheid, dit natuur-zuivere, deze ruimte, maar bovenal deze adel, die dit alles doorvloeit: edel is dit hart, edel dit hoofd, edel deze teerheid, edel deze natuurlijkheid.'

In het geheel genomen is het boek van Scharten rijk aan uitnemende gezegden, aan uitspraken, waaraan men zich kan vasthouden om niet te verdwalen in het tegenwoordige schrijverswoud. Hij zegt b.v. van de Meester's *Geertje:*

'Zoo is dit schijnbaar realistisch-te-noemen boek, idealistisch.

Bloeiend van een liefde, die onsterfelijk is, is het geen uitbloei van het realisme, maar veeleer een opbloei van die nieuwe romantiek, die uit den trouwen bodem der werkelijkheid wouden zal groeien doen, die ruischen en glanzen van goudene idealen.'

Sprekende van Van Deyssel's latere schrijfwijze:

'Waarom zou de groene doorzichtigheid, de klare schemerstilte van een onderzeesch landschap, waar de bleekroode koraal-boomen hun broze ranken rekken en aan het haar-dunne hoornig getwijgte van zwarte bladerlooze struiken en perlemoeren schelp, daartusschen gezonken als een vreemde bloem, terwijl roze vleeschrozen en blauw-glinsterende zee-sterren droomen aan den grijsrotsigen bodem, - waarom zou zulk een onderzeesche wondertuin, waardoor de zilveren visschen gewisselijk henenschieten of stil op trillende vinnen blinken, - waarom zou deze groene stilte minder schoon zijn dan 't wilde zee-vlak, dat daarboven klotst en in de zilte holen van zijn golven het blaken bloeden doet van de zon, die, dezen storm-avond, in vurige flarden vergaat?'

Men leze de opstellen in dezen tweeledigen bundel: *Waarin de schoonheid van een vers bestaat* en *Iets over spreektaal in verzen*, waarin de auteur verrassend werkt door de subtiliteit van zijn kritiek. Hij toch is een van de zeer weinigen, welke zich de detailkritiek getroosten. Daarvoor is een taai geduld noodig, een geduld, dat dan ook beloond wordt met de lichtende vondsten van kostbare metalen. De meeste critici stellen zich tevreden met het geven van globale indrukken, doch het is juist de detail-kritiek, welke het diepst inzet, het best de innerlijke structuur blootlegt, den indruk verstevigt. Zij leert het publiek en vooral den beginnenden dichter of prozaschrijver de contrôle op zijn eigen werk. Zij leert het schrappen der zinnen en het invoegen van het ontbrekende woord. De detailkritiek is moeilijker dan de globale of algemeene, omdat er fijnere voelhorens voor noodig zijn, want door haar wordt slechts openbaar of de kriticus werkelijk den grond met de volle vermogens heeft onderzocht. Zoo scherp en tegelijkertijd zoo zacht doet Scharten dat; met volle zelfbeheersching, dat hij doet denken aan die bekwame chirurgen, die, terwijl zij aan hunne patienten verzekeren, dat het ongeval niets beteekent, de gewichtige operatie bijna pijnloos maar toch grondig voor den lijder volbrengen.

Eene van de opmerkelijkste stukken is dat, hetwelk *De Taal der Kunst* heet en handelt over Adriaan van Oordt, op wien ik alleen tegen heb, dat hij zijne verhalen in te zware gewaden van litteratuur inkleedt. Vooral omdat *Warhold* een heele roman is, had het litteraire uitbeitelen spaarzamer moeten geschieden. Maar toch moet ik me aan Van Oordt's zijde stellen, waar Scharten hem aanvalt bij het subtiliseeren of veranderen van de beteekenis van sommige woorden. Niet dat ik de praktijk daarvan in den roman *Warhold* wensch na te gaan en iedere aanwending van het principe wil verdedigen, maar wel ben ik genegen het principe zelf te handhaven.

Ziehier het voorbeeld, aangehaald door Scharten uit Van Oordt's werk: ‘Toen hij na zeven jaar tot schout bij de Sint-Paulus-abdij was aangesteld en in dit rechtsgebied der stad de wet had voorgestaan, twisten verleid tot vredig samengaan, 't wijdloopige van oproer met welbegrepen woord en wenk geordend, was hij.. enz.

De auteur van ‘De krachten der Toekomst’ heeft bezwaar hier tegen de uitdrukkingen: *voorgestaan*, *verleid* en *wijdloopige* en hij motiveert zijne opwerpingen wel zeer juist en fijn, doch geheel van zijn standpunt uit. Het is het standpunt van het gebruik, van de gewoonte sommige woorden alleen zus en zoo op te vatten of ze alléén op die en die manier samen te koppelen. Doch de auteur van *Warhold* is naar mijne meening op geen slechten weg. Hij neemt soms de woorden in hunne primitieve acceptie, hij put de beteekenis aan de bron zelve. Hij schept niet de beteekenis, wanneer de wateren reeds tot volle kanalen zijn geleid, ingedijkt in hunne grenzen. Hij staat individueel tegenover het woord en neemt het over in zijn maagdelijken toestand. Wel is dit een uiterst gevaarlijk beginnen en voor werken van langeren adem, zooals *Warhold* is het niet aan te raden omdat het te vermoeiend zou werken, doch voor kortere brokken van litteratuur kan het een hersen-festijn worden voorzeker van een geraffineerd soort. Want hier wordt het primitieve denken en voelen met het meest geraffineerde verbonden, of liever gezegd: dit teruggaan naar de directe en oorspronkelijke beduidingen is de gang van een waren artiestengeest. Zeer zeker is dat niet aan te moedigen, want niet iedereen is geroepen tot dusdanig stout beginnen. Er wordt een groote zekerheid van bewegen vereischt, een secuur hand-

haven van het gedachtenmecanisme. Van een al te veelvuldig gebruik van dit procedé zou een soort transcendentale litteratuur het gevolg zijn; eene litteratuur slechts voor enkelen. Het gevoel als eigenlijke hefboom der litteraire bewegingsvormen zoude van de eerste naar de tweede plaats moeten gezet worden. Wie zou niet terugschrikken in het vooruitzicht van dergelijke catastrophen? Doch wanneer, zij het dan ook maar in enkele gevallen, en dan door een uitnemend artiest een dusdanig kunstwerk ontstaat, veroordeele men niet te spoedig.

De algemeene indruk bij het lezen van Scharten's werk is een weldadige. Het is sereen gedacht en daarom zuiver van oordeel. Hij staat niet aan de zijde van de tachtigers, is niet van hen een simpele volgeling, maar hij is voor hen en ook voor de lateren een welwillende en beschaafde rechter, een die niet alleen rechter behoeft te zijn, maar in staat is zelf de praktijk waar te nemen.

F. ERENS.

Uit het liefdeleven van groote schrijvers.

II[1].
Goethe.

In het liefdeleven van Goethe hebben vooral twee vrouwen een belangrijke rol vervuld, die beiden van invloed geweest zijn op des dichters kunstenaarsarbeid. De eene, Charlotte von Stein, in de jaren die Goethe te Weenen doorbracht vóór zijn reis naar Italië, dus van 1775 tot 1786, het tijdperk waarin zijn kunstenaarsnatuur tot haar volle rijpheid kwam en hij zijn groote werken ontwierp. De andere, Marianne von Willemer, die hij, zes-en-zestig jaar oud, in den *Westöstlicher Diwan* als Suleika verheerlijkte.

1.
Goethes Briefe an Charlotte von Stein. Herausgegeben von Jonas Fränkel. Kritische Gesammtausgabe. 3 Bde. Jena. Eugen Diederichs. 1908.

Charlotte von Stein, de aangebedene uit ‘de tien jaren’, staat sedert lang ook bij de Goethevrienden van vroeger en later in onbetwiste eere. Zij, die den in liefdezaken niet steeds even standvastigen zoolang aan zich wist te boeien, aan wier beeld, zooals hij het gezien had, hij zoo menigen trek voor de beminnelijkste van zijn vrouwenfiguren (Iphigenie, Leonore von Este) ontleende, en die hij in meer dan één gedicht verheerlijkte, gold voor ons steeds als de hoogstaande, fijngevoelende, verstandige vrouw, die zij ook

1) Zie *De Gids* van Maart 1907

in de oogen van Schiller en van andere harer tijdgenooten geweest is. In een brief aan Körner van 12 Augustus 1787 roemt Schiller den zachten ernst en de 'ganz eigene Offenheit' van haar gelaat en het gezond verstand, het gevoel en de waarheid die in haar wezen liggen. Een niet minder gunstig getuigenis legt de Hannoversche arts J.G. Zimmermann, die haar in Pyrmont ontmoet had, omtrent haar af in een brief aan Lavater van November 1774: 'Ernst, Sanftmuth, Gefälligkeit, leidende Tugend, Empfindsamkeit sieht jeder Mensch beim ersten Anblick aufihrem Gesichte. Die Hofmanieren, die Sie volkommen an sich hat, sind bei ihr zu einer seltenen hohen Simplicität veredelt....'

Zimmermann kende ook Goethe, en wetende dat Frau von Stein, na de lezing van *Clavigo* en *Werther*, verlangde met den dichter kennis te maken, had hij haar, met wie hij in het Fransch correspondeerde, plagend gewaarschuwd: 'Vous ne savez pas à quel point cet homme aimable et charmant pourrait vous devenir dangereux.' En toen hij Goethe op diens terugreis uit Zwitserland in Juli 1775 te Straatsburg ontmoette, liet hij hem, onder andere silhouetten, ook die van Frau von Stein zien, die op Goethe een diepen indruk maakte.

Het terrein was dus voorbereid en de kennis tusschen den zes-en-twintig-jarigen vriend van den Hertog en de beminnelijke drie-en-dertig-jarige vrouw van den geestelijk onbeduidenden, in zijn ambt van stalmeester opgaanden, Von Stein was, bij Goethe's aankomst te Weimar, spoedig gemaakt.

Met de getuigenissen van Schiller en Zimmermann als basis zouden tijdgenooten en nakomelingen reeds een min of meer gelijkend beeld van Charlotte von Stein hebben kunnen ontwerpen. Ons is echter een veel gewichtiger bron voor de kennis van deze vrouw en van hare liefdesbetrekking tot Goethe ontsloten in de brieven, die Goethe tien jaren achtereen, of hij in Weimar vertoefde of op reis was, geregeld aan de geliefde vrouw schreef.

Deze brieven hebben, sedert zij in 1848 voor het eerst in druk verschenen, de belangstelling gewekt, niet alleen van de letterkundige, maar ook van een groot deel der overige beschaafde wereld; nooit echter in sterker mate dan in de laatste jaren. Die vermeerderde belangstelling heeft vooral twee oorzaken.

Vooreerst is men, dank zij de onderzoekingen in het Goethe-Schiller-Archief te Weimar en de publicatiën die daarvan het gevolg zijn geweest, steeds meer te weten gekomen omtrent de tien jaren, welke Goethe vóór zijn vlucht en zijn daarop gevolgd verblijf in Italië te Weimar heeft doorgebracht. Brieven van tijdgenooten hebben over Goethe zelf, over zijn vrienden en vriendinnen en zijn verhouding tot hen steeds meer aan het licht gebracht. De elkaar opvolgende uitgaven van Goethe's brieven aan Charlotte von Stein zijn telkens volledíger toegelicht verschenen. Het laatst en het volledigst in de voortreffelijke, rijk gedocumenteerde en met de fac-simile's van Goethe's teekeningen geïllustreerde uitgaaf, hierboven genoemd, waarin Jonas Fränkel op uitnemende wijze de beteekenis van deze briefwisseling voor de kennis van Goethe's leven en werken uiteenzet. Deze drie deelen hebben, ook door hun aantrekkelijken vorm, weer nieuwe belangstelling gewekt en tot nieuwe behandeling van dit reeds zoo herhaaldelijk behandelde onderwerp aanleiding gegeven.

Kort na de verschijning van dit werk heeft er een uitvoerige en, over 't algemeen, van ernstige nasporingen getuigende monographie het licht gezien: *Goethe*, *der Mann und das Werk* van Eduard Engel[1)], waarin de schrijver niet geschroomd heeft, zich lijnrecht te stellen tegenover hen, die Charlotte von Stein vereeren om haar karakter, hare intelligentie en den weldadigen invloed dien zij, jaren achtereen, op Goethe heeft uitgeoefend. Volgens Eduard Engel is de Charlotte von Stein der legende een drogbeeld, ‘Goethe's Dichtergeschöpf’; dat wil zeggen: een beeld van Goethe's phantasie en van zijn dichterdroomen. In werkelijkheid is zij, volgens hem, een bekrompene, onontwikkelde, oppervlakkige, coquette vrouw geweest.

Na de stormachtige jaren van Leipzig, Wetzlar en Frankfort was Goethe, op uitnoodiging van Karl August, naar Weimar gekomen, op bezoek. Maar de achttienjarige Hertog voelde zich zóó aangetrokken tot zijn acht jaar ouderen vriend, dat hij hem niet meer wilde laten gaan. Aan Goethe zelf leek het niet onmogelijk dat hier in Weimar, dat wel zooveel kleiner was dan de Rijksstad Frankfort, maar dat, als zetel van een vorst, een wereldje

1) Berlin. Concordia, Deutsche Verlags-Anstalt. 1910.

op zichzelf vormde, voor hem een taak was weggelegd, een praktische arbeid, waaraan hij, naast zijn dichterlijk werk, zijn krachten zou kunnen wijden.

Reeds na een half jaar is Goethe minister en een invloedrijk, zoo niet in alles beslissend, lid van den Ministerraad. En naar gelang hij het land en zijn behoeften, den toestand waarin het volk verkeert meer leert kennen, rijpen in hem plannen van ingrijpende veranderingen, op politiek en op economisch gebied, op het gebied van den mijnbouw, waarvoor hij geologie bestudeert, op dat van de kunstbeoefening waarvoor hij zich op de anatomie toelegt. Telkens wordt het besef levendiger in hem, dat hier veel te doen is waarvoor het de moeite loonen kan zich eenige moeite te geven, en dat op hem de plicht rust daartoe den stoot te geven, zoo noodig het zelf ter hand te nemen. Volledig zal Goethe's arbeid als minister eerst bekend kunnen worden, wanneer al de stukken daarop betrekking hebbende, welke nu nog in de archieven berusten, zullen zijn gedrukt en uitgegeven.

Dit werk, waartoe Goethe zich had aangegord, gaf hem aanvankelijk bevrediging, omdat het hem rust gaf, hem in evenwicht bracht. Hadden zijn phantasieën, zijn gemoedsleven een tijdlang alles in hem overheerscht, het nieuwe leven, dat hij in Weimar was begonnen, had den dichter in hem niet gedood, maar dezen een eigen plaats in dat leven aangewezen. Ware het anders geweest, hij zou zich als man van zaken niet zoo gelukkig gevoeld hebben, niet met zooveel geestkracht hebben gestreefd naar wat hij, in het belang van land en volk, zich te bereiken had voorgesteld.

Maar dan kwam de teleurstelling. Karl August luisterde wel naar Goethe's raadgevingen, ging wel een eind weegs met hem mede, maar hem ontbraken doorzettingskracht, ‘esprit de suite’; zijn blik was niet ruim; en zoo stuitte de minister, die later met het Kamerpresidentschap ook het beheer der financiën zich zag opgedragen, allengs meer op tegenstand of vond hij bij den Hertog een te zwakken steun voor het totstandbrengen van de noodzakelijkste hervormingen. Op de teleurstelling volgde de ontgoocheling. Goethe komt tot het besef dat hij, als politiek persoon, niets blijvends tot stand heeft kunnen brengen. Met zijn vriend van zoovele jaren wil hij niet openlijk breken, maar met hem samenwerken gaat ook niet meer. Daarom besluit hij te vluchten,

ver weg, zonder aan wien ook te zeggen waarheen. En zoo aanvaardt hij de reis naar Italië.

Het is bekend dat Goethe bijna zestig jaar oud was, toen hij het verhaal van zijn leven te boek stelde, dat wij in 'Dichtung und Wahrheit' bezitten. Dit verhaal breekt af bij zijn aankomst te Weimar en wordt eerst voortgezet in de 'Italienische Reise'. Over de tien jaren die daar tusschen liggen heeft Goethe niet geschreven. De reden daarvan zal wel die geweest zijn, welke Jonas Fränkel in de inleiding tot zijne uitgaaf der Brieven aangeeft: 'Er möchte den Deckel nicht aufheben von dem Grabe, das langgenährte Wünsche, kühne Hoffnungen, schmerzvolle Enttäuschungen verschloss.'

Wat Goethe in de tien jaren sedert zijn aankomst inderdaad aan Weimar gehecht had, was, buiten den Hertog en zijn oudsten vriend en leermeester Herder, de dagelijksche omgang met Charlotte von Stein. Hadden de vrouwen, voor wie hij tot vóór 1776 liefde gevoelde, Frederike, Lotte en Lili, veel meer van hem ontvangen dan zij hem geven konden, in Frau von Stein ontmoette Goethe voor het eerst, gelijk Grimm het uitdrukt, 'eine Kraft die ihr eigenes Feuer besass'.

Wij zagen hoe Goethe en zij het eerst van elkander hoorden. Toen de eerste ontmoeting plaats had, was het al spoedig alsof zij elkaar reeds van vroeger kenden. Van Januari 1776 is het vroegst met zekerheid te dagteekenen briefje aan Frau von Stein, dat - prozaïsche aanvang van deze ideale liefde - begint met een dank 'für das Wurst-Andencken'; en reeds den 14^{den} April van datzelfde jaar zendt Goethe haar het gedicht, waarin hij zegt:

> Sag, was will das Schiksal uns bereiten?
> Sag, wie bund es uns so rein genau?
> Ach, du warst in abgelebten Zeiten
> Meine Schwester oder meine Frau.

En wat hij zich voorstelde dat zij hem in die verdwenen tijden geweest was, dat zou zij hem, in de tien jaren die volgden, inderdaad zijn. De brieven, die Charlotte aan Goethe schreef, heeft zij, na de breuk, die, kort na zijn terugkomst uit Italie tusschen hen ontstond, van hem teruggevraagd en vernietigd. Van hare latere

briefjes zijn er, uit Goethe's nalatenschap, een groot aantal door het Goethe-Schiller-archief gepubliceerd.

Over de eerste maanden van hun vriendschap en dagelijkschen omgang hebben wij, behalve Goethe's brieven, nog de drie brieven van Frau von Stein aan Zimmermann, waarvan de eerste, in het Fransch begonnen, in het Duitsch voortgaat: 'Ich bin durch unsern lieben Goethe ins Deutsch schreiben gekommen wie Sie sehen und ich danks ihm, was wird er wohl noch mehr aus mir machen?'

Goethe had de wilde haren en de vrije manieren uit den Frankforter tijd nog niet afgelegd en Frau von Stein beklaagt er zich over aan Zimmermann. Had hij niet de vrijpostigheid zoo ver gedreven van haar met 'Du' aan te spreken en was hij niet, toen zij hem dit zacht onder de oogen bracht, opgevlogen en, zonder afscheid te nemen, het huis uitgeloopen? Alleen Charlotte's waardige en kalme houding tegenover dergelijke buitensporigheden vermochten telkens weer die opbruisingen tot bedaren te brengen. Bij haar vond Goethe dan ook, na de beslommeringen van den dag, in den staatsdienst doorgebracht, die geestelijke verpoozing, dat intellectueel genot, welke tien jaar lang het geluk van zijn leven hebben uitgemaakt.

Reeds eenige malen, zoo schreef Charlotte aan Zimmermann, had zij bitter verdriet van hem gehad: 'maar hij weet het niet en zal het niet weten.' Charlotte von Stein was de 'Besänftigerin' en hoe Goethe zelf dat al spoedig dankbaar erkende, bewijst het achtregelig gedicht, dat hij in Februari 1776 uit Ettersberg haar toezond als 'Wanderers Nachtlied' en waarvan de eerste vier regels luiden:

> Du die von dem Himmel bist
> Alle Freud und Schmerzen stillest,
> Den der doppelt elend ist
> Doppelt mit Erquickung füllest....

Niet alleen tot het Duitsch schrijven bracht Goethe Frau von Stein, ook tot het Engelsch leeren, zoodat zij later samen o.a. *Hamlet* lezen konden. 'Auf den Abend steht mir die Freude bevor an deiner Seite den Hamlet durch zu gehen und dir aus-

zulegen was du lange besser weisst', staat er in een briefje van 8 Januari 1786. Dat was aan het eind van de tien jaren. En in de zestienhonderd brieven en briefjes, die hij in dat tijdsverloop aan Charlotte geschreven heeft, maakt hij haar deelgenoot van al zijn lust en leed, raadpleegt hij haar over dit en over dat, is het, met de onvermijdelijke tusschenpoozen van misverstand en kleine twisten, de innige zielsgemeenschap, welke een man als hij enkel zoo lang heeft kunnen onderhouden met een vrouw die hem en zijn werk begreep, al stond zij dan ook niet op zijn geesteshoogte.

Toen Schiller in den zomer van 1787, terwijl Goethe nog in Italië vertoefde, in Weimar was aangekomen en hij, om te voldoen aan de verplichtingen, welke zijn aanstaand huwelijk met een vrouw van adel hem oplegde, in adellijk gezelschap 'een hoogst vervelende wandeling' mee maken moest, was de eenige vrouw die hem in dat gezelschap aantrok Charlotte von Stein. In den brief aan Körner, waarin hij dit schrijft, denzelfden brief, waaruit ik hiervoor reeds iets aanhaalde over den indruk dien Goethe's vriendin op Schiller maakte, zegt hij: 'Diese Frau besitzt vielleicht über tausend Briefe von Göthe und aus Italien hat er ihr noch jede Woche geschrieben. Man sagt, dass ihr Umgang ganz rein und untadelhaft sein soll'.

Dit 'men' vertegenwoordigt de publieke meening in het kleine Weimar, waar men tien jaar lang den dagelijkschen omgang tusschen hen beiden had kunnen waarnemen, Goethe's bezoeken uit zijn 'Gartenhäuschen' aan de overzijde van den Ilm naar het huis van de Stein's, aan deze zijde tegenover het park gelegen, had kunnen controleeren, en waar men zeker niet in gebreke zou gebleven zijn daarover te babbelen, indien er, al ware het maar door het uithooren van bedienden, iets uitgevorscht had kunnen worden wat naar een schandaal of schandaaltje geleek. Dat dit niet geschied is, dat Goethe, bij zijn innige genegenheid voor de vrouw, de vriend van den man, Stallmeister von Stein, gebleven is, en dat later de breuk met Charlotte geen verandering gebracht heeft in de vriendschappelijke betrekking waarin Goethe stond tot den zoon, den begaafden Fritz von Stein, die zijn raad bleef inwinnen en zijn steun genieten, zegt genoeg.

Er behoeft hier niets bedekt, vergoelijkt of verklaard te worden. In de brieven van Goethe aan Charlotte von Stein staat alles wat

wij maar kunnen verlangen te weten, en die brieven vormen, zooals Hermann Grimm in het voortreffelijke dertiende hoofdstuk van zijn beroemde ‘Vorlesungen’ zegt: ‘eines der schönsten und rührendsten Denkmale, welche die gesammte Literatur besitzt’. Lezen en verklaren zal men ze, zegt Grimm, zoolang onze tegenwoordige Duitsche taal verstaan zal worden; en wie ze leest en van alles kennis neemt wat op Charlotte von Stein en haar omgang met Goethe betrekking heeft, die kan hunne verhouding niet anders kenschetsen dan als ‘eine hingebende Freundschaft edelster Art’.

Het is een genot, te bladeren in de twee deelen, welke de brieven bevatten tot aan Goethe's vertrek naar Italië. Waar gij ze opslaat, vindt gij de bewijzen der innige genegenheid van een die voor de vrouw, die hij liefheeft, geen geheimen kent, die zijn geheele hart voor haar open legt, in de grootste zoowel als in de kleinste zaken haar hulp inroept, haar over eten en drinken schrijft in proza en vers, en bij alles wat hij doet of denkt, zij het ook op mijlen afstands, haar om en in zich voelt.

Uit Eisenach den 10^{den} December 1781: ‘.... Wenn ich auch etwas anders dencke, so hat meine Seele tausend Assoziationen um deine Erinnerung an zu knüpfen, und wenn ich noch so weit entfernt scheine, so habe ich schon wieder eine Weile an dich gedacht ehe ich's bemercke.’

Soms is het niet meer dan één enkele regel:

‘Sag mir ein freundlich Wort, damit ich zum Leben gestärckt werde.’

Frisch en onderhoudend zijn de beschrijvingen van zijn reizen in de Harz, in Zwitserland (najaar 1779), waar de Staubbach hem het gedicht in de pen geeft, dat hij ‘Gesang der lieblichen Geister in der Wüste’ noemt (thans als ‘Gesang der Geister über den Wassern’ bekend):

> Des Menschen Seele
> Gleicht dem Wasser:
> Vom Himmel kommt es,
> Zum Himmel steigt es,
> Und wieder nieder
> Zur Erde muss es -
> Ewig wechselnd.

Dan weder onderhoudt hij haar over zijn werk; onder meer over

de ‘Iphigenie’, waaraan hij zijn aandacht moet wijden, ook waar zijn hoofd met andere dingen vervuld is. In een brief van 6 Maart 1779 trof ik een zinsnede aan, die spreekt van zijn gevoel voor de nooden van het arme volk en ons een Goethe toont, die voor velen, slechts oppervlakkig met zijn leven en werken bekend, nieuw moet wezen. Goethe is in Apolda, niet ver van Weimar, waar de toestand van ellende, waarin daar de kousenmakers[1)] verkeeren, hem, gelijk ook uit uitvoerige aanteekeningen in zijn Tagebuch blijkt, na aan het harte gaat. En nu schrijft hij aan zijn vriendin: ‘Hier will das Drama gar nicht fort, es ist verflucht, der König von Tauris soll reden als wenn kein Strumpfwirker in Apolda hungerte.’

In April 1781 is het weer ‘Tasso’, die hem bezighoudt. En duidelijk blijkt het uit de briefjes, die in die dagen aan Charlotte von Stein worden gezonden, hoezeer de schepper van Leonore von Este onder het schrijven van haar vervuld is: ‘Da Sie sich alles zueignen wollen was Tasso sagt, so habe ich heute schon so viel an Sie geschrieben dass ich nicht weiter und nicht drüber kann’. En een dag later: ‘Ich habe gleich an Tasso schreibend dich angebetet. Meine ganze Seele ist bey dir’. En nog weer in dienzelfden tijd: ‘Diesen Morgen ward mirs so wohl dass mich ein Regen zum Tasso weckte. Als Anrufung an dich ist gewiss gut was ich geschrieben habe. Obs als Scene und an dem Orte gut ist weis ich nicht’.

Uit diezelfde maand is een briefje van dezen inhoud: ‘Ich dancke den Göttern dass sie mir die Gabe gegeben haben in nachklingende Lieder das eng zu fassen, was in meiner Seele immer fortgeht’. De dichter van Tasso zou dit in dezen vorm omdichten:

> N u r e i n e s bleibt:
> Die Thräne hat uns die Natur verliehen....
> Sie liess im Schmerz mir Melodie und Rede,
> Die tiefste Fülle meiner Not zu klagen:
> Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,
> Gab mir ein Gott zu sagen, wie ich leide.

Wat Goethe aan Frau von Stein niet schrijven wilde en niet

1) Bij de thans nijvere fabrieksplaats vermeldt Baedeker nog: ‘Strumpfwaren’.

zeggen kon, zoolang hij dagelijks met haar omging, zou hij haar in een brief uit Rome van 21 Februari 1787 bekennen: ‘Ach, liebe Lotte, Du weisst nicht welche Gewalt ich mir angethan habe und anthue, und dass der Gedanke dich nicht zu besitzen mich doch im Grunde, ich mags nehmen und stellen und legen wie ich will, aufreibt und aufzehrt’. Datzelfde wat hij ondervonden had zou hij in *Tasso* dramatiseeren in de verhouding tusschen den dichter en Leonore von Este, en het is of men Goethe zelf hoort, wanneer Tasso in het laatste bedrijf, zich niet langer kunnende bedwingen, uitroept:

> Diese Leidenschaft
> Gedacht' ich zu bekämpfen, stritt und stritt
> Mit meinem tiefsten Sein, zerstörte frech
> Mein eignes Selbst, dem du so ganz gehörst....

Bij de lezing van de brieven uit den tijd van Goethe's hoogste werkzaamheid als staatsman en als dichter, - een tijd waarvan hij in zijn Dagboek onder 2 April 1780 opteekende: ‘Manchmal möcht ich wie Polykrates mein liebst Kleinod ins Wasser werfen. Es glückt mir alles, was ich nur angreife’, - leeft men telkens met Goethe en zijn werk mede, zooals de vrouw aan wie zij gericht waren het deed.

Toen kwam het oogenblik, waarop dat medeleven van elken dag ophield door Goethe's vlucht naar Italië. Ons zijn de redenen daarvan thans bekend. Maar Charlotte von Stein kende die redenen niet. Zij vatte dit geheimzinnig verdwijnen op als een persoonlijke krenking. Zij leed er onder, die dagelijksche intieme gesprekken, die briefwisseling, waarin Goethe zijn diepste gevoelens voor haar uitstortte, welke nu tien jaar achtereen het geluk van haar leven hadden uitgemaakt, te moeten missen. De brieven, welke zij, na eenigen tijd toen Goethe het geraden vond het geheim van zijn verblijf op te heffen, met kortere of langere tusschenpoozen uit Rome ontving, konden dit gemis niet vergoeden.

En toen Goethe, na zijn terugkeer telkens te hebben uitgesteld, eindelijk, na een afwezigheid van bijna twee jaar (3 September 1786 tot 18 Juni 1788), in Weimar terugkwam, bleek het, dat er iets in hunne verhouding veranderd was. Al wilde hij het zich zelf nog niet bekennen, de behoefte aan een omgang van elken

dag, aan het mededeelen van elke gedachte, elk gevoel, aan haar die hem eens onmisbaar was, moet Goethe, die, naar Grimm opmerkt, tijdens zijn lange afwezigheid zich aangewend had ‘mit seinen täglichen Gedanken für sich allein fertig zu werden’, niet meer zoo gevoeld hebben. Dit kon Charlotte niet ontgaan. Daarenboven was de nu zes-en-veertig-jarige vrouw, die uit herhaalde met korte tusschenpoozen op elkander volgende bevallingen een zwakke gezondheid had gehouden, lijdend geweest en daardoor gevoeliger, prikkelbaar geworden.

Uit een brief van Herder's vrouw aan haar man te Rome van 12 September 1788 blijkt dat Charlotte hare minder vriendelijke gezindheid ten opzichte van Goethe ook in gezelschap niet weet te verbergen. In een brief van 8 Maart 1789 schrijft Frau Herder: ‘Ich habe nun das Geheimniss von der Stein selbst, warum sie mit Goethe nicht mehr recht gut sein will. Er hat die junge Vulpius zu seinem Clärchen[1)] und lässt sie oft zu sich kommen u.s.w. Sie verdenkt ihm dies sehr. Da er ein so vorzüglicher Mensch ist, auch schon vierzig Jahr alt, so sollte er nichts tun, wodurch er sich zu den andern so herabwürdigt...’ Eindelijk hebben wij een brief van Charlotte zelf aan Lotte von Lengefeld, later Schiller's vrouw, van 29 Maart 1789, waarin zij schrijft, dat, het gebeurde met haren ‘ehemaligen, vierzehn Jahre lang gewesenen Freund’ op haar ligt als een krankheid; het is ‘wie ein schöner Stern, der mir vom Himmel gefallen.’

Te vergeefs poogt Goethe haar den toestand begrijpelijk te maken, haar aan te toonen dat zijn innige gehechtheid aan haar in niets verminderd is, dat hare ontstemdheid over zijne verhouding tot Christiane Vulpius geen grond heeft. Van dit laatste zegt hij:

‘Und welch ein Verhältniss ist es? Wer wird dadurch verkürzt? Wer macht Anspruch an die Empfindungen die ich dem armen Geschöpf gönne? Wer an die Stunden die ich mit ihr zubringe? Frage Fritzen, die Herdern, jeden der mir näher ist, ob ich untheilnehmender, weniger mittheilend, unthätiger für meine Freunde bin als vorher? Ob ich nicht vielmehr ihnen und der

1) ‘Clärchen’ staat hier in de beteekenis van ‘Dirne’. De Weimarsche vrienden hadden toen Goethe hun uit Rome *Egmont* ter lezing had gezonden, in Clärchen niets anders gezien! Goethe moest zich daartegen verdedigen.

Gesellschaft erst recht angehöre. Und es musste durch ein Wunder geschehen, wenn ich allein zu dir, das beste, innigste Verhältniss verloren haben sollte'.

De brieven van 1 en 8 Juni 1789 aan Charlotte, die reeds in Mei Weimar verlaten had en thans in Ems vertoefde, toonen duidelijk, hoezeer Goethe nog aan haar gehecht is. Zijn bezorgheid voor haar gezondheid en de raadgevingen die hij haar te dien opzichte geeft, zijn treffend. Uit den toon, waarop hij haar smeekt: 'Schencke mir dein Vertrauen wieder, siehe die Sache aus einem natürlichen Gesichtspunkte an, erlaube mir dir ein gelassenes wahres Wort darüber zu sagen, und ich kan hoffen es soll sich alles zwischen ons rein gut herstellen', klinkt oprecht gemeend gevoel. Maar de 'Besänftigerin' van vroeger liet zich niet 'besänftigen'. De breuk, door haar gewenscht, was onvermijdelijk...

Het gebeurde heeft Charlotte von Stein niet enkel bedroefd, maar verbitterd. De vrouw, die door tijdgenooten o.a. door Knebel als 'leidenschaftlos' wordt geschilderd, geeft aan hare ontgoocheling, aan hare ergernis niet in hartstochtelijke uitbarstingen lucht; haar gemoed is als versteend. 'Ich glaube', schrijft zij in 1795 aan Charlotte von Schiller, 'mein Herz versteinert nach und nach, ich fühle, wie mir der Ausdruck immer mehr und mehr versagt, Liebe und Wohlwollen zu erkennen zu geben'.

Zeker zou de houding van de teleurgestelde ons sympathieker geweest zijn, wanneer zij haar smart hoog had weten te dragen; wanneer zij zich niet door haat tegen Christiane Vulpius had laten verleiden om deze in brieven aan Fritz en anderen te beschimpen; en wanneer zij niet - wat erger is, omdat er een lang overleg aan heeft moeten voorafgaan - in een drama, waarin zij zelf de verlatene Dido moet zijn, waarnaar het stuk genoemd werd, op hatelijke wijze de verandering had geteekend, die in hare oogen Goethe's wezen ondergaan, en die tot de scheiding tusschen hen beiden geleid had. Intusschen mag er aan herinnerd worden, dat Charlotte, zooals Grimm opmerkt, van Goethe zelf geleerd had: 'Erlebnisse in symbolische Dichtungen zu verwandeln'; dat het stuk niet gedrukt werd, maar in handschrift aan enkele vrienden werd meegedeeld, o.a. aan Schiller, die zich, in een brief aan de schrijfster van 2 Januari 1797, over de dichterlijke waarde ervan zeer waardeerend uitlaat; en dat uit niets blijkt dat

Goethe, die er wel niet onkundig van kan gebleven zijn, er aanstoot aan genomen heeft.

Is Charlotte's houding niet te verdedigen, zij is te verklaren. Waar komt een in haar diepst gevoel gekrenkte vrouw niet toe! Goethe had, naar Charlotte's wijze van zien, door zijn *liaison* met Christiane zich vernederd, was afgetreden van zijn hoog voetstuk. De ster aan haar gelukshemel was gevallen, gelijk zij het uitdrukte. Daardoor is zij haar steun in het leven kwijt, is zij uit haar evenwicht gerukt. In zich zelf vindt zij de kracht niet om zich te schikken naar de omstandigheden, haar leed met gelatenheid te dragen en voort te blijven leven in dankbare herinnering aan het geluk, dat zij tien jaar lang in den omgang met Goethe genoten heeft.

De Charlotte von Stein uit dit tijdperk van haar leven is voor ons eene teleurstelling. Maar is dit een reden om, gelijk Eduard Engel doet, haar voor te stellen als een hoogst gewone vrouw, van weinig ontwikkeling, weinig intelligentie en weinig gevoel voor kunst? Reeds uit de brieven die van haar gebleven zijn, o.a. uit de onlangs voor het eerst openbaar gemaakte brieven aan Knebel[1)], blijkt de onwaarheid van dit oordeel. Maar zouden mannen als Dr. Zimmermann, als Herder, als Schiller haar omgang gezocht en zich over haar uitgelaten hebben gelijk zij deden, wanneer het niet hare geestesgaven waren - want eigenlijk mooi was zij niet - die hen in haar aantrokken? En is het denkbaar, dat een Goethe tien jaren lang door zulk een innigen band aan haar verbonden heeft kunnen blijven en haar als zijn een en zijn alles beschouwd heeft; bij het uitbeelden van zijn Iphigenie de aangebeden vrouw steeds zoo met zijn heldin vereenzelvigende, dat hij na de breuk met Charlotte ook alle belangstelling in het stuk heeft verloren; onder het schrijven van *Tasso*, gelijk wij zagen, zóó van haar vervuld, dat het schrijven aan dit werk hem is als een schrijven aan haar, - is dat alles denkbaar, wanneer het een onbeteekenende vrouw had gegolden?

Na de breuk van 1789 gaan er vijf jaren voorbij eer Goethe weer met Charlotte von Stein in verbinding treedt. Het is hun gemeenschappelijke belangstelling in Fritz von Stein, die, op een

1) Stunden mit Goethe. Herausgeber Dr. Wilhelm Bode VI. 3.

‘Bildungsreise’ in Engeland, met Goethe in briefwisseling is, welke hen weer te samen brengt. Het eerste briefje van Charlotte, dat bewaard is gebleven, is van 25 Augustus 1797 en luidt:

‘Eben hatte ich lang nichts von Fritz gehört und danke Ihnen dass Sie mir etwas von ihm zuschicken, ich werde ihm auch heute noch schreiben. Es freut mich dass Ihr altes Kind immer treu bleibt’. Men hoort het: Charlotte's hart is niet meer ‘versteinert’. Dan roept zij Goethe's tusschenkomst in om te verhinderen dat Karl August haar Fritz, na zijn terugkomst, terstond weer naar Breslau zal zenden ‘zur Ausbildung im Verwaltungsdienste’. Maar nog een ander kind zou tot de toenadering mede werken, - het kind van Goethe en Christiane: August. Aan het slot van een brief van 4 September 1796, die over Fritz' toekomst handelt, schrijft Charlotte aan Goethe: ‘Nun nichts weiter, als dass mich gestern Augustgen besuchte, er thut meinen Augen und meinem Herzen wohl’. Ook in brieven aan Fritz spreekt zij over den kleinen August als over een kind dat zij recht lief heeft.

Het ijs is gebroken. De vriendschap wordt hersteld; natuurlijk niet *statu quo ante*. Maar uit de bijna tweehonderd bewaard gebleven briefjes van 1794 tot 1826 (een half jaar voor Charlotte's dood: 6 Januari 1827) tusschen beiden gewisseld, blijkt toch weer een hernieuwde belangstelling in elkanders wedervaren. Goethe zendt haar nu en dan, gelijk vroeger, boeken en versnaperingen; hij geeft haar zijn eigen nieuwe werken ten geschenke, zendt haar de teekeningen die hij maakt.

Als hij in 1801 uit een ernstige ziekte hersteld is, schrijft Charlotte hem: ‘Ich habe heute so viele Traurige zu trösten, dass ich mich nicht ganz der Freude überlassen kan Sie gesund wieder zu sehen. Wenn es Ihnen recht ist, lieber Goethe, komm ich morgen früh oder nach Tisch’. Dat stemt met hetgeen zij tijdens Goethe's ziekte aan Fritz schreef: ‘Ich wusste nicht dass unser ehemaliger Freund Goethe mir noch so teuer wäre dass eine schwere Krankheit, an der er seit neun Tage liegt, mich so innig ergreifen würde’.

‘Lieber Geheimerath’, ‘bester Geheimerath’, ‘lieber, bester, verehrter Meister’, zijn de namen waarmede Charlotte den ouden vriend betitelt, die haar in zijn brieven met ‘verehrte Freundin’ pleegt aan te spreken. De laatste brief van Charlotte, in Fränkel's

uitgaaf in fac-simile gereproduceerd, een duidelijk gelijkmatig handschrift van de vier-en-tachtig-jarige, bevat een hartelijken gelukwensch op Goethe's zeven-en-zeventigsten geboortedag, den 28^{en} Augustus 1826.

En zoo kunnen wij, wat wij ook in Charlotte von Stein mochten afkeuren, nu tusschen haar en Goethe de vriendschapsband, zij 't ook in anderen vorm dan vroeger, weer gesloten werd, in haar de vrouw blijven zien die den dichter de nobele figuren van Eleonore von Este en Iphigenia inspireerde, en van wie hij getuigde in een gedicht met het opschrift F ü r e w i g :

> Denn was der Mensch in seinen Erdeschranken
> Von hohem Glück mit Götternamen nennt:
> Die Harmonie der Treue, die kein Wanken,
> Der Freundschaft, die nicht Zweifelsorge kennt,
> Das Licht, das Weisen nur zu einsamen Gedanken,
> Das Dichtern nur in schönen Bildern brennt,
> Das hatt' ich all in meinen besten Stunden
> In Ihr entdeckt und es für mich gefunden.

J.N. VAN HALL.

(*Het tweede gedeelte in het volgend nummer*.)

Een grootsche onderneming.

Nederland in den aanvang der twintigste eeuw, geschetst in woord en beeld door verschillende schrijvers, onder leiding van Jhr. Mr. H. Smissaert. Leiden; A.W. Sythoff's uitgevers-maatschappij. 1910.

In een onlangs gehouden voordracht over ‘Schoolopvoeding en Volkskarakter’, geeft de bekende paedagoog Dr. J.H. Gunning een door beknoptheid zoo verdienstelijk overzicht van onze vaderlandsche deugden en ondeugden, dat ik niet kan nalaten het hier over te nemen ten bate van wie op dit punt nog in twijfel mochten verkeeren. Vrijheidszucht, taaiheid, goedhartigheid, nuchterheid, bedachtzaamheid, ziedaar onze actieve deugden; terwijl latente deugden genoemd worden: zelfvertrouwen, durf en ondernemingsgeest, zelfrespect. Helaas, het lijstje der ondeugden is niet minder lang: wachten en nog eens wachten, langzaamheid, omslachtigheid, het niet veel om vormen geven, hetwelk leidt tot ruwheid, ongemanierdheid.

Deze opsomming schiet mij onwillekeurig te binnen bij het doorbladeren van het boek aan het hoofd dezes genoemd. Van al onze deugden - doch ook van niet weinige onzer ondeugden - draagt het de sporen. Durf, ondernemingsgeest en zelfvertrouwen! ja, wie zal deze den uitgevers kunnen betwisten, die zonder staatsof andere subsidiën dit meer dan duizend kwarto bladzijden tellend, door vijfhonderd lichtdrukken versierd werk voor eigen risico dorsten uit te geven! Toen ik eenige maanden geleden in *De Gids* aanspoorde te doen voor ons eigen mooie land, wat Zweden en België van staatswege of door den Staat ondersteund hadden gedaan, vermoedde ik - de krenterige beschouwingen over Nederland's deelneming aan de op handen zijnde Brusselsche Tentoonstelling in aanmerking nemende - dat dit verlangen wel nimmer bevredigd

zoude worden. Want welke uitgever zoude zonder staatssteun ooit een dergelijken arbeid durven ondernemen? En toch - reeds toen stond de wensch vervuld te worden, en was ‘Sythoff’ bezig met voor te bereiden het boek dat thans voor ons ligt.

Inderdaad, de durf en ondernemingsgeest waarvan dit hoogst kostbare werk getuigt, kunnen niet hoog genoeg geroemd worden, en waarlijk is te hopen, dat de uitgevers door het debiet van den Hollandschen tekst en den verkoop van het vertaalrecht schadeloos gesteld mogen worden voor hunne moeite.

Want natuurlijk is dit werk in vele talen over te brengen, dat - gelijk de voorrede uiteenzet - niet enkel beoogt den landgenoot, doch ook den vreemdeling in te lichten.

Doch niet enkel durf en ondernemingsgeest, ook onze andere deugden en ras-ondeugden komen bij deze onderneming om den hoekkijken. ‘Vrijheidszucht, taaiheid, goedhartigheid en nuchterheid’, zij worden waarlijk niet in dit boek gemist! Ieder der tot medewerking uitgenoodigde geleerden schrijft alsof hij alléén het woord heeft te voeren, en velen bekommeren zich allerminst om het voorgeschreven doel. Is het noodig ten einde Nederland in den aanvang der twintigste eeuw te leeren kennen, in onze geschiedenis terug te gaan tot den Masilischen reiziger Pytheas! (333 v. Christus). En van taaiheid gesproken: Is die deugd hier niet bijna tot ondeugd uitgerekt? De meesten schrijven alsof de lezer later een examen hadde af te leggen; zij zijn schoolmeesters, geen gidsen; en hoe voortreffelijk dan ook dit werk zij als ‘naslaan’ boek, allerminst is het een *lees*boek. Zelfs niet wat die artikelen betreft, welke er zich bij uitstek toe leenden! Taal en letteren! hoezeer getuigen die bijvoorbeeld van ‘nuchterheid’! Het artikel van den heer Frans Bastiaanse doet onwillekeurig aan een kerkhof denken. Ieder schrijver en schrijvertje heeft er een steentje met zijn naampje er op; doch hoe is alle geest weggevloden! Om die dorre reeks te kunnen onderbrengen, heeft zelfs de uitgever tot een kleinere letter de toevlucht moeten nemen. En men denke nu niet, dat ik dit artikel zoo leelijk vind omdat er herhaaldelijk *De Gids* in 't ootje wordt genomen. Ten eerste zijn de hier vermelde mistastingen der redactie - voor zooverre het mistastingen waren - van vóór mijn tijd. En ten tweede troost ik mij altijd met de moraal van een sprookje, dat ik den lezer - ter verpoozing - hier wil mededeelen:

Een Perzisch koopman vond in een faillieten boedel de wel ietwat griezelige gave de dooden te kunnen zien, gelijk zij rondwaren door hun vroeger aardsch verblijf. Maar praktisch - als ieder handelsman is -, wilde hij ten minste eenig profijt trekken uit deze lugubere bate. Zich ziek gevoelende in een hem onbekende stad, begaf hij zich naar den meest beroemden geneesheer ter plaatse, ten einde zich *de visu* te overtuigen of diens roep verdiend was. Doch reeds lang vóórdat hij aan de woning van den esculaap kwam, stuitte hij op rijen geesten, die *queue* maakte vóór diens deur: de door den beroemden man in den grond behandelde patiënten. Vol schrik maakte onze handelaar rechtsomkeert, op zoek naar andere beroemdheden op medisch gebied. Doch ook dáár dwaalden eindelooze reeksen geesten rond. Eindelijk - toevallig een onaanzienlijk straatje doorgaande - zag hij voor een deur, waar blijkens het teeken der faculteit een medicus woonde, slechts *twee* geesten staan. Eurèka, riep hij (in het Perzisch) en stapte onvervaard binnen, al was het huis onaanzienlijk, de gang donker en vuil. Heer! riep hij eerbiedig den medicijnmeester toe, bij het binnentreden in diens armoedig vertrek: hoe komt het dat uwe stadgenooten zoo weinig uwe verdiensten erkennen! De hemel zij echter geloofd, die mijne schreden tot u richtte! Nederig antwoordde de aangesprokene, niet zonder eenige verwondering: ‘Neen, Heer, ten onrechte beschuldigt gij mijne stadgenooten mij te miskennen. Want eerst gisteren heb ik mij hier ter stede gevestigd en gij zijt mijn derde patient.’

Zoo ook - wil het mij voorkomen - dat de lengte van het zondenregister van *De Gids*, noch vóór, noch tegen dit maandschrift pleit - het bewijst slechts een lang voortbestaan. Moge zulks eenmaal ook aan die met kleiner zondenregister beschoren zijn!

Maar om terug te keeren tot ons onderwerp: Hoe zeer komt ook de Nederlandsche deugd der goedhartigheid uit in dit boekdeel! Want aan hoevele halve, kwart en duodecimo beroemdheden bewijzen de schrijvers vriendendiensten! Zelfs in portretten doet dientengevolge dit magistrale werk ‘de Prins der geïllustreerde bladen’ eene bedenkelijke concurrentie aan!

Nu wil ik geenszins beweren, dat voor zoover dit boek geschreven

voor landgenooten, dit een gebrek zoude zijn. Integendeel, het debiet der Nederlandsche uitgave zal er door verhoogd worden.

Want wij zijn er nu eenmaal op gesteld vrienden en nabestaanden in zulk een overzicht vereeuwigd te zien. Doch ik hoop van harte dat de buitenlandsche bewerkers minstens de helft van al dezen ballast onvervaard over boord zullen gooien. Want men vergete toch niet dat het den vreemdeling te doen is om de *groote* lijnen van ons doen en laten. Tijd tot het treden in détails mist hij ten eenenmale. Wie eenmaal de Vereenigde Staten heeft bereisd, verbaast er zich niet langer over dat een Amerikaan in drie dagen Nederland 'doet'. Hij *mag* niet meer van zijn vrijen tijd besteden aan onze 3.307.862 Hectaren - een respectabele oppervlakte voor ons Nederlanders, die er op leven en sterven - doch een inktvlek op de kaart voor wie de heele wereld wil rondreizen. En zoo iemand heeft warempel geen tijd voor een zinsnede als deze, uit de pen van den heer Blink gestroomd: 'Het verdere oostelijke en zuid-oostelijke gedeelte van Nederland is van 5-25 M. hoog, ongeveer tot de lijn over Ossendrecht, Bergen-op-Zoom, Halsteren, Rozendaal, ten Z. langs Breda, over Oosterhout, ten Z. langs Den Bosch, ten W. langs Os, van hier over Tiel, naar Zeist en Naarden, in N.-W. richting, vervolgens ten O. van de Utrechtsch-Gooische heuvels zuidwaarts tot bij Scherpenzeel, verder met een boog ten O. langs Nijkerk, over Harderwijk naar Hattem, daarna met een tong naar Vaassen en Deventer zuidwaarts, en van Deventer met een zachten boog naar het Oosten, noordwaarts langs Raalte, ten W. langs Ommen over De Wijk in Drente naar Steenwijk'. Oef!...

En een Nederlander der twintigste eeuw heeft gelukkig evenmin tijd voor zulk geleuter; hij heeft veel te veel omhanden; en wil men dit den vreemdeling bewijzen, men vestige slechts de aandacht op het artikel in dit boek gewijd aan onze nijverheid; - zeker een der beste der reeks, en door veelheid van afbeeldingen uiterst geschikt om zelfs bij wie 'loopende leest' de overtuiging te vestigen dat ons land geenszins is enkel een museum van merkwaardigheden, 'maar een land met eere deelnemende aan den vreedzamen wedstrijd der volken'.

En dit duidelijk te maken, is Sijthoff's uitgevers-maatschappij ten volle gelukt.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

‘Het boek.’

Met een *beau geste* hebben de hh. Van Stockum en Wouter Nijhoff hunne vakgenooten van de oude en de nieuwe wereld welkom geheeten in het land der Elsevier's en Blaeu's: wij houden toch maar ons voorname verleden en, al is het heden geenszins ongunstig, een in den besten zin van het woord deftige afkomst strekt ieder mensch tot aanbeveling.

De kundigheid en de nauwgezetheid onzer hedendaagsche bibliografen zullen zeker, evenzeer als de ondernemingsgeest van oud- en nieuw-Holland blijken uit de ontzagwekkende boekenlijst, met de aankondiging waarvan de heer Nijhoff, als ware de aanrichting der retrospectieve tentoonstelling hem geene voldoende verdienste, het uitgeverscongres verrast heeft.

Het souvenir, door den heer Van Stockum rondgedeeld, veraanschouwelijkt den zin voor, den moed tot, de behoefte aan geestelijk leven in Noord-Nederland *à travers quatre siècles*. Gelijk H.M. de Koningin, hadde zij meer lust in reizen buitenslands, rustig de macht en de praal en zelfs de ontwikkeling van vrij volksleven in véél grootere landen zou kunnen aanschouwen, zich bewust, dat elkeen weet, hoe oud de staatsie der Oranje's is, hoe machtig de Vereenigde Provinciën geweest zijn en wat *zij* gedaan hebben voor de Vrijheid; zoo kunnen de Nederlandsche uitgevers kalm blijven onder wat hun bij een vriendschappelijke ontmoeting vanzelf gaat blijken van den omvang der bedrijven in wereldsteden, bij wereldtalen.

Brussel, onmiddellijk na gróót-Parijs gekomen, heeft als nummer twee in de rij der congres-steden de slechts gedeeltelijk benijdens-

waardige specialiteit van België als internationaal middelpunt eere aangedaan. Als nummer zeven voor gastvrouw spelend, na Londen, Leipzig, Milaan en Madrid, maakt de stad, die van ouds de kroon draagt van Europa, volstrekt geen armelijk figuur. Hebben de gasten van de stad zelve voldoende gezien? Zouden zij op hun vrije uren uitgespaard hebben voor de schatten der groote en der kleine Amsterdamsche musea, voor de merkwaardigheid van meer dan één groot bedrijf, met de diamantklooverij te beginnen? Twee mooie uitstapjes zijn er gedaan. Marken en Volendam zien er in werkelijkheid gelukkig anders uit dan bij de nabootsing in Londensche tingeltangels, welke niet minder grof is dan die der biscuit-popjes uit een schellingswinkel. Is hierom reeds de boottocht van 19 Juli een goed nummer der feestenlijst geweest, iets van oude kracht moet bij het aanschouwen dier bewaarde traditie den vreemdeling gebleken zijn. En een vaart door de Rotterdamsche havens, midden door de overweldiging dier hedendaagsche Hollandsche kracht, met een maaltijd aan boord der in alles grootscheepsche Amerika-boot, welke naar onze stad gedoopt is, vormt met de grappige schilderachtigheid van het tochtje over de Zuiderzee een voortreffelijke tegenstelling. Artis, waar men het laatst zou eten, kan de vergelijking met andere diergaarden nog altijd doorstaan. En zoo het Bestelhuis van den Boekhandel den Leipziger en New-Yorker heeren op zichzelf niet imposant mocht lijken, het moet den heer Groesbeek een voldoening zijn geweest, in zijn zakelijk overzicht der werking van het huis niet slechts den ‘commissionaires de Leipsick’ te kunnen verzekeren, dat zekere geleidebriefjes bij elke zending onder een sekure bereddering overbodig zijn; doch allen ambtsbroeders van elders te mogen toewenschen: ‘que l'oeuvre qu'a accomplie le Cercle de la Librairie néerlandaise soit imitée à l'étranger’.

Met minder genoegen heb ik de strijdlustige zinsneden in de voorrede van den Tentoonstellings-Catalogus gelezen. Waarom verzekerd, dat Holland al in een halve eeuw aan nadruk zich niet meer schuldig gemaakt heeft, daar heel het Congres immers het beginsel belijdt uit Pouillet's *Traité de la Propriété Littéraire* (*Rapports*, p. 88): ‘la traduction est une contrefaçon’? Il ne faut pas parler de corde dans la maison d'un pendu, en hangen zal de tegenstand nu toch eindelijk wel moeten. Veel aardiger lijkt het

me, ook in dezen aan rechtmatige fierheid haar deel te geven en het gezicht van den buitenlander af te wachten, wanneer hij in de prachtig gereproduceerde *Documents* des heeren Van Stockum de facsimilé's leest der brieven voor en van Daniel Elsevier (p. 78 en 79), die in 1674 naar Londen moest om het beslag opgeheven te krijgen, door de douane op 2000 ex. van zijn Grotius gelegd; beslag, dat een alleen-verkoop had moeten verzekeren aan den nadruk van den Engelschman William Webb! In die dagen was alles mogelijk: Vondel had ruim een kwart-eeuw te voren immers wel ervaren, dat zijn jongere vriend Gerard Brandt buiten hem om een uitgaaf zijner gedichten had bezorgd, met een voorrede vol stekeligheid! Men zag het verkeerde van zulke dingen niet in: men leefde ook nog niet in het teeken van het verkeer, als thans; en het was niets dan een blijk der wakkerheid van ons, de wereld over-speurend, volk, dat een letterbeminnaar uit pure bewondering '*Le Cid*, tragi-comédie nouvelle par le sieur Corneille' in 1638 deed nadrukken, 'cette excellente & ravissante pièce' aanbiedend als door hem... ontdekt. Zes jaar later boden de Elsevier's te Leiden vijf werken van 'M o n s .r Corneille' als *Illustre Théâtre* aan. Men was daar toen reeds Altijt Waek-Saem, hoewel eerst meer dan twee eeuwen later de uitgever der - in Van Stockum's boek mede vermelde - *Codices* aan de geest-kracht van het Lugduni Batavorum zou herinneren - niet alleen met een beroepsspreuk.

J. DE MEESTER.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Het raadhuis van Amsterdam.

- Juist wanneer er gepleit wordt voor onze monumenten van bouwkunst, volk of regeering moet aangespoord om voor het behoud dier schoonheid-in-'t-leven tot eenig offer bereid te zijn, herinnert wie aan *De Gids* is verbonden met dankbaarheid zich het opstel van Jhr. Victor de Stuers, dat, veler belangstelling wakker roepend, als het eerste geluid tot een nieuwen dag in ons openbare kunstleven heeft gegolden. Weder heeft de in dubbelen zin wakkere zich doen hooren, nogmaals Holland vermanend tot breed-doen. 'Amsterdams èn Hollands eer' acht hij het, dat het 'Raadhuis van Amsterdam' de bestemming herneme, welke het reeds in 1814, na enkele jaren onthoudens, zou hebben teruggekregen, hadden niet burgemeesteren Willem I verzocht, het *vooralsnog* als 'lokaal' te blijven beschouwen, waar de vorstelijke familie 'overeenkomstig derzelver hoogen rang' zou gehuisvest zijn.

De heer De Stuers is overtuigd, dat Koningin Wilhelmina de opvatting van haren overgrootvader zal deelen en acht het rijk verplicht, Harer Majesteit een behoorlijke *definitieve* woning te bouwen. Grappig betoogt hij, dat de bereidvaardigheid, waarmee de staat een weelderig paviljoen betaald heeft, om 's lands vorsten bij aankomst in de hoofdstad en bij vertrek enkele minuten aan het s t a t i o n te ontvangen, het voldoen aan de zooveel dringender verplichting om te zorgen voor h u i s v e s t i n g tot iets vanzelf-sprekends maakt....

Alles is mogelijk; dus ook dit, dat de groote som, noodig om de koninklijke familie in de hoofdstad onder dak te brengen, gereeder wordt toegestaan, dan wat men behoefde, om de paarden op het Loo minder slecht te herbergen dan er jarenlang gedaan is.

Doch gesteld, dat dit nu niet zoo... direct ging, zou het aanstaande *Eeuwfeest der onafhankelijkheid* dan niet een prachtige

aanleiding zijn om een koninklijk paleis in de hoofdstad als *gedenkteeken* te stichten?

Men zal toch zeker iets willen doen! Voor een wereldtentoonstelling, als Luik aanrichtte bij België's 75-jarige onafhankelijkheid, als nu weer Brussel, tot voordeel van stad en land beide, houdt, is het te laat. Wij wachten blijkbaar op Agostini II om ons nogmaals aan zóó iets te wagen. Zeker zullen er optochten zijn en aubades en zeilwedstrijden en vuurwerk. Doch indien het honderdjarige vrije Holland zich nu eens werkelijk niet op zijn smalst wil toonen, zou dan een bouwwerk, zóó belangrijk als een koninklijk paleis, niet een passend monument zijn?

Het gebouw zelf kan natuurlijk zoo snel niet klaarkomen; zelfs voor den eersten steen is het kort dag; doch als men het bouwplan en de bouwsom had, ware dat feestgeschenk genoeg!

J.D.M.

Alianora.

- Dat er wel *geld* is te vinden, hebben de Leidsche studenten getoond. Hun spel moet zeker duur geweest zijn. Doch zij gaven ons waar voor hun geld. In het Hollandsche tooneelleven heeft de laatste jaren het dilettantisme zich gemengd met een vastberadenheid, een zelfbewustzijn, waarvan de resultaten de goedgemeende toewijding soms gemakkelijk deden vergeten. Ziehier nu echter een liefhebbersdoen, zorgvuldig voorbereid, nauwlettend geregeld, keurig verzorgd, zóó smaakvol, zóó verrassend-bekoorlijk, dat de Alianora-vertooning gerustelijk geboekt mag blijven als Holland's eerste open-lucht-spel van den modernen tijd.

Wat men van de Maskerade erbij zag... 't verschijnen der booten was zeker aardig, de ridderlijk uitziende jonkman, die den Muider drost verbeeldde, heeft de dichterlijke toespraak kloek doen klinken; doch het vertoeven der gemaskerden tusschen de andere menschen heeft het jammerlijk hybridische van zulk vertoon te scherper doen waarnemen, nu het spel aan den overkant van het water in zoo volledig een schoonen waan bracht.

Mocht *Alianora* in studentenfeesten voor goed een ander streven brengen, het prachtige werk van Henricus en Boutens zou nog aan beteekenis winnen.

J.D.M.

Buitenlandsch overzicht.

Het Russisch-Japansche verdrag. - Vlootbouwbeperking en zeerecht. 27 Juli.

Het Russisch-Japansche verdrag van 4 Juli is een gewichtig document, niet zoozeer om de bepalingen die het inhoudt, als om de gevolgtrekkingen die het toelaat ten opzichte van de richting die vermoedelijk de Russische staatkunde in de naaste toekomst nemen zal.

Rusland erkent opnieuw Japan's verworven positie op het vasteland van Azië en trekt de gedachten van Zuid-Mantsjoerije en Port-Arthur af. Voor de beveiliging zijner belangen in Noord-Mantsjoerije acht het eene goede verstandhouding met Japan noodig maar ook voldoende. Samen hebben zij er belang bij, Amerika uit Azië te houden en China niet te laten aansterken, en zij garandeeren nu elkander den status quo, die voor China en voor de Vereenigde Staten onbevredigend is. Rusland zou zich niet zoo vastleggen, als het niet overtuigd was dat bij Japan geen verdere plannen ten zijnen nadeele bestaan, en dat het daarom veilig zijn bezit in Oost-Azië kan laten voor wat het is, en zijn volle aandacht aan den Balkan (en wellicht aan Perzië?) wijden. De Engelsch-Japansche alliantie verliest door deze wending veel van hare waarde voor Engeland. Wanneer Japan de Russen niet langer noodzaakt hun aangezicht naar het Verre Oosten gewend te houden, zullen zij zich vrijer voelen elders hun traditioneele politiek, die op zoovele punten tegen Engelsche belangen

indruischt, weder op te vatten. De toon in Engeland is dan ook zeer gedempt; de bepalingen van het verdrag zijn niet van dien aard, dat men er met schijn van recht eenige publieke aanmerking op kan maken, en zelfs brengt de oogenblikkelijke verhouding zoowel tot Japan als tot Rusland mede, dat men de beide 'vrienden van Engeland' met hun onderlinge toenadering geluk moet wenschen; maar het gaat niet van harte.

Niet onwaarschijnlijk zal deze wending der Oost-Aziatische verhoudingen de banden tusschen Engeland en de Vereenigde Staten al wederom nauwer doen toehalen. Deze beide mogendheden zijn in het geval, het met de integriteit van China het ernstigst te meenen: de 'open deur' blijft immers vooral, hopen zij, voor *hun* goederen open. China merkt goed op wat er gebeurt en solliciteert naar een Amerikaansche leening om de middelen te krijgen tot een effectieve legerhervorming.

Sluit de gebeurtenis ook in dat er spoedig Balkanpolitiek aan de Newa zal worden gemaakt en wij een nieuw diplomatisch tweegevecht Aehrenthal-Iswolski te wachten hebben? Iswolski, de dupe van 1908, heeft een nederlaag te wreken.....

De rede van Asquith over de Duitsch-Engelsche vlootconcurrentie heeft in Duitschland een goeden indruk gemaakt. Nog nooit was, van zoo hooge plaats, in Engeland zoo ondubbelzinnig erkend dat Duitschland, als groote handelsmacht en als koloniale macht, het recht heeft er een eigen vlootpolitiek op na te houden en deze door te zetten, zonder dat men daarin *per se* eene helsche bedreiging tegen Engeland heeft te zien. De Duitschers zijn in dit opzicht door Engelsche ministers niet verwend. *Iets* is dus gewonnen, doch nog maar heel weinig. Immers Asquith ging voort: ook wij hebben natuurlijk onze vlootpolitiek naar eigen belang te bepalen, zonder dat Duitschland zich daarvan iets behoeft aan te trekken. Op deze wijze voortgaande, zouden beide natiën aan het bouwen kunnen blijven, onder de leus van het enkel ter beveiliging van eigen belangen te doen. Vrage, laat zich, nu de wedloop reeds zóó lang is volgehouden, geen sterkteverhouding bepalen en vastleggen die door beiden bevredigend kan worden geacht? Engeland, verzekert Asquith, heeft nogmaals deze vraag aan Duitschland gesteld, en ten antwoord bekomen dat

de Duitsche vlootuitbreiding beheerscht wordt door de wet. Dan toch niet langer dan tot 1912, wanneer de periode, gedurende welke de rijksregeering door de wet verplicht is jaarlijks vier Dreadnoughts op stapel te zetten, zal zijn afgeloopen. De groote quaestie is nu, of er vóór of in 1912 een nieuwe wet zal volgen, die, *horribile dictu*, van de vier misschien zes of acht zal maken, dan of er vóór den fatalen termijn een eerlijk gemeende onderhandeling met Engeland op gang zal zijn gebracht. Aan de bestaande vlootwet zelf, heeft de Duitsche regeering gezegd, kunnen en zullen wij niet raken; de openbare meening zou het ons ook verbieden. De openbare meening, het is waar, zal stellig niet toelaten dat Duitschland terugvalle in een staat van weerloosheid ter zee; maar tusschen dit en vier Dreadnoughts per jaar is een onderscheid, mits men maar zeker is dat ook Engeland het langzamer bouwtempo zal volgen. Hiervan heeft de Engelsche regeering nu zoo herhaaldelijk en zoo openlijk verzekering gegeven, dat het niet wel mogelijk is er aan te twijfelen. De 'openbare meening', thans door de rijksregeering in debat gebracht, behoort zich nu eens krachtig voor stuiting van den dollen wedloop uit te spreken. Beide natiën hebben beter dingen te doen, dan voort te gaan aldus moedwillig de premie te verhoogen eener verzekering, waarvan het object eindelijk waardeloos worden kan. Aan het einde van den weg waarop men zich beweegt liggen volksverarming en klassenoorlog. *En dit einde komt in het zicht!*

Onbegrijpelijk is het, dat nu tot tweemaal toe het Duitsche volk er genoegen mede neemt, over een aangelegenheid van zoo groot gewicht als de uitnoodiging tot gemeen overleg in zake de vlootbouwbeperking, de inlichtingen uitsluitend van Engelsche zijde te ontvangen. Heeft het zijn eigen gouvernement niets dienaangaande te vragen en op het hart te binden?

Bij een dergelijke vraag zou de Duitsche regeering (onder meer) niet onwaarschijnlijk ten antwoord geven, dat de bezwaren die van Duitsche zijde nog worden gevoeld aanmerkelijk zouden kunnen worden verlicht, wanneer, met Engelands medewerking en liefst op Engelands initiatief, de overblijfsels van barbarisme uit het zeerecht zoodra mogelijk afdoende werden verwijdcrd. Engeland heeft van de oude prijsrechttheorieën reeds zooveel moeten op-

offeren, dat het tegen een laatste offer niet opzien mag. Het heeft er alle belang bij, op zijn woord te worden geloofd, wanneer het zegt aan den onmogelijk geworden toestand een einde te willen maken; - en het *zal* kwalijk worden geloofd zonder dàt.

C.

Bibliographie.

Antoine Cabaton, *Les Indes Néerlandaises*. (Librairie Orientale & Américaine, E. Guilmoto, Paris, 1910).

Het blijft altijd merkwaardig, een vreemdeling te zien beproeven wat een voor Nederlanders meer aangewezen maar tot dusver eigenlijk door hen nog niet volbrachte taak schijnt: het schrijven van een werk over geheel Insulinde of over een belangrijk deel daarvan, dat, noch te lang en noch te geleerd, toch door vorm en inhoud beide zich verheft boven het peil der school- of reisboeken. Een tiental jaren geleden verraste de heer Joseph Chailley ons met zijn *Java et ses habitants*, waarin de sociale en politieke problemen, die destijds ten aanzien van ons hoofdeiland in Indië een oplossing vroegen, op meesterlijke wijze werden samengevat. In 1904 was het de heer Clive Day die in *The Dutch in Java* een niet minder bewonderenswaardige schets gaf van de ontwikkelingsgeschiedenis van ons bestuur en van de resultaten waartoe dit had geleid. En nu tracht wederom de heer Cabaton in nog niet 400 met zorg geschreven bladzijden een beeld te geven van geheel Nederlandsch-Indië.

Zijn hoofddoel daarbij was, zooals hij in een voorrede zegt, de groote onwetendheid weg te nemen die zelfs onder hen die indonesische talen studeeren ten aanzien van Insulinde bestaat, een onwetendheid die hij betreurt èn omdat, naar zijn meening, de Franschen op koloniaal terrein veel van de Hollanders kunnen leeren èn omdat meer bekendheid met onze bezittingen niet weinig ten goede zou kunnen komen aan de ontwikkeling van de handelsbetrekkingen tusschen deze en Indo-China.

Schrijft hij dus hoofdzakelijk voor Franschen, ook wij Nederlanders mogen den heer Cabaton gerust lezen. Velen zullen daardoor hun nationale eigenliefde gestreeld voelen, want deze Franschman verloochent de nationale deugd der courtoisie niet en geeft

ons zeker niet minder lof dan ons toekomt. Anderen, dien lof latend voor wat hij is, zullen zich verheugen in de warme belangstelling, die onze Inlanders bij den schrijver hebben weten te wekken en die wel het duidelijkst uitkomt in de bladzijden die *la mentalité javanaise* behandelen (blz. 121 en volgende). Allen zonder onderscheid zullen, dunkt mij, de kunst bewonderen, waarmede voooral het over Java handelend gedeelte in elkaar is gezet.

Natuurlijk ontbreken de fouten, de blijkbare misvattingen niet. Wie het boek doorbladert vindt ze gemakkelijk genoeg. Maar ze zijn schaarscher dan in de meeste buitenlandsche boeken over ons overzeesch gebied. Daarentegen treffen het zuivere gebruik en de haast altijd juiste spelling van maleische en javaansche woorden. Men gevoelt dat een degelijk kenner van inlandsche talen aan het woord is. Ook de spelling van nederlandsche namen en woorden is beter dan wij van Franschen gewoon zijn, al is dan ook het volmaakte in dit opzicht nog niet bereikt. Trouwens, de heer Cabaton is niet best te spreken over het vasthouden der Hollanders aan... hun taal, waardoor de talrijke geschriften die hun kostelijke koloniale literatuur rijk is voor den niet-Hollander onbereikbaar blijven. Hoort maar: ‘Malheureusement, par un patriotisme très estimable quoique regrettable pour la science générale, presque tous sont écrits en hollandais, langue qu'on n'apprend guère encore.’ Gelukkig dat men er in Duitschland en in Amerika anders over denkt.

Intusschen, men is haast geneigd den schrijver zijn geringschatting van onze taal te vergeven, indien men ziet hoe meesterlijk hij de kunst verstaat, de zijne te hanteeren. Het best komt dit wel uit in die gedeelten waar hij zich aan een beschrijving waagt. Daar heeft men bijvoorbeeld op blz. 105 en 106 een door duidelijkheid uitmuntend verslagje van het batik-procédé, dat den Hollander - vooral wanneer hij zelf wel eens voor een soortgelijk vuur gestaan heeft - doet watertanden. Elders (blz. 167) bewondert men de gratie waarmede, zijn critiek niet sparend maar tevens rechtvaardig blijvend, de schrijver het in de oogen der meeste vreemdelingen min of meer stuitende négligé onzer indische dames aan de eischen der aesthetica toetst.

Bij de behandeling van de buitenbezittingen komen de eigenaardige bezwaren tegen het samenvoegen van onderling zoo zeer verschillende onderdeelen tot een geheel, vaak aan het licht. De schrijver is hier bovendien zijn stof minder meester, spreekt vermoedelijk niet uit eigen aanschouwing en is dikwijls afgegaan op verouderde gegevens. De aardige kijkjes die wij van Java te zien krijgen ontbreken te veel voor de andere eilanden, die soms wat droog en schoolsch behandeld zijn. Toch kan de belangstellende lezer ook dienaangaande over het algemeen betrouwbare noties opdoen.

Alles te zamen genomen een boek dat, nu de tentoonstelling te Brussel bezig is Insulinde door menigeen buiten onze landspalen te doen ontdekken, juist van pas kan komen tot stilling van de eerste wetensdorst en dat, zoo ook de inhoud voor den eenigszins met koloniale lectuur vertrouwden Nederlander niet veel nieuws bevat, dezen toch zal bekoren door zijn vorm.

C.TH.v.D.

Veluwsche Sagen, geschreven en verlucht door Gust. van de Wall Perné. - Amsterdam, Scheltens & Giltay.

Mòcht ik den uitslag niet rekenen... wanneer zou ik dit streven gretiger prijzen dan nu, bij het naderen van de vacantie, mijn hart hunkert naar de streek, waar ook ik ben geboren? Doch ik heb, de oogen naar mijn boekenkast richtend, slechts het rijtje *Geldersche Volksalmanakken* in het oog te krijgen, om den wrevel te hervoelen, welken dit boekje mij heeft gegeven, telkens wanneer ik het opnam. Als teekenaar en als schrijver bedoelt de heer Van de Wall Perné het goed, doch hem ontbreekt die eerbeid voor zijn onderwerpen, welke naar mijn besef den kunstenaar tot een eenvoud dwingt, waar zakelijkheid en degelijkheid natuurlijke gevolgen van zijn. Nu in een opzet dan in een uitwerking, mist men de logica; de dingen zijn nooit noodzakelijk voorgesteld, gedacht, zooais de verzinner ze ons voorhoudt. Ik had deze *Sagen* straks zoo innig graag in den reistasch gedaan, doch veel liever herlees ik, voor de hoeveelste maal, in haar onnatuurlijke taal de natuurlijke fantazie van Oltmans.

J.d.M.

Van geen Familie door Marie Metz - Koning. (Zeist, Meindert Boogaerdt Jun.)

Een boek met veel goeds, dit ‘Van geen Familie’. Hoewel lang niet vrij nog van de nare eigenschappen van ‘Fatsoenlijke Familie’, dat ik verleden jaar besprak, vertoont dit ‘pendant’ echter de merkwaardigheid, dat het van zijn voorganger niet de slappe en onfrissche herhaling is, maar integendeel, in vele opzichten, de correctie. Het is iets geheel anders, en veel sterker geschreven.

Het aloude vraagstuk der positie van het natuurlijk kind, door de Romantiek niet weinig omzongen en opgetooid en.. versleten, wordt hier opeens gesteld in het bleeke daglicht van een Haagsche

straat. Het is geen ridder-bastaard, die onder velerlei avonturen de landen en burchten afreist, om zijn vader te vinden; het is maar een gewone Haagsche Hoogere-Burger-scholier, die met zijn burgerlijke 'Ma' en zijn zusje op een bovenhuis woont, en wiens vader de rijke, aristocratische-dames-arts Dr. Ruipinck is.

Wat nu dit fijn-aangelegd, gesloten kind lijden moet, op school, onder de jongens, die het algauw begrijpen en niet zwijgen, dat hij 'geen vader heeft', en thuis, bij de koele vrouw en het naar haar aardend zusje, die met een 'lekker leventje' meer dan tevreden zijn; en wat hij later lijden moet, als tusschen vele onbekrompen en goedmeenende menschen, het Meisje van zijn droomen toch niet vergeten kan, wie hij is, - van dit onaanzienlijk maar verschrikkelijk lijden spreekt dit boek.

Jammer dat, voor een kleiner deel maar, het dit doet met die soberheid en simpelheid, die zulk werk aangrijpend maken. Toch, die oogenblikken *zijn* er; en een paar maal, in den aanvang, zal men bij dit kind-leven zelfs éven denken aan dat andere, stardroeve, waarvan Jules Renard ons heeft verhaald.

De achtjarige Wim, gewurgd, vernietigd door de àl te vroege ontdekking, den vorigen avond, van zijn 'schande', loopt te denken over dien goeden God van hun vroom-opgevoed dagmeisje; en dan staat daar:

'Hij keek langs de boomen naar boven... en zei toen, zachtjes, en zonder zijn handen te vouwen[1]: *God*, *als je me nou dood laat gaan*, *dan geloof ik dat je d'r ben*.'

Dit is één van die momentjes. Doch als men nu het geheele *boek* met werk als van Renard vergelijkt, dan gevoelt men tevens eerst recht, hoe véél eenvoudiger, en in dien bijna kalen eenvoud schrijnender, het nog had kunnen wezen.

Wim in het leven, Wim, den lieven open Frank vindend, Wim tegenover Elly, tegenover zijn moeder ook vooral, dat alles is dikwijls heel zuiver. Goed is ook, dat Wim-zelf niet de engelachtige vertrapte-onschuld is, maar de verbitterde, die zijn fouten heeft, die ook zichzelf soms laaghartig en on-edel vinden kan, en die, daartegenover, door verscheidene ruim-denkende menschen vriendelijk wordt tegemoet getreden.

Des te slechter is: Wim tegenover Dr. Ruipinck. Dat hij dezen haat, is uitmuntend gevoeld; dat hij hem ook diep

1) Zelfs híer schuilt nog weer iets tendenzieus'! Er had bijv. moeten staan: 'de handen in zijn zakken' - zoodat de lezer hem daar zou gezíen hebben, onder de boomen, den kleinen Wim, en de fijne ontroering had gehad van het *zelf* begrijpen 't geen de schrijfster hem nù als onder den neus duwt.

veracht, is misschien voorbarig-gëoordeeld en onredelijk, maar in overeenstemming met het voorbarig en onredelijk oordeelen, dat temperamentvollen jongen menschen eigen is; en dat hij hem keer op keer als een dolleman behandelt en brutaliseert, wordt op den duur wat onwaarschijnlijk en ook vermoeiend, doch is *inzichzelf* nog niet bepaald fout. Wat echter dit alles zoo grondig bederft, dat is het algeheel meegaan met Wim, van de schrijfster! Die dikt aan en maakt zwart zooveel ze kan!

Natuurlijk, niemand zal zeggen, dat het góed is, kinderen te verwekken, die, *in deze maatschappij*, gedoemd zijn tot het ongeluk. Maar Dr. Ruipinck, zou men zoo meenen, maakte toch een zeer gunstige uitzondering op het meerendeel der mannen van zijn slag, waar hij Wims moeder niet alleen onderhoudt, maar zelfs 'onafhankelijk' doet zijn, en Wim-zelf geeft en laat studeeren voor wàt die maar wenscht.

Des ondanks wordt de man, liefelijkerwijs, een 'fielt' genoemd, en de schrijfster doet al haar best, door velerlei erbij-verzonnen intrigetjes die benaming te wettigen.

Dit verzwakt het boek in hooge mate, dat de auteur, in stede van zich te houden bij de naakte werkelijkheid, onverzoenlijk-wreed, *zelfs bij den besten wil des schuldigen*, - toch nog romantisch met grauwelijke contrasten is gaan werken.

Reeds in de sóber-gehouden stukken heeft zij zich niet geheel weten te onthouden van vinnige 'zetten', en wijsneuzigheden als de theosophische oude-kost van blz. 53 en de poëtische rhetoriek van blz. 61, terwijl zij met de realiteit van het bijwerk nog altijd op de zonderlingste manier omspringt. (Zie bijv. hoe Wim, in een paar verstolen half-uurtjes, zichzelf pianospelen leert). -

Maar waar zij Dr. Ruipinck aan 't vergiftigen is, daar raakt zij geheel de kluts kwijt; daar worden twee dames, die elkaar toevallig in zijn spreekkamer ontmoetten, *tegelijk* binnen geroepen, en, als ze weg zijn, houdt de deftige knecht praatjes over ze met Wim! De veel te gerekte ontmoeting van Wim met mevrouw Ruipinck, in de gang, is eenvoudig bespottelijk; en ijsselijk gezocht en dwaas lijkt ook: het geen fiets van zijn vader willen aannemen, om dan, als tengevolge van die hooghartigheid zijn aan duizelingen lijdende vriend, alléén zwemmend, bijna verdronken is, den (wel toevallig) erbij geroepen Dr. Ruipinck voor 'moordenaar' te schelden!!

De eenige uitwerking van al dat gehak op dien Dr. Ruipinck, die zijn zoon tot een 'paria' maakt, is, dat men, tot onwilligheid geprikkeld, gaat vragen: 'maakt hij hem dat niet door zoo góed te zijn, door hem te laten studeeren en hem op die wijze tusschen

menschen te brengen, waar hij een uitzondering is? Doen dus de Dr. Ruipinck's misschien maar niet beter, hun natuurlijke kinderen te verwaarloozen, en zijn die, in minder kieskeurige omgevingen, wellicht niet gelukkiger?' - Een uitwerking, die zeker allerminst in de bedoeling der schrijfster gelegen zal hebben!

Volkomen erbij gesleept eindelijk is de homosexueele geschiedenis met Robert, - moge er dan iets goeds zijn in de beschrijving van dien 'Uebermensch' Haülmer, zooals die den verontwaardigden Wim allerminzaamst ontvangt en geheel verwint.

Intusschen schaadt al dat noodeloos siersel de eenvoudige kerntragedie ten zeerste. Een zeldzaam, een blijvend kunstwerk heeft mevrouw Metz - Koning zich in haar raphandig en morsig romannetjes draaien laten ontglippen. En er is maar weer een, nu eens 'wel wat beter' boek ontstaan, dat van 't najaar ongetwijfeld door een nieuwe 'familie' gevolgd zal worden... 't Is al in de maak.

Mei '10.
C.S.

De Vervulling, door Sara Bouterse. (Amsterdam, Scheltens & Giltay).

Het geschiedenisje is niets geworden. Het gegeven, de tezamenkomst van twee menschen-levens, waarvan het eene te water-klaar schijnt voor troebele toestanden, doch het andere voor eenvoudiggoede verhoudingen te raadselachtig - het moest òf leiden tot een geweldige zielkundige analyse òf, bij mislukking daarvan, tot een banaal dames-romannetje. En het is dat laatste, helaas, wat wij voor ons hebben. Het is er een, niet van de overdreven, maar van de nuchtere soort. Men heeft het gevoel, of de schrijfster, die ons het paleis der liefde wou laten zien, ons alleen door de gangen, langs allemaal gesloten deuren voert. Daarachter liggen de diepe, geheime zalen en de duister-doorgloeide kamers, die zij niet kent. Vandaar de gewaarwording, om het in goed Hollandsch nog eens wat duidelijker uit te drukken, 'of men een klap op zijn gezicht krijgt.' Zooals het verhaal van dien getrouwden schilder en dat meisje ons hier wordt opgedischt, begint men beurtelings te lachen, of men zegt 'och kom!' en 'gaat dat nu maar zóó?'; en heel veel gelooft men er niet van. Ook is zeer hinderlijk de tastbare onwerkelijkheid uit een technisch oogpunt. Waarom toch altijd over menschen-soorten te schrijven, met wier arbeid, d.i. met wier leven, men niet vertrouwd is? O, die eeuwige ziellooze artiesten-kweek in romannetjes!

Dat ik over dit boekje nog iets zeg, het is hierom. Vóor de

eigenlijke geschiedenis begint, is het zéér goed. De eerste hoofdstukken zijn waarlijk een verrassing. De dictie is er zuiver en beschaafd. De schrijfster weet wat te verzwijgen en daardoor soms heel fijn te suggereeren. De toon is koel vol zoelheid en adaequaat aan de stemming. Zij geeft weinige, maar vaste en teêre plastische trekjes - zoo zie ik in den beginne Bertha bloeiend en levend voor me -; zij geeft helder-sensitief het zinnelijk ondergaan van geluiden en atmospheer; zij geeft kleine waarheden, die diep indringen.

Zij geeft dat alles... zoo ver haar ervaring, of, in elk geval, zoo ver haar gevoels-kracht en haar gevoels-beheersching reikt. Doch zoodra overschreidt zij niet die grens, of alles wordt leeg en raar en zonder verband. Waarom zich niet gehouden aan des schilders raad, op blz. 89: ‘En denkt u er om, niet te moeilijk dadelijk, *goed kijken* en *doorvoelen*.’ Juist, geef ons wat gij goed bekeken en doorvoeld hebt. Gij hebt getoond, daarin iets te kunnen.

Mei '10.
C.S.

Oase.

Aan Marie Nijland - Van der Meer de Walcheren.

Het was in dien tijd van niet wijkende onrust. Ik vreesde mij tot onrust geboren. Dat zelfverwijt mij aanhoudend verlamde, was de reden wel tot het pijnlijkst verwijt; doch hoe kon mijn zelfbeschouwing daarbij iets anders zien dan leelijks? Er was niets, dat mij onttrok aan mijzelven. Schilder zelfhaat maar eens uit! Ik beproefde hem uit te schrijven en bespeurde, wat ik wist, dat ik niets had van een auteur. De felle dingen, die ik trachtte te schilderen, werden barok, idioot-oppervlakkig, nooit was er waarlijk heftigheid in. Een goede opzet van een Regenland, in het najaar begonnen, raakte versuft tot sentimenteele triesterigheid. Na weken van pret maken zonder plezier, drong ik me op, wat te kunnen winnen bij een geforceerde belangstelling in Assyrische kunst. Uit verveling was ik die afdeeling van het Louvre in geloopen, waar ik niets van kende of wist; thuis las ik dagen lang er over, tot ik op een middag, geërgerd door de loome museumstemming, van mijn lusteloosheid walgde. Door mijn gedachten beet het besef van wat ik al had verwaarloosd, die maanden....: vrienden; oudere menschen, die geneigd waren me voort te helpen; mijn geldelijk belang; mijn werk....

Wat ik daarna, een jaar lang maakte, is door kennissen druk geprezen. Tweemaal stelde ik ten toon. Ik verkocht; stuurde-in naar Holland - ook daar had mijn werk nogal succes. Couranten zeiden, dat het ‘knap’ was; van de vier

dingen bleven er drie. Toen heb ik mijn uiterste best gedaan om wezenlijk verliefd te worden. Ik meende plezier in mijn werk te krijgen: als in een middel - ik verbeeldde me volernstig, dat het middel me kon zijn. Tot ik zag, hoe het achteruitging, en wist dat ik slechts verliefd op mezelf was.

Daarna is het wezenlijk vechten geworden. Als het dus moest, dan zou het! Het ellendige was, dat voor naturen als de mijne de inspanning-alleen nóóit volstaat. Inniger, wáárder dan ooit vroeger haatte ik mijn platte ijdelheid; bewondering liet me werkelijk onverschillig, maar de geringste teleurstelling schroeide en bleef schrijnen, zooals een mislukking altijd had gedaan. Een Beursman, die aanvankelijk kiesch zich gedroeg, stelde me voor, den salon te decoreeren in een huis, dat hij pas had gekocht. Er moest van alles in verbouwd en met den architect raakte ik oneens. Nijdig trok ik me schielijk terug. Maar in de verwachting van het loon dier opdracht, had ik veel te veel geld uitgegeven.

't Was het jaar van mijn debuut te München. Met Toussaint had ik er een zaaltje: ieder twee van die kleine wanden. Samen gingen we kijken. Er was muziekfeest; we werden genoodigd. Den eersten avond, na de uitvoering in een schouwburg buiten de stad, tramden alle gasten naar een officiëele ontvangst, met bier en koud-vleesch, in een oude stadhuiszaal. Tijdens de pauze van de uitvoering had een journalist uit Amsterdam me in kennis gebracht met twee Hollandsche musici. Een van dezen kende mijn werk, voelde blijkbaar er sympathie voor. Hij sprak heerlijk trouwhartig, we waren dadelijk thuis met elkaar. Die dagen zouden we veel samen zijn. Met hem tramde ik naar het stadhuis. Hij zat. Ik stond tegenover hem. Achter hem zat een mooie vrouw. Pratend met hem, keek ik telkens haar aan. Tot de tram stopte en hij opstond. Zij bleef zitten - was zij niet van het feest? Ik dacht, dat de wagen, er was er een reeks, uitsluitend diende voor het vervoer der muziekgasten naar de stadsreceptie. Zij had mij meermalen aangekeken. Kwam zij niet?... Ik volgde hem... Toen zag ik, dat zij, voorzichtig half zich omwendend, een ruk van ongeduld met het hoofd maakte en star bleef zitten, alleen in

de tram. Een Rubensgestalte, Helena Fourment! Wij stonden, terzij van de tram, in een donker gedrang van menschen. Hij zei een grapje over twee Duitschers. Meteen bewoog de tram... zij ging... Ik bromde snel iets van: Neem me niet kwalijk... Een kwartier later was ik met haar in een rijtuig.

Wat ik heb uitgestaan om die vrouw! En wezenlijk tégen wil en dank. In die hartelijkheid van een landgenoot hàd ik iets waarlijk kostbaars gevoeld: iets, beter dan wat Parijs geeft, zeven jaar lang al mij had gegeven. En zijn blik, toen ik, achter haar, in de leege open tram stond, die langzaam wegschoof uit het gedrang, hàd het, tusschen ons, uit-verklaard: ik had het uit-gemaakt. Misschien was ook dit louter inbeelding: de zelfpijniging, waarmee ik alles bederf, doordat ik niet kan liefhebben, zelf niet kan genieten. Maar als had ik hem zijn vrouw ontstolen, zoo bleef het kleine verraad, aan hem gepleegd, mij hinderen - dien eersten avond en vaak nog daarna.

Ook zij was er een, die zich martelen moest. Zij was getrouwd en - niet zeer ongelukkig. Toch voldeed zij aan wat een gril was. Mijn levendig praten had haar geboeid, hoewel zij, Duitsche, het niet had begrepen. Zij had mij voor een musicus gehouden, natuurlijk beroemd, want ik kwam van ver!... 't Werd alles niets dan één groote vergissing - maar die bijna een jaar geduurd heeft: te München, te Nice, te Parijs tot slot; voor haar een ramp en voor mij een geestelijke ruïne. Want ik heb tweemaal gehandeld als een ploert - hoewel het in haar belang béter zóó was, in beider belang...

Toen we eindelijk van elkaar bleken afgerukt, lag ik ziek en alle weerstandsvermogen was uit mij. Ik was volslagen uitgeput. Twee kennissen moesten veel geld van me hebben en ik maakte me wijs, enkel te blijven leven om die ‘eereschuld’ af te doen.

Maar in Parijs kon ik het onmogelijk uithouden en Witteveen nam me mee naar Holland. In drie jaar was ik er niet geweest. Mijn oudste zuster, te Haarlem, ontving mij als een zieke. Ik maakte me wijs van de rust te genieten. Metterdaad was ik een en al angst. Mijn zwager toonde flink zijn weerzin. Onder anderen ergerde ik hem, door

mijn zuster te ondervragen over onze ouders. Want nu niets me afleidde, deed ik weer druk aan het zelfontleden en vroeg van alles uit onze jeugd, ook over onzer ouders verhouding, om daar conclusies uit te trekken betreffende noodzakelijke kenmerken van mijn aard.

Toen schreef Witteveen, of ik aan zee kwam. Door een neef, ergens in de buurt burgemeester, had hij op een der Zeeuwsche eilanden een paradijs-van-stilte gevonden, waar veel verscheidenheid in de natuur was. Ik vond hem er flink aan het werk; hij had mooie dingen gemaakt van het strand, dat, gemoedelijker, gewoner dan de Fransche kust, waar hij den vorigen zomer vertoefd had, iets voor ons land ongewoon heftigs bezat, iets direct aangrijpends, waarlijk grootsch-eenzaams, door de wat scherpere lijnen der duinen. Grappig zag het dorp er uit. Een vervallende kerk, met een achterbrok, dat wel duizend jaar oud leek, stond op een groot vierhoekig grasveld, door een dubbele rij hooge boomen omlijnd; onder de boomen een vierhoek van wegen en achter de boomen een, weliswaar niet gave, allerminst rechtlijnige vierhoek van, gedeeltelijk aaneengebouwde, gedeeltelijk door tuintjes en akkers gescheiden, huisjes. Laag lagen ze onder de zware iepen, donker in het middaguur, nogal vervallen, als scheefgezakt, doch gemoedelijk aaneenrijend, deemoedig-gezellig dorpsgeheel, waar de woningen van zes hoofd- en zijwegen vroolijker, minder onder geboomte verborgen en meer op zichzelf staand, bij aansloten.

Het was in Augustus, de avonden begonnen lang te worden en koel; daar ik nog te weinig was aangesterkt om, na het vertreuzelen van de dagen aan het strand, wandelingen te doen vóór den nacht, toefden we menig uur in de petroleumlucht der herberg. Witteveen toonde een merkwaardige gemakkelijkheid in den omgang met de dorpelingen, die vreemdenbezoek niet gewoon waren. Hij ging kalm, doodnuchter, zijn gang, sprak zelden en was toch met allen gemeenzaam. Niemand zag hem verwonderd of spottend aan. Ik deed veel meer mijn best. IJverig groette ik het eerst en, waar het kon, begon ik een praatje. Doch ik bleef voelen, dat men mij niet vertrouwde. Aanvankelijk schreef ik Witteveen's prettiger verhouding aan den langeren duur van zijn

verblijf toe. Hierna stak zijn succes mij te meer, daar hij, met zijn wat vreemde kleedij, een ongewoner verschijning dan ik was.

Alleen met onzen waard schoot ik op. Witteveen, in alles zuinig, verteerde weinig buiten hetgeen tot den overeengekomen pensionsprijs hoorde. Ik liet hem nog al eens alleen trekken, toefde ook wel overdag in de gelagkamer, biljartte met den waard en liet dezen meerooken van mijn sigaren. De vent begreep blijkbaar, dat ik aan wat opmontering behoefte had en wist telkens nieuwe verhalen van allerhand dorpsgeheimenissen. Witteveen's Eden-van-rust-en-vrede kreeg voor mij wel een ander aanzien. Moest ik den stereotyp dikken en ronden waard gelooven, dan luisterden zijn dorpsgenooten elken zondag gretiglijk naar een kuitenbroek, die van verdoemenis preekte, doch hield er niet een al de tien geboden. Den sabbatdag gedachten zij trouw, tenzij regen of een andere plaag hun op een der zes dagen het werk had bemoeilijkt en de oogst dit niet-heiligen noodig maakte. Ieder zag graag zijne dagen verlengd, doch het eeren van een afgewerkten, inwonenden vader of moeder kwam in niemands gedachten op. Nochtans was er maar zelden doodslag. Valsche getuigenissen golden ten allen tijde als gereede munt; echtbreuken leidden nooit tot echtscheidingen; het begeeren van des naasten vrouw ging veelal samen met ander verlangen, hetzij naar ossen of naar een paard - ezels liepen er niet in het dorp - of naar wat ook, dat was des naasten. Zoo gloorde, gloeide gedurig de passie in wat Witteveen aanzag voor vredigheid.

Ook wandelingen kende mijn waard, er school een Cook's agent in hem. Onmiddellijk doorzag hij de beteekenis, welke een eendenkooi kon hebben voor mijn, deze wreedheid nog niet beuen, geest. Een donker gevaarte, tot geen bekenden vorm terug te brengen, dat bij eb bloot kwam, ver genoeg van de kust om zelfs door mijn tooneelkijker onduidelijk te blijven - de wandeling er heen vulde mij een langen middag -, kreeg de aantrekkelijkheid eener allergriezeligste treitering, bij de waarlijk drastische levendigheid, welke de luie, volbloedige tong en lippen van den kaaskop, door de viefheid van grijze spleetoogen en de slagvaardige nabootsingskracht zijner peezige beulshand geholpen, te schenken wisten aan de vertelling van een lauwen lentenacht, toen een ontijdig

onweder met een beslisten storm verraste en geen dorpeling in bed bleef, een ieder de zorg voor zijn akker vergat, daar zeventien Denen onder aller oogen verdronken en er weken lang werk was met strandvonderij.

Niet altijd lukte het mijner geenszins onspitsvondige aandacht, wat bij deze verhalen welwillend verdicht werd van de waarheid juist te scheiden. Het moeilijkst bleek 't bij het lievelings-thema, dat de waard telkens aanvullend herbegon, van een vuurtoren, drie uur bijkans van 't dorp verwijderd. Witteveen's vriendenijver had mijne vermoeidheid-des-geestes vóór mijn komst blijkbaar krachtig geschetst als van een wezen, dat aan de afzondering eener cellulaire gevangenis nauwelijks genoeg zou hebben; en vriend Van den Brink - ik noem u den waard - toonde er aardigheid in, deze behoefte aan stilte op de proef te stellen. Als ik *zien* wou, wàt Eenzaamheid was, dan kon een tocht naar dien lichttoren mij voldoen. Daar kwam waarlijk geen levende ziel. Er leefde een zeer kleine kolonie van menschen, die het licht verzorgden; drie mannen, van wie er twee waren getrouwd; en dan was er de toren-opzichter, en deze alléén was vast het bezoek waard.

Ik had mij laten ontvallen, dat Van den Brink's verhalen de zachte illusie, door Witteveen's enthousiaste beschrijving van het dorp, in zijn langen uitnoodigingsbrief gewekt, eenigermate hadden verzwakt. Zonderling vertrok de kaaskop, als dachten die hersens: ze bennen niet wijzer, wat òf de candeur van mijn vriend kon treffen, òf mijn gretige achterdocht, òf misschien ons beider inzicht... Waar ik menschen wou zien, die als Rubbeson leefden, - Van den Brink had literatuur -, moest ik de duinen door naar den toren. Zijn jongste zwager kwam uit de loting, die kon met zijn vrouw wel de herberg waarnemen, dan had hij ook eens zijn vrijen dag: als ik wilde, zou hij me bij den B'ron brengen.

- Bij den baron?

Ja, nou, daaromtrent. Of eigenlijk nog veel meer dan beron. Als-d-ie 't erop zette, dien ouwen Knors...

- Baron Knors?!..

Nee, niet beron Knors, beron, of wat anders, van... ook wat anders. Van wat heel hoogs. Meneer zou wel zien.

Zien? Mijn god, wat viel er te zien? Was daar nog

andere hoogheid dan van den vuurtoren? Nòg eenig aanzien en ook van een... zoeklicht?...

De luie waard had beslist er plezier in. Psycholoog, begreep hij de waarde der nieuwsgierigheid voor een levensmoede en prikkelde haar als een kat de muis. Stelselmatig bleef hij in raadselen spreken, enkel zooveel duidelijk makend, dat ik de verzekerdheid hield, *iets*, daar ver, te mogen verwachten, iets ongewoons, grilligs, iets... van romantiek! Immers besefte de zielendoorgronder, dat mijn geest, de 'werkelijkheid' naspeurend als een politiehond de misdaad of het ongeluk, enkel het helsch-leelijke zocht uit teleurgesteldheid over het niet vinden van de schoonheid.

Rust-van-eenzaamheid? - Daar! vèr in de duinen!... Een vreemd-voorname opzichter, als een generaal met drie soldaten, als een aartsvader onder enkele hedendaagsche gewone-stervelingen, van welke er generatiën onder hem, den niet-veranderende, niet-stervende, moesten gediend hebben. Om de ambtswoning was een hof ontstaan: velerlei geboomte, een vijver, fonteinen - en hijzelf had het alles gemaakt, liefde-vòl, in zijn eenzame rust van geduldig zijnplicht-doen als torenbewaker.

Witteveen had luttel belangstelling getoond voor wat ik hem als Van den Brink's romantiek had trachten aan te prijzen. Zijn gemelijke onverschilligheid hiervoor is het eenige blijk van meerderheidsbesef, dat hij, de gezonde, mij, den zenuwzieke, tijdens ons verblijf heeft gegeven. Wat hij *zag*, was eenvoudig en gezond en goed; mijn ongezondheid snuffelde naar oneenvoudigs, had aan de intieme mooiheid van het gewone niet genoeg, zelfs hier begeerde ik satanisme... Vóór het wrak had een: - Zie je nu wel, mij de onbelangwekkendheid verweten. - Een wandeling naar de eendenkooi stelde hij telkens uit, omdat ik, naar hij zei, er toch al vermoeid uitzag.

Bij de onduidelijke inlichtingen, die ik hem opdrong over een baron bij een vuurtoren, haalde hij geërgerd de schouders op.

Doch toen Van den Brink den vrijen dag nam, dien zijn vrouw hem, om mij, niet verbieden dorst, trok Witteveen mee, daar hij mij niet alleen wilde laten.

Een bruin, dik en lui als zijn voerman, trok een karretje met houten banken, waar kussens op gelegd waren, langzaam over den, meest mullen, weg, door de niet-eindigende, onafzienbare binnenduinen. Telkens, wanneer het paard stapvoets begon, wipten wij van het karretje. Er waren hei-achtige vlakten, lichter, veel minder mooi dan de hei, toch imposant onder prachtige wolkenluchten. De woningen, hoe langer hoe geringer, waren achtergebleven in het groene land, waar onze weg een uur lang doorheen was gegaan. Bij de grens, aan het begin van het duin, had de groote hofsteê van een schapenboer verrast. Nu sleepte de wagen hotsend, vaak knarsend, midden door de verlatenheid. Witteveen rookte zwijgend, Van den Brink bleef geduldig vroolijk doen, tot een bitse uiting van ongeloof van mijn vriend hem plotseling deed loskomen. Ze zeien, maar hij stond in voor niets, dat die'n Knors dicht in de femilie was van wijlen den Koning - iedereen wist het in de streek, de meeste menschen geloofden het, Knors-zelf liet nooit, tegen wie' ook, zich uit, maar hoog kon-d-ie doen, ja, of-t-ie de prins was, de heeren zou'en geen last d'r van hebben, heeren onder mekaar, wa'lie? maar zijn slag menschen, die deed-ie 'et voelen, dat er een afstand was, van geboorte - anders niet, want centen, ho maar; ofschoon, ze zeien toch in het dorp, dat 's winters, met Sintereklaas of Kers'mis, d'er altoos 'en pak kwam, 'en pak uit den Haag...

- Belangrijk! zei Witteveen droog en wipte, mij aankijkend, over een wiel het karretje uit.

Ook ik begon den tocht te verwenschen...

Na drie lange uren stond de Bewoondheid onverwacht vóór ons. Een oase in een woestijn. Achter een geelwitte duinengolving bij een scherpen bocht van den weg plotseling het uitzicht op de blinkende enormheid van den in metaalen glas-glans stralenden toren, waarvan het benedenstuk achter duinheuvels verdween, boven welke boomkruinen uitstaken. Nogmaals zwenkte de weg en sneed door de heuvels en open lag de kolonie daar, achter dicht, ter weerszijden wijder door hoogheuvelend duin omsloten.

Een groot kwartier later dacht ik mij model op een schilderij van Bakker Korff. Ik zat middenin een zijner stukjes. Aangemeld hadden wij ons als schilders die ver-

zochten den toren te zien. Zelf had Knors de deur geopend: een landedelman met wat ouden stroohoed, bakkebaardjes, keurig geschoren kin. Zoodra Witteveen met een: - Mag ik mij voorstellen? was begonnen, was de stroohoed met deftige kalmte van het hoofd genomen.

- Knors... Ik doe u zelf open, de dienstbode heeft haar uitgaansdag. U zijt welkom in mijn woning. Treedt u binnen, Meneeren...

Even alleen in een kleine kamer, toen de uitnoodiging om in de huiskamer te komen. Dit was dat vertrek van Bakker Korff.

- Mevrouw Knors, mijn schoonzuster. - Twee volkomen Bakker Korffjes, door ons onverwachts betrapt en dus elken dag zóó hier zittende in eenzamige statigheid: stoffen keurslijfjes met wijde mouwen, als er drie-kwart-eeuw vroeger gedragen zijn, het haar op het midden der hoofden gescheiden en aan weerskanten neervallend in onberispelijk zuiver getrokken kurketrekkers van krullen. Tusschen de dames de koffieketel: een hooge, urnvormige metalen, zwart met geel en rood versiersel; de koffie vloeide er uit door een kraantje. Heel oud ivoor kan de kleur hebben van het smalle, vleeschlooze onderarmpje, uit de wijde mouw stekend, en van de geringde staakjesvingers, die het koffiekraantje beheerschten.

- U woont hier al een heelen tijd, Mevrouw?

- Ja, Meneer, dat is al een poosje; nietwaar Knors?

- Acht-en-dertig jaar zijn we hier.

Ik zocht in mijn memorie naar verblijfsgetallen uit Robinson Crusoë.

- We leven hier stil, maar tevreden, zei mevrouw Knors, en uit haar gelaat sprak een lieve weemoed, die me door de ziel ging.

Daar het gesprek even hokte, hernam zij:

- Men kan aan de eenzaamheid wennen. Alleen met de dienstmeisjes hebben we moeite. We kunnen er geen houden, of ze moet om de veertien dagen een dag en nacht vrij hebben.

- Vandaag zitten we ook weer zonder, vulde de schoonzuster aan, het rusteloos breien aan een zwart wollen polsje even stakend.

Waren deze drie eenzaamheids-menschen, nu ze een oogenblik in aanraking kwamen met anderen, direct zóó bezorgd

voor hun deftigheid, dat de afwezigheid van de meid alle drie bezighield?

Vóór den heer des huizes lag op de tafel een opengeslagen nummer van *Eigen Haard* met zijn lorgnet er naast, en men kon makkelijk vermoeden, dat onze komst hem in de lezing had gestoord.

Toen ik daarnaar vroeg, kwam dit antwoord:

- Ik las mijn dames het weekblad voor. We houden *Eigen Haard* trouw bij, elke week een aflevering, maar altijd van een vroegeren jaargang. Wij hebben nu die van zes jaar geleden. *Eigen Haard* is een heel goed tijdschrift.

- Altijd interessant, beaamde Mevrouw; en haar blik volgend, ontwaarde ik op een klein tafeltje naast een der vensters den volledigen jaargang, die nu dienst deed.

Het was inderdaad interessant. Het voltooide een geheel van heldhaftige opgewektheid bij het statigst-taaie geduld.

- U leest zeker veel? vroeg Witteveen.

Ja, men had altijd lectuur.

- Me man doet nog al aan historie, zei Mevrouw.

- Hij schrijft de geschiedenis van Oranje, vulde weer de schoonzuster aan.

- Germaine!

Germaine - alweer romantiek, deze naam; de dames spraken toch zuiver Hollandsch - Germaine had blijkbaar iets ergs verklapt. Er was een oogenblik zwijgen-in-onrust. Vanzelf dacht ik aan de praatjes van Van den Brink. Van de kamerwanden zagen, met Rutger Jan en de andere Oranjemannen uit het Herstellingsjaar, Prins Maurits, de Koning-Stadhouder en Koning Willem I en II op deze familie-ontsteltenis neder. Doch wie in eenzaamheid het leven geleerd heeft, krijgt spoedig zijn zelfbeheersching terug. Vol beminnelijke distinctie was de toon, waarop Knors glimlachend zeide:

- De heeren zullen begrijpen, dat ik me hier enkele liefhebberijen moest scheppen, maar die hebben natuurlijk alleen beteekenis voor mezelf. Alleen m'n tuin.... als de heeren die eens willen zien....

Wij volgden gaarne den vriendelijken man. De korte en vrij smalle gewit-naakte gang van het huisje kreeg een aanzien van voornaamheid bij de openstaande glazen tuindeur,

daar een weelde van, reeds roodend, wingerdgroen er voor nederhing, uit het kleinburgerlijk-nette ineens naar natuurschoonheid overbrengend. Tredend in die poort van als neerdruipend loof, stonden we op het stoepje van twee vrij hooge treden vóór een wezenlijken lusthof. Het was toch maar een zeer kleine ruimte. Doch tegen het goudgeel en wit der nu zonbeschenen duinruggen, schulpte een donkere schaduwing op van welig struikgewas en geboomte, zwaar van forsche volwassenheid, frisch toch: verwonderlijk in deze dorheid.

Ook Witteveen toonde zich opgetogen, en verheugd zei Knors:

- Gaat u hier eens staan.

't Was een lagere trede naast de stoep. Nauw'lijks was ik er op gestapt, of een waterstraal stoof vlak vóór ons de lucht in, met gouden vlammen, terwijl hij omboog, neervallend, als een zilversproeisel, in een miniatuur-vijvertje, waar goud-visschen wegschoten, fonkelrood boven den helderen grond, een mozaiek van grint en schelpen.

Er bloeiden rozen in den tuin en zelfs geraniums en fuchsia's en begonia's, alles kweeksel van onzen gastheer, die zich verkneukelde aan onze niet gespaarde ingenomenheid.

- Misschien wil uw voerman het ook eens graag zien?

De voornaamheid had mij vermaakt, waarmee hij, na ons de deur te hebben geopend, onmiddellijk scheiding had weten te maken tusschen de heeren-vreemdelingen en den dorpeling, die blijkbaar op gemeenzaamheid dorst hopen. Van den Brink was bij zijn paard gebleven, uit de huisjes was een man en waren kinderen om hem heen gekomen. Toen wij naar den tuin zouden gaan, had Knors verordend, een dier kinders te roepen, opdat het Van den Brink een kop koffie zou brengen. Hij ging nu zelf onzen ‘voerman’ halen. Ook de dames kwamen buiten. Er ontstonden twee groepjes.

- Voerman, zei de gastheer, je waart ook nog nooit in mijn tuin geweest, wel?
- Neen, meneer Knors, loog Van den Brink.
- Dan mag je nu mijn prieel eens zien.
- Graag, meneer Knors.

Ook Van den Brink was man-van-de-wereld.

Onder de boomen in den hoek, tusschen dichte struiken en door wingerd en klimop omkruld, school een diep prieel weg, met kurkschors getooid.

- Treed binnen, zei Knors en week voor onzen waard, die langzaam binnenstapte, doch onmiddellijk terugdeinsde...

't Was de gróóte verrassing van den tuin: een houten hermiet, die opstond, zoodra iemand den drempel der hut betrad.

Wij lachten allen, bewonderend, en toefden in en vóór de hut.

- Wàt een lief plekje, mevrouw Knors!
- Nietwaar, Meneer? Och, het is alles het werk van mijn man.
- Des te prettiger voor u om het te hebben.
- Ja, Meneer.
- U gaat zeker niet dikwijls van huis?

Betrok het Bakker-Korff-gezichtje?

- Tegenwoordig.... niet vaak. 't Is nu tien jaar geleden. Vroeger ging ik elke twee jaar naar mijn dochter....

Daar ik haar aankeek:

- Ze is overleden.

Terwijl Van den Brink zijn paard, dat drinken had gekregen, verder verzorgde, heeft Knors ons beiden den toren getoond. Hierna verfrischte zijn vrouw ons nog met een glas frambozen-siroop. Dankbaar hebben wij afscheid genomen.

Nauwelijks had de kar ons twee bochten om gevoerd, of Van den Brink vroeg, wat we nu dachten: of Knors nog wat had losgelaten.

- Losgelaten?
- Over zijn afkomst.

Het verdroot hem blijkbaar, dat die kwestie onze nieuwsgierigheid niet heviger prikkelde. En toen ik hem vroeg naar de doode dochter, deed hij op zijn beurt onverschillig:

- Ja, dáár heit de ‘beron’ geen plezier van gehad! Zijn eenigst kind! Hij had d'er nog wel op kostschool gedaan! Maar daar is ze weggeloopen. Toen he't ie d'er nog in een kristeleke inrichting, ergens in de Betuwe gehad, daar kreeg ze kennis 'an 'n rijke boerejongen, maar 't moet 'n huwelijk geweest zijn van hond en kat, de kerel sloeg d'er stevig op

los en in de kraam is ze gesturve.... D'er binne drie of vier kindere van d'r, maar die magge van de vader hier nie' meer komme....

Ik keek om. Van de kleine kolonie en zelfs van den toren was al niets meer te zien. De ‘oase’ lag achter duinen verscholen.... Hoe eenzaam, niet verborgen voor het leed.

J. DE MEESTER.

Edwin Arnold's Buddhisme
Getoetst aan de bronnen.

Het zal een goede dertig jaar geleden zijn, dat een Engelsch poëet in een mooi en met warmte geschreven gedicht den legendarischen stichter van het Buddhisme verheerlijkte. Zijn held was de figuur van den Çâkyaprins, den zoon van koning Çuddhodana van Kapilawastu, dat buitengewone wezen, die op eene gedenkwaardige nacht zijne vorstelijke macht, rijkdom en overdadig zingenot op wonderdadige wijze ontvluchtte om het leven vol ontbering te leiden van den bezitloozen, zwervenden bedelmonnik, omdat alleen langs dien weg de oplossing te vinden was voor de vragen die zijn geest kwelden; die de gezochte oplossing ook werkelijk vond; die, toen hij in het bezit van de Hoogste Waarheid was gekomen, met andere woorden, toen hij een Buddha was geworden, vele jaren achtereen zijne Ware Leer ten bate van de schepselen door prediking alom verbreidde; en die, oud en zat van jaren, het Volkomen Nirwâna inging. Met dat gedicht, *The Light of Asia*, heeft zijn maker, Edwin Arnold, een groot succes gehad. Het is vele malen achtereen herdrukt, en dat in weinige jaren; en ook nu nog is er herhaaldelijk een herdruk noodig. Het is zelfs in Nederlandsche verzen overgezet, en ook van die vertaling heeft reeds een derde druk het licht gezien. Zij is van de hand van dr. H.U. Meyboom, thans hoogleeraar te Groningen, die te voren in een artikel in dit tijdschrift, van Juni 1881, de mooie kanten van het dichtwerk in het licht had gesteld.

Te oordeelen naar de ontvangst, die aan het dichtstuk te

beurt viel, zou men geneigd zijn hier te spreken van het psychologische moment, waarop het verscheen. Blijkbaar waren toen - omstreeks 1880 - de tijden rijp voor een buitengemeen sympathieke ontvangst in wijder kring van den wandel van hem, die vele eeuwen voor Christus het Evangelie van het mededoogen in Indië zou hebben verkondigd. In die dagen was de Buddhalegende bij het groote publiek lang niet zoo algemeen bekend als tegenwoordig. Zij was nog zoo goed als besloten binnen den kring van de geleerden, wier studiën zulke onderwerpen betroffen. En wat men er van vernam, was weinig uitgezuiverd. Nog was Kern's standaardwerk over het Buddhisme niet verschenen, ook niet de beschrijving van Buddha, seine Lehre und Gemeinde, zooals Oldenberg die geven zou. Men had alleen de bekende tendentieuse schets van Rhys Davids uit het jaar 1878, die vanwege de *Society for promoting Christian knowledge* in hare serie van 'Non-Christian Religious Systems' was uitgekomen. Bovendien, de levensschetsen, die er bestonden, ook die bij Rhys Davids in sympathieke kleuren was geschilderd, maakten deel uit van leerboeken. Om in ruimer kring belangstelling te wekken, was het noodig dat de dichterlijke overlevering door een dichter vertolkt werd.

Bij Edwin Arnold is aan dien eisch voldaan. Hier kreeg men de legende te hooren, gezien door dichteroog, uitgebeeld in dichtertaal. Daarbij zijn de levendige tafereelen, die daar aan het voorstellingsvermogen van den lezer zich voordoen, geschilderd door iemand, die Indië uit aanschouwing kent en van zijne in jarenlang verblijf veroverde gemeenzaamheid met de Indische natuur en de Indische maatschappij op haast iedere bladzijde doet blijken. En op den voorgrond treden die trekken uit Buddha's leer en leven, die kanten en formules van de Buddhistische wereldbeschouwing, die voor den Westerschen modernen mensch de meeste aantrekkelijkheid hebben, of ten minste schijnen te hebben. Want wat bij oppervlakkige beschouwing mooi en sympathiek lijkt, ja, navolgenswaardig mag schijnen, kan tengevolge van grondiger kennismaking zich wel eens in een gansch ander licht gaan vertoonen.

In de oogen van vele, zoo niet de meeste buitenstaanders gaat *The light of Asia* door voor een betrouwbare, immers zuivere en onvervalschte bron voor de kennis van het oudste

en reinste Buddhisme. Hierin vergist men zich. Men prijze den dichter, maar beschouwe zijn werk als wat het is, de vrije schepping van een talentvol schrijver, niet als iets wat het niet is en niet zijn kan: eene vraagbaak in zaken het Buddhisme betreffende.

Tot die misvatting, die te betreuren is, heeft hij zelf aanleiding gegeven.

Dat Edwin Arnold, die van het Buddhisme en in het algemeen van Indische religieuse zaken slechts oppervlakkige kennis bezit, aan de lezers van zijn gedicht geene andere kon bijbrengen, spreekt van zelf. Hem mag daarvoor geen verwijt treffen. Tegenover zijn gemis aan dieper inzicht wat betreft de leer en den geest van de religie, wier grondvester hem zoo dierbaar is, staat het dichterlijk gevoel en het dichterlijk talent, waarmede hij een pakkend beeld, zij het eenigszins geëuropeaniseerd, weet te geven van Çâkyamuni. Maar wat ik hem wel kwalijk neem, is dat hij tot op zekere hoogte de waanvoorstelling opwekt, als zouden zijne in zoo menig opzicht een on-Indischen geest verradende zangen de getrouwe reproductie zijn van het relaas van een Indisch Buddhist. De titel toch luidt: The Light of Asia or the Great Renunciation (Mahâbhinishkramana), being the life and teaching of Gautama, prince of India and founder of Buddhism (as told in verse by an Indian Buddhist). Een gedicht, dat zich als zoodanig aankondigt, zal wel de zuivere en onvervalschte vertolking moeten bevatten van wat in Buddhistische geschriften gevonden wordt, zoo het niet de Engelsche bewerking is van een of ander Indisch origineel, dat den Buddhistischen Heiland tot held en een Sanskrit of Pali dichter tot maker heeft. Wel is waar zegt Arnold in zijn voorbericht, dat hij ‘an imaginary Buddhist votary’ te baat heeft genomen om het leven, het karakter en wat hij noemt ‘the philosophy’ van zijn held te schilderen... maar de eerste indruk, door den misleidenden titel gewekt, wordt door die rectificatie bij de meesten zijner lezers niet opgeheven. Hoeveel menschen lezen zoo eene inleiding? En zoo ja, hoe weinigen doen dat met de oplettendheid die noodig is om de tegenspraak gewaar te worden?

Op gevaar af van voor een hardvochtig beoordeelaar te worden gehouden, moet ik hieraan toevoegen wat mijne

waarheidsliefde mij gebiedt: het gedicht is niet alleen in den mond gelegd van een denkbeeldigen Buddhist, het Buddhisme dat daarin wordt voorgesteld is even denkbeeldig. Ik wil hiermede niet zeggen, dat Arnold moet gelaakt worden, omdat hij in zijn poëem nu eens uitweidt, waar de legende feiten sober vermeldt, of omgekeerd breed vertelde zaken kort of in het geheel niet behandelt. Als dichter was dat zijn recht. Maar de geest is niet echt Buddhistisch. Het is dat Buddhisme, zooals het er uitziet bekeken door eene gekleurde Europeesch-Christelijke bril, en waarbij de man die door die bril kijkt niet eens weet dat hij ze op heeft.

Laat ik wat ik bedoel met een treffend voorbeeld toelichten.

Het dramatische hoogtepunt van de Buddhalegende is het oogenblik van de vlucht van den prins uit zijn paleis, die bekend staat als de Groote Uittocht; in het Sanskrit luidt dit Mahâbhinishkramana. Edwin Arnold, wien het er om te doen was om met een Sanskrit woord op het titelblad een echt Indisch tintje aan zijn gedicht te geven, heeft dien naam gekozen, wel wat te onpas. Want van de acht zangen, waaruit *The Light of Asia* bestaat, heeft slechts een, de vierde, den Grooten Uittocht tot inhoud. Reeds bij de geboorte van het Groote Wezen had zijn vader van brahmanen, kundig in het voorspellen uit lichamelijke kenteekenen van 's menschen toekomstig lot, vernomen dat zijn kind óf een wereldheerscher zou worden óf een Buddha. Een zelfs uit het achttal had met beslistheid gezegd dat er geen twijfel hoegenaamd kon bestaan: de teekenen wezen uit dat hij niet anders dan een Buddha worden kon. En daarom leefde koning Çuddhodana in eene gestadige bekommering. Een Buddha, d.i. een wezen dat de hoogste wijsheid, de alwetendheid verworven heeft, staat niet in, maar buiten de wereld. Zoo iemand is niet te vinden in het alledaagsche, profane leven, waar zucht naar geld en goed, naar eer en voordeel zich laat gelden, waar zinnestreeling wordt nagejaagd en 's menschen geest in beslag is genomen door gedachten van lage orde, maar onder de zwervende asceten, die afstand hebben gedaan van alle bezit, die bedelend in hun levensonderhoud voorzien, zich ook hierin tot het allernoodigste beperkend, die vrij van alle zelfzucht en onverschillig voor het wereldsche gedoe in stille gepeinzen een waardigen en

deugdzamen levenswandel leiden. Voor dat ideaal had de vader van den Bodhisattwa het ware gevoel niet, en hij huiverde bij de gedachte dat zijn lang verbeide stamhouder aan zijne liefste verwachting, dat hij hem eens als mederegent en toekomstigen opvolger op den troon zou mogen aanschouwen, misschien wreedelijk den bodem zou inslaan.

Het is bekend, welke maatregelen van verweer hij nam. Toen de prins, die als kind en aankomend jongeling door zijne geestesgaven, zijne lichaamskracht en zijne behendigheid al zijn tijdgenooten de baas was geweest, den volwassen leeftijd had bereikt, zocht hij hem door de uitgezochtste genietingen vast te houden. Drie paleizen had hij voor hem ingericht, elk op een ander seizoen berekend, die alles bevatten wat een mensch aan praal en pracht en pret zich wenschen kon; een harem met de schoonste en bevalligste meisjes, bedreven in zang en snarenspel, in dans- en tooneelkunst; en boven haar als haar meesteres eene lieve huisvrouw, die de prins zich zelf had mogen kiezen uit de huwbare dochteren van zijn stam. Zoo meende de oude koning den geest van zijn buitengewoon kind te kunnen afleiden en te beletten dat de gevaarlijke gedachten aan de betrekkelijkheid, de vergankelijkheid, de ijdelheid van alle genieting bij hem zouden opkomen. Daarenboven moest er verhoed worden dat binnen de muren van die genotsverblijven iets doordrong van de onaangename kanten van het veelbewogen leven daarbuiten. De prins mocht niets vernemen van de ellende die aan alle leven onafscheidelijk verbonden is; hij mocht niet weten wat ouderdom, ziekte en dood was. Daarom werden allen en werd alles van hem verre gehouden wat aan zulke zaken kon doen denken. Daarom ook waren die lustparken met hooge muren omgeven, waarin vervaarlijk zware deuren, die niet dan door een duizend man konden geopend worden, en sterke wachtposten waren rondom uitgezet.

Al die voorzorgen zijn te vergeefs geweest. De groote uittocht is geschied. Hij had plaats ondanks snarenspel en dans, ondanks vrouwelijk schoon, ondanks hooge muren en onwrikbare poortvleugels, ondanks wachtposten van talrijke en geoefende krijgslieden. Natuurlijk was hier een wonder in het spel. De overlevering heeft het geboekstaafd, hoe, toen de tijd gekomen was, alle goden medewerkten om den

Bodhisattwa zijn voornemen te doen volvoeren, hoe zij zijn wagenmenner zijns ondanks dwongen hem zijn geliefd paard Kanthaka te zadelen, hoe zij den stap en het gehinnik van het dier dempten tot onhoorbaar wordens, hoe zij de wachters in slaap dompelden en de poorten, zoodra ruiter, ros en wagenmenner er voor stonden, wijd openden, eindelijk hoe zij in dien nachtelijken rit een afstand deden afleggen zoo groot als voor een gewoon mensch op een gewoon paard gezeten onmogelijk zou geweest zijn.

De overlevering doet den uittocht niet onvoorbereid geschieden. Vier verschijningen waren voorafgegaan, die den Grooten Man omtrent het bestaan en het ware wezen van ouderdom, ziekte, dood en monnikstaat moesten inlichten, waarvan zijn vader hem altijd onkundig had gehouden. Ook andere, schijnbaar toevallige voorvallen werken mede om zijn geest in de gewenschte richting te brengen. In eene van onze bronnen zijn het de goden zelven die in weeke, melodieuze verzen hem blijven herinneren aan de grootsche daden van zelfopoffering, die hij in vroegere levens heeft verricht en die nu in dit leven hunne bekroning staan te erlangen. Maar wat, als het juiste oogenblik is aangebroken, de beslissing geeft, is het volgende.

Het was op den dag waarop de prins de laatste van de vier verschijningen gezien had. Dezelfde goden, die op verschillende voorafgaande tijdstippen de waakzaamheid van zijn vader hadden weten te verschalken, door hem achtereenvolgens een ouden man, een zieke en een lijk te laten aanschouwen, hadden nu hem een monnik voorgetooverd. Deze, ongezien door ieder ander, alleen zichtbaar voor den Bodhisattwa, treedt op hem toe, als hij weder eens uitgereden is buiten zijn paleis. Als hij den monnik vraagt, wie hij is, antwoordt deze:

> Uit vrees voor ouderdom en dood, mijn prins, verliet
> Ik mijne woning, op verlossing uit, met inspanning
> Ze zoekend, 't onverganklijk heil, het hoogste doel.
> Mijn streven is niet als van anderen. Bezit,
> Begeerte, haat of wereldschheid, ik ken ze niet.
> In eenzaamheid verwijl ik; in de wildernis
> Is mijn verblijfplaats over dag en in de nacht.
> Een ouden tempel kies ik m' uit, of heuveltop,

Soms ook den voet eens booms, tot mijmeroord.
Mijn voedsel haal ik beedlend op. Zoo trek ik steeds
Van oord tot oord, tevreden zoeker naar wat *is*.

Dit gezegd hebbende, verhief hij zich in de lucht en verdween op de wijze van een vogel, den mijmerenden prins in verrukking achterlatend. In eens en eensklaps was het hem nu duidelijk geworden wat hem te doen stond. Maar op klaarlichten dag en omringd door zijn hofstoet de wereld te ontvlieden was niet wel doenlijk. Daarom keerde hij met de zijnen van zijn wandeltocht naar zijn paleis terug en wachtte de nacht af.

Als naar gewoonte was dien avond zijne vrouwelijke omgeving in de weer haar jongen meester door de tonen van de muziek te verblijden. Maar zulke vermakelijkheden hadden geen vat meer op hem. De bekoring, die vroeger daarvan was uitgegaan, was voor hem geweken. De begeerte naar wereldverzaking, zegt de I n d i s c h e dichter, naar wien ik de verzen van zoo even vertaald heb, toomde zijn geest in en deed hem die hemelsche muziek van voortreffelijke instrumenten, bespeeld door in hare kunst bedreven en daarbij bekoorlijke vrouwen, als iets onaangenaams gewaar worden. De goden, die rieden wat in zijn binnenste omging, gieten nu plotseling een diepen slaap uit over al die musiciennes. Zooals zij daar lagen, zaten of stonden, blijven zij, maar star en bewusteloos en zonder haar lonkjes en behaagziek spel. Alleen de prins is wakker. Zijn oogen gaan over die bonte rij van schoonheden straks, thans eene verzameling van in slaap verzonken vrouwenlichamen als neergeworpen in allerlei onaesthetische houdingen en onsmakelijke groepeering. De sterke tegenzin, door die tegenstelling bij hem gewekt, geeft hem den laatsten stoot tot de uitvoering van zijn voornemen. Dit is de geijkte voorstelling in de echte, de canonieke overlevering van de Buddhisten. De heuschelijke verhalers van de gebeurtenissen van die gedenkwaardige nacht, die uit den grooten held en krijgsman den grooten monnik maakte, staan daarom gaarne stil bij het gevoel van afkeer dat hem beving bij het aanschouwen van die slapende schare van zijn vrouwelijk orkest. Allerlei houdingen worden omstandig beschreven; geene bijzonderheid, die in de figuur en in de gedraging van een slapend menschenlichaam den indruk van leelijkheid kan

wekken, wordt overgeslagen. Te recht heeft Kern in zijne Geschiedenis van het Buddhisme op dit punt van het verhaal zijne bronnen onverkort gevolgd.

Door Edwin Arnold is dit alles grovelijk miskend. Van de leelijkheid der slapende vrouwen komt niets bij hem in. Hij weidt wel uit over die vrouwenschaar, die daar in zoete rust gedompeld neerligt, maar... om hare schoonheid, hare bevalligheid, hare lieftalligheid te roemen! In Meyboom's vertaling (2e druk, bldz. 66-67) luidt die passage als volgt:

> Al
> De gratie, elke lijn werd zichtbaar: 't kalm
> Gezwoeg der boezems; handen, licht gebruind,
> Gevouwen soms, of vrij; gezichtjes, schoon
> En donker; wenkbrouwbogen, hoog gewelfd;
> Gescheiden lippen; tanden als een snoer
> Van paarlen; wimpers van satijn, die zacht
> De wangen streelden; polsen, schoon gevormd,
> En zachte, kleine voeten, die, getooid
> Met klokjes, 't klapten, als er een bewoog,
> Haar storend waar zij droomde van een dans,
> Waarom de Prins haar prees, of van een ring,
> De gave van een fee. Hier lag er een,
> De vingers in de snaren van de lier
> Dicht aan haar wang, als toen haar laatste lied
> De stralende oogen alle wiegde in slaap,
> Haar eig'ne meê.

Zoo gaat het nog zes-en-twintig regels voort[1)].

En dit zet onze Engelsche dichter zijn lezers voor als het getrouw relaas van een ‘Indian Buddhist,’ die de overlevering omtrent de wereldverzaking van zijn Meester en Heiland schildert. Voor een werkelijk geloovig Buddhist moet zulk eene door en door verdraaide voorstelling van de heilige traditie zoo iets als heiligschennis wezen.

Het is niet moeielijk na te gaan wat tot die ondoordachte wijziging dreef. De motiveering van de vlucht, zooals die

1) Men zou haast zeggen, dat Arnold hier eene overeenkomstige beschrijving van de slapende vrouwen van een dames-orkest in het Râmâyana (misschien uit de vertaling van Griffith) voor den geest stond. Daar is de situatie anders, en past de toon van bewondering van al het schoons en bevalligs, dat die vrouwenschaar van Râwana oplevert, zelfs in den slaap. Zie Râmâyana, boek V, zang 9 en 10.

gegeven wordt, zal onzen Engelschen dichter niet zoo geheel naar den zin geweest zijn. Het ware gevoel voor den verheven staat van bedelmonnik, dat men hebben moet om die vlucht in het rechte licht te zien, zal hij ook niet bezeten hebben. De Europeesche en Amerikaansche enthousiasten voor Buddha's leer, die men vooral onder Protestanten vindt, kunnen zich onmogelijk bijzonder aangetrokken gevoelen door zijn monnikschap. Van het mededoogen, het altruïsme, den afkeer van bloedvergieten, de liefderijke zorg voor de dieren, die aan de belijders van dien godsdienst eigen is, zijn zij groote bewonderaars. Het valt zeer te betwijfelen, of zij ook zoo gesticht zijn over het monnikenstandpunt dat de Meester inneemt, als hij genoegens des levens en zingenot beoordeelt, over zijne eenzijdige beschouwing van het menschelijke lichaam als een vergaarbak van wat vuil en leelijk is. Eene wereldverzaking, die niet alleen bestaat naar den geest, zooals de Bhagawadgîtâ die leert, maar eene die in werkelijkheid tot uitvoering behoort te komen op de feitelijke basis van bezitloosheid, van kloosterleven en van het nuttigen van gebedelde en geschonken spijs, komt hun, eerlijk gezegd, een weinig ongelegen. Want, let wel, alleen een monnik kan het nirwâna bereiken. De andere gemeenteleden, die buiten de gemeenschap der monniken staan, met andere woorden: de leekelidmaten van de Kerk, hebben wel als vrucht van hun goed gedrag en van hunne mildheid tegenover de Kerk en tegenover de afzonderlijke monniken den Hemel in uitzicht, maar die uitkomst voldoet niet aan wat het Buddhisme leert aangaande het hoogste heil. Het hemelgenot is, evenals de helsche straffen, eindig; het ligt in de kategorie van den Tijd. De oneindige, onvergankelijke, immers buiten de grenzen van Tijd en Ruimte liggende staat van de hoogste zaligheid, het Nirwâna staat alleen voor den monnik open. Van daar dat schelden en smalen op de wereld, waarvan de Buddhistische Heilige Schrift vol is. Van daar de zwarte kleuren, waarmede de sexueele liefde, die sterkste van alle machten om den mensch in de wereld te houden, daar wordt afgeschilderd. Van daar eindelijk de pessimistische beschouwing van dat gevaarlijkste van alle dingen om den man van zijn hoogste streven af te houden: de vrouw.

Is het nu duidelijk, waarom de overgeleverde motiveering

van 's prinsen vlucht juist op dat tijdstip in het echte verhaal van het leven van den Meester zoozeer op hare plaats is? Edwin Arnold was daarvan niet doordrongen. Zijne kennis van de Buddhistische gedachtenwereld, waarin hij zijne landgenooten wilde binnenleiden, ging niet diep genoeg. Indiërs zouden, met een hun gewoon beeld, zeggen: hij is als de blinde, die aan een troep blinden tot gids strekt.

Van de verschijning van den monnik is in *The Light of Asia* hoegenaamd niets te bespeuren. Die vierde en beslissende openbaring door de goden hem geworden, is daar eenvoudig uitgelaten; met andere woorden: Edwin Arnold heeft de vierde van de traditioneele vier verschijningen, omdat die hem niet bijster sympathiek leek, verdonkeremaand. Geen Buddhist, die in werkelijkheid is, zooals de Engelsche poëet hem aan zijne lezers voorstelt, kan daartoe in staat zijn. Het zou hem eenvoudig onmogelijk zijn een zoo wezenlijk bestanddeel van het heilige verhaal weg te moffelen. Ook hier verloochent zich niet de negentiende-eeuwsche humanitaire geest, die zich aangetrokken gevoelt tot de leer van Buddha, omdat hij er zooveel zachtzinnigs in vindt. Maar bij al zijne ingenomenheid met Buddhistische opvattingen omtrent hoe onze verhouding behoort te wezen tot onze medemenschen en mededieren, die zoo merkwaardige overeenkomst vertoonen met wat ik het best kan noemen de moderne ‘verteedering des harten’, bij al die ingenomenheid kan hem echter het monniksleven weinig bekoren. De preekende Buddha is hem lief en welkom, die gemeenten sticht en de grondbeginselen van zijne de kwalen des menschdoms genezende leer onder de massa's verbreidt; tot hem trekt zijn hart, hem gelden zijne verzen; de zwervende bedelmonnik lijkt hem maar half, en die treedt derhalve zeer naar den achtergrond. Die geflatteerde voorstelling heeft er ontegenzeggelijk toe bijgedragen om *The Light of Asia* in den smaak te doen vallen van den kring van lezers, voor wie de dichter in de eerste plaats schreef. Maar de bron voor de kennis van het Buddhisme, als hoedanig het gedicht zich aankondigde, is daardoor troebel geworden.

Een andere misgreep, die met den genoemden samenhangt, mag heeten de groote plaats die Arnold schenkt aan den persoon van Yaçodharâ, de vrouw van den Bodhisattwa.

De echte overlevering laat zich niet veel met haar in. Zelfs haar naam staat niet vast. De Engelsche dichter schuift haar meer op den voorgrond en brengt haar bij het middelpunt van de gebeurtenissen. Gaarne en dikwijls verwijlt hij bij de liefde van het jonge prinselijke paar. Hij laat de figuur van Yaçodharâ herhaaldelijk oprijzen in de overpeinzingen van het wonderwezen, dat met haar gehuwd is, en hem haar zelfs tot op zekere hoogte deelgenoot maken van zijne twijfelingen en van de onrust in zijn binnenste. Dit alles is heel lief, en het zou zelfs verschoonbaar wezen, zoo slechts maat ware gehouden. Zoo een enkel idyllisch tafereeltje verhoogt op zich zelf de aantrekkelijkheid en het effect van het gedicht. Maar die overvloed van zoetigsentimenteele verzen, waarin af en toe de teederheid en de trouwe liefde van dat puikje aller prinsen en die lieftalligste aller prinsessen zich laten zien, is overdaad die schaadt. In den mond van een Buddhist, zelfs van een verdichten, maken die suikerige verzen een zonderlingen indruk, om niet te zeggen dat zij getuigen van gebrek aan eerbied voor het Groote Wezen, dien hij toch als zijn Meester huldigt. Als na millioenen jaren van voorbereiding eindelijk het tijdpunt zal aanbreken, dat het Groote Wezen zich voor goed los gaat scheuren van wat aan de bereiking van den Buddharang hem nog in den weg staat, moeten in die dagen van spanning, die aan zijne vlucht voorafgaan, andere gedachten zijn geest vervuld hebben. Tot heil van alle schepselen zoekt hij de hoogste waarheid. Hoe weinig past bij die altruïstische persoonlijkheid de enge horizont van echtelijke eendracht, een égoïsme à deux! De Buddha is geen gewoon mensch; ja, men kan hem nauwelijks een mensch noemen. De methode die er op uit is om legendarische godsdienststichters door verzachting of algeheele wegneming van het wonderdadige in hunne geschiedenis tot historische personen te maken, schiet haar doel voorbij; in plaats van te verklaren, verminkt zij.

De echte overlevering laat den Bodhisattwa bij zijne plotselinge vlucht uit het paleis in het geheel geen afscheid nemen van zijne vrouw. Eene van onze bronnen verhaalt, dat hij naar hare slaapkamer ging, om zijn eenige dagen te voren geboren zoon nog te zien, maar dat hij het bij het

openen van de deur toch maar verstandiger vond niet de kans te loopen van moeder en kind wakker te maken; ‘zulks dacht hij, zou een beletsel kunnen worden voor mijn vertrek.’ In andere bronnen komt zelfs dat niet voor.

Arnold heeft dat schrale gegeven tot eene vertooning opgeblazen. In de nacht van de vlucht laat hij de echtelieden samen zijn. De prinses wordt wakker met een onheilspellenden droom, dien zij haar lieven man vertelt. Hij troost haar en zegt onder anderen, wat ik nu eens in het oorspronkelijk ga aanhalen:

> Yet, whatsoever fall to thee and me,
> Be sure I loved and love Yasôdhara.
> Thou knowest how I muse these many moons,
> Seeking to save the sad earth I have seen;
> And when the time comes, that which will be will.

En als zij na zijne geruststellende woorden weder in slaap gevallen is, staat hij op en... maakt dat hij weg komt. Hoe wreed! Bijna zou ik er aan willen toevoegen: hoe huichelachtig! Dit wordt niet goed gemaakt door de lange pathetische alleenspraak van 120 verzen, die Edwin Arnold hem vooraf houden laat om zijn gedrag te rechtvaardigen, en waarin bekommernis over zijn wife, zijn child, zijn father en zijn people te pas worden gebracht. Hoeveel kiescher en eerbiediger, en zeker hoeveel menschelijker is de echte overlevering, die hem bij zijne vlucht de gelegenheid laat vermijden zijne vrouw te wekken, daar hierdoor verhindering van zijn Grooten Uittocht zou kunnen ontstaan.

Het epische gedicht, in het Sanskrit opgesteld, dat den wandel van den Buddha schildert, gewaagt bij het verhaal van den Grooten Uittocht in het geheel niet van Yaçodharâ. Het ontbreekt hier niet aan poëzie noch aan wonderen, zooals die bij de beschreven gebeurtenis behooren, maar wel wordt er niet gevonden de sentimentaliteit, die er niet bij behoort.

Onder den ontroerenden indruk van den aanblik van al het leelijks, bij hem gewekt door die menigte van slapende vrouwen, heeft de prins, vast besloten aanstonds de wereld met hare ijdele genietingen vaarwel te zeggen, zijne feestzaal verlaten, is de trap afgedaald en bevindt zich in den bin-

nensten voorhof. Daar roept hij Chandaka, den dienaar die zijn paard verzorgt. Tot hem zegt hij:

‘Breng mij het strijdros Kanthaka, maar vlug! Ik moet
Van hier, ik ga het *amrĕeta* mij halen, en terstond.
Voorwaar, mij wacht die groote winst. Ik twijfel niet.
Zoo voel ik mij tevreden, zulk een zekerheid
Vervult mijn geest, zoo weinig vrees ik d'eenzaamheid.
Niet zonder reden was het dat die vrouwen straks
Zich schaamtloos lieten zien in ware leelijkheid.
Niet zonder reden deed de vleugeldeur van zelf
Zich voor mij open. Ja, de tijd van gaan is daar.’
't Bevel zijns meesters hoorend ging de knecht, en zie
Het was alsof nóg iemand, binnen in hem zelf,
Hem dwong. Hij kon niet weig'ren en hij bracht zijn heer
Het rijdier, sterk en vlug, gezadeld en getoomd
Met gouden breidel en een prachtig, kostbaar tuig.
Lang was zijn staart, zijn pooten hoog, zijn voorhoofd breed,
Zijn manen kort, zijn rug en buik en flankenpaar
Bevallig om te zien. Als maakte hij zich gereed
Om op dat strijdros oorlogwaarts te trekken, zoo
Gedroeg de Bodhisattwa zich. Hij streelde het dier
Met zijne lotushand en met zijn lieve stem
Sprak hij het aldus toe: ‘Reeds vele malen heeft
Wien gij ten strijde droegt, zijn vijand neergeveld.
Maak thans, voortreflijk ros, dat ook op deze reis
Ik win waarom ik trek, het hoogste, het *amrĕeta*.’

Met deze en meer aanmoedigende woorden bestijgt hij het wonderpaard en snelt weg; door onzichtbaren goddelijken bijstand ontmoet hij geen hinderpaal op zijn weg. Goddelijke wezens dempen het geluid van den wegdravenden oorlogshengst; onhoorbaar springen de belemmerende poorten voor hem open, en de snelheid van zijn rijdier neemt zoo toe dat, als den volgenden morgen in de nabijheid eener kluizenarij van vrome Brahmaansche asceten de zon weder voor hem opgaat, hij zijne vaderstad reeds vele dagreizen achter zich heeft.[1)]

1) In de afbeelding, die in de rij van reliefs op den Boro Boedoer, Çâkyamuni betreffende, zijne nachtelijke vlucht voorstelt (fig. 65 van Pleyte's beschrijving), glijdt het wonderpaard, als het ware, heen over de handen van tallooze mindere godheden, die op de aarde liggen. Ook de slaapscène ontbreekt daar niet, zie fig. 63 t.a.p.

De aangehaalde verzen heb ik vertaald uit een ander episch gedicht, niet van een Engelschman uit de 19de, maar van een Indiër uit de eerste of tweede eeuw van onze jaartelling. Toen Edwin Arnold zijn *Light of Asia* schiep, was hem die Sanskrit tegenhanger van zijn eigen heldendicht onbekend. Dat kon wel niet anders. Eerst in 1892 is de tekst er van in druk verschenen. Het eenige handschrift, waarin het tot ons gekomen is, bevindt zich nog altijd in Nepal; afschriften er van zijn voor omstreeks zeventig jaar naar Europa gekomen, en wel te Cambridge en te Parijs, waar zij deel uitmaken van den schat van Sanskrit-Buddhistische handschriften, die de voortreffelijke Brian Houghton Hodgson, toenmaals resident van Engeland in Nepal, aan de bibliotheken van deze universiteitssteden ten geschenke gaf.

Het werk is, helaas, ons niet volledig bewaard. Van het Sanskrit origineel bezitten wij ruim 13 van de 28 zangen, waaruit het bestond; de laatste 14 zangen zijn verloren. Evenwel in Chineesche en in Tibetaansche vertaling bestaat het compleet. Het bestaan van die vertalingen, en de Chineesche is reeds meer dan 1500 jaren oud, bewijst op zich zelf den hoogen rang als stichtelijk werk, die in Buddhistische landen aan dit heldendicht werd toegekend. Trouwens die blijkt ook uit andere getuigenissen. Als de maker van dat *Buddhacarita* (Buddha's wandel) - zoo heet ons epos - wordt genoemd een van de meest gevierde lichten aan den hemel der Buddhistische Kerk, eene ster van de eerste grootte. Zijn naam is Açwaghosha. Er bestaan nog verschillende andere geschriften, die op zijn naam staan en die hoog zijn aangeschreven bij zijne geloofsgenooten, onder anderen een zeer merkwaardig polemisch werkje, waarin opgekomen wordt tegen den hoogmoed en de aanmatiging van Brahmanen. Daarin wordt de onwezenlijkheid aangetoond van alle kastenonderscheiding en standsverschil. Alle menschen, heet het daar, zijn van nature gelijk, ieders waarde is afhankelijk van zijne persoonlijke gedraging en van zijne eigene handelingen. De Brahmaan mag geen voordeelen ontleenen aan zijne aanzienlijke geboorte, zoo hij zich die niet door zijne deugden waardig toont; het is ook hier: noblesse oblige. Om kort te gaan, alle uiterlijk en maatschappelijk onderscheid, zoo wordt daar geleerd, tusschen de verschillende klassen

van menschen, is niet van nature, maar een gevolg van omstandigheden en berust op conventie.

Het werk nu van dezen buitengewonen man is reeds eenmaal in eene Europeesche taal vertaald geworden, en wel door wijlen prof. Cowell, denzelfden geleerde die het schoone gedicht uitgaf. Die Engelsche vertaling is in proza en maakt deel uit van Max Müller's bekende Serie: *Sacred Books of the East*. Eene metrische vertaling bestaat er niet van. In zekeren zin is dat jammer; want in eene proza overzetting gaat uitteraard zeer veel moois verloren. Aan den anderen kant moet men erkennen dat zich dit heldendicht, zooals het daar ligt, tot eene getrouwe en volledige overzetting in eene moderne Westersche taal niet te best leent. Daartoe is het te kunstig, te akademisch, zou ik haast zeggen. Het vloeit over van toespelingen op allerlei aan beschaafde Indiërs bekende zaken uit de mythologie of de philosophie, maar die zonder nadere uitlegging voor niet-Indologen duister moeten blijven en mét die uitlegging hen niet kunnen treffen. Bovendien bezit Açwaghosha's gedicht de bekende eigenaardigheden van het genre kunstepos. De dichter streeft er naar zijn verhaal op te luisteren, soms zelfs af te wisselen met allerlei vernuftspel, dat uitkomt in verrassende vergelijkingen, woordspelingen en eene keur van rhetorische figuren. Dat doet hij gaarne, want dit doende, volgt hij de traditie van zijn dichtergilde en blijft hij in overeenstemming met den smaak van zijn publiek. Meer dan eens worden beschrijvingen en redevoeringen om die reden langer uitgesponnen dan voor de compositie van het geheel wenschelijk ware geweest. Die schrijftrant is in het oude Europa niet onbekend, en reeds in eene vermaarde plaats van Horatius naar behooren gegispt. Door dat rhetorische bijwerk wordt het leveren van eene juiste en tegelijk smaakvolle en lenige metrische vertaling in niet geringe mate bemoeilijkt. Slechts een dichter van aanleg, die zijne taal volkomen beheerschte en tevens een geschoold Indoloog ware, zou kans hebben aan die moeielijke taak op bevredigende wijze te voldoen. En hoeveel zou ook dan niet verloren gaan van de klankharmonie en van de welluidende en treffende dictie van zoo menig vers!

In het epos van Açwaghosha bezitten wij het eenige heldendicht, dat het leven van den Grooten Monnik bezingt.

Er bestaat geen ander. Het mag misschien op het eerste gehoor vreemd lijken, dat eene zoo dankbare stof niet meer op deze wijze behandeld is, maar afgescheiden van de mogelijkheid dat er meer zulke gedichten bestaan hebben doch verloren zijn gegaan, kan men niet zeggen dat geschikte epische stof noodzakelijk epische behandeling ten gevolge moet hebben. Het leven en lijden van Jezus sprak eeuwen lang in woord en beeld en handeling tot millioenen geloovigen, voordat de onbekende Saksische dichter den Heliand in een episch gedicht verheerlijkte. De werken van Hercules zijn ons niet in het kader van een heldendicht overgeleverd; er bestonden wel zulke Heracleeën, maar van geen van die epen was de levenskracht groot genoeg om de ongunst der tijden te kunnen doorstaan. En zoo zoude, had niet een gelukkig toeval ons het schoone gedicht van den grooten Indischen kerkvader bewaard, zij het ook slechts voor de helft, de geheugenis van de wonderbaarlijke laatste existentie van het wonderwezen, dat de Buddha werd, uitsluitend tot ons gekomen zijn in teksten, zeer heilig, maar doorgaans van geen groote letterkundige waarde.

Dat wij in het Buddhacarita eene betrouwbare overlevering bezitten, behoeft geen nader betoog. Die overtuiging kan niet worden geschokt door het feit, dat er op menig punt eenige afwijking bestaat van andere getuigenissen, en daaronder ook van dezulke, die tot de heilige schrift behooren. Zulke verschillen bestaan er immers ook bij de Evangeliën. In ons geval, waar de faam en de vereering van den Çâkyaprins in en buiten Indië zich wijd en zijd verbreidden, en waar in den boezem van de Kerk een menigte van afzonderlijke stroomingen, weldra van secten, betrekkelijk spoedig in aanzijn kwam, zou het een wonder mogen heeten, als niet betreffende het leven van den heros eponymus van het Buddhisme allerlei varianten in omloop waren. Wat veeleer merkwaardig mag heeten, is dat die onderlinge afwijkingen zoo onbeduidend zijn. De hoofdlijnen zijn overal dezelfde, ook de geest, waarvan onze verhalen zijn doortrokken, en dien men het best misschien zou kenmerken door te zeggen, dat die gemengd is uit rationalisme en nihilisme. De overtuiging van de ijdelheid, de onwezenlijkheid, den schijn van alle bestaan gaat er gepaard met een sterk practischen zin en de óverweging van het verstandelijke element.

Wat in des Buddha's leer in tegenstelling tot die van de andere Indische heilleeren treft, is hare gematigdheid. In zijne vermaarde eerste preek, die hij hield in het Hertenpark bij Benares, dat groote feit, dat als het Dharmacakraprawartana (het in-beweging-zetten van het Wiel van de Wet) in de Kerk verheerlijkt wordt - de plaats, waar het geschiedde, heeft de vrome Keizer Açoka door eene monumentale zuil vereeuwigd - verklaarde de Meester, dat hij een nieuwen weg tot heil komt prediken, den middenweg, die aan de eene zijde vermijdt de dwaze en doellooze lichaamsfolteringen en de overdreven ascese, zooals de wereldverzakers die plachten in praktijk te brengen, maar aan den anderen kant de op louter zingenot en materieel voordeel gerichte levenswijze wraakt van hen die in de wereld leven. De zaligheid, het nirwâna valt voor hem samen met volkomen, onverstoorde en onverstoorbare gemoedsrust. Zij is bereikbaar voor hem, die alle begeerte in zich heeft gedood, en om tot die onderdrukking, die algeheele vernietiging van alle begeerte hoegenaamd te geraken begeve men zich op den Weg, het achtvoudige pad van een deugdzaam leven. Ik zal hierover niet in bijzonderheden treden, maar wil alleen opmerken dat dit achttal termen van de deugdweg-formule behalve wat wij onder ‘deugd’ plegen te verstaan, ook het een en ander insluit dat wereldverzaking, in-zich-keering en mijmeroefeningen betreft. Bindende orderegels bakenen tot in de kleinste bijzonderheden de levenswijze en het gedrag af van de heiligen en de aspirant-heiligen, die volgens het stelsel van den Buddha den weg naar het nirwâna hebben ingeslagen.

De beroemde preek, die met hare verkondiging van ‘de vier heilswaarheden’ dat evangelie het allereerst naar buiten deed vernemen, is een evenement in de geschiedenis van het Buddhisme, eene geloofsbelijdenis, die men eenigermate den Buddhistischen tegenhanger zou kunnen noemen van de Bergrede voor de Christenheid. Natuurlijk heeft Açwaghosha ze uitvoerig behandeld, en ter plaatse en op den tijd, waarop de overlevering ze stelt. De ‘imaginary Buddhist’ van Arnold vermeldt ze slechts terloops. Den inhoud van de vier waarheden geeft hij elders, en ook niet zuiver, maar verdraaid naar wat hem, Arnold, het best aanstond.

Het origineele Buddhacarita laat ons hier in den steek.

De eerste preek is ons uit dat gedicht alleen uit de Chineesche vertaling bekend. Het oorspronkelijke breekt af met de merkwaardige nacht, waarin de prins, na zes jaren zoekens, de Hoogste Wijsheid bereikte, toen hij gezeten was op den Buddhazetel onder den heiligen vijgeboom te Gayâ. Hier heeft Arnold, gelukkig, van deze voor den geloovigen Buddhist zoo gewichtige gebeurtenis de draagkracht gevat. Een geheel boek, het Zesde van zijne acht, heeft hij aan de schildering van dien strijd en overwinning gewijd, en hij is ook niet vervallen in de fout, die bijv. Rhys Davids begaat, wanneer hij de grootsche schildering van een mythologisch gegeven eenvoudig wil aangezien hebben als eene symbolische uitbeelding van de worsteling, die de wijze man bij die gelegenheid in zijn eigen binnenste gevoerd heeft. Zulk eene opvatting is eene volslagen miskenning van het mythische karakter van Mâra en Buddha. Rhys Davids was zich niet bewust dat hij een modern psychologisch motief onderschuift aan voorstellingen herkomstig uit een tijd, toen men nog in de verte niet aan zulke motieven dacht en er niet aan denken kon.

De strijd zelf is in Arnold's boek misschien het best gehouden in den geest van het ware Buddhisme. De aanstaande Verlosser van de schepselenwereld uit de boeien van Karma en Sansâra mag zich zijne Heilleer niet ongestoord verwerven; als het oogenblik daar is om ze te grijpen, verschijnt de Vorst der Duisternis en zoekt hem weg te dringen van den zetel, waaronder alleen die hoogste kennis bereikbaar is. Hij tracht hem te verleiden door zijne schoone dochters, welker naam is Begeerte, Wellust, Dartelheid; door sophistische redeneering hem te belezen het zekere wereldsche genot te stellen boven het onzekere toekomstige heil; door machtsvertoon hem bang te maken. Als dit alles te vergeefs is, laat hij zijne heirscharen aanrukken en gebruikt geweld. Monsters van allerlei vorm en maaksel, gewapend met de meest grillige en fantastische uitrusting dringen in dichte drommen op den grond en in de lucht op hem aan; maar machtiger dan hun zwaarden en lansen en bijlen en klauwen, dan hunne pijlschoten met wisse trefkans belovende tooverspreuken is de invloed van zijne welwillendheid en vastberaden vriendelijkheid, waarin hij ongeschokt en onbevreesd tot het einde toe volhardt. Geen schot of worp kan hem deren. Wat bestemd

is hem te treffen, valt voor zijn voeten als bloemen neer; het vuur dat hem verbranden moet, dooft uit. De som aan goede werken, in duizenden van vroegere existenties opgegaard, blijkt machtiger te wezen dan Mâra of Kâma of Mrtyu, of hoe men het machtige wezen wil noemen, dat door de banden van begeerte, geboorte en dood de schepselen, zoo hoog als laag, vasthoudt in de wereld der werkelijkheid, waarvan alleen kennis van de waarheid het schepsel kan verlossen. Tegen den morgen moet de Geest der Duisternis en der Verblinding afdeinzen. Als de zon verrijst, is het pleit beslecht. De Bodhisattwa heeft de Buddhawaardigheid, de Alwetendheid verworven.

Deze zegepraal behoort, mét den Grooten Uittocht, tot de feiten, die eene allereerste plaats innemen in een echt Buddhacarita, in de beschrijving van den wandel eens Buddha's. Maar niet minder de gebeurtenis, waarmede die wandel een einde nam.

Voor de geloovige Buddhisten zijn in het Heilige Land van hunnen godsdienst vier oorden het heiligst: de stad, waar hij geboren is, Kapilawastu; de Bodhiboom, onder welken hij de alwijsheid verkreeg, te Gayâ; de stad, waar hij het eerst de ware heilleer verkondigde, Benares; de plaats, waar hij het volledige nirwâna bereikte, Kuçinagara. Alle vier zijn gewijde plaatsen en de vier gebeurtenissen, waaraan zij de herinnering opwekken, nemen dan ook in de overlevering van hunne heilige boeken een eersten rang in. De geboorte van het wonderwezen; zijne bereiking van het Buddhaschap; zijne eerste verkondiging van zijn evangelie; zijn verscheiden - alle vier behooren in den levensloop van den Buddha met eenige uitvoerigheid te worden behandeld, in overeenstemming met de belangrijkheid die die feiten voor den geloovige hebben.

In het echte Buddha-epos, dat van den ‘real’, niet van den ‘imaginary Indian Buddhist’ is dit dan ook het geval. Aan het groote feit van des Buddha's ingaan in het hoogste, het volledige nirwâna, dien Oosterschen tegenhanger van den brand die aan het leven van den grooten Hercules in de Grieksche mythe een einde maakt, aan dat gewichtige feit zijn niet minder dan vier van de acht-en-twintig zangen, de vier laatste natuurlijk, van Açwaghosha's gedicht gewijd. Geen van de vele wezenlijke bijzonderheden, waarmede de overlevering

het pleegt voor te stellen, is daar overgeslagen. Omstandig en eerbiedig wordt er die heilige mise-en-scène opgezet. En de verdeeling van de relieken, die na de verbranding van het lichaam van den Grooten Monnik overbleven, in de bekende acht porties, wordt met gepaste uitvoerigheid beschreven.

Aldus de echte Buddhist. De pseudo-Buddhist, dien Arnold ten tooneele voert, is zoo slecht te huis in de waardeering van wat in de leer van zijn godsdienst hoog en heilig is, dat hij, die een poëem vult met ‘the life and teaching of Gautama’, heelemaal vergeet stil te staan bij diens nirwâna. Arnold's achtste en laatste boek houdt zich bezig met het bezoek dat de Buddha, vele jaren na zijne vlucht, weder aan zijne vaderstad brengt, zijne ontmoeting met zijn vader, vrouw en zoon; laat hem daar eene preek houden, waarin hij eene leer verkondigt, die niet precies de zijne is, maar eene van Arnold's maaksel; en scheidt dan in eens uit.

> Here endeth what I write
> Who love the Master for his love of us.

Voor al het andere verwijst hij naar ‘the holy books’, en van zijn nirwâna heeft hij niets anders te zeggen dan dit, dat

> - in fulness of the times - it fell
> The Buddha died, the great Tathâgato
> Even as a man 'mongst men, fulfilling all!

Een rare Buddhist, die zegsman van Edwin Arnold!

Onwillekeurig komt mij hier een vers in de gedachte, dat de *pointe* behelst van eene vertelling in het Pancatantra. Een leeuw had eens van zijn uitgang om voedsel niets medegebracht dan het jong van een jakhals. Zelfs had hij medelijden met dat lief, hulpeloos diertje, en hij stelt zijne vrouw voor het niet te dooden maar het groot te brengen. Omdat zij kinderloos is, vindt zij dat goed en doet, zooals de leeuw zegt. Later krijgt zij zelve nog twee jongen, en die zien het jakhalsje aan voor een ouderen broer van hen zelf. Toen zij ouder geworden waren, geviel het eens dat zij met hun drieën op weg zijnde een olifant ontmoetten, den erfvijand van het leeuwengeslacht. De twee leeuwtjes zijn niet bang, maar onze jakhals, in plaats van te vechten, gaat aan den haal,

en onwillekeurig zetten nu ook de beide anderen het op een loopen achter den ouderen broer aan. Thuis gekomen, vertellen zij wat er gebeurd is en maken zich niet weinig vroolijk over broers angst. Als dan de uitgelachene zich boos maakt, neemt moeder leeuwin hem ter zijde en licht hem in aangaande zijne ware afkomst. ‘Knap zijt ge en mooi, en dapper ook, maar in den stam waar gij geboren zijt, doodt men geen olifant.’

Knap zijt ge, Edwin Arnold, en mooie verzen schrijft ge, en het ontbreekt u niet aan veelzijdige kennis. Maar gij behoort niet tot de gidsen, die den weg wijzen bij de bestudeering van het Buddhisme.

J.S. SPEYER.

De staatscommissie voor de reorganisatie van het onderwijs en haar rapport.

Ik heb eens hooren zeggen, dat er bij ons vijfentwintig jaren heengaan met de voorbereiding van een wetsontwerp en er vijfentwintig jaren verloopen tusschen de indiening er van en de afkondiging in het *Staatsblad*, zoodat onze wetgeving een halve eeuw bij die in andere landen ten achteren zou zijn.

Hoewel ik deze uitspraak niet voor mijn rekening wensch te nemen, moet ik toch opmerken, dat, indien ik mij niet bedrieg, één der leden van bovengenoemde Staatscommissie reeds zoovele jaren deel heeft uitgemaakt van verschillende commissies tot herziening van ons onderwijs, dat hij als zoodanig zijn zilveren feest zou hebben kunnen vieren, indien hij niet, om licht te begrijpen redenen, de voorkeur er aan had gegeven dien dag onopgemerkt te laten voorbijgaan.

Wat nu betreft den tijd, die er zal verloopen tusschen de indiening van de wetsontwerpen tot regeling van het onderwijs en hun afkondiging in het *Staatsblad*, hieromtrent valt moeilijk iets met zekerheid te voorspellen. Bij de behandeling der begrooting voor Binnenlandsche Zaken voor 1910 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal zeide, in de zitting van 16 December l.l., de heer Ter Laan:

> ‘dat’, naar hij vernomen had, ‘na het verschijnen van het rapport der Ineenschakelingscommissie nog minstens zes jaren zouden verloopen, vóór dat daarvan de practische resultaten te verwachten zijn.’

In dezelfde zitting gaf de heer Kuyper als zijn verwachting te kennen:

> ‘dat het minstens nog zeven jaren duurt, eer dat hetgeen in dat rapport, dat spoedig komen zal, samengevat is, den weg naar het *Staatsblad* zal hebben gevonden,’

terwijl in de zitting van den volgenden dag de Minister antwoordde:

> ‘Ik maak een dergelijke taxatie volstrekt niet; misschien zullen zelfs na zes jaren volstrekt niet alle voorstellen van die commissie wet geworden zijn. Het is hoogst gevaarlijk om voorspellingen te doen in dien geest, maar dat is de vraag niet. Ik twijfel niet, of de wetsvoorstellen van de Ineenschakelingscommissie zullen zeer belangrijk zijn en zeer veel goeds bevatten, maar het is daarom toch wel mogelijk, dat de Regeering, wanneer die gekomen zijn, zich *niet* ten doel zal stellen die alle tegelijkertijd tot stand te brengen, maar daaruit te nemen wat het meest urgent is.’

Uit deze woorden bleek de mogelijkheid te bestaan, dat de Minister na kennismaking met het Rapport der Staatscommissie de voorkeur zou kunnen geven aan een partieele boven een gelijktijdige herziening van het onderwijs, waarbij het gevaar ontstaat, dat de ineenschakeling der deelen of liever de organische bouw van het onderwijs er onder zal lijden, en de onderwijswetten weder het kenmerk zullen dragen niet aus einem Guss te zijn voortgekomen.

Dit scheen ook de heer Woltjer, voorzitter der Staatscommissie, te vreezen. In de zitting van de Eerste Kamer der Staten-Generaal van 3 Februari l.l. zeide deze:

> ‘Wat ik ducht is dit, dat, wanneer het rapport verschenen is, enkele gedeelten er uitgelicht en behandeld zullen worden; en dit zou ik zeer betreuren, want wat is de hoofdzaak van het rapport! Deze blijkt niet uit het woord “ineenschakeling”, een woord, dat m.i. ten onrechte gebruikt is; maar wel uit den officieelen naam, die aanduidt, dat het de bedoeling is het onderwijs te reorganiseeren in al zijn deelen. En nu begrijpt iedereen, die denkt aan dien naam: “Commissie voor de reorganisatie van het onderwijs”, dat het zeer moeilijk zal zijn om, wanneer werkelijk een organische samenhang van het onderwijs wordt voorgesteld en uitgewerkt, uit dien samenhang enkele gedeelten uit te lichten en die te regelen.

‘Het is daarom dat ik, als ik het doen mag, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken dringend in overweging zou willen geven den weg van partieele regeling niet te volgen. Bedoel ik dan den weg van regeling in eens? Ook dit niet. Er zijn reeds enkele termijnen genoemd binnen welke, naar men meent, de reorganisatie haar verwezenlijking niet zal krijgen. De een spreekt van zeven, de ander van tien jaren, voordat die wetten in het *Staatsblad* zouden zijn. Maar wat ik noodig acht is dit, dat, wanneer de Minister het rapport heeft ontvangen en het gaat overwegen, Zijne Excellentie in de eerste plaats nagaat of hij op de een of andere manier het systeem zelf, gesteld de Minister kan er zich mede vereenigen, kan vastleggen. Ik zal niet beoordeelen op welke wijze dit moet geschieden, maar eerst wanneer de groote trekken van het systeem, waaruit de verhouding van de verschillende takken van het onderwijs zal volgen, zijn vastgesteld, zal de tijd, dunkt mij, daar zijn om zonder gevaar een afzonderlijk deel ter hand te nemen, hetzij dan het vakonderwijs, hetzij een ander deel, dat men meent spoedige regeling te behoeven. Gebeurt dit niet, dan vrees ik, dat wij niet uit de impasse komen waarin wij op het oogenblik ons inderdaad bevinden. Ik zal een voorbeeld noemen. Wij leven nog onder de wet van 1878 tot regeling van het lager onderwijs. Ik heb hier voor mij een artikel, geschreven in een tijdschrift door den schoolopziener den heer Wirtz, die daarin zegt: “Onder welke wet leven we, wat betreft het lager onderwijs?” Een volledig antwoord op die vraag zou aldus moeten luiden: “Onder de wet van 1878, zooals deze nader is gewijzigd bij de wetten van: 27 Juli 1882, 3 Januari 1884, 11 Juli 1884, 15 April 1886, 8 December 1889, 9 Mei 1890, 30 December 1891, 11 September 1895, 28 December 1896, 9 Juli 1900, 21 Juni 1901, 24 Juni 1901, 3 Juni 1905, 5 Juni 1905 en 28 December 1907.”

In de zitting van den volgenden dag antwoordde de Minister:

‘Of het mogelijk zal zijn alles ineens aanhangig te maken, is natuurlijk aan ernstigen twijfel onderhevig. Een werk kan zoo groot zijn, dat zulks niet kan. Het kan ook zijn dat men zegt: het is het beste alles te gelijk te doen. Het spreekt vanzelf, dat ik dat op dit oogenblik moet afwachten. Kan het niet alles, dan moet het gaan in capita selecta.

> Nu zou de geachte afgevaardigde willen, dat dan eerst het systeem wordt vastgesteld.
> Natuurlijk moeten die capita selecta passen in een systeem. Daarover ben ik het met den geachten afgevaardigde aanstonds eens en op dit punt heb ik niet de minste reserve te maken. Of het evenwel, als men dien weg opgaat, mogelijk zal zijn, een systeem eerst wettelijk vast te leggen, dat is natuurlijk iets, dat ik eerst kan beoordeelen als ik het rapport heb gezien.'

Voor ieder onpartijdig beoordeelaar is het duidelijk, dat de Minister niet overeenkomstig den ernst der zaak zou handelen, indien hij, zoolang het Rapport der Staatscommissie niet bij zijn Departement was ingekomen en nog niet door hem was overwogen, zich tot iets zou verbinden. Het is ook zeer goed te begrijpen, dat een staatsman van de groote gaven en de buitengewone werkkracht als de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken, voor wien het 'non omnia possumus omnes' niet schijnt te gelden, er prijs op stelt zulk een hoogst gewichtigen arbeid als de reorganisatie van ons onderwijs zelf tot stand te brengen. Maar, als men hoort zeggen, dat er zes, zeven, ja zelfs tien jaren kunnen verloopen voordat hetgeen in het Rapport der Staatscommissie is samengevat in wetten zal zijn belichaamd en den weg naar het *Staatsblad* zal hebben gevonden, dan komt onwillekeurig de verzuchting voor den geest, waarmede dit artikel begint.

Dat ons onderwijs in al zijn geledingen dringend verbetering behoeft, zullen weinigen ontkennen; dat reeds gedurende vele jaren met ongeduld op herziening er van wordt gewacht, is volkomen begrijpelijk. Maar dat men het der Staatscommissie niet aan spot heeft laten ontbreken over den langen duur harer werkzaamheid, was zeer onbillijk. Wanneer men zich ernstig had ingedacht in de veel omvattende taak, haar opgedragen, dan zou het oordeel gunstiger hebben geluid, en ware het onnoodig hier te herinneren aan het spreekwoord van de stuurlieden aan wal.

Bij Koninklijk Besluit van 21 Maart 1903 No. 49 werd, op voordracht van den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, Dr. A. Kuyper, de Staatscommissie voor de reorganisatie van het onderwijs ingesteld, en werden tot hare leden benoemd: Dr. J. Woltjer, voorzitter, Mr. H.L. Drucker,

Pater J.V. de Groot, Dr. W.H. Nolens, Mr. C. Pijnacker Hordijk, Dr. B. Symons en Dr. J.Th. de Visser, terwijl haar als secretaris werd toegevoegd Mr. H.Th. s'Jacob. De Commissie was bevoegd te harer voorlichting ten aanzien van de verschillende deelen van het onderwijs subcommissiën in te stellen en daarin personen buiten de leden der Commissie te benoemen. Van deze bevoegdheid heeft de Staatscommissie - voortaan in tegenstelling met de subcommissiën kortheidshalve als Commissie aan te duiden - gebruik gemaakt door de benoeming van een subcommissie voor het lager onderwijs, voor het middelbaar onderwijs, voor het voorbereidend-hooger onderwijs, voor het vakonderwijs en voor het gymnastiekonderwijs, terwijl de Commissie advies over de vraagstukken, die het eigenlijke hooger onderwijs, in het bijzonder de Universiteiten, betreffen, heeft gevraagd aan de faculteiten der onderscheidene Universiteiten. Behalve de genoemde subcommissiën en de faculteiten zijn nog verschillende deskundigen geraadpleegd, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk.

Vóór de Commissie tot de benoeming van subcommissiën overging, had zij de hoofdlijnen van het reorganisatieplan vastgesteld en uitgewerkt in een aantal verhandelingen of memoriën, die tot leidraad zouden kunnen dienen bij de samenstelling der wetsontwerpen en daarbij behoorende toelichtingen. Zij deed dit uit tweeërlei oogpunt: ten eerste kon daardoor de Commissie zelf tot een voorloopige eenstemmigheid komen over het geheele reorganisatieplan en ten andere kon zij, wanneer dat plan in hoofdtrekken was uitgewerkt en gemotiveerd, over de verschillende onderdeelen advies vragen van deskundigen, vertrouwd met de praktijk van het onderwijs in zijn onderscheidene geledingen. Op deze wijze kon elke subcommissie zich met de bespreking van een duidelijk omschreven onderdeel van het geheele reorganisatieplan bezighouden, terwijl het gevaar vermeden werd, dat de eenheid van het geheel verloren zou gaan.

Van al deze subcommissiën, faculteiten en deskundigen kwamen uitvoerige rapporten en adviezen in. De daarin vervatte voorstellen moesten door de Commissie behandeld en tot een geheel van wetten en voordrachten omgewerkt worden, een veelomvattende arbeid, die door de leden der Commissie

alleen in hun vrije uren ten uitvoer kon worden gebracht. Men behoeft hun namen slechts te herlezen, om te weten hoe weinige die vrije uren zijn. Wanneer men daarbij bedenkt, dat de eerste secretaris der Commissie, wegens een oogziekte, in October 1906 vervangen is door Mr. H.H. Grosheide, die in Februari 1908 overleed, waarna in April van hetzelfde jaar tot secretaris werd benoemd Dr. R.H. Woltjer, die zich eerst in zijn moeilijke taak moest inwerken, dan zal men grooten eerbied moeten gevoelen voor het arbeidsvermogen van de leden der Commissie, inzonderheid van haar Voorzitter, op wiens schouders het grootste deel, ook van den voorbereidenden arbeid rustte.

Over de samenstelling der Commissie is eveneens menig woord van afkeuring vernomen; zij zou te zeer het kenmerk dragen van ‘politieken’ huize te zijn. Het valt niet te ontkennen, dat zij de verschillende staatspartijen, zelfs in haar schakeeringen, zooveel mogelijk weergeeft. Maar is het een fout, indien men bij een regeling van het onderwijs rekening houdt met de verschillende politieke richtingen, waar de ervaring heeft geleerd, hoe groot nadeel onderwijs en opvoeding hebben geleden bij den langdurigen strijd der partijen? Terecht heeft de vader der commissie, Dr. Kuyper, door het bevorderen van onderling overleg tusschen voorstanders van openbaar en die van bijzonder onderwijs, getracht de kansen te vermeerderen voor het tot stand komen van een algeheele regeling van ons onderwijs, welke regeling toch haar goedkeuring moet erlangen van de Staten-Generaal. Wel is de toestand gunstiger dan in vroeger jaren om tot vruchtbare samenwerking te komen op het gebied van het onderwijs, maar het vuur smeult nog altijd onder de asch.

Niet in de politieke, maar in de zeer sterk geteekende ‘klassieke’ samenstelling van de Commissie school de fout. Onder de zeven hoe voortreffelijke leden ook der Commissie werd geen enkele naam gevonden van een onzer mannen van beteekenis op natuurkundig, medisch of technisch gebied, waaraan ons land toch zeker niet arm is en die waarlijk niet voor een gering deel bijdragen tot onze wetenschappelijke reputatie in het buitenland. Quandoque bonus dormitat Homerus. Hoe ongelukkig, dat Homerus juist toen in slaap was gevallen. De na het overlijden van Mr. C. Pijnacker

Hordijk in September 1908 gevolgde benoeming van Dr. A.A.W. Hubrecht tot lid der Commissie kwam te laat om invloed van eenige beteekenis in deze te kunnen uitoefenen.

De Commissie geeft het volgende schema, dat op volledigheid in de onderdeelen geen aanspraak maakt, van de door haar ontworpen ineenschakeling der deelen van het onderwijs, of liever van de organisatie er van.

I. LAGER ONDERWIJS.

A. *algemeen vormend:*

1. de gewone lagere school;
2. scholen voor blinden, doofstommen, spraakgebrekkigen en zwakzinnigen;
3. scholen van voortgezet-lager onderwijs;
4. scholen van uitgebreid-lager onderwijs.

B. *vormend voor bijzondere doeleinden:*

1. handelsscholen, zeevaartscholen en zeevisscherijscholen;
2. landbouwscholen en mijnbouwscholen;
3. ambachtsscholen, nijverheidsscholen en nijverheidskunstscholen;
4. vakscholen voor meisjes;
5. cursussen tot opleiding van verplegers van zieken, zenuwlijders en krankzinnigen, en kweekscholen voor vroedvrouwen.

II. MIDDELBAAR ONDERWIJS.

A. *algemeen vormend:*

1. de gewone middelbare school;
2. de middelbare scholen voor meisjes (met 3-j. en met 5-j.c.).

B. *vormend voor bijzondere doeleinden:*

1. kweekscholen, normaalscholen, normaallessen en cursussen tot opleiding van onderwijzers en leeraren aan scholen van algemeen-vormend en vakonderwijs;
2. handelsscholen en zeevaartscholen;
3. landbouwscholen en mijnbouwscholen;
4. technische scholen, industriescholen en scholen voor nijverheidskunst.

III. VOORBEREIDEND-HOOGER ONDERWIJS EN HOOGER ONDERWIJS.

A. Voorbereidend-hooger onderwijs: lycea.

B. Hooger onderwijs:

a. hoogescholen:

1. de technische hoogeschool;
2. de landbouwhoogeschool;
3. de veeartsenijhoogeschool;
4. de handelshoogeschool.

b. akademiën:

1. de akademie van beeldende kunsten;
2. de akademie van toonkunst.

c. universiteiten.

Onder I: *Lager onderwijs*, sluiten de scholen vormend voor bijzondere doeleinden (lagere vakscholen) aan bij de gewone lagere school. Onder II: *Middelbaar onderwijs*, sluiten de scholen vormend voor bijzondere doeleinden (middelbare vakscholen) aan bij de gewone middelbare school. De volgorde der vakscholen is zooveel mogelijk zóó genomen, dat die, welke het dichtst bij het algemeen-vormend onderwijs staan, eerst genoemd worden; daarna die welke technisch van aard zijn. De lagere en de middelbare vakscholen zijn in één wet samengevat. Onder III: *Voorbereidend-hooger onderwijs* en *Hooger onderwijs*, is tusschen de lycea en de eigenlijke scholen van hooger onderwijs een duidelijke scheiding aangegeven. De lycea, een samensmelting van de gymnasia en de hoogere burgerscholen met 5-j.c., zijn geen scholen van hooger onderwijs, maar staan daarmede toch in het nauwste verband.

Vijf wetten zijn er, naar het oordeel der Commissie, voor een goede regeling van het onderwijs noodig: 1. op het (algemeen-vormend) lager onderwijs; 2. op het (algemeenvormend) middelbaar onderwijs; 3. op het lager en het middelbaar onderwijs vormend voor bijzondere doeleinden; 4. op het voorbereidend-hooger onderwijs; 5. op het hooger

onderwijs. In deze wetsvoorstellen heeft de Commissie een zoo groot mogelijke overeenstemming gebracht. In hoofdzaak is de indeeling en de volgorde der artikelen aangenomen, welke de wet op het middelbaar onderwijs thans geeft; zij is de nieuwste en haar dispositie de eenvoudigste. De voorgestelde volgorde der titels is: I. Algemeene bepalingen. II. Van het openbaar onderwijs. III. Van het bijzonder onderwijs. IV. Van de eindexamens en de getuigschriften. V. Van de akten van bekwaamheid. VI. Van het toezicht. VII. Overgangsbepalingen. Titel IV ontbreekt thans in de wet op het lager onderwijs. De Commissie acht het wenschelijk, dat ook aan de lagere scholen bij het einde van den cursus getuigschriften worden uitgereikt van met vrucht genoten onderwijs. Met het oog op den leeftijd der leerlingen en den aard van het onderwijs is er evenwel van eindexamens geen sprake.

Lager onderwijs.

Daar de wijzigingen zich tot enkele gedeelten der wet bepalen, zijn de voorstellen door de Commissie niet gebracht in den vorm eener geheel nieuwe wet. Met voorstellen tot wijziging der bestaande wet kon worden volstaan. In overeenstemming met hetgeen in de algemeene beschouwingen is betoogd, houdt de Commissie zich aan het *doel* van het lager onderwijs als maatstaf van verdeeling. Dit doel is tweeledig. Het *hoofd*doel is aldus geformuleerd: ‘Lager onderwijs heeft tot hoofddoel die algemeene vorming, welke voor de geheele bevolking noodzakelijk geacht moet worden.’ Het onderwijs, dat niet anders beoogt dan dit doel, is het *gewoon-lager onderwijs*, dat overal gegeven moet worden. Dit onderwijs *kan* worden voortgezet en uitgebreid, binnen grenzen door de wet aan te wijzen, dit laatste om te zorgen dat het uitgebreidlager en het voortgezet-lager onderwijs niet willekeurig worden gemaakt tot middelbaar of tot vakonderwijs.

De vakken van onderwijs voor de *gewone* lagere school zijn dezelfde gebleven als in de bestaande wet: lezen, schrijven, rekenen, beginselen der Nederlandsche taal, der vaderlandsche geschiedenis, der aardrijkskunde en van de kennis der natuur, zingen, de eerste oefeningen van het handteekenen en der gymnastiek, de nuttige handwerken voor meisjes. Alleen

spreekt de Commissie van *de eerste oefeningen der gymnastiek* en niet van ‘de vrije en orde-oefeningen der gymnastiek.’ De bedoeling is niet deze laatste te laten vervallen. Maar men acht het niet wenschelijk andere oefeningen als spelen en lichte toesteloefeningen uit te sluiten. Aan het verlangen van hen, die handvaardigheid of *Slöjd* onder de vakken wenschen te zien voorgeschreven, is niet voldaan. ‘Wanneer men overweegt’, zegt de Commissie, ‘de tegenstrijdige meeningen die er over dit onderwijs als schoolonderwijs bestaan, de moeilijkheden die de invoering zou meebrengen, ook de kosten die er aan verbonden zijn, zal men verstaan, dat het in dit wetsvoorstel niet afzonderlijk onder de vakken van onderwijs is opgenomen.’ De Commissie sluit zich aan bij hetgeen hierover door de subcommissie L.O. in haar rapport is gezegd: ‘De handenarbeid op de school heeft geen doel in zich zelf.’ ‘'t Moet dan ook aan de onderwijzers blijven overgelaten, of zij, en zoo ja, in hoeverre zij, van deze wijze van werken willen gebruik maken. De handenarbeid is voor de lagere school geen vak van onderwijs in dien zin, dat het in afzonderlijke uren, naar eene afzonderlijke methode wordt onderwezen.’

Hoewel de *gewone* lagere school als de eigenlijke volksschool geheel ingericht moet worden overeenkomstig de behoeften van het volk, zoo moet zij, al is het voor een zeer gering percentage der leerlingen - ruim 95 pCt. der kinderen bezoeken alleen de volksschool, geen 5 pCt. de middelbare school en die van voorbereidend-hooger onderwijs - ook opleiden voor een middelbare school of voor een lyceum. Ten behoeve van deze leerlingen bepaalt de wet, dat aan scholen van gewoon-lager onderwijs een cursus kan worden verbonden, waar, in uren buiten het gewone leerplan vallende, de beginselen der Fransche taal worden onderwezen. Deze cursus moet buiten het gewone leerplan vallen, opdat het onderwijs dezer weinige leerlingen geen afbreuk doe aan het gewone onderwijs of te groote kosten vordere. Men acht het wenschelijk met het onderwijs in één der moderne talen aan de lagere school te beginnen, omdat er groot bezwaar is tegen het leeren van drie moderne talen, van de eerste beginselen af, op een school, waar nog zoovele andere vakken moeten worden geleerd. Op de vraag

waarom met het Fransch, waarvan de beteekenis en het gewicht voor het leven minder wordt, moet worden begonnen, antwoordt de Commissie: 'Wat verbuigen en vervoegen is, in hoeverre ze in de taal noodig zijn, hoe de woordschikking met den aard der taal samenhangt en dergelijke vragen, worden het best beantwoord door vergelijking van talen die in bouw zeer verschillen. Door die vergelijking wordt de leerling meer losgemaakt van het instinctieve gebruik der moedertaal, komen de vormen en de functiën beter tot zijn bewustzijn, wat op zijne ontwikkeling gunstig moet werken. Het Engelsch is in zeker opzicht te vormloos voor dit doel, het Duitsch staat te dicht bij het Nederlandsch, het Fransch is er het meest geschikt voor. Daar komt nog bij, dat het Fransch meer op het Nederlandsch heeft ingewerkt dan het Duitsch of het Engelsch en veel meer sporen van die inwerking heeft nagelaten in onze tegenwoordige taal. Eindelijk is het Fransch moeilijker te leeren dan de beide andere talen: het eischt meer tijd, zoodat het ook in dat opzicht aanbeveling verdient, met het Fransch te beginnen.' De subcommissiën L., M. en V.-H.O. zijn met de Commissie van meening, dat voor de toelating tot de middelbare school en het lyceum eenige kennis van het Fransch geëischt moet worden. De twee laatste wenschen evenals de Commissie met het onderwijs in het Fransch te beginnen in het vijfde leerjaar, terwijl de eerste met het eigenlijke onderwijs in het Fransch pas in het 6e leerjaar wil beginnen. Waar nu de leerlingen op vele lagere scholen reeds in het 3e of 4e leerjaar aanvangen Fransch te leeren, zal bij een regeling als thans wordt voorgesteld meer tijd beschikbaar komen tot het geven van grondig onderwijs in de andere vakken, tot welke taak de lagere school beperkt moet blijven.

Het *gewone* lager onderwijs kan niet alleen worden uitgebreid, maar ook voortgezet. Aan de scholen van *voortgezet*-lager onderwijs - het tegenwoordige herhalingsonderwijs - wordt onderwijs gegeven aan leerlingen, welke het gewoonlager onderwijs genoten hebben. Het omvat als verplichte vakken: lezen, rekenen en de Nederlandsche taal; en voorts facultatief die vakken van praktischen aard, welke de plaatselijke behoeften noodig maken. De cursus duurt ten minste twee jaar; ieder jaar worden aan dit onderwijs ten minste 120

uren besteed, gedurende 20 weken telkens 6 uur, bij voorkeur in de maanden October, November, December, Januari en Februari. De ondervinding, elders opgedaan, doet, naar de meening der Commissie, verwachten, dat dit onderwijs, dat thans, blijkens de statistieke gegevens, reeds langzamerhand vooruitgaat, meer belangstelling zal wekken, wanneer blijkt, dat het meer geeft dan de gewone lagere school en vooral iets, dat in het praktische leven van nut is; zoo kunnen ook andere vakken als bij voorbeeld: stenographie, machineschrijven, koken en behandeling van de wasch worden onderwezen.

Aan de scholen van *uitgebreid*-lager onderwijs wordt, behalve het gewoon-lager onderwijs nog onderwijs gegeven in één of meer der volgende vakken: de beginselen der Fransche, der Duitsche, der Engelsche taal, der algemeene geschiedenis en der wiskunde, het handteekenen, de gymnastiek en de fraaie handwerken voor meisjes, met dien verstande evenwel, dat aan dezelfde leerlingen niet meer dan twee moderne talen worden onderwezen. De scholen van uitgebreidlager onderwijs voor meisjes, waar één of twee moderne talen worden onderwezen, scholen die op vele plaatsen reeds bestaan, zijn met de later te bespreken middelbare scholen voor meisjes met drie- en met vijf-jarigen cursus de, in het thans voorgestelde systeem, drie algemeen-vormende scholen voor meisjes. De scholen van uitgebreid-lager onderwijs - tegenwoordig scholen van meer u.l.o. geheeten - zullen eindelijk een vaste plaats vinden in de organisatie van ons onderwijs. Zulke scholen mogen niet ontbreken. Er zijn vele leerlingen, die noch de middelbare school noch het lyceum zullen bezoeken, omdat zij het onderwijs, daar gegeven, niet in alle vakken met voldoende uitkomsten kunnen volgen, maar die toch uitgebreider kennis behoeven dan de lagere school geven kan. Voor zulke leerlingen kan de school van u.-l.o. met een beperkt aantal vakken en zich schikkende naar de behoeften der leerlingen zeer nuttig werken. De middelbare school en het lyceum zullen zoowel in het belang van de leerlingen als van de scholen zelve niet bezocht behoeven te worden door leerlingen die voor het onderwijs aan deze inrichtingen niet geschikt zijn.

Ten einde de uitkomsten van het onderwijs te kunnen be-

oordeelen, zijn de hoofden der openbare en bijzondere scholen *verplicht* schoolboekjes in te voeren, waarin van de vorderingen der leerlingen geregeld aanteekening wordt gehouden.

Alles wat de *opleiding der onderwijzers* betreft is overgebracht naar de wet tot regeling van het vakonderwijs; zij zal daar worden medegedeeld. Ofschoon het bezit van het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd eindexamen aan een kweekschool tot opleiding van onderwijzers, in de wet op het vakonderwijs vermeld, zal gelden als akte van bekwaamheid, kunnen toch de examens van titel IV der bestaande wet L.O. niet gemist worden, althans in de eerste jaren niet. Deze laatste examens zullen in zeker opzicht een aanvulling zijn en afgelegd worden door hen die niet aan openbare of aangewezen bijzondere kweekscholen hun opleiding hebben ontvangen. De verhouding tusschen de tweeërlei examens is ongeveer dezelfde als tusschen het eindexamen aan het gymnasium en het z.g. staatsexamen. De examens worden, voor zoover zij mondeling zijn, ook voor de vrouwelijke candidaten, in het openbaar gehouden. Ook bij de nieuwe regeling van het lager onderwijs zal van *kweekelingen* gesproken kunnen worden, met dit verschil echter, dat zij niet als leerkrachten in de scholen gebruikt zullen worden, dat zij niet - zooals de wet thans zegt - in de school behulpzaam zullen wezen; zij zullen er alleen zijn voor hun praktische opleiding van onderwijzer. Nu de subsidiën ook voor het bijzonder onderwijs geregeld zijn, schijnt er ook voor de bijzondere scholen met Rijksbijdrage geen behoefte meer te bestaan om kweekelingen als leerkrachten te gebruiken. Hun opleiding wordt geregeld in de wet op het vakonderwijs.

Naast de gewone lagere school noemt de Commissie afzonderlijk de school voor b l i n d e n , d o o f s t o m m e n , s p r a a k g e b r e k k i g e n en z w a k z i n n i g e n . De toestand is thans zoo, dat de wet L.O. de scholen voor doofstommen, blinden, spraakgebrekkigen, zwakzinnigen en idioten buitensluit, terwijl de wet M.O. slechts spreekt van scholen voor doofstommen of blinden, en deze alleen wat het toezicht, niet wat de bevoegdheid tot het geven van onderwijs betreft, aan haar bepalingen onderwerpt. Eischen van bevoegdheid voor het onderwijzend personeel bestaan er alzoo van Regeeringswege

voor geen dezer scholen. De Commissie heeft gemeend deze scholen overeenkomstig haar aard onder het lager onderwijs te moeten brengen. De scholen voor blinden, doofstommen, spraakgebrekkigen en zwakzinnigen zijn tot dusver bijzondere scholen geweest. De Commissie acht het wenschelijk, dat de oprichting en het onderhoud dezer scholen aan particulieren (vereenigingen of personen) met ruime subsidies van Rijk en provincie blijve toevertrouwd. De overheid drage zorg voor het noodige toezicht. Voor deze scholen heeft de Commissie als vakken van onderwijs in de wet opgenomen: lezen, schrijven, rekenen en beginselen der Ned. taal. De gewone eischen kunnen niet gesteld worden. Maar van den anderen kant is het noodig enkele vakken in de wet te noemen, waardoor bepaald wordt, of deze inrichtingen werkelijk scholen zijn en niet slechts plaatsen van verpleging. Dit moet beslist kunnen worden, om daarnaar te bepalen òf en hoeveel subsidie kan worden toegestaan en welk toezicht moet worden geoefend. Zwakzinnige kinderen zijn te onderscheiden van idioten; voor de laatsten zijn verplegingsgestichten een behoefte, voor de eersten kunnen speciale scholen worden ingericht.

Voor de z.g. achterlijke kinderen wenscht de Commissie in groote steden en voorts overal waar het mogelijk is ‘afzonderlijke klassen’, niet alleen ten voordeele van deze achterlijken, maar ook van de andere leerlingen der school. Wat de schipperskinderen en dergelijke betreft acht zij het niet noodig scholen of klassen voor kinderen van ouders, die geen vaste woonplaats hebben, in de wet afzonderlijk te behandelen.

Middelbaar onderwijs.

De wet op het middelbaar onderwijs moest zulke ingrijpende veranderingen ondergaan, dat de Commissie genoodzaakt was een geheel nieuwe wet te ontwerpen. Wat betrekking heeft op de hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus, is overgebracht naar de wet op het voorbereidend-hooger onderwijs; het middelbaar onderwijs voor meisjes is geregeld; hetgeen tot het vakonderwijs behoort is vervallen, terwijl de overblijvende hoogere burgerschool met 3-j.c. niet onbelangrijke

wijzigingen heeft ondergaan. De Commissie heeft het middelbaar onderwijs aldus geformuleerd: ‘Middelbaar onderwijs heeft ten doel algemeene vorming van hen, die meer kennis dan het lager onderwijs geeft, doch geene wetenschappelijke opleiding, noodig hebben.’ Dit onderwijs behoort te zijn het algemeen vormend onderwijs voor wat men den middenstand noemt.

De Commissie heeft de toelichting op de afzonderlijke artikelen doen voorafgaan door de bespreking van een tweetal punten van algemeene strekking: 1°. de verhouding van het middelbaar onderwijs tot het lager, in het bijzonder tot het uitgebreid-l.o., en 2°. de aansluiting aan het middelbaar (en het voorbereidend hooger) onderwijs aan dat der lagere scholen. Bij het lager onderwijs is het laatste punt reeds ter sprake gekomen. Wat het eerste punt betreft luidt de conclusie der commissie: ‘het uitgebreid-l.o. moet *lager* onderwijs blijven en daaraan slechts eenige uitbreiding geven, voor zoover de voorbreiding voor de middelbare school en die voor de school van voorbereidend-hooger onderwijs die noodig maken, of ook de behoeften van den kleinen middenstand en van leerlingen, die het middelbaar onderwijs niet volgen kunnen, daardoor bevredigd worden. De gewone lagere school met hare uitbreiding blijft als ééne inrichting onder één hoofd. De middelbare school daarentegen moet zijn eene inrichting van algemeen-vormend onderwijs, zooals dat deel der bevolking, hetwelk voor beroep en bedrijf, of ook uit het oogpunt van algemeene vorming alleen, meer en hoogere algemeene kennis noodig heeft dan de lagere school geven kan, verlangt. Zij moet onderwijs geven, dat een afgesloten geheel vormt, niet ten doel heeft voor te bereiden voor hooger, d.i. wetenschappelijk onderwijs. Zij behoort zóó ingericht te zijn, dat zij in haar onderwijs geleidelijk overgaat van het klasseleeraarssysteem tot dat van vakleeraars, wanneer de aard van het onderwijs deze laatsten noodig maakt. De uitgebreid lagere school is een orgaan met uitbreidings- en verbindingsstukken; de middelbare school is een nieuw orgaan.’

De scholen voor uitgebreid-l.o., zooals ze thans bestaan, zijn zeer talrijk en zeer veelsoortig; zij hebben alleen dit gemeen, dat er, behalve de vakken van het gewoon-l.o., één of meer - meestal 1 of 2 - andere vakken worden

onderwezen. Zelfs op de meer volledige scholen, waar de drie moderne talen worden onderwezen, beteekent het onderwijs in de natuurwetenschappen weinig. De betrekkelijk groote ontwikkeling, zegt de Commissie, die het uitgebreid-l.o. heeft verkregen, is daaraan te danken, dat het langen tijd het eenige schoolonderwijs was, 't welk zij die meer kennis noodig hadden dan de gewone l.s. geven kon, maar die geen hooger onderwijs verlangden, krijgen konden; voorts daaraan, dat dit onderwijs door klasse-onderwijzers werd gegeven, en eindelijk niet het minst ook daaraan, dat het, aan geen wettelijke bepaling gebonden, wat den omvang betreft en het aantal vakken, 't welk in eene school geleerd moet worden, m.a.w. geheel vrij van eenig leerplan, zich overal naar de omstandigheden, naar de inzichten van gemeente- en schoolbesturen en naar de wenschen van ouders en onderwijzers vermocht te schikken.

Bij de reorganisatieplannen moest de Commissie een besluit nemen omtrent de vraag: moeten de hoogere b.s. met 3-j.c. en de uitgebreid-l.s. blijven, zooals zij zijn? De adviezen der subcommissiën waren gedeeld; die voor L.O. ‘beveelt eenstemmig het denkbeeld aan om de H.B.S. 3-j.c. te vervangen door scholen met volledig M.U.-L.O.’, nader door haar beschreven. De subcommissie voor M.O. was het eens met hetgeen de Commissie in haar leidraad had voorgesteld: dat er een middelbare school moest zijn, ofschoon niet in alles gelijk met de bestaande h.b.s. met 3-j.c. Naar de meening der subcommissie voor L.O. zou het een voordeel zijn, indien de kinderen van 6 tot 15 of 16 jaar, dus 9 jaren, één school bezoeken, en moet het onderwijs aan kinderen tot hun 15e à 16e j. in *aard* en *karakter lager o*. blijven. Nu leert evenwel de ervaring, wat betreft de goede leerlingen, dat na een verblijf van 6 j. de belangstelling bij hen is verdwenen en de overgang naar een hoogere inrichting van onderwijs zeer in hun belang is. Zeer zeker brengt die overgang bezwaren met zich. De leerlingen zijn ook in de hoogste klassen der lagere school meestal aangewezen op één onderwijzer en komen in de hoogere school plotseling in te veel handen. Hierin moet verandering komen. Voor leerlingen, die een hoogere school zullen bezoeken, zou het evenwel wenschelijk zijn, dat meer dan één onderwijzer in de

hoogste klassen der lagere school onderwijs gaf. Thans staat dezelfde onderwijzer gedurende bijna alle lesuren voor dezelfde leerlingen; onoplettendheid bij de leerlingen is hiervan het gevolg; deze slechte neiging wordt op de hoogere scholen meegebracht en kan er niet meer worden weggenomen. Maar van den anderen kant is het noodig, dat aan de te groote verdeeling van den arbeid aan de middelbare school, waaronder de vorming van den leerling lijdt, een einde worde gemaakt. De voorgestelde wijzigingen in de wet op het middelbaar onderwijs en een ook voor de praktijk ingerichte opleiding der leeraren zullen hierin verbetering brengen. De subcommissie voor L.O. beveelt de school van uitgebreid-l.o. ook aan uit het oogpunt van goedkoopheid, en geeft daarbij een kostenberekening. Terecht zegt de Commissie, 'dat in zulk een berekening zóóveel wordt ondersteld, wat volkomen onzeker is, dat de uitkomst weinig waarde heeft.' Indien aan den eisch der subcommissie voor L.O. werd voldaan - om de middelbare school en de eerste 3 klassen van het voorbereidend-hooger onderwijs tot het lager onderwijs te rekenen - dan zou het peil van de ontwikkeling der leerlingen van de hoogere inrichtingen van onderwijs op den duur belangrijk dalen, en zou het noodig zijn een vereeniging op te richten tot bescherming van het intellect.

Aan het slot van hare beschouwingen over de verhouding van het middelbaar- tot het uitgebreid-lager onderwijs, wijst de Commissie op een niet gering te achten voordeel, dat met de thans voorgestelde organisatie verbonden zal zijn. Vele onderwijzers der lagere school, die de akte van hoofdonderwijzer en voor één of meer moderne talen, of voor de wiskunde verwierven, kunnen niet als hoofd van een school plaats vinden, omdat de verhouding van het aantal onderwijzers tot dat der hoofden van scholen daartoe te ongunstig is. De thans voorgestelde regeling en de eischen voor de examens middelbaar onderwijs, daarbij ontworpen, maken het voor deze onderwijzers niet moeilijk één of twee akten voor de in deze ontwerpen bedoelde middelbare school te verwerven en zoo als leeraar aan zulk een school een positie te verkrijgen, die niet minder is dan die van het hoofd eener lagere school. Op die wijze kan in de sociale verhoudingen der onderwijzers een zeer gewenschte verbetering komen.

De middelbare scholen, opgericht en onderhouden door het Rijk, de provinciën of de gemeenten, zijn openbare, de overige zijn bijzondere scholen. Zij worden verdeeld in: *a.* gewone m. scholen, *b.* middelbare s. voor meisjes. De gewone m.s., ook voor meisjes toegankelijk, heeft een cursus van 3 jaren; de vakken van onderwijs zijn ongeveer dezelfde als die van de thans bestaande h.b.s. 3-j.c.: Nederlandsche, Fransche, Duitsche en Engelsche taal, vaderl. en alg. geschiedenis en de staatsinrichting van Nederland en zijn koloniën en bezittingen in andere werelddeelen, aardrijkskunde, wisk., natuur- en scheik., plant- en dierk., teekenen, boekhouden, schrijven en gymnastiek. Deze school beoogt een zelfstandige inrichting te zijn, die een in zich zelf afgesloten geheel vormt, geen vakonderwijs geeft, maar de algemeene ontwikkeling biedt, die de middenstand behoeft. De middelbare scholen voor meisjes worden onderscheiden in scholen met 3-j. en met 5-j. cursus. De eerste heeft dezelfde vakken van onderwijs als de gewone m.s. met dit verschil, dat boekhouden en schrijven vervangen zijn door nuttige en fraaie handwerken en zingen, terwijl niet van teekenen, maar alleen van handteekenen gesproken wordt. Aan de meisjesschool met 5-j.c. worden dezelfde vakken onderwezen als aan die met 3-j.c., maar bij de 4 talen is de letterkunde opgenomen. Het belangrijkste verschil van de meisjesschool met 3-j.c. met de eerste 3 jaren van de meisjesschool met 5-j.c. - waarmede zij overigens, zooveel mogelijk, behoort overeen te stemmen, opdat de overgang van de eene school naar de andere niet moeilijker gemaakt wordt dan noodig is - is dat het onderwijs aan de school met 3-j.c. zooveel mogelijk een afgerond geheel moet vormen. In de praktijk aan beide eischen te voldoen, zal zeer zeker moeilijkheden meebrengen.

Voor de beide meisjesscholen mag, zegt de Commissie, het aantal lesuren niet te groot zijn: zeker niet meer dan 30 in de week, opdat er voor godsdienstonderwijs, muziek en dergelijke vakken voldoende tijd blijve. Ook tijd voor huiswerk: voor een middelmatige leerlinge niet meer dan twee uur gemiddeld per dag. Doch niet alleen voor eigenlijke leervakken moet er tijd beschikbaar zijn, ook voor eigen vrije ontwikkeling in verschillende richting, voor literatuur,

voor kunst en populaire wetenschap, voor werkzaamheden in het huisgezin, behoort er, vooral in de latere schooljaren, gelegenheid over te blijven. Meisjes, voor wie de scholen, welke thans besproken worden, bestemd zijn, moeten zich zooveel mogelijk vrij, naar aanleg en neiging, naar omstandigheden en levensroeping, kunnen ontwikkelen. De verdeeling van de lessen in lessen van 60 minuten en van 45 minuten mag dáárom, maar ook uit het oogpunt der physieke ontwikkeling, voor deze school, meer nog dan voor andere, beslist noodzakelijk geacht worden.

De Commissie beveelt de volgende regeling der lessen voor de *gewone* middelbare school aan, waarbij zij blijkbaar bovenstaande overwegingen buiten berekening heeft gelaten: er wordt zes dagen in de week des morgens les gegeven van 9 uur tot half één, of van half negen tot 12 uur, en vier middagen van 2 tot 4 uur, of, waar dat noodig geacht wordt, van half twee tot half vier. De morgentijd wordt besteed aan vier lessen; de eerste les duurt een vol uur, de volgende drie lessen duren ieder 45 minuten; tusschen de 2e en 3e les wordt aan de leerlingen 15 minuten vrij gegeven. De middagtijd wordt besteed aan twee lessen ieder van een vol uur. Men krijgt zoo 32 lessen in de week. Wanneer men het aantal lessen niet tot 30 beperkt, zal er geen sprake kunnen zijn van vrije Woensdag- en Zaterdagmiddagen, zooals de Commissie zich voorstelt, tenzij men voor alle lessen verkorte uren neemt. Twee volle uren in den middag, na vier lessen in den morgen, is verwerpelijk; de middaglessen zijn toch al minder vruchtbaar. Ook met het oog op den jeugdigen leeftijd der leerlingen moet het aantal lessen hoogstens 30 zijn.

In elke gemeente, waar de bevolking tien duizend zielen te boven gaat, wordt door het gemeentebestuur tenminste één gewone middelbare school opgericht en in stand gehouden. Telkens voor niet langer dan vijf jaren kan vrijstelling worden verleend van deze verplichting, indien blijkt, dat door een middelbare school van Rijk of provincie of door een bijzondere m.s. voldoende in de behoefte der gemeente wordt voorzien of dat de bevolking der gemeente zóó ver uiteen woont, dat op bezoek der school weinig te rekenen ware.

Eenmaal 's jaars wordt aan de leerlingen eener gewone

middelbare school of eener middelbare school voor meisjes met 5-j.c., die het onderwijs tot aan het einde hebben bijgewoond, gelegenheid gegeven om ten gevolge van een examen een getuigschrift te verkrijgen. Tot die examens worden ook toegelaten zij, die het onderwijs aan de school, waar het eindexamen wordt afgenomen, niet hebben bijgewoond. Het eindexamen wordt afgenomen door een commissie, samengesteld uit een lid der commissie van toezicht, door haar zelve aan te wijzen, als voorzitter, den directeur der school en de leeraren in de vakken, waarover het examen loopt. Bijzondere middelbare scholen kunnen, telkens voor zes jaren, worden aangewezen als bevoegd aan hun leerlingen, die het onderwijs tot aan het einde hebben bijgewoond, een getuigschrift van bekwaamheid af te geven, dat met het getuigschrift der openbare scholen wordt gelijkgesteld, mits het getuigschrift is afgegeven ten gevolge van een examen, gelijk aan dat, hetwelk voor de openbare scholen is voorgeschreven. Aan de leerlingen der meisjesschool met 3-j.c. wordt geen eindexamen afgenomen, wel een getuigschrift uitgereikt.

De vereischten om tot leeraar aan een middelbare school benoemd te kunnen worden, en dit geldt voor de drie scholen, zijn: *a.* het *getuigschrift van zedelijk gedrag*, *b.* het *paedagogisch getuigschrift*, *c.* de *bevoegdheid* tot het geven van onderwijs in één of meer vakken. Wat het laatste punt betreft, is bij de regeling der bevoegdheden voor de middelbare school naar een stelsel gezocht, dat het midden houdt tusschen het systeem van den klasseleeraar en van den vakleeraar. De ontworpen regeling beoogt derhalve een toestand in het leven te roepen, die de bezwaren tegen te vroegtijdige specialiseering van vakken evenzeer ondervangt, als die tegen onvoldoende degelijkheid van het onderwijs. Met de subcommissie M.O. is de Commissie van meening, 1°. dat het onderwijs aan de middelbare school in eene zelfde afdeeling in meer dan één vak aan een zelfden leeraar moet worden opgedragen; 2°. dat als eisch van benoembaarheid zal gelden het bezit der akte van bekwaamheid voor m.o. voor minstens *twee* vakken van verwanten aard. Voor het onderwijs in de drie *vreemde talen* is de eisch van het bezit van twee akten niet gesteld. De eischen van bevoegdheid voor de meisjesschool met 3-j.c. zijn in hoofdzaak dezelfde als die voor de gewone m. school.

De meisjes-school met 5-j.c. sluit zich in haar leerplan ten nauwste aan bij de thans bestaande h.b.s. met 5-j.c. Ook in de regeling der bevoegdheden is zooveel mogelijk de tegenwoordige, in de praktijk ontwikkelde toestand gehandhaafd, waarbij echter rekening is gehouden met de uitbreiding van het aantal verkrijgbare akten voor m.o., overeenkomende met de thans verkrijgbare akten A voor de vreemde talen. Over 't algemeen bezit de meerderheid der leeraressen en leeraren, aan deze scholen werkzaam, in het bijzonder voor de letterkundige vakken, de volledige bevoegdheid, voor de vreemde talen, derhalve van de akte B. De Commissie is het met de subcommissie M.O. eens, dat de leerkrachten in de twee hoogste klassen der meisjesschool met 5-j.c., ten minste voor die vakken die er de kern van het onderwijs vormen, in het bezit der hoogste bevoegdheid behooren te zijn.

In December 1900 werd aan een commissie - kortheidshalve bevoegdheidscommissie genoemd - opgedragen ‘het voorbereiden van voorstellen tot wijziging van de artikelen der wetten tot regeling van het middelbaar en hooger onderwijs, betrekking hebbende op de akten van bekwaamheid tot het geven van middelbaar onderwijs, met uitzondering van die voor het schoolonderwijs in de land- en tuinbouwkunde en in het handteekenen, het rechtlijnig teekenen en de perspectief; zij kwam in Januari 1902 met haar arbeid gereed. Haar voorstellen zijn voor zoover mogelijk door de Commissie overgenomen. Dienovereenkomstig zijn ten aanzien van de vorming van leeraren bij het middelbaar onderwijs (en voorbereidend-hooger onderwijs) *drie eischen* gesteld: *a.* een voldoende algemeene ontwikkeling en voorbereiding voor de beoefening der vakken, waarin men een examen verlangt af te leggen; *b.* een doeltreffende en, voor zoover noodig, wetenschappelijke opleiding; *c.* een paedagogische voorbereiding voor het leeraarsambt. De bestaande wetten op het middelbaar en op het hooger onderwijs bevatten omtrent den derden eisch niets, terwijl de eerste en tweede, voor zoover de bevoegdheid verkregen wordt, krachtens de wet op het hooger onderwijs zijn geregeld, daarentegen in de wet op het middelbaar onderwijs zijn verwaarloosd. De opleiding van leeraren bij het middelbaar onderwijs is thans door de Commissie geregeld. Zij vordert niet een akademische opleiding, behalve voor de meisjes-

school met 5-j.c., en ook daar niet voor alle vakken. De bevoegdheden voor het middelbaar onderwijs worden langs eenvoudiger weg verkrijgbaar gesteld, om de vereeniging van meer dan één bevoegdheid in de hand van denzelfden leeraar mogelijk te maken. Goede leerkrachten, zegt de Commissie verder, voor het lager onderwijs opgeleid of van het lager onderwijs afkomstig, kunnen, zooals reeds vroeger werd opgemerkt, indien zij de vereischte vakkennis hebben verworven, voor deze scholen uitstekende diensten bewijzen. De akten van bekwaamheid komen naar omvang en grens van bevoegdheid min of meer overeen met de thans bestaande akten, die alleen bevoegdheid geven voor de h.b.s. met 3-j.c. Als graad van de algemeene ontwikkeling, die in den aanstaanden leeraar bij het m.o. moet worden ondersteld, mag de vrucht van een 5- of 6-jarig ontwikkelend onderwijs, in aansluiting aan de lagere school, worden aangenomen. Deze wordt bepaald door een examen; inrichting en omvang van het examen, benevens de geheele of gedeeltelijke vrijstellingen daarvan, worden bij algemeenen maatregel van bestuur vastgesteld. Voor het geven van onderwijs aan een m.s. zijn ook bevoegd zij, die voor één of meer vakken bevoegd zijn ingevolge de wet op het V.-H.O. of die op het H.O. Aan het candidaats-examen worden geen onderwijs-bevoegdheden verbonden.

Wat de *paedagogische voorbereiding* voor het leeraarsambt betreft, deelen de Commissie en de subcommissiën M.O. en V.-H.O. de zienswijze van de bevoegdheidscommissie: dat de invoering van zulk een voorbereiding een van de noodzakelijkste verbeteringen is, die behoort te worden aangebracht.

Vakonderwijs.

Een wet op het vakonderwijs bestaat tot dusver niet. De Commissie moest dus een geheel nieuwe wet ontwerpen, waarin alle onderwijs, dat voor bijzondere doeleinden opleidt, dat niet strekt tot algemeene vorming en niet een in engeren zin wetenschappelijk karakter draagt, zijn regeling zou vinden. Dit onderwijs heeft ten doel op den grondslag van het algemeen vormend onderwijs op te leiden voor bedrijven en beroepen. De vakscholen, opgericht en onderhouden door het Rijk, de provinciën of de gemeenten, zijn openbare, de overige

zijn bijzondere. Het vakonderwijs wordt verdeeld in lager en middelbaar vakonderwijs. Tot de lagere vakscholen wordt men alleen toegelaten na met vrucht een gewone lagere school, tot de middelbare vakscholen na met vrucht een gewone middelbare school te hebben doorloopen. Aan vakscholen kunnen praktische zoowel als theoretische vakcursussen en vakklassen verbonden worden. Aan welke scholen lager en aan welke middelbaar vakonderwijs wordt geven, is reeds vermeld in het vroeger gegeven schema. Het is niet mogelijk in dit artikel al deze inrichtingen van onderwijs, van hoe groot belang zij ook zijn, te beschrijven. Alleen de wijze, waarop, onder het middelbaar vakonderwijs, door de Commissie in de opleiding van onderwijzers is voorzien, moge hier een plaats vinden.

Voor de *opleiding van onderwijzers* staan tegenwoordig drie wegen open: 1°. de particuliere opleiding (door hoofden van scholen), 2°. die aan normaallessen, 3°. die aan kweekscholen. De eerste, zegt de Commissie, zal slechts bij hooge uitzondering goede uitkomsten opleveren; de tweede is gebrekkig, geschiedt op meest ongeschikte uren en door onderwijzers, die na hun gewonen inspannenden arbeid hieraan slechts hun vrije uren kunnen geven. De opleiding aan een kweekschool is de eenige, die voldoende mag heeten. Tegenwoordig is er geen aansluiting aan de lagere school, daar de cursus van de kweekschool loopt van het 14de tot het 18de jaar der kweekelingen. In elk geval kan de tijd van het 12de tot het 14de jaar beter gebruikt worden. Een onderwijzer heeft noodig algemeene kennis en vakkennis. De laatste moet hij op de kweekschool verkrijgen, de eerste op een andere school; zijn algemeene kennis mag niet minder zijn dan de algemeene kennis, welke de middelbare school geeft. De door de Commissie voorgestelde kweekschool is een dagschool met 3-j. cursus. De tijd van voorbereiding van den onderwijzer is dus verdeeld in twee gelijke perioden, in een van het 12de tot het 15de j. en in een tweede van het 15de tot het 18de j. De eerste wordt doorgebracht op een school van middelbaar onderwijs, de tweede op een kweekschool. Aan de kweekschool wordt onderwijs gegeven in: Nederlandsche taal en letterkunde; Fransche, Duitsche, Engelsche taal; vaderl. en algemeene geschiedenis en de staatsinrichting van Nederland en zijne koloniën en bezittingen in andere werelddeelen; aardrijkskunde;

rekenen en wiskunde; natuurkunde en scheikunde; plantkunde en dierkunde; theorie van opvoeding en onderwijs; lezen en spreken; schrijven; teekenen; zingen; gymnastiek; nuttige handwerken voor meisjes. Facultatief zijn gesteld: gezondheidsleer en handenarbeid (slöjd). Elke kweekschool staat in verbinding met één of meer lagere scholen, waar de leerlingen der kweekschool in de praktijk van opvoeding en onderwijs geoefend worden. Ofschoon de opleiding aan kweekscholen ver de voorkeur verdient boven die aan normaallessen, kunnen de laatste voorloopig nog niet gemist worden. Aangezien zij over een minder aantal lesuren hebben te beschikken, is bepaald, dat van de verplichting tot het geven van onderwijs in de drie moderne talen vrijstelling kan worden verleend. Het verleenen der vrijstelling stempelt de normaallessen tot een niet volledige inrichting tot opleiding van onderwijzers. Overigens zullen ook tot deze lessen alleen leerlingen mogen toegelaten worden, die het getuigschrift van het eindexamen der middelbare school bezitten, of die een aequivalent toelatingsexamen hebben afgelegd. Aan kweekscholen kunnen cursussen verbonden worden tot voorbereiding van onderwijzers voor het examen van hoofdonderwijzer en tot opleiding van onderwijzers voor de examens ter verkrijging van akten voor L.O. in de moderne talen en in de wiskunde.

In het ontwerp-reglement van het eindexamen der kweekscholen tot opleiding van onderwijzers wordt bepaald, dat het eindexamen wordt afgenomen door een commissie, bestaande uit: *a.* de leeraren der hoogste klasse van de kweekschool in de vakken, die op het examen gevraagd worden; *b.* één of meer deskundigen, door den Minister van Binnenlandsche Zaken telken jare aan te wijzen, als gecommitteerden. De directeur van de kweekschool is voorzitter der commissie. Het examen geschiedt zoowel mondeling als schriftelijk. Het mondeling examen, voor elken candidaat afzonderlijk. wordt afgenomen door de leeraren onder *a.* vermeld. De opgaven voor het schriftelijk onderzoek worden door de gecommitteerden vastgesteld. Candidaten, die voor het schriftelijk werk in een vak het cijfer 9 of 10 - de cijfers loopen tot 10 - hebben verkregen, kunnen van het mondeling examen in hetzelfde vak worden vrijgesteld. De gecommitteerden kunnen kennis nemen van de cijfers, welke de candidaten in

den loop van den 3-j.-c. in de verschillende vakken hebben verkregen. De candidaten, die niet aan de kweekschool zijn opgeleid, worden in alle opzichten gelijk gesteld met hen, die hun opleiding aan de kweekschool genoten hebben.

Het bezit van het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd eindexamen aan een kweekschool en evenzoo het bezit van het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd eindexamen aan normaallessen geeft gelijke bevoegdheid als de tegenwoordige akte voor onderwijzer.

Dit voorschrift wijkt af van de tegenwoordige regeling. De Commissie meent, dat, wanneer de kweekscholen zijn ingericht, zooals door haar thans wordt voorgesteld, er geen reden is, waarom niet aan deze inrichtingen hetzelfde recht zou worden toegekend, dat de middelbare scholen, de scholen van voorbereidend-hooger onderwijs en de vakscholen in het algemeen genieten, het recht namelijk een eindexamen af te nemen, dat, bij gunstigen uitslag, rechten of bevoegdheden medebrengt.

De normaalscholen tot opleiding van onderwijzers en leeraren in het teekenen hebben een cursus van 3 jaren, welke aan middelbare scholen, aan scholen van voorbereidend-h.o. en aan vakscholen kan verbonden worden. Een dergelijke school is te Amsterdam in 's Rijks museumgebouwen gevestigd. Nu het teekenen ook als leervak aan de lycea is opgenomen, zal wellicht behoefte ontstaan aan meer gelegenheid tot opleiding.

Is vroeger reeds, zegt de Commissie, een Rijksnormaalschool voor teekenen noodig geacht, dan mag thans zulk een normaalschool voor de opleiding van onderwijzers en leeraren in de gymnastiek niet minder wenschelijk heeten. Evenals voor het teekenen kunnen ook voor de gymnastiek aan m scholen en aan scholen van voorbereidend-h.o. cursussen tot opleiding van onderwijzers en leeraren in de gymnastiek verbonden worden. De subcommissie voor de gymnastiek heeft de wenschelijkheid eener centrale opleidingsschool betoogd en wijst er op, dat zulke inrichtingen reeds in verschillende plaatsen in het buitenland bestaan en daar uitstekende resultaten hebben opgeleverd.

Met de cursussen tot opleiding van leeraren in de vakken van het algemeen vormend middelbaar onderwijs en van het

lager en middelbaar vakonderwijs heeft de Commissie het oog op de leeraren aan de middelbare school. Zij acht het noodig, dat de Regeering, die voor het hooger en lager onderwijs zorgt, ook voor de opleiding van leeraren voor het middelbaar onderwijs zorg drage door de oprichting of het bevorderen van de oprichting van goede cursussen.

Voorbereidend-hooger onderwijs.

Het voorbereidend-hooger onderwijs, dat ten doel heeft op den grondslag van het lager onderwijs op te leiden tot de studie aan universiteiten, hoogescholen en academiën is in een afzonderlijke wet geregeld. De thans bestaande wetgeving rekent het onderwijs, aan het gymnasium gegeven, tot het hooger onderwijs, waar het niet op zijn plaats is. Uit een onderzoek is het aan de Commissie gebleken, dat, wat de hoogere burgerscholen met 5-j.c. betreft, verreweg de meeste der leerlingen, die eindexamens aflegden, 60 pCt., hun studiën voortzetten aan de polytechnische school, aan de universiteiten, aan de militaire scholen of aan de inrichtingen ter opleiding van ambtenaren voor Indië en dus feitelijk voorbereid waren voor hooger onderwijs. De Commissie en de subcommissie voor voorbereidend-h.o. achten het dientengevolge noodig om aan den stelselloozen toestand een einde te maken door de hoogere burgerschool met 5-j.c. met het gymnasium te verbinden tot één inrichting ter voorbereiding voor alle hooger onderwijs, waaraan de naam *lyceum* is gegeven.

De lycea, opgericht en onderhouden door het Rijk, de provinciën of de gemeenten, zijn openbare, de overige zijn bijzondere lycea. Het lyceum bestaat uit een onderbouw van twee jaren, gedurende welke het onderwijs voor alle leerlingen hetzelfde is. De bovenbouw van vier jaren bestaat uit 3 afdeelingen, A, B en C. In den onderbouw wordt onderwijs gegeven in: Nederlandsche, Latijnsche, Fransche en Duitsche taal, geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde, plant- en dierkunde, handteekenen en gymnastiek. In A van den bovenbouw wordt onderwijs gegeven in: Nederlandsch, Latijn, Grieksch, Fransch, Duitsch, Engelsch, geschiedenis, staatsinrichting van Nederland en zijn koloniën en bezit-

tingen in andere werelddeelen, aardrijkskunde, wiskunde en cosmographie, natuurkunde, scheikunde, plant- en dierkunde, handteekenen en gymnastiek. In B als in A, Grieksch uitgezonderd. In C als in A, met uitzondering van Grieksch en Latijn en met toevoeging van mechanica en lijnteekenen. In A kan ook onderwijs worden gegeven in de Hebreeuwsche taal. Een lyceum heet volledig, wanneer het bestaat uit den onderbouw en den bovenbouw met de afdeelingen A, B en C. Lycea kunnen ook bestaan uit den onderbouw en 1 of 2 der afdeelingen van den bovenbouw. Bestaat het lyceum slechts uit den onderbouw, dan heet het prolyceum.

Lycea worden door het Rijk opgericht, waar en wanneer dit noodig wordt geacht. In elke gemeente, waar de bevolking vijftig duizend zielen te boven gaat en geen Rijksof provinciaal lyceum gevestigd is, wordt door het gemeentebestuur ten minste één volledig lyceum opgericht en in stand gehouden. Bedraagt de bevolking minder dan vijftig duizend en meer dan twintig duizend zielen en bestaat er geen Rijks- of provinciaal lyceum, dan wordt door het gemeentebestuur ten minste één lyceum opgericht en in stand gehouden, dat evenwel niet alle afdeelingen van den bovenbouw behoeft te omvatten. Telkens voor niet langer dan zes jaren kan vrijstelling van deze verplichting worden verleend, indien blijkt, dat door een bijzondere school voldoende in de behoefte der gemeente aan voorbereidend-hooger onderwijs wordt voorzien, of indien om andere redenen op bezoek van een lyceum weinig te rekenen ware. Aan de besturen van gemeenten, waar de bevolking minder dan twintig duizend zielen bedraagt, kan worden toegestaan met een lyceum een gewone middelbare school te verbinden.

De rector, die in het bezit moet zijn van den graad van doctor in de letterkundige of in de wis- en natuurkundige faculteit, wordt in den onderbouw, en indien het lyceum meer dan één afdeeling omvat, ook in elk der afdeelingen door een der leeraren ter zijde gestaan. Een dezer leeraren wordt aangewezen om den rector bij ontstentenis te vervangen.

Aan de leerlingen van de hoogste klasse der openbare en der aangewezen bijzondere lycea wordt elk jaar gelegenheid gegeven een eindexamen af te leggen en een getuigschrift te verkrijgen, dat zij bekwaam zijn voor de studie aan een

universiteit of hoogeschool. Het getuigschrift vermeldt tot welke examens men kan worden toegelaten. Het getuigschrift voor A geeft recht tot het afleggen van het eerste examen in de faculteiten der godgeleerdheid, der letteren en wijsbegeerte en der rechtsgeleerdheid aan een universiteit, dat voor B in de faculteiten der geneeskunde, der wis- en natuurkunde en der rechtsgeleerdheid aan een universiteit en tot het eerste examen aan de technische hoogeschool, en dat voor C tot het eerste examen aan de technische hoogeschool. Om te worden toegelaten tot de examens, niet vermeld in het getuigschrift, moet de bezitter, naar genoegen van de faculteit of van de afdeeling voor welke hij het examen wenscht af te leggen, het bewijs leveren dat hij voldoende kennis bezit voor de studie van het door hem gekozen vak.

Het eindexamen, waarvan het mondelinge gedeelte in het openbaar wordt gehouden, wordt afgelegd voor een commissie, bestaande uit: *a.* de leeraren der hoogste klasse van het lyceum in de vakken, waarover het examen loopt; *b.* deskundigen, door den Minister van Binnenlandsche Zaken elk jaar aan te wijzen. Voorzitter is de rector van het lyceum, terwijl het mondeling examen wordt afgenomen door de onder *a* genoemde leeraren. Voor alle anderen dan de leerlingen van de hoogste klasse van een lyceum blijft het z.g. staatsexamen - ongetwijfeld tot niet geringe verbazing van zeer velen - bestaan; dit examen loopt niet over al de vakken, waarin in den bovenbouw van het lyceum onderwijs wordt gegeven in een der afdeelingen, zooals de subcommissie V.-H.O. wenscht. De Commissie meent, dat dan meer gevraagd wordt dan noodig is; zij wil aan de Staatscommissie overlaten te oordeelen, of overgelegde getuigschriften zekerheid geven, dat de ceandidaat voldoende onderwijs heeft ontvangen in de vakken, die in de afdeeling van het lyceum, waarin het getuigschrift van met goed gevolg eindexamen gelijk is aan het door hem verlangde, onderwezen zijn, maar bij het eindexamen niet worden gevraagd. Oordeelt zij het getuigschrift niet voldoende, dan neemt zij examen af ook in de genoemde vakken. Dit is slechts een uitbreiding van wat ook nu gedaan wordt. Personen, die den leeftijd van 25 jaar bereikt hebben, kunnen, zonder getuigschrift, door

den Minister tot de examens aan een universiteit of aan een hoogeschool worden toegelaten, wanneer de faculteit, de hoogeschool of de afdeeling der hoogeschool, voor welke de bedoelde personen examen wenschen af te leggen, verklaart, dat zij voldoende algemeene ontwikkeling en geschiktheid bezitten voor de studie van het door hen gekozen vak.

Evenals voor de middelbare scholen zijn de vereischten om tot leeraar aan een lyceum benoemd te worden van drieërlei aard: *a.* het *getuigschrift van zedelijk gedrag*, *b.* het *paedagogisch getuigschrift*, *c.* de *bevoegdheid* tot het geven van onderwijs in één of meer vakken.

Wat de bevoegdheid tot het geven van voorbereidend-hooger onderwijs betreft, zoo wordt deze verkregen: 1. door het bezit van het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd doctoraal examen, met onderwijsbevoegdheid voor het te onderwijzen vak door het bezit der akte van bekwaamheid voor voorbereidend-hooger onderwijs voor het te onderwijzen vak. Daar het voorbereidend-h.o. wetenschappelijk gevormde leeraren eischt, is de bevoegdheid tot het geven er van in de eerste plaats verbonden aan het bezit van een door de faculteiten verleend getuigschrift. Deze wordt echter niet verbonden aan den graad van doctor, maar aan het *doctoraal examen*. Dit staat in verband met het voorstel, om in elke faculteit één doctoraat verkrijgbaar te stellen, met vrije keuze van vakgroepen als hoofd- en bijvakken. Aan het candidaatsexamen wordt geen bevoegdheid verbonden, met een enkele uitzondering voor het bijzonder onderwijs; wanneer een candidaat in een of ander vak tevens in het bezit is van een getuigschrift van met goed gevolg volbrachte minstens vijfjarige studie in de wijsbegeerte en godgeleerdheid, afgegeven door het bestuur van een kerkgenootschap, geeft het bevoegdheid voor het onderwijs in den onderbouw van het lyceum.

Aan de in de tweede plaats genoemde akten van bekwaamheid is eveneens bevoegdheid verleend. De akte wordt verkregen tengevolge van het afleggen van twee examens A en B. Deze akten komen overeen met de tegenwoordige akten voor middelbaar onderwijs, maar met dit verschil, dat zij betere waarborgen bieden voor algemeene ontwikkeling en opleiding.

De Commissie heeft zich vereenigd met de denkbeelden der bevoegdheidscommissie omtrent de bevoegdheden bij

combinaties van vakken. Dit mocht worden verwacht, omdat de leden der Commissie dr. J. Woltjer en dr. B. Symons ook zitting hadden in de laatste commissie.

De bevoegdheidscommissie heeft voorgesteld, dat zij, die een volledige bevoegdheid bezitten voor een zeker vak, met een mindere bevoegdheid in een verwant vak kunnen volstaan, om ook voor het onderwijs in dat vak volledig bevoegd te zijn. De Commissie stelt dientengevolge voor, dat zij, die met goed gevolg een doctoraal examen of een B-examen hebben afgelegd, derhalve voor een vak volledige bevoegdheid bezitten, door de verwerving van een getuigschrift A of van een akte voor middelbaar onderwijs voor een verwant vak, ook voor dat vak de bevoegdheid zullen erlangen, het aan een lyceum in zijn vollen omvang te doceeren. Als combinaties van vakken zijn voorgesteld:

1°. volledige bevoegdheid voor *een van de talen* (Grieksch, Latijn, Nederlandsch, Fransch, Duitsch, Engelsch) of voor *geschiedenis* + onvolledige bevoegdheid voor *een taal*, *geschiedenis* of *aardrijkskunde*; 2°. volledige bevoegdheid voor *geschiedenis*, *staatswetenschappen* of *aardrijkskunde* + onvolledige bevoegdheid voor *een van dezelfde vakken;* 3°. volledige bevoegdheid voor *wis- en sterrekunde*, *wis- en natuurkunde*, *scheikunde* of *plant- en dierkunde* + onvolledige bevoegdheid voor *een van dezelfde vakken* of voor *aardrijkskunde*. Door zulk een regeling zal het ook voor de lycea mogelijk zijn verwante vakken in één hand te vereenigen.

De Commissie heeft in den bovenbouw van het lyceum 3 afdeelingen; de meerderheid der subcommissie V.-H.O., heeft een 4e afdeeling noodig geacht, vooral met het oog op de opleiding van vele aanstaande juristen; deze 4e afdeeling is zonder Grieksch, maar vordert meer beoefening van het Latijn en meer studie van moderne talen en natuurwetenschappen. Of deze afdeeling te gemakkelijk zou worden, hangt af van wat men van het onderwijs in de moderne talen en natuurwetenschappen zou maken. De wet legt het onderwijs sterk aan banden. Nu vergroot de instelling van een 4e afdeeling aan het lyceum de mogelijkheid de opleiding van hen, die de universiteit zullen bezoeken, op meer verschillende wijze in te richten. De plooibaarheid van het V.-H.O. is er grooter door, hetgeen een belangrijk voordeel

zou geacht kunnen worden. Ook wordt de instelling van een 4e afdeeling als te kostbaar beschouwd. Kostbaar is een kostelijk argument, indien men iets niet wil.

Niet in alle opzichten was de Commissie het onderling eens. Zoo heeft de meerderheid - met 4 tegen 3 stemmen - beslist, dat het Latijn in den onderbouw als verplicht vak zou worden opgenomen, waartegen de minderheid zich in een Nota heeft verklaard. De subcommissie voor het voorbereidend-H.O. heeft het Latijn in den onderbouw facultatief gesteld, omdat zij wenschte een *eenheidsschool* tot stand te brengen. Dit kan, indien de onderbouw bruikbaar is voor *alle* hooger onderwijs, wat bij een onderbouw met verplicht Latijn niet het geval is. Dezelfde minderheid wenscht, evenals de subcommissie voor V.-H.O., dat het getuigschrift van met goed gevolg afgelegd eindexamen van een lyceum, onverschillig in welke afdeeling het is verworven, de bevoegdheid verleent, te worden toegelaten tot de examens in alle faculteiten der universiteit en aan alle hoogescholen. De meerderheid der Commissie heeft dit niet gewild.

Een minderheid der Commissie, bestaande uit 2 leden, is van meening, dat de studie van het Grieksch voor de leerlingen der afdeeling B van het lyceum niet geheel kan worden gemist; zij geeft haar gronden hiervoor in een afzonderlijke Nota. Zij heeft den nadruk gelegd op de noodzakelijkheid van eenige kennis van het Grieksch voor het juist opvatten en verklaren van wetenschappelijke termen. Ook zal volgens haar de studie van het Grieksch, hoe gering die ook zij, hun algemeene kennis ten goede komen. En overigens, wie meent, zegt zij, dat deze geringe kennis, de moeite van den tijd, er aan besteed, niet loont, die legt, naar het schijnt, een onjuisten maatstaf aan. Op dezelfde wijze redeneerende, zeggen de onderteekenaars van de Nota, zou men ook kunnen betoogen, dat het voor de leerlingen van de afdeeling A de moeite niet waard is 2 uren in de week aan de scheikunde of 4 uren aan de natuurkunde te besteden, waaraan de leerlingen van de andere afdeelingen 9 of 12 uren wijden. Hiertegen valt op te merken, dat er geen bezwaar bestaat de Grieksche termen te onthouden zonder kennis van het Grieksch; dit heeft de praktijk voldoende bewezen bij al de medici, die van de hoogere burgerschool komen. Men kan toch

ook geen taal gaan leeren voor het juist opvatten en verklaren van wetenschappelijke termen. De tijd, beschikbaar gesteld voor het leeren van het Grieksch, is te kort ook om daarin nog een ander algemeener doel te kunnen bereiken; die tijd kan beter besteed worden voor de vakken, waaraan de uren zouden worden onttrokken. En, wat betreft de vergelijking, 'omne simile claudicat', en zoo hinkt ook deze. De kennis van het weinigje Grieksch moet dienen als middel; de kennis van schei- en natuurkunde om haarzelfs wil.

Hooger onderwijs.

De Commissie heeft slechts die wijzigingen in de wet op het hooger onderwijs voorgesteld, welke haar noodzakelijk uit de haar opgedragen taak schenen voort te vloeien. Zij formuleert dit onderwijs aldus: 'Hooger onderwijs heeft ten doel, op den grondslag van het voorbereidend-h.o., op te leiden tot zelfstandige beoefening van wetenschap en kunst en tot het bekleeden van ambten en betrekkingen, waarvoor zulk een opleiding vereischt wordt.' De scholen van h.o., opgericht en onderhouden door het Rijk, de *provinciën* of de gemeenten, zijn openbare, de overige zijn bijzondere. Vooral waar het om landbouw- en handelshoogescholen gaat, zegt de Commissie, kan daarbij het belang eener provincie in zulk een mate betrokken zijn, dat zij tot de oprichting en instandhouding door het verleenen van subsidie zal willen medewerken. Hooger onderwijs wordt gegeven aan: hoogescholen, akademiën, universiteiten. De gymnasia vallen uit. Daarentegen zijn de akademiën, de hoogescholen voor de kunst, opgenomen. De Commissie stelt voor art. 30 der tegenwoordige wet aldus te lezen: '1. Er wordt van Rijkswege technischhoogeronderwijs gegeven aan eene technische hoogeschool. 2. Er wordt van Rijkswege landbouw-hooger-onderwijs gegeven aan eene landbouwhoogeschool. 3. Er wordt van Rijkswege hoogeronderwijs in de veeartsenijkunde gegeven aan eene veeartsenijhoogeschool. 4. Er wordt van Rijkswege handelshoogeronderwijs, gegeven aan eene handelshoogeschool, wanneer dit door Ons noodig wordt geacht.' Dat er ook behoefte bestaat aan eene handelshoogeschool, door het Rijk gesticht, kan, zegt de Commissie, tot dusverre niet gezegd worden.

Wat de akademieën betreft, zoo wenscht zij de volgende bepaling. ‘1. Er wordt van Rijkswege hooger onderwijs in de beeldende kunsten gegeven aan eene akademie voor beeldende kunsten. 2. Er wordt van Rijkswege hooger onderwijs in de toonkunst gegeven aan eene akademie voor toonkunst.’

De Commissie stelt voor terug te keeren tot het stelsel van één doctoraat in iedere faculteit, waarop reeds lang van verschillende zijde is aangedrongen; daarmede hangt samen een nieuwe bepaling van de rechten, aan het doctoraal examen te verbinden, in het bijzonder wat onderwijsbevoegdheden betreft. De Commissie heeft gemeend, dat het wel op haar weg ligt haar denkbeelden betreffende de examens aan de universiteiten uiteen te zetten, omdat deze zaak in zeer nauw verband staat met de eenheid van doctoraat in iedere faculteit en zij dan ook over haar denkbeelden het advies der faculteiten heeft gevraagd en verkregen; maar zij heeft geen bepaalde voorstellen betreffende de regeling dier examens gedaan.

Van den inhoud van het Rapport, waarvan het eerste deel 843 blz. en het tweede 991 blz. bevat, is natuurlijk in een kort bestek slechts een zeer beperkt overzicht te geven. Het Rapport is rijk aan hoogst belangrijke onderwerpen, die elk voor zich aanspraak mogen maken op een afzonderlijke behandeling.

Zullen zij gelijk krijgen, die beweren, dat eerst in zeer verre toekomst, als vrucht van den arbeid der Commissie, voorstellen betreffende de reorganisatie van het onderwijs hun weg naar het Staatsblad zullen vinden? - Tegenover deze bewering staan de woorden, door den Minister van Binnenlandsche Zaken op 12 Juli l.l. in de zitting der Eerste Kamer gesproken: ‘Aan mij zal het dus niet liggen, indien dat werk [van de Ineenschakelingscommissie] niet zeer spoedig en met zeer groote aandacht zal worden onderzocht en daaraan niet het gevolg zal worden gegeven - natuurlijk overeenkomstig de resultaten, waartoe men na onderzoek zal komen - hetwelk mogelijk is.’

H.F. JONKMAN.

De ethiek van het historisch-materialisme.

Karl Kautsky, Ethiek. Vertaald door H. Gorter. Sociale Bibliotheek No. 8. Rotterdam 1907.
H. Gorter. Het Historisch Materialisme voor arbeiders verklaard. Uitgave 'De Tribune', Amsterdam.

'Wij kunnen den lezer, vooral als hij tot de arbeidende klasse behoort, niet genoeg aanraden het boek van Karl Kautsky, Ethiek en Materialistische Geschiedenisbeschouwing (in het Hollandsch vertaald door den schrijver dezer brochure) te lezen.' Aldus H. Gorter in een noot op blz. 67 van zijn boekje. We mogen 't er dus voor houden dat in ons land stellig, en waarschijnlijk ook in Duitschland, de historischmaterialisten in Kautsky's boek hun ethiek 't best vinden weergegeven. Dat wij naast Kautsky enkele malen Gorter zullen noemen, vindt zijn reden hierin, dat Gorter voor arbeiders sprekende, soms kortere omschrijvingen, en eenige meerdere voorbeelden en gevolgtrekkingen geeft. Er is tusschen hen geen verschil in gedachte, slechts verschil in toon.

I.

Een kort en duidelijk schema van het historisch-materialisme geeft Gorter op blz. 13 van zijn brochure:

'I. De techniek, de *productiekrachten* zijn de grondslag der maatschappij. Van de productiekrachten hangen af, de productiekrachten bepalen, de *productieverhoudingen*, waarin de menschen in het productieproces tot elkaar staan.

De productieverhoudingen zijn tevens *eigendomsverhoudingen*.
Die productieverhoudingen en eigendomsverhoudingen, zijn *verhoudingen*, niet alleen van personen, maar van *klassen*.
Die klasse-, eigendoms- en productieverhoudingen (m.a.w. het maatschappelijk zijn) bepalen het *bewustzijn* der menschen. M.a.w. hun begrippen over recht, politiek, zedelijkheid, godsdienst, wijsbegeerte, kunst enz.

II. De techniek is in voortdurende ontwikkeling. De productiekrachten, de productiewijze, de productieverhoudingen, de eigendoms-, de klasseverhoudingen, worden dus voortdurend gewijzigd.
Het bewustzijn der menschen, hunne begrippen en voorstellingen over recht, politiek, zedelijkheid, godsdienst wijsbegeerte, kunst, enz. worden dus ook met de productieverhoudingen en de productiekrachten veranderd.

III. *Nieuwe* techniek komt, op een bepaalden graad van ontwikkeling, in strijd met oude productie- en eigendomsverhoudingen.

Ten slotte overwint de nieuwe techniek.

De economische strijd tusschen de conservatieve belanghebbenden bij de oude vormen, en de vooruitstrevende belanghebbenden bij de nieuwe krachten, komt hun in rechtskundige, staatkundige, godsdienstige, wijsgeerige en kunstvormen tot bewustzijn.'

Waarom deze leer materialisme genoemd wordt, is duidelijk. Immers de aard en de ontwikkeling van het geestelijke worden onmiddellijk of middellijk verklaard uit stoffelijke verhoudingen, krachten, werkingen. Men zou het een maatschappelijk materialisme willen noemen, want het beschouwt den mensch als 'in zijn heele wezen van de maatschappij afhankelijk'; zij beheerscht hem, 'slechts door haar aard wordt de zijne begrijpelijk.'[1] 'Het is niet het bewustzijn der menschen, dat hun zijn, maar omgekeerd hun maatschappelijk zijn, dat hun bewustzijn bepaalt.'[2] En deze maatschappij moet alleen als stoffelijke organisatie opgevat worden. 'De productiewijze van het stoffelijk leven bepaalt het *geheele* maatschappelijk leven.'[3]

1) Kautsky, blz. 14.
2) Gorter blz. 12.
3) Gorter, blz. 12.

Waarom wijdt het historisch-materialisme zich aan de geschiedenis? Uit belangstelling in de geschiedenis, in het verleden? Ik meen te mogen antwoorden: Neen, uit belangstelling in de toekomst. Het wil in de geschiedenis een wegwijzer vinden en toonen naar de toekomst. Naar een bepaalde toekomst! Naar de toekomst, zooals de sociaaldemocraat haar vooor zich ziet: de overwinning van het proletariaat, afschaffing van het privaat-bezit, vermaatschappelijking der productiemiddelen. Het wil den weg, dien de maatschappij in het verleden ging, laten zien als een weg, die noodzakelijk moet uitloopen op deze toekomst. Waarom is blijkbaar alleen de sociaal-democraat in staat dezen weg ontdekken? Het antwoord luidt (en hier ligt een der zwaartepunten van het historisch materialisme): omdat alle denkbeelden afhankelijk zijn van ekonomische verhoudingen, en men in een bepaalde ekonomische verhouding moet staan om bepaalde denkbeelden te kunnen vatten. Om de waarheid van het historisch materialisme te zien, moet men arbeider zijn. Maar, werpt men tegen, alle arbeiders zijn toch geen sociaal-democraten? Dit komt, zegt Gorter, doordat die arbeider zijn eigen positie niet begrijpt. Het is te hopen, dat ‘deze arbeider de productie- en klasseverhoudingen zoo diep gaat begrijpen, dat hij socialist wordt.’[1)] Op de bedenking: maar alle socialisten zijn nog geen historisch-materialisten, zou Gorter stellig een dergelijk bescheid geven.

Nog een andere vraag komt vanzelf bij ons op. Waarom zijn de gedachten van den arbeider (dat is dus volgens Gorter van den historisch-materialist) de ware gedachten, de waarheid zelve? Het antwoord vindt men grootendeels in Gorter's korte schema der leer, boven aangehaald. Het proletariaat is opgekomen door de nieuwe techniek, het proletariaat mèt zijn proletarisch, d.i. socialistisch bewustzijn. Zoo zeker als nu de nieuwe techniek de oudere overwint, zoo zeker overwint de socialistische gedachte de denkbeelden der bourgeoisie, de conservatieve denkbeelden. En de overwinnende gedachte is de ware gedachte[2)]. De waarheid van het socialisme zal dus in de toekomst moeten blijken. Doch die toekomst is zeker. ‘Het socialisme is onvermijdelijk... omdat de overwinning

1) Bl. 76.
2) Zie Gorter blz. 108.

van het proletariaat onvermijdelijk is.'[1] 'De bourgeois kan de waarheid niet zien, hij kan niet toegeven, dat zijne klasse ondergaat.' 'De geest van den arbeider daarentegen, die alles van de toekomst te hopen heeft, is op de waarheid gescherpt als de jachthond op het wild.' 'Hij kan, juist doordat hij arbeider is, doordat de nood van het proletariaat hem dwingt tot onderzoek, de maatschappij beter leeren begrijpen dan b.v. een burger-demokratisch professor in de economie.'[2]

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, van hoeveel belang voor den historisch-materialist de theorie is van 'het oorzakelijk verband, dat tusschen de wijziging in het denken en de wijziging der techniek der menschen bestaat.'[3] Want is hem gelukt dit door tal van voorbeelden uit 't verledene te bewijzen, dan is hij ook bevoegd (en om deze bevoegdheid is 't hem te doen) om verder te redeneeren en te verklaren: de denkbeelden der bourgeoisie, die ons zoo in den weg staan, zijn de toekomstlooze, dus onware denkbeelden eener ondergaande klasse. 'Gelukt ons dit', zegt Gorter, 'dan hebben wij een belangrijkere steunpilaar van het gezag der kapitalisten over de arbeiders ondergraven.'[4] Dan is Kautsky ook gewettigd tot zijn bewering, dat 'slechts van proletarisch standpunt uit' het mogelijk is, 'in het tegenwoordige eene naar natuurlijke wetten plaatsgrijpende maatschappelijke ontwikkeling te zien,' eene 'ontwikkelingsfilosofie' in te denken, 'die de ontwikkeling van het verleden niet alleen onderzoekt om ze te begrijpen, maar ook om den weg naar een nieuwe maatschappij der *toekomst* te ontdekken, en *wapens* te smeden *voor den strijd van nu*, die geroepen is deze nieuwe maatschappij te brengen.'[5]

Kautsky cursiveert hier zelf wat de eigenlijke bedoeling is van het historisch materialisme: de kennis van het verledene te plaatsen in dienst van de kennis der toekomst, het begrijpen in den dienst van den strijd, de wijsgeerige studie in dienst van de maatschappelijk-politieke beweging. 'De filosofen,' aldus citeert Kautsky Marx, 'hebben de wereld alleen verschillend *geïnterpreteerd*, het komt er op aan haar te veranderen.'[6]

1) Kautsky, blz. 178.
2) Gorter, blz. 94.
3) Gorter, blz. 13.
4) Gorter, blz. 13-14.
5) Kautsky, blz. 100.
6) Blz. 70.

Tegenover deze uitlatingen doet 't vreemd aan later bij Kautsky te lezen, dat het socialistisch ideaal ‘niets te maken heeft met het *wetenschappelijk* socialisme’[1] (bedoeld wordt het historisch materialisme) en dat, als het historischmaterialisme ten slotte een ideaal teekent, ‘dat uitzicht uit nuchtere ekonomische overwegingen gewonnen is.’[2] Wie dat gelooft!

Kautsky is hier natuurlijk te goeder trouw, maar dan ook verbazend naïef. Zijn de historisch-materialisten sociaaldemokraat geworden door hun wetenschap? Het is niet aan te nemen. Men moet socialist zijn om het historisch materialisme te kunnen begrijpen, zegt Kautsky zelf.[3] Neen, zij zijn historisch-materialist geworden na en door hun socialisme. Wat zij willen, is: ‘wetenschappelijke kennis vinden en verbreiden, die onvereenigbaar is met de belangen der heerschende klassen.’[4] En omdat men hierdoor aan die klassen den oorlog verklaart, heeft men voor deze studie ‘niet alleen hooge intelligentie’ noodig, maar ook strijdvaardigheid en strijdlust, en ook ‘een brandend verlangen de onderdrukte opkomende klassen te dienen.’ Ik wil niet ontkennen, dat deze aandriften noodig zijn, ik betwijfel alleen, of in deze brandende sfeer wel altijd koelte blijft voor de ‘nuchtere ekonomische overwegingen,’ waarvan Kautsky spreekt. Het proletariaat, zegt Kautsky zelf, behoeft ‘een filosofie van strijd.’ Inderdaad is het historisch materialisme te noemen de materialistische strijd-filosofie van de sociaaldemokratie, beter gezegd de strijdfilosofie van de materialistische sociaal-demokraten.

De ethiek van het historisch materialisme[5] is eensdeels aan Darwin, anderdeels aan Marx ontleend. In de evolutie van het maatschappelijk organisme ziet het een vervolg op de evolutie van het dierlijk organisme. Beide evolutiën vertoonen een ontwikkeling van stoffelijke bestaansvormen en verhoudingen, van welke ontwikkeling gevoelens, begrippen en zeden in hun aard en in hun geschiedenis afhankelijk zijn.

1) Blz. 174.
2) Blz. 178.
3) Blz. 99.
4) K. blz. 175.
5) Kautsky's kritiek op den antieke en christelijke zedeleer, en op de ethiek der ‘Auklärung’ en van Kant blijve hier onbesproken. Het is ons om het historisch materialisme zelf te doen.

De elementaire driften, waardoor iedere diersoort zich handhaaft, zijn de drang tot zelfbehoud en de drang tot voortplanting, waarbij zich als derde voegt de moederliefde, even onmisbaar voor de zelfbescherming der soort. Bij die dieren echter, die terwille van den strijd om het bestaan in kleinere of grootere horden moeten samenleven, worden naar de sociale driften deze genoemde driften ontwikkeld. Tot deze diersoorten behoort ook de mensch. 'Noch als denkend, noch als zedelijk schepsel is de mensch van het dier wezenlijk verschillend.'[1] De sociale driften zijn de bestaansvoorwaarden der samenleving en moeten dus bij elke maatschappelijke diersoort zich ontwikkelen. Zij zijn: onzelfzuchtigheid, dapperheid, trouw, discipline, waarheidsliefde, eerzucht; alles in betrekking tot en terwille van de gemeenschap.

Hiermee is het zedelijk leven volgens den historisch-materialist grootendeels verklaard. Want 'deze sociale driften zijn niet anders dan de meest verheven deugden, - hun geheel: de zedewet.' Dus: 'Een dierlijke drift, niet anders, is de zedewet. Vandaar haar geheimzinnige aard, deze stem in ons, die met geen uiterlijke reden, geen zichtbaar eigenbelang samenhangt.' En tevens 'vandaar haar drang, dien wij zonder beraad gehoorzamen.' 'Niet uit ons kenvermogen, maar uit het leven onzer aandriften stamt, mèt de zedewet, ook het zedelijk oordeel, zoowel als het gevoel van plicht en geweten.'[2]

Dit alles geldt niet alleen van den mensch, maar ook van de andere maatschappelijke diersoorten. 'De menschwording van den mensch', gelijk Kautsky 't uitdrukt, begint met de productie van productiemiddelen. Door deze productie en door de steeds groeiende techniek gaat de ontwikkelingsgang der menschen-maatschappij veel sneller dan die van de dierenmaatschappij. In den beginne is deze ontwikkeling aan de 'sociale driften' ten goede gekomen. De samenwerking in den arbeid, mogelijk gemaakt en bevorderd door de taal, had een grootere maatschappelijke verstandhouding ten gevolge.[3]

Hiernaast schept de sociale ontwikkeling nòg een middel

1) Kautsky, blz: 103.
2) Kautsky, blz. 80-82.
3) Kautsky, blz. 117-118.

tot versterking der sociale driften, door het opkomen van den oorlog.[1] Bloeddorst en wreedheid tegenover den vijand gaan gepaard met een sterker worden der dapperheid, onzelfzuchtigheid en zelfopoffering voor den medeburger. Men vergete niet 'dat de zedewet niet het verkeer met iederen anderen mensch regelt, doch alleen het verkeer met menschen *van dezelfde maatschappij*.'[2] Een nationale moraal dus. Algemeen-menschelijke, 'internationale' moraal wordt pas mogelijk 'niet door eene moreele verbetering van den mensch, wat men daar dan onder moge verstaan, doch door de ontwikkeling van de productiekrachten der menschen, door steeds grooter en breeder arbeidsverdeeling, en door de volmaking van het verkeer.' De internationale zedeleer is de moraal der toekomst, der verre toekomst. 'Zij is tot op heden nog slechts de moraal van het klassebewuste proletariaat.' Het proletariaat zal eens 'eenen maatschappijvorm stichten, in welken de gelijkheid aller menschen voor de zedewet van vromen wensch tot werkelijkheid wordt'.[3]

Maar voorloopig is de heerschende moraal nog de nationale. Deze gaat er echter niet op vooruit. Wij bewegen ons niet in de richting van versterking der sociale driften. Het tegendeel is waar. Het eigendom, dat voorheen stam-eigendom was, is eigendom van een bepaalde klasse geworden, dientengevolge zijn de oorlogen niet meer de belangen van het volk, maar van de bezittende, heerschende klasse; zij versterken dus ook niet meer de sociale driften, maar verzwakken ze.[4] En de inmiddels opgekomen mededinging tusschen de leden derzelfde maatschappij werkt 'rechtaf moordend' op de sociale driften.[5] De klassestrijd, zegt Kautsky, wordt meer en meer de voornaamste, algemeenste, duurzaamste vorm van den strijd om het bestaan der individuen in de menschelijke maatschappij: 'in dezelfde mate verliezen de sociale driften tegenover de geheele maatschappij aan kracht, worden evenwel des te krachtiger binnen de klassen, wier welzijn voor de massa der individuen steeds meer identiek wordt met het algemeen welzijn.'[6]

Tegenover de geheele maatschappij '*verliezen*' de sociale driften dus '*aan kracht*.' Tevoren had Kautsky ook reeds

1) K. blz. 124.
2) K. blz. 134.
3) K. blz. 136-138.
4) K. blz. 128-148.
5) K. blz. 133.
6) K. blz. 149.

opgemerkt, dat de klassen de kracht der sociale driften ‘tegenover de andere leden der maatschappij of tenminste tegenover die van vijandelijke klassen *zeer kunnen verkleinen*.’[1)]

Gorter zegt 't krasser - hij zegt 't bijna altijd krasser -: ‘het zedelijk gebod *kan niet gelden* tegenover de klasse, die de onze tracht te vernietigen of krachteloos te maken, en ook die klasse *kan* tegen de onze *niet* zelfopofferend en trouw gevoelen’... ‘En *geen* liefde voor den naaste voelt de arbeider tegenover den kapitalist...’[2)]

Een verschil met de dieren-maatschappij vertoont de menschen-maatschappij door 't bezit van zedelijke *geboden*. Het dier kent slechts gevoelens, geen voorschriften: deze onderstellen een ontwikkelde taal. De geboden der moraal zijn niets anders dan de eischen die de maatschappij aan het individu stelt, en die zich zoo dikwijls, zoo regelmatig herhalen, dat zij tot gewoonte worden, waartoe de aanleg eindelijk erfelijk wordt. Alle gewoonten zijn geen zedelijke geboden. Zedelijke geboden zijn gewoonten, die de maatschappij voor haar instandhouding behoeft. Zij behooren tot den ‘ideologischen bovenbouw der productie.’ De kracht der zedelijke geboden vindt haar verklaring in de besproken ‘sociale driften’, die immers eveneens uit de behoefte der maatschappij geboren zijn. Bestaat echter deze samenhang tusschen maatschappij en zedelijke leerstellingen, dan moet een verandering der maatschappij ook een verandering van vele zedelijke leerstellingen met zich brengen.

Maar al zijn zedelijke normen afhankelijk van de behoeften der maatschappij, en wijzigen zij zich naar deze behoeften, zij hebben een veel taaier leven dan de maatschappelijke toestanden. Terwijl de techniek en daarmee de ontwikkeling der productie reeds verder zijn gegaan, andere maatschappelijke behoeften in 't leven hebben geroepen en dus vragen om een nieuwe moraal, blijft de oude moraal zich vaak nog langen tijd handhaven in hardnekkige zelfverdediging, en leidt, zonder eigenlijken grondslag, een zelfstandig bestaan. Doch ‘zoodra de moreele geboden zelfstandig worden, houden zij op een element van den maatschappelijken vooruitgang

1) K. blz. 189. Ik cursiveer.
2) Gorter blz. 71. Ik cursiveer.

te zijn. Zij versteenen, worden een conservatief element, een hindernis voor den vooruitgang.'[1]. 'De conservatieve klasse, degene, wier bestaan op de oude maatschappelijke toestanden berust, houdt aan de oude moraal vast.'[2] Deze wordt een steun en een wapen voor de reactie. Terwijl 'soldaten, politiemannen en rechters den verouderden vorm der maatschappij moeten beschermen, valt aan de kerkelijke organisatie de taak te beurt om de traditioneele moraal in stand te houden.' Wel heeft de zedewet met godsdienst niets te maken, maar de moraal, die de heerschende klasse noodig heeft, kan den steun van godsdienst en kerk niet missen.

Uit den samenhang tusschen de wisselende maatschappelijke verhoudingen en de zedelijke geboden vloeit voort het wisselende karakter der moraal in verschillende tijden, volken en klassen, hetgeen de werkelijkheid ook inderdaad te aanschouwen geeft. Er is geen van de wisselende maatschappelijke verhoudingen onafhankelijke maatstaf, waaraan men de moraal van iedere maatschappij en klasse meten kan. Elk volk, elke tijd, elke klasse heeft een eigen maatstaf. Er is geen absolute zedelijkheid noch absolute onzedelijkheid.

De spits van de historisch-materialistische ethiek wordt bij Kautsky gevormd door 'het zedelijk ideaal', zijn laatste hoofdstuk. In de dierenwereld vindt men hiervan geen spoor, alleen de mensch schijnt in staat te zijn zich een ideaal te vormen. Het zedelijk ideaal ontstaat bij de opkomende klassen uit verzet tegen de traditioneele moraal. 'De *inhoud* van het nieuwe zedelijk ideaal[3] is niet altijd zeer helder,' doordat het 'in den grond slechts iets zuiver negatiefs' is, 'niets dan de tegenstelling tot de heerschende zedelijkheid'[4], een begeerte om los te komen van 'onvrijheid, ongelijkheid, uitbuiting.' Tot dusver is geen zedelijk ideaal ooit bereikt. Daardoor werd telkens de oude waan versterkt, dat zedelijkheid iets bovenaardsch is. De schuld der mislukking droeg echter altijd de onkunde omtrent de stoffelijke voorwaarden ter bereiking van het ideaal. Het zedelijk ideaal kan als drijfkracht werken, maar geeft geen richting aan. Het maatschappelijk doel, dat bereikt kan en zal worden, moet uit de kennis der gegeven stoffelijke grondslagen afgeleid worden.

1) K. blz. 161.
2) K. blz. 165.
3) K. kent blijkbaar geen ander levensideaal dan een nieuw. Zie blz. 158.
4) K. blz. 158.

In de plaats van het zedelijk ideaal stelt het historisch materialisme daarom een ekonomisch ideaal, uit ekonomische kennis opgebouwd: opheffing der klassen, opheffing der tegenstelling van arm en rijk, van uitgebuiten en uitbuiters, opheffing van ondergeschiktheid der vrouw aan den man, overwinning der nationale tegenstellingen, ophouden der oorlogen, eeuwige vrede. Dit ideaal, ‘uit nuchtere ekonomische overwegingen gewonnen,’ moet werkelijkheid worden met logische noodzakelijkheid.

Ik noemde, overeenkomstig Kautsky's bedoeling, dit hoofdstuk over het ideaal de spits van de historisch-materialistische ethiek. Naar mijn overtuiging zou men het even goed of nog juister het fundament kunnen noemen. Want we voelen: dit hoofdstuk draagt de vorige, dit hoofdstuk is het socialisme. Het is niet toevallig, dat het wetenschappelijk resultaat van het historisch materialisme, het ekonomisch ideaal, wonderbaarlijk veel gelijkt op het onberedeneerde zedelijk ideaal van elken socialist. Ik mag Kautsky niet tegenspreken, als hij eerlijk volhoudt, dat 't socialisme natuurlijkerwijze de passende spits is geworden van zijn systeem, uit de gansche bouworde met noodzakelijkheid voortvloeiende. Maar Kautsky kan mijn geloof niet wegnemen dat de bouwmeester het model dezer spits voor oogen heeft gehouden, zoodat de toren omhoog rees als de architectonisch geëischte onderbouw van de spits.

Zoo beknopt en duidelijk als mij mogelijk was, heb ik, aan de hand van Kautsky en Gorter, een schets gegeven van het historisch-materialisme, en van zijn ethiek. Ik wil drie hoofdbezwaren tegen deze ethiek ontwikkelen, het eerste gericht tegen hare opvatting van den *oorsprong* der moraal, het tweede tegen hare verklaring van de *ontwikkeling* der moraal, het derde tegen hare beschouwing over het *veranderlijke* in de moraal.

II.

Ik acht het een deugd van deze ethiek, dat zij het zedelijke niet uit een ‘hoogste goed’ afleidt, maar uit het onmiddelijk bewustzijn opbouwt, dat zij m.a.w. niet dogmatisch maar

psychologisch te werk gaat. Of haar psychologie zuiver is, moet onderzocht worden.

Den oorsprong van de moraal zoekt zij in de zedelijke gevoelens, de zoogenaamde ‘sociale driften’, en deze vindt zij reeds bij het maatschappelijk dier.[1)] Nu is het lastig de waarheid dezer redeneering volkomen te controleeren, omdat de menschelijke ziel zich nooit geheel in 't zieleleven van een dier verplaatsen kan. De noodzakelijkheid van gissing en 't gevaar van vergissing is groot. Ik denk b.v. aan een Alpenreiziger, die in de sneeuw verdwaald en door den nacht overvallen, doodgevroren zou zijn, als zijn trouwe hond niet boven op hem was gaan liggen ‘om hem te warmen,’ zooals hij later geroerd vertelde. ‘Of om zichzelf te warmen op 't eenige warme plekje, dat hij vinden kon,’ merkte een nuchtere vriend op. Doch ik geef toe, dat er voorbeelden kunnen aangehaald worden uit de samenleving der dieren, die blijk geven van gevoelens, welke zoo ze niet gelijk zijn aan de menschelijke, daar toch zeer veel op gelijken.

Onder de sociale driften, die Kautsky opnoemt, mis ik dadelijk het medelijden. De reden, dat het bij de dieren niet gevonden wordt is, dat dit sentiment 't behoud der soort niet ten goede komt. Medelijden richt zich op individuen, die men niet noodig heeft. ‘Een heele reeks van dieren,’ zegt Kautsky, ‘die hun leven op het spel zetten om jongere of zwakkere kameraden te redden, dooden zonder bedenken zieke of oude kameraden, die voor het behoud der soort overbodig geworden zijn en aan de maatschappij tot last komen. De “moreele zin”, de sympathie, reikt niet tot deze elementen. Ook vele wilden handelen zoo.’ Dit is alles waar. Maar het medelijden reikt wèl tot deze ‘elementen.’ Wanneer nu eenmaal het medelijden onder de meer beschaafde volken opkomt, waaruit ontspruit het dan? Het belang der maatschappij gebiedt het niet, gelijk Kautsky zegt, ook dan niet als de trekkende roofstam een gezeten landbouwvolk wordt. In het oude Israël b.v., welks zedelijk besef ook niet verder reikte dan den stam, en dat onder den ‘naaste’

1) Het Duitsche woord ‘Trieb’ heeft Gorter door ‘drift’ vertaald. Beter ware geweeest ‘aandrift’.

alleen den mede-Israëliet verstond, was een der hoofdgeboden: ‘eert uwen vader en uwe moeder.’ Zoo dit geen piëteit is, dan is het medelijden, beide aan het dier geheel vreemd. Vanwaar deze ‘sociale driften’? Het antwoord hooren wij niet. Doch dat zij hun oorsprong zouden vinden in 't belang van den stam, voor Kautsky de bron der sociale driften, zal hij, gezien zijn eigen woorden, moeilijk waar kunnen maken.

Ligt in het begrip ‘sociale driften’ gelijk Kautsky het verstaat tevens opgesloten wat wij in klimax: sociaal gevoel, sympathie, vriendschap noemen? Kautsky verstaat onder sociale drift alleen een gevoel voor de gemeenschap: het zich geven aan de gemeenschap, trouw aan de gemeenschap, enz. Doch vriendschap en sympathie gelden niet in de eerste plaats in betrekking tot de gemeenschap, maar ten opzichte van het individu.

Ja zeker, zal Kautsky zeggen, ten opzichte van het individu als medelid der gemeenschap. Is dit niet gezocht? Zijn er niet talrijke gevallen van vriendschap denkbaar, waarbij van gemeenschapsbelang geen sprake is? Dat het gemeenschapsbelang toch de onbewuste drijfveer is, kan wel beweerd, maar nooit bewezen worden. Juist op dit fundamenteele punt zijner ethiek voelt Kautsky zich blijkbaar niet sterk. Althans lezen we hij hem: ‘Den aanvang der sociale driften *mogen we wel* in de belangstelling *zien*, die het bloote maatschappelijk samenleven in het individu voor zijn makkers opwekt, aan wier gezelschap hij van jongs af gewend is. Ook de voortplanting en de zorg voor het kroost moeten reeds korter of langer durende nauwere verbintenissen tusschen verschillende individuen van dezelfde soort veroorzaken. En evenals deze verbintenissen *waarschijnlijk* de uitgangspunten tot vorming van maatschappijen zijn geweest, zoo *kunnen* die driften de uitgangspunten tot ontwikkeling der sociale driften *hebben gegeven*’.[1)]

Den lezer treft hier in de door mij gecursiveerde woorden de weifelende toon. Schroomvalligheid in oordeelen is anders Kautsky's aard niet. Blijkbaar is hij hier het spoor bijster. En geen wonder. Wie onzer kent de wegen der sympathie? Maar wat ons in den psycholoog niet bevreemdt, dat be-

1) K., blz. 79.

vreemdt ons wel in den historisch-materialist die met zoo vaste verzekerdheid uitspreekt, dat de sociale driften ‘oorspronkelijk alleen voor het behoud der soort dienen.’[1)]

In plaats van het behoud der soort, het maatschappijbelang, noemt Kautsky hier tweeërlei anderen oorsprong der sociale driften, 1°. wederzijdsche belangstelling; 2°. sexueele verhouding (en daarmee gepaarde zorg voor 't kroost). Men voelt in dit tweeërlei weer de weifeling. Wat het eerste betreft, het spreekt vanzelf, dat zonder samenleven geen belangstelling en zonder belangstelling geen sympathie ontstaat, doch hiermee is slechts een zeer algemeene voorwaarde aangegeven tot het ontstaan der sympathie, maar niet dit ontstaan zelf verklaard. En wat de sexueele verhouding betreft, hier wordt blijkbaar een oude theorie gehuldigd, de zoogenaamde kringentheorie: gelijk een steen in 't water geworpen een kring maakt, die steeds wijder uitcirkelt, zoo brengt de sexueele liefde een breuk, een kring in 't natuurlijke egoïsme der levende wezens, die in steeds wijder kring overgaat: liefde tot de wederhelft, tot de kinderen, tot de kindskinderen... tot de medemenschen. Deze theorie is oud en verouderd. Terecht zegt Fouillée:[2)] ‘De sympathie van het levende wezen voor zijn soortgenooten gaat aan 't sexueele instinct vooraf. Ja zelfs bij alle dieren brengt het sexueel bezit een geest van jalousie en uitsluiting met zich mee, een soort van “égoisme à deux.” De sexualiteit is dus dikwijls een beginsel van concentratie in plaats van een beginsel van expansie.’ Het begin der sociale sympathie moet men volgens Fouillée zoeken niet in de verhouding van het paar noch in de verhouding van ouders en kroost, maar in de ‘wederkeerige genegenheid der broeders, der jonge dieren.’ *Deze* genegenheid is vatbaar voor uitbreiding. ‘Niet zonder reden heeft men de liefde der menschheid den naam van *broederschap* gegeven.’ Aldus Fouillée. Maar hij zal de eerste zijn om te zeggen: dit is slechts de *aanvang* der genegenheid; haar *oorsprong* ligt in het duister, haar verklaring is onbekend.

Even ongerijmd is het, den oorsprong van het gebiedende in de moraal, van het gewetensgezag te zoeken in dit gemeenschapsbelang, zooals Kautsky verplicht is te doen, indien hij dit

1) K. blz. 81. Zie ook blz. 79 en 134.
2) Critique des syst. de mor. contemp., p. 47.

gezag erkent. Volgens hem is het geweten een uitvloeisel der ‘sociale driften’ en deze dienen immers voor de instandhouding der samenleving, zijn in wezen niet anders dan de drang tot deze instandhouding. Kautsky verwerpt het denkbeeld, door vroegere materialisten gehuldigd, dat het gewetensgezag zou berusten op uiterlijken dwang. ‘Niets verkeerder dan in het geweten de stem van vrees voor gezellen, hun opinie, of nog wel voor hun physieken dwang te zien... De publieke opinie, lof en smaad zijn zeker sterke factoren, maar dat zij werken onderstelt reeds een bepaalde sociale drift, de eerzucht: zij kunnen de sociale driften niet te weeg brengen.’[1] ‘Geweten en plichtsgevoel [zijn] een gevolg van de duurzame overmacht der sociale driften.’[2] Kautsky beweegt zich hier dus geheel in de lijn van Herbert Spencer, die ook in het gezag van het geweten niet maar een vrees ziet voor de macht der maatschappij, maar een reproductie van die macht in ons zelven, waardoor wij ten slotte aan ons zelven die macht als een gezag opleggen. Dit gezag moet bij den mensch veel sterker ontwikkeld zijn dan bij het dier, wijl de mensch, gelijk Kautsky aantoont, veel meer afhankelijk is van zijn maatschappij dan een dier van de zijne.

Indien het gezag van het geweten dus van de maatschappij afhankelijk is, hoever strekt zich dit gezag dan uit? Daarvoor dienen wij ons te herinneren, wat de oorspronkelijke bedoeling en drijfveer der maatschappij-vorming is: onderlinge steun der individuën in hun strijd om 't bestaan. Om steun voor zichzelf zoeken, sluit het individu zich bij de samenleving aan. Als hij voordeeliger op zichzelf kon leven, zou hij zich niet aansluiten; hij moet uit het maatschappelijk leven voordeel trekken.[3] De gemeenschap bestaat dus ter wille der individuën en het gemeenschapsleven bestaat dus in 't geven en nemen: het individu geeft aan de gemeenschap, opdat zij bestaan kan en hij van haar kan nemen. Wat hij ontvangt, moet op den duur meer zijn, dan hij geeft. Anders zou hij haar niet meer zoeken en zich afscheiden. Anders zou de maatschappij niet ontstaan zijn, en niet in stand kunnen blijven. De grondslag der samenleving is dus: het welbegrepen eigenbelang, het verstandige, vooruitziende egoïsme.

1) K. blz. 82, 83.
2) K. blz. 83.
3) Zie K. blz. 76, 77.

De maatschappij is middel, nooit doel, tenzij voorloopig doel. Dit alles is duidelijk, maar even duidelijk is het, dat het gezag der maatschappij dan ook niet verder kan reiken, dan tot hetgeen bevolen wordt door het welbegrepen eigenbelang. Doch hoe dan te verklaren 'het wonderbaarlijke, dat een mensch zijn eigen bestaan wegwerpt, om dat van anderen te redden?'[1)]

Dit *is* langs dezen weg niet te verklaren. De maatschappij is middel tegen de gevaren, die het individueele leven bedreigen. Het middel nu kan nooit eischen, dat men er zijn eigen leven ganschelijk voor offert. In dat geval zou het middel erger zijn dan de kwaal!

Kautsky zal tegenover deze redeneering misschien de opmerking stellen, die we later bij hem lezen:[2)] 'Het individu neemt de zedelijke normen van zijn maatschappelijke omgeving over, zonder eenig bewustzijn van hun maatschappelijke oorzaken'. Maar, vragen we, wat blijft er over van die normen en hun onvoorwaardelijk gezag als het individu zich van hun maatschappelijke oorzaken bewust is geworden, even bewust als b.v. Kautsky en Gorter? Dan zal tegelijk met de onbewustheid het gezag van den norm, en daarmee de norm zelf verdwijnen. Dan zal die mensch - en van zijn standpunt volkomen terecht - weigeren aan zijn 'sociale driften' gehoor te geven, waar deze hem aansporen om zich op te offeren voor de gemeenschap.

Kautsky heeft zich over 't gezag van het geweten niet duidelijk uitgesproken. Wij begonnen ook met te zeggen: *àls* hij een gezag erkent - en wat is een geweten zonder gezag? - dan is hij door zijn leer gebonden de bron van het gezag in de maatschappij te zoeken. Maar gesteld eens, dat hij, zonderling genoeg, geen gezag zou erkennen? Vele zijner uitspraken geven aan die onderstelling waarschijnlijkheid en wekken het vermoeden, dat Kautsky mèt de sociale driften tegelijk het geweten reeds gegeven acht, en in de kracht dezer driften dus 'het heilig moeten' ziet. Hij zegt: 'Een dierlijke drift, niets anders is de zedewet'.[3)] 'Niet uit ons kenvermogen, maar uit het leven onzer aandriften stamt mèt

1) Gorter blz. 55.
2) blz. 154.
3) blz. 81.

de zedewet ook het zedelijk oordeel, zoowel als het gevoel van plicht en het geweten'.[1)]

Komaan! Een dierlijke drift zou een wet, een oordeel zijn? Een drift oordeelt niet; een drift drijft slechts. 'Omdat de zedewet', zegt Kautsky, 'een dierlijke drift is, gelijkwaardig aan de driften van het zelfbehoud en de voortplanting, vandaar haar drang, dien wij zonder beraad gehoorzamen, vandaar onze dadelijke beslissing in afzonderlijke gevallen of een daad goed of kwaad, deugdzaam of slecht is'.[1)] 't Woord 'vandaar' is hier beide keeren volkomen onbegrijpelijk. Wanneer in een mensch twee driften met elkaar strijden, b.v. de geslachtsdrift en de sociale drift, dan hangt de beslissing - zoo niets tusschen beiden komt - alléén af van de *kracht* der driften, de sterkste *moet* het winnen. Indien hierin de zedewet zich uitsprak, dan zou deze wet slechts inhouden, dat de grootere kracht het wint van de kleinere. Een truïsme! Als het waar was, dat wij altijd zonder beraad de sociale drift gehoorzaamden, dan zou de sociale drift altijd de sterkste moeten zijn. Of zal Kautsky misschien zeggen: de sociale drift is hooger dan de zelfzuchtige? Wie zegt dat? Wie oordeelt, dat de eene hooger staat dan de andere? De drift zelve oordeelt niet, en 'onze dadelijke beslissing, of een daad goed of kwaad is' kan dus onmogelijk ons door een drift zijn ingegeven.

Het zedelijk oordeel is geen drift en is met de driften niet gegeven. Ons geweten, dat allereerst een oordeel is, is dus allereerst afkomstig van ons kenvermogen, en maakt er deel van uit. Kautsky zegt triomfantelijk, dat zijn verklaring van het geweten het aannemen van een bovenzinnelijke wereld overbodig maakt.[2)] Het is zoo. Maar indien deze verklaring den voornaamsten factor van het geweten, het zedelijk oordeel, niet over 't hoofd had gezien, dan had zij niet kunnen nalaten deze bovenzinnelijke wereld te betreden.

Ons oordeel over de historisch-materialistische uiteenzetting van den oorsprong der moraal luidt dus in 't kort: deze uiteenzetting is weifelend en niet overtuigend ten opzichte van den oorsprong der hoogere gevoelens, en zij dwaalt ten opzichte der herkomst van den zedelijken imperatief en het zedelijk oordeel.

1) blz. 82.
1) blz. 82.
2) blz. 81.

III.

Met Kautsky's beschouwing over de *ontwikkeling der moraal* ga ik voor een groot deel mee. Waar hij verband ziet tusschen deze ontwikkeling en de ontwikkeling der maatschappij, is er voor mij ook bijna altijd een verband te bespeuren. Dat Kautsky dit verband tracht aan te toonen en er de aandacht op vestigt, is zijn verdienste. Mijn bezwaar is, dat hij dit verband in zijn boek veel vaster legt dan het in werkelijkheid is. Dat de gemeenschappelijke arbeid en de taal, die deze samenwerking mogelijk maakte, bevorderlijk zijn geweest aan den groei der sociale driften, lijkt mij onweersprekelijk. Eveneens, dat de oorlog om land en om eigendom van den stam, den band tusschen de leden van dien stam nauwer toehaalde. Drukker omgang, meer punten van aanraking, en intenser gemeenschappelijk belang zijn ongetwijfeld redenen tot groei van het gemeenschapsgevoel. Maar al deze redenen zijn voor 't ontstaan van 't *echte* broederlijk gevoel toch eigenlijk niet meer dan voorwaarden. Ieder weet uit eigen ervaring, hoe de grootste gemeenschappelijkheid in arbeid, beweging en belangen, nog geen vriendschap voortbrengt. Als de potentie van vriendschap aanwezig is, dan zullen al deze factoren aandringen en meewerken. Maar deze factoren verklaren de potentie niet, zoo min als de beste voorwaarden tot groei van een plant de groeikracht zelve verklaren.

Dezelfde opmerking treft in sterker mate nog de wijze, waarop Kautsky de oorspronkelijke nationale moraal een internationale, een algemeen menschelijke laat worden. Deze overgang heeft naar zijn beschrijving plaats, doordat verschillende volkeren maatschappelijk aan elkaar verbonden worden. De zedewet, die altijd alléén geldt voor de leden der eigen maatschappij, wordt dan de zedewet van de groote maatschappelijke vereeniging. Het begrip ‘maatschappij’ is rekbaar. De maatschappij en ook hare regelen hebben zich eenvoudig uitgebreid, en wanneer de maatschappelijke band tusschen de volkeren dan nog versterkt wordt door gemeenschappelijke taal en gemeenschappelijke wetten, zooals in het groote Romeinsche rijk, dan is de grondslag gelegd voor een wijdere moraal.

Ik erken volmondig, dat de zedewet in den ouden tijd alleen

van kracht was binnen de grenzen van de eigen maatschappij, en alleen gold ten opzichte van hare leden. Onder ‘den naaste’ der Tien Geboden verstond de Israëlitische wetgever den mede-Israëliet. En zeer zeker zijn de uitzetting der grenspalen, de uitbreiding van belangen en daardoor van gezichtskring mede oorzaken geweest van de verwijding dier enge moraal. Deze oorzaken zijn waarschijnlijk van meer belang geweest, dan sommige idealistische historici wel willen erkennen. Misschien hebben zij zelfs den stoot gegeven tot het ontstaan der wijdere moraal. Dat de historisch-materialist op deze materieele factoren allen nadruk legt, is zijn recht en zijn nut. Doch kortweg te beweren, dat deze uitwendige oorzaken de eenige zijn, is historisch-materialistisch apriorisme. Nog afgezien van de vraag, of er geen innerlijke oorzaken zijn aan te wijzen, zooals de religieuse, en of deze niet de voornamere zijn, meen ik dat in de door Kautsky genoemde oorzaken toch eigenlijk weer alleen enkele *voorwaarden* gegeven zijn, *waaronder* de uitzetting der moraalgrenzen kan plaats hebben, maar geenszins de verklaring dezer uitzetting. Wanneer de sociale drift het vermogen bezit om stamgevoel en nationalen trots te doorbreken en zich in wijderen omtrek uit te zetten, dan heeft deze potentie reeds eerder in de sociale drift gesluimerd en deel van haar wezen uitgemaakt. Door al het bewijsmateriaal dat Kautsky voor zijn meening aanvoert, wordt geenszins mijn overtuiging aangerand, dat het sociale gevoel, het gevoel van broederschap, van saamhoorigheid, of hoe men 't noemen wil, op aarde geboren is gelijk een kind, in nederige onbeholpen gedaante, maar met den hoogsten aanleg, een aanleg, die het in opeenvolgende fasen van ontwikkeling verwezenlijkt, en die fasen beginnen telkens met uitzetting van het levensgebied, gelijk dit in een kinderleven geschiedt. Een kind van goeden aanleg heeft eerst alleen broederschapsgevoel tegenover zijn broers en zusters thuis, later ook voor zijn kameraden op school (tegen de kinderen van andere scholen vecht hij); nog later als hij ‘de wereld ingaat’ ook voor zijn medeburgers van stad, van staat, van wereld. Nu zal Kautsky zeggen: de oorzaak dier ontwikkeling schuilt in de verwijding van levensterrein. Neen, dat is slechts de *voorwaarde*, en slechts één voorwaarde. De oorzaak schuilt in den aanleg van het kind zelf.

De wijdere moraal, zegt Kautsky, gold feitelijk alleen voor ‘de leden van den eigen kultuurkring’, voor de ‘Christenen’, voor de ‘geloovigen’. Dank zij het kapitalisme verwijdt zij zich eindelijk - veel later pas - tot een universeele moraal, die alle menschen, van welken stam of godsdienst ook, omvat. Want ‘de kapitalistische volken die den kring der Europeesche maatschappijen vormen, vergrooten dezen doordat zij het gebied hunner uitbuiting vergrooten, wat slechts langs den weg van geweld mogelijk is.’ Zoo komt Kautsky tot deze paradoxale stelling: ‘Wel is het het kapitaal, dat den stoffelijken grondslag eener algemeen-menschelijke zedeleer schept, maar het schept dien grondslag alléén daardoor, dat het deze zedeleer onafgebroken met voeten treedt.’ Alleen het proletariaat, dat aan die uitbuiting geen deel heeft, is in staat op dezen grondslag een algemeen menschelijke moraal te bouwen en te verwezenlijken[1)].

Indien het waar is, dat de moraal der oude Christenen zich feitelijk beperkte tot den kring der geloovigen, is dit dan geen bewijs, dat het sociale gevoel het maatschappijverband ontgroeit en verbreekt? Kautsky tracht heel handig den kring ‘der geloovigen’ voor te stellen als ‘den kultuurkring’, zeker wijl ‘kultuurkring’ meer op de ‘maatschappelijke vereeniging’, waarvan hij tevoren gewaagde, gelijkt, dan ‘kring der geloovigen’. De eerste aanhangers van het Christendom hebben zich om den kultuurkring niet veel bekommerd, en als zij binnen den kultuurkring bleven, dan was dit alleen, omdat zij met de wereld daarbuiten niet in aanraking kwamen.

Maar tevens: *is* het waar, dat de Christelijke moraal, b.v. de moraal der Bergrede en van den Barmhartigen Samaritaan zich in de praktijk alleen tot den kring der ‘geloovigen’ bepaalde? Is het waar, dat het Christendom deze algemeen menschelijke moraal ‘zeer voorbarig’ uitsprak, ‘zoodat het haar niet verwezenlijken kon’? Hebben velen van de beste Christenen deze moraal niet toegepast?

Kautsky zal antwoorden: ja, enkele uitstekende, buitengewoon hooge persoonlijkheden, zij misschien wel, maar ik houd vol, ‘dat zij voor de groote massa der Christenen

1) Blz. 136-138.

enkel frase bleef'. Maar wat is dan de eerste voorwaarde tot de vervulling der Christelijke moraal, de hooge persoonlijkheid, of 'de ontwikkeling der productiekrachten', 'de steeds grooter en breeder arbeidsverdeeling', 'de volmaking van het verkeer'? Het antwoord is m.i. niet twijfelachtig; de voorwaarden, die Kautsky noemt, kan men desnoods missen, maar de hooge persoonlijkheid is de conditio sino qua non. De moraal: 'hebt ook uw vijanden lief, bidt voor degenen die u vervolgen', is zeer zeker een 'voorbarige' moraal, en dat zal zij - de weinigen uitgezonderd, die den Meester hierin eenigszins nabijkomen - in deze wereld wel altijd blijven. En het grootste bezwaar tegen haar vervulling zijn niet de verkeerde maatschappelijke toestanden, maar de verkeerde karakters, die in de best ingerichte maatschappij zullen blijven bestaan, zoo goed als er nobele karakters in de slecht ingerichte samenleving te vinden waren. Een bodemloos optimisme spreekt uit Kautsky's verwachting, dat het proletariaat 'op den door het kapitaal gelegden grond van wereldverkeer en wereldproductie, eenen maatschappijvorm zal stichten, in welken de gelijkheid aller menschen voor de zedewet van vromen wensch werkelijkheid wordt'[1]. Deze gelijkheid aller menschen voor de zedewet, d.i. de volkomen algemeene naastenliefde, zal 'voor de groote massa' wel altijd 'enkel frase' blijven, dezen keer historisch-materialistische frase.

Geen oogenblik zal ik ontkennen, dat de concurrentie 'rechtaf moordend' kan werken op het sociaal gevoel, en het ook maar al te dikwijls doet. Maar ik acht het een belachelijk tekort in menschenkennis, te meenen dat deze concurrentie en andere maatschappelijke oorzaken de eenige bron vormen van haat en nijd. De hoofdbron is 's menschen zelfzuchtige natuur, die in de concurrentie een heerlijk jachtveld vindt. Maar zoo ooit dit jachtveld gesloten wordt (de vraag, of het verdwijnen der concurrentie een zegen zou zijn, laat ik buiten bespreking), dan zal zij wel andere terreinen vinden. Het bloed kruipt, waar 't niet gaan kan, ook het kwade bloed. Heeft het proletariaat, als partij, van dit kwade bloed in eigen boezem nooit iets bemerkt?

Dit maakt de ethiek van het historisch-materialisme zoo

1) Blz. 138.

ondiep: het persoonlijke leven, dat in zijn wezen innerlijk is, wordt opgelost in het maatschappelijk leven, 't welk in zijn wezen uiterlijk is. Aan alle elementen van het zedelijk leven wordt het persoonlijke karakter ontnomen. Als zedelijk ideaal kent Kautsky alleen het maatschappelijke. Nu kan men dit wel persoonlijk begeeren, en in zoover is het een persoonlijk ideaal, maar het ideaal zelf ligt buiten de persoon, heeft niets innerlijks. Dat een zedelijk ideaal zich ook kan richten op eigen innerlijk leven, en dat het niet-bereiken van dit ideaal aan iets anders te wijten is dan aan onkunde omtrent de voorwaarden ter bereiking van het ideaal, verstaat Kautsky niet. De schuld ligt hier niet bij onkunde maar bij innerlijk onvermogen; zij ligt hier, dat het ideaal zoo hoog, en de mensch zoo laag staat. Van dezen kant gezien is 't waar, wat Kautsky zegt, dat het maar-niet-kunnen-bereiken aan het ideaal iets 'bovenaardsch' geeft. Elk ideaal, dat gedragen wordt door zedelijke gevoelens, mag een zedelijk ideaal heeten. In zoover is het maatschappelijk ideaal ook zedelijk. Maar in den engeren, eigenlijken zin is het zedelijk ideaal een ideaal, dat zich richt op eigen innerlijk leven. En dit ideaal heeft het moment van het onbereikbare in zich, omdat het 't absolute in zich heeft. In zoover is het 'bovenaardsch', gelijk elke zedelijke norm 'bovenaardsch' is. Juist dit bovenaardsche veroorzaakte de innerlijke tweespalt, die als een zwaard heeft gesneden door het zieleleven der besten onzer. Zij hebben met smart het contrast gevoeld tusschen den eisch van het absolute en hun eindige kracht; zij hebben geworsteld en gebeden om verlossing. Wat begrijpt Kautsky van dezen strijd, van dit verlossingsverlangen? Wat begrijpt hij van zedelijkheid in hare diepte, daar waar zij den godsdienst raakt?

Over het persoonlijke, onmaatschappelijke leven zegt deze ethiek niets en zij wil er blijkbaar ook niets van hooren. Het persoonlijke is voor haar in den grond slechts een openbaring van het maatschappelijke. 'De socialistische arbeiders gelooven niet meer in de persoonlijke schuld van een misdadiger. Zij gelooven, dat de oorzaken van de misdaad maatschappelijk, niet persoonlijk zijn', zegt Gorter.[1] Hoe

1) Blz. 39.

kan een ernstig zedelijk leven uit deze overtuiging opbloeien, indien men haar betrekt op zich zelf? Het is consequent historisch-materialistisch gesproken, maar welk een oppervlakkige psychologie waait u weer tegemoet, als Gorter er op laat volgen: ‘thans zien de socialisten - maar ook zij alleen - dat, als de anti-sociale broedplaats der misdaad, de kapitalistische maatschappij vernietigd, en aan ieder de maatschappelijke ruimte voor zijne wezenlijke levensuiting gegeven is, de sociale misdaad zal verdwijnen’.[1)]

Deze afwezigheid van het persoonlijke, innerlijke leven in de ethiek van het historisch-materialisme maakt dat zij geen duidelijk en geen aannemelijk beeld geeft van de ontwikkeling der moraal. De moraal van het volk wordt gedragen door de moraal (d.w.z. de karakters) der individuen. De eerste en voornaamste ‘ontwikkeling der moraal’ voltrekt zich niet in de maatschappij maar in den enkelen mensch. Deze ontwikkeling zal zeker geholpen worden door verbetering van maatschappelijke toestanden, maar nimmer zal zij in deze verbetering voldoenden hefboom vinden, om de aangeboren zelfzucht, die haar wel 't meest belemmert, weg te werken. De hulp van zuiver geestelijke krachten is onmisbaar, wil er van waarlijk zedelijke verheffing sprake zijn.

IV.

‘Wij hebben gezien’, zegt Kautsky, ‘hoe de ekonomische ontwikkeling in de van de dierenwereld overgenomen moreele factoren een moment van de groote veranderlijkheid brengt’.[2)] Deze veranderlijkheid der bedoelde factoren, der sociale driften, bestaat echter slechts hierin, naar Kautsky's eigen woorden, dat de graad van sterkte verandert, alsook ‘het gebied, waarbinnen de sociale driften werken.’[3)] Met de verandering van gebied wordt bedoeld de overgang van nationale in internationale moraal, waarover wij reeds gesproken hebben. Deze overgang beduidt echter eene ontwikkeling, en ontwikkeling kunnen wij al evenmin als het sterker en zwakker worden der zedelijke gevoelens rekenen tot hetgeen Kautsky skeptisch noemt het veranderlijke in de

1) Blz. 40.
2) Blz. 150.
3) Blz. 134.

moraal, waarmee hij aan wil duiden het ontbreken van een vasten maatstaf en het daaruit voortvloeiende feit, dat ‘alle zedelijkheid relatief is’.[1] Bij ontwikkeling en bij graadverschil ontbreekt de maatstaf niet.

Gorter spreekt hier anders. Hij spreekt van andere *werking* der sociale driften.[2] Wat verstaat Gorter onder deze andere werking? Als antwoord hooren we eerst, dat de concurrentiestrijd ‘moordend werkt’ op de sociale gevoelens; ook de klassestrijd ‘vermoordt een goed deel der zedelijkheid.’ Als een gevoelen vermoord is, mag men dan zeggen dat het ‘anders werkt?’ Verder zegt Gorter, dat de fabrikant, naarmate de concurrentie heftiger wordt, ‘minder sociaal-gevoelend, heviger op zelfbehoud bedacht’ is. En wat den arbeider betreft: ‘geen liefde voor den naaste voelt de arbeider tegenover den kapitalist.’ Gorter constateert ‘dat dus de geboden van zelfopoffering, solidariteit, eerlijkheid, trouw, tegenover den vijand der klasse *niet* gelden.’ Hoe is 't mogelijk, dat Gorter dit ‘een andere werking’ der sociale driften noemt! Hier is geen sprake van eene andere werking, hier is alleen maar sprake van verlies dezer zedelijke gevoelens, van *im*moraliteit.

Indien de aangehaalde woorden een op zich zelf staande uitval waren, die alleen voor rekening van Gorter's temperament kwam, zou ik er over zwijgen. Doch ik geloof, dat we Gorter de eer niet mogen onthouden de consequentie van het historisch-materialisme hier beter aangedurfd te hebben dan Kautsky. Als Kautsky zegt dat in dezelfde mate als de klasseverschillen grooter worden - en deze worden immers volgens de theorie steeds grooter tot aan 't springen der kapitalistische maatschappij toe? - de sociale driften in betrekking tot de geheele maatschappij aan kracht verliezen, maar krachtiger worden binnen de klassen, ‘wier welzijn voor de massa der individuen nu steeds meer identiek wordt met het algemeen welzijn,’[3] dan is het afsterven der sociale gevoelens tegenover de leden van andere klassen nog slechts een kwestie van tijd. Dan is Gorter hoogstens wat voorbarig geweest, of - wat ik voor 't naaste houd - hij heeft het magere beetje sociaal gevoel, dat in de gegeven omstandigheden nog resten kan, aangezien als ‘quantité négligeable’.

1) K., 165.
2) Blz. 69-78.
3) Blz. 149.

Men weet, dat Gorter over deze uitlating in de Tweede Kamer is aangevallen door den heer de Savornin Lohman; of liever de sociaal-democratische partij werd in Gorter aangevallen. Troelstra diende van antwoord. Hij toonde zeer juist aan, dat het niet aanging zijne partij te vereenzelvigen met het historisch materialisme, verdedigde Gorter ten deele, maar sprak hem op het punt, waar 't op aan kwam, vlakweg tegen. Van deze klassemoraal wilden hij en de overgroote meerderheid van zijn partij niets weten. Gorter heeft daarop een verweer in 't licht gegeven: 'Klassemoraal, een antwoord aan Jhr. de Savornin Lohman en Mr. P.J. Troelstra.' Hierin zegt hij op blz. 6 en 7: 'Inderdaad heb ik van *alle* klassen gezegd, dat in den klassenstrijd de hooge geboden der moraal niet gelden. Ik heb geen *leer* verkondigd, alleen het *feit* vastgesteld, dat dit zoo is, en dit feit met behulp van wetenschappelijke theorieën uit bepaalde oorzaken (concurrentie, privaatbezit enz.) afgeleid.' Onzes inziens houdt dit verweer geen steek. Wanneer men een afschuwelijke gedragslijn teekent, en daarbij zegt: 'zie, dit is de gewone regel, iedere klasse en ieder lid der klasse handelt er naar, het is een feit, dat ge overal kunt waarnemen, en dat zeer begrijpelijk en rationeel is' - dan verkondigt men wel degelijk een leer: 'ge behoeft u dus niet te schamen, als gij ook zoo doet'. En als men daar nog aan toevoegt: 'wij erkennen voluit, dat ook wij niet opofferend, niet solidair, niet trouw en niet eerlijk *zullen zijn*[1] tegenover de vijandige klasse, als het waarachtige heil onzer klasse dit voorschrijft',[2] dan beveelt men deze leer aan voor de praktijk.

Het is Gorter in geen geval gelukt de veranderlijkheid der moraal aan te toonen ten opzichte der sociale driften. Verslapping en versterving der moraal is nog geen verandering der moraal. Geheel onbewezen staat zijn slotbewering: 'Onveranderlijk is dus ook de hoogste zedelijkheid niet'.[3] Gorter zelf noemt de sociale driften als onbaatzuchtigheid, dapperheid, trouw, rechtvaardigheid, enz., '*het wezen* der hoogste zedelijkheid'. Waar *het wezen* eener zaak is, daar is ook het constante element dier zaak. En hoe durft, wie vasten maatstaf loochent, van *de hoogste* zedelijkheid spreken?

1) Ik cursiveer.
2) Hist. mat. blz. 80.
3) Blz 78.

Zoo zegt ook Kautsky: ‘als *absolute onzedelijkheid* kan men het ontbreken der sociale driften en deugden beschouwen.’[1] Waarmee dus tevens gezegd is, dat de *aanwezigheid* der sociale driften en deugden als *absolute zedelijkheid* is aan te merken. Ondanks hun beweringen blijven de sociale driften voor Gorter en Kautsky beiden het *volstrekt* zedelijke. Het allerduidelijkst komt dit uit in Gorter's toekomstverwachting. Wanneer de communistische maatschappij eens gekomen zal zijn, zegt hij, dan zal ‘de zedewet voor allen’ onder ons kunnen bestaan. En daardoor voelt de socialist in zijn strijd om die maatschapppij ‘in diepste instantie, ook al was het maar een afglans, een eerste dageraad van de zedewet in zijn hart jegens *alle* menschen.’[2] Hier spreekt Gorter het immers uit: die zedewet jegens allen, of, gelijk hij elders zegt ‘de hooge zedewet, die de Christenen noemen: heb uw naaste lief als u zelf’[3] mag genegeerd en vertreden worden, zij *blijft* des ondanks voor 't geweten *onveranderlijk* ‘de hooge zedewet’.

Maar hiermee hebben wij de bewering der historischmaterialisten, dat de moraal veranderlijk is, nog niet weerlegd. Want volgens Kautsky blijft de veranderlijkste factor der moraal nog over: de geboden der moraal.[4] Deze factor is ‘de veranderlijkste van alle, want niet slechts zijn kracht en zijn gebied, maar ook zijn invloed is aan de sterkste veranderingen onderhevig.’ Hij vormt het specifiek menschelijke der zedelijkheid, want bij de dieren treft men zedelijke geboden niet aan. En juist dit specifiek menschelijke is van de wisselende maatschappelijke verhoudingen afhankelijk, en dus aan voortdurende wisseling onderworpen.[5]

In 't voorbijgaan zij de tegenstrijdigheid opgemerkt tusschen deze twee uitspraken van Kautsky: 1°. de dieren bezitten zedewet en geweten, en 2o. de dieren kennen geen zedelijke geboden. Zijn zedewet en geweten dan te denken zonder geboden? De fout schuilt hierin dat Kautsky voorbijziet, dat het geweten in de eerste plaats niet een sentiment, maar een oordeel is. Het feit, dat de dieren geen zedelijk *oordeel* bezitten, is de reden dat zij ook geen zedelijke geboden kennen.

1) Blz. 166.
2) Blz. 77.
3) Blz. 76.
4) Blz. 150 e.v.
5) Blz. 166.

Waarop steunen deze geboden der moraal dan volgens Kautsky, als zij niet steunen op een oordeel? Op de sociale driften. Slechts de kracht der sociale driften kan bewerken, zegt hij, dat men deze geboden soms tot geen prijs wil overtreden, zelfs niet voor den prijs van het leven. Alleen in geval de kracht der sociale driften niet toereikend is, moet de publieke opinie en desnoods de physieke dwang der politie te hulp komen. De zedelijke geboden zijn volgens deze voorstelling dus de uitingen der sociale driften voor bijzondere gevallen. Hiermede klopt Kautsky's verzekering, dat zoowel sociale driften als zedelijke geboden voor de instandhouding der maatschappij noodig zijn. Maar dan is volkomen onbegrijpelijk, hoe Kautsky de sociale driften kan voorstellen als de absoluutzedelijke gevoelens, en tegelijkertijd van de zedelijke geboden, welke de uitingen van die gevoelens zijn, kan beweren, dat te haren opzichte zedelijkheid en onzedelijkheid relatieve begrippen zijn.

Er zijn sommige wijsgeerige stelsels, die, duister op 't eerste gezicht, bij dieper doordenken opklaren. Met Kautsky's ethiek is het precies omgekeerd. Bij oppervlakkige lezing lijkt de betoogtrant helder als glas, maar bij de kritische beschouwing spreidt zich een duisternis over het verband tusschen de onderscheidene begrippen. Het verband althans tusschen de begrippen ‘zedelijke geboden’ en ‘sociale driften’ is de duisternis zelve. Want, hoe zonderling het ook is, Kautsky laat de voorstelling, dat de sociale drift de drijfkracht vormt der zedelijke geboden weder los, en maakt ten slotte geen onderscheid tusschen zedelijke geboden en zeden. Wat ik eerst voor een vergissing aanzag, dat hij een enkele maal[1)] het zedelijk gebod de zede noemt, is geen vergissing. En dit mag met recht verbazing wekken. Het behoort immers tot 't a.b.c. der ethiek, dat het zedelijke niet mag verward worden met de zede. Het verband tusschen de zede en het zedelijke is uiterst los. Er zijn zedelijk goede, er zijn zedelijk indifferente en er zijn zedelijk slechte zeden. Dat mijnheer met zijn knecht, dat mevrouw met haar dienstbode wandelt, is geen zede, maar is zedelijk geoorloofd. Dat de koopman op de beurs alles zegt wat hij weet, kan vaak

1) Blz. 152.

zedelijk geboden zijn, maar het is zede 't niet te doen. Hoe groot de invloed der zedelijkheid op de zeden moge zijn, beider gebieden dekken elkander volstrekt niet.

Dit ongeoorloofd dooreenhaspelen van zede en zedelijk gebod hangt weer ten nauwste samen met Kautsky's negeeren van het geweten als oordeel. Waar geen oordeel is, is geen maatstaf en geen onderscheiding. Ziet Kautsky misschien een maatstaf in de restrictie, die hij maakt, dat slechts die gewoonten tot zedelijke geboden worden, welke de maatschappij voor haar instandhouding behoeft, deze maatstaf wordt ons weer uit de hand geslagen door zijne zeer juiste opmerking: 'Het is niet in ieder geval mogelijk den samenhang tusschen bepaalde zedelijke opvattingen en de maatschappelijke verhoudingen, waaraan zij ontspringen vast te stellen'... 'veel ligt daar nog in het duister.'[1] Ik wil het wel gelooven. En zelfs voor die gevallen, waarin Kautsky samenhang tusschen waarlijk *zedelijke* opvattingen (iets anders dus dan zeden) en maatschappelijke verhoudingen heeft gevonden, is deze samenhang voor ons bij lange na niet voldoende, om *het zedelijke* dezer opvattingen te verklaren.

Gorter, die zijn best doet Kautsky's theorieën voor arbeiders duidelijk te maken (hij zegt zelf 'vooral dit deel' van zijn betoog aan Kautsky te hebben ontleend)[2] heeft klaarblijkelijk gevoeld, dat er hier in Kautsky's denken verwarring heerscht. Hij laat tenminste Kautsky's voorstelling: de sociale driften de drijfkracht der zedelijke geboden, terstond varen, en begint dadelijk met zeden van zedelijkheid te scheiden. Duidelijk klinkt het: 'Men moet hier wel onderscheiden tusschen zeden en zedelijkheid'.[3] Tot de zedelijkheid rekent hij dan zeer juist de sociale driften. Wat is dan 't onderscheid? 'Een zede,' antwoordt Gorter, 'is een voorschrift voor een bepaald geval, zedelijkheid is iets algemeens.' Gorter voelt het onbeholpene van deze definitie en geeft direct een voorbeeld: 'Zede is b.v. bij de beschaafde volken niet naakt te loopen, zedelijkheid den naaste lief te hebben.' Dit voorbeeld is duidelijk, maar dat er soms verband bestaat tusschen beide begrippen (zooals toevallig in het gegeven voorbeeld) en welk dit verband is, zegt Gorter

1) Blz. 154.
2) Klassenmoraal blz. 23.
3) Hist. Mat. blz. 54.

niet. Totdat hij opeens een verband legt, zóó vast, dat alle afstand verdwijnt, door te zeggen: ‘Het is duidelijk, nietwaar? al naar de zede noemt men iemand goed of slecht’[1]. Als het onderscheid tusschen een ‘goed’ en een ‘slecht’ mensch niet tot het gebied der zedelijkheid behoort, wat behoort er dan wel toe? James Martineau begint zijne ethiek[2] met de woorden: ‘Ethics may be briefly defined as the doctrine of human character.’ Dat Gorter's laatste zeggen geen vergissing is blijkt wel hieruit, dat hij de beteekenis der zeden in 't vervolg uitdrukkelijk gelijk stelt met de begrippen van goed en kwaad. Zonder het te zeggen doet Kautsky evenzoo.

Wanneer Kautsky en Gorter verkondigen dat de zeden veranderlijk zijn, en in verschillende tijden en landen hemelsbreed verschillen, zonder een vasten maatstaf ter beoordeeling aan de hand te doen, dan stemmen wij hier volkomen mede in. Die stelling is juist, al is zij niet nieuw. De moraal in den eigenlijken zin des woords wordt hiermede niet getroffen.

Maar ernstiger wordt het, wanneer zij dit karakter van veranderlijkheid ook gaan toepassen op de begrippen van goed en kwaad, alsof deze geheel hetzelfde zijn als de zeden. De woorden, die mevrouw Roland Holst eens geuit heeft, ‘dat de begrippen van goed en kwaad stuivertje wisselen,’ zijn lang zoo onschuldig niet als zij er uit zien. Zij bedoelde daarmee, verduidelijkt Gorter, ‘dat evenals kinderen bij het stuivertje wisselen van boomen wisselen, zoo in de geschiedenis de begrippen goed en kwaad niet altijd staan bij dezelfde daden, maar dat men *goed* kan vinden bij een boom, waar vroeger *kwaad* stond.’[3]

Hoewel het reeds van te voren ongerijmd mag heeten, dat, wanneer een reeks van gevoelens constant zedelijk mogen genoemd worden, gelijk wij uit Kautsky's en Gorter's eigen woorden aantoonden, de begrippen goed en kwaad zouden ‘stuivertje wisselen,’ willen wij, om 't belang der zaak, deze bewering nader onder de oogen zien.

‘*Bewijzen*, dat zij (mevr. R.H.) ongelijk had,’ zegt Gorter, ‘hebben wij toen noch in de liberale, noch in de klerikale pers gevonden. Alleen wat goedkoope verontwaardiging, die,

1) Blz. 55.
2) Types of Ethical Theory.
3) Blz. 78.

zooals bekend, niets bewijst..... Onze tegenstanders brullen ons toe: er bestaat een eeuwige, onveranderlijke moraal, haar hoogste geboden zijn eeuwig dezelfde. Wij antwoorden rustig: bewijs het!'[1)]

Laten wij beginnen met de 'bewijzen' na te gaan, die Kautsky en Gorter geven voor *hunne* stelling. Als gewoonlijk geven zij als bewijzen eenige voorbeelden.

Gorter geeft er twee.[2)] 'Vroeger was het goede zede, dat de arbeider 's avonds thuis was; tegenwoordig is het zede, en het wordt zede meer en meer, dat de arbeiders 's avonds naar een vergadering gaan van hun vakbond, hun partij, of een vereeniging, die hen als proletariër ontwikkelt. Er uit, de straat op, allen naar de meeting of vergadering, *dat* is nu goed.' - 'Vroeger werden de vrouwen alleen voor het huiselijke werk en het huwelijk opgevoed,' nu hebben ze 'bij honderden nog een ander doel: werk in de maatschappij.'

Deze twee voorbeelden bewijzen heel duidelijk de waarheid: de zede is niet altijd een zaak van geweten. Zede berust op een vooroordeel, maar dit vooroordeel is niet altijd een zedelijk oordeel. Dat arbeiders zich niet behoorden te bemoeien met de politiek, was vroeger bij allen - en nu nog bij velen - de heerschende opinie. Eveneens, dat de vrouw niet naar maatschappelijke positie dingen mocht. Maar als men toen aan de ernstige en denkende menschen (alleen zij kunnen zede en zedelijkheid uit elkaar houden) had gevraagd: zijn deze dingen *zedelijk* slecht? zouden zij: *ja!* hebben durven antwoorden?

De grove fout van Gorter is deze, dat hij handelingen beoordeelt, zonder te vragen welke de motieven zijn. Dit is altijd het kenmerk van een gebrekkige ethiek. Want alleen de beweegreden maakt een daad goed of slecht. Of een knaap een anderen jongen een slag geeft uit nijd, tot zelfverdediging, of ter verdediging van zijn zusje, is van den grootsten invloed op de zedelijke beoordeeling van zijn handelwijze. Wanneer ik nu weten wil of een arbeider goed handelt door naar de meeting te gaan, of een vrouw te prijzen is als zij advocaat wil worden, hangt alles af van de vraag: wat bezielt dien arbeider, wrok, gemeenschapszin, of

1) Blz. 79.
2) Blz. 55 en 56.

eigenbelang? Wat drijft die vrouw? ijdelheid, roeping, of de noodzakelijkheid om geld te verdienen? Ik kan me voorstellen dat een zedelijke jury, als de motieven voor haar openlagen, deze handelwijze bij den eenen arbeider en bij de eene vrouw zou prijzen en dezelfde handelwijze in anderen zou afkeuren, en een derde zou laten gaan met het oordeel: noch goed, noch kwaad, maar geoorloofd.

Kautsky's voorbeelden zijn ontleend aan Fridtjof Nansen's beschrijving van het leven der Eskimo's, waarin Nansen aantoont, dat hun moraal een geheel andere is dan de onze.[1)] Er is in Nansen's schildering veel aantrekkelijks en, als zij niet overdreven is, kunnen de Eskimo's op verschillende punten een zedelijke beoordeeling beter doorstaan dan de meeste Europeesche volken. Zij hebben een afkeer van liegen. Vechtpartijen komen bij hen niet voor. Moord is een groote zeldzaamheid en oorlog is in hun oogen iets onbegrijpelijks en afschuwelijks. Het is Kautsky's meening, dat dit moraalverschil te verklaren is uit het verschil tusschen het primitieve communisme der Eskimo's en onzen kapitalistischen maatschappijvorm. Hier kan een deel waarheid in schuilen; vooruitgang in beschaving is niet altijd een vooruitgang in zedelijkheid. We zouden echter willen wijzen op andere primitieve samenlevingen, als van Kaffers en Roodhuiden, waar de leugen, de twist en de oorlog zeker nog veelvuldiger voorkomen dan bij ons. Maar overigens, dat wij allen terstond de Eskimo-zeden op dit punt hooger stellen dan de Europeesche, is dat niet 't beste bewijs dat er hier geen verschil is in begrippen van goed en kwaad? Van verschil in moraal kan men hier eigenlijk niet spreken, tenzij men moraal opvat in de wijde beteekenis van levensopvatting en levenswijze, die even goed moreel als immoreel kunnen zijn.

In sexueel opzicht staan de zeden der Eskimo's bij de onze achter. De Eskimovrouw kent veel vrijere liefde dan de Germaansche. Geen schande is 't als ongehuwde vrouw kinderen te krijgen. Ja zelfs mogen getrouwde vrouwen omgang hebben met een Angekok (profeet en geleerde); de vrouwen houden het voor een eer en de mannen zien het gaarne, en betalen er zelfs voor, vooral in geval het huwelijk tot nog toe kinderloos was.

1) Blz. 155-158.

Wij achten dat deze zede bij de Germaansche vergeleken op een lageren trap staat. Volgens Kautsky mag men dit niet zeggen. Alle zedelijkheid is relatief. ‘Het is daarom onzin bepaalde zedelijke regelen van een volk of een klasse, die als zoodanig erkend worden, dáárom onzedelijk te noemen, omdat zij in strijd zijn met onze eigen zeden.’[1)] Waarom hij dan de leugen-en-oorlog-praktijken, welke hij aanmerkt als de moraal der heerschende klasse, van zijn standpunt wèl durft afkeuren, en het sexueele leven der Eskimo's niet?

Het is geen wonder, dat Kautsky bij 't zoeken naar sprekende moraalverschillen juist bij de sexueele moraal belandt. Hier zijn inderdaad de scherpste tegenstellingen waar te nemen. De sexueele ethiek vormt slechts één hoofdstuk der ethiek, maar stellig het meest gecompliceerde. Meer dan eenig ander hoofdstuk vraagt het een klaar inzicht in maatschappelijke en vooral in psychische toestanden. Het sexueele vraagstuk is zelden een zuiver ethisch vraagstuk.

Kautsky vindt de sexueele opvattingen der Eskimo's geen lagere maar eenvoudig een andere moraal. Maar indien Kautsky zelf nog een andere liefde kent dan de louter zinnelijke, durft hij dan deze door eerbied gewijde liefde niet hooger stellen? Nog daargelaten of zijn skepticisme geoorloofd is, zou het hem mogelijk zijn er naar te handelen? Jules Huret van de *Figaro*, die onlangs de indrukken van een verblijf in Duitschland publiceerde, juicht het toe, dat de Pruisische wet den stempel van immoraliteit weet te drukken op het concubinaat, dat in Frankrijk volkomen vrij uitgaat, ook in de publieke opinie. Hij constateert daarmee, dat het Duitsche geweten op sexueel gebied hooger staat dan het Fransche. Was hier niet alle aanleiding voor een Franschman om, even skeptisch als Kautsky, de schouders op te halen en te zeggen: andere maatschappelijke verhoudingen, ander temperament, dus andere moraal? Neen, zegt Huret, niet alleen een andere, ook een hóógere moraal!

Kautsky kan het niet gedoogen in zulke gevallen van hoogere moraal te spreken. Want dan is er een maatstaf, en dus vastheid. En hiervan mag een historisch materialist niet weten, die de moraal niet anders zien kan dan wisselende

1) Blz. 167.

met de maatschappelijke verhoudingen. En evenmin zal hij goed weg weten met tweeërlei sexueele liefde, de vluchtige, louter-zinnelijke en de vergeestelijkte liefde. Wij zijn althans benieuwd te hooren langs welken stoffelijken, maatschappelijken weg de veredeling van de wilde tot de mystieke roos kan hebben plaats gehad.

Wij kunnen in het door Kautsky gebezigde voorbeeld geen bewijs zien voor het ontbreken van een vasten maatstaf ter beoordeeling. Hoe komt het dan, zal Kautsky vragen, dat *wij* alleen de sexueele moraal van den Eskimo als een lagere voelen, maar de Eskimo zelf niet? Dan heeft de Eskimo toch blijkbaar een ander geweten! Naar wij meenen is dit niet zoo. Het zedelijk oordeel van den Eskimo is niet anders, maar de gegevens, die hij beoordeelen moet, zijn anders. Hij kent het hoogere liefde-motief niet, en kan dus met een gerust geweten doen, 'tgeen wij, die het wèl kennen, niet vermogen. Hier komt bij Kautsky dezelfde fout aan den dag als bij Gorter: beoordeeling der uiterlijke handelingen zonder acht te geven op de beweegredenen. De ontwikkeling der zedelijkheid bestaat juist voor geen gering deel in de openbaring van nieuwe, hoogere motieven.

Indien Kautsky meer aandacht aan de innerlijke beweegredenen had gewijd, dan zou hij ook terstond gevoeld hebben, dat hij bij 't beoordeelen van den omgang der Eskimo-vrouwen met den Angekok voor een ingewikkeld vraagstuk stond. Hij zou gevoeld hebben, dat de oplossing van dit vraagstuk allereerst zou eischen: kennis van den primitieven godsdienst der Eskimo's. Men kan zulk een handelwijze evenmin met een enkelen blik beoordeelen, als b.v. de kettervervolging van vroeger eeuwen. Men moet de motieven kennen. Men moet, zegt James Martineau, niet alleen medelijden kunnen voelen met de tijdelijke pijn en dood van een ketter, maar ook kunnen begrijpen de angst van den inquisiteur voor de eeuwige pijniging en den eeuwigen dood van de misleide volgelingen. Als die inquisiteur te goeder trouw handelt en beoogt de eer van God en 't heil der ziel, dwaalt hij, maar hij zondigt niet. Zijn geweten is niet verkeerd, maar zijn denkbeelden zijn onjuist. Als hij onze denkbeelden had, zou hij de kettervervolgingen afkeuren, zoo goed als wij ze zouden goedkeuren, hadden wij zijne wereldbeschouwing.

Het zijn niet de gewetens, die verschillen, maar de denkbeelden.

Waarom is het den historisch-materialist eigenlijk te doen, wanneer hij het wisselende karakter der zedelijke normen tracht aan te toonen? Als *materialist* wil hij de metafysica van zich weren, die met het blijvende in de moraal terstond binnentreedt; als *historisch* materialist wil hij de deur openen voor de 'nieuwe moraal'. Nu is het echter zeer onduidelijk, wat Kautsky met zijn nieuwe moraal bedoelt. De klasse-moraal, die de vijandelijke klasse vogelvrij verklaart? Gorter, die de theorie van het veranderlijke in de moraal voor deze leer gretig benut, heeft tot deze misvatting gereede aanleiding gegeven. Zijn meester Kautsky echter verstaat onder de 'nieuwe moraal' geen negatieve strijd-moraal tegenover tegenstanders, maar een positieve zedelijke opvatting in den boezem der nieuwe klasse. Wanneer deze nieuwe opvatting zich keert tegen de oude, dan is dit niet uit strijdlust, maar uit innerlijk contrast. Tot zoover begrijpen we Kautsky. Maar duister wordt het, als wij een voorstelling van de nieuwe moraal willen zien. Kautsky zelf geeft haar nergens. Indien wij een gissing mogen wagen, zouden we zeggen dat de nieuwe moraal uitsluitend moet gezocht worden in het laatste hoofdstuk: 'Het zedelijk ideaal'. Hier worden tenminste tegenstellingen genoemd en uitgewerkt. Het zedelijk ideaal der opkomende klasse vormt volgens Kautsky een tegenstelling tot de heerschende zedelijkheid. De heerschende zedelijkheid beschermt onvrijheid, ongelijkheid, uitbuiting. Het nieuwe zedelijk ideaal houdt in: vrijheid, vooral maatschappelijke vrijheid, door zoo groot mogelijke verkorting van den noodzakelijken arbeidstijd; verder: opheffing der klassen, opheffing der tegenstelling van arm en rijk, van uitgebuiten en uitbuiters, opheffing van de ondergeschiktheid van de vrouw aan den man, overwinning der nationale tegenstellingen, ophouden der oorlogen, eeuwige vrede.

In deze tegenstellingen moeten we dus het forsch aangekondigde verschil zien tusschen 'oude' en 'nieuwe' moraal. Een berg die een muis baart! Want welk deel van dit verschil kan zich, nader bekeken, als moraal-verschil handhaven? Zijn dan onvrijheid, ongelijkheid, uitbuiting, het 'zedelijk ideaal' of de 'moraal' der niet-socialistische klassen, en komt van al

de opgesomde hooge toekomst-idealen het monopolie aan het socialisme toe? Dit is kortweg goedkoope moraal, met een groot quantum boerenbedrog. Wanneer zal de socialistische partijganger deze stok-oude moraal eens vermogen af te schudden!

V.

Deze proeve van historisch-materialistische ethiek (Kautsky zelf noemt zijn boek ‘ein Versuch’) kan moeilijk als een groote aanwinst voor de ethiek worden beschouwd. Zij voert ons af van de wereld des geestes, waarin de zedekunde hare wortelen heeft. Van ingewikkelde vraagstukken, die de grootste denkkracht vereischen, tracht zij ons dood-eenvoudige oplossingen te geven. Een ethiek die alle diepte en fijnheid mist, en op de kardinale punten geen, of een onzuiver licht laat vallen. De fout is een ‘vitium originis’; en daarom verwacht ik na Kautsky's proeve geen tweede, die, van 't zelfde standpunt uitgaande, belangrijk beter zal zijn.

Een kleine aanwinst erken ik, en heb haar reeds genoemd: het licht, dat het historisch materialisme ontsteekt omtrent de maatschappelijke, stoffelijke voorwaarden voor de ontwikkeling der moraal; de overtuiging, welke het bijbrengt, dat deze voorwaarden van meer beteekenis zijn geweest en een grooter rol in de geschiedenis der moraal hebben gespeeld, dan men gemeenlijk vermoedt. Jammer alleen dat Kautsky zelf het licht dezer waarheid weer verdonkert, door het te doen voorkomen, alsof met deze maatschappelijke, stoffelijke voorwaarden tevens oorsprong en oorzaak der moraal-ontwikkeling gegeven waren.

Wanneer de historisch-materialistische ethiek haar aandacht eens uitsluitend bepaalde bij de vraag: hoedanigen en hoegrooten invloed oefenen de maatschappelijke verhoudingen op vorming en groei van zedelijke begrippen en zedelijk leven, zoowel bij volkeren als bij individuën; - wanneer zij vooral dit laatste punt: den invloed van het maatschappelijk milieu op het moreel van het individu, eens aan dieper gaande studie onderwierp, dan zou de kleine winst, die zij nu brengt, een grootere kunnen worden.

Moet dergelijke zelfbeperking blijvend gesteld worden onder de vrome wenschen?

G.J. HEERING.

's Rijks kunstnijverheid-museum.

De titel boven dit opstel geschreven behoeft nadere toelichting. Het Museum toch waarover hier gesproken wordt, is niet onder den naam van 's Rijks Kunstnijverheid-Museum bekend. De officiëele naam is: ‘Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst.’ Wanneer ik kortweg van Kunstnijverheid-Museum spreek, dan is het omdat ik in de eerste plaats den nadruk wensch te leggen op het praktische nut dat de inrichting heeft ten opzichte van de vaderlandsche kunstnijverheid. In de tweede plaats wil ik de wetenschappelijke beteekenis ervan behandelen.

Een en ander is wel is waar het thema van ettelijke kleine opstellen, door mij geschreven in het Bulletin van den ‘Nederlandschen Oudheidkundigen Bond’ en in het tijdschrift ‘het Huis, oud en nieuw’, het komt mij echter wenschelijk voor thans de zaak wat breeder uiteen te zetten, voor een wijderen kring van lezers. Want de belangstelling in de verzamelingen betoond, komt nagenoeg uitsluitend van den kant van vaklieden, van menschen die òf onmiddellijk hun voordeel vinden in het copieeren van voorwerpen, òf middellijk, door de tentoongestelde seriën te bestudeeren, hun technische kennis en hun smaak verrijken. Het publiek dat van eene verbeterde kunstnijverheid-productie geniet, dat zich ook ten onzent allerminst onverschillig toont voor de bekoring welke uitgaat van behoorlijke meubelen, van fraaie gebruiksvoorwerpen laat zich maar weinig, op merkbare wijze althans, aan het museum gelegen liggen. Geen museum dat meer invloed uitoefent op het aanzien der zaken te midden

van welke wij leven, dat meer tastbaar genot verschaft en toch, geen museum dat minder geschenken van beteekenis ontvangt dan juist dit. Het moet zijn seriën aanvullen, zich ontwikkelen met de zeer geringe finantiëele krachten welke het aan 's Rijks schatkist jaarlijks ontleent, en dit in een tijd waarin elders particulieren, zoowel als regeeringen er aanzienlijke sommen voor over hebben om hunne verzamelingen tot rijke bronnen van leering voor de moderne industrie te maken en de prijzen der oude voorwerpen mitsdien op schrikbarende wijze stijgen.

Het staat niet aan mij te beoordeelen of onze regeering meer gelden tot de jaarlijksche aankoopen ter beschikking kan stellen, wel kan ik zeggen, dat voor geen der groote musea in Europa en America bij het bezittende publiek een zoo totale onverschilligheid bestaat als voor het Nederlandsch museum ten onzent. De oorzaak, maar tevens ook het ongeschikte hiervan aan te toonen is het doel van dit schrijven.

Het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, zooals het thans zich hoofdzakelijk tot een kunstnijverheidmuseum heeft ontwikkeld, met eene afdeeling beeldhouwwerken uit de 15^{e}, 16^{e}, 17^{e} en 18^{e} eeuw en eene afdeeling militaire zaken (zee- en landmacht), bedoelde oorspronkelijk te herbergen alle voorwerpen welke noch in een schilderijen-museum, noch in een prentenkabinet thuis hoorden en waarvan men toch het bewaren de moeite waard achtte. Het was zoowel het kleedingstuk ten opzichte waarvan het vermoeden bestond, dat het door een vaderlandschen held gedragen was, het gevechtswapen zooals het er tegenwoordig niet meer uitziet, de afgedankte ijsslede met vreemde krullen versierd, als de oude gesneden kast, de Chineesche pul, of het marmeren beeld. Men verhield zich op wonderlijke wijze tot die voorwerpen. Zij prikkelden de vaderlandsliefde, het vage gevoel van eerbied voor wat oud is en eindelijk ook wel een zekere bewondering voor de technische vaardigheid, de nauwgezette afwerking en den smaak welke men in voorwerpen van eigen tijd niet terug vond. Wanneer om één dier redenen een voorwerp de belangstelling gaande maakte, dan bracht men het naar het museum; men gaf er zelfs geld voor, toen uit 's Rijks schatkist een bedrag beschikbaar gesteld was.

Nu zal wel alle verzamelen zijn grond vinden in dergelijke weinig bestemde gevoelens welke neerkomen op een gepasten vorm van nieuwsgierigheid. Toen men er mede begon, was het materiaal waaruit men te kiezen had zoo groot, dat men allicht er toe overging het allerbeste te bewaren; goede smaak en wat geld, geduld en speurzin waren voldoende om schatten bijeen te brengen.

Balzac heeft ons in zijn 'Cousin Pons' het type van den verzamelaar uit die gelukkige dagen geschilderd. Het museum Cluny, te Parijs, het Kensington-museum, te Londen, om maar een paar van de voornaamste te noemen, hebben voor een groot deel hun bestaan aan de zoete manie van dergelijke menschen te danken. Maar Cluny bestond reeds in de dertiger jaren der 19e eeuw en het Kensington was kort na 1870, toen de groote concurrent Frankrijk van de markt was, reeds het museum van beteekenis dat wij nu kennen. Men weet hoe spoedig Frankrijk zich herstelde van zijn financieele ramp; mannen als Courajod en Moliniers wisten door hun kennis, hun historischen zin vrij wel den verloren tijd in te halen en de beteekenis der Fransche musea (Louvre en Cluny) niet achter te doen blijven bij wat er te Londen en te Berlijn tot stand was gekomen. Er werd niet meer in het wilde bijeen gebracht, er werd vooraf gereisd, gestudeerd, geschiedkundig onderzocht en naar aanleiding van de verkregen resultaten stelselmatig aangekocht. Dat was de gulden tijd voor de musea.

In Holland daarentegen waren, tot de laatste jaren der 19e eeuw, nog uitsluitend menschen van het type Cousin Pons te vinden. Men kocht een voorwerp omdat men het, om moeilijk te verklaren redenen, interessant vond, en aangezien al lang het beste door buitenlanders was weggehaald, kocht men veelal prullen, of liet men zich, ongewapend door ondervinding als men was, verlokken door vervalschingen.

Ongerekend het persoonlijk inzicht van een directeur, kan men zeggen, dat de nooden en verlangens der kunstnijveren in dezen gang van zaken verandering zijn komen brengen. Het is voorgekomen, dat een meubelfabrikant uit een der groote provinciesteden de directie ernstig onder het oog bracht, dat het niet aanging de goede modellen van Fransche achttiende eeuwsche meubelen in Parijs, Berlijn of Londen

te moeten zoeken, terwijl toch in eigen land een rijksmuseum voor kunstnijverheid bestond.

De opbloei van de Nederlandsche ceramiek zoude zonder meer reeds aanleiding hebben gegeven tot het aanschaffen van producten waarin de verschillende technieken te bestudeeren vielen; het oude Delfsche aardewerk, dat buitendien nog maar zeer mager vertegenwoordigd was, en het Duitsche steengoed waren hiertoe niet voldoende.

Een paar goudsmeden vroegen om voorbeelden van middeneeuwsche emailleerkunst, waarvan niets in het museum te vinden was.

De alles beheerschende kwestie van het ornament, waarmede elke kunstnijvere te maken heeft, welke een hoofdrol speelt in het kunstnijverheid-onderwijs, welke tot levendige discussies, tot stadig zoeken aanleiding geeft, deed verlangen naar eene belangrijke uitbreiding van de verzameling middeneeuwsche stoffen.

Meubelen, ceramiek, goud- en zilverwerken, versierde geweven stoffen, ziedaar vier voorname afdeelingen, welke de directie had aan te vullen. Volgens bepaald program, op een bepaald doel gericht begon men te verzamelen. Het verzuim van het vorige geslacht werd nu op hinderlijke wijze gevoeld; het bleek, dat men op elk gebied achter het net vischte. Het beste toch is al lang in vaste handen overgegaan en wat nog overblijft, wordt elk jaar duurder. Alleen het tijdelijk buiten navraag komen van zekere voorwerpen, de onwetenheid van een achteraf wonend koopman, een toevallige samenloop van gelukkige omstandigheden geven nog een kans iets van den eersten rang machtig te worden. Voor het overige heeft men zich te troosten met de overweging, dat niet altijd de meest sierlijke, de meest van luxe getuigende voorwerpen de nuttigste lessen verstrekken voor den modernen student. Een stoel uit den tijd van Lodewijk XV of Lodewijk XVI, ook al is die niet met eene kostbare tapisserie uit den tijd overtrokken, kan door zijn constructie, door zijn verfijnde vormen tal van nuttige gegevens inhouden. Een geschonden vaas, mits van voortreffelijk maaksel, beantwoordt ook aan het doel en een patroon kan even goed bestudeerd worden naar een klein lapje als naar een volledige baan, al is ook het genot dat men er van smaakt wat minder.

Zoo haastte men zich dan op de hoogte te komen van de markt, ten einde geene gelegenheid voorbij te laten gaan om, met de zwakke finantieele krachten, zoo deugdelijk mogelijk materiaal bijeen te brengen. In hoever men slaagde en of men nooit in een keuze faalde, wie zal het uitmaken. In elk geval, het gold hier meer dan de manie, dan de gril van een verzamelaar. Dat er een hooger belang op het spel stond, werd gevoeld door vele belangstellenden, die althans hun moreelen steun der directie dan ook niet onthielden. Een aantal kunstnijveren requestreerden bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal, teneinde het toestaan van een ruimer krediet, ten behoeve van het museum, te bevorderen. Het lid der Kamer, de Savornin Lohman, die een vorig jaar een kredietaanvrage tot aankoop van voorwerpen, welke geveild stonden te worden had bestreden en doen intrekken, was tot het inzicht gekomen, dat er een beter doel werd nagestreefd dan het bijeenbrengen van curiositeiten zonder meer en was nu de eerste om zijn stem aan de verhoogde begrooting te hechten. Het krediet ten behoeve van het Nederlandsch Museum werd op twintig duizend gulden gebracht, dat wil zeggen verdubbeld. Dit gebeurde in 1900. Sedert is het daarop gebleven.

Toen zou het mogelijk worden iets deugdelijks tot stand te brengen. Eén factor ontbrak nog. Wilde de directeur van voorkomende gelegenheden gebruik kunnen maken, dan moest hij snel een koop kunnen afsluiten. De buitenlandsche handelaar die op de hoogte was gebracht van wat er verlangd werd, moest weten, dat hij in de Hollandsche directie een klant had te waardeeren met wiens wenschen hij bij liet opsporen van zaken had rekening te houden, ten behoeve van wien hij een verkoop aan den eerste den beste des noods kon weigeren. Van zijn kant moest dan echter ook de directeur, zonder tijdroovende ruggespraak, beslissingen nemen. Met andere woorden, hij behoefde het vertrouwen der regeering, hij behoefde de wetenschap, dat hem, na onder persoonlijke verantwoording een koop gesloten te hebben, de reglementair vereischte machtiging niet zou worden onthouden.

Het ministerieel vertrouwen werd hem geschonken en zoo kwamen dan in den tijd van een twaalftal jaren de uitbreidingen tot stand waaromtrent ik in het kort hier een en ander wil meedeelen.

Het is steeds het streven geweest allereerst de oude nationale industrieën behoorlijk vertegenwoordigd te krijgen. In zoover werd ook ongetwijfeld aan de gedachte getrouw gebleven welke bij de oprichting van het museum had voorgezeten. Die stichting toch was bewust of onbewust het gevolg van het verlangen de natie uit een verval omhoog te werken, een verlangen dat gepaard ging met eene bewondering voor de prestaties van vorige geslachten, liefst uit eigen stam. Het gevoel van ontevredenheid, onmiddellijk gevolg van het wakker worden van nationaal bewustzijn, brengt die voorkeur met zich mede. Is niet de ietwat wonderlijke naam aan ons museum gegeven, Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, hieruit te verklaren?

Allereerst vroeg de nog zoo gebrekkige verzameling van het oude Delfsche aardewerk om verzorging, want kon men wijzen op eenige mooie stukken in blauw gedecoreerd, van het veelkleurige aardewerk waren er niet meer dan een tiental, meest vrij onbeduidende exemplaren voorhanden. Gelukkig bestond de groote liefhebberij in gekleurd Delftsch, welke tot zulke buitensporig hooge prijzen drijft, tien jaar geleden nog niet, zoodat voortreffelijke zaken voor betrekkelijk weinig geld gekocht konden worden.

Een toeval bracht de directie op het spoor van de herkomst van het Delftsch fabrikaat. Schriftelijke overlevering en niet het minst de techniek, de kleur en het ornament van de vroegste stukken wijzen uit, dat onze ceramisten op het einde der 16e eeuw hun vak zijn gaan leeren in een Italiaansche werkplaats te Sevilla en, spoedig daarna, ook in Italië. Nu was er ook alle aanleiding het Italiaansche product zelf in het museum vertegenwoordigd te krijgen, ten einde, door vergelijking, den hedendaagschen ornamentteekenaar in de gelegenheid te stellen de Hollandsche overzetting van het Italiaansche ornament, noem het verbastering of verandering, te bestudeeren en te begrijpen. Hij zal bij die gelegenheid dan tevens tot het besef komen, hoezeer het te betreuren valt, dat later, omstreeks het midden van de 17^{e} eeuw, de invoer van een geheel nieuw element, het Chineesche ornament, het reeds zoo aantrekkelijke genationaliseerde Italiaansche plotseling door een mode-gril is komen vervangen. Bezit hij ook maar eenigermate historisch gevoel dan zal hij het betrekkelijke, ook van een kunstsmaak, hebben

ingezien. De directie, eenmaal bezig met de Italiaansche ceramiek, leerde de fraaie toepassingen kennen van een op zich zelf veel eenvoudiger techniek dan die welke de Delftsche fabrieken hadden gevolgd; ik bedoel de techniek van het graveeren van ornamenten in een dun laagje witte aarde dat, onder loodglazuur, op een grovere roode aarde is aangebracht. Ook in de Nederlanden, gelijk trouwens in geheel Noord-Europa, had men deze techniek gekend en toegepast wanneer men, vóór dat men de veel kostbaarder en meer ingewikkelde kunst van het dekken met tin-glazuren kende, het gewone vaatwerk wat sierlijker en aantrekkelijker wilde maken. Dit fabrikaat bleek eveneens aan Italiaansche pottenbakkers ontleend te zijn, terwijl dezen het op hun beurt van Oostersche ceramisten hadden geleerd. Inderdaad is zoowel de Italiaansche als de Noord-Europeesche pottenbakkerskunst uit Klein-Azië en Egypte ingevoerd, hetzij direct, hetzij indirect over de Noordkust van Afrika en Spanje.

Het is der directie gelukt eene kleine, overzichtelijke verzameling der verschillende Oostersche en Spaansche ceramische producten bijeen te brengen, waaruit de technische ontwikkeling in de midden-eeuwen, van af de 13de eeuw, vooraf gegaan aan de Italiaansche en aan de vaderlandsche, bestudeerd kan worden. Meer dan één onzer hedendaagsche fabrikanten, met name de fabriek van Joost 't Hooft en Labouchere, te Delft, heeft er zijn voordeel mede gedaan.

Zooals het aardewerk was bijeen gebracht, zoo moest het ook met de meubelverzameling gaan. Gaandeweg, door de kennis van de oude Hollandsche meubelen, ontstond de behoefte ook buitenlandsche producten in het museum te brengen.

De studie voor den catalogus der meubelen had uitgewezen, dat de bloeitijd van het Noord-Nederlandsche meubel in het laatste vierde deel der 16^{e} eeuw begint en omstreeks het midden der 17^{e} eeuw reeds ten einde is. Een korte spanne tijds dus. Daarin is wel veel goeds en veel merkwaardigs vervaardigd, waaruit voor onzen tijd nuttige lessen zijn te trekken, maar die lessen zijn toch te eenzijdig en te beperkt om niet naar meer te doen verlangen. Tijdelijk toch moge eene mode de zware, donker gebijtste eikenhouten meubelen hebben doen verkiezen, op den duur zal het moderne gezin naar vroolijker omgeving vragen. Nu was juist in den tijd

van het bij uitstek elegante meubel ten onzent een hopeloos verval ingetreden. Was de stoel in den stijl van Lodewijk XIV nog een goed begrepen werkstuk, de ontwikkeling tot den stijl van het Regentschap en tot den stijl van Lodewijk XV bracht in onze gewesten slechts wanproducten voort. Het was dan ook noodzakelijk in het museum eene kleine verzameling modellen aan te leggen van het Fransche meubel waarin die ontwikkeling, ditmaal met een gunstig verloop, bestudeerd kon worden. Stoelen, fauteuils, een paar tafels, een secretaire, in de stijlen van Lodewijk XV en Lodewijk XVI, werden uit den Parijschen handel bijeen gezocht. Hierbij mocht echter de uitbreiding niet blijven.

Immers even belangrijk als het is te kunnen zien hoe een stijl zich verder ontwikkelt, evenzeer loont het de moeite te onderzoeken, waaruit een stijl is ontstaan en wat er, in andere landen, onder andere omstandigheden aan parallel loopt.

Wij zien in ons land na de gothiek plotseling de reeds zeer ontwikkelde vormen der renaissance opduiken, zonder eenigen overgang. In het land waar de omwenteling in stijl zich het eerst vertoonde, in Italië, was zulks natuurlijk niet het geval. De meubelmaker in het tijdperk der zoogenaamde vroeg-renaissance laat de principieele gedachten der gothiek niet op éénmaal varen, in de constructie houdt hij zich in hoofdzaak nog aan het oude. Eerst tegen het einde der vijftiende eeuw zou men kunnen zeggen, dat de vernieuwing voltooid is, om dan onmiddellijk de vervorming tot wat men den barok-stijl is gaan noemen voor te bereiden. Die Italiaansche barok-stijl is op zijn beurt de voorlooper van den stijl van Lodewijk XIV.

Het was zaak al deze phasen door een of ander sprekend voorbeeld, hetzij zit- of bergmeubel, vertegenwoordigd te krijgen. Eenige zeer belangrijke stukken werden daartoe aangekocht.

Het is hier niet de plaats den ontwikkelingsgang uitvoerig te bespreken en door eene behandeling in onderdeelen te laten gevoelen. Hoezeer een man van de praktijk met de ondervindingen, in verloop van eeuwen opgedaan, zijn voordeel kan doen waar het geldt bepaalde oplossingen te vinden, zal een ieder die ooit met een kundig vakman heeft gesproken, weten. Hij zal vernomen hebben, dat uit een voorwerp veel

meer lessen gehaald worden dan de man, wien het alleen om aesthetisch genot te doen is, kan vermoeden.

Wat geldt voor de ceramiek en voor de meubelkunst, geldt ook voor de goud- en zilversmidskunst en voor de weefkunst, voor de kunst van den geelgieter, van de kostuumnaaister en van den boekbinder. Het zij herhaald, bij de uitbreiding aan de verzamelingen gegeven zaten altijd de zelfde verlangens vóór: de voorwerpen als de merkpunten van een historischen ontwikkelingsgang te laten spreken tot de verbeelding en het kunstgevoel van den tijdgenoot.

Zonder overdrijving kan gezegd worden, dat het museum, zoo gebrekkig als het is, nu reeds het voornaamste magazijn is waaruit de kunstnijvere zijn voorbeelden ter navolging en, in het beste geval, zijn inspiraties tot eigen scheppingen put, waar de afnemer zijn smaak oefent om dan zijn billijke eischen aan den producent te stellen. Hoe rijker keuze, hoe voortreffelijker modellen dit magazijn vermag ten toon te stellen, des te hooger zal het peil van het moderne fabrikaat van verbruiksvoorwerpen worden.

Evenals onze schilders ouder gewoonte een eervolle plaats innemen op de buitenlandsche kunstmarkt, evenzoo is er geen enkele reden te twijfelen of onze kunstnijveren zullen in staat zijn de concurrentie van het buitenland eervol te doorstaan. Deugdelijkheid van uitvoering, zuiverheid van smaak toonden zij te bezitten waar hun werk op wereldtentoonstellingen voor den dag kwam. Wat hun echter, naar het oordeel der buitenlanders, ontbreekt, is het gevoel van het moderne comfort, voor meer verfijnde beschaving.

Er wordt onder onze kunstnijveren wel eens geklaagd, dat de meest koopkrachtigen liever gediend zijn van gebrekkigen namaak van oude kunst dan van de nieuwe vindingen. De klacht bewijst van den eenen kant, dat zij zelven hun producten nog niet hebben weten aan te passen aan de eischen van het tegenwoordige leven, van den anderen kant, dat de vermogende afnemer onvoldoende belangstelling heeft gewijd aan de beweging op kunstnijverheid-gebied. Er valt in één woord eene wanverhouding tusschen producent en afnemer waar te nemen, welke haar invloed laat gelden op het kunstzinnige leven, juist van het beschaafdste deel onzer natie. In Frankrijk, in Engeland, in Duitschland is dit sedert lang niet meer het geval.

Onze kunstnijverheid-scholen leveren jaarlijks uitstekende leerlingen af die moeite hebben behoorlijk van hun vak te bestaan. Voor een deel ligt dit misschien aan het onderwijs dat mogelijk te zeer naar theoretische inzichten het leerprogram inricht, maar voor een deel ook ligt dit aan het publiek dat nog te weinig kunstbeschaving heeft, om van de aangeboden krachten te profiteeren, laat staan er leiding ten goede aan te geven.

Het is mogelijk, dat stadige verrijking van het museum hierin verbetering zal brengen. Wat het strikt noodzakelijke, thans uit kleine beurs bijeengebracht, nog niet vermag te doen, zal misschien op den duur de prikkelende invloed van een ruimeren voorraad uitwerken. Moge in elk geval de goede weg, thans ingeslagen, niet uit geldgebrek verlaten worden. De voorloopige resultaten, blijkens het steeds stijgend aantal verstrekte studiekaarten, zoowel aan binnen als buiten Amsterdam wonenden, geeft reeds de overtuiging, dat de aan de verzamelingen ten koste gelegde gelden ruimschoots hunne renten afwerpen.

Uit het hierboven besprokene is het reeds gebleken, dat wanneer eene verzameling de praktijk op wel overwogen wijze dient, zij tevens eene wetenschappelijke geschiedkundige beteekenis krijgt, in dien zin, dat zij zich niet beperkt tot het tentoonstellen der prodncten van ééne natie. Geen nationale kunst is te begrijpen zonder de kennis der kunst van andere volken. Indien door een of andere oorzaak eene verzameling zich eenzijdiglijk heeft moeten ontwikkelen, dan kan zij den kunstzinnige genot verschaffen en den specialist eenige belangwekkende gegevens bieden, haar opvoedende kracht blijft uiterst beperkt.

In onze schilderijen-musea ontbreekt de vertegenwoordiging der oude buitenlandsche scholen nagenoeg geheel. Geldgebrek is hiervan de oorzaak. Het valt te betreuren.

Nog nooit heeft de studie van een kunst vreemd aan zijn landaard een werkelijk schilderstalent geschaad. De geschiedenis der kunsten wijst het duidelijk uit, dat ook de scherpst gekarakteriseerde school deel heeft aan denzelden logischen ontwikkelingsgang waarin ook andere, oogenschijnlijk buitenstaande richtiugen meedoen. De eene school moge zien bij voorkeur in de beeldhouwkunst, de andere in de schilder-

kunst uiten, de eene moge op de kleur, de andere op de teekening het accent leggen, geen school staat geïsoleerd. Gelijktijdige richtingen hebben alle zekere trekken gemeen, waardoor zij zich onmiddellijk grosso modo laten dateeren. In opeenvolging van tijd groeit de eene uit de andere in onverbiddelijke logica. Die logica te ontdekken zal, wanneer het groote voorbereidende werk, waarmede men reeds jaren bezig is, tot rijpheid is gekomen, de taak zijn van komende geschiedkundigen. Het is echter de vraag, of men niet wel zal doen zich van die taak nu reeds rekenschap te geven en haar in groote lijnen te bepalen, ten einde, in de zich altijd verbijzonderende analyse, niet het spoor zoo langer zoo meer bijster te worden.

Het is zeker een groot voorrecht voor den museum-directeur, dat hij noodgedwongen in zijn aankoopen zekere punten, waarover de lijn der geschiedenis loopt, vast moet leggen, dat hij zoodoende voortdurend het geheel moet blijven overzien en zich zelf althans tot een begrijpen dwingt.

Wij zagen reeds wat gedaan werd voor eenige seriën van kunstnijverheid-voortbrengselen. Sprekender nog is hetgeen gebeurde met de verzameling van beeldhouwwerken.

Hier waren om te beginnen reeds drie scholen in het museum vertegenwoordigd. Onder de middeneeuwsche beeldhouwwerken waren er uit de Vlaamsche school, uit de Duitsche school en uit de Noord-Nederlandsche school. De laatste boeiden uit den aard der zaak het meest. Door nieuwe aanwinsten moest hun nog weinig vaststaand karakter scherper bepaald worden. Toen dit geschied was, vertoonde zich eene zelfde gaping als die welke zich in de meubelverzameling had voorgedaan. Het was onmogelijk de werken der artisten uit de 16de, of uit het begin der 17de eeuw te waardeeren, laat staan te begrijpen, omdat zij van een zoo geheel andere verhouding van mensch tot buitenwereld getuigden als de werken der beeldhouwers in de middeneeuwen. Hoe was men gekomen aan die vrijere bewegingen, aan die juistere en meer uitgesproken anatomie, onder losser geplooide draperie? Welke omwenteling in de wijze van het aanzien der natuur had er plaats gegrepen, vóór dat Henderik de Keijser een portretbuste maakte, zooals wij die vinden in het museum.

Althans eenige opheldering wordt den intelligenten bezoeker

geboden door de weinige beeldhouwwerken in stucco, in marmer en in brons welke in de laatste jaren uit Italië werden ingevoerd.

En heeft men de portretten van de Keijser in zich opgenomen, in voldoende mate om het verschil te voelen tusschen zijn kunst en die van Rombout Verhulst, een verschil dat de sterk uitgesproken subjectieve houding van den laatste aan den dag brengt, dan zal men ook hier weer iets van een ontwikkelingsgang gaan vermoeden, welke zich in verloop der jaren heeft laten gelden en dan zal men nieuwsgierig uitzien naar een resultaat van de aesthetiek in alweer lateren tijd. De buste van den revolutie-man Chalier, door Chinard, een nieuwe aanwinst als kenschetsend voor de 18de eeuwsche Fransche portretkunst, bevredigt die nieuwsgierigheid door den kunstenaar te toonen als strevende naar de grootst mogelijke objectiviteit, ten einde op het geestelijk leven van zijn model den nadruk te leggen.

Thans laten de middeneeuwsche beeldhouwwerken in hout, de kleine serie van werken der Italiaansche renaissancisten, de Hollandsche werken van een de Keijser, en van een Verhulst, de buste van Chinard, niettegenstaande hunne onmiskenbare nationale eigenschappen, de elkaar aanvullende factoren zien van één en dezelfde evolutie.

Ik meen te hebben aangetoond, dat, hoe men het ‘Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst’ ook wil beschouwen, hetzij als eene verzameling van voorwerpen tot leering in engeren of in ruimeren zin voor onze kunstnijveren, hetzij als een inrichting waar iets valt waar te nemen omtrent de verhouding van mensch tot buitenwereld, waar een logische ontwikkelingsgang in de productie van gebruiksvoorwerpen en van plastische kunst te bestudeeren valt, het niet te loochenen is, dat dit instituut ten volle de aandacht en de offervaardigheid verdient van particulieren zoowel als van regeering.

Geen beschaafde natie is meer denkbaar die het bevorderen van kunstnijverheid en van kunst als iets overbodigs acht, die niet een behoorlijk kunstzinnig leven als een van zelfsprekenden kant, ja als eene even belangrijke uiting van haar bestaan acht als een bloeiend economisch leven, als een ernstig godsdienstig leven, als een diepzinnig wetenschappelijk

leven. Bewijst ten slotte de instelling van leerstoelen voor kunstgeschiedenis aan onze hoogescholen, dat men de uitingen van dat kunstzinnige leven niet alleen wenscht bewonderd te zien maar ook begrepen, dan vooronderstelt zulks het bestaan van musea als de onmisbare leermiddelen bij dat hooger onderwijs.

In den aanvang van dit opstel werd er op gewezen, dat Nederland, in vergelijking met andere West-Europeesche naties, zeer laat tot het rechte besef van deze belangen is gekomen. Moge het in de behartiging daarvan niet al te langzaam op den goeden weg voortgaan.

A. PIT.

Antarctisch onderzoek.

De laatste jaren der vorige eeuw hebben zich in de natuurwetenschappelijke wereld gekenmerkt door eene nagenoeg algemeen ontwaakte belangstelling voor het antarctische onderzoek, eene belangstelling, die vooral in het begin van onze tegenwoordige eeuw tot grootsche uiting kwam. De eene expeditie na de andere, uit België, Zweden, Frankrijk, Duitschland, Engeland en Schotland, werd uitgerust om in het verre Zuiden dat groote onbekende vasteland, van welks bestaan men steeds meer overtuigende bewijzen had verkregen, te onderzoeken. Al deze tochten zijn thans afgeloopen, en we zien het merkwaardige verschijnsel, dat verschillende onderzoekers, die Antarctica in hare wondere bekoring reeds bij ervaring kenden, opnieuw expedities organiseeren om nogmaals, in dienst der wetenschap, gevaren en ontberingen te trotseeren.

'In dienst der wetenschap'? Is zij het alleen, zij, 'die hehre, die herrliche Göttin' naar wier ernstige woorden geluisterd wordt?

De nuchtere courantenlezer, die voor enkele maanden kennis nam van het onverkwikkelijke gekibbel tusschen Cook en Peary, zal, bij het lezen van die berichten, zich hebben afgevraagd, niet zonder een gevoel van wrevel: 'waartoe dit alles, waartoe die moeiten en gevaren? Is het enkel en alleen om de Pool te bereiken, dat ééne punt, dat, reeds van den aanvang van het onderzoek af, blijkbaar eene onweerstaanbare aantrekkingskracht uitoefende? Zeker, alle eerbied voor de volharding en de wilskracht van die mannen, die hun leven voor dit doel waagden. Maar is dit

werkelijk zulk een prijs waard? Is het ten slotte iets anders dan een dikwijls gevaarlijke, en daarom sommige gemoederen bekorende sport, een wedstrijd, een recordslaan, des te begeerlijker, naarmate de gevaren ernstiger, de moeilijkheden geweldiger zijn?'

Zeker, wanneer de 'stormloop op de Pool' geen ander doel heeft dan het bereiken van die Pool zelf, met achterwege laten van alle waarnemingen, met volkomen negeering van alles, wat met natuurwetenschappelijk onderzoek in verband staat - dan zullen wij, bedachtzame Hollanders, de laatsten zijn ons warm te maken voor zulk een wedstrijd, laat staan er aan mee te doen. Iets anders evenwel wordt de zaak, wanneer kan worden aangetoond, dat het juist de wetenschap is, die als een van hare voornaamste eischen het onderzoek vordert van het, ondanks zooveel inspanning, nog zoo weinig bekende antarctische gebied, en dat het waarlijk de moeite loont, iets van de geheimen te doorgronden, die de Natuur hier nog steeds voor ons verborgen houdt.

Van deze laatste zou ik thans iets willen mededeelen, na een beknopt overzicht van de geschiedenis van het antarctische onderzoek zelf.[1)]

Het wetenschappelijk gedeelte van het Zuidpool-onderzoek dagteekent eerst van ongeveer 90 jaren geleden, toen in 1820 de russische kapitein von Bellinghausen met twee schepen het tot voorbij den Zuidpoolcirkel bracht, en tegenover de zuidspits van Zuid-Amerika land ontdekte, dat door hem Alexanderland genoemd werd. Drie jaren later bereikte Weddell in den Zuid-Atlantischen Oceaan 77° Z.B. zonder evenwel land te vinden, en in 1832 ontdekte Biscoe Grahamland, een langgerekt schiereiland, dat met zijn spits naar Zuid-Amerika wijst, en eene voortzetting van Alexanderland bleek te zijn. Dezelfde zeevaarder zag nog in den Zuid-Indischen Oceaan een vooruitspringende bergachtige kaap, die hij Enderbyland noemde.

1) Belangstellenden in een meer uitvoerig relaas kunnen in de eerste plaats verwezen worden naar het werk van Karl Fricker 'Antarktis' (1895), verder naar de verschillende artikelen van Dr. J. Mar. Ruys (Album der Natuur, 1891, Tijdschr. K. Ned. Aardr. Gen. 1896 en de Gids, Januari 1902) of naar het werkje van Mej. Proot, 'het Raadsel der Zuidpool', Uitgave 'Kosmos', 1907.

Het waren de vraagstukken, gerezen naar aanleiding van het theoretisch onderzoek van het aardmagnetisme, die in 1840 aanleiding gaven tot de eerste ‘groote periode’ (de uitdrukking is van Dr. Ruys) van het antarctische onderzoek. Gauss, die theoretisch de ligging van de magnetische Zuidpool had bepaald, en een niet minder beroemd geleerde uit die dagen, Alexander von Humboldt, ijverden sterk voor waarnemingen, die het in de studeerkamer volbrachte onderzoek konden aanvullen en eventueel bevestigen, Zoo kwam het dat Amerika, Frankrijk en Engeland ongeveer gelijktijdig expedities uitrustten. De amerikaansche onder Wilkes ontdekte tegenover Australië eene uitgestrekte kuststrook langs den Zuidpoolcirkel (Wilkes-land); de fransche onder Dumont d'Urville kwam ongeveer in dezelfde streken, ontdekte hier langs de reeds door Wilkes gevonden kustlijn, Adélie-land, dat daardoor een onderdeel van Wilkes-land werd, vond verder in de buurt van Grahamland, in de zoogenaamde Weddell-zee, Louis-Philippeland, en verrijkte daardoor onze kennis van Antarctica aanmerkelijk, ook al kon het land zelf nergens betreden worden. Het belangrijkst was in dit opzicht de expeditie, die Engeland, onder de leiding van den beroemden James Clarke Ross, uitzond. Deze bereikte in Januari 1841, op 76° Z.B., oostelijk van Wilkes-land, de geweldige bergketenen van Victoria-land. Twee majestueuse vulkanen, naar de beide expeditieschepen van Ross de Erebus en de Terror genoemd, verhieven zich uit de eeuwige sneeuw- en ijsmassa. Oostelijk strekte zich, onafzienbaar ver, een reusachtige ijsmuur uit, die evenwel niet het front van een kolossalen, in zee afdalenden gletscher, zooals Ross aannam, zou blijken. Langs deze ijsbarrière voer Ross tot over een afstand van meer dan 700 Km. en meende op het eindpunt van dezen tocht, in oostelijke richting, vaag een nieuw bergland te zien schemeren, van welks bestaan hij evenwel niet zeker was.

Hoezeer Ross ook bij zijn terugkomst met eerbewijzen werd overladen, heeft toch meer dan eene halve eeuw lang het antarctische onderzoek gerust; het waren de arctische gewesten, die in die jaren meer de aandacht tot zich trokken. Alleen de ‘Challenger’, op hare beroemde expeditie rondom de wereld, drong in 1874 in de Zuidelijke IJszee door, om te trachten het door Wilkes, zij het ook twijfelachtig, aangegeven

Terminationland weer te vinden, zonder evenwel hierin te slagen. Bij deze gelegenheid werden tevens de eerste diepzeeloodingen verricht in deze streken, welke er op schenen te wijzen, dat de landmassa van Antarctica uit eene betrekkelijk ondiepe zee oprijst. De daarop in 1898 gevolgde waarnemingen van de duitsche 'Valdivia'-expeditie hebben dit vermoeden evenwel weerlegd: de zee bleek in den Zuid-Indischen Ocean, zelfs op 64° Z.B., reeds dicht bij Enderbyland, 5000 à 6000 M. diep te zijn.

In hetzelfde jaar, waarin de 'Valdivia'-expeditie hare belangrijke waarnemingen verzamelde, waarbij weliswaar het antarctische onderzoek, evenals de 'Challenger' vroeger deed, slechts als eene bijkomstigheid, als eene episode in hare taak beschouwd werd, was België gereed met eene expeditie, die zich uitsluitend aan dit onderzoek zou wijden. De 'Belgica', onder de Gerlache, wendde zich naar Grahamland, en was aan de kust van Alexanderland, ingesloten door het pakijs, genoodzaakt te overwinteren. Deze eerste overwintering van menschen in Antarctica werd door Cook, die tegenwoordig zoozeer de aandacht op zich gevestigd heeft, uitvoerig beschreven. Eerst in Maart 1899, na afloop van den zuidelijken zomer, kwam het schip vrij. De volgende winter werd door een Noor, Borchgrevink, doorgebracht op kaap Adare, aan de andere zijde van Antarctica, in Victorialand. Daartoe in staat gesteld door de vrijgevigheid van een engelsch koopman Newnes, wist hij gewichtige gegevens op geographisch, geologisch en meteorologisch gebied te verzamelen; ook gelukte het hem den ijsmuur van Ross voor het eerst te betreden.

Zoo hadden deze tochten indirect het gunstige resultaat, dat eene hernieuwde belangstelling voor antarctisch onderzoek begon op te komen, en al spoedig eene internationale regeling getroffen werd, volgens welke gedurende zekeren tijd, op verschillende vaste punten gelijktijdig onderzoekingen zouden worden verricht, voornamelijk om omtrent de weerkundige gesteldheid en omtrent het aardmagnetisme van Antarctica voldoende gegevens te verzamelen. Aan Zweden en Frankrijk werd Grahamland toegewezen, Engeland zou Victorialand exploiteeren, en Dnitschland tusschen Wilkes- en Enderbyland ergens de kust zien te bereiken. Eene overwintering is bij deze tochten dringend noodzakelijk, daar de bovenbedoelde

waarnemingen tenminste gedurende een vol jaar moeten worden verricht.

Al deze expedities verlaten in den zomer van 1901 het vaderland en komen in Januari en Februari van het volgende jaar in hunne winterkwartieren aan.

Het zweedsche en het fransche schip, de ‘Antarctic’ en de ‘Français’, resp. onder leiding van Otto v. Nordenskjöld en van Charcot, treffen het ongelukkig en zijn genoodzaakt op eene betrekkelijk lage breedte te overwinteren. Het meest avontuurlijk ging het met de zweedsche expeditie, welker schip, nadat het den wetenschappelijken staf gedeeltelijk op het winterstation had achtergelaten om den zuidelijken winter zelf in Vuurland door te brengen, door het pakijs werd ingesloten en te gronde ging. De bemanning redt zich gelukkig aan land, en brengt hier twee winters in de grootste ontbering door, levend van pinguins en robben. Gedurende dien tijd gelukte het de gescheiden tochtgenooten weder te vereenigen, en in November 1903 slaagde het Argentijnsche oorlogsschip de ‘Uruguay’ er in de leden der expeditie te vinden en behouden in de beschaafde wereld terug te brengen. In die twee winters had von Nordenskjöld zich den tijd ten nutte gemaakt, door groote sledetochten in het binnenland te ondernemen, en belangrijke gegevens omtrent den geologischen bouw daarvan bijeen te brengen.

Het duitsche expeditie-vaartuig de ‘Gauss’, welks leiding aan Erich v. Drygalski was toevertrouwd, verlaat begin Februari de Kerguelen, na hier een gedeelte van den wetenschappelijken staf voor het verrichten van permanente waarnemingen aan land te hebben gezet, en wordt reeds drie weken later geheel door het ijs ingesloten. Een geluk was het hierbij, dat het schip in een groote baai lag, en dus niet het lot onderging van de ‘Belgica’, die den geheelen winter hulpeloos met het ijs mededreef, en voortdurend van positie veranderde, wat voor de magnetische waarnemingen niet gewenscht is. Het omringende land werd Keizer Wilhelm II-land genoemd, waarop een lage vulkaankegel van slechts enkele honderden meters hoogte, de Gaussberg, werd aangetroffen. In Februari 1903, na bijna een vol jaar, werd het schip bevrijd, en was dus in de gelegenheid de thuisreis te ondernemen. Het station op de Kerguelen was in dien tijd in staat geweest,

ondanks ziekte, die zelfs den dood van een der wetenschappelijke leden tengevolge had, belangrijke waarnemingen te doen.

De engelsche expeditie, onder leiding van kapitein R.F. Scott, kwam in Januari 1902 in Victorialand aan. Langs den ijsmuur van Ross varend, ontdekte hij aan het oostelijk einde het land, dat Ross reeds meende gezien te hebben, en doopte dit Koning Edward VII-land. Daarna keerde het schip terug, en overwinterde bij de vulkanen Erebus en Terror, die op eenzelfde eiland bleken gelegen te zijn. Twee winters worden hier doorgebracht op een hooger zuidelijke breedte dan een der andere expedities in staat was geweest te bereiken. In den eersten zomer (in November 1902) slaagt Scott er in op een sledereis van drie maanden langs de bergketen van Victorialand, in ongeveer recht zuidelijke richting tot 82° Z.B. door te dringen. En een jaar later onderneemt hij een tweede groote reis over het hooggebergte, in westelijke richting, om de magnetische Zuidpool te bereiken. Onder de grootste ontberingen en gevaren wordt een plateau van 3000 M. boven den zeespiegel bereikt, waarop het begeerde punt moet gelegen zijn. Dit zelf te bereiken is ondertusschen voor Scott niet weggelegd, deze triomf zou eerst op de expeditie van Shackleton worden behaald.

Toch zijn en blijven de resultaten, door Scott bereikt, schitterend, en zeker evenaren zij die van Ross uit de dagen van de ontdekking van den grooten ijsmuur. Deze bleek niet de rand te zijn van een enormen gletscher, die vanaf het hooge plateau van het binnenland in zee afdaalt, maar veeleer een losgeraakte, drijvende ijsmassa met een front van meer dan 1000 K.M. Wanneer deze inderdaad van een reusachtigen gletscher afkomstig is, welke dan die van Groenland nog belangrijk overtreft, moet deze eene uitgestrekte landmassa ten grondslag hebben, en, zelfs al vonden we geen nadere bewijzen, dan zouden we toch, op grond reeds hiervan, een samenhangend Antarctica moeten aannemen.[1)]

Terwijl Scott, gedeeltelijk met zijn schip de ‘Discovery’, onvergankelijke lauweren oogstte, was door Schotland eene

1) Op grond van hoofdzakelijk meteorologische waarnemingen is evenwel weder het bestaan van een breed kanaal tusschen de Weddell- en de Ross-zee meer waarschijnlijk (zie ook bldz. 26).

expeditie uitgerust, welke zich onder William S. Bruce, die reeds vroeger aan boord van een walvischvaarder als natuuronderzoeker een antarctische reis had medegemaakt, het oceanographisch onderzoek van de in 1823 ontdekte Weddellzee ten doel stelde, zonder evenwel eene overwintering in het werkplan op te nemen. De ‘Scotia’ bewees gedurende den zomer 1903-1904, dat de groote, door de ‘Valdivia’ gevonden diepten zich ook tot hier uitstrekten, en vond verschillende onderzeesche ruggen, zoodat de kennis van dezen uitersten zuidelijken uithoek van den Atlantischen Oceaan aanmerkelijk werd vermeerderd.

Nauwelijks waren al deze expedities in het vaderland terug, of de vroegere leiders en andere wetenschappelijke mannen hielden door woord en geschrift zooveel mogelijk de belangstelling voor antarctisch onderzoek levendig. Verscheidenen onder hen waren opnieuw bereid zich aan gevaren en moeiten bloot te stellen, en weder een tocht naar dat fascineerende land te ondernemen, waarvan nog steeds, ondanks alle opoffering en energie, nauwelijks iets meer dan enkele kuststrooken bekend was. Zoo kwam het, dat in Augustus 1907 Shackleton, die reeds aan Scott's expeditie had deelgenomen, met een klein schip, de ‘Nimrod’, in zee stak en weder den steven naar Victorialand wendde. De resultaten van dezen tocht liggen ons nog te versch in het geheugen om er lang bij te blijven stilstaan, hoezeer ze ook alle andere, zelfs die van Scott, achter zich laten. Shackleton bereikte met enkele reisgenooten in den eersten zomer, dien hij op deze reis in Antarctica doorbracht (in Januari 1909), een breedte van 88° 23′ Z.B., en was zoo slechts 97 mijlen van de geographische Pool verwijderd, terwijl prof. David met andere leden van den wetenschappelijken staf een tocht naar de magnetische Pool ondernam, en er ook inderdaad in slaagde haar te bereiken; hare ligging werd bepaald op 72° 25′ Z.B. 155° 16′ O.L.

En ook in andere landen zit men niet stil. In Noorwegen is het de beroemde Amundsen, de ontdekker van de noordwestelijke doorvaart, in Engeland Scott, in Schotland Bruce, die nieuwe expedities beramen, en de middelen daarvoor geheel of gedeeltelijk reeds verzameld hebben. En in Frankrijk is reeds Charcot er in geslaagd een schip uit

te rusten, waarmede hij naar Grahamland is vertrokken, terwijl Argentinië meteorologische stations op de Falklands en op Zuid-Georgië heeft gevestigd. Ook in België wordt, vooral door Arctowski, eene nieuwe expeditie beraamd.

Ik heb met voordacht niet uitvoerig over de lotgevallen van de verschillende tochten uitgeweid, omdat ik overtuigd ben, dat zulke verhalen voor den niet-zaakkundigen lezer op den duur iets bijzonder eentonigs hebben. In eindelooze herhaling te lezen van pakijs, sneeuwstormen, koude en ontberingen, vermoeit ten slotte en doet de belangstelling verflauwen.

Liever gaan wij thans eens na, welke resultaten in het algemeen bereikt zijn, en welke groote vraagstukken den mensch voerden naar de woeste, onherbergzame oorden van Antarctica.

Het geographisch probleem treedt hier het eerst op den voorgrond. Juist de zucht naar kennis van dit geheimzinnige zuidland, dat, onder eeuwige gletschers begraven, slechts hier en daar aan de enkele zeevaarders, die zich zoo ver in onbekende streken waagden, een klein gedeelte van zijne kustlijnen had getoond, en het vermoeden van een groot vasteland of in ieder geval van een archipel van groote eilanden opwekte - juist de weetgierigheid naar dit land was het, die vooral gedurende de laatste tien jaren, niet alleen bij aardrijkskundigen, maar ook bij allen, die in de nog onbekende deelen van onze aarde belangstellen, de voornaamste drijfveer vormde voor het uitrusten van expedities. Gaan we na, wat in dit opzicht bereikt is, en hoe onze kennis in den laatsten tijd is toegenomen, dan moeten we, onverminderd de waardeering van de verdiensten der onderzoekers, erkennen, dat op dit terrein niet veel is gewonnen. De drie groote gapingen, die sinds 1841, het jaar van de ontdekkingen van Ross, tusschen de groote landcomplexen, Grahamland, Wilkesland en Victorialand bestonden, zijn niet verdwenen, slechts hier en daar aangevuld. Alleen langs den Atlantischen en Indischen Oceaan zijn enkele gedeelten eenigszins bekend geworden, terwijl aan den Pacifischen kant Edward VII-land het eenige steunpunt voor de teekening van kustlijnen biedt. Wel kunnen we zeggen, dat Graham-

land met de omringende eilanden veel nauwkeuriger bekend is geworden; ook dat Victorialand, de groote ijsbarrière, en de daarvoor zich uitstrekkende Ross-zee veel vollediger konden worden onderzocht; eindelijk, dat de kennis omtrent de gesteldheid van Victorialand zelf en de ligging van de magnetische Zuidpool eene belangrijke aanwinst is. We weten dat de geographische Zuidpool zelf gelegen is op een meer dan 3000 m. hoog plateau. Maar van het geheele gebied, dat eene uitgestrektheid heeft van meer dan anderhalf maal Europa, en dus met recht als een zesde kontinent, Antarctica, kan worden beschouwd, weten we nog zeer weinig. Vooral langs de zijde van den Stillen Oceaan ontbreken nagenoeg nog alle gegevens; hier blijft dus nog veel te doen.

Wat de zee betreft, die Antarctica bespoelt, ook daarvan zijn we tamelijk veel, maar nog volstrekt niet genoeg, te weten gekomen. De oude opvatting, dat deze zee betrekkelijk ondiep zou zijn, en de bodem in geleidelijke helling in het vasteland zou overgaan, is door de loodingen van de 'Valdivia' en van de 'Scotia', al gelden deze slechts voor enkele gedeelten van den oceaan, wel voldoende weerlegd. Zoowel Antarctica zelf, als de eilanden van den Zuid-Atlantischen en Zuid-Indischen Oceaan rijzen over het algemeen steil uit de zee op, en zijn slechts hier en daar door submarine banken verbonden. Ook in de Weddell-zee zijn dergelijke ruggen als zoogenaamde 'drempels' aangetoond. In oceanographisch opzicht zijn de onderzoekingen evenwel op verre na niet volledig genoeg, en ook hier is het weder de Pacifische kant van het antarctische gebied, waar nagenoeg alle waarnemingen ontbreken.

Omtrent de meteorologie zijn we tamelijk wel op de hoogte, dank zij de ijverige pogingen en de gedurende een vol jaar voortgezette waarnemingen van de vier gelijktijdige expedities, waarover boven gesproken werd. We kennen, tenminste voor één jaar, de gemiddelde jaartemperatuur op verschillende punten, we weten iets omtrent de heerschende windrichtingen, de hoeveelheid neerslag, de bewolking, - kortom, we zijn in staat van een en ander ons een beeld te vormen, dat niet te zeer van de werkelijkheid afwijkt.

Ook omtrent den geologischen bouw van Antarctica is een en ander aan het licht gekomen. De hooge bergketenen,

de ruggegraat van Grahamland, zijn petrographisch onderzocht en in hoofdzaken bekend, ook de duitsche en de beide engelsche expedities hebben op dit gebied belangrijke resultaten verkregen. De kern van Antarctica bestaat uit oergesteenten als graniet, gneis en kwartsieten, hier en daar (in Victorialand) bedekt door zand- en kalksteenlagen, welker fossiele planten en dieren er op wijzen, dat in dit gebied, dat thans de ontzaggelijkste woestenij der aarde is, en behalve aan de kusten, geen enkel levend wezen herbergt, in vroegere tijden, in het mesozoicum en in het tertiair, betere bestaansvoorwaarden moeten hebben geheerscht.

Wat de dieren- en plantenwereld aangaat, er is veel aan het licht gekomen, er zijn veel belangrijke vondsten gedaan, maar ook hier staan we allerminst voor eene oplossing. Integendeel kunnen we zeggen, dat de raadselen zijn toegenomen, en het is juist hierover, dat ik een en ander wilde mededeelen, ook met het oog op het feit, dat juist de zoölogie bij alle antarctisch onderzoek, behalve bij de expedities van de 'Challenger', de 'Valdivia' en de 'Gauss', min of meer op den achtergrond geraakte, en nooit hoofdzaak was, welk een belangrijk materiaal er ten slotte ook is bijeengebracht.

Reeds onderzoekers als James Ross was het opgevallen, dat hij in het antarctische gebied diervormen vond, die hij uit eigen aanschouwing alleen uit de Noordelijke IJszee kende, maar die niet in het tusschenliggende gebied voorkwamen. Eene merkwaardige overeenkomst dus tusschen de fauna's van arctische en antarctische gewesten! Het was deze overeenstemming, die later met den naam van bipolariteit werd aangeduid.[1)]

Dit belangwekkende verschijnsel heeft reeds tientallen van jaren heel wat pennen in beweging gebracht. Zeker zal het den lezer verwonderen, dat, ondanks de vele gegevens, die we tegenwoordig bezitten, en ondanks de mogelijkheid de thans iets beter bekende antarctische fauna en flora met die van de tamelijk volledig beschreven arctische gewesten te vergelijken - dat, zeg ik, in weerwil van dit alles, het

1) Hier moet ik er op wijzen, dat Mej. Proot in haar boven aangehaald werkje het begrip van bipolariteit, dat trouwens slechts zeer vluchtig in enkele regels wordt behandeld, geheel verkeerd opvat, daar zij daaronder juist het *verschil* tusschen het organisch leven der beide poolgebieden verstaat (bldz. 60 en 61).

vraagstuk van de bipolariteit nog verre schijnt van zijne oplossing. In de eerste plaats nl. is het duidelijk, dat bij de beantwoording van de vraag of deze of gene soort werkelijk bipolair is, veel van de subjectieve opvatting van den onderzoeker afhangt. Brengt de een kleine afwijkingen niet in rekening, en neemt hij dus de grenzen, waarbinnen het begrip omtrent eene bepaalde soort dient te blijven, wat ruimer, dan zal hij eerder van bipolariteit spreken dan een ander, die met groote nauwgezetheid ook de kleinste verschillen bestudeert, en op grond daarvan, voor zoover de laatste tenminste standvastig optreden in de verschillende gebieden, het bestaan van bipolariteit voor de soort in quaestie loochent - hoezeer beide ook gebonden zijn aan de praemisse, dat de soort niet in tropische gewesten, maar alleen in de nabijheid der poolstreken of in gematigde gebieden mag voorkomen, waarbij natuurlijk de grenzen van deze gebieden uit den aard der zaak niet scherp kunnen worden getrokken.

Trouwens, het is gereedelijk aan te nemen, dat alleen in de zeldzaamste gevallen van bipolaire *soorten* sprake is. Deze zijn sterk in de minderheid, meestal hebben we met bipolaire *geslachten* te doen, of zelfs niet eens hiermede, doch alleen met *verwante* genera. En hier is natuurlijk ruimte voor tal van subjectieve opvattingen, wanneer we slechts denken aan het rekbare begrip verwantschap. Zeker, de zaak zou belangrijk vereenvoudigd worden, wanneer we van alle soorten niet slechts de onderlinge verwantschap, maar ook de verspreiding in de zeeën op onze aarde kenden. Maar van een dergelijke kennis zijn we nog zeer ver verwijderd. Zoo komt het, dat de vraag: bestaat er bipolariteit, en zoo ja, hoe komt ze tot stand? - nog altijd niet door allen op dezelfde wijze wordt beantwoord.

Eerst evenwel moeten we bepalen wat we onder bipolariteit hebben te verstaan. We kunnen dan zeggen, dat bipolariteit bedoelt dat er groote overeenkomst (geen volkomen gelijkenis) tusschen de marine dieren- en plantenwereld in antarctische en arctische wateren kan worden opgemerkt, dat daarentegen in het tusschenliggende gebied die overeenkomst niet bestaat, en alleen in zeldzame gevallen bipolaire geslachten of soorten in de diepzee van dit tusschenliggende gebied zijn opgemerkt. Bovendien moeten we niet alleen de eigenlijke poolzeeën,

maar daarnevens ook de subarctische en subantarctische wateren op dergelijke wijze met elkander vergelijken.

Wanneer we ons met de bipolariteit bezighouden, dan is het ons slechts om een beeld van de feiten te doen, niet om nieuwe gezichtspunten te openen. We moeten dan de diergroepen naar hun verschillend levensmilieu in drie groote afdeelingen onderscheiden.

In de eerste plaats hebben we de fauna van ondiep water, levend tot op een diepte van 400 M., de zoogenaamde littoraalfauna. Hier is het alleen bij Hydroiden, Gephyreen, Polychaeten, Cumaceen en Schizopoden dat beslist van bipolariteit kan worden gesproken. Deze groepen hebben dus identieke of verwante soorten of geslachten in koude of gematigde wateren, terwijl deze in het tropische littoraalgebied ontbreken. Was dit laatste wèl het geval, dan zou natuurlijk het verschijnsel van de bipolariteit verdwenen zijn, en zouden we van universeel verspreide of kosmopolitische vormen moeten spreken. Tegenover de hier genoemde dierentypen staan evenwel andere, zooals kalksponzen, stekelhuidigen, weekdieren en visschen, om er slechts enkele te noemen, waarbij bipolariteit óf in 't geheel niet óf slechts in zwakke aanduidingen bestaat. Daaruit zien we in ieder geval dat bipolariteit niet algemeen bij de littoraalfauna van koudere gebieden optreedt.

Hoe is het nu in dit opzicht met het abyssaal, de fauna der diepzee? We moeten antwoorden, dat we hieromtrent niet voldoende zijn ingelicht. Weliswaar zijn bipolaire geslachten en soorten bekend, die dus niet in de tropische diepzee zijn gevonden, maar als we in aanmerking nemen, hoe weinig eigenlijk nog omtrent de diepzeefauna bekend is, dan moeten we erkennen, dat we hier nog voor een raadsel staan. Aan de eene zijde verdedigt de beroemde Sir John Murray de meening, dat de abyssale soorten, evenals die van ondieper water, hunne bepaalde, betrekkelijk eng begrensde verspreidingsgebieden hebben. Hiertegenover is het Ortmann, die eene kosmopolitische verbreiding dezer fauna aanneemt, op grond van de gelijkvormigheid der levensvoorwaarden in de diepzee, die in 't algemeen over de geheele aarde dezelfde zijn: lage temperatuur, volkomen duisternis, een slijkige bodem (hoewel de samenstelling van dit diepzeeslijk verschillend kan zijn), dit alles zijn eigenschappen, die we

overal in de diepzee aantreffen. Inderdaad zijn een belangrijk aantal diepzeesoorten op zeer ver van elkander verwijderde plaatsen in den oceaan aangetroffen. Om evenwel op grond hiervan als een axioma aan te nemen, dat de abyssale fanna universeel verspreid zou zijn, en, met Ortmann, daarom de bipolariteit te loochenen, omdat het, volgens hem, geheel toevallig is, dat z.g. bipolaire soorten of geslachten tot nog toe alleen op hoogere breedten werden aangetroffen, schijnt in ieder geval voorbarig. Terecht wijst ook Kükenthal er op, dat, ware de opvatting van Ortmann in alle opzichten juist, toch in ieder geval de *voeding* der diepzeefauna in de tropen geheel anders moet zijn dan daarbuiten, daar deze dieren moeten leven van de in hoogere waterlagen zwemmende en zwevende organismen, die bij hun dood zinken en aan de bodemdieren ten prooi vallen. Deze zwevende organismen, het plankton genoemd, verschillen in aard geheel naar gelang van de breedte, waarop zij leven, zoodat eenzelfde kosmopolitische abyssale soort zich in de verschillende gebieden aan geheel ander voedsel zou moeten aanpassen.

Kunnen we omtrent het verschijnsel van de bipolariteit bij de diepzeefauna nog geen bepaald oordeel uitspreken, omtrent het boven ter loops genoemde plankton beschikken we over meer gegevens. Hier vooral is het, dat de bipolariteit in verschillende groepen zeer sterk is geprononceerd. Zoo bij de Medusen of kwallen, bij Pteropoden, Appendiculariën, Copepoden en verder bij de microscopische algen, die dus het plantaardig element van het plankton uitmaken. Bij deze vertoont zich de bipolariteit in soms zeer sterke mate, en is zoo opvallend, dat eene verklaring van het verschijnsel, dat niet meer kan worden ontkend, zeer gewenscht is.

Zoo komen we dus tot de verklaring der bipolariteit. De ontdekker daarvan, James Ross, gaf tevens eene uitlegging, die werkelijk aannemelijk is. Hij vermoedde, dat de fauna's van hooge breedten door de diepzee met elkander in verbinding stonden, dat dus soorten van het eene gebied naar het andere, zij het niet individueel dan toch na verloop van meerdere generaties, konden trekken door het koudere dieptewater van aequatoriale streken. In dezen gedachtengang zouden we dus niet van werkelijke, maar alleen van schijnbare bipolariteit kunnen spreken, daar inderdaad de bipolaire

vormen ook in de tropen, maar hier alleen in de diepzee kunnen voorkomen, m.a.w. dat alleen in de poolstreken de kosmopolitische diepzeefauna in ondieper water en aan de oppervlakte voorkomt.

Eene andere hypothese werd door Théel uitgesproken, de zoogenaamde reliktenhypothese. Volgens deze bevolkte in eene vroegere geologische periode (het mesozoicum) een tamelijk wel kosmopolitische fauna den oceaan. Dit werd mogelijk gemaakt door het gelijkvormige tropische klimaat, dat toen overal op aarde moet geheerscht hebben. Toen evenwel later verschillende klimaatgordels ontstonden, zouden, onder den invloed van gelijksoortige levensvoorwaarden dezelfde of verwante vormen op hoogere breedten zijn blijven bestaan en dus de voorouders van de tegenwoordig daar levende fauna zijn geworden, daarentegen in warmere streken òf uitgestorven òf in andere soorten overgegaan.

Deze stelling, waaraan in 't begin weinig aandacht werd geschonken, werd later door Georg Pfeffer weder opgenomen, en in waarlijk verdienstelijke wijze op allerlei diergroepen toegepast. Zelf een overtuigd aanhanger van de bipolariteitstheorie en daardoor niet geheel objectief, verdedigt hij met warmte de reliktenhypothese. Inderdaad moet tot in 't begin van het tertiair eenzelfde hooge temperatuur over de geheele aarde bestaan hebben, wat het voorkomen van tropische fossielen bewijst op de hoogste breedten. Langzamerhand werd het toen, het eerst in de poolstreken, kouder. Diervormen, die hier de afname van de gemiddelde jaartemperatuur niet konden verdragen, stierven uit of trokken zich naar warmer streken terug; degene evenwel, die wel in staat waren, zich aan de veranderde omstandigheden aan te passen, bleven bestaan, en zoo vormde zich, overeenkomstig de klimaatzonen, een van den aequator naar de beide polen gelijksoortig afwisselende fanna. Daar dezelfde omstandigheden op dezelfde dierenwereld inwerkten, moest ten slotte het resultaat in de poolstreken gelijk zijn, en was daarmede de bipolariteit verklaard.

Onafhankelijk van Pfeffer sprak eenige jaren later John Murray eene dergelijke meening uit.

Hoe waarlijk vernuftig ook, het valt niet te ontkennen, dat de tegenwerpingen, die ieder bij eenig nadenken tegen

deze reliktenhypothese zou kunnen aanvoeren, wel degelijk recht van bestaan hebben. Ortmann was de eerste, die er op wees, dat de boven besproken veronderstelling juist het tegendeel moest uitwerken van wat Théel, Pfeffer en Murray beweerden. Immers in de poolstreken waren de omstandigheden, meer dan ergens elders op aarde, sinds het begin van het tertiair veranderd. Heerschte hier eerst een tropisch klimaat, later trad intensieve konde in. Deze verandering moest juist het aanpassingsvermogen van de in de poolstreken levende dieren bevorderen, en daardoor ook de afwijkingen van het oorspronkelijke type grooter doen worden dan in de tropen. In dit laatste gebied zouden we daarom de slechts weinig veranderde nakomelingen van de vroegere kosmopolitische fauna verwachten, omdat juist hier de omstandigheden zoo goed als niet veranderd zijn; aan de polen moest echter de omwenteling het grootst zijn geweest, en daardoor de kans op een zich divergent ontwikkelende dierenwereld des te meer vergroot zijn geworden.

Bovendien voegt Kükenthal bij Ortmann's bezwaar nog een ander, n.l. dat, in het licht van de reliktenhypothese, alle diergroepen, die ouder zijn dan het tertiair, dus die reeds in het mesozoicum optreden, tegenwoordig het verschijnsel van de bipolariteit moesten vertoonen, daar ze zich onder dezelfde omstandigheden ontwikkelden. Dit nu is op verre na niet het geval, integendeel. En waarom dan vele van deze groepen van het verschijnsel zijn uitgesloten, blijft ons volkomen duister.

Daarbij komt, dat eene bepaalde afdeeling (Pteropoden) zeer sterk bipolair is, terwijl ze toch palaeontologisch niet in het mesozoicum, maar eerst in het midden van het tertiair, het mioceen, voor het eerst optreedt. Hier moet de reliktenhypothese, welker voorvechters, het zij tot hunne verdediging gezegd, nog niet bekend konden zijn met allerlei feiten, die eerst later aan den dag kwamen, ons geheel in den steek laten.

Zoo komen we weder tot de vroegere verklaring, die James Ross meende te moeten geven, en die we in haar algemeenen vorm migratietheorie noemen. Deze is later door Ortmann verder uitgewerkt door er op te wijzen, dat een groot aantal arctische soorten van bodemdieren zoowel in de

diepzee als in ondieper water voorkomen, zoodat eene scheiding tusschen abyssaal- en littoraalfauna hier in vele gevallen niet opgaat. Andere onderzoekers komen tot eenzelfde resultaat, en houden het voor waarschijnlijk, dat bipolaire vormen langs den bodem der diepzee van pool tot pool kunnen trekken. Zoo ook zou het te verklaren zijn, dat zoo groote verschillen in bipolariteit bij verschillende diergroepen bestaan, daar slechts een deel daarvan even gunstige levensvoorwaarden zoowel in de diepzee als in het ondiepere water der poolstreken vond.

Niet slechts de diepzee, maar ook stroomingen langs de kust zouden in zekeren zin eene verbinding tusschen arktische en antarktische gewesten kunnen bewerkstelligen. Het zijn hier voornamelijk de langs de westkusten van Afrika en Amerika tot ver in het aequatoriale gebied reikende koele stroomingen, die eene dergelijke communicatie over zeer groote afstanden tot staud kunnen brengen.

Zooals Ross voor de fauna in het algemeen een verklaring zocht, die, zooals we zagen, toegepast werd op de bodemdieren, heeft Chun eene dergelijke hypothese voor de in het water vrij zwevende organismen, het plankton, opgesteld. Deze organismen zouden door het koele water der diepere lagen, waar zich de warmte der zonnestralen niet meer laat gelden, een weg van de eene pool naar de andere vinden. Hoe aantrekkelijk eene dergelijke verklaring ook schijnt, we moeten, ten overstaan van het feit, dat zij slechts voor ééne enkele soort voldoende bewezen is, eene gereserveerde houding aannemen, en haar mogelijk bewijs eerst van nauwkeurige toekomstige onderzoekingen verwachten, afgezien nog hiervan, dat constante stroomingen in de diepzee, zooals ze door deze hypothese worden gepostuleerd, niet zijn aangetoond.

Zoowel voor de bodemdieren als voor het plankton blijft nog eene verklaring mogelijk. Nemen we b.v. eens eene oorspronkelijk tropische soort, die zich langzamerhand naar hoogere breedten uitbreidde, dus zich aanpaste aan andere bestaansvoorwaarden, dan werd zij nagenoeg of geheel kosmopolitisch, stierven evenwel de tropische exemplaren uit, dan ontstond bipolariteit. Dezelfde redeneering kunnen we natuurlijk ook op geslachten, dus op verzamelingen van verwante soorten, toepassen, wanneer we, inplaats van ‘soort’ en

‘exemplaren’ thans resp. van ‘geslacht’ en ‘soorten’ spreken. Iets dergelijks nu is door Lohmann voor Appendiculariën, door Meisenheimer voor Pteropoden aangetoond.

Vatten we het boven gezegde kort samen, dan kunnen we het volgende zeggen.

Bipolariteit bestaat inderdaad, maar is niet bij alle diergroepen gelijkelijk ontwikkeld. Het duidelijkst is ze nog in het plankton uitgedrukt. De verklaring van het verschijnsel is op verschillende manieren te geven.

Wenden we ons het eerst tot de reliktenhypothese, die betoogt, dat op eene vroeger universeel verspreide tropische fauna aan de polen langzamerhand een kouder klimaat begon in te werken, die de dierenwereld, tengevolge van de gelijksoortige levensvoorwaarden, in hare verdere ontwikkeling gelijke banen deed volgen. Bezwaren tegen deze theorie, waarvan de belangrijkste wel deze is, dat aan de polen de omstandigheden het meest gewijzigd zijn sinds het ontstaan van klimaat-zonen in het begin van het tertiair, en daardoor de hier levende fauna juist tot grootere veranderlijkheid en daardoor waarschijnlijk divergente ontwikkeling gedrongen werd - zulke bezwaren zijn het, die ons noodzaken de reliktenhypothese op te geven, en naar eene andere verklaring te zoeken, die we in de migratietheorie meenen te vinden. Deze veronderstelt, dat communicatie van het eene poolgebied naar het andere plaats vindt, hetzij door het water zelf van de diepzee, of langs den bodem daarvan; misschien ook in sommige gevallen door de koele stroomingen langs de westkusten van Afrika en Amerika. Ook zou bipolariteit kunnen ontstaan, doordat eene tropische soort zich gaandeweg ook aan koeler water aanpaste, en na afloop van deze aanpassing de in het warmere gebied levende exemplaren van deze soort uitstierven.

Die soorten of geslachten, voor welke het in de toekomst mocht blijken, dat de bipolariteit veroorzaakt wordt door eene verbinding, hetzij door de onderste waterlagen, hetzij langs den bodem der diepzee zelf, tusschen de poolstreken, zouden we feitelijk dus niet bipolair, maar veeleer kosmopolitisch moeten noemen. Ieder geval van bipolariteit evenwel moet op zich zelf beoordeeld worden, en zeker is het, dat algemeene regels niet te geven zijn, maar nu eens deze, dan

weer eene andere verklaring in het gegeven geval de juiste zal kunnen zijn.

Keeren we, na deze lange uitweiding, tot het antarktische onderzoek terug, dan is het duidelijk, dat we in 't algemeen dezen eersten eisch moeten stellen: de verspreiding der dieren en planten in den oceaan dient zoo nauwkeurig mogelijk te worden nagegaan. Staan we hier reeds voor een reusachtig en toch altijd nog slechts weinig bewerkt arbeidsveld, vooral geldt dit juist voor het antarktische gebied, en hier moet de fauna toch eenigszins voldoende bekend zijn, zal eene vergelijking mogelijk worden met de arktische dierenwereld, waarvan we ons thans, dank zij de vereenigde pogingen van tal van expedities, eenig denkbeeld kunnen vormen.

Op de tochten van de ‘Challenger’ en van de ‘Valdivia’, verder bij gelegenheid van de latere belgische, duitsche en schotsche expeditie is belangrijk materiaal in het Zuidpoolgebied verzameld, hoezeer ook bij de laatstgenoemde reizen de zoölogie slechts een bescheiden plaats innam. Bovendien betreffen deze onderzoekingen slechts het Atlantisch-Indische quadrant van het gebied. Aan de zijde van den Stillen Oceaan is nog zoo goed als niets bekend. Hier zou eene goed uitgeruste wetenschappelijke expeditie zeker met vrucht werkzaam kunnen zijn. In de eerste plaats zou dan, naast de zoölogie (plankton en bodemdieren), het oceanographische onderzoek van den hier in dit opzicht nog bijna maagdelijken zeebodem ter hand genomen moeten worden. Talrijke vragen staan met een dergelijk ondernemen in verband. Zijn we eenmaal eenigszins op de hoogte van de dierenwereld in dit verre Zuiden, dan eerst kan met vrucht de vraag, welke gevallen van bipolariteit onomstootelijk vaststaan, besproken worden; ook zal omtrent de waarde van de verschillende hypothesen daaromtrent een op hechtere grondslagen steunend oordeel kunnen worden gevestigd, naarmate we over meer feitenmateriaal beschikken. Wordt dit onderzoek aan den Pacifischen kant van het Zuidpoolgebied verricht, dan zijn we tevens, zooals gezegd is, in de gelegenheid, diepzeeloodingen te kunnen doen, die ons licht kunnen verschaffen omtrent de plaatselijke gesteldheid en glooiing van den zeebodem. Of hier land zou worden gevonden,

valt te betwijfelen, daar reeds Cook in 1773 langs den Zuidpoolcirkel zeilde, zonder land te ontdekken. Waarschijnlijk ligt de kust van Antarctica hier verder zuidelijk dan aan de zijde van den Atlantischen en Indischen Oceaan het geval is.

We willen thans nog een oogenblik stilstaan bij een andere belangrijk probleem, n.l. het verleden van Antarctica. Reeds in 1847 beweerde Hooker, die als botanicus aan de reeds meermalen ter sprake gekomen expeditie van James Ross deelnam, dat, op grond van de merkwaardige overeenkomst tusschen de flora's van Nieuw-Zeeland en Zuid-Amerika, de conclusie voor de hand moest liggen, dat deze landen eenmaal met elkander verbonden waren geweest. Hooker ging evenwel niet verder op deze quaestie in en eerst 20 jaren later was het Rütimeyer, die, gesteund door zoögeographische gegevens, aannemelijk trachtte te maken, dat het land rondom de Zuidpool (later door O. Forbes Antarctica genoemd) in vroegere geologische perioden eene veel grootere uitgestrektheid moest hebben bezeten dan tegenwoordig het geval is, zóó dat het met de zuidpunten van Amerika en Australië samenhing.

Tegen deze theorie trad niemand minder dan de nestor zelf der zoögeographie, Wallace, met kracht op, door te betoogen, dat de merkwaardige overeenkomst, die ook onder de thans levende fauna's en flora's van Zuid-Amerika en Australië valt op te merken, verklaard moest worden door een in het mesozoicum universeel verspreide tropische planten- en dierenwereld, die later, hetzij door het optreden van beter tot den strijd om het bestaan toegeruste vormen, hetzij door veranderingen in het klimaat, zich slechts in Zuid-Amerika en Australië kon handhaven - een veronderstelling dus, die met de reliktenhypothese van Pfeffer en Murray veel overeenkomst vertoont, en, met haar, ook dezelfde ernstige bezwaren tegen zich deed rijzen. De theorie van Wallace kan evenwel inderdaad in sommige gevallen van toepassing zijn. Het is bekend, dat in het mesozoicum primitieve buideldieren ook in Europa en Azië voorkwamen, en het is bovendien wel als zeker aan te nemen, dat zij zich, *via* ons Indië, dat toen ter tijd eene samenhangende landverbinding tusschen Azië en

Australië vormde, naar laatstgenoemd werelddeel konden begeven. Toen de eilanden van onzen Indischen archipel zich vormden en daardoor, in 't begin van het tertiair, Australië zich van het overige vasteland afscheidde, bleven hier de buideldieren, ongehinderd door ernstige directe of indirecte vijanden, tot op den tegenwoordigen tijd bestaan, en ontwikkelden zich tot eene zeer vormenrijke afdeeling.

Dat Wallace's stelling echter in 't algemeen zou kunnen worden toegepast, moest sterk betwijfeld worden; trouwens hij zelf was genoodzaakt, om verschillende merkwaardige gevallen van zoögeographischen aard binnen de perken van zijn schema te houden, overzeesch transport, door middel van drijvende boomstammen, van landslakken, insecten, zelfs kikvorschen, hagedissen en eieren van zoetwatervisschen aan te nemen.

Omtrent de bewijzen van Rütimeyer's hypothese, die door tal van onderzoekers in latere jaren werd verdedigd met vele gegevens, ontleend aan de vroegere en tegenwoordige overeenkomst tusschen de fauna's van Zuid-Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland, ja ook zelfs van Zuid-Afrika, zooals onze landgenoot, prof. Max Weber, kon aantoonen - omtrent die bewijzen zal ik niet uitvoerig zijn. Het is voldoende er op te wijzen, dat bij Polychaeten, Echinodermen, weekdieren, en onder de gewervelde dieren bij zoetwatervisschen en verder bij zoogdieren, eene opvallende rangschikking bestaat rondom het antarctisch gebied, eene circumpolariteit, zooals ze genoemd wordt, die gekenmerkt is, doordat de verschillende elementen van deze zuidelijke fauna in de richting van den aequator geheel verdwijnen.

Het tegenwoordige Antarctica moet dus in vroegere geologische tijden veel grooter zijn geweest, en een landbrug hebben gevormd tusschen Zuid-Amerika, Australië en ook Afrika, welk laatste werelddeel zich evenwel reeds lang vóór het tertiair moet hebben afgescheiden. Het is de groote verdienste van von Ihering geweest, dat hij, op grond van langjarige studie van de vroegere en de recente fauna van Zuid-Amerika, en zijne bevindingen combineerend met die van Hedley en Hutton in Australië en Nieuw-Zeeland, de geschiedenis van Antarctica in groote trekken wist te schetsen. Verkort zou ik deze geschiedenis in de volgende woorden kunnen samenvatten.

In het mesozoicum, gedurende de Trias- en Jura-periode, bestond een zeer groot Antarctica, dat met de zuidelijke vastelanden in verbinding stond, en waar, zooals overal op aarde, een tropisch klimaat heerschte. In de richting van het tegenwoordige Zuid-Amerika, welks zuidelijk gedeelte (Vuurland, Patagonië, Chili, Argentinië en Uruguay) deel uitmaakte van Antarctica, en door v. Ihering Archiplata werd genoemd, werd het begrensd door Zuid-Brazilië of het zoogenaamde Archamazonia. Ten noorden daarvan, in de tegenwoordige vlakte van de Amazonas, strekte zich de zee van den Atlantischen tot den Stillen Oceaan uit. Eerst in het oligoceen kwam eene smalle verbinding met het noordelijk deel van Zuid-Amerika tot stand door het oprijzen van de Andes-keten uit den oceaan. Archiplata moet, behalve met Antarctica, door eene landverbinding dwars over den Atlantischen Oceaan (Archhelenis geheeten, daar het tegenwoordige St. Helena er deel van uitmaakte) met Afrika in gemeenschap hebben gestaan, die evenwel in het oligoceen in de diepte verzonk.[1)]

Van Archiplata uit bestond dus eene directe communicatie met Antarctica. Dit land nu hing andererzijds met Nieuw-Zeeland, met Australië en met een aantal der tegenwoordige polynesische eilanden samen, tot Samoa toe. Tusschen Samoa en Chili strekte zich een diepe golf ver in Antarctica uit. In het mesozoicum stond Australië door middel van een toen nog aaneengesloten Indië met de groote landmassa van Azië en Europa in verbinding. Reeds in het Krijt evenwel ontstonden de eilanden van onzen Indischen archipel, in ditzelfde tijdvak brokkelde Antarctica in Polynesië af en liet als resten talrijke eilanden achter. In het begin van het tertiair werd de landverbinding met Australië en Nieuw-Zeeland verbroken. En zoo bleef, toen ook ten slotte Archiplata zich had afgescheiden, en zich met het groote vasteland van Zuid-Amerika had vereenigd, van het vroegere uitgestrekte Antarctica niets anders over dan het tegenwoordige binnen den poolcirkel besloten land, en enkele verspreide eilanden. Het klimaat werd steeds kouder, en tenslotte was het ingekrompen Antarctica door een reusachtigen mantel van sneeuw en ijs

1) Volgens Ortmann was Archhelenis reeds vóór het begin van het tertiair verdwenen.

bedekt, waaronder alle leven van vroeger ligt begraven. Zoo ontstond de eenzame, dikwijls zoo troostelooze woestenij, die in hare ongenaakbaarheid en in hare toch zoo grootsche pracht door alle onderzoekers, die haar van nabij leerden kennen, in welsprekende woorden geschilderd wordt.

Het is duidelijk, dat bewijzen voor dit alles grootendeels door het onderzoek van de verspreiding der tegenwoordige fauna's, alsook door dat der fossielen uit Patagonië, Australië en Nieuw-Zeeland geleverd kunnen worden. Maar in Antarctica zelf zijn eveneens belangrijke aanwijzingen verkregen, ook in geologisch opzicht. Zoo gelijkt Grahamland, niet slechts in zijn bouw, maar ook in de hier spaarzaam gevonden fossielen, eene directe voortzetting van Patagonië en Vuurland. En ook hebben de onderzoekingen van James Ross, Borchgrevink, Scott e.a. aangetoond, dat de geologische structuur van Victorialand in menig opzicht met die van Nieuw-Zeeland overeenstemt.

Wanneer nu, zooals ik boven trachtte uiteen te zetten, al die vroegere landverbindingen door geleidelijke daling van den bodem in den oceaan zijn verdwenen, dan zouden we verwachten, op de plaats van die verzonken landen onderzeesche ruggen of drempels aan te treffen, en tevens dat het tegenwoordige Antarctica tamelijk langzaam glooiend in de richting van die drempels zal afdalen. Deze verwachting nu is slechts zeer gedeeltelijk verwezenlijkt. Er werden integendeel groote diepten tot dicht bij de kust van het Zuidpoolland gelood. Steil rijst het land uit den oceaan op, en alleen in de Weddell-zee zijn door Bruce drie in zuid- en noordwestelijke richting van Bouvet-eiland uitstralende drempels aangetoond. Weerspreekt zoo in dit opzicht de uitkomst der oceanographie onze hypothese omtrent de voormalige landverbindingen, de aanwijzingen, ontleend aan de geographische verspreiding der dieren, zijn van dien aard, dat deze landbrug van Zuid-Amerika over Antarctica naar Australië bepaald gepostuleerd moet worden.

Vergeten we daarbij niet, dat van de antarctische kust aan de zijde van den Stillen Oceaan nagenoeg niets bekend is, en dat we omtrent de diepten van den oceaan langs deze kust zeer weinig weten. Ook zou het van belang zijn, in dit antarctische quadrant de door Shackleton onlangs te vergeefs

t.o. 504

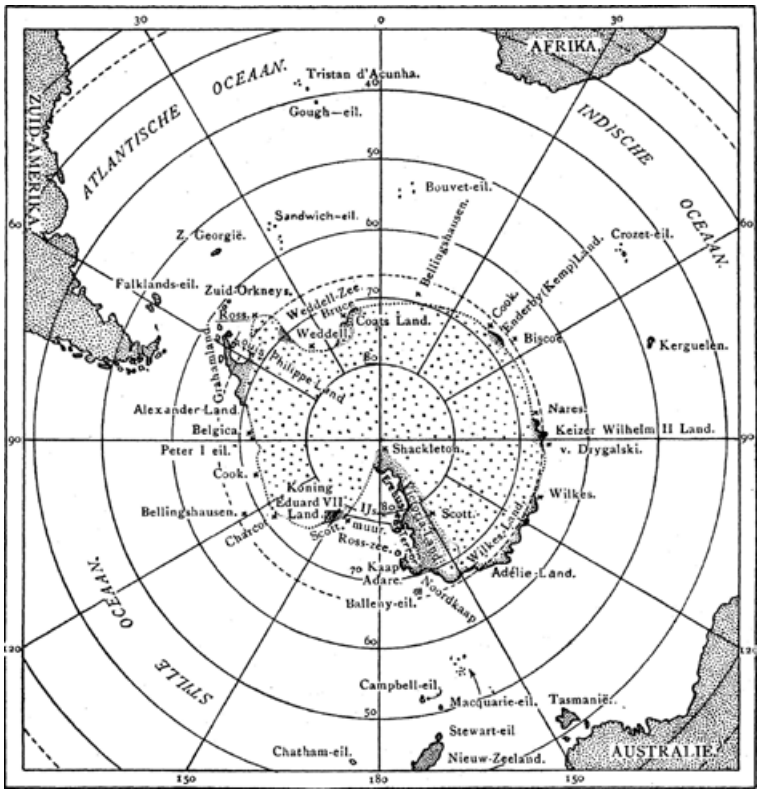
ZUID-AMERIKA.
ATLANTISCHE OCEAAN.
AFRIKA.
INDISCHE OCEAAN.
STILLE OCEAAN.
AUSTRALIE.
Tristan d'Acunha.
Gough—eil.
Bouvet-eil.
Sandwich-eil.
Z. Georgië.
Falklands-eil.
Zuid-Orkneys.
Bellingshausen.
Crozet-eil.
Kerguelen.
Ross.
Weddell-Zee.
Bruce.
Weddell.
Coats Land.
Cook.
Enderby (Kemp) Land.
Biscoe.
Graham-land.
Philippe Land.
Alexander Land.
Belgica.
Peter I eil.
Cook.
Nares.
Keizer Wilhelm II Land.
v. Drygalski.
Shackleton.
Koning Eduard VII Land.
Bellingshausen.
Charcot.
Scott-muur.
Ross-zee.
Scott.
Wilkes.
Wilkes-Land.
70 Kaap Adare.
Noordkaap.
Adélie-Land.
Balleny-eil.
Campbell-eil.
Macquarie-eil.
Tasmanië.
Stewart-eil
Chatham-eil.
Nieuw-Zeeland.
30
0
30
40
50
60
70
80
90
120
150
180
150

gezochte eilanden (Royal Company-, Emerald en Dongherty-eilanden) zoo mogelijk weer te vinden, en niet slechts hunne flora en fauna te onderzoeken, maar ook uit te maken of hier wellicht een submarien plateau zou kunnen worden gevonden, dat ons omtrent de vroegere uitbreiding van Antarctica eenige aanwijzing zou kunnen geven.

Intusschen, we moeten onze verwachtingen niet te hoog spannen. Hier in het verre Zuiden treden we de Natuur te gemoet, onbevooroordeeld, niet verblind door theorieën, maar met open oog en moedige volharding, bereid te aanvaarden wat diezelfde groote, wijze, almachtige Natuur zal goedvinden voor ons menschen te ontsluieren.

Hem, dien niet de eerzucht van den sportsman, maar alleen het wetenschappelijk enthousiasme in deze onherbergzame streken voert, moet wel eene groote mate van wilskracht gegeven zijn, temidden van de reusachtige ijsbergen of de onafzienbare zee van schotsen, die zijn schip met insluiting bedreigen. Hij mag zich niet laten terugschrikken door de heftige stormen en de eindelooze sneeuwjachten. Misschien is het hem te moede, als behoorde hij tot een van die koene zeevaarders uit vroegere eeuwen, die het waagden recht den oceaan in te stevenen, ver buiten zicht van land, naar onbekende verten. Slechts zelden zal het hem vergund zijn een stillen dag te beleven, waarop de wind rust, en een zwakke zonneschijn hem kracht en moed geeft. Bijna steeds zal hij moeten werken, als dat tenminste mogelijk is, te midden van het eeuwige golfgebruis en den gierenden wind, die zullen klinken als de grootsche, de geweldige hymne van geheimzinnig Antarctica!

Grootsch en geweldig, dat is haar karakter. Reusachtig zijn hare ijsbergen, door niets op aarde in kolossale macht overtroffen zijn hare gletschers, als een god van dood en verderf zweept de eene woedende orkaan na de andere de golven op. Ja, wél is alles geweldig en grootsch, maar ons menschen schijnt het een symbool van onuitsprekelijke eenzaamheid, een troostelooze woestenij, aan alle leven vijandig. Toch, in dat grauwe of dofgroene water krioelt het van myriaden mikroskopische Diatomeën, wonderlijk rijk is hier op iedere diepte het planten- en dierenleven ontwikkeld. En aan de kusten wemelt het van meeuwen en pinguins,

zoeken allerlei soorten van robben hun voedsel en schijnt het water somtijds te leven van visschen.

Wel onvergetelijk moet de indruk zijn, die zulk een oord op den mensch maakt! En wel waar schijnt het, wat Chun, de leider der 'Valdivia'-expeditie, uitriep: 'wer in die Antarktis einen Einblick erhielt, dem hat sie es für das ganze Leben angetan!' Ja, zóó moet het gekomen zijn, dat mannen als de Gerlache, Charcot, Shackleton, Scott en Bruce, aan de verschrikkingen van hun tocht ontkomen, toch bij het terugzijn in hun vaderland weder de roepstem vernamen van Antarctica, en in heimwee naar haar, de onweerstaanbare, niet rustten, alvorens zij weder de ijsbergen en gletschers zagen van het verre Zuiden, en in het gieren van den storm de machtige muziek herkenden, die hen gevormd had tot de gepantserde ridders en helden in den grootschen Titanenkamp tusschen Natuur en mensch!

En wat heeft Nederland gedaan? Zijn er onder ons stemmen opgegaan, die betoogden dat Nederland niet achter mocht blijven, waar zoo schoon nationale eer, maar ook de Wetenschap om haar zelfs wil kon worden gediend? Nog eens: wat deed Nederland, toen de eene expeditie na de andere uit Europa vertrok om 's menschen kennis van het uiterste Zuiden van onze aarde vooruit te brengen?

Helaas, niets!

Wij bleven bij de kachel zitten, maar waren niet warm te krijgen voor een ideaal wetenschappelijk doel, als ons in Antarctica wachtte.

Zeker, er zijn binnen den kring van hen, die de wetenschap onzer planeet tot onderwerp hunner studie maken, tal van vraagstukken te bespreken, te overdenken, te onderzoeken. Maar toch is het verwonderlijk, dat ons land zoo geheel buiten den stroom lag van nieuwe, jonge belangstelling voor Antarctica, die sinds een tiental jaren, ook bij onze onmiddellijke naburen, zoo vruchtbaar kon werken.

Is dat niet te veranderen? Zal de groote beweging, die in den laatsten tijd expeditie op expeditie tengevolge had onder de volkeren in Europa, spoorloos aan ons land voorbijgaan? Of zal het, wanneer eenmaal een meer algemeene belangstelling voor antarctisch onderzoek en voor de vraagstukken,

die daarmede samenhangen, heeft post gevat, mogelijk zijn, dat ook Nederland door daden zal bewijzen ten behoeve van ideale wetenschappelijke doeleinden voor geen cultuurstaat onder te willen doen? Laat ons aan de wereld toonen, dat, naast geestesbeschaving, nog moed en durf en ondernemingsgeest bij ons wonen, dat Jan Kordaat nog niet gestorven is. Laat ons onze krachten inspannen, opdat ook Nederland eenmaal eene eervolle plaats inneme in de geschiedenis van het antarctische onderzoek.

Dr. J.J. TESCH.

Naschrift.

Sinds het voorgaande geschreven werd (December 1909) zijn omtrent het onderzoek van het antarctische gebied weder verschillende feiten en plannen tot hernieuwde exploratie bekend geworden, zoodat eene kleine aanvulling, in zeer beknopten vorm, noodig werd geacht.

In de eerste plaats zijn omtrent Shackleton's tocht meerdere gegevens bekend geworden. Deze resultaten maken het bestaan van eene groote samenhangende vastelandsmassa, die reeds bij gelegenheid van vroegere expeditie vermoed werd, meer waarschijnlijk; dit vasteland bestaat hoofdzakelijk uit een enorm plateau, dat gemiddeld 2500-3500 M. boven den zeespiegel ligt, en zoo het hoogste vasteland is, dat we op aarde kennen.

De expeditie van Charcot, die in Augustus 1908 Hâvre verlaten en in de nabijheid van Grahamland den winter doorgebracht had, drong daarna in het uiterste Zuiden van den Pacifischen Oceaan zooveel mogelijk westwaarts door, maar vond tusschen 69° en 71° Z.B. geen land, hoewel men tot 126° W.L. doorvoer. Het expeditieschip 'Pourquoi Pas' bereikte begin Februari behouden en wel Punta Arenas.

Verder moet nog melding gemaakt worden van verschillende nieuwe expedities. In de eerste plaats is Scott, die reeds vroeger met de 'Discovery' grooten roem oogstte, voornemens nog dezen zomer in zee te steken, met het einddoel de

Pool te bereiken. Daartoe zullen twee operatie-bases worden ingericht, een in Victoria-land en de andere aan de tegenovergestelde kust van de Ross-Zee, in Koning Edward VII-land, dat in ieder opzicht nog geheel onbekend is. Van een van deze punten uit zal dan worden getracht zoover mogelijk zuidwaarts voort te dringen, waarbij van de ervaring, bij gelegenheid van Shackleton's expeditie opgedaan, een nuttig gebruik kan worden gemaakt. Volgens de laatste berichten is het expeditieschip de 'Terra Nova' 1 Juni l.l. uit Londen vertrokken.

Het bereiken van de Pool is eveneens het hoofddoel van eene expeditie, die van Amerikaansche zijde ondernomen moet worden en door Peary ontworpen is. De Peary Arctic Club, die het schip de 'Roosevelt' voor het doel beschikbaar stelt, en de National Geographical Society zullen hierbij samenwerken. Het plan is, in Maart 1911 in den Zuid-Atlantischen Oceaan, hetzij in Grahamland of in Coatsland te landen, aldaar te overwinteren, en in het einde van het jaar een tocht naar de Pool te ondernemen. Volgens de laatste berichten is het plan echter voorloopig om financieele redenen opgegeven.

De Schotsche expeditie, die weder onder leiding van Dr. Bruce zal staan, stelt zich, naast het oceanographisch onderzoek van den Zuid-Atlantischen en van den Zuid-Indischen Oceaan, niet minder dan een tocht dwars door Antarctica voor, waarbij eene expeditie van Coatsland uit zal vertrekken, en eene andere van uit Victorialand eveneens zuidwaarts zal voortdringen, totdat de ontmoeting, die in den zuidwesthoek van de Ross-Zee verwacht wordt, zal plaats hebben. Een verder onderzoek zal dan aan het uiterste Zuiden van den Stillen Oceaan gewijd zijn.

Ten slotte is in Duitschland kolonel Filchner opgetreden, met het plan eveneens een tocht, dwars door Antarctica, van de Weddell- naar de Ross-Zee te ondernemen. Het hoofddoel is niet het bereiken van de Pool zelve, maar veeleer, zoo mogelijk, de oplossing van de vraag, of, zooals prof. Penck en Sir Clemens Markham vermoeden, een breed kanaal Grahamland en misschien ook Koning Edward-VII-land van het overige continent scheidt, of wel het geheel eene samenhangende landmassa vormt.

Zoo zal, naar men mag verwachten, de naaste toekomst weder belangrijke resultaten op het gebied van Zuidpoolonderzoek opleveren. Dat evenwel in niet geringe mate de

eerzucht, die het toppunt harer bevrediging in het bereiken van de Pool schijnt te vinden, eene belangrijke rol speelt, valt m.i. reeds daaruit af te leiden, dat algemeen de Pool zelve als hoofddoel wordt voorgesteld, en de stille, wetenschappelijke laboratorium-arbeid, aan boord begonnen en aan land voortgezet, versmaad wordt voor het meer eclatante en luid toegejuichte succes van den sportman, die het record zijner voorgangers sloeg. Nog altijd zal er voor eene expeditie, die zich hoofdzakelijk met oceanographische en biologische onderzoekingen wil bezighouden, in de zeeën van het verre Antarctica een uitgestrekt en zeer belangwekkend arbeidsveld overblijven.

J.J.T.

Gedichten.

I.
Schalt de dag....

Schalt de dag uit vele kelen,
Liefde heeft den schoonsten slag.
Geen kan guller gaven deelen
Aan wie dierven vreugdes lach.

Geen kan leed-geboog'nen geven
Blijdere vergetelheid.
Beter is dan lang te leven
Leve□in liefdes heerlijkheid.

Komt met uw verkilde broed'ren
Naàr den rijkgedekten disch,
Hong'rend, zonder aardsche goed'ren,
Harten zwaar van droefenis.

Eet dan in de lichte zalen
Vruchten op telloren goud;
Leegt de purperen pokalen,
Tot de prille morgen blauwt.

En de morgen zal u wezen
Als een nieuw-herwonnen jeugd;
Al uw kleine, leede vreezen
Vlieden voor uw sterke vreugd....

Want uw droevige gepeizen
Hebben wonderlijk gewin
In der liefde zoete spijzen:
Liefde geeft het leven zin. -

II.
Liedje.

O schoone Herfst, wiens held're kleuren
Pralen door ijle wijlen broos,
Wat kan er schooners nog gebeuren
Dan uwe rust gebeurenloos?

Wat kan uw vrede beters geven
Dan weten van 't geheimenis,
Dat stil, verlangenloos te leven
Ziels schoonste, puurste leven is?

Hoe zoude□ik, lief, mijn vreugden vragen
Aan láátre lusten, ongeklaard?....
Ik plukke de□uren mijner dagen,
Aandachtig kind, dat bloemen gaart.

III.
Grijze avond.

De duiven kirren regen.
De zon is heengevlucht;
Er komt geen zucht gezegen
Door nev'len-zware lucht.

Alwaar de rozen rijzen
Op gracelijken stam,
Is elke bloem in 't grijze
Een stille, bleeke vlam.

In langgerekte reken
Lichte□anjelieren staan;
Op grazen perkje bleeken
Wat vlokken rozenblaên.

Het ziet àl vreemd en teeder
In eend'ren avonddroom.
Een vroeggeel blad druilt neder
Uit hoogen, stillen boom.

De rust is allerwegen
Rond mijnen schoonen tuin.
De duiven kirren regen:
De nacht zal doevig zijn.

IV.
Morgenstrand. Herfst.

Hoe nam de morgen, toen hij rees
In eve□omhulde helderheid
Mijn hart zijn dagelijksche vrees,
Voor vreugde□en kalme zekerheid?

Hoe kreeg de tonelooze sleur
Van leven, dat geen lachen wachtt',
Op eens een nieuwen zuiv'ren geur,
Als bloemen in den koelen nacht?

Was het de jonge, zoele wind,
Die over 't helm der delling streek?
Was het der duinen teed're tint,
Die met de morgenwijlen week?...

De zee lag in heur lage bed,
Beglansd door nog verborgen lamp.
Een enk'le meeuw gleed langzaam, met
Tevreden wiek, voor donk'rer damp.

Hij riep. - Dan viel de stilte weer:
Ik hoorde□alleen, van diep beneê
Het duin, in tragen wederkeer,
Den adem van de breede zee.

Een roerelooze, grijze schim
Van bomschuit doemdë onverwacht
Uit nev'len van de troeb'le kim:
De aarzelende zon won kracht...

Nú klaart de blanke hemel puur
Van horizon tot horizon
In diep azuur; het rijpë uur
Genaakt van hoogst geklommen zon.

Nu is de schoone dag gereed;
De lucht voelt om mijn leden heen
Als koele wateren!... Ik weet
Mijn liefde en mijn geluk alleen!...

V.
Wen na 't gouden zonverscheien...
(voor R.C.)

Wen na 't gouden zonverscheien
Zich in schemer-donk'ren zaal
Donzige abrikozen vlijen
Op een vlakken, tinnen schaal,

Làng zal om de vruchten beven
- Als heur zoete, rijpe aroom -
Bloemherdenken, dageleven,
Teerbegeerde zonnedroom.

Zòo bewaar ik in ontberen
Heuchenis van rijker dag:
Door mijn dònkerst, bìtterst treuren
Echo't nog uw zachte lach.

P. OTTEN.

Uit het liefdeleven van groote schrijvers.

Goethe.
2.
Goethes Briefwechsel mit Marianne von Willemer. Herausgegeben von Philipp Stein. Leipzig, Insel-Verlag. 1908.

In Maart 1828 heeft de toen acht-en-zeventig-jarige Goethe, op een avond waarin het was ‘als wäre er von einem frischen Auflodern seiner besten Jugend durchglüht’, zooals Eckermann schrijft, zich met dezen onderhouden over die buitengewoon begaafde mannen bij wie, ook in hun ouderdom, steeds nog tijden van bijzondere productiviteit, perioden van tijdelijke verjonging vallen waar te nemen.

Zulk een nieuwe lente had hij zelf beleefd, en met haar die het hem aangedaan had, was hij, in den tijd waarin het gesprek met Eckermann plaats had, nog steeds in briefwisseling.

Marianne von Willemer is wel de begaafdste van al de vrouwen, die Goethe tot zijn intieme vriendinnen heeft mogen rekenen. Geen hooge geboorte onderscheidde haar als Charlotte von Stein. Marianne was de dochter van den instrumentmaker Mathias Jung uit Linz in Oostenrijk, die, dank zij den geestelijke van het stadje, het buitengewoon intelligente kind een betere opvoeding had kunnen doen genieten dan anders de bekrompen omstandigheden waarin hij verkeerde hem zouden hebben veroorloofd. Dat zij, om haar brood te verdienen, reeds op haar veertiende jaar als zan-

geres en danseres zich aansloot bij een tooneelgezelschap en in December 1798 te Frankfort debuteerde, kon vader Jung niet verhinderen. Daar werd ‘Demoiselle Jung’ door haar lieve stem, haar gratie, haar innemende persoonlijkheid al spoedig de lieveling van het publiek. In het bijzonder wekte zij de belangstelling van den vermogenden bankier Willemer (na 1816 *von* Willemer), een van de meest geziene burgers van Frankfort en die zich aan het tooneel veel liet gelegen liggen.

Voor de tweede maal weduwnaar geworden, nam Willemer in 1800 Marianne Jung bij zich aan huis, tot gezelschap van zijn beide dochters. Veertien jaar later werd de toen dertigjarige de derde vrouw van den vier-en-veertigjarigen bankier, met wien zij des winters in Frankfort woonde, des zomers op het landhuis ‘die Gerbemühle’, op een halfuur afstands van de stad.

De familie Goethe behoorde sinds lang tot de huisvrienden van de Willemers. Frau Rat, Goethe's moeder, spreekt in hare brieven herhaaldelijk over hen; zij vraagt haar zoon, in opdracht van Willemer, die zitting had in het bestuur van den Frankfortschen schouwburg, raad in tooneelaangelegenheden. Wanneer Goethe in 1814, na een afwezigheid van zeventien jaar, zijn nu vrij geworden geboortestad weer bezoekt en van daaruit, gedurende een maand, een kuur doet te Wiesbaden, ontmoet hij daar Willemer en Marianne, kort voor hun huwelijk. Bij zijn terugkomst in Frankfort legt hij een bezoek af op de ‘Gerbemühle’. Dien dag is Marianne afwezig. Maar welk een indruk Goethe gemaakt had op Willemer's dochter, Rosette Städel, die, na een kort huwelijk, weduwe geworden, weder bij haar vader was komen inwonen, blijkt uit een aanteekening, waarin zij, die zich Goethe als stijf en ongenaakbaar had voorgesteld, niet uitgesproken is over wat zij noemt, zijn ‘liebeswürdiges, jedem Eindruck offenes Gemüth’... ‘Diese Empfänglichkeit, diese Fähigkeit und zugleich würdige Ruhe!... Und wie wenig imponirt seine Nähe, wie wohlthätig freundlich kann man neben ihm stehen’...

Den 18 October 1814 - het huwelijk had den 27^{en} September plaats gehad - woont Goethe in Frankfort in gezelschap van de Willemers de feestviering bij, ter eere van den eersten jaardag van den slag bij Leipzig, bij welke gelegenheid op de heuvelen rondom de stad vreugdevuren werden ontstoken. Hij rijdt er met hen rond

en Marianne duidt op een kaart van de omgeving met roode stippen de verlichte hoogten aan,

De herinnering aan dien dag komt in de later tusschen Goethe en Marianne gewisselde brieven herhaaldelijk terug. De geestige, guitige Marianne, door de vrienden van het huis steeds als ‘die Kleine’ betiteld, heeft op Goethe een levendigen indruk gemaakt. Hij laat haar bij zijn vertrek in October 1814 zijn album achter, en Marianne weet niet beter te doen dan, hem plagend met een door Goethe veel gebruikte (ook in het Nederlandsch bekende) uitdrukking ‘breit wie lang und lang wie breit’, er het volgende frissche, handig gedraaide versje in te schrijven:

Zu dem Kleinen zähl' ich mich,
‘Liebe Kleine’ nennst Du mich.
Willst du immer mich so heissen,
Werd' ich mich stets glücklich preisen,
Bleibe gern mein Leben lang
Lang wie breit und breit wie lang.

Als den Grössten nennt man Dich,
Als den Besten ehrt man Dich.
Sieht man Dich, muss man Dich lieben.
Wärst Du nur bei uns geblieben!
Ohne Dich scheint uns die Zeit
Breit wie lang und lang wie breit.

Ins Gedächtniss prägt' ich Dich,
In dem Herzen trag' ich Dich.
Nur möcht' ich von Gnadengaben
Dich noch gern im Stammbuch haben,
Wär's auch nur der kurze Sang:
Lang wie breit und breit wie lang.

Doch in Demuth schweige ich;
Des Gedichts erbarme Dich!
Geh', o Herr, nicht ins Gerichte
Mit dem armseligen Wichte!
Find' es aus Barmherzigkeit
Breit wie lang und lang wie breit.

Bij het tweede bezoek in het najaar van 1815 wordt de ver-

standhouding inniger. Marianne's groote begaafdheid ook als zangeres, het levenslustige en hartelijke, dat iedereen zoo in haar aantrok, maken op Goethe een onweerstaanbaren indruk. Het is het tijdperk, waarin hij, die reeds door Herder belang was gaan stellen in de Oostersche poëzie, door Von Hammers vertaling van den 'Diwan' van den Perzischen dichter Hafis zich nog meer in die poëzie verdiept, en een cyclus Oostersch getinte gedichten ontwerpt, die *zijn* 'Diwan', een 'West-östlicher', moeten worden.

Maar niet zóó is de dichter in het Oosten opgegaan, of hetgeen hij in den nieuwen vorm, die later door Rückert en Platen zuiverder zou worden toegepast, dicht en met aan Hafis ontleende namen opsiert, is in den grond Duitsch. Goethe mocht in die veelbewogen jaren van 1806 tot 1813, als

> Nord und West und Süd zersplittren,
> Throne bersten, Reiche zittern,

gelijk het eerste gedicht van den *Diwan* aanvangt, 'im reinen Osten' zijn toevlucht willen zoeken, daar ontmoet hij zichzelf als Hatem; ook met den tulband gesierd zou hij herkend worden; tot zelfs het ontbrekende rijmwoord zou hem verraden in deze strofe:

> Du beschämst wie Morgenröte
> Jener Gipfel ernste Wand,
> Und noch einmal fühlet *Hatem*
> Frühlingshauch und Sommerbrand.

Die lenteadem, die zomergloed zouden Goethe het krachtigst aandoen bij het samenzijn met Willemer en zijn vrouw te Heidelberg in September van datzelfde jaar 1815.

Reeds in de gedichten, welke uit den tijd van het vroeger samenzijn stammen, de eerste uit het 'Buch Suleika', spreekt de dichter, zijn lot vergelijkend met dat van den jongen Persiër Jussuf en diens Suleika, zijn dankbaarheid voor Marianne's liefderijke tegemoetkoming op deze wijze uit:

> Dass Suleika von Jussuf entzückt war,
> Ist keine Kunst;
> Er war jung, Jugend hat Gunst,
> Er war schön, sie sagen zum Entzücken,

Schön war sie konnten einander beglücken.
Aber dass du, die so lange mir erharrt war,
Feurige Jugendblicke mir schickst,
Jetzt mich liebst, mich später beglückst;
Das sollen meine Lieder preisen,
Sollst mir ewig Suleika heissen.

Het blijde vooruitzicht van elkander te Heidelberg weer te zullen zien geeft aan elk van beiden de heerlijkst liederen in. Goethe dicht:

An vollen Buschelzweigen
Geliebte, sieh' nur hin!
Lass dir die Früchte zeigen,
Umschalet stachlich grün.

Sie hängen längst geballet,
Still, unbekanut mit sich;
Ein Ast, der schaukelnd wallet,
Wiegt sie geduldiglich.

Doch immer reift von innen
Und schwillt der braune Kern;
Er möchte Luft gewinnen
Und säh' die Sonne gern.

Die Schale platzt und nieder
Macht er sich freudig los;
So fallen meine Lieder
Gehäuft in deinen Schoss.

En op dienzelfden dag dicht Marianne op de reis van Darmstadt naar Heidelberg, dit beroemd geworden lied, dat zoo Goethe's geest ademt, dat de dichter het met een kleine wijziging, die echter aan het slot van het vierde couplet wel iets van zijn teerheid ontneemt, in den *Diwan* opnam:

Was bedeutet die Bewegung?
Bringt der Ostwind frohe Kunde?
Seiner Schwingen frische Regung
Kühlt das Herzens tiefe Wunde.

Kosend spielt er mit dem Staube,
Jagt ihn auf in leichte Wölkchen,
Treibt zur sichern Rebeulaube
Der Insekten frohes Völkchen.

Lindert sanft der Sonne Glühen,
Kühlt auch mir die heissen Wangen,
Küsst die Reben noch im Fliehen,
Die auf Feld und Hügel prangen.

Und mich soll sein leises Flüstern
Von dem Freunde lieblich Grüssen,
Eh noch diese Hügel düstern,
Sitz ich still zu seinen Füssen.

Goethe maakte van den laatsten regel van dit couplet, waarop nog twee coupletten volgen:

Grüssen mich wohl tausend Küsse.

Bij de samenkomst te Heidelberg ontstaat het gedicht, met den aanvang:

Die Sonne kommt! Ein Prachterscheinen!

en met de slotregels:

Du nennst mich, Liebchen, deine Sonne,
Komm, süsser Mond, umklammre mich!

Van dit samenzijn dagteekent verder een gedicht:

An des lust'gen Brunnens Rand,

eindigend in den juichkreet:

Von Suleika zu Suleika
Ist mein Kommen und mein Gehn -

waarbij zich nog vele andere aansluiten, die alle spreken van het innige liefdeleven van den jongen grijsaard en de begaafde vrouw, die zoo trotsch is op haar dichter:

Ach wie schmeichelt's meinem Triebe
Wenn man meinen Dichter preist....

Maar het merkwaardigste gevolg van dit korte samenleven is, dat het Marianne von Willemer een lied ingaf van zoo groote schoonheid, dat, ook wanneer zij niet nog in andere teergevoelde, muzikale verzen van haar groot, onder Goethe's invloed snel gerijpt talent blijk had gegeven, dit ééne volstaan zou om haar naam in de Duitsche letterkunde te doen voortleven. Het is dat prachtige gedicht aan den Westewind, dat ook in den *Westöstlicher Diwan* werd opgenomen:

Ach, um deine feuchten Schwingen,
West, wie sehr ich dich beneide;
Denn du kannst ihm Kunde bringen,
Was ich in der Trennung leide.

Die Bewegung deiner Flügel
Weckt im Busen stilles Sehnen;
Blumen, Augen, Wald und Hügel
Stehn bei deinem Hauch in Tränen.

Doch dein mildes sanftes Wehen
Kühlt die wunden Augenlider;
Ach, für Leid müsst' ich vergehen,
Hofft ich nicht, wir sehn uns wieder.

Geh denn hin zu meinem Lieben,
Spreche sanft zu seinem Herzen;
Doch vermeid' ihn zu betrüben
Und verschweig' ihm meine Schmerzen.

Sag' ihm nur, doch sag's bescheiden!
Seine Liebe sei mein Leben:
Freudiges Gefühl von beiden
Wird mir seine Nähe geben.

Het was een afscheidsgedicht. Goethe had Heidelberg verlaten, en zijn vertrek was niet meer of minder dan een vlucht. Men hoore slechts wat hij den dag van zijn vertrek (6 October 1815) aan zijn vriend Willemer schreef:

'....ich eile über Würzburg nach Hause, ganz allein dadurch beruhigt, dass ich, ohne Willkühr und Wiederstreben, den vorgezeichneten Weg wandle und desto reiner meine Sehnsucht nach denen richten kann die ich verlasse. Doch das ist schon zuviel für meine Lage, in der sich eine Zweispalt nicht verläugnet, den ich auch nicht aufrege, sondern lieber schliesse. Herzlichen Dank für alles Gute und Liebe. Doch dieser Danck wäre nicht der rechte wenn er nicht eine Schmerzensform annähme. Das werden Sie, Herzenskündiger, zu vermitteln wissen. Wie denn billig diese Worte an die Zwey gerichtet sind, die man beneidenswerth glücklich verbunden sieht'.

Goethe zou de vrouw, aan wie hij zich zoo gehecht voelde en in wier hart hij zulk een plaats innam, niet meer terugzien. Wel bleef hij met haar in verbinding door een jarenlange briefwisseling, maar hoe vaak en hoe dringend Marianne hem ook vragen mocht, dat hij de vrienden van de 'Gerbermühle' weder mocht komen bezoeken, hij bleef weerstand bieden aan de verleiding.

Het werd een briefwisseling vol innige vriendschap, vol belangstelling in de groote en kleine voorvallen van elkanders leven. De toezending van kleine geschenken - versnaperingen, teekeningen, portretten, een wandelstok door Marianne vervaardigd -, hoewel hier overbodig tot het onderhouden van de vriendschap, zijn zoovele bewijzen van het intieme der verhouding die tusschen de vrienden bleef bestaan. En in al die brieven, het eerst in 1877 door Th. Creizenach, thans in nieuwe uitgaaf openbaar gemaakt met een inleiding en aanteekeningen, zich aansluitend bij hetgeen de latere jaren uit het Goethe-archief hebben aan het licht gebracht, klinkt over en weer steeds een nagalm van de gelukkige dagen te Frankfort, op de 'Gerbermühle' en te Heidelberg samen gesleten.

Nog vier jaar na zijn vlucht uit Heidelberg, den 26 Juli 1819 schrijft Goethe, in den eersten en eenigen brief waarin hij Marianne met 'Du' aanspreekt:

'Nun da du sagst, und so lieblich, dass du mein gedenckst und gern gedencken magst, so höre doppelt und dreyfach die Versicherung, dass ich jedes Deiner Gefühle herzlich und unablässig erwiedre'.

Hoe von Willemer zich hield tegenover de innige verstandhouding tusschen hen beiden en hoe Goethe deze houding

van den trouwen vriend, den ‘Herzenskündige’, waardeerde blijkt uit dienzelfden brief, waarin hij schrijft met toespeling op een bezoek, dat hij van Von Willemer ontving maar, tot zijn teleurstelling, zonder Marianne: ‘Soll ich wiederhohlen dass ich Dich von der Gegenwart des Freundes unzertrennlich hielt und dass bey seinem treuen Anblick alles in mir rege ward was er uns so gern und edel gönnt.’

Wanneer Marianne den 28en Augustus 1824 het Heidelberger Slot bezoekt, worden oude herinneringen weer bij haar wakker en zij schrijft het gedicht met den aanvang:

> Euch grüss' ich, weite lichtnmflossne Raüme,

met deze strofe:

> O schliesst euch nun, ihr müden Augenlider!
> Im Dämmerlicht der fernen schönen Zeit
> Umtönen mich des Freundes hohe Lieder;
> Zur Gegenwart wird die Vergangenheit.

en met den slotregel:

> Hier war ich glücklich, liebend und geliebt!

In een toon van innige, niet verouderende genegenheid gaan de brieven voort.

Wanneer in 1824, de 28e Augustus, Goethe's geboortedag, nadert, schrijft Marianne: ‘...mit inniger Liebe gedenken wir Ihrer, und segnen still und einsam das Fest Ihrer Geburt, der Himmel scheint es verherrlichen zu wollen, denn die Sonne färbt mit glühendem Purpur den klaren Abendhimmel... aber einer fehlt, der es betrachtet und deutet, und andere dadurch beglückt’. ‘Behalten Sie mich lieb und sagen mirs manchmal, das ist die beste Bewirthung der Abwesenden’, schrijft Goethe haar den 17en Juni 1825, en enkele dagen later, in haar antwoord, luidt het: ‘Was mich vor allem erfreut, ist dass Sie mir erlauben, Sie von ganzem Herzen lieb zu haben, welches vielleicht auch ohne Ihre Erlaubniss geschähe, und es Ihnen manchmal sagen zu dürfen, was freilich nicht ohne diese geschehen könnte...’ In 1828 hebben de Willemers een reis in Zwitserland, Tirol en Noord-Italië gemaakt, waarvan Marianne Goethe vertelt: ‘Auf der ganzen

Reise waren Sie unser steter Begleiter; in der schauerlichen Einöde des Münsterthales, auf der Höhe des Stilvio... auf dem schönen Comersee, und vor allem in dem wunderbar und herrlich gelegenen Chiavenna sprachen wir immer von Ihnen, mein Freund, und der Wunsch, dass Sie dies alles mit uns sehen könnten, wurde lebhaft und oft von uns Beiden ausgesprochen'. Bij dezen brief voegt Willemer een naschrift, met het opschrift: 'Ein schöner Traum', van dezen inhoud:

'Meine Frau ist ein Engel ohne Flügel in ihrem Hauswesen, aber ein Engel mit Flügel wenn sie reist. Dass wir doch eine solche Reise zusammen machen könnten, sie und Marianne in einer leichten Chaise und Ihr Bedienter mit 3 Pferden, ich und mein Bedienter in einer noch leichteren mit zwei Pferden; aber ich erwache und - - - doch zur Verwirklichung meines Traums ist nur eins erforderlich: Ihre Beistimmung nächsten Sommer.'

Uit de maanden Januari en Februari 1832, dus kort voor Goethe's dood (22 Maart 1832), bezitten wij nog vier brieven van Goethe en twee van Marianne. Het laatste gedicht dat Goethe tot Marianne richtte, hoewel reeds den 3en Maart 1831, een jaar voor zijn dood, geschreven, bereikte haar eerst, ten geleide van een pakje met door haar tot hem gerichte brieven, kort voor zijn afsterven en is dus, met zijn zinrijken titel, het laatste wat Marianne van Goethe ontving. Het luidt:

Vermächtniss.

Vor die Augen meiner Lieben,
Zu den Fingern die's geschrieben, -
Einst, mit heissestem Verlangen
So erwartet, wie empfangen -
Zu der Brust der sie entquollen
Diese Blätter wandern sollen;
Immer liebevoll bereit,
Zeugen allerschönster Zeit.

In October 1838 stierf von Willemer. De 'Gerbermühle' werd door Marianne verlaten en zij bleef in Frankfort wonen, waar zij, als zangonderwijzeres zeer gewaardeerd, zich wijdde aan de kinderen van hare stiefdochters en, als het middelpunt van een

breeden vriendenkring, tot haar dood, in 1860, met hartelijke liefde omringd bleef.

In 1849 bracht Hermann Grimm aan de vijf-en-zestig jarige een bezoek, waarbij zij den jongen man verschillende brieven van Goethe toonde en hem in vertrouwen mededeelde, dat zij de Suleika was van den *Westöstlicher Diwan* en dat verschillende 'Suleika lieder' door haar geschreven waren. Zij zal hem bij die gelegenheid ook den brief, gedagteekend 'Jubilate 1824', hebben kunnen toonen, waarin Goethe van het lied aan den Westewind schrijft: 'Wie oft hab ich nicht das Lied singen hören, wie oft dessen Lob vernommen und in der Stille mir lächlend angeeignet was denn auch wohl im schönsten Sinne mein eigen genannt werden durfte'.

Van de groote bekoorlijkheid die ook in die dagen nog van Marianne von Willemer uitging, getuigt Grimm in deze woorden: 'Ihrer ganzen Erscheinung war ein Element von Grazie und Zierlichkeit beigemischt, das überall sich geltend machte; wie sie stand und ging, sich bewegte, sich aussprach immer dieselbe Präcision und Fertigkeit'.

Hermann Grimm heeft het hem toevertrouwd geheim bewaard tot negen jaar na Marianne's dood, toen hij in de 'Preussische Jahrbücher' in een studie 'Goethe und Suleika' de verrassende mededeelingen deed, die door later onderzoekingen bevestigd werden.

> Sag' ihm nur, doch sag's bescheiden!
> Seine Liebe sei mein Leben -

luidde de opdracht, welke Marianne von Willemer aan den Westewind gaf. Die bescheidenheid, die ook zijzelve haar leven lang betrachtte ten opzichte van hare innige verhouding tot Goethe, geeft een bekoorlijkheid te meer aan dit, ook in letterkundig opzicht zoo belangrijk, hoofdstuk uit des dichters liefdeleven.

J.N. VAN HALL.

Brusselsche tentoonstellingsgedachten.

Fuit! Dat verwoesten - in enkele uren tijds - van het monumentale gebouw, daar ginder in de hoofdstad van België, vol vroolijke drukte en met zulk een keur van voortbrengselen, is óók voor Nederland een ramp, al bleven onze eigen inzendingen gespaard.

Het was zoo'n mooi neutraal terrein, midden in 't harte van Belgenland, die *Exposition mondiale et internationale*; zoo'n eenige gelegenheid voor de ietwat stuursche Noordelijken om stilletjes en ongestoord te bekijken en te besnuffelen - natuurlijk ook te kritizeeren - al wat sedert *de* scheiding daar in 't Zuiden was voortgebracht; zoo ongezien den Belgen de maat te nemen, hen aldus eindelijk te leeren kennen en... te leeren waardeeren.

Want laten wij er geen doekjes om winden: wij, Nederlanders, kennen de Belgen niet, en weten ze allerminst naar waarde te schatten. Alle congressen van groot, grooter en grootst Nederland, alle Belgisch-Hollandsche en Hollandsch-Belgische commissiën kunnen het feit niet wegdoezelen, dat voor ons *volk*, voor de breede schare der burgerij, België nog steeds is een *ledige* klank.

Ledig - want wat de zware galm van 't jaar dertig betreft, die is al lang verstomd. Onze metalen ridders zijn tot hunne voorvaderen verzameld, en het een-armige symbool van onzen volksgeest op den Dam in den Amstel acht men niet eens meer het herstellen waard. Onverschillig, heelemaal onverschillig is het grootste deel onzer natie voor België en voor wat daarmede samenhangt.

Waaraan dit toe te schrijven? Ik geloof in hoofdzaak aan de

ingrijpende wijziging onzer buiten- en binnenlandsche verhoudingen door de Fransche revolutie. Zulks nader uit te werken, verbiedt dit kort bestek; doch zeker heeft ook geen goed gedaan de wijze waarop aan onze jeugd de vaderlandsche historie wordt onderwezen. De worstelstrijd met Spanje is daarbij te veel schering en inslag, en het is begrijpelijk dat nazaten van zulke helden eenigszins den neus optrekken voor ingezetenen van provinciën, die kalm bleven dutten onder het Spaansch-Oostenrijksche juk!

Welke echter de redenen mogen zijn voor onze onverschilligheid: de tijden veranderen, en wij met hen. In de eerste plaats is de historische zin ontwaakt: wij willen zien wat er achter dat Spaansche gordijn ligt. Zoo zijn de Middeneeuwen weer in achting gerezen; en een simpele wandeling door de Vlaamsche en Waalsche steden doet ons nu beschamend beseffen dat niet wij, maar die zuidelijke Nederlanders de oudste brieven van adeldom bezitten. Hoe keurig ook zijn daar die herinneringen bewaard, en hoe terecht zijn de Belgen fier op zulke voorouders! In trouwe, hunne voorvaderen zijn de onze waard.

Dit, wat ons beider verleden betreft. En wat het heden aangaat: De Engelsche en Duitsche Dreadnoughts hebben Nederland van de zee geschoven en tot landmogendheid gemaakt. Alle kransen van vreemde monarchen en admiralen op het graf van de Ruyter kunnen dat feit niet verbergen, en zoo zijn wij met België op één lijn gekomen. Wat voor verschil er nog overbleef, is daarenboven geheel weggevaagd, toen de vérziende staatsmanswijsheid van den tweeden Leopold zuidelijk Nederland dwong óók een koloniale mogendheid te worden.

Nu zijn wij heelemaal ‘ebenbürtig’; het Nederland, dat uit een opstand tegen Philips, en het België dat uit een opstand tegen Willem werd geboren. - Maar toch bleven wij elkander nog steeds vreemd. Toenaderen gaat trouwens niet zoo van zelf onder volkeren; er moeten zich gelegenheden voordoen, even als bij menschen.

De eerste stap heeft in dezen België gezet. Met niet genoeg te waardeeren geestdrift werd onder de leiding van den vorigen en van den tegenwoordigen Minister van Nijverheid en Arbeid, Francotte en Hubert, een Belgische afdeeling georganiseerd op de tentoonstelling, welke de Maatschappij van Nijverheid in 1907 te Amsterdam uit-

schreef. Een afdeeling - even groot als de geheele overige tentoonstelling! En in vele opzichten een les voor de Nederlandsche inzenders. Niet ten volle werd die Belgische daad door onze landgenooten gewaardeerd; soms was het alsof deze vroegen: wat doen jelui hier?

Niet heel veel gracelijker was de wijze waarop wij zelf ons voorbereidden voor de deelname aan de Brusselsche tentoonstelling. 't Had meer van beerengebrom, dan van een gullen vriendenlach; en er waren oogenblikken waarop het mij speet dat dáár in Belgenland ons Hollandsch verstaan en gelezen kon worden. ‘Klein in alles, waarin een klein land klein kan zijn’, ja, dat was toenmaals het devies onzer volksvertegenwoordigers! Doch men rekene ditmaal enkel den uitslag, en deze doet alle veten vergeten. Want ten slotte *zijn* wij in Brussel gekomen, en over den indruk, welke wij er maken, behoeft hier niet te worden uitgeweid. Niet slechts dat iedereen ons prijst, maar wij zijn vol verbazing over ons zelf, en dat wil nog al wat zeggen.

En nu Nederland te Brussel is, stroomen de Nederlanders naar België. Zeker, er kwamen altijd Nederlanders in België, maar het waren doortrekkende landgenooten, heeren en dames, die van Parijs terugkomende, even te Brussel uitrustten; net lang genoeg om door de tegenstelling met de roezigste der wereldsteden, de Belgische hoofdstad een aftreksel te vinden van een Fransche provinciestad.

Maar heel andere en heel wat grooter getallen Nederlanders trekken nu op naar Brussel. Die soort Nederlanders voor wie Amsterdam de stad van Kokanje, 's-Gravenhage het aardsch paradijs is; eens, hoogstens tweemalen in hun leven even gezien, steeds glorierijk herdacht. Hoe kijken zulke Zondagsreizigers op van Brussel! Die stad, in hunne verbeelding nog steeds met lompe blauwkielen armelijk bevolkt, ruischend in de pracht van breede overschaduwde boulevards, met reeksen paleizen, verrukkelijke vergezichten, en ruime pleinen met fraai versierde fonteinen (hoe anders dan dat lek in de waterleiding op het Frederiksplein!). Welk een gesnor van automobielen, wat een gezoem van menschen, wat een opgewekt leven! En terwijl wij in Den Haag aangekomen, ons door een nauw straatje heenperssen om van het station der Hollandsche spoor het centrum

der stad te bereiken, welk een breede baan verbindt daar Noorder- en Zuiderstatie, voor millioenen schats reeds een dertigtal jaren geleden door de huizenmassa gebroken! En de Brusselaren van heden zijn niet minder ruim van opvatting. Nu, terwijl de waarde van den grond nog zooveel grooter is, wordt dwars op dien hoofdader weder een breede verkeerslijn getrokken. Doch waar blijft in Amsterdam de zoo noodige ruime verbindingsweg tusschen Centraalstation en Museumkwartier?

Leert Brussel dus hoe er een hoofdstad moet uitzien, de tentoonstelling geeft - helaas, gaf - een even levendig beeld van wat daarbuiten, in de provinciën wordt gewrocht en geploeterd. Hoeveel was daar tastbaar aanwezig, waarvan in Nederland zelfs niet gedroomd wordt! Welk een kracht gaat er, blijkens het tentoongestelde, uit van dat Vlaanderenland, van dat Walenland - eens schijnbaar in doodslaap verzonken! Dank zij die tentoonstelling, is België - het herleefde, krachtige België - voor Nederland ontdekt!

Nu zijn ook wij wakker geschud, klaar wakker geschud, en van harte reiken wij den zuidelijken broeders vol waardeering en bewondering de hand. En dat zonder eenige nevenbedoeling. Allerminst om een deel er van, het Vlaamsch sprekend deel, weder tot ons te trekken. Want ook dát was maar droomen. De werkelijkheid ontnuchtert. Want dit vooral leert overtuigend een grondig bezoek aan België: Noord en Zuid zijn gansch verscheiden. Zelfs wat Vlaanderen betreft: niet enkel de aard van wie daar wonen, maar ook de bodem, zelfs de atmosfeer, alles is er anders. Kleuriger zijn daar velden en boomen, vetter en zwaarder de geelrood glanzende grond. En wat de volksgeest betreft: vergelijk eens den Vlaamschen Zondag met een Nederlandschen! Dwaal bijv. op een Zondagnamiddag door de voorsteden van Gent. Boum, boum, boum! Tzing, tzing, tzing! Kopergeschetter, vaandels, joelende en dansende kinderen, de heele straat juichend omstuwend een optocht van - ja, van wat? - van nietsjes! Maar wat hebben ze een pret, uitbundige doch onschuldige pret! En daarentegen: had wel zoo heel ongelijk de Duitscher, die een Nederlandsch feest aldus beschreef: ‘Sie tun ihre Langeweile zusammen und geniessen sie gemeinschaftlich’?

Danken wij dan ook wederzijds de Voorzienigheid, die den

slechts vijftienjarigen band zoo plotseling verbrak. Want anders zouden de sedert verloopen tachtig jaren een tweede tachtigjarige oorlog geworden zijn, slechts met veel minder eer en heel wat minder profijt. '*Getrennt marschiren*' was ook voor ons beiden het juiste parool. Zoo kon België ongehinderd haar verbazingwekkende industrieele vlucht nemen, wij even onbelemmerd onzen handel bevestigen en uitbreiden.

En zoo blijve het ten eeuwigen dage: goede, dierbare vrienden, geen echtgenooten. Een nauwere verbintenis toch zoude bij onze zoo uiteenloopende belangen, wijzen van doen en denken, slechts tot wederzijdsche schade zijn.

Wat niet wegneemt, dat wij een gezamenlijke taak hebben: een grootsche taak, ons en ons verleden waardig. Doch het is een andere dan velen denken, en het is niet zoozeer de aard der bevolking, als wel de ligging onzer grenzen, welke die aanwijst.

Van de 1371 kilometer landgrens van België palen er slechts 226 langs Duitschland. Doch 614 langs Frankrijk en 531 langs ons. Bij Nederland is de landgrens vrij gelijkelijk verdeeld over België en Duitschland - Over die langgestrekte Nederland-Belgische grens nu ligt de eigenlijke verbinding tusschen Germanië en Gallië, daar de directe - over Elzas-Lotharingen - gesloten is, en zelfs al ware zij dat niet, toch beider beschavingen te vreemd tot elkander staan om zonder schiftende en louterende tusschenkomst te kunnen worden overgenomen. Die loutering, dat schiften, zijn weggelegd voor Nederland-België; het Fransche vernuft worde verdegelijkt in België, dat door ligging en bevolking meer tot Gallië nadert, terwijl de Duitsche idealen zijn te vernuchteren en pasklaar te maken voor Fransch gebruik in ons meer oostwaarts getrokken land. Eene loutering en schifting, welke behoort te geschieden als door osmose - waarbij alle grenzen worden geëerbiedigd, alle eigenaardigheden behouden blijven der overbrengende complexen.

Een eerste vereischte is hiertoe natuurlijk het innig samengaan der beide tusschengelegen landen. Dit is door de Brusselsche tentoonstelling voorbereid; zij is als de brug tusschen België en Nederland waarover de beide volken tot elkander kunnen komen. En waar zulke aanvoerders als de jonge, Vlaamsch sprekende,

hoogst modern denkende Koning van België en onze geërbiedigde Koningin voorgaan, is het volgen verzekerd.

Daarenboven zijn thans de tijden bijzonder gunstig. De moeielijkst te overkomen hinderpaal toch is niet zoo lang geleden weggenomen. Steeds gold Nederland voor het protestantsche land bij uitnemendheid; een land derhalve weinig geschikt om zich met het katholieke België te verstaan. Doch zeker is wel een der meest gelukkige gevolgen van het optreden van rechtsche ministeriën hier te lande, dat het nu voor goed uit is met die fictie. Nederland is geen protestantsch land; het is beter dan dat: een land der vrijheid! Meer en meer dan ook komt ten onzent het Katholicisme weder tot zijn recht, en wie daarvan de hooge beteekenis wil begrijpen, stare zich niet blind op de Borromeus encycliek - door vreemdelingen geschreven voor vreemdelingen - doch neme kennis van het levende woord, in de 'Katholieke Sociale Week' (van welke de vijfde onlangs werd gehouden) gesproken door onze hoogststaande en meest verlichte Roomsche landgenooten betreffende de plichten van den modernen Nederlandschen Katholiek.

Door zulke Katholieken tot België te naderen, kan ons niet anders dan tot eere en voordeel strekken. En eveneens zullen zulken de brug slaan tusschen Nederland en Rijnland-Westfalen. Maar wij, Protestanten, dan? - hoor ik reeds angstig vragen. Geen nood! Zoo het katholieke Réveil ook de Protestanten wakker maakt, hebben zij - na zich de oogen goed te hebben uitgewreven - slechts den blik te wenden naar die lang gestrekte breede kuststreek ten Oosten, waarvan wij vervreemd zijn, doch die onze vaderen zoo goed kenden, en waaruit als lichttorens omhoog steken de Hanzesteden Bremen en Hamburg. In de negentiende eeuw is te veel vergeten dat wij Nederduitschers zijn. Nog in den mond van een zoo onvervalscht vaderlander en Oranjeklant als van Lennep, heette onze taal de Nederduitsche taal. Wat hebben zij daar ginder, of wat hebben wij sedert gedaan, dan dat wij nu dien afkomst wegdoezelen? Of is het soms struisvogelvrees?.... Doch wat hiervan zij, zeker is het dat het Nederlandsch Protestantisme zich door den loop der omstandigheden genoodzaakt zal zien opnieuw aansluiting te zoeken met die steden en landen, waarmede ons land zoovele herinneringen

gemeen heeft en waar - evenals ten onzent - opnieuw de liefde voor het verleden ontwaakt.

Hoe echter die aansluiting te vinden? De Brusselsche tentoonstelling is ook in dezen eene vingerwijzing. Die tentoonstelling toch heeft ons geleerd dat niet enkel handelsoverwegingen er toe brengen moeten de voortbrengselen van ons kennen en kunnen buitenslands te toonen, maar dat dit - in meerdere mate zelfs - noodig is ter verbreking van ons staatkundig isolement. Zulke internationale uitwisselingen leeren niet enkel anderen onze voortbrengselen waardeeren, doch ons eigen lichaam en geest die producten volgend, maken wij aldus zelf kennis met het buitenland. Zoodoende ontvangen wij, al gevende. Deze waarheid hebben alle andere landen reeds lang begrepen; aan ons, die zich in de negentiende eeuw binnen al te enge grenzen opsloten, zijn eerst op de Brusselsche tentoonstelling de oogen open gegaan. Zoo dan ook van hier uit een nieuw leven voor ons mocht aanvangen, dan kunnen wij niet dankbaar genoeg zijn voor de uitnoodiging onzer zuidelijke broeders om aan hunnen feestdisch plaats te nemen. En wat ook in rook en vlammen moge opgaan, deze erkentenis zal blijvend zijn en dat gebouw van hout en pleister langer doen voortleven in onze gedachten dan een *monumentum aere perennius*.

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXIII.
Vlaamsche en Hollandsche proza-epiek.

HERMAN TEIRLINCK. *Het Ivoren Aapje*. (Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur.)
KAREL V.D. WOESTIJNE, *Janus met het Dubbele Voorhoofd*. (C.A.J. van Dishoeck.)
HERMAN ROBBERS, *De Roman van een gezin*. I. De gelukkige familie; II. Eén voor één. (Jacs. G. Robbers.)
INA BOUDIER-BAKKER, *Armoede*. (P.N. van Kampen & Zoon.)

I.

De zeer groote roman van Herman Teirlinck 'Het Ivoren Aapje', is ongetwijfeld een werk van meerdere verdienstelijke en een paar uitnemende qualiteiten; maar, om ook *groot werk* te mogen heeten, is het toch veel te onsoliede van constructie en inwendig veel te ongelijk van waarde.

Het heeft met zijn echt-Brusselsche quasi-chic onze goede Hollandsche burgers dan wèl 'geépateerd'...

Ziehier een mooi talent aan den rand van zijn verderf.

De kracht van dezen schrijver is een zekere eruditie en, vooral, een soms vrij diepe mate van zinnen-verfijning. Toen deze eigenschappen op een goeden dag voor het eerst en afzonderlijk zich vertoonden in den bundel *beschrijvingen*: 'Zon' - 'Licht-speling' ware een beter benaming geweest! -, toen keek men aangenaam verrast naar dezen zwierigen Belg, die evenzeer van Fransche

weelde-schilders als van Hollandsche taal-verfijners een telg scheen. Een enkele smakeloosheid bewees nochthands, dat de verfijning nog wat fijner kon.

Wanneer daarna, in ‘Mijnheer Serjanszoon’, de beschrijvingen zich schikten tot een verhaal, was men minder opgetogen. Zooals het zelfgeteekend ‘frontispice’ in dat werkje aardig en vaardig was, doch tastbaar niet-echt XVIIIe eeuwsch, zoo miste ook het verbazend knap-, maar veel te zjeuïg-geschreven boek de noodige psychologische en historische diepte.

De handigheid scheen de verfijning - tot schade van het resultaat - te overtreffen. En een zuiver menschelijke toon werd hier zoomin vernomen als in den bundel ‘beschrijvingen’. De onderwerpen leenden zich daar niet toe, het is waar, doch het zijn niet de onderwerpen, die den schrijver kiezen.

Nu echter zou Teirlinck ons geven het epos van het tegenwoordige Brusselsche leven; nu kon de menschelijke toon wel niet gemist worden. En zeker, wij vinden hem, op verscheidene plaatsen. Doch bijna nergens is het er een eigene, een geheel natuurlijke, een onbevangen-innige of een groote. Daar waar de schrijver tot ons hart wil spreken, zoekt hij het doorgaands in het goedmoedige, het sentimenteele of het pathetische. Er zijn eenige uitzonderingen. Maar op de meest aandoenlijke momenten kan hij ons nog ontstemmen door de slimme wijze, waarop zij worden gëarrangeerd of opeens tot een knaleffect dienen.

Men ziet in dezen ‘roman van Brusselsch leven’ de eigenschappen aldus verdeeld - en daaruit volgt zijn tuimelzucht van warrelige volte en zonderlinge leegte -: een zekere hoeveelheid gemoed, een heel veel grooter hoeveelheid zinnen-verfijning (niet immer evenwel van het zuiverst allooi!) en een hachelijke overmaat van uiterlijke mooi-making, gevatheid en knaphandigheid.

De al te gemakkelijk-werkende teekenaar dier meer vernuftige en behaagzieke dan goede boekbanden, blijkt helaas minder ver af te staan van den schrijver, dan ik wel eens heb gemeend.

Dit is een verhaal van de hoogere burgerij der Belgische hoofdstad; het handelt over de gefortuneerde familie Verlat en haar kring.

De nietsdoende zwakkeling Ernest Verlat is, gedwongen, getrouwd met de dochter van den heftigen pamfletschrijver Lieven

Lazare, die zijn kind, de goede Vere, deswegen verstiet. Ernest heeft eene zuster Francine, allerliefst gansje, en een fattig oompje, den kleinen, litterairen baron Du Bessy. Hij heeft wijders drie vrienden: den beeldhouwer en volksman Simon Peter, degelijken kerel, die in stilte van Francine houdt; den bordeel-schilder Florjan Pacôme, die wel graag Francine met haar geld zou hebben; en den Hongaarschen edelman Rupert Sörge, die Francine verovert en de hoofdpersoon wordt van het boek.

Want deze hartelooze, intellectueele-wellusteling doet dit niet op de gewone wijze, doch door de demonische beïnvloeding van zijn sterken en zeldzaam-verfijnden geest, dien hij aldoor soepeler en gevoeliger maakt, al vingerend langs de teedere vormen van een klein ivoren aapje in zijn vestzak.

Er zijn dan nog twee priesters, Doening, een stil-levend geestelijke, de oude huisvriend der Verlats, en pastoor Pezza, de Italiaansche politieke avonturier met zijn eerzuchtige zuster Lucia.

En ten slotte Milly d'Orval, de maîtresse, eerst van Sörge, dan van Ernest Verlat, - juffrouw Henriette, model van Pacôme, liefje van meneer Du Bessy, - en Donaat en Cordule, het brave ouderpaar van Simon Peter.

Van alle deze personen schijnen er verscheidene zeer onwerkelijk en ongerijmd; andere geraken beter tot leven; doch het merkwaardige is, dat over 't algemeen deze menschen *te helderder voor ons staan*, *naarmate zij minder gemoed hebben*.

Het flauw-kille karakter van den modernen artistiekeling, die niet anders kan dan voortdurend zijn eigen houding nagaan en, voortdurend comediespelend, zelden echt is, - dat wordt zeer goed geanalyseerd. Het oppervlakkig baronnetje met zijn mythologische tirades - een verre neef van mijnheer Serjanszoon - is aardig geteekend. En den ploertigen Florjan Pacôme kennen wij al meer dan ons lief is.

Maar Donaat en Cordule blijven twee onpersoonlijke goedzakjes, ietwat uit de hoogte zijner verfijning door den schrijver behandeld. Pastoor Doening's feitelijk *leven* is ons één vraag: wat was dat voor een boerezoon, die gansche dagen mocht droomen en sprookjes vertellen met zijn nichtje Reinildeken? - en de jong reeds rentenierende geestelijke, wat deed die nog anders dan visites maken bij de familie Verlat?

De lieve Francine bestaat aanvankelijk volstrekt niet: haar schreien-in-bed op blz. 17 wordt niet *doorvoeld*, het wordt van buiten af *beschreven*, - een gewone verwisseling in dit boek - en het ‘dofgeel brokaat’ der muren wordt daarbij zoomin vergeten als het ‘oranje tapijt met zijn bleek-karmijnen bloemen’ (ai!). Dan, op de morgen-wandeling van blz. 25 en 26, ziet men een pop onder een stapel van litteraire sensatie's; Van Deyssels vervaarlijk - en trouwens gemoedloos - impressionisme en sensitivisme van ‘Menschen en Bergen’ en ‘Jeugd’, wordt kwalijk gëadapteerd aan het leven van dit ingénu'tje. Later, in samenspel met Sörge, wordt zij meer een werkelijkheid; ofschoon men van de algeheele verandering, die Francine door Sörge's invloed heet te ondergaan, niet veel gewaar wordt; - zij poeiert zich misschien wat gecompliceerder, doch wij hadden haar al over zóóveel oranje tapijten zien gaan in zóó uitgelezen mauve-moeselinen japonnen, dat de latere rozenhouten waschtafels en zibelinen mantels ons niet bizonderlijk meer vermogen te treffen.

En dan is daar eindelijk Vere, de groote ziel uit het boek... Om de waarheid te zeggen, lijkt zij een zonderling schepsel, dat men, ondanks al haar tranen, maar niet sympathiek kan komen te vinden. Men begrijpt niet hoe deze goede en duldende, doch eenigszins sloome ziel, ooit een meiske geweest moet zijn, dat op een goeden dag met trouwen haast diende te maken. Men begrijpt ook niet hoe de ernstige dochter van den trotschen Lieven Lazare behagen kon vinden aan een weekelijk fatje als Ernest. Als zij, schandlijk door Ernest vernederd, den vader gaat opzoeken, die haar ééns het huis uitjoeg doch sinds, bij de geboorte van Pip, verzoenend aan haar kraambed verscheen, - dan verneemt men, dat dit *het eerste bezoek* is, waarmede zij hem wel vereeren wou. Zeker, de schrijver laat pastooor Doening daarna spreken over ‘herhaalde en van de hand gewezen pogingen tot toenadering,’ - maar het helpt weinig. Wat waren dat voor pogingen, kan men niet nalaten te vragen, en had de vader geen groot gelijk ze van de hand te wijzen, als de dochter, na *zijn* toenadering bij hare bevalling, niet eenvoudig zelve tot hem komen kon, vertrouwelijk, op een morgen, in een simpel japonnetje? Is dit nu een staal van die veelgeprezen edelmoed en liefderijkheid, dat, wanneer eindelijk het verdriet háár te zwaar wordt, zij in gezelschap van een derde,

pastoor Doening, haar vader een ‘visite’ maakt, rijkelijk uitgedost, op zijn schamele vliering?

Men krijgt beurtelings de weinig verkwikkelijke indrukken van: grof, huilerig, en bête. Onbescheiden is het ook van haar, dat zij, uit pure aandoenlijkheid, tot tweemaal toe ons op haar stervensscène onthaalt. Nadat zij met Ernest - dit is werkelijk mooi - in de gemeenschappelijke gedachte aan hun doode kind zich heeft verzoend, en, op blz. 502, het hoofdstuk met ‘ik ga sterv -’ besloten, wordt men op blz. 521 opnieuw van Vere's veelzinnige ‘taaiheid’ overtuigd, want daar begint eerst het zeer lange en tranenzware hoofdstuk ‘De dood van Mevrouw Verlat’, - hoofdstuk met enkele mooie trekjes weer, voorzeker, gelijk het zeggen ‘Vader, hoe laat is het nu?’ en het motief van Oomkens sjaal, maar het is schrikkelijk overladen en een truc als van het gelijktijdig sterven, op Lieven Lazare's zolder, van Vere's ouden hond, komt pijnlijk het getimmerte ontblooten.

Merk ondertusschen op, welk een amalgama van stijlen op die manier in dit boek wordt aangetroffen. De middenslag moderne psychologie in Ernest Verlat, staat er vlaknaast de idyllische romantiek van pastoor Doenings jeugd. Gemoedelijke huiselijke litteratuur - Maurits Sabbe in 't doffe, zonder diens lieven glimlach - in de schildering van Donaat en Cordule, komt ons ten uiterste verwonderen na sensitivistische stemmingskunst en brillante welsprekendheid. De sentimenteele Vere-novelle hangt waarlijk nog eensgezinder tusschen het met welgevallen meêgedeelde ‘alcove’-stukje van juffrouw Henriette en de onzinnige historie van Milly d'Orval's soirée. Doch de drakerige romantiek van het gedoe met Pezza en z'n sinistere zuster (nergens toe dienend dan om later, met de intrige van een detectieve-roman, Rupert te kunnen doen verdwijnen van het tooneel) vloekt weer volkomen tegen de sterke, zeer litteraire karakteristiek van Lieven Lazare.

Kan men overigens uitzonderingen aanwijzen op den regel, die Teirlincks kunst kenmerkt: zijn er personen mèt een hart, die wij tot de levende menschen mogen rekenen (Simon Peter), en worden, daarentegen, hersenschimmen als Lucia door hun ziellоosheid er niet levender op, - die regel is toch wel zóó juist, dat *de* aandoenlijke figuur, Vere, geheel mislukt is, terwijl *de* hartelooze figuur: de zuiver cerebrale en verfijnde zinnen-mensch, de on-

menschelijke Rupert Sörge, is uitgebeeld en waar gemaakt op schitterende wijze.

In het rammelende werk, even vol van romantischen rommel als van ‘goede dingen’, staat deze zeldzame figuur als een meesterstuk opzichzelf.

Er zijn er, die juist in déze figuur niet hebben geloofd. Wanneer men zich een zeker menschen-type niet denken kan in Amsterdam of in de Lage Vuursche, dan meent men gereedelijk te mogen aannemen, dat het onbestaanbaar is. En neen, in Holland zou een Sörge niet licht komen, zoomin als men bijen zal zien in een tuin zonder bloemen. De Hollandsche burgerij is te nuchter om door een Sörge te worden bekoord en de hoogere klassen zijn te deftigbesloten of te ernstig-intellectueel, om een ‘lichtmis’ als dezen Hongaarschen dandy tot zich toe te laten; terwijl het enkele libertyreformpje, dat misschien geschikt ware, voor zijn ‘artistiekheid’ en zijn ‘hoog-staan’ te bezwijken, zeker door Sörge zou worden gedédaigneerd..... Evenmin zal zoo een sadistische emotie-eter duurzaam neerstrijken op Parijs; dat is te groot en in de kringen, waar hij zich slachtoffers zou willen maken, te geraffineerd; daar waagt hij zich niet.

Maar met zijn feillooze intuitie en zékere berekening verschijnt hij in Brussel, in Monaco, of in Karlsbad. Hij zoekt die soort van halve en spalkerige oorden, waar veel goedgeloovige, prachtlievende, van niet tot iet gekomen lieden zijn. De brave, in een snellen voorspoed rijk-geworden Brusselaars, het verdachte speelbankenpubliek, de kuur-makende, verveelde vrouwen van Berlijnsche parvenu's en groot-oogige Amerikaansche millardairsdochters, daartusschen zijn de zoete prooien, waarvan de sensatie-vampier weet, dat de fijn-doorproefde smarten en lusten hem niet zullen ontgaan.

Nu heeft Teirlinck zijn Sörge uitmuntend waargenomen, of wel, zijn mógelijkheid daar in Brussel gevoeld; en die waarneming of die gevoelde mogelijkheid heeft hij weergegeven in eene superieure creatie.

Maar zelf is hij zijn eerste dupe geworden; hij is de dupe geworden van *het geheim*, *waarom zich op deze plaats zulk een type voordoet*.

Wanneer men uit Parijs te Brussel komt, het oog nog gewend aan de soepele stijlvolheid en den zwierigen eenvoud der Parijsche

vrouw, dan wordt men onvermijdelijk getroffen door het nóg rijker-en-zwieriger-willen der Brusselsche ‘madam’, die echter met een smaaklooze overlading haar gebrek aan natuurlijke gratie vergeefs te bedekken zoekt.

Maar Teirlinck vindt Brussel schitterend en verfijnd; hij zwelgt in de weelde tallenkant, en beschrijft, beschrijft, het water in den mond, in éénzelfde verlekkerdheid op onverschillig welk luxueus milieu.

Het boek mist daardoor alle hoog overschouwen en onderscheiden; het mist dien eerst wáárlijk verfljnden glimlach, die in een lichtironisch bekijken van min of meer bedenkelijke weelde, van evene maar essentieele fouten in kleuren- of stoffen-harmonieën, ware mogelijk geweest, en die het gansche boek tot een veel fijner sprankelende lichtheid zou hebben opgeheven.

Nu heeft het iets van een prachtig, een gaaf-stralend luxe-magazijn; achter de blinkende spiegelruiten verdringen zich de fonkelende en glimmende schatten; op een verguld empire-tafeltje staat een kristallen lustre waarin een electrisch peertje schuilt; in een ebben glazen-kastje schemeren kostbare kanten en bibelots; en van een met karmozijnen zijde bekleeden, antieken leunstoel golft in welige kreuken een lap oranje brokaat. Bustes in marmer en brons, porcelein, miniaturen en copieën van oude schilderijen wemelen daartusschen... Bekomen van den schrik, bezint men zich, dat een fraaie kasteel-zaal toch nog iets ànders is en dat, welbeschouwd, het oranje brokaat daar gemeen kleurt bij die karmozijnen zij...

Teirlinck bemerkt het niet; hij is even opgetogen over den protsigen rijkdom van Pacôme's atelier, het burgerlijk-welgesteld intérieur der Verlats, het klatergoud van een nacht-café of de ‘wonderlijke weelde’, waarmee Sörge zijn huis had laten ‘opschikken’. Francine heeft fijne, frissche handjes, maar de ordinaire Henriette heeft niet minder ‘rozige nagels’, en haar ‘poeierlagen’ zijn niet minder ‘kunstig’. Menschen noch dingen hebben sterk het cachet hunner persoonlijkheid. Mits het maar ‘schoon’ zij, ongehoord of kostbaar; dan is de schrijver tevreden.

Want niet alleen in luxe-beschrijving is het, dat zich dit gretig en oordeelloos mooi-doen openbaart. Als de kleine boerenjongen, Doening, met zijn Reinildeken naar den zonsondergang kijkt, dan zien zij daar niet alleen een hemelsch kasteel, zooals men dat soms

min of meer zich fantaseeren kan, maar zij zien werkelijk ‘verschillige koepels’ en ‘talrijke torens’, ja ‘vensters’, ‘deuren’, ‘breede gaanderijen’ en de ‘fonteinen voor de middelpoort’. Zij zien zelfs in die wolken een ‘uitmuntend park’ met ‘liefelijk geschoren gewas of gebeiteld in levend koper’; zij zien, nog altijd in de westerlucht, vóór dat wolken-kasteel, de ‘lanen’, hoe die ‘effen en klaar’ daar lagen: ‘eene groote stilte versierde het landschap’, - kortom, zij zien er een hemelsch Versailles ‘au grand complet’, zooals Teirlinck dat gaarne eens aquarelleerde. En wij bewonderen het mee, dat park en dat kasteel, maar de twee boerenkinderen zijn wij grondig kwijt.

Dit is niet de schoonheid, die uit het leven zelf omhoogkomt, doch het siersel, dat ontsiert. En vooral in dramatische oogenbllkken is het, dat het koel-bewust opeens met kleurtjes en lichteffecten werken het sentiment vermoordt.

Ook Teirlinck's taal, zijn van huis uit zeer waardeerbare woordkunst, zijn koele en fijne volzin, bescheiden flikkerend van subtiele vondsten, wordt in dit boek, met dat algemeen mooi-doen beladen, er niet mooier op. De stijl mist vaak zuiverte, en, meer nog, de zegging raakheid. Ik zal niet, in een boek van 540 bladzijden, gaan zoeken naar een minder geslaagde alinea of volzin. Ik geef, als een voorbeeld van wat dit proza zoo in de beste gedeelten van het boek is, de eerste groote beschrijving van het ivoren aapje zelf.

....‘Hij bracht geluideloos zijne handen saam over een klein wit voorwerp en vingerde er langs, lijze en wellustig, en hij voelde de avond vorderen rondom hem.

Het was het ivoren aapje.

Hij had het uit zijn vestzak genomen, waar het altijd verscholen zat. Het was een aapje van geel ivoor, een ding om te betasten en dat de soepele *vormen van vingerstreeling(?)* had verkregen. Men had het lichtelijk in het *eironde*, *langronde* (wat bepaalt dit “langronde” naast “eironde”?) ivoor uitgesneden en het was wonderlijk het beeld van een zittend aapje, dat zijne achterpooten *neer* zoude drukken *op* zijn borst, (beter: *op* zoude drukken *tegen* zijn borst). Het had geen staart. De lijnen waren vaag geteekend, stichtten *wattige* schaduwen, verrieden, gelijk onder een *buitengewoon floers*, de verscheidene dikten van dat vreemd aapjeslijf. Het

was alsof eeuwen en nog eeuwen de hoeken ervan hadden afgerond, de beenderkneukels hadden *zachtgesleten* (zie verderop) en met groote behendigheid alles hadden weggewreven, dat de werking van *kriebelende* (leelijk) vingeren mocht bezeeren daarrond. Nochthans was niets, in de minste deelen *niets verwoest*, *en niets beneveld* (maar wel met *watten befloerst?*). Geen deeltje, geen ribbeboog, geen schedelbluts (heel fijn dit!), geen merkbaar gewricht - hetgeen altegare haast van dat oude aapje maakte eene levende werkelijkheid - *niets was verminkt* (dat hoorden wij al) *en niets was versleten* (maar wel *zachtgesleten*, dat klinkt niet fraai). Het was geheel, het was volledig'.

Dit is overvol, doezelig. Het zoozeer fijne denkbeeld is niet fijn en gaaf in het woord uitgedreven.

En soms zwelgt de schrijver in zijn woorden op dezelfde wijze als in zijn meubelwinkel.

'Al de *kroegen*, *kavitjes en kaberdoezen* der Hoogstraat waren open en onder de lage lichten krioelde een bleek gepeupel van *willokseters* en *kwakzuipers*, *vaartkapoenen* en *gauwdieven*, *wijventoekkers* en *makrellen*, *oude stumpers* en *jonge wurmen* aldooreen.'

Het fijne is trouwens altijd beter bij hem af dan het grootsche van, bijvoorbeeld, een oproernacht. Hij mist daarvoor den machtigen adem, de stormende verbeelding. Het ziet er wat schraal uit en kunstmatig voortgeduwd; hoogstens wordt het respectabele journalistiek.

Wij hebben, voor beschouwingen over de teel-aard, de fraaie, giftige plant vergeten.

De figuur van Rupert Sörge is inderdaad vlijmend geschreven. Simon Peter zegt van hem: 'Al oefent hij in schijn geen kunst, hij is grooter kunstenaar dan wij allen; zijn onweergalijk meesterstuk is hij zelf.' En wat verder: 'ik ben bang voor dien man'... Dat menschelijk en duivelsch meesterstuk, zooals het, sterk en vreemd en lonkend, voor ons leeft in het schrift, is het letterkundig meesterstuk van Herman Teirlinck.

Door glij'ende analyses, onnaspeurlijke wendingen, geheime stilten, tintelende trekjes voert hij ons tot in de verontrustende nabijheid van dit koele, zijig-zachte monster-wezen, dat de raadselachtigheid heeft van een reptiel en de stille biologie der slangen. Onder de

duizend schijnbewegingen van zijn levenskunst leeren wij den doortrapten geestes-wellusteling gevoelen.

Hoe hij, bijv., na een wondende vraag, Ernest omstrikt door aan te nemen '*de gemoedelijke uitdrukking van iemand die het niet ernstig meent*. Ondertusschen had hij toch gezeid wat hij zeggen wilde, en aldus met één greep de atmosfeer gesticht, waarbinnen Ernest beïnvloed en gevangen zat.'

Voortreflijk zijn de scènetje's van het blindemannetje-spelen, de grappige en bëangstigende vergissing, waarbij Francine meent Simon Peter te betasten, en, den blinddoek aftrekkend, Sörge vóór zich ziet staan...; het zenuwachtig-malle tooneel met 'oomken, die ondeugend is', als meneer Sörge Francine komt halen voor den rit-te-paard naar Donaat en Cordule; en het gesprek op den terugweg, haast onmerkbaar geleid naar de herinnering aan die beteekenisvolle vergissing bij het blindeman-spel.

In dat kundig 'besturen' kunnen wij Sörge vereenzelvigen met den schrijver, - die er vér in is. De manier waarop wij, verschillende malen, eerst nog maar van Sörge *hooren;* de manier waarop hij eindelijk, aan het eind van een hoofdstuk, de laatste der gasten, de kamer binnenkomt, zijn in hooge mate suggestief.[1)] Zeer vaak, aan het besluit der kapittels, heeft hij zoo een 'zet', een plotseling, en even plotseling weer afgebroken, uitschieten in een nog onbekende richting, dat zeldzaam spannend werkt. Het is eene qualiteit, die, waar zij in een roman nog wel eens irriteert door haar al te blijkbaar effect-bëoogen, bizonder waardevol zijn zou voor het tooneel. Ik meen dat Teirlinck een ongewoon talent voor het tooneel heeft; hij heeft daarvoor de speciale compositiegaven, de vlugge handigheid van motieven afbreken en nieuwe invoeren, hij schrijft, en met voorliefde, uitmuntende 'tirades' voor raisonneurs-rollen: mijnheer Serjanszoon, baron du Bessy, Lieven Lazare. En zijn realistische dialogen, hoewel nog niet steeds vlot en inslaand, zijn beter dan vroeger.

De twee beste hoofdstukken zijn 'Wittebroodsweken' uit het *Derde Deel*, en 'Het Ivoren Aapje' uit het *Vierde Deel*. Daarin

1) Het motief van het 'ivoren aapje' zou dat ook zijn, kwam het niet tè dikwijls terug, en te ongelegen.

zien wij Sörge in zijn volle kracht; in het eerste de algeheele onderwerping van Francine; in het tweede het satanische kunststuk van Francine saam te brengen met haar broeder en diens maîtresse Milly d'Orval, die *zijn* vroegere maîtresse is en eigenlijk nog steeds, zoogoed als Ernest en Francine zelf, zijn geestelijk eigendom.

Zie eerst hoe hij streelenderwijs zich van Francine meester maakt:

'Soms streelde hij op die manier haren arm, teekende onder zijn zoekenden duim de fijne vormen van hare ronde spieren, peuterde lang en verduldig om haren elleboog en het scheen haar *dat de beenderen blootkwamen onder dat bedreven gevlei*. Soms ook was hij lichtelijk langs de randen van haar oor aan het vingeren, *vereenzaamde tusschen de vijf nieuwsgierige tipjes van zijne hand die rozige schelp*, DIE HAAR DAN INEENS NIET MEER TOEBEHOORDE... En telkens was 't alsof ze moe werd - of werd ze werkelijk moe daardoor? - en ze duizelde langzamerhand te lore...'

Hij omgeeft haar met nauwkeurig berekende zorgen en invloeden. In Interlaken gaat hij 's middags met haar rijden door de bergen; zij zit droomerig te staren van onder de theekleurige zijde van haar parasol:

'Zij was, in zijn gedachten, gelijk een goud-blozende perzik, die onder de roerlooze straling van de zonziftende broeikasruiten, stil en heerlijk te rijpen hangt. Zij vergaarde in de langzame soepelheid van hare leen, die op de veêrgolven van het rijtuig wiegden, de wijde kracht van den dag, en tot in de tippen van haar kraalroze vingeren zamelde ze spaarzaam de levende hitte thoope, de lucht, het licht, de bezielende zomerzon. Sörge zag dit trage, zekere werk gebeuren, en hij koesterde, terwijl hij onachtzaam een zonderlijk aapje van ivoor over zijn knie bestreelde, het vooruitzicht van een zonneoogst die uit dit rilde meisjeslichaam moest dijen en openklaren in al het zongrage spel van eene fijnkundige liefde.'

Ook het éven losbreken van Francine in het willen, de Jungfrau op, is zeer overtuigend geschreven; en de Alpen-landschappen zijn zuiver en rijk van toon.

Maar nog strakker gespannen virtuozen-stukje is het saambrengen van Francine met haar overspeligen broer en die vrouw, die eens de maîtresse was van Rupert zelf. Sörge ligt achterover in een soort sofa: 'geheel zijn lijf, overgegeven aan al de aaiïngen van

de verwonderlijkste wellust, rilde zachtjes en gedurig...' 'De valschheid van dezen vierdubbelen toestand jeukte over zijn ruggegraat...' Het hoofdstuk komt ten slotte de laaiende uiterste toppen der intellectueele zinnelijkheid raken. En een van de mooiste trekjes daarbij is, hoe de altijd koele, beheerschte Sörge, in zijn ijveren om dezen ónmógelijken toestand, waartegen elk der anderen zich intuitief verzet, dóór te drijven, voor 't eerst... bloost en zich bijna verraadt.

Het eenige dat men tègen deze creatie kan inbrengen, het is, dat er in bedenklijke mate het *welgevallen* van den schrijver achter zit. Dit hangt natuurlijk ten nauwste samen met diens boven aangeduiden cerebralen en zinnelijken aard. Doch het toont daar tevens het gevaar van aan, met het oog op de uitbeelding van menschlijker figuren. Met Sörge vult men geen schrijvers-leven.

Er zijn echter, ik wees er al op, enkele goede elementen van andere soort. Er is verdienstelijke psychologie in de misverstanden tusschen Ernest en Vere. Er is een heel mooi oogenblikje, als Simon Peter, uit de gevangenis terug, voor zijn ouders de wanhoop over Francines verlies verbergend, zich, op zijn slaapkamer eenmaal alleen, aan die wanhoop overgeeft, de hand aan zijn revolver slaat; - dan, opeens, in het donker, komt nog even het oude moedertje stil vragen, of haar jongen al slaapt... zij had zoo'n redeloozen angst.

Blijft voorts pastoor Doenings *leven* ons vrijwel leeg, in zijn *verschijning* is iets heel merkwaardigs: verscheidene malen zien wij, hoe hij zijn kalme hoofd '*gevoelig en voorzichtig opsteekt in de luchten vol met de webben van vijandelijke inzichten*.' Ook hij, pastoor Doening, is een leider van het leven, meer passief, maar tevens met als uitgangspunt zijn warm gemoed. Hij is daardoor het tegenbeeld van Sörge, en voor Teirlincks toekomst lijkt het mij een belangrijke geruststelling, *dat hier een verfijnde zinnelijkheid*, *in stede zich zelve te zoeken*, *is dienstbaar gemaakt aan psychologische uitbeelding*.

Humor echter, de goede glimlach, die de komische kant van het aandoenlijke toont, en die het zekerst symptoom der menschenliefde is, - die echte humor wordt te weinig aangetroffen in dit boek. Er zijn nu en dan zeer koddige situatie's; maar die komen

niet zoozeer te voor uit de borrelende diepten van het leven, als wel uit den scherp-bedenkenden geest des schrijvers. Nochthands is bizonder aardig het vloekend wakker worden van Florjan Pacôme, met het oud heertje du Bessy voor zijn bed; en kostelijk dit zinnetje over dien laatsten, als hij zich gedwongen ziet, zijn beminde Henriette af te koopen: 'Het was hem of de geheele wereld grof was geworden *en zonder tuinen*.'

De zeer fraaie 'studie'-bijna van Lieven Lazare, met daarin het grappig Dickens-figuurtje van den onnoozelen Johan Doxa, den gothieker, - sluit de rij der te roemen bestanddeelen van dit terecht opzienbarend boek.

* * *

Er is tusschen Karel van de Woestijne en Herman Teirlinck meer dan ééne overeenkomst. Ook de verhalen van den Vlaamschen dichter zijn van eene uitgelezen zinnelijke en cerebrale schoonheid. Zij wellen niet vanzelf omhoog uit een ontroerd gemoed, zij stormen niet tevoor uit een machtige aandrift, maar de koele brand hunner fel-fijne kleuren wordt superieur geleid langs de verwikkelde wegen van een verwend intellect.

Kent dus ook deze kunst alleen den gloed der zinnelijkheid en is ook zij overwegend verstandelijk, zij is, aan den eenen kant, toch wel veel kostbaarder dan die van Teirlinck, omdat de geest waaruit zij ontstond, zoowel gedrenkt met den gouden dronk der klassieken als gespitst op de ijlste sensatie's der modernen, niet alleen fijner is maar ook edeler en dieper.

Aan den anderen kant, hoe nobel van toon, hoe vol prachtige détails, hoe vol rijke wendingen, - deze zeer kostbare kunst is terdege vermoeiend, met haar onophoudelijke precieuse splitsing tot van de eenvoudigste woorden toe, met haar oneindige volzinnen en wijdloopige voorbereidingen, en met haar moeizaam zich kronkelende constructies, die er op toegeleid zijn, in elk geval en ten allen tijde van de normale te verschillen - zoodat ik bijv. het stuk 'De zwijnen van Kirkè,' dat slechts 23 wijd-gedrukte bladzijden bevat, niet heb kunnen doorkomen, en dat nooit zal kunnen.

'Romeo of de minnaar der liefde' is ook, vooral in den beginne, tamelijk zwaar; het fraaiste stuk echter 'De Vrouw van

Kandaules' leest gemakkelijker; en de eerste der drie Parabelen is werkelijk een mooi-eenvoudig stukje. Doch men voelt het sterk als één enkele kleine gedachte, zóó uitgezeid, die een uitzondering is. De sonore, flonkerende verwondenheid is een eigenschap, diepst inhaerent aan dezen schrijvers-aard. - Wordt zelfs de klare Homeros, in Van de Woestijne's overzetting, niet soms verduisterd tot den moeilijksten auteur ter wereld?

Deze kunst, met haar zware gedrapeerdheid, die een der vormen van haar uitgezochten rijkdom is, is in zichzelf volkomen. Maar zij is ook een einde. Van de Woestijne zal nieuwe verhalen schrijven, maar rijker kunnen zij niet worden en ànders zullen zij niet zijn. Zij zijn een uiterste en zelfs met hunne symboliek, hun diepere beteekenis van algemeene waarheid, reiken zij niet verder dan hun eigen mooi. Want het verhaal bloeit niet natuurlijk om de innige waarheden heen, die het op den adem zijner schoonheid vooruitdrage in den tijd; doch het is de subtiel denkende schrijver, die omzichtig, als een surprise, de geheime duiding steekt in het verhaal. In den vorm bijv. van de twee grieksche woorden Gune en Aner, als namen voor de vrouw van Kandaules, en den zeer mannelijken slaaf dien zij zich, na de ontgoocheling met Gyges, tot echtgenoot neemt.

Is dus de kunst van Karel van de Woestijne veel rijper en daarom voor 't oogenblik waardeerbaarder nog dan die van Teirlinck, zij houdt ons minder in spanning, omdat Teirlinck ongelijkbaar meer groeikracht heeft, een veel veelzijdiger leven is vol ongebruikte en ten halve nog maar ontwikkelde krachten, vol mogelijkheden. Zoodat, waar men bij Van de Woestijne precies weet wat men aan hem heeft, men van Teirlinck nog alles verwachten kan, het verwerpelijkste, en het beste.

Ik spreek van spanning; inderdaad; want lang reeds gaat ons hopen uit naar een schoone bezetting van het *wijde ledig* dat er ligt, in de Vlaamsche kunst, tusschen den dichterlijken prozaschrijver Streuvels, den machtigen bezinger van Vlaanderens natuur en landvolk, en de voorname decadentie van Karel van de Woestijne, den proza-schrijvenden dichter: - het proza-epos der hedendaagsche Belgische wereld, dat de groote en gezonde warmte en de bloeiende dichterlijkheid zou hebben van den een, zonder de veredeling en de hooge overschouwing van den ander te missen.

Dat epos heeft Teirlinck nog geenszins gegeven. Want België, het land, waarin na eeuwenlangen stilstand, opeens de sluimerende vermogens geweldig opspringen, waar het aan alle kanten werkt en groeit en zich loswikkelt, en een duizendvoudig leven daverend opgaat met gelach en geestdriftige roepen, - een wereld zoo schoon en jong als zelden schrijvers voor zich vonden bereid -, dat is nog iets anders en iets méér dan de Brusselsche ‘chic.’

II.

Van de grootste en meest-onverdeelde vereering voor ‘Het Ivoren Aapje’ is, in Holland, Herman Robbers de gelukkige bezitter.

Ik heb vroeger gezegd, dat Robbers' werk weifelde tusschen dat van Van Looy en dat van Coenen. Van Looy vond hij prachtig, vol fonkelend licht en vol lichtend donker; zoo zou hij 't óók willen, en hij liet niet na het te beproeven... Maar aan den anderen kant was daar Coenen met zijn bitter-harde waarheid. En daar voelde hij zich eveneens toe aangetrokken: de werkelijkheid leek ook hem bitter en hard; die was het toch eigenlijk, dat hij dienen moest. Maar dan met iets van Van Looy's troost-licht daaroverheen gespreid...

Hij bewonderde Van Looy; maar begreep hij hem ten volle? Dat was het, wat men, Robbers lezend, zich telkens afvroeg. Want Robbers' beschrijvingen hadden niets van dat diep-rijke, veel terughoudende en dan opeens overvloedig uitsproeiende van Van Looy's proza. Zij waren gelijkmatig, tastend naar, maar nimmer grijpend de echte Van Looysche jubel-lichten; zij waren ‘droog,’ vaak niet geheel zuiver, en niet zelden den indruk makend van ‘opgemooid’ te zijn.

Inderdaad, vraagt men zich thands nogmaals af, vátte hij van Van Looy het fijne? want zie nu, nu bewondert hij Teirlinck op dezelfde wijs...!

Het is zoo natuurlijk! Robbers-zelf zou zoo graag zulke ‘artistieke’ boeken geschreven hebben; hij watertandt bij deze weelderige beschrijvingen vol licht-gespeel; hij watertandt waarschijnlijk ook, als ze minder in den haak zijn... Zóó kon hij het niet, denkt hij, en omdat hij het niet kon, kan hij ook niet inzien hoe gelukkig het is, dat hij het niet ‘gekund’ heeft, en dat zulke boeken van hem zéker niet gedeugd zouden hebben!

Gelukkig, niet minder voor ons dan voor hem. Met Herman Robbers is het beste gebeurd wat gebeurlijk was. Hij is, hoe dan ook, tot het besef gekomen, dat hij zich vergiste met te streven naar de schoone woordkunst in engeren zin, en, latende vallen het overtollige, dat men in zijn kunst misprijzen moest, heeft hij in deze twee zware deelen, deze twee magistrale romans, zichzelf gevonden en de sobere, krachtige kunst, die geheel de zijne is.

Dit werk munt niet uit door zoogenaamde 'artistieke' qualiteiten; maar juist door het ontbreken van díe elementen uit zijn vroeger werk, die van deze qualiteiten het surrogaat waren, is het zoo zuiver, zoo eenvoudig, zoo groot-levend, d.i. in zoo hooge mate *artistiek-voortreffelijk* geworden.

En de, wel merkwaardige opdracht aan Jac. van Looy klinkt mij als een vaarwel aan een opgegeven, want onbereikbaar ideaal.

Wanneer men 'De gelukkige Familie' te lezen aanvangt, bemerkt men die omwenteling niet aanstonds. Het boek zet in - dit schijnt niet te vermijden - met de beschrijving van een voorjaarsdag over een Amsterdamsche gedempte-gracht. En die beschrijving... is niet bijster fraai, overvol, rammelend, te zeer 'versierd' met allerlei overbodige motieven. Die twee 'slopmeiden' bijv., die op dien gedrukten stakings-morgen, als er een draaiorgel begint, 'schuifdansten dadelijk aan, *heup-zwierend*, *wals-draaiend;* jongens en *andere* meiden *lolden* er *driest-druk* om heen'... alsof er nog nooit een draaiorgel op die Amsterdamsche gedempte-gracht gezien was! Het is een 'arrangement,' een opgeschroefde fraaiigheid en 'tegenstelling', die irriteert. De beschrijving mist, als steeds, den suggestieven eenvoud.

'Heel wat jongeren kunnen dat beter', zegt men. Doch zoodra is niet het verhaal op gang, Croes aan het praten met zijn klanten, levendig, prachtig-waar en meesterlijk volgehouden, of men is voorgoed geboeid en na een poos, verbaasd over een zoo machtig leven in woorden, roept men uit: dát doet wel bijna niemand hem na!'

De tweede roman 'Eén voor één' opent wederom met een beschrijving. En om u nog eens even te overtuigen, neem ik daaruit dit zinsdeeltje over den Amstel op een winderig-kouden Januari-dag:

‘terwijl het mes-blauwe rivierwater, metaal-koud glanzend, in scherpe golfjes, òp en tegen den oever sloeg’ -

‘Mes-blauw’: uitmuntende vondst; het suggereert ons het koude, het staal-wreede, het glimpende van zulk Januari-water. Maar nu volgt ‘metaal-koud glanzend’...: het ‘koude’, dat hadden wij al feller gevoeld; het ‘metalige’, dat wisten wij al van het mes, maar wij wisten het vinniger en precieser dan van de soort-naam, die nu den indruk komt veralgemeenen; en ‘glanzend’, dat voltooit het vernietigingswerk der overlading met zijn veel te zachten klank. Er had moeten staan:

‘terwijl het mes-blauwe rivierwater in scherpe golfjes tegen den oever sloeg.’

Maar de beschrijving heeft spoedig genoeg uit en wij verdiepen ons, pijnlijk getroffen, in het gesprek van Noortje met haar vader, over het aanzoek van Piet Baatz en in het nog navranter gesprek, daarna, van den ouden braven kerel met dien ellendigen aanstaanden schoonzoon.

En het onverbiddelijke leven wentelt weer voort, en zóó gevangen zijn wij in zijn waarheid (want Robbers' psychologie is van een geklonkene vastheid geworden), dat wij lange poozen het boek vergeten, en soms opschrikken alleen voor de bonzende werkelijkheden, die, in de werkelijkheid, niet zóó vervaarlijk ons zouden aangegrepen hebben.

Het leven is daar, ìs daar onder ons, en wij zien het door donker-ernstige oogen en wij begrijpen het met een schrikkelijkklare bewustheid.

De oude Croes, de grove, trouwhartige, optimistische man, die, achteruitgaand in zijn zaken, thuis maar opgewekt en luidruchtig is, in een gul maar oppervlakkig verkeer met zijn gezin, - die dan gaandeweg voelt hoe hij niets voor zijn kinderen geweeest is, hoe zij van hem vervreemd zijn (wat staat in dit opzicht Robbers' werk hóóg boven ‘Moeder’ van Mevrouw Van Gogh-Kaulbach!) - totdat hij ze één voor één zich ziet ontvallen, mislukken, failliet gaan, in den vreemde blijven, rampzalig worden in een onverantwoord huwlijk, en eindlijk de beste dochter sterven, - en hij, de oude Croes, een zestiger toch nog pas, zoo heel oud is geworden, - hij is een figuur, zoo groot, zoo representatief, zoo

waarlijk een *menschen-type*, gelijk er door Nederlandsche schrijvers zeer schaarselijk geschreven zijn.

* * *

Ook Ina Boudier - Bakker heeft het leven van eene gelukkige familie behandeld; in een wat later stadium, als de oude pittige papa alléén is gebleven in het groote huis, met één ongetrouwden zoon, en de andere kinderen in eigen gezinnen zich hebben afgescheiden.

Ook dit werk is goed geschreven, oprecht en waar, als ware het geschreven door de verstandigste zuster onder deze broers en zusters, die met haar goeden kijk op hun diverse karakters hen allen trouw en zuiver weergaf.

Het moest echter, op die manier, wel veel ‘gezelliger’ worden dan Robbers' romans, d.w.z. veel minder diep en zwaar.

Hoewel De Meester onlangs duidelijk heeft uitgelegd, dat men bij kunst nooit van een kinematograaf zal kunnen spreken, omdat het verhaal toch altijd de werkelijkheids-opname is, niet door een camera, maar door een kunstenaars-temperament, - ontving ik bij dit boek herhaaldelijk den indruk van eene *levens-afspeling*, als van een kinematograaf! Het had nu en dan dezelfde *kleurlooze welgelijkendheid*.

De zaak is, dat iedere kunstenaar weer een ander temperament heeft; en dat deze temperaments-verschillen niet een on-verschillige toevalligheid zijn, maar juist datgene, dat tusschen onderscheidene voorbeelden van goede, knappe kunst, de wijd-uiteenloopende waarde-graden bepaalt.

Men heeft de kunst van Ina Boudier - Bakker bizonderlijk geroemd, omdat die is zonder eenige ‘mooidoenerij’. Men zou daar groot gelijk in hebben (weinig kunstenaars hebben zoo schoone bescheidenheid en zelfkennis; zij overtreft zelfs, in dit opzicht, Robbers), men zou groot gelijk hebben, zeg ik, was niet de bedoeling, z'n tevredenheid te doen uitkomen, dat Ina Boudier zoo prettig ‘gewoon’ is, zoo ‘dicht bij huis’ en níet spreekt in heftige accenten en hooge bewegingen. En dát, waarlijk, is toch een enorme misvatting.

Deze sympathieke levens-visie is veel minder *belangrijk* dan

Robbers' forsche overblikking. Men heeft veel minder het gevoel, het leven-zelf te aanschouwen en te ondergaan z'n onvermurwbare noodwendigheid. Er is hier iets van een met overleg tezaam gestelde ‘voorstelling’ van het leven. De verdrietelijkheden en de ‘schaduwen’ zijn te blijkbaar *gedistribueerd* over de verschillende gezinnen en personen; de een heeft dit en de ander heeft dat; er is weinig reden, zoo schijnt het althands, waarom niet de een dàt en de ander dìt zou hebben. Paul bijv. is zenuwziek; *men voelt dat niet als iets dat onmogelijk anders kon zijn;* laat hem kanker hebben, dan is het óók best. Berts vrouw is gestorven; maar die kon ook nog leven, en dat bijv. hun drie kinderen gestorven waren; dan was het óók naar. Bij Robbers kan men onmogelijk zoo denken, omdat zijn menschen zóó en niet anders zijn; men zou alles ontwrichten en verminken, met er één te veranderen of een ander lot toe te bedeelen.

Heeft echter ‘Armoede’ dan niet de zware beteekenis van ‘De Roman van een Gezin’, toch is het een zeer verdienstelijk boek, - eerlijk en beschaafd werk vol hartelijk meegevoelen. En, zoo beschouwd, is dit gave realisme (want wat zij eenmaal voorvoert, is goed doorvoeld en nauwgezet verbeeld; het is nergens valsch, nergens hol of geforceerd) natuurlijk, op zijn beurt, weer zeer veel beter dan het werk van verschillende auteurs-van-naam, als: Jeanne Reyneke van Stuwe, Marie Metz-Koning, Henri Dekking, Carry van Bruggen, e.a.

Wij weten nu dus, dat de Nederlandsche bourgeoisie niet bepaald is een onverdeeld ‘gelukkige familie,’ en dat haar ideaallooze welstand dikwijls ‘armoede’ heeten moet.

En wat nu?

Evenals in de Vlaamsche, is er in de Hollandsche kunst een leemte, anders gelegen in een stelling van andere omstandigheden, maar niet minder breed; de leemte tusschen dit realisme in zijn meest harden, naakten eenvoud, en de buiten-maatschappelijke verbeeldingskunst van Van Schendel en Van Oordt.

Vàn deze bëangstende, berooide steden, tot gindsche bekasteelde heuvelen, strekt zich een hoopvol-groenende vlakte, die wacht op nieuwe oogsten.

Juli 1910.

CAREL SCHARTEN.

Hollands leerschool als koloniale mogendheid.

Priangan. - De Preanger Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811, door Dr. F. de Haan, Landarchivaris te Batavia. - Eerste Deel. - Batavia, 1910. - (Uitgave van het Bataviaasch Genootschap).

Het gerucht wil, dat toen eenige jaren geleden voor Java bezuiniging troef was, het Lands-Archief te Batavia, als zelfstandige instelling, gevaar heeft geloopen.

Geen beter reclame voor het voortbestaan van zulk een instelling onder de leiding van een wetenschappelijk man, dan het kloeke werk dat voor mij ligt.

Alleen een archivaris had het kunnen schrijven. Iemand die tijd en lust heeft gehad jaren lang, in dezelfde rustige omgeving, aan hetzelfde werk te blijven. Die met de stukken zóó vertrouwelijk heeft kunnen omgaan, dat zij hem biechten ook wat hunne stellers hebben willen verzwijgen.

Uit een noot bij een vroeger opstel van den schrijver[1)] blijkt, dat de voorbereiding van zijn thans verschenen werk stellig twaalf jaren geduurd heeft. Zij zullen hem nimmer berouwen. Immers aan het eind er van komt hij met een boek voor den dag, dat op een vraagstuk van het hoogste belang voor onze koloniale geschiedenis een stroom van licht werpt, en hemzelven voor altijd zal doen eeren als een evenknie van J.K.J. de Jonge, Veth en N.P. van den Berg.

Dit schijnt niet weinig gezegd; - maar de gelegenheid, dat een nieuw geschiedschrijver van wezenlijk frisch en groot talent

1) *Jacobijnen te Batavia* (Tijdschrift Bat. Gen. XLI).

zich aanmeldt is onder ons te zeldzaam, om, wanneer het feit zich voordoet, de woorden van wellekomst en hartelijke blijdschap te sparen.

Gelijk ons volk in het algemeen zich aan Indië nog altijd veel te weinig gelegen laat liggen, hebben ook onze historici de bewerking onzer koloniale geschiedenis opvallend verzuimd. Er is achtbaar werk verricht, zeker; met name zijn er vrij wat bouwstoffen gepubliceerd, maar aan samenvattende, constructieve koloniale geschiedenis is uiterst weinig gedaan. Men zie eens op welk peil de handboeken over het onderwerp staan, waarmede men zich nog altijd moet behelpen.

Beter handboeken zullen er niet op ééns komen; eerst moeten een aantal voortreffelijke monografieën geschreven zijn, waaruit de handboeken kunnen putten.

Het oud-koloniaal archief in den Haag biedt daartoe óverrijke stof. Men weet niet goed, waar en hoe de enorme massa bescheiden aan te vatten. En dan, de jonge Nederlander die Indië nooit zag, stuit daarin op zooveel vreemds. Vreemde termen niet alleen, maar een vreemden draai van dingen. Het gevaar is groot, *hier* een boek te schrijven vol papieren geleerdheid, die langs de werkelijkheid der dingen, zooals zij *ginds* geweest is, heengaat.

Daarom is het zoo verblijdend dat aan de zaak gewerkt wordt ook in Indië. Vooral in Indië, maar de menschen die het er kunnen en willen doen zijn zeldzaam. Gelukkig daarom dat er een oud-archief bestaat ook te Batavia, en hoe meer het zich ontwikkelt tot een centrum van historische studiën, hoe beter.

De bestuurders van het Bataviaasch Genootschap hebben ons zeer aan hen verplicht, door de resultaten van den jarenlangen, opofferenden arbeid van Dr. de Haan op de meest onbekrompen wijze in het licht te geven.

Al was de hoofdvestiging der oude Compagnie op Java gelegen, men maakt zich van haar bestaan, vooral in de eerste eeuw, een volstrekt verkeerd denkbeeld, wanneer men uit dit feit zou willen afleiden dat Java het middelpunt harer bemoeiingen was.

De Compagnie had enkel een ‘rendez-vous’ noodig zoo dicht mogelijk bij een der uitgangsstraten van den Archipel naar Europa, en daar Malakka in Portugeesche handen was moest het bij straat

Soenda zijn, en daar het te Bantam mislukte werd het Jacatra. Maar overigens lagen de belangen der Compagnie op zee en raakten het land slechts in enkele havenplaatsen. Zij kwam om geld te verdienen en niet om zich in bestuurszorgen te steken; het achterland van haar eigen kasteel Batavia bleef jaren lang vreemd aan hare belangstelling, tenzij dan in zooverre het rustig bezit van deze haar hoofdvestiging van uit dit achterland kon worden bedreigd.

Maar geld bleek er alleen te verdienen door te monopoliseeren, en het handelsmonopolie alleen te handhaven door zich met inlandsche staatkunde te bemoeien. Stap voor stap is zoo de Compagnie er toe gekomen een rijk te vestigen. Het was vooral Speelman die het eerst met bewustheid de nieuwe richting insloeg, die ten slotte tot de erkenning van het territoriaal gezag der Compagnie over groote gedeelten van Java geleid heeft.

Er zou een geschiedenis zijn te schrijven, gelijkwaardig aan die welke Dr. de Haan ons aanbiedt, over de ontwikkeling der Compagniebemoeiing met haar gouvernement van Java's Noord-Oostkust. Wie weet, misschien bezorgt hij ze eenmaal zelf. Voor het oogenblik echter houdt hij zich uitsluitend bezig met het andere groote gebied, in den titel samengevat onder den naam van de ‘Preanger Regentschappen’.

Hier ligt het terrein waar de Compagnie voor het eerst van koopman kultuurondernemer is geworden, en daardoor voor het wel en wee van een groot inlandsch bevolkingscomplex oog heeft kunnen krijgen. Vroeger was dat alleen op een paar kleine specerijeilanden het geval, die wegens de geringe verscheidenheid der zich voordoende vraagstukken als leerschool in tropisch koloniebestuur haast niet meetellen.

Het is de Preanger koffiekultuur geweest, die om haar door bijzondere omstandigheden tegen het einde der achttiende eeuw overheerschend geworden financiëel belang, de Hollanders noodzaakte zich van den terugslag van hun eigen handelingen op de welvaart der inlandsche maatschappij eenigermate rekenschap te geven. Tevens was het de kultuur die in de levensomstandigheden der bevolking het diepst ingreep, zoodat zij eenmaal in hare gevolgen stelselmatig nagegaan, den regeerenden westerling onverbiddelijk aan de studie van inlandsche vraagstukken hield en hem gedurig nieuwe aspecten daarvan deed ontdekken.

Het hoogst merkwaardig begin van dit alles vindt men in het boek van Dr. de Haan uitvoerig, maar niet te uitvoerig, verhaald. Zelden verliest hij zijn stuur. Hij weet de groote punten in het oog te houden en ook in het oog van den lezer te brengen. En daarbij toont hij telkens op de verrassendste wijze een kennis ook van de kleinste en verborgenste bijzonderheden uit het leven en bedrijf van klassen en personen, die alleen aangeboren speurzin, bij jarenlang volgehouden studie, kan doen verwerven. Hij maakt ons de lijvige Edelheeren, de inlandsche regenten, ja, wat voor eene periode van zoo gebrekkige kennis van en zoo ingeworteld vooroordeel omtrent den inlander het merkwaardigst en verdienstelijkst is, zelfs eenigermate den gemeenen Preangerman tot wezens van vleesch en bloed.

Wij verkeeren, met Dr. de Haan, te midden van de allerbescheidenste beginselen van denkbeelden en gevoelens die ons thans gemeenzaam zijn geworden en den erkenden grondslag uitmaken van ons koloniaal bestuur. Eene wereld van kiemen, onder het vergrootglas van den geduldigen vorscher. En van hoeveel naar onzen uiterlijken smaak walgelijks of belachelijks, naar ons zedelijk oordeel beschamends, uit ons koloniaal verleden hij ons ook dwingt kennis te nemen, hoeveel naar huidig inzicht kwaads wij daar ook naar zijn onopgesmukt verhaal bedreven mogen hebben, toch weet de schrijver de op waargenomen feiten gegronde overtuiging te vestigen, dat, in de verwijderde gevolgen gezien, onze komst voor Java een groot voordeel is geworden. In zijne conclusie noemt hij de invoering der gedwongen koffiekultuur in de Preanger (men weet dat Van den Bosch later weinig anders gedaan heeft, dan het daar aangetroffene te perfectionneeren en algemeen te maken, op een tijd dat men eigenlijk al over had kunnen gaan tot beter) ‘een belangrijken datum in de geschiedenis van de beschaving harer bevolking. Zij deed het bloed wat vlugger circuleeren in dat logge en onnutte lichaam, dat niets dan een wezenloos geïsoleerd voortbestaan van dag tot dag kende, zij bracht geld in omloop, bevorderde in bescheiden mate verkeer en handel, schiep eenige behoeften, zonder welke iedere materieele vooruitgang ondenkbaar is, werkte den ouden zwerflust en vliegenden roofbouw gestadig tegen. Stel dat de Compagnie zich tot taak had gekozent de Preanger stoffelijk en geestelijk te ontwikkelen, dan had di

schoone plan toch schipbreuk moeten lijden op haar gebrek aan kennis en ondervinding. Het kon eerst hoop op slagen aanbieden, wanneer de mannen waren gevormd die het konden uitvoeren. Onze even stoere als bekrompen vaderen, zonder een aasje sympathie voor zwarten en Mooren, stijfhoofdig hangend aan vaderlandsche denkwijzen, zeden en gebruiken, beter thuis op het water dan op het land, mochten door hun moed en zelfvertrouwen, hunne volharding en kracht bij uitstek geschikt wezen om eene Nederlandsche kolonie te grondvesten, - eene bevolking als die der Preanger met tact te leiden ware hun bij den besten wil onmogelijk geweest. Zij zagen dit zelf in en beproefden het niet. Daar zij echter de Regentschappen onder zich hadden gebracht om er profijt van te hebben, moesten zij in aanraking blijven met het raderwerk dat de baten te voorschijn bracht. Elke stoornis in dat raderwerk, elke poging om het tot sneller gang te brengen, moest leiden tot onderzoek en betere kennis van het gansche samenstel en de beweegkracht - er vormde zich wat bovenal noodig was, eene bestuurstraditie, die, gebrekkig als zij moet heeten, een uitgangspunt kon worden voor doeltreffender en minder bekrompen zelfzuchtige regeeringsbemoeiing.'

Het geschiedverhaal zelf is in dit deel ten einde gebracht. Buitengemeen waardevolle personalia omtrent de Europeesche en inlandsche bestuursambtenaren tot 1811, in haar deugdelijkheid en rijkdom alleen met die van Elias omtrent het Amsterdamsche patriciaat te vergelijken, zijn aan het slot toegevoegd. De archiefstukken zelve waarop het verhaal gegrond is zullen in andere deelen volgen.

H.T. COLENBRANDER.

Buitenlandsch overzicht.

Kustverdediging. - Roosevelt. - Korea. - Baden. - Het Belgische bezoek. 24 Augustus.

Het heet dat het kustverdedigings-ontwerp van liberale zijde krachtige bestrijding zal vinden. Er wordt althans in een deel der Uniepers stemming tegen gemaakt.

De wijze waarop, is hoogst onsympathiek.

Wil men het ontwerp bestrijden, men doe het op zakelijke gronden en op zakelijke wijze. Meent men van de aangelegenheid beter studie te hebben gemaakt dan de regeering of hare adviseurs; - meent men dat òf de bestaande weermiddelen voldoende zijn en voldoende blijven ook tegen nòg zoo verbeterde aanvalsmiddelen, òf dat voor de genoemde som niets wat op een behoorlijke kustverdediging gelijkt te verkrijgen is, òf dat het hoogste nationaal belang in eigen oogen reeds zoo gedeprecieerd is dat het geen vijftig millioen meer waard is, men hebbe het fatsoen en de goede trouw, met opgaaf van redenen voor die meening uit te komen. Dan kan overweging van geopperd bezwaar, en beslissing na overweging, volgen. Wat evenwel *niet* geoorloofd is, wat eene domheid heeten moet zoo het zonder erg, eene schande zoo het om tactische redenen geschiedt, is het rondkramen, eene maand na de oneervolle begrafenis der zaak-van Heeckeren, van den armzaligen *canard* der buitenlandsche inmenging. Die gansche zaak in een ernstig debat zelfs te noemen is alleen mogelijk, wanneer men met de stukken op tafel *kan* en *durft* komen. Dat de landerigste koffie-

huispraat die in deze gansche aangelegenheid nog verkocht is, thans vernomen werd in organen die de leiding van de talrijkste groep der linkerzijde zeer na staan, is gewis voor menigeen die zich mede links weet, eene reden tot diepe schaamte en ergernis. De heeren mogen zich wel bedenken eer zij in de lichtvaardige wijze waarop zij het debat over deze zaak, men mag niet zeggen hebben trachten in te leiden, maar van te voren op zijpaden te doen verloopen, voortvaren. Het geduld van den Nederlandschen burger tegenover zijne *politiciens* is groot, maar niet onuitputtelijk. Wij hebben hier te doen met een hoogst ernstige zaak, en die er een spelletje van maakt zal de straf aan den politieken lijve ondervinden. Weet men in sommige kringen waarlijk niet, dat de vrijzinnige partijleiding bij vele onverdacht vrijzinnigen niet veel sympathie meer heeft te verliezen?

De toespelingen op buitenlandsche inmenging zijn hierom zoo onnoozel, wijl het klaar als de dag is dat wie niet op zulke inmenging gesteld is, over middelen beschikken moet ze af te kunnen wijzen. Als de mogelijkheid van buitenlandschen druk en buitenlandschen dwang niet bestond, zou niemand zich over het gansche vraagstuk warm behoeven te maken, zou het vraagstuk er eenvondig niet zijn. De regeering wil den eenig bruikbaren weg op om de mogelijkheid dat dergelijke pressie eenmaal zal uitgeoefend worden, te verkleinen. En nu bazelt men dat hare actie zelve alleen het gevolg van inmenging zou kunnen zijn! En men doet het in termen die de jammerlijkste onkunde omtrent wat er op internationaal gebied wezenlijk te koop is, telkens weer verraden.

Ongelukkig land, dat aan zulke leidslieden is overgeleverd. Leidslieden? och, zij kabaleeren maar wat; toen zij zelve de meerderheid hadden hebben zij nimmer den moed gehad openlijk naar hunne thans verkondigde inzichten te handelen. Zij het misschien minder afdoende dan de tegenwoordige regeering, ook zij hebben op hunne beurt maatregelen genomen die alleen te billijken zijn in de onderstelling dat de verdediging van Nederland geen hopelooze zaak is en het nimmer worden mag. Hun geweten schijnt hun evenwel toe te laten als opposanten een geloof te ondermijnen dat zij zelf niet zouden kunnen ontberen, zoodra *zij* weder verantwoordelijk mochten zijn. Het bekome hun zooals zij het verdienen. Wie eerlijk denkt en eerlijk voelt, en dat is de

groote meerderheid van ons volk, zal zich afwenden van eene kabaal die de achting voor zichzelve toont te hebben verloren.

De nederlaag, aan Roosevelt in het dirigeerend comité van de republikeinsche partij in den staat New York toegebracht, moet vooral niet worden opgevat als een kwaad teeken voor zijn klaarblijkelijke begeerte, om nogmaals de drijvende kracht in de binnenlandsche staatkunde van Amerika te worden. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij de gelegenheid gezocht heeft om de corrupte-kliek die de zaken der republiekeinsche partij in den gewichtigsten staat der Unie bestuurt, te noodzaken òf voor zijn eischen te capituleeren, òf hem ten aanzien van iedereen uit te stooten. Terwijl Roosevelt leeuwen schoot of met koningen tafelde, is een deel der republikeinsche partij (de jeugd en het talent!) tegen de officieele leiding in opstand gekomen. Zij hebben zich zelfstandig georganiseerd als de partij der insurgenten, en in het Huis van Afgevaardigden aan de dictatuur van den speaker Cannon een einde weten te maken. Taft scheen het veiliger te vinden zich niet met hen te compromitteeren; des te ijveriger zochten zij den in Europa vertoevenden Roosevelt op hun zijde te brengen. Ook Roosevelt aarzelde het werktuig te helpen breken dat hem indertijd president had gemaakt; hij hield zich op de ruimte tot hijzelf uit zijn oogen zou hebben gezien. Door zich candidaat te stellen voor het voorzitterschap van het aanstaande republikeinsche partijkonvent in den staat New York (in November a.s. moeten daar een gouveneur en eenige afgevaardigden naar Washington gekozen worden) reikte hij de heeren Woodruff en Barnes, fungeerende leiders der partij, beide van zwaarbeschadigde reputatie, de hand tot vrede. Een vrede die onderwerping aan Roosevelt's wil zou beduid hebben, en afgewezen werd met 35 stemmen tegen 15.

Oorlog dus? Roosevelt, verworpen als officieel candidaat van het partijbestuur, kan zich niettemin bij het partijkonvent *in pleno* candidaat stellen. Dit konvent echter bestaat uit stemmachines in de hand der leiders. Of dezen moeten, verschrikt als zij blijkbaar zijn door het gerucht dat de zaak maakt in den lande, alsnog op hun beslissing terugkomen, òf Roosevelt komt niet aan het hoofd van het officieele konvent en zal tot de insurgenten overgaan. Taft, die ongaarne den gevreesden man aan de spits eener

scheurpartij ziet treden, heeft nu zijn invloed aangewend om den tegen Roosevelt gekozen officieelen candidaat Sherman tot bedanken te bewegen, en denkt het gedaan te kunnen krijgen dat Woodruff c.s. zich alsnog onder de plak begeven. Of dit inderdaad nog gebeuren zal is echter van ondergeschikt belang geworden. De breuk tusschen het verkalkte en het levende deel der republikeinsche partij is niet tegen te houden, en Roosevelt behoort bij de fractie die de kansen der toekomst heeft. Weet de republikeinsche partij niet te voorkomen dat zij bij de volgende presidentsverkiezing met de trustbelangen vereenzelvigd wordt, dan is er alle reden om de overwinning van den candicaat der democraten te verwachten, als hoedanig vermoedelijk Gaynor op de plaats des gevechts verschijnen zal.

Onmiddellijk na het Japansch-Russische tractaat, de inlijving van Korea.

Zij was lang voorbereid en kan niet verrassen. Eigenlijk is de inlijving een vormquaestie; in werkelijkheid was het met de onafhankelijkheid van het land sinds 1905 al gedaan. De deputatie naar de Haagsche vredesconferentie in 1907 is de laatste stuiptrekking geweest, die met den troonsafstand van den Keizer, en zijne vervanging door een familielid die niet meer was dan een gevangene van Japan en thans naar Tokio wordt overgebracht, moest worden bekocht.

Korea kon niet mee in de vaart der wereld en moest verdwijnen; op een zóó gelegen punt, waar Rusland, China, Japan op elkander stootten, kon geen versteend organisme worden geduld. Eene les voor gevaarlijk gelegen kleine volken, die de dingen maar op zich af laten komen en op niets ter wereld zijn voorbereid!

Korea telt tien millioen inwoners maar kan er veel meer opnemen. Het is half zoo groot als de inlijvende staat Japan zelf. Vermoedelijk vindt de Japansche activiteit er voor geruimen tijd toereikend voedsel.

Amerika zal scheel zien, en van de ‘open deur in Korea’ zien te redden wat kan, d.i. op den duur waarschijnlijk niet veel.

Een datumpje in de ontwikkeling der sociaaldemocratie tot regeeringspartij: met 136 stemmen tegen 36 heeft de partijdag

der ‘Genossen’ in het groothertogdom Baden, waar alle linkerpartijen tot een regeeringsmeerderheid vereenigd zijn, de houding der sociaal-democratische afgevaardigden, die door begrootingsbewilliging het voortbestaan dezer coalitieregeering van burger en arbeider mogelijk maakten, goedgekeurd.

Baden heeft, klein als het is, soms heel Duitschland den weg gewezen. Handelden in heel het Rijk liberalen en sociaal-democraten als zij het doen in Baden, de conservatief-clericale meerderheid in den Rijksdag ware een onmogelijkheid. Dat de ideeën marcheeren bewijst eene stemming in den Hessischen partijdag der sociaal-democraten, waar met 48 tegen 30 stemmen de houdiug der Badenser ‘Genossen’ mede is goedgekeurd.

Dat de volstrekt eenige kans voor moderne kultuurlanden, waar men de coalitie van conservatieve en clericale elementen met succes wil bestrijden, in navolging dezer (Fransche, Belgische en nu ook Zuidduitsche) toenadering tusschen burger en arbeider ligt, is wel zonneklaar. Die toenadering (zij loopt eindelijk uit op vermenging) is ook het eenige wat beide elementen, het groot- en het kleinburgerlijke, frischheid en breedheid van gevoel en van actie terug kan geven. In hun standsvooroordeelen verroestende, worden beiden de onmachtige prooi van reactionnaire elementen. ‘Proletariërs’, als benaming voor de georganiseerde sociaal-democratie, is een wanterm geworden die met de werkelijkheid dagelijks meer in strijd komt. De echte proletariërs vormen eerder het reserveleger der reactie dan iets anders.

Luid klinke de groet dien het Nederlandsche volk den Koning en de Koningin der Belgen toebrenge bij hun verschijning op den Dam. Wij hebben aan onbaatzuchtige vriendschap nimmer te veel te geven, noch te ontvangen. Hier mogen wij ze met alle reden vermoeden, en dus met de gelegenheid ons voordeel gedaan, en de geëerde gasten betuigd dat hun bezoek ons welkom is in de hoogste mate.

De Belgisch-Nederlandsche toenadering, zooals zij aanvankelijk ter sprake is gebracht, had een hersenschimmig element in zich dat van Nederlandsche zijde met nadruk is geëlimineerd. Maar wij zouden ons belang allerdwaast verzuimen met voorbij te zien het groote reëele element der zaak, en tot nog toe hebben wij de

Belgisch-Nederlandsche commissie, die zich uitsluitend in dienst van dat reëele element gesteld heeft, haar gang laten gaan zonder van volkswege hare pogingen met wat warmte, wat belangstelling, wat zakenverstand te ondersteunen. Er zijn een aantal goede vruchten rijp; schud ze dan toch af! Begin met het kleine, zeker niet het minst reëele: het stuiversport! Wat zijn de voornemens onzer regeering? Ettelijke harer leden hadden, voor zij minister werden, met de Belgisch-Nederlandsche Commissie de nauwste betrekkingen. Het zal hun waarlijk niet misstaan als zij zich die betrekkingen in hun nieuwe positie toonen te herinneren.

Er is nu wezenlijk genoeg over de zaak gepraat; als het meenens is, moet er ook iets worden *gedaan*. Anders krijgt het spoedig den maar al te bekenden klank van zeurderij over dingen waarvan toch niets komt. *Dat* er gehandeld worde is voorloopig van oneindig meer belang dan *welk* van de vele zaken van erkende nuttigheid het eerst zal worden aangevat. Gevoelens, eenmaal opgewekt, zoeken naar een tastbare uitdrukking. In dit geval kunnen zij die niet vinden zonder verstandige en vooral tijdige leiding der regeering. Blijft die uit (en wie dan de wederzijdsche regeeringen kunnen de door de Commissie geopperde zaken in de goede baan brengen?) dan verschrompelen de gevoelens weer en blijft ons misschien niets over dan verzuimde gelegenheden verdrietig na te oogen....

De Brusselsche tentoonstelling, waarover deskundiger dan ik in dit nummer het woord neemt, was zulk een verzuimde gelegenheid niet. De regeering ging goed voor en wij volgden. De warmte der ontvangst te Amsterdam is echter *geheel* onze eigen zaak. Wat volksgeest als het kan, ten spijt van eenarmige Naatje!

C.

Bibliographie.

Maximilian Harden, *Köpfe*. - Berlin, Reiss, 1910.

Die zich wel eens in Duitschland ophield en er uit zijn oogen zag, weet welke een eenige plaats, sedert een kleine twintig jaren, Harden's *Zukunft* in de journalistiek van dat land innam. Altijd fel, altijd persoonlijk, altijd uitnemend ingelicht omtrent de geheimste en gewichtigste zaken, zonder eenigen menschelijken eerbied, voor niets en niemand terugdeinzende, in dienst van geen partij, maar ze om beurten de les lezend; - vlijmscherp en nooit gemeen; - altijd tot lezen dwingend, maar zelden geheel winnend, want aanvallen alleen kunnen niet op den duur overtuigen. Altijd negatief; had hij wel iets positiefs in zich?

Over het geheel kregen de ‘geavanceerden’ er nog lustiger van langs dan de ‘reactionnairen’. Toch is geen grooter verschil denkbaar dan tusschen den begaafden rasgenoot van Heine (die zich Harden schrijft maar Wittkowski heet), en de oud-Pruisische elementen die zich soms in zijn aanvallen op hun tegenstanders verkneukelen mochten. Een zonderlinge en gevaarlijke advocaat van altaar en troon!

Harden heeft lang niet Heine's gratie; hij heeft veel meer dan Heine's kennis. Het is, nu men het allerbeste van het vele voortreffelijke dat hij in al die jaren heeft geschreven, in een bundel bijeenziet, kortweg verbazingwekkend welk eene hoeveelheid kennis omtrent de intiemste en persoonlijkste roerselen der binnen- en buitenlandsche staatkunde van Duitschland vóór, bij en na Bismarck's val in zoo weinig bladzijden kon worden neergelegd. Voor zoover het licht des wetens over de door hem in zijne courant voor en na beweerde zaken reeds is opgegaan, zijn zijn feitelijke mededeelingen bijna altijd ten volle bewaarheid bevonden; voor zooverre zij nog niet voor toetsing vatbaar zijn, maken zij, door de zekerheid en volslagen afwezigheid van geniepig opdringen waarmede zij worden voorgedragen, een zeer sterken indruk

van waarheid, die niet weinig bevestigd wordt door het hulpeloos zwijgen dat er van de zijde der slachtoffers regelmatig op volgt. Regelmatig, met enkele uitzonderingen natuurlijk, en dan pleegt de refutatie zegevierend te zijn.

Welk een rol, het oordeel der historie te moeten uitspreken reeds in het heden!

Harden is aan de gemakkelijk te bevroeden gevaren van die rol niet ontsnapt. Hij orakelt. Hij richt. De overmaat van hooge onafhankelijkheid maakt hem bevangen. Al zijn zijne mededeelingen juist, hij faalt in het oordeel. Hij durft zich niet over te geven aan eene aandoening; in zijn eenzaamheid begrijpt hij niet langer, wat de menschen alleen openbaren aan wie onder hen loopt, en lijdt, en lacht.

Harden is een product van Nietzsche, maar die, op een beslissend oogenblik van zijn leven, in handen van Bismarck is gevallen. De jonge man (die reeds niet meer den indruk maakte van echt jong te zijn, zoo verbazend knap en zeker was hij) had bewijzen gegeven van een gansch buitengewoon polemisch talent in een persoonlijke affaire tegen Paul Lindau. Op dat pas had de reus van de Wilhelmstrasse, naar het Sachsenwald gebannen maar reus gebleven, een wreker noodig van zeer bijzondere qualiteiten. Dozijnschrijvers had hij genoeg; meer dan hem lief was. Maar de man aan wien niet slechts de gewone krantenpolemiek, aan wien de persoonlijke afrekening, op zijn tijd, met A., met B., met C. kon worden toevertrouwd, - de man die ook brandende geheimem zou kunnen verzwijgen tot zij bruikbaar werden als wapen, - de man die bestand zou zijn tegen vleierij en omkooping, omdat hij torens hooger dacht van zichzelf dan anderen hem zouden kunnen doen gelooven dat zij hem brengen wilden, en omdat hij de genietingen verachtte die men koopen kan voor geld, - die man is den wraakgierigen oude Maximilian Harden geweest. En zoo proeft men uit deze keuropstellen, waarin Bismarck en al wat zich om diens val groepeert het middenpunt is, Harden op zijn best en Bismarck op zijn minst. Al wat er aan veneratie schuilt ook in het gemoed van dezen herostraat van beroep, is naar Bismarck opgestegen, en het felste gif dat de gewonde ziel van den door den tijd meer nog dan door kleine menschen gevelde afscheidde, is in Harden's oor uitgedruppeld.

De Duitsche prozastijl dankt er bladzijden aan als die over Waldersee en Richter; - maar of zelfs dit kostelijk geschenk voor het Duitsche volk, voor Europa, voor de menschheid het nadeeopweegt van een Bismarck tot dit peil te hebben zien zinken? De val van den hoogste treft het diepst.

En zoo is er in dit boek en in heel Harden's werk, hoeveel zelfopgezette kroontjes er ook door mogen afgerukt, hoeveel huichelarij ontmaskerd, hoeveel nietigs er als nietig in tentoongesteld moge zijn, toch iets onedels. De oordeelkundige lezer stuit telkens en telkens weer op een *vitium origiuis*, en werpt eindelijk het schitterend gestileerde boek weg. Onze geschiedenis zal alleen schrijven wie ons als menschen, niet als mieren heeft gezien.

C.

J. Postmus, *Oud-Holland en de Revolutie*.. - Kampen, J.H. Kok. 1910.

Het jongste en zonderlingste product van de anti-revolutionnaire school.

Welk een afstand tusschen Groen's soberheid en dit geratel!

Geborgde wijsheid voor plebejisch gebruik.

Geborgde wijsheid: nergens vindt men iets, dat naar zelfstandig onderzoek of persoonlijk oordeel gelijkt. Een gereed uit de Christelijke schoolkast genomen maatstaf wordt aangelegd aan de meest onderscheiden zaken, of zij tot de meetbare dingen behooren of niet.

Voor plebejisch gebruik: men ziet den geschiedschrijver zich, bewust of onbewust, maar in ieder geval slaafs, naar den smaak van het met het gepatenteerde leeuwenmerg van de *Standaard* gevoede publiek richten. Zij zouden meenen dat het niet van het houtje was, als zij er niet de bekende korte sententietjes op iedere bladzijde in aantroffen.

Ik heb met dezen schrijver een appeltje te schillen, en wel in het publiek, gelijk zijne beweringen publiek zijn.

Een geschrift van mij over de Bataafsche Republiek aanhalende, laat hij volgen:

‘Belangstellenden mogen wel weten, dat ze feitelijk voor dit boek nog een kaartje met een wèlgemeend “*met hartelijken dank*” hebben af te geven aan het *Ministerie-Kuyper*.

“Ik vestig er de aandacht op, dat de bewijsstukken voor mijne voorstelling van de geschiedenis der Bataafsche Republiek voor een groot deel te vinden zijn in de door mij bewerkte uitgave der Commissie voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën, *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1775 tot 1840*.”’

‘Aldus Dr. Colenbrander in een noot. De instelling dezer *Commissie* nu, waarin de schrijver aan den arbeid kon tijgen, is destijds het werk geweest van den Minister van Binnenlandsche Zaken, den oud-hoogleeraar der Vrije Universiteit, *Dr. A. Kuyper*. Dit in 't voorbijgaan.’

Zoo snel gaat de heer Postmus u niet voorbij, of hij vindt gelegenheid rare dingen te zeggen.

Dat hij den titel mijner bronnenuitgave niet kan naschrijven, zonder 1795 door het zinnelooze 1775 te vervangen, is tot daar aan toe.

Wat echter even gereveleerd moet worden is dat nu in een gewichtig doend, blijven-willend boek herhaald wordt wat ik al een paar malen in anti-revolutionnaire bladen las: dat Dr. Kuyper het initiatief nam tot de onderneming der Rijks Geschiedkundige Publicatiën.

Men toont, met dit te beweren, geen kennis te dragen van den eenigen tekst die over de instelling der dit werk dirigeerende Commissie handelt: de bij de staatsbegrooting voor 1902 gewisselde stukken, door den toenmaligen minister, Dr. Kuyper, zelf onderteekend, en waarin deze mededeelt den bewusten post, na hem aanvankelijk van de (van den minister Borgesius afkomstige) begrooting te hebben verwijderd, er wederom op te hebben geplaatst, nadat hem gebleken was dat uitnoodigingen tot het lidmaatschap dier Commissie reeds door zijn voorganger gedaan, en toestemmend beantwoord waren geworden. Dat het Koninklijk Besluit van instelling een ander contreseign dan dat van den heer Borgesius draagt, is enkel het gevolg van den afloop der verkiezingen van 1901.

H.T. COLENBRANDER.

[Vierde deel]

Sonnetten.

I.

Gelijk een wreede vorst, in plotse gril,
Den slaaf verslaat, die aan zijn voeten lag
En de oogen ópsloeg met een zoeten lach
Van liefde en trouw, versloeg mij, God, uw wil.

Voelde ik me uw kind niet? 'k Zong of zweeg maar stil,
Al naar 't bevel, dat in uw liefde ik zag.
En zonder lied was droef en dor mijn dag,
Doch klonk mijn lied, November leek me April.

Waaróm nu wendt ge uw aanschijn van mij af?
Waarmee verdiende ik de ál te strenge straf?
Verbeurde ik met getreur de liefde Gods?
Vervulde uw gunst uw gunsteling met trots,
Dat Gij mij slingert in dit grondloos graf
En mij verplettert onder blokken rots?

II.

Zoo 't is uw hand, o God! die nu mij 't leste nam
Wat miek mijn leven waard nog blij geleefd te zijn,
Zoo weet gij dat ik ween van duldelooze pijn,
Niet, als 't verwende kind, om 't schrijnen van een schram.

De schaduw van uw hand ligt zwaar: de zonneschijn
En 't ruim azuur zijn weg. Hoe liet ik, als een lam
Nog lievend lekt wie 't naar de slachtbank sleuren kwam,
U loven lang mijn lied, van deemoed vroom en klein!

O God, die niets mij gunt! O Vader, die verstoot!
Jaloersche wreede God, die me elke vreugde steelt,
Wijl gij geen liefde wilt, door schepselen gedeeld!

Laat mij niet langer zijn 't berooide kind, dat, bloot
Zal vluchten aan uw borst en vleien tot haar streelt
Uw hand! - O sla met één genadeslag mij dood!

III.

En zal ik ál mijn levenskracht verspillen
Aan zwijgend dulden van mijn levensleed,
Met streng verbod mijn arme klachten stillen,
Wie zóoveel onrecht bitter schreien deed?

O laat ze in oproer woest hun woede gillen.
't Moet zijn een duivel, God is niet zoo wreed.
Neen, God is goed, hij kán mijn smart niet willen,
Zoo God bestaat en God mijn lijden weet.

O wanhoops-afgrond, dien geen woorden peilen!
Eeuwige Hel, waar 'k meende één enkel uur
- Of wat mij laatr één uur leek - te verwijlen
In de outervlammen van het Loutervuur,
Om zegezingend, vederlicht te ijlen
Naar 't Land der Sterren, blank in rein azuur!

IV.

Zal ik de ontferming Gods nu prijzen, in mijn pijn,
Wijl 'k niet verdragen kan het aanschijn van den dood?
Zal ik nu veinzen, laf, met levens bitter brood
En 't brakke water van het leven blij te zijn?

Zal ik om honig, roze-aroom en hemelrood
En vogellied en mos- of lelieënsatijn
't Verlangen van mijn ziel verdooven met den schijn
Van weelde, die mij streelde en nooit toch vrede bood?

Mijn ziel bleef onverzaad, gelijk een bedelkind,
Dat, hongrende en verkleumd, klopt aan een lichte ruit
En geen die 't kloppen hoort, zoo klagend loeit de wind
En dooft met groote stem dat kleine klopgeluid.
Doch treedt des huizes heer ten lest de woning uit,
Een lijk gehuld in lompe' is ál nog wat hij vindt.

V.

Hoe zou ik liefde van den mensch verwachten,
Zoo ik van God geen liefde meer verwacht?
Ik sta alleen, 'k veracht wie mij veracht,
Dood zijn voor mij wie om mijn liefde lachten.

Op koele bergen wies mijn kalme kracht -
Doch strijkt de Meiwind met dien zijezachten
Violen-adem langs de leedbevrachten
En meldt de merel hyacinthenpracht,

Zoo dooit de langbevrozen bron van tranen
En hooploos ween ik om mijn eenzaamheid.
Dan wilde ik wel de ziellooze echo wanen
Een liefdeziel, die om mijn lijden schreit.
Doch 'k hoor van verre een strenge stem mij manen:
- ‘Ver van de menschen heeft u God geleid.’

VI.

Wel duizend vinken juichen in de beuken.
De koele wind omsuizelt me als een zegen.
De gele trossen van den gouden-regen
En 't groene koren aadmen lentereuken.

Ik droom van 't broze riet, dat stormen kreuken,
Doch mild de Heiland ópricht. - Angsten wegen
Zoo zwaar. - God wenkte en wilde orkanen zwegen
En rank rees óp het riet, na 't stormen-beuken.

O God, aan wien ik wanhoopte in de steenen
Gevloekte stad vol stank van zonde! suizen
Hoor ik uw boomen - 'k weet al wat zij meenen.

Zij zingen: - ‘Kom in onzen lommer huizen,
Waar, luid en lang, ge uw weedom uit moogt weenen
Om liefde's dood na smadelijk verguizen.’

VII.

't Hoofd trotsch geheven, ben ik heengetogen,
Ver van het huis waar 'k nooit meer liefde vind.
Een adem Gods omaait mijn brandende oogen.
Rondom mijn weedom waait de westewind.

Al 't blonde koren ligt voor hem gebogen
En de oude boomen ruischen vroomgezind.
O zing mijn ziel in slaap, uit mededoogen
Met Gods verkoren, doch verloren kind!

De regenwolken ballen bleeke vuisten,
De pauwen schreien en de koekoek maant.
O 't waar mij wél zoo kletterbuien bruisten
In 't zwiepend groen, waar 't, als in mij, orkaant,
Zoo 'k meelij voelde in wat de boomen ruischten
En 'k van mijn wee kon weten: - zij verstaan 't.

VIII.

O Vader God! nu wilt ge zoet wel streelen
Met al de aromen van den zomerwind,
Nu wilt gij troosten wel met koren-gelen
En boomen-ruischen uw verlaten kind.

Ge laat wel mooi de wolkenschaduw spelen
Op zonnig land, waar 'n meisje garven bindt,
Ge laat wel lief een laten vogel kweelen
En wilde bloemen zorgt ge dat ik vind.

Ik zie uw hand wel strooien hemelrozen
In westerlucht vol goud en karmozijn,
Ik voel uw adem geurend naar frambozen,
Ik zie uw oogen, die als sterren zijn.
Maar wáarom, Vader, hebt gij mij gekozen
Om mij te wonden met zoo wreede pijn?

IX.

Neen, Vader God, 'k versmaad uw gaven niet,
Uw luchtenblauw, uw licht- en wolkenspel,
Uw malve hei, waar 'k U van mij vertel,
Den zilvren stroom, die door uw velden vliet.

Ook laaft mijn lievend-luistrende ooren wel
Uw winddoorzongen stilte - een karrekiet
Roept droef zijn naam - doch meest mijn eigen lied,
Dat blijft me een reine koele troostewel.

Maar, Vader God, zoo 'k voor die gave U dank,
Vergeet toch nooit: de vreugd, die Gij me onthoudt,
Was meer dan bloei van heide en hemelblank.

O God! begrijp mij - 'k heb U zoo vertrouwd! -
Zoo 'k uit uw handen ruk en bal in krank
Verzet mijn handen, die zoo vroom Gij vouwt.

X.

O, Vader! 'k weet, Uw recht is niet mijn recht,
Maar ik begrijp U niet, ik ben het spoor
Van uw bedoeling bijster, ik verloor
Den leiddraad. Kent ge uw eigen kind zoo slecht
Dat tusschen vreugde en smart gij smart verkoor
Voor 't loutren van mijn wonde ziel? Ik vecht
Niet met uw wil, ik voel het pleit beslecht.
Wat met zijn kind heeft nu mijn Vader voor?

Hebt ge één van de eigen schepselen benijd
Mijn arme liefde en sloeg daarom zoo hard
Uw hand dat, licht van leegte, droef bevrijd
Van liefde voor een menschenkind, mijn hart
Aan U alleen zich voelen zou gewijd
En me aan uw voeten werpen zou mijn smart?

HÉLÈNE SWARTH.

De toekomst van ons ras.

Wie de menschenwereld om zich heen beziet, ontdekt mooie, frissche mannen en vrouwen, die de hun opgelegde taak goed en met vreugde vervullen; maar ook andere: moede, trage, slappe, die niets met verstand aangrijpen en niets naar eisch ten einde brengen. In de lagere school vinden wij al stakkers, die niet recht mee kunnen, voor wie ieder werk te zwaar is, en daarnaast: vlugge, begaafde kinderen, die zich haast nooit behoeven in te spannen.

Er zijn gezinnen (misschien niet weinige) en in alle klassen der bevolking, aan wie alles gelukt wat zij maar ondernemen, want zij zijn samengesteld uit kloeke, tevreden, gezonde individuen, - en er zijn o! zoo vele andere gezinnen, waar alles knarst en moeilijk gaat: het vlot niet zoo best tusschen man en vrouw, de kinderen zijn vaak ziek, de opvoeding brengt allerlei bezwaren mee, later doen de kinderen verkeerde huwelijken, geen slaagt er eigenlijk in zijn beroep; het leven valt hun zwaar en zij brengen er niets van terecht. Er zijn menschen, die een eigen kijk op de dingen hebben en ze anders aanvatten, dan men vóór hen deed; zij zijn de ziel van hun groep, - en er zijn er ook anderen, die nooit anders doen dan navolgen, die ook in het heel kleine niet zelfstandig kunnen werken of optreden, die altijd stutjes moeten hebben om op te leunen. En dan zijn er nog, die ook dit niet kunnen, de geboren mislukkers, nergens toe bruikbaar: hun droef getal is niet zoo heel klein! Hierna volgt het groote leger van de positief verkeerden, van de verborgen slechten en van de open misdadigen, die kwaad doen en schaden door direct te benadeelen of door te leven en te gedijen van de slechte neigingen der anderen.

Zoo mooi en zoo sterk enkelen, zoo zwak en ordinair de groote massa, zoo ellendig zeer velen! Dit moet de indruk van ieder zijn, die zijn best doet de menschen ernstig en eerlijk te bekijken, die let op de resultaten van hun leven en die innig meevoelt de smart en de teleurstelling, waarmede al die levens geleefd worden.

Hoe ook de jonge wetenschap der Concrete Psychologie de menschelijke karakters onderscheidt, overal zien wij de grootst mogelijke ongelijkheid. In wijdte en breedte van zielsleven: de wereld van den een is het heelal, die van den ander zijn eigen schrompelig ikje. In concentratie: sommigen zijn geheel met ziel en zinnen in al wat hen bezighoudt, anderen glijden voortdurend af, zij zijn steeds elders, niets pakt hen geheel. In nawerking van gedachten en gevoelens: de een trouw; wat eens hem trof, werkt na, lange jaren, voor altijd, de ander levend in en voor het oogenblik; niets beklijft bij hem. De een is stomp van voelen, hem treft niets in zijn kille nuchterheid, de ander weer is overgevoelig, iedere indruk geeft hem leed of genot, niets laat hem onbewogen, dan jubelt en dan klaagt hij. De een is vlug van daad, moeilijkheden zijn hem een welkome prikkel tot inspanning van zijn groote kracht, bij den ander is er heel wat noodig om hem in trage beweging te brengen, niets is hem hatelijker dan inspanning, rust is hem eerste voorwaarde van geluk. Positief in al deze opzichten zijn sommigen, negatief in alle, anderen!

Groote, machtige menschen zijn er, forsch in voelen en in handelen, wijd én diep in hun denken, naast klein-pieterige zieltjes, even slap en ondiep als eng, machteloos in alles!

Niet minder belangrijk dan deze verschillen in zielsvermogens zijn die in lichamelijke kracht en gezondheid! Evenals de geestelijke verschillen zijn ook zij van de allergrootste beteekenis, zoowel voor het eigen geluk het heele leven door, als voor dat van den kring dien men liefheeft. En ook de waarde van het individu voor het volk waartoe het behoort hangt voor een groot deel van die lichamelijke eigenschappen af. Engel wees er in zijn ‘Werth des Menschen’ terecht op, hoe zwaren last de invalieden in de maatschappij voor de eigenlijke werkers vormen. Bovendien wordt heel de psychische persoonlijkheid van den aanvang af mee, natuurlijk niet alleen,

door den toestand der gezondheid, den staat der zintuigen, de mate der lichaamskracht bepaald. Het is eene schromelijke overdrijving te meenen, dat lichaamskracht en physiek weerstandsvermogen ook maar iets van hunne groote waarde in onze kunstmatige eeuw verloren hebben; het hooge aanzien der hygiëne bewijst trouwens, dat de juiste schatting van het lichaam nog overheerscht. Het 'mens sana in corpore sano' is nu voor het eerst tot een algemeenen leiddraad geworden.

Wanneer wij de menschen naar hunne lichamelijke en geestelijke waarde voor de gemeenschap willen indeelen, dan kunnen wij vooreerst met de onderscheiding van vijf klassen volstaan, n.l.: verkeerde, minderwaardige, gewone, betere, beste! Het spreekt vanzelf, dat de som der eigenschappen van een individu over zijne indeeling in eene dier groepen moet beslissen: een genoeg in het eene kan een tekort in het andere goedmaken; dat hangt af van de verschillende graden der eigenschappen en ook van hunnen aard: té groote zwakte wordt door geen genie vergoed en lichaamskracht maakt misdadigheid niet minder gevaarlijk! In een bepaald geval kan daardoor de indeeling zeer moeilijk worden, de ingewikkelde wereld heeft ons het classificeeren in het algemeen niet gemakkelijk gemaakt.

Welke zijn nu de oorzaken, die aan ieder zijne plaats in ééne van deze vijf klassen aanwijzen? Zij zijn van tweeërlei aard: oorzaken, die reeds werkzaam zijn vóór de geboorte, en zulke, die eerst daarna hun invloed doen gevoelen. De eersten uiten zich in de aangeboren erfelijke eigenschappen zoo van lichaam als van karakter, de tweeden zijn de omstandigheden van allerlei aard die op het eens geboren wezen verder inwerken, de opvoeding in den allerruimsten zin, de omgeving, heel het leven!

De vermogens, het gedrag, de praestaties van het volwassen individu worden alle, zoowel door de aangeboren eigenschappen, den aanleg, als door de opvoeding van het leven bepaald. De mensch op een gegeven oogenblik is het nauwkeurige produkt van beider gecompliceerde en voortdurende wisselwerking van af de geboorte. Het is misschien niet meer noodig er aan te herinneren, dat het verkregen en op een gegeven oogenblik gereede inzicht even goed als het tot

werkzaam bezit geworden geweten tot de zeer belangrijke factoren in dit product behooren.

Wat de waardeverhouding van aanleg en opvoeding (in dien ruimen zin) betreft, men is wel vaak geneigd de macht der laatste te overschatten, zoowel die van de toevallige opvoeding door het leven als die der expresse door school en huis; men bedenke toch, dat beider werking steeds door den aard van den aanleg bepaald en beperkt wordt. Het leven geeft regen en zonneschijn aan den boom of onthoudt die, de opleiding leidt en snoeit, beide samen doen groeien en gedijen, of wel zij fnuiken en dooden, maar de aard van den boom wordt bepaald door het eens gegeven zaad!

De werkzaamheid, de sociale waarde van ieder individu gedurende zijn leven wordt dus beheerscht door die beide factoren: den aangeboren, van het voorgeslacht geërfden aard eenerzijds, en den invloed van het geheele latere leven anderzijds. Anders beschouwd wil dit ook zeggen, dat ieder mensch niet alleen zelf, als individu gedurende zijn kort bestaan werkt en in dat werk zijn aard uitstraalt, maar dat hij ook deel uitmaakt van een eindeloos geheel, dat tienduizenden van jaren vóór hem was, en vele duizenden van jaren na hem zal zijn. Ieder mensch, ook de grootste en machtigste, is maar zoo héél weinig en zoo héél kort individu, hij is kruisingspunt van rijen in de lengte en in de breedte. Ieder levend wezen is nageslacht zoowel als voorgeslacht, maaksel van wie vóór hem waren, maker van wie na hem komen zullen! Want mee doet hij in het vormen van dat nageslacht, óók wanneer hij zichzelf als vader of moeder uitschakelt, positief of negatief doet hij mee, moet hij meedoen. Het geheele nageslacht is het produkt van het geheele voorgeslacht. De ets heeft evenveel te danken aan de uitgespaarde als aan de weggekraste deelen van de plaat. Het nageslacht is anders, zoo gij wel, even goed als zoo gij niet medewerkt het te vormen. De verantwoordelijkheid voor het niet-doen is hier, zooals overal, even groot als die voor het doen. Er is geen ontsnappen aan de eeuwige aaneenschakeling van het menschdom!

Maar wat gaat nu erfelijk over op het nageslacht! Alles, wat wij in den loop van het leven verwierven aan goed en aan kwaad? dus iedere verrijking, iedere verarming, iedere wijziging van den ons zelven aangeboren aanleg? óf is het

alleen die aangebore aard, welken wij zelven van het voorgeslacht verkregen, dien wij weer overdragen op het nageslacht? Wij staan hier tegenover een der moeilijkste problemen der Biologie, tegenover het vraagstuk, dat nog lang niet geheel opgelost werd, van de erfelijkheid der verworven eigenschappen. Veel pleit voor Weismann's ontkenning dier erfelijkheid, maar toch neigen de tegenwoordige biologen er toe om met Darwin Lamarck's leer ten minste gedeeltelijk aan te nemen en de erfelijkheid der in het individueele leven verworven veranderingen van den aangeboren aard te erkennen. Maar ook dan wordt lange herhaling gedurende véle generaties noodig geacht om de verworven wijziging nu ook werkelijk erfelijk te maken, vast te leggen in het nageslacht. Ik beroep mij hiervoor op Plate's bespreking van dit probleem in zijn ‘Selectionsprinzip’ (1908).

Ik moet hierbij voegen, dat het vraagstuk ten opzichte van de geestelijke eigenschappen niet voldoende is onderzocht, wij dienen ons dus voorloopig hiervoor bij de algemeene biologische conclusie aan te sluiten. Zeker is het, juist voor dat hoogst gewichtige psychische gebied, dat de vruchten van gebruik en niet-gebruik, de resultaten van oefening, in allen gevalle eerst zéér, zéér langzaam in den erfelijken inventaris worden opgenomen. Na vele geslachten, die lezen konden en gedurende heel hun leven ontzaggelijk veel gelezen hebben, leert het kind weer met dezelfde moeite die kunst, als de jonge wilde, wiens ouders het beschreven blad aan het oor hielden in de verwachting, dat het spreken zoude. Van de erfelijkheid van gecompliceerde psychische producten is geen spoor te ontdekken, aangeboren begrippen worden door de psychologen en ‘Erkenntnisstheoretiker’ ontkend, bijv. door Wundt in zijn ‘Mythus und Religion’ (II, 1906, p. 232) op den meest beslisten toon.[1)]

De persoon, het karakter wordt dus in hoofdzaak gevormd door de aangeboren eigenschappen (wel te onderscheiden van ideën), die men erfelijk van het voorgeslacht heeft ontvangen, zoowel op lichamelijk als op geestelijk gebied. Dit stemt geheel met ons aller ervaring overeen. De zorgvuldigste op-

1) ‘Es gibt nun einmal keine angeborenen Ideën, auch keine angeborene Gottesidee.’...

voeding laat de aangeboren verschillen, zooals zij waren. Ik moet hier nog even op terug komen, omdat de opvoedingsillusie vele menschen verhindert hier tot een juist inzicht te geraken. Nooit werd een talent door opvoeding verkregen.[1] Om dit goed in te zien en te erkennen, moeten wij niet slechte opvoeding met goede vergelijken, een pervers, ellendig milieu met een rein en hoog; edele voorbeelden met verleiding -, maar: den invloed eener zelfde goede omgeving op twee verschillende aanleggen nagaan. Dan zal ieder, des noods tegen wil en dank, moeten erkennen, dat de resultaten van zoo'n zelfde kuur op twee verschillende gemoederen geheel verschillende zijn, óók zelfs wanneer die goede en verstandige opvoeding met de onderscheiden tusschen de kinderen rekening hield. En precies hetzelfde merken wij op, waar twee personen aan eene zelfde omgeving zijn blootgesteld. Het is algemeene wijsheid, dat door dezelfde infectie de een besmet wordt, de ander niet, dat door hetzelfde voedsel van geest of lichaam de een gebaat wordt, de ander niet. Hoe verschillende resultaten geeft één zelfde school, ook waar geindividualiseerd wordt! Wat een onderscheid tusschen de leerlingen van ééne klasse, hoe anders groeien de leden van één gezin in dezelfde sfeer van gemoedelijke indrukken levende op! Voorbeelden, voeding, onderwijs, levenservaring zijn hier gelijk, de resultaten zoo verschillend! veel te groot om door kleine, onvermijdelijke ongelijkheidjes in die levensgeschiedenis adequaat verklaard te kunnen worden. Trouwens, de heele eisch van individualiseering, nu zoo algemeen aan school en opvoeding gesteld, berust op de erkenning van de aanlegverschillen. Is er één school, één onderwijzer, die durft verklaren, dat hij bij verschillenden aanleg van leerlingen toch gelijke resultaten verkrijgt?[2] En beginnen wij onze waarnemingen wat vroeger. Hóé verschillend is niet reeds de aanleg der z u i g e l i n g e n ! zwak of sterk, suf

1) Prof. H. Ribbert, direkteur van het pathologisch instituut der universiteit te Bonn, zegt in zijne brochure ‘Rassenhygiëne’ 1910, p. 40-1: ‘Man versuche es doch, einen Dummen klug, einen Menschen ohne mathematische Anlage zu einem Mathematiker, einen solchen mit ethischen wenn auch geringen Defekten zu einem moralisch gefestigten, einen Lumpen zu einem Charakter zu erziehen.’ Ja, als men het maar probeerde, maar liever praat men er over.

2) Verg. over den aanleg der volksschoolleerlingen A. Röder: ‘Capacität und Beruf”, in Zeitschrift für Socialwissenschaft 189S, p. 268 en volg.

of opgewekt, vriendelijk of kribbig; van de eerste dagen af is er onderscheid te bespeuren. Geen onbevangen waarnemer zal het ontkennen; de zeer geïnteresseerde waarnemers, de ouders, hebben het steeds erkend. Het bleef aan dwaze theoriën voorbehouden zich te steunen op de onwaarheid, dat de menschen zoo ongeveer gelijk van aanleg geboren worden: vulde men ze maar gelijkelijk met ervaringsstof, de praestaties zouden zoowat dezelfde worden! Wél eene kinderlijke overschatting van onze opvoedingsmiddelen! Het omgekeerde is waar: álle organen zijn bij twee individuen van de geboorte af verschillend in vorm, grootte, kracht; dit geldt voor de zintuigen, voor de spieren, de beenderen, de bloedvaten. Pearson's 'Biometrica' is één groot bewijs hiervoor! - Waarom zouden de hersenen, het substraat van het psychische leven, hierop eene uitzondering maken? De voorloopige waarnemingen aan die hersenen zijn er juist mede in overeenstemming. Dat verkeerde theoriën het anders zouden verlangen, weegt hier zeker niet tegen op. Tot die theoriën behooren het optimistische radikalisme[1)] en vooral het socialisme; de aanleggelijkheid behoort tot zijn principieele illusies, en is waarlijk zijn theoretisch postulaat.[2)]

De aangeboren aanleg van geen twee menschen is dezelfde. Zegt ons niet de vriendelijke optimist Luther Burbank, de plantenkweeker: 'no two children are alike' en 'education gives no one any new force'.[3)] Ik herhaal, wat ik straks zeide: de opvoeding in den wijdsten zin ontwikkelt dien aanleg, onderdrukt het eene deel ervan, en doet het andere wat sterker aangroeien; misschien kan zij een zwak trekje geheel verstikken, zeker, maar meer ook niet, meer ook nooit! Trouwens dit is waarlijk niet weinig en van buitengewoon groot belang. Het mag alleen niet verduisteren, dat de aangeboren aanleg het heele leven door beslissend blijft en vooral, dat alleen de aangeboren aanleg der ouders of deze zoo goed als alleen op hunne kinderen overgaat. Terecht

1) Verg. Van Embden: 'Darwinisme en Demokratie' 1901, p. 258, 293 en elders; zie mijn: 'In strijd met de ervaring', Nederlandsche Spectator 1902, p. 85-86.
2) Bebel: 'Die Frau und der Socialismus' ed. 1904, p. 369 en 371 zijn zeer duidelijk.
3) 'The Training of the human plant' 1908, p. 19 en 97.

zegt Burbank: ‘heredity will make itself felt first’, en: erfelijkheid is de groote factor en maakt de omgeving vaak haast machteloos (p. 48 en 52).[1)]

De aaneenschakeling nu van al die aangeboren aanleggen door de afstamming, het geheel dier erfelijkheidsmassa noemt men het ras, naar de mooie omschrijving door Ploetz in zijn ‘Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie’ gegeven.[2)]

Dat ras dus, met zijn aard en kwaliteit, bepaalt het leven, dat is het kunnen en het doen, het geheele gedrag der individuen, die ertoe behooren, hun geluk voor zichzelf en hun waarde voor anderen. Immers het ras is het geheel van al die individueele aanleggen, levende in de dooreenvlechting van al die erfelijkheidsrijen. Daarom moet de waarde der individuen afhankelijk van het ras genoemd worden, in dien zin, dat die waarde wel niet alleen het produkt is van de aangeboren kwaliteiten der menschen, maar dat zij nooit buiten de inwerking van deze staat. Het verworven kultuurbezit, de kennis, de beginselen en idealen, zij oefenen waarlijk een zeer belangrijken invloed uit, maar zij werken steeds op en met de levende individuen, die, zooals wij zagen, van de erfelijkheid in hoofdzaak hunne eigenschappen ontvangen. Wat is de rijkste kennis in handen van domkoppen? de teederste kunst in het bezit van grove, harde zielen? het hoogste ideaal voor een stuggen botterik? Wat was de grieksch-romeinsche kultuur, toen de Grieken en de Romeinen verdwenen waren? zij doet mij denken aan den voddigen, naren indruk, dien de mooiste oude kostumes - in een museum maken, in plaats van door hun menschen, gedragen door stokken!

Dat ras, de eenheid van voorgeslacht, levenden en nageslacht, - het is de conclusie uit het voorafgaande -, wordt vervormd niet door de opvoeding van zijn levende leden, maar zeer zeker in hoofdzaak door de verandering in zijne samenstelling, dus door onttrekkingen en toevoegingen aan de

1) De psychiater Wiersma en de psycholoog Heymans concludeerden uit hun uitvoerig inductief onderzoek, dat 437 families omvatte en waarvoor het materiaal geleverd werd door 400 Nederlandsche medici, dat de invloed der erfelijkheid op het karakter véél grooter is dan die der opvoeding. Zeitschrift für Psychologie 1906 en '07, p. 3 en 4.

2) Deel I, 1904, p. 2 en volg.

erfelijkheidsmassa, die het vormt. Laat mij trachten door een voorbeeld dit duidelijk te maken.

Onderstelt eens, dat heel een volk goed, ja uitnemend zelfs gevoed werd en bewaard voor alle infecties en onhygienische invloeden, en dat het daarbij de uitnemendste opvoeding ontving, in jonge zoowel als in oudere jaren, denken wij het ons levend in de verwerkelijkte utopie, - maar onderstelt tevens, dat de toestand van dit volk zoodanig was, dat zijn verkeerde en minderwaardige leden even veel, ja zelfs meer nog het levensvatbaar kroost nalieten als de sociaal-wenschelijke klassen, en dat zelfs de beteren en de besten, hoe uitnemend ook van aanleg boven de anderen, zich veel minder dan die massa voortplantten, - zulk een volk zou, onvermijdelijk, ondanks den heerlijken staat van voeding en opvoeding, in macht, geluk en beschaving achteruitgaan: zijn leden zouden steeds zwakker en minder in hun kunnen worden en dus in hun doen; ja, daar de idealen en instituten en technieken alleen maar leven met en door de menschen die ze bezitten en aanwenden, zouden ook de toestanden van dat onderstelde volk, eerst zoo ideaal, steeds slechter en onbevredigender worden, tot het ten laatste geheel waardig zou zijn ten onder te gaan en te verdwijnen, plaats te maken voor anderen! Géén wetgeving, géén organisatie zou het ophouden in zijn val, zoolang de voorwaarde, die ik stelde, vervuld bleef, zoolang het rasbederf voortduurde.

Wanneer wij aan allen het allerbeste onderwijs geven, aan allen zonder onderscheid zelfs eene ideale opvoeding verschaffen, dan ontwikkelen wij wel al de gegeven aanleggen, maar: wij wieden ze niet, wij laten de slechten naast de goeden opgroeien en wanneer wij bovendien evenveel, ja zelfs meer kroost verkrijgen van de dommen en slechten dan van de knappen en goeden, - het resultaat zou geen geestelijke vooruitgang kunnen wezen, het aantal van de geestelijk slecht aangelegden zou immers in verhouding tot de beteren toenemen, en die eersten zijn niet in staat al die leerstof op te nemen, al die mooie voorbeelden na te volgen. Alle kultuurbezit is dood zonder de rechte dragers!

En nu omgekeerd! Onderstelt een volk van algemeene armoe en groote onwetendheid, maar waarin alleen de sterksten en de begaafdsten zich zouden voortplanten of deze zeer

talrijk, ten minste veel talrijker dan de minder begaafden, - wel, de onderstelling is niet vol te houden: zoo'n volk kan niet arm, kan niet onwetend blijven; zijn aanleg van lichaam en geest zou zich zoo hoog verheffen, dat het zich waarlijk een baan zou weten te breken, met forsch en blij geweld, het zou een krachtig, rijk, gelukkig volk moeten worden! Als maar de voorwaarde vervuld bleef, óók bij bereikten bloei, dat de besten en de sterksten zich het meest vermenigvuldigden.

Het is voor de toekomst van het Nederlandsche volk, voor de schoonheid van zijn instellingen en voor de hoogte van zijn beschaving, zoo goed als voor het geluk van onze kleinkinderen, van veel meer gewicht, hoe de nu levende Nederlanders zullen huwen en welk en hoeveel kroost zij zullen krijgen, dan hoe zij gevoed en opgevoed en geregeerd worden.

Ik noem dit ook eene mooie en blijde overtuiging, dat het meer aankomt op den mensch en zijn oorspronkelijken aanleg dan op het voedsel van zijn geest en van zijn maag.

Het is dus van grootste beteekenis, wie de voortbouwers van het ras zullen zijn, wier aard, dus welke eigenschappen zullen overgaan op het nageslacht en zich vermenigvuldigen, en welke niet, want deze zullen, positief en negatief, door hunne aanwezigheid zoowel als door hun ontbreken, het toekomstig zijn en werken van het ras bepalen.

Ik trachtte elders[1)] reeds aan te toonen, hoe de omstandigheden, van welke die erfelijkheidszeving afhangt, zelve een zeer ingewikkeld produkt vormen van de sociale organisatie, de heerschende denkbeelden en zeden, en van meer dergelijke factoren. Het gevolg van dit feit is, dat de constructie en daarmee de werking van die zeef in iederen tijd en in iedere maatschappij eene andere is. Het moet dus belangrijk zijn na te gaan, hoe zij in onzen eigen tijd en in onze wereld werkt, en welke hare vermoedelijke tendenties zullen zijn ten opzichte van het ras!

Anders uitgedrukt: wat hebben wij voor den erfelijken aanleg van ons volk van onzen tijd te verwachten? Wij moeten dus nu nagaan, welke de gronden van het slagen

1) ‘Bedeutung und Tragweite der Selektioustheorie in den Sozialwissenschaften’, in Zeitschrift für Sozialwissenschaft 1906.

van het individu bij de vorming van nageslacht zijn? Deze vraag valt niet samen met die naar de oorzaken van maatschappelijk succes of van moreele schoonheid. Wij vragen nu naar de condities van biologisch succes, dus aan wie en wat die biologische hoofdtaak bij uitnemendheid, het vormen van het nageslacht, in onze maatschappij feitelijk is toevertrouwd?

Ik misken den persoonlijken invloed der begaafden op het kultuurbezit, afgezien van hun nakomelingschap, allerminst en waarom zoude ik ook zoo eenzijdig wezen? Ik wijs alleen op de groote beteekenis van de vraag, die ik stel. De kinderlooze moreele heros zal op het lot van het komende menschdom door leer en voorbeeld den grootsten invloed uitoefenen, ja zelfs op den aard van het nageslacht, maar alleen indirekt, direkt niet; zijne erfelijkheidsmassa wordt uitgeschakeld, de onverschillige, ordinaire egoist met vier kinderen heeft direkt tot in lengte van dagen veel meer invloed dan hij. De millionair met één kind beteekent als nageslachtsvormer minder, véél minder dan de boerenarbeider met tien spruiten.

Volgens alles wat Lucas, De Candolles, Ribot en vooral Galton ons tot dusver omtrent de erfelijkheid van psychische vermogens en van de erfelijke voorwaarden van het ontstaan van groote begaafdheid meedeelden, wordt de begaafde eerder uit kloeke, naar lichaam en ziel goed geaarde families geboren, dan uit slappe en bedorvene; is de kans op grooten aanleg het grootst, waar beide ouders reeds boven het algemeene peil staan; komt uit goede harmonische voorouders in het algemeen ook zulk nageslacht, worden uit lage, zwakke voorouders daarentegen even zulke en zelfs steeds minder goed aangelegde kinderen geboren. Op treffende wijze komt dit uit in de onderzoekingen van Dr. J. Jörger over den stamboom der zeer talrijke ‘Familie Zero’ in het ‘Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie’ van 1905: die Zero's (fictieve naam) zijn een familie van landloopers, dronkaards, misdadigers, prostituées en dergelijke; zij omvat vele honderden leden, wier verwantschap, aanleg en lotgevallen door Jörger werden bestudeerd en beschreven. Iedere kruising met een goed geslacht leidde tot aanmerkelijk betere kinderen, ieder huwelijk met een lid van eene lage familie gaf weer een ongelukkig nageslacht, een ramp voor henzelven en een gevaar voor hunne omgeving. Ook de oudere onderzoekingen

der Crimineele Anthropologie, ik herinner slechts aan ‘The Jukes’ van Dugdale, stemmen voor het negatieve deel hiermede geheel overeen.

De planten- en dierenkweekers hebben het lang begrepen en toegepast: men teelt goed kroost alleen uit goede ouders, en zij passen het ook toe op de geestelijke eigenschappen: men verwacht geen goeden jachthond uit ouders die van de jacht geen begrip konden krijgen, een edel paard onderstelt edele afstamming! De wijze menschen van vroeger dagen kenden dezelfde les der ervaring: de Osage en de Kansas Indianen huwen geene vrouw, wier broeder of vader een lafaard is, daar zij de menschelijke eigenschappen voor erfelijk houden (volgens Hunter), en de oude Chineezen zouden om dezelfde reden geene kinderen uit ziekelijke of misdadige families huwen (volgens Henne am Rhyn). De bekende Engelsche bioloog Pearson verklaart in de Proceedings of the Royal Society na de studie van elf honderd families en duizend broederparen: de geestelijke trekken van den mensch zijn op precies dezelfde wijze erfelijk als de lichamelijke, en: onze geestelijke en moreele natuur is even goed als onze physische het produkt van erfelijke factoren.

Het probleem, dat ik mij stel, is dus: hoe zeeft nu onze tijd? wie zal door hare mazen vallen? wie blijft over om de toekomst van het ras te vormen? anders uitgedrukt: wie zal overwinnen in den strijd om het bestaan? Niet alleen is de ontdekking van de beteekenis van dien strijd, van de selectie als drijfkracht de eigenlijkste bijdrage van Darwin tot de theorie der evolutie[1)], al werd dit onbegrijpelijkerwijze bij de eigenaardige Darwin-herdenking in den vorigen herfst te Amsterdam geheel verwaarloosd, maar óók mag die selectie, mits goed begrepen, nog steeds als een der werkzaamste krachten bij de bepaling der levensvormen beschouwd worden, volgens het oordeel der beste zoölogen ook van onzen tijd, die toch zoo zoetelijk afkeerig van allen strijd is! De erfelijkheidsmassa van de toekomstige menschheid en natuurlijk evenzeer die van een onderdeel van haar hangt af van den erfelijken aard van hen, welke die menschheid als hun nageslacht vormen. De strijd om het bestaan

1) Vrg. H.E. Ziegler: ‘Ueber den derzeitigen Stand der Descendenzlehre in der Zoologie’ 1902: p. 3, 15e reg. v.o.: Darwin's leer bij uitnemendheid is de selectie-theorie!

is er dus geen om het individueele leven, niet eigen ondergang en dood beteekent de nederlaag erin, niet eigen succes de overwinning. De strijd wordt gevoerd niet om het leven, maar om het voortleven, niet om het eigen ik, maar om het kroost. Het woord strijd wordt dus oneigenlijk gebruikt. Het zal meest een strijd zonder worsteling zijn.

Het is dus de vraag van het ouderschap: wie en wat zullen de ouders van het nageslacht, de bronnen, de diepste bronnen van de toekomst zijn?

Het probleem, dat wij nu stellen moeten, is dit: worden de sociaal-besten tot die grootsche taak van toekomst-dragers uitgekozen? Zijn het de besten, die het talrijkst kroost nalaten, de slechtsten en zwaksten, die kinderloos sterven? Even gewichtige als moeilijke vragen, die wij maar eenigszins zullen kunnen beantwoorden. Een positief, direkt antwoord kunnen wij nog niet geven. Daartoe reikt onze kennis nog niet. Wij weten niet precies, welke klasse en wie in die klasse de grootste gezinnen vormt; wij kennen hunne vitaliteit niet, dus niet hoe groot gedeelte weer tot voortplanting komt, al weten wij door Verrijn Stuart, dat hoe grooter het gezin, des te grooter de kindersterfte zal zijn. Nog veel minder weten wij precies, welke de aard en de sociale waarde van de ouders is. Juist over de psychische gesteldheid en de aanlegswaarde der verschillende sociale klassen is zoo verbazend weinig methodisch onderzocht en nog veel minder positiefs bekend geworden. Algemeene indrukken en ervaringen, die overigens groote waarde kunnen bezitten, en min of meer nauwkeurige redeneeringen moeten hier het direkte antwoord van het wetenschappelijk onderzoek vervangen, zooals dit helaas zoo vaak bij de gewichtigste vraagstukken op sociaal en menschelijk gebied het geval is. Wij kunnen dus niet eenvoudig zeggen: deze menschen hebben dezen aanleg en zij laten zooveel kinderen na, en die anderen hebben dien aard en laten er maar zooveel na!

Wij zullen dus anders, meer indirekt te werk moeten gaan en ons afvragen, welke tendenties onze tijd ontwikkelt, die voor ons vraagstuk van belang kunnen zijn, en welke hun waarschijnlijke invloed zal wezen?

Zeker is het, dat niet alle menschen gelijk van erfelijken aanleg zijn, en even zeker, dat zij zich niet alle even

talrijk voortplanten, niet alle aanleggen doen dus gelijkelijk mee in de vorming van het nageslacht. Er heeft dus voortdurend zeving, selectie plaats! Beeton en Pearson concludeeren, dat de natuurlijke selectie klaarblijkelijk ook bij den mensch werkzaam en een factor is in 50 tot 80 pCt. der sterfgevallen![1)] Het is dus waarlijk van belang, na te gaan in welke richting deze selectie werkt en welke factoren haar beheerschen. Wij moeten nu onzen tijd, onze maatschappij met het oog hierop beschouwen!

Reeds vaak werd opgemerkt, dat onze tegenwoordige periode in de geheele wereld er eene is van overgang. Men zou kunnen tegenwerpen, dat iedere periode goed bekeken er zoo eene is, dat stabiliteit alleen maar op een afstand schijnt te bestaan, dat van dichtbij gezien steeds alles beweegt en vervormd wordt. Volkomen juist: stilstaande volken en tijden zijn er niet, maar toch: alle bewegen lang niet evenzeer en onze tijd is er zeker een van overgang bij uitnemendheid, van dissolutie. De oude, stilstaande groepen worden opgelost of verliezen veel van de kracht hunner banden, de oude zeden worden sneller dan ooit gewijzigd en zijn reeds grootendeels verdwenen, de individuen verstrooien zich in alle richtingen in onze eeuw van externe en interne emigratie. Welke tijd kende eene seizoen-emigratie op zoo groote schaal als de onze, nu honderdduizenden van Italianen jaarlijks naar de Vereenigde Staten gaan en na eenige maanden weer terugkeeren. De trek naar de steden en vooral naar de groote steden was nooit sterker dan nu, al bestaat er reeds eenige partieele reactie. Wat men in die groote steden zoekt, is niet alleen werkgelegenheid en de kans verder te komen, maar in het algemeen de mogelijkheid zich uit te leven, genot, en vooral vrijheid van de oude banden. Sombart rekent terecht de vrijheidszucht onder de krachten, die het sterkst van het platte land naar de stad drijven[2)]. Hier in de groote steden openbaart zich het moderne leven in zijn eigenlijke tendenties het vrijst en het volledigst, en die invloed verspreidt zich verder over het geheele land. Onze tijd wordt geheel gekarakteriseerd door stadsbeschaving.

1) Biometrica, 1901, p. 89.
2) ‘Der moderne Kapitalismus’, 1902, II, p. 237.

Welke tendenties kunnen wij nu in die groote steden waarnemen, die van beteekenis zijn voor ons vraagstuk? Het gemakkelijkst is het hierbij vooral op de richtingsveranderingen te letten, die in allen gevalle ook op eene verandering in het resultaat wijzen!

In de eerste plaats valt ons dan op het latere en late huwelijk van een zeer groot deel der mannen van af de middelklasse tot de hoogste klasse toe, dat in de spaarzame statistische mededeelingen van Mayo-Smith en Von Mayr voor den dag komt en ook zeker ons aller indruk is. Hoe hooger de sociale klasse en de welvaart, des te later het huwelijk![1)] Dit verschijnsel is wel als een gevolg te beschouwen eenerzijds van het steeds algemeener en bewuster streven naar welvaart en rijkdom, anderzijds van de hooge eischen, die aan die mannen in hun beroep gesteld worden. Hunne begeerte naar welvaart en de eischen aan hunne werkzaamheid en inspanning gesteld, worden beide steeds hooger opgevoerd: het onvermijdelijk gevolg is, dat zij half vrijwillig half onvrijwillig steeds later tot huwelijk en gezinsvorming komen. Die laat huwende mannen krijgen aanmerkelijk minder kinderen dan de vroeg gehuwden, zooals welhaast van zelf spreekt. Haycraft wijst met den meesten nadruk hierop[2)]. Maar er komt meer bij en nog erger! Hoe langer de man het huwelijk uitstelt en zich tevreden stelt met allerlei surrogaten als prostitutie, liaisons en dergelijke, des te geringer wordt zijn natuurlijke drang tot huwen en gezinsvorming; de jeugdige verliefdheid in de liefde, die zich illusies maakt en over alle bezwaren heenstapt, wordt vervangen door oude vrijers-sybaritisme en vleugellam overleg; actief verdwijnt de lust en passief ook de aantrekkelijkheid der jeugd: van uitstel komt afstel, dan vaak onvrijwillig. Dit alles geldt, behalve voor de jongelui der groote steden, vaak ook voor die der kolonieën, tegenwoordig geen klein getal. De vroegere wijze aandrang der familie toch bij tijds te trouwen, is verdwenen of heeft

1) Dr. Stanley Hall meent, dat in de Ver. Staten 75 pCt. van de ‘graduates of colleges’, dus van de hooger opgevoeden 25 jaren na het verlaten van het ‘college’ nog ongetrouwd zijn. Verg. R.H. Johnson: ‘The evolution of man and its Control’, The Popular Science Monthly, Jan. 1910, p. 61.
2) ‘Darwinisme en Maatschappelijke Vooruitgang’, Holl. vert. 1897, p. 188 en 193.

geen kracht meer. De surrogaten der groote stad en der kolonie maken den natuurlijken, instinktieven drang tot gezinsvorming zeer gering en bederven de hoogere psychische begeerte, ja heffen haar geheel op. Een laat, zeer laat huwelijk is voor zeer vele mannen reeds van lang niet hooge klassen het gevolg en daarmee het kleine, ja heel kleine gezin. Kloeke, gezonde, strevende mannen worden op deze wijze in grooten getale in de efficace voortplanting uitgeschakeld, ten bate, want daar komt het vooral op aan, van in het algemeen minderwaardigen derzelfde en der lagere klasse, zooals wij moeten vermoeden. Wanneer het nu waar is, dat de lagere klassen in het algemeen minder begaafd van aanleg zijn dan de hoogere, wat zeer wetenschappelijke mannen als Schallmayer, Hertz, Buschan, Matiegka en andere aannemen[1)], en wat zeker hoogst waarschijnlijk moet genoemd worden, zoo wij slechts de zeer gewichtige oekonomische deugden bij die begaafdheidsschatting genoegzaam in rekening brengen, dan is het wel van groot belang, wat Haycraft ons voorrekent, dat de afstammelingen van den boerenarbeider in eenige generaties een heel wat grooter deel der bevolking bedragen dan die van den industrieel of van den medicus.

Maar dit is niet het eenige! Het surrogeerende liefdesleven van den jongen mannenleeftijd blijft lang niet zonder offers. Het maakt de navraag naar en daarmee toch ook zeker wel het aanbod van vrouwen, die den man kiezen boven het kind, onvermijdelijk grooter. Of dit soms ook een gunstig zevenden invloed heeft op het gehalte der vrouwen, die tot een huwelijk komen, laat ik nu daar, zeker verhoogt het de verleiding op de ongehuwde vrouwen uitgeoefend en trekt het vele, wat zwakke, maar overigens niet ongeschikte meisjes van de moederplicht af. En dan: die prostitutie-periode in het leven van zoo tallooze mannen blijft waarlijk niet zonder belang-

1) Verg. ook Hoernes in zijn ‘Natur- und Urgeschichte des Menschen’, 1909, I. p. 65. Nicefors geeft het feit in hooge mate toe: ‘Der mentale Organismus des Proletariats bleibt im Kinderstadium stecken’. p. 326, 328 seq., en zal dan p. 337 ‘gleich die Lösung des Problems geben’, n.l. vergiftiging en zelf-vergiftiging vooral door te veel arbeid! p. 332, - dus de ‘intellectuels’ luieren! Ook dat de lagere klassen minder begaafden voortbrengen, geeft Niceforo toe, ‘Anthropologie der nichtbesitzenden Klassen’ 1910.

rijke gevolgen voor hun eigen geschiktheid tot het vaderschap, zij vermindert hunne voortplantingswaarde aanmerkelijk. De venerische ziekten hebben in onze maatschappij eene enorme uitbreiding gekregen, en, al werken zij zelden meer doodelijk op het individu, hun invloed op het nageslacht is nog steeds zeer nadeelig. Zoowel in hoeveelheid als in waarde! Ik zou mij hiervoor op het nijpende geschrift van Schallmayer, den uitstekenden sociaal-darwinist, 'Syphilis als Morgengabe', en op de bekende werken van Fournier, Forel en Blaschko kunnen beroepen.

Het latere huwelijk van zoovele mannen heeft derhalve in meer dan eene richting zeer schadelijke gevolgen voor het ras, en dus, ik kan er niet nadrukkelijk genoeg op wijzen, voor de gemeenschap.

Dezelfde omstandigheden, in hoofdzaak, die den man van zijn plicht van gezinsvorming deden afwijken, leidden ook de vrouwen tot eene andere opvatting van hun taak. Het Feminisme is bij uitnemendheid een modern verschijnsel, een noodwendig produkt van onze veranderde maatschappelijke toestanden, zooals Mitscherlich aantoonde[1)], en veel meer een noodweer dan een ideaal! In ons verband hebben wij nu slechts op twee zijden van dat Feminisme te letten, n.l. op het feit van en ook de neiging tot den beroepsarbeid der vrouw, en op de verplaatsing van de belangstelling der vrouw in het algemeen van het gezin af naar de maatschappij; dit laatste is natuurlijk een gevolg van het eerste, maar het komt ontegenzeggelijk ook gescheiden ervan, zelfstandig voor. Ik houd beide, duidelijk waarneembare tendenties geen oogenblik voor lichtzinnige velleïteitjes zonder meer, ik erken ze als de natuurlijke en onvermijdelijke uitvloeisels van den feitelijken toestand en passend in het geheel van onze zeer onvolkomen beschaving, maar - hiermede in het geheel niet gerechtvaardigd. De infectie is ook héél natuurlijk bij het zwak gestel, maar: zij veroorzaakt toch eene ziekte, en moet daarom bestreden worden! Wie denkt aan de toekomst van het ras, en dat is ten slotte de beste maatstaf, moet de beide verschijnselen, die ik aanwees, diep betreuren. Immers beider gevolg moet juist voor de beteren en begaafderen der vrouwen

1) 'Entstehung der Frauenbewegung', 1905.

zijn: later huwelijk, minder huwelijken, minder kinderen in het huwelijk! Ik meen, dat wij deze gevolgen op de volgende gronden moeten verwachten. De neiging tot het huwelijk moet bij de vrouwen, die maatschappelijk goed slagen, dat zijn de sterkeren naar lichaam en geest, aanmerkelijk geringer worden. Waar wij nu waarnemen, dat het juist de geneigdheid tot den man en tot het huwelijk is, die de vrouw aantrekkelijk maakt voor den man, moet als gevolg van de veranderde stemming bij de kloekere vrouwen ook de huwelijksneiging bij den man afnemen, en wij zagen reeds, dat die neiging vaak niet zoo heel sterk is. Daarbij komt het zoo banale, maar niet onbeteekenende feit, dat de concurrentie van die vrouwen en ook al die der veel minderen het loon van den man moet drukken, hem de gelegenheid tot gezinsstichting dus benemen. Maar bovendien: N. Zeeland, Australië, de Oostelijke Vereenigde Staten bewijzen, dat de, ook in den besten zin van het woord, geheel geëmancipeerde vrouw, hetzij zij dan in het huwelijk beroepsarbeid verricht, hetzij zij haar hart grootendeels buiten dat enge en eentonige gezin uitleeft in de groote wereld daarbuiten, al die landen met hun beschaafde progressieve bevolking bewijzen, dat die vrouw ernaar streeft en er naar streven moet, de moederlasten te verlichten, het moederworden te beperken want: nergens zijn de gezinnen kleiner[1)] en nergens leeft de vrouw meer naar het ideaal onzer feministen, getuige de woorden door Dr. Schirmacher, de feministe, kort geleden gesproken. En geen wonder: het moederschap is waarlijk geen sinekuur, het eischt de geheele vrouw; wie die niet meer geven wil of kan, moet het moederschap besnoeien. Al de groote steden van Europa bewijzen het. Wat vroeger beperkt was tot de dames der hoogste aristocratie wordt nu over veel wijder kring verspreid en - werkt dus veel schadelijker. Terecht zegt Méran: als de advokate of doktores trouwt, zal zij hoogstens één kind kunnen hebben; wanneer zij haar beroep waarlijk wil uitoefenen, zelfs geen[2)]. De Parisienne, die met talent en toewijding eene groote zaak

1) Leroy-Beaulieu ‘Les nouvelles Sociétés Anglo-Saxonnes’ 1897: p. 188, 189, 221 volg.; Von Mayr: ‘Statistik und Gesellschaftslehre’, II 1897: p. 177.
2) G. Méran: ‘La Natalité en France’, 1906: p. 65.

leidt, kan zich desnoods een enkel speelkindje gunnen, maar een groot gezin moet zoo'n begaafde en kloeke vrouw zich - en ons ontzeggen. De schrijfsters van 'Mutterschaft und geistige Arbeit', de dames Gerhard en Simon, verwachten van wetenschappelijke en dus van iedere ernstige voorbereiding voor een beroep, en die is dan toch onmisbaar, in het gunstigste geval eene verlating van het huwelijk met verscheidene jaren en licht eene vermindering van de geestelijke dispositie tot de vervulling van het moederschap[1]. De armzalige uitweg van de crêche, ons door de doktoresse aanbevolen, helpt hier niet, want het is ons om de geestelijke erfelijkheid van de kloeke en begaafde vrouw te doen, en juist deze zal zij ons door beperking van haar kroost onthouden. Géén werkprodukt van die vrouwen kan ons ooit voor die berooving schadeloos stellen!

Het rampzalige gevolg van de geschetste tendenties zal - of wij het wenschen of niet is machteloos -, onvermijdelijk het volgende wezen: het huwelijk wordt de toevlucht der zwakkere vrouwen die op eigen beenen niet kunnen en durven staan, en ook voor hen wordt het leven buiten het gezin zoo veeleischend en boeiend, en misschien ook het groote gezin zoo vermoeiend en haast onfatsoenlijk, dat ook zij zich beperken, zij het wat minder. Mag dit een correctief op de onthouding der eersten heeten? of hadden wij van de laatsten ook nog liever een ruim nageslacht dan van de vele zorgelooze, stompzinnige zusters, die zich geen banden aanleggen?

De amerikaniseering van het gezin door feminisme, vrouwenarbeid, coöperatief huishouden, belangstelling van de vrouw buitenshuis, komt mij voor een zeer groot gevaar voor onze maatschappij te zijn en in de eerste plaats het nageslacht der kloekere vrouwen te bedreigen, dus juist dat waarop wij langzamerhand leeren den hoogsten prijs te moeten stellen[2].

Kuske wijst er op, dat de kloeke ondernemers, de groote leiders der productie, alle uit gezonde, begaafde families spruiten en uitstekende moeders bezitten[3]. Hoe zeer moet

1) L.c., 1901: p. 305.
2) Verg. verder *mijn*: Feminismus und Rasse', Z.f. Sozialwissenschaft 1904, en *mijn*: 'Feminisme' Leiden 1899.
3) Br. Kuske: 'Zur Naturgeschichte des Rheinischen Unternehmertums im 19en Jahrhundert', Kölnische Zeitung 26 Maart 1910.

dus die sterilisatie van vele onzer beste mannen en vrouwen op ons nageslacht gewroken worden!

Ook afgezien van de tot dusver besproken tendenties drijft het steeds meerderen vervullende intensieve streven naar welvaart en rijkdom zoowel als dat naar vermindering van zorg voor de toekomst tot beperking van het kroost. Geen eenvoudiger, gemakkelijker middel bestaat er immers! Wie fatsoenlijk wil leven van een klein inkomen, deftig of ruim van een matig, behoeft slechts geen groot gezin te krijgen om zijn doel te bereiken. En dit middel heeft hij zelf in handen, het is negatief. Het kleine gezin zelf versterkt dan weer deze tendentie. Het maakt maltenterig, het kloeke durven verdwijnt, men overlegt en vreest en berekent alles. Alles wil men vooruit weten en besturen, niets aan het lot overlaten! Het instinkt met zijn blijden moed maakt plaats voor angstvallig, benepen overleg. Het vertrouwen op den God, die vermenigvuldiging wenschte, bezielt zeer velen niet meer of ten minste in onvoldoende mate. Bij de fijneren en gevoeligen voert ook de vrees voor het leven met al zijn onvermijdelijken nood en droefheid, en dan de ál te teer zorgende liefde voor de reeds weinige kinderen of wel de angst voor de gezondheid der moeder tot nog meer beperking of wel tot volledige abstinentie. Ik ken zulke zeer karakteristieke gevallen, wie zal ons zeggen, hoe vele er zijn. En toch: wie zich uit zulke motieven geheel of gedeeltelijk van voortplanting onthoudt, behoort reeds tot de beteren, ten minste in zeker opzicht.

Behalve de voortzetting van het traditioneele leven in de meer achterlijk gebleven gedeelten onzer maatschappij, maakt alleen nog de onbegrensde of wel de onbegrensd geachte gelegenheid tot levensonderhoud prolifiek, bijv. bij de industrieele arbeiders, zooals Goldstein zelfs voor Frankrijk aanwees[1)]. De natuurmensch, die een eng gebied bewoont, beperkt vaak reeds zijn gezin, waarop Lasch en Nieboer ons wezen. Godsdienstige moraal en traditie hielden vele volken van Europa lang van deze praktijk terug, maar het voorbeeld door Frankrijk reeds lang gegeven staat

1) ‘Bevölkerungsprobleme und Berufsgliederung in Frankreich’, 1900: p. 122, 124, 133, 134, 139, 141, 143.

door de andere volken van dezelfde beschavingshoogte algemeen gevolgd te worden. De Atlantische Vereenigde Staten overtreffen Frankrijk reeds in dit opzicht. Duitschland, Engeland, België, in één woord alle beschaafde volken zonder uitzondering vertoonen hetzelfde verschijnsel, ook Nederland, en wel sedert een paar tientallen van jaren[1]. De verleiding is voor de gegoede landbewoners even groot als voor de stadsbevolking: de rijke Normandische boeren hebben de kleinste gezinnen van Frankrijk! Het schijnt, dat de verspreiding van welvaart, de algemeene beschaving, het demokratisch streven naar even voornaam leven als de anderen, alle volken, op zekere hoogte gekomen, tot dit hulpmiddel van het Neo-Malthusianisme doen grijpen. Wetgeving en pathetische welsprekendheid vermogen niet veel er tegen. Natuurlijk niet. Wat baatte zelfs Zola's betoog? En is het wenschelijk, dat, als de zede eenmaal om zich grijpt, de wettelijke bemoeilijking alleen de slimmeren en volhardenden met de techniek in kennis brengt, dat zij op deze wijze meehelpt de voortplanting over te laten aan de achterlijken? Waar eenmaal malthusiaansche zeden bestaan, is het, uit het hier alleen beslissende oogpunt van het ras, wenschelijk, dat vooral de traagsten van geest er mede bekend worden! De beperkte moralist vergeet deze overweging maar al te licht. Als de voorzichtigen en verstandigen vóórgaan, dus de relatief besten, laat dan de zorgeloozen en onverschilligen vooral meegaan! anders is contraselectie, voortplanting uit de minder gewenschten, het onvermijdelijk resultaat.

Wat zal het eerste gevolg zijn van een algemeen toegepast Malthusianisme, zooals wij het voor geheel de beschaafde wereld als aanstaande moeten vreezen? Mij dunkt: twee groepen zullen het laatst en het minst tot deze techniek

1) Wettelijke geboorten op 1000 getrouwde vrouwen tusschen de 15 en 50 jaren:

	1876-85.	1886-95.	1896-1905.
Duitschland	286	258	213
Frankrijk	167	150	134
Engeland	250	229	203
België	264	236	213
Nederland	293	286	272
Denemarken	244	235	217

overgaan: de tragen, achterlijken en zorgeloozen, zij die ook voor zich geene moreele beslissing durven nemen, eenerzijds, en aan de andere zijde: de zeer kloeken en gezond aangelegden, die een groot gezin kunnen onderhouden en het begeeren als een heerlijk goed, zij die beheerscht worden door het echte, forsche levensinstinkt, de grooten van hart die het leven willen! De gewone, brave verstandslieden, de heele, groote middelsoort zal de gemakkelijke uitvlucht kiezen, en helaas ook nog wel velen daarboven, in sommige opzichten misschien zeer verre daarboven, en al degenen die bizondere motieven bezitten en hun getal is groot onder de gevoeligen, die toch waarlijk de minsten niet zijn. Onder de knapsten en begaafdsten zullen er ook maar al te vele van die uitwijkers gevonden worden, zooals nu ook reeds het geval is, naar ik voor Nederland in mijn 'Nachwuchs der Begabten' meen aangetoond te hebben[1)].

Zou ik misschien te optimistisch zijn in het aannemen van die tweede, mooie categorie van niet-Malthusianen? zouden zij niet meer dan zeldzame enkelingen zijn? Het gevolg zou dus ook hier zijn: geringe voortplanting uit de beteren en besten, de meeste kinderen uit de minst gewenschte ouders!

Wij letten tot dusver alleen op het ontteugelde egoisme en individualisme onzer dagen, op eene geheel andere, ja, tegengestelde tendentie wil ik nu de aandacht vestigen. Ik geloof, dat wij den schijnbaren paradox moeten uitspreken, dat onze tijd feitelijk tevens een verhoogd en meer verspreid altruisme vertoont. Ook de uitingen hiervan zijn allerwege te bespeuren. Op de vele oorzaken van het verschijnsel behoeven wij nu niet in te gaan, maar wel op de eveneens niet zoo eenvoudige gevolgen. In eene richting werkte het geheel samen met het ego-altruisme, de liefde niet voor den medemensch in het algemeen, maar voor hem dien wij uit eenigerlei grond, zij het uit affectie, voor ons eigen leven behoeven, de liefde en de zorg dus voor de naaste verwanten, die nog steeds de eerste uitbreiding van ons ik vormen, de geliefden, de vrienden! Beide, het altruisme, evengoed als het zuivere egoisme, bemachtigden zich van de hulp der sterk vooruitgaande medische wetenschap. Dit medische weten en

1) Zeitschrift für Sozialwissenschaft, 1904: p, 17, 18 van den afdruk.

kunnen en ook de hygiënische voorzorg werden in beweging gezet door de toenemende zorg voor het eigen leven en voor dat der geliefde personen evenzeer als door die voor den medemensch in het algemeen. Het resultaat van dat verfijnde gevoel en van dat vergroote kunnen is geweest de verlenging van het leven der zeer zwakken, der niet-vitalen, en het behoud van het bestaan dergenen, die eigenlijk tot leven niet zoo recht in staat waren en bleven. Natuurlijk denk ik er niet aan te vergeten, dat de hygiëne ook de kostbaarste levens tegen aanvallen beschut en dat de therapie ook de krachtigsten aan acute gevaren onttrekt. Maar het kan toch niet ontkend worden, dat de zwakkeren in verhouding hunne hulp meer behoeven dan de sterkeren, dat meer zwakken dan sterken aan hen hun voortbestaan danken, hun voortbestaan tot eigen ellende of zelfs tot misdaad, hun voortbestaan tot zij weer het leven kunnen schenken aan even ellendigen! De bescherming der tuberculeusen is nu zeer populair, en trouwens: wie zou niet diep medelijden met die ongelukkigen hebben?.. maar: zoolang de wetenschap overtuigd blijft, dat deze ziekte toch vooral op erfelijken aanleg berust, zoolang is de onttrekking der zieken aan den natuurlijken droevigen afloop van hun ellendig noodlot toch eigenlijk eene roekelooze bedreiging, ja, benadeeling der volksgezondheid en van het ras! Is onze praemisse juist? Haycraft wijst zeer ernstig op de erfelijkheid van het phthisische type, den erfelijken aanleg dus; Michaelis neemt in 70 pCt. dezer ziektegevallen eene tuberculeuse afstamming aan; ook Hueppe erkent de erfelijke dispositie[1]; - is het dan niet vreeselijk, als Galton ons verzekert, dat deze erfelijk tot phthisis gedisponeerden in even groote mate tot de vorming van ons nageslacht bijdragen als de gezonden?

Men werpt mij tegen, dat de tuberculose evenals de pokken en de syphilis op het punt staat minder gevaarlijk te worden, - ik hoop het, maar is dat gevolg niet juist te danken aan de uitgeoefende selectie, zooals Archdall Reid aanneemt[2], en

1) Haycraft: ‘Darwinism and Raceprogress’: p. 44-86; R. Michaelis: ‘Die erbliche Beanlagung bei der menschlichen Tuberkulose nach eigenen Beobachtungen’, in Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie I, 1904: p. 206, 207; Hueppe: ‘Die Tuberkulose’, ibidem: p. 526, 527.
2) ‘The present evolution of Man’, 1876.

zou dus het staken dier zeving het gevaar niet weder doen toenemen?

De ongeschiktheid van zoo vele vrouwen van onzen tijd om hun eigen kinderen te zogen, wat toch voor de gezondheid van het kind van zoo groot belang blijkt te zijn, berust ongetwijfeld op de mogelijkheid kinderen zonder eigen voeding groot te brengen. De niet-onmisbare eigenschap wordt niet meer voortgeplant, de straf op het niet-zogen-kunnen van de moeder, de dood van den zuigeling blijft uit, panmixie om met Weismann te spreken is het noodzakelijk gevolg: de geschikten mengen zich vrij met de ongeschikten, waardoor de erfelijke vermindering van aanleg ontstaat. Ook door dit kultuursucces wordt de gezondheid van het ras geschaad. Dr. Agnes Bluhm waarschuwt ons voor dit gevaar[1]. Men vergete nu vooral niet, dat het ras de voorwaarde is van de blijvende kracht en van het geluk der vele geslachten na ons. Zooveel langer duurt het ras dan wij, zoo veel meer verdient het onze liefde en zorg, onze voorzorg eer het te laat is. Want aan ons is het toevertrouwd: hoe het wezen zal, sterk en goed en gelukkig, of niet, het hangt zoo hulpbehoevend alleen van ons af.

De strijd tusschen kultuur en ras, die onmiskenbaar bestaat, moet in beider belang opgeheven worden.

Niets baart den hygiënisten meer zorg en verdriet dan de kindersterfte; het hoogste doel, dat zij zich voorstellen, is hare vermindering. Vooral in landen met geringe bevolkingstoename ligt hierin de eenige hoop op volkskracht, zooals in Frankrijk! De onnatuur doet naar een onnatuurlijk redmiddel grijpen. Immers die kindersterfte is de wieding der menschheid door de natuur! Ik weet het, de medische statisticus Prinzing verzet zich hiertegen,[2], maar de feiten weerleggen hem zoo goed als ieder nadenken. Het spreekt toch van zelf, dat ceteris paribus het zwakkere kind eerder voor aanvallen bezwijkt dan het sterkere en dat de ongunstige dispositie der jeugd ook in het verder leven toch eerder een nadeel dan een voordeel is. Zoo vonden reeds Oesterlen en Ellen, dat de

1) ‘Die Stillungsnot. ihre Ursachen und die Vorschläge zu ihrer Bekämpfung’. Zeitschrift f. Sozial-Medicin, 1907; verg. ook Schallmayer's uitnemend boek ‘Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker’ 2e ed., 1910: p. 205.
2) Zentralblatt f. Allgemeine Gesundheitspflege 1903, p. 111, en in zijn ‘Handbuch der medicinischen Statistik,’ 1906, p. 257, oppervlakkig en met zwakke argumenten.

verminderde kindersterfte geen zuivere winst mag genoemd worden. Bleicher en Gottstein bevonden, dat de latere sterfte relatief hoog is waar de kindersterfte relatief gering is, en Rahts vond dit voor de tuberculose bij vergelijking van Parijs met Berlijn; Grassl voor Beijeren en Mac Donald voor de Vereenigde Staten komen tot dezelfde resultaten[1)], en ook Verrijn Stuart ziet in de groote kindersterfte eene selectie der sterkeren![2)]

Weer ontken ik zeker niet, dat door de intelligente hulp van den medicus en de wijze voorzorg van den hygiënist menig fijn, kostbaar kinderleven kan gespaard blijven; er is niets waar ik meer voor gevoel dan voor dat vechten om het kinderleven. Wel worden zoo ook mooie, kostbare aanleggen uit niet-essentiëele gevaren gered, maar toch: de waarlijk sterken helpen zich zelven wel, zeker eerder en beter dan de waarlijk zwakken, immers hunne sterkte zelve toont zich hierin, en de zwakken gaan eerder te gronde. Onze medische hulp verandert nu de verhouding der overlevenden ten bate der zwakken met een zwak nageslacht, dat is dus ten bate van hen die verdriet zullen hebben en die veel lijden zullen veroorzaken aan die hen liefhebben, want daar komt die zwakte ten slotte op neer. Het aantal uitgewieden wordt steeds kleiner! Velen, die eigenlijk niet leven moesten, en niet leven kunnen tot eigen vreugde en anderer nut, sleepen wij nu mede, door lichtvaardig misbruik van ons kunnen en weten, tot schade van hun omgeving, ten nadeele van het nageslacht, dat zij niet moesten helpen vormen. Is het couveuse-kind geen droevig-pijnlijke parodie op onze averechtsche teergevoeligheid?

Fischer, de bekende geograaf, roemt de Berbers om hunne buitengewone lichaamskracht en gezondheid, en om den hoogen leeftijd dien zij bereiken, en hij schrijft dit voor een groot gedeelte toe aan de geringe verpleging hunner kinderen, zoodat alleen de sterksten in het leven blijven.[3)] Hebben de overlevende kinderen geen reden om dankbaar te zijn?

1) Vergl. Schallmayer ‘Selectionstheorie und Entartungsfrage’ in Arch. f. Rassen- u. Gesellschafts-Biologie I: p. 55 en ‘Die Politik der Fruchtbarkeitsbeschränkung’ in ‘Zeitschrift für Politik 1909: p. 423.
2) Zeitschr. f. Sozialwissenschaft 1901: p. 662.
3) Th. Fischer: ‘Mittelmeerbilder. Neue Folge,’ 1908: p. 389.

De Franschen zouden zoo gaarne hunne te zwakke regimenten met de forsche zonen van die kloeke ouders versterken, maar zij vreezen de Fransche kultuur bij den sterken aanleg der Berbers te voegen.

Alle hygiëne, die verder gaat dan de bestrijding van de te erge vijanden van ons geslacht, die dus ook de essentieel erfelijk-zwakken beschut en in het leven houdt, heft het onontbeerlijk privilege der aangeboren kracht op; zij vermeerdert de zwakte tegelijk met de zwakken, zij bedreigt de toekomst van het ras en werkt dus anti-sociaal.

Ik weet zeer goed, dat wij ons medisch en hygiënisch werk niet zullen staken, integendeel zelfs. Ik zou het ook niet durven verlangen. Onze wetenschappelijke, technische en moreele vooruitgangen zijn nu eenmaal of waren tot dusverre onze overheerschers; wij hebben ze niet gezocht met wijde en diepe kennis van alle, ook van de verdere, de indirekte en de niet-begeerde gevolgen. Wij accepteeren later het kwade met het goede, onmachtig ze te scheiden. Maar moet die onmacht eeuwig zoo blijven? Is onze blinde hygiëne hier het laatste woord?

Steeds grooter gevaar dreigt ons van de matelooze, irrationeele, ongerichte uitbreiding en vergrooting van ons altruisme, dat zich dreigt te ontwikkelen tot een gevaarlijk, zwakhartig medelijden met al het zwakke als zoodanig, met al wat tot waarlijk leven onwaardig en onbekwaam is. Het ware, sociale altruisme behoort menschheidsliefde tot uiterst doel en tevens tot maatstaf te hebben, en dus dapper onderscheid te maken tusschen hen die nuttig en goed voor de toekomende geslachten zullen zijn, en die ook nu al de schoonheid en het geluk van hun kring kunnen verhoogen, en de vele anderen, die dit niet kunnen en van wie dit ook nooit te verwachten is. Alleen de eersten zijn het leven ten volle waardig en alleen zij verdienen onzen steun. Ik wil geen hardheid, veelmin wreedheid prediken tegen de zwakken en de minderwaardigen, waarlijk niet, maar ik wil waarschuwen tegen de richting, die in averechtsch en gevaarlijk medelijden hare teederheid en zorg juist op hen concentreert, die de minderwaardigen tot maatstaf en doel maakt. Hunne vermeerdering, hetzij dan bedoeld of toegelaten, is toch de allergrootste wreedheid ook tegenover hen zelven!

Let wel, de sterken noem ik hen, die gelukkig kunnen zijn voor zich en tevens nuttig voor anderen, daarom verdienen zij in de eerste plaats onze liefde en onzen steun. De ware, de consequente menschenliefde eischt dit.

Iedere leer, iedere tendentie, die zonder onderscheid te maken allen gelijkelijk wil steunen en die zelfs nog veel verder wil gaan en juist de massa der middelmatigen en minderwaardigen tot den norm wil verheffen en hun de oppermacht wil geven, iedere leer en tendentie, zeg ik, die in deze richting werkt, moet, zoo zij eenmaal tot hare consequenties komt, ook de voortplanting dier minderwaardigen bevorderen en aan hun nageslacht steeds meer de overmacht boven de anderen geven in de rasvorming, en dus zal zij de kwaliteit smoren in de kwantiteit, het ras benadeelen, de levende dragers der toekomst verzwakken! Wij mogen onze wreede weekhartigheid in allen gevalle niet botvieren ten koste van die nageslachten, die hun lot, goed of kwaad, uit onze hand ontvangen. Of zij blij, forsch en goed zullen zijn, en hun taak kunnen vervullen, of wel slap, machteloos en ellendig wankelen zullen onder hun werk, van ons hangt het af. Is het hardvochtig, is het individualisme te noemen dit vast in het oog te houden?

Gelukkig zal zulk rasbederven gestraft worden. Zoolang ten minste niet alle deelen der menschheid dit voorbeeld volgen, zoolang zullen de volken, wier beschaving, moraal en organisatie niet langer door sterke, kloeke en begaafde menschen gedragen worden, den schok der anderen niet kunnen weerstaan, wier kracht gebouwd is op een sterk ras. De oorlog, die toch waarlijk nog eene werkelijkheid is, zou zijn strenge taak vervullen en een verweekelijkt Europa zou plaats moeten maken voor een nog zeer hard Mongolendom[1].

Maar, lang vóór eene dergelijke richting tot hare integrale gevolgtrekkingen kan komen en hare idealen tot volledige werkelijkheid kan maken, lang vóór het zoover is, oefent zij een toenemenden en fatalen invloed uit. Hare tegenstanders durven tegen die zachte, verkapte pogingen vaak niet zoo recht optreden, zij vreezen en erkennen die nog niet als wat

1) Weekgoedige kamerphilosophie acht die zevende functie van den oorlog beperkt tot het verleden; met de eigen oude illusietjes acht zij een nieuwen tijd aangebroken!

zij zijn. Zoo zien wij steeds meer de neiging zich verspreiden en tot praktijken leiden, kracht van welken aard ook als eene soort van indecentie, als iets onbehoorlijks te beschouwen, iets dat zich verontschuldigen moet, daarentegen zwakheid en onvermogen als den waren adel, die alle eerbiediging en hulp verlangen mogen! Zou dit het onvermijdelijk gevolg van onze hoogere beschaving zijn?

Zou het menschdom na het bereiken van eene zekere hoogte weer terug moeten tuimelen? Ik herhaal: eene krachtige maatschappij en eene hooge beschaving kunnen eenerzijds niet ontstaan en zijn anderzijds niet te handhaven zonder begaafde, sterke menschen als dragers, dat is zonder een kloek, gezond ras! Wie het ras bederft, ondergraaft de maatschappij, de beschaving, al die verteedering, al die zachtheid, die hem juist zoo lief zijn. De groote vraag, ik geloof, eigenlijk eene van de weinige, allergrootste vragen, is nu deze: brengt eene zekere hoogte van kultuur onvermijdelijk rasbederf met zich? Moet de beschaving tot zekere ontwikkeling gestegen, het ras, dat haar draagt en haar alleen mogelijk maakt, dooden en daarmee zelfmoordenaar worden?

Om mij te verdedigen tegen het schouderophalen mijner lezers, herinner ik hen aan het ondergaan van Griekenland en van Rome en vóór hen van zoo vele volken, die alle in beschaving zooveel hooger stonden en zoo veel sterker waren dan hunne omgeving, en ook al aan het plaats maken van het Fransche volk. Dat alles is toch geen nachtmerrie!

Ik erken, dat teederheid van hart, meegevoel met vreemd lijden, innig samengaan met den naaste het noodzakelijk gevolg zijn van veredeling en verfijning van den mensch, van de versterking van zijn denken en voelen, en dat zij de voorwaarde zijn voor hoogere sociale organisatie. Het is niet het minste deel onzer moraal, dat ten slotte op ons vermogen tot medelijden berust. Ik stel mij echter voor, dat het niet ondenkbaar zou zijn, zoo wij eerst moesten komen tot een fijngevoelig, maar naief medelijden, tot groote direkte teederheid voor anderen, en dat wij ons nu tot nog gevoeliger en vooral wijder medelijden moeten verheffen, tot nog grooter teederheid, dat wij niet blijven kunnen bij het blinde simpele gevoel, en het niet langer toepassen mogen met gevolgen in strijd met het gevoel zelf, doch integendeel, dat ons eveneens groeiend

intellekt, ons wassend inzicht ons in staat zullen stellen tot zelfbeteugeling ook hier, tot het maken van onderscheid ook hier, tot het ramen van plannen en maatregelen, die berusten zullen op juiste schatting van ieders waarde en van de beteekenis van ieder leven in het samenspel van allen! Waarom zouden ons medelijden, ons meevoelen zoo kortzichtig, zoo onnadenkend, zoo wreed moeten blijven? Onze eerste aanloop in sociaal medelijden heeft zeker niet dadelijk de hoogste hoogte bereikt!

Het krachtige leven, dat honderd levens draagt en steunt en in zich bevat, is méér ons gevoel waard dan het verkeerde en zwakke, dat er maar vijf of misschien slechts één, het eigene, representeert! Onze liefde voor de menschen moet bestuurd worden door inzicht in hun waarde voor heden en toekomst, vooral voor de toekomst, die zooveel langer duurt dan het heden. Iedere gevoelsneiging, ieder sociaal plan, iedere utopie moet getoetst worden aan de eischen van het ras. Het diepste, wijdste meegevoel eischt dit, juist dit! De beschaafde menschheid behoort zich hiertoe te verheffen, wil zij niet ondergaan in zwakheid en plaats maken voor ruwere rassen.

Wij staan dus eigenlijk voor twee vraagstukken. Wat brengt de beschaving en in casu de onze voor het ras mee, welke gevaren dreigen ons door haar, welke voordeelen bezit zij? Zal zij door inzicht en liefde voor de toekomst zich kunnen verheffen tot een moraal en een politiek, die het ras verheffen en veredelen in plaats van het in gevaar te brengen? Voor een deel trachtte ik reeds op die eerste vraag een antwoord te geven.

Laat mij, eer ik dit voor de tweede vraag zoek te doen, ook op de gunstige veranderingen opmerkzaam maken, want gelukkig is er in dit opzicht ook wel verbetering aan te wijzen.

Gedurende vele eeuwen wijdden zich de geestelijk hoogsten, de emotioneel fijnsten bij voorkeur aan een levenstaak, die hunne gaven, hunne hoogere, erfelijke kwaliteiten voor het nageslacht wegnam, daar die taak hun het coelibaat oplegde. Ieder weet, hoe groot het getal priesters en kloosterlingen in christelijk Europa eens was en vele eeuwen door bleef! Zeer vele van de dochters en jongere zoons der hoogere klassen werden ook tot gemak hunner families in

de kloosters op zijde geschoven. De Lapouge schat hun getal, misschien wat ruw, op een derde der mannen en twee derden der meisjes dezer klassen. Welk eene jammerlijke benadeeling van het ras, opzettelijk zoo beroofd van een groot deel zijner deels fijnste, deels sterkste erfelijkheidsmassa! Stel daar nu tegenover het talrijke kroost der protestantsche geestelijken en de vele uitnemende mannen en vrouwen in Dnitschland, Engeland en Nederland uit deze families gesproten, waarop De Candolles in zijn 'Histoire des Sciences et des Savants' ons wijst. Het mag dus een geluk genoemd worden, dat ten minste in vele landen die kerk, die zoo hare besten aan de voortplanting onttrok en dus het ras aanmerkelijk heeft benadeeld, terrein verloor en voortgaat te verliezen, en dat elders die coelibataire stand zich niet meer uit de zelfde klasse rekruteert. Bij de raciaal zoo bizonder sterke Chineezen worden volgens Lord Curzon alleen de waardeloozen monniken[1)], daarentegen brengen de Chineezen de voorname Mongolen, in wier plaats zij treden willen, er toe zich aan het priesterschap en daarmee aan het coelibaat en de kinderloosheid te wijden.[2)] Onze katholieke kerk bedreigt liever zelve hare toekomst!

De vervolgingen en verdrukkingen van de vrijere en betere geesten zijn opgehouden, door welke eens in de eeuwen van kettervervolging zoo velen van de besten hetzij gedood hetzij sociaal gefnuikt werden en zoo in vruchtbare gezinsvorming verhinderd. De krachtigste, begaafdste geesten van hun tijd werden aan het ras ontnomen door een tyrannieke, bloeddorstige kerk, die nog steeds alle vrijheid van denken en alle geestelijke zelfstandigheid tracht te onderdrukken naar krachten, zooals Kübel en Götz wél aantoonen in hunne belangrijke werken[3)], maar hare kracht is gelukkig aanmerkelijk afgenomen, zij bezit de leiding niet langer.

Nog heeft de vrije, zelfstandige mensch niet altijd een gemakkelijk bestaan, maar vervolgd wordt hij toch niet meer, voor het

1) 'Problems of the Far East' 1897, I: p. 351.
2) Prschewalski: 'Die Mongolei', p. 530; Iwanowski 'Die Mongolei': p. 2, 4. De Mongolen van heden zijn een slap, mat volk, verg. A. Paquet: 'Südsibirien und die Nordwestmongolei', 1909: p. 76, 77.
3) J. Kübel: 'Geschichte des katholischen Modernismus' 1909; Prof. L.K. Götz: 'Der Ultramontanismus als Weltanschauung' 1905.

ras blijft hij veel lichter behouden; niet slechts heel zijn werk kan hij verrichten, maar ook zijn nageslacht zal onze toekomst verrijken.

Het maakt den indruk, of in de zuidelijke landen van Europa, waar de kerk haar werk het meest volledig kon volvoeren, de nadeelige gevolgen voor beschaving en ras waarlijk niet uitbleven. Geen wonder: wanneer een volk iets op prijs moet stellen en als zijn kostbaarst erfgoed behandelen, dan zijn het zijn eugeneten, de goed-geborenen, die weer een goed kroost kunnen geven.

De bevrijding onzer maatschappij van geestestyrannie had dus zeker goede gevolgen voor het ras. Maar niet alleen goede! Zij leidde ook tot losheid van zeden en ongebreideld egoïsme, wij zagen reeds met welke slechte gevolgen voor het nageslacht.

Wij komen nu tot de groote vraag, die misschien de kern treft van ons probleem. Waar kracht tot kroost leidt en kroost kracht geeft, is de raciale toekomst gewaarborgd, d.i. de erfwaarde van eene gelijkgeaarde menschenmassa. Immers iedere sterke, sociaal gewenschte persoon verkrijgt in zulk een maatschappij een talrijk gezin, en zij moet daarnaar streven, want dit gezin zelf maakt haar zoo niet sterk, dan toch sterker. Het groote gezin is hier voorwaarde van kracht! Dit laatste is de hoofdzaak: maakt talrijk kroost de ouders sterker in den strijd om het bestaan, in de algemeene achting hooger, rijker in eigen oogen? In tallooze maatschappijen is dit zeer zeker het geval, nu ook nog in onze eigen maatschappij? Verleent een talrijk kroost nu nog aan de ouders sociale kracht, algemeene achting, geldt het als een voorwaarde van geluk of van voortleven na den dood? Nog is dit zoo bij de Chineezen, die daardoor eene hechtheid van gezinsleven en eene volkskracht bezitten ver verheven boven de onze, waarop Schallmayer met den meesten ernst opmerkzaam maakt.[1)] Bij ons is dit alles niet meer het geval, of ten minste grootendeels, in belangrijke klassen, niet meer! Bij fabrieksarbeiders soms en bij een deel der boerenklasse wordt een groot gezin nog als een zegen beschouwd, bij de anderen, zij vormen de meerderheid en omvatten de hoogere klassen, niet meer.

1) ‘Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker’, 1910: p. 304 en volg.

Om in onze maatschappij hooger te stijgen, behoeft men waarlijk geen kroost te bezitten, en wie geslaagd is, plant zich niet veel lichter en meer voort dan anderen. Hij begeert zijn macht en zijn kracht niet in de eerste plaats in een talrijk kroost te ontvouwen, integendeel in de meerderheid der gevallen, zal hij in deze ééne luxe zich angstvallig beperken. Soms ook zal hij reeds moe en afgemat zijn, eer hij tot gezinsstichting komt, of wel moet hij steeds hard worstelen om zich te handhaven. Veeleer zal de middelmatig welvarende zonder groote ambitie zich een talrijk gezin veroorloven. Onze millionairs zijn kinderarm. Ik toonde op grond van eene enquête aan, dat dit ten minste in Nederland voor al de klassen der sociaal geslaagden het geval is; in de andere landen waar de sociale strijd intensiever is, zal het zeker niet beter gesteld zijn.[1)]

De monogamie, die eene constitutioneele eigenschap onzer maatschappij en onzer beschaving is, werkt in dit eene opzicht zeker nadeelig.

Wij hebben hier het essentieele gebrek van onzen tijd ten opzichte der eugenese, der verwerving van goed kroost aangewezen: *kroost geeft geen kracht meer!* Daarmee vervalt de hoofdprikkel het te verwerven. En: *kracht is geene voorwaarde meer van kroost*, daarmee houdt de selectie der besten op, en de eliminatie der slechtsten! Iedere zwakkeling, hoe weinig wenschelijk heel zijn aard voor de maatschappij moge zijn, kan met gemak, door die zelfde maatschappij gesteund, tot talrijke voortplanting komen. Onze blinde menschenliefde kweekt voortdurend menschenvijanden. Geen grooter gevaar voor den vooruitgang van ons ras, dus voor de kracht onzer maatschappij, het geluk onzer nageslachten, den bloei onzer beschaving, de nadering tot onze idealen, dan die niet-kiezende, niet-onderscheidende sentimentaliteit! Wie kent ze niet die zorgelooze, minderwaardige gezinnen hangend op vreemden steun en krioelend van even waardelooze kinderen?

De tendenties van onzen tijd doen haast vreezen, dat wij in deze noodlottige richting nog veel verder zullen gaan, in plaats

1) Whetham: 'Eugenies and Unemployment', 1910, toont aan dat de personen, wier biographien in 'Who is Who?' verschijnen, vóór 1870 nog 5.2, na 1870 maar 3,08 kinderen gemiddeld bezaten, terwijl zij wier kinderen de bizondere scholen voor achterlijken bezoeken, gemiddeld 7,3 kinderen hebben!

van dat waarachtige, verziende, veelomvattende, kritische menschenliefde ons het onderscheiden zal leeren en de behandeling overeenkomstig die verschillen ons tot plicht zal maken.

Zal onze veldwinnende demokratie, in andere opzichten zoo redelijk en nuttig, juist als erkenning van de werkelijk bestaande en niet langer van gewaande krachten, noodwendigerwijze geene versterking van deze richting brengen? Is van massa-heerschappij wel ooit eerbiediging van eugeneten, bevordering van eugenesete verwachten, beperking van de woekering der zwakken en ongewenschten? Ik stel nu alleen de vragen.

Is er iets opdoemend aan onzen horizon, dat weer het maatschappelijk succes aan een groot gezin zal verbinden en sociale inferioriteit aan een klein, resp. aan kinderloosheid? Opheffing van erfrecht zou zeker dat gevolg niet hebben! Misschien zou zij het streven der kloeken wat verlichten, misschien hen minder doen drukken door de macht der financieele erfenis en zoo de psychische erfelijkheid meer tot haar recht brengen, maar zij zou ook weer een band tusschen succes en kroost doorsnijden, het gezin verzwakken. Ik verwacht er voor de eugenese niet veel van.

Belangrijke gevolgen zal het vrije Malthusianisme op den duur hebben, evenals het vrijere huwelijk, waar wij ons in zigzags wel heen schijnen te bewegen. De prostituée en de vrijwillige coelibatair onttrekken zich en hunne eigenschappen aan het ras, beide oefenen daarmee een zekeren selectorischen invloed uit, haast geheel voordeelig wat de eerste betreft, voor den tweeden ook voor een groot deel. Ik begon straks met op de nadeelen te wijzen, maar de voordeelen ontbreken bij deze auto-eliminatie niet. Het egoisme, de angstvalligheid, de verdere verkeerde trekken door hen bezeten worden door hen tenminste niet, dus in allen gevalle in mindere mate voortgeplant. Van de slapsten eenerzijds, van de meest egoisten anderzijds zullen wij zoo op den duur eenigszins verlost raken. Het Malthusianisme dan zal tenminste dit goede gevolg hebben, dat het kind niet langer de vloek zal zijn der zuiver-egoiste sexueele gemeenschap. Voor zoover de vrije werking van het Neo-Malthusianisme gaat, de traditioneele machten niet storend ingrijpen, zullen wij voortaan grooter gezinnen alleen verkrijgen van hen, die ze waarlijk begeeren! Een voordeel in emotioneel-moreele richting, maar ook alleen in deze. Meer

mogen wij misschien verwachten van de toepassing dezer techniek door de zwakken en matten, aan welke onze maatschappij zoo rijk is; de zede dwong hen vroeger toch een grooten kinderlast te torsen, het nageslacht met een zwak kroost te belasten; zij zullen zich nu grootendeels uitschakelen, hun aard drijft hen daartoe.

De langdurige resp. voortdurende verwijdering der misdadigers, der alkoholisten, aller geestelijk defecten uit de maatschappij, die na afschudding aller illusies omtrent hunne genezing of verbetering als eenig redmiddel krachtiger zal toegepast worden, zal ons incidenteel tevens grootendeels van hun nageslacht bevrijden[1)].

Automatisch werkende waarborgen voor de eugenese ontdek ik verder niet, tenminste geene die essentieel van onzen tijd zijn. Dit is des te meer te betreuren, daar juist die automatische machten, niet afhankelijk van onzen goeden wil en van ons inzicht, - die beide vaak zeer veel te wenschen overlaten, - het meest te vertrouwen zijn en het regelmatigst werken. Inzicht en goede wil van massas zijn geene heel vaste waarborgen.

Het mag, dunkt mij, niet ontkend worden, dat de beschaving in het algemeen en die van onzen tijd in het bizonder voor de eugenese, dus voor de toekomst van het ras, en daarmee voor het geluk van ons nageslacht en voor den verderen bloei dier beschaving zelve, zeer ernstige gevaren aanbieden. Dit te ontkennen ware optimisme, en niets ligt mij verder. Allerlei maatschappelijke verbeteringen, die wij als waarschijnlijk komende mogen beschouwen, zullen hierin geene verbetering brengen. Wanneer goede voeding en opvoeding, zooals velen schijnen te meenen, den erfelijken aanleg konden verbeteren, dan zouden slechte voeding en opvoeding die ook hebben moeten bederven, welnu, in de vele eeuwen, dat deze bizonder slecht waren, had dan de aanleg van het menschdom steeds achteruit moeten gaan, wij hadden het omgekeerde van ontwikkeling moeten beleven, en dit is toch niet het geval geweest. OEkonomische en sociale verbeteringen, die alleen aan het individu ten bate komen, zullen dus het nageslacht niet

1) Verg. R.H. Johnson: ‘The evolution of man and its control. An Introduction to Eugenies’, in The Popular Science Monthly. Jan. 1910, p. 55.

verheffen, de raswaarde niet verhoogen[1]. Lotsverbetering van allen, ook van de slechtst aangelegden, moet nadeelig werken op het geheel van het nageslacht.

Maar gelukkig is er eene nieuwe macht werkzaam, die misschien langzamerhand groote kracht zal erlangen. Ik bedoel ons biologisch en psychologisch inzicht, het feit zelf, dat wij ons zulke vragen als in dit opstel voorleggen. Wanneer wij ons daarbij niet bepalen tot sentimenteele zoetigheden, maar de groote feiten ernstig onder de oogen durven zien, dan zullen wij misschien vrij spoedig beter dan nu weten, wie de vijanden van ons ras zijn, tegen wie wij vooral moeten waken. In vele gevallen zullen wij machteloos staan tegenover die ergste gevaren, daar hunne bestrijding dieper in zou moeten grijpen in de vrijheid der individuen dan uit andere gronden weer wenschelijk zou wezen. De bevordering van erfelijke karakterkracht mag en kan niet verkregen worden door de fnuiking van de kracht en de vrijheid, voorwaarden van kracht, der levende individuen. Zoo zullen wij vele maatregelen, die een belangrijk gevolg beloven, nooit kunnen nemen. Andere maatregelen weer zouden eene hardvochtigheid vereischen, die wij niet meer bezitten en die wij in ons nageslacht ook waarlijk niet aankweeken willen. De voorwaarde van de heele raspolitiek is immers groote, trouwe liefde voor de toekomende menschheid, en die onderstelt eigenschappen van gemoed met welke die zelfde politiek dus niet in strijd mag geraken. Moeilijkheden wachten ons hier dus in overvloed. Toch mogen wij vertrouwen, dat dieper inzicht gevoegd bij veredeld en gereinigd sociaal streven ons ook hier wel maatregelen aan de hand zal geven, die het doel waarlijk doen bereiken, en die tevens praktisch toepasbaar zijn.

De Japannees let er bij de keuze van eene echtgenoote vooral op, of zij uit eene gezonde familie stamt[2], - waarom zouden wij niet even wijs kunnen worden?

1) C.A. Reid in ‘The biological foundations of sociolagy’ in Amer. Journal of Sociology 1906, p. 532 laat zich zeer stellig uit: ‘Races evolve only when placed under influences which, because injurious to the individual, weed out the weak and the unfit, and leave the race to the strong and fit.’

2) F. Baumann: ‘Japaner Mädel’, 1907: p. 113: ‘(es kommt) dem Japaner der sich ein Mädchen zur Gattin erwählt, weniger auf Kultur, Vornehmheit oder religiöse Ueberzeugung seiner Zukünftigen an, als dass sie einer gesunden Familie entstammt und selbst gesund ist.’

Wat wij voorloopig in de eerste plaats te doen hebben, is onze kennis van al wat op deze problemen betrekking heeft te vermeerderen, en verder onze liefde voor de medemenschen te verhoogen, te verfijnen en uit te breiden, zoover onze aanleg gedoogt, maar vooral haar te disciplineeren, haar te gewennen aan onderscheiden en vooruitzien. Ook onze menschenliefde en ons sociaal gevoel mogen geen apenliefde zijn! Ten opzichte van onze kinderen is ons dit reeds gelukt, blind-vertroetelen geldt hier niet meer als het hoogste, onze kinderliefde is al kritisch geworden, zij let vooral op de toekomst van het kind, zij durft ontzeggen, zij durft streng zijn. Dat geeft hoop voor onze menschenliefde! Wat wij nú bereikt hebben, is het hoogste en laatste niet! Meer dan de levende enkelen, moeten wij het ras liefhebben, en deze liefde eischt een kritisch, onbevangen inzicht in de voorwaarden van zijn bloei, en dan daden uitgaande hiervan.

Wetenschap, vermeerdering van wetenschap is dus wat wij in de eerste plaats behoeven. Wanneer wij dit bedenken, kunnen wij het niet langer met Mark Twain eens zijn, dat wij zoo verschrikkelijk veel weten en dat wij al zoo knap zijn. Dat mag waar wezen op het gebied der natuurwetenschap, op dat der wetenschap van den mensch en van zijne samenleving is het nog alles behalve het geval.

De toekomst van ons ras niet alleen, maar die van alle beschaving steunend op welk ras ook, hangt er van af, of de gevaren voor de rasgezondheid, die de hoogere beschaving zeker met zich voert, opgeheven kunnen worden door hulpmiddelen, die de even essentieele vrucht dier zelfde volkultuur zijn? Zal zij de steeds meer falende natuurlijke selectie weten te vervangen door even doeltreffende opzettelijke teeltkeuze? Zal zij de juiste maatregelen hiertoe weten te vinden? Zal zij ze durven en willen toepassen?

S.R. STEINMETZ.

Overwinning.

Soms roerde even, in de scheem'rige alcoof, 't donker welig behaarde hoofd op 't witte kussen en lag dan stil weer en aandachtig, het blinde gelaat schuin omhoog starend naar de behangsel-muur, als bezig aan een droom; soms ook bewoog onder de deken-bulting een vorm van arm of been - en dan rustte alles weer, roerloos en stil.

Op 't nacht-kastje naast het lage ijzeren ledikant, tikte hevig snel een glimmend wekkertje; het nog troebele grauwe uchtend-licht traagde door de opene deur de kleine duistere alcoof binnen, en in de leege stille voorkamer, boven de slapende meubels, glimpte bleek de eerste morgen-zon hoog door de kieren der neer-gelaten rol-gordijnen.

Plotseling wendde het droomend hoofd naar boven, het lange lichaam onder de deken strekte op den rug lang uit, de handen vouwden onder 't hoofd, en de verminkte oogen als turende naar 't plafond, liet de blinde zijn gepeins maar gaan, willoos de dwarrelende droom-gedachten volgend, nu en dan even-opschokkend om scherp rond te luisteren of 't al daagde. En dan lag hij weer stil, aandachtig peinzende.

Dat was zijn groote bezigheid geworden sinds het ongeluk van blind-zijn. In de eerste dagen, toen nog de genezingshoop schemerde, had op zijn aandringend gevraag, en op zijn belofte sterk te zullen zijn, de dokter eindelijk het zacht maar stellig gezegd: hij bleef zijn heele leven blind. Eerst was toen, in 't niet-kunnen-gelooven nog, zijn krachtig levensgevoel wild muitende opgestaan, hopende, biddende, hakende naar wonderen, telkens weer woest van zich stootend het lot

van totale blindheid. Doch telkens was, al minder dreigend, de zekerheid opgedoemd - en het stil schreiend beseffen, het aanvaarden en het berusten waren gekomen, en tevens, het gelaten zinken in de rouw van zijn leed. Alles wat den ziende gelukkig maken kan, had voor hem opgeleefd toen, pralender dan hij 't ooit gezien, alles wat de blinde derven moet, had 't herdenkend binnen-zien in zijn brein gegraveerd, scherper en dieper, gloeiender dan één blinde 't ooit voelt. Na de eerste verbijstering, in de eenzame ongescheiden dagen en nachten, stil in zijn alcoofje op het slordig gewoelde bed, denkende zonder ophouden en zonder precies te weten waarover, met even ophelderingen soms van bewustzijn om dadelijk weer in vaag beeldend gedroom weg te soezen, - of alleen in de eenzame kamer achter de gesloten ramen, vermoeid luisterend naar de eentonige straat-geluiden: 't schor geroep van venters, 't gebas van een hond, 't trieste dof gedokker van een wagen - was hij zijn smart gaan peilen, al dieper, vol zelf-marteling genadeloos borend in 't eigen leed. Het kloppend hoofd op de armen of zwaar steunende in de handen, droomde hij zich dan al wat hij beleefd, en nog had beleven kunnen; en zoo sterk was het gedroom, zoo zwak 't lijfsleven, dat het kleurige broeiende gepeins in zijn hoofd hem wezenlijker werd dan het zwak gerucht dat van buiten tot hem doordrong. Zijn jonge levenskracht, smeulende in het kort gehouden, hulp-behoevend lijf, lokte den geest naar donkere verbeeldings-gangen waar zijn toekomstige ellende in schoone kleurige vizioenen opdoemde, en die hij in ziekelijk genot binnen-rende. In 't genieten der kwelling van wat hij voortaan derven zou, tooverde hij zich die ontbering allengs meer in teer-schoone droomerijen voor, telkens dieper gravend in zijn leed, telkens fijner beeldingen malend op 't zwarte doek van zijn toekomst. En al lager groeven de gangen, al donkerder en stiller werden hun voort-kokerende tunnels, en al kleuren-brozer de zelf-geschapen vizioenen die er trilden - en al meer doolde hij van 't evenwichtig menschenleven weg. Tot zijn wezen, na weer zoo een brandend, hersensmeltend vizioen, plotseling in angstige verbazing als ijl was blijven rond-tasten in zóo afgrondelijke donkerheid dat het kermend weer omhoog, naar het geruchtende leven was teruggevlucht. Als verbijsterd had hij toen langdurig, hijgende

van koorts, neergelegen - tot eindelijk de goede slaap het afgematte lijf weer versche kracht had toegevoerd. En ontwakende had hij angstig nieuwe drooming gemeden, krampig de doode oogen sperrend als om in hun doffe vliezen toch maar iets van het buiten-leven te vangen; en de ooren wijd te luisteren gezet om elk gerucht te laten binnen dringen. Zijn nog naar de diepte trekkende gedachten ankerde hij haastig aan het leven buiten hem: hij wilde boven blijven, niet meer zinken in die ijle, stomme, broeiende donkerten. Opnieuw gaan droomen dorst en mocht hij niet, dat werd moedwillig ondergaan. En begeerig, als herboren, had zijn denken rond gegrepen naar het buiten-leven, gretig zijn gevoelige ooren toegeluisterd: de klokketonen, het straat-rumoer, 't gejoel van spelende kinderen, 't kort geblaf van een hond, de gedempte vrienden-stem, het meewarig gepraat zijner hospita, 't scherpe fijne tikken van zijn horloge - 't had al in zijn hoofd weerklonken als een aandoenlijk oud verhaal waarvan hij nu eerst de levende, fijne en bizondere bekoring begon te proeven. En zijn zoekende vingers hadden liefkoozende gewroet in de pluizige dekens van zijn bed, getast langs de grove bloem-patronen van 't behangsel, geward door zijn dik gegroeide haar-bos en koesterend gestreeld langs 't eigen warme lijf. In zijn voedsel en drank had hij verlangende gekneed en geroerd en het weer genuttigd vol genot en leef-verlangen; en de aandoeningen van droog en nat, van koud en warm had hij ondergaan, langzaam en wellustig, alsof hij ze zag. Geleidelijk-aan was hij zijn lijf weer gaan voelen, zijn krachtig lijf, als een stevig werktuig van beenderen en spieren waar hij binnen in zat. Zoovele dagen had hij niets gedaan met dat lijf, niets dan de gewone van-zelf-gaande verrichtingen, en als daar moeite, inspanning voor noodig was, zich maar laten gaan, maar gauw in doffe rust verzonken. Zijn gansche leven was al dien tijd in zijn hoofd geweest, alleen in zijn hoofd, en soms, najagende zijn gloeiende vizioenen, soms had 't hem geschenen alsof 't er buiten toefde, gansch buiten het verdoofde lijf, en hij nog maar in herdenking aan 't aarde-leven meedeed. Doch sinds toen was dat uit, elken dag meer snoof hij bij iederen adem-tocht 't milde leven in dat glanzend buiten hem ruischte; heel zijn lijf, in de aandoening van het rondomme: de geluiden,

de tastingen, de lucht-strooming, de geuren en smaken - heel zijn lichaam groeide, als een gebogen bloem, bevrijd van druk, overeind rond zijn tot grooter aandacht ontwaakte binnen-wezen. En toen bij 't komen van den zomer hij de eerste maal weer voor het open venster zitten mocht en zich beschenen voelde door de groeiende zomer-warmte, toen had hij stil geschreid, zoo ontroerend, omhelzings-nabij had hij de koestering gevoeld. Een fijner zachter leven dan ooit in zijn ruw-krachtig jonge-mannen-bedrijf had hij in zich voelen ontwaken: hij, de wat grove sportman, de groote spier-sterke roeier en zwemmer, die wel meewarig placht te glimlachen om subtiele aandoeninkjes van sommige zijner vrinden, hij voelde nu tranen in de verminkte oogen dauwen als zijn vingers omzichtig een bloem betastten, door vrienden-handen op zijn tafel gezet, of als in de dakgoot een muschje te sjilpen aanving.

Jonger, teerder was het leven in die eerste dagen van zijn bezonnen eenzaamheid weer tot hem gekomen, en, roerloos zittend voor het open venster waardoor de zomer-lucht, de geluiden, de gonzende insecten binnen-ademden, had hij het lief gekregen met een schuchtere peinzende liefde. Aandachtig voel-tastend mijmerde zijn bewustzijn dan om zich rond, in staag ontroeren iedere aandoening van het buiten ontvangende als zoete streeling eener geliefde. Zijn weer groeiende leef-lust had die streeling beantwoord met al sterker verlangen, dat hij, dikwijls, opeens zacht te neuriën of te fluiten aanving. En toen zijn vriend hem, dank zij vermogende menschen, het verzekerd-zijn der toekomst had kunnen meedeelen, zat hij vaak zingende overeind in bed of voor 't open raam - wat de ouwe hospita hoofdschuddend tegen de buren had doen babbelen: dat meneer - afijn, 't was beter zóo - er zich niet veel van scheen aan te trekken.

Eens nog had het leed over wat hij missen zou hem sluipend overmand en zwaar neergedrukt, zóo diep en pijnend dat hij dacht, en maar hoopte, te zullen sterven: zoo groot verdriet kon niet durend blijven. En voor hij 't wist, was hij weer overrompeld geworden door het moordende gedroom dat hem op nieuw had mee-getrokken in zijn donkere broeiende diepten. Terwijl in zijn koortsig heet brein de gloeiende vizioenen doemden en deinsden, al dieper-in spiralend, al

ijler van wezen, had zijn lichaam als afgestorven neer-gelegen, - hij wist niet hoelang - doch toen hij ontwaakte, in een innig stillen, dageraad-vroegen uchtend, was zijn leed geleden geweest, en nu voor goed. Licht ademend en gelukkig, als bevrijd had hij neergelegen, uren lang, turende maar, achter zijn uitgebluschte oogen, naar één plekje in het rose doorgloeide hoofd dat hem wel een opening scheen waardoor staag het geluk hem binnen-zeeg. Geheel wakker was hij toen geweest, en toch - wat hem in zijn droomen altijd 't lieflijkste scheen, luwde nu ook, en zooveel milder, over en door hem heen. Toen had hij, toen 't oprakelen der ontwakende huis- en straat-geluiden de geluks-stilte in zijn hoofd begon te verdringen, in haar laatste ruisching nog, sterk het besluit gemaakt van nooit meer het groote leven buiten hem te zullen loslaten, noch te verloochenen, en, mocht ooit 't leed hem te zwaar bedreigen, altijd zich deze als tot de eeuwigheid opene stonde voor te roepen en te herdenken. Van toen af had hij zich aan 't leven gelaafd als aan een kostbare drank; bij gulpen, al vaker, had hij, ondanks 't fijnere, weer van de oude sterke leefkracht door zijn lijf voelen stuwen, dat hij somtijds opeens naar de zware, bestofte halters greep en ze zorgvuldig en langdurig tilde, gierig om de vroegere deugdelijke vermogens terug te winnen. En dan, onder de lage zoldering, hunkerend voor 't open raam, begon hij weer te verlangen naar buiten, naar de openheid der luchten, de wijdheid der landen, de frissche aanwaaiingen der stroomen. Doch hij had geduld moeten oefenen; zijn vriend die alles voor hem gedaan en beredderd had, die elken dag voor zijn bed gezeten, hem alles aangereikt, alles verteld, door wiens oogen hij als gezien had, zijn goede trouwe vriend, die bij hem wonen en hem voortaan leiden zou, had van den dokter streng bevel om gestadiger, zachter weer af te wachten: nog was 't te buiig, te verraderlijk geweest. Doch eindelijk waren de door 't opene venster binnen luwende dagen gelijkmatiger zacht geworden - en toen werd, op zijn telkens aandringen, de dag bepaald waarop hij voor 't eerst weer, aan den arm van zijn vriend, naar buiten zou gaan. Die dag was heden; van daag zou hij weer zijn eerste wandeling maken, de eerste wandeling als blinde...

Al geruimen tijd had hij peinzende gelegen, somtijds gissende hoe laat, en of 't nog donker dan al licht zou zijn. Opeens begon naast hem het wekker-klokje af te ratelen; de blinde oogen wendden er heen als zagen ze en wachtten geduldig starend het einde van het nijdig gerinkel. Dat was zes uur, de hospita had den vorigen avond op zijn verzoek het klokje gesteld. Uit de straat hoorde hij geruchten van rappe voetstappen en wakkere heldere stemmen, het nijver gedaver van een kar opklinken: het zou al dag wezen; zijn doode oogen wendden naar de raam-wand, groot-openend als ontvingen ze het licht. Nu was er het licht, hij vernam in zijn hoofd de weer-gloor. Gauw zou hij opstaan en zich gereed maken voor de wandeling; zijn vriend zou om acht uur komen. In de kamer beneden hoorde hij al 't aan-slaan der kinder-stemmen, de frissche geluidjes die hij sedertlang elken uchtend te beluisteren placht; - diep-ademend richtte hij zich overeind. Dan kwam opeens een armelijke weemoed zijn hoofd binnen sluipen, een schrijning ging door zijn hersenen, die als lauw vocht zijn blijheid weg-beet, en een plotselinge duisternis donkerde achter zijn oogen alsof de dag opeens weer in den nacht terugtrok. Er waarde als een macht die hem terugdrong, 't bed in, 't hoofd diep onder de deken, te droomen, droomen;... even stond hij, als ziek, te duizelen en te knikkebollen, overeind in het bed. Maar dan bliksemde 't door zijn brein van mòeten en wìllen - zijn voorgenomen besluit - en met tranen van woedende wil in de oogen, sprong hij driftig op den vloer, in heftige rukken zich kleedend, als zocht hij een onzichtbaren vijand te verjagen. En zacht-aan brandde de glorie achter de oogen weer op, en schoten de hersenen opnieuw vol fleurige gedachten; en hij lachtte en floot van blijheid. Zeker van greep kleedde en wiesch hij zich en voette zachtjes door de gekende voorkamer, de omstanding in zijn verbeelding meedragend. Hij rukte de gordijnen op, en buiten scheen de zon: hij voelde het warm door zijn oogen gaan; en vogeltjes sjilpten - hij hoorde het frisscher dan ooit. Vlugger tastte hij door de kamer, in eens wel de bekende dingen van hun plaats grijpen willend, glimlachend als het mis was; dan reikten zijn aandachtige handen opnieuw en langden zachtjes rond tot de sprietende vingers het begeerde

raakten. Daar, plots, toetste hij het gladde blauwige spiegelglas, - bedachtzaam stond hij stil bij den grooten spiegel, waarin hij zoo dikwijls zijn gelaat, heel zijn krachtig lijf waargenomen had en waar zijn vingertoppen nu klam aan koelden. Nu zou zijn wezen zich daarin beelden, - en hij beeldde 't innerlijk mee tot 't was als zag hij zich in 't blauw-wazige glas. Hij tastte zich aan de kaken: zou hij mager zijn geworden, en bleek? En nieuwsgierig zochten zijn handen lager, bewreven borst en armen; de mond open gezakt, bepeinsde hij wat er van hem geworden was. Doch dan, in een ruk, de armen hoog op, rekte hij 't lijf en spande de spieren dat de gewrichten kraakten, en schudde lachend 't hoofd en vloekte goedsmoeds om zijn slap gedoe. En wilskrachtig bukte hij naar de halters en gaarde zich er kracht aan, ze vlijtig tillend, op en neer.

De ouwe hospita kwam het ontbijt binnen dragen; zwaarademend nog, hoorde hij haar teemend stemmetje zeuren, zonder veel te luisteren naar wat ze zei. Gretig begon hij te eten en te drinken; nu en dan wendden de fletse gebroken pupillen naar haar heen en knikte hij, afwezig; - hij peinsde al vooruit op de wandeling die zijn vriend en hij zouden maken: 't eerste buiten-zijn weer. In zijn borst dartelde blij ontroeren als in een kind dat naar een feest zal gaan. Ongeduldig vroeg hij of zijn vriend er nog niet was, en maande telkens hem toch dadelijk boven te laten. En als daarna de huisschel luidde en 't hospitaatje aan 't touw in 't donkere corridortje de buiten-deur had opengetrokken, dan hoorde hij al aan de bedaarde stappen die op de trap klopten: daar was zijn vriend. Klein, blond, stond deze al binnen de deur-lijsting, 't goedig roode gezicht in deelname naar den blinde, de grijze ronde oogen trouwhartig vorschend open als om geheime wenschen op te speuren. En schuchter begon hij te spreken, ingehouden klankte zijn stem, de beelding van buiten-dingen behoedzaam kleurend dat zijn vriend ze geleidelijk in zich worden zag. En de ander, innig luisterend, nu en dan kort, zacht vragend, dronk aandachtig de woorden in; om hun ingehouden stemmen weefde stil weer de weifellooze verstandhouding die, sinds hun samenzijn aan 't langdurig ziekbed, al hechter en teerder rond hen spon.

Ze gingen. De blinde, groot in de lage schuine trappenkoker, 't bleeke aangezicht in aandacht geheven, tastte met den stok tree na tree en daalde behoedzaam de trap-buiging langs, één hand steunende aan de leuning schuivend; zijn vriend volgde, bedaard, met zorgzame blikken iedere schrede hoedend. Beneden was de deur open: plotseling stond de blinde in de buiten-lucht. De volle druk van 't wemelende licht omduizelde hem, 't veel-tonig straat-rumoer roesde om zijn stilte gewende hoofd, joedelende klanken van een straatorgel klaterden aan in bont gedruisch. Diep ademend, met open mond, leunde de blinde tegen de deurpost, het hoofd omhoog in 't jonge licht, 't door-een-geloopen wit-en-blauw der verminkte oogen glinsterend plekkende door de willoos open spleten, onder de doode, strak treurende schellen; het gansch gelaat, gulden van zonneschijn, peinzende, als bezield van vreemd leven.

Goedig afwachtende zag zijn vriend naar hem op, sprakeloos, tot het orgel-schateren eindde; toen vatte hij zacht geleidend zijn arm, en langzaam, door huisgenooten en buren nagegluurd - meewarige en nieuwsgierige koppen achter gordijntjes en horren - liepen ze de morgen-straat in, weinig sprekende.

De breede straat, vervuld van nijver uchtend-leven, lengde kleurig voor hen uit; frissche groente-karren en koper-glimmende melkwagens stonden hier en daar voor open deuren, de bezige en pratende menschen er naast; een enkele sleeperswagen achter groot schonkig paarden-span dokkerde zwaar dreunende voorbij, uit nabije straten rinkelde tram-gelui...

Zwijgende stapte de blinde, de lippen stijf gesloten in het bleeke aangezicht; nu en dan keek zijn vriend naar hem op, meewarig vragende of hij zich niet vermoeide. Doch heftig schudde de blinde: nee - en wendde bits het hoofd, aandachtig luisterend naar het rondomme. En plots vroeg hij zijn vriend te vertellen wat hij zag. Toen begon, de groote ronde oogen naar alle kanten richtend, uit het goedige, bolle hoofd de zachte stem aarzelend te vertellen: van de breede straat die vol licht hing uit de hooge morgen-zon, hoe aan hun kant de gevels dampend dropen van het warme schijnsel, hoe ruiten, naambordjes, schelknoppen er fonkelend in opblonken, en hoe aan de andere zij de huizen stil droom-

den nog in blauwig schaduw-waas. En in andere straten komend, terzijde spiedend naar den blinde die het hoofd in grage luistering tot hem overboog, praatte hij vlug verder over de menschen die er gingen, en noemde bekende namen; zijn vlotter gaande woorden trachtten het rommelende, rap bewegende leven van drukte-volle pleinen verhalend te omvatten, ze achterhaalden in vlug vertel, de snelle voertuigen die aan alle kanten langs hen wielden, ze zochten de hooge gebouwen en kerken te beteekenen, en de torens die er sidderden in de zon-doordrenkte lucht, en noemden de groote hemel die er blauw en feilloos over koepelde. En 't beeldende praten ging levendiger, het schilderde de kleuren en de rustelooze lijnen, het gansche rap beweeg der met blij tumult rondom hen nijverende morgen-stad....

En luisterend ontvangende, greep de blinde van binnen gretig dat leven vast en palmde het in, behoedzaam, als een frisch uit den vloed getrokken druipend net, wellustig tastende de vangst van sparkelend kleuren-vochtig leven. Als van een gloed-nieuwe wereld, na 't langdurig ziek-zijn, roerde hem de wondere aandoening; vol en zacht proefde hij de lucht, het wijde warme licht van den jongen zomer-dag spande hoog boven in zijn hoofd dat wel geopend scheen. De straatgeruchten, na de eerste roezemoes, begon hij afzonderlijk te herkennen als dagelijksche stemmen van dingen die hij als langs zich heen bewegen zag; een rommelende wagen, een roepende venter, een rinkelende tram, een blaffende hond, luid sprekende menschen.... Opgewekt, de stok in klein stappend getast over de steenen bewegend, liep hij langs de hooge huizen-rijen, vervuld van innige, groeiende aandacht, het luisterende kamer-bleek gelaat, geteekend door veel lijden, omkranst door 't welige, donkere haar, nikte soms even, bevestigend mompelende, of kuchte een snel verglijdend lachje. De gebroken oogen omhoog, als in binnen-waartsche staring, ging hij voort, zwijgend, luisterende naar zijn vriend, die goedig pratend maar, opgewekt verhaalde wat hij zag. En boven in zijn bezig hoofd zag de blinde dan het verhaalde opleven, het geschiedde buiten hem, en in hem, hij leefde beide mee en droomde ze tot een geheel dat kleurde en bewoog en druischte. En het geraas der drukke straten, staag roezemoezend rond zijn hoofd, en de gekende bedaarde

vrienden-stem, timberend aan zijn van-zelf luisterend oor, deunden de drooming in slaap: het al maar aan-en-inruischende buiten-leven verijlde in hem tot eindeloos intiem gebeuren, een geruischloos wisselend vizioen, waaruit hij plotseling wakker schokte in een stilte, omvangen door het wijde, de ruimte die naar alle kanten heen zoog. Hij voelde hoe de zon hem dadelijker en warmer omscheen; zacht prikkend tastte zijn stok in zand - ze waren buiten.

Hun schreden vergrootten zich, steviger beende de wandelstok; warme bloed-stroom voelde de blinde naar het hoofd dringen, een popering ging door zijn lijf. Versch omgeurde hen een bekende reuke uit het lage groenende kreupelhout langs den eigensten zandweg dien zij vroeger zoo menigmaal gewandeld hadden, van zelf zachter sprekend dan over broze dingen, of, stil naast elkander gaande, elk in eigen peinzing. En nu ging van die gedachten de melodie weer in hen neuriën alsof hun wandelingen nooit gestaakt waren. Beiden zwegen, luisterend naar het onbestemde vogelen-gekweel dat zich alom weefde in den zonne-damp.

De blinde hief het hoofd, als ziende weer de bekende gele zand-weg voor zich uit lengen, aan weerszij afgereid met jonge dunne boompjes. Links en rechts, achter de boompjes, wist hij er de slooten blinken, de grenzen tusschen weg en landerijen, en hij droomde er zich het vee: vele bonte, grazende koeien. Soms klonk een geloei aan; dan zag hij een lompe snoet openen, een vale dikke tong bloot komen.

De opwellende herinnering stolde tot een beeld dat buiten en rond hem was; hij begon den weg en het omringende als te zien en speurde gissend naar dichtbije dingen: een huisje, ergens, een rood ijzeren hek er voor,... tastende sloeg hij den stok terzij, en, plots, raakte hij het hek - en hij zag 't. En in zijn hoofd wies al sterker de beelding van weg en omgeving: aan den anderen kant zou nu dat lage huis naderen onder strooien dak, er voor, heerschende, de hooge populieren: hij hoorde al hun ruischen en zag de zwirrelende blaadjes glanzen in de zon. Hij zag, in zijn driftige werkende verbeelding, voor den hof, de groote boersche meid bedrijvig boenende en wasschende - als vroeger zoo dikwijls, hij wuifde dan en zij zwaaide, lachend, met haar rooie hand terug. 't Werd als zag hij, vóor de

groote waschkuip, door uitdampende wasem-wolking heen, het bont omjakte lijf in vlijtig werken op-en-neer-gaan. En als zijn vriend hem plotseling bedaard zei dat ze er weer stond, als vroeger, kropte ontroering in zijn keel; haastig wuifde hij met den stok en wendde 't bleek gelaat er heen, wanend, in een sterk innerlijk zicht, dat hij haar zag: hoe ze terug wuifde in de schaduw-doezeling onder de boomen voor 't lage witte huis.

Boven hun zwijgend verder loopen, hoog in zijn bedrijvig hoofd, breidde het beeld van 't omliggende al verder uit: nog voelde hij achter zich, tusschen de stammen der hooge populieren door, het witte huis schemeren, de gebukte, wasschende meid er voor; eindeloos wijd over hen boogde de diepe hemel, en voor en achter lengde de gele zand-baan waarover zij gingen - in wijde bochting zag hij ze door de groene landen liggen, eindend, in stijging, tegen de hooge dijk-rug. En moeizamer klommen reeds zijn beenen, de weg begon te hellen, onder hun opgaande voeten werd 't zand vaster, ze naderden den dijk en de rivier. Daar streek langs zijn tastend hoofd al een koelte aan, hij hoorde frisch gedruisch, en plotseling, bij een van ouds gekende stap en draai, den dijk-weg op, zàg hij de rivier-strooming groenen, in gelijke glanzende golfjes-rijen die voorwaarts drevelden en vervangen werden, altijd weer opnieuw in eindelooze driften....

Sprakeloos liepen ze voort, gearmd, beide als voor 't eerst het zoo bekende waarnemend. Knisterend traden hun voeten weer door 't droge zand; diep ademend ging de blinde sneller loopen, de stok dartel in 't vrije rond-kwispelend; door de saâm-getuite lippen begon hij een wijsje te fezelen. De zand-weg klom nog steeds, hun stappen beurden zwaar door 't mulle, - tot de schoenen weer op hard klakten; de blinde tastte driftig met de stok: de dijk ving aan, ze liepen langs de rivier. En hij aaide rond met den stok naar 't witte houten hek dat langs den dijk moest gaan - en raakte het. Zuiver wist hij nu waar zij gingen: in een nieuw beeld zag hij de hooge dijk waarover ze liepen, aan de eene zij, achter 't hek 't breede glinsterend stroomende water, aan de andere de zacht dalende dieping vol landerijen, huizen, boschjes. Als in droom kleurden op zij, beneden hem, de groente-bedden naast elkander, in wisseling van donker-rood en groen en geel en, hier en daar,

een naakte vierkanting van 't harde brons der kale grond. Er wuifde koren op, aan groene halmen, het aar-gepluim al geel en zwaar voorover hangend. En het al begoten door den zonne-glans die sidderend de lucht er zichtbaar maakte en veraf flonkerde in ruit en dakpan van verspreide boerenhuizen...

Op de rivier ving een boot aan te pijpen in droef geluid: de zwarte boot met hooge raderkast en korte wit-omkringde pijp waaruit zwart gewolkte plofte, doemde snel naast hem op; hij zag onder gespannen zeil menschenfiguurtjes in kleurige kleedij zich groepen in de schaduw, hij zag de rookpluim omhoog tragen, vuil tegen 't smetloos blauw. Hoog achter hem, brandende in zijn nek, vuurde de zon uit de wijde blanke blauwte die ver heen stolpte over land en dijk en water. En hij voelde of zijn hoofd grooter werd en zich geheel opende, of zijn binnen-wezen in één vloeide met het buiten. En in een plots opstootend schel licht zag hij hen beide loopen, gearmd over den hoogen dijk-rug, in peinzend stappen: zijn vriend klein, blond, naast zijn eigene hoogere gestalte waarvan het bleeke hoofd schuin afhing. Het verstarde tot een scherp vizioen dat hem te verbijsteren dreigde; het beangstte hem en driftig het hoofd schuddend verbrijzelde hij het dwang-beeld. Toen viel plots donkerheid neer, zag hij niets dan de zwarte kamer van zijn hoofd, buiten aan zijn gevoelige slapen en handen stroomde de lucht killer, en diep in hem begon iets te zoeken en te klagen. En de arm van zijn vriend vaster klemmend, vroeg hij bedeesd of de zon nog scheen: - die was even achter een smalle wolk-bank geschoven, doch zou spoedig weer gaan glanzen.

Luchtig had zijn vriend geantwoord, doch de stage vreugdschijn in 't hoofd van den blinde was geschonden: het buiten koelde tot een donkere omstanding die genadeloos op hem in duwde, zijn schreden gingen weifelend en langzamer en hij besefte pijnlijk wakker dat hij een blinde was. Overal groeide nu als tastbaar de duisternis; het licht, de vormen, de kleuren die hij vaag nog speurde waren niets dan meegebrachte dingen uit een rijk waar hij nooit meer toeven zou. Het was een voorraad die minderen moest, al meer, die verdrogen en dorren zou in de donkere schuur van zijn

hoofd. En hoe meer hij er van verbruikte, hoe eer ze opraakte - hij dorst zijn gedachten niet meer in kleur en vorm te beelden, hij kneep de opdoemende vizioenen dood eer ze volbloeid waren. Doch opnieuw kwamen ze uit zijn rusteloos gepeins opschemeren, door een geluid, een geur, een woord van zijn vriend gewekt: vage beelden, snel wisselend, uit 't omruischende en hem aan-tastende buiten-leven, het afgeslotene dat hij nooit meer als vroeger zou waarnemen, noch in zijn fijnste siddering, noch in zijn schoonste glorie. Hij zou het slechts dof tasten, uit een verte, hij was als een levenslang gevangene, een galeiboef geworden die leven mocht, doch geketend; een vogel in een kooi, een blind gestoken leeuwerik die nog wat te zingen had uit eigene, meegebrachte luidruchtigheid, en dan kwijnen zou, langdurig en langzaam wegkwijnen. Want hij was niet geheel als de leeuwerik die buiten in de warmende zon gehangen, van in-gebeelde vreugde des te mooier zingt, - hij was een mensch die klaar wist en diep zijn gemis beseffen ging. Zijn in het licht geoefende en opgegroeide denken voerde hem, aldoor opnieuw, pijnigend de buiten-dingen aan, zóo als hij ze niet meer kon benaderen; naast iedere opkomende gedachte gloorde een schijn die hij niet vermocht vast te houden, neep een gemis dat hij niet aan te vullen wist. En het hoofd vreesachtig schuddende verstrooide hij zuchtende zijn gedachten; smartelijk duwde hij de nieuw opborrellende, aan het buiten zich hechtende denk-stroom van zich, ruw - doch telkens spoot ze weer, zijn gemis prikkelend als heet zand in eene opene wonde. Hij wilde niet meer waarnemen, niet meer denken, hij sloot zijn zinnen voor het buiten; doch hoe meer hij weigerde, hoe sterker het binnendrong. Aan alle kanten begon het buiten hem te hinderen: de grond dien hij beliep, plaagde met oneffenheden, de lucht voor hem, die hij licht en ijl wist, duwde klam en duister tegen zijn gaande wezen, zijn kleeren drukten, het eigen lichaam woog als lood. Het spangde om hem als voor een onweer, en moeheid voorwendend, zonk hij hijgend neer op de groene dijk-helling. Het kloeg in hem als de nood van een kranke, hij voelde drang het hoofd te buigen, voorover in de handen en zijn naar het buiten vragende begeerte los te laten om zich weer neer te laten in de donkere vizioen-

doorgloeide spelonk van de eigen zelf-genoegzame bewustheid. Hij wilde wel zóo terug naar huis om, alleen gelaten, weer zijn eigen doodelijke droom te droomen...

Doch het bijzijn van zijn vriend vermaande hem, zwijgend hield hij zich als rustende. En dof stond hij weer op en liet zich gedwee leiden, den onzichtbaren dijk over. Er was nu niets meer van 't glanzende buiten dat innig hem naderde, alles wat in hem doordrong was duister en ver-af als een zwakke weer-galm. Hij kende, hij wist de groote ruimte buiten zich vol kleur en licht, als welige vruchten, rond blinken, en tergend duister en duf, als een kelder, omsloot ze hem; het martelde, het blies een gevoel aan van opstandigheid: boven naar zijn duister hoofd kroop gulzige begeerte te eten van wat hij wist dat er in het ronde hangen moest: de kleuren, de tinten, de vormen, het licht. En de begeerte wies, ze suisde door zijn lijf, als een wervelwind met gillend gefluit langs enge kelder-muren; binnen de zwarte helling van zijn hoofd werd 't hem als een kind dat in een donkere kast de vrees bevangt nooit meer aan het licht te zullen raken. Zijn oogen, zijn doode oogen drongen te zien, hij sperde ze wijd... en het bleef donker. Hij herinnerde zich het licht en de kleuren, en hij zag ze niet, hij wrocht ze zich, beeldende - ze werden niet. Hij voelde om zich de koele lucht-druk, hij tastte onder zich den harden veerenden grond, naast zich de warme arm zijns vriends, en als schaduwen drongen de wezens van lucht en aarde en mensch tot hem binnen. Hij tikte met de stijf omklemde stok tegen de eigene, loopende beenen, - hij voelde ze dicht onder zich bewegen en toch besefte hij ze oneindig ver, als in een ander leven. Achter zijn kouwe oogen werd niets zienlijks meer geboren, noch uit het buiten, noch uit het binnen: het buiten was donker, het binnen leeg; nu zou wel gauw de wanhoop komen...

En stug verwijt tegen het leven mokte in hem op; morrend vroeg hij hoe zijn vriend toch geslaagd was zooveel geld voor hem bijeen te bedelen en hoe het bedrag toch wel was uitgezet. De wanhoop donkerde al aan in zijn harde spottende woorden, dat de blonde bedeesd naar hem opzag en aarzelend antwoordde, met zacht verwijtende stem. Dan, dadelijk wekte dat spijt en zelf-bezinning in den blinde; na korte zwijging begon hij in diepere, bezonnen toon te praten

en vroeg in geveinsde belangstelling naar allerlei omtrent het geld-beheer. En opgewekt verhaalde toen de eentonige stem terug hoe alles goed bedisteld was en dat er voor de toekomst geen zorg zou zijn. En als de blinde de belanglooze, hem toegewijde woorden in zijn oor timberen hoorde, ontroerde hem een warme dankbaarheid; diep in hem murmelde iets gelukkigs en zacht gloorde achter zijn oogen weer een schijnsel aan. En het hoofd heffende in een ruk, viel hij plots zijn vriend in de rede en vroeg haastig weer te verhalen wat er buiten zienlijks was. En graag luisterende opnieuw naar de bezinnend rond-gaande stem, beeldde hij aandachtig het leven na dat de volle woorden uit de rondom glanzende buiten-wereld in hem overstortten, tot het, luide en stil om hem heen geschiedende, zacht aan-gloeiend, weer in zijn hoofd begon te tinten, tot hij weer een groeiend kleuren-wisselend spel ging meedragen, wijl hij voortliep: hij zag weer, voor en achter, de lange dijk-rug bochten, klein en laag onder de hooge zon en de blauwende hemel-koepel, hij zag de bonte velden, de nijver stroomende rivier, - en als kwam het kleuren-lichte aarde-beeld dadelijk tot hem, besefte hij weer waar hun voeten gingen. Blij herkende hij minlijke plekjes en schilderachtige huizen, en eerbiedig her-innerde hij hun aanschijn; en dan vlogen zijn zoekende gedachten weer vooruit naar andere plekjes en waarden er fladderend rond tot de langzamer voeten er traden. Verder ijlden dan zijn gedachten en toefden langdurig vooruit, alsof ze iets bevroedden; en plotseling stond 't in zijn verbeelding overeind: het schuitenhuisje, wit en laag op 't zacht deinend vlotje, de schipper pijpje-rookend in het deur-gat, de bruine hond aan zijn voeten, en op het kabbelende groenige water 't slanke witte bootje, waarin zij dikwijls roeiden. En opeens stond hij stil, het lijf, als vroeger, forsch rechtop, en zwaar de hand op den schouder van zijn vriend leggende, het hoofd blij geheven, sprak hij van te gaan roeien.

Weifelend op het stroomend water starende, stemde de blonde toe, overrompeld - en zijn arm weer vattend, trok de blinde hem ijlings voort. Gretig daalden hun stappende voeten den glooienden dijkweg af, waar kwispelend en blaffend, de hond al tegen de beenen kwam springen en blij herkennend hen besnuffelde - dat de blinde, plots de lekkende

tong aan zijn handen warmen voelend, snel bukte naar het spartelend levende voorwerp aan zijn voeten en het in zijn armen knelde en liefkoozend streelende, 't meedroeg naar het vlotje. Daar kwam de zware schipper hen groetend tegemoet; verbaasd zagen zijn heldere zee-grijze oogen naar het kijklooze staren van den blinde.

Zwijgende onderging hij het, hulpeloos staande tegenover dezen man, wien hij zich altijd een overmoedig roeier en zwemmer getoond had, in schaamte boog hij het licht kleurend hoofd. Haastig wees zijn vriend toen van: blind - en vroeg luide om een bootje, waarop de schipper, nog verbaasd omziend naar die gebroken, starre pupillen, in zijn schuitenhuisje dook en een bootje ree ging maken.

Alleen en los staande op het vlotje had de blinde achterdochtig gegist, in het levende zwijgen rondom, wat er naast hem, in het buiten gebeurde; hij had 't blind-wijzend gebaar van zijn vriend vernomen en 't verbaasde kijken van den schipper, - en even door-zeurde hem een duister verdriet, gevoelde hij zich pijnlijk de blinde. Willoos liet hij zich door zijn vriend over het vlotje leiden naar het bootje; daar voelde hij de grove hand van den schipper warm om de zijne sluiten, en klein, steun-behoevend, liet hij zich sturen en stapte in. Balanceerend met beide armen, zakte hij behoedzaam in het deinend schuitje neer, op den achter-steven, en als van ouds hervond hij zich laag boven de frissche water-vloer. Hij omgreep achter zich de roer-stok, net als vroeger; in zachten schok voelde hij het bootje vlotten en hij hoorde 't vochtig inleggen der riemen die aan de pennen mokten. En hij her-innerde zich hoe ze nu dwars door den stroom voeren naar het midden: op gevoel stuurde hij naar den kant, tot zijn vriend hem waarschuwde het roer recht te houden. Sterk duwde hij toen de roer-stok om: het bootje wendde, sterker blies de koelte in zijn gelaat, pal tegen 't voorhoofd - en ze voeren stroom-op, juist in het midden der rivier...

Nu wist hij weer; hij bevroedde, als ziende, aan weerszij de oevers lengen: de eene groen, met hoog geboomte waar tusschen blauw geschemer van een weg, de andere, op-gaande tot dijk, zwaar belegd met grauw bazalt; en achter hem, ver af al, beeldde nog het schuiten-huisje in hem op, laag en wit op de rivier. En rondom vloeide het stroomende groen-

grauwe water, bekarteld en beglansd met spartelende zonneglensters. Strak omklemde zijn hand de roer-stok; hij zat recht-op, weer thuis in het lichaam, dat pezig-sterk hem omkleedde, de open-gaande zinnen proefden het frisch geklots van 't spoelende water, 't plassend rhythme van 't geroei. Hij sprak niet; langzaam ademend, aandachtig het gelaat geheven, in staar omhoog, dronk hij de milde lucht bij diepe teugen in. 't Hemel-vuur blakerde zijn gelaat, boven in zijn hoofd wemelden zachte gloeiingen, oranje-rood, als wel in vroeg-uchtenden aan den hemel gloren...

Ze spraken niet; kalm roeiend tegenover den blinde zat zijn vriend, ziende naar 't innerlijk bewogen gelaat; soms blonk dat naar hem heen, de oog-gruizels lichtend in de zon als keek 't hem aan, - dan wendde hij, verlegen morrelend aan de riemen, het hoofd af en mompelde iets.

En koelten zuchtten aan, frisch wuifden ze den blinde langs de teer-voelende slapen; een boot raderde voorbij, blij razend door het water-kleed dat te golven begon en 't schuitje dansen dee, en weer uit-deinde tot 't bootje vlak weer voort-scheerde tusschen het gelijkmatig riem-geplas. Wiggend voelde de blinde het voort-stuwen, na elken, koelklinkenden inleg-slag schoot het uit; soms plonsde sieperend een riem, spatten de opspringende droppen hem in 't fijnproevende gelaat.

Al hooger klom de zon; de blinde besefte zienlijk boven zich den hoogen diepen blauwen hemel, gansch zijn hoofd laaide vol warm schijnsel. Hij bevroedde boven zich de zon als een koper-vurig gat in het eindeloos diepe blauw; soms dofte gewolkte er voor: dan donkerde 't in hem en bleef hij hunkerend omhoog peinzen tot van binnen het licht weer gloeide.

En dan weer zat hij, turende in zich zelven, stil aandachtig achter-in het bootje te mijmeren; zijn beelding groeide sterker in hem, ze stond ál strakker en trok los van de omgeving, kleiner, dieper kromp ze in zijn hoofd, vrij van het buiten: hij wist zich niet voortgaande meer, hij kende geen oevers en geen tijd - hij leefde alleen binnen zijn open hoofd, als droomend varende op oneindige plas...

Onhoorbaar de riemen inleggend bespiedde zijn vriend sprakeloos het droom-gelaat, in het verwante voelen de naar

buiten tredende ziel te lezen zoekend; hun samen-zijn aan het langdurig ziekbed, de vele diepe gesprekken, heel hun trouwe vriendschap klonk als een ver gezang in de stilte van zijn aandacht op. Behoedzaam roeide hij voort, aansturend, ouder-gewoonte, op den riet-omgroeiden inham, waar ze ongestoorde uren te praten, te lezen, te droomen plachten, waar ze dikwijls gezwommen hadden: hij aan den kant blijvend, de blinde roekeloos zich wagend midden in den stroom; - en treuring nevelde door zijn gedachten dat hij nooit weer het forsche lichaam, vrij en krachtig, door het water zou zien stuwen...

Uit het goedig bol-ronde aangezicht meelijdend turende op het vermagerde, innig bezige gelaat tegenover hem, deed de blonde met de riemen het schuitje wenden, áán-houdend op den oeverkant waar hoog het riet pluimde; ze naderden hun plekje, de verborgen inham: in lange sterke trekken aan de riemen scheerde het bootje dwars op den rietkant toe en schoot door, de stroomelooze kom binnen, tot 't met doffen stoot tegen de modder-zwarte wal botste. En bedrijvig doende dadelijk, meerde hij zorgvuldig 't schuitje vast, en strekte zich toen, vermoeid, op een droge plek in het riet, te rusten.

De blinde, uit zijn droom geschokt, de rust-glans van het gelaat vergleden, bezon zich, en beide afhangende handen aan weerszij in het roering-looze lauwe binnen-water reikend, hervond hij glimlachende hun rustplek; peinzend bleef hij, op den achtersteven van het schuitje, dubben over zijn verbroken drooming, waarvan nog een na-suizing door zijn hoofd zoefde. Sprakeloos waren beiden; soms piepte angstig een korte vogel-fluit, verborgen dichtbij, soms klukte onder aan de halmen het water als van heimelijk dieper leven - en dan bleef alles weer stil binnen de rond-warende ruischingen van het riet...

Opeens richtte de blinde zich recht-op van het bankje, een wils-lach om den bleeken mond; speelsch stootte hij beide handen weer terzij in 't water-glas, dat gerucht-loos brak in glinsterende rimpeling, en aaide plonzend door het lauwe nat. En stil-lachende zei hij dat hij zwemmen wilde, en hield een wijle het hoofd achterover, dat een schuine wentelende zonnezuil, die tusschen de riet-pluimen door, het water-priëel binnen-

stond, het bleeke, hooge voorhoofd guldde en de ingezonken oog-gruizels te fonkelen zette - als twee glinstrend hardsteenen burcht-ruïnes diep onder hooge blanke berg-rug. En rap begon hij zich te ontkleeden eer zijn verblufte vriend had kunnen antwoorden; hij rukte zich de kleeren af, het heimelijk lachend aangezicht geheven boven de ijverig doende handen. En hij klom al op het bankje, het witte naakte vleesch heffend in den zonne-glans, de mond in lach geopend, de flonkrende oogen-staar naar boven; hij wendde, als ziende, naar het rivier-opene, hij vouwde de handen tot duiken saam boven 't hoofd en zette zich voorover af, met de wiggende handen een gat stootend in het glimmend vlak. En snel verdween het witte lijf en sloot zich het gat, glanzende kringen ringden wijd-uit en vervloeiden...

Angstig turend zocht de blonde langs de deinende watervloer; zijn blikken maten de duiking na, in benauwend gespannen wachten, telkens verder naar de priëel-opening - tot plots de donkere nat-glimmende kop uit het water opstak, een steen-worp af van 't bootje. In blij geweld zwom de blinde voort, de kom uit, recht-aan op de glinstrendbreede rivier-baan. Doch zijn vriend riep hem terug, en hij keerde, de vale gezicht-vlek boven het groene zon-doorzilverderde water, gedwee wendend naar den klank der vriendenstem; in forsche rukken, vast-recht van richting, naderde hij het witte bootje. Over het voorhoofd streek een donkere haar-sliert, bij elken adem-stoot proestte de staag glimlachende mond en de starre gesplinterde pupillen glinsterden van 't water als diamanten steenen in den zonneglans.

Hij was weer in het midden der kom en wierp er zich op den rug, het gelaat omhoog naar de diep blauwe koepeling, die wemelde van zomer-gloei. En speelsch begon hij er te dartelen, duikelend beurtelings op en onder, rap met de armen als een molen wiekend door het spoelend water en schoot dan plots weg naar de diepte en kwam boven, ergens verder, en ging weer met de armen malen, al sneller en doller - dat de blonde beangst in 't bootje sprong, gereed, de handen aan de riemen.

Maar de blinde lag al stil op den rug weer naar den hemel te staren, de mond gesloten, in aandachtig peinzen voel-

tastend naar het buiten. Langzaam diep ademend dreef het gestrekte, witte, naakte lichaam in 't goud-en-zilverig blakkerende water, de beenen aan de diepte gezonken, stil, als een water-lelie aan haar stengel. Overal was het geruchtloos, de stilte stond als een klok om zijn aandachtig hoofd, dat inwendig gloeide in zachte rose-wemelingen. Als een wijde geluid-looze lach voelde hij het buiten hem omschijnen - en zacht, bij vleugjes, vaagde 't beseffen uit zijn hoofd, dat hij in 't water dreef. Hij wist niet waar hij was, hij toefde ergens, als in een streek die hij altijd wel om zich geweten had, doch nooit zoo nabij. Doch koud kwam opeens zijn alledaagsch besef aanklaren, als ontwaken uit een blije warme werkelijkheid, in vaag en kil gedroom; en hij huiverde, hij voelde zijn lijf verkillen alsof hij uren al in het water lag. Angstig luisterde hij in 't ronde: overal hing de stilte, niets dan het heimelijke borrelen murmelde door zijn ooren zijn hoofd binnen, dat star door-wemeld werd van de zonne-laai. En de rillingen werden heviger, beklemming snoerde benauwende aan - beangst begon hij terug te verlangen naar de veilige vastheid van de wal. En zich vermannende gooide hij snel 't lijf om op de buik en begon in krachtige slagen te zwemmen.

Warmend stroomde het bloed weer vlotter door zijn lichaam; in groote scheutende slagen, de voeten forsch weg-trappend, de handen sperende vooruit, zwom hij voort. In blij genot versnelde hij zijn vaart, hij wentelde op één zij en wigde, de beenen in sterke halen over elkander malend, door het klukkende water, den bovensten arm telkens fraai en kloek strekkende. Vreugdig voelde hij zijn vaartende lijf al grooter schot nemen, en sterker nog de spieren spannend roeiden zijn heftig bewegende leden hem de riet-omgroeide kom weer uit, de wijd-opene rivier-stroom in. En het snel beweeg verkwikte zijn lijf en wekte al zijn krachten; zóó wilde hij nog wat voort-zwemmen en zou dan keeren en zich aankleeden.

Doch zich geheel onvermoeid voelende, zwom hij heimelijk lachende al verder, telkens het bleek gelaat betrouwend de volle zonne-laai in heffend: zoolang hij de zon nog boven zich wist en onvermoeid bleef, had hij geen nood: hij zag immers toch niet de overstelping-dreigende water-massa, noch de angstig verre oevers - dat was ten minste een winste

van het blind-zijn. Hij zag niets dan het wemelende zonlicht in zijn hoofd, en voelde er groote opkomende machten groeien.

En hoe verder hij voortzwom, hoe lichter het water hem droeg, hoe machtiger zijn heerschende slagen roeiden; 't maakte hem dronken van wellust. Jolig dook hij onder, het blinkende licht in zijn hoofd meedragend, en steeg weer terug in de warmende licht-schijn, en herhaalde dat, zijn lichtdoorblonken hoofd telkens als een lamp onder water trekkend en weer opstootend, vele malen, dat hij nauwelijks meer wist wat lucht, wat water was. In zijn doorzichtige kop voerde hij den luiden zonne-schal mee; uit den golven-murmel spraken stemmen tot hem op: nu zou het groote leven tot hem gaan spreken, tot hem alleen, - boven alles was hij nu uitgestegen, ver boven de gewone vreugden en ellenden. Hij was achter het leven gekomen, hij zag het worden, hij kende het eer 't tot zichtbaarheden stolde. Zijn hel-doorgloeide kop zwol in macht van aandacht en beseffen, het bewustzijn brak door de transparante vaas van zijn hoofd heen en vervloeide met het buiten, hij begon nu alles zienlijk te weten wat er ver in het ronde om hem was en geschiedde en bestond. Zijn denken zwol tot scheppen: wat hij in macht-vol-beelden dacht, dat werd, naast of voor of achter hem - waar hij het wilde. En hij wist het daar, hij zàg, beter dan ziender-oogen mogelijk. Dat was zijn heerlijk loon omdat hij het leven voortgezet had en niet terugzonk in de doodelijke droomingen; nu stond hij boven het leven. Dit was zijn overwinning...

Hij voelde als grenzenlooze krachten in hem werken, bij elken slag groeide zijn vaart en al verder pijlde hij de woelige rivier in, het lichaam deinend in de golven. Het bruisend water zong hem toe, en de eeuwig diepe hemel zonk eindeloos omlaag en huwde zich aan het zingend water tot één zwevend lichte massa, waarover hij als heerscher voortsoof. En in die massa wist hij de aarde drijven: een reuzige vrucht, doorâamd van leven, zìjn leven. In éen groot machtig beeld omvatte hij het al, uit zijn hoofd spon het gedachten-weefsel dat alles voedde en samenbond, zìjn kracht hield heel het al vast, als hij losliet, slechts voor even, zou de wereld vallen, - hìj beheerschte de wereld...

En wreed de kaken klemmend, lachte zijn smal-getrokken

bleek gelaat, eenzaam in de groene voort-rollende baren, een stil vreemd lachje van triumf...

Daar dreef iets aaiend langs zijn naakte lichaam: een zachte kwallige massa; hij verschrok, de roeiende armen stramden in angst.

In zijn hoofd wentelde de lichtgloei omlaag en donkerte rees op; snel doofte achter zijn oogen de glorie, - en vermoeid, ellendig ontwaakte hij als uit een roes. In het kille rondom gaapte eindelooze verlatenheid, en hij besefte zich hulpbehoevend weer de blinde die alles te derven had. Vreezig bezag hij zijn zwem-lust als overmoed waarop straf te volgen had, en de gruwzame triestheid van de eerste dagen van zijn ziekbed, vaalde weer in hem op. Vochtig koelde het water aan zijn rillend lijf, zijn slag vertraagde, en alsof de buiten-glanzing gansch niet meer bestond, bleef het achter zijn oogen dik aan-zwarten.

Dof als lood wentelde een zware onverschilligheid zich in hem om, niets van het leven lustte hem meer, en loom de armen en beenen latende hangen, begon hij langzaam te zinken. Nog spartelden handen en voeten willoos wat rond, doch al vermoeider werd zijn wezen, al dieper zakte hij, het uitgedoofde hoofd op de borst gebogen als zich overgevend aan een grooten slaap. Achter zijn gebroken oogen rukten weer de kleurige vizioenen aan, al nader; in scherpe tafereelen trok veel van zijn leven aan zijn stomme machtelooze aandacht voorbij - lang vergeten beelden uit zijn kindsheid, frisch als sneeuw.

Uit het buiten klukte heel veraf nog flauw het borrelende water in zijn ooren, en steeds donkerder vloersde 't in zijn hoofd achter het snel wisselend vizioenen-leven. Hij besefte niet meer of hij zonk of nog boven was, en ijzig strak sloot zich zijn niet meer ademend wezen dicht. Het nog in en buiten hem begeerig dringende leven benauwde hem vijandig - en dieper het hoofd buigend ging hij de oude bekende drooming binnen...

Dan kwam, zacht blauw getinte opening in het dood-vloers, teer als een gebeds-fluistering, herinneren binnen-zweven aan den vroeg-uchtend eens op 't ziekbed, - en alles wat er aan liefde in hem was, brandde plotseling op: hij wilde terug naar het leven. Wild sloeg hij met armen en beenen, hij

riep, hij huilde, hij bad om hulp, om genade. En dankend hoorde hij buiten de goede vrienden-stem terugroepen en voelde de warme bekende handen aan zijn klamme lijf. Schreiende klemde hij zich vast aan het naderende ranke witte bootje en liet zich gedwee aan de vaste wal voeren, het bleek gelaat blinkend van een zachten glimlach...

COEN HISSINK.

Het feminisme in zijnen modernen vorm.

Een zich sterk op den voorgrond dringend vraagstuk van onzen tijd is het feminisme in zijnen modernen vorm, het hedendaagsch karakter dier machtige vrouwenbeweging, die - zij moge ons dan sympathiek of antipathiek zijn - sedert de laatste tientallen van jaren ons denken geene rust laat en onze gesprekken beheerscht: die forsche, breede ontwikkeling van eenen ouden, overouden boom, die eeuwen behoefde om diep en vast wortel te schieten en die thans zijne takken uitspreidt in wijden kring. Want het feminisme, dat wil zeggen de drang der vrouw om te komen tot volle individueele ontwikkeling zoo goed als de man dat wil, heeft zich de eeuwen door doen gelden, is van den beginne vervlochten met de ontwikkelingsgeschiedenis der geheele menschheid. Hoe zoude ook het geheel kunnen worden volmaakt, indien de samenstellende deelen het niet werden?

Van verschillend standpunt kan men het feminisme in zijnen modernen vorm, waartoe ik mij in deze studie beperken wil, beschouwen: van een sociaal-economisch standpunt, rekening houdende met de gestadige verandering onzer arbeids- en levensverhoudingen, die zoo sterk ingrijpen in de onderlinge maatschappelijke verhouding van man en vrouw; van een juridisch standpunt, in aanmerking nemende de verschillende vormen van wetgeving; van een physiologisch standpunt, in aanmerking nemende de verschillende geaardheid van man en vrouw en de daarvan onafscheidelijke gevolgen. Het zij mij vergund het hier te doen van een algemeen Christelijk standpunt, daarbij van den beginne er nog eens den nadruk op leggende, dat het moderne, hedendaagsche feminisme niet

is de strijd der vrouw om de heerschappij over, noch zelfs om de gelijkheid met den man; maar de eisch der vrouw om te worden erkend als *mensch*, de eisch van recht op vrijheid van ontwikkeling als zoodanig ten bate van het gezin, van de menschheid in haar geheel.

Die erkenning als *mensch* is der vrouw het eerst ten deel gevallen door Jezus Christus. De oudheid had hare profetessen, hare zienaressen, hare wijze vrouwen, hare moeders in Israël, naar wier woord met aandacht en eerbied werd geluisterd; maar dat waren uitzonderingsfiguren. In het algemeen genomen gold de vrouw, en met name bij de Levitische wetgeving, als het minderwaardige, onreine element. Christus, die de onschatbare, eeuwige waarde eener menschelijke ziel leerde eeren ook in de eenvoudigen, in de gevallenen, in de zondaren, erkende de menschelijke ziel niet minder in de vrouw. Wie de Evangeliën opslaat, zal daar op tal van bladzijden vinden, dat de vrouw, niet minder dan de man, door den Heiland steeds vatbaar is geacht om Zijne prediking te verstaan, Zijne heilige beloften zich toe te eigenen. Christus, zoo lezen wij daar, *had Maria en Martha en Lazarus lief*. Voor eene vrouw, voor de Samaritaansche, houdt Hij eene Zijner meest diepzinnige leerredenen, die over de aanbidding in geest en in waarheid. Waar hij de Pharizeërs uittart, om, zoo zij zonder zonde zijn, op de overspelige vrouw den eersten steen te werpen, wordt door Hem nadrukkelijk geprotesteerd tegen eene dubbele moraal, die den man zoude veroorloven in zich zelven te vergoelijken, wat hij in de vrouw zoo streng veroordeelt. Volstrekte gelijkstelling van man en vrouw klinkt er ook in 's Heeren uitspraak: *zoo wie den wil Gods doet*, *die is Mijn broeder en zuster en moeder*. (Marcus 3:25.)

Dat het feminisme op grond van uitspraken aan de Evangeliën ontleend te veroordeelen zoude zijn, wordt door niemand beweerd en kan het ook niet worden. Christus' discipelen hebben op dit punt de onderwijzing van den Heer ook wel verstaan, al is het juist aan de zendbrieven der apostelen, dat de gronden, waarop men de vrouw wil terugdringen van de haar door Christus aangewezen plaats als de gelijkwaardige van den man, plegen te worden ontleend. Den overbekenden Paulinischen tekst: *dat uwe vrouwen in de gemeenten zwijgen*, (1 Cor. 14:34.) heeft men elkander éénzijdig en bij her-

haling nagesproken, daarbij vergetend, jammer genoeg, dat Jezus zelf heeft gezegd: *de discipel is niet boven den Meester noch de dienstknecht boven zijnen Heer*. (Mattheus 10:24.) Maar in menigen anderen Paulinischen tekst, die ongelukkigerwijze wat minder gemeengoed is geworden, wordt de vrijheid, de waarde der vrouw, haar goed recht om in te gaan tot het Koninkrijk Gods niet alleen, - maar ook haar recht om mede te arbeiden aan de voorbereiding van de komst van het Koninkrijk der Hemelen met nadruk erkend. Paulus heeft ook gezegd: *In Christus is noch man noch vrouw*. (Gal. 3:28.) *Staat dan in de vrijheid*, *waarmede Christus u vrij gemaakt heeft*. (Gal. 5:1.)

Toch schijnt eerst onze tijd, negentien eeuwen nadat de vrijheid brengende woorden van den Verlosser der wereld ook over het gebogen hoofd der vrouw hebben weerklonken, de vervulling dier vrijspaaak te zullen zien aanbreken. Wat moest er ook veel groeien en rijpen, eer de moderne vrouw kon optreden, zooals zij het heden ten dage doet! Hoe zouden de oude schrijvers der apostolische brieven oog hebben gehad voor wat de vrouw na hare vrijmaking door Christus worden kon? Een Paulus kende slechts de vrouw, die ten huwelijk gegeven en ten huwelijk genomen wordt. De ongehuwde vrouw, zooals onze tijd die kent, bestond in Paulus' dagen niet, kon in de maatschappelijke orde dier dagen niet bestaan. Zij was er niet veilig. Haar toevlucht bleef eeuwenlang enkel nog het klooster, zoolang het Christelijk beginsel van eerbied voor de rechten van den individueelen mensch zich niet had gevormd. En zoo moest menig ander pleit eerst beslecht. Maar de vrouw, die onder eene eeuwenlange Christelijke bedeeling, (al moge die dan nog zoo gebrekkig zijn geweest), zich heeft ontwikkeld, is eene geheel andere dan de eerste Christengemeenten die hebben gekend. De vrijmaking haar door Christus gebracht heeft gewerkt, al zijn het misschien nog niet eens onze dagen, die er de volle ontplooiing van zullen zien.

Historisch is de langzame voortgang van deze ontwikkeling zeer wel verklaarbaar. De afschaffing van de slavernij, van de lijfeigenschap, van de pijnbank, van de doodstraf, - de zegepraal van het beginsel van gewetensvrijheid, van gelijkheid van alle burgers voor de wet, van de ontvoogding

der vrouw, van den wereldvrede en van zoovele dingen meer, zij zijn geweest en zij zullen zijn de natuurlijke gevolgen van Christus' leer, vruchten, die rijpen in hunnen gezetten tijd, al zijn zij ook vaak, naar de geschiedenis leert, door tal van uitnemende Christenen hersenschimmige drogbeelden geacht, wier verwezenlijking op aarde nu eenmaal eene onmogelijkheid was, een onbereikbaar ideaal. En dit mag ons niet verwonderen. De menschelijke ziel vermag de waarheid slechts bij gedeelten te onderscheiden. Het bezit van het ééne deel eerst maakt haar vatbaar voor het bezit van het volgende. De waarheid, die in de prediking der Evangeliën besloten ligt, is zoo vol en rijk, dat eeuwen en nog eens eeuwen noodig waren en noodig zullen zijn om de menschheid er geheel van te doordringen. Ook hier heerscht de groote wet van orde en geleidelijke opklimming. De geheele plant ligt wel in de kiem besloten; maar zij moet groeien en wassen: langzaam en rustig: *eerst het kruid*, *daarna de aar*, *daarna het koren in de aar*. (Marcus 4:28). Ieder menschengeslacht heeft daarom in de volmaking der menschelijke ontwikkeling eene aangewezen taak: het moet een bepaalde zijde der waarheid, aanvankelijk nog slechts door enkele vooruitstrevende geesten gevat, tot gemeengoed voor de geheele menschheid maken. Maar in ieder dier wereldhervormende evoluties, door het Christendom gewerkt, is door vrouwen gedeeld niet alleen: zij hebben er aan medegewerkt met groote kracht. Ook in het openbaar. Tot thans in onze dagen, dank aan die voorafgaande evoluties, het hoogtepunt van algemeen menschelijke ontwikkeling schijnt te zijn bereikt, waarop eindelijk de vrijmaking der vrouw in vervulling kan gaan.

Reeds de Evangeliën zelf vertoonen ons de vrouwen als de laatsten bij het kruis en de eersten bij het graf. Het Pinksterverhaal spreekt uitdrukkelijk van eene uitstorting des Heiligen Geestes op mannen en op vrouwen beiden. Het bloed van martelaren èn van martelaressen is in de eerste eeuwen onzer Christelijke jaartelling het zaad der Kerk geweest. Wat betreft den beschavenden en veredelenden invloed, die tijdens den bloeitijd van het kloosterwezen van daar over geheel Europa uitging, stonden de nonnenkloosters niet achter bij die der monniken. Het heiligenideaal der

middeleeuwen, dat leidde tot schier onpeilbare diepten van zedelijken ernst en dat aan de maatschappij dier dagen eenen onuitwischbaren stempel heeft opgedrukt, vond zijne verwezenlijking in eene breede rij van mannen en van vrouwen. Toen in eene daarop volgende periode van reactie en verval stemmen opgingen, die riepen om terugkeer tot beter, zuiverder opvatting van de geestelijke dingen, klonken er ook vrouwenstemmen in dat machtige koor. Ik wil hier slechts in het voorbijgaan wijzen op de grootsche figuur der door de Roomsch-Katholieke Kerk heilig verklaarde Katharina van Siena, die het zelfs mocht wagen den paus openlijk ter verantwoording te roepen. Nadat de Hervorming, ook daar waar zij werd overwonnen en onderdrukt, de Roomsch-Katholieke Kerk toch dwong tot grooter ernst en meerder reinheid, waren het vrouwen als Sancta Theresia van de orde der Carmelieten en Angélique Arnauld, de groote abdis van Port-Royal, die mede den stoot gaven tot de reorganisatie der kloosterorden. Wat blijft er over van de geschiedenis van het Jansenisme, wanneer men de nonnen van Port-Royal daaruit wegdenkt? Die hervormingsbeweging verloor hare beste kracht, toen het nonnenklooster viel in den ongelijken strijd met een verbitterd Jezuietisme.

De denkbeelden der Renaissance dankten hunne snelle verspreiding aan tal van uitnemende vrouwen; vrouwen, die later ook den arbeid der groote Kerkhervormers trouw hebben geschraagd. Opmerkenswaardig is het zeker, dat de Kerk, zoodra zij er toe overging het Avondmaal onder beiderlei gestalten den leeken toegankelijk te stellen, niet heeft geaarzeld den kelk, haar innigst symbool en heiligst sacrament, ook den vrouwen te reiken. De correspondentie van Calvijn bevat vele brieven aan vrouwen gericht en daarin komt duidelijk aan den dag, dat deze den arbeid en de roeping der vrouw in die toen zeer openbare aangelegenheden van strijd en lijden hoog aansloeg. In een schrijven van zijne hand[1)] aan eenige ongelukkige vrouwen, die, in afwachting van den laatsten vreeslijken gang naar wurgpaal en schavot, in de Parijsche kerkerholen smachtten, heet het onder meer: ‘het heeft Gode behaagd u te roepen tot Zijnen dienst

1) Jules Bonnet, Lettres Françaises de Calvin. Tome II. pag. 146.

evenals Hij dit den man doet. Wij allen te samen zijn door Christus gered en hebben een gemeenschappelijk heil in Christus; maar daarom moeten wij als mannen en vrouwen ook één van zin Zijne heilige zaak voorstaan.... Ziet op de volharding der vrouwen bij het lijden en sterven onzes Heeren en bedenkt, dat toen de discipelen Hem hebben verlaten, zij bij Hem hebben volhard tot het uiterste. Is het niet eene vrouw geweest, die Zijne opstanding heeft geboodschapt aan de discipelen? Hebben niet duizenden van vrouwen haar bloed en haar leven gelaten om Jezus' naam te verheerlijken? Heeft God haar martelaarschap niet gezegend? en zien wij niet nu nog, in onze dagen, dat God werkt door de hand van vrouwen en door haar getuigenis Zijne vijanden beschaamt? Is er wel krachtiger prediking denkbaar dan de vastheid en de trouw, waarmede vrouwen den naam des Heeren belijden?....'

Calvijn's leidend beginsel was de leer van het vrije onderzoek, de overtuiging, dat ieder, wie ook, hoog of gering, priester of leek, man of vrouw, onmiddellijk en persoonlijk verantwoordelijk is jegens God, voor wien alle menschenkinderen gelijk zijn, omtrent wat hij door gezet onderzoek van Gods Woord in zijn geweten als waarheid heeft leeren erkennen: de overtuiging ook, dat voor die hooge, zedelijke wet menschelijke wetten en inzettingen moeten wijken. Met dit vrijheidsbeginsel heeft Calvijn, - met dankbaarheid is het bij de herdenking van zijnen vierhonderdsten geboortedag vrijwel over de geheele beschaafde wereld erkend, - den grondslag gelegd van onze moderne vrijheden op geestelijk, staatkundig en maatschappelijk gebied[1)]. Maar die ver strekkende gevolgen van het leerstuk van het vrije onderzoek heeft Calvijn zelf allerminst voorzien, ook niet kunnen voorzien. Meenende, dat de waarheid, zooals hij zelf die na onafgebroken, rusteloos onderzoek in den Bijbel vond, ook was *de* waarheid in haar geheel, bleef zijn ideaal dat eener Godsregeering, eener theocratie in den vorm zooals hij zelf dien uit Gods Woord meende te moeten afleiden, en waaraan allen zich onvoorwaardelijk hadden te onderwerpen. Het is daardoor aan zijn geestesoog ontgaan, dat

1) Paul Seippel. Génève et la tradition de la liberté. Revue Suisse. 1909.

de noodzakelijke consequentie van de leer van het vrije onderzoek zoude blijken te zijn de erkenning van het goed recht van vrijheid van godsdienst en geweten. Dit is eene zaak geweest, waarbij Calvijn zelfs in gedachte niet heeft stil gestaan. Men weet dit algemeen ook maar al te goed. Wie weinig meer van hem kent dan den naam, weet toch altijd wel dit ééne te vertellen; dat hij Servet heeft doen verbranden. Wie hem hoog vereeren, wie ook nu nog zoo gaarne zich noemen naar zijnen naam, zeggen: 'Wij weten het ook wel.' Maar niemand kon het begrip verdraagzaamheid in die dagen vatten. Eerst een volgend geslacht, opgevoed in en gevormd door het Calvinistische vrijheidsbeginsel van het vrije onderzoek, staande derhalve op de schouders van hen, die waren voorgegaan en daardoor iets meer kunnende overzien van den ethischen gezichteinder dan deze in hunnen tijd vermochten, - eerst een volgend geslacht heeft kunnen begrijpen, en onder de eersten om het te begrijpen zijn vrouwen geweest, dat het logische gevolg daarvan was: vrijheid van godsdienst en geweten.

Prins Willem van Oranje, die dit beginsel, dat ons Nederland machtig en groot heeft gemaakt, ten onzent heeft bezegeld met zijn bloed, stond in deze opvatting nog alleen en verlaten. Hij werd gedwarsboomd en verketterd door velen, die zijne aanhangers en volgers hadden moeten zijn, omdat hij, ofschoon zelf overtuigd Calvinist, de vrijheid van godsdienst en geweten, waarvoor hij leed en streed, ook den Lutherschen, den Doopsgezinden, den Joden en niet minder den Roomsch-Katholieken gewaarborgd wilde zien. Zelfs zijn trouwe Marnix van St. Aldegonde verweet hem, dat hij, door vast te houden aan dezen eisch: *liberteyt van de conscientie voor allen*, zijn werk in de Nederlanden moedwillig in de waagschaal stelde, het allicht baldadig zoude doen mislukken. De Prins stond alleen, zonder geld, zonder hulpbronnen of vaste inkomsten, met bandeloos krijgsvolk, met kleinmoedige vrienden, met bondgenooten wier trouw hem verdacht moest zijn. Steeds luider riep men om vrede, om vrede tot elken prijs! En de vredesvoorwaarden, die Don Luis de Requesens na Alva's vertrek deed aanbieden, schenen velen verleidelijk genoeg, al werd daarbij de eisch van recht op vrijheid van godsdienst en geweten uitdrukkelijk afgewezen.

Onder dien druk stortte Prins Willem zijn hart uit voor zijne moeder en deze ééne begreep hem. Juliana van Stolberg achtte zich als vrouw ook allerminst onbevoegd om te raden in deze openbare aangelegenheden van Staat. Het beginsel van de liberteyt van de conscientie mocht haar zoon niet los laten, tot welken prijs ook, oordeelde zij. ‘Het schijnt mij toe,’ schreef zij hem, ‘dat de thans aangeboden vrede ziel en geweten in gevaar brengt.... Het is beter het tijdelijke te verliezen dan het Eeuwige.’

En toen zij, die verdrukt waren geweest op hunne beurt verdrukkers werden en Remonstranten en Contra-Remonstranten elkander ten bloede toe bestreden, wie heeft toen Prins Willems geestelijke nalatenschap zoo trouw verdedigd, zoo vurig bepleit als 's Prinsen echtgenoote Louise de Coligny, van wie de historieschrijver Gerardt Brandt ons verhaalt: ‘al haar roepen was tot vrede maar niemand hoorde’; en die na de mislukking van haar pogen om Oldenbarneveldt te redden van het schavot, tot in het diepst der ziel gewond door de miskenning der rechten van andersdenkenden, waarvoor haar groote gemaal zijn leven had gelaten, Holland ontvlood om in Frankrijk, haar geboorteland, te gaan sterven, op haren doortocht te Delft door het woedende volk nog in hare koets met steenen geworpen en met smaadreden overladen, om haar optreden in het belang van den grooten staatsman, tegenover wien prins Maurits ook haars inziens zeker in zijn volle recht was, maar ‘wiens qualiteiten ende diensten eertijds gedaan, wel in consideratie behoorden te komen,’ naar zij meende.

Een vijftigtal jaren later, toen de liberteyt van de conscientie niet enkel voor Nederland maar voor geheel Europa opnieuw verloren dreigde te gaan, daar Frankrijk in verbond met Engeland zich de oppermacht in ons werelddeel zocht toe te eigenen om dan tevens door middel zijner legermachten de suprematie van het Katholicisme te herstellen, heeft de Koning-Stadhouder Willem III het werk van zijnen grooten voorzaat gered. Maar wie die groote worsteling nagaat, moet zich afvragen, of hij het zoude hebben kunnen doen, indien eene vrouw, Maria van Engeland, zijne echtgenoote, zijne gedachten niet zoo juist had gevat, zijn streven niet zoo krachtig had gesteund.

II.

Het logische gevolg van het Calvinistische leerstuk van het vrije onderzoek is geweest de strijd om de individueele gewetensvrijheid en ter wille daarvan de strijd om staatkundige vrijheid. Toen den vorigen zomer het werk en de persoon van Calvijn meer nog dan anders belangstelling wekten, is er herhaaldelijk en van verschillende zijden op gewezen, dat gewetensvrijheid en staatkundige vrijheid voortkomen uit denzelfden wortel; dat beiden vruchten zijn van denzelfden boom. De groote Revolutie der 16de eeuw bedoelde in den aanvang uitsluitend en alleen een beroep op het godsdienstig bewustzijn van den mensch, op zijn geweten, op zijn gemoed; zij bepaalde de aandacht veel meer bij de overweging van 's menschen toekomende en eeuwige dingen dan bij die van zijn aardsch bestaan. Maar toch de vernieuwing des geestes, die van de Hervorming uitging, greep den mensch in zijn geheele zijn; allereerst voorzeker als zedelijk wezen wat hem in zijne betrekking tot God betrof, maar daarna ook als gemeenschapswezen, in zijne verhouding tot anderen. Eene botsing met heerschende toestanden en bestaande machten kon daarom niet uitblijven; ter verwezenlijking van het Calvinistische vrijheidsbeginsel moest worden gestreden een strijd om staatkundige rechten en vrijheden voor den staatsburger als waarborg tegen de willekeur, tegen het absoluut gezag van den vorst. En vrouwen hebben in de voorste gelederen gestaan in ieder tijdperk en op ieder terrein van dien strijd, die te zijner tijd met onverbiddelijke consequentie ook moest worden een strijd voor hare eigene politieke vrijmaking.

In Calvijns geboorteland, in Frankrijk, is die strijd het eerst en het felst gestreden. Aanvankelijk hadden de Hervormden in Frankrijk niet gedacht aan tegenstand. Een veertigtal jaren lang hadden zij willig het hoofd gebogen, gehoorzaam tot in den dood aan den wil van den vorst. Weerloos hadden zij zich veertig jaren lang laten gevangen nemen, folteren, verbranden en levend begraven, evenals de martelaren der eerste Christengemeenten het hadden gedaan, de vraag zelfs niet stellend, of de machten in den Staat wel het recht hadden aldus met hen te handelen. Want aan de

eenheid van Kerk en Staat twijfelde niemand in die dagen en dat het hoogste wereldlijke gezag tevens beschermend en wrekend op moest treden voor de belangen der zuivere leer, werd zonder tegenspraak erkend. Met blijde doodsverachting gingen de eerste aanhangers der Hervorming jaar in jaar uit hun vonnis tegemoet; want alleen een geestelijke tegenstand was geoorloofd en wat nood of het lichaam al verloren ging, zoo de ziel slechts behouden bleef, vermaande Calvijn in zendbrief op zendbrief dringend en beslist. Maar de uitbreiding der Kerk trots vervolging en druk maakte, dat men allengs minder berusten kon in die willige overgave, die voor de eerste belijders zulk eene natuurlijke zaak was geweest. Reeds de naaste volgelingen van Calvijn, een Theodoor de Beza, een John Knox, deden van het absoluut gezag van den vorst een beroep op de Staten, op de Volksvertegenwoordiging en verklaarden, dat tegenover eene onrechtvaardige Regeering verzet, zelfs gewapend verzet, geoorloofd is.

Het bracht veler gemoed in bangen tweestrijd en meest wel het gemoed van eenen Gaspard de Coligny. Hij wist, dat menigeen in Frankrijk op aarde enkel nog maar uitkomst wachtte van zijnen sterken arm, van zijn helder hoofd, van zijn krijgskundig beleid, van het prestige van zijnen ouden naam en invloedrijke betrekkingen. Besluiteloos en ontzet bleef hij echter aarzelen, bedenkende wat het zeggen wilde gewapend op te trekken tegen zijnen wettigen vorst, den burgeroorlog te doen ontbranden. Toen zijne gemalin, Charlotte de Laval, hem zocht te overreden om zich toch niet te onttrekken, om toch niet, zooals zij het uitdrukte volgens het aangrijpend verhaal van Agrippa d'Aubigné, ‘de doodslager te worden van die allen, die hij niet tegen doodslag beveiligde’, bood hij haar met profetische helderziendheid drie weken bedenktijd om zich wel te beproeven, of zij, indien de oorlogskans hem tegen was, standvastig zoude kunnen blijven bij vervolging en vlucht, bij ballingschap in den vreemde, bij schande, honger, naaktheid, niet alleen voor haar zelve maar, erger nog, voor hare kinderen, na eerst haren echtgenoot te hebben zien verscheuren en verminken door het gemeen. Maar op Charlotte's moedig en beslist antwoord, dat die bedenktijd onnoodig was, dat haar besluit vast stond en dat zij hem smeekte, niet ook nog het bloed

der slachtoffers van die drie weken op zijn hoofd te laden, aarzelde de Coligny niet langer om zich te stellen aan het hoofd der strijdende Hugenoten. Wij weten, dat hij viel in den St. Bartholomeusnacht en dat de zijnen het lot hebben ondergaan, dat hij hun had voorspeld. In Frankrijk was de tijd voor de verwezenlijking van het Calvinistische vrijheidsbeginsel nog niet rijp. Dat hebben ook ondervonden die prinsessen van Nassausch bloed, die dochters van Willem I en van Charlotte van Bourbon, wier nagedachtenis nauwelijks meer leeft onder ons, minder nog omdat zij na haar huwelijk, ver weg in den vreemde, den schoonen Oranjenaam niet meer voerden, dan wel omdat zij niet, als hare roemrijke broeders prins Maurits en prins Frederik Hendrik, den triomf van waarheid, vrijheid en recht mochten aanschouwen in haar nieuwe vaderland, maar er de treurende getuigen moesten zijn van afval, van teruggang, van ondergang. Machteloos waren zij daar om te keeren den stroom van vijandig verzet tegen de liberteyt van de conscientie, tegen de staatkundige vrijheid, die haar vader ten onzent had gegrondvest. Toch zijn zij blijven pal staan in hare overtuiging onder aanvechtingen zonder tal, een laatste bolwerk vormende voor wie even als zij niet wilden buigen voor staatkundige willekeur en geestelijken dwang: een bolwerk zoo vast, dat het welhaast den schijn heeft, alsof de val van den Protestantschen adel in Frankrijk, waardoor de herroeping van het edict van Nantes mogelijk werd, eerst een voldongen feit was met het verscheiden dier laatste draagsters van het fiere Oranje-devies: *Je Maintiendrai*.... Ik zal handhaven.

Maar de boom, die in Frankrijk niet aarden kon, schoot elders diepe wortelen. In de Nederlanden ging de strijd om de liberteyt van de conscientie onder Willem van Oranje gepaard met het hoog heffen van het gezag der Staten tegenover het absoluut gezag van koning Philips van Spanje. In Engeland stichtten de Puriteinen eene Republiek met eene constitutie, die moest waarborgen volledige vrijheid van godsdienst en gelijkheid van alle burgers voor de wet, als logische consequentie van de gelijkheid van alle menschen-kinderen voor God. Die Republiek had slechts een voorbijgaand bestaan; maar heeft toch het absoluut gezag van den vorst in Engeland voor goed geknakt. De Pelgrim-vaders, die in 1620 aan boord van de *May-flower*

de vrijheid van denken en leven, die zij in Engeland niet vinden konden, waren gaan zoeken in Amerika, stichtten daar hunne kolonies op den grondslag van een constitutioneel, representatief bestuur. Dat bestuur heeft gediend als model voor de constitutie, die in 1787, bij gelegenheid der onafhankelijkheidsverklaring van Engeland werd aangenomen door de 13 Noord-Amerikaansche Staten, die toen tot eene federatie kwamen. Die beroemde Amerikaansche onafhankelijkheidsverklaring ging uit van de stelling: 'dat alle menschelijke wezens zonder onderscheid van hunnen Schepper hebben ontvangen een onvervreemdbaar recht op leven, vrijheid en het streven naar geluk: dat de Overheden zijn ingesteld om die rechten te verzekeren en hare wettige macht ontleenen aan de instemming van hen, die door haar worden geregeerd.' Dit kon zeker niet worden uitgelegd in eenen zin, die uitsloot de vrouwen, gelijk de vrouwen dan ook in sommige Noord-Amerikaansche Staten reeds in het bezit van politieke rechten waren; terwijl bij de Puriteinen en bij de Kwakers de vrouw, althans in het kerkelijk leven, eene volstrekte gelijkstelling met den man deelachtig was. Reeds in 1787 waren er eenige Amerikaansche vrouwen, die verlangden hare staatkundige rechten ook ronduit in de Constitutie erkend te zien; en algemeen wordt daarom aangenomen, dat de strijd om de politieke ontvoogding der vrouw dagteekent van de Amerikaansche onafhankelijkheidsverklaring. Maar in de geleidelijke evolutie der dingen was men nog niet zoo ver gevorderd, dat men deze logische consequentie van het Calvinistische vrijheidsbeginsel: de staatkundige gelijkstelling van man en vrouw kon aanvaarden. De poging om in de Amerikaansche Constitutie man en vrouw gelijk te doen stellen leidde slechts bij de eerstvolgende nieuwe bewerking der Constitutie tot de inlassching van het woordje *mannelijk* overal waar van kiesrecht of verkiesbaarheid sprake was en tot intrekking van de politieke rechten, die de Amerikaansche vrouwen reeds bezaten.

In Frankrijk was de Amerikaansche onafhankelijkheidsverklaring de grondslag geworden van de sedert 1789 zoo bekend geworden *Verklaring der Rechten van den Mensch en van den Burger;* en vol bezieling deelden de Fransche vrouwen in de gespannen verwachtingen en hooge idealen, die zulk eenen

schoonen gloed hebben gegeven aan den vooravond van de Revolutie der 18de eeuw, die volmaken zoude wat die der 16de onvoltooid had gelaten. Voor haar, voor de Fransche vrouwen, was het niet in te denken, dat die rechten, die algemeen menschelijke rechten, die men allen burgers zonder onderscheid deelachtig wilde doen worden, niet rechtens en natuurlijkerwijze ook het deel der vrouw zouden zijn. Men hoort den nagalm van haar verlangen en hopend vertrouwen nog klinken in de brievenverzamelingen en *Mémoires* uit dien tijd. Maar de Nationale Conventie, het Regeeringslichaam, dat sedert Lodewijk XVI in September 1792 als koning was geschorst, in Frankrijk heerschte, deed trots het vurig pleidooi van Condorcet, den moedigen kampioen voor de rechten der vrouw, alle vrouwenvereenigingen opheffen en weigerde eene deputatie van vrouwen in hare vergadering te ontvangen. Vóór de Revolutie bezaten de edelvrouw, de abdis in Frankrijk verschillende politieke rechten; maar toen als gevolg van die Omwenteling naast adel en geestelijkheid aan de burgerij een gelijk recht werd toegekend om invloed te oefenen op de wetgeving, is even uitdrukkelijk de vrouw als zoodanig daarvan uitgesloten met verlies zelfs van wat zij reeds sedert eeuwen placht te bezitten. Toen ten onzent in het stormachtige jaar 1795 de Bataafsche Republiek werd geboren, ging er eene stem op, die betoogde, dat beperking van het recht van invloed op het Staatsbestuur tot mannen alleen onvereenigbaar was met de toen algemeen als onfeilbaar richtsnoer geldende leer van de Rechten van den Mensch.[1)] Maar die enkele stem bleef alleen en ging ongehoord voorbij. Vol bezieling pleitte eene Engelsche vrouw, Mary Wolstonecraft, in haar beroemd gebleven werk, *the Vindication of the Rights of Woman*, dat in 1792 verscheen, voor de geldigheid der zich baan brekende nieuwe begrippen ook ten opzichte van de vrouw. De vermaarde *Reform-bill* van het jaar 1832, de eerste groote uitbreiding van kiesrecht in Engeland, ontnam desniettemin den Engelschen vrouwen tal van oude rechten en zoo is het ook nog in later jaren allerwege en herhaaldelijk gegaan. Dat het recht van verdienste meer

1) Dr. H.E. van Gelder. Feministische Bataven. Amsterdammer 24 Nov. 1907. (Ten betooge dat de Vrouwen behooren deel te hebben aan de Regeering van het Land, door P.B.v.W. Kon. Bibl. Cat. Knuttel No. 22558).

is dan het recht van geboorte, dat der burgerij invloed toekomt op de wetgeving, waarnaar zij wordt geregeerd, wordt wel algemeen als blijvende vrucht der Revolutie-denkbeelden erkend; maar de vrouw wordt nog altijd gemeten niet naar de mate harer verdienste doch naar het feit harer geboorte als vrouw, is onderworpen aan wetten bij wier samenstelling zij niet wordt gehoord.

Wat kon het ook baten, of enkelen het goed recht harer staatkundige gelijkstelling met den man inzagen en bepleitten, de vrouw zelve, - in het algemeen genomen, - was daar nu eenmaal nog onverschillig voor. In de eerste decenniën der 19de eeuw is zij zich hare politieke achterstelling bij den man nauwelijks bewust geworden.. De groote Revolutie-strijd scheen in hare herinnering te zijn geworden een strijd, die hare belangen als vrouw als zoodanig niet had geraakt. Met lijdelijke onverschilligheid, als ware het eene zaak, die haar niet aanging, aanschouwde zij ten onzent, dat toen na het bevrijdingsjaar, in 1814, de Grondwet naast het Koningsschap eene Volksvertegenwoordiging stelde, alle aandeel aan die vertegenwoordiging bleef onthouden aan de vrouw als geen deel uitmakende van het Nederlandsche volk. Zij had nog niet geleerd, door bittere ervaring geleerd, dat zij zoo goed als de man individueele politieke vrijheid behoeft, dat zij zoo goed als de man die van noode heeft om te komen tot volle individueele ontwikkeling; want door haar de staatkundige gelijkstelling met den man te blijven onthouden sluit de maatschappij voor de vrouw onverbiddelijk af den weg om te komen tot volle ontwikkeling van haren gemeenschapszin. Immers van hooger belang dan het eigenlijk uitvaardigen van wetten is het intellectueele en moreele peil van het volk, waaraan die wetten moeten beantwoorden; het staatkundig leven van een volk heeft zoowel eene zedelijke als eene verstandelijke beteekenis voor zijne burgers. Gemis aan belangstelling in het algemeen bestuur, onverschilligheid voor de toekomst, die door dat bestuur wordt voorbereid, laten een leven onvruchtbaarder dan het zoude hebben kunnen zijn; en daartoe wordt de vrouw veroordeeld zoolang haar de staatkundige gelijkstelling met den man onthouden blijft. Het meisje groeit dan op in het bewustzijn, dat zij nu eenmaal behoort tot een maatschappelijk minderwaardig geslacht, haar blik op het groote

leven wordt er door verduisterd, haar gevoel van eigenwaarde wordt er door gedrukt; de jongen groeit op in het gevoel zijner meerdere voortreffelijkheid; wetende dat hem eenmaal van zelf in handen valt, wat zijne zuster ook met uiterste inspanning van alle krachten zich niet zal kunnen verwerven, wordt hij allicht verwaand en zelfzuchtig. Zoolang maatschappij en wetgeving deze vooroordeelen bij het opkomend geslacht in stand houden, zoolang kunnen geene propaganda voor vrouwenrechten, geene verbeterde vakopleiding voor meisjes, geen stelsel van coeducatie hunne verderfelijke en blijvende inwerking op het karakter van den opgroeienden jongen, van het opwassende meisje ongedaan maken: dat kan alleen de volledige staatkundige gelijkstelling van man en vrouw.

Dat de vrouw dit thans begint te leeren verstaan, is goeddeels een gevolg van ons tegenwoordig vereenigingsleven, waarin het verhoogde gemeenschapsgevoel, dat het verloop der 19de eeuw heeft gekenmerkt, zijne uitdrukking heeft gevonden. In den loop der 18de eeuw en vroeger nog waren tal van schoone ondernemingen uitgegaan van het individueel streven van bijzondere personen om met hun afsterven weder te verdwijnen, tenzij, zooals vaak gebeurde, er eene stichting van werd gemaakt, waarin de geest der grondleggers echter zelden bleef voortleven maar veeleer verstijfde. Men kende toen nog niet het vereenigingsleven in den vorm, waarin wij dat thans hebben, namelijk organisatie zonder bindende geloften. Elisabeth Fry, de groote hervormster van het gevangeniswezen, is onder de eersten geweest om de waarde van vrije aanéénsluiting tot samenwerking te doen beseffen.

'Als in ieder district, in iedere parochie,' zoo schreef zij en dat was in het jaar 1820, 'vrouwen op geregelde tijden samen kwamen om den arbeid der Christelijke liefde onderling te verdeelen, naar gelang van ieders bijzondere geschiktheid, dan zouden zij in minder tijd en met minder moeite meer kunnen bereiken dan zij vooraf mogelijk hadden geacht; en in plaats dat haar werk in haar gezin er onder leed, zouden zij daartoe terugkeeren verfrischt van geest en aangezet om dat te volbrengen met verhoogde opgewektheid, orde en vlijt. Bovendien is het bezit van leven en gezondheid een onzeker bezit; zelfs onze woonplaats is aan verandering onderhevig en daarom is samenwerking van meerderen on-

misbaar om eenen gestadigen voortgang van het werk te verzekeren, want als de eene arbeidster uitvalt, staat de andere klaar om in te vallen en het werk wordt niet vertraagd... Ook hebben wenken en verzoeken aan autoriteiten veel meer invloed, wanneer zij van eene vereeniging dan wanneer zij van een particulier uitgaan.'

Dit denkbeeld vond snelle en algemeene toepassing op velerlei, aanvankelijk vooral op philanthropisch gebied en juist door haren philanthropischen arbeid is de vrouw gaandeweg wel genoodzaakt geworden zich te verdiepen in de groote staatkundige vraagstukken van den dag, vraagstukken, die door de snel veranderende economische verhoudingen ook wat betreft het leven en den arbeid der vrouw met klemmenden drang om oplossing vragen. Het streven naar leniging van maatschappelijke nooden leidde tot eene bestrijding der maatschappelijke misstanden, die de oorzaak dier nooden zijn, en dientengevolge tot de begeerte om invloed te verkrijgen op de wetgeving als het groote middel om die maatschappelijke misstanden te kunnen tegengaan. Zoo volgde op den philanthropischen, in den aanvang bijna uitsluitend Christelijkphilanthropischen, arbeid der vrouw een streven naar éénheid van zedewet, naar vrijheid van arbeid en opleiding en ten laatste ook een streven naar het bezit van burgerschapsrechten, naar politieke gelijkstelling met den man: het drietal vast en scherp geformuleerde eischen, waarmede het feminisme in zijnen modernen vorm optreedt, en waarvan de laatste de noodzakelijke consequentie is van de beide eerste. Immers ter bereiking van het doel, dat de vrouw zich op zedelijkheids- of op arbeidsgebied had gesteld, begon ook zij zich te richten tot de Regeering van stad en land met adressen en petities, met subsidie-aanvragen, met betoogen aangaande ingediende of in te dienen wetsontwerpen, maar dat doende kon zij niet onverschillig blijven voor de samenstelling der regeeringscolleges, die in hoogster instantie over hare wenschen beschikken. Het opgewekte vereenigingsleven van den laatsten tijd, de veelheid van philanthropische en sociale bemoeiingen, waaraan de vrouw zich is gaan wijden, leerden haar beseffen wat het in de practijk des levens eigenlijk zeggen wil, wanneer de vrouw volgens het vigeerend staatsrecht van haar land eene onmondige is en blijft.

Het is waarlijk niet enkel om te komen tot verbetering van eigen rechtspositie, dat de vrouw zich gedrongen gevoelt om te strijden voor staatkundige gelijkstelling met den man: voor vrouwenkiesrecht, dien hoeksteen van het modern feministisch streven. De redenen waarom de vrouwen heden ten dage het kiesrecht, of beter nog de kiesbevoegdheid, vragen zijn even talrijk, even verschillend als de persoonlijkheden der vrouwen, die in dagelijks toenemenden getale schouder aan schouder zich scharen om op te komen voor de verkrijging harer burgerschapsrechten. Hier wijst men op de achterstelling der vrouw bij het huwelijksgoederenrecht; ginds op de onzekerheid harer rechtspositie als ambtenare, elders op de belemmeringen, die de vrouw nog onder tal van vormen ondervindt bij arbeid en opleiding. Gekrenkt rechtsgevoel drijft vrouwen, die zelven nimmer onrecht leden, die integendeel zich mogen rekenen tot de zeer bevoorrechten, om te protesteeren tegen onrecht, waaronder zij anderen zien lijden, tegen onrecht, dat maar al te vaak zijnen oorsprong vindt in onrechtvaardige, soms ook in onvoldoend gehandhaafde wetten. Dit gevoel van gekrenkt rechtsbewustzijn, gevoed door wat ons in eindelooze verscheidenheid wordt medegedeeld aan tragische bijzonderheden uit het leven van schipbreukelingen op de levenszee, is bij den strijd om het bezit van burgerschapsrechten voor de vrouw evenwel noch de voornaamste, noch de hoogste drijfveer. Sterkst van al spreekt bij de moderne vrouw het verantwoordelijkheidsgevoel. Omdat zij zich mede-verantwoordelijk gevoelt voor de richting, waarin ons volksleven zich beweegt, moet zij medezeggenschap vragen in de leiding, die door de wetgeving aan dat volksleven wordt gegeven.

Het goed recht der vrouw om mede te arbeiden aan de behartiging van sociale belangen, die immers met de ethische nauw verband houden, is thans algemeen erkend; zooveel heeft het feminisme ook ten onzent wel alreede bereikt. Maar het is allerminst waar, dat een rechtmatig aandeel aan den socialen arbeid onzer dagen der vrouw reeds zoude zijn verzekerd. Hoe beperkt is nog altijd het aandeel der vrouw aan de opvoeding onzer weezen, aan het toezicht op het onderwijs onzer kinderen, aan de arbeidsinspectie, aan het woningtoezicht, aan de wettelijke regeling der volks-hygiène:

hoeveel ontbreekt er nog ten onzent aan eene juiste toepassing van het begrip *coeducatie;* hoe ontbreekt nog alle aandeel der vrouw aan het politie-wezen, aan de rechtsspraak, aan de volksvertegenwoordiging, aan de wetgevende macht. Een helder licht op dit bedenkelijk tekort werpt Mejuffrouw Anna Polak in haar jongst verschenen werk: *Het aandeel der Vrouw aan het Maatschappelijk Werk ten onzent verricht*. Uit haar ernstig slotwoord zij hier het volgende aangehaald: 'Zoo gaarne huldigt men in de vrouw den geest van dienende liefde. Eene gezindheid die niemand wraken zal, mits het zij de ware geest van dienende liefde, die alle gemeenschapsleden behoort te bezielen van hoog tot laag, van arm tot rijk, jongen en ouden, man en vrouw..... Maar *deze* deemoed, deze waarachtige nederigheid is evenmin onbestaanbaar met een hoog gevoel van eigenwaarde en een kalm, klaar bewustzijn van de grenzen van onzen aanleg, als zij behoeft te verminderen door het zitting nemen in besturen en het aldus directelijk gehoor en ingang doen vinden van onze meeningen.... Dat een normaal gezin een vader en een moeder heeft en dat in den regel de kinderen het best en het gelukkigst opgroeien onder hun beider gezamenlijke leiding, zal wel door niemand worden betwist. Moge voortdurend meer de overtuiging veld winnen, dat in alle uit mannen en vrouwen gevormde vereenigingen, ook in de groote vereeniging, waartoe wij allen krachtens onze geboorte behooren: in den Staat, de zaken dan het minst éénzijdig geregeld worden en de leden zich dan het gelukkigst gevoelen, wanneer door mannen en vrouwen wordt samengewerkt tot het lenigen van persoonlijk of maatschappelijk leed en tot het vermeerderen van menschengeluk hier op aarde.'

III.

De ontwikkelingsgang gedurende de laatste 100 jaar, welke heeft geleid tot het feminisme in zijnen modernen vorm, tot den strijd om burgerschapsrechten voor de vrouw, komt dnidelijk uit in het voortdurend uitgebreider programma van werkzaamheden der verschillende vereenigingen voor en van vrouwen, die hier in Nederland gedurende het verloop der

19de eeuw werden opgericht: eerst de nog zuiver Christelijkphilanthropische arbeid, ten onzent ingeleid door vrouwen, waaronder er waren die namen droegen met eenen historischen klank als Mevrouw Groen van Prinsterer, Gravin van Hogendorp en anderen; daarna, omstreeks 1847, de arbeid in de bekende Heldringsgestichten te Zetten, waarmede nauw verband houden de Vereeniging ter behartiging der Belangen van Jonge Meisjes (1882) en de Nederlandsche Vrouwenbond ter Verhooging van het Zedelijk Bewustzijn (1884); een vijf en twintig jaren nà den aanvang van de zorg voor gevallenen en voor haar die dreigden te vallen, de groote Nederlandsche Vrouwenvereenigingen Arbeid Adelt (1871) en Tesselschade (1872), die de uitbreiding van den arbeid der vrouw bedoelden, haar door werkverschaffing en vakopleiding wilden brengen tot economische onafhankelijkheid; weder een twintigtal jaren later de opkomst van vrouwenvereenigingen, die zich meer bijzonder ten doel stelden het nastreven van het maatschappelijk belang der vrouw en hare staatkundige ontwikkeling, als in 1889 de Vrije Vrouwenvereeniging, gevolgd door de Groningsche en Rotterdamsche Vrouwenbonden ter behartiging van de belangen der Vrouw en door de Vereeniging ter Verbetering van den Rechtstoestand der Vrouw; in 1894 de eerste Nederlandsche Vrouwenvakvereeniging, de Onderwijzeressenvereeniging Thugater, en mede in 1894 de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, die opbloeide en aan ledental won, naarmate het programma, dat oudere Vereenigingen zich hadden gesteld, voor uitwerking onvatbaar bleek, zoolang aan den eisch van politieke ontvoogding der vrouw niet is voldaan. Deze Vereeniging werd zelfs de Moedervereeniging van nieuwe Genootschappen als den Nederlandschen Bond voor Vrouwenkiesrecht (1907) en den Mannenbond voor hetzelfde doel (1908). Het is het streven naar het kiesrecht, waarin het streven van zoovele ernstige vrouwen, hoe ook gescheiden door de diepe kloven van politieke zienswijze en godsdienstige overtuiging, zich meer en meer concentreert. Toch blijven sleur en traditie, onverschilligheid en lauwheid, nog altijd moeilijk te overwinnen tegenstanders; bovendien schuilt er een ernstig gevaar in de betrekkelijke populariteit, die het beginsel van Vrouwenkiesrecht tegenwoordig geniet, terwijl dikwijls van den diepen zin van dit beginsel, van de heiligheid

der verplichtingen, die zijne verwezenlijking den vrouwen eens zal opleggen, nog maar weinig wordt gevoeld, zoodat vaak dreigt te ontaarden in een belangenstrijd wat in zijn innerlijkst wezen is een strijd in het algemeen belang. De zuiverheid van den strijd voor Vrouwenkiesrecht ongerept te bewaren, het hoog ideëele beginsel, dat er aan ten grondslag ligt, hoog te houden, blijft dan ook eene schoone, ernstige taak. De breede schare der op Christelijk standpunt staande vrouwen draagt in deze mede eene zware verantwoordelijkheid.

Zoo als het hier ging, zoo ging het elders ook. Gelijke oorzaken leidden allerwege tot gelijke gevolgen. Het feminisme in zijnen modernen vorm draagt daarom voor alles een internationaal karakter. Het is zich bewust, dat zijn doel is een algemeen menschelijk belang, dat niet verwezenlijkt kan worden tenzij mannen en vrouwen van alle natiën in het streven naar dat doel worden betrokken. Zoodra men in de laatste halve eeuw eenig onderdeel van het groote doel klaar en duidelijk onderscheidde, heeft men ook dadelijk naar internationale organisatie gestreefd. Van den aanvang van haren grooten strijd voor éénheid van zedewet heeft Josephine Butler het beseft, dat die strijd niet tot haar vaderland, tot Engeland mocht worden beperkt, dat die internationaal moest worden gemaakt. De verschillende Vrouwenvereenigingen, vereenigingen van philanthrophischen aard, vakvereenigingen, vereenigingen met een sociaal-politiek streven en nog zoovele meer in internationaal verband te betrekken, is het doel, dat sedert een 20-tal jaren de Internationale Vrouwenraad zich heeft gesteld. De Vrouwenkiesrechtbeweging, de jongste uiting van het feminisme, zooals wij zagen, de noodzakelijke consequentie van al wat voorafging, is tot internationale organisatie gekomen, toen in het jaar 1904 te Berlijn werd opgericht de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht. Vasthoudende aan de historische lijn, aan het oude Calvinistische vrijheidsbeginsel, beroept deze Wereldbond zich in zijne beginselverklaring, die aan zijne Statuten voorafgaat, op de beroemde Amerikaansche Onafhankelijkheidsverklaring, die uitgaat van de stelling, ‘dat alle menschelijke wezens zonder onderscheid van hunnen Schepper hebben ontvangen een onvervreemdbaar recht op leven, vrijheid en het streven naar geluk: dat de Overheden zijn ingesteld om die rechten te ver-

zekeren en hunne wettige macht ontleenen aan de instemming van hen, die door haar worden geregeerd,' als zijnde van volle kracht voor de vrouw zoo goed als voor den man. De Wereldbond wil daarom de staatkundige ontvoogding der vrouw nastreven in alle landen, waar een representatieve regeeringsvorm bestaat en de aanhangers van dit beginsel over de geheele wereld organiseeren om te komen tot samenwerking en onderling hulpbetoon.

Maar terwijl dit internationaal verband op treffende wijze doet uitkomen de groote éénheid van doel en streven bij ernstig denkende vrouwen van alle natiën, doet het ook beseffen, dat dit doel bij zooveel onderscheid van ras, van landaard, van staatsregeling en van den vorm der te overwinnen oppositie hier en ginds wordt nagestreefd en moet worden nagestreefd op zeer verschillende wijzen. Veel in de wijzen, waarop men elders strijdt, moge ons vreemd zijn, onsympathiek misschien, toch mag wel worden bedacht, dat in die gevallen oordeelen moeilijk en veroordeelen ongewettigd is; niet minder moet ook worden bedacht, dat het schijnbaar betere, dat wij elders waarnemen, niet gedachteloos mag worden nagevolgd, dat wij integendeel eigen nationaal gevoel, eigen oorspronkelijkheid hebben te bewaren. Dit internationaal verband en de daardoor op betrouwbare gegevens mogelijk geworden vergelijking vestigt ook de overtuiging, dat de Nederlandsche vrouwen leven en werken onderzeer bevoorrechte omstandigheden. Velen onzer zijn op de samenkomst van den Wereldbond in 1908 te Amsterdam getroffen door de onmiskenbare bewondering, den naijver zelfs, waarmede vooruitstrevende vrouwen van verschillende natiën kennis namen van de toestanden op feministisch gebied ten onzent: van de openstelling van ons hooger en middelbaar onderwijs voor vrouwen, van het onbeperkte recht van uitoefening harer practijk onzer vrouwelijke juristen en medici, het niet minder onbeperkte recht van vereeniging voor de vrouw, hare zekerheid van in audientie te worden toegelaten bij onze ministers, het lidmaatschap van vrouwen in Rijkscommissies van advies en nog zoovele andere zaken. Al moge er nog veel, nog zeer veel voor de Nederlandsche vrouwen te wenschen overblijven, het is toch een rijke oogst geweest, dien onze Hollandsche feministen reeds hebben binnen gebracht.

Terecht heeft een Amsterdamsch hoogleeraar, vader van verscheidene meisjes, de feministen eens gekenschetst als ‘de vrouwen aan wie wij het hebben dank te weten, dat onze dochters het zooveel beter hebben dan onze zusters het hebben gehad.’ Niet minder treffend is de uitspraak van Prof. P.J. Blok aan het slot van het laatste deel zijner *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, dat het moderne feminisme als een der belangrijkste bewegingen in de Nederlandsche natie is te beschouwen en dat mag worden beweerd, dat met de Scandinavische landen Nederland in dit opzicht vooraan stond in de wereld. Maar al kon op het einde der 19e eeuw wat den voortgang der vrouwenbeweging betrof, de plaats in het voorste gelid aan ons volk inderdaad niet worden ontzegd, - in de eerste jaren der 20ste eeuw is het door sommige landen voorbij gestreefd. Met ontzag, maar met iets van beschaming tevens, zagen wij, Hollandsche vrouwen, bij de samenkomst van den Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in het Concertgebouw te Amsterdam dan ook op naar de Noorweegsche vlag, die daar in het midden der zaal voor het groote orgel hare banen breed uithing, gegeflankeerd door de vlaggen van Finland en van den Australischen Statenbond, om vervolgens met een weemoedig gevoel onze eigene driekleur te zoeken, niet op den voorgrond zoo als vroeger in ons roemrijk verleden, maar op den achtergrond, waar zij schuil ging onder de vlaggen van andere natiën, die eveneens terug moesten wijken en den voorrang laten aan die volken, waar de vrouwen reeds in het bezit van staatkundige rechten zijn.

Maar in dien aanvankelijken zegepraal elders zien wij toch het onderpand van den zegepraal, die ook ten onzent niet kan uitblijven. Immers het goed recht der staatkundige gelijkstelling van man en vrouw, wij weten het, wordt ook ten onzent erkend door tal van uitnemende mannen, door sommigen onzer meest eminente staatslieden. In dankbare herinnering houden wij de Rijks-commissie voor Grondwetsherziening, die in 1907 bij monde van zes harer zeven leden zich onomwonden verklaarde voor de verkiesbaarheid der vrouw; de regeling van het actieve kiesrecht was niet aan haar oordeel onderworpen. Al is het ministerie, dat in aansluiting bij het advies dier Commissie een ontwerp tot Grondwetsherziening

indiende, waarbij der vrouw actief en passief kiesrecht werd verleend, door eene onverwachte politieke schommeling ten val gebracht, - juist aan den vooravond van het congres van den Wereldbond te Amsterdam, - en daarmede het groote doel weder verschoven naar eenen nevelachtigen gezichtseinder, uit het oog verloren is het niet. Ver af kan het doel ook niet meer zijn; de beweging voor Vrouwenkiesrecht gaat daartoe in te breede banen en de Christelijke vrouw weet daarbij maar al te goed, dat deze strijd is de voortzetting van den ouden, overouden strijd voor vrijheid en recht, die de Christengemeente de eeuwen door heeft moeten strijden onder altijd nieuwe vormen.

Op het congres van den Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht dat verleden voorjaar te Londen werd gehouden, was de meest indrukwekkende samenkomst zeker wel de godsdienstoefening in St. Paul's Cathedral, Londens hoofdkerk, waar een lid der hooge geestelijkheid van de Engelsche Kerk, de kanunnik Scott Holland, openlijk den zegen uitsprak over het feminisme in het algemeen en over de vrouwenkiesrecht-beweging in het bijzonder: een feit, dat voor de Engelsche vrouwen te grooter beteekenis moet hebben gehad, omdat de Anglikaansche Kerk nog is een Staatskerk, dus geroepen om directen invloed te oefenen op wetgeving en staatsbestuur, waarom hare bisschoppen ook ambtshalve zitting hebben in het Hoogerhuis. Mij trof het bijzonder, dat *the lesson of the day*, het aangewezen deel der Heilige Schrift om dien middag te worden voorgelezen, was het verhaal van den profeet Bileam. Want even vergeefsch als eens het pogen van koning Balak om het optrekkend leger der kinderen Israëls te doen vloeken door den man Gods, even vergeefsch is in onze dagen de toeleg om de vrouwenbeweging te willen doen veroordeelen door het Woord Gods. Het bleek reeds dadelijk uit den tekst, dien Canon Scott Holland zich voor zijne prediking had gekozen, namelijk het woord des Heeren: *zoo wie den wil Gods doet*, *die is Mijn broeder en zuster en moeder*. Man en vrouw gelijkelijk, klonk het ons tegen, worden door deze uitspraak opgeroepen en aangewezen om te volbrengen den wil Gods, om met Zijnen geest te doordringen onze geheele samenleving, dus ook de wetgeving, die tot taak heeft, kleinen en zwakken te beschermen, vrijheid en recht te handhaven. En inzonderheid, zoo sprak de

prediker in St. Paul's Cathedral met plechtigen ernst, heeft naast den man de vrouw te zoeken naar de oplossing der groote problemen, die de moderne evolutie onzer maatschappij den wetgever stelt, nu economische toestanden en verhoudingen meer en meer de vrouw, de moeder drijven uit haar gezin om daar buiten, schouder aan schouder met den man, den vader, te arbeiden om te voorzien in het levensonderhoud van haar kind. Alleen, zonder de hulp der vrouw, verklaarde Canon Scott Holland, zal de man de oplossing dier problemen zeker niet vinden: ook in de groote huishouding van Staat behoeft de man de vrouw als zijne hulpe tegenover hem.

JOHANNA W.A. NABER.

Arme dienaren van den staat.

In de 19e eeuw kon - merkwaardig geval - gedurende een korten tijd geconstateerd worden: Er bestaat een logisch verband tusschen de finantiën van den Nederlandschen staat en die der gemeente. Het was, wel is waar, in 1805, toen de uitgaven der publiekrechtelijke lichamen nog lang niet tot het peil van tegenwoordig waren gestegen; en de periode, waarin het systeem van Gogel gold, heeft niet lang geduurd.

Daarna is er nooit meer een behoorlijk verband geweest, al kan men zeggen, dat tot 1865 de zaken 'marcheerden'. Van dien tijd af is het een bijbouwen en weer afbreken geweest, een passen en meten om aan het armelijke huis der gemeenten nog een eenigszins behoorlijk aanzien te geven.

De staat, warmpjes in zijn kapitale heerenhuis, wilde aan de woningen van zijn bedienden niet al te veel ten koste leggen.

Met die beroemde Nederlandsche zuinigheid, die steeds zijn wijsheid heeft bedrogen, en die ook met de waarheid niet altijd op den besten voet staat, blijft hij ook thans op angstvalligen afstand van eene behoorlijke regeling. Het tegenwoordige wetsontwerp geeft geen definitieve oplossing. Het zal sukkelen blijven - we zullen binnen kort nieuwe praeadviezen kunnen lezen (die op zich zelve weer zeer lezenswaardig zullen zijn), nieuwe staatscommissies zien verrijzen, en nieuwe wetsontwerpen zullen iets van onzen 'nationalen tijd' vragen.

Of nu dit wetsontwerp worde aangenomen, verworpen of ingetrokken (op het oogenblik, dat dit wordt geschreven, is daarop geen peil te trekken), de kwestie blijft een brandende. Zelfs blijft het ontwerp, al werd het morgen ingetrokken, de

aandacht verdienen, omdat het een document is, een bewijsstuk van het halfslachtige onzer financiëele politiek.

We kunnen de geschiedenis der wetgeving op dit punt laten rusten - ze is al meermalen geschreven.

We herinneren er alleen aan, dat de staat - zoo hier als in het buitenland - een steeds grooter deel van zijn taak aan de gemeenten overdroeg (1854 de armenwet, 1857 de wet op het lager onderwijs). Daardoor stegen de uitgaven, maar de beminnelijke wetgever was blijkbaar van oordeel, dat, dank zij de accijnzen, die n.b. de grondwet verbood, de schatkist der gemeenten voldoende gevuld was.

Verder (een der vele zwenkingen op dit terrein uitgevoerd), dat in 1865 het recht der gemeenten, om accijnzen te heffen, werd ingetrokken; - dat daarvoor bij twee opvolgende wetten een vergoeding werd gegeven, en dat de wet van 1897 eveneens in beginsel eene vergoeding aan de gemeenten noodzakelijk acht. Slechts werd de schadeloosstelling nu weer op geheel anderen voet berekend.

De wet van 1897, die ook, wordt het tegenwoordig wetsvoorstel aangenomen, van kracht blijft, berust op een vernuftige becijfering. Wat de accijnzen hadden kunnen opbrengen, m.a.w. wat de niet in directe belastingen aangeslagen bewoners hadden *kunnen* betalen, berekent zij door hunne draagkracht in een breuk uit te drukken: de verhouding van de totalen der onbelaste en der belaste huurwaarden in een gemeente.

Met die breuk wordt het betaalde vermenigvuldigd, en dan vindt men wat nog had *kunnen* betaald zijn.

Vernuft kan niemand aan de becijfering ontzeggen, maar daar zij, in plaats van de behoeften der gemeente, iets fictiefs tot basis nam, kon zij geen goed resultaat geven.[1)]

1) De heer J.H. Blankert deelt in de ‘Vragen des Tijds’, Februari 1903 mee, dat

	De breuk was voor:	aan hoofdelijke omslag per hoofd hief:
Amsterdam	0.32	*f* 10.50
Rotterdam	0.35	*f* 4.50
Winschoten	0.21	*f* 7.50
Helmond	0.40	*f* 1.70

Wel een bewijs, dat de tegenwoordige wet, die de grootste rol zal blijven spelen in de verhouding tusschen rijks- en gemeente-financiën, een geheel verkeerden invloed uitoefent.

In een groote industriestad, waar de arbeiders toestroomen, stijgen daardoor de uitgaven voor onderwijs en armenzorg, die de staat aan hare dienares overdroeg. Tevens stijgen de huurwaarden - het aantal onbelaste perceelen daalt - het vermenigvuldigingscijfer der wet dus ook - de gemeente krijgt derhalve niet ‘meer’ maar ‘minder’ hulp. Ziedaar de kardinale fout.

De hulp in totaal, die de rijke staat bood, was trouwens veel te gering: 13 millioen in plaats van de 8½ millioen der wet van 1885.

Hoogst merkwaardig was dan ook het resultaat. De uitgaven stegen omstreeks 1897 zóó, dat in 1898, toen de hulp voor 't eerst werd verleend, de hoofdelijke omslagen maar heel eventjes daalden... *f* 300,000, dat is... *twee percent*, de bekende druppel op de bekende gloeiende plaat.

Daarna bleven ze weer stijgen. *Amsterdam* heft al lang weer 5¼ pCt.

Dr. A. Kuyper zeide dato 3 Mei 1905 in de Kamer: ‘Protest is op zijn plaats tegen elke poging om uit dit kunstig stelsel de gevolgtrekking af te leiden als of wij hier te doen hadden met eene theorie, die, op een gezonde basis steunende en uit goeden wortel opkomende, ook een waarlijk zuivere en juiste berekening geeft voor de verhouding tusschen het rijk en de gemeente.’

Hiermede is inderdaad de toestand juist samengevat.

Waren er in 1893 en in 1897 reeds praeadviezen aan de Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek ingezonden door een zestal bekwame economen, die alle zes tot verschillende resultaten kwamen (ofschoon de leidende gedachte van twee hunner, de heeren Sickenga en Zimmerman, dezelfde was), 1 Juli 1903 werd een staatscommissie benoemd.

Deze schrikte echter voor haar opdracht: ‘Voorstellen te doen, die tot duurzame verbetering zouden leiden’, terug - en vroeg beperking alleen tot de vraag: ‘moet de tegenwoordige regeling worden herzien?’

Tot de conclusie, dat de wet van 1897 moest worden gewijzigd, kon zij niet komen. Ofschoon ten deele eenstemmigheid werd bereikt - en dit eenstemmige antwoord der

commissie dan ook vrijwel in het tegenwoordige wetsontwerp is gevolgd - is het opmerkelijk, hoe ook nu de meest verschillende meeningen bleken te bestaan. Er zijn bij het antwoord nog drie afzonderlijke nota's, elk van twee leden, met proeven van oplossing der kwestie.

De stijging van behoeften gaat voort; zij bezwaart sommige gemeenten met een ruime beurs, b.v.b. *'s-Gravenhage*, niet; maar andere, zooals *Amsterdam*, kunnen niet vervullen wat de twintigste eeuw van groote gemeenten vraagt en zal vragen.

'Een sluitende begrooting,' zeggen Burgemeester en Wethouders van Amsterdam in hun toelichting op de begrooting van 1910, 'kan slechts worden bereikt door... alleen de strikt noodzakelijke uitgaven op te nemen.

Ten slotte meenen wij ook thans te moeten herhalen, dat naar onze overtuiging de financiën der hoofdstad niet eerder in bevredigenden toestand zullen komen, dan nadat de wetgever, behalve het plaatselijke belastingstelsel, ook de financiëele verhouding van het rijk en de gemeenten in een voor de gemeenten gunstigen zin zal hebben herzien.'

Burgemeester en Wethouders zagen juist. Aan het stijgen der uitgaven komt geen einde, en daarmede moet de 'nood' der gemeenten toenemen. Daarbij zijn het vooral rijkswetten die tot de uitgaven verplichten. Had reeds de leerplichtwet, in Engeland, Pruisen en Nederland op niet ver van elkaar verwijderde tijdstippen aangenomen, invloed, kortelings kwamen Woningwet en Gezondheidswet vragen - en al werd op die vragen nog niet veel geantwoord, de gemeente zal zich niet lang meer aan woningbouw kunnen onttrekken. De uitvoering der wet op de arbeiderspensioenen komt in Denemarken ten laste van de gemeenten. In Duitschland werken zij mede aan de sociale verzekeringswetten. Dat alles en nog meer zal ook het werk der Nederlandsche gemeenten worden. Het komt, al komt het met ons bekende nationaal vervoermiddel.

Wanneer we de geschiedenis der gemeentefinanciën ook in het buitenland eenigszins nagaan, dan blijkt, dat er, bij al de verscheidenheid in vorm van bestuursorganisatie en van belastingstelsel, toch een ontwikkeling in dezelfde richting

overal valt waar te nemen, die aldus gekenschetst kan worden: naast decentralisatie van bestuur, centralisatie - namelijk centrale regeling - der financiën. De staat betaalt dus, direct of indirect, een steeds grooter deel der algemeene, ook der gemeentelijke, uitgaven.

Die richting sloeg ook de Finanzwissenschaft in. ‘Mehr und mehr muss sie, in unsrer heutigen Zeit fast noch ausschliesslich.... die Lehre von der Finanzwirtschaft des Staats, sich zur Lehre von der Finanzwirtschaft aller einen grossen Organismus bildenden Zwangsgemeinwirtschaften im Staate erweiteren,’ zegt A. Wagner.

Hetzij dan gemeente, district, provincie of welk publiekrechtelijk lichaam ook, ten slotte zijn ze er alleen door den staat, voor het algemeen, en dienaren van het algemeen.

Dat het algemeen een belangrijk deel betaalt in uitgaven, die wel is waar in een bepaalde gemeente worden gedaan, maar die het algemeen belang raken - (zooals van onderwijs, armenzorg en politie, toch zeker kan gezegd worden) - is zoo logisch, dat men zich afvraagt, hoe niet dadelijk in die richting de oplossing der moeilijkheden werd gezocht. Toch schijnen maar weinige deskundigen in dezen hetzelfde te hebben ingezien als de heeren Sickenga en Zimmerman, die steeds iets dergelijks betoogden.

Er is eenheid in de belangen van staat en gemeente. Wat de gemeente in het algemeen belang doet, moet ‘als ein Teil der gesamten öffentlichen Verwaltung betrachtet und behandelt werden,’ om met Von Kaufmann[1)] te spreken. Het behoort dus ook door het algemeen betaald te worden.

De dienaren van den staat, de gemeenten, moeten dus niet in een armelijk bijgebouw wonen, maar in het hoofdgebouw.

De zoo eenvoudige en voor de hand liggende regel, dat er een behoorlijke verrekening tusschen staat en gemeenten zij, wordt in Pruisen zoo consequent gevolgd, dat de gemeente daar de staatsbedrijven, b.v. de Rijksbank (behalve de staatsspoorwegen) in haar grondbelasting mag betrekken. Daarop berust ook de verdeeling der kosten van politie in Pruisen.

1) Von Kanfmann ‘Die Kommunalfinanzen in England, Frankreich und Preussen.’

Daarom ook dragen de Fransche gemeenten een klein deel van de kosten der garnizoenen, - zooals in den ‘Franschen tijd’ onze gemeenten 1/10 harer accijnzen moesten afstaan ‘pour le pain de soupe des soldats.’

Wagner, in ‘*Die finanzielle mitbetheiligung der gemeinden an kulturellen staatseinrichtungen*,’ betoogt, dat de gemeente 7.3 pCt. van de kosten der Rijksuniversiteit binnen hare wallen moest bijdragen.

Ziedaar iets, dat zeker ook in Nederland van toepassing is. Er bestaan hier merkwaardige verschillen; de eene stad heeft een rijks hoogere burgerschool b.v.; - een andere, grootere stad heeft er geen.[1)]

Tot een billijke verdeeling der lasten tusschen staat en gemeenten kwam Nederland nog niet.

Wel is ook hier te lande hetzelfde ontwikkelingsproces als in naburige staten na te gaan, maar Nederland hoort onder de langzame- en bedachtzame natiën.

Voor lager onderwijs gaf de wet van 1878 nog maar 30 pCt. der kosten als staats-subsidie. In 1907 droeg de staat althans 44 pCt. bij.

Voor armwezen en politie wordt door den staat zeer weinig aan de gemeenten vergoed; maar de wet van 1897 gaf een algemeene bijdrage, zonder het doel er van aan te wijzen. Totaal droeg in 1907 de staat in de uitgaven der gemeenten - minus die uit bedrijven - bij.... 17 percent.

Droegen de naburige staten, evenals Nederland, de gemeenten steeds meer werk op - zij zorgden tevens ook voor billijke betaling daarvan, en namen een steeds grooter deel der uitgaven op zich.

De Pruisische staat dekte in 1873 van de uitgaven der provincie 46 pCt.; in 1902 was het 55 pCt., waaronder alle uitgaven voor wegen.

1) De zuinigheid (om dit parlementaire woord te bezigen) van den staat ondervond de gemeente *Delft*, toen, wegens onvoldoende staats-subsidie, hare ‘Indische Instelling’ moest worden opgeheven, waarvan de kostbare boekerij door de Berlijnsche Universiteit werd gekocht. ‘Aldus,’ schreef professor de Louter: ‘ging eene instelling smadelijk te gronde, welke meer dan het derde deel eener eeuw op onbekrompen voet in de opleiding voor den kolonialen staatsdienst had voorzien en een onmiskenbaren rijksplicht op eervolle wijze had vervuld.’

In 1871 werd aan de gemeenten in Pruisen 5 pCt. der uitgaven voor het onderwijs vergoed. Het bedrag steeg in 1886, in 1890, en werd in 1899 tot 40 pCt.

In de steden met '*Königliche Polizei*,' (en dat zijn alle groote steden) betaalt de staat de politie, doch de gemeente geeft een bijdrage per hoofd - ongeveer 20 pCt. uitmakend, - dus een behoorlijke verdeeling naar ieders belang.

Totaal droeg in 1902 in de gemeentelijke uitgaven bij:

de Engelsche staat 20 pCt.

de Pruisische staat 15 pCt.

Maar.... Engeland geeft bovendien, evenals Pruisen, het totaal van zijn zakelijke belastingen. Het is zeer moeilijk om de opbrengst daarvan in rekening te brengen.

De statistiek der lokale financiën is alleen in Engeland eene volledige. Vergelijkende financiëele statistiek, die ook met de gemeenten rekening houdt, bestaat in Europa nog niet, al zijn er wel pogingen gedaan om in die richting iets tot stand te brengen.

Intusschen, de Engelsche gemeente-grondbelasting brengt daar 50 pCt. van de uitgaven op, zoodat geconstateerd kan worden, dat 70 pCt. van de lokale uitgaven er direct of indirect door den staat worden vergoed. In Pruisen kunnen de steden 30 pCt. hunner uitgaven uit '*Realsteuer*' bekostigen - zoodat althans de steden 45 pCt. feitelijk van den staat ontvangen. Voor Frankrijk, dat het leeuwendeel zijner accijnzen afstaat, geldt ongeveer hetzelfde.

De cijfers zijn bezwaarlijk met de Nederlandsche te vergelijken, omdat wij niet zulke hooge zakelijke belastingen als Pruisen en Engeland heffen.

Intusschen, wanneer men stelt, dat Engeland en Pruisen *dubbel* zooveel aan hunne gemeenten bijdragen als Nederland, blijft men *beneden* de waarheid.

Wanneer eenmaal de behoorlijke verdeeling der uitgaven tusschen staat en gemeente tot stand zal zijn gekomen, waarvoor zich thans onze staats-commissie bescheiden terug trok, dan rijst verder de vraag, hoe het overige belastinggebied der gemeenten in te richten. Zooals voor de uitgaven, behoort

er ook verband te zijn tusschen de inkomsten van staat en gemeenten.

De Nederlandsche wetgever en zijn adviseurs hebben niet altijd ten volle ingezien, dat het ten slotte toch maar *één belastingstelsel* moet zijn, dat den Nederlander laat betalen bij rijks- of gemeenteontvanger. Niemand drukte het zoo kort en juist uit als Buys, toen hij schreef:

> 'Wanneer onze Staat aan belastingen heft 84 millioen, provincie en gemeenten te zamen 30 millioen, dan heeft de staatsman niet op te lossen het probleem, hoe 84 -, maar hoe 114 millioen gelijkelijk over de onderdanen te verdeelen zijn.'

Een behoorlijk verband tusschen gemeente- en rijks-inkomstenbelasting nu, bestaat in Nederland niet, en heeft er nooit bestaan. Daarover nader.

Er is een eisch, dien de nieuwe tijd aan een belastingsysteem stelt, namelijk deze:

Het vermogen betale mede naarmate van de belangen, die het bij de publieke uitgaven heeft. Daar vooral de gemeentelijke uitgaven aan het onroerend vermogen ten goede komen, geldt deze eisch in de eerste plaats de gemeentebelastingen.

In Nederland draagt het grondbezit zeer weinig in de gemeentelasten bij. N.G. Pierson wees er in 1898 reeds op, dat de opcenten grondbelasting (gebouwd), die aan de gemeente worden uitgekeerd, bedragen:... *f* 2,600,000.

De uitgaven echter voor brandweer, verlichting, vuilnisopruiming, enz., bedroegen... *f* 4,500,000. Van alle uitgaven betaalde het grondbezit ongeveer... d r i e percent, dus eenigszins een verschil met Engeland.

Het tegenwoordige ontwerp stelt voor, de gemeenteopcenten grondbelasting te verdubbelen, en op 80 en 20 te brengen. Het aandeel daarvan in de (sinds 1898 weer gestegen) uitgaven is dan v i e r e n e e n h a l f *percent*.

Tot een veel hooger bedrag heffen onze gemeenten echter 'straatgelden'. Samen ruim anderhalf maal zooveel als de andere hier genoemde belastingen op onroerend goed, worden ze van de huurders geheven en zijn feitelijk geen grondbelasting. Intusschen, wanneer men ze alle optelt, en dus

veel *te hoog* rekent, komt men tot de slotsom, dat in Nederland het grondbezit in de gemeentebelastingen droeg:... 13½ millioen (1907).

Wordt het ontwerp wet, dan zal het bedrag zijn: 17 millioen.

De inkomstenbelasting en de opcenten personeele belasting zijn... 27 millioen. De verhouding wordt dus van 31½ tot 61½ *percent*.

In Pruisen, waar bij het 'Kommunalabgabengesetz' van 1893, 'aus einem Guss' de verhouding tusschen rijks- en gemeentefinanciën, en de verhouding tusschen zakelijke en persoonlijke belastingen in de gemeente, geregeld werden, is die verhouding: van 43 tot 57 percent[1].

De hoofdelijke omslag blijft in den gedachtengang der regeering de hoofdzaak. Al een halve eeuw is zij het fundament van het bijgebouw der gemeenten.

Het is deze belasting, die de moeilijkheden der gemeenten zoo accentueert. Zij wordt steeds hooger opgeschroefd, en doet de ingezetenen, die zoo gelukkig zijn, zich te kunnen verplaatsen, naar steden in gunstiger omstandigheden vluchten, waar de fiscus minder straffe hand behoeft uit te strekken.

Het Gooi b.v. heeft reden tot dankbaarheid aan deze belasting; maar veel minder dankbaar is de hoofdstad zelve, die relatief veel meer dan kleine gemeenten voor groote uitgaven, b.v. van onderwijs der arbeiderskinderen heeft te zorgen, waaraan de werkgevers der arbeiders zich onttrekken.

In Engeland draagt de grondbelasting, de '*rates*', 50% der gemeenteuitgaven.

Ook nadat het tegenwoordig wetsontwerp zal zijn aangenomen, zal het grondbezit in Nederland te weinig in de gemeentelasten bijdragen, in verhouding tot de hoofdelijke omslagen[2].

'Het is geen gezond stelsel, hetwelk toelaat, dat men zijn bijdrage in de algemeene lasten beduidend kan doen slinken,

1) Door 't Kommunalabgabengesetz ging de zakelijke belasting in Pruisen de haar toekomende plaats in de gemeentetinanciën innemen. *Berlijn* b.v. hief in 1890 van zijn inkomsten 69% als inkomstenbelasting en 12½% als 'realsteuer'. In 1898 was de verhouding respectievelijk 43% en 34%.

2) De belasting op de waardevermeerdering van onroerend goed, 'Werthzuwachssteuer', die het ontwerp toestaat, kunnen we verder buiten bespreking laten; de opbrengst zal niet zooveel gewicht in de schaal leggen.

door van woonplaats te veranderen en de wijk te nemen naar een asyl, waar reeds veel vermogende lieden bijeen zijn', zegt mr. Zimmerman.

Ook tegenover den hoofdelijken omslag heeft onze wetgever in den loop der tijden verschillende zwenkingen gemaakt. De wet van 1900 is de laatste phase. Daarbij is een vernuftige becijfering gemaakt - even vernuftig als bij de wet van 1897. Schijnbaar is groote vrijheid toegestaan. Immers het percentage kan tot het dubbele stijgen. Het dubbele echter van.... het percentage dat van 1½ *maal* het bestaansminimum wordt geheven. Zoodat, wanneer de gemeenteuitgaven een hooge opbrengst van de belastingen eischen, reeds de kleine inkomens veel moeten betalen.

De heer C.U.W. Raedt schreef nog den 2 Mei j.l. in de Telegraaf, na geconstateerd te hebben, dat Amsterdam al bij kleine inkomens de volle 5¼ pCt. heft:

'Het is met dat al de bestaande wettelijke regeling, welke de hoofdstad letterlijk *dwingt*, den *weg der onrechtvaardigheid* op te gaan.'

Wanneer we de besproken wet van 1900 toepassen op het tarief der bedrijfsbelasting, en in aanmerking nemen, dat daar tot *f* 8200. -, - dus tot het hoogste inkomen in zeer vele gemeenten -, het hoogste percentage t w é é is, zou van 1½ maal het bestaansminimum slechts *f* 9. - mogen worden gevraagd.

De voor de lagere inkomens matige bedrijfsbelasting vraagt echter van dat inkomen *f* 14. -, waaruit wel duidelijk blijkt, dat de wet van 1900 den wethouder van financiën *dwingt* veel lager te grijpen dan het bestaansminimum, dat de rijkswet aanneemt. Dat is in strijd met alle logica, en er volgt uit, dat de meeste Nederlandsche gemeentelijke inkomstenbelastingen niet aan de matige eischen der billijkheid, die de rijkswet stelde, *kunnen* voldoen.

Waartoe verder, uit een practisch oogpunt, de gemeente- en de rijks-inkomstenbelasting door twee afzonderlijke administraties naast elkander moeten worden uitgevoerd, zal wel nooit iemand duidelijk geweest zijn.

De hoofdelijke omslagen, zoo 'planlos' naast de rijksinkomstenbelasting staande, eischen geheele corpsen kundige ambtenaren (een *veertiental* alleen controleurs en adjunct-

controleurs te *Amsterdam*). Het is verspilling van tijd en geld, ‘Verschwendung öffentlichen Arbeitaufwandes’ noemt Von Kaufmann het; - naast een rijksinkomstenbelasting is voor een hoofdelijken omslag geen plaats. -

De kwestie, die bij elke gemeentehuishouding rijst, nl. hoe de forenzen te belasten, die elders wonen, maar in een stad inkomen uit bedrijf of grondbezit verwerven, wordt door het ontwerp definitief opgelost.

Voor zoover de meerderheid der forenzen, de ‘*bedrijfsforenzen*’, betreft, is de oplossing niet logisch. Zij zullen ½ aan de woonplaats en ¾ aan de gemeente van het bedrijf betalen, dus totaal 5/4 van hun inkomstenbelasting.

Hier rijst (en niet voor 't eerst) de vraag: waarom niet de Pruisische wet gevolgd? In Pruisen kan de gemeente, waar het bedrijf wordt uitgeoefend of het onroerend goed ligt, 7/10 van de gemeente van inwoning vorderen. De regeling eischt zeker wat meer administratie, dan de voorgestelde Nederlandsche - maar toch niet te veel voor de Nederlandsche administratieve ambtenaren. -

Waartoe de arme forenzen nu 25 pCt. meer zullen moeten betalen dan anderen, is niet geheel duidelijk. Zeker, velen verhuisden naar het Gooi en andere luxeoorden om den gemeentefiscus te ontvluchten, maar niet altijd geschiedde die vlucht uit weelde.

Er kunnen andere redenen zijn, b.v. de gezondheid van vrouw en kinderen, die iemand naar elders drijven. Het ‘buiten’ wonen is niet altijd een bewijs van grootere draagkracht.

Ten slotte - en dit is over 't geheel zeker een groote verbetering - zullen voortaan ook naamlooze vennootschappen, die in een gemeente kantoren hebben, moeten bijdragen. De groote maatschappijen, die in onze koloniën millioenen verdienen, zullen naar hun halve inkomen betalen.

Voor den gemeenteontvanger is dit ongetwijfeld een buitenkansje - men vraagt zich echter niet zonder verbazing af, welk belang b.v.b. de ‘Koninklijke petroleummaatschappij’, al heeft zij te 's-Hage een kantoor, bij de financiën dier gemeente heeft?

Wel te onderscheiden van de rijksfinanciën - daaraan zou zij zeker naar billijkheid meer moeten bijdragen; waarover nader.

In verband met de wenschelijke regeling der gemeentefinanciën wordt veelal met nadruk gewezen op het onderlinge verschil in de gemeentelijke toestanden.

Vooreerst zijn er gemeenten in 't bezit van eigen vermogen. Het totaal inkomen uit deze vermogens is maar 5½ *millioen* of 3 pCt. van de gemeentelijke ontvangsten.

Toch speelt het bij de plannen van den wetgever een groote rol; waarover nader.

Er zijn voor de gemeenteschatkist nog andere gelukkige omstandigheden: bijzonder onderwijs in kloosterscholen - een rijks-universiteit. Er zijn gemeenten met rijks-hoogere burgerscholen, andere zonder.

De heer Godin de Beaufort becijferde, dat de 20 gemeenten, waar het rijk die instellingen betaalt, *f* 434.000 uit 's rijks schatkist genieten.

Nu zijn die verschillen, in dit verband, niet van groote beteekenis; of liever gezegd, de juiste regeling der gemeentefinanciën zou voor alle gemeenten kunnen gelden zonder onderscheid.

Doch wel zijn er verschillen, die het onvoldoende van het tegenwoordig wetsontwerp aantoonen. Men kan *drie* typen van '*noodlijdende*' gemeenten onderscheiden: Daar zijn vooreerst de gemeenten, die in moeilijke omstandigheden verkeeren door groote uitgaven ten behoeve ook van het rijks-belang. Dat is het type - *Winschoten*.

Die gemeente met 11.000 inwoners, heeft *f* 30. - per inwoner uit te geven (1907), terwijl gemiddeld de Nederlandsche gemeenten tusschen 10 en 20.000 inwoners, maar *f* 22. - per hoofd hebben te besteden. Van hare *f* 311.000 uitgaven is er niet minder dan 32 pCt. voor onderwijs, terwijl de Nederlandsche gemeenten daaraan gemiddeld 18 pCt. besteden.

Het rijk vergoedt haar daarvan 45 pCt. De gemeente heeft een burgerschool en een gymnasium.

De hoofdelijke omslag, nog even hoog als vóór de wet van 1897, in die landelijke gemeente *f* 8. - per hoofd, kan natuurlijk niet verhoogd worden. Het straatgeld, *f* 8000. -, evenmin. De meerdere opcenten grondbelasting, die het wetsontwerp toestaat, zullen *f* 5000. - opbrengen. Het is dus niet bijzonder moeilijk te zien, dat het wetsontwerp hier

geen hulp brengt en de eenige oplossing is: de Nederlandsche staat betale het werk, dat de gemeente voor hem verricht, zooals.... ieder *fatsoenlijk* mensch.

Thans profiteert het algemeen er van, dat de kleine gemeente *Winschoten* een aantal a.s. ingenieurs, doktoren en kooplieden helpt opleiden voor het heele land.

Tot een ander type behooren de bekende Friesche gemeenten, waar de grond in handen van weinige rijke bezitters is, die elders wonen, en dus geen hoofdelijken omslag betalen. Er zijn - het is bij den jongsten watersnood pijnlijk gebleken - daar bovendien geen waterschappen en de gemeente hebben dus veel aan wegen te betalen.

De nood der Friesche gemeenten is inderdaad, sinds de wet van 1897, voor een deel gelenigd, maar lang niet geheel - *vijf* van de kleine plattelandsgemeenten: *Baarderadeel*, *Franekeradeel*, *Harlingen*, *Idaarderadeel* en *Tjietsjerksteradeel*, met samen 32.000 inwoners, heffen nog *f* 178.000 of *f* 5. - per hoofd aan inkomstenbelasting, terwijl de gezamenlijke Nederlandsche gemeenten, beneden 20.000 inwoners, per hoofd juist de helft, n.l. *f* 2.50 heffen.

Het zijn arme gemeenten. Aan armwezen werd *f* 2.30 per hoofd uitgegeven - in de gezamenlijke Nederlandsche maar ... *f* 1.70. De opcenten grondbelasting brengen er *f* 26.000 op, waartegenover de uitgaven voor openbare werken, die dus vooral aan het grondbezit ten goede komen, *f* 128.000 bedragen.

Om den hoofdelijken omslag tot normale hoogte terug te brengen, zouden de gemeenten *f* 90.000 uit andere bronnen moeten ontvangen, waartoe dus zelfs het *driedubbele* der opcenten grondbelasting niet voldoende is.

Ook hier zal het wetsontwerp, dat wel hoogeren aanslag van het grondbezit toestaat, maar van de rijksgrondbelasting niets wil afstaan, dus *geen hulp* bieden.

Meerdere vergoeding in de kosten van onderwijs enz. enz. zal de oplossing moeten brengen.

Oók hier is de rijkshulp *onvoldoende;* het doet zelfs komisch aan, dat, waar de nood grootendeels ontstaat door het vertrek van *rijke* ingezetenen, de wet van 1897 helpt naar evenredigheid van 't geen *arme* inwoners aan accijns hadden kunnen betalen.

Dan is er een derde categorie van '*noodlijdende gemeenten*',

en dat is de algemeenè en internationale - de groote steden. De bevolking neemt daarvan relatief veel sneller toe, dan die van het land. De *vier* groote Nederlandsche hadden in 1907 eene toename van 24 pCt. boven 1897, terwijl het heele land in dien tijd zijn bevolking met 15 pCt. zag vermeerderen.

Sneller nog dan de bevolking, stegen de uitgaven der gemeenten in dien tijd..... met 115 pCt. Maar nog sneller, met 127 pCt., die der *vier* grootste gemeenten.

Met nog geen ¼ deel der bevolking hebben de groote steden meer dan ½ der gemeenteuitgaven.

Dit is, als gezegd, tegenover de meer speciaal Nederlandsche gevallen - *Friesche gemeenten* en *Winschoten*, - de algemeene toestand.

Berlijn, met 19 pCt. der bevolking van Pruisen, heeft 30 pCt. der uitgaven. *Parijs* met 7 pCt. der bevolking... 41 pCt. der uitgaven.

De vlucht uit de groote steden is daarentegen op dit oogenblik (voor zoover ze haar schadelijken invloed op de gemeentefinanciën doet gevoelen) een speciaal '*Nederlandsche*' *verzwarende* omstandigheid[1)].

Dat een gemeentelijke inkomsten-belasting nooit een billijke oplossing kan geven, blijkt uit de cijfers der bedrijfsbelasting.

't Totaal der aanslagen bedrijfs- + vermogensbelasting is te *'s-Gravenhage* 2.65 millioen, te *Amsterdam* 3.5 millioen (1897). Zoodat de draagkracht der ingezetenen van *'s-Gravenhage* op 76 pCt. van die der *Amsterdammers* is te schatten.

Maar met de uitgaven staat het anders. Die van *'s-Gravenhage*, 19 millioen, zijn van die van *Amsterdam* slechts.... 56 pCt.

Plaatst men naast elkaar: het cijfer der aanslagen bedrijfs- + vermogensbelasting per hoofd, dat dus ongeveer de draagkracht uitdrukt, - en wat aan hoofdelijken omslag per hoofd wordt betaald:

1) *Amsterdam*, dat zijn arme inwoners zag toenemen en zijn rijke vluchten, zag, naar de heer J.H. Blankert in '*de Gids*' (1905) becijferde, de draagkracht zijner bevolking afnemen, van

in 1886	*f* 17,45
tot in 1897	*f* 15.95

waartegenover *Hilversum*, dat in 1894 3.1 pCt. hief aan hoofdelijken omslag, in 1903 slechts 2.67 pCt. behoefde te vragen.

Amsterdam	*f* 4. - en *f* 11. - hoofd. omslag
Rotterdam	*f* 3. - en *f* 4.50 hoofd. omslag
's-Gravenhage	*f* 7. - en *f* 5. - hoofd. omslag

dan blijkt, hoe de eene gemeente veel meer dan de andere onder lasten gebukt gaat.

Men ziet uit die cijfers dadelijk, dat een regeling, die de gemeente laat blijven steunen op den hoofdelijken omslag in de eerste plaats, nooit juist kan zijn. En ook de *f* 600,000 aan meerdere opcenten gebouwd, die 't ontwerp toestaat, zijn op de 38 *millioen* uitgaven van *Amsterdam* niets dan..... en nieuwjaarsfooi aan den eersten bediende.

Ziedaar de toestand der groote gemeenten - steeds hoogere uitgaven, hoogere eischen voor hygiene, woningtoestanden - op dat gebied nog veel werk in de toekomst, relatief veel meer dan andere gemeenten - en geen geld.

Werkelijk - hier helpen geen fooitjes.

Het tegenwoordige wetsontwerp echter laat den toestand wel niet geheel zooals hij is, maar het blijft toch staan bij kleine wijzigingen.

Het doet met een angstig gezicht, en onder klachten over eigen onmacht, een klein pasje vooruit.

De regeling van 1897 blijft, ofschoon de memorie van toelichting daarvan zegt: ‘Wel gelukte het de regeering in 1897 den nood tijdelijk te lenigen....’

‘Weinig principieel nochtans als hare voorstellen waren, kan het geen verwondering wekken, dat duurzame uitkomst niet is verkregen.’

Het ontwerp zal de gemeenten bijspringen met een 4 millioen opcenten grondbelasting. Wanneer men de tegenwoordige begrooting der gemeente *Amsterdam* opslaat, ziet men, dat, wordt 't ontwerp aangenomen, de gemeente uit de grondbelasting 12 millioen zal ontvangen, doch 26 millioen zal uitgeven ten voordeele der grondbezitters. Ook dan nog zullen de inkomsten nog verre na niet vergoeden, wat ten behoeve van het grondbezit wordt gedaan.

De hoofdelijke omslag blijft wat hij is.

‘Art. 343 blijve in beginsel ongewijzigd. De daarbij vastgestelde regeling is eerst kort geleden ingevoerd, en heeft vooralsnog in de praktijk geen aanleiding gegeven tot be-

zwaren welke herziening noodig zouden maken,' zegt de memorie van toelichting.

Behoorlijke progressie blijft dus uitgesloten.

Maar de steller der memorie begreep, dat toch in schijn eenige hulp moet worden gegeven.

Met (men moet 't erkennen) meesterlijke mimiek zegt het ontwerp:

'Zoo zal de gemeente wellicht overgaan tot de invoering eener belasting op brandassurantiën. Zij zou debietrechten kunnen heffen op bier, wijn, tabak, gevogelte, wild en dergelijke zaken, of rechten op den verkoop van waren in 't klein, of andere belastingen, waarvan, zoo zij aan Rijks-belastingen geen concurrentie aandoen, de goedkeuring gerust aan de Kroon kan worden overgelaten.'

De hulp is niet groot! Noch kan beweerd worden, dat 'rechten op den verkoop van waren in het klein' in de 20e eeuw tot de beste belastingen gerekend worden.

'Uitbreiding van belastinggebied' zeide indertijd mr. F.S. van Nierop 'bezorgt den bestaanden belastingschuldigen nog geen vermeerdering van draagkracht.'

Uit het vorengaande is deze conclusie te trekken: er zijn *twee* fouten in onze bestaande regeling. *Ten eerste* draagt het grondbezit te weinig bij in de gemeente-uitgaven, terwijl het juist zelf vele van die uitgaven veroorzaakt. *Ten tweede* betaalt het Rijk te weinig mede in hetgeen de gemeente in het algemeen belang heeft te besteden.

Als gevolg van beide fouten is de hoofdelijke omslag, die vooral de kleine middenstand opbrengt, veel te hoog.

Daar nu echter het grondbezit in het geheel der rijks-, provinciale en gemeente-belastingen niet te laag belast is, - althans niet aanmerkelijk te laag, en zeker niet in verhouding tot de roerende goederen, - wordt de eerste fout tevens vrijwel opgeheven, wanneer de tweede geheel hersteld wordt.

Grootere bijdrage is geen meerdere uitgave voor het rijk - het is eenvoudig, zooals de heer C.U.W. Raedt het in 1904 in een zijner broehures uitdrukte: 'wat de eene over-

heid in meer vraagt, zal de andere overheid van de ingezetenen in minder vorderen.'

Het is verplaatsing van lasten.

Aan onderwijs, armenzorg en politie geven de gemeenten 44 millioen uit; aan subsidies voor die en andere doeleinden ontvangen ze 22 millioen. Wanneer het rijk ¾ van genoemde uitgaven overneemt, zijn er dus nog ± 11 millioen noodig (cijfers van 1907, inmiddels natuurlijk weer gestegen).

Hiertegenover zal de hoofdelijke omslag, nu 21 millioen, tot de helft kunnen verminderen, en de andere helft ware het best als opcenten op de rijks-inkomstenbelasting te heffen.

De 10½ millioen, waarmede de hoofdelijke omslagen te verminderen zullen zijn, zal de rijks-inkomstenbelasting meer moeten opbrengen.

De belastingschuldigen betalen daarmede dus evenveel als vroeger - met dit groote verschil, dat er nu evenredige verdeeling over het geheele land is, en de kleine Amsterdamsche winkelier niet 5¼ pCt. betaalt, tegenover een Haagsch millionair maar 4 pCt. en een villa-bewoner te *Hilversum* maar 3 pCt.

Tot een oplossing als deze zal men vroeger of later komen.

Komt men niet tot een voldoende bijdrage van het rijk in de gemeenteuitgaven, dan zal het grondbezit meer moeten dragen, en daartoe zal dan een deel der rijks-grondbelasting, of deze geheel, moeten worden afgestaan.

De autonomie der gemeenten, zoover die dan nog bestaat, wordt hierdoor niet verminderd. Men benadeelt iemands autonomie niet, als men hem meer middelen geeft!

Het is juist de tegenwoordige toestand, die de autonomie tot een fictie maakt. Wilde niet onlangs *Leeuwarden* een electrische centrale oprichten en moesten Gedeputeerden dat niet weigeren, omdat de geldmiddelen het volgens hen niet toelieten en meerdere uitgaven voor de gemeenten werden voorzien! Dat is geen onafhankelijkheid, maar curateele voor een gemeente.

De oplossing, zoo geheel in de lijn der maatschappelijke ontwikkeling, is zoo eenvoudig, dat het er mee gaat als met alle eenvoudige waarheden in dit leven - ze wordt begraven onder onjuiste begrippen.

Een voorname, onuitgesproken reden voor die begrafenis

is het eigen vermogen van de gemeenten. Als totaal over het geheele land is 't niet bijzonder groot; 6½ millioen is het inkomen, dat tegenover de rente der schulden: 34 millioen, in 't niet verdwijnt.

Maar in enkele gemeenten is het aanzienlijk: *Kampen* heeft *f* 370.000 inkomen uit bezit, waartegenover 't uit rijksbelastingen maar *f* 27.000 ontvangt en *f* 80.000 als rijks-subsidie. Wilde het rijk aan *Kampen* dus een billijk deel van zijn uitgaven in 't algemeen belang vergoeden, stel.... *f* 150.000 van de *f* 200.000 voor onderwijs, armenzorg en politie, dan zou dit inderdaad op een meerdere uitgave van stel *f* 70.000 komen, die niet een verplaatsing van lasten zou zijn.

De blastingbetalers zouden die inderdaad in meer hebben op te brengen.

Nu is het echter met alle billijkheid in strijd, dat de gemeente *Kampen* uit haar grondbezit onderwijs betale voor jongens, die later wellicht dominee of dokter zullen zijn te *Hilversum* of te *Baarn*.

Het vermogen van de gemeente *Kampen* zou een zeer goed object zijn voor een behoorlijke belasting op goederen ‘in de doode hand’, maar verder, in 't systeem van onze tegenwoordige maatschappij, ook niet.

Is dit dus eene uitgave, die een behoorlijke regeling der gemeentefinanciën zou meebrengen - de minister is ten onrechte bevreesd voor meer uitgaven dan het halve millioen, dat hiermede hoogstens gemoeid zou kunnen zijn.

Zeker zouden de rijks-belastingen nog met grootere bedragen moeten verhoogd worden, maar daartegenover zou verlaging der gemeentebelastingen staan. Er is hier onderscheid te maken tusschen schijn en wezen.

Doch nieuwe belastingen zijn nooit populair, al zijn het er maar in schijn, al zal de belastingschuldige, als ingezetene van de gemeente, *winnen*, wat hij, als ingezetene van den staat, *verliest*.

Nog altijd geldt Bastiat's ‘*Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas*.’

De Nederlander betaalt liever *f* 10. - gedistilleerd accijns, mits hij den ontvanger der belastingen niet ziet, dan *f* 2. - inkomstenbelasting.

Vandaar de pessimistische toon in de ‘memorie van toelichting.’

‘Nochtans, de toestand van 's lands financiën heeft, gelijk de jongste begrooting leerde, er toe gedwongen, vele uitgaven van onbetwistbare urgentie achterwege te laten, terwijl, ondanks schier angstvallige spaarzaamheid, onverwijlde belastingverhooging onvermijdelijk bleek.

Hoe noode ook, de ondergeteekenden zien zich dientengevolge verplicht, maatregelen tot steun van de gemeenten door het, thans onder zware geldelijke zorgen gebukte rijk, tot gunstiger tijdsomstandigheden te verdagen.’

Dit alles is klein werk - niet van het werk, waarin, naar een beroemd geworden woord ‘een klein volk groot kan zijn’, maar van dat kleine werk, zooals onze litteratuur en onze schilderkunst er zooveel hebben opgeleverd.

Het is ‘een bang wetje’, dat niet durft te regelen wat geregeld *moet* worden, en dat een toekomstig minister dan ook opnieuw ter hand zal moeten nemen. ‘Après moi le déluge’ voert het als motto.

Daarbij - de toestand van 's lands financiën is niet zoo slecht. Zeker, er wachten ons voor sociale wetten nog vele uitgaven, maar er zijn op het Departement van Financiën ook nog eenige *vergeten hoofdstukken* te viuden.

Daar is een belasting op waardevermeerdering van onroerend goed zooals door het Duitsche rijk ter hand genomen is. Men kan de opbrengst van zulk een belasting voor Nederland veilig op 1½ millioen stellen.

De ongesplitste inkomstenbelasting, nu al tien jaar in de pen, zal ook eindelijk wel eens op papier komen. Men behoeft daarvan geen exorbitante verwachtingen te koesteren, maar dat, alleen door betere contrôle, dan ½ millioen zal gevonden worden, kan toch gerust worden aangenomen.

Maar ook een iets hoogere progressie dan onze tegenwoordige inkomstenbelasting is werkelijk nog niet onrustbarend.

Ze gaat tot 3.2 pCt.

Saksen en Oostenrijk gaan tot 5 pCt. Lubeck tot 6 pCt. Hieruit is nog *één* millioen te vinden, zonder dat de fiscus overvraagt.

Daar zijn verder de goederen in de doode hand. Een

statistiek daarvan ontbreekt; we vinden alleen, dat ze met 3 millioen per jaar in waarde toenemen. Daarop afgaande, ze taxeerend op 300 millioen, en aannemend, dat ze, als andere goederen, vermogensbelasting zouden betalen, komt men op ½ millioen per jaar voor de schatkist, uiterst matig berekend.

Dan is er een beursbelasting - een heffing, waartegen wel niemand bezwaar zal hebben, en die dan ook in Frankrijk, Duitschland, Engeland en Oostenrijk bestaat. In Duitschland is de opbrengst 52 millioen[1)], hetgeen voor Nederland dus, naar evenredigheid, 4½ millioen zou zijn.

Aannemend, dat het effectenzegel van onzen fiscus in mindering te brengen zou zijn, blijft er nog 3½ millioen te innen.

Dan is er de *vrijstelling* van den landbouw in de bedrijfsbelasting.

Voor deze vrijstelling moge bij de invoering der wetten van 1893 iets te zeggen zijn geweest, de geweldige concurrentie van *Amerika* ruineerde toen menigen boer. Maar die tijd is voorbij. In 1893 exporteerde Amerika nog 25 pCt. van zijn oogst; in 1907 nog maar 10 pCt., en de uitvoer zal naar alle waarschijnlijkheid niet meer stijgen.

Met aan te nemen, dat eerst bij 't bebouwen van 20 H.A. het inkomen van *f* 650. - en de belastingplicht zou aanvangen, rekent men zeer matig, en ziet dan uit de jaarcijfers, dat ± 1200 pachters aan de bedrijfsbelasting ontsnappen en een ± *evengroot* aantal eigenaars.

De belastbare opbrengst van al die gronden, boven de 20 H.A., is samen te berekenen op *f* 26.000.000.

Voor de opbrengst van de bedrijfsbelasting aan de landbouwers op te leggen kan men dus, zeer matig berekend, ½ millioen stellen.

Dat is de belasting op het inkomen uit landbouw; - voor dat uit veeteelt (er worden jaarlijks 270.000 runderen geslacht en 40.000 uitgevoerd) kan er gevoegelijk nog een sommetje worden bijgeteld. Er is geen enkele reden, dezen tak van nijverheid steeds onbelast te laten.

Wanneer een Minister van Financiën verder de bronnen van ons volksvermogen nagaat, dan blijkt hem uit onze

1) *Conrad's Handworterbüch*, Bnd III, blz. 167.

statistiek successiebelasting, dat 't nationaal vermogen voor iets meer dan 50 pCt. uit effecten bestaat. Voor Engeland werd dat aandeel door Giffen indertijd geschat op 36 pCt.; voor Pruisen door Schmoller op 25 pCt.

Onze natie is er dus wel eene van renteniers. Juist dit deel nu van ons nationaal inkomen is door den fiscus steeds ontzien, en was tot 1893 geheel vrij.

In 1907 werd van *f* 272 millioen totaal nagelaten vermogen.... *f* 13 millioen geheven - dus gemiddeld bijna 5 pCt. Rekenend, dat elk vermogen om de 30 jaar door versterf in andere handen overgaat, is dit een belasting van □ pCt. of 4 pCt. van 't inkomen.

Ook de vermogensbelasting neemt gemiddeld 4 pCt., zoodat men kan aannemen, dat in Nederland het inkomen uit roerend vermogen met 8 pCt. belast is, wat, wordt het ontwerp tot verhooging der successie belasting-wet, tot hoogstens 9 pCt. stijgt.

In Engeland is, naar '*Conrad's Handwörterbuch*', in een artikel over successiebelasting berekent, dat inkomen met 13 pCt. belast.

Deze helft van ons nationaal vermogen draagt dus onevenredig weinig; men bedenke, dat het onroerend vermogen bovendien de grondbelasting betaalt, naar 6 pCt. der belastbare opbrengst.

Eerst wanneer de vermogensbelasting 50 opcenten heft, zal de verhouding op eene billijke gaan gelijken. Hier zijn dus nog ruim 3 millioen beschikbaar.

Een categorie van belastingschuldigen, die voorts weinig betaalt, zijn de Naamlooze Vennootschappen, nog steeds belast naar 2½ pCt., terwijl in Nederlandsch-Indië reeds een, nog vrij zwakke, progressie is ingevoerd.

De 7 millioen dividend der maatschappijen tot exploitatie van petroleumbronnen (ééne maatschappij keert 2½, en eene 1½ millioen dividend uit), zijnde 10 pCt. van het gestorte kapitaal, worden niet hooger belast, dan de moeizaam verworven dividenden beneden 1 pCt., van b.v.b. een of andere familie van visschers, die met *f* 30.000 kapitaal zou werken.

Een matige progressie zou de opbrengst van dit deel der bedrijfsbelasting met ½ millioen doen stijgen.

Kortom, er is nog geen reden tot pessimisme. Het bouwvallige huis der gemeenten kan verbouwd worden tot een flinke woning, naar de eischen des tijds, harmonisch aansluitend aan het heerenhuis van den staat.

Zelfs al moest het geld kosten, - in dat heerenhuis is er geld.

J.J. BEKAAR.

Legenden en legendenvorming.

A. van Gennep. La Formation des Légendes. - Paris, Flammarion, 1910. In 18. (Bibliothèque de philosophie scientifique).

De heer A. van Gennep is ethnograaf. Hij heeft uitvoerig gehandeld over taboe en totemisme op Madagascar, over de mythen en legenden der Australiërs. Meer algemeen van inhoud en geschikt een denkbeeld te geven van zijn ethnografisch systeem, is zijn aantrekkelijk boek *les Rites de passage*. Nog beter voor het groote publiek geschikt zijn de twee deeltjes *Religions*, *Moeurs et Légendes*. Bepaalde vulgarisatie is het werk welks tekst boven is afgeschreven: het maakt deel uit van een reeks geschriften waarin specialisten van naam de algemeene resultaten van hun studies samenvatten.

De nadeelen van zulke generalisaties, samengeperst in beknopten vorm, vallen in het oog. Op het uitgebreide terrein dat hij doorkruist - *légende* zooals het op den titel is opgevat, begrijpt ongeveer alle traditioneele verhalen die geen ware geschiedenis zijn - betreedt de auteur telkens het gebied van vakgeleerden, is hij telkens genoodzaakt te affirmeeren; en daar de heer Van Gennep niet behoort tot de schrijvers die hun verzekeringen doen vergezeld gaan van eenig voorbehoud, zal de specialist telkens geneigd zijn uit te roepen: machtspreuk! - paradox!

Maar dit neemt niet weg dat het boek van den ethnograaf die zich hier begeeft op het gebied van het folklore der beschaafde volken en zelfs der litteratuurgeschiedenis, veel bevat dat frisch is en geheel nieuw. Ongetwijfeld juist schijnt ons het uitgangspunt van den schrijver. De ficties van den

natuurmensch of, zooals de heer Van Gennep liever zegt, den 'halfbeschaafde, *demi-civilisé*' (geheel *on*beschaafde volken, wezenlijke natuurvolken, kennen wij niet), zijn in den aanvang, evenals zijn kunst, utilitair. De leer van *l'art pour l'art* is hem onbekend. 'Een gewichtige schrede voorwaarts van de ethnografie en het folklore der laatste jaren is geweest de demonstratie van het feit: dat de zoogezegd populaire litterarische productie een algemeen-nuttige werkzaamheid is, een werkzaamheid noodwendig voor de handhaving en den geregelden gang der sociale organisatie, tengevolge van haar verband met andere, direct materiëele werkzaamheden. Vooral in den aanvang is zij een organisch element en niet, zooals men geloofde, een overtollige, louter esthetische werkzaamheid, een weelde.' (p. 16).

De meest primitieve verhalen zijn utilitair, zelfs met zedelijke strekking. 'De halfbeschaafden zijn van alle menschen de meest zedelijke, in dezen zin dat zelfs natuurlijke verschijnselen voor hen niet onverschillig zijn uit een zedelijk oogpunt... Wanneer, in een Amerikaansch verhaal, de voorschriften worden aangegeven die werden opgevolgd door een beschavingsheld[1)] bij het visschen van een zalm of het jagen van een hert, wil dit zeggen dat door de toehoorders, willen zij slagen bij hun vischvangst of hun jacht, met zorg dezelfde voorschriften moeten worden in acht genomen. Iedere afwijking zou tengevolge hebben dat men niet slaagde.'

Voor den heer Van Gennep is dus het eenvoudige 'vertelsel,' niet precies geïndividualiseerd of gelocaliseerd, van lateren oorsprong dan de eigenlijke 'legende', die steeds locaal en individueel is, en de mythe, die steeds in verband staat met een ritus, met magische praktijken. Een goed voorbeeld geven de verhalen der Noord-Amerikaansche Indianen over den coyote of prairiewolf (p. 35): 'Deze held is dan eens een eigenlijk dier, totem of beschermer, waarvan het menschelijk geslacht afstamt, dan weder een demiurg of *héros civilisateur*, die aan de menschen allerlei nuttige zaken heeft geleerd, dan weder een dier, zonder meer, soms voorgesteld als zeer slim, soms als zeer dom en kortzichtig. Deze ver-

1) *Héros civilisateur*, wat de Engelsche en Amerikaansche ethnografen noemen *a culture hero*.

tellingen zijn soms onderdeelen van een verhaal met een gewijd karakter, in verband met speciale ceremoniën; soms worden zij verhaald aan den eersten den besten, tot tijdkorting. Hier duidt men met precisie de localiteiten aan waar de coyote dit of dat deed; elders is het tooneel der handeling geheel onbepaald. Eindelijk worden de daden van den coyote dan eens voorgesteld als gelijktijdig met den oorsprong der wereld, of ten minste geplaatst in een zeer vroegen tijd, dan weder schijnt het alsof de verhaalde feiten van gisteren waren en de toehoorders zelven, indien het geval hun gunstig was, getuigen konden zijn, hetzij van de onhandigheden van een coyote, hetzij van zijn listen.

De verhalen over den coyote zijn tegelijkertijd mythen, legenden en vertelsels. Maar, men houde dit wel in het oog, zij zijn dit alles niet bij een en denzelfden stam, op hetzefde punt van zijn cultuurontwikkeling. Zij zijn mythen bij de groepen waar het algemeene ritualisme, vooral het ekonomische, zeer ontwikkeld is; zij zijn vertelsels daar waar het ritualisme minder is ontwikkeld, of het min of meer uit elkander viel tengevolge van nadere aanraking met de Blanken.'

De schrijver stelt dus den regel: 'De localisatie, individualisatie en onmiddellijke nutsaanwending zijn in den aanvang; zij worden langzamerhand uitgewischt om geheel te verdwijnen naarmate dat de stammen zich onderling vermengen of van woonplaats wisselen, naarmate zij een grooter gebied bezetten, en de beschaving gecompliceerder wordt.' (p. 41). Natuurlijk moet dit niet te absoluut worden opgevat; het gedesindividualiseerde kan in latere ontwikkeling weder individueel worden: het anonieme volkssprookje wordt in een dichterlijk verhaal opgenomen als avontuur van een beroemden held, Odysseus of Tristan.

Merkwaardig is in de oudste ontwikkeling het overheerschen van zoömorphische voorstellingen. Wat de schrijver 'la conception zoomorphique' noemt, de voorstelling die vooral dieren tot helden der vertellingen maakt en die een neiging heeft aan alles bij den oorsprong der dingen een diervorm toe te schrijven, die voorstelling of neiging vindt men het meest bij de minst beschaafde volken; zij vermindert met den intellectueelen vooruitgang. 'De verhalen waarin dieren

de hoofdrol spelen,' zegt de schrijver (p. 92) 'moeten beschouwd worden als de meest "primitieve" van alle, alleen reeds om de eenvoudige reden dat, in de primitieve stadiën der beschaving, de voeding der menschen af hankelijk is van "den goeden wil" der dieren, van hun subordinatie door middel van magische praktijken en van hun langzame temming en samenleving met den mensch... De wezenlijk geduchte machten zijn niet de atmosferische of tellurische katastrofen, bij slot van rekening vrij zeldzaam: het zijn de dieren die den oogst vernielen en de menschen verscheuren.'[1)]

Het meest individueele zoömorphische verhaal is de totemistische legende, die door een in het stadium van het totemisme verkeerenden stam wordt verhaald van zijn totems, zijn voorouders in dierenvorm. Algemeener dan het totemistisch verhaal is het dierensprookje, dikwijls aetiologisch, een verklaring gevend van iets bizonders in het voorkomen of de gewoonte der dieren. Maar de heer Van Gennep doet opmerken dat aetiologische verhalen toch nog tot op zekere hoogte utilitair zijn: 'Proposer une explication d'un phénomène naturel ou social, c'est se livrer à une activité mentale nullement désintéressée. Il convient de savoir comment fonctionnent l'univers pour s'en rendre maître et la société pour pouvoir y vivre' (p. 72). Van het aetiologisch dierensprookje is de overgang gemakkelijk tot het eenvoudig amusante: men verlustigt zich in de listen der dieren. Utilitair, maar utilitair van secundaire formatie, om het zoo te zeggen, is weder de klassieke fabel, die van La Fontaine, die een beeld is van menschelijke toestanden en uitloopt op een zedeles, een regel van gedrag.[2)] De geleerdheid die men heeft besteed aan de oplossing van de vraag naar den oorsprong, in tijd en ruimte, der fabel als litterarisch genre in het algemeen moest

1) Ik onderdruk hier een van die te ver gaande generalisaties, waarvan ik boven sprak; de schrijver voegt er tusschen: 'Les rites et les légendes agricoles n'ont acquis quelque importance qu'en pays tempérés.' Maar overwegend is het belang der legenden en praktijken die op Java met den rijstbouw samenhangen en toch is Java niet bepaald een 'pays tempéré'.

2) Curieus is wat de heer Van Gennep mededeelt (p. 74): La Fontaine's *la Cigale et la Fourmi* werd door een Indianenstam van Canada overgenomen van de Fransche kolonisten; bij die Indianen werd het verhaal aetiologisch en verklaart het ontstaan van de diersoort: de krekel. Een voorbeeld van regressieve ontwikkeling.

noodwendig onvruchtbaar blijven: men kan beproeven den oorsprong te ontdekken van die of die fabel of groep van fabelen; maar als genre kon de fabel ontstaan zoodra het maatschappelijk leven vorderingen had gemaakt en zekere tegelijk gevariëerde en vaste vormen aangenomen die tot nadenken konden uitlokken, terwijl tevens dierensprookjes werden aangetroffen, die tot kaders konden dienen voor die opmerkingen. En dierensprookjes vindt men overal. Men heeft hier een geval dat de ethnografische methode en de gegevens bijeengebracht door ethnografen een geheel nieuw licht werpen op een oud probleem.

Die ethnografische methode heeft evenwel hare grenzen. Zooals de heer Rouffaer vóór eenige jaren aan de lezers van dit tijdschrift uitlegde: de ethnografie is essentieel de wetenschap der volken die geen geschiedenis hebben. Zoodra de mensch zich losmaakt uit het eentonige clansleven met zijn ceremoniën en étiquette, zoodra hij iets begint te gevoelen voor een persoonlijk ideaal, godsdienstig, politiek of algemeenmenschelijk, zoodra hij zich begint te begrijpen als historisch wezen, treedt hij buiten den kring der ethnografie. Ook voor de studie van den gerijpten, den historisch geworden mensch kan de ethnografie veel doen door te wijzen op *survivals*: het zoo even behandelde litterarische genre der fabel, in den grond der zaak een gewijzigde *survival*, is een goed voorbeeld. Maar er is tevens veel wat de ethnografie, met haar eigenaardige methoden, niet meer kan verklaren.

Het komt mij voor dat de heer Van Gennep, in zijn begrijpelijk enthusiasme voor zijn wetenschap, over deze en dergelijke overwegingen te gemakkelijk heenstapt en aan de ethnografie meer vraagt dan zij kan geven. Een goed voorbeeld vindt men op blz. 232. De schrijver behandelt daar de Faustsage en het oudste Faustboek. ‘Faust y est proprement un héros civilisateur et le théoricien de la magie’. En de heer Van Gennep citeert de plaats waar gezegd wordt dat Faust zich door den Booze op de hoogte liet stellen van den loop der sterren, niet alleen, maar ook van de seizoenen, van de mysteries van den plantengroei, zoodat hij in staat was almanakken te vervaardigen die met de grootste precisie, en niet enkel in algemeene volzinnen, alles voorzegden wat wetenswaardig is. - Maar, aangenomen dat zulk een arbeid

behoort tot het domein van een primitieven *héros civilisateur*, hoe te verklaren dat dit primitief ideaal, in Duitschland, in de tweede helft der zestiende eeuw plotseling weder voor den dag komt? En dan doet Faust in het Faustboek andere dingen, die de competentie van een *culture hero* geheel te buiten gaan: hij verklaart zich in staat de verloren komedies van Plautus en Terentius weder voor den dag te brengen, hij doet de helden van den Trojaanschen oorlog en zelfs de schoone Helena voor zijn studenten verschijnen. - De ware verklaring is, meen ik, deze: De schrijver van het primitieve Faustboek was een zonderling mensch. Aan den eenen kant ging zijn horizon niet veel verder dan die van een leverancier van volkslitteratuur voor boekhandelaars: de volmaakte almanakmaker is voor hem het ideaal van den geleerde en den natuurkenner. Aan den anderen kant voelde hij in zijn ziel toch iets van den machtigen tijd waarin hij leefde: in de verhalen over de gereconstrueerde antieke tooneelstukken, over de helden van den oorlog om Troje, vindt men de zestiende eeuw terug, met haar humanisme, haar hartstochtelijke liefde voor de klassieke Oudheid.[1)] Deze zielkundighistorisch verklaring is, dunkt mij, voldoende; wij hebben den *héros civilisateur* der ethnografen niet noodig.

Het is waar dat de heer Van Gennep elders aan het woord ‘ethnografie’ een ruimer beteekenis geeft, die ongeveer samenvalt met wat men gewoonlijk ‘sociologie’ noemt. Zoo wijst hij er op, dat, bij den tegenwoordigen stand der wetenschap, wie een vertelsel opteekent evengoed aandacht moet schenken aan den persoon van den verhaler, aan diens sociale positie, verleden enz. als aan het verhaalde; en uit de voorbeelden die hij geeft, blijkt duidelijk dat hij niet enkel denkt aan verhalen opgeteekend uit den mond van ‘wilden’. Men zou wenschen dat hij deze sociale of sociologische opvatting in bepaalde gevallen wat meer in het oog had gehouden. Ik wijs als voorbeeld op blz. 257 en vlg. waar de aandacht wordt gevestigd op vernuftige denkbeelden van Dr. Riklin, leerling van den Weener psychiater Freud, die zich bepaaldelijk bezig hield met den droom. Uitgaande van diens onderzoekingen zet Dr. Riklin de groote overeenkomst

1) Rekening moet bovendien worden gehouden met de zeer uiteenloopende tradities (misschien reeds schriftelijke) waarover de schrijver van het Faustboek beschikte.

uiteen die bestaat tusschen den droom en het volkssprookje: beiden zouden gelijkelijk hun wortel hebben in den *wensch*. Vandaar de wonderbare voorwerpen waardoor de held nagenoeg almachtig wordt, de herders die prinsen worden enz. - In dit alles is veel waars, maar, althans te oordeelen naar het overzicht van den heer Van Gennep, te abstract uitgedrukt. De sociale zijde der kwestie is niet genoeg in het licht gesteld. Gelijk veel sprookjes - althans naar mijn bescheiden meening - met behulp van oudere gegevens werden bedacht door *vrouwen*,[1] zoo zijn andere sprookjes het werk van mannen *uit het volk* die zich troosten over hun sober lot door geschiedenissen uit te denken van lieden die, *pauvres diables* als zij zelven, door een gelukkigen samenloop van omstandigheden rijk en machtig waren geworden. Eerst zoo *sociaal* opgevat, wordt de abstracte wenschtheorie concreet en begrijpelijk. Sprookjes als de waarlijk populaire lezingen van *Aladdin en zijn wonderlamp*, *de Gelaarsde Kat* enz. drukken den wensch uit van het volk naar meer geluk. Er zijn vertellingen van deze soort waarin de held niet alleen doodarm, maar bovendien lui, leelijk en dom is: door een reeks gelukkige toevalligheden, een buitengewone *chance*, is hij aan het slot bezitter van alle mogelijke kwaliteiten en bovendien prins, de aangewezen opvolger van een koning die zijn schoonvader is. Dergelijke verhalen behooren tot de gelukkigste voortbrengsels van den volkshumor. Dat het genre oud is bewijzen vertellingen als het Schathuis van Koning Rhampsinit, bij Herodotus, als de Ring van Gyges, bij Plato: steeds geschiedenissen van arme drommels, of ten minste *hommes de rien*, die door een gunstig toeval of door slimheid en behendigheid, in de wereld vooruit komen.

In een voorlaatste hoofdstuk bespreekt de heer Van Gennep ‘de wetten der legendenvorming,’ *les lois de la formation des légendes*. Hij geeft zelf toe dat men het woord *loi* niet al te letterlijk moet opvatten; hij zou zelf, zegt hij, aan het woord *schema* de voorkeur geven; maar hij volgt het voorbeeld van andere geleerden, die op dit gebied van ‘wetten’ spraken. Algemeene *tendenzen*, richtingen, waaraan de vorming van

1) De rol der vrouwen bij de voortplanting en verbreiding van het sprookje wordt bij den heer Van Gennep niet vermeld. Bij Apuleius is het een oude vrouw die het sprookje van Psyche vertelt aan een jong meisje. En zoo is het nog heden.

populaire verhalen gehoorzaamt, zijn er zeker. Het nadeel van het vaststellen van dergelijke ‘wetten’ (of welk ander woord men verkiest) is dat men zoo vaak òf vervalt in het vaag-abstracte, òf tot het formuleeren komt van kleinigheden die de moeite niet waard zijn. De ‘epische wetten’ van Axel Olrik, opgenoemd door de heer Van Gennep blz. 288 vgg., behooren zeker tot de laatste kategorie. De ‘wetten’ door den heer Van Gennep-zelven geformuleerd, hoewel op den eersten aanblik wat abstract, zijn evenwel volkomen rationeel. Men veroorlove mij ten slotte te wijzen op twee ‘tendenzen’ der legendenvorming die ik bij hem niet vermeld vindt.

De eerste betreft de verhalen die de heer Van Gennep ‘utilitair’ noemt: verhalen die met godsdienstige denkbeelden of plechtigheden ten nauwste samenhangen. Het is een behoefte van de religieuse verbeelding het wonderbare, in dergelijke verhalen, zoo wonderbaar mogelijk voor te stellen. Dit heeft ten gevolge dat men het miraculeuse element, als men de historische ontwikkeling volgt, steeds ziet toenemen. Geleerden die heiligenlevens bestudeeren, hebben opgemerkt dat, naarmate een heiligenleven jonger is, het ook meer wonderverhalen bevat. Maar het meest treffende voorbeeld van deze neiging der godsdienstige legendenvorming levert de massa verhalen, die zich sedert bijna 2000 jaar heeft gevormd om de geboorte van Jezus. De menschelijke verbeelding heeft aan dat thema gearbeid van af de christelijke Oudheid, de middeleeuwen door, tot aan vergelijkenderwijs moderne kerstliederen. H. Usener citeert ergens *(Sintfluthsagen* blz. 228) een kerstlied uit de Eifel, waarin de merkwaardige trek voorkomt dat Maria nergens een plaats kan vinden om in veiligheid te bevallen: zij zwerft rond, daar zij overal wordt afgewezen. Usener wijst op overeenkomst met de antieke sage van Leto (Latona) en schijnt zelfs aan historisch verband te denken. Deed hij dit inderdaad, dan is de geleerde onderzoeker, die op dit speciaal gebied van samenhang tusschen christelijke en antieke sage zulke schoone ontdekkingen deed,[1)]

1) In het voorbijgaan doe ik opmerken dat de heer Van Gennep niet genoeg stil staat bij deze overname door een lateren godsdienst, van de concepties van een vroegeren. Dupuis, die in zijn *Origine de tous les cultes* (1796), zijn mythologisch-astronomisch systeem nu daargelaten, de wegbereider was der onderzoekingen op dit gebied van Usener in Duitschland, A. Pierson en Naber in Nederland, wordt in zijn boek niet eens genoemd.

in dit bizonder geval te ver gegaan. Blijkbaar gehoorzaamde hier de christelijke sagenvorming aan dezelfde behoefte als de antieke, maar onafhankelijk van deze: hoe grooter de bevroevingen zijn die de wonderbare moeder heeft te doorstaan, des te schitterender haar triomf, als zij er in slaagt, ten slotte haar goddelijk kind ter wereld te brengen.

Een andere eigenaardigheid der legendenvorming, - niet enkel der godsdienstige - is haar tendenz de gebeurtenissen zoo precies en plastisch mogelijk voor te stellen. Men heeft hier te doen met een zielkundige wet der menschelijke verbeelding. Reeds in verhalen die in omloop worden gebracht in oogenblikken van politieke krisis kan men de werking van deze wet bestudeeren. Toen, omstreeks 1678, de Engelsche Whigs wilden doen gelooven dat de Hertog van Monmouth een wettige zoon was van Koning Karel II en dus aanspraken kon doen gelden op den troon, wist men precies te vertellen hoe het kistje er uitzag waarin het voorgewende huwelijkscontract van den Koning met 's Hertogs moeder, Lucy Walters, was weggeborgen (Macaulay, *History of England*, hoofdstuk II).

Gecompliceerder was de vorming der legende van het ‘Testament van Peter den Grooten,’ een plan om aan Rusland de heerschappij over geheel Europa te verzekeren, plan dat de Russische Tsar aan zijn opvolgers zou hebben nagelaten: dat stuk heeft lang gefigureerd, niet alleen in de polemiek van dagbladen en brochures, maar in handboeken van geschiedschrijvers van naam. Naar het schijnt werd dat document, op het einde der achttiende eeuw, na de finale verdeeling van Polen, gefingeerd door een Pool, zekeren Sokolnicki, die om begrijpelijke redenen Rusland en de Russische politiek haatte; in ieder geval werd het in 1797 door Sokolnicki en andere Poolsche uitgewekenen te Parijs voorgelegd aan het Directoire. Het document verscheen in druk in 1812 in een boek (anoniem) van zekeren Lesur, toen verbonden aan het Fransche Ministerie van Buitenlandsche Zaken en dat ten doel had, Frankrijk en Europa tegen Rusland in het harnas te jagen: deze tekst verschilt van den primitieven en verraadt de denkbeelden en misschien de hand van Napoleon I. - Maar in 1812 zoowel als in 1797 was slechts sprake van een ‘plan’ gevonden in een geheim archief, van een ‘uittreksel’ uit ‘geheime gedenkschriften.’

Het denkbeeld van een eigenlijk politiek ‘testament’ ontstond in de vruchtbare verbeelding van Frédéric Gaillardet, schrijver, met Alexandre Dumas père, van het beroemde romantische drama *la Tour de Nesle*. In 1836 publiceerde Gaillardet het ‘Testament van Peter den Grooten,’ in een boek dat voor een groot deel (zooals hij later zelf erkende) een roman was, over den chevalier d'Éon, den bekenden avonturier der achttiende eeuw. Gaillardet beweerde natuurlijk den echten tekst van het ‘testament’ te hebben gevonden (in waarheid gaf hij dien van Lesur, met wijzigingen); hij wist bovendien te verhalen hoe het stuk naar Frankrijk was gekomen: het was in 1757 door den chevalier d'Éon voorgelegd aan den abbé de Bernis en aan Lodewijk XV in persoon (het feit dat d'Éon inderdaad als diplomaat te Petersburg was, is de grondslag dezer vinding). - Drie jaar later, in 1839, ging Leonard Chodzko, weder een Pool, nog verder, en wist met juistheid te zeggen wanneer het stuk was opgesteld: Peter de Groote bracht zijn politiek testament op het papier in 1709, na den slag bij Poltawa; de laatste hand werd aan het document gelegd in 1724. Precieser kon de fictie moeilijk worden: latere schrijvers gaven haar terug zooals zij haar bij Chodzko vonden[1)].

Nog beter kan men de plastische sagenvorming bestudeeren als men de evolutie nagaat van de meest bekende bizonderheid der geschiedenis van Faust: zijn geschreven contract met Mephistopheles. Naar men weet is het denkbeeld van zulk een contract veel ouder dan de historische Dr. Faust der zestiende eeuw. Het verbond van een toovenaar met den Duivel vindt men voor het eerst in de legende van Cyprianus van Antiochië en Justina. In het voorbijgaan zij opgemerkt dat deze legende, die moet zijn ontstaan in de vierde eeuw na Christus, op zich zelve reeds een uiterst merkwaardig

1) Naar G. Berkholz, *Das Testament Peters des Grossen eine Erfindung Napoleons des I* (Petersburg, 1877), te wijzigen naar de studie van H. Bresslau, in de *Historische Zeitschrift* van 1879. - Men zal zeggen dat men hier niet te doen heeft met een legende, maar met een reeks bewuste ficties of juister gezegd vervalschingen, gebaseerd op een primitieve vervalsching. Maar of de ficties en overdrijvingen die langzamerhand een legende doen ontstaan, bewust of onbewust tot stand kwamen, is bij slot van rekening van minder belang; en het Testament van Peter I is daarom zoo interessant omdat wij in dit bizonder geval alle stadiën der legendenvorming kunnen aanwijzen.

voorbeeld is van sagenvorming: het is niet absoluut zeker, maar toch uiterst waarschijnlijk, dat de zoogenaamde Cyprianus van Antiochië aanvankelijk niemand anders was dan de kerkvader Cyprianus, de beroemde bisschop-martelaar van Carthago († 258), door den vinder der Justina-legende opgevat als een fantastische figuur, een wijsgeer-toovenaar, zelfs betrokken in een liefdesroman.[1)] Maar, om tot ons onderwerp terug te keeren, in de Cyprianus-Justina-legende is wèl spraak van een verbond met den Booze, maar niet van een *geschreven* contract. Het denkbeeld van een schriftelijk document, waarbij iemand Christus en het Christendom afzweert en dat aan den Duivel wordt overgegeven, vindt men voor het eerst in twee minder bekende legenden, duidelijke navolgingen van die van Justina, de geschiedenis van Maria van Antiochië en een episode van een apokrief Leven van den kerkvader Basilius. Nog later is te stellen de legende van Theophilus. In deze fictie (zesde eeuw na Chr.) wordt het noodlottige stuk door tusschenkomst der H. Maagd aan den berouwvollen zondaar teruggegeven.[2)] Reeds vroeg in het Latijn vertaald, bleef de Theophilus-legende, de middeleeuwen door, in het Westen ongemeen verbreid; zij was als het voorbeeld der later zoo talrijke Maria-mirakelen, waar een boetvaardig zondaar of zondares door de Moedermaagd uit de meest hopelooze positie wordt gered. Het zal dus wel de Theophilus-sage zijn geweest die het denkbeeld van een geschreven verbintenis met den Duivel populair heeft gemaakt.

Zeven eeuwen na het ontstaan der Theophilus-legende, tegen het einde der dertiende eeuw, vindt men, in twee bewerkingen dier legende, voor het eerst de bizonderheid[3)]

1) Vgl. Th. Zahn, *Cyprian von Antiochien und die deutsche Faustsage* (Erlangen, 1882) en de aankondiging van deze studie door Mgr. Duchesne in het *Bulletin Critique* van 1882. De katholieke kerkhistoricus toont zich in deze kwestie logischer en doortastender dan de protestantsche.
2) Vgl. Zahn, *Cyprian*, p. 129; de studie over *Theophilus* van W. Meyer, in de *Sitzungsberichte* der Münchener Akademie, jaargang 1873; *Acta Sanctorum Maii*, VII, 56, *Junii* II, 950, en de Theophiluslegenden afgedrukt achter Rutebeuf, *OEuvres*, éd. Jubinal (Paris, 1839) II, 335, 346.
3) Vgl. H. Strohmayer in de *Romania*, XXIII (1894), 605, noot. Later (XIVe of begin der XVe eeuw) vindt men dezen trek terug in het mirakelspel *du Chevalier qui donna sa femme au Diable* (in het *Ancien théâtre français*, éd. Viollet-le-Duc, III, 453).

die door de Faustsage aan een ieder bekend is en door Calderon is opgenomen in zijn dramatische bewerking der Cyprianus-legende (*Magico Prodigioso*), dat nl. de ongelukkige, die aan den Duivel zulk een document overgeeft, het moet *schrijven met zijn eigen bloed*. Door dit detail - in het eerste Faustboek in alle bizonderheden uitgewerkt - heeft de sage het toppunt van plasticiteit bereikt. Later, als het naïeve geloof verdwijnt, wordt de voorstelling weder minder forsch: bij Goethe *teekent* Faust het stuk alleen met zijn bloed en wordt het geheele contract door hem niet ernstig opgevat. - En naast deze uiterlijke evolutie staat de innerlijke, naarmate de sage van katholiek protestantsch wordt (*Faust*) en van protestantsch wijsgeerig. Bij Lessing en Goethe is de legende niet meer letterlijk waar: zij is een symbool, uitdrukking eener persoonlijke levensbeschouwing van den dichter.

Een legende is als een organisme, dat groeit en zich ontwikkelt, en welks leven ophoudt als het veranderd *milieu* voor zijn bestaan bepaald ongunstig wordt.

Parijs.

G. BUSKEN HUET.

De Münchener tentoonstelling van Mohamedaansche kunst.

Dicht bij de lommerrijke parken van de Theresiën-hoogte, waar vóór de Ruhmeshalle het ontzaglijke Bavaria-beeld prijkt, is in sierlijk opgesmukte gebouwen een verzameling Mohamedaansche kleinkunstvoorwerpen bijeengebracht. Volstrekt geen voorwerpen van den eersten den besten nijvere; geen dingen, die de markt overstroomen, of welke gewoonlijk langs de huizen worden rondgevent; geen rariteiten met eigenaardig kenmerk in vorm en versiering, maar uitingen van vorstelijk weeldegevoel uit het meest roemrijke verleden van het Oosten.

In die tijden bleef de afzet van kunstnijverheidsvoorwerpen binnen de betrekkelijk enge kringen van het woonrijk der gegoede landgenooten, hadden de handwerkslieden genoeg bijverdiensten met de uitvoering van de bestellingen der grooten, die het gewenschte slechts in forsche lijnen aangaven. Er kon gearbeid worden naar het aangeboren talent, naar eigen, kostelijke opvatting. En bovenal, er was nog geen overstelping met productiewaar of fabriekswerk. Het Oosten was het Oosten, en er bloeide een onvermengde, nog weinig naar buiten tredende kunst. Maar op de bewonderenswaardige proefstukken werd langzamerhand ook buiten het eigen land meer en meer de aandacht gevestigd. Bij de verzamelaars van oudheden gingen de kenners het studiemateriaal opsporen. De technieken, met welke gebrekkige werktuigen zij ook werden uitgevoerd, werden met belangstelling in de onderdeelen nagegaan. De ornamenten hadden een ongewone, verbluffende

sierkracht. De toepassing der kunst op gebruiksvoorwerpen was nobel, bezat tevens het bijzondere, dat geheel verschilde van Westersche stijlen en zoo'n stille bekoring gaf aan het uiterlijk aanzien der voorwerpen.

De Münchener tentoonstelling bevat meesterwerken op het gebied van tapijtweverij, wapensmeedkunst, boekbindwerk, pottenbakkerij, metaalbewerking en sieraden-vervaardiging, zooals men zelden in zoo'n uitgelezen verzameling te zien krijgt. En dat is te danken aan de medewerking van de verschillende musea van München, Frankfort, Keulen, Berlijn, Weenen, Boedapest, Dresden, Leipzig, Londen, Parijs, Moskou, Konstantinopel, Kaïro, enz., voorts aan die van de particuliere verzamelaars, - onder wie zelfs Z.M. de Keizer van Oostenrijk, - die hun schatten ten behoeve van de tentoonstelling hebben afgestaan. Uit vele oorden van de wereld heeft die samentrekking naar München plaats gehad. En men kan niet anders zeggen, dan dat de keuze goed overlegd is. Men heeft volstrekt niet gezonden, wat men kwijt wilde wezen. Uit het stelsel van bijeenbrengen, den aard der voorwerpen is nergens waar te nemen, dat het te doen was enkel en alleen tot vulling van de gereedstaande hallen. De algemeene aanblik behoefde niet zoozeer verzorgd te worden. Als elk onderdeel op zich zelf maar uitkwam in zijn eigen weelderig-sierlijke grootheid. En dat doet het ook.

Voor dengene, die eenigszins gewoon is geraakt aan de bijna niet te overziene massa's inzendingen van een omvangrijke tentoonstelling op velerlei gebied, lijken de zalen van deze bijzondere, Münchener tentoonstelling op het eerste gezicht triestiglijk-leeg en ongezellig-kaal. Maar men zet zich onwillekeurig over dezen eersten indruk heen. Het verlangen naar een omgeving, warm van kleuren en overdadig van comfort, wordt hier niet al te sterk bevredigd. Maar het geheel is van een degelijke, rustige lijn. De bij-dingen, welke den bezoekersblik noodeloos afleiden en storend zijn voor de orde van blijvende herinneringen, zijn er niet. Het bezichtigingstelsel laat zich van zelf vinden. En met kalm genoegen zet men zich aan de ontledende beschouwing van elk kunststuk, zonder dat een gedachte aan nog af te werken uitstalling-oppropping kan hinderen. Want er is geen samenpersing van inzendingen binnen een klein afgebakende ruimte. Deze groep-keuze-tentoonstelling is

met zooveel ondervinding en zakenkennis op touw gezet, de zeer te loven uitstal-wijze heeft bij de uitvoerende commissie zoo zeer een onderwerp van bepaalde studie uitgemaakt, dat het den bezoeker mogelijk is geworden, elk voorwerp als afzonderlijke kunstuiting te bestudeeren. Licht en ruimte volop. De tapijten bijvoorbeeld hangen ver van elkaar tegen het sober-witte pleister der muren eenvoudig lang-uit. Terecht is hier van de stelling uitgegaan, dat dergelijke inzendingen tevens uitmuntende wandversieringen zijn.

En dit bekoorlijke decoratief, dat in zijn volste schoonheid en over zijn geheele oppervlakte te zien wordt gegeven, wordt geenszins bedorven door oogenstreelende rangschikking, bijzondere plooiing of bevestiging-in-figuren, tengevolge waarvan de teekeningopzet niet in zijn geheel te bestudeeren zou zijn. Met dergelijke, op effect berekende, alleen in winkels op hun plaats zijnde uitstallingsmaniertjes, waarmee voor een goed deel de minderwaardigheid der voorwerpen bedekt kan worden, heeft de commissie van de Münchener tentoonstelling zich gelukkig niet ingelaten. Al wat er in de vertrekken aan tapisserie-werk hangt, is op een heel voornaam-eenvoudige wijze plat tegen den wand aangebracht, gelijk een wondere, groote staalkaart, tot wetenschappelijke bestudeering en zaakkundige beoordeeling geschikt.

De uitstalwijze, zoo onbekrompen toegepast, maakt het mogelijk, om een voorwerp af te beelden, ook zonder het van zijn plaats of bevestiging te halen. En werkelijk waren er in de vertrekken eenige teekenaars van Europeesche tapijtfabrieken bezig, om het gebloemte van tegen den wand opgehangen tapijten in lijnen en tinten nauwkeurig weer te geven. De Westersche kunstenaars dus, die voor de vlak-teekening van een kleed bij de Oostersche in de leer gaan!

In de handelsafdeeling, waar de verkoopers van oudheden hun uitstalvertrekken hebben gekregen, valt over het algemeen diezelfde prettig-rustige orde te roemen. Ook hier weer de kleeden vlak, lang-uit tegen den wand, en wat van ongeveer hetzelfde patroon is, in nette stapels in hoekjes op den achtergrond. Ook hier behoorlijk plaats voor publiek-ontvangst en gemakkelijk verkeer.

De uitstalkasten in de verschillende lokalen bevatten de wapens, de boekbanden, het metaalwerk in een juist voldoend aantal, om

de volle kunstwaarde van elke inzending schitterend te doen uitkomen. In eenvoudige nissen zijn oude vazen en potten simpel naast elkaar geschaard.

De groepeering der inzendingen, waarvan ik enkele hieronder beschrijven zal, valt evenzeer te loven. En zoo zijn achtereen volgens tapijten, wapens, voorwerpen voor boekversiering en van pottenbakkerskunst, sieraden en kleinodiën, glas en kristal, steen-, ivoor- en houtsnijwerk, weefsels en metalen artikelen groepsgewijze van elkander gescheiden, wat niet alleen ordelijk is, maar een zeker overzicht mogelijk maakt van elk vertoond nijverheidsonderdeel.

Er zijn - blijkbaar ter wille van de merkwaardigheid - nog drie andere groepen aan de belangwekkende verzameling toegevoegd. Kleine, maar niettemin bezienswaardige aanhangselen der tentoonstelling: de Europeesche voorstellingen met betrekking tot het Oosten, de publikaties, photo's en afgietsels, en ten slotte een verzameling allerlei, welke men veilig tot oude ethnografica kan rekenen.

De catalogus telt ruim 3500 artikelen. Betrekkelijk gering, in vergelijking met de nauwkeurige zorg, de ontzaglijke moeite, waarmee men de onderneming heeft voorbereid. Maar de hoedanigheid geeft haar tiendubbele waarde. En om een denkbeeld te geven van de werkelijk grootsche manier, waarmee men terecht gemeend heeft de inzendingen te moeten uitstallen, diene, dat voor die meesterstukken van Mohamedaansche kunst vier groote hallen tot een gezamenlijke oppervlakte van ongeveer 6500 M^2. beschikbaar gehouden zijn.

Mohamedaansche kunst! Eigenlijk een heel vreemd begrip.

Het ware beter geweest te spreken van een Oostersche kunst, of van een, die in Mohamedaansche landen beoefend wordt of geworden is. De Islam heeft volgens sommigen door zijn strengrechtzinnige leerstellingen zelfs een negatieven invloed gehad op de kunst. Er zijn er, die beweren, dat deze godsdienst het geleidelijk ontwaken van volkskunstgevoel heeft belemmerd en de domper gezet heeft op elke krachtige opgloring van het mooie handwerk. Als ooit het tegendeel daarvan op schitterende wijze bewezen is, dan is het zeker door de Münchener tentoonstelling, welke dan toch prachtstukken van handenarbeid bevat, afkomstig uit de middelpunten van het meest conservatieve Mohamedanisme. Voor

zoover ik weet, heeft de Islam - ik bedoel: de bezonken godsdienst, geheel afgescheiden van politieke kwesties - alleen dit met de kunst uit te staan, dat een bijzondere leer verbiedt menschen dierfiguren bijvoorbeeld op vloerkleeden weer te geven. Maar of deze invloed een nadeelige is, valt nog zeer te betwijfelen. Men moet daarvoor een beetje ontwikkelingsgeschiedenis raadplegen.

De Arabieren, onder wie de Islam de eerste verbreiding vond, traden uit hun wereld-afscheiding met het oorspronkelijke lijnenornament, waarmee zij brokstukken van het heilige boek met eigen schoonschrijf-talent verfraaiden. Het schrift leverde toenmaals waarschijnlijk een eenig - inderdaad welkom - materiaal voor de uiting van het kunstgevoel. Maar bij de arabesken is het niet gebleven. Het meetkunstige ornament der overwonnen en niet overwonnen, primitieve volken heeft wel degelijk invloed uitgeoefend. De Byzantijnen, Perzen, Turken, Mooren, Egyptenaren, brachten veel van hun sierkunst-opvattingen over. En ook op het lijnenmotief van deze volken deed de cultuur haar aanvullend werk. Eerst werd de stof geput uit de plantenwereld, doch streng zinnebeeldig in rechte lijnen weergegeven. Uit het afgeronde haakkruis ontstond zachtjes aan de gebogen lijn in de allereerste gedaante van een spiraal. De cultuur gaf nauwkeuriger voorstelling aan van hetgeen aan de levende plantenwereld ontleend was, maar daarbij schoof dan van zelf de verzinnebeelding eenigszins uit de ongekunstelde opvatting.

Het is niet wel doenlijk meer, al die ontwikkelingsperioden in duidelijke reeksen na te gaan, maar als zeker kan worden erkend, dat de oeroude volken in hun gebrekkigheid bijna uitsluitend de zinnebeeldende lijnfiguren als siermotieven gebruikt hebben.

Het eenige, wat aan den opzet van deze voortreffelijke tentoonstelling ontbreekt, en een fout genoemd kan worden, is de bouwstijl. Het interieur met zijn vreemde aaneenschakeling van vertrekken, - soms twee uitkomend op één -, is een doolhof gelijk. Het groote ongemak van vele Duitsche musea, waardoor men soms verward, verdwaald blijft staan, met den bijkomstigen, teleurstellenden plicht, om eerst op verkenning te moeten uitgaan, zoo men voor het vergelijkend overzicht ergens wenscht terug te keeren tot opsporing van het reeds geziene. De inrichting van een toch zoo groote en mooie instelling als de oude pinakotheek te München had der uit-

voerende commissie in dezen tot zeer navolgenswaard voorbeeld kunnen dienen.

Wat die commissie bedoelt en wat zij tracht te bereiken, wordt gezegd in het voorbericht van den catalogus:

'Unsere Ausstellung hat sich neben den wissenschaftlichen Zielen die Aufgabe gestellt, die rein künstlerische Bedeutung dieses in weiten Kreisen unbekannten und verkannten Kunstgebietes vor Augen zu führen. Sie will zeigen, dass den Schöpfungen der mohammedanischen Kunst ein ebenbürtiger Platz neben denen anderer Kulturperioden gebührt, dass sie in ihrer ornamentalen Grösse vor allem geëignet ist dem modernen Kunstschaffen Anregungen zu geben und ihm vielleicht neue Wege zu weisen.' En terecht wordt er bijgevoegd, hetgeen ik hier met volle instemming overneem: 'Keine deutsche Stadt dürfte für die Erreichung dieses Zweckes geëigneter sein als München.'

* * *

De tapijten, die streng meetkunstige teekeningen vertoonen, bekoren op den duur toch meer, dan die, welke gansche voorstellingen weergeven. Een zoo groot vlak als van een vloerkleed op te vullen met een na onderverdeeling van het veld samengesteld lijnenpatroon, dat zijn ingewikkeldheid herhaalt of wijzigt en in ieder geval gelijkmatig verbreid is, zonder al te groote plekken van den achtergrond leeg te laten, is een kunst, die, mijns inziens, hooger staat, dan een, zij het ook stelselmatig beteekenen met figuren, ten volle aan dieren- of plantenwereld ontleend. Het styleeren van bloem of blad, van mensch- en dierfiguur vereischt, ook al betracht men gelijkvormigheid, niet dat schikkingsvernuft, als bij dat andere ontwerp, voor de uitvoering waarvan men bescheidener materiaal te bezigen heeft: de lijn. Vooral wanneer de zinnebeeldige weergave het verlangen is van den kunstenaar, het in lijnen willen uitdrukken van de in de natuur geziene bijzonderheden, moet de opzet met de fantasiewerking samengaan. Daarin is de Oosterling zeer knap.

De rijkdom van zijn fantasie strekt zich van het zinnebeeld uit tot het bedenken van een zwierigen lijnenloop, ja, het ongekunstelde streven, om iets volgens eigen manier weer te geven, is dan één geworden met de zuivere opzetgedachte. En zoo ontstaan dan

allerkeurigste, logische lijnenvindsels van oorspronkelijke gelijkvormigheid en vlakverdeelingskracht. Voor de tapijten, welke als vloerkleeden moeten dienen, is geen andere teekening meer aan te bevelen dan zulk ornament.

Het spreekt van zelf, dat het weergeven van een ingewikkeld beeld met schaduwen en verscheidene tinten een moeilijker werkwijze vereischt; en voor degenen, die zich de manier van tapijtenvervaardiging nog niet helder kunnen voorstellen, wordt zulks op de Münchener tentoonstelling verduidelijkt door de aanwezigheid van een weefstoel met onafgewerkt kleed en een tapijt, naar een geteekend voorbeeld gemaakt.

Is het niet vreemd, dat de vertoonde Perzische tapijten met heele voorstellingen uit de natuur, in het bezit zijn van Europeanen of Europeesche instellingen? Zijn zij in het ontwerp der teekeningen, - men vindt er zelfs tuinlandschappen onder, - niet bedoeld als wandversieringen, welke op bestelling gemaakt en ten geschenke gegeven zijn? De beslist-foutieve nabootsing van een wapenschild, waarvan een teekening voorkomt op een der stukken, doet mij daaraan denken.

Maar het grootste aantal vertoont toch de versierende bloemenranken, en wel ontspruitend uit vaasmotieven, en zich in gelijkvormigheid slingerend over het veld. Een vermooiingsbeginsel, dat voor Oostersche volken heel oud schijnt te zijn en bijvoorbeeld ook op Java in eere wordt gehouden. Ook de medaljonschikking heb ik te München weergezien als een oude, Indische bekende. Op een Armenisch tapijt van de zeventiende eeuw! Wat het Ottomaansche museum van Konstantinopel heeft ingezonden: twee tapijten uit moskeeën van Stamboel, en één uit het mausoleum van sultan Selim I, vertoont een ornamentale teekening, en het laatst aangeduide voorwerp is bovendien doorweven met arabesken. De verzameling Spaansche tapijten uit de Spanish Art Galleries van Londen valt tegen om de bijna niet te ontwarren mengeling van stijl. Mensch- en dierfiguren bij afbeeldingen van wapenschilden, renaissance-motieven, adelaarfiguren en Moorsche-ster-ingewikkeldheden. De invloed is hier niet meer met eenige juistheid vast te stellen.

Zeer mooie voorbeelden van zinnebeeldige lijnenschikkingen toonen de fragmenten van de oude stukken, die tot het eigendom van Kelekian te Parijs behooren.

In de wapengroep valt nog rijkere weelde waar te nemen. De verrassende resultaten van technische toepassingen met gebrekkige werktuigen zijn bekoorlijk om de kleurafwisselingen van met het ijzer te zaam gedreven, edel metaal. Diamanten, turkoizen en robijnen in verschillende zetsels. Damasceering van wondere vlamming. Met slangenhuid, been, hoorn, ivoor, geslepen jaspis en lapis lazuli zijn afwisselende versieringen aangebracht. En niet alleen op de dolken, messen, sabels, lanspunten, maar ook op de wapenschilden, waarvan er enkele zijn van een vorstelijk-rijk aanzien. De korte yatagan uit Afganistan met zijn krom, ijzeren lemmer, waarin inlegwerk voorkomt, en zijn gouden handvat, is, hoe eenvoudig ook, een sierwapen van voortreffelijke soort.

Er is een Balische kris in de verzameling verzeild geraakt. Wel mooi en nobel. Van een duidelijke pamor- of nikkeladertjesteekening, en met heft van gedreven goud in den bekenden vorm van rakshasa of reusmonster. De catalogus duidt de afkomst aan door het woord: Malayisch. De Kaiserliche Rüstkammer te Moskou heeft twee rijk versierde helmen afgestaan uit Mongoolsch gebied, en vier eeuwen oud. Hoe hoog stond er, te oordeelen naar de lijnornamenten, de graveerkunst toen al niet!

Inschriften en bloemfiguren als kostelijken graveerarbeid treft men aan op een Turksch harnas, dat met zilveren platen belegd is.

Turkije komt te voorschijn met nog veel meer, soms uitmiddelpuntige versieringen. Hier eens het dunne goudblik, gemakkelijk tot verheven figuur te drijven, daar weer de omwinding met metaaldraad; een andere maal de belegging met paarlemoer, de beschildering met verguldsel, de doffe emailleering tot een soort cloisonné. Zelfs aan de stijgbeugels, tot deze wapengroep gebracht, wordt dikwijls de noodige zorg besteed.

Meer weelde is er aan de wapens dan aan de bijeengebrachte sieraden waar te nemen. Maar toch is op te merken, dat de voornaamste technieken van goudsmeedkunst - zelfs een uiterst fijne filigraanbewerking - vertegenwoordigd worden.

Perzië en Turkije komen met emailleeringen op den voorgrond, en de proeven van deze oude kunst herinneren aan den invloed, dien blijkbaar van uit die landen de kunstnijverheid in Nederlandsch-Indië heeft ondergaan in de eenige streek, waar in den archipel de brandverfkunst vrij bekend is*:* Atjeh. Men onderscheidt er

twee soorten van: het cloisonné, waarbij op het te bewerken vlak het ornament eerst in metalen dradeu wordt aangelascht, en het gelijkmaken na de opvulling plaats heeft, en voorts het champlevé, de diepe uitsteking van het vlak en de opvulling der ontstane holtetjes met het kleurige email daarna.

Atjehsche nijveren hebben met dergelijke werkwijzen prachtstukjes van emailleeringskunst weten te verkrijgen, en de beste en fraaiste verzameling van met deze grondstof versierde wapens en kleinodiën, welke ik tot nog toe gezien heb, berust in 's Rijks Ethnographisch Museum te Leiden, eene verzameling, die door kapitein Veltman bijeengebracht is.

En ook in dat kleine deel van den Indischen archipel wordt de weelde - evenals in Perzië en Turkije! - nog verder doorgedreven door den brandverf-smuk te vereenigen met het inzetten van edelsteenen. De metaalgroep geeft een algemeen overzicht van drijf- en gietkunst uit vroegere eeuwen. Druk, soms overdadig relief-werk komt voor naast spaarzame ciseleering.

Een Perzische, zilveren offerschaal uit de zesde eeuw toont de uitstaande afbeeldingen van menschen en dieren. Een gedreven bord van omstreeks dienzelfden tijd bevat een allerkunstigst patroon als randversiering.

Met de Martinsche verzameling van Stockholm is een groot, metalen, Perzisch bord meegekomen, waarin met de graveernaald ingewikkelde tafereelen zijn voorgesteld. Vogelvormige kannen uit West-Turkestan herinneren aan de eigenaardig gevormde ketels van Java. Soms wordt de uitstaande figuur nog bijgewerkt door graveering, zooals op verscheidene oude dingen uit Perzië. De Turkestansche bronsgieter van weleer was tevens een vaardig wasboetseerder. Het oude à-cire-perdue-procédé leidde bij het gebruik van een kneedbare grondstof en bij het bestaan van een voelen voor beeldhouwkunst tot het aanbrengen van hoog uitstaande versieringen. Bij het eene volk is de ciseleering of de graveering op gelijk gegoten vlak een typische bijzonderheid geworden, bij het andere de boetseering der grondstof, met de bedoeling verheven figuren te verkrijgen.

Een zeer goede proeve van de cloisonné-techniek is de tentoongestelde schaal uit Mesopotamië, waarvan ook verscheidene uitmuntende inlegsels op gietwerk afkomstig zijn.

Er is een kleine afdeeling van Venetiaansche stukken, vervaardigd volgens Oostersche manieren: kannen, vazen, ketels en borden, gedeeltelijk gegraveerd en gedeeltelijk met goud of zilver ingelegd.

Veel ivoorsnijwerk zal men in de daarvoor bestemde groep niet vinden, maar wat er is, toont in de fijne afwerking en de opvatting der versiering een goede kunstsmaak. Het harde materiaal moet methodisch behandeld worden. Het gebeurt wel eens, dat de tandvorm behouden blijft, opdat men niet al te veel behoeft te versnijden.

Wat het voorwerp te kort komt aan uitstaand motief, dat men niet heeft kunnen scheppen tengevolge van de technisch-moeilijke behandeling der grondstof, wordt vergoed door beschildering. Zoo zijn er uit Egypte cylindrische, ivoren doosjes, waarop de overblijfselen van een met verf aangebrachte miniatuur-teekening nog te zien zijn. Rijke beschildering op ivoor trof ik aan op de met platen belegde, houten, Siciliaansche kastjes van de twaalfde eeuw.

De groep der weefsels negeert helaas een op het gebied van textiele kunst belangrijk land: den Nederlandsch-Indischen Archipel, en voornamelijk daarvan den Oostelijken eilandengordel, waar de uitsparingstechniek het best ontwikkeld is. Wel is men in de onmiddellijke nabijheid, door de uitstalling van eenige doeken uit Portugeesch Timor.

Overigens bevat ook deze groep veel belangwekkends.

Bij de eenvoudige streeppatronen, gelijk die bijvoorbeeld voorkomen op een, uit een oud-Egyptisch graf gehaald mannengewaad vindt men de meer ingewikkelde, tapisserie-achtig uit wol ingeweven teekeningen uit hetzelfde land. Bruin is de kleur van het oude Egypte.

Van een heel ander type zijn de zijden stoffen uit Voor-Azië en Byzantium. Kleurig, soms met het nobele purper als achtergrond, gelijk ook thans nog de kostbare, Atjehsche lambajong-doeken vertoonen. In oude weefsels blijft het meetkunstige patroon nog overheerschen.

En wat het Turksche weefwerk betreft, de heer Kelekian heeft niet minder dan tachtig doeken ingezonden, welke door toepassing van verschillende technieken vervaardigd zijn.

Het borduurwerk, vooral dat van Perzië, geeft veel overdaad en een ingewikkelde, zinnebeeldige patronen-weergave te zien.

Heel vreemd lijkt, dat de meetkunstige motieven op Oostersche weefsels een groote overeenkomst hebben met die, welke volgens de versieringsbeginselen in Zweedsche textielkunst bedacht zijn. Het ruitpatroon wordt op dezelfde wijze gestyleerd. Volkomen gelijkheid zelfs is er in de vierkantsverdeeling. De verklaring van dit opmerkenswaardige feit, hetwelk ook hier door de aanwezigheid van Skandinavische monsters verrassend weer voor den dag komt, vereischt een teruggaan naar zeer ouden, geschiedkundigen tijd.

Wat plangi-werk en ikats uit Bagdad heb ik in de handelsafdeeling aangetroffen.

De aardewerk-groep bevat fayences uit den vroegsten, Mesopotamisch-Syrischen tijd, het donkerblauwe, Syrische aardewerk met groene randen, de acht eeuwen oude, ceramische proeven van Raqqa, - schalen, vazen, kannen van excentrieke vorm en tint, - Egyptische stukken, glazuur vertoonend over motieven-ingrifting, vatwerk in diervormen, Perzisch, lichtgeel aardewerk, bont beschilderd, en waaronder dingen met sporen van vergulding, de Sultanabadsche vazen met relief-figuren, de Damaskus-artikelen met dikwijls ingewikkelde patronen, de nabootsingen van het Chineesche porcelein, en het helblauwe Kutahia werk van de zestiende eeuw. De punten van vergelijking zijn hier als 't ware voor het grijpen. Studiemateriaal in groote massa en een dikwijls mooie verduidelijking van technieken eener vernuftige vinding. De oude, ceramische nijverheid uit het Oosten verwekt een levendige belangstelling voor de wijze, waarop de sierkunst, zoo geheel van de Westersche verschillend, op het pottenwerk werd toegepast. En toch, hoewel die wondere proeven van een bijna kinderlijke, zuivere volkskunst door het Westen bewonderd werd, betrok het Oosten reeds heel vroeg de nabootsingen uit sommige deelen van Europa. De tentoonstelling toont dat aan door uitstalling van kannen, schalen, serviezen, kruiken, welke in de achttiende eeuw in Weenen en Meissen voor den uitvoer naar Egypte en Turkije vervaardigd zijn.

Het overnemen van patronen werd den nabootsers soms uiterst gemakkelijk gemaakt. En zoo bevat de verzameling voorbeelden van een fayence-ornamentiek, welke door Perzische meesters in de dertiende en veertiende eeuw naar Klein-Azië zijn overgebracht. In ieder geval heeft die verbreiding het nut gehad, dat de

Oostersche patronen gaandeweg gewaardeerd werden, niet als de grilligheden, welke door den verzamelaar noodig werden geacht voor het kenmerk van een gewild aandenken uit barbarenland, maar als de degelijk beredeneerde, logische uitingen van een droomteer kunstgevoel, dat op stille, soms geheimzinnige wijze bloeide in het volk, vertolkt werd in het met gebrekkige werktuigen en lenige vingers behandelde materiaal....

* * *

Heel jammer is het, dat Nederlandsch-Indië op de Münchener tentoonstelling van Mohamedaansche kunst slechts vertegenwoordigd is door één kris van Bali.

Het groote publiek had er recht op, iets meer te weten van den aard der kunst in dat gebied, waarheen wel degelijk een invloed van uit oudere, Islamitische landen zich gericht heeft.

Er zijn zoo duidelijke aanknoopingspunten. De overeenkomst gaat, gelijk gezegd, over Atjeh. En het was der moeite waard geweest, de groote trekken, het algemeene karakter van de Indische kunst te stellen tegenover die van Egypte, Perzië, Turkije, Syrië, Marokko.

Bij denzelfden motievenovervloed en techniekenrijkdom, denzelfden zin voor de meetkunstige verdeeling en het bestaan derzelfde versieringsbeginselen heeft bij onze Inlanders de kunst iets bescheideners, vertrouwelijkers, hetwelk zich opmerken laat in een kalmere symboliek en een minder wilde fantasie, resultaten van andere invloeden.

De Münchener tentoonstelling is hoogst belangrijk en leerzaam. Zij opent de gelegenheid tot onderzoekingen van hetgeen beschavende cultuur bij Oostersche volken heeft teweeggebracht. Zij wijst de lijnen van merkwaardige invloedsferen aan. Toont de ontwikkelingshoogten van velerlei nijverheidskunst. Levert in de verzameling teekeningen, - ontwerpen, die met liefde gemaakt zijn -, zoovele modellen, die ook menigen modernen Westerschen vlakornamentist tot voorbeeld van redelijke opvatting zouden kunnen dienen.

J.E. JASPER.

Verzen.[1)]

I.

Mijn voet vermoeid van 't zand der naakte paên,
Mijn oogen dof van 't dorre grauw der weiden,
Ben 'k door het stil en eenzaam bosch gegaan
Naar 't duindal waar wij gistren beiden schreiden.

Daar schikte ik peinzend onze namen saam
Van takjes die mijn handen zorgzaam sneden,
En voegde zacht mijn naam in uwen naam,
Gelijk een beeld van verre heerlijkheden.

En starend over 't wijde heuvelland,
Stond ik te droomen van vergleden zorgen:
Dan dekte ik teer de letters in het zand
Met dorre halmen, die hun rust verborgen;

En dacht, in tranen blij: ‘Wanneer de wind,
In zijnen doem van rustloos gaan en keeren,
Op deze plaats hun stille sponde vindt,
Dan zal hij hun vereende slaap niet deren.

1) Deze verzen maken deel uit van een bundel, die onder den titel ‘*Getijden*’ bij C.A.J. van Dishoeck te Bussum verschijnen zal.

Maar als een storm zal woeden over 't veld,
En als ook hier zijn wilde driften kwamen,
Dan breekt zijn toorn met deernisloos geweld
In éénen wenk ons beider naam te zamen.

Want zoo onscheidbaar liggen zij daar neer,
Als had mijn hand hen, zij gelijk, verweven:
Ik voegde hun beschreide vorm zoo teer,
Dat de een niet zonder de ander meer kan leven.'

En daarna nog: '*Gij* wilt me eerst dan beminnen,
Wanneer uw smart den storm nabij zich weet,
Eerst als uw ziel haar ééuw'ge rust zal winnen,
Brengt gij me in liefde 't einde van mijn leed.

Maar weet, mijn lief, als ééns de liefde ons leven
Vereenigde als die namen in dit dal,
Dat dan geen Dood onze eenheid kan ontweven,
Maar dat één Dood ons lijden dooven zal.'

II.

De late dag ligt zwaar van wrakke leedgedachten,
Mijn droefheid mort, vermoeid van ongeschreid verdriet,
De lauwe windzucht zeurt zijn weifel-dolend lied,
In 't kreunend hart verdooft mijn hoop op 't naadrend nachten.

Mijn droefheid mort, vermoeid van ongeschreid verdriet,
Ik kan van dezen dag geen deernis meer verwachten,
In 't kreunend hart verdooft mijn hoop op 't naadrend nachten,
De doffe scheemring daalt en troost mijn weedom niet.

Ik kan van dezen dag geen deernis meer verwachten
En durf niet hopen, dat de nacht nog stilte biedt:
De doffe scheemring daalt, maar troost mijn weedom niet, -
En 'k smoor mijn laatste hoop in 't walmen mijner klachten.

Ik durf niet hopen, dat de nacht nog stilte biedt,
Of dat de duisternis mijn treurnis zal verzachten,
En 'k smoor mijn laatste hoop in 't walmen mijner klachten,
Wanneer de láátste glans mij droef en snikkend ziet.

III.

Ons ver geluk is als een slank paleis,
Dat sluimert in de neevlen van de kim,
Maar iedre zon, die uit het Oosten rijz',
Beschijnt zijn spits met guldig-zacht geglim.

Wij zien die glans en gaan het groene pad,
Dat rechtstreeks tot zijn zuivre schoonheid leidt, -
Nog is het gras van morgendampen nat:
Wij reizen tot de nacht haar sluiers spreidt.

En elke dag brengt ons een eindweegs voort,
De weg is schoon, een zon-verblankte rij
Van bloesemende perelaars bekoort
Ons lichtend oog en blinkt ons peinzen blij.

En 's avonds, als de korve van den droom
Ons hart met brood en koelend water voedt,
Dan rusten wij benêen den schoonsten boom,
Die onze slaap gelijk een tent behoedt.

Maar éénmaal staan wij aan de hooge poort,
Voor 't hel juweel, dat in haar midden straalt,
En 't vreemd, van paarlen saamgevoegde woord,
Welks diepen zin een droom ons heeft vertaald.

En dan een stem: ‘geen vrouw, geen jonkman treedt
Door deze deur ter vreugd die eeuwig waakt,
Dan die 't geheim der paarlen letters weet
En zonder schroom 't juweelen sieraad raakt.’

Reeds sterkt de hoop mijn hunkerende hand,
Uw stralende oogen zien mij peinzend aan:
Wij kennen 't woord dat glimlacht aan dien wand,
O juich, mijn kind, wij zullen binnengaan!

IV.

Gij zijt het woord, dat mij in 't duister leidde,
Gij zijt de hand die ééns, in schemering,
Haar teederheid langs mijne slapen breidde,
Mijn dorre hand in troostend leed omving.

Gij, toen ik blind van 't wee dat uit mij schreide,
Verlaten stond, schier brekend in de nacht,
Gij, blanke bloem in lente's luw getijde,
Waart mij de ziel, die troost en deernis bracht.

Ik zag u niet, gij gingt in 't dampig duister
Naast mij, - 't was stil, de nacht nam alles in -
Maar spraakt mij toe met nauw verstaan gefluister,
Dat huivring gaf en streelend hoop-gewin.

En met het licht der eerste schemeringen
Heb ik ter zijde uw heerlijkheid aanschouwd:
Uw glimlach die, bij 't bleeken veler dingen,
Mijn leven, sinds, met vreugde heeft bedauwd.

Ik zag de nacht in lange krampen kwijnen,
Een morgenwind joeg 't laatste scheemren voort:
Toen rees de dag met blanke en gouden schijnen
Om 't stralend beeld van Liefde's gouden poort.

P.N. VAN EYCK.

De oude en de jonge vrouw.

DE JONGE VROUW:

Zie, moeder, dezen dag: het wijde licht,
Dat wit en welig op de weiden kleurt,
Die dampen naar de strakke en blauwe lucht
Daarboven, waar een vogel stijgend juicht
Een gouden toon uit een azuren klok.
Dat beeldt de vreugde, moeder, lente, jeugd;
Zie mij: ik ben een kind van dit gewest,
Vol schoonheid, liefde, die ik stralen vóél
Uit heel mijn schoon en welig-wassend lijf,
Dat róept om liefde in den klaren dag,
Dat in den ongebroken glans der maan
Een gód zou lokken tot een zoeten droom,
Het godenhoofd omstreeld door vrouwenhand,
Mijn menschenlippen op den goden-mond,
Die wéénen zou!

DE OUDE VROUW:

Omdat hij, wijzer, wíst,
Dat bloemen welken; dat de volle klank
Van gindschen vogel trillend wijkt en dooft;
Dat deze zon, die hoog en heerlijk troont,
Reeds zinken gaat naar het gereede graf
Der verste zee, die wacht en 't offer wéét...

Ook ík was jong en droomde dolend door
Mijn vroegste jaren; zooals gíj, mijn kind,
Zag ík mij stralend staan in aureool
Van heil'gend licht en als de lente kwam
Met vogelzang, der bloemen kleurenspel
Over de velden en het geurend woud,
Zwierf ik door 't land en vlocht mij t' elken dag
Een bonten krans in 't zware en zwoele haar,
Of sliep in 't veld, wanneer aan elken kelk
Een zon-doorschenen dauwdrop siddrend hing.
De morgen week; een zware middag joeg
Den lang-gedragen lach van dit gelaat
En etste wreed en traagzaam elke lijn
Die nú een groeve teekent in mijn strakke
En dorre huid; zie, hoe die middag wóog
Met lastbaar, lijdzaam-lang gedragen last
Op dezen rug; voel in het bevend beeld
Van deze hand het stil-getorste leed
Der arme, al-verlaten moeder! (*zij weent*)

DE JONGE VROUW (*na een zwijgen*):

Hoor
Den milden wind, die in den avond waait!
De zon ligt laag en rood over de zee;
Geen vogel zingt zijn wijd-uit-luidend lied
En donker daalt de nevel langs het veld.
't Is avond, moeder, vrede voor den nacht,
Verpoozing na de schoone en zware taak
Des daags. Zíet gij die schoonheid, moeder?

DE OUDE VROUW:

Kind,
Ik wéét en wacht gelukkig tot den nacht!

WILHELM LOEB.

Dramatisch overzicht.

N.V. Het Tooneel: Mijnheer Serjanszoon (orator didacticus). Spel in één bedrijf van Herman Teirlinck.
Het Nederlandsch Tooneel: De onbekende gast (Le danseur inconnu), blijspel in drie bedrijven van Tristan Bernard, vertaald door J.C.v.d. Tol.
-
Rosmersholm, van Henrik Ibsen, naar het Noorsch door J. Clant van der Mijll-Piepers.

Nu de meesten onzer, na korter of langer zomerrust, met September hunne dagelijksche bezigheden hebben hervat, vinden zij het doodnatuurlijk dat, evenals in vorige jaren, de gewone kunstgenietingen weer voor hen gereed staan, en dat met name de schouwburgen in geregelde, goed verzorgde voorstellingen hun de gewone portie vermaak, in hoogeren of minder hoogen zin, komen aanbieden. Niemand die eraan denkt, hoe, terwijl wij nog rustten, anderen reeds werkten, opdat op het juiste oogenblik met voldoende zekerheid het sein tot ophalen of openschuiven van den voorhang zou kunnen gegeven worden. En het is misschien maar beter dat niemand eraan denkt; het zou veler genot bederven. Goethe in een van de toespraken, op welke hij het gepast achtte, bij het openen van een tooneelseizoen, bij het eindigen van het jaar of bij de vertooning van het een of ander belangrijk stuk, de Weimarsche toeschouwers te onthalen, zeide van dien arbeid en van de vele moeielijkheden waarmede hij op den Weimarschen schouwburg te kampen had:

> Besser ist 's vielleicht
> Ihr kennt sie nicht. Mit desto froherm Sinn
> Kommt ihr in dieses Haus und hört uns zu
> Und seht uns handeln. Alles geht natürlich,

> Als hätte es keine Mühe, keinen Fleiss
> Gekostet. Aber dann, wenn eben das
> Gelingt, wenn alles geht, als müsst' es nur
> So gehn: dann hatte mancher sich vorher
> Den Kopf zerbrochen, und mit vieler Mühe
> War endlich kaum die Leichtigkeit erreicht.

Laten wij dus met al die gebroken hoofden ons hoofd niet breken. Evenmin als ten opzichte van de producten van beeldende kunst, heeft het publiek, geplaatst tegenover een dramatische productie of reproductie, te vragen, hoe en met hoeveel inspanning hetgeen het daar te zien en te hooren krijgt is bereikt. Het is alleen het kunstwerk en zijn vertolking wat de aandacht vraagt...

Daar zitten wij dan, gereed om ons te laten ontroeren of vermaken, al naar het geval er toe leidt.

Wie het eerst beslag legde op onze belangstellende aandacht was de N.V. ‘Het Tooneel’, die voor zijn eerste voorstelling van het seizoen een oorspronkelijk stuk had gekozen van een Zuid-Nederlander, voor de vrienden der letteren geen onbekende meer, van Herman Teirlinck, den begaafden schrijver van *Het ivoren aapje*.

Als dramatisch schrijver kenden wij Teirlinck nog niet; maar wij waren overtuigd dat wat hij ons te hooren geven zou althans niet banaal of onbeteekenend zou wezen. Nu, dat was het dan ook niet.

Reeds aanstonds die achttiende-eeuwsche kamer met zijn smaakvolle meubelen en daarin met de geel-satijnen broek, de kanten lubben en den gebloemden kamerjapon, achter zijn schrijftafel gezeten, de oude heer met het scherp geteekend profiel, mijnheer Serjanszoon, die ons als *orator* en *didacticus* door den schrijver wordt aangekondigd, - dat alles brengt, eer dat er nog een woord gesproken is, den toeschouwer in de stemming. Dan worden wij, door de lange alleenspraken en toespraken van Serjanszoon, op de hoogte gebracht van de wereldbeschouwing van dezen grijsaard, die in de, in onze oogen, nietigste dingen van het toilet en van de keuken hetzelfde belang schijnt te stellen als in de diepste wereld-raadselen, en die daarover met evenveel warmte oreert tegenover zijn poes als tegenover zijn keukenmeid, welke er beiden even

weinig van snappen. Het heertje begint zich langzamerhand te ontpoppen als een volbloed en volbloedig egoïst met meer hartstocht dan hart, die op zijn ouden dag niet wars is van een zinnelijk vrijerijtje met zijn ‘petite cousine’, een gracieus, coquet nest, dat in dit spelletje dolle pret heeft, maar het op een loopen zet wanneer een andere dame komt binnenstormen, die tegen Serjanszoon een geheel anderen toon aanslaat. Deze juffer blijkt een vroegere dienstbode van den ouden heer te zijn, die door hem op straat gezet is, toen hij haar intieme verhouding tot een bij hem inwonenden neef te weten kwam, en die nu op melodramatischen toon een lang relaas komt doen van de wijze waarop haar verleider, die geen kinderen kan uitstaan, haar telkens dwingt de vruchten van hun omgang uit de wereld te helpen.

Al deze tafreelen - waarvan het laatste alleen reeds genoeg stof bevat voor een geheel drama en dat ons thans maar weinig belangstelling inboezemt - volgen elkaar op zonder dat de draad, die ze moet verbinden, den toeschouwers bijzonder duidelijk wordt.

‘Spel’ noemt de schrijver zijn stuk; hij had het ook ‘poppenspel’ kunnen noemen. Want veel meer dan marionetten krijgen wij niet te zien, al zijn het ook marionetten die aardige dingen zeggen, vernuftige taal spreken, waarnaar wij, al is zij nòg zoo precieus en zoo kunstig gedraaid, gedwongen worden te luisteren, en die er zoo aardig uitzien dat men er gaarne naar blijft kijken. Dat er geen ontroering van hen uitgaat, ook al komen zij ons zulke tragische dingen vertellen als Katrijne, de weggejaagde meid, is hun niet kwalijk te nemen.

De aardige en vernuftige dingen, welke Teirlinck zijn personen in den mond legt, worden vernuftig en aardig door Royaards en zijn medespelers gezegd en gespeeld. Daaraan, zou men dus zeggen, kan het niet gelegen hebben, dat het stukje weinig indruk maakte en velen teleurstelde. En toch heb ik mij afgevraagd, of een andere opvatting van de hoofdpersoon niet tot een gunstiger uitslag zou hebben kunnen leiden. Onderwijl Royaards zijn oratorische en didactische beschouwingen op afgemeten toon, in droog, zuiver Hollandsch uitsprak, zeide ik ze, nu en dan, voor mijzelf in den klankvoller, zangeriger, malscher Vlaamschen tongval na en dan zag ik, in gedachte, een

geheel anderen Serjanszoon voor mij, veel meer mensch dan marionet, wortelend in Vlaamschen grond en omgeven van Vlaamsche atmosfeer. Kan het ook zijn, dat de leider van 'Het Tooneel', dit Vlaamsche spel verhollandschend, tegen zijne bedoeling door zulk een vertolking verraad heeft gepleegd aan dit stukje Vlaamsche kunst? Ik durf niet te stellig spreken: ik geef slechts een indruk.

Een vlugge, frissche vertooning van *De barbier uit Sevilla*, waarover ik na de eerste voorstelling in *De Gids* van Maart schreef, besloot den avond. Het pleit voor de uitstekende leiding welke dit gezelschap geniet, dat de vertooning niets van de goede hoedanigheden waardoor ze zich in het vorig seizoen onderscheidde, had verloren. Integendeel: het spel van den heer Musch als Bartolo was rustiger, beschaafder dan toen, zoodat de geheele voorstelling er door won. Alleen de Basilio van Van Ollefen was zoo mogelijk nog onbenulliger. Kon Royaards zelf die prachtrol eens voor zijn rekening nemen!

Of de Koninklijke gesubsidieerde Vereeniging 'Het Nederlandsch Tooneel' onder haren nieuwen leider ons zooveel belangrijke vertooningen zal weten voor te zetten als de niet gesubsidieerde vennootschap 'Het Tooneel' ons reeds gegeven heeft in de enkele jaren van haar bestaan en voortgaat ons te geven? Om dat te kunnen doen, zal zij waarschijnlijk een groote schoonmaak moeten houden onder hare leden, waarvan de qualiteit niet evenredig is aan de quantiteit. Maar in afwachting van hetgeen nog komen kan, mag men haar voor de vertooning van stukken als het ernstige *Ken u zelven* van Hervieu, aan het eind van het vorig seizoen, en het vroolijke *De onbekende gast* van Tristan Bernard dank weten, al ware het enkel omdat in beide stukken aan een jong tooneelspeler, den heer Reule, de gelegenheid gegeven werd, in twee geheel van elkaar afwijkende rollen van zijn zeer bijzonder talent blijk te geven.

Vreemd, dat deze begaafde jonge man, die in zijn distinctie, zijn losheid van beweging, zijn vlugheid en zuiverheid van spreken eigenschappen bezit, die zoovele Nederlandsche tooneelspelers missen, door de meeste tooneelbeoordeelaars zoo weinig gewaardeerd wordt.

Zoo thans weer, waar hij de hoofdrol creëerde in Tristan Bernard's *Onbekende gast* (*Le danseur inconnu*).

Tristan Bernard is een in ons land nog weinig bekend tooneelschrijver. Men heeft dezen Franschman met den Germaanschen baard (het programma gaf zijn portret) gedefiniëerd als ‘une barbe derrière laquelle il se passe quelque chose.’

Wat daarachter voorvalt is niet altijd van groote beteekenis. Tristan Bernard schreef verschillende kleine stukjes in één bedrijf, kluchten en vaudevilles, die niet meer zijn dan vlot en geestig geschreven dingetjes met grappige situaties, maar zonder achterof ondergrond. Daartoe behooren: *L'anglais tel qu'on le parle*, *Le captif*, *Le seul bandit du village*. Maar achter den baard van Tristan Bernard spelen zich ook vaak dingen af, die meer te beteekenen hebben. Want deze schrijver is een scherp opmerker van menschen en dingen; en wanneer men hem mocht willen verwijten dat hij met die dingen en die menschen al te onmeedoogend den spot drijft, dan zou hij met een der personages uit *Le fardeau de la liberté* kunnen antwoorden: ‘J'ai l'air de plaisanter sur les choses; ce n'est pas ma faute à moi, c'est les choses qui ont commencé.’ En van datgene waarmeê de dingen (de menschen eronder begrepen) begonnen zijn ontgaat hem niets: niet de kleingeestige, bekrompen opvattingen, allerminst de kleinere en grootere leugens, de knoeierijen waartoe, in het leven van iederen dag, de zucht naar geld aanleiding geeft.

Prachtige typen vindt men in de stukken van Tristan Bernard, tot zelfs onder de inbrekers en pickpockets. Daar hebt ge den inbreker, wien het aan het hart gaat, dat hij, omdat hij acht dagen rust noodig heeft, ten einde van zijn rheumatiek te genezen, een mooie antieke kast moet openbreken, en die bij deze gelegenheid den rijken lui verwijt, dat zij hun geld thuis in zulk een kast bewaren, terwijl er toch zulke voortreffelijke safes zijn waar het veel veiliger ligt! In *Daisy*, dat op het terrein van de Parijsche wedrennen speelt, ergeren twee pickpockets zich over die leegloopers van wedders, die niets uitvoeren, terwijl zij, pickpockets, hard ‘werken’ moeten. ‘Ici, mon cher, il n'y a que nous qui ne volons pas notre argent!’ In *La petite femme de Loth*, een opéra-bouffe, waarvan Tristan Bernard den tekst schreef (genre *Belle Hélène)*, overlegt een der personages, wanneer hij in Gomorrha

is aangekomen met het onschuldig doel om er schapen te koopen: ‘Cette ville est, dit-on, pleine de tentations. J'espère ne pas y succomber. Quelle gloire si je n'y succombe pas... Et quelles compensations si j'y succombe!’

Zulke kostelijke in- en uitvallen heeft Tristan Bernard telkens.

Spelen geldquaesties, in hare verschillende schakeeringen, een belangrijke rol in de meeste van zijn stukken, het meest curieuse en toch volstrekt niet onwaarschijnlijke geval behandelde hij in het kleine bestek van één bedrijf in *Les pieds nickelés*, de Fransche uitdrukking voor menschen die geen afstand kunnen doen van hun geld. Het is de geschiedenis van den man die, in het nauw gejaagd door een schuldeischer, hemel en aarde beweegt om het verschuldigde machtig te worden, maar, wanneer hij eindelijk door een gelukkig toeval het noodige geld, en veel meer dan dit, in handen heeft, er geen afstand van kan doen en nu zijn schuldeischer zóó uit de hoogte behandelt, dat deze hem nog weer tien maanden uitstel geeft... Een schijnbaar onbeduidend motief, maar dat, door Tristan Bernard behandeld, onder den komischen vorm heel wat scherp geobserveerde karaktertrekken te zien geeft...

Den pince-sans-rire, die met het leukste gezicht van de wereld de dolste dingen zegt en de onmogelijkste toestanden als mogelijk weet voor te stellen, ontmoeten wij ook weer in het door den heer Van der Tol zeer goed vertaalde blijspel: *De onbekende gast*.

Dat een jonge man zonder geld (Henri Calvel), die in een geleenden rok, met geleende verlakte schoenen en wat daar bij behoort op een bruiloftsbal komt, waar hij niet is uitgenoodigd; daar zich te goed doet aan sandwiches, champagne en sigaren; danst met een jong meisje, waarvan hij den naam niet kent en die niet weet wie hij is; datzelfde meisje verliefd op zich maakt, terwijl hij zelf het niet minder ‘te pakken heeft’ - is geen geval dat iederen dag voorkomt, maar behoort toch, zooals het door Tristan Bernard wordt voorgesteld - het bal wordt in een groot hôtel gegeven door twee families, die elkaars genoodigden niet kennen - niet meer tot de onmogelijkheden. Weer is het een door den schrijver met voorliefde behandelde geldquaestie, die de zaak ingewikkelder maakt en den zwakken, lichtzinnigen, maar in den grond goeden Henri Calvel dwingt zich voor te doen als een man met een schitterende positie, totdat zijn beter ik boven komt en

hij, walgend van de rol die zijn vriend Barthazard uit geldbejag hem heeft doen spelen, alles bekent... 'Son amour lui refait une virginité', zou men kunnen zeggen, en de lichtzinnige oplichter wordt een eerlijk man.

Men moet de phantasie, den humor en de komische kracht van een Tristan Bernard bezitten om met dit schrale gegeven drie bedrijven te vullen zonder het publiek te vervelen. Maar diezelfde komische kracht, humor en phantasie moeten ook de spelers bezielen en in de eerste plaats hem aan wien de rol van den onbekenden gast is toebedeeld.

En nu is, in tegenstelling met dien van andere tooneelbeoordeelaars, mijn indruk dat men bij 'Het Nederlandsch Tooneel' dit stuk volstrekt niet verkeerd begrepen heeft en dat met name de heer Reule - behoudens enkele kleine overdrijvingen waartoe de rol verleidde - den Henri Calvel voortreffelijk heeft getypeerd en gespeeld. Niet als 'een clown-type', zooals de redacteur van het Orgaan van het Nederlandsch Tooneelverbond onbegrijpelijkerwijze schrijft, heeft hij ons den jongen man te zien gegeven, maar als een geestigen pretmaker en losbol, vol dolle invallen, die aan zijn phantasie den teugel viert en straks, wanneer de rol, die hem werd opgedragen, hem te machtig wordt, door besluiteloosheid heen en weer geslingerd, toch nog niet terstond den phantast van zich afschudden kan. Door deze opvatting heeft de jonge tooneelspeler ons doen voelen, dat *De onbekende gast* geen ernstige comedie is, waarin op een gegeven oogenblik de phantasie hare wapens neerlegt, maar dat in het stuk tot het einde toe de komische toon behoort te worden volgehouden. Dit moet hem, dunkt mij, als een verdienste worden aangerekend.

Tristan Bernard moge in zijn beste stukken, en ook in *Le danseur inconnu*, een moralist zijn, hij is dat op de wijze van de groote komische auteurs; hij wordt nooit 'orator didacticus'. Daardoor hebben zijn beste stukken een aantrekkelijkheid, waarvan het alleen jammer is dat zij nog niet is doorgedrongen tot het Amsterdamsche schouwburgpubliek.

Rosmersholm behoort tot de moeilijkst te spelen stukken onder Ibsens latere drama's. Een gewoon begaafd en geroutineerd tooneelkunstenaar, voor wien de beste Duitsche en Fransche speel-

stukken geen moeielijkheden opleveren, is daarom nog geen Ibsenspeler. Want de stukken van den Noorschen auteur mogen nòg zoo logisch van bouw zijn, wat Ibsen schrijft moge ‘tooneel’ wezen in den besten zin, de tooneelspeler of tooneelspeelster kan bij de vertolking van dit werk, zich maar niet laten gaan en de rol spelen in den trant, waarmede hij als ‘raisonneur’, jonge minnaar, karakterspeler of zij als ‘grande coquette’ of naïeve meisjesrol (ingénue) - om, duidelijkshalve, nu maar eens die oude benamingen te gebruiken - in de andere rollen van hun repetoire steeds succes hebben behaald. Ibsen vertolken is dus meer dan intelligent tooneelspelen, handig typeeren, de eene of andere groote scène, als een bravour-aria, met virtuositeit afsteken. Ibsen eischt van zijn vertolkers een diep indringen in de rol niet alleen, maar tevens een zich verdiepen in den geheelen toestand, waarin de schrijver, die het belangrijkste van de handeling welke het onderwerp van zijn drama uitmaakt, vóór den aanvang van het stuk pleegt te laten geschieden, de personen van zijn drama geplaatst heeft. Alleen zij die dat kunnen en wier kunstvermogen groot genoeg is om dit innerlijke ook naar buiten te brengen, zullen er in slagen het ingewikkelde en vaak duistere stuk den toeschouwers duidelijk te maken en hen van het begin tot het eind te boeien.

Wanneer ik nu zeg dat, om van de overige spelers niet te spreken, de vertolkers der beide hoofdrollen, mevrouw Mann-Bouwmeester als Rebecca West en de heer L.H. Crispijn als Rosmer, hierin niet geslaagd zijn, dan mag men daaruit zeker wel het besluit trekken, dat de Koninklijke Vereeniging geen artistieken leider heeft en geen kunstenaars bezit die, vereenigd, een stuk als *Rosmersholm* tot zijn recht kunnen laten komen.

Was hetgeen de heer Crispijn vertoonde slap en kleurloos, mevrouw Mann-Bouwmeester gaf evenmin een creatie te zien. Zij wist niet begrijpelijk te maken dat Rebecca West een verleden heeft, gelijk dat waarvan zij, in het derde en vierde bedrijf, in twee treffende tooneelen de bijzonderheden opbiecht. Die tooneelen werden daardoor hors-d'oeuvre's, zonder verband met het overige, en klonken valsch, uit den toon...

Aan een jonge tooneelvereeniging kan men zulk een te-hooggrijpen vergeven, een vereeniging echter als ‘Het Nederlandsch

Tooneel' mag zulken onrijpen arbeid niet voor het voetlicht brengen.

Maar laat ons niet klagen. Groote dingen toch staan ons tooneel te wachten.

De Hagespelers komen. En met hen Harmonie, Begrip, Beschaving, Frischheid, Eenvoud. Neergesmakt zullen worden Wansmaak, Overdrijving, Zelfgenoegzaamheid....

Wie er nog aan twijfelen mocht, zie het door Hahn geteekend aanplakbiljet, waarin dit alles ons in een sprekend beeld wordt voor oogen gesteld. Men zegge het voort en verheuge zich alvast in het vooruitzicht van deze heerlijkheid.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Het Muziekfeest in Salzburg. - Herlevering eener Opera.

Van de muziekuitvoeringen, die jongstleden zomer in de Duitsche en Oostenrijksche landen plaats hadden - en hun aantal was *legio* - is het Mozartfeest te Salzburg wel een der belangrijkste geweest.

Voor een feest van dien aard is een stad als de genoemde zonder twijfel de eerst aangewezene; want niet alleen is zij, wegens haar schilderachtige ligging te midden van zooveel natuurschoon, en wegens hare historische merkwaardigheden, in den zomer een centrum van vreemdelingenverkeer, maar aan deze plaats zijn ook tal van herinneringen aan den jeugdigen Mozart verbonden.

Hier werd hij geboren; van hier uit trok hij als zesjarig kind met vader en zuster naar verschillende landen van Europa, waar men hem als wonderkind toejuichte en vertroetelde, en later naar Italië, om er als *maestrino* in de compositie gevierd te worden en voor Milaan zijn eerste opera van beteekenis, *Mitridate*, *re di Ponte*, te schrijven. Maar dan komen de teleurstellingen opdagen. Trots den roem, reeds in het buitenland verkregen, had hij het in zijn geboorteplaats niet verder kunnen brengen dan tot den post van concertmeester aan het Hof van den aartsbisschop, en ook elders was er geen uitzicht op een voor zijn talenten passende betrekking.

Daarom maar weer naar Parijs. Maar de belangstelling, die men daar voor het wonderkind getoond had, onthield men nu den jongeling, en in Salzburg teruggekeerd (1779) blijft hem niets anders over dan weder in den aartsbisschoppelijken dienst te treden,

waar men hem, gelijk vroeger, met de bedienden bleef gelijkstellen; ook dan nog, toen door de eerste opvoering van zijn opera *Idomeneo* (München, Januari 1781) zijn roem als componist nog zeer gestegen was. Eerst toen de jonge Mozart kort daarop te Weenen, in de woning van den prins-aartsbisschop, waar hij op diens bevel verblijf hield, wederom aan een onwaardige bejegening had blootgestaan, nam hij zijn ontslag uit den dienst en vestigde zich voor goed in de Rijkshoofdstad.

Als muziekstad is Salzburg sedert het vertrek van Wolfgang Mozart naar Weenen en den zes jaren daarna gevolgden dood van zijn vader Leopold Mozart nog een tijd lang van beteekenis geweest. Michaël Haydn, broeder van den componist der *Jahreszeiten*, was daar toen nog leider der uitvoeringen van geestelijke en wereldlijke muziek en de hofkapel beantwoordde nog aan den roep van voortreffelijkheid, die al jaren lang over haar was uitgegaan. Na den dood van Michaël Haydn echter begon het muzikale leven en streven in Salzburg toenemend oppervlakkiger te worden (vooral met de kerkmuziek stond het slecht), en deed het ten slotte zelfs de vrees ontstaan, dat het eindelijk op niets zou uitloopen.

Om dit tegen te gaan, besloot in het begin der veertiger jaren van de negentiende eeuw het toenmalige hoofd van het 'Erzstift Salzburg', kardinaal prins Schwarzenberg, het muziekleven in zijn stad in bescherming te nemen en den stoot te geven aan het weder opbloeien en de verdere ontwikkeling der toonkunst aldaar.

Zijne Eminentie vond voor de uitvoering zijner plannen grooten steun bij Dr. Franz Edler von Hilleprandt, Hof- und Gerichtsadvokat en K.K. Notar, een man die voor de bevordering der toonkunst in Salzburg steeds ijverig in de weer was. Deze ontwierp in 1841 het plan en de statuten voor een omvangrijke muziekinstelling, die in de maand October van dat jaar gesticht werd en een maand later onder de omzichtige leiding van Dr. Hilleprandt en onder het protectoraat van prins Schwarzenberg in haar vollen omvang in werking trad.

Deze instelling bestond uit twee afdeelingen: de *Dom-Musikverein* en het *Mozarteum*. Eerstgenoemde had ten doel, de muziekbeoefening in Salzburg tot een hooger peil op te voeren, en met name de verschillende kerkkoren, vooral echter het Domkoor, van bekwame

musici te voorzien; het Mozarteum was een muziekonderwijsinstelling. Het opperbestuur der geheele instelling was in handen van den aartsbisschop, die als zoodanig het orgaan van het instituut bij het Hof te Weenen was. Hem stonden ter zijde een secretaris en een adviseerend lichaam, waarvan hoofdzakelijk tot het Domkapittel behoorende geestelijken deel uitmaakten.

Ofschoon nu een berichtgever in het jaar 1844 omtrent de resultaten van den arbeid dezer instelling verklaart, dat reeds sedert haar kort bestaan de vroeger in Salzburg op een zoo lagen trap staande beoefening der kerk- en concertmuziek tot hooger peil was geklommen, en - zooals hij zich elegant uitdrukt - 'in den laatsten tijd een meer vriendelijke blik op symphonieën en kwartetmuziek werd geworpen', zoo zouden toch latere feiten uit de geschiedenis van het muziekleven in die stad doen neigen tot het vermoeden. dat het van de hier besproken instelling uitgaande initiatief niet zeer groot moet geweest zijn, of althans dat juist wegens de samenstelling van het opperbestuur hare kracht zich meer naar één zijde heeft ontwikkeld, en wel naar die van het kerkelijk gebied, zoodat de andere soorten van muziek te stiefmoederlijk bedeeld zijn geworden. Het bevreemdt ons daarom niet, wanneer wij zien, dat na verloop van nog geen dertig jaren het bestuur der vereeniging in andere handen kwam en zij zelve een algeheele reorganisatie onderging.

In het jaar 1870 namelijk werd in Salzburg een *Internationale Mozartstiftung* in het leven geroepen, waarvan het algemeene doel was, de toonkunst in dien zin te bevorderen, dat met de toonscheppingen van alle natiën en tijden rekening wordt gehoudeu, en vooruitstrevende talenten zouden gesteund worden. Men stelde zich voor, dit doel te bereiken door *a*. oprichting eener hoogeschool voor muziek in Salzburg; *b*. het houden van een periodiek terugkeerenden *Mozartdag*, ter bespreking van vragen en belangen, het gebied der muziek betreffende; *c*. het bouwen van een *Mozarthuis* in Salzburg, om daarin de onder *a* genoemde school te vestigen; het geven van muziekuitvoeringen op groote schaal (muziekfeesten).

Waarschijnlijk naar aanleiding van de hierboven onder *a* genoemde bepaling werd tien jaren later deze Mozartstichting vereenigd met het *Mozarteum*, dat toen tegelijkertijd van den *Dom-Musikverein* werd losgemaakt, en constitueerde zij zich opnieuw

onder den naam van *Internationale Stiftung Mozarteum* (concertinstituut en muziekschool).

Intusschen was er zoowel in Oostenrijk als in de Rijksduitsche landen een soort van Mozartbeweging ontstaan. Sedert 1891, toen Mozart's sterfdag in vele oorden van die landen door uitvoeringen en opvoeringen van zijne werken op bijzondere wijze was herdacht, is deze door daden getoonde vereering van den meester daar sterk toegenomen; en dit is vooral gebleken in het jaar 1906, toen er honderd en vijftig jaren waren verloopen sedert de geboorte van den beroemden componist. Bovendien ontstonden er in vele steden zoogenaamde *Mozartgemeinde*, die ijverig werkzaam waren (en het nog zijn) om de herinnering aan den meester levendig te houden.

Ook Salzburg behoorde tot die plaatsen. De internationale Stiftung Mozarteum wilde bij die beweging niet achterblijven; behalve dat haar streven zich nu begon te richten op het muziekonderwijs in het Mozarteum en op het zooveel mogelijk *jaarlijks* geven van muziekfeesten, maakte deze vereeniging zich ook verdienstelijk op het gebied der opsporing en verzameling van Mozartwerken.

De Mozartbewegiug, die toen althans in zooverre internationaal kon genoemd worden, dat zoowel Oostenrijkers als Rijksduitschers er aan mede deden, kreeg nu in Salzburg haar centrum. Hier was dan ook de plaats, waar, volgens de statuten der nieuwe stichting, de *Mozartdag* werd gehouden; en tot de voornaamste daar besproken vraagpunten behoorde herhaaldelijk het bouwen van een monumentaal Mozarthuis.

Toen in April van het jaar 1907 in Salzburg de zes en twintigste Mozartdag werd gehouden, kwam het plan voor dien bouw wederom ernstig ter sprake. De bedoeling was: dit gebouw te bestemmen voor het houden van muziekfeesten, en voorts daarin op te nemen de Muziekschool van het Mozarteum en eventueel ook het Mozartmuseum, dat zich thans nog in 's meesters geboortehuis bevindt. Geldelijke steun was reeds van verschillende kanten ontvangen. Vier jaren te voren had aartshertog Eugen een fonds tot verwezenlijking van zulk een plan gesticht en daaraan zelf een bijdrage van 5000 Kronen geschonken. Twee jaren daarna volgde Keizer Frans Jozef met de belangrijke gift van 20000 Kronen; Keizer Wilhelm schonk 1000 Mark, de zangeres Lilli Lehman, die zich

ten opzichte der Salzburger mnziekfeesten zoo verdienstelijk heeft gemaakt, 2000 Kronen. Een comité werd gevormd, met den Landspresident in het hertogdom Salzburg tot voorzitter, dat zich tot taak stelde, den bouw van het bedoelde huis financieel te bevorderen. Dit comité kreeg vergunning tot het houden eener verloting ten bate van het fonds, en het bestuur der Mozartgemeente te Salzburg had, met het oog op de herdenking van Mozart's geboortedag in 1906 een aantal directeuren van Duitsche en Oostenrijksche opera-theaters weten te bewegen, in dat jaar voorstellingen van Mozart-opera's te geven en de zuivere opbrengst daarvan voor het genoemde bouwfonds te bestemmen.

Op deze wijze had men reeds een aardig sommetje bijeen gekregen, en in het verloop van een paar jaren vermeerderde het fonds, door giften als anderszins, zoodanig, dat in April 1909 op de in Salzburg gehouden jaarvergadering der Internationale Stiftung Mozarteum geconstateerd kon worden, dat er voor den bouw van het Huis 200,000 Kronen beschikbaar waren en uitzicht op een grootere Staatsbijdrage de hoop rechtvaardigde, dat in twee of drie jaren met dien bouw kon worden aangevangen.

Tegen het eind van het jaar was men zoo ver, dat er aan uitvoering van het plan kon gedacht worden. In een der schoonste gedeelten van Salzburg (de ‘Schwarzstrasse’) werd een stuk grond aangekocht, een prijsvraag voor bouwplannen werd uitgeschreven, aan welken wedstrijd Oostenrijksche en Duitsche architecten konden deelnemen, en tevens werd bepaald, dat de plechtigheid der eerste steen-legging in den zomer van het jaar 1910 zou plaats hebben.

Laatstgenoemd besluit bracht een kring van verdienstelijke toonkunstenaars en toonkunstenaressen (onder wie Lilli Lehmann de eigenlijke drijfkracht was) op de gedachte om bij gelegenheid van die plechtigheid in Salzburg een muziekfeest te organiseeren, dat in hoofdzaak aan werken van Mozart zou gewijd zijn. Aan dit plan is dezen zomsr (in het tijdvak 29 Juli-6 Augustus) uitvoering gegeven.

Het was niet de eerste maal, dat de inwoners van Salzburg en de daar vertoevende vreemdelingen getuigen waren van zulk een feest. Ook vroeger is dit herhaaldelijk geschied, en sedert den aanvang van onze nog jonge eeuw zijn die zoogenaamde Mozartfeesten er zeer toegenomen. Het heeft er iets van, alsof Salzburg het als een

soort van eerezaak is gaan beschouwen, door zulke aan den meester gewijde muziekuitvoeringen het bewijs te leveren, dat hij ten minste thans geen reden meer zou hebben voor de antipathie, die hij op meer gevorderden leeftijd voor zijn geboorteplaats toonde. Men zou het haast van de Salzburgers denken, wanneer men in aanmerking neemt, dat de stad geen voldoende muzikale krachten bezit om daarmede alleen zulke tooneelopvoeringen en concerten op groote schaal te geven, maar bijna alles van elders moet laten komen.

Dit laatste is ook thans wederom geschied. Voor de operaopvoeringen kwamen de zangkrachten van heinde en verre en waren dirigenten uit andere steden gerequireerd; voor het orkestrale gedeelte (opera en concert) had men de medewerking van de Philharmoniker uit Weenen verkregen, en voor de uitvoering van kamermuziek kwam de kwartet-vereeniging Fitzner (eveneens uit de Oostenrijksche hoofdstad).

De concertuitvoeringen zijn uitmuntend geslaagd. Men had dan ook voortreffelijke krachten bijeen weten te krijgen: de hierboven genoemde instrumentale vereenigingen en, wat de solisten betreft, o.a. beroemdheden als Lilly Lehmann, Geraldine Farrar, de pianist von Dohnanyi en onze vroegere landgenoot Carl Flesch. Buitendien viel er bij deze uitvoeringen, bij vorige vergeleken, nog in zooverre een verbetering te constateeren, dat men er zich van onthouden had, toonstukken op het programma te brengen, die wegens hun ultra modern karakter te veel met de reine muziek van Mozart contrasteerden.

Begrijpelijk is het, dat de nieuwsgierigheid der belangstellenden in dit Mozartfeest zich vooral richtte op de *tooneelopvoeringen*. Men wilde weten, of in deze Mozartstad de dramatische werken van den meester beter werden opgevoerd dan elders in de voorname theaters. Ik moet bekennen, dat dit niet het geval was, en geloof, dat velen zich in dit opzicht eenigszins teleurgesteld zullen gevoeld hebben. Niet dat het bij de voorstellingen van *Die Zauberflöte* en *Don Giovanni* aan vele lichtpunten ontbrak, maar in haar geheel genomen - en hierop komt het ten slotte toch aan - gaven zij niet den indruk, dien men van zulke meesterstukken bij een volstrekt goede opvoering verwacht.

Nu was de keuze van een opera als *Die Zauberflöte* hier op

zichzelf al niet gelukkig. Dat werk behoort tot het phantastische genre der Tooveropera's, die reeds van hun ontstaan in de zeventiende eeuw af een groote ontvouwing van decoratieve pracht en schitterende *mise en scène* vereischen - op de wijze bijvoorbeeld zooals dit verleden jaar te Parijs bij de opvoeringen van dit werk in de Opréa-Comique zoo duidelijk en met zooveel succes is aangetoond. Daarvoor was echter het tooneel in Salzburg niet geschikt en ontbraken trouwens de middelen. En de regie bleek niet de kunst te verstaan om den toeschouwer althans eenigszins voor dit gemis schadeloos te stellen. Door enkele uitstekende voordrachten, zooals die van Frieda Hempel, als Königin der Nacht, en Lieban, als Monostatos, kon dit niet goed gemaakt worden.

En nu *Don Giovanni*. Een voordeel was het zeker, dat deze opera hier niet, gelijk bij de jongste feestspelen in München, in het Duitsch, maar in de oorspronkelijke taal, het Italiaansch, is gegeven, en zoo kwam Mozart'a muziek veel beter tot haar recht, dan dit bij een vertaling het geval kan zijn. Maar men voelde toch ook hier weder, dat er voor de uitvoering van dit werk (en evenzoo is dit het geval bij *Le Nozze di Figaro)* geen *traditie* meer bestaat.

Eigenlijk is die er ook nooit geweest; en dat is ook geen wonder. De aard dezer dramatische schepping van Mozart en den librettist da Ponte - bij de eerste opvoering van het werk te Praag (1787) een *dramma giocoso* genoemd, waarmede componist en librettist wilden aanduiden, dat het iets anders was dan een *opera buffa*, al ontbrak hier ook de kluchtige zijde niet - heeft men in hun tijd, en nog lang daarna, nimmer weten te vatten, en het gevolg daarvan is geweest, dat deze opera na 's meesters dood, en zelfs reeds in de laatste jaren van zijn leven, allerlei verminkingen onderging, die zoowel het wezen als den inhoud daarvan betroffen.

Dat men niet wist, waaronder men dit tooneelstuk moest rangschikken, blijkt reeds uit de verschillende titels, die men er aan gaf. Bij de eerste opvoering te Weenen (17 Mei 1788) werd het ‘dramma giocoso’ herdoopt tot *Singspiel in zwei Aufzügen*, en anderhalf jaar later, toen het werk voor de eerste maal in een Duitsche vertaling werd opgevoerd, kreeg het den naam van *Don Juan* met de toevoeging ‘Eine Operette nach dem Italienischen’. Nog sterker: in Weenen, waar het ten gevolge van de intriges

der Italianen spoedig van het repertoire was genomen en eerst in den herfst van 1792 (dus bijna een jaar na 's meesters dood) weer te voorschijn kwam, verscheen het in het ‘Theater an der Wien’ als komiek zangspel in twee bedrijven met den titel *Herr Johann*, *der leichtfertige Bösewicht oder der steinere Gast*.

Dit wat den titel betreft; maar ook de handeling zelve moest het ontgelden, en menigmaal werd er van het onderwerp heel wat anders gemaakt. En bleef al het onderwerp onaangetast, dan werd er toch aan het werk heel wat veranderd. Men behoeft slechts het oorspronkelijke tekstboek en de oorspronkelijke partituur van 1787 met het gedrukte van lateren tijd te vergelijken om tot het resultaat te komen, dat eensdeels door willekeurige toevoegingen, anderdeels door niet gerechtvaardigde weglatingen de bedoelingen van dichter en componist in een valsch licht zijn geplaatst.

Jammer genoeg, dat Mozart zelf zich genoodzaakt heeft gezien, aan de ijdelheid der zangeressen en zangers van zijn tijd te gemoet te komen, en mede te werken tot ongemotiveerde bijvoegingen. Bij de eerste opvoering der opera te Weenen vond de zangeres Cavalière de partij van donna Elvira te onbeteekenend en verlangde een nieuwe groote aria. Mozart en da Ponte schreven toen voor haar de aria *Mi tradi quell' alma ingrata* (volgens de Duitsche vrije vertaling: ‘Mich verlässt der Undankbare’), die, ofschoon als muziekstuk van hooge waarde, niet past in den gang der handeling; hetgeen ook daaruit blijkt, dat men er bij latere herzieningen van het tekstboek eigenlijk geen weg mede wist en haar nu eens in het eerste, dan weder in het tweede bedrijf plaatste.

Ook de tenor, die de rol van don Octavio vervulde, was niet tevreden met de rol, die men hem had gegeven en verlangde er nog een aria bij. En toen kwamen ook nog de toenmalige Zerline en Leporello met eischen voor den dag en rustten niet, voordat Mozart voor hen een duet gecomponeerd had, hetwelk eveneens nadeel toebracht aan de inrichting van het stuk.

Dit alles gold Mozart's tijd. Later heeft men weder op andere wijze ten aanzien van deze dramatisch-muzikale schepping misdreven. Waren het eerst *bijvoegingen*, die te onpas in het stuk werden aangebracht, nu ging men aan het *weglaten*. De samenspraken in den vorm van recitatief, vooral de geestige dialoog tusschen Don Juan en Leporello, werden zeer besnoeid of soms

ook geheel weggelatea, en daarvoor dan nagecomponeerde stukken in de plaats gesteld. Evenzoo bleef de oorspronkelijke finale van het tweede bedrijf (het sextet) weg. Men vreesde, dat de overweldigende indruk, door het laatste optreden van den Commandeur en den ondergang van Don Juan op het gemoed van den toeschouwer en toehoorder gemaakt, verzwakt zou worden, wanneer daarna nog een ensemblestuk als finale kwam; maar da Ponte en Mozart wisten zeer goed, waarom zij aan het slot nog eens de hoofdpersonen van het drama op het tooneel vereenigden: het einde van dit drama moest verzoenend op het schouwburgpubliek werken, en met dien indruk moest het den schouwburg verlaten. Het stuk was geen tragedie maar een *dramma giocoso*.

Ziedaar in korte trekken, hoe er gedurende zeer vele jaren met een meesterstuk als deze opera is omgesprongen. En kan men er zich dan nog over verwonderen, dat er met betrekking tot de wijze van opvoering van dit stuk geen traditie is?

Toen men in de laatste jaren der negentiende eeuw - het geschiedde te München - aan het werk toog om deze opera, die onder de handen der theaterindustrie verknoeid was, in eere te herstellen, moest dan ook alles van meet af aan opgebouwd worden, en het moet erkend worden, dat daarbij in vele opzichten verdienstelijk werk geleverd is.

Er werd gezorgd voor een nauwgezet weergeven van de oorspronkelijke partituur en van het oorspronkelijke tekstboek, van welk laatste een betere en zoo getrouw mogelijke Duitsche vertaling werd gemaakt. *Mise en scène* en decoratief werden meer in overeenstemming gebracht met de plaats waar en den tijd waarin het stuk speelt, en wat in het bijzonder het *décor* betreft, werd de directie van het Hoftheater, van wie dit alles uitging, door de uitvinding van het ‘draaibare tooneel’ (te danken aan den heer Lautenschläger, Maschinen-direktor van genoemd theater) in staat gesteld, het vraagstuk om de in Don Juan dikwijls voorkomende tooneelveranderingen zonder stoornis in den gang der handeling tot stand te brengen, op uitstekende wijze op te lossen.

Toen dat alles kant en klaar was, werd Mozart's opera in het niet groote in rococo-stijl gebouwde Residenztheater opgevoerd met medewerking eener uitgelezen schare uit het orkest der Hofopera en van tot die instelling behoorende Duitsche zangers en zangeressen.

Vergelijkt men nu de wijze, waarop Don Juan sedert de hierboven bedoelde belangrijke renovatie in München wordt opgevoerd, met die, waarop dit jongstleden zomer in Salzburg geschiedde, dan kan de gevolgtrekking, dunkt mij, geen andere zijn, dan dat zij vrij wel tegen elkander opwegen.

Gelijk stonden München en Salzburg daarin, dat de voorstellingen gegeven werden in een klein theater, waar de meer intieme muziek van den meester beter tot haar recht komt dan in de tegenwoordige opera-paleizen, en voorts dat ook Salzburg gebruik heeft gemaakt van de naar het oorspronkelijke handschrift gedrukte partituur en van het oorspronkelijke tekstboek. Daarentegen kon Salzburg, wegens het gemis van een draaibaren tooneelbodem, de décorveranderingen niet snel tot stand brengen en was daar trouwens ook in het algemeen velerlei in de tooneelschikking, dat niet bevredigde.

Wat de *vertolking* van het stuk betrof, was het theater te Salzburg in zooverre in het voordeel, dat daar de *Italiaansche* taal gebezigd werd. Intusschen waren er onder de zangers en zangeressen maar twee personen van Italiaansche afkomst, de overigen waren van Duitschen stam, of konden, zooals de Amerikaansche zangeres Geraldine Farrar, wegens hun muzikale opleiding beschouwd worden als Duitsche artiesten.

Zij deden allen hun best om de schoonheden der muziekpartituur te doen uitkomen, hetgeen natuurlijk niet ieder van hen even goed gelukte. Eenige hunner hadden zoodanige rollen te vervullen (don Ottavio, donna Elvira, de Commandeur) waarbij het voornamelijk op de zangvoordracht aankomt. Van Zerline en Masetto echter wordt meer verlangd, namelijk levendig spel, en daarom was het gelukkig, dat men voor de bezetting dezer partijen solisten had kunnen vinden, die toonden, ook aan *dien* eisch te kunnen voldoen; vooral de vertolkster der Zerline-partij (Geraldine Farrar) was ook in dit opzicht te roemen. De gepassioneerde rol van donna Anna werd door Lilli Lehmann met groot talent, zoowel in spel als in zang, vervuld. Jammer is het evenwel, dat de invloed van den tijd op haar stem meer en meer merkbaar wordt. (Geen wonder trouwens bij een zangeres, die in de volgende maand twee en zestig jaar wordt.)

Voor de vertolking der rollen van Don Giovanni en Leporello

had men een gelukkige keuze gedaan in Antonio Scotti en Andrea di Segurola, beiden verbonden aan de Opera te New-York; zij voldeden uitstekend. Om aan de karakters dezer tooneel-figuren door zang en spel het noodige *relief* te geven, kan men geen betere zangers vinden dan de Italianen. Door hun groote opmerkingsgave, hun talent voor caricatuur en hun beweeglijkheid zijn zij daarvoor als geschapen, en ook het *parlando*, dat in de recitatieven dezer opera zoo overweegt, weten zij zooveel beter te behandelen dan hunne Duitsche vakgenooten.

Toch geloof ik, dat men meer en meer moeite zal hebben om zelfs onder de Italianen personen te vinden die in staat zijn, zulke figuren als Don Juan en Leporello voldoende uit te beelden. Ook de traditie van het eens zoo geliefd *buffo*-genre is zoo goed als verloren gegaan; die kunst is in Italië verdrongen door een andere soort van operamuziek. Reeds in den tijd van Rossini veranderde het karakter der Italiaansche dramatisch-muzikale kunst; de Fransche groote opera maakte zich daar van het repertoire meester, en de stijl van Verdi vorderde een gansch andere soort van zang. De Italianen veranderden hun manier van zingen in overdreven stemuitzetting en op effect werken, en bedierven zoodoende hunne schoone stemmen veel eerder dan in den ouden tijd. Hoe verdienstelijk de hierboven genoemde Italiaansche zangers in de vertolking van Mozart's *Don Giovanni* te Salzburg ook waren, zoo was toch in hetgeen zij presteerden die invloed hier en daar merkbaar.

Onder de merkwaardige verschijnselen, die in onzen tijd op toonkunstgebied voorkomen, is ook deze, dat naast de in sterke mate toenemende zucht naar het nieuwe, zich ook een trek naar het oude openbaart. En niet alleen uit zich dit daarin, dat men zich nu en dan in het bijzonder bezig houdt met de toonscheppingen, die groote meesters ons hebben nagelaten - een voorbeeld hiervan geeft ons de Bachbeweging -, maar soms wordt er weer eens hier en daar een enkel lang vergeten stuk uit de oude doos gehaald en aan de muziekliefhebbers voorgezet, zelfs wanneer dit nu niet bepaald tot de eerste klas-werken behoort.

Dit laatste gebeurde een paar weken geleden te Berlijn. Daar werd in de ‘Komische Oper’ onder den titel: *Der Arzt wider*

Willen een stuk opgevoerd, dat niets anders was dan een vertaalde opera van Charles Gounod, die ruim vijftig jaren geleden in Parijs een paar maanden lang veel succes had.

Saint-Saëns verhaalde in zijne 'Portraits et Souvenirs' over het ontstaan dezer opera, dat aan Gounod was opgedragen, ten behoeve eener buitengewone voorstelling in de Groote Opera de muziek, die Lulli voor *Le Bourgeois gentilhomme* van Molière had gecomponeerd, voor ons moderne orkest in te richten, en spreekt daarbij de waarschijnlijkheid uit, dat deze arbeid bij Gounod het verlangen opwekte om zich eens met den grooten blijspeldichter te meten.

Hoe dit zij, Gounod wendde zich tot de heeren Jules Barbier en Michel Carré, en dezen maakten van de klucht *Le médecin malgré lui* voor hem een geschikten operatekst (Saint Saëns spreekt van een 'adaptation faite avec beaucoup de goût').

De eerste opvoering van dit werk had plaats in het begin van het jaar 1858, en wel op den jaardag der geboorte van Molière (15 Januari). Saint Saëns, de groote vereerder van Gounod, van wien hij steeds veel belangstelling en steun heeft mogen ondervinden, zegt van die voorstelling: 'La soirée fut triomphante: on avait applaudi, on avait ri; Gounod avait su faire accepter, à force de mesure et d'esprit, les plaisanteries musicales les plus salées. Le succès, pourtant, fut éphémère, et les différentes reprises de ce délicieux ouvrage n'ont pas été plus heureuses; il n'a jamais "fait d'argent", comme on dit couramment avec tant d'élégance. La raison en est bizarre: c'est le dialogue de Molière qui effarouche le public. Ce même public, cependant, ne s'en effarouche pas à la Comédie française et s'étouffe à des operettes, dont le sujet et le dialogue sont autrement épicés. Monsieur Tout-le-monde est parfois bien incompréhensible.'

Als werkelijk enkele gedeelten van den dialoog in het tot opera gemetamosphoseerde tooneelstuk bij sommigen onder het Fransche publiek meer aanstoot gaven dan bij het oorspronkelijke blijspel, dan zou ik dat nog zoo verwonderlijk niet vinden. Want muziek kan zeer goed de uitwerking hebben, dat zij op sommige critieke plaatsen in het tekstboek meer licht werpt dan bij een *gesproken* dialoog het geval is.

Wanneer Gouuod bijv. in den dialoog tusschen Geronte en Sganarelle, waarin sprake is van het aan Lucile toegediende ge-

neesmiddel, de uitwerking van de klisteerspuit door een fagotsolo en een lang uitgerekte fluittriller muzikaal illustreert, dan wordt de aandacht toch veel meer getrokken dan wanneer Fransche tooneelspelers de sterk gekruide zinnen met hun bekende radheid van tong uitspreken. Het ‘glissez mortels, n'appuyez pas’ weten zij met zooveel talent aan te wenden. Ik kan mij daarom ook niet vereenigen met de meening van een berichtgever, waar deze in de ‘Allgemeine Musikzeitung’ over de opvoering van Gounod's opera te Berlijn zegt: ‘In der musikalischen Stilisierung wirken die Derbheiten nicht so stark, die beim gesprochenen Wort die Gränzen des ästhetisch noch Möglichen oftmals überschreiten.’

De zaak komt eigenlijk hierop neer, dat de tooneelstukken van Molière zich niet leenen voor omwerking tot een opera, tenzij men er zoo geheel en al iets anders van maakt, dat het niets meer op het origineel gelijkt.

Wat beter geschikt is voor muzikale bewerking, dat zijn die gedeelten, waar de dichter zelf de medewerking der Muziek inroept. Een voorbeeld daarvan is het lied, waarmede Sganarelle in het zesde tooneel van het eerste bedrijf optreedt; de zoogenaamde *Chanson des glougloux*, die eertijds te Parijs zeer populair was en thans te Berlijn eveneens groote geestdrift verwekte.

Molière heeft in vele zijner dramatische werken aan de Muziek gelegenheid gegeven om zich te doen gelden, maar als bijkomende zaak. Hij laat in den *Bourgeois gentilhomme* den muziekmeester aan monsieur Jourdain zeggen: ‘Lorsqu'on a des personnes à faire parler en musique, il faut bien que, pour la vraisemblance, on donne dans la bergerie. Le chant a été de tout temps affecté aux bergers, et il n'est guère naturel en dialogue que des princes et des bourgeois chantent leurs passions.’

Of hij nu hier iets van zijn eigen opinie weergaf, is natuurlijk niet te zeggen. Maar opmerkelijk is het toch, dat telkens wanneer hij in zijne tooneelstukken den zang aanwendt, hij de handelende personen onder gewone omstandigheden *niet* laat zingen. Het zijn herders en herderinnen, saters, muzikanten enz., die hij er voor gebruikt; en wanneer hij bijv. in *Le malade imaginaire* het minnend paar Cléante en Angélique zich in de taal der muziek laat uitdrukken, dan wordt de uitzondering daardoor verklaard, dat dit geschiedt in den vorm van een zangles.

Toch is Molière bij de hervorming, die hij in de ‘ballets de cour’ bracht, de grens der Opéra-comique zoozeer genaderd, dat slechts één stap ware noodig geweest om die grens te overschrijden. Men weet, dat die hervorming hierin bestond, dat hij sommige zijner blijspelen met intermèdes in den vorm van balletten aanvulde. Met *Le Mariage forcé* laat hij den zang in deze intermèdes verschijnen. Evenzoo deed hij dit in de comedieballetten *La Princesse d'Elide*, *Le Sicilien*, *Monsieur de Pourceaugnac*, *Le bourgeois gentilhomme*, *Le malade imaginaire* e.a.

In de tusschenbedrijven dezer stukken speelde de Muziek dikwerf een gewichtige rol. Het ballet *Le Sicilien* bijv. doet al veel denken aan de arietten en duetten van het later in Frankrijk opgekomen lyrische blijspel. De muziek, die Lulli hiervoor gemaakt had, viel zeer in den smaak van den koning en werd dientengevolge ook door het geheele Hof toegejuicht. Niet minder was dit het geval met *Le mariage forcé*, dat in Januari 1664 in het Louvre vertoond werd onder den titel van ‘Ballet du roi’. Het was een stuk in drie bedrijven, voorzien van *intermezzi* met zang en dans, waarvoor wederom Lulli de muziek had gecomponeerd.

Al deze divertissementen waren alleen gemaakt voor de voorstellingen aan het Hof. Bij opvoeringen in Parijsche theaters moesten zij weggelaten worden, doch in latere tijden is dit anders geworden en heeft tot gevolg gehad, dat verscheidene Fransche componisten zich tot dit genre aangetrokken gevoelden en er de muziek voor leverden. Het is dan ook eigenlijk de eenige manier, dunkt mij, om de Muze der toekomst met die van den grooten blijspeldichter te doen samengaan.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Rectificatie. - Het Belgisch bezoek. - Congres te Maagdenburg. 23 September.

De eerlijkheid gebiedt, hier over te nemen wat ik, door *Het Vaderland* gesommeerd de bladen der Unie-richting te noemen die zich aan een onwaardige bestrijding van het kustverdedigingsontwerp zouden hebben schuldig gemaakt[1)], aan genoemd blad ten antwoord heb gegeven (nummer van 6 September):

M. de R.

Gaarne maak ik van de door u aangeboden gelegenheid gebruik om mijne beschuldiging van een deel der ‘Unie-pers’ in de Gids van September te herzien, voor zoover mij gebleken is, dat zij herziening behoeft.

Het rondkramen met wat ik het onwelriekend bezinksel der zaak-van Heeckeren zou willen noemen, heeft inderdaad plaats gehad, doch het stukje dat de maat mijner ergernis heeft doen overloopen, is *niet* geplaatst geweest in ‘een blad, dat de leiding van de talrijkste groep der linkerzijde zeer na staat’ (ik dacht aan de *Vaderlander*), maar, naar mij thans gebleken is, verschenen in den vorm eener Haagsche correspondentie in de *Leeuwarder Courant*, die onder ‘Laatste Berichten’ in de *Nieuwe Courant* van 23 Aug. aldus wordt aangehaald:

1) Zie Buitenlandsch overzicht van de vorige maand.

> ‘Ook in die parlementaire kringen, welke zich met zijn (d.i. baron van Heeckeren's) handelwijze niet geheel konden vereenigen, zou men na het verschijnen van het wetsvoorstel betreffende de kustverdediging tot een andere meening zijn gekomen. Een bekend Kamerlid der linkerzijde zou er in geslaagd zijn voldoende gegevens te verzamelen, waaruit zou blijken, *dat met kleinere Europeesche Staten door een groote Europeesche Mogendheid ook op Nederland die aandrang is uitgeoefend*, *waarvan men meent het bovenbedoelde wetsontwerp als de vrucht te mogen beschouwen*’.[1)]

Mijne vergissing is mij leed, en ik betreur oprecht dat ik mij niet te juister tijd heb vergewist of mijne herinnering, die deze uiting in de *Vaderlander* plaatste, ook falen kon.

Dit erkennende, meen ik evenwel niet te mogen verzwijgen dat ik groot bezwaar gevoel uwe verzekering geheel te onderschrijven, ‘dat geen blad van Unie-richting de quaestie der buitenlandsche inmenging uit de zaak-van Heeckeren als een middel gebruikt heeft om het kustverdedigingsontwerp te bestrijden.’

Niet met *den naam* van Heeckeren er bij; dit mag zijn. Maar de quaestie der buitenlandsche inmenging, die *als quaestie* immers door en sedert die ellendige zaak de verhoudingen heeft aangenomen die men helaas kent, is er wel degelijk door de *Vaderlander* bijgehaald.

Blijkens uw eigen persoverzicht van 13 Aug. heeft dit blad het volgende geschreven:

> ‘Men behoeft de Memorie van Toelichting (op het kustverdedigingsontwerp) slechts nauwkeurig te lezen en te letten op uitdrukkingen als “ieder der strijdende partijen”, om te zien, dat iemand aan het woord is, die enkel spreekt met het oog op een mogelijk conflict tusschen Engeland en Duitschland, die niet aan den indruk ontkomt, *dat hetgeen hij neerschreef hem door een van die beide Mogendheden*, *of beiden*, *is gedicteerd*.’[1)]

1) Ik cursiveer.

1) Ik cursiveer.

Nu dringt de vraag zich op, of, eer dit werd geschreven, de Memorie van Toelichting inderdaad *nauwkeurig* is gelezen?

In het geheele stuk komt de uitdrukking ‘ieder der strijdende partijen’, één, zegge éénmaal voor[1)], en wel in het volgende allereenvoudigst verband:

‘Het geval van een rechtstreeks tegen de Nederlandsche kust gerichten aanval voor het oogenblik ter zijde latende, is het van het hoogste gewicht’ (aldus de Memorie van Toelichting in haar aanhef) ‘dat wij bij dreigende verwikkelingen of feitelijken oorlog tusschen andere mogendheden, in staat zijn onze onzijdigheid, ook aan de zeezijde, stipt te handhaven, en daartoe aan ieder der strijdende partijen het in bezit nemen of gebruiken onzer havens, zeegaten en vaarwaters, beslist te ontzeggen.’

Nu wil ik aan ieder onbevooroordeelde gevraagd hebben, of de *Vaderlander* van deze allersimpelste verzekering (die in normale omstandigheden den minister die haar neerschreef hoogstens aan het verwijt zou kunnen blootstellen, een open deur in te loopen), een gewrongen uitleg heeft gegeven, of niet.

En dit geschiedt in een blad, waarvoor zich aansprakelijk stellen de heeren mr. H. Goeman Borgesius, K. Eland, mr. H.F. Hesselink van Suchtelen, D. De Klerk, W.P. Kops, mr. J.A. Levy, dr. P.H. Roessingh, A. Roodhuyzen, mr. H. Smeenge.

De schrijver van het Buitenlandsch Overzicht in de Gids van September.’

De *Vaderlander*, in een nummer van 17 September, ‘verbaast’ zich, dat in zijn boven aangehaalde woorden ‘iets gevonden zou kunnen worden, wat met de van Heeckeren-quaestie in verband staat’. Het blad verklaart, dat wat het heeft willen zeggen het volgende was: ‘Is de indiening van dit wetsontwerp het gevolg van het bewustzijn van de regeering, dat onze kust bij het uitbreken van een oorlog tusschen Engeland en Duitschland zoo onvoldoende beschermd is, dat zulks een nationaal gevaar oplevert,

1) En andere uitdrukkingen, die aan de aangehaalde gelijkwaardig zouden zijn, heelemaal niet.

of heeft Engeland of Duitschland, of beide, meerdere waarborgen gevraagd, dat wij in dien eventueelen oorlog onze neutraliteit kunnen handhaven, dan wij op dit oogenblik geven kunnen?'

Riekt het hier nu naar de vragen van baron van Heeckeren, of niet? Diens bewering hield immers juist in, dat door eene vreemde mogendheid in het fabuleuse schrijven 'meerdere waarborgen zouden zijn gevraagd'?

En welken grondslag heeft de gansche insinueerende vraag, als het *niet* de grondslag is waarvan baron van Heeckeren zich zeker waande? Wie anders heeft dan toch iets tastbaars aangewezen waarop vermoedens van zoodanige zekerheid, dat zij de houding onzer volksvertegenwoordiging in eene quaestie als deze mogen bepalen, zouden behooren te rusten?

De *Vaderlander* noemt als grondslag van verdenking 'het plotselinge' van de indiening der wetsvoordracht, waarvan in de troonrede van 1909 geen aankondiging zou zijn geschied. Men gelooft, dit lezende, zijn oogen niet. *De troonrede van 1909 bevatte die aankondiging juist wèl*.

Een ander bewijs wil de *Vaderlander* zien in de omstandigheid, dat het ontwerp nu in eens er door moet, terwijl opeenvolgende ministers van oorlog 'de uitspraak der Commissie, bij Koninklijk Besluit van 25 Juni 1903 ingesteld, zoo langen tijd ter griffie gedeponeerd lieten'.

Dit is onjuist. De kustverdedigingscommissie (het mag herinnerd worden dat zij van *vóór* het veelgenoemde jaar 1904 dagteekent) rapporteerde 24 Sept. 1904. Haar rapport heeft niet al dien tijd stil gelegen; het is in handen geweest van de Commissie inzake Samenwerking van Land- en Zeemacht, en vervolgens van den Raad van Defensie. Het is niet vlugger behandeld dan de zaken bij ons gemeenlijk gaan, maar althans geen oogenblik van de baan geweest. De lezers der Memorie van Toelichting en harer bijlagen weten dit alles, maar voor de lezers van de *Vaderlander* schijnt het te mogen worden weggedoezeld.

Ik neem van de beschuldiging van verleden maand terug precies wat uit mijn schrijven aan het *Vaderland* blijkt; niets meer en niets minder. Van de beide enormiteiten, welke mij in het geheugen hingen, heeft die welke *naar den vorm* de ergerlijkste was, niet (gelijk ik gedacht had) in de *Vaderlander* gestaan; ziedaar

de geheele zaak.[1)] Niet ingetrokken, zelfs opnieuw verdiend, is de beschuldiging, dat de *Vaderlander* gemis aan ernst toont in de bespreking van zóó eminente belangen als 's lands verdediging en de zelfstandigheid der Nederlandsche regeering. Gelukkig dat het meerendeel der groote dagbladen, bij alle verschil van meening over het ontwerp zelf en zijn onderdeelen, reeds een geheel ander geluid lieten hooren, en de discussie op een peil hebben geheven waarover ons land zich niet langer heeft te schamen. Thans zal het aan de Kamer zijn, haar op dit peil te houden.

Hoe goed gemeend, hoe vleiend, hoe open, hoe recht vriendschappelijk was wat Koning Albert zei, in het oude Raadhuis van Amsterdam als in het nieuwe.

Er heeft heel even iets getrild in de zware Hollandsche atmosfeer, maar lang niet genoeg.

En aan de hoogvereerde bezoekers heeft het niet gelegen.

Laat het een begin zijn, en laat er beter op volgen. Want er bestaat beter!

De Koning moet maar denken, dat ook anderen hebben ondervonden dat men de stugge Hollanders niet opééns meekrijgt.

Het bezoek heeft doen gevoelen dat de beide volken nog zeer ver van elkander af staan, maar ook, dat er goede wil is aan

1) *Vaderland* en *Vaderlander*, die de spreekbuizen van de leden der Uniegroep voorzeker kennen, betuigen om strijd dat de Haagsche correspondent der *Leeuwarder Courant* 'iemand zonder eenig gezag is, die met de Liberale Unie niets uitstaande heeft' (*Vaderland* 6 Sept.); dat hij 'een anonymus is zonder eenige verantwoordelijkheid' (*Vaderlander* 17 Sept.); qualificatiën, die, zoo al terecht voor den ons onbekenden briefschrijver gebruikt, echter vermoedelijk kwalijk zouden passen voor het 'bekende, gegevens verzamelende' Kamerlid der linkerzijde, over wien deze 'gezaglooze' correspondent van een in de hoofdplaats van het kiesdistrict Leeuwarden verschijnend blad met zoo ongeëvenaarde vrijmoedigheid meent te mogen spreken. Na de verklaringen van *Vaderland* en *Vaderlander* is er geen twijfel aan of de briefschrijver is buiten zijn boekje gegaan en de aanstaande Kamerdebatten zullen hiervan het voldingend bewijs brengen, dat al zeer gemakkelijk te leveren is daar het in onthouding van (immers, naar wij nu mogen denken, op zoo lossen grond door den correspondent aangekondigde) 'onthullingen' zal kunnen bestaan.

weerszijden. Het moet langzaam gaan, maar stadig gaan. En veel zal afhangen van goede leiding, die men, voor haar deel, van onze tegenwoordige regeering, welker voorzitter immers de gewezen voorzitter der Hollandsche afdeeling van de Hollandsch-Belgische Commissie is, mag verwachten en verlangen.

Indien uit de troonrede ware gebleken dat de regeering op dit zeer groote Nederlandsch belang onafgebroken het oog gevestigd houdt, zou het niemand verbaasd en menigeen genoegen gedaan hebben.

In de officieuze verklaring omtrent het gebruik der Fransche taal bij de begroeting van Koning Albert ten paleize is eene betreurenswaardige redeneeringsfout begaan. Deze, dat Hare Majesteit, door het gebruik van Hare eigen, door den gast verstane en gesproken taal, zich zoude gemengd hebben in den taalstrijd in België.

President Fallières, den voorzitter van den Bondsraad van het tweetalige Zwitserland ontvangende... in het Duitsch, zou gerechte verbazing wekken bij de inwoners van Genève. Niet bij die van Bern of Bazel, als hij zich bij zoodanige gelegenheid bediende van zijne eigen, door den gast verstane en gesproken taal, het Fransch.

De ‘diplomatieke taal’ schijnt ons hierom ten onrechte in het debat gebracht, wijl er groot onderscheid bestaat tusschen vriendschapsbezoek en diplomatieke ceremonie. Onze natie heeft het eerste meenen te ontvangen, en beide de welkomstrede van Hare Majesteit en het antwoord van Koning Albert hebben haar in deze meening bevestigd.

Hoogst merkwaardig was op het socialistencongres te Maagdenburg de houding van den ouden Bebel. Wat moet het revisionnisme in Duitschland aan kracht hebben gewonnen, om den vereerden en eerwaardigen nestor der orthodoxie in de partij tot zulke concessies te bewegen.

Bebel te lezen na b.v. Ledebour of van de anderen een dozijn, is altijd een verademing. Men voelt, tot in de hartstochtelijkst bewogen omgeving, de weldadige nabijheid van een nobelen geest. En van hoe hooge qualiteit is steeds zijn humor!

Maar Bebel - gewichtig teeken - heeft van een goed deel van de oude intransigentie afstand gedaan. Hij heeft eene scheuring

in de partij, op dit oogenblik, willen voorkomen. De consequentie van vroegere besluiten ware uitsluiting der begrootings-bewilligers geweest; hij heeft die consequentie ontraden en het voorstel tot uitsluiting doen intrekken. Onder krasse vermaningen aan de Zuidduitschers, ‘om het nooit weer te doen’. Gij legt onze onverzoenlijkheid (voerde hij hun toe), als impotentie uit? Wacht maar af! ‘Wenn es gar dazu kommt, dass 1912 oder sonst wann ein europäisches Kriegsgewitter heruntersaust, dann sollt Ihr einmal sehen, was wir tun, wo wir den Feind haben.’

Wie deelt Bebel's geloof? Het klinkt al te bekend, als een stem uit een, nu grijs geworden, verleden...

Daartegenover Frank (de Badenser): ‘Wir müssen mit kleinen Konzessionen vorwärts kommen...’ Wat gij, in het Noorden, door concessie-politiek in vereeniging met de burgerlijke democratie zoudt kunnen bereiken? ‘Ist es nicht möglich, im Parlament durch Kämpfe durchzusetzen, dass die Wucherzölle fallen, und sind die Wucherzölle ein notwendiger Bestandteil des Klassenstaates?... Ist es nicht durchzusetzen im parlamentarischen Kampfe, gestützt auf die Massen, dass schliesslich aus Preussen und Deutschland ein moderner Staat wird?... Bei jedem Gesetz muss mann abwägen, was wichtiger ist, der sachliche Inhalt eines Gesetzes, oder der Protest gegen die Regierung... Wenn man sagt, das geht uns nichts an, alle Gesetze sind Gesetze des Klassenstaates und alle Minister sind dazu berufen, die Gesetze des Klassenstaates zu vollziehen, *dann muss man aus dem Parlament herausbleiben*...’

Bebel in antwoord: ‘Man überschätzt vollständig die Liberalen, wenn man glaubt, dass mit ihnen zusammen ernsthaft gegen die Junker zu kämpfen ist.’ Gestreden dus enkel voor de homogene sociaal-democratische meerderheid. ‘Wenn wir das nächste Mal so siegen, wie jetzt bei den Nachwahlen, dann werden die Liberalen mit bleichen Gesichtern und schlotternden Knien herumlaufen...’ Ter wille van de eenheid der partij thans nog genade voor de Zuidduitschers, voor éénmaal. ‘Falls *abermals* Verletzungen vorkommen, *dann* sind die Voraussetzungen für das Ausschlussverfahren gegeben....’

Waarop het voorstel tot uitsluiting werd ingetrokken, en de oude Bebel (het was heel laat geworden), zwaar vermoeid de zaal verliet.

Frank echter wilde niet hooren van genade, maar van recht. Hij legde ongevraagd de verklaring af, dat de Badensers zich de vrijheid, om een volgend jaar nogmaals de begrooting te helpen aannemen, uitdrukkelijk voorbehielden. Hij vergeleek zich bij het oude vrouwtje, dat door den boschwachter op sprokkelen betrapt, alle genade (op voorwaarde van het nooit weer te doen) afwees en zeide: ‘I stehl' mei Holz und zahl' mei Straf’.

Tumult, en aanneming, laat na middernacht, van een voorstel-Zubeil om de bedreiging, in Bebel's slotwoord vervat, reeds nu kracht van besluit te geven: op een volgende begrootings-aanneming zal uitsluiting automatisch volgen. Aangenomen met 288 tegen 64 stemmen, nadat een 100-tal revisionisten, waaronder Frank, reeds de zaal verlaten hadden.

Voor het oogenblik blijft dus de zege aan de onverzoenlijken, gelijk zoo dikwijls reeds het geval was; maar hun meerderheden slinken.

C.

Parlementaire kroniek.

September 1910.

Zelden heeft een zoo matte Troonrede het parlementaire zittingjaar ingewijd als thans. Alle opgewektheid ontbreekt, de soberheid is niet gewild, doch over de omstandigheden als van zelf ontstaan. Voorwaar, er is geen reden tot juichen!

Toch komt de millioenen-nota, die nauwelijks twee uur, nadat 's volks vertegenwoordigers de Troonrede uit den vorstelijken mond hadden vernomen, door den verantwoordelijken minister aan de Kamer is overgelegd, bewijzen, dat zelfs in deze matte openingsrede aan euphenisme nog plaats is ingeruimd. Want teekenend is het zinnetje: ‘Hoewel de loop van 's Rijks middelen niet onbevredigend is, blijft toch tengevolge van de vele hoogst noodzakelijke nieuwe uitgaven de financieele toestand des Rijks de grootste zorg eischen.’ En dat terwijl door de nota van den minister Kolkman overal de toon doordringt van het reusachtige tekort! Al bleven nieuwe uitgaven afwezig, de toestand van 's lands schatkist zou niet minder ‘de grootste zorg’ eischen. Een begrooting met niet minder dan 12½ millioen tekort op den gewonen dienst! Welken minister van financiën zou men onder zulke omstandigheden op zijn moeilijke post nog durven benijden?

De Troonrede gewaagt één alinea verder zelf van ‘het zeer aanzienlijke tekort op den aanstaanden dienst.’ Hoe dat moet worden gedekt, blijft voorloopig raadselachtig. Want het staatsstuk zegt wel, dat tot dekking van dat tekort dezelfde tijdelijke belastingen zullen moeten inspringen als die voor het jaar 1910 dienst

deden, maar het kost niet veel moeite te berekenen, dat de verhoogde jenever-accijns en de opcenten op vermogens- en bedrijfsbelasting te zamen het ontzaglijke tekort niet zullen doen verdwijnen.

Eindelijk zal dan de tariefsverhooging de Kamer bereiken. Een blik in de millioenen-nota stelt al aanstonds de vroegere toezeggingen van de regeering in een allereigenaardigst licht. Hetgeen door de verhooging van het tarief in de schatkist zou komen, zou volgens het regeeringsprogram moeten besteed worden voor sociale wetgeving. Maar ook deze schönen Tage von Aranjuez sind längst vorüber. In de nota wordt het den volke verkondigd, dat hetgeen overschiet, nadat uit het tarief de sociale maatregelen zijn betaald, aangewend zal worden om het tekort aan te zuiveren. Is dus de heer Talma ‘een verloren man’, zooals de Standaard hem noemde, indien hij niet zorgde dat de opbrengst van het tarief uitsluitend voor de sociale wetgeving bleef gereserveerd? Of rekent de regeering op zoo goedkoope sociale wetten en op een zóo hoog tarief, dat zij inderdaad niet al het geld der protectie behoeft? In het laatste geval ziet het er met de leniging van de arbeidersnooden treurig uit. Dan zullen de invaliditeitsen ouderdomsverzekering, die mede in de Troonrede als inkomende in dit zittingsjaar worden vermeld, den arbeiders een alles behalve ruime toelage verzekeren.

Dat de Troonrede, behalve de verschillende met name genoemde militaire ontwerpen, geen verdere groote wetten opsomt, is haar niet als grief aan te rekenen. Er is voor de Kamer met haar niet al te groot digestief vermogen werk genoeg, indien zij, behalve het onafgedane, de financiën en de ziekte-, invaliditeits- en ouderdomsverzekering tot een einde wil brengen.

Het is onbegrijpelijk, dat de regeering, ondanks den benarden toestand van 's lands geldmiddelen, het wetsontwerp tot vorming van een fonds voor de kustverdediging heeft ingediend, waarmee ongeveer veertig millioen gemoeid is. Een ontwerp, dat, daags na het verschijnen, reeds zulk een scherpe kritiek van deskundige hand heeft moeten verduren! Wij zullen pantserschepen bouwen alsof wij daarmee tegen de Engelsche vloot, in *alle* opzichten tienvoudig onze meerdere, slag zullen gaan leveren! Wij zullen alles moeten doen om een landing te beletten, alsof die landingspogingen waarschijnlijk zullen zijn en alsof Engeland,

in oorlog gewikkeld met Duitschland, met een landingsleger zijn weg zal willen nemen door Nederland! Want dat het geheele plan der kustverdediging tegen Engeland is gericht, zal zelfs de meest hardnekkige ontkenner van Duitschlands inspiratie bij het ontwerpen daarvan, niet kunnen loochenen.

Men kan geldelijke offers over hebben voor 's lands verdediging, men kan oordeelen dat onze kusten en havens niet weerloos mogen zijn, en toch de voor dit fonds bestede gelden voor een goed deel als weggeworpen beschouwen.

De aanstaande begrootingsdebatten zullen leeren, of de regeering voor haar veertig millioen op haar tot nog toe volgzame meerderheid zal kunnen rekenen.

Bibliographie.

De Alchimisten, door A. Dolfers. (Meindert Boogaerdt Jun. Zeist.)

A. Dolfers is een beminnaar van de griezeligheid en het perverse. En iets werkelijk griezeligs vind ik op blz. 16, waar dat doodlevende meisje zit, die met haar dorstige tong likt achter tegen haar tanden van sneeuw. En verfijnd is werkelijk het proeven van blz. 79: ‘hoe men in franse peren moet bijten om 't suizelend geschuif van revenend water op strand te horen. Hij had haar gezegd bourgogne met de lippen en bleke spaanse wijnen met de tong te proeven en hoe door geurende meloen tegen de tanden te drukken, de vrucht geproefd wordt als de kus van lippen, die gedachten als odeuren gaven.’

Maar overigens! Is de auteur ten slotte niet wat nuchter voor het diabolische?

Ik moet eerlijk verklaren, dat ik, bij de lezing van het eerste stuk, al-dadelijk in een schaterlach ben uitgebroken, toen bovengenoemde juffrouw kwam verklappen, dat die automatische Dood van alle levenden der groote handelsstad... het Fatsoen was! Ajassus, zoo is toch waarlijk de aardigheid eraf, als gij uw lugubere obsessie laat opklaren in een duf allegorietje!

Ook in het tweede stuk heb ik niet *geloofd*. Ik wil daar niet mee zeggen, dat ik aan de verbeeldingen van Poe of van den Hollander Henri van Booven wèl met mijn verstand geloof, maar lees ik die auteurs, dan wordt mijn *gevoel* zoodanig meegevoerd, dat mijn verstand *zwijgt*.

Er is aan dat alchemisten-stukje van ‘Beatrys en Salome’ - het beste - heel wat fijnen arbeid besteed (en de schrijver heeft zeker talent, al is het moeilijk te zeggen, wáárvoor hij eigenlijk wel het talent zou hebben; want zijn cerebrale en zinnelijke verfijning is nog ver af van de pathologische, felle bedwelming, die hij zoekt); er is dus veel fijns en rijks in, maar het heeft mij geen oogenblik meê-betooverd.

Ik bleef gedurig in een zwakke benieuwdheid, wat hij nú weer

met zijn levend-doode en dood-levende poppen uit zou halen en aan 't eind leek het mij een vrij flauwe aardigheid.

Zulk werk verhoudt zich toch eigenlijk tot echte kunst, als een fraai panopticum-beeld tot een machtig acteur.

Ik zou zeggen: laat die spoken, waarmeê gij toch niet vertrouwd schijnt te kunnen raken en die u maar wat in de handen stoppen, liever loopen, en beproef het eens met het schoone en beangstigende leven.

Mei '10.
C.S.

Léon Frapié. *Les Contes de la Maternelle*. Paris, Calmann-Lévy. (1910.)

Léon Frapié, al meer dan eens aan de Gidslezers voorgesteld als scherpziend opmerker en nauwgezet beschrijver van de groote en kleine ellenden van het leven van het arme Parijsche volk, is vooral specialiteit in de kennis van de bewaarscholen (les Maternelles) en haar clienteele. Dezelfde Rose, die hij ons jaren geleden in *La Maternelle* deed kennen als de tot onderwijzeres opgeleide jonge vrouw, bezitster van verscheidene akten, die, door het ongeluk achtervolgd, eindigen moet met haar kost te verdienen als dienstbode aan een bewaarschool, treffen we weder aan in verschillende schetsen van zijn laatste boek, even stil haar nederig werk doende, even opofferend, even bemind door al de tweehonderd arme kinderen van de school, die instinctmatig voelen dat deze vrouw iets meer is dan zij schijnt, fijner voelt en meer van hen houdt dan al de juffrouwen die voor de klas staan. En dan zijn het weer de ongelukkige kinderen wier vader onbekend is, of telkens wisselt, of ‘zit’, en wier moeder dood is, of in het gasthuis ligt; de vroegrijpe kinderen, die ‘er alles van weten’, opgegroeid als zij zijn in een atmosfeer van ontucht en dronkenschap; de bleeken, klierachtigen, de oude-mannetjes en -vrouwtjes van zes jaar, de verstootenen, wier triestig en verlegen gelaat opluikt wanneer zij al is het ook nog zoo'n kleine liefkozing, een enkelen blik van vertrouwen mogen opvangen. Een voorbeeld van dit laatste geeft een fijngevoeld tafreeltje, het slot van het eerste hoofdstuk van de grootere vertelling waarmee de bundel opent. Een tegenstelling daarmee maar wel wat geforceerd, vormt het verhaal *(Le petit malade)* van den verschoppeling, die totaal van streek raakt, wanneer zijn moeder die zich nooit aan hem gelegen liet liggen, hem omhelsd heeft. Er zijn zoo onder deze verhalen, waarin de vroegrijpheid en de ‘wijsheid’ van deze kinderen ons wel wat ongeloofelijk zou lijken wanneer wij niet bedachten, dat wij hier te doen hebben met Parijsche armeluis-kinderen, die altijd nog

wat meer ‘geavanceerd’ zijn dan die van onze koudere landstreken.

Een treffende schets (*Mademoiselle*) is die waarin Frapié ons vertelt van het mooie meisje van adellijken huize, Raphaële de Voilaine, dat, tengevolge van geldelijken achteruitgang van hare ouders, bij het onderwijs een onderkomen zoekt en, met de bewaarschool beginnend, dit kindervolkje uit de armeluis-buurt zoo ‘schilderachtig’ vindt. Als zij dan aan de grooten van acht tot tien jaar een opstel moet opgeven, kiest zij, zich haar eigen schooltijd herinnerend, tot onderwerp: ‘Vertel eens welke dag wel de mooiste van uw leven geweest is.’ Maar, wanneer zij dan de opstellen te lezen krijgt en ziet, hoe de eene de gelukkigste dag vond toen zij haar been had gebroken en toen in het gasthuis in een echt bed met lakens en een kussen kwam te liggen, waar zij 's nachts niet wakker werd van de kou, in het gasthuis waar zij niet werd geslagen...., en hoe een ander, die heel braaf wil doen, schrijft: ‘Le plus beau jour a été quand on a mis papa en prison, car vraiment c'était pour son bien,’ - dan krijgt zij een kijk in al de ellende van het volkje te midden waarvan het lot haar geplaatst heeft, die haar tot een ander mensch maakt. Zij voelt zich tot die kinderen aangetrokken, stelt zich met hen in telkens inniger verbinding, en wordt eindelijk de vraagbaak en de toevlucht van de moeders en kinderen uit de geheele buurt. ‘Pour tout résumer, dès qu'une maman ou un enfant est malade, on pense à Raphaële comme à une parente qu'il faut appeler. Quand elle arrive, on dit bonnement: “C'est Mademoiselle!” et l'on sourit sans presque se déranger, tellement déjà elle était là avant d'entrer.’

En hoe menschkundig is Frapié's opmerking omtrent den zedelijk en lichamelijk zieken Clément, wien in zijn leven één ding steeds had ontbroken: de gelegenheid om goed te doen! ‘Niemand had hem ooit een dienst gevraagd, hij wist niet wat het voor een indruk maakte, iemand te helpen. Hij was slecht, niet enkel “par manque d'usage de la bonté”, maar vooral omdat iedereen hem had toegeroepen dat hij slecht was. Hoeveel kinderen blijven ondeugend voornamelijk omdat men hen zonder ophouden voor kwaje rakkers uitmaakt!’

In den regel bekijkt en beschrijft Frapié de dingen van het leven ‘en leur naturel’, of zooals hij het ook noemt ‘sans littérature’, want ‘literatuur’ geeft volgens hem, maar nuttelooze complicaties. Buiten een beetje ‘literatuur’ schijnt hij toch niet altijd te kunnen. Dan wordt het sentiment sentimentaliteit. Maar dat neemt men gaarne op den koop toe, waar voor het overige in dit boek zooveel zuiver gevoel te genieten valt.

v.H.

Roeping van Holland.

I.

Fruin, in een bekend Gidsartikel van 1865, ziet de nederlandsche geschiedenis gedeeld in drie tijdvakken: dat tot 1568, waarin wij onder onze landsheeren op een staatseenheid afgingen die in Karel en Philips haar kortstondig beslag vond; dan, in heel andere richting, dat tot 1702, waarin wij uit de centralisatie der vorsten terugvielen, doch bij machte waren een voorbeeldige en leidende rol te voeren in Europa; eindelijk dat van na 1813, onzen eenheidsstaat herstellend en organiseerend, zich afkeerend van de republiek en weer aanknoopend - gelijk reeds Hogendorp had gedroomd - aan de monarchie van het eerste tijdperk. Tusschen het grafelijke en het republikeinsche tijdvak van Fruin kan men dan stellen den spaanschen oorlog tot na het bestand; tusschen het republikeinsche en het koninklijke ligt de pruikentijd met de fransche jaren, samen nawerkend tot 1848 toe. De derde periode werd afgesloten, toen de jaren 1849 tot 1865 - met hun twee groote figuren Thorbecke en Van de Putte - de staatsrechtelijke ordening van moederland zoowel als koloniën hadden volbracht; een nieuw tusschentijdvak, zonder ziel, mocht toen beginnen.

Hoe anders ware voor ons vaderland die negentiende eeuw verloopen, als reeds aanstonds na de wedergeboorte de geest van Thorbecke had geheerscht. ‘Geen land’, schrijft deze (1860) over Nederland na het herstel, ‘geen land stond in zóó hooge, algemeene gunst; wij schenen, bij de meest gelukkige vereeniging aller voorwaarden van regt, orde en

volkswelvaart, bestemd om een model-Staat te worden. Men herinnerde zich onze groote mannen; ...den nederlandschen ondernemingsgeest; onzen invloed te land en op alle zeeën... Inderdaad voorzag ieder... ontluiking, verheffing eener lang gestremde kracht. Het tegendeel had plaats.' Doch had men tusschen 1813 en 1848 die ordening van den eenheidsstaat durven aanvatten en voltooien, hoe had dan niet de echte Thorbecke ná 1848 kunnen werken aan het voorbereiden van dat vierde tijdvak onzer historie, dat, het in 1568 bereikte voordeel behoudend en het in 1702 bereikte daarbijvoegend, zou aangesloten hebben op Frederik Hendrik, Jan de Witt en den koning-stadhouder; kunnen werken voor zijn overtuiging van een 'algemeen staten-stelsel van Europa' (1831), aan de erkenning van Nederland in en buiten de landpalen als een land, 'niet bestemd om te heerschen, om verandering eigenmagtig te scheppen; maar om de veranderingen in het algemeen stelsel door weerstand en beleid te regelen' (1836). De stemmen van Potgieter en Bakhuizen zouden niet, gelijk thans, langs een 'geeuwende' natie zijn weggestorven.

Of zou het ons, ondanks dien schadelijken loop der dingen, toch nog gegeven kunnen zijn dat vierde tijdvak, het *internationale* tijdperk van den nederlandschen *eenheidsstaat*, te beleven?

Er is, in elk geval, één onontkomelijke voorwaarde: dat zich voor de natie opdoe een centrale roeping. Immers, wanneer noemt men een man in zijn volle activiteit? als hij zeggen kan: ik wacht het oogenblik van mijn sterven zonder vrees, maar het zou doodjammer zijn als ik stierf vóór ik dit ééne centrale werk voltooid heb - een bedrijfsinrichting, een ontginning, een boek, een uitvinding - daar ik nú mee bezig ben. Waarmee zweept men een partij naar de stembus? door haar te geven, in waarheid of in schijn, één groot bevattelijk doel daar ze voor kan vechten, daar ze ieder opgespaard kwartje voor kan offeren. Waarom zit er toekomst in de stadspolitiek van Rotterdam? omdat ieder burger er warmloopt op het centrale doel van 'onze haven', en onder het voteeren van telkens nieuwe millioenen zich verkneukelt over de gestegen tonnemaat. Hetgeen geldt voor een mensch, een partij, een stad, zou dat anders zijn voor

een volk? Elke poging om aan Nederland een internationale rol en plaats van beteekenis te hergeven is van vooraf gedoemd tot mislukken en tot teleurstelling, als men niet in het midden der natie weet te zetten één internationale taak, groot, bevattelijk en eenvoudig.

II.

In de laatste vijf-en-dertig jaar, en met name sinds de eerste vredesconferentie van 1899, staan, als men het heeft over de ontwikkeling van het internationale leven der volken, twee denkbeelden levensgroot voorop: ter eener zij internationale rechtspraak (of, wil men, arbitrage), ter anderer zij algemeene ontwapening; rechtspraak, om de geschillen - althans de rechtsgeschillen - tusschen staten vreedzaam te doen beslechten; ontwapening, om te voorkomen dat een sterk land hetzij optreedt als rechter in eigen zaak hetzij - wat veel erger is - optreedt als zelfzuchtig geweldenaar, en om zoodoende tevens kostbaar geld vrij te maken voor duurzamer belangen, als volksontwikkeling, stoffelijke welvaart, wetenschap, kunst. Daarnaast ontmoet men weliswaar de geleidelijke codificatie van internationaal staats- en administratiefrecht (oorlogsrecht, onzijdigheidsrecht, enz.); maar justitie en ontwapening zijn toch verre de hoofdzaak.

Gesteld nu voor een oogenblik, dat inderdaad dit de twee centrale plannen behooren en verdienen te zijn, kan dan Nederland te dien aanzien eenige bizondere roeping vervullen?

Ik zou niet weten hoe.

Want internationale justitie, - daar zijn én op de twee vredesconferenties én in boeken of tijdschriften al zoowat alle denkbare plannen over geopperd; daar is totdusver vooral Amerika de plannenmaker geweest, de maker van frissche, niet altoos rijpe, plannen; daar kan Nederland buiten twijfel door ruimgetrokken tractaten van verplichte arbitrage, als die met Denemarken en met Italië, hoogst nuttig meewerken, gelijk ook, onder meer, door in grondwet en wet de superioriteit van het arbitragehof boven den hoogen raad onomwonden te erkennen en te regelen; maar het blijft mééwerken, zooals alle staten met meer of minder hart aan deze rechtspraak meewerken.

En ontwapening? Gesteld eens dat wij, voorbeeldshalve,

zóó ver wilden gaan van ons ten deele of geheel te ontwapenen, dat zou geen voorbeeld mogen heeten; daar zou geen van de groote mogendheden één slagschip of één vesting minder om bouwen. Op het stuk van ontwapening kan een klein en matigbewapend land nooit een sein van beteekenis geven.

Indien dus internationale rechtspraak en algemeene ontwapening *de* twee problemen zijn, dan schijnt voor een toongevend Nederland te dezen geen ruimte.

Maar zijn ze dat?

De bedenking ligt dermate voor de hand, en is zoo duizendmalen gehoord, dat aanstippen voldoende lijkt.

Die internationale justitie - zegt men -, dat is niet een beeld, maar een brok, een fragment, een torso. Want zelfs indien men tusschen al de vijftig internationale staten der wereld een volledig stel alomvattende tractaten van verplichte arbitrage krijgt, wat dan zoo een dier staten een geveld vonnis niet naleeft? gelijk in 1891 gebeurd is met een veroordeeling van Venezuela tegen Columbië, gelijk in 1909 gedreigd heeft tusschen Bolivië en Peru (die nog wel tijdens de behandeling van hun rechtszaak een algemeen arbitrageverdrag hadden tot stand gebracht), en gelijk zich te lichter zal voordoen naargelang de gevallen talrijker worden dat een staat ingevolge zijn algemeene arbitragetractaten niet meer tot elke arbitrage afzonderlijk zijn aparte toestemming heeft te geven. En wat zal er geschieden als een staat weigert voor zijn rechter in rechte te verschijnen? De beide mogelijkheden worden uitdrukkelijk ondersteld in het Dragoleertractaat (Portertractaat) der tweede conferentie. Hier is geen deurwaarder, geen executierecht, geen sterke arm; niets van dat alles dat binnen de landsgrens den rechter en zijn uitspraken onweerstaanbaar doet zijn.

En met de algemeene ontwapening is het niet anders. Die bisschop uit het begin van Les Misérables, die uit vertrouwen op zijn medemenschen en op God slaapt met ongesloten voordeur, en die, als Jean Valjean bij hem is wezen stelen, hem uit handen van de justitie houdt en hem nog een paar zilveren candelabers geeft op den koop toe, - dat is mooi in een roman, vooral als men dien roman leest in zijn jongensjaren; maar zou iemand er over denken om dat tot overheidsstelsel te verheffen als hij verantwoordelijk was voor

rust en orde in Nederland of in Amsterdam of zelfs maar in Paterswolde? en hoe kan men dan zeggen dat recht en orde op de wereld veilig zouden zijn, als alle dwingkracht die de nationale grenzen overschrijden kan te eenen male ontbrak? Dus is ook algemeene ontwapening een fragment, een torso.

Gelukkig evenwel is het niet bezwaarlijk aan te wijzen, wat aan elk dezer beide ontbreekt. Men ga slechts een paar eeuwen terug in onze eigen historie. Wanneer hier in Holland nog geen krachtig genoeg centraal gezag is, dan moet ieder edelman en ieder stadsbestuur zijn woning wel tot een vesting maken, hetzij burcht of versterkte stad; dan zijn dus de kosten, aan afwering van geweld en onrust besteed, niet, gelijk thans, de kosten der gemeentepolitie in alle gemeenten van Noord- en Zuidholland plus die der rijkspolitie in die gemeenten, en daarmee uit, maar elke der talrijke burchten en steden besteedt aan wapening en doode weermiddelen een schat. Daarmee gaat samen dit noodlottig gevolg, dat, als nu en dan de landsheer zelf termen vindt tot ingrijpen, hij kans loopt tegenover zich te vinden niet enkel dorpers en poorters, maar staatjes in den staat: graaf Jan I moet een formeel beleg slaan om het slot van den heer van IJselstein; hertog Albrecht, Willem VI en Jacoba voeren een formeelen oorlog tegen de heeren van Arkel; de heele middeleeuwen door hebben Utrecht en Gelder last met het ontembare Amersfoort, dat ‘kamp vol stieren’. Groeit nu echter van lieverlee boven het gezag dier edelen en dier steden een stevig centraal gezag der gewesten, dat met eigen troepen alom voor recht en orde vermag te waken, dan verdwijnen gaandeweg die fortwoningen en fortsteden en losse legertjes; dan ziet men den voorlooper van onzen toestand van thans, waarin binnen de grenzen naast de vreedzame politie niets anders noodig is dan een beetje marechaussee en afentoe een beetje militair vertoon; dan blijft zooiets als een ‘fort Chabrol’ slechts voorbehouden aan excentrieke franschen.

Welnu, in de samenleving der staten is het niet anders. Zoolang geen dwingkrachtig gezag boven de staten, door hen zelf geformeerd, aanwezig is om recht en rust te handhaven, moet ieder wel waken voor eigen recht en rust; al wordt het zoowel den grooten als den kleinen staten veel te duur, en al is het voor de kleine staten bovendien

nooit afdoende. Doch stelt men naast een internationalen rechter, die de geschreven of ongeschreven regels van het internationale en verdere recht altijd en overal handhaaft met het woord, nu ook een wereldstrijdmacht die, als instrument of onder het oog van dien rechter, recht en rust handhaaft met de daad, dan zullen de groote zoogoed als de kleine staten hun nationale wapeningen geleidelijk opgeven; dan ontstaat een waarborg, voor de groote staten even afdoende doch minder kostbaar, voor de kleine staten veel meer afdoende en toch ook minder kostbaar; dan vervalt meteen het gevaar dat de wereld altoos blijft bedreigen zoolang een der staten een Vreesniemand is; dán eerst heeft de wereldvrede zijn fondament.

En om nu maar aanstonds te verhoeden dat men dit een studeerkamerdenkbeeld of een hooggeleerde hersenschim zal noemen, worde de getuigenis te hulp geroepen van een feit en van een man.

Het feit is deze les der vergelijkende rechtshistorie, dat, overal waar een nieuwe rechtsgemeenschap boven de bestaande rechtsgemeenschappen opwast, een macht om te dwingen vereischte is. Zelfs onze middelpuntvliedende republiek der geünieerde provinciën heeft het niet kunnen mijden, de generaliteit bevoegd te verklaren (1579, 1588) om het opbrengen van geconsenteerde quoten af te vorderen zelfs van de eigen persoon der defectueuze provinciën, niet enkel door saisissement en verkoop van goed, maar vooral ook door ze, reèellijk en bij feite, met inlegering van ruiterijen of soldaten of welk ander dienstig dwangmiddel ook tot haar plicht te constringeeren; en de onwezenlijkheid der unie heeft niet in de laatste plaats gelegen aan de vrijheidzieke en te laat bejammerde circumspectie, die van toepassing van zoodanige coërcie de eerste zestig jaar dikwijls, na 1639 voorgoed, terughield.

De man die getuigen moet is Roosevelt. Schuchter - die schuchterheid zijn wij wat van hem ontwend geraakt -, schuchter zegt hij het reeds in zijn presidentsboodschap van December 1904: ontwapening, indien zij ooit mocht komen, zal nooit zóó ver kunnen gaan, dat niet de groote mogendheden een strijdmachtje overhouden voor doeleinden van ‘internationale politie’. Maar onomwonden en voortreffelijk

spreekt hij het in Mei 1910 te Kristiania uit: een meesterstuk zou het zijn, als er een staat of een staatsman oprees die kans zag een internationale politiemacht in het leven te brengen, bekwaam om de besluiten van het arbitragehof door te zetten en het geweld tusschen de volken neer te werpen.

Wat hebben wij nog getuigen van noode?

Maar is de aangewezen leemte de ware, dan mag het ook voortaan niet meer luiden: Si vis pacem, abjice arma, maar: Si vis pacem, para exercitum internationalem. Dan gaat de leus niet meer naar algemeene ontwapening, maar naar wereldwapening, bewapening van een wereldorgaan, om langs dien weg - den éénig mogelijken weg - te kunnen komen tot nationale ontwapening der volken. Dan heet het niet meer: Vrede door recht, maar: Vrede door een wereldstrijdmacht als rechtsbeschermer.

Het kan intusschen geen oogenblik twijfelachtig zijn, dat tegen de uitvoering van een plan als dit de vijand loert van twee kanten.

Aan den eenen kant de krachtmonomanen als het Duitsche rijk; die alles onmogelijk en onmannelijk zullen noemen wat maar zweemt naar internationale inschikkelijkheid, naar vrije onderwerping aan ‘phantastische’ regels van algemeen belang. Allicht zullen met arbeid niet overladen officieren uit kleinere garnizoensplaatsen in Nederland zich daarbij scharen.

Maar ter anderer zijde laat zich duchten, dat ook de oprechte vredesvriendinnen en -vrienden op den neus zullen kijken. Zóó immers gaat al het mooi van hun beweging af. Hoe toch wil men een banier met ‘Vrede op aarde’ ontplooien, als men juist doende is een flink internationaal leger en een flinke internationale vloot te ontwerpen? Hoe zal men durven zeggen dat ‘het volk dat in duisternis wandelt een groot licht heeft gezien’, als dat licht ontstraalt aan iets zoo stoffelijks als een wereldpolitiemacht? En wat moet er worden van al die zangkoren van kinders in natte haren en witte jurken, die op 18 Mei een ode zingen op den tsaar des vredes; wat van die geestdriftige monumenten, waarop een of andere metalen duif is afgebeeld, die een kanon vernagelt met een olijftak?

Het antwoord, helaas, kan enkel kort en nuchter wezen. De wereldvrede moet buiten kijf de sluitsteen, maar kan onmogelijk de eerste steen zijn; en men heeft meer aan één

internationale strijdmacht met nationale ontwapening der volken in de hand, dan aan tien of honderd of honderdduizend onbereikbare algemeene ontwapeningen in de lucht.

III.

Staat het vraagstuk der wereldorganisatie voor alle hedendaagsche staten in volle actualiteit, voor ons nederlanders van eind 1910 staat het in gloed en vlam. En wel hierom: omdat voor het verwezenlijken van die wereldorganisatie, voor het in aanzijn roepen naast de internationale justitie van zoo'n onmisbare wereldstrijdmacht die zal kunnen en zal moeten zeggen ‘Je maintiendrai’, geen mogendheid zóó zeer schijnt aangewezen als de nederlandsche staat van dezen dag.

Men zie slechts wat verlangd wordt.

Een der machtige mogendheden kan men zich in de bedoelde rol kwalijk denken. Engeland, Duitschland, Frankrijk, Rusland, Japan kunnen de hand hiernaar niet uitsteken zonder den schijn te wekken van óf - voor zoover ze krachtig zijn - iets listigs in den zin te hebben óf - voor zoover ze neergaand zijn - de eigen weerkracht zwak te gaan voelen; Amerika, dat zeker alle neiging zou hebben gehad in deze richting te werken, Amerika wordt sinds zijn oorlog van 1898 met Spanje en sinds de aanstalten tot opening van de Panamageul meer en meer bedacht op eigen versterking. En van de kleinere staten die in aanmerking komen vallen Zwitserland en België dadelijk af, omdat ze, geneutraliseerd zijnde, nooit en op geenerlei wijs mogen deelnemen aan een aanvallende wapenactie, zelfs niet als dat louter ware in dienst van recht en arbitrage, terwijl Noorwegen allicht bezwaren ontmoet uit zijn onschendbaarheidstractaat van 1907. De kans staat dus gunstig voor Zweden, Denemarken, Nederland.

De staat die dit aanpakt moet voorts boven alle verdenking staan van zich tot hoogeren stand te willen opwerken; hij mag dus geen opklimmeling zijn, moet in het oog van anderen die distinctie bezitten die ook een volk het best ontleent aan een goede afkomst en een historisch verleden. Die kans staat dus gunstig voor Nederland.

De staat die dit aanpakt moet wezen wat Hanotaux heeft genoemd ‘een klein volk maar een groote natie’. Hier zit voor Nederland de leelijke stee: want al noemt men onze wereldhaven, onze schilders, onze groote mannen van wetenschap, onze oost, wij zijn nog lang en lang niet wat we vóór ruim twee eeuwen waren - en moesten we dien tijd niet veeleer overtreffen? -; wij beseffen dat thans de adelaarsgedachten van den koning-stadhouder ons veelal mal zouden lijken in plaats dat ze ons ontvonkten, wij erkennen dat Zwitserland en België ons in heelwat dingen nog elken dag tot beschaming zijn.

De staat die dit aanpakt moet liefst in het internationale leven een aanknooping vinden voor zijn ongevraagde rol. Hierin zijn wij bevoorrecht als geen ander, door de codificatie van het internationaal privaatrecht, de vredesconferenties, het arbitragehof, en straks prijzenhof en vredespaleis.

Eindelijk: de staat die dit aanpakt moet liefst ook in zijn nationale leven aanleiding vinden tot zulk een daad. Die aanleiding alweer kan Holland niet beter wenschen. Want hoe zullen we de herdenking vieren van 1813 of 1815? Door te juichen om den val van Napoleon? Maar Nederland wemelt gelukkig van menschen die voor den man Napoleon geen grein minder eerbied hebben dan Heine als jongen voelde in zijn dusseldorper allee bij den intocht van ‘Hosianna! den Kaiser’; van menschen die zich afvragen hoe wij ooit van al dat spinrag van vóór 1795 zouden zijn verlost buiten de jaren 1810-1813, als we niet den bezem van Napoleon hadden gehad maar alleen den plumeau van Gijsbertkarel. Zullen wij er dan een snoeverij van maken tegenover het rampspoedige maar nog altijd roemvolle en onmisbare volk van Frankrijk? Of zullen we, als vijftig jaar geleden, den Schepper tot ons omlaagtrekken, en een tweeden Multatuli aanleiding geven tot een tweede ‘Zegen Gods door Waterloo’? Neen, Nederland zal de achting van zich zelf en van anderen heelwat meer verdienen, als het, bij de voltooiing van het vredespaleis, den ondergang der verstoorde wereldorganisatie in 1813 weet te vieren door een daad, die het begin beteekent van een gewaarborgde wereldorganisatie.

IV.

Wat voor daad dat moet zijn?

Wij hebben op dit stuk ervaring; we zullen ze gebruiken. Een ervaring, opgedaan in die trèveskamer op het binnenhof, waar sinds 1893 de conferenties voor het internationaal privaatrecht samenkomen. Om huiverige of weerbarstige staten tot meedoen te bewegen heeft men daar niet een monumentaal stuk werk vooropgeschoven, van welks afdoening elk de enorme practische waarde op slag zou inzien; men heeft, integendeel, een eenvoudige stof gekozen waar practische zwarigheid juist zeldzaam zou zijn - het internationaal procesrecht -, om aldus een toegangsbrug neer te laten, het binnengaan effen en aanlokkelijk te maken.

Dat zelfde is ook hier gewenscht: een daad die richting geeft, die een praecedent stelt, die er vanzelf toe brengen zal telkens een stap naar hooger te doen, maar die nochtans, hoewel vrij van halfheid, voorzichtig is. De regeering is zoowel jegens het buitenland als jegens onze staten-generaal verplicht, in dezen geen daad te doen dan waarvan zij al de gevolgen kan overzien én in de hand houden. Daartoe nu schijnt niet anders noodig dan een drietal bereidverklaringen van onze regeering, zeer tijdig vóór de derde vredesconferentie aan alle staten kondgedaan.

Vooreerst dan.

Wanneer een vonnis van het haagsche arbitragehof of van een anderen internationalen rechter niet vrijwillig wordt nagekomen, en dat hof of die andere rechter dan wel de in het gelijk gestelde partij tenuitvoerlegging met den sterken arm verlangt, dan verbinde zich de regeering om voor die wapenactie zoodanig deel van de nederlandsche vloot beschikbaar te stellen als eenerzijds door het doel gevorderd wordt en anderzijds op dat oogenblik niet onmisbaar is, naar het oordeel der regeering, voor nederlandsche belangen; natuurlijk alleen voor zoover dat vlootdeel, al dan niet in samenwerking met andere vloten, berekend is voor het beoogde doel.

Een op dezen voet ageerend eskader voert dan, om zijn functie aan te duiden, een internationale vlag, een generali-

teitsvlag, in top, waarvan - dit ware ter conferentie te bepalen - het voeren alleen wordt toegestaan bij brief van het arbitragehof of van het prijzenhof: een vlag van effen goud bijvoorbeeld (een oriflamme) of, als embleem van vreedzame kracht, een gouden hamer op blauw.

Wordt dus Venezuela door het arbitragehof veroordeeld een ton te betalen aan Mexico of Montenegro of België, en Venezuela doet dat niet, dan moet de afdwinging niet afhangen van de vraag, of de mogendheid die het proces gewonnen heeft sterk genoeg is te land en ter zee en bevoegd is tot zulk een aanvalsactie, maar dan moet op verzoek van dat land of van dien rechter die executie worden ter hand genomen door een vrijwillig vertegenwoordiger van de statengemeenschap zelf.

Ten andere.

Zijn in een tractaat, dat ook Nederland bindt, regels opgenomen op de plichten der oorlogvoerenden tegenover de onzijdigen (staten zoowel als individuen en handelsvaartuigen), en worden tijdens een oorlog die plichten geschonden of met schending bedreigd door een of meer der oorlogvoerenden, dan verbinde zich de regeering om, op verzoek van den hulpverlangenden onzijdigen staat, voor de handhaving van die regels zoodanig deel van de nederlandsche vloot beschikbaar te stellen als eenerzijds door het doel gevorderd wordt en anderzijds op dat oogenblik niet onmisbaar is, naar het oordeel der regeering, voor nederlandsche belangen; ook hier weer mits de scheepsmacht voor het doel berekend zij en ook hier onder een generaliteitsvlag, gevoerd krachtens brief van een der beide haagsche hoven.

Als dus Rusland en Japan in oorlog zijn, en Japan schendt de neutraliteit van Indochina of van fransche schepen, dan moet op verzoek van Frankrijk het afweren van die thans bij tractaat verboden rechtsschending worden waargenomen door de statengemeenschap zelf, b.v. door convooi van die schepen of door een vloot te stationneeren op die kust.

Er werd bij deze twee punten voor Nederland met voordacht alleen van de vloot gesproken, omdat wij dan op verbetering van dat weermiddel, dat verknocht is aan onzen vaderlandschen roem, onze kracht kunnen toespitsen; omdat we met het landleger nog steeds aan het hervormen zijn;

en omdat men bij het landleger wellicht bezwaar zal putten uit het verband der grondwetsartikelen 184 en 183. De bedoelde verzoeken moeten liefst niet speciaal tot Nederland worden gericht, maar, via het bureau van het arbitragehof, tot alle staten.

En nu ten derde.

Wanneer een eskader van een of meer vreemde mogendheden, al dan niet in samenwerking met nederlandsche schepen, ageert met de internationale vlag in top, dan verbinde zich de regeering om, op verzoek van den vlootvoogd, voor zulk een vloot als steunpunten beschikbaar te stellen alle havens en reeden in moederland en koloniën (Nieuwediep, Sabang, Curaçao, en alle verdere), voor zoover niet enkele bepaalde havens op dat oogenblik onmisbaar zijn, naar het oordeel der regeering, voor nederlandsche belangen.

Als andere mogendheden het voorbeeld van Holland volgden, hetzij met alle havens en reeden in het moederland of in waardevolle koloniën, hetzij althans - als daar geschikte steunpunten zijn - met die verloren posten, die îlots perdus, die alleen waarde hebben voor het nationale eergevoel - Fransch-Indië, Portugeesch-Timor, het deensche Sint-Thomas -, dan zou men al spoedig over den aardbol een heel web kunnen krijgen van zulke als internationale vlootstations beschikbare nationale havens of reeden.

Ter conferentie zelf moet dan dit alles zoo mogelijk worden overgegoten in collectieve tractaten; ook ware dan een uitdrukkelijke bepaling te overwegen, dat het verleenen van hulp aan schepen met de generaliteitsvlag in top nooit zal kunnen worden opgevat als schending van onzijdigheid.

In verband met een en ander zou het niet zonder suggestieve waarde zijn, als men ter conferentie tevens de internationale rechtsgemeenschap boven de staten, de ‘société des nations’, voorzag van een naam dien men onthouden en met andere woorden verbinden kan - ‘generaliteit’? ‘custodie’? -; en aanwees welke haar inkomsten (voornamelijk de heffingen voor het bureau van het arbitragehof en die voor het prijzenhof) en welke haar uitgaven (de traktementen en kosten voor dat bureau en dat prijzenhof) zijn. Dan had, zonder eenige innovatie, de jonggeborene een doopnaam en een spaarpot; en als pillegift zou zelfs het

voltooide vredespaleis, onder beheer van zijn tegenwoordigen bestuursraad blijvend, aan die generaliteit kunnen worden cadeau gedaan, om voortaan de vlag dier generaliteit te voeren ook van zijn toren.

Ten laatste zou nog vóór de conferentie bij een nederlandsch wetje - aan alle staten mee te deelen - moeten worden bepaald, dat een vonnis, door het arbitragehof of een anderen internationalen rechter krachtens tractaat tegen den staat der Nederlanden gewezen, precies zoo op de vermogens van rijk en koloniën kan worden geëxecuteerd als een vonnis van onzen eigen rechter. -

Is het nog noodig aan te geven wat indruk zulke bereidverklaringen en toebereidselen zouden maken?

Wie de week- of maandschriften over het denkbeeld ‘Vrede door recht’ pleegt uit te spellen zal weten dat men daarin ontmoet: opgewarmde schotels, niets nieuws, geen perspectief. Op de interparlementaire conferenties, ook op de jongste te Brussel, was het: opgewarmde schotels, niets nieuws, geen perspectief. Met de plannen voor de derde vredesconferentie is het: opgewarmde schotels, niets nieuws, geen perspectief. Hoe anders moet dat worden, én voor de regeeringen die hebben te handelen, én voor de volken die toezien, als vóór die bijeenroeping een daad geschiedt en ter algemeene kennis wordt gebracht - zonder ophef, maar met vastberadenheid -, een daad die wél iets nieuws brengt; die profeteert; waaruit een sterk geloof blijkt in die wereldorganisatie die bezig is geboren te worden.

De wereld is, volgens ernstige beoefenaars der hedendaagsche historie, van 1800 tot omtrent 1860 langzaam doch gestadig op weg geweest naar de vorming van wat men wel een ‘volkenstaat’ van Europa noemde. De gebeurtenissen van 1860 tot 1900 - de geweldige oorlogen in en om Europa, de geweldige koloniale verdeeling van na 1880 - hebben getoond dat die beweging te vroeg was ingezet; al werkte de economische eenheid der volken - postunie enz. - gestadig door. Omstreeks 1900 echter is die opbouw van de statengemeenschap hervat, doch nu én in krachtiger tempo én ook voor de staten buiten Europa. Het is dan ook niet de vraag, of wij nederlanders en ons departement van buitenlandsche zaken zooiets als een wereldorganisatie gewenscht

achten: komen doet zij tóch; de vraag is enkel of wij het zullen zijn die toetasten, dan of wij voor nu en voorgoed ons oogenblik zullen laten voorbijgaan. Had men in 1863 niet tot den waterweg besloten, het Rotterdam van tien of twintig jaar later had zich niet meer tusschen Hamburg en Antwerpen kunnen inwringen; het was: toen of nooit. Hadden Jules Ferry en koning Leopold niet na 1880 besloten tot de vestiging van hun koloniale rijken in Afrika, het Frankrijk of het België van tien of twintig jaar later had zich geen plaats als afrikaansche mogendheid meer kunnen winnen; het was: toen of nooit. Laat Nederland zijn gelukkige kansen op een leidende wereldrol zich nu ontglippen; wil het niet inzien dat dit, en dit alleen, de worp is die *nu* moet worden gewaagd; erkent het niet dat alleen dit voor onze vloot en straks voor ons leger de ontmoediging van te duur en toch niet op peil te wezen vervangen kan door de bemoediging van, zonder overmatige kosten, een waardevol deel te leveren aan een even heilzaam als aantrekkelijk geheel; dan wordt die wereldtaak toch nog door Amerika opgenomen, of door welk ander land dan ook; maar dan rest óns voortaan de rol van een duf land en een gebluschte natie.

Ik hoop van beter.

De groote naties hebben in het ter hand nemen van de wereldordening moeten voorgaan, want zonder haar voorgang viel niets te verwachten: Rusland verwekte de conferentie van 1899, Roosevelt die van 1907. Maar nu - ik keer het woord van Joseph Chamberlain om -, nu is de dag der *kleine* naties gekomen; de derde conferentie moet niet enkel worden rondgeboodschapt door, ze behoort met een eigen program te worden toegerust door, met een eigen daad te worden ingezet door, te worden aangesticht en opgeroepen door: Wij Wilhelmina.

V.

Of - is misschien de werkkracht van ons land niet berekend op zooveel nieuwe kwelling des geestes? is het nationale hooi op onze vork reeds te veel om dit internationale er bij te nemen?

Zinsbedrog. Want deze schijnbare vermeerdering van onzen

last zal, integendeel, het behulpzame juk blijken, waardoor het lichter wordt onzen nationalen last te vervoeren.

Neemt allereerst den stoffelijken kant van het voorstel: het maken van een eerste, klein, begin met een wereldstrijdmacht. Laat dan soms tháns de defensiekwestie te land en ter zee ons rust? Neen; al ontbreekt ons het krachtgevende geloof, dat wij onze doode en levende weermacht wezenlijk afdoende kunnen maken, tóch werkt elke regeering aan die defensie voort, beseffende dat wij *moeten* toonen niet weerloos en niet moedloos te zijn. Hoe zou het nu worden, als wij eens *achter* die onmisbare verbetering van vloot en leger het ideaal schoven van een beperkt, maar in zijn kleinheid voortreffelijk, nederlandsch contingent tot een toekomstige wereldpolitiemacht? als wij, na in de nuchtere diplomatieke taal der geschetste bereidverklaringen dat ideaal aan de mogendheden te hebben kenbaar gemaakt, met talent en onverpoosde toewijding gingen arbeiden aan het aldus omschreven doel, zooveel doenlijk al die militaire uitgaven temperend die buiten de voorbereiding van dat ideaal vallen? Zal dan éénig land in Europa kunnen zeggen dat wij weerloozer en moedloozer zijn dan thans? Zal dan de vox mundi ons verwijten dat wij uitgaven uitsparen waarin niemand het rechte geloof hebben *kan* omdat wij op een zuinigje moeten doen wat zich alleen laat tot stand brengen uit een schat zonder uitputting? Reeds het meest dadelijke egoïsme moest ons overtuigen, dat de éénig betrouwbare bescherming voor Nederland die van de collectieve internationale gerechtigheid is, en de éénig ware defensiezorg voor Nederland die is waarbij wij de internationale gerechtigheid helpen bewapenen. Door te spreken van een nationale strijdmacht en vestingbouw die tegen het buitenland (tegen Duitschland! tegen Engeland!) onze onzijdigheid en ons koloniaal bezit zal weten te handhaven bedotten wij niemand dan ons zelf. Of niet eens ons zelf.

Maar hooger dan dit stoffelijk argument gaat het geestelijke. Als in 1575 de leidsche akademie wordt gesticht om, naast Heidelberg en Genève, een vluchtheuvel te worden voor vrije wetenschap, dan treft niets den toeschouwer zoo krachtig als dit: hoe men, te midden van den grooten strijd met Spanje, alleen maar vraagt, door welke middelen men dit Leiden zoo goed mogelijk kan maken. Ondanks gewestelijken

naijver helpen alle gewesten mede: de eerste rector zelfs is een fries; ondanks nationalen naijver sturen de staten uit naar den vreemde op den zoek, en men haalt Scaliger uit Touraine; ondanks het reeds toen befaamde odium der geleerden wordt gedoogd dat de uitlander, evenals later de boergondiër Salmasius, een hoogeren titel erlangt dan de hollandsche hoogleeraren - dien van decus academiae - en dat hij rang neemt vóór alle professoren, den rector incluis; *als* maar dit ééne doel - het doel van allen - bereikt wordt, dat Leiden de voorste hoogeschool wordt van het na-middeleeuwsche type, dat de fakkel van Leiden de jongelingschap van heel Europa lokt. En later? De leidsche senaat ontraadt in 1876 den staten-generaal om voor Amsterdam de volle rechten bereikbaar te maken; bij de herziening der hoogeronderwijswet in 1905 wordt niet één keer gevraagd, hoe men ons hooger onderwijs zoo hoog mogelijk zal opwerken voor het aangezicht van Europa, maar enkel of men den toestand zoo heel veel slechter zal maken als men aan een nog onvolgroeide universiteit om binnenlandsche redenen rechten gaat toekennen; bij elke begrooting is het Utrecht tegen Leiden, Groningen tegen Utrecht. Omdat wij laagdenkender zijn dan onze vaderen? Neen; omdat wij het ééne groote doel niet meer zien; omdat bij een stilzittend volk men zijn buurman niet als een medevechter begeert, maar als een mededinger benijdt en tracht te nivelleeren. Waar blijft de rivaliteit tusschen Amsterdam en Rotterdam, tusschen Deventer en Zutphen, tusschen een departement op het plein en een departement op het binnenhof, tusschen leger en marine, artillerie en infanterie, die rivaliteit die beide partijen voor buitenstanders klein en belachelijk maakt, indien één groote gemoedsontroering de gansche natie richting geeft naar één groot doel?

Maar misschien zijn dit alles frazes. Die ‘gansche natie’ en dat ‘groote doel’ - dus ook de kappers, de hotelhouders, de boekhandelaren, de tuinlui, de studenten, de bootwerkers, de bewaarschoolhouderessen?

Zeker, zij allen. Een regeering die zich aangordt om haar land in het bestier der wereldzaken weer te doen meetellen, om het aangezicht van de wereld te helpen veranderen, wordt met verlamming geslagen, als niet de natie in al

haar standen en leden zich alom in de wereld achting koopt; zulk een achting koopt, dat men erkennen moet dat de wereld zonder dit volk armer zou zijn. Onze positie op de vredesconferentiën wordt verzwakt als de haagsche hotels duur en gebrekkig mochten zijn of de straatjeugd onbeschaamd mocht wezen; gelijk zij wordt versterkt door elken hollandschen baggermolen in Oostazië, door elke bekroning van een hollandsch fabrikaat, door elke belauwering van een hollandsch orkest, door elk hollandsch buisje vloeibaar helium.

Men leze nu deze woorden niet als aansporing - een aansporing die wij waarlijk niet behoeven - dat de officier betere scheepvaartverbindingen berame, de medicus een betere legerinrichting, de reeder verbetering van landbouw en letterkunde, de schilder een beter bankwezen, en zij allen, officieren, medici, reeders, schilders, landbouwers, bankiers, consuls en ingenieurs, ongevraagden raad geven, in welke zaak ook, over het doen en niet-doen der tweede kamer. De regeering zal ons heelwat dankbaarder zijn als ieder zorgt zijn eigen werk en zijn eigen kring tot uitnemendheid te brengen.

Maar een regeering die zich aangordt haar land opwaarts te voeren behoeft buitendien dit andere, dat er van het volk uitga een onbedwingbare drang; dat zij de spankracht der natie onder zich voelt zóó als men onder zich voelt een auto die gedwongen wordt even stil te staan op den weg en waarin alles trilt van werkdrift.

Van dit ideaal zijn wij nog ver verwijderd. De dageraad is gekomen, maar het *is* nog nacht. Op misschien een paar socialistische leiders na, zien wij den advent van de internationale statengemeenschap nog niet; en de herleving van onzen stam in later jaren heeft nog pas veel te weinigen aangetast.

Het spreekt ook wel vanzelf dat zooiets geen gemeengoed wordt met een toespraak hier en een tijdschriftartikel daar; daarvoor moet men de menschen dagelijks bewerken, daarvoor moet men den boer op; al datgene doen wat Chamberlain en Balfour hebben gedaan om de kwestie der tariefhervorming te maken tot een volkskwestie in Engeland; overal de kwestie stellen, van alle kanten de kwestie bekijken, geleerd en populair, idealistisch en gelijkvloers, in vers en in

proza, op den kansel en in het café-chantant; - maar tevens daarachter zorgen dat de natie het aandurft een groote rol op zich te nemen, *omdat* zij inziet dat nederlandsche dingen even goed kunnen en moeten worden als engelsche of amerikaansche of fransche of duitsche dingen zijn; *omdat* zij uitsnijdt alwat haar in een ander volk mishagen zou - die nederlandsche gebreken die wij daarom zoo oprecht kunnen haten omdat we ze alle in ons zelf terugvinden -; *omdat* zij onvermoeid aankweekt wat ze in een ander volk bewondert; *omdat* zij de moedige uitzending van de Gelderland om president Kruger te halen niet beschouwd wil zien als een hapaxeirèmenon, maar als de eersteling in een lange rij van moedige internationale daden.

Doch wil de regeering dit van ons volk gedaan krijgen, zal een nederlandsch gouvernement als het herboren huis Juda wederom nederwaarts wortelen en opwaarts vrucht dragen, dan moet het volksgemoed en de nationale verbeelding gegrepen worden door dat ééne concrete doel, door die ééne internationale taak - groot, bevattelijk en eenvoudig -, waar al het overige zich omheen groepeert als hulp en steunsel. Nooit zal men de massa, ook niet de massa der hoogerontwikkelden, strijdbaar weten te maken met een ongepreciseerde aansporing tot energie; onmisbaar is het zichtbare, het tastbare, het bereikbare doelwit, waarvan men den afstand meten, de kosten becijferen, de werkmiddelen besommen kan. Het heeft ons in de dagen onzer groote republiek geen kwaad gedaan, dat wij een nuchter volk waren.

En zoo leidt dan de slotsom van dit betoog terug tot zijn aanvang.

Evenwel: het werk is bij verre niet gedaan als men het denkbeeld heeft ineengezet en een beetje gedrapeerd. Wat noodig blijft vóór zich een ernstig man durft gewonnen geven is dit: het denkbeeld dóórdenken, de uitvoering planmatig voorbereiden, het in al zijn gevolgen - militair en juridisch - narekenen en overzien. Allereerst de technische kennis van den jongen ondernemenden zeeofficier, van den jongen ondernemenden officier bij de landmacht is bij dat nadere werk onmisbaar: alleen al voor de kwestie van samenwerking der nationale vloot- of legerdeelen tot een, zij het voorbijgaand, internationaal geheel, en voor de vraag,

welke onzer militaire uitgaven bij dit nieuwe doel kunnen wegvallen. Dan zal men een reeks kleine aanvullingen van het tractatenrecht der vredesconferenties moeten ontwerpen, die hier geen vermelding behoeven. Vooral zal men met slangenlist en Rooseveltsmoed de papieren barricades moeten overwinnen, die niet-overijlde departementsambtenaren zullen ontdekken in het staatsblad en in de grondwet, vooral in dat artikel 181 der grondwet dat onze zeemacht en de moederlandsche landmacht slechts doet dienen 'tot bescherming der belangen van den Staat', - alsof er advocaterij toe noodig is om te betoogen dat in het jaar 1910 alwat strekken kan om den vrede in Westeuropa te behouden en de wereldorganisatie te helpen stevigen een rechtstreeksch, een op geld waardeerbaar, belang is van dit koninkrijk. Die uitwerking zal onvolvoerbaar, die bezwaren zullen onoverwinbaar zijn, als de blijmoedige verzekerdheid ontbreekt omtrent het hooge doel en zijn schoone middelen; doch mét die verzekerdheid, als een minister, die een man is, zegt op den toon van Van Heutsz 'het moet', zal men al dien hinder wegslaan als herfstdraden.

Of is er vrees dat de staatslieden van een ouder geslacht, onder den invloed van de denkbeelden eener afgesloten eeuw, ons zullen overtuigen, dat al die droomen van zoo'n statengemeenschap en van een internationale roeping van Nederland toch maar phantasmen zijn, zeepbellen daar alleen een kind de hand naar uitsteekt? is er vrees dat de voormannen der wetenschap indruk zullen maken, als ze zich verzetten omdat zoo'n wereldorganisatie niet past in hun inktkokerdefinitie van de souvereiniteit der staten? Laat ze het zeggen; wij hebben ons antwoord klaar. Wij kennen uit de geschiedenis der middeleeuwen een land, een land van glorie, waarin het rijksgezag dermate was geslonken dat men den koning spottend noemde als den koning van maar ééne stad, le roi de Bourges; een land dat geen duidelijker voorgeteekenden plicht had dan dien om het bovenuitstekend gezag van de azuren banier met de gouden leliën te herstellen, maar waar niets gebeurde, omdat al de staatslieden, raadgevers, geleerden, legerhoofden van koning Karel apathisch waren en sceptisch en zonder geloof in de groote taak en de groote toekomst. Mocht thans, in onze dagen, de kring

van het invloedrijke en machtige buitenland - zijn diplomaten, zijn juristen, zijn vlag- en opperofficieren - apathisch en ongeloovig glimlachen over dit reine en koninklijke doel van een wereldjustitie geschraagd door een wereldstrijdmacht, laat Nederland dan *durven* wezen de Jeanne d'Arc.

C. VAN VOLLENHOVEN.

Huisvaart naar Holland.

Vuren van Holland: aan de klare kim
Liggen zij laag op de rustende zee.
De Nacht verschemert, langs de grijze ree
Deint hun geglim.

Vuren van Holland: wijl wij naadren stijgen zij
Zonnige sterren in de stille lucht,
En wijl dag bleekt, lichtschuwe scheemring vlucht
Verdwijnen zij.

Overal hemel en zee. Ver in 't Oost
Dat teeder bleekt en wonder-bloeiend bloost
Beeft laag op 't water, als een schemer fijn
De duinenlijn.

Achter de duinen bloeit het weiland welig
Waar uw woning aan 't wijde water bouwt,
De morgen wekt u met licht-levend goud,
Teeder-spelig.

Gij waakt, verheugd wetend, dat dezen morgen
Mijn boot binnenkomt en nu keer ik thuis
Aan het wijd water in uw stille huis
Moe van zorgen.

Meer dan schat en rust was mij vrijheid blijde
En 't banloos dwalen. Maar nu wil ik weer
Vriendschap en vrede na het woelig drijven
Van kans en keer.

Nu weet ik, dat van al mijn schoone zorgen
Nooit één zoo schoon was als de klare vree,
Van thuis te komen in den milden morgen
Langs lichte zee.

Kans en keer mijdend wil ik gaven vrede,
Met u staag werk. Met u na 't werken rust.
Luide verlangens en schreiende beden
Heb ik gesust.

Hemelen hoog, de zeeën breed, de duinen
Heffen hun flanken wit en groen begroeid.
De zon stijgt steil. Zijn klare warmte gloeit
Op hun kruinen.

Stoom snel, mijn schip. Ik herken reeds de kust.
Een dorp. De haven. De bonte vuurtoren.
Mijn hart verlangt, na zooveel vreugd verloren,
Naar huis. Naar rust.

De vaart vermindert. De haven blinkt open.
Een zonnige menigte, een druk gedruisch.
De breede boot ligt sierlijk aangeloopen.
Ik ben weer thuis.

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Handhaving onzer neutraliteit op de Wester-Schelde.

Dit opstel zal niet, althans niet in hoofdzaak, over strategische vraagstukken handelen. Het zij aan meer-bevoegden overgelaten daarover te oordeelen. Maar onze houding als neutrale staat wordt niet louter bepaald door overwegingen van krijgskundigen aard, al komt ook ten slotte onze weerkracht er bij te pas. En nu we in een periode leven, waarin onze kustverdediging aan de orde is gesteld, juist in verband met onze neutraliteit, en er plannen aanhangig zijn voor nieuwe verdedigingswerken te Vlissingen, nu is er alle aanleiding tot een beschouwing van twee kwesties betreffende de neutraliteit van de Wester-Schelde, die meer dan een plaatselijke beteekenis hebben: 1o. onze verplichtingen op dien riviermond tegenover België; 2o. de beteekenis van onze havens en zeegaten, en in 't bijzonder van de Wester-Schelde, tengevolge van de positie die ons land, als neutrale staat, in een oorlog kan hebben als land van doorvoer. Geen der andere rivieren die door ons land naar een anderen staat leiden, is, zooals de Wester-Schelde, tot aan onze grens bevaarbaar voor groote schepen. En in tegenstelling met bijvoorbeeld den mond van de Eems, zijn aan de Wester-Schelde beide oevers Nederlandsch grondgebied.

Dat alles geeft aan de neutraliteitskwesties van deze rivier een exceptioneel karakter. Meer dan die betreffende de andere deelen van onze kust worden zij beheerscht door verdragen en conventies, en het is mijn bedoeling in het bijzonder die staatsrechtelijke zijde te bezien.

Misschien dat een zakelijke beschouwing ook kan meehelpen tot bestrijding van de *te* groote bezorgdheid voor onze veiligheid in dat opzicht, zooals er ook gewaarschuwd is tegen de paniekachtige vrees voor bezetting van onze zeegaten om strategische redenen.[1)] Ik zal niet bepleiten dat we den nu erkend onvoldoenden toestand aan de Wester-Schelde niet moeten verbeteren. Neutraliteitsrechten krijgen eerst kracht wanneer men zelf zorgt macht genoeg te hebben ze te handhaven. Maar door de werkelijk dreigende gevaran zal toch moeten bepaald worden, wat we aan de Wester-Schelde te doen hebben.

Allereerst onze verhouding tot België.

We hebben het in vroeger eeuwen aan de Belgen wel heel hard laten voelen, dat wij baas waren over den mond der Schelde. Dat we na de verovering van Antwerpen door Parma in 1585 de scheepvaart op die stad beletten, was verdedigbaar als oorlogsdaad. Maar dat we bij den vrede van Munster in het befaamde artikel 14 door hooge inkomende rechten, en vooral door den eisch van lastbreken, d.i. de overlading in binnenvaartuigen, de scheepvaart op Antwerpen onmogelijk maakten, dat was een machtsdaad, die geen ander doel had dan een herleving van Antwerpen te beletten. En dat is ons ook gelukt, gedurende anderhalve eeuw na dien vrede. Eerst toen in 1795 de intocht van patriotten en Franschen de oude republiek ten val bracht, werd bij het Haagsche verdrag o.m. bepaald dat de scheepvaart op de Wester-Schelde aan Bataven en Franschen (de Belgen rekende men toen onder de Franschen) zou vrijstaan. Dat werd in 1814 bij den vrede van Parijs nog uitgebreid tot de bepaling dat de Schelde een vrije handelsweg zou zijn.

En zoo is het gebleven. Toen in 1839 België en Nederland voor goed tot boedelscheiding kwamen, zorgden de mogendheden er voor dat de mokkende buren elkaar niet zouden kunnen hinderen; op de Schelde-vaart werden die bepalingen van de algemeene acte van het congres te Weenen toepas-

1) Men zie de kalmeerende beschouwingen van den oud-minster Staal in zijn *Gids*artikel 'Speer en Schild' in December 1908, herhaald in zijn Eerste Kamer-rede van 8 Februari jl., en in zijn onlangs verschenen brochure *De cerbeteriny onzer kostverdediging*.

selijk verklaard, welke betrekking hadden op rivieren die door meer dan één staat stroomen. De scheepvaart zou, van het punt waar de rivier bevaarbaar werd tot aan den mond, geheel vrij zijn, en, wat den handel betrof, aan niemand kunnen worden verboden. Men vatte echter die volkomen vrijheid van scheepvaart niet zoo op, dat er geen tol mocht worden geheven. Er werd in het vredesverdrag uitdrukkelijk bepaald welke scheepvaartrechten er door ons mochten worden gevorderd; en die zijn ook betaald, totdat België in 1867 den tol afkocht voor een som van *f* 17.141.640.

En na dien tijd hebben onze betrekkingen tot België ten opzichte van de Wester-Schelde louter bestaan uit tractaten betreffende de bebakening, de verlichting, den loodsdienst enz. De door beide landen aangestelde commissarissen bepalen welke verbeteringen er noodig zijn, en als die dan door de regeeringen in een tractaat zijn bekrachtigd, voeren wij de werken uit voor zoover ons deel der rivier betreft, waarna België ons de kosten terug betaalt, - wat ook niet meer dan billijk is, daar uitsluitend de scheepvaart van Antwerpen en Gent die werken noodig maakt.

Dat zijn de Scheldekwesties ten opzichte waarvan wij tegenover België verbonden zijn door verdragsbepalingen. Maar ook voor geen andere. We zijn natuurlijk gedwongen het algemeene neutraliteitsrecht op de Schelde toe te passen - waarop ik straks terugkom - maar geen enkele bepaling uit het verdrag van 1839 of van de later gesloten Scheldeverdragen legt ons eenige verdedigingsverplichting op tegenover België.

Evenmin zijn wij gebonden om te waken voor de aan België gewaarborgde neutraliteit. Het is natuurlijk weer een afzonderlijke kwestie te beslissen, of het voor ons gewenscht is, en of wij er toe moeten meewerken dat er aan onze Zuidgrens een onafhankelijk Belgisch rijk blijft bestaan. Maar door verdragsbepalingen zijn wij niet genoodzaakt daarvoor zorg te dragen.

Omgekeerd moeten we er echter ook niet op rekenen dat die gewaarborgde neutraliteit aan België een onschendbaarheid van het Belgische grondgebied verzekert. De Belgen rekenen daar zelf ook niet op, en het is, minst genomen, onduidelijk, wie er voor die neutraliteit borg zal staan. Toen

na den opstand van België in 1830 de vijf mogendheden, Frankrijk, Engeland, Pruisen, Oostenrijk en Rusland, hun gevolmachtigden naar Londen stuurden om te trachten de zaak in der minne te regelen, werden door hen in het begin van het volgende jaar, als grondslagen van scheiding, een reeks bepalingen voorgesteld, waarin men als art. 6 het volgende aantreft: 'België zal binnen de (vast te stellen) grenzen een blijvend neutrale staat vormen *(perpétuellement neutre)*; de vijf mogendheden waarborgen het deze blijvende neutraliteit, evenals de integriteit en onschendbaarheid van zijn gebied'. Daar tegenover werd aan België de verplichting opgelegd die zelfde neutraliteit jegens andere mogendheden te bewaren. En toen, na de verwerping van die 'Grondslagen' door België, het Londensch congres een nieuwe regeling voorsloeg, de z.g. 'achttien artikelen', werd ook daarin nog dezelfde bepaling overgenomen. Maar de ijver voor het neutraliteitsdenkbeeld was toch al verflauwd, want van de in de 'Grondslagen' gedane toezegging, later te zullen zoeken naar een middel 'om tot de naburige landen de weldaad van de aan België gewaarborgde neutraliteit uit te strekken', was in de 'achttien artikelen' geen sprake meer. En in de acht jaren van slepende onderhandelingen die volgden op de verwerping door Holland van de 'achttien artikelen', is de ijver nog meer geluwd. Want in het eind-resultaat, het vredes-verdrag van 19 April 1839, is al dat moois ingekrompen tot het volgende artikel 7: 'België zal, binnen de grenzen aangewezen in de artikelen 1, 2 en 4 een onafhankelijke en blijvend neutrale staat vormen. Het zal gehouden zijn dezelfde neutraliteit te bewaren tegenover alle andere staten'.

Geen woord meer over het waarborgen dier neutraliteit door de vijf mogendheden, - tenzij men dat wil lezen in de bewoordingen van de acten van ratificatie. Terwijl door Koning Willem I eenvoudig werd beloofd dat de artikelen zouden worden uitgevoerd en nagekomen naar hun vorm en strekking, werd door de vorsten van Oostenrijk, Frankrijk, Pruisen en Engeland - Rusland was iets gematigder in zijn verklaring - de belofte gegeven, voor zich en hun opvolgers, dat zij de bepalingen zouden nakomen en doen nakomen. Maar men zal die woorden wel moeten beschouwen als een gewone formule zonder veel waarde. De eenige maal dat

de kwestie practisch aan de orde is gesteld, bij het uitbreken van den oorlog van 1870, heeft slechts één van de vijf aan die neutraliteit gedacht, en er is toen een nieuw verdrag noodig geoordeeld, van tijdelijk karakter. Engeland stelde toen aan Pruisen en Frankrijk - dus zonder Rusland en Oostenrijk er bij in te halen - een verdrag voor, waarbij Engeland zich verbond om, indien een der beide mogendheden de onzijdigheid van België schond, met de andere te zullen samenwerken, ten einde die onzijdigheid te verdedigen. Zoowel Pruisen als Frankrijk gingen op dat voorstel in. Dat de toepassing van dit verdrag niet noodig is geweest, was een gevolg van de omstandigheden; maar één dier omstandigheden was, dat de Belgen toonden zelf voldoende in staat te zijn, hun neutraliteit te handhaven.

Het sluiten van dat verdrag toont echter aan, dat ook de naast betrokken groote mogendheden, de mogelijkheid erkennen van een inval op Belgie's grondgebied, en bijgevolg zal Nederland moeten overwegen of er kans op is dat een oorlogvoerende mogendheid een bewapende vloot of transportschepen met troepen over de Schelde naar Antwerpen, of door het nu aanzienlijk verbreede kanaal van Neuzen, naar Gent tracht te zenden.[1)]

In dat geval zouden wij als neutrale staat den plicht hebben aan die schepen den doortocht te beletten. ‘Het is aan oorlogvoerenden verboden’, zoo bepaalt art. 2 van de Haagsche conventie van 1907 betreffende den oorlog te land, ‘om door het gebied *(territoire*) van een neutrale mogendheid te doen gaan, troepen, of convooien, hetzij van ammunitie of van levensmiddelen’. En daarbij sluit aan het eerste lid van art. 5: ‘Een neutrale mogendheid mag op zijn gebied geen van de daden toelaten, bedoeld in art. 2’. Nu komt dit artikel alleen voor in de conventie voor den oorlog te land; de tegelijkertijd gesloten conventie voor den zee-oorlog bevat geen artikel dat van toepassing is op zoo'n buitengewoon geval als dat der Wester-Schelde. De vraag kan zijn, en is ook vroeger wel te berde gebracht: Moet de Wester-Schelde beschouwd worden als een rivier, en valt ze dus onder

1) Een ideale toegangsweg lijkt me dat 30 kilometer lange kanaal van Neuzen niet, met haar vele nauwe, makkelijk af te sluiten brugopeningen.

dezelfde bepalingen als de landwegen, of wel behoort ze nog tot de zee, en valt zij onder het begrip ‘territoriale wateren’? In het laatste geval zou er misschien nog een sluipgaatje zijn, tengevolge van art. 10 der conventie voor den zee-oorlog: ‘De neutraliteit van een mogendheid wordt niet geschonden door de eenvoudige doorvaart door haar territoriale wateren van oorlogschepen en prijzen van de oorlogvoerenden’.

Maar het is duidelijk dat men daarbij in het oog heeft het feit, dat een oorlogvoerende vloot bij het langsvaren passeert binnen de denkbeeldige grens die op drie zeemijlen van de kust de territoriale wateren afsluit. En dat kan toch moeilijk gelijk gesteld worden met het opvaren naar Antwerpen van een oorlogvoerende vloot. Alle verdragen spreken over de Wester-Schelde als over een rivier; en trouwens, de geografische ligging geeft er al genoegzaam het karakter van een rivier aan, ook al is zij buitengewoon breed, en al is het water zout.

We zullen dus zoo'n oorlogvoerende vloot dienen tegen te houden,.... àls ze komt! En het lijkt me niet waarschijnlijk dat het gebeuren zal.

In één opzicht is de kans daarop sterk verminderd. Er is een tijd geweest dat wij door het bezit der Wester-Schelde in groote moeilijkheden kwamen, nl. in de jaren vóór en onder Napoleon, toen van Antwerpen een oorlogshaven zou worden gemaakt. Dat kostte ons in 1795 een Fransche bezetting van den sleutel der Schelde, Vlissingen. Het kostte ons in 1809 de bekende Engelsche expeditie, die een half jaar lang Walcheren in Engelsche handen bracht. En dadelijk daarna is Walcheren door Frankrijk geannexeerd, een half jaar vóór de rest van ons land bij Frankrijk werd ingelijfd. De Scheldeoevers en Walcheren werden toen bezaaid met vestingwerken, als onderdeelen van de stelling-Antwerpen.

Maar van de gevaarlijke nabuurschap van *die* ‘stelling-Antwerpen’ zijn we gelukkig bevrijd door de bepaling van art. 15 van het verdrag van Parijs van 1814: ‘Voortaan zal de haven van Antwerpen uitsluitend een handelshaven zijn’ - wat nog eens herhaald werd in het vredesverdrag van 1839. De tegenwoordige ‘stelling-Antwerpen’ heeft dan ook een geheel ander karakter; ze is uitsluitend bestemd voor verdediging van België. Een Belgische oorlogsvloot die van Ant-

werpen uit slechts door ons gebied de zee zou kunnen bereiken, en slechts door ons gebied heen door een tegenstander zou kunnen worden opgezocht in haar haven, bestaat niet.

Natuurlijk blijft het geval denkbaar, dat een oorlogvoerende mogendheid zou trachten, - ook al is Antwerpen geen oorlogshaven, - om over de Schelde oorlogsschepen of transportschepen met troepen in Antwerpen te brengen. Maar als men dan nagaat onder welke omstandigheden zij dat zou moeten doen, dan blijkt de waarschijnlijkheid daarvan zeer gering. Is het die mogendheid alleen er om te doen door België heen, van de kust af, met schending van de Belgische neutraliteit, troepen te zenden naar het oorlogsterrein, dan zal ze dat toch wel zeker nooit doen midden door de sterkste verdedigingsstelling van dat land. Dan heeft ze een veel gemakkelijker toegang door de sedert eenige jaren geopende haven aan zee Brugge, waar ze althans geen gevaar loopt ook nog Nederland tot vijand te krijgen, wat wel het geval zal kunnen zijn als ze onze neutraliteit op de Wester-Schelde schendt. En is het haar te doen om het bezit van Antwerpen, ook dan is de toegangsweg over het water de minst aanlokkelijke. De vloot die gelukkig het moeilijke vaarwater over de Wester-Schelde is gepasseerd, zal dan binnen de Belgische grens de spitsroeden moeten loopen tusschen de forten door, die aan weerszijde van de daar veel smaller rivier zijn aangelegd.

In het allerergste geval, als Antwerpen aan de landzijde belegerd wordt, en de vijand den toevoer van de zeezijde wil afsnijden, is het nog de vraag of een vloot-actie op de Wester-Schelde waarschijnlijk is, daar dan een blokkade voor den Scheldemond dezelfde uitwerking zou hebben. En wanneer het zóóver mocht komen dat er sprake is van een bombardement van Antwerpen - ja, dan zullen de toestanden in Europa zóó kritiek zijn, dat onze houding tegenover België wel niet meer bepaald zal worden door neutraliteitsoverwegingen, maar zal afhangen van staatkundige belangen waarover nu niet te oordeelen valt.

Ik noemde zooeven de mogelijkheid van een blokkade van de Wester-Schelde. Dat brengt me van zelf tot de tweede kwestie, die ik in den aanvang genoemd heb: de beteekenis van die rivier tengevolge van de positie welk ons land, als

neutrale staat, kan hebben als land van doorvoer. Ons land, zoowel als België. Maar er dient uitdrukkelijk bijgevoegd te worden: 'als neutrale staat.' In het hierboven gesteld geval, dat troepen en schepen Antwerpen bedreigen, heeft België natuurlijk ook reeds zijn neutraliteit opgegeven of althans maatregelen genomen om zich daadwerkelijk te verdedigen.

Maar gesteld, wat veel waarschijnlijker is, dat Nederland en België tijdens een grooten Europeeschen oorlog, waarbij ook Duitschland betrokken is, neutraal blijven, dan kan door hun geografische ligging een zeer eigenaardige toestand ontstaan.

Duitschland krijgt in aanzienlijke hoeveelheden goederen van allerlei aard, die het zelf niet of niet voldoende mate heeft, van over zee. In een oorlog van langen duur zal het vooral aan die goederen welke het leger noodig heeft, een bijzondere behoefte hebben. Wat ligt nu meer voor de hand, dan dat de met Duitschland oorlog voerende mogendheid (wanneer ze er kans toe ziet, doordat ze meester op zee is geworden) zal trachten dien toevoer van over zee te beletten door de Duitsche havens te blokkeeren. Maar ze zou tot de overtuiging moeten komen dat die maatregel geheel en al het doel zou missen, daar Duitschland dan het benoodigde zou kunnen krijgen over de Nederlandsche havens en over Antwerpen, die reeds in vredestijd zulke belangrijke havens van invoer voor het Duitsche rijk zijn.

Uit die omstandigheid zou dan, zoo wordt gezegd, een ernstig gevaar voor onze neutraliteit geboren worden, daar die mogendheid dan wel zou zorgen dat ook de toevoer door onze havens zou ophouden. Dat klinkt zorgwekkend, maar ik geloof niet dat die bezorgdheid gerechtvaardigd is.

De doorvoer, zelfs van contrabande, naar een oorlogvoerend Duitschland vormt *geen* schending der neutraliteit. Zoowel in de Haagsche Conventie voor zee-oorlog als in die voor landoolog wordt (in beide in art. 7) bepaald: 'Een neutrale mogendheid is niet gehouden te beletten den uitvoer of den doorvoer voor rekening van den een of den ander der oorlogvoerenden van wapens, ammunitie en, in het algemeen, van alles wat nuttig kan zijn voor een leger of een vloot.'

Nu zou een mogendheid als de bedoelde kunnen trachten preventief te werk te gaan, door het blokkeeren van onze havens. Maar zij schendt daarmee de Londensche Conventie

van zeeoorlogsrecht van 1909, die in art. 1 bepaalt: ‘De blokkade moet beperkt worden tot de havens en kusten van den vijand, of door hem bezet,’ En dat wordt nog aangevuld door art. 18: ‘De blokkeerende mogendheden mogen niet den toegang tot neutrale havens en kusten versperren.’

Zij heeft echter nog een ander middel, n.l. de jacht op contrabande op zee. Maar ook al weer tengevolge van de bepalingen der Londensche Conventie zijn aan toepassing van dat middel groote bezwaren verbonden.

In die Conventie zijn drie lijsten opgenomen: 1e een van goederen, die beschouwd worden als ‘absolute contrabande’, d.z. die welke alleen voor oorlogsdoeleinden dienen: wapens, verdedigingsmiddelen, kampementstukken, voor den oorlog bruikbare zadel, trek- en lastdieren enz.; 2e een van ‘relatieve contrabande,’ d.z. zaken, die zoowel voor oorlogs- als voor vredesdoeleinden kunnen worden gebruikt, zooals levensmiddelen, kleeren en schoenen, paardenvoer; 3e een van goederen die nooit tot oorlogscontrabande kunnen worden verklaard.

Nu kunnen op zee artikelen van absolute contrabande in beslag genomen worden, wanneer is vastgesteld dat zij bestemd zijn voor het land van den vijand, of voor een gebied door hem bezet. ‘Het maakt geen verschil,’ voegt het betrokken art. 30 er aan toe, ‘of het vervoer dier goederen direct geschiedt, of, hetzij een overlading, hetzij nog een vervoer over land vereischt.’ Dat beteekent dus, dat niet de bestemming van het vaartuig beslist, maar de bestemming van de goederen, - de huldiging van het beginsel van de *voyage continu*.

Houdt een vijand van Duitschland op zee aan goederen van absolute contrabande, gericht aan iemand in Rotterdam, en bestemd om in ons land te blijven, dan kunnen ze niet in beslag genomen worden. Kan daarentegen aangetoond worden dat ze bestemd zijn om in Rotterdam overgelaten te worden voor doorvoer naar Duitschland, dan kunnen ze worden prijs gemaakt.

Het is niet te veel van de koopmanshandigheid verwacht als men voorspelt, dat veel dergelijke goederen in onze havens en in Antwerpen zullen worden ingevoerd, z.g. bestemd om in ons land of in België te blijven, zonder dat het tegendeel te bewijzen is, en die ten slotte toch in Duitschland terecht komen.

Voor ‘relatieve contrabande’ is de positie van de mogendheid, die den toevoer naar Duitschland zou willen beletten, nog ongunstiger, want daarvoor is het beginsel van de *voyage continu* niet aangenomen. Ze kan alleen in beslag genomen worden, wanneer vast staat dat ze direct bestemd is voor het gebruik van de vijandelijke, in dit geval Duitsche strijdmacht. En voor de goederen der derde lijst is er in 't geheel geen gevaar.

Jacht op contrabande is dus zeker niet afdoende voor het beoogde doel; en blokkade is door de conventies niet geoorloofd. En *dus* zou zoo'n mogendheid in dien toestand berusten? Ik zou dat niet graag voorspellen. Wie er op vertrouwt dat een oorlogvoerende mogendheid, die er kans toe ziet door macht iets zeer begeerenswaards te krijgen, dat zal nalaten omdat zij er het recht niet toe heeft, zoo iemand zou wel eens bedrogen kunnen uitkomen. En daarom moet er rekening gehouden worden met twee mogelijkheden: 1e dat die mogendheid, in weerwil van de conventie-bepalingen, onze neutrale havens toch blokkeert; 2e dat zij onze haven en zeegaten bezet.

In het eerste geval bezitten wij zeker geen vloot sterk genoeg om dat blokkeeren te beletten. Er zijn echter nog andere belemmeringen dan een vloot. Wanneer een mogendheid onze kust blokkeert, zal het eerste gevolg zijn, dat door haar vaartuigen worden aangehouden en opgebracht, bestemd voor onze neutrale havens. Maar daarmee is de zaak niet afgehandeld. De kwestie van het nemen dier schepen zal gebracht moeten worden voor een prijzenhof. En dan ziet het geval er heel anders uit, vooral wanneer eenmaal het internationale prijzenhof bestaat, tot welks oprichting besloten is op de Vredesconferentie van 1907. Want zoo'n prijzenhof schakelt de machtsfactor uit; het is een *rechts*college, dat vraagt naar de bepalingen der internationale wet, in dit geval de Londensche Conventie van 1909, waarin het blokkeeren van een neutrale kust verboden wordt. En wanneer nu een blokkeerende mogendheid, het eene vaartuig voor, het andere na, dat door haar is prijsgemaakt, weer moet vrij laten, zal zij dan kunnen volharden bij haar blokkade? Ik geloof van niet.

Rest dan nog het tweede middel: het bezetten van onze

zeegaten, ongetwijfeld afdoend om den doorvoer naar Duitschland te beletten. En juist omdat dat middel zoo afdoend is, zou daardoor een ander gevaar bedreigen, n.l. dat Duitschland zou trachten den tegenstander vóór te zijn, door zelf onze havens te bezetten, en zoo den doorvoer te verzekeren.

Het klinkt weer erg zorgwekkend, en in verband met de beschouwingen over het strategisch belang dat het bezit van onze zeegaten voor de groote mogendheden zal hebben, zijn er in dat opzicht sombere voorspellingen gedaan. Over de strategische kwestie zal ik niet uitwijden; ik verwijs daarvoor naar de artikelen van den oud-minister Staal, e.a. Maar inzake den doorvoer wil ik op den voorgrond stellen, dat, mocht Duitschland onze havens willen bezetten om den doorvoerhandel vrij te houden, het zijn eigen belangen zou benadeelen, want dan zouden onze havens in gelijke positie komen als de Duitsche en dus wèl geblokkeerd kunnen worden, juist wat de tegenstander wenscht.

Voor dien tegenstander blijft het echter aanlokkend, door bezetten van onze kust zijn doel te bereiken. Een verdragswaarborg daartegen hebben we niet; de Noordzee-verklaring is daarop niet van toepassing. Die heeft slechts de strekking een conferentie te beleggen, wanneer de *status quo* in de kuststreken der Noordzee bedreigd wordt. En naar minister De Marees van Swinderen deed uitkomen in zijn rede in de Tweede Kamer op 30 November 1909 bestaat er geen verandering van den *status quo*, wanneer bijvoorbeeld een vreemd leger in IJmuiden landt voor een tijdelijke bezetting, al is die ook in strijd met de beginselen van het volkenrecht.

Er zou gevraagd kunnen worden of we zelf niet het gevaar zouden kunnen voorkomen, door den uitvoer naar Duitschland te verbieden. Er is in 1870 iets gebeurd, dat daarop lijkt. Toen is - niet in de neutraliteits-proclamaties maar bij een wet - aan de regeering macht gegeven om den uit- en doorvoer van paarden, hooi, stroo, haver, steenkolen en cokes, geheel of gedeeltelijk, tijdelijk te verbieden, en de regeering heeft dat daarna ook gedaan ten opzichte van de paarden. Maar het is door de over het wetsvoorstel in de Tweede Kamer gevoerde debatten duidelijk, dat het doel van dien maatregel was te voorkomen, dat in ons land schaarschte zou ontstaan in die zaken, en dat onze regeering, welke

toen door de mobilisatie veel behoefte had aan paarden, hooi en stroo, daarvoor te hooge prijzen zou moeten betalen. Wel heeft de toenmalige minister van financiën toen heel even gerept van ‘den plicht dien wij als neutrale staat hebben te vervullen’, maar thans kan dat argument in het geheel niet gelden, daar de Haagsche conventies, zooals reeds gemeld, uitdrukkelijk verklaren, dat uitvoer naar een oorlogvoerenden staat geen schending der neutraliteit vormt. De regeering heeft toen trouwens geen gebruik gemaakt van haar bevoegdheid om ook den uitvoer van fourage en steenkolen en cokes te verbieden, en het verbod betreffende paarden is reeds drie maanden later opgeheven. Ik kan me dan ook niet voorstellen dat er in ernst gedacht kan worden aan een dergelijken voorzorgsmaatregel tot voorkoming van mogelijke moeilijkheden. Zal zoo'n maatregel doel treffen, dan zou hij zich moeten uitstrekken over een groot aantal goederen; en nog daargelaten dat we daardoor een vernederend bewijs van bangheid en onmacht zouden geven, zou het verbod, door de ontzaglijke schade aan onzen handel, ons veel duurder te staan komen dan een tijdige deugdelijke voorzienig van onze weermacht, die een eventueel begeerige mogendheid zich wel drie maal zou doen bedenken, vóór zij overgaat tot het krasse middel van een bezetting van onze havens en zeegaten.

Zorgen wij er zelf voor niet weerloos te zijn, dan schijnt het mij toe dat de kans op een bezetting, althans wat de hier besproken beweegreden betreft, niet groot is.

Het moeten al zeer bijzondere omstandigheden zijn, die het beletten van den toevoer naar Duitschland tot zulk een overwegend belang maken, dat een mogendheid dáárvoor een onderneming op touw zou zetten, welke - behalve dat ze haar twee nieuwe vijanden zou bezorgen, nl. Nederland en België, daar ook over Antwerpen de toevoer moet worden belet, wil het doel bereikt worden - heel wat meer zal beteekenen dan een landing op een onbewoond eiland. Er moge nog veel aan onze kust-defensie ontbreken, - reeds nu is de haven van IJmuiden beschermd door een pantserfort; de Nieuwe Waterweg dito; en de toegang naar Dordrecht door de Zuidelijke vestingwerken van onze centrale stelling. Er zal een krachtige expeditie moeten worden uitgezonden om die punten te bezetten. Dáár zijn we in ieder geval niet weerloos.

Maar nu de Westerschelde.

Juist als men eerst op die verdedigde andere zeegaten let, treft het te meer dat de Scheldemond volkomen onbeschermd is. Er is geen fort, geen batterij, niets, noch in Vlissingen, noch in Breskens. De kanonnen van Neuzen en Ellewoutsdijk, de eenige sperwerken die we aan de Wester-Schelde bezitten, staan op twintig kilometer afstand over de reede van Vlissingen, en kunnen die dus niet beschermen. Het oorlogschip dat in oorlogstijd in Vlissingen komt te liggen, vermag natuurlijk niets tegen eene rustigen aanval van een groote macht. En toch loopt Vlissingen meer gevaar dan onze andere havens, én om zich zelf wegens zijn reede, zijn dokken, zijn spoorwegverbinding naar het achterland en niet te vergeten: zijn werven; én omdat hij, die Vlissingen bezit, het in zijn macht heeft den handel op Antwerpen te belemmeren of vrij te houden, al naar mate zijn belang meebrengt. Hij kan dan Antwerpen verder geheel met rust laten; de zeehandel op die stad hangt van zijn genade af.

En laat ik er nog bijvoegen, dat het veel genoemde middel van zee-mijnen ook niet kan toegepast worden, omdat we uitgaan van de veronderstelling dat zoo'n poging tot bezetting zou plaats hebben, terwijl wij neutraal zijn, en in die omstandigheid kunnen wij toch zeker niet het handelsverkeer op Antwerpen onmogelijk maken door de Wester-Schelde met mijnen te versperren.

Tegenover al die bezwaren staat echter ook een geruststellende overweging. Wat toch zou het doel zijn van de bezetting van Vlissingen? - Den doorvoer over Duitschland te beletten. En wat zou dat baten, als alleen Antwerpen werd afgesloten en de havens van Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht vrij bleven?

De consequente voortzetting van de voorafgaande beschouwingen zou eigenlijk zijn een aanwijzing van hetgeen nu noodig zou wezen om den onvoldoenden toestand aan de Wester-Schelde te verbeteren. Maar de beweegredenen voor de daarover te nemen beslissing spruiten voort uit zooveel andere kwesties, dat ze me buiten het kader van de door mij gestelde vragen zouden voeren naar een gebied waar ik mij niet thuis gevoel.

Het te Vlissingen liggende oorlogschip zal wel voldoende zijn voor de gewone algemeene neutraliteits-voorzorgen, zooals het waken tegen het binnenvallen van vreemde oorlogschepen met prijzen; het stipt nakomen der neutraliteits-bepalingen door tijdelijk binnenloopende vreemde oorlogschepen die water willen innemen, of averij moeten herstellen, en wat dies meer zij.

Maar iets anders wordt het wanneer men, behalve op de door mij besproken handhaving van de vrije vaart van Antwerpen, ook let op het gebruiken van de reede van Vlissingen als operatie-basis door een vreemde vloot, al wordt die reede door sommigen wegens zijn open ligging als ongeschikt voor dat doel geacht; en voorts op een landing ten einde een troepenmacht door ons land te zenden, al wordt dat door sommige deskundigen niet waarschijnlijk geacht, wegens de gemakkelijkheid waarmee de overgang van de Zeeuwsche eilanden naar het vasteland kan worden belet.

En misschien komen er ook nog zuivere verdedigings-overwegingen bij te pas, nu het denkbeeld om alleen het centrum van ons land te verdedigen en al het overige dadelijk te ontruimen, meer en meer wordt opgegeven.

Tegen dat alles is een oorlogsschip te Vlissingen onvoldoende, zelfs al zou er een kruiser liggen, inplaats van de monitor of kanonneerboot die er nu voor gebruikt wordt. En ook de batterijen van Ellewoutsdijk-Neuzen geven daartegen geen voldoenden waarborg.

Maar om nu te beslissen wat, op grond van al die overwegingen het beste weermiddel is, dat is de taak van krijgskundigen, - die het echter helaas niet eens kunnen worden.

Volledigheidshalve wil ik hier nog een kort overzicht laten volgen van de geschiedenis der sperwerken aan de Wester-Schelde.

Van het groot aantal vestingwerken uit den Napoleonstijd werden na het midden der vorige eeuw de meeste opgeheven, en bij de vestingwet van 1874 bleven alleen de vesting Neuzen en het fort Ellewoutsdijk behouden. Er werd bij de behandeling dier wet in de Tweede Kamer betoogd dat dit een tegenstrijdigheid vormde met het stelsel der wet, die alle vestingen en batterijen in het land buiten de centrale stelling ophief, behalve enkele forten aan de toe-

gangswegen. Waarom zou men nu aan de Wester-Schelde, buiten eenig verband met de centrale verdediging, een vesting en een fort behouden?

De minister van oorlog erkende dat de sperwerken van Neuzen en Ellewoutsdijk geen waarde hadden voor de verdediging van ons land, maar verklaarde dat ze noodig waren voor de handhaving der neutraliteit op de Wester-Schelde. Ook uit de andere redevoeringen bleek dat dàt het eenige motief was, en ook dat men toen alleen dacht aan de vaart op Antwerpen, speciaal van een oorlogsvloot.

De vraag lag echter voor de hand, waarom men juist die twee plaatsen halverwege de Wester-Schelde koos en niet Vlissingen en Breskens aan den mond. De heer Stieltjes gaf daarover toen in de Kamer de verklaring, dat het breede vaarwater tusschen Vlissingen en Breskens (ongeveer 5 Kilometers) niet te bestrijken was met kustbatterijen, zelfs niet van zwaar geschut. Tusschen Neuzen en Ellewoutsdijk ligt echter een zandplaat waardoor twee vaarwaters worden gevormd, het eene dicht onder den wal van Neuzen, het ander onder dien van Ellewoutsdijk. Dat Bath niet gekozen werd, waar slechts één smal vaarwater is, dat vlak langs den wal loopt, werd veroorzaakt doordat de daar vroeger liggende kustbatterijen niet meer veilig waren aan de landzijde, sedert het leggen van den Scheldedam.

Er is ook nog, blijkens een in hetzelfde debat door den heer Storm van 's Gravesande gedane mededeeling, een plan geweest voor een fort *in* den Scheldemond, waarvoor door den hoofdingenieur Caland een ontwerp is gemaakt. Maar dat is blijkbaar nooit verder dan een ontwerp gekomen.

En zoo waren Neuzen en Ellewoutsdijk de eenige vestingwerken aan de Wester-Schelde gebleven, maar zonder bezetting. Een opzichter van de genie te Neuzen vormde het heele garnizoen.

Totdat in 1908 plotseling een verandering kwam. Bij besluit van 19 Mei van dat jaar werd de vesting Neuzen opgeheven, tot vreugde van de Neuzenaars, en alleen een batterij behouden. Maar kort daarna werd er toch een compagnie vesting-artillerie gelegd. Het is echter slechts een tijdelijke maatregel. Blijkens de meedeeling van minister van oorlog Cool in de Eerste Kamer-zitting van 8 Februari

van dit jaar, zal, zoodra het fonds voor de kustverdediging is toegestaan, men ‘beginnen met het meest noodzakelijke, nl. met hetgeen vereischt wordt voor de handhaving der neutraliteit; Neuzen en Ellewoutsdijk zullen dan opgeheven kunnen worden’.

Inmiddels is ook het wetsvoorstel ingediend tot instelling van een Fonds tot verbetering der kustverdediging. In dat voorstel zelf wordt over de Wester-Schelde alleen in zoover gesproken, dat als een der doeleinden van dat Fonds wordt genoemd de ‘aanbouw van nieuwe werken met het oog op de handhaving der onzijdigheid op de Wester-Schelde’, zonder nadere aanduiding van de plannen die men daarvoor op het oog heeft. Maar uit de bijgevoegde stukken blijkt althans eenigermate welke denkbeelden daarover thans bestaan.

De Raad van Defensie bepleit in zijn advies de meening, dat de neutraliteits-handhaving niet voldoende gewaarborgd zal zijn door de aanwezigheid van één fort op den Walcherschenwal, en dat er ook een verdedigingswerk op den Zuidelijken oever tot stand moet komen, daar de Raad het onmogelijk acht om met één fort het breede vaarwater, vooral bij slecht zicht, op afdoende wijze te beheerschen.

Twee leden van den Raad, luit.-generaal Kool en de kapitein ter zee Smit, geven echter in een afzonderlijke nota als hun meening te kennen, dat met een fort op Walcheren geheel voldaan kan worden aan de internationale verplichting die op Nederland rust. Zij zijn van gevoelen, dat zoodra door den bouw van het fort bij Vlissingen deze plaats met haar haven en hulpmiddelen niet zonder ernstigen strijd kan worden bezet, de aanleiding tot schending der neutraliteit vervalt, en daarmee het doel van den maatregel is bereikt.

Met deze afwijkende meening vereenigen zich blijkens de memorie van toelichting ook de minister van oorlog en die van marine. Zij achten zich daarom niet verantwoord, de aanzienlijke kosten voor een tweede fort aan den mond der Wester-Schelde ten laste van het Fonds te brengen.

Waar de meeningen der deskundigen zoo uiteenloopen, is het zeker niet aan een leek om een oordeel uit te spreken over den aard der noodige verdedigingswerken. Ik herhaal trouwens dat dit overzicht slechts volledigheidshalve ingelascht werd.

Alleen zij nog uit de officieele bescheiden aangestipt dat reeds vroeger de minister van oorlog te kennen heeft gegeven de meening der commissie inzake samenwerking van landen zeemacht omtrent de mindere urgentie van een fort bij Vlissingen niet te deelen, en dat ook nu in de memorie van toelichting tot het Fonds voor de kustverdediging betoogd wordt, dat de bouw van een fort bij Vlissingen den voorrang dient te hebben boven het tot stand komen van het meerendeel der overige voorgestelde werken.

Mijn beschouwingen waren in hoofdzaak gericht op de staatsrechtelijke zijde van onze neutraliteits verplichtingen op de Wester-Schelde, en op de mogelijkheid dat een mogendheid dien handelsweg naar het achterland zou willen afsluiten of vrijhouden. Ze hebben mij geleid tot de conclusies: dat wij geen door tractaten ons opgelegden verdedigingsplicht hebben tegenover België; dat wij niet gebonden zijn te waken voor de aan België gewaarborgde neutraliteit; dat wij echter moeten waken, geen oorlogvoerende vloot de Schelde te laten opvaren. Voorts: dat de Haagsche conventies voor zee- en landoorlog ons volle vrijheid geven als neutrale staat den doorvoer door ons land naar een oorlogvoerend Duitschland toe te laten; dat een blokkade ter beletting van dien doorvoer niet waarschijnlijk is, evenmin als een bezettig onzer havens met dat doel; maar dat, mocht een mogendheid dat laatste toch willen doen, de Scheldemond aanlokkelijker is dan onze andere zeegaten, omdat hij onbeschermd is, en het bezit ervan ook den toevoer op Antwerpen zou afsluiten.

Reden voor de groote bezorgdheid, waaraan men thans zoo vaak uiting ziet geven, is er dus in deze kwesties slechts heel weinig.

Natuurlijk mag daaruit niet de gevolgtrekking worden gemaakt, dat we nu werkeloos kunnen afwachten, wat er gebeuren zal. Ik heb me telkens moeten beroepen op bepalingen van verdragen en conventies, en ik haal hier weer aan wat ik in den aanvang opmerkte: neutraliteitsrechten krijgen eerst kracht, wanneer men zelf zorgt ze te kunnen handhaven. Zij zijn heel mooi, en we moeten dankbaar zijn dat ze bestaan, en in conventies werden vastgelegd. Maar men moet, vooral in een oorlogstijd, niet rekenen op een gezag, dat, boven de staten staande, voor de toepassing van dat recht zorg draagt,

zooals in een staat de boven de inwoners zetelende staats macht doet. Trouwens: al bestond er zulk een macht, dan zou men toch niet de eigen voorzorgmaatregelen mogen nalaten, evenmin als men zijn nachtslot afschaft, omdat er politie is. Maar op het gebied van internationaal recht is er in 't geheel geen politie. De internationale samenwerking der staten is nog veel te zwak voor de taak om in een oorlog de stipte nakoming van dat recht ook tegenover de kleinen af te dwingen. En daarom moeten die kleinen toonen stevig genoeg op hun beenen te staan om niet dadelijk onderste boven te worden geloopen. Zoolang ze zich overeind houden, hebben ze ook zelf recht van spreken. En dàn zijn ook de conventies een krachtig weermiddel om aan een te veel willende mogendheid te worden voorgehouden met de verwijzing: dàt mag, en dàt mag niet!

Naschrift.

- Nadat dit artikel geschreven was, is naar aanleiding van het wetsontwerp betreffende de kustverdediging een vloed van beschouwingen en polemieken in de pers opgekomen, die zich echter bijna geheel bepaalden tot de militaire zijde der kwestie. Maar als het, na de hierboven aangehaalde uiteenloopende zienswijzen over hetgeen te Vlissingen gebeuren moet, nog noodig mocht zijn de verdeeldheid der deskundigen in het licht te stellen, dan zouden die beschouwingen en polemieken daarvoor een overtuigend middel zijn. Het natuurlijk gevolg daarvan is nu al merkbaar, nl. dat ‘het publiek’, d.i. de groote massa niet-deskundigen, bij ieder pleidooi voor de duurste methode, het argument aanvoert: dat die andere, die het ook weten kan, zooveel minder noodig oordeelt. Het is niet waarschijnlijk dat bij een leek zich door dat debat een gevestigde opinie gevormd heeft. Naast die tegenstrijdige militaire opinies kan ik, ten opzichte van de door mij besproken kwesties, dan ook slechts dit zeggen: dat dáárvoor de duurste methode mij niet noodig lijkt. Zóó groot is uit dien hoofde het dreigende gevaar niet, dat daarvoor uitgaven van millioenen en millioenen gerechtvaardigd zouden zijn.

Een slotopmerking nog, naar aanleiding van een beschouwing in een voornaam Fransch blad, nl. de *Temps* van 10 October. In een artikel over de Hollandsch-Belgische betrekkingen beweert dit blad o.m. dat de versterking van de positie-Vlissingen een bedreiging zou zijn voor de belangen van Antwerpen; en dat, mocht Vlissingen eens een werktuig worden in handen van het Duitsche militarisme, de Belgen het gevaar loopen afgesneden te worden van de Engelsche hulp.

Na hetgeen ik over onze verhouding tot België schreef, behoeft het wel geen betoog, dat die bewering over een bedreiging van de belangen van Vlissingen een hersenschimmige bangmakerij is, misschien ook wel een opzettelijk gestook met politiek doel. Integendeel zullen juist door een krachtige handhaving door ons van de neutraliteit op de Wester-Schelde die belangen beschermd worden.

En als er uit de polemieken van den laatsten tijd bij alle tegenstrijdigheid althans één ding te leeren is, dan is het wel dit: dat een bezetting van Vlissingen door Duitschland iets is, dat heel weinig kans heeft te gebeuren.

J.H. DEIBEL.

't Vrindje.

‘Ga nou Frits!’

‘Ja, 't is al bij tweeën!’

‘Als je nou niet gaat, denken ze, dat je niet meer komt.’

De jongen, verveeld, hing tegen de vensterbank naar buiten te kijken, in de zonnige stille straat.

Zijn moeder kwam naast hem staan, haar hand op zijn schouder.

‘Toé nou jongen, denk eens, die menschen doe je d'r nog een beetje plezier mee.’

De jongen zuchtte.

Hij wist wel, zijn moeder stónd erop, en hij wou ook wel, och jawel, als hij er maar niet zoo láng hoefde te zitten, en er nou niet net heenmoest op dien éénen dag, dat hij voor 't eerst eens van kostschool thuis was - zijn heele middag weg... en 't was er ook zoo náár...’

‘Dan ga ik maar,’ zei hij lusteloos.

Buiten lag de straat in blakende zonnehitte - stille zondagstraat van klein provincie-stadje. Maar het was den jongen, of na die vier weken op kostschool buiten, alles hier in blijde herkenning tegen hem opsprong .. de huizen, de menschen.. kijk, ouwe Kees van den bakker altijd nog als een dooie mol op de stoep!... en een gelukkig gevoel, iets, om opeens te willen hollen, schreeuwen, pretmaken, barstte in hem los.

‘Hé! Frits!!’ hoorde hij achter zich gillen, toen een langgerekt gefluit. Mèt bleef hij staan, keek om.

Achter hem kwamen hard aanloopen Jan en Barend Keg, met Hannes van Slooten, zijn speciale vrienden. Rood van verwachting rende hij terug, op hen toe.

Wat is 'r?'

'We zijn net bij je thuis geweest om je op te halen, maar je was al weg - maar moet jij naar toe zeg?'

Frits ontdook 't antwoord in de weervraag: 'Wat gaan jullie doen?'

'Hij heeft een vlieger!!' schreeuwde Barend, verrukt wijzende op Hannes, 'we gaan 'm oplaten, zóó een zeg!' Hij wees tot boven zijn hoofd.

'Allemachies!' siste Frits tusschen zijn tanden, zijn oogen begeerig tintelden. 'Waar?'

'Op 't land achter Jansen, hij heeft 'm daar in 't schuurtje. Nou, ga je mee?'

Ze draaiden al om, liepen voort, toen Frits stil op zijn plaats zei:

'Ik kan niet nou al met jullie mee, ik moet eerst effen naar Van Dalen.'

'Van Dalen?! Wat moet je daar doen?'

Kregel schokte Frits zijn schouders op.

'Een boodschap? Kan je immers net zoo goed doen als we terugkomen?'

'Nee,' schudde de jongen, al nijdiger bij het aandringen - ''t *is* geen boodschap.'

De anderen nu verwonderd, hun aandacht gevat, keken nieuwsgierig.

'Wat moet jij dan bij Van Dalen doen?'

'Och, 't is - ze willen daar altijd dat ik effen kom - ik moet van thuis.'

'Waarom?'

'Daarom.'

Hij zweeg, keek norsch voor zich uit. Een heftig verdriet neep hem, dat daar nu gìng zijn mooie middag - met zoo'n prachtigen vlieger! Zijn grootste plezier net.

'Kom zeg!' drongen ze ongeduldig, 'wat hoef je daar na toe! Weten ze dan dat je komt?'

'Ja.'

'Hoe weten ze dat dan?'

'Dat weten ze,' snauwde de jongen verwoed, 'omdat ik er heen*moet*.'

Even overwoog hij stil: als hij nu toch maar eens niet ging, wat hoefde 't ook, gingen die anderen ooit?! Waarom

hij dan juist, omdat hij nou toevallig zoo'n beetje Johans vriend geweest was - eigenlijk niet eens...

Maar erover heen zag hij: die donkere achterkamer, waar zij wachtten, Johans vader en moeder en zijn zuster Coba - wachtten op hém... En hij moest van thuis, hij had toch eigenlijk 't hart niet weg te blijven...

'Nou,' zei hij strak, zijn oogen stuursch-klein om verder aandringen af te snijden, 'ga jullie dan maar vast, ik kom zoo dadelijk.'

'Saluut,' zei Jan, ongeduldig voortloopend.

'Fritsje, de complimenten hoor aan Pa Van Dalen, en vraag waarom hij zooveel vliegen in de stroop doet,' jouwde Barend.

'Hij is verliefd op de sterrenkijker,' gilde Hannes. 'Sterrenkijker' noemden de jongens Coba, omdat zij altijd naar de lucht liep te kijken.

Frits liep woedend weg.

'Kom je dan gauw?!' hoorde hij ze alweer verzoenend achter hem schreeuwen.

'Ja!' riep hij terug zonder omkijken.

Zijn plezier, zijn middag was weg; nijdig op zijn vrinden, op de Van Dalens, op z'n moeder, slofte hij voort, broeiend wrokkend over de onrechtvaardigheid, dat *hij* daar juist altijd heen moest.

Op school had hij naast Johan Van Dalen gezeten. En daardoor had hij zich vanzelf meer bemoeid dan iemand anders met den zwakken, ziekelijken jongen, die in zijn minderheid van kracht, steeds gluiperig zich trachtte te verweren tegen zijn klasgenooten; en deze, niet wetend, dat hij een doodelijke kwaal met zich omdroeg, moesten niets van hem hebben, omdat hij altijd door zijn vader of zuster gebracht en gehaald werd; beleedigd meenend, dat dit was omdat hij zich niet alleen tusschen hen vertrouwde.

Eens toen er niemand kwam om Johan te halen, was Frits een eindje met hem opgeloopen, bij toeval, omdat hij niets beters te doen had, en eindelijk, dicht bij huis al, hadden ze van Dalen ontmoet, zijn mager geel gezicht geagiteerd bezweet, met oogen, die angstig rond vorschten. En Frits was verlegen geworden, omdat van Dalen zoo erg blij en vriendelijk gedaan had tegen hem, zeggend, dat het braaf van

hem was, een beste jongen was hij, om Johan niet alleen te laten gaan. Nu moest hij mee naar huis.

Frits half onwillig, half benieuwd, was meegegaan, en daar in huis had hij datzelfde verlegen gevoel gehad, hetzelfde blije gezien in de gezichten van moeder van Dalen en Coba, Johans veel oudere zuster. Ze waren zoo vriendelijk tegen hem en zeiden evenals Van Dalen al onderweg, met veel geheimzinnige knipoogjes:

'Dat Johan wel wist, wat hij deed, dat hij zijn vrindje meebracht, d'r zaten nou net zulke heerlijke peren aan de vijg, Coba had er juist vanmorgen geplukt.'

En Frits, altijd beduusd nog, omdat hij zoo over-blij, zoo triomfantelijk haast voortdurend werd betiteld als 'Johans vrindje', kreeg een groote peer, en toen nóg een, en de moeder en de lange Coba stonden er maar bij te knikken en te lachen, alsof ze dol gelukkig met iets waren, en streken telkens Johan, die dadelijk was gaan zitten, liefkoozend over zijn haar.

Hij had niet weg kunnen komen, en ook wel geïnteresseerd had hij bekeken Johans boeken, door moeder en Coba hem getoond, méér dan door Johan zelf, die er maar bij zat, grauwbleek en zwijgend, of 't hem eigenlijk heel onverschillig was.

Toen hij eindelijk wegging, hadden de vrouwen bij hem aangedrongen, toch altijd maar met Johantje mee te komen, gerust hoor, en Frits had niet veel gezegd, benauwd door dit dringen, in wrevelig-weerspannige minachting voelend het moeite doen van die moeder en zuster voor dien jongen, die zèlf geen vrinden krijgen kon.

Maar in den winkel had Van Dalen, met zijn heesche stem en brandende donkere oogen, die Frits onrustig maakten in een niet te onderdrukken griezel, hem verteld, dat Johan eigenlijk héél ziek was, en ze hem daarom nooit goed alleen durfden laten loopen, bang, dat hij zou vallen of hem iets overkomen zou - en dat het hem nu zoo'n groot plezier deed, dat hij zoo'n goed vrindje had gevonden in Frits; die zou nu op school ook wel op hem passen, nietwaar? Want vanzelf hè, een jongen die niet mee kan doen had ook geen vrinden en dat deed moeder en Coba zoo'n verdriet....'

En zoo was het ongemerkt gebeurd, door hun voortdurend aandringen, hun honderd kleine listen om hem binnen te

lokken en vast te houden, dat Frits er bléef komen; niet om Johan feitelijk, den stillen, narrig-verwenden zieken jongen, die nooit blijk gaf op zijn gezelschap te zijn gesteld, er integendeel heel gauw kribbig-vermoeid van bleek te worden - maar om de ouders, om Coba, die zoo angstig hem vasthielden met hun vriendelijkheid, hun lekkernijen, hun pogingen om het hem plezierig te maken daar. Bléef hij er komen ondanks zijn niet te verwinnen weerzin voor de angstige begeerigheid waarmee zij zich ter wille van Johantje geheel van hem wilden meester maken.

In dienzelfden winter nog was Johan opeens van school weggebleven, en toen hij, den derden dag eindelijk door zijn moeder geprest, ging vragen waarom Johan niet kwam, zei Van Dalens bedrukte stem, heescher dan ooit, hem: hij moest maar binnen gaan, Johantje lag in bed....

En in de kamer was dadelijk Coba's lange donker magere figuur naar hem toe gekomen, had zacht gezegd:

'Johantje lag hier, zijn bed hadden ze maar hier gezet, omdat de dokter dacht, dat het wel een poosje zou duren....'

En Frits had toen in haar oogen en die van Johans moeder - die moeder ook, die hem zoo stumperig oud en sufferig leek bij zijn eigen moeder en die van andere jongens - gezien een zoo bittere droefheid, dat het hem, schoon hij die niet meevoelen kon, zacht en meegaand stemde, en hij dien middag willig bleef.

Daarna, gedrongen steeds door hun nu haast smeekende hartelijkheid, kwam hij iederen dag na school aanloopen, niettegenstaande langzamerhand alles in hem begon te griezelen van die bezoeken; schoon hij grilde innerlijk van de al zachter en heescher klinkende stem van Van Dalen, van de al bleeker en droever wordende gezichten, van het stil onderdanig vriendelijk doen der twee vrouwen - grilde vooral van dat smalle witte bed, waar hij vlak naast moest zitten, waarin zóó plat de dekens lagen, dat het net leek of daar geen jongen onder kon, er niets was dan alleen het akelig-magere gezicht van Johan met de holle oogen op het kussen, en de knokige handen stil boven dek. En hij zag verwonderd, verlegen zelfs, maar tóch aandachtig, hoe soms de lange Coba, die 'sterrenkijker', zoo héél voorzichtig Johan oplichtte om hem te verleggen; en hoe ze dan, terwijl ze

hem in haar armen hield, met haar groot donker gezicht tegen zijn was-witte wang, hem zachtjes zoende, vóór ze hem weer even voorzichtig neerliet. Frits vond dit ontzettend verwonderlijk van een zuster, en voelde zich bijna gegeneerd dat hij erbij zat, maar in zijn hart, al drong 't niet bewust tot hem door, was Coba de eenige waar hij een beetje van hield; al vond hij ook dit doen van haar raar en onbegrijpelijk. ‘'t Kwam zeker omdat ze zoo oud was,’ besloot hij.

Zoo temidden van zijn vreemden huiver voor alles in dit huis, zat hij bij Johan, vertelde van school - van de jongens - de meesters - grappen...

Het doodzieke Johantje zei maar weinig, gaf bijna geen blijk van belangstelling, en de gesprekken gingen meest tusschen de ouders en Frits. Er was ook zoo niets geen voeling, geen begrip in den uitgeteerden jongen, die nooit echt jongens-plezier in zich had voelen razen, voor wat die sterke, van gezondheid blakende knaap naast zijn bed zat te vertellen. Maar de ouders dwòngen dit wreed contrast om den waan te redden, dat hun Johantje toch wel een echt trouw vrindje had, dat zoo'n gewone flinke stevige baas als die Frits toch, best met hem kon opschieten, zelfs bij hem bleef terwijl Johan in bed lag! En hun angstige oogen sméékten ieder keer als hij wegging, of hij gauw terugkwam...

Het had acht weken geduurd, toen was onverwacht op een avond bij Frits' ouders de boodschap gekomen, dat Johan was gestorven.

Met zijn moeder was hij erheen gegaan, - en verdwaasd, angstig-stil had hij gezeten daar boven in 't kleine opkamertje, ‘omdat beneden Johan lag,’ bedacht hij rillend. En hun gebroken, schreiende stemmen hadden tegen hem gepraat, tot hij opeens 't luid had uitgesnikt, hij wist zelf niet waarom, nièt om Johan toch - maar om al 't verschrikkelijke - en 't had gebonsd in zijn hoofd, dat hij hier nu ook nóóit meer wou komen.

- - - - - - - - - - - - -

Toch, na de begrafenis, was hij weer gegaan, de eerste maal in een vreesachtigen afkeer - maar daarna leek 't hem niet veel veranderd, bleef hij bij hen komen, zooals toen Johan nog lcefde. Eén ding was zelfs beter dan vroeger:

dat hij zich nu niet meer behoefde uit te sloven om te praten tegen Johan, wien alle dingen tòch niks schelen konden.

't Eerste oogenblik bleef hem altijd een nachtmerrie, als hij zóó uit de drukke, lawaaiënde school, waar niets meer aan den stumperigen klasgenoot herinnerde, en de plaats, die de iederen dag verbleekende kleine stille schim had ingenomen, was bezet door den dollen Karel Vos... als hij zóó daar vandaan kwam bij de Van Dalens, waar zij hem altijd schenen te wachten als op een droevig feest, waar in de donkere kille kamer nòg iedereen zijn stem dempte, alsof het geluid Johantje zou kunnen hinderen.

Het trof Frits telkens weer in verwondering, dat zij steeds meewarig hem vroegen hoe het hem nu wel op school ging, nu Johantje niet meer naast hem zat, en met wien hij nù wel naar huis liep..... En de jongen, zichzelf ziende, zooals hij daareven nog gillend en pretmakend met den heelen troep uit school was gestoven, ondervond benauwend, dat ze hem met àlle geweld in hùn droefheid wilden neertrekken; hij wist best, dat hij eigenlijk nooit meer aan Johan dacht, en zeker nooit hem miste, en hij zweeg schuw, ontweek hun donkere treurende oogen, die medelijdend hem te troosten zochten.

Een half jaar later was hij naar de kostschool gegaan.

Ze hadden alle drie om hem heen gestaan, toen hij bepaald verlicht, dat nu ook vanzelf deze veelvuldige bezoeken gedaan waren, kwam goedendag zeggen. En ze namen afscheid van hem, de moeder en Coba schreiend, Van Dalen stil ontdaan, omdat dit nu ook nog van hen wegging, het laatste, het vrindje van Johantje.

Met een onuitsprekelijken tegenzin trok Frits, nu voor 't eerst weer na al die weken, bij van Dalen aan de bel en wachtte voor de Zondagsch gesloten deur. Maar die werd dadelijk zacht opengedaan, alsof iemand daarachter al had staan luisteren, en het lange bleeke gezicht van Van Dalen keek uit den donkeren winkel op hem neer.

‘Zoo - hoe gaat het jongen? Hoe gaat het - daar doe je goed aan.’

Frits in het duister, waaraan zijn oogen zóó van de zonlichte straat nog niet wennen konden, rook de duffe lucht van den gesloten kruidenierswinkel, en in physieken afkeer voelde hij zijn hand, koel en frisch, geklemd in den heeten bevenden greep van Van Dalen.

Bijna brusque trok hij terug.

'Ga maar naar achter hoor, jij weet den weg.'

Haastig, nerveus, liep de jongen naar de achterkamer door; bij de deur al vond hij de moeder en zuster van Johan op hem wachten.

'Dag Frits, dag jongen, dat 's lief van je hoor, dat je nog zoo trouw aan ons denkt.'

'Ja, hij is ons nog niet vergeten,' zachtlachte Van Dalen achter hem, en het klonk uit die stem als een holle galm van onverbroken treurnis, die de lippen der twee vrouwen deed beven.

Maar de jongen hoorde het niet; hij zag alleen dat daar stond de frambozen-limonade, - de eigengemaakte van Van Dalen - en bitterkoekjes, waar ze hem trouw altijd op tracteerden; en hij rekende dat hij niet zóó gauw weg zou kunnen.

'Ga zitten Frits,' zei Coba, en schoof een stoel tusschen haar en moeder.

Een oogenblik zat hij stil; zoo raar, zoo griezelig onveranderd leek het hem hier, zoo overbekend. Dáár Van Dalen op de zwarte canapé dampend uit zijn groote pijp - alleen toen Johan hier lag deed hij dat niet, herinnerde Frits zich nu - hem aankijkend, en tegen hem knikkend met zijn groot hoofd... en dáár Johans moeder, wat deed die suf, wat oud was ze toch! en Coba altijd nog zoo vriendelijk lacherig..... en opnieuw bekroop hem de oude huiver voor deze menschen, die zoo heel anders waren dan alle andere die hij kende. En het leek hem hier nog somberder, nog enger en benepener dan vroeger na zijn eigen vroolijker, wijder leven op die kostschool nu, nog geler en verdroefder de drie menschen in die duffe kamer achter den donkeren winkel.

'Nou Frits,' kwam nu Coba, 'ik zal je maar eens inschenken hè? Kijk, we weten nog goed waar je van houdt! Herinner je nog, jij altijd frambozen en Johantje citroen?'

‘O ja,’ zei de jongen zacht.

‘Hij had ook altijd zoo'n dorst, zoo'n droge mond, Johantje...’ treurde de oude vrouw, ‘citroen, dat is frisch..’

Zij leek een stok-oude vrouw. Oud getrouwd was zij al bejaard bijna toen haar laatste kind geboren werd, dat in leven bleef, waar al de andere na Coba bij de geboorte stierven. En aan dit kind - een wonder, een wònder had 't haar geschenen op haar leeftijd - aan dat bleek, doorzichtig kereltje, dat nooit geleefd, alleen maar gekwijnd had in 't donkere zonlooze achterhuis, had haar oog en hart gehangen in blinde vereering; en zijn dood had haar toch al niet heel helder hoofd versuft, zoodat zij niets meer bevatten kon, wat niet met Johantje in verband stond, over niets anders dacht ook.

‘En hoe gaat het nou, Fritsje?’ klaagde ze, en de zachte oogen zochten bezorgd zijn gezicht, ‘hoe gaat het daar nou op die vreemde school? Kan je het er nogal schikken?’

‘'t Is er wàt leuk!’ zei de jongen wat schuw, toch zijn vroolijke overtuiging zegevierend over zijn onbeholpen vrees wat verkeerds te zeggen.

‘En heb je nu wel een ànder vrindje?’ beklaagde naast hem de oude stem.

Hij weifel-knikte, ‘D'r zijn leuke jongens bij.’

‘Ach hij mist ook Johantje zoo, hè? Ja, ja - ons Johantje - hij mist hem ook net als wij - net als wij.’

Haar sidderende hand streelde zijn vingers, haar tranende oogen blikten troosteloos.

‘Is 't een gróóte school, Frits?’ vroeg dan Coba afleidend.

Hij kwam plotseling los, vertèlde, zooals hij sinds hij gisteren thuis gekomen was, overal gretig had verteld van 't nieuwe.

‘Nou en òf! O jé, veel, veel grooter dan de school hier! Die is er nou gewoon niks bij. 't Is een nieuwe school, pas gebouwd, en zoo licht en zoo ruim overal, en dan ben je d'r ook heelemaal buiten, zoo lekker...’

Hard en vreemd vielen zijn opgewonden woorden midden in hun dompige stille treurnis! 't leek hun bijna heiligschennis, dat 't daar mooier kon zijn, en prettiger dan hier, waar Johantje geweest was, de eenige school, die ooit hun

belangstelling of aandacht bezeten had, en hun gezichten verstrakten in moeilijk begrijpen, pijnlijke verwondering.

Maar de jongen merkte niet, vertelde door:

'En een pret, dat ze laatst gehad hadden! Toen was meneer jarig, en toen waren ze den heelen dag buiten naar de zee geweest, dwars door de duinen waren ze d'r heen geloopen, wel twee uur lang, en terug langs 't strand - en 't werd net vloed, telkens kreeg je een groote golf over je voeten, en meneer, die had nog wel zóó opgepast, telkens was hij nog netjes achteruit gesprongen - maar daar ineens, terwijl hij wat stond uit te leggen over den vuurtoren, kwam een groote golf en sloeg hem gewoon heelemaal over zijn laarzen. O jeetje, gelachen dat we hebben, ik dacht dat ik omviel toen ik 'm òpspringen zag!...'

Ze luisterden stil, jaloersch voor Johantje, ze zágen het nu met wreede duidelijkheid: nooit hadden zij beseft hier, waar ze afgesloten leefden in hun winkel als Johan thuis kwam met wat onverschillige lustelooze verhalen van school, dat daar wel degelijk jongensgeluk en gezonde pret was, maar dat 't langs hèm heen ging. Ze waren 't jongensleven gaan afmeten naar den stumper, dien ze dagelijks voor zich zagen, dien ze vergoodden in angstige zorg, en ze hadden 't vrindje mee gedwongen in dien sfeer van ziekelijke saaiheid - ze zágen nu Frits, een ànderen jongen, hun vreemd geworden, ze zagen hem in jaloersche pijn nièt meer het vrindje van Johantje.

Alleen de oude moeder zei ras getroost: 'Dat zou toch allemaal voor Johanije niks geweest zijn, zulke enden loopen, daar had *hij* toch geen plezier in gehad - en dan in al dat nat, zoo aan 't water...'

't Ontging den jongen, die in herinnering nagenietend, dóór vertelde: hoe ze schoenen en kousen hadden uitgetrokken, allemaal op een hoop gegooid tegen een duin aan, en toen waren ze zóó met z'n allen de zee ingevlogen. Een jool hadden ze gehad! Kletsnat van onder tot boven, en zoo zwaar, zoo kleverig hun kleeren! maar toen gingen ze maar weer hollen in den wind en de zon, en zoo waren ze toen wel weer droog geworden.'

Al hooger en luider werd zijn stem, juichte nu bijna, verdwaald en onthuis hier in de donkere kamer, waar de drie

menschen onwillekeurig even in ontsteltenis het hoofd wendden naar den hoek waar het bed van Johan had gestaan, die plek waarvoor nog steeds hun stemmen zich dempten... en stroever teleurstelling trok de gezichten strak.

En opééns zag de jongen het, viel het zwaar als een benauwing over hem, dàt hij hier ook niet van pret mocht praten... en in de stilte, die na zijn plotseling zwijgen ontstond, viel dwingend weer de stem der oude vrouw:

'Maar wéét je nog wel Frits, die middag, toen je zoo éénig hier op de plaats met Johantje hebt zitten belegeringspelen... wat was dàt prettig hè? Ja - alleen... 't moest niet méér, nee 't moest niet méér, want 's avonds toen gloeide hij zóó...'

Ze stokte, sufte weg in herinnering, maar de jongen had plots wel in woede-huilen kunnen uitbarsten, omdat hij niet eens praten mocht van zijn pret - noù nog blij moest wezen om dien middag, toen hij zich op dat nare donkere plaatsje een ongeluk verveeld had met die Johan - alleen niet had durven weggaan, omdat Coba zóó vriendelijk hem vroeg - en dat, terwijl hij zoo verlangde nu weg te komen naar buiten op dat lekkere groote land om dien vlieger op te laten - ze zouen zoo lang niet op hem wachten daar.'

Als om hulp vragend keek hij Coba aan, en opeens wekte die blik in haar, wel verdord, maar toch nog met jeugd van jaren in zich, hoewel vaag en moeielijk, eenig begrip van wat in hem omging - vòelde zij voor hem, wilde ze hem helpen, al deed 't haar pijnlijk aan, dat hij zóó graag weg wou - zooals zij ook moederlijk dat kleine broertje altijd had willen helpen en verzorgen.

Vóór hem stond in zijn glas nog een grondje limonade - dat dronk hij zenuwachtig slokkend uit.

'Coba, schenk nog eens in,' wenkte dadelijk de moeder.

'Nee heusch niet, dank u,' schrok de jongen, bedenkend, dat 't dan nòg langer duren moest.

'Kom, op één been kan je niet loopen!' zei Van Dalen.

'Nee, dat zeg ik ook, op één been Frits, dat gaat niet,' poogde de moeder mee te doen in de grap.

Maar 't klonk den jongen akelig in de ooren, van een stumperige vroolijkheid - alleen om hem te plezieren... Hèm te doen *blijven!*...

Coba alleen had niets gezegd, ook niet ingeschonken meer.

Zijn oogen blikten schichtig naar de klok, hoe lang hij hier al zat - of hij al weg kòn - tien minuten over tien - de klok stond stil!

Zijn hoofd werd opeens gloeiend warm. Hoe lang zat hij hier dan al?! Misschien waren ze al weg, de anderen, kwam 'r van den heelen vlieger niets meer. Hij geloofde nu opeens dat hij hier al langer dan een uur zat!

Tartend zag hij hem, den grooten vlieger, prachtig hoog zou die staan met dezen wind en in zijn vingers tintelde het verlangen, te voèlen het trèkken, op het oogenblik dat je hem òp ging gooien; als een reusachtige, levende vogel was dat in je handen!

'Ik moet eres weg,' zei hij zacht, 't niet meer kùnnende uithouden.

'Zoo?? Wil je noù alweer weg, je bent er amper,' klaagde de oude vrouw - 'houdt ie niet meer van die koekjes?' sufte ze voort tegen Coba.

'Ja wel moeder, hij heeft er twee gegeten.'

'Waarom wil hij dan zoo gauw weg?' wantrouwde ze.

'Hij moet misschien weer vroeg thuis zijn - één zoo'n dag maar - hè Frits?' zei Coba.

'Ja!' jokte hij graag. Hij dòrst toch niet zeggen van de jongens, die op hem wachtten, hij voelde wel, dat dat in 't geheel niet lijden kon; maar dit voelen-zèlf maakte hem weer kriegel.

'Och ja, aan Johantje hadt je ook meer dan aan ons, ouwe menschen,' treurde de oude vrouw voor zich heen.

De anderen zeiden niets. Van Dalen, het hoofd op de borst, pufte groote rookwolken uit zijn pijp... Coba zat aan de tafel en staarde voor zich uit. Ze dacht: hij ook, die aardige vroolijke jongen zou hier wel niet meer terugkomen - zoo graag zag ze hem hier... Ze had zoo gehoopt, nu Johantje er niet meer was, Frits toch van tijd tot tijd te kunnen blijven vertroetelen.

Maar hij wou niet, ze kòn het hem hier niet prettig genoeg maken - och nee, vréémde kinderen hieldt je niet - vréémde....'

En wat haar, het oudachtige meisje, dat daar maar heenleefde schijn-tevreden, stil en rustig, zich had doen geven in hartstochtelijke toegewijde zorg aan het nog kinderlijk broertje,

in half onbegrepen hunkering, dat deed haar nu in een ongewone onverschilligheid zwijgen, zonk als een bitter en hopeloos wee zwaar in haar neer....

Toen in de stilte, die om hem dreef, verwijtend, droef, vatte Frits opeens moed en stond op. En wat aarzelig ging hij 't eerst naar Van Dalen, wiens bleek geel gezicht verwrong in een gewild jovialen lach, terwijl hij weer aannam zijn akelig vroolijken toon; ‘zoo expres tegen hèm,’ dacht de jongen.

‘Nou, hou je taai hoor, tot ziens, en je komt wel weer es aanwaaien - de complimenten...’

Frits mompelde ‘dank u,’ ging toen naar de oude vrouw.

‘Dag juffrouw....’

Zij nam stom zijn hand, hield die vast, terwijl de droeve zachte oogen een wijle naar hem opstaarden; ze wist niets te zeggen dan:

‘Zal je Johantje niet vergeten?’

‘Néé!’ schudde heftig in schrik de jongen, om er àf te zijn....

Coba liet hem uit.

Stil hoorde hij haar achter zich aanloopen en de zelfde griezel weer overviel hem hier, in dien donkeren winkel, met den sluipenden voetstap van de lange Coba - Coba, die hij met jongensoogen heel oud vond.

Voor de deur stonden ze beiden stil.

‘Nou Frits, veel plezier hoor,’ zei ze zachtmoedig, maar om den toon en die woorden schrikte hij, voelde hij, dat zij 't wel begrepen had....

Hij begon iets te stamelen, maar haar oogen staarden langs hem heen met een vreemde uitdrukking; en hij dorst niet verder, fluisterde alleen maar kort gesmoord zijn goedendag.

Toen stond hij op straat.

Achter zich hoorde hij meteen zacht de deur toekleppen, en opeens bedacht hij, dat Coba hem niet nakeek als anders, voor 't eerst ook, zij hem niet gevraagd had terug te komen. En ook dit weer schokte even als een weeë schrik door hem heen, gaf hem een naar gevoel van schuld, in 't vaag besef, dat hij Coba verdriet had gedaan. Aan haar alleen dacht hij.

Op straat waren nu veel menschen gekomen, en Frits moest telkens groeten, zag ieder oogenblik een kennis, en

hij dacht hoe leuk hij dit alles zou gevonden hebben als niet dat lamme bij Van Dalen was gebeurd.

Zijn middag was wèg....

Zonder hoop, slofte hij tòch den weg op naar 't land - maar de straat uit, op den zonnigen wijden weg, pakte hem opeens weer fel 't verlangen naar den vlieger, en hij begon te haasten, de bocht om, waar hij ze kon zien....

Ze stónden d'r nog! en ze kéken! Toen opeens schudde hij alle nare herinnering van zich àf, en begon te hollen naar ze toe.

INA BOUDIER-BAKKER.

Insulinde te Brussel.

Zou het enkel en alleen nieuwsgierigheid zijn geweest die dezen zomer dag in dag uit, van begin Juni tot einde September, het publiek in zoo grooten getale deed golven om Cuypers' ‘pendopo’, waar een tiental eenvoudige Inlanders van N.-Indië, mannen en vrouwen, hun handwerk: weven, batiken, houtsnijden, matten- en hoedenvlechten, zaten uit te oefenen? Ik kan het niet gelooven. Daartoe was het schouwspel te weinig pikant. De vrouwen hadden haar eerste, een enkele zelfs haar tweede jeugd achter den rug. De mannen onderscheidden zich noch door titanischen lichaamsbouw, noch door sterk sprekende exotische gelaatstrekken. Aller kleeding was, voor oosterlingen, stemmig, kleuren vertoonend die meer tot de fijnproevers dan tot de schare spraken. Stil en rustig ging hun werk. Het weefgetouw van de twee sumatraansche vrouwen, aan de achterzijde van de overdekte verhevenheid opgesteld, deed een regelmatig, bescheiden geklikklak vernemen; aan de voorzijde gaven de javaansche houtsnijders met de afwisselend zachte en ietwat sterker tikjes van hun houten hamers op hun miniatuur-beitels eenig geluid. Overigens geschiedde alles gedruischloos. De twee hoedenvlechters, echte desa-lieden uit het Tanggeransche, hielden de goedige aangezichten onafgebroken gewend naar de vaardige handen die, met onbegrijpelijke radheid en zekerheid, fijne reepen bamboeschil samenvoegden tot onberispelijk, blank vlechtwerk. Een echtpaar uit Bawean - de man bejaard, deftig, zelden zonder oranje kokarde op het zwarte buis; de jeugd der zeker een kwarteeuw jongere vrouw schuilgaande achter een wellicht van den echtgenoot overgenomen ouwelijke voornaamheid - zat met even groote ernst en ijver van gespouwen pandanbladeren mooi gekleurde, sober versierde matten te maken. Tusschen de hoedenvlechters en de op haar gestoelten zetelende weefsters in, hadden, op den vloer van de door beschotten in afdeelingen gesplitste pendopo, twee

vrouwtjes van Midden Java voldoende ruimte gevonden voor het verbijsterendste aller indische handwerken: het batiken. Wel hadden zij het meest van allen bekijks die beide, neen, niet 'mooie', maar in al haar bewegingen bevallige batikstertjes, zooals zij daar zaten met haar donker-blauw-en-bruine sarongs en haar zwarte baadjes, de linkerhand achter het over een houten raam hangend wit of getint katoen en daarop met de rechterhand die de *tjanting* voerde - het fijn getuitte rood-koperen miniatuur-kommetje met bruin gekleurde gesmolten was - geheel uit het hoofd figuren teekenend van een dikwijls eerst na verloop van tijd voor den toeschouwer begrijpelijk wordende ingewikkeldheid.

Ik verbeeld mij dat vooral het kunstig gedoe van deze batiksters het tentoonstellings-publiek heeft doen begrijpen dat hier iets anders te zien was dan een ijdele kermisvertooning en zoo niet bij allen dan toch bij velen het besef heeft wakker geroepen dat hier menschen aan het werk waren van een beschaving, anders, maar daarom niet minder dan de onze. De onder de bezoekers rijkelijk vertegenwoordigde Nederlanders zullen, als zij hun oor te luisteren hebben gelegd, menige bewonderende uitspraak van vreemdelingen hebben kunnen vernemen die, laat mij hopen, met eigen sympathie voor hun mede-onderdanen in overeenstemming was, of anders in elk geval hen tot nadenken zal hebben gebracht over de groote verantwoordelijkheid die de verplichting om een zoo fijn en artistiek begaafd volk te besturen aan Nederland oplegt.

Zal dan voor velen die ons Indië slechts uit boeken of van hooren zeggen kenden, het werken van dit tiental Inlanders een openbaring zijn geweest, anderen - en hieronder schaart zich de schrijver van deze regelen - zullen daarin slechts de bevestiging gevonden hebben van een sinds lang bij hen bestaande overtuiging. Toch waren ook voor de laatsten, vooral indien zij het Indië van den jongsten tijd niet kenden, de blijde verrassingen niet uitgesloten. Wie vóor het einde der 19e eeuw Insulinde verliet en er sedert niet terugkeerde moet bij nadere kennismaking met deze groep van Inlanders gevoeld hebben dat daarginds in dien tijd iets veranderd en ten goede veranderd is. Er is wat meer vrijmoedigheid, wat meer durf in de menschen gekomen. Het zou mij vroeger een onbegonnen

of althans een hoogst gevaarlijk werk hebben toegeschenen een groep Inlanders, niet behoorende tot het slag der gamelan-spelers en der danseressen, maar degelijke nijveren uit verschillende deelen van den archipel, bijeen te lezen en naar Europa over te brengen om daar een viertal maanden werkzaam te zijn. Deze proef is thans genomen. De tentoonstellings-commissie in Indië, die haar met groote zorg voorbereidde, is van den aanvang af met de beste verwachtingen bezield geweest en de uitkomst heeft haar volkomen gelijk gegeven. Ter verzekering van dit welslagen had zij echter uitnemende maatregelen genomen. Aan het gezelschap werd een javaansche kok toegevoegd, die in den keuken van het eenvoudig-nette huisje, waar de kolonie in de nabijheid der tentoonstelling werd ondergebracht, dagelijks voor behoorlijk gekookte rijst en 'wat daarnevens past' zorgde. En terwijl aldus in een zeer belangrijk onderdeel van materieele verpleging was voorzien, werd de geheele leiding van het uit tamelijk heterogene bestanddeelen, immers uit Sumatranen, Soendaneezen, Javanen en Madoereezen bestaande troepje toevertrouwd aan een Inlander van meerdere ontwikkeling en aanzien, aan den djaksa van Soemedang, den heer Raden Brata di Widjaja. Het denkbeeld om aldus aan het inlandsch gezin gedurende de reis en gedurende zijn verblijf te Brussel ook een inlandsch hoofd te geven was mooi, maar kon menigeen gewaagd schijnen. Want ook dat hoofd was nooit buiten zijn geboorteland geweest en dus, ofschoon uitnemend Nederlandsch sprekend, een volslagen vreemdeling in België. Bovendien, was voor een nog jongen, levenslustigen en weetgierigen javaanschen edelman de taak om de orde en den vrede te bewaren onder dit zoo ongewoon samengestelde gezelschap; te waken voor elks stoffelijk welzijn; zoo noodig ook als *magister morum* op te treden; de huishoudelijke administratie te voeren; den arbeid ter tentoonstelling te regelen; daarop voortdurend een wakend oog te houden en bij dat alles steeds gereed te staan ter beantwoording der van allen kant tot hem gerichte vragen - was die taak niet *te* zwaar? De indische commissie meende van neen en de uitkomst heeft haar al weder schitterend in het gelijk gesteld. Dit dankt zij aan de buitengewone eigenschappen van verstand, gemoed en karakter die de heer Brata di Widjaja bleek te bezitten en

aan diens, in één woord, hooge plichtsopvatting. Al spoedig was het duidelijk dat de leiding van het werk en het bestuur over het huishouden met gerustheid aan hem konden worden overgelaten en er is in den loop van de vier maanden, dat het inlandsch gezelschap te Brussel vertoefd heeft, nooit één oogenblik geweest waarin die gerustheid dreigde te worden verstoord.

Dank zij het tiental inlandsche nijveren en hun geleider die in zijn onberispelijke, stemmig-voorname javaansche kleedij dagelijks ter zijde van de ‘pendopo’ op zijn post was, is ongetwijfeld de nederlandsch-indische kunstnijverheid het aantrekkelijkst onderdeel van onze koloniale tentoonstelling geworden. Of zij, economisch gesproken, op deze eereplaats recht had zal misschien door sommigen betwijfeld worden. Wanneer men uit de middenhal, waar weefsels en batikans het oog streelden, leder-, houtsnij- en vlechtwerk bewondering wekten, gedreven koper schitterde naast minder opzichtig pamor-smeedwerk en deftige, bas-tonen belovende gongs, wanneer men uit die stellig van begaafdheid en kunstzin getuigende omgeving de daaromheen loopende gangen inliep en door deze toegang verkreeg tot de tegen den buitenwand van het tentoonstellingsgebouw geplaatste vierkante vertrekken, waar deels de regeeringszorg, deels de bedrijven van westersche ondernemers in beeld waren gebracht, dan kreeg men nog wel een anderen kijk op Insulinde. Niet langer was het een ‘rariteitkamer’, het ontvouwde zich voor uw oogen als een land van stoere, degelijke, vaak hooggestemde werkers. 's Lands plantentuin en het daaruit voortgekomen landbouwdepartement deden zien hoe daarginds de hoogste wetenschap wordt dienstbaar gemaakt aan het algemeen welzijn. De gouvernementsbedrijven konden een denkbeeld geven van de reusachtige taak die een koloniale regeering aanvaarden moet wil zij voor verschillende bedrijven, waarbij de gemeenschap sterk-sprekende belangen heeft, onafhankelijk blijven van bijzondere ondernemers. Aan het inlandsch onderwijs kon maar een bescheiden hoekje worden ingeruimd, maar hoe troffen de niet al te vluchtige bezoekers die leer- en leesboekjes in meer dan tien verschillende inlandsche talen, hoe verbaasd stonden zij over het onberispelijke en sierlijke werk, dat verschillende schoolschriften van inlandsche leerlingen te zien gaven; hoe

getuigden vooral vreemdelingen van eerbiedige bewondering wanneer men hen wees op de foto's van de inlandsche-artsenschool! Ik zou zoo kunnen voortgaan, zou kunnen verhalen van de irrigatie die in één vertrek met de educatie werd ondergebracht, van het boschwezen, van den topografischen dienst, van den artillerie-constructiewinkel - maar ik meen reeds genoeg gezegd te hebben om te doen gevoelen, dat de beteekenis der werkzaamheid van de *overheid* op treffende wijze aanschouwelijk werd gemaakt. Hetzelfde geldt voor de werkzaamheid der *bijzondere* ondernemers. De tabakscultuur, die door een samenloop van omstandigheden haar licht wat betimmerd zag en wier zeer belangrijke modellen van schuren, loodsen en woningen rijkelijk groot waren voor de beperkte ruimte, was een weinig in de verdrukking geraakt, al kon de waarlijk-belangstellende ook dáár voldoende lafenis vinden voor zijn kennisdorst. Maar een bekoorlijker geheel vertoonden ongetwijfeld verschillende berg- en enkele laagland-cultures voor welker veraanschouwelijking de Koloniale Bank de zorg op zich genomen had. Hoe zelfs een stopflesschenverzameling mooi kan zijn, indien door het glas heen de grijs-gele tint van superieure koffie, het glanzige zwart van de vanille, het warme bruin van de cacao-noot zichtbaar wordt en indien de van verre op een perzik gelijkende, nog gebolsterde muskaatnoot opengebarsten even het schitterend rood vertoont van haar foelie! Maar het zijn niet alleen de voortbrengselen van het tropisch plantenrijk, die onzen zin voor kleuren streelen. Dat bewees, hoe vreemd het misschien klinke, de petroleum-industrie die dank zij der ‘Bataafsche’ naast de Koloniale Bank haar tent had opgeslagen. Daar stonden zij naast elkander in forsche glazen cylinders, de producten der aardolie in hun verschillende staten, van de donkerbruine ruwe olie af tot de fijnst gedistilleerde kerosine of benzine, een gamma van sepia-tinten zou men zeggen, ware het niet, dat de blauwe weerschijn dien men schier altijd waarnam, aan die licht-ontvlambare vloeistoffen een geheel eigen karakter gaf. Evenals in andere ‘loges’ had de heer Cuypers hier gezorgd voor een pakkende demonstratie van de beteekenis der vertegenwoordigde industrie. Cijfers en grafische voorstellingen, niet op dorre tabellen, maar verwerkt tot wandversierende fresco's. Een petroleumkaart van den archipel en

een wereldkaart die het vervoer der in Indië gewonnen olie naar alle windstreken aantoonde, een spuitende bron en een administrateurswoning waren mede met meer oostersche dan westersche tinten op de muren gemaald, alles naar boven toe begrensd door een friesschildering: de petroleumvloot. Dat hier geen grootspraak aan het woord was bewezen de keurige modellen van tank-schepen. Even keurig en zinrijk, door gelukkige afwisseling een telkens weder verrassend beeld gevend, waren, aan de overzijde van de voor Indië bestemde ruimte, de particuliere spoorwegen en de suikerindustrie vertegenwoordigd. Wie er kwam kon gemakkelijk een algemeen overzicht krijgen van deze belangrijke bedrijven. Wie er wat dieper in wilde doordringen vond daarbij een gids in de smaakvol uitgegeven en verluchte brochures die voor elken belangstellende verkrijgbaar waren. Wonderschoone modellen van spoorwagens, ja van een complete suikerfabriek gaven een dunk van het hooge peil waartoe èn spoorweg- èn fabriekswezen zich op Java hebben weten te verheffen. Maar het meest van alles troffen wellicht nog de met zorg gekozen foto's. De spoorwegafdeeling gaf pracht-exemplaren te aanschonwen van zeldzaam-groote afmetingen, die een duidelijke voorstelling van gansche treinen met hun tropische omgeving toelieten. De suikerindustrie ontvouwde in een opeenvolging van *à la rampe* in de betimmering opgenomen platina-drukken de ontwikkelingsgeschiedenis van het ‘hemelsch manna’ (naar Antonides van der Goes' op de muur geschilderde ontboezeming)[1)] van het oogenblik dat de

1) ‘Den Ooster Indiaen schenkt 't merg van suikerrieten
Een hemelsch manna, niet als dankbaer te genieten,
Dat yders tong vernoegt, den lekkren honger wett,
En alle spyzen maekt een aengenaem banket.
O lieflyk rietebloed, gy weet de doot te keeren,
En d'onverderflykheit den vruchten te vereeren!
Hoe rykelyk verzoet uw schat de moeite en 't leet,
Des nyvren, die zoo verre u kweekt met zorg en zweet.’

Vrij naar Antonides van der Goes, Ystroom (1671).

Dat de ‘Ooster Indiaen’ de plaats innam van den ‘Kormandéller’ en de ‘nyvre’ in den laatsten regel die

‘Des zeemans die zoo verre u haelt met bloet en zweet!’

zijn een paar vrijheden, die men ongetwijfeld aan den heer H.C. Prinsen Geerligs, den vinder van dit smakelijke citaat, zal vergeven.

sawall in rietland wordt herschapen tot aan het tijdstip waarop de kostelijke kristallen, in zakken of krandjangs verpakt, uit het pakhuis in de prauw en uit de prauw in het ruim van het stoomschip gebracht, de groote zeereis aanvaarden naar Amerika of Japan, naar Britsch-Indië of Australië.

Ja, die foto's! Deze hebben een zeer belangrijke rol gespeeld op onze koloniale tentoonstelling. De heer Cuypers, aan wien de inwendige betimmering en versiering van dit gedeelte van het nederlandsch paviljoen was opgedragen, verdient een bijzonder woord van lof voor den goeden smaak en het juiste inzicht waarvan hij hierbij deed blijken. Alle van hetzelfde flinke formaat, alle in dezelfde mooie doffe platina-tinten, alle zonder hinderlijk-schitterende glasbedekking, waren die foto's, de geheele afdeeling door, als wand- en beschotversiering aangebracht. Tusschen het donkerrood met goud van de betimmering kwamen zij, in smalle vergulde lijsten gevat en door onderschriften op dof verguld karton toegelicht, verbazend mooi uit, deden zij het indische landschap, het inlandsche volk, de cultures en de heerlijke overblijfselen der Hindoekunst tintelen en leven. Menigeen wiens indische tijd ver achter hem ligt zal, bij het aanschouwen van al dat innig-mooie, oude, schier vergeten snaren in zijn gemoed hebben voelen trillen. Merkwaardig al weder dat de fraaistgetinte foto's, waarop met zeldzame smaak en zorg gekozen landschappen en tafreelen uit het volksleven te aanschouwen vielen geheel en al het werk waren van een Javaan, den bekenden, verdienstelijken Regent van Demak.

Wie door zooveel schoons zich opgewekt mocht gevoelen, zijn gedachten te laten gaan over een mogelijke reis naar dit tropische wonderland kon in de loge der stoomvaartmaatschappijen, die als den overgang van Indië naar het Moederland vormde, alle daarvoor noodige inlichtingen erlangen en tevens de modellen bewonderen, zoo van de nieuwste Nederland- en Lloyd-schepen, als van een der uitnemend ingerichte booten, waarmede de Paketvaartmaatschappij haar passagiers in de gelegenheid stelt den archipel in alle richtingen te doorkruisen. Mocht echter een belangstellend bezoeker nog wat meer willen weten dan de brochures van stoomvaartondernemingen en van de vereeniging voor het vreemdelingenverkeer hem konden vertellen, dan had hij slechts,

even buiten het nederlandsch paviljoen, zich te begeven naar het bescheiden gebouwtje van Groot-Nederland. Daar toch was, nevens de inzendingen van het Algemeen Nederlandsch Verbond en van den Nederlandschen Boekhandel, plaats ingeruimd voor de Indische Leeszaal, een licht en luchtig vertrek met een van indische couranten en tijdschriften voorziene leestafel in het midden en aan de wanden een schat van koloniale litteratuur die de mildheid van verschillende wetenschappelijke genootschappen ter beschikking van de tentoonstellingscommissie had gesteld. De bank onder het groote venster droeg op een standaard, als uitnoodigend ter bezichtiging, een verzameling wondermooie foto's van Boroboedoer-reliefs, genomen en gerangschikt door den heer Van Erp die sinds eenige jaren met eerbiedige hand aan het verheven bouwwerk tracht te herstellen wat voor herstel vatbaar is. Ook hier aan de wanden geen gebrek aan foto's. Ten deele werden zij ontleend aan de rijke inzending van den regent van Demak, die zich wederom een meester betoonde in het smaakvol kiezen van wat Java's binnenland schilderachtigs oplevert. Ten deele vormden zij een reeks die een allerbelangwekkendst overzicht schonk van de jongste tochten naar N.-Guinea: kijkjes in het oerwoud, of op machtige rivieren met stroomversnellingen, of op in het steentijdperk verkeerende Papoea's, verbijsterd door de verschijning van een nog nooit aanschouwd stoomschip, alles naar de clichés der opnemingen van den heer Van Nouhuys, met de bestijging van den Wilhelmina-top als roemvol bereikt einddoel. Zóó ingericht kon de leeszaal een uitnemend denkbeeld geven van de beteekenis der nederlandsche cultuur voor het verre oosten en van de groote belangstelling die land en volk van Insulinde in den loop der eeuwen bij de mannen der wetenschap in het moederland hebben opgewekt.

Welke zou nu de indruk zijn, dien de beschouwing van onze indische tentoonstelling bij den welwillenden doch critischen, onbevooroordeelden bezoeker, bijv. bij een beschaafden Franschman of Duitscher, achterliet? Mij dunkt, als hij zich van alles goed rekenschap gegeven heeft zal hij drieërlei vaststellen. Ten eerste, dat de Nederlanders het op agronomisch, industrieel en zuiver-wetenschappelijk gebied in Insulinde ver hebben gebracht; ten tweede dat de overheid er in

menig opzicht althans qualitatief voortreffelijken arbeid verricht; ten derde dat, terwijl aan Nederland het zeldzaam voorrecht te beurt is gevallen, een fijn bewerktuigde en zachtaardige bevolking te mogen leiden en opleiden, deze taak bij lange na nog niet zoo schitterend is volbracht als die van den *eigen* arbeid op den tropischen akker. Wie door de mooie kleuren der inlandsche producten, door de bescheiden en bevallige bewegingen van de inlandsche nijveren, door de onmiskenbare oorspronkelijkheid van de vruchten huns arbeids zich niet geheel liet verblinden *moet* gevoeld hebben dat hij hier stond tevenover een meer belangwekkende dan gezonde of levensvatbare volksindustrie. Niet zoo zeer nog omdat de hulpmiddelen, waarvan deze nijveren zich bedienen vaak te primitief zijn om er *economisch* wat mede te kunnen bereiken, maar vooral omdat bij een vergelijking van de thans met de voorheen verkregen voortbrengselen niets te bespeuren is dat op ontwikkeling wijst. Zeker, er wordt, vooral in de Vorstenlanden, prachtig batikwerk verricht; verschillende nobele *kains* die in het stemmig vertrekje dat voor de batiksters was afgeschoten den achtergrond vormden van haar sierlijke bewegingen, mochten het bewijzen; maar toch is het niet anders dan een herhaling van wat sedert eeuwen gedaan werd, terwijl zich daarnevens, vooral buiten de Vorstenlanden, een nieuwe maar helaas minderwaardige stijl begon te vertoonen, sterk onder den invloed van de 'europeesche betweterij, europeesche wansmaak en europeesche reglementeerzucht' waartegen Rouffaer, nu zes jaar geleden, zoo welsprekend waarschuwde.[1)] Wie de sumatraansche vrouwen zag weven zal zich verbaasd hebben over de handigheid waarmede zij met onvolkomen gereedschap zich wisten te redden. Maar het Siloengkangwerk dat zij uit haar land medebrachten en op bescheiden schaal te Brussel maakten stond bij lange na niet zóó hoog als sommige oudere aan den wand prijkende sumatraansche weefsels van met gouddraad doorvlochten zijde. Nu er eenige vraag naar Siloengkangkleedjes is ontstaan moeten de weefsters, gegeven haar primitieve werktuigen, zich wel redden door het leveren van minder tijd vereischende

1) De voornaamste industrieën der inlandsche bevolking van Java en Madoera. Den Haag 1904, blz. 31.

weefsels en, ter wille van de goedkoopte, door het gebruik van gemeenere grondstoffen. Ook wordt meer dan wenschelijk is tegemoet gekomen aan de eischen van een onzuiveren westerschen smaak.

Bijna in eiken tak van industrie neemt men soortgelijke verschijnselen waar. De kunstvaardigheid van javaansche houtsnijders is buitengewoon, maar zij is allerminst van gisteren. Oostelijk van Semarang vooral in Koedoes en Djapara en in de Vorstenlanden - om nu van andere streken te zwijgen - vindt men verrukkelijk houtsnijwerk, geverfd en ongeverfd, van eeuwen her en de gebeeldhouwde meubelen die de dienaren van de O.I. Compagnie door Inlanders lieten maken zijn nog heden ten dage beroemd. Zeker zijn er ook nu nog *toekangs* die de oude overlevering in eere houden, getuige bijv. de indische zaal in het koninklijk paleis te 's-Gravenhage[1)], maar ook hier bestaat de neiging om door het leveren van minder tijd en minder geld vorderende voorwerpen aan de eischen van een niet koopkrachtig of althans niet scheutig publiek te voldoen. Op zichzelf genomen zou dit zoo erg niet zijn. De bakens moeten naar het getij worden verzet en nu ook de javaansche handwerker niet meer zooals vroeger uitsluitend werken kan voor vorsten en edelen, verdient zijn streven om elders debiet te vinden eer lof dan blaam. Maar het ongeluk is dat hij er blijkbaar nog niet op is ingericht om ook het eenvoudige goed te maken en er den stempel van zijn fijnen smaak op te drukken; het wordt al te licht lorrig werk dat door conventioneel ornament, waarin lotosbloemen en wajang-figuren een groote rol spelen, van verre herinnert aan den goeden javaanschen stijl, maar er inderdaad maar een flauwe, karakterlooze afspiegeling van is. Sommige Djapara-doozen ter tentoonstelling aanwezig, zouden als stukken van overtuiging dienst kunnen doen.

Bijna alles wat men in de laatste jaren, met de beste bedoelingen, den Inlander heeft leeren maken draagt zulk een min of meer decadent karakter. Hoe plomp en zielloos bijvoorbeeld waren de doosjes, de inktkokers, de portretstandaards en dergelijke uit een gemakkelijk te bewerken groen of grijs

1) Een der te Brussel aanwezige houtsnijders werkte gedurende eenige jaren aan die indische zaal mede.

gesteente gesneden, die in een der vele vitrines waren opgeborgen! Er waren van hetzelfde materiaal ook stempels of - Ardjoena vergeve het! - kurkenhouders (dus bestemd om op een whiskyflesch te prijken), die de gelaatstrekken van dezen of genen wajangheld droegen. Men behoefde daarmede maar even de vorstenlandsche wajangs te vergelijken die achter de standplaats van den djaksa tegen voornaam batikwerk waren gehecht, om het verschil tusschen echt en onecht te gevoelen.

In die wajangfiguren zal niemand iets verfijnds en zinrijks kunnen miskennen. De physionomieën, zij mogen in ons oog nog zoozeer tot caricatuur zijn geworden, zijn vol uitdrukking; de onwaarschijnlijk lange armen misstaan niet omdat maar al te duidelijk is dat het niet de bedoeling was, gewone menschen voor te stellen. De kunst en de smaak waarmede het fijne, perkamentachtige buffelleder *à jour* is bewerkt verdienen de hoogste bewondering en de wijze waarop de zich versmallende uitlooper van het hoornen handvatsel benut wordt om, overlangs door midden gespleten en in sierlijke slingers aan weerszijden van de figuren gelegd, deze te verstevigen is even oorspronkelijk als bekoorlijk. Wordt op zulk een flguur het donkere rood, het diepe blauw en het ietwat matte goud gebracht, dat de beste vorstenlandsche kunstenaars te hunner beschikking hebben, dan verkrijgt men iets dat misschien niet aan elks smaak zal kunnen voldoen, maar dat ongetwijfeld de volkomenheid van een echt kunstvoorwerp vertoont. Sedert een tiental jaren is vooral te Jogja getracht, het aloude procédé der wajang-factuur ook op andere voorwerpen toe te passen. Kleine waaiers, leesteekens, ceintuurs, schrijfportefeuilles en portretstandaards, alle van opengewerkt, gekleurd en verguld buffelleder, zijn aldus ontstaan. Aanvankelijk waren die pogingen wel gelukkig; vooral onder de waaiers werden er gevonden die hun afstamming van de classieke wajang niet al te zeer verloochenden. Maar later is ook hierin de klad gekomen. De toekangs hebben zich soms laten verleiden tot de keuze van door hen minder goed begrepen motieven en, veel meer nog, tot het gebruik van andere dan de oud-javaansche, meest plantaardige verfstoffen. De inzendingen van lederwerk als hier bedoeld te Brussel vertoonden de onmiskenbare sporen van dezen achteruitgang.

In stede van de warme, stemmig-voorname, echt-javaansche tinten werd te veel gezien dat aan aniline deed denken: opzichtig blauw, hard groen en naar paars overhellend rood, onmachtig om, tezamen met het vaak te zeer schitterende goud, te voeren tot die tegelijk rijke en stille harmonie, die het oog in een goedgeslaagde wajangfiguur bewondert.

Ik meen met de voorafgaande, niet zonder eenig hartzeer neergeschreven mededeelingen omtrent den stand van de inlandsche kunstnijverheid te mogen volstaan om voelbaar te maken wat naar mijn meening de toekomst dier nijverheid zijn moet, indien zij, zooals thans, vrij wel aan haar lot wordt overgelaten. Door de omstandigheden genoodzaakt om elders dan in de kratons en dalems der grooten afzet te zoeken, zal zij meer en meer voor de open markt gaan werken, maar, daar het haar beoefenaars èn aan de ontwikkeling hapert die vereischt wordt om aan de verleiding van het banale weerstand te bieden, èn aan het kapitaal dat noodig zou zijn om zich sneller produceerende werktuigen aan te schaffen zal, onvermijdelijk, de ontaarding voortwoekeren.

Nóg een zeer belangrijke factor in het nadeel der industrie moet hierbij genoemd worden: de gebrekkige organisatie van vele bedrijven - samenhangend voor een deel zeker met het gebrek aan kapitaal - waardoor van een geregelde, op het vormen van voorraden gerichte productie geen sprake kan zijn. Een sterk sprekend voorbeeld van dit gebrek leverde de ervaring tijdens de tentoonstelling op. In het district Singaparna (Preanger-regentschappen) bestaat een daar inheemsche vlechtnijverheid. Aangemoedigd door belangstellende bestuursambtenaren is deze industrie in den loop der jaren er toe gebracht, tal van voorwerpen te vervaardigen die ook in de europeesche huishouding gebruik kunnen vinden: papier- en waschkorven, bloemen-, brood- en sleutelmandjes, tafelmatjes, flesschendragers en dergelijke. Bij de opening der tentoonstelling was een tamelijk groot aantal van deze zaken aanwezig die, terecht, bij het publiek en bij de vakmannen zeer de aandacht trokken door de degelijkheid van haar maaksel en den goeden smaak die uit vorm en versiering sprak. Al spoedig was zooveel verkocht en besteld dat telegrafisch nieuwe voorraad moest worden aangevraagd. Toen, begin September, die nieuwe voor-

raad kwam bleek hij van een zoo minderwaardig gehalte dat onmogelijk aan de bestellingen kon worden voldaan. Er werd weder naar Indië getelegrafeerd en de vraag gesteld of niet verschillende voorwerpen, geheel gelijk aan die der oorspronkelijke bezending, konden worden verwacht, daar anders de gesloten overeenkomsten zouden moeten worden vernietigd. Het telegrafisch antwoord luidde dat onmogelijk aan het verzoek kon worden voldaan. De voorraad goede voorwerpen was uitgeput en men had er niet aan gedacht of was er althans niet toe gekomen om, onmiddellijk na de verzending van een betrekkelijk bescheiden partijtje naar Brussel, met het oog op de toch altijd mogelijke nabestellingen, een nieuwen voorraad van gelijksoortig en gelijkwaardig vlechtwerk te vormen. Op grond van vroegere ervaringen meen ik te mogen aannemen dat het in verschillende andere bedrijven met nabestellingen al niet veel beter gaan zou.

Ook hierin zal verandering moeten worden gebracht, wil er van de inlandsche nijverheid ooit iets van economische beteekenis groeien. Een onmisbare voorwaarde voor het bestaan en de ontwikkeling van een industrie is de zekerheid, dat tegenover vraag ook aanbod staat. Bij het ontbreken van deze voorwaarde zal de industrie onverbiddelijk worden verdrongen en overvleugeld door andere die, ook al mochten zij in verschillende opzichten minder hoog staan, althans zorg dragen dat wie koopen *wil* ook *kan* koopen.

De wijzen waarop aan dien zekerheidseisch kan worden voldaan zijn tweeërlei. Ondernemende Europeanen of Oosterlingen van meer ontwikkeling dan de gewone Inlander kunnen, toegerust met het onmisbaar kapitaal, trachten de organisatie van een inlandsche industrie ter hand te nemen. Dat dit geen ijdel pogen behoeft te zijn heeft een Franschman, de heer Petitjean, bewezen die de van ouds in het Tanggeransche bestaande vlechtnijverheid tot een reusachtige ontwikkeling heeft weten te brengen door het geregeld en tegen vaste prijzen opkoopen van hoeden die, volgens door hem verstrekte aanwijzingen, door inlandsche families in huisarbeid worden gevlochten. In Europa, met name te Parijs, wordt aan dit product eener bedrevenheid waarvan men zich te Brussel een denkbeeld heeft kunnen vormen de

laatste hand gelegd. Daarna komt het in den handel die naar het schijnt tegenover deze lichte en fijne, niet al te dure hoofddeksels bijzonder ‘willig’ is. Het lijdt geen twijfel of er zijn andere industrieën die voor een dergelijke organisatie en exploitatie vatbaar zouden blijken. De vraag is echter of het economisch ontwikkelingsproces der inlandsche nijverheid bij voorkeur in deze richting moet worden geleid. Mij dunkt van neen. Hooger dan een dergelijke organisatie van de inlandsche industrie zou ik er een stellen die de mogelijkheid opent om de nijveren-zelven het grootst-mogelijke profijt van hun arbeid te doen trekken. Die mogelijkheid zal alleen bestaan indien den Inlander de noodige kennis, technische bekwaamheid, zelfstandigheid en administratief inzicht kan worden bijgebracht om hem, gesteund door een goed ingericht credietwezen, voor eigen rekening te doen arbeiden. Ook al blijkt het slechts voor een deel der geroepenen weggelegd om als eigenwerkers, coöperators of bedrijfsleiders op te treden en al zullen de anderen zich dan met een meer ondergeschikte plaats moeten vergenoegen, hoeveel sterker zullen ook zíj staan, hoeveel beter zullen ook zíj voor hun belang kunnen opkomen, indien zij van de analphabeten die de overgroote meerderheid der toekangs thans is vervormd zijn tot met school- en methodische vakkennis toegeruste, wat meer dan den dag van heden overziende wezens!

De verheffing van de inlandsche nijverheid vormt derhalve een onderdeel van de groote opvoedkundige taak die in ons Indië op de overheid rust. Men denke daarbij niet uitsluitend aan het zoeken van afzetgebied buiten Insulinde, aan het produceeren voor de westersche markt. In een volkrijk land als vooral Java is moet wel degelijk ook aandacht worden geschonken aan de binnenlandsche markt. De koopkracht der inlandsche bevolking is gering en haar woningen zijn daardoor maar schaars van huisraad voorzien, doch hierin *kan* verandering komen en bovendien, *eenig* huisraad wordt nu toch reeds in elke woning gevonden. De hoedanigheid van dit huisraad te verbeteren, den nu vaak maar al te diep sluimerenden smaak voor wat mooi en degelijk is ook bij den gewonen Inlander weer wakker te roepen en aldus, met de stijging van geestelijke ontwikkeling en stoffelijken welstand, het alledaagsche leven der massa op een hooger plan te

brengen, wie zouden dit lichter kunnen bereiken dan inlandsche nijveren, die juist omdat zij *inlandsch* zijn een schreefje voor zouden hebben?

'Het door de leerlingen vervaardigde werk vond geregeld afzet bij de bevolking in de omstreken; vooral het aardewerk, niettegenstaande dit tegen hoogeren prijs verkocht werd dan op de passers verkrijgbare gelijksoortige voorwerpen, welke echter minder deugdelijk zijn.' Aldus kan men lezen in het laatstverschenen Algemeen Verslag van het Inlandsch Onderwijs, waar dit de huisvlijtschool te Ngawi behandelt. Er ligt hierin een belofte voor de toekomst en tevens een aansporing voor thans. Het is van het hoogste belang dat zoo spoedig mogelijk het vakonderwijs voor Inlanders worde ter hand genomen en in een weldoordachte, de kiemen van een nationale ontwikkeling der inheemsche nijverheid in zich dragende organisatie samengevat. De op bescheiden schaal maar met in achtneming van den volksgeest ingerichte ngawische huisvlijtschool, - eigenlijk een ambachts- en kunstnijverheidsschool in eenvoudigen vorm - waar, uitsluitend aan leerlingen die reeds elementair schoolonderwijs genoten hebben, door ervaren toekangs verschillende bedrijven worden geleerd, terwijl een aan allen zonder onderscheid door een bekwaam inlandsch onderwijzer, het hoofd der school, verstrekt methodisch teekenonderricht het oog ontwikkelt en den zin voor stiptheid aankweekt, zij het voorbeeld dat spoedig op ruime schaal navolging moge vinden. Maar daarboven kome, naar de gezonde denkbeelden van den vader der huisvlijtschool in haar tegenwoordigen vorm, den controleur J.E. Jasper, een hoogere inrichting, een kunstnijverheidschool op een der welvarendste plaatsen van Java, aan welke de beste kweekelingen der huisvlijtscholen zich verder kunnen bekwamen tot eerstenrangs handwerkers en waar plaats is voor opleiding van het onderwijzend personeel dat de huisvlijtscholen in de toekomst zullen behoeven. Een dergelijke inrichting, waar het onderwijs zou moeten zijn doordrongen van een nationalen geest en waar de kennis van westersch-moderne technieken slechts zou moeten worden aangebracht om dien nationalen geest zich krachtiger en overvloediger dan thans mogelijk is te doen uiten, zou een machtigen invloed op de ontwikkeling van de inlandsche nijverheid kunnen hebben. Een verzameling van wat die

nijverheid in den loop der jaren voor goeds en schoons wrocht, een museum dus, in het bijzonder van inlandsche k u n s t nijverheid, zou, naar de heer Jasper terecht meent, een onmisbaar bestanddeel dier inrichting moeten vormen. Zoo toch kan de eerbied voor wat inlandsche handen schiepen bij het opkomend geslacht worden aangekweekt en een standaard van nationaal schoon worden gevonden, naar welken hetgeen onder andere omstandigheden gemaakt wordt en aan andere behoeften zal moeten voldoen nochtans behoort te worden beoordeeld. Eindelijk zou door het bestudeeren van oude, verdwijnende technieken en het samenvatten van de uitkomsten dier studie in bevattelijke handleidingen; door beschrijving en afbeelding van goede maar in onbruik geraakte of rakende patronen veel kennis kunnen worden vastgelegd, waarvan in museum, school en werkplaats partij ware te trekken.

Langs den aangewezen weg kan, menschelijker wijs gesproken, de toekomst van de inlandsche nijverheid verzekerd, haar thans automatisch voortwoekerende verwording tegengegaan worden. Zij zal echter nog lang een teedere plant blijven, die met de grootste behoedzaamheid moet worden behandeld. Ook zal moeten worden gezorgd dat, terwijl men bezig is met te werken voor de toekomst, het heden niet al te zeer in het gedrang raakt. Het door den heer Cuypers[1)] geopperde denkbeeld om een vereeniging te vormen voor het oprichten van werkplaatsen in verschillende centra van Indië, waar bekwame, zij het dan ongeschoolde en daardoor voor zelfstandigen arbeid minder geschikte toekangs zouden worden samengebracht om onder deskundige leiding ook voor de europeesche markt te werken, kan in dien eisch van het oogenblik voorzien. Maar om van de oprichting van dergelijke werkplaatsen een meer dan voorbijgaand nut te trekken zullen zij, naar door den heer J.Z. van Dijck in Cuypers' tijdschrift[2)] zoo juist werd opgemerkt, een plaats moeten erlangen in de organisatie die de zorg voor de inlandsche nijverheid in haar geheelen omvang behoort te omvatten en daardoor komen onder het oppertoezicht van den éénen man, aan wien die organisatie,

1) In ‘Het Huis, Oud en Nieuw’ van October 1910, blz. 293.
2) Zie aldaar, October 1910, blz. 355.

straks de leiding van dezen gewichtigen tak van overheidszorg zal worden toevertrouwd.

Te twijfelen of een *omnis homo* als voor zulk een taak vereischt wordt te vinden ware zou blijk geven van kleinmoedigheid. Maar wèl mag gewezen worden op het overwegend belang, dat bij een zoo teedere, de toekomst van gansch een volk rakende zaak als de organisatie van zijn nijverheid en vooral van zijn kunstnijverheid is, toch getracht worde zooveel mogelijk rekening te houden met de gevoelens en de inzichten van de besten onder dat volk. Kan bij het maken van de voorstudiën die aan de opstelling van een concreet plan ongetwijfeld moeten voorafgaan voortdurend overleg worden gepleegd met een ontwikkelden, zelfstandig denkenden, voor zijn volk warm gevoelenden Inlander - en Brussel heeft voor wie het nog altijd niet geloofden *bewezen* dat dergelijke Inlanders bestaan! - dan zal daarmede een waarborg tegen het plegen van later wellicht onherstelbare vergissingen zijn verkregen.

'Ja, er moet wat meer voor die Inlanders worden gedaan,' zeide mij te Brussel een hooggeplaatst Nederlander, voor wien, als voor zoovelen, de sympathieke bevolking der pendopo en haar voortreffelijke geleider een openbaring waren. Als ik veronderstellen mag dat de stem des gewetens velen hetzelfde zal toeroepen, dat men dan tevens de leering begrijpe die Brussel gebracht heeft! Mocht de vertegenwoordiging van Insulinde aldaar den stoot geven tot een organisatie van de inlandsche nijverheid als hierboven werd geschetst, - de hardnekkigste twijfelaar aan het nut van wereldtentoonstellingen zou moeten toegeven, dat in dít geval door die vertegenwoordiging iets zeer nuttigs en iets zeer schoons werd tot stand gebracht.

C.TH. VAN DEVENTER.

Willem Maris.
1844-1910.

Wat Willem Maris wel zéér heeft vóor gehad is, dat hij van den beginne af aan op een weg is gekomen, waar hij, men zou zeggen zonder weifelingen, zijn heele leven lang op blijven mocht. Hij was nog een kind toen hij zich al tot het weiland voelde aangetrokken. Eens op een avond na schooltijd - zoo vertelde hij later graag - toen hij in de weî had geteekend, zag hij de koeien al voor het hek geschaard, en er niet langs heen durvende, bleef hij zoo lang wachten dat zijn moeder, toen hij thuis kwam, ongerust over hem was geworden, - zulk een klein kereltje was de aankomende beestenteekenaar toen nog.

Die vroege beslistheid van neiging werd gesteund door de omstandigheid, dat hij al dadelijk de ervaringen zijner oudere broers Jacob en Matthijs tot zijn voordeel kon gebruiken. Zij waren zeven en vijf jaar ouder dan hij en reeds veelszins ingewijd in hunne kunst, toen Willem eerst begon zich daaraan te wijden. Dat hij zich nochtans in den aanvang wel heel deugdelijk op de grondslagen toeleî, bewijzen enkele bewaard gebleven teekeningen van koeien uit zijn jongenstijd, en die zoo eerbiedig en zuiver gedaan zijn, als waren zij het werk van een zestiende-eeuwschen meester.

In het Mauritshuis kopieerde hij in die dagen Potter in waterverf. Maar ook thuis, in de ouderlijke woning die in het Slop de drie boeren lag, werden op de schilderkamer aandachtige beestestudies gemaakt. De doode Ramskop, waarnaar

Matthijs twee zulke bewonderenswaardige dingen schilderde, (één in de verzameling-Mesdag) was als voorwerp van studie speciaal voor Willem gekocht.

Behalve dan van de vingerwijzingen van Jacob en Matthijs, genoot hij (alleen 's avonds) nog van het onderwijs op de teekenklas van de Haagsche Academie, terwijl hij buitendien eenigszins adviezen kreeg van den koeienschilder Pieter Stortenbeker.

Maar toen, nadat zij vóór dien al in Antwerpen gestudeerd hadden, Jacob in 1865 en Matthijs in 1869 naar Parijs trokken, dacht Willem er niet aan om hen te volgen. Het eenvoudige schoon, dat hij al zoo vroeg langs den gewonen weg gevonden had, het frissche en fijne schoon van Hollands slootkanten, scheen voor hem heel de wereld te zijn. ‘Gij zult,’ zoo had hij Samuel van Hoogstraeten kunnen nazeggen, ‘in 't vaderlant zoo veel aerdicheit, zoo veel zoeticheit, en zoo veel waerdicheit vinden, dat, als gij 't eens wel gesmaecht had, gij u leeven te kort zoud keuren, om alles wel uit te beelden.’ Het was alsof hij dadelijker en duidelijker dan zijn wijder begaafde broeders, één ding vóór zich zag, en alsof hij dat ééne ding altijd weer zou willen schilderen, altijd rijper, levender, volkomener.

Er schuilt in zulk een hardnekkig zich bepalen bij voortdurend hetzelfde probleem iets dat, meenen wij, te vaak verkeerd wordt aangekeken. Men wil er gaarne eenzijdigheid of zelfs armoede van geest in zien. Ten onrechte veelal. Degas wees een bezoeker op een teekening van een hand door Ingres. ‘Let op die nagels,’ zei hij, ‘en zie eens hoe die zijn aangegeven.’ ‘Dat is mijn opvatting van een genie,’ zoo ging hij voort: ‘een man, die een hand zoo aanbiddelijk, zoo schoon, en zoo moeielijk weer te geven vindt, dat hij gezind is zich zijn heele leven op te sluiten, niets anders doende dan nagels teekenen.’ De half paradoxale uiting heeft hare waarde tegenover de heerschende bewondering voor zulke veelomvattendheid, als somtijds saamgaat met zeker onvermogen tot dieper schouwen. En ongetwijfeld ligt er iets verheffends in, een gerijpt man, in heel den strijd om zijn kunst, trouw te zien blijven aan dat ééne, waar hij reeds als jongeling zijn liefde aan had geschonken.

Spoedig zijn weg gekozen als hij had, openbaarde zich in

Willem Maris al vroeg de schilder van beteekenis. Reeds in 1863 toen hij, nog geen twintig jaar oud, in zijn vaderstad tentoonstelde, trok zijn werk levendige aandacht. Men schold en men bewonderde, maar dadelijk gold hij als een novateur.

Zijn natuurgevoel was direkter en zuiverder dan dat van de toen in zwang zijnde Hollandsche landschapschilders, - zijn opvatting was voornamer en dieper. Gerard Bilders gewaagde van zijn werk op slag als van geniale pogingen. En Mauve, die zes jaar ouder dan Willem was, en met wien hij reeds een jaar te voren in Oosterbeek kennis had gemaakt, beschouwde hem van stonde af aan als zijn gelijke, zoo niet als zijn meerdere. Ongetwijfeld is de vertrouwde vriendschap met den voor alle uitheemsche invloeden zoozeer beduchten Mauve, hem in die eerste jaren tot steun geweest in zijn streven naar een verjongde, zuiver Hollandsche landschap-kunst. Een tochtje naar Duitschland in 1864 en een reis naar Noorwegen in 1871 gemaakt, hielden het karakter van uitstapjes, en bleven zonder invloed op zijn werk.

Wat beiden, Mauve en Maris bovenal bezig hield, was het harmonische, het schoon gebondene van ons atmosferiesch buiten. ‘Uitmuntend voor een grijs schilderij,’ noemde Mauve een sujet, dat hij in een zijner vele brieven aan den vriend beschreef, en zulke bloeiend-grijze schilderijen maakten zij in die jaren beiden. Er beefde in die van Maris achter het paerelige waas een voller weelde, die eerst later zou doorkomen. Onder het vochtig omhulsel van een zilverigen sluier, die de kleurtegenstellingen tegelijk dempt en loutert, liet hij het toongehalte versmelten als tot akkoorden van zachten orgelklank. Het jaren lang in één atelier werken met den altoos naar eenheid van dooradelde toonschakeeringen zoekenden Matthijs, zal wel niet zonder invloed gebleven zijn op Willems zoo mooi afgedofte schilderijen van dien tijd.

Maar van lieverlede braken klinkender kleuren door in die popelende kunst. ‘Er is,’ zoo had Gerard Bilders voordien eens geschreven: ‘er is dezen zomer door de beurtelings stovende warmte en de afkoelende regens een gloed van kleur in het groen, een rijkdom en een weelderigheid in de bladeren, eene zoo sterke ontwikkeling in de vormen, dat het een waar genot is er naar te studeren.’ Naar die opener weelde van het Hollandsch buiten, en waar de groote

oude Hollanders, de stralende maar groen-vliedende Cuyp niet uitgezonderd, maar zoo weinig aandacht aan hadden geschonken, zien wij Maris nu aldoor stelliger koers zetten. Schaterend groen en klaterende kleurenpracht onder wijde en weidsche luchten gaan den aard bepalen van zijn levendiger, maar toch altoos hoogharmoniesch blijvend palet. Waar hij nu langs wiegelend riet zijn blijder tonen doet spelemeien en daarbij het teêre blank van de waterlelie of het wit van kalveren doet blinken tegen de schaduw-milde diepte van dichter gebladert, of waar hij over de rijpgroen malsche weiden, waar de koeien in feesten, voluit schalmeien doet klinken van weliger licht, daar is uit den bucolischen droomer de zanger geboren van het verjongend geluk.

En op andere wijze, maar niet minder dan in zijn precieus parel-grijze tafereelen, wordt in zijn rijker gerijpte werken de specie-behandeling kostelijk. Zoowel als zijn compositie binnen de grenzen van het vierkant leven moest ademen, vormde hij zijn kleurwerking naar de grenzen en den maatgang van de grondstof waarin hij haar had te uiten. Maar hij vermocht de weerbarstige olieverf schuimend of als edelsteen, vlokkig of massief, kruimig of vloeiend te maken, al naar gelang van het effect dat hij najoeg. Dus bouwde hij zijn schilderijen niet op mèt de verf maar ìn de verf. Het bootsen van zijn lichteffecten werd door het kneden van zijn verfeffecten bepaald. De grondstof zelve bleef hem de geleider in zijn kunstgehalte. Ik denk in mijn materie, had hij als zijn broeder Jacob mogen zeggen. En in die lenig beheerschte materie jubelde hij puik van liederen uit.

Dan daalt, in zijn juichende kleur-gedichten, het doorluchtig zomersche licht, van af het teer bewasemd azuur, door zwemingen heen van gulden damp, neder over de blanke en rosse koebeesten, dat hun strubbeligheid tot rijk fluweel vervloeit en onder de koeler zoek-reflexen de zachter vacht blozend tusschen het stugge borstelhaar heenglanst. Een rijkelijkheid van lust en luister schampt over de vette klei en het prachtig malsche gras, waar zij hun pooten in trampelen, - wimpelt en wuift over de hooge riethalmen, die zwiepend langs hun schonken schuifelen, - spanceert en flitst langs het streelend wilgenloover, dat koestering, koelte en lommer biedt, - vaart vèr over de zattig doordrenkte weilanden, die

deinen van veldgeur en gloeiend smaragd, - spiegelt en speelt in den even rimpelenden plas, die saamgesmolten schijnt uit zilver en amber, en waar bronzig eendenkroos blinkend uit schift, - en zwelt gul en heerelijk heen door heel die schaterende wereld van weelde spellend, vruchtbaarheid spruitend, overvloed uitstortend Hollandsch buitenleven.

JAN VETH.

Uit het verleden van de gids.
Mr. C.J. Fortuijn.

Even openbaar als het doel mag worden genoemd, dat de stichters van dit tijdschrift met de uitgaaf zich hebben voorgesteld, even geheimzinnig is gedurende de oudste jaargangen het optreden van redacteurs en medewerkers geweest. Over eerstgenoemd punt schreef reeds de kroniekschrijver van destijds in het feestnummer van *De Gids*, bij gelegenheid van zijn vijftigjarig bestaan in 1887 verschenen. Ter aanvulling ervan diene nog een onuitgegeven schrijven der Redactie, 31 Dec. 1841: ‘Van de oprichting van ons tijdschrift af bezielde ons de zucht de kritiek uit de kwijning, waarin zij verkeerde, op te beuren en haar in verband te brengen met de beweging, welke elders op het gebied van Wetenschap en Kunst plaats greep. Door toetsing van goede voorbeelden bij haar de bewustheid te verlevendigen wat zij was en wat zij worden moest, haar zoo mogelijk tot de hoogte onzer eeuw op te heffen, tot de uitdrukking te maken van onze gedachten en onze behoeften - dat was van den beginne af het wit onzer kritiek. Wij wenschen de samenwerking onzer geleerden, literatoren en poëten te bevorderen, ter bereiking van het groote doel: uitbreiding van kennis en vermeerdering van beschaving’. In een epistel van '42 lees ik: ‘Wetenschappelijkheid is ons hoofddoel. Wij zijn voorstanders eener gestrenge kritiek, mits deze zich tot de

schriften bepale, en nooit den Mensch in den Schrijver aanrande. In het Album wenschen wij beknoptheid en grondigheid te vereenigen.'

Wie nu nog na zeventig jaar de degelijke boekbeoordeelingen van Potgieter en Bakhuizen van den Brink leest, zal moeten erkennen dat zij aan het door hen op den voorgrond gesteld beginsel trouw zijn gebleven en daardoor geworden de wegbereiders op het gebied der scheppende kritiek. Hoe groot tegelijk hun beider toewijding juist in dezen arbeid was, blijkt 't best hieruit, dat voor boekbeoordeelingen geen honorarium werd uitgekeerd. Voor de 'Mengelingen' ontvingen de schrijvers *f* 15 per vel. Eerst in 1848 kwam hierin verandering, toen men inzag dat de onderscheiding tusschen het al of niet honoreeren allengs tot eene onbillijkheid was geworden.

Aangaande het tweede punt - de geheimzinnigheid in het optreden van redacteurs en medewerkers - herinner ik dat Potgieter zelf zich achter niet minder dan *dertig* pseudoniemen, de meeste in letters, heeft verscholen. Toch was in den tweeden jaargang het gedicht 'Çirque Olympique' met zijn vollen naam geteekend. Aardigst van alle was zijn schuilnaam 'Jan van Geenclasse' onder 'Verschijning op Sint-Lucie-nacht' ('40), door hem geschreven ten huize van een vriend en lid der 2de klasse van het Koninklijk Instituut. Bakhuizen onderteekende eens 'Bonifacius' of ging schuil in enkele letters zooals V.S. of v.d.B. of verzweeg zijn naam geheel. Nog in '45 schreef hij aan Potgieter: 'Overweeg of het zaak is mijnen naam onder de recensie (Hendrik van Brederode en Willem van Oranje) te plaatsen of niet, en handel daarmede zooals gij het best oordeelt.' Zijn antwoord was dat hij geen bezwaar maakte er onder te zetten: R.C.B.v.d.B. Bevreemding mag het wekken dat terwijl Potgieter zijn gedicht 'De gade aan den Galant' met B.v.d.B. onderteekende (1840), Bakhuizen in '44 zijne kritiek van Simon van Beaumont met dezelfde letters merkte.

Toen de Redactie 31 Dec. 1841 Mr. Jakob van Lennep uitnoodigde om medewerker te worden, kon deze niet nalaten te herinneren dat hij aan Anonymen antwoordde, 't geen van de zijde van hem die zijn naam teekende, altijd een misselijke correspondentie gaf. ''t Is - vervolgde hij ondeugend - 'als

bij het blindemannetje spelen, de conversatie van den blindeman met den anderen, die hem vraagt:

Waar ga je naar toe?
Antw. Naar Rome.
Wat ga je daar doen?
Antw. Pap eten.
Heb je wel een lepel enz.

'Wil een uwer' - besluit de Schrijver - 'mij de eer aandoen met mij de zaak nog eens te komen bepraten, zal het mij hoogst aangenaam zijn; hij kan des noods een ijzeren masker voorhouden of anders mij de belofte afnemen dat ik aan iedereen vertellen zal dat het geen redacteur van *de Gids* was die bij mij zat.'

Eerst bij de verschijning van den zevenden jaargang besloot de ongenoemde redactie ter voldoening aan het meermalen uitgedrukt verlangen der lezers de naamlijst harer medearbeiders mede te deelen, *voor zoo verre* die vergund hadden hunne namen bekend te maken. Van de 63 waren er tien met een kruisje gemerkt, ter aanwijzing dat zij geen bijdragen tot het tijdschrift zouden leveren, dan met hun naam of naamcijfer onderteekend: Nic. Beets, Dr Cats Bussemaker, J. ab Utrecht Dresselhuis; uit Leiden prof. Geel, Dr. L.J.F. Janssen, Dr. C. Leemans en prof. Weijers; Dr. Miquel, prof. Roorda en Mr. J. de Wal (Winschoten). In deze lijst wordt de naam van Bernard ter Haar gemist, ofschoon hij van '39-'43, te Leiden wonend, vrij ijverig voor *de Gids* werkzaam was geweest. In laatstgenoemd jaar lid der redactie geworden - deze bestond toen uit de heeren Dr. H. Pol, W.J.C. van Hasselt, Dr. J. van Geuns en Dr. P.J. Veth - trad hij als zoodanig in '45 af, omdat er toen besloten werd de namen der redacteurs publiek te maken. Hier tegen - schreef ter Haar - had hij om zijne betrekking als predikant bezwaar, daar hij toen juist de onaangename ervaring had opgedaan, dat men hem in de Amsterdamsche gemeente zijne belletristische en poëtische bedrijvigheid als niet tot zijn werkkring behoorende, als een halve misdaad aanrekende. Dit aftreden werd hem echter door Potgieter hoogst euvel geduid en dat ter Haar zich kort daarna liet verleiden het lidmaatschap der 2de klasse van het toenmalig

Kon. Instituut aan te nemen kon Everardus Johannes hem nog veel minder vergeven[1].

Doch genoeg ter verklaring hoe het mogelijk is geweest dat over de jaren 1838-43 iemand medewerker en later redacteur van *de Gids* kon zijn, zonder dat zijn naam bekend is geworden.

Dit was het geval met Mr. Cornelis Josinus Fortuijn. Naast Potgieter en Bakhuizen heeft hij de meeste boekbeoordeelingen op het gebied der rechtsgeleerdheid en staatswetenschappen - enkele op dat der Nederlandsche letteren - voor dit tijdschrift geschreven, maar ze óf niet onderteekend óf eenvoudig met een enkele letter A, C, N, of met het tweetal A.C. Zonderling dat, terwijl Potgieter zijne kritiek van Hieronymus van Alphen en Spandaw en zijn gedicht 'Sancta Catharijne' met een C teekende, zeven van Fortuijns beoordeelingen dezelfde letter dragen.

Een korte herinnering aan zijn leven en werken moge voor den belangstellenden lezer voorafgaan.

Hij zag als eenig kind van Cornelius Agnesius Fortuijn en Anna Elisabeth Stoopendaal te Amsterdam het levenslicht, 24 Febr. 1813, werd op zijn 17de jaar student aan het Athenaeum Illustre onder de hoogleeraren Dr. David Jakobus van Lennep, Mr. C.A. den Tex en Mr. J. van Hall. Hij liet zich tegelijk te Leiden inschrijven en promoveerde aldaar vier jaar later (1834) onder professor Tydeman als promotor, na verdediging van zijne Latijnsche dissertatie over de Geschiedenis der Gilden, vooral in de middeleeuwen. Hij vestigde zich in zijne geboortestad, werd advocaat bij het Provinciaal Gerechtshof in Noord Holland[2] en huwde in 1835 met

1) De meermalen gehoorde bedenking tegen Potgieters sterk sprekende voor- en tegeningenomenheden vond ik nader bevestigd in een brief van ter Haar, die in staat was geweest, zooals hij zelf schreef, 'Potgieter in zijne eminente gaven als Dichter en Letterkundige en niet minder in de uitmuntende hoedanigheden van zijn hart en karakter te leeren hoogschatten', maar tegelijk moest erkennen 'dat de eenzijdigheid van zijn oordeel over vele personen en zaken tusschen hen beiden menige botsing te weeg bracht.' 'Hij had zijne scherp gepronuncieërde sympathiën en antipathiën, en hoe lichtelijk hij van de eene tot de andere kon overslaan, dit heb ik op een smartelijke wijze ondervonden.'

2) Hij werd in 1840 lid der Plaatselijke School-commissie en '42 Commissaris bij het Entrepôtdok te Amsterdam en Advocaat der administratie van den Rijnspoorweg.

Maria Elisabeth Wolterbeek, dochter van den Amsterdamschen Herv. predikant J.L. Wolterbeek.

Van 1839-'43 arbeidde Fortuijn aan de belangrijke uitgaaf: ‘Verzameling van Wetten, Besluiten en andere Rechtsbronnen van Franschen oorsprong, in zoo verre deze ook sedert de invoering der nieuwe wetgeving in Nederland van toepassing zijn’ (3 deelen). De hoogleeraar Mr. J. van Hall schreef over dit werk van zijnen leerling: ‘Niet een bloote afdruk van stukken, maar daarbij een beknopt en oordeelkundig onderzoek van de gronden, waarvan sommige verordeningen als afgeschaft of vervallen of anderen als nog bestaande moeten beschouwd worden, welk onderzoek getuigt van grondige kennis van het bestaande recht en zijne bronnen. Een boek van blijvende, wetenschappelijke waarde’.[1)] Bovendien verschenen anoniem van zijne hand verschillende stukken in het Algemeen Handelsblad van 1837, '40-'42; ‘Vluchtige bedenkingen over het voortdurend bestaan der Fransche wetten en verordeningen’ in het weekblad ‘De Tijdgenoot’ (‘Eene verzameling van stukken betreffende den tegenwoordigen toestand des Vaderlands’) van 1 Juni 1841-Dec. 1845[2)] en in de ‘Bijdragen tot Rechtsgeleerdheid en Wetgeving’, dl. XI, ‘Iets over art. 12 van het Besluit van 11 Dec. 1813 (onderteekend met het jaartal 1837).

Een tijdgenoot, die in '34 te Leiden was gepromoveerd en zich ook in Amsterdam als advocaat gevestigd had, Mr. J. van de Poll, door zwakke gezondheid genoodzaakt zich van een compagnon te verzekeren, nam Fortuijn in zijne praktijk op. Later deed Mr. Floris Adriaan Van Hall, die 31 Maart 1842 tot Minister van Justitie werd benoemd, zijne uitgebreide rechtspraktijk aan beide genoemde advocaten over. Van de Poll stierf echter reeds na enkele maanden (25 Juni), nauwelijks negen en twintig jaren oud. Ruim een jaar

1) In De Nederlandsche Jaarboeken voor rechtsgeleerdheid en wetgeving.
2) Onder redactie van Mr. Jhr. J. de Bosch Kemper. Tot de anonieme medewerkers behoorden Mr. J. van de Poll, Fortuijn, D.A. Portielje en Mr. J.A. Jolles. De latere hoogl. Vreede, Mr. Jer. de Vries Jz. en zijn jongere broeder Mr. A. de Vries, hun vader Jer. de Vries en Mr. H. Croockewit onderteekenden hunne bijdragen met hun naam. (Uit de schriftelijke onderteekeningen van J.d.B.K., welwillend medegedeeld door Jonkvr. Jeltje de Bosch Kemper).

later, 23 Augustus 1843 overleed Fortuijn op dertigjarigen leeftijd. Zijn stoffelijk overschot werd in den familie-grafkelder te Muiderberg bijgezet; zijn boezemvriend en bloedverwant Mr. J.A. Jolles, de latere minister van eeredienst, bracht er den ontslapene hulde.

Floris Adriaan van Hall getuigde van Fortuijn ‘dat ons Vaderland in dezen zoo kundigen en talentvollen rechtsgeleerde een zijner beste burgers had verloren’.

De weduwe bleef met twee zeer jonge dochtertjes achter; het oudste is op 18-jarigen leeftijd gestorven, het jongste de echtgenoote geworden van den Amsterdamschen Med. doctor Jan Paulus Gildemeester.

Van Fortuijns kunde en talent heeft naast bovengenoemde ‘Verzameling van Wetten enz.’ *de Gids* zeker de beste en menigvuldigste proeven bewaard. In zijne vele en velerlei kritieken toonde hij de geestverwant van Potgieter en Bakhuizen te zijn, door met de wetenschap voor oogen aan te wijzen welke wezenlijke waarde een boek bezat, door ook niet alleen het gebrekkige aan te wijzen maar zelf het betere te geven. In die opscherpende en ontwikkelende kritiek, meer dan in de ‘Mengelingen’, school aanvankelijk de hervormende invloed van *de Gids* op schrijvers en schrijfsters.

Het spreekt van zelf dat ik binnen de grenzen van een tijdschrift-artikel slechts hier en daar een greep kan doen in Fortuijns veel omvattenden kritischen arbeid. Achter dit opstel vindt men de titels van al de door hem beoordeelde geschriften.

Zijne eerste kritiek (1838) gold de pleitrede van den Amsterdamschen advocaat Mr. D.A. Perk, ter vrijspreking van Elias Koster, beschuldigd van vadermoord. Merkwaardig is daarin Fortuijns herinnering, hoe in den aanvang der 19de eeuw de baliewelsprekendheid nog zooveel te wenschen overliet met haar gebruik of liever misbruik van technische uitdrukkingen als bijv. *reconstrueeren van argumenten*, *pertinente relevante feiten*, *gratuite allegatien* enz. enz. Toch zou hij ongaarne het woord *constitutie* vervangen hebben gezien door ‘Volksvertegenwoordigende grondwettig-vorstelijke regeering’! Dank zij de nationale wetgeving, de publiciteit der rechtsbedeeling en in 't algemeen den tot vernieuwing en vooruitgang gestemden geest dier eeuw mocht men voor de toekomst op

beter hopen. Indien iemand, dan is Fortuijn de man geweest, die met zijne kritieken voor verbetering op dit gebied heeft geijverd, geheel in het voetspoor van den beroemden Mr. H. Noordkerk uit de 2de helft der XVIIIde eeuw, die de baliewelsprekendheid van een menigte van bastaardwoorden zuiverde, welke de pleitredenen der uitmuntendste rechtsgeleerden ontsierden. Bovendien voerde hij waar hij kon strijd tegen gewrongenheid en duisterheid van stijl, onzuivere beeldspraak en allerlei *ismen*, waardoor onze taal werd verarmd in stede van verrijkt. Vermakelijk is het nog te lezen van *den evenaar*, *welke door zijn standpunt waggelt zonder den weg der zekerheid aan te wijzen*, waarbij twee beelden - evenaar en wegwijzer - door elkander worden verward; van *oplichten* in plaats van *verhelderen*, van een *terugkaatsend* denkbeeld, van dronkenschap, die geen vrijbrief is voor de *overvalling van verstandsverbijsteringen* enz. Een en ander nam niet weg, dat Fortuijn een open oog had voor de schoonheden des heeren Perks pleitrede, die ook door hem werden aangewezen. ‘De gebreken’ - besloot hij goedhartig - ‘kunnen door studie en vlijt worden overwonnen’.

In onafscheidelijk verband met dit geschrift staat een ander van Mr. J.H. van der Schaaff, dat het volgend jaar het licht zag: ‘Proeve van een gerechtelijk geneeskundig onderzoek, betreffende de Vraag: In hoe verre Dronkenschap, aanleiding gevende tot de misdaad van moord, in de toerekening van straf in aanmerking komt, inzonderheid, wanneer dezelve tot Monomanie overslaat of daarmede in verband staat?’ enz. Fortuijn leidt zijne zeer uitvoerige beoordeeling in met de opmerking hoe vooral op het gebied der rechtsgeleerdheid ons vaderland, in vergelijking met andere volken, weinig wetenschappelijks opleverde en dit met name gold van de leer der toerekenbaarheid van den misdadiger, eene leer geheel afhankelijk van wijsgeerige en zielkundige kennis, eene leer niettemin van welker recht verstand en duidelijke bevatting het leven van den mensch afhangen kan. ‘En hoe weinig staan wij daarin op de hoogte van onzen tijd. Hoe jammerlijk zijn wij bij onze naburen ten achteren. Hoe vreemd is ons dit geheele vak van wetenschap.’ ‘Er is’ - laat hij geheel in Potgieters geest volgen - ‘in de richting onzer letterkunde iets, dat het kwaad nog verergert. Wij leven nog eenigszins van den roem onzer

voorvaderen, teren nog op hunne verdiensten en verbeelden ons dat wij ook in de wetenschappen nog dezelfde plaats als vóór 2 eeuwen bekleeden. Onze nationale trots wil niet erkennen dat wij zijn blijven staan. Zoo worden in een nieuw wetenschappelijk werk de gebreken over het hoofd gezien. De kritiek zwijgt ten koste eener ingebeelde nationaliteit. Wij herhalen: een verkeerde richting. Waar weinig wordt geleverd, zij de kritiek het scherpst. In groote landen zal het onbeduidende van zelf te niet gaan. In kleinen omtrek is dikwijls te weinig goeds om het kwade te verdringen. De kritiek moet vooral dáár de verkeerde richting tegengaan. Zij is dáár vooral noodig om te zorgen, dat men niet van het pad der ware kennis op bijwegen of in moerassen verdwale'.

Geen wonder dat Fortuijn, van deze waarheid doordrongen, bovengenoemd geschrift aan de scherpste kritiek onderwierp, het oppervlakkige en verwarde ervan aanwees, al het waardelooze van den regel: *hetgeen men dronken doet moet men nuchteren betalen* voor een gerechtelijk geneeskundig onderzoek in het helderst licht stelde en de al- of niet toerekenbaarheid van den misdadiger op juridisch terrein wel degelijk getoetst wilde zien aan de resultaten, waartoe de onpartijdige psycholoog-medicus mocht gekomen zijn. Uit dit oogpunt mag voor Nederland onze jeugdige Amsterdamsche advocaat uit den jare 1838 als een wegbereider op dit nieuwe veld der rechtsgeleerde wetenschap worden genoemd en geroemd.

Natuurlijk stelde een echt wetenschappelijk man als hij er hoogen prijs op, dat wie zich aan de akademische studiën wijdde eindigen zou met een zelfstandig en tevens degelijk proefschrift, ter verkrijging van het doctoraat op welk gebied ook. Meermalen was de opmerking gemaakt dat de dissertaties hier te lande een zeer aanzienlijk gedeelte uitmaken onzer wetenschappelijke literatuur; juist daarom bleef hij aan elk proefschrift hooge eischen stellen. Met hoeveel ingenomenheid moest dan een dubbel doctoraat in de klassieke letteren én in de rechten als dat van den heer H.H. Tels (1839) door hem worden begroet en beoordeeld. Beide dissertaties - de eene betrof een onderzoek naar de wetenschap van het algemeen staatsrecht, de andere de verdiensten van Ulrich Huber (1636-1694) voor het Staatsrecht - achtte Fortuijn te behooren tot het voortreffelijkste, dat in den laatsten tijd

was verschenen, en hij rekende ‘den Schrijver onder die weinigen, van wie het Vaderland en de wetenschap véél verwachten en véél eischen mocht.’ Zooals bekend is vestigde Mr. Tels zich als advocaat in de Maasstad en werd hij in 1843 de energieke hoofdredacteur der Nieuwe Rotterdamsche Courant.

Nauwelijks behoef ik in dit verband te herinneren hoe Fortuijn met al wat in hem was de afschaffing der verplichting tot het schrijven eener dissertatie heeft betreurd. ‘Juist het schrijven van een akademisch proefschrift - ware het niet door een schandelijk en verachtelijk misbruik ontaard - was meer dan iets anders in staat om te doen zien, of de Schrijver werkelijk den doctoralen graad verdiende.’

Tegenover het éénig topografisch feit dat de Amsterdamsche burgerij heeft goed gevonden den naam der straat, gewijd aan de nagedachtenis van den Muider Drost Pieter Cornelis zoon Hooft te verminken in P.C., moet het den niet-Amsterdammer, die van het Weesperplein door de Jodenbuurt naar het Centraalstation tramt, dubbel treffen dat de veel uitvoeriger benaming van het *Jonas Daniël Meijer Plein* in den mond des volks ongerept is gebleven. Wie zal wagen deze speling in het al of niet onkenbaar maken van een naam te verklaren? Buiten des heeren Meijers eigen volksgenooten en buiten de eigenlijk gezegde juridische wereld zal het wel aan weinigen onder het thans levend geslacht bekend wezen, dat zijn naam behoort aan den Joodschen rechtsgeleerde, die in het begin der XIXde eeuw den roem van zijn vaderland luisterrijker dan iemand zijner tijdgenooten, ook buitenslands, hielp handhaven; aan den man, wiens bedrevenheid in Romeinsch, Hollandsch en Fransch recht, wiens ervarenheid in handelsrecht en handelszaken, wiens bekendheid met staats- en strafrecht nog mogen worden geroemd; aan den genialen man van wetenschap, wiens ‘Esprit, origine et progrès des Institutions judiciaires des principaux pays de l'Europe’ hem eene welverdiende Europeesche vermaardheid bezorgde. Aan dezen Meijer wijdde Franciscus Greve, hoogleeraar te Franeker, eene voortreffelijke Akademische rede, 20 Juni 1838. En Fortuijn was het, die in *de Gids* van '39 daarvan eene beoordeeling schreef; eene beoordeeling die hieraan hare hooge

waarde ontleent dat hij zelf daarin als man van karakter en uit liefde tot de waarheid den persoon van Meijer verdedigt tegenover hetgeen *men* in zijne dagen fluisterend, schouderophalend of glimlachend wilde doen gevoelen of zelfs openlijk uitsprak dat hij als advocaat niet altijd de beste zaken behartigde, en hoe het te bejammeren was dat zijne politieke gevoelens niet anders waren en hij geheel Franschgezind de ware liefde tot zijn vaderland miste. Tegenover zulk een gefluister en gepraat - bij menigeen uit jaloezie voortgekomen - is het eene ware verkwikking een getuigenis als dit van Fortuijn te lezen: 'Meijer behoorde niet onder degenen, die uit vaderlandsliefde de dagbladen met hooge verjaar- of huwelijksverzen vulde; hij hield geen schimp- of scheldredenen op de Belgen; hij beweerde niet dat de natie steeds rijker en rijker wordt door schulden op schulden te stapelen, maar hij gispte gebreken bij wien en waar hij ze vond; hij zag de verkeerde richting en wees die aan; hij beminde en vereerde het Fransche recht en waardeerde de voortreffelijkheid ervan boven de verwarde wetgeving onzer vaderen. Meijers liefde tot zijn vaderland was eene praktische vaderlandsliefde, wars van ijdel gezwets, maar die handelen wilde, waar zij handelen *kon*; want wanneer begeerde het vaderland Meijers hulp of laat ons liever zeggen, wanneer weigerde het niet van zijne uitmuntende gaven gebruik te maken? Napoleon plaatste Meijer in de Amsterdamsche rechtbank, om ziel en leven aan die nieuwe instelling te geven, en beweging en kracht aan het nieuwe en nog stroeve werktuig mede te deelen. Napoleon kende Meijers verdiensten en schatte ze op prijs. Maar wat deed het herboren vaderland? Een oogenblik plaatste men Meijer in een hooge betrekking om spoedig zijner niet meer te gedenken. Men deed wat men hier te lande altijd doet. Men begunstigde bevoorrechte jongelingen, men liet suffende grijsaards op hunne zetels inslapen, alleen het genie liet men ongebruikt. Zelfs bij de invoering onzer nationale wetgeving (1 Oct. 1839) ging men *Nederlands* eersten rechtsgeleerde[1)] voorbij, en... doch het

1) De Oud-President van den Hoogen Raad, Mr. F.B. Coninck Liefsting deelt mij, op mijn vraag hieromtrent, mede dat met 'Nederlands eersten rechtsgeleerde' niemand anders kan bedoeld zijn dan Mr. Joan Melchior Kemper, 'in 1824 overleden, maar in nagedachtenis voortlevende, vooral door zijn Ontwerp van een Burg. Wetboek van 1816, waarin de Oud-Hollandsche school uitstekend was teruggegeven, iets geheel anders dan het Wetboek van 1838, waarin men, om de Belgen te believen, meer den Franschen Code had gevolgd. Enkele punten van Oud-Hollandsch recht zijn nog wel overgenomen, maar men zweeg over het Ontwerp van 1816, waarin Kemper had gewerkt.'

is mijn doel niet scherp te zijn. Zoo ik immer daar lust toe gevoelde, die lust is thans vergaan, nu de vrees mij bekruipt, om, al beoordeel ik geen zoetsappige leerdichten, door een grimmigen *Avondbode* voor *Janitsaar* of *Vampyr* te worden uitgemaakt.'

Gelukkig voor de nagedachtenis van den Franeker hoogleeraar Greve en van Cornelis Josinus Fortuijn, al bleef deze door de onderteekening met een N. onbekend, dat Amstels vroedschap in hunnen geest na jaren nog hulde kon brengen aan den genialen jurist Jonas Daniel Meijer, door in de buurt van het aloude Volk een plein naar zijnen naam te noemen.

Stond Mr. Meijer als *rechtsgeleerde* naar het oordeel van Fortuijn boven de meesten zijner tijdgenooten, als *Staatsman* werd door hem niemand hooger geschat dan Mr. Johan Rudolf Thorbecke. Maar hoe diep de leerling ook gevoelde, welk een afstand hem van den Meester scheidde, toch had de jonge Amsterdamsche advocaat bij al zijne bescheidenheid den moed om den Leidsche colossus te beoordeelen als den Schrijver van 'Aanteekening op de Grondwet', in haar oorspronkelijke uitgaaf (1839), in haar tweede, die in '41 het licht zag; van 'De Hervorming van ons kiesstelsel' (1842) van 'Brief aan een lid der Staten-Generaal over de macht der Provinciale Staten uit Art. 220 der Grondwet (1844) en van de Latijnsche redevoering over Slingelandt, door hem uitgesproken te Leiden, op den achtsten Februari 1841, ter gelegenheid van zijn aftreden als Rector magnificus. Over laatstgenoemde schreef Fortuijn: 'Evenals zijn Hollandsch is ook zijn Latijn gedrongen, krachtig - wel eens afgebroken. Geen woord te veel - maar ook ieder woord dat men er bijvoegde, zou het piquante, het treffende, het eigenaardige doen verloren gaan. Zelfs aan de meest afgesletene zaken weet de heer T. door zijne voordracht een frissche kleur te geven. De geheele redevoering is een nieuw bewijs hoe ook onderwerpen van den nieuweren tijd in goed, zuiver, fraai

Latijn kunnen worden behandeld.' Bij Thorbeckes brief aan een lid der Staten-Generaal teekende Fortuijn aan: 'De hoogleeraar bezit de, vooral bij ons, zeldzame gave van niet slechts een geleerd en met den geheelen omvang zijner wetenschap vertrouwd Staatkundige te zijn, maar tevens zijne veelzijdige kennis steeds ten nutte van het vaderland aan te wenden, en niet bij dorre en afgetrokkene bespiegelingen stil te staan, doch voornamelijk zulke punten te behandelen, die een dadelijk belang hebben en met de quaestiën van den dag in verband staan. En (vreemd in een Schrijver van geheel wetenschappelijke vorming!) niemand is in zijne beschouwingen meer *praktikaal* dan hij.' Genoemde brief gold de quaestiën van het Geldersch polderreglement. Veel was er uit verschillende oogpunten over geschreven, 'doch niets' - verzekert onze beoordeelaar - 'waarin de zaak zoo duidelijk voorgesteld, waarin het beginsel zelf zoo voortreffelijk ontwikkeld werd. De Schrijver bepaalde zich enkel bij het vraagstuk der grondwettigheid in het algemeen.'

Dit was geheel in den geest van Fortuijn zelven, die als een dankbare adept van Thorbecke pal stond in den strijd voor herziening van de Grondwet, tegenover de hardnekkige voorliefde bij de regeering om niet te veranderen. Ja, er greep een herziening plaats, maar bij stukken en brokken, zonder overtuiging van den eenen, - zonder overtuiging van den anderen kant. Een schoorvoetend en angstvallig toegeven kwam in de plaats van oprechten lust tot verbetering. Hier ontbrak de wil - daar de kracht. 'Was er' - vroeg Fortuijn - 'van zulk een aanvang een heilrijk einde te wachten? Is het vreemd dat de herzieningsontwerpen weinig anders waren dan wellicht bruikbare lappen op een versleten kleed, waardoor de kaalheid van het overige te meer in het oog viel en de niet geheelde scheuren te wijder gaapten?'

Fortuijn wilde elken Nederlander versterken in grondwettigen zin. Wie waardeert dan ook in dezen rechtsgeleerde van professie niet den man van ernst en vromen zin, als hij dus besluit:

'Wij allen moeten opklimmen tot beginsels en die opsporen, met één woord medewerken ten algemeenen nutte èn uit gevoel van plichten èn uit liefde tot het vaderland èn *vooral met biddend opzien tot God*.'

Onder Fortuijns oudste tijdgenooten was er zeker niemand, die hooger door hem werd geschat dan de Staatsraad Mr. Maurits Cornelis van Hall. Toen in 1838 van zijne hand de bundel ‘Rechtsgeleerde verhandelingen en losse Geschriften’ verscheen, mocht onze kritikus in *de Gids* van '39 met ingenomenheid herinneren dat de Schrijver, met zijn jongste uitgaaf ‘een gevestigden en welverdienden naam handhaafde en een merkwaardig voorbeeld leverde dat grondige studie, ijverige nasporing en wetenschappelijke behandeling niet onvereenigbaar zijn met vergevorderden leeftijd.’

Hetgeen mij persoonlijk met de gedachte aan mijn vroeger in dit tijdschrift verschenen opstel over Betje Wolff en Mr. Hermannus Noordkerk moest treffen was Fortuijns mededeeling, dat Van Halls studie over dezen beroemden advocaat wordt geopend met een keurige vertaling van Burmans Latijnschen Lijkzang, waarin Noordkerk bepaald als Nederlandsch Redenaar wordt beschouwd.

Fortuijns laatste boekbeoordeeling op rechtsgeleerd gebied (1843) betrof den arbeid van den bekenden Mr. A. de Pinto, advocaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden. Reeds in het eerste jaar zijner medewerking aan *de Gids* (1838) was door hem dezelfde Schrijver geroemd om diens ‘Handleiding tot het Burgerlijk Wetboek’ ('37) - het eerste van dien aard dat over het aanstaande Burgerlijk Wetboek het licht zag. De groote verdienste dezer Handleiding was, dat de Pinto zich er voor had gewacht de Wet in een systeem te wringen, in plaats van het systeem uit de Wet op te delven. Juist dit laatste kenmerkt den wetenschappelijken rechtsgeleerde en onderscheidt zijn domein van dat des wetgevers. Toen een paar jaar later de tweede druk van het ‘Tweede gedeelte Aanteekeningen’ der genoemde Handleiding verscheen, nam Fortuijn de gelegenheid te baat om zijne kritiek in *de Gids* van '40 te eindigen met den wensch, dat Mr. de Pinto zijn beide geschriften mocht vermeerderen met eene ‘Handleiding tot het Wetboek van Koophandel’. Aan dien wensch werd in 1843 voldaan. En Fortuijn achtte de verschijning ervan te belangrijker, omdat over het Handelsrecht bij ons weinig, vooral weinig goeds geschreven was.

Na dit overzicht van enkele juridische boekbeoordeelingen

vragen Fortuijns literarische nog eenige oogenblikken onze aandacht. Intusschen laat ik de Leidsche studenten-almanakken van 1841 en '42 rusten. Aan de redevoering ‘Ter Gedachtenis van den Zesden van Wintermaand des jaars 1813, dag, waarop de Koning der Nederlanden van de hem opgedragene souvereiniteit heeft bezit genomen, de zevende dier maand van het jaar 1838, in eene openlijke vergadering der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden uitgesproken door Matthijs Siegenbeek. Met eene toepasselijke Cantate’ - een titel van voorbeeldige kortheid! - worde slechts een droevig staaltje van ‘geestelooze rijmelarij’ ontleend. Van 's Konings liefde voor zijn volk heet het:

> ‘Door haar is 't, dat, op alle zeeën,
> Weêr Neêrlands wimpel heerlijk praalt,
> Zijn handel ruimer adem haalt,
> Zoolang gepraamd door doodesweeën.’

J.J.L. ten Kate gaf in '41 zijne ‘Zangen des tijds’ uit. Fortuijn wees in zijne kritiek van dezen bundel er terecht op, hoe de jeugdige dichter geheel onder den invloed van den door hem zoo hoog vereerden Bilderdijk stond en dwaselijk dezen navolgde. Die navolging verleidde zoo licht er toe om woordenpraal en opgewondenheid voor inspiratie te houden. Isaac da Costa was ook een volgeling van Bilderdijk, maar die den Meester in oorspronkelijkheid evenaarde. Geen gedicht van ten Kate, waarin geen afgrond u tegengrijnst, geen hellekrocht u schrik aanjaagt, geen pestwalm u tegenwaait. ‘'t Gevloekt Parijs, 't Gemorra dezer tijden’ van hem roept u ‘'t Godtergend helsch Parijs’ van den genialen balling voor den geest. ‘Maar’ - schrijft Fortuijn - ‘de balling 's Lands mocht en moest de politieke inzichten koesteren, die wij overal bij hem aantreffen. Zijn streng vasthouden aan het absolutistisch beginsel - zijne denkbeelden over revolutie - zijne gehechtheid aan het huis van Oranje - zijn doldriftig uitvaren tegen al wat Fransch is - het is alles waar in den man, die het slachtoffer was der begrippen, waarvoor hij streed; maar verbeeld u den teruggekeerden balling in zijn stijf en ouderwetsch gewaad - verbeeld u dat overblijfsel eener vroegere periode te aanschouwen in een

jongeling dezes tijds - in een student aan de Utrechtsche akademie in den jare 1841!'

Fortuijn erkent des dichters onberispelijke versificatie, eene onloochenbare heerschappij over het werktuigelijke der poëzij, maar heeft tegelijk een open oog voor zijn volslagen gebrek aan oorspronkelijkheid - eene zinledigheid van uitdrukking, die door geen schoone klanken wordt bedekt - een opeenstapeling van beelden - in één woord: schoone en schitterende vormen, maar geen kern. Bij gemis van nieuwe en oorspronkelijke denkbeelden moest hij wel eens tot platheid - gerektheid - bombast vervallen. Of is het geen onzin te dichten - vraagt Fortuijn -

'Stort nu thronen! Scheurt nu rijken!
Ja, gij wareld-zelf verdwijn!
God zal Hollands bark behoeden:
't Zal een arke Noachs zijn!'

Maar ten Kate bleek onaandoenlijk voor deze Gids-kritiek van Juni '42, werd boos en zou zich wel wreken in de Braga van 15 Jan '43, waarin hij de huishoudelijke vergadering der Gids-redacteuren, onder voorzitterschap van Bakhuizen van den Brink in het klassiek Latijn in een bespottelijk daglicht stelde. Men wete hierbij dat ten Kate Potgieter voor den boozen man hield. Het was bekend dat de pseudoniem *Albert*, aan wien Bakhuizen zijne brieven 'Personeel en profaan' in *de Gids* van '41 schreef, niemand anders was dan Potgieter.[1)] En zoo dichtte de Noordsche god:

'Praelegantur notulae!
Recte! - Nunc Recensiones
Dividantur per tirones....
Cuique suum.... optime!
Tu Alberte - scribas tres,
Quae supersunt mihi des!'

Hoe weinig vermoedde ten Kate dat een jong Amsterdamsch advocaat hem voor de vierschaar had gedaagd. Jammer genoeg dat een later in een ander tijdschrift gevolgde kritiek

1) Dit leidde A. Winkler Prins, den mede-redacteur van de 'Braga' tot de dwaling dat Potgieter onder den naam *Albert* in *de Gids* kritiseerde. Met dezen pseudoniem heeft hij nooit iets onderteekend.

door hem werd beantwoord met deze regelen, waarvan wel niemand beweren zal dat alle gevoel van 's dichters zelfgenoegzaamheid er aan ontbreekt:

> ‘Wat maakt ge u toch zoo boos en knarst ge zoo de tandjes,
> Stuurmannekens aan wal, wie 't minste feiltje grieft?
> Eilieve, vat het roer eens in uw eigen handjes,
> En roeit eens naast mij, als 't u blieft.’

Wie Fortuijn's juridische boekbeoordeelingen leest, dien moet het wel treffen, over wat universeele kennis hij beschikte op het gebied der rechtsgeleerdheid in haar vele vertakkingen en hoe hij op het terrein onzer letteren een scherpzinnig kritikus zich betoonde. Met zijne kennis der klassieken, zijn logisch denken was hij een onverzoenlijk vijand van begripsverwarring, oppervlakkigheid en halve kennis. Hij eischte van elken schrijver het ‘Scribendi recte sapere est - et principium et fons’ en bracht het zelf in toepassing. Hij was het, die in het voetspoor van Potgieter en Bakhuizen streefde naar de oud-hollandsche ‘deege deeglijkheid.’ Als zoodanig zal, indien er eenmaal een geschiedenis van het tijdschrift *De Gids* het licht ziet, zijn naam met eere worden genoemd.

Wat ten slotte zijn anoniemiteit betreft, om tot het begin dezer studie terug te keeren, zou ik op Fortuijn willen toepassen hetgeen hij zelf schreef aan het einde eener zeer gunstige beoordeeling van een in 1839 te Dordrecht anoniem verschenen gulden boekske[1]:

‘Zoo ons iets leed doet, het is dat de Schrijver zijn naam verzwegen heeft. *Hij verdiende algemeen bekend te zijn*.’

DR. JOHS. DYSERINCK.

1) ‘Iets over de vroegere Staatsregelingen en de tegenwoordige Grondwet van Nederland.’

Lijst van geschriften door Mr. C.J. Fortuijn beoordeeld in ‘De Gids’ van 1838-'43.

1838.
Mr. C.H. Perk. Pleitrede. Amsterdam, M. Westerman en Zoon. 1837.
Geteekend A.
Mr. A. de Pinto. Handleiding tot het Burgerlijk Wetboek I. 's Gravenhage, J. Belinfante. 1837.
Geteekend C.
Mr. T.M. Roest van Limburg. Liberalismus. Leiden, P.H. van den Heuvell. 1837.
Geteekend C.
Mr. J.J. van Hees van Berkel. Beschouwingen van vroegere wetgevingen omtrent den Handel in Nederland, vooral in betrekking tot het daarbij verhandelde ten aanzien der In- en Uitgaande Regten. Utrecht, bij N. van der Monde.
Ongeteekend.
Mr. J.H. van der Schaaff. Proeve van een gerechtelijk geneeskundig onderzoek enz. Amsterdam, M. Schooneveld en Zoon. 1838.
Ongeteekend.
1839.
C. ten Hoet Jz. Gronden der Rechtsgeleerdheid enz. Te Breda, bij Broese en Comp. 1836.
Geteekend C.
Mr. M.C. van Hall. Rechtsgeleerde Verhandelingen en losse Geschriften. Amsterdam, bij Johannes van der Heij en Zoon en ten Brink en de Vries.
Ongeteekend.
Matthijs Siegenbcek. Redevoering ter gedachtenis van den Zesden van Wintermaand des jaars 1813. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans, 1839.
Get. A.C.
H.H. Tels. De Jure publico usque ad Ulricum Huberum et De meritis Ulrici Huberi in jus publicum Universali Lugd. Batav. apud H.W. Hazenberg Jun.
Geteekend C.
Iets over de vroegere Staatsregelingen en de tegenwoordige Grondwet van Nederland. Dordrecht. Van Houtrijve & Bredius, 1839.
Geteekend N.
Francisci de Greve. Oratio de Jona Daniele Meyero cet. Amstelodami, apud Johannem Müller, 1839.
Geteekend N.
Mr. J.R. Thorbecke. Aanteekening op de Grondwet. Amsterdam, bij Johannes Müller, 1839.
Geteekend N.
Mr. Dirk Donker Curtius. Proeve eener nieuwe Grondwet. Arnhem, bij C.A. Thieme. (z.j.)
Ongeteekend.
1840.
Mr. A. de Pinto. Handleiding tot het Burgerlijk Wetboek. Tweede gedeelte. Aanteekeningen 's-Gravenhage, J. Belinfante 1838.

Geteekend C.
J.G. de Fremery. De vi juris publici patrii antiqui et intermedii in legem de imperio Anni 1815. Groningae, apud J. Oomkens 1840.
Geteekend A.
1841.
Leijdsche Studenten-Almanak voor 1841. Leyden, H.W. Hazenberg en Comp.

Ongeteekend.
Mr. J.C. de Jonge. Redevoering over de staatkunde hier te lande na den Utrechtschen vrede enz. 's Gravenhage en Amsterdam, Gebr. van Cleef 1841.

Ongeteekend.
Joannis Rudolphi Thorbecke, Oratio de Simonis Slingelandtii Rempublicam emendandi studio. Lugd. Bat. apud P.H. van den Heuvell.
Ongeteekend.

Mr. H. van Sonsbeeck. Bijdrage ter regeling van het beheer van dijk- en polderbesturen en van de conflictien van attributie. Zwolle; W.E.J. Tjeenk Willink 1841.
Ongeteekend.
1842.
Mr. J.R. Thorbecke. Aanteekening op de Grondwet. Tweede uitgave. Amsterdam, bij Johannes Müller 1841.
Geteekend N.
Mr. A.F. Jongstra. Wat is regtens, wanneer hij, dien een geregtelijke eed ambtshalve is opgelegd, vóór de aflegging daarvan overlijdt? Te Heerenveen, bij F. Hessel 1841.
Geteekend C.
Leidsche Studenten-Almanak voor 1842, Leyden, H.W. Hazenberg en Comp.

Ongeteekend
J.J.L. ten Kate. Zangen des tijds. Poëzij voor mijn Vaderland. Te Utrecht, bij J.G. Andriessen. 1841.
Ongeteekend.
R. Posthumus. Apocryphen. Uit het Hoogduitsch van J.G. Seume. Dockum, D. Mundersma Wz. 1840.
Ongeteekend.
Mr. J.R. Thorbecke. Over de hervorming van ons kiesstelsel Leyden, P.H. van den Heuvell 1842.
Ongeteekend.
1843.
Mr. H. van Sonsbeeck. Nadere bijdrage tot regeling der Conflicten van Attributie. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1842.
De conflicten van attributie uit een Geschied- en Staatkundig oogpunt beschouwd. Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink 1842.
Mr. A.G. Brouwer. Proeve ten betoog der dringende behoefte van dijken polderzaken in Gelderland, aan eene grondwettige herstelling, Zalt Bommel, Joh. Noman en Zoon 1842.
Ongeteəkend.
Mr. A. Telting. Vrijmoedige Stemmen tot behoud van 's Rijks-Athenaeum te Franeker. Leeuwarden, G.T.N. Suringar 1842.
Ongeteekend.
H.U. Huguenin. Gerardi Noodt Jurisconsulti et Antecessoris scholae in Digestorum Libros XXVIII-L. Heereveenae, apud F. Hessel. 1842.
Ongeteekend N.
Mr. J.R. Thorbecke. Brief aan een lid der Staten-Generaal over de macht der Provinciale Staten uit Art. 220 der Grondwet. Leyden, P.H. van den Heuvell 1843.
Geteekend N.
Mr. L.J. Königswarter. Essai sur la Législation des peuples anciens et modernes, relative aux enfants, nés hors mariage. Paris. Joubert 1842.
Ongeteekend.

Mr. A. de Pinto. Handleiding tot het Wetboek van Koophandel. 's-Gravenhage, J. Belinfante, 1841.
Geteekend C.

Het wetsontwerp betreffende Nederlands toetreding tot de Berner conventie.

Eindelijk!....

Men houde mij de onbehoorlijkheid van het luidruchtig binnenvallen ten goede, maar waarlijk, toen ik het opschrift boven dit artikel neergeschreven had, moest het mij uit de pen, en terstond, dat woord met een uitroepteeken: Eindelijk!... Eindelijk dan toch het wetsontwerp betreffende ons toetreden tot de Berner Conventie!.... Of, om het te noemen met den juisten en kompleeten titel van het stuk dat voor mij ligt[1]: 'Voorbehoud der bevoegdheid tot toetreding voor Nederland en zijne Koloniën tot de op 13 November 1908 te Berlijn gesloten herziene Berner Conventie ter bescherming van letterkundige- en kunstwerken; en voorbehoud der bevoegdheid tot het sluiten van soortgelijke verdragen.'

Of mijn kreet, behalve ontsnappend ongeduld en kwalijk bedwongen triomf, ook een deeltje verzuchting inhield, vraagt ge? Het is een ietwat ondeugende vraag. En geen artikelschrijver is gehouden u, behalve zijn woord zelf, ook nog den toon medetedeelen, waarop het moet worden gelezen, nog minder dien waarop hij het in zich zelf uitsprak, alvorens hij het schreef. Vergenoeg u er mee, zoo ik u verzeker, dat in dien toon voor niemand eenig verwijt besloten lag. Voor niemand, en wel het allerminst voor den eersten onderteekenaar van het wetsontwerp bovengenoemd, voor onzen levendigvoortvarenden minister van buitenlandsche zaken, zonder wiens op ruim terrein geschoold begrip van internationale

1) Zitting 1909-1910 No. 3 1 3 .

verplichtingen, zonder wiens ontwikkeld rechts- en nationaal eer-gevoel in de eerste plaats, wij waarschijnlijk nog naar dit staatstuk zouden zitten verlangen. Dat het er is, danken wij, behalve aan hem en aan zijn collega's van Justitie, Landbouw en Koloniën wel in de eerste plaats aan het zuivere inzicht in kunstzaken en de onverpoosde werkzaamheid van Mr. F.W.J.G. Snijder van Wissenkerke, Raad-Adviseur aan het Departement van Justitie, directeur van het Bureau voor den Industrieelen Eigendom en voornaamsten afgevaardigde van Nederland ter Conferentie van Berlijn in October en November 1908. Doch ook andere namen zou men geneigd zijn in dit verband te noemen - zoo het hier al ging om een geschiedenis te schrijven van den vijf-en-twintigjarigen strijd, zoo het staatsstuk waarvan ik u den titel afschreef, reeds een wet was, en niet nog slechts het ontwerp daarvan, zoo niet eerst straks de Staten-Generaal hun beslissend oordeel over dit ontwerp zullen moeten vellen. Neen, het is nog geen tijd voor triomfkreten, nog geen tijd ook voor geschiedverhalen. Wie weet wat nog gevergd zal worden van ons geduld, van onze ‘ausdauer’, misschien wel van onze actieve krachten!

Intusschen, meende iemand uit deze mijn laatste woorden te mogen besluiten tot eenigen twijfel of kleinmoedigheid in het kamp der voorstanders van Nederlands aansluiting bij de Berner Unie - hij zou zich ten zéérste vergissen. Wij zijn niet alleen vol goeden moed en hoop, wij zijn ook, bijkans ten volle, overtuigd, dat de grootste strijd welhaast gestreden, dat het ontwerp-van-wet inderdaad binnen luttele weken wét zal zijn. Doch wij willen nu ook tot het laatst in het vuur blijven en niets verzuimen. Vandaar de hier volgende, velen wellicht bijna noodeloos schijnende, bespreking. En tevens omdat daaruit blijken moge, dat, al zal dan ook hoogstwaarschijnlijk binnenkort de hoofd- of beslissende slag geleverd zijn, er bijna zeker nog wel hier en daar wat te vechten en te veroveren zal blijven, genoeg althans voor ons om nog niet te ontwapenen en om het bed onzer lauweren - gesteld al wij konden de verzoeking niet weerstaan er ons voor 'n poosje op neertevleien - binnen weinig tijds weer te verlaten. H. M's Regeering meent, blijkens het voor mij liggend wetsontwerp, bij Nederlands toetreden tot de herziene Berner

Conventie, gebruik te moeten maken van het in Art. 25 dier Conventie gestipuleerde recht tot het maken van zekere reserves. En het zijn althans twee daarvan, n.l. die welke het vertalingsrecht betreffen, waartegen, al erkennen wij hun voorloopige reden van bestaan, in de naaste toekomst door ons, voorstanders der idee van internationaal auteursrecht, met kracht zullen moeten worden gestreden.

Doch alvorens overtegaan tot een nadere verklaring van deze, mijn laatste, woorden, bezien wij het wetsontwerp eens in zijn geheel, letten wij allereerst op de bewoordingen van dien langen titel, en geven wij ons rekenschap van het eenigszins zonderling schijnende feit, dat niet wordt voorgesteld een wet regelende Nederlands toetreding tot de Berner Conventie, maar een wet waarbij H. M's Regeering zich de bevoegdheid tot die toetreding voorbehoudt. De kwestie is, dat, volgens onze Grondwet, de Kroon het uitsluitend recht heeft ‘verdragen’ te ‘sluiten’, zoodat, voor den oppervlakkigen beschouwer, ook in dit geval heelemaal geen wet noodig zou zijn geweest. Echter behoeven zulke verdragen, wanneer zij den lande geldelijke verplichtingen opleggen en ‘wettelijke rechten betreffen’, de bekrachtiging der Staten-Generaal. ‘Toetreding’ nu, tot een r e e d s b e s t a a n d verdrag of Conventie, als die van Bern te Berlijn herzien, omvat zoowel ‘sluiting’ als bekrachtiging, in dien zin, dat door de toetreding - ik gebruik de woorden der ‘Memorie van toelichting’ - het tractaat terstond rechtskracht verkrijgt. M.a.w. de daad van verdrag-sluiting en die van bekrachtiging zijn in casu niet te scheiden, vandaar dat de Regeering al bijvoorbaat verzekerd dient te zijn van de goedkeuring der Staten Generaal en een wet ontwierp, waarbij zich de Kroon de bevoegdheid speciaal tot het aangaan van dat verdrag, en van alle soortgelijke, voorbehoudt. Ook wat met deze ‘soortgelijke’ verdragen bedoeld wordt legt ons de memorie van toelichting helder uit: ‘Hoewel vooralsnog geen Staten bekend zijn’ - lezen wij - ‘die, na de Conventie te Berlijn gesloten te hebben, ongenegen zouden zijn die te bekrachtigen, is de mogelijkheid daarvan niet uitgesloten, zoodat Nederland bij een toetreding tot de Conventie met zoodanig land door geen tractaat in betrekking zoude staan

in zake de bescherming van letterkundige- en kunstwerken.' En verderop: 'Ook met landen, die niet bij de Berner Conventie zijn aangesloten, en, om welke redenen ook, zich niet voegen onder de nieuwe Unielanden, kan het dienstig zijn, dat de Regeering tractaten sluit nopens de hier behandelde bescherming; het ware onpractisch voor de ratificatie van dergelijke verdragen telkens de goedkeuring der Staten-Generaal te moeten vragen. Het is daarom, dat in het aangeboden wetsontwerp de Kroon zich de bevoegdheid voorbehoudt tot het sluiten van afzonderlijke verdragen met landen, die niet de te Berlijn gesloten Conventie bekrachtigen of daartoe niet toetreden, voor welke tractaten de tekst der genoemde Conventie, met inachtneming van het in art. 2 van het wetsontwerp aangegeven voorbehoud, als richtsnoer wordt voorgesteld, zij het dan ook, dat in de bedoelde verdragen dat maximum niet zal kunnen worden bereikt'.

Hiermede is de ons aanvankelijk vreemd voorkomende titel van het ontwerp verklaard en komen wij tot de 'overweging' waarmede, zooals gebruikelijk is, de eigenlijke wet wordt ingeleid. Deze is kort en begint met de hoofdzaak: 'Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het wenschelijk is, dat de Nederlandsche letterkundige- en kunstwerken bescherming genieten in den vreemde en buitenlandsche letterkundige- en kunstwerken hier te lande worden beschermd' enz.

Inderdaad, wenschelijk is het in de eerste plaats zéér, dat de Nederlandsche letterkundige- en kunstwerken bescherming genieten in den vreemde. Het zal niet alleen ieder die zich, als de schrijver van dit artikel, tot voornaamste levensdoel heeft gemaakt zulke werken voorttebrengen, maar ook ieder, die met warmte belangstelt in de nederlandsche litteraire en andere kunst, van harte genoegen doen deze wenschelijkheid - zoo dikwijls door onze tegenstanders gesmaad, verkleind, ja zelfs ten eenenmale ontkend - als voornaamste considerans vooropgesteld te vinden. Inderdaad, er leven kunstenaars, ook in Nederland, kunstenaars zelfs, zou ik meenen, waarop de natie zich zonder eenige zelfverheffing eenigszins trotsch betoonen mag, letterkundigen, componisten, geleerden - want ook de werken dezer laatsten, althans in den vorm waarin zij die tot publicatie brachten,

worden door de B.C. internationaal beschermd - letterkundigen, componisten en produceerende geleerden, wier bestaan trouwens al vele jaren geleden erkend, wier binnenlandsche rechten gewaarborgd werden in onze Auteurswet, doch die men enkel tot heden verzuimde te beschermen tegen aanranding en uitbuiting over onze grenzen...., beeldende kunstenaars ook, en niet weinigen, wier aanspraken op moreele erkenning, en op de volle geldelijke opbrengst van hun arbeid, men totnogtoe hier te lande volledig verwaarloosde - een herziening onzer Auteurswet, waardoor Nederlands toetreden tot de B.C. noodzakelijkerwijs op de voet gevolgd worden moet, zal dit verzuim eindelijk komen herstellen (voor zoover dat nog mogelijk is!) door ook de teeken- en schilder-, de beeldhouw- en alle grafische kunsten onder haar beschermingsobjecten optenemen.

Ik moet eerlijk zijn en erkennen, dat de kleineering, de smaad of algeheele negatie der tegenstanders, waarvan ik sprak, totnogtoe altijd, zoo niet uitsluitend dan toch voornamelijk, onze litteratuur heeft gegolden. Het was om te opponeeren tegen het internationale vertalingsrecht vooral, dat men den geringen omvang en twijfelachtige waarde onzer litteraire productie placht aantevoeren tegenover de eerbiedwekkende grootte en voortreffelijkheid van den buitenlandschen boekenoogst. Ik heb het mijne daarover gezegd[1)] en zal hier niet opnieuw ingaan tegen deze van onwetendheid getuigende beweringen. Het is trouwens onnoodig en de verdediging der eerste, dus blijkbaar voornaamst geachte, overweging, die de Regeering tot haar wetsontwerp bracht, bij de vertegenwoordigers der Regeering in goede handen. En, nietwaar? onze groote dagbladen maken er bijna geregeld melding van tegenwoordig, - men mag dus aannemen, dat het besef tot in wijde kringen is doorgedrongen, - ook onder de hedendaagsche, hoogst ongunstige omstandigheden zien vele hollandsche litteraire werken in het buitenland, vertaald, het licht. Ik zeg: onder de hedendaagsche hoogst ongunstige omstandigheden en bedoel daarmede, dat een buitenlandsch uitgever of dagblad, het werk publiceerend van een schrijver wiens land niet tot de B.C. behoort, niet alleen kans heeft hetzelfde

1) Men zie o.a. ‘Pro en Contra’ Scrie I no. 10: Aansluiting bij de Berner Couventie.

werk door een zijner collega's, vaak in sterk concurreerende editie, te zien uitgegeven (niets is gemakkelijker voor zulk een collega, wanneer immers de eerste vertaling al bestaat), maar inderdaad bijna geregeld van een dergelijke benadeeling heeft te lijden, natuurlijk in te krasser en veelvuldiger vormen naarmate het werk in kwestie van populairen aard blijkt. Het spreekt daarom vanzelf dat buitenlandsche uitgevers tot heden steeds principieel ongeneigd waren tot het uitgeven van vertalingen uit het Nederlandsch, en dat onder deze omstandigheden de niettemin reeds vrij talrijke vertalingen, die in het buitenland verschenen, veel grooter kracht van bewijs krijgen, waar sprake is van de waarde en aantrekkelijkheid onzer litteratuur ook voor buitenlanders.

Men zal misschien meenen, dat hetzelfde concurrentiegevaar, 't welk een hindernis is bij het uitgeven van vertalingen uit het Nederlandsch in den vreemde, bestaat voor onze vaderlandsche uitgevers bij het ter perse leggen van vertalingen uit een buitenlandsche taal. Doch dan weet men niet welk een afdoend - en van bewonderenswaardige vakorganisatie getuigend - middel de hollandsche uitgevers en boekhandelaars hebben gevonden om zich bij het uitgeven en détailleeren van vertalingen tegen schade door concurrentie te vrijwaren. Zij hebben - d.w.z. de ‘Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels’ heeft - al vele jaren geleden, een bureau opgericht, genaamd het ‘bureau van vertalingsrecht’. Wie van hen het eerst een buitenlandsch boek aan dat bureau zoogenaamd ‘ter vertaling aanteekent’ (de kosten bedragen *f* 3. -), geniet een door hen allen erkend en gehandhaafd uitsluitend recht op het uitgeven dezer vertaling. De edities, ook van niet-leden der Vereeniging, die op dit, door louter opletten en vlugheid verkregen ‘recht’ inbreuk maakt, worden algemeen geboycot. Men heeft in verband hiermede wel eens gesproken van gereglementeerde roof, doch het is rechtvaardig zich van dergelijke scheldwoorden te onthouden, vooral daar immers, waar ons land nu eenmaal niet tot de Berner Unie behoorde, een regeling als door de uitgevers onderling getroffen, inderdaad doeltreffend en aanbevelenswaardig was, terwijl hij die er gebruik van maakte natuurlijk de mogelijkheid behield, door het zich buitendien verzekeren van de

toestemming des oorspronkelijken auteurs, zijn geweten onbezwaard te laten. Ik heb er hier maar alleen op willen wijzen, dat een regeling, als in ons klein en gemoedelijk Holland mogelijk bleek, over onze grenzen nergens bestaat; vandaar de veel grootere druk der genoemde concurrentiebezwaren op de uitgaaf van vertalingen in het buitenland.

De tweede considerans, die de nederlandsche regeering deed besluiten toetreding tot de B.C. aan de goedkeuring der Staten te onderwerpen, is de wenschelijkheid van bescherming der buitenlandsche letterkundige- en kunstwerken bij ons te lande. Hierom, d.w.z. alweer voornamelijk om het vertalings- en opvoeringsrecht van buitenlandsche boek- en tooneelwerken, is het bij de bestrijding der B.C. in Nederland sinds 25 jaar gegaan. Men heeft aangevoerd, dat geen stap moest worden gewaagd, waardoor het in vertaling uitgeven van vreemde producten zou kunnen worden bemoeilijkt, en dat in het belang der volksopvoeding en -ontwikkeling een vrije concurrentie en het gevolg daarvan: lage prijzen voor deze vertalingen, moesten worden aangemoedigd. Men heeft daarbij konstantelijk, en gaarne, vergeten, dat van zulk een vrije concurrentie hier te lande geen sprake was, sinds uitgevers en boekhandelaars de regeling maakten waarvan ik u zooeven verhaalde. Men heeft tevens voorbijgezien, geringgeschat of ontkend, dat de volksontwikkeling slechts gebaat kan zijn bij het verkrijgbaar, en, door openbare leeszalen, kosteloos ten algemeenen gebruike stellen van in waarheid goede, zuivere vertalingen, bij het opvoeren ook van den werkelijken tooneelarbeid zelf der oorspronkelijke schrijvers, en niet van een z.g. afgeluisterde, het werk sterk mutileerende nabootsing daarvan. Doch - ik behoef het nauwelijks te herhalen! - het voornaamste wat men voorbijgezien, geringgeschat of ontkend heeft, is het recht van den auteur op zijn werk, men noeme het dan eigendoms-, vermogens- of natuurrecht, men spreke van vaderlijke macht of van het recht van den arbeider op de volle waarde van zijn product; wat doet het er toe! Het auteursrecht bestaat en wordt algemeen erkend. De gansche B.C.-kwestie heeft altijd alleen geloopen over de uitbreiding der bescherming van dit recht ook over buitenlanders, het is een kwestie die gezien in het

licht der moderne rechts- en humaniteitsbegrippen al lang geen kwestie meer is. Zoowel logica als menschelijk gevoel eischen die uitbreiding.

Inderdaad ‘wenschelijk’ is zeker wel het zwakste woord dat men kan kiezen, wanneer men spreekt over het als gelijkwaardig erkennen der rechten ook van auteurs in binnen- en buitenland. De tijd zal wel niet ver meer afliggen, waarin men de bestaande vogelvrijheid van hollandsche scheppende kunstenaars en geleerden op een paar uur sporens afstand van hun woonplaats als barbaarsch zal kenschetsen, en waarin men zoowel de ongeoorloofde vertaling[1)] als den nadruk met strandroof gelijkstellen zal. Tot het rechtsbewustzijn der waarlijk beschaafden is het internationaal auteursrecht reeds terdege doorgedrongen, doch zoolang er nog zoo ontelbaar velen zijn voor wie nu eenmaal recht en wet congruente begrippen zijn, zoo ontelbaren die geen recht erkennen dat niet door wetten wordt beschermd, zoolang schijnt het hoog noodig - dat is dus nog iets meer dan wenschelijk - den groei van het rechtsbewustzijn zoo spoedig mogelijk in wetten uit te drukken. Toen onlangs de fransche schrijver Henri Bataille het opvoeringsrecht van zijn stuk ‘De dwaze maagd’ aan Willem Royaards' tooneelgezelschap had verkocht en zich, met een ingezonden stuk in de *N.R. Ct.* (13 Sept. l.l.), beklaagde over het feit, dat genoemd tooneelstuk toch ook, zonder zijn toestemming dus, door het Rott. tooneelgezelschap, directie van Eysden, werd opgevoerd, schreef van Eysdens ‘hoofdregisseur’ Moor, in de *N.R. Ct.* van 15 Sept., over Bataille's recht als over ‘een recht dat niet bestaat’ en noemde hij het niets dan ‘vergedreven hoffelijkheid’ geld te betalen voor hetgeen reeds ‘algemeen eigendom’ was. In hetzelfde Rotterdamsche blad, N^{o}. van 27 Sept., vindt men een interview van Björn Björnson (Björnstierne's zoon) waarin deze, sprekende opgevoerd, het volgende vertelt: ‘Jonas Lie, een van onze vier grootste letterkundigen, was een zeer eenvoudig en bedeesd man. Bijna alles van hem was vertaald in Nederland, zonder dat hij er iets van wist. Toen schreef hem de hollandsche uit-

1) Men denke aan het woord van Charles Soldan, nu al zoovele jaren oud: ‘La traduction est le mode normal de *reproduction* dans les rapports entre pays ne parlant pas la même langue’.

gever en vroeg zijn laatstverschenen boek te mogen hebben. De arme Lie had gaarne een horlogeketting gehad - en hij kreeg er een! Hij kreeg er een, maar weet ge wat ze waard was?.... (Hier moet zonder twijfel een gebaar van spot of minachting de woorden van Björnson hebben aangevuld. Hij vervolgde:) Ziet u, zoo iets is bij ons onmogelijk, dat kan niet gebeuren.... Noorwegen is eerlijk....'

Gelukkig, het zal nu wel niet lang meer duren, dat wij ons dergelijke beleedigingen moeten laten welgevallen. Het is een ondragelijke toestand, waaraan zonder twijfel onze Staten Generaal binnen weinige weken een kort einde stellen zullen. Want dat het wetsontwerp der Regeering niet met gróóte meerderheid van stemmen in onze beide Kamers zal worden aangenomen - ik acht het ondenkbaar. Niet alleen het rechtsgevoel der leden zal er voor pleiten, maar de wensch der natie is in dit geval zoo duidelijk mogelijk uitgesproken door tal van adressen en requesten van vereenigingen, zoowel der verschillende onmiddellijk belanghebbenden (schrijvers, componisten, schilders, kunstnijveren, uitgevers, muziekhandelaars) als van hen wien bloei en eer van het hollandsch sprekende volk ter harte gaan. Ik spreek van het Algemeen Nederlandsch Verbond, met zijn duizenden leden, en van den uit allerlei kringen van intellectueelen bijeengekomen Berner-Conventie Bond.

Het eigenlijk wetsontwerp bestaat uit vier artikelen, waarvan, na vorenstaande inleiding, alleen de eerste twee eenige nadere bespreking behoeven. Ziehier de tekst van art. 1: 'Wij behouden Ons voor de bevoegdheid tot toetreding voor Nederland en zijne koloniën tot de nevens deze wet in afdruk gevoegde op 13 Nov. 1908 te Berlijn tusschen België, Denemarken, het Duitsche Rijk, Frankrijk, Groot-Britannië en Ierland, Italië, Japan, Liberia, Luxemburg, Monaco, Noorwegen, Spanje, Tunis, Zweden en Zwitserland gesloten herziene Berner Conventie ter bescherming van letterkundige- en kunstwerken.' De 'Memorie van toelichting' constateert naar aanleiding van dit artikel in de eerste plaats, dat de toetreding, ook bij onze bestaande wetgeving op het auteursrecht zeer wel mogelijk is. 'Immers is de te Berlijn als geldig aangenomen opvatting van de hier bedoelde verplichting der

contracteerende Staten deze, dat niet reeds bij het aanvaarden van het deelgenootschap der Unie hunne wetgevingen volledig alle door de Conventie als letterkundige- of kunstwerken aangeduide geestesvoortbrengselen behoeven te beschermen, maar dat de landen bij onvolledigheid op dit punt hunne wetgevingen behooren aan te vullen.' Verderop wijst de memorie o.a. nog op de 'wenschelijkheid' van toetreding ook voor onze koloniën 'daar anders de bepalingen der Conventie, die tegen ongeoorloofde verveelvuldigingen waken, voor zoover Nederland betreft, zeer gemakkelijk konden worden ontdoken', en vervolgt: 'De artikelen der Conventie vinden eene uitnemende toelichting in het rapport door de daartoe aangewezen commissie ter Berlijnsche Conferentie aangeboden en waarvan de heer Renault de steller was. Dit rapport is afgedrukt op bladz. 225 tot bladz. 277 der Actes et Documents. Voor zoover dit wenschelijk scheen wordt daarenboven de beteekenis der artikelen hieronder nader uiteengezet.'

Deze 'uiteenzetting' hier over te nemen of zelf opnieuw tot een toelichting van de verschillende artikelen der Conventie overtegaan kan niet in mijn bedoeling liggen. Belangstellenden zullen zich de interessante memorie trachten te verschaffen. Voor zoover zij daartoe niet in de gelegenheid mochten zijn, en ook niet tot het ter hand nemen van prof. Renaults Rapport, verwijs ik hen in de eerste plaats naar het op de B.C. betrekking hebbende gedeelte van Mr. H.L. de Beaufort's voortreffelijk proefschrift (stellig in iedere openbare bibliotheek te vinden) getiteld: 'Het Auteursrecht in het Nederlandsche en internationale Recht' - het uitgebreidste en m.i. belangrijkste werk over auteursrecht in ons land verschenen. Trouwe Gids-lezers zullen zich wellicht vergenoegen met hetgeen aan toelichting te vinden is in mijn artikel van Dec. 1908: 'De Berner-Conventie te Berlijn herzien.'

Wij gaan dus nu over tot art. 2 van het wetsontwerp, het artikel inhoudende de reserves welke de Regeering voorstelt bij onze toetreding in acht te nemen. Het luidt aldus:

'Bij die toetreding wordt gebruik gemaakt van de bevoegdheid verleend bij de 2de zinsnede van het 3de lid van art. 25 van het den 13den November 1908 te Berlijn gesloten verdrag, in dien zin, dat art. 8 van genoemd verdrag zal worden

vervangen door art. 5 der op 9 September 1886 te Bern gesloten conventie, gelijk dat artikel gewijzigd werd door art. 1, paragraaf III der Additioneele Akte van Parijs van 4 Mei 1896 en in afdruk nevens deze wet gevoegd;

dat art. 9 zal worden vervangen door art. 7 der Berner Conventie, gelijk dat artikel gewijzigd werd door art I, paragraaf IV der Additioneele Akte van Parijs en in afdruk nevens deze wet is gevoegd;

dat art. 11, 2de lid, zal worden vervangen door het in afdruk nevens deze wet gevoegd art. 9, 2de lid, der Berner Conventie.'

Wat dit alles beteekent leert ons het best de 'memorie van toelichting', die omtrent de eerste alinea van dit artikel het volgende opmerkt:

'In art. 8 der te Berlijn gesloten Conventie wordt de duur van het uitsluitend recht van den schrijver, vertalingen van zijn werk te maken, gelijkgesteld met den duur van het auteursrecht op het oorspronkelijk werk.

Hoewel de Regeering in beginsel de overtuiging is toegedaan, dat vertalen eene wijze van reproduceeren is, waartoe evenzeer het recht aan den auteur behoort ontleend te worden als tot eenige andere wijze van reproductie[1], zoo scheen het haar niettemin wenschelijk toe bij de eerste schrede die Nederland doet op het gebied van een gewaarborgd vertalingsrecht van den buitenlander, dat recht niet aanstonds in uiterste consequentie, wat zijn duur betreft, geheel gelijk te stellen met de bescherming, die behoort te worden toegekend aan den maker voor zijne oorspronkelijke schepping.

De bevoegdheid, den toetredenden Staten gegeven, reserves te maken op den tekst dezer Conventie, heeft de Regeering doen omzien naar de vertalingsclausule der Additioneele Akte van Parijs.

Bedoelde clausule stelt, evenals art. 7 der huidige Conventie, den duur van het recht van den auteur om vertalingen te doen verschijnen, gelijk met den duur van zijn recht op het oorspronkelijk werk, met dien verstande echter, dat het vertaalrecht te niet zal gaan, indien de schrijver

1) Ik spatieer, overal.

niet binnen 10 jaren na de eerste uitgave van het origineele geschrift zijn vertaalrecht gebruikt in een der Uniestaten. Voldoet de auteur aan deze voorwaarde, dan behoudt hij zijn uitsluitend vertaalrecht voor de taal waarin de vertaling verscheen; voor alle andere talen komt na 10 jaren het vertaalrecht vrij.'

Men geve zich volle rekenschap van wat hier staat. Hoewel dus ook volgens onze Regeering het vertalen een wijze van reproductie is, het recht waartoe b e h o o r t aan den oorspronkelijken auteur (evenzeer als het recht tot iedere andere wijze van reproduceeren) zoo is de wetgever niettemin van oordeel, dat dit r e c h t t e n i e t g a a n moet, voorzoover er niet binnen tien jaar gebruik van wordt gemaakt. De inconsequentie dezer redeneering ligt er, dunkt me, wat men noemt bovenop. Een récht dat behoort te n i e t t e g a a n? Het is natuurlijk volmaakt ondenkbaar, dat dit zoo duidelijk blijkend gebrek aan logica den ontwerper der nieuwe wet ontgaan zou zijn, het kan niet anders of deze inconsequentie werd willens en wetens begaan als een noodzakelijk geoordeeld voorloopig ontzien van, bij de bestaande wetteloosheid nu eenmaal mogelijke, en dan ook welig voortgewoekerde misbruiken. Het is om de belangen te sparen van hen, die totnogtoe straffeloos konden zondigen, en dan ook ruimschoots zondigden, tegen een nog niet door de wet beschermd recht, dat de Regeering een overgangsperiode voorstelt. Wordt dit ontwerp, zooals het daar ligt, wet, dan zullen voorloopig b.v. nog alle uitgevers van dagbladen, die gewoon zijn hun feuilletons te doen vertalen uit de buitenlandsche litteratuur en als honorarium daarvoor aan den oorspronkelijken schrijver met 'een zuur gezicht' meenen te kunnen volstaan, rustig door kunnen gaan zich op deze uiterst voordeelige wijze van een groot en important gedeelte hunner copie te voorzien, mits zij slechts oppassen hun keuze te doen uit den ernormen voorraad buitenlandsche werken die den leeftijd van tien jaar gepasseerd zijn, en waarvan in de eerste tien jaren na hun verschijnen nog geen vertaling is verschenen. Hun lezers zullen dit amper bemerken; immers ook nú vraagt niemand, die een 'boeienden roman' aan den voet van zijn dagblad aantreft er naar of deze in het oorspronkelijk minder of meer dan tien jaar oud is. En zoo zullen ook de uitgeversdrukkers, die hun persen aan den gang moeten houden zonder

dat het geld kost, de provinciale boekhandelaars, die zoo nu en dan eens uitgevertje spelen en met een paar voor een prikje vertaalde romans een extratje verdienen willen, en tenslotte - vooral niet te vergeten! - de uitgevers van die zoo lofwaardige, volksontwikkelende goedkoope detectiveromans, al of niet 'voor de coupé', zij allen zullen dit bedrijf voorloopig ongestoord kunnen voortzetten. Welnu - wij, buiten Regeering en Kamer staande voorstanders, zijn nu ook nog zulke onmenschen niet, wij hebben vrede met den voorloopigen maatregel, met de overgangsperiode, mits deze kort zij! Want waarlijk, een inconsequentie als dit wetsontwerp inhoudt mag niet langer duren dan strikt noodig geoordeeld wordt, en de belangen hierboven bedoeld zijn niet eerbiedwaardig genoeg om er veel en langdurige aandacht aan te schenken. Ook Mr. De Beaufort, in zijn reeds genoemd proefschrift, bespreekt deze belangen, en nog andere, meerendeels fictieve, door de tegenstanders der B.C. met ijver te berde gebracht, en gaat dan voort: (bl. 183) 'Het eerste en eigenlijk afdoende antwoord op dit alles moet zijn: het gaat hier niet alleen om belangen, maar er zijn *rechten* in het spel. Het vertalingsrecht, ook dat van buitenlandsche auteurs, moet geëerbiedigd worden, zelfs al zou dit minder voordeelig zijn, hetzij voor enkele kringen, hetzij - zooals beweerd wordt (ook Mr. De Beaufort ontkent het ten stelligste, H.R.) - voor het volk in zijn geheel'. En op bl. 381 van hetzelfde werk lezen wij: 'Afgaande op de verklaring, welke door den Nederlandschen gedelegeerde Mr. F.W.J.G. Snijder van Wissenkerke op de Berlijnsche Conferentie is afgelegd, mag men aannemen, dat het in het voornemen onzer Regeering ligt, van deze aangeboden gelegenheid om met een vertalingsrecht van slechts tien jaar (het oude art. 5 Conventie 1886) toe te treden, gebruik te maken[1)]. Hoogstwaarschijnlijk zal ook onze volksvertegenwoordiging, gegeven de sterke oppositie die hier nog tegen een vertalingsrecht van eenigszins langen duur bestaat, slechts onder die voorwaarde de voor onze toetreding vereischte goedkeuring verleenen.

Het behoeft geen verder betoog, dat onze toetreding tot

1) Het zal dus ook den heer de B. meegevallen zijn, dat de Regeering ieta verder gaat en voorstelt de Parijsche lezing van '96, de gelijkstelling van het vertalingsrecht met het overig auteursrecht mits er binnen tien jaar gebruik van wordt gemaakt.

het Verbond in dit geval niet meer zal zijn dan een eerste stap op den goeden weg. Wij zullen dan nog altijd op het meest belangrijke punt van internationaal auteursrecht ongeveer twintig jaar ten achter zijn bij bijna alle andere beschaafde staten. Men zou kunnen aanvoeren, dat het niet goed is te hard van stapel te loopen en dat het beter is, evenals de andere landen vóór ons hebben gedaan, te beginnen met een vertalingsrecht van tien jaar bij wijze van overgangsmaatregel. Later - wellicht nog vóórdat de eerste tien jaren verstreken zijn - zou men dan tot invoering van den langeren termijn kunnen overgaan.

Met een dergelijke redeneering zou men echter blijk geven van te groote voorzichtigheid. Indien men inziet, dat het op den duur toch eens zoover zal komen, dat in ons land een vertalingsrecht van even langen duur als het overige auteursrecht wordt erkend, dan bestaat er geen reden om dit tijdstip nog langer te willen verschuiven. Want, ook afgezien van alle overwegingen van principieel-juridischen aard, zou een onvoorwaardelijk aanvaarden van het nieuwe art. 8 Conventie 1908 verre de voorkeur verdienen boven het zich vastklampen aan de oude bepaling der Conventie 1886. Wat toch zou het gevolg zijn van dit laatste? Niet alleen, dat de werken uit andere landen in ons land slechts tien jaar tegen vertalingen beschermd zouden zijn, maar ook dat voor alle Nederlandsche werken in het geheele Verbond dezelfde korte termijn zou gelden. De Nederlandsche werken (d.w.z. de in Nederland uitgegeven werken en de onuitgegeven werken van Nederlandsche auteurs) zouden dus overal aanmerkelijk minder goed beschermd zijn dan de werken uit andere landen. Dit zou waarschijnlijk het, reeds door mij genoemde, gevolg hebben, dat Nederlandsche auteurs, die ook in het buitenland (en dan natuurlijk alleen in vertaling) gelezen en opgevoerd worden, hunne werken niet hier, maar in een ander Verbondsland (b.v. België of Duitschland) zouden uitgeven. Des te eerder zouden zij hiertoe kunnen overgaan, daar de uitgave in een ander Verbondsland, zooals wij hierboven gezien hebben, na onze toetreding tot de Con-

ventie niet meer het gevolg zouden hebben, dat de bescherming in Nederland zelf ophield.

Er zijn zeer zeker nog andere en sterkere argumenten, die er voor pleiten om bij onze aansluiting terstond art. 8 Conventie 1908 onvoorwaardelijk te bekrachtigen, doch ik heb op het bovenstaande den nadruk willen leggen, omdat een vertalingsrecht van tien jaar "om mee te beginnen" waarschijnlijk zal worden aangeprezen als een maatregel in het belang der uitgevers en drukkers. Men ziet nu, dat hij in sommige opzichten juist het tegenovergestelde gevolg zou kunnen hebben.'

Dit volkomen juiste bezwaar van Mr. De Beaufort verliest maar weinig van zijn kracht, nu de Regeering inderdaad voorstelt het vertalingsartikel der Conv. 1886 te aanvaarden, doch met de emendaties in 1896 te Parijs aangebracht. Ook dan kunnen hollandsche auteurs het zich gemakkelijk maken door een eerste uitgaaf van hun werk in het buitenland. Zij hebben zich dan niet te haasten met de bezorging van vertalingen, daar in dat geval door niets vereischt wordt dat deze reeds binnen tien jaren na de z.g. oorspronkelijke uitgaaf verschijnen.

Op een even juist, en dan ook geheel op ondervinding gebaseerd, praktisch bezwaar tegen de regeling van Parijs (1896) wijst de groote autoriteit op dit gebied, Prof. Röthlisberger, van Bern, in zijn bekend boek: 'Die Berner Uebereinkunft', waar hij zegt (bl. 191): 'Der jetzige Zustand (d.w.z., die na 1896; het boek is van 1906) ist viel kritisiert worden. Einerseits verlangen die Autoren den vollen Schutz des Uebersetzungsrechts, anderseits wurde in Uebersetzerkreisen betont, dass eigentlich eine Gewissheit darüber, ob eine Uebersetzung innerhalb 10 Jahren erschienen sei oder nicht, nur durch eine amtliche Eintragung erlangt werden könnte, und man forderte deshalb eine internationale Eintragung der Uebersetzungen, also eine besondere Förmlichkeit für die Ausübung des Uebersetzungsrechts. Gewiss ist, dass bei der ungeheuren Zahl von Werken und von Arbeiten, die in der Flut von Zeitungen und Zeitschriften erscheinen, ferner bei der Mangelhaftigkeit vieler Landesbibliographien, endlich bei der Möglichkeit, eine Uebersetzung auf irgend einem Punkte der weiten Union erscheinen zu lassen, ganz genaue

Auskunft über das Erscheinen oder Nichterscheinen einer Uebersetzung in dieser oder jener Sprache und über das daherige Freiwerden des Uebersetzungsrechts an einem Buche, einem Feuilleton, einem Aufsatz eigentlich nur vom Autor selber oder vom Verleger erlangt werden kann. Ist aber einmal der Weg der Auskunft bei diesen Rechtsinhabern eingeschlagen, so ist es gleich am besten, sich über die Bedingungen der Uebersetzung zu verständigen. Dieses Vorgehen empfiehlt auch nach seiner eigenen Erkläring das Berner Bureau den in dieser Frage um Rat Nachtsuchenden.

In Wirklichkeit ist das absolute Uebersetzungsrecht schon jetzt (d.w.z. na 1896, H.R.) gewahrt und hat sich einleben können. Die Benutzungsfrist dürfte nunmehr gänzlich wegfallen[1]. Da der Autor meist nur auf dem Wege der Uebersetzung im internationalen Verkehr sein Vervielfältigungsrecht ausüben kann, so verlangen Logik und Billigkeit, dass er es auch in seiner Vollständigkeit ausübe, auch wenn sein Werk in ein anderes Gewand gehüllt wird. So gut wie der Uebersetzer, der seine Arbeit auch nicht umsonst zu leisten pflegt, ist der Autor des Originalwerkes seines Lohnes wert. Bei einer solchen Lösung werden weniger Uebersetzungen, namentlich aber weniger schlechte, eilfertige Uebersetzungen oder auch unnötige Konkurrenzübersetzungen verfasst; die Herausgabe von Uebersetzungen beschränkt sich auf Werke von Wert und bildet eine reellere Unternehmung, keine Lotterie wie bei den kurzen Uebersetzungsfristen. Das Uebersetzungsrecht sollte also im Interesse des Autors, des Uebersetzers, des Verlegers und des Publikums einen integrierenden Bestandteil des Urheberrechts bilden.'

Openbaart mijn citaat uit Prof. Röthlisbergers werk een zeer begrijpelijke grief, van de zijde der vertalers en uitgevers van vertalingen komende, tegen den toestand die tusschen 1896 en 1910 in de Uniestaten bestond, en thans bij ons wordt voorgesteld, van nog grooter gewicht acht ik het, eveneens geheel op ondervinding en praktijk berustende bezwaar, dat door schrijvers en uitgevers van oorspronkelijk werk kan worden aangevoerd. Afgezien van alle overwegingen op rechtsbesef gegrond zullen n.l. die

1) Dit is dan ook voor de meeste landen gebeurd, zooals men weet, n.l. te Berlijn in 1908. H.R.

schrijvers en uitgevers unaniem getuigen, dat een tienjarige gelegenheid tot het doen verschijnen van vertalingen te kort is. Van deze tien jaar kan alleen ten volle geprofiteerd worden door die enkele zeer populaire of beroemde auteurs, wier werken geregeld binnen weinig tijd na de oorspronkelijke verschijning in de verschillende europeesche landen worden vertaald en uitgegeven. Alle andere auteurs, de minder populaire of beroemde, en natuurlijk vooral de nog niet bekende (en ook deze brengen toch nu en dan boeken voort, die, zij 't soms eerst na geruimen tijd, blijken zéér voortreffelijk te zijn; niet ieder wordt als Byron in éénen nacht beroemd) hebben tot heden ondervonden en zullen waarschijnlijk wel steeds blijven ondervinden, dat het lang duurt voordat hun werk, ook het beste, in het buitenland wordt opgemerkt en vertaald[1]. Hun eigen démarches in die richting, gesteld al zij hebben daartoe tijd, gelegenheid en het noodige talent van zelfpousseering, leiden gewoonlijk niet heel ver. Ongetwijfeld zullen, na onze toetreding tot de B.C., zoowel door schrijvers als door uitgevers van oorspronkelijke werken, veel meer dan tot heden pogingen gedaan worden, die werken in het buitenland vertaald en uitgegeven te krijgen. Doch, ook waar zulke pogingen gedaan worden, is tien jaar te kort voor hun volledig succes, daar onder begrepen het ook werkelijk vertalen en uitgeven der werken in kwestie. Men denke nu eens niet in de eerste plaats aan de gemakkelijkst en vlugst te vertalen boeken, maar aan litteratuur van hooge artistieke waarde en beteekenis, werk dat hooge eischen stelt aan zijn vertaler; men denke vooral aan uitgebreide ondernemingen van wetenschappelijken aard, aan een wereldgeschiedenis in twaalf deelen b.v.! Hoe dikwijls is het eerste deel eener dergelijke uitgave al meer dan tien jaar oud voor het laatste deel verschijnt! Toch wordt gewoonlijk niet tot het doen

1) Voorbeelden: Thackeray's eerste werk ‘The Yellowplush-papers’ verscheen in 1837. Toevallig was dit boek ook zijn eerste dat in het hollandsch werd vertaald en uitgegeven, nl. in 1848. Zola's Rongon Macquart-serie begon in 1871 te verschijnen. Daarvoor waren al eenige boeken van hem verschenen, o.a. de ‘Contes à Ninon’ in 1864. De eerste hollandsche Zola: ‘De Vreugde te leven’ is van 1884. Tolstoï begon in 1854 te publiceeren. ‘Oorlog en Vrede’ en ‘Anna Karénine’ verschenen tusschen 1862 en '75. De eerste hollandsche vertaling van Tolstoï zag in 1886 het licht, zijn beide groote romans in 1887... En dit zijn nu toch alle wel beroemde namen!

drukken eener vertaling besloten van een werk, dat nog niet eens kompleet verschenen is. En de tien jaren der Conventie gelden voor ieder deel afzonderlijk....

Men onderzoeke toch nauwkeurig, alvorens over te gaan tot gewichtige maatregelen of reserves als deze, wat de ondervinding heeft geleerd. Men zal dan vinden, dat de vertaling van de meeste, en geenszins onbelangrijkste, boeken uit vreemde talen in het nederlandsch (en omgekeerd) meer dan tien jaren na de oorspronkelijke verschijning heeft plaats gehad; althans hare uitgave! Ik wees in mijn noot reeds op eenige belletristische werken en zou deze voorbeelden met ettelijke andere kunnen vermeerderen. Met romans gaat het gewoonlijk zoo: Een schrijver schrijft boek op boek zonder in het buitenland te worden opgemerkt. Daar trekt plotseling een roman of novelle van hem ergens, ver over de grenzen van zijn land, de publieke attentie. Waarom?.... Door zijn groote kunstwaarde, zijn uitblinkende schoonheid?.... In den regel niet, helaas!.... Doch daarover nu niet; de kwestie, hoe interessant ook, valt buiten het kader van dit betoog.... Genoeg; het boek trekt nu eenmaal de aandacht; een vertaling verschijnt en heeft succes. Nu valt men van alle kanten op de vorige werken des zelfden schrijvers aan, waarvan er natuurlijk veelal verscheidene al heel wat ouder zijn dan tien jaar. Men denke aan het wereldberoemde (of althans wereldpopulaire!) 'Quo Vadis'. Heijermans' sensationeele tooneelstukken zijn gauw genoeg opgemerkt. Doch hoe lang heeft het geduurd voor men Multatuli is gaan vertalen in Duitschland en Frankrijk? En wat werd er van onze voornaamste auteurs totnogtoe in het buitenland uitgegeven, wat van Potgieter, wat van Van Looy, wat van Van Deyssel, Ary Prins, Adriaan van Oordt?.... Om nu maar te zwijgen van onze groote dichters, van Perk, Kloos, Gorter, Boutens.... Men kent hen nog niet, men heeft hen doodeenvoudig nog niet in de gaten. Het zal wel komen...., maar stellig niet binnen tien jaren na de verschijning hunner werken.

Er is natuurlijk geen gelegenheid geopend om van de tienjarige periode een twintig- of dertigjarige te maken. De verwarring zou te groot, de bestudeering der verschillen te moeilijk, de kans op een toekomstige algeheele overeenstemming te gering worden. De nog niet aangesloten landen,

die wenschen toetetreden, hebben slechts te kiezen tusschen bepalingen van 1886, 1896 of 1908. Amendementen op die bepalingen worden niet toegestaan. Verlangt men dus nog geen absolute gelijkstelling van vertaling met overige auteursrechten (Conv. 1908), dan is de lezing van Parijs (1896) de vrijgevigste.... Welnu, dat men haar accepteere, doch slechts voor zéér korten tijd!

Het kan wellicht zijn nut hebben hierbij te wijzen op het voorbeeld van een anderen kleinen staat, op Noorwegen (aantal inwoners 2½ millioen). De heer Hoel, afgevaardigde van dit rijk, heeft ter conferentie van Berlijn een uiteenzetting gegeven van de ontwikkeling der denkbeelden in zijn vaderland met betrekking tot het vertalingsrecht. Het was (gelijk bij ons) om de vertalings-clausule, dat Noorwegen, (ofschoon het zich, evenals wij, had doen vertegenwoordigen op de conferenties van 1884 en 1885) de Conventie van 1886 niet meeteekende. Intusschen, nadat in 1893 een inlandsche wet den noorschen auteurs een uitsluitend vertalingsrecht van tien jaren had toegestaan, sloot Noorwegen zich bij de Unie aan. Ter conferentie van Parijs bleek de in drie jaren opgedane ondervinding nog niet voldoende om verdere stappen te wettigen, de Noorsche regeering aanvaardde dus de ‘acte additionel’ niet. Welnu, de kwestie is na dien tijd opnieuw onderzocht; de deensche uitgevers, door Hoel ondervraagd over de resultaten der uitbreiding van het vertalingsrecht in hun land, verklaarden dat het een groot voordeel was gebleken beschermd te worden tegen concurreerende vertalingen, en dat overigens de auteurs niet de gewoonte hadden hun eischen te overdrijven, zoodat de prijzen der boeken geen verhooging behoefd hadden. De Noorsche afgevaardigde had dientengevolge opdracht gekregen de algeheele gelijkstelling van het vertalings- met de overige auteursrechten te aanvaarden.

Moge ook bij ons te lande het ontwaakte rechtsgevoel zulke snelle vorderingen maken; wij twijfelen niet of de praktijk zal tot precies dezelfde conclusies voeren.

Over de 2^{e} en 3^{e} alinea van art. 2 verheugt het mij kort te kunnen zijn. Art. 9, het z.g. ‘journalistieke’ artikel der Herziene Berner Conventie lijkt mij nog altijd een der minst voldragene, minst rijpe. Er zijn verschillende bezwaren tegen

in te brengen.[1)] Zoo heeft men te Berlijn (evenals vroeger trouwens) goed gevonden slechts twee groote categorieën van periodieken te onderscheiden, n.l. dagbladen en tijdschriften. ‘Behalve romans als feuilleton geplaatst (waarom deze laatste drie woorden toch gehandhaafd blijven? H.R.) en novellen mag ieder d a g b l a d a r t i k e l door een ander d a g b l a d worden overgenomen indien de overname niet uitdrukkelijk is verboden’. Uit tijdschriften evenwel mag niets worden overgenomen zonder uitdrukkelijke toestemming des auteurs, en zoo ook uit dagbladen wanneer de overname n i e t in een dagblad geschied. Nu bestaat er evenwel een groot aantal couranten, vakbladen voornamelijk, die wel niet precies allen dag verschijnen, en dus geen dagbladen zijn, maar toch veel meer met deze soort periodieken te vergelijken zijn dan met hetgeen men onder ‘tijdschriften’ pleegt te verstaan. En, zooals de ‘memorie van toelichting’ m.i. terecht opmerkt: ‘Voor vele vakbladen, die niet dagelijks verschijnen, en dus geen dagbladen zijn, ware een regeling te bezwarend, die hen verplichtte tot herhaalde verzoeken aan redacties van buitenlandsche vakbladen om artikelen te mogen overnemen die bovendien niets met letterkunde of kunst hebben uit te staan Voor de volledigheid moeten zulke bladen van elkander overnemen en door het aanvragen van toestemming daartoe zou veel tijd verloren gaan tot schade der actualiteit der berichten’. De Regeering heeft daarom gemeend zich te moeten houden aan de Parijsche lezing van 1896, waarbij overname van artikelen die geen belletristisch karakter dragen, wordt veroorloofd mits - natuurlijk! - de bron vermeld worde, en mits de overname niet uitdrukkelijk verboden is, wat voor alle niet-dagelijks verschijnende periodieken aan hun ‘hoofd’, voor alle artikelen tegelijk, geschieden kan. Men ziet, gevaarlijk is deze reserve niet en het zou mij zelfs geenszins verwonderen, wanneer bij een nieuwe herziening der B.C. haar raison d'être opnieuw in het debat betrokken werd.

De vervanging van art. 11, 2de lid, der Herziene B.C. door art. 9, 2de lid der oude Conventie volgt vanzelf uit de reeds besproken reserve ten opzicht van het vertalingsrecht. De Regeering stelt voor telezen: ‘De auteurs van dramatische of dramatisch-muzikale werken of hunne rechtverkrijgenden worden t i j d e n s d e n

1) Zie mijn artikel in *De Gids* van Dec. 1908.

duur van hun uitsluitend vertalingrecht wederkeerig beschermd tegen ongeoorloofde openbare opvoering van de vertaling hunner werken? Door H.N. (Hugo Nolthenius?) is onlangs in de *N.R. Ct.* opgemerkt, dat de, zoo ongelijksoortige, dramatische en dramatisch-muzikale werken hier te veel in één adem worden genoemd. Dit moge inderdaad het geval zijn en bij oppervlakkige kennisneming tot eenig misverstand aanleiding kunnen geven, ieder die zich in de bepalingen der Conventie thuis gevoelt, zal wel dadelijk begrijpen dat het hier, wat betreft de dramatisch-muzikale werken, alleen geldt hunne libretto's. De muziek is oorspronkelijk werk; de uitvoering daarvan geniet dus volle bescherming van gelijken duur als in het land van herkomst bij de wet is vastgesteld.

Houdt men mij tenslotte nog een paar woorden over het belang van Nederlands toetreden tot de B.C. in het algemeen ten goede? Ten eerste zij het mij dan vergund er nogmaals op te wijzen, hoe verkeerd het toch is, dat, bij de overweging van dit belang, bijna ieder alléén aan de litteratuur-reproductie, en wel speciaal aan de vertaling denkt. Het enorme terrein der muziek en der beeldende kunsten: de teeken, schilder-, bouw-, beeldhouw-, graveer- en lithografeerkunst wordt, vooral door onze tegenstanders - hun aantal is gelukkig in de laatste jaren enorm geslonken! - zorgvuldig vermeden. 't Is waar dat tot heden zelfs in ons eigen land geen wet op de reproductie der voorwerpen van beeldende kunst en der kunstnijverheid bestaat. Bij de zeer a.s. herziening onzer Auteurswet moet in deze al wijder gapende lacune worden voorzien. Doch wat men nu het éérst doet komt er niet veel op aan, het groote feit is dat volstrekt niet alleen de artistieke en wetenschappelijke letterkunde, maar dat ook alle andere geestelijke praestaties de internationale zoowel als nationale bescherming zeer dringend behoeven.

En wat de vertaling betreft, het wordt nu toch waarlijk tijd dat het steeds weer opduikende, alleronzinnigste praatje, als zoude na onze toetreding letterlijk geen vertalingen meer mogelijk zijn, den dood vinde. Niets is minder juist. Ja, er zal voortaan iets betaald moeten worden voor het vertalingsrecht - onze nationale schrijvers en uitgevers van oorspronkelijk werk zullen dus niet langer te concurreeren

hebben met voor een uiterst gering loon verkregen vertalingen, en, tegen - om het maar eens echt zakelijk uittedrukken - de volkomen onbelaste, bijna gratis verkrijgbare, buitenlandsche productie. Hierdoor dus zal het aantal boeken, waarvoor een, zij het nog zoo geringe, betaling niet kan lijden, ook niet worden vertaald. Doch daar staat tegenover, dat nu ook voortaan de buitenlander er moreel en materieel belang bijkrijgt, dat zijn boek hier wordt vertaald en uitgegeven en dit belang zal stellig niet nalaten zijn invloed te doen gelden, zoodat het nog een open vraag is of er minder of meer vertaalde boeken het licht zullen zien.

Een even onzinnige en toch nog tamelijk verspreide opvatting is, dat geen schrijvers maar enkel hun uitgevers van ons toetreden zullen profiteeren, daar immers - zoo wordt beweerd - uitgevers gewoon zijn zich voor een koopsom van alle auteursrechten meester te maken. Hoe komt men er eigenlijk aan? De verdeeling der profijten van vertalingen hangt natuurlijk geheel af van hetgeen daaromtrent tusschen schrijvers en uitgevers in hun contract is overeengekomen. Zeker is alleen, dat dit contract, zijn volledigheid en de juridische juistheid zijner bewoordingen, door het ontstaan der internationale waarden een verhoogd belang krijgt. De ‘Vereeniging van Letterkundigen’ heeft getoond dit te begrijpen door het ontwerpen harer modellen van contract tusschen schrijver en uitgever.

Het is waarlijk een genoegen op te merken, hoezeer de moreele zoowel als materieele belangen der geestelijke producenten tegenwoordig de publieke aandacht en belangstelling trekken. Zou dit op iets anders kunnen duiden dan op een verhoogd, of meer tot bewustheid gerakend, geestelijk leven? Deze teekenen mogen onze Volksvertegenwoordigers niet ontgaan en hun een aansporing zijn om mede te werken aan het zoo spoedig en volledig mogelijk tot stand brengen van de zoozeer en zoo algemeen gewenschte wettelijke regelingen.

Toetreding tot de Berner Conventie en herziening onzer Auteurswet in den geest dier Conventie zullen den bloei van kunsten en wetenschappen ten onzent, en dus ook de ontwikkeling van ons volk, in hooge mate ten goede komen.

HERMAN ROBBERS.

De tempel des hemels.[1)]

'*De misdaden van het volk komen allen op mijn verantwoording*.'

'*Ik die een kind ben*, *ben vervuld van vreezen*.'

'*Het is mij*, *den éénen man*, *gegeven*, *om rust te schenken aan uwe staten en families; en nu weet ik niet*, *of ik wellicht niet de machten boven en beneden mij beleedig. Het kwaad in mij durf ik mijzelf niet te vergeven. Ik zal alle dingen onderzoeken in harmonie met den geest van God*.'

Deze drie teksten uit het heilige Boek der Historie - de Shu Ching - kunnen een voorgevoel geven van wat in het gemoed der chineesche keizeren om moest gaan, als zij ten Hemel-Tempel togen om, beladen met al de zonden hunner honderden millioenen onderdanen, in het middenpunt van het Heelal, het centrum der drie hóógste, mystieke bestaansgebieden, de ziel van gehéél het Volk biddend op te heffen tot Shang Ti, den éénigen God.

Men moet teruggaan tot de oer-oude tijden, tot de allergeheimste, esoterische mystiek, om tot het besef te komen, wát de oorspronkelijke dienst op het '*Th'ien Th'an*' - het Hemel-Altaar - eigenlijk symboliseert. De geheele, alleroudste geschiedenis van China vloeit over van teksten, waaruit blijkt, dat de allereerste groote gebieders van het rijk méér dan gewone menschen waren; géén stervelingen als het volk, maar Wijzen, Adepten, door wier occulte kracht het rijk bijeengehouden werd. De titel *'Th'ien Tsz''* - Zoon des

1) Uit een te verschijnen werk 'Het daghet in het Oosten', over China's verleden en toekomst.

Hemels - wijst daar alreeds op, en de geheele mystiek van het chineesche keizer-schap uit de alleroudste klassieken, die telkens weer op nog andere, vóór-historische tijden wijzen, is op merkwaardige wijze analoog met al de occulte overleveringen omtrent de ingewijde, wijze Vorsten van de eerste perioden van Atlantis. De voor esoterisch gansch oningelichten totaal onverklaarbare wijding en heiligheid, om den chineeschen Keizer heen, zóó heilig, dat hij zich voor 't oog der menigten verborgen hield in een centrum van drie ommuurde gebieden - symboliseerend de drie hóógste der zeven 'bestaans-gebieden' van den in 't Heelal zich gëopenbaard hebbenden God -; de eveneens onbegrijpelijk schijnende gewoonte, dat de Keizer, tot voor enkele jaren nog, op alle audiënties onzichtbaar bleef achter een scherm, en door géén sterfelijk oog van buiten gezien mocht worden; het vreemde gebruik dat, als de Keizer op straat voorbijging, alle huizen gesloten moesten zijn, alle vensters dicht, alle zijstraten met doek verborgen, en het op straffe des doods verboden was, een blik op Hem te werpen; dit alles wordt volkomen duidelijk en eenvoudig, als men om de mystieke adepten-Koningen van de atlantische 'Stad der Gouden Poorten' denkt, wier 'aura' zóó goddelijk was, en daardoor zoo geweldig van etherische uitstraling, dat zij iedereen, die te dicht naderde, onmiddelijk, als door bliksem, zou dooden.[1)]

Het was - men begrijpe mij goed, ik bedoel in de alleroudste tijden, waarop de Shoe-Ching zoo herhaaldelijk zinspeelt - de occulte kracht van den wijzen Ingewijde-Keizer, die het rijk bijeenhield en het volk deed bloeien. Wendde hij die ten goede aan, dan kon hij zelfs de elementen in de natuur beheerschen en beschikte hij over de macht van zonneschijn en regen voor den landbouw, waarvan het volk moest leven. Was de Keizer niet rein meer, liet hij zich door hartstocht of begeerten overmeesteren, dan vermin-

1) Ik weet wel zeer goed, dat enkele wetenschappelijke sinologen hierom zullen glimlachen, maar de gehééle inrichting van het chineesche keizerschap en de geheele, alleroudste godsdienst der chineezen is 'one vast religious symbolism' en mystieke, occulte zaken kan men niet op verstandelijk-wetenschappelijke manier verklaren. Een sinoloog, die niet mystiek is aangelegd, en niet belezen is in occulte en mystieke literatuur, begrijpt niets van de symboliek van Peking, die de grondslag van alles is.

derde - de allereerste beginselen van mystiek en occultisme leeren dit - zijn bovenmenschelijke (daarom niet boven natuurlijke) kracht, en kon hij op het volk ook geen invloed ten goede uitoefenen. Het bekende, maar voor niet-mystiekaangelegde sinologen - helaas! de meeste geleerde professoren waren dit - belachelijke en bijgeloovige 'bidden om regeu' van de chineesche Keizers was ook, in oorspronkelijke, symbolieke bedoeling althans, lang niet zoo kinderachtig, als er in europeesche talen wel over geschreven is. Evenals nú nog in de werkelijk heilige kloosters van binnenst-Thibet, met werkelijk ingewijde priesters, sommige mystieke 'mantrams' in de stoffelijke en boven-stoffelijke werelden trillingen kunnen te weeg brengen, waarvan de uitwerking ons versteld zou doen staan, als van tooverij, zóó kon ook - ik spreek van de oude, oude tijden van de 'Shoe-Ching' - een Keizer, die een Ingewijde was, door de occulte trillingskracht van zijn gebed, zeer zeker wel regen doen ontstaan.[1)]

Was hij echter onrein van gedachten - d.i. bewoog hij zich te veel op laag stoffelijk gebied, het zuiver geestelijke verlatend - dan verminderde zijn boven-menschelijke kracht, en verloor hij het vermogen, die trillingen in de bovenstoffelijke sferen in beweging te roepen. Vandaar het oeroude begrip, dat het de schuld was van den Keizer, als het Volk niet bloeide, of door rampen werd bezocht, die hij niet kon afwenden. Zonder die mystiek van zijn wezen zou dit begrip absurd zijn.

En zelfs in latere tijden, toen de Keizers al sinds eeuwen en eeuwen geen ingewijden meer waren, doch gewone menschen als iedereen, en toen sinds eeuwen en eeuwen van al die mystiek alleen nog maar de leêge, uiterlijke ceremonie was overgebleven, was tóch nog die verantwoordelijkheid van den Keizer voor hen een waarheid gebleven.

In 1802 bad nog Keizer Chia Ching om regen, na een verschrikkelijke droogte, die het land met hongersnood bedreigde, in déze nederige woorden de schuld van alle ellende óp zich nemend:

'*Ik, de dienaar van den Hemel, ben over het menschdom*

1) Zoo kan Jezns, door occulte kracht, alle wonderen doen, waarvan de Bijbel gewaagt.

geplaatst, en ben verantwoordelijk voor de handhaving der Orde in de wereld. Bevende van angst, herinner ik mij, dat de oorzaak van deze bittere ramp is de grootheid van mijn overtredingen. Ik ben verplicht, mijn voorvaderen na te volgen, en te onderzoeken, of ik heb gefaald in offering, of ik trots of losbandigheid heb geduld in mijn hart, of achterlijk ben gebleven in de plichten der regeering, of het beroep der verongelijkten heb verworpen, of de onschuldigen heb vervolgd, of oorlog gevoerd heb om voordeel te verkrijgen. Neêrgeknield roep ik den Hemel aan om mijn onwetendheid en dwaasheid te vergeven, en mij zelf-vernieuwing te schenken; want het lot van myriaden onschuldige menschen wordt door mij, één enkel mensch, beinvloed.'

Zulk een gebed is absoluut onzin en grootspraak zonder den mystieken ondergrond, waaruit het opwelt. 'Zelf-vernieuwing' van den Keizer, dat is: verreining van zijn ziel, ópheffing tot het zuiver geestelijke gebied, dát alleen kon hem de macht geven om over de aan gewone stervelingen niet geopenbaarde[1)] krachten in de natuur te heerschen, en dan ook regen te doen vallen.

Dat in de laatste eeuwen het geheele mystieke karakter van het keizerschap verloren is gegaan, en de Keizers gewone stervelingen zijn geworden - hoewel er zéér groote artiesten onder waren, b.v. Chien Lung -, dat het meerendeel der chineesche mandarijnen en literati, vooral de moderne, niets meer van de oude symboliek weten, dat alles neemt niet weg de noodzakelijkheid, die symbolische mystiek te doorgronden, om een juist denkbeeld te hebben van de beteekenis van den keizerlijken ritus in den Tempel des Hemels met het Hemel-Altaar - 'Th'ien Th'an' - en den daar dichtbij gelegen Tempel van den Landbouw met het 'Altaar van den Eersten Landbouwer' - 'Hsien Nung Th'an'.

Men moet zich geen tempel denken als in Europa, een kathedraal, staande tusschen huizen ingedrongen, of wel op een open plein. De 'Tempel des Hemels' is een reuzencomplex van bosschen en gebouwen, zes honder veertig morgens grond, omgeven door een muur van zes kilometer. Als de lange weg, door de 'Ch'ien Mên'-poort, de lange 'Ch'iên Mên'- en 'Yung Ting Mên'-Boulevard door, en

1) Daarom nog niet boven-natuurlijke.

de beroemde ‘Bedelaars-Brug’ over, is afgelegd, en men aan de eerste poort van het tempel-complex heeft aangeklopt, begint eerst de wandeling van uren.

De poort-deur van een rooden muur gaat open.

Het binnentreden is al een verrassing. Er is niets van een tempel te zien. Ik voelde mij als in een vreemd droomen-landschap, een hemel-weide, en ging door een lange laan van oude, oude boomen, en ik zag boomen overal in het rond, ceders, thuyas, wilgen. Hoewel de winter al bijna door was gebroken. hadden die oude boomen nog wat gele bladeren behouden, en met gele bladeren en gelig mos was de grond bedekt. Het verwonderlijk vreemde werd nog ongewoner door kudden nooit geziene, zwarte ossen, die onder die oude boomen langzaam weidden. Nooit heb ik zulke prachtige runderen in China gezien. Zijn het afstammelingen van een eeuwen-oud ras, alleen in dezen tempel bewaard? Ik begreep het, al vóór de mij opgedrongen Chineesche gids, die aan de poort stond, het mij zeide: het waren de heilige offer-dieren, waaruit het offer zal gekozen worden, dat op het altaar wordt verbrand. Door de lange laan van eeuwenoude boomen ging het naar een tweeden rooden muur, een tweede poort, de middenste van drie. De tegels, die dezen muur bedekken, zijn groen. En weer was ik in een groote, open ruimte met boomen van vergane eeuwen.

Naar 't Zuid-Oosten mij heen-leidend, bracht de gids mij, een superbe marmeren brugje over, waar een lotus-vijver ligt, naar een poortje van een kleinen muur, waar binnen wij in een kleinen vóór-tempel schenen te treden.

In 't midden van vier kleine paviljoens, met groene tegels, staat een grooter tempel-paviljoen, waarheen leidt een marmeren trap. Er heerschte een gewijde, vreemd-heilige stilte binnen deze muren, waarachter ik al twee muren binnen stille eenzame bosschen was doorgegaan.

‘Chai Kung’, zeide mijn Chineesche gids tot mij, de ‘Hal van Verreining’.[1)]

Dit is de gewijde tempel, waar de Keizer den nacht vóór

1) ‘Chai’ beteekent in deze zoowel ‘verreining’ als ‘vasten’ en ‘onthouden’ en zal hier wel de mystieke beteekenis óók hebben van ‘meditatie’ en ‘concentratie van gedachten op de Godheid’.

de groote offer-ceremonie doorbracht, in eenzaam gebed en mediteeren. Eerst ná deze geestelijke concentratie, zonder éénig voedsel te hebben gebruikt, na een nacht van eenzaamheid en verzinking in de Godheid, was de Keizer, de Zoon des Hemels, wáárdig, het Hemel-Altaar te bestijgen.

De gids ontsloot een deur voor mij, en bracht mij in een schemerdonkere hal, waarin een troon-zetel, voor een lichtbruin scherm van vijf stijlen, rijk besneden, met keizerlijke, vijf-klauwige draken in donkerder zwart-bruin.

Slechts de Keizer mag deze draken voeren als symbool.[1)]

Op dezen troon met de symbolen van occulte Wijsheid achter zich, zat de Keizer, en beidde het eerste aanbreken van den dag - om vijf uur vijf en veertig minuten precies - om óp te gaan ter offering.

Op zéér zeldzame datums - de allerheiligste die van het winter-solstitium, 21 December - kwam de Keizer uit zijn heiligdom der ‘Verboden Stad’ getreden, de Zuidelijke Poort van de ‘Tcheng Yang Mên’ of de ‘Ch'ien Mên’ door, die voor Hèm alleen geopend werd, en die niemand anders ooit mag betreden, in een zetel-wagen van gele zijde, geleid door een olifant, met een schitterenden stoet van allerhoogste prinsen en mandarijnen te paard, onder het spelen van muziek, met pajongs en banieren ontplooid. In 't voorjaar kwam de Keizer er om regen bidden en een goeden oogst; met het winter-solstitium kwam hij - werd mij door serieuze Chineesche literati verzekerd - met de zonde en schuld van zijn geheele volk van honderden millioenen beladen, om verantwoording te geven voor het voorgevallene in 't bijna afgeloopen jaar, en om, na offering, de vergeving en den zegen van den Hemel af te smeeken. Hierna bad hij om den zegen van zijn afgestorven vóórvaderen.

De gids leidde mij den ‘Chai Kung’ uit, het lotus-

1) Over de symboliek van den Chineeschen draak zijn folio's te achrijven. O o r s p r o n k e l i j k was de Chineesche draak - evenals de draak in alle oude godsdiensten - het ‘zinnebeeld van onsterfelijkheid en wijsheid, van geheime kennis en eeuwigheid’ en evenals de hiërophanten van Egypte en Babylon zich met dien symbolischen draak vereenzelvigden, werd ook het lichaam van den Chineeschen Keizer-adept het ‘draken-lichaam’ genoemd. De ‘draak’ had, behalve een religieuse, ook een cosmologische beteekenis... Doch uitweiding zou hier te ver voeren.

vijvertje over, naar een ander poortje en toen, rechts af, een bosch van over-oude boomen door, die op dennen lijken. ‘Sung shu’ noemde hij ze, wat zoowel pijnboomen als boomen uit de Sung-dynastie kan beteekenen.

Het wandelen door dit bosch van pijnboomen met, nu en dan, éven een plechtig, metalen wind-geruisch in de kruinen, doet absoluut niet denken aan het gaan door een tempel, naar europeesch begrip.

Ik was in Peking gewoon geraakt aan het denkbeeld, dat een groot architectoraal complex altijd harmonisch wordt opgetrokken met de omringende natuur, en voelde grooter rust over mij komen in dit stille woud dan in menige steenen cathedraal.

Toen eindigde het dichte dennen-bosch, en opeens ging een wijde, ronde vlakte open, omcirkeld door pijnen en thuyas en ceders, naakt en groot onder den diepen, blauwen hemel. Een groote, ronde muur, van het rozige murenrood der Verboden ‘Violette Stad’, gedekt met violet-achtig blauwe[1)] tegel-pannen, omsluit het marmer-blanke Hemel-Altaar, het allerschoonste, allerheiligste wonder, dat mijn oogen ooit van religieuze bouw-kunst op aarde aanschouwden.

In ontzagwekkenden eenvoud staat het daar, niets dan drie cirkel-ronde terrassen van wit marmer boven elkaar, naakt onder den open hemel, massief op de aarde. Eenzaam, majestueus, glanzend wit van blanke essentie, staat het daar in de blauwe lucht, met het stille wouden-schoon vèr in 't rond, gansch open, recht tegen den Hemel op.

Ik voelde het intuïtief, deze drie blanke cirkel-terrassen boven elkaar, zij symboliseeren de drie hoogste bestaansgebieden van de mystiek, de drie bovenste van de Boroboedoer. Symboliseert de Boroboedoer in haar zeven terrassen

1) De verschillende kleuren in chineesche tempels en gebouwen zijn geen toevalligheden, maar berusten op een kleuren-symboliek, in de mystiek sinds de oudste tijden bekend. Zoo correspondeert het blauw dezer tegels met ‘zuiver godsdienstig’, het keizerlijk geel met ‘hoog-mentaal’, het ‘violet’ der Verboden Stad, waar de Keizer woont, met ‘hoog geestelijk’. De Keizer woont in de Violette, d.i. ‘hoog geestelijke stad’, en daarom heen is de Gele ‘hoog mentale’ stad. Zeven zulke kleuren correspondeeren met de zeven z.g. ‘bestaans-gebieden’ der mystiek. De Keizer woont in het hoogste, het ‘Tsz’’, violette (ten onrechte door sommige sinologen met ‘purper’ vertaald).

- vier veelhoekige, stoffelijke, en drie cirkelvormige, bovenstoffelijke - den gehéélen mystieken bouw van de Godsopenbaring in 't Heelal, dit sublieme Hemel-Altaar - Th'ien Th'an - bedoelt enkel de drie allerhóógste gebieden, cirkelvormig, oneindig, in hun hoogste onder-gebieden van veelvouden van het heilig-mystieke getal Drie, der Drie-Éénheid.

De veelvouden van Drie gaan als een mystiek rythme door dit edele Altaar, zooals uit Drie - heilige openbaringsgeboorte uit Één, (God-Zoon-Heilige Geest) - alle openbaringen in hoogste gebieden gesproten zijn. Het Hemel-Altaar is het allergeweldigste, volheerlijkste symbool van de rythmen der goddelijke openbaringen uit de Drie-Éénheid en van de aller-oudste symbolen der geheime leer van den éénen, in zich-zelf bestaanden, in 't Heelal geopenbaarden God, die aan álle groote wereld-godsdiensten onvernietigbaar, eeuwig ten grondslag ligt.

De cirkelvormige basis van het onderste terras is 210 voet, die van het middelste 150 voet, die van het bovenste 90 voet in doorsnede, en de terrassen zijn, aan alle vier windstreken van 't kompas, toegankelijk door 3 trappen van 9, dat is 3 × 3 trappen elk. De pijlers der terrassen zijn respectievelijk van het onderste, middenste en bovenste 180, 108 en 72 in getal. De rythmen van drie nemen af in veelvoud, verminderen tot eenvoud, naarmate de gebieden hooger zijn, zooals ook in 't Heelal ál 't geöpenbaarde zich, in hooger ontwikkeling, naar de Godheid, de Éénheid, vereenvoudigt. Op het állerhoogste gebied, het bovenste terras, is de allerheiligste openbaring van drie-veelvoud uit Één gesymboliseerd. In het centrum van dit hoogste terras is namelijk één enkel, cirkelvormig blok marmer, dááromheen een cirkel van negen blokken, dááromheen een van achttien, dán een van zeven en twintig, en zóó door, tot den buitensten cirkel van marmerblokken toe, die er een en tachtig telt. Het ééne, middenste ronde blok marmer, waaruit het geheele altaar in veelvouden van drie ontspannen is, en in grooter veelvouden naar lagere terras-gebieden nederdaalt, is het Heilige der Heilige van 't gansche, grandiose Hemel-Tempel-complex, het ‘Centrum van 't Heelal’ genoemd.

Als de Keizer de trappen van het Altaar, drie van drie maal drie treden bestegen heeft, en aldus tot het allerhóógste

gebied is opgegaan, knielt hij neder op het middenste cirkelblok, omringd eerst door den buiten-cirkel van het terras, en dán door den cirkel van den horizon, aldus in het centrum van het Heelal zijnde.

Zoo ligt de Zoon des Hemels ter neder gebogen onder den Hemel alléén, omdat de Hemel alléén zijn meerdere is, midden in een oneindigen tempel, waarvan de muren de blauwe luchten zijn, en de koepel de hemel-dom.

Op het altaar zijn dien bede-dag de heilige oer-tabletten gebracht van Shang Ti, het Opperwezen, den Éénigen God, en van vier der keizerlijke voorvaderen; maar óók worden behalve Shang Ti en de voorvaderen de lagere Kosmische Logossen vereerd van de zon, de maan, de planeten en sterrenbeelden, waarvan de alleroudste, esoterische leer gewaagt in hare openbaringen van het ontstaan van den Kosmos. De Keizer offert den Hemel[1)] een blauw cylinder-vormig stuk jaspis (‘pi’), een voet in diameter, en twaalf bundels zijde, en op een enorm fornuis, een pijlschot afstands van het altaar, ten Zuid-Oosten, negen voet hoog, met drie trappen, wordt een geheele os, een zwart, volmaakt-gevormd offer-dier, geöfferd door verbranding.

Nergens zóóals op dit marmeren altaar, naakt onder den blooten hemel, zonder beelden, zonder praal, zonder eenig ander décor dan het weinige snijwerk-versiersel der randen en pijlers, zonder éénig priesterdom, ontzaggelijk in zijn eenvoud, heb ik gevoeld wat het zeggen wil, God te aanbidden.

Niets dan het blanke, witte altaar, de verre, stille bosschen in 't rond, en de diepe, blauwe hemel, zóó is de devote architectuur van dezen tempel, zooals er géén zóó primitief en toch zóó plechtig-statig op aarde staat.

Zelfs Dr. Legge, de zendeling, de vertaler der chineesche klassieken, die alles in China, daar het niet christelijk was, voor heidensch heeft gehouden, werd hier op deze heilige plek door ontroering overmand, en deed eerbiedig zijn schoenen uit om het marmeren altaar niet te ontwijden,

1) In latere tijden is voor Shang Ti, het Opperwezen, veelal het woord Thien, Hemel, gebruikt, wat aanleiding tot verwarring heeft gegeven, maar op de tablet staat wel degelijk Shang Ti, den Opperheerscher der Hemelen, ‘en er is geen kwestie van of, evenals op zeker altaar van Athene wordt op dit Hemel-Altaar aan den éénen levenden God geofferd.’ (Rev. F.B. Meijer).

uitroepende: '*Als ooit God is aangeboden in China*, *moet het hier geweest zijn*.'

Als de geleerde zendeling wat meer belezeu ware geweest in de geheime leer, zoowel van het Christendom als van andere godsdiensten, zou hij ook wel op andere heilige plaatsen van Peking hebben gevoeld, dat hier geen heidensche idolatrie, maar zuiver goddelijke vereering de tempels van wijsheid en schoonheid heeft opgetrokken.

Inderdaad is het Hemel-Altaar een overblijfsel van den alleroudsten, vóór-historischen godsdienst der Chineezen,[1)] die geen afgoden aanbaden, maar den éénen, in-zich-zelf oneindig en eeuwig bestaanden God, denzelfden als van het oorspronkelijke Christendom. Wèl is die zuivere, onverbasterde godsdienst-ceremonie rein gehouden, dat nooit een priesterschap zich tusschen den Keizer en den God heeft ingedrongen, dat nooit een beeld zelfs maar op deze heilige plek geduld is, dat enkel de Zoon des Hemels, met de zonden en de schuld van heel het volk in zijne opgeheven handen, de knie omlaag boog voor den éénen God, den Shang Ti, offerend en biddend voor honderden millioenen, na een eenzamen nacht van afgescheidenheid in de 'Hal der Verreining.'

Half onwillig liet ik mij door den gids verder leiden. Wat kon er nu nog komen? Het hóógste had ik toch al gezien.

De poort van den omringenden muur uit, ging ik weer onder stille boomen, en kwam langs een kleinen, ronden muur. Daar binnen staat een kleine tempel met rond, donker-blauw dak. Het is de eenige tempel, waarvan de toegang nog verboden is. Hier worden de ziele-tabletten bewaard van de voorvaderlijke keizeren en de tabletten, gewijd aan Shang Ti, den Oppersten Heerscher, aan God.

Weêr een plein met dennen... Weêr een drietal hooge poorten in een muur, waarvan één voor mij ontsloten werd... en weer volgt een lange, statige allée, wijd, royaal, met fijne hooge pijnboomen aan weerszijden. Hoe prachtig, die recht-

1) Hoewel deze Tempel des Hemels eerst in 1421 door Keizer Yung Lo werd opgericht, en later door Keizer Chien Lung gerestaureerd en vergroot, was toch het Altaar des Hemels naar een sedert allerondste tijden bekend model nagevolgd.

geheven Levensboomen[1)], die in de eeuwen onveranderlijk staan! Wat is dit weer een kolossale, pralende pracht-allée! Komt er dan nooit een einde aan dezen Tempel des Hemels?

Weêr stond, na lange wandeling, een muur op, weêr ging ik een poort door, en weêr, onverwachts, stond ik voor een wijde, open ruimte, met een tempel van wit marmer in 't midden. - Hier zag ik, als te voren, drie blanke marmer terrassen op elkaar; maar boven op die terrassen staat een groote tempel met drie, diep kobalt-blauwe, ronde daken, het bovenste óploopend in een grooten, vergulden bal.

Het is een gigantisch gevaarte, een goden-bouw, het is de tempel, wiens blauwe daken men hóóg boven alles uit ziet optorenen van Pekings wallen uit. Wonder plechtig doet de sombere kobalt-blauwe kleur der zware daken, met het schitterend rood en licht-groen en goud der ronde beschotten er liefelijker tusschen; dit alles staande op het blanke wit van de marmeren terrassen daaronder. Machtig toornt deze blauwe tempel boven het vlekkeloos witte altaar op.

Maar tóch kon deze grandioze kleuren-pracht mij niet zoo geweldig neêrdrukken tot knieling en gebed van devote gedachten als het open, eenvoudige, witte Hemel-Altaar van zooeven, dat zonder torening van daken, zonder schitterpracht van kleur en tint, in zijn rustige, effen blankheid naakt en open onder den blauwen hemel staat.

Ik wist, dat was de *Ch'i Nien Tien*, de ‘Tempel van Gebed voor het Jaar’, en las het in gouden karakters, Chineesch en Mandsjoe, van een tablet, tusschen de schutten van het bovenste dak.

Hier kwam vroeger de Keizer, in 't begin van de lente, om te offeren en te bidden voor een gelukkigen oogst.

Eerst later, jaren en jaren na het Hemel-Altaar, opgericht door keizer Yung Lo[2)], is deze tempel op keizer Chien Lung's bevel verrezen. In 1899 door den bliksem getroffen en vernield - een onheilspellend teeken, door den ramp van 1900 gevolgd - is hij dadelijk weêr opgetrokken, naar het oude model.

1) De pijnboom ‘Sung-Shu’ is in China een symbool van langdurig leven, eeuwige trouw, enz.
2) Yung Lo is de dynastie-periode 1403-1425, Chien Lung 1736-1795.

Ik zou een véél machtiger indruk van dezen tempel hebben gekregen, als ik niet eerst het witte, open Hemel-Altaar had gezien, dat in zijn klare, egale schoonheid aandoet met een goddelijken vrede, heiliger dan de ontroering door den zwaren kleuren-zang van dit gigantische monument.

De gids leidde mij nu heene, een ander poortje door, en, wondere sensatie, opeens liep ik op geel mos onder stille dennen, in plechtige eenzaamheid van woud. De imposante wit-en-blauwe tempel was, als in een droomgezicht, verdwenen, en in het rustige bosch verruischte geen zucht. In een diepen vrede lag alles verzonken. - Toen ben ik nog éénmaal naar het blanke altaar *Th'ien Th'an* gaan zien. Lang, lang heb ik het aangekeken, met zeer stille oogen, en alles, wat niet rustig was, is uit mij weggegaan. Ik zag het in zijn blankheid ópen, zonder waan en schijn-bedekking, naakt en rein ten Hemel staan. Niets er neven, niets er boven dan de klare, blauwe lucht, en vèr in 't rond de roerlooze boomen, die de kruinen recht omhoog richtten tot het licht.

Ik voelde iets als weemoed, dat een zóó verheven symbool thans schijnbaar zal verloren gaan, dat deze gewijde grond, die vroeger maar door enkele uitverkorenen werd betreden, nu open staat voor alle onheilige voetstappen van nieuwsgierig volk uit het Westen. Reeds sedert jaren had de tragische keizer Kuang Su, gevangen op een eiland in de 'Violette Stad', het altaar niet meer betreden, toen in 1900 de woeste britsch-indische troepen hun ordeloos kamp opsloegen binnen de gewijde muren, en op het reine Gods-Altaar hun door de pest bezocht vee verbrandden.

Maar - evenals in de 'Hal der Klassieken' en in Confucius' eenvoudigen tempel - dra voelde ik weêr de groote zekerheid in mij van een verre, volheerlijke toekomst, en dit schoone weten deed vreugde opgaan in mijn gemoed.

Want ééns, als de tijden zijn volbracht, als een nieuw menschen-ras de materialistische gebieden is ontstegen, het groote, geestelijke Licht tegemoet, ééns, als de afgoden zijn gevallen van de wankelende voetstukken, en de machten van priesterheerschappij en duisternis als spoken zijn verjaagd, dán zal het blanke, marmeren altaar weêr worden opgericht, groot-eenvoudig, massief, op de bloote aarde, naakt onder den Hemel, en weêr zal de Wijze de heilige terrassen be-

treden, en knielend aanbidden den éénen, oneindigen, eeuwigen God, die is het Begin en het Einde aller menschen en dingen.

Het was het doode verleden, dat ik zag, maar ook de levende toekomst.

Wèg de benauwende muren, die het heilige verbergen, omhuld van duisternis en waan, wèg de zwarte spookselen, die zich schaduwend stellen tusschen de menschheid en het groote Licht, òpen het Altaar naar den hoogen Hemel, in de frissche, pure lucht, en, midden in de reine, zuivere natuur, betreedt de Wijze, die met Liefde's Weten regeert, de drie trappen naar het allerhoogste, en buigt de knie voor Hèm, die ons aller Oorsprong is, voor Hèm, maar ook voor niemand anders, den éénen Vader aller volkeren van West èn Oost, die allen broeders zijn, voor Zijn aangezicht gelijk...

HENRI BOREL.

De aard der volksbewegingen van 1747 en 1748.

Meer dan het overige deel van de eerste helft der 18e eeuw hebben de volksbewegingen van 1747 en 1748 onze historici beziggehouden. In de laatste jaren is het bronnen-materiaal voor de kennis dier bewegingen op gelukkige wijze met een aantal belangrijke documenten vermeerderd[1]. Zeer waardevolle gegevens liggen opgehoopt in de rijke pamflettenverzameling der Koninklijke Bibliotheek, door kundige hand ook voor dezen tijd voortreffelijk gecatalogiseerd en daardoor zooveel beter dan vroeger bruikbaar. De literatuur over het onderwerp heeft met de uitbreiding der bronnen-publicatiën geen gelijken tred gehouden, een niet ongewoon verschijnsel in onze historiographie. De verwarrende indruk, dien onze bewegingen op het eerste gezicht maken door hunne schijnbare onsamenhangendheid, tijdelijk en plaatselijk, door de verscheiden en velerlei wenschen, die geuit werden, verdwijnt bij de kennismaking met de literatuur niet geheel. Men ziet de scheppende hand, die eenige orde in den miniatuur-chaos gebracht heeft, maar bemerkt ook, dat het licht hier niet op één dag daagde. Gemist wordt een monografie over de bewegingen, in haar geheel beschouwd. In de literatuur, voorzoover aanwezig, is op één belangrijk punt onderlinge

1) Men zie de documenten, door prof. Krämer gepubliceerd in de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, deel XXIII, XXVI en XXVIII. - Voor Friesland: Een dagverhaal van Jhr. Johan Vegelin van Claerbergen omtrent de troubelen van het jaar 1748, bewerkt door G.H. van Borssum Waalkes en uitgegeven door Jhr. Mr. F.J.J. van Eysinga (Niet in den handel). - Verder de belangrijke gegevens in de door prof. Bussemaker uitgegeven IVe serie (deel I) van de Archives de la Maison d'Orange-Nassau.

tegenspraak; bepaaldelijk betreffende den aard van het Doelisten-oproer te Amsterdam. De één ziet hierin democratie, een ander kan er met geen mogelijkheid iets democratisch in ontdekken. Er bestaat dus reden de aandacht nog eens op het onderwerp te vestigen, al zullen hier slechts enkele hoofdzaken aangeroerd kunnen worden.

Meer dan tot dusverre geschiedde, is het voor het leeren kennen van den aard der volksuitingen noodig zich af te vragen, welke de bedoelingen waren der beide staatspartijen, tusschen wie in 1747 en 1748 een botsing plaats had, - vóórdat de een de ander te lijf ging.

Een misschien overbodige waarschuwing ga hier vooraf: de 18e eeuw kende niet onze tegenwoordige politieke partijen met hare organisatie, met hare zorgvuldig uitgewerkte, in paragrafen verdeelde programma's, waarin de algemeene regelen van staatsbeleid naar het begrip der partij neergelegd zijn; zij kende, althans vóór den patriottentijd, niets, wat op een georganiseerde staatspartij geleek. Deze omstandigheid verklaart ten deele de hortende en stootende wijze, waarop de politieke actie in 1747 en 1748 plaats had. Als tweede factor komt daarbij de groote politieke onbedrevenheid in aanmerking; het viel gemakkelijk genoeg, zooals bij vorige gelegenheden al zoo dikwijls geschied was, te roepen: ‘Vivat Oranje’ of, zooals in 1672:

> ‘De Witten onder,
> Die 't anders wil, dien sla de donder’;

wat anders werd het, nu er zooveel meer te vragen viel.

Het groote object van strijd tusschen de staatsgezinden of Loevesteiners en de Oranje-gezinden was de positie van het Oranje-huis in de Republiek. Hun geschil was terug te brengen tot deze vraag: bedreigde het gezag, door de Prinsen van Oranje uitgeoefend, de dierbare ‘vrijheid’, waarvoor men den strijd tegen Spanje gestreden had? Het verschillend antwoord, door voor- of tegenstanders van het Oranje-huis hierop gegeven, kwam voort uit de ten deele ongelijke opvatting, die zij van de vrijheid hadden. Onder de Loevesteiners vooral sprak men gaarne van de ware of absolute vrijheid, dus insinueerende, dat er ook nog zoo iets was als een vrijheid, dien naam niet waard.

Het typische in de ‘ware vrijheid’ nu kwam ten naastenbij overeen met de opvatting der Utrechtsche burgers, die anno 1524 verkondigden, dat ze geen Bourgondiër meer als heer wenschten, want bisschop Philips had hun de ‘Gallicam servitutem’ willen opleggen en zich niet willen vereenigen ‘moribus Germanicis - quae gaudent libertate.’ In onze spreekwijs omgezet heet dit: zij waren niet gediend van den modernen staat met sterk centraal, e.q. monarchaal gezag, waarbij hunne groote stedelijke zelfstandigheid gevaar liep in de verdrukking te geraken. Zulk een gedachte bezielde ook de regenten, vooral de Hollandsche, in hun verzet tegen de Prinsen van Oranje, wier steeds stijgend, op een monarchaal gelijkend gezag voor hen soortgelijke gevolgen had als dat van bisschop Philips voor de Utrechtsche burgers. Zoo sterk werd hun afkeer van het stadhouderlijk gezag, vooral sedert de gebeurtenissen van 1650, dat dit in hunne beschouwing synoniem werd met tyrannie en hunne ‘vrijheid’ met republiek. Op de ontwikkeling dezer beschouwing heeft de studie der oudheid gewis veel invloed gehad; men vergeleek de geschiedenis van Athene en van Rome niet zonder reden gaarne met de eigen historie: wat al voorbeelden vielen er aan te ontleenen van de gevaren, die de republiek daar van een eenhoofdig gezag gedreigd hadden, en hoe kon men al niet aantoonen, dat men daar onder het republikeinsch bestuur het gelukkigst geweest was. Inderdaad: onze regenten raakten op denzelfden weg, al liepen ze hem niet zóó ver af, als de Atheensche burgers, die den tyrannen-moord verheerlijkten. Bij den dood van Willem II werd gejubeld over den val van de ‘tyrannycke’ regeering, die ruim baan maakte voor het ‘vrye, republijckse’ ideaal. En men behoeft in De Witt's tijd maar weinig thuis te zijn, om te weten, dat dit in de praktijk een streven opleverde naar zeer groote stedelijke zelfstandigheid.

Maar toch vierde deze soort ‘vrijheid’[1] pas hoogtij in de eerste helft der 18e eeuw: nooit werd het algemeen belang op meer schromelijke wijze benadeeld. En juist nu maten de tegenstanders van Oranje de voordeelen van het republikeinsche bewind breed

1) De omschrijving er van duidelijk in: ‘het Gedrag der stadhoudersgezinden verdedigt’ door Mr. A.v.K. (Knuttel, Cat. van pamll., no. 18416).

uit. Een pamflettist uit 1735,[1] die een vlugge pen schreef, wist er niet minder dan een veertiental te bedenken. Men oordeele de waarde naar een enkele proef: 'Vermits in republyken niemant door geboorte recht tot een magistrature heeft en daertoe om sijn bekwaemheydt moet werden gekooren, soo trachten de regenten - wel te regeeren.' En verder: in een republiek is niemand 'verbonden te leeven naer den zin van één mensch'; daar heerscht de zin 'van de ordre en wet,' waaraan allen onderworpen zijn; niemand heer, niemand slaaf.

Men ziet, kennende de regenten-oligarchie van die dagen met haar uitsluitingssysteem, licht, hoe valsch de leuzen zijn, die hier worden aangeheven, en hoe groot de tegenstelling was tusschen de theorie en de werkelijkheid. Maar was het wonder, dat deze republikeinen of patriotten, zooals ze zich toen ook reeds gaarne noemden, in hooge mate conservatief werden? Er viel voor hen niets meer te wenschen en - naar het lange jaren scheen - ook niets te vreezen. Zij kwamen er toe de positie der toenmalige overheid, der regenten dus, als van godswege geheiligd voor te stellen. Verzet, kritiek zelfs werd door den zoo even genoemden schrijver als ongeoorloofd beschouwd: 'Weet men dan niet, dat d'overigheid van Godt gestelt is, om sijn volk te regeeren, en dat God belooft aan dat volk, wanneer sy syne goddelyke geboden sullen nakomen, hem liefhebben en eeren, dat hy in vergelding haar sal segeningen, wyse overheeden geven' - 'en integendeel, dat, soo wanneer dat volk tegens de almogende sullen wederspannig werden, hy haar tyrannen tot regeerders sal senden?' Is de regeering slecht, er volgt uit, dat 'het volk vervallen soude sijn in de uyterste gramschap van God'; kwam de stadhouderlijke regeering, het ware een bewijs, dat de 'geeselroei' te zwaarder strafte. Is iets niet, zooals het behoort, men moge God om vergiffenis bidden voor 'syne en 's lands grouwelyke zonden'; er paskwillen tegen schrijven, is ergerlijk. Men hoort hier een zwakken weerklank van bekende woorden van Lodewijk XIV. Men voelt zich in de nabijheid van het 'droit divin.'

Maar, terwijl Lodewijk XIV in zijne heerschappij op het

1) Knuttel, no. 16982: 'De billyke geeselroei voor den zoogenaamden Hollandschen patriot' door S.v.L.

Fransche volk kon steunen, was dit met de regenten-heerschappij ten opzichte van het volk der verschillende gewesten in de Republiek volstrekt niet het geval. Men slaat bijna geen anti-regenten-pamflet uit dezen tijd op, of men wordt getroffen door den haat en de verachting, die tegen de regeerende heeren bestonden. En hoe dichter 1747 nadert, hoe luider de klachten klinken - dan ook onder den indruk van de armzalige houding van de regenten in den Oostenrijkschen successie-oorlog. Al zal het bij nader onderzoek van dit deel onzer 18e eeuwsche geschiedenis, dat nog heel veel verzorging behoeft, misschien blijken, dat het oordeel van de tijdgenooten in zijn algemeenheid al te zwart gekleurd was, men zal niet ontkomen aan de conclusie, dat volk en regeerders geheel van elkander vervreemd waren. Naast vrij gematigde oordeelen als van den verstandigen Justus Bickerstaff, door Hartog in zijn 'De Patriotten en Oranje' meer bekend gemaakt, staan tal van venijnige uitspraken, die deze conclusie ondersteunen. Zoo een uit een goed geschreven pamflet van 1747[1)], die haar hoogtepunt bereikt in de mededeeling, dat niets de regenten meer aan hun land bindt: 'al hun geld nevens de Fransche presenten hebben ze buiten 's lands gebracht, om byaldien den bommel van haare godloose bedryven eens mocht komen uit te breken en het hier in de hobbel geraakte, het zeiltje maar in Tessel of Hellevoet was op te haalen en van hier in Engeland bij haare overgebrachte schatten over (te) steeken.' Of deze uit de 'samenspraak tusschen een burger en een deftig regent': blijft de regeerende factie aan, dan zal ons lot niet zijn 'dat van een paard, dat in de ploeg loopen moet en daar de akkerman nog eenige zorg voor heeft, maar dat van een miserabel huurpaard, dat met bloedige sweepslaagen voortgejaagt wordt door een Oost-Indisch-vaarder, die van de moort van Batavia t'huys komt[2)].'

Het eigenaardige verschijnsel deed zich voor, dat zij, die poseerden voor de verdedigers der vrijheid bij uitstek, als tyrannen uitgekreten werden. Niet alleen weet men hun hunne geldgierigheid, vooral bij het verkoopen van ambten en het beheeren der financiën, hunne hooghartigheid en hunne

1) Knuttel, n°. 17739.

2) Knuttel, n°. 17265.

aanstoot gevende leefwijze, maar ook schreef men aan hunne ‘onnaagaanbare abuysen, pernicieuse praktyken en ruïneuse maximen’ den slechten toestand toe, waarin de Republiek zich op velerlei gebied bevond: de achteruitgang van 's lands aanzien, van leger en vloot, zoowel al de bedenkelijke financieele omstandigheden en het verval van handel en nijverheid, waarover vrij algemeen geklaagd werd. Natuurlijk school in deze aanklacht, aldus geformuleerd, groote overdrijving.

Tegenover een dergelijke regeering had de Oranje-partij, die van ouds het grootste deel der bevolking aan hare zijde zag en wier aanhang nu nog sterk vermeerderde, een schoone kans. Zij begon zich weer te weren in de dertiger jaren, sedert zijne meerderjarigheidswording en zijn huwelijk Willem IV algemeen bekend maakten. Zeer merkwaardige polemische aanvallen kwamen toen uit hare kringen voort, het meest in Holland en Friesland. De ‘geeselroei,’ waaraan boven iets ontleend werd, was een antwoord aan: ‘de Hollandsche patriot,’ die aan de republikeinen het recht bestreden had *zích* alleen patriotten te noemen; beide waren ze schakels in een heele reeks van dergelijke geschriften. Uit Friesland kwamen de merkwaardige Jagt- en Schuitpraatjes van Epo Sjuck van Burmania en Wybrand van Ytsma, waarin de grootere werken van anti-orangistische zijde, vooral die van Van der Hoeven en De Beaufort, weerlegd werden.

Zeer druk maakten zich deze Orangisten, om het valsche aan te toonen van de voorstelling, alsof de stadhouderlijke regeering equivalent met tyrannie ware. Geducht tehuis waren verscheidene hunner in het arsenaal van 's lands historie, waar wapenen in menigte voor hunne stellingen - evenals ook voor die der tegenstanders - te koop hingen. Deze lange historische deductiën kunnen ons weinig meer boeien. Wel vragen wij dezen schrijvers naar hunne omschrijving van de vrijheid, die zij niet ophouden te verzekeren, dat ook bij hen veilig is. ‘Men kan dan niet genoeg herhalen, dat er in Neerlandt onder eerlyke lieden nooit een verschil is geweest, of wy vrye volkeren souden blyven, maar hoe onze vryheit best gehandhaaft en de Staat bewaart soude worden.’ Aldus de schrijver der Jagt-praatjes en een gelijkgezinde vult aan: ‘Vryheid is een schuldige eerbiet aan zijn Overheit, daarvan waare bescherming te genieten, zijn godsdienst en

goederen veylig te bezitten en verzeekert te zijn, dat zyne lasten tot behoud van godsdienst en vryheyt wel werden geïmpendeert[1].' Een dergelijke definitie, waarin het dus aankomt op burgerlijke en godsdienstige vrijheid, vindt men eveneens bij Bickerstaff en elders. Ook de regenten aanvaardden haar, althans in theorie, geheel, maar voor hen gaf zij niet de geheele vrijheid, omdat zij te veel ruimte liet voor een sterk gezag boven het hunne. Zulk een gezag nu wilden juist de Oranje-gezinden en zij zochten het in de Staten plus den stadhouder, dus ook met behoud van een republikeinschen regeeringsvorm. De meesten hunner geven uitdrukkelijk te kennen, dat ze geene monarchie wenschen; zij gaan uit op het herstel van den vroegeren toestand en trachten te bewijzen, dat deze het aanstellen van een stadhouder eischt. Alleen de afwijking van de fundamenteele gronden, waarop de staat ten tijde van Willem I gebouwd werd, verklaart volgens hen den bedenkelijken toestand èn ten tijde van De Witt èn in den eigen tijd. De Republiek, 'met een stadhouder gebooren zijnde en deszelfs nootzaakelijkheid erkent hebbende', beging naar hunne meening den grootsten misslag door zich van een stadhouder te ontdoen. Terugkeer tot de ware maximes van staat werd dus hun shibboleth. Deze positieve leuze vulde de straks genoemde negatieve: 'weg met de heeren der stedelijke vrijheid' aan; ook haar hoorde men bij het naderen van 1747 al duidelijker.

Maar welk een taak werd hierbij aan den heilbrengenden stadhouder al niet toegedacht! 'Opperhoofd en leidsman der provinciën', waartoe in de voorstelling dezer schrijvers reeds Willem I aangesteld was, moest ook Willem IV worden; zooals de eerste de Spaansche tyrannie bestreden had, aldus één hunner[2], zoo diende de andere het land van de regententyrannie te verlossen. Alles, wat door de schuld der regenten vertroebeld was - en we hebben gezien, in hoeveel dit bestond - zou hij moeten verhelderen; hij moest worden 'de ziel der regeering, alsmeede een hulpmiddel tegen de ingeslopen misbruiken, een steunzel der wetten en een schrik der overtreders[3].' Inderdaad werd in dezen gedachtengang

1) 'Hollands waare interest' enz. (Knuttel, no. 17769).
2) Knuttel, no. 18169.
3) 'Antwoord op de vraagen van een republieain' (Knuttel, no. 17103).

het monarchale in 's Prinsen positie breeder uitgesponnen dan nog ooit het geval geweest was. Men verwondert zich, waarom deze schrijvers geen beperkte monarchie bepleitten; slechts één hunner trok in 1747 ruiterlijk de conclusie, dat òf een erfstadhouderschap òf wel een grafelijke regeering voor Holland gewenscht was[1)].

Te vreemder is dit, waar verscheidene hunner met welgevallen op het voorbeeld van Engeland wezen. Naar mijn oordeel, zegt de schrijver der Jagt-praatjes, ‘hebben de Engelschen reeden, om haare constitutie voor de natuirlijkste en volmaakste te agten’, en op geestdriftige wijze zingt hij den lof dier Engelsche staatsregeling met hare juiste vermenging van monarchie, aristocratie en democratie, die, zegt hij, ook Aristoteles reeds voor den besten staatsvorm verklaarde. Hij betuigt zijne instemming met een passage uit Temple's Essay on the origin and nature of government, waar deze zegt: ‘The ground, upon which all government stands, is the consent of the people. - Now that government which takes in the consent of the greatest number of the people and consequently their desires and resolutions to support it, may justly be said to have the broadest bottom -; and, if it terminates in the authority of one single person, it may likewise be said to have the narrowest top and so to make the figure of the firmest sort of pyramid.’ In zijne vertaling van het slot dezer passage veroorlooft hij zich echter de volgende typeerende wijziging: ‘Sy (n.l. de pyramide) klimt allengskens op door het gesag van de voornaamste - en deese sich door representatie in collegiën weder smaller en dunner makende, vertoont sich aan de top van de pyramide een cierlijk spits, die het eevenredig gebou sluit en samenhoudt, op wiens glans yder het oog heeft.’ Men ziet: ‘the authority of one single person’ durft niet hij aan en toch bedoelt hij met zijn spits in wezen niets anders.

Deze bewondering voor Engeland is opmerkelijk genoeg, om er uitdrukkelijk de aandacht op te vestigen. Zij bestond ook op godsdienstig en letterkundig gebied, waar ze in dezen tijd reeds tot beïnvloeding en zelfs navolging leidde. Als staatkundig voorbeeld werkte Engeland nog zóó sterk niet.

1) De schrijver van het bovengenoemde ‘Hollands waare interest’ enz.

Er zou een schoone, maar moeilijke taak zijn weggelegd voor iemand, die een afzonderlijk onderzoek wilde wijden aan den invloed van buitenlandsche schrijvers op de ontwikkeling der staatsrechtelijke theorieën ten onzent in de 18e eeuw. Moeilijk vooral ook hierom, omdat veel van wat in de werken dier buitenlanders voorkomt, reeds vroeger hier te lande, bepaaldelijk door Grotius, verkondigd was. De onderscheiding van het ontleende en het eigene zal dikwijls niet heel gemakkelijk te maken zijn. Maar ook de verlevendiging van ten onzent vroeger reeds verkondigde theorieën komt op de credit-zijde der buitenlanders en waarschijnlijk zal deze hiermede wel het meest gevuld worden. Wij moeten hier volstaan met er op te wijzen, dat de bedoelde beïnvloeding althans reeds vóór 1747 een aanvang nam. In de eerste plaats van Engelsche schrijvers, onder wie naast lectuur van Temple ook die van Locke's Essay on government te constateeren valt, al vonden wij geen bepaalde verwijzingen naar hem vóór 1749. In de tweede plaats van Fransche schrijvers, onder wie Montesquieu en Voltaire beslist zijn aan te wijzen. Of is de geest van de Lettres persanes vreemd aan den pamflettist[1)], die schreef: ‘de aard der volkeren, over welke men moet gebieden, de gelegentheyd van het land, dat zij bewoonen, gevoegt by de overweging van haare magt, kan en moet alleen de form van regering bepalen’? En een ander illustreert zijn heele, gewrongen betoog met een veelvuldige verwijzing naar Voltaire's Henriade[2)].

Men mocht echter deze lectuur van rationalistische schrijvers, waar het te pas of ook wel van onpas kwam, aanwenden tot verfraaiing of ondersteuning van een of ander betoog, bepaalde gevolgtrekkingen voor den eigen regeeringsvorm haalde men er nog niet uit. Het duidelijkst ziet men dit in de emphase, waarmede de volkssouvereiniteit verkondigd werd. Verscheidene malen vindt men in een of anderen vorm de uiting, dat het de ‘wille des volks is, aen die de souvereiniteyt toekomt en die ze moet mainteneren.’ Maar wie aanvaardde de consequentie dezer stelling? Voor de meesten, die

1) De schrijver van het boven geciteerde: ‘Antwoord op de vraagen van een republicain.’
2) ‘De eerste en voornaamste oorzaken van de laatste onlusten en het verval van den koophandel’ (Knuttel, no. 17775).

haar aanriepen, was zij een welkome strijdleus en nog niets meer dan dit. Men begrijpt licht, dat de redeneeringen door het verschil van opzet en afwikkeling meermalen aan verwarring, soms in sterke mate, onderhevig zijn.

Het beroep op het nieuwe, dat er dan toch was, is vóór 1747 haast uitsluitend bij de schrijvers der Oranje-partij te zoeken. De regenten hadden er in hunne zelfgenoegzaamheid minder behoefte aan. Hoogstens komt men bij de schrijvers uit hunne kringen in sterker mate dan vroeger een beroep op de rede tegen: 'Un savant moderne assure que la raison humaine est montée extrêmenent haut depuis deux à trois années. C'est sans doute cette perfection de raison qui met des obstacles à l'avancement', sc. van den Prins van Oranje. Zoo *redeneert* de schrijver van de 'pensées judicieuses d'un républicain' van 1742.[1)]

Men zou zich vergissen, meende men, dat alle tegenstanders van Oranje blinde bewonderaars van den bestaanden regeeringsvorm waren. De Rotterdamsche schrijver van een merkwaardig pamflet, dat, wat den tijd van verschijning betreft, moeilijk te definieeren valt[2)], toont zich op de bekende bezwaren tegen het stadhoudelijk gezag een republikein, maar de regenten-regeering deugt naar zijne meening ook geen haar; hij spreekt van de regenten als 'die ontelbare menigte van onse geweldige, loose, vreevelige, baatzuchtige, schaamtelooze en by de verwaarloozinge van 's lands welvaart haar beste reekening vindende verdrukkers.' Voor hem ligt het redmiddel in een oppertoezicht, door de burgerij op de stedelijke regeering uit te oefenen: de 'deftigste patriotten' van Rotterdam, zegt hij, zijn van oordeel, dat men 'uyt den buyck der borgeryen van alle de steden in ons land' een aantal van de deftigste, rijkste, vroedste en eerlijkste burgers als 'toe-ziende mede-voogden' aan de regeering moet toevoegen. Hij meent, dat dit eenvoudig een terugkeer zou zijn tot een vroegeren toestand, waartoe hij de authentieke bewijzen meent te kunnen bijdragen. Wij oordeelen anders en zien ook hier iets nieuws doorbreken in den wensch naar verruiming van den kring van hen, die aan de regeering

1) Knuttel, no. 17341.
2) Knuttel brengt het op 1722 (no. 16573) en op 1745 (no. 17495); ik zou zeggen: tusschen 1713 en 1740.

deel hadden. Invloed van buiten behoeven wij in dit geval niet aan te nemen; er is hier duidelijk invloed van de gebeurtenissen in Gelderland en Overijsel na den dood van Willem III merkbaar: de instelling van een soort college van gemeenslieden, die naar de bewering van onzen schrijver in de genoemde gewesten uitstekende vruchten gedragen had, stond hem voor den geest. Ook hij beriep zich op de volkssouvereiniteit.

Om alle stroomingen van vóór 1747 tot haar recht te doen komen, voorzoover in dit kort bestek mogelijk, mochten wij dezen voorlooper der democratische patriotten van een 25 jaar later niet het woord weigeren. Echter zal men zijn stem onder de roependen van 1747 en 1748 zelf niet hooren; wel werden toen dergelijke wenschen geuit als de zijne, maar in het koor der breede schare van Oranje-mannen. Wie weet, of hij zelf en zijne geloofsgenooten toen ook niet daarin hebben meegezongen?

Alvorens nu, onder deze belichting, den aard van den partij-strijd van 1747 en 1748 nader te bezien, willen wij, om mogelijk misverstand af te snijden, er uitdrukkelijk op wijzen, dat met de krachtige regeering van den Prins en de Staten, die vrij algemeen gewenscht werd, de provinciale en niet de Unie-regeering bedoeld is. Aan opzettelijke versterking van deze laatste door haar in vorm te herzien, dacht niemand. Natuurlijk zou van de sterkere provinciale regeering, vooral nu de Prins van Oranje stadhouder van alle gewesten ging worden, incidenteel een betere behartiging van de zaken der Unie het gevolg *kúnnen* zijn: maar principieel was bij deze gelegenheid over de verhouding van Unie en provincie in geenen deele strijd. De volksbewegingen van 1747 en 1748 dienen dus eigenlijk voor ieder gewest afzonderlijk bestudeerd te worden, al hadden ze veel overeenkomst onderling en al bleven ze niet zonder invloed op elkander.

Voor onze beschouwing zijn het minst merkwaardig de eerste oproeren in het voorjaar van 1747 in Zeeland, Holland, Utrecht en Overijsel. Zij waren als een reprise van 1672: als toen bij den Franschen inval in de Betuwe zocht men nu onder indruk van de Fransche veroveringen in Zeeuwsch-Vlaanderen in de eerste plaats een beschermer tegen het uitheemsche geweld. En de regenten in de stadhouderlooze

gewesten gaven zeer spoedig, met veel minder tegenstand dan in 1672, aan het algemeene verlangen toe. Willem IV was binnen korten tijd stadhouder in alle gewesten en bovendien hoofd van leger en vloot.

Feitelijk was hiermede de vroegere regeeringsvorm hersteld: alleen men had nu één stadhouder voor twee. Maar weldra kwam het uit, dat nog iets anders gewenscht werd. In het najaar van 1747 riep men in de meeste Hollandsche steden luide om de erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap in de beide liniën, om maatregelen tegen den verkoop der ambten door de regenten en om aan dezen de posterijenopbrengst te ontnemen. Meest leidde de stroom er heen, dat van deze laatste zoowel als van den ampten-verkoop, die men te Rotterdam voorstelde in het openbaar te doen plaats hebben, de voordeelen ten bate der provincie zouden komen. De versterking van het provinciaal gezag was inderdaad van al deze eischen in laatste instantie de bedoeling, - althans zou zij er het gevolg van wezen. Hoewel niet zonder eenigen tegenstand, kreeg de erfelijkheidsverklaring vrij spoedig haar beslag; deze had men dan ook ten tijde van Willem III reeds in de mannelijke linie gekend. Maar tegen de beide andere eischen kwam veel verzet, vooral van de Amsterdamsche regenten. Men kan dit zonder bezwaar voor een deel toeschrijven aan de particuliere belangen der regeerders, men late echter ook eenige ruimte voor het stedelijk belang, zooals zij dit verstonden. En niet alleen zij: ook uit de kringen der burgerij verhieven zich stemmen, die, als Wagenaar, beweerden, dat 's Prinsen verheffing op zich zelf niet was af te keuren, maar dat men zich toch moest wachten voor een te groote besnoeiing der regenten-macht. Dan immers, zoo heet het in een Amsterdamsch pamflet[1)], zullen onze regenten onze bijzondere belangen, vooral op het gebied van handel en nijverheid, niet meer met zoo veel kracht kunnen behartigen, indien men hunne zelfstandigheid op financieel gebied vermindert. Men bedenke wel, voegt de schrijver er aan toe, dat het voorstel tot den openbaren verkoop der ambten van de ‘voornaamste mededinger naar onzen zegen’ afkomstig is. En zegt hij: Wat zal er niet

1) Knuttel, no. 17770.

een geld, dat nu direct of althans indirect den stedelingen ten goede komt, uit de stad raken! In den strijd hierover ziet men de tegenstelling tusschen het stedelijk en het provinciaal belang al heel duidelijk. En het pleit zeer sterk tegen de regenten, dat hunne medeburgers in grooten getale hierbij niet aan hunne zijde stonden. Dat de openbare verkoop van ambten zelf vreemd was, viel weinig op. Het bezwaar, dat langs dezen weg geen waarborg bestond voor het verkrijgen van goede ambtenaren, werd weerlegd met de bewering, dat de ambtenaren nooit slechter konden worden dan die men toen had! Er is met het voorstel geen proef genomen, omdat de Prins er zich tegen verzette. Alleen de posterijenopbrengst kwam aan de provincie.

De bewegingen naar aanleiding van den ambten-verkoop en de posterijen-opbrengst hadden ook ten doel den financieelen toestand te verbeteren. Maar in dit opzicht kwam er weldra veel meer ter sprake, bepaaldelijk in het voorjaar van 1748. Toen hadden eerst in Friesland en Groningen, daarna in Holland de bekende oproeren plaats tegen de pachters. Dit ‘burgeren- en boeren-verdriet’, dat ‘met het zweet van den gemeenen man’ gerust placht te gaan slapen, zooals het ergens heet, deelde met de regenten gelijkelijk op in den algemeenen haat en de algemeene minachting. Uit de pachters-praktijken schijnen de pachtersoproeren ten volle verklaarbaar. Echter: de bewegingen gingen niet alleen om een andere wijze van belastinginning, zij liepen - tenminste in den grond der zaak - ook tegen die belastingen zelf op. In het bizonder moesten de accijnsen en de in- en uitvoerrechten het ontgelden. Door de afschaffing hiervan hoopte men eensdeels op verlevendiging van den handel, anderdeels en zelfs grootendeels op ontlasting der mindergegoeden, die het meest zouden profiteeren van de vrijstelling van alles, ‘dat tot 's menschen leeven noodzakelijk vereyscht werd’[1]. Inderdaad kwam er een levendig besef tot uiting, dat de verdeeling der lasten over de bevolking in hooge mate onbillijk was. De toenemende armoede in de lagere klassen, waarover veelvuldig geklaagd werd, heeft ongetwijfeld dit besef versterkt. Reeds vóór 1747 werden van verschillende zijden plannen ontworpen, om de

1) Kunttel, no. 17412.

accijnsen te vervangen door een vermogens- of inkomstenbelasting met progressie; een verdeeling der bevolking in klassen werd voorgesteld; ambachtslieden met minder dan *f* 3. per week inkomsten zouden volgens één dezer plannen[1)] worden vrijgesteld. 'Die tienduizend denariën bezit, dat hij honderdmaal meer geve dan die honderd,' zegt Bickerstaff. Deze beschouwingen stonden lijnrecht tegenover die der Amsterdamsche regeering, die in de Staten van Holland den bestaanden toestand aanprees, omdat nu 'een burger egaal met een Prins betaalde'[2)]. Het is het allermeest te betreuren, dat in deze belangrijke zaak niet meer blijvend resultaat behaald werd dan dat de wijze van belasting-inning in de meeste provinciën veranderde. De vicieuse toestand op belastinggebied, die reeds in 1728 een Franschen gezant de vergelijking van de Republiek, die hare eigen rijkdommen niet durfde aanraken, met Tantalus ontlokte, werd gecontinueerd.

In dit stadium der bewegingen ziet men iets nieuws zonder valsche vermomming. Er is hier geen sprake van een doen herleven van het oude en vergis ik mij niet, dan kan men in den aard dezer volksuitingen vooral van democratie spreken. Of is er niet een eerste begin zichtbaar van het streven naar de wegneming der maatschappelijke oorzaken van ongelijkheid in de ontwikkelingsvoorwaarden der leden van het volk?

Tot op zekere hoogte was er ook democratie in het laatste deel der oproeren in den zomer en het najaar van 1748. Maar hierbij, waar het vooral te doen was om het herstel der oude privilegiën, overheerschte toch de hoofdgedachte, die de Oranjepartij bezielde. In Friesland en Groningen, waar toen ook de erfelijkheidsverklaring van het stadhouderschap werd doorgedreven, ging het inderdaad zoo goed als alleen om terugkeer tot het oude, in Groningen bovendien om de licentiatie, d.i. de afzetting, der in functie zijnde regenten; echter werd hier aan de fundamenteele inrichting der regeering niet getornd: men wilde de oude wijze van stemmen terug met verbreking der nieuw geworden oligarchie. Alleen te Leeuwarden werd onder de er vergaderende gecom-

1) Knuttel, no. 17880.

2) Archives de la Maison d' Orange-Nassau, IV[1]., p. 207; cf. p. 213-214.

mitteerden uit heel Friesland de wensch geuit naar een bestendig toezicht, door uit grietenijen en steden gekozenen op de provinciale regeering uit te oefenen. In dezen wensch, waaraan hier overigens nog niet veel waarde schijnt gehecht te zijn, ziet men, dat er ook in het Noorden iets nieuws op komst is. In veel sterkere mate was dit echter het geval in de gelijksoortige bewegingen om het herstel der oude privilegiën en om het verzetten der wet in de Hollandsche steden; bewegingen, die culmineerden in het Doelisten-oproer te Amsterdam. De merkwaardigste eisch, op de Kloveniersdoelen en elders in de stad te berde gebracht, betrof het aanstellen van een vrijen, d.w.z. van de stadsregeering geheel onafhankelijken krijgsraad bij de gewapende burger-compagnieën; de bedoeling hiervan was geen andere dan het verkrijgen van een naast de stadsregeering staand college, dat, uit en deels door de leden der burger-compagnieën gekozen, de regeering onder een soort curateele zou brengen: bepaaldelijk, naar het heette, om er voor te zorgen, dat de privilegiën, waarvan het herstel ingewilligd werd, niet meer geschonden zouden kunnen worden. Zóó algemeen werd die eisch geuit, dat Laurens van der Meer, een Rotterdammer, als agent van het stadhouderlijk hof, in het bijzonder van Prinses Anna, te Amsterdam werkzaam, zich gedwongen zag hem op zijn programma op te nemen, ofschoon dit eerst niet in zijne bedoeling lag noch overeenkwam met de wenschen zijner lastgeefster. Het is reeds lang aangetoond - ook reeds in 1748 - dat men met dezen eisch, die doorging onder de leuze van het herstel van het oude, inderdaad nieuw land bezeilde. In één der vele geschriften, tijdens het Doelisten-oproer verschenen, wordt het ronduit gezegd: de vrije krijgsraad moge iets onwettigs wezen, hij dient er te komen, want de burgers hebben bij de veranderde omstandigheden toezicht op de regeering noodig. Ook reeds in 1672 was de wensch naar een vrijen krijgsraad te Amsterdam geuit: maar de beweging, om hem te doen instellen, was toen nog lang niet zoo algemeen en bovendien werd toen nog niet geëischt de keuze van een deel der officieren door de burgers zelf, waarom men nu niet onduidelijk wel vroeg.

Naar onze opvatting is de vorm, waarin de Amsterdamsche

burgers hun toezicht wilden uitoefenen, niet bijster gelukkig. Wij hebben meer sympathie voor gecommitteerden uit de burgerij, expresselijk tot het houden van toezicht gekozen, zooals onze Rotterdamsche patriot dit wilde, en nog meer voor een directe keuze van de leden der vroedschap door de burgers. Wenschen van beiderlei aard werden in 1748 te Amsterdam ook geuit, maar klaarblijkelijk nog door slechts weinigen gesteund. De krijgsraad, die immers, naar een vrij algemeene overtuiging, het oude voor zich had, had den meesten trek. Maar Prins Willem IV, die, toen hij zich om de beroeringen der Doelisten gedwongen gezien had naar Amsterdam te gaan, in groote vrees geraakte ‘de voir naître ici un gouvernement populaire’, moest van dit oude, waarvan hij bij intuïtie voelde, dat het niet echt was, niets hebben. De Amsterdammers moesten het doen met de licentiatie hunner zeer gehate regeering, wat slechts heel matig genoegen gaf. Maar men berustte, althans voorloopig en morrend.

Wij roerden hier en elders aan de houding van den Prins. In bijzonderheden behoeven wij deze hier niet te behandelen, omdat het ons noch om zijn persoon noch om die van anderen, hoog- of laag-geplaatsten, die in de bewegingen hun rol speelden, te doen was. Maar wij willen er nog wel de aandacht op vestigen, dat in heel de houding van den Prins zeer sterk tot uiting komt, wat als de hoofdtrek der bewegingen zelf beschouwd moet worden: nl. de wensch van terugkeer naar wat men den vroegeren toestand noemde en van handhaving van het bestaande, waar dit met het oude scheen overeen te komen. In een aanteekening van de Prinses bij een belangrijke memorie van Bentinck van Rhoon uit 1748 staan deze voor 's Prinsen houding zeer opmerkelijke woorden te lezen:

‘Le Prince est assez connu de ceux qui l'approchent pour que l'on scache qu'il aimeroit mieux quitter ce pays que d'être comte de Hollande, et a l'égard d'un pouvoir plus ample, le Prince n'en souhaite guère -.’

Men vult licht aan, wat Willem IV dan wel wenschte. Bentinck wist beter, dat de Prins de omvangrijke opdracht, hem toegedacht, moeilijk zou kunnen vervullen door niet anders te doen dan zijne voorgangers: hij noemde een betere organisatie der stadhouderlijke regeering urgent; echter ver-

wierp ook hij de monarchie, toen daarvan in 1748 in Holland een oogenblik sprake was, verre.

De meeste Oranje-mannen van dezen tijd - aldus onze conclusie - waren belast met een te grooten eerbied voor het verleden, om onbevangen tegenover een nieuwen tijd met nieuwe behoeften te staan. Nog niet lang geleden is in een onzer academische gehoorzalen er op gewezen, hoe gevaarlijk het is de historie den meester over zich te laten spelen. Toch waren in en om deze mannen de voorboden van het nieuwe wel degelijk aanwezig: zij kondigen 1813, in mindere mate ook den eigenlijken patriotten-tijd aan.

N. JAPIKSE.

Oud-hollandsche schilderijen in de Vereenigde Staten.

In de sterk groeiende ontwikkeling van den nieuw-Amerikaanschen lust tot verzamelen van oude Hollandsche kunst is de tentoonstelling, welke verleden winter, ter gelegenheid van de Hudson-Fulton-feesten, te New-York werd ingericht, een eerste en gewichtige mijlpaal geweest.

Niet dat zij een komplete revue gaf van wat de Staten thans aan oud-Hollandsche schilderijen bezitten. Geenszins. Twee van de grootere privaatverzamelingen hielden haar licht zelfs geheel onder de korenmaat. Ten eerste die van de niet zeer toegankelijke Mrs Gardner te Boston, die daardoor aan de tentoonstelling o.a. naast de vijf andere, deels kostelijke Vermeers, welke deze te genieten gaf, een zesde staal van diens meesterkunst onthield. En ten tweede die van de Erven Yerkes, welke reeds opgeschreven was om onder den hamer te komen en die sintsdien o.m. eenige opmerkelijke Rembrandts, een vroeger veelbesproken Aert de Gelder, een grooten en twee delicieuse kleinere Halsen, en een fraaien Steen weer in andere handen liet gaan. Voorts exposeerde advocaat Johnson te Philadelphia maar een dertiental stukken uit zijn juist van oude Hollanders zoo uitmuntend voorziene collectie, en zond Mr. Altman te New-York nà opening der tentoonstelling alleen een zestal zoo pas door hem verworven schilderijen, terwijl hij zijn grootste schatten bij zich thuis hield. Maar met dat al was deze tentoonstelling luisterrijk en heeft zij opeens algemeen het bewijs kunnen leveren, dat de Amerikaansche verzamelingen meê-

tellen en deugdelijk meêtellen in de wereld-collecties van oud-Hollandsche kunst, en dat de fable convenue, als zou men in de nieuwe wereld vooral valsche oude meesters en trash aantreffen, voor goed naar het rijk der fantasie behoort te worden verwezen. En wàt er van de Hudson-Fultonfeesten in rook moge zijn vergaan, niet de herinneering aan de zoo uitgelezen, zoo wel geordende en zoo voortreffelijk gecatalogiseerde verzameling, welke het Metropolitan Museum eenige maanden lang heeft mogen herbergen.

Wil men, - al is het niet juist een retrospectieve detailbeschouwing over deze tentoonstelling die ik schrijven zal, - wil men een kort begrip van wat er zooal was? Een heel goede van Goijen, een paar kapitale Salomon Ruysdaels, twee fraaie Jan van de Capelles, een fijne Simon de Vlieger, enkele Jan Steens van kwaliteit, twee Dirk Halsen van het eerste water en eenige Cuyps, een stevige Philips Koninck, een Judith Leijster van belang, een delicate Metsu, een kurieuze Potter, een in zekeren zin wondere Terburch en meer of min fraaie specimina van Jan Verspronek, Van der Helst, Ferdinand Bol, de Van de Veldes, van Beijeren, Willem Kalf, van der Neer, Berchem, Pieter de Hooch, Van der Heijden en Ostade.., maar verder was de schoone collectie van honderdenvijftig stukken vooral een expositie, en een schitterende, van Rembrandt, Frans Hals, Vermeer, Jacob van Ruysdael en Hobbema.

Hobbema en Ruysdael, welke een verwantschap en welk een verschil. Intieme vertrouwden van een peinzend buitenleven zijn beiden, maar Ruysdael is ingehoudener, soberder, deftiger, gebondener, stugger ook misschien, strenger en somberder zeker, en stouter daarbij nog van statige lijnen-werking: majestueuzer. Goede, ernstige, verheven Jacob van Ruysdael, die in het uitgestrekte de innigheid van het beslotene kon leggen, uw mooiste watervallen zelfs, vol strakke verzadigdheid soms en vol hooge droomerij, zijn ons toch zoo lief niet als die rustiger tafereelen, waarin gij van de schoonheid van zwijgend zich strekkende lage landen, die een strak gevoel van veilig honk geven onder de hooge welving van statige wolkenpluimen, eens en vooral het hoogste lied gezongen hebt.

Maar was Hobbema, ofschoon misschien minder doorgaand meesterlijk, en stellig min veelzijdig van motieven, niet vaak zachter vertrouwend en hartelijker? Lag er niet warmer ge-

murmel, inniger tinteling, lag er niet meer tjuikende teerheid, meer slurpen van het landelijke in zijn blonder tafereelen? Hoeveel is er in zijn werk van de geuren van bosch en boerderij! Maar vooral welk een gevoel voor vegetatie, welk een gekrieuw van boom en tak en twijg en blad! Ja, boven alles beheerscht hem het sentiment van boomen en gewassen, aan de aarde ontspruitend, in de lucht ademend, en waartusschen een geest van goedheid en vertrouwen woont.

Vermeer was een wonder. Is het denkbaar zoo koel, zoo rechtlijnig, zoo overlegd, zoo berekend te zijn, en daarbij zoo edel, zoo teeder smeltend, zoo ontroerend! Waar het lijkt of hij de doorschijnendheid van zuivere waterverf, bij het doffe van pastel aan de precieuze vastheid van email heeft gehuwd, bereikt hij in het afgedoft-koelgrijze een loutere kleurdoordrenktheid, als tot welke nooit iemand anders hem zelfs nabij gekomen is. Zijn eenzame kunst is als een zacht zilverblauw parelige zeepbel, die hij de tijden liet doorzweven, dat wij bestendig haar schoonheid mogen aanschouwen in zijn vlekkelooze werken.

En eindelijk Hals en Rembrandt,... kom laat ons het bekennen, de laatste heeft dingen waarom men hem weleens zou willen loslaten, waarom hij ons soms zwaar en smakeloos lijkt, - een overhoophaler en een wroeter, die ons op honderd omwegen met opzet de delices van een schoone voordracht wil onthouden. Hals daarentegen kan men betrappen op zwakke momenten, op mistastingen of mislukkingen misschien, maar niet op wanhopige worstelingen en moedwillige schipbreuken. Als hij ten volle zijn palet, zijn kwasten, zijn humeur en zijn dreef in de hand heeft, en zijn geweldige durf met zijn ongeëvenaarden smaak gelijk opgaan, schildert hij vlak, koel, sober maar alsof hij met gratie de fleuret zwenkt: direkt en snedig, strijk-en-zet maar vloeiend, grijs maar bloeiend van toon, spaarzaam met omgangen en toch vol relief, tintelend en toch zonder ophef, met een zelfbeheersching die bij dien gewaanden losbol dubbel verbaast, - leukweg meesterlijk. Zie zulk een genoeglijken en zachtelijk uitdagenden vrouwekop met de kwiek twinkelende oogen onder de fraai geteekende wenkbrauwen, den lichtelijk snuivenden neus, den ademenden spot-mond en de plezierige wangen, - zie de in schitterend zilvergrijs luchtig en lieber, maar met

de grootste zekerheid neergestreken breede kanten kraag, - zie de beide vast en dartel gebootste mooie handen, makkelijk neêrgevleid in den schoot van dien ruim en kittig geschilderden rose rok. Zie, hoe die welvarende en overmoedige vrouw jongensachtig schrijlings op haar stoel gedraaid zit, makkelijk en toch zóó of ze dadelijk weer vroolijk wil opwippen, en zie hoe heel die kleur-feestende figuur ritselt en glinstert van jong en pulseerend leven. En zweer dan met mij, dat de meêsleepende meester Hals toch wel de baas van alle op lenigheid van prachtige verve beluste schilders is geweest.

Maar ziehier nu een andere jonge vrouw, door Rembrandt geschilderd, - een jong meisje misschien veeleer. Zij is niet heel mooi van figuur, niet heel fraai van houding, niet heel bizonder, ja tamelijk nuchter, althans hoogst bescheiden getooid, en haar trekken zouden op zichzelf eer plat dan aantrekkelijk te noemen zijn. Haar heupen zijn breed, haar ellebogen staan kruik-oor-achtig naar buiten, haar handen schijnen moê van werken. Zij houdt het lijf ietwat gebukt, en ofschoon men haar vlak van voren ziet, zijn haar oogen verlegen afgewend. Men zou haar uitdrukking bijna onheimelijk kunnen noemen. Schoon is alleen de wijze waarop het haar is ingeplant en uit het jonge voorhoofd opwaarts kruift.

Doch met wat vroome verdieptheid, welk bevend ontzach en als door welk een waas van grootsche deernis heen heeft de schilder dit met de oogen dolende wezen aangezien. Zoo zij niet aanvallig is wordt de peinzende verschijning toch op eigen wijze indrukwekkend. Haar boerschheid erlangt iets verhevens en haar linkschheid wordt monumentaal. De schroom waar zij zich stil onder voelt maakt haar plechtig. Er gaat door het gelaat van dat vreemde, vreugdelooze meisje een glimp van hooge, droef-zachte gelatenheid; in en om haar broeit zulk een sfeer van raadselen, en rond haar waart zulk een miraculeuse schijn, dat heel die duwend en schuivend en tastend en himphampend zoo grootsch geschilderde figuur het vragen en dulden in zich gaat dragen van gansche geslachten en een wezen wordt van andere orde. Is het dat misschien, wat Rembrandt alleen langs omwegen bereiken kon en hebben de vrouwen van Hals met haar lachen en haar koozen, met haar spotten en haar belle tenue wel begrip

van de schaduw-runen van zulk een menschenbeeld, dat angst, troost, twijfel en verzoening heeft opgenomen in een zeldzamer en dieper glans van heerlijkheid?

Doch ik ben afgedwaald en wilde alleen doen uitkomen dat, wanneer een andere Rip van Winkle, wat minder mak, wat meer verlangend, geen ouderwetsche dorpeling, maar in New-York goed tehuis, en bij geval de kunst beminnend, een volle eeuw later dan, doch naar den trant van Washington Irvings held, slaperiger gedachtenisse, weder vijfentwintig jaar lang in een bergbed van de barometrische Kaatsbergen betooverd had gelegen, zulk een herleefde negentiende-eeuwer dan zeker wonder zou hebben opgekeken, indien hij verleden winter plotseling in het Metropolitan Museum de oogen had mogen opendoen. Men leeft in Amerika snel, en heel wat nieuwe factoren hebben er zich in den laatsten tijd in het verkeer en het gemeenschapsleven doen gelden. Maar de ontwikkeling der kunstliefde is niet het minst verrassende verschijnsel in het doen en laten van de Nieuwe Wereld. En wie een kwart eeuw geleden voorspeld zou hebben, dat men in onze dagen binnen New-York een tentoonstelling van oude Hollandsche schilderijen uit Amerikaansch bezit zou inrichten, zóó goed van gehalte en zóó rijk van afwisseling, als men er misschien in geen der landen van Europa, althans niet in die van het vasteland, had kunnen saambrengen, wel die zou waarschijnlijk enkel ongeloovige gezichten om zich heen hebben gevonden.

Hoe kort is het nog maar geleden, dat al wat wij van Rembrandt kennen, in Europa te vinden was, en thans reeds heeft men, als ik den tel niet kwijt ben, een goede tachtig van zijn schilderijen in Noord-Amerika te zoeken, en het zijn geenszins de mindere stukken die over den oceaan gingen. In een enkele privaat-collectie, als de voortreffelijk gearrangeerde van den heer Altman te New-York alleen al, vindt men er een statelijke rij van elf te samen, die nagenoeg alle van eerste kwaliteit, en waaronder enkele zelfs van markante beteekenis zijn. En als men voor de groote Haarlemsche Regenten- en Schuttersstukken een slag om den arm houdt, kan men op het oogenblik Frans Hals in de Vereenigde Staten nog wel zoo goed leeren kennen als in eenig ander land ter wereld.

Naar een in Europa algemeen geldende opvatting moet men dit alles betreuren, en ik treur op mijne wijze oprechtelijk meê, - maar ik weet niet of de gronden waarop anderen het doen, wel alle juist een scherpe toetsing kunnen verduren. Zeker, ik blijf er bij, dat het de Hollanders leelijk heeft gestaan, toen zij in een achter ons liggend tijdperk hun schoonste kunstwerken, veelal uit onverschilligheid, uit hun handen hebben gegeven, en dat wij, telkens als het geval zich voordoet, er voor behooren te vechten, om nog bizonders te redden wat er te redden valt. Want het staat naar mijn gevoelen vast, dat het verre de voorkeur verdient, wanneer men de groote werken der kunst kan genieten in de sfeer zelve waarin zij ontstaan zijn, en ik ben er in elk geval blij om, dat wij, al is het meer door geluk dan door wijsheid, zooveel juist van de hoofdwerken onzer zeventiendeeeuwers nog in ons land hebben mogen houden. Maar zooals de zaken er nu eenmaal toe liggen, en bij de geweldige koopkracht van het buitenland tegenover het daar niet tegen opwegende behoudvermogen van ons kleine gewest, zullen wij er ons wel op moeten voorbereiden, dat het overgebleven vlottende gedeelte van ons nationaal kunstbezit op den duur ook nog voor een groot deel over de grenzen zal gaan. In die onafwendbare conditie nu echter, is het eigenlijk al van weinig gewicht of de schilderijen, die wij losgelaten hebben en nog zullen loslaten, in Moskou, Petersburg of Buda-Pest, dan wel in New-York, Chicago of Philadelphia terecht komen, want, - en daar komt het op aan - de meening dat in de Nieuwe Wereld de relatie tusschen het kunstwerk en zijn bezitter zooveel koeler zou zijn dan zij het gewoonlijk in de Oude Wereld is, behoort nadrukkelijk herzien te worden. Ik geloof graag dat er Amerikanen zijn, die een schilderij van kwaliteit enkel willen bezitten om er bluf meê te kunnen slaan, en die innerlijk aan de schoonheid er van ten eenenmale vreemd blijven. Maar, zoo zou ik willen vragen, is dat alles bij ons dan zoo onweersprekelijk veel beter, en loopt er niet een sterke dosis naïef farizeïsme onder, wanneer de Europeaan er op smaalt, dat juist de Yankee onze kunstschatten enkel opkoopt omdat ze duur zijn, en dat de mooie schilderijen daarginds, wel verre van in een warm hoekje terecht te komen, in den tocht

van koelen speculatie-lust komen te hangen? Er zal, dit staat wel vast, nog heel wat Oceaanwater moeten verdampen en weder neêrdruppen vóór de oude beschaving het recht zal hebben zich in deze aan hare jongere zuster ten voorbeeld te stellen, - en ik voor mij zou al heel tevreden zijn, wanneer verzamelaars van de deugdelijke en beminnelijke soort als die van b.v. den heer Johnson te Philadelphia, die met zooveel liefde en oordeel een zoo omvangrijke modelcollectie heeft saamgebracht, ook in Europa anders dan met een lantaren te zoeken waren.

Neen waarlijk, de willekeurigheid, waarmede de schoonste openbaringen der beeldende kunst ten slotte aan enkel de meest bezittenden en begeerenden worden toebedeeld, treft híer zoo vaak als elders, elders niet vaker dan hier, en het is al opvallend onbillijk, juist Amerika alleen de schuld van dat euvel te willen geven. Gemakkelijker ook is het, zich er aan te ergeren of er verdrietig onder te voelen, dan er een middel tegen aan de hand te doen. Want het ideaal van de publieke musea als koude logementen voor al wat kunst is, blijft toch waarachtig ook maar een bedenkelijke oplossing geven. Wat mij betreft althans, ik zie één mooi schilderij honderdmaal liever in de eigen kamer van een man die er gelukkig meê is, dan dat ik een heele zaal vol schilderijen in een openbaar kunst-weeshuis van harte genieten kan.

Maar in elk geval, en aangezien de zaken nu eenmaal zoo staan, dat men ons daar ginds over de zee in kracht van bezitten en van dien evenredig begeeren verre de baas blijft, zullen wij voorshands het best doen om er ons zonder mokken bij neer te leggen, wanneer wij, om onze kennis van en ons inzicht in oude Hollandsche kunst te verruimen en te verdiepen, ons voortaan de moeite van een rustkuur heen en terug op een comfortabelen steamer zullen hebben te getroosten.

Een reisje naar Amerika is juist geen hellevaart. Het uitgegroeide Nieuw-Amsterdam mogen wij niet als een vijand beschouwen. Het water is altijd Hollands beste vriend geweest. En meer dan eens hebben de onzen van ver over de zee een heilzame verjonging meê naar huis gehaald.

JAN VETH.

Gedichten.

Ik ben van ver gekomen.

Ik ben van ver gekomen,
De weide wiegt de wind,
Geen zachter zij voor droomen
Dan zode uit zonlicht spint.

Hier zou ik gaarne rusten
En, gauwdief van den dag,
Gelooven dat mij kuste
Een lief dat naast mij lag.

Maar dichtbij bloeien daken,
Een toren roodgeroost
Doet goud zijn uurplaat blaken
Waar appelbloesem bloost.

Daar wil ik wonen, werken,
Op 't aambeeld klinken uit
Den maatslag van mijn sterke
Gepeinzen, zwaar en luid;

Bij scheemring, telken zomer, -
Die steeds mij grijzer vindt, -
Genietend wat een droomer
In avondstilte mint.

Zóó eindigt niet de wereld...
Onder gewelfde hand
Betuur ik 't glansbepereld
En grensloos lijnend land.

Dan doemen op de kammen
Van 't wuivend beukenwoud
Dat, als een muur van vlammen,
Aan d' einder staat gebouwd.

Nog uren eer ik naadre
Die trotsch-gezuilde zaal
En mij de zang der blaadren
Toeruischt zijn diep koraal.

Welaan, ik zal betreden
Het moskleed vóor den nacht;
Wie weet te welker stede
Mij, minnaar, 't Wonder wacht.

Rondom rijst wijd de hemel;
Zoo lijkt der velden glans
Bij 't blindend-blauw gewemel
Een kleine, groene krans.

Zie, koep'lende moskeeën,
Blinkend van rein lazuur,
Palmen aan zilv'ren zeeën,
Fonteinen vloeibaar vuur!

Daarheen! - Hoelang nog zwerven
Dorstig, begeerig kind?
Wellicht moet eerst ik sterven
Voor mij een rustplaats bindt.

Morgen.

'k Heb al dikwijls willen zingen,
Overmacht der morgenstond,
Hoe uw speren binnendringen
Droomwolk die de ziel vermomt.

Staan wij niet als zonder zonden
Voor het openwijkend blind,
Half in sluimer nog gebonden,
Bijna engel, bijna kind,

Lachend naar het hemelgloren,
't Vochtig groen dat nauw' ontbot,
Of wij broeders zijn geboren
Samen uit den schoot van God.

Dieper buigen wij voorover,
Dat een golf van vooglenschal
Wegwischt door zijn tonentoover
Onrust naar wat komen zal.

Gansch nu aan onszelf ontheven
Aadmen, waar een zoelte zucht,
Wij de essens van 't warme leven,
Aardgeur, bloem- en nevellucht....

Langs de dauwjuweel'ge wegen
Dwaalt een vroege wandelaar.
Dat hem deze dag, ten zegen,
Onbegrepen weelde waar'!

Een knaap.

's Avonds als de wolken varen
Roodgezeild op gulden zêen,
Staat hij voor zijn raam te staren
In zijn witte hemd alleen.

Schoon hij lang zijn nachtgroet kuste,
En getroost den kring verliet,
Lust hem toch het roerloos rusten
In de bleeke lakens niet.

Kan hij van den dag niet scheiden
Als een kranke aan 't leven hangt,
En niet kalm het donk're beiden,
Wijl zijn hart voor 't lichte dankt?

Neen, maar duizend vogels zwieren
Boven 't duist'rend boomengrauw,
Of daar duizend blaadren gieren
Stormgezweept langs 't huiv'rend blauw.

Zijn dit dan de zwarte droomen
Die, wen kalm het lijf zich strekt,
Op onhoorb're vleug'len komen,
Wreedgeklauwd en scherpgebekt?

Of wel 't beeld van de gedachten,
Die zijn onbevlekte geest
Als een leger vreemde machten
Naadren voelt en hulp'loos vreest?

Zie hem zelf maar vol in de oogen,
Zoo men kinderoogen doet,
Zonder wrokken, wen bedrogen,
Slechts uw vraag zíjn vraag ontmoet...

Mochten niet die somb're scharen
Vluchten naar de verten heen,
Zal hij, tot de nacht valt, staren
In zijn witte hemd alleen.

Weiliedje.

Wij stonden starend op de brug,
Het water vloeide
Mat-zilver als een schubbenrug,
Wijl stilte groeide.

De wei lag wijd en diep en groen,
De molenwieken
En verre dorpen deden toen
Alsof ze sliepen.

Een donker zeil gleed ruischloos aan,
Het leek te zweven,
Of 't kwam met vreemd gepeins belaân
Uit sluimerdreven.

Zacht hielde' ons wei en zeil en stroom
En onze woorden
Gevangen in dien rust'gen droom,
Die zoo bekoorde.

AART VAN DER LEEUW.

Dramatisch overzicht.

N.V. Het Tooneel: Marsyas, mythische komedie van Balthazar Verhagen Muziek van Alphons Diepenbrock, decors en costuums naar ontwerpen van R.N. Roland Holst.
Stadsschouwburg. Gastspiel des Neuen Schauspielhauses zu Berlin, unter Mitwirkung von Agnes Sorma: Das Konzert, Lustspiel in drei Akten von Hermann Bahr.
Hollandsche Schouwburg. De Hagespelers: Joy, een spel op het thema 'ik' in drie bedrijven van John Galsworthy. Vertaling van C. Goedkoop.

Steeds wakker op de bres, voortdurend er op uit, de belangstelling van het publiek te wekken en gaande te houden, zoo zien wij Willem Royaards nu reeds eenige jaren met niet verslappenden ijver aan het werk. Uit den aard der zaak is er in dat werken, in dat leven van jaar op jaar, het onrustige van den zoeker, een onzekere zig-zag-beweging, die ons soms doet vragen: welken koers wil hij nu weer uit? Minder gelukkige ontmoetingen met stukken die het niet 'doen', hetzij wegens hun eigen minderwaardigheid, hetzij doordat zij alleen door een superieure vertolking, die boven de krachten van zijn gezelschap gaat, gered kunnen worden, zijn daarvan het onvermijdelijk gevolg. En op die wijs wordt er veel materiëele en intellectueele kracht verspild.

Men zou wenschen dat Royaards, wiens tijd door de regie en door het zelf spelen van belangrijke rollen geheel in beslag genomen wordt, iemand naast zich kon stellen, op de hoogte van het tooneelrepertoire van vroeger en later tijd, die de stukken koos en hem voorlegde, waaruit, bij gemeen overleg, het repertoire van 'Het Tooneel' samengesteld en tot eenige vastigheid gebracht kon worden.

Maar dit vooropstellende, erken ik gaarne dat het links en rechts zoeken en grijpen, ook tot gelukkige vondsten en aangenaam verrassende ontmoetingen kan leiden. Zoo nu tot die met *Marsyas* van B. Verhagen. Niet dat dit proefstuk van een tot dusver onbekend schrijver een meesterstuk zou zijn, verre van dien; maar het is de aanleiding geweest tot een artistieke samenwerking van tooneelschrijver, schilder en toonkunstenaar, waaruit een geheel ontstond, dat een publiek van kunstenaars en kunstvrienden een langen avond geboeid en bekoord heeft. 'Zoo iets krijgt men enkel maar bij Royaards te zien en te hooren!' was de dankbare uitroep, waarmede velen deze uitvoering verlieten.

Zeker zou er door een werkelijk dichter van het mythologisch verhaal omtrent den strijd tusschen Marsyas en Apollo, dat ook beeldende kunstenaars heeft geïnspireerd, iets te maken zijn geweest, dieper van opvatting en dichterlijker van vorm.

Men kan deze mythe, gelijk vele andere, zoowel tragisch als komisch opnemen. Een Meilhac en Halévy, een Tristan Bernard zouden er den tekst voor een opéra bouffe van gemaakt hebben. En al kan men het Is. Querido (*Handelsblad* van 6 October jl.) toegeven, dat onder onze dichters en dichteressen niet één nog van episch-dramatisch en karakterscheppend vermogen heeft blijk gegeven, het is toch niet onmogelijk dat bij een van hen zulk een vermogen schuilt en dat deze bevoorrechte de mythe tot thema zou kunnen nemen - het bekende, maar telkens te varieeren Natuur- en Cultuurthema - voor een drama van treffende symbolische beteekenis en van tragische ontroering.

Bij den *Marsyas* van den heer Verhagen hebben wij noch hartelijk gelachen, noch zijn wij ontroerd geworden. Het verloop van de handeling, de taal, het gaat alles zonder horten en stooten, het getuigt van handigheid, stoort slechts een enkele maal (in het tooneel van de verliefde paren) door het al te linksche dat den aanvanger teekent, maar het mist ook alle verheffing en bezieling, de kracht die meesleept, de kleur die boeit, den gloed die verwarmt van den werkelijken kunstenaar. Tot een aangrijpende of door oorspronkelijkheid zich onderscheidende opvatting van het mythische verhaal heeft de jonge schrijver het niet kunnen brengen.

De stemming, noodig om deze vertooning twee uren lang genietbaar te maken, werd gewekt en levendig gehouden door de

zielvolle, kleurige, steeds voorname muziek van Alph. Diepenbrock, en gerugsteund zoowel door het fraaie, warme, welige bosch- en beek-decor van Roland Holst (waarin men den gestolden waterval gaarne gemist had) en de door hem ontworpen smaakvolle costuums, zoo fraai van kleur, als door het spel der vertooners, dat van groote toewijding getuigde. De gratieuse dansbewegingen, in den stijl dien Isadora Duncan ons heeft leeren waardeeren en die langzamerhand den smakeloozen balletstijl van vroeger vervangt, sloten zich bij dit alles aan.

Zoo ontstond er een geheel, zoo al niet van diepe dramatische of poëtische kracht, dan toch van groote bekoorlijkheid. En zulke genietingen zijn in onze schouwburgen te zeldzaam dan dat men ze niet dankbaar zou aanvaarden.

Met *Das Konzert* van Hermann Bahr, naar veler oordeel het beste Duitsche blijspel, dat in de zes laatste jaren op de planken kwam, hebben wij, reeds enkele maanden na de eerste voorstelling te Berlijn, kennis mogen maken in een Hollandsche vertaling door 'Het Tooneel' vertoond. Levendig trof het ons toen, hoeveel geest, hoeveel menschenkennis uit dit stuk spreken, hoe handig van tooneeltechniek het is en hoe ongemeen frisch en boeiend van dialoog. Minder ingenomen toonde ik mij met de wijze waarop de beide hoofdfiguren, de voor vrouwelijk schoon al te gevoelige pianoleeraar Heink, en zijn sympathieke vrouw, die met onovertrefbaren humor en tevens met moederlijken ernst de herhaalde buiten-echtelijke 'concert-tournées' van het ondeugende groote kind verdraagt, door Royaards en mevrouw Van Kerckhoven werden uitgebeeld.

Wat zoude Agnes Sorma maken van een rol als Marie Heink, door Else Lehmann in het Lessing-Theater te Berlijn gecreëerd op een wijze, die Hermann Kienzl in 'Bühne und Welt' deed zeggen: 'Die hat Hermann Bahrs heitere Kunst met höchstem Menschenadel geadelt'?

Agnes Sorma is sedert jaren als tooneelkunstenares een reizende virtuoze, die slechts nu en dan in Berlijn neerstrijkt en dan als gast hetzij bij Reinhardt, hetzij in het Neue Schauspielhaus pleegt op te treden. Wanneer, na zulke kortere of langere escapades, waarop zij voor vreemde natiën haar kunst en haar kunsten vertoond heeft -

tot de ‘kunsten’ reken ik de vertooning van uit hun verband gerukte Gretchen-episoden uit *Faust*, waarop zij ons voor tien jaar onthaalde -, Sorma in de hoofdstad terugkeert, zien de Berlijnsche tooneelkenners vaak niet zonder bezorgheid haar wederoptreden tegemoet. Zal, zoo vraagt men, de kunstenares niet in de reizende tooneelspeelster zijn ten onder gegaan, zal het heen en weer trekken met afgespeelde paraderollen aan de frissche natuurlijkheid van haar kunsttemperament niet geschaad hebben?... Nog in den vorigen winter kon de Berlijnsche kritiek in ‘Bühne und Welt’ getuigen: ‘Wir sehen diese wunderbare Frau in unverbrauchter Jugendkraft wirksamer als je, mit all den Vorzügen der jüngen Sorma von einst und in der Kunst der psychologischen Vertiefung noch gewachsen!’

Zoo is Agnes Sorma, bij het klimmen harer jaren, voor velen gebleven wat Alfred Kerr in het mooie boekje ‘Schauspielkunst’[1)] haar noemt: ‘die liebe Fraue unserer deutschen Schauspielkunst’; in hare beste scheppingen ook nu nog wat zij van den beginne af was: vrouw-en-kind, van een kinderlijke gratie en een vrouwelijke teederheid, die aan haar spel een onweerstaanbare bekoorlijkheid geven.

En zoo toonde zij zich ook als Marie Heink. Dit was nu niet zwaar en theatraal zooals mevrouw Van Kerckhoven ons deze rol had voorgespeeld, maar juist het tegenovergestelde: luchtig, gracielijk, eenvoudig, met een natuurlijkheid van beweging en van zeggen (wat heeft zij een frissche, mooi getimbreerde stem!) zooals wij het in Germaansche landen zelden van de planken af te genieten krijgen. Misschien was het wat al te luchtig en te vroolijk. Want, wèl speuren wij achter haar hartelijk lachen en achter haar betooverenden glimlach soms een traan of hooren wij in haar stem de voorbode van een traan, maar wat wij missen in haar geestig en ondeugend doen, in het spelletje dat zij speelt, om haar man, kan het zijn, tot inkeer te brengen, is het moederlijke in stem en in blik tegenover haar groot lichtzinnig kind, dat zij toch zoo lief heeft. Men geeft zich daarvan eerst rekenschap, zoodra men niet langer onder den betooverenden invloed is van deze charmeuse; maar dat hier iets verwaarloosd werd wat Hermann Bahr in zijn Marie Heink heeft willen leggen, is, dunkt mij, buiten twijfel.

1) In de door Georg Brandes uitggeveen verzameling ‘Die Literatur’ Band IX. Berlin, Bard Marquardt & Co.

Beteekenen vette letters op een aanplakbiljet dat de daarmee begunstigde een hoogeren rang inneemt als kunstenaar dan zijn collega's, dan had, naast de namen van Agnes Sorma en Rudolf Cristians, de naam van Eugen Burg wel met even vette letters gedrukt mogen worden. Want deze kunstenaar was aan beiden gelijkwaardig. De persoon van Dr. Jura wordt zoo licht een karikatuur. Ik heb indertijd van den jongen Chrispijn gezegd, dat zijn eenigszins hansworstige bewegingen en grimassen in deze rol misschien voor een deel op rekening moeten komen van Bahr. Maar nu heeft Eugen Burg ons laten zien, hoe men dezen zonderlingen, paradoxalen, maar in den grond door en door goedigen wereldwijze met zijn kindernatuur - is het daarom dat hij en Heink elkander zoo leeren bewonderen en liefhebben? - beminnelijk en sympathiek maken kan, zonder hem iets van zijn eigenaardigheid te doen verliezen.

En welk een anderen Gustav Heink, uiterlijk en innerlijk, gaf Rudolf Christians ons te zien dan Royaards aannemelijk trachtte te maken! Zooals hij ons hier werd voorgesteld, kon men van dezen man, als een kind zoo ijdel, zoo nukkig, zoo heerschzuchtig en zoo zwak, begrijpen dat hij, door hartstochtelijke vrouwen en meisjes aanbeden, op hol slaat, zoo vlug als zijn niet meer zeer lenige ledematen het hem veroorloven. Een paar al te kluchtige quasi-hartstocht-uitingen zou men den tooneelspeler gaarne geschonken hebben, maar voor het overige vormde hij met de beide anderen een volmaakt geheel. Wat was dat spelletje schaak aan het slot van het 2e bedrijf - een vondst van den schrijver - van die drie een stukje exquize tooneelspeelkunst!

Sorma en hare medespelers hebben ons den 21^{en} October iets heel bijzonders te genieten gegeven.

Dat de directie van ‘de Hagespelers’ tracht zich te ontworstelen aan het dilettantisme, dat haar werken tot dusver verlamde, moet toegejuicht worden en het luidst door hen die zich tegenover het zelfgenoegzame-in-het-ongenoegzame, dat tot heden haren arbeid zoo weinig sympathiek maakte, het sterkst hebben uitgelaten. De troep schijnt dit jaar geheel, of althans voor het grootste gedeelte, samengesteld uit heusche toonelspelers, onder welke ouderen en

jongeren van ervaring en talent, van talent alleen, en van minder of geen talent. In alle geval uit personen met wie, op enkele uitzonderingen, onder ernstige leiding, iets goeds is uit te richten, kunst gemaakt kan worden.

Het eenige wat ik in dit seizoen van de Hagespelers zag, is *Joy* van Galsworthy, het stuk met den verwarrenden ondertitel: een spel op het thema 'ik'. Meer verwarrends dan enkel de ondertitel is er in dit onsamenhangende 'spel', waarbij men telkens voor raadselen komt te staan, omdat de schrijver, zonder ons in te lichten omtrent het verleden der personen die hij ons te zien geeft, omtrent hun willen of niet-willen of omtrent de toestanden waarin zij zich op het oogenblik bevinden, zijn personages maar laat voortrammelen. Soms bieden een geestig stukje dialoog of een roerend tooneel, zooals dat tusschen de raadselachtige moeder en haar sympatieke dochter in het tweede bedrijf (door Pine Belder en Sophie Hermse voortreffelijk gespeeld), een welkome afwisseling, maar dan vangen de gesprekken en redeneeringen weer aan, die vaak even hol zijn als de reuzenboom, welke - is het met symbolische beteekenis of enkel met een praktisch doel? - een groot deel van het tooneel inneemt.

Van drie der vertooners, Pine Belder en Sophie Hermse, beiden reeds genoemd, en Herman Schwab (Colonel Hope), was het spel een betere zaak waardig. In dit drietal heeft de leider krachten, van welke hij goed zal doen, in stukken van beter allooi dan *Joy* gebruik te maken. Een bijzondere verrassing was voor mij het spel van Sophie Hermse. Hier is dus nu eens een echt jong meisje, dat echt jong weet te spelen, hetgeen nog iets anders is dan schuchter en onbeholpen. Men zegt, dat deze begaafde tooneelspeelster reeds eenigen tijd verbonden is geweest aan 'Het Nederlandsch Tooneel', maar daar nooit in een rol van eenige beteekenis is opgetreden. Indien dit zoo is, dan hebben wij hier een sprekend staaltje van directoriaal onverstand.

J.N. VAN HALL.

In memoriam
Melchior Treub

October 1910 heeft een van Nederland's groote zonen zien heengaan. Een man voor wien de levensavond nog niet was aangebroken, al past het nauwlijks van hem te zeggen, dat hij in de volle kracht van zijn leven is heengegaan. Immers hem heeft nooit een onverwoestelijke gezondheid, een ijzeren gestel ten dienste gestaan. Maar wat het lichaam met het klimmen der jaren miste, dat bezat de geest in dubbele mate: onvermoeidheid, veerkracht, uithoudingsvermogen. En daarbij was die geest van een helderheid, het verstand van een scherpte, de menschenkennis van een diepte, de urbaniteit van een aantrekkelijkheid, dat het niet missen kon of het aldus begiftigde en begaafde menschenkind moest een leider worden van zijn tijdgenooten; een voorganger, zijnen volgers ten baak; een uitstekend Nederlander, in wiens bloed de Zwitsersche degelijkheid met het Hollandsche volhardingsvermogen wonderwel dooreen gemengd was.

Treub heeft als plantkundige reeds in zijn dissertatie werk van blijvende waarde geleverd; hij is later, tijdens zijn tijdroovend en ook administratief-zware-eischen-stellend directeurschap van 's lands plantentuin, nog steeds doorgegaan met wetenschappelijk en mikroskopisch onderzoek. Zijn arbeid over de Lycopodiaceën, over de Casuarineën en die over de rol van het blauwzuur in het leven der planten, vormen, met nog andere gewichtige onderzoekingen, blijvende merksteenen op den weg, dien de voorwaarts

schrijdende plantkundige wetenschap aflegt. Zij bewijzen hoeveel hij als akademisch voorganger aan een der vele universiteiten, die hem een professoralen leerstoel hebben aangeboden, zou verricht hebben, indien hij voor hooger onderwijs en zuiver wetenschappelijken arbeid zijne schepping daarginds zou hebben willen vaarwel zeggen. En juist nu was hij naar Europa gekomen en had zich te St. Raphaël aan de Riviera gevestigd om tal van zuiver plantkundige problemen, waarvoor en waarover hij jaren lang studiemateriaal had bijeen gezameld, in de rustige rust, die een verblijf in dat klimaat hem zou veroorloven, volledig te bewerken. Het was dàt hetgeen ons, zijn vrienden, nog het meest kon verzoenen met zijn ietwat overhaast aftreden als directeur van landbouw en met zijn definitief vertrek uit Buitenzorg, welke plaats aan hem en aan hetgeen hij er tot stand bracht wereldvermaardheid dankt. Buitenzorg was reeds lang de zetel van het uitvoerend bewind in Nederlandsch Indië en de residentie van een statige rij opperlandvoogden. Dat het geworden is tot een plek gehuldigd in de wetenschap en werwaarts de droomen van jonge botanici van alle beschaafde natiën hen heendrijven, als ter bedevaart, om hun inzicht te verruimen en hun speciale studiën te verdiepen, dàt is alleen het gevolg van Treub's idealistische werkzaamheid en van de praktische uitkomsten, die deze werkzaamheid heeft opgeleverd.

Zij die den botanischen pelgrimstocht aanvaarden, of zij die aldaar door Treub zoo krachtig gesteunde zoölogische onderzoekingen wenschen te verrichten, doen dit doorgaans niet om wereldsche goederen te verwerven - een zeer legitieme bedoeling, die een groot aantal onzer jeugdige tijdgenooten naar onze en naar andere tropische koloniën den weg wijst - maar zij doen het als voorbereiding voor een leven uitsluitend aan de beoefening der plantkunde gewijd. Die abstracte studie van de plantkunde ontleent voor hen mede haar aantrekkingskracht aan hetgeen Treub, dank zij haar, in Indië heeft kunnen verrichten.

Immers ook zij, die in dienst der cultures van koffie, tabak, suiker, kina, rubber en nog anderen de reis naar den archipel ondernomen hebben en vandaar in de laatste kwarteeuw bevredigd en veelal onafhankelijk zijn teruggekeerd, weten mede te spreken van Treub's verdienste voor den landbouw en de cultures. Treub, die voor dertig jaren als jonge man naar Indië verhuisde, n i e t als

deskundige, n i e t als planter, n i e t als geldman, heeft zich dermate met geheel zijn ziel aan den plantentuin gegeven, dat van hem jaren lang een opwekkende invloed is uitgegaan en velen niet weten wat in hem meer te bewonderen: den geleerde of den mensch.

Het feest dat aan Treub op 30 Juli 1910 te Scheveningen, in het Palace Hotel, door het 'algemeen syndicaat van suikerfabrikanten op Java' werd aangeboden en de groote gouden medaille hem aldaar uitgereikt, zijn maar zwakke afspiegelingen van de waardeering, waarmede zijne werkzaamheid door de mannen van de praktijk is begroet geworden.

De beoefenaars der wetenschap vereeren Treub, den geleerde, op andere gronden, die ik hier niet in bijzonderheden wensch te bespreken. Maar zij verheugen er zich in stilte over, dat Treub op zoo velerlei punten er in geslaagd is om andere denkbeelden omtrent de beteekenis van de strenge wetenschap als de onvermijdelijke basis voor het welslagen van onze Oostersche cultures in den ruimen kring van hen, die alleen de praktische zijde daarvan kennen, te doen postvatten. Ook het Nederlandsch-Indische gouvernement is in den loop der jaren overtuigd geworden dat het in Treub een man bezat aan wien het met gerustheid telkens weder nieuwe sommen kon toevertrouwen, welke hem in staat stelden 's Lands Plantentuin te verheffen tot het niveau, dat die tuin thans inneemt. En waar ook aan Treub, met name in de allerlaatste jaren van zijn verblijf in Indië, teleurstellingen in zijn ambtelijk leven niet zijn bespaard gebleven, daar moet toch erkend worden dat de reusachtige werkkracht, die hij dertig jaren lang aan den dag gelegd heeft, door het geheele volk en door de regeering dankbaar gewaardeerd worden. Van die dankbaarheid zou, ware hij in het leven moge blijven, ongetwijfeld bij herhaling gebleken zijn; deze regelen zijn mede bestemd om hem haar na te roepen. Maar tevens mogen zij medewerken om de zoo van zelf sprekende behoefte aan een nationale en misschien ook internationale hulde aan zijne nagedachtenis, al dadelijk meer vasten vorm te geven. Ook buitenlandsche regeeringen en geleerden hebben Treub hoog gewaardeerd en in velerlei opzichten veel aan hem te danken gehad. Londen en Parijs hebben hem in hunne hoogste geleerde genootschappen opgenomen; van onze Akademie van Wetenschappen te Amsterdam was hij reeds op zijn 28ste jaar lid.

Wáármede hij echter zijn vaderland den grootsten dienst bewezen heeft, het was met de door hem zoo luid verkondigde en in hem zoo goed belichaamde stelling, dat voor een deel van het jonge Nederland een grootsche taak in onzen Indischen Archipel is weggelegd, wanneer het die schoone eilandengroep, die aan Nederland reeds zooveel materieel voordeel in den schoot geworpen heeft, ook langs den moeizameren weg van het bedachtzaam en nauwgezet natuurkundig onderzoek uitkomsten afdwingt, die onzen blik op het geheel der natuurkrachten en der natuurwetten verruimen en die aan de wereld bewijzen moeten, dat wij daar niet alleen als *Conquistadores* maar ook als *Regeneradores* willen werkzaam zijn. Regeneratie opgebouwd op den bodem van positieve kennis omtrent land en volk, zooals deze door de wetenschappen der plant-, dier- en aardkunde, door de volkenkunde (ethnografie) en de menschkunde (anthropologie) langzaam maar zeker geleverd worden.

In de negentiende eeuw waren de pioniers op dat gebied in onzen archipel veelal Duitschers geweest: de namen Kuhl, Maclot, Junghuhn, Reinwardt, Blume, Bernstein, Rosenberg zijn daar om het te bewijzen. Zij allen reisden in opdracht der Nederlandsche regeering. Ook thans nog hebben moderne Duitsche namen op het gebied van het natuurkundig onderzoek in Indië een goeden klank: denk aan Wichmann, Hallier, Büttikofer, Martin. Treub wilde dat onze landgenooten voortaan die taak aan zich zouden trekken en zijn wensch is in vervulling gegaan, toen zijn voorbeeld gevolgd en zijne aanmoediging aanvaard werd door IJzerman, van Bemmelen en Koorders, door Molengraaff en Nieuwenhuis, door Weber en mevrouw Weber, door Nierstrasz, Versluys, Abendanon, Van der Sande, Lorentz, De Beaufort, Versteeg en Van Nouhuys, Franse-Herderschee, Hellwig, de Rochemont, Eug. Dubois en vele anderen.

Treub's streven op dit gebied trad duidelijk naar voren toen hij in 1887 tijdens een verlof naar Nederland de commissie tot bevordering van het natuurkundig onderzoek in de Nederlandsche koloniën in het leven riep, welke commissie later - grootendeels door Serrurier's onvermoeide pogingen - tot de maatschappij van gelijken naam is uitgegroeid, die onder leiding van opeenvolgende voorzitters als Van Golstein, Pynacker Hordijk en Van der

Wijck reeds zooveel mocht tot stand brengen, dat geheel aan het oorspronkelijk denkbeeld van Treub beantwoordde.

Blijvende monumenten van dit streven zijn de twee omvangrijke deelen in groot 8° (met atlas) waarin Molengraaff de geologische resultaten van de Borneo-Expeditie heeft nedergelegd, alsmede het groote werk van Nieuwenhuis over Centraal-Borneo, de vijf en vijftig reeds verschenen afleveringen van het Siboga-werk, de vier reeds verschenen deelen van *Nova-Guinea*, het werk waarin de uitkomsten van achtereenvolgende door bovenbedoelde maatschappij en haar Indisch comité in gang gezette onderzoekingstochten naar de binnenlanden van Nieuw-Guinea wereldkundig gemaakt worden.

Voor deze maatschappij bleef Treub, ook toen hij in Buitenzorg was teruggekeerd, steeds de grootste belangstelling koesteren; hij is het geweest die als voorzitter van haar Indisch comité het pad der opeenvolgende expedities heeft geëffend; hij was ook daarginds met haar vereenzelvigd.

Het valt dus niet te ontkennen dat tegenwoordig een geheel nieuwe geest gewekt is bij allen die in de natuurwetenschappelijke doorvorsching van onzen Indischen Archipel belangstellen en dat deze zich ook in het jonge Nederland openbaart. Wie het eerst dien geest wakker schudde, het is alweder Treub geweest. En waar voor een anderen kranigen Nederlander, die iets soortgelijks verrichtte, voor Herman Coster, een gedenksteen is aangebracht in het eerwaardige Leidsche Akademiegebouw, daar ware een gedenksteen aan Treub in dienzelfden muur evenmin misplaatst.

Anderen zullen ter verdiender plaatse uitvoerige levensbijzonderheden en details van Treub's arbeid op wetenschappelijk en op ander gebied in het breede behandelen. Mijn taak was het slechts in het eerste Gidsnummer, dat na zijn overlijden verschijnt, over hem te spreken, zooals men het over een lieven doode doet, om het kenschetsende, waardoor ons de levende getroffen heeft, des te beter in de herinnering vast te leggen. Daarbij behoort dus nog eene summiere beschrijving van het zoo kenmerkend uiterlijk van den langen man met het hooge voorhoofd en het donkere nog niet grijzende, plat tegen den massieven schedel sluitende, hoofdhaar. De ietwat gepigmenteerde huid en de donkere sprekende oogen gaven iets zuidelijks aan zijn voorkomen en maakten het

begrijpelijk, dat in iederen nieuwen verloftijd zijne klachten over het Hollandsch klimaat luider werden uitgesproken en het voornemen, om bij definitief verlaten van Indië een blijvende woonplaats in zuidelijk klimaat te zoeken, vaster wortel schoot. Zoo geschiedde dan ook in 1910, al heeft de gekozen woning te Saint Raphaël Treub en zijne echtgenoote nog niet mogen herbergen.

Treub's gelaatstrekken teekenden doorloopend ernst en beslistheid; uit hun plooi kwamen zij eerst onder vrienden of bij vertrouwelijken kout, wanneer ook de gezonde humor, waarvoor hij niet alleen toegankelijk was, maar die hij in hooge mate zelf bezat, aan de oppervlakte kwam. Dan verscheen ook een kenmerkende, guitige, steelsche blik en een vluchtige oogbeweging, die zijn vrienden zich zoo goed herinneren, waarbij de oogen eerst wijdgeopend en dan de oogleden, als ware het met onctie, even gesloten werden.

Een zekere vormelijkheid, die hem eigen was, heeft er ook ongetwijfeld toe bijgedragen om den invloed die van zijn persoon uitging en die zich meermalen tegenover hoogere en lagere ambtenaren, tegenover buitenlandsche geleerden, tegenover planters en tegenover inlanders heeft geopenbaard, nader te bevestigen. Javaansche hoofden, zelf steeds vormelijk en uiterst beleefd, moeten deze eigenschap van den Toean Direktor hoog gewaardeerd hebben en veel wat Treub heeft kunnen uitwerken in de kringen der machthebbers zou nooit bereikt zijn geworden, zoo hij, in plaats van deze vormelijkheid, een in Indië lang niet zeldzaam en op zich zelf nauwelijks laakbaar *sans-gène* bezeten had, dat anders bij abstracte geleerden door velen haast als van-zelf-sprekend verwacht wordt.

In Treub's directeurswoning van den plantentuin, waar achtereenvolgens honderden Nederlanders en vreemdelingen eene onbeperkte gastvrijheid genoten hebben, was alles in de perfectie geregeld. De dienende ‘magangs’, velen daarvan zonen uit adellijke Javaansche geslachten, gevoelden zich zeer op hun plaats onder een meester, die zich nooit vergat en die behalve de zelfbeheersching, door den oosterling zoo hoog gewaardeerd, ook nog vele andere eigenschappen bezat, die den scherpzienden Javaan zoo duidelijk verriedden, dat Treub, met westerlingen verkeerende, steeds in meer dan één opzicht ‘facile princeps’ was.

Die ambts-woning is in de laatste jaren onder het bestier van vrouwenhanden gekomen, toen Treub het geluk mocht smaken eene wederhelft te vinden, aan wie het zoo goed gelukt is de tradities van dat gastvrije huis hoog te houden, wat waarlijk geen gemakkelijke taak geweest is.

Treub's vrienden hebben zich allen over die echtverbintenis innig verheugd. De sluitsteen van intiem geluk werd daarmede gelegd in de woning van een, die door zijn idealistische gezindheid - soms onwetend - zelf zooveel tot het geluk van anderen heeft bijgedragen en die het door Schiller gesproken woord zoo ten volle in zich belichaamde:

> Drum eint, zu Eurem schönsten Glück,
> Des Schwärmers Ernst mit Weltmannsblick.

Thans is hij voor goed van ons heengegaan, maar wij voelen zijn handdruk, wij hooren zijn stem nog en wij zullen .... t r a c h t e n zijn nobel streven in ons te doen nawerken.

A.A.W. HUBRECHT.

Naschrift

Eerder dan ik verwacht had doet de gelegenheid om den laatsten regel van bovenstaand opstel in daden om te zetten zich voor. De maatschappij, hierboven genoemd, was bezig gelden bijeen te zamelen voor het voortgezet natuurhistorisch onderzoek van Centraal Nieuw-Guinea, Timor en andere eilanden in onzen Indischen Archipel, toen het bericht van Treub's overlijden haar bereikte. Haar bestuur wenscht thans, als eigenaardige hulde aan den overledene, aan dat fonds den naam van T r e u b f o n d s te geven en heeft het voornemen alle daarin te storten gelden niet als rentegevend kapitaal bijeen te houden, maar ze dadelijk om te

zetten in daden van bevoegde naturalisten ter plaatse waar dit het meest noodig zal wezen, overtuigd dat dit fonds, door latere giften en legaten, toch een blijvend karakter zal krijgen. Zeer belangrijke bijdragen van het Koninklijk Huis zijn reeds ontvangen.

Treub wordt langs dezen weg zeker gehuldigd op de wijze die hem het aangenaamst zou wezen.

Ook is reeds bepaald, dat een deel der bijdragen besteed zal worden om eene hem waardige herinnering in den Buitenzorgschen plantentuin aan te brengen, waartoe ongetwijfeld ook de buitenlanders, die daar gearbeid hebben, zullen willen medewerken.

A.A.W.H.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Herdenking.

- Over het feest van *De Nieuwe Gids* iets schrijven hier in *De Gids*, ik doe het gaarne. Niet in de onvriendelijke dingen, over ‘de oude Gids’ op pagina XXVII van het *Gedenkboek* te lezen; maar in een rijmpje, door de aflevering gebracht, na welker verschijnen het tijdstip aanbrak tot jubileeren, vind ik mijn aanloop. Het rijmpje is van Mr. J. van Lennep, het is in Augustus j.l. te Maastricht voorgelezen aan de dames en heeren, die daar een Letterkundig Congres heetten te vormen; en met de toespraak, waar het in voorkwam, is het geplaatst in *De Nieuwe Gids*. Eigenaardiger bewijs, dat ‘oude veeten zijn vergeten’, dan met de aanvaarding van het congressistisch proza des heeren Buitenrust Hettema is geleverd, kon het tijdschrift, waarin Verwey en Van Deyssel eenmaal tegen het dilettantisch officieeldoen van filologen en ‘stadgenooten-’congressisten fulmineerden, moeilijk opdiepen. Waarlijk, ‘de Twist is op de loop’,

> Men weet van lantkrackeel, noch nijt,
> Van wederwaerdigheit, noch spijt:
> Men zoent, omarmt, bemint en vrijt.

Het is al boter tot den boôm... In deze stemming kan er moeilijk anders dan algeméène verblijding zijn over de stichting der *Nieuwe Gids*. Doch verheugen wij ons met ernstigen zin, er blijft voor mij óók dàn niets dramatisch' aan hetgeen vóór en na October 1885 is voorgevallen. Het lijkt mij, veeleer, overbodig, aan *Bouwmeester Solness* te herinneren, om het wantrouwen te verklaren, dat ‘de mannen van '80’ aanvankelijk hebben gevon-

den. ‘Het leven neemt ten slotte van elkaâr, wat niet bij elkaar past’. Met deze woorden legt Kloos in dit *Gedenkboek* het ‘heengaan’ van Verwey, van Van Eeden, van Van der Goes uit. Inderdaad, ‘jeugdig bloed kan bruisen’. Maar hoe zou ooit ruimere eendracht bewaard zijn, indien deze jongeren, zóó vol Sturm und Drang, dat ze het samen niet uithielden, bij ouderen zich hadden aangesloten?

Van een krachtig en prachtig geestesleven is *de Nieuwe Gids* de uiting geweest. Dit wordt ook hier sedert lang erkend. Evenals een halve eeuw vroeger, heeft de Nederlandsche letterkunde, nu een kwart-eeuw geleden, een nieuwe lente beleefd, met velerlei nieuw, met zeer schoon geluid; en middelpunt van dit geestesleven is *de Nieuwe Gids* geweest, de kern, het hart, de organische kracht en het organiseerend beleid. Dat er ‘onmiskenbare teekenen eener naderende nieuwe dichtkunst’ waren voorafgegaan, zooals Kloos, Emants en Perk gedenkend, schrijft; dat een analoog en vaak óók waardevol streven gelijktijdig zich buiten dezen kring openbaarde, gevolg derzelfde invloeden-van-buiten; het ontneemt zoo min iets aan den roem dezer ‘Amsterdammers’, als de ‘Haagsche schilderschool’ ontluisterd wordt, door wat haren bloei voorbereid en vergezeld heeft, nadat hier Barbizon bezield had.

Het feest van nu was een feest voor Kloos. Wie onder zijn tijdgenooten zou het hem misgunnen? Van de eerbiedige dankbaarheid, welke velen voor hem gevoelen, geeft de eerste bijdrage de beste in het *Gedenkboek*, de herinnering aan 1 October 1885 door Aletrino, een aandoenlijk getuigenis. Ietwat luidruchtig sluit Heijermans de rij met het verhaal van een nacht vol ‘heethoofdigheid’, van welken de dag, dat hij koelbloedig zijn *Jodenstreek* aan *de* (oude) *Gids* zond, niet ver verwijderd kan zijn geweest. ‘Jeugdig bloed bruist,’ naar Kloos zoo juist schrijft!

Aan *de Nieuwe Gids* is veel veranderd. De eerbiedigste genegenheid kan niet verhelen, dat Kloos, altijd de ziel van het tijdschrift, sedert jaren feitelijk *de* redacteur, in dit feestboek met de bonhomie van een bruilofthoudenden Leeuwendaler omstuwen zich laat door een bont gezelschap, waaruit nu en dan er een paar gaan dringen vóór het kiektoestel, dat allen vereeuwigt. De kwaliteit uit de groote jaren wordt slecht door kwantiteit vergoed.

En toch - al lijkt soms dìe heerlijke geestdrift haast even snel als een stroovuur gebluscht - er wordt nòg goed gewerkt in ons

land, doch het geschiedt kalmer èn in vele hoeken verspreid. Is wat er gedaan wordt, niet vaak zéér goed; blijkt er niet somtijds vooruitgang op '80; is er niet telkens verdieping, verruiming?

Daarbij blijft de bekoring der jeugd, als een prachtig verleden, aan dat begin: dien moed, dat enthousiasme, die liefde, waar al het latere wel uit ontstaan lijkt: die liefde, die zóóveler liefde verkreeg.

Die ook de liefde had van Van Oordt. In leeftijd niet meer dan vijf jaar verschillend, is hij door Van Eeden als een jongere ingeleid. Doch om wat eigens en nieuws te brengen. Als de 'tachtigers' had hij van de Franschen de behoefte aan beschrijving, aan doorvoeling en ontleding van het uiterlijke in alle details; zijn taal 'stamt uit zijn wezen', zooals de *Nieuwe-Gidsers* verlangden; zelfs voert hij hun beginsel door en heeft dit in het latere *Warhold* meer nog gedaan dan in *Irmenlo*.

Maar met de warmte zijner verbeelding ging hij over de voorbeelden der oudere tijdgenooten ver heen, en is juist daarin zelf tot een voorbeeld, dat, zoo de teekenen niet bedriegen, de gretige aandacht van nog weer jongeren als een bron van heerlijkvizionnaire kracht op zich gevestigd houdt.

J.d.M.

Bibliographie.

Inleiding tot de beoefening der Statistiek, door dr. C.A. Verrijn Stuart, Hoogleeraar aan de Rijks-Universiteit te Groningen. Eerste Deel. De statistische methode en hare toepassing op het gebied der demografie. Haarlem. De Erven Bohn, 1910.

Onze vaderlandsche economische literatuur, al heeft ze hare leemten, is niet arm. En een harer meest voelbare leemten, een boek over de statistiek, gaat thans verdwijnen.

Na Verrijn Stuart's, thans verschenen, eerste deel laten zich wellicht nog drie deelen wachten.

'De statistiek van den mensch', waartoe hij zich wenscht te bepalen - en, waarlijk, dit gebied is ruim genoeg! - laat zich n.l. volgens hem in vier gedeelten splitsen: in de bevolkingsstatistiek (waarover dit eerste deel handelt); in wat beoosten onze grenzen 'Moralstatistik' heet, waarvoor de heer Stuart nog een verdietsching moge vinden (zij handelt over de geestelijke eigenschappen van den mensch en haar openbaringen: o.m. de intellectueele ontwikkeling, de religieuze uitingen, de misdadigheid); de statistiek van het sociaal-economisch leven; en ten slotte die van den staat, zijn onderdeelen en hunne werkzaamheden.

Indien iemand, dan was de Groningsche hoogleeraar, ouddirecteur van het Centrale Bureau voor de Statistiek, thans voorzitter, i u r e s u o, van de Centrale Commissie, tot dezen arbeid geroepen, ja verplicht, wijl niemand beter dan hij hier te lande de statistiek beheerscht en beheersching der stof hier meer dan waar ook noodig is tot het schrijven van een leesbaar en dus bruikbaar boek.

Natuurlijk, elk schrander en hard ploeteraar zal, als hij zich den tijd gunt en de moeite neemt, een boek over de statistiek kunnen leveren. Maar om boven zijn tabellen te staan, om zijn land-vancijfers te kaarteeren zóó dat anderen er den weg leeren vinden en de wandeling hun wordt tot genot, daartoe is noodig een

meesterschap over de materie, die slechts door stagen arbeid van lange jaren verkregen wordt.

Welnu, van het stevig groeiend stuk jong leven, dat de Nederlandsche statistiek is, was Verrijn Stuart vroedmeester en opvoeder. En ik zou dan ook slechts één aanmerking, een niet onbelangrijke overigens, op dit boek, dat mede de wordingsgeschiedenis inhoudt van de statistiek in Nederland, mij willen veroorloven: dat het woord Verrijn Stuart alleen op het titelblad voorkomt. Hier is een teveel aan bescheidenheid, dat een tekort aan die nauwkeurigheid, welke den statisticus siert, ten gevolge heeft. Men moet zichzelf niet weggooien, zegt de Nederlandsche volksmond, die hier den Duitschen wijsgeer, die 'nur die Lumpe' bescheiden noemde, spreekt naar het hart.

Er is uit statistiek veel te leeren, betreffende den feitelijken omvang en ook betreffende de eindigheid van ons kennen. Maar hebben niet de meesten, die daarvan wel iets zouden willen weten, van cijfers en grafieken een zeer onheiligen afschuw? En openbaart zich deze niet meestentijds, om toch een wetenschappelijk jasje aan te trekken, in de klacht der onkunde, dat men met 'die cijfers' alles bewijzen kan?

Dat er een statistische methode is, welke feitelijke juistheid der uitkomsten waarborgt, ook de onwillige verstaander vindt het in Stuart's Inleiding gedemonstreerd; dat een statistisch boek het tegendeel van vervelend kan zijn, men vindt het verder in dit eerste deel met de stukken bewezen.

Veel misverstand en onwetendheid zal dit deel en zullen de opvolgende deelen uit den weg kunnen ruimen; reeds hierom is de verschijning van dit boek verheugenis waard.

Doch ook nog om een andere reden. Omdat het een volkomen logenstraffing belichaamt van sommiger taai levend verwijt als zou het der 'Nederlandsche economie' behagen zich 'te verliezen in onvruchtbare abstracties' en het inductieve onderzoek der louter waarheid lievende feiten te veronachtzamen. Moge het levensvonkje van deze dwaling aan het 'feit' van deze uitgaaf voorgoed worden uitgebluscht!

v.B.

Opmerkingen over verbruik en volkswelvaart, door Jhr. Mr. J.A. Stoop van Strijen, Refendaris bij het Departement. van Binnenlandsche Zaken. 's-Gravenhage, Boekhandel vh Gebr. Belinfante, 1910.

Dat de wijze van verbruik voor de volkswelvaart niet is een onverschillige zaak; dat de spaarzaamheid te ver kan worden

gedreven; dat de algemeene levensstandaard kan worden omhoog gevoerd doordat minder bemiddelden aan gezonde weelde van beter bedeelden een voorbeeld nemen; dat deze laatsten hun vermogen ten algemeenen bate vaak nuttiger besteden door bibliotheken of andere inrichtingen voor algemeen verbruik te stichten dan door het te verdeelen; wie zal dit alles tegenspreken?

Op waarheden als deze af en toe de aandacht te vestigen, is nochtans niet geheel nutteloos en in zooverre kan aan mr. Stoop's in aangenamen trant voorgedragen ‘opmerkingen’ eenige waarde worden toegekend.

Die waarde echter zou aanmerkelijk zijn gestegen, zoo de schrijver lager had gemikt. Zijn opmerkingen hebben dienst te doen als argumenten voor twee stellingen: dat de leer van het verbruik een onderdeel heeft te zijn van de theorie der staathuishoudkunde en dat het geven van leiding aan het verbruik deel heeft uit te maken van de economische regeerpraktijk.

Zijn eerste stelling kleedt hij in den vorm eener bestrijding van Pierson, die haar heeft ontkend. Zijn tweede in die van een aanprijzing van beschermende rechten en een bestrijding van progressie in belasting. Terwijl hij niet moede wordt te verzekeren, dat de duurzame belangen des volks veilig zijn bij hem en zijn geestverwanten, doch bij de mannen van links, die den vrijhandel begeeren en goeddeels voor belastingprogressie niet terugdeinzen, in verdrukking komen.

Men ziet: de strekking van het boek is minder bescheiden dan zijn titel vermoeden doet.

Minder bescheiden ook dan gerechtvaardigd wordt door zijn gehalte.

Welk een inzicht bv. verraadt het, tegenspraak te zien tusschen Pierson's weigering om aan een verbruiks*leer* plaats in te ruimen in de economische wetenschap en diens erkentenis, dat ‘bij het staathuishoudkundig onderzoek het verbruik uit het oog te verliezen, zou zijn, datgene te veronachtzamen, bij gemis waarvan geen economische wetenschap bestaan zou’. De heer Stoop raakt er niet over uitgepraat.

Wat bij eenig wetenschappelijk onderzoek niet uit het oog mag worden verloren, maakt van dat onderzoek nog niet een integreerend deel uit en ‘opmerkingen’ daarover, om in den stijl van den auteur te blijven, vormen nog geen ‘leer’. Vreemd bleef hem het besef, dat elke wetenschap, wil zij niet in vaagheid verloopen, afbakening van verwante wetenschappen behoeft.

Dat, aan den anderen kant, misschien wel geen enkel practisch, en dus veelzijdig, probleem zich met behulp van maar ééne wetenschap laat oplossen en dat dan ook geen enkele wetenschap, en

zeker de staathuishoudkunde niet, en allerminst Pierson's staathuishoudkunde op welke mr. Stoop het voornamelijk heeft gemunt, die pretentie heeft, hij bevroedt het evenmin.

Het lang verjaard verwijt aan de ‘in *Engeland* en *ten onzent* nu nog geijkte staathuishoudkunde’, dat zij zich ‘verliest in abstracties, zweert bij den “economic man” van de Manchesterschool’ (bl. 25), dat zij ‘zich hult in het gewaad eener exacte wetenschap, maar abstracties blijkt te verkondigen, onpractisch en onaannemelijk voor het gezond verstand, zoodra men ze als maatstaf zou willen bezigen in de levende maatschappij’ (bl. 32), het verwijt, waarop de heer Stoop het afdoend antwoord reeds op de Leidsche collegebanken had kunnen leeren, men ontmoet het bij hem opnieuw. Had hij zich slechts de vraag voorgelegd, door welk Nederlandsch economist ooit is beweerd, dat de practicus en de staatsman aan de uitspraken der ‘abstracte’ economie *genoeg* hebben voor gedragslijn, hij zou zich de blamage van deze vergissing hebben bespaard.

‘Er behoorden - schrijft hij op bl. 84 - mogelijk geen leerboeken der staathuishoudkunde te verschijnen, evenmin als er leerboeken der staatkunde zijn. Leeringen omtrent volksbestaan en volkswelvaart hebben alleen zin, wanneer ze voeren tot practische conclusies voor de gemeenschap’.

Er behoorden - zou men hierop kunnen antwoorden - zekerlijk geen ‘opmerkingen’ over onderwerpen van staathuishoudkundigen aard te verschijnen, waarin vergeten wordt, dat tot practische conclusies voor de gemeenschap voerende leeringen omtrent volksbestaan en volkswelvaart niet anders dan door *samenwerking* van de staathuishoudkunde met andere wetenschappen kunnen worden opgesteld en dat het *aandeel*, in dezen arbeid door de staathuishoudkunde te nemen, uiteraard in staathuishoudkundige leerboeken voor een goed deel zal te vinden zijn.

De brochure van jhr. Stoop voegt aan de hier aangewezen misvatting van algemeenen aard nog enkele fouten toe van bizondere natuur.

Zij is, wat haar strekking betreft, een pleit voor protectie en tegen progressie in zake belastingen. Een zekere eenheid valt hierin niet te miskennen: invoerrechten immers werken progressief in omgekeerde richting.

Het pleit voor bescherming houdt zich bezig met het vrijhandelsargument, aan het verband tusschen de in- en uitvoeren van een land ontleend, waarvan men de eerste niet dan tot schade der laatste kan doen krimpen. ‘Een sophisme’, meent de heer Stoop op bl. 39, wat hem niet belet, op bl. 40 toe te geven ‘dat individuën en volkeren inderdaad ruilen, intusschen niet uitsluitend

nieuw voortgebrachte goederen, maar ook diensten en voorts bezitgoederen, effecten en coupons', wat den vrijhandelaren wel niet onbekend was maar hen toch zal verheugen te vernemen daar het immers het sophisme van de vorige bladzij tot waarheid rehabiliteert. Hun tegenstander evenwel blijft het (bl. 43) 'van nul en geener waarde' achten, daar men immers, door het buitenland niet met recent geproduceerde bewerkte goederen of met geregeld herwonnen goederen doch uit zijn 'uitputtelijken voorraad van grondstoffen en van vergaard bezit van verkoopbaar goed of papier' te betalen zich 'arm kan koopen'.

Aan de toepasselijkheid van dit betoog op Nederland staan evenwel twee dingen in den weg: een leemte in mr. Stoop's betoog en een erkenning zijnerzijds.

Hij laat na, te bewijzen, dàt wij verarmen, dàt ons volksvermogen achteruitgaat en dàt hier te landde de werkloosheid grooter afmeting dan in beschermende landen toont, wat toch het geval zou moeten zijn zoo wij het buitenland met iets anders dan met voortbrengselen van onzer handen vlijt betaalden. En hij geeft toe (bl. 43 en 71), dat in vroeger eeuwen 'toen Holland aan de spits stond', toen wij de schatten vergaarden, waaruit we thans, mag men hem gelooven, de buitenlandsche vorderingen betalen, 'hooge bescherming' hier te lande ontbrak; in tegenstelling met het overig Europa, had hij er aan toe kunnen voegen, waarin zij aanwezig was. Onder betrekkelijken vrijhandel dus legden de voorouders dat kapitaal ter zijde, waarop de naneef heet te teren!

Ten slotte: de heer Stoop wil het peil van verbruik omhoog zien gevoerd; hij weigert te dien einde opschroeving van directe belastingen, en vooral progressieve opvoering, daar deze het verbruikspeil verlagen zal; en hij staat indirecte belastingen en opvoering van het successierecht voor.

Bewijst hij nu, dat verhooging van indirecte heffingen (accijnzen en invoerrechten) het verbruik *niet* aantast? Hij bewijst dit allerminst. Niet verder reikt zijn betoog, dan dat *goedkooper maken* van door zulke heffingen getroffen artikelen niet immer het verbruikspeil zal ten bate komen, daar het veelal tot overmatig gebruik van min noodzakelijke goederen of tot compenseerenden bevolkingsaanwas aanleiding geeft. Een onweersprekelijke waarheid, maar die geenszins insluit, dat het tegendeel van goedkooper maken, dat *duurder maken*, gevolg van een zoodanig aanzetten van de schroef der indirecte belastingen, als geld brengt in het laadje van den staat en in de zakken van diens protégés, het verbruikspeil der mingegoeden *niet* omlaag zal drukken.

Maar, vraagt de schrijver, wie gevoelt dien druk, over alle dagen des jaars in schier onnaspeurbare deeltjes versnipperd? Dat de

druk aanwezig is, geeft hij echter met zooveel woorden toe (bl. 117), waar hij als tegenwicht een verhoogd successierecht begeert.

Toegegeven zien wij dus het bestaan van dien druk op het verbruikspeil. En tegelijkertijd zien wij verhooging van belasting op de erfenissen aangeprezen, welke het verbruikspeil der erfgenamen, die immers voorheen uit andere bronnen dan het erfgoed leefden, *niet* zal drukken! Maar die het toch minstens in zijn door mr. Stoop zoo wenschelijk geachte rijzing belemmeren zal.

Een wèl wonderlijk figuur maakt overigens deze pleitrede voor verhoogde successierechten, *die uit het vermogen betaald worden*, in een geschrift, dat voor niets zich zoo bezorgd toont als voor de toekomst van ons volksvermogen.

v.B.

***Schattenbilder*, van Herbert Eulenberg. Eine Fibel für Kulturbedürftige in Deutschland. Berlin. Bruno Cassirer. 1910.**

Het was in Januari 1907 in den Hollandschen Schouwburg te Amsterdam, vóór den aanvang van een voorstelling van het Düsseldorfer Schauspielhaus - men zou ‘Der Ungebetene’ (L'intruse) van Maeterlinck en ‘Candida’ van Shaw spelen -, dat een zenuwachtig heertje voor het voetlicht trad met een papiertje in de hand, waarvan hij met onduidelijke en zwakke stem iets voorlas. Die hem verstonden, beweerden dat het een soort van inleiding was tot het stuk van Maeterlinck... Het heertje, dat op het affiche ons was voorgesteld als Dr. Eulenberg verdween zonder anderen indruk achter te laten dan van iemand die ons, zonder noodzaak, had gehinderd en opgehouden. Eerst den volgenden dag kwamen sommigen tot de ontdekking dat deze ‘Ungebetener’ niemand minder was dan Dr. Herbert Eulenberg, de schrijver van een reeks merkwaardige, zij 't ook voor een deel onspeelbare, tooneelstukken, een fijne geest, meer lyrisch dan dramatisch aangelegd, die bij het Düsseldorfer Schauspielhaus de rol van iets als letterkundig adviseur vervulde.

In deze laatste kwaliteit houdt Dr. Eulenberg, nu reeds sedert eenige jaren, elken Zondag in den Dusseldorfer Schouwburg korte lezingen over dichters en kunstenaars, staatslieden en geleerden van alle landen en alle eeuwen, welke als inleiding dienen tot voordrachten uit de werken van de besproken personen, tooneelvoorstellingen, enzoovoort, - alles niet meer dan één uur in beslag nemende; ‘weihevolle Stunden der Kunstbetrachtung, die einem den Sonntag festlicher und das Leben lebenswerter machen konnten’, zooals zij onlangs genoemd werden.

De drama's van Dr. Eulenberg zullen wij wel niet zoo licht te zien krijgen, zijn Zondags-toespraken ontvangen wij hier ter lezing, als een eerste leesboekje (Fibel) voor hen die behoefte gevoelen aan wat beschaving (Kulturbedürftige). Als omtrekken, silhouetten, schetsen, instantané's, wil Herbert Eulenberg deze stukjes beschouwd zien; van zich zelven zegt hij in een berijmde voorrede:

> Ach ja, ich muss es einmal doch gestehen,
> Ich hab kein Amt, bin nicht einmal Professor,
> Zum Doktor bracht 'ich es rein ans Versehen,
> Doch dies ist mir und euch kein Bildungsmesser.

Maar die ‘doktor’-bij-vergissing schenkt ons hier beknopte, heldere levensbeelden, boeiende tafereelen, waardoor de man, wien het geldt, in enkele trekken levend voor ons staat. Achter deze kleine verhalen en eenvoudige betoogen, die er niet geleerd uitzien, steekt een eerbiedwekkende eruditie, en alleen een man van geest en smaak kan deze eruditie verbergen op de wijze als Dr. Eulenberg dit hier gedaan heeft.

Hoe voortreffelijk is niet in ‘Goethe und Italiën’ de gefingeerde brief van een jong schilder, die aan zijn ouders een relaas geeft van zijn samenzijn met Goethe, Tischbein en Angelika Kaufmann, bij de ontdekking van een antiek standbeeld. De Goethe, zooals wij hem uit de ‘Italienische Reise’ kennen, staat daar in drie of vier bladzijden ten voeten uit voor ons. Niet minder geslaagd dan deze gefingeerde brief is het gefingeerd gesprek tusschen Wieland en Goethe op het vernemen van den zelfmoord van Heinrich von Kleist, waarbij Goethe zich verdedigt tegen de beschuldiging, von Kleist, wiens ‘Zerbrochener Krug’, in Weimar onder G's leiding opgevoerd, gevallen was, niet te waardeeren. Lord Byron behandelt de schrijver door hem in de Onderwereld een bezoek te laten ontvangen van Oscar Wilde; en op dat parodistisch tafereeltje volgt onmiddellijk een diepgevoelde karakterschets van Wilde zelf. Franciscus van Assisi en Napoleon, Shakespeare en Wilhelm Busch, Boccaccio en Luther, Homerus en Maupassant, Heine en Bismarck - van al deze zoo uiteenloopende figuren weet Eulenberg ons iets van beteekenis, of iets pikants te zeggen, een silhouet voor ons te teekenen dat ons bijblijft. Aan alle leeraren in het Grieksch beveel ik de lezing aan van het hoofdstuk ‘Homeros’, waarin verteld wordt hoe de Oberlehrer Traugott Semmelbart in zijn enthousiasme voor Homerus, waarin hij al zijn leerlingen zou willen laten deelen, vergeet dat hij daar niet staat om hen met liefde voor de schoonheden van Homerus

te bezielen, maar om te zorgen dat zij niet foutief scandeeren en geen Conjunctivus Aoristi voor een Imperativus aanzien!

Niet alleen de ‘Kulturbedürftige’ *in Duitschland* zooals de titel aangeeft, maar ook hunne collega's in andere landen zullen uit de lezing van deze kleine opstellen voordeel kunnen trekken voor hun cultuur, in den wijdsten zin.

V.H.

Gedichten

Sonnet

Daar is de nacht -: de hemel glanst te vonken
Van klare sterrelampen, blijde vieren;
't Nest bergt de zwerfsche vogelen en dieren;
Al menschestemmen zijn van de aard verklonken.

De dauw komt zwijgend naar omlaag gezonken;
Geen halm verroert, geen blad der populieren;
In strakke rust staan wateren revieren;
Elk sterflijk wezen ligt in slaap verdronken...

Maar in mijn borst kent Liefde geen vertragen -
Liefde, het rijpe einddoel van al 't geboorne -
Zijn woeden groeit nog met den stillen nacht.

Hij zaaide midden in mijn hart zijn dracht
Van scherpe stekels en vergifte doornen,
En smarten zijn de vruchten die zij dragen.

(CARITEO)

Sonnet

Ik ben een koningskind: in mijne zijdne haren
Waait reuk van balsem, zalving nooit ontvangen...
Mijn booze dienaars houden mij gevangen;
Mijn lieflijkheid bezweek voor zooveel jaren.
Die niet alleen - ik heb hun macht ervaren:
Zij dwongen in hun leven mijn verlangen
Tot alle trots wegbleekte van mijn wangen
En ik zoo laag werd als zij-zelve waren.

Zij hebben mij mijn purper afgenomen.
Naar dood geluk blijf ik in 't donker staren.
Waar is het lokkengoud van blonden knaap?...

'k Rust niet. De sterren kwellen mijne droomen.
Boosaardge wachters storen d' ijlsten slaap...
Ik kan niet slapen, en ik sliep zoo garen!

(LEOPOLD ANDRIAN)

Sonnet

Ik denk aan hen die jong met ons verbleven,
Knapen met oogen licht en lichte haren,
Toen 't nieuw verlangen onzer zestien jaren
Voor liefde hield der zielen eender beven, -

Die, van ons weg, zich aan een vrouw vergeven,
Tot zij de laagheid van 't bestaan ervaren
En wij hen weêrzien en den smet ontwaren,
Dien andre lippen brandden in hun leven -:

Als in den nacht gardenia's die heel
Een avondfeest aan uwen boezem lagen,
Opleven thuis in waters milde koelheid...

Zij geuren nog: gij kunt ze nog eens dragen -
Slechts fluistert door de bladen 't eevne geel
Van veel te lange nachtwake in de zwoelheid.

(LEOPOLD ANDRIAN)

Verloren dagen

Kon 'k de verloren dagen van mijn leven
Zien liggen op den weg gelijk zij vielen,
Wat waren zij? - Koornaren door de wielen
Verplet in 't slijk insteê van brood te geven?
Goudmunten die, verkwist, verschuldigd bleven?
Of spatten bloed op misdaads schuwe hielen?
Water verspild waarnaar in droom Hels zielen
Hunkren met kelen die van dorst verkleven?...

'k Zie hen hier niet. Maar God weet dat ik weet
Wat aangezichten in den dood mij dagen,
Elk een vermoord oud zelf, met stervend klagen:
'Ik was uw vroeger zelf, zie wat gij deedt!
En ik!... En ik!...' (zoo de een na de ander schreit)
'En gij uw zelf in aller eeuwigheid!'

(D.G. ROSSETTI)

Sonnet

Aan D.G. ROSSETTI voor zijn portretstudies naar Mevr. MORRIS

O water in den avond onbewogen,
Waarvoor de ziel haar schoonsten dorst bewaart
Door liefde en lust wier kussen haar bedrogen,
Door 't eenzaam zwerven over troostlooze aard...

Meer dan der wijsheid ijdele vertoogen,
Meer dan de bloemen langs den weg gegaard
Eén late glimlach en één blik der oogen,
Die aan de ziel de ziel zelf openbaart!

De middag neigde al toen gij 't eerst kwaamt lenen
Over den spiegel: als een mist doorschenen
Ging heel 't verleden op in heerlijkheid:

Uw rijpe kracht won jeugds verrukking weder:
Uw oogen hebben van vervoering teeder
Elk gouden uur in dit gelaat geleid.

Sonnet

Ik weet dat gij mij nog verschijnen zult,
Zoo zeker als de bloemen wederkomen:
Der dingen doove dek hebt gij genomen,
Het donkre leven dat de steden vult,
Den winterwind die klaagt door dorre boomen,
Ten sluier die uw eeuwgen glimlach hult...
Ik zoû gelukkig zijn, als slechts geduld
Den slaap kon vinden om van u te droomen...

Een prins, te vroeg ontwaakt in wintermorgen,
Dwaalt als een vreemde door zijn kille huis
Tusschen de trage slaven die bezorgen
Huns heeren dag met onbeheerd gedruisch, -
Zóo moet ik waken tot gij wederkomt
En u nog eens in menschenaanschijn momt.

In de manteling bij Domburg

In de spanne luwe stilte
In de wieg van 't glooiend mos
Lig ik: boven vaart de zilte
Zeewind over 't neigend bosch.

Al de toppen wuiveblinken
In der zonne gouden lust
Wijl de dorre bladers zinken
Om mij heen tot rosse rust.

IJle vogelvluchten rissen
Achter weemlend twijgenweb:
't Zijn de meeuwen die gaan visschen
Met den wederkeer der eb...

Ieder jaar wordt sneller ouder,
Vroeger avondt elke dag, -
Maar mijn hoofd ligt aan uw schouder
En ik hoor uw harteslag.

Boven drijft het leven over,
   En geen schijn of schaûw ontgaat:
Elke siddering in 't loover
   Spiegelt over uw gelaat.

Als een god die zoû beluistren
   Aards gerucht uit hemels vreê,
Hoor ik uwen adem fluistren
   Door de stem van wind en zee.

Rosengarten
(Berlijn)

Ik heb iets bijna schoons aanschouwd
Hier waar de jacht der oppervlakkigheid
Al schoone dingen veil voor goud
Bezitten wil, en dus ontwijdt -
Ik heb iets bijna schoons aanschouwd:
In het verkeerdoorgonsde park
Terzij van zijn asfalten wegen,
Als in een straat een ingebouwde kerk,
Vond ik een rozentuin gelegen:
Daar in doorzonde bloemenwolk
Zweeg van het onbeschaafbaar volk
Het ijl gezwets, het loos gegil
Een spanne stil...
Hier heerschen roos en rozeknop!
Zoo dacht ik - middenin
Stond van onnoozle keizerin
De onnoozler pop.

Inslapen in Weimar

Rond de maanbefloersde rozen buiten
Dicht de doffe dauw,
Als de bloemen uwer eigen oogen sluiten
Naar der droomen koele schaûw...

Dorst uw hart zoo bare winst verbeien
Tot zijn zalig deel:
In verjongden godedroom het hoofd te vlijen
Hier op onbekende peel?:

Die, uw engen levensdag ontvloden,
Als een pelgrim kwaamt,
Naar de grafsteê van vergoddelijkten doode
Niets of niemand medenaamt, -

Die, verweesd uit schijn van zooveel banden,
Volk en huis en bloed,
Uw verstrooide vaderen in alle landen
Weet te slapen of vermoedt, -

Die uit zielen vreemd uw eigen zonen
Als een vreemde werft,
Met u in de gouden eenzaamheid te wonen
Van de liefde die niet sterft,

Kindren nimmer aan uw hart getogen,
Van wie ge enkel raadt
Kus en handdruk, en den wederschijn der oogen
In den glimlach van 't gelaat...

Neêrgedaald uit lichten najaarsmorgen,
Stondt ge in vorstlijk graf,
Wachtte uw liefde, lange dorst in 't hart geborgen,
Of één teug haar laafnis gaf.

Tot het zwijgen der alomme dooden
Heesch van wrevel riep
Dat de gast dien zij tot eeuwig rusten noodden,
Nimmer dan in schijn hier sliep.

Moô van heimwee door de dorpsche straten
Ging uw dagetocht,
Of gij thuis in stille kamer hadt verlaten
Dien gij bij de dooden zocht...

In den avond werd uw dorst gelenigd
Met den diepsten dronk, -
't Was arm leven zelf, een kind uit hare menigt,
Die den vollen beker schonk.

Al uw vaadren waren bij 't bevesten
Van uw jongsten bond
(De oogen van den langgezochte bleven 't leste
En zijn glimlach die verstond)

In den dag waar liefdes uitverkoornen,
Levenden en dooden saam,
Wijlen met der zielen tallooze ongeboornen, -
En de dood is niet meer dan een naam.

Droom

Wat mijlen doolde ik al door 't naamloos land
Waarheen alleen de diepste slaap ons voert,
Langs paden die de lichte dag niet speurt, -
Toen scheemring opging in den effen glans
Van nachtlijk wijden hoog omstamden hof.
Daar hing bestendig licht en oorsprongloos:
De lucht zelf was als de gezeefde bloem
Van louterst maanlicht of geen mane scheen.
En wijl mijn oogen en mijn dorre mond
Zich leschten aan die lichte vloeibre rust,
Nog eer alomme bloei zijn glans en geur
Bestendigd had tot één benoembaar beeld,
Rees over me als een vastgelegde bliksem
De dubble afgrond dier oogen die mij 't eerst
Inwijdden in Gods heiligste geheim,
De zoete kennis die geen eenling leert.
Toen zonken mijne knieën onder mij,
En teêrste schaamte leî op beî mijn oogen
De weldaad van de tranen die verblinden.
En als de zee ruischt in den zomermorgen,
Zoo tot mij ruischten uit nabije verte
Woorden waarvan de zoete zin ontging,
Verdronken en vereeuwigd tegelijk
In onvergetelijke lieflijkheid:
‘Gezegend zij de ziel die sterk en schoon

Breekt in éenzelfde levens kort getij
Ten tweeden male in liefdes witten bloesem.
Haar oogenglans kan liefdes waarheid zien
En haar verduren en haar overleven...'

Toen vatte de gelijknis van een hand
Mijn vingertoppen, en mijn voeten lieten
Hun vaste standplaats voor zoo langen tijd
Als aan den nachtelijken Juni-hemel
Een groote ster van 't zenith glijdt in zee.
En eenzaam bleef ik waar aan bergerand
Een schijn van aardschen dageraad mijn oogen
Te wekken leek uit zaliger verblinding.
Zoo diep en ver als over 't vlakke veld
De nieuwe maan uitkijkt in haren opgang,
Lag tallenkant een landschap uitgebreid,
Vreemd en bekend als uit herinnering
Aan plaatsen waar wij lang en jong verwijlden,
Verbeelding bouwt lusthoven voor de ziel.

Gelijk twee helften van één aangezicht
Zoo was de linker en de rechter kant,
Bosschen en heuvlen, velden en rivieren
Leken elkanders wisslend spiegelbeeld
Naar de verwondring mijner oogen weidde.
En in het midden tusschen land en land
Zag ik een rechte kloof, een zuivre breuk
Niet breeder dan een manshand, maar zoo diep -
Het leek of enkel de verlichte lucht
De deelen samenhield in haar omarming.
En aan weêrskanten langs beschaûwde paden
En open bloemdoorkleurde weiden ging
Het leven aan van menschgelijke wezens,
De blijde kindren van dat zalig oord.

Zij gingen allen jong en schoon en naakt
In enkle paren of gepaarde reien,
En op de stille lucht dreef hun gezang,
Woorden zooals alleen verliefden vinden.

Maar waar de grens haar leêge vore trok,
Daar doolden eenzaam-donkere enkelingen
Of stonden stil in sprakeloos verwachten
Hun blikken strak naar de overzijdsche beemd.
Soms naakten twee elkaêr tot vóor de kloof,
Hun lippen prevelden verstolen woorden.
Dan neigden zij 't gelaat in steelschen kus
Of knielden neder in elkanders armen.
En daaromtrent was geen gezang, maar stilte
Gebroken door zacht kreunen en door snikken
Als met den nachtwind waaien over 't veld.

Toen wendde hulpelooze derenis
Zich weg weêr naar hun blijdere genooten.
En schoon reeds lang mijn hart zijn thuis herkend had
Zoo blindlings als een kind zijn moeder weet,
Kwam tot mijn oogen nu eerst 't onderscheid
Van 't éene land en volk en van het ander.
Ik zag het rechter volk en wie zij waren:
Hun oogen straalden als geslepen steenen
Gezet te flonkren in leêlooze kassen,
Juweelen schoon van waterklare verven.
En al de dichte weefselen der aarde
Konden niet dekken voor hun starre blikken
Hun vleezen naaktheid; - en zij wisten 't niet.
Maar wie ter linker zij hun vreugde hadden,
Die droegen oogen zooals bonte bloemen,
En ieder bloemhart was een lichte ster.
En om hun blikken waasde teedre dauw

Die daalde in luchten plooien tot hun voeten,
Een levend kleed van lieflijkheid doorzichtig.
En allen bleven naakt, en wisten 't niet...

Toen waakte ik op en rees tot droeven dag.
En 'k sprak: Gij zaagt de grens van Liefde en Lust,
De onheelbre breuk in aardes heilig hart.

P.C. BOUTENS.

De blinde dichter.

Aan W.L. Penning Jr., op zijn zeventigsten jaardag, 10 November 1910.

Altijd zal ik uw blinde beeld bewaren,
Jeugdige grijsaard, die mijn oude jeugd
Met uwe teng're sterkte hebt verheugd
En met uw rust mijne onrust deedt bedaren.

Een fijne blos verjongde uw strakke kaak,
Uw maag're, roode hand koelde in de mijne;
Toen, frisch als blos en vingerdruk, ging schijnen
't Licht uwer vroolijkë en vrome spraak.

Wij zaten, vreemden, en alleen zaagt gij
Mijn stem, die schromend tot u uit kwam breken;
Maar 't gloorde een glimm'ring door 't vertrouw'lijk spreken
En - o schoone ochtend! - vrienden, scheidden wij!

Doch 't allerschoonst zal mij d'erinn'ring blijven,
Hoe, blinde, gij mij vóórgingt naar beneên,
Dë armen los neêrhangend langs u heen,
Geheven 't blinde hoofd, rechtop van lijve!

Zoo schreedt gë onbezorgd de steilte omlaag,
Gansch aarzelloos en zonder steun noch tasten.
Zoo schrijdt uw ziel met hare zware lasten
Stil door den schemer tot de laatste Vraag.

Gij scheent m' een Wonder, oude, blinde Vriend,
Als die het vuur doorwaadden zonder vreezen,
Naar wij het in de Heil'ge Boeken lezen;
Gij waart m' een Teeken: ik was blind, gij ziend!

Zóó worde uw beeld een vóórbeeld den vervaarden,
Die, ziende, deinzen voor huns levens graf: -
De blinde Dichter, gaand de treden af
Met kalm gelaat, waarlangs een zónstraal waarde...

4 Nov. 1910.

CAREL SCHARTEN.

Koningschap en Dichterschap.

Er is een wonderbare onevenredigheid in ons wezen, een disharmonie die wij soms met pijnlijke bevreemding gewaarworden. Wij weten en begrijpen veel te veel voor ons kleine leven. Wij leven maar eenige jaren en onze handen reiken maar kort. Doch onze blik, door vernuftige werktuigen verscherpt, peilt matelooze ruimten, en ons begrip weet van tijdperken zoo ontzachlijk, dat wij onmachtig zijn er een flauwe voorstelling van te maken. In vergelijking met de ruimte die wij verstandelijk kennen is die welke wij zelve innemen of lichamelijk kunnen omspannen, volstrekt nietig. In mathematischen zin is ze practisch nul. Evenzoo is de tijdruimte die wij lichamelijk kennen feitelijk nul, niet bestaand, in betrekking tot de tijden die wij verstandelijk meten. Wij zijn, als individuen, grootheden, die, wiskunstig gesproken, verwaarloosd mogen worden bij de beschouwing van de wereldruimte die wij bewonen, en van de geschiedenis van ons geslacht. En toch schijnt ons deze nulliteit bizonder gewichtig en belangrijk. Wij leven in een huis dat ons door zijn oneindige afmetingen vernietigt, en wij hebben een geschiedenis die al wat wij zelve belangrijk vinden tot nul reduceert.

En daarbij hebben wij het inzicht dezer tegenstrijdigheid. Ieder mensch leeft met een onverwoestbaar gevoel van zijn eigen belangrijkheid. Hij voelt zich een ikheid, een ego, een middenpunt van waar-uit de gansche kosmos wordt beschouwd en gemeten. Hij leeft en arbeidt in den waan dat hij het centrum vormt van uitgebreidheid en eeuwigheid. Die waan is hem eigen en onontbeerlijk. En toch

weet hij, bij eenig nadenken, onmiddellijk, dat het een waan is. Het oneindige heeft geen midden, en zijn ikheid, als centrum der oneindigheid, moet een zelf begoocheling zijn. Maar onmogelijk is het hem zich uit deze begoocheling te bevrijden, hoe hij ook peinst of waarneemt. Alles bestaat voor hem slechts door zijn individueel besef, al wat is, is er slechts voor hem omdat hij het voelt of denkt. Het wezen aller dingen schijnt hem op onverklaarbare wijze in zijn eigen ik gecentraliseerd. Van zijn medemenschen voelt hij zich onderscheiden door zijn éénig ikheids-gevoel. Hij moet aannemen dat zij allen hetzelfde gevoel hebben, - maar hij voelt zich anders dan zij omdat hij zichzelf is, en alle zekerheid omtrent hun bestaan berust op zijn eigen waarneming.

Hij weet dit een zelfbedrog en een leugen en hij kan er zich niet aan onttrekken. Hij acht, verstandelijk, zijn persoon volstrekt nietig, - en toch is alles voor hem in deze nietigheid besloten. Op het geloof in deze non-entiteit, zijn zelf, berust het geloof in alles, in alle waarheid en werkelijkheid.

Hier is een angstwekkend raadsel, de aanvang van een land van mysterie waarin wij nog niet den eersten voet hebben gezet. Juist omdat het zoo vanzelf spreekt dat men niets kent dan wat men zelf, als persoon, voelt en denkt, daarom is het zoo verwonderlijk. Want het beteekent dat er niets *is* dan het Ik, en dat wat het allernietigste schijnt toch eigenlijk identisch is met het allergrootste, het Al.

Hier treft ons allereerst de onmacht en de onbruikbaarheid van ons voornaamste middel tot denken en mededeelen: onze taal. Niet alleen zijn al onze woorden onvoldoende, zij zijn ook misleidend. Wat werkelijk is, is niet tegenstrijdig noch onharmonisch, - het schijnt alleen zoo wanneer we het in onze onbeholpen termen en beelden trachten weer te geven. Al het zoo wonderspreukig en onlogisch klinkende heeft een eigenlijk wezen dat volkomen helder en logisch is. Eerst wanneer we ons bevrijd hebben van de banden der logische formuleering, wanneer we hebben leeren denken buiten het taalverband om, wanneer we de gevaarlijke dialectische methode der zoogenaamde vak-filosofen zijn ontgroeid, wanneer we geleerd hebben de taal der dichters, met al haar onlogischheden en grilligheden als juister te waardeeren dan het jargon

der metafysische systemen, dan komen we tot het inzicht van wat onze geestelijke ontwikkeling in den weg staat.

En toch moeten we spreken, en met woorden denken en mededeelen. Maar wetend hoe de taal misleiden en bedriegen kan, hebben wij te zorgen haar meester te blijven en aan ons werkelijk wezen te onderwerpen, en niet ons door taalvormen te laten binden en misleiden. Wij moeten zorgen dat de taal *groeit* in even snelle mate als ons eigen wezen. De taal moet steeds levend, bewegelijk en veranderlijk blijven, en het oogenschijnlijk onlogische, wonderspreukige mag ons niet verschrikken.

Reeds hebben de wiskundigen van onzen tijd, in strenge waarheidszucht, den ouden ban verbroken. Zij noemen niets meer absurd omdat het in onze taal-termen absurd klinkt. Het oude twee-maal-twee-is-vier heeft als machtspreuk afgedaan. Er wordt dieper en uitvorschender gevraagd: wat is 'twee'? wat is 'maal'? wat is 'is'? Wat gebeurt er als we die zoo overbekende woorden verbinden? Welke werkelijkheid staat er achter? Wat *doen* wij eigenlijk als we deze woorden zeggen?

En zoo vragen wij: Wat is 'Ik'? Wat is 'Zelf'? Wat is 'persoon'? Wat is 'zijn'? En steeds weer onverschrokken beeldend wat er zich als werkelijkheid en waarheid in ons voordoet, ontdekt de dichter harmonie en helderheid, waar het dialectisch denken en spreken verwarring en absurditeit aantoonde.

Dit is de eerste sleutel van het duizendpoortige mysterie, dat wij *groeien* en wel duizelingwekkend snel. De raadselen ontstaan doordat de taal achterblijft bij de rasse veranderingen in ons wezen. 'Panta rei', alles stroomt, en snelst van al de ziel van het menschengeslacht.

Geen crisis uit den ganschen duur van ons geslacht evenaart de tegenwoordige. Wij zien uit over de aeonen van het verleden der aarde, en dateeren den aanvang van ons geslacht van het oogenblik dat de eerste moedercel gevormd werd in de afgekoelde oerzee. Door honderd-duizende jaren bleven de dier- en plantvormen gelijk. Dan, tusschen de lange, lange pauzen van stabiel evenwicht kwamen perioden waarin een ras zich verwonderlijk snel ontwikkelde en soms den ganschen aardbodem onbegrijpelijk snel overspreidde.

Zulk een ‘anastrophe’ beleven wij nu, en eene die op onze planeet geen gelijke heeft gehad. Zes duizend jaren zijn als een oogwenk in den ouderdom van het waarneembare leven op aarde. De veranderingen in de laatste honderdtallen jaren zijn als bliksemingen van opbloeiend leven.

En dit feit, dat wij thans, bij al onze uiterlijke wijzigingen, bij ons scheppingsvermogen, bij onze toenemende, physieke macht over de aardsche gesteldheid, ook innerlijk tot een flauw schemerend besef komen van de eenheid onzes zelfs, van ons ‘eigen’ ik, met het Al der Wereld - doet ons voelen alsof wij tot een eind-crisis zijn genaderd, alsof wij aan den rand van een onpeilbaren afgrond staan, of op den drempel van een bovenaardschen lichthof.

Deze anastrophe kan niet lang duren, iets in ons zegt dat er vereffening en oplossing moet komen, een nieuwe, ongekende, onbegrijpelijke staat van evenwicht. Met ‘niet lang’ moet men hier bedoelen: ‘niet veel eeuwen’, - dus een seconde in vergelijk met de aeonen onzer genese. De grootste hindernissen zijn verbroken, de dam die den vloed beperkte is onderwoeld en doorboord op honderd plaatsen. Nog weet de massa niets van wat er rondom hen gebeurt en gebeuren gaat. In een dikken nevel van zelfzucht, blindheid en materialistische dierlijkheid woelt en zwoegt nog de menigte.

Maar de vonken zijn gevallen en gloeien voort in enkele koppen. Het licht schijnt overal door fijne reten. Niets is er wat den voortgang van 't geestelijk vuur kan weerhouden, niets zal het nederstroomen van den vloed meer kunnen stelpen. Zal het zijn een vernietiging, een in vlam verteren van al wat wij gebouwd hebben, tot vrijmaking van den eeuwigen geest - of een langdurig vredig vloeien langs bloemrijke oevers?

Wat het zij, en hoe angstwekkend en beklemmend ook in zijne nadering, - zij die het komende licht zien, vreezen het niet, maar voelen gestemd tot mateloos juichen en jubelen. Want wat wij zien is het licht eener nieuwe en betere werkelijkheid - voor welks komst het verzwinden al onzer stoffelijke voordeelen nog maar een nietig offer ware.

Ik beschouw al wat op aarde als levende wezens onder bereik onzer waarneming was, als één groote familie,

waarvan de mensch het laatste, meest volgroeide lid is.

Maar men versta wèl, dat ik niet de aanmatigende en dwaze leer belijd, die den mensch het hoogste levende wezen en het eindwerk der schepping noemt.

De natuurwetenschap kent geen leven dan wat zich vertoont onder bepaalde condities van temperatuur en vochtigheid. Zonder koolstof en zonder vloeibaar water, boven 100° en onder 0° Celsius, acht ze blijvend leven onmogelijk.

Dat wil zeggen: het leven dat wij, met onze gebrekkige zintuigen als leven kunnen waarnemen. En wie geleerd heeft een weinig minder antropo-centrisch te denken dan de hedendaagsche natuurgeleerden, zal de enorme beteekenis van dat voorbehoud begrijpen.

Niets bewijst dat levende, denkende, gevoelende wezens zich niet zouden kunnen aanpassen aan een temperatuur van 7000° zooals op de zon heerscht, of van - 300° zooals in de interstellaire ruimten. Dat wij nooit zulke wezens waarnamen, wat beteekent dit, als men het beperkt waarnemingsregister van den mensch in aanmerking neemt?

Is de zekerheid dat er nog een oneindig aantal andere vibraties en ook andere dimensies bestaan dan die welke wij kennen, niet even groot als deze dat er méér sterren in 't Heelal zijn dan wij zien?

Zoo bedoel ik dan, als ik van het levende spreek, die kleine aardsche groep van planten en dieren die wij kennen, omdat ze voor ons zichtbaar en tastbaar zijn. En juist om die gemeenschappelijke eigenschap noem ik ze één familie, de groep der tellurische wezens.

Van die groep is de mensch het hoogste. En sinds de mensch tot inzicht gekomen is, in de allerlaatste eeuwen, dat zijn woonplaats *niet* is het centrum van 't Heelal, dat wat hij een vasten bodem onder zich waande een klein zwevend planeetje is, één uit oneindige millioenen, - en sinds hij langzaam aan begint te begrijpen dat hij zelf niet is de Heer der Schepping, niet de hoogste creatie Gods, maar een nietig deeltje van het groote Al-leven, - en sinds hij juist daardoor zich veel duidelijker en onmiddellijk verwant voelt aan dat Al-leven, en zijn anthropomorfische Gods-fantasieën plaats maken voor schemerende vermoedens eener onbekende wer-

kelijkheid - sinds dien tijd ook begint zijn tellurisch bestaan over te gaan in een kosmisch, en zijn geest zich uit te breiden over ruimte en eeuwigheid.

Dat is, naar ons weten, eenig, nieuw en zonder precedent in ons voorgeslacht, en daarom is deze tijd de meest kritische, de geweldigste anastrophe in de geheele aardsche biogenese.

Men verwarre dit niet met het dorre begrip der ‘evolutie’, het doode kringloop-systeem, zooals dat thans weer door dialectische en materialistische wijzen is bedacht, en versteenend en bezoedelend den menschelijken geest in zijn opvaart vertraagt.

Het kosmisch worden van den mensch is als een wedergeboorte, een openbaring van nieuwe vermogens, en nieuwe werkelijkheden, waarvoor onze taal onmachtig is, en die tot het scheppen van nieuwe denk- en mededeelingsmiddelen zal dwingen. En het meest kenmerkende in deze opvaart is iets wat men vreugde of zaligheid zou noemen, als deze woorden nog hun oude kracht hadden behouden, - een schitterende aankondiging van iets dat al het reeds bekende en benaamde overtreft.

Dat weet ieder die het in zich heeft gevoeld, en het is soms reeds herkenbaar in de stamelende pogingen tot uiting.

Den mensch te noemen ‘met rede begaafd’ en hem daarmede te willen onderscheiden van de enkel met ‘instinct’ bedeelde dieren, is verouderde onzin. Dit verschil is alleen gradueel, niet essentieel. Het dier overlegt óók en de redelijkheid der meeste menschelijke handelingen is slechts schijnbaar. Ook de mensch wordt in alles door onbegrepen impulsen, instincten, gedreven.

Maar kenmerkend voor den mensch is zijn indirect vormen scheppingsvermogen. De middelen tot zijn instandhouding en verdediging maakt hij langs een omweg, met tusschenkomst van gedachte-beelden.

Het harnas van een schildpad, het kalk- of chitin-pantser van schaaldieren en insecten zijn kunstiger en doelmatiger constructies dan de wapenrusting van een ridder. Maar de laatste is niet organisch doch constructief ontstaan door tusschenkomst van gedachte-beelden in de individuën.

Dit nu is het eenig specifiek-menschelijke, dat ons, zoover

wij weten, van alle dieren onderscheidt, de buitengewone werkzaamheid en het plastisch vermogen, de scheppingskracht van *individueele* gedachten. Of de vogel een gedachte-beeld heeft van het te maken nest, kunnen we niet weten. Maar wij zien niet dat de ondervinding en het vernuft van enkelen op de handelingen van het gansche vogelenras invloed hebben.

Terwijl, om een zeer sterk voorbeeld te kiezen, de gedachten van één enkelen wijze, tot dogma's versteend, een groot volk als het Chineesche, met honderde millioenen individuën gedurende duizende jaren, zoowel tot zijn nut als tot zijn schade hebben beheerscht.

Deze ontzachlijke en overwegende beteekenis van het individu, vooral in een tijdperk van anastrophe, verklaart en rechtvaardigt de idee van het Koningschap.

'De natuur maakt geen sprongen,' zeiden de geleerden tot voor kort. Thans weten ze dat wat zij 'natuur' noemen, somtijds geweldige sprongen maakt, en zij noemen die sprongen 'mutaties'. Zij weten thans ook dat het niet de uitwendige gesteldheid is, niet 'natuurlijke selectie' als de blinde inwerking van doellooze domme-krachten, waardoor soorten en rassen ontstaan en zich demarkeeren, - maar dat de soorten en rassen *zichzelf* wijzigen, door een onverklaarde en onverklaarbare innerlijke macht, die nooit rust en die aan geen enkele soort blijvende stabiliteit vergunt. Ze weten ook, proef-ondervindelijk, dat geen teelt-keus, hoe streng en hoe lang ook volgehouden, in staat is een nieuwe soort te vormen, - maar dat alle nieuwe vormen ontstaan door plotselinge wijziging uit innerlijke geheimzinnige oorzaak, welke wijziging dan door de uitwendige omstandigheden aan een vuurproef wordt onderworpen, waaruit ze al of niet zegevierend en met blijvende macht te voorschijn komt.[1)] En het zijn enkele individuën, de stam-moeders, die uit zich het gansche nieuwe ras doen groeien. De nieuwere biologie heeft geleerd dat niet zoozeer de menging van veel individuën

1) *Hugo de Vries*. Die Svalöfer methode zur Veredlung landwirtschaftlicher Naturgewächse und ihre Bedeutung für die Selectionstheorie.
Leonie Bernardini-Sjoestedt: 'La creation n'est pas finie. Elle se poursuit sous nos yeux. Mais c'est du dedans au dehors, non du dehors au dedans 'que le monde se crée'. (La station d'essais de Svalöf).

met bepaalde deugdelijke eigenschappen het ras wijzigt en in den bestaansstrijd doet overwinnen - maar dat het de afstamming van één goede moeder, de adels-stamboom is, die nieuwe en deugdelijker rassen maakt. Niet door kruising van veel goede planten krijgt de kweeker een veredeld ras, maar door zorgvuldig waarnemen van die enkele individuën waarin zich 't eerst en het sterkst de edele eigenschap vertoont, en door dan uit het zaad van die enkele plant een gansch geslacht te teelen.

Dit nieuwe weten, als het eenmaal van lieverlede de menschenmaatschappij doordringt, zal in verband gebracht worden met onze oude onbegrepen intuities omtrent adel en afstamming, en de richting van den maatschappelijken stroom bepalen.

Want wat de mensch, als kweeker, doet met de aan hem ondergeschikte wezens, zal hij ook willen doen met zijn eigen ras. Hij kweekt en schept nieuwe planten en dieren, vruchten, honden, paarden, bloemen, naar een door hem gevormd ideaal van nuttigheid of schoonheid.

Maar hij begint ook te begrijpen, dat hij allereerst zijn eigen ras schept. Tot nog toe deed hij dit zooals alle dieren het deden, volgend de ingeboren instincten. Maar zijn specifieke eigenschap is - in onderscheid met alle dieren - dat hij meer en meer schept door tusschenkomst van gedachtebeelden, ideeën, idealen.

Tot nog toe heeft de mensch zijn ras gemaakt zooals de schildpad zijn schaal, en de vogels hun bonte pluimage maken. Maar kleederen, werktuigen, woningen maakte hij naar vooraf gevormde ideeën van nuttigheid en schoonheid.

Zoo zal hij ook zijn ras, zijn gansche wezen, zijn gansche aard gaan vormen en scheppen naar voorafgevormde idealen. Hij zal zijn toekomst voor zich afteekenen, zooals hij nu vooraf een teekening maakt van zijn woning.

En het zijn ook deze idealen van den toekomstigen mensch die het eerst zullen oplichten in enkele uitstekende individuën, en waarnaar het gansche ras zal gevormd worden.

Hierin ligt de beteekenis van het Koningschap.

Intuitief heeft de mensch steeds getoond te begrijpen dat

die bizondere waarde van enkele individuën hoogeren oorsprong had. Dat wat wij instincten, ingeboren impulsen, en ook idealen noemen, niet oorzaak-loos in den mensch ontstaan, maar een afkomst hebben.

Dat die afkomst zou zijn uit het *niet*, of uit een blinde, doellooze en levenlooze stofmassa van chaotisch door elkaar woelende deeltjes - dat is een onzin die slechts kon rijpen in de materialistisch verwilderde breinen van negentiendeeeuwsche dwepers, als reactie op de goedkoope en gemakkelijke theologische verklaringen, waarmede men vroeger tevreden was.

De begaafdheid van het uitstekende individu kan hij niet uit zichzelf hebben, dat is zonneklaar. Daarvoor is hij te nietig en te kortstondig.

Maar uit zijn voorgeslacht, de aan hem voorafgaande individuen, evenmin - om de goede reden dat hij méér heeft dan het voorgeslacht. Hij onderscheidt zich door nieuwe impulsen, deugden en idealen. Dat maakt juist zijn waarde, zijn 'genialiteit'.

Het kan dus niet anders of zijn nieuwe en bizondere gaven, zijn geniale ideeën, zijn hem gegeven door een onbekende macht, een bron van hooger leven, een Godheid.

Dat wist de mensch steeds intuitief, en hij toonde het door zulke bizondere begaafde individuen te vereeren, als met de Godheid in onmiddellijke verbinding staande wezens, soms als Goden zelf.

Dit instinct is thans nog even werkzaam en nog even geldig als ooit.

Het is onmogelijk het anders te begrijpen. Wat wij 'genie' noemen, kan niet voortkomen uit het individu, noch uit den chaos. De eenig denkbare oorsprong is een goddelijke, ordenende macht. Genialiteit is goddelijkheid, het 'genie' is dat individu dat meer onmiddellijk dan de anderen met de godheid in contact is. Over het wezen van die hoogere Macht behoeven wij niet te spreken, zelfs niet over de vraag of de allerhoogste Levensbron is of een van vele ondergeschikten. Het volstaat te zeggen dat ze boven ons staat en machtiger, beter en wijzer is dan wij, dus eerbied en ontzag verdient.

En tevens kan ik er terstond bijvoegen, dat de mensch

nooit andere bewijzen, nooit andere openbaringen, nooit andere getuigenissen van hooger Leven heeft gehad, dan die hem werden gegeven door geniale individuen.

Maar wat het genie gaf, dat moest de massa waardeeren, en wat het individu geniaal deed noemen was het bezit van eigenschappen waarvoor de massa waardeering had. Zijn beteekenis hing dus af van het oordeel der menigte. Zonder haar ontfankelijkheid, haar erkenning was hij niets.

Ook die ontfankelijkheid der menigte heeft haar oorzaken buiten de menigte. De wijze waarop de gemiddelde, gewone mensch het genie waardeert hangt af van het ontwikkelingsstadium van het ras, van impulsen die allen gemeen hebben, en van de mate waarin die impulsen begrepen worden.

Zoo zien we dat er ook een voortdurende verandering is in die eigenschappen die 'Koninklijk' werden genoemd en wier bizonder merkbare aanwezigheid in een individu hem met eerbied en onderworpenheid deden bejegenen.

Eerst van al waren het physieke eigenschappen, vooral spierkracht, waarin het kenmerk van den genialen mensch, den held of halfgod, den koning werd gezien. De Egyptische en Assyrische heerschers, de Grieksche heroën: Heracles, Achilles, en de helden uit den barbaarsch-germaanschen tijd: Siegfried, Beovulf, waren krachtmenschen, en vooral om hun lichaamskracht geëerd en gehoorzaamd. Wel werd, als in Odysseus, geestelijk vermogen gewaardeerd, maar als sluwheid - en Odysseus spande ook den boog dien niemand spannen kon.

Bij de nomadische Roodhuiden werden twee soorten van genieën geëerd, de groote krijgsheld en de 'medicijn-man', dat is de Magier, de beheerscher van geheimzinnige krachten, die in gemeenschap staat met het 'groote Mysterie'.

Zoo waren ook de Egyptische en Assyrische Koningen niet alleen sterke reuzen en helden in oorlog en jacht, maar ook Magiërs en opperpriesters.

Die eigenschappen die men eerde in den Koning, als genie, als meest volmaakte en bijna goddelijke mensch, waren dus physieke kracht en kennis van het bovenzinnelijke, het goddelijke. Nog steeds wordt de spierkracht geëerd en bewonderd, maar onder de koninklijke eigenschappen geldt ze niet meer. Een ander vermogen is er voor in plaats gekomen,

het ordenende, besturende vermogen, de macht van den organisator.

Op dit vermogen berustte het Koningschap van Alexander en Julius Caesar, en tot in onzen tijd is het deze eigenschap wier aanwezigheid in de afstammelingen van groote heerschers quasi wordt verondersteld, en hun dynastiek, zoo gezegd door Gods genade verkregen recht uitmaakt.

Naarmate de menschheid groeide en meer samenhang kreeg werd organiseerend talent veel nuttiger dan spierkracht, en dus hooger gewaardeerd. De waardeering der eigenschappen van allerhoogste nuttigheid, der magische talenten, hangt af van de min of meer materialistische gezindheid der menigte. De vereeniging van wereldlijk en geestelijk gezag bestaat nog bij de aziatische en half-aziatische volken. Bij de Keizers van Japan, China en Rusland, bij den Sultan der Mohamedanen. In Europa heeft in den strijd tusschen Keizer en Paus het materialistisch Koningschap gezegevierd. Het wereldlijk gezag is aan de Pausen ontnomen tegelijk met het geestelijk gezag aan de vorsten. Ook in Japan vondt een soortgelijke scheiding plaats. Thans wordt in morgen- en avondland de materieele nuttigheid door de menigte, een tijdlang, het sterkst gevoeld en het hoogst gewaardeerd.

Weifeling en onzekerheid heerschten er in de wijze waarop de menigte zijn koning vond.

Zoowel het aanwijzen door vrije keuze, als het vertrouwen op den adel-stamboom bleken onvoldoende methoden. De dynastieke Keizers en Koningen werden machtelooze ornamenten, maar ook de gekozen Pausen en Presidenten waren vaak geen succes. De onbetrouwbaarheid der erfelijke eigenschappen, zoowel als de ongeschiktheid der menigte om de Koninklijke eigenschappen door een massaal oordeel uit te vinden en aan te wijzen, kwamen duidelijk aan 't licht. Een gelukkige uitzondering was het als de Koninklijke mensch zichzelf aanwees, uit eigen macht en autoriteit - zooals Alexander, Caesar, Gustaaf Wasa, Willem van Oranje, Napoleon, George Washington, e.a.

Nu is het merkwaardig, dat nog tot op onzen tijd, de oorlog de eenige wijze was waarop een heerscher zich als zoodanig kon kenbaar maken. Het allerlaatste voorbeeld vinden we in de overgang van de beste generaals der Boe-

ren-republieken tot Staats-bestuurders. Roosevelt is misschien de eerste man die, zonder ooit als veldheer te zijn opgetreden, op de menigte den indruk van 'Heerscher' heeft gemaakt.

Dit alles duidt op het karakter van onzen tijd als een zeer snelle overgangs-periode. De menschheid ís vol gewoonten, conventies en symbolen die hun beteekenis en waarde verloren hebben door den snellen gang der wijzigingen. De Koning-jager, de Koning-krijgsman, de Koning-priester zijn allen verouderde figuren geworden. Het vecht-stadium gaat over in het handels-stadium. Het ideaal van mensch-volkomenheid is vervaagd. Wel is de menigte nog evenzeer genoodzaakt en ook geneigd een heerscher te gehoorzamen, maar de eigenschappen die ze als Koninklijk eerbiedigt en in haren heerscher verwacht zijn vooral: organisatie-talent, aplomb, en een zekere eerlijkheid en rechtschapenheid. Eigenschappen die men ook bij een goed zakenman, een goed koopman of industrieel gewend is aan te treffen. Naar de hoogere menschelijke eigenschappen, dichterlijkheid, schoone fantasie, begrip van het verhevene, kennis van het bovenzinnelijke - in een woord: wijsheid in hoogsten zin, - wordt door de menigte niet gezocht. Een gewone, ferme kerel, flink en alledaagsch, praktisch, eerlijk en voortvarend - dat is haar Koning.

Dit is zeer zeker een achteruitgang - als men denkt dat Plato reeds voor meer dan twee duizend jaar het ideaal van den wijsgeer-koning heeft opgesteld. Maar op dit oogenblik is toch deze practische Konings-conceptie het best voor de tegenwoordige menschheid. Ten koste van dezen tijdelijken achteruitgang in 't menschelijk ideaal is iets nieuws en kostbaars verkregen. Namelijk de betere samenhang en het meer en meer mondig worden der menigte - aangeduid in het machtwoord: democratie. De menigte is reeds zoover georganiseerd dat ze een Koning kan aanwijzen. Ze heeft zich een methode daartoe eigen gemaakt. Haar keuze is daarbij natuurlijk niet zeer scherp en juist, maar voor haar behoeften toch op 't oogenblik tot zekere hoogte voldoende. Ze oordeelt nog naar haar bekrompen en banale inzichten - maar ze weet toch reeds haar oordeel kenbaar te maken en haar keuze te doen gelden. Ze laat zich niet meer blinde-

lings een Koning opdringen door 't aplomb van één individu of door de loterij der erfelijkheid. Dit is de geweldige beteekenis van het kiezen van een persoon als Roosevelt door een volk van tachtig millioen. Dat ze zulk een man ‘president’ noemt en geen Koning, dat ze bang is voor het bestendigen van zijn macht, dat berust op bekende illusies. Ook de Romeinen waren bang hun Imperatoren ‘Koning’ te noemen hoewel deze machtiger waren dan eenig koning ooit geweest was.

Brutaal toonde Napoleon het erbarmelijke van deze illusies en comedies der menigte, door zichzelven tot Keizer en Koning te maken, terwijl men hem als verdelger van het Koningschap had gehuldigd en gehoorzaamd.

In zeker opzicht mag men het loven dat onze moderne republieken den Koningsnaam aan hun heerschers onthouden. Op die wijze blijft deze naam bewaard voor die individuen die later over menschengroepen van beter organisatie en volkomener mondigheid zullen heerschen; en die het hoogste ideaal van menschelijke volkomenheid zullen representeeren, zooals het reeds leeft in de besten van ons geslacht.

Als men de geschiedenis nagaat der oudste menschelijke groepeeringen dan ziet men dezelfde opvolging. Eerst de onsamenhangende Nomaden, dan een kleine zich vestigende groep, met een vooral door physieke kracht uitmuntend Koning, die zich verheft en handhaaft uit eigen kracht en in den oudsten tijd zoowel wereldrijk als geestelijk heerscht, als Godenzoon of halfgod. Dan bij toename der groep een hechter organisatie, een poging om zichzelve door massaal oordeel, democratisch te ordenen en de heerschers door vrije keuze aan te wijzen. Zoo ontstonden de eerste republieken, in Athene, in Rome, in Florence, in de Nederlanden, in Frankrijk.

Bij toenemende materialisatie van den uitsluitend op practische stoffelijke nuttigheid gerichten menschgeest, en bij toenemend aantal, bleek de machteloosheid van deze massale keuze en ordening, en een heerschzuchtig en forsch organiseerend genie bedong voor zich weder het Koningschap, feitelijk nog machtiger en gevaarlijker dan het oude. En de erfelijke dynastie werd weder gevestigd om aan de gevaren eener gepeupel-heerschappij te ontkomen.

De tijd van dergelijke Koningen gaat voorbij, omdat het nationalisme en het oorlogs-sentiment verzwakt. De menschen-

wereld is bijna geheel door mercantile belangen verbonden. De krijgsman wordt rust-bewaarder, politie. De Koningveldheer is reeds even obsoleet als de Koning-jager. - Thans is het de periode van den Koning-Staatsman, en naarmate de Staten meer en meer enkel taal- en administratiegroepen worden, en de volkeren door duizend connecties versmelten, zal ook de Koning-Staatsman veranderen in den Koningindustrieel, den Koning-handelsman, den Koning-administrateur.

Totdat het toppunt van materieele welvaart, van industrieele en mercantiele organisatie bereikt is. Blijft de anastrophe zoo snel zich ontwikkelen als in de laatste honderd jaren, dan is het zeker niet te kort gerekend wanneer we aannemen dat de menschheid binnen tweeduizend jaren tot dit hoogtepunt van stoffelijken overvloed, van evenwicht tusschen productie en consumptie, van billijke, - of tenminste door de overgroote meerderheid als billijk gevoelde verdeeling is genaderd.

En dan?

Dan is het wereldhuis voor 't menschenras voltooid. In plaats van afbraak en opbouw is enkel onderhoud noodig. De zwaarste arbeid is verricht, de krijgsman is politie-beambte, de staatsman administrateur geworden. Dan zitten we in onze nette, ordelijke woning en vragen: wat moeten we nu? Ziekte en dood, kommer en verdriet zijn er nog, maar tot een zeker minimum teruggebracht. Meent iemand dat dàn, in comfort en behagen, de menschheid vrede en voldoening zal vinden?

Zou ons dan iets anders wachten dan wat thans den welvoldanen burger-rentenier wacht, die den heelen dag vacantie houdt en zich amuseert met effecten-lijst en feuilleton?

Kan materieel comfort en behagen, met nog zooveel pretjes opgeluisterd, als einddoel gezocht, ooit iets anders brengen dan bittere teleurstelling, weeë verzadiging, burgerlijke saaiheid en kleinsteedschheid, of verfijnde ontaarding?

Heeft eenig grof-stoffelijk ideaal, zooals het thans door staatslieden en geleerden, door industrieelen en handelslui, door sociologen en medici, ja, vooral door medici, en door de gansche, groote menigte wordt gezocht, ooit iets anders gebracht dan verveling en bederf?

Alles is thans gericht op welvaart, gezondheid, comfort. Zelfs elke wetenschappelijke ontdekking wordt direct beproefd

op materieele nuttigheid. Bij de prachtigste vondsten - aviatie, electrische golven, radio-activiteit, - wordt 't eerst aan oorlogs-doeleinden, aan geldverdienen, of aan gezondmaken gedacht.

Dit behoort tot den aard van onzen tijd. Het is 't kenmerk dezer anastrophe. Het is goed zoo, als tijdelijk verschijnsel. Maar wee ons! als we zulke idealen anders dan tijdelijk en voorbijgaand zien - als we onze diepere en eeuwige belangen vergeten en verwaarloozen.

Er is een duidelijke slinger-beweging, een op-en neer of heen-en-weer gaan over de lijn van evenwicht, in den gang der menschheid. Op tijden van al te sterke vergeestelijking volgden tijden van materialisme. De renaissance is een materialistische terugslag op de overdweepsche midden-eeuwen.

Met Leonardo begon de wetenschappelijke geest, de geest van onderzoek en empirie, die nu, in de twintigste eeuw zijn verste uitslag heeft bereikt, en nu eerst zijn nuttige en noodige werking op de gansche massa doet gevoelen.

De huidige organisatie bestaat in een reeks van schijnheerschappijen. Het nominale, constitutioneele, erfelijke Koningschap is een voos rudiment. Niemand gelooft meer dat elke afstammeling van een beroemd geslacht het vermogen tot heerschen erft. Men behoudt den vorm als een veiligheids-maatregel, een behulp, - en men zorgt zoo goed mogelijk dat ook een nul als Koning kan fungeeren zonder veel onheil te stichten.

De verantwoordelijke bestuurders of heerschers dragen de titels van kanseliers, minister-presidenten, staats-presidenten, enz.

Maar ook dit zijn de eigenlijke heerschers niet. Groote kapitalisten, industrieelen, financiers zijn machtiger dan zij. Deze vertegenwoordigen beperkte groepsbelangen, en de staatsbestuurders heeten het belang van allen te vertegenwoordigen. Tot nog toe dienen ze den kapitalisten, zonder dit zelf duidelijk te beseffen of te erkennen. Ze zullen er voortdurend aan herinnerd worden, dat de gansche menigte zich in hen vertegenwoordigd acht, en dat ze daaruit hun kracht hebben.

Zoodoende ontstaat een macht-strijd, waarin natuurlijk de sterkste, organiseerende genieën zullen overwinnen.

Doch de sterkste organisators zullen diegene zijn, die *waarlijk* de gansche menschheid vertegenwoordigen.

Is een organisator waarlijk geniaal, dan krijgt hij ook zijn gave uit goddelijke bron, en voelt ook, meer dan anderen, zich één met de gansche menschheid.

Napoleon's droom van een wereldrijk en een wereldmacht, gesticht door zijn strategisch talent, was niet anders dan een uiting van zich één-gevoelen met de gansche menschheid. Doch de diepere wijsheid, waarop zulk een éénheid alleen gebaseerd kan zijn, ontbrak hem, en het werk van den zooveel bescheidener George Washington was duurzamer dan het zijne.

De macht-strijd die aanstaande is, om het materialistisch stadium der menschheid af te sluiten, zal woeden tusschen de organiseerende personen die voor beperkte belangen vechten (Rockefeller, Carnegie) en die welke zich waarlijk met het belang der gansche menschheid identificeeren kunnen. Deze laatste zullen noodwendig overwinnen omdat hun talent een dieperen grond heeft, omdat de menigte hun waarde meer en meer zal gaan begrijpen, omdat zij populair zullen zijn als Roosevelt, omdat zij gerugsteund zullen worden door de steeds mondiger wordende massa.

Nochtans zullen ook deze niet de ware Koningen der menschheid zijn, evenmin als de machtige financiers thans in waarheid den gang der ontwikkeling beheerschen.

De eigenlijk leidende kracht gaat uit van de stille, verborgen arbeid van geleerden en denkers.

Om dit goed in te zien moet men letten op de opvoeding der kinderen.

De weeke geest van het kind wordt gekneed en gevormd naar de algemeene begrippen van den tijd. De uitkomsten van mathematisch, physisch, chemisch, astronomisch, geologisch onderzoek worden het kind in beknopten vorm bijgebracht. Aan de betrouwbaarheid dezer wetenschappen twijfelt niemand, en het weinigje philosophie, dat de bankier, de industrieel, de staatsman voor zijn functie meent noodig te hebben neemt hij kritiekloos en geloovig over van hen die in den tijd van zijn opvoeding de gangbare meeningen hebben beheerscht. Dat waren enkele geleerden en denkers, die hij waarschijnlijk alleen bij name kent en wier gedachten,

min of meer verhanseld en afgesleten, gemeengoed zijn geworden.

En toch zijn het deze gedachten die de richting bepalen waarlangs de handelende mensch zijn instincten werken laat. Geen enkel man van praktische beteekenis in onzen tijd, of zijn daden worden beïnvloed, hij mag 't weten of niet, door het fijne gedachten-werk van Spinoza, Voltaire, Kant, Spencer, Huxley, Darwin, Helmholtz, Haeckel, en anderen. De formeele theologie die hij aanvaardt heeft daarmede weinig te maken, die gaat er buiten om. De knooppunten van religie en wetenschap liggen buiten zijn waarnemingsveld. Een man als Napoleon of Bismarck beschouwt religie en wetenschap als ondergeschikte factoren, die hij aanvaardt zooals ze zijn, en aanwendt zooals het hem voor zijn plannen wenschelijk voorkomt. Dat hij er zelf door beheerscht wordt, dat al zijn werk heel anders zou uitvallen als hij en de massa andere wijsgeerige inzichten hadden, dat komt niet in hem op. En geen practisch heerscher, van af den journalist-partijleider, tot den hoogsten staatsbestuurder toe, kan *gedurende zijn werkzaamheid* zijn wijsgeerige inzichten verbeteren, evenmin als men de fundamenten van een huis kan veranderen gedurende den bouw. Verandering van richting beteekent verlies van volgers en van invloed.

Hieruit volgt dat juist in dat allergewichtigste, *de richting*, de machtigste heerscher, staatsman, financier of industrieel, weer beheerscht wordt door den denker.

Is dus eenmaal de organisatie van het menschdom, die op dit oogenblik zulk verblindend snelle vorderingen maakt, tot een zekeren graad van voltooying en volkomenheid genaderd, is de maatschappelijke orde een gevestigd samenstel geworden, zooals een groote spoorwegmaatschappij, of een post unie, waarvan het beheer in handen van bekwame administrateurs veilig is, zonder dat er geniale organisators voor noodig zijn - dan zal de menigte haar koningen zien in hen die de richting der menschelijke werkzaamheid bepalen, dan zal zij gaan vragen: waar gaan we nu eigenlijk verder heen, en wie wijst den weg?

Dan zal ze haar aandacht richten op de nu nog zoo heimelijk werkende denk-genieën, en het uitmunten in de hoogste menschelijke functiën als Koninklijke eigenschappen erkennen.

Maar ook onder denkers en geleerden woedt thans een machtsstrijd, evengoed als onder de practische organisators.

En ook hier zal de overwinning zijn aan den kant van die denkers die zich met de gansche menschheid weten te identificeeren, wier gedachten overeenkomen met hetgeen de groote menigte onbeseft verlangt, - die dus voor allen voelen en voor allen denken.

Dit vormt de geweldige kracht der natuurwetenschap, dat ieder haar erkent, dat ze voor allen geldt. Haar waarheid heerscht over allen.

En nu is er weer een waarheid die over alle natuurwetenschappen heerscht, dat is de mathesis, de grondwet van ons denken, weten en mededeelen. Aan die constitutie zijn financiers en staatslieden, nominale en practische Koningen, sociologen en partijleiders, geleerden en zakenlui, gelijkelijk onderworpen.

En al zoekende naar het centrale punt van waaruit alle menschelijke werkzaamheid, de gansche menschenwereld geregeerd wordt, komen we tot de werkplaats van enkele fijne intelligenties die bezig zijn de geestelijke constitutie der menschheid te herzien.

De arbeid van wiskundigen als de Amerikaan Peyrce, de Duitscher Cantor, de Italiaan Péano, zal meer invloed hebben op het denken en handelen der geheele menschheid in de volgende eeuwen, dan het werk der thans in naam of inderdaad als Koningen heerschenden.[1)]

Om dit in te zien moet men ten eerste nagaan hoe diepgaand de invloed is geweest der materialistische wetenschap in de laatste eeuwen. Niet enkel geleerden en sociologen, maar ook partij-leiders en staatslieden beroepen zich op Darwin en Haeckel, en het woord ‘evolutie’ is in aller mond bestorven, terwijl materialistische begrippen de gansche kudde en hun leiders, of ze 't weten of niet, vervullen en beheerschen.

Regeeren, heerschen, besturen beteekent: de menschen weten te bewegen tot handelen in bepaalde richting en sa-

1) De verwachting, uitgesproken in mijn Studies 5e reeks, dat ook Holland weldra waardig vertegenwoordigd zal zijn in de rij der moderne wiskundigen, schijnt verwezenlijkt te worden door het belangrijke werk van G. Mannoury, privaat-docent aan de Amsterdamsche Universiteit.

menhang. Dit nu is alleen mogelijk door gebruik te maken van hun bewuste of onbewuste gevoeligheden, neigingen, tendenzen of algemeene begrippen. Geen veldheer kan een leger besturen zonder gestadig te werken met leuzen als: ‘eer,’ ‘vaderlandsliefde,’ ‘glorie,’ enz. Geen staatsman kan een volk beheeren zonder voortdurend te spreken over algemeen goedgekeurde dingen als; ‘volkswelvaart, gezondheid, beschaving, verlichting, onderwijs’ enz. Ook in de industriëele en commerciëeele wereld spelen eergevoel, loyauteit van employee tot patroon, standsgevoel, zucht naar uitblinken door macht en geld, - dus een inferieur soort roemzucht - een overwegende rol. De geringste arbeider heeft zijn verlangen naar ‘hooger-op’. Geen arbeidersmassa is te organiseeren zonder rekening te houden met hun algemeene begrippen over eer, fatsoen, stand, enz.

Alle macht van het individu over de menigte berust dus op de meer of mindere wijsheid dier menigte, en de kennis daarvan bij het heerschende individu.

Op dit oogenblik is de alles-beheerschende wijze van beschouwing materialistisch. Dat wil zeggen: men beschouwt de lagere behoeften van den mensch als de voornaamsten, of de eenigen. Vooral door sociologen en medici is deze wijze van zien in alle rangen der maatschappij verbreid en diep ingeprent. De formeele religie doet daartoe weinig af.

De eenige niet-stoffelijke neiging die algemeen erkend wordt is zucht naar *kennis*. Echter met een lagere bijbedoeling, n.l. om het zich door kennis des te behagelijker en gemakkelijker te maken.

Tot nog toe scheen de toenemende kennis ook de materialistische beschouwingswijze te versterken. Doch hierin zijn wij nu op een keerpunt gekomen. En het zijn de wiskundigen, zij die de grondwet aller menschelijke wijsheid samenstellen en beschouwen, aan wier kritiek dus alle wijsheid is onderworpen - van wie de ommekeer uitgaat.

En daar *kennis* door allen, zonder uitzondering, wordt geëerd, zal ook het handelen van allen, zonder uitzondering, door dezen ommekeer worden gewijzigd.

Wie dit mocht betwijfelen, moet bedenken dat de tegenwoordige rationeel-materialistische wijze van organisatie zeer ongewoon en bijzonder is. In alle historische tijden, en bij

de meeste volken nog van onzen tijd - behalve de verst geavanceerde - wordt de menigte geheel en al door geestelijke motieven beheerscht. Het is onmogelijk te verstaan hoe de menschen in de oudere beschavings-perioden, in de Indische, Chaldeeuwsch-Assyrische, Egyptische, Helleensche, Romeinsche en Middeneeuwsche cultuur hebben geleefd en gewerkt, als men niet weet dat ze voortdurend bij al hun daden, vervuld waren met de gedachte aan hun gestorven verwanten, en aan Goddelijke machten. De cultus der voorvaderen vervulde het leven der Grieken zooals het nog dat van Japanners en Chineezen vervult, de hoog-beschaafde Romein deed niets zonder bijgedachte aan de afgestorvenen of aan een andere Godheid. Een activiteit als de tegenwoordige, schijnbaar uitsluitend gericht op lichamelijk welzijn, op eten, gezond zijn, op ‘hebben’ en ‘genieten’ - heeft nimmer nog zoo algemeen onder menschen bestaan, en kan niet anders dan een tijdelijke, kortstondige overgangstoestand zijn, een reactie op dweepzucht en blind bijgeloof.

Toen men eenmaal de boeien van conventie en traditie durfde verbreken en onvervaard aan 't rekenen en redeneeren ging - daarmede het denkwerk der Hellenen uit hun bloeitijd voortzettend - toen bleek dat de éénheid en samenhang der ons bekende wereld véél verder was te doorvorschen en te boekstaven dan men vermoeden kon.

Toen scheen het alsof deze menschelijk bekende wereld ook alles wat was, is en zijn kan omvatte. Door Rede en Rekenen - door de voor elk geldige methode onzer waarneming en mededeeling moest men dus ook het Al kunnen begrijpen en de unieke en voldoende leid-star en richtbaak vinden voor al ons leven en werken.

Deze dwaling kon alleen ontstaan door het vergeten dat de mensch de eenige maatstaf was dezer menschelijke wereld, en dat deze maatstaf ook leefde en groeide en dus *voortdurend veranderde*.

De aarde met al wat wij zien en tasten, de zon, maan en sterren - alles, zooals het zich aan ons voordoet - is zoodanig *geworden* door den bizonderen aard onzer zintuigen en onzer ziel. Het is een *product* van onzen geest, met den eigenaardigen schijn dat het alles een van ons onafhankelijk bestaan heeft.

Wij mogen erkennen dat er iets is, onafhankelijk van ons, dat wij de oorzaak mogen noemen van deze wereld, - maar de wereld *zooals ze zich aan ons voordoet* - en een andere kennen we niet - bestaat alleen zoolang er een menschelijke geest is. Dit inzicht vinden we wel verborgen in de ideeën en termen van oudere wijzen. Maar het is door Kant een blijvende verovering geworden voor het geslacht der negentiende eeuw.

Het geslacht der negentiende eeuw is nog veel verder gegaan dan Kant.

Tegelijkertijd werkten twee philesophische machten in tegengestelden zin. Aan de eene zijde, oppervlakkig, het meest in 't oog vallend, trachtten natuurvorschers, medici, sociologen en practici deze, ons bekende wereld, als geheel verklaarbaar te beschouwen door onze denkmethoden. Met dialectische logica en mathematische symbolen zochten ze deze waarneembare wereld geheel te analyseeren, daarbij aannemend dat ze werkelijk het Heelal, de kosmos, al het bestaande is, en dat ook de werkelijkheid even wetmatig is als onze denkmethoden. De fout, hierbij begaan, was een anthropocentrische. Men wilde alles verklaren van den mensch uit, als kosmisch middenpunt.

Het bestaan van iets dat meer of anders is dan onze wereld - een hyper-kosmos - scheen hun absurd en werd volkomen geloochend.

Dit is het wezen der materialistische wereldbeschouwing, die noodzakelijk uitloopt op stilstand, ondergang, verdierlijking - omdat ze deze menschelijke wereld voor de oneindige, goddelijke wereld houdt, omdat ze daardoor al wat daarboven uit streeft niet acht, verloochent en tegenwerkt. Terwijl toch juist dit eeuwig streven boven deze wereld, zooals-ze-zich-aan-ons-voordoet, uit, en boven den eigen geest uit, dit veranderlijke en groeiende van den menschengeest, het meest kenmerkende van ons geslacht is.

Aan de andere zijde werkten de stille wiskundige arbeiders aan den ondergang van de materialistische wereldbeschouwing.

De dialectische logica van Aristoteles werd door Péano aan een mathematische kritiek onderworpen en in symbolen uitgedrukt, met verrassende uitkomst. Terwijl de Euclidische grondslagen der Mathesis, die twintig eeuwen hadden dienst

gedaan werden herzien en hun dwang niet almachtig bevonden.

Langzamerhand kwam het onloochenbare feit aan 't licht, dat de grondwet van ons menschelijk denken niet is een grondwet voor het zijn, voor de werkelijkheid.

Dat, wat veel wijzen, - die mystici werden genoemd en als zoodanig door de materialisten als aarts-ketters verdoemd - reeds hadden gevoeld en gezegd, werd nu wiskundig aangetoond, door nauwkeurige analyze van de wiskunstige wetten zelve.

Namelijk dat onze waarneembare wereld, waarvoor onze denkwetten gelden, een product is van onzen geest - en dat het zijnde, dat wat mogelijk is, noodwendig buiten deze wetten reiken moet.

Zooals ik het reeds vroeger gezegd heb, in de mathesis zelve is het bewijs te vinden van het bestaan eener bovennatuur, eener hyperkosmos.[1)] Uit onze wiskunstige begrippen kan nooit worden afgeleid dat iets 'onmogelijk' is. Onze geest, als maatstaf, kan slechts peilen en meten wat door onzen geest is geschapen. In de mathesis zelve worden elementen opgenomen die niet alleen onbewijsbaar, maar voor ons begrip onbestaanbaar, absurd, onlogisch zijn. Niet omdat het werkelijke geen logos, geen rede of orde zou hebben, - maar omdat deze orde een goddelijke en geen menschelijke is.

Voor ons, naar onze rede, naar onze logica, ook naar onze mathesis - is het Werkelijke onwetmatig, onlogisch en absurd.[2)]

Wel is de strijd onder de denkers nog niet uitgestreden maar de uitkomst, zooals ik noemde, wordt steeds minder twijfelachtig. En daarmee is aan allen materialistischen waan, aan verloochening van het wonder, van het bovennatuurlijke, van het goddelijke, op wetenschappelijken grond, een einde.

Dit is de geweldigste, meest beteekenisvolle, en gevolgenrijkste gebeurtenis der negentiende en twintigste eeuw.

1) Studies. 5e reeks. pg. 161.
2) 'In der 'Natur-an-sich' (eine Contradictio!) oder in der 'Wirklichkeit-an-sich' (ein Pleonasmus!) finden wir nicht nur keine 'annäherende Gleichheit' sondern gar keine *Vergleichbarkeit*, keine 'nahezu erfüllte Naturgesetze' soudern gar keine *Gesetzmässigkeit*. (*G. Mannoury*, Methodologisches und Philosophisches zur Elementar-Mathematik. pg. 143).

En dit weet en voelt in de eerste plaats de Dichter.

Want de mathesis haar eigen wezen, haar krachten en rechten onderzoekend, sub-ordonneert zich noodwendig aan den Dichter. Ze erkent dat ze omtrent het werkelijk bestaande niets weet en niets vast kan stellen. Ze constateert haar eigen bloot-formalistischen aard.[1].

Terwijl de Dichter, - **(in den besten zin,** en dit dubbel onderstreept) - het zijnde zelf ontgint, zoekt en formeert, zijn geest voelt groeien en veranderen, steeds boven zich zelf en de menschelijk gekende wereld uitstreeft, en dus, in beeld gesproken, den wijn verbouwt waarmee de mathesis haar leege vaten vult, het land ontgint waarnaar ze haar kaarten maakt, de steenen delft waarvan ze haar huis bouwt.

Al het werk der groote wijsgeeren vóór de negentiende eeuw was - zooals ik dat reeds herhaaldelijk gezegd heb - een mengsel van mathesis en poëzie. Van groot nut en gewicht, zonder twijfel, want langs hun treden zijn we voet voor voet hooger geklommen - maar steeds door die onzuivere werkwijze een aanstoot voor den Dichter.

Aan alle wijzen, voor zoover ze niet waren mystici en poëten, ontbrak, tot op onzen tijd, de taal-kritische bezinning. Ze formuleerden en formuleerden, hun kracht zoekend in de logica der taal, of de logica der mathematische symbolen, zonder duidelijk bij al hun spreken te beseffen dat taal niet is werkelijkheid, noch zelfs afbeeldsel van werkelijkheid, maar enkel klank of 'teeken', - en dat de logos der werkelijkheid niet is een dialectische, noch zelfs een mathematische.

Maar de mystici en poëten, trouw aan Leven en Zijn, voelden dit en schenen dus onlogisch, mystisch - en naar het idee der filosofen en natuurgeleerden absurd.

De macht der groote, oorspronkelijke, geniale individuen, hetzij als godsdienststichters: - Zarathustra, Boeddha, Jezus, Lao-Tsz en Kong-foe-tsz, - de schrijver van het boek Job, wellicht van het Jezusdrama, - als profeten: -

1) Niet minder merkwaardig en belangrijk is de *nieuwere mechanica*, waarvan Professor Lorentz te Leiden de grondlegger is. Daarin zijn de meest elementaire begrippen der oude mechanica gewijzigd.

Paulus - als wijsgeer-poeet: - Plato -, als wijzen: - Eckhart, Spinoza, Kant - als dichters: Dante, Goethe, Shelley, - is en blijft in de organisatie der menschheid de hoogste macht, omdat ze berust op een verband met dat wat meer is dan onze wereld. Deze oorspronkelijken waren godsdienststichters, profeten, wijzen en dichters, omdat ze konde brachten van een hooger Leven en een andere Wereld. Aan de autoriteit van hun speciaal weten was en is het weten van natuurgeleerden en mathematici ondergeschikt - en daarmee ook alle menschelijke bedrijvigheid. Dat ze allen - als menschelijke personen - gebreken en dwalingen toonden doet niets daaraan af.

De Koninklijke mensch der toekomst zal genoemd worden dichter-profeet-wijsgeer. En de taal waarin hij spreken zal is de taal der kunst, omdat daarin het minst gevaar is voor dwaling. Echte kunst wordt geboren in dat deel van 't individu dat vrij is van het persoonlijke, het individueele. De kunstenaar geeft weer wat hij in zijn diepste zelf beluisterd heeft. Zijn kunst is niet enkel aesthetisch, - want het zuiver-contemplatieve, de zuivere aanschouwing voert tot stilstand en dood, - maar ook ethisch, en profetisch. Maar zijn profetisme en ethiek is vrij van het individueele, en dus nooit beklemmend of verslavend, maar bevrijdend.

Onze tijd wacht op de oplossing van duizend vragen. Onze tijd wacht op een nieuwe religie, op een nieuwe levensbeschouwing, een geestelijke wedergeboorte, vooral.

Velen stellen deze verwachting op de natuurwetenschap. Maar de mathesis doet reeds uitspraak en erkent de grenzen van haar bevoegdheid. De wijsgeer-dichter Spinoza zeide het reeds: er zijn oneindig veel wijzen van ‘zijn’. Onze grondwet geldt alleen voor de door onzen geest geconcipieerde wereld en dagelijks groeien we boven die wereld uit.

Nieuwe wijzen van ‘zijn’ kunnen we alleen leeren door zelf te veranderen. Alle vragen vinden een oplossing naarmate wij zelve groeien. Maar de natuurwetenschap reikt niet verder dan ons tegenwoordig ‘zijn’, onze wereld, onzen kosmos - en kan nooit iets leeren omtrent hetgeen wij worden kunnen, omtrent den hyper-kosmos. Zij constateert slechts - ook haar eigen beperking.

Hiermede vervalt alle spreken over de al of niet moge-

lijkheid van het wonder. Er is geen wonder te wonderbaar om te geschieden. Het allerwonderbaarlijkste wat onze geest kan uitdenken is nietig en gewoon bij de wonderen van het oneindige. De oneindigheid - waarmede toch alle mathesis, alle wetenschap rekenen moet - is zelve reeds het grootste wonder.

Onze tijd wacht op den Dichter-Koning, den wijsgeer en profeet wiens nieuw en ongekend 'zijn' de stof levert voor het wetboek van wiskundigen en geleerden. Nu reeds citeeren wiskundigen de woorden van den dichter-wijsgeer Nietzsche als hoogste instantie.[1)]

Doch Nietzsche is nog maar een voorlooper. Hij is een van de weinige vrije en oorspronkelijke geesten der negentiende eeuw, belangrijk vooral omdat hij het recht tot waarde-schepping, en den plicht tot uitstreven boven ons menschwezen, voor den Dichter heeft gehandhaafd.

Maar hij heeft den grooten strijd niet uitgestreden en is niet gekomen tot vastheid in zichzelven, overwinning van zijn individualisme, identificatie met menschheid en Alleven.

Er zijn er, in zijn eigen land, reeds sterkeren gekomen, wier komst door hem is voorbereid. De verwachte Verlosser is niet ver meer die over de menschheid als Koning zal heerschen, niet in naam, maar inderdaad, met heimelijke maar ontembare kracht. En evenals het tweeduizend jaren duurde eer de zuivere invloed van Jezus zich over de gansche wereld - ten spijt van kerken en secten - deed gelden, zoo zal het wellicht ook eeuwen duren eer de invloed van de dichter-koningen uit onzen tijd de gansche menschheid heeft doordrongen - en zij en hun opvolgers zullen heerschen niet alleen inderdaad maar ook openlijk en in naam.

Dan eerst zal beginnen het Rijk 'dat niet van deze wereld is.' Wij kunnen het 'aanstaande' noemen, want wat zijn een paar eeuwen bij den onderdom van ons geslacht?

Dan zal ieder mensch van jeugd af aan vol besef hebben van de pure geestelijkheid van zijn wezen. Hij zal weten

1) Zie G. Mannoury Op, cit. waarvan het motto luidt: 'Das eigentliche Material alles Erkennens sind die allerzartesten Lust- und Unlust-empfindungen'. (Fr. Nietzche ueber Wahrheit und Lüge im ausser-moralischen Sinne).

dat zijn geest aarde, zon en sterren maakte, en tot oneindig veel grooter wonderen in staat is. En de kinderen zullen dit zelfinzicht omtrent hun Ikheid, en de eenheid van Ik en Al, leeren zooals nu hun tafel van vermenigvuldiging. En dan zullen ze niet hun instincten richten op het genieten en zich lekker maken in de wereld, maar op het uitgroeien boven deze wereld, op het wonder en de oneindigheid, op de goddelijkheid en de zaligheid.

Dat zal dan voor alle menschen het gewone, het dagelijksche, het natuurlijke zijn, omdat alle wetenschap het leert, alle mathesis het bewijst, en de groote Leiders der menschheid, de Dichter-Koningen er in voorgaan.

De beteekenis van deze geestelijke wedergeboorte kan de rationalist, de materialist, de filister niet begrijpen of voelen.

Maar voor den Dichter van thans is deze beteekenis zoo geweldig, zoo alles-overheerschend, dat hij niets van het heden kan beschouwen en beoordeelen buiten den glans dier groote toekomst. Alle poëzie, alle literatuur, alle kunst, alle sociale bemoeyingen hebben voor hem alleen waarde in zoover ze betrekking hebben op die toekomst en bijdragen tot haar nadering.

FREDERIK VAN EEDEN.

Tafelkout.[1)]

III.

In een der moderne wijken van 's-Gravenhage wordt de aandacht van den voorbijganger getrokken door eene weidsche villa, die Flanor had laten zetten in den tijd, dat hij nog menschen zag en de gastvrijheid op ruime schaal uitoefende. De architect was te rade gegaan met de herinneringen van den lastgever aan diens vroegere woning op het Koningsplein, en had gezorgd voor eene ruime voorgalerij, die door kolommen geschraagd werd, waartusschen thans, in een der zomersche weken van de afgeloopen maand Juni, kleurige bloemvazen prijkten. Op dit oogenblik treffen wij den eigenaar aan het ontbijt in eene kamer, die uitzicht heeft op de achtergalerij. In de laatste twee drie jaren is zijn voorkomen niet zooveel veranderd, maar men bespeurt op zijn gelaat eenen pijnlijken trek, waarvan de oorzaak valt te gissen uit het podagrabankje, dat zijn met flanel omzwachtelden voet rust moet geven. Op dit oogenblik is hij verdiept in de lectuur van een Koloniaal Verslag. Tegenover hem zitten, insgelijks zwijgende, zijne beide huisgenooten, de dames Antoinette en Lucie. De eerste is de dochter van Flanors oudsten broeder, die na het overlijden harer tante sedert jaren het huishouden van haren oom had waargenomen, eene taak die zij tot diens volkomen tevredenheid vervulde. Zij was thans een eindweegs in de vijftig en had zich zeker niet geheel kunnen onttrekken aan den invloed

1) Vgl. *Gids* 1906 I, p. 43 en 1909 II, p. 203.

van iemand dien zij hoogschatte, maar het bleek telkens weder, dat op den bodem haars harten gebleven was de machtige indruk, dien zij in hare jeugd ontvangen had van hare ouders, die getrouwe aanhangers van het Réveil waren geweest. Haar oom dacht er niet aan die geestesrichting te bekampen; integendeel, hij schatte zijn nicht, die allerminst bekrompen was, daarom slechts te hooger. Hij mocht haar wel eens plagen, maar bij slot van rekening liet hij haar in den woordenstrijd gewoonlijk de overwinning behalen. Zij wist het wel dat hij haar niet anders wilde zien dan zij was: eene vrome vrouw, die veel te verlicht was om het betrekkelijk goed recht van andersdenkenden niet in te zien. Aan de lectuur van den dag was zij tamelijk wel vreemd gebleven, maar de goede oude boeken, die telkens werden ter hand genomen, waren in der tijd met oordeel gekozen en sedert lang haar geestelijk eigendom geworden. In het bijzijn van vreemden, inzonderheid van de politieke vrienden van haren oom, - want deze had den omgang met enkele oudgasten aangehouden, - was zij over het geheel teruggetrokken en zelden te bewegen om aan eene discussie deel te nemen.

Antoinette's nicht Lucie was veel jonger: slechts even in de twintig. Deze was de kleindochter van Flanors zuster en had een paar jaar gestudeerd aan de Groningsche Universiteit. Eenige maanden geleden had zij hare middelbare acte voor het Hoogduitsch behaald, en had toen onmiddellijk willen gaan solliciteeren naar eene betrekking aan eene Hoogere Burgerschool voor meisjes, maar dit was haren oudoom geheel niet naar den zin. Dat zij zich bekwaamd had tot het vervullen van zulk eene taak, vond hij uitmuntend; maar waarom zoude zij eene plaats gaan bezetten, die zij liever moest overlaten aan eene jonge vrouw, die het noodig had? In ieder geval moest zij eerst eenige maanden ten huize van haren oom komen uitrusten: deze had inderdaad reeds lang te voren gezorgd, dat na zijn overlijden de beide dames onafhankelijk zouden zijn. Zij had zich in den laatsten tijd geschikt in deze rustige omgeving, want nicht Antoinette liet zich de zorg der huishouding niet uit de hand nemen. Zij had dus vrijen tijd in overvloed en was zelfs nu onlangs begonnen - 't was een diep geheim, waarvan Oom en Nicht niets mochten weten - om de bouwstoffen te verza-

melen voor een *Essay*, dat natuurlijk aan de Hoogduitsche letterkunde ontleend zou zijn. Zij was nog in het onzekere, of het haar zou gelukken iets leesbaars samen te stellen, maar zij wilde het althans beproeven: wie weet wat voortgezette oefening haar nog eenmaal zoude leeren?

Er werd aan de deur geklopt en Sidin trad binnen, de Javaansche jongen, die voor tal van jaren zijnen meester op diens reize door Britsch Indië vergezeld had en hem sedert trouw was gebleven. De man was nu ook oud geworden en dacht er niet aan om naar zijn vaderland terug te keeren. Sedert lang had hij voldoende Hollandsch geleerd om zich daarvan zonder al te dwaze fouten te bedienen; alleen tegenover zijnen meester hield hij zich als altijd bij het Maleisch; hij zoude gemeend hebben dat het gebrek aan eerbied verraadde, wanneer hij anders had gedaan. Flanor volgde zijn voorbeeld, en zoo was er langzamerhand tusschen meester en knecht eene soort van geheime broederschap ontstaan. Thans trad Sidin binnen en met denzelfden eerbied, dien hij eertijds tegenover den *toean edeleer* had leeren betoonen, reikte hij hem het pakket over, dat de morgenpost gebracht had: tal van couranten, een paar verzoeken om ondersteuning, drie circulaires van liefdadige vereenigingen, die op verhooging van contributie aandrongen en eindelijk eenen brief uit Hardestein, van zijnen vriend, den Emeritus Predikant Thomas Groen. Deze werd het eerst opengemaakt en luidde als volgt:

A m i c e !

S.V.B.E.E.V. Noch gij, noch ik zijn in de wieg gelegd om drukke correspondentie te voeren, maar nu is er eene geschikte aanleiding. Gij herinnert u natuurlijk dat gij een paar jaar geleden op het kasteel hebt gelogeerd en toen kennis hebt gemaakt met de grafelijke familie, met Maurits van Eylar, met zijne vrouw Ernestine, met hunne dochter die insgelijks Ernestine heet en met de kleindochter Madeline. De schoonzoon, de kapitein ter zee Baron van Niewold, was toen in Indië en is een maand of wat later gerepatrieerd. Deze heeft toen met vrouw en dochter Klein Hardestein betrokken, dat sedert den dood van Mevrouw Mietje, dat is: de weduwe van Louis van Eylar, nu al jaren lang ledig

stond. Aldus is het leven op het kasteel voor de beide oudjes wel wat somber en verlaten geworden; van daar dat Klein Hardestein een paar maal 's weeks komt dineeren en des Zondags is er altijd familiereunie. Dan verschijnen meestal de heer Albert Flinck met zijn vrouw Bettemie, en ik mag ook niet ontbreken. Ik erken dat dit mij aangenaam is, want zelf kunt gij ook wel nagaan dat na den dood van mijnen ouden, trouwen vriend Bol, de conversatie op het dorp voor mij veel te wenschen overlaat en niet beter is dan in den tijd van de Verdrongens *cum suis*. Zoo waren wij een week of wat geleden weder bijeen; het eerste uur ging als altijd gezellig voorbij, maar toen viel het iedereen op, dat de gastheer tegen zijne gewoonte slechts zeer spaarzaam aan het gesprek had deelgenomen: de couranten hadden iets bericht omtrent recente opgravingen in Klein-Azië, en Maurits van Eylar had de gelegenheid laten voorbijgaan om nog eens op te halen, wat hij zelf had waargenomen, toen hij in zijne jonge jaren over de plek reed, waar later zoude blijken Pergamum met den ‘Troon des Satans’ onder den grond te zijn verscholen. Eigenlijk was het geen geheim wat hem drukte: er waren opmetingen gedaan voor een ontworpen tramlijn van Marlheim naar Hardestein, en men mompelde algemeen dat de weg zoude komen te liggen door den bloementuin, die aan het kasteel grenst. Eylar moest wel toegeven, dat die richting bijzonder geschikt was, maar het plan was hem in hooge mate antipathiek, en hij was ten volle geneigd aan de directie der op te richten maatschappij de grootste faciliteiten te geven, als zij den weg wel door zijne gronden, - zoo goed als al het omliggende land was zijn eigendom - maar buiten het gezicht van het kasteel wilde aanleggen. Maar hij dacht niet dat de onteigeningswet, die in bewerking is, naar zijnen zin zoude worden opgemaakt en wilde nu trachten zijnen bekenden tegenzin tegen de residentie te overwinnen en in persoon zijne belangen bij de bevoegde autoriteiten voordragen. Dat zoude een verblijf van een week of wat vorderen: dus moest de gravin mede, maar dan ook hunne dochter, en ook de schoonzoon, en Madeline kon toch niet alleen achterblijven: dus vijf personen in al.

Maar waar te logeeren? Hier kwam de kolonel tusschen beide, die zich met welgevallen den tijd herinnerde dat hij

als jong luitenant in Den Haag logeerde en dan zijnen intrek nam in den *Maréchal de Turenne*. En daar zaten wij dan aan tafel, verhaalde hij, onder voorzitterschap van eenen gepensioneerden vice-Admiraal, die in 1816 als adelborst het bombardement van Algiers heette te hebben bijgewoond. De kolonel bespeurde nauwelijks dat dit tot de zaak niets afdeed, maar zijn schoonvader vroeg toch belangstellend, waar dat puike logement was gelegen: blijkbaar had hij het in zijnen Haagschen tijd nooit hooren noemen. ‘O,’ was het antwoord, ‘in de korte Houtstraat met het uitzicht op de Kalvermarkt.’ Hier betrok Eylars gezicht en schoonmoeder gaf den kolonel zulke duidelijke wenken, dat hij een flater had gemaakt, dat hij wel niet dadelijk begreep wat hij eigenlijk had misdreven, maar den *Maréchal* onmiddellijk losliet. ‘Maar 't is waar,’ vervolgde hij, ‘thans zoude dit logement ons stellig minder convenieeren; ik weet zelfs niet zeker of het niet het voorbeeld heeft gevolgd of zal volgen van de *Ville de Paris*, zijnen buurman, die al voor jaren onder sloopershanden is gevallen. Mij dunkt dat alleen het *Hôtel des Indes* ernstig kan in aanmerking komen.’ Nu, dat Hôtel kende Eylar evenmin, want in zijnen Haagschen tijd, dus omstreeks 1848, moest de eerste steen van die vorstelijke huizing nog gelegd worden. Toen hij zich nu de ligging liet beschrijven, was er veel dat hem aanlachte, maar toch wenschte hij liever als buitenman in de onmiddellijke nabijheid van het Bosch zijnen intrek te nemen. Zoo was er nu ook verder geene keus: hij moest kamers bestellen in *Bellevue*. Daarheen denkt nu de familie in de volgende week te vertrekken, tamelijk grootscheeps, met de gewone *Dienerschaft* en de onmisbare équipage. Aanstaanden Dinsdag zullen zij wel geëtablisseerd zijn. Dit alles, amice, heb ik u zoo uitvoerig beschreven, omdat ik onderstel dat gij de vroeger aangeknoopte kennis zult willen voortzetten: gij mocht soms in de courant onder de afgestapte vreemdelingen den naam Eylar niet opmerken en zoudet bovendien toch ook niet weten, wat het doel dezer ongewone reis is. Schrijf mij later eens, zoo uitvoerig behoeft het niet te zijn, of gij de familie ontmoet hebt en of de kennismaking naar wederzijdsch genoegen geweest is. Geloof mij intusschen *ut semper*

totum tuum Thomam.

Toen Flanor deze epistel eerst vluchtig had doorgevlogen en daarna gezet had herlezen, wendde hij zich tot zijne dames: ‘Weet gij wel wie hier in *Bellevue* komen logeeren? De geheele grafelijke familie Eylar van Hardestein.’ ‘O, dat is heerlijk,’ viel juffrouw Lucie hem onmiddelijk in de rede. ‘Freule Madeline was in Groningen mijne beste vriendin: haar moet ik verrassen: zij kent natuurlijk mijnen eigen familienaam, maar zij zal zeker wel niet weten dat ik ooms nicht ben: dat zal gezellig zijn, als zij mij onverwachts in den Haag ontmoet.’ ‘Zoo moge het zijn,’ vervolgde Flanor, mij dunkt in den loop der volgende week zal ik der familie Eylar een bezoek trachten te brengen. Wel zie ik op tegen het rijden, maar het coupeetje is nog al gemakkelijk en ik heb hoop, dat tegen dien tijd mijn voet wat geslonken zal zijn. Doch gij moet medegaan, Antoinette; ik wenschte de familie op onzen *lunch* te noodigen en daartoe behoef ik uwe medewerking.’

Zoo werd besloten, en toen Flanor een dag of wat later op het middaguur naar *Bellevue* was gereden, vond hij, zooals vrij natuurlijk was, niemand thuis. Dat gaf aanleiding tot het wisselen van een paar biljetten en het resultaat was, dat de Eylars aannamen een dag of wat later den *lunch* bij Flanor te komen gebruiken. Het was nu omstreeks midden Juni, dus het mooiste zomerweder dat wij dit jaar gehad hebben. Zelfs Sidin was onder den indruk, want hij had voor deze plechtige gelegenheid zijnen *sarong* met buisje wederom voor den dag gehaald: men kon, meende hij, al niet minder doen voor eenen kolonels-uniform.

Flanor met zijne dames en Piet Kole, die natuurlijk ook geinviteerd was, wachtte de gasten af in de voorgalerij. Gemakkelijke rietenstoelen waren naar voren geschoven. Alles gaf den indruk van een behagelijk *comfort*. Maar het aardigst was de verrassing van freule Madeline, die was voorbereid op de tegenwoordigheid van Flanors nicht, maar volstrekt niet vermoed had, dat zij hare beste vriendin in deze omgeving zoude aantreffen. Ieder had vermaak in deze toevalligheid en het gelukkig gevolg was, dat zeer spoedig ook de personen, die voor het eerst hier elkander ontmoetten, alle noodelooze gedwongenheid lieten varen en men elkander bejegende, als gold het oude bekenden. Trouwens, gemakkelijkheid in den

omgang had ieder der aanwezigen al sedert lang geleerd.

Nadat men in de voorgalerij een half uurtje genoten had van het uitzicht op het met bloemen bezette plein voor het huis en verder op de weinig minder fraaie villa's in de nabijheid, wat natuurlijk aanleiding gaf tot het ophalen van allerlei, gedeeltelijk gemeenschappelijke reisherinneringen, kwam Sidin berichten dat de *lunch* gereed stond en men begaf zich naar de achtergalerij, waar bij hooge uitzondering op dezen warmen dag het maal zoude gebruikt worden.

Aan de langwerpige tafel had Flanor om het podagrastoeltje eene zijde voor zich. Aan zijne rechter- en linkerhand zaten de beide Ernestines; verder de kolonel naast zijne schoonmoeder en Maurits naast zijne dochter. Hunne geburinnen waren de dames des huizes, Antoinette en Lucie: naast de laatste zat hare boezemvriendin freule Madeline en tegenover haar Piet Kole. Antoinette had deze schikking bedacht, en beter kon het al niet, want het was ondoenlijk om de naverwante familieleden streng gescheiden te houden.

Weldra volgde een druk gesprek, waarvan ons geen verslag is bewaard, maar eindelijk richtte Flanor het woord tot Madeline, die hij als het ware, wilde dwingen tot een bepaald antwoord op eene bepaalde vraag. ‘Wel freule’, zoo vroeg hij, ‘ik herinner mij dat de vorige maal dat ik de eer had met u aan te zitten, gij ons duidelijk hebt uiteengezet, wat gij met uwe studie, meer bepaaldelijk der Engelsche letterkunde, eigenlijk bedoeldet: het zal wel niet onbescheiden zijn u thans te vragen, hoe het verblijf aan de Groningsche universiteit u heeft bevallen’.

‘Wilt u mij verschoonen’, luidde het antwoord, ‘maar mijne lieve vriendin Lucie zal u wel reeds hebben medegedeeld, hoe de meisjes te Groningen ontvangen worden: ik ben overtuigd dat zij precies hetzelfde heeft gezegd, wat ik slechts zoude kunnen herhalen’.

‘Freule, freule’, heruam Flanor, ‘gij wilt u van de zaak afmaken, maar dat gaat bij mij niet zoo gemakkelijk: uit uwe woorden leid ik af dat veel in Groningen u wel heeft bevallen, maar dat er ook het een en ander was, dat u slechts matig aantrok. Is het zoo of niet’?

Madeline schrikte wel wat op deze uitdaging, maar herstelde zich spoedig en antwoordde: ‘ja, ziet u mijnheer Flanor:

papa zoude, geloof ik, zeggen, dat gij mij ondervraagt alsof ik voor den krijgsraad stond, maar als het dan moet, dan zal ik erkennen dat niet alles mij gelijkelijk naar den zin was'.

'Braaf gesproken', hervatte de gastheer, maar nu de bijzonderheden: allereerst zoude ik gaarne hooren waarmede gij inzonderheid waart ingenomen'.

- 'Nu dan, ik ben door de Groningsche families, zoo die der professoren als van vele anderen, buitengemeen hartelijk en vriendelijk ontvangen, zoodat ik na weinige weken mij overal volkomen te huis gevoelde'.

'Ja, dat wil ik gaarne gelooven'. Piet Kole kon zich niet wederhouden dit half binnen's monds met eenen spotzieken glimlach uit te brengen.

'Evenwel', vervolgde Madeline, zonder op Koles woorden acht te slaan, 'het mooiste was toch als de professoren mij op hunne studeerkamer ontvingen. Ik had mij niet zoo uitsluitend aan het Engelsch gewijd, of ik wilde ook wel eens hooren, wat zij mij uit de andere nieuwere letterkunden of ook wel uit de geschiedenis wilden mededeelen. Bij zulk een gemeenzaam onderhoud hoorde ik zooveel dat mij belangstelling inboezemde en bij mijne tehuiskomst heb ik het voornaamste telkens opgeschreven: dat alles uit te werken en toe te passen, zal het werk van maanden, zoo niet van jaren zijn. Mogelijk zal ik dan later wenschen weder nieuwe stof tot nadenken op te doen'.

'Dat weet ik nog zoo zeker niet', bromde de kolonel voor zichzelven, want al die vrouwengeleerdheid was hem maar matig naar den zin.

'Maar nu zoude ik toch ook zoo gaarne vernemen wat u is tegengevallen', zoo drong Flanor aan, die niet van plan was kamp te geven voor hij volledig antwoord had.

'Welnu dan', zeide de freule, 'er is een punt waaromtrent ik het niet eens ben met mijne vriendin Lucie. Deze bewondert de colleges die zij gehoord heeft; maar mij voldeden zij niet geheel. Hoofdzaak voor mij is de geschiedenis der Engelsche letterkunde, bijvoorbeeld de periode van koningin Anna. Daarover hoorde ik wel eens wat, zelfs veel zoo ge wilt; maar er was ook het een en ander dat mij niet dan matig interesseerde. Om van Angelsaksisch te zwijgen, maar ook de oudere perioden der

Engelsche letterkunde kunnen mij eerlijk gezegd niet schelen. Ik weet wel dat ik daaraan ongelijk heb, en Lucie doet het mij telkens gevoelen, maar ik kan mij verontschuldigen. Zij heeft het voorrecht gehad eene geregelde voorbereiding tot de colleges te hebben doorggemaakt; ik heb in Italië te hooi en te gras zoowat gestudeerd. maar niets *wissenschaftlich getrieben*, zooals Lucie mij pleegt te verwijten, als wij aan het disputeeren zijn. Het spijt mij dat het zoo is, maar het is zoo.'

- 'Zoodat de freule met haar vriendin slaags is geweest over het Angelsaksisch en hieruit wel eens eene vredebreuk kon ontstaan?'

'Ach neen, lieve oom!' zoo sprak nu Lucie, 'ik bewonder veeleer mijne vriendin, want ik heb weinig anders gedaan dan het voorgeschreven lesje van buiten leeren, wat niet zoo razend moeilijk is, maar de freule gaat liefst haar eigen weg. Zij heeft oorspronkelijkheid, terwijl ik mij moet vergenoegen met geleend licht.'

'Neen, dat is het toch niet', hernam de freule: 'ik heb soms opgemerkt, dat juist Lucie de kern, waarom het te doen was, spoediger had opgemerkt dan ik. Mij dunkt, ons geheele geschil komt hierop neder, dat zij ernstig verlangde eene acte te halen en daardoor niet zoo vrij was in wat zij wel of niet zoude bewerken, terwijl ik nooit gedacht heb aan eenig examen van wat aard ook; ik ben en blijf niet beter dan een wildzang.'

Hier kon Piet Kole zich niet langer bedwingen: de oude lust om paradoxen te verkondigen werd hem te machtig. 'Het is algemeen bekend', beweerde hij, 'dat tegenwoordig de colleges heel wat grondiger en wetenschappelijker zijn dan in onzen tijd, toen het dictaat dat professor ons voorpreekte soms bestemd scheen voor onnoozele kinderen en alleen wat houding kreeg, omdat het was opgesteld in de zoogenaamde taal der geleerden; dat was omstreeks 1840-1845, mijnen studententijd. Nu, voor het niet onbelangrijk aantal van hen, die nooit de *Alma Mater* hadden moeten bezoeken, was dit vrij onverschillig; maar de groote hoop, ik meen de in ieder opzicht middelmatigen, deed juist zooals nu: zij was met examenstudie tevreden: het verschil is dat die examens tegenwoordig al zwaarder en zwaarder worden, terwijl toen

toch licht nog wat tijd overschoot voor eigengekozen liefhebberijstudie. Maar wat van groot gewicht was, de bestbegaafden deden als nu de freule gedaan heeft: zij gingen van tijd tot tijd een uurtje praten op de kamer van een der hooggeleerden, doch in de collegezaal zag men hen niet; zij studeerden te huis: ik voeg er alleen bij dat ik tot hen behoorde, die gewoon waren vrij getrouw college te loopen, zooals men tegenwoordig zegt: vriend Flanor heeft dat nooit gedaan, tenzij dan wellicht bij Thorbecke.'

Het viel Kole tegen, maar Flanor wilde geen vuur vatten: hij deed er het zwijgen toe, want hij begreep, dat zijne toehoorders de questie niet konden overzien. De belangstelling bleef zich concentreeren rondom de freule. Grootmoeder had haar met zeker welgevallen aangehoord, maar de Barones was niet recht voldaan. Zij had zich eene volwassen dochter zoo geheel anders voorgesteld en oordeelde dat er in Italië en vooral nu in Holland tijd genoeg was gegeven aan de studie en het zaak werd Madeline te etablisseeren. Grootvader gaf haar niet geheel ongelijk: 'luister eens, me lieve', zeide hij, 'het is best wat gij zegt, maar ik verbeeld mij, dat gij nu in de vacantieweken zijt en de boeken wel voor een wijl moogt ter zijde schuiven. 's Gravenhage biedt u zooveel, waarvan gij op Hardestein, en eigenlijk ook te Groningen, niet kondet droomen: hier kunt gij kunst zien of hooren.'

'Maar, grootvader', vervolgde het freuletje, 'nu vergeet ge geheel die twee, drie jaar in Italië, die drie maanden in Brussel en mijn herhaald logeeren bij Papaas familie in Amsterdam. Denkt u heusch dat ik altijd vreemd bleef aan hetgeen de kunst doet om het leven *zu verschönern?* ik vraag excuus voor het Duitsch.'

'Ja wel', vervolgde de grootvader, 'gij hebt nu een paar maal het Mauritshuis bezocht en drie concerten bijgewoond, maar wij zijn nog niet eens naar de comedie geweest.'

Mevrouw van Niewold had juist willen zeggen, dat zij het gevoelen van haren vader volkomen deelde, maar Madeline kwam haar voor, door onmiddellijk te repliceeren: 'Maar, Grootvader, ik geloof niet dat in deze warme Junimaand wij veel verliezen met de comedie de comedie te laten: alle Hagenaars stoomen en stroomen naar Scheveningen en laten het theater in den steek.'

‘Ja, dat is zoo;’ 't was een woord van haren vader; ‘wij willen bij dit ouderwetsche zomerweder des avonds ons niet opsluiten in een bedompt gebouw; maar ik bemerk dat jufvrouw Lucie nogal in de gunst is bij den heer Flanor, en mij zoude het niet verwonderen, als gij dezen winter werdt uitgenoodigd een week of wat in den Haag te komen logeeren.’

‘Dat is heerlijk, kolonel,’ zoo viel Lucie hem in de rede; ik ben u recht dankbaar voor dat denkbeeld. Mijns ooms toestemming is niet twijfelachtig.’

‘Zoo is het,’ zeide Flanor; ‘alleen wenschte ik dat ik het initiatief tot die uitnoodiging had mogen nemen. Freule Madeline mag zich overtuigd houden dat zij ons te allen tijde welkom zal zijn. Maar er is een bezwaar dat geen bezwaar is: ik zelf ga nooit naar de comedie, niet alleen om mijnen onhandelbaren voet, maar ook omdat ik niet scherp genoeg hoor om te verstaan wat op eenigen afstand gesproken wordt.’

Hier keek Flanor naar Antoinette en wenkte haar de uitnoodiging harerzijds te ondersteunen. ‘Wezenlijk, Freule,’ verzekerde zij, ‘wil gelooven dat gij in ons stil huishoudentje bijzonder welkom zult zijn; alleen heb ik evenals mijn oom een bezwaar dat geen bezwaar is: ik ga nooit naar de comedie. Maar ik heb eene vriendin, onder wier hoede gij beiden volkomen veilig zult zijn.’

‘Hoe meent gij dat, jufvrouw Antoinette?’ zoo vroeg nu de barones. ‘Gij spreekt alsof gij eene principieele bedenking hadt tegen het tooneel, en toch heb ik allerminst reden om te denken dat gij kleingeestig zoudt zijn. Ben ik onbescheiden, beschouw dan mijne vraag als ongedaan.’

‘Integendeel, Mevrouw van Niewold,’ hernam Antoinette, ‘ik hecht er zelfs aan u mijne opvatting te doen kennen. Gij zult u wellicht minder verwonderen over mijne scrupules, als gij verneemt dat mijne ouders in hunne jeugd zijn opgegroeid onder den machtigen invloed van het Réveil, hetwelk, gelijk vrij algemeen bekend is, een afschuw had van een wereldsch vermaak, zooals het theater hun toescheen.’

- ‘Dat laatste weet ik, want ik heb dikwijls daarover hooren spreken, als ik bij de Amsterdamsche familie van den kolonel op bezoek was. Maar, vergeef mij, juffrouw Antoinette, ik heb meenen te bespeuren dat gij verre verheven waart boven dergelijke zwartgallige levensbeschouwingen; uw stand-

punt is stellig geheel verschillend, al kwaamt gij, zooals meer gebeurt, langs eenen anderen weg tot hetzelfde resultaat.'

- 'Ik kan niet weten, Mevrouw, hoe men u de oordeelvellingen van het Réveil heeft afgeschilderd; het scheelt veel of men die van den sympathieken of wel van den onverschilligen kant verneemt. Ik weet ook niet of ik wel geheel zuiver sta op het standpunt van da Costa en de met hem gelijkgezinden. Maar dit weet ik wel, dat een tooneelstuk voor mij een zeer ernstig voortbrengsel der fraaie letteren is.'

- 'Ieder tooneelstuk ernstig? hoe kunt gij dat nu volhouden, jufvrouw Antoinette? ik hoor juist, dat men hier te lande inzonderheid aan het fransche tooneel verwijt, dat de ernst volkomen ontbreekt en eene zeer loszinnige moraal wordt gepredikt.'

- 'Versta mij wel, Mevrouw: ik dacht in het geheel niet aan kermiskluchten en draken, en ook niet aan grof onzedelijke stukken; neen, ik stelde mij voor den geest uitsluitend het beste dat de letterkunde der beschaafde volken van Europa heeft opgeleverd. Daar vind ik steeds dien ernstigen achtergrond, hetzij de held heeft te strijden tegen het noodlot, hetzij hij ondergaat in den strijd tusschen tegenstrijdige plichten, hetzij hij geheel beheerscht wordt door eenen misdadigen hartstocht, hetzij, zooals in het tegenwoordige drama, eene thesis van algemeene strekking wordt tot grondslag genomen en deze door de ontwikkeling van gegeven toestanden geacht wordt te zijn bewezen.'

- 'Wil mij verontschuldigen, Mejuffrouw Antoinette, maar gij gaat mij nu werkelijk veel te hoog: van treurspelen heb ik absoluut geen verstand, maar wel weet ik dat ik mij dikwijls koninklijk heb geamuseerd bij de opvoering van een blijspel; van ernst heb ik dan niet veel gemerkt, of zondert gij de door en door vroolijke blijspelen uit?'

- 'Uitgezonderd, lieve Mevrouw, heb ik alleen de kermiskluchten en alle door en door onzedelijke stukken, die gij wel niet in bescherming zult nemen. Maar in het echte blijspel, evenals in de tegenwoordige drama's, die uit eene vermenging der beide genres zijn ontstaan, vind ik overal dat ernstige beginsel: ik word dan herinnerd aan iets wat mijn oom Flanor pleegt in den mond te nemen, hij die, althans jonger in jaren, zoo opgewonden vroolijk kon zijn en

toch mij leerde wat hij noemde *Seria Serio*, waarmede hij, geloof ik, wilde uitdrukken dat ernstige zaken ernstig moeten behandeld worden'.

- 'Uw beweren lijkt mij toch wel wat paradox: ik begin te denken dat gij bij den heer Kole zijt in de leer geweest. Blijkbaar denkt gij zoo goed als uitsluitend aan klassieke stukken: is Molière dan ook ernstig?'

- 'Voor mij ongetwijfeld ja; bij het lezen wil ik wel met hem medelachen; maar dan komt toch gedurig de gedachte bij mij op, uit welk oogpunt iemand van een gezond verstand en van een warm hart en met ietwat phantasie begaafd, die tooneelen heeft te beschouwen. Wanneer ik mij voorstel hoe Harpagon in den Avare plat op den grond valt met den uitroep: "*Je suis mort, je suis enterré*", verstomt de lach op mijne lippen en ik voel diep medelijden met den ongelukkige en ik wensch tot mij zelve in te keeren. Zoo moet het, dunkt mij, ieder gaan, die heeft leeren nadenken. Ik spreek nu nog niet eens van het geval, dat de toeschouwer de voorstelling op eigen levenservaringen kan betrekken. Wie zal Thekla op het tooneel willen zien, die zelve ongelukkig bemind heeft?'

- 'Maar hoe heb ik het nu? Het blijkt duidelijk dat gij veel, zeer veel gelezen hebt: zoudt gij dan niet gaarne die personen, die gij hebt leeren kennen, als in levenden lijve voor u zien? Bij de vertooning moet de indruk toch heel wat dieper zijn dan bij de nauwlettendste lectuur'.

- 'Zoo komen wij eindelijk tot de zaak. Zoude Mevrouw de Barones het goedkeuren, dat in de week de kerkgebouwen, die toch ledig staan, werden verhuurd aan paardrijders of koordedansers?'

- 'Natuurlijk niet'.

- 'Of zoude de predikant voor den Zondagmorgendienst niet een kermistent kunnen afhuren? Dat zoude veel goedkooper uitkomen dan het bezit eener weinig praktische Gothische kerk, waarvan het onderhoud belangrijke kosten na zich sleept, terwijl zij in de week bijna voortdurend ongebruikt staat, evenals het theater des Zondagsmorgens?'

- 'Gij kunt mijn antwoord wel raden'.

- 'Ik maak nu de toepassing: in het theater verlang ik geene ernstige lessen te hooren. Maar ik heb nog een

bezwaar, dat van niet minder gewicht is: die acteurs en die actrices - ik weet het - zullen mij heden ernstig willen stemmen, terwijl zij wellicht morgen in andere rollen iets zullen voordragen dat mij tegen de borst is. Hen verlang ik niet als predikers, even weinig als ik predikanten wensch te zien als acteurs. Tegen liefhebberijcomedies zoude ik veel minder bedenking hebben; alleen maar onderstel ik dat voor de opvoering van de belangrijkste stukken de krachten van dilettanten geheel ontoereikend zijn'.

Blijkbaar had de Barones ruim genoeg van dit spiegelgevecht; zij was dan ook niet zoo ontwikkeld, dat zij het betrekkelijk goed recht van het standpunt harer tegenstandster naar waarde kon schatten. Zoo nam dan Eylar het woord:

'Maar, waarde Jufvrouw, zoudet gij u ook onttrekken aan het bijwonen van een oratorium? bijv. *die Matthäus-Passion*?'

'Als ik eenigszins muzikaal ontwikkeld ware, zoude ik zeker zoo iets willen bijwonen; nu zoude ik mij schamen eene plaats te bezetten, die door eenen waardiger toehoorder behoort te worden ingenomen. Anders zegt men mij, dat er ernstig getracht wordt om bij de opvoering van een oratorium in de concertzaal eene passende stemming te bewaren, evenals te Bayreuth bij de opvoering van den Parsifal. Maar in den schouwburg is er zooveel, dat weet ik toch wel, dat ijdelheid is en ijdelheid predikt'.

- Zoo zullen dan toch de voorstellingen te Oberammergau u zeer ongeoorloofd en onchristelijk moeten toeschijnen? Ik verbeeld mij reeds te hooren hoe zij uwe verontwaardiging opwekken'.

- Neen, mijnheer Eylar; op zich zelf heb ik tegen de opvoering van geestelijke drama's door dilettanten, als die ongeletterde boeren zijn, volstrekt geene bedenking. Als ik dezen zomer mijnen oom onder de hoede van Lucie mag achterlaten, weet ik nog niet of ik niet zal trachten mij bij een geschikt gezelschap aan te sluiten. Eigenlijk had ik liever voor tien jaar, of beter nog voor twintig jaar moeten gaan: ik had dan Joseph Mayer kunnen hooren, dien, naar men zegt, voortreffelijken vertolker der hoofdfiguur van het ontzagwekkende drama. Alleen is het jammer, hoogst jammer dat de reis naar het afgelegen dorp tegenwoordig zoo gemakkelijk is en telken jare meer *plebs* toestroomt, dat men moest kunnen weren om

de stemming ongeschonden te bewaren. En wat mij ook niet naar den zin is: oorspronkelijk, en zelfs nog voor omstreeks honderd jaar, was er slechts ééne enkele opvoering van het drama in de tien jaren: thans wordt alles onophoudelijk herhaald. Dezen zomer, zullen er, als ik het goed heb onthouden, dertig of veertig opvoeringen worden gegeven. Het kan niet missen of de gewijde stemming der boeren moet onder die bovenmenschelijke inspanning worden bedorven; zij zullen zich nu, of althans zeker over tien of twintig jaar, gaan aanstellen als beroepsacteurs: iets dat hun uit den aard der zaak zeer slecht zal afgaan.'

Flanor vond dat het nu wel was en wilde het gesprek eene andere richting geven. 'Waarlijk, lieve Antoinette,' zoo sprak hij, 'de gasten hebben nu gehoord hoc gij denkt en waarschijnlijk zult gij hen toch niet overtuigd hebben: laat het u genoeg zijn, dat wij uwe zienswijze respecteeren.'

'Dat is zeker voldoende,' luidde het antwoord; 'maar ik hecht er toch aan het argument te noemen, dat voor een ander niets is, maar voor mij alles afdoet. Wanneer ik denk over comediebezoek, verbeeld ik mij terstond mijne ouders te zien, die mij met opgeheven vinger waarschuwen voor den eersten stap. Intusschen veroordeel ik andersdenkenden niet en mag wel zien dat Lucie naar de comedie gaat, als zij gezelschap heeft, gelijk dezen winter nog al eens het geval was.

'Behalve, waarde nicht,' voegde Lucie hieraan toe, 'als ik om u genoegen te doen ben tehuis gebleven. En dat is meestal het geval geweest.'

Dit onderwerp was nu afgehandeld en er was een oogenblik stilte, tot dat de kolonel, die tot nu toe meest had gezwegen, omdat hij in dezen kring zich toch altijd niet zoo gemakkelijk bewoog als op de commando-brug of in de Simpangsche club, eenen inval kreeg en tot Flanor het woord richtte: 'het lijkt mij toch vreemd, dat bij de oude Grieken, zooals ik heb hooren zeggen, de dramatische opvoeringen oorspronkelijk een deel uitmaakten van eene godsdienstige plechtigheid. In de middeleeuwen zijn de opvoeringen in het eerst van de kerk uitgegaan, en daarvan is nu het passiespel te Oberammergan een der laatste uitloopers. Op Java schijnt het evenzoo te zijn gegaan, want, als ik wel onderricht ben, zijn de wajangvertooningen aan de mythologie van Voor-Indië ontleend.

Gij, mijnheer Flanor, zijt daarvan natuurlijk geheel op de hoogte,'

- 'En dat is nu juist iets waarvan ik hoegenaamd geen verstand heb. Als controleur ben ik slechts kort in de Vorstenlanden werkzaam geweest, maar ik verstond absoluut geen Javaansch; ik was al blij dat ik mij met redelijk gemak van het Maleisch kon bedienen.'

- 'Maar ik dacht dat voor de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur behalve Maleisch de kennis van eene inlandsche taal verplicht was?'

- 'Ja, tegenwoordig; maar toen ik omstreeks 1844 naar Java vertrok, was de Delftsche school zeer kort te voren opgericht en tegelijkertijd voor ambtenaren der eerste en tweede klasse het vereischte gesteld van een voldoend examen in Indische taal-, land- en volkenkunde. Evenwel moest men in den eersten tijd roeien met de riemen die men had en de Gouverneur-Generaal maakte ruimschoots gebruik van zijne bevoegdheid om iemand te beschouwen als in het bezit van het radicaal.'

- 'Vreemde toestanden; ik onderstel, dat ook op dit terrein de verschijning van den *Max Havelaar* gestrekt heeft om de lucht te zuiveren, en na dien tijd de ambtenaren het *a b c* van hun vak niet langer moesten leeren, als zij den voet in den *tambangan* zetten om zich naar den boom te laten roeien. Van dat boek, denk ik, dateert, zoo in Europa als op Java, eene nieuwe periode.'

- 'Het is niet vreemd dat gij dus oordeelt, kolonel; na juist vijftig jaar is er tijds genoeg verloopen om het aanzijn te geven aan eene Legende. Nu ja, menigeen gelooft thans, volgens het woord van Baron van Hoëvell, dat er eene rilling door Nederland ging, toen men zoo onstuimig hoorde verzekeren: 'maar de Javaan wordt mishandeld'. Dat zoude dan moeten gelden van de boeren en buitenlui, die zwoeren bij het getuigenis van den tokohouder, die hun 'eenen sigarenkoker van pauwenveeren had gezonden, dien hij zelf had zien maken van bamboe'. Maar op het Departement wist men wel beter. Ook de oudgasten hadden hunne ondervinding naar het vaderland medegebracht. Evenzeer waren de particulieren die getrouwe correspondenten op Java hadden, niet zoo bitter onnoozel. Gij kunt het thans, zoo ge wilt, in de biografie van Ko van Lennep lezen, die hoe ook ingenomen met den

Max Havelaar, dien hij, ge weet wel hoe mooi vond, toch verklaarde dat het manuscript hem niets nieuws had geleerd; zijn zoon had hem voor lang door zijne brieven op de hoogte gebracht. Ik geloof van die rilling niets; 't is waar, bijgewoond heb ik de eerste verschijning van het boek niet, want ik was toen in Indië; maar gij hebt zes weken geleden uit het Meinummer van *de Gids* kunnen zien, dat een zoo bevoegd rechter als Dr. J. Prinsen er even weinig aan gelooft. Ik denk dat het groote publiek het boek als literair product zonder voorbehoud bewonderde, maar de juistheid van des schrijvers beschouwingen ten zeerste betwijfelde, meer zelfs dan hij verdiende.

- 'Het mag zoo zijn, mijnheer Flanor, maar toch moet het in Indië als eene openbaring hebben gewerkt; groot en klein moeten, dunkt mij, schaamrood zijn geworden bij de onomwonden openbaarmaking van al die gruwelen'.

- 'Geloof mij, daarvan is niets waar. Ik was toevallig op Batavia, toen de mail de eerste exemplaren had aangebracht, daar ik als Resident naar een belangrijker gewest was verplaatst en ten gevolge daarvan voor eenige noodige conferenties een veertien dagen lang met onderscheiden hoofdambtenaren geregeld had te onderhandelen. Naar aanleiding van de juist afgeloopen Multatuli-tentoonstelling, die mijne belangstelling in hooge mate gaande maakte, maar die ik om mijn ongelukkig podagra niet heb kunnen bezoeken, heb ik mijne aanteekeningen uit die dagen nog eens nagezien: ten minste voor de data, want de feiten staan mij na vijftig jaar nog vrijwel voor den geest. Den 20sten Augustus 1860, gelijk wij thans weten, had de Gouverneur-Generaal Pahud nog geen exemplaar ontvangen, ofschoon het boek tusschen 10 en 17 Mei was verschenen en de minister Rochussen Z.Exc. bij missive van 25 Juni op de gewichtige verschijning had opmerkzaam gemaakt. Gij verwondert u over die nalatigheid van den uitgever: men moet aannemen dat eerst na pertinente bestelling uit Batavia, waar men tegen het midden van Juni den titel van het boek moet gekend hebben, eindelijk einde Augustus of in de eerste dagen van September een beperkt aantal exemplaren, meest onder de hoofdambtenaren, is verspreid. De verklaring is wel te vinden: die exemplaren waren door de verschillende boekhandelaars op

de post gedaan; maar na lecture van het zoogenaamde “werk der duisternis”, ik meen het beruchte Drukpersreglement van 8 April 1856, kon de uitgever geene exemplaren aan zijne Indische confraters verzenden, die vermoedelijk den naar hunne opvatting zoo bedenkelijken inhoud niet zouden hebben durven aanvaarden. Er bleef dus niets over dan de verzending onder kruisband per post aan particulieren, die het boek besteld hadden: dat kon het Drukpersreglement niet beletten. Ik zelf heb het in die dagen voor vier en twintig uur van eenen mijner ambtgenoten ter leen gehad: ik kan mij daarin niet vergissen, want ik vind onder mijne papieren dat ik reeds 6 September naar Europa heb geschreven, om mij het geschrift langs den kortsten weg te doen toekomen. Gij zult weten dat in die dagen de avondrecepties bij de hoofdambtenaren zeer in trek waren: het was eenigermate dienst daar te verschijnen, vooral, gelijk spreekt, bij de Raden van Indië, bij de Directeuren van Algemeen Bestuur, bij President en Leden van het Hoog Gerechtshof, enz.: daar werd soms heel wat belangrijks behandeld tusschen de *lanciers* en de ombertafeltjes: nu handelde men algemeen over den *Max Havelaar*’.

- ‘En, mag ik vragen, was men dan niet opgeschrikt van al die onthullingen’?

- ‘Wel neen, mijn waarde Kolonel: ieder wist natuurlijk wonderwel, dat Dekker geen woord te veel had gezegd van al dat wanbeheer: men herinnerde zich zeer goed of hoorde van anderen die het zich herinnerden, dat men Douwes Dekker en Brest van Kempen op Batavia meermalen had ontmoet. Het drama dat te Rangkas Betoeng was afgespeeld, was indertijd door iedereen lang en breed besproken en nu nog niet vergeten. Zelfs waren er enkelen, die nog wisten van Havelaars Sumatraansche excentriciteiten en van den gestolen kalkoen. Maar algemeen bewonderde men den stijl en de zeggenskracht van den auteur. Gerust kon men met eene zekere mate van sympathie overal spreken over eenen gewezen ambtenaar, die, nu ja, voor vier jaar eenen dollen streek had uitgehaald, maar overigens zoo uitnemend gunstig bekend stond om zijne kunde en dienstijver, gelijk gij dat alles in *de Gids* hebt kunnen lezen. Inzonderheid werkte daartoe mede het buitengemeen zachtmoedig

oordeel van den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist, die den overmoedigen Assistent-Resident niet, gelijk anders gebruikelijk is, voor een half jaar of langer op wachtgeld had gesteld om hem wat te doen bedaren, maar hem onmiddellijk in zijnen rang naar Ngawi had overgeplaatst, iets waarvoor Dekker intusschen om geheel gezochte redenen bedankt heeft. Trouwens gij zult weten dat niet alleen in den eersten tijd, maar zelfs tot in 1868 de minister Rochussen gedaan heeft wat hij meende met voeg te kunnen doen, om Dekker weder voor 's Lands dienst te bestemmen, maar met iemand die minstens Raad van Indië wilde worden, ging dat niet. Het is aangrijpend jammer *a noble mind thus overthrown* te zien, maar hij was niet te helpen: de stukken zijn gepubliceerd en thans valt het licht uitspraak te doen.'

- 'Gij zijt gelukkig, mijnheer Flanor, om u die geschiedenis van vijftig jaar zoo juist te herinneren; maar het lijkt mij toch vreemd, dat het corps ambtenaren niet als een man tegen die gruwelen in opstand kwam.'

- 'Vergeet niet, mijn vriend, dat eerst in 1843 aan de aanstaande ambtenaren tot eisch van benoembaarheid gesteld werd eene voldoende kennis van Indische taal-, land- en volkenkunde. Tot in 1856, het jaar der Lebaksche geschiedenissen, waren slechts bij hooge uitzondering kweekelingen der Delftsche Academie tot hooge en invloedrijke posten geroepen; van de overigen wil ik nu juist niet zeggen, dat onbekend onbemind maakt, maar ieder wist wel dat hij tegen den stroom niet op kon, en bovendien, gelijk ik reeds aanduidde, waren de toestanden in Lebak exceptioneel schandelijk. De ambtenaren moesten den hoofden wel naar de oogen zien, en de Regeering verlangde eigenlijk niet anders. Zoo zal dan ook die gebrekkige taalkennis voor de meesten een ernstig beletsel zijn geweest, om te dezen met vrucht werkzaam te zijn. Ook Douwes Dekker schijnt geen Sundaneesch te hebben verstaan en ik heb op goede gronden hooren beweren, dat, ofschoon de toestand inderdaad ergerlijk was, hij toch nog bovendien is om den tuin geleid door een der inlandsche ambtenaren, die den Regent haatte en dezen bij Douwes Dekker nog zwarter maakte dan hij werkelijk verdiende. Van dit alles ben ik iets beter op de hoogte geweest, want een mijner intiemste vrienden was jarenlang een der opvolgers van

Douwes Dekker; deze had het archief te Rangkas Betoeng over het jaar 1856 nauwkeurig nagegaan en heeft mij het een en ander medegedeeld, toen ik alweder in het vaderland terug was. Mij zijn de bijzonderheden tot mijn leedwezen ontgaan, maar ik onderstel dat mr. W.B. Bergsma daarover wel het een en ander zal hebben gepubliceerd, dat mij onbekend bleef. Maar zooals ik begon te zeggen: tot op de jaren waarvan wij spreken, hebben onze koloniën geleden onder het gebrek aan deugdelijk onderlegde ambtenaren. Dat vertoont zich ook bij hen die snelle promotie maakten, omdat zij uitstaken boven hunne omgeving, iets wat niet zoo moeilijk is in eene vergadering van dwergen. Ik denk natuurlijk niet aan *meine Wenigkeit*, die al blijde mocht zijn Maleisch te kunnen koeterwalen. Maar daar hebt gij het voorbeeld van Keuchenius, eenen onkreukbaar eerlijken man; hij was slechts een jaar of wat ouder dan ik en zoo heb ik hem goed gekend; welnu, hij werd in 1859, nog niet 37 jaar oud, Raad van Indië, hoewel hij slechts veertien jaar dienst als ambtenaar had en zich behelpen moest met het Maleisch dat hij als kind was begonnen te leeren. Stel daarnaast het voorbeeld van den genialen Levyssohn Norman, die 14 jaar jonger was dan Keuchenius en die na negentienjarigen dienst in eene reeks van hooge betrekkingen toch eerst op 41-jarigen leeftijd tot lid van den Raad benoemd werd; en toch had hij het Delftsch radicaal wel deugdelijk medegebracht.

- 'Dat is alles nu goed en wel; maar zweeg de Hooge Regeering in den Haag dan altijd?'

- 'Wat zal ik u zeggen? Het was volstrekt ondoenlijk de knevelarijen der inlandsche hoofden tegen te gaan, tenzij hunne tractementen aanzienlijk verhoogd werden: daar zag men nog tegen op en de Gouverneur-Generaal kon daarin op eigen initiatief geene verandering brengen. Thans kunt gij in het Meinummer van *De Gids* het Besluit lezen van den Gouverneur Generaal Pahud van 11 December 1856 - gij weet dat Douwes Dekker gedurende de drie eerste maanden van dat jaar 1856 Assistent-Resident is geweest - waarin onderscheid gemaakt wordt tusschen "zoogenaamde knevelarijen die door de inlandsche hoofden niet als ongeoorloofd beschouwd worden" en andere "ergerlijke knevelarijen". Met die subtiliteit kwam men ver en wist zelfs de ontrouwe

dienaren in Lebak zoo schoon te wasschen als het nu eenmaal ging. Maar eerst in 1864 is het Fransen van de Putte geweest, die aan die fijne onderscheiding van geoorloofde en ongeoorloofde knevelarijen een einde heeft gemaakt en heeft kunnen maken door het verhoogen der tractementen van de inlandsche hoofden. De gruwelen van vroeger hebben tegenwoordig zeker geene plaats, maar in Lebak, dat zeer ongunstig is gelegen, is en blijft de bevolking arm en er schijnt geen middel te bestaan om dat te verhelpen. Maar de hoofdzaak is, dat het gehalte der ambtenaren, vooral der hoogere ambtenaren, zooveel verbeterd is. Wat prof. Veth reeds in 1853 constateerde, is nu nog veel meer waar.'

- 'Ik dank u zeer, waarde gastheer, voor uwe belangrijke inlichtingen; maar wil mij nu verontschuldigen, want ik word voor eene comparitie op het Departement gewacht.'

'En de dames, oomlief,' zoo liet Antoinette zich hooren, 'zouden zich ook wel willen verwijderen. Mevrouw Eylar en hare dochter wilden met mij een toertje gaan maken en de meisjes zouden op Lucies kamer nog een uurtje blijven babbelen.'

Toen het zestal was opgestaan en Kole op verzoek van Flanor de dames naar den wagen begeleid had, maakten de drie overgeblevenen het zich gemakkelijk en viel het Eylar in, te vragen waarheen het tochtje zoude loopen.

'Dat kan ik wel gissen,' antwoordde Flanor; 'het zal het gewone programma van mijne nicht zijn: eerst wat stapvoets rijden door de winkelstraten en dan over den korten Vijverberg, Voorhout en Kneuterdijk naar het theehuis bij de Gevangenpoort.'

'Ja wel,' viel Kole tusschen beiden in, 'waar in de achttiende eeuw het borrelhuis was van de Staten van Holland.'

'Zoo is dan nu het buitenwerk', meende Eylar 'door de dames ingenomen tot tijd en wijle dat zij haren intocht doen door de Stadhouderspoort.'

'Inmiddels,' oordeelde Flanor, 'kunnen zij alvast uit de hoogte neerzien op de Heeren van de Plaats Royaal. Sidin, *kassi roko*.'

* * *

Het Diogenes-ideaal.

Na het dessert hadden de beide jonge mannen zich in lage diepe stoelen bij het haardvuur gezet, waar zij zwijgend hun manilla's rookten en de mokka geurde uit sierlijk achttiend'eeuwsch porcelein.

De kamer lag in dof-glanzende schemering. Kaarsen brandden in de koperen kandelaars; de blokken op den haard spleten nu-en-dan open met gele vlam die de donker-oude meubelen en de balken der zoldering plotseling verlichtte; de tapijten, rood als geurig-zware wijn, schenen te gloeien achter de warme dampen; en ook de oogen der beide droomers verzonken, maar in het visioen van het laatste, al verre woord.

Toen sprak de gastheer opeens: Vriendlief, oordeel goed! Wat heb ik anders dan last van de dingen hier rond mij? Als ik, op mijn zomersche reizen, denk aan het eenzaamachtergelatene, overvalt mij angst en heimwee; ik zie de duistere en stille kamers, aan de wanden de oude schilderijen die ik bewonder en lief heb,.... die ook kostbaar zijn als geheime dragers van groote sommen gelds,... ik zie de boekenkasten met de perkamenten ruggen, waarachter veel schoons van sieraad en zin verborgen ligt; ik zie de zware menbelen, waarop ouders en grootouders hebben gerust, en op het gothisch buffet de doorzichtig-porceleinen schotels en koppen, waaruit ook zij eenmaal spijsden en dronken... En dan maak ik mij bezorgd over dit alles, denkend hoe ik de waker er van ben, denkend hoe indringers wellicht dat schoon vernielen, of hoe, mocht ik op een

van mijn bergtochten in een afgrond verdwijnen, vreemde handen de beminde en vereerde voorwerpen zullen aanvatten, waarvan zij de uiterlijke pracht misschien, maar de innerlijke macht van traditie en jeugdherinneringen nooit kunnen zien. Geloof mij, het is een ontzettende last, gehecht te zijn aan die schijn-doode voorwerpen!

Hij zag melancholisch zijnen vriend aan, als vragend om raad. Totdat deze verwonderd sprak: Maar.. maar wat wil je dan?

Alles, alles van mij weg doen! hernam hij met vermoeid gebaar. De heele santekraam naar Frederik Muller op de auctie sturen. Geen zorgen meer over het lot van al dat fraais!

Je praat als een rampzalig coelibatair, zeide zijn gast, kalm glimlachend naar hem opziende. Wil je dan in monsterachtige huurkamers gaan wonen? Of in een ton, als Diogenes?

Ik wil vrij zijn, zonder banden, was zijn antwoord. Het leven is kort, en het hechten aan de schoone kleinoodiën maakt eens het scheiden des te zwaarder. En waartoe hebben we dat alles? Hebben wij 't noodig?

Ach, noodig! zei de ander, terwijl zijn oog de vlammen volgde van het vuur. Vraag dan of het heele leven noodig is!

Het leven wel, hernam de gastheer, met rustiger overtuiging. Het leven zelf wel, maar niet de lieflijke voorwerpen en gerieflijkheden van iederen dag. Denk aan Diogenes! Hij was, naar mijn bescheiden meening, de grootste wijze der oude en nieuwe tijden, hij was grooter dan Alexander de Groote die hem den schoonen zonneschijn benam, hij was wijzer dan Socrates...

Maar de gastvriend viel den gastheer in de rede: Weet je wel, wat Socrates hem eens toeriep?

Wat dan?

Dat zijn ijdelheid door de gaten van zijn lompen loerde!

Was Diogenes ijdel?

De ijdelheid van het ijdelheidslooze! Het schijnleven van den schijn-hatenden cynicus!

Ik begrijp je niet. Mij waren zijn daden sinds lang de uitingen van een ideaal ziele-bestaan, verwant aan dat der ascetische stylieten en anachoreten uit de eerste Christelijke eeuwen. Langzamerhand minder en minder van de wereldsche dingen bezitten, al geringer behoeften voelen, eindigen met vrij langs de wegen te gaan, terwijl geen stemmen van

doode voorwerpen uit de verte meer roepen,.... o, worden zooals Diogenes was, de vrij-geworstelde mensch!

Je kent hem niet, zeide de ander.

Ik weet van hem, wat ieder van hem weet. En ijdelheid heb ik niet in hem gevonden.

Maar Socrates vond haar wel! Er was ijdelheid in de propagandistische levenswijze van Diogenes. Bovendien heeft zijn verder leven bewezen, dat er een sterkere kracht was dan die zijner ascetische beperking.

Ken ik zijn leven dan niet? vroeg de gastheer verwonderd.

Tot op een zeker tijdstip is Diogenes' leven vrij algemeen bekend, antwoordde zijn gast. Maar wat een onlangs gevonden manuscript, welks apocriefheid nog bewezen moet worden, ons vertelt, is zeker niet tot je doorgedrongen. Je weet, dat hij op een voorjaarsmorgen het laatst gezien was, over de Agora te Athene gaande met een brandende lantaarn in de hand. Die was hem door zijn hospes, den eigenaar van den beroemden ton, voor deze symbolische wandeling geleend, want een week tevoren had hij zijn laatste meubel weggeworpen, de evenzeer befaamde houten nap, die in 1900 een Californisch millioenair voor fabelachtigen prijs van een antiquaar te Korinthe gekocht heeft.

Daar weet ik niets van, viel de gastheer in.

Je volgt waarschijnlijk niet de berichten van het *Bulletin archéologique d'Athènes*, hernam de ander met een glimlach. Maar luister verder! Want hier vangt het pas ontdekte handschrift aan. Toen Diogenes de Agora was overgeschreden, zoekende, zooals hij zeide, naar een mensch, zag hij opeens een landmeisje voor zich uitloopen, dat met slanken arm een roode aarden kruik op het hoofd hield.

Het handschrift moet apocrief zijn, mijn waarde. Zulke termen gebruikt geen oude Griek.

Stoor mijn verhaal niet! Ik vertel het slechts na met eigen woorden. Hij zag dan een attisch boerinnetje voortschrijden in de richting der Itonische Poort....

Onzin! viel opnieuw de gastheer den verteller in de rede. Diogenes was oud en kan onmogelijk een jong boerinnetje hebben nagekeken.

Je vergist je alweer door je voorbarigheid, was het antwoord. Het handschrift begint met de mededeeling, dat

Diogenes in zijn een-en-dertigste levensjaar was, toen hij met de lantaarn over de Agora wandelde.... Bedenk wel, dat de Grieken op dien leeftijd al volwassen filosofen waren en lange baarden droegen.

Hij zag zijn vriend met opgetrokken wenkbrauwen aan en vervolgde na een berustend buigen van diens hoofd:

Diogenes werd wonderlijk getroffen door haren gang, hare gestalte en het minnelijk geluid der neuriënde stem. Hij volgde haar, onder de Itonische Poort door, waar zij weldra linksaf sloeg en daalde naar de smalle steenen brug, in de vallei van den Ilissus. Aan de overzijde, tegen de Hymettische heuvelen, lag hare landelijke woning onder bloeiende olijven. In de lage deuropening stond zij even stil en zag om, als had zij de blikken gevoeld van den aandachtigen volger. Toen verdween zij. Maar Diogenes keerde niet stadwaarts; hij ging verder langs het stijgend voetpad en toefde tot den avond op een heuveltop, neerziende naar het stille huis onder de boomen....

Wie zal zeggen wat er dien nacht chaotisch-wild in de geweldige ziel van den wijsgeer gestreden heeft! Hij die zich onvermurwbaar, onverwinbaar had gedacht, voelde nu de bekoring der eertijds diep-verachte schoonheid; de vereering van vrouwenoogen en vrouwengratie was in hem opengebloeid als een nooit-vermoede wereld van onbedwingbare bewogenheid. De starre wijze was overwonnen door de liefde....

Phyllis en Aristoteles! fluisterde de gastheer voor zich heen.

Maar zijn vriend vervolgde: Vroeg in den morgen ging Diogenes denzelfden weg, den Ilissus over, naar het landhuis op de helling van den Hymettus. Hij had zijn chitoon sierlijker geplooid dan gewoonlijk, zijn baard gekamd,.... met een geleende kam,.... zijn gelaat en handen zorgzaam gewasschen. Over het hooge steenen brugje gaande zag hij, stroomopwaarts, aan den groenen oever der beek het meisje, gebogen over het water waarin zij witte gewaden spoelde. Even hief zij het hoofd, maar toen zij den vreemdeling van den vorigen dag herkende, boog zij blozend zich weer tot haar arbeid. De statige wijsgeer nu richtte zich naar den schaduwrijken hof en klopte aan de deur van het witte huisje. Wat daarbinnen gesproken werd tusschen hem en

den eerwaardigen landman die de vader der lieflijke jonkvrouw was, dat meldt het oude manuscript ons niet; dat schijnt Diogenes aan zijn vrienden en vroegere discipelen nooit te hebben verhaald. Maar wij kennen - want het boek is ongetwijfeld van een vriendschappelijk ooggetuige, - wij kennen de gebeurtenissen die volgden. Diogenes is nimmer weergekeerd in den beschimmelden ton en dronk nimmer meer uit zijn hand onder de bron van den Akropolis. Hij bouwde een leemen woning aan 't eind van den olijvenhof en hielp zijn schoonvader in diens zonnig en eerzaam bedrijf. Maar ziehier wat de onbekende schrijver dier zonderlinge biografie met hoorbaar welgevallen verhaalt van den wijsgeer, die eens zijn nap had weggeworpen als een onnut ding, die al de gerieflijkheden des dagelijkschen levens als waardeloos en onwaardig veracht had:

Diogenes sierde zijne woning, terwille van de schoone bruid, met kostbaar huisraad. In den thalamos zette hij een bed van cederhout; hij kocht zetels, ingelegd met ivoor, en gekleurde amforen en drinkschalen. Aan den wand van elk vertrek hing hij een bronzen olielampje en voor den winteravond, als zij langs de duistere wegen huiswaarts zouden keeren, een lantaarn van doorschijnend hoorn. De bruid wenschte nieuwe gewaden en de bruidegom deed schitterende stoffen komen, voor chitoon en peplos, en de schoenmaker bracht nieuwe sandalen. Eens wandelden zij door Athene, waar de blik harer donkere oogen bleef rusten op sieraden voor hals en borst en vlechten, fonkelende kunstwerkjes van goud en edelsteen. Hij zag haren blik en hij liet haar de schoonste der kleinoodiën kiezen. Vóór den dag van het huwelijk bracht hij, die jaren lang de tempels en altaren der Goden met hooghartigen glimlach was voorbijgetreden, geurige offers aan Zeus Teleios, aan Hera Teleia en Artemis Eukleia. Zij werden beiden gebaad in de wateren der bron Kallirrhoë, die aan den voet der Hymettische heuvelen ruischt. Dan brachten des avonds vriendinnen met muziek van fluiten en cithers de jonge bruid naar hare nieuwe woning, waar aan de deur de moeder wachtte met laaiende fakkels. En een zangenrijk feest vierden zij daar, onder de oude olijven, tot diep in den zomernacht. Maar het schoonste was, dat op de trekken van den bruidegom zelfs geen verwondering

over dit nieuwe leven zichtbaar werd; hij nam de schoonheid en het geluk als natuurlijke noodwendigheden.

En zoo kweekte hij den wingerd en perste de druiven en verkocht wijn en olijven op de Agora, waar hij eenmaal een mensch had gezocht.

Dit is het tweede tijdperk van Diogenes' leven... Maar waar is nu het ascetisch-cynisch Diogenes-ideaal?...

Apocrief of niet, antwoordde de gastheer, de moraal der vertelling is duidelijk. Ik moet de kleinoodiën des levens aanvaarden en op de Agora wandelen gaan om Eene te vinden, die ze levend zal bestralen met haren glimlach!

Amen, zeide zijn gast en stak een nieuwe sigaar op.

P.H. VAN MOERKERKEN Jr.

De kunst van het genieten.

I.
Waar geen genieting is.

Zonder vleugels voelt het gemoed zijn zwaarte. Zooals Plato in den Phaedrus voorstelt, begint in de menscheziel een aangroeien van vleugels, zoodra zij verrukt voor de schoone dingen stil houdt. Er is ook een gevleugeldheid onmisbaar, er is *lichtheid* noodig, om te kunnen *genieten*; lichtheid van gang, tred, beweging; lichtvaardigheid; zooals op den eersten dag der vakantie, na den langdurigen arbeid, opeens een elasticiteit onze leden aandoet en de mensch zingend door de velden gaat. Euforion is de blijde genieter, wanneer hij aan Faust en Helena ontspringt, hen toeroepend:

> Nun lasst mich hüpfen
> Nun lasst mich springen!
> Zu allen Lüften
> Hinauf zu dringen
> Ist mir Begierde,
> Sie fasst mich schon.

Het zware gemoed geniet niet; zij het bezwaard of zij het zwaarwichtig van innerlijke struktuur; de voeten van dien onbevleugelde staan op de aarde als graniet. Ernst is zijn wezen. Het is goed om ernstig te zijn; maar het is armoede zoo men niet anders kan. Bij sommige menschen is de ernst een rijkdom, daar hun wezen ook deze zijde heeft; maar bij velen is de ernst het eenige wat zij hebben. Er zijn er dan

ook, voor wie het lot niet veel meer dan de ernstigheid over heeft. In het overladen gezin, waar de honger doorbreekt, en in het bedroefde hart, dat sinds tijden niets zag dan zijn verlies, is de ernst de eenige toon, die wordt aangeslagen. Maar er zijn er, aan wie lot noch samenleving deze beperking oplegt, doch wier innerlijk maaksel hen tot den duurzamen ernst doemt. Er zijn er, wien de innerlijke *zwaarte* geen vreugde vergunt; want de vreugde ligt iets hooger dan het bereik onzer normale lengte en er behoort bevleugeling toe om haar te grijpen.

Bij den zwaren mensch gaat alles langzaam. Hij denkt en arbeidt langzaam en heeft lang noodig, eer hij zijn omgeving vertrouwt. De innerlijke veerkracht werkt niet mede of ontbreekt. Terwijl de lichterlevende argeloos den gloed zijns genietens ontsteekt aan de vonk zijner omgeving, is het zwaargebouwde gemoed achterdochtig en geeft zich niet, zoodat hij niet ontvangt. Deze trage mensch is niet zoo spoedig verzekerd van de schoonheid, die hij voor oogen heeft, en voelt zich niet zoo aanstonds met de dingen in verstandhouding. Misschien is het tulpenveld, waarvoor hij staat, te rood in het landschap, of het stadsgezicht te zeer ontsierd door dien éénen gevel... hoe het zij, hij zou geheel deskundig willen zijn, eer hij wist of men hier genieten mocht. Zijn vreugd zal beginnen, zoodra hij met zijn ernstige bezadigdheid heeft afgerekend; maar langzaam gaand, zoo komt hij nooit aan het einde van zijn ernst. Hij kan niet heenspringen over zijn zwaren aanleg, de onbevleugelde! Zoo ergeren zich de knapen op school aan zichzelf, daar ze moeten nawerken, terwijl de heele troep der klasgenooten is aan het spelen in den tuin.

De lager-menschelijke wezens, waarvan de mythologie verhaalt, genieten niet: de cycloop, die alleen maar vraatzucht, Cacus, die alleen maar roofzucht is. Deze wezens zijn zoo traag, onelastisch, geestesarm, met één drang geboren, dat hun de lenigheid van gang ontbreekt, de lichtheid van innerlijk wezen, zonder welke niemand het genieten kent. In het zielsgesteente dringt geen vreugde door.

Van het genieten is geen geschiedschrijving mogelijk, zooals er een geschiedenis des lijdens in. Het grootsche wordt opgeteekend, maar het vluchtige niet; en de geschiedenis als een verhaal van de gewichtigheden, waarmee de

wereld is bezwaard, is noodzakelijkerwijs een geschiedenis van den ernst. De oorlogen, die gevoerd worden en de verbonden, die men sluit; de verdragen van verre strekking en waarbij niemand lacht; de gevaarlijke ondernemingen en wereldberoemde werken van onnoembare beteekenis: zij zijn het die men aan de vergetelheid ontrukt, omdat zij het zichzelve doen. De figuren der geschiedenis zijn ondernemers, wetgevers, regeerders, ontdekkers, tirannen, waaghalzen, genieën en heethoofden, met eerbied of met schande beladen en die, als eenmaal Atlas, een wereld op hun schouders droegen: Herakles, die den Nemeïschen leeuw versloeg; Odysseus, die met het gevaar der zeeën worstelde; Agamemnon, die na een langen strijd werd vermoord; Caesar, die Gallië overwon door het geweld der legers. Van deze onvergetelijken gewaagt de historie. Zij hebben eer verworven met hunne moeiten en geschiedenis gemaakt uit hun zwoegen en uit de rampen hunner slachtoffers.

Omdat de geschiedenis een relaas is van groote bewegingen, aantochten der massa, gedreven door de kreet des bloeds of van den honger, is er geen geschiedenis van het genieten. In de massale bewegingen gaat de vreugde onder; in de gezamenlijke kreet wordt haar stem niet gehoord. Indo-Germanen trekken in horden voorwaarts. Kelten, Slaven, Hunnen rukken op; de legers der kruisvaarders verzamelen zich; het gele ras dreigt; de groote revolutie gilt; het proletariaat werkt zich op... Maar de vreugde is daar, waar zich de vrije ziel met luchtigen wiekslag beweegt.

Omdat het genieten niet wichtig genoeg is voor geschiedschrijving, daarom is het, gelegen binnen de ziel, alle aandacht waard.

II.
Het voorwerp der genieting.

De mensch ontsteekt zijn genot *aan een voorwerp*.

De vreugde is om iets; zij is om een lief gelaat of om het zomerweer, om de vakantie, de vriendschap of het stadsgezicht. Zoo niets onze aandacht boeit, is er ook geen vreugd. Meen niet dat de mensch, die met zijn oogen toe, in zijn eentje zit te genieten, geen voorwerp heeft, waaraan zijn

vreugd ontspringt! Juist hij is met zijn voorwerp bezig; hij geniet van het zomerweer of van zijn innerlijke stadsgezicht. Het genieten is een ontvankelijkheid, waarbij de mensch zich in de afstraling van een zon, welke dan ook, verheugt. Het kan zijn, dat een slootje, waarin wij kijken, of een wolkje, dat onze aandacht trekt, deze afstraling geeft aan ons gemoed: zonder voorwerp breekt geen genieten aan.

Wie de kunst van het genieten leeren wil, moet deze eerste waarheid wel bedenken.

Doch hier dient men wel te onderscheiden! Niet die voorwerpen geven het genot, die voor het genot bedoeld zijn, maar de o n b e d o e l d e . De bedoelde geven iets anders, namelijk *amusement*. En er ligt een afstand van mijlen tusschen het genieten en het amusement. Want is niet het laatste, zooals ook het woord uitdrukt, een afwezigheid der musen; een zich onthouden van de muse; terwijl juist het genieten een zegen is, welke ons de muse geeft? Van een kunst des amusements is geen sprake, maar van een kunst des genietens wel. Zoo zijn het ook andere menschen, die zich aan het amusement te goed doen, dan die bekwaam zijn om te genieten.

Naar het amusement gaat men toe en het genieten komt van zelf. Het voorwerp waaraan men zich behaagt, is verschillend in beide gevallen; het is in het eene geval expres, bedoeld, uitgekozen, aangewezen, kunstmatig ingericht en tentoongesteld. In het ander geval is het voorwerp van nature aanwezig en argeloos. Niemand kan langs het amuseerend voorwerp voorbij loopen, zonder te weten dat het hier aanwezig is; maar langs het voorwerp der genietingen loopt men al te licht onwetend voorbij.

De clown is een voorwerp tot amusement; ga hem opzoeken om te lachen en hoe groot zal het pleizier zijn, dat hij heden avond verschaft! Ge moet het bloemen-corso zien, want clowns en kinematografen en het circus zijn voor u misschien te grof. Ook het bloemen-corso is een amusement. Of liever nog het steekspel, daar het zoo zeldzaam is. Het is immers ingesteld voor het pleizier van vele menschen, en wat zult ge u vermaken, zoo het weer maar niet al te heet is! Of zoek nog liever uw vermaak wat verder, omdat de heele stadsbevolking naar zoo'n steekspel loopt. Zou de waterval van Schaffhausen niet nog aardiger zijn, daar hij als het ware

bij de schepping der wereld voor ons pleizier is ingesteld, en zou het ook niet ondankbaar zijn zoo gij, die het kunt betalen, van dit kostelijk vermaak geen partij trokt? Of zou het u nog meer amuseeren, aan een ballon-vaart mee te doen of met een vliegmachine de zee over te steken? Is er iets denkbaar, dat prikkelender pleizier geeft dan dit zeldzame, dit expres voor de élite der moderne wereld uitgevonden sensatie-spel? Als ge er goed afkwaamt ware de vliegreis voor u het hoogst denkbare amusement.

Het genieten echter heeft als voorwerp het *onbedoelde*. En alleen die mensch kan genieten, die de bestaande vermaken niet noodig heeft. Het zware gemoed heeft noodig aangeprikkeld en opgebeurd te worden. Het moet mechanisch aan het lachen gezet, doordat een clown gezichten trekt of een huis kinematografisch inzakt op de disputen van een onminzaam echtpaar. Maar wel beschouwd zijn al deze kunstmatigheden en deze zoo uitdrukkelijk voorgeschreven voorwerpen, recepten en medicijnen tegen de innerlijke zwaarmoedighcid en de verveling. Wie genieten kan, geniet van het onbedoelde voorwerp, en zoo hij dit vermag, geniet hij van sommige der bedoelde voorwerpen ook.

Een bekend versje, dat zijn inhoud aardiger bedoelt dan uitspreekt, zegt dat poezie overal is. Ook het voorwerp van genieten is overal. En wat kan onbedoelder en meer onvoorbedacht zijn, dan 't geen zich voordoet overal? of voor kàn doen? Hier voor uw voeten kan het rijzen uit den grond. Het kan in de avondlucht zich vertoonen of in uw huiskamer, in uw bloementuin, in de landschappen uwer fantasie, en in uw herinneringen. Ga den hoek om en gij ontmoet het voorwerp van uw genieten... Het is bijna alleen een kwestie van *ontvankelijkheid*.

Bijna alleen, maar niet geheel. De niet-ontvankelijke mensch leeft zonder het genieten, ook al was hij door een wereld van schoonheden omringd. Maar de wel ontvankelijke heeft, ook al is zijn oogenblikkelijke dispositie nog zoo gunstig, toch het voorwerp noodig, waaraan hij tot genieten komt. De honger wordt niet verzadigd van zichzelf, maar van het voedsel; en de bekwaamheid tot het genieten heeft al evenzoo een voedsel noodig, een voorwerp waaraan zij te gast gaat.

Van *het kleur- en vormrijke beeld der wereld* genieten wij.

III.
Ontvankelijkheid.

Maar meer dan van het voorwerp, hangt de mogelijkheid der genieting af van den genieter zelf.

Een mensch moet *ontvankelijk* zijn; en nu is ontvankelijkheid allerminst een passieve aanvaarding van geschenken, die ons van elders worden toegereikt. Er zijn wel bedelaars, die zoo gaarne wat genietens zouden aannemen als gave van iemands barmhartigheid. Ze kijken de voorbijgangers aan, uitvragend wie hunner een stuk meegeeft van den rijkdom, voor hen niet weggelegd. De pretendent, die kalmpjes zit af te wachten tot men hem koning maakt, onderwijl zijn statieus gewaad reinigend van de vlekken; of die niet eenmaal zoo werkzaam, uit het venster ziet hoe hoog de zon staat aan den hemel... hoort van ver het gejubel der schare, waarmee zijn bezielder tegenstander wordt begroet.

Men heeft eerlang gemeend, dat de zuiverste houding des levens die was, waarbij de menschelijke geest niets deed uit zichzelf; gelijk ook zekere religie meent, dat wij in de machteloosheid der zonden moeten afwachten, totdat er verlossing komt. Het oude voorschrift der kennis luidt, dat wij een blank schrijfbord moeten zijn, waarop de werkelijkheid haar letters grift: tabula rasa. ‘Zoo gij uit uzelf iets aan uw indrukken *toedoet*, zijn ze niet meer zuiver. De werkelijkheid wil geheel van buiten af tot u naderen; en zoo roerloos als de priester moet stilzitten, wanneer het goddelijke aankomt, zoo roerloos moet de mensch zich houden, wanneer hij de werkelijkheid wil verstaan. Ook voor het zuivere genieten, wees ontvankelijk in den passieven zin des woords.’

Het is begrijpelijk dat zulke theorie voor vol werd gehouden, toen de tegenovergestelde leegliep, volgens welke alle kennis uit de vernuftspelen onzes intellekts volgen moest. Maar inderdaad is de meening, dat wij passief kùnnen zijn, even verwerpelijk als die andere, dat wij, om te kennen, te deugen of te genieten, passief mòeten zijn, afwachtend of er ook wat komt. Zelfs de liefhebber, die bewegingloos op het mos gaat zitten, in de hoop dat de vlinder, die hij vangen wil, op zijn neus zich neerlaat, - zelfs hij is met

stillen humor en ingehouden lach vervuld, en *spant* zich opdat hij vangen moge.

De zuiverste houding des levens is niet de afwachting of eenig lotgeval als een goede genius, terwijl wij slapen, ons de zaligheid in den schoot werpt; maar is de aktiviteit. En ook om te genieten moeten wij ontvankelijk zijn in den *aktieven* zin des woords.

De zieletoestand der ontvankelijkheid, die het meest passief is, is... *indifferentie*. Wie wat loopt te slingeren over den weg en onverschillig wat neuriet, een straatje omgaand, heeft geen oplettendheid, maar verzinkt in den chaotischen toestand, waarin alles niets is. Om te genieten moet men uit dien halfslaap wakker schrikken; want de ware ontvankelijkheid gaat in een andere richting dan deze, welke alleen maar de schimmige verschijning der voorwerpen ziet voorbijgaan en ten slotte van al dit bewegen en van al dit velerlei droefgeestig wordt. De indifferente ontvankelijkheid is een begin der vermoeienis en wijst heen naar een uiterste, waarin de mensch nog juist genoeg leven over heeft om zich te kunnen ergeren. Het voorwerp dat kon vreugde geven, prikkelt nu en ten laatste verzamelt de vermoeide zijn resteerende krachten bijeen om het voorwerp te vervloeken.

Dan zegt hij: ‘alle dingen worden zoo moe, dat niemand het zou kunnen uitspreken. Van alle dingen word ik zoo moe, dat ik het in geen heel menschenleven zou kunnen uitspreken. Ook al had ik de energie van de gezonden, en den lust van wie het woord in stroom doen voortwellen, toch zou ik daarmee niet kunnen zeggen, hóe moe mij de wereld maakt, die in hopelooze dofheid mij omringt. De zon gaat op en de zon gaat onder, om op te gaan vóor haar vernieuwden ondergang. Vernieuwde? wat zeg ik? haar verouderden ondergang! want wat is er aan het matte spel der dingen anders dan vruchtelooze veroudering, waaraan zich slechts het hart van argelooze kijkers vergast? Alles is reeds geweest te voren!’

Schon dagewesen, zegt de indifferente ontvankelijkheid, zoodra zij tot haar natuurlijk einde, de vermoeidheid, komt. En met dat woord vermoordt zij de vreugde eer deze opluikt. Want is er grooter ontnuchtering dan van het heerlijke te ontdekken dat het al versleten is? De roos, die u behaagt,

is... kopie van een vroegere, die op haar beurt kopie was. Verwijs uw vreugd naar een voorheen, dat naar een vorig voorheen verwijst. Et sic in infinitum. De bekoring der dingen berust in hun frischheid en vrije spraak: de ontgoocheling bestaat hierin, dat men ze onthult als namaak van een beeld, dat op zijn tijd bezweek. Hoe weinig is de vermoeide, hoe weinig is de indifferente, de on-aktieve ontvankelijkheid tot genieten in staat! Laat zij passief het voorwerp op zich toe, het is uit gemis aan weerstand. En zoo zeker als zij den eeuwigen slaap verkiest boven alles, zoo zeker is de heele voorwerpswereld haar slechts een verhindering voor dit toegeknikte ideaal.

De indifferente ziet van alle dingen slechts dat ze *bestaan*. Van alles de existentie, van niets de essentie; van alles de verschijning, van niets het wezen; van alles de feitelijkheid, van niets het ware. Het loutere 'bestaan'; is dat niet de eindelooze herhaling en de zinleege optelsom der dingen? En is dus de passieve, indifferente ontvankelijkheid, tot iets anders dan tot de vermoeiing en tot de vreugdeloosheid geboren?

Om te genieten moeten wij, ik herhaal het, ontvankelijk zijn in den aktieven zin des woords. Er moet een innerlijke toestand zijn, die noch moedwillig streven noch spanningloosheid is. De ontvankelijke mensch is vol aandacht voor het kleur- en vormrijke beeld der wereld.

IV.
De belangelooze aandacht.

Zoo wij bedenken, dat het genieten geschonken wordt aan een aktieve ontvankelijkheid, maar dat het ons ontgaat zoodra wij er (aktief) naar streven, is er eenige reden om te wanhopen. Wij hebben gezegd, dat degeen, die zijn genot niet maar afwacht, doch *beoogt*, zijn genieting verlaagt tot amusement: alleen het onbedoelde voorwerp is genietelijk. Maar nu is de zaak evenzoo mis wanneer onze ontvankelijkheid passief is. Hoe moeilijk is hier de juiste onderscheiding - of zou hier misschien de finesse gelegen zijn, de eigenlijke zenuw des genietens?

Indien het nu zoo gesteld ware, dat het verschil van

amusement en genieting kortweg in het voorwerp lag, dan ware een scheidslijn gemakkelijk te trekken tusschen de ware ontvankelijkheid en het onware streven. Aangenomen dat het circus amusement en het duinlandschap genieting geeft, zoo zouden wij een lijst van circus-gelijkende en een van duinlandschap-gelijkende voorwerpen kunnen opstellen. Maar ieder weet hoezeer het voorwerp zich wijzigt door onze opvatting, en dat wij van alles alles kunnen maken. Naar dat wij gezind zijn, vervormen wij de wereld en wenden haar voor onze doeleinden aan. Men kan immers een clown gaan opzoeken om hem te beklagen, zoodat hij krachtens onze intentie, van voorwerp des pleiziers tot voorwerp van medelijden wordt. Zoo kan het ook, dat het voorwerp der genieting tot niet meer dan amusement worde aangewend. Het stadsvolk, dat Zondags naar de duinen trekt met boterhammen, amuseert zich, terwijl de duinen geen circus zijn, tot ons vermaak ingesteld. Ook het amusement mag bestaan, zoo men slechts niet meent, dat daarbij de kunst des genietens beoefend wordt. Wie het voorwerp des genietens zonder de reserve van het fijne gevoel behandelt, heeft aanstonds zijn vreugde verlaagd.

Het is alhier mogelijk in te zien, in welken zielstoestand toch eigenlijk die aktieve ontvankelijkheid, waarvan wij spreken, bestaat. Juist bij het misbruik des voorwerps wordt verstaanbaar, waarin het rechte gebruik gelegen is: de mensch die zich gaat amuseeren daar waar een ander geniet, stelt *zichzelf* ten doel zijner uitspanning. Met geenerlei bepaalde ontvankelijkheid voor het schoone voorwerp behept, gaat hij zijn eigen vakantie-gevoel, zijn maatschappelijke vrijheid, zijn kortdurende onafhankelijkheid vieren; en nu moeten de duinen en het boschje en de bloemen, de lucht en de wolken maar meehelpen door kontrastwerking met het lokaal en de kantoorbanken en de pennehouders en de zakenbrieven. Het voorwerp moet maar meehelpen om hem, den Zondagsmensch, een morgen en een middag uit zijn drukte over te dragen in de bevrijding. Alles is nu ten dienste zijner rekreatie en zelfs voor hem heeft de zon de dreigende regenwolken verdreven. Waar het nu zoozeer te doen is om hemzelf, daar vindt hij het amusement gereed. Hij maakt van zijn voorwerp een cinematograaf of clown, of bloemencorso of café-

chantant, omdat hij zijn eigen wensch tot het middelpunt zijner aandacht stelt.

Daar blijkbaar het voorwerp alles toelaat, hoe licht vervalt de mensch van genieting tot amusement - zoo licht als hij van den humor tot de boert, of van de aandoenlijkheid tot sentimentaliteit vervalt. Maar nu hebben wij dan ook ingezien, waarin de aktieve ontvankelijkheid niet bestaat en berekenen van daar uit waarin wel. Zij bestaat in de *belangelooze aandacht* onzer ziel voor het kleur- en vormrijke beeld der wereld. Aandacht voor het stadsgezicht, den golfslag der zee, een lief gelaat, een geestvol gesprek.

De aandachtige is gespannen op zijn voorwerp en *vergeet zichzelf*, zoodat hij het gevaar ontgaat van eigen belang en wensch tot middelpunt te stellen van zijn wereld. Het stadsvolk, dat met boterhammen naar de duinen trekt, of liever nog naar het strand, of zijn heil zoekt ik weet niet waar, is vol van begeerte naar een prettigen dag (waarom ook niet?) maar het is leeg van aandacht, en het kent de belangeloosheid allerminst. Want zoo het aandacht heeft, is 't slechts voor de zaak, die middel is tot eigen genot, en de oprechte aandacht is juist de zelfvergetelheid.

Belangeloosheid is een *onbaatzuchtigheid* naar alle zijden. Mag het zijn dat de onbaatzuchtige zijn eigen belangen vergeet en die van anderen behartigt: de belanglooze behartigt geen belang. Bij de aanschouwing van de zee, bedenkt hij geen nut voor de zeevaart en de duinen zijn hem geen winstbron voor hun eigenaars, noch ook een terein van genoegens voor het publiek. Zoo hij in mijn tuin niet op mijn bloemen trapt, het is uit bewondering voor deze en geenszins uit erkenning van mijn recht. Eigendom, winst, recht of arbeid zijn geen gezichtspunten voor de belangelooze aandacht. Zij heeft voor het voorwerp niets dan de *bewondering*.

In deze oogenblikkelijke zielsgesteldheid is de aktieve ontvankelijkheid aktueel.

Inderdaad, wilt gij genieten, bewonder dan. De kunst des genietens is de kunst der bewondering. In haar is ongemerkt de innerlijke spanning, die noodig is, verkregen. Ongemerkt, en vooral niet met voorbedachten rade! Men kan echter ook de bewondering overdrijven, opschroeven en verkunstelen, waarbij de zeepbel der genieting stuk springt. Er is expresse

bewondering, die niet nalaat groote en pompeuse woorden tegen het voorwerp aan te gooien en die met trommelslag de schare samenroept voor het wonder, dat zich onthullen gaat. Zoo wordt het gemoed recht pasklaar gemaakt en men stelt zich in postuur om flink mee te doen, wanneer het oogenblik der bewondering weldra zal aanbreken. ‘Allen gaan kijken naar het lichten van de zee! prachtig! van de hoogste duin af zullen wij, zoodra het donker wordt de eerste vuurtooisels bewonderen, en de zee toewuiven, waar zij illuminatie houdt voor haar eigen heerlijkheid!’

Zwijg toch! dit is de kunst der bewondering niet. Laat mij zeggen wat in de bewondering zijn moet, zoo zij een algeheel belangelooze aandacht wezen zal: in de bewondering moet *verwondering* zijn. Zoodra wij van de bewondering een genoegen maken, een feestpartij en misschien wel een vak, waarin wij optreden als deskundigen, is de belangeloosheid weg. De beroepsenthousiast heeft zichzelf in 't middelpunt zijner aandacht geplaatst; de opgeschroefdheid kenmerkt den mensch, die het voorwerp niet genoeg vertrouwt en zichzelf daar voor in de plaats stelt: het rumoer dat hij maakt, moet het tekort aanvullen, dat hij van zijn voorwerp vreest. Is het niet doordat zijn aandacht in gebreke blijft en hij de belangeloosheid mist? Hij gaat uit op genieten en wat hij vindt is niet meer dan amusement. Zoo behandelt hij ook de schoonste dingen, alsof zij tot het amusement waren ingesteld. Aan zijn bewondering ontbreekt de oprechtheid, die in alle verwondering aanwezig is.

Maar verwonder u; en gij zijt open oog en open oor. Verwonder u als de eenvoudige schare, aan wie Jezus zijn gelijkenis verhaalt en die naar elk woord luistert als naar een nieuwe muziek, nog nooit gehoord. Voorzeker zal dan elk voorwerp u nieuw zijn en geenszins gelijk aan gisteren; en met ongeveinsde vreugd zult ge opmerken, dat elken dag de zon anders opgaat en anders onder - zóó anders, dat ge den rijkdom prijst van zooveel afwisseling op zoo eenvoudig thema. Ge zult meer verwonderd zijn, dan wanneer de zon om wat verandering eens opging uit het West. Immers de afwisseling die zij nu biedt, is veel fijngevoeliger dan een zoo botte inval wezen zou.

Maar sla niet uw handen in elkaar, zooals het mensch, dat

hare verbazing uit over de knapheid van een met een lintje gedekoreerd familielid: de verwondering moet weer béwonderen en worde niet verstoord, doordat wij onze gevoelens daarin opdringen, waarbij wij uit het evenwicht der belangelooze aandacht vervielen.

Bewonder het stadsgezicht, waar de gevelrij, met groen geboomte versierd, in het water weerkaatst. Honderd malen kwaamt ge voorbij en hebt reeds besloten die zelfde wandeling vervelend en treurig te vinden, hoezeer dan noodig om te bereiken uw huis. Doch geef wat ongemerkte aandacht. Zie hoe dezen keer het geheel zich anders voordoet dan bij uw vorige gemelijkheid: de vensters glinsteren in de zon en een kind komt van gindsche stoep met luid gezang. Onderwijl drijft een groote schuit, met groenten beladen, door het water voort. Zoo ge niets ziet, ga voorbij; maar zoo ge wel iets ziet en zoo ge uit de pretentielooze dingen een geest kunt oproepen door de bewondering - laat niet na!

De mensch kan bewonderen den nevel die om de boomen hangt; het water dat onder de brug doorstroomt, en verzilverde rimpels heeft van maanlicht; de zwierige vogels; het statig geboomte; het kleurig plantsoen; de wolken die achter de daken aandrijven. Hij kan bewonderen al wat hem het kleur- en vormrijke beeld der wereld voor oogen roept.

De bewondering is een aandacht, zelfvergeten en belangeloos; onvermengd, zuiver. Zij is een innerlijke spanning. En wie in de bewondering verkeert, heeft een aktieve ontvankelijkheid en is het genieten deelachtig.

De kunst des genietens is de kunst van belangelooze aandachtigheid.

V.
Helleen en Barbaar.

In het genieten is de ziel bevleugeld en zonder vleugels is het leven bezwarend. De bewondering is een lichtheid van houding, waartoe men zich niet *zetten* kan. Immers indien ge, het oogenblik gekomen achtend, uw bewondering gingt voorbereiden als iemand, die zich op post stelt om den koning te zien voorbij rijden, zoudt ge niets te zien krijgen, en bij dien toeleg treft u slechts uw eigen onmacht. Wie met al zijn krachten aan het naderend oogenblik der bewon-

dering meewerkte, heeft zich te zeer met zich zelven bezwaard om te kunnen genieten.

De bewondering is een oogenblikkelijke bevleugeling der ziel, een enthoesiasme, waartoe geen voorafgaande stemming noodig is en waarvoor men op geenerlei wijze entree betaalt. De bewondering is een belangelooze aandacht en de voorwaarde tot de belangelooze aandacht is... de belangeloosheid. De ziel moet *argeloos* zijn en toch innerlijk gespannen.

Ziehier de 'Helleen' in tegenstelling met den 'Barbaar'.

De Barbaar tooit zich met zware gouden spangen, die met edelsteenen zijn bezet, en van het wijdgeurend reukwerk druipen zijne haren. Bont, bizar en opzienbarend is zijn met franje omzoomd praalgewaad en zijn pompeuse houding wekt den eerbied zijner onderhoorigen. Breed zijn de plooien van zijn kleed en breed is het handgebaar, waarmee hij de menschen toewuift; zijn malsche vleezige leden komen uit de plooien van het gewaad te voorschijn en gaarne zit hij op een podium of estrade, waarlangs de menigte voorbijgaat. Waaiers wuiven en luxueuse planten omgeven zijn zetel. Slaven, eunuchen, slavinnen, tafelschuimers, muzikanten, wijnschenkers, gasten, vreemdelingen en vrienden omringen hem. Hij is wuft en grootsch en spreekt hoogdravend. Onderwijl vergast de Helleen zijn liefje op wat fluitspel, terwijl zij aan een bron neerzitten niet ver van de stad.

De Helleen heeft den eenvoud, de onbevangenheid der ziel tegelijk met innerlijke spanning. Hij drentelt voorwaar niet onverschillig aan de dingen voorbij. Soms zien zijn kinderlijke oogen een boom voor een godheid aan en de dronk, die zijn dorst lescht, is hem zeker door nimfen aangereikt. Ziehier oprechte deelneming in de wereld en allerminst een praalvertoon der gedachte, zooals misschien in den mond van een redenaar fraai zou klinken. Een spreker is hij wel, maar zonder rhetorika, daar hij de dingen op wondervol schoone wijze *meent* en ze niet hoeft op te sieren. Er is niets gezwollens of overladens in zijn beschouwing noch in zijn uitingen... terwijl toch zijn ziel aan de wereld deelneemt met een belangstelling, door niemand overtroffen. Zooals het kind in spanning is, wanneer het zijn blokken stapelt tot een toren, op de manier, die zijns inziens alleen de juiste is - zoo is ook de Helleen in spanning en krachtens

de twee-eenheid van deze innerlijke aktie en den argeloozen eenvoud, gaat hij vol genietingen zijn leven door. Maar de kunst der genieting wordt door geen barbaar verstaan.

Helleen en Barbaar, wel te verstaan, zijn kultuur-faktoren. De zucht naar vertoon, macht, positie, rijkdom, eer, genot, is barbarendom. De barbaar leeft ook in Hellas, ook in Italië, ook in de moderne beschaving; maar, waar hij leeft wordt geen genieting gesmaakt. Het pompeuse schilderij der Venetianen, dat nog meer de verheerlijking van den roem dan van de schoonheid dient, is barbarendom, waarvoor de Helleen zich verbijstert. Zoodra de Vorst zich, gelijk Lodewijk de veertiende, tot idool des volks verheft, en niet als dienaar van de algemeene zaak, het gemoed der menigte voor grootere dingen dan hijzelf is, wint... is de barbaar oppermachtig. De litteratuur, die hoofsch hem verheerlijkt en de kunst, die een draperie om zijn gekroonde wezen hangt, zijn barbaarsch. Barbaar is wie de frase dient en niet slechts anderen, maar ook zichzelf met de holheid opblaast van het ondoormeende woord. Barbaar is de politieke schrijver, die het partijwezen tot staatsheil maakt en zijn partij met lovende woorden behemelt, maar vraag niet of hij zichzelven gelooft; en wanneer hij slechts kwade bedoeling en vuige laster ontdekt bij zijn tegenpartij, zich niet schaamt over de leugen, in welker dienst hij staat. Barbarij is heel de ernst zonder inhoud, het gezag zonder zedelijke meerderheid, de godsdienst zonder innerlijke verheffing en de reklame. Barbarij is het modernisme in kunst en zede, alwaar het echte overtroefd wordt door de zucht om nieuw te zijn, terwijl alle *argeloosheid* afwezig is, en het streven hoe ook, het streven naar wat ook, de gemoederen verwildert.

Waar de barbaar treedt, is geen genieting, omdat bij hem alles tendentieus is en plomp; geen lichte bevleugeling verheft hem. Hij verliest zichzelf niet uit het oog. Integendeel, o integendeel: hij die zichzelf bezwaart met het meest pompeuse, praalgrage en on-helleensche, het meest waarheid verkeerend parool, door den meest barbaarschen aller scepterdragers uitgedacht: l'état c'est moi. De staat ben ik. O woordengrage barbaar, o gij, voor wien de zon op- en ondergaat; bekransde en begeurde, o gij hemelsche hansworst, die vele eenvoudigen verbluft; groote afgod uwer soortgelijken;

oprichter van standbeelden en tentoonstellingen, redevoerder bij de vorstelijke inkomst van uw eigen gewichtigheid... o gij rhetorische, in hoe kort en simpel woord hebt gij uzelf verraden, daar gij zegt: l'état c'est moi.

Inderdaad hier lacht de Helleen zoo ongeloovig als hij kan; beter dan wie het laatst lacht, want hij lacht zonder vergelijking: gij lacht niet, want uw doordraverij en grootspraak laat u tijd noch grond voor de paradijsische blijdschap van den lach. De Helleen lacht u uit. Solon staat innerlijk vol humor en bedreiging, wanneer hij de schatten van Croesus heeft opgeteld en wat zou hij wel gemeend hebben van al den praal van Salomo? 'Arm wezen,' had hij gedacht, 'arm wezen, ik vermoed, dat gij treurig zijt; gij naar wien de menschen heenloopen als naar een rijkversierden olifant, een exotischen vogel, een uitgerekte giraffe of een wondervlekkigen leopard. Waarom laat gij u zoo aanstaren? Leer toch mensch te zijn... mensch zijn is de hoogste kunst!' Zoo lacht hij om uw barbaarsche overmaat, waarbij gij niets anders dan bezwaring oogst.

De Helleen, deze aandachtige, oplettende, scherpzinnige mensch - de Helleen heeft een onbevangen gemoed. Ook hij is een kultuurfaktor en wordt niet slechts in Hellas aangetroffen. Zijn geestelijk-wereldsche aanleg, zijn open oog voor deugden en gebreken, zijn vatbaarheid voor vriendschap en innerlijk evenwicht, maken hem tot den besten bewoner dezer planeet. Schoon hij kritisch is aangelegd, heeft hij geen welbehagen in het veroordeelen en erkent het schoone waar hij het ook aantreft. Hij handelt vooral niet tendentieus; het streverschap is hem vreemd en de bijoogmerken zijn hem onbekend. In al deze dingen is iets kinderlijks hem eigen, gelijk hij ook door een trouwe belangstelling uitmunt. Is hij niet de mensch, die de wetenschap heeft uitgevonden en met vastberaden doorzicht de fantastische hersenschimmen der mythologie verdreef? Welke argelooze belangstelling in de wereld was er noodig om, terwijl Zeus donderde of Poseidon de zee in schudding bracht, te gaan overdenken hoe dit zich toedroeg! of om de algemeene beginsels te onderzoeken, terwijl de goden nog op den Olympus fuiven. Hoezeer is door loutere belangstelling en gespannen aandacht deze Helleen zijn goden vóórgeweest!

De voortreffelijkheid van den Helleen bestaat in het *maatbewustzijn*, waar geen barbaar van weet. Terwijl in het gemoed des laatsten elke bedoeling te omvangrijk, elk ideaal opgeschroefd is, betracht de Helleen de maat-verhouding. Hij streeft niet naar een wereldrijk, zooals Assyriër of Pers en gelijk iedere voerder van heerschappij, die in aanbidding geraakt is voor de uiterste frase. Hoe vreemd zou in zijn mond klinken het imperialistisch blufwoord 'ik kwam, ik zag, ik overwon!'. Waarom ook zou deze schijn van almacht voor hem wenschelijk zijn, daar hij in den beschavenden invloed, die van hem uitgaat, zooveel wezenlijker macht oefent?

De maat is hem boven de onmaat dierbaar, omdat zij in heel zijn bewustzijn is ingelegd; want zijn maatbewustzijn is wel iets anders dan wat het aan sommigen lijkt: voorzichtigheid desgenen die de uitkomst berekent! De Helleensche maatvolheid is geen burgermans levensleer over het nut der bedachtzaamheid, afgeleid uit voorbeelden en met den bijval aller middelmatigen gestaafd. Geen late ervaring van den ouderdom preekt haar aan de jeugd voor met overreding of dreigement. Zij is de innerlijke gesteldheid der *harmonie*, die zijn leven bestuurt, evenals zij zijnen tempel tot een monument stempelt van den nobelsten samenhang, waarin grondvlak, zuilenrij, fries en tympaan elkaar in welvoegende begrenzing verdragen.

Dit maatbewustzijn is het gezonde in onze aktiviteit, en de Helleen is van gezonde natuur. Hij heeft aan alle beschouwingen aandeel en voert gericht in maatschappij, kunst en wetenschap, welke hij voor afdwalingen behoedt, zonder nochtans beperkt te zijn. Men kan moreel gezond zijn, zooals de boer fysiek gezond is, die zijn tijd met de koeien doorbrengt; maar deze gezondheid is beperkt en onfijn: er is ook een hoogere gezondheid des geestes, waarbij de fijner nuancen des bewustzijns noch de schitterender glansen zijn uitgesloten en de grenzen gespannen zijn zoo wijd als mogelijk. Deze gezondheid bestaat daarin, dat men in de verschijning der wereld niet het vreemdsoortige, maar de *diepere algemeenheid* geniet. De diepere algemeenheid is de harmonie als wereldwet en beginsel der schepping, en het is van niet geringe waarde, zoo men in de wereld de harmonie verstaat.

Nu is het krachtens eigen maatbewustzijn, dat hij de

harmonie als wet der wereld kent, en de algemeenheid ziet doorbreken in de verschijning, als een licht in porceleinen vaas. *Het innerlijke maatbewustzijn maakt den mensch ontvankelijk voor de wereldmaat*. Vanwege het maatgevoel staat de ziel voor de wereld open en is de aandacht gespannen en belangeloos. Hier ligt het geheim der ware ontvankelijkheid.

Zoo geniet dan de Helleen in de aanschouwing van het kleur- en vormrijke beeld der wereld. Zie hem met vingerwijzing de sierlijke lijning van het gebergte natrekken in de lucht; hoezeer verstaat hij den toon van bosch of duin en meer; hoe zijn voor hem wegens de diepere algemeenheid alle dingen zinrijk!

Nu houdt ook zijn dagelijksche omgeving frischheid en verflenst niet als een bloementuin, waaraan de zorg ontbreekt. De Helleen verheugt zich in de dingen, die hij reeds veelmalen zag, als rezen ze voor 't eerst aan zijn oogen op. Gelukkig de mensch, die in zijn eigen wereld kan vertoeven als ware hij voor nieuwe indrukken op reis gegaan. Tusschen het nu en het verleden trekt hij een grens, als tusschen den vreemde en zijn geboorteland. Zoo staat de wereld voor hem in tooverglans. Met dezelfde graagte, waarmeê de reiziger uit de vensters van den conpé het nieuwe landschap bespiedt, de nieuwe steden ziet aanrukken, ginds de rivier overgaat om weldra de bergruggen te zien rijzen en de rotsklippen en kasteelen van het vreemde land - met dezelfde graagte aanschouwt hij zijn van ouds reeds bekende wereld. Toch vergroot hij zijn molens niet tot reuzen, om de wereld interessant te maken, noch verdicht hij daarin zeldzame verschijningen. Uit zijn bloementuin stijgen geen fantomen; in zijn woonkamer zet geen spook zich neer en door zijn avondlicht trekken geen heksenstoeten om angst te wekken. De fantasie, waarmee hij zijn wereld aanziet, is rijk doch ook gezond. Een fantastische geest kan zijn omgeving met dwaze werelden vereenzelvigen; onder zijn werktafel de hel zien branden en tegen zijn zoldering de hemelsche gewesten zien verlicht en al de engelen hun loflied door zijn vensters hooren zingen, terwijl de duivelen ze uitfluiten met geweld... maar een verbeelding zonder ziekelijkheid heeft aanschouwingen van schooner aard. Den Helleen breekt in de bekende omgeving

die diepere algemeenheid door. Het bekende heeft voor hem diepte en frischheid te gelijk.

Het innerlijke maatbewustzijn is het geheim van dezen aanleg. Dit maatvol tempo zijner geestelijke aktiviteit maakt zijn gangen licht en zijn gemoed elastisch. Hoe zeer overtreft hij den barbaar, die pompeus is en zwaar van gang, en wiens hoogdravendheid hemzelf en de omstanders vermoeit. De Helleensche geest is gevleugeld en geniet, opgestegen boven de zwaarwichtigheden van het wereldsch bedrijf, den vrijen aanblik der dingen. In het kleur- en vormrijke beeld der wereld verheugt hij zich óm de wereldharmonie. De kunst van het genieten is door hem ontdekt.

VI.
Schoonheidszin.

De Barbaar is bedreven in amusementen; wreede, geraffineerde, afschuwlijke en ook onschuldige; laffe en aardige. De Helleen, die niet leeft om te genieten - want zulk bedoeld genieten ware amusement - de Helleen geniet argeloos, als van een surplus, waarop hij niet had gerekend. Van het genieten, dat men zoekt, en dat geen ‘genieten’ is, geldt het Faustisch woord: geniessen macht gemein.

Nu is het Helleenschap een faktor aller hoogere beschaving, die echter nog wel andere faktoren heeft. En de kunst van het genieten is niet meer dan een speciale zijde van het Helleenschap: zijn schoonheidszin. De mensch geniet van het voorwerp; dat is van de wereld, die hem haar vorm- en kleurrijk beeld vertoont: zoo is het genieten een previlege van den schoonheidszin.

Misschien vertoont voor iemand de wereld in 't geheel geen beeld, doch overstelpt zij hem met verwarde en tegenstrijdige indrukken, plaagt, hindert en prikkelt hem en wordt hem tot obsessie eer dan tot voorwerp der vreugd. De *schoonheidszin* echter heeft andere oogen; hij *is wat de Helleen maatbewustzijn noemt:* de belangelooze aandacht voor het schoone beeld der wereld is hem toevertrouwd. Wat gij meent te genieten zonder schoonheidszin is geen genieting. Maar hijzelf, de schoonheidszin, is ook geen previlege van sommigen, die na ver-

wijdering van het profanum vulgus als een schare van deskundigen overbleef. De schoonzinnige mensch is zulks niet krachtens lidmaatschap van een keurkommissie of van een jury van schoone voorwerpen. Zonder aanstelling en nog meer zonder zich aan te stellen, is hij met het schoone beeld der wereld vertrouwd en begeert ook niet rekenschap van zijn talent te geven. Zijn spontane aandacht, zoo vrij van alle schoolgeleerdheid, is waarborg zijner wereldliefde.

De schoonheidszin, deze faktor van het waar-menschelijke, is de tegenhanger onzer moraliteit. Het redelijke wezen ‘mensch’ is niet uitsluitend zedelijkheid. Het is geen beeldzuil, die op één voet staat; maar hij is helft en wederhelft te gelijk. Zijn bewustzijn heeft zedelijkheid èn schoonheidszin. Nu is het aan den schoonheidszin eigen, dat de mensch zichzelf met al zijn aspiratiën en belangen vergeet, terwijl in zedelijkheid deze zelfde mensch allerminst zich vergeten mag. Hier ziet hij op zichzelven toe en stelt zich onder het gebod, zich afvragend of hij daaraan beantwoordt. Hij noodigt zich ten gerichte en schrijft zijn taak zich voor. De hooge belangen, die hier in 't spel zijn, zijn zijne en mogen niet verwaarloosd worden. Het zou waarlijk voorbarig zijn, zoo de mensch zich uit het oog verloor als ware geen zelfopvoeding noodig: als zedelijk wezen is de mensch voorwerp van zijn eigen zorgen en mag, ja moet, van alle voorwerp afzien, daar niet buiten hem, maar in hem de verantwoordelijkheid berust.

Lid van het gezin, burger van den staat, arbeider voor de gemeenschap, dienaar van de menschheid, zoo staat hij daar als subjekt van verplichtingen; het oog op zichzelf gericht en belangen-vol. In dit opzicht zijner zedelijke ernstigheid smaakt hij mogelijkerwijs voldoeningen, wanneer hij een taak wel volbracht heeft, maar gevoelt zich toch nooit als op vleugels gaan. De nobele gevoelens, door zedelijke ideaalstelling in gang gezet, wijzen op een toekomst, eer dan op een reeds vervulde taak. In het zedelijk bewustzijn woont een stoïcijn, kenbaar aan den ernst van het gelaat.

Het is dus een talent van den schoonheidszin om ons genieting te schenken. Bij hem is de aandacht gespannen en belangeloos, zonder bijgedachte, zonder terugkeer van de aandacht tot zichzelf. In de liefde der schoonheid verheldert zich de wereld tot vorm- en kleurrijk beeld. Moge zij aan

menigeen zich als chaos voordoen of hem als een stortvloed van voorvallen overstelpen... de schoonheidszin doorschouwt aan dit velerlei de enkelvoudigheid als eener groote gedachte of diepe aandoening. Een diepere algemeenheid breekt in de wereld door en bezielt alle dingen. *In zijne erotische liefde voor het wereldschoon heeft de mensch de kunst van het genieten geleerd*.

Dr. J.D. BIERENS DE HAAN.

Een nieuw leven van Vondel.

Het leven van Vondel door Dr. P. Leendertz Jr,, Amsterdam, Meulenhoff en Co. 1910.

Een Leven van Vondel schrijven is een aantrekkelijke taak. De tien eerste jaren van zijn leven immers vallen nagenoeg samen met die roemrijke 'Tien Jaren', ons door Fruin zoo meesterlijk voor oogen gebracht als de kentering van onzen worstelstrijd tegen Spanje en Rome. Toen in 1598 die strijd zich ten gunste van ons volk gekeerd had, was Vondel een knaap van twaalf jaar; hij groeit op met de jonge Republiek, is getuige van hare grootsche ontwikkeling, aanschouwt haar op het toppunt van haar bloei en haar macht; hij ziet hare heldere lichten achtereenvolgens uitdooven, ten laatste ook de beide De Witten, Rembrandt en De Ruyter. Wanneer hij zelf eindelijk, oud en der dagen zat, in 1679 sterft, is in ons volksbestaan een nieuwe kentering reeds begonnen, die gevolgd zal worden door een langdurige ebbe. Zoo omvat zijn leven dat gansche roemrijkst tijdperk onzer geschiedenis. Zijne poëzie brengt ons in aanraking met de meeste voorname gebeurtenissen en personages van dien tijd; in zijn leven en zijn persoonlijkheid zien wij het leven en het karakter van ons volk weerspiegeld, als het landschap in het meer, dat er een deel van uitmaakt. In hem heeft de Nederlandsche dichtkunst haar hoogsten top bereikt; zijn leven is vlekkeloos; zijn persoonlijkheid edel - aan dat werk, aan dien man kan de geest van een levensbeschrijver zich oprichten.

Maar hoe moeilijk is de taak van dien levensbeschrijver.

Hoeveel moet hij lezen en verwerken, reeds om eenige voorstelling te verkrijgen van den tijd waarin Vondel leefde;

Vondels dichterlijke nalatenschap beslaat een halve plank in een flinke boekenkast, de literatuur over hem nog vrij wat meer; dat alles moet de biograaf herlezen, overwegen, in onderling verband brengen; menig deel van des dichters leven en werk, dat onzeker is of duister, eischt dubbele aandacht.

Is de taak van den geschiedkenner en geschiedvorscher hier dus niet licht - zwaarder is de taak van den geschiedschrijver en levens-uitbeelder, die, met behulp van het door hem verworven materiaal, de wording en het wezen van den mensch en den kunstenaar in onderling verband moet voorstellen; die de verschillende draden van dat samengesteld weefsel moet vasthouden, laten glippen, weer opvatten, gescheiden houden of dooreenwerken, al naar gelang de kunst het eischt, een kunst die der waarheid nergens geweld mag aandoen.

Ook al stelt men zich niet zoo hooge eischen, dan zal toch wie eenig besef heeft van de zwaarte dezer taak, haar niet licht op zich nemen. Het is begrijpelijk, dat na Brandt's *Leven van Vondel*, in 1682 verschenen, een groot aantal studiën en onderzoekingen over Vondel en zijn werk het licht hebben gezien; doch, afgezien van Van Lennep's reuzenwerk en het verdienstelijk geschrift van een Duitscher (Baumgartner), geen Nederlandsch boek over Vondel dat verdient naast Brandt's voortreffelijke biografie te worden geplaatst.

Onder die omstandigheden heeft een nieuw *Leven van Vondel* recht op onze volle belangstelling; vooral nu de biograaf niet de eerste de beste is. Dr. P. Leendertz Jr., zoon van den man wien onze literatuur-geschiedenis een goede uitgaaf dankt van Dirc Potter's *Der Minnen Loep* en een voortreffelijke van Hooft's *Gedichten*, heeft zich doen kennen als een waardig zoon van dien vader door een, in menig opzicht uitstekende, uitgave onzer middeleeuwsche dramatische poëzie; bovendien verrijkte hij onze wetenschappelijke literatuur met een verdienstelijke uitgaaf van Hooft's *Warenar*, met verscheidene wetenschappelijke studiën, opgenomen in het *Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterkunde* en andere periodieken. Degelijk philoloog en nauwgezet uitgever, gaf hij tot dusver menig blijk van zijn lust tot het grondig onderzoek van literair-historische vraagstukken en van zijne bekwaamheid als navorscher.

Of Vrouw Fortuin iets goeds met hem voorhad, toen zij, als uitgever vermomd, aan zijn deur klopte en hem, onbeproefd in de eigenlijke literatuur-geschiedschrijving, als proefstuk een *Leven van Vondel* opdroeg? Of hij zich voldoende bewust is geweest van Horatius' waarschuwing, door Vondel vertaald: ‘legh te deeghe over wat uwe schouders draegen kunnen of niet’, toen hij deze taak op zich nam? Een beschouwing van dit *Leven van Vondel* moge antwoord geven op die vragen.

De degelijkheid en grondigheid, waardoor het werk van Dr. Leendertz zich tot dusver onderscheiden heeft, verloochenen zich ook hier niet. ‘Op de hoogte der wetenschap’ - een der den auteur gestelde eischen - mag dit boek zeker heeten. Vondels uiterlijk leven is volledig behandeld en over het algemeen met juistheid voorgesteld; omtrent zijn familie, vrienden en kennissen, zijne financieele omstandigheden, de door hem gemaakte testamenten en geldelijke schikkingen, de huizen waarin hij gewoond heeft, ontvangen wij hier betrouwbare en nauwkeurige mededeelingen, die niet zelden veel onderzoek vereischt hebben. Gering mag men deze dingen niet schatten: in sommige gevallen zijn zij van groot belang ook voor de studie van Vondels innerlijk leven en van zijne kunst. Ik wijs b.v. op de mededeeling, dat Vondels dochter Anna niet zijn oudste kind, dat zij jonger was dan zijn zoon Joost; den samenhang tusschen Vondels diakenschap bij de Doopsgezinden en zijne betrekkingen tot de Rederijkers; den tijd der geboorte van Vondels dochtertje Sara, die in het laatst van 1624 of het begin van 1625 moet gesteld worden; het sterfjaar van Vondels zwager Hans de Wolff. Wanneer wij vernemen, dat onder de suppoosten aan de Bank van Leening, eenige jaren vóór Vondel, ook een oom van den lateren burgemeester Valckenier wordt aangetroffen, komt de betrekking van Suppoost in een ietwat ander licht te staan.

Nieuw is ook de gissing, dat met *Eusebia*, aan wie het treurspel *Peter en Pauwels* is opgedragen, niet Tesselschade bedoeld is, zooals tot dusver algemeen werd aangenomen, maar Vondels dochter Anna. Wat door Dr. Leendertz is aangevoerd om deze gissing aannemelijk te maken, verdient zeker overwogen te worden; zelfs zou ik iets verder

willen gaan ten opzichte van de laatste regels der opdracht:

> *Eusebia* laet los, ghy treckt my neder,
> Die reede al uit den damp der weerelt was.

Dr. Leendertz noemt deze regels ‘niet zeer duidelijk’; hij zou er uit willen afleiden, dat Vondel naar Rome wilde gaan om zich daar uit de wereld terug te trekken, ‘maar dat hij dit gelaten heeft op verzoek van zijne dochter.’ Die gissing lijkt mij uitermate gewaagd. Voor mij zijn deze regels niet zoo onduidelijk, indien ik ze vergelijk bij bekende verzen uit de *Vertroostinge aen Geeraerdt Vossius*, een zevental jaren vroeger gedicht:

> Beny uw soon den hemel niet.
> De hemel treckt; ay, laet hem los.

Ook Vondel immers zou gaarne ‘uit den damp der weerelt’, ‘naer paleizen uit het slick’ zijn opgestegen; van die stervenszucht getuigen o.a. deze mooie verzen uit de Opdracht:

> De hemelsche en in klay gevange ziel,
> Die haeckt te spoên, met wyde en wisse schreden,
> Naer 't zaligh honck, waer op haer liefde viel.

Zulke verlangens zal hij wel eens geuit hebben ook tegenover de dochter, die hem was voorgegaan op den weg naar de Roomsche Kerk; doch hoe zou het jonge meisje, dat haar vader nog niet kon en wilde missen, daarop anders geantwoord hebben dan met betuigingen van liefde en aanhankelijkheid, die hem ‘nedertrokken’ naar de aarde? Anderzijds mag men echter niet vergeten, dat de eenige plaats waar de naam *Eusebia* genoemd wordt, eer op Tesselschade dan op Anna betrekking schijnt te hebben; en dat er in allen gevalle nog geen reden bestaat om met Dr. Leendertz te schrijven: ‘Nu wij *weten*, wie Eusebia *is*’. Verder dan een vernuftige gissing zijn wij hier nog niet.[1)]

Hier, en doorgaans in zijn boek, heeft Dr. Leendertz voldaan aan den eisch, door hem zelf in de *Voorrede* aldus

1) De bedoelde plaats over ‘de Alkmaersche Eusebia’ in Van Vloten's *Tesselschade Roemers* p. 38. Als advocaat van Tesselschade trad onlangs de Heer Sterck op in *Van Onzen tijd* XI, No. 2, Voor mij is het: ‘sub judice lis’.

omschreven: ‘dat den lezer voldoende duidelijk gemaakt wordt waar vaststaande feiten worden medegedeeld, en waar de gevolgtrekkingen daaruit van den schrijver’; doorgaans ook heeft hij zich ‘van fantasieën... zorgvuldig onthouden’.

Ongetwijfeld zijn dat deugden te noemen in een historisch werk; zoolang men maar onderscheid blijft maken tusschen fantasieën en de fantasie. Van tijd tot tijd echter gaat bij Dr. Leendertz de natuur boven de leer. Zoo waar hij schrijft: ‘Uit de voorrede van den *Palamedes* blijkt althans, dat hij Deensch kende.’ Waarop berust nu dit, volgens den Schrijver vaststaand, feit? Op dit zinnetje in een uitweiding over de spelling: ‘wy mosten voor eerst de Grieksche Eta, en de Deensche oe invoeren’. Het is natuurlijk wel mogelijk, dat Vondel Deensch heeft gekend; doch wie dit als een vaststaand feit wil voorstellen, dient beter en steviger grond aantevoeren dan zoo'n paar simpele woorden, die door weinig of niets anders gesteund worden. Zoo ook, waar wij lezen: ‘zelfs de staatsgreep van 1618 en de terechtstelling van Oldenbarnevelt ontlokten hem geen enkelen versregel’. Dr. Leendertz doet hier alsof het muurvast stond, dat *Geuse Vesper*, *Krachteloose Paepenblixem* ‘toegeeygent’ aan de biechtvaders van Oldenbarnevelt en dergelijke stukken onmogelijk in 1619 gemaakt kunnen zijn; dat nu is allerminst het geval. Ik betwist den auteur het recht niet om die stukken te beschouwen als later gedicht; wel om als ‘vaststaand’ voortestellen, wat dat niet is. Hetzelfde geldt van een zinnetje als: ‘Ook de strijd der Remonstranten en Contra-remonstranten liet hem koud.’ En dat, terwijl wij in het lijkdicht op Vorstius (1622) lezen:

> Nu rust hy, die versmaed in ballingschap moest leven;
> En bonsde van 't altaer, den Af-god van Geneven,
> Dien grouwel, die 't vergift schenct uit een goude kroes,
> En 't lieflijck aenschyn Gods afschildert als de Droes

en wat daar meer volgt over de voorbeschikking! En dat, terwijl Vondels bijschrift op de *Hollandtsche Transformatie* door Brandt, ook door Leendertz, op 1618 wordt gesteld. De auteur haalt met instemming de woorden van Prof. Te Winkel aan, dat Vondel in dit bijschrift ‘eenvoudig weg vertelt, alsof de zaak hem niet aanging’. Wie zoo oordeelen, miskennen m.i.

den geest van het bijschrift; zien over het hoofd, dat de sympathie van den dichter voor Arminius hier duidelijk genoeg uitkomt: Arminius wordt ‘schrander’ genoemd en zijn brein ‘geensins ydel van gesonde reên’; Gomarus, met lichten spot: ‘arme knecht’; ‘Gommers Pop’ voor: *het gevoelen van Gomarus*, is eveneens een spottende, eenigszins minachtende, uitdrukking; van Arminius wordt slechts gezegd dat hij ‘de schop kreegh’, een uitdrukking die past voor te onrecht veroordeelden. Maakt ook een dichter, die spreekt van ‘'t *Heyligh* Recht van elcke Stadt’, den indruk ‘dat de zaak hem niet aanging’?

Het is hier de plaats niet, dieper in dit onderzoek te treden; wel moet ik verklaren, dat de gansche voorstelling door Dr. Leendertz gegeven van Vondels houding in dezen, van de *Palamedes*-geschiedenis en daarmede samenhangende zaken mij weinig overtuigend voorkomt.

Aan het slot zijner Voorrede gewaagt de schrijver van zijne ‘liefde voor Vondel’; het is verre van mij aan die liefde te twijfelen; doch ik vrees, dat zij er den auteur te dikwijls toe gebracht heeft als zeker of waarschijnlijk voortestellen, wat hij zelf gaarne zoo zou wenschen. ‘Wij mogen wel aannemen’ - lezen wij b.v. van Vondels moeder ‘dat zij den lust voor poëzie van haren vader had geërfd en dien met vreugde op hare zonen zag overgaan.’ Op welken grond? Inderdaad bestaat daarvoor niet de minste grond. Wij mogen ook wel aannemen, dat Vondels dochters den lust voor poëzie van haren vader zullen hebben geërfd; daarvoor bestaat even weinig grond.

Dr. Leendertz zou Vondels moeder zoo gaarne wat omhoog beuren uit de diepe schaduw die over haar ligt; maar een wetenschappelijk biograaf dient zich voor zulke ‘fantasieën’ te wachten. Zoo zal Joost ook wel ‘van zijne ouders dien helderen blik in zaken, die vlijt, orde en spaarzaamheid geleerd hebben, waardoor etc.’ Het is wel mogelijk; maar wat weten wij daarvan? Dr. Leendertz heeft zich bijzonder veel moeite gegeven om ons te overtuigen, dat Brandt onwaarheid sprak, toen hij beweerde, dat Vondel het drijven der kousenzaak aan zijne vrouw overliet en dat Maria haar man ‘zijn drift (tot poëzie) liet volgen’; volgens Dr. Leendertz was Vondel integendeel een uitstekend koopman.

Dat Vondel zich volstrekt niet met zijne zaak zou bemoeid hebben, komt ook mij niet waarschijnlijk voor, doch wij behoeven Brandt's voorstelling daarom niet geheel te verwerpen; waarheid zal zij m.i. wel bevatten. In allen gevalle is het betoog hier eensdeels onvolledig, anderdeels weinig klemmend. Onvolledig, want er wordt geen rekening gehouden met Brandt's verhaal over het ontstaan van *Palamedes*; Vondel zelf vertelde Brandt 'in 't achtentachtighste jaar zyns ouderdoms... hoe zyn vrou op een morgen, geduurende zyne beezigheit met Palamedes, aan de trap, die naar zyn kamer quam roepen: *Man*, *de Prins leit en sterft*'.

Hier zien wij dus een koopman, die 's morgens op zijn kamer aan een treurspel zit te werken.

Weinig klemmend schijnt mij, wat door den schrijver in dezen wordt aangevoerd uit de chronologie van Vondels werken: 'Van de 30 deelen, die de uitgave van Unger telt, zijn er 20 gevuld met gedichten, nadat hij zich uit de zaak had teruggetrokken' (lees: ontstaan, nadat enz.). Weinig klemmend; want wat zegt de auteur - en terecht - een paar bladzijden verder: 'Zijn geheele leven heeft hij ijverig gewerkt, veel nagedacht. *Eerst op rijperen leeftijd zien wij daarvan de vruchten*'; het jaartal eener uitgaaf is zonder meer lang niet altijd afdoende; Leendertz zelf wijst er op, dat Vondel omstreeks 1635 Ovidius' *Metamorphoses*, waarschijnlijk in proza, vertaald heeft; eerst in 1671 zag de berijming van dat proza het licht.

Met de voorstelling der verhouding tusschen Vondel en Hooft, die tot dusver algemeen wordt aangenomen, heeft Dr. Leendertz geen vrede; hij zou die verhouding zoo gaarne hartelijker zien, en doet nu zijn best haar zoo te doen voorkomen. Doch in welke zonderlinge bochten moet hij zich en de feiten wringen om dat gedaan te krijgen. Zoo vernemen wij b.v. dat het 'vriendschappelijk letterkundig verkeer' tusschen onze beide grootste schrijvers van dien tijd 'langzamerhand tot hartelijke vriendschap leidde'; onmiddellijk daarop deze, in haar eenvoud verbluffende, mededeeling: 'Maar tot een gemeenzamen omgang is het nooit gekomen'. Dat is dan toch een uitermate zeldzaam soort van 'hartelijke vriendschap'. Wij weten, dat Vondel wel eens op het 'hooghe huys' te Muiden kwam; zelf biedt hij meer dan eens aan

er eenig werk van zijne hand te komen voorlezen; Hooft noodigt hem zelden. Zóó spreken de feiten. Dr. Leendertz kan zich daarbij echter niet neerleggen: volgens hem werd Vondel 'meermalen hartelijk ontvangen op het hooge huis te Muiden'; en dat 'blijkt' - ja, waaruit? 'Uit de innige, gevoelvolle regels, waarmede hij het overlijden der schoone Drostin herdacht'. Ik moet die regels hier mededeelen, om iederen lezer gelegenheid te geven zelf zich een oordeel te vormen over de kracht van dit 'blijkt':

> Beluit Kristijn met droeven zangk.
> Zy volghde? dichtst den cymbelklanck
> Van Swelingk, onder al
> Het maaghdelijck getal,
> En won elcx hart, als een slavin
> Van ieders nut, en geen Drostin
> Van Muidens hooge slot.
> Zy erf haar prijs by Godt.

Brandt vertelt ons, dat er na en door Vondels overgang tot de Roomsche Kerk (a^{o} 1641) 'eenige verkoeling' ontstond in zijne vriendschap met Hooft. Dr. Leendertz kan daarin weer niet berusten; hij zou de houding van Hooft anders gewenscht hebben en tracht ons nu te doen gelooven wat hij wenscht. Hij wijst erop, dat Hooft 'doorloopend.... vriendschappelijk verkeer heeft gehad met Katholieken', dat velen hunner 'zeer gewaardeerde gasten' waren op het Muiderslot, en laat daarop dan volgen: 'En deze Hooft zou zich van Vondel afgewend hebben om zijnen overgang!'

In zijn verlangen om Hooft hier eene, z.i. betere, rol te doen spelen, vergeet onze biograaf, dat het, ook in de 17de eeuw, een groot verschil maakte of men Roomsch *was* dan of men het *werd;* en niet minder, dat er een groot verschil bestond tusschen vreedzame Roomschen als Hooft's gasten en een zóó militant Roomsche als Vondel zich in de eerste jaren na zijn overgang toonde. Zóó vervuld van zijn verlangen en zijne eigen voorstelling in dezen is Dr. Leendertz, dat hij, na allerlei m.i. uitermate gewrongen redeneeringen, kalmweg een briefje van Vondel aan Hooft van het jaar 1643 afdrukt, dat aanvangt: 'Ik wensch Kornelis Tacitus een gezont en zaalig nieu jaar, en *dewyl hy my zyn geuse taafel*

verbiedt om een onnoozel Ave Maria' etc. Tegen Vondel zelven in houdt Dr. Leendertz dus vol, dat Vondels overgang tot de Roomsche Kerk geen verkoeling heeft veroorzaakt in zijn vriendschap met Hooft.

Er is nog een bezwaar tegen de voorstelling van die 'hartelijke vriendschap'; een bezwaar dat aan iemand, zoo goed op de hoogte der wetenschap, als deze schrijver, niet kon ontgaan: de afwezigheid eener correspondentie van eenige beteekenis tusschen beiden. Met dit bezwaar maakt onze biograaf echter korte metten; wij lezen: 'het is zeer te betreuren, dat er van de vele brieven, die Hooft en Vondel zonder twijfel gewisseld hebben, bijna niets over is.' Inderdaad, Dr. Leendertz weet zich te redden; doch zooals de boer die, bij gebrek aan een emmer, in een mandje melkte. Immers, indien wij over verloren zeventiend'-eeuwsche brieven willen spreken, dan is Hooft de laatste aan wien wij in dezen denken zouden: Hooft, die zijne brieven en briefjes in klad placht te schrijven; die het klad van zijne gedichten en brieven zorgvuldig bewaarde; van wien omstreeks 1000 brieven bewaard zijn gebleven.

Ook in andere gevallen toont Dr. Leendertz zich zoo grif met de onderstelling, dat iets verloren moet zijn gegaan, indien hij het voor zijne voorstelling noodig heeft.

Geen enkel minnedicht van Vondel voor Mayken de Wolff is ons bekend; nergens wordt er eenige melding van gemaakt. Die feiten heeft een geschiedschrijver te aanvaarden, al kan hij trachten ze te verklaren, indien hij daartoe lust gevoelt of het noodig acht. Mij hebben die feiten tot dusver niet bevreemd: Vondel was geen Hooft of Breero; minnepoëzie lag aanvankelijk niet zoozeer in de lijn van den ernstigvromen, eenigszins gedrukten Doopsgezinde dien Vondel zich bij den aanvang zijner ontwikkeling toont. Dr. Leendertz kan alweer niet berusten in dat ontbreken van gedichten, waaruit men zou kunnen leeren: 'hoe de bruidegom zelf over haar dacht, wat hem 't meest in haar bekoorde, wat hij voor haar gevoelde.' Hier kan de onderstelling van verloren bescheiden weer dienst doen; en dus lezen wij: 'Doch geen der vele gedichten, die hij haar zonder twijfel toegezongen heeft, zijn buiten den engen kring der familie gekomen.' Er is nog al wat van Vondels

poëzie over: dertig deeltjes van 200 à 300 bladzijden - mij dunkt, wij konden tevreden zijn. Dr. Leendertz niet. Hij mist nog verscheidene gedichten, die z.i. bestaan moeten hebben (p. 63, 78, 276). Er zijn allerlei gebeurtenissen in het leven van Vondels familie, waarop hij geen gedichten geschreven heeft: de verjaardagen van zijne moeder, van zijne vrouw, van zijne kinderen, het vertrek van zijn geliefden broeder Willem, of diens reis naar Frankrijk en Italië. Die biograaf is onverzadelijk, zal misschien iemand zeggen. Ik niet; ik verbaas mij eer over de bescheidenheid van Dr. Leendertz. Met evenveel (of even weinig) recht immers had hij kunnen beweren, dat er lijkdichten van Vondel moeten bestaan hebben op zijne ouders, op Laurens Baeck, Hooft, Anna Roemers, Tesselschade, Mostart, Vechters en zoovele anderen; dat Vondel niet gezwegen kan hebben van Jacques de la Rue, dien koopman, wiens raad hij, volgens Brandt, zoo dikwijls vroeg en volgde; niet gezwegen ook van zijne 'kousneering', waarvoor hij immers zooveel hart had en van talrijke andere dingen waarover zijne poëzie zwijgt.

In de bovengenoemde gevallen *vraagt* Dr. Leendertz nog slechts; doch gaandeweg zien wij hem onder den invloed zijner eigen suggestie komen: op p. 154 lezen wij reeds: 'Tal van bruilofts- en andere dichten moeten verloren gegaan zijn, doordat hij er geen afschrift van hield of ze later niet de moeite waard vond te laten drukken'; op p. 284: 'maar het is zoo goed als zeker, dat wij van Vondels bruiloftszangen slechts een betrekkelijk klein gedeelte over hebben, en dat die, welke niet gedrukt werden, voor het meerendeel verloren zijn gegaan.'

Wie sprak daar ook weer van fantasieën?

Niet duidelijk is mij, hoe een biograaf, zóó ingenomen met zijn held als Dr. Leendertz, er toe kan komen, Vondel soms als een zwakkeling voor te stellen. Op pag. 277 lezen wij: 'In politieke zaken is hij meestal de spreektrompet van anderen geweest' (vgl. b.v. p. 137, 209). Ter aanwijzing van de gronden, waarop deze voorstelling berust, worden wij verwezen naar p. 103, waar wij lezen, dat er 'dikwijls nog eene aansporing van anderen noodig was, om hem aan het schrijven te zetten' en: 'Remonstranten en Barneveldianen onder zijne vrienden zullen niet nagelaten

hebben, bij elke voorkomende gelegenheid hem tot dichten aan te sporen.' Is dat nu alles; dat voldoende grond voor eene, niet juist eervolle, kenschetsing als deze? Brandt's verhaal van schepen Burgh, die, in gesprek met Vondel over Oldenbarnevelt, 'koutsgewyze' tot hem zeide: 'maak er een treurspel van', is bekend. Maakt dat verhaal Vondel tot de politieke spreektrompet van anderen? En door wiens mond spreekt de dichter dan in *Rommelpot van 't Hanekot*, *Roskam*, *Harpoen*, *Haec libertatis ergo*, *Geuse-Vesper*, *Morgenwecker der Sabbatisten*, *Het Radt van Avonturen* en zoo menig ander politiek hekeldicht?

Dat, en veel meer, moet zooal niet bewezen dan toch zeer waarschijnlijk gemaakt worden, eer men een dichter zóó naar beneden haalt. In den aanvang van zijn boek maakt Dr. Leendertz zich warm over Brandt's voorstelling van Vondel als kousenkooper; hij acht die voorstelling 'een smet.... geworpen op het karakter van Vondel' en besteedt een paar bladzijden om den dichter van die 'ernstige beschuldiging' te zuiveren. Zelf ziet hij er geen been in, Vondel een spreektrompet van anderen te noemen en acht het zelfs niet noodig voor die zienswijze deugdelijke gronden aan te brengen.

Ook hier blijkt weer, dat de een belangrijk acht, wat een ander onbelangrijk voorkomt, en omgekeerd. Wij zien dat opnieuw in het korte hoofdstuk, aan Vondel's *Geloofsverandering* gewijd. De kortheid van dit hoofdstuk, het kortste van alle, acht ook ik gerechtvaardigd: voor de Roomsch-Katholieken, trotsch op zulk een 'bekeerling', is Vondel's overgang tot hunne kerk gewichtiger dan voor ons, die meenen dat die geloofsverandering betrekkelijk weinig invloed heeft geoefend op zijn karakter als mensch en als dichter. Niet gerechtvaardigd schijnt mij, dat Dr. Leendertz drie bladzijden (□) van dit hoofdstukje wijdt aan de weerlegging van hetgeen hij zelf 'een babbelpraatje' noemt over een huwelijk met een Roomsche weduwe als beweegreden tot des dichters overgang.

Ook in dit hoofdstuk geeft de schrijver over het algemeen degelijk werk: ik wijs b.v. op de samenvatting van het geloof der Doopsgezinden in dien tijd, zoo noodig voor wie Vondel's godsdienstig gemoedsleven wil bestudeeren. Vondel's behoefte aan gezag is terecht onder de beweegredenen ge-

noemd, waarmede wij rekening moeten houden in dezen; overigens echter schijnt dit deel der biografie mij niet gelukkig geslaagd. De door mij, en later door Roomsch-Katholieke Vondelbeoefenaars, gegeven voorstelling van Vondel's overgang als een langdurig proces, dat wij met meer of minder duidelijkheid in zijn leven en zijn werk kunnen waarnemen, wordt door Dr. Leendertz blijkbaar niet aanvaard; hij tracht die voorstelling te weerleggen en door een betere te vervangen. Tegen die poging kan niemand eenig rechtmatig bezwaar hebben; eerder moet men haar op prijs stellen; zelfs erken ik gaarne, dat een paar trekken van Vondels godsdienstige overtuiging door Dr. Leendertz terecht als Doopsgezind of algemeen christelijk worden gekenschetst, waar anderen en ik R.-Katholicisme waanden te zien. Desniettegenstaande schijnt de voorstelling van Vondels overgang, door Dr. Leendertz zelven gegeven, mij niet gelukkig: waar ik haar kan volgen, schijnt zij mij in tegenspraak met zich zelve of onverdedigbaar. Op p. 149-150 lezen wij, dat Vondel omstreeks 1632 met grooten ijver de geschriften der kerkvaders en de oud-christelijke en Roomsche dogmatiek ging bestudeeren; dat hij, als gevolg van die studie, de Roomsche geestelijken en godgeleerden ging waardeeren en ‘bij gevoelige zielen is de stap van waardeering of medelijden tot sympathie niet groot.’ In die richting blijft Vondel, ook volgens Dr. Leendertz voortgaan; in het treurspel *Maeghden*, dat zeven jaar later verscheen, zien wij volgens onzen biograaf: ‘naast de historische tevens de aesthetische waardeering van de Katholieke kerk’. Nu echter vernemen wij: ‘maar tusschen deze waardeering en den wensch om in die kerk opgenomen te worden, ligt nog een groote afstand’. Dezelfde tegenspraak in de beschouwing van *Gysbreght van Aemstel:* op p. 173 vernemen wij, dat de dichter van dat stuk ‘geene Roomsche sympathieën’ had; op p. 204: dat ‘de historische waardeering van de Katholieke kerk’ zich ‘zeer duidelijk in den *Gysbreght* openbaarde’; in *Maeghden* zelfs ‘naast de historische tevens de aesthetische waardeering’ van die kerk. Behoort die waardeering dan niet tot iemands ‘sympathieën’? Bovendien past die gansche historisch-aesthetische waardeering van het R. Katholicisme eer in het laatst der 18de eeuw en bij de Romantiek dan in de eerste helft der 17de eeuw.

Naar het mij voorkomt, wordt zij hier door Dr. Leendertz aan Vondel toegeschreven, om te ontkomen aan die dreigende Roomschheid van den *Gysbreght*.

Tegen Brandt en vele tijdgenooten van Vondel in, wil de schrijver dat stuk voor geen geld ‘Roomsch’ genoemd hebben. Hij heeft een paar regels ontdekt in de voorspelling van Rafaël in het laatste bedrijf, waar van, ‘de Hollandsche gemeent’ der 16de eeuw gezegd wordt, dat zij zal ‘schoppen 't Roomsch autaer met kracht uit alle kercken’. ‘Die regels zijn afdoende’ zegt hij. ‘Alleen wie zeer sterk bevooroordeeld is en met alle geweld eene vooropgezette meening wil volhouden, kan trachten er een zoodanigen draai aan te geven, dat deze regels hunne bewijskracht zouden verliezen’. Ondanks dit dreigend vooruitzicht moet ik, in Vondels naam, belijden, dat die regels voor mij niet ‘afdoende’ zijn. Dr. Leendertz is een man van ‘entweder oder’: men is b.v. òf een uitstekend handelsman òf een ‘droomer’ die zijne vrouw de zaak laat drijven; een dichter, die wel wat aan een ‘kousneering’ doet, doch haar liefst aan zijn vrouw overlaat, kan niet bestaan hebben. Zoo ook: men is òf Roomsch òf Protestant - tertium non datur; dat een dichter gaat ‘waggelen’ op een stuk van het geloof, zooals de tijdgenooten naar aanleiding van *Gysbreght van Aemstel* zeiden; dat zijn ziel, tusschen twee gelooven verdeeld, nu hier dan ginds getrokken wordt; dat hij onmiskenbare blijken geeft van zijne verwantschap met den geest der middeleeuwen en zijne sympathie voor den Roomschen eeredienst en toch nog kan spreken van de Hervorming, die het Roomsch altaar met kracht (geweld) uit alle kerken schopt - dat zijn alles onmogelijke dingen voor Dr. Leendertz - die, vrees ik, reeds duizelig zal zijn geworden van dit ‘draaien’.

De eenige, die *Gysbreght van Aemstel* toentertijd juist beoordeelde ten opzichte der Roomschheid, was, volgens den schrijver, Hugo de Groot. Maar De Groot spreekt in zijn brief aan Vossius alleen over het onverstand dergenen die *de vertooning* ‘van de gewoonten dier tijden’ niet wilden toelaten; het hart der vraag voor ons: de Roomsche sympathieën des dichters, roert hij niet aan; van ‘historische’ of ‘aesthetische waardeering’ is in zijn brief geen sprake. *Bewijzen* dat de dichter van *Gysbreght van Aemstel*

Roomsche sympathieën had, kan niemand; evenmin echter het tegendeel. Zoolang dat het geval blijft, zal het ieder die eenig gevoel heeft voor den geest der middeleeuwen en voor poëzie, vrij blijven staan in dit stuk die Roomsche sympathieën optemerken en aantewijzen.

Overigens schijnt mij wenschelijk, elkander bij verschil van zienswijze niet dadelijk van vooroordeel en draaien te beschuldigen; wat voor den een overtuigende kracht heeft, kan geringe bewijskracht hebben voor een ander.

Een voorbeeld van dat laatste vinden wij in een opmerking over *Joseph in Dothan* (p. 191). Volgens Dr. Leendertz is door Prof. Te Winkel ‘overtuigend aangetoond’, dat Vondel voor zijne Jozef-stukken een en ander overgenomen heeft uit drie ‘bysondere spelen’ over Jozef van zekeren Jan Tonnis. Als ‘opmerkelijk’ staaltje van overneming wijst hij dan, in navolging van Prof. Te Winkel, op de bekende slotregels:

> Och d'ouders teelen 't kint, en maecken 't groot met smart:
> Het kleene treet op 't kleet; de groote treên op 't hart.

De plaats in het stuk van Jan Tonnis, waaraan deze verzen ontleend moeten zijn, luidt:

> Met rechte mach men wel het spreeck-woort overleggen,
> Dat ick ons Voor-ouders wel hebbe horen seggen:
> Wanneer een Kindt met d'Ouders speelt,
> En kinderlycke Deunties queelt,
> Soo treet het Vaeder op die schoot:
> Maar als het, meerder ende groot,
> Tot Mannelycken ouder wert,
> Soo treet het Vader op het hert.

Waar bleef de critische zin van den philoloog Leendertz, toen deze verzen hem overtuigden? Tonnis zelf zegt ons, dat wij hier te doen hebben met een *spreeck-woort*, dat hij zijn ‘voor-ouders’ wel heeft hooren gebruiken; inderdaad wordt het reeds aangetroffen in een Nederlandschen spreekwoorden-bundel van het midden der 17de eeuw[1]; maar Vondel kan dat spreekwoord niet van ouderen gehoord, hij

1) Als de kinderen klein zijn, loopen zij der moeder op den rok; als zij groot zijn, op het hart (Harrebomée i.v. *hart* en *kind*).

moet het aan een bepaald tooneelstuk ontleend hebben![1)] Uit deze ‘overtuigende’ plaats blijkt dus slechts, dat er meer gelijk dan eigen is.

Dat wij bij deze deelen der biografie lang hebben vertoefd, heeft zijn goede reden: in deze en dergelijke zaken ligt de kern van dit nieuwe *Leven van Vondel*. In die kern - het is noodig, dat nog eens met nadruk te verklaren na zoo veel strijd tegen den geachten Schrijver - is veel degelijk werk, vrucht van grondig onderzoek. Dr. Leendertz schijnt mij als geknipt om een commentaar op Brandt's *Leven van Vondel* te schrijven of een bundel *Quaestiones Vondelianae* samentestellen. Echter, niet dat was hem gevraagd, maar ‘een populair boek over Vondel’; hij moest Vondels leven aan een publiek van eenige ontwikkeling vertellen. Naar het mij voorkomt, liggen de gaven van dezen degelijken uitgever en geschiedvorscher nu juist niet in het epische genre. De verteller Leendertz heeft een lastigen kameraad in den polemisch aangelegden geschiedvorscher; voortdurend valt deze hem in de rede en neemt de aandacht van den lezer voor zich in beslag. Geheel onbewust is onze biograaf van die omstandigheid niet; op p. XII der Voorrede immers lezen wij: ‘Onjuiste voorstellingen van anderen moesten soms ook medegedeeld worden.’ Maar wie dit boek doorlezen en zijne aandacht gevestigd heeft op p. 7, 18, 24 vlgg., 28, 47, 69, 107, 122, 269, 345, 359, 374 en zoo menige andere bladzijde, ziet wel, dat het ‘soms’ van Dr. Leendertz een minder gelukkig gekozen woord moet heeten. Zelfs een verhaaltje als dat over de ontmoeting tusschen Vondel en den bloemschilder Zegers, dat van allerlei andere kunstenaars verteld en door den auteur zelf met ‘legende’ wordt betiteld, is ons niet gespaard; evenmin de polemiek over de allegorische verklaring van *De*

1) Het spreekwoord komt voor ook in het Nederduitsch (*Volkskunde*, 21e jaarg., Afl. 7-8, p. 160) en het Deensch; vermoedelijk is het algemeen Germaansch geweest; trouwens ook in het Fransch komt het voor (vgl. *De Amsterdammer* van Nov. 1907). De Heer J.F.M. Sterck heeft daarmede geen rekening gehouden, toen hij in de overeenkomst tusschen Vondels verzen en het Deensche spreekwoord een bewijs zag voor de bewering, dat Vondel Deensch gekend moet hebben. (Vgl. de aankondiging van Dr. G. Brom's *Vondels Bekering* in het Weekblad *De Amsterdammer* van Nov. 1907).

Leeuwendalers, al wordt erkend, dat ‘tegenwoordig slechts zeer weinigen eene dergelijke verklaring aannemen’; noch die van *Lucifer*, al acht Leendertz terecht ‘de onhoudbaarheid van deze beschouwing afdoende bewezen’.

Verdedigbaar is dit toegeven aan polemische neigingen slechts dan, wanneer men door een boek over Vondel vooral anderen wil opwekken tot studie van Vondels leven en werken. Die bedoeling is den auteur inderdaad niet vreemd; in de Voorrede schrijft hij: ‘In de hoop, dat ook dit boek voor sommigen - mocht het zijn: velen - een prikkel zal zijn om zelfstandig studie van Vondel te maken, geef ik hier een klein lijstje van die werken, waarmede men dient te beginnen.’ Maar niemand kan twee heeren dienen; ware de polemiek verwezen naar een plaats waar zij niemand kon hinderen: achter den tekst, dan had zij dien tekst zelven niet zoo tweeslachtig kunnen maken, als hij nu, tot schade van het geheel, geworden is.

In dat geheel bekleedt de behandeling van Vondels poëzie een ondergeschikte plaats. Niet alsof van de onderscheiden grootere en kleinere gedichten geen melding is gemaakt; integendeel, verreweg de meeste van eenige beteekenis, treurspelen, lyrische en epische gedichten, vertalingen, zijn in chronologische orde opgesomd, niet zelden voorzien van een inhoudsopgaaf of van eenige mededeeling aangaande de personen, waarop zij betrekking hebben. Genoemd zijn Vondels grootere en kleinere dichtwerken wel; niet: behandeld, zooals zij in een *Leven van Vondel* behooren behandeld te worden. Hoe anders toont deze biograaf zich, waar hij over Vondels uiterlijk leven schrijft of over een half-theologisch, half literair-historisch onderwerp als Vondels geloofsverandering, dan waar hij over Vondels poëzie moet spreken. In het eerste geval zien wij hem in zijne kracht, vol belangstelling die geen ruimte spaart, niet zelden een eigen voorstelling der dingen verdedigend, die afwijkt van de heerschende; in het laatste geval bemerken wij van dat alles weinig. Hier en daar vinden wij ook in de behandeling van Vondels poëzie iets eigens; zoo b,v. de beschouwing van *Het Pascha*, het ontstaan van het lijkdicht op Vondels vrouw (p. 159), het verschil der karakters van Petrus en Paulus (p. 212); doch doorgaans is hetgeen Dr. Leendertz hier geeft m.i. uiterst

sober of beneden het peil van goede literaire karakteristiek.

Typisch is de leukheid, waarmede naar aanleiding van *Lucifer* wordt gezegd: 'Het is hier de plaats niet om de verdiensten van het treurspel te ontvouwen of eene ontleding van het stuk te geven, hoe aantrekkelijk de stof ook is.' Indien een lezer zich hier niet te eenenmale overbluft voelt, dan zal hij al licht vragen: waar is het dan wel de plaats, zoo niet in een *Leven van Vondel*? Typisch noemde ik deze wijze van er zich afmaken - dat is het inderdaad - omdat op gelijke wijze gehandeld wordt met zoo menig ander treurspel, zoo menig ander grooter of kleiner gedicht, die tot Vondels schoonste of eigenaardigste werken behooren. Wat wij over Vondels opvatting der dramatische kunst vernemen (vgl. p. 335), meerendeels ontleend aan des dichters eigen *Berechten* vóór die stukken, brengt ons niets eigens en laat tal van gewichtige vragen ter zijde; waar belangrijke treurspelen als *Jozef in Dothan*, *Adam in Ballingschap*, *Gysbreght van Aemstel* ter sprake komen, zoeken wij tevergeefs naar opmerkingen of mededeelingen over de karakters, de reien, het lyrisch intermezzo, den dialoog en dergelijke zaken. Niet anders staat het met de lyriek: van Vondel's hekeldichten zegt Dr. Leendertz dat zij 'geene andere dan artistieke waarde hebben. De redeneering is meestal zwak, en *bewijzen kan men er niet uit putten*' (p. 138-9)[1]; van de *Vertroostinge aen Geeraerdt Vossius*, dat dit gedicht 'in bijna geen enkele bloemlezing ontbreekt': daarop worden dan de beide 'treffendste strofen' medegedeeld.

Uiterst sober of onvoldoende is ook, wat wij vernemen over Vondel's verhouding tot de Oudheid: het Derde Hoofdstuk draagt tot titel *Voortgezette klassieke studiën*; doch wie dat hoofdstuk doorlezen heeft, zal zien, dat deze vlag de lading niet dekt: het gansche hoofdstuk telt 24 bladzijden, daarvan zijn ternauwernood een drietal gewijd aan eenige mededeelingen over de Renaissance en des dichters verhouding tot haar; een zonderlingen indruk maakt het ook op pag. 290-1 Vondel's opvatting van kunst besproken te zien, zonder dat met een woord gerept wordt van hetgeen hij in dezen aan de Ouden te danken had.

1) De cursiveering van mij.

Acht Dr. Leendertz al deze en dergelijke deelen van Vondel's leven minder gewichtig dan des dichters uiterlijke levensomstandigheden? Wij moeten dat wel gaan vermoeden, nu wij aan de laatste zooveel meer belangstelling en, naar verhouding, zooveel meer plaats gegeven zien dan aan de eerste. Dat vermoeden krijgt meer zekerheid, doordat de schrijver reeds bij den aanvang van zijn Eerste Hoofdstuk vervuld blijkt van belangstelling voor ‘de uiterlijke levensomstandigheden van een dichter, van een kunstenaar in het algemeen’ en over het belangrijke daarvan uitweidt. Het is waar, dat de schrijver hier grenzen erkent: ‘zoodra wij voor iemand liefde, eerbied, bewondering hebben opgevat, zal alles wat hem betreft, onze belangstelling wekken. Maar ook hier heeft het gevoel de leiding van het verstand noodig; ontbreekt die, dan krijgen wij verzamelingen tandenstokers van beroemde personen en dergelijke dwaasheden.’ Dat is weer een staaltje van het ‘entweder oder’, dat wij boven vermeldden. De vraag die elk biograaf in dezen voor zich zelven heeft te beantwoorden, is natuurlijk niet: òf alle uiterlijke levensomstandigheden tot het geringste toe òf volslagen verwaarloozing daarvan; maar: in welke verhouding moeten uiterlijk en innerlijk leven tot elkander gebracht worden? En dan moet m.i. het antwoord zijn: dat aan het innerlijk leven de voorrang toekomt boven het uiterlijk en, in een biografie van een kunstenaar, aan zijn werk boven zijn uiterlijk leven. Erkennend, dat het onderscheid tusschen innerlijk en uiterlijk leven gebrekkig is, dat het innerlijk leven zich veelvuldig openbaart in het uiterlijk, dat de een de grenzen hier anders zal trekken dan de ander, zijn wij toch tevens van oordeel, dat wij dit gebrekkig onderscheid niet kunnen missen; en dan, niet zóóver loopen de grenzen uiteen of men zal het er wel over eens zijn, dat b.v. iemands verhouding tot geloof, zedelijkheid, kunst, natuur en zijn gansche overige gemoedsleven tot het innerlijk leven behooren.

Dr. Leendertz voert nog andere argumenten aan, die wij - nu het een gewichtig beginsel geldt - niet onvermeld noch onweersproken mogen laten. ‘Bij een episch dichter als Homerus’, lezen wij op bladzijde 2, ‘bij de zoogenaamde objectieve kunstenaars in het algemeen, kan het ons tot op

zekere hoogte vrij wel onverschillig zijn, of wij hen persoonlijk nader kennen of niet. Maar bij de meer subjectieve kunstenaars, bij de lyrische dichters in de eerste plaats, is eene nauwkeurige kennis van hun persoon en hun leven niet alleen gewenscht, maar onontbeerlijk voor het juist begrijpen van hunne werken, En hierdoor toch alleen komt men tot een volkomen genieten˙.' Dat sluit als een bus! Echter, indien Dr. Leendertz nog eens denkt aan zijne tandenstokers van beroemde personen en wat verder met de digestie der beroemden moge samenhangen, dan zal hij toch erkennen, dat de samenhang tusschen weten en genieten slechts binnen zekere grenzen geldt. Zoo vat ik b.v. niet wat ons letterkundig genot van Vondels poëzie heeft uittestaan met de hreedvoerige beschouwing van den omweg, door Vondels vader gemaakt op zijne reis van Keulen naar Holland; met de, inderdaad nauwkeurige en betrouwbare, mededeelingen aangaande testamenten en andere financieele schikkingen in de familie Vondel; met zooveel meer dat zich hier onrechtmatig 'breit macht'.

'Eene liefdevolle belangstelling', zegt de biograaf, 'drijft ons tot het zoeken van steeds meer bijzonderheden, omdat men nooit van te voren kan weten, of niet door eene schijnbare nietigheid een geheel nieuw licht geworpen wordt op datgene, wat wij reeds voldoende meenden te kennen.'

Over de wenschelijkheid om onze kennis van het verleden te blijven vergrooten, zal wel weinig verschil van meening bestaan, en hoe gewichtig nieuwe vondsten ook voor de Vondel-studie kunnen zijn, zien wij nergens duidelijker dan in de belangrijke mededeelingen van den heer J.F.M. Sterck in de *Verslagen* van 'Het Vondel-Museum' (1904-1910). Hoever dat zoeken van steeds meer bijzonderheden mag gaan, onder de leus: 'men kan nooit weten waar het goed voor is', moet ieder geschiedvorscher of geschiedschrijver voor zich zelf uitmaken. Op het zoeken en vinden komt het in dezen echter niet aan, maar op de vraag: wat zal men met het gevondene doen? De ervaring nu leert, dat vele vinders zóó ingenomen zijn met hunne vondsten, dat zij publicatie daarvan als iets vanzelf sprekends beschouwen. Wordt zoo'n 'vondeling' een plaats gegeven in een grooter geheel, dan kan het licht gebeuren, dat hij de eigen kinderen

des huizes verdringt van de plaats die hun toekomt.

Een *Leven van Vondel*, waarin het innerlijk leven en de kunst van den dichter de voornaamste plaats innemen, zal de eerste helft van dat leven beknopt behandelen; immers Vondel ontwikkelt zich langzaam, toont zich eerst in *Gysbreght van Aemstel* (1637) in zijn volle kracht. De tweede helft zal breeder ontplootd moeten worden, daar Vondels poëzie doet denken aan die stroomen waarvan hij zelf in zijne *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste* zegt, dat zij 'niet af maer altijt toenemen, en met eenen vollen boezem endelijck in de rijcke zee uitbruizen'. In deze biografie is het juist andersom. Dat is niet ontgaan aan den biograaf, die zich daaromtrent in zijne Voorrede aldus verantwoordt: 'De ongelijkmatigheid van de verschillende deelen is een noodzakelijk gevolg van den opzet. Wil men trachten een beeld van Vondels ontwikkeling te geven, dan moet de tijd, waarin die ontwikkeling plaats had, het uitvoerigst geteekend worden. Wien het om zuiver kunstgenot te doen is, zal daarentegen den meesten nadruk moeten leggen op den tijd van des dichters hoogsten bloei. Hier echter begint dan j uist eene beknoptere behandeling'.

Tegenover deze verantwoording moet ik het volgende stellen: 1° aan Dr. Leendertz was niet opgedragen 'een beeld van Vondels ontwikkeling' te geven, maar een beeld van 'Vondels leven'; zulk een 'leven' omvat zoowel het wezen als de wording van iemands persoonlijkheid en de biograaf beperkt hier dus zijne taak zonder rechtmatige reden; 2° de tegenstelling tusschen den man, die 'een beeld van Vondels ontwikkeling' wil geven en den ander, 'wien het om zuiver kunstgenot te doen is', heeft geen recht van bestaan: onder 'Vondels ontwikkeling' moet toch evenzeer de ontwikkeling van den dichter en die zijner kunst begrepen worden; 3° met den man, wien het 'om zuiver kunstgenot' te doen is, hebben wij geen rekening te houden waar sprake is van een *Leven van Vondel*; zoo'n man zal slechts den dichter Vondel of de poëzie van Vondel behandelen en dat ook in den titel van zijn werk doen uitkomen. Afdoende schijnt deze verantwoording mij dus niet; ik zou de ongelijkmatigheid van de deelen der biografie op de volgende wijze willen verklaren. In het eerste deel van Vondels leven is allerlei dat voor een biograaf van Dr. Leendertz' aanleg,

neigingen en opvatting aantrekkelijk en belangrijk is: de lotgevallen van des dichters ouders en grootouders, de uitwijking naar en het verblijf in Keulen, de reis met een omweg naar Holland, de polemiek tegen Brandt over Vondels werkzaamheid in de ‘kousneering’, Vondels houding in den strijd tusschen Remonstranten en Contraremonstranten, de vervolging en het proces naar aanleiding van *Palamedes*, de politieke achtergrond der Hekeldichten, de dood van dierbare bloedverwanten, de polemiek over de geloofsverandering, over de vriendschap met Hooft en zooveel meer dat hier ongenoemd blijft. Het tweede deel van Vondels leven bevat wel het een en ander van dien aard: het Brandt-Vondel-vraagstuk, de geschiedenis van *Lucifer*, de lotgevallen van Joost Jr., het suppoostschap aan de Bank van Leening, Vondels testamenten, de geschiedenis zijner laatste levensjaren; doch naar verhouding veel minder; overigens heeft de biograaf hier *slechts* met de poëzie te doen; vandaar dat men in dit deel vindt hetgeen Dr. Leendertz noemt ‘eene beknoptere behandeling’.

‘Een populair boek over Vondel, op de hoogte der wetenschap’ - dat was de taak Dr. Leendertz opgedragen en door hem aanvaard. Dat dit *Leven van Vondel* ‘op de hoogte der wetenschap’ mag heeten, hebben wij boven reeds gezien. Een populair boek is het ook in den zin door den schrijver daaraan gehecht: ‘dat de beschaafde lezer, zonder voorafgaande studie van het onderwerp, het boek lezen kan.’ Zal het er veel toe bijdragen, Voudel populair of minder impopulair te maken? Hoog kunnen wij onze verwachting daaromtrent niet spannen; wie Vondel minder impopulair wil maken, zal de belangstelling van het publiek toch vooral op des dichters innerlijk leven en zijne poëzie moeten richten. Maar eenigen invloed ten goede zal dit boek toch wel kunnen oefenen: de gedichten van Vondel, hier geheel of gedeeltelijk opgenomen, zullen daartoe iets kunnen bijdragen; niet minder het fraaie uiterlijk van het boek en de talrijke, voortreffelijk gereproduceerde portretten, afbeeldingen van gebouwen, facsimile's van handschriften of acten, waarvoor wij met Dr. Leendertz den heer Moes, directeur van 's Rijks Prentenkabinet, dankbaar moeten zijn.

In het beste licht komt deze biografie echter te staan, wanneer men haar beschouwt als hulpmiddel bij de studie van Vondel. Wie het boek slechts uit dat oogpunt beschouwt - en gaarne besluit ik daarmede - waardeert den wetenschappelijken zin en den lust tot onderzoek van dezen biograaf, die over het algemeen zoo volledig, nauwkeurig en betrouwbaar is; die, ook waar men het niet eens kan zijn met zijne opvatting, doorgaans blijk geeft van grondig onderzoek. Door die eigenschappen is het Dr. Leendertz mogelijk geweest, een boek over Vondel samen te stellen, dat weliswaar Brandt's werk vervangen noch evenaren kan, doch dat elken onderzoeker van Vondels leven goede diensten zal bewijzen; en zoo den weg helpen bereiden voor den man, die ons volk eenmaal een *Leven van Vondel* moge schenken, onzen eersten dichter waardig.

G. KALFF.

Liederen.

I.
Vreugde der wet.

De handen van mijn Vader waren teeder
En oud. Hij hief boven 't geheven hoofd
Dat schoon symbool: palmentak rankgeloofd
Met myrtentakken, wilgentak en ceder.

Palmentakken, o, Vader, in het Oost
Beven die levend in de lichte zon.
Ach, dat ons volk zijne vrijheid herwon
En 't eigen erf, nu zwervend zonder troost.

Als myrtentakken zal ons geluk geuren
Wanneer de Levieten weer op den drempel
Tusschen 't Heilig en 't Heiligst van den tempel
Dienst doen: de wierook wijden, de offers keuren.

Wilgentakken: needrig staan en onschoon
Beekwilgen aan 't water, hun kroon geslagen.
Toch doen hun takken dienst op heilge dagen.
Zóó vindt een volk, dat needrig dient, zijn loon.

Wij vonden straf. Die als ballingen zwerven
Kennen boete en het hartbrandend berouw.
Maar ook de liefde, waarmede zij trouw
Lijdzaam verlangen naar hunne verre erven.

Wij zwierven veel. En toch keeren wij weder
Naar 't Heiligen Land, waar milde honing vloeit
Uit bonte bloemen. Waar de wijndruif gloeit
En gouden appels rijpen aan den ceder.

Myrten, wilgen, de ceder en de palmen:
Vader hief 't symbool naar de vier windstreken
Vanwaar het Volk zal keeren als geweken
Zijn vijand vlucht bij 't juichen van de psalmen.

Geen Dichter, die van zijn volk zóó ver zwierf
Maar ook geen Dichter, die zóó minnend keert
Als ik, naar wat Vader mij heeft geleerd
Het Heiligst te zijn, dat ons volk verwierf.

Mogen mijn Liedren in het stormend duister,
Mijn hart tot Rust, mijn Volk tot vreugde wezen.
Vergeet mij niet, mijn Volk, wanneer na dezen
Uw stad en wet hersteld worden in uw luister.

II.
Het wekenfeest[1].

Dan bloeiden bloemen voor de Heilige Ark,
Weeke geur welde tusschen bonte bogen
Van groen en bloemen. De oude Synagoge
Werd, als zon lichtte, een fabelachtig park.

Wij vieren 't Wekenfeest. Den triesten Omer,
Tijd van herdenking en troostend geklag,
Telden wij vijftig malen dag aan dag.
Maar nu is 't feest met bloemen. Het wordt zomer.

Dit is de tijd, dat in ons Heilig Land
Rijpten en ge□offerd werden de eerste garven,
Zoo goed als goud, van onze voorjaarstarwe.
Nu liggen velden leeg, steden verbrand.

Vijf soorten bouwden wij van 't voedend graan.
Tarwe, garst, rogge, haver en de spelt.
Rijker dan alle volken. Nu is 't veld
Rondom Jerusalem leeg, 't Volk vergaan.

1) Vijftig dagen na het Paaschfeest vieren wij Wekenfeest, ter herdenking van de Wetgeving op Sinaï en van den voorjaarsoogst rondom Jeruzalem. Die vijftig dagen heeten de Omertijd. Gedurende het Wekenfeest is de Synagoge vol bloemen.

En wij vieren den Dag, dat God ons wet
En recht uit Mozes' handen heeft gegeven.
Eeuwige kracht van ons zwervende leven,
Die geen tijd wisselt en geen mensch verzet.

Vertreedt vrij onze velden, brandt de steden
Waarin wij woonden, rustig en schatrijk.
Wreede volken, niet één is ons gelijk
In pracht van wetten, Liedren en gebeden.

Ons is de Wet alle eeuwen door gebleven
Sterker dan steden, meer dan heerschappij.
Zij wordt hersteld, wanneer wij weder vrij
Wonen in stad en cederrijke dreven.

Zij is de kracht, die géén volk ons ontneemt,
Die ons herdenken doet en trotsend dragen
Lasten van leed door de eindelooze dagen.
Al zijn volken wreed en hun wetten vreemd.

Als bonte bloemen zullen wij herbloeien
In Jeruzalem voor de Heilige Ark.
Ons leven wordt een fabelachtig park
Van myrten, die geuren. Rozen, die gloeien.

III.
Zeventien tammoez[1].

Dezen dag werd het laatst beleg geslagen
Door Titus om 't Heilig Jeruzalem,
Die met zijn legioenen, ijzren klem
De stad wreed worgde in een-en-twintig dagen.

Dit zijn de Drie Weken, dat wij geen stap
Door 't leven gaan, zonder dat ons het leed
Van Jeruzalem aan de harten vreet,
Tot aan den vastendag van Negen Ab.

Dit zijn de Drie Weken, dat wij maar schamel
Maaltijd houden; bij het aldaaglijksch brood
Bidden wij, dat God ons uit onze nood
Van de vier hoeken der aarde verzamel.

Dit is de tijd, dat Bar-Cogiba later
Tegen Romeinen met zijn leger stond.
Het leger viel. Over heiligen grond
Spoelden Romeinen bloed als waardloos water.

1) Den zeventienden Tammoez sloeg Titus het beleg voor den binnenmuur van Jeruzalem. Drie weken daarna, op den negenden Ab, had hij de Stad veroverd. Daarom zijn die twee dagen vastendagen. De Drie Weken zijn een rouwtijd. Gedurende de Drie Weken dwaalt van des morgens tien uur tot des middags drie uur een duistere demon rond, die Kétèf Merierie heet, welke naam beduidt: ‘Het bittere Verderf.’

Ons laatste leger. Van strijdende Joden
Verschenen nooit meer benden in het veld,
Het Volk verging. Zij zwerven veel-gekweld
Die eeuwen lang voor wreede volken vloden.

Vijanden van 't Heilig Jéroecholojiem[1)]
Die één Volk voortdrijft met dreunende horden,
Mijn Lied weent wraak. Mogen uw steden worden
Gelijk Sedom, Amore, Adma, Zebojiem.

Dit zijn Weken, dat tusschen tien en drie,
Verdervende dwaalt, die naar lusten loert,
En meer dan duizend duivels kwaad volvoert,
Duistere Demon, Kétèf Merierie.

Behoedt uw Heil, dat Kétèf niet verderve
Uw hart met lust erger dan tergend leed,
Dat gij niet wetten en rechten vergeet,
Dat niet uw ziel een eeuwigen dood sterve.

Rondom mijn hart bouw ik een heilge muur,
Die Kétèf niet breekt, van Liefde en gebed.
Gods naamletter draag ik als amulet
Op mijn hart, dat ik niet valle in het Vuur,

Het eeuwig wentlende. Geen oogwenk sust
Het druischend woeden van zijn purper branden.
Mijn hart klopt snel. Heer, in uw Heilge Handen
Leg ik mijn ziel, mijn Liedren. Geef mij rust.

1) De Joodsche naam van Jeruzalem.

IV.
Verstrooiing.

Wij waren herders. En wij werden slaven
Van een trotsch Koning in het wreede Egypte.
Pyramiden bouwden wij, sfinxen, krypten
Doodensteden met hijgend, hongrend draven.

Maar toen: met Tien Wonderen togen wij uit,
God lei de zee voor onze voeten droog.
En dreef 't snel water der Jordaan omhoog.
Een land vol melk en honing werd ons buit.

Voor veldslaven hadden wij honderd volken.
In steden en dorpen woonden wij rijk.
Rustig heerschend. Ons aantal was gelijk
Aan 't zand der zee en 't water van de wolken.

Maar met de weelde kwam het ijdel dwalen
Langs wegen, die Mozes niet heeft gekend.
Gods Gezicht donkerde, toornend gewend
Liet hij stormen van doodend onheil dalen.

Honger en pest, die de strijdbare mannen
Snel overweldigden met helle pijnen.
Uit het Westen rezen legers Romeinen,
Het land werd verwoest en het volk verbannen.

Wij werden slaven. Niet van een trotsch Koning,
Maar van honderd volken minder dan wij.
Door Leven zwervend als een woestenij
Zoo wreed, zonder land, zonder rust en woning.

Zullen wij keeren? Vriend, wat is 't verlangen,
Naar 't Vaderland, dat ik in uw hart weet,
In mijn hart voel, geen enklen dag vergeet,
Dat onbedwingbaar zingt in mijne zangen?

Zullen wij keeren? Worden wij landbouwers
Op 't eigen veld, van dit wreed zwerven vrij?
Slaafsheid draagt zwaar. Maar altijd blijven wij
Op nieuwe Toekomst de vaste vertrouwers.

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Het nieuwe testament voor leeken leesbaar gemaakt.

H. Bakels, Het Nieuwe Testament voor leeken leesbaar gemaakt. Voorafgegaan door een inleiding van H.U. Meyboom. Amsterdam, Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.

De heer Bakels is een origineel man. Van zijne hand verschenen een ‘Bouquetje Dogmatiek’ en een ‘Bouquetje Polemiek’, populaire geschriftjes, die, beurtelings geprezen en verguisd, zich in geen geval over onverschilligheid van de zijde van het publiek te beklagen hebben gehad. Zijne bedoeling is den velen, voor wie in onzen tijd de naam God geen andere beteekenis meer heeft dan die van een stopwoord of soortgelijke voorstellingen wakker roept als wij b.v. met de woorden zwarte kunst en Walpurgisnacht plegen te verbinden, door zijne krachtig uitgesproken, met redenen omkleede, overtuiging te toonen, dat het geloof in God minder dwaas is dan het moderne ongeloof wel meent. Dit streven verdient toejuiching. Wie de ontreddering der geesten in onze dagen ziet en met deernis bespeurt, hoe eene quasi-verlichte en zich aan den godsdienst ontgroeid wanende schare ten slotte bij chiromantie en tafeldans bevrediging zoekt voor onuitroeibare metaphysische behoeften, - die verheugt zich hartelijk over elke poging om door vermeerdering van godsdienstige kennis het evenwicht in de geesten te herstellen. Wat dan echter al aanstonds in de populair-dogmatische vlugschriften van Ds. Bakels als een tekort wordt gevoeld: het gemis van een wijsgeerigen ondergrond bij den schrijver zelven, - dat maakt zijn pleidooi minder krachtig dan het

had kunnen wezen, zoo hij als een machthebbende op het gebied der menschelijke gedachte gesproken had. In dat geval zou ook zijne hier en daar al te gemeenzame en onverzorgde taal voor eene vergeeflijke accommodatie aan de behoeften van het groote publiek kunnen doorgaan, terwijl zij nu licht aan het peil van schrijvers eigen geestelijke beschaving wordt geweten. 't Blijkt niet, dat deze man ondanks al de boudheid van zijn spreken, al de heftigheid van zijne polemiek, al zijne verachting voor het ongeloof, inderdaad in wijsgeerig inzicht bijzonder uitsteekt boven de menigte, wier leermeester en leidsman hij wil zijn. En toch is voor den apologeet, die zich niet vergenoegt met de slagen van den tegenstander te pareeren, maar hem opzoekt in zijn kamp en zelf den strijd uitlokt, deugdelijker harnas en wapentuig vannoode dan waarover deze van nature stellig krachtige kampvechter te beschikken heeft.

I.

De dichterlijke ontboezeming, die Ds. Bakels aan het Nieuwe Testament doet voorafgaan (blz. XXVIII-XXXIX), had uit piëteit voor den Bijbel moeten worden weggelaten. Iets dergelijks zou in een boekje als ‘Bouquetje Dogmatiek’ goed onderdak zijn gebracht en daar niet tegen de omgeving gevloekt hebben; als dichterlijke inleiding tot de Heilige Schrift kan het niet door den beugel. In zijn jongste geschrift, - ook al een Bouquetje, de schrijver blijkt van geuren te houden, - gebruikt Ds. Bakels het niet zeer appetijtelijke beeld van een Drekwagen. Welnu, zijne dichterlijke ontboezeming over Jezus Christus doet mij denken aan een drekwagen, die bij vergissing den allegorischen optocht van de oudste Christelijke letterkunde opent. Niemand ontzegt den schrijver het recht, een leven van Jezus Christus, gelijk hij zich dat voorstelt, in dichterlijke taal voor te dragen. Maar de modern-poëtische vorm, waarin dit hier geschiedt, ware alleen gerechtvaardigd, wanneer de inhoud daarmede in overeenstemming was. De inhoud behoort zich den vorm te scheppen; deze of die inhoud vereischt dezen of dien bepaalden vorm. Dat is hier niet het geval. De vorm is gewild,

gezocht, onnatuurlijk; hij doet denken aan blanketsel, dik opgesmeerd. De dichter staat blijkbaar onder den invloed van illustre voorbeelden als Multatuli's Kruissprook; de navolging is echter mislukt.

Niet zonder vaardigheid werkt hij met woorden, woordverbindingen en beelden, die niet voortvloeien uit zijn eigen dichterlijke verbeelding, maar de vrucht zijn van lectuur en reflectie. In zoo'n geval spreken wij van bedenkelijke rhetoriek. Wat poëtisch élan moest zijn is een lief maniertje. ‘Al wat het brandglas heeft te doen, is: zuiver te zijn,’ zegt onze dichter; - de Christenziel van Ds. Bakels moge zuiver zijn als kristal, zijne dichterziel heeft bitter weinig van het ideale brandglas. Dat moge blijken uit eenige voorbeelden. Van Christus heet het (XXVIII):

‘Hij is geboren in Tijden waarin de Grieksche Denkkracht
Was gekomen aan het einde van hare kracht.’

Dit zou, om zin op te leveren, hebben moeten luiden:

‘Hij is geboren in tijden (waartoe eene hoofdletter?) waarin het Grieksche denken was gekomen aan het einde van zijne kracht.’ Ik kan mij voorstellen, dat het denken kracht heeft en die kracht verliest; zegt men echter, dat eene kracht kracht heeft, dan jaagt men naar het effect van het ongewone en verraadt het gemis van dichterlijke stemming. Daarenboven is de herhaling van het woord ‘kracht’ bepaald onwelluidend.

Dat Palestina als een drempel ligt tusschen twee werelden is juist; maar waarom wordt, bij de nadere omschrijving van wat de dichter onder het Oosten verstaat, Indië en China wèl en Egypte niet genoemd, terwijl Egypte toch stellig meer beteekenis voor het oudste Christendom heeft gehad dan Indië en China samen? Ten slotte blijken het dan toch maar *twee* zonnen te zijn, die hare stralen doen samenschieten in Jezus Christus' hoofd en hart, nl. het Inzicht van Sem's zonen, en de Denkkracht van Griekenland. Maar dan is de vermelding van Indië en China ook niet zoo heel ernstig gemeend en slechts tooneeldecoratie geweest. Intusschen: Jezus Christus' hoofd of hart bij een brandglas te vergelijken, waarin allerlei stralen samenschieten, zou desnoods nog gaan; maar uitdrukkelijk te spreken over het ééne brandglas, en dus niet meer dan één, en dit dan nader te omschrijven als

Jezus Christus' hoofd *en* hart, twee lichaamsdeelen dus, of liever twee geestesfunetiën, - dit bewijst op nieuw, dat bij den dichter geene visie, maar wel reflectie is voorafgegaan.

Men leze eens de dichterlijke taal van Matth. 6:28: 'Aanmerkt de leliën des velds, hoe zij wassen; zij arbeiden niet en spinnen niet; maar ik zeg u, dat ook Salomo in al zijne heerlijkheid niet is bekleed geweest als een van deze.' Dat is proza, maar toch heel wat dichterlijker dan de volgende poëzie, die Ds. Bakels er van maakt (XXIX):

'Want zie, ik zie, ik tuur met een eenvoudig oog:
Ik zie de "leliën des velds,"
Fluweelig, zacht en krachtig,
Lieflijker, dan Salomo's koningspracht'.'

Om met het laatste te beginnen: het is nu juist niet de eigenaardigheid van koningspracht om liefelijk te zijn. De eerste twee aangehaalde regels herinneren noodlottig aan een bekend gezelschapsspelletje: Ik zie, ik zie wat jij niet ziet. En wat is een eenvoudig oog? Bij een lichamelijk oog past het epitheton 'eenvoudig' bezwaarlijk; het oog des geestes moet dus bedoeld zijn. Maar bij den tweeden regel gekomen zegt men: neen, ik heb het toch mis gehad, want of veldbloemen fluweelig zijn ziet men toch eerder met z'n natuurlijke oogen dan met het oog van den geest.

Jezus heeft de ervaring opgedaan, dat God onze Vader is en alle menschen broeders zijn. Dat inzicht vergelijkt de dichter (XXX) bij een licht, dat Jezus gedwongen wordt te laten schijnen.

'Dat Licht,
Dat mag en moet,
Dat kan ik niet verborgen houden:
Ik gevoel: het perst, het barst uit mijne ziele;
De vlammen slaan er uit.
Mijne kaars kán niet verborgen blijven als het duister is in de wereld,
Maar zij schijnt, en verlicht het huis der wereld.'

Nu is het bij eenig nadenken voor ieder duidelijk, dat men lucht of water door middel van eene pomp kan samenpersen, b.v. in een vat, en dat die lucht en dat water dan door hunne spanning eene drukking of persing kunnen uitoefenen op de wanden van dat vat, die onder omstandigheden

zóó hevig kan worden, dat het vat springt en lucht of water naar buiten barst. Maar tracht u eens voor te stellen, dat Licht perst en barst uit eene ziel! Licht is toch niet samendrukbaar? ‘De vlammen slaan er uit.’ Maar plotseling - daar worden die uitslaande vlammen tot eene doodonschuldige kaars. Ds. Bakels moet mij niet kwalijk nemen, dat ik daarop dan ondeugend den domper zet. Zonder dat ik daarom geacht wil worden, zelfs in dit deel van zijne uitgave niets goeds te zien: het Peninna-fragment (XXXII v.) heeft gevoelvolle momenten. Maar Ds. Bakels is geen dichter en had zich niet als dichter moeten aanstellen: dit is onwaar en verdient als inleiding op het Woord der Waarheid dubbel afkeuring.

II.

De Bijbel is nog altijd het klassieke boek van den godsdienst, en daarom moet het weer nader worden gebracht aan een geslacht, dat grootendeels buiten zijn rechtstreekschen invloed is opgegroeid. Inzonderheid liet Nieuwe Testament heeft ook tot onzen tijd nog menig woord te spreken. Hoe zal het doordringen tot de ontkerstende lagen der maatschappij, waar jongelieden, wier opvoeding voltooid heet, u bij gelegenheid kunnen vragen of Jezus den geheelen Bijbel geschreven heeft? Zeker kan dat bij hen niet gebeuren in den vorm, waarin Protestantsche colporteurs hem verspreiden in Roomsche streken: de bekende uitgaven van het Bijbelgenootschap, die eene tekstvertaling bevatten zonder eenigen commentaar. Bij vele min of meer getrouwe zonen der Kerk gaat dat boek er in, en, al klinkt het vreemd, onverklaarbaar is dat niet: de verboden vruchten smaken zoet en de Roomsche lezer vindt genoeg in de Schrift wat de Kerk hem óók geleerd heeft, om hem niet nieuwsgierig te maken naar datgene, wat de Kerk hem altijd heeft onthouden. Geheel anders is het geval met hen, die reeds van hunne geboorte af gerekend worden tot geenerlei kerkgenootschap te behooren. 't Verouderde boek kan hun om te beginnen al niet schelen. Hunne belangstelling moet eerst nog worden opgewekt en aan hunne volslagen onwetendheid omtrent den Bijbel, die

hun dezen tot eene ongenietbare lectuur maakt, dient te worden tegemoet gekomen door deskundige voorlichting. Reeds sedert lang bestaat een en ander van dezen aard. Maar het is gebleken, niet doeltreffend te zijn. De aanteekeningen van de Staten-vertalers zijn van een standpunt uit geschreven, dat thans slechts weinig Protestanten geheel meer bevredigen kan en spreken allerminst tot de onverschilligen van onzen tijd. Dr. Vissering's vertaling en de zoogenaamde Synodale van het jaar 1869 zijn verstaanbaarder van taal en geven verklarende aanteekeningen, die minder door dogmatisch vooroordeel vertroebeld en meer op de hoogte zijn van de hedendaagsche wetenschap. Maar in populariteit hebben zij zich nooit mogen verheugen; misschien ook al op grond hiervan, dat ze wegens haren prijs niet vielen binnen ieders bereik. In dit opzicht, - en wie zal dit punt van uiterst praktisch belang laag aanslaan? - heeft deze nieuwe uitgave ontzettend veel voor. De Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur heeft het aangedurfd, dit boek van ruim 850 bladzijden met illustratiën en kaarten en met tal van lettertypen gedrukt, voor de luttele som van vijf en twintig stuivers verkrijgbaar te stellen.

Het wordt hier nog in een ander opzicht den leek zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt. Verwijzingen naar vroegere aanteekeningen komen slechts zelden voor; de verklaringen, bij Matthaeus gegeven, worden bij Markus, Lukas en Johannes op de parallele plaatsen nog eens herhaald. In die vrees om den niet al te belangstellenden lezer niet noodeloos te vermoeien ligt iets goedigs.

Tekst en aanteekeningen van Ds. Bakels' Nieuwe Testament zijn geschreven in duidelijke, verstaanbare taal. Hij maakt den tekst voor leeken vrijwel begrijpelijk; natuurlijk niet voor geleerden, al klinkt dit paradoxaal. Mannen van het vak zien moeilijkheden, waarover een leek heenleest en waarmee een leek dan ook niet noodig heeft. Maar dit is mijn hoofdbezwaar tegen het geheel: Ds. Bakels valt de leeken met te veel kritiek lastig, en al is hij bescheiden genoeg om te erkennen, dat hij geen autoriteit heeft op dit gebied, toch schijnt hij nogal ingenomen met zijne particuliere scepsis. Of bijbelboeken en woorden van Jezus echt, of bijzonderheden uit diens leven geschiedkundig juist zijn:

ignoramus et ignorabimus. Maar dan had schrijver toch beter gedaan, die kwestie geheel in het midden te laten. Hij komt er echter voortdurend op terug, en de toon, waarop hij er over spreekt, bewijst, dat hij eigenlijk van zijne scepsis niet al te veel meent en in zijn hart al partij heeft gekozen voor eene positieve resultaten belovende kritiek. Hij vindt het dwaas, dat men aan allerlei twijfelt en tornt en hij tracht telkens de traditie goed te praten. Dat alles ligt toch buiten het plan van ditvoor leeken bestemde werk. Schrijver had desnoods aan den aanvang van zijn boek kunnen zeggen: er wordt door deskundigen aan menig bijbelwoord en bijbelboek getwijfeld; daarover hebben wij hier geen oordeel uit te spreken; maar wij kunnen de zedelijke en godsdienstige schoonheden van het geheel genieten; die zijn er immers niet minder om, wanneer een ander dan Jezus of een Apostel ze gesproken of geschreven heeft. Dat ware een zuiver standpunt geweest. Nu bevat zijn boek, waarvoor hij de aanbeveling van een geleerde vroeg en verkreeg, menige plaats, die geleerden tegenover leeken eenigszins belachelijk maakt (XIV, 620 v., 648, 762). Eene scepsis als deze, die eene sterke neiging tot conservatisme kwalijk verbergt, werkt verwarrend op leeken en miskent de verdiensten inzonderheid van onze vaderlandsche critici.

Prof. Meyboom heeft in zijne inleiding op het boek gezegd: ‘Zijne verzekeringen zijn vaak beslister dan de mijne. Of ook, hij laat als relaas van historisch gebeuren gelden wat voor mij slechts figuurlijke beteekenis heeft’ (VII). Waarom, zoo vragen wij, bewandelt deze Nederlandsche bewerker van het Nieuwe Testament uitsluitend de paden der buitenlandsche kritiek? Hier en daar verraadt hij toch iets af te weten van hetgeen Loman, Pierson, Naber, van Manen, van Loon, Bruins en Meyboom-zelf hebben geschreven. Maar dat hij zich vooral op Duitsche wegwijzers heeft verlaten, blijkt al aanstonds uit zijne taal, die rijk is aan Germanismen: ‘Romeinenbrief’, ‘alzoo’ (460), ‘woordensmuk’ (502), ‘versluieren’ (529), afreizen (548). Wat anders is oorzaak van het gebruik van zulke woorden dan het werken naar Duitsche ‘voorlage’ en het volgen van Duitsch ‘bijspel’?

Merkwaardig, dat een schrijver, wiens werk door Meyboom van een inleidend woord werd voorzien, zich bij de zooge-

naamde Markushypothese aansluit als bij een vaststaand resultaat der kritiek. De oude vraag: 'hoe is de sterke overeenstemming naast de velerlei afwijkingen van de eerste twee Evangeliën onderling te verklaren?' wordt door de voorstanders der Markushypothese in dezer voege opgelost: Matthaeus heeft gebruik gemaakt van het werk van Markus, misschien in een ouderen vorm dan waarin wij het nu bezitten, èn van een Spreukenboek. Nu heeft Meyboom reeds in zijn akademisch proefschrift van 1866 de onhoudbaarheid dezer nu nog altijd in Duitschland gangbare hypothese in het licht gesteld en aangetoond, dat ons eerste Evangelie op menige plaats eene meer oorspronkelijke lezing heeft bewaard dan het tweede. En nu schrijft Ds. Bakels, alsof hij dit werk van den Nederlandschen geleerde niet kent: 'Mattheüs is later geschreven dan Marcus. Mattheüs gebruikt Marcus' (73). Een krachtig bewijs voor deze stellingen meent Ds. Bakels dan in de geschiedenis van den rijken jongeling te vinden. Volgens Mk. 10:17 zegt deze tot Jezus: 'Goede meester'. Jezus wijst dien titel af met de woorden: 'Wat noemt gij mij goed?' Nu redeneert Ds. Bakels aldus: Markus beschouwde Jezus derhalve nog als een onvolmaakt mensch; voor Matthaeus was hij reeds de volmaakte; bij hem is de hooger ontwikkelde Christologie van een later levende aan het woord, die dezen tastbaar oorspronkelijken trek uitwischt en het begin van de samenspraak aldus wijzigt: 'Meester, wat zal ik goeds doen, opdat ik het eeuwige leven hebbe? En hij zeide tot hem: Wat vraagt gij mij naar het goede? Goed is er maar één (lees: één is de Goede).' De verandering, door Matthaeus aangebracht, wreekt zich hier volgens Ds. Bakels doordat dit laatste: goed is er maar één (lees: één is de Goede) eigenlijk in zijn verband van gedachten niet past. Ik vraag: waarom niet? De rijke jongeling heeft hem op de wijze, waarop de wijsgeerige scholen over dit onderwerp zullen gedisputeerd hebben naar *het goede* gevraagd; Jezus verwijst hem naar *den Goede*: de Vader alleen is goed, vraag mij dus naar Hem alleen! De lezing van Matthaeus blijkt alvast niet onverstaanbaar te zijn. Maar zij is ook de oudste, indien Ds. Bakels althans gelijk heeft met zijne opmerking: de beschouwing, volgens welke Jezus onvolmaakt is, is oorspron-

kelijker dan die, volgens welke Jezus de volmaaktheid bezit. Welnu, Markus wil Jezus niet goed heeten; maar bij Matthaeus, wat toch stellig veel sterker is, kent hij zich zelfs geen oordeel over het goede toe, hij wil er geene inlichting over verstrekken, een denkbeeld, dat bij Markus ontbreekt. Had Matthaeus opzettelijk den tekst van Markus veranderd, dan zou hij het wel radicaler hebben gedaan. Het omgekeerde is waarschijnlijker. Wij hebben de lezing van Matthaeus niet onverstaanbaar genoemd, maar bijzonder helder is zij toch ook niet en Markus kon aldus redeneeren: als Jezus naar den éénen Goede had verwezen, waarom behoefde hij dan te weigeren als zedelijke autoriteit te gelden? Hij liet dus diens woorden: 'Wat vraagt gij mij naar het goede?' weg. En gegeven het antwoord des Heeren: 'één is de Goede', kon daarbij volgens Markus moeilijk als vraag behoord hebben: 'wat zal ik goeds doen?' Toen heeft hij de kwalificatie 'goed' door den jongeling aan Jezus doen toekennen.

Ik heb iets langer bij deze plaats stilgestaan, op gevaar af van mijne lezers te vervelen. Het kwam mij echter noodig voor, wilde ik een indruk geven van de eigenaardige vragen, die zich bij de kritiek der Evangeliën voordoen. Maar tegelijk is hiermede aangetoond, hoe weinig Ds. Bakels recht heeft om zoo boud te spreken over Markus' prioriteit, als hij telkens doet (1, 73, 114). Ook in andere opzichten toont hij de beteekenis van het probleem, ons in en met de Evangeliën gesteld, niet volkomen te beseffen. Zoo, wanneer hij in naïeven trant de historiciteit van een bepaalden trek in het door Matthaeus ontworpen beeld van Jezus argumenteert met de woorden: 'Ook Markus en Lucas zijn het er over eens, dat Jezus zich aldus heeft uitgelaten' (88). Alsof dit iets anders bewijzen kan, dan dat onze Evangelisten op dit punt allen afhankelijk zijn van ééne gemeenschappelijke bron. Met het verhaal van Jezus' opstanding zal dat eveneens het geval wezen en Ds. Bakels' opmerkingen over de eenstemmigheid en algemeenheid der getuigenissen heeft weinig te beduiden. Erger is, dat hij nog met de verouderde visioenhypothese voor den dag komt, die indertijd door Loman in dit tijdschrift voldoende is weerlegd. Zelfs blijkt hij aangestoken met occultistische denkbeelden, die tegenwoordig

in de lucht zitten. ‘Een gewoon mensch zou geneigd zijn te zeggen,... dat daar bij Jezus' graf iets bijzonders moet zijn geschied - wat het dan ook geweest zij’ (111). ‘Een gewoon mensch?’ - bedoelt de schrijver daarmede te zeggen: ‘zooals ik ben’? Dat ware zeer bescheiden! Maar worden dan geleerden, die betwijfelen of er bij Jezus' graf iets bijzonders is gebeurd, daardoor *on*gewoon of *buiten*gewoon?

III.

Ds. Bakels' kritiek op de Paulinische brieven is Duitsch. Als hij beweert, dat zelfs radicaal-modernen den brief aan de Philippensen werkelijk van Paulus achten (459), dan heeft hij blijkbaar Duitsche radicalen op het oog; wat men de Hollandsche radicale kritiek pleegt te noemen erkent immers geen enkelen brief als door den tentenmaker Paulus, den leerling van Gamaliël geschreven. Tegen deze Hollandsche kritiek wordt onze schrijver niet moede te herhalen, dat vragen van echtheid of onechtheid onoplosbaar en dus vermoeiend zijn; ‘het eenvoudigste is, de echtheid aan te nemen’ (640). Is dat als gemoedelijke raad bedoeld of als ironische opmerking aan het adres van kritiekschuwende clericalen? Mij dunkt het eerste. In zijne inleiding op den brief aan de Colossenzen zegt hij: ‘Wat aangaat de echtheid van Paulus' brieven, men vergete niet: dat dit echt- of wel onecht noemen menigmaal *mode* is. In vroegere eeuwen hield ieder mensch ze voor echt; omstreeks 1850 ontstond er een sterke aandrang in tegenovergestelde richting. Maar in den allerlaatsten tijd schijnen sommige geleerden weder terug te keeren tot het vertrouwen in de echtheid van althans de kern der meeste brieven; vooral Duitsche geleerden. Wat ons betreft, wij zijn krachtig geneigd met deze laatste meening in te stemmen’ (620 v.). Aangezien echter Ds. Bakels elders te verstaan geeft, dat eene besliste meening in echtheidsvragen hem ontbreekt (595), lezen wij het slot van de aangehaalde plaats liever aldus: ‘Wat ons betreft, wij zijn krachtig geneigd met deze laatste mode mee te doen.’ Hetgeen dan eigenlijk niet eens gezegd behoefde te worden, omdat het uit alles blijkt. Aan stroohalmen grijpt hij zich vast om te redden wat hij kan. Hij gevoelt zelfs

iets voor de opmerking van de ‘allernieuwste’ geleerden, dat de hartelijke toon in den brief aan de Philippenzen aangeslagen een bewijs.... voor diens echtheid is (690)! Hij vindt, ‘dat de aandeelen van Paulus thans weder rijzen,’ nu Loman's theorie van vóór dertig jaren bijna niet meer verdedigd wordt. De Paulusstudiën van Van Manen dateeren echter van 1890-'96, de uitgave van Loman's Nalatenschap van 1899. Had hij uit hunne werken niet kunnen leeren, dat zijn beroep op Paulus' eigenaardige logica, geheel van de onze verschillend (XX), ongerechtvaardigd is? Men bedenke wel wat de opmerking inhoudt, dat Paulus er eene andere logica op nahield dan wij. Elk verdediger immers van de echtheid der brieven van Paulus zal bij het onderzoek dier geschriften noodzakelijk daarin dezelfde logica moeten vooronderstellen als waarvan hij zelf zich bedient. Exegese van een brief is niet eens mogelijk zonder deze vooronderstelling. Wanneer de kritiek in een geschrift, dat zich als eene zekere eenheid voordoet en als ‘aus einem Guss’ door een Apostel aan eene bepaalde gemeente geschreven, naden, voegen en tegenstrijdige uitspraken aanwijst, die voor samenstelling of omwerking pleiten, dan is het gepraat over eene ongewone logica, daarin gevolgd, een dooddoener en meer niet, tenzij men consequent zich over niets meer verbaze en nergens interpolaat of samenstelling of omwerking aanneme; alles van Paulus' standpunt uit vanzelfsprekend, maar dan ook alles voor ons evenzeer onbegrijpelijk achte. Want wie waarborgt ons dan, dat wat wij met *onze* logica meenen te verstaan, krachtens Paulus' logica toch niet een gansch anderen zin heeft? Het gaat niet aan, onze geheele beschouwing van geschriften uit de oudheid stilzwijgend op de basis van onze eigen logica te bouwen en plotseling *pour le besoin de la cause de l'authenticité* te beweren, dat wij Paulus' logica niet met de onze mogen vereenzelvigen. Hier is de deur geopend voor de grootst mogelijke willekeur: alle oneffenheden worden gladgestreken, elke innerlijke tegenspraak wordt eene schoone harmonie; - maar tot een duren prijs, immers ten koste van de zekerheid, of wij ooit wel één woord zullen begrijpen van wat uit Paulus' pen is gevloeid. En misschien heeft Seneca weer eene andere logica dan Paulus, en Epictetus nòg eene andere!

Maar Ds. Bakels werpt het nog over een anderen boeg. Vernuftig is de gissing, waarvan hij zich trotsch het vaderschap toekent en die hij bij herhaling uitspreekt (XV, 462), dat de weinige samenhang in Paulus' brieven gevolg zou zijn van de slechte pennen en inkt en het gemeene papier, dat hij gebruikte. Onze exegeet verbaast er zich over, dat niemand vóór hem nog op die gedachte is gekomen, want z.i. ligt zij toch voor de hand. Ik vermoed, dat alle vroegere onderzoekers haar dáár hebben laten liggen, omdat zij Ds. Bakels deze vinding gunden en zelf daarover het vaderschap niet begeerden. Gold, vragen wij alweder, dit bezwaar van slechte schrijfinstrumenten voor Paulus meer dan voor Seneca of Arrianus, wier gedachtengang ordelijker is? 'De gedachten vliegen bliksemsnel en hartstochtelijk. De pen daarentegen... kruipt. Welk een ontzaglijke onevenredigheid! Welk een onvolmaakten stijl moest dat geven! Men moet, dit bedenkende, zich verwonderen dat de apostel nog zoo begrijpelijk geschreven heeft als hij deed.' (XV) Onze schrijver is een handig advocaat: begon hij met het bewijs, dat het gebrek aan samenhang in Paulus' brieven niet geheel onverklaarbaar is, na een paar zinnetjes neemt hij al zijn draai, wordt van verdediger aanvaller en zegt: durft gij u nog over dat gebrek aan samenhang verbazen? *Ik* verbaas er mij juist over, dat er nog zooveel samenhang in is. En dan argumenteert hij verder: 'Als hij (nl. Paulus), of zijn secretaris, dan een kwartier uurs had gepeuterd over 'n enkele alinea,... dan hadden zijne gedachten reeds lang eene nieuwe vlucht genomen, en ging hij *díe* opschrijven. Zoo kan wellicht worden verklaard het "van den hak op den tak springen" van Paulus en vooral van Jacobus. Geen wonder dat vele geleerden hebben gemeend dat andere schrijvers tusschen Paulus' en Jacobus' brieven telkens stukjes hebben ingevoegd. Maar, gezien de genoemde gebrekkige schrijfmethode, behoeft dit geenszins het geval te zijn.' Paulus' gedachten zullen dus door de opteekening hebben geleden. Nu is het zeer merkwaardig met deze opvatting te vergelijken wat Johannes Weiss[1)] er van vindt. Bedenkt toch vooral, zoo vermaant deze geleerde, dat Paulus' brieven

1) *Die Aufgaben der neutestamentlichen Wissenschaft in der Gegenwart*, Gött. 1908, S. 17.

gesproken dictaat zijn, er op berekend niet met het oog, maar met het oor te worden vernomen; wanneer een spreker zichzelven hoort, wordt zijne wijze van uitdrukken heel anders dan wanneer hij voor zijn papier zit. Zelfs een nuchter en sober redenaar wordt dikwijls door den klank en den rhytmus van zijn eigen woorden meegesleept tot uitdrukkingswijzen, waartoe hij schrijvende niet licht gekomen zou zijn: herhalingen van het eens gezegde in andere bewoordingen, parallelismen, woordspelingen, opeenhoopingen van woorden, climax; - allerlei rhetorische vormen komen onder het spreken voor den dag en dientengevolge in den brief. In een boek vinden wij een rhetorischen stijl onverdraaglijk, maar *leest* men de brieven hardop, dan bemerken wij volgens Weiss eerst de rijke en vrije kunst, waarover Paulus beschikt.

Eigenaardig, nietwaar? Ds. Bakels zegt: de brieven zijn dikwijls onsamenhangend, onlogisch, onverstaanbaar als noodlottig gevolg van de trage pen, die den sneldenkenden geest niet vermocht bij te houden; Weiss adviseert: lees de brieven hardop en gij zult Paulus' rijke en vrije artisticiteit bewonderen; m.a.w. zijn secretaris heeft dan toch zijn gesproken woord maar heel zuiver weergegeven en allerminst verknoeid!

De oogen van Ds. Bakels zijn nog niet geopend voor het wonderlijke adres van de beide brieven aan de Korinthiërs en van dien aan de Galatiërs. ‘Aan de gemeente Gods, die te Korinthe is,... benevens allen die den naam van onzen Heer Jezus Christus aanroepen, te aller plaatse’ (1 Kor. 1:2). Het is het tegendeel van tekstopheldering, wanneer onze exegeet daarbij aanteekent: ‘in alle plaatsen, te weten: van den omtrek; of wel: van Zuid-Griekenland’ (506). Dat is pure fantazie. De brief is gericht aan *alle* Christenen, dat is eenvoudig niet weg te redeneeren. Maar hoe is zulk een brief bestelbaar? Wij zijn in zoo'n geval gewoon van een ‘open brief’ te spreken. Hetzelfde geldt voor 2 Kor. 1:1: ‘aan de gemeente Gods, die te Korinthe is, met al de heiligen, die in geheel Achaje zijn,’ en voor Gal. 1:2: ‘aan de gemeenten van Galatië.’ De briefvorm is inkleeding van een voor het geheele lezend publiek bedoeld geschrift. Maar dan gaat ook de uitvlucht niet op, waarmede men vele onbegrijpelijkheden in deze geschriften tracht goed te praten: Vergeet toch niet, dat het particuliere brieven zijn, aan

bepaalde personen gericht, vol toespelingen op zaken hun en niet ons bekend, volstrekt niet voor ons bedoeld en daarom onverstaanbaar. Die uitvlucht gaat niet op. De moeilijkheid schuilt dan ook eigenlijk minder in datgene, waarover de brieven ons in het duister laten, dan wel in de onderling tegenstrijdige en onmogelijk met elkander te rijmen gegevens, die zij bevatten.

De aandachtige bijbellezer bespeurt aanstonds een groot onderscheid in de voorstelling, die de brief van Paulus aan de Galatiërs én die het Boek der Handelingen van ééne en dezelfde zaak geeft. Is de brief een echt stuk van den Apostel, geschreven omtrent het jaar 55 uit Efeze, dan heeft het stellig veel jongere Boek der Handelingen, wanneer het met dien brief in strijd komt, uit den aard der zaak geen recht van medespreken. Ds. Bakels wil echter de kool en de geit samen sparen. Naïef zegt hij: ‘Overigens blijkt uit enkele trekken van Paulus' brieven, dat de door Handelingen vertelde gang van zaken *over het algemeen* waar is’ (385). Alsof, bij onderstelling van de onechtheid der zoogenaamde hoofdbrieven: den brief aan de Romeinen, de beide brieven aan de Korinthiërs en den brief aan de Galatiërs, niet wordt aangenomen, dat zij hunne gegevens omtrent Paulus ontleenen aan eene geschreven bron, die dan wel ons boek de Handelingen der Apostelen of een daarachter liggend geschrift zal zijn. Toch is de overeenstemming van de Hoofdbrieven en de Handelingen minder groot dan Ds. Bakels het hier ter plaatse laat voorkomen. Om slechts eenige punten te noemen: na zijne bekeering gaat Paulus volgens Gal. 1:17 naar Arabië, de schrijver van Handelingen weet daarvan niets. Volgens Gal. 1:18 komt Paulus drie jaren na zijne bekeering naar Jeruzalem om met Petrus kennis te maken; behalve Petrus ziet hij daar alleen Jakobus en blijft er maar vijftien dagen. Het boek der Handelingen (9:26 vv.) bericht daarentegen, dat Paulus door Barnabas bij de gemeente wordt ingeleid, dagelijks met haar verkeert en het Evangelie predikt, er dus veel langer vertoeft en met de geheele gemeente kennis maakt. Men vergelijke ook eens Gal. 2:1-10 met Hand. 15, waar blijkbaar hetzelfde feit wordt besproken: de vergadering, door de Apostelen met Paulus en Barnabas te Jeruzalem belegd om te spreken over

de houding, die Christenen met de heidenen hadden aan te nemen tegenover de Joodsche wet. Terwijl Paulus nu volgens Gal. 2:2 op grond eener openbaring en als particulier persoon naar Jeruzalem opgaat, doet hij het volgens Hand. 15:2 in opdracht van de gemeente te Antiochië en als haar officieele vertegenwoordiger. Wat het resultaat der besprekingen betreft, dat is wel in zooverre volgens beide getuigenissen hetzelfde, dat de Christenen uit de heidenen vrij zijn van het inachtnemen van de Joodsche wet; maar terwijl volgens de Handelingen hun de voorwaarde wordt gesteld, dat zij zich zullen onthouden van het overgebleven vleesch der afgodenoffers, van ontucht, van het verstikte en van bloed, vermeldt de schrijver aan de Galatiërs daarvan niets, doch bericht in de plaats daarvan de belofte van Paulus, dat hij voor de Palestijnsche armen zorgen zal. Welke van beide bronnen heeft nu het juiste? Het gaat toch niet aan, den knoop eenvoudigweg door te hakken en te zeggen: 'Galaten 2 is veel ouder' (583). Dat zou aangaan, indien er nooit eenige twijfel aan de echtheid van dezen brief ware gerezen. Een leerling van de Amsterdamsche Universiteit, waar eens Loman leerde en nu Völter,[1)] mocht zoo niet spreken. Het feit, dat de zooveel later levende auteur van Handelingen niets blijkt te weten van een briefschrijvenden Paulus, terwijl de werkzaamheid van den Paulus der brieven grootendeels opgaat in briefschrijven, moest tot nadenken stemmen. Ds. Bakels staat nog op het standpunt der oude Tubingers, die Handelingen beschouwden als het tendentieuse geschrift bij uitnemendheid, dat de twee uitersten van een Joodsch, door Petrus gerepresenteerd, en een Heidensch, door Paulus vertegenwoordigd Christendom wil verzoenen in Katholieken geest. Deze beschouwing is niet onjuist, wanneer men maar niet meent, dat die beide tegenstellingen kort na Jezus' dood zïch hebben vertoond en hare verzoening tijdens het leven van den historischen Paulus voorloopig haar beslag heeft gekregen. Ds. Bakels had rekening moeten houden met de mogelijkheid, waarop alweder Hollandsche geleerden hebben gewezen, dat de historische Petrus en Paulus, - deze laatste dan niet te vereenzelvigen met den briefschrijver, - minder

1) Vgl. *Die Komposition der paulin. Hauptbriefe*, I 1890.

ver van elkander hebben afgestaan in overtuiging dan de Tubingers met het oog op den brief aan de Galatiërs hebben vermoed. Het telkens tornen aan de door Handelingen gegeven voorstellingen, en dat op grond van wat men in de brieven leest, is ongerechtvaardigd.

Onze schrijver geeft wel blijk, het onbegrijpelijke van menigen trek in het traditioneele Paulusbeeld te beseffen. Zoo wanneer, hij zegt: ‘waarvan Paulus deze toch kostbare reizen bekostigde, moet men raden... waar leefde hij dan van? Van eenig kapitaal? Men weet het niet. Van handenarbeid? Zeilen voor tenten naaien was zijn vak. Maar kon men daarmede spoedig zooveel verdienen om zóóveel op te sparen, dat men weder eene langdurige reis kon ondernemen?... Wij hebben geen recht begrip van de toedracht der zaak. Laat ons dit erkennen. Men kan op dit punt veel phantazeeren. Maar hoe de ware toedracht was, *weet* men niet’ (397). Vreemd, dat iemand, die op dergelijke ondergeschikte punten zich zoo kritisch betoont, bij de behandeling der brieven zich veel gemakkelijker door de traditie laat gezeggen. Dat de Apostel reeds dertig jaren na Jezus' dood dezen mensch van vleesch en bloed voor een medeschepper Gods heeft gehouden krachtens zijn woord: ‘één Heer, Jezus Christus, door wien alle dingen zijn en wij door hem’ (1 Kor. 8:6), dat vindt Ds. Bakels weliswaar ‘verwonderlijk’ (622); maar heel spoedig stelt hij zichzelven gerust door de overweging, dat oude philosofemen op Jezus zijn toegepast. Alsof hiermede de moeilijkheid ook maar eenigszins ware opgelost!

IV.

Het is te betreuren, dat schrijver telkens op schoolmeesterachtigen toon den staf breekt over de denkbeelden van de Nieuwtestamentische auteurs. In den ouden tijd heette het: ‘de Schrift zegt’, en daarmede stond iets onwrikbaar vast. Ds. Bakels zit nog gevangen in eene Schriftbeschouwing, die als reactie daartegen volkomen verklaarbaar, maar evengoed een eenzijdig uiterste is. Behoeft men tegenwoordig nog uittentreuren te herhalen, dat hier niet meer dan Paulus' particuliere meening staat uitgedrukt; dat de oude Christenen *dit* geloofden en *dat* verwachtten, alsof men zeggen wil: *wij*

behoeven dat niet meer, daar zijn *wij* nu te verstandig voor geworden. Zoodoende geeft een exegeet weinig blijk van waardeering voor voorstellingen en bespiegelingen, waarvan toch nog wel iets meer te zeggen valt, dan dat ze voor een rationalistisch mensch van onze dagen mal en soms zelfs onzedelijk zijn. Hier toont de schrijver zijn voordeel niet te hebben gedaan met wat op wijsgeerig gebied vooral in onzen tijd en alweder hier te lande te leeren valt en dat wreekt zich aan zijn werk. De lastering van den Heiligen Geest, die onvergelijkelijk veel erger is dan die van den Zoon des Menschen (Matth. 12^{31}) te verklaren als 'miskenning van de heilige drijfveeren en krachten die Jezus drijven' (44), moge 'modern' zijn, maar dan stellig 'modern' in den ongunstigen zin van het woord; het is vervlakking van het Gnostieke denkbeeld, dat het Pneuma meer te beteekenen heeft dan een historisch gedachte Zoon des Menschen.

Zoo doet het mij ook vreemd aan, als de schrijver zich aan de zijde van de Schriftgeleerden stelt, en niet aan die van den Evangelist, wanneer deze laatste Jezus' woord: 'Zoon, uwe zonden zijn vergeven!' (Mk. 2:5-6) door hen als godslastering laat uitkrijten (119). 'Wij moderne menschen', zegt Ds. Bakels dan zelf bewust; ik zeg: arme, verlichte man, die zich daaraan ergert; als gij zóó 'verstandig' zijt, hoe kunt gij ooit nog eene fabel genieten, waarin een ooievaar met een kikvorsch praat?

Voorts, het is een staaltje van averechtsche exegese, dogmatische gevolgtrekkingen te willen maken uit dat moment van eene gelijkenis, wat buiten kijf niet het zoogenaamde *tertium comparationis*, het punt van vergelijking is. Dat doet Ds. Bakels, als hij de, trouwens al wat afgezaagde, bewering uit, dat de gelijkenis van den Verloren Zoon, in zoover deze den berouwvollen zondaar rechtstreeks tot zijnen vader doet wederkeeren, eene instantie vormt tegen het geloof in een Middelaar (242). Toch erkent de schrijver zelf slechts ééne bladzijde verder: de gelijkenissen van Jezus moet men steeds 'aan één punt aanvatten' (243).

De Christus van het vierde Evangelie spreekt het verheven woord: 'Ik ben de weg, de waarheid en het leven; niemand komt tot den Vader dan door mij' (19^{6}). De parafraze, die Ds. Bakels daarvan geeft, is onzeggelijk plat en vloekt

tegen den geest van Johannes. Hij zegt nl.: ‘Jezus' levensweg is de ware levensweg. Buiten zulk een levensweg om (op andere wijze levende), komt men niet tot den Vader. Jezus' levensmethode is de ware’ (330). Hier blijkt duidelijk hoe Ds. Bakels nog vastzit in den Jezuscultus, het *heroworship* van den profeet uit Nazareth, wiens levensbeelden, in de Evangeliën geteekend, hij dan zooveel mogelijk tracht te fatsoeneeren naar eigen smaak. Wel erkent hij zelf, dat Jezus voor een vrijzinnig mensch te houden, die onze ideëen gekoesterd heeft, een dwaling is (140) en wil hij hem beschouwen als kind van zijn tijd (211): nochtans tracht hij uit het wonderlijk verslag van Jezus' woorden en daden zooveel het maar even gaat eene bloemlezing te maken, die een niet van gemoedelijkheid verstoken rationalist der 20ste eeuw ‘anheimelt.’

Wat Jezus' wonderdaden betreft: suggestie, autosuggestie, de spiritistische verschijnselen van den dag zijn eene heerlijke uitkomst om het aanstootelijke daarvan voor een modern mensch eenigszins weg te doezelen. Schiet dit middel te kort, bv. bij eene huidziekte als melaatschheid, waarvoor suggestie als therapie onbruikbaar schijnt, dan berust het verhaal eener wonderbare genezing op misverstand: oorspronkelijk is er van een zedelijk onrein mensch sprake geweest, die door Jezus genezen werd. Nog een ander, veel antieker rationaliseeringsmiddel wordt niet versmaad, nl. dit: men vergroot de aanschouwelijkheid van het in de Evangeliën medegedeelde door enkele tegemoetkomende trekjes, die dan aan het geheel een schijn van realiteit geven. Kostelijke voorbeelden hiervan levert onze schrijver, als hij bij Bethanië aanteekent: ‘Hij logeerde daar denkelijk bij eenen Simon den melaatsche, en is eenige dagen later, 's avonds op zijn wandeling daarheen, gevangen genomen’ (79), en over Kapernaum sprekende, zegt: ‘Niet onmogelijk... dat hij er een tijd woonde in een gehuurd huis, of bij anderen in, misschien bij Petrus’ (116). ‘Denkelijk, niet onmogelijk, misschien,’ maar ondanks dien slag om den arm bereikt men met dergelijke fantazieën eene voorstelbaarheid van de situatie, die den indruk van geschiedkundige betrouwbaarheid vestigt.

Een typisch staaltje van dit rationaliseeren der Evangelische berichten is ook het volgende: herhaaldelijk teekent onze

exegeet bij teksten uit het vierde Evangelie aan, dat met ‘de Joden’ de Joodsche Raad, het Sanhedrin, is bedoeld. Van deze bedoeling blijkt echter nergens. Zij wordt den Evangelist ondergeschoven om de doodeenvoudige reden, dat anders zijne mededeelingen ongelooflijk zouden klinken. ‘De Joden’ zenden Priesters en Levieten af om aan Johannes den Dooper te vragen: ‘Wie zijt Gij’ (1:19)? Natuurlijk vraagt men, dit lezende: zijn de Priesters en Levieten dan geen Joden? Om den tekst dan glad te strijken, wenscht men dat ‘de Joden’... niet de Joden, maar iets anders zijn. Zoo ook Joh. 7:1,13 9:22; op al die plaatsen schijnt ‘de Joden’ eene veel te algemeene en onbepaalde uitdrukking om haar letterlijk te kunnen nemen, en daarom maakt men er iets bepaalds en bijzonders van, opdat het woord toch zin verkrijge; maar zonder het minste recht. De schrijver had behooren te zeggen: ‘de Joden’ is bij Johannes eene staande uitdrukking voor de Jezus vijandige macht, en deze uitdrukking bewijst zoowel, dat Johannes niets meer met het Jodendom te maken heeft, er mijlen ver vanaf staat, alsook, dat het hem aan historischen kijk ontbreekt.

Het moralistisch rationalisme, dat niet zonder zekere gemoedelijkheid is, komt vooral uit in Ds. Bakels' beschouwingen over de Nieuwtestamentische leer. Het denkbeeld van den Godszoon, kerngedachte van het Christendom, ontlokt hem de niet zeer gelukkig gestelde opmerking: ‘Het idee dat God een echte (sic) zoon kan hebben, is er een, dat wel natuurlijk was aan Grieken en Romeinen, die geloofden dat goden zonen verwekken’ (114). Zijn standpunt maakt hem onbillijk tegenover de diepzinnige speculatiën van het Paulinisme. In een klassiek boek als de brief aan de Romeinen treffen hem allereerst drie zedelijke voorschriften, ééne psychologische opmerking en twee woorden over de almacht en de liefde Gods. Ik maak deze gevolgtrekking uit het feit, dat alleen genoemde zes plaatsen vet gedrukt zijn. De leer van Adam's zonde, die overerfde op het gansche nageslacht, het dogma van de verzoening in Christo, van de uitverkiezing, - onze schrijver wordt niet moede telkens weer te herhalen, dat dit alles naar zijne overtuiging jammerlijke dwaalleer is. Het ‘geredekavel over den Logos Gods’ (622) is hem eene ergernis. Hoor hem spreken over Paulus' hoofdleerstuk:

‘*De onschuldige Jezus lijdt, en maakt daarmede onze zonden goed*. Ziehier een zielkundig raadsel, namelijk hoe een zoo goed man als Paulus zulk een onrechtvaardig leerstuk kon bedenken! - En dat zoenmiddel helpt u (zegt Paulus), zoodra ge er in gelooft’ (470). Kan men Romeinen 3 platter commentariëeren?

De in deze uitgave vetgedrukte plaatsen typeeren over het algemeen minder de Bijbelschrijvers dan den vertaler. De Bergrede geniet het leeuwenaandeel in deze onderscheiding; koninklijke en klassieke woorden, zeker! Maar uitsluitend sprekende over Gods voorzienigheid, Jezus' ontfermende liefde, het grootste gebod enz. Ds. Bakels' keuze wordt het geheele Nieuwe Testament door geleid door dezen geest. Speculatieve woorden hebben zijne liefde niet. Dat is karakteristiek. In den proloog van het Johannes-Evangelie zijn zes verzen gespatiëerd gedrukt, maar geen letter vet. Even weinig Joh. 3:6: ‘Hetgeen uit het vleesch geboren is, dat is vleesch en hetgeen uit den geest geboren is, dat is geest.’ Ook ontbreken onder de met onderscheiding behandelde woorden de innige uiting van religieuze mystiek, Joh. 3:36: ‘Wie in den Zoon gelooft, die heeft eeuwig leven’; 6:35: ‘Ik ben het brood des levens’; 6:56: ‘Wie mijn vleesch eet en mijn bloed drinkt, die blijft in mij en ik in hem’; 16:33: ‘Ik heb de wereld overwonnen’. Wij missen voorts het woord over de Godskennis Joh. 17:3 v. en de beroemde Pilatusvraag: ‘Wat is waarheid?’ 18:38, het woord van Thomas: ‘Mijn Heer en mijn God!’ 20:28. Mij dunkt, al deze voor een groot deel zelfs niet gespatiëerd gedrukte verzen typeeren beter den geest van het vierde Evangelie dan menig woord, dat nu vet gedrukt werd en even goed in een ander Evangelie kon staan. Dat is niet toevallig: het hangt samen met eene bepaalde geestesrichting. Ds. Bakels vertegenwoordigt eene schakeering in de Nederlandsche vrijzinnigheid, die wars is van bespiegeling in het algemeen en van Christologie in het bijzonder. M.i. heeft die richting zich zelve lang overleefd. De geestelijke nooden eener ontkerstende menigte vereischen geneesmeesters, die meer begrijpen dan deze predikant. Warmte, geestdrift en liefde zijn nog niet genoeg voor wie in onze dagen als apostelen willen uitgaan om het volk uit geestelijke verdooving op te heffen. Vooral voor

de kringen, waarop onze schrijver het oog heeft gericht: menschen, die door eene ten halve voltooide beschaving materialistisch zijn geworden, is een prediker des Geloofs noodig, die zelf van den boom der Wijsheid gegeten heeft.

Ik heb veel af te dingen gehad op Ds. Bakels' uitgave. Stellig niet uit gemis aan belangstelling voor zijn werk, maar juist omdat ik den buitengewonen vlijt bewonder, waarvan het getuigt op elke bladzijde. Het zou niet moeilijk vallen, in bijzonderheden aanmerkingen te maken naar aanleiding van de ons aangeboden vertaling van den Nieuwtestamentischen tekst; maar dat deel van het werk verdient toch lof. Ds. Bakels heeft uit liefde voor een ideaal naar zijn vermogen eene taak verricht, die maar een heel enkele onder ons zou hebben aangedurfd en misschien niet eens zoo goed zou hebben vervuld. Ik had den schrijver minder dogmatisch gewenscht in zijne opvatting van de Waarheid, meer Hollandsch in zijne bijbelkritiek, meer objectief in zijne waardeering van de oudste Christelijke oorkonden; ondanks dit alles geloof ik toch, dat ook zóó het Nieuwe Testament in dezen eigenaardigen vorm tot sommigen zal spreken. Door zijne ongewone, sterk persoonlijk gekleurde wijze van behandeling kan hij belangstelling wekken. Voor ‘ongeloovige’ kringen ware het een groote vooruitgang, indien zij zich de overtuiging verwierven van dezen prediker. Geloovigen in kerkelijken zin èn wijsgeerig gevormden zullen aan de gebrekkige Staten-vertaling met hare verouderde kantteekeningen de voorkeur blijven geven.

G.A. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA.

Insulinde in het parlement.

Een van de weinige oogenblikken waarop het onlangs in de Tweede Kamer gevoerde koloniaal debat zich verhief boven de indische sfeer om even in de regionen der algemeene politiek te komen was toen, bij de behandeling van het politie-vraagstuk, de heer De Savornin Lohman uit zijn tent trad om uiting te geven aan zijn twijfel of het wel verstandig was in een zoo gewichtige aangelegenheid als deze af te wijken van het gevoelen van den gouverneur-generaal. ‘Wanneer men hier zegt,’ zoo luidde zijn waarschuwende stem, ‘dat het zoo noodzakelijk is dat Indië bestuurd wordt van uit Indië en niet van uit de Kamer, dan komt het mij voor dat het meer in onze lijn ligt eenigermate gouvernementeel te zijn.’ De heer De Meester die als lid van de commissie van rapporteurs zich tegen een belangrijk onderdeel van de voorgestelde politieregeling had verklaard, kaatste den bal onmiddellijk terug. Wat de heer Lohman gezegd had noemde de oud-vice-president van den Raad van Indië een krachtiger pleidooi voor een voorloopige vaststelling der indische begrooting in Indië dan hij in de Kamer nog ooit gehoord had. Met andere woorden: voor den vrijzinnige kan de wensch naar het geven van zeggenschap aan Indië niet beteekenen dat het toezicht van het parlement op het autocratisch bewind worde verzwakt, maar dat Indië worde begiftigd met in het openbaar adviseerende en controleerende organen. Zoo lang deze er niet zijn blijft het de plicht van het nederlandsche parlement, elk voorstel uit Indië gedaan te toetsen aan 's lands belang.

De heer De Meester toonde zich dus een beslist tegenstander van de stelling, eenigen tijd geleden door een talentvol

schrijver over koloniale politiek verdedigd, dat de nederlandsche volksvertegenwoordiging, teneinde zekerheid te verkrijgen of Indië vatbaar is voor autonomie, moet beginnen met loslating van het leerstuk der onmisbaarheid van haar inmenging.[1)] Die inmenging blijft onmisbaar zoolang datgene wat men dan in dit verband Indië's autonomie noemt niet tot werkelijkheid is gekomen. Daarmede en met niets anders kan worden begonnen. Eerst daarná kan van een behoedzaam loslaten sprake zijn.

Het was duidelijk, hoe de meerderheid van de Kamer over dit belangwekkende meeningsverschil dacht. De commissie van rapporteurs, voor drie vijfden uit mannen van rechts samengesteld, handhaafde eenstemmig haar partieel verzet tegen de voorgestelde regeling en de geheele linkerzijde op één na, versterkt met een aantal leden van den overkant, ging met haar mede. De indische regeering en de minister van Koloniën leden een gevoelige nederlaag. En tevens werd daarmede de stelling Hasselman-Lohman verworpen. Als dit nu tevens maar beduiden mag dat de stelling De Meester spoedig van het terrein der academische bespiegeling naar dat van de practische politiek zal worden overgebracht.

Met het bovenstaande is allerminst gezegd dat de Kamer in dit geval een gelukkig gebruik maakte van haar recht tot inmenging. Zij heeft daarmede bereikt dat aan de indische regeering de gelden werden onthouden die deze meende noodig te hebben om het oppertoezicht van den procureurgeneraal op de rechtspolitie meer te doen zijn dan een doode letter. Maar zij heeft zich nedergelegd bij een belangrijke uitbreiding van de politie op de drie voornaamste plaatsen van Java en bij een wat bescheidener hervorming van denzelfden gewichtigen dienst buiten die hoofdplaatsen, twee maatregelen waarvan, als zij doel treffen, ongetwijfeld grooter krachtsontwikkeling der politie het gevolg zal zijn, maar waarbij dan ook het gebrek aan leiding van het nu eenmaal door de rechterlijke organisatie aangewezen hoofd zich te meer zal doen gevoelen. Een middel om eenigermate aan het uit haar beslissing voortvloeiend bezwaar tegemoet te komen liet zij

1) C.J. Hasselman. Nederlands Volksvertegenwoordiging en Indië's Autonomie. *Onze Eeuw*, Mei 1910.

ongebruikt. Het had hierin bestaan dat althans de inwendige organisatie van den politiedienst op de drie hoofdplaatsen ware overgelaten aan de aldaar gevestigde gemeentebesturen die, na de beschikking te hebben verkregen over ruimer geldmiddelen, in staat hadden moeten worden gesteld om de kosten van dien dienst te bestrijden. Maar ofschoon dit denkbeeld in den loop der debatten even kwam opduiken, het werd al te spoedig weder losgelaten en ten slotte dacht niemand er meer aan. Hoe de indische regeering zich redden zal moet de toekomst leeren. Maar het is haast niet aan te nemen dat zij de van een door haar onmisbaar geacht sluitstuk beroofde organisatie zonder nadere voorziening in werking zal durven brengen. Wie weet of van haar zijde nu niet het voorstel komen zal, de gelden die voor den politiedienst op de hoofdplaatsen werden toegestaan ter beschikking te stellen van de gemeentebesturen en aan haar de regeling van deze in hoofdzaak plaatselijke belangen op te dragen. Zóó zou dan, om met Hooft te spreken, een ‘droef begin’ nog ‘ten goeden eind’ kunnen ‘gedijen’.

Het politievoorstel was eigenlijk het eenige waarbij de minister in de gelegenheid was, bewijzen van regeerkracht te geven. De haven van Soerabaja, de aankoop van Indramajoe-West, bij afzonderlijke ontwerpen voorgedragen, werden zonder eenigen strijd toegestaan. Over het doelmatige van den voorgestelden maatregel om aan de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers den toekomstigen opvoeders der jeugd landbouwkennis bij te brengen, ten einde hun daardoor in staat te stellen ook als raadgevers der *ouders* op te treden, bestond blijkbaar geen verschil van gevoelen. De omstandigheden waren den minister dus gunstig, óok doordien de heer Colijn zich dit jaar deed kennen als een uitnemend, zij het dan niet altijd gehéel ministerieel rechtsch voorwerker. Neemt men dit alles in aanmerking dan moet het te meer treffen, dat bij de behandeling der begrooting van de ministerstafel over het algemeen zoo weinig kracht werd ontplooid.

Zou de verklaring van dit verschijnsel misschien hierin te zoeken zijn dat de heer De Waal Malefijt wel is een rechtschapen en buitengewoon ijverig man, maar dat het hem èn aan de kennis èn aan het inzicht hapert, vereischt om de omstandigheden onder welke hij regeeren moet te be-

heerschen? Die omstandigheden zijn moeilijker dan menigeen vermoedt. Ongetwijfeld is het voor een antirevolutionnair minister die Indië niet uit eigen aanschouwing kent een voorrecht, een geestverwant van zoo groote bekwaamheid als waarover de heer Idenburg beschikt te Buitenzorg te weten. Maar niettemin moet het den heer De Waal Malefijt in zijn binnenkamer zonderling te moede zijn geworden toen hij dien zelfden Idenburg, wiens calvinisme in Europa zoo gelukkig in evenwicht werd gehouden door een, men zou haast zeggen, mathematische nuchterheid, zich in Indië zag ontpoppen tot een Zondags-zeloot, in wiens brein het zelfs kon opkomen om, ter wille van den christelijken rustdag, in te grijpen in het maatschappelijk leven eener mohammedaansche bevolking. Had de minister den landvoogd in dit opzicht nu maar onvoorwaardelijk in bescherming kunnen nemen, zijn optreden zou, tegenover de buitenwereld althans, aan kracht hebben gewonnen. Maar in deze houding werd hij bemoeilijkt door den heer Colijn die de verrassende verklaring kwam afleggen dat, op wetenschappelijk gebied, ook in naam van het christendom niets mocht worden ondernomen dat inging tegen de volksovertuiging. Tusschen dit stoken in Indië en remmen in Nederland van twee geestverwanten, zijn meerderen in ervaring en kennis, stond de minister vrijwel hopeloos. Het kwam met hem gelukkig niet zóóver als met Buridan's grauwtje, maar van een krachtig kleur bekennen kon onder deze omstandigheden onmogelijk sprake zijn. Even ongelukkig kwam hij te staan voor het opiumvraagstuk. Men weet dat aan den strijd tegen dat heulsap van antirevolutionnaire zijde steeds een christelijke tint is gegeven, waarbij misschien wel eens over het hoofd is gezien dat de Islam het gebruik van opium verbiedt. Het is nog niet zoo heel lang geleden dat ‘het tegengaan van de vergiftiging der bevolking door den opium’ een der weinige bestanddeelen vormde van het koloniaal-politieke stembusprogram der calvinistische broederschap. En nu kwam daar zoowaar de heer Colijn, met een nuchterheid, staande tot die van den heer Idenburg van voorheen als a^2: a, vertellen dat hij een enkel schuifje daags zeker niet erger vond dan de twee borrels die dr. Schaepman in diens tijd den nederlandschen werkman niet misgunde! Is het te ver-

wonderen dat na een dergelijke, naar de indische societeit riekende opmerking de minister, die anders wellicht zich met meer warmte over den heiligen oorlog tegen den opium zou hebben uitgelaten, nu maar liever zich bepaalde tot enkele weinig zeggende volzinnen? En, om de trits vol te maken, hoe ging het met het meer dan ooit brandende vraagstuk van de arbeidswetgeving voor de buitenbezittingen? Hier was voor den minister een gelegenheid om te getuigen van een echt menschelijke en dus ook echt christelijke bezorgdheid voor het lot der werklieden, om te pleiten voor een regeling die de verzekering van de menschwaardigheid van dit lot als *eerste*, het waarborgen van bedrijfszekerheid als *tweede* voorwaarde zou stellen. Maar ook hier was het de heer Colijn die den vinger waarschuwend verhief. Wacht u voor het toegeven - aldus luidde zijn advies - aan een streven, als uitgaat van de voorstellen-Van Blommestein, want dit zou zeer nadeelig werken (niet op de koffieveilingen van de Nederlandsche Handelmaatschappij, want die hebben hun beteekenis verloren, maar) op de exploitatie van de buitenbezittingen. Waar broeder Colijn zóó sprak en waar hij tevens te kennen gaf dat ook de fiscus bij die exploitatie van de buitenbezittingen zoo groot belang had, daar kon de minister zich niet bloot geven, daar moest hij zich verschansen achter de belofte van nader overleg.

In zake Atjeh had de minister weer een ander blok aan het been: het rapport van den heer Liefrinck. Ofschoon dit verslag niet in zijn geheel werd openbaar gemaakt, werd er toch genoeg uit medegedeeld om voelbaar te maken dat de regeerings-commissaris volstrekt niet in allen deele ingenomen was met den gang van zaken sedert het aftreden van den gouverneur Van Daalen. Hoe de gouverneur-generaal over verschillende punten dacht bleek intusschen niet en de minister kon het óok nog niet zeggen zonder overleg met Buitenzorg.

Met dat ‘overleg’ werd meer dan ooit geschermd, veel meer dan nuttig en noodig scheen. Is het zulk een onbillijke eisch dat, behoudens uitzonderingsgevallen, het overleg over datgene dat noodzakelijk in het parlement ter sprake *moet* komen, afgeloopen zij alvorens het parlement vergadert? Of dat dienaangaande althans eenige voorloopige

inlichtingen worden verstrekt? De nu gevolgde werkwijze deed al te dikwijls den schijn rijzen van er op gericht te zijn dat de minister sommige vragen, van welke een ieder voorzien moet dat zij zullen worden gesteld, niet *kan* beantwoorden. Waarom, om een paar voorbeelden te noemen, moest de minister het antwoord schuldig blijven op de vragen tot hem gericht betreffende dien landraadsvoorzitter, die - naar reeds in *Juli* de indische pers met de noodige commentaires wist te verhalen - eerst door het hooggerechtshof met een berisping en daarna door den gouverneur-generaal nog eens met ontslag werd gestraft? Waarom kon hij ook zelfs nog geen voorloopig bescheid geven omtrent de uitvoerbaarheid van een nieuw denkbeeld tot het wegnemen van de schadelijke gevolgen, verbonden aan de lange vooruitbetalingstermijnen bij de grondverhuur, niettegenstaande dit denkbeeld reeds in *Februari* onder de aandacht van den landvoogd werd gebracht? Men klaagt, hier te lande maar vooral in Indië, wel eens over de te geringe belangstelling van het parlement in koloniale zaken, maar hoe kan de belangstelling stand houden, als tusschen de vraag en het antwoord dikwijls twee jaar liggen? Ook in deze onvolkomenheid van het bestaande stelsel moet een prikkel liggen tot openbare behandeling der zaken in Indië. Veel wat thans langen tijd tusschen Plein en Buitenzorg zwevende kan worden gehouden zal dan spoediger tastbaar worden.

Wèl tastbaar maar tevens in hooge mate ontmoedigend was hetgeen in zake het inlandsch onderwijs te voorschijn kwam. Wie zou gedacht hebben, toen hij in November 1908 minister Idenburg zoo plechtig hoorde verzekeren dat hij voor dat onderwijs ‘niet schriel en krenterig’ zou zijn, dat in 1909 van de door hem - in overleg ongetwijfeld met de indische regeering - geprojecteerde 130 tweede-klasse-scholen er maar 53 zouden worden geopend? Toch was dit maar één teleurstelling. De tweede, van grooter beteekenis nog voor de toekomst van het inlandsch onderwijs was, dat op grond van de adviezen der tegenwoordige indische regeering, dus van den oud-minister thans gouverneur-generaal Idenburg, werd voorgesteld om het aantal nieuwe tweede-klasse-scholen van 700, zooals in 1906 onder minister Fock in het vooruitzicht was gesteld, terug te brengen tot 436. Wanneer

men weet dat die tweede-klasse-scholen als het ware kernen zijn van goed gouvernementsonderwijs, om welke zich de minderwaardige desascholen groepeeren, dan begrijpt men tevens dat een vermindering van het aantal dezer gouvernementsscholen in zich sluit òf een inkrimping òf een verbroddeling van het gansche onderwijsstelsel zooals het in 1906 werd ontworpen. Buiten de Kamer verhieven gezaghebbende mannen hun stem tegen deze noodlottige reactie. De oudinspecteur van het inlandsch onderwijs Habbema in de adviezen van 'Moederland en Koloniën', de bekende controleur bij het binnenlandsch bestuur Jasper in het Indisch Genootschap, zij betoogden om strijd hoe van het desa-onderwijs alleen dán goede vruchten konden worden verwacht indien de gouvernementsschool het voorbeeld bleef naar welke de desaschool zich zou kunnen richten. De minister verdedigde daarentegen de fonkelnieuwe stelling dat de gouvernementsschool der tweede klasse - welker normaal leerplan niet meer dan het lezen en schrijven der landstaal benevens de vier hoofdregelen van het rekenen met geheele getallen omvat - een standaardinrichting voor *meer uitgebreid* onderwijs zou zijn!

Het zal steeds te betreuren blijven dat de linkerzijde der Kamer aan deze gewichtige zaak zoo weinig aandacht geschonken heeft. Op háár weg had het gelegen, tegen de principieele en onbetwistbaar reactionnaire beslissing die de regeering der Kamer voorlegde, een krachtig protest aan te teekenen. Zij zou het pleit waarschijnlijk niet hebben gewonnen, maar zij zou zich althans van de mede-verantwoordelijkheid voor de beslissing hebben kunnen bevrijden. Zij heeft het niet gedaan. Met uitzondering van enkele bedenkingen van sociaal-democratische zijde, werd tegen den opzet der regeering geen stem vernomen.

Even slap als tegenover deze reactie in zake het schoolonderwijs, was de oppositie ten opzichte van de werkeloosheid der regeering met betrekking tot de industrieele opleiding der inlandsche jeugd. Twee jaar geleden had de heer Idenburg met pathos van dat 'industrie-onderwijs' gewaagd, als van het 'noodzakelijk complement' van het school-onderwijs, de 'rationeele basis, waarop de industrieele ontwikkeling van Indië zich moet gronden.' Thans viel van

eenige warmte voor dit eminent volksbelang niets meer te bespeuren. De reeds in 1906 door minister Fock in zijn hervormingsplan begrepen drie ambachtscholen zullen er in 1911 eindelijk zijn, maar niemand heeft ooit kunnen meenen, dat daarmede ook maar in de verste verte in de behoefte aan industrieel onderwijs zou zijn voorzien. Die ambachtscholen kunnen nooit meer zijn dan uiterst nuttige kweekplaatsen van werklieden die hoofdzakelijk en dan nog op beperkte schaal - de bevolking der buitenbezittingen bij voorbeeld zal van die scholen op Java niet veel profijt trekken! - plaatsing zullen vinden bij ondernemingen onder westersch beheer. Voor de industrieele ontwikkeling van het *volk* zullen nog geheel andere maatregelen moeten worden getroffen. Maar de regeering scheen niet van zins, iets in die richting te beproeven en de oppositie liet al weder na, haar in gebreke te stellen. De heer Ter Laan was andermaal de eenige die een poging waagde om de regeering tot eenige activiteit op te wekken. Maar toen de minister hem tegemoet voerde dat van een vermeerdering van het aantal huisvlijtscholen op Java geen sprake kon zijn omdat de eenige school van dien aard, gevestigd te Ngawi, slechts met lokmiddelen staande kon worden gehouden, drong de sociaal-democratische spreker niet verder aan. Had hij de cijfers der begrooting voor zich gehad, hij zou ervaren hebben dat de minister, blijkbaar verkeerd ingelicht, een geheel onjuiste voorstelling van de zaak gaf.

Was de Kamer ten slotte wellicht tòch gekomen onder de suggestie der stelling Hasselman-Lohman en meende zij, althans ten aanzien van het inlandsch onderwijs, wel ‘eenigermate gouvernementeel’ te kunnen zijn? Zoo ja, dan heeft zij voor haar proefnemingen al een heel ongelukkigen greep gedaan. Als de jongste behandeling van de indische begrooting iets geleerd heeft dan is het wel dit, dat, zoo lang in Indië niet in het openbaar met een lichaam dat ook de inlandsche maatschappij behoorlijk vertegenwoordigt over de belangen van het volksonderwijs kan worden beraadslaagd, verslapping van het toezicht der nederlandsche volksvertegenwoordiging gevaarlijk is voor de toekomst van Insulinde.

C.Th. van Deventer.

Leo Tolstoj.
(1828-1910).

Hij was zeker een van de allermerkwaardigste, - meer dan dat: een van de allerhoogste mensen van deze aarde, de man wiens doodsbericht ons bereikte: Ljow (Leo) Nikolajewitsj Tolstoj. Voorwaar het is geen kleinigheid, het ideaal der naastenliefde als de hoofdwet der samenleving te prediken, zonder transaktie met konventioneel geworden opvattingen van deugd te billiken, en de armen van geest te verkiezen boven al wat de maatschappij goed en groot noemt; dat deed Ljow Tolstoj, en wanneer men hem zeide, dat de raadgevingen, in zijn brochures vervat, onprakties zijn en dat wij toch, als we willen hervormen, uit moeten gaan van de mensewereld zoals ze nu is, dan weerhielden die tegenwerpingen hem niet, om vol te houden en met woord en met daad de ingeslagen weg te volgen. Bij hoeveel mensen komen de zo eenvoudige en voor de hand liggende Tolstoïaanse ideeën op! Maar hoe weinigen zijn er, die niet onmiddellik tot transigeren overgaan, in theorie en in praktijk!

Men onderscheidt in Tolstoj's leven wel twee perioden: de eerste loopt dan tot ± 1875, de tweede van ± 1875 tot zijn dood. Deze indeling hangt samen met de meedeling van Tolstoj zelf, dat hij in die jaren waarin hij Anna Karenina schreef (1873 en volgende) een krisis heeft doorgemaakt, waardoor hij geworden is tot de Christendom-profeet, als hoedanig heel de wereld hem kent. Telkens weer wordt er terecht op gewezen, dat deze opvatting slechts ten dele juist is: inderdaad treden in de tweede periode de zgn. ‘Tolstoïaanse’ tendenzen meer op de voorgrond, eerst dan gaat Tolstoj direkte vermaningen aan zijn medemensen richten om

zich te bekeren: maar bij de jeugdige Tolstoj zijn diezelfde tendenzen, diezelfde ideeën wel degelik ook reeds te vinden. Laat ik hier slechts even herinneren aan die mooie ‘Grisja’-episode uit Tolstoj's allereerste geschrift, ‘Kindsheid’ (1852).[1)]

Een der herinneringen uit de vroegste jeugd van het kind Nicolaas wiens leven hier beschreven wordt (het verhaal bevat veel autobiografie), is deze Grisja, een arme grijsaard, half onnozel, die bedelend en biddend rondzwerft. ‘Hij schrijdt voort met een beeld en een boek, al maar spreekt hij in zich zelf, en met een ijzeren keten rinkelt hij zacht, al voortgaande’ - zo beschrijft Nekrasow een dergelijke vrome.

Deze Grisja komt bij de ouders van Nicolaas in huis: de kinderen willen graag eens een vrolik uurtje hebben en verstoppen zich 's avonds om Grisja, als hij op zijn slaapkamer komt, te bespieden. Wat zij te zien krijgen, het is een uiting van hartstochtelike vroomheid: bidden, handenwringen, snikken, zich neerwerpen op de grond met een ‘Uw wil geschiede’. Geen toneel waarover de kleine Nicolaas lust heeft te lachen! ‘Veel water is sedert die tijd naar zee gevloeid, veel herinneringen aan het verleden hebben voor mij hun betekenis verloren en zijn vage ideeën geworden, ook heeft de zwerver Grisja lang zijn laatste zwerftocht geëindigd; maar de indruk, die hij op mij heeft uitgeoefend en het gevoel, dat hij wakker maakte, zullen nooit sterven in mijn herinnering. - O, grote Christen Grisja! Uw geloof was zo sterk, dat gij de nabijheid Gods voeldet; uw liefde zo groot, dat de woorden van zelf van uw lippen vloeiden, - zonder dat ge ze overwoogt met uw verstand. En welk een hoge lof bracht gij aan Gods majesteit, toen gij, geen woorden vindend, in tranen u neerwierpt op de aarde!’

Dat schreef Tolstoj, 24 jaar oud! Is het reeds niet als een ‘Bekeer u!’ dat hij predikt aan zijn nog zo zwakke ‘ik’ en aan zijn medemensen!

De eenvoudige, maar innige vroomheid van de Russiese boer tegenover de gekompliceerde, verwrongen opvattingen van de intellektueel: deze tegenstelling is een thema, dat in Tolstoj's geschriften

1) De drie bijeenhorende novellen ‘Kindsheid’, ‘Jongenstijd’ en ‘Jongelingschap’ horen beslist tot het mooiste wat T. geschreven heeft.

ieder ogenblik terugkomt: denken we bijvoorbeeld aan de soldatefiguren uit ‘Sewastopol’ en ‘Oorlog en Vrede’ en aan het konventionele grote-luis-leven van Anna Karenina en haar omgeving, veroordeeld reeds door het motto, waarmee Tolstoj zijn boek de wereld inzond: ‘Bij Mij is de wraak en Ik zal vergelden,’ - denken we ook - om een van de latere werken hier aan te halen - aan de komedie ‘de Vruchten der Beschaving’ (1889), een door alles heen dol blijspel, waarin de ‘heren’, die met spiritisme 's levens problemen zoeken op te lossen, worden gewogen tegen de ‘boeren’ en te zwak bevonden: in dit drama komt een scène voor, waarin enige boeren tegenover het keukenpersoneel hun opmerkingen ten beste geven over de spiritistiese heren en dames boven: elk woord is raak! en elk woord wordt begroet door een spontane lachbui van het hele publiek!

Ja, komies talent heeft Tolstoj ook in hoge mate! Als literair kunstenaar is hij veelzijdig als weinigen! Zijn romans - in de eerste plaats noem ik ‘Oorlog en Vrede’ (1864-69), ‘Anna Karenina’ (1873-76), ‘Opstanding’ (1899), die het meest worden gelezen - alleen reeds bewijzen dat ten volle. Deze boeken kan men ook gouteren zonder te letten op de ideeën van de schrijver, die wel degelik ook hier worden uitgesproken, en vooral in Rusland pleegt men ze in de eerste plaats als literair werk, als artistieke uitbeelding van het menseleven te waarderen. Wij hebben geen boeken, die het lezende publiek zo kent en zo liefheeft als het Russiese de romans van Tolstoj. De ontwikkelde mens kent Pierre Bezoechow, Lewin en zijn vrouw Kitty alsof hij dageliks met hen verkeerde, en men kan aan bijna ieder jongmens vragen, wie hij liever tot vrouw zou hebben, Kitty of Dolly, zonder dat hij meer moeite met het antwoord hebben zal, dan als men twee dames uit zijn omgeving had genoemd: men bewondert niet alleen Tolstoj's werk, men kent het ook!

't Is merkwaardig, hoe iemand tegelijk zo objektief en zo subjektief kan schrijven, - zo'n getrouw beeld van de mensen en de samenleving geven en in dezelfde boeken zoveel van zijn eigen geestesleven, zijn eigen zelfstrijd neerleggen. Laat ik slechts herinneren aan Pierre uit ‘Oorlog en Vrede’, een door en door edele mens, maar steeds ontevreden over zich zelf, doordat hij zijn idealen van zedelike volmaaktheid zo hoog stelt: het beeld van

Pierre bevat veel autobiografiese elementen, evenzo later dat van Lewin. Wanneer Lewin op de jacht is met zijn zwager Oblonskij, tobt hij over een moeilik op te lossen probleem: eigenlik voelt hij zich verplicht afstand te doen van zijn positie als landheer en zich de gelijke te maken van zijn boeren, maar er zijn bezwaren! Oblonskij, de cynicus, lost de kwestie heel eenvoudig op: als een landeigenaar goed wil handelen, moet hij inderdaad afstand doen van zijn voorrechten, maar... men kan het ook laten en heel genoeglik voortleven, zonder te voldoen aan die hoge eisen, die men zich zou kunnen stellen. Deze Lewin, nooit tevreden met zich zelf, steeds tobbende over de tegenstrijdigheid tussen zijn hoge idealen en de gewone menselike overwegingen, die ook hij kent, een mens als hij is, - deze Lewin is een beeld van Tolstoj, - en eigenlik niet alleen van die van ± 1875, maar van Tolstoj, zoals hij zijn hele leven was: toen hij opging in het leven van de grote wereld zonder er door te worden bevredigd, - toen hij zijn 'Biecht' schreef, om de mensen te doen zien, hoe hij 'bekeerd' was (1881), - toen hij weinige dagen voor zijn dood zijn gezin verliet, blijkbaar nog onvoldaan over zich zelf, nog strevende naar het niet bereikte ideaal!

Het hele leven van deze man is één streven naar dat ideaal, - één streven naar volmaaktheid, in de Christelike zin, in de zin van de Bergrede. Hoezeer zij ook in andere opzichten verschillen, de twee grootste Russen van de 19de eeuw, Dostojewskij en Tolstoj, hebben beide gestreefd naar dat zelfde ideaal: het evangelie, dat de hoogste zaligheid toekent aan de armen van geest en aan de barmhartigen, dat moet de grondwet worden van elks individueel leven: dan zal ook een uit zulke individuen bestaande samenleving datzelfde evangelie als grondwet erkennen: zij zal zich laten leiden door het enige en hoogste gezag, - al is zij dan ook 'anarchies' volgens de begrippen van de tegenwoordige mensewereld.

Bij Tolstoj zijn deze ideeën, die reeds toen hij jong was bij hem opkwamen, gerijpt onder verschillende invloeden, o.a. onder de invloed van Dostojewskij. Als deze plotseling sterft in 1881, schrijft Tolstoj aan een vriend: 'Nooit heb ik deze man gezien en nooit ben ik in direkt kontakt met hem geweest; en op eens, toen hij gestorven was, begreep ik, dat hij mij het naast stond,

mij 't dierbaarst en 't meest nodig was van alle mensen. Al wat hij deed was zo, dat hoe meer hij doen zou, het voor mij te beter zou zijn. En opeens lees ik - hij is dood. Een steun is mij ontglipt'. Maar ook de waarneming van het dageliks leven en van het leven van vroeger tijden heeft Tolstoj in de richting gestuwd, die hij met steeds groter energie gevolgd is. Hij zelf heeft verklaard, dat de studieën over Napoleon, die hij moest maken voor 'Oorlog en Vrede', hem een al sterker afkeer hebben doen krijgen van deze grote onder de mensen, van deze grote - vooral in eigen oog, die zijn eigen leven meer waard rekende dan dat van een millioen medemensen: hoe klein is echter deze hoogmoedige tegenover het Albestuur: de handelingen van de eerste de beste kunnen even gewichtige gevolgen hebben als de zijne, zijn zelfverheffing maakt hem geringer dan de arme van geest, die berust met een 'Uw wil geschiede!'

De Russiese boer is meer dan Napoleon: dat leren we uit 'Oorlog en Vrede'. Dostojewskij heeft gepredikt, dat in Rusland het elders verlorene, 'algemeen-menselike' ideaal van het Christendom is blijven voortleven en dat eens de Russiese boer het woord van verlossing zal kunnen spreken tot de hele wereld: Tolstoj heeft in zijn theologiese en ethiese geschriften niet zo'n grote rol toegekend aan het Russiese volk, maar vanaf zijn vroegste periode gaat hij in zoverre met Dostojewskij samen, dat hij tegenover de bedorven, ethies minderwaardige intellektuelen Russiese boeren als een hoger soort mensen pleegt te stellen en toen hij na de bevrijding der slaven in 1861 op Jasnaja Poljana scholen ging oprichten en zelf als pedagoog optrad, kwam hij telkens weer tot de konklusie, dat de man van het intellekt van de niet zo ontwikkelde, maar veel natuurliker en fijngevoeliger boeren veel kan leren.

Het is opmerkelik, dat deze twee moderne apostelen van het oorspronkelike Christendom, Tolstoj en Dostojewskij, juist Russen zijn, maar het is heel begrijpelik. Immers onder het Russiese volk vinden we een diepe innige vroomheid; de oppervlakkige beschouwer ziet in de uitingen van die vroomheid wellicht beeldedienst en afgoderij, maar een Tolstoj ontgaat het niet, dat onder dit uiterlik vertoon een diep gevoelde liefde voor het Goddelike verscholen is: dat de 'Grisja' uit 'Kindsheid' een frequent type is in de Rus-

siese samenleving. Terwijl er enerzijds in Rusland misschien meer misdaden worden bedreven dan in West-Europa, is anderzijds het aantal mensen daar voor wie de verhouding tot God de drijfveer is tot hun handelingen en niet de verhouding tot de maatschappij der medemensen, onvergelijkelik veel groter: daardoor wordt het optreden van Dostojewskij en Tolstoj begrijpelik; daardoor is het mogelik geworden, dat zij hun ook aan ons niet vreemde denkbeelden tot de uiterste konsekwenties hebben dóórgedacht en voor hun naleving hebben gestreden en geleden.

Velen, die het Russiese volk hebben leren kennen, is het opgevallen, hoe wij hier een neiging tot slechte daden vinden, wellicht sterker en algemener dan bij ons, maar hoe hier tegenover staat een liefde tot het goede, die na de misdaad tot een diep gevoeld berouw voert, waarvoor geen offer te zwaar is. Terwijl ik over Tolstoj schrijf, herinner ik mij, hoe Wolynskij in zijn artikel over Dostojewskij's 'Idioot'[1] in echt Dostojewskij'se geest dit verschijnsel aldus in beeld brengt, na ons een blik te hebben gegeven in het wonder-grillige zieleleven - een telkens vallen en weer opstaan - van een der heldinnen van het boek: De duivel, - zegt Wolynskij - zoekt zijn buit in deze wereld. Toen hij Rusland zag, dacht hij, dat dit grote, ver uiteenliggende land een goed jachtterrein zou wezen. En inderdaad: hij slaagde er in, onbegrijpelike verwarring te stichten; maar dat was slechts tijdelik: toen bleek het, dat hij hier een krachtiger vijand vond dan elders: immers in het diepst van 't gemoed van de Russiese mens stuitte hij op een Goddelik element en nergens ter wereld werd hij met zo'n hardnekkigheid en kracht teruggedreven als hier.

Die strijd tussen God en duivel wordt in menig Russies gemoed uitgevochten. En als wij Tolstoj's leven overzien: eerst een leven zoals menigeen leidt, maar met de blik gericht op iets hogers in het verre verschiet, daarna een geleidelike evolutie, een afstand doen van de ijdelheden dezer wereld, een voortschrijden naar het ideaal, ten slotte een breken met veel dierbaars, maar in de dienst van God, om dan een snelle dood te vinden -: dan is dat leven voor ons het treffendste voorbeeld van die strijd, en van het zegevieren van de Goddelike idee.

N. VAN WIJK.

1) Opgenomen in 'Das Buch vom grossen Zorn.'

Aanteekeningen en opmerkingen.

Baudelaire aangevallen.

- Er is sinds enkele maanden beroering en ontroering in een deel der Fransche letterkundige wereld over een stuk van Emile Faguet, verschenen in *La Revue* van 1 September jl., waarin dit bezadigd akademielid uit zijn slof is geschoten om er den dichter van *Les fleurs du mal* mee naar het hoofd te gooien. Dat de worpen alle raak waren, zullen zeker weinigen beweren; maar ‘le geste’ moest de aandacht trekken en heeft dat gedaan.

Niet, dat de literaire kritiek bij monde van Faguet voor het eerst Baudelaire aanviel: het werd reeds veel vroeger, herhaaldelijk, en door mannen van gezag in de Fransche letterkundige wereld gedaan.

Baudelaire gaf zijn *Fleurs du mal* in 1857 uit; hij stierf in 1867, en twee jaar na zijn dood schreef Edmond Schérer, naar aanleiding van de toen, met een ‘notice’ van Théophile Gautier verschenen ‘OEuvres complètes’, een artikel[1)], waarin hij Baudelaire als een dichter der ‘décadence’ signaleert, en in zoover nog slechts als een dichter beschouwt, dat hij had ‘le souci et le respect de la forme’. De conclusie waartoe Schérer komt, luidt aldus:

‘Le fait est que Baudelaire, avec des qualités de dilettante, avec un certain don de chic et de ragoût, n'était pas un artiste, pas un poète. Il manquait d'esprit autant que d'âme, et de sève autant que de goût. Aucune *génialité*. Rien, chez lui, de sincère, de simple, d'humain... On lui en veut, un premier moment,

1) Etudes sur la littérature contemporaine par Edmond Schérer. 4me série.

parcequ'il a l'air de nous mystifier, et puis l'on s'aperçoit qu'il est surtout dupe de lui-même'. Schérer, in zijn artikel, ging niet diep in op het werk zelf: hij geeft slechts een enkel citaat. Hij meende blijkbaar, gelijk ook Faguet thans bekent gedacht te hebben, dat de invloed van dezen decadent van niet veel beteekenis zou wezen en dat zijn naam en zijn werken een volgende generatie niet zouden bereiken.

Na Schérer vind ik drie aanvallen op Baudelaire van Brunetière. De eerste, dagteekenend van 1887, in *Questions de critique*, de tweede van 1892 in *Nouveaux essais de critique*, de derde van 1894 in *L'évolution de la poésie lyrique en France*. Geresumeerd heeft Brunetière later (in 1898) zijn oordeel in zijn *Manuel de l'histoire de la littérature française*.

De aanval van 1887 was de heftigste. Brunetière kent daarin Baudelaire geen oorspronkelijkheid toe, noch wat den inhoud noch wat den vorm van zijn vers aangaat. Zijn taal, zijn stijl, - alles moet het bij hem ontgelden. Wat Baudelaire zegt, bestaat, volgens Brunetière, uit louter gemeenplaatsen. Hij heeft niets van een dichter. Niet enkel mist zijn vers stijl, maar ook harmonie, beweging, verbeelding. Baudelaire zwoegt op zijn werk. Brunetière, in 1887, gelooft niet aan Baudelaire's toekomst: men zal, nu na zijn dood ook zijn nagelaten werken en zijn brieven zijn uitgegeven, wel spoedig genoeg van hem hebben.

Vijf jaar later blijkt dit echter nog niet het geval te zijn. Men spreekt van het oprichten van een standbeeld - dat echter eerst in 1902 op het kerkhof Montparnasse verrijzen zou - en Brunetière schrijft een tweede artikel. Nu kan hij den invloed, dien Baudelaire sedert meer dan dertig jaar op de letterkundige beweging van Frankrijk uitgeoefend heeft, niet loochenen, evenmin dat zijn werk is 'un anneau de la chaîne du temps' en een eenig boek in de Fransche letterkunde. Maar, zijn talent erkennen en zelfs bewonderen, en het goed te keuren, zijn twee zaken, - voor dat talent een standbeeld op te richten, is een derde, zegt hij. En dan herhaalt hij, in andere bewoordingen, zijn critiek van vroeger. Een standbeeld voor Baudelaire oprichten is, volgens hem, ontucht en onzedelijkheid tot een voorbeeld stellen. Daarom schreef hij zijn stuk als waarschuwing; al had hij hierdoor ook maar één van Baudelaire's bewonderaars teruggehouden

om iets voor zulk een standbeeld bij te dragen, dan zal hij tevreden zijn.

En nog een derde maal zou Brunetière geroepen worden om tegen Baudelaire te getuigen. Het was toen hij in 1893 in de Sorbonne te Parijs een college hield over de evolutie van de lyrische poëzie in Frankrijk in de 19e eeuw.[1)] Toen hij, op zijn 15de college, tot het Symbolisme genaderd was, kon hij Baudelaire niet ontloopen, wiens invloed op de poëzie der 19de eeuw hij reeds in zijn artikel over het standbeeld, een jaar vroeger geschreven, had moeten erkennen. Ook nu constateert hij dat Baudelaire's invloed, al heeft die zich niet op het onmiddellijk op hem volgend geslacht van dichters, op Sully Prudhomme, Coppée, de Heredia, doen gelden, sedert op de jonge dichters van tusschen 1878 en 1893 steeds stijgende geweest is. En hij erkent luider en duidelijker dan vroeger van Baudelaire: ‘pour traduire, pour transcrire certains états de l'âme contemporaine, il a trouvé des vers inimitables, d'une intensité de vibration, d'une volupté d'insinuation, d'une puissance de séduction également singulières et perverses.’

Van hem die, na Schérer en Brunetière, het nog noodig vinden zou te waarschuwen tegen het werk van Baudelaire, van dien mocht men verwachten dat hij het althans met evenveel ernst en overtuiging doen zou als zijn voorgangers, en liefst nog met nieuwe argumenten en nieuwe voorbeelden.

De man, van wien Jules Lemaître, die hem voor het overige zeer hoog stelt, jaren geleden schreef: ‘Je n'oserais dire qu'il ait toujours entièrement senti, à mon gré, les poètes....’, Emile Faguet, heeft zich tevreden gesteld met in minder goeden stijl, schoon vaak met dezelfde woorden, te herhalen wat Brunetière en Schérer gezegd hebben. Ook volgens Faguet is Baudelaire een man zonder verbeelding (‘Cette absence d'imagination est prodigieuse’); heeft hij geen enkel nieuw denkbeeld: het zijn alle gemeenplaatsen die hij behandelt (‘Jamais Baudelaire ne traite que le lieu commun fripé jusqu'à la corde’). Verder spreekt hij van

1) L'évolution de la poésie lyrique en France au dix-neuvième siècle. Leçons professées à la Sorbonne par Ferdinand Brunetière. 2 vol. Paris. Hachette. 1894.

Baudelaire's verzen als van die van een notarisklerk. Genadiglijk wil hij toegeven ‘que Baudelaire n'écrit pas absolument toujours comme cela’ (is ‘absolument toujours’ Akademisch Fransch?), en dan haalt hij eenige strofen aan, waarvan hij een enkele wel ‘incomparable’ gelieft te noemen.

Hoe het dan komt, dat de latere generaties hem nog zoo hoog blijven stellen? Baudelaire heeft, ‘par impuissance sans doute’, enkel een kleinen bundel verzen geschreven; en dat vindt het tegenwoordig geslacht uit luiheid en ook wel omdat het weinig vrijen tijd heeft, gemakkelijk. En dan: Baudelaire is de dichter van het *Spleen*, of, beter gezegd, van de neurasthenie, en daar dit de kwaal van den dag is, moet men zich niet verwonderen over de vele aanhangers, die Baudelaire in onze dagen telt. ‘Il leur faut un neurasthénique qui exprime sa neurasthénie en vers souvent énergiques: un homme enfin qui ait bien “le goût du néant” et qui n'ait bien précisément que celui là.’

Kan het oppervlakkiger?

Men zou zeggen: zulk geschrijf veroordeelt zich zelf. Toch heeft André Gide het nog noodig gevonden in de *Nouvelle Revue française* van November j.l. aan zijn verontwaardiging lucht te geven. Hij toont aan dat iets anders dan smaak in het ziekelijke en perverse het geslacht van heden in Baudelaire een groot dichter doet zien, en dat *Les fleurs du mal* wel verre van gebrekkig van vorm te zijn, zooals Faguet beweert, juist ook door den vorm zijn blijven leven. ‘C'est à la perfection de la forme que Baudelaire doit sa survie. L'artiste la doit-il jamais à rien d'autre?’

En dan doet hij zien wat er er ten slotte overblijft van de aanmerkingen door Faguet gemaakt. Aandacht verdient vooral het volgende: ‘L'apparente impropriété de termes, qui irritera tant certains critiques, cette savante inprécision dont Racine déja usait en maître, et dont Verlaine fera une des conditions de la poésie:

> .... surtout ne va pas
> Choisir tes mots sans quelque méprise,

eet espacement, ce laps entre l'image et l'idée, entre le mot et la chose, est précisément le lieu que l'émotion poétique va pouvoir venir habiter. Et si rien n'est plus compromettant que cette permission de ne plus parler net, c'est bien précisément parce que seul le vrai poète y réussit.’ De beschuldiging dat Baudelaire een

man was zonder imaginatie, kan Gide slechts daarom niet te hoog opnemen, omdat, volgens hem, het niet vooral de imaginatie is die den dichter maakt, en omdat hij meent te kunnen aantoonen, dat Bandelaire door zijn ernstigen arbeid om den vorm meester te worden, ‘le premier artiste en poésie’ verdient te heeten.

Men moet dit alles nalezen in de *Nouvelle Revue française*.

Wanneer men in de *Fleurs du mal* niet enkel de algemeen bekende, maar ook de minder vaak aangehaalde, door Gide gesignadeerde, gedichten nog eens aandachtig heeft gelezen, dan begrijpt men niet, dat menschen als Schérer en Brunetière, nadat zij zich, van *hun* standpunt terecht, geërgerd hadden aan het in hun oog perverse, godslasterlijke en ontuchtige van sommige gedichten of van afzonderlijke versregels, niet terstond daarna stom zijn geslagen door de onvergelijkelijke schoonheid van gedichten als *Recueillement*, *Le crépuscule du matin*, *Les petites vieilles*, *La chevelure*, *Le balcon* en twintig andere; niet hevig ontroerd zijn geworden door den weedom welke er trilt in de zangen van dezen dichter, die telkens weer - gelijk in dat verrukkelijke *Recueillement* - te midden van de door Vermaak voortgezweepte menigte, de Smart bij de hand neemt, den Nacht tegemoet, den Nacht, of zijn broeder den Dood...

Hier mag nog waardeerend aangeteekend worden, dat reeds in 1889 een ernstige studie van Byvanck, in den bundel *Poëzie en Leven in de* 19*e eeuw*, den dichter van *Les fleurs du mal* uit zijn leven trachtte te verklaren. Veel later was het Is. Querido die, in *Groot-Nederland*, een uitvoerig essay schreef over Baudelaire, waarin, tot toelichting van de aesthetische waardeering van dezen ‘artiste en poésie’, telkens de gedichten in hun geheel worden aangehaald.[1)] Beide studiën vullen elkander aan.

v.H.

1) Deze studie is opgenomen in Querido's eerstdaags verschijnenden bundel *Van den Akker*.

Overzicht der Nederlandsche letteren.

XXIV.
Nieuwste Nederlandsche dichtkunst.

P.C. BOUTENS. *Vergeten Liedjes*. (C.A.J. van Dishoeck).
KAREL VAN DE WOESTIJNE. *De gulden Schaduw*. (C.A.J. van Dishoeck).
FREDERIK VAN EEDEN. *Het Lied van Schijn en Wezen*. Tweede Boek (W. Versluys).
HENRIETTE ROLAND HOLST - VAN DER SCHALK. *De Opstandelingen*. (Nederl. Bibliotheek).
ANNIE SALOMONS. *Verzen*. Tweede Bundel. (C.A.J. van Dishoeck).
VOLKER. *Verzen*, *Liedren en Sonnetten*. Tweede Bundel. (P.N. van Kampen & Zoon).
ALEX GUTTELING en MAURITS UYLDERT. *Bloemlezing uit de Nieuwste Nederlandsche Dichtkunst*. (W. Versluys).

‘Zingen, lief, is zich belijden
In de naakte heimlijkheid
Waar de Goden zelf in schrijden
Door de Godenlooze tijden
Enkel kenbaar den gewijden
Als hun hand den zegen breidt, -
Zingen, lief is zich belijden
In zoo naakte heimlijkheid!

Zingen, lief, is zich versteken
In een vindbaarheid zoo schoon,
Dat naar echo-lichte woon
Onder jeugd- en liefdesteeken

Blijde pelgrims nooit ontbreken
Tot den tol van zingens loon, -
Zingen, lief, is zich versteken
In een vindbaarheid zoo schoon!'

Ziedaar wat, voor den dichter Boutens, zingen is. Het is 'zich belijden' in 'naakte *heimlijkheid*'; het is, karakteristieker nog, '*zich versteken*' in... een '*schoone vindbaarheid!*'

Er zullen er zijn, die zich het zingen, het dichten, ànders voorstellen. En gewis ontbreken de dichters niet, voor wie het iets gansch anders is. Men voelt misschien meer voor een dichter, die niet heimlijk zich belijdt, maar die zich uitstort in de volle openheid van zijn hartstocht; die niet in een schoonen doolhof schuilevinkje speelt, doch die klaar uitspreekt de prachtige sterkte zijner overtuigingen, - of wel in wondenden eenvoud zijn arme leven zegt en zijn weemoed en zijn hoop.

Wie zou er ook niet voelen voor het groot-spontane en hartstochtelijke, - mits het schoon zij, - doch dikwijls is het maar al te grof! Wie zou er niet bewonderen het geestdriftige spreken en zich geven aan zijn volk? - maar wie zich gansch weggeeft, geeft zich zelf verloren, en de geestdrift is een vuur, dat niet zoo heel lang brandt... En het zich uitzeggen, geheel, met al zijn wrange zonden, het is dán alleen schoon, als niettemin een ondelgbare trots achter die zelf-vernederingen brandt, als ongerept de purperen avondhemel eener Godgeboren ziel ze omlaait.

Erken dan, dat ook in Boutens' dichteraard, dat in die heimlijkheid, welke te dezen godenloozen tijden de godenzoon opzoekt, dat in dit zich versteken in schoonheid, een prinselijke trots is; en tevens, in die zuivere vindbaarheid, daar in zijn schoone wijkplaats, een even prinslijk zich-geven.

Lichtelijk precieus, zoo ge wilt, is zijn voornaam en sierlijk bewegen dus méér dan een ijdel spel. Hoort ge geen stem, die u slaat met ontzetting, merkt ge geen passie, die opgloeit aan uw gelaat, - ga tot den dichter, open de kostbare bronzen deuren van zijn tempel, bestijg de ebben wenteltrap van zijn ivoren toren, en gij zult het beeld van zijn ziel vinden, extatisch achterover geheld als die elpenbeenen Madonna, die in verrukking haar kind beziet, of wel in

de geheimzinnige teekening der kleurige vensters, goud-doorgloeid van getemden hartstocht.

Fijn-sterke *beheersching* is de naam zijner schoonheid.

Hoe langer hoe meer, uit moeizame maten en schier onontwarbaar verstrengelde woorden, is Boutens' kunst gekomen tot die blanke en slanke architectuur, die bijna een raadsel van eenvoud en tevens, voor één évene, glimlachende wijle, een eenvoudig raadsel is; dan, met een opwenk der oogen en een nieuwen glimlach, vinden we hem, schoon, in zijn schoone vindbaarheid.

De ziel spreekt:

‘Lijd getroost; want ik zal klaren,
Eer uw tranen zijn vervuld,
Tot den lach die al uw jaren
In zijn éenen luister hult.

Laat door venstren van uw oogen,
Open steeds in lach of leed,
Tot mij binnen dit bewogen
Licht van God, dat Leven heet.’

In zachtsten eenvoud gaan de verzen... ik word stil van binnen door hun milden klank, mijn oogen betten zich aan hun zoele licht. Toch, wat heb ik eigenlijk gelezen? zóó ben ik beweldadigd door de schoonheid, waartoe ik ben ingegaan, dat ik een oogenblik vergeten heb, te denken bij wat ik zag. Dan, in een nieuwe vleug, wordt de duiding dier koele lijnen klaar, en hun diepe, zachte zin luwt tot mij door.

Eenmaal geheven in de spheer van dien subliem-effen, lichtdoorgleden toon, die Boutens zich door de jaren won, wordt wel menig gedicht ons onmiddellijk klaar, klaar als een azuren lentehemel; en tegelijk bemerken wij hoezeer die limpide eenvoud van thands dieper is dan zijn vroegere mysterievolle wouden konden zijn.

‘Een luttel aarde, een luttel hemel
Heeft ziel als haar bezit gewonnen,
Een luttel aarde, een luttel hemel
Tot eigen heerlijkheid gelouterd
In uwer oogen spiegeling.

Maar weinig zuivre gouden woorden
Reeg ziel tot snoer en morgenbede,
Maar weinig zuivre gouden woorden,
Klinkklare sterren neêrgevallen
Uit den gelukverstilden nacht.

Groot zijn der aarde groene landen
Eindloos der heemlen gouden velden;
Niet om der aarde groene landen
Niet om der heemlen gouden velden
Verruilt zij haar gering bezit.

Veel woorden dragen zaal'ge winden
Van over open zonnepleinen,
Niet om der englen klare wijsheid,
Niet om der wereld zegegangen
Ruilt zij haar simpele gebed.'

Nog eenvoudiger is het stille 'Avondwandeling', het pure 'Kussen'; zij zijn vooral niet minder diep! En zij zijn voor allen!

'Roode lippen, blanke leden
Wijken uit hun eng omhelzen
Naar de koele heldre grenzen
Waar zich oog en oog ontmoeten
In der zielen kus.

Als de diepe blauwe heemlen
Duren over zee en landen
Duren over dood en leven, -
Over liefdes dood en leven
Duurt der zielen kus.

Toch, ons zielen konden nimmer
Tot elkaâr in oogen reiken,
Konden niet uw warme lippen
Mijne warme lippen kussen,
Hadden niet mijn roode lippen
Uwen rooden mond gekust.'

Een heerlijk ding is ook ‘Namiddag’, met dien bijna kinderlijken overgang van de bespiegeling tot het leven. En in rijker doorwerkte gedichten behoudt hij zijn eenvoud. ‘Voor het ontwaken’, ‘Kind der Aarde’, zijn verrukkende verzen. En vergeet niet, als gij dit alles genieten zult, de prachtige Wonder-verbeiding van ‘Daar is een Lied’.

Toch, onverdeeld is mijn bewondering voor Boutens' kunst nog steeds niet kunnen worden. En de hoogte dier bewondering mag niet doen zwijgen over hetgeen nog aan deze kunst ontbreekt. Er zijn de verzen, waarin het mij voorkomt, dat hij, bekoord door eigen blanken klank, met de glijding der woorden speelt in een geestesspel, waaraan de ziel niet genoeg deel meer heeft. Er zijn ook de verzen, die nog staan aan de oude grenzen, waar de dichter in duisterheid diepte te zoeken scheen, waar hij zich ‘verstak’ in een schoonheid, die ‘*on*vindbaarheid’ was.

Doch deze eveneens zeer prinslijke, maar nu decadente trots, Dichter, die wreekt zichzelven. Maak niet tè zwaar de bronzen deuren van uw ‘woon’, te vreemd-verwonden uwe wenteltrapjes, want dan blijven de pelgrims uit en de zielsbeelden, in hun al te zonderlinge houdingen, wachten vergeefs een beschouwer, totdat de woon, waar nooit een ‘echo’ klonk, een bouwval is.

* * *

Juist in dat ‘zich versteken’ in een ‘schoone vindbaarheid’ - of onvindbaarheid - is het, dat Karel van de Woestijne en Boutens elkander, vroeger meer dan nu, geleken; zóózeer geleken, dat ik, hoewel hunne wijde verschillen aanwijzend, niettemin den Vlaming den Vlaamschen Boutens noemen kon. Hij gelijkt hem nòg, in die eenvoudige liederen, waar zij beiden hunne aandoening bergen in eene zinrijke wending van woorden:

‘Over alle daken
bloeit mijn bleeke wake;
alle sterren toe
reikt ze, strak en moe.

Baart dan alle bangen
steeds een nieuw verlangen?
Is dan alle vrees
liefde's vrouwe en wees?’

En ook stemmen zij dáárin overeen, dat zij, beiden verfijndste zinnenmenschen, echter geen van beiden ànders hunne sensatie's geven dan verwerkt in het, daardoor te werkzamer, Beeld.

Maar het is dan overigens enkel het feit van beider *dieperen aanleg*, en de daaruit voortspruitende overeenkomsten in techniek en dichtsoort, die hen verbinden. Want waren er wel twee dichters ooit van meer uiteenloopenden *aard?*

Boutens' stem is àl meer verstild en verinnigd in zilveren wijsheid en azuren vreugd; zijn wezen is vroomheid, en zijn levens-begrip, even diep als wonder-eenvoudig, is bijna bovenmenschlijk van rust. Zijn lied streeft in de ruimte op als een Gothische torenspits. Het is ver van het leven verwijderd, en toch zingt het soms, opeens, van heel nabij...

Maar Karel van de Woestijne is warmer en bitterder menschelijk. Het is nù een zwoele zinnelijkheid die er huivert, of, gefolterd, krijt door zijn verzen; dàn gaapt er de zwarte melancholie van een doodskranke ziel vol angst en trots; eene ziel echter, die tot een wijden troost de schoonheid over zich uitspant en zich bedwelmt aan de weelderige en wondend-schoone ver-beelding van haar wanhoop, - die leeft en geniet bij stervende geuren en kleuren die verbloeden, - die de overhangende trossen van woorden als zware rozen-guirlanden torst en opbindt, de feestzalen rond des gedichts,... waarbinnen zijzelve krimpt van pijn en zoekt den dood.

Het lijkt eene late Renaissance-kunst in haren overdaad van rijpe, ronde vormen en rijke ornamenten, in schoonheids-wellust en -smart geschapen door de modernste en vermoeidste ziel.

Bij den Hollander is alles ijl en verheven, - bij den Vlaming breed en zwaar; en in die overwegend-verticale en overwegendhorizontale lijnen dezer beide dichters, zien wij scherpst hunne tegengesteldheid, welke de tegengesteldheid van Gothiek en Renaissance evenaart.

Wie van hen beiden nu het grootst een dichter is, het zou bezwaarlijk te zeggen zijn. Van de Woestijne reikt niet tot Boutens' hoog-zuiveren toon, edel en klaar als klassieke strijkquartetten en evenvol glijding van licht en spanning van ziel. Van de Woestijne kampt nog vaak met de taal; hij is niet alleen meermalen duister, maar ook verwart hij zich in zijne beelden en achterhaalt soms het

slot zijner volzinnen ternauwernood; zoodoende vermoeien en verbijsteren niet zelden deze verzen en werken als sommige, toch waardevolle, symphonie-muziek, waarvan men telkens komt af te dwalen.

Maar hij is een machtiger schepper van groote Beelden. Zijn die hooggezwollen verzen wel eens tot op het bombastische af, er bewegen Gestalten door heen, geweldig van gebaar, of zij staan stil, biologeerend, de vleeschgeworden sombere Passie, in den klotsenden op-en-afvloei van den wildbewogen woord-vloed.

Hij schrijft de ‘Ry der Maanden’, en niet zijn het de landschappen en stemmingen, die gij verwacht, - maar hij wekt uit het niet een rij van onvergeetlijke Figuren, geschilderd ten voeten uit, de glimpen van zijn fantastisch licht op hunne volvormde, zware leden, waar zij donker en vol broeienden geest, hoog op de aarde aan den hemel staan, of wel, hunne gansche naaktheid geven aan den dag, en schóón zijn in hun krachtig bedrijven, dat soms bijna enkel óm het schoon-zijn ìs, - decoratief.

Die strijdende jonge mannen van Juni, de zee-God met zijn schimmels van Juli, het zijn figuren, die mij - alle verhoudingen bewaard - hebben doen denken aan de verrukkelijke decoratieve figuren, dat vólk van sterke goden-zonen, van Michel Angiolo's plafond der Sixtijnsche kapel. Was 't ten onrechte, dat ik sprak van Renaissance-kunst?

De laaiende Vrouwe ‘Oogst’, de gelatene Herderin ‘September’ - monumentale Millet-gestalten deze, zooals zij op den akker staan - zij zijn mij misschien nóg liever. Is dit niet een ontzaglijk gedicht?

(Augustus).
‘Gezegen mijn gezoende mond,
gedrenkt mijn angstig dorsten,
- o, Gij, die wêer uw gordel bond
onder uw borsten;
gij die, gerezen weêr in 't starre daggeweld,
Alboven 't koren-meer de vlam der haren stelt;

die, 't kleed geregen, 't lijf gedoken,
geen zwellende' aêm nog brieschen laat;
en draagt, het roerloos oog geloken,

zwaar, uw gelaat;
Zwaar, waar ze onroerend zijn, de rechte en strakke konen,
die langs den fellen mond hun matte muren toonen:

ík, - bonzend in mijn zomer-hoofd
uw zoene als verre klokken;
de geur, als beurschend avond-ooft
zwoel, van uw lokken; -
Uw heete geur om mij, lig 'k smachtend-moede, neêr....
Gij staat, de vlam van 't haar alboven 't koren-meer....

- Alom is de ongerepte weelde
stom als een ongerepten dood....
- Gij, die mijn hijgend leven deelde,
oogst, in uw schoot;
oogst, gîj, die schonkig-schoon in 't mommen der gewaden,
staat onbeweeglijk na de eeuwige scheppings-daden;

waar 'k ligge, oogst, mijn gezoenden mond
gedrenkt van alle lusten,
(oogst, latend, waar ge uw gordel bondt,
uw borsten rusten,)
waar 'k ligge, oogst, van uw weelde en van uw woên belaên,
- *mijn grondelooze ziel met dooden-schrik bevaên*.

(De pracht dezer hette-dampende verzen verdraagt volkomen, wordt misschien wel deels gedragen dóór, het moeilijk verwijlen der volzinnen, die maar niet tot hun oplossing schijnen te kunnen geraken).

Leest ge nu verder dezen zwaren bundel door, zoo zullen evenmin de ooft-wagen van ‘October’ met zijn schonkig stieren-span, als het wreede ‘Slachtmaand’ U ontgaan. In ‘het Huis van den Dichter’ vindt ge dan, voor een pooze, wat weemoedige rust en mijmerij, - maar telkens is die aangeknaagd door de oude pijn; opeens opent de nacht haar zwarten schoot; en door verzen van morose liefde huivert de oude angst... Hij zit peizend, en de zachtgekleurde landschappen breiden zich voor ons uit; wij zien de roode wingerd rond zijn huisdeur, en wij ruiken de vrucht die

hij boven alle mint, om haar weeken geur, de peer... Of wel, met een éven rillende zinnelijkheid, schildert hij ons, herhaaldelijk, zichzelven; de verzen tintelen, gelijk hij 't ‘teêren vingertoppen’ vraagt, langs de vormen van zijn gelaat; zij haperen langs zijn ‘moede oogen’ met de ‘lange wimpers’, zij wijlen aan zijn kloppende slapen, zij dralen langs zijn wangen ‘en verzoelen en verweeken’ bij zijn mond:

> ‘ten beker van uw zoen, ten krater van mijn zang.’

En nog menig gedicht ontmoet ge, in de eerste twee deelen van dien cyclus, ‘Het huis op de vlakte, aan de rivier,’ en Het huis aan den vijver, bij het woud,’ waarin eene melodieuse kalmte heerscht, zij 't telkens door een scherpen weemoed, een steek van levens-vrees, een walm van doodsgedachten aangerand.

Maar in de zee-gedichten van het Derde Boek golven de verzen driftiger op, zij herwinnen de grootschheid der Maanden-rij. Weer verrijst de gestalte van een machtig symbool: het bronstig, stijgerend paard voor de eeuwige zee:

> ‘Zwart; zijne flanken paars in 't laat gelaai aan 't lichten;
> een vlugge draad van goud die reist ten ruggerand;
> uit loenschende oogen, nek gebogen, torve schichten;
> zijn mane een donkre vlam die tegen hemel brandt;
> het kreeglig jucht der huid die huivert, tucht-doorschoten;
> geril-doorreên de rechte zuile van zijn staart;
> zóo, klaverende hoef en daevrende achterpooten,
> staat, steigrend tegen zee gekant, een bronstig paard.
> Het staat, en snuift; de krull'ge lip onthult de tanden
> ten bek die, wit van schuim, de glimm'ge borst bekwijlt.
> Het staat, van bral geweld ontstellend; - waar, ten strande
> in dunne lage aan laag, heur bare laat belanden
> een paarlemoeren zee die wijkt, en keert en wijlt...

Doffer zijn dan opnieuw de gedichten van het vierde gedeelte. Vanuit zijn geweldige scheppings-driften valt de dichter terug in eene veege weekheid, - die tevens vaak zwakte wordt; zelden zijn deze verzen geheel gaaf, en verscheidene zijn er, met hun de rijmen langs-talmende tusschenzinnen, tè ‘willekeurig’ van maaksel.

Geheel onverstaanbaar eindelijk is de voorzang tot het eerste der Poemata: ‘Adam’... Beelden schuiven er over beelden, worden hervat en niet voltooid, loopen dooreen... Het gaat over een schaal in het lage licht van den ouden dag, en de stervensglimlach van dien dag donkert... om den mond van de zon, die buiten verkwijnt... Het is dan weer dat welkend-lage licht, dat als een vrouw is, die weduwe is en wier hand als een peer is... in avond-licht! Maar ook in de schaal ligt een zware vrucht,

> ‘die zwoel weemoedig geurt
> en treurig-wulpsch, en die niet sterven kan
> van verve, in 't veege lichten...’

En blijft ook hier nog onze bewondering niet uit voor dien donker-weenenden violoncel-toon der verzen, - wij ontveinzen ons niet, dat dit de decadentie is, in volle ontbinding van geest en geestes-uiting; eene decadentie, die van de prachtige verheffingen van dit zeldzaam talent de teelaard is, maar tevens de verzakkende bodem, waarop de boom geworden plant niet zéker staat.

Tragisch, zoowel in haar grootheid als in haar steunloosheid waar zij valt, is deze lyriek van smartelijke zinnelijkheid en een rijke maar kranke ziel.

* * *

Een gróót dichter is Frederik van Eeden nooit geweest, maar toch, in zuiver-lieve of zeer fijne verzen, een waarlijk dichter soms, en dikwijls, 't zij in vertoog of roman, drama of sprookje, een zeer bizonder kunstenaar.

Maar zelden was hij dát onvermengd; want naast den kunstenaar stond altijd de oeconoom of de geleerde, de wijsgeer of de profeet, kortom, in een zijner vele gestalten, de *leeraar*, die zich in 't werk van den kunstenaar moeide en het bedierf.

Van één zijner boeken evenwel kon dit niet gezegd worden, en dat was ‘Het Lied van Schijn en Wezen.’ Het was niet het mooiste dat men van hem kende - sommige liedjes en andere verzen, zoowel als verscheidene brokstukken uitmuntend proza gingen er ver bovenuit -, maar het was het ernstig-gelijk-

matigste, het in zichzelf volkomenste, en dus het beste.

En dat liet zich gemakkelijk begrijpen. Hier werd niet de dichter in den weg getreden door den zedemeester; maar de denker, die ons het onderscheid tusschen den schijn en het wezen der dingen leeren wilde, schikte zich in het schoon gareel van Dante's strenge rijm, en werd de dichter van een voortreffelijk leerdicht. Dat het niet steeg tot lyrischen jubel, was een verdienste, en dat het betoogde en onderwees, het was z'n aard. Dat het dit deed in den rustigen, edelen toon, dien men zich herinneren zal, en met de vertrouwen wekkende vastheid van het zelf naar vaste wetten zich richtende, - dat maakte het gedicht tot eene schoonheid in zijn soort.

Thands, na vijftien jaren, is het Tweede Boek van ‘Het Lied van Schijn en Wezen’ verschenen, en aanstonds herkennen wij de stem, ons dierbaar uit de jaren onzer jeugd:

> ‘Vest U intijds een richtstaaf en een wet! -
> Vind, eer ge in storm van zwaarmoed ligt versmeten
> uw hoog houvast, uw wijze van gebed.
>
> Om 't even hoe. Wel mag 't ook bidden heeten,
> beproefd in nood en nimmer onverhoord,
> als zich mijn geest verankert aan den keten
>
> van 't sterk en zuiver, schoon-vervlochten woord.’

Dat is weer het stellige en hechte woord, dat wij beminden, en het vroom-aandachtig bidden langs rijms rozenkrans, waaraan wij geloofden.

Nu hij ons vrij beleeren mag, en onverbloemd, nu doet hij 't eenvoudiger en vroeder dan ooit. Er komt een opene goedheid in zijn kalm-verzekerende stem, 'schoon de gedeelten die wat droog en àl te doceerend zijn, niet uitblijven. Doch ook hier doet wat in ander werk onverdragelijk zou zijn, volstrekt niet onaangenaam aan; en een beleidvol de stof verdeelend ‘vooreerst’, in deze trouwhartig aaneengerijmde strophen, klinkt bijna bekoorlijk.

‘Verankerd’ op de spiegelende avond-wateren der evenmatige terzinen, is 't, dat deze avontuurlijke geest zijn beste zelf hervindt.

* * *

Henriette Roland Holst-Van der Schalk heeft een tooneelstuk geschreven, ‘De Opstandelingen’, en zij heeft dit een ‘lyrisch treurspel’ genoemd.

Doch een *lyrische tragedie*, dat lijkt wel een contradictio in terminis... En in waarheid hebben wij dan ook te doen met een vrij omvangrijken bundel lyrische verzen, zoo vol meesleepende tragiek en dramatische werking als deze hartstochtelijke dichteres ze te zingen weet; onderbroken alleen door brokken verhalende en didactische poëzie, die dikwijls eerder als proza aanhoort.

Dat er hoogst dramatische wendingen in deze verzen zijn, in de opeenvolging ook der stemmen, van welke soms de tweede in krachtigen toeslag heerlijk bevestigt, en met den rijkdom van zijn rijm bezegelt, datgene waarnaar de eerste halsreikend zich strekte, - wie zal het ontkennen? En wie, die haar ‘Opwaartsche Wegen’ heeft mogen bewonderen, zal 't niet geredelijk aannemen?

Het onderwerp dezer breede tafereelen: de Russische revolutie, was ook wel van aard, om aan dit groot hart en aan dit edel hoofd al de barnende verontwaardiging en de laaiende liefde, al de wonderzoete vertroosting en de klaar-opbazuinende geloofsbelijdenissen te ontlokken, waartoe de dichteres maar bij machte is.

Doch het wezen van het drama eischt toch nog iets anders dan hartstochtelijke schildering van tragische toestanden. het eischt objectiveering, het vormen uit eigen hartstocht van zelfstandig levende menschen, het eischt een scheppen van licht en donker, van groepen en figuren, die tegen elkander in-strijden.

De menschen van dit ‘treurspel’ nu, zijn al héél weinig geïndividualiseerd; zij zijn allemaal even edelmoedig en onbaatzuchtig, vol liefde en vol hooge en bloesemende gedachten, ze zijn allen even los van het tijdelijke lijden, en van zalige toekomst-verten doortogen... Geen dezer arme kerels en vrouwen heeft wat met zichzelven te stellen, met verkeerde neigingen of hartstochten; geen is er hard of dwars of bot. En wat zou er van deze inwendige en onderlinge woelingen, *binnen* den grooten, schoonen stroom omhóóg, een aan-

grijpend, een diep menschelijk drama te schrijven zijn! - Even vermoeden wij 't, waar in het tweede bedrijf de soldaten onmìddellijk aan 't muiten willen slaan, omdat zij het juk niet langer verdúren, en de beter georganiseerde arbeiders nog trachten, hen tegen te houden tot de tijd rijp is. Doch dit is nog meer een groeps-verschil, dan wel een verschil van individuën. Onder hen is nauwelijks de wetenschappelijke sociaal-democraat Petroff iets bezadigder dan de eveneens ernstig-kloeke arbeidersleider Chrystaloff, en nauwelijks is de propagandiste Maria iets teêrder en dwepender dan de beide mannen, want ook die zijn vol poëzie en vervoerende beelden. En overigens hebben alle afgevaardigden en jongelingen en arbeiders, of zij Radom en Ismaël heeten dan wel 1e, 2e en 3e ‘stem’... één stem: die van Henriette Roland Holst.

En strijd, ongetwijfeld, strijd is er genoeg, de reuzenstrijd van Arbeid en Kapitaal, doch we zien daarvan maar de ééne zijde; er is één donker of één licht. Want de naar den eisch pikzwart gemaakte, rechtsprekende barribals van het derde bedrijf, mogen toch niet gelden als wederpartij! - Alle andere personen zijn zonder onderscheid de rein-witte aanhangers van het Socialisme; allen zeggen en zingen zij geheel hetzelfde; zij nemen het woord van elkander over en spreken in éénzelfde richting verder; zij verheffen zich in één zelfde hoop en deinzen in één zelfden afschrik.

In plaats van een drama, is het een bidstond.

Deze bepaling houdt geenszins een afkeuring in; wie wel eens een goede bijeenkomst zag van het Heilsleger of van een reddingslokaal in de Warmoesstraat, in deze tijden van heftig-herlevend Christendom bij den algemeenen afval, die weet dat een bidstond iets prachtigs kan zijn.

Deze zeer lange tafereelen nu, hebben volkomen datzelfde driftige drijven naar één punt, datzelfde gedurige, dringende herhalen, datzelfde blanke Ideaal en datzelfde brandend-koortsige verbeiden; - maar ook hetzelfde niet-verder-komen, hetzelfde vermoeiende, ontnuchterende ten leste; want zelfs het mooiste, te zeer gerekt - het is pijnlijk maar waar - verveelt. En ook, waar geloofs- of beginsel-ijver in een bijna waanzinnig fanatisme overslaat - het komt in dit werk eenige keeren voor - daar maakt een weerzin tegen het abnormale onvermijdelijk zich van ons meester.

Alleen zijn die bidstonden, zoodikwijls er wél een strijd gestreden

wordt, om een zondaar, die wil maar niet zich bekeeren kán, ietwat dramatischer dan de eensgezinde arbeiders-vergaderingen van Mevr. Roland-Holst. Die zijn dat zóó weinig, dat bijv. in het eerste bedrijf de verschillende ‘stemmen’ die, geboeid door de toespraak van Chrystaloff, telkens verder-verlangend haar onderbreken, verreweg boeiender blijken dan die toespraak zelve... 't geen een zonderling 't binnenst-buitengedraaid effect maakt. En niet minder zonderling is die ‘stem uit het koor’ (een ‘rei’ feitelijk), die, als Radom zal gaan verhalen van de Petersburgsche slachting, dat verhaal met lyriek erover vóóruitloopt.

Toespraken noch verhalen zijn eigenlijk haar zaak; zij doen zeer denken aan die van Gorters ‘Klein Heldendicht’, maar de bezwaren daarvan - plaatselijke dorheid van betoog, onschoone verzengang, die niet zelden tot zeer slecht proza verwordt - vertoonen zij in sterker mate, terwijl zij de sensitieve kracht van andere gedeelten missen; al dragen ook zij, op hun beurt, herhaaldelijk de ‘kruimige’ woorden aan en de breed-gegrepen, diep-ìngaande beelden, eigen aan deze dichteres.

Intusschen zou men dezer groote vrouw, als Socialiste zoo onverdacht orthodox en ‘zuiver in de leer’, als dichteresse allereerst toewenschen, dat haar taal en vooral haar versbouw (en deze weer voornamelijk in de niet-lyrische gedeelten) mede van den zuurdesem van het socialisme doortrokken werd, en van zijn sterke helderheid en stellige begrenzing wat meekreeg.

Deze dikwijls brabbelende, moeielijk zich uitwringende, met zinsbouw en maat knoeiende en haspelende rampen-schilderingen en redevoeringen, - zijn zij ook doorgloord van donkeren gloed, een brokkelig kolenvuur, - zij doven uit tot een zwart-gapenden haard voor den klaren dag van Vondels bode-verhalen.

Zij zijn één warrelende anarchie, waar wel de gele vlammen van den geestdrift schoon oplaaien, - maar ten leste gelijken zij eer een puinhoop, waartusschen de heerlijke zuilen en de rijk bewerkte kapiteelen versmeten liggen, dan wel een statig en schoon gebouw.

Er blijven ons inmiddels de vele mooie, de prachtige fragmenten, vooral ook onder de enkel-lyrische stukken, schoon zij maar énkele malen stijgen tot de hoogten der ‘Opwaartsche Wegen’; - want is het drama te lyrisch, menige dezer theorie-verwerkende zangen is weer niet lyrisch genoeg!

Wilt ge, om van een en ander u te overtuigen, nog even het scherm zien opgaan, waarvóor mijne ‘conférence’ u - zoo vindt ge misschien - àl te lang reeds bezighield?

Nacht. Een vergadering in een machine-kamer. Chrystaloff spreekt de arbeiders toe: de samenkomst werd uitgeschreven ‘tot wijdblikkend beraad en stout besluiten.’

‘Welkom, makkers, hier.
Zwaar staat de taak, *wachtend uw beuren*. Moog
zuivre eenswilligheid tusschen ons wonen,
bezonnenheid en moed hier wachters zijn.
Mogen de daden, die beraadslaging
kronen als kelk de stengel kroont, *uitstortend*
edelste sap in haar, proletariaat
heilzaam zijn, en door hem, menschheid tot heil.’

Mooi is het, ondanks twee treffende beelden, niet. Nu vallen de stemmen in, niet om te ‘beraadslagen’ en zoo spoedig mogelijk tot het ‘stoute besluit’ te komen, maar om het historisch materialisme uiteen te zetten en de twee hoofdbestanddeelen der socialistische leer, kennis, en organisatie, voorop te stellen.

STEM UIT HET KOOR.
‘O donkre, veel-gewondene paden
waarlangs historie ons opwaarts voert!
Ellende hield ons geboeid en gekluisterd,
ons lichaam was wrak, onze geest ontluisterd:

EEN ANDERE STEM.
Kennis is 't, die de ketens ontsnoert.

DE EERSTE STEM.
onze willen zwenkten verward door elkander
omknakkend voor meesters barsch aangezicht,
als riet bij der winden barsche bevelen
verenkling boog neer onze brooze velen[1)]

DE TWEEDE STEM
Eenparigheid heeft ze opgericht.’

1) D.i. veelheden....

Het blijkt reeds aanstonds, dat deze ‘stemmen’ de verdere theoretische voorlichting van Chrystaloff niet behoeven. Maar tevens: het is schoone poëzie, deze beurtzang! Gij vindt die op tallooze plekken in dit boek; ondoenlijk is het, de plaatsen die ik aanstreepte te gaan opsommen. Ik wil alleen nog bizonderlijk noemen het fraaie dramatische effect van het vaak weerkomende:

‘DE EERSTE STEM.
Luistert.

DE TWEEDE STEM.
Weest stil nu,

DE DERDE STEM.
De makker gaat spreken.’

- gevolgd door een ruischenden rijmregel tot slot, waarna weer het rijmloos verhaal verder gaat.

En ik noem nog de troostliederen over de bloemen-bestrooide baren in het tweede bedrijf; en in het derde de afscheidszangen der martelaren, die sterk aan de hooge tragiek der eerste Christentijden herinneren[1].

Voor de schoonheid past het ons, dankbaar te zijn; een bloemlezing lyriek uit dit mislukte treurspel zou het beschamend doen zien: dat wij voor de falende dramaturge, de geboren Dichteres niet vergeten mogen!

* * *

Er zijn nog twee dichtbundels verschenen, die verdienen, dat wij er een oogenblik stil bij staan. En wel, vooreerst, de tweede bundel ‘Verzen’ van Annie Salomons.

Nog altijd - de passiebloem op den omslag wil méér dan zinleege versiering zijn, schoon zij, symbool van Christus' Passie, beter ‘De Opstandelingen’ dekte - nog altijd is deze poëzie één vlammen-vuur van hartstochtelijk lijden-om-liefde, ieder gedicht één lekkende vlam, en waar d' eene verslinkt, slaat een nieuwe omhoog. Vrouwen zijn kraters van liefde, ondoofbaar. Welke man had dien brand van liefde uitstralen kunnen, die vele jaren lang ondelgbaar geurde en rookte van het offerblok dier groote Liefde-

1) Zoo bedoelt ook de dichteres het blijkbaar; elders (op blz. 32) doet zij Socialisme aanroepen als een ontfermend God; en ligt er misschien niet een aanwijzing in de namen der drie hoofdpersonen, Chryst(aloff), Petr(off) en Maria (Magdalena)?

priesteres, Hélène Swarth? En, evengoed, welke man zou zijn in staat geweest tot dien ziedenden en àl zengenden dweep-gloed van Henriette Roland Holst? Jeanne Reyneke van Struwe zal nooit uitgeschreven hebben den stokebrand van heeten hartstocht, die al haar boeken doorkwelt. En staan wij niet verwonderd bij iederen nieuwen bundel van Giza Ritschl? De liefden, verbeid, bereikt, verloren, zij gaan en altijd staan nieuwe bereid, en even vol hoog-uitkweelenden lust. Gij moogt erom lachen, over die vijf, zes liefden, die, in één bundel, schijnen te sterven en herboren te worden. Maar ìk sta geslagen over zóó onbluschbaar levens-schoon.

En zie nu ook weer deze Annie Salomons. Zij is niet zoo mooi als Giza zijn kan. Zij jubelt niet zóó teer, en haar wanhoops-lachen is niet zóó trotsch en blij. Haar wildheid is niet zóó los en bloeiend, niet zoo een wind-bewogene bloem. Haar vroomheid is niet zóó zacht.

Er is iets schroeiends, iets onvoornaams in haar geluid. Vooral de zeer persoonlijk klinkende verzen hebben licht iets banaals in vorm en woordkeus, gelijk ook de zielsbewegingen nooit verrassen: die gaan precies zóó tot verweekend smeeken of terug-getrokken ‘Trots’, gelijk men het maar zou kunnen verwachten... Toch, het is geen rood glimpapier in een tooneelkachel; het vuur is echt, onmiskenbaar. Het is dan misschien een ietwat rauwe en rudimentaire, maar tevens een franke, een warme, een levensvolle ziel, die hier tot ons zingt. Wel opmerkelijk, dat zij dit het best doet, zoo dikwijls haar lied niet heen zich stort in eigen leven, doch het leven van andere vrouwen-van-liefde dóór trekt. De rust, die de voor-evene objectiveering brengt, doet rijpen wat anders in haar te heete en vluchtige inspiraties verteert. Zoo heeft zij in de ‘Zangen van Heloïse’ en de ‘Zangen van Salome’ op sommige plekken iets zoo goeds bereikt, dat de gedachte bij den lezer opkomt: waarom beproeft zij niet eens, verzen te schrijven voor het tooneel? Wie weet waartoe dit temperament, in de strenge banen van een goedgebouwd drama geleid, kon stijgen?

Wat reeds in dit boekje bevrijdend aandoet, zoo men het legt naast al de precieus-doorwerkte, diep-in koud-konkelende dichterij van den jongsten tijd, - dat is de eenvoud, de openheid, de éénheid dezer stem. Hier is werkelijk: een stem. Er zijn mooiere ‘stemmen’ op de wereld, doch het is al iets, dat niet alle dag voorkomt, er eene te bezitten.

De even eenvoudige, maar wel zeer effene en bezonnene, de leuke, de (als hij op zijn best is) fijn-weemoedige van Volker, is evenmin een onbekende meer. In dezen ‘nieuwen bundel’ Verzen, Liedren en Sonnetten, handhaaft de dichter zich op zijn aparte plekjes, met zijn verschillende qualiteiten. Het lange gedicht echter in Spensersche stanzen, ‘De dochters van Mineias’, lijkt mij een niet zeer geslaagde verpoozing, daar de poeet gekunsteldheid niet te boven komt, en dus weinig boeit. En voorts brengt deze bundel ook al niet dan zéér bekends: mij dunkt, hij schrijft te véél, Volker, en met dat zich te zeer ver-velen, is 't licht dat men ook zijn hoorders... verveelt. Wij zagen gaarne Volker zich concentreeren, ten einde, in zijn reeds geheel eigen trant, het uitmuntende te bereiken.

* * *

Ziehier dus enkele representatieve figuren der nieuwste Nederlandsche dichtkunst: naast Frederik van Eeden, de nog werkzame tachtiger - en niet onaardig is het, Hélène Swarth zelve aan zijne zijde te zetten - de tachtiger-zonen Boutens en Karel van de Woestijne, bij wie zich aansluiten, minder groot, maar goed in hun soort, de zuivere zangers Reddingius en Bastiaanse. En wij zien de edele figuur van Henriette Roland-Holst, alleen-staande zóózeer, dat haar mede-socialist haar antagonist als dichter is, de stevige gestalte van Adama v. Scheltema. Daar is dan nog Volkers scherp-belijnde silhouet, de talentvolle calvinistische dichter Seerp Anema, de fijne Willem Schürmann, en, onder de jongsten, de klare Jacqueline v.d. Waals.

Let wel, ik noem hen niet als de éénigen, maar, twee bij twee, als dichters, die, ieder in hun leeftijd of kring, tot de beste behooren. Ik sloeg b.v. over: Gorter, Boeken, en Bonn.

Het tweetal Gutteling en Uyldert nu, een bloemlezing samenstellend ‘uit de Nieuwste Nederlandsche Dichtkunst’, 'schoon enkelen ook door òns hoog-gewaardeerden dichters een plaats ruimend: Verwey, Penning, Giza Ritschl, en gewaardeerden jongeren als Van Eyck, Van Ameide en Van Suchtelen, - moeten dus niettemin een zonderlinge opvatting gehad hebben van hunne taak, waar van de hierboven door mij genoemde figuren er bijna geen enkele in hun bundeltje voorkomt!

En die opvatting is waarlijk zonderling genoeg. Uitgaande van het maxiem, dat het tijdschrift ‘De Beweging’ een ‘volledig beeld van de poëzie in onzen tijd’ geeft, namen zij dus, omgekeerd, ook uitsluitend bijdragen uit dat tijdschrift ‘De Beweging’ in hun boekje op.

Als hovelingen, die niet voor vol aanzien wien zij nimmer binnen de paleismuren, van uit hun stoffige hoeken schuin achter den troon hebben opgemerkt, beperken zij hun feestdisch tot den hofkliek en houden zich zoo-saam voor het klokhuis der natie.

's Konings zwager, afgedwaald wel van het hooge Hof, en nu Beweging-loos zwervend door Amerika en Groot-Nederland, hij mag, prins van den bloede, nog (met twee verzen!) aanzitten. Boutens, als een kind dat op mocht blijven, kijkt nog even (met één vers) om 't hoekje. Maar Karel van de Woestijne, zóó ver van Noordwijk, dat hij heelemaal in Vlaanderen woont, dien ‘ziet’ men niet aan het hof. Volker werd nog onlangs gedecoreerd door den koning; dat is heel wel; doch hij verscheen niet op de ‘thé dansant’.... toch iemand, die bij ons niet thuishoort! - Hélène Swarth? hé, Hélène Swarth?... kennen wij niet. Scheltema? Bastiaanse? ‘door ons gekarakteriseerd.’ En Henriette Roland Holst -: pardonneer me, is Heer Uyldert onlangs aan de pers komen verklaren, bij diezelfde gelegenheid: ‘*De eigenaardige houding door mevrouw Roland Holst - v.d. Schalk tegenover de zogenaamde burgerlike letterkunde aangenomen verhinderde elke betrekking tusschen haar en ons*.’[1)]

Dat staat er, zwart op wit. Het staat er, in den gepiepten hovelingentoon: - de houding, door deze dame tegenover het hof aangenomen, ‘verhinderde elke betrekking tusschen haar en ons.’

Ziehier dus hun letterkundige maatstaf! Men waagt een ‘houding’ tegenover hen - en zij, tot uw straf, ‘houden’ u behoorlijk buiten de poezie van uw tijd...

Ik ken geen tweede voorbeeld van zoo kleinen kliekgeest en zoo aanmatigende botheid.

Intusschen, hier is dan nu de essence, het beste van wat het tijdschrift ‘De Beweging’ bracht. Wie geen gelegenheid had, of

1) In een antikritiek in het (groene) Weekblad.

durf, die maandelijksche rivier van verzen leeg te drinken, zal hier, uit een kleine 200 blz., zich een voorstelling kunnen vormen van wat deze menschen willen en wat zij bereiken.

En, het is mij een vreugde het te zeggen: de inhoud van dit boekje is vrij wat beter dan zijn samenstelling. Ontbreken er al, behalve Verwey en Penning, (Boutens is te ongelukkig en ook te ongunstig vertegenwoordigd, om hem vertegenwoordigd te achten; doch net dit ééne gedicht is het, dat ooit van hem in 'De Beweging' stond!) ontbreken juist díe groote figuren, die onmisbaar zijn, niet slechts in een '*volledig* beeld', maar in èlk beeld van onzen tijd, dat éénigermate het karakter daarvan weergeven wil, - Héléne Swarth en Henriette Roland Holst, Karel v.d. Woestijne en Adama van Scheltema -, het bundeltje doet ons kennismaken met een aantal tot heden weinig bekende jongeren, onder wie er enkele meer dichter zijn dan de Vooys, en minder taai dan Uyldert.

Toch, 't zij van nabij of van verre, zij blijken wel haast allen de leerlingen of de 'geestverwanten' van Verwey. Wel haast allen scheppen zij nog behagen in vaagheid en zoeken, als steeds, het schoone in het bizondere eener moeizaam verwikkelde taal.

Representatief is dus het bundeltje, en bijgevolg het tijdschrift 'De Beweging', voor de groep van jongeren, die, nog niet door de nieuwe beweging naar het opene, het heldere en de natuurlijke zangerigheid van het klassieke schoon aangegrepen, - de nalatenschap van tachtig hebben aanvaard, een weinig vergeestelijkt, een weinig gezuiverd ook naar den vorm, maar tevens ietwat onwerkelijk... als alle boedels, waar mèt de bewoners de warmte en het leven uit weggestorven schijnen. En wèlk een leven was de hartstocht dier eerste poëzie!

Wat echter niet is, kan worden; en het zou een dwaasheid zijn, even bekrompen als het *buitensluit*-systeem der 'Beweging'-adepten, deze rij van nog jonge dichters maar dadelijk *op te sluiten* en weg te bergen in eene categorie, waartoe ze aanvankelijk behooren.

Het is niet zoo vreemd, in dezen tijd van algemeene verbreiding maar ook van vulgariseering van het door de tachtigers verworven goed, dat niet al te zelfstandig gëaarde poëtische naturen bescherming en nauwere aansluiting zoeken daar, waar zij veelvuldig van 'geest, gevoel en verbeelding' hooren gewagen.

Doch bezie dat werk eens van naderbij: hier, enkele zuivere, diep doorschenen verzen van Van Ameide; daar, dat breed gerhythmeerde zee-gedicht bij den dood van Swinburne, van Geerten Gossaert; - enkele lenige, zoete coupletten bloeien opeens voor u open in een overigens nog weinig boeiende ballade van Aart van der Leeuw; - de wijde verzen van Jan Prins, zijn zij wat nuchter nog hier en daar, bekooren door hun eenvoud en schoonen val; - er is een tasten naar bevende fijnheid in de duistere verdichtselen van J. Jac. Thomson...

Zoo, nadat de eerste algemeene indrukken van het bundeltje bezonken zijn, ontwaart men, tusschen veel ingebeeld en pralerig rijmwerk, op verscheidene plaatsen de bronnen van een levend geluid.

En men gist de individualiteiten, die bestemd schijnen zich los te maken uit het eng verband der Verweysche traditie's en formule's, om zich aan te sluiten bij wie gelooven in een menschelijker en ruimer dichterschap dan dat der *afzondering*.

Florence, Oct. 1910.

CAREL SCHARTEN.

Naschrift.

Een maand nadat deze bladzijden geschreven waren brachten de couranten het doodsbericht van Alex Gutteling. Deze jonge dichter en ijverige strijder voor wat zijn ideaal was, werd slechts 26 jaar. Wie zou niet een zoo ontijdigen dood betreuren? Want het is moeilijk te zeggen, wat er nog uit hem had kunnen groeien. - Intusschen, de bovenstaande bladzijden waren niet geschreven om *personen* onaangenaam te zijn, die ik niet kende, maar om, in zijn felste vertegenwoordigers, een *streven* te treffen, dat mij verkeerd lijkt.

C.S.

Dramatisch overzicht.

Hollandsche Schouwburg. De Hagespelers: De Rivalen. Blijspel in 5 bedrijven (14 tafereelen) van Sheridan. Nederlandsch van Carry van Bruggen.
N.V. Het Tooneel: Lucifer, treurspel van Vondel. Muziek van Hubert Cuypers. Decors en costumes naar ontwerpen van R.N. Roland Holst.
Stadsschouwburg: Het Bouwmeester-jubilé.

Waar te Amsterdam vier tooneelgezelschappen telkens weer, soms twee op één avond, voor meer of min belangrijke vertooningen de aandacht vragen, zit er voor den schrijver van een Overzicht als dit niet anders op dan nu en dan een greep te doen uit het vele dat geboden wordt, en daarvan in een kortere of langere aanteekening kond te doen.

Zoo trok mij nu de vertooning aan van Sheridan's *Rivals*, door mevr. Carry van Bruggen met zorg en smaak vertaald, onder den titel van *De Rivalen*, waarschijnlijk om daardoor aan het stijve ‘Medeminnaars’ te ontkomen, dat M.P. Lindo als titel van zijne in 1871 uitgegeven vertaling gekozen had. *De Mededingers* zou, dunkt mij, beter titel geweest zijn.

Het is het eerste blijspel van Sheridan en dagteekent van 1775. Twee jaar later volgde *The school for scandal*, dat hooger staat, en langen tijd - vóór dat de schrijver van *Candida* aan het woord kwam - voor het beste Engelsche blijspel gegolden heeft.

Taine zegt van het tooneelwerk van Sheridan: ‘Ce sont des comédies de société, les plus amusantes qu'on ait jamais faites, mais ce ne sont que des comédies de société’. Hij vergelijkt Sheridan bij zijn tijdgenoot Beaumarchais - de *Barbier de Séville*

is van hetzelfde jaar als *The rivals* -; en, inderdaad, er is, zoowel in het avontuurlijk leven van den Engelschen schrijver als in zijn stukken, veel wat aan Beaumarchais doet denken. Om bij *The rivals* te blijven, de knecht David heeft replieken die door Figaro gezegd konden zijn; en een systeem als dat van het vloeken door Acres verkondigd, kon door Beaumarchais zijn uitgedacht. Slechts mist het vroolijk spel van Sheridan den ernstigen achtergrond, welke aan de twee voorname blijspelen van den ander een bijzonder cachet en een bijzondere beteekenis gaven.

Vroolijk, vernuftig, vermakelijk is het stuk, de dialoog is levendig met raken slag en weerslag.

Dat onze schouwburgen een blijspel als *The rivals* tot heden links lieten liggen, en aan tweede- en derderangs Fransche en Duitsche kluchten langen tijd een ruime plaats op het repertoire gunden, behoeft ons niet te verwonderen, wanneer wij bedenken, dat deze kunstinstellingen ook tegenover Molière een vrij gereserveerde houding plegen aan te nemen. Want, zonder Sheridan op één lijn te stellen met den grooten Franschen blijspeldichter, er is in hem zeker ook iets van den Molièreschen geest. Ik denk hier aan figuren als Acres en Sir Lucius O'Frigger, in hun kostelijk gesprek aan het eind van het 3de bedrijf, en aan een Sir Anthony Absolute, wiens evenbeeld men meer dan eens bij Molière ontmoet.

En hoe handig weet de vierentwintigjarige Sheridan in zijn eersteling het dramatisch kluwen te verwarren en te ontwarren!

De geestige teekening, het levendig verloop der handeling, den vlotten dialoog voor het grootste deel tot hun recht te hebben laten komen, en bovendien het geheel door zeer smaakvolle en vernuftige decors, bijzonder fraaie costuums en een eind-achttiende eeuwsche, zich niet opdringende, muziek tot een lust voor oog en oor te hebben gemaakt, is een verdienste van ‘de Hagespelers’, die ik met groote ingenomenheid vermeld. In deze richting voortgaande zullen zij, in een eigen genre, ons veel moois te genieten kunnen geven.

Jammer dat er uit den dilettantischen tijd van deze tooneelspelers nog eene is overgebleven, of liever: teruggekomen, die door onhandig zich bewegen, onduidelijk en precieus spreken den goeden indruk van het geheel dreigt te bederven. Zal deze dame in kleine rollen wellicht diensten kunnen bewijzen, door haar eerste

rollen op te dragen doet de heer Verkade, noch haar zelve, noch zijn gezelschap een dienst.

Rivalen, mededingers, zagen ook de Engelen in de naar Gods beeld geschapen menschen, en dit is het motief hetwelk Vondel tot een treurspel verwerkte, dat door de N.V. 'Het Tooneel' op zeer bijzondere wijze voor het voetlicht werd gebracht.

Het Tooneel is in den Hemel, zegt Vondel, en met die aanwijzing meent hij te kunnen volstaan.

Nu kan dus de phantasie van den tooneelschilder hare vleugels uitslaan en den Hemel uitbeelden en stoffeeren, zooals zijn geest het hem ingeeft. En daar ieders phantasie zich weer een andere voorstelling maakt van de verblijven der Hemelingen, is er kans dat velen critiek zullen uitoefenen over wat een ander hun als het Hemelrijk te zien geeft, tenzij zij genoeg verdraagzaam en breed van blik zijn om de opvatting van dien ander te laten gelden. Hier behoort bovendien overwogen te worden, dat het oord, hetwelk uit te beelden is, bewoond wordt door wezens die, naar 's dichters voorstelling, zich bewegen als menschen van vleesch en bloed, met menschelijke aandoeningen en hartstochten.

Aan ééne voorwaarde intusschen zal het decor steeds moeten voldoen, te weten: dat het een indruk geeft van schoonheid, dat het *decor* blijft, d.w.z. omlijsting, die zich niet opdringt, geen aandacht voor zich zelf vraagt, maar met de personen, die in de door haar besloten ruimte optreden, en met hunne kleeding één harmonisch geheel vormt.

Het grootsch dramatisch gedicht van Vondel, waarvan Prof. Kalff, in zijn *Literatuur en Tooneel te Amsterdam in de zeventiende eeuw*, aantoonde welk een goed gebouwd tooneelstuk het is, moet nummer één blijven en mag niet, ook maar één oogenblik, worden overstemd door het decor. Evenmin door de muziek, wanneer men het daarmede wenscht op te luisteren.

En nu lijkt het mij dat aan deze voorwaarde door den schilder Roland Holst, die ook de kleeding van de optredende personen ontwierp, uitnemend voldaan is. Had de van blauwe lappen gemaakte hemel fraaier kunnen zijn, de koepelvormige top van een paleis met aan weerszijden bogenrijen, waarhenen breede

trappen leiden, vormt een voor de in *Lucifer* plaats hebbende handeling en voor het opstellen van de groepen goed gekozen decor. De kleeding van de verschillende personen was smaakvol, harmonieus van lijn en kleur. Ik denk aan het kleed van Gabriël, dat in zoo fraaie plooien viel, aan dat van Rafaël, van Apollion, van Lucifer zelf. Waar dan ook de spelenden in met smaak geschikte rijen opkwamen of zich neervlijden, daar ontstond een geheel dat trof door groote bekoorlijkheid, of, als in het vierde bedrijf bij het muiten der Luciferisten, diepen indruk maakte.

Vondels treurspel, Vondels prachtige taal, die in *Lucifer* rijker, voller, krachtiger klinkt dan in eenig ander van zijn treurspelen, mag niet, ook maar één oogenblik, door muziek - wanneer men meent ook daaraan een plaats te moeten geven - worden overstemd. En wat had men hier gedaan? De Reien, die onvergelijkelijke Reien uit *Lucifer*: 'Wie is het die zoo hoog gezeten', 'Hoe zien de hoffelijke gevels zoo rood?', 'O Vader! die geen wierookvat, noch goud, noch lofzang minder schat dan Godgelatenheid en stilte', die lyrische gedichten, van welke, voorgedragen door een of meer personen met mooie stemmen en zuivere dictie, zulk een wijding kan uitgaan, - wat zou mevrouw Royaards ons met het zeggen van een of meer Reien een genot hebben kunnen geven! - zij werden.... g e z o n g e n ! Gezongen, door een, twee en meer stemmen, door een geheel koor, en op een muziek, waarover ik anderen gaarne in bijzonderheden wil laten oordeelen, maar die door een allerbedroevendst orkestje begeleid, in haar geheel zeker Vondel niet waardig was. Die gezongen Reien, waarbij van de woorden zoo goed als niets te verstaan was, die ik tegen het einde van elk bedrijf weer met schrik zag naderen, en waarvan de onzalige indruk mij nog lang bijbleef, heeft voor mij het genot van deze *Lucifer*-voorstelling bedorven. Dit is een tekortkomen aan den eerbied, dien wij Vondel verschuldigd zijn, waartegen niet ernstig genoeg kan worden opgekomen.

En nu geef ik gaarne toe, dat in de vertooning veel goeds was; dat Royaards, wanneer hij zijn stem niet ongemotiveerd sterk uitzette, een indrukwekkenden Lucifer te zien gaf; dat mevrouw Royaards met haar mooie stem en de gratie van haar persoon een allerbekoorlijkste Rafaël was en hun samenspel in het 4de bedrijf van aangrijpende schoonheid; dat de Belial van Jan Musch en,

behoudens eenige al te komische intonatiën en gebaren, de Belzebub van Van Kerckhoven geprezen mogen worden. Maar voor mij kon dit alles niet goed maken wat er door de muziek - de dans der Engelen inbegrepen - aan *Lucifer* bedorven werd.

Dat aan het slot alleen Roland Holst, op het aanhoudende applaus, de hulde van het publiek kwam in ontvangst nemen, leek mij juist. Dat wat bij deze voorstelling alleen onverdeelde bewondering verdiende, was men hem verschuldigd.

Zij voor wie het nageslacht geen kransen heet te vlechten, hetgeen, met allen eerbied voor Schiller, in zijn algemeenheid onjuist is - werd niet, om het meest recente voorbeeld te noemen, mevrouw Kleine nog onlangs gehuldigd in de tentoonstelling die de heer Hartkamp aan hare nagedachtenis wijdde? - de 'Mimen' van beteekenis plegen, bij hun leven, naar Schiller's raad, te 'geizen mit der Gegenwart', en zij worden daarin, in den regel, trouw bijgestaan door welmeenende kunstvrienden.

Geen ander artiest, geen dichter, geen schrijver, geen toonkunstenaar, geen schilder, geen beeldhouwer, van hoe hoogen rang ook, wordt zóó bejubeld en laat zich zóó bejubelen als de tooneelspeler.

En zoo was het dan ook te verwachten, dat het tijdstip waarop Louis Bouwmeester, volgens zijn zeggen, vijftig jaar tooneelspeler was met luister gevierd zou worden.

Men is hem gaan narekenen, of het wel precies vijftig jaren waren, - en toen bleken het er negenenveertig te zijn. Maar, een kniesoor die daarop ziet: bovendien Oost-Indische jaren tellen dubbel, en dan komt de som uit, - en schiet er zelfs nog over.

Er was dus alle reden om te jubelen. En men heeft zich niet onbetuigd gelaten. Als voor een vorst hebben, na afloop van de feestvoorstelling van 23 November, waar hij uitbundig was toegejuicht en op de gebruikelijke wijze met toespraken, kransen en palmtakken gehuldigd, verschillende corporatiën voor hem gedefileerd en, naar vorsten-wijs, heeft Louis Bouwmeester zich voor de geestdriftige schare op het balcon van den Stadsschouwburg vertoond, om deze hulde in ontvangst te nemen. En dat die eer-

bewijzen welverdiend waren, heeft de populaire kunstenaar op dezen avond ten overvloede getoond in de tooneelen uit den *Koopman van Venetië*, die zoo bij uitstek geschikt zijn om hem te doen uitkomen in zijn beste eigenschappen: in zijn kunst van scherp typeeren - zijn prachtige Shylock-kop op zich zelf is reeds een meesterstuk -, in zijn kunst ook om door schelle kleuren sterke dramatische en melodramatische effecten te verkrijgen.

Hoe Bouwmeester's tooneeltechniek zich in deze rol op het schitterendst vertoont, heeft een jong, fijnvoelend tooneelkunstenaar, C. Hissink, uiteengezet in een geschrift, dat van groote scherpzinnigheid getuigt en op menig belangrijk moment van Bouwmeester's creatie een scherp licht laat vallen.[1)] De onderscheiding door den heer Hissink gemaakt tusschen het groot-menschelijke en het kleinmenschelijke in de Shylock-figuur is van beteekenis, en wordt door den schrijver in de ontleding van de vier groote tooneelen - Shylock's opkomst, de schakings-scéne, het tooneel met Tubal en de gerechts-scéne - met fijn kunstgevoel doorgevoerd. Voor de wijze waarop Bouwmeester dat groot-menschelijke en klein-menschelijke uitbeeldde is de schrijver in ééne onverdeelde bewondering. Elk gebaar, elke intonatie, elke oogopslag, elke stap van den kunstenaar in deze rol lijken hem volmaakt. Zelfs de toch wel betwistbare vrijheden, welke Bouwmeester zich veroorlooft door Shakespeare's tekst met uitroepen en geheele zinnen van eigen vinding aan te vullen, schijnt bij den heer Hissink geen bedenking te ontmoeten. Zorgvuldig noteert hij, niet enkel de ‘och! och!’ 's waarmede deze Shylock zijn gesprekken rijkelijk bestrooit; maar ook toevoegingen als ‘Tubal, m'n goeie, goeie Tubal’, aan het begin van het tooneel met Tubal, en ‘Tot van avond Tubal, tot van avond, tot van avond!’ aan het slot, haalt hij, als de natuurlijkste zaak van de wereld, zelfs niet zonder welgevallen aan.

Hierover en over andere momenten uit Bouwmeester's kunstschepping zou nog wel wat te zeggen vallen, - maar bij gelegenheid van een feestavond als deze zij het enkel aangestipt.

1) Louis Bouwmeester's Shylock-creatie door Coen Hissink. Bij Bouwmeester's 50-jarig Jubileum uitgegeven door het Dramatisch Jaarboek bij de Losco in 1910.

De gier, die, naar de voorstelling van de plaat in het Groene Weekblad, den gekluisterden Prometheus bedreigde, schijnt voorshands van zijn booze voornemens te hebben afgezien, en zoo hebben wij den held, ongekluisterd en onbedreigd, in zijn merkwaardige creatie mogen bewonderen.

J.N. VAN HALL.

Bibliographie.

Jac. van Looy. *De Wonderlijke Avonturen van Zebedeus*. (Amsterdam, S.L. van Looy).

Wèl zijn zij wonderlijk. Ik zou bijna gezegd hebben, zij waren tè wonderlijk, had ik niet tevens willen opmerken, dat zij voor ‘wonderlijke avonturen’ toch weer niet wonderlijk genóeg eigenlijk zijn... Het wonderlijke zit hem daarin, dat het, zelfs bij de aandachtigste lezing, niet mogelijk is, deze verhalen eenigermate te volgen, laat staan te begrijpen, - terwijl ik toch, door jarenlange praktijk, een zekere gëoefendheid verkreeg in het oplossen der raadseltjes, welke mijn tijdgenooten zoo vriendelijk waren mij, tot mijn vermaak en geduld-kweeking, op te geven. Het wonderlijke is evenwel nog méér, hoe deze 340 voor een overgroot deel verbijsterende bladzijden, dermate prangen en puilen van... allerlei móóis, dat men aarzelt het bezwaar hunner ‘wonderlijkheid’ uit te spreken. Want het geldt hier geen duisternis, die een gebrek aan waarlijken inhoud te bemantelen zoekt; indien de ‘moeilijkheid’ van dit proza iets verheelt, dan zijn het... schatten; schatten van woordkunst, van geest, van humor, van verfijning, en... van gemoed. Men kan alleen vaststellen dat het gebrek eener school: duisterheid een verdienste te achten of althands te permitteeren - wat tientallen kleine mennekes zich geen tweemaal lieten zeggen, en zij hulden hunne mediocriteit in indrukwekkende wolken! - dezen grooten kúnstenaar permitteerde, de sensatie's, de visie's, de grappen, de invallen van zijn vriendelijk hart, de woord-buitelingen en -spelingen, de oneindige rijkdommen der volks-taal en der zonnig-verwarde volks-verbeelding, uit te storten in een zoo onstelpbaren overvloed, als geen redelijke schrijf-orde of compositie zou hebben gedoogd. En zoo beleeft de lezer van dit boek dat allerwonderlijkst avontuur: te zitten smullen en fijn-proeven, bladzijde in, bladzijde uit, aan duizend sappigheden en heerlijke trekjes, die in hun hartelijken

eenvoud soms tot het sublieme stijgen, en... niet te vatten, of althands maar heel vaag te beseffen, waarom het nu eigenlijk gáát, wat of de schrijver nu eigenlijk wíl.

'en we zien niets dan de Himalaya van het sneeuwvlokje dat zich kleefde tegen het brilleglas voor onze bijziende oogen.' Geduldig dragen ook wij ons koffertje door Zebedeus' nevel-witten hemel... 'Hier was alles zoo prima'...!

C.S.

Carry van Bruggen. *Goenong-Djatti* en *'n Badreisje in de Tropen*. (Amsterdam, H.J.W. Becht).
Carry van Bruggen. *De Verlatene*, een verhaal uit het Joodsche leven. (Mij. voor goede en goedkoope Lectuur. Amsterdam).

Ik kende van deze nieuwe schrijfster de twee eerstgenoemde boeken: *Goenong-Djatti*, een Indisch romannetje zooals er meer geschreven worden, en den bundel schetsen, waaronder niet dat '*Badreisje*' het beste bleek, maar '*Uit 't Gevaar*'; een aardige, pittige beschrijving van Indisch leven. Het eerste was een handig, vlot-gedraaid intrige-ding, waar verder weinig in zat; de genoemde schets is op het onbeholpene af, doch zeer verdienstelijk van waarneming. Zij kènde dat kleine gedoetje daar in die bijgebouwen; het moest op haar eigen erf gebeurd zijn! Maar waarom, als zij het Indische leven dan zoo door-en-door kende, bleef de roman zoo leeg? Het scheen, dat wanneer zij naar compositie streefde, het innerlijke haar in den steek liet, en omgekeerd.

Het zal dáárom zijn, dat 'De Verlatene' zoo weinig bevredigt. Er is aan dit verhaal uit het Joodsche leven, nagenoeg niets goed dan de bedoeling. Het reikt zeer hoog; tot de tragedie, die een symbool is; tot de algemeenheid van een ras en van een beslissend tijdperk: mèt de 'verlatene', voorover dood op zijn witte Seider-tafel, stort het Joodsche leven *als zoodanig* ineen.

Maar behalve dan in dien onverzoenlijken vader (die enkele voortreffelijke oogenblikken heeft) en zijn goedigen oudsten zoon, den beminnelijk-onbeduidenden Jozef, - hebben wij niet met werkelijk *leven* te doen. En van het Joodsche leven in 't bizonder, treffend om de eigenaardige of innige schoonheid dier vele oude gebruiken zelve, is schaars maar de *schoone kunst* gemaakt, die ervan te maken ware. Toch is dit nog het beste in het boek; en het beste hoofdstuk is dat, waarin Daniel de synagoge verlaat en door zijn vader gevloekt wordt.

Dat hier overigens geen leven is doch timmerwerk, het blijkt zoo voortdurend en zoo overtuigend, dat het aan geen sterveling,

die dit boek las, zou behoeven te worden uitgelegd. De lotgevallen dezer personen zijn tè grof-onwaar en tè dik met tendenz bestreken, dan dat niet ieder lezer zou zeggen: ga door! En leelijker, valscher, schoon minder opvallend, zijn nog de náár-overdreven dingen, den *kinderen* Daniel en Esther overkomend, dan de malle romantiek, die de *dames* Esther en Roosje uithalen. De schrijfster mag mij dankbaar wezen, dat ik er niet breedvoerig van vertel. Zij heeft Canters 'Kalverstraat'-geschiedenis van het bloemenwinkel-juffie, dat, met een 'genie' naar Parijs getogen, daar voor koningin Wilhelmina wordt aangezien, waarlijk nog weten te overtroeven! Meermalen trouwens doet 'De Verlatene' denken aan dat boek. Met een zekeren weemoed echter. Wat was dat, tot in zijn onzinnige bedenksels toe, veel guller geschreven! En waar is hier een menschelijke figuur als David de Leeuw, een springlevende kerel als Nathan Souget? In al die jaren (zij 't boek misschien op een afstand beter dan van dichtbij!) heb ik ze niet vergeten.

Ik hoop dat Carry van Bruggen nog een poosje van verdere grootsche plannen zal willen afzien, om, bescheidenlijk en aandachtig de werkelijkheid bestudeerend, zich *het* GEVOEL *voor het leven* te verwerven *in die mate*, dat geene compositie-zorgen haar dat meer vermogen te doen verliezen.

Zoowel voor het détail als voor de groote lijn, heeft zij talent. Doch tot heden was de vereeniging van die beiden een te zware toer voor haar. Ik lees nog liever een loos romannetje van jalouzie, vergiftiging en zelfmoord, als *Goenong Djatti*.

C.S.

***Der letzte Sommer*. Eine Erzählung in Briefen von Ricarda Huch. Stuttgart. Deutsche Verlags-Anstalt 1910.**

Het lijkt een verpoozing na den meer inspannenden arbeid van de historische romans, die zij als 'Geschichten von Garibaldi' publiceerde, en van hare groote Renaissance-studiën, deze vertelling in brieven, waarvoor Ricarda Huch in een boekje van niet meer dan 151 bladzijden thans onze aandacht vraagt. In dit kleine bestek en in den, anders den lezer allicht vermoeienden, vorm van brieven weet de schrijfster ons een verhaal te doen van een in Rusland beraamden en voltooiden moordaanslag op een hooggeplaatst ambtenaar door middel van een in een schrijfmachine verborgen explosie-toestel, een verhaal, dat, hoe romantisch ook, niets heeft van een sensatieroman, bestemd om den lezer overdag kippevel en des nachts een nachtmerrie te bezorgen, maar dat niettemin in hooge mate boeit.

Het geheim hiervan is misschien wel, dat, door Ricarda Huch's objectieve wijze van voorstellen, waartoe de briefvorm haar een krachtig hulpmiddel is, men elk van de personen, die in dit tragisch gebeuren een grootere of kleinere rol vervullen, goed leert kennen, de drijfveeren van hunne handelingen van hùn standpunt leert beoordeelen en hen leert begrijpen. Met die menschen moest het, onder die omstandigheden, zóó gebeuren. Hun fouten zijn de fouten van hun ambt, van hun stand, van hunne politieke partij, en de handelingen zoowel van den despotieken Russischen rijksambtenaar als van den op moord bedachten revolutionnair blijven menschelijke handelingen, hunne aandoeningen menschelijke aandoeningen, welke de historie-schrijfster, die Ricarda Huch is, voor ons in het rechte licht stelt en zoo verklaart. Merkwaardig is, onder meer, de volledige en sympathieke karakterteekening, welke de nihilist, die als secretaris van den heer des huizes zich het vertrouwen van de familie (en van de dochters meer dan vertrouwen!) verwierf, van het hoofd van het gezin weet te geven, wiens leven hij bedreigt. ‘Sein Ich’ - zoo schrijft hij aan een vriend - ‘ist ganz, so saftreich und gesammelt und stolz, dass es einem schmerzt, daran zu tasten; und gerade weil es so ist, muss ich ihn zerstören.’ Zijn jonge leerling Welja, de zoon des huizes, schrijft van zijn nieuwen goeverneur aan een vriend: ‘Darum steht er auch abseits von den Parteien, weil er über sie hinaussieht. Er sagt, der alten Generationen gegenüber haben die Neuen recht, obwohl sie an sich betrachtet fast noch weniger recht haben als die Alten.’ Zoo begrijpt men het lange aarzelen van den revolutionnair eer hij de daad volvoert, die hem door zijn partij is opgelegd. Van die aarzeling - hoe gaarne mocht hij den man, die hem bijna sympathiek is geworden, tot zijne gevoelens overhalen! - geeft dit boek het treffend beeld.

Wat aan Ricarda Huch's grootere werken zulk een aantrekkelijkheid geeft, dat namelijk de schrijfster zich niet verdiept in zielsontledingen, waarbij zij zelve aan het woord is, maar steeds hare personen laat spreken en handelen, en hen op die wijze levend en levendig voor ons stelt, onderscheidt ook deze vertelling.

v.H.

Het Tooneel te Amsterdam. Dramatisch Jaarboek. Jaargang 1910. Onder redactie van Frank Luns. Uitgegeven door de Losco in 1910.

Een rijk gedocumenteerd en goed verzorgd boek, en een dat om inhoud en vorm de waardeering verdient van alle

Nederlandsche lettervrienden, is dit Dramatisch Jaarboek. De arbeid, noodig om al deze bouwstoffen voor het eerst bijeen te zamelen en tot een behoorlijk geheel te ordenen, is niet gering geweest, en waar dit erkend moet worden mag op de kleine gebreken, welke bij dit debuut niet te vermijden waren, niet te zeer nadruk worden gelegd. Een volgend jaar zal het gewenscht zijn, de officieele en documentaire gegevens van de andere te scheiden; dan zal de redactie, waar zij zelf erkent meer bijdragen ontvangen te hebben dan zij plaatsen kon, bij de keus der stukken strenger te werk kunnen gaan en onbeteekenende of slecht geschreven bijdragen moeten weren; de ‘Boekbespreking’ zou kunnen vervallen of, indien zij behouden blijft, dan zal zij ook belangrijker werken moeten behandelen en aan bekwamer handen moeten worden toevertrouwd.

Maar naast hetgeen in dit dikke boek zonder schade gemist kon worden, staat veel van blijvende waarde. Niet het minst belangrijke daaronder is hetgeen door tooneelspelers over hun kunst en hun positie werd geschreven. Ternooy Apel waarschuwt zeer terecht tegen de versnippering van krachten door het veel te groot aantal tooneelgezelschappen dat Amsterdam telt. ‘De gezelschappen’ - zoo schrijft hij - ‘eten elkaar op, - 't komt er maar op aan, wie de sterkste maag zal hebben en het 't langst kan uithouden.’ Hij doet een beroep op aaneensluiting en samenwerking, dat verdient gehoord te worden. Dat het elders, met name in Berlijn, niet beter is, vond ik bevestigd in een opstel ‘Das Berliner Theaterjahr’ in *Die Schaubühne* von 2 Juni jl., waarin de redacteur van dit weekblad spreekt van twee Berlijnsche tooneeldirecteuren, die den winter 1909/1910 niet overleefd hebben, en tegenover de vele misbruiken en misstanden op aaneensluiting en krachtig optreden van de gezamenlijke directies aandringt. Wat ginder noodig is, is het hier niet minder...

Zullen velen, naar verwacht mag worden, zich het Jaarboek aanschaffen om de genoemde en andere belangrijke opstellen en wetenswaardige mededeelingen, voor anderen zal de aantrekkelijkheid ervan bestaan in de talrijke (ruim tachtig) photo's, die het bevat, en in de theaterbons welke zich in het boek bevinden en hun zes goedkoope tooneelvoorstellingen waarborgen.

Aan deze nieuwe en welgeslaagde poging tot stichting van een Nederlandschen Toneelalmànak zij het, ook materiëele, succes toegewenscht, dat het ruimschoots verdient.

v.H.

Neerlands Indië. Land en Volk, Geschiedenis, Bestuur, Bedrijf en Samenleving. Onder leiding van H. Colijn, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal door deskundigen op verschillend gebied, met een voorwoord van J.B. van Heutsz, oud-gouverneur-generaal van Nederl. Indië. 700 groote en kleinere illustraties waaronder 6 gekleurde platen. Uitgeversmaatschappij 'Elsevier' Amsterdam.

Aldus de volledige, ietwat reclame-achtige titel van het volgens den bekenden Van-Dag-tot-Dag-schrijver in het *Handelsblad* 'lang-verwachte boek' waarvan dezer dagen de eerste van vier en twintig afleveringen verscheen.

Neerland*s* niet Neerland*sch* Indië. Men voele het verschil, dat noch in het 'voorwoord', noch in de 'inleiding' verdere toelichting vindt. De heer Colijn meent dat de titel voor zich zelf spreekt. Mij ware een verklaring niet onwelkom geweest. Want zonder deze wordt te zeer het denkbeeld gewekt, als zou de verhouding tusschen Nederland en Indië allermeest hierdoor worden gekenmerkt dat het eerste bezit en het tweede bezeten wordt. Er bestaan omtrent die verhouding andere, meer moderne opvattingen, met welke de gebruikelijke adjectief-vorm beter strookt dan de hier gebezigde genitief.

Een werk *in den geest* van Van der Lith's *Nederlandsch Oost-Indië* zegt de heer Colijn te willen geven, of, zooals de heer Van Heutsz het uitdrukt: 'een voortreffelijk populair-wetenschappelijk werk, een boek waarin al de onderwerpen ten opzichte waarvan meer algemeene kennis, dieper gaande algemeene belangstelling gewenscht is, door erkende deskundigen, mannen van naam en beteekenis, onderhoudend worden besproken; een boek tevens, dat trekt en pakt door tal van illustraties.'

Laat mij hopen dat de heer Colijn er in slagen zal, dit schoone doel te bereiken. Onder zijn medewerkers zijn er wier namen alle verdere aanbeveling overbodig maken en van de wijze van uitwendige verzorging legt deze eerste aflevering reeds een allergunstigst getuigenis af. Prof. Niermeijer opent de rij der hoofdstukken met een aardrijkskundig overzicht dat wellicht meer nog dan door den goedverzorgden tekst 'pakken' zal door de talrijke voortreffelijk uitgevoerde afbeeldingen van indische landschappen. Jammer alleen dat, zooals vaak het geval is in geïllustreerde werken van onzen tijd, tusschen den tekst en de afbeeldingen nagenoeg geen verband is gelegd.

Een aardige en heel suggestieve nieuwigheid is, dat aan dit aardrijkskundig overzicht voorafgaat een schetskaartje van Europa, waarin, op gelijke schaal, de indische archipel is geteekend. Men

ziet daarop hoe Insulinde, kon het naar het Westen worden overgebracht, zich zou uitstrekken over een breedte, grooter dan die van geheel ons werelddeel.

Zal het werk aan zijn bestemming beantwoorden, dan zal het in wijde kringen van de nederlandsche maatschappij het besef moeten wekken, dat onze taak in Indië evenredig is aan de uitgebreidheid van ons gebied. Als dit besef, met de fierheid en de energie die onmisbaar zijn voor de vervulling van die taak, dan óok maar levendig doet worden het gevoel van groote verantwoordelijkheid voor de toekomst der volken aan Nederlands leiding toevertrouwd en bovenal, van belangstellende liefde voor die volken. Want zonder die liefde is zelfs de voortreffelijkste populaire wetenschap niet meer dan ‘een klinkend metaal of luidende schel’.

C.Th.v.D.

REGISTER
DER IN DEZEN JAARGANG BEHANDELDE WERKEN.

Adama van Scheltema (C.S.), zie op Scheltema.	
Aengenent (J.D.J.), Leerboek der Sociologie	Dl. I. Blz. 278
Alarçon (Pedro A. de), De Steek. Uit het Spaansch door Adèle J. Godoy	Dl. II. Blz. 467
Anrima, Gehuwde onderwijzeressen	Dl. III. Blz. 187
d'Audretsch (Lucy), Klompjesdans	Dl. II. Blz. 362
Bakels (H.), Het Nienwe Testament voor leeken leesbaar gemaakt	Dl. IV. Blz. 494
Bierens de Haan (Dr. J.D.), zie op Haan.	
Billeter (Dr. Gustav), Goethe. Wilhelm Meisters theatralische Sendung	Dl. III. Blz. 154
Bonn (S.), Wat zang en melody	Dl. II. Blz. 529
Boudier-Bakker (Ina), Armoede. 2 dln	Dl. III. Blz. 552
Boutens (P.C.), Vergeten liedjes	Dl. IV. Blz. 530
Bouterse (Sara), De vervulling.	Dl. III. Blz. 367
Bremmer (H.P.), Practisch aesthetische studiën	Dl. I. Blz. 222
Broedelet (Joh. W.), Hofstad	Dl. I. Blz. 602
Bruggen (Carry van), Goenong-Djatti	Dl. IV. Blz. 559
-, 'n Badreisje in de Tropen	Dl. IV. Blz. 539
-, De Verlatene	Dl. IV. Blz. 559
Bruggencate (K. ten), De eindexamens onzer hoogere burgerscholen	Dl. I. Blz. 122
Bruine (Dr. J.R. Slotemaker de), Christelijk sociale studiën.	Dl. III. Blz. 235
Bruyn Prince (P.M.L. de), Officiële bescheiden betreffende de dienst van Multatuli als Oost-Indies ambtenaar. 2e vermeerderde druk. Max Havelaar op de Westkust van Sumatra	Dl. II. Blz. 223
Butaye (R.), Dictionnaire Kikongo	Dl. II. Blz. 555
Buysse (Cyriel), Ik herinner mij	Dl. I. Blz. 601

Cabaton (Antoine), Les Indes orientales	Dl. III. Blz. 362
Cardinaal Ledeboer (A.), Veldbloemen	Dl. II. Blz. 344
Celliers (Jan F.E.), Die revier	Dl. II. Blz. 538
Chantepie de la Saussaye (P.D.), Portretten en kritieken	Dl. I. Blz. 140
Clercq (René de), Toortsen	Dl. II. Blz. 535
Colijn (H.), Zie op Neerlands Indië.	
Daatselaar (Th. van), De opvoedkundige waarde van het spel	Dl. II. Blz. 180
Daudet (Mad. Alph.), Souvenirs autour d'un groupe littéraire	Dl. I. Blz. 160
Dekker (C.M.), Schetsen uit de strafgevangenis	Dl. III. Blz. 189
Dekking (Henri), Op dwaalwegen	Dl. I. Blz. 190
Dolfers (A,), De alchimisten	Dl. IV. Blz. 182

Drewes (A.J.), Van een grooten steiger en van een klein huis.	Dl. I. Blz. 407
Duplat (Georges), Le journal	Dl. I. Blz. 495
Dijk (Dr. Is. van), zie op Kempis.	
Eeden (Frederik van), De nachtbruid	Dl. I. Blz. 383
-, Het lied van schijn en wezen. Tweede boek	Dl. IV. Blz. 539
Eulenberg (Herbert), Schattenbilder	Dl. IV. Blz. 366
Fränkel (Jonas), zie op Goethe.	
Frapié (Léon, Les contes de la Maternelle	Dl. IV. Blz. 183
Fredericq (Paul), Schets eener geschiedenis der Vlaamsche beweging. 3 dln	Dl. III. Blz. 59
Gedenkboek ter herinnering aan het 50-jarig bestaan der Alg. Vereeniging voor Bloembollencultuur te Haarlem. 1860-1910	Dl. II. Blz. 182
Gennep (A. van), La formation des légendes	Dl. IV. Blz. 116
Gezelle (Caesar), Leliën van dalen	Dl. II. Blz. 532
Gide (André), La porte étroite	Dl. I. Blz. 154
Goethe's Briefe an Charlotte von Stein. Herausgegeben von Jonas Fränkel. 3 Bde	Dl. III. Blz. 334
Goethe's Briefwechsel mit Marianne von Willemer. Herausgegeben von Philipp Stein	Dl. III. Blz. 517
Gogh-Kaulbach (Anna van), Moeder	Dl. I. Blz. 186
Gorter (H.), Het historisch materialisme voor arbeiders verklaard	Dl. III. Blz. 436
Goudsmit (Samuel), Van zwarten en blonden	Dl. I. Blz. 198
Greshoff (Jan), Aan den verlaten vijver	Dl. II. Blz. 341
Gutteling (Alex) en Maurits Uyldert, Bloemlezing uit de nieuwste Nederlandsche dichtkunst	Dl. IV. Blz. 547
Haan (Dr. F. de), Priangan. De Preanger regentschappen onder het Nederlandsch bestuur tot 1811. Eerste deel.	Dl. III. Blz. 554

Haan (Dr. J.D. Bierens de), De weg tot het inzicht	Dl. III. Blz. 114
Harden (Maximilian), Köpfe	Dl. III. Blz. 565
Heeres (F.J.) en W. Toose, Aangename uren. Deel II. 4de druk	Dl. II. Blz. 178
Hissink (Coen), Louis Bouwmeester's Shylock-creatie	Dl. IV. Blz. 556
Hoeven (J.H. van der), Louis Bouwmeester. 50 jaren Tooneel	Dl. II. Blz. 184
Holland-express. Onder redactie van G. van Hulzen	Dl. II. Blz. 179
Holst-van der Schalk (Heur. Roland), De opstandelingen	Dl. IV. Blz. 541
Huch (Ricarda), Der letzte Sommer	Dl. IV. Blz. 560
Hugenholtz Jr. (P.H.), Levenslicht uit vroeger eeuwen. Vermeerderde druk	Dl. I. Blz. 219
Hulleman (Frans), Toewijding	Dl. I. Blz. 404
Hulzen (G. van), zie op Holland-express.	
Jaarboek (Dramatisch). Jaarg. 1910	Dl. IV. Blz. 561
Kautsky (Karl), Ethiek. Vertaald door H. Gorter	Dl. III. Blz. 436
Kempis (Thomas à), De navolging van Christus. Uit het Latijn vertaald door Dr. Is. van Dijk	Dl. II. Blz. 105

Kloos (Willem), Een daad van eenvondige rechtvaardigheid.	Dl. II. Blz. 151
Knippenberg (H.), Levensrozen	Dl. I. Blz. 220
Lafenestre (Georges), Molière	Dl. I. Blz. 90
Lambrechts (Lambrecht), De varende zanger	Dl. II. Blz. 536
Lanson (Gustave), Molière et la farce	Dl. I. Blz. 90
Lapidoth-Swarth (Hél.), Villa Vrede	Dl. I. Blz. 599
-, Bleeke luchten	Dl. II. Blz. 331
Ledeboer (A. Cardinaal), zie op Cardinaal.	
Leendertz Jr. (Dr. P.), Het leven van Vondel	Dl. IV. Blz. 460
Lefranc (Abel), Revue des cours et conférences 1901-1909.	Dl. I. Blz. 90
Loliée (F.), La maison de Molière et les grands classiques.	Dl. I. Blz. 90
Looy (Jac. van), De wouderlijke avonturen van Zebedens.	Dl. IV. Blz. 558
Lunsingh-Scheurleer (C.W.), Catalogus-verzameling Egyptische, Grieksche, Romeinsche en andere oudheden	Dl. I. Blz. 402
Maeterlinck (M.), l'Oisean bleu	Dl. I. Blz. 152
Mantzius (Karl), Molière. Les théâtres, le public et les comédiens de son temps, traduit du Danois par Maurice Pellison	Dl. I. Blz. 90
Maury (François), Figures et aspects de Paris	Dl. II. Blz. 554
Metz-Koning (Marie), Van geen familie	Dl. III. Blz. 364
Meester (Joh. de), Lichte lijnen	Dl. I. Blz. 600
Meyer (J.J.), Het godsdienstig gehalte van onze nieuwe letterkunde	Dl. I. Blz. 405
Molenaar (David) en Herman Poort, Nederlandsche verskunst. Deel I	Dl. II. Blz. 359
Murat (Joachim), Lettres et documents pour servir à l'histoire de. IV	Dl. II. Blz. 362

Nederland in den aanvang der twintigste eeuw. Onder leiding van Jhr. Mr. H. Smissaert	Dl. III. Blz. 349
Neerlands Indië. Onder leiding van H. Colijn	Dl. IV. Blz. 563
Nieboer (Attie), 't Witte huiske	Dl. II. Blz. 361
Nierstrasz (N.H.), A.K.P.F.R. van Hasselt	Dl. II. Blz. 315
Nijlen (Jan van), Het licht	Dl. II. Blz. 534
Ovink (Dr. B.J.H.), Wijsgeerige en taalkundige verklaringen van Plato's Gorgias	Dl. II. Blz. 68
Poort (Herman), Enkele verzen	Dl. II. Blz. 341
-, zie ook op Molenaar.	
Postmus (J.), Oud-Holland en de revolutie	Dl. III. Blz. 567
Prince (P.M.L. de Bruyn), zie op Bruyn.	
Reddingius (Joannes), Vergeten liedjes	Dl. II. Blz. 346
Renard (Jules), Natuurlijke historietjes, vertaald door Carel Scharten	Dl. III. Blz. 188
Rigal (E.), Molière. 2 vols	Dl. I. Blz. 90
Robbers (Herman), De roman van een gezin. I. De gelukkige familie. II. Eén voor één	Dl. III. Blz. 549
Rodenbach (Ferdinand), Albrecht Rodenbach en de Blauwvoeterij. 2 dln	Dl. II. Blz. 358
Roland Holst-van der Schalk (Henr.), zie op Holst.	
Rosny aîné (J.H.), La vague rouge	Dl. II. Blz. 501

Salomons (Annie), Verzen. Tweede bundel — Dl. IV. Blz. 545

Saussaye (P.D. Chantepie de la), zie op Chantepie.

Scharten (Carel), De krachten der toekomst. 2 dln — Dl. III. Blz. 325

Schmalhausen (H.E.B.), Over Java en de Javanen — Dl. I. Blz. 217

Scheltema (C.S. Adama van), Uit stilte en strijd — Dl. II. Blz. 517

Schürmann (Jules), Verzen — Dl. II. Blz. 335

Slotemaker de Bruine (Dr. J.R.), zie op Bruine.

Smissaert (Jhr. Mr. H.), zie op Nederland.

Stehr (Hermann), Drei Nächte — Dl. I. Blz. 563

Stein (Philipp), zie op Goethe.

Stokvis (Z.), Inleiding tot de Russische litteratuurgeschiedenis. — Dl. III. Blz. 150

Stoop van Strijen (Jhr. Mr. J.A.), Opmerkingen over verbruik en volkswelvaart — Dl. IV. Blz. 362

Stuart (Dr. C.A. Verrijn), Inleiding tot de beoefening der statistiek — Dl. IV. Blz. 361

Teirlinck (Herman), Het ivoren aapje — Dl. III. Blz. 535

Tepe (R.), zie op Thijsse.

Thijsse (Jac. P.) en R. Tepe, Omgang met planten — Dl. I. Blz. 221

Toose (W.), zie op Heeris.

Uyldert (Maurits), zie op Gutteling.

Verhaeren (Emile), Toute la Flandre. Les villes à pignons. — Dl. I. Blz. 156

- Les rythmes souverains — Dl. II. Blz. 505

Verrijn Stuart (Dr. C.A.), zie op Stuart.

Verschoren (Frans), Dompelaars — Dl. III. Blz. 191

Viebig (Clara), Die heilige Einfalt — Dl. II. Blz. 181

Volker, Verzen. 2e drnk — Dl. II. Blz. 346

-, Verzen, liedren en sonnetten	Dl. IV. Blz. 547
Vollenhoven (Joost van), Multatuli en congé. Documents officiels inédits	Dl. II. Blz. 199
Vries Sr. (Kl. de), Ouderavonden	Dl. I. Blz. 603
Waals (Jacqueline E. van der), Nieuwe verzen	Dl. II. Blz. 529
Walch (G.), Nouvelles pages anthologiques. Tome I	Dl. II. Blz. 364
Wall Perné (Gust. van de), Veluwsche sagen	Dl. III. Blz. 364
Woestijne (Karel van de), Janus met het dubbele voorhoofd.	Dl. III. Blz. 547
-, De gulden schaduw	Dl. IV. Blz. 534
Woordenboek der Nederlandsche taal, 6e deel, 11e afl.; 8ste deel, 5e afl.	Dl. I. Blz. 406